

Ritter György

***„Oh, Vaterland, warum ließt Du es geschehen?
Ó, hazánk, miért hagytad, hogy ez így legyen?”***

**A magyarországi németek
alávetettségi narratívája az Észak-Dunántúlon
(1940 – 1970)**

PhD-disszertáció

Témavezető:

Dr. habil. Vitári Zsolt

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Interdiszciplináris Doktori Iskola

„Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program

Pécs, 2022

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	9
1. A történelmi emlékezet elméletei és relevanciája – az oral history szemszögéből	11
1.1. Az oral history mint lehetőség	11
1.2. Az új paradigmák, az idő és történelem viszonya	12
1.3. A történelmi narráció, mint kulturális reprezentáció	15
1.3.1. Az emlékezés felé	15
1.3.2. Ricoeur és Koselleck: határok és lehetőségek	17
2. Az oral history módszertanának használhatósága és korlátai	21
2.1. Egyéni és kollektív emlékezet	21
2.2. Módszertani lehetőségek	22
2.3. Az oral history és a komparatiztika	24
2.3.1. Kvalitatív keretek	24
2.3.2. Fázisok és konkrétumok	25
3. A kutatás célja	27
3.1. A kiindulási alap	27
3.2. Horizontális és vertikális keretek	29
3.3. Az interjúkészítés módszertana	33
3.4. A tartalomelemzés módszere	36
3.5. Fogalmi kitérő: a jogfosztás, az alávetettség, a kitelepítés és az elűzés definiálása	46
4. Az interjúalanyok jellemzői	51
4.1. A narratív séma	51
4.2. Életkor	63
4.3. Születési hely és lakóhely	64
4.4. Iskolai végzettség	67
4.5. Foglalkozás	68
4.6. Vagyoni helyzet	74
4.7. Névváltoztatás	75
4.8. Vegyes házasság	77
4.9. Migráció	80

5. Önazonosságtudat és a narratív szinten megjelenő szocioökonómikus beágyazódottság az észak-dunántúli németeknél	85
5.1. Az észak-dunántúli németek önazonossága	85
5.1.1. Az anyanyelv megvallása	85
5.1.2. Az iskolai nyelvtanítás emlékezete	92
5.1.3. A vallásosság szerepe a 2. világháború előtti identitásban	94
5.1.4. A származási legendárium emlékezete	95
5.1.5. Az egyesületi élet emlékezete	98
5.1.6. Az ünnepek mint a közösség színtérének emlékezete	102
5.1.7. A zárandoklatok mint a közösségek színtere	104
5.1.8. A gazdasági identitás fő eleme, mint az eltérő örökösödési rendszer	109
5.1.9. A távolsági munkavállalás emlékezete a 2. világháború előtt	110
5.2. A szocioökonómikus integráció emlékezete	113
5.2.1. A nemzetiségi integráció emlékei: együttélés a nem németajkúakkal	113
5.2.2. Gazdasági integráció emlékezete a 2. világháború előtt	118
5.2.2.1. Piacok és a piacolás szerepe az integrációban	121
5.2.2.2. A zsidók jelenléte az emlékezetekben mint a háború előtti gazdasági integráció elősegítői	126
6. A 2. világháború emlékezete (1940-1945)	136
6.1. Az 1941-es népszámlálás megjelenése az emlékezetekben	136
6.2. A <i>Volksbund</i> tevékenységének emlékezete (1940-1944)	141
6.3. Elhurcolás az SS-be 1944-ben	164
6.4. Az „előfront” emlékezete (1944-1945)	176
6.5. A vidéki front eseményei a helyben maradtak emlékezetében (1944-1945)	187
6.5.1. Front mint vidéki miliő	190
6.5.2. A megszállás túlélésének stratégiái. A tartós front és a megszálló szovjet hadsereg második hullámának emlékezete	207
6.5.3. A településről való kimenekülés emlékezete	214
6.5.4. A szovjetek által elkövetett nemi erőszak emlékezete	221
6.5.5. A tömeggyilkosságok emlékezete	226
7. A katonasors emlékezete a 2. világháborúban (1942-1953)	232
7.1. A katonasorsok a családi emlékezet szemszögéből: „Apák a fronton” (1942-1945)	232
7.2. Az SS „szolgálat” katonasorsának emlékezete (1942-1953)	238
7.2.1. Kényszerrel az SS-be besorozottak emlékezete	240
7.2.2. Az SS-be önként jelentkező(k) emlékezete	253
7.2.3. A tiszalöki kényszermunkatábor mint az SS sors emlékezete	261

7.3. A magyar hadsereg kötelékébe sorozottak emlékezete (1942-1949)	269
7.3.1. A besorozás és a katonai szolgálat kezdetének emlékezete	270
7.3.2. A front emlékezete	279
7.3.3. A hadifogság és kényszermunka emlékezete	287
7.3.4. A fogságból való hazatérés emlékezete	295
8. A 2. világháború végi háborús kitelepítés emlékezete (1944-1946)	302
8.1. A kiürítési eljárásokban önként kitelepültek emlékezete (1944)	309
8.2. A kényszerevakuálás és menekülés emlékezete (1944-1945)	316
8.2.1. A kényszerevakuálás és a menekülés kezdete	316
8.2.2. A kényszerevakuálás és menekülés útvonalának emlékezete	324
8.2.3. A kényszerevakuáltak és menekültek emlékezete életkörülményeik alakulásáról a magyarországi visszatérésig	331
8.2.4. A háborús kitelepítésből való hazatérés emlékezete	339
8.3. A háborús kitelepítés (önkéntes,- kényszerevakuálás és menekülés) mint népességvesztés: az otthonmaradottak szemszöge (1944-1945)	346
9. A szovjet kényszermunkára civilként deportált németek emlékezése (1945 - 1950)	357
9.1. A német származásúak szovjet deportálásának emlékezete a Dunakanyarból (1944-1945)	361
9.1.1. A deportálás élményének megjelenése	365
9.1.2. A megérkezés és a „fogollyá” válás emlékezete	370
9.1.3. A szovjet láger hétköznapijainak emlékezete	376
9.1.4. A „szerencse” szerepe. A túlélési lehetőségek emlékezete a lágerben	381
9.1.5. A veszteségek emlékezete	384
9.1.6. A hazatérés emlékezete	386
9.2. A (német származású) férfiak Szovjetunióba való kényszermunkára hurcolásának emlékezete a Gerecsében és a Vértesben (1944-1945)	393
9.3. A harcok utáni közmunkák emlékezete (1945-1946)	403
9.3.1. A harcok utáni közmunka mint a németek elleni meghurcolás eszköze a Bakonyban (1945-1946)	407
10. A Németországba történt elűzés előzményeinek, a történeteknek és következményeinek emlékezete (1945-1950)	413
10.1. A 2. világháború utáni megkapaszkodás emlékezete (1945-1946)	414
10.2. Az 1945 tavaszán kezdődő internálás emlékezete	423
10.3. A mosoni németek 1945-ös gettósításának mint tömeges kitelepítésnek az emlékezete	434

10.4. A karhatalmi terror emlékezete (1945 -1948)	445
10.5. A földreformrendelet mint földosztás hatásainak emlékezete (1945-1946)	449
10.6. Stratégiák és hangulatok az elűzés előtt: a pártok tevékenységének emlékezete (1945-1948)	460
10.7. A „hirtől” a „bevagonyírozásig”: az elűzés előkészítésének emlékezete (1946-1948)	468
10.8. Az elűzetés emlékezete (1946-1948)	475
10.9. Az elűzés utáni vidéki milió emlékezete (1946-1950)	490
10.10. Példák a német közösségeken belüli hasadáspontra: a németországi elűzés alól felmentett községek és az önállóan kitelepülők sorsa (1946-1947)	511
10.11. Az elűzöttek sorsa Németországban (1946-1948)	520
10.12. A hazatérés emlékezete (1946-1948)	532
10.13. A Németország(ok)ban integrálódtak sorsa (1946-1970)	551
11. A magyarországi németek kitelepítésének emlékezete: az „anyanyelvesek” sorsa (1947-1968)	559
11.1. Az összeköltöztetés emlékezete (1947-1950)	563
11.1.1. Az összeköltöztetettek reintegrációs stratégiája	588
11.2. A községekből való kitelepítések emlékezete (1947-1948)	595
11.2.1. A kitelepítettek beilleszkedésének emlékezete a felvevő községekben	608
11.3. A visszaköltözés és reintegráció emlékezete a falujukból kitelepített, majd visszatért németeknél (1948-1968)	613
11.4. Az új faluközösség: a telepesekről alkotott benyomások jellegzetességei (1945-1950)	621
12. Hasadáspontra a „hosszú ötvenes években”: a kulákosítás, a hortobágyi deportálás és az 1956-os események emlékezete (1948-1956)	632
12.1. A kulákosítás, a beszolgáltatás és az ezekre adott reakciók tapasztalata, avagy az újraszerveződött, identitását elrejtő német gazdaelit deklasszációjának emlékezete (1950-1956)	634
12.2. Egy regionális hasadáspontra: kitelepítés és hortobágyi kényszermunkára deportálás emlékezete a nyugati határszélről (1951-1956)	644
12.2.1. A nyugati határzár mint a táj ipusztériális társadalmisításának és a megváltott környezet szociökonómijának emlékezete	647
12.2.2. A hortobágyi zárt táborokba való kitelepítés emlékezete	651
12.2.3. A lágér-lét emlékezete a hortobágyi zárt táborokban	655

12.2.4. A határzárból való kitelepítés emlékezete	662
12.3. 1956 mint „társadalomtörténeti fordulópont” az észak-dunántúli németek emlékezetében: tematikák, jelenségek	664
13. A paraszttalanítás emlékezete (1949 – 1970)	678
13.1. A vidéki miliók: a németek megkapaszkodási lehetőségei az elűzés és a kitelepítés után (1949-1953)	679
13.1.1. A német községből „telepes” faluvá válás emlékezete	680
13.1.2. Alkalmazkodó ellenállás az ötvenes évek „telepes” falvaiban	687
13.2. Az első kollektivizálási hullám emlékezete (1949-1955)	691
13.2.1. „Belépések” a szovjet típusú kolhozokba az első kollektivizálás idején	692
13.3. Kényszer és apátia állapotának megjelenése az emlékezésekben (1950-1959)	694
13.3.1. A hatalom „engedményei” emlékezete az első kollektivizálás idején	698
13.3.2. Széttöredezett családok, szétesett kolhozok: az első kollektivizálás eredményeinek emlékezete	701
13.4. A termelészövetkezetbe való belépés mint a szociokönmikus identitás helyreállítási kísérlete (1949-1959)	706
13.4.1. Az „anyanyelven” németek visszaköltözési lehetőségeinek emlékezete	708
13.4.2. A hortobágyi zárt táborból a kolhozba	712
13.4.3. A mezőgazdaság első „szovjetizálási” hullámának vége: a termelészövetkezetek felbomlása	713
13.5. A belépési nyilatkozat: a második kollektivizálási hullám emlékezete (1959-1960)	715
13.5.1. A falvak megszállása, találkozások az agitálókkal	716
13.5.2. A „sváb-kártya” és az agitálás módozatainak emlékezete	718
13.5.3. Az agitáció erőszakváltozatai	724
13.5.4. Az agitátorok narratívája a mezőgazdaság kollektivizálásáról	728
13.6. A megváltozott ökonómia, a kollektivizált föld: a termelészövetkezeti miliók és a háztáji (1963-1970)	732
13.6.1. A kolhozban: megváltozott szocioökonómia (táj és ember)	735
13.6.2. A szocialista nagyüzem, mint kényszermunkahely emlékezete: a nők és nyugdíjasok, a generációs és nemzetiségi törések szerepei	738
13.6.3. A háztáji szerepe és mint az államhatalom „kegyének” megjelenése az elbeszélésekben	747
13.7. A termelészövetkezeti vezetők egyéni emlékezete	750
14. A kötődések széttöredezettsége: a szocioökonómikus tér, identitás és integráció megváltozása (1960-1970)	762

14.1. A „megkapaszkodás” fázisainak kiteljesedése: a család- és háztörténetek metszéspontjai (1961-1970)	764
14.2. A vallási élet repressziójának emlékezete (1950-1970)	771
14.3. Rejtőzködő identitás: a töréspontok és személyes hasadások megjelenése az elbeszélésekben (1955-1970)	781
14.3.1. A kulturális represszió emlékezete	782
14.3.2. Társadalmi, nemzetiségi és személyi konfliktusok emlékezete	790
14.3.3. A vegyes házasságok tapasztalata az elbeszélésekben	794
14.3.4. A másodgeneráció nyelvtudásának megjelenése a megváltozott identitásokban	800
14.4. A németországi rokonlátogatások emlékezete (1958-1981)	802
14.5. A „kommunizmus” megítélése az elbeszélések alapján	812
15. Összegzés	818
16. Bibliográfia	832

Köszönetnyilvánítás

Gyűjtésem és disszertációm írása közben rengetegen segítettek a munkámat. Szeretnék köszönetet mondani elsősorban dr. Vitári Zsolt konzulensemnek tanácsaiért; dr. Tóth Ágnesnek, a módszertanért és az útmutatásért, dr. Nagy Mariann-nak, aki évek óta bízik munkásságomban és tanácsaival segíti azt, a Balassi Intézetnek, hogy kutatásom egyes részterületeit támogatta; dr. Szabó Csabának, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatójának; dr. Csizi Istvánnak, a Gazdasági Levéltári Osztály egykori és Sárközi Jánosnak jelenlegi vezetőjének, akik a világ legjobb munkadójaként hol karakán módon, hol türelemmel engedtek teret nekem a fokozatszerzéshez; alma materemnek, a Pécsi Tudományegyetem történelem szakának, azon belül is „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program oktatóinak és vezetőjének, néhai Ormos Máriának, akik hittek a munkámban; dr. Márkus Beátának, dr. Czabán-Muskovits Andreának, hogy segítettek javítani a kéziratot, dr. Horváth Gergely Krisztiánnak, az ELKH-BTK Vidéktörténeti Témacsoport vezetőjének, akinek mindig volt egy épületes kritikája felém; dr. Ö. Kovács Józsefnek, aki pedig „utasított”, hogy írjam meg ezt a munkát. Külön köszönöm a végtelen, éveket felölelő türelemért, amelyet feleségemtől, Ritter-Makk Krisztinától kaptam, mert nélküle soha semmi nem sikerült volna.

*

Továbbá nagyon köszönöm azoknak, akik abban segítettek, hogy megtaláljam elbeszélőimet: Dr. Albert Vendelnek Veszprémből; Altsach Ignácnak és lányának, Szabinának Szendehelyről; Andresz Grélinek Nagymarosról; Árkossy Katalinnak Esztergomból, Bauer Jánosnének Vértesboglárról; Bauernhuber Józsefnek Herendről; Bali Zitának Diósvizlőről; Blauman Helgának Vértesacsáról; Dr. Bánkuti Gábornak Pécsről; Babits Emil Ferencnek Nagytevelről; Balassa Gyöngyinek Mosonmagyaróvárról; Békés Tamásnak Diósgyőrről; Bocskainé Erdei Editnek Mezőpeterdőről; néhai Böhm Andrásnak Ágfalváról; Buzer Andrásnak Szomorrról; Csokonyai Viktóriának Pornóapátiból; Csörsz Ibolyának Budapestről; Domonkos Sándornak Levélről; Draskovics Baláznak Nemetbányáról; Csernó Évának Hegyeshalomról; Czaun Józsefnek Barnagról; dr. Erb Máriának Budapestről; Erdei Ferencnek Mórról; Fuchs Jánosnak Mányról; néhai Fatuska Jánosnak Tatáról; Ferenczi Tamásnak Győrből; Fódi Ottónak Bakonypéterdőről; Fódi Istvánnak Bakonyszücsről; Földi Zoltánnak Székesfehérvárról; Földvári Erzsébetnek Csehbányáról; Frei Nándornak Dunakeszről; Gállné Eller Máriának Kimléről; Gerdenics Jánosnak Bakonyjákóról; Gerstmár Szilviának Isztimérről; Grósz Andrásnak Budaörsről; Gerllinger Tibornak Pusztavámról; dr. Gózszy Zoltánnak Pécsről; Izig Jenő Lászlónak Bajról; Hartdegen Sándornak Várgesztesről; Hegedűs Andrásnak Solymárról, Hegedűs Katalinnak Pécsről; Herche Ágnesnek Hidegkútól; Hirth Zsuzsánnak Nagybörzsönyből; Holczinger Lajosnak Mosonmagyaróvárról; Hoffman Ferencnének Óbarokról, Hradeczky Móninak, Budapest környékéről; Ijjas Annának Solymárról; Ivor Andrásnének és Jung Károlynének Zebegényből; Kiss Magdolnának Pécsről; Kiss Józsefné Verának Veszprémfajszyról; Kolonics Melindának Dorogról; Kőszegfalvi Ágnesnek Kőszegfalváról; dr. Krisch Andrásnak Sopronból; Krupl Etelkának Vértessomlóról; Kunt Gergelynek Miskolcraól; Kurinyecz Sándornének Máriahalomról; Lohinger Erikának Bakonysárkányról; Marquard Borbálának Kiszsidányból; Meilinger Istvánnak Bakonyölpöskéről; Miskovics-Martin Mártának Tarjából, Miklós Máriának Rönökről; Molnár Kálmánének Rajkáról; Nagy Ottónak Gannáról, Narancsik Imrének Nemetbányáról; Németh Valériának Vaskeresztesről;

Oszwald Józsefnek Városlódról; Paukovits-Helmut Tibornak Rábafüzesről; Palkovics Jánosnak Fertőrákosról; Pilterné Keller Katalinnak Döbröntéről; Rummel Erzsébetnek Bakonyánáról; Pillman Józsefnek Várgesztesről; Pillmann Teréznek Környéről; Pfszterer Zsuzsannának Vértessomlóról; Picher Bernadettnek Bándról; Priegl Évának Csolnokról; Skaper Hildának Alsószölnökről; Somlai Péternek Budakeszről; Spergel Lajosnének Gántról; Steiner Ellának Szomoról; Schellénné Herendi Idának Visegrádról; Scheer Jánosnak Balatoncsicsóról; Scheer Józsefnek Tótvázsonyból, Schmidt Józsefnek és Schmidt Anikónak Berkenyéről; Schmidt Istvánnak és testvéreinek Mihálynak Csolnokról; Schneider Györgynek Isztimérről; Schofhauzer Mártonnének Lókútról; Szabó Tibornének Szárról; akik még az iskola menzájára is meghívtak két interjú között; Szám Csillának Vértestolnáról; Szalai Tamásnak Bakonykoppányról; Szendrő Júlia Eszternek Budapestről; Szigeti Zsoltnak Budapestről; Szilágyi Eszternek Hárskútról; Dr. Schell Csillának, a freiburgi Ostdeutsche Volkskunde munkatárának, hogy lehetővé tette számomra az Intézet könyvtárának a használatát; Sántha Istvánnak Csákberényből, Stelczer Péternek Solymárról; Timmer Tamásnének Vöröstóról; Tihanyiné Baki Zsuzsannának Balatoncsicsóról; Tolvaj Gyulának Nádasdról; Tóth Pál Péternek Budapestről; Tóth Katalinnak Pornóapátiról; Tóth Ágnesnek Gyermelyről; Torma Józsefnének Olaszfaluból; Törtl Zoltánnak Ajkarendekről; Unger Editnek Lébényből; Unger Annabellának Vasszentmihályból; Kassai Róbertnek Balfról; Németh Valériának Vaskeresztesről; Mikos Máriának Rönökről; Hegedűs Andrásnak Solymárról, a szerkesztésért, javításért; Hédl Józsefnek Zircről; Schoffhauserné Mártának Lókútról; Dr. Varga Csabának Tiszalökről; Vajkó Antalnak, borzavári segítőmnek és Porva polgármesternőjének Veinperlné Kovács Andreának, aki közös ügyként tekintett munkámra; Wachajáné Kisgyőri Szilviának Nyergesújfaluról és Wagenhoffer Kornéliának Bándról; Wally Jánosnak Jánossomorjáról, Waldmann-né Baudentisztl Évának Dunaszentmiklósról; Weisz Györgynének Farkasgyepűről; Wild Róbertnek Szombathelyről, aki Vas megyében segített megtalálni a hieneket; Willem Verának Zebegényből; Winkler Magdolnának Pécsről; Winkler Rékának Kecskédről; Wolf Péternek és családjának Bakonyoszlopról; Zach Elemérnének és Zing Jenő Lászlónak Bajról; Zettisch Máriának Kecskédről. Valamint külön köszönöm Sós Ágnesnek Solymárról, Horváth Andornak és Kovács Dánielnek Magyarpolányból és László Gábornak Békásmegyerről, akik részben „megfilmesítették” írásomat.

1. A történelmi emlékezet elméletei és relevanciája – az oral history szemszögéből

1.1. Az oral history mint lehetőség

Egy történelmi tanulmány nem nélkülözheti módszertanának felvázolását. Különösen igaz ez abban az esetben, ha olyan diszciplínát választunk, amely többször került viták keresztútjába, miközben létjogosultságát is megkérdőjelezték. Az *oral history* (a továbbiakban *OH*) ilyen. Ezért úgy érzem, különösen fontos, hogy kiemeljem a történelmi diskurzusok vitáiból és meghatározzam, hogy milyen módszertant fogok felhasználni munkámban.

Az OH a személyes, elbeszélte történelem interjú módszerének felfejtése és közlése. Akkor került a történelemtudomány látószögébe, amikor hagyományos forrásokkal nem igazolható (vagy nem hozzáférhető) történelmi korszakokat vizsgáltak a kutatók. Ilyen volt a nemzetiszocializmus tapasztalattörténete, a hadifoglyok és elhurcoltak sorsa, vagy a holocaust.¹ Módszerének kiforrása összefüggött nemcsak a technikai adottságok fejlődésével (pl. magnetofon megjelenése), hanem a történelemtudomány paradigmaváltásával is, amely a francia *Annales*-iskola társadalomtudományi diszciplínáinak megújításában, illetve az irodalomtudományból kiinduló „nyelvi fordulatban”² ragadható meg. E két tudományos „jelenséget” tartom azon folyamat kiindulópontjának, amelytől a történészek átfogóan érdeklődésük középpontjába helyezték az „alulnézeti” perspektívákat. E szempontok aztán áthajlottak a posztmodern narratívákba, mely véleményem szerint olyan tudományos diskurzust hozott létre, amely kitágította azon módszertanok alkalmazhatóságát, mint például az OH.³ Ezen átmenet összefüggéseit igyekszem majd kifejteni a következő fejezetekben.

Az adott személy (interjúalany) történelmi tapasztalata átjárja az emlékezést. Egy kollektív esemény megélése kollektív tudattal is felruhazza az egyént, amely saját kultúrájának szempontjából, identitásainak és kötődésének koordinátáiból kiindulva interpretálja személyes történelemképét. Ezen megközelítést fókuszba állító kutatások Németországban főleg 1990 után szaporodtak el,⁴ jelentős részük foglalkozott – hasonlóan e dolgozat témájához – a 2. világháború utáni „nagy elűzésekkel”.⁵

Mielőtt azonban kifejtem, hogy milyen módszertant is választottam az interjúk készítéséhez és feldolgozásához, meg kell vizsgálnom, hogy mit is értek ebben a kontextusban OH-n, valamint milyen diskurzusban van létjogosultsága. *Jelen dolgozatban egy nemzetiség alávetettségi történelemtapasztalatának feldolgozására teszek kísérletet*, ezért fontosnak ítéltam, hogy meghatározzam, milyen keretek között alkalmazom e narratívát.

---

¹ PLATO 2005, 20–22.o.

² Egy bizonyos megközelítést lásd: KISANTAL – SZEBERÉNYI 2006.

³ Itt elsősorban olyan történelemtudományi ágakra gondolunk, amelyekre ezek a „fordulatok” termékenyen hatottak. Például a *történelmi antropológia* és az abból „kiforrott” *mikrotörténet, mentalitástörténet, Alltagsgeschichte*.

⁴ Itt legfőképpen azért idézem a németországi munkákat, mert az általunk felhasznált módszertan (amelyet később fejtek ki) is az elűzéseket vizsgáló diskurzusban született meg. A művekről és kutatási témákról szóló módszertani és bibliográfiai összefoglalót lásd: OBERTREIS 2012, 7–30.o.

⁵ Többek között gazdaságtörténeti szempontú: ENGELHARDT 2001; Emlékezetközpontú: SCHULTHEIB 2006; Szociológiai szempontú: VÖLKLEIN 2005 és NEARY 2008.

A probléma meglehetősen nehéz, hiszen *olyan szóbeli közléseket kell elemeznünk, ahol a történész nem csupán törvényszerűségeket, hanem metaforákat is keres.*⁶ Ezek megfejtése, elemzése adhatja a következtetések tartalmát.⁷ A kérdés az, hogy milyen narratívával lehet leírni egy kultúrát és annak történelmét (jelen dolgozat esetében a magyarországi németek történelmének egy részét). Olyan stratégiákat kell tehát találni és felhasználni, melyek az adott kultúra leírására alkalmasnak látszanak. Ezt hívom „narratív megállapodásnak”⁸ is, és az irodalomtól kezdve a történelemtudományon át használják is ezt a fogalmat. Ez korszakonként és iskolánként is változott, változik. Sokszor azonban a leírt kultúra és annak szövegszerű megjelenítése szimbolikus szakadékot hozott létre a „szöveg” és annak olvasója között. Itt arra gondolok, hogy az író narratív aktusai (saját papírra vetett szemlélete) mellett az olvasó recepciója is torzító hatásúak. Ilyen aktusokra több példa is található, két véglete lehet ennek a 19. századi nyugati világ kolonialista szemlélete a „történelem nélküli népek” irányába, vagy a hazai kommunista-szocialista történelemtudomány marxista terminológiái.

1.2. Az új paradigmák, az idő és történelem viszonya

A történelemszemlélet és az egyén szerepének a fontossága a történelmi folyamatokban fontos része a dolgozatomnak. A történelmi narratíva változása véleményem szerint az idő felfogásának változását jelentette. S mivel az idő konstruálásának elmélete is változásokon ment keresztül, a történelmi személy alakja is megváltozott: nemcsak politikai személy alkotta, hanem társadalmi egyén is. Ennek folyamatát igyekszem most felvázolni.

A 20. század második felében, az *új paradigmák* meghatározásai körül alakult ki az a vita, amelynek a középpontjában a nemzet és a kultúra közti szakadék állt. A nemzeti történelemírás sokszor, sokféleképpen nem vett tudomást a kisebbségek⁹ történelmi kontextusairól és percepcióiról. A *hatalom elleni fellépésként* értelmezték az új paradigma elbeszélését, amely a dekonstrukció képében jelent meg a '60-as évek derekán. Ez a fajta új strukturalizmus új narratívát helyezett előtérbe a történelemtudományban, amely igyekezett bebizonyítani, hogy az elbeszélés nem lehet semleges, és hatásában következetesen az *ideológia* felé nyúl: ezzel párhuzamosan a temporalitást is megpróbálták száműzni a munkákból, csak a *helyre* koncentrálni.¹⁰ E dekonstrukció tagadta a linearitást, mert az elfojtotta a differenciát.

---

⁶ Ld. CARRITHERS 1990.

⁷ Vö. WHITE 1997, 68–103.o.

⁸ „*Azt, hogy mit hogyan és milyen formába kell öntenünk, alapvetően az adott kultúra határozza meg. A szerző és meghatározott olvasótáborok közötti megkötött „narratív megállapodások” viszont nem örök érvényűek, nemcsak kulturálisan, de történetileg is változóak*” id. N. KOVÁCS 1999, 9.o.

⁹ E helyütt a *kisebbség* fogalmát univerzálisan értem, vagyis nemcsak népcsoportra gondolok, hanem egy többségi társadalommal együtt (vagy szemben) élő közösségekre. Ezen kisebbségek tehát nemcsak nemzetiségek, hanem szubkulturák, szexuális kultúrák, vallási csoportok stb. is lehetnek.

¹⁰ „*Az emlékezet elkerülhetetlenül felfalatozt a történelem által, s a történész már nem emlékezet-embert testesít meg, hanem személyében vált emlékezhellyé [lieu de mémoire].*” id. NORA: 1999b.

Összefoglalva, *minden az idővel kezdődött*.¹¹ A történelemelmélet nagy újító iskolája, az *Annales* is az *idő* fogalmának újrakonstruálásából indult ki.¹² A filozófiából átemelt *megélt és tapasztalt* időszemlélet nagy hatással volt az iskolára, amelyet Fernand Braudel problémafelvetése határozott meg. Három idősíkja a *mozdulatlan történelmet* (az ember és környezetének kapcsolatát), a *lassú ütemű* történelmet (csoportosulások történetét) és a *hagyományos történelmet* (egyének történelmét) különbözteti meg. A Braudel nyomán kialakult diskurzusban felszínre került a struktúra és a rendszer fogalma is. A vitában Jacques Le Goff azzal érvelt, hogy nincsen mozdulatlan történelem, mert az ismétlődések folyton mozgásban tartják az időt. Jacques Revel pedig csak a közgazdaság terén látta létjogosultságát a *három időnek*.¹³

A filozófusok *saját idő* megteremtését szorgalmazták. Althusserl szerint a töretlen folyamatosság, „*egy folyamatosság, amelyben a Szellem fejlődési folyamatának dialektikus folyamatossága meg tud nyilvánulni.*”¹⁴ Michel Foucault és Krzysztof Pomian is azzal érveltek, hogy *a történészeknek saját időre van szüksége* munkájához. Ebből a szempontból is elvetették a lineáris időszemléletet. A 20. század modernitása a nagy módszertanokkal szembeni *reflexióra* mutatott rá, vagyis ebben az esetben a nagy narratívákkal szembeni szkepszisre. De mi is volt ez a *szkepszis*?

Gyáni Gábor a *Posztmodern kánon* című kötetében a rankei gondolatból¹⁵ indult ki. A szkepszis¹⁶ a történelem feltétlen kontinuumára ellen irányult. A 19. században még folytonosságként tekintettek a történelemre. Foucault nyomán éppen ezt kérdőjelezték meg. „*A történelmi tapasztalat szétszóródott és hiányzott belőle a későbbi tapasztalatok koherenciája.*”¹⁷ Különösen így volt ez abban az esetben, amikor egy kortárs problémát a múltban szerettek volna megoldani, történelmi vizsgálatokkal. Ezzel olyan metodológiai probléma merült fel, amelynek keretében a narratívát dekonstruálni kellett, vagyis kiemelni a térbeliségéből és időbeliségéből.

Gyáni, Keith Jenkinsre hivatkozva írta, hogy a történelmi valóság egyszerre empirista, realista, objektív és dekonstruktivista is. Peter Burke szerint a történelmi emlékezetnek célja van, mégpedig, hogy a történelmi események/tények ne kerüljenek át a mítosz világába. Humboldt véleménye viszont, hogy az események a másik (ez esetben a források adatai) révén történő gépies meghatározottsága miatt nem adják vissza a valóságot.¹⁸

Mind az *Annales*-nek, mind a 20. század eleji történészeknek az volt a véleménye, hogy a *történelmi tény szellemi entitás*, vagyis csak a jelenben létezik és nem a múltban.¹⁹ Itt fontos leszögeznünk, hogy a *történelmi emlékezet* és a *kortanú emlékezete* nem ugyanaz, még ha a történész

¹¹ Átfogóan: RICOEUR 2006, 920–931.o.

¹² A történelem diszciplinájának „színeváltozásairól” tengernyi szakirodalom született; egyik legjobb összefoglaló munka: LEDUC 2006.

¹³ LEDUC 2006, 46–47.o.

¹⁴ Id. és vö. LEDUC 2006, 55.o. 57–59.o.

¹⁵ Amely paradox módon az írásbeli forrás kizárólagos eszközét jelöli meg a történelem rekonstruálására. Vö. RANKE 2006, 1028–1042.o.

¹⁶ A fogalom alapvetően a posztmodern állapot leírásával van kapcsolatban. Ennek alapszövegei Habermas, Jean-François Lyotard és Richard Rorty tollából: HABERMAS 1993.

¹⁷ Id. és vö. GYÁNI 2003, 10. és 12.o.

¹⁸ GYÁNI 2003, 18.–19.o. BURKE 2001, 3–21.o. GYÁNI, 2003, 19.o. GYÁNI, 2003, 19.o.

¹⁹ GYÁNI, 2003, 21.o.

kortanúja is annak, amit vizsgál. A *kortanú emlékezete* eszköze a *történelmi emlékezetnek*, amelyet megvizsgált és kritizált. Az esemény helyett a szövegalkotó kódját, vagy annak készletét kell meghatározni, amely forrásokon keresztül determinánssá válik. Vagyis, amit *történelmi ténynek* nevezünk, az a *forrásokon alapuló konstrukció*. Mivel ezen elméleteket a kontextus szüli, ezért viszonylagosak.²⁰ A narráció helyességét, vagy helytelenségét magyarázati hatókörökkel kell mérni. Reinhart Koselleck szerint elméletre van szükség; mert az *elbeszéléseket* csak elbeszélni lehet, a *struktúrákat* pedig leírni. Ezeknek a struktúráknak a felismerése a kutató feladata, az elmélete pedig az eszköz, amivel felfeji.²¹ Ám a narráció és a történet teleologikus: iránya van, építkező jellegű. S az emlékezés pontosan egy ilyen építkezés, amely a jelenből és annak fényében építi fel a múltat, amelyben nem tények játszanak szerepet, hanem – Hayden White szerint – *események*.²²

Az *emlékezet* a legnagyobb szakítás volt a történelemmel szemben, újfajta korszakolással, másfajta időbeliséggel. De talán a legfontosabb, hogy az emlékezés már befelé néz: „*Az emlékezet következképpen csak két fajta legitimitást ismer: történelmit és irodalmit.*” – írja Pierre Nora, aki egyértelműen a „hely”-hez láncolja az emlékezés kötődéseit.²³ Ám Nora szerint ez a változás irodalmi és a fikció utáni rajongás teszi jelentőssé: „*A határ most elmosódik, a történelmi-emlékezet és a fiktív-emlékezet kvázi halálával egy időben megszületik egy új típusú történelem, mely a múlthoz, egy másik múlthoz való új viszonyrendszeréből nyeri presztízsét és legitimitását. A történelem a mi helyettesíthető képzetrendszerünk. A történelmi regény reneszánsza, a személyes dokumentumok divatja, a történelmi dráma irodalmi újjáéledése, az oral history elbeszélések sikere hogyan lenne értelmezhető másként, mint a kivesző fikció jeleként? Ahol megszilárdul, összesűrűsödik és feltárul kollektív emlékezetünk kimerített tőkéje, ott határozza meg ezt a fajta érzékenységet a helyek iránti érdeklődés.*”²⁴

Erre a saját, szubjektív konstrukcióra – az emlékezetre, amelyet fikciónak is neveznek, már Paul Ricoeur is felhívta a figyelmet: „*a múlt történelem általi képviselete, a fikció képzeletbeli változataival egyesül az időfenomenológia aporiáinak előterében.*”²⁵ Ez azt is jelenti, hogy Önmagunk azonosítása, vagy személyiségünk megalkotása az elbeszélés révén történhet, ugyanakkor az élet megfoghatatlan (érezhető, de nyelvileg nem kifejezhető) jellege miatt szükségünk van fikcióra, metaforára, amely főleg a visszaemlékezésekben konstruálódik meg: *a tapasztalat tehát csak „történetben” lehetséges.*

Az emlékezet ezzel – mivel teljes mértékben áthatja a pszichológia – „magánüggé” vált és az „én-identitás” újfajta hasznosítását eredményezte. Ez a fajta emlékezet olyan múlthoz való viszonyuláson alapszik, amelyen a diszkontinuitás kerekedik felül, de nem szabad elfelejteni, hogy az „én-identitás” emlékezetét nem csak a *múlt*, a *hely*, hanem egy másik, a *kollektív* emlékezet is

---

²⁰ A kérdés bonyolultságát fejezi ki az irodalomelméleti szemiotika egyik nagy gondolkodójának, Ferdinand de Saussurenek (1957-1913) a modellje is, aki azt mondta, hogy a nyelv, mint jelek és jelölők összessége és azok felvevő rendszere csak *időpontbeli* lehet, pillanatfelvétel.

²¹ KOSELLECK 2006, 854–862.o.

²² GYÁNI 2003, 45.o.

²³ Id. NORA 1999b, 142–157. o.

²⁴ Id. NORA 1999b.

²⁵ Id. RICOEUR 2006, 931.o.

befolyásolja. Egyelőre megelégszem azzal a megállapítással, hogy a *történelem* ez által, az emlékezet segítségével ismét visszanyúlt a *múlthoz*.²⁶

Ezek alapján a következő következtetéseket vonhatjuk le:

A történetírás 20. századi nagy történelmi narratívákkal szembeni szkepszise az idő konstruálását is felbontotta, viszonylagossá téve a történelmi fogalmakat, mindenekelőtt azok narratíváját. Ez először a jövőbe tekintő *elbeszélést* generálta, majd az emlékezés újrafelfedezésével teleologikus rendezéssel ismét a múlt felé fordult, de a narratívával kapcsolatos szkepszisét fenntartotta.²⁷ Ez a fajta tematika befelé, a *személy* felé fordult és lehetővé tette a személyes történelem egyedi (narratív-fiktív) konstrukciókban való megjelenítését.

1.3. A történelmi narráció, mint kulturális reprezentáció

1.3.1. Az emlékezés felé

Dolgozatom szempontjából e nézőpont vizsgálata azért fontos, mert egy többségi nemzethez képest elkülönülő nemzetiség (kisebbség) személyes, ám több ponton kollektív tapasztalatát vizsgálom. E fejezetben tehát *a nemzetiségi kultúrát ugyanolyan kulturális reprezentációnak tekintem, mint a többségét*. Ráadásul ez esetben egy szóbeli kultúráról van szó, hiszen a magyarországi németek kultúrája többségében paraszti kultúra volt, ahol a kulturális attitűdök (hagyományok, vallási élet, munkakultúra, „nyelvápolás”) főként a szóbeliségen keresztül hagyományozódtak, olyan német nyelven/nyelvjáráson amely távol esett az irodalmi kanonizációtól.²⁸ Ezek miatt indokoltnak éreztem a kulturális reprezentáció vizsgálatát.

Wolfgang Kaschuba a szóbeliséghez közel álló népi kultúrát antropológiai megközelítéssel vizsgálta, de történelmi kategóriának tartotta.²⁹ A többség és a kisebbség pozíciójának meghatározása, a hatalom erőinek sokaságát is jelentheti. A '80-as évek vitáit Mark Currie foglalta össze.³⁰ Ebben szembehelyezkedett a semlegesség, általa zsarnokinak nevezett tudományával: „*Bizonyos narratív struktúrák ideologikus előfeltevéseinek és a diaszpórát múltba visszanyúló sorsként felfogott történelem ideológiai hatásainak feltárása volt.*”³¹ A jel a dekonstrukcióban pillanatnyi felvétel lehetett, *amelynek nincs ideje, az időt, mint olyat, csak térben képzeltek el*. Az idő legfeljebb a jelentés vizsgálatában, nyomokban létezett és ezek a nyomok a történelem narratológiájában tárgyiasultak, ha úgy tetszik, politizálódtak. „*A szocio-narratológia végkövetkeztetése az, hogy az elbeszélések nem az elme szüleményei, hanem politikai és ideológiai gyakorlatok, éppúgy a valóság anyagi textusai, mint a bombák és a gyárak, mint a háborúk és a forradalmak*”³² – írja Currie. David Seaben munkáiban a kultúrát – esetemben a népi kultúrát – a hatalomgyakorlás és a hatalommal való szembeszegülés kísérleteként értelmezte. Több szerzőre hivatkozva leszögezi, hogy ezen egy

²⁶ HARTOG, 125. o.

²⁷ E folyamat részletesebb kontextusát lásd: BURKE 2000.

²⁸ Kutatási keretemből kívül esik, de erre példa Budakeszi: SOMLAI 2014,33.o.

²⁹ KASCHUBA 1988, 42. o.

³⁰ CURRIE 1999, 19–38.o.

³¹ Ld. CURRIE: 1999, 22.o.

³² U.o. 34.o.

olyan folyamatot ért, amelyben az egyének „létrehozzák” a mindennapi életük kritikus beszédaktusát.³³ Ám jó kérdés, hogy vajon ezek az anyagi textusok milyen térben és időben értelmezhetők. Adódik viszont a nemzet fogalmának kerete és ezt vette górcső alá Homi K. Bhabha posztkolonialista tanulmánya.³⁴ Ő a *nemzetet* ideának minősítette, amelynek társadalmi, anyagi tapasztalatai vannak. Dolgozatában hosszasan elemzi a nemzet fogalmát, amelyet képlékenynek és hatalomcentrikusnak ír le. Ezzel a centrummal állítja szembe a kisebbségek helyzetét, amely paradox módon mindig *a kép és jel, valamint az összefogás és szétválás koordinátáján húzódik*. Ez Bhabhánál azt jelenti, hogy a „*kisebbségi diskurzus elismeri a nemzeti kultúra – és nép – bizonytalan státusát*” (itt a nemzet fogalmára gondol – *a szerző*), ezzel világossá teszi azt a mérhetetlen ambivalenciát, amely a történelmi idő kétséges mozgását strukturálja. A nemzetiség/kisebbség fogalmát is efféle logika szerint értelmezem munkámban: *a nemzetiség időbeli és gazdasági jellegű alapegységként*. Ha ez az egység szociális szervezetében és orientáció-princípiumában megfordul, akkor „*szimbolikus etnikumról*” beszélhetünk. A magyarországi németek asszimilációjában – mint ahogy ezt az emlékezések útján bemutatom – ez ment végbe. A nemzetállam a homogén népesség eszméjét, mítoszát hirdelve szembekerült saját nemzetiségeivel. Másképpen mondva, a nemzeti objektív szemlélet beleütközött a nemzetiségi szubjektivitásba, s ezzel eltérő narratívákat hozott létre. A megoldás a kontrollálás (pl. Svájc esete) vagy az asszimiláció lett.³⁵ A nemzeti történelem és a kisebbségek eltérő nézőpontja és ideje lehetséges különböző létező időkben. Vizsgált nemzetiségünkénél (magyarországi németeknél), ez az eltérő nézőpont akkor került előtérbe, amikor a repressziós időszakokat tekintjük át: az elhurcolásokkal, elűzésekkel, jogfosztásokkal (kitelepítés) megtörik a nemzetivel párhuzamos narratíva, amely egy hasonló jogfosztással (kulákosítás, téesz-szervezés) és az ebből fakadó kollektív represszióval kerül újra közös vonalra (közös „kommunistaellenesség”).³⁶ Ezek a különböző időszakok kulturális interpretációkban jelennek meg.

A kérdés azonban továbbra is fennáll a történelemmel, a történelmi narrációval, az idővel kapcsolatban, akár kisebbségi (etnikum története), akár nemzeti (egy ország, vagy nép története), vagy globális (kontinensek története) történelmet írunk. Feltehető a kérdés, hogy akkor mégis hogyan használhatom a történelmi narrációt? David Carr szerint a történelmi időt *a megtapasztalás idején keresztül kell tekintenünk*.³⁷ Számomra ez a kulcsfogalom, hiszen ez hitelesíti azt, hogy munkámban az OH történelmi narratíva megrajzolásához alkalmas módszertan. Nevezetesen, hogy az adott narratívát, *a tapasztalás narratívája alá kell rendelnünk*. Carr szerint ezek a tapasztalatok narratív aktusok, azonos struktúrával rendelkeznek. Az idő fogalmát, illetve annak szerveződését individuális és közösségi szinten egyaránt tetten érhetőnek tartja. E két aspektus együtteséből jön létre a *történelmi elbeszélés aktusa*, amelyet a történész kiválaszt és történetbe illesztve összerendez. Ez az összerendezés nemcsak makroszinten, hanem mikroszinten is végbemehet. A mikrotörténelem-írás *az aprólékos történelmet jelenti*, amely a jelen és közelmúlt meghatározó

---

³³ SEABEN 1987, 211–220.o.

³⁴ BHABHA 1999.

³⁵ Vö. A „démosz” és a „nemzet” kapcsolatával együtt: HECKMANN 1992.

³⁶Vö: BINDORFFER 2008.

³⁷ CARR 1999, 69–84. o.

társadalmi és politikai konstrukciójának alsó rétegei felé nyúl. Pontosabban, a mikrotörténész a makrofolyamatok viszonyait, cselekvés-összefüggéseit vizsgálja kísérleti módokon.³⁸ Részben ezzel indoklom idézett interjúim terebélyességét és elliptikus (kihagy egy részletet a lineáris történetéből) vagy körkörös voltát (úgy tűnik, hogy folyton visszatér ugyanarra a pontra).

A nagy perspektívák leírása általános szituációkra enged következtetni, amelyből könnyebben alakul ki a torz történelemkép és a mítosz. „*Minél magasabb az általánosság szintje, melyen a történész mozog, annál szegényesebb lesz a történelmi realitás*” – írja Hans Medick.³⁹ A mikrotörténet perspektívája alkalmas arra, hogy a történelem alsóbb szintjeit vizsgálva mutassunk ki folyamatokat.

Carr és Medick elmélete pontosan az, amit felvázolni készülök: irányított életinterjúkat, individuális elbeszéléseket analízlok és azokat megfelelő módszertannal összerendezve, elemezve egy struktúrát mutatok be. Mivel több, mint 66 településen gyűjtött életinterjúkat próbálok elemezni, ezért felmerülhet a kérdés, hogy a mikrotörténethez képest mindez már egy tágabb perspektívát („mezzoszintet”) is nyújthat. Ezt a perspektívát kísérleti jelleggel próbálok meg leírni, ám mivel minden településen az egyéni dimenziókból indultam ki (interjú), ezért (hipotetikus szinten) megmaradok a mikrotörténet egyes módszertanánál nagyobb, *kollektívebb* perspektívába helyezve. Ám az egyéni visszaemlékező elbeszélés egyik határköve a már fentebb is boncolt *emlékezés*. *Kérdés, hogy vajon hol vannak az emlékezés határai?*

1.3.2. Ricoeur és Koselleck: határok és lehetőségek

Az emlékezés és a narratív elméletek vizsgálatának szempontjából két szerzőt emelnék ki: *Paul Ricoeur* és *Reinhard Koselleck*. Ricoeur *Emlékezet-felejtés-történelem* című tanulmányában szembeállítja a történelmet az emlékezéssel, mintha párhuzamos realitások lennének.⁴⁰ Szerinte legfőképpen a traumatikus eseményekben, a felejtés koordinátaiban látszik ez a különbség. Az ember saját történelemfelfogása az, ahogy önmagát saját történelmiségében felfogja, ezt a szerző *történelmi tudatnak* nevezi.⁴¹

Az emlékezet, felejtés és történelem hármasságát Reinhard Koselleck mintáiból emeli ki Ricoeur. Szerinte ugyanis *a történelmi teret és a történelmi tudatot* három gondolat határozza meg: 1. a *tapasztalattér és elváráshorizont*, amely előkészíti aggodásunkat és vágyainkat, vagyis a jövő iránti terveinket. Ez a történelmi tudat dinamikája. 2. Ez egy *kulturális attitűd*ben megy végbe, amely a múltat és a jövőt mozgásban tartja. Vagyis (szempontom szerint) a visszaemlékező a jelen pillanat közvetítő erejével konstruálja a történelmi tudatot. 3. Ez a történelmi tudat tehát az *időbeli orientáció értelméből* fakad, az érteleméből vagy annak hiányából. E három pont meghatározza a történelmi tudat minőségét, vagyis a jelenből elbeszélte történelmet. „*Az elbeszélte múltbeli eseményeknek tehát – ismeretelméleti szempontból nézve – nincs nagyobb valóságtartalma, mint a múltbeli struktúráknak, amelyek esetleg messze túlmutatnak az egykori nemzedékek tapasztalati*

³⁸ Vö. SZIJÁRTÓ 2006.

³⁹ Elméleti alapvetés és idézet: MEDICK 2000.

⁴⁰ RICOEUR 1999.

⁴¹ U.o. 52.o.

tudásán” – írja Koselleck.⁴² Úgy vélem, ezt a három fogalmat kell elemzésem során figyelembe vennem, hogy tudományos forrásértékelést, hiteles emléanyag-közlést tudjak adni. De ezek alapján leszögezhető az is, hogy az elbeszél emlékezés forrásként ugyanúgy értelmezhető, csak éppen nem egyazon struktúrában. A történésznek viszont létező, alakító pozíciója van egy ilyen narratíva létrehozásában. Vajon milyen keretei vannak ennek?

Ricoeur ezt a három jellegzetességet a múlthoz való hozzáállásként értelmezte. Az emlékező ez esetben a *történetcsináló*, az azt feldolgozó egyén pedig a *történelemcsináló*. *Az emlékezés konstituálja a múlt értelmét, a történelem kritizálja. Az emlékezés képes arra, hogy törölje az időt, hiszen visszafelé halad benne, mozgását nem akadályozza semmi, kivéve persze az Én saját tudata. Ez a tudat Ricoeur szerint személyes identitást hoz létre.*⁴³

Ha nem az egyén emlékezik, hanem többen, akkor *kollektív emlékezetről* beszélhetünk. „*Mihelyt egy emléket egy kollektív emlékezet idéz fel, maga is csak kollektív lehet és lehetetlen, hogy az egyén másodsorra a saját erejéből képzelje el, amit először csak csoportjának gondolkodására támaszkodva sikerült elképzelnie.*” – írja Maurice Halbwachs⁴⁴ A kollektív tudatban az egyén már mások emlékeit is felhasználja a privát emlékezésének megőrzésére: *minden individuális emlékezet kilátópont a kollektív emlékezetre.* Halbwachs szerint a paraszti életmódot meghatározza a munkavégzés, a család és földtulajdon egysége. Ez kapcsolja a családot a (falu)közösséghez, amelynek magatartása és szokásformája hagyományokban kollektivizálódik, csakúgy, mint emlékei. Ezt lehetővé teszi a belátható (tehát felidézhető) időn belül a múlt rekonstrukcióját a paraszti életmódban.

Mielőtt azonban a kollektív emlékezetet és töréspontjait áttekinteném, érdemes pár mondatban megemlíteni a már boncolgatott *nemzeti történelem* felfogását a kollektív és egyéni emlékezetre. Az előbbi fogalmon azt értem, amely a történelem közéleti (értsd oktatás, politika) kánonjaként jelenik meg. Jan Assmann szerint azonban a kollektív emlékezethez képest ez írásos, a tradícióból nő ki és változatlanságot (biztos, pontos fogódzót) jelent. Egyszerre konkrét és absztrakt, jellegét a kollektív és egyéni identitás éppen úgy megszabja, mint a hagyományok. Éppen ezért a kollektív emlékezet és a kánon bizonyos mértékig kölcsönhatással vannak egymásra, a mértéket pedig a rögzítettség (lejegyzés) határozza meg.⁴⁵

A kollektív emlékezet mindennapi aktusa és a történelem elbeszélése között alapvetően kritikai különbség van.⁴⁶ Az elbeszél történelmet a történelemírás szelektálja. Ennek azonban rétegei vannak. Az első törésvonal a *dokumentáris* sík, a forrás feltárása. Egy dokumentumot valamilyen korban valaki lejegyzett. E lejegyző rajta hagyta nyomát a dokumentumon, amelyet Ricoeur *tudatjelennek* nevez. Jelen dolgotatban szóbeli közlésekkel foglalkozom, melyeket – ez alapján – a tudatfolyamat leképezésének tekintek. A második törésvonal, a *magyarázat*.⁴⁷ A történész az okokat kutatja, a motívumokat (esetünkben metaforákat is) keres: kiemeli a különbséget a

---

⁴² KOSELLECK 2006, 860.o.

⁴³ RICOEUR 1997, 51–58.o.

⁴⁴ HALBWACHS 1971, 126.o.

⁴⁵ Vö. ASSMANN 2004, 102–126.o.

⁴⁶ Ennek alapját lásd: ASSMANN 2004, 44–45.o.

⁴⁷ RICOEUR, 1997, 57.o.

tudományos magyarázat és az elbeszélte történelem között. A harmadik törés az emlékezethez képest a *kompozíció*, amely szinte absztrakt valósággá változtatja a forrást. Ricoeur szerint Braudel művei ilyen események láncolataira vannak felfűzve.

A történelem kritikai beavatkozása azonban mind az egyéni, mind a kollektív emlékezetre jó hatással van. Másként kifejezve, *szükségünk van a struktúrára, a modellre*, amelynek megalkotása Lévi Strauss szerint az empirikus megfigyelés: „*el kell fogadják az időbeliség perspektíváját.*”⁴⁸ Bár utóbbi szerző különbséget tett „hideg” és „forró” társadalmak között, mely szerint az előbbiek ellenállnak a strukturális változásnak, utóbbiak adaptálják azokat. Itt érdemesnek tartom újra hangsúlyozni, hogy az emlékező elbeszélése a jelenből konstruálódik, tehát eleve visszafelé tekint a saját történelmében és igazoló attitűdöt mutat mind a nemzeti, mind a nemzetiségi kulturális emlékezethez. Arra ehelyütt nincs lehetőségem, hogy bővebb elméleti síkon felvázoljam, milyen különbségek léteznek az OH és a szóbeli források között. A szakirodalom elméletei szerint az OH egy életpálya eseményeinek elbeszélése, míg a szóbeli hagyományok több generáció múltjáról alkotott képének összessége.⁴⁹ Ez utóbbi értékelésének kritériumai közé tartozik az egzisztenciális, érzelmi és értelmiségi módozat⁵⁰, s mint ilyenek, a jelenkor történetéhez kapcsolódnak, amelyet a történészi kortárs szakirodalomban *tapasztalattörténet*nek is neveznek. Ez utóbbi fogalmon *olyan történeti feltárást és elbeszélést értek, amely a cselekvő egyénekről szól.* E *tapasztalattörténet* módszerei alkalmas narratívával rendelkeznek, hogy a történelem és emlékezés külön narratíváit (akár) egybeforrasszák.⁵¹ Dolgozatomban azonban nem kizárólag ezt szeretném leírni, bár kétségtelen, hogy sok közös pontot érintek.

Ricoeur kiemeli, hogy az emlékezetnek elsőbbsége van a történelemírással szemben, mert biztosítja a múlt és jelen közötti kontinuitást, a mindenkori tudathoz való hozzátartozás érzését. Az emlékezés őrzi a dialektusok kapcsolatát Koselleck tapasztalattere és elváráshorizontja között. Ennek az emlékezésnek elemzése tehát már történelem. Ám az emlékezés aktusa válogatott emlékekből áll, és minden, ami nem jelenik meg ezekben az emlékekben, az a felejtés áldozata, amely lehet passzív és aktív is. A passzív felejtés az emlékezet kiesése, az aktív felejtés pedig elfojtási stratégia. A szelektív felejtés-emlékezés a történelemtudományhoz is köthető, amely kollektív menekülést jelenthet a válogatás metodikájában. Ricoeur szerint az aktív felejtés elleni legjobb orvosság a megbocsátás. Hogy ez mennyire van így, arról a dolgozatban is szó lesz. Viszont ebben az értelemben a megbocsátás is aktív felejtéssé válik, amely egyszerre gyógyszere is az emlékezésnek.⁵²

Ricoeur gondolatai és a fentiek alapján a következő sarokpontokat használom fel:

⁴⁸ Idézet és az elméleti alapvetést ld. LÉVI STRAUSS 1971, 273.o.

⁴⁹ BRIVATI–BUXTON – SELDON, 1996. 353–365.o.

⁵⁰ Itt elsősorban az interpretációs dimenziókra gondolok, vagyis arra, hogy az egyén milyen módozatokkal állhat hozzá a múlthoz. A dolgozat két dimenziót érint: a *történészi – értelmiségi* (ez maga a disszertáció műneve) és az *érzelmi* módozatot (ez az interjúalanyok hozzáállása).

⁵¹ A *tapasztalattörténet* egzakt módszereit csak azokból a munkákból ismerjük, amelyek magukat *tapasztalattörténet*nek aposztrofálják. Általában a 20. század traumáival, kríziseivel, az erőszak történeti értelmezéseivel (és forrásaival) foglalkozik. Vö. KESZEI 2012, 2–35.o. Ö. KOVÁCS 2012, 13–53.o.

⁵² RICOEUR 1997, 63–68. o.

1. A történelem és az emlékezés nem oltják ki egymást, de (általában) különböző narratívával rendelkeznek.
2. A történelmi munka, főleg az emlékezés vizsgálatának szemszögéből, nem lehet *csak* történelmi munka, hiszen mind forrása, mind interpretációja a jelenből tekint vissza.
3. Az emlékezés mégis a legfontosabb folyamata, tiszta forrása a történelemnek, amely sajátos, de forrásonként eltérő „*tudattal*” rendelkezik.
4. Ha erre a tudatra más tudat(ok) is hatással vannak, akkor kollektív emlékezésről beszélhetünk, amihez kollektív szelekció, vagyis narratíva társul.
5. Ezt a narratívát az *elváráshorizont és tapasztalattér* határozza meg.

Ha összesíteni akarom az idézett szöveget, akkor azt a megállapítást kell tennem, hogy a *történelemírás az emlékezés reflexiója*. Azzal a korlátozással kell azonban élnem – főleg a történelmi munka terjedelmessége miatt –, hogy szerkeszsem és válogassam ezt az emlékezést, melyet az interjúk tartalmaznak.

Eszerint az, amire készülök – nevezetesen, hogy a magyarországi németiség egyes közösségeiben életinterjúkat rögzítsek és azokat elemezzem – mindenképpen *létfogosultsággal bír a történelmi diskurzusban*. Mivel nem tudom szabadon kezelni az emlékezést, ezért azzal a megkötéssel élek, hogy munkahipotézisémmel alkalmazkodva az emlékezés felfejtését – ez esetben az interjúkat – irányítottá teszem. Véleményem szerint ezzel nem változik a tudat aktusa. Sőt, inkább felszínre kerülnek az emlékek. Leszögezem, hogy a ricoeuri töréspontok mellett (a *dokumentáris* és *magyarázati* sík) az *irányított interjút* szintén töréspontnak látom a kollektív emlékezet és a történelmi elbeszélés között. Az emlékezetet tehát az interjúk összehasonlításából, azok „minőségi” különbségeiből próbálom leírni. A tematizálásra nemcsak azért van szükségem, hogy a különbségeket megmutassam, hanem mert tisztában vagyok azzal, hogy az eltelt idő távlata (65-70 év) miatt csak a cselekmények motivációjának megértésére van lehetőségem. Ezért is választottam az OH módszertanát. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy az OH-nak milyen létjogosultsága lehetséges, az emlékezés és a narráció tükrében.

2. Az oral history módszertanának használhatósága és korlátai

2.1. Egyéni és kollektív emlékezet

Az OH-t egyáltalán nem lehet alkalmazni a hagyományos eseménytörténet-írásként.⁵³ Az OH módszertanát Paul Thompson dolgozta ki,⁵⁴ kritikusai rögtön azzal vádolták meg, hogy munkájával csak történelmi tanulmányokat szeretett volna illusztrálni.

A múltat és a történelmet az emlékezet mechanizmusai határozzák meg, ha úgy tetszik, nincs észlelés az emlékezés nélkül. A már említett Maurice Halbwachs-i⁵⁵ felfogás szerint az emlékek individuálisak, de ha lejegyzik őket, kollektívvé válnak, ennek pedig eszköze a nyelv, amelynek segítségével az emlékezet csoportossá növi ki magát. Ez a szóbeli lejegyzésekre is igaz és a dolgozat szempontjából fontos megállapításnak vélhető. Az interjúk lejegyzéséből és elemzéséből egyrészt egy olyan korpusz létrehozása a célom, amely a kollektív emlékezetet is felvázolhatja, másrészt egy olyan „nyitott szöveget” szeretnék interpretálni, amely továbbgondolásra érdemes.

Charles Bartlett szerint az egyéni emlékezet nem az észlelés tematikája és sémája szerint történik, hanem az egyén reprodukciója alapján: ez narratív jellegű konstrukcióban csapódik le, amely természetesen a jelenből konstruálódik, viszont a felidézést meghatározza a csoport kultúrája és a tapasztalata. Vagyis Bartlett szerint *a múltbeli tapasztalatok tudati szerveződése hiába rendeződnek sémákba, azok interpretálását a szociológiai mezők határozzák meg*. Konstrukcióinak egyik jellegzetessége, hogy az emlékezés távoli ideje és összetett eseményei miatt a tudatban működő következetes narratíva érdekében az emlékezetbe „illesztések” valósulnak meg az egyén döntése alapján. Ezen azt értem a gyakorlatban, hogy *az időben egymástól távol eső, de hasonló eseményeket* (pl. esetünkben a magántulajdon megsértése: elűzés, téesszervezés) *a tudat olykor – a távoli időintervallum miatt – összeilleszti*.⁵⁶ Hans-Georg Gadamer hermeneutikájában azt írta, hogy minden ember saját szituációjának a foglya, és ebből szerkeszti újra emlékeit.⁵⁷ A felidézés „saját szerkesztést”, saját sémát takar, amely az egészről (az alany teljes életéből) konstruálja a részeket. Ezek valószínűleg a tényekhez képest torzok, vagy hibásak lehetnek, mert *az elbeszélésekben a személyes érintettség a döntő*.

Az egyén viselkedése legtöbbször kollektív minták alapján zajlik. A szakirodalom különbséget tesz *kulturális* (korszakok) és *kommunikatív emlékezet* között. Ez utóbbi az együtt élő generációk emlékeit jelenti, melyek egymásra hatással vannak.⁵⁸ Vajon ezek az egyének egymásra hatásai és a közelmúlt emlékei – amelyben öngazolások, elismerésért vívott harcok, morális érintettségek és vádaskodások is szerepet játszanak –, mennyire jelentenek problémát és mennyire csorbítják a

⁵³ Az OH körül folyó vitát is összefoglalja: GYÁNI 2000, 128–144.o.

⁵⁴ A szóbeli források módszertani vizsgálatába betartoznak *naplók* és *memoárok* és az *előbeszédben előadott elbeszélések* is. Munkámban azonban csak utóbbit fogom felhasználni és metodikai kérdéseket is ebből a szempontból vizsgálom. THOMPSON 1978.

⁵⁵ HALBWACHS 1971, 131.o.

⁵⁶ BARTLETT 1985, 111–113.o. 286.o. 293.o. 351–355.o. 359.o.

⁵⁷ GADAMER 2006.

⁵⁸ PLATO 2005, 21.o. ASSMAN 2003, 50–86. o.

forrást?⁵⁹ Itt kerül előtérbe a történésznek a „munkája”, hogy a metaforákat, átmeneti kapcsolásokat is feldolgozza.

2.2. Módszertani lehetőségek

A mentalitástörténeti munkák módszertanában sokszor jelentkezett a nagyfokú szakmaiatlanság, amelyet Alexander von Plato így foglalt össze: „*A munka során két veszély merült fel: egyfelől a történeti dilettantizmus veszélye, amely megfélekedzik arról, hogy a szóbeli vagy a szubjektív források – akárcsak az egyéb források – sajátos forráskritikát igényelnek; másfelől a hiányos pszichológiai hozzáértés a pszichológiai kategóriák történettudományi alkalmazásában.*”⁶⁰ Plato szerint a csapda ott van, hogy a történészek nem veszik görcső alá a pszichológiát és megpróbálnak csak a populáris freudiánus eszközökkel dolgozni tanulmányaikban.

A történelem és a pszichoanalízis már a '60-as évek óta egymásra találtak, de itt megjegyzem, hogy kevés olyan hermeneutikai diszciplína van, amelyre utóbbi ne lett volna hatással. Mivel az OH elemzések nagy része egyének⁶¹ elemzése, ezért a pszichoanalízis módszereit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Sőt, a pszichoanalízis az, amely a legtöbb korlátot szabja ennek a módszertannak. Szerepe főleg ott van, ahol a tudattalan történelmi működések vizsgálatába merül el, vagyis ha a kollektív emlékezet keletkezésének szerepéről beszél. A történésznek és az analitikusoknak egyik feladata, hogy a „kifaggatott” alanyuknak a vizsgált témához (esemény, korszak) való viszonyát elemezzék – a múlttól alkotott konstrukcióit (értékrendjét) feltárják. Alexander von Plato szerint ezért a történészeknek szükségük van *szupervizori* segítségre. Viszont a történésznek nem az a feladata, hogy egyéni motívumokat kutasson (bár ez is lehet), hanem, hogy *a társadalmi akaratot, cselekedetet és motivációt, az egyén feletti motívumot is felfedezze.*

Ezek alapján meg lehet határozni, hogy az elbeszélői élettörténeteknek milyen szintjei vannak. Ferenc Dóra⁶² kutatásában három ilyen szintet különböztetett meg:

- az életszakaszok szintjét: gyermekkor, tanulóévek,
- az általános tapasztalatot: kollektív emlékezetből is táplálkozik, a személyiség szempontjából domináns (pl. a személy számára nagy hatású egyetemi óra)
- percekben, órákban mérhető tapasztalatot.

Ebből a szempontból a történelmi esemény hol elhalványul, hol erőssé válhat, de a koncepciót vizsgálni lehet belőle.

A '90-es évek történészi vitáiban⁶³ segédtudománynak minősítették ezt a gondolkodást, ám valójában csak arról volt szó, hogy nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogyan juthatunk el az egyéni elbeszéléstől a kollektívig. Plato szerint az egyik fő módszer, hogy tipikus és nagy tudású „koronatanút” kell találni. *Reprezentativitást így sem fogunk elérni, de „telítettségi fokot” igen,* amelyen felül már nem tudunk újabb tudományos eredményeket hitelesen prezentálni.

---

⁵⁹ PLATO 2005, 23. o.

⁶⁰ Id. PLATO 2005, 22. o.

⁶¹ Itt az *egyén* fogalmán az egyén életútját, az arról alkotott képét, vagy az egyén életútjának egy bizonyos eseményét értem. Ezeket *élettörténetek*nek nevezem, melyek e dolgozatban összehasonlításra, elemzésre kerülnek.

⁶² FERENC 2007.

⁶³ Ld. PLATO, 2005, 27–28. o.

További kérdésként merült fel, hogy a túlzott időbeli távolléttel mennyire lehet hiteles képet kapni a visszaemlékezőtől,⁶⁴ emlékei között mennyi az átköltés és a valódi emlékkép. Ez a kérdés dolgozatomban egyik legfontosabb feltevése is, hiszen interjúalanyaim 60-70 év távlatából emlékeznek vissza az eseményekre. Az emlékezés – mint ahogy Assmann is írja – az egyén múlt iránti érdeklődése:⁶⁵ minél idősebb az egyén, annál nagyobb mértékben elevenedik meg benne az emlékezés.

László János kutatásai szerint, ilyen időtávlatból már nem lehet hiteles képet kapni egy eseményről, de az emlékezés én-struktúrájáról, a cselekvések motivációjáról igen.⁶⁶ Az elbeszélő szinte csak arra hajlandó emlékezni, ami a saját társadalmi tapasztalatában meghatározó. Jan Vansina munkájában azt térképezte fel, hogy az orális hagyományok a tradíciók által öröklődnek és ezeket a generációk emlékezete tartja fenn. A szóbeli hagyomány ezáltal nemcsak a múlt, hanem a jelen részévé válik. Vansina szerint a szubjektivitáson keresztül a múltból körülbelül 80 évet képes átfogni az emlékezet.⁶⁷

Ennek ellenére az elbeszélő magáról alkotott véleményét kis történelemként is értelmezhetőnek tartom, hiszen az emberi kultúrában lejátszódó folyamatok, a pszichikum fejlődése is a szociogenezis alapján konstruálódott, vagyis az „én”-ről szóló történetek narratívái úgy működnek, mint a társadalmakban a történelmek.⁶⁸ A narratíva szimbolikus eszközeit olyan társadalmi célok érdekében használják fel az elbeszélők, mint az *igazolás* és a *bírálat*. A pszichikum működésében ezt a múltat, a jelent és a jövőt is igazolhatja.⁶⁹ Ebből következik az a probléma, hogy az értékítéleteink mennyire határozzák meg megértési kísérleteinket: mennyire vagyunk képesek elvonatkoztatni a *tettek* és *áldozatok* szerepétől? Másik kérdés, hogy hogyan tudjuk ezt tudományos szempontból visszaadni, konstruálni? Egy interjúalany, amikor közli saját élettörténetét, újra is alkotja azt. Az egyén különböző emlékközösségeknek, úgynevezett *mnemonikus közösségeknek* (család, edukációs közösség, faluközösség, munkaközösség, etnikai és nemzeti közösségek) lesz a része élete folyamán, melynek hagyományait – ha elsajátítja – a tudatába építi.⁷⁰ Ez orientáló hatással van, s nem ritkán ezen koordináták mentén múzealizálja emlékeit az elbeszélő, amely hatással van arra, hogy mit hangsúlyoz ki élettörténetéből. Ugyanez érvényes a politikai rendszerváltásokat átélő közösségekre, amelyek szelektálnak az emlékekből.

Egy biztos, a kvalitatív történetírásban szükség van egy olyan empiria használatára, amely összekapcsolódik a történelemtudomány ellenőrizhetőségével. A történelem azonban nem redukálható tapasztalattörténetre, kizárólag egyénekre. Az OH felhasználhatóságát, kereteit Gyáni Gábor szavaival foglalom össze: „Az orális történet (...) az eseménytörténettel egyenértékű olvasatához segíthet hozzá bennünket, amely elsősorban nem a múlt magyarázata, hanem annak

---

⁶⁴ Kovács András szerint pont ezért nem lehet az OH-val tényszerű történelmet rekonstruálni. Vö: KOVÁCS 1992, 94.o.

⁶⁵ ASSMANN 2003, 67.o.

⁶⁶ LÁSZLÓ 2005, 123.o.

⁶⁷ Idézi CSÍKI 2018, 12. o.

⁶⁸ Nem az igazságot, hanem a *saját* igazságot ismerjük meg.

⁶⁹ LÁSZLÓ 2005, 124–125.o.

⁷⁰ Peter Bergert idézi CSÍKI 2018. 13.o.

megértése szempontjából fontos."⁷¹ Erre a célra maximálisan felhasználhatjuk az OH módszertanát és eredményeit.

Ezekből a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az OH használatával nem írhatjuk meg egy kisebbség teljes történelmét.
2. Az OH arra alkalmas, hogy egyéni stratégiákat fejtsen fel és a kollektív emlékezet mintáit mutassa meg.
3. Minél távolabb az OH alany emlékezete, annál kevésbé valószínű, hogy reális történelemképet fogunk kapni.
4. Az OH nem ad reális történelemképet, de alkalmas a történelmi események jelentőségének meghatározására.
5. Az OH segítségével megtudhatjuk, hogy az egyén milyen társadalmi csoporttal azonosítja magát, ezért társadalomtörténeti vizsgálatoknál és az eseménytörténet megértésére alkalmazható.

2.3. Az oral history és a komparatiztika

2.3.1. Kvalitatív keretek

Felmerülhet a kérdés, hogyan lehet összehasonlítani a gyűjtött interjúkat? Németországban már korábban megkezdődtek a (kényszer)migrációs folyamatoknak az interdiszciplináris (történelem, szociológia, antropológia) kutatásai.⁷² A feldolgozások a mai napig vitákat és köteteket szülnék.⁷³ Az elűzöttek sorsából először a megkapaszkodás, majd a beilleszkedés folyamata volt, amely érdekelte a szakembereket. A szerzők nem azt kutatták, hogy „mi”, hanem azt, hogy „hogyan” történt ez a folyamat. Erre pedig az OH módszere alkalmas volt. A kvalitatív módszereket többször használták a gazdaságtörténeti áttekintések, folyamatok jobb megismeréséhez. Alapvetően ezeket a módszereket akkor használják a kutatók, amikor leíró jellegű analízisre van szükség, amikor a természetes kontextus megfigyelése a vizsgálat tárgya, amikor nem manipulálható változókat kell feltárni. Ugyanebben a kontextusban többször használták kisebbségi metszéspontban is alkalmazva.⁷⁴ Munkám során két szerző, Tóth Ágnes és Michael von Engelhardt könyvét vettem alapul.

A személyes elbeszélések saját társadalomtörténetként csapódnak le. A társadalomtörténet a közösségek történetének részét vagy egészét próbálja feltérképezni. Az általam rögzített és feldolgozott élettörténetekben a többségi társadalomra, vagyis *a magyar nemzeti történelemre tett reflexiók voltak érdekesek*, hiszen ezek irányították a „saját” történelmet is. Más szóval, a magyarországi németek története hol önálló elemekből áll (elűzés, visszaszökés, migráció), hol a többségi nemzeti történelemmel párhuzamosan is haladt (2. világháború, szovjet deportálás,

---

⁷¹ Id. GYÁNI 2000, 136.o.

⁷² Lásd: SCHMIDT-SCHWEITZER 2006.

⁷³ KOSSERT 2009.

⁷⁴ Pl. KOVÁCS 2005.

kollektivizálás). Ez a dimenzió lehet politikatörténeti (*Volksbund*, Rákosi-korszak) és társadalomtörténeti dimenzió (parasztalanítás). Nem egy generáció története ez. Kérdéses, hogyan lehet ezt az élettörténetekben összefésülni? A következőkben erre vázoló fel egy módszertant.

2.3.2. Fázisok és konkrétumok

A kelet-európai németek elűzését átélő családok gazdasági változásaival Michel von Engelhardt foglalkozott. Munkáiban olyan elűzöttek interjút dolgozta fel, akik főleg gyermekként élték át a megpróbáltatásokat. Kutatásában négy generációt különböztetett meg: 1. *Az első világháború előtt születetteket*, akikre főleg ez a világegés volt nagy hatással; 2. *Az első világháború után születetteket*, akikre a gazdasági világválság hatott; 3. *A Weimari Köztársaságban születetteket*, akikre a nemzetiszocializmus kialakulása volt hatással; 4. *Az 1933 és 1939 között született generációt*, amely a 2. világháború korszakában szocializálódott. Engelhardt hipotézise szerint az általa feldolgozott interjúknak két fázisa van: egyik az *elbeszélő fázis*, amely a szülők megpróbáltatásait, életük történetét és a korszak jellemzését mutatja be. A másik a gyermekek elmondása, akik az elűzés eseményétől idézték föl a gazdasági szempontú jogfosztásokat. Ezt nevezi Engelhardt a *reflexív fázisnak*.⁷⁵

A szerző az elűzöttek generációját *történelmi generációnak* (*historische Generation*) nevezi, kutatását területi *átfogók* között határozza meg, a szociális-politikai környezet változását pedig asszimilációs politikának írja le. Az interjúkban ezért a biográfiai dinamizmust kereste,⁷⁶ azokat az intenzív pontokat az elbeszélésben, amelyek az alany életének fontos momentumait tárták fel a kitelepítés előtt és után. Erről így ír: „*Ez azt jelenti, hogy a fejlődés többé nem csupán a szülők életének reprodukciós mintáját követi, hanem a munka és az életmód megváltozásával, valamint a szociokulturális identitással függ össze.*”⁷⁷

Engelhardt azonban több problémát is felvetett. Maga is elismerte, hogy a lejegyzett szövegben a bizonytalan emlékek és a realitás ellentétben állnak egymással. Az interjúk nagy része önigazoló elbeszélés volt; ezért a szerző különbségeket tett a felvett anyagban. Módszertanában a különböző periódusokat hasonlította össze. Kutatása narratív interjúkból és egy statisztikai adatfelvételtől állt. Az interjúkat az előbbi két fázisra osztotta; az egyik elbeszélő a kitelepítésig követi nyomon az eseményeket, míg a másik, egy generációt ugorva, már a reflexív fázist képviseli, a gyermekek történetét.⁷⁸ Előbbit *fő résznek*, utóbbit *kiegészítő résznek* tekintette, mert ez a fiatalabb generáció értelmezése és kiindulópontja.

Az összehasonító módszertant csak akkor lehet használni, ha irányított interjúkat rögzítünk kvalitatív és kvantitatív módszerekkel. Engelhardt kutatása csak a témaköröket jelöli meg és azokat elemzi.⁷⁹ Tanulmányának célja, hogy az integráció kérdését, annak mértékét, az elűzések formáját

⁷⁵ ENGELHARDT 2001, 10–12.o.

⁷⁶ ENGELHARDT 2001, 19.o.

⁷⁷ Id. ENGELHARDT 2001, 29. o. A szerző fordítása.

⁷⁸ ENGELHARDT 2001, 274–277.o.

⁷⁹ A szerző nem közölte az interjúkat, sem azok részleteit.

és differenciáját feldolgozza, valamint pszichoszociális képet adjon az elűzöttek családjairól és azok foglalkozásáról.

A jól behatárolt és elemzett kérdéskör tehát még az OH kutatásokban is megengedett és tudományos eredménnyel bír. Engelhardt a kutatási keretének tipizálásával határozta meg az elemzett aspektusokat. Összehasonlításának tárgykörei: 1. Életkörülmények és élettörténetek az elűzésig; 2. A háború és az elűzés; 3. Integráció az elűzés után (ezt két részre bontja még: I. a bizonytalan egzisztenciájú időszakra [*Erste Notzeit*]; II: a normalizálódás; 4. Élettörténet a világháborútól a jelenkorig. 5. A jelen identitása; 6. A szülők története.

Megfigyelhető, hogy ez a módszertan csoportonként tekintett az alanyokra, csakúgy, mint Tóth Ágnes munkája, aki a Magyarországra visszaszökött németek között készített OH vizsgálatot.⁸⁰ Ő is Engelhardt munkáit vette alapul. Tóth művében nagy szerepet kapott a csoport kulturális mintáinak „eszközészlete”, amely az integrációt segítette elő. Ennek vizsgálatát kétféle módon végezte el:⁸¹ (el)származási hely szerint és a különböző tartományokban letelepült csoportok szerint – annak fényében, hogy milyen sikeresen járultak hozzá az integrációhoz.⁸² Világosan látszódik az életinterjúkban, hogy a szociális tényezők játszanak szerepet az összehasonlításban. A német OH diskurzusban azonban nagy szerepet kapott a textológiai elemzések módszere is,⁸³ amely felvetette azt a kérdést, hogy vajon a történelmi eseményt átélő tanúknak az élményei, vagy csak a tanúknak az élményeikről alkotott konstrukciója határozza meg az eseményt. Ennek legjobb példái a zsidó lakosság elhurcolásáról szóló elbeszélések, vagy az NSDAP párttagságról szóló történetek. A szövegelemzés leginkább a másik időpillanat tudatát és a korszellem ontológiáját tudja megmutatni, összehasonlító módszerben pedig az egyezéseket és a különbségeket. Legfőbb haszna a *relevanciakritika*.⁸⁴

Ha egy élettörténetet konstrukciónak vesszük, akkor az élettörténetet egy egész rendszerként tudjuk értelmezni.⁸⁵ Ám ennek akkor van csak relevanciája, ha közös nevezőket találunk.

E rövid vázlat után az alábbi következtetéseket vontam le:

Az OH konstrukciói alkalmasak az összehasonlító elemzésre, mind történelmi, mind pszichológiai és szociológiai szempontból nézve.

Ennek sarokköve a jól körülhatárolt empirikus kutatási téma és a kvalitatív módszertan használata. Ezen elméleti alapok tisztán mutatják, hogy jelen kutatásnak van létjogosultsága és tudományos módszertani relevanciája, amelyet a diskurzusok is igazolnak.

---

⁸⁰ TÓTH 2008.

⁸¹ Ez a módszer megtalálható Engelhardt németországi kutatásában is. Vö: ENGELHARDT 2001, 293.o.

⁸² TÓTH 2008, 65.o.

⁸³ Vö. OBERTREIS 2012, 7–30.o. BRECKNER 2012, 131–150.o.

⁸⁴ BRECKNER 2012, 149.o.

⁸⁵ SIEDER 2012, 187–212.o.

3. A kutatás célja

3.1. A kiindulási alap

Disszertációm célja, hogy bemutassa, a magyarországi német nemzetiség *hogyan élte meg* a háborút és az utána következő elűzéseket és jogfosztásokat. Ezeknek milyen súlypontjai voltak, s ezek hogyan hatottak egymásra, hiszen az eseményeket követően nagyban rányomta bélyegét a német kisebbségi létre, amely mai napig érezhető. Munkámat szakdolgozatom szülte, amiben Solymár község (Pest m.) német nemzetiségű közösségében készítettem életinterjúkat. A szakdolgozat 22 interjút dolgozott fel, rövidített formája később kis füzetben is megjelent.⁸⁶ Az itt szerzett tapasztalatok alapján határoztam el az országos gyűjtést, arra keresve a választ, hogy a lokális eredményekkel való összehasonlításból milyen következtetéseket tudok levonni. Számomra a történetek megtalálása, a történések megéleltörténete és ennek felvázolása volt a fontos. Kíváncsi voltam arra, hogy a párhuzamos valóságoknak hol vannak a metszéspontjai. A tudományos kutatás sokszor alárendelten kezelte ezeknek az élményeknek a feldolgozását. Éppen ezért célom is, hogy a közléssel és az elemzéssel érveljek az emlékezet létjogosultsága mellett.

Felmerült a kérdés, hogy miért pont az OH-t választottam e kutatás módszertanának, mikor rengeteg levéltári forrás, mikrotörténeti és tapasztalattörténeti alap állna rendelkezésre. Az *első válaszom* evidensnek tűnik. Mivel közel 70 év telt el az események és a visszaemlékezések gyűjtése között, *ez az utolsó alkalmak* egyikének mutatkozott, hogy egy interjúgyűjtést még el lehessen végezni. A *második indok* az OH módszertanából eredt. A dolgozatban megállapításra került, hogy a nemzetiségek története eltérő narratívát jelent a többségi nemzet történetével szemben. A magyarországi németek esetében ez az „elválás” a 2. világháború záróakkordjánál és az elűzésnél történt meg.⁸⁷ Az ezután következő történelmi események differenciáltan jelentek meg. A régiók közti eltérő kötődésekről és identitásokról kevés írásos anyag és feldolgozás maradt fenn. A 2. világháború frontmozgásai jól dokumentáltak, de a szovjet deportáció és a kényszer- illetve háttérmunkákra hurcolt személyek forrásai (az utóbbi évek kutatásai ellenére) hiányosak, tehát itt is relevánsnak tűnt az OH felhasználása. Az elűzés folyamata szinte minden településen máshogyan zajlott le. Ezeknek a tapasztalatoknak a gyűjtése és a visszaszökések levéltári forrásainak a hiánya szintén indokolta az OH módszertant. Végül a kolhozosításnak, a kommunista diktatúra retorzióinak interjú módszerrel rögzített élményei is publikálható eredménnyel kecsegtetett. A *harmadik indok* pedig az volt, hogy az OH-val olyan egyéni narratívákat gyűjthetünk, melyek összehasonlítása a lokális jellegű elbeszélések hasonlóságait és különbözőségeit is feltárhatja. A célom az volt, hogy *azt a múltat láttassam, amit az interjúalanyok is megélték; az összehasonlítással pedig a rejtett struktúrákat próbáljam felfejteni*. Ez egy meghurcolt, szétszakított nemzetiség esetében – úgy vélem – különösen fontos aspektus. Lényegében ebből következik a *negyedik indokom*, miszerint levéltárosként nagyívű iratanyagokat ismerek, melyeknek mennyisége, forrásértéke és beszédmódja rendkívül összetett. Nem biztos, hogy e nagy mennyiségű (több

---

⁸⁶ RITTER 2011.

⁸⁷ Ld. hasonló kutatási alap: BINDORFFER 2008.

kilométernyi iratanyagot tartalmazó) állagokat egy történetíró képes szintetizálni, de az átláthatósághoz mindenképpen támpontot nyújthat egy OH emlékanyag. Ugyanis *a személyes forrás talán legegyszerűbb haszna, hogy elbeszélője több korszakot (különösen igaz ez a 20. században) is megélt, s erről tapasztalata van.*

Solymár községről készült szakdolgozatom legjelentősebb eredményének azt tartottam, hogy az elbeszélésekből világosan kitűnt egy kultúra erodálása, amelynek állomásai összefüggtek a jogfosztásokkal, az elhibázott nemzeti politikával (Horthy-korszak, 2. köztársaság) és a szocialista-kommunista rezsim erőszakos társadalompolitikájával. Ez a folyamat a '30-as évek asszimilációs (oktatási) politikájával indult, majd folytatódott a 2. világháborúval, amelybe beletartozott a *Volksbund*-szervezet létrejötte és a kényszer SS-sorozások is. Ezzel a világháború utolsó szakaszában már megindult a német nemzetiségűek kollektív meghurcolása, amely előbb a német hadsereg SS-sorozásával, majd a Vörös Hadsereg 7161-es parancsával a háttér munkásokra, illetve az oroszországi kényszermunkákra való elhurcolással folytatódott. 1945 után a földosztás is a németek kárára indult meg, amely végül egyik indikátora lett (az 1945 utáni kelet-európai elűzésekkel együtt) az 1946 és 1948 között zajló német elűzésnek. Az itthon maradtak hiába próbáltak megkapaszkodni, éppen, hogy egzisztenciát építettek, máris jött a mezőgazdasági szocialista átszervezésének hosszú, több szakaszos folyamata, amely az egész magyar vidéki társadalom „parasztalanítását” tűzte ki céljául.⁸⁸ Ez éppúgy érintette a *magyarországi német* kisebbséget, mint a többségi társadalmat.

A német nemzetiségűek többségében paraszt⁸⁹ foglalkozásúak voltak (parasztpolgár). Kultúrájukban és ideológiájukban is a szóbeliség dominált. Eszköztárában, kötődésében, identitásában a föld és a munkakultúra szerepelt, ezért nevezem *szocioökonómikus* kultúrának a magyarországi német kultúrát.

Dolgozatomban legtöbbször a *magyarországi német* kifejezést használom, kerülöm a sokszor félrevezető „sváb” elnevezést⁹⁰ (amelyet több helyen szitokszónak tartottak elbeszélőim) és csak akkor használom, ha az elbeszélői környezetben is megjelent.

---

⁸⁸ Ö. KOVÁCS 2013.

⁸⁹ A földműveléssel foglalkozó népesség rétegződéséről sok tanulmány született. Kiemelném Gunst Péter és Andrásfalvy Bertalan munkáit, akik a „parasztság” alatt *életformát* értett. Gunst három kategóriát állított fel, amely három népet is takart: magyar, német és cigány. Előbbi kettő érdekes számomra, ugyanis Gunst vizsgálódása szerint a magyar parasztot (szlovákot és a délszlávot is idevéve) a nemesi életforma, az exogám közösség, az egyenlő arányú örökség és a merev társadalmi szerkezet jellemezte, míg a németet a törzsöröklési rend és a pénzgazdálkodás, az endogám házasodás, a polgári mérce, az árutermelő és a nyitott város felé nyitó kereskedelem. Ld. GUNST 1998, 272–273. o. Andrásfalvy Bertalan munkáiban is a magyar és német paraszti értékrendeket állította egymással szemben Dél-Magyarországról szóló tanulmányaiban. Szerinte a polgárosodás ütemét meghatározta, hogy magyar paraszt inkább a külsőségekre adott és nem tekintette a szorgalmat értékmérőnek. Ezzel ellentétben állt a német gazdaság szempontú társadalomszervezés és mentalitás, ami miatt eredményesebb piaci szereplőkké váltak. ANDRÁSFALVY 2011, 323–329. 331–339. 387–403. 405–485.o. KOVÁCS 2010, 27–41. 53–58. 62–93.o.

⁹⁰ Bindorffer Györgyi definíciója: „*A magyarországi svábok etnikai csoportja alatt a magyar többségi társadalmon belül élő, származását tekintve egy másik etnikumból kiszakadt számszerű kisebbséget értek, amely face-to-face kommunikációs mezőben élve bizonyos, csak a csoportot jellemző önmeghatározó jegyek, közös kultúra tudatában speciális etnikai tudást és öntudatot alakított ki.*” Id. BINDORFFER 2001, 21.o.

3.2. Horizontális és vertikális keretek

A levéltári források nem tudták feltárni azt a párhuzamos történelmi tudatot, amivel az ezt megélők rendelkeztek. Hipotézisem szerint, a magyarországi német kultúra szocioökonómikus kultúrájában a lokális jelleg dominált, ezért minden helyváltoztatás kulturális erodációt okozott. Ezen helyváltoztatások (elűzés, munkavállalás stb.) a migrációval köthetők össze, nagy részük a hatalom kényszerítésével. Egyszerűbben fogalmazva, a '30-as évek *magyarországi németek* kultúráját egy szóbeli kultúrának tartom, amelynek tartópillérei a nyelv, a sajátos zene és tánc, az egyedi viselet és szokások, a munkamorál, a mély (többségében) katolicizmus és az ebből fakadó zeneszeretet voltak, melyek egy erős, lokális faluközösségi tudathoz köthetők. Természetesen a magyarországi német kultúra rétegei ennél mélyebbek, de a közösségeket összekötő kapcsok ezekhez köthetők. Ez a kötelék megszakadt, a folyamatos elhurcolások, a háború pusztításai megakasztották a folyamatokat. A *Volksbund*-ellenes vádakkal párhuzamosan nemkívánatossá vált a német zene, a nyelv és a szokások. Megindult a népi német kultúra erőszakos erodációja. A földek elrekvirálásának és az elűzésnek a hatásait az identitásra, a kötődésre nem kell külön ecsetelnem: megtörte a munkakultúrát, a lokális kötődést. Ez folytatódott a kommunista diktatúrában is, ahol a vallási életet is ellehetetlenítették anyanyelvi papok híján, és az 1960-as évekig tartott téveszítéssel végleg felszámolták a földhöz és a paraszti munkához való kötődést. Ennek egyik következményeként értékelem, hogy az anyanyelvét megőrző, fiatalabb német generáció Nyugatra „emigrált” a munkavégzés lehetősége miatt. Nem kötötte őket sem a lokális jelleg, sem a vallási parancs, se a földhöz kapcsolódó paraszti munkák kötelezettsége.

Disszertációm célja egyfelől – a gyűjtött életinterjúkon keresztül – az itt vázolt folyamat (a jogfosztások következtében széttöredezett életforma és ennek közvetlen ökonómiai hatásainak) bemutatása (közlése) és (forrás)elemzése. Másfelől pedig annak az identitásmunkának a részletes feltérképezése, amely a háborúval és az elűzéssel megtörte a magyarországi németek magyar nemzetéhez kötődő identitását, s amely a '60-as, '70-es években újra konstruálódott.

Munkám ezen aspektusát nevezzük *vertikálisnak*, azaz időben egymás alá rendeződő események sorozatának, amelyben a kulturális attitűd egyre soványabb lesz, de ez a soványabb tudat egy történelmi tudatban sokkal hangsúlyosabbá válik. Ezen azt értem, hogy a magyarországi németek általam vizsgált életinterjúiban a jogfosztások és a kulturális erodáció felértékelték a történelmi tudatot. Egyszerűbben kifejezve: azon családok, akik a jogfosztásokat megélték, erősebb történelmi tudattal rendelkeztek a 20. század közepének történelméről, mint az azt megelőző korszakokról. Ez családi szinten is tetten érhető: a dédunoka részletesen elmeséli dédnagymamája történetét a szovjet deportálásról, de a dédnagymama még saját dédszülei nevét sem ismeri.

A vertikális időbeli szálhoz tartozik egy *horizontális szál*, ez esetben a lokális tér vizsgálata. A kortárs, nemzetiségekkel foglalkozó munkák nagy részének alapja a közigazgatási felosztás. A témáról megjelent munkák közül Marchut Réka szövege volt az, amely ráébresztett arra, hogy ne a közigazgatási felosztást válasszam.⁹¹ Marchut dolgozatában a Pest megyei németek kitelepítését vizsgálta, de nem az 1946-os megyehatárokat vette alapul, hanem a jelenlegieket. Kiválasztott hat

---

⁹¹ MARCHUT, 2014.

községet, és e falvak mikrotörténeti elemzéséből vonta le következtetéseit. Ezen falvak többsége a budapesti „svábgúrúben” helyezkedett el, és a szerző ott vizsgálta az elűzést, vagy annak elmaradásának okait. A probléma az, hogy Pest megyéhez több más német falu is tartozott, ahol más és más módon zajlott le az elűzés, sőt, valahol egészen különleges módon szlovák falvakba (Nagybörzsönyből Galgautára) való kényszermigráció is történt. Ez kimaradt a dolgozatból, így pedig nem alakulhatott ki teljes kép a különböző elűzésekről.

Disszertációm horizontális alapját emiatt nem közigazgatási egységekre, hanem néprajzi tájegységekre bontottam. Ennek oka, hogy több olyan német falu is létezik Magyarországon, amely kulturálisan sokszor más megyében lévő településekhez kötődik. Erre példa Szendehely és Berkenye esete, melyek Nógrád megyében találhatóak, de kulturálisan a Pest megyei Nagymaros és Kismaros németjeihez kötődnek. Nemcsak vallási, hanem történelmi tényekkel is kimutatható ez. E falvakban elmaradt a Németországba való elűzés, de a szovjet deportáció és a más falvakba való áttelepítés mégis lezajlott. A sort még lehetne folytatni – ez a disszertációból ki is fog derülni. Racionálisabbnak tűnt, hogy ne a korszakokon keresztül változó közigazgatási határt, hanem az egységesebb néprajzi tájegységeket jelöljem, melyek általában földrajzi tájakat takartak. Ami ettől eltért, azt jelzem a munkában – de egyúttal reflexióként is használom.

A leírtak alapján a következő földrajzi-néprajzi tájegységekre osztottam fel a kutatást⁹²:

- Dunakanyar, Nagybörzsönnyel⁹³ együtt (Donauknie),
- Gerecse (Geresch-Gebirge),
- Vértes (Schildgebirge),
- Balaton-felvidék (Plattenseeoberland)
- Bakony (Buchenwald),
- Mosoni-síkság (Heideboden),
- Burgenland.⁹⁴

A tájegységek kiválasztását több szempont alapján végeztem, de a legfontosabb talán az volt, hogy *ezek a területek kevésbé érintettek a tudományos feldolgozás szemszögéből*. OH módszertannal viszonylag sokat kutatták a baranyai és tolnai németeket.⁹⁵ A szatmári svábok

⁹² A felosztást és további néprajzi tájegységeket lásd: MANHERZ 1998, 126.o.

⁹³ E falu német neve *Deutschpilsen*. Magát szásznak aposztrofáló kis német evangélikus közösség él itt. Ők eredetileg a *Hauerland* (vagy *Hauland*) népi tájegységhez tartoztak, amelynek legészakibb központja *Újbánya* (Königsberg), ma *Nova Bana* (Szlovákia), s e tájegységnek volt a legdélibb pontja *Nagybörzsöny* község. Trianon után azonban nemcsak gazdasági értelemben szigetelődött el a falu, hanem kulturálisan is. Ennek ellenére a Dunakanyar németjeihez soroltam őket, de külön kiemelve, hogy mentalitásban, vallási szempontból erősen különbözőek. MANHERZ 1982, 37.o.

⁹⁴ *Burgenland* kifejezés kakukktojásként hat e felsorolásban. A „Burgenland” név nem néprajzi, vagy kultúrtájakat takar, hanem egy előzmény nélküli kreált tartományt, amelyet osztrák és magyarországi német képviselők az erdélyi önkormányzatiság (Siebenbürgen/Erdély) mintájára hoztak létre. A 20. század elején még Német-Nyugat-Magyarországgént (Deutsch-Westungarn) emlegették e területet. Azért választottam mégis ezt az elnevezést, mert az e vidéken élő interjúalanyaim kategorikusan kijelentették, hogy „Burgenlandhoz” érzik magukat közel. Ennek több oka van. A határmenti német falvak lakói főleg a mai Ausztria területével voltak (a két világháború között is) gazdasági és rokoni kapcsolatban. Nyelvjárásukat is a mai burgenlandi területen beszélik még elszórva. A Nyugat-Magyarországon lévő középkori eredetű német települések lakói úgy érezték, hogy őseik hiába szavaztak a Trianon utáni időben Magyarország mellett (Sopron és környéke, Pornóapáti, Vaskeresztes), a magyar állam 1946-ban mégis elűzte őket otthonukból. Ez a keserűséggel vegyes sértettség is közrejátszott abban, hogy inkább Burgenlandot tartják kultúrtájuknak az itt lakó idősebb németek. Tiszteletben tartva véleményüket, megtartottam ezt az elnevezést. Lásd. BELLÉR 1975, 94–112.o. GONDA 2014, 57–216.o. TÓTH I. 2020, 169–174.o. MANHERZ 1982, 39–40.o.

⁹⁵ Pl. TÓTH 2008. PINTÉR 2005.

történetéről Baumgartner Bernadett készített összefoglalót, a Duna-Tisza közén, a Magyarország területén lévő bácskai falvakban a '90-es években is készült OH feldolgozás.⁹⁶ A Budapest környéki gyűri kutatása is meglehetősen kiterjedt.⁹⁷ Ezért is esett a választásom a viszonylag kevésbé kutatott tájegységekre. A földrajzi elhelyezkedés alapján neveztem el ezt a térséget *Északnyugat-Magyarországnak*. A kutatott falvak többsége az *Észak-Dunántúlon* helyezkedik el, ez alól csak a Dunakanyar öt községe esik ki (a Duna bal partján), de e pár falu ellenére is határoztam, hogy inkább az utóbbi területi elnevezést használom.

Az alábbi listát aszerint rendeztem, ahogyan idézni kívánom az elbeszéléseket, érzékeltetve a kelet-nyugati irányt. Az etnikai jellegű jogfosztások ebben az irányban zajlottak le, s ezt demonstrálni szeretném a feldolgozásnál is. A következő falvakban végeztem a gyűjtést:

Dunakanyar:

- Nagybörzsöny, Berkenye, Szendehely, Nagymaros, Zebegény,
- Visegrád;

Gerecse:

- Dorog, Csolnok, Dág, Máriahalom, Szomor, Mány,
- Tarján, Dunaszentmiklós, Vértestolna, Baj;

Vértes:

- Szár, Kecskéd, Vértessomló, Várgesztes
- Vértesacsá⁹⁸, Gánt, Pusztavám, Mór;

Bakony:

- Bakonysárkány, Isztimér, Bakonykúti, Bakonyoszlop, Bakonynána, Zirc, Olaszfalu;
- Hárskút, Lókút, Iharkút⁹⁹, Pénzesgyőr¹⁰⁰, Porva, Bakonygyirót,
- Márkó, Herend, Városlőd, Csehbánya, Németbánya,
- Bakonyjákó, Ganna, Döbrönte Nagytevel,
- Ajkarendek;

Balaton-felvidék:

- Veszprémfajs, Hidegkút, Tótvázsony, Barnag, Vöröstó, Balatoncsicsó;

Moson:

- Kimle, Levél, Rajka, Oroszvár (1947-től Szlovákia);

Burgenland:

- Sopron, Balf, Fertőrákos, Ágfalva,
- Pornóapáti, Vaskeresztes,

---

⁹⁶ Vö. BAUMGARTNER 2012. LUDWIG 1994.

⁹⁷ MARCHUT, 2014. RITTER 2011. RITTER 2018. SOMLAI 2014. BINDORFFER 2001.

⁹⁸ Két interjú készült Vértesacsán. Aki helybéli születésű alany (1937:N:) nem tudott releváns válaszokat adni a kérdésekre (pl., „*Nem tudom*”), a másik elbeszélőt (1934:N:Burgenland: Alsószölnök) pedig Alsószölnökről telepítették át 1951-ben. Úgy döntöttem, hogy az előbbi interjút mellőzöm, utóbbiból pedig az alsószölnöki emlékeket és 1951-es telepítését, valamint a reintegrációt dolgozom fel. Így vértesacsai események nem szerepelnek a munkámban.

⁹⁹ A község az 1980-as évek elején bányakitermelés miatt szűnt meg. Két interjúalanyom közül az első ellenállt az interjúkészítésnek és szándékosan nem adott releváns válaszokat, a második pedig nem volt sem német származású, s nem beszélt a német nyelvet sem és a német nemzetiségről sem őrzött emlékeket. Egyik alany sem volt megfelelő, így a község kimaradt az értékelésből.

¹⁰⁰ Szintén egy interjú készült, amelyet egy 1951-ben született férfi adott, de a vizsgált korszakokra vonatkozólag sem saját, sem családi emléke nem volt, így ez a község sem került bele a repertoárba.

- Rábafüzes (Szentgotthárd), Rönök,¹⁰¹ Alsószőlnök;
Tájegységeken kívül:
- Budapest.¹⁰²

A gyűjtésben részt vett falvak térbeli elhelyezkedése

Dolgozatom módszertana szempontjából talán az egyik legfontosabb a narratíva tisztázása. A modern és posztmodern történelemszemlélet egyik legnagyobb újítása – mint az látható volt –, hogy tagadta a hagyományos lineáris elbeszélést. Az OH azokhoz a módszertanokhoz tartozik, amelyek ezeket a rendszereket vitatják, kiemeli az eseményeket az időbeliségükből. Én mégis a lineáris elbeszélést választottam disszertációm gerincének, amitől sokszor eltérek a párhuzamosságok kedvéért. Egyrészt azért, mert a mentális tudat és az emlékezés is így épültek egymásra, megváltoztatva, kioltva a régi *Én*-t. Az időbeliség, a dolgozat horizontális dimenziója, sokkal jobban megmutatja a személyes történetek különbözőségét. Az interjúk készítése is indokolta e döntést, hiszen ott sem lehetett ugrálni az időben, annak ellenére, hogy alanyaim ezt többször megtették. Az események bemutatásánál tehát kronológiai sorrendben haladok és a tematizálást is

¹⁰¹ Az interjú készítésekor derült ki, hogy a közlő (1933:N:Burgenland:[Alsó]Rönök) nem német származású, s nem voltak releváns válaszai. E területen főleg a hortobágyi kitelepítés és a határzár története érdekelt. Sem a feltett kérdésekre, sem pedig az említett két témában nem voltak értékelhető válaszai. Ezért sajnós a községgel együtt törölni a közlőt az interjúk között.

¹⁰² Budapest eredetileg nem szerepelt a kutatásban. Azért tettem mégis kivételt, mert a jogfosztások és a katonasors szempontjából fontosnak tartottam, hogy a tiszalöki hadifogolytábor történetét is megmutassam. Ezzel vált ugyanis teljessé a magyarországi német hadifogolytábor bemutatása. Magyarországi emlékezők közül csak egy személyt sikerült megszólaltatni, aki viszont budapesti kötődéssel rendelkezik. Így került bele a főváros a települések listájába.

e szempontok alapján végzem el. Így sokkal jobban láthatóvá válik az a folyamat, amelynek bemutatására kísérletet teszek.

3.3. Az interjúkészítés módszertana

Kérdés volt tehát, hogy a feldolgozható szakirodalom mellett hogyan kezdjek hozzá a munkához. Módszertanom és kiindulási pontom hasonló volt, mint az említett *Hazatértek* és a *Lebensgeschichte und Gesellschaftsgeschichte* című tanulmányoké, azonban igyekeztem letisztultabb, annotált (történelmi korszakokra lebontott) eseményekre rákérdezni. Az alanyok sajátos életútja mellett az ökológiai és kulturális tér specifikumának feltérképezése volt az interjúkészítés összefoglaló célja. Kutatásom alapja tehát az, hogy a „mezzo” szintű vázlatát adjam egy nemzetiségi közösség(ek) széthullásának, szubjektív forrásokon keresztül. Annak ellenére, hogy minden alany egy saját társadalomtörténettel és történelemmel rendelkezik, mégis egy közösségben értelmezi magát. Ellentétben a *Hazatértek* című könyvvel, amely több tájegység életsorsait gyűjtötte egybe, csak részben kiemelve a lokális sajátosságokat, én igyekeztem kihangsúlyozni a regionális különbségeket. Tóth Ágnes kutatásához képest több történelmi eseményt próbálok rekonstruálni, éppen emiatt háromszor több (173) interjút dolgoztam fel. Célom, hogy az OH segítségével a történelem mozgásáról, élményeiről parabolát adjak.

Minden beszélgetést *életinterjúként kezeltem és rögzítettem*. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az elbeszélő konkrét életrészeire kérdeztem rá, hanem – még ha eltérő arányokban is – teljes életpályájára voltam kíváncsi. Úgy vélem, hogy a teljes elbeszélés koordinátájából lehet értékes következtetéseket levonni. *A beszélgetések közléseit olyan dialógus alapján megszületett történelmi forrásnak tekintem, amelyben a közlő orális önreprezentáció szándékával osztotta meg életélményeit.*¹⁰³ Az önéletíró elemeket ebben a diskurzusban fikciónak tekintem, vagy olyan felismerhető elemnek, amely empirikus analízis során lehámozható az elbeszélő „szövegekről” és ezzel együtt megfelelő elemzéssel történelmi forrásértékkel bír.

E ponton önkritikát kell, hogy gyakoroljak. Publikációim során¹⁰⁴ szintén „oral history” forrásokat adtam közre. Akkor úgy gondoltam, hogy mind fogalmilag, mind módszertanilag is kimerítem a „forrásközlés” definícióját. Ezt jelen munkám írásakor már másképpen látom. Egyrészt azért, mert az OH ontológiailag is különbözik a klasszikus történelmi forrásoktól (hangsúlyozom, hogy e közlések nem a történelmi eseménnyel egyidősek), másrészt többségében nem alkalmazhatók rá a forrásközlések azon szabályai (pl. helyhiány miatt nincs mód a forrás teljes közlésére, ez esetben egy több órás interjú gépelt változatának közreadására), melyek egyes iratok

---

¹⁰³ Philippe Lejeune fogalma az „önéletírói paktum”, amely irodalmi definíció és alapvetően arra összpontosít, hogy akkor beszélhetünk efféle paktumról, ha a szerző és a főszereplő ugyanazon személy. Az interjúgyűjtésben úgy láttam, hogy beszélgetőtársaim ilyen „paktumot kötöttek”, amikor tanúként leültek velem beszélgetni. Am nem lejegyeztek, hanem közölték e heterogén narratív konstrukciójukat. Többségüknél azt tapasztaltam, hogy létező – valószínűleg már többször elmesélt – narratív vázzal rendelkeztek életük konstruálására, kérdéseimmel csak ezt segítettem a felszínre hozni. A fogalom megalkotásánál konzultáltam Kunt Gergellyel, akinek a segítségét köszönöm! Ld. LEJEUNE 2003, 17–47.o. A szövegvilágok fikciójáról és annak hitelességéről, a memoár és szóbeli közlések szempontjából: K. HORVÁTH 2015. 39–40.o.

¹⁰⁴ RITTER 2018b.

egészének közlésére vonatkoznak. Emiatt, megkülönböztetve a klasszikus forrásközlések jellegétől, munkámat inkább *emlékanyag közlésnek és annak elemzésének* nevezem, mint forrásközlésnek.

Az interjúalanyok felkeresése nem volt egyszerű. Bár a gyűjtéssel kapcsolatban voltak tapasztalataim, mégis nehezen sikerült megtalálnom az elbeszélőket. A különböző falvak német nemzetiségi önkormányzatai játszottak ebben kulcsszerepet. Egyszerű megkeresésekkel, időpont-egyeztetésekkel kezdődtek a beszélgetések. Természetesen a helyi nemzetiségi önkormányzatok segítőkész ajánlásai döntőek voltak az interjúalanyok kiválasztásában.

173 embert kerestem fel. Ketten az egyeztetés után elutasítottak; egyikük félt, hogy ha a beszélgetést rögzítem, abból baja származhat, a másik alany az interjú túlzott érzelmi megterhelésére hivatkozva utasított vissza. Egy interjú megsemmisült a készítése után, újabb rögzítésre nem volt lehetőség. Az értékeléseknél szelektálnom kellett, így kilenc interjú nem került bele a kutatásba, elsősorban azért, mert a közlők nem feleltek meg az interjúkészítés kritériumának, vagyis nem voltak német származásúak, vagy nem volt emlékük a német származásúak sorsáról a vizsgált időszakban. Így a korpuszban *162 interjú szerepel* és ezzel együtt sajnos négy község (Iharkút, Pénzesgyőr, Vértesacsa, Rönök) is kimaradt. Az első interjút 2012 decemberében vettem fel a Pest megyei Nagybörzsönyben, az utolsót 2014 novemberében a Hajdú-Bihar megyei Mezőpeterden (egykori budapesti emlékezőm lakott itt).

Disszertációmban több helyen elfordulnak olyan személyek megnevezései, akiket esetlegesen védenek, vagy védhetnek a személyiségi jogok. Ezeknek a személyeknek az életrajzi adatait igyekeztem feltárni, s ahol ez sikerült, ott közöltem is. Ahol indokolt volt (nem nyilvános szereplő), ott anonimizáltam az interjúkban szereplő neveket.

Az interjúk kérdéseit kilenc nagy csoportba osztottam: *identitás, integráció, háború, szovjet deportáció, elűzés – esetenként: németországi tartózkodás, visszaszökés –, magyarországi reintegráció, paraszttalanítás, kötődések megváltozása*. A magyarországi reintegrációval foglalkozó kérdéseket úgy alakítottam át, hogy ha visszaszökött személynek tettem fel, akkor nyilván a visszaszökés utáni beilleszkedés állomásait értettem rajta, ha itthon maradt alannyal készítettem az interjút, akkor az új környezetre és a megváltozott identitásának megélésére helyeztem a hangsúlyt. Ezeket a különbségeket természetesen jeleztem a szövegben. Az interjúkészítés közben azonban akarva-akaratlanul gyakorlati problémákkal is szembesültem. Az elméleti alapvetés és az először elkészült interjúk után kénytelen voltam módosítani: új, specifikus kérdéssorral kellett az interjúalany elé állni, ha új narratív egységek kerültek előtérbe. Erre példa, ha az elűzésben részt vett alany nem szökött vissza Magyarországra, hanem Németországban telepedett le és csak a rendszerváltás után költözött haza. Mindenkorai szempontom azonban ehelyütt is az volt, hogy a motivációkat, a „hogyan történt” eseményét rögzítsem.

Az *identitáshoz* kapcsolódóan a nyelvhasználat szerepét vizsgáltam családi és (falu)közösségi szinten: a nyelvhasználat tereit, az iskolai oktatást, az ünnepi, egyesületi tevékenységet. Kérdéseket tettem fel a németországi kultúrához való kötődéssel, illetve a lehetséges családi eredetmítoszokkal kapcsolatosan. A vallási étellel összefüggő kérdéseket összefűztem más ünnepekkel és

szokásokkal:¹⁰⁵ a bálozással, az örökösödési rend hagyományaival, valamint az esetleges zarándokutakon való részvétellel. Erre azért volt szükség, mert az egyes interjúk alatt nehezen lehetett megragadni a környező falvakkal való viszony minőségét. Kíváncsi voltam arra az interakcióra, hogy miként élték meg azt az élményt, amikor hasonló etnikai (német) tudattal rendelkező, de más közösségben élő emberrel találkoztak az alanyok. Vizsgáltam azt, hogy mely községek voltak zártak és melyek nem. A magyarországi német családok egyik, a múltat megőrző gesztusainak jellegzetessége volt a *Familienbuch* vezetése, vagyis a Bibliába, vagy más szent könyvbe feljegyzett születések, halálozások, házasságkötések kronológiája. Ezen könyv megléte kapcsán is tettem fel kérdéseket.

Az *integráció*hoz kapcsolódóan a kitelepítést megelőzően a magyar társadalommal, illetve a helyi társadalommal való együttélési módokat, konfliktusokat, tapasztalatokat vizsgáltam. Külön kitértem a más nemzetiségekhez fűződő viszonyra (szlovákok, horvátok, zsidók), illetve arra, hogy a család milyen foglalkozási struktúrába tartozott (mezőgazdasági, ipari).

A *háború*val kapcsolatban a falu eseményein túl a *Volksbundot* érintő élményeket, annak tagjaihoz való viszonyukat, az SS-sorozások és az ehhez tartozó esetleges érintettségüket, a Magyar Kommunista Párthoz, a Szociáldemokrata Párthoz, a Független Kisgazdapárthoz fűződő viszonyukat vettem górcső alá. Külön kezeltem a hadifoglyok történetét (orosz, amerikai, francia fogság).

Az *elűzés*hez kapcsolódóan a különböző retorziók, a kiutasításról való előzetes ismeret, a kitelepítés körülményei, a hatóságok hozzáállása, az összeírási munkálatokkal kapcsolatos események, a vagonba való beszállás élménye, a társadalom egyes csoportjaihoz (belső telepések, felvidékiek) való viszony, konfliktusok felől érdeklődtem.

A *visszaszököttek*nek feltett kérdéscsoportban a németországi tartózkodással kapcsolatban a kifelé vezető út történései, a kinti életkörülmények, az elhelyezkedés, a németekhez fűződő viszony, az esetleges konfliktusok, a hivatalok eljárásai érdekeltek. A visszaszökéshez kapcsolódó kérdések: Ki? Miért? Kivel? Hogyan indult vissza? Mi történt az út során?

A magyarországi reintegrációt vizsgálva az alábbiak kapcsán tettem fel a kérdéseket: a személyes stratégia, azaz hova ment először, mit tapasztalt, hogyan viszonyultak hozzá a hatóságok, az egyes személyek? Az '50-es '60-as évek Magyarországa kapcsán a politikai atrocitások élménye, az új környezet kialakulása, az új ipari létesítményekben való munkavállalás jellege, az új családmodell kialakulása, a családon belüli nemzetiségi konfliktus és egyéb összetűzések érdekeltek, míg a kint maradt elűzöttekkel kapcsolatban a beilleszkedés és a megkapaszkodás volt a lényeges.

Az interjúk jellege alapvetően irányított volt, de nem ragaszkodtam a sorrendhez. Általában a kutatás rövid felvázolása után a kérdésekre tértem rá. Nem ragaszkodtam ahhoz sem, hogy minden kérdésre választ kapjak, hiszen a háború eseményeinek részletes, teljes kifejtése az interjúalany kora miatt irrelevánsnak is tekinthető. Azt sem korlátoztam, ha az egyén más eseményekről kezdett el

---

¹⁰⁵ Itt külön kitérek arra, hogy a faluban megtartották-e a háború előtti időszakban, kifejezetten a magyar történelemhez kötődő ünnepeket (pl. március 15.). Ha igen, akkor ezt a közösség is magáénak érezte-e, vagy csak a közigazgatásban volt jelen (pl. iskolában).

beszélni, például a férfiak többsége hosszasan mesélt a már említett katonaeletről, esetleg a foglalkozásáról, így szinte egy egész tanulmányra való anyag kerekedett a falusi mentalitásról. Emellett többször kaptam az interjúalanyoktól életrajzokat, forrásokat, de ezeket csak részben építettem be a disszertációba. Szerencsémnek is mondható, de alanyaim mindvégig nyitott személyiségükről tettek tanúbizonyságot.

A beszélgetés elején vagy végén (ez alkalomtól függően változott) az iskolázottsággal, vagyoni és családi helyzettel kapcsolatban kérdőívet is felvettem. Ebben szerepelt a megkérdezett neve, születési éve, születési helye, lakhelye az interjúkészítés időpontjában, iskolai végzettsége, foglalkozása a háború végén, illetve utolsó foglalkozása a nyugdíjba vonulás előtt, szüleinek, testvéreinek, szülei testvéreinek iskolai végzettsége és foglalkozása, családjának anyagi helyzete a megkérdezett megítélése szerint. A kérdőív tartalmazta továbbá azt, hogy volt-e migráció, névváltoztatás és vegyes házasság a családjában.

3.4. A tartalomelemzés módszere

Az interjúk tartalomelemzésének megkönnyítése érdekében adatbázist készítettem. Két okkal magyarázom ezt a nagyarányú gyűjtést: *1. Több történelmi korszakon átnyúlva igyekeztem az események olvasatát adni. 2. Fontosnak ítélem a tájegységek identitásképző erejét, eltérő tapasztalatait és azok összehasonlítását. 3. Addig gyűjtöttem az interjúkat, amíg az egyes társadalomtörténelmi fordulatok kérdésköreit telítetten tudtam ábrázolni.* Vagyis, amikor megtudtam, hogy egyes bakonyi falvakat egyedi módon érintett a kényszerkollektivizálás, azt igyekeztem minél jobban feltárni. A gyűjtésemet is meghatározta ez a szemlélet. Fontos volt számomra, hogy minden kultúrtájnak megmutassam a saját történetét. Éppen ezért haladtam a „mezzoszinttől” a „mikroszint” felé, meg akartam találni a társadalomtörténelmi esemény legspecifikusabb elbeszéléseit. Úgy véltem ugyanis, hogy ezzel elérem a telítettségi szintet. Éppen ezért sok olyan esemény szerepel, amelyet csak néhány alany emléke támaszt alá. További kutatásra van szükség ahhoz, hogy ezeknek a háttérét be lehessen mutatni. Gyűjtésemet is akkor fejeztem be, amikor az adott területeket megismerve már nem tudtam újabb történeteket felgyűjteni. Részben ezzel indoklom azt is, hogy sok specifikus szál került a disszertációba.

Nem támasztottam nagyobb elvárást azzal kapcsolatban, hogy ki illik kutatásom „sablonjába” és ki nem. Ideális alanyomnak azt tartottam, aki német származású (lehetőleg anyanyelvű), tanúja vagy átélője volt a háborúnak, az 1946-1948-as elűzéseknél, netán elűzték, visszaszökött, vagy Magyarországon maradt, átélte és beilleszkedett az 1950-es évek megváltozott társadalmába, megkapaszkodott, elszenvedője, vagy irányítója volt a mezőgazdaság *kényszerkollektivizálásnak*, többször járt külföldi rokonlátogatáson. Kitétel volt természetesen, hogy erről vannak emlékei, tehát már elmúlt öt éves az események alatt. Alanyaim közül mind megfelelt e kitételek valamelyikének.

Egy éles kivételt tettem annak érdekében, hogy teljesebb képet adhassak az eseményekről. A tiszalöki hadifogolytábor története fontos fejezete a magyarországi németek jogfosztásának. Az ott raboskodó interjúalany kedvéért viszont kivételt tettem. Ebben a táborban tartották fogva 1950 és 1953 között azokat a katonákat, akik az SS, vagy nyilas kötelékben harcoltak, majd szovjet fogságba

estek. A tábor lakóinak többsége önként, vagy kényszerrel besorozott német nemzetiségűek voltak, akik 1953-ban felláztak. Több hazai túlélőt kerestem fel – külföldi utazásra nem volt módom –, de sajnos a német nemzetiségűek közül senki nem vállalta a beszélgetést. Ezért döntöttem úgy, hogy végül egy magyar családból származó, de német állampolgársággal is rendelkező interjúalanyt idézzek a szövegben.

A beszélgetések többször óriási terjedelműre duzzadtak: a leghosszabb 258, míg a legrövidebb 35 perc hosszúságú volt. E két szélső érték között az interjúk 90-120 perc körüli időtartamban mozogtak, kerekítve 18.700 (312 óra) percnyi hanganyag került feldolgozásra.

Az interjúkra használt hivatkozási rendszert is a *Hazatértek* című könyv nyomán készítettem el. Négy adatot különítettem el a használt képletben, amelyeket kettősponttal különítettem el. A személyeket nem monogrammal, hanem kóddal láttam el, amelynek az első értéke az alany születési éve, a második tagban a kérdezett neme jelenik meg természetesen „F”(férfi), vagy „N”(nő) betűvel jelezve. A harmadik tag az alany életkorának mértéke az éppen tárgyalt esemény idején. Külön jelöltem, hogy melyik tájegységen és melyik faluban lakott az adott személy. Előfordult azonban, hogy több azonos kódú személy is volt az alanyok között, ezért rangsoroltam őket és a hónapokra tekintettel „:” jellel folytatva „I”-es vagy „II”-es sorszámmal láttam el a kódokat. Csak két település esetében, a Komárom-Esztergom megyei Baj és legtöbb interjút adó Komárom-Esztergom megyei Csolnokon rögzítettem olyan beszélgetést, ahol az ilyen „kódegyezés” jelensége felmerült. Példának álljon itt egy (nem létező) 1929-ben született, Dunakanyarbeli, berkenyei, évszentes női interjúalanynak a kódja, aki az 1945 januárjában lezajlott *szovjet deportálása* idején 16 éves volt, és aki két hónappal fiatalabb volt, mint az ugyanazzal az adatokkal rendelkező másik „beszélgetőtársam”: „1929:N:16:Dunakanyar:Berkenye:II”.

A felvett adatállomány a statisztikai elemzés elveinek szinte egyikét sem elégíti ki. Reprezentativitásról nem, tudományos „telítettségéről” is csak részben beszélhetünk. Úgy vélem, hogy a tartalomelemzés áttekinthetősége mellett a kérdezettek jellegzetességeinek statisztikai összesítése is hasznos lehet válaszaik, magatartásuk megértése szempontjából. A tartalomelemzéshez összeállított táblázat-kérdéssort szintén Tóth Ágnes kutatásából kölcsönöztem.¹⁰⁶ Az adatbázis két táblából áll. Az ALANY adattáblájában az interjúalanyra és az interjú készítésének általános körülményeire vonatkozó tényeket helyeztem el, míg a TARTALOM elnevezésű adattáblában az interjúk elemei kapnak helyet a feldolgozás szempontrendszer szerinti besorolásban.

Az *Alany* adattáblában az interjú alanyára, illetve az interjú egészére vonatkozó sorok találhatóak: az interjú készítésével és feldolgozásával kapcsolatos adatok (1-7. mező); az interjúalany személyes adatai (8-17. mező); vertikális mobilitás a családban (18-23. mező); vagyoni helyzet (24-26.); a családnév-változtatást tudakoló kérdések (27-31.); vegyes házasságra vonatkozó kérdések (32-36); a családra vonatkozó migrációs adatok (37-41.)

---

¹⁰⁶ Ld.: TÓTH 2008, 370–375.o.

Szám	Tartalom
1	A kérdézet kódja
2	A kérdézet neve
3	Az interjú helyszíne
4	Az interjú terjedelme
5	Feldolgozásra került-e az interjú?
6	Szerkesztésre került-e az interjú?
7	Megjegyzés az interjú egészére (1-6. mező)
8	A kérdézet neve
9	A kérdézet születési éve
10	A kérdézet születési helye
11	A kérdézet születési megyéje
12	A kérdézet lakóhelye
13	A kérdézet lakóhelyének megyéje
14	A kérdézet iskolai végzettsége
15	A kérdézet foglalkozása a háború végén
16	A kérdézet utolsó foglalkozása
17	Megjegyzés a személyi adatokra (8-16. mező)
18	Apja foglalkozása
19	Apja testvéreinek a foglalkozása
20	Anyja testvéreinek foglalkozása
21	A kérdézet testvéreinek iskolai végzettsége
22	A kérdézet testvéreinek foglalkozása
23	Kérdézet házastársának foglalkozása
24	A kérdézet és családja vagyoni helyzete
25	A ház nagysága
26	A ház felszereltsége, bútorozottsága
27	Névváltoztatás volt-e a családban?
28	Ha igen, ki változtatott nevet?
29	Ha igen, mikor változtatott nevet?
30	Hogyan fogadta a család a névváltoztatást?
31	<i>Megjegyzés a 24-30. kérdésekre</i>
32	Vegyes házasság előfordult-e a családban
33	Ha igen, ki kötött vegyes házasságot?
34	Ha igen, mikor kötött vegyes házasságot?
35	Milyen nemzetiségűvel kötött vegyes házasságot?
36	Hogyan fogadta a család a vegyes házasságot?
37	A családban előfordult-e migráció, más településre költözés?
38	Ki vándorolt?
39	Hova vándorolt?
40	Mikor vándorolt?
41	Mi volt a migráció oka?

Az elemzés szempontrendszerének megfelelő kérdéseket az alábbi táblázatban próbáltam összefoglalni, jóllehet szinte mindig adódott alkalmi eltérés a beszélgetőtárs specifikus élményei miatt. Ezek az eltérések sokszor újabb narratív egységeket szültek (pl. tiszalöki fogság, hortobágyi kitelepítés, kuláksors stb.) Az interjúk alatt igyekeztem ezt a sorrendet betartani, de ez nem mindig sikerült. Az első (A) kérdéscsoport a kérdézet identitására és az azt meghatározó körülményekre vonatkozott.

A	<u>Identitás</u>
I.	Nyelvi identitás
1	Milyen nyelven beszéltek a családban?
2	Hány generáció élt együtt, kik?
3	A faluban a családon kívül milyen nyelven beszéltek?
II.	Intézmények
4	Milyen tanítási nyelvű iskolába járt?
5	Milyen fenntartású iskolába járt?
6	Voltak-e és milyen egyesületek a településen?
7	Részt vett-e aktívan valamelyik tevékenységében?
III.	Kulturális és vallási élet
8	Kötődött-e a németországi német kultúrához? Hogyan, mi módon?
9	Milyen vallású? Gyakorolta/já-e a vallását?
10	Milyen ünnepeket tartottak a családban, a faluban? Hogyan? Kik vettek részt rajta?
11	A március 15-ét ünnepelték a faluban?
12	Zarándokolni jártak? Ha igen, hova? Kivel találkozott ott, miről beszélgettek?
13	Jártak-e bálba? Milyen rendje volt ennek?
IV.	Családi kötelék/emlékezet
14	Mi volt az örökösödési rend a családban /faluban?
15	A családi emlékezet megőrzött-e a család korábbi évszázadaiból – például a család Magyarországra kerülésével kapcsolatban – történeteket?
16	Írtak-e családtörténetet a Bibliába, vagy esetleg vezettek-e külön családfát? Volt-e külön „Familienbuch ¹⁰⁷ ”-ja a családnak?

A második (B) kérdéscsoportba tartozó kérdésekkel azt igyekeztem felmérni, hogy az alany mennyiben és mi módon integrálódott a magyarországi társadalomba. Ezeket a kérdéseket azért ékeltem közbe, mert a válaszadókat hosszabb esetek leírására bíztatták.

B	<u>Integráció: etnikai és gazdasági</u>
I.	Etnikai, társadalmi
1	Milyen volt a család viszonya a magyar társadalomhoz?
2	Ismert-e a magyar nemzetiségűeken kívül más nemzetiségűeket? Esetleg más falvakban milyen más nemzetiségűekkel érintkezett még?
3	Laktak-e a faluban zsidók? Ha igen, milyen volt a viszony hozzájuk és mi történt velük a háború idején?
II.	Gazdasági
4	Mezőgazdasági vagy ipari tevékenységből tartotta fenn magát a család?
5	Mennyi földjük volt? Mennyi állatuk? Milyen felszereltségű volt a gazdaság?
6	Jártak-e más falvakba kereskedni (tejet, gyümölcsöt, más mezőgazdasági terméket)
7	Volt-e máshol művelhető földjük/ boltjuk?
III.	Viszonyok

¹⁰⁷ Ez alatt nemcsak a családi feljegyzéseket értem, hanem a Bibliába, „szent könyvbe” (pl. imakönyv, szentek élete) feljegyzett családtagok nevét, születési, elhalálozási adatait. Emellett még érdekelt, hogy a gazdaságról vezettek-e feljegyzéseket: Mennyi állatuk volt? Milyen volt a termés? stb.

8	Voltak-e konfliktusai a magyar társadalommal a két világháború között? Ha igen, mi?
9	Hogyan látja a háború előtti életet, viszonyokat a faluban, országban?

A harmadik (C) csoport kérdései a háborús évekről tudakozódtak. Arról, hogy a kérdezettnek és családjának milyen volt a magatartása a háborús években és hogyan viszonyul ma ezekhez a történésekhez. Itt természetesen már kronologikus eseményekre is rákérdeztem.

C	Háború
I.	Volksbund
1	Volt-e a <i>Volksbund</i> nak szervezete az adott településen? Tagja volt-e?
2	Milyen volt az ő személyes viszonya a <i>Volksbund</i> törekvéseihez?
3	Milyen volt a lakosság viszonya a <i>Volksbund</i> törekvéseihez?
4	Ismerte-e a <i>Hűség</i> , vagy <i>KALOT</i> (Katolikus Agrárifjúsági Legényegylet Országos Tanácsa) mozgalmakat? Tagja volt?
II.	SS-sorozások
5	SS-sorozásra sor került-e az adott településen?
6	Volt-e valaki a családban érintve az SS-sorozásban?
7	Tagadta meg valaki az SS-besorozást a családjából vagy az ismerősei közül?
8	Személyesen érintve volt-e, hogyan emlékszik?
III.	Háború eseményei
9	Voltak-e Önöknél beszállásolva német (vagy magyar) katonák? Ha igen, milyennek találta őket?
10	Evakuálásra sor került-e a településen? Ha igen, annak állomásai?
11	Hogyan emlékszik a háború helyi eseményeire?
IV.	Katonasors
12	Ön vagy rokona vonult-e be katonának?
13	Melyik fronton szolgált? Fogságba esett?
14	Hogyan került haza?
15	Hogyan fogadták itthon?

A negyedik (D) csoport a szovjet hadsereg általi kényszermunkára való elhurcolást vizsgálja. Itt differenciálni akartam a kérdéssort, mert több olyan elbeszélővel is találkoztam, akiket valóban „csak” háttérmunkákra hurcoltak el a szovjet csapatok. Alapvetően azt vizsgáltam, hogy milyen állomásai voltak a megpróbáltatásoknak és hogyan emlékeznek vissza a lágerben töltött időszakokra. Kíváncsi voltam arra is, hogy kikkel érintkezett.

D	Kényszermunkára deportálás a Szovjetunióba
I.	Az elhurcolás
1	Hogy kezdődött a kihirdetés a faluban? Kidobolták?
2	Mit mondtak, miért kell, hogy elmenjenek a faluból?
3	Másokat is vittek?
II.	Utazás a kényszermunkára
4	Tudták, hogy hova mennek? Ellenállt, elszökött valaki?
5	Hogyan indultak el, mit vihettek magukkal?
6	Hányan mentek egyszerre?
7	Mik voltak az „utazásuk” állomásai? Hova érkeztek? Milyen gyűjtőtáborba?
8	Meddig tartott az „utazásuk”? Hányan voltak a vagonokban?

9	Családtagokkal is találkoztak?
III.	Láger
10	Mennyi ideig volt kint?
11	Mit kellett dolgozni? Különböző munkái voltak?
12	Milyen ételt kapott? Milyen körülmények voltak?
13	Betegsége volt? Látott meghalni valakit?
14	Hova osztották be később?
15	Más nemzetiségűekkel tartotta a kapcsolatot? (Őslakos oroszok, lengyelek, románok, magyarok?) Táboron belüliekkel és azon kívüliekkel?
16	Kötött barátságot?
17	A táborvezetők hogyan bántak Önökkel?
18	Milyen volt a pihenőidő?
IV.	Hazatérés
19	Hogyan tudott hazajönni? Állomásai?
20	Mit talált itthon? Hogyan és kik fogadták?

Az ötödik (E) csoportban magának a kitelepítésnek a körülményeire kérdeztem rá. Itt az összehasonlítás is érdekelt, abban az esetben, ha más, közeli falvak lakói is hasonló atrocitást szenvedtek el. Ezekre is igyekeztem reflektálni.

E	<u>Elűzés</u>
I.	Események a kitelepítésig
1	Hogyan történt a településen az élet újraindulása?
2	Voltak-e igazolóbizottság előtt? Végeztek-e a családon nemzethűségi vizsgálatot?
3	Ön, rokona vagy ismerőse részt vett-e az 1945. március 15-én megalakult MKP, SZDP és Kisgazdapárt helyi szervezetében? Ezek a pártok védték-e a nemzetiségeket?
4	Részt vett-e az 1947-es kékcédulás választáson? Találkozott-e a pártok ideológiájával?
II.	Az elűzés adminisztrációja
5	Mikor hallott először a kitelepítésről? / Miért nem volt kitelepítés a községben? Mik az okai?
6	Érte-e Önt személyesen az elűzést megelőzően retorzió? Mi? Másokat?
7	Volt-e beszállásolva Önöknél az államrendőrség vagy a tisztségviselők valamely tagja?
8	Hogyan zajlottak az összeírási munkák?
9	A kitelepítés ideje?
10	Mivel telepítették ki őket?
11	Mit vihettek magukkal?
12	Hatóságok hogyan jártak el Önnel/Önökkel szemben?
III.	A elűzés napja és megítélése
13	Hogyan zajlott a kitelepítés napja, van-e emléke az állomáson történt eseményekről?
14	A nagyobb családot miként érintette? (Kit vittek ki, ki maradt itthon?)
15	Hogyan viselkedett a tágabb környezet, a falu? (Az őshonos lakosságot kell rajta érteni, akár magyar, akár más nemzetiségűekről volt szó.)
16	Hogyan viselkedtek a telepések a németekkel? Milyen volt a viszonyuk?
17	Van-e emléke a kitelepítés napjáról?
18	Hogyan viselkedtek a telepések (vagy a felvidéki magyarok) a németekkel? Milyen volt a viszonyuk?
19	Mit tudtak arról, hogy miért viszik ki őket? Kiket vittek ki?
20	Önnek mi a véleménye a kitelepítés okáról?
21	Mit gondol arról, hogy lehet-e már róla beszélni?

A hatodik kérdéskör (F) a visszaszököttekkel kapcsolatos kérdéssort tartalmazta, amely a Németországban eltöltött idő körülményeire és megítélésére összpontosít, valamint a visszaszökés megpróbáltatásait igyekszik minél jobban megvilágítani.

F	<u>Németország</u>
I.	Utazás és elhelyezés
1	Meddig tartott az út?
2	Hányan voltak a szerelvényen? Milyen volt az út?
3	Németországba hova érkeztek (láger, település)?
4	Hol helyezték el őket (helység neve, illetve NSZK vagy NDK)?
5	Hogyan helyezték el őket (családnál stb.)?
II.	Megváltozott viszonyok
6	Milyen volt a viszonya/uk a helyiekkel?
7	Milyen volt más kitelepítetteknek a viszonya a helyiekkel?
8	Milyenek voltak a helyi viszonyok, életkörülmények?
9	Mit csináltak, miből éltek, amíg kint voltak?
III.	Visszaszökés
10	Meddig maradt Németországban?
11	Mikor indult vissza Magyarországra?
12	Miért indult vissza Magyarországra?
13	Mivel indult vissza Magyarországra?
14	Hogyan? (egyedül/családdal, másokkal, akiket már rég ismert, akik csak alkalmi „útitársai” voltak, stb.)
15	Mi történt az úton?

A hetedik (G) csoportba tartozó kérdések azt tudakolták, hogy a kérdezett és családja Magyarországra visszatérve milyen körülményeket talált, milyen volt a fogadtatás, és mindezt hogyan ítélte meg. Ezen kérdések valójában az elűzöttek és visszaszököttek sorsában relevánsak, de fontosnak tartottam feltenni az itthon maradottak szemszögéből is, hiszen belőlük kerültek ki azok, akik bújtatták a menekülteket. Ettől eltérő narratívaként jelentkeztek azok a történetek, amelyek az elűzöttek németországi sorsáról szóltak. Természetesen ezen utóbbiakat külön fogom kezelni a dolgozatban.

G	<u>Újra Magyarországon</u>
I.	Hazaérkezés
1	Hova ment először?
2	Mit talált, mit tapasztalt?
3	Hogyan bántak vele a hatóságok?
4	Hogyan bántak vele az itthon maradt falubeliek?
5	Hogyan bántak vele/hogyan viszonyultak hozzá a betelepítettek?
6	Hogyan bántak vele/ hogyan viszonyultak hozzá a betelepített felvidékiek?
7	Újból kitoloncolták? Hogyan? Miként?
8	Hogyan jött vissza újra?
9	Mikor jött vissza újra?
10	Hol lakott? Hol kapott állást?
11	Hogyan kapta vissza az állampolgárságát?
12	Hogyan tudott ismét megkapaszkodni? Állomásai?
II.	Megkapaszkodás
13	Ha a családot szétszakították, tartották-e a kapcsolatot és hogyan a későbbiekben?
14	Tanította-e tudatosan gyermekét vagy unokáját svábul, mesélt-e nekik?

15	Érte-e hátrány a későbbi évtizedekben származása és a kitelepítés miatt?
16	Milyen volt a mindennapi élet az 50-es években? Volt-e politikai atrocitás?
17	Mennyi földet sikerült visszaszerezni, hol laktak?
18	Mikor építettek házat?
19	Milyen volt a viszony azokkal, akik megkapták a vagyoni részüket?

A nyolcadik csoport (H) a mezőgazdaság kényszerkollektivizálásával foglalkozik. Itt arra voltam kíváncsi, hogyan érintette a családot az újabb jogfosztás. Mennyi földet vettek el az alanytól, mekkora háztájit hagytak. Hogyan érintette a megélhetésüket ez az esemény, és hogyan boldogultak a továbbiakban, erőszakosan ment-e végbe a téesszervezés vagy pont fordítva, az alany is részt vett-e benne? Itt a kulák sorsot megélőket és a téesszervezőket, vezetőket tartottam koronatanúknak.

H	Szociökonomiai változások/ Paraszttalanítás
I.	Vagyoni helyzet
1	Milyen volt a vagyoni helyzete a megkapaszkodáskor?
2	Visszakapta-e házát? /Ha nem, hogyan viszonyult azokhoz, akik megkapták?
3	Anyagi szempontból számíthatott rokonaira/ barátaira?
4	Megmaradt, vagy újonnan szerzett földet művelt?
5	Mikor kezdődtek a tagosítások?
6	Mikor hallotta először azt, hogy „kulák”? Mit jelent?
7	Gyári vagy mezőgazdasági munkát vállalt?
8	Továbbra is részt vett a közösségi munkákban? (közös cséplés, disznóölés stb.)
II.	Kollektivizálás
9	Milyen események érintették a települést 1956-ban? Mikor szűnt meg az első téesz (1956-57)?
10	1959-ben (vagy előtte) önként léptek be a téeszbe? Ha igen, mi volt a motiváció?
11	Emlékszik a téeszítésre? Ha igen, akkor családja vagy rokona érintve volt-e ebben?
12	Az első, vagy a második téesszervezésben volt benne? Ha az elsőben, mit kellett beadni?
13	Mennyi és milyen mezőgazdasági földet kellett beszolgáltatni? (Külön az első szervezésben és külön a másodikban.)
14	Állatai voltak? Ha igen, mennyit kellett beszolgáltatni?
15	Találkozott agitátorokkal? Mit mondtak? Kik voltak ők, milyen embereknek találta őket?
16	Erőszakoskodásra sor került? Megfenyegették? Ellenállt?
17	Feleslegesen maradt szerszámaival és gazdasági épületeivel mit kezdett?
18	Működött a táblás művelés?
19	Vállalt-e munkát a téeszben?
20	Részt vett-e továbbra is a közösségi eseményeken?

A kilencedik csoport (I) az újabb jogfosztás utáni integrációról, a megváltozott tulajdonviszonyok utáni életről érdeklődik. Hogyan tudott életben maradni a közösség, mennyiben változott meg az élet és a mindennapok. Külön kérdéskör foglalkozott azzal, hogy milyen volt a viszony a helyiekkel, az új betelepülőkkel. Ide soroltam a háború utáni generáció sorsát, identitását és kötődéseit. Kíváncsi voltam, hogy a németországi rokonlátogatások következtében milyen identitásváltozások zajlottak le – leginkább az ifjabb generáció tagjai esetében. A „Befejezés” sor alá két olyan kérdés

került, melyeket az összes interjúalanyunk utolsó kérdésként tettem fel. Az egyik, a rendszerváltás utáni kárpótlásokról, a másik pedig az elmondott események végén a nemzeti kötődés felől érdeklődik. Azért szűrtem be utoljára ezt a két kérdést, mert kíváncsi voltam, hogy az interjú alatt újra átélt élettörténet alapján, a jogfosztásokat tekintetbe véve, melyik közösséget érzi közelebb magához az elbeszélő.

I.	<u>Kötődés(ek) megváltozása</u>
I.	Faluközösség
1	A kommunista-szocialista időszakban mennyire tiltották a vallási életet? Lehetett hittanra, misére járni?
2	Meddig lehetett a népviseletet hordani?
3	Nyilvánosan beszélt-e németül: misén, boltban, hivatalban? Hogyan fogadta a környezete?
4	Hogyan szűnt meg a német nyelv használata? Kihirdették? Tanácsházán, templomban? Járt-e retorzió a német nyelv használatáért?
5	Volt-e a hatóságokkal összetűzése?
6	A német családok összejártak (hétvégén)?
7	Gyermeke vegyes házasságot kötött? Hogyan fogadta? Milyen volt az esküvő?
8	Együtt élt az új család? Ha igen, voltak-e nemzetiségi konfliktusok?
9	A faluban, az '50-es '60-as években voltak nemzetiségi konfliktusok?
10	Mikor kötött barátságot magyar nemzetiségűvel (telepes vagy felvidéki)?
II.	Németországi rokonlátogatások
11	Mikor lehetett Németországba utazni? Mikor érkeztek először a rokonok?
12	A hatóság akadályozta a kiutazást?
13	Meddig voltak kint?
14	Mi volt a véleménye a nem elűzött németekről?
15	Dolgozott odakint?
16	Mi a véleménye, az elűzötteknek jobb sorsuk volt, mint az itthon maradottaknak?
III.	Vendégmunkás
17	Mi a szakmája? Akkoriban jól lehetett ezzel keresni?
18	Hányszor volt kint Nyugaton dolgozni?
19	A kitelepített rokonok közrejátszottak abban, hogy Németországban vállaljon munkát?
20	Hova ment ki? Egyedül ment ki?
21	Segítette valaki a munkájában? Mennyi ideig tartott, amíg megszokta? Sokat járt haza?
22	Megszólták, mert dialektusban beszélt a németet? A társai és a németek minek tartották?
23	Meddig volt kint? Miért jött haza? Megérte kint dolgozni?
IV.	„Befejezés”
24	Kapott-e 1990-ben kárpótlást és igazságosnak ítélte?
25	Magyarnak, vagy németnek tartja magát? Hol van az otthona?

A csoportokon belül 8-25 kérdés szerepel. Ha az interjú valamely mozzanata a csoportok valamelyikét érintette, de a keretébe tartozó kérdések egyikére sem vonatkozott, úgy a csoport egészéhez kapcsoltam. Ha a beszélgetés úgy kívánta, s valamely újabb adalék információra lehetett következtetni, úgy eltértem a kérdéssoroktól és a témával kapcsolatos, közbeékelte kérdéseket is feltettem. A kutatás során azonban olyan társadalomtörténeti események kerültek elő, melyeknek súlya sokkal nagyobb volt, mint ahogyan a szakirodalomban megjelent. Ezek főleg a migrációval kapcsolatos események voltak (háborús kitelepítés, anyanyelvességek telepítése). A

kényszer migrációnál használt kérdéseket tettem fel ezen embereknek is, hiszen alapvetően itt is a jogfosztásból adódó szocioökonómikus rend, illetve annak megváltoztatása volt a cél.

Az elemzési szempontok egy részénél célravezetőbbnek bizonyult a szövegelemzés, az epikus elbeszélések belső összefüggéseire való összpontosítás. Azt, hogy az egyes szempontok esetében mely módszert alkalmaztam, azok kifejtésekor minden esetben közölni fogom. A feldolgozásra került 162 interjú egyike sem tartalmazott kiértékelhető választ az interjúban feltett (TARTALMI) 160 konkrét kérdés mindegyikére. Azonban az interjúk többsége a megfogalmazott kérdések több mint kétharmadát érintette.

Az elemzések következtetéseit interjúszelletekkel (általában 3 releváns idézettel) igyekeztem alátámasztani, amelyeket – a szerkesztés szempontjából – elméleti szövegek alá illesztettem. Mivel az interjúk minden egyes (néha csak egy-két szavas) választ nem kívántam közölni, ezért csak válogatott, releváns válaszokat emelek ki és azokat közlöm.

A tartomelemzésnél fontosnak tartom (ismét) kiemelni, hogy a személyek elbeszélését koherens eseménytörténetnek látom. „[...] *a narratívumot alapvető emberi jelentéskonstrukciós eszköznek, tehát nemcsak tudáskonstrukciónak, hanem élményszerveződési módnak is tekintve [...]*” – ahogyan könyvében László János is leírta.¹⁰⁸ László kutatásait felhasználva igyekeztem figyelni az „én”, a „most” és az „itt vagyok” kijelentések kontextusaira, illetve ezek környezetére. Ezek ugyanis a lelki folyamatok, beállítódások, motivációk, értékelések és szándékok indexei.¹⁰⁹

Az elbeszélő magáról alkotott véleménye *kis történelemként is értelmezhető*, hiszen az emberi kultúrában lejátszódó folyamatok, a pszichikum fejlődése is szociogenezise alapján konstruálódott, vagyis az „én”-ről szóló történetek narratívái úgy működnek, mint a társadalmakban a történelmek.¹¹⁰ A narratíva szimbolikus eszközeit olyan társadalmi célok érdekében használják fel az elbeszélők, mint az igazolás és a bírálat. A pszichikum működésében ez a múltat, a jelent és a jövőt is igazolhatja.¹¹¹ Ezekről a sajátosságokról részletesebben írok majd az elemzéseim során. *Fontosnak tartom ismételten leszögezni, hogy az általam felvázolt történeti narratíva ugyan igyekszik kronologikusan haladni, de nem mindig az időrend, hanem a tapasztalati tematika határozza majd meg mechanizmusait.* Az interjúk készítésénél felmerült a *beavatkozás problémája* is, hiszen az alanyok bizalma és bizalmatlansága hozzájárult ahhoz, hogy mit mondtak el és mit nem. A beszélgetések alatt nem reagáltam az élettörténetek „hibáira” vagy „valótlanságaira”, hiszen elsősorban az elbeszélést, mint élményszerveződést (is) vizsgáltam. Mivel azonban több mint 65-70 éves viszonylatban emlékeztek az alanyok, ezért fontosnak tartom leszögezni, hogy néha nem értették a kérdést, ezért azt más megfogalmazásban megismételtem. Mielőtt azonban belekezdnek az interjúk részletes elemzésébe, fontosnak tartom, hogy kifejtsem, mit értek „jogfosztás”, illetve „alávetettség” fogalom alatt, illetve, hogy különbséget tegyek az „elűzés” és a „kitelepítés” között.

---

¹⁰⁸ Id: LÁSZLÓ 2005, 21. o.

¹⁰⁹ U.o. 13.o.

¹¹⁰ Az identitás ebből a társadalmi elkülönítésből ered. Az „én” és az „ő”-ből változik „mi” és „ők” kategorizációja. Ez mint egy iránytű segíti az egyént abban, hogy megalkossa, megtalálja helyét a társadalomban, annak közösségeiben. Az identitásképzés fontos eszközei ezek, s a későbbiekben többször kiindulópontként használok. BINDORFFER 2001, 45.-46. o.

¹¹¹ LÁSZLÓ 2005, 124–125.o.

3.5. Fogalmi kitérő: a jogfosztás, az alávetettség, a kitelepítés és az elűzés definiálása

A dolgozat bevezetésének – a módszertan mellett – egyik fontos pontja, hogy tisztázzam az életinterjúink elemzésénél, mit értek *jogfosztáson, alávetettségen, elűzésen és kitelepítésen*. Az elbeszélőim irányított élettörténeteiből kiemelt narratív egységeket aposztrófálom *jogfosztásnak* és *alávetettségnek*. Több fajtáját különböztetem meg a leírásnál, az idézeteknél és ezeket az „egységeket” hasonlítom össze. Sorrendben a *kényszer SS-toborzást, a hadifogságot, a kényszerevakuálást és telepítést, a kényszermunkára-elhurcolást* („malenkij robot”), a „földreformhoz” köthető *vagyoni elkobzásokat, az internálásokat, az elűzést, a kulákosítást, a hortobágyi telepítést, az első és második (kényszer) kollektivizálását, a nyelvi és vallási korlátozásokat, és főleg a származásból adódó retorziókat,*¹¹² felelősségre vonásokat különböző jogfosztásoknak nevezem. Ez eltérően, de represszív, alárendeltségi korszakban zajlott le, ahol a németek előbb nemzetiségi létük (anyanyelvük, németiségük miatt), majd ezen felül társadalmi létük (vagyonos parasztok) miatt szenvedtek jogkorlátozást. Természetesen a következményeket is leírom, valamint reflexióval is élek és alternatív történeteket is megjelenítek. Mivel a többségi társadalom és az államhatalom mind felsőbb, mind alsóbb szintjei szándékos repressziót alkalmaztak a németekkel szemben (amelynek különböző formái voltak), ezért nevezem a vizsgált időszakomat a megélés, tapasztalati nézőpontja felől *alávetettségi korszaknak*, az elbeszéléseket pedig *alávetettségi narratívának*.¹¹³

Az alávetettségről szóló társadalomtudományi, jogi, pszichológiai diskurzusok jóval vékonyabb határokat szabnak a fogalom meghatározásakor. Alapvetően *alávetettségnek* írják le azokat az aszimmetrikus hatalmi struktúrákat, amely hátrányba hoznak egyéneket és csoportokat.¹¹⁴ Dolgozatomban ennél szigorúbb vagyok, ugyanis az *alávetettség alatt olyan instrumentalizált, aszimmetrikus hatalmi struktúrákat értek, amely alsó, középső és felső igazgatási szinteken is hátrányba hozott, lenyomott egy csoportot*, esetemben a magyarországi németeket. Természetesen a korszakot a közlések alapján nevezem alávetettnek. Szeretném leszögezni, hogy az általam tárgyalt korszakban ennek az alávetettségnek a jelentése többször változik. A kommunista időszakban például már nem teljesen a nemzetiségi stigma (leegyszerűsítve pl. „büdös sváb”) lesz az alávetettség alapja, hanem a társadalmi állapot (leegyszerűsítve pl. „buta paraszt”).¹¹⁵ Így az alávetettség már jóval nagyobb nagyobb csoportokat is érintett. Ennek ellenére az élmény, a mechanizmusok, az eszközök alig változtak. Természetesen szó sincs arról, hogy a bethleni politikát, vagy a Horthy-korszak nagy részét egyneműsíténem a kommunista-korszak, vagy a kádári világ miliójével. Ám az elbeszélők szempontjából – mint azt bemutatom – az eszközök sokszor hasonlatosak voltak. Időkerömet sem politikai határok szabják meg, hanem az interjúkból kinyert tapasztalati időkeretek. Ebben az időkeretben az 1940-es évek eleje a kezdődátum, a vége pedig az

¹¹² Például a '60-as és '70-es években, az elűzés után született generációnál magától értetődő volt a német nyelvtudás és a külföldi rokonai kapcsolat (az elűzés miatti szétszakítottság következtében). Ez a katonai szolgálatnál néha hátrányként jelentkezett, többeket építőezredbe soroltak be.

¹¹³ Köszönöm Horváth Gergely Krisztiánnak, hogy ezt a kulcsszót megtalálta számomra.

¹¹⁴ Ennek gondolatébresztő összefoglalója: KISS – TÓTH, 2021

¹¹⁵ Erről az alávetettségről lásd: CSIKÓS-HORVÁTH GERGELY, 2021.

1960-as évek. Előbbi felvezetője annak az instrumentalizációnak (és az erre adott válaszoknak), amellyel külső és belső (Magyarország és a Harmadik Birodalom) háborús hatalmi erők nyomás alá helyezték a német nemzetiséget. Ezen erők kölcsönhatásai végül felmorzsolták a németek lehetőségeit, amelyek jogfosztások sorozatához vezettek. Utóbbi pedig végpontja annak a folyamatnak, amely a vidéki élet és a paraszti társadalom felszámolását jelentette. Itt sem egy évszám a számomra kijelölt végpont, hanem annak az állapotnak a leírása, amely a sorozatos alávetettségek következtében új társadalmi gyakorlatok elfogadására ösztönözte a vidéki társadalmat, benne a német nemzetiséget. *Hangsúlyom* és fogalomalkotásom tehát *nem az eseményeken, hanem megéléstörténeteken van.*

A *jogfosztások* kifejezésnél fontos leszögezni, melyek nem feltétlenül számítanak annak. Erre példa a hadifogság, amely a hadijog szerint nem számít teljes mértékű jogfosztásnak, ám a túlzott kényszer-fogvatartást és a kényszermunkára elhurcolást, elzárást már annak tartom. Ha a folyamatot egészében nézem, tehát nemcsak olyan emberek sorsa kerül leírásra, akik a jogfosztás elszenvedői voltak, hanem akik reflexív módon tanúi is voltak azoknak. Így került a dolgozatba a kényszer SS-toborzott és a magyar katona sorsa is, az orosz és az amerikai hadifogság, az elűzöttek és az itthon maradottak története stb. Empirikus módon munkámban azt nevezem jogfosztásnak, amit interjúalanyaim is annak tartanak. Ennek ellenére az alábbi gondolatmenetben igyekszem amellett érvelni, hogy nemcsak a személyes igazságérzet alapján aposztrofálható jogfosztásnak azon események, amelyeket tárgyalni fogok.

Mi alapján állapítható meg, hogy *jogfosztásokról* van szó? Azt mindenképpen leszögezem, hogy a jog *alkalmazott valós*, tehát *pozitív jogi értelmezésében* nem tekinthetők jogfosztásoknak a leírtak.¹¹⁶ Ezért jelen gondolatokat kizárólag a *természetjog* alapján lehet levezetni. Egyrészt azért gondolom ezt, mert a természetjogi gondolkodás a mai napig meghatározza az „igazságos jog” létrejöttét, másrészt azért, mert a pozitív jog alapján például az ún. *zsidótörvények* is igazságosnak számítának. Érveimet amellé sorakoztatom fel, hogy a természetjog alapgondolatából fejlődtek ki a „szerződéselméletek” és a modern kori demokráciák társadalmi alapjainak eszméi, az emberi alapjogok.¹¹⁷ Alapvetően tehát nem jogi, hanem értékszemléleti alapból nevezzük jogfosztásnak a tárgyalt eseményeket.

„*De hogyan fogjuk fel a természet fogalmát, mint egy ilyen rend egyidejű alapját és egy ilyen döntés mértékét, amelyeket, mint 'természetest' vagy 'ésszerűt', azaz [...] a dolgok rendje szerint az életben igazságosat jelölünk?*” – teszi fel kérdést a jogteoretikus-teológus, Werner Maihofer.¹¹⁸ Szerinte az ember természetétől fogva létezik, Isten benne létesítette lényegét. Ezt a lényegét az embernek fel kell ismernie, ezt hívják *feltételes rendeltetésnek*. Ha az ember tisztában van ezzel, akkor megteremtődik a lényegi szubsztanciája: a *célt* önmagában megérti. Immanuel Kant filozófus

---

¹¹⁶ Ez alatt nagyon egyszerűen az értem, hogy pozitív jog a létrehozott, elfogadott és bevezetett jogi formulákat létjogosultságát ismeri el. Vagyis nem fogadom el, hogy egy adott korszakban azok a jogi formulák igazságosak, amelyeket a kétes módon felhatalmazott jogalkotók létrehozottak.

¹¹⁷ Lásd ennek áttekintését: SÁRY–SOMODY 2008, 15–64.o.

¹¹⁸ Id. MAIHOFFER 2001, 361.o.

is az emberi lény feladatának felismerését tartotta a legfontosabbnak, amelyet emberi „általánosnak” is mondhatunk – ez viszont isteni, vagy természeti lehet csak.¹¹⁹

Egy ilyen „általános” létezése erkölcsi törvényt indukál, amely – Nietzsche szerint –, nem Istentől származik, hanem az ember, rendeltetésének felfogásával és megragadásával valósítja meg; lényegében önmagát fejezi ki. Egy sajátos rend jelenik itt meg: az egzisztencializmus már a történelemből levezetett *lényjogú* egyént értelmezi.¹²⁰ De Kant azt is leírja, hogy az ember társas lényként definiálja magát, viszont ezt csak úgy éri el, ha az „embernél többnek érzi magát”, ezért antagonisztikus világot épít, amelyben szerepet kap a háború is.¹²¹

Maihofer szerint a „*természetjog fogalom [...] az emberi viszonyok állandóan követelt, az élet mindennapjaiban folyó evolúciója és fogadalma számára, egy emberek közötti valóban emberi társadalom elnyerésére.*”¹²² Eszerint létezik a *leírt jog* fölött álló *természetjog*, amely a filozófiában és a jogalkotásoktól kezdve jelen volt, és amely a 18. században az emberi jogokkal „*az állami beavatkozástól kívánta megvédeni az ember cselekvési szabadságát.*” Az emberi és polgári jogok ekkor váltak el egymástól, melyek nem egymás szinonimái, nem egzaktt fogalmak és kodifikálásuk is a 2. világháború után történt meg. Ennek ellenére érvényességüket nem vonhatjuk kétségbe, hiszen a rousseau-i társadalmi szerződésben¹²³ éppen úgy léteznek, mint a 20. század első felében; ezek a *személyi sérthetlenség* (kivételek csak törvényi felhatalmazással), a *levéltitok*, a *lakás sérthetlensége*, a *tulajdonjog (szabadságjog)*, a *védelemhez kapcsolódó jogok*.¹²⁴

Dolgozatomban tehát ezeknek megsértését nevezem jogfosztásnak. Ennek ellenére tisztában vagyok azzal, hogy Magyarországon a két világháború között az alapjogokat tételes jogként, jogi-pozitivisták értékrendszerben, leíró jellegűen értelmezték és nem értékszemplétként.¹²⁵ Az emberi jogokat csak az 1946-os 1: tc (1946. február 1.) biztosította, mégis ezután történt a magyarországi németek kollektív elűzése, jogfosztása.¹²⁶ A második Magyar Köztársaság kikiáltását nem közjogi, hanem politikai kérdésként kezelték az akkori pártok.¹²⁷ Ezek a paradoxonok is azt mondatják, hogy *nem szabad tisztán jogi tényekből levezetnünk a felhasznált jogfosztás fogalmát.*

Miként azt említettem, az ember antagonisztikus világába a háború is beletartozik. A 2. világháború alapvetően változtatta meg az emberi és hadi jogok kodifikációját (1949). De ezelőtt is életben voltak az 1929-es genfi konvenció rendelkezései, melyekhez ugyan a Szovjetunió nem csatlakozott, de 1941-ben elfogadta azokat. Ennek értelmében a hadifoglyok internálhatók, de tilos egészségük számára rossz éghajlatra vinni őket, hadműveletekhez kapcsolódó munkát nem végezhetnek, levelüket nem cenzúrázhatják (ellenőrizni szabad). A genfi konvenció hatodik pontja

---

¹¹⁹ MAIHOFFER 2001, 361–363.o.

¹²⁰ MAIHOFFER 2001, 365.o.

¹²¹ MAIHOFFER 2001, 372.o.

¹²² Id. MAIHOFFER 2001, 382.o.

¹²³ KUKORELLY 1995, 127–131.o.

¹²⁴ KUKORELLY 1995, 142–148.o.

¹²⁵ Ld. SÁRI-SOMODY 2008, 30.o.

¹²⁶ A magyarországi németek elűzését teljes mértékben jogfosztásnak tartja a szakirodalom. Mivel ez a „független” Magyar Köztársaságban történt 1946 és 1948 között, ezért éppen a németek sorsa az, amely megkérdőjelezi a magyar demokrácia létét 1945 és 1947 között, hiszen a kollektív bűnösség elvét alkalmazta állampolgáira. Ennek részletei szétfeszítik e dolgozat kereteit. A németek elűzésének jogi szellemű összefoglalóját lásd (kritikusan szemlélve): ZINNER 2004.

¹²⁷ Vö. MEZEY 1996, 249–254.o.

(2. szakasz) tartalmazta azt, hogy a hadifoglyok hazaszállítását nem a békekötéshez, hanem a fegyverszünethez kötik, ráadásul ezt a lehető legrövidebb időn belül (kivétel a köztörvényes bűnöző) végre kell hajtani. A 2. világháború idején a hadifogoly státusz az elfogástól az elbocsátásig terjedő időszak volt, s különböző okok miatt ide sorolták a polgári lakosságot is, mint hadifoglyokat.¹²⁸

A további jogi státuszok felsorolásától most eltekintenek. Azt szerettem volna demonstrálni, hogy az átfogó korszakok miatt nem lennének képesek egy empirikus tapasztaltok feldolgozásán alapú munkában egzakt jogi fogalmakat felhasználni. Úgy gondolom, hogy az itt megjelenített történetekben az alapvető emberi jogok mindenképpen sérültek, hiszen az alanyok többségétől elvették hazájukat (állampolgárságukat), vagyonukat (házukat), földjeiket, vallásukat, nyelvüket. Azokat a személyes elbeszéléseket szeretném bemutatni, amik a jogfosztáshoz vezettek, vagy éppen jogfosztásokat eredményeztek. A magyarországi németeket nemcsak anyanyelvükért, vallásukért érték sérelmek, hanem társadalmi helyzetükért is: a család egyik felét elűzték, másik felét itthoni kuláklírára írták fel stb. A téma speciális helyzete miatt tehát, a jogfosztások fogalmát a természetjogból levezetve az emberi alapjogokból definiáltam és ez alapján is elemzem az itt tárgyalt életinterjúkat.

Szeretném meghatározni, hogy mit is értek *kitelepítésen* és *elűzésen*. A 20. század második felének magyar történelmében sokszor ellentmondásosan fordul elő ez a fogalom. A definíciót a magyarországi németek evakuálására (1944–1945) ugyanúgy használták, mint az *elűzésükre* (1946–1948), s ez jelenik meg a csehszlovák-magyar lakosságcsere esetében is.¹²⁹ Az 1945-ben elfogadott földreformrendeletben vagyonhoz juttatottakat is *áttelepítettek*ként aposztrofálják,¹³⁰ ugyanúgy, ahogy az '50-es években a budapestiek országon belüli kényszermigrációja is *kitelepítésnek* minősül.¹³¹ A hortobágyi zárt táborokba, a Vend-vidékről, illetve a határzárból történt elhurcolásokat is telepítésként tartja számon a szakirodalom.¹³² Kérdés tehát, hogy mit nevezhetünk *kitelepítésnek*? A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint a kitelepítés „*az a hatósági eljárás, hogy valamely község lakosságát, vagy annak egy részét hatóságilag kitelepítik.*” Ez a fogalom azonban ritkán vezethető rá a németek kitelepítésére, hiszen vagyonuktól megfosztották és így deportálták¹³³ őket Nyugatra. A felvidéki magyarok egy részét nincstelenül *kiutasították*, mások magukkal hozhatták vagyonuk egy részét, vagy egészét. A hazai németek között több jogi szabályozás értelmében erre is volt példa: a családok összeköltöztetése során, valamint az „anyanyelvesek” falun

¹²⁸ Összefoglalóan, a szovjet deportálás metszéspontjában: BOGNÁR 2012, 29–39.o.

¹²⁹ A szakirodalom összefoglalóját lásd: VADKERTY 2010.

¹³⁰ A földhöz juttatásról és az ezzel kapcsolatos telepítésről: M. SOMLYAI 1965. 45–48.o.

¹³¹ HANTÓ 2010.

¹³² SAÁD 2005, 287–326.o.

¹³³ A *deportálás* jelentése általában: egyének vagy csoportok elszállítása valamilyen egyéb tartózkodási helyre. Ez a 20. században rendszeresen párosult a katonai felügyelettel, amely mind a szállítást, mind a „szállásolást” jellemezte. Emiatt a németek elűzését deportálásnak is mondhatnánk, hiszen erőszakos szervezetek lebonyolításával történt, az áldozatok pedig először a katonaság által felügyelt légerekbe kerültek. Tapasztalati szempontból is indokolt a deportálás kifejezés, hiszen az áldozatok sokszor nem tudták hova viszik őket, vagy a bizalmatlanság miatt azt gondolták, hogy Oroszországba hurcolják őket. Mindemellett a későbbiekben az *elűzés* fogalmát használom, mert ez a definíció fejezi ki a legjobban a folyamat véglegességét.

és országon belüli átköltöztetések az ingóságot magukkal vihették az érintettek.¹³⁴ Kérdés például, hogy minek lehet tekinteni azt, amikor 1944-ben a német hadsereg német nemzetiségűeket telepített, evakuált a frontvonalból, akik fél évvel később érkeztek vissza otthonukba.¹³⁵ Őket hazaérkezésükkor a magyar állam kollektív háborús bűnösnek nyilvánította és elkobozta házukat. A család beköltözött az itthon maradt rokonokhoz, akiket 1948-ban, a felvidékiek érkezésekor költöztettek ki és utalták ki házukat. Vajon ez az eljárás mennyiben fedi a „kitelepítés” fogalmát? Az igaz, hogy nekik (akkor) nem kellett Németországba költözniük, de vagyonuktól megfosztották és otthonukból kiutasították őket. A „kitelepítés” kifejezést jórészt a marxista szakirodalomból vette át a magyar történelemírás,¹³⁶ Németországban a *Vertreibung*, az elűzés kifejezést használják. Csakhogy 1945-ben már több tízezer felvidéki magyart dobtak át a határon a szlovák hatóságok, vagy deportálták őket kényszermunkára. Fogalmi szempontból ez is *elűzésnek* kell, hogy minősüljön¹³⁷, hiszen a lakosságcsere-egyezmény még nem létezett, s (ekkor még) a vagyonukat sem hozhatták magukkal ezek az emberek. S mint azt fentebb írtam, a földreformrendeletben is a *telepítés* szó jelenik meg akkor, amikor a földhöz jutatottakat más régiókba költöztetik át, hogy vagyonhoz juttassák őket. A fogalomhasználat tehát képlékeny, egyszerre több mindent takarhat.

Történelmi szempontból a *kitelepítés* szó önmagában hordozza, hogy egyszerre kényszert és önkéntességet is jelent, tehát nem egyértelmű, ez esetben sokszor félrevezető. Ebből a szempontból *a vagyonuktól megfosztottakat, akiket elűdöztek otthonukból, elűzötteknek kell nevezni, ha olyan nagyarányú volt ez a jogfosztás, hogy későbbi sorsuk és törekvéseik ellenére sem voltak képesek a megtört identitásukat és kötelességeiket visszaállítani. Ha vagyoni, vagy jogi biztosítás is történt a kimozdításkor, akkor mindezt kitelepítésnek nevezem.* Ezek gyűjtőfogalma a *kényszermigráció*. Minőségi különbségként jelenik meg a vagyonjuttatásból adódó áttelepülés, amely megkülönböztetve a többi „jogi helyzettől”, telepítésnek nevezhető. Függetlenül a kényszer, illetve az önkéntes költözéstől, az egész folyamat *mesterséges migrációnak*, egyszerűbben *népességmozgásnak* aposztrofálható.¹³⁸ Ezek fényében fogom használni a felsorolt fogalmakat a történelmi folyamatok felvázolásánál.

---

¹³⁴ Az „anyanyelvsek” történetét kevés tanulmány dolgozta még fel. Dolgozatomban a 11. fejezet foglalkozik a témával. Egy ilyen tipikus történet pl. SCHLEICHER 2006. 293–308.o.

¹³⁵ KRONER 2004, 332–346.o. TILKOVSKY 1997, 115–131.o.

¹³⁶ Az NDK-ban „*Umsiedlung*”-nak, vagyis *áttelepítésnek* nevezték az 1945 és 1948 közötti elűzési akciókat. Ez a fogalom volt érvényben az egész kommunista kelet-európai blokkban, míg a nyugati történészek a „*Vertreibung*”, azaz *elűzés* definíciót használták. Ennek összefoglalását lásd: KITTEL– GAUGER 2004. A magyar fogalomhasználatot jól tükrözi FEHÉR 1988.

¹³⁷ Megjegyzésként szeretném leszögezni, hogy az általam használt fogalomhasználat természetesen képlékeny és vitatható. Az eufemisztikus „elűzés” terminológia természetesen nem a korszak szóhasználatát tükrözi, de úgy gondolom, hogy a történelmet kutatóknak egyrészt olyan fogalomrendszerrel kell dolgozniuk, amelynek a tapasztalati és nagyobb ívű, vagy a többséget érintő folyamatokat is igyekeznie kell magába foglalni, egyúttal értelmezni. Ha megvizsgálom magát az itt tárgyalt eseményeket, és behelyezem azt az időszakot jellemző keretek kontextusába, akkor ez az eufemisztikusnak tűnő kifejezés nem áll messze a valóságtól. Konkretizálva, ha egy közösséget kollektív módon jogfosztanak (elveszik születésétől megillető állampolgári jogait és élete folyamán saját szorgalmából szerzett vagyonát), lakóhelyét rendőrségi őrizet alá helyezik, akár több héten át is korlátozzák mozgását, majd marhavagonokba helyezve egy számára idegen élettérbe szállítják, azt még akkor is *törvényesített elűzésnek* lehet nevezni, ha a szó valós értelmében inkább egy gyors, sokszerű és pillanatok lezajló folyamatot jelent

¹³⁸ Ez a fajta népességmozgás a népességrombolás kifejezéssel is leírható folyamat; GLATZ 1996. GLATZ 2006.

4. Az interjúalanyok jellemzői

4.1. A narratív séma

A felvett interjúkról tartalmi sémát készítettem, melyet az alábbi táblázatban adok közre. A táblázat elrendezése azt az elvet tartalmazza, amelyet a szövegben követni szeretnék. Ez egyrészt a horizontális irányt követi, vagyis a Dunától Nyugatra való haladást. Eszerint fogom rendezni az interjúkat is, mert a történelmi események is eszerint zajlottak le a területen. A felsorolást a kultúrtájak, a falvak elhelyezkedési sorrendjében rendeztem. A táblázat tartalmazza mind a 173 interjúalany alapvető adatait, indokolva a fel nem használt beszélgetéseket is. Az interjúk tartalma (és minősége) szerint 57 *átfogó* (táblázatban „Á”), vagyis több társadalomtörténelmi fordulatról részletesen számolt be az interjúalany, akár tanúként, akár elszenvédőként volt jelen. 54 interjú viszont *egész* (táblázatban „E”) narratíva, vagyis egy (esetleg két) történelmi fordulatról vannak emlékei a közlőnek. 51 interjú pedig *muszter* (táblázatban „M”), mely szerint csak néhány mondatban összefoglalható emlékei voltak az egyes eseményekről, emlékezése nem áll össze egységes történetté, csak adalékszerű, töredezett közléssé. 9 interjút töröltem a vizsgálatból, mert nem feleltek meg az adott kitételeknek. Egy interjú pedig a kivétel kategóriáját képezi, amely átfogó narratívával bír. Ő a tiszalöki rabtábor élményét feltáró magyar származású elbeszélő volt. Csak abban az esetben került sor az interjú törlésére, ha semmilyen használható közlése nem volt az alanynak. A törölt 12 interjúból egy megsemmisült. A családi emlékezetben őrzött történeteket is élő emlékeként kezelem, de van olyan interjúalanyom, aki nem élte át a történelmi eseményt, de az élénk családi emlékezet átörökítette a sorsfordító döntéseket, stratégiákat. *Összesen tehát 162 interjú került feldolgozásra és idézve.*

A táblázatban az interjúalanyok kódjait foglaltam össze (a törölt alanyokkal együtt). Igyekeztem bemutatni, hogy a felvázolt, majd a kutatás során belekerült történelmi fordulópontok idején hány évesek voltak az elbeszélők. Ez sok esetben viszonylagos, csak orientációs szerepet tölt be. A táblázat bal oldalán helyezkedik el a dolgozat gerincét képező történelmi események felsorolása. Csak azokat az eseményeket soroltam fel, amelyekről voltak emlékei az elbeszélőnek. A felső sor az interjúalanyok születési évszámát, illetve nemét tartalmazza. Itt tüntettem fel az interjú készítésének sorrendjét is, amelyet a zárójeles szám jelez. Magukat az interjúalanyokat Keletről Nyugatra haladva ábrázoltam, községenként, életkor szerint. A középső részén azt tüntettem fel, hogy hány évesek voltak. A *reflexív* (R) jelzést arra értem, ha egy elbeszélő nem kortanúként, hanem örökölt (vagy számára is elmondott) elbeszélésként tesz tanúbizonyságot az eseményekről. Csillaggal jelöltem (*) azokat az eseményeket, amelyekről az elbeszélő autentikusan tudott nyilatkozni. Az alsó sorban az interjú minősége, a községek és a kultúrtáj nevei láthatóak. Ezzel a sablonnal szerettem volna átláthatóbb képet adni az elbeszélőkről. E táblázatnak az a célja, hogy megmutassa, mely traumák, társadalomtörténelmi folyamatok jelentek meg és rakódtak egymásra az (a kultúrtájak felsorolásnak is ez a relevanciája) az elbeszélők emlékezetében. A táblázat segítségével egyes elbeszéléseknél a folyamatok visszakereshetők, de különleges esetben ezt a dolgozatomban is jelezni fogom.

a)	1927: F (5)	1932: N (2)	1943:N (3)	1951:N (4)	1953:N (1)	1924:N (6)	1926:N (7)	1928:N (8)	1923:N (9)	1926:N (12)	1928: N (11)	1937:N (10)	1927:N (38)	1943: N (32)	1925: F (34)	1924: N		
Volksbund										16				Nem releváns közlés	Megsemmisült			
SS-sorozás																		
Katona sors	Keleti hadszíntér																	
	Nyugati hadszíntér																	
Civil Front	18	12					18	15	21		17		17*					
Kiürítés	„Háborús kitelepítés”									18							Rflx	
	Kényszer-evakuálás					20												
Depor-tálás	Szovjet deportálás						18	16	21				17*				19	
kényszer-munkára	Hadimunka	17*			17						17						19	
	Jóvátételi közmunka		12															
„Földreform”								17										
Kitelepítés	Összeköltöztetés					24		19		22	20	11						
	Kitelepítés a faluból, megyéből		6	Rflx		27												
Első kollektivizálás 1956		20		5			26	21										
Második kollektivizálás	27*		18		27						31	32	32		31			
A közlés jellege	E	Á	M	E	E	Á	Á	E	E	Á	Á	M	E	T	E	T		
Község	Nagybörzsöny					Berkenye			Szendehely			Nagymaros		Zebegény				
Kultúrtáj	Dunakanyar																	

b)		1926: F (81)	1933: F (57)	1925: F (17)	1927: F (16)	1937: F: (78)	1939: F: I (54)	1939: F:II (79)	1940 :F (52)	1943 :F (80)	1953: F (18)	1941: N(53)	1934: F (58)	1936: N (59)	1919: F (55)	1953: N (56)
Volksbund		17R	11	17*	16*	7	5R	5					10R	8R	24R	
SS-sorozás		17R	11	19*	17*		5R								23	
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér											4R			21*	
	Nyugati hadszíntér			21	18*										26*	
Civil Front		18	12*	18R			6			2R			10	8	25R	
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”							6*			Reflx					
	Kényszer-evakuálás															
Szovjet kényszermunka	Szovjet deportálás		12													
	Hadimunka						6R									
	Jóvátételi közmunka						7R					10	8*			
Internálás	Elzárás		12*	21*	18R		6*	7*			Reflx	5R			25R	
„Földreform”	(Vagyonelkobzás)						7									
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)	20e				8e*							12	10	27*	
Visszaszökés							7*					7*				
Kitelepítés	Összeköltöztetés	20R	14R	23*	20R	9R		9R		5R						
	Kitelepítés a faluból, megyéből															
Kulák	(Államosítás)	25*											19	17		
Első kollektivizálás			19*										21	19		
Munkatáborok	Rabtáborok				24R					13						
1956						19										
Második kollektivizálás				34	32*		37*								40*	
A közlés jellege		E	M	E	Á	Á	Á	Á	T	M	M	M	M	Á	Á	T
Község		Visegrád	Csolnok									Dág	Máriaalom		Szomor	
Kutúrtáj		Duna- kanyar	Gerecse													

c)	1937:N (82)	1926:F (100)	1927:N (101)	1932:F (102)	1944:F (35)	1928:F (36)	1928:F (51)	1929: F (49)	1937:F (50)	1938:F (47)	1939:N (48)	1940:F (46)	1925:N (62)	1928:N :I (61)	1928:N :II (66)	1931:N (60)	
Volksbund		17	14	12	Rflx	16							13		15		
SS-sorozás				12		16	17	14	7R			4R			16		
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér						17*		8R								
	Nyugati hadszíntér							15									
Civil Front	8*	18*	17*	12*	Rflx	17*	17*	14*	10*	6r	7*	5R	19*	17*		13*	
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”																
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)			17f*	12f*			14*	8*		7*		20*		17*	15*	
Szovjet kényszermunka	Szovjet deportálás																
	Hadimunka																
	Jóvátételi közmunka		18*	17*	12*					6r							
Internálás				13					10*								
„Földreform”				13	Rflx	17			10*	7		7*	22*	20	17*	15*	
Elűzés		9*	20	19	14*		17e	17e	10e*	8e	8e*	8e*					
Koncentrációs tábor																	
Visszaszökés	10*																
Kitelepítés	Ősszeköltöztetés		20*	21*	17	Rflx	19	20*	19R*	10r*	9*	10	8R*	20*		17*	15*
	Kitelepítés a faluból, megyéből																
Kulák							20										
Első kollektivizálás	12	23	24*		Rflx	21				9*				20*	17*	18*	
Munkatáborok	Rabtáborok																
1956	19			24	12				19*	18*		16*					
Második kollektivizálás					15		31*			21							
Németországi sors																	
Vendégmunkás Építőezred							61*		35*								
A közlés jellege	E	Á	E	Á	M	Á	Á	Á	E	M	E	E	E	M	E	Á	
Község	Mány	Szár			Tarján			Vértestolna					Baj				
Kültúrtáj		Gerecse															

d)		1932:F (67)	1935:N (109)	1930:F (69)	1933:N (68)	1935:N (71)	1937:N (70)	1934:N (76)	1944:F (77)	1952:F (75)	1924:N (113)	1930:N (112)	1932:F (64)	1933:N (65)	1935:N (63)	1926:F (89)	1928:N (118)
Volksbund			7	12	10	7	5R			Reflx		13		9*		16	19
SS-sorozás							7	10				14		11		16	19
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér																
	Nyugati hadszíntér										20						
Civil Front		13*						10*		Reflx	20*	14*	13*	13*		18*	20
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”															18f*	
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)	13*	10*	14*	12*	9*	7*						13	13*	9		
	Civilek deportálása																
Szovjet kényszermunka	Hadimunka	13r						10	Reflx	Reflx	20	14				18*	
	Jóvátételi közmunka							10	Reflx			14*	15		9R	18*	
Internálás	Elzárás		11*							Reflx	20*	15				19*	
„Földreform”	(Vagyonekmozgás)		11*	15*	13*		8*	10	Reflx			15*	15	13	10		
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)		13e*	17*	16e	10*		11e	Reflx			16e*		13e		20	18
Koncentrációs tábor	<i>Rendőrterror=t</i>										23*t	16t*					
Visszaszökés																	
Kitelepítés	Összeköltöztetés	14*	11*	18*	15*	10*	8*				23	15	18	19*	13		
	Kitelepítés a faluból, megyéből																23
Kulák	(Államosítás)									Reflx							25
Első kollektivizálás		17	13			24	22		4R	Reflx	26	17*		18			
Munkatáborok	Rabtáborok																30
1956			19*									26*					
Második kollektivizálás				29	25												32
Németországi sors																	
Vendégmunkás									30*								
Építőezred													21*				
A közlés jellege		E	E	Á	Á	E	M	E	M	M	M	Á	Á	E	E	E	M
Község		Baj		Dunaszentmiklós					Várgesztes			Vértessomló		Kecskéd			Gánt
Kultúrtáj				Gerecse								Vértes					

e)		1949:F (88)	1937:N (115)	1929:F (119)	1930:F (116)	1939:F (120)	1928:N (83)	1929:F (84)	1934:N (85)	1936:N (86)	1940: N (87)	1944:N (117)	1922: F (92)	1925:N (96)	1923:N (105)	1929:N (104)	1931:N (103)	1933:F (110)
Volksbund				14	14	5	16	15*	10	8			20	17	20	13*	12*	99
SS-sorozás				12	11*		16	15*		8R			22	19	21	15		11
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér												24*					
	Nyugati hadszíntér							24R								14R		
Civil Front				15	14		17*	15*	10*	9	Rflx	Rflx			22*		14	12
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”						17	15	10					20*			15	13R
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)			15f*	14R	5*												
Szovjet kényszermunka	Civilek deportálása																	
	Hadimunka																	
Internálás	Jóvátételi közmunka			15R			15	14									14	
	Elzárás									13					22	16*		
„Földreform”	(Vagyonelkobzás)					6		19*		12			26	21	23*	16*	14	13
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)	Reflx			18*		20*		14	12	8	4			24	19		
Koncentrációs tábor	<i>Rendőrterror=t</i>							24t									17R	
Visszaszökés												6*						
Kitelepítés	Összeköltöztetés			19*	16*	6	20*	20		12*	8*		26	23	22	16	18	
	Kitelepítés a faluból, megyéből																	
Kulák	(Államosítás)			22				21R						25		20		
Első kollektivizálás				23		10		23*						24		21	20	21
Munkatáborok	<i>Tiszalök=T</i>							24T										
1956							28	27*		21				32		27		23
Második kollektivizálás		10		30*		20*	31	32*		23	19			33	35		28	29
Németországi sors					20*											25R		
Vendégmunkás		20												36				
Építőezred		25*																
A közlés jellege		M		Á	Á	M	E	Á	M	Á	M	E	M	Á	E	Á	Á	M
Község		Gánt	Vértes- acsa	Pusztavám			Mór					Bakony- sárkány		Isztimér				
Kultúrtáj				Vértes										Bakony				

f)		1935:F (111)	1936:F (106)	1927:N (108)	1930:F (107)	1928:N (95)	1930:F (99)	1935:N (97)	1939:N (98)	1933:N (73)	1923:N (22)	1924:N (25)	1926:F (24)	1932:N (26)	1927:F (23)	1932:F (27)	1924:N (94)	
Volksbund		7*	6*	15*	11	12	13	8*	4*	10	20	19	14	Nem releváns, nem felhasznált interjú, az interjúalany ellenállása miatt		12	18	
SS-sorozás				17	14			8		11								
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér												18*					
	Nyugati hadszíntér															18		
Civil Front			7	17	15	16	15			12	21	20				18	13	21*
Evakuálás	„Háborús kitelepítés” Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)	10*	7f	17f*	15f*	16f*		9R*	6*	11R*								20
	Civilek deportálása																	
Szovjet kényszermunka	Hadimunka						15											22*
	Jóvátételi közmunka											21					14R	21*
Internálás	Elzárás				16													24*
„Földreform”	(Vagyonelkobzás)		8	17	16	17	15	10		12								24*
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)	13*	12	21	18	21	18			15	25		33			20e	15R	24
Koncentrációs tábor																		
Visszaszökés		14*																25*
Kitelepítés	Összeköltöztetés			17*		17					25*	24*						
	Kitelepítés a faluból, megyéből		13													20r		
Kulák	(államosítás)									18								
Első kollektivizálás				24		24				15								
Munkatáborok	Rabtáborok																	
1956			20		26		26	21										
Második kollektivizálás			22	32	29	32	29	24	20		41				32R	27	35	
Németországi sors																		
Vendégmunkás								31*										
Építőezred						23R*												
A közlés jellege		Á	Á	E	M	E	M	Á	E	Á	M	E	M		M	M	Á	
Község		Isztimér		Bakonykúti		Bakony nána	Bakonyoszlop			Bakony gyirót	Porva				Zirc	Olaszfa lu	Lókút	
Kültúrtáj		Bakony																

g)		1933: N (28)	1939:N (29)	1951:F (93)	1933: N (30)	1935:N (31)	1928:N (141)	1932:F (135)	1936:F (142)	1921:F (42)	1923:N (40)	1928:F (39)	1930:F (41)	1943:F (43)	1923:F (44)	1925:F (45)	1934:F (37)	1942:F (128)	1945:N (129)		
Volksbund		12		Az interjúkészítés közben megtagadta a közlést, illetve irreleváns válaszokat adott, ezért az interjút nem került bele a kutatásba.	A helyszínen és a beszélgetés közben visszautasított interjú		14*	11*	8*	22r	21	16R			19*	17*	10	2 R			
SS-sorozás		Reflx						16	12		23*	20	16R	15*		21R	19*	10	2R		
Katonasors (fogság)	Keleti hadszintér													18*			21*			Reflx	Reflx
	Nyugati hadszintér									12R		24*		18*	15*			21*			
Civil Front		12*								8					15R		21		11*		
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”									13*				17					10		
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)	Reflx											22*			Reflx			10		
Szovjet kényszermunka	Civilek deportálása																				
	Hadimunka																				
	Jóvátételi közmunka								17*				22*								3R
Internálás									13R												
„Földreform”									17	15							22r			4R	
Elűzés		15*																		7	2R
Elűzés elmaradása=e)									13*		12	27e	23e	19e		3e					
Koncentrációs tábor																	25				
Visszaszökés									14*							16*					
Kitelepítés	Összeköltöztetés	15*															24		13*	5*	3R*
	Kitelepítés a faluból, megyéből									15*	12*						25	22*			
Kulák												30			19*	10*				10R	
Első kollektívizálás													26				26	24		9	10
Munkatáborok	Rabtáborok																				
1956									20			28					22*	15			
Második kollektívizálás		26						23	38			31		16	36			17			
Németországi sors																	23*				
Vendégmunkás																					
Építőezred								21*													
Vallási retorzió			12																		
A közlés jellege		Á	M			E	M	Á	M	E	M	E	E	E	Á	E	E	M	M		
Község		Lókút		Pénzes- győr	Hárskút	Márkó			Herend						Városlőd			Ajkarendek			
Kultúrtáj		Bakony																			

h)		1925:N (131)	1923:F (151)	1927:N (152)	1944:N (153)	1936:F (150)	1943:F (148)	1929:N (160)	1937:F (159)	1942:N (158)	1922:N (143)	1929:N (144)	1921:N (127)	1925:F (123)	1929:N (121)	1930:N (124)	1933:N (123)
Volksbund		15	20	16							21	13	22	19	15*	14	11*
SS-sorozás		17	21	17							22		23	19	15	14	11
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér																
	Nyugati hadszíntér		21*								23R			20*			
Civil Front		20						16*	8*	3R	22		24		16	15*	12
Evakuálás	„Háborús kitelepítés” Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)	20*	21*	17				16		2R							
	Civilek deportálása																
Szovjet kényszermunka	Hadimunka																
	Jóvátételi közmunka	20*							8								
Internálás	Elzárás		23	18	3R					6R							
„Földreform”	(Vagyonek Kobzás)	23*	22	18				17					25				
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)	23e		21				19e	10	6e	25	17	25	21e	17e		13
Koncentrációs tábor	<i>Rendőrterror=t</i>															16e	
Visszaszökés																	
Kitelepítés	Összeköltöztetés	21	23	21*	5*						26*	18*	26*				17
	Kitelepítés a faluból, megyéből							20						22	19*	17*	
Kulák	(Államosítás)		29	24				20*	16		32						18*
Első kollektivizálás													28	27*	20	22*	
Munkatáborok	<i>Tiszalók=T</i>																
1956		31						25		14					27		24
Második kollektivizálás			36	32	16			30		17	37	30		34	30	30	28
Németországi sors																	
Vendégmunkás																	
Építőezred																	
A közlés jellege		E	Á	Á	M			Á	M	M	M	M	M	E	Á	E	Á
Község		Cseh- bánya	Németbánya				lharkút	Bakonyjákó			Nagytevel		Ganna				
Kültúrtáj		Bakony															

Az interjúkészítés közben megagadta a közlést, illetve irreleváns válaszokat adott, ezért az interjút nem került bele a kutatásba.

Az interjúkészítés közben derült ki, hogy a kutatás kritériumainak nem felel meg, irreleváns válaszokat adott.

i)		1949:F (126)	1923:F (132)	1939:N (125)	1929:N (15)	1932:N (14)	1941:N (13)	1924:N (146)	1928:N (145)	1929:F (91)	1927:F (147)	1933:F (20)	1943:N (19)	1930:N (21)	1935:F (130)	1932:N (134)	1944:F (133)	
Volksbund		Reflx	20*	6R				18	14	13	15				9*	11	1R	
SS-sorozás		Reflx	21*	6R				20	16						9*		1R	
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér		22*														2R	
	Nyugati hadszíntér									15*	17*				10R			
Civil Front				6*	16*			20*	16		18*	12*		14	10*	13*	1R	
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”															12		
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)						16		16		17	12						
Szovjet kényszermunka	Civilek deportálása																	
	Hadimunka																	
Internálás	Jóvátételi közmunka				16*			20*								13		
	Elzárás			6											10*			
„Földreform”	(Vagyonelkobzás)						17		17		18						3R	
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)	Reflx	25	9		16R	20	24	20			13e*	5e*	18e*	13e*	13	3R	
Koncentrációs tábor																		
Visszaszökés								26R										
Kitelepítés	Összeköltöztetés	1R	25	8*											11		6*	
	Kitelepítés a faluból, megyéből	1R	25*				20	24*	20*	18*								
Kulák	(Államosítás, elítélés)	3R				17					28*	16						
Első kollektivizálás			32*	16*											13*	16	6R	
Koncentrációs tábor	(Mosonszolnok)															12	3R	
1956			34	17*											21*			
Második kollektivizálás		10*	36	20*	29*	27*	31	35	31		32*	26*	16	29*	24*		15*	
Németországi sors																		
Vendégmunkás																		
Építőezred		19																
A közlés jellege		Á	Á	Á	M	M	E	Á	E	E	Á	Á	M	M	Á	M	Á	
Község		Ganna	Döbrönte		Veszprémfajszy			Hidegkút			Tótvá- zsony	Barnag		Vörös- tó	Balaton csicsó	Kimle		
Kültúrtáj		Bakony			Balaton-felvidék													Moson

j)		1922:N (157)	1930:F (155)	1932:N (156)	1946:F (154)	1923:N (72)	1934:N (74+149)	1931 :F	1927:F (136)	1932:N (165)	1938:F (166)	1929:N (161)	1936:N (162)	1938:N (163)	1936:N (137)	1939:N (138)	1948:N (164)	
Volksbund		21	12*	11	Reflx	21	12	Nem releváns interjú	12	10*	6*	13*	7		6		Reflx*	
SS-sorozás		22	14		Reflx				17	12	6	15*		6	8			Reflx
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér				Reflx					13					8			Reflx*
	Nyugati hadszíntér								17*					8		6R		
Civil Front		23*	15	13*		22*	13*			13*	7*	16		7	9*	6*		Reflx
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”					21						16					6*	
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)	23*	15	12						17*	13							
Szovjet kényszermunka	Civilek deportálása																	
	Hadimunka																	
Internálás				13						17*			16*					
„Földreform”											13							
Elűzés					Reflx					18	13	7				13		
Elűzés (Elűzés elmaradása=e)		24*	16*	13*	Reflx	24	14			19	14	7*	17	10	8	10*	7*	Reflx*
Koncentrációs tábor		23*	15*	12	Reflx		14*										9*	Reflx
Visszaszökés																	12*	
Kitelepítés	Összeköltöztetés	26*			Reflx								19*	12	10			
	Kitelepítés a faluból, megyéből					25*												
Kulák (Allamosítás)											17							
Első kollektivizálás		31		16						22*	24	11	20					Reflx
Határzár kitelepítés	<i>Munkatáborba</i>												22	14*	13*			
	<i>Belső országrészbé</i>																	
1956					10*	33	22			29*	24*	Az interjú itt megszakadt.				20*	17	8*
Második kollektivizálás		37			13		25				27*			30	22		23*	20
Németországi sors			18*		Reflx													Reflx*
Vendégmunkás																		
Tisztviselői munkatábor																		
A közlés jellege		Á	Á	M	M	M	E	T	E	Á	M	E	E	E	Á	E	E	
Község		Levél				Orosz- vár	Rajka		Balf		Fertőrákos			Sopron				
Kultúrtáj		Moson						Burgenland										

k)		1935:F (140)	1936:N (139)	1925:N (172)	1930:F (171)	1933:N (170)	1922:N (168)	1938:N (167)	1932:N (169)	1934:N (114)	1925:F (173)
Volksbund		8*	7		10*		22		11	8	18*
SS-sorozás, Önkéntes=Ö									9Ö	10	18Ö*
Katonasors (fogság)	Keleti hadszíntér										20*
	Nyugati hadszíntér										
Civil Front		9*	8*	20*	15		23*	7*	13	11	
Evakuálás	„Háborús kitelepítés”			20	14R			7*			
	Kényszer-evakuálás (másik faluba=f)										
	Civilek deportálása										
Szovjet kényszer munka	Hadimunka										
	Jóvátételi közmunka										
Internálás	Elzárás	10									
„Földreform”	(Vagyonelkobzás)	10*		20	16*					12R	
Elűzés	(Elűzés elmaradása=e)	11	10	21e*	16*		24*	8	14	12	
Koncentrációs tábor											
Visszaszökés											
Kitelepítés	Összeköltöztetés			23*	18R			9*			
	Kitelepítés a faluból, megyéből									17*	
Kulák	(államosítás)								17	17*	
Első kollektivizálás		13	12	25	21*		29	12			
Határzár kitelepítés	<i>Munkatáborba</i>			26R	23R						
	<i>Belső országrészbe</i>							9*	19		31*
1956		21		31	26		34				
Második kollektivizálás				35	30*					25*	
Építőezred					21*						
Vendégmunkás											
Munkatábor	Tiszalök=T			26R							24T*
A közlés jellege		M	M	Á	Á		E	E	M	Á	Á
Település			Ágfalva	Vaske- resztes	Pornó- apáti	Rönök	Ráabafüzes		Alsószölnök		Buda- pest
Kultúrtáj						Burgenland					

Tagadó pozíciójú, nem releváns interjú

4.2. Életkor

Az alábbi táblázatot már a felhasznált 161 elbeszélő életkor adataiból állítottam össze. Eszerint 90 nő és 71 férfi adott interjút, a legidősebb egy 1919-ben született szomori (Gerecse) férfi, aki 94 évesen adta az interjút és egy a Dunakanyar falvaihoz sorolt nagybörzsönyi nő a legfiatalabb, aki 60 évesen szólalt meg. A harmincas évektől a hetvenes évekig nyúló narratíva teljes képére nagyjából az 1939/1940-ben születettek generációja tudott értelmezően visszaemlékezni. Ez azt jelenti, hogy annál fiatalabb tanúi ugyan voltak az eseményeknek, de a történeteket reflexíven, néha értelmezve „kapták” szüleiktől, vagy faluközösségüktől. Éppen e jellegzetesség miatt dolgoztam fel az ő elbeszélésüket is, hiszen sokszor a reflexív generáció elbeszéléséből tudtam meg azt, amit a korábban születettek elhallgattak; úgy vélem *a személyes emlékezet ezzel is konstruálódik, s számomra az volt a lényeges, hogy egy társadalomtörténeti esemény kapcsán mit adaptált* (akár a családi, akár a közösségi emlékezetből) *a közlő*.

1919 és 1953 között az 1920-as, 1947-es és 1950-es esztendőök azok, amelyek kimaradtak születési rátából. A táblázatból is látszik, hogy két generáció élményanyagát igyekeztem formába önteni, amelyből inkább az elsődleges generáció tagjai egységesebbek, míg a másodlagos generációhoz tartozók kiegészítik/tovább gondolják szüleik tapasztalatát. A legtöbben az 1928-as évben születtek (12-en). Ők a 2. világháború kitörésekor is 11 évesek voltak, a fronttá váló ország idején 16-17 évesek, az elűzéskor (1946-48) nagykorúak, a kollektivizálás és a társadalmi alapú meghurcolások idején pedig családosok (30 év), de még fiatalok.

Az interjúalanyok életkori megoszlása

Születési év	Férfi / fő	Nő / fő	Életkor 2013-2014 között
1919	1		94
1920	-	-	-
1921	1	1	92-93
1922	1	3	91-92
1923	3	5	90-91
1924	-	5	89-90
1925	6	3	88-89
1926	4	2	87-88
1927	5	4	86-87
1928	3	9	85-86
1929	4	6	84-85
1930	7	4	83-84
1931	1	2	82-83
1932	6	5	81-82
1933	3	5	80-81
1934	2	4	79-80
1935	3	5	78-79
1936	2	5	77-78
1937	3	3	76-77
1938	2	3	75-76
1939	3	4	74-75
1940	1	1	73-74

1941	1	2	72-73
1942	1	1	71-72
1943	2	2	70-71
1944	3	2	69-70
1945	-	1	68
1946	1	-	67
1947	-	-	-
1948	-	1	65
1949	2	-	64-65
1950	-	-	-
1951	-	1	62-63
1952	1	-	61
1953	-	1	60-61
Összesen	72	90	-

4.3. Születési hely és lakóhely

E táblázatban szintén az egész korpuszt, a 173 interjúalanyt vettem alapul. Ennek oka, hogy a születési és lakóhely közötti változások értékelésében szignifikáns volt azok jelenléte, kik végül nem kerültek idézésre. Hat megye 66 településén születtek beszélgetőtársaim. Általános felfogásom az volt, hogy lakóhelyükön (legtöbbször a dolgozatomban bemutatott falvakban) kerestem fel az interjúalanyokat. Viszont többször előfordult, hogy az egyes települések legautentikusabb lakóit már nem szülőhelyükön tudtam elérni. Bakonygyirót, Bakonysárkány, Brennbergbánya, Csehbánya, Mosonszolnok, Olaszfalu, Oroszvár, Pénzesgyőr, Zebegény voltak azok a települések, ahol nem végeztem terepmunkát, nem jártam ott, mert az alanyokat más falvakban sikerült elérnem. Sajnos ennek egyik oka volt, hogy két település „képviselőit” idősek otthonában találtam meg (Zirc, Külsővatt).

A legtöbb interjú a Komárom-Esztergom megyei Csolnokról, illetve a csolnokiakról készült. E településen elmaradt az elűzés, s ezért lakói más településekre költöztek. A szomszédos esztergomi német közösség szinte csak csolnokiakból áll, s hasonló a Dágon rögzített interjúk nagy része. Miként az alábbi táblázatban látható, öten voltak olyanok, akik Csolnokon születtek, de a szomszédos településeken élve (Esztergom, Dág) mesélték el csolnoki élményeiket. A legtöbb interjú Veszprém

megyében készült, e két kultúrtájat, a Bakonyt és a Balaton-felvidéket is magában foglalja. Összesen 48-an (28%) voltak olyanok, akik nem születési helyükön adták az interjút, de közülük is többen abban a községben szocializálódtak, ahol az interjú készült. Hárman külföldön élnek a mai napig is, egy személy Svájcban, ketten Németországban. Megjegyzem, több olyan interjúalanyom is volt (hárman), akinek az interjú készítésekor volt németországi lakcíme is, de nem élt ott. A legnagyobb „befogadó települések” a kistérségi, járási központok voltak. Például a Veszprém megyei Zircen csak egy személy született, de heten laktak már itt, főleg a környék kis falvaiból (Porva, Olaszfalu, Bakonysárkány). Megyékre lebontva a születési és a lakhely közötti különbség: Fejér megyében 6, Győr-Moson-Sopron megyében 11, Komárom-Esztergom megyében 7, Nógrádban 1, Pest megyében 2, Vas megyében 1, Veszprém megyében viszont 20 személy változtatott helyet születési és lakóhelye között.

Az interjúalanyok születési és lakóhelye

Születési hely		Fő	Lakóhely		Fő
megye	település		megye	település	
Fejér	Isztimér	5	Fejér	Isztimér	8
	Pusztavám	3		Pusztavám	3
	Gánt	3		Gánt	3
	Mór	6		Mór	6
	Vértesacsá	1		Vértesacsá	2
	Bakonykúti	1		Bakonykúti	1
	Szár	3		Szár	3
	Bakonysárkány	2		Bakonysárkány	
	Mány	1		Mány	1
Győr-Moson-Sopron	Rajka	1	Győr-Moson-Sopron	Rajka	3
	Balf	3		Balf	1
	Sopron	3		Sopron	4
	Fertőrákos	3		Fertőrákos	3
	Levél	3		Levél	2
	Mosonszolnok	1		Mosonszolnok	
	Ágfalva	1		Ágfalva	2
	Brennbergbánya	1		Brennbergbánya	
	Magyarkimle	2		Magyarkimle	2
	Bakonypéterd	1		Bakonypéterd	1
Oroszvár	1	Oroszvár			
Komárom-Esztergom	Tarján	2	Komárom-Esztergom	Tarján	2
	Vértessomló	2		Vértessomló	2
	Baj	6		Baj	6
	Csolnok	8		Csolnok	3
	Esztergom			Esztergom	4
	Várgesztes	3		Várgesztes	3
	Dunaszentmiklós	4		Dunaszentmiklós	4
	Kecskéd	3		Kecskéd	3
	Dorog	1		Dorog	1
	Szomor	2		Szomor	3
	Dág	1		Dág	1
Vértestolna	6	Vértestolna	6		

Nógrád	Szendehely	4	Nógrád	Szendehely	4
	Berkenye	2		Berkenye	3
	Galgaguta	1		Galgaguta	
Pest	Budapest	2	Pest	Budapest	1
	Visegrád	1		Visegrád	1
	Nagymaros	2		Nagymaros	2
	Zebegény	2		Zebegény	1
	Nagybörzsöny	4		Nagybörzsöny	5
	Pesthidegkút	1		Pesthidegkút	
Vas	Németkeresztes	1	Vas	Németkeresztes	
	Vaskeresztes			Vaskeresztes	1
	Pornóapáti	1		Pornóapáti	1
	Alsórönök	1		Alsórönök	
	Rönök			Rönök	1
	Alsószölnök	2		Alsószölnök	1
	Rábafüzes	2		Rábafüzes	2
Veszprém	Iharkút	2	Veszprém	Iharkút	
	Németbánya	3		Németbánya	2
	Veszprém	1		Veszprém	1
	Nagytevel	1		Nagytevel	1
	Ganna	3		Ganna	5
	Városlőd	3		Városlőd	3
	Lókút	3		Lókút	3
	Barnag	3		Barnag	2
	Bakonyjákó	2		Bakonyjákó	3
	Márkó	4		Márkó	2
	Külsővat			Külsővat	1
	Farkasgyepű			Farkasgyepű	2
	Tótvázsony	1		Tótvázsony	1
	Hidegkút	3		Hidegkút	2
	Döbrönte	2		Döbrönte	1
	Cserbánya	1		Cserbánya	
	Herend	5		Herend	6
	Balatoncsicsó	1		Balatoncsicsó	1
	Ajkarendek	2		Ajkarendek	2
	Ganna	3		Ganna	
	Bakonyoszlop	3		Bakonyoszlop	3
	Zirc	1		Zirc	7
	Bakonynána	1		Bakonynána	1
	Eplény			Eplény	1
	Pénzesgyőr	1		Pénzesgyőr	
	Bakonygyirót	1		Bakonygyirót	
	Olaszfalu	1		Olaszfalu	
	Porva	4		Porva	2
	Vöröstó			Vöröstó	1
	Veszprémfajs	3		Veszprémfajs	3
Hárskút	1	Hárskút	1		
Külföld	Svájc		Külföld	Svájc	1
	Westlinch			Westlinch	1
	Mötinger			Mötinger	1

4.4. Iskolai végzettség

Az elbeszélők többsége a korszakokban érvényben lévő graduális képzések minimumát teljesítették (158 fő közölt adatot). Legnagyobb számban a hat osztályt végeztek vannak, akik jellemzően az 1919 és 1940 között született generációhoz tartoznak, majd közel ekkora a nyolc osztályt, illetve a szakmunkát adó végzettséget elvégzők száma. Viszonylag magas a felsőoktatásban résztvevők száma is. Ennek az oka, hogy a kényszerkollektivizálást feldolgozó fejezetben a reflexió szándékával (mindkét oldal tapasztalatát be akartam mutatni) termelősövetkezeti irányítókat kívántam megszólaltatni a munkakultúra jellegéről, tehát eleve felsővezetőket (és felső végzettségűeket) kerestem koronatanúnak. A nyolc osztályt és a szakmai képezéseket elvégzők magas aránya az '50-es évek iparosításának, a bányászati és ipari régiók erősödésének köszönhető.

Az interjúalanyok iskolai végzettsége

Végzettség	Fő/Szám
0–5. osztály	-
6. osztály	47
7. osztály	4
8. osztály	46
Szakmunkás, technikum	28
Szakközép/Gimnázium	18
Felsőfokú	15

4.5. Foglalkozás

A foglalkozási mutatók is összefüggnek az iskolai végzettség arányával. A KSH népszámlálási gyakorlatának megfelelő kódokkal láttam el a foglalkozásokat, melyeket kénytelen voltam csak nagy vonalakban összevonni.¹³⁹

Foglalkozási csoportok kódjai

1	Vezető, értelmiségi
2	Egyéb szellemi
3	Szolgáltatási
4	Mezőgazdasági
5	Ipari, építőipari
6	Egyéb
91	Tanuló
92	Háztartásbeli
99	nincs adat
0	nincs jelenség

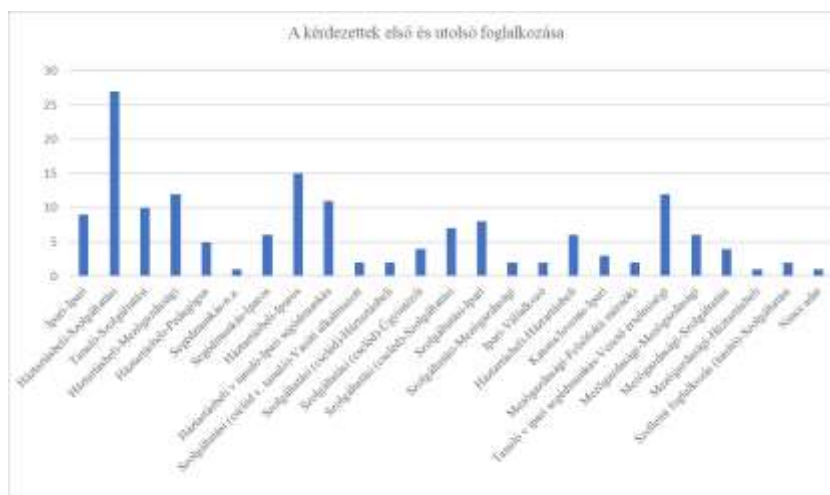
Az összevonás egyik indoka, hogy a szülői generáció földműveléssel foglalkozott és rurális társadalomban élt, ám a falusi világ széttöredezettsége és változásai miatt szinte senkinek sem csak egyetlen foglalkozása volt: egy paraszt ember nemcsak termelt, de fuvarozott is, nem csak állattartó volt, de sokszor bíró is. Rengeteg ács dolgozott már '30-as években bányákban, ami miatt bányászként nevezték meg szüleiket, rokonságukat a megkérdezett leszármazottak. Ha valaki több foglalkozást űzött, azt összevontam, de az emlékezetben nagyon ritkán maradt meg a szülőkkel kapcsolatosan ilyen jellegzetesség. A közlők első és az utolsó foglalkozását is kérdeztem. A háború eseménye fordulópontnak számított, a foglalkozási eloszlásból. Csak nyolcan nem éltek 1944 előtt, ennek ellenére így is magas a háztartásbeliek aránya. A mezőgazdasági munkában maradók (összesen 20-an, akik háztartásbeliből, vagy mezőgazdasági munkából maradtak a szektorban és mentek innen nyugdíjba) aránya szignifikáns, ezért a következő, narratív fejezetben ezzel már részletesebben is foglalkozom. Differenciáltam azoknak a sorsát, akik háztartási alkalmazottként (cselédként) dolgoztak. A „háztartásbeli vagy tanuló” kategóriából „ipari segédmunkássá” válók arányában nagyobb volt a második, reflexív generáció aránya. Tanulókból kevesen maradtak a mezőgazdaságban, egy személy pedig kora ellenére sem kap nyugdíjat.

A kérdezettek első, illetve utolsó foglalkozása

Foglalkozás	Utolsó vagy interjú alatti foglalkozás	Fő/szám
Ipari	Ipari	9
Háztartásbeli	Szolgáltatási	27
Tanuló	Szolgáltatási	10
Háztartásbeli	Mezőgazdasági	12
Háztartásbeli	Pedagógus	5
Segédmunkás	N.a.	1
Segédmunkás	Iparos	6
Háztartásbeli	Iparos	15

¹³⁹ Hasonlóan: TÓTH 2008, 74–78.o. A foglalkozási megnevezéseknél több összevonást tettem, de a foglalkozások megítélésénél figyelembe vettem a KSH 7/2010 (IV.23)-as közleményének „A FEOR-8 négy számjegyes rendszeres jegyzéke” című mellékletét. Ld. https://www.ksh.hu/docs/szolgáltatások/hun/feor08/pdf/feor08_kozl_melleklet.pdf

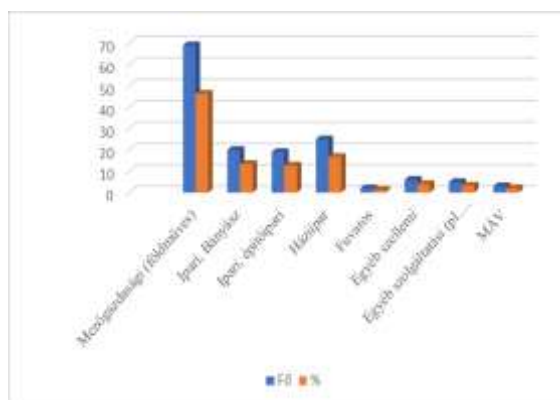
Háztartásbeli v tanuló	Ipari segédmunkás	11
Szolgáltatási (cseléd v. tanuló)	Vasúti alkalmazott	2
Szolgáltatási (cseléd)	Háztartásbeli	2
Szolgáltatási (cseléd)	Ügyintézői	4
Szolgáltatási (cseléd)	Szolgáltatási	7
Szolgáltatási	Ipari	8
Szolgáltatási	Mezőgazdasági	2
Ipari	Vállalkozó	2
Háztartásbeli	Háztartásbeli	6
Katona/levente	Ipari	3
Mezőgazdasági	Felsőfokú mérnöki	2
Tanuló v ipari segédmunkás	Vezető értelmiségi	12
Mezőgazdasági	Mezőgazdasági	6
Mezőgazdasági	Szolgáltatási	4
Mezőgazdasági	Háztartásbeli	1
Szellemi foglalkozás (tanító)	Szolgáltatási	2
Nincs adat		1

A társadalmi beágyazottság szempontjából fontos, hogy az interjúadók milyen családi háttérrel rendelkeztek. Az előző táblázattal összehasonlítva látható, hogy a társadalmi mobilitás magas volt, hiszen a szülői generáció jelentős része úgy tűnik, hogy a mezőgazdaságból élt, míg a leszármazottak nem. Összesen 149 értékelhető választ kaptam az egyénektől, ám 46% volt olyan, aki azt vallotta, hogy tisztán földművesmunkából élt. Ez többféleképpen is magyarázható. Egyrészt sejteni lehet, hogy a magyarországi németek elűzése főleg a földtulajdonosokat érintette, így azok nem szerepelnek benne, akiket elűztek hazájukból. Másrészt kitűnik, hogy a két világháború közötti érában megindult az iparosodási folyamat is. Majdnem minden kultúrtájban volt egy nagy bányászati, vagy ipari környék (Gerecse, Bakony, Burgenland).

Kérdezett apjának foglalkozása

Az apa foglalkozása	Fő	%
Mezőgazdasági (földműves)	69	46,3
Ipari, Bányász	20	13,4
Ipari, építőipari	19	12,7
Háziipar	25	16,7
Fuvaros	2	1,3
Egyéb szellemi	6	4,0
Egyéb szolgáltatási (pl. pásztor)	5	3,3
MÁV	3	2,0
Összesen	149	100

Azt is megvizsgáltam, hogy az adott elbeszélők (ez esetben is mind a 173 interjút alapul vettem) foglalkozásai hogyan viszonyultak szüleik generációjához, illetve házas társához. Feljegyeztem, hogy az alany mellett a szülőknek, a szülők testvéreinek, a kérdezett testvéreinek és házas társának milyen foglalkozásai voltak (*-gal jelöltem a törölt interjúk adatait). Több érték esetén több kód került egymás mellé. Táblázatom célja, hogy megmutassa, milyen viszonyban volt az alany szülei, testvérei és házas társa foglalkozásaival. Itt is megtartottam a kelet-nyugati irányú interjúk felvételéhez kapcsolódó jellegzetességeket. A táblázatban több generáció mosódik össze. Azonban az látszik belőle, hogy a foglalkozási ranglétrán többen léptek előre szüleikhez képest is. Ez a 13 vezető, vagy a felsővezetők adatain is látszik, amely a szellemi foglalkozásúakkal együtt jelentős társadalmi emelkedésnek mondható. Szinte mindenhol magas a mezőgazdaságban tevékenykedő szülői generáció aránya. A „szellemi foglalkozásúak” között a testvéreknél csak három hasonló foglalkozásút találtam. Az 53 ipari foglalkozású közlőm közül 23-nak volt az apja szintén iparos. Az iparos munka főleg a bányász településeken és a háziiparosok körében öröklődött. Több közlő az '50-es évek államilag irányított iparosításnak köszönhetette a munkáját. Ez látszik abban is, hogy csak négy ipari foglalkozásúnak volt az egyik testvére földműves. Az elbeszélők házas társa közül csak 21 volt háztartásbeli, vagyis nemcsak egyéni emelkedésről, hanem családi emelkedésről is beszélhetünk a felmérések szerint, ha nyolc interjúalany háztartásbeli foglalkozású volt. A táblázatban szemmel látható az állami iparosítás társadalmi változása. Eszerint az interjúk alapvető modulációját az fogja meghatározni, hogy milyen mértékű volt az elbeszélő családjának az emelkedéstörténete. Ez alatt szubjektív egzisztenciát értek. A legtöbb interjúalany csupán azért ítélte jobbnak életkörülményeit, mert komfortosabban élt beszélgetés idején. Ez fontos, társadalmi meridiánváltozásoként értelmezhető, ám kulturális értelemben már (nyelvvesztés, faluközösség elvesztése miatt) nem volt ennyire egyértelműen pozitív a változás. Mivel munkám alapvetően az alávétettséget és a jogfosztásokat vizsgálja, ezért óvatossá kellett lennem abból a szempontból, hogy hogyan ábrázolják a közlők az egzisztenciális emelkedést, hiszen a társadalmi ranglétrán való előrelépés tendenciózusnak mondható.

A kérdézet foglalkozása apjának, testvéreinek és szülei testvéreinek, valamint a kérdézet házastársának foglalkozásához viszonyítva.

Alany (felvételi kódja)	Alany	Apa	Apa t max.	Apa t. min	Anya t. max.	Anya. t. min.	Testvér max.	Testvér min.	Házastárs
(34)	1	8	1	1	92	1	3	3	2
(35)	1	3	4	92	5	92	0	0	3
(37)	1	4	92	92	92	92	1	2	2
(59)	1	5	5	92	5	92	3	3	5
(76)	1	5	5	2	4	5	2	2	2
(79)	1	5	2	5	5	92	3	2	2
(94)*	1	5	92	4	92	92	5	2	5
(117)	1	3,4	4	4	99	99	0	0	99
(120)	1	4	0	0	0	0	3	3	3
(121)	1	4,5	92	5	92	5	99	99	2
(131)	1	4	92	92	92	92	1	1	3
(134)	1	4	2	92	5	92	3	3	2
(166)	1	2,4	99	99	99	99	99	99	99
(27)	2	4	4	4	4	92	3	92	3
(19)	2	4	5	4	4	92	4	92	4
(4)	2	5	0	0	4	3	2	92	6
(38)	2	2	1	2	1	2	99	99	2
(56)*	2	4	4	4	92	92	1	2	8
(63)	2	4	4	5	3	92	3	3	5
(89)	2	5	5	5	4	92	5	3	0
(97)	2	4	4	4	4	4	5	4	1
(99)	2	4	92	92	92	4	5	5	5
(101)	2	2,4	4	4	92	92	5	5	92
(108)	2	4	99	99	99	99	99	99	5
(127)	2	4	4	4	92	92	1	5	2
(139)	2	4	99	99	5	4	0	0	5
(155)	2	5	4	3	5	92	3	5	3
(156)	2	4,2	2	5	2	5	2	2	2
(158)	2	5	4	92	4	92	3	92	1
(167)	2	5	4	92	5	4	2	5	0
(12)	3	5	5	4	4	4	2	5	5
(11)	3	5	5	92	5	3	0	0	3
(10)	3	5	5	5	0	0	5	3	4
(9)	3	5	5	92	5	4	5	5	5
(8)	3	5	92	92	92	92	5	5	3
(1)	3	4	3,4	5	3	3	2	5	3
(3)	3	5	4	92	0	0	5	3	3
(33)*	3	8	99	99	5	5	8	3	5
(40)	3	5	3	3	5	3	5	5	1
(13)	3	4	5	92	3	5	3	4	3
(15)	3	4	92	92	4	92	92	92	1
(26)*	3	5	99	99	92	92	92	4	4
(32)*	3	92	8	2	2	2	2	3	1
(47)	3	4	99	99	4	92	5	3	3
(51)	3	4	4	92	4	4	5	5	92
(53)	3	5	92	92	99	99	1	1	5
(57)	3	5	92	92	5	92	5	5	2
(62)	3	5	5	5	92	92	5	5	5
(70)	3	4	92	92	4	92	3	5	3
(73)	3	4	3	4	92	92	5	92	4

(74)	3	5	5	92	4	92	5	5	5
(84)	3	5	4	4	4	4	3	3	4
(85)	3	5	5	5	4	4	92	92	5
(104)	3	4	92	5	92	92	1	5	3
(107)	3	4	4	4	92	92	0	0	4
(110)	3	4	4	92	0	0	92	5	5
(128)	3	4	4	92	92	4	4	4	4
(135)	3	2,5	4	92	99	99	8	92	8
(142)	3	4	1	92	4	92	5	5	5
(147)	3	4,5	4	92	92	92	5	5	5
(148)	3	4	4	92	3	92	4	92	5,92
(150)*	3	5	5	4	5	5	5	92	5
(154)	3	4	4	3	3	92	2	5	5
(157)	3	2,4	4	92	4	4	4	3	6
(159)	3	5	5	4	5	91	5	5	3
(160)	3	4	4	92	4	92	5	3	5
(162)	3	5	5	5	99	99	3	3	6
(163)	3	5	5	5	99	99	3	3	3
(164)	3	4,5	5	5	5	92	5	3	4
(165)	3	5	1	92	2	5	3	3	3
(169)	3	5	5	92	1	1	5	3	5
(170)*	3	4	92	92	2	5	2	2	3
(173)	3	2	99	99	99	99	99	99	3
(2)	4	3	1	0	0	0	0	0	5
(20)	4	4	99	99	4	4	0	0	4
(22)	4	5	99	99	3	92	99	99	2
(25)	4	3	99	99	92	92	5	92	5
(28)	4	4	5	4	92	92	3	3	3
(42)	4	2	3	92	4	92	3	4	92
(58)	4	5	4	92	4	92	3	92	2
(61)	4	5	4	5	3	92	3	3	5
(66)	4	5	5	92	1	4	3	5	5
(68)	4	5	4	92	1	92	5	5	5
(71)	4	4	92	92	4	92	3	3	5
(77)	4	5	4	92	4	92	5	3	5
(86)	4	5	4	92	3	4	3	3	3
(92)	4	4	4	4	4	4	92	5	92
(96)	4	4	4	92	4	4	1	3	3
(102)	4	4	4	4	92	92	92	8	5
(104)	4	4	8	92	4	4	2	2	4,5
(106)	4	4	1	2	92	92	5	5	5
(116)*	4	4	4	4	92	92	92	92	4
(123)	4	4	4	4	92	92	4	4	4
(124)	4	4	2	99	4	4	2	4	4
(125)	4	4	4	5	4	92	92	92	4
(126)	4	4,2,5	5	5	5	92	2	2	4
(133)	4	2,3,4	4	4	99	99	4	4	92
(144)	4	4	99	99	99	92	0	0	4
(145)	4	4	2	5	4	3	4	2	4
(152)	4	4	4	4	0	0	92	92	4
(161)	4	4,5	5	92	2	92	3	6	5
(171)	4	2,4	5	4	6	92	5	3	92
(172)	4	4	4	4	92	1	2	92	4
(14)	5	4	4	92	92	92	3	92	4
(36)	5	5	4	4	4	4	5	92	92
(39)	5	4	99	99	2	99	5	5	5
(41)	5	4	2	4	92	92	5	4	5
(44)	5	5	3	4	92	92	92	92	92

(45)	5	4	4	4	92	92	5	5	92
(46)	5	5	5	3	92	4	92	92	3
(29)	5	4	5	4	92	92	5	5	5
(6)	5	4	0	0	4	92	5	4	5
(16)	5	5	5	4	4	4	5	92	3
(17)	5	5	4	5	92	92	92	92	92
(18)	5	5	5	5	4	4	5	92	1
(23)	5	4	3	4	4	92	5	4	3
(24)	5	5	5	5	4	4	99	99	92
(31)	5	5	5	4	3	92	0	0	5
(49)	5	4	4	4	5	92	5	4	4
(50)	5	5	5	92	2	4	3	3	92
(52)*	5	5	92	92	99	99	5	5	92
(54)	5	5	2	92	3	3	3	3	3
(55)	5	5	3	4	4	92	3	3	92
(60)	5	5	3	5	5	92	3	3	5
(64)	5	4	3	92	4	92	3	3	92
(65)	5	4	92	92	92	92	1	3	5
(67)	5	4	2	92	4	4	92	92	0
(69)	5	4	5	92	4	4	0	0	3
(72)	5	0	0	0	0	3	3	1	5
(75)*	5	99	99	99	99	99	99	99	0
(78)	5	4	4	4	92	92	5	3	99
(80)	5	5	5	5	92	92	3	92	3
(81)	5	5	5	3	3	92	5	5	5
(82)	5	5	4	92	5	92	5	3	3
(87)	5	4,8	4	4	4	5	99	99	4,3
(88)	5	4,5	92	92	4	4	3	92	3
(90)	5	4	92	92	4	5	5	5	92
(91)	5	5	5	5	92	92	92	3	3
(93)	5	4	4	4	4	2	92	2	92
(95)	5	3,4	99	99	5	92	92	92	5
(98)	5	3,4	5	92	4	5	92	2	2
(100)	5	4	92	92	99	99	3	3	4
(103)	5	5	92	92	2	2	2	2	3
(108)	5	5	4	4	4	4	3	3	4
(111)	5	5	4	3	92	92	3	5	92
(119)	5	4	4	92	92	92	5	92	5
(129)	5	4	99	99	5	5	0	0	5
(130)	5	4,5	4	4	5	92	5	4	5
(132)	5	2,3,4	4	4	4	92	5	5	4,5
(136)	5	4	92	92	3	92	2	92	3
(140)	5	5	5	92	5	5	5	5	5
(141)	5	5	5	3	5	5	0	0	5
(143)	5	4	5	92	8	8	2	5	5
(149)*	5	4	99	99	99	99	99	99	99
(151)	5	2,4	4	4	4	4	2	92	92
(168)	5	5	5	92	2	92	5	5	6,5
(48)	6	4	99	99	92	92	5	5	3
(138)	6	4	4	4	99	99	2	2	3
(7)	8	4	0	0	5	4	5	4	0
(43)	8	4	92	92	2	92	2	4	5
(137)	8	1	4	92	1	1	3	3	2
(21)	92	4	2	5	92	92	4	4	4
(83)	92	5	3	3	3	5	2	92	5
(112)	92	5	3	3	3	3	5	3	5
(113)	92	3,5	5	92	5	3	5	92	5
(114)	92	5	5	3	4	4	5	92	5

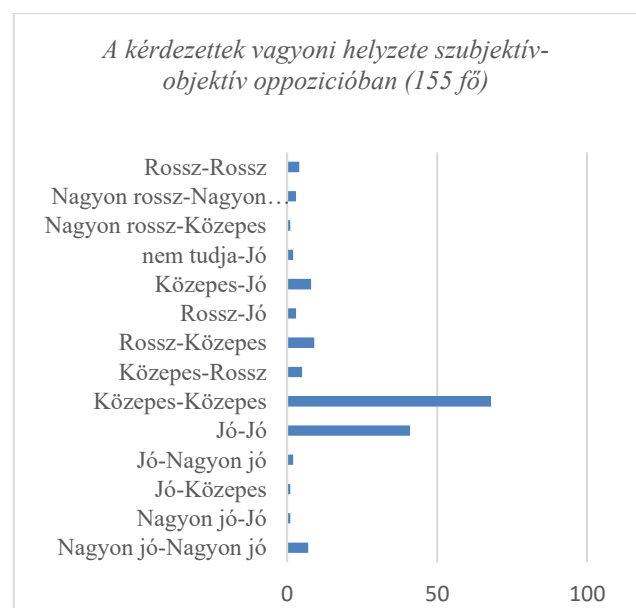
(122)	92	4	4	4	92	92	92	92	4
(146)	92	4	4	92	92	92	5	92	4
(153)	92	4	4	4	2	5	3	1	5
(5)	99	4	0	0	0	0	0	0	92
(115)	99	5	92	92	92	92	5	5	3
(118)	99	4,5	92	92	92	4	2	2	5
(30)*	99	99	99	99	99	99	99	99	99

4.6. Vagyoni helyzet

Az interjúalanyok vagyoni helyzetét szubjektív és objektív meglátások alapján rendszereztem. Megkértem, hogy értékeljék vagyoni helyzetüket a jogfosztások előtt (1-5-ig terjedő skálán), majd rákérdeztem, hogy volt-e saját házuk, mennyi, illetve milyen volt a lakásuk felszereltsége, bútorozottsága. Célom az volt, hogy szubjektív-objektív értékelést adjak arról, hogy milyen volt a vagyoni helyzetük a családoknak. A földvagyonnal későbbi fejezetben foglalkozom, hiszen ez a jogfosztások minőségében is szerepet játszott. Összesen 155-en értékelték vagyoni helyzetüket, közülük csak 32 (20,6%) személynek tért el a szubjektív és objektív értékelése, vagyis az alanyok viszonylag hitelesen értékelték saját vagyoni helyzetüket. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a jó (4) és a közepes (3) kategóriába sorolható az elbeszélők többsége, amely összhangban van a tulajdonnal rendelkező paraszt-polgári, vagy paraszt-iparos réteg vagyoni helyzetével. A szélső értékekhez, vagyis a legszegényebb és leggazdagabb kategóriájába azok kerültek, akik az átlagnál nagyobb, vagy az átlagnál kisebb felszereltségű házban, vagy albérletben laktak. A vasútnál dolgozók például az átlag feletti – fürdőszobás – szolgálati lakást is kaptak, míg a cselédsoron élő mezőgazdasági munkások több családdal együtt is élhettek egy helyiségben.

A kérdezett vagyoni helyzete szubjektív (1–5 skálán), vagy objektív (a ház és tartozékainak felsorolása alapján 1–5) besorolás szerint

Szubjektív	Objektív	Fő
5	5	7
5	4	1
4	3	1
4	5	2
4	4	41
3	3	68
3	2	5
2	3	9
2	4	3
3	4	8
Nem tudja	4	2
1	3	1
1	1	3
2	2	4
Összesen		155

4.7. Névváltoztatás

Az idézett és felhasznált 162 interjú közül 40-en nyilatkoztak úgy, hogy volt névmagyarosítás a családjukban. A névváltoztatásokra sokszor a közigazgatásban elvégzett munka miatt volt szükség. Többször visszatérő elem, hogy a Vitézi Rendbe való felvételnél (hárman) ezt elvárták. Eszerint a névváltoztatás többségében külső nyomásra történt. A harmincas- negyvenes években magyarosítottak „emlékezethorizontjában” egyértelműen Gömbös Gyula féle erőltetett névmagyarosítási tempó fedezhető fel.¹⁴⁰ Hatan számoltak be arról, hogy a névváltoztatásra a háború után került sor, vagyis az esetek többségében a két világháború közötti névmagyarosítási hullám „áldozatai.” Az elbeszélők többsége úgy nyilatkozott, hogy elfogadták a névváltást, de a „belenyugodtak” kifejezésben érezhető az ezt megelőző méltánytalanság, avagy megdöbbenés. Öten számoltak be arról, hogy megütközést keltett, egy családban a politikai helyzet változása után visszánémetesítették a nevüket még a jogfosztások előtti időben, egy családban viszont akkora volt a megütközés, hogy fel sem vette az új nevet. Két család legifjabb tagja pedig a rendszerváltás után visszavette magyarosított nevét. Ugyancsak két családban az is előfordult, hogy eredeti családnévből egyes ágak más-más magyarosított családnevet kaptak, ezzel meghasítva az identitásukat. Az alábbi táblázatban közlöm ezen eseteket, de mivel komplex esetekről van szó, az identitás és kötődéseket tárgyaló fejezetek narratív részénél vissza fogok térni rá. A névváltoztatások egyedi eseteit közlöm, de az eredeti nevek egy részét személyeségi jogok miatt eltorzítottam. Ezzel azt szeretném érzékeltetni, hogy a névváltoztatások milyen jelentéstorzítással jártak.

Névmagyarosítással kapcsolatos kérdésekre adott válaszok

Kód	Ki?	Mikor? Régi név/új név	Hogyan fogadták?
(6)	Testvére	N.a.	N.a.
(7)	Testvére	N.a.	„Jól.”
(8)	Sógora,	Háború után	„Természetesen fogadták.”
(10)	Unokatestvére	N.a.	„Csodálkoztunk.”
(17)	Sógora	A bányászat miatt, 1938-ban	„Belenyugodtak.”
(20)	Nagyanyja családja	Az 1930-as években Hauchból Hortobágyi lett.	Nem tudja.
(23)	Unokabátyja	A 2. világháború alatt Wittmannról Völgyesire.	„Belenyugodott.”
(24)	Apósa	Az 1920-as években.	„A Vitézi Rendbe felvették, ide viszont csak magyar névvel lehetett. Elfogadta a család.”
(34)	Apja	1936-ban a vasúthoz került, itt kötelező volt.	„Jól.”
(35)	Nagyapja	1926-ban.	„A Vitézi Rend miatt kellett. A család jól fogadta, mert jó földet kaptunk.”
(36)	Édesapja	1940-ben.	„Bele kellett törődni.”
(39)	Ő maga	1951-ben, mert utálta a svábokat.	„A szüleimnek nem tetszett.”

¹⁴⁰ SEEWANN 2012, 251–253.o.

(42)	Unokatestvére	1920-as években.	„Nem szólt a család.”
(44)	Sógora	Steinerből Sándorfi lett.	„Nem törődtek vele.”
(54)	Édesanyja	N.a.	„Nem tudom.”
(58)	Nagybátyja	A háború előtt, Teigertből Tátrai lett.	„Nem tudjuk miért.”
(66)	Édesanyja testvére és családja	1940-es években. „A Schlegelből egyesek Somogyiak, mások Somhelyiek lettek.”	„Senkinek nem volt ellenvetése.”
(79)	Szülei	1936 után.	„Nagy volt a botrány a családban, apám anyja kényszerítette a családot, hogy németesítse vissza nevét 1941-42-ben.”
(81)	Féltestvére	1940-es években „Neizerből Nádor lett.”	„Anyám ki se tudta mondani.”
(83)	Apja unokatestvére	1940-es évek végén erdész lett és ezért változtatott.	„Nem volt ellene senki.”
(90)	Nagyapja	1937-ben.	„Ő elfogadta ezt a névmagyarosítást.”
(95)	Öccse	1960-as években „Krabácról Kötelessé”.	„Mit lehetett szólni.”
(98)	Második unokatestvér	2. világháború után, „Babernitsből Balatonivá.”	„Nem tudom.”
(99)	Apósának sógora	Nincs adat. Hasenfrantzából Harmat.	„Hát mit szóltak? Nem örültek, az egyik lány nem is vette fel.”
(102)	Nagyapjának a testvére	Az 1920-as években vasutas lett és ott megkövetelték. Laubból Lantos lett	„Biztos, hogy senkinek sem tetszett.”
(103)	Édesapja testvérei	A '20-as és '30-as években Winklerből Várnaiék lettek	„Nem hiszem, hogy elleneztek.”
(105)	Apja testvére	Az 1930-as években Winklerből Őrsi lett.	„A nagyapánknak nem tetszett.”
(110)	Öccse	„Schweighardtából Sallai lett.”	„Sehogy. Nem is szólt, nem is tudtuk.”
(126)	Édesapja	1948-ban „a kitelepítések miatt Schwartzból Somkúti lett.”	„Anyám erőltette. Először elfogadták, apám azt mondta békeséget akar, de a lányom visszavette a nevét.”
(131)	Férje	1965-ben Fuchsból Földesi lett.	„Sok volt a családban a Fuchs János.”
(135)	Felesége anyja	1936-ban.	„A tanítóképző, a Ranolder Intézet erőltette rá.”
(136)	Nagybátyja és testvérei	1940-ben.	„Volksbund-ellenesek voltak és emiatt. Magánügynek tekintettük.”
(138)	Apja unokatestvérei	„A Horthy-korszakban a postán és a Városházán dolgoztak, elvárás volt a magyar név. Ringhofferből Radnai és Radnóti lett.”	„Nem tudom.”
(141)	Két nagybátyja	1930-as években Jungról Ifjúra.	„Mindenki elfogadta.”
(142)	N.a.	1868-ban.	„Kislódiak voltunk, s az ottani plébános mindenkit magyarosított.”
(146)	Fia	1968-ban Hennből Havasiak lettek.	„A fiam felesége sváb volt és ezért ők is magyarosítottak. Elfogadtuk.”
(152)	Apósa	1920-as években.	„A Vitézi Rend lépett be és ott nevet kellett váltogatni.”

(154)	Második unokatestvére	2. világháború előtt.	„Nem tudom, hogy mi szóltak.”
(155)	Édesanyja testvére	1. világháború után.	n.a.
(158)	Nagybátyja	1930-as években „Firtlról Fenyvesi lett.”	„Furcsállottuk, de megszoktuk.”

4.8. Vegyes házasság

Az idézett 162 interjúból rendkívül sokan, 120-an számoltak be vegyes házasságról. Itt az eltérő érték nemcsak a más nemzetiségű, hanem a más felekezetű házastárs esetében is megmutatkozott. Mivel igen magas arányok mutatkoztak, ezért a narratív részben ezt is vizsgálat alá vontam. A 120 személyből 9 (7,5%) házaspár volt, akinek gyermekei kötöttek vegyesházasságot. 2-en (1,6%) arról számoltak be, hogy már szüleik, 37-en (30%) saját maguk, és 75-en (62,5%) gyermekeik, ketten (1,6%) unokájuk, egy (0,8%) személy testvére, egy személy (0,8%) felségének testvére kötött vegyes házasságot. Két esetben (1,6%) csak a vegyes házasság tényét közölte az interjúalany, de elzárkózott attól, hogy elmondja, mely családtagja is tette ezt. Az esetek többségében jól fogadta a család, de 24 közlésben anomáliát lehetett felfedezni, két közlésben viszont a vegyes házasság kifejezett ellenségeskedést eredményezett (73. sz., 110-111. sz.).

A vegyes házasságra vonatkozó kérdésekre adott válaszok összefoglalása

Kód	Ki?	Mikor?	Nemzetiség (Kivel?)	Reakció
(1)	Ő maga	80-as évek	magyar	N.a.
(2)	Ő maga	N.a.	„katolikus”	„Sehol nem volt vita.”
(4)	Ő maga	70-es évek	magyar	„15 év után elváltam az ital miatt.”
(8)	Gyermekei	90-es évek	magyar	„Csak magyarral, tóttal nem”
(10)	Lánya	1983	magyar	„Nem volt baj, mert az én testvérem reformátushoz ment hozzá és ez annak idején baj volt. Emiatt én nem csináltam gondot.”
(12)	Fia	N.a.	magyar	„Nagyon jó a viszony.”
(13)	Fia	N.a.	magyar	„Jól.”
(14)	Gyermeke	1980	magyar	„Jól.”
(15)	Gyermeke	1972	magyar és református	„Jól.”
(16)	Gyermeke	N.a.	magyar	„Nem volt probléma.”
(18)	Gyermekei	nem nyilatkozik	magyar	Nem nyilatkozik
(19)	Gyermeke	N.a.	magyar	„Nem katolikushoz ment hozzá.”
(20)	Gyermekei	1968 és 1981 között	magyar	„A fiam felesége nem volt szimpatikus.”
(21)	Ő maga	1952	Nagyvászonyi magyarral	„Elfogadták.”
(22)	Gyermekei	'70-es évek	magyar	„Nem volt baj.”
(25)	Lánya	1970-es évek	magyar	„Nem elleneztem.”
(27)	Gyermeke	2000	magyar	„Jól.”
(29)	Gyermeke	1982	magyar	„Jól.”
(31)	Ő maga	1952	magyar	„Jól.”
(34)	Ő maga	1950-es évek	magyar	„Nem szóltak semmit.”

(36)	Lánya	1982	magyar	„Semmi.”
(37)	Szülei vegyes házasságúak voltak	1910-es évek	magyar	„Jól fogadták.”
(38)	Ő maga	1955-ben	magyar	„Nem akartam svábot.”
(40)	Ő maga	1945-ben	magyar	„A szüleim nem tudtak mit csinálni, de nem tetszett és elváltam.”
(41)	Fia	1990-es évek	magyar	„Nem volt baj.”
(42)	Fia	N.a.	magyar	„A fiamnak csak a neve maradt sváb.”
(43)	N.a.	N.a.	N.a.	„Volt, de nem releváns.”
(44)	Ő maga	1952. november 24.	magyar	„Befogadták.”
(45)	N.a.	N.a.	N.a.	„Nem beszélünk róla a »többieknek«.”
(47)	Fia	1982	szlovák	„Nem elleneztek, sőt, az unokám német nemzetiségi tanár lett.”
(48)	Unokája	2007	magyar	„Nem baj.”
(54)	Fia	1990-es évek vége	szlovák	„Minden gond nélkül.”
(55)	Gyermekei	1960-as évek	magyar	„Nem tudnak svábul, semmi baj nem volt.”
(57)	Édesapja	1933-ban	magyar	„A családja kitagadta.”
(58–59)	Gyermekek	1982	magyar	„Nagyon szeretjük.”
(60)	Lánya	1977	magyar	„Jól fogadtuk.”
(63-64)	Fia	1980-as évek	Heves megyei magyar	„Jól.”
(66)	Ő maga	1949	szlovák	„Kicsit ágáltak, de beleegyeztek.”
(68-69)	Fia	1978	magyar	„Ha szeretik egymást, miért ne.”
(70)	Fia	1986	magyar	„Nem szóltunk.”
(71)	Fia	1981	magyar	„Semmit.”
(72)	Ő maga	1946	magyar	„Anyja is magyarul beszélt.”
(73)	Ő maga	1956	magyar	„Rosszul, igazuk lett. El is váltam, azt mondta nekem, hogy »svábmaradék,«
(74)	Ő maga	1957	„felvidéki”	„Jól.”
(75)	Gyermeke	2008	magyar	„Jól.”
(77)	Fia	2008	erdélyi magyar	„Nekem nem szólt senki.”
(78)	Fia	1980-as évek	magyar	„Nem gond.”
(79)	Gyermekei	(1) 1992, (2) 2001.	magyar	„Itt már természetes volt.”
(81)	Ő maga	1951	magyar	„A szüleim azt mondták: debreceni? Eleinte nem jól fogadták.”
(83)	Unokája	2011	református magyar	„Mindenki befogadta.”
(84)	Fia	1960-as évek	magyar	„Akkor ez nem volt gond.”
(86)	Fia	1976	magyar	„Hát, elfogadtuk. Megmondtuk a menyünknek, hogy a fiunkkal svábul beszélünk.”
(89)	Három lánya	1970-es években	magyar	„Ez már jóval később volt...nem volt baj.”
(90)	Ő maga	1967-ben	magyar	„Még megjegyzés sem volt.”
(91)	Fia	1980-ban	magyar	„Jól.”
(92)	Nővére	N.a.	magyar	„Rendesen.”
(94)	Fia	1970-es évek	miskolci magyar	„Én nem örültem, de nagyon jó menyem van.”
(95)	Lánya	1989	magyar	„A lányom hozta és általában nem volt probléma.”
(96)	Ő maga	1957	magyar	„A rokonok azt mondták rá, hogy »gyüttment«.”
(97-98)	Fia, lánya	1983, 1989	magyar	„Mi sem hallgattunk a szüleinkre.”

(99)	Ő maga	1955	„szabolcsi magyar”	„Nem volt probléma.”
(102)	Ő maga	1957	református	„Nem gond.”
(103)	Gyermekei	1979, 1985	A fiam félig svábot vett el, a lányom magyart	„Akkor már összeszoktunk a magyarokkal.”
(104)	Ő maga	N.a.	nógrádi palóc	„Csak attól féltek a szüleim, hogy ne mondjanak lustának minket a gazdag svábok.”
(105)	Fiai	1988, 1990	magyar	„Hát muszáj volt elfogadni, olyan időszak volt.”
(106)	Gyermekei	1970-es években	magyar	„Ezen? Soha!”
(107)	Gyermekei	1970-es, 1980-as években	magyar	Nincs válasz.
(108)	Gyermekei	1980-as években	magyar	„Sokkal jobb volt így.”
(109)	Ő maga	1955	magyar	„Nem volt kifogás.”
(110-111)	Gyermekei	1980-as években	„A fiam Vas megyei, a lányom felvidéki magyar”	„A menyem utálja a svábokat.”
(112)	Fia	1975	magyar	„Jól.”
(114)	Három gyermeke	1976,1982, 1988.	magyarok és reformátusok	„Jó nagy lakodalmak voltak.”
(117)	Ő maga	1965	magyar	„Egyik családnak sem tetszett.”
(118)	Fia	1970	„felvidéki”	„Ellenszenv volt, de mi fiatalok voltunk és nem érdekelt minket.”
(119)	Ő maga	1955	püspökladányi magyar	„Nem tetszett a szüleinknek, mert féltek, hogy messze lakik. Én is, ő is.”
(120)	Fia	1992	„magyar”	„Oroszlányi, örültünk neki.”
(121)	Fia	1978	magyar	„Ha akarja, vegye el.”
(122)	Ő maga	1970	magyar	„Nem baj.”
(123-124)	Lánya	1973	kupi magyar	„Olyan jó szívű gyerek volt.”
(126)	Ő maga	1970-es évek	Pápakovácsi, félig német	„Nem volt gond.”
(128-129)	Fia és lánya	1980-as évek	magyar	„Jól.”
(130)	Gyermekei	1980-as évek	magyar	„Voltak megjegyzéseim, de mindegy.”
(132)	Lánya és fia	Lánya: 1975; Fia 1983	magyar	„Jól.”
(133)	Ő maga	1978	magyar	„Nem volt baj soha.”
(134)	Ő maga	1950-es évek	horvát	„Nem nagyon akarták.”
(136)	Ő maga	1958	„nagy részben magyar”	N.a.
(137)	Fia	1985	magyar	„Én se szőlőműveshez mentem hozzá.”
(138)	Ő maga	1963	magyar	„Sem az én, sem az ő szülei nem nagyon örültek.”
(139-140)	Lányaik	1979, 1982	magyar	„Semmit.”
(141)	Ő maga	1949	magyar	„Nagyon szerették.”
(142)	Felesége testvére	1956	bihari magyar	„Ellenezték, főleg az apja.”
(144)	Gyermekei	1960-as évek	magyar	„Jól.”
(146)	Gyermekek	N.a.	magyar	„Magyar vér, német vér a disznósajthoz oda fér.”
(147)	Lánya	1981	magyar	„Elfogadtuk.”
(151)	Lánya	N.a.	magyar	„Nem avatkoztunk bele.”

(152)	Gyermekei	1970-es évek	magyar	„Nem elleneztem.”
(153)	Gyermeke	N.a.	magyar	„Nem fontos!”
(154)	Ő maga	1969	magyar	„Nem foglalkoztak velem.”
(157)	Ő maga	1946	magyar	„Apám örült neki.”
(158-159)	Gyermekei	1980-as évek második fele	magyar és félig sváb	„Nekünk ez már nem volt probléma”
(160)	Gyermeke	1970-es évek	magyar	„Rendesen fogadtuk.”
(161)	Gyermeke	N.a.	magyar	„Nem lehet mit mondani.”
(162)	Ő maga	1961	szabolcsi magyar	„Hagyjuk!”
(163)	Ő maga	1961	magyar	„Nem nagyon szerette az apám.”
(164)	Ő maga	1968	őrszékely	„Két pofonnal fogadta a család.”
(165)	Ő maga	1954	nagyvárad magyar	„Nem akarták, s nem is jött össze, nem volt testi kapcsolat köztünk.”
(166)	Ő maga	N.a.	svájci	n.a.
(168)	Ő maga	1948	magyar	„Semmit nem...”
(169)	Ő maga	1954	magyar	„Hát neki már mindegy.”
(171)	Gyermekei	Az 1970-es és 1980-as években	magyar	„Hááát...jól.”
(172)	Gyermekei	Az 1970-es és 1980-as években	magyar	„Közömbösen.”

4.9. Migráció

Hasonlóan nagyarányú volt a nem jogfosztásokból adódó migrációra adott válaszok száma. Szinte alig akadt olyan család, amelynek valamely tagja ne vállalt volna az 1880 és 1940 közötti időszakban tengerentúli munkát. Ezt a jellegzetességet („kanadázás”) később bővebben kifejtem, egyrészt a kollektív jellege miatt, másrészt pedig, mert olyan vagyoni jogi helyzetet teremtett, amely a jogfosztások időszakában mentsvárként jelent meg. Ehelyütt a kiértékelt 162 interjút használtam fel, a gyűjtés horizontális metszetét megtartva kelet-nyugati irányba rendezve a közléseket. 106 közlés számolt be migrációról (65%), kilencen több családtagjuk elvándorlásáról is közléseket adtak, amelynek eltérő indokai voltak. Így az ő közlésük duplán érvényes. Legtöbbször a tengerentúlra vándoroltak munka miatt a 19. és a 20. század fordulóján, összesen 70 családban volt ilyen (66%), Németországba szintén a munkalehetőség miatt 14-en (13,2%) vándoroltak el a tárgyalt évtizedekben (1920-2014) is. Nagyarányú viszont a háború, illetve az 1956-os forradalom utáni cezúra miatti disszidálás, vagyis a külső migráció. E szándékkal 19 családból indultak útnak (17%) a nyugati országokba. Házasság miatt összesen kilenc családban (8,4%) volt az országon belül migráció, tíz családban pedig munka miatt hagyták el a községet a nagyvárosok kedvéért (9,4%). egy család viszont azért hagyta el települését, mert a falu vezetősége nem adott ki építési telket, amely a '60-as, '70-es évek településfejlesztési rendelkezéseihez köthető. Az országot 1956-ban elhagyók arányának magas száma miatt az '50-es évek e jellegzetességét igyekszem narratív vizsgálatok alá venni. Ugyanis talán nem véletlen, hogy a politikai és gazdasági helyzet nagyobb arányban volt jelen e területen a migrációs indokok között, mint a házasság. A migrációval kapcsolatos kérdéseket elsősorban külföldi elvándorlásra értették az elbeszélők, szinte csak ez maradt meg az emlékezetben. Ennek oka lehet, hogy az Amerikába vándorlók jelentős része hazatért, vagy vagyont küldött az itthon élőknek. Ezek az „élő” emlékezeti helyek sok községben

(főleg a Bakonyban tapasztaltam ezt) megtalálhatók különböző szakrális szobrok képében – melyeket ezen elvándoroltak építettek.

A következő tematikus elemzésekben ezen jellegzetességek mentén, immár a narratív analízist előtérbe helyezve igyekszem felvázolni a kulturális és gazdasági identitást és kötődéseket, majd az események mentén a társadalomtörténeti fordulópontok változásait.

A migrációra vonatkozó kérdések válaszainak összefoglalása

Kód	Ki?	Hova, mikor?	Oka
(1)	Nővére	Németországba	„Haragudott a telepésekre.”
(3)	Nagymama	Kanadába	„Mentek Kanadába.”
(4)	A fiatalok	Közeli városokba, 90-es évek	„A tanácselnök nem adott telket, ezért elmentek.”
(6)	Dédszülők	Amerika, 1. világháború után	„Válság miatt.”
(7)	Dédszülők	Amerika, 1. világháború után	„Nem volt munka.”
(8)	Testvére	A közeli Vácra	„Házasság miatt.”
(9)	Fia	Németországba, 2012-ben	„Munka miatt.”
(10)	Lánya és unokatestvére	Lánya a szomszéd faluba, unokatestvére Amerikába	„Lánya a házassága miatt, unokatestvére kalandvágy miatt.”
(11)	Nagybátyja és bácsikája, anyja bácsikája	Nagybátyja Vácra a 60-as években, bácsikája és anyja bácsikája Amerikába a 20. század elején	„Nagybátyja az ipar miatt, a bácsikák útkaparók voltak és az Amerikában legjobban fizetett szakma volt.”
(12)	Fia	Németországba	Munka miatt
(13)	Fia	Szomszéd városba	Házasság miatt
(16)	Anyja testvérei	1910-es évek, Amerikába	„Telekaprózódás miatt nem maradt örökség, ezért Detroitba a Ford-gyárba ment kőművesnek”
(17)	Apósának nővére	A 2. világháború előtt, a németországi Dortmundba	„Pénzkereset miatt.”
(18)	Dédapa	20. század eleje, az amerikai Detroitba	„Pénzkereset miatt.”
(19)	Két nagybácsija	1910-1956: Amerikába.	„Egyik a 20. század elején a munka miatt, másik 1956-ban kalandvágy miatt ment Amerikába.”
(21)	Édesanyja testvére	Amerikába az 1920-as években	„Szegénység miatt.”
(22)	Édesanyja testvére	Amerikába a 19. század végén	„Munka miatt”
(23)	Anyja és nagyapja	1904-ben Amerikába mentek	„Vagyonszerzés miatt, de hazatértek. Nagyanyám ott született.”
(24)	Édesapja testvére	1920-as években Amerikába	„Túlnépesedés miatt, sok volt a gyerek.”
(25)	Húga	Elűzés után Amerikába	„Jobb világot akart magának”
(27)	Édesanyjával ő maga	Szomszéd faluba, 1940-ben	„Nem fértek el a házban és a szomszéd falubeli ház még a földünkhöz is közelebb volt.”
(28)	Szüleinek a testvérei	Amerika, 1900-as évek eleje	„Munka miatt.”
(29)	Szüleinek a testvérei	Amerika, 1900-as évek eleje	„Munka miatt.”
(31)	Nagyszülei testvérei	Amerikába az 1920-a években	„Apai nagyapám öccse szerelmi bánat miatt, anyám testvérei a munkaerőhiány miatt mentek Amerikába.”
(36)	Lánya	Ausztria, majd Írország a 2000-es években	„Munka miatt.”
(37)	Nagyszülei családjából	Amerikába 1912 és 1920 között, valamint 1927 és 1930 között.	„Pénzkeresés miatt.”

(38,70,71,74,86,118,134,162,163,165-167)	Öccse	1956-ban Németországba	„Forradalom utáni megtorlástól félt.”
(39)	Apja	Amerikába ment az 1930-as években	„Munka miatt.”
(40)	Nagyszülei, nagybácsi	20. század elején az amerikai Massachusettsbe	„Munka miatt.”
(41)	Nagynénje	1920-as években Amerikába	„Munka miatt.”
(42)	Szülei és lánya	1908 és 1911 között Amerikában éltek. Lánya Ausztriában művész	„Munka miatt, a lányom az önmegvalósítás miatt ment.”
(43)	Nagyszülők	Amerikában az 1920-as években	„Munka miatt, de amit kerestek, azt hazahozták.”
(44)	Nagybátyja	Az 1. világháború előtt Amerikába ment	„Nem tudom.”
(46)	Édesanyja testvére	1940-es években Tatára	„Házasság miatt”
(48)	Apja	A közlő falujába érkezett 1932-ben, házasság miatt	„Ide nősült.”
(50)	A család és fia	1940-1944 között Szomorra költözött a család, mert kocsmát üzemeltett, fia 2010-ben a németországi Stuttgartba költözött	„A »Hangya« szólt, hogy üzemeltessük a kocsmát, a fiam pedig a munka miatt.”
(51)	Dédnagyapja bátyja és családja	Spanyolországba, a 19. század végén	„Dolgozott kint, majd hazajött, de nem szerette, hogy az öccse szolgálja, mert az örökölte a házat, pedig ő külföldön vagyont szerzett. Visszament.”
(52)	Férje	Az interjú helyszínére: Dágra	„Elvett feleségül.”
(54)	Testvére	1960-as évek, Németországba	„Ösztöndíjjal ment tanulni.”
(55)	Édesanyja szülei	Az interjú helyszínének számító faluba, Dorogra a '20-as évek végén	„A bánya munkát adott.”
(63)	Unokatestvérei	1937 előtt Kanadába mentek	„A nagycsalád miatt mentek el, hogy munkát találjanak.”
(64)	Ő maga	1948-ban Vértesszőlőre küldték a szülei	„Cseregyerek voltam.”
(65)	Nagybátyja	A 2. világháború után Bécsbe ment, majd Eislingenbe	„A Csillag erődbe internálták, onnan megszökött és Ausztriába ment.”
(66)	Édesanyja	1910-ben költözött a család az interjú helyszínére, Bajra	„Házasság miatt.”
(67)	Nagyapja nővére	Vértesboglárra	„Házasság miatt”
(73)	Dédszülők és az egyik nagyszülő	Amerikába mentek az 1920-as és az 1940-es években	„Munka miatt, de valójában menekülés volt”
(75)	Anyai nagybátyja	Amerikába ment a 20. század elején	„Az örökösödésből ki volt zárva és nagy volt vállalkozási kedve.”
(76)	Édesanyja néneje	Amerikába mentek a 2. világháború előtt	„ A család így volt... ”
(77)	Nagyapja nővére	Biatorbágyra költözött a 19. század végén	„Házasság miatt”
(80)	Nagyanyja húga	1939-ben Németországba	„Bányában dolgozott és megélhetés miatt ment adminisztrátornak”
(83)	Édesapja unokatestvére	1921-ben Amerikába ment	„Jobb megélhetést kerestek”
(84)	Édesanyja bátyja	'20-as évek végén Kanadába mentek	„Munkásként ment el.”
(86)	Nagyszülei másodunokatestvére	1920-as években Kanadába	„Munka miatt”
(87)	Nagybátyja	1940 előtt Kanadába ment	„»Hogy jobban éljünk!«-mondta és elment.”
(88)	Apja öccse	1946-ban Németország katonai megszállási területére (E	„Munka miatt.”

		községben 1947-ben volt az elűzés)	
(89)	Nagybátyja és családja	1900-as évek elején New Jerseybe mentek	„Munka miatt”
(94)	Apja	1910-es évek végén többször járt Amerikában	„Munka miatt, de mindig visszajött”
(95)	Apósa bátyja	A 20. század elején az amerikai Clevelandba ment	„Egy lány miatt ment, akit szeretett, de a szülők tiltották.”
(97)	Anyja unokatestvére és családja	Torontó mellé költöztek 1909-ben	„Tanítás nehéz volt, a munka miatt költöztek ki, de az élő rokonok néhány éve felkerestek minket.”
(98)	Dédapja testvére	Amerikába ment 1903-ban	„Munka miatt.”
(104)	Nagybátyja	1920-as években Kanadába	„Munka miatt.”
(106)	Édesapja unokatestvére	1925-ben Kanadába mentek	„A munka és a kalandvágy miatt.”
(107)	Nagyapja	1910-es években Amerikába,	„Szegények voltak”
(108)	Nagyanyja és édesanyjának testvére	Az 1980-es években Amerikába mentek	„Kerestek egy kis pénzt, majd hazatértek.”
(109)	Bátyja	Németországba 1946-ban	„Német katonai múltja miatt nem várta meg a kitelepítést és kiköltözött. Sokan így mentek.”
(110)	Anyai nagyapa	Amerikába ment a 20. század elején, de az 1. világháború után már nem tért haza	„Szegénység miatt.”
(111)	Apai nagyapa	Amerikába a 20. század elején	„Szegénység miatt.”
(112)	Húga	1960-ban Környére	„Oda ment férjhez”.
(114)	Nagyapja	1912-13-ban Amerikába ment, de visszajött	„Munka miatt.”
(117)	Édesanyja és két bátyja	1932-ben a kanadai Torontóba mentek	„Munka miatt”
(119)	Ő maga	1989-ben	„Kettős állampolgár vagyok. Kíváncsi voltam az ottani munkakultúrára és a nyugdíj is érdekelt.”
(120)	Testvére	1944-ben Ausztriába	„A háború miatt elment és nem mert hazajönni.”
(121)	Dédszülők	1910-ben Amerikába	„Szegények voltak”
(122)	Dédszülők	1910-ben Amerikába	„Szegények voltak”
(123)	Két nagybátyja	1920-ban Kanadába	„Több pénzt kellett keresni.”
(124)	Féltestvére és a lánya	1939-ben Amerikába emigráltak	„Jobb életet akartak.”
(125)	Nagyanyja, három nagybátyja és egy lány	1889-ben Amerikába mentek	„Sok volt a nép a házban.”
(126)	Nagyanyja testvére	A 2. világháború előtt Kanadába	„Nem kellett a falunak mint menyasszony, ezért a kivándorlókkal tartott.”
(127)	Unokatestvére	A 2. világháború előtt a szomszédos Pápakovácsi faluba költözött	„Házasság miatt.”
(128)	Nagyapja	1930-as években Amerikába, New Jerseybe költözött	„Munkavállalás miatt”
(129)	1) Édesanyja testvére 2) Unokatestvére	1) 1948-ban Ausztrián keresztül Amerikába, Chicagóba ment. 2) 1956-ban Németországba	(1) „Munka miatt” (2) „Disszidált.”
(130)	1) Nagyanyja. (2) Testvérei	1) 1911-ben Washingtonba mentek és csak 1920-ban tértek haza. (2) Veszprémbe mentek az 1950-es és 1960-as években	(1) „A bátyjuk már kint dolgozott, utánuk mentek.” (2) „A szakma miatt.”

(131)	Édesanyja bátyjai	1920-as években, Amerikába, majd a kanadai Vancouverbe költöztek	„Munka miatt, senki nem jött vissza.”
(132)	Ő maga és bátyja is	Szomszéd falvakba	„Házasság miatt.”
(133)	Apja unokatestvére	1909-ben az amerikai Philadelphiába költöztek	„Munka miatt, nem jött vissza.”
(135)	Dédapja testvére	1926-ban Amerikába ment	„Egy kis földbirtokra valót akart keresni.”
(136)	Apja	1921 májusában érkezett Balfra Oberschützenből (Felsőlövő)	„Trianon miatt Balfon kapott állást.”
(138)	Apai nagyapja testvére	1921-ben Amerikába St. Louisba költöztek	„A jobb megélhetés reményében.”
(140)	Nagybátyja	1946-ban Ausztriába	„A mennyasszonyát kitelepítették, ezért később utána ment.”
(141)	(1) Harmadik unokatestvér, (2) Keresztanyja lánya	(1) Kecskemétre az 1940-es évek elején, (2) Amerikába az 1950-es években	(1) „Házasság miatt.” (2) „Disszidált.”
(142)	Apja testvérei	1928-1929-ben Kanadába	„Az egyik cukrász lett és pék, a másik bányában dolgozott, majd dohányt termesztett. A megélhetés miatt mentek ki.”
(143)	Édesanyja nővére	1920-as években Amerikába	„Házat akartak venni, meg is vették, de nem jöttek haza.”
(144)	Édesanyja testvére	1928 után Kanadába	„Munka miatt.”
(145)	Apai nagybátyja	1928-ban Kanadába	„Munka miatt.”
(147)	Édesanyja mostohatestvérei	N.a. Amerikába	„Szegénység miatt”
(151)	Édesanyja testvérei	1930-as években Amerikába	„Munkanélküliség miatt”
(152)	(1) Nagypapja, (2) Sógora.	(1) 1912-ben Amerikába ment. (2) 1956-ban Németországba	(1) „A munka miatt.” (2) „Disszidált.”
(154)	Öccse	Németországba 1987-ben	„Munka miatt.”
(157)	Nagyapja testvére	Az 1. világháború előtt Amerikába	„Nem tudni miért.”
(158)	(1) Édesapja testvére, (2) Bátyja	(1) Az 1930-as években Amerikába, New Yorkba ment. (2) 1956-ban Kanadába, Montrealba	(1) „Munkavégzés hiánya, az inséges idők miatt.” (2) „Nyomorúság miatt.”
(160)	(1) Nagybátyja (2) Bátyja	(1) 1920-a években Amerikába. (2) 1956-ban Ausztriába.	(1) „Nem tudom, hogy miért.” (2) „Nem szeretett a földeken dolgozni.”
(161)	(1) Testvére (2) Fia	(1) 1956-ban Ausztriába. (2) 2014-ben fia Ausztriába.	(1-2) „Munka miatt.”
(164)	Nagypapa testvére	Ausztriába ment az 1940-es években	„Talált egzisztenciát, pedig akkoriban rosszabbul ment az osztrákoknak.”
(168)	(1) Anyja testvérei, (2) Testvérei	(1) 1919-ben Amerikába, (2) 1938-ban előbb Németországba, majd Amerikába.	„Munka miatt, de én is Grazban voltam szolgálni...”
(169)	Nagybátyja	1900 és 1902 között Amerikában, Chicagóban dolgoztak	„Ki kellett fizetni az örökséget.”
(171)	(1) Édesapja testvére (2) Testvére	(1) Amerikába ment az 1920-as években. (2) Kanadába ment 1956-ban	(1) „Csak egy maradhatott otthon, a többieknek mennie kellett a háztól.” (2) „Csak úgy elment. Nyitva volt határ és a gépek nagyon érdekelték...”
(172)	Testvérei	1950-es években Németországba, Amerikába és Kanadába	„Disszidáltak.”

5. Önazonosságtudat és a narratív szinten megjelenő szocioökonómikus beágyazódottság az észak-dunántúli németeknél

5.1. Az észak-dunántúli németek önazonossága

Az önmagunkról alkotott kép elemi rétegei: személyünk egyedisége, egységessége, időbeli és szociális kontinuitása. Az identitásváltozások folyamatosak az életben, de ez nem jelenti azt, hogy e dinamikában ne alakulnának ki általános kötődések: a nemzeti azonosság,- a személyi,- és közösségtudat (anyanyelv, szülőotthon).¹⁴¹ Ennek metszete lehet politikai-kulturális történeti mozzanat is. Az identitás, mint a megélt, folyamatosan változó önazonosság, objektív és szubjektív jelentésekbe és „igazságokba” ágyazódik bele. Ilyen beágyazódás annak a közösségnek az élménye, amelyhez tartozik az adott egyén. Tudománytörténeti tapasztalatok alapján a konkrét, fordulatszerű események önértékelési változásokat eredményezhetnek egy adott identitásban.¹⁴² Az elűzések, jogfosztások, telepítések olyan társadalomtörténeti fordulatok, amelyek az egyének identitásvilágába konkrét változásokat hoztak. Munkámban azt próbálom szemléltetni, hogy ennek megvalósulása nemcsak absztrakt formában lehetséges. A jogfosztás szükségszerűen hozta magával a munka, a megélhetés és a helyi rendszerek struktúrájának változását. Az anyanyelv, a származás alapjai általában ilyen tartozékaik az életnek, csakúgy, mint a társadalmi státusz. A magyarországi németek nyelvüket az utcán és a családban még használták, de a magyarosítás miatt a hivatal és az iskola nyelve már a magyar volt.

5.1.1. Az anyanyelv megvallása

Az első kérdésekkel az anyanyelv és a beszélt nyelvek felől érdeklődtem.¹⁴³ A kérdés komplexnek tűnt, hiszen az egyszerű válaszokból rögtön kisebb narratívák bomlottak ki. Már a kutatás megkezdése előtt is az volt az előfeltételezésem, hogy az első kérdéseket külön kell választani. Kíváncsi voltam, milyen közlések születnek annak fényében, hogy ha a kérdést keretessé változtatom, vagyis a beszélgetés elején feltettem, hogy „*milyen nyelven beszéltek a családban?*”, majd az interjú végén kérdeztem rá arra, hogy „*milyen nemzetiségűnek tartja magát?*” az alany. Kíváncsi voltam arra is, hogy milyen eredményt szülhet az, ha valaki az interjúja elején német nyelvűként pozicionálja magát, majd elmesélve meghurcolásait, képes-e ezt a pozíciót megtartani.¹⁴⁴

A Dunakanyarban német származásuk miatt meghurcoltak különböző módon pozicionálták magukat. A Duna partján élő falvakban – Nagymaroson és Zebegényben¹⁴⁵ – erőteljesebb volt az asszimiláció,

¹⁴¹ Összefoglalót lásd: LÁSZLÓ 2005, 115–126.o. BINDORFFER 2001, 18–19.o. TÓTH–VÉKÁS 2013.

¹⁴² Az identitás és a kötődések változásáról: BINDORFFER 2001, 20–21. 27–29.o. TÓTH–VÉKÁS 2013. TÓTH 2008, 84–86.o.

¹⁴³ Az identitás és a nyelv kapcsolatának jellegéhez, a kérdések összeállításához az alábbi szakirodalmat használtam fel: LÁSZLÓ 2005, 115–126.o. TÓTH 2008, 84–86.o. SEEWANN 2000, 95–106.o.

¹⁴⁴ Elsősorban a kérdés társadalmi integrációs ereje miatt volt fontos számomra. Háttérét: BINDORFFER 2001, 49–56.o.

¹⁴⁵ 1925:F:11: Dunakanyar: Zebegény. „*Apám vonalán jött ki, de ő sem beszélt svábul. Eredetileg Zoller volt és '38-ban magyarosított. Abban az időben ez divat volt. [...] Zebegényben zömmel svábok laktak. Azt mondanám, hogy svábul beszéltek, de volt benne bizonyos mellézköngé. Apám nagymarosi volt, elvette az anyámat, K. Évát és Nagymarosról ide költözött.*”

így a családi körülírás helyettesítette az identitás bevallását. Inkább magyar származásúnak és magyar elkötelezettnek tartották magukat. Az elbeszélésre inkább a polgárosult réteg mentalitása volt jellemző.

„Nagymaroson születtem. És hat éves koromban kerültünk Öttevénybe¹⁴⁶. [...] Anyám nem beszélt hozzám németül, de Heffenträger volt. [...] Nagyanyám és anyám is tudott svábul, de nem beszéltek. Az értelmiség beszélt németül. Nekem nem volt nyelvérzékem, viszont anyám sokat segített tanulni, főleg a nyelvtanban és megtanultam [a németet]. Neki a sváb alap volt és ő tanulta a németet, az irodalmi nyelvet. Apám a németet perfekt beszélte, de tanulta. [...] A MÁV egy úri hivatal volt [ahol apám dolgozott], még a fékező is „Valaki” volt, mert nyugdíja volt. [...] Maroson inkább magyarul beszéltek, de az asszonyoknál megvolt a sváb is. Mentek ki a piacra hátyival és félig svábul, kétnyelvűen beszéltek. A fiatalok már tiszta magyarul beszéltek. Apám tiszta magyar, a felmenői bocskoros nemesek, malomtulajdonosok voltak, Garamvezekényben.”¹⁴⁷

A Dunakanyar német településeinek belső falvaiban másféle identitást találtam. Az identitásformáló tényezők a munkakultúrában jelentek meg. Nagybörzsönyben a katolikus sváb és az evangélikus szász közösség között alakult ki különböző csoportidentitás.¹⁴⁸ Több, a reflexív generációhoz tartozó személy számolt be arról, hogy a kitelepítés után (más falvakba való áttelepítés után) csak a nagyszülők beszéltek az archaikus nyelvet és tőlük tanulták el a gyermekek.¹⁴⁹ A kelet-börzsönyi falvakban viszont erősebb identitás maradt meg, itt mindenki egyértelműen „svábnak” és „sváb” anyanyelvűnek mondta magát, vélhetően azért, mert kevésbé törte meg a falu értékrendjét a jogfosztások sorozata,¹⁵⁰ valamint az agglomerációs urbanizáció. A polgárság kiköltözése sem volt jellemző¹⁵¹.

A nyelvtudást felől érdeklődő kérdésekre többször önvallomás vagy magyarázkodás volt a válasz. Az alapvető tematika a kétnyelvűség és a múlt felé fordulás volt. Míg a Dunakanyar üdülőterületei miatt e települések őslakói is magyarosítottak, addig a gerecei németek még akkor is megőrizték a családon belül a németiségüket, ha éppen bányász (Csolnok, Dorog) községekben laktak. Ameddig a megélhetés és a munkaalkalom meg nem kívánta, addig nem asszimiláltak az őslakók. E táj településszerkezetét inkább a vidéki típus jellemzi, életmódjában és kapcsolatrendszerében is. Ám a Duna parti falvak (Zebegény, Nagymaros, Kismaros) a főváros agglomerációs körzetei voltak, s éppen ezért kisvárosias környezet volt rájuk jellemző. A 15 közlésből több a vegyes (szlovák-magyar-német) nyelven beszélő család, főleg azokon a helyeken, ahol a szlováksággal releváns kapcsolat állt fenn (pl.

¹⁴⁶ *Öttevény*, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Győri járásban található. Győrtől nyugatra, 10 km-re fekszik. Disszertációm későbbi részében is jegyzetelni fogom első megjelenésükkor a kevésbé ismert településeket, a pusztákat és a külföldi városokat. A nagyobb magyarországi, erdélyi (Románia), felvidéki (Szlovákia) településeket és nemzetközi illetőségű városokat viszont mellőzöm. Szintén mellőzöm azokat a helyeket, ahol interjúkat gyűjtöttem. A jegyzetekben sokszor használok rövidítéseket majd.

¹⁴⁷ 1927:N:15:Dunakanyar:Nagymaros. *Garamvezekény (Vozokany nad Hronom)*, ma Lekér településrésze, korábban önálló falu Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában. A település Nagymarostól kb 45 kilométerre van észak-nyugatra.

¹⁴⁸ 1951:N:10:Dunakanyar:Nagybörzsöny: „A szorgalom, a munka, a vagyon. Az evangélikus németek szorgalmasak voltak, a katolikusok annyira nem. Dolgozni rest volt, de elirigyelte az evangélikustól az új földet, tehenet.”

¹⁴⁹ 1951:N: 8: Dunakanyar: Nagybörzsöny „[Galgagután, ahol születtem] ott magyarul beszélünk, mert az egy tót falu volt. Én nem tudtam németül. Mikor hazakerültünk, az apai nagyszüleimmel beszélünk svábul, mert azok nagyon rosszul beszéltek magyarul. Nem volt tudatos, de egyszerűen megtanultam.”

¹⁵⁰ A nógrádi Berkenyén és Szendehelyen a szovjet kényszermunkára való deportálás mellett szomszédos falvakba telepítették a németeket, akik aztán később vissza tudtak térni községükbe.

¹⁵¹ 1926:N:15: Dunakanyar: Szendehely. 1928:N:7: Dunakanyar: Szendehely. 1926:N:15: Dunakanyar: Szendehely.

Nagybörzsöny, Berkenye). A 19. században a német bázisfalvakból az örökösödés miatt többen telket vásárolva átköltöztek a szomszéd falvakba, s így jött létre a kevert nyelvi állapot:

„Apám sváb, anyám dági tót volt, mert az vegyes falu volt, német-magyar-tót. A nagyapám Csizmár volt, ő a legészakibb területről, Árva megyéből származott. Otthon apám svábul, anyám szlovákul beszélt hozzám. Tudok is szlovákul. Az utcán csak svábul, a pékségben – mert az volt nekünk –, ott magyarul, anyámmal pedig szlovákul beszéltem. [...] Magyarországon élő svábnak tartom magam, de nálam nincs magyarabb magyar. Szlovákiába, Párkányba¹⁵² járok söréért. Ott nem hallani szlovák szót, csak magyart, de ott csak szlovákul beszélek.”¹⁵³

A nyelvi kérdésre e területen is többen a magyar haza melletti kiállást tartották fontosnak megemlíteni,¹⁵⁴ egy személy pedig az okát is közli: az 1938 és 1945 között működő magyarországi német kulturális egyesület, a *Volksbund*¹⁵⁵ vélt „magyarellenessége” és feltehetően az ebből adódó meghurcolások miatt vallja magát magyarnak, de anyanyelvét nem tagadja.¹⁵⁶ E narratíva a *vértesi németek* között is megjelenik. Nevezetesen, hogy az *identitás megvallásánál történelmi távlatok rakódnak egymásra*: a nagyszülők németisége, a meghurcolások és a kommunista világ erőltetett magyarosítása miatt, míg a rendszerváltás „szabadságában” ismét a németiség került előtérbe.

„Én most svábnak tartottam magamat. Volt egy idő, amikor ez a kommunista világ volt, amikor magyarnak mondtam magam. Akkor az ember nem merte, mert tartott az államiaktól.”¹⁵⁷

E térségben 20 különböző választ gyűjtöttem ebben a kérdésben, közülük tíz alany fontosnak tartotta, hogy a válaszokban megemlítsse a *magyar nemzethez való töretlen hűségét*, holott a kérdésbe ez nem volt belefoglalva. A nyelvváltó generációnál ez erőteljesebb, de az apák és nagyapák generációja is kétnyelvű volt.

„Svábul beszéltünk, én nem tudtam gyermekkoromban magyarul. A férfiak a katonaságnál megtanultak magyarul, illetve amikor vidékre mentek dolgozni. A lányok szolgálni, főzni jártak a városokba, ott tanultak meg magyarul.[...] Ma már nem beszélünk svábul, mert annyira anyanyelvi szinten beszéljük a magyart. Nem hagyám el az országot és magyarnak érzem magam, de az itteni svábságot tiszteltem, becsülöm és tovább akarom vinni.”¹⁵⁸

A bakonyi németek köréből 63 közlést gyűjtöttem. Jellemző volt, hogy a községek nagy része német ajkú volt, de többen megemlítették, hogy bizonyos társadalmi státuszú emberek – akár családon¹⁵⁹ belül is – magyar nyelvűek voltak. Erre példa a pásztor foglalkozásúak.¹⁶⁰ Ez egyrészt jelzi a német gazdánál cselédmunkát vállaló magyarok jelenlétét,¹⁶¹ főleg a nagy határral rendelkező falvakban (pl. Isztimér) volt ez jellemző. Másfelől, akárcsak a magyar cselédeknek németül, úgy a német cselédeknek is

¹⁵² Párkány (ma: Štúrovo) város Szlovákiában, a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában. A közlő lakóhelyével szomszédos település.

¹⁵³ 1937: F:12: Gerecse: Csolnok.

¹⁵⁴ 1941: F:72: Gerecse: Csolnok. 1933:N:81:Gerecse: Dunaszentmiklós. 1937: N:75:Gerecse: Mány.

¹⁵⁵ *Volksbund der Deutschen in Ungarn, Magyarországi Németek (Népi) Szövetsége* (VDU). 1938-ban alakult a hazai németek kulturális egyesületeként. A későbbi fejezetekben részletesen kitérek történetére.

¹⁵⁶ 1934: F:79: Gerecse: Máriahalom.

¹⁵⁷ 1928: F:30: Vértes: Vértestolna.

¹⁵⁸ 1939: F:5: Vértes: Pusztavám.

¹⁵⁹ 1935: N:6: Bakony: Isztimér. „Otthon svábul beszéltünk, de ha jött Bodajkról a nagymamám, vele magyarul kellett beszélni, mert a nagyapám pásztor volt.”

¹⁶⁰ 1936: F:8: Bakony: Isztimér. 1927:N:10: Bakony: Bakonykúti. „Én mindig magyarnak tartottam magamat és a kútiak is. Csak németül beszéltünk. Itt mindenki magyar volt, de az őseiket csak úgy hozták be.”

¹⁶¹ 1922:N:15: Bakony: Nagytevel. „A faluban németül beszéltünk, de a zirci cselédek a majorban, azok magyarok voltak.[...] Én most már magyarnak vallottam magam, engem most már csak a temetőbe vigyének.”

magyarul kellett megtanulniuk ebben a nemzetiségi transzferben. A Balaton-felvidéki Hidegkúton ez így jelent meg:

„Svábul beszélünk, a szomszéd falvak németjei máshogyan beszéltek, de megértettük egymást. Az beszélt magyarul, aki elment katonának, vagy aki [Balaton]Füredre ment dolgozni. Ott szőlősgazdák éltek. Itt sok zsellér volt. [...] Én most már csak magyar vagyok, nem leszek se sváb, se semmi. Elég volt. A népszámláláson is ezt mondtam. Tudja, hogy belénk nyomták ezt a félelmet? Nem mertünk elmesélni semmit a gyerekeknek. Akárkit elvihettek. Ez egy agyonszenvedett falu volt. De ez az otthonunk. [...]”¹⁶²

A Balaton-felvidéki református falvak közé ékelődött vegyes etnikumú német falvakban a magyarság megvallása más mentalitási színezetet kapott. Itt a közlésekből megfigyeltem azt a történelmi gondolkodást, amely az elűzések előtt is indukálta a magyar nemzethez való kötődést:

„Németül, svábul, vagyis hát nem svábul, hanem frankvidéki bajorul. A falunak a fele magyar volt. Apám német anyanyelvet és [magyar] nemzetiséget írt [az 1941-es népszámláláson], mert apám azt mondta, hogy »mi magyarok vagyunk, csak német anyanyelvűek.« A német nemzetiséget elvesztettük akkor, amikor mi ebbe az országba betelepültünk [...] Nagypapámék mindig nagy magyar pártiak voltak, mert azt mondták, hogy »adjunk hálát az istennek, hogy egy olyan országba vezetett minket, hol tisztességgel meg tudunk élni«. [...] Én magyarnak, de német anyanyelvűnek tartom magam.”¹⁶³

Ez azonban nem mindenhol volt így. Az eltérő sorsú és identitású falvak közösségeinek története rányomta bélyegét az egyéni identitásra. Így találkoztam kifejezetten a *magyarosítás ellen* állást foglалó véleménnyel is. A márkói (Veszprém megye, Bakony) közlő véleményében sorsa, meghurcolása lapul (evakuálás, kitelepítés), de annak a meglátása is, hogy a szomszédos magyar érzelmű község és körjegyzőségének képviselője (Herend) akadályozták már a háború előtt is azt, hogy a német nemzetiség bátran megvallja identitását:

„Én mindvégig németül beszéltem, még amikor elhajtottak minket, akkor is. Csak Veszprémben kezdtem magyarul beszélni, az ipari iskolában. [...] Márkón a kanász és a tehenes volt csak magyar. Herenden volt a körjegyzőség, de még ott is, a porcelán[gyár]ban is németek dolgoztak, csak az igazgató volt magyar.[...] A mi nyelvjárásunk oberpfalzi, ez a mi anyanyelvünk.[...] Én nem vagyok magyar, mert nem tudok azonosulni ezzel. Ha egy magyar bemegy a csárdába és van bent három vendég, tudja hány nótát kell játszani? Négyet, mert a kocsmárosnak is kell egy dal. Ennyi különbségből sosincs összhangzat. Én megszegyenítésnek tartom, ha engem magyarnak mondanak. Engem a tisztességességnek és becsületességnek a bölcsőjében ringattak. Es gibt keine ungarische Wahrheit! Nur zigeuner Wahrheit”.¹⁶⁴

A magyarság megvallása sokszor a *praktikusságon* alapult. Az eltérő generációk¹⁶⁵ és a falvak között is más-más kiejtés volt elterjedőben. A magyar szót mindenhol értették, de a helyi identitáshoz hozzátartozott a német kifejezések megértése is. Több helyen is rögzíteni tudtam, hogy részben a *származási ismeretek*, részben az elszenvedett jogfosztásokból született gúnyolódás miatt, az egyes közlők tagadják németségüket:

¹⁶² 1928:N:10: Bakony: Hidegkút.

¹⁶³ 1935:F:6: Bakony: Balatoncsicsó.

¹⁶⁴ 1932:F:15: Bakony: Márkó. Utolsó mondat nyersfordításban: „Nincs magyar igazság! Csak cigány igazság!”

¹⁶⁵ 1939:N: 4: Bakony: Döbrönte: „Mi svábul beszélünk, de kifordítva, nem azt mondtuk, hogy »eins«, hanem, hogy »úons«. A nagypapám azt mondta »áins«. Mindenki máshogyan.”

„Nekem szerencsém volt, mert az anyai nagyanyám, az egy kupi¹⁶⁶ magyar asszony volt, Molnár volt a neve. Így én tudtam magyarul. De a falu inkább svábul beszélt. Én a sváb kifejezést nem szerettem, s magyarnémet vagyok. Sosem tagadtam ezt”.¹⁶⁷

Amíg a Bakony, a Gerecse falvaiban a magyarság és a szlovákság képviselte az eltérő identitású etnikai csoportot, addig Nyugat-Magyarországon a horvátok, helyi elnevezésükkel *krobótok* voltak a „más” nemzetiségűek. Néhány helyen felülről irányított elnevezések is erősíthették a magyar identitást. Ilyen a mosoni Kimle esete, amely német és horvát településrészrel is rendelkezett, ám míg a horvát rész a *Horvátkimle*, addig a német rész a *Magyarkimle* elnevezést kapta a közigazgatási rendezések során.

„Magyarkimle német és Horvátkimle az masszív szláv falu volt, de persze beszéltek itt magyarul is. Bezenye már magyar falu volt. Kópháza¹⁶⁸, Und¹⁶⁹, ezek horvát falvak és egymás között házasodtak. [...] Ők valamivel előbb települtek ide, mint a németek. Mi nem svábok, hanem bajorok vagyunk. Nem Mária Terézia idején jöttünk. Mi három nyelvet beszéltünk a faluban, magyar, német, horvát. [...] Én az őseimet nem tagadhatom le, én mindkettő vagyok: német nemzetiségű, magyar anyanyelvű. Még ha nem is magyar az anyanyelvem.”¹⁷⁰

A kétnyelvűség Moson vidékén is jellemző volt, ám az osztrák behatások miatt sokkal nagyobb mértékben vallották magukat németnek a közlők, mint a keletebbre fekvő területeken. Mivel ezek határmenti területek voltak, az elűzöttek vissza tudtak költözni, a közeli osztrák területeken lévő falvakba. Ez részben megnyugvással töltötte el az itt lakókat, sokan a rendszerváltás után haza is költöztek. Azon kevés interjú, amelyet német nyelven rögzítettem, szintén e területre esett.

„A háború előtt tíz-tizenöt magyar család volt a faluban, ők magyarul beszéltek, de mi németül. A magyarok mezőgazdasági segítők voltak.[...] Én Magyarországon született német, vagy inkább német nyelvű magyar vagyok. Nekem két hazám van, egy ahol megszülettem és egy hazám, amiért dolgoztam, ahol éltem. Ott egy kitelepített vagyok. Ha én Levélre érkezek Mötzingenből¹⁷¹ akkor hazajövök, és amikor Levélről Mötzingenbe¹⁷² megyek, akkor is haza megyek.”¹⁷³

Ezzel együtt e vidéken sokkal jellemzőbb volt a németiség melletti abszolút kiállás és megvallás.¹⁷⁴ E kérdésre nyolc narratív válasz született, ebből öt közlés inkább a német identitás mellett foglalt állást. Még erősebb német köteléket tapasztaltam a nyugat-magyarországi területeken. A magyarországi német nemzetiség e területen élő tagjai középkori eredetűek és éppen ezért csak részben vállalnak közösséget a keletebbre élő „svábokkal”. A soproni *közlöm* családok és a határ mentén végighúzódo *hienc* falvak németjei mai napig is inkább németül beszélnek egymás között, de vegyes etnikummal rendelkező falvakban laktak a háború előtti időszakban is.

¹⁶⁶ Kup, község Veszprém megyében, Pápa környékén. Gannával szomszédos falu.

¹⁶⁷ 1939:N:4: Bakony: Döbrönte.

¹⁶⁸ Kópháza, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Soproni járásban, Balftól és Soprontól délre.

¹⁶⁹ Und, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Soproni járásban, Kópházától délre. Jelenleg is többségében horvátok lakják.

¹⁷⁰ 1944:F:15: Moson: Kimle.

¹⁷¹ Város Németország Baden-Württemberg tartományában, Nagoldtól keletre.

¹⁷² Mötzingen, település Németországban, azon belül Baden-Württembergben, Herrenbergtől délnyugatra.

¹⁷³ 1930:F:12: Moson: Levél.

¹⁷⁴ 1932:F:82: Moson: Levél. „Németnek tartom magam, de ez nem azt jelenti, hogy nem szeretem a magyarokat. Nekem ez nem akadály.”

„Poncihterek,¹⁷⁵ ez azt jelenti, hogy babtermesztők. Mert a szőlő között babot termesztettek. Én nem tudtam magyarul, mert 13 éves koromig itt és Németországban laktunk. [...] A poncichter az a szakmával jár, én már nem oda tartozok, de magamban mind a kettőnek vallom magam [magyarnak] és németnek is. Ungarndeutsch, ez az igazi, fifti-fifti.”¹⁷⁶

18 narratív elbeszélőből 12-en a német-hienc származásukat fontosabbnak ítélték leszögezni, amikor a kérdést feltettem. Itt több helyen elmaradt az elűzés, ezért erősebb ez a kötelék is. Vaskeresztes, Alsószölnök környékén a *krobót*, illetve a *vend* nemzetiséggel szorosabb faluközösségekben éltek a németek. Míg előbbi helyre rányomta bélyegét, hogy csak részben történt nemzetiségi meghurcolás, addig a Vendvidéken az 1950-es évek telepítései miatt alakult ki félelemérzet a nemzetiségi „hitvallással” kapcsolatban.

„Mi vendül és németül, illetve magyarul is beszéltünk otthon, mert iparos család voltunk. Kislányként temetésekre jártam énekelni, ha vend halt meg valaki, akkor vendül énekeltek, ha a német, akkor németül. A vend család volt például a Novákék. Anyám Novák és Fiedler volt. Apám anyja Ursula volt, az pedig lengyel. [...] Én sváb sosem voltam, szeretem Magyarországot, mert érdekes és különleges, de nem is tudom minek tartom magam.”¹⁷⁷

Nyelvhasználat és önazonosság (táblázat és diagramm)

Nyelvhasználat	Családban			Településen				Minek tartja magát?		
	Német	Magyar	Szlovák/magyar	Német ¹⁷⁸	Magyar	Horvát/vend	Szlovák	Ungarndeutsch/Magyar-sváb (mindkettő)	Magyar	Inkább sváb/német
Sváb	104	25	1	66	48	1	4	37	46	36
Szász	3	3 ¹⁷⁹		3	2				4	2
Bajor (osztrák)	2	1		2	1	1		2		1
Hienc	7			6					1	5
Poncichter	3				3			1		2
Frank	1				1			1		
Magyar		4		2					3	
Német	8	2		4	4			1	3	3
Vend	1					2 ¹⁸⁰				2

¹⁷⁵ A soproni és Sopron környéki németek elnevezése, általában paraszt-polgári, polgári identitással rendelkező bortermelő németek. Vö. MANHERTZ 1982, 39–40.o.

¹⁷⁶ 1936:N:6:Burgenland:Sopron.

¹⁷⁷ 1934:N:5:Burgenland: Alsószölnök.

¹⁷⁸ Itt német nyelvű falunak tartom azt, ahol a közlő szerint csak a közigazgatási személyek (tanárok, jegyző stb.) beszéltek magyarul.

¹⁷⁹ A magukat „szászoknak” nevező német anyanyelvűek kizárólag a nagybörzsönyi interjúalanyaim voltak, közülük egy nem szászként írta le magát, hanem „búger”-ként. Mivel nyelvében, vallásában, sőt saját bevallása szerint is a nagybörzsönyi szászokhoz állt közel, ezért nem nyitottam külön sort a táblázatban, mert külön csoportidentitás ebben az esetben nem volt releváns.

¹⁸⁰ Magyar is, közlő: 1934:N:5:Burgenland:Alsószölnök.

A fenti narratív közlések elemzése mellett az alábbi táblázatban foglaltam össze a válaszadásokat. Az interjú elején és végén a feltett kérdések alapján 129 interjúalany válaszolt erre a kérdésre. A táblázat a csoportidentitások szórását mutatja. A „poncichter- hienc- bajor” hármas önvallomása a nyugati határszél németjeinek önazonosságát jelenti. Eltérő eredetű német nemzetiségről van szó, amelynek nyelvhatárai, nyelvjárásai az utóbbi 300 évben kiegyenlítődtek. Az arányok azonban itt sem változtak.

A családok miliójére nemcsak a nyelvtudás, de a társadalmi interakció is hatott. Többségük ugyanis három generációs családban élt. A gyermekeket sokszor nagyszülők nevelték és részben az ő közbenjárásukra sajátították el a német nyelvet. 50-en a szülőkkel (vagyis két generációval), 94-en a nagyszülőkkel (vagyis három generációval), hárman pedig a dédszülőkkel éltek egy háztartásban. Tíz narratív elbeszélés itt is született, ezek legfőképpen azon egyéni sorsok voltak, melyeknél azon történetek elevenedtek meg, ahol a családi egység hiányos volt: a törvénytelen születések befogadása a családba,¹⁸¹ a válások,¹⁸² a kései házasságok. Jellemző volt a „nevelőszülői” státusz, ez az interjúk különböző részén többször előjött, bizonyítva, hogy a másodrendű rokonságot sem hagyták gyermek nélkül. Előfordult, hogy a későn született, vagy a további házasságokból született gyermeket az anyák már nem tudták felnevelni, ezért a rokonságnak (sokszor a legidősebb lányoknak, ha nem volt gyermekük) „odaajándékozták”. Az alábbi közlések két esetet mutatnak be, leginkább azt szemléltetve, hogy (nemcsak) a falusi német közösségben milyen gazdaságközpontú szemlélet vezette a családokat.

„Édesanyám első férje meghalt az első világháborúban. Aklipusztán¹⁸³ laktak, négy gyereke volt, de keresője egy se. Emiatt beköltözött Lókútra és összeházasodott az apámmal. Négyen voltunk, mert közben meghaltak a testvéreim, féltestvéreim. Apámnak mindig fiú kellett volna, de nem született neki,

¹⁸¹ 1925:F:10: Budapest: Budapest.

¹⁸² 1923:N:6: Moson: Oroszvár.

¹⁸³ Aklipusztá. Pusztagazdaság, ami Zirchez tartozik (Veszprém megye), de a várostól déli irányban helyezkedik el.

csak lány. Édesanyámtól három lány született, egy meghalt. Dolgoztunk kicsi korunktól fogva, de én nagyon szerettem tanulni, még a tehénvakarás közben is.”¹⁸⁴

„Nevelőszülőknél laktam, K. Jánosnak hívták, döbrönteit születésű volt, anyámnak a második férje. Apám '23-ban halt meg, akkor három hónapos voltam. Anyám visszament a szülői házba, majd újra férjhez ment.”¹⁸⁵

5.1.2. Az iskolai nyelvtanítás emlékezete

Az identitás folyamatosan változó szimbolikus tér. Ebben a térben a családi kötelék és a falusi közösség mellett szerepet kap az állami szimbólumok világa is. Az emlékezések mellett az iskola tere volt az, amely sajátos nevelésével meghatározta a falusi világot és értékrendjét. A '30-as, '40-es évek iskolái többségében magyar anyanyelvű oktatásban részesítették a tanulókat.¹⁸⁶ 1932-ben a német származású iskolaköteles gyermekek 10%-a részesült teljes anyanyelvi oktatásban, további kb 25% a tantárgyak nagy részét magyar nyelven, kisebb részét anyanyelven oktatták. 65%-uk viszont teljesen magyarul tanultak.¹⁸⁷ Fontosnak ítélem megvizsgálni azt, hogy milyen emlékei voltak a közlőnek az iskoláról. Különbséget tettem egyházi és állami fenntartású iskolák között. Összesen 148-an válaszoltak erre a kérdésre, de közülük is 139-en tudták felidézni, hogy egyházi, vagy állami iskolába jártak. Sokan csak abban vélték felfedezni a különbséget, hogy ha imádkozni kellett az órák elején, akkor „biztos, hogy egyházi iskola” volt. Az alábbi táblázaton látszik, hogy nem volt releváns különbség a fenntartás és a tanítási nyelv között. Egy helyen, Kimlén (Magyarkimlén) háromnyelvű iskoláról számolt be a közlő, azonban elképzelhető, hogy közlése csak projekció volt, hiszen az interjú készítése közben is horvát és német nemzetiségi oktatás működött a községben.

Iskolák megoszlása

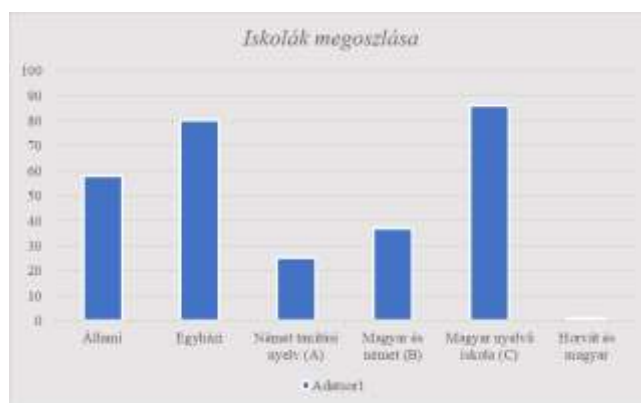
Állami	Egyházi	Német tanítási nyelv (A)	Magyar és német t. ny.(B)	Magyar t. ny. (C)	Horvát és magyar t.ny.
59	80	25	37	85	1

¹⁸⁴ 1924:N:10:Bakony:Lókút.

¹⁸⁵ 1922:N:10:Bakony:Nagytevel.

¹⁸⁶ BELLÉR 2002, 23–29, 183–185.o.

¹⁸⁷ SEEWANN 20125, 239.o.

E kérdésre 77 narratív választ kaptam. Általánosabb volt az, hogy a magyar nyelvű iskolában idegen nyelvként tanulták a németet. A Dunakanyarbeli Szendehelyen élő közlőim német tanítású iskolába jártak.¹⁸⁸ A konfliktusok szervezeti szinten nem jelentek meg a közlésekben, csak a tanítók viselkedésében. Főleg a gercsei németsegnél többször lehetett tapasztalni, hogy 1943 után német tanításra tértek át. Ez leginkább a *Volksbund* intenzív működésére utal, amely biztosította a német anyanyelvű oktatást. A szülői értekezletek sok helyen magyar oktatást kértek, de előfordult olyan hely, ahol ezeket a döntéseket váltogatták. E szülői magatartásról azonban nem sikerült közlés gyűjtenem.¹⁸⁹

*Én fiatalabb vagyok, amikor én kezdtem tanulni, akkor jött a Hitler világ és jött egy tatai tanító, aki csak németül tanított minket. Csak kevés magyar könyvünk volt. Abból kellett átfordítani a tananyagot. Később aztán jöttek a német tankönyvek is. Ez mindig egyházi iskola volt, Ugod atya¹⁹⁰ volt a tanító, ő soproni sváb volt, tudott németül és magyarul is. Voltak magyar tanítók is. Juhász Rózsi tanítónő, ő csak németül tanított, a férje Német Lajos nagy németpárti volt.*¹⁹¹

A *Volksbund* előtt a felülről irányított iskolapolitikának a magyar identitáserősítésben volt jelentős szerepe. Ez a valódi nemzetiségi adatokat nem vette figyelembe, s az akkori politika erőltette a magyar nyelvű oktatást. A vértesi Száron ennek az emléke is megmaradt:

*„1926-ban csináltak egy felmérést és kiderült, hogy 330 iskolaköteles gyerek van Száron és ebből csak tíz százaléka magyar. Mégis magyar iskolát alapítottak. Később lett ugyan német nyelvű, de az óvodában is csak magyarul beszéltek. Én a vegyesbe jártam, ami azt jelentette, hogy a német az egy tantárgy volt, valamint a számtant, illetve néhány tantárgyat is németül tanultunk. De aztán minden magyar lett.*¹⁹²

Jellemző volt a közlésekben, hogy az általános iskola első pár osztályában folyamatos volt a tanítás nyelvének megváltozása. Egyesek az első osztályban,¹⁹³ többek a negyedik-hatodik

¹⁸⁸ 1928:N:7: Dunakanyar: Szendehely. 1937:N:6:Dunakanyar:Szendehely.

¹⁸⁹ Példa erre Herend esete, ahol a lakosok 82,9%-a német ajkú volt, mégis előbb magyar, majd német oktatást kértek. Vö. BELLÉR 2002, 165–166.o.A tanítási nyelv körüli vitákról: U.o. 183–184.o.

¹⁹⁰ Itt valószínűleg Galina Ugod atyáról van szó, aki viszont csak 1947 és 1953 között volt plébánosa a községnek. TÓTH K. 2013, 249–250.o.

¹⁹¹ 1931:N:11:Gercese: Baj. Németh Lajosné Juhász Rozália 1939-től tanította Bajon az első és második osztályt. Vö. TÓTH K. 2013, 266–280.o.

¹⁹² 1932:F:10:Vértess: Szár.

¹⁹³ 1928:N: 9: Bakony: Bakonyháza. „Először tisztán németül beszéltünk. Nem is tudom hogyan tudtak megtanítani magyarul. Ötödik osztályos voltam, ekkor került ide Pestről egy tanítónő. Ő tanított németül, régi német írást és olvasást”.

osztályig¹⁹⁴ bezárólag tértek át a magyar nyelv használatára. Majdnem minden tájegységből találtam közlést arra vonatkozólag, hogy a pedagógusok retorzióval éltek akkor, amikor a gyerekek a német (táj) nyelvet használták. Ezek a személyiségben sokszor szégyenérzetként csapódtak le.

„Az óvodában és az iskolában, ha a tanító meghallotta, hogy svábul beszélünk, odaszólt, hogy »nichts Deutsch«! [...] Azoknak a családoknak a fiai, akik továbbtanultak – általában ezek gazdag parasztok voltak –, azok rögtön elmagyarosodtak”.¹⁹⁵

„'29-ben mentem először iskolába és ott kaptunk egy magyar és egy német ábécés könyvet, de németül csak annyira tanultunk meg, hogy olvasni tudjunk. '31-ben megszűnt a német, akkor csak magyarul tanultunk és ráadásul szabály lett, hogy amikor 10 órakor kiengedtek minket, akkor a tanárnő meghagyta, hogy »mindenki tegye a szájára kezét, hogy ne felejtsük el, magyarul kell beszélni!« Ezért folyton sugdolóztunk. Amikor a Hitler megszállta Ausztriát, akkor megint németet kezdtek el tanítani, s a faluban három félélet tanítottak: lehetett tiszta németet tanulni, vegyesen és tiszta magyarul. [...] Én már gyerekkoromban azt mondtam, hogy annak az országnak a nyelvét, ahová születesz, azt kell megtanulni.”¹⁹⁶

Az egyházi iskolák közül legfőképpen az evangélikus németek rendelkeztek anyanyelvi iskolával, itt a közösségi erő nemcsak az eltérő felekezetben, de a nyelvművelésben is megmutatkozott. Legfőképpen a nagybörzsönyi, pusztavámi, levéli és Sopron környéki németek körében¹⁹⁷ ez az erő megtartotta az erősebb identitástudatot. Mivel itt már gyermekkorban nem társult szégyenérzet a nyelv megvallásával, erősebb identitást lehetett tapasztalni. A vallási élet meghatározója volt nemcsak az oktatásnak, de a mindennapi életnek is. Ezért fontosnak ítélem, hogy a vallási meggyőződés és szokások felől is érdeklődjek.

5.1.3. A vallásosság szerepe a 2. világháború előtti identításban

A közlőim nagy része vallásos ember. Többségében – ahogy a hazai németek – katolikusok, kisebb részben evangélikusok. Előbbiek közül a laikus, utóbbiaknál az egyházi tanácsokban (presbitérium) való aktív részvétel volt jellemző. Kevesebben voltak az ateisták és sajátos módon hívők. Az alábbi táblázatban csak az összefoglaló adatokat adom meg.

---

¹⁹⁴ 1933:N:10: Bakony: Bakonygyirót: „Állami népiskola volt ez és az első három osztályban én tanultam írást, olvasást, számtant németül és magyarul is. Aztán bevonult a tanárunk katonának és utána már nem. Később nem volt szabad németül tanulni már.” 1925:F:9:Burgenland: Vaskeresztes: „A harmadik osztályig németül, utána vegyesen tanultam, mert nem tudtunk semmit magyarul.”

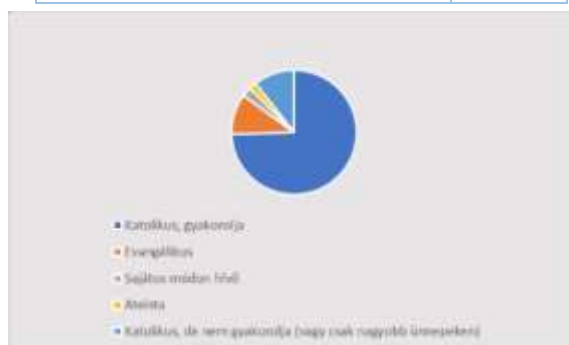
¹⁹⁵ 1929:F:20:Vértes:Mór.

¹⁹⁶ 1923:F:6: Bakony: Városlőd.

¹⁹⁷ 1927:F:8: Burgenland: Balf: „Első osztályban csak németet és gót betűt tanultunk, második osztályban jött a magyar is, de végig németül tanultunk.” Hasonló: 1932:N:14:Burgenland: Balf.

Vallási megoszlás

Katolikus, gyakorolja	120
Evangélikus	17
Sajátos módon hívő	4
Ateista	3
Katolikus, de nem gyakorolja (vagy csak nagyobb ünnepeken)	17

A vallásosságra adott 18 narratív válasz többségét leginkább azok adták, akik nem gyakorolják a vallásukat. Többen egyfajta „átneveléssel” indokolták¹⁹⁸ azt, hogy nem járnak istentiszteletre. Más közlések pedig az evangélikusok és katolikusok vegyes házasságának metszetét bontották ki, amely szintén értékes adalékkal szolgál a vallási pluralizmusra.¹⁹⁹ Összesen négy olyan közlőm volt, aki fontosnak tartotta kiemelni, hogy egyházi szolgálatot végzett élete nagy részében, hármójuk családjában presbiterek, egy személy pedig katolikus egyházi tanácsban működött közre.

„Nem vagyok vallásos, 20 évig jártam a fehérvári úrkutatói egyesülethez, én tisztában vagyok a világmindenséggel. Nincs túlvilág, csak ez van.”²⁰⁰

„A család evangélikus. Apám katolikus volt, de a házasságkötés alkalmával reverzalist adott, ami azt jelentette, hogy az anya vallását vesszük tovább. Ezért én és öcsém evangélikusok vagyunk.”²⁰¹

5.1.4. A származási legendárium emlékezete

A magyarországi német identitás egyik fő kérdése, hogy a paraszti népességben volt-e közös származástudat, vagy valóban a német tájnyelvet beszélő faluközösségek összességéről van csupán szó. Ezért kíváncsi voltam arra, hogy vajon van-e arról elképzelésük, hogy családjuk hogyan került Magyarországra. A válaszok kultúrtájak szerinti lebontásában nem találtam összefüggést. Az általános jellegű közlések (Mária Terézia-féle telepítés, németországi

¹⁹⁸ 1933:F:5:Gerecse: Dorog: „Nem járok templomba, de tisztetem. A mi generációnk annyira át lett nevelve, hogy nem tudok erre válaszolni.”

¹⁹⁹ A nem történelmi egyházak híveivel nem találkoztam. Egy közlőm számolt be arról, hogy édesanyja a Jehova Tanúi Egyházához csatlakozott élete végén: 1943:F:60: Gerecse: Csolnok.

²⁰⁰ 1926:F:87:Vértes:Gánt.

²⁰¹ 1948:N:Reflexív:Burgenland:Sopron.

származás) és a belső vándorlást alátámasztó közlések voltak a jellemzőek. Vagyis a családok többsége nem az érkezési közösségének törzsgyökeréhez tartozott, hanem olyan – Magyarországi területekről – vándorolt tovább, ahol már nem tudott, vagy nem akart megélni.

Származási helyek az interjúalanyok alapján/táblázat és térkép

Közölt származási hely	Közlők száma
Németországból	7
Szászországból	3
Tübingiából (családfakutatás alapján)	1
Eichenbergből (jelenleg Frankfurt am Mainban egy természetvédelmi terület)	1
Mainzból	1
Elzász-Lotaringiából	2
Fekete-erdőből	11
Svájcból	1
Würzburgból	1
Ulmból	4
Bajorországból	16
Kronach környékéről	1
Passauból	1
Ausztriából	2
Felső-Ausztriából	2
Ausztria-Burgenlandból	8
Csehországból	1
Sziléziából	1
Mária Terézia hozta be őket	4
Magyarországi területek (szomszéd község/megye stb.)	34
Nagy Károly korabeli	1
Eredetileg más nemzetiségű volt	7
Nem tudja	24

A táblázatban szereplőktől 74 narratív közlést is sikerült rögzítenem. Az elbeszélők vagy iskolában tanult olvasmányélményeiket (Mária Terézia, Fekete-erdő), vagy az országon belüli vándorlást

ismerték. A közlésekből inkább a jelenkor képe rajzolódik ki, a közlők nagy része az elmúlt évtizedek megpróbáltatásai után erőteljesen fordultak a múlt felé, s családfát kutatva találták meg ősük nyomát. Sokan kevert családi magot fedeztek fel, főleg más nemzetiségekkel vegyes területen.²⁰² Néhányan rögzítették, hogy községük először a 17. és 18. század fordulóján lezajlott délszláv telepítés útján népesült be, akiket a betelepülő németek asszimiláltak. Így többen a népességhez csatolták magukat,²⁰³ de a magyarból való elnémetesedés is előfordult.²⁰⁴ Az általános többség mellett különösnek mondhatók azok a közlések, amelyek a középkori eredetű németiséget jellemezték.

Az alábbi négy idézet körül az első a nagybörzsönyi szász (evangélikus) német közösséget mutatja be, amelynek gyökerei a 15. század végére nyúlnak vissza. A második a nyugat-magyarországi származástudatot rögzíti. Az elbeszélésből kiviláglik az identitás erőteljes legendárium jellege és az ősi kultúrateremtési mítosz, amely élesen szembehelyezkedik a többségi német nézőponttal. A harmadik közlés, a klasszikus „Mária Terézia” narratívát rögzíti Mórról, szintén az identitásba építve a „semmitől teremtés” (*creatio ex nihilo*) legendát, mely szerint az ország újjáélesztése a németek betelepítése miatt jött létre. A negyedik közlés eredetmítosza viszont a magyar református társadalommal való szembehelyezkedést pozicionálja.

„Akkoriban, amikor ércbányákat nyitottak, akkor jöttek ide a nagybörzsönyiek. Mikor a bányák kimerültek – mivel szorgalmas népek voltak és belterjesen akartak gazdálkodni –, akkor itt meghonosították a szőlőtermesztést. Innen vitték a bort Selmezbányára és Érsekújvárra. Olyan fajtákat termesztettek, ami jó volt csemegeszőlőnek és bornak is.”²⁰⁵

„Nem tudom, hogy a katolikusok hogyan kerültek ide, de az biztos, hogy amikor a reformáció volt, a soproni város vezetésének tagjai átvették az új vallást és a városhoz tartozó falvak, Harka, Balf, Ágfalva szintén ezt tették. Tehát ez itt azért evangélikus, mert a soproni nemesek ezt átvették. Nem tudom miért történt ez. [...] Én úgy tudom, hogy Nagy Károly, uralkodásának utolsó éveiben »Bajuwarische Bevölkerung«-ot telepített be.”²⁰⁶

„A móri svábok eleinte csak szállingóztak a túlnépesedett svábföldről. A móri szájhagyomány szerint az első hét sváb, Aberle, Hippelle, Negele, Schimelle, Wunderle...de volt még kettő.²⁰⁷ Ők jöttek. Többnyire Alsó-Ausztriából jöhettek. 1798-ban, egy bizonyos Jacobus Sch., az őszám Mannersdorfban²⁰⁸, Alsó-Ausztriában megnősült és onnan jött ide.”²⁰⁹

²⁰² 1925:F:10:Gerecse:Csolnok „A nagyapai részről sváb vagyok, nagyanyai részről szlovák, az anyám pedig francia. A szlovákok Trencsény megyei bevándorlók voltak és onnan kerültek Perbálra, mert az apám perbáli.”

²⁰³ 1928:N:13:Dunakanyar: Szendehely. „Meg kell mondanom, hogy én egy kicsit szerb is vagyok, mert a dédapám, itt nem messze volt Vájar és ő idejött négy gyerekkel özvegyemberként [...] Triesztből jött ide. Elvett egy idősebb lányt és ebből a második házasságból származott a nagyanyám.” 1933:N:10:Vértes:Kecskéd. 1928: N:10: Bakony: Bakonyháza.

²⁰⁴ 1938:N:05: Vértes: Vértestolna. „Édesapám tarjáni, ide nősült. Ott is beszéltek németül, de az ükapám, az magyar volt.”

²⁰⁵ 1927:F:15: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

²⁰⁶ 1938:F: 7: Burgenland: Balf.

²⁰⁷ A szájhagyomány szerint Ábele, Eisele, Hipele, Négele, Rimele, Schindele és Wundele családok voltak az első móriak. Ld: SCHWARTZ 2002, 38.o.

²⁰⁸ Mannersdorf am Leithagebirge, település Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban, a Bruck an der Leitha-i járásban. A Fertő-tótól északnyugatra van, tehát nem messze a mai magyar határtól.

²⁰⁹ 1929:F:12:Vértes:Mór.

„Padányi Biró Márton,²¹⁰ 1754-ben négy családot telepített ide azért, hogy visszafogja a reformációt. Az anyaegyház talán Tagyon volt. Mind a veszprémi egyház jobbágysai voltak. Ellenreformáció indult, mert 1548 óta itt a protestánsok voltak többségben, az hódított. Padányi elzavarta őket és németeket telepített be. Ezért haragudtak rá. [...] Űkanyám Vác térségéből jött Vászolyra, nagyapám Szentjakabfalván született. [...] A nevem svájci, onnan jött a családom másik része, de volt olyan családtagom, akinek magyar neve volt, mert Vászolyban a pap azt mondta, hogy »van egy szebb magyar szó Schumacher helyett, az, hogy Varga.«”²¹¹

A jelenből tehát több közlő is a múlt felé fordulva rekonstruálta származását, vándorlásának kiindulóhelyét. Kíváncsi voltam, hogy 70 évvel ezelőtt volt-e valamilyen képük származásukról az iskolai ismereteken kívül, ezért reflexív kérdést tettem fel. A paraszti családoknál szokás volt a Biblia belső oldalára, vagy más szent könyvbe családfát vezetni, a születéseket és halálozásokat feljegyezni. Ezt a németek több helyen (kis túlzással) „*Familienbuch*”-nak, vagy „*Himmelschließung*”-nak nevezték.²¹² 101-en válaszoltak az erről érdeklődő kérdésre, öten nem emlékeztek, hogy ilyet vezettek volna, 21-en vezették és még az interjú idején is őrizték, 31 személy emlékezett arra, hogy vezette a család ezt, de már nincs meg a könyv. Ugyancsak 21 közlő azt mondta, hogy nem a Bibliába, hanem a szekrényre írták fel ezeket a személyeket, 23-an viszont egyértelműen kijelentették, hogy nem vezettek ilyesmit. Vagyis a válaszadók kétharmadának már korábban volt vezetett családfája, sőt, néha gazdasági feljegyzések is párosultak ehhez.²¹³ Ezzel lényegében az 1850-es évekig tudták visszavezetni származásukat. Innen adódik a majd másfél évszázados időtáv, amivel a családok az elűzésig többé-kevésbé belátták leszármazásukat. Ezek viszont csak a faluközösségen belül léteztek, a vándorlásokat nem mindig tudták nyomon követni, tehát a lokális jellegű kötődést erősítették.²¹⁴ Ez a jellegzetesség talán magyarázza, hogy miért ilyen nagyszámú azoknak a válaszoknak az aránya, amely a származási helyet már Magyarországra adja meg.

5.1.5. Az egyesületi élet emlékezete

Az egyházi élethez szorosan kötődött az egyesületi élet is. Itt leginkább arra voltam kíváncsi, hogy jelentős volt-e mindez az adott községben és a személyek tagjai voltak-e valamilyen szervezetnek. Leginkább azt tapasztaltam az elbeszélők körében, hogy ebben a korszakban az egyesületi élet átmeneti volt az egyházi és világi közösségek között. Az egyesületi életet legfőképpen azért próbáltam megragadni, mert azt feltételeztem, hogy az itthon meghonosodott 18. századi német faluközösségi rendszer és a közösség identitása valamiféle modern „igazgatási” formában

²¹⁰ Padányi Biró Márton (1693–1762) magyar katolikus főpap, veszprémi püspök és egyben a veszprémi örökös főispán, királyi tanácsos. Működése alatt jelentős számban települtek be németek a veszprémi egyházmegye területére.

²¹¹ 1935:F:9:Bakony: Balatoncsicsó.

²¹² 1937:N:10:Dunakanyar. Szendehely: „*Himml'schließ'-nek hívták. Az imakönyvekben voltak üres lapok és oda volt beírva, hogy a testvérek és a gyerekek mikor születtek és mikor haltak meg.*”

²¹³ 1926:F:16:Vértes:Gánt: „*Felírták a szekrényre, hogy a termést mikor verte el a jég.*”

²¹⁴ 1939:N:6:Burgenland: Sopron: „*Nagyanyám vezette ezt, hogy ki mikor született, mikor halt meg. Ez egy Biblia volt és kivitte, amikor kitelepítették minket.*”

átöröklődött. Nagyon heterogén válaszok születtek. 36 személy arról számolt be, hogy szülei, vagy ő maga a *Tűzoltóegyesület* tagjai voltak, közülük 15 személynek később a *Volksbund*hoz is köze volt; Baj, Vértestolna, Csehbánya, Németbánya, Bakonyjákó, Nagytevel, Ágfalva azok a települések, ahol tetten érhető volt ez az átfedés. Szintén összefüggő, hogy az alábbi táblázatban a tűzoltók és a leventék száma megegyezik. Bár nem reprezentatív a felmérés, de magam is azt tapasztaltam, hogy a közösségi szolgálatot végzőknél, a leventék családjainál a 2. világháború előtt nagyobb volt a szolgálati elhivatottság és éppen ezért hajlamosak voltak az újonnan létrejövő szervezetekben is részt venni.

Egyesületi élet arányai a közlések alapján

Egyesület jellege	Fő
Egyházi egyesületek	
Jézus Szíve	3
Szívgyárdista	7
Rózsafüzéregylet	3
Mária lány	7
Oltáriszentség-egyesület	1
KALOT	24
KALÁSZ	8
Cserkész	2
Leányegylet	4
Legényegylet	2
„Szolgálati szervezetek”	
Tűzoltó egyesület	36
Levente	36
„Birger” (sajátos polgárőrség)	2
Kulturális, polgári jellegű egyesületek	
Dalárda	14
Színjátészó	6
Olvasókör	3
Gazdakör	2
Iparos egylet	5
Bányászegyesület	1
Virágegylet	1
Frontharcos	1
„Politikai” jellegű egyesületek, pártok	
<i>Volksbildungsverein</i> ²¹⁵	3
„Hitlerjugend” ²¹⁶	7
Nyilas Párt	2
Bányász szakszervezet	1
Szociáldemokrata szervezet	4

²¹⁵ *Volksbildungsvereine*, vagyis *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsvereine*, magyarul a *Magyarországi Német Népművelődési Egyesület*. A Jakob Bleyer által alapított egyesület a magyarországi németek képviselőjét próbálta ellátni az 1920-as é 1930-as években. BELLÉR 1975, 276–285.o. BELLÉR 2002, 12–22.o. 23–50.o.

²¹⁶ A „Hitlerjugend”, az NSDAP ifjúsági szervezete volt, amelynek több alegysége létezett. A közlők nagy része nem nevezte meg, hogy melyik egységhez tartozott. Mivel magyarországi szervezetét, *Deutsche Jugend*nek hívták, vélhetően ennek szervezetében tevékenykedtek az elbeszélők.

Kisgazdapárt	3
Magyar Élet Pártja	1
Reflexív generáció	
Kultúrcsoport '50-es években	1
Kommunista Ifjúsági Szövetség	5

Az egyesületekről összesen 40 narratív választ rögzítettem, leginkább a KALOT/KALÁSZ²¹⁷ és néhány helyi jellegű egyesület²¹⁸ jellemzéséről. Az elbeszélésekben érezhető, hogy a szervezet gondoskodott, nevelte a fiatalságot. E törődés minőségileg más jellegű volt, mint a családi, sokszor gazdasági alapú életszemlélet. A közlők néha intimitásig hatoló tapasztalataikat írták le, amelyben benne van az is, hogy a szervezet jellegéből adódóan a *Volksbund*dal szemben pozicionálta magát.

„Én KALÁSZ-lány és voltam Szívgyárdista is [voltam]. Ez katolikus csoport volt, ami a Pest megyei községekben szerveződött. Ezek vallási egyesületek voltak, nem kellett ott semmit csinálni, csak lányos tanácsokat adtak, hogy mit kell csinálni [viselkedni]. Amikor 17, vagy 18 éves voltam, akkor Romhányba²¹⁹ mentünk tanfolyamra. Odajött a váci egyházmegye KALÁSZ- vezetője, Illés Mária²²⁰ és előadásokat tartott. Azt mondta, hogy ő tudja, hogy az anyák nem látják el tanáccsal a lányokat és elmesélte, hogyan kell öltözni menstruáció idején. Volt értelme.”²²¹

Természetesen a szervezetek között volt átjárás is és éppen amiatt, hogy az ifjúságnak ilyen tág teret biztosítottak ezek az egyletek, nem volt ritka, hogy a nagyobb lehetőségeket keresve a falusi fiatalok mindegyikbe beléptek. Némely közlésben azonban nyomon követhető a társadalmi radikalizálódás – évtizedes – folyamata is, amellyel párhuzamosan ezek az egyesületek a lehetőségeket is növelték. Amíg a KALOT csak a másik községbe, városba vitte el a fiatalokat képzésre, addig a *Volksbund* már anyanyelven, de akár másik országban is „nyaraltatta” a fiatalokat. Így sokszor egyenes út vezetett az egyleteken át:

„A legényegyletben szórakoztak, kártyáztak, beszélgettek, hasonló lett a *Volksbund* is. Én legény voltam, benne voltam a leventébe’, a KALOT-ba’, de jártam a *Volksbund*ba is. Mindenhova.”²²²

Jogosan felvetődik a kérdés, hogy vajon a falusi németek ismerték-e ezt az ívet, tisztában voltak-e ezen egyesületek súlyával. Nyilván a jelenből visszatekintő és ezzel értelmező elbeszélések csak torzítva adhatnak képet. Az egyesületi tagságokat sok esetben a *Volksbund*-ellenesség függvényében jellemezték a közlők. A későbbi meghurcolások miatt ez többször öngigazolásként, vagy revideált álláspontként jelenik meg. Sokan viszont valóban tisztában voltak az egyesületek rendszerével és ideológiájával.

„A KALOT-ban a parasztyerekeket tanították: földosztást akartak, szociális beállítottságúak voltak, *volksbund*- és nyilasellenes törekvéseik voltak, a szegényeket segítették, de nem nacionalista

²¹⁷ KALOT: Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete. KALÁSZ: Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetsége.

²¹⁸ Például a zebegényi Virágegylet, amelyet Károlyi grófnő kulturális egyesülete volt: 1925:F:10:Dunakanyar: Zebegény.

²¹⁹ Romhány, község Nógrád megyében, a Rétsági járásban. Szendehelytől északra a negyedik település.

²²⁰ Illés Mária, a KALÁSZ titkára, később a leánykörök vezetője és fő előadója volt.

²²¹ 1928: N:12:Dunakanyar: Szendehely.

²²² 1923:F:19:Bakony:Városlód.

módon, hanem a nagybirtokosok ellen. A Hűség mozgalom létezett, de nem működött. Katona Lajos,²²³ a pap volt ennek itt a főnöke. Az, hogy Városlődön ebben volt-e valaki, azt nem tudom, de nem mondta senki, mert nálunk a német hűség volt a nagyobb. Ez a Katona Lajos fajszi [veszprémfajszi] volt, ez volt a legmagyarosabb falu a svábok között.”²²⁴

Hasonló jellemzést kapott a baloldali elköteleződés is, főleg a Szociáldemokrata Párt irányába. Több helyen tapasztalható volt, főleg a fővárosi környéki területeken, hogy az iparos munkából élők e párt és politikai gondolkodás felé voltak elköteleződve. Mégis csak négy személy vallotta meg, főleg édesapja pártszimpátiáját.

„Apám a fővárosban dolgozott és szakszervezeti tag lett a '30-as években, ezért később nem lett Volksbund tag. A városban ott vigyáztak, hogy csak szervezett munkások dolgozhassanak. Belépett a Szociáldemokrata Pártba, amely az egyetlen nem sovíniszta párt volt, minden embert egyenlőnek tekintett. S volt egy »Volksstimme«²²⁵ nevű német nyelvű újságja, akkor, amikor az egész országban magyarosítás folyt.[...] Volt KALOT nálunk, azért hozták létre, hogy a Hitlerjugendtől elcsábítsa a fiatalokat.”²²⁶

A '20-as és '30-as évek szervezete mégis a Jakob Bleyer²²⁷ által alapított *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein*²²⁸ volt, amelynek közlőim közül csak hárman voltak tagjai. Bleyer nemzetiségi politikájának korabeli értelmezése is a bethleni időszakhoz nyúlt vissza. A németiség képviselőténak megoldását nem új koncepció kidolgozásában látták, hanem abban, hogy német nemzetiség mozgalom kulturális területre korlátozódjon.²²⁹ Bár többen hallottak a szervezetről, nem tudták működését felidézni, így alig épült be a vizsgált területen élő németek identitásába. Ez még azokra is jellemző volt, akik életkorukból adódóan tagjai, vagy szimpatizánsai lehettek volna az egyesületnek. A fiatalabb generáció sem tudta felidézni, hogy a szülők tagjai lettek volna a szervezetnek, pedig hasonló tömörülésekre (amelyekhez a családoknak is közük volt) emlékeztek.

²²³ Idősebb Katona Lajosról van szó. (1902, Doba–1987, Felsőörs) Szentelték: Veszprém, 1930. Zárdaelkész Wien-Neuwaldegg, Káplán Felsőörs 1931–1933. Adminisztrátor Ajka 1933. Ideiglenes adminisztrátor Ajkarendek 1933–1940. Plébános Városlőd 1940–1959. Városlőd kerület esperese 1943–1959. Plébánoshelyettes Nagykanizsa Sarlós Boldogasszony 1959–1968. Plébános Somlóvásárhely 1968–1982 és Somlószlós 1977–1982. Tiszteletbeli kanonok 1973. Adatok: PÜSPÖK URAT 2018, 445.o.

²²⁴ 1934:F:10: Bakony: Városlőd.

²²⁵ A „Népszava” nevű újságról van szó.

²²⁶ *Hitlerjugend* helyett a *Deutsche Jugend*ről lehetett szó. 1932:F:9: Vértes: Szár.

²²⁷ Jakob Bleyer (1874–1933) német paraszti családból származott. Középiskoláit Újvidéken és Kalocsán végezte. A budapesti tudományegyetemen – az Eötvös Collegium tagjaként – magyar–német szakos középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett (1897). A müncheni és a lipcei egyetemen állami ösztöndíjjal germanisztikát tanult (1903–1904); a német nyelvészet és a régi német irodalom történetéből magántanári képesítést szerzett (1905). Az MTA levelező tagja (1910). Előbb a budapesti tudományegyetem magántanára (1905–1908), majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Német Irodalomtörténeti Intézet igazgatója (1921–1933) volt. A Tanácsköztársaság idején eltávolították az egyetemről, annak bukása után a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és az első Teleki-kormányban a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere (1919. aug. 15.–1920. dec. 16.) volt. A magyarországi „nemzethű” német politikai-kulturális mozgalmak irányítója (1915-től), a Magyarországi Német Népművelési Egyesület (= *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein*) alapítója és elnöke (1924–1933). A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, ill. a Keresztény Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt (Egységes Párt) nemzetgyűlési (Szentgotthárd, 1920–1922; Villány, 1922–1926) és országgyűlési képviselője.

²²⁸ *Magyarországi Németek Népművelési Egyesülete* (MNNE). alakulásáról BELLÉR 1975, 276–285.o. BELLÉR 1981, 153–161.o.

²²⁹ BELLÉR 2002, 16.o. BELLÉR 1981, 153–165.o.

Az 1934-es adatok szerint a Vértesben, a Budai-hegyvidéken, Budapesten és tágabb környezetben, valamint Nyugat-Magyarországon 67 csoport működött.²³⁰

„A »Volksbildungsvereine«-t a '30-as évek elején alapították. Ez egy előadásokat tartó szervezet volt, ami a németiség lehetőségét mutatta meg, önképét fejlesztette. Könyveket olvastatott és történelmi eseményeket mutatott be. Ám nem tudom hányan voltak tagjai, mert túl fiatal voltam még. Iskolában nagy hangsúlyt helyeztek a nyelvi szerepekre.[...] Színjátszó köre a katolikusoknak és evangélikusoknak is külön volt és emlékszem, hogy gyerekkoromban együtt is csináltunk előadásokat.”²³¹

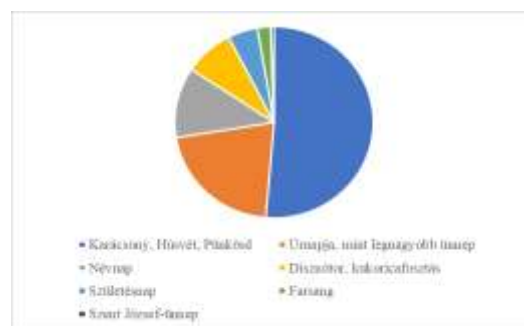
5.1.6. Az ünnepek mint a közösség színterének emlékezete

A paraszti, különösen a gazdasági központú német munkakultúrában nagy szerepet kapott a falu társadalmán belüli közösségek kölcsönhatása. Az identitás egyik legfőbb eleme ezen csoportosulások saját azonossága, amely a hagyományokban ölt testet. Mivel a hazai német kultúra meglehetősen töredékes volt, vagyis majdnem minden község más nyelvvél és identitással rendelkezett, relevánsnak tűnt, hogy megvizsgáljam, ezek a belső közösségek milyen interakciókkal tartották a kapcsolatot. Mivel az előbbiekből kiderül, hogy meglehetősen vallásos közösségről van szó, kíváncsi voltam, hogy mely vallási ünnepek voltak a legmélyebbek.

Az alábbi táblázatban a válaszok többségét foglaltam össze. A 161 közlő több ünnepet jelölt meg. Fontossági sorrendet ezúttal nem állítottam fel, csak a közlések számát állítottam sorrendbe:

Legfontosabb ünnepek (a búcsúk kivételével)

Ünnep	Közlők száma
Karácsony, Húsvét, Pünkösd	95
Úrnapja, mint legnagyobb ünnep	39
Névnep	22
Disznótor, kukoricafosztás	15
Születésnap	9
Farsang	4
Szent József-ünnep	1

A válaszadók többsége nem egy ünnepet adott meg. Két dolog mindenképpen látszik a táblázatból. A családi alkalmak (névnep, születésnap) alig negyedét tették ki az ünnepeknek, vagyis leginkább a faluközösségi ünnepek határozták meg e különleges alkalmakat. A karácsony és a húsvét mellett az *Úrnapja*, mint legnagyobb ünnep kiemelkedik. *A táblázatban nem szerepel, de a közlésekben a búcsú* mint a templom névnepjének (plébániabúcsú) ünnepe kiemelkedőnek számított. Az evangélikus vallásúaknál is jellemző volt, hogy tartottak templomszentelési ünnepet, amelyet

²³⁰ Adatokat lásd: BELLÉR 2002, 45.o. A szerző hivatkozási alapja a *Deutscher Volkskalender für das Jahr 1935* c. kiadvány volt.

²³¹ 1930:F:9: Moson: Levél.

egyfajta „búcsúhelyettesítő” ünnepnek láttam.²³² Emellett 40 narratív közlésből kiemelkednek a búcsújáróhelyek és a munkával, főleg az állatok védőszentjeivel kapcsolatos szentek ünnepei. Az alábbi idézetek a fenti táblázatot jellemzik, s leginkább azt, hogy az is a katolikus munkakultúra része volt, a munka rendjének és ünnepének része, egyúttal a természet tisztelete is. Jellemzőek voltak a Mária-búcsúk, de sok helyen megmaradt az óhazából hozott szentek tisztelete is.²³³

„A sváboknál szokás volt, hogy minden Mária-ünnepet megtartottak, akkor nem fogták be az állatokat, nem mentek a mezőre.[...] A névnap, az régen nagy ünnep volt.”²³⁴

„A búcsú Szent Ágoston ünnepe volt, ez volt a legnagyobb ünnep. Ő a védőszentünk. 1779-től építették a templomot és nem püspök, hanem egy esperes szentelte fel.[...] Ha búcsú volt, akkor is verekedés volt, akkor mondták, hogy lesz még Csicsón búcsú és jövőnk.”²³⁵

„Móron nincs búcsú, mert a svábok spórolnak. Gyakorlatilag az 1936 óta megrendezendő bornapok a búcsú. Ez a búcsúhelyettesítés. Inkább Csatkára jártunk búcsúra.”²³⁶

„A Vércsoda a Krisztus mennybemenetele ünnepe utáni egy-két nappal volt. Ezt valószínűleg az őseink hozták be. A lényege, hogy valahol kiömlött egy kupa bor és az vérré változott. Ezt a Frankfurt és Würzburg közötti Spessartból²³⁷ hozták. De Flórián, Magdaléna, Fabian, Margarethe, Elizabeth, Franciska névnapokat megünnepelték. Ezt az '50-es években is ünnepelték.”²³⁸

„Szent Euszták, ez egy német katonatiszt volt. Vadászat közben megjelent egy szarvas és a szarvak között megjelent az Isten és megtért. Nagyon keveset lehet tudni róla. Ő is olyan volt, mint a Saul, akiből Pál lett.”²³⁹

„Karácsonykor, négy órakor istentisztelet van, azt megtartjuk, utána pedig feldíszítjük azt a fát, amit a közösségből valaki felajánlott. A család karácsonykor összejárt. Disznóvágáskor a család összejött, még a nagymamám testvérei is jöttek. Voltak húszan, harmincan, a napi témákról beszélgettünk, de nálunk mindig volt toll- és kukoricafosztás is.”²⁴⁰

A felsorolt egyházi ünnepek nagy részét a népi vallásosság hagyományai hatották át. Világi ünnepet senki nem emelt ki közlésében. Ezért reflexióképpen kíváncsi voltam, hogy a világi ünnepek is szerepet kaptak-e a közlők identitásában. Mivel úgy gondoltam, hogy többségük magyar iskolába volt kénytelen járni, ezért rákérdeztem, hogy a közigazgatási vezetők, vagy az iskola képviselői ünnepelték-e a március 15-öt a háború előtti időszakban.²⁴¹ A válaszadók közül mindenki 1935 előtt született. 24-en azt nyilatkozták, hogy a faluban is, 33-an pedig azt mesélték, hogy csak

²³² Hasonló interakciót vázol fel Dunabogdány példáját: BINDORFFER 2001, 111-112.o.

²³³ SZABÓ 2007, 481-485.o.

²³⁴ 1923:F:15: Bakony: Városlőd.

²³⁵ 1935:F:10: Bakony: Balatoncsicsó.

²³⁶ 1936:N:5: Vértes: Mór.

²³⁷ A Majna által közrefogott középhegység neve Bajorország és Hessen tartományokban, Németországban.

²³⁸ 1934:F:10: Bakony: Városlőd.

²³⁹ 1943:F:70: Bakony: Herend.

²⁴⁰ 1951:N:61: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

²⁴¹ Az 1848-as és '49-es események megünnepléséről az 1898. évi V. törvény rendelkezett. Mivel az ünnep központi eleme az áprilisi törvények voltak, ezért az ünnepnapja is április 11-re esett. Az 1927. évi XXXVI. tv. rendelkezett „március 15.” nemzet ünnepé való nyilvánításáról. A Horthy-korszakban nemesak revíziós követelésekkel mosódott össze az ünnep jellege, de azzal a sajátossággal is, hogy az állami vezetők politikai szövegeik erősítésére is használják az ünnepet. Lásd: GYARMATI 1998, 54-58; 62-85.

az iskolában volt ünnep. A válaszadók között sok az átfedés, ezért e források alapján nem tudtam megállapítani, hogy volt-e tényleges ünnep.²⁴²

„A bíró és a körjegyző volt akkor kint. Mindig nagyon szépen meg volt ünnepeelve, a faluból is jöttek emberek, de főleg a szülők, akiknek a gyerekük szavalt. Én szavaltam, bemagoltam, betanította a tanító néni, aki nagyon magyar érzelmű volt.”²⁴³

„Igen. Elmondjam a verset, amit én is szavaltam? »Március? Csoda volt/ Mily’ szép egy rab nemzet láncait tépi szét/ Bástyák lehullottak/ Tornyok összedültek/ Moraja zúgott a fekete földnek/ Egy testvér lett az úr a szolga/ Kunyhók fiakkal testi lakója/ Ó ez a március csodaszép álom/ Nem volt boldogabb nép nálunk a világon.« Ennyi volt az egész. Negyedikes voltam.”²⁴⁴

„Ezt a levente főparancsnok szervezte, minden március 15-én volt megemlékezés. Amikor szép idő volt a kultúrotthonban lévő szentháromságszobornál tartották. Neki volt szokása, hogy azt mondta: »’19 már nem jön vissza sohasem.«”²⁴⁵

5.1.7. A zarándoklatok mint a közösségek színtere

A faluközösségen belüli interakció tehát az ünnepeken keresztül zajlott le. A gazdasági kapcsolatok mellett – amit az integrációnál tárgyalok –, fontos szellemi érintkezést jelentettek a külvilággal a zarándoklatok.²⁴⁶ Alig volt olyan család, ahol ne lett volna zarándoklat. A kiindulási pontokat és célállomásokat egybevetve felfedezhető, hogy az észak-dunántúli németeknek volt kapcsolatuk egymással. Az alábbi két táblázatban a közlések alapján felvázolható hálózatot mutatom be.

Elsődleges és másodlagos zarándokhelyek a közlések szerint

Elsődleges zarándokhely	Közlők száma	Másodlagos cél	Közlők száma
Dunakanyar			
Selmecbánya (közösség látogatás)	1	Mariazell	2
Szentkút (Mátraverebély)	2	Márianosztra	3
Vác-Hétkút	3	Máriaremete	2
Mariazell	2	Máriabesnyő	3
Márianosztra	2	Pélföldszentkereszt	1
Gerecse			
Pélföldszentkereszt	27	Máriaremete	2
Vértessomló	5	Mariazell	2
		Vértessomló	3
		Pélföldszentkereszt	3
Vértes			

²⁴² A következő falvakban rögzítettem az ünnepeket: Alsószölnök, Baj, Balf, Balatoncsicsó, Bakonygyirót, Bakonykúti, Bakonyjákó Bakonyháza, Bakonyoszip, Bakonyvárkony, Döbrönte, Csehbánya Csolnok, Fertőrákos, Ganna, Gánt, Hidegkút, Isztimér, Kimle, Levél, Lókút, Márkó, Nagytevel, Mór, Németbánya, Pornóapáti, Pustavám, Rábafüzes, Szár, Tótvázsony, Vaskeresztes, Várgesztes, Vértesacsa, Vértestolna, Vértessomló, Visegrád.

²⁴³ 1932:N:10: Burgenland:Balf.

²⁴⁴ 1924:N:10: Bakony:Lókút.

²⁴⁵ 1925:F:15: Gerecse:Csolnok.

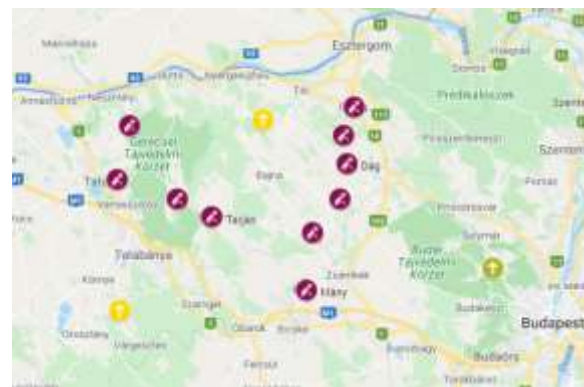
²⁴⁶ SZABÓ 2007, 466–468.o.

Csatka	3	Csatka	5
Bodajk	8	Bodajk	8
Mariazell	2	Mariazell	2
Lajoskomárom (evangélikus közösség látogatása)	1	Máriaremete	2
Celldömölk	4	Celldömölk	2
		Várgesztes	1
Bakony			
Csatárhegy (Szentkereszt „feltalálása”)	15	Csatárhegy (Szentkereszt „feltalálása”)	6
Csatka	22	Csatka	17
Bodajk	3	Bodajk	3
Celldömölk	2	Celldömölk (kis Mariazell)	5
Jásd-Szentkút	3	Jásd	3
Andocs	1	Andocs	4
Csehbánya	3	Csehbánya	3
Mariazell	2	Mariazell	4
Bakonybél-Szentkút	5	Sümeg	6
-	-	Devescer	1
-	-	Bakonybél	2
-	-	Pápakovácsi-Attyapuszta	1
Moson és Burgenland			
Mariazell	1	Csatka	1
Máriakálnok	2	Székesfehérvár- „Kaszap” (Prohászka Ottokár emléktemplom)	1
Győr	1	Pöstyén (Szlovákia)	1
Kópháza	1	Celldömölk	1
Mariazell	5	Mariazell	1
Gaas (Pinkakertes)	1	Eisenstadt (Kismarton)	1
Maria Bild (Máriakép)	2	Lockenhaus (Léka)	1
-	-	Vasvár	2
-	-	Maria Bild (Szentkút)	1
-	-	Szent Imre templom (Rönök)	1

Zarándoklatok Dunakanyarból (Mariazell nélkül)

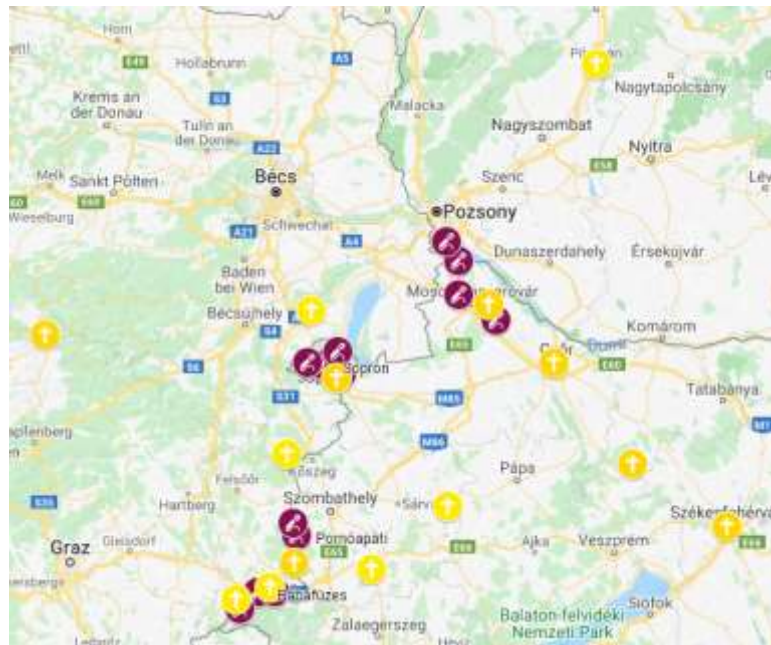
Zarándoklatok a Gerecséből (Mariazell nélkül)

Zarándoklatok a Vértesből (Mariazell nélkül)

Zarándoklatok a Bakonyból és a Balaton-felvidékről (Mariazell nélkül)

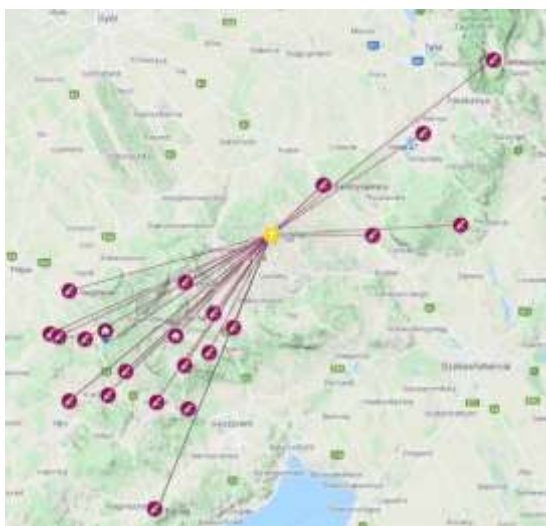

Zarándoklatok Nyugat-Magyarországról (Moson és Kelet-Burgenland)

Zarándoklatok, falvakra lebontva

Kiindulás	Zarándokhely
Nagymaros, Visegrád	Márianosztra
Barnag, Hárskút, Lókút, Olaszfalu, Zirc, Porva, Városlőd, Herend, Vértestolna, Kecskéd, Gánt, Pénzesgyőr, Bakonysárkány, Mór, Isztimér, Bakonykúti, Bakonyoszlop, Bakonygyirót, Hidegkút, Márkó, Csehbánya, Németbánya, Bakonyjákó, Nagytevel, Ganna, Döbrönte, Ajkarendek	Csatka
Vöröstó, Városlőd, Herend, Hidegkút, Balatoncsicsó, Márkó, Csehbánya, Bakonyjákó, Nagytevel, Ajkarendek	Csatárhegy
Olaszfalu, Isztimér, Bakonynána	Jásd
Városlőd	Devecseri prindl (forrás)
Csolnok, Tarján, Dág, Szomor, Dorog, Máriahalom, Mány, Baj, Dunaszentmiklós, Vértestolna, Vértessomló, Várgesztes	Péligődszentkereszt

Városlőd, Baj, Kecskéd, Vértesomló, Gánt, Mór, Márkó, Németbánya, Ganna, Döbrönte, Fertőrákos, Sopron, Brennbergbánya, Ágfalva, Pornóapáti, Rábafüzes	Mariazell
Herend, Márkó, Bakonyjákó, Nagytevel, Ajkarendek	Csehbánya
Herend, Hidegkút, Balatoncsicsó, Ganna, Döbrönte, Ajkarendek	Sümeg
Baj, Kecskéd, Várgesztes, Szár, Mór	Vértesomló
Kecskéd	Várgesztes
Kecskéd	Majk
Kecskéd, Vértesomló, Várgesztes, Szár, Gánt, Bakonysárkány, Isztimér, Bakonykúti, Bakonyoszlop, Döbrönte, Vértesacsa	Bodajk
Szár	Máriaremete
Mór, Isztimér, Márkó, Bakonyjákó, Nagytevel, Döbrönte, Fertőrákos	Celldömölk
Bakonynána, Hidegkút, Balatoncsicsó	Andocs
Csehbánya, Bakonyjákó	Bakonybél-Szentkút
Bakonyjákó	Pápakovácsi-Attyapuszta
Kimle, Rajka	Máriakálnok
Oroszvár	Győr
Fertőrákos, Sopron	Kópháza
Fertőrákos	Eisenstadt (Kismarton)
Vaskeresztes	Gaas (Pinkakertes)
Vaskeresztes	Lockenhaus (Léka)
Vaskeresztes, Pornóapáti	Vasvár
Rábafüzes, Alsószölnök	Maria Bild
Alsószölnök	Szentimre (Rönök)

Csátka zarándokközrete

Vértesomló, Várgesztes, Majk, Máriaremete, Péliföldszentkereszt, Márianosztra zarándokközrete

Csátárhegy, Jásd, Csehbánya, Devecser, Pápakovácsi és Bakonybél zarándokközrete

Celldömölk és Bodajk zarándokközrete

A legnagyobb Mariaszéplőbe tartó processziók

Moson és Nyugat-Magyarország zarándokkörzet

A zarándoklatok ideiglenes kimozdulást jelentettek a mindennapi milió világából egy magasabb vallási-szellemi szférába.²⁴⁷ Még az evangélikusok is jártak közösséglátogatásra. A más nemzetiségekkel való interakció is jellemző volt, amely a közösség önértelmezését is elősegítette a sztereotípiák által. Az alábbi négy részlet híven jellemzi a 43 narratív közlés lényegét; a szakrális központ szellemi fontosságát és a megismert nemzetiségek eltérő szokásait. A zarándokutak nemcsak vallási megújulást kínáltak, hanem vagyoni, gazdasági demonstrációk is voltak. Emiatt sok a pejoratív, lekezelő jellemzés.²⁴⁸ A nemzetiségek egymás mellett, de egymás tudtával tartották istentiszteletüket a búcsújáróhelyeken.²⁴⁹ A közlések az egyszerű résztvevőtől a *búcsúvezető*ig terjedtek.

„Annak ellenére, hogy evangélikusok vagyunk, néha elmentünk zarándokolni a krobót kópházi kegytemplomba. Apám ugye katolikus volt. Ez régen szokás volt. Ez egy Eszterházy kegytemplom volt.”²⁵⁰

²⁴⁷ SZABÓ 2007, 466–467.o.

²⁴⁸ 1925:F:15: Bakony: Városlőd. „Csatárra jártunk zarándokolni. Más nemzetiségűek nincsenek itt. [Kérdés] És a szentgáli magyarok? [Csönd] Cigányok nem jártak zarándokolni”.

²⁴⁹ 1919:F:16: Gerecse: Szomor. „Pélföldszentkeresztre jártam legénykoromban, a falu évente egyszer vagy kétszer ment. Vásár is volt. Minden nép járt oda, szlovákok, cigányok, magyarok, de mindenki elkülönülve tartotta a miséjét.”

²⁵⁰ 1948:N:15: Burgenland: Sopron.

„Először Bodajkra jártunk, állítólag ezt a korai keresztények csinálták, ez már az avar megszállás idején is itt volt és Árpádék átvették, s a svábok is. Közeledett egy sáskajárás és összegyűltek a piactéren és azt mondták, »édes jó istenem, felajánlunk egy zarándoklatot, ha megkíméled a falunkat«. S a sáskák nem mentek el, akkor a móriak újra összegyűltek és három napos zarándoklatot ajánlottak, nem volt jó az sem a Jóistennek és a sáskák tovább jöttek, elérték a falu határát és akkor felajánlották, hogy három nap oda, három nap vissza legyen a zarándoklat Celldömölkre. És akkor megfordult a sáskahad. Itt a móriak ennek emlékművet is emeltek, de ez a háború alatt tönkrement.”²⁵¹

„A fő hely [Péliföld]Szentkereszt volt, sokan jártak ide. Ezek ponyvás kocsival jöttek, itt megálltak, leszálltak, megvolt a szokásos helyük, ahol elszállásolták őket egy éjszakára. A környékről Budakesziről, Budaörsről, Soroksárról mentek oda. Sőt, szlovákok is jártak. Néha korán jöttek és a pap itt [Csolnokon] tartott misét [...] biztosan latin nyelven.”²⁵²

„Csatkára mentünk. Mindig megkértek, hogy jöjjenek zarándokolni, mert jól tudok énekelni. Volt, aki kocsival ment, s a gyalogosokat felszedték. Ez egy cigány búcsú. Nekem nem tetszett, olyan nagy zenebona volt: táncoltak, lakmározta, csodálatos húsokat szárítottak, ittak-ettek, kurjongattak. Ez egy kicsit megzavarta a vallásos érzést.”²⁵³

5.1.8. A gazdasági identitás fő eleme, mint az eltérő örökösödési rendszer

A hazai németek településcsoportjainak gazdasági előnye a német nyelvterületről hozott törzsöröklési rendszer volt. Ennek alapja az volt, hogy a föld egy kézben öröklődött, miközben a további leszármazottak kezébe szakmát, vagy pénzbeli kielégítést adtak a szülők. Ez a „módszer” gazdaságilag megerősítette a német falvakat és különösen a magyar falvakhoz képest, ahol felaprózódott a föld, egy ilyen kisebb parcellát meg tudott vásárolni egy német az örökölt pénzből is.²⁵⁴ Természetesen nem mindig volt elengedő ez az összeg, de több helyen a német faluközösségek növelni akarták a határaikat. 51 közlés szólt az öröklési rendszerről, 33-an számoltak be arról, hogy a faluban, vagy családjukban tapasztalták a törzsöröklési rendszert. Többen még a bajor eredetre is ráismertek, főleg az elűzés során szerzett igények alapján. A mentalitás szempontjából többféle megközelítést rögzítettem. Az alábbi közlésekben egy körív fedezhető fel. Az első közlés igazságtalannak állítja be ezt az öröklési rendet, s a közlő nem fogadja el, hogy faluközössége helyesen cselekedett volna ezzel a hagyománnyal. Ez főleg abból adódik, hogy a közlő még lányként Budapesten szolgált, s a polgári mentalitást projektálva hozta meg értékítéletét. Ebben nemcsak a paraszti életforma, de a faluközösség megkérdőjelezése is felfedezhető. A másik közlés a rendszer működését is feltárja. Sok interjúban megjelent a „nyugdij” funkciója. Ám a közölt részletben a szomszédos szlovák féllal való összehasonításban jelenik meg, forrásul szolgálva a gazdasági gondolkodásra. A harmadik közlés a hienc szokást tárja fel, ahol az öröklés része volt a

²⁵¹ 1929:F:14: Vértes: Mór.

²⁵² 1925:N:16: Gerecse: Csolnok.

²⁵³ 1924:N:17: Bakony: Lókút. SZABÓ 2007, 468–469.

²⁵⁴ Lásd: ANDRÁSFALVY 2011, 237–328.o.

„hegy”, a bortermelés színhelye, ahol szinte minden négyzetméternek értéke volt. Itt több föld arányos elosztása került előtérbe, ezért mindig nagyobb összegre volt szükség. A testvérének kifizetett pénzüsszeg „szent” volt, hiába volt háború, vagy más válság, akkor is fizetni kellett. Az összegek előteremtése miatt többen a tengerentúlra utaztak már az 1880-as évektől kezdve. A negyedik közlés erről tanúskodik, egyben átvezet a következő interakcióhoz, a „kanadázáshoz.” Az öröklési rendben nem volt területi jellegzetesség, vagyis a törzsöröklést szinte mindenhol tapasztaltam. Véleményem szerint ennek oka az, hogy a vizsgált korszakban a hagyományok változása volt jellemző.

„Voltak itt telkes gazdák ebbe az utcába, akik örökölték az apjuktól a földet. Ez nagyon igazságtalan dolog a faluban, hogy [...] például ebbe a házba volt nyolc gyerek, de az idősebb fiú volt az örökös, kaptak a többiek pénzt, stafírungot, de a földekből semmit. Amikor én lekerültem a férjemhez, akkor én csak egy üszőt kaptam és az anyósom meg is mondta, hogy »te vagy a szegény, én a gazdag.«”²⁵⁵

„Akkor még nyugdíj nem volt. Az öreg szülők átadták a gazdaságot a fiataloknak, de volt kikötés: hogy mennyi az övéké lakásból, a konyhahasználatból és megvolt, hogy évente mennyi gabonát kell adniuk a fiataloknak az öregek számára. Szedtek maguknak annyi tojást a baromfiaktól, amennyi nekik kellett... De egyben is maradtak a családban.[...] Ha volt gyerek is, akkor egy kapta a gazdaságot, de annak a többieket ki kellett fizetnie. [...] Megegyeztek, hogy mennyit fizet egy gyereknek pénzben. És annyit kellett... Ha nem is egy évben, de megvolt, hogy hány év alatt kell ezeket rendezni. Tardoson más volt a helyzet: ha volt neki öt hold földje, volt öt gyereke, akkor mindegyik kapott egy holdat. Na most a következő ötnek már csak egy-egy holdja volt, azt is elosztotta a gyerekei között. Úgyhogy voltak olyan földek, mint ez az asztal, ilyen széles csíkok. Volt rajta két sor krumpli. Annyira elosztották. És ők a bányából éltek. Aztán, ha nem ment jól a dolog, akkor eladták. A [Vértes]tolnaiak meg ráharaptak, fölvásárolták. Ha nem lett volna a háború, meg a kommunizmus, akkor a tardosi határ már ide tartozna.”²⁵⁶

„A testvéreket ki kellett fizetni, ezért mentek anyai nagyszüleim Amerikába. Egy otthon maradt és a többit kifizette. Aki otthon maradt, az kapta a földet. Egy kézbe került a vagyon, nagyon ritkán aprózták fel.”²⁵⁷

5.1.9. A távolsági munkavállalás emlékezete a 2. világháború előtt

Az Amerikában vállalt ideiglenes munka szinte mindenhol jellemző volt. Mivel az előző fejezetben ismertetett statisztikai kérdéssorban már megmutatkozott, hogy nagyarányú volt a rokonságokban a messzi tájakra történő munkavállalás, ezért releváns kérdésnek tűnt, hogy a vajon a gazdasági identitás része volt-e a más kontinensre való kivándorlás.

A bakonyi falvak egy része kis határral, s alacsony aranykoronával rendelkező községek voltak, melyek nem tudtak terjeszkedni, csak ha a szomszédos faluban vásároltak földet. Az észszerű

²⁵⁵ 1928:N:17: Dunakanyar: Szendehely.

²⁵⁶ 1928:F: 15: Vértes: Vértestolna.

²⁵⁷ 1932:N:10: Burgenland: Alsószölnök.

gazdálkodás ellenére mégsem tudtak annyi pénzt termelni, hogy birtokot tudjanak vásárolni, ezért többen kivándoroltak Amerikába, s több éves munkával megkeresték a pénzt.²⁵⁸ Többször előfordult, hogy a kivándorolt és pénzkereső fiú úgy fizette ki testvérét, hogy már amerikai, vagy kanadai állampolgárként vásárolta meg a földeket. Ez később, az elűzés időszakában komoly gondot okozott a végrehajtó hatóságoknak. Az amerikasok több bakonyi faluban emlékművet, keresztet is finanszíroztak.²⁵⁹ 37 közlésben szerepeltek ezek a munkavállalások. Az első közlés – hasonló elbeszélésekkel együtt, amely érvényes lehet Csolnokra, Alsószőlnökre, vagy Lókút környékére is – az említett faluközösségi terjeszkedést írja le, egyúttal a jelenségre hívja fel a figyelmet. A második közlés szintén a kis határral rendelkező község lakóinak mentalitását vázolja fel. Annak ellenére, hogy ezek az emberek elvándoroltak, csak részben szakadtak ki a családi és a faluközösségből, lévén, hogy saját nevükre vették a földeket és kintről segítették a családokat. Ezek a kötelek évtizedekig éltek és meghatározták a család kapcsolati rendszerét. A harmadik közlés pedig azt a sajátosságot írja le, ahogyan a földek az amerikasok nevére kerültek.

„Apám és anyám kétszer volt Amerikába’. Itt nem volt olyan ház, ahonnan a fiatalok nem jártak volna kint. Ez az 1908/09-es évben volt. Apám és anyám, mint legény és lány mentek ki először és 1911-ben jöttek haza. Mikor a herendiek bejöttek, egy négyszögölnyi területük se volt, minden a szentgáliaké²⁶⁰ volt, akik nemesek voltak és tőlük vették meg. Mert a [szent]gáliak királyi vadászok voltak, tiszta magyar falu volt. Mindent Mátyás királytól kaptak; a Balatontól Bakonybélíg tartott a határuk. A szüleim másfél évig voltak kint, anyám villanylámpagyárba dolgozott, ahol villanykörtét csináltak, ez New Yorkban volt. Wolfram szálat rakott a körtékbe. Apám először borpincészetben dolgozott. Mikor hazajöttek, akkor megházasodtak és újra kimentek, de aztán anyám állapotos lett, de még hét hónaposan is dolgozott. Mondták neki, hogy itt a gyárban csak lányok dolgozhatnak. Behívták, megkérdezték mióta állapotos, bevallotta és hát el kellett hagynia a munkát. A bátyám ott született kint és ő amerikai állampolgár is lett, és amikor erősebb lett a gyerek, akkor a mama nyitott egy kifőzdét. Munkások részére ebédet főzött, nem klasszikus kifőzde volt. Apám ekkor ollógyárban köszörült. Mint mondtam, itthon nem volt egy négyszögölnyi föld sem, a fiatalok Amerikába mentek, küldték a dollárokat, itthon az öregek vették a földet, főleg a szentgáliaktól. Ezek mulattak, és ha elfogyott a pénzük, akkor eladtak egy darabot a földjükből és a svábok megvették. Apámék hazajöttek, vettek földet és a többi pénzt berakták a takarékbba kamatozni. Kitört a háború és édesapám elment a háborúba, négy évig a 14-es gyalogezrednél volt hadosztálypénztáros.”²⁶¹

„Olyan ház nem volt Bakonykútiban, ahonnan ne mentek volna ki Amerikába dolgozni a ’20-as évek előtt. Ahol hat-hét gyerek volt, ott a legidősebbek kimentek. A nagymamám is kiment egy évig, de többen ki is települtek. Ő mesélte, hogy egy hétig mentek hajóval.”²⁶²

²⁵⁸ Ez természetesen a többségi magyar, sőt más etnikumok társadalmára is jellemző volt, nemcsak ezen időszak alatt, hanem a 1899-as évektől kezdve eltérő intenzitással, de folyamatosan zajlott. Vö. SEEWANN 2015, 85–86.o.

²⁵⁹ Például VERESS D. 1996 79–82.o.

²⁶⁰ *Szentgál*, község Veszprém megyében, a Veszprémi járásban. A lakosok nemesi előjoga 1328 óta volt folyamatos.

²⁶¹ 1921: F: Reflexív: Bakony: Herend.

²⁶² 1927: N: 18: Bakony: Bakonykúti.

„Apám testvére Amerikába ment. Apám és a fivére ketten laktak egy házban és a szüleik egy másik házból vettek egy felet. Apám testvére azt mondta, hogy ő elmegy Amerikába és megkeresi a fél háznak az árát és odaadja. Apjuk is beteg volt és emiatt is kellett a pénz. Elküldte a pénzt a házhelyhez és így az ő nevére került, de a bátyja azt mondta, hogy »ez a Krisztináé, az anyámé lesz«, de nem íratta át, ezt később nem tudták elvenni. Ő nem jött vissza. Ezt a házat én kaptam.”

263

Az észak-dunántúli németek faluközösségi rendszere határozta meg gondolkodásukat és mentalitásukat: *közösségükön belül nyitottak, de azon kívül zárkózottak voltak.* Csak a gazdasági megfontolások miatt bővítették köreiket. Ez a mentalitás sokszor eltért a más etnikumétól – például a magyarságétól – és nem ritkán konfrontációt is okozott, amelyről a következő fejezetben részletebben írok.

Viszont ez a gazdasági mentalitás óhatatlanul felveti a kérdést, hogy milyen dimenziókban mozgott ez a „gyarapodási identitás”? Mely nemzetiségekhez milyen viszony fűzte a németeket és ami a legfontosabb, mely gazdasági szektorokban integrálódtak a németek. A következőkben ezt próbálom elemezni a közlések alapján.

---

²⁶³ 1922: N: 10: Bakony: Nagytevel.

5.2. A szocioökonómikus integráció emlékezete

A 2. világháború alatt a német kérdés prosperitása hatványozottan került a közbeszéd elé. A *Volksbund* tematizálta a közvéleményt, amelynek középpontjában valós konfliktusok, például az iskolai oktatás, a kultúrszervezetek kérdése állt. Már az identitás elemzéséből is kiderült, hogy a vizsgált német falvak sok szempontból zárt faluközösségek voltak. Ez alól persze több kivételt találtam – például a nyugati határszélen –, de az leszögezhető, hogy ez a nyitottság csak gazdasági téren mutatkozott meg. A képet viszont árnyalni szerettem volna, ezért hosszabban vizsgáltam az integráció kérdését, elsőként a *nemzetiségi együttélés kérdését*.

5.2.1. A nemzetiségi integráció emlékei: együttélés a nem németajkúakkal

A vizsgált német falvak vagy a többségi magyar településhálózatba beékelve, vagy pedig más nemzetiséggel szomszédságban (magyar, vend, horvát, szlovák) élt. A „Mi” és az „Ők” elhatárolódása nemcsak egy nemzeti elbeszélésnél fontosak, de a csoportidentitás szempontjából is érvényesek. Ennek egyik legerősebb összetevője a vallási elkülönülés. Egy kivétellel, a vallási csoportok elszeparálódtak egymástól. Ez különösen az evangélikus és katolikus németiség együttélésénél mutatkozott meg (Nagybörzsöny, Pusztavám). Ha eltérő etnikumok felől érdeklődtem, sokan a más vallásúak felsorolásával válaszoltak. 181 közlés született – vagyis egyes interjúalanyoktól több is –, melyek szerint a községekben egy vagy több nemzetiség is élt. 14-en más vallásúakat is felsoroltak, 51-en a zsidókat nevezték meg, 40-en a cigányokat, 36-an a tótokat (szlovákokat), 25-en pedig a magyarokat emelték ki. Nagybörzsönyben egy közlő „sváboknak” nevezte a katolikus németeket. Mosonban és Kelet-Burgenlandban 14-en *krobót*, vagyis horvát és szlovén (vend) nemzetiséggel éltek együtt (vagy annak közelében).

Összesen 104 közlés tanúskodott a „más” nemzetiségűekről és jellemzésükről. Általában *foglalkozásuk és eltérő munkakultúrájuk alapján jellemezték őket*. Csak ezek után jött a nyelv kérdése. Itt azokat emelték ki, akik megtanulták egymás nyelvét.

A „tótok”, vagyis a szlovákok Nógrádtól a Bakonyig több településen, elszórtan éltek. Nógrádban mérségetéssel, napszámos munkával jellemezték őket,²⁶⁴ megemlítik, hogy szép a viseletük,²⁶⁵ de sokkal szegényebbnek látták őket önmagukhoz képest. A hazai, vidéki német mentalitás egyik eleme volt, hogy a szegénységet a szorgalom hiányából vezették le. A nemzetiségeket is ez alapján, vagyis a munka alapján ítélték meg. Ez a sztereotípiát a saját közösségen belül is működött. A szlovákokat így több helyen bányászokként (gúnynévvel kregácsokként), szénégetőkként, mérségetőkként emlegették. Azokon a helyeken, ahol a földművelés soványabb megélhetést adott a családoknak, ott halványabb ez a megkülönböztetés (pl. a Vértesben és a Bakonyban) Előfordult, hogy nem a munkakultúrában, hanem a későbbi sorsokban mutatkozik meg a megkülönböztetés. Ugyanis *a szlovákok a kommunista időszak alatt is*

²⁶⁴ 1926: N: 18: Dunakanyar: Szendehely.

²⁶⁵ 1937: N: 8: Dunakanyar: Szendehely.

intézményesítetten (iskolákban, hivatalokban) használhatták a nyelvüket, szemben a németekkel. A Gerecsében így látták ezt a helyzetet:

„*Én nagyra becsültem őket. Dolgoztunk, zenéltünk együtt a környékbeli szlovákokkal. Mai napig összejárok egy ilyenekkel. Ennek az országnak az volt a szerencséje, hogy itt voltak a szlovákok és a svábok, két szorgalmas nép. [...] A tótoknak később is szabad volt beszélniük [anyanyelvükön], nekik nem volt tiltott, minket megbélyegeztek.*”²⁶⁶

„*Az itteni szlovákság és a németiség egy speciális dolog. A tardosi szlovákok ebből kilógnak, mert bányászok voltak. A többiek erdővel foglalkoztak, szenet égettek. Ez megmaradt. Aki lumpen, az a kregács és a lipták. Ez volt a nevük: Augusztá, – Rákosi, – később Rákóczi–telepen laktak. Ezek nem németek voltak, hanem »kratofilnak« hívták őket. Négyes házakban laktak, szoba-konyhában. Az 1800-as évek végén jöttek. [...] A bányában mindenki egymásra volt utalva és ebből adódott ez a nemzetiségi kibékülés, nem volt »hülye tót«, »hülye sváb«, hanem az volt, hogy bányász és munkatárs.*”²⁶⁷

„*Csetényen*²⁶⁸, *Szápáron*²⁶⁹ is laktak tótok, ezek is földművesek voltak, hát nem volt soha rossz viszony. Dudarról és Csetényből jöttek ide legtöbbször szarvasállományt venni. Mészégetők is voltak, de a svábok is csinálták ezt az erdőben.”²⁷⁰

A cigányokra is érvényes volt ez a kiegyenlítődés, bár a faluközösségnek ők sem voltak a részei, de több község határában éltek romák. A töréspont sok helyen ott ragadható meg, hogy a háború után a községekbe érkező cigányok nem rendelkeztek azoknak a mentalitásával, akikkel korábban együtt éltek. Az általános vélekedés az volt, hogy a „cigány és sváb nem él meg egy helyen”. Ennek ellenére több közlés született arról a háború előtti „zenész cigányokról”, akik a búcsúra jöttek,²⁷¹ vályogvetőkről,²⁷² vasasokról,²⁷³ fafaragókról, teknőkészítőkről.²⁷⁴

„*Cigányok? Német helyen nem laknak cigányok, horvát helyen igen. Horvátlövő,*²⁷⁵ *ott horvátok laktak, Vaskeresztes megint német falu, Felsőcsatár*²⁷⁶ *megint horvát. Cigányok jöttek, egy lóval, egy asszonnyal, egy kutyával. Egy-két család. Elmentek a bíróhoz, kértek szállást, az megmondta melyik családhoz mehetnek és az istállóban aludhatnak, mert ott télen is meleg volt. Voltak köszörűs cigányok, vályogvető, foltozó és drótos cigányok. Egy-két napig itt voltak, aztán mentek tovább, mindent megcsináltak, kaptak érte pénzt, vagy ételt. A horvátokkal jóban voltunk, de házasság nem volt, se a magyarral, se a horvátal, inkább Ausztriával.*”²⁷⁷

---

²⁶⁶ 1939:F:5: Gerecse: Csolnok.

²⁶⁷ 1937:F:6: Gerecse: Csolnok.

²⁶⁸ Csetény, község Veszprém megyében, a Zirci járásban. Dudar, Bakonyoszlop és Bakonyháza községektől keletre.

²⁶⁹ Szápár, község Veszprém megyében, a Zirci járásban, Csetény szomszédságában kelet felé.

²⁷⁰ 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop.

²⁷¹ 1926:F:14:Vértés: Szár.

²⁷² 1927:N:10:Vértés: Szár.

²⁷³ 1927:N:10:Vértés: Gánt.

²⁷⁴ 1923:N:21: Bakony: Isztimér.

²⁷⁵ Horvátlövő, község Vas megyében, a Szombathelyi járásban, Vaskereszttestől délre.

²⁷⁶ Felsőcsatár, község Vas megyében, a Szombathelyi járásban, Vaskereszttestől északra.

²⁷⁷ 1930:F:10: Burgenland: Pornóapáti.

„Csatkán nagyon sok cigány volt, de a mi falunkban is. A téglagyárba jártak dolgozni Homokbögödére.²⁷⁸ Vályogházban laktak. Szorgalmasak voltak, mert később a térszében is dolgoztak. A Székeli bácsi a teknőket csinálta, a fia, a Feri, az folytatta. Két család volt csak.”²⁷⁹

A magyar nemzetiségűeket szintén a munkakultúra alapján ítélték meg, azzal a különbséggel, hogy nemesi gögöt is tulajdonítottak a mentalitásuknak. Ez legfőképpen azokon a területeken volt érvényes, ahol nagyobb református közösség élt, több faluban a községen belül is. A veszprémfajszai németek nem voltak túl jó véleménnyel a szomszédos Nemesvámos²⁸⁰ lakóiról, akiket lustáknak tituláltak, mert nem ülték meg az ünnepnapokat, hanem inkább úgy dolgoztak, ahogyan nekik tetszett.²⁸¹ Ezek a feszültségek más tájegységeken is kijöttek; Tarjánban „Patópáloknak”²⁸² nevezték a környék református és török időket is túlélő magyar közösségeit, Herenden pedig a szentgáli kálvinistáknak rótták fel, hogy nemeseknek képzeltek magukat. Itt a feleségek elvárták, hogy „nemzetes asszonyoknak” szólítsák őket.²⁸³ Máriahalmon pedig a szomszédos únyiak²⁸⁴ elől zárkóztak el a németek.²⁸⁵ A közlésekből sok helyen azt lehet kiérezni, hogy a magyar kismemes földje, a többi nemzetiséggel ellentétben, olyan „áru” volt, amit a magyarok nem becsültek és inkább túladtak rajta. Ahol egy közösségben éltek, ott is a különböző szokásaik elválasztották őket egymástól: a vértessacsi németeknek feltűnt, hogy a református magyarok mindig más faluból házasodtak, nagy a rokonságuk, míg a németek a falun belül kötöttek házasságot. Ez a magyar közösséget gyengítette, a németet erősítette. Nagyszámú volt a falvakban élő közigazgatási dolgozók (tanárok, jegyzők) megnevezése, akik szintén magyarok voltak.²⁸⁶

Az igazi konfliktus azonban azokon a területeken mutatkozott meg, ahol a németek innovatív térszerzése évszázadok óta a magyarság rovására nőtt. A veszprémi püspök, Padányi Biró Márton és az Esterházyak Komárom-Esztergom megyei betelepítési akcióinak egyik motivációja a katolikus térnyerés volt. Emiatt évszázados elzárkózás volt egyes községekben, amely meghatározta a falu későbbi sorsát is.

„Fele német, fele magyar volt, különböző csoportoknak vannak nézetei, itt a betelepítés óta ment a harc egészen '45-ig. Az igazi oka az volt, hogy a frank-német szorgalmas volt és pillanatok alatt megszerezte a földet. A mai felfogás azt mondja, hogy a török jobban kedvelte a protestánsokat, mint a katolikusokat. Ez egy féligazság. Nagyon nagy ellentét volt a háború előtt is.[...] Háború után készült egy tanulmány, a Valóságban [folyóiratban] jelent meg 1947-ben, Svábvilág Balatoncsicsón [címmel], abban átvesszi, hogy a svábok hogyan vették meg a földeket a magyarok elől. Ez mind igaz, de engedték meghallgatni a másik félt is. Az itteniek élehetetlenek voltak,

²⁷⁸ Homokbögöde, község Veszprém megyében, a Pápai járásban, Nagytevel keleti szomszédja.

²⁷⁹ 1929:N:12: Bakony: Nagytevel.

²⁸⁰ Nemesvámos község Veszprém megyében, a Veszprémi járásban. Veszprémfajsztól északra fekszik.

²⁸¹ 1932:N:13: Bakony: Veszprémfajsz.

²⁸² 1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján.

²⁸³ 1943:F:10: Bakony: Herend.

²⁸⁴ Úny, község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban. A falu Dággal, Piliscsabával, Tinnyével, Máriahalommal határos.

²⁸⁵ 1934:F: 8: Gerecse: Máriahalom.

²⁸⁶ 1934: N: 5:Burgenland: Alsószölnök: „A magyarok a tanítók voltak, meg a jegyző, az orvos, az értelmiségi. De értették a másik két nyelvet is.[...] Nagyon jól kijött a három nemzetiség, még házasodtak is egymással, ha volt szerelem.”

mindent felvásároltak. Amikor idejöttek a németek, rögtön kőházakat építettek, a magyarok pedig csak paticsházakban laktak. Itt kezdődött az egész. Nem is házasodtak, az első házasság magyar és német között 1946-ban történt. Az 1920-as években évente kellett új papot küldeni a veszprémiéktől, mert ha magyar jött, akkor a sváb üldözte el, ha német jött, akkor a magyar. Templombezárások is voltak. A »füves pap«²⁸⁷ – aki Halimbára került, az 1930-tól 1935-ig volt itt is –, azt mondta, hogy »a svábok még ne is köszönjenek egymásnak úgy, hogy G'lob' sei Jesus Christus«. Annyira magyar volt.[...] Egyedül a falu piactere, az volt közös, meg a ringlispil, mert az a cigányé volt és az tudott németül és magyarul is.«²⁸⁸

„Mi voltunk az utolsó ház, itt svábok laktak, lefelé pedig magyarok. Mi katolikusok voltunk, ők reformátusok. Egy-két katolikus és németajkú lakott a falu alsó felében, vagy Magyarbarnagon. Amikor felvonulás volt, akkor csak idáig jöttünk el, nem mentünk át a református környékre. A kívülállók azt mondták, hogy mi nagyon rosszban vagyunk a magyarokkal, de én nem erre emlékszem és édesapám se. Csak páran azt mondták róluk, hogy csámpásan szántanak. Testvéreimmel református barátnőink voltak.»²⁸⁹

Végül az utolsó nagyobb nemzetiség, amellyel integrálódva éltek a németek, a horvátok voltak. Közülük is sokan csoportidentitással rendelkezett, leginkább Kelet-Burgenland és Moson vidékén éltek együtt horvátok a németekkel. Legtöbbször *krobótnak*, Alsószölnökön és környékén a szlovén közösséget *vendnek* nevezték. E nemzetiséggel a munkamegosztás harmonikusabbnak tűnt, bár a vallási és házasodási elszigetelődés, a munkakultúrák különbsége ehelyütt is megjelent. Az alábbi idézetekben ez az ív látszik: a horvátkimlei milióban még kettős mentalitású a közösség, Sopron környékén azonban már rendszeresebb a gazdasági kapcsolat (napszámosság és kereskedés).²⁹⁰ A Pinka-vidéki hienc falvakban újra elkülönülés figyelhető meg, míg a Vend-vidéken a két nemzetiség (vend és német) egy közösségben élt.

„A horvátokkal a viszony olyan volt, hogy ők azt mondták ránk, hogy »Magyarkimlére jut minden«. Mindenki minket szeret, a horvátokat meg nem.»²⁹¹

„A kópházai horvátok úgy kerültek ide, hogy a török hadjáratok után az elnéptelenedett községekbe ide hozták őket. Jó viszony volt velük, botokkal vonultunk ki és verekedtünk velük. Vagy »die Kroaten«-nek, vagy »krobótoknak« hívtuk őket, ez tájszólás. Még a magyarok is átvették.»²⁹²

„Magyar a pap, a tanító volt, a többi vend és német. Itt csak katolikusok éltek. Mindenki szorgalmas nép volt. Itt Batthyányi-uradalom volt. Jobban németül és magyarul beszéltek, de vendül is. [...] A vendekre a Volksbund is rászállt. Pár cigány is lakott, koldultak és napszámba jártak, de

²⁸⁷ Dr. Szalai Miklósról értesít (1902, Békés–1990, Halimba) Szentelték: Veszprém, 1926. Káplán Lesencetomaj 1926–1927, Murakeresztúr 1927–1928, Pápa 1928. Teológiai tanár és prefektus Veszprém 1928–1930. Adminisztrátor Balatoncsicsó 1930–1931. Plébános Balatoncsicsó 1931–1935. Adminisztrátor Ácsteszér 1935–1941. Plébános Bakonyszombathely 1941–1947. Kerületi esperes 1941. Plébános Halimba 1947–1962. Nyugalomban 1962. Lásd: PÜSPÖK URAT, 2018. 460.o.

²⁸⁸ 1935: F: 10: Bakony: Balatoncsicsó.

²⁸⁹ 1943: N: 8: Bakony: Barnag.

²⁹⁰ 1932: N: 11: Burgenland: Balf. 1939: N:6:Burgenland: Sopron.

²⁹¹ 1932: N: 12: Moson: Kimle.

²⁹² 1927: F: 11: Burgenland: Balf.

*tiszteltük őket, mert a gyerekeik jártak a leventébe és az iskolába is. A bátyám nagyon jóban volt velük, még cigányul is megtanult.*²⁹³

A válaszokban feltűnt, hogy többségében a környék népességét ismerik a németek, ezért rákérdeztem a szomszéd faluval kapcsolatos viszonyokra is. Ott, ahol nyelvszigetet képeztek a németek, összetartóbb volt a két falu közössége, máshol inkább az elszigetelődés volt jellemző. Ennek ellenére egymás ünnepeire (főleg búcsúkra) átjártak, de a verekedés állandó volt. Ez az elbeszélésekben inkább természetes kakaskodásnak, erőfitogtatásnak tűnt, mint valódi konfliktusnak. 39 közlést sikerült rögzítenem ezzel kapcsolatban és valamennyi ezt tükrözi. Igazi rokonjárások és a tágabb településhálózat ismerete csak a hienc falvakban fordult elő.

*„A szomszéd Ausztria volt, de mi bátran átmentünk Weichselbaumba,²⁹⁴ ott volt a patika.[...] Felsőszölnök²⁹⁵ érdekes volt, őket úgy hívtuk, hogy »a répasok«, mert summások voltak. Mindig énekeltek vendül, ha a vonatra mentek. Csodálatosak voltak. Más népek voltak ők és másképpen is éltek: spórolósok voltak. Inkább nem ettek, de a lányuknak a stafirungot, azt összehozták. Ott már osztrák szokások is voltak, például a főzéseknél.*²⁹⁶

A gazdasági-rokoni kapcsolatok egyik intézménye volt, hogy többször *gyermeket cseréltek* a családok. Így megtanulták egymás nyelvét is. Ez a szokás leginkább a 19. században volt érvényes, de 11 közlőm is beszámolt hasonló eseményről.²⁹⁷ Ennek két fajtája volt: *a munkalapú csere, illetve az adoptálás*. Nagybörzsönyben, Pusztavámon, Vértestolnán, Kecskéden, Várgesztesen, Isztiméren, Kimlén, Levélen, Balfon, Fertőrákoson ismerték ezt a módszert a magyar nyelv elsajátítására. Az első közlés egy jellemző példája ennek az interakciónak. A második kevésbé jellegzetes, de elfogadott szokásként említeni. Ez a már említett családon belüli adoptálás esete volt. Több községben is találkoztam ezzel a specifikus családi jellegzetességgel, de csak Mórton és Fertőrákoson²⁹⁸ sikerült narratív közlést gyűjtenem.

*„A gazdagoknál szokás volt, hogy a gyerekek el lettek cserélve Csákberénybe,²⁹⁹ hogy annyit tudjanak magyarul, hogy katonának el tudjanak menni és megértsék a parancsokat.*³⁰⁰

„Az én édestestvérem az én mostohaanyám volt. Az a helyzet, hogy későn születtem és anyám beteges volt, ezért engem nem anyám és apám nevelt, hanem a testvérem, akinek viszont nem volt gyermeke. Így egyeztek meg, hogy átvesz. Ezért én [nem ezen a néven] születtem, de felvettem a nővérem férjének nevét. De a gyámhatóság csak akkor engedte, amikor 1951-52-ben elmentem dolgozni. Ők úgy neveltek, mint a szüleim, de én tudtam, hogy kik a szüleim és ki a testvérem. Amikor

²⁹³ 1932: N: 12: Burgenland: Alsószölnök.

²⁹⁴ *Badafalva*, 1921-ig Magyarországhoz tartozott, ma Ausztria határfaluja. Alsószölnök mellett a Rába túlsópartján fekszik.

²⁹⁵ *Felsőszölnök*, kisvárosias jellegű község Vas megye Szentgotthárdi járásában, az osztrák–szlovén–magyar hármashatár mellett, Magyarország legnyugatibb települése, Alsószölnöktől 7 kilométerre délnyugat felé.

²⁹⁶ 1934: N: 7: Burgenland: Alsószölnök.

²⁹⁷ SEEWANN 2012, 116.o. ANDRÁSFALVY 2011, 360–361.o.

²⁹⁸ 1938: N: 5: Burgenland: Fertőrákos: *„Az egyik nővéremet anyám nővére elvitte osztrákba. Mert anyám nővérenek nem volt gyermeke, meddő volt és emiatt lányaként magához vette. Iskoláztatta, nevelte, de végig tudta, hogy ki az anyja.*”

²⁹⁹ *Csákberény*, község Fejér megyében, a Móri járásban, Mórral szomszédos délkeleti irányba.

³⁰⁰ 1930:F: 11: Vértes: Pusztavám.

*a kitelepítés volt, mindketten megúszták, de apámhoz és nevelőapámhoz is telepések érkeztek. Nem haragudtam a szüleimre, nem tehetett róla anyám, hogy olyan idősén születtem. Jó viszonyunk volt.*³⁰¹

5.2.2. Gazdasági integráció emlékezete a 2. világháború előtt

A trianoni Magyarországon élő németek területi megoszlását erősen befolyásolta az asszimiláció. Például Nyugat-Magyarországon (számunkra burgenlandi területeknek aposztrofált kultúrtáján), Sopron, Moson, Vas megyékben 65.240 német maradt, ez a szám 1930-ra 53,409 főre csökkent. A Bakony, Gerecse, Vértes, Pilis, Budai-hegység (Budapesttel együtt) vidékein a németesség 39,6 %-a élt. Az előbb említett területen 1930-ban ez a szám 11,2% volt. A legnagyobb, németek által lakott város Sopron (41,6%), Kőszeg (19,8%) és Magyaróvár (14%) volt, az általam vizsgált területen. Országosan 292 községben haladta meg a németesség száma az 50%-ot, ebből 134 Baranya és Tolnán kívüli, 12 megyében oszlott el. A németek 66%-a élt olyan községben, ahol a számuk magasabb volt, mint a vele együttélő, többségében magyar népességé.³⁰²

A foglalkozási adatok szempontjából 1930-ban a bányászatból, az iparból és a kereskedelemről megélő németek aránya megegyezett a magyarokéval. Vagyis ez az arány magasnak mondható. Hasonlóan magasnak mondható a birtoktulajdonság. Az 1930. évi foglalkozási adatok alapján a németek 55, 4%-a az agrárlakossághoz tartozott (országos adat: 50,79%). Az 5 és 50 kat. hold közötti birtoknagyságon gazdálkodó németek aránya magasabb volt a magyarokénál, de többi nemzetiségénél is. Jelentős volt az eltérés a 10-20 kat. holdas birtoknagyság esetében: 7,34% Sőt a nemzetiségek közül az 50-100 kat. holdon gazdálkodók aránya a német nemzetiségnél említésre méltó: 1,08 %.³⁰³

Az észak-dunántúli németesség közösségei a „munkán” keresztül definiálták magukat. Ám kérdéses volt, hogy milyen munkát, milyen elosztásban végeztek. Természetesen itt sem tudtam pontos adatokat felvenni, de megpróbáltam különbséget tenni a foglalkozások és azok minősége között. 120 narratív jellemzést sikerült így is gyűjtenem, melyek némiképpen árnyalják a statisztikai adatsor jellegét, immár több generációra kivetítve az eredményeket. Az alábbi táblázatban foglaltam össze a közléseket:

---

³⁰¹ 1936:N:7:Vértes: Mór.

³⁰² TILKOVSKY 1978, 357–358.o. Az 1920-as adatokat és társadalmi rétegződést lásd BELLÉR 1975, 84–94.o.

³⁰³ Adatokat lásd: TÓTH, 2021 251–252.o. További adatok BELLÉR 1981, 146–147.o.

A családok foglalkozása

Mezőgazdaság (jellemzője szerint)							Ipar					
Mennyiség (k.h.)	Mezőgazdasági munkás	Állattenyésztés	Gyümölcsstermesztés			Gabona/ Zöldség	Piacolásra termelt	Háziparos		Gyárilpar	Bányász	Vasutas
			Szőlő- bor	Diós, szilva barack stb.	Egyéb			Önálló	Alkalmazott			
25 és fölötte		12	3	2		13	4					
20-25		5	4	1		5	3					
10-20		10	3	1		9	2	2	1			
10 és alatta	4	15	4			7	1	13	6	5	17	1
Nincs adat	1	2	1	1		2		3	1		2	1
Nem volt	1					1		5	2			
Jelenleg is földműves (v. a család)		2	2		2	5			1			

Foglalkozási megoszlás a kultúrtájak szerint

Mezőgazdaság						Ipar					
Kultúrtáj	Mezőgazdasági munkás	Állattenyésztés	Gyümölcsstermesztés		Gabona/ Zöldség	Házipar		Gyárilpar	Bányász	Vasutas	
			Szőlészet /Borászat	Egyéb		Önálló	Alkalmazott				
Duna-kanyar		1	3		3	1	1			1	
Gerecse		1	1	1	2	5	1	3	5		
Vértes	2	3			9	6	1		9		
Bakony	4	27	4	1	22	3			2		
Moson		1				2	1			1	
Burgenland		1	6		1	4		2	1		

A táblázat alapján látszik (a tájegységi lebontásban is), hogy leginkább a középparaszti réteghez tartoztak a németek, s jelentős számú legelővel rendelkező állattartásuk is volt. A 25 hold és azon fölötti birtokkal rendelkező gazdák száma is szignifikáns: 25 családot tesz ki, főleg a kisalföldi régióban vagy a különböző hegységek alján fekvő falvakban (Vértesacs, Pusztavám, Baj). Még az iparban dolgozóknak is fontos volt az öfenntartáshoz szolgáló néhány hold és a konyhakert. Így például egy tarjáni bányásznak is volt 13 holdja, csakúgy, mint a városlódi edénygyári munkásnak nyolc holdja. Megjegyzendő, hogy a már jóval a kommunista időszak előtt is „kétlaki” életet élt ez a társadalmi csoport. Az alábbi részletekben a legjellemzőbb közléseket emeltem ki. Valamennyien megadták a gazdálkodás minőségét és mennyiségét. Az idézetek reflektálnak egymásra, hiszen szándékosan egy kisebb és egy nagyobb határral rendelkező község képviselőjét emeltem ki. A falvak önellátók voltak, a mezőgazdasági műveleteket a rokonság kalákában végezte.

„Itt burgonya termett, mivel ezt a földet az erdőből lehetett elvenni, s erre volt csak alkalmas. Minden házban volt részes burgonya. Ebből lehetett a disznókat etetni. 31 és fél holdunk volt. Az sok, kulákok is

lettünk. Állattenyésztés tartozott hozzám: marha, hízó, baromfi. Itt négy aranykoronástól harmincig voltak telkek. Ez a Séd³⁰⁴ partján volt, vannak lapos földjeink és agyagosak is. A magaslatoknak kavicsos talaja volt. Négy hektár erdőnk is volt.[...] Klasszikus norfolki négyes szerint dolgoztak a parasztok: trágyázás, kapások, tavaszi vetés, árpa, vörös here, búza, utána előlről kezdődött. Gyümölcsös kétezer négyszögöl volt. Általában két ló, két ökör, három-négy tehén, annak szaporulata, növendék üsző, növendék bika, anyakoca, malacai, süldő, hízó, tyúk, liba kacsá tett ki egy állatállományt. Ezeknek egy részét télen helybelieknek adtuk el.”³⁰⁵

„Még a nagyapám is földműves volt. 38 holdunk volt, természetünk búzát, rozst, árpát, kukoricát, amit kellett az állatoknak és az embernek. Ezt mindjárt el is adtuk itt a faluban azoknak, akiknek kevesebb földje volt. Itt érte megvenni, de volt olyan is, aki ledolgozta.[...] Két lovunk, csikónk, ökrünk, teheneink, borjunkt, üsző és hízóink voltak. Lovakkal csépeletünk, mindenünk volt hozzá: eke, borona, henger.[...] Borunk is volt, de azt a kocsmárosoknak adtuk el, akik házhoz jöttek, kóstoltak és az a hordó, ami tetszett nekik, azt elvitték, megvették.”³⁰⁶

„35 hold földünk volt. [Vértes]Tolnán voltak 14 holdas, 28 holdas parasztok és a zsellérek, akiknek két-három holdjuk volt. Ha 28 holdnál több földje volt valakinek, azt már hozzávásárolt földek voltak a tardosi határból. Akkor jól ment itt a bányá, ezek [a tardosiak] a bányába mentek dolgozni és a svábok egyben tartották a gazdaságot. Apámnak már csak 14 holdja volt, mert ők elosztották az öccsével [a földet], meg hát pár holdat adtak a lányoknak is. Búzát, árpát, kukoricát, krumplit és takarmányt természetek. Gyümölcsös is volt. Volt két lovunk, hozzá minden évben született csikó, amit eladtunk. Leginkább két tehenünk volt, meg szintén annak az ivadékai. Apámnak viszont volt cséplőgépe, járt az egész faluban bércsépelni. Ő azért lett kulák a háború után. Volt vetőgépünk is, ekénk, fogasaink, s ilyen kézi triőrök, amivel a magtisztítást végeztük. Továbbá szelelők, répadarálók, szecsavágók, ezeket mind kézzel kellett hajtani.”³⁰⁷

„45 hold földünk volt. A legnagyobb értékű földünk 14 aranykoronás volt. Homokos talajon rozst, krumplit természetünk. Nagyon jó krumpli termett. Ezt vittük Tatabányára, de nem piacra volt, hanem a bányászok felvásárolták. Utcáról, utcára árultunk, apának volt lovaskocsija. Két lovunk és két ökrünk volt, amivel szántottunk és szállítottunk. Négy-öt tehén, amit fejtek, növendékek, mert ebből volt a pénz, a növendékből. Volt liba, kacsá, tyúkok, háború alatt volt 70 tyúkunk.”³⁰⁸

„Apám vincellér volt egy ügyvédnél kezelte a borukat. Osztrák származásúak voltak és a férfi és a nő külön háztartást vittek. Ami bor termett nekünk, azt eladtuk, csak kacsánk, libánk, tyúkunk és persze disznók volt. Aratást is vállaltunk, például Balinkán.”³⁰⁹

„A balfiak nagy része napszámból élt, nagyon kevés szőlőjük volt. Apám vásárolt ugyan szőlőt, de egyébként pék volt. Nekünk minden a kereskedésből folyt be. Örökségünk az volt, hogy a nagyszülők segítettek a házépítésben. Nagyon sok kópházi³¹⁰ vásárlónk volt, oda vittük a kenyeret.”³¹¹

³⁰⁴ A Séd patak, vagy folyás. A Közép-Dunántúlon található, Veszprém és Fejér megyében. Forrása Herendnél van, s a Sárvíz folyót táplálja. Veszprém városának legfőbb vízfolyása. Fejér megyében már inkább csatornaként van szabályozva. Neve patakot jelent, s a Balaton-felvidék folyásait mai napig így nevezik.

³⁰⁵ 1943:F:8:Bakony: Herend.

³⁰⁶ 1932:F:13: Gerecse: Baj.

³⁰⁷ 1928:F:15: Vértes: Vértestolna.

³⁰⁸ 1933:N:15: Vértes: Kecskéd.

³⁰⁹ 1934:N:12: Vértes: Mór.

³¹⁰ Kópháza (horvátul Koljnof, németül Kohlenhof), község Győr-Moson-Sopron megyében, a Soproni járásban. Balftól délre 3 kilométerre fekszik.

³¹¹ 1932:N:14: Burgenland: Balf.

„Erdővel, szántóval együtt 20 hold földünk volt. Még Ausztriában is volt a punitzi³¹² erdőben. Nincs messze, reggel 6-kor mentünk oda szekérrel, délre otthon voltunk. [...] Itt volt egy fűrésztelep, ez a bajor hercege volt³¹³, egészen a szovjet éráig működött, három műszakban dolgozott. Ebbe fuvaroztunk, még rönköket is főztünk. Jó pénzt lehetett keresni. Most üresen áll. [...] Apám földműves volt, de a háború alatt bíró is volt. [...] A földeken búzát, rozst, árpát, zabot, kukoricát, répát termesztettünk. Vaskeresztesen van a »Hegy«, ahol kevés szőlőnk volt. Olyan 200 öl. [...] Minden paraszt tudta, hogyan kellett vetni. Kukorica, krumpli előtt trágyázni kellett, utána búzát, ezután árpát vagy rozst kellett rakni. 10-12 állatunk volt, két lovunk, három tehenünk, bikánk, ilyesmi. Az állatokat könnyen el lehetett adni, mert vágóhid kettő is volt. Horvátlövőn és Vaskeresztesen volt malom, kalákába is csépeztünk.”³¹⁴

A parasztok mellett iparos családok is részt vettek a munkában, sokszor nekik is volt földjük. Nemcsak a kétlaki életforma, de a bányászat és a kőművesség is jellemző volt a családokra.

„Mi kétlakiak voltunk, mert iparral foglalkozott apám, ács volt és volt egy kis kukoricánk, szőlőnk. Mindkettőben dolgoztunk.”³¹⁵

„Bányászok voltunk, a nagymamám még »szklenár« is volt, tehát volt szláv beütés a családban. Két szőlőnk azért az volt, jó hosszúak voltak, meg is kellett dolgozni érte. Szikrázott a föld, annyira köves volt, amikor kapáltuk, de azért a ház körül termesztettünk kukoricát, búzát, ami a disznónak kellett, mert disznónk nekünk azért volt. Zsírba tettük a húst, ebben tartották el.”³¹⁶

5.2.2.1. Piacok és a piacolás szerepe az integrációban

A megtermelt javak azonban nemcsak önellátásra voltak elegendők. A faluból való kimozdulást gazdasági szempontú motivációk is indukálták: ez volt a piacolás. Érdekelt, hogy mely központok voltak azok, ahol a terméket el lehetett adni. A legtöbb válaszadó a kisvárosi és a nagyvárosi zsidóságot, illetve a polgárságot emelte ki, mint felvásárlókat. Ezen felül a rokoni kapcsolatok sokszor falura csábították a vevőket. Az alábbi közlések, táblázatok és térképek a falvak piacközpontjait mutatják meg (a közlések alapján).

„A piacokra lovaskocsival mentünk. Az egyik paraszt elindult, a többiek meg – akinek nem volt lova – azok felkéréztek a kocsira. [...] Mindent árultak, ami volt: gyümölcsöket, almát, szilvát, de babot is. Mindenkinek, amije volt, azt vitte. [...] Tatán a piac a tóparton volt. Azt három napos, vidám vásárnak hívták, augusztusban volt. [...] 12 évig jártam anyámmal Tatabányára, háti kosárral vittük a cuccot. Reggel négykor keltünk, én vittem a háti kosarat, anyám a kis kosarat, és egész az erdő közepéig kellett segíteni neki, onnantól már elvitte az egészet. Mert utána sietnem kellett haza, hogy nyolcra beérjek az iskolába.”³¹⁷

³¹² Pónic, németül Punitz, község Ausztriában, Burgenland területén, a Németújvári járásban.

³¹³ Wittelsbach Ferenc (Starnberg, 1875. október 10. – Starnberg, 1957. január 25.) bajor királyi herceg volt a pornóapáti uradalom tulajdonosa 1945-ben. Megjegyzendő, hogy az ide érkező, egervölgyi telepések is Wittelsbach birtokról érkeztek.

³¹⁴ 1930:F:25: Burgenland: Pornóapáti.

³¹⁵ 1939:F:15: Gerecse: Csolnok.

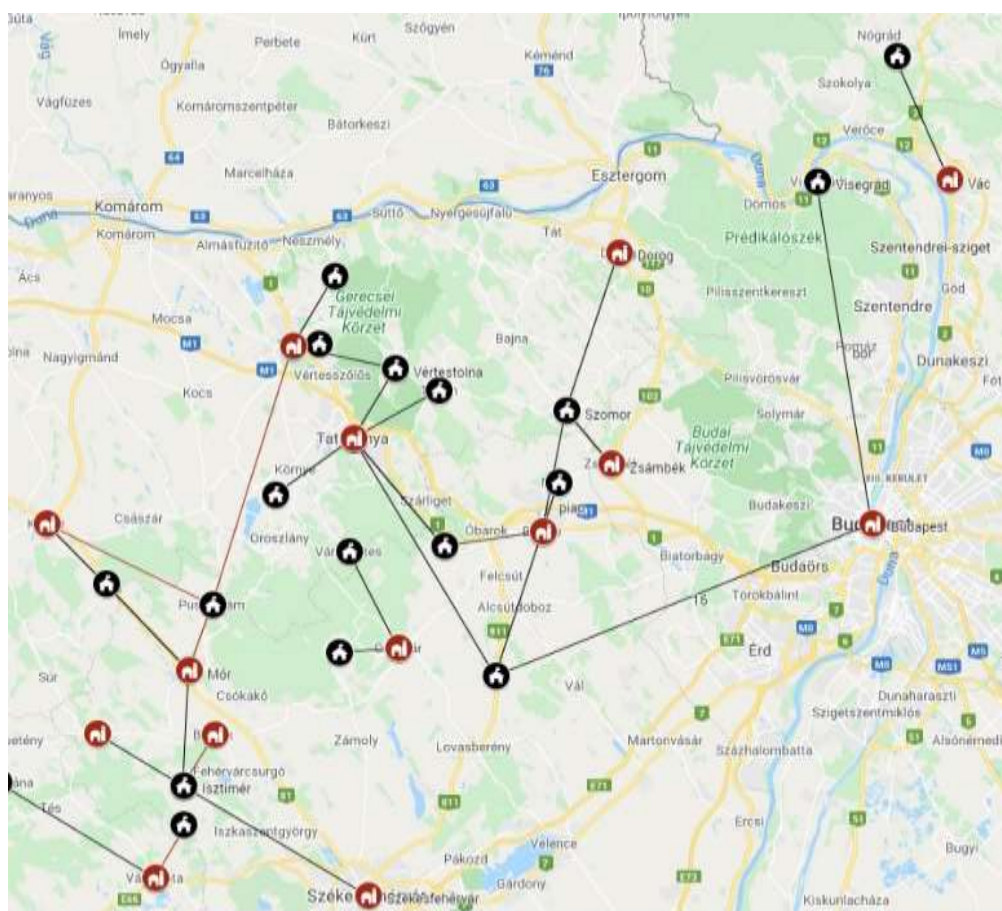
³¹⁶ 1941:F:10: Gerecse: Csolnok.

³¹⁷ 1940:F:7: Vértes: Vértestolna.

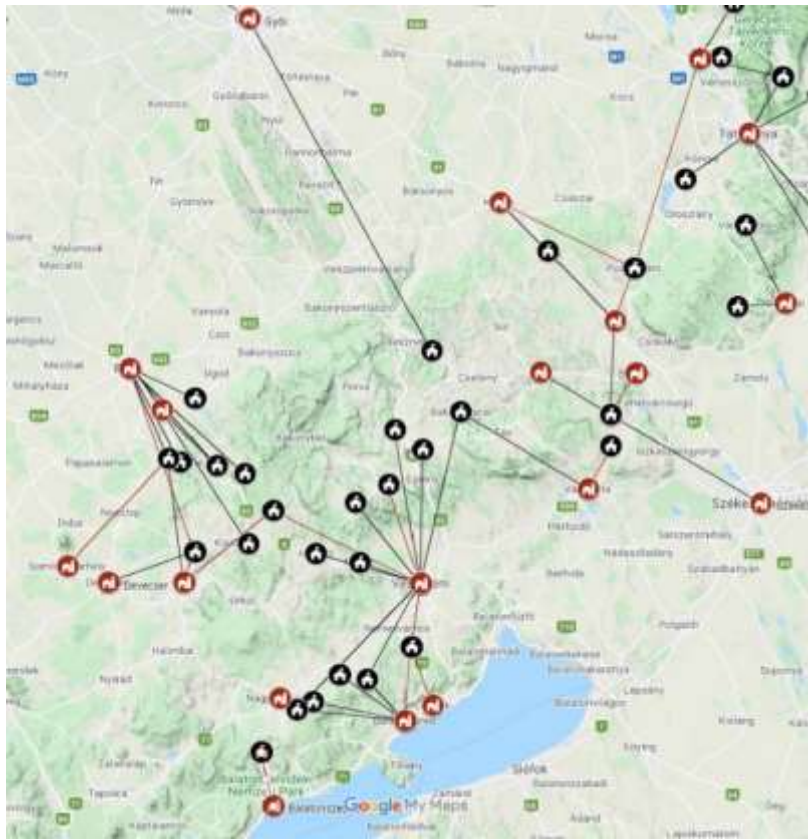
A piacolás irányai (a települések elhelyezkedése szerint)

<i>Település (indulás)</i>	<i>Piac (cél)</i>
Dunakanyar	
Berkenye	Vác
Visegrád	Budapest
Gerecse	
Tarján	Tatabánya
Szomor	Bicske, Dorog, Zsámbék
Mány	Bicske
Baj	Tata
Dunaszentmiklós	Tata
Vértestolna	Tata Tatabánya
Vértes	
Kecskéd	Tatabánya
Várgesztes	Csákvár
Szár	Tatabánya, Bicske
Gánt	Csákvár
Vértesacsá	Pest, Tatabánya, Bicske
Pusztavám	Mór, Kisbér, Tata
Bakony	
Bakonysárkány	Kisbér, Mór
Isztimér	Székesfehérvár Mór Bakonycsernye, Bodajk (állatpiac)
Bakonykúti	Várpalota
Bakonyháza	Várpalota, Veszprém
Bakonyoszlop	Győr
Lókút	Veszprém
Olaszfalu	Veszprém
Zirc	Veszprém
Hárskút	Veszprém
Márkó	Veszprém
Herend	Veszprém
Városlőd	Pápa
Csehbánya	Ajka, Veszprém
Németbánya	Pápára
Bakonyjákó	Tapolcafő, Pápa
Nagytevel	Pápa
Ganna	Pápa, Ajka, Somlóvásárhely
Döbrönte	Pápa
Ajkarendek	Ajka, Devecser, Pápa
Balaton-felvidék	
Veszprémfajsza	Veszprém, Balatonfüred, Csopak
Hidegkút	Veszprém Balatonfüred
Tótvázsony	Balatonfüred

Barnag	Balatonfüred
Vöröstó	Balatonfüred, Veszprém, Nagyvázsony
Balatoncsicsó	Balatonszepezd-Víriusztelep
Moson	
Kimle	Mosonmagyaróvár Győr, Bécs
Szigetköz	Rajka
Burgenland	
Fertőrákos	Sopron, Kapuvár
Ágfalva	Sopron
Vaskeresztes	Szombathely
Pornóapáti	Szombathely
Rábafüzes	Szentgotthárd
Alsószőlők	Szentgotthárd

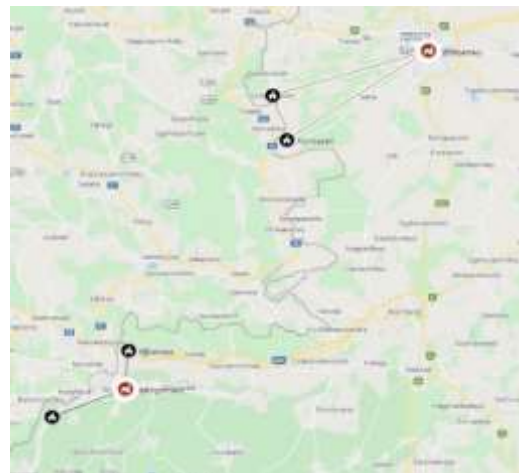
A picolás irányai a Börzönyménfőtől a Vértesszigig

A piacolás irányai a Bakonyban és a Balaton-felvidéken

A piacolás irányai Moson és Sopron környékén

A piacolás irányai a nyugati határszélen

„Bort nem vittünk a piacra, hanem jöttek közvetítők és ezek a falvakat járták. Felvették a kapcsolatot a paraszttal. Megkérdezték, hogy mennyit akar eladni és aztán közvetítették máshova. Külön mindegyik paraszttal tárgyalt a vevő, filléres borok voltak. Ez hasznos volt.”³¹⁸

„Nem jártunk piacolni, de a győri és veszprémi kofák, azok jöttek hozzánk. Nyáron, bécsi árusok jöttek, de Burgenlandból is érkeztek.”³¹⁹

„Krumplit, almát és fát vittünk a pápai piacra. Bejártatott vevőkörünk nem volt, nem emlékszem. Ha volt növendékünk, azt is oda vittük.”³²⁰

„Vittünk Szombathelyre a piacra. De nem sok mindent, mert a többségét feléltük, főleg, amit a Hegy adott. A szombathelyi kereskedők zsidók voltak, akik mindig tisztességesek, rendes üzletemberek voltak. Ha vásárolni mentünk, akkor egy zsidó soha nem engedett el, mindig mindent később lehetett fizetni. Üzleti szellem volt azokban.”³²¹

Annak ellenére, hogy az elbeszélésekben több nyoma is volt annak, hogy a munkákat közösségi rendszerben, kalákában végezték, csak hét interjúban fordult elő a közösen végzett munka emlékezete. Ezekben is általában a munkarendet sorolták fel. Három interjúalany viszont kifejezetten kiemelte, hogy közös cséplőgépet használtak.³²² A szövetségi szellemnek az oka az lehetett, hogy sokan részt vettek a „Hangya Szövetkezet” rendszerében. További 15 közlés szólt a feldolgozott területek különböző részéről, a Hangya-tagságról. Az el nem adott áruk itt halmozódtak fel és a parasztok e szövetkezettől kaptak segítséget. A legtöbb leírást Mór környékéről (Pusztavám, Mór, Isztimér) rögzítettem, de a legpontosabbat a vértestolnai közlőmtől kaptam.

„Apám is tagja volt a Hangya Szövetkezetnek. A tagok mindent olcsóbban kaptak, ha például vett valaki egy vasekét. Minden héten jött az autó Pestről és egészen Tatáig terítette a boltokba az árut. A Hangya Szövetkezet fölvasárló is volt: tojást, gyümölcsöket vett meg, visszafelé meg ezeket vitte a boltokból, gyűjtötte visszafelé a fölvasárolt dolgokat. A Hangyának dolgozott Csepelen majdnem az összes gyár. Apám megrendelte a vasekét itt az igazgatónál, a másik héten hozta is az autót. A fuvar nem kellett fizetni. Aztán a fogasokat, meg a magtakarókat, a vetőgépet, meg minden ilyen dolgot, azt itt terítették.”³²³

Összefoglalóan elmondható, hogy a közlések alapján (nem reprezentatívan), az észak-dunántúli németek kétharmada a középparaszti réteghez, negyede az iparos réteghez tartozott. Egyedi gazdasági mentalitásuk és öröklési rendszerük miatt ki tudták tolni piaci és kapcsolati hálójukat. Ez sokszor úgy sikerült elérniük, hogy elég volt saját közösségükben/családi kapcsolataikban eligazodniuk. Ez a közösség legfőképpen a mély vallásosságról tett tanúbizonyságot és fokmérője a munkakultúra volt. Emiatt azonban sok helyen ellentétbe kerültek a más vallású, más munkakultúrával rendelkező nemzetiségekkel. Legtöbb ellentét a református magyarsággal volt. A beszámoló szerint a családok sűrűn jártak piacokra és legfőképpen a németül is tudó zsidósággal kereskedtek. A gazdasági integráció és a nemzetiségi kérdés szempontjából a zsidóság jelenléte és sorsa a falvakban ebből a szempontból fontos.

³¹⁸ 1929:F:13:Vértes:Pusztavám.

³¹⁹ 1933:N:10:Bakony:Bakonygyirót.

³²⁰ 1927:N:15:Bakony:Németbánya.

³²¹ 1925:F:15:Burgenland:Vaskeresztes.

³²² 1932:N:10:Moson:Kimle. 1937:F:10: Gerecse:Csolnok.

³²³ 1928:F:15:Vértes:Vértestolna.

5.2.2.2. A zsidók jelenléte az emlékezésekben mint a háború előtti gazdasági integráció elősegítői

Szándékosan kihagytam a zsidók jellemzését az együtt élő nemzetiségek leírásánál. Ennek oka, hogy nem volt nagy számú zsidóság a német falvakban, de mint kiderült, szerepük annál fontosabb volt. Már a piacolási válaszokban is felmerült a zsidók jelenléte. Összesen 96 személy számolt be arról, hogy községükben éltek zsidók, igaz csak két-három család, általában boltosokként. A válaszokat tematikusan foglaltam össze, összevetve az 1941-es népszámlálás „izraelita” vallási adataival. Utóbbi adatok szerint hat olyan település van, ahol emlékeztek egykori zsidó lakókra, a statisztikák mégsem találtak bevallást. Nyilván a jogkorlátozások miatt.

Zsidó lakosok

1-3 család 	1941 népsz. szerint (fő)	4-5 család 	1941 népsz. szerint (fő)	5 családnál több 	1941 népsz. szerint (fő)
Szendehely	6	Nagybörzsöny	7	Zirc	61
Visegrád	23	-	-	-	-
Lókút	9	-	-	Nagymaros	41
Csolnok	1	-	-	Városlőd	6
Dorog	0	-	-	-	-
Herend	0	-	-	-	-
Dág	2	-	-	-	-
Szomor	1	-	-	-	-
Mány	12	-	-	-	-
Tarján	2	-	-	-	-
Baj	4	-	-	-	-
Vértessomló	4	-	-	-	-
Szár	3	-	-	-	-
Vértesacsa	5	-	-	-	-
Gánt	10	-	-	-	-
Pusztavám	8	-	-	-	-
Bakonyársarkány	0	-	-	Mór (80 család)	150
Isztimér	2	-	-	-	-
Bakonykúti	2	-	-	-	-
Bakonynána	3	-	-	-	-
Bakonyoszlop	3	-	-	-	-
Bakonygyirót	5	-	-	-	-
Hidegkút	0	-	-	-	-
Tótvázsony	13	-	-	-	-
Balatoncsicsó	2	-	-	-	-
Csehbánya	4	-	-	-	-
Bakonyjákó	5	-	-	-	-
Ajkarendek	-	-	-	-	-
Levél	6	Kimle (29 fő)	16	-	-
Oroszvár	-	-	-	Rajka (53 család)	162
Balf	-	-	-	-	-
Fertőrákos	0	-	-	Sopron	1869
Brennbergbánya	-	-	-	-	-
Ágfalva	8	-	-	-	-
Vaskeresztes	0	-	-	-	-
Rábafüzes	-	-	-	-	-

A nyilatkozók többsége egyféle, önfelmentő narratívát közölt. A zsidóság tragédiájának metszetében értékeli az együttélést. Ez többnyire azt „mondhatja” az alanyokkal, hogy a zsidókkal jó volt a viszony és legfőképpen kereskedéssel foglalkoztak, kölcsönöket adtak.³²⁴ Érdekel azonban ennek a viszonynak a mélysége, hiszen meglehetősen hihetetlennek tűnt, hogy a zárt faluközösségi rendszerekben alig tudtak arról, hogyan deportálták a zsidókat. Az alábbi idézet egy tipikusnak mondható közlés, ugyanis nemcsak név szerint emlékeznek a zsidó családra, de el is helyezik őket a közösségi társadalomban:

„Főleg a magyarkimleieket ismertem, de Horvátkimlén a postás, az zsidó volt. Magyarkimlén Lunczer Ferdinánd volt a boltos zsidó és Gróf Lipótné. Őket elvitték. Két testvér volt. A Lunczer-feleség főzte a lekvárt, nagyon finom volt. Én csak jót tudok rájuk mondani. A zsidók mind boltosok voltak, mindenfélét árultak. A Gróf Lipótnénak két lánya volt és mindegyik visszajött.”³²⁵

A közlések többségében a „szegényeknek segítettek”, „hitelt adtak”, „úgy is lehetett vásárolni náluk, hogy később fizethetünk” elemekre térnek vissza. De a zsidók deportálásának emlékére, a faluközösség ekkori viselkedésére kevesen emlékeztek. Nem véletlenül. Az elbeszélések öngigazolása miatt inkább a „nem tudom mit történt velük” válasszal ugrották át az elhurcolások tényét, vagy olyan eseteket emeltek ki, amikor segítségnyújtás történt. Erre példa, amikor Bakonyjácán az SS-katonák nekitámadtak a helyi zsidóknak, de pár fiatal a védelmükre kelt.³²⁶ Néhány jellemzés a megbomlott falusi egyensúlyról azonban mégis közlésre került. A balatoncsicsói példa jó mutatja azt a folyamatot, amely a falusi zsidósággal lezajlott. A modernista diktatúrák nemcsak a fiatalság oktatásában, átnevelésében, de a modern eszközök, a propaganda kiépítésében is jeleskedtek. Olyan eszközöket és propagandát tudtak a falvakban használni, melyek

³²⁴ A falusi zsidóság megítélése a 2. világháború előtt alapvetően jónak mondható. A magyar falvakban is általában a nagybirtok és a módosabb parasztgazdákkal szemben a szegényebbeket támogatták hitelekkel és innovációkkal. CSÍKI 2018, 123–125.o. 131–133.o.

³²⁵ 1932:N:11: Moson: Kimle.

³²⁶ 1929:N:10: Bakony: Bakonyjácó.

rövid időn belül szélsőségesseé változtatták az emberek gondolkodását:

„Zsidók nálunk is laktak. Érdekes módon ez a zsidó család mezőgazdasággal foglalkozott, elődeik üzletemberek voltak: hentesek és boltosok a '20-as években. De elszegényedtek és kénytelenek voltak visszamenni a földre. Szőlővel foglalkoztak, maguk művelték meg azt. Ők voltak a Deutschék és Szentantalfára jártak zsinagógába. Volt is zsidó temetőnk. A falu két részre szakadt az 1940-es években. Az egyik, akik mellettük voltak és azt mondták, hogy ezek is emberek, a másik pedig vérszemet kapott az Anschluss után és képesek lettek volna az egész családot megölni. Emlékszem, kilenc éves voltam, a családnak sárga csillagot kellett viselnie. A fiát elvitték munkaszolgálatosnak, aki Sopron bombázásakor halt meg. Apám odament az asszonyhoz, hogy leszedje róla a csillagot. Azt válaszolta apámnak, hogy »nem kell, ő viseli a csillagot, de maga még megéri, amikor a határban keresztet fognak kivágni«. Az egész család soha nem jött vissza.[...] Mindenki látta őket elvinni, nyilvános volt. Kirendeltek egy lovaskocsit, felpakolhatták a cuccait, elvitték Zánka³²⁷ vasútállomásra és onnan a tapolcai gyűjtőbe. [...] Mindig azt szoktam mondani, hogy a zsidó családban még meg sem született a gyermek, de az apa már tudta, hogy minek akarja adni. A keresztény ember az pedig azt mondta, hogy ráér még dolgozni. A zsidó mindig megtalálta a helyét, még azt is tudta, hogy kivel fog házasodni a gyermek.»³²⁸

„Itt egy zsidó család volt, a Deutsch Márkus. Egy kis szatócsboltjuk volt, nagyon jóra valók voltak. Mindenki tudta, hogy ők zsidók. Ki is volt írva náluk, nem hozzánk jártak iskolába. A lányuk, a Matild Tatára ment férjhez.[...] A nagymamámhoz jártak tejért és apám egy kötényt is kapott tőlük, amikor az esküvője volt.[...] Kaptak egy csillagot és akkor jött a hír, hogy elviszik a zsidókat. A Holtzapfel vitte le a holmijaikat egy lovaskocsival és kiállt az egész falu. Nagyon sajnálták, hogy elviszik őket, valaki kezét is fogott velük, de mások meg nagyon csúnyákat mondtak rájuk.[...] De ők tudtak németül is.[...] Az egyik, a Hari, munkaszolgálatos volt, ő hazajött és talált egy feleséget, de nem lakott itt, mert rosszul érezték magukat. Amikor elvették mindenkinek a házat, akkor sokan a Harihoz fordultak, hogy segítsen, mire ő azt mondta, hogy »Az én szegény szüleimet nem sajnálta senki, én se sajnálok senkit.«³²⁹

Több elbeszélésben is megjelenik az „injekciós” toposz. Egy városi közlő szerint a zsidó orvos injekcióval eutanáziát hajtott végre saját édesanyján.³³⁰ Tarjában viszont németek injekciózták halálra az elhurcolt, szállításra alkalmatlan öreg zsidókat.³³¹ Annak ellenére, hogy a falusi zsidóságot pozitívan írták le a közlők, 13 antiszemita megnyilvánulást is rögzítettem. Többségük egy közösségből került ki (Csolnok), s egymás véleményét mondták el, ám különbséget tettek „világi zsidók” és a fiatal korukban megismert saját közösségükben élő „vallásos zsidók” között. Megjelent a zsidó bosszúálló motívuma is, illetve, hogy a németek meghurcolása valójában zsidó összeesküvés volt. Az alábbi idézetek ezekből válogatnak és leginkább a *bűnbakkepzést* mutatják meg. Az első két közlés, két szovjet deportálásból visszatért asszony élményét mutatja

³²⁷ Zánka, község Veszprém megyében, a Balatonfüredi járásban, a Káli-medence és Nivegy-völgye kapuja. A falu a Balaton északi partján fekszik, korábban jelentős németiséggel rendelkezett. Vasútállomása miatt jelentős.

³²⁸ 1935:F: 9: Bakony: Balatoncsicsó.

³²⁹ 1931:N:12: Gerecse: Baj.

³³⁰ 1934:F:20:Bakony:Városlód.

³³¹ 1928:F:17:Gerecse:Tarján.

meg, akik egymástól függetlenül nyilatkoztak Szendehelyen. A második közlés pedig szintén a *Volksbund* miatti meghurcolás bünbakképzésére példa.

„*Volt egy Sámuel nevű zsidó [a szovjet deportálás alatt], akit egy asszony bújtatott. S ő megtorolta [...], bement a oroszoknak, hogy ebbe, meg ebbe a házba vannak még elvihető emberek. Ha az ő családja pusztult, akkor pusztuljanak másoké is.*”³³²

„*Egy zsidó volt a faluban. Nem tudom, hogy szabad-e mondani? Nem csuknak le? Az volt a bizottságban, amikor minket összeírtak, hogy megyünk a Szovjetunióba és ő döntött. Sámuel Józsefnek³³³ hívták, nagyon sok rosszat tett, magának harácsol mindent. Volt családja, a lánya még mindig itt lakik.*”³³⁴

„*[Vértes]Somlón egy zsidó volt. A mamámnak az anyja nagyon szerette a zsidókat úgy hívták, hogy Sch. Jenő, a nagyobbik fia Laci volt. A volksbundisták nagyon haragudtak a zsidókra, nem tudom miért. Pedig a zsidók rendesek voltak, mindig hitelt adtak. De elvitték őket, a feleségének a hajába volt belefonva a pénze, de Tatán rájöttek és elvették tőle. Amikor a zsidót elvitték, akkor nagyon sokan tapsoltak, nagyon erős volt a Volksbund. Még azt is mondta az Sch., hogy »Vigyázzatok, most minket visznek, de nemsokára rajtatok lesz a sor.« Puff, igaza lett.*”³³⁵

Bár több olyan megnyilatkozás volt, ahol az „*Ahh, mit lehetett csinálni? Ha elbújtatják még azok is bajba kerülnek talán*”³³⁶ formulát használó közlések ellenére sok zsidómentést is rögzítettem. A 1944 végi 1945 eleji nagy *halálmenetek* és tömeggyilkosságok több központja német nemzetiségű község volt, köztük Kimle, Pusztavám és Balf a legismertebb. Két közlés a zsidók megsegítéséről, megmentéséről tanúskodott. Az esetek és módszerek az elbeszélésekben ismétlődnek. Nagyon sokszor kerül elő az az élménybeszámoló, hogy a pincékben „dugdosták”, rejtegették és ételt vittek a zsidóknak. Nagybörzsönyben Stauth István SS-katona azt a feladatot kapta, hogy a zsidókra vigyázzon, ő ételt vitt nekik és ezzel sok meghurcoltnak biztosította a túlélését. A háború után Stauthot segítették a túlélők.³³⁷ Csolnokon próbálták elbújtatni a helyi boltost, de az önként elment a csendőrökkel.³³⁸ Zircen az apátság pincéjének falába,³³⁹ Döbröntén a „tüzéptelegen” falaztak be embereket és mentették meg őket. Herenden megpróbálták elrejtetni a zsidókat, de a sok besúgás miatt ez nem sikerült.³⁴⁰ Többször megjelenik az elmenekülés és a bemenekülés a különböző halálmenetekből. Dorogon a fodrászüzletbe fogadtak be egy ilyen menekültet, aki később kommunistaként feljelentette megmentőit.³⁴¹ A kecskédiek³⁴² a Bánhidán álló munkatáborba krumplit és egyéb élelmet hordtak a zsidóknak. Ugyancsak Kecskéden a Tatabányáról és Tatóról kimenekülteket is elrejtettek.³⁴³ A nagy zsidó közösséggel rendelkező Móron, a Stolczenberger-

³³² 1928:N:17: Dunakanyar: Szendehely.

³³³ Sámuel József 1945-1946-ban a Nemzeti Bizottság elnöke volt Szendehelyen.

³³⁴ 1923:N:21: Dunakanyar: Szendehely.

³³⁵ 1930:N:14: Vértes: Vértessomló.

³³⁶ 1933:N:11: Bakony: Lókút.

³³⁷ 1927:F:17: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

³³⁸ 1925:F:15: Gerecse: Csolnok.

³³⁹ 1932:F:12: Bakony: Olaszfalu. A közlő elbeszélésből beszélt.

³⁴⁰ 1921:F:23: Bakony: Herend. A közlő elbeszélésből beszélt.

³⁴¹ 1933:F:11: Gerecse: Dorog. A közlő helytörténeti kutatásaiból merített.

³⁴² 1933:N:10: Vértes: Kecskéd.

³⁴³ 1932:F:12: Vértes: Kecskéd.

család a Steiermann nevű pusztavámi bányászt rejtegette, aki zsidó származású volt.³⁴⁴ Márkón egy veszprémi embert, Kulcsár Istvánt rejtették el.³⁴⁵ A bakonyi Döbröntén megpróbálták bújtatni egy Gailing nevű embert, de végül még be is szállították a hat utcát magába foglaló pápai gettóba.³⁴⁶ Az egyik tömeggyilkosság színhelyén, Kimlén többeket a padláson rejtettek el. Az alábbi történet rávilágít az ottani helyzetre:

„Itt a zsidók még időben el tudtak menekülni.[...] Láber Mátyás a Villányi-család gyerekeit a padláson rejtegette. Jó viszonyban voltak és ez a Láber egyszerű és emberséges volt. [...] Amikor terelték a zsidókat, akkor apám hazajött a fogságból, illetve megszökött a katonaságból. A zsidókat Kimlén a kocsmákba terelték be, tíz-tizenöt embert. Az egyik azt mondta valakinek, hogy ismer-e minket és értünk is küldött valakit. Apám a két háborút megúsza, ő olyan volt, hogy az utolsó falat kenyerét is megosztotta, ha volt neki. Átment és ez a zsidó azt mondta neki, hogy napok óta gyalogolnak, nem kaptak ételt. Apám visszajött, átvitt két 15 kilós sonkát és kenyeret. Pedig disznóhúst nem szabad enniük, de hát akkor mindegy volt és megették. Elvitték őket. A rendszerváltás után begördült hozzánk egy fekete Mercedes. Apámat átölelte egy ember. Kiderült, a zsidó életben maradt, elmesélte, hogy a sonkát szétarabolták, a kenyeret elosztották, s Bécsig kitarított. De nem ették meg a sonkát, hanem szopogatták.”³⁴⁷

Hasonló eset a közeli Rajkán is előfordult, közlóm édesapja segített szalonnával a zsidókon, miközben a német katonák gúnyból „Sztálinnak” nevezték.³⁴⁸ Szintén egy tömeggyilkosság helyszínén, Balfon és a szomszédos Fertőrákoson krumplival és élelemmel segítették a meghurcoltakat,³⁴⁹ holott a nyilasok tiltották az ételosztást.³⁵⁰ Második közlésem Balról származik:

„Az unokatestvérem apja, László Ignác, ennek az apja csendőr volt. Ő '56-ban elment Svájcba. A felesége itt van eltemetve, Baader Mária. A ház első része, Baader Jánosé tulajdona volt, ez volt az én nagyapám. A nagynéném zsidó emberhez ment feleségül, ugyanis kisasszonynak Hódmezővásárhelyre került szolgálni, egy a Schlesinger Miklós nevű zsidóhoz és családjához. A nagynéném és az ifjú Miklós viszont egymásba szerettek. Nagyon gazdag zsidók voltak, gabonával, faüzlettel foglalkoztak, sok mindenük volt. 1939-ben házasodtak össze úgy, hogy a nagynéném azt mondta, hogy fodrászhoz megy, mire visszajöttek már házaspár voltak. Egy bigott zsidó család és egy evangélikus lány sarja. Soha nem fogom elfelejteni, amikor nagyapám megkapta a levelet, hogy összeházasodtak. Nem kapott levegőt. De nagyon szerették a lányukat és eljöttek minden nyáron. Megszületett az unokahúgom is. Ám amikor elvitték a zsidókat, akkor hozzánk menekültek a négy éves unokahúgommal. Úgy esett, hogy a házban élőlakott a másik nagynéném, Baader Mária, a

³⁴⁴ 1929:F:15: Vértes: Mór.

³⁴⁵ 1932:F:12: Bakony: Márkó.

³⁴⁶ 1923:F:21: Bakony: Döbrönte.

³⁴⁷ 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.

³⁴⁸ 1932:N:12: Moson: Rajka.

³⁴⁹ 1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos. 1938:N:7: Burgenland: Fertőrákos. Az 1945 végén kiadott zsidó származású túlélő emlékirata azt erősíti meg, hogy amikor a munkaszolgálatos csapatok megérkeztek a „lakosok kitérdültek az utcára. Láthatóan megrendülve bámulják a felvonulást. Az asszonyok, leányok könnyeket morzsolnak zsebkendőikben, Vizet, kenyeret hordanak. De vigyázva lehet csak az irgalom jeleit átadni a szenvedőknek” Id. BENCE 1945, 39.o.

³⁵⁰ 1927:F:18: Burgenland: Balf. Közlöm lelkületéhez hozzátartozik, hogy többször olvasta Bence György, munkaszolgálatos 1945-ös visszaemlékezését és többször is reflektált rá. E kötetet figyelmébe véve elemeztem közléseit. BENCE 1945

László Ignácné csendőr felesége, s a hátsó házban pedig Baader Mária, Schlesinger Miklósné, a zsidó felesége. Ráadásul '44-ben mind a ketten terhesek voltak. Ez októberben volt. S valaki elárulta, hogy ebben a házban zsidó gyerek van. Jött a Gestapo és még most is látom, ahogy az a nagy fekete autó megállt a nagyapámék háza előtt. Bementek a nagykapun és mindjárt balra az első autónál bekopogtak és azt mondták, hogy a zsidó gyerekért jöttek. De László Ignácnénak, a másik Baader Máriának volt annyi lélekjelenléte, hogy visszazólt a Gestaponak, hogy »Itt zsidó gyerek? Miről beszél?« Pedig 15 méterrel arrébb ott volt. »Nézzék meg, hogy még meg sem szültem.« Mindezt németül mondta. Lehetetlennek találták, kihozta a férje képét, hogy nézzék, hát ő csendőr. Ilyen lélekjelenléte volt, s nem kérték el az igazolványát. A falu népe ebből a szempontból ronda volt, mert nagy volt az irigység.[...] A valódi Schlesingert elvitték a táborba, munkaszolgálatra. Egy közeli osztrák faluban volt, de el tudott menekülni.³⁵¹

Rábafüzesi közlóm édesapja erdélyi katonaszolgálat alatt bújtatott zsidókat, akik hálából 1945 után segítettek, hogy a család ne veszítse el a házat.³⁵² Sopronban és Ágfalván hasonló elbújtatásokat tapasztaltam.³⁵³ Mára ezeknek a hitelességét nehéz ellenőrizni, az emlékezés és a holocaust emlékezetkultúrája ezen közlésekre is rányomta a bélyegét és jelentőségét felnagyította. Inkább az a jellemző, amit az alábbi bakonykúti eset is tanúsít:

„Amikor összeszedték a zsidókat, a Glanzot is elvitték, aki a boltosunk volt. Mondták neki, hogy »pakoljanak össze.« Odarendeltek egy lovaskocsit és átvitték Bodajkra, ahol bevagonírozták. Próbálták megmenteni, de nem lehetett. Felmentek a minisztériumhoz, kérvényezték, hogy »ne vigyék el őket, mert nagyon rendesek voltak«. Mindenkit kiségtettek, mindenki sajnálta. Helyi emberek voltak.³⁵⁴

Ebben az esetben a faluközösségből kiszakított tagok után indult a közösség, sikertelenül. Ezen egyedi történeteket különlegességük hitelesíti. Az elbeszélők többeknek a nevét is felfedik, ezzel konkretizálva az eseteket. Reflektáltam is a beszélgetések során az eseményekre, hogy vajon láttak-e a gyilkosságokból valamit. 14 közlés közül többféle történet került elő. Csolnokon³⁵⁵ és Móron³⁵⁶ a munkaszolgálatos menetek tömegeit írták le, Tarjánban a zsidókra gyűjtötték a pajtát, aki segíteni akart, azt az SS-esek megverték.³⁵⁷ Zircen pedig egy Ballai nevű őrt láttak, aki egy zsidót lőtt az árokba, mert vizelni húzódtott félre.³⁵⁸

Többben beszámoltak a pusztavámi és a balfi mézszárlások eseményéről. Előbbi történetéről az utóbbi időkben több szakmunka világította meg, amely a tanúk vallomásai elemezve vázolta fel az eseményeket. Ezek szerint Pusztavámon, az 1944. október 15-i proklamáció hatására a faluban fogva tartott zsidók eufórikusan viselkedtek, erre karhatalom szállt ki a községbe és 16-án a munkaszolgálatosokat agyonlőtték. Az események pontos menete máig tisztázatlan. Körülbelül 100-120 Wehrmacht katona őrizte a zsidókat és a legvalószínűbb narratíva az, hogy a *Volksbund* és

³⁵¹ 1932:N:14: Burgenland: Balf. A szereplőkről és az eseményről részben megemlékezik: BENCE 1945,137–138.o.

³⁵² 1938:N:9: Burgenland: Rábafüzes.

³⁵³ 1936:N:8: Burgenland: Ágfalva. 1939:N:4: Burgenland: Sopron. 1936:N:9: Burgenland: Sopron.

³⁵⁴ 1927:N:22: Bakony: Bakonykúti.

³⁵⁵ 1927:F:17: Gerecse: Csolnok.

³⁵⁶ 1934:N:10:Vértes:Mór.

³⁵⁷ 1944:F: Reflexív: Gerecse:Tarján.

³⁵⁸ 1927:F:19: Bakony:Zirc.

az evangélikus iskola vezetője, 15-e és 16-a éjjelén azt feltételezték, hogy a történetek miatt a zsidók lázadásra készülhetnek. 16-án ők eszközölték a zsidókérdés megoldását, de a tömeggyilkosság elrendelését az Ortskommando vezetője rendelte el.³⁵⁹

Balfon a szovjet hadsereg közeledtére hajtották végre ugyanezt a nyilasok. A határmenti településre 1944 decemberében a Niderdonau erődvonal középső szakaszának megépítésére hoztak, sáncásásra zsidó munkaszolgálatosokat. Ennek a vonalnak a feladata lett volna, hogy megállítsa a Vörös Hadsereg előrenyomulását. A munkaszolgálatosok legyengült állapotban dolgoztak, állandó volt a tifuszbajrány. Március 31-én az SS tábor csendőrség a járóképteleneket a faluban hagyta, a járóképeseket pedig, 185 ember a község szélén halomra lőtt. A hiedelmekkel ellentétben Ivo Dénes, újságíró, Halász Gábor esszéistát és Szerb Antal írókat már korábban meggyilkolták.³⁶⁰ 1945 végén Bence György munkaszolgálatos írt visszaemlékezést a balfi eseményekről. A kötet sokszor ellentmondásosan ítéli meg a helyi németeket, a balfiakat „zárkózott, szívtelen szintiszta sváb” népként írja.³⁶¹ Ennek ellenére még betlehemes játékot is játszanak a balfiak munkaszolgálatosoknak.³⁶² Balfon a kínzások is nyilvánosak voltak, a nagy számú szökéseket torolták meg a nyilasok.³⁶³ A tömeggyilkosságok látványa és közlése megrázó volt a közösség számára is.

„A német katonákat nem érdekelték a beszállásolt zsidók. A balfi fürdőben voltak, jó kedélyük volt. Michael Fassbender, egy kölni ember volt a szakácsuk és ő minden este kirakta az ajtó elé az ételt és a zsidók oda jöhettek enni. Sok zsidó ember ezzel menekült meg, hogy este elvitték a vödört és reggel visszahozták. [...] 80 embert lőttek bele az árokba, köztük Szerb Antalt. A zsidók pajtába voltak elhelyezve. A legborzasztóbbak a farádi és rábatamási nyilasok³⁶⁴ voltak és ezek minden este bementek a pajtába és ékszereket kerestek tőlük, lopni akartak, pedig csak szalmáik voltak. Jól megverték őket. A Bognárék és Tóthék, ők nyilásból telepesek lettek, már akkor kinézték a házakat és később kommunistaként visszajöttek.[...] A zsidókat sáncásásra hozták ide. A birodalomvédő állást, ezt akarták kialakítani, hogy orosz tank itt ne tudjon tovább menni. A Berghoffer,³⁶⁵ aki itt volt a fürdőben német tiszt, amikor meghallotta, hogy a nyilasok mit csinálnak, akkor elvette a fegyvereiket.³⁶⁶ Mert ez egy tisztességes ember volt, de pár nap alatt az összes nyilas visszajött, újra

³⁵⁹ BOROS 2020, 223–232.o. POLGÁR 2008.

³⁶⁰ A balfi, fertőrákosi eseményekről: SZITA 1989, 124–145.o. BENCE, 1945

³⁶¹ BENCE 1945, 43.o. Az ellentmondásokra példa fertőrákosiak leírása BENCE 1945 39.o. Balfiak jellemzése után leírta, hogy a helyi fiatalok bevonták a zsidókat a táncba, amit az követett, hogy kidobolták: szigorúan tilos a zsidókhoz nyúlni. A balfi németek nem kedvelték a nyilasokat. BENCE 1945, 46–47.152.o.

³⁶² „Amikor befejezik, egy percre meg is feledkezünk örök és nagy ellenségünkről és megtapsoljuk őket.” Vö. BENCE 1945, 52–53.o. Idézet 53.o.

³⁶³ BENCE 1945, 59–62.o.

³⁶⁴ Farád, község Győr-Moson-Sopron megyében, a csornai járásban, Kapuvártól keletre. A község kb. 45 km-re fekszik Balftól. Rábatamási, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Csornai járásban, Kapuvártól keletre, Farád szomszédságában. A község kb. 40 km-re fekszik Balftól. Bence György emlékezése szerint is „a kapuvári és a csornai járás levante különítményeiből rekrutálódott” nyilasok voltak azok, akikben „leomlott az élet minden korlátja. Loptak raboltak gyilkoltak...” Bence megerősíti, hogy az ő áldozatuk volt Szerb Antal is. id. BENCE 1945, 113. o.

³⁶⁵ Szintén Bence György jellemzi, de azonosítani nem tudtam. Berghoffer vezérőrnagy, korábban altiszt lehetett, szenvedélyes autóvezető és Kismartonban mázólo-festő műhelye volt, akit három gyermeke és felesége is várta ott. BENCE 1945, 124.o.

³⁶⁶ Berghoffer őrnagyként jelenik meg Bence György munkaszolgálatos tanú visszaemlékezésében. Nem tisztázott, hogy a közlő ebből a szövegből vette emlékezését, vagy saját maga is tanúja volt az eseményeknek. A nyilasok

fegyverrel.[...] Anyám mentette meg a Steiner Gyuri bácsit, aki egy pesti pék volt. Reggel előre jött az istállóból a Gyuri bácsi. Apám [aki szintén pék volt] állt a kemence előtt és bejött megint a Gestapo és anyám rárakta a Gyuri bácsira a pékkötényt, ami eltakarta a sárga csillagot. S nem vették észre. Nálunk, a péknél úgy volt, hogy nyolc órát a német, nyolc órát a magyar hadsereg és nyolc órát a falu süthetett. Nem vették észre, hogy ez zsidó, tovább mentek. [...] De aztán velük borzasztó dolog történt; 1945 húsvét szombat délelőttjén – amikor órák kérdése volt, hogy ideérnek az oroszok – két lány feküdt a bika istállóba, az egyiket Annusnak hívták, már örültek, hogy megszabadulnak. Elkezdtek bombázni az oroszok és mi levonultuk a pincébe és a zsidókat kihajtották a sáncárokba és belelőtték. Nyolc–tíz ember élte túl, akik elsőnek estek be. Őket a balfi németek vitték be a kórházba, mert rögtön észrevettük, hogy mi történt. Nem vagyok biztos benne, de az utolsó órákban jártak ilyen oldalkocsis, motoros katonák, azok voltak. Egy másik lány az azt állítja, hogy a németek csinálták. Ezek a hídnál laktak. A Szerb Antal is valamelyik pajtában volt. Jött érte két barátja, katonatisztek és volt papírja, hogy elvihetik, de ő azt mondta, csak akkor megy, ha többieket is viheti magával. S a két tiszt még el tudott menekülni, de a többiek nem.”³⁶⁷

Balfi emlékezőm közléséből érezni Bence György munkaszolgálatos, 1945-ben kiadott visszaemlékezésinek fordulatait. Elbeszélését azonban ki is egészíti. A főleg északi és keleti területekről származó, itt dolgozó zsidókkal a szemben a nyilasok folyton kegyetlenkedtek a szökések miatt. A munkaszolgálatosok között állandó voltak a betegségek, köztük a tífusz is. De ennek ellenére tisztában voltak a harcokkal, köztük Budapest elestével is, sok támogatójuk is volt, köztük interjúalanyom családja, aki több zsidó embert is megmentett.³⁶⁸ Bence szerint Balfon március 30-án SS táborig csendőrök jelentek meg, akik a falu végén lévő árokba lőtték a zsidókat.³⁶⁹ Szerb Antal korábban, január végén hunyt el, miután a nyilasok félholtra verték.

A pusztavámi elbeszélésben még bocsánatkérés is megjelenik, ami jelzi a felszakadó gyász és tehetetlenség érzését.

„Tíz méterre a földünktől volt az emberkupac. E zsidók állítólag felső-magyarországiak, miskolciak voltak és védő árkot ástak itt. 580 ember volt itt. Októberben elterjedt egy hír, hogy itt vannak a zsidók és itt árkot ásnak. Sajnos volt a faluban 20-30 család, akik szélsőségesen Hitler-barátok voltak és ezek közreműködtek ezekben a dolgokban, úgy, hogy tartották a kapcsolatot a németekkel, s idejött egy SS-raj a tömeggyilkosság napján, október 18-án. Szüreteltünk, apám, anyám, öcsém, én. Arra lettünk figyelmesek a szőlődülői szőlőben, hogy mocorgást hallunk, hogy nagy dolog fog történni és mi azt vettük észre, hogy tőlünk 500 méterre lent a völgyben, ahol később búzát vettetünk az apámmal, hogy ott egy tömeg van és terelik az embereket. Láttuk, hogy a zsidóknak le kellett vetközniük és el kell dobálniuk a ruháikat. El is vitték ezeket a ruhákat. Olyan gyorsan mentek az események és megszólaltak a géppisztolyok és láttuk, hogy embert ölnek. Az SS-ek lőttek, és ezekkel volt néhány pusztavámi sváb... Ezt szinte szégyelljük mi is [sírva]. Ezt a 280 embert fél órán belül lekaszálták. Ez azért történt, mert a zsidókat a Wehrmacht katonái őrizték, ők

---

fosztogatása régóta napirenden volt az őrnagnál, aki március elején vette védőórizetbe az elkövetőket, majd nyilvánosan megalázta azokat. BENCE 1945, 115–117.o.

³⁶⁷ 1932:N:12: Burgenland: Balf.

³⁶⁸ BENCE 1945, 137–138.o.

³⁶⁹ BENCE 1945, 166–167.o.

nem bántották őket, ezek viszont sürgették, hogy most már elmehessenek, mert ez a feladat nem az ő dolguk. Ezeket elirányították és megjött nyolc-tíz SS-szakasz. A zsidók között nem volt helybeli. [...] Ruháikat a pusztavámiaiak között osztották szét. [...] Nyolc-tíz helyi ember volt felelős ezért. De ők kimenekültek Németországba. [...] Ezt a mérsárlást a németek mindenképpen megcsinálták volna, tehát nem feltétlenül a szélsőséges volksbundosok a felelősök. [...] A két nagymamám ezt ugyanúgy végignézte, még aztán ki is hallgattak. A német SS-katonák odajöttek és azt mondták, hogy ne nagyon sajnáljuk a zsidókat, mert akkor mi is odakerülhetünk. Ennyire közel voltunk a dologhoz. [sírva] Szégyellem, hogy nem tudom visszatartani a könnyeimet. Én 14 éves, az öcsém hét éves volt, életemben soha nem felejttem el.”³⁷⁰

*

Az idézetek és az elemzések alapján az alábbi következtetésekre jutottam.

- 1.) A német nemzetiség körében végzett gyűjtésem és kutatásom alapján a jogfosztások felől visszatekintő egyének, ennek fényében határozták meg identitásukat és integrációjukat. A német anyanyelv megvallása nem okozott gondot, de az alanyok fele magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Anyanyelvüket többségében használták, de nemzetiségi identitásuk főleg a magyar társadalomhoz asszimilálódott. Ez részben alátámasztja azt is, hogy a kollektív tudatban a „bűnösség” érzete inkább a nemzetiségi megvallást gyengítette.
- 2.) A németek többsége erős faluközösségben élt. Származásukról nem, de vándorlásukról őriztek emlékeket és többségüknek a családi emlékezete tudta, hogy az ország valamelyik más szegletéből érkeztek. A kérdezettek többsége a 18. századi betelepítésekkel került Magyarországra. A középkori eredetű csoportoknál viszont erősebb volt a kötődés nemcsak a település-, de a német (főleg osztrák) kultúra felé is. Többségében katolikusok (kevesebben evangélikusok) voltak.
- 3.) Mentalitásuk legmarkánsabb eleme a *munkakultúra* volt. Ezt a vallási ünnepek is alátámasztják, hiszen a legtöbb egyházi és világi ünnepet a mezőgazdaság szempontjából holt időben töltötték. Ám az Úrnapja és a falu búcsúja a legfontosabb ünnepek közé tartozott. Az elbeszélések legnagyobb részéből az derül ki, hogy a család- és a faluközösség hagyományai tisztán a gazdasági érdekek alá rendelődtek. A faluközösségek elszigetelték magukat, jellemző volt az endogámia. Ezt ellensúlyozva ezernyi „külső” gazdasági kapcsolatuk volt. A kérdezettek generációjában már kevésbé, de a 20. század elején élő nemzedékben élt a törzsöröklési rendszer. Ennek értelmében csak egy személy örökölte a családi vagyont és az a többi testvért kifizette. Az általam meginterjúvolt generáció volt az, ahol ezt a hagyományt végleg felváltotta az elosztáson nyugvó öröklési rendszer. A németek mentalitásának egy alapmeglátása volt, hogy aki a földjét eladja, az nem számít szorgalmasnak. Főleg a Bakony és a Vértes egyes falvaiban ezért vált stratégiává ez, hogy a szomszéd, sokszor magyar nemzetiségű község földjeit megvásárolják. Így azonban konfliktusba kerültek a magyar társadalommal, ám ez nem etnikai, hanem gazdasági természetű konfliktus volt. Ez abban is megjelenik, hogy érezhető

---

³⁷⁰ 1929:F:15: Vértes: Pusztavám.

magyarosítás zajlott még a községük tanintézményeiben és szimbolikus rendezvényeiben, mégis ezeket a „földdel kapcsolatos súrlódásokat” emelték ki valódi konfliktusként.

3.) Ez meghatározta integrációjukat is, főleg a '20-as és '30-as években. A községüket csak zarándoklatokért és a piacolásért hagyták el. Általában itt is elzárkóztak, hiszen vagy szűkebb közösséggel utaztak, vagy bejártattak, általában a németül beszélő zsidókhöz jártak eladni a termékeiket. Kivételt képeztek a földszerzés érdekében Amerikában munkát vállalók, akik e szempontból a család és a faluközösség kiterjesztései voltak, hiszen a megkeresett pénzt még akkor is haza küldték, ha később nem tértek vissza az országba. Szintén kivételt képez a cseregyermek intézménye. Általában magyar családokkal kötötték ezt a kapcsolatot, mégis arról kevesen nyilatkoztak, hogy érzelmi mélysége lett volna. Összességében elmondható, hogy *az újkorban érkezett németek identitása elsősorban a munkakultúra alapján egy német, saját faluközösséghez és egy magyar hazához kötődtek.*

4.) Ezen tényezők meghatározták integrációjukat is. Saját faluközösségükben csak ritkán éltek vegyes etnikummal. Általában azok a közösségek voltak vegyesek, ahová a németek beházasodtak. A szlovák (erdőmunkások) és a horvát (földművesek, mezőgazdasági munkások) nemzetiségekkel munkamegosztásban éltek. A németek gazdasági hálója a piacra termelt javakból állt, kisebb részben az ipari termékekből. A háló fenntartására szükség volt kapcsolattartásra a piaci szereplőkkel. Ez általában a községen belül élő zsidókkal történt meg. Termelési-értékesítési munkamegosztás miatt a vészkorszakban többen megpróbálták megmenteni a meghurcolt zsidókat. Ám a modern pártszervezetek képviselői, ez esetben a *Volksbund* vezetői föllazították a faluközösséget, s a megszokott munkamegosztási egyensúly is felborult. Ennek élményeit a következő fejezetemben elemzem.

6. A 2. világháború emlékezete (1940-1945)

A magyarországi németek előbbieken jellemzett, társadalmilag beágyazott identitását/kötődését és integrációját a világháború körüli események törték meg. Az élményeket koncentrikus, spirálisan haladó (visszaívelő, hasonló motívumokkal operáló, de párhuzamos időszekvenciák szerint, más szóval: *permutáló*), olykor párhuzamos narratívában vázolom fel. Ez egyrészt az egymás mellett haladó élettörténetek és sorsok miatt indokolt, másrészt az élmények minősége miatt is. Ugyanis a magyarországi németek számára – ahogyan azt látni lehet – a háború és az elűzés időszaka (1944-1948), az etnikai jogfosztás folyamata, az élmények szempontjából *egy kiterjesztett háborús korszakként jelent meg*. Másik oldalról nézve, ezen események megélése a közlők szemszögéből, saját helytállásuk interpretálása sokszor eposzias és hiperbolikus elbeszélésekben jelent meg. Ebből az következik, hogy a háború élményei *saját hőstörténetként* is kezelendők. Különösen igaz ez a katonasorsokra vonatkozóan, amelyek hol besorozás, hol elhurcolás alapján rajzolódnak ki. Éppen emiatt, ezeket a sorsokat külön fejezetben elemzem és követem nyomom.

A háború eseményei éket ütöttek (nem csak) a németek közösségeibe. A sorseseemény szempontjából a létbiztonság széttöredezése figyelhető meg a front közeledtével: a szorongástól az életveszély-érzetig tartó ívelése figyelhető meg az elbeszélésekben. Ezen emlékképeknek szinte vakuszerű csúcspontjai azok az életveszély-közeli állapotok, amelyeket a front közvetlen tapasztalata határoz meg. Éppen emiatt megkülönböztetek *lét-biztonságot*, amely alatt az egzisztenciális minőséget és a megélhetés minőségét, fejlődési állomásait értem az elhurcolások és a háború eseményei alapján, és *élet-biztonságot*, amely a közvetlen életveszély (a „halál torkában” lét) sokszor hosszú ideig kiható élményét jelenti. Megállapíthatóak ezen elbeszélésekben a tabusítások is; az előbbi esetekben az erőszak – főleg a nemi erőszak –, az utóbbiakban a gyilkosságok élményei.

Az elhurcolásokról és a politikai eseményekről vajmi keveset tudhattak a falusiak, mégis a nemzetiségi ellentétek, a felülről irányított magyarosítás már elérhették a családok ingerküszöbét. A közösségekben megjelenő, 1940-től fokozottan radikalizálódó népi szervezet, a *Volksbund* eleinte nem keltett nagy feltűnést. Az egyesületről rögzített első közlések is a németek későbbi sorsát alapvetően meghatározó 1941-es népszámlálással kapcsolatban kerültek elő. Az interjúk jelene, az eltelt események és a népszámlálás kihatása alapvetően meghatározta a közlések minőségét, mégis közelebb kerülhetünk az alávetettség megértéséhez. Ezért választottam ezt a kiindulópontot a háború élményeinek felvázolásához.

6.1. Az 1941-es népszámlálás megjelenése az emlékezésekben

Az értékelés nem egyszerű. A népszámlálásról 46 közlés tanúskodott, többségük az elűzés traumájából értelmezte az eseményt, ezért rendkívül sok tabusítással és reflektálatlansággal találkoztam. Mivel ez a census lett később a németek elűzésének statisztikai alapja, többen erkölcsi kiállást, mások a felelősök keresését szőtték bele mondandójukba. Több feldolgozás és forrás is rendelkezésre áll országszerte arról, hogy szó szerint kampány folyt a magyar állam szervezetei és

a *Volksbund* között arról, hogy a népszámláláson nem csak német anyanyelvűnek, de német nemzetiségűnek is vallják magukat „németnek”.³⁷¹ Erre ezen a népszámláláson volt először lehetőség.³⁷² Többeknél ez a pillanat volt, amikor a *Volksbund* kulturális szerveződésből „politikai párttá” avanszálódott. A kollektív emlékezet mégis már ennél az eseménynél is a későbbi jogfosztásra kereste a válaszokat, ezért az emlékezők „értelmező”, egyszersmind „hitvalló” közléseket adtak. Mivel a beszélgetőpartnereim többsége gyermekkorú volt még ekkor, ezért releváns, hogy *a többség szülői döntésnek írta le* a népszámlálás eseményét. Ennek ellenére megpróbáltam a valódi okokra rávilágítani, lehamozni a traumát e momentumról.

A közlők közül kilencen³⁷³ voltak olyanok, akik leszögezték, hogy *csak* magyarnak vallották magukat. E megállapítás a többségi társadalom melletti kiállást jelzi. Ám három árnyaltabb közlés is arról tanúskodott, igazából felsőbb „erők” hatottak ekkor is. Ezek a felsőbb „erők” (propaganda, katonaság, munkaadó) erkölcsi kiállást vártak el a német lakosságtól. Az alábbi idézetek élethelyzetei jól demonstrálják a népszámlálás körüli politikai nyomást, amely a különböző csatornákból áradt az egyének és családok felé.

„Amikor jött a népszámlálás, akkor magyar anyanyelvet és magyar nemzetiséget diktáltunk be, pedig még az iskolai és gimnáziumi értesítőmben is az szerepelt, hogy német az anyanyelvem. [...] A magyar suttogó propaganda azt mondta, hogy »ne nevezétek magatokat németeknek, mert akkor ki lesztek telepítve Németországba.« Senki nem akarta elveszíteni a vagyonát, mert azt senki nem vihethi magával a hátán.»³⁷⁴

„Az apám ács volt és először önállóan, majd a hadiiparban dolgozott alvállalkozóként egy cégnél. Olajtelepet építettek, például Felcsúton³⁷⁵, de lőszerraktárt is Nagygyeházán³⁷⁶. Amikor a népszámlálás volt, akkor a fővállalkozó azt mondta apának, hogy maradjon otthon és vigyázzon arra, hogy minden tekintetben magyarnak vallja magát, mert ha nem, akkor nem tud többé munkát adni neki. A tanító pedig azt mondta apámnak, hogy »miért hazudsz«, mire azt válaszolta, hogy »te azzal ne foglalkozz!«³⁷⁷

„885 személy lakta akkor Szomor községet, 867 katolikus, 655 német ajkú, református volt 15 személy, evangélikus két szlovák ember volt. Ezek az 1941-es adatok. Nekem a honvédségnél – mert katona voltam – automatikusan beírták, hogy magyar anyanyelvű és ezért nem telepítettek ki tőlem senkit».³⁷⁸

³⁷¹ SPANNENBERGER 2005, 241–253.o. GONDA 2014, 39–41.o. MARCHUT 2014, 91–95.o. CZIBULKA–HEINZ–LAKATOS 2004, 13.o.

³⁷² Az 1941 februárjában lezajlott népszámlálási ívek felvétele. Már ekkor megjelent a politikai propaganda színterén a Németországba való kitelepítés gondolata. Ezt 1944 után ki is használták és az új „demokratikus” politikai propaganda már azt hangsúlyozta, hogy ez a census valójában a német nemzetiség politikai állásfoglalása volt a magyarság ellen. Lásd: SPANNENBERGER 2005, 241–253.o. TILKOVSKY 1978, 133–144.o.

³⁷³ 1925:F:16: Bakony: Ganna. 1927:N:14: Bakony: Németbánya. 1927:F:14: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1930:F:11: Bakony: Bakonyoszlop. 1927:F:14: Bakony: Zirc. 1932:F:10: Bakony: Olaszfalu. 1929:F:12: Vértes: Mór. 1932:F:9: Vértes: Szár. 1919:F:22: Gerecse: Szomor.

³⁷⁴ 1929:F:12: Vértes: Mór.

³⁷⁵ *Felcsút*, Felcsút község Fejér megyében, a Bicskei járásban. Szártól pár kilométerre.

³⁷⁶ *Nagygyeháza*, jelenleg Óbarokhoz tartozó településrész. Önálló község volt, előbb Bicskéhez tartozott, majd 1999-ben Óbarokkal közösen újra önkormányzatot alkot. Szártól keleti irányba van pár kilométerre.

³⁷⁷ 1932:F:9: Vértes: Szár.

³⁷⁸ 1919:F:22: Gerecse: Szomor.

Erkölcsei kiállásként értelmezik a családjuk tettét azok a közlők, akik magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották magukat. Összesen 15 olyan személy³⁷⁹ volt, aki ezt kiemelte, s általában a „Magyar földön születtem, magyar vagyok”³⁸⁰ formulával magyarították tettüket. Ezt viszont sokszor a falusi konfliktusok, megbélyegzések követték. Az alábbi három közlés azt a tipikus narratív folyamatot jeleníti meg, amelyben a faluközösség első, külső tényezőiből származó töréspontját mutatja meg. Ezek a társadalmi ellentétek felülről generáltak és nincs közülük a faluközösségen belüli (vagyonosi rétegek közti feszültségek), vagy a regionális identitásból származó konfliktusoknak (pl. verekedések a búcsún), de egyszersmind megkérdőjelezték az akár évszázados etikákat és beágyazottságokat.

„Amikor iskolába mentünk, akkor szórólapok voltak az úton, amelyek azt írták, hogy »Wenn du dein Deutschtum nicht anerkennst, dann kommst du nicht in den Verein.« Tehát ez azt jelentette, hogy »ha nem vallood magadat németnek, akkor..., nem jössz a Birodalomba«. Ha valaki egy kicsit gondolkodott, akkor rájöhetett, hogy ez nem volt jó húzása a Birodalomnak. Mert nem akart senki (oda) menni. Ezért német anyanyelvűnek és magyar állampolgárnak vallottuk magunkat. Apámat ma is látom: »Hát szabad hazudni? Nem írhatjuk, hogy magyar anyanyelvű, ha nem is beszélünk magyarul.«”³⁸¹

„Jött a népszámlálás és mindenkit agitáltak, hogy német legyen. Apám magyarnak vallotta magát. Emlékszem, hogy az utcán játszottunk és jött le az önkormányzattól valaki. Porzott az utca utána, kocsival, fekete fiákerrel érkezett. Ez volt a polgármester kocsija. Neki korábban matyó hímzéses konyhájuk volt, aztán olyan németek lettek, hogy horogkereszt lett kirakva náluk, zászlókkal. [...] A sógor odakiabálta neki, hogy »Was glaubst du?« Mire ő: »Miért vallottad magad magyarnak, elárultad a svábságodat.«”³⁸²

„Negyvenben volt népszámlálás, és arról volt szó, hogy ki milyen nemzetiségűnek tartja magát. Az itteni svábok legtöbben német nemzetségűnek és anyanyelvűnek, és sőt még valaki német állampolgárnak íratta magát. Akkor már ment itt a Volksbund, evvel kezdődött, hogy összeírták. Volt egy tanító, aki magyar volt és vidékről került ide, nagyon jó viszonyban voltam vele. Kérdeztem, hogy »tanár bácsi, minek kell lenni?«, azt mondta nem tudja, »de ha Hitler megnyeri a háborút, akkor elviszi a németeket, ő lecsatolja a Dunántúlt Magyarországról és magyarok majd odaadják.« És akkor mi magyar nemzetségnek írtunk, de az anyanyelvet nem tagadtuk le.”³⁸³

³⁷⁹1932:N:9: Moson: Rajka. 1935:F:6: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1927:N:14: Bakony: Bakonykúti. 1931:N:10: Bakony: Isztimér. 1934:N:7: Vértes: Mór. 1930:F:11: Vértes: Pusztavám. 1926:F:15: Vértes: Gánt. 1934:N:7: Vértes: Várgesztes. 1933:F:10: Gerecse: Dorog. 1921:F:20: Bakony: Herend. 1923:F:18: Bakony: Városlőd. 1924:N:10: Bakony: Porva. 1933:F:7: Balaton-felvidék: Barnag. 1941:N: Reflexív: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz.

³⁸⁰ 1935:F:6: Bakony: Bakonyoszlop.

³⁸¹ 1930:F: 11:Vértes:Pusztavám.

³⁸² 1933:F:10:Gerecse:Dorog.

³⁸³ Közlés: 1923:F:18: Bakony: Városlőd. E történetben megjelent toposz később, az 1945 és 1950 közötti németellenes magyar propaganda egyik eszköze volt. Felmerülhet a kérdés, hogy csak utólag vésődött be az emlékezetbe és nem hiteles, hogy 1941-ben egy városlődi lakos tudhat róla. Azonban rendelkezésbe áll olyan ellenőrző forrás – Boldizsár Iván népi író közlése –, amely szerint tudható, hogy e községben már korábban is közbeszéd tárgya volt ez a jellegzetesség. BOLDIZSÁR 1989, 605–609.o. Am a toposz a '30-as évek végétől a politikai közbeszéd része is volt, de véleményem szerint községi szintre csak '40-es években ért le. Németország – több propagandakiadvány ellenére – többször leszögezte (1938, 1941), hogy nincsenek ilyen tervei. Lásd: SPANNENBERGER 2005, 254.o. Részletesebben, a délvidékkel kapcsolatosan: KEMÉNYFI 2014.

A *magyarság melletti kiállás* pragmatikus formulája (*itt születünk, ez a hazánk*) mellett a túlcsondult hazafiasság is jellemezte a közléseket. Őt elbeszélés jól reprezentálja ennek változatait. Az egyikben az 1923-ban Magyarországhoz visszatért Vaskeresztes község hűsége jelenik meg,³⁸⁴ egyben a szinte teljesen meghurcolt bakonyi Ganna³⁸⁵ lakóinak projekciója, illetve az ehhez hasonló (földrajzilag is az előbbihez igazodó) városlódi sors fedezhető fel.³⁸⁶ Két közlés viszont merőben ellentétes. Az egyikben az olvasható, hogy az esemény kulturális *töréspontként* csapódott le és ellene egyes családok felvették a „harcot.” Ezt politikai kiállásukkal jellemezték. A másikban finomabb, anekdotikus formában, de ugyanennek a kényszerválasztásnak a jelensége figyelhető meg. Ez elsősorban egy apa és egy kántortanító racionális (*itt születtem, magyar vagyok*) és irracionálisnak tetsző (a szabályozás ellenére is harcolni megy) hősiességében mutatkozik meg.

„*Mi nem vallottuk magunkat hitleristának. Anyanyelvünknek németet írtunk és az apám mindig azt mondta, hogy »mi magyarok vagyunk, mert Magyarországon lakunk.«*”³⁸⁷

„*Én gyerek voltam, de emlékszem, hogy sarokpadon ültem és a kántortanító, a Békeffy Anti jött összeírni. Megkérdezte: »minek vallod magad, Ferenc«, és apám mondta, hogy »magyarnak. Elővette pipáját és rágyújtott, »Franci, csodálkozom rajtad! Magyarnak? Mert mindenki németnek vallja magát.«* »Magyar földön születtem, magyar vagyok.« *Azt mondja, hogy »a tizenhatodik ház a tied [ebben az utcában] és te vagy az első, aki magyarnak vallotta magát. « A kántornak hat gyereke volt, nem kellett volna elmennie harcolni, de önként elment a Don-kanyarba és ott meg is halt.*”³⁸⁸

Az elbeszélők többsége tehát szülői,³⁸⁹ logikusnak tetsző – „*Ha itt születünk, akkor nem lehetünk németek*”³⁹⁰ – döntésként, de *szavazásként*, *kiállásként* is jellemzi a népszámlálási bevallást.³⁹¹ Ennek oka a későbbi elűzés volt. Nyilvánvaló, hogy azok kerültek rá az elűzési listákra, akik németnek vallották magukat, ezért ilyen kevés a német színvallás. Akik viszont itthon maradtak, közlésükben kéretlenül is magyarázkodni kezdtek, ha németnek vallották magukat. A legintenzívebb indok, amellyel a közlők éltek, hogy a „*falujegyzőjének, tanítójának az akarata*” érvényesült. Összesen hét olyan elbeszélést rögzítettem, amelynek fabulája az, hogy a bevallás tartalma a közigazgatás képviselőit „*terheli.*” Egyesek közel álltak az eseményekhez, ezért tudtak jól dönteni,³⁹² mások nem értették, hogy mi lehet a különbség anyanyelv és nemzetiség között.³⁹³

³⁸⁴ 1925:F:16: Burgenland: Vaskeresztes. BOTLIK 2011, 46.o.

³⁸⁵ 1933:N:8: Bakony: Ganna.

³⁸⁶ 1934:F:7: Bakony: Városlód.

³⁸⁷ 1929:N:12: Bakony: Ganna.

³⁸⁸ 1935:F:6: Bakony: Bakonyoszlop.

³⁸⁹ 1936:N:5: Burgenland: Ágfalva. 1930:N:11: Bakony: Ganna.

³⁹⁰ 1933:N:8: Bakony: Ganna.

³⁹¹ A szintén 1922/1923-ban (határmegvonás idején) visszatért hienc faluban a hazafias hagyomány és a jogfosztások miatti projekció összemosódik: „*Ahhoz, hogy megmutassuk, hogy magyarok legyünk, ahhoz így kellett szavazni. Magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallottuk magunkat. De hát német nyelvű nem lehetett magyar nemzetiségű. [...] És ez volt a köszönet.*” – 1930:F:11: Burgenland: Pornóapáti.

³⁹² 1927:F:14: Burgenland: Balf.

³⁹³ 1933:N:9: Bakony: Bakonygyirót: „*A Laborcza tanító jött hozzánk '41-ben. Az emberek nem tudták megkülönböztetni az anyanyelvet a nemzetiségtől. Mindenki német anyanyelvűnek vallotta magát, mert az, amit én először megtanultam az anyámtól, az az anyanyelvem.*”

Róluk a tanító döntött. S ha úgy tetszett, politikai szimpátia alapján.³⁹⁴ Ha a későbbi sorsok szempontjából ez pozitívan érintette a családokat, akkor jó élményként csapódott le. Több helyen a körjegyzőségeken belül a falvak közötti hatalmi harc látszódik a népszámlálás eseményén is. Az alábbi három idézet komplementerként egészíti ki egymást. Az első reflexív közlő nemzetiségi törést lát az eseményben, amelyet a további idézetek alá is támasztanak. Eszerint a magyar állam először alkalmazott *kollektív nyomást*, akkor, amikor elvárta – a közigazgatás képviselőin keresztül –, hogy korlátozzák a vidéken szervezkedő *Volksbund* akaratát. A népszámlálás eseménye politikai kampányként jelenik meg.

„Ennek az volt a lényege, hogy Horthy és Hitler megegyezett arról, hogy ezek az emberek vihetők. Ugyanúgy, mint a besszarábiai németeket felhozzák a lengyel területekre. Az '41-es népszámlálást ezért csinálták. Ahol észnél volt a jegyző és mondta is, ott az embernek magyart írtak. Kovácsinál³⁹⁵ és Kupon így volt, de a gannaiak rosszban voltak a jegyzővel, mert a Redling, a *Volksbund* vezetője, folyton cirkuszt volt velük. Itt leégett a falu többször is, folyton újra kellett építeni, ezért van a nagy utcaszélesség. Az utolsó tűznél is azt mondták, hogy a magyar-német ellentét volt a dologban. Nagyannának világváros szélességű utcája van. [...] De az én apám magyarnak vallotta magát, azt mondta, hogy »Magyarországon élünk, mi magyarok vagyunk.«³⁹⁶

„Amikor jött a népszámlálás, akkor [a *Volksbund*] nagyon propagálta, hogy német nemzetiségűnek írassák magukat és német anyanyelvűnek. Azt mondták, hogy a »német kenyeret eszünk«, mire a pap, »Hogyhogy? Csomagba küldte a német ide a kenyeret?« [...] Apám azt mondta az összeírónak, hogy »Mosonyi úr, engem tetőtől talpig írjon be magyarnak, mert minden porcikám magyarul mozog.« Mégis a Mosonyi német anyanyelvűnek írta be.³⁹⁷

„Márkón egy asszony volt, aki magyarnak vallotta magát. A Dunai, a tanító, járta a falut, ez magyar volt, megértette a németet, de nem tudott beszélni. Például jött a Léber nénihez, de nem tudtak beszélni, azt mondta a néni, hogy várjon, megkérdezi a fiát, hátrament a Hanzihoz és megkérdezte tőle, hogy mit írjon, az meg azt mondta, hogy németet, mire visszaért a Dunai már nem volt ott, elment és beírta őket magyar anyanyelvűnek. S aztán azt mondta mindenki, hogy micsoda szégyen, hogy ilyen hazugságot beírt.³⁹⁸

„A Hajós Vilmos tanító volt összeírni. Én német anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek voltam írva, de a szüleim nem és elvileg csak őket vitték volna el.³⁹⁹

Végül három olyan közlést rögzítettem, amely a német anyanyelv mellett tette le a voksát. Mindhárom közlés drámai hangvételű, amelynek központjában egy *hazugság-történet áll*, egyfajta bűnbeesési és megtisztulási narratívát mutatott be az elbeszélő,⁴⁰⁰ illetve azt a traumát, amelybe

³⁹⁴ 1930:N:11:Balaton-felvidék:Vöröstó: „Volt egy aranyos tanítónk, aki magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek írt be. Másokat kiemelt, azokat csak német anyanyelvűnek írta.”

³⁹⁵ Pápakovácsi, község Veszprém megyében.

³⁹⁶ 1949:F: Reflexív:Bakony:Gan na.

³⁹⁷ 1928:N:13:Dunakanyar:Szendehely.

³⁹⁸ 1932:F:12: Bakony: Márkó.

³⁹⁹ 1928:N:13: Vértes: Mór.

⁴⁰⁰ Leginkább azok közlése jellemző, akiket nem hurcoltak meg. Pl. 1932:F:9:Vértes:Kecskéd: „Apám törvénybíró volt és svábnak vallotta magát. Akkor még nem volt vagyon a nevén és ezért minket nem raktak ki a házból.”

„belehurcolták a németeket”. A népszámlálás elbeszéléseinek legkatartikusabb közlései ezek, érzelmi mélypontjai a közlőknek.

„Mi a népszámláláson sajnos német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallottuk magunkat. Az apám azt mondta, »hogyan mondjam azt, hogy magyar anyanyelvű vagyok, mert az édesanyám egy szót se tud magyarul.«⁴⁰¹

„Akkor volt ez a népszámlálás, sírni tudnék. Azt kérdezték, hogy ki minek érzi magát. A nagyapám azt mondta apámnak, hogy ő majd elmegy és lerendezi és mindenkit beírt magyarnak. Mintha a mai napig is látnám, ahogy reggel az ágyon ül, hogy én mit csináltam, az anyanyelvemet hogyan tudtam letagadni, mikor az én anyám egy szót se tud magyarul. »Egy lügner vagy!«-mondta. Másnap felment a község házára és kitöröltette magát. A nagyapapa bíró volt, templomatyá. Az előjárósággal volt mindig és azt mondták neki, hogy ne tegye, ne írja vissza. Képes volt otthagyni a bírói és a templomi állást, azért az anyanyelvért. Mindenkinek mondta, hogy »nem hazudok!«. Ezek már jobban látták előre, hogy kik fognak győzni, hogy a Hitler nem győz.⁴⁰²

A közlésekből világosan látszódik, hogy a népszámlálás elbeszélése nemcsak a későbbi elűzés traumája és a propaganda felől értelmeződik. A specifikus történetek arról közvetítenek, hogy 1941-ben a politikai propaganda olyan erkölcsi kiállást várt el a németektől, amelyet sokan hazugságként fogtak fel. Többen meg is hasonlottak ebben a hazugságban. Ez nemcsak a faluközösségekben, de a közlők identitásában is – ha nem is traumatikusan – töréspontként jelent meg: a külső politikai tényező a *Volksbund* és magyar közigazgatási vezetők polarizált harcának képében. Ez olyan *elementárisan nyomult be* az addigi viszonylag zárt faluközösségi rendszerbe, hogy *ezt az eseményt lehet az alávetettség első előzményének* tekinteni. Főleg a választási kényszer és a meglebegtetett retorziók okán. A közlők egyaránt megbélyegzésnek vélték ezt az eseményt, s a végső idézetek jól mutatják, hogy komoly, köztiszteletben álló személyek roppantak meg a lelki teher alatt.

Mivel ezen esemény egyik szereplője a *Volksbund* volt, amelyhez később számos valós és képzelt cselekedet társult a háború alatti élet megszervezésében, ezért ezen a vonalon haladtam tovább. A magyarországi németiség politikai szervezője ez az egyesület volt, amely nemcsak a politikai erőterbe szállt be aktívan, hanem a faluközösség szintjén is kihívást jelentett a már működő egyesületek számára.

6.2. A *Volksbund* tevékenységének emlékezete (1940-1944)

Az identitást és integrációt taglaló fejezetekben felsorolt közügyi és kulturális szervezetek számára konkurenciát jelentett a *Volksbund* (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*, VDU) tevékenysége. A közlésekből az tűnik ki, hogy amíg ez a versengő állapot csak abban csúcsozott ki, hogy innovatívabb módon szervezte meg és képviselte a kulturális értékeket a *Volksbund*, addig nem okozott töréspontot a társadalmi közegben. Ám a népszámlálás következtében fellépő politikai állásfoglalás után a szervezet egyre inkább politikai-ideológiai síkon pozícionálta magát és ez már megosztotta a közösségeket is. Nem tudni, hogy egyes községekben milyen befolyása volt, mekkora

⁴⁰¹ 1929:N:12: Bakony: Isztimér.

⁴⁰² 1933:N:8: Vértes: Kecskéd.

lélekszámmal rendelkezett működése alatt, jelentőségét csak 1945 után nagyították fel. A *Volksbund*ra jellemző volt, hogy egy idő után nemcsak kulturális szervezetként, nemcsak „pártként” hirdette magát, vagy tette magáról ezt a benyomást, hanem az egész magyarországi német közösség képviselőjeként aposztrofálta magát. Fontos azonban azt is leszögezni, hogy Magyarország a 2. világháború idején bekövetkezett területgyarapodásai után olyan német nemzetiségi csoportok (erdélyi szász, bácskai, bánáti csoportok) is helyet kaptak a *Volksbund*ban, amelyek nem kötődtek a magyar államhoz és nemcsak nyelvi függetlenségre vágytak. Pontos számok nem állnak rendelkezésre, de a vezető Franz Basch⁴⁰³ nyilatkozta pere során, hogy a tagok száma a Dunántúlon lakó németek közül 25% lehetett.⁴⁰⁴ Még a Vértesben is az ott lakó németek közül is 15-20%-a lehetett tag, ám Nyugat-Magyarországon 50%-os arányt feltételezett. Számomra is az a benyomás alakult ki, hogy az idézett területek nagy részén (egy-két község és a nyugati területek kivételével) a lakosság negyede, avgy annál kevesebb ember volt volksbundista.⁴⁰⁵

A narratív elbeszélések mellett egyszerű közléseket is rögzítettem, egy helyről nem sikerült adatot gyűjtenem, négyen nyilatkoztak arról, hogy a községükben (Barnag, Dág, Mány, Vaskeresztes⁴⁰⁶) egyáltalán nem volt VDU-szervezet, hárman pedig nem emlékeztek a *Volksbund* működésére. 49-en úgy nyilatkoztak, hogy a szervezet csak kulturális jellegű⁴⁰⁷ volt, amelynek székhelyén bálokat szerveztek és németül énekeltek. 30 beszélgetőpartner⁴⁰⁸ szerint viszont

⁴⁰³ Franz Anton Basch (1901–1946) Svájcban született. Egyetemi tanulmányait 1920–1924 között Jakob Bleyer tanítványaként végezte. 1925–34 között az Magyarországi Német Népművelési Egyesület titkára volt. Számos tudományos-irodalmi munkát publikált. Az 1930-as évek elejétől radikális politikát sürgetett. 1934-ben az MNNE főtitkára lett. A „magyar nemzet megsértése” miatt börtönbe került, s ezzel került fel a politikai palettára. 1938-ban a *Volksbund* alapító elnöke lett. 1940-ben a magyarországi német népcsoport vezetőjévé nevezték ki. Mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. Életrajzát lásd: SEEWANN 2012. 396–311.o.

⁴⁰⁴ Idézi SOMLAI 2014, 236.o.

⁴⁰⁵ Somlai Péter szerint Budakeszin német lakosságának hetedét-hatodát sikerült beszervezni. Vö. SOMLAI 2014, 37.o. Eiler Ferenc hirtai monográfiájában is a német anyanyelvűek 16%-a lépett be a *Volksbund*ba. EILER 2011, 79.o. A benyomásaim és a monográfiák szerint is az feltételezhető, hogy (az általam jelzett kivételektől eltekintve), hogy a német ajkú községek lakosainak VDU tagsága nem érte el a 20%-ot.

⁴⁰⁶ Dágon 1940. szeptember 29-én alakult meg a *Volksbund*. Vö. FLACH, 1968. 17.o. FLACH, 1971, 17.o. Paul Flach adatai szerint a többi községben nem alakult meg a VDU. Vö. FLACH, 1971, 16. o. 30–31.o.

⁴⁰⁷ 1927:F:15: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1926:N:16: Dunakanyar: Szendehely.

1936:N:8: Gerecse: Máriahalom. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján. 1925:N:14: Gerecse: Baj. 1928:N:15: Gerecse: Baj. II. 1935:N:9: Gerecse: Baj. 1939:F:6: Gerecse: Csolnok I. 1941: Reflexív: Gerecse: Csolnok. 1926:F:12: Dunakanyar: Visegrád. 1933:N:15: Vértes: Kecskéd.

1924:N:20: Vértes: Vértessomló. 1944:F:6: Vértes: Várgesztes. 1927:N:14: Vértes: Szár. 1926:F:17: Vértes: Gánt. 1922:F:21: Bakony: Bakonysárkány. 1929:F:15: Vértes: Mór. 1929:N:13: Bakony: Isztimér. 1923:N:20: Bakony: Isztimér. 1930:F:12: Bakony: Bakonykúti. 1939:F:4: Bakony: Bakonyoszlop. 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop. 1930:F:14: Bakony: Bakonyoszlop. 1923:N:19: Bakony: Porva. 1924:N:14: Bakony: Porva. 1929:N:13: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz. 1927:F:15: Bakony: Zirc; 1925:F:18: Bakony: Városlőd. 1934:F:10: Bakony: Városlőd. 1923:N:15: Bakony: Herend. 1928:F:10: Bakony: Herend. 1932:F:12: Bakony: Márkó. 1928:N:15: Bakony: Márkó 1936:F:12: Bakony: Márkó. 1942: Reflexív: Bakony: Bakonyjákó. 1929:N:13: Bakony: Bakonyjákó. 1922: N:21: Bakony: Nagytevel. 1929:N:13: Bakony: Nagytevel. 1949: Reflexív: Bakony: Ganna. 1932: N:12: Moson: Kimle. 1930:F:12: Moson: Levél. 1932:F:10: Moson: Levél. 1932:N:10: Moson: Rajka. 1948: Reflexív: Burgenland: Sopron. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva. 1936:N:7: Burgenland: Ágfalva. 1934:N:8: Burgenland: Alsószölnök.

⁴⁰⁸ 1927:F:15: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1926:N:16: Dunakanyar: Szendehely. 1927:F:16: Gerecse: Csolnok. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1934:N:8: Vértes: Várgesztes. 1928:N:14: Vértes: Mór. 1929:F:13: Vértes: Mór. 1928:F:15: Vértes: Gánt. 1929:F:12: Vértes: Pustavám. 1922:F:20: Bakony: Bakonysárkány. 1936:N:7: Vértes: Mór. 1933:F:10: Bakony: Isztimér. 1930:F:12: Bakony: Bakonykúti. 1927:N:15: Bakony: Bakonykúti. 1928: N:13: Bakony: Bakonynána. 1933:N:11: Bakony: Bakonygyirót. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1924:N:19: Bakony: Lókút. 1928:N:14: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924: N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1932:F:10:

mezőgazdasági eszközöket is osztottak. Többen kiemelték – főleg a bortermelő vidékeken (Mór, Sopron) –, hogy a szőlők permetezéséhez szükséges rézgálicot ők szállították. 17-en viszont politikai szervezetként,⁴⁰⁹ vagy pártként írták le az egyesületet, ketten kifejezetten „nácinak”, 33-an pedig „Hitlerpártinak” találták a *Volksbundot*.⁴¹⁰

A narratív közlések állásfoglalások is egyben. Ennek az az oka, hogy egyfelől maga a *Volksbund* is erre készítette a közösség tagjait, másfelől ennek a döntésnek a minőségét is a későbbi jogfosztások indukálták. A közlések sok helyen „puhítóak”, megengedőbbek, vagy mentegetőzőek voltak. Ezért a témát többszörös reflexión, alákérdezéseken keresztül közelítettem meg. Előfeltevésem volt, hogy az elszenvedett trauma miatt nem kaphatok „tisztá” közléseket erről a szervezetről, csak töredékeket. A közlésekből az szűrődött le, hogy a vizsgált területeken a *Volksbund* csak 1941 és 1943 között, vagyis a népszámlálás időszakában, vagy azután alakult ki és erősödött meg.⁴¹¹ Ez a közlésekből is levezethető. A szervezetről szóló megjegyzések etikai/erkölcsi sík mentén szerveződtek és jól példázzák a népszámlálás okozta „kívülről érkező, a közigazgatási hatalom általi kategorizálást.” Vagyis a népszámlálás okozta törések és tapasztalatok farvizén szerveződött meg a *Volksbund* a közösségekben, és ki is használta a családokban lezajlott zavart.

A *Volksbundról*⁴¹² alkotott általános kép tehát több mintázatot mutat. Jellemző volt, hogy a közlések kronologikusan, kis narratívával válaszolták meg a kérdéseket. A működés szempontjából az emelhető ki, hogy a *kívülről érkezők*, új tudást hozva, elsősorban a falu kultúrájában nagy

---

Bakony: Márkó. 1925:N:15: Bakony: Csehbánya. 1923:F:20: Bakony: Németbánya. 1939:N:5: Bakony: Döbrönte. 1927:F:17: Burgenland: Balf. 1929:N: 15: Burgenland: Fertőrákos. 1948:Reflexív: Burgenland: Sopron. 1935:F:9: Burgenland: Ágfalva. 1930:F:14: Burgenland: Pornóapáti.

⁴⁰⁹ 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1926: F: 17: Bakony: Porva. 1935: N:7: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1929:F:14: Vértes: Vértestolna. 1937: F:7: Gerecse: Csolnok. 1932: F:12: Vértes: Kecskéd. 1928:F:16: Vértes: Gánt. 1930:F:10: Vértes: Pusztavám. 1929:F:12: Vértes: Pusztavám. 1935:N:7: Bakony: Isztimér. 1936:F:7: Bakony: Isztimér. 1925:N:17: Bakony: Csehbánya. 1925: F:18: Bakony: Ganna. 1942: Reflexív: Bakony: Ajkarendek. 1929: N:12: Burgenland: Fertőrákos. 1930:F:8: Burgenland: Pornóapáti. 1932:N:12: Burgenland: Alsószölnök.

⁴¹⁰ 1932:N:12: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1933:F:10: Balaton-felvidék: Barnag. 1943: Reflexív: Balaton-felvidék: Barnag. 1930:N:13: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1924:N:19: Bakony: Lókút. 1923:F:17: Bakony: Városlőd. 1919:F:24: Gerecse: Szomor. 1933:F:11: Gerecse: Dorog. 1925:N:14: Gerecse: Baj. 1930:F:12: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1940:F:4: Vértes: Vértestolna. 1933:N:15: Vértes: Kecskéd. 1930:N:14: Vértes: Vértesomló. 1926:F:16: Vértes: Szár. 1922:F:21: Bakony: Bakonysárkány. 1925:N:17: Bakony: Bakonysárkány. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1928:N:14: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1927:F:16: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1925:N:14: Bakony: Csehbánya. 1923:F:23: Bakony: Németbánya. 1922:N:21: Bakony: Nagytevel. 1929:N:14: Bakony: Ganna. 1933:N:14: Bakony: Ganna. 1925:F:18: Bakony: Ganna. 1944: Reflexív: Moson: Kimle. 1946: Reflexív: Moson: Levél. 1932:N:14: Moson: Rajka. 1932:N:13: Burgenland: Balf. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1938:N:7: Burgenland: Fertőrákos. 1936:N:6: Burgenland: Sopron. 1922:N:22: Burgenland: Rábafüzes.

⁴¹¹ A Veszprém megyei főispán 1939. október 10-én kelt jelentése szerint a *Volksbundnak* 25-26 szervezete működött a megyében. Elsőként Városlődön alakult meg. Kérdés azonban, hogy ezek milyen minőségben működtek, mert a közlések alapján ekkor még jellegtelenek voltak. VERESS D. 1994. 201.o.

⁴¹² *Volksbund der Deutschen in Ungarn*, vagyis Magyarországi Németek (Népi) Szövetsége. 1938-ben alakult, vezetője Basch Ferenc volt. Jakob Bleyer *Magyarországi Német Népművelési Egyesület-e* (MNNE) radikálisabb hangot megütő csoportjából alakult kulturális egyesület volt. A Magyarországhoz visszacsatolt területeken élő, eltérő mentalitású és politikai nézetű németiséget is képviselni kellett e szervezetnek. Emiatt a *Volksbund* népművelési egyletből gyorsan politikai, végül nemzetiszocialista szervezetté vált. A 2. világháború után a propaganda célkeresztjébe került és megítélésében központi szerepe volt, hogy ezzel indokolják a magyarországi németek elűzését. Vezetőjét 1946 januárjában ítélték halálra, amikor az első elűzési transzportok elindultak. A *Volksbund* megítélése máig vegyes, amelynek az egyik oka az, hogy tevékenysége, mentalitása és céljai sokszor településenként változtak. Lásd: SPANANNENBERGER 2005. TILKOVSKY 1978.

szerepet játszó nyelvi és dalos hagyományok felől ragadták meg a lakókat. Az alábbi Dunakanyarbeli községben rögzített közlés (amelyben látszódik a részvevőség) azt az ívet mutatja be, ahogyan a *Volksbund* „adott”, majd utána „kért” tagjaitól. A közös éneklések visszatérő momentumai, s valószínűleg elhallgatott indokai is a belépésnek,⁴¹³ mind a nők, mind a férfiak részéről.⁴¹⁴

„Jöttek idegen lányok, azt mondták magukról, hogy ők »Deutschfrau«-k. Összehívták a falu lányait és kibéreltek egy szobát összejövetelekre. Vasárnap délután jöttek össze. Körbeálltunk és énekelünk. Nyáron, a padokon ültek és énekeltek. Két-három összejövetel után azt mondták, hogy »azok a lányok ne jöjjenek, ahol a szülők nem léptek be a Volksbundba«. A mi csoportunk 23 tagból állt és hatan nem voltak tagjai. Édesapám kisgazdapárti volt, ő nagyon ellenezte. [...] Volt itt egy domb, a Kanászdomb, ott a férfiaknak kiképzést tartottak. Katonai sorrendben végigvonultak és azt mondták neki, hogy »Heute die Jugend, morgen die ganze Welt⁴¹⁵«. Ez a hitleri propaganda volt. A Hangya Szövetkezetnél volt egy kapu és ott szónokoltak, helybeliek és idegenek is. S akkor mondták, hogy legyenek a fiatalok SS-katonák. [...] 43 család ment el akkor, amikor jöttek az oroszok.”⁴¹⁶

A modernista szervezetek egyik első megjelenítője volt a *Volksbund*, amely innovatív módon használta ki a faluközösségek bevett hagyományait. Ez természetesen minden községben változó volt, de az éneklés és a paraszti hagyományok németes jellegű erősítése átfogóan jellemző volt. Ebből a szempontból az a töréspont, amely az agitációk bevezetését és a politika megjelenését jelentette az összejöveteleken, észrevétlenül jelent meg a közlésekben. Ez a jellegzetesség nem a német érzelműeknél ütközött ki, hanem sokkal inkább azoknál, akik a magyar közigazgatással együtt éreztek, hiszen számukra volt ellenpólus a szervezet.

„Jött a Volksbund időszak, a németesítés. A Basch nevű főagitátor itt volt Dorogon és ezután megszervezték a Volksbundot. [...] A templomból kijöttek az ember és agitálták őket.”⁴¹⁷

Az propaganda megjelenése nemcsak új fordulatot hozott, hanem politikai állásfoglalást is megkívánt a közösség részéről, ezzel mélyítve a szakadékokat. Kimondatlanul Hitler faliképének⁴¹⁸ megjelenése az, ami a bizonytalanság további erősödését hozta a falusi közösségekben. Ám a

---

⁴¹³ 1925:F:18: Bakony: Városlőd: „A Grimmler Jani volt a Jugendführer. Énekeltek, politikai dolgokról nem beszéltek. Nagyon szép kultúrházuk volt. Az énekkar itt mindig nagyobb, jobb lett. A Volksbund azt akarta, hogy énekeljünk, felvonuljunk. És németül beszéltek.”

⁴¹⁴ 1934:F:10: Bakony: Városlőd: „Itt egy férfi és egy női szervezete volt a Volksbundnak. A férfiaknál nem volt mozgolódás. A nők sálakat és ruhákat kötöttek a katonáknak. Ezek a háború után Amerikába kerültek. Rádiót szereztek, azt hallgatták és délutánonként énekeltek. [...] Ha az ember megnézi a Volksbund történetét, akkor az egy nagyon magyarhű társulásnak indult. Amikor megalakult, akkor a kormány mellett voltak, de a kormány nem fogadta el és azért lettek Hitlerhű emberek. De ez sehogyan sem mutatkozott meg itt. Mi nem tudtuk, hogy ez micsoda.”

⁴¹⁵ Nyersfordításban: „Ma az ifjúságot, holnap az egész világot.”

⁴¹⁶ 1928:N:14: Dunakanyar: Szendehely. Valamint ezt megerősíti: 1926: N:16: Dunakanyar: Szendehely.

⁴¹⁷ 1933:F:8: Gerecse: Dorog.

⁴¹⁸ 1935:N:8: Gerecse: Máriahalom. „Kövezték a Hitlert, gyűléseket tartottak, énekeltek, úgy különösebben nem csináltak semmit. Nótáztak, Hitler nótákat játszottak, azok tempósabbak voltak. De ha valaki tag volt, azt meghurcolta a későbbi államhatalom.”

szellemi és fizikai kultúra⁴¹⁹ erősítése miatt ez a bizonytalanság még nem lehetett végzetes. A *Volksbund* helyi központja általában a „Heim” volt, amely egy közösségi teret jelentett és ezen felül egy vagy több kocsmá is tartozott hozzá. Ezzel a szervezet a közösség kognitív térképére is felkerült.

„Mi gyerekek voltunk. Volt egy Heim, aztán odamentek [az emberek], hogy ott mit csináltak, azt nem tudom. Ez olyan volt, mint az úttörők. A fiatalokat külön rakták, a Hitlerjugendbe⁴²⁰. Ki volt írva náluk, hogy »Du trittst dir Deutsche Sein, Du sollst, Heil Hitler sein.«⁴²¹ Másoknál meg az volt kiírva, hogy »Trittst du hier als Christ herein, soll dein gelobt sei Jesus Christus gesagt.«⁴²² (sic!)

A közösség újabb tapasztalati törése azon a ponton ragadható meg, amikor a *Volksbund* egyre többet követelt a közösségtől. Egy ilyen jellegzetesség lehetett a német katonák elszállásolása és kiszolgálása. Sajnos a közlésekben összeolvad a német hadsereg 1941-es átvonulásának és 1944-es megszállásának képei, de az jól látszik, hogy a hadsereg segítségével a *Volksbund* már mint az emberi erőforrás kiszolgálásaként is részt vett.

„Katonainget, gatyát, ruhát, alsóneműket varrtak, és akkor kiadták [azt a lakosoknak]. Anyám mérgesen jött haza. Az elosztóban fel van írva, hogy aki a *Volksbundban* benne van, az kap munkát. De elküldték az anyámat, nincs benne a *Volksbundban*, nem kap munkát. De a nővére lányának a férje, ő volt a *Volksbund* vezető, [...] Wiesner János. Ő segített, de a *Volksbundba* nem lépett be.”⁴²³

„Volt egy kis kulturális beütése, mert voltak összejövetelek, meg bálók. Politikai szervezet volt. Visszahozták pihenőre a német katonákat és ezeknek szerveztek bálákat, jó ismeretség alakult ki. A nejemnél két német katona volt beszállásolva.”⁴²⁴

A narratívák egyik fő fordulati eleme volt, hogy a „*Volksbund* becsapta az embereket” formula. A bakonyi Isztimér közösségében egymás kiegészítve vázolták fel a közlők a szervezet alapítását, amely egyházi szervezetből nőtte ki magát. Ez is bizonyítja, hogy a *Volksbund* sejtek több helyen laikus közösségként indultak útnak.

„Egy férfi, Müllner István, katolikus család volt, felesége első pénteken járt áldozni. Ilyen Leseverein, olvasó estet csináltak. Két fia volt, az egyik Németországba ment ki, belépett az SS-be és onnan kapacitálta az apját, hogy létesítsen itt egy gyülekezetet. Az embereket becsapták, mert azok úgy jelentkeztek, hogy ez egy egyházi olvasókör lesz. Aztán építettek ennek az udvarában egy házat és ez volt gyülekezőhelyük, a Heim”⁴²⁵

„A *Volksbund* elnöke, Müllner István volt, a Rózsafüzér Társulat elnöke. Az egyik fia újságíró volt, a másik bányamérnök. A két fiú nem vált be SS-nek. Először csak olvasó kör volt. Először a szegény ember lépett be, de utána a gazdagok is. Azt mondták, aki kilő egy tankot, az több hold

⁴¹⁹ 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós. „Ez a párt küldte ide az oktatót, *Volksbund*. Felsőgallán volt a székhelye. [...] Sportnapokat tartottak, futóversenyt tartottak. De nem hetente jöttek össze.” 1935:N:7: Gerecse: Baj.

⁴²⁰ Itt a *Deutsche Jugend*ről lehet szó!

⁴²¹ Propagandisztikus szöveg, amelyet különböző német szervezetek már az 30-as évek elejétől használtak. Plakátokon, újságokban is megjelent. Eredeti változata: „*Volksgenosse, trittst Du ein, soll Dein Gruß 'Heil Hitler' sein!*” Később több változatban is előkerül az elbeszélésekben.

⁴²² 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós.

⁴²³ 1927:F:16: Gerecse: Csolnok.

⁴²⁴ 1937:F:7: Gerecse: Csolnok.

⁴²⁵ 1931:N:12: Bakony: Isztimér.

földet fog kapni. A városiaknak íróasztalt ígértek. Pénzért mindent megcsinálnak az emberek. A Hitler győzelmét ígérték. Nagy politikai tevékenységük volt. A kisdobos, úttörő, ez ugyanolyan volt, mint a Volksbund. Eszébe se jutott senkinek, hogy kinek földjét kapják majd meg? Mert a Führer katonái utálták a magyarokat, néhányan innen tudtak magyarul, ha megszólaltak, a német rájuk szóltak, ha tudsz németül, akkor úgy beszélj, »tu pist ein teutsche.« Amikor az orosz fronton voltak, azt mondták nekik, hogy »verfluchte Ungarn! Raus!« ”⁴²⁶

Az emberi erőforrások kihasználásával és a többször megkövetelt szolgálat, valamint a helyes viselkedés elvárása után már *pártként működött a szervezet*, s egyre inkább a birodalmi németiség került előtérbe a helyi kultúrával szemben.⁴²⁷ A bakonyi Gannán és Döbröntén éppen ez az átmenet ragadható meg. A *Volksbund*-belépést csábítási trükknek írták le, kétségtelenül mentegetésképpen. E közlések egymásmellettségéből jól kivehető, hogy egyes közösségekben nem törte át az ingerküszöböt az, hogy a szervezet politikai kiállásra sarkallta a lakókat. Máshol viszont megjelenik a „mi” és az „ők” megkülönböztetése azzal, hogy saját magát is „magyarnak” titulálja az elbeszélő. Ez jól tükrözi a *Volksbund* megbélyegző szerepét, azokkal a német anyanyelvűekkel szemben, akik elleneztek a szervezet működését.⁴²⁸ Az alább idézett közlések narratív íve a „résztvevő”, a „tanú” és a „reflexív” közlésen át húzódik. Az utolsó két közlés anya és fia elbeszélése; jól látszódnak az anyánál a tabusítás szóhasználati, a fiúnál pedig a történelmi és családi tapasztalat megjelenései, amely néhol tanult szövegnek tűnik. Nemcsak az emlékezésben, de vélhetőleg az események alatt is a közösség tagjai összezavarodtak, hiszen ehhez hasonló politikai kiállásra még nem kérték őket.

*„A mi házunkon is horogkereszt volt, az összes barátnőm bent volt a Volksbundba’, kénytelenek voltunk mi is kirakni. Apámnak könnyörögtem – a barátnőim miatt –, hogy lépjünk be. Ide is jött a Jugendführer – már meghalt – és felrajzolta ezt a keresztet. Apám kint állt, a kapu mögött az udvaron és látta, hogy ez mit csinált. Hátratett kézzel, azt mondta neki, »inkább mennél haza és vakarnád a teheneket.« Sokan jöttek Pápáról és hoztak anyagokat, az itteni asszonyok emiatt megtanultak kötni. [...] A német katonák a gyerekeket felvették a kocsikra és köröztek velük, azt a gyerekek nagyon élvezték. Végül nem léptünk be, mert magyarnak számítottam.”*⁴²⁹

*„Horogkereszt volt és azoknak a gyermekei az SS-be mentek. Egész Bakonyjákó volksbundos község volt. Az apám bíró volt kilenc évig. A [döbrönte]i falu végi kocsmában összegyűltek. Mi magyarok, a csendőrséggel figyeltünk. Összetűzések is voltak velük, azokkal, akik a kormány mellett álltak ki. A volksbundisták maguk vállalták, hogy felteszik a horogkeresztet. [...] Nem mindegyik volksbundista volt szegény, a [Bakony]péterdi nagy gazdák például beléptek a Volksbundba. Kivéve a Hofstädter család, ők voltak a leggazdagabbak, [...] Döbröntén a falu 92%-án kint volt az SS-kereszt.”*⁴³⁰

„Arra nem is jó emlékezni. Nem volt jó dolog. Széthúzott. Nem érdemes felkeverni ilyen dolgokat. Nem akarom hallani.[...] Semmit nem csináltak. Aki nem tartott velük, azt lenézték, aki velük tartott,

⁴²⁶ 1933:F:10: Bakony: Isztimér.

⁴²⁷ 1930:F:13: Bakony: Bakonyoszlop: „Összegyűltek és dárídoztak, Jöttek németek, bemutatták az SS-ruhát. Sokan elmentek. Ezeket szórakoztatták és jól rábeszéltek őket.”

⁴²⁸ Lásd Budkeszi példáján: SOMLAI 2014, 234.o.

⁴²⁹ 1930:N:14: Bakony: Ganna.

⁴³⁰ 1923:F:20: Bakony: Döbrönte.

*azt elvitték a sorozáson. Volt olyan, aki visszairatta volna. Nem is szólok többet, mert ez nem érdekel, maradjon ott, ahol van.*⁴³¹

*„A mai szemmel nézve a Volksbund olyan, mint az RMDSZ⁴³², mert nacionalisták. A VDU nem csinált semmi különöset, ez csak a magyarok találták ki. Az én nagyapám és a másik nagybátyám is benne volt, ez utóbbinak a fia SS-katona is lett. [...] Az biztos, hogy volt egy »langliste« és egy önkéntes lista. Az én rokonaim az önkéntesbe voltak benne. Nekik ugyanis kellett olyan lista, hogy honnan lehet katonát vinni.*⁴³³

Az utóbbi vélemény jól jelzi, hogy mind kulturális, mind politikai szinten az emberi erőforrás politikai kihasználása volt a *Volksbund* célja, amely a modern diktatúrák szervezetének ismerve. Ez persze egyenesen vezetett majd a népcsoport háborús bevetéséhez is. A mosoni és burgenlandi területek közelebb álltak az Anschluss utáni Ausztriához. Vélhetően itt ezért kaptam komplettebb, kronologikus leírásokat a *Volksbund*ról. Bár a bemutatott források is azt mutatják, itt is 1941 után alakultak meg a szervezet helyi egységei, az elbeszélések mégis arról tanúskodtak, hogy *erősebb előképekkel rendelkeztek* e csoportok. A folyamatok mégis hasonlóak: a szellemi és technikai kultúrán⁴³⁴ keresztül hatol be a szövetség a falusi közösségbe: rádiózással és bálokkal erősítik a közösségi identitást, amely hol észrevétlenül, hol direkten válik politikailag aktívvá.⁴³⁵ Ez a töréspont az, amikor a *Volksbund* vezetői már követelnek. Ennek ellenére megfigyelhető – főleg a mosoni közlésből –, hogy mivel az államhatalom legitímálta a *Volksbundot*, fel sem merült a hazafiatlanság. Kontrasztot képeznek ezzel szemben a burgenlandi területek, ahol a határ képlékenysége miatt sok helyen ez a „kulturális alapozás” elmaradt és politikai villongások előzték meg a megalakulást. A közelség miatt erőteljesebb lett a gazdasági és piaci befolyás is, amellyel a *Volksbund* szervezete rendelkezett, arról nem is beszélve, hogy az itteni németységnek több évszázados, urbánus hagyományai is voltak a soproni polgárok képében. Ők gyorsabban érzékelték a társadalmi és politikai változásokat, mint a rurális társadalom.

*„A Volksbund eredetileg Volksbildungsvereine volt. Utóbbi Jakob Bleyer alapította. Ez egy előadásokat tartó szervezet volt, amely a németység lehetőségét mutatta meg és önképét fejlesztette. Könyveket olvastatott és történelmi eseményeket mutatott be. Ám nem tudom hányan voltak a tagjai, mert még túl kicsi voltam, kilenc éves. '38 körül megalakult a Volksbund és egy új szervezet volt, új vezetővel. Elkezdett politizálni és a Volksbildungs-karakterét elveszítette. Emiatt a magyar népesség elítélte, hogy német párti lett, de ez nem igaz, mert a magyar kormányhoz lojális volt végig. [...] 1942-től jelentősebb lett a fiatalok toborzása az SS-ben, még önkéntesként.*⁴³⁶

⁴³¹ 1921:N:23: Bakony: Ganna.

⁴³² RMDSZ = A Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

⁴³³ A sarkos megfogalmazásban az interjúkészítésének politikai miliője tükröződik vissza, illetve a generációkon átívelő családi történelmi hiány. Ezen azt értem, hogy a gyermeki, reflexív generáció sokszor helyes cselekedetet tulajdonít az őseinek, s ehhez kortárs mércét (ez esetben az RMDSZ) használ összehasonlításként. 1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna.

⁴³⁴ 1938:F:6: Burgenland: Balf.

⁴³⁵ Eiler Ferenc többek között „direktmarketingként” írja le ezeket az eseteket, amikor VDU tagok a házakba jöttek be felvilágosító előadásokat tartani. Hartán három csapás különült el: 1) rendezvények, mulatságok támogatása, 2) a nyelvi jogokért való küzdelem és 3) az SS-sorozás. EILER 2011, 86–87.o.

⁴³⁶ 1930:F:12: Moson: Levél.

„1938-ban az Anschlussnál minden megváltozott. Nagyobb lett a német befolyás és '39-ben, amikor Hitler születésnapja volt, akkor itt a hadi emlékműnél a legények horogkeresztes zászlókat aggattak fel. Sokan mentek, hogy a bírónál intézkedjenek. Ez már nemzetiszocialista befolyás volt és a Fertőn keresztül itt könnyű volt bármit becsempészni. Be tudták hozni, mert csempészés folyt.[...] '39-ben kezdett alakulni a Volksbund der Deutsche' in Ungarn. Ahol a Jäger Gyula lakott, az lett a Deutsches Haus, ezt megvették. Ők engedélyt kaptak önkéntes jelentkezés alapján [sorozhatnak] az SS-be. A Gyula apjának is mondták, »ha te német vagy, akkor menj el harcolni.« [...] Szinte katonai alakulatokat szerveztek, de még lányokkal is. A rézgáliccal voltak problémák. Így szervezték be őket, hogy a soproni poncichtereknek adtak rézgálicot [szőlőpermetezésre] és cserébe beléptek a Volksbundba.”⁴³⁷

„Amikor Hitler megszállta Ausztriát, akkor nagyobbak lettek a bérek és ezek kijártak dolgozni. Hozták haza az új propagandát, a zsidógyűlöletet. Dicsőítették a német ipart, egy Volkswagen gépkocsi háromezer márka volt. Bevették ezzel a propagandát.[...] Itt nagy volt. Mindenki volksbundista volt, aki munkás volt. Nagypám volt tagja. Ő hitt a német birodalom fellendülésében. Párt is volt, meg kulturális szervezet is. Egy falunak volt egy Volksbund vezetője, ha az azt mondta, hogy fekete, akkor az úgy is volt.[...] Az apai részről a nagynéném nagy volksbundista volt. Általában a Birodalom fejlődéséről volt szó. Ha egy német katona kilőtt egy harckocsit, az dokumentálva volt és öt hold földet kapott Ukrajnában. Ez volt a jutalom. Valaki már 30-nál tartott és oda került, csak hadifogoly. Kevés munkalehetőség volt és a Volksbund munkát közvetített. Ők szervezték a munkákat. [...] Ráéreztek a zsidók elleni gyűlöletre, csúnyán bántak velük itt Ágfalván. Rabszolgának voltak itt, havat hánytak, éhezették őket. Nálunk nem laktak, mert mi a falun kívül laktunk. Nagy tifuszbajrány tört ki, a Hauptführerük meg is halt ebben.”⁴³⁸

A közlésekből természetesen nem lehet leszűrni, hogy a Volksbund színeváltozásai a helyi szervezetekben is okoztak-e elítváltást. Vélhetően igen, de tervszerűséget nem kell feltételezni, csupán azt, hogy a háború szükségletei előtérbe helyezték a német népcsoport erőforrásként való kihasználását, amely radikalizálhatta helyi szinten is nemcsak a szervezetet, de a szervezeten keresztül a lakókat is. Az előbbi közlésekből látszódik, hogy a Volksbund nemcsak a szellemi, de a fizikai kultúrát is fejlesztette, és egyszerre lépett fel a munkások érdekvédelmi szervezeteként is. Talán ebben lelhető fel azoknak a bináris oppozícióknak a minősége, amelyek jellemzik a szervezettel kapcsolatos elbeszéléseket. Már a Volksbund jellemzésénél is előkerült, hogy a szervezet a „szegények” és „gazdagok” közötti társadalmi törésvonal mentén szerveződött meg:⁴³⁹ teret adott a német nyelvű óvodáknak,⁴⁴⁰ s a Deutsche Jugenden keresztül gondoskodott a fiatalokról.⁴⁴¹ Ez a társadalmi (a hazai németek felé irányuló) „gondoskodás” két változatban jelent meg az elbeszélésekben. Az egyik, amikor vagyoni juttatásokat ígért a szervezet. Különösen csábító volt a propaganda a kevés földdel rendelkező községekben, mint a Dunakanyarban (pl. Berkenye,

⁴³⁷ 1927:F:11:Burgenland:Balf.

⁴³⁸ 1935:F:9:Burgenland:Ágfalva.

⁴³⁹ 1929:F:14:Gerecse: Vértestolna. 1944:F:Reflexív:Moson:Kimle.

⁴⁴⁰ 1928:N:15:Dunakanyar:Berkenye. 1938:N:7: Gerecse:Vértestolna.

⁴⁴¹ 1932:N:12:Moson:Rajka.

Szendehely),⁴⁴² a Vértesben⁴⁴³ vagy a Bakonyban.⁴⁴⁴ Ez a vonal erősödött, amikor *Volksbund* belül megindult a német hadsereg segítése nemcsak fizikai, hanem emberi erőforrásokkal is.⁴⁴⁵

„'40-ben alapították, mindig többen lettek, lányok, fiúk. A nős emberek nem mentek. A lakosság nagyobb része volksbundista volt és önkéntesen el kellett menni SS-nek, azt mondták, ha külön egy harcocsit, 10 hold földet kapnak. [...] Sok embert elvittek, de nem jöttek vissza soha.”⁴⁴⁶

A nagy munkakultúrával rendelkező közösségek tagjait ez a többször visszatérő ígéret radikalizálhatta. Ez legfőképpen olyan közösségekben sikerült, ahol a németek körében erőteljes vonal húzódott a szegényparaszti (vagy ipari munkás) és a középparaszti rétegek között. Vagyis több esetben a helyi társadalmi légkör, a katonáskodástól való félelem (itt vélhetően az első világháború családi tapasztalata is hozzájárulhatott)⁴⁴⁷, s a társadalmi rétegek közötti átjárás is csábító erőnek hatott, amit a szövetség kihasznált. Erre a legjobb példa, egy (zsidó tömeggyilkosságnak helyszínéül szolgáló) pusztavámi történet:

„Erős szervezete volt itt [a Volksbundnak], s akik a zsidó gyilkosságoknál ott voltak, azok legszélsőségesebb tagjai voltak. Ezek között is voltak különböző kategóriák. Voltak, akik beléptek, de meg is bánták, mert látták mi lesz ebből. De voltak, akik lelkesen szervezték. Ez kulturálissal kezdődött és politikai lett belőle. Azzal fejeződött be, hogy segítettek az SS-nek. A falu lakossága három rétegű volt politikai hitvallás szempontjából. Vagy más szóval, melyik család hogyan döntött a propagandának. Annak, hogy a győzelem után ki mit fog kapni. Több földet ígértek, hogy kimehetnek az emberek Németországba tanulni, rangot ígértek. Itt egyharmad, kétharmad volt az arány.”⁴⁴⁸

Más volt a helyzet azokon a területeken, ahol jelentős szőlészet és bortermelet volt. Itt ütközött ki legjobban, hogy a *Volksbund* – erőteljesen nyugati kapcsolatai révén – többször meg tudta oldani a gazdálkodásban elengedhetetlen eszközök beszerzését és a kereskedelem fejlesztését. A soproni poncichterek és a vasi hiencek elbeszéléseiből kitérünk, hogy a *Volksbund* nemcsak kulturálisan akarta szolgálni a német nemzetiséget, de minél több embert akart „lekötelezetté” is tenni. E területen is nemcsak a társadalom, de a gazdaság modernizálásával is kecsgetett.

„A *Volksbund* tulajdonképpen leginkább azzal vonzotta a népeket, hogy kaptak permetezőszert. Spritzmittelt, vagyis rézgálicot. Ez hiánycikk volt és ezekhez hozzásegítették. [...] Úgy tudom, hogy kulturális programjaik voltak. Legfőképpen a gazdatársadalom alkotta tagjaikat. Az apám egész életében nem bírta a nagy német »Überheblichkeit«-ot [fellengzőséget].”⁴⁴⁹

⁴⁴² 1926:N:16:Dunakanyar:Berkenye. 1924:N:18:Dunakanyar:Berkenye.

⁴⁴³ 1934:N:9:Vértes:Várgesztes: „Nem tudom, mit akartak, azt hallottam, hogy ígérgetnek, földet meg hozzávalót, amivel lehet dolgozni.”

⁴⁴⁴ 1933:N:11:Bakony:Lókút.

⁴⁴⁵ 1928:F:15:Vértes:Gánt: „Jött egy dr. Wéber és azt ígérte nekik, hogy kapnak tehenet, meg mindent, mert Hitler győzni fog. Volt, aki már a tejes kancsókat vett. [...] Annyit sikerült elérni, hogy a gyerekeiket német iskolába tudták íratni.”

⁴⁴⁶ 1923:F:20:Bakony:Városlőd. Városlődön 1940. augusztus 4-én, Martin Weiß vezetésével alakul meg a VDU Vö. FLACH 1968, 23.o. FLACH 1971, 31.o.

⁴⁴⁷ 1930:F:12:Bakony:Bakonykúti. 1939:N:5:Bakony:Döbrönte.

⁴⁴⁸ 1929:F:15:Vértes:Pusztavám.

⁴⁴⁹ 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

„Amikor Hitler lerohanta [Ausztriát], akkor volt itt a *Volksbund der Deutschen in Ungarn*. Az egy Magyarország által elismert párt volt. A falu 30%-a belépett.[...] Ilyen német barátságos párt volt. Minden vasárnap ünnepeltek ezek, de mivel mi magyarok voltunk, ezért mi köveket dobáltunk be az udvarba. Azt követelték, hogy nekik német iskola kell. S volt egy iskola a németeknek és volt vegyes, én ide jártam, és néhányan voltak, két-három gyerek, akik csak magyart akartak, de nekik nem csináltak magyar iskolát. Az őrsparancsnok fia volt ilyen gyerek. Azt mondták, ha Németország győz, akkor itt lesz *Erbhof*,⁴⁵⁰ ami azt jelenti, hogy »gazdaság« és négy-öt gazda dolgozik benne. Ilyen volt Németországban is. Ennek kör alakú udvara volt, de ebből sem lett semmi. Hoztak viszont új gépeket. Wiesler, a kocsmáros, neki volt komolyabb vető-, arató-, kapáló- és kötöző gépe. Ez *volksbundista* volt. Ezt mind a németek hozták.”⁴⁵¹

E közlésben is megjelenik a második elbeszélési fajta, amelyből több alternatíva bomlik ki. Ez pedig az a meglátás, hogy a *Volksbund* az emberi erőforrásokat nemcsak gazdasági szempontból akarta hasznosítani, hanem aszerint is, hogy *kit lehet áttelepíteni* a Birodalomba,⁴⁵² akár faji felsőbbrendűségi alapon is.⁴⁵³ A mezőgazdaság modernizálása tehát nem merült ki a permetlé osztogatásában, hanem a *német alapú racionális, paraszti gazdálkodás átvezetése* is előtérbe került. Az alábbi két idézet közül az előbbi vértesi, utóbbi burgenlandi. Az elbeszélés kontrasztjában nemcsak a régió miliője (a közép-dunántúli magyar polgárság és az ausztriai behatások ellentéte), hanem a generációs élelmény is kiütözik. A *Volksbund* modernista szemlélete kitörést hozott a több évszázados faluközösség bezártságából. Erre a válaszstratégiára helyezkedtek a közösségek: vagy elutasítóan, vagy pedig adaptívan álltak hozzá. Utóbbiak között jellemző volt a generációs lázadás is az apák ellen,⁴⁵⁴ ami szintén a modernista társadalmak jellemzőjének tudható be.

„A *Volksbund* egy félremagyarozott dolog volt, mert a sváb parasztnak fogalma sem volt arról, hogy mi az a nemzetiszocializmus. A parasztnak rézgálicot adtak, ezért sokan beiratkoztak. De amikor nem jött meg a rézgálic, akkor azt mondták nekik, hogy »már a határon vannak, de a magyar hatóságok feltartóztatják.« Ők csak azt látták, hogy kapnak tandíjtámogatást, ösztöndíjakat.

---

⁴⁵⁰ Németországban elterjedt gazdálkodási forma, amelynek alapja, hogy nemzedékeken keresztül, együtt gazdálkodik a család. A nemzeti szocialista rezsim ezt alaposan megváltoztatta és az agrárpolitikát összekötötte a rasszhigiéniai elképzeléseivel (tisza faj, élettér). 1933 júniusának végén létre is hozták az első birodalmi *Erbhof*-törvényt. Ezután csak árja származású (1800-ig visszamenőleg igazolni kellett a férfiak származását), hagyományos gazdálkodás folytató paraszti közösséget jelentett, amelynek célja elsősorban a biológiai reprodukálás volt (*Menschenproduzent*). Cél volt, hogy új utakra állítsák a német paraszti gazdaságot. Külön törvénycsomag és fogalmi rendszer, házhely elrendezés garantálta a gazdaságokat, amelyeket 125 hektárban maximalizáltak. A birtokstruktúrákat szabályozták, a női öröklést akadályozták, meghatározták, hogy egy nőnek hány évesen kell szülnie, külön hitelrendszert dolgoztak ki a parasztnak. A településeket átstrukturálták, az épületegyütteseket szabályozták. Több százezer ember nyomtak ki ez által az iparba (akiket az autópályaépítésre vezényeltek először) és „valódi” *Volks*gemeinschaftokat hoztak létre. Az 1939-es Anschluss után Ausztriában is ez lett a mérvadó forma. A „*Siedlerdeutschen*”-nek számító hazai németek eleve fajilag „kevertnek” számítottak, így az *Erbhof* bevezetése egy gazdasági-biológiai „tisztítás” lett volna, amelyben birodalmi németekké „változtatják” a népi németeket. Természetesen ezt formát kívánták bevezetni egy keleti irányú telepítési tervekben is. Elsősorban a cseh és ukrán földeket szerették volna így kolonizálni, ahol az *Erbhof* vezetőjének mindenképpen árjának kellett volna lennie. A Szudétákra 50 ezer embert kívántak telepíteni 15 hektáros gazdaságokat létrehozva. 1944-ig 2735 faluban 516.467 ember számára volt gazdasági forma az *Erbhof* forma. Vö. MAI 2005.

⁴⁵¹ 1930:F:8: Burgenland: Pornóapáti.

⁴⁵² 1930:N:13: Balaton-felvidék: Vöröstó.

⁴⁵³ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

⁴⁵⁴ 1936:N:7: Burgenland: Fertőrákos: „A bátyám is belépett és elment. Apám ellenezte, de ő ment és csak egyszer jött haza, azt többet nem. Igen, az SS szervezte be. Itt inkább önkéntes volt.”

Brassóban mentek tanulni sokan, '45-ben jöttek haza és akkor ez már nem ért semmit. Voltak közülük olyanok, akik gyorsan megmagyarosították a nevüket, beléptek a kommunista pártba, például a Mayer Mátrai lett. [...] Ez egy kulturális szervezet volt, kölcsönös egymás segítése. Tehát olyan volt, hogy a volksbundista földjét, a többi volksbundista megdolgozta. Ez egy ilyen kaláka volt. Volt egy sportrendezvény: futottak, gerelyt hajítottak, aztán kézigránátot. Ez egy segélyszervezet volt, összegyűltek mise után, beszéltek a borról. Meghívták egymást pincébe, a lányok is összejöttek. Ez nem egy fasiszta politikai szervezet volt, ahogy magyarok próbálják ránk erőltetni."⁴⁵⁵

„Csak Volksbund volt, abban fiatalok voltak. Mi nem voltunk tagjai. Énekeltek, járkáltak, meg bosszantották a csendőröket. Csínytevések voltak. [...] Inkább kulturális volt ez és a sportra helyezték a hangsúlyt. Mindig a nagymise alatt vonultak, istentagadók voltak. Hitler a vallás ellen dolgozott. Én még hallottam a Hitler beszédét a rádióban, azt mondta, hogy »most van a nap lemenőben, bátor embernek hajlik a feje, örökre.« Ilyen beszédet mondott. [...] Ezek hitleristák voltak, emlékszem, a nővérem Grazban lakott és ott már keresztelezés sem volt, mert nem nézték jó szemmel. Az öregek morgolódtak emiatt, hogy a fiatalok nem a templomba mennek. Nem mentünk ilyen helyre, a bátyám se ment el, pedig ő '30-as születésű volt."⁴⁵⁶

A vallásellenesség és a közösségi szabályok felülírása miatt a családok különböző stratégiát alakítottak ki. Az egyik ilyen volt a tiltás, ahol általában az apa volt a kezdeményező. Több helyen hazafisággal magyarázták ezt a stratégiát, de inkább egy adott család közösségi szerepének törésében lehet ezt felfedezni. Kilenc olyan közlést⁴⁵⁷ gyűjtöttem, ahol már a működés leírásának kérdését is azzal hártották a közlők, hogy családi tiltás miatt nem jártak a szervezetbe, s nem ismerték. Az elbeszélések indokai változók, de közös bennük, hogy a családi akarat elutasította, sőt ellenállóan viseltetett a szervezet ellen. Egy isztiméri közlés képviselte ezt a legrepresentatívabban.

„Ez egy párt volt, a neve is az volt, hogy Bund, mert ugye az »társaságot« jelent. Házuk is volt. Leginkább a népet szórakoztatták és jómagam is voltam ott az apai nagymamámmal, aki benne volt. Játszottak egy színdarabot és mondta a mamám, hogy »gyere el és megnézed, hogy mit játszanak.« Elmentem és a nagymamámat otthagytam, játszottam egyet valakivel és attól is kaptam egy pofont, de az csak két-három évvel volt idősebb. Felismertek, mert mindenki ismert mindenkit. Csak 112 ház volt, zöme két családos. Aztán otthon kaptam egy akkora pofont, hogy többet nem mentem. Mi magyarok voltunk, vagyis hát nem voltunk volksbundisták."⁴⁵⁸

A „mi magyarok vagyunk” értékítélet jó példázza a Volksbund-ellenességet. Hat olyan közlést⁴⁵⁹ rögzítettem, ahol kifejezetten a magyar nemzethez kötődő szimpátia határozta meg a szervezet elutasítását. Visszatérő narratív elem volt a – már említett – Dunántúl Németországhoz való

⁴⁵⁵ 1929:F:13: Vértes: Mór.

⁴⁵⁶ 1934:N:8: Burgenland: Alsószölnök.

⁴⁵⁷ 1927:F:14: Gerecse: Csolnok. 1935:N:12: Bakony: Hárskút. 1932:F:11: Gerecse: Baj. 1930:F:11: Vértes: Pusztavám. 1936:F:8: Bakony: Isztimér. 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop. 1946:F: Reflexív: Moson: Levél. 1922:N:21: Moson: Levél. 1936:N:7: Burgenland: Fertőrákos.

⁴⁵⁸ 1936:F:8: Bakony: Isztimér.

⁴⁵⁹ 1919:F:23: Gerecse: Szomor. 1922: F:20: Bakony: Bakonysárkány. 1925:N:17: Bakony: Bakonysárkány. 1935:F:9: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1932:F:11: Bakony: Olaszfalu. 1927:F:16: Bakony: Zirc.

elcsatolásának fenyegető árnya,⁴⁶⁰ vagyis azt látták a közlők, hogy az ország területi egységének megbontására törekedett a *Volksbund*. Mégis leginkább ott találtam ilyen közléseket, ahol erős volt magyar értelmiség behatása, vagy pedig szórványban éltek a németek. Az alábbi három idézet ezt példázza. Az első egy vegyes etnikumú (német–magyar) és vallású (katolikus-református) községről, Balatoncsicsóról származik. A másikat, az egyházi befolyású bakonyi Olaszfaluban rögzítettem. Harmadik idézet pedig kiegészíti az előbbieket és jól kiviláglik belőle, hogy egyes családok stratégiáját, jövőképét azt határozta meg, hogy ideálisan melyik társadalmi rendhez – a birodalmi „modernista” némethez, vagy a modernellenes magyarhoz – kívántak „asszimilálódni”.

„Egy szélsőséges nézetű... Gyakorlatilag Magyarországból is Németországot akartak csinálni. De az tény és való, hogy voltak jó gondolataik. Az, hogy egységet akartak teremteni. Hitler egyik nevelője, a johannita rend tagja volt, övé volt az itteni templomrom, Lanczfelder volt a neve, 1945-ben távozott. [...] A volksbundisták gazdagok voltak, csak még több földet akartak, a hatalom megszerzését, mindenáron németesíteni a települést. A magyarok szegények voltak, de azt akarták, hogy még szegényebbek legyenek. Basch felhívta a figyelmet, hogy a németek kultúravesztésben vannak. Valaki, aki karriert akart, annak magyarosítani kellett. Ha valaki irt egy disszertációt, Bauer néven nem adhatta ki, csak Bakonyi néven. S a Volksbund azt akarata, hogy mi méltóak legyünk magunkhoz. Basch állampolgári kötelességét teljesítette, amikor a kényszer SS-sorozás volt.”⁴⁶¹

„Hát ezek a Hitlernek a csatlósai voltak Magyarországon. Az volt a jelszavuk, hogy német nemzetiségiek vagyunk és a magyar földet tiporjuk. Azt mondták, ha megnyerik a háborút, akkor a magyarokat Ázsiába viszik vissza. »Jaj annak a németnek, aki magyarnak vallotta magát«. [...] A vezetőiket úgy hívták Olaszfaluban, hogy Reil Fülöp és Eitinger József. Hitler nevében beszéltek és összejöveteleket szerveztek. Németül énekeltek, de az emberek az irodalmi németet nem ismerték. Jött Németországból egy ember szónokolni, s a nagybácsimat kérték meg tolmácsolni. Ő sokáig élt Németországban. Voltak mindig nagy beszédek. Szent Iván éjjelén tábortüzet raktak és ugráltak át rajta.”⁴⁶²

„Zircen ilyen nem volt, Olaszfaluban, Városlődön igen. Egyszer a S. Vince bácsi mondta, hogy valami nagy német ott [Olaszfaluban] előadás tartott. A Reil Fülöp volt a vezér, aztán apám kérdezte tőle, hogy »mit beszéltek«, azt mondta, nem tudja, de nagyon szép volt. Nem is értették, hogy mit mondtak. Ez arra ment ki, hogy a német szokásokat meg kell tartani és felújítani. Azt akarta a Hitler, hogy ez a rész [Dunántúl] elnémetesedjen.”⁴⁶³

E töréspontok mentén jól látszódik nemcsak a szervezet színeváltozása, de az is, hogy interpretált szándékai is változtak. A pártosodásának inkább az szabott szerepet, hogyan pozícionálták a *Volksbundot*. Csak egy személy volt, aki a *Hűségmozgalommal* szemben⁴⁶⁴ határozta meg. Négyen viszont, különös módon a nyilasokhoz,⁴⁶⁵ heten a későbbi kommunista párthoz hasonlították a

⁴⁶⁰ 1925:N:17: Bakony: Bakonysárákány.

⁴⁶¹ 1935:F:9: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

⁴⁶² 1932:F:11: Bakony: Olaszfalu.

⁴⁶³ 1927:F:15: Bakony: Zirc.

⁴⁶⁴ 1937:N:6: Dunakanyar: Szendehely.

⁴⁶⁵ 1926:F:12: Dunakanyar: Visegrád és 1925:F:17: Gerecse: Csolnok.

Volksbundot,⁴⁶⁶ két személy pedig a *Kommunista Ifjúsági Szövetséghez* (KISZ).⁴⁶⁷ Ezen összehasonlítások viszont inkább vakuélélményekből, vagy az emlékezet összerosódásából keletkezettek. A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon a Jurcsek-féle⁴⁶⁸ beadások miatt vontak⁴⁶⁹ párhuzamot, Márkón viszont a politikai szembenállás kronologikus narratívája arra világított rá, hogy a *Volksbund* sok helyen beleállt a helyi közösségek politikai érdekképviseletébe, a túlzott magyarosítás ellen foglalt állást.

„*A Volksbund egy másik szekta volt. Itt Márkón jelentkezett a Magyar Élet Pártja. Ez megosztotta falu lakosságát, mert kétfelé vált, a Volksbund és a Magyar Élet Párja. Ez utóbbi nagyon nyomta, hogy mi magyarok vagyunk. Emlékszem, volt egy szilveszteri összejövetel és mondták, hogy »mondja József bácsi, hát miért jöttünk itt össze? Kedves híveim, azért jöttünk össze, hogy ne legyünk széjjel«, mondta, Szukop Józsi bácsi, a község jegyzője. Ez a Szukop-család, egy dinasztia volt, úgy összefogtak. Ők hajoltak Magyar Élet Pártja felé. A többiek azt mondták, »ha már németek vagyunk, ha így tanultunk beszélni, akkor a Volksbundhoz megyünk.« De érezték, hogy itt vannak itthon. 1942-ben akinek csúcsfalán nem volt Volksbund-jelvény, annak egy „V” betű volt koszorúval. Elmentek a legények és házról-házra ezt rakták ki, akinek nem volt, az szégyellhette magát. Ez nem horogkereszt volt. [...] A Volksbund minden hagyományt tiszteletben tartott és ünnepelt is, ez fontos volt neki, még ha március 15-i ünnepség volt az iskolában, akkor az is. [...] Én inkább kulturális szervezetnek mondom, mert az emberek, akik korábban újságot se olvastak, azok még rádiót se hallottak, azok ezt mind használhatták. Ez még '41-ben volt. Én a Volksbund ösatyját Jakob Bleyernek tekintem, de ő '33-ban halt meg és a Volksbund csak 1940 második felében jött létre. A vezetője a doktor Franz Basch volt. A Bleyer veje nem vállalta a küzdelmet, mert látta az apósa hiábavaló munkáját a parlamentbe’.⁴⁷⁰ Basch, aki protestált a túlzott magyarosítás ellen, elítélték, becsukták, 1936-ig. Felhívta az emberek figyelmét az önbecsülésre. Mert olyan előfordult,*

⁴⁶⁶ 1938:F:5: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:8: Vértes: Kecskéd. 1926:F:16: Vértes: Gánt. 1934:N:10: Mór. 1927:N:22: Bakony: Bakonykúti. 1929:N:12: Burgenland: Fertőrákos. 1922:N:22: Burgenland: Rábaftüzes.

⁴⁶⁷ 1927:N:22: Bakony: Bakonykúti és 1933:N:8: Vértes: Kecskéd: „*Ez az összeírás után kezdődött, olyan volt, mint az úttörő, vagy a KISZ, ahol német anyanyelvűek jártak össze: németül énekeltek, táncoltak. Aztán ez törte a nyakunkat.*”

⁴⁶⁸ A Jurcsek-tervre érte. Nevét Jurcsek Béláról (Tiszatarján, 1893. augusztus 30.–Kitzbühel, 1945 tavaszán; 1942. július –március között a Közellátási Hivatal államtitkára, márciustól októberig földművelésügyi és közellátási tárca nélküli miniszter, majd közellátásügyi miniszter; a Sztójay-, a Lakatos, és a Szálasi-kormányban is földművelésügyi és ideiglenesen megbízott közellátásügyi miniszter) kapta. A termények zárolásáról és forgalmazásáról 1940. május 29-én megjelent rendelet először a kenyérgabonákra, a hüvelyesekre, a kukoricára, a burgonyára és a szárított zöldségfélékre vonatkozott. 1941-ben a zárolást kiterjesztették többek között a cukorrépára, a dohányra, az összes gabonafélére és takarmány-növényre, illetve egyes ipari terményekre. Ezzel együtt zsírbeszolgáltatást is elrendeltek. A növekvő háborús szükségletek miatt Jurcsek új begyűjtési rendszert vezetett be. A beszolgáltatási kötelezettséget a szántóterület kataszteri tiszta jövedelme alapján szabták meg. Minden aranykorona után 50 búzaegységet (1 egység = 1 kg) kellett beadni. A beszolgáltatandó mennyiség 1/5-ét gabonában, 1/5-ét zsírban, 3/5-ét szabadon megválasztható terményekben, illetve termékekben kellett teljesíteni. (Pl. 1 q olvasztott zsír 1200, 1 q repce 220, 1 q burgonya 33, 1 kg tojás 8 búzaegységet jelentett.) A beszolgáltatott terményekért maximált hatósági árat fizettek.

⁴⁶⁹ 1929:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: „*Hát ezek jöttek agitálni, svábok voltak azok is, de olyanok voltak... nyilasok voltak. Gonoszak voltak, mert ugye volt a beadás. A disznót le kellett jelenteni, ha valaki feketén vágott, már jöttek... szinte a padlást ők is lesöpörték.*”⁴⁶⁹

⁴⁷⁰ Itt valószínűleg Kussbach (névváltozat Kußbach) Ferencre (1897–1972) gondolt a közlő, aki Bleyer halála után (1933) igyekezett kivezetni a népművelési egyesületet a politikailag kialakult légüres térből. Kussbach budapesti ügyvéd volt, Bleyer munkatársa, majd a MNNE ügyvezető elnöke.

mint ami Kislődön történt, hogy a jegyző 1867-ben, a kiegyezés után az egész falut magyarosította, mert ő nagyhatalmú volt. Kellerből Üvegi lett, Mayerből Magvas, ilyen nevek születtek egymás után. Összeterelte az egész falu lakosságát, azt mondta a jegyző, hogy» addig senki nem megy el haza, amíg rendes magyar neve nincsen. « Két nap múlva senki nem tudta, hogy hogyan írják. [...] Mi itt születünk, ide fizettük az adót. Nem ígért a Volksbund földet, meg nem mondták, hogy magyarellenesek lennének.»⁴⁷¹

Modernista társadalomszervező attitűdjei miatt az egyházzal, más pártokkal és helyi közigazgatással is szembe került a VDU. Tízen vélekedtek⁴⁷² úgy, hogy pártként működve a *falu széttörésén* dolgozott a *Volksbund*, mert támadta az egyházat,⁴⁷³ a bírót, illetve azokat, akiket „magyaroknak” tartottak. Ez a megfélemlítés végérvényesen megerősítette azt a társadalmi töréspontot, amelyet a népszámlálás is okozott. Ez az ellentét fokozódott 1944-ig, a német megszállásig.⁴⁷⁴

„Akkor széthúzott a falu, amikor ezek azt mondták, hogy a Hitlert győzni fog. [...] Azt mondták, hogy a magyarok ne menjenek oda hozzájuk. »Magyarok« azok voltak, akik nem vallották magukat németnek. Mondták, hogy kire kell szavazni, a Hitlerre szavazzunk, hitleristák legyünk. Ő volt Németország fője, de nekünk Horthy Miklós volt a főnök. Mindig azt mondták, hogy ők fognak győzni. Mi meg azt mondtuk, ha mi győzünk, akkor meg titeket visznek Németországba.»⁴⁷⁵

A fenti válaszok a családok személyes narratíváját tükrözik, de kíváncsi voltam arra, hogy alákérdezéssel kideríthető-e, mekkora volt a közösségi töréspont súlya. Éppen emiatt afelől érdeklődtem – reflexív módon –, hogy a falusiak hogyan látták a *Volksbunddal* a viszonyt. Olyan pozícióra helyeztem a közlöket, amely számukra a személyes családi terükből való kilépést jelentette. Az alábbi táblázatban foglaltam össze a válaszokat.

A lakosság viszonya Volksbundhoz

<i>Negatív viszony</i>	<i>Semleges</i>	<i>Pozitív viszony</i>	<i>Nem tudja</i>
1919:F:16: Gerecse: Szomor: „Szemmel láthatóan ellene voltak magyarságnak [...] és azokkal, akik nem voltak benne. [...] A falu kettészakadt.”	1926:F:15: Dunakanyar: Visegrád: „Nem volt bajunk velük”		1937:N:7: Gerecse: Mány: „Hallottam róla, de nem tudom.”
1933:F:5: Gerecse: Dorog „A magyarság nem tudta elviselni a vonulgatásait. [...] Apámat a család kitagadta az örökségből [...] emiatt.”	1936:N:8: Gerecse: Máriahalom: „Valaki ment oda, valaki nem, kevesen voltak. Összejártak beszélgettek, gyűléseztek. Később pincébe vitték őket, kínozták őket.”		
	1927:F:16: Gerecse: Csolnok: „Csolnokon nem volt ellentét ilyen szempontból.”		1937:F:7: Gerecse: Csolnok.

⁴⁷¹ 1932:F:11: Bakony: Márkó. A kislódi esetnek van valóságalapja és az egyik legkülönösebb névmagyarosítási esetek egyike. Ám nem a jegyző, hanem minden valószínűség szerint a helyi plébános a „felelőse”; Gulden István (1814–1884) szintén magyarországi német származású volt (bakonyszücsi), de ekkor ő nem magyarosította a nevét, csak később vette fel a Forintos nevet. Ő 1841 és 1871 között volt Kislőd plébánosa és a nevezetes eset 1868-ban történt. A kislódi anyakönyvekben 1868. július 31-én még 131 német etimológiájú név van, s augusztus 1-én már minden német név mellett szerepelt a magyarosított forma is. Lásd: SZILÁGYI-KÓSA, 2009.

⁴⁷² 1930:N:14: Vértes: Vértesomlói. 1924:N:20: Vértes: Vértesomlói. 1925:N:6: Bakony: Csehbánya. 1923:F:21: Bakony: Németbánya. 1922:N:21: Bakony: Nagytevel. 1929:N:14: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna. 1925:F:21: Bakony: Ganna. 1921:N:23: Bakony: Ganna. 1934:N:8: Burgenland: Alsószölnök.

⁴⁷³ 1930:N:14: Vértes: Vértesomlói: „Utálatosak voltak, [...] például azt csinálták, hogy a plébános ajtaja elé odacsínáltak. Bosszúból, mert nem kedvelte őket.”

⁴⁷⁴ 1925:F:21: Bakony: Ganna.

⁴⁷⁵ 1933:N:12: Bakony: Ganna.

1928:N:15: Gerecse: Baj: II. „Hát valaki benne volt, valaki nem. A parasztnak más pártjuk volt, a Fellner Párt.” ⁴⁷⁶	1928:N:13: Gerecse: Baj: „Semmi vita nem volt, akkor mi fiatalok voltunk.”	1935:N:7: Gerecse: Baj: „Anyám egyetértett velem, apám ellenezte, de napi veszekedés nem volt [...] Itt rövid idő volt erre, de akkor már bomlott a csapat.”	
1929:F:14: Gerecse: Vértestolna: „A gazdag réteg és szegény réteg lenézte egymást, a Volksbund inkább a szegény volt”			
	1928:F:16: Vértes: Gánt: „Nem volt olyan nagy dolog ez, egy kicsit pikkelték. [...] De nem marakodtak, mint máshol.”		
1930:F:13: Vértes: Pusztavám: „A szüleim nagyon ellenezték.”	1929:F:12: Vértes: Pusztavám: „Csak az agrárproletárok voltak benne.”		
1925:N:17: Bakony: Bakonysárkány: „Az mondták nekünk, hogy ilyen »Churchill-pártiak« vagyunk, meg »angolok«. Fenyegettek. [...] Nem volt jó a viszony, megosztotta.”			
	1934:N:10: Vértes: Mór: „Volt, aki lelkesedett érte, volt aki nem. Az eszményképük a Führer volt.”		
1931:N:12: Bakony: Isztimér: „A KALOT és a Volksbund nagyon egymás ellen voltak.”			
1929:N:13: Bakony: Isztimér: „Mindig attól féltek a gazdagok, hogy a Hitler megnyeri a háborút, akkor eljön és a szegényeknek jót okoz. A gazdagok attól féltek, akkor elveszik tőlük a sok földet és megkapják a szegények, ezt később a kommunisták csinálták meg.”			
1935:F:20: Bakony: Bakonyoszló: „Ellentétek voltak. Nagyon nagy. Néhányan, a Hahn zsidó is, utálták.”	1928:N:13: Bakony: Bakonynána: „Nem lehet ezt így mondani, nem tudom”		
1928:N:14: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Nem szerettük, lenézték őket. Azt mondták mindenkire, aki nem volt tag, hogy »mágyárok«!”	1933:N:11: Bakony: Bakonygyirót: „Aki nem akart menni, az nem ment.”		
1935:F:9: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó: „Ezek a családok voltak azok, akik állandóan háborúztak a magyar lakossággal.”	1932:F:12: Bakony: Márkó: „Volt kettősség, de csak a Magyar Élet Pártjával”	1928:N:16: Bakony: Márkó: „Nem volt baj, ha ünnep volt, ők is eljöttek.”	
1925:N:17: Bakony: Csehbánya: „Valóságos ellenségeskedés lett ebből. Mindenki külön ment, mi nem mehettünk oda. Mi zsidókhöz mentünk, mások a szövetségi kocsmába.”			
1923:F:21: Bakony: Döbrönte: „A legénység a kocsmában összeverekedett.”	1942:F:10: Bakony: Ajkarendek: „Különböző vélemények voltak, de nem foglalkoztunk senki ezzel. Színdarabokat rendeztek, énekkart szerveztek és jártak is oda az emberek. Emiatt a faluban nem volt ellentét.”		
1932:N:10: Moson: Rajka: „Az én apámat Szálinnak hívták, mert pártolta zsidókat és a németek haragudták rá.”	1922:N:21: Moson: Levél: „Volt, aki ugrált a Volksbundnak és volt, akinek nem tetszett, de civakodás nem volt.”		

⁴⁷⁶ Nem pártól van szó, hanem képviselőről. Fellner Pál (1893–?), politikus-közgazdász, Komárom-Esztergom megyei Tata képviselője A budapesti evangélikus főgimnáziumba érettségizett. Önkéntes évét leszolgálva, műgyetemi tanulmányokat folytatott. Az első világháború kitörésekor ezredéhez bevonult, mint tartalékos tüzérhadnagy, később főhadnagyként teljesített frontszolgálatot. Az ezüst és a bronz Signum laudis és a Károly csapatereszt tulajdonosa. A háború után az anyai nagyapja által alapított Leipziger Vilmos-féle szeszgyári cég szolgálatába lépett és apja, Fellner Henrik, felsőházi taggal együtt részt vett a nagyhirű cég ipari és mezőgazdasági üzemeinek vezetésében és fejlesztésében. A szesz-, cukor- és papír-ipar legkiválóbb hazai szakemberei közé tartozott. A Gyáriparosok Országos Szövetségében is élénk tevékenysége fejtett ki, mint az ügyvezető igazgatóság tagja s a papíripari szakosztály elnöke. 1931-ben az Egységes Párt, 1935-ben a Nemzeti Egység Pártjának színeiben főként nyert. Nem értett egyet a zsidótörvényekkel, ezért 1938-ban kilépett a pártból. Az 1939-es választáson ezt már nem díjazták a választók, s független jelöltként csak harmadik lett. Választókerületében sokat tett a községek – köztük Baj – modernizálása és kulturális fejlődése érdekében. Elősegítette a Tata-Tóvároson a szabadtéri játékok megrendezését, és a nagyközségek idegenforgalmának fejlesztését. A második ún. zsidótörvény megjelenése után testvéreivel Amerikába emigrált és ott halt meg.

1938:F:6: Burgenland: Balf: „El kellett tűrni, mert ha szólt az ember, akkor gyanús volt és akkor félni kellett, hogy jön a Gestapo”	1927:F:17: Burgenland: Balf: „A paraszt embert, és az első világháborús veteránokat nem érdekelte.”	1932:N:13: Burgenland: Balf: „A szegény embereket mindig lehetett hülyíteni.”	
1939:N:7: Burgenland: Sopron: „Nem nézték jó szemmel.”	1929:N: Burgenland: Fertőrákos: „Volt egy kicsi ellenség[eskedés], mert a Hitler párt a templom ellen volt. De erről se mertek beszélni.”		
1930:F:10: Burgenland: Pornóapáti: „A Volksbund német párti volt, mi meg magyarok akartunk lenni, aztán meg lett az eredménye. Emiatt nem volt jó a viszony.”	1935:F:9: Burgenland: Ágfalva: „Mindenki saját magával törődött, nem is mertek mást mondani.”		
1932:N:11: Burgenland: Alsószölnök: „Azt mondták, feketék vagyunk, mert nem léptünk be. Erőszakkal vittek el embereket.”	1934:N:10: Burgenland: Alsószölnök: „Az idősek mindig morgolódtak, hogy mindig a nagymise alatt rendezték a felbomlásokat. Sok faluba mentek el így.”		

Az előbbi közlésekből és a fenti táblázatból is az tűnik ki, hogy alig lehet megkülönböztetni a családi mikrokörnyezet és a tágabb falusi társadalom reakcióját. Ez azt jelenti, hogy a családok nagy része be volt csatornázva a közösségbe és annak egészéről alkotott véleményét. A *Volksbund* ott volt erőteljesebb és radikálisabb, ahol az asszimiláció előrehaladt, és éppen emiatt nagyobb feszültséget okozott. A véleményekben nagy tabusítás fedezhető fel. Oka, hogy a *Volksbund*ot negatívan ítéli meg az utókor. Azokban a falvakban jelennek meg árnyaltabb elbeszélések (Gerecse, Bakony), ahol kevés határ, erdőgazdaság, vagy nagyszámú kisparaszti német élt. Sejteni lehet, hogy itt nem fogadta olyan nagy ellenállás a *Volksbund* tevékenységét.

A táblázat közlései mellett 31 narratív elbeszélést is kaptam a kérdésemre. Ezek átfedik a korábbi véleményeket is a *Volksbund*ról, miszerint kifejezetten rossz volt a viszony a szervezettel. Az indokok között az „ellenségeskedés” változatai jelennek meg: verekedések,⁴⁷⁷ a misék megzavarása,⁴⁷⁸ egymás lefitymálása,⁴⁷⁹ Hitler éltetése⁴⁸⁰. Kiemelkedik az indokok között, hogy a *Volksbund* „magyaroknak” csúfolta „ellenségeit.” Ez megjelenik a *Hűségmozgalom* melletti szimpátiában is,⁴⁸¹ a magyar nemzetiség megvallásában, vagy az államhűségben.⁴⁸²

Fontos kiemelni, hogy azon németek, akik vagy pragmatikus, vagy érzelmi okok miatt szimpatizáltak a „magyarsággal” szintén szélsőségekig ragadtatták el magukat. Ennek változatai is többfélék. A társadalmi (paraszt vs. munkás) és ideológiai különbségek is lehettek az okozói.⁴⁸³ Nem véletlen, hogy néhányan úgy jellemezték a szövetség tagjait, mint akik a jobb élet miatt Németországba vágytak.⁴⁸⁴ Az alábbi idézet közlője német anyanyelvüként és német nemzetiségüként született, de magyar öntudata annyira erős volt, hogy szinte öngyűlöletbe csapott át elbeszélésében:

⁴⁷⁷ 1923:N:20: Dunakanyar: Szendehely. 1937:N:6: Dunakanyar: Szendehely.

⁴⁷⁸ 1932:F:12: Bakony: Olaszfalu.

⁴⁷⁹ 1919:F:23: Gerecse: Szomor. 1925:F:17: Bakony: Ganna.

⁴⁸⁰ 1938:F:6: Burgenland: Balf.

⁴⁸¹ 1932:F:12: Bakony: Olaszfalu.

⁴⁸² 1923:F:21: Bakony: Döbrönte (bakonypéterdi emlékekről).

⁴⁸³ 1928:N:13: Dunakanyar: Szendehely. 1924:N:18: Bakony: Lókút. 1929:F: 14: Vértes: Pusztavám. 1925:N:17: Bakony: Bakonyoszló.

⁴⁸⁴ 1923:N:21: Dunakanyar: Szendehely.

„Én nem mentem, mert utáltam a svábokat, a háborúban egy német le akart lőni. [...] Nem tudnám megmondani, hogy miért, de nem szerettem őket, nem szerettem a svábokat és kész. Lehet, hogy valami végezt, de nem tudnám megmondani.”⁴⁸⁵

Talán ezen önmarcangolásban lehet a legjobban megfogni, hogy a korszakban a racionalitás már nem tudta meghatározni az ellentéteket. Többen felhánytorgatták, hogy a *Volksbund* tagjai megfenyegették őket. Visszatérő elem, hogy ennek a fenyegetésnek az volt a tartalma, hogy megverik, megbicskássák, vagy „elviszi a vonat” őket:⁴⁸⁶ a „magyarokat”, vagy a „vallásosokat.”⁴⁸⁷

„Annyira nagy volt az ellentét, hogy a koloniálban élő levették elindultak az utcán és énekeltek, hogy »Gyertek ide volksbundista legények, tudja meg mindenki a csárdában is, ki a főnök!« Provokálták a svábokat, a volksbundistákat, a Hitlerjugendet. [...] Kövel dobálták egymást, rendszeres verekedések voltak. A magyarság nem tudta elviselni. Volt olyan, hogy valaki felírta a *Volksbund* házra 1944-ben, hogy »Mars ki a frontra, hazaárulók!«”

„Kézzel fogható provokáció ott kezdődött, hogy három májusfát állítottak a faluban és a *Volksbund* legények kitördelték a tetejét és aztán magyarok a volksbundosok fáját. Csúfolás lett: »Cigányok vagytok, visszamentek a győzelem után Ázsiába«, ilyesmi. Azt mondták, hogy »ungarische zigeuner«, olyanra mondták ezt, akiket úgy hívtak, hogy Kaufmann, meg Schneider. Nekem is kellett volna a »Schneewitchen«-ben⁴⁸⁸ játszanom, de sonkahúst és kenyeret kellett volna vinni, de nem kerültem be, mert nem volt sonkám. [...] Volt olyan, hogy azt mondták, akinek megdöglök a lova, azt megtérítik. Az Ekkert bácsinak megdöglött, nem kapott semmit, mondta, hogy »Menjete a francba«. Mindig azt mondták, »Ha megnyerjük a háborút, és aki nem a *Volksbund* tagja, az vagy az Uralba, vagy Madagaszkárra kerül.«”⁴⁸⁹

Láthatóan ezek a közlések csak pillanatok kiragadásai, s az elbeszélők ezek alapján ítélték meg a szervezet tevékenységét. Fontos ismét kiemelni azt is, hogy a visszaemlékezésekből adódóan későbbi tapasztalatok is formálták a véleményalkotást. Ez legjobban egyik szendehelyi elbeszélőmnél figyelhető meg. Itt a németek egy részét 1944/1945 fordulóján a német hadsereg Csehországba szállította, másokat a szovjet hadsereg deportált Ukrajnába kényszermunkára. Utóbbiak elhurcolásának „indoka” a *Volksbund* volt, s ez később visszaprojektálódott a szervezetre bűnbakként. Ugyanez figyelhető meg minden olyan falu lakóin, akik valamilyen jogfosztás szenvedtek el német nemzetiségük miatt.

„Voltak olyanok, aki kimentek Németországba, maguktól, mert jobbnak látták, hogy ott jobb lesz és jobb is lett nekik, mint nekünk, akiket elvittek Oroszországba. Ők németnek érezték magukat.”⁴⁹⁰

Efféle hasonlítások (és emlékezési sajátosságok) jelennek meg abban a narratívában, hogy a *Volksbund* olyan volt, mint a „kommunista párt”,⁴⁹¹ ami a németek megjelenésével,⁴⁹² az SS-

⁴⁸⁵ 1928:F:17: Bakony: Herend.

⁴⁸⁶ 1926:N:16: Dunakanyar: Berkenye. 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop.

⁴⁸⁷ 1928:N:13: Vértes: Mór: „Ez egy ilyen táncház volt, de az biztos, hogy erősen vallásellenes volt. Sok volt a bicskázás is ebben az időszakban. Még Shvoy Lajos is megjegyezte, hogy »a móri legények bicskáznak-e még?« De ilyet a szegények és gazdagok is csináltak.”

⁴⁸⁸ Hóféherke színelőadás.

⁴⁸⁹ 1933:F:11: Bakony: Isztimér.

⁴⁹⁰ 1923:N:20: Dunakanyar: Szendehely.

⁴⁹¹ 1940:F:4: Vértes: Vértestolna.

⁴⁹² 1934:F:10: Bakony: Városlőd.

toborzásokkal⁴⁹³ erősödött meg igazán. A szervezet fejlődéséről, társadalmi beágyazottságának változásairól csak ott kaptam átfogó elbeszélést, ahol személyes ismeretség miatt,⁴⁹⁴ utaztatták a közölkőket⁴⁹⁵ a rendezvények közelébe kerültek, nemritkán találkozva vezetőikkel is. Az alábbi három idézet két községből van, de jól példázza azt az ívet, ahogyan belülről mutatkozik meg a *Volksbund* színeváltozása, hogy veszi át a modernista társadalomszervezési elveivel a paraszti hagyományok felett a kezdeményezést. A negatív megítélés végletességét azonban az SS-sorozások hozták, amely az elbeszélők szerint a szövetség felelőssége volt.

„Eleinte nem lehetett tudni, hogy ezek hitleristák, csak később mentek agitálni. Azok, akik bent voltak, azok német nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Nem voltak először vallásellenesek. Eleinte olvasókör volt, de aztán elkezdtek a hit ellen szónokolni. Nagyon ellene lettek, nem is jártak templomba már nagyon sokan. Meg lenézték és elkezdődött a civakodást.”⁴⁹⁶

„Változó volt a hangulat, de színdarabokat csináltak. Nem mondták, hogy Németországba telepítenek. A sarki házban és az iskolában elég sok horogkereszt volt, a falra rajzolták. [...] A húgom anyák napján szavalt a 'Bundba'. Kilépett a színpadra, első szava az volt, hogy »Heil Hitler!«, majd rákezdett: »Meine Mutter, in meinem Herzen ist Dein fester Platz.«, szavalt és utána nagy taps volt, hát a »Tominak a lánya milyen ügyes«, mondták.”⁴⁹⁷

„Anyám volt a *Frauenführer*, tehát a nőfelelős. [...] Nem tudom hogyan került bele. [...] Ő járt Alsógallára, negyedévenként gyűlésekre. Onnan kaptak anyagot, programot. Teaestet tartott és anyák napját ünnepelték. Amikor elkezdődött a bevonulás, akkor megjelent a megyétől egy aktatáskás – apám így nevezte, s nem akarta beengedni, mert elvitte volna községházára – s anyám lement vele a községházára és kikérte az összeírást a bevonuláshoz, az SS-katonákhoz. Ezek a jelenetek megvannak, hogy jön egy fiatalember a hivatalból és anyám lekíséri a községházára. A jegyzőhöz mentek le és a születési dátumokat onnan írták ki. Először önkéntesek voltak, aztán családos apákat is vittek, akik nem jöttek vissza. Négy-öt özvegyasszony maradt itt. [...] A kultúra tevékenységen kívül nem emlékszem, hogy lett volna valami más töltete ennek.”⁴⁹⁸

A *Volksbund* társadalmi beágyazottsága és radikalizálódása megteremtette a német falvakban a „magyarok” és „németek” közötti ellentétet. Ez olyan erős volt, hogy több helyen tabusítással találkoztam.⁴⁹⁹ Nem tudom pontosan meghatározni, hol húzódtak a törésvonalak, de a minőségi változásokat így lehet tekinteni. Ezek időrendi íve, az anyák napi műsoroktól „hajlik” az SS-elhurcolásokig. Az emlékezések alapján kevés különbség van családi és közösségi nézőpontok között. Ezért arra kértem elbeszélőimet, vallják meg, tagjai voltak-e a *Volksbund*nak? Csak 26-an nyilatkoztak és többségük a felelősséget szüleikre hárították. Akik nemmel válaszoltak,⁵⁰⁰ azt

⁴⁹³ 1935:N:8: Gerecse: Baj.

⁴⁹⁴ 1928:F:12: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:10:Bakony:Bakonygyirót.

⁴⁹⁵ 1933:N:11: Bakony: Ganna.

⁴⁹⁶ 1931:N:13: Bakony: Isztimér.

⁴⁹⁷ 1935:N:8: Bakony: Isztimér.

⁴⁹⁸ 1935:N:8: Gerecse: Baj.

⁴⁹⁹ Többek a között az elutasított interjúkat is ide lehet sorolni. Vagy például: 1921: N:21: Bakony: Ganna: „*Nem akarom hallani, ne tessenék erről kérdezni.*”

⁵⁰⁰ 1929:F:13: Vértes: Pusztavám. 1937:F:6: Gerecse: Csolnok. 1937:F:5: Vértes: Vértestolna. 1925:F:18: Bakony: Városlőd.

emelték ki, hogy szüleik boltosként nem pártoskodhattak,⁵⁰¹ de azért jelen voltak az ünnepeken.⁵⁰² Többen kíváncsian benéztek a szervezet székházába, a *Heimba*, de nyomban le is szögezték, hogy nem értettek egyet a mozgalommal.⁵⁰³ Az elbeszélők inkább rokonok tagságát emelték ki – amely tagadó háritás –, megfűszerezve az elbeszélést azzal, hogy hazudtak nekik. A szülők belépése⁵⁰⁴ viselkedésük jellemzése volt. Mind az elsőfokú (szülők, nagyszülők),⁵⁰⁵ mind a másodfokú rokonok (testvérek, unokatestvérek)⁵⁰⁶ belépésénél indok volt, hogy rászedték őket. Ez legfőképpen az SS-elhurcolásoknál okozott érzelmi szakadékokat.⁵⁰⁷ Utóbbiak között megjelent az új államhűség megvallása is:

„A feleségem nagynénije belépett és egyszer megkérdeztem tőle, hogy »Rézi, miért léptetek be a *Volksbund*ba?« Azt mondta, hogy »Hát miért léptünk be? *Wi' sand teutschen!*«⁵⁰⁸ Magától értetődő volt, hogy egy német belép egy német szervezetbe. Nem azért mert náci.»⁵⁰⁹

A szülők politikai hitvallását eltérően értékelték. Egyesek a későbbi szenvedések fényében úgy értékelték az eseményeket, hogy a *szüleik bűneit magukra kellett venniük.*⁵¹⁰ Mások úgy magyarázták, hogy nem létezett a tagságuk, a toborzók csupán pénz miatt írták fel a tagokat.⁵¹¹

„Csináltak egy listát, és mint látja, az anyám úgy van rajta, hogy »német nemzetiségi«, tehát sem *Volksbund*, sem nyilas tag. Apám Schmidt István és Katalin volt, a *Volksbund*nak a tagja, s ez volt a bűne. [...] Én csak egy történetet ismerek arról, hogyan léptették be az embereket a *Volksbund*ba. A *Volksbund*nak volt egy naptára, nekem a '41-es és a '42-es megvan. Ezzel a naptárral mentek a faluba a svábokhoz. Aki hozta, azt mondta, hogy szívesen ad a naptárból, de neki el kell számolnia, ezért írja alá az ívet. Így írta alá a belépési papírt. Az ember, aki vitte a naptárt, az pedig 40 pengőt kapott. Sokan nem is tudták, hogy mit írtak alá.»⁵¹²

Mások az új állameszmény miatt, meggyőződésből léptek be a szervezetbe. Itt is a felelősség elhárítása jellemző, de az elbeszélések szikár jellegűek és jól bizonyítják, hogy a szövetség ámulatba ejtette a közösségek lakóit. Az alábbi részletben jól látszik az a gondolati ív, amely népszámlálástól vezet a háború frontjáiig – az egyes számú / többes számú beszéd váltakozásában megfigyelhető a családi stratégia (trauma) is –, és jól példázza azok gondolkodását, akik a *Volksbund* mellett álltak ki, még annak ellenére is, hogy vélhetően családi törést (apa magyar katonasága) is okozott ez a tagság.

„A nagypapám németnek íratta magát és ezért beléptek a *Volksbund*ba. Apám viszont magyar

⁵⁰¹ 1937:F:6: Gerecse: Csolnok. 1937:F:5: Vértes: Vértestolna.

⁵⁰² 1925:F:18: Bakony: Városlőd.

⁵⁰³ 1928:N:13: Bakony: Bakonyána. 1927:N:14: Bakony: Bakonykúti.

⁵⁰⁴ 1948: Reflexív: Burgenland: Sopron. 1935:N:6: Bakony: Isztimér. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1935:N:7: Gerecse: Dunaszentmiklós.

⁵⁰⁵ 1933:N:12: Bakony: Lókút.

⁵⁰⁶ 1931:N:12: Bakony: Isztimér.

⁵⁰⁷ 1932:F:10: Bakony: Olaszfalu: „Édesapámnak az öccse az olyan családba nősült, akik *volksbundosok* voltak. Az övék volt a legnagyobb ház, ezért ott volt a Heim. Emlékszek rá, hogy amikor apám elment a frontra, csak az öccsétől nem búcsúzott el, hanem azt mondta, hogy »a ti hülye Hitleretek miatt kell nekem meghalni!«”

⁵⁰⁸ Dialektusban: „Mi németek voltunk!”

⁵⁰⁹ 1929:F:11: Vértes: Mór.

⁵¹⁰ 1924:N:18: Bakony: Lókút. „Az egyik nővérem beíratta anyámat. Egy pengőt kellett fizetni fejenként, de én nem kerültem sorra. Nem is akartam.”

⁵¹¹ 1934:F:10: Bakony: Városlőd.

⁵¹² 1939:F:6: Gerecse: Csolnok II.

katonaként elment a háborúba. [...] *Mi masíroztunk, fel a kápolnához, sportoltunk. Futni, táncolni tanultunk, német táncokat jártunk. Ez Hitler-párti volt. Azt mondták, mi németnek vallottuk magunkat, azt hitték »Ez a Hitler!«. De nagypapa olyan okos ember volt, olvasta az újságot és azt mondta, hogy »Hitler fog nyerni, mert ennek olyan ágyúja van, ami Németországból át tud löni Angliába«. Nem volt. Ez a Volksbund magyar-, vagy zsidóellenes volt. Csereüdülésem voltam, levittek Bácskába, Szeghegyre.⁵¹³ Hajóval mentünk le, kiszálltunk, bementünk a faluba, ott már asszonyok, emberek álltak, mindenki válogatott. Horogkeresztet nem kellett felvenni, de volt olyan, aki azt mondta: »Heil Hitler.« [...] Ugyanazokat [a dalokat] énekeltük, mint most, ugyanazokat a dalokat, semmi mást.»⁵¹⁴*

Ez a narratíva jellemzi a tagok elbeszéléseit is. Kisebb részben azzal is indokolták a részvételüket (a szülői indíttatás mellett) a szervezetben, hogy családotul vettek részt,⁵¹⁵ vagy gazdasági tanfolyamok miatt ajánlatos volt a belépés.⁵¹⁶ De előfordult olyan is, aki a későbbi évtizedekre visszavetítette, hogy rokona a szervezetben végzett tevékenysége miatt nem volt hajlandó – félelme miatt – hazatérni.⁵¹⁷ Három nagy narratívát rögzítettem, amelyek viszont a *Volksbundban* tevékenyen részt vevők nézőpontját tanúsítják. A három emocionális elbeszélés a tagok szemszögéből árnyalja a kívülállók világát. Jól példázza, hogy a *Volksbund* értékváltoztatásának alapja és fejlődésének krónikája az volt, hogy elsősorban *nem szétrombolta a közösségeket, hanem megváltoztatta* az addigi értékeket. Tagjait elvárásolta az addig nem tapasztalt tárgyakkal és megbecsülte az egyéneket, főleg a fiatalságot. Több helyen ez rangot és büszkeséget adott az addig meghatározott rendszerben élő falusi fiataloknak. A következő elbeszélések közül az első erről tanúskodik, a második arról, hogyan használja fel a tagok büszkeségét a szervezet politikai célra, a harmadik pedig, hogy a politikai töltet miatt hogyan válik a nemzetiszocialista mondanivaló által, a *Volksbund* a németiség kiszolgáltatójává. Ennek a folyamatnak az elején a kisebbségből és alávetettségéből kiemelt egyén bevethető emberi erőforrássá, akár a hatalom bábójává is változott.

„Én »Pimpf«⁵¹⁸ voltam a *Volksbundban*. Fehér blúz, nyakkendő és bőrcsomó volt rajtam. Mert nem jöttek volna vásárolni – ezek a szegények, nem akartak vásárolni –, ha nem lépek be. Mert a szegények léptek be. A másodunokatestvérem lépett be és ő jelentkezett SS-be és őt Finnországba vitték. Ott sokan elestek. [...] Rájöttek, milyen jól szavalok, akkor dicséretet kaptam, felvonulásokat rendeztünk, akkor kivonultunk az utcára kettesével. Beszédem volt, már nem emlékszem, mit mondtak, de elől zászlóval mentem és nagyon büszke voltam.»⁵¹⁹

⁵¹³ Szeghegy, magyarul Szikicsként is ismert, szerbül Ловћенац, németül Sekitsch vagy Winkelsberg. Falu Szerbiában, a Vajdaságban, az Észak-bácskai körzetben, Kishegyes községben. A falu Topolyától délre 16 kilométerre fekszik.

⁵¹⁴ 1933:N:8: Vértes: Kecskéd.

⁵¹⁵ 1928:N:13: Gerecse: Baj: II.

⁵¹⁶ 1932:F:12: Bakony: Márkó.

⁵¹⁷ 1939:N:31:Bakony: Bakonyoszlop: „Mi *Volksbund*-tagok voltunk, a nagynénem »Mädlführerin« volt, ez nem is mert hazajönni, amikor kimenekültünk Ausztriába. Csak '65-ben mert először hazalátogatni. Nagyon félt, amikor itthon volt.”

⁵¹⁸ *Pimpf*. A Deutsche Jugend 10 és 14 év közötti tagjainak rendfokozata. A nemzetszocialista ifjúságszervezés 1933, az intézményesülés után kezdte el használni ezeket a fokozatokat. Magyarországon a DJ 1942-es alapítása és engedélyezése után terjedhetett el. *Pimpf*nek lenni nem automatikusan lehetett, hanem rendfokozathoz méltóan el lehetett nyerni, amihez – főleg testnevelési – teljesítmény kellett nyújtani.

⁵¹⁹ 1932:N:13: Burgenland: Balf.

„Nem volt olyan rossz ez a Volksbund. Én fiatal kislány voltam és benne is voltam. A nagybácsim is benne volt, de a szüleim nem nagyon. A felnőttek nem tudtak foglalkozni ezzel, mert nem volt nekik idejük. Nem csináltunk semmi rosszat. Táncoltunk, színdarabokat játszottunk, de mindent németül, nem magyarul. Aztán a fiatalok között elkezdődött a törtetés, »te bundista vagy, te nem vagy 'bundista'«, ilyeneket mondtak egymásnak. Így hamar megvolt, hogy összeverekedtek, de nem verték egymást véresre, mint ma. A Volksbund célja a németesítés volt, azt akarták. A felsőfaluból voltak inkább tagjai, mert a Volksbund azt is mondta, hogy »ne legyen olyan nagy különbség a faluban«. A szegényeket mindig lenézték, mert azt mondták nekik, hogy »azért vagytok szegények, mert lusták vagytok...« Apám nem törődött ezzel. Aki a Volksbund vezére volt, a Müllner Stefi bácsi, annak két fia volt, mindkettő mérnök ember volt, vallásosok voltak és a kórusra jártak fel, segítettek a kántornak. Az egyik fia Németországban volt mérnök, így kezdődött ez az egész, a másik fia Dudaron volt bányamérnök. Így került kapcsolatba a fián keresztül a Volksbunddal és így szervezte meg. Ez nem volt szegény ember, nem is használta ki őket és ezért nagy tekintélye volt, beálltak az ember mögé. A vallással nem volt gond, de az igaz, hogy a KALOT-ban nem járhattunk, mert oda gazdagok mentek. [...] A Volksbund a fiatalok [szerint] kulturális szervezet volt, mert egy héten egyszer-kétszer színdarabokat játszottunk, de nem [magyar]elleneseket. Volt a felvonulás vasárnap az utcán, mindig énekeltünk. Nagyon sok gond volt ezzel, mert amikor ez volt, a felső falusiak nem engedték, hogy az alsó falusiak benne legyenek. Nem foglalkoztak ezek semmivel, csak a vagyonnal. Később aztán megalakítottuk az Edelweiss kórust, de ott nem énekelhetünk azt, amit Volksbundban igen, mert azért azokban durva szövegek is voltak, mint például: »SS-ek«, ilyesmi. Az biztos, hogy Hitler párti volt a Volksbund, de én csak arra emlékszem, hogy Hitler minden jót ígért a fiataloknak és elhitték ezt. [...] A volksbundos házak nem voltak megjelölve. A gazdagok félték, ha Hitler megnyeri a háborút, elveszi a földjüket és a szegényeknek adja.”⁵²⁰

„Ifjúsági vezető is voltam egy ideig. Egy jó évig. Elég sok tagja volt, tevékenyek voltak. Volt szombatonként Heimabend.⁵²¹ A fiatalok, mi, ott találkoztunk, táncoltunk. Volt egy szobánk... A kocsmába is elég sokszor volt ilyen este. Etek, ittak és beszélgettek. Ekkor a Volksbund már kezdett terebélyesedni. Volt egy német rádióműsor és ott is szerepeltünk, persze nem beszélünk, hanem énekeltünk. Ezt a magyar kormány azért engedte meg, mert Hitler kiharcolta nekünk. [...] Nemcsak az [volt], amit magyar kormány megengedett, hogy kulturális [egyesület vagyunk], hanem politikai... mert amikor Hitler kezdett... Az emberek kaptak munkát és jobban ment nekik és nem voltak hülyék. Ő már kezdte a maga állásait kiépíteni Romániában, Csehszlovákiában, ha esetleg szükség lesz rá, akkor meglegyenek az emberei. A feladatom főleg a sportban [volt], sporteseményt rendeztünk és akkor a »Heil Hitler« nagyon is divatba jött, meg a német katonaság propagálása. Már nem azokat a régi csolnoki dalokat énekeltük, hanem a »Denn wir fahren gegen Engeland«⁵²². Kaptam utasítást, hogy szervezni kell. Jöttek ide többször Pestről, ilyen magasabb rangú vezetők.

⁵²⁰ 1929:N:14: Bakony: Isztimér.

⁵²¹ A *Volksbund* rendszeres esti összejöveteleinek az elnevezése. A tagok a német történelemmel, kultúrával és a „német világnézet” elemeivel ismerkedtek, táncoltak, felolvasásokat tartottak, rádiót hallgattak. Egyes helyeken napi szinten, máshol heti szinten zajlottak az összejövetelektől. Teremészetesen a VDU története során ezek a számok változtak.

⁵²² Helyesen: „*Wir fahren gegen Engeland*” Eredetileg az első világháborúban népszerűvé váló matrónóta, amely katonai indulóvá vált. Szövegét Hermann Löss írta 1910-ben.

[Ismertem őket], például a Bindert.⁵²³ Ezek Romániából, Erdélyből származtak és tartottak fejtágítót, főleg politikai dolgokról. Sok minderről beszéltek, például, hogy Hitler be akarja kebelezni a Dunántúlt. Hogy igaz volt-e vagy nem, azt nem tudom, de állítólag az volt a nagy mániája. Egyszer kaptam egy levelet, hogy értesítenek arról, hogy felmentenek a tisztségem alól, mert nem jelentkeztem önként katonának. Ez '43-ban volt. Nagyon sokan léptek be, de a létszám sosem volt nagyobb 20-30 embernél, lányok is meg fiúk is. '41-ben kezdődtek, Hitler kikért tanulókat, nem tudom hány száz főt és ezek el is mentek, a magyar állampolgárságról le is kellett mondani, ezek a legrövidebb időn belül az SS-ben kötöttek ki. S utána a magyar kormány megengedte, hogy magyar svábok önkéntesen mehessenek ki Németországba, német katonának. Az egyik barátom, Janositz [...] ő [járt a gimnáziumukba is], de [társaikkal] nem érettségiztek, nem volt már idő rá és kivitték őket Németországba és ő ott kint is maradt, ott telepedett le. A Benczúr utcába volt az iskolájuk, amikor Ribbentrop itt volt Magyarországon, akkor nekik is ki kellett vonulni a fogadására.”⁵²⁴

A háború mind jobban beférkőzött a falvak életébe is. A Volksbund mellett a *Hitlerjugend*⁵²⁵ is kivette a részét az ifjúság neveléséből ekkoriban.⁵²⁶ Megismétlődnek az ünnepségek, felvonulások, testkultúrával összefüggő ünnepek közlései.⁵²⁷ Ketten voltak aktívan tagjai a szervezetnek,⁵²⁸ jellemzően a nyugati határszélen lakók. E régióban erősebb volt a birodalmi szervezkedés, de „fogásaiban” és eszközeiben hasonlított a *Volksbund*hoz e szervezet is. Az alábbi közlés arról tanúskodik, hogy az említett „jutalmazás” és „kiemelés” milyen eredményesen működött – sokszor még szülők ellenében is – és épült be az emlékezetbe.

„Itt volt Hitlerjugend: Oh, de még mekkora! Akkor az egész fiatal generáció..., a »Pimpf«-ek voltak. Aztán az SS. Aki halálfejes [sapkát] viselt, az nagyúr volt. A »Pimpf«-nek tagja voltam. Itt sportolni kellett, mindenfélét. Mondjuk úszni azt nem tudtunk, mert uszoda nem volt. Keményen atletizáltunk. Mindig mondták, hogy a német hadsereg ennyi, meg ennyi gránátot robbantott fel. Propaganda volt ez az egész, mint a bolsiknál. A szülők azt mondták, hogy »nem úgy van, ahogy mondják«. A nagynéném »Heiot«-nak⁵²⁹ volt az elnöke, az ki lett telepítve. Én nem emlékszem rosszra, de hát az elmúlt negyven év megítélése... Ruhát adtak, horogkeresztes volt: ing, rövidnadrág. Általában gyerekek voltak benne. Én előtte ilyet nem láttam. Filmeket néztünk. [...] Az antiszemita propaganda, az végig ment. Nem is vették emberszámba őket. Gyerekésszel ez nem tűnt fel. Hógolyókkal dobálták őket, amikor itt voltak.”⁵³⁰

⁵²³ Minden valószínűség szerint a DJ „Közép területének” területvezetője, Otto Binder, vagy a VDU területi vezetője, Hugo Binder.

⁵²⁴ 1925:F:18: Gerecse: Csolnok.

⁵²⁵ Összesen nyolc közlő: 1930:F:12: Burgenland: Pornóapáti. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva (brennbergi emlékek). 1923:N:19: Moson: Oroszvár. 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop. 1935:N:7: Bakony: Isztimér. 1933:N:10: Vértes: Kecskéd. 1937:F:7: Gerecse: Csolnok. 1923:F:20: Bakony: Városlőd. 1928:F:15: Vértes: Tarján.

⁵²⁶ 1935:N:7: Bakony: Isztimér.

⁵²⁷ 1923: N:19: Moson: Oroszvár.

⁵²⁸ 1930:F:12: Burgenland: Pornóapáti. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva (brennbergi emlékek).

⁵²⁹ HJ, németül *Hayot, Hajot, Hjo*. Itt a közlő a helyi Hitlerjugendre gondolt, de sokkal valószínűbb, hogy a *Deutsche Jugend* egyik szervezetéről van szó. Ez a tévesztés a későbbi közlésekben is jellemző.

⁵³⁰ 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva (brennbergi emlékek).

A *Volksbund* és a *Hitlerjugend* mellett kíváncsi voltam az ellenpólus szervezeteire, a *Hűségmozgalomra* és a *KALOT*-ra is. Utóbbi tevékenységét szinte felváltotta az előbbi. Nagyon kevesen nyilatkoztak e szervezetekről. Heten számoltak be arról, hogy hallottak valamelyik szervezetről, vagy rokonaik a tagjai voltak. Egyesek csak tervezték a belépést a *Hűségmozgalomba*,⁵³¹ mások hallomásból,⁵³² vagy közelebbi rokonaik tagságából ismerték.⁵³³ Hárman azonban valóban tagjai⁵³⁴ voltak a *Hűség*-közösségnek,⁵³⁵ ám sem működéséről, sem alapelveiről nem tudtak mesélni. A szervezet súlytalanságát jól jelzi, hogy semmilyen szempontból nem tudta felvenni a versenyt a *Volksbund*dal.

„*Hűség mozgalomnak tagja voltam, igen. »Hűséggel hazáért«, azért, mert magyar törvényt betartani, nem kémkedni, ilyesmi. A Volksbundisták nem kémkedtek, de ez volt a lényege, hogy be kell tartani törvényeket.*”⁵³⁶

Hasonlóan súlytalanul jelent meg a *KALOT* szervezete is, amely szintén csak hallomásból,⁵³⁷ vagy pedig szülői elbeszélésként létezett. A *Hűségmozgalommal* ellentétben inkább a valós működés került előtérbe. Ebből azt következik, hogy a *KALOT* az egyház által társadalmilag jobban be volt ágyazva,⁵³⁸ de nem tudta erősíteni pozícióit, s a *Volksbund* ellehetetlenítette.

„*Ez katolikus volt, ott magyarul beszélünk. Dolgokat szerveztek, külön célja nem volt neki. Képzést nem tartottak. Volt a KALOT-egylet és oda mentünk, de volt még benne Mária-leánykör is. Én énekeltem a KALOT-ba’, a barátaimmal együtt, arra emlékszem. Reichard Mihály, a tanító szervezte ezeket.*”⁵³⁹

Összességében a hagyományos társadalmi értékeket felülírta a *Volksbund* nevelési célzatú, a népiességet elmélyíteni szándékozó szervezete, amelyre rátelepedtek a Harmadik Birodalom mintái. Az elbeszélésekből változó kép nyerhető ki, amely a *Volksbund* színeváltozását is jelzi. A folyamatos jutalmazások, kiemelések a fiatal nemzedékben soha nem tapasztalt érzületet keltettek: többen *fontosabbnak érezték magukat* a családjukban betöltött szerepüknél. A testi edukáció, a katonás képzés, az utaztatások (nyaralások) nemcsak ezt az érzületet emelték ki, hanem egyre inkább a politikai lojalitást is elvárták. A háború előrenyomulása és politikai helyzet változása miatt a *Német Birodalom* nem kulturális közösségként, hanem *emberi erőforrásként tekintett a hazai német közösségekre*. Cél lett az áttelepítés és a német hadsereg utánpótlásának biztosítása. A sok társadalmi és szellemi töréspont után előtérbe került a hazai németég háborús bevetése is. Ennek

⁵³¹ 1923:F:22: Bakony: Döbrönte.

⁵³² 1919:F:24: Gerecse: Szomor.

⁵³³ 1924:N: 18: Dunakanyar: Berkenye. 1937: N: 6: Dunakanyar: Szendehely. 1932:F:10: Bakony: Olaszfalu.

⁵³⁴ 1923:F:18: Bakony: Németbánya. 1925:F:17: Bakony: Ganna. 1924:N: 18: Dunakanyar: Berkenye.

⁵³⁵ *Hűséggel a Hazához, Hűségmozgalom, Mit Treue zum Vaterland*, 1942. januárjában alakult, a *Volksbund*dal szembeni bonyhádi mozgalom. Perczel Béla nyugalmazott főispán, Bauer (1945-től Pór) József apát-plébános, Krasznai (Kurz) István főszolgabíró, Léhmann István fogorvos, Kunszt (Kerényi) Henrik és jákfai Gömbös Miklós gimnáziumi tanárok Tomka Gusztáv evangélikus lelkész, vallásanár vezetésével Tagjaiknak jelvényeket csináltattak nemzeti színű alapon, a koronás magyar címerrel. Jelmondatuk: *Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez*. A mozgalom országosan elterjedt, de pontos adatokat nem ismerni a taglétszámról. Lásd: BELLÉR 1981, 183–187.o. SPANNENBERGER 2005, 327–332.o.

⁵³⁶ 1923:F:18: Bakony: Németbánya.

⁵³⁷ 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle. 1928:N:16: Bakony: Márkó. 1923:N:20: Bakony: Isztimér.

⁵³⁸ 1930:F:9: Burgenland: Pornóapáti. „*Itt volt egy osztrák legényegylet, az Edelweiss és abból lett a KALOT. Volt egy újság és rádió, minden legény benne volt [a szervezetben].*”

⁵³⁹ 1927:F:14: Balaton-felvidék: Tótvázsony.

első mozzanata az SS-sorozás volt, amelyet „*elhurcolásként*” aposztrófálok. *Ez lesz az etnikai jogfosztások első állomása.*

6.3. Elhurcolás az SS-be 1944-ben

A németek alávetettségi narratívájának egyik fordulópontja, amikor a közösségi kötődések és identitások alakulásában (a *Volksbund* tevékenysége nyomán) beálló töréspontok tapasztalata átfordul az *élet- és létbiztonság megbomlásának* tapasztalatába. Ezúttal külön hangsúlyozom azokat az emlékezőket, akik *tanúi* és akik *átélői* voltak az eseményeknek. Emiatt először a „civiliek” (családi emlékezet) sorsát és narratíváját vázolom fel. A háború leigázó módon tört rá a családok életkörnyezetére, nemcsak felülírva, de elpusztítva is a közösségek tereit. Az SS-be való „belépés” ennek a minőségi különbségnek a példája. Megmutatja az eddig jellemzett *töréspontok és létbiztonság* közötti átmenetet (*Volksbund* tevékenységeinek színeváltozása és kényszersorozás). A családoknak nemcsak az eddigi hagyományok felülírását kellett meg tapasztalniuk azzal, hogy gyermekeik olykor elszöknek, vagy a jobb élet reményében belépnek az SS kötelékébe, hanem azt is, hogy tagjaikat a német hadsereg „bevethető emberanyagként” nemzetiségi hovatartozásuk miatt 1944-ben elhurcolja a frontra.

A 121 közlő közül 32-en emlékeztek az eseményekre, de családjuk nem volt érintett a kényszersorozásban.⁵⁴⁰ 35 személynek rokona volt érintve az SS sorozásában és toborzásában,⁵⁴¹ két személyt elhurcoltak 1944-ben.⁵⁴² 13-an nem emlékeztek, hogy lett volna ilyen esemény a

---

⁵⁴⁰1926:N:17: Dunakanyar: Berkenye. 1928:N:15: Dunakanyar: Szendehely. 1926:N:17: Dunakanyar: Szendehely. 1927:F: Gerecse: Csolnok. 1932:F:12: Bakony: Olaszfalu. 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros. 1928:F:16: Gerecse: Tarján. 1923:F:21: Bakony: Városlőd. 1921:F:24: Bakony: Herend. 1928:F:17: Bakony: Herend. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1938:F:6: Gerecse: Vértestolna. 1929:F:15: Gerecse: Vértestolna. 1932:F:12: Vértes: Szár. 1927:N:14: Vértes: Szár. 1930: F: 14: Vértes: Pusztavám. 1929:F:14: Vértes: Pusztavám. 1929:F:15: Vértes: Mór. 1933:F:11: Bakony: Isztimér. 1930:F:14: Bakony: Bakonykúti. 1932:F:12: Bakony: Márkó. 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1928: N:16: Bakony: Márkó. 1923: F:23: Bakony: Németbánya. 1929:N:15: Bakony: Ganna. 1933:N:11: Bakony: Ganna. 1930:N:14: Bakony: Ganna. 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle. 1927:F:16: Burgenland: Balf. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva (brennbergi emlékekkel). 1932:N:12: Burgenland: Alsószölnök.

⁵⁴¹ 1926:N:17: Dunakanyar: Berkenye. 1928:N:15: Dunakanyar: Szendehely. 1926:N:17: Dunakanyar: Szendehely. 1927:F:17: Gerecse: Csolnok. 1925:N:19: Gerecse: Baj.1928: N:17: Gerecse: Baj I. 1928:N:15: Gerecse: Baj: II. 1935:N:7: Gerecse:Baj. 1928:F:17: Gerecse: Vértestolna. 1937:F:7: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:10: Vértes: Kecskéd. 1930:N:14: Vértes: Vértessomló. 1934:N:10: Vértes: Várgesztes. 1926:F:18: Vértes: Gánt. 1930:F:14: Vértes: Pusztavám. 1939:F:5: Vértes: Pusztavám. 1925:N:19: Bakony: Bakonysárkány. 1936:N:18: Vértes: Mór. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti. 1933:N:11: Bakony: Bakonygyirót. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1934:F:10: Bakony: Városlőd. 1927:N:17: Bakony: Németbánya. 1929:N:13: Bakony: Bakonyjákó. 1922:N:22: Bakony: Nagytevel. 1925:F:18: Bakony: Ganna. 1942:F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek. 1946:F: Reflexív: Moson: Levél. 1922:N:5: Moson: Levél. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1936:N:8: Burgenland: Sopron. 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

⁵⁴²1925:F:19: Gerecse: Csolnok. 1925:F:19: Bakony: Városlőd.

falujukban,⁵⁴³ 11 emlékező rokonát munkaszolgálatra vitték,⁵⁴⁴ Egy visszaemlékező önkéntes alapon lépett be az SS kötelékébe⁵⁴⁵ és 30 olyan emlékező volt, akinek csak a rokona tett így.⁵⁴⁶ A 121 közlésből 74 narratív elbeszélés (tehát nem egy mondatos közlés) volt. Ezeket különböző módon tematizáltam.

A Fegyveres-SS alakulatot eredetileg rendvédelmi célokra hozták létre, mely fokozatosan a fronton harcoló elit bevetési csoportjává vált. Megbecsültsége mellett veszteségei is nagyok voltak. Gottlob Berger (1896–1975), későbbi SS-Obergruppenführer, a keleti területek birodalmi minisztere, a romániai népcsoportvezető rokona és Andreas Schmidt (1912–1948), az SS Főhivatal vezetője már 1940-ben betérjesztette, hogy a veszteségeket a délkelet-európai németékből kellene pótolni. Bakonyjákóról már 1939-ben „orvosi vizsgálatra” vittek embereket, hogy aztán az SS kötelékében harcoljanak.⁵⁴⁷ Intenzív, de titkos toborzásra 1941-ben került sor. A toborzottak száma több ezer volt, de csak 500 főt találtak alkalmasnak. Hivatalosan sport- és ifjúságvezető tevékenységet végeztek volna Németországban. A magyar kormány, miután megtudta az esetet, azt követelte, hogy az érintettek mondjanak le az állampolgárságukról. Emiatt közülük csak 100 ember maradt Magyarországon. A titkos toborzás hatása az lett, hogy a német fél legalizálta az akciót, amelyet a magyar kormány jóváhagyott, s 1942. február 24-én alá is írták az erről szóló egyezményt. A *Volksbund* toborzott és propagandát fejtett ki, míg a sorozást magyar és német tisztek végezték. Majd’ 26 ezer ember közül 17,860 főt találtak alkalmasnak. A toborzásra jelentkezettek fele bácskai volt. 7566 fő az SS-be, 10,294 fő pedig a *Wehrmacht*-ba került. A sorozottak – az egyezmény értelmében – elvesztették magyar állampolgárságukat, szemben a romániai németekkel. Ezen önkéntes toborzás 1942-ra már erős nyomású második hullámmal folytatódott. Berlin 20 ezer fő jelentkezését tartotta ideálisnak, s összesen 22 ezer fő jelentkezett, akik közül 18,216 fő bizonyult alkalmasnak.⁵⁴⁸

---

⁵⁴³ 1932:N:10: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1943:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1927:F:17: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1927:N:16: Dunakanyar: Nagymaros. 1941:N: Reflexív: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1933:F: 12: Balaton-felvidék: Barnag. 1943:N: Reflexív: Balaton-felvidék: Barnag. 1930: N:13: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1923:N:21: Bakony: Isztimér. 1936:F:8: Bakony: Isztimér. 1936:F:8: Bakony: Márkó. 1932:N:13: Moson: Kimle. 1923:N: 21: Moson: Oroszvár.

⁵⁴⁴ 1928:N:19: Dunakanyar: Berkenye. 1926:F:17: Dunakanyar: Visegrád. 1932:F:13: Vértes: Kecskéd. 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1932:F:12: Vértes: Szár. 1928:N:14: Vértes: Mór. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1923:F: 20: Bakony: Németbánya. 1925:F: 17: Burgenland: Vaskeresztes. 1925:N:20: Bakony: Csehbánya.

⁵⁴⁵ E személy az az egyetlen magyar nemzetiségű és anyanyelvű interjúalanyunk, akit az önkéntes SS sorsa és annak következményei miatt (hadifogoly-sors, tiszalóki munkatábor) emeltem be a kutatásba: 1925:F:16: Budapest: Budapest.

⁵⁴⁶ 1926:F:17: Dunakanyar: Visegrád. 1939:F:4: Gerecse: Csolnok. 1943:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok. 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok. 1935:N:7: Gerecse: Baj. 1924:N:20: Vértes: Vértessomló. 1939:F:03: Vértes: Pusztavám. 1927:F:15: Bakony: Zirc. 1924:N:7: Bakony: Porva. 1922:F:22: Bakony: Bakonysárkány. 1925:N:18: Bakony: Bakonysárkány. 1928:N:12: Vértes: Mór. 1929:F:15: Vértes:Mór. 1936:N:7: Vértes: Mór. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1932:F:9: Bakony: Márkó. 1925:N:17: Bakony: Csehbánya. 1944:N: Reflexív: Bakony: Németbánya. 1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna, 1939:N:5: Bakony: Döbrönte.

1932:N:13: Burgenland: Balf. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos. 1938:N:6: Burgenland: Fertőrákos. 1936:N:5: Burgenland: Sopron. 1935:F:9: Burgenland: Agfalva (brennbergi emlékekkel) 1930:F:14: Burgenland: Pornóapáti. 1932:N:9: Burgenland: Alsószőlők.

⁵⁴⁷ SPANNENBERGER 2005, 276.o.

⁵⁴⁸ SEEWANN 2012, 294.o. BELLÉR 1981, 180–181.o.

A harmadik „toborzás” már valójában *kényszersorozás volt*. Az 1944. április 14-i, kétoldalú megállapodás szerint minden 17. életévét betöltött „népi német” férfira kötelező volt. A magyar állampolgárság nem vészett el, hanem a némettel is kiegészült. A sorozás a nyár folyamán zajlott és októberig fokozatosan vonultatták be az embereket. A pontos számokat egyelőre nem ismerjük, több mint 55 ezerre tehető a toborzóakciókban bevonultak és közel 100 ezer főre a kényszerűségből besorozottak száma.⁵⁴⁹ Az itt közölt számok azonban nagyon bizonytalanok és további kutatásokra lenne szükség, hogy pontosan hány embert soroztak be a trianoni Magyarország területéről. Úgy vélem, hogy 60 ezer körül mozoghat azoknak a száma, akiket 1944-ben besoroztak, de nincs adatunk arról hányan tagadták meg a sorozást, vagy bújtak el, szöktek el a bevonulás elől. Sokszor csendőrök állították elő a sorozást megtagadókat. Mivel ezen esemény kollektív jellegű volt, és egy bizonyos etnikai csoport ellen irányult – ráadásul a magyar kormány beleegyezésével – ezért a magyarországi németek meghurcolása, kollektív jellegű etnikai jogfosztása első állomásának tekintem, ami szervezetében nem, de *eredményében – véleményem szerint – az etnikai tisztogatáshoz közel álló eseménynek minősül*.

Az emlékezőkben az önkéntes toborzások a *Volksbund* erősödő tevékenységeként és a birodalmi befolyásként csapódtak le. Ezzel is indokolták az önkéntes belépést az emlékezők. Azonban itt is az események mögé kell látni. Jellemző volt, hogy alapvetően az elhurcolásról kérdeztem a beszélőket, mégis az önkéntes toborzásból indították a történeteket, amelyek ez által szintén igazoló és mentegetőző jellegűek voltak. Többségükben a félrevezetés állt a középpontban. Ennek valóságát csak érzékeltetni tudom, azonban az egyértelmű a beszédekből, hogy a korszellem kedvezett a belépésnek. Ennek alapja az volt, hogy csakúgy, mint a *Volksbund*, a *Hitlerjugend*, úgy az SS is „pótcsaládként” hirdette magát, ahol hőssé válhat az ember.

„Négyen, vagy öten voltak önként SS-esek, mi, a lányok elkísértük őket az állomásra. Fölültek a gőzösre, a vonatra és integettek, amíg el nem tűntek a kanyarban. »Wir fahren gegen England« – ezt énekelték. Egyiknek meghalt az édesanyja, másiknak mostohaanyja volt. Fiatal, 18-20 éves gyerekek voltak ők. Idősebb bácsikat is vittek sorozásra, a Haffner bácsikánkat is elvitték. A Hitler egy nagy franc volt, mert adott ezeknek bélyegzőt. Amikor az oroszok látták a bélyegzőt, akkor Szibériába deportálták őket.”⁵⁵⁰

A *csonka családi háttér* tehát egy indoka volt a fiatalok belépésének, de éppen úgy jellemzője volt, hogy a magyar hadsereg felszereltsége hiányosnak tűnt. A Don-kanyari katasztrófa (1942–1943) után az a tapasztalat mutatkozott, hogy „ésszerűbbnek” tűnt a német hadsereg kötelekét választani a magyar helyett.⁵⁵¹ Már az előző elbeszélésekből is érezhető volt, hogy a „*magyar hazafiság*” melletti kiállást olykor emocionálisan *régimódi képzelgésnek* állították be a közlők a *Volksbund* társadalomszervező mechanizmusával szemben. A paraszti hagyományok rendszeréből való kilépés csábítóan hatott. A háborús viszonyok miatt a német szervezetek „hősiesnek” beállított megbecsülést hirdettek a fiatalok között. Ráadásul az SS a megfelelő technikai felkészültséggel is

⁵⁴⁹ Adatokat és összefüggéseket lásd: BELLÉR 1981, 180–183.o. SEEWANN 2012, 288–290.o. KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. Az írásbeli megállapodást részletesen idézi: SOMLAI 2014, 255–256.o.

⁵⁵⁰ Szovjet deportálást megélt emlékező: 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

⁵⁵¹ 1943:F:4: Gerecse: Csolnok: „*Anyám unokaöccse két behívót kapott; egyet a magyartól, egyet a némettől. A németet választotta. Ő visszavonult a németekkel és kint maradt, Baden-Badenba' lakott.*”

el tudta elcsábítani (nemcsak) a német fiatalokat. Nem csoda, hogy többen elszöktek a családjuktól.⁵⁵² Az alábbi közlések autentikusan tanúskodnak azokról az érvekről, hogy a kalandvagy,⁵⁵³ a kiugrási lehetőség⁵⁵⁴ meghatározója volt az önkéntes toborzás sikerességének.

„Péter bácsinak két fia volt, az egyik magyar katonának ment, még ruhája se volt, a másik SS-nek, annak teljes ellátása, kosztja és lábbelije volt. Ők nem is bánták, hogy az SS-be viszik. Aki azt mondja, hogy direkt lépett be a honvédségbe, annak nem hiszem el. A magyar államforma a némettel egy csónakban utazott és ebből eredően kötelességünknek éreztük a belépést. [...] A Volksbund olyan bizalommal volt az új fegyver felé, hogy nem tudták elképzelni, hogy veszünk. Az oroszok már jól itt voltak, de mégis. A V-3-at elhitték, hogy létezik, és lassan bevetik. Egy Laci bácsi nevű, magyar katona volt Németországba' és látta a V 2-t, a pilóta nélküli repülőt.⁵⁵⁵ S emiatt elhitték, hogy van egy olyan fegyver, amivel eléri New Yorkot és Boston is.”⁵⁵⁶

„A nagybátyám leányvári volt. Őket besorozták magyar katonának és azt mondták nekik, hogy ha belépnek az SS-be, az fizet nekik és a családnak is. Ő bányász volt. Kiment aztán Németországba, mert itt kapott volna tíz év kényszermunkát. Végigcsinálta a frontot, szakács volt, Pesten megsebesült és sikerült [1945-ben az ostromgyűrűből] kimenekülnie. Ráckeveig jutott és ott megszakadt neki a filmje. Egy asszony megtalálta, bevitte a házába és ápolta. Bíróság elé állították és mondták neki, hogy tíz évre ítélik.”⁵⁵⁷

Az SS-toborzás sikerességét leginkább szociálpolitikai aspektusok adták. Mivel a *Volksbund* helyi szervezetei ekkorra már jó kapcsolatokkal rendelkeztek a közösségekben, ezért segítettek a toborzást. Éppen emiatt többször jelenik meg ismét bűnbakként a *Volksbund*, ahogyan rászedi az embereket az önkéntes belépésre.⁵⁵⁸ Ez nyilván a későbbi „megtorlások” miatt van így. Az alábbi idézet gannai közlőktől származik, anyától és fiától. Előbbi a meghurcolások (belső telepítés) miatt tabusít, utóbbi a családi emlékezetet egészíti ki saját emlékezetkultúrájával. Mindkét közlés a szociális elnyomottság és a közösségi töréspontok (anyagi értékek felülkerekedése) intenzív, egymást kiegészítő megjelenései.⁵⁵⁹ Ennek súlyossága közösségenként változtatható, de olyan

---

⁵⁵² 1939:F:4: Gerecse: Csolnok: „Emlékszem a Franzi bácsira, ő anyám öccse volt és '26-os születésű. 1943 nyarán anyám bemegy a szobájába. »Franz aufstehen, du musst in der Schicht gehen.« Megismétli. Üres volt az ágy, a szekrény, a ruha hiányzott. Két hét múlva kapott egy képet, SS-sapkában volt a Franz. Elszökött. Ezen az éjjel nyolc-tíz fiatal vonult be. Ezek elszöktek, bedőltek a propagandának. '44-ben kapunk egy levelet, egy fényképpel és írta, hogy jön haza szabadságra, és csináljon egy vajling palacsintát az anyám. De nem jött haza Görögországból. 1960-ban küldött egy levelet a Vörös Kereszt, hogy megtalálták dögcéduláját. A Franz elesett. Sofőr volt ott lent, de nem tudjuk hol halt meg. Akkor a nagymama 1000 forint havi pénzt kapott a német államtól, jövátételből.”

⁵⁵³ 1927:F:15:Bakony:Zirc: „A cipész bátyám '42-ben belépett az SS-be, de nem hivatástudatból, hanem kalandvagyból. '53-ban jött haza, nyolc évig volt fogságban és abból két-három évet már magyar fogságban. Kazincbarcikát már ők építették fel, betanultak mindent.”

⁵⁵⁴ 1928:N:12:Vértes:Mór: „Unokatestvérem elment önkéntes SS katonának, mert a fiatalok összebeszéltek. Annak idején ez volt a kiugrás.”

⁵⁵⁵ A háború végén elterjed propaganda. A V-2, vagyis Vergeltungswaffe-2 jelentés a „megtorlás fegyvere” volt. A németek által kifejlesztett ballisztikus rakéta volt, amelyet Belgium ellen Anglia ellen vetettek be. Az első kilövősek 1944 szeptemberében voltak, s legtöbb kárt Antwerpenben okozták, de a londoni becsapódások és áldozatok terjedt el legjobban közvélekedésben. A V-3-as legendájának központjában az állt, hogy ezek a rakták már az Amerikai Egyesült Államokat is elérhetik.

⁵⁵⁶ 1932:F:12: Bakony: Márkó.

⁵⁵⁷ 1953:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok.

⁵⁵⁸ 1936:N:8: Vértes: Mór. 1932:F:12: Moson: Levél.

⁵⁵⁹ Hasonló érvek: 1939: N:5: Bakony: Döbrönte.

történetet is rögzítettem, ahol az apa túlélte a háborút, de elhagyva családját nem tért haza Magyarországra.⁵⁶⁰

„Amikor a németek jobban fizettek, akkor sokan német katonának mentek. Nem akarok beszélni erről, az egész cakli-pakliról.”⁵⁶¹

„Az én nagybátyám önkéntes SS katona volt. De ma már ezt se tudják elképzelni. Ha ma Magyarországon valaki nem talál munkát, akkor elmegy külföldre. Akkoriban beállt az SS-be, mert rengeteg pénzt kaptak. [Mikor eltávozáson volt a frontról,] Bejött a kocsmába és fizetett mindenkinek. Kérdezték, hogy »honnan a lóvé? Hát az SS-től.« Itthon csak úgy tudtak mulatni, ha a fiatalok eladták a gabonát és abból a pénzből mentek a kocsmába.”⁵⁶²

Az egyre sűrűsödő és agresszív toborzások ellenakciókat is kiváltottak: a konfliktusok alkalmával sokszor társadalmi alapú különbségek is a felszínre kerültek.⁵⁶³ Az egyik ilyen – s később többször visszatérő motívum – az a már említett magyar hadseregbe való jelentkezés volt, amely egyfajta ellenállási metódusként először jelentkezett – ehelyütt gannai elbeszélőnél ez így jelent meg:

„A németek elvitték a férfiakat, ebbe’ én is benne voltam. Kaptam egy behívót, hogy Pestre kell mennem. Tizenkilencen voltunk a faluba’, akik magyarnak érezték magukat, önként bementünk Pápára és jelentkezünk a Szent László hadosztálynál.⁵⁶⁴ Másnap, harmadnap lehetett menni. [...] Ez kényszerosorozás volt. [...] A Volksbund csinálta, ezek nagyon a németekhez húztak. Az asszonyok harisnyát kötöttek a német katonáknak.”⁵⁶⁵

A társadalmi töréspontok identitásváltozásokat eredményeztek. Az előbbi idézet nézőpontjával szöges ellentétben állt az, aki szinte hívó módon segítette a német hadsereget.

„Az első transzport, aki elment német katonának, az a két Stau-gyerek volt: a Neustädter és a Rummel Imre. Őket Normandiába’ vetették be és oda is veszték. Volt olyan rokonom, aki két gyereket adta oda az SS-nek, saját apjuk ajánlotta fel őket. Be is voltak tetoválva.”⁵⁶⁶

Az Észak-Dunántúl belső német falvaihoz képest más jellegű volt a toborzás a nyugati határszélen. A levéli, soproni és ágfalvai közlőknél az látszik, hogy a mosoni és burgenlandi területeken eredményesebb volt – valószínűleg Ausztria közelsége miatt – a toborzás. A propaganda íve itt is hasonló, de kevésbé érezni a falusi társadalom megtörését, amikor az elbeszélések átívelnek a kényszerosorozásba. Ennek drámai alapja, hogy családi konfliktusokat is szült. A régióban fekvő bakonysárkányi közlőm annak volt tanúja, hogy ismerőseinek apja arra intette két gyermekét, hogy

⁵⁶⁰ 1944:N: Reflexív: Bakony: Németbánya. 1929: N:15: Bakony: Németbánya.

⁵⁶¹ 1921:N:24: Bakony: Ganna.

⁵⁶² 1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna.

⁵⁶³ Erre példa: 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1929:N:13: Bakony: Isztimér: „Apámat elvitték. Jöttek, kérdezték, hogy te sváb vagy? Akkor már be is volt sorozva, neked köteles vagy a hazát megvédeni. Apám 38 éves volt és soha nem volt katona. Férfi léteire sírva fakadt, nem dalolva ment el.”

⁵⁶⁴ A Magyar Királyi Honvédség 1944. október 12-én, Csataj Lajos honvédelmi miniszter által felállított, utolsó elit gyalogsági egysége. Alegységeit az Ipolynál és Garamnál vetették be, főegységeinek egy része a pesti hídfőállást védte 1944-1945 fordulóján. 1944 november-decemberében a hadosztály bizonyos egységei Pápán állomásoztak, ahol feltöltésük, felszerelésük és kiképzésük folyt. A közlés erről az időszakról szól.

⁵⁶⁵ 1925:F:19: Bakony: Ganna.

⁵⁶⁶ 1935:F:8: Bakony: Bakonyoszlop.

ne szakadjanak két hadseregbe (SS és a magyar honvédség), ezért a fiúk az SS-be álltak be. Ám pont ez okozta vesztüket, amikor a szovjetek mindkettőjüket agyonlőtték.⁵⁶⁷

„Sokaknak a német uniformis szebbnek és jobbnak tűnt, mint a magyar és ezért léptek be. Az egy igazi egyenruhának számított, tartása volt szemben a magyarral. De a háborúban a magyarral együtt harcoltak. Mindig együtt voltak. Egy egész nemzedék volt benne. Az én unokatestvérem magyar katonaként volt a háborúban és az SS-szel együtt voltak az orosz harctéren. Ő 1942-ben a hatodik ütközetben esett el. De előtte elmondta, hogy az SS nem volt szívélyes. Ez már a Hitler rezsim akarata volt, senki nem akart menni, nem szabad akaratukból mentek. A magyarok indirekten kiszolgálták ezt a sorozást, mert a kormány a saját német nemzetiségű katonajelöltjeit átadta a németeknek. A háborúnak majdnem vége volt és akkor jött, hogy 17 és 55 év között minden német férfinak be kellett vonulnia. [...] Sok iskolai barátom, akik '27-ben születtek, azoknak be kellett vonulniuk. Ezt a Hortwagner nevű tanár végezte itt. [...] Ezeknek az embereknek nem volt katonai kiképzésük. Egy hidat kellett volna megvédeniük, de az összes levélt ott veszett.”⁵⁶⁸

„1942-ben volt egy reklám, hogy önkéntesen lehet belépni a Waffen SS-be. Ekkor 20-an léptek be. De ezek először kirándulásokat, nyaralásokat szerveztek és úgy szervezték be őket. [...] Még Sopronban, a Várkerületben is volt ez, ott az egyik tiszt azt mondta nekem, hogy »hülye sváb vagyok«, amikor odakiabáltak nekik.”⁵⁶⁹

„Itt rengeteg önkéntes SS-katona volt, annyi, hogy mindenkit be sem vettek először. Csak 180 centi fölött. [...] Először '42-ben volt, akkor vitték a 180 centi fölöttieket. Végül az időseket. 44 végén mindenkit elvittek, akit csak tudtak. Volt, aki hordókban bujkált.”⁵⁷⁰

Hét olyan közlést rögzítettem, amelyben a tagokat beleegyezésük nélkül írták be az SS-be.⁵⁷¹ A *Volksbund* felelősségét firtató elbeszélések átmenetként már összerosódtak a kényszersorozás történetével. Ennek egyrészt az az oka, hogy a sorozásokkal párhuzamosan futottak a munkásutaztatások,⁵⁷² másrészt előkerül a vád, hogy a *Volksbund* a kiszolgált emberekért pénzt kapott, s ezen események összerosódtak az interjúalanyok tudatában. Itt is elsősorban a magyar állam és a közigazgatás felelőssége kerül elő, mint átfogó motívum, az „eladtak minket” billogban.⁵⁷³

„Volt egy barátom, a Größ Miksa, ő titokban beiratkozott a *Volksbund*ba és '44-ben kapott egy behívót. Ekkor futott a jegyzőhöz, meg mindenhova, hogy ő nem német, inkább magyar katona akar lenni. A Szabady, a jegyző⁵⁷⁴ azt mondta, hogy menjen el magyar katonának. Apám meg bírót volt, ő is próbált hatni rájuk, de nem sikerült. Ez a Szabady túlnötte magát, tanító, levante-főparancsnok volt, értelmiségi. Ő ezt megakadályozta. Amúgy csak önkéntes SS-ek voltak itt.”⁵⁷⁵

⁵⁶⁷ 1925:N:19: Bakony: Bakonysárkány.

⁵⁶⁸ 1930:F:14: Moson: Levél.

⁵⁶⁹ 1932:F:12: Moson: Levél.

⁵⁷⁰ 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva (brennbergi emlékek).

⁵⁷¹ 1930:N:14: Gerecse: Vértessomló. 1929:F:15: Vértes Mór. 1923:F:23: Bakony: Németbánya.

⁵⁷² 1925:N:20: Bakony: Csehbánya: „Én Veszprémben voltam, de azt tudom, hogy a férfiakat elvitték SS-katonának, a lányokat pedig Bácskába dolgozni. Csak volksbundistákat vittek, azt mondták, hogy ott kolbászból van a kerítés. Mind visszajött, egy se maradt ott.” vagy harta esetében: EILER 2011, 90-91.o.

⁵⁷³ 1925:F:19: Bakony: Ganna.

⁵⁷⁴ A közlő vitéz Szabady Béla tanító, ügyészre gondol. Az '50-es évekig volt tanító, iskolaigazgató és pénztárnok Visegrádon.

⁵⁷⁵ 1926:F:17: Dunakanyar: Visegrád.

„1944-ben volt a magyar királyság és a német állam között egy egyezmény, kényszerrel hajtották végre, mert a csendőr hurcolta el és az felügyelte őket. Választás nem volt. A listát a Volksbund helyi vezetői adták meg, oda minden német fiataalt elvittek.”⁵⁷⁶

„A volksbundosok 200 pengőt kaptak egy besorozott SS-katonáért. Heten önként álltak be az SS-be. Az öregebbek, azokat Pápára vitték. Kreiner János, egy fafaragó ember volt. Ez kiment Németországba, itt volkbundista volt. Ő agitálta a németeket. Azt mondták, hogy jobbat akartak. [...] Ez az a sorozás volt, amiben mindenki bevált. Ezeket aztán elvitték munkaszolgálatra. Például Jánosházára, de nem kerültek frontra.”⁵⁷⁷

Az elhurcolás elbeszélése minőségi különbségként jelenik meg az önként csatlakozókkal való összevetésben,⁵⁷⁸ de sorsuk sok esetben összemosódik.⁵⁷⁹ Az elbeszélésekben az okokat keresik a közlők, hol egy személy, hol pedig a csendőrség felelősségét firtatják. Ebből bomlik ki az az állítás, hogy a magyar állam és a közigazgatás képviselői kiszolgálták a német nemzetiséget egy idegen hatalomnak. Ezt a meglátás, párhuzamosan, de mindenhol megjelenik, ahol az elhurcolást végre tudták hajtani.⁵⁸⁰ Az elbeszélésekből az világlik ki, hogy a sorozás egy bizonyos időpontban zajlott le, majd hónapok is eltelhettek a valós bevonulásig. Ez alatt akár el is szökhettek az emberek. Az elhurcolás jellege először törte meg a faluban lévő létbiztonság-érzetet, csalódást keltve az elmúlt évek politikája miatt. Még a Volksbund-tagokat is letaglózta az esemény. Az alábbi idézetben a német bevonulás utáni mindennapok példája elevenedik meg.

„A keresztapám Volksbund-vezér volt és meglepődött, de elment. Egy német bejött az elég nagy istállónkba és azt mondta, hogy »ide két lovat fogok bekötni«. Anyám azt mondta: »nem lehet, mert az üsző vemhes és ebből baj lehet«. A katonatiszt válaszolt: »asszonyokkal nem tárgyalok, hanem kirúgom«. Apám is ott volt és nem szólt bele, később kérdeztem, miért, azt mondta: »háború idején a férfiak nem szólnak bele«. A lovakat végül nem kötötték be. De a németek is ilyenek voltak.”⁵⁸¹

A megjelenő idegenek eddig nem tapasztalt erővel használták a megfélemlítést.⁵⁸² Erről Csolnokon így beszéltek:

„Három hulláma volt a toborzásnak Csolnokon. Apámat 1944. augusztus 22-én vitték el, nem tudjuk hova, de a dátum alapján SS-katonának. Nem volt ő SS-es, a névsorban nincs rajta. Kényszersorozás volt, vagy a csendőr vitte el, vagy önként ment be. Édesapánkról azóta nem tudunk semmit. Talán szekérrel Dorogra vitték, onnan a Keletibe, ahonnan – úgy sejtjük –, hogy Brünnebe.”⁵⁸³

Egyesek emlékezetébe beégett a felszólítás, amit kaptak, s ezzel megerősödött számukra az árulás narratívája. A következő két közlés ezt jelzi, az elsőt hitelesíti az is, hogy konkrét dátum

⁵⁷⁶ 1932:F:12: Vértes: Szár.

⁵⁷⁷ 1923:F:23: Bakony: Németbánya.

⁵⁷⁸ 1924:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

⁵⁷⁹ 1932:N:12: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „Jött ide a Prommer Jenő, azt mondja, »magát is föl fogom írni, hogy német katona lesz«. Azt mondja, »engem ne írjon föl, mert én nem leszek«, »Figyelje meg, hogy lesz!« »Na, innen menjél el gyorsan!«, mondta az édesapám neki, el is ment. De felírt tíz vagy tizenkét embert, és akkor a többieket kényszerítették. Mind idősebbek voltak. Az volt a baj, hogy mindegyiknek a hóna alá odatetováltak.”

⁵⁸⁰ A nyugati határszél egyes német községeiben ez már elmaradt: 1930:F:15:Burgenland: Pornóapáti.

⁵⁸¹ 1928:N:14: Dunakanyar: Szendehely.

⁵⁸² 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

⁵⁸³ 1939:F:5: Gerecse: Csolnok.

hangzik el benne, a másodikban pedig a pénzért való emberkereskedelem narratívája jelenik meg. A családi emlékezetek ezt az eseményt is úgy adaptálták, hogy megszenvedtek magyarságukért az elbeszélők, mert olyan személyeket is elhurcoltak, akik a magyarságot erősíteni akarták falujukban.⁵⁸⁴

„Ez úgy történt, hogy küldtek egy papírt, megvan még ma is, hogy 1944. november 22-én jelenjen meg a lókúti leventeházban, német sorozásra. Meg nem jelenés esetén, karhatalommal lesz előállítva. Ez apámnak jött, ő hét év múlva, 1951-ben jött haza. Könnyen lehet, hogy ez a Volksbund miatt volt, de az volt ráírva, hogy a Magyar Állam nevében. Onnan jött a papír.”⁵⁸⁵

„A magyar állammal megegyezve zajlott le ez és az állam pénzt, valutát kapott az emberekért. A németeknek joguk volt németajkúakat sorozni, mint az édesapámat is. Ők, mivel nem voltak német állampolgárok, nem mehettek a Wehrmachtba, de az SS sem pecsételte be őket.”⁵⁸⁶

Ezen árulás érzetét – noha így nem említették – sok helyen az eddig felvázolt nemzetiségi ellentét is tetőzte.⁵⁸⁷ A legautentikusabb erre a református magyar közösséggel együtt élő németység sorsa volt Balatoncsicsón. A társadalmilag és politikailag eszkalálódott töréspontok az eddig (igaz, egymástól elhatárolódva) együtt élő közösségeket szétrombolták, egymás ellenségeivé fordították. Az alábbi első közlő annak a radikális töréspontnak a tanúja, ahol a közösségi vezetőket arra kényszerítették, hogy elárulják az általuk felügyelt falvakat, egyszersmind a lakók lét-biztonságát veszélyeztessék. Az általános félelem, a bizalomvesztés⁵⁸⁸ is megjelenik a közlés mondataiban, ahogyan kibontakozik azon jelenet képe, hogy házról-házra szedik össze az embereket.⁵⁸⁹ Nemcsak a Volksbund, de a faluközösségekben is sokan cinkosokká válnak az elhurcolásban, amelynek egyértelműen nemzetiségi színezete volt. Ez a második, tarjáni elbeszélésből is kiolvasható, ahol szintén az említett vegyes lakosság élt. A döntési mechanizmus *ad hoc* jellegű volt. Mivel ez a módszer a későbbi etnikai jellegű jogfosztásoknál is mérvadó volt, ezért ez alapján megerősíthető: az SS-elhurcolást bátran nevezhetjük a hazai németek kálváriája első állomásának, az emberkereskedelem miatt leértékelésnek, deklasszációnak.

„»A Historia Domus írja: »1944. május végén az antalfai⁵⁹⁰ körjegyző irodában megjelent egy német tiszt, egy német katonai bizottság és érdeklődött, hogy a jegyzőség területén hol vannak német anyanyelvűek. Kiket lehetne német katonának besorozni? Balatoncsicsóról Steixner Mihály, Szabó Béla, Szentjakabfáról Albert József,« ez az én nagybátyám »és Hartmann Ferenc lettek behívva, hogy döntsék el, kit lehet elvinni.« Döntsék el, kik a németek. A szentjakabfalvaiak megmondták, hogy ők magyarok, mindenki magyar, érdekes, pedig jóformán nem tudtak magyarul. Steixner

⁵⁸⁴ 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút: „A sógoromat el is vitték, az Pestre került és az első ütközetben oda is vészett. Pedig itthon még a Volksbundot is üldözte.”

⁵⁸⁵ 1933:N:12: Bakony: Lókút.

⁵⁸⁶ 1930:F:14: Vértes: Pusztavám.

⁵⁸⁷ Pl. 1922: N: 22: Moson: Levél.

⁵⁸⁸ 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút: „A németek jöttek és mindenkinek be kellett vonulnia, ez 1944. szeptember 12-én volt. Igazi SS-ek önként mentek. Fekete öltözékben voltak, az emberek félték tőlük, este nem is mertünk kimenni.”

⁵⁸⁹ 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti: „'44 szeptemberében bejöttek és házról házra mentek és a 14 fölötti férfiakat összeszedték és kilökték őket az első frontba. Heten haltak meg.” Hasonló: 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút.

⁵⁹⁰ Szentantalfa, község Balatoncsicsó mellett, szintén jelentős németiséggel. Az esemény idején Zala megyéhez, most Veszprém megyéhez tartozik.

feldiktálta, hogy kik a németek. Szabó nem mondott neki ellent. Így Csicsóról augusztus 11-én 50 főnek, a Steixner Mihály által megjelölt német embereknek Hidegkútra kellett menniük, német katonai sorozásra. Legtöbb be is vált, augusztus végén meg is jöttek a behívók a német csapattestekhez. Így vonult be Scheer Károly, Hartmann János, Hartman József, Timár Ferenc, Varga József stb. Behívták őket Pilisvörösvárra, ott volt a kiképzésük.»⁵⁹¹ Azt mondták, hogy a Steixner pénzt kapott a németektől ezért a dologért. Ő volt a Volksbund vezér, a háború után teljes vagyonekobbzást kapott, hét családjával együtt. Nagy németpártiak voltak, a fia nagy SS-katona volt, az meg is halt a fronton. A Ferenc, a másik fia viszont 1950-ben tanácselnök lett.»⁵⁹²

*„'44. augusztus 26-án mindenkit elvittek német katonának, aki 17 éves volt. Engem nem, mert még csak 16 éves voltam. A barátaimat viszont mind, ez kötelező volt. Autóval szállították el őket. Ez össze volt írva, a Volksbund vezér írta össze, akit Saltsingernek hívtak, az ablakát jól be is törték. Csak a németeket vitték el, a magyart nem. De ezt a Horthy csinálta, az egész országba elvitték őket. Nem sokan jöttek vissza. Berettyóújfaluba volt a kiképzésük”.*⁵⁹³

A besorozás után minél előbb be kellett vetni az ifjú alakulatokat. Általában az 1927 előtt születetteknél húzták meg határvonalat, de kivételek mindig voltak. Az emlékezők sokszor ezt a generációt említik meg.⁵⁹⁴ Az előbb említett Berettyóújfalu mellett Zsámbék volt az katonai tábor, ahol – az elbeszélések szerint – elindult a kiképzés. A bakonyi és vértesi falvakból csak annyit tudtak, hogy mozgósítás van és Pest felé viszik őket.⁵⁹⁵ Itt rendkívül elhanyagolható, vagy rossz kiképzést kaptak.⁵⁹⁶ Emiatt nagy volt a fronton lévő halálozási arány, nem jöttek haza a besorozott apák és férjek.⁵⁹⁷

*„Akkor volt sorozás is, hogy el kellett menni a németekkel a fiatalabbaknak. A '25-ös és '26-osokat is besorozták. Kötelezték őket. Mind Pest környékére vitték be.”*⁵⁹⁸

*„A bátyám sportoló volt, diszkoszvető, Pestre járt edzeni. Egyszer csak nem jött haza. Elvitték és Brünnebe került. Jött egy levél és csodálkoztunk, hogy az SS-ben van. A másik bátyám pedig magyar katona volt. Az SS-es nem volt bepecsételve, de beteg lett, angol fogságban halt meg.”*⁵⁹⁹

Az elhurcolásokban ismét a nyugati határszélen találhatók kivételek. Fertőrákoson és Balfon kronologikusan, az önkéntes toborzástól a kényszerítésig emlékeztek. A Volksbund ezen a területen működött a leghosszabb ideig (1945. március), s az elbeszélések már csak az eljárás kaotikus jellegét elevenítették fel. A többgyermekes apákat is elhurcolták, néha a fél országon keresztül. Az alábbi négy közlés kiegészíti egymást, s az elhurcolás egymás után következő fázisait írják le. Az utolsó balfi közlés felmentési indokában benne van, hogy a németek között más minőségi értékkel bírt az anyanyelv megvallása.

⁵⁹¹ Az interjú feldolgozása során derült ki, hogy a közlés szinte szó szerint megegyezik az alább fellelhető szöveggel: Veress D. 2000, 285–286.o.

⁵⁹² 1935:F:10: Bakony: Balatoncsicsó.

⁵⁹³ 1928:F:16: Vértés: Tarján.

⁵⁹⁴ 1928:F:17: Bakony: Herend.

⁵⁹⁵ 1925:F:18: Bakony: Városlőd. 1937:F:7: Gerecse: Vértestolna.

⁵⁹⁶ 1929:F:14: Vértés: Pusztavám. 1929:N:13: Bakony: Isztimér.

⁵⁹⁷ 1922:N:22: Bakony: Nagytevel: „Először 20 éves voltam, amikor összeházasodtunk. Akkor született a lányom. Elvitték a férjemet és soha nem jött vissza. Tevelre senki nem jött vissza.”

⁵⁹⁸ 1923:F:20: Bakony: Városlőd.

⁵⁹⁹ 1927:N:17: Bakony: Németbánya.

„Önkéntes SS az kevés volt Rákoson. Egy pár volt, mert az hitték, másnap az egész világ lesz [az övék]. Bejöttek a németek és akkor kellett menni SS-nek. Mindenkinek be kellett vonulni 17 fölött. Apám Muss-SS-ben⁶⁰⁰ volt.”⁶⁰¹

„Nemcsak a fiatalokat, apámat is elvitték: megkapta a behívót és be kellett menni és Zsámbékra került. Fogságba került, Pestet védte és ott halt meg. Bevonult szeptemberbe, első osztályos voltam, három hetes iskolás.”⁶⁰²

„Apámat '44-ben bevonultatták SS katonának. Nem akart elmenni, mondta, hogy hát ő pék és sütni kell az embereknek. A magyar csendőrök rögtön elvitték.”⁶⁰³

„Az első akcióban Jäger Gyula, akié volt a Deutsches Haus. Azt mondták neki, hogy ő német, akkor lépjen be, de aztán kislisszolt. Páran beléptek, ez önkéntes volt, a második is, s amikor a harmadik lett, akkor már megvolt a megszállás és elvitték az embereket. Az iskolában jött egy német sorozóbizottság és 18 éves kortól besoroztak mindenkit. '44 szeptemberében elvitték őket és egy új hadosztályt létesítettek belőle. Nekem az osztálytársamat, Hamerert el is vittek és meg is halt. Engem azért nem vittek el, mert magyar anyanyelvet írtam.”⁶⁰⁴

Nem minden család tagját az SS-be sorozták be, többen, akik nem feleltek meg az önkéntes SS-ben, a Wehrmachtba kerültek. Általában 35–40 év közötti iparosokat soroztak ide.⁶⁰⁵ Sok helyen találkoztam ezzel az eseménnyel az önkéntes sorozások említésénél. A legkomplexebben szendehelyi közlőm tárta fel apja sorsát.

„Édesapám három évig volt fogságban a németeknél. Nem önként ment, az időskorúakat összeszedték és kivitték németbe. Ott fogságba esett és onnan vitték Oroszországba. Ő nem SS-es volt, hanem Wehrmachtos. Apám sokszor bevonult, mert hidász volt. Nyáron, amikor jött a munka, akkor mindig katonának hívták, s kivitték Német'be. 1944-ben volt ez, ő '99-ben született. Nem harcoltak, mert idősek voltak. Az idősebbeket, akár volksbundos volt, akár nem, a Wehrmachtba vitték. Grazba került, onnan továbbvitték, de nem tudom, hol volt fogságba. Amikor hazajött, én már férjnél voltam. De ott is jó sora volt, mert ács volt és tudott kérni az asszonyoktól ételt és azzal az emberrel, akivel együtt volt osztozott mindig, hogy »gyere, Jóska, jut neked is.« Amikor ennek az embernek jutott valami, az nem adott semmit. Apámnak volt egy csajkája, s sokszor mentek koldulni vele, ezt meg is tartotta, azt mondta jó lesz neki a szőlőben. Volt azonban olyan, hogy ha valaki megszökött, akkor megtiz[ed]elték a többieket és egy szend[hely]i is meg lett tiz[ed]elve.”⁶⁰⁶

Hasonló sors volt a „munkaszolgálatosok” -nak nevezetteké is, ami valójában a Volkssturm milíciáit jelentette.⁶⁰⁷ Ezekkel kapcsolatosan azonban csak bizonytalan közléseket kaptam, de tény,

⁶⁰⁰ Muss-SS, magyarul kényszer-SS. A közlésekben és a szakirodalomban is elterjedt elnevelése a kényszer SS-sorozásnak.

⁶⁰¹ 1929:N:12: Burgenland: Fertőrákos. Ezt Bence György is megerősíti: BENCE 1945, 39–43.o.

⁶⁰² 1938:F:6: Burgenland: Balf.

⁶⁰³ 1932:N:13: Burgenland: Balf.

⁶⁰⁴ 1927:F:16: Burgenland: Balf.

⁶⁰⁵ 1927:F:17: Gerecse: Csolnok. 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok.

⁶⁰⁶ 1926:N:17: Dunakanyar: Szendehely.

⁶⁰⁷ A német fegyveres erőktől független védelmi szervezet létrehozását Adolf Hitler 1944. szeptember 25-i keltezéssel Volkssturm (Népfelkelés) néven rendelte el, de a felhívást csak október 20-án tették közzé. Célja volt az úgynevezett Grenzschutz Ost (Keleti Határvédelem) megszervezése, amelyet az NSDAP önkéntesei alkottak volna. Az új fegyveres szervezetet nem a Wehrmacht, hanem az NSDAP szervezte meg saját területi igazgatási egységei (Gau, Kreis stb.) alapján. A Volkssturm állományának behívását négy hullámban tervezték. Az első

hogy e besorozás is néhány közösségben növelte a biztonságérzet-vesztést és a közösségi renddel szembeni bizalmatlanságot. Két lókúti személy számolt be arról, hogy édesapjukat a *Volkssturmba* vitték; előbbi zsidókkal is dolgozott együtt,⁶⁰⁸ utóbbi pedig bauxitbányász volt és ezért volt szükség a munkájára.⁶⁰⁹ Ám a *Volkssturmba* leginkább a nyugati területeken volt szükség, ahol 1944/45 fordulóján új védelmi vonalat kellett kiépíteni.⁶¹⁰ Ezért nem csoda, hogy legrészletesebben Vaskeresztesen emlékeztek rá:

„Háború előtt is volt munkaszolgálat, úgy hívták, hogy »Volksturm«. Az ifjúságnak, leventéknek kellett lövészállásokat ásni itt. De ez más volt. Öregekből álló karhatalom volt ez Ausztriában és nem itt. Itthon lévő férfiaknak menni kellett állásokat ásni. Értesítést kaptunk, aki nem ment el, azt megbüntették. Ásót kellett vinni, a Hegybe mentünk ásni. Az orosz foglyok is itt dolgoztak. Őket Pornó[apáti] felé a réten, bódékban szállásolták el. Ez olyan fél napig tartott minden nap. Egy német ellenőrzött minket. Néha elvittük a pincébe, leitattuk, aztán egész nap nem dolgoztunk. Az ifjúsága a falunak, 20-25 voltunk. Élelmet mi vittünk, főzésre nem volt lehetőség.”⁶¹¹

Az elhurcolások elől többeknek sikerült „megszökniük”. Több megoldást választottak a családok képviselői. Jellemző volt, ha a községben, vagy annak közelében működő bánya valahogyan kimentette sorozás elől a munkását. Ez történt Gánton.⁶¹² Herenden pedig úgy értelmezték a sorozást, hogy a jobb módúak felmentést kapnak, ezért nem vonultak be.⁶¹³ Ám ezek ritka esetek voltak, és leginkább az volt a jellemző, hogy ha már nem tudták a katonáskodást elkerülni, a magyar hadsereg kötelékébe álltak be. Ami 1944 előtt még kerülendő volt, az elhurcolás miatt előnnyé vált. Látva, hogy többeket így nem visznek el az SS-be,⁶¹⁴ gyorsan a magyar köteléket választották.

„Én önként jelentkeztem, hogy ne kelljen az SS-be menni. A németek is be akartak sorozni, de én nem voltam német szellemű, ezért a magyarokhoz mentem. Gannán soroztak a németek, mi

---

hullámba azok a harcra alkalmas 20 és 60 év közötti férfiak tartoztak, akiknek nem volt nélkülözhetetlen hátszági munkájuk. A második hullámban a harcra fizikálisan alkalmas férfiakat sorolták, akik katonai szempontból fontos munkát végeztek. A harmadik hullám a 16 és 19 év közötti fiatalokból állt, akik még nem teljesítettek se katonai szolgálatot, se Birodalmi Munkaszolgálatban nem dolgoztak. Ez gyakorlatilag a 16 év körüli Hitlerjugend-tagokra korlátozódott. A *Volkssturm* negyedik behívási hullámát azok alkották, akik egészségügyileg fegyveres harcra alkalmatlanok voltak, de őr- és biztosító feladatokat még el tudtak látni. A német vezetés mintegy hatmillió emberrel számolt. A zászlóalj feladata elsősorban a sáncmunkában és erődítésekben való segédkezés, a kiürítések és áttelepülések támogatása, kiemelt objektumok és hadifoglyok őrzése, a gyalogsági tüzérvél nem rendelkező erődcsapatok gyalogsági védelme, az arcvonalon áttört ellenséges páncélosok elleni útzárak, harcokosi akadályok telepítése, a páncélosok közelharcban való megsemmisítése, illetve végső esetben az arcvonalban való fegyveres harc volt. Összesen mintegy 700 *Volkssturm*-zászlóalj került harcérintkezésbe az ellenséges csapatokkal. Egyes adatok szerint legkevesebb 175 ezer *Volkssturm*-harcos esett el a harcok folyamán. A Vöröskereszt 29 ezer 687 eltűntet tart nyilván a soraiból. Lásd: SZABÓ-SZÁMVÉBER 2009, 286–287.o

⁶⁰⁸ 1933:N:12: Bakony: Lókút.

⁶⁰⁹ 1924:N:22: Bakony: Lókút.

⁶¹⁰ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2009, 286–287.o. SZITA 1989, 117–184.o.

⁶¹¹ 1925:F:18: Burgenland: Vaskeresztes.

⁶¹² 1926:F:18: Vértes: Gánt: „Megbeszéltem a főaknásszal, azt mondta »gyere ki a bányába, fel tudunk venni, hátha meg tudlak menteni.« Felvettek, két hét múlva, 1944 júniusában jött a sorozás. Volt egy hadiüzem parancsnok, aki olyan papírt adott nekem, hogy nélkülözhetetlen ember vagyok, mert mozdonyvezető vagyok. A gánti bánya a hadiüzem volt, innen szállították a bauxitot, ebből gyártották a Messerschmittet. Csak a bányámat és engem mentettek fel, a többieket mindent elvitték. Aki visszajött, azt kitelepítették.”⁶¹²

⁶¹³ 1923:N:21: Bakony: Herend: „A gazdagokat kimentették, fizettek és nekik nem kellett menni, mert mindenkit beírtak ezek, még a bolondokat is. Minden falunak ennyi és ennyi katonát kellett kiadni.”

⁶¹⁴ 1922:F:24: Bakony: Bakonyársarkány.

bementünk Pápára többedmagammal, de visszarendeltek. Mondom, »én ugyan nem megyek vissza, mert én magyar vagyok.« Eslinger András, az SS-Führer, az akart visszahozatni minket. Ő toborozta az ifjúságot. Engem is toboroztak és úgy vetkőztem le, hogy velük nem beszéltem németül egy szót se. Észrevették, azt mondták, »majd adunk neked nem németül beszélni, Szerbiába mész a partizánok ellen, megtanulod a német szót«. Így bevonultunk Pápa után Körmendre. Mi a németekkel nagy harcba voltunk, de a magyar fölszerelés rossz volt. [...] Az egyik SS-es, döbrönte hazajött 44 februárjában, bejött a kocsmába és mesélt. Azt mondta, hogy két ruszki fejét le kellett vágni, ő levágta és hazajöhetett két hét szabadságra. [...] Igen, volt kényszer, azt is mondták, hogy »még az ogyji Offen-t [öreg majmokat] is viszik.«⁶¹⁵

Ilyen „átlépőkről” később még lesz szó, de nem mindenkinek sikerült ez a csel.⁶¹⁶ Ez az átlépés tévedés volt; városlódi, vértestolnai, soproni⁶¹⁷ kecskédi⁶¹⁸ bakonyjákói⁶¹⁹ közlések arról tanúskodtak, a magyar hadsereg egykori kiszolgált, sebesült tagjait szintén elhurcolták a németek.

„Édesapámat Ondócsba⁶²⁰ sorozták be. Be kellett vonulni, mert statárium volt. Nem lehetett ellenállni. Egy őrmester írta alá. Ezek egy kicsit asztalalatti ügyek voltak. [...] Az egyik rokonom őrmester volt a honvédségnél és egy magyar rendőrt is elvittek. Ők a szerbekhez mentek és kivégezték őket, a nyelvüket levágták, szemüket kiszúrták.”⁶²¹

Az elhurcolásban tehát nemcsak meglepetés ereje volt letaglózó,⁶²² hanem hogy az idős apákat is elvitték. A meglepetés ereje miatt könnyebb meghozni a döntést, a szökést:

„Apám Andocsban volt, akkor bevagonírozták őket és megszökött. Addig ment, amíg az oroszokhoz oda nem ért. Elbújt és hazajött. Apám nem került orosz fogságba.”⁶²³

„Csak hallottam, hogy elvitték az embereket Jánoshalmára, kiképezték őket és vitték a frontra, voltak olyanok, akik Sopronból hazaszöktek. Ismertem őket.”⁶²⁴

„Voltak páran, aki elmentek az erdőbe, de később őket is elvitték. Szerencsésen visszajöttek, mert a budapesti harcokba vetették be őket és Gyónról jöttek vissza. Az unokatestvéreim így jártak, egyik visszajött, ő mondta, hogy hat hetes kiképzésben volt része.”⁶²⁵

A szökés volt az egyetlen olyan tagadási eszköz, amivel az elhurcolást felül lehetett írni. A közvélekedés szerteágazó volt, de a háború tagadása egyértelműnek tűnt. Szárról, Kecskédről

---

⁶¹⁵1923:F:21: Bakony: Döbrönte.

⁶¹⁶1936:N:8: Burgenland: Sopron: „Apámat '44-ben vitték el és Oroszországba került. Nem volt választék, nem tudott átmenni a magyar katonásba.” 1932:N:12: Burgenland: Balf: „Apám jelentkezett a magyar hadseregbe, de visszautasították, hogy nem tudtak tenni semmit.”

⁶¹⁷1934:F:10: Bakony: Városlód. 1940:F:4: Gerecse: Vértestolna. 1929:F:15: Gerecse: Vértestolna. 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

⁶¹⁸1933:N:11: Vértes: Kecskéd. „Apósomnak négy gyereke volt, magyar katona volt. Leszerelték, mert megszületett a negyedik gyermek és aztán '44-ben jött az SS, és mindenkit elvitt. Őt is. Mindegyik meg lett bélyegezve, apósom is. Kőműves, jó szakember volt. Bokodon ott dolgozott, később a pufajkások is elvitték.”

⁶¹⁹1929:N:15: Bakony: Bakonyjákó.

⁶²⁰ Valószínűleg a Somogy megyei Andocs községről van szó.

⁶²¹ 1930:F:14: Vértes: Pusztavám.

⁶²² Ld. 1928: N:13: Dunakanyar: Szendehegy.

⁶²³ 1936:N:8: Vértes: Mór

⁶²⁴ 1923:N:22: Bakony: Isztimér.

⁶²⁵ 1926:F:18: Vértes: Gánt.

származók szöktek el,⁶²⁶ Szomoron elbújtak a sorozás elől,⁶²⁷ Dorogon a tiltakozás a kollektív emlékezetbe is beégetődött:

„Van egy tiltakozó jegyzék,⁶²⁸ amit beadtak a minisztériumba. Azokat is behívták, akik magyarnak vallották magukat. Kérték a minisztertől, hogy a magyar hadseregbe' harcoljanak. Ennek ma van egy emlékműve Dorogon.”⁶²⁹

A faluközösség széttöredezésének talán egyik legszélsőségesebb példája volt, hogy a sorozás elől elbújó németeket a közösség tagjai besúgták, feljelentették. Olyan közlést nem kaptam, amely rokonokat vont volna felelősségre, csak idegenekről esett említés.

„Volt egy, aki megtagadta, de megtalálták és elítélték. A németek csinálták. A völgyben egy Félix nevű, svájci kém lakott, nem is tudott magyarul és ez jelentette fel azt, aki elbújt a német sorozás elől. Ez a Félix később visszament Svájcba.”⁶³⁰

A biztonságérzet elvesztésének folyamata felgyorsult az elhurcolásokkal, ám a mindennapok részévé akkor vált, amikor a német, magyar és később az orosz hadsereg megszállta a falvakat és a községek háborús frontterületté váltak. Már nemcsak a közösségek széttöredezettsége okozott gondot, de a kiszolgáltatottság és a szorongó félelem végleg befelé fordította a családokat. Ez a befelé fordulás ma már helytállásként, hőstörténetként jelenik meg az emlékezetükben.

6.4. Az „előfront” emlékezete (1944-1945)

Tapasztalattörténet szempontjából azt nevezem „előfrontnak”, amikor a háború eseményei elérik az adott közösséget, felülírják a mindennapi élet konstrukcióját, nyomása alatt pedig az *életveszélyérzetet* (és fokozatait) tapasztalják meg a közösségben. A falvakat, városokat megszálló, a közigazgatást átalakító hadseregek jelenléte ennek az „előfrontnak” a képét mutatja. De nemcsak ez tartozik hozzá, hanem a front elől menekülő ezrek elszállásolása is. A biztonságérzet-vesztésnek ez a következő lépése. A háborús helyzet és a rombolás kézzelfogható, fenyegető, szorongató tragédiává változik. Nemcsak egyes családtagok elvesztésének lehetősége jelenik meg, hanem a teljes család/közösség pusztulásának rémképe is. A kollektív közösségi emlék itt átváltozik. A folyamatos és gyors biztonságérzet-vesztés következtében már az előfront emlékei sem egységesek, hanem családonként változnak. Egyszersmind úgy tűnik, hogy attól kezdve, hogy a település a harcvonalba került, nem a közösség kollektív élménye került előtérbe, hanem a valós háborúé. Vagyis a minőségi különbségek nem a „másikhoz”, a tágabb közösségi társadalomhoz, hanem a szűkebb családi körhöz viszonyítva jelennek meg. Más szóval, az emlékezés is egyre jobban befelé fordul, egyre erősebben tabusít. Egymástól pár méterre élő családok is ellenkező emlékezetkultúrával rendelkezhetnek. Ez az egyre jobban atomizálódó emlékezés a front elvonultával nyílik ismét a közösség felé. Az előfront, a frontélmények személyes és sokszor széttöredezett tapasztalatokból állnak össze, melynek nehéz a rekonstrukciója.

⁶²⁶ 1932:N:12: Vértes: Szár. 1933:N:11: Vértes: Kecskéd.

⁶²⁷ 1919:F:25: Gerecse: Szomor.

⁶²⁸ A jegyzék 1944. június 15-i keltezésű. Közli: MÁSODIK 372–373. o.

⁶²⁹ 1933:F:11: Gerecse: Dorog.

⁶³⁰ 1923:F:21: Bakony: Városlőd.

A hadseregekkel az idegenek is nagy számban jelentek meg a településeken. Az orosz hadsereg megjelenése alapvetően romboló értékű volt, de a csapattestekkel kapcsolatban is sok, differenciált személyes élménye lett a családoknak. Ez hozzátartozott a háborúhoz. Az elbeszélésekben a katonaság „értékrendként” jelenik meg, viselkedésük határozza meg harcuk erkölcsi alapját. 112-en nyilatkoztak arról, hogy valamelyik hadseregről közvetlen élményük van; 31 családhoz *magyar katonák* voltak *beszállásolva*.⁶³¹ Az, hogy csak ketten tettek distinkciót más katonákkal szemben, azt mutatja, hogy együtt éreztek a honi hadsereggel. Éppen emiatt a *német katonákról* tapasztalatot szerzett 54 közlő⁶³² közül 21 személy szerint *rosszabbak voltak, mint más katonák*. Heten arról számoltak be, hogy a németek foglyokat is hoztak magukkal;⁶³³ többségében oroszokat, de egy olasz is volt köztük.⁶³⁴ 18 közlő rögtön az orosz haderő beszállásával indította elbeszélését.⁶³⁵ Jelentős tapasztalatnak mondható a „menekültek” ekkori jelenléte. Nyolc elbeszélésből öt család bácskai menekülteket⁶³⁶ szállásolt el, ketten „erdélyieket”,⁶³⁷ egy család pedig szatmáriakat.⁶³⁸

⁶³¹1932:N:12: Dunakanyar: Nagyörzsöny. 1924:N:20: Dunakanyar: Berkenye. 1926:N:17: Dunakanyar: Szendehely. 1934:N:11: Vértes: Várgesztes. 1926:F:18: Vértes: Gánt. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1929:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz. 1933:F:12: Balaton-felvidék: Barnag. 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1935:F:7: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1925:N:19: Bakony: Bakonysárkány. 1928:N:15: Bakony: Bakonyána. 1928:N:16: Bakony: Márkó. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1927:N:17: Bakony: Németbánya. 1922:N:22: Bakony: Nagytevel. 1929:N:13: Bakony: Nagytevel. 1929:N:15: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna. 1921:N:25: Bakony: Ganna. 1942:F:3: Bakony: Ajkarendek. 1939:N:5: Bakony: Döbrönte. 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle. 1922:N:22: Moson: Levél. 1932:F:13: Moson: Levél. 1930:F:15: Moson: Levél. 1932:N:10: Moson: Rajka. 1930:F:14: Burgenland: Pornóapáti. 1934:N:11: Burgenland: Alsószölnök. 1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök.

⁶³²1927:F:17: Gerecse: Csolnok. 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1940:F:4: Vértes: Vértestolna. 1933:N:11: Vértes: Kecskéd. 1932:F:14: Vértes: Szár. 1926:F:18: Vértes: Gánt. 1928:F:16: Vértes: Gánt. 1929:F:12: Vértes: Pusztavám. 1925:N:20: Bakony: Bakonysárkány. 1928:N:14: Vértes: Mór. 1929:F:15: Vértes: Mór. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1923:N:21: Bakony: Isztimér. 1936:F:8: Bakony: Isztimér. 1927:N:2: Bakony: Bakonykúti. 1935:F:10: Bakony: Bakonyoszlop. 1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop. 1933:N:11: Bakony: Bakonygyirót. 1929:F:15: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1937:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1935:F:10: Bakony: Balatoncsicsó. 1928:N:16: Bakony: Márkó. 1936:F:8: Bakony: Márkó. 1925: N:20: Bakony: Csehbánya. 1923:F:23: Bakony: Németbánya. 1927:N:17: Bakony: Németbánya. 1929:N:15: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna. 1930: N:14: Bakony: Ganna. 1939:N:6: Bakony: Döbrönte. 1922:N:22: Bakony: Nagytevel. 1942:F:Reflexív: Bakony: Ajkarendek. 1944:F:Reflexív: Moson: Kimle. 1932:N:12: Moson: Kimle. 1922:N:22: Moson: Levél. 1932:F:13: Moson: Levél. 1930:F:15: Moson: Levél. 1927:F:17: Burgenland: Balf. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1929:N:12: Burgenland: Fertőrákos. 1936:N:8: Burgenland: Sopron.

⁶³³ 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1940:F:4: Vértes: Vértestolna. 1933:N:11: Vértes: Kecskéd. 1926:F:18: Vértes: Szár. 1936:N:8: Vértes: Mór. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1933:N:11: Bakony: Bakonygyirót. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva.

⁶³⁴1935:F:8: Burgenland: Ágfalva.

⁶³⁵1932:N:12: Dunakanyar: Nagyörzsöny. 1924:N:20: Dunakanyar: Berkenye. 1926:N:17: Dunakanyar: Szendehely. 1934:N:11: Vértes: Várgesztes. 1926:F:18: Vértes: Gánt. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1929:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz. 1933:F:12: Balaton-felvidék: Barnag. 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1940:F:4: Vértes: Vértestolna. 1933:N:11: Vértes: Kecskéd. 1929:N:15: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna. 1927:N:17: Vértes: Szár. 1940:N:4: Vértes: Mór. 1930:F:14: Vértes: Pusztavám. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1936:F:8: Bakony: Márkó. 1937:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony 1923:F:23: Bakony: Németbánya. 1942:F:Reflexív: Bakony: Ajkarendek. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva.

⁶³⁶1930:F:14: Vértes: Pusztavám. 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1936:F:8: Bakony: Márkó. 1944:N:Reflexív: Bakony: Németbánya. 1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök.

⁶³⁷1932:F:14: Moson: Levél. 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

⁶³⁸1939:N:6: Burgenland: Sopron.

A háború előszele, értelme és a „hősiessége” jól látszódik a közlésekben, az eltérő haderő leírásában. Az elbeszélések szerkezetére általában a különböző hadseregek ismertetése és összehasonlítása jellemző. Az elbeszélők átfogó történetekre törekedtek, ezzel sokszor akkori és későbbi szimpátiájukat is kifejezték, s világosan kiderült, hogy kiket tekintettek megszállóknak; a tipikus alapparratíva így hangzott:

„Magyar katonák voltak [először], alföldiek, nagyon szegények és fiatalok voltak. Egy szobában tizenketten, szalmán feküdtek. Itt voltak addig, amíg ide nem ért a háború. A németek néha kiköltöztették őket, megbüntették a magyar katonákat. Mindig találtak valamit. A Kivelszky ház mellett kötötték ki őket. Az iskola is megszűnt. [...] Bácskaiak is voltak nálunk, menekültek az oroszok elől. Nagyon nehezen haladtak, alig tudták magukat vinni.”⁶³⁹

Legerőteljesebben a német hadsereg katonáit írták le az elbeszélők. Többségük az oroszokhoz viszonyítva civilizáltabbnak találta őket, fő indokként azt hozták fel, hogy értették egymás nyelvét. Két típust, az „SS-eseket” és „wehrmachtosokat”⁶⁴⁰ különböztették meg. Az anekdotikus elbeszélések⁶⁴¹ és a rekvirálások említései váltották egymást a közlésekben. A *Wehrmacht* katonái a háború különböző időpontjában tartózkodtak a falvakban, de mivel nem a heves harcok időszakában, ezért kevés konkrét elbeszélés került elő, inkább a „német katonák” kifejezésbe mosták egybe a velük kapcsolatos emlékeket. Ez azt jelenti, hogy az emlékezetben a német katonaság csak a harcoló félként maradt meg, de mint látható lesz, egyáltalán nem baráti ez a jellemzés. Ez az „egyneműsítés” így jelent meg:

„Wehrmacht volt itt, a háttér biztosítása volt a feladata, az SS pedig a fronton volt. Ezek nem voltak önkéntesek. [...] A németek elvitték a teheneket, ki kellett hajtani és vitték Bodajk felé.”⁶⁴²

A Wehrmachtot tehát a német hadsereg háttéréként látták. De ilyen háttéréként fogták fel a már jellemzett munkaszolgálat leírását is. A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon, 1944 tavaszán jelentek meg a magyar munkaszolgálatosok, akiket egyértelműen a németekhez csatol az emlékezet. A munkaszolgálatosok is „beérkező/beköltöző” idegenekként jelennek meg, ám a kooperáció miatt nem okozott még veszélyérzetet.⁶⁴³ A közeli Tótvázsonyban ellentétesen emlékeztek, itt nem a lakosság vehette igénybe a munkaszolgálatosokat, hanem ellenkezőleg: a falusiaknak kellett dolgozni menni.⁶⁴⁴ A szolgálattal a német katonaságot e közlések is összekötik, de ellenkező előjellel. Feltehető, hogy a környék munkaszolgálatos csapatai között volt összefüggés és a közeli

---

⁶³⁹1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök.

⁶⁴⁰1927:F:17: Gerecse: Csolnok: „Wehrmacht katonák voltak itt őrzőrátoztak. Kimentek a határig és vissza. Decemberben.” Hasonló: 1936:F:8: Bakony: Isztimér. 1939:N:5: Döbrönte.

⁶⁴¹ 1922:N:23: Moson: Levél.

⁶⁴² 1926:F:18: Vértes: Gánt.

⁶⁴³ 1932:N:14: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: „Nálunk először munkaszolgálatos katonák laktak. Ők beérték a pajtával. Nagyon rendesen voltak, mindig segítettek. Ezek magyarok voltak. A falu végén volt egy tisztás és ott gyülekeztek. Mondani kellett, »hogy nekem máma tíz ember kell«, akkor annyit kaptak és a katonák örömmel jöttek, mert kaptak kosztot és borunk is volt. Szorgalmasak voltak. Még március előtt is voltak itt, anyám még akkor is kért embereket. '44 őszén krumpliból jó termés volt. [...] Karácsonykor voltak itt német katonák, mindig volt náluk csokoládé, azt is mondtam, »ha ezek kikerülnek a háborúból, nem fognak éhen halni«. Volt nekik ilyen konzervfélésekük is, rendesek voltak.”

⁶⁴⁴1927:F:17 :Balaton-felvidék: Tótvázsony: „A németek minden nap elvittek a repülőtérrre dolgozni, lapátolni, a végén kocsival hordták ki a havat kifutópályáról, Szekérrel hordták ki.”

repülőteret szolgálták ki.⁶⁴⁵ Tragikusabb, amikor az érkező munkaszolgálatosokat a zsidókkal párosítják, akik (az időrend szerint) csak ez után érkezhettek:

„Mielőtt az oroszok megérkeztek, voltak itt munkaszolgálatosok. Anyósomhoz bejöttek. Ezek zsidók voltak. A férjemhez odalépett az egyik és azt mondta, hogy »dugja el ezt.« Pénzt adott neki, a férjem berakta a ház mögé. Utána sokáig kerestük, de nem találtuk meg. Ahogy ezek elmentek, még a falu végére se értek, az oroszok már itt voltak.»⁶⁴⁶

Kiemelendő ebben a közlésben a „bizalom” és az „elveszett vagyon” eleme. A szovjetek általi „leigázásnak” ez egy erősítése: vagyis a mesélő azt nyomatékosítja, hogy az oroszok felforgató ereje olyan nagy volt, hogy még ezt az elrejtett vagyont is megtalálták és ellopták. Itt egyfelől érezni a felelősség átruházását is. Az élettörténetre jellemző, hogy úgy rendeződnek benne a tapasztalatok, hogy a negatív élmények olyan negatív szereplőkhöz is párosulhatnak, akik talán nem is vettek részt ebben az eseményben. Ez sokszor semlegesítődik. A német katonához fűződő „inkább jó viszony” miatt „kilúgozódik” a munkaszolgálat terhe, míg a szovjet hadsereg esetében ez felértékelődik. Ezért szikárak az ezzel kapcsolatos elbeszélések:

„Amikor itt voltak a német katonák, akkor a mostani szabadidőközpontnál kellett gyülekezni és a Kecse-hegyre – ahol szőlő volt – oda kellett menni sáncot ásni.»⁶⁴⁷

Ebbe az időintervallumba helyezem a magyar katonák jelenlétét is a falvakban. Konkrét leírást viszont csak a Bakonytól nyugatra lévő falvakból kaptam, de az időbeliséget bajos azonosítani. Vélhetően itt is összekapcsolódnak az élmények más hadseregek viselkedésével.⁶⁴⁸ Ezek a közlések is a német katonasággal – mint szövetségessel – való metszetben jöttek elő. Veszprémfajszon kórházat akartak berendezni, a házakban több szobát elfoglaltak, ledobták a szentképet a falról.⁶⁴⁹ Nagytevelen kisebb igényűnek, de tiszteletteljesebbnek írják le a szovjeteket a németekhez képest – akik szobát kértek –, mert megelégedtek az istállóval.⁶⁵⁰ Alsószölnökön is lerongyolódott magyar katonákról beszélt az emlékező, akik végtelenségig megalázva, megbélyegezve vonultak vissza 1945 tavaszán Ausztria felé:

„Nálunk magyarok voltak, akik mindig éhesek voltak és elvitték a lábos ételt. Nem volt jó ellátásuk. Az utolsó időszakban voltak nálunk. A kerítésünkön lógtak a tetves ruháik. Ötven-hatvan évesek voltak. Azt hitték, hogy jön a Hitler fegyvere, ki is volt írva a vagonukra, hogy »wir alten Affen, warten (auf) die neuen Waffen [Mi öreg majmok, várjuk az új fegyvert].«⁶⁵¹

⁶⁴⁵ A német légiflotta Tótvázsony és Vöröstó közé telepítette a 2. „Immelmann” zuhanóbombázó-ezred I. és II. osztályát. Ezt egészítette ki a Várpalota körzetében lévő reptér. A harcok szempontjából frekventált területté vált a körzet, már 1944. december 4. óta folyamatosak voltak harcok és innen bombáztak a németek a somogyi területeket. December 24-én a szovjetek is bombázták a repteret, majd 1945 márciusában angol-amerikai légierő is csapás alá vette. A szovjetek végül március 23-án érték el a falut, de a németek visszavágtak és csak március 25-én sikerült nagy áldozatokkal elfoglalni a települést (85 ház leégett). VERESS D. 2000, 16–18.o. 54.o. 256.o. 294–295. o.

⁶⁴⁶ 1927: N:17: Bakony: Németbánya.

⁶⁴⁷ 1936: N:8: Vértes: Mór.

⁶⁴⁸ 1928:N:16: Bakony: Bakonyháza: „'44-ben az alsó patakánál cseh és szlovák katonák voltak, azon felül a Wehrmacht lett elszállásolva, de nálunk magyar katonák laktak, tiszték. De semelyik nem vitt el semmit.”

⁶⁴⁹ 1928:N:15: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz.

⁶⁵⁰ 1922:N:22: Bakony: Nagytevel: „A magyar katonák kérdezték, hogy bejöhetnek, nálunk sok tiszt is volt. A német katonák nem is kérdezték, hogy jöhetnek ide lakni. Háború volt. A magyarok sokszor az istállóban aludtak, a németek nem néztek semmit, rögtön a szobába jöttek.” 1929:N:13: Bakony: Nagytevel.

⁶⁵¹ 1934: N:11: Burgenland: Alsószölnök.

Ez a demoralizáció meglátszik a rekvirálásokban is, ami teherként csapódott le a községek lakóin. Az ellenszenvet meghatározhatta más hadsereghez – elsősorban a némethez – fűződő élmények, illetve az igazságtalanság mértéke. Az alábbi két – hidegkúti és kimlei – narratíva aláhúzza nemcsak az államhűséget, hanem a személyes, olykor bensőséges „megmentő” karakter kiemelését is a magyar hadsereggel kapcsolatban:

„'44-ben jöttek a németek Veszprémből és el akarták hajtani a marhákat. Egy magyar tiszt szólt, hogy ne tegyék és mozgósította az egész hadsereget. Vissza kellett hajtani az összes állatot; ezek bácskaiak voltak, ott erősebb volt a Volksbund.”⁶⁵²

„Nálunk először '44 karácsonyán egy magyar, Meggyesegyházi Doktor Nagy Béla nevű tiszt volt beszállásolva. Az anekdota az, hogy ennek a felesége tanított meg járnit. Még ajándékot is kaptunk tőlük. Ők az értékeiket is hozták magukkal, kertünkbe volt elásva. Visszajöttek érte és el is vitték. A magyarok visszavonultak. Ez általában úgy történt, hogy jött a sereg és a falu bírāja osztotta el, hogy ki melyik házba fog kerülni.”⁶⁵³

Az itt említett visszavonulás nemcsak a hadsereget, de az államhatalom szerveit is költözésre kényszerítette. A nyugati határszélen a visszaszoruló nyilas államgépezet különböző falvakba igényelt erőforrásokat nemcsak a kiszolgálószervezet, hanem a hadsereg számára is, újabb munkásokat hozva és elszállásolva a községekben:⁶⁵⁴

„A Honvédelmi Minisztérium volt itt beszállásolva. Egy hétig itt volt, de [1945] húsvét előtti héten mind elmentek a mezei úton. Olyan szárazság volt, hogy azon el tudtak menni. Sok tékép volt náluk, nagyon hosszú kocsikkal jöttek, alig tudtak kifordulni a házakból. Egy őrnagy a szomszéd házban lakott, még át is jött néha. A szembe szomszédban lévő kapucinus házban is. Nálunk nem, mert nagycsalád voltunk.”⁶⁵⁵

A hadseregek – és ezen belül a magyar – megtapasztalása újszerű volt és ebből kifolyólag az emlékezők csak egymás mértékében hasonlították össze. A háborús politika a katonák képében erőszakosan törte be a német nemzetiségűek ajtaját és költözött be a szobákba. A katonák viselkedése elsősorban arra ösztökölte a gazdákat, hogy helyeseljenek, amikor a háború értelméről szólnak. A két nemzetiségű Balatoncsicsón nemcsak az eltérő nációjú katonák okozhattak feszültséget, de az alábbi (némiképpen tabusító) közlés alapján az általuk hangoztatott ideológiák is:

„[1944.] Március 19-én megszállták az országot és akkor bejöttek, nálunk három német tiszt lakott. Emlékszem, még esett a hó, pedig március volt. Pár napig maradtak, anyám megkérdezte tőlük, hogy »Miért jöttek?«, azt mondták »azért, hogy Magyarországot megvédjük a kommunizmustól«. Ezzel még apám is egyetértett. Magyar katonák is voltak, de ők még előtte, '43-ban. Elmentek az Alföldre és visszajöttek '44 őszén és ide lettek elhelyezve az északi partra. Egész télen ágyútűz volt a Balaton két partja között. Nálunk egy őrmester lakott, Garas Dezsőnek hívták

⁶⁵² 1929:F:15: Balaton-felvidék: Hidegkút.

⁶⁵³ 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.

⁶⁵⁴ 1930:F:15: Burgenland: Pornóapáti: „Magyarok katonákat hoztak, ilyen székely és román munkásokat. Ki kellett menni védelmi árkot ásni a szomszéd falvakba. Én ezt csináltam az apám helyett. Ez ősszel volt, sokan jártak az osztrák falvakból is.”

⁶⁵⁵ 1925:F:20: Burgenland: Vaskeresztes.

és kiskunmajsai volt. Itt adták ki az élelmiszert. Mi támogattuk a magyar hadsereget, hiszen az apám ott volt a fronton.[...] A bácskaiak '44 őszén itt mentek keresztül kocsival, mert onnan elkergették őket.”⁶⁵⁶

A német katonák megítélése többségében pozitív volt. A kiállítás és az egyenruha „aurája” sokszor túlzásokba esett közléseket is eredményezett.⁶⁵⁷ Egyes – vélhetően hasonlóan nem birodalmi – német katonák az evakuáláskor barátságosabban bántak a lakókkal; Hárskúton felajánlották, hogy Németországba viszik a családokat,⁶⁵⁸ Zircen még az autót is segítették megszerelni.⁶⁵⁹ Ezek azonban személyes benyomást közlő narratívák és az azonosulásban sokszor szerepet játszik a nyelv, a vallás és foglalkozás hasonlósága. Több futó barátság is kialakult ekkor,⁶⁶⁰ amelyből közös italozások⁶⁶¹ kerekedtek néhol. Elvértve, de mélyebb és hosszabb távú ismeretségek is születtek. A háború traumájában az ilyen kisebb ismeretségek fogódzókat jelentettek, amelyek hálája barátsággá alakult:

„A feleségemnél laktak német katonák, két személy, az egyiket Edmund Peischlnek hívták. Annyira jó volt a viszony, hogy a '60-as években az apósom kapott egy levelet Edmundtól, hogy eljönne látogatni, ha lehet. Meg is beszélték az időpontot és a Nyugati pályaudvarra mentem fel a Wiener Walzer-en jött, a fiával együtt. Azóta is a fiával tartjuk a kapcsolatot, Bécsbe' laknak. [...] Hozzánk nem raktak be németeket. A helyi közigazgatás mondta meg, hova lehet beköltözni. Emlékszem, bejött a községházáról valaki, felmérte és úgy döntött, hogy nem kell bejönni. Úgy lehetett elnapolni, hogy megmutattuk, hogy sokan voltunk. Nagyon sok német volt, nagyon barátságosak voltak, máig meg van. Semmi atrocitás nem volt.”⁶⁶²

A németek megítélése szintén a későbbi szovjet katonasághoz viszonyítva jelent meg. Ez azonban nem ennyire egyértelműen jelent meg a narratívákban. Kecskéden kiemelték, hogy úriemberekként viselkedtek a nőekkel,⁶⁶³ Pusztavámon a rekvirálás ellenére is tisztességes benyomást keltettek,⁶⁶⁴ máshol segítettek a ház körüli munkákban.⁶⁶⁵ Balfon – ahol a zsidók elleni tömeggyilkosság történt 1945-ben – úgy ítélték, hogy a német katonák határozottan léptek fel,⁶⁶⁶ de nem bíztak a háború sikeres kimenetelében. Az együttérzés ehelyütt azzal társult, hogy igazolják a

⁶⁵⁶1935:F:10: Bakony: Balatoncsicsó.

⁶⁵⁷1938:N:8. Burgenland: Sopron: „Nálunk voltak németek, egy tiszt lakott, a katonákat pedig a nem messze lévő iskolában, a Pócsi utcában, a »Keribe« [Kereskedelmi Iskola] szállásolták el. Már '45-ben volt. Minden nap előtűnk vonultak el. Csodálatosak voltak a németek!”

⁶⁵⁸1935:N:10: Bakony: Hárskút: „Az első szobába' laktak, ők nagyon rendes, katolikusok voltak. Nekünk is ígértek: »hogy menjünk Németországba.« Mindenhol, ahol két szoba volt, abból egyet elfoglaltak.”

⁶⁵⁹1927:F:18: Bakony: Zirc: „A parasztok tisztaszobájában német katonák voltak elszállásolva. Nálunk sorozott katonák laktak, az udvaron pedig a szerelők. Elmesélték, odahaza hogyan élnek, volt köztük a földműves is.”

⁶⁶⁰1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény: „Volt egy fiatal fiú, akivel nagyon jó barátságba keveredtem, annak ellenére, hogy németül annyit tudtam, amennyit kötelező nyelvként tanulni kellett. Pár napig tartott ez.”

⁶⁶¹1928:F:16: Bakony: Herend: „Német katonák nálunk voltak beszállásolva, hoztak 300 liter pálinkát, de 95 fokos volt, mondták: »Róbert, igyon belőle nyugodtan, de hígítani kell«. Haveri alapon voltak itt.”

⁶⁶²1937:F:30: Gerecse: Csolnok.

⁶⁶³1932:F:13: Vértés: Kecskéd: „A németek úriemberek voltak, néhányuk volt nője, de azokat meghódította, nem megerősakolta.”

⁶⁶⁴1930:F:15: Vértés: Pusztavám: „Német katonák is voltak, egy őrmester, ő osztotta a pénzt a katonáknak. Később Németországban találkoztam vele és meghívott egy kávéra és nálunk jó két hónapig úgy élt, mint egy gróf.”

⁶⁶⁵1929:F:15: Vértés: Pusztavám.

⁶⁶⁶1938:F:6: Burgenland: Balf: „Jöttek német katonák, nem vitatkoztak, azt mondták, hogy »wir brauchen dieses haus.« És mi lementünk pincébe.”

katonák büntetlenségét.

„Tele volt az iskola Ruhr-vidéki utászokkal. Felügyelniük kellett a lövészárkok ásását, amit [az idehozott] zsidók ástak. Amikor megismertük őket, kiderült, hogy páran nemzetiszocialista-ellenesek voltak. A hitlerista pártot »braune pestnek«, barna pestisnek hívták.⁶⁶⁷ Behívták őket katonának, mert ha megtagadta volna, az halálbüntetéssel járt volna. Nem foglalkoztak ezek a zsidókkal. Nem is ők ölték meg őket, hanem a nyilasok! Fiatallal nyilasok.[...] A németek nem vittek el semmit.”⁶⁶⁸

A német katonák viselkedésében sokszor *sajnálattal* ütközik ki, például Városlődön osztrákokból álló katonákról számolnak be, akik csak ruhát kértek.⁶⁶⁹ Tarjánban is gyenge gyerekeknek látták a német haderőt, akik az oroszok előtt csak menekülnek.⁶⁷⁰ Gánton viszont a Hunyadi-hadosztály tagjai és a megrekedt front megterhelte a falu népét.⁶⁷¹ Más volt a helyzet a tiszteknél. Bakonysárákányban illedelmesen viselkedtek a tisztek, de mégis elhurcolták az élelmiszereket a visszavonulásban:

„Először magyar katonák voltak, majd két napig két SS-tiszt. Ezek bekopogtak, apám nagyon jól tudott németül, megkérdezte, hogy mi járatban vannak. A nővérem – aki tanítónő volt, németből is volt diplomája – felugrott és azt mondta, hogy kikéri magának, hogy ilyenkor zaklassák, mert sokakat szállásoltak el, de még nem zaklatták. A németek meglepődtek, hogy milyen szépen beszél az irodalmi németet. Kérdezték, ez hogyan lehet, mondta, hogy »ez egy sváb község és Magyarországon sok a sváb és van német oktatás is«. Ezt ők nem tudták, de mondták, hogy ők most itt alszanak, behozták a táborigyát és két órát aludtak. Majd azt mondták, hogy elmennek »Kocs« község felé, ami Kocs⁶⁷² falu volt, ezeket akkor a várba rendelték fel. Ez olyan 1945 januárjában volt. [...] Nálunk nem az oroszok, hanem a németek vittek el mindent, minden gabonát, a lovakat.”⁶⁷³

Az előbbi elbeszélésben is megjelenik az a kettősség, hogy bár a németek súlyos vagyoni károkat okoztak, mégis alapvetően pozitív élmények maradtak meg róluk az emlékezőkben. Móron a

---

⁶⁶⁷ Bence György emlékezései szerint főleg a személyzet és néhány értelmiségi gondolta ezt. Vö. BENCE 1945, 98–106. 148–149.o.

⁶⁶⁸ 1927:F:17: Burgenland: Balf.

⁶⁶⁹ 1934:F:10: Bakony: Városlőd: „A német katonák szegények voltak, de akik idejöttek, mondták is, hogy a háború el van veszve. Az egyik azt mondta apámnak, adjon neki jó kenyeret és ruhát és akkor elmegy. S le is lépett.”

⁶⁷⁰ 1928:F:16: Vértes: Tarján.

⁶⁷¹ 1928:N:16: Vértes: Gánt: „Először németek vitték a marhaállományt. A »Hunyádi páncél« úgy hívták, azok a disznót is elvitték. Ezek is éppolyan vadak voltak, mint a többiek. Három hónapig állt a front. Csomó húst beszóztunk és elástunk.”

⁶⁷² Kocs, község Komárom-Esztergom megyében, a Tatai járásban fekszik, Bakonysárákánytól 15 kilométerre északrakeleti irányban.

⁶⁷³ 1925:N: 20: Bakony: Bakonysárákány.

gyermekkorú közlőkre még felügyelnek is.⁶⁷⁴ Dunaszentmiklóson,⁶⁷⁵ Isztiméren⁶⁷⁶ és Bakonygyiróton⁶⁷⁷ azt emelték ki, hogy nagyon sokat számított a nyelvegyezőség és még a foglyokkal is tisztességesen bántak. Többeket figyelmeztettek az érkező front borzalmaira és emiatt a bizalom miatt a későbbi kitelepítéseknél is számítottak – mint németországi kapcsolatként – a segítségükre.⁶⁷⁸ Ezt a sajnálatot az alábbi elbeszélés reprezentatívan képviseli:

„Tizenöten voltak beszállásolva, egy Unterschöpfungern nevű volt a szakaszvezető. Ők Fehérvárra mentek. Mind meghaltak. Egy olyan mondta, aki visszajött. Koromfekete volt az arca, székre ültették, szappant kapott, »mosakodjon meg«. Német volt, megmosta magát. Túrós tésztát kapott, megköszönte és Kupra ment. Behúzta az ajtó és akkor mondta, hogy »Náni, sajnálom. Az oroszok mindenkit megerőszakolnak.«”⁶⁷⁹

Az elmélyültebb viszonyok mellett több olyan elbeszélést is rögzítettem, ahol nem ilyen megértően fogadták a rekvirálásokat⁶⁸⁰ és a nyomás alatt lévő német katonák is erőszakoskodtak. Jellemző volt, hogy a magyar nemzeti eszmével szimpatizáló elbeszélők negatívan festették le a németek tetteit,⁶⁸¹ értetlenül álltak a kollaboráció előtt:

„Hozzánk voltak beszállásolva katonák, német és magyar, de csak nyulat és egy kést vittek el. A németek pökhendiek, felvágósak voltak. Mindenféle náció volt itt: szászok, frankok, bajorok. Mindenhol toboroztak, volt különbség. A porosz, az katona volt, a bajor, az sörözni szeretett. Nem is szerették egymást. Nem minden katona volt fasiszta, sőt az SS-ek között sokan kijózanodtak.[...] '44. március 19-én jöttek be, én akkor Fehérváron lettem diák. Amikor bevonultak a németek, a magyarok »Heil Hitlerrel« üdvözölték őket. Nem értettem, hogy miért.”⁶⁸²

„Ahol volt egy négyzetcentiméter, oda német katonákat raktak be. Nálunk osztrákok voltak. Utálatosak voltak. Vágtak a szomszédok disznót, ezek bementek és a hurkát, amint elkészült, megették, a kifőzött húst, mindent. Büdösek, részegek, hangosak voltak. A bátyám a Hársfa utcában bújt el. Volt két pince. Jány István, asztalos bújtatta a fiatalokat, mert ezeket az osztrákok keresték, hogy elviszik katonának. Kb. tízen voltak a pincében elzárva. [...] Három-négy házat fel is

⁶⁷⁴ 1934:N: 10: Vértes: Mór: „A németek nagyon kedvesek voltak. Csak egy ágyunk volt, azon váltották egymást. A nevük is megvolt, mert írunk nekik, ha kitelepítenek, hátha tudnak segíteni. Az egyik Franz Schwerhof Westfáliából. Aztán Kleinecker, az sokáig volt itt nálunk, 21 éves volt és rám vigyázott. És Robert Trapper Drezdából.”

⁶⁷⁵ 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós: „A németek foglyai voltak nálunk. Ukránok, nem tudtak se németül, se magyarul és még két német. Ezeket mindig ellenőrizték a német katonák. Szigorúak voltak, de nem gorombák. Volt egy 16-17 éves fogoly és az egyik német mesélte, hogy ezt úgy fogta el a határba, hogy a puska mellett elaludt. Nem is akartak harcolni vele, hanem megvárták, amíg felébredt.”

⁶⁷⁶ 1931:N:12: Bakony: Isztimér: „A németek főztek nálunk, még pudingot is adtak. Sokat számított, hogy tudunk velük beszélni. Egy foglyuk volt, egy ukrán, Edvárd volt a neve, az mindig azt mondta, hogy ne higgyük, hogy az oroszok nem jók. Fogoly volt ez, de szabad volt, mosogatott és segített főzni.”

⁶⁷⁷ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. „Zini Hans, ez volt neve, aki be volt szállásolva nálunk, egy orosz foglya is vele volt. Csepel teherkocsival járt. Mi akkor a Szőlő-hegyben voltunk kint.”

⁶⁷⁸ Lásd feljebb 1934: N:10: Vértes: Mór.

⁶⁷⁹ 1930:N:14: Bakony: Ganna.

⁶⁸⁰ 1924:N:20: Bakony: Porva: „A németek kutyábbak voltak, mint az oroszok. Amikor jöttek az oroszok, akkor menekültek és vitték a marhákat, üszöket, disznókat, a gabonát. A szénát, azt teljesen elvitték.”

⁶⁸¹ 1927:N:16: Dunakanyar: Nagymaros (öttevényi emlékek): „Még Öttevényben voltunk [ahol apám állomásfőnök volt], amikor bombázás után jöttek a németek. Ráfogták a pisztolyt, hogy lelövik, ha nem engedi tovább a vonatot. Mire apám: »nyugodtan löhet, akkor se tudnak továbbmenni, mert bombázás miatt tönkrement a sín.«”

⁶⁸² 1929:F:15: Vértes: Mór.

gyűjtottak.”⁶⁸³

Herenden a falu háborús kitelepítésének fenyegetése miatt emlékeztek rosszallóan.⁶⁸⁴ A legsarkalatosabb az állatok és vagyontárgyak elhurcolása volt. Vértestolnán,⁶⁸⁵ Kecskéden, Gánton⁶⁸⁶ a front sorozatos váltakozása miatt rendszeresen elhurcolták a lábas jószágokat. Az alábbi két idézetben az *állatgyilkosságok* értelmetlenségét idézem. A jószágok fölösleges legyilkolását már front előtti beszállásolt katonák is végezték. Ez a visszatetsző cselekedett az egyik fordulópont az elbeszélésekben:

„Azok [a németek] is vittek mindent, amit lehetett. A magyar katonák is. Azok is kint vadásztak. A németek meg az oroszok, odamentek az ólhoz, puff agyonlőtték, aztán vitték. A magyarok, azok adtak írást, hogy majd a háború után rendezve lesz. Dehog lett rendezve.”⁶⁸⁷

„Jöttek hozzánk a német katonák és elvitték a tyúkokat, majdnem 70 tyúkunk volt. A szülők nem mertek szólani, mert féltek, de én kiabáltam velük, hogy »miért csinálják ezt?! Miért lövöd le, nem lesz mit enni?!« A nagypapa mondta, hogy »ne menj oda, mert ezek szászok, ezeket ismerem a[z első] háborúból, a mérges szászoktól minden kitelik.« Ahol valami volt, azt elvitték, a szomszédból a hízót. Azt mondták, hogy mi az oroszoknak akarjuk adni.”⁶⁸⁸

A német katonák tehát saját visszavonulásukat, sikertelenségüket sokszor a civil lakosságon kompenzálták. Az nem derült ki, hogy milyen jellegű volt ez. Az alábbi elbeszélés Mórról származik, és egyaránt az jelenik meg benne, hogy a „szövetségi” rendszer visszafordul, és a civil lakosság javai is csak erőforrásként jelennek meg. A humánium eltűnik és fölösleges rombolás lesz úrrá. A házak felgyújtása az erőszakoskodások kezdetét jelentette. Ezt később az evakuálás eseményeinél még jellemezni fogom.

A Mórhoz közeli Isztiméren egyszer gyengéden, majd tolvajként jelennek meg a német katonák. Vélhetően a menekülés és rossz ellátottság okozta az erőszakoskodásokat. Mégis a rekvirálások között jelenik meg először a kialakulóban lévő *szerelemi* érzés is. Ennek oka a fogódzók (biztos pontok) keresése. Az elbeszélésekben egy újabb töréspont – s ez által a befelé fordulás – jelenik meg, hiszen fokozódik a front okozta biztonságérzet-vesztés.

„Kint a fronton nemcsak a ruszki gyűjtött fel házat és erőszakolt meg nőt. Erről keveset beszélnek, de a német ugyanazt csinálta. Jött egy tiszt és két német katona. Bejöttek, körülnéztek és beköltöztek. Kiírták az ajtóra, hogy foglalt, nem jöhet több. Nálunk csak Wehrmacht volt. Minden másodiknál volt harmonika és mulattak. Az SS és a Wehrmacht között feszültség volt, mert az SS jobban fel volt szerelve.”⁶⁸⁹

---

⁶⁸³ 1928:N:16: Vértes: Mór.

⁶⁸⁴ 1923:N:22: Bakony: Herend: „A németek már kifosztották falut, az oroszok is, de inkább a németek, mert ki akarták telepíteni a falut.”

⁶⁸⁵ 1940:F: 14: Gerecse: Vértestolna: „Voltak oroszok, németek. Egyik hónapról a másikra fölváltva. Hol visszaverték a ruszkiakat, hol azok verték vissza a németeket. Csak az élelmiszert vitték el – a németek is. Az istállóban voltak a nyulak, a tyúkok, bementek géppisztollyal [és lelőtték az állatokat]. Abból megvolt a kajájuk egy darabig. Aztán jöttek a ruszkiak, akkor ezeket vissza tudták verni, akkor megint a másik volt a fölényben. Ez egy darabig így ment.”

⁶⁸⁶ Ld. 1928:N:16: Vértes: Gánt.

⁶⁸⁷ 1928:F:17: Vértes: Vértestolna.

⁶⁸⁸ 1933:N:11: Vértes: Kecskéd.

⁶⁸⁹ 1933:F:12: Bakony: Isztimér.

„A németek heten, vagy nyolcan voltak, a nagymama szobáját foglalták el. Mindig sokat mászkáltak. Egy este elvitték az anyadisznónkat. Éhesek voltak, nem volt ennivalójuk. Volt köztük egy egyetemista, aki még szerelmes is volt belém. Flohról⁶⁹⁰ jött, de szegény meghalt. Azt mondta, hogy elvisz Flohba, ha vége háborúnak.”⁶⁹¹

A viszony a civilek és német hadsereg között egyre feszültebb lett. Különösen igaz volt ez azokon a területen, ahol elhúzódott a front. Székesfehérvár és környékén ez volt helyzet. Bakonykútiban a lelkész is erkölcsi állásfoglalásra készítette a német lakosokat, és ezzel végleg szétörtte a társadalmi rendet. Az evakuálandó községben nemcsak a *Volksbund*, az egyház, de a német katonák is összecsaptak, valóságos polgárháborús helyzet alakult ki.

„1944. december 8-án a németek elhajtottak egy egész csorda tehenet. Mindent elvittek, mire az oroszok ideértek. '44 karácsony este, az éjféλι mise alatt Fehérvár először esett el és itt volt a hegyekbe' a front. A város háromszor esett el. Rengett az ablak a mise alatt. A Szittyai⁶⁹² azt prédikálta, »no most meglátjuk, ki nyer, az ördög, vagy az isten.« [...] A németek nem voltak olyan jó emberek, mi svábul beszélünk, ők németül, meg se értettük, hogy mit mondanak a Fritzek.”⁶⁹³

Az ilyen feszült helyzetek túlsordulásából visszás, fölösleges erőszakos cselekedetek jelentek meg a németek részéről. Bakonyoszlopon az egyik katona a csecsemő ételét kobozta el és fogyasztotta el,⁶⁹⁴ Gannán irigykedőknek állították be a német katonákat,⁶⁹⁵ akik csak azon házak lakóit részesítették előnyben, amelyeken horogkeresztek voltak.⁶⁹⁶ Ennek ellenére csak általános megfogalmazásban volt szó nemi erőszakról. Egy kimlei és egy fertőrákosi asszony rövid közlése a kivétel. Előbbi mondataiban zaklatásról tanúskodik, de nem beszél a következményekről, viszont a jellemzett haláleset arra enged következtetni, hogy az eset komoly érzelmi sokkot okozott, amelybe fizikai erőszak is tartozhatott. Utóbbi szintén fizikai erőszak fenyegetéséről számol be. Közlésében a kulturális különbségekből adódó *alá-fölérendeltségi viszonyt* lehet kiolvasni. Mindkét tapasztalat a közvetlen életveszély érzéséről tanúskodik, amely erősíti a befelé forduló, egyéni helytállás narratíváját, amely fronttörténeknél lesz jellemző.

„Én féltem a német katonáktól és ragadványosak voltak. Kezdeni akartak velem, de nagyon fiatal

⁶⁹⁰ Valószínűleg a mai *Floh-Seligenthal* település, ami *Türingia* tartomány Schmalkalden-Meiningen járásában található.

⁶⁹¹ 1929:N:15: Bakony: Isztimér.

⁶⁹² Szittyai Dénes (1887, Verbó – 1957, Budapest) 1925-től egyházmegyei szolgálatban, ekkor székesfehérvári-belvárosi káplán, 1926-tól püspöki titkár, majd 1927-31 között Alcsúton udvari káplán. Rövid vértessacsi, zsámbéki és nadapi szolgálat után 1934-től Pilisszentlászló, 1939-től Bakonysárákány adminisztrátora. Már Zsámbékon írt cikkeiben is németellenességéről tesz tanúbizonyságot. 1942-től vasútvidéki káplán, 1943-1948 között Bakonykúti adminisztrátora. Hírhedten németellenes volt és rokonszenvezett kommunistákkal. Önállóan telepítést hajtott végre Bakonykútiban. Politikai tevékenyége miatt eltiltják a papi szolgálattól, miniszteri tanácsos lett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban és az államosított egyházi iskolákért volt felelős. Lásd: INTER ARMA 2004 339.o. CZETZ 2006. 3–8.o.

⁶⁹³ 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti.

⁶⁹⁴ 1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop: „Pajtába voltunk Koromnapusztán, se ételünk, se ruhánk nem volt, szalmában aludunk télen. Nem is értem hogyan éltük túl. Kilenc hónapos gyerekek ott voltunk. Szereztem egy kis tejet és a német átvonult, elvette és megitta. A kishúgom tejét.”

⁶⁹⁵ 1929:N:15: Bakony: Ganna: „A magyarok fiatal leventék, azok rendesek voltak, de a németek durvák voltak. Féltékenyek voltak talán. [...] Azért voltak erőszakosak, mert a nép felusztotta.”

⁶⁹⁶ 1933:N:12: Bakony: Ganna: „Akik magyarnak minősítették magukat, azokkal durvábban bántak. Akik a horogkeresztet kirajzolták, azokkal a német katonák szebben viselkedtek.”

voltam. Két orosz katona volt velük, őket az erdő szélén lőtték le a mai sportpálya mellett.”⁶⁹⁷

„Az SS jött be, ezek nagyon szemtelenek voltak, a Wehrmacht nem annyira, de az SS igen. Ezek hochdeutschul beszéltek. Megijedtem tőlük, elmenekültem, majdnem le akartak lőni. Rálöktem kosarat és elestek. Még levittek a tárgyalásra is és majdnem elítéltek, de aztán elengedtek. Szerencse volt.”⁶⁹⁸

Az előfront tapasztalatában tehát nagy szerepet játszott, hogy a szövetségesnek vélt haderő fizikai és erkölcsi megsemmisülése a közösségek megsemmisülésével is fenyegetett. A német hadsereg, a magyar csendőrség elhurcolta a fiatal férfiakat az SS-be, s ezzel megindult a faluközösségen kívüli világokkal szembeni radikális bizalmatlanság. Amikor ez az élet-biztonság és a létbiztonság lazulásának érzetével is együtt jár, akkor a háború civil tapasztalatát találhatjuk. Ez a befelé forduló énkép határozza meg a későbbi tapasztalatokat. Az átvonuló hadsereg mellett ezért hagytam a végére a menekülő német nemzetiségűekről szóló beszámolókat, mert azok a későbbi evakuálást vetítik előre. Nemcsak a magyar, de a német hadsereg mellett a keletről menekülő német nemzetiségűek (szászok, bácskaiak) is beköltöztek az észak-dunántúliak otthonába. Ennek csak részben voltak előképei.⁶⁹⁹ Puszta vámon a zsidó munkaszolgálatosok helyére érkeztek bácskaiak,⁷⁰⁰ Németbányára is csapatosan, Levélre pedig Kolozsvárról és Besztercéről is érkeztek családok.⁷⁰¹ Útjuk és sorsuk legalább olyan életveszélyes és tragikus volt, mint a megvárni és végigélni helyben a frontot.

„Szatmári svábok laktak nálunk. Őket be kellett fogadni, néhány éjszakára. Anyám egész éjjel a konyhába’ ült velem, nem mert lefeküdni. Adott nekik élelmet. Nem voltak rosszak, de sok idegen volt a házban és az felzaklatta anyámat.”⁷⁰²

„Azt mesélte nekem nagyanyám, hogy voltak bent nálunk bácskaiak, disznót is hozták magukkal és azt mondták, hogy otthon már annyira nem volt élelem, hogy a disznót is csollánnyal etették. Ezek menekültek voltak. Nem voltak sokáig itt, de elhoztak mindent. Olyan kocsin jöttek, mint amit a western-filmekben látni.”⁷⁰³

„1945 tavaszán már jó idő volt, de még négy légvédelmi ágyú volt elásva és rengeteg ember menekült nyugatra, a nyolcas főúton. Nagyon sokan voltak Bácskából. A német hadsereggel együtt vonultak visszafelé. Délután kint voltam az udvaron, kelet felől elsötétült az ég és a ruszlik jöttek bombázni a vadászgépekkel. Ekkor megszórták a menekülteket, akkor gyulladt ki a falu második fele. A faluban senki nem halt meg, de a menekülők közül páran igen.”⁷⁰⁴

Ez utóbbi esetre egy másik szemtanú emlékezett, de máshogyan. A közös pont azonban a mozgósítás volt, ami soha nem tapasztalt erőszakkal szakította ki kötelékükből a családtagokat. Ez

---

⁶⁹⁷ 1932:N:10: Moson: Kimle.

⁶⁹⁸ 1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos.

⁶⁹⁹ 1939 után Lengyelországból érkeztek menekültek. Visegrádi közlöm családja befogadta őket: 1925:F:15: Dunakanyar: Visegrád.

⁷⁰⁰ 1930:F:14: Vértes: Puszta váom: „A bácskaiakat be kellett fogadni. Nálunk laktak zsidó munkaszolgálatosok is. Amikor jöttek a bácskaiak, akkor ki kellett menniük a zsidóknak. Ezek romániai menekültek voltak. Két hét után továbbmentek. Szemlekből jöttek.”

⁷⁰¹ 1930:F:15: Moson: Levél.

⁷⁰² 1939:N:6: Burgenland: Sopron.

⁷⁰³ 1944:N: Reflexív: Bakony: Németbánya.

⁷⁰⁴ 1936:F:9: Bakony: Márkó.

esetben gyors tragédiát okozva, amely a halottak vakuélményével épült be a közlő emlékezetébe, a front emlékképei közé;

„Márkón vonultak át a németek és a falut bombázták az oroszok. Nálunk vasút ment, ezért bombázták. Elvitték az öcsémet [a németek] és még ott a faluban találatot kapott a kocsija és meghalt. Sokan meghaltak akkor, én annyi ember még nem láttam feküdni az utcán, mint akkor. Ez akkor volt, amikor Csatárra menekültünk fel, ott bújtunk el.”⁷⁰⁵

6.5. A vidéki front eseményei a helyben maradtak emlékezetében (1944-1945)

A történelemtudomány a fronttörténeteket hagyományosan a hadtörténeti módszertan felől közelíti meg. Kevesebb szó esik átfogóan a magyarországi, háborús területté váló városokról, pláne a vidék történetéről. Munkám szempontjából dilemma volt, hogyan kezeljem a háborús történeteket. Mivel az alávetettségi narratíva vizsgálatakor egyértelmű volt, hogy a háború élménye meghatározó origója az 1944 előtti és utáni eseményeknek, így ezen események feldolgozása elkerülhetetlenné vált. Az eddigi elbeszélések alapján is az tapasztalható, hogy az elbeszélők egyre inkább befelé fordultak történetük elmondásakor. Míg a háború eleji közlések többnyire a közösség erkölcsével összhangban vannak, ezért sokszor tapintatos és zárt (szikár, rövid) történetek voltak, addig a veszélyhelyzet fokozódásával családtörténetekké, olykor személyes sorsok kis látószögévé zsugorodtak. A személyes megélés, ha úgy tetszik a „túlélés” az emlékezésben „helytállás” minőségűvé válik – a katonatörténeteknél, ahogyan ezt bemutatom, ez végletesen jellemző –, s éppen emiatt „hőstörténetté”, eposzias nagyságú, komplex elbeszéléssé duzzad. Az elbeszélések nagysága a traumák súlyosságával is igazolható. Ám több történetben az elbeszélések tabusító jellege töredékessé, elliptikussá, körkörösé változtatta a történeteket.

A német hadsereg és a nyilas hatalom propagálta is a menekülést. Több helyen állóháború alakult ki, anyagcsatákkal. Az alábbiakban csak a helyben maradtak, vagy részben elmenekültek (szomszéd falu, megye) történetét elemzem, a katonasorsokkal, deportálásokkal és az ekkor lezajlott kényszermigrációval későbbi fejezetben foglalkozom.

A megjelenő katonák és a bácskai, erdélyi, szatmári menekültek végletekig fokozták a rémületet, ami a szovjet hadsereg bevonulásával részben valóra vált. A hadsereg jelenléte az idegenek jelenlétével volt egyenértékű. A szovjetek megérkezéséről eltérően nyilatkoztak, de a többség „vadaknak” és sokszor embertelenként jellemezték őket. Kíváncsi voltam, mit jelent ez és miért történt ez. A front elbeszélését jellemzően *felszakadó narratívaként* tapasztaltam. Ezen azt értem, hogy az interjúalanyaim csak többszöri rákérdezések (utánakérdezések) után mesélték el történeteiket, amelyek sok esetben komplex narratívával rendelkeztek és látszólag élénken éltek emlékezetükben, de először el szeretnék volna hallgatni őket. Az első kérdéseim alapján csak 14 személy számolt be bombázás okozta pusztításról,⁷⁰⁶ 11-en tanúi is voltak emberek (nem

⁷⁰⁵ 1937:F:8: Bakony: Bakonyjákó (márkói emlékekkel)

⁷⁰⁶ 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye. 1925:F:17: Dunakanyar: Zebegény. 1927:N:16: Dunakanyar: Nagymaros. 1933:F:12: Gerecse: Dorog. 1931:N:13: Gerecse: Baj. 1937:F:7: Gerecse: Csolnok. 1923:F:21: Bakony: Városlőd. 1934:F:11: Bakony: Városlőd. 1938:F:6: Vértes: Vértestolna. 1924:N:20: Vértes: Vértesomló. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1929:F:15: Vértes: Mór. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony.

hozzátartozóik) meggyilkolásának⁷⁰⁷, ketten családi veszteségről,⁷⁰⁸ öten rokoni veszteségről is beszámoltak.⁷⁰⁹ 25 család gazdaságát teljesen kifosztották a katonák,⁷¹⁰ ami főleg az állatok elrekvirálását jelentette, öt családot pedig kibombáztak a harc során.⁷¹¹ A rákérdezések bebizonyították, hogy szinte mindenkinek volt ilyen élménye. 19 emlékező⁷¹² az italozás „számlájára írta” az oroszok féktelen erőszakoskodását. Két elbeszélő viszont ezt másképpen látta; előbbi községében kémkedés gyanújával népirtást is végrehajtott az érkező orosz hadsereg,⁷¹³ utóbbiban pedig egy közeli támaszpont okozhatott bizalmatlanságot.⁷¹⁴ Arra az általános kérdésre, hogy a településnek mekkora kára volt, különféle válaszokat kaptam. Ezekből sikerült később „előhoznom” a nagy történeteket. Összesen 14-en válaszoltak az általánosságra. Ketten azt emelték ki, hogy a német katonák az oroszok jellemzését „puhították,”⁷¹⁵ de a leventéket elvitték Németországba.⁷¹⁶ Rákövetkezett a bombázás is: angolok, németek, oroszok⁷¹⁷ szinte egymás követve rombolták a falvakat. Az ilyen csapások felkészületlenül érték a lakókat, s többször azonnali haláleseteket okoztak. Gánton is hosszabb ideig tartott a harc, ezért többször jelentek meg a harcoló felek:

„Három hónapig állt a front és nagyon sok angol lezuhant kint az erdőben. Sokan bejöttek faluba és elbújtak. '44-ben is ez volt. Az angolok hullámokban jöttek és az egyikre a németek azt hitték, hogy az utolsó hullám. Megtámadták őket, de még jött egy lózung és két tűz közé kerültek. Nagy csete-paté lett, csak úgy hullottak a repülők. Sok ejtőernyős landolt és elvitték. Még néger is volt

⁷⁰⁷ 1926:F:18: Vértes: Gánt. 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu. 1930:F:15: Bakony: Herend.

1937:F:8: Bakony: Bakonyjákó (márkói emlékek). 1934:F:8: Gerecse: Máriahalom. 1929:F:16: Vértes: Mór. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1933:F:12: Balaton-felvidék: Isztimér. 1923:N:22: Bakony: Isztimér. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút.

⁷⁰⁸ 1930:F:15: Bakony: Herend. 1937:F:8: Bakony: Bakonyjákó (márkói emlékek).

⁷⁰⁹ 1923:F:22: Bakony: Városlőd. 1932:F:10: Vértes: Kecskéd. 1924:N:20: Vértes: Vértessomló. 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron. 1930:F:15: Burgenland: Pornóapáti.

⁷¹⁰ 1932:N:12: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1925:F:18: Dunakanyar: Nagymaros. 1932:F:10: Bakony: Olaszfalu. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1933:F:12: Gerecse: Dorog. 1937:N:7: Gerecse: Mány. 1928:F:16: Vértes: Tarján. 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1923:N:25: Bakony: Porva. 1924:N:7: Bakony: Porva. 1928:F:17: Bakony: Herend. 1932:F:13: Vértes: Kecskéd. 1929:F:15: Vértes: Pusztavám. 1929:F:16: Vértes: Mór. 1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1927:N:17: Bakony: Németbánya. 1929:N:12: Bakony: Ganna. 1932:N:13: Moson: Kimle. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1939:N:6: Burgenland: Sopron.

⁷¹¹ 1932:F:10: Bakony: Olaszfalu. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1937:N:7: Gerecse: Mány. 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok.

⁷¹² 1932:N:12: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1928:N:16: Dunakanyar: Berkenye. 1929:N:15: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz. 1933:F:11: Balaton-felvidék: Barnag. 1931:N:13: Gerecse: Baj. 1931:N:13: Gerecse: Baj. 1932:F:13: Vértes: Kecskéd. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1930:F:14: Vértes: Pusztavám. 1929:F:15: Vértes: Pusztavám. 1928:N:16: Vértes: Mór. 1936:N:8: Vértes: Mór. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. 1928:N:16: Bakony: Hidegkút. 1939:N:5: Bakony: Döbrönte. 1938:F:6: Burgenland: Balf.

⁷¹³ 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu: „Kémnek néztek mindenkit, burzsujnak”.

⁷¹⁴ 1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony.

⁷¹⁵ 1931:N:13: Gerecse: Baj: „Kötelező volt a németeknek kiadni a lakást. Kérdezte is anyám tőlük, hogy most mi lesz, azt mondták: »Nyugalom, az oroszok sem emberevők«.

⁷¹⁶ 1924:N:20: Vértes: Vértessomló: „Voltak itt fiatalok, azokat a németek összeszedték és kivitték Németországba. Az öcsém 14 éves volt, de úgy sírt, enni sem akart.”

⁷¹⁷ 1929:F:15: Vértes: Pusztavám: „Először kétfedelű gépekkel bombáztak az oroszok. Ez még nem volt veszélyes, ez pont szenteste volt. Három-négy bombát dobtak, de nem robbant. Este lett és közben a Vértes felől aknavetőkkal lőtték a falu. Mi is két találatot kaptunk, a tető tönkrement.”

*köztük. A németek még a leventéket is elvitték, de nekem akkor el volt törve a lában és maradtam.*⁷¹⁸

A levegőből bombázó és a földi hadtestekkel bevonuló szovjetek néhol csak átvonultak,⁷¹⁹ máshol nagyívű pusztítást végeztek, főleg a stratégiai fontos pozíciójú falvakban:

*„Felégették a házakat az oroszok, mert reptér volt a közelben. Az összes nádtetős ház, a mienkkel együtt égett. A németek, amit lehetett, felrobbantottak, még a tankokat is a falu közepén, az összes állatot elvitték. [...] Mi bortermelő vidék vagyunk, ezek néha egy helyen 500 liter bort is találtak és berúgtak, mint a tök és még az öregasszonynak is nekimentek és megerőszakolták.*⁷²⁰

A szovjetek célja a megfélemlítés volt, s a durva, állatias viselkedésű katonák nem is tudtak más benyomást kelteni. Számukra az ellenséges nép civiljei megalázható, megtörhető emberek voltak. Ha asszonyaikat is magukévá tudták tenni, akkor azt teljes győzelemként értékelhették. A katonák egymás közt sokszor versenyre keltek emiatt.⁷²¹ Az életveszélyt tovább fokozta, hogy a civileket rögtön elhurcolták; ezzel nemcsak az életbiztonság, de a létbiztonság is teljesen széthullott:

*„Az orosz parancsnok egy nyilas család házába költözött be. Meneteltek és raboltak, civileket hoztak magukkal és azokkal vitették el a cuccainkat. [...] Elvitték a varrni tudó nőket és varrták a köpenyeket, a ruhákat, mindent. A gyerekeket kajahordónak vitték el, én is konyhára jártam kajáért, egy vödörnyi ételt hoztam mindig.*⁷²²

A retteget csak a gyermekek nem élték meg traumaként. Az ő emlékeik többségükben tiszták, sokszor tabumentesek és emiatt idealizáltak is. A szovjet katonák kedvesen bántak a gyermekekkel, Városlődön még a nevek is megmaradtak az emlékező tudatában:

*„Itt nagyon sok német katona volt és a pipagyárban, meg az iskolában magyar haditudósítók voltak. Ezért a falut sokszor bombázták. Március 23-án bombáztak, akkor a németek visszahúzódtak a Veszprém-Városlőd közötti vonalba. Mi már pincébe' voltunk, egy napig tartott a harc és 25-én hajnalban megérkeztek az oroszok. Én gyerek voltam, nekem nagyon vidámnak tűntek. Énekeltek, szerelmesleveleket kaptak otthonról. Tizenennyolc-tizenkilenc évesek voltak. Csináltak egy lőszerraktárat az udvarunkban, és aki vigyázott rá, azt itt hagyták. Ezt Ivanovics Ivannak hívták, Alma-Atából jött, Kazahsztánból. Nagyon összebarátkoztunk vele és egy héttel az után, hogy megjöttek, leszólt, hogy jöjjünk fel, mert a »Hitler kaput, nincs veszély«. Nekem rossz tapasztalatom nincs az oroszokkal. Három embert lőttek le.*⁷²³

A legtisztább élmények a gyilkosságok, amelyek az egyik legmélyebb traumává is váltak. Városlődön közlóm nagybátyja volt az egyik áldozat, akit az oroszok meggyilkoltak, csupán mert németül szólalt meg.⁷²⁴ A deklaszáció ezen a fokon az elnyomott személyeknek / közösségeknek

⁷¹⁸ 1926:F:18: Vértes: Gánt.

⁷¹⁹ 1927:N:17: Bakony: Németbánya.

⁷²⁰ 1927:F:17: Bakony: Tótvázsony.

⁷²¹ KUNT 2019 155–171.o. 233.o. PETŐ 2018.

⁷²² 1933:F:12: Gerecse: Dorog.

⁷²³ 1934:F:11: Bakony: Városlőd.

⁷²⁴ 1923:F:22: Bakony: Városlőd. *„Ha megszólaltunk németül, akkor már mondták, hogy »germani« és lőttek. A nagybátyám, Ley Lipót idősebb volt már és az utca szélén állt, amikor jöttek az oroszok. Befutott egy házba, az oroszok utánamentek és lelőtték.*”

az élethez való joguk sincsen. A garázdálkodók Porván,⁷²⁵ Olaszfaluban,⁷²⁶ Herenden⁷²⁷ szinte indok nélkül lőttek. Több tömeggyilkosságra is sor került, de mint kiderült, Szomódtól Gánton keresztül több helyen is jellemző volt ez.⁷²⁸

6.5.1. Front mint vidéki miliő

Felületesen így foglalhatók össze a frontélmények történetei. Ám a háború élménye a későbbi eseményekre vonatkozóan is meghatározó volt, ezért a konkrét túlélési gyakorlatok, miliők feltárására is szükségem volt. A közlések alapján az alábbi módon zajlott a szovjetek bevonulása a német községekbe.

*A szovjet hadsereg bevonulása a közlések alapján, időrendbe szedve.*⁷²⁹

Helység	Dátum	Közlő
Szendehely	1944. december 6.	1923:N:21: Dunakanyar: Szendehely.
Berkenye	1944. december 8.	1928:N:17: Dunakanyar: Berkenye.
Nagymaros	1944. december 20.	1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.
Zebegény	1944. Karácsony (december 25.)	1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény.
Visegrád	1944. december 29-30.	1926:F:18: Dunakanyar: Visegrád.
Csolnok, Dorog	1944. december 26.	1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1933:F:12: Gerecse: Dorog. 1937:F:7: Gerecse: Csolnok.
Máriaalom	1944 karácsonyán Szomorról	1934:F:10: Gerecse: Máriaalom.
Mány	1944 decemberébe	1937:N:7: Gerecse: Mány.
Szomor	1944. decembertől márciusig	1919:F:25: Gerecse: Szomor.
Tarján	1944. december 17 és március eleje között többször	1928:F:17: Vértes: Tarján.
Szár	1944 karácsony szenteste (december 24.)	1926:F:18: Vértes: Szár. 1932:F:12: Vértes: Szár.
Baj	1944 karácsony másnapján, 1945 újév	1931:N:12: Gerecse: Baj 1932:F:11: Gerecse: Baj
Dunaszentmiklós	1944. december	1935:N:9: Gerecse: Dunaszentmiklós.
Vértestolna	1944. szenteste 1945 húsvétja körül	1929:F:15: Vértes: Vértestolna. 1938:F:6: Vértes: Vértestolna.
Kecskéd	1944. december	1932:F:13: Vértes: Kecskéd.
Vértessomló	1944. december 25.	1924:N:20: Vértes: Vértessomló.
Várgesztes	1944. karácsonyán és 1945. március 17.	1953:F: Reflexív: Vértes: Várgesztes 1934:N:10: Vértes: Várgesztes.
Gánt	1945. januártól márciusig többször	1926:F:18: Vértes: Gánt.

⁷²⁵ 1930:F:15: Bakony: Porva: „Amikor bejöttek az oroszok, a feleségem apját agyonlőtték. A mai napig nem tudjuk, hogy miért. Bementek a szobába és Unger Istvánt lelőttek.”

⁷²⁶ 1937:N:13: Bakony: Olaszfalu: „Megölték a barátomat, akkor az unokabátyámat, Dobos Gyulát. Elvitték a kenderföldre és ott lőtték agyon.”

⁷²⁷ 1928:F:17: Bakony: Herend: „Az oroszok mindent elvittek, minden gazdasági szerszámot. Aki nem engedte kivinni a kocsit, ráfogták a puskát. Eckert Imrének az apját le is lőtték. Nem volt bora és az követelték, elfutott és lelőtték.”

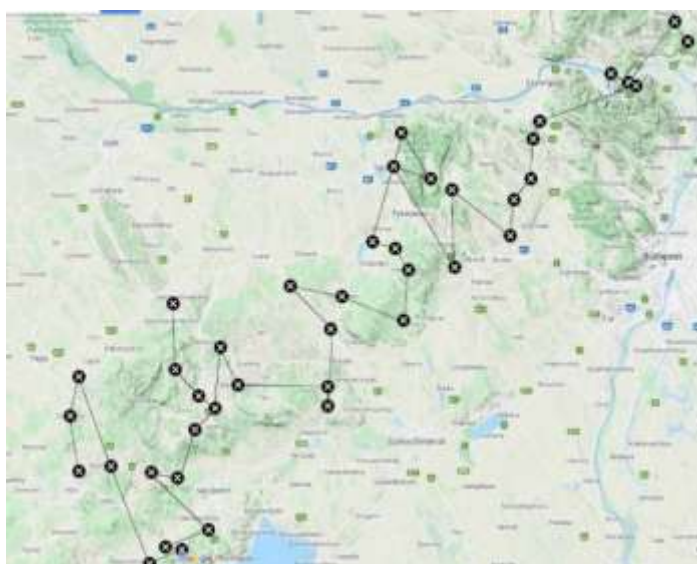
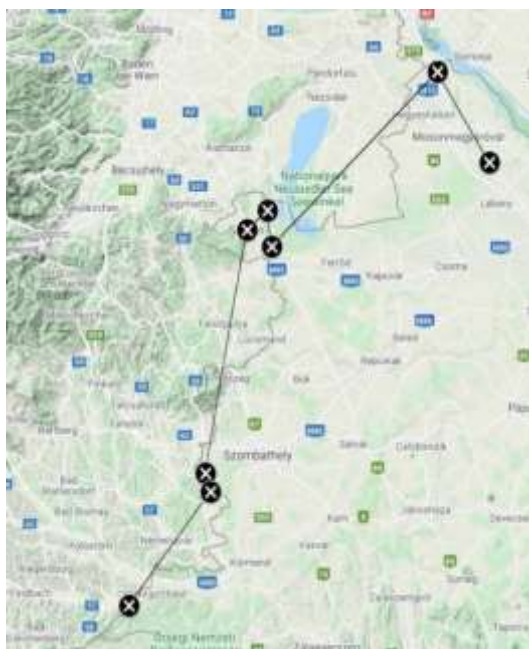
⁷²⁸ 1923:N:22: Bakony: Isztimér: „Csak hallottuk, hogy felterelték az embereket a pincéből és agyonlőtték jó párat.”

⁷²⁹ Többszöri megszállás esetén az első dátumadatot veszem figyelembe.

Pusztavám	1944 szenteste	1929:F:15: Vértes: Pusztavám.
Bakonyársárcány	1945. március 19	1925:N:20: Bakony: Bakonyársárcány.
Mór	1944. karácsonya	1928:N:16: Vértes: Mór.
	1945. március 19.	1934:N:10: Vértes: Mór.
		1929:F:15: Vértes: Mór
Isztimér	1945. március 19.	1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1929:N:15: Bakony: Isztimér.
Bakonykúti	1945. március 19.	1927:N:15: Bakony: Bakonykúti
Bakonynána	1945. március 24. vagy 27.	1928:N:16: Bakony: Bakonynána
Bakonyoszlop	1945. március	1935:F:10: Bakony: Bakonyoszlop.
Bakonygyirót	1945. március 25-én ½ 3-kor	1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót,
Olaszfalu, Zirc	1945. március 22 (este).	1932:F:10: Bakony: Olaszfalú. 1927:F:18: Bakony: Zirc.
Porva	1945. Virágvasárnap	1924:N:20: Bakony: Porva
Lókút	1945. március 23.	1933:N:12: Bakony: Lókút
Márkó	1945. március 23.	1932:F:13: Bakony: Márkó
Herend	1945. tavasz 1945. március 24.	1923:N:22: Bakony: Herend 1930:F:15: Bakony: Herend
Veszprémfajsz	1945. március 24.	1929:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz
Tótvázsony	1945. március	1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony.
Hidegkút	1945. március 25.	1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút.
Barnag	1945. március 25. 1945. Virágvasárnap	1933:F:12: Balaton-felvidék: Barnag. 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó.
Városlőd	1945. március 25. 26. (virágvasárnap) 1945. március 23. 1945. március 25. hajnal	1923:F:21: Bakony: Városlőd 1925:F:19: Bakony: Városlőd 1934:F:11: Bakony: Városlőd
Nagytevel	1945. március 25. körül	1922:N:23: Bakony: Nagytevel.
Ganna/Ajkarendek	1945. március 25. („Gyümölcsoltó Boldogasszony”)	1929:N:12: Bakony: Ganna. 1942:F:10: Bakony: Ajkarendek.
Döbrönte	1945. (virágvasárnap)	1939:N:6: Bakony: Döbrönte.
Kimle	1945. tavasz 1945. Nagyszombat (április 1-jén)	1944:F: Reflexív: Moson: Kimle. 1932:N:10: Moson: Kimle.
Rajka	1945. április	1932:N:14: Moson: Rajka.
Balf	1945. nagyszombat 1945. március 31-én	1927:F:17: Burgenland: Balf. 1938:F:6: Burgenland: Balf.
Fertőrákos	1945. nagyszombat, húsvét vasárnap.	1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.
Sopron	1945. húsvét hétfőn	1939:N:6: Burgenland: Sopron.
Vaskeresztes	1945. nagyszombat	1925:F:20: Burgenland: Vaskeresztes.
Pornóapáti	1945. nagyszombat (éjjel)	1930:F:15: Burgenland: Pornóapáti.
Alsószőlők	1945. április eleje	1934:N:11: Burgenland: Alsószőlők.

A szovjet okkupáció 1945 (Forrás: História, TTI)

Jobbra: A vizsgált települések szovjet okkupációjának „útja” a Börzsönytől a Bakonyig 1944. december 6-tól 1945. március 25-ig.
 Felül: A vizsgált települések szovjet okkupációjának „útja” a nyugati határszélen 1945 húsvétján.

A front megérkezése, a csapatok bevonulása fokozta a közösségek veszélyérzetét. Az élet minőségi változásaiból kronologikus, kataklizmaszerű, nemcsak az életminőséget, de magát az életet is veszélyeztető eseménnyé vált a front időszaka. Emiatt ezt sem egyformán mutatom be, hiszen az elbeszélők sem egyformán élték át. Az „Én” egyéni helye és a „Mi” a közösségi szerepe törlik meg. A front megélésének szempontjából két alapparratívát tudtam megkülönböztetni. Az *első* a szovjet katonák viselkedéséhez igazodik, vagyis a bevonulás – italozás – erőszakoskodás – elhurcolás főbb elemeiből áll. Itt több összefüggés és egymást kiegészítő történetek is előkerültek. A *másik* azok az elbeszélések voltak, amely olyan helyekről tudósítottak, ahol a front „állóháborúvá” vált, vagy amelyeket a mozgó harcok többszörösen érintettek. Először az első kategóriát vázoló fel. Az általam vizsgált területen (ahogyan a fenti táblázatból is látni) először a Börzsönybe érkezett meg a megszálló hadsereg. A német hadsereg a német lakosságot kiűrtette az adott területekről.⁷³⁰ A hegység nyugati oldalán élő szász nagybörzsönyiek rögtön megéreztek, mit jelent az, ha elakad a front.

„Három hónapig voltak itt az oroszok, mert a Garamnál megállt a játék. Utánfutóval vitték a Garamra a hidat. A németek lebombázták, aztán megint újjáépítették. Ez így ment. Aztán nem volt kenyér. Elvitték a lovat, megettek mindent. Nem maradt semmi utánuk, mint a hamu. Megitták a bort, hajtották a nőket, s vitték az embereket robotra. A németek bombáztak, lebombázták a szomszéd házat, az ablak természetesen »bejött«, engem is értek üvegszilánkok. Napközben erdőre vitték az embereket, húzni a szálfacát, ami a hídnak kellett.”⁷³¹

A kelet felől érkező hadsereg a kevésbé lakott hegység belsejében folyamatos harcokba került. December elején megérkezett a keleti részben fekvő Berkenyére is a front. Az ottani közlések kibontják a hegység túloldalán fekvő nagybörzsönyiek élményét, szinte részletezve azokat. Az oroszok érkezését „koszos szörnyetegként” élik meg, amely megítélés a tetteikben csúcsonyul ki. Az „állóháború” alatt a beszállásolt katonák ki-be jártak a falvakból, a visszaemlékezésekben démonizált alakokként öltönek testet; minden látogatásuk bünt szül. Az ennek ellenállók köre a falusi társadalom azon korosztálya, amely „keveset veszíthet”: főleg az idősebbek. Az oroszok felszereléseit, fegyvereit a saját miliőjükhöz (tárgyaikhoz) hasonlítva jellemzik. A közlések *a félelemérzet* elsődleges forrásai.

„December 8-án jöttek be az oroszok. Én meg a sógornőm voltunk otthon, a férjem nem. Egyszer csak kopogtak az ajtón, a katonák voltak, oroszok, tiszta sárosak voltak. Gyorsan felkaptam a ruhámat, kinyitottam az ajtót, bejöttek. Befűtöttem, három szobám volt, azt kinyitották. Nem tudtam velünk beszélni, mutogattak, hogy fűtsek be. Hajnal volt, mire »eljutottak« a pincéig. Rengeteg borunk volt, berúgtak. Aztán üldöztek, én meg elszaladtam a szomszédhoz. Persze jöttek utánam és kerestek, még a [szomszéd] bölcsőt is felforgatták miattam. Itt volt a hegyekben a csata, a front. Egy hónapig voltak, elvitték a lovainkat. A kocsikkal, amin jöttek, minden rossz volt. Reggel elmentek, este visszajöttek, a spájzból mindent elvittek. A mi utcánkban mindenhol laktak. Voltak náluk katyusák, az olyan, mint a cséplőgép. Voltak erőszakoskodások is. Egy harcias nagymama,

⁷³⁰ 1928:N:17: Dunakanyar: Szendehegy: „A József atya büszkeségből nem menekült el. Jöttek a németek, úgy akarták elvinni, erőszakkal. A bátyám harangozó volt és látta. Az atya azt mondta, hogy megtartja litániát és otthagya a katonákat. A litánia közben pedig a németek elmentek”.

⁷³¹ 1927:F:17: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

aki – amikor mindenünket elvitték – már seprűvel nekiment az oroszoknak és azt mondta, hogy »hát mindenünket elvitték már, még ezt is el akarjátok vinni?« Aztán rászoktak a dunnára, azt is elvitték, mert melegítette őket az ülés alatt.»⁷³²

A városokból többször falvakba menekültek a lakók, a szovjetek „németellenessége” és az erőszak bizonytalanságot eredményezett. Az emberek nem tudták, hogyan kell viselkedni, hogy ne megtorlás legyen a jutalmuk. A lerohanás és az elhurcolás két végpontja ennek a krízisnek. Az alábbi elbeszélésben az oroszok tetteit és azok módszereit taglalja. Míg a közlés első fele a tűzhalálról tanúskodik, a második főleg a pszichikai terrort mutatja be, amelyet többször indokolnak is. Részben puhítás is ez: a rettegés enyhülése figyelhető meg, ahogyan az elnyomott személyiség megpróbálja értelmezni meghurcolását. Ezek a puhítások nem jelennek meg akkor, amikor a legkülönbözőbb, bestiális bűnöket beszéli el. A Lókúthoz közeli Porván kitereltek mindenkit a pincéből, majd, akinél volt érték – főleg óra –, azt elvitték. A nőket megerősszakolták, és csak azok tudtak védelmet adni, akik valamilyen szinten bírták a megszállók nyelvét. Ezek az emberek átmeneti szövetségesek voltak.⁷³³

„Két éves volt a kislányom ’45 februárjában. Amikor jöttek, csörögtek és potyogtak le a háztetőről a cserepek. Levittünk a pincébe minden kosztot: akkor a nővérem is eljött a három fiával együtt, mert ő a falu végén lakott. [Március] 23-a pénteki nap volt, akkor érkeztek. Egy fehérvári ember is beszállásolta nálunk, orbánca volt, akkora volt a feje, mint egy fazék. Egy leánnyal érkeztek és vele is átmentünk a pincébe. Egyszer azt mondta, hogy »gyanus neszt hallok, azt hiszem, itt vannak az oroszok.« Így volt, feltörték az ajtót és ezt az embert agyon akarták löni, mert az mondták rá, hogy »Germancki«, de a lánya könyörgött és végül nem lőtték le. Egy papírt fel tudott mutatni. Pár nappal később egyik este, a szalmapajták felgyulladtak, égett az egész. S oda bedobták a német katonákat, a tűzbe. Másnap kimentünk a nővéremmel a falu végébe a pajtához és megnéztük. Nem tudom hány embert erőszakoltak meg, azért mert nem tudták megvédeni magukat. Volt egy asszony, aki állítólag meg is szült. [...] Engem nem lehetett, mert a pincében mindenféle rossz ruhát magamra vettem, engem a Jóisten megsegített. A másik család, aki velünk volt, azoknak a háza tele volt tisztékkel, ott lakmározta, megfogták a tyúkokat, megcsinálták ebédnek, meg ittak. Ekkor már otthon voltam. Nappal nem bántották az embert, este meg a pincébe’ voltunk. Akkor vitték el az ételeket. Az édesapám tudott egy kicsit oroszul. Én elmentem vízért, egy rossz férfinadrágot vettem fel, odajött az egyik és meghúzta a kendőt és azt mondta, hogy »spekulante«, de nem bántottak, hanem ez a tiszt hozott egy kabátot és egy csíkot és azt mondta, hogy »varrjam rá.« Én meg úgy remegtem. De apámmal elkezdett beszélgetni ez a tiszt és elmesélte, hogy a magyarok mit csináltak Oroszországban, agyonölték az öregeket és szuronnal átszúrták a bölcsőket. Aztán apám nem értett meg valamit és az orosz fogta a pisztolyt és belelőtt a plafonba. Én meg annyira megijedtem, hogy kifutottam, de apám kiabált visszahívott, hogy nyugodjak meg,

⁷³² 1924:N:20: Dunakanyar: Berkenye.

⁷³³ 1924:N:20: Bakony: Porva. „Én terhes voltam az idősebbik kislányommal, a pincébe’ voltunk, kitereltek minket onnan és felhajtottak minket a hegyre. Akinél volt óra, arany »azt adják oda, mert ha nem«, azt lelövik. Mindenki odaadta és elvitte bunkert ásni. Ott voltunk egy hétig. Aztán hazamentünk, de még akkor is jöttek az oroszok. Mi a zirci utcában laktunk, nálunk elől lakott egy orosz asszony. Az első háború óta itt lakott, nem tudom, honnan jött, de volt férje, gyereke. Az oroszok a nőt, a fiatalat mind elkapták. Ez az asszony mondta, hogy ő megvéd, és ez így is volt. Pápa–Győr felé elmentek az oroszok. Annyi ember volt, hogy se az elejét, se végét nem láttam.”

nem bántani akar, csak utólag mondta el, hogy miért lőtt. Valahogy felvarrtam és pucoltam is el. Aztán egyszer láttam, hogy részegen jöttek és egy lányt akartak elkapni, aki a pincénkben volt. Az apja szabadította ki és szaladt el és én is vele szaladtam. Másik este, egy ruszki jött be és leült, beszélgettek, nézte a leányt és én is bent voltam a szobába'. Beszélgetett a lánnyal, kérdezte hol van az apja, azt mondta, hogy az apja háborúban van, az anyja meghalt. Kihúzta a dunyhát és mondta lánynak, hogy menjenek fel a padlásra. Ilyen dolgok voltak. A szomszédban lovat kerestek és olyan nagy volt az ordibálás, hogy az ajtó előtt térdeltünk és imádkoztunk, az volt a számításunk, hogy ha betörnek, akkor kirohanunk és befutunk disznóólba, hogy ott el tudunk bújni. De szerencsére nem jöttek be. Voltak olyanok is, akiket malenkij robotra vittek, háttér munkára, meg Oroszországba. Ha meg lett egy vagonnyi ember, akkor az elindult."⁷³⁴

Az oroszok megérkezése tehát apokaliptikus volt mind az egyéni, mind a közösségi tapasztalatok szempontjából. A gerecei Vértestolnán hiába adtak a szomszédos szovjet katonának vizet, az durván reagált.⁷³⁵ A közeli Várgesztesen megmozdultak a házak a tankok dübörgésétől.⁷³⁶ Pusztavámon a nőket megerőszakolták, a férfiakat megverték az érkező katonák, de a „pincelakóknak” volt elég bátorságuk, hogy akár lefegyverezzenek csellel egy katonát.⁷³⁷ „Nem emberi módon viselkedtek” – jellemezték Móron a szovjeteket,⁷³⁸ Isztiméren pedig tömeges molesztálásról beszéltek.⁷³⁹ Az átmeneti szövetségek, pillanatnyi gesztusok sokszor tartós kapocsá váltak. Olyan személyekről van szó, akik a szovjetek felől az életbiztonság érzetét növelni tudják.

Az ilyen *kapcsolatok* többféleképpen alakultak ki. A lenyomott (deklasszált) személyek óhatatlanul keresik a szövetségeseket, s megbíznak az ellenség katonáiban. Egy pillanat alatt elszáll a bizalmatlanság, csak hogy a félelem terhétől megszabaduljon az emlékező. Ezt tapasztaltam bakonygyiróti emlékezőmnél. Elbeszélése felbomlik és előtérbe került az „igazoló” magatartás.

„Január 18-án a németek továbbálltak Ácsteszérre, hogy onnan merre mentek, azt nem tudom. Az oroszok 1945. március 25-én 1/2 3-kor, virágvasárnap jöttek be a pincénkbe. Az első orosz katona. Előtte voltak bombázások. Ha hallottuk, hogy jön a repülő, akkor szaladtunk a pincébe, de nem bombázták a falvakat, csak Győrt. Egy találatot kapott – illetve, amikor bejöttek az oroszok, egy gránátalálat volt, amelyben – egy kislány [meghalt]. Bejött a vonat az állomásra és kilőtték a mozdonyt, a vagonokból kiugrottak a németek és legéppuskázták őket. A nagybátyám borért levest, dohányt cserélt, illetve sót, cukrot. Úgyhogy mi jól jöttünk ki a háborúból. [...] Tehát virágvasárnap. Egy kék kabátos ember jött be és kiabálta »der Ivan ist hier!« Kiszaladtak a katonák és nem értek el az állomásig, amikor ez első orosz belépett hozzánk, azt hittük, hogy emberevők. Én

⁷³⁴ 1924:N:20: Bakony: Lókút.

⁷³⁵ 1938:N:7: Vértes Vértestolna: „Tarján felől jöttek. Kértek enni, anyu adott nekik. Leültek a katonák és ettek. Aztán az egyik kért vizet, anyu kiment, erre utánament, és már a sarokba. Anyu elszaladt, az összeállított kukoricaszárak alá beállt és magára tette. Éjjel jött haza.”

⁷³⁶ 1934:N:10: Vértes: Várgesztes: „Az oroszok karácsonykor jöttek. Az egész falu remegett, amikor bejöttek a tankok.”

⁷³⁷ Kettős ellenállás jelenik itt meg, hiszen olyan katonát fegyvereznek le, aki belátásból nem bántja őket. Ez a belátás végül egy a szovjet katonák felé közeledő személy konstrukcióban jelenik meg; 1930:F:15: Vértes: Pusztavám: „Ütöttek-verték mindenkit. Mi a pincében voltunk. Jött egy kövér orosz és elaludt. Valaki kivette a golyókat a puskájából. Ő a Donnál volt és ezért nem lőtt le minket. Itt még egy tyúk sem maradt utánuk, a mustot ki kellett önteni. '47-ig voltak nálunk, Tőlük tanultam oroszul.”

⁷³⁸ 1936:N:9: Vértes: Mór.

⁷³⁹ 1929:N:15: Bakony: Isztimér.

és a húgom káposztahordó mögé bújtunk, bejötték, elkezdünk sikítani, de az orosz odajött és azt mondta, hogy »ruszki szoldat nem bánt«. Belőlem minden félelem kiszállt. De annyira, hogy pár perc múlva kint voltam utcán és golyók süvítettek el itt mellettem. [...] A nagyapám konyított az orosz nyelvhez, minket vízhordásra rendeltek be. Láttuk, hogy négy orosz katonatiszt áll és emlékszem, nézték a térképet és mondták, hogy »Bakonygyirót, Románd, Péterd nyemecki«, német község, »Gic, Hathalom, Pápateszér, Tamás magyarszki«. Ezeknek le volt írva.⁷⁴⁰

E közlésből is kitűnik, hogy a szovjet hadseregnek tudomása volt arról, hogy milyen nemzetiségi lakókkal rendelkezett az adott kultúrtáj. Nincs összehasonlítási alapom arról, hogy magyar községeket esetlegesen kevésbé érintette az oroszok „megtorlása”. Erről sokszor csak empirikus információk vannak.

A falvak megszállásának fontos eleme volt a rekvirálás. A Jurcsek-korszak és különböző hadseregei elszállásolásainak alkalmával vélhetően ez a jellegzetesség nem volt meglepő a lakosságnak. A kötődésük részévé vált, a munkakultúra miatt érzékenyen érintette németeket a pazarló rekvirálás. Az állatok felesleges leölése az emberek szemében fokozta a visszatetszést.⁷⁴¹

Győr – Pápa vonala fölött 1945 tavaszán szinte ellenállás nélkül haladt el a szovjet hadsereg. Burgenland bortermelő tájain élő németek emlékei kettősek voltak. Egyrészt a német hadsereg újabb védelmi vonalat épített ki, ami a helyi lakosságot is igénybe vette, de túlnyomó többségben munkaszolgálatos zsidókkal végeztették a munkát, akiket több helyen, visszavonulás közben agyonlőttek. Balf ilyen hely volt, ahol a születés és a halál is egyszerre volt jelen; ugyanis közlöm húga született meg a Vörös Hadsereg érkezésekor.⁷⁴² Fertőrákoson fehér zászlóval várták a csapatokat 1945 húsvét vasárnapján, de azok mintha tartottak volna a helyiektől,⁷⁴³ és meghagyták, hogy távolságot tartsanak tőlük. A Sopronnal kiegészülő háromszög jelentős bortermelő vidék. Az alábbi két idézet közös pontja – s ez által hitelesítője is – a „légicsata”, ám az erőszak és a családi miliő emlékezete eltérően idézi fel az azonos időbeli helyzetet. Mindkét közlés a szülők szemszögére és pozíciójára helyezi a hangsúlyt, de az erőszakoskodásnál az idézetben elhatalmasodik a félelem. Ez az elbeszélésben megjelenő súlykolásnál figyelhető meg, illetve abban, hogy ezután jelentős kihagyással oldódik meg a „találkozás”. Az elhallgatásnak a formája ez, amelyben egy olyan „áldozat” szerepelhet, aki megmentette a közlőt és családját.

„Arra emlékszem, hogy apám rám szólt, hogy menjek be a házba. Láttam, ahogy Sopront bombázzák. A kőfejtőnél lezuhant egy német repülőgép, a pilóta nem jött ki belőle, elégett.”⁷⁴⁴

„Arra is emlékszem, hogy egy repülő lángolva bezuhant a Fertő-tóba, ez még a front volt. Kint voltunk a Fertőn egy kunyhóban, ott ért minket a felszabadulás. Húsvét hétfőn jöttek az oroszok. A csőszházban mákos tésztát főztünk, olyan tizenöten lehettünk. Általában azok, akiknek ott volt

⁷⁴⁰ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót.

⁷⁴¹ 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti. 1929: N:12: Bakony: Ganna.

⁷⁴² 1938:F:6: Burgenland: Balf: „Az utolsó pillanatig voltak itt a németek. Már Nagycenken voltak az oroszok, de ők még mindig visszalöttek. A mai futballpályán voltak az ágyúk. Az oroszok bejötték és észrevették, hogy telefonkábel van és a mi lakásunkat választották központnak. Nekünk a pincébe ’ kellett maradnunk és ott született meg az unokahúgom. A legnagyobb bombaesőben, március 31-én.”

⁷⁴³ 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos: „Én nagyszombat délután láttam az első oroszot, de húsvét vasárnap jöttek csak. Mi kitéttük a fehér zászlót, integettünk nekik. De ezek féltek és vissza is szóltak. [...] Rákoson a házsorok mögött csak szikla van, oda mindenki csinált pincét. Ezekbe bújtunk be.”

⁷⁴⁴ 1938:N:7: Burgenland: Fertőrákos.

szólójuk, a csósz, ilyesmi. Egyszer csak megjelentek az oroszok. Akkor ott megerőszakolták a nőket, az egyik majdnem meg is halt, mert annyira megerőszakolták. Minket anyámmal nem találtak meg a kunyhóba’.”⁷⁴⁵

A nyugati országrész falvaiban is érezhető volt az oroszok közeledése. Míg máshol félelemérzet és annak formái adták az elbeszélések fő „narratív” szálát, addig máshol a várakozás. Ez olykor erőt is tudott adni az ellenállásra. Vaskeresztesen a visszaszoruló német és magyar hadsereg ereje már annyira gyenge volt, hogy a behívó parancsoknak sem tudott érvényt szerezni a vezetés. E részlet is bizonyítja, hogy a *fronttörténetek* mind a közigazgatás, mind az érdekérvényesítés szempontjából egy *másfajta territoriális és hatalmi mechanizmusokkal működő egység* képét mutatják. Vaskeresztesen tanúi voltak annak a harcnak, ami 1945. április elején zajlott, és lényegében az oroszok és németek közötti utolsó összecsapás volt az ország törvényesített megszállása előtt.

*„Az utolsó héten kaptunk három behívót. Két napig a pincében bújtunk. Akinek esze volt, az nem ment be. Nem keresett senki, rendtelenség volt. A ’23-ban születetteket még elvitték és vége volt. Őket még a magyar hadsereg vitte el. [...] Nagycsütörtökön már lehetett hallani Szombathely felől, hogy jönnek. Égtek a Sztálin-gyertyák. Aztán nagyszombatra bevették a várost, nem is volt ellenállás. Nagyszombat este már ide is értek, éjfél körül. Előőrsök jöttek, a lovasok húsvét vasárnap jöttek, egészen a [Pinka] hídig.⁷⁴⁶ Már csak hétfőn keltek át. [...] Még a németek fel akarták robbantani ezt a hidat. De mégsem tették, mert elmenekültek, felszereléssel együtt. A Hegyen két géppuskaállás volt és azok belőttek. Húsvét vasárnapi héten egész végig a hegyért ment a harc, három-négy napig tartott a lövöldözés. Sztálin-orgonával kilőtték őket, aztán visszavonultak. Felgyújtottak pár pajtát és pár pincét. És szerdán, vagy csütörtökön Csatár felől visszavágtak a németek, megtámadták őket, golyószóróval lőttek rájuk. [...] Pornóig mindent felrobbantottak. [...] Oroszok laktak itt. Amikor bejöttek, a nők hajszolását lehetett hallani.”*⁷⁴⁷

A másik alapnarratíva, amit felvázoltam, a *fronttá váló község története* volt, amikor a pusztítás realizálódott. A harcok szemtanúi több ok-okozati viszonyt vezettek le ebből a felállásból. A szovjet deportálások, internálások, elűzések és kitelepítések okozati pontja a megszállás és a véres harcok élménye. A front megmerevedése a későbbi események értelmezési origójává válik. E tanúvallomások egyik elsöprő képe a bombázások, amelyeket sokan sötét pincében, bányászaknában „hallottak”. De a nem látott veszély is rombolónak hatott. A „lerohanás” mozzanata nagyon sokszor az előzőleg állomásozott hadsereghez képest minőségi különbségként (összehasonlításban) jelent meg. Az alábbi három összehasonlítás egymástól távol eső eseményeket mutat meg. A börzsönyi Berkenye közelében, a gercsei Csolnok és a Balaton-felvidéki Barnag községben megállt a front. Mindhárom közlés a német hadsereg fényében állítja be az oroszok érkezését. Előbbi saját, a középső hallott, az utolsó szintén saját tapasztalat alapján, de a szovjetek „megtorlásának” (deportálás, hadifogság) fényében a közlések szerkezete a németek pártja „felé”

⁷⁴⁵ 1939:N:6: Burgenland: Sopron.

⁷⁴⁶ *Pinka*, a keleti Alpokból eredő kistó, amely Pornóapáti és Vaskeresztes mellett folyik és a Rábára torkollik. A *Vörös Hadsereg* március 29-én foglalta el Szombathelyt és Kőszegét. Narda-Felsőcsatár-Vaskeresztes vonalon április 7-ig folytak a harcok. Az idézetben említett hidat a németek nem tudták felrobbantani, amit később az itt élő németek úgy interpretáltak, hogy az ő szabotázsakciójuk volt. Emiatt a falut felmentették az elűzés alól.

⁷⁴⁷ 1925:F:20: Burgenland: Vaskeresztes.

hajol. Az első egy menekülő, a második egy visszavágó, a harmadik pedig tételes leírása a front eddig külön elemzett részleteinek.

„Nem, semmit nem mondtak előtte. December 8-án, a nőtincsi keresztől három ágyúlövés jött, de a német katonák még itt voltak, nálunk is. Három-négy munkaszolgálatos idős bácsi is, akik bunkerokat ástak a hegyekbe. Anyám mosott is nekik, és este jöttek, hogy »Hausfráa, Hausfráa, gyorsan a ruháikat«, mert menekülni kell nekik. Elmentek, de állítólag el is kapták őket, a munkaszolgálatok hegyeknek mentek, és valahol Zebegényben kötöttek ki. A hegyekben nagy harcok voltak. Ott egy szovjet repülő le is esett.”⁷⁴⁸

„Az Augusztá-aknán volt az állásuk a németeknek, a homokvasútnál. Az oroszok fent voltak a tizenkettes aknán. A front átment a településen. Én nem voltam itthon, de állítólag a németek lödöztek és kihajtották a ruszkikat a dombig, de nem volt nekik páncélosuk. Eltalálták a házunkat. Megrekedt a front, mert a Dunáig hajtották a németeket, de azok visszavágtak és itt állt meg az egész. Az én apám cipész volt és az egész család az oroszoknál volt, azt mesélték, hogy nem volt baj. Azon kívül, hogy éjjelente kiabáltak az asszonyok, hogy »Kapitány!«, de azok azt mondták, hogy »én vagyok a kapitány« – így hurcolták a nőket.”⁷⁴⁹

„Amikor a front eljött, akkor kitelepültünk a faluból. Barnag egy nagyon veszélyes pont volt, mert az országút túloldalán volt 1943 óta egy német repülőtér. Nálunk egy szanitéc volt elszállásolva. Amikor Budapest be lett kerítve, akkor innen vitték a löszert. A fogatot oda kellett nekik adni és azzal hordták az élelmiszert a repülőkre. Olyan is előfordult, hogy elhurcoltak katonákat az alsó faluból, mert statáriális állapot volt és cernát rejtegettek, ami az ejtőernyőhöz sürgősen kellett. Ezeket német hadibíróság elé akarták állítani, határig hurcolták őket, de végül a magyarok átvették és megmenekültek. Amikor napvilágra került, akkor megdicsérték őket, mert szabotálásnak vették, hogy a németeket akadályozták. [...] A székesfehérvári csata után érkeztek ide az oroszok március 25-én, Gyümölcsoltó boldogasszony napján. Mindenki kimenekült a szőlőbe, akkor már minden este Sztálin-gyertyáztak a Messerschmidtek ellen. Az oroszok decemberben Tihanynál akartak először átjönni a befagyott Balatonon és itt akartak találkozni, már rajta voltak a jégen, amikor bombázni kezdték őket. Ezért találnak még most is repülőket a vízben. [...] Két családdal voltunk a pincében, nagypapák, nagymamák, anyám. Csak egyszer, virágvasárnap jöttünk haza, hogy körülnézzünk. Akkor már a teheneket elhajtották, az üszőborjú a szoba közepén fel volt húzva és meg volt nyúzva. Az első lövés az iskola mellé esett, a második eltalálta a templomot, a harmadik löveg levitte a tornyot. A harangot pedig elvitték. [...] Az oroszok nem maradtak sokáig, a front gyorsan átvonult. Délután érkeztek, rettenetesen aknáztak, szőlőben voltunk, a pincénk közelébe becsapódott be a bomba. Tartott a lövöldözés, egy katonát láttunk felbukni, aztán négykor véget ért, de úgy, mintha semmi nem történt volna. Egy lövés sem volt több. Aztán estefelé nyolc-kilenc óra körül hirtelen sűrű lövések dördültek. Ez az erdőrészen volt. Csináltunk egy kis világosságot és megjöttek a katonák. De ahogy ezt mondom, sírni tudnék... Olyan feketék és véresek voltak, akár a kéményseprő, puska volt náluk. Ezek magyarok voltak, egy pohár bort ittak és mentek tovább. Mondták, hogy nincs éjjelük és nappaluk, csak vonulnak. Volt egy másik

⁷⁴⁸ 1928:N:17: Dunakanyar: Berkenye.

⁷⁴⁹ Elmondás alapján: 1925:F:20: Gerecse: Csolnok.

pince, ott voltak az ökreink, oda mentünk át másnap, hogy megnézzük az állatokat. Mert nekünk két pincénk volt nyitva, ott is volt bor. De ott orosz katonák voltak. Visszaágtunk, mert isten tudja hány száz katona volt még ott. Ebédeltek, mi visszakúsztunk, de ők nem csináltak semmit. Aztán a nőket rettenetesen elkapták, de azok nem barnagiak voltak. Amikor kitisztult a falu, egy orosz katona jött egyedül a pincéhez. Kábé harmincöt kiló volt, fegyver nem volt nála, csak egy csomó arany és azt mondta, hogy vissza lehet menni a faluba. Ő beköltözött hozzánk, megnézte anyám fülbevalóját, de az nem kellett neki. Be akarta gyűjtani a szalmát a pincében, mondtuk neki, hogy »ne«. Az oroszok felrobbantatták a refteret, rengeteg lőszer maradt itt.»⁷⁵⁰

A bombázások élménye több helyen azt az érzetet keltette, hogy hosszú ideig megállt a front. A bakonyi Városlődön a főút miatt bombáztak erősen,⁷⁵¹ a gerecsei Bajon is többször áthaladt a harc vonalán. Az elkeseredettnek tűnő harcot az összeroppanó és követelőző katonák viselkedése is jellemezte:

„Az első front. Én itthon maradtam, egy hétig a szőlőhegybe’ voltunk. Mikor ideért a front, egy hétig állt itt először. Tatán voltak a németek, itt meg az oroszok. Akkor bejött az orosz és azt hittem, hogy nekünk ott végünk lesz, mert az [ember] oldala tele volt gránáttal. Aztán odaült a pinceülésre és elkezdett sírni. Nem csinált semmit. Odadobtak anyámnak egy tyúkot és azt mondták neki, hogy »paprikás, paprikás!« Már német hangot hallottunk a ház mögül és sajnáltuk is, hogy milyen rendes ember, de nem állt ellen. [...] Ezeket összefogták a németek és elvitték a kocsmá elé, aztán lelőtték. A temetőárokban ásták el őket. [...] A második front csendesebb volt, észre se vettük, hogy átvonultak rajtunk.»⁷⁵²

A gerecsei Mány a főváros közelében fekszik, s megélte a budapesti katlancsata következményeit. A közelben, a Vál-völgyben anyagcsata is lezajlott. Efféle községekben többször áthaladt a front, ami megterhelte a falvak erőforrásait. Az előzőekben is érezhető volt, hogy a front önálló történelmi entitásként értelmezhető, amely megkérdőjelez minden emberi, közigazgatási, ideológiai és emberi kapcsolatot. A közlések alapján ezen új közegben a „személyközi világ” is átváltozik. Ez legfőképpen a szavak szintjén – mint például „krumplihámozás”, „kis munka” – mutatkozik meg. Minden kódolt kifejezés mögött egy erőszakos eseményhez fűződő metaforikus közlés tartozik.

„Hat alkalommal cserélt gazdát a falu, állandóan kiverték a németeket, vagy az oroszokat. Hallottuk a pincébe’, mert oda mentünk le. Apám fogságba esett, de feje még be volt kötve. Fejsérülése volt, s Bicskén volt kórházban. Onnan megjött és minket levitt a pincébe. [...] Karácsonykor jöttek az oroszok és találatot kapott a ház, a ló, meg a tehén megmaradt, de csúszott-mászott. El kellett mennünk. [...] Nagypámat el akarták vinni robotra, árkot ásni, de csak a nagybátyámat vitték el, megsebesült és visszavitték. Az oroszoknak mutatták, hogy az

⁷⁵⁰ 1933:F:14: Balaton-felvidék: Barnag.

⁷⁵¹ 1923:F:22: Bakony: Városlőd: „A faluban volt bombázás, a kultúrházat bombázták, az utcámat. A falu elejében voltak a magyar híradósok, azokat is lebombázták.” A szomszédos bakonyi Csehbánya szintén kapott a sorozatból. 1925:N:20: Bakony: Csehbánya: „Városlődről jöttem haza és szőnyegbombázást kellett átélnem, kapott Csehbánya is.” Erre szintén példa a már idézett fertőrákosi–soproni repülőkatasztrófa: 1938:N:7: Burgenland: Fertőrákos.

⁷⁵² 1928:N:17: Gerecse: Baj: I.

*unokatestvérem terhes és leköpték. Fiatal nőt elvittek krumplit pucolni. Nálunk nem sikerült megerőszakolni senkit.*⁷⁵³

A szavak átváltozása mellett a kollektív élmények is meghatározóak voltak. Ilyenek a tömeggyilkosságok és gyilkosságok. Ezeket később részletesen kifejtem. A Vértestolnára érkező szovjetek mentalitásán jól érződik a fronton kivéreztetett/elállatiasított katonák emberképe. A harcoló katonák alakjai ismét démonikusnak tetszenek, amely csak akkor puhul, amikor a család tagja beszélni kezd az érkező tisztekkel. Ez mutatja, hogy az ismeretség sok helyen oldotta a propaganda által terjesztett sztereotípiákat, ahol viszont erőszakra került sor, ott igazolta azokat. A vegyes etnikumú kultúrtájakon a szlovákok és az első világháborús hadifogság sok helyen mentőöv volt a kommunikációban. Csolnokon például előfordult, hogy magyarul jól tudó „felvidéki” helybeli segítette az oroszokat.⁷⁵⁴ Az érkezés – „barátkozás” – gyilkosság hármában az a bizonytalanság jelenik meg, hogy a szovjetek (a németek után, újra) *tárgyasították a megszállt területek lakóit*; amire szükségük volt, azt elvették.

„Bejött egy egész raj. Hoztak egy nagy edény savanyúságot és kaját – hogy honnan lopták, azt ki tudja –, leöntötték az asztalra, és így ették. Szalonna, kolbászfélék. Egyszer csak bejött egy orosz – az egész társaság kiszaladt az utcára, géppisztolyt, mindent ott hagytak, kiszaladtak –, hoztak egy egész autóra való német szőrmecsizmát. Nagyon rossz lábbelijeik voltak, és fölverték ezeket a szőrmecsizmákat. Az egyiken egy vadonatúj bokszcsizma volt, tiszticsizma. Én rajtam is rossz bakancs volt, ekkor már csak erre tellett. Azt mondták: húzzam le a bakancsot, majd odaadta nekem a bokszcsizmát, a bakancsot meg kidobta. Ez egy normális manus volt, még meg is simogatott, hogy milyen jól néz ki a csizma rajtam. Úgy nem volt különösebb probléma velük. Másnap bejött két orosz az udvarba, mondták: »Kukurikú, gá-gá.« Nem tudtuk, mi az a kukurikú. Azt mondta ott a mostohám: »menjél föl, hozzád egy fonás kukoricát, biztos kukoricát akar«. Fölmentem, lehoztam a fonás kukoricát – ott fogta a hasát, úgy röhögött. Aztán odavitt az ólhoz, hogy »kettő«. Aztán megmagyarázták annyira, hogy ezt meg kell főzni a mamának, »mert jön a nacsalnyik«, mutatta, a »tiszt, az jön vacsorára«. Jött is este. A szomszédunk és apám is jól tudott tótul. Tudtak kommunikálni, de először ők ettek. [...] És amikor apám is evett, akkor mondta a tiszt, hogy az ő anyja is – mert ott a nagymama szobájában voltak a szentképek a falon – katolikus. De ő már kommunista. Úgyhogy nem volt velük nagy baj, habár két embert agyonlőttek a faluban. [...] Az egyik egy Lipót nevezetű erdész volt, azt azért lőtték agyon, mert kijött a puskával az utcára. Mindjárt elfogták, elvitték a parancsnokságra, aztán a parancsnok adott neki egy papírt, hogy hordhatja a puskát. Mert tudta azt, hogy az erdésznek van egy sörétes puskája. De másnap megint megtaláltak nála egy német pisztolyt. Akkor megint bevitték, és azt mondta, »lőjék agyon«. Kivitték az erdősarokba és agyonlőtték. A másik, egy német katona, az meg a prэшházába el volt bújva. Ment egy, ilyen orosz patrol és a német rájuk lőtt. Aztán körbelőtték az egész prэшházat, meg agyonlőtték a komát is, csak akkor itten a parancsnok még kereste azt, hogy kié az a prэшház. Valakit kivittek, már nem tudom, hogy kit, akinek meg kellett mutatnia, hogy az kié. És azt is agyonlőtték. Merthogy

⁷⁵³ 1937:N:7: Gerecse: Mány.

⁷⁵⁴ 1937:F:7: Gerecse: Csolnok: „Karácsony másnapján érkeztek meg az oroszok, házuk előtt állt meg az első harcokosi. Egy felvidéki származású ember azt kiabálta nekik, hogy »én látom őket.« Orosz katona odaküldött egy sorozatot, ahová mutatott és megszállták a falut. Csend lett.”

ő bújtatta, azt mondták. Aztán hogy ő bújtatta-e vagy sem, az még ma is titok. [...] Ezek karácsony másnapján jöttek be, és újév másnapján verték ki őket. Idejött a Viking páncélos hadosztály. Pestet, a környűrűt akarták föl szabadítani. Egészen Zsámbékiig nyomták vissza az oroszokat.”⁷⁵⁵

A csataterre változott falvakban az egymást váltó hadseregek nemcsak saját ellátásukra zsákmányoltak, hanem ideiglenes győzelmeiket is megünnepelték. Ilyen ünnep volt Várgesztesen.⁷⁵⁶ Eközben a falutól északra lévő Kecskéden szintén megmerevedett a front és az utcán zajlottak a harcok. Az elbeszélés a félelemtől a rettegésig, majd beletörődésig ível és a veszélyérzet elmúlásáig. A magába forduló tudat nem vesz tudomást arról, hogy elpusztulhat; kikapcsolja magában a félelemérzetet. Ennek emléke jelenik meg az elbeszélésben a pincéről pincére való menekülésben.⁷⁵⁷ Kecskédi közlőm azonban gyermekként és önállóan élte meg ezt a menekülést:

„1944 és 45 fordulóján itt egy hónapig állt a front. '44 decemberében az oroszok itt voltak a házunk mögött beszállásolva. Majkról löttek bennünket, mert [nálunk] németek voltak. A mi tűzfalunk olyan volt, mint a szita, annyira szétlöttek. Jött az első támadás, itt az utcán volt egy mélyedés, pocsolóval. Ezen korcsolyáztunk. Hirtelen elkezdtek löni és még hazaszaladni se mertem. Beszaladtam a Haász-család pincéjébe, ott két lány lakott, velük voltam. Bent egy német tiszt volt a sofőrjével, beszélgettek, kártyáztak is. Beszaladtunk a szobájukba és alábújtunk az ágy alá. Ropogtak a fegyverek, potyogtak a cserepek. Erősödött a lövés. Hallottuk, hogy »hurrá, hurrá«. A sofőr kinézett és azt mondta: »Hau ab!⁷⁵⁸! Mi meg ott maradtunk, jöttek az oroszok, a hátsó konyhaajtón csak belöttek. Mi pánikban voltunk, aztán vége lett a támadásnak. Szüleim kerestek. Hazaszaladtunk, láttam, hogy a tiszteket megölték az utcán. De nem az egész utcát foglalták el. Kömlődről jöttek még páncélosok és visszaszorították ezt a támadást. Ekkor még kis falu volt ez. A két orosz, akik megölték a német tiszteket, harcokcsira kötötték a katonákat és bevontatták őket. Pár óra alatt visszaverték őket, elkapták a két orosz, és őket is bevonszolták Tatára. De ezt már csak hallottam, de ez igaz, mert én átéltem. [...] Kimentünk a földekre, tele volt halottal, közös sírba tették őket. Januárban újra jött egy támadás és a németek szóltak, hogy »Kecskéd falu készüljön fel,

⁷⁵⁵ 1928:F:17: Vértes: Vértestolna.

⁷⁵⁶ 1953:F: Reflexív: Várgesztes: „Megérkeztek karácsonykor és itt voltak január 10. környékéig és aztán visszanyomták őket. Édesanyám mesélte, hogy német és magyar katonák voltak itt. Ünnepséget tartottak március 15-én és megígérték, hogy azért küzdenek, hogy orosz katona ne tegye be lábát ide. 17-én már újra itt voltak az oroszok.”

⁷⁵⁷ Pl. 1939:F:6: Gerecse: Csolnok: „Nekünk két pincénk volt és édesanyám úgy gondolta, hogy ne abba menjünk, mely arccal a front felé néz, hanem a másikba. A Petőfi Sándor utcában laktunk, ami a senki földje volt és ez kapta a legtöbb találatot. [...] A pincében meghúztuk magunkat és még hárman ott voltunk. Ez viszonylag védett helyiség volt, a ház hátsó részén. Kaptunk egy belövést a kert oldalán, elvitt egy fát. Nálunk a pajta egy része sérült meg. Ekkor anyám úgy döntött, hogy átmegyünk a bányába, mert aki nem a pincébe bújt el, az a bányába ment. Lementünk a kassal [lift], amit tudtunk, azt vittük. De itt se víz nem volt, csak egy kis tűz, be volt osztva, hogy ki mikor főzhet. Deszkákból voltak az ágyak, takarókat hoztunk. Ott voltunk másfél hónapig, 1945. február közepéig, amíg az oroszok ezt az aknát, ami ma tizenkettes akna, be nem robbantották. Mi egy légvágaton jöttünk ki. Battyával, három gyerekkel. Egy terménytároló pincében voltunk még. Ez volt az Ebele pince és itt még egy hónapig 1945 márciusáig éltünk.” 1926:F:18: Vértes: Szár: „Estefelé megérkeztek az oroszok. Féltünk, átmenekültünk apám sógorához, mert a mi pincénk lacikonyhánkból nyílt, nem tudtunk volna menekülni. Félttem, hogy elvisznek, betakarom az arcom, befeküdtem nagyanyám mellé, kinevettek. A húgom is nagyon félt, de nem kapták el. Apámat szájon verték, mert bíró volt és azt mondták neki, hogy »szerezzen embert«. Itt hagyott minket. Itt sokáig állt a front, az apámnak mindig intézkedni kellett, hogy a halottak sírokba kerüljenek. Az egyik fiatal sírásó gyerek mindig végigkutatva a halottak zsebeit.”

⁷⁵⁸ „Tűnj el!”

mert harctérré vált«. Ezt hallottam. A bíró kidobolta, hogy a németek elviszik az embereket. Volt, aki el is ment. Volt egy dadi⁷⁵⁹ származású magyar család és mi jóban voltunk vele. Elmenekültünk hozzájuk és a pincébe mentünk, amíg ez az evakuálás volt. Nagyanyám kapott egy lövést és meghalt szegény vérmérgezésben, január 7-én. Úgy temettük el, hogy a front közben ment a templom mellett. Hátsó istállórész zsúpfedeles volt, találatot kapott és az állatok szénné égtek, két marha, két igás ló. Megkopoulosztottak minket. Ahol volt bor, azt megitták.»⁷⁶⁰

Az ilyen traumák okozhattak *kitörlődéseket* is. Ez eredményezhette azt is, hogy a front vakuélményként, szinte nem megtörténtként, vagy csak átvonulásként maradt meg az emlékezetben. Bajon,⁷⁶¹ Gannán,⁷⁶² Levélen⁷⁶³ csak az átvonulás emléke maradt meg, miközben az oroszok komoly erővel vették be a falut. Pedig a Levélhez közeli hegyeshalmi állomás megtámadása szintén egy ilyen elakadási pontja volt a harcmezőnek, amelyre mások élénken emlékeztek.⁷⁶⁴

„Emlékeim nagyon szomorúak. Óvónőképzőt végeztem, de akkor nem tudtam elhelyezkedni és a vasútra mentem dolgozni. Minden bombázásnál dolgoztam Hegyeshalomnál. Engedélyes távirász voltam, nekem jelentenem kellett, hogy milyen gép merre megy. Nehéz volt, mert a levegőben nem láttam, hogy jön-e bombázó repülő. Mindig kifutottam a szabadba és vártam, hogy lecsendesedjen. Többször bombáztak, lerombolták a hidakat. Sokszor gyalog kellett hazajönnöm, tizennyolc kilométerre van, jó pár óra volt.»⁷⁶⁵

A nyugati országrészben már több hadsereg egyesült. A Pozsony felől, a Bakonyból közelítő hadtestek elérték Balfot. Az oroszok megérkezését itt főleg a lezajlott zsidó tömegmészárlással hozták összefüggésbe.⁷⁶⁶ Sopronban is erős harcok voltak, de Brennbergbányára meg sem érkeztek a szovjet alakulatok.⁷⁶⁷ Alsószőlőnköt is csak az átvonuló csapatok foglalták el, de a gyors megszállás is megkívánta a véráldozatát, amelyet a lakók végignéztek. Ezeket az élményeket azonban szárazan közlik az elbeszélők, legyen szó akár az első idézet meghasonlott orosz katonájáról, vagy a legyilkolt németek történetéről. A második közlés egy párhuzamos tragédia leírásával mutatja be a háborút; az érkező oroszok duhajok, de az édesapa halála megrázóbb. A háború vesztesége máshogyan realizálódik, nem külső, hanem belső tényező okozza.

„A háborúnak már nagyon a vége volt, amikor hozzánk elért. Nem voltak harcok, csak megérkeztek. Bejöttek. A keresztanyám gyümölcsöskertjében, egy istállóban kilenc német aludt és

---

⁷⁵⁹ Dad, község Komárom-Esztergom megyében. A közlő falujának, Kecskédnek nyugati szomszédja.

⁷⁶⁰ 1932:F:13: Vértes: Kecskéd.

⁷⁶¹ 1932:F:13:Gerecse: Baj: „A németek nem itt voltak, hanem Tatán, onnan verték ki mindig az oroszokat.”

⁷⁶² 1933:N:12: Bakony: Ganna: „Itt csak átmentek, a kupi erdőről lőttek vissza egyszer, de nem volt semmi.”

⁷⁶³ 1946:F: Reflexív: Moson: Levél: „Itt csak átvonultak.”

⁷⁶⁴ 1932:F:13: Moson: Levél: „A front itt dél felé ment. Arra emlékszem, hogy a hegyeshalmi vasútállomást az oroszok rommá bombázták. Pozsony felé vonultak, direkt háború itt nem volt.”

⁷⁶⁵ 1923:N:21: Moson: Oroszvár.

⁷⁶⁶ 1927:F:17: Burgenland: Balf. „Az oroszok nagyszombaton jöttek be '45-ben. A zsidókat pedig nagycsütörtökön hurcolták el. [...] A nyilasok alatt sáncásási rendelet volt, el kellett menni dolgozni.”

⁷⁶⁷ 1936:N:8: Burgenland: Ágfálva (brennbergi emlékekkel): „Brennbergbányára nem jöttek az oroszok, mi megúsztuk, nem emlékszem, hogy bevonultak volna. Szálasinak ki volt terítve a piros szőnyege, de ő már nem volt ott. Ott álltak a vagonok, nem őrizte azokat senki, ahol a korona volt. Az ágfálvaik sok szőnyeget meg ékszert el is loptak. Fehéroroszk voltak itt, de úgy bántak velünk... Apámhoz jöttek órát javítani és a gyerekeket meg elvittek dzsippel kocsikázni.”

az oroszok mindenkit lepuskázta és eltemették őket. Egy másik kertbe egy orosz volt eltemetve. Mert amikor véget ért a háború, akkor az orosz lecsapta a sapkáját, rátaposott, káromkodott egyet, majd föbe lőtte magát. Én azt hallottam, hogy azok harcoltak az első vonalban, akiket Szibériából hoztak és azt mondták nekik, ha vége háborúnak visszaviszik őket oda. Lehet, hogy ezért történt ez. Nálunk már nem voltak éhesek, a nők féltek, de már itt nem történt semmi.”⁷⁶⁸

„Nagypénteken lehetett hallani, hogy lőnek az oroszok. Nyilasok is voltak páran. Elmentünk Ritkaházára.⁷⁶⁹ Apámnak akkor lábszárfekélye és gyomorrákja volt. 150 kg-ról lefogyott, a végén már enni se tudott. Ritkaházán halt meg. Gotthárdon egy vonatot robbantottak a partizánok. Mindig közelebb jöttek. Sok szombathelyi is volt itt, német katonákkal együtt. Ritkaházára egy tehén kocsival mentünk ki, kofférba raktunk bele fehérműt és elástuk. A katonák nagyon lassan haladtak [át Alsószölnökön], ezért mentünk Ritkaházára. [...] Bejöttek oroszok is, minket nem bántottak, mert apám beteg volt és a betegektől féltek, de ami megtetszett nekik, azt elvitték. Az erdőben voltunk és az apám ácsmesterséget is tanult és a ritkaházai mestere meghallotta, hogy itt vagyunk és értünk küldött. Így tudtunk bejönni a házába. Egyedül volt a ház az erdőben és apám meghalt április 4-én és eltemettük. Két-három hétig voltunk ott és hazajöttünk. A házunkban is voltak oroszok. Mivel tudtunk vendülni, amely szláv nyelv, meg tudtuk érteni egymást. Ezek úgy ettek, mint a malacok. [...] Ünnepeltek, berúgtak, az öcsémet majdnem lelőtték, mert kapálózott és megkarmolta az egyik orosz. De az öreganyám behintette porral a katona sebeit.”⁷⁷⁰

A szovjetek kegyetlensége sokszor azon alapult, hogy a „németeken” bosszút akartak állni. A nyílt színi harcokból a falvakba bevonuló szovjet katonák „tombolását” ideig-óráig megnyugvás követte, majd hirtelen haraggal újra a közösség ellen támadtak. Ez a megszállást, a lenyomást erősítette, tudatosította a falvak lakóiban. Erre példa, hogy Vértestolnán eltérően emlékeztek a korábban már említett vadász legyilkolására. Egyesek szerint azért ölték meg, mert munkája szerint fegyvere volt és partizánnak hitték,⁷⁷¹ mások csak a fegyverét említik.⁷⁷² Ezen esetből is látszik, hogy az oroszok a „rossz jelre” is támadtak és a szertartásos kivégzéseket sokszor gyűlöletből fakadó bosszúállás motiválhatta. Az ilyen eseteket leíró elbeszélések ellentmondásossága arra is reflektál, hogy a családok mennyire önmagukba zárkóztak. A közlők nagy része úgy meséli el az oroszokkal való első találkozásukat, hogy azok *német katonákat keresnek*, ami sokszor átfordul egyszerűen a „németeket keresnek.” megnevezésre.⁷⁷³ Isztimérre is így törtek rá a szovjetek. A Székesfehérvár körüli elhúzódo harcok után elsöprő volt az oroszok haragja; egy helyi „tolmácsot” félreértés miatt rögtön meggyilkoltak, a nőket tömegével erőszakolták meg.⁷⁷⁴ A szerencse és az

⁷⁶⁸ 1934:N:11: Burgenland: Alsószölnök.

⁷⁶⁹ Ritkaháza. Egykori vend község Vas megyében, a közlő községétől, Alsószölnöktől délnyugatra. 1950-ben egyesítették az 1944-ig Permise nevet viselő Vashegyaljával. A két község 1951-ben felvette a *Kétyölgy* nevet.

⁷⁷⁰ 1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök.

⁷⁷¹ 1940:F:5: Gerecse: Vértestolna.

⁷⁷² 1929:F:15: Gerecse: Vértestolna.

⁷⁷³ 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút:

⁷⁷⁴ 1931:N:12: Bakony: Isztimér. „Bejöttek, azt kérdezték: »germani, germení?« Hátra mentek a pajtába, megnézték és mentek is tovább. A második hullámtól félni kellett, le akarták lőni ezek a papot, mert nem tudott velük beszélni. A templom mögött lakott egy bognár és elment hozzá a pap, mert az tudott egy kicsit oroszul, hogy tolmácsoljon. Felmentek és egy ideges ember volt ez a bognár, nem tudjuk mit mondott, de két mondat után a pap előtt lelőtték. Nagyon sajnálta, hogy miatta kellett meghalnia.”⁷⁷⁴ Lásd PETŐ 2018, 152.o.

átmeneti szövetségek itt is mentőövet biztosítottak.

„'45 márciusában érkezett a front, majdnem utolsó pillanatig itt voltak a németek. Nekünk azt mondták [a németek], hogy jöjjünk, mert még elférünk a kocsin. Az oroszok meg fognak erőszakolni, »még fiatal nő maga is és ez a kislány is«. »Itt maradok a gyerekekkel« – mondtam. Rövidesen jöttek is az oroszok. Nagyon csúnya munkát csináltak, nagyon sok nőt megerőszakoltak, agyonlőttek egy csomó embert, két osztálytársamat is, a levente sapkáért. [...] Engem nem kaptak el, szerencsém volt, mert nagyszüleimnél bújtunk el és tudták, hogy ott öregek laknak. Ott volt egy Sándor nevezetű hadnagy, tudott magyarul és az azt mondta nekem, »hogy míg Sándor kapitány itt van, addig ne félj«. Volt, hogy engem is molesztáltak.”⁷⁷⁵

Arra, hogy honnan tudták az oroszok, ki a német, többféle válasz lehetséges. Egyrészt tisztában voltak vele, hogy melyek a nemzetiségi falvak, másrészt egyes vezetők ismerhették a német nyelvet. Ezt bizonyítja az alábbi két, az ország különböző pontjáról származó elbeszélés is. Az előbbi a – Berkenyéhez közeli – szlovák nemzetiség árulásával indokolja az oroszok tetteit, az utóbbi – pornóapáti közlőm – a német katonák tanácsára hallgat. Ez többféle kapcsolatrendszer is feltételez, egyrészt akár a túlélést is biztosította a lakosok számára, másrészt a nemzetiségi ellentéteket is felszította.

„Először a berkenyeiek azt mondták, hogy ebbe a gödörbe⁷⁷⁶ nem fognak jönni az oroszok. A tótok azt mondták nekik, hogy itt laknak burzsujok, »a nyemcik«. Amikor megérkeztek, kinéztem az ablakon, mert kíváncsi voltam. [...] Folyton berúgtak, mindennap máshol aludtunk, mert nagyon féltünk. Voltak olyan nők, akik kikezdtek velük.”⁷⁷⁷

„Jöttek a rusz kik, felszabadítottak minket, egy ló nem maradt. Mielőtt ideértek, mondták, hogy ne beszéljünk németül, csak magyarul. A tisztek németül tudtak, de magyarul nem. Apám akkor bíró volt.”⁷⁷⁸

A helyi közigazgatás képviselői sokszor tudták „segíteni”, vagy akadályozni a bevonuló hadsereg „munkáját.” Nagyborzsönyben a rekvirálások munkájában segítette az oroszokat a bíró, Szendehelyen viszont a pap nemcsak a németeket, hanem az oroszokat is „akadályozta.”⁷⁷⁹ A burgenlandi Fertőrákoson viszont ismét a helyi pap volt, aki tolmácsként összekötője – és ezáltal részben védője – is volt a közösségnek. A nagyborzsönyi és fertőrákosi idézettel az ország két különböző pontjának tapasztalatát citálom ismét. Az előbbi részletes felsorolása a „megtorlásnak” és a közigazgatás ebben való részvételének, az utóbbi szinte sematikus közlése, de jól átfogja a megbomló bizalmat.

„Kipusztították a falut teljesen. Nálunk még maradt egy tehén, egy borjú. A nagymama az istállóban aludt, hogy éjjel el ne vigyék. Jött a bíró, a Károly bácsi. Mi jóban voltunk, mert a rokonságban volt, és azt mondta a nagymamának, hogy »a borjút elvisszük!« A nagymama meg »Hát azt ne csináljátok, hát a borjút? Mivel fogunk szántani, meg dolgozni?« »De az oroszoknak

⁷⁷⁵1929:N:15: Bakony: Isztimér.

⁷⁷⁶ Berkenye község egy völgyben fekszik a Börzsöny keleti oldalán.

⁷⁷⁷1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

⁷⁷⁸1930:F:15: Burgenland: Pornóapáti.

⁷⁷⁹1928:N:17: Dunakanyar: Szendehely.

*enni köll», azt mondta a Károly. És el is vitte.*⁷⁸⁰

*„Minket nem bántottak, mert szinte a pap hozta be őket ide. Amikor bevonultak Sopronba, akkor ő ruszki tolmács lett. Idehozott a tanács elé egy tankot. De mondta, hogy nehogy »közelebb jöjjetek«. Meg »nehogy lőjetez, mert a falunak annyi«. Mi bunkerben voltunk, de a nőket hajszolták.*⁷⁸¹

A front előli elmenekülés egyik motívuma volt, hogy központi helyről falura, vagy éppen fordítva menekülve kerestek biztonságot a közlők. Berkenyei elbeszélőm a fővárosban volt cseléd, majd a front elől hazatért, mert nagyobb biztonságban érezte magát és szülei is ezt tanácsolták.⁷⁸² Márkói közlőm szintén városban, Kecskeméten „tanult” és innen írt haza. Nagypapa végül hazavitte, de a front miatt tovább kellett menekülniük.⁷⁸³ Vagyis a közvélekedés az volt, hogy a falu védelmet nyújthatott, ám ez nem mindig igazolódott be. A burgenlandi Rábafüzesről inkább a városba, az ausztriai Grazba menekültek a front elől.⁷⁸⁴ A fő vasúti csomóponton szolgáló apa, látva az olajfinomítók felrobbantását, Öttevényből Nagymarosra indult családjával, hogy megvédje. Ám lányát innen hurcolták el a Szovjetunióba kényszermunkára.⁷⁸⁵ A bakonyi Zircről úgy gondolták, hogy biztonságosabb, ha a közeli német falvakba, vagy pusztákra menekülnek.⁷⁸⁶ Ám Olaszfalunak nemcsak a nemzetiségi hovatartozása, de vélhetően a „nagyparaszi” környezete is tömeggyilkosságra készítette az oroszokat. Az alábbi elbeszélés, a hiábavaló menekülést tárja fel.

„Bombázták Zircet, mi már akkor három éve ott laktunk és kibombázták a házunkat. Velünk szembe’, egy kovács lakott. Én ott voltam, jött egy ruszki gép és egy sorozatot adott le, a fejem felett mentek el a töltények, majdnem elkaptak, de lehasaltam a vasakra. Akkor anyám átmenekített Olaszfaluba a nagypapámhoz. Átmentünk pár cuccal. Bejöttek az oroszok, integettek a tankról. Ez március 23-án volt, mert másnap volt a vérengzés. Nagypapámmal beszéltek. Mondta nekik, hogy

⁷⁸⁰ 1932:N:12: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

⁷⁸¹ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

⁷⁸² 1928:N:16: Dunakanyar: Berkenye: „Pesten szolgáltam 1943-tól. A Thaly Kálmán utcában, egy olyan vegyeskereskedéssel foglalkozó házaspárnál. [...] Az unokanővérem volt szomszédjuk és akkor kerestek [szolgálót], és szólt, hogy nem akarok-e menni. Még csak 15 éves voltam. Nagyon rendes gazdáim voltak. [...] ’44-ben már bombázták nagyon Pestet, és írta anyukám, hogy »gyere haza, ne maradjál ott!«

⁷⁸³ 1928:N:12: Bakony: Márkó: „Kecskeméten voltam, mert volt egy márkói ismerősünk, akit Wieselnek hívtak, tanító volt, tudott németül és általa oda kerültem. Ott voltam négy hónapig, 12 éves voltam. Akkor kezdődött a »szent háború«, ott volt egy domb és láttuk a lövéseket. Hazairtam, hogy jöjjenek értem és hazahoztak. Az volt a lényeg, hogy megtanuljak magyarul. Nagypapám jött értem.”

⁷⁸⁴ 1922:N:23: Burgenland: Rábafüzes: „Egy kocsmában dolgoztam, Wágner volt a tulaj neve, nagy Hitler-párti volt. Amikor az oroszok közeledtek, egyszerűen letartóztatták. Én albérletben laktam, de jöttek az oroszok és ezért átutaztam Grazba. [...] Itt lett vége a háborúnak. Mindenki ingyen szedegette a téglákat, épített. [...] A grazi Schlossberg nagyon össze volt bombázva. [...] Az oroszok jöttek, kölcsönkértem egy kerékpárt, azzal mentem és leállítottak. Az oroszok olyanok voltak, hogy a végébe mosták a krumplit, nem tudták hogyan kell használni. Itt Rábafüzesen viszont két évig maradtak.”

⁷⁸⁵ 1927:N:18: Dunakanyar: Nagymaros: „Apám eldöntötte, hogy Öttevényből Nagymarosra megyünk, de Sződnél bombatámadás ért minket. Kiugrottunk és be a vagonok alá. A velünk lévő karpaszományos katonák azt mondták, »hogy ne menjünk Nagymarosra, mert meg fogjuk bántani«, apámat is fűzték. November 13-án megérkeztünk, Nagymarosra december 20-án belétek a szállodához az oroszok és bejöttek az oroszok. Egy ismerősüknél, a pincébe’ vészeltük át. A hegyről lőttek, mert Visegrád még magyar kézen volt. Január 2-án én már a vagonban voltam.”

⁷⁸⁶ 1927:F: 18: Bakony: Zirc: „Itt jó ideig nem volt háborgatás, aztán március 22-én jött a bombázás. Apám azt mondta, hogy hozzunk le két zsák árpát a padlásról, elviszi öröleteni a malomba. Pakoltunk, egyszer csak jöttek a repülő. Bumm, pont a házunk kéményét találta el, a padlástér berobbant. Ez repesz bomba volt. A cserepet leverte, de a konyhából csak egy téglát esett ki. Szovjet repülő volt. A bakonybéli úton sokan menekültek, civilek. A nővéremmel elmentünk Pálihálásra, ott aludtunk, másnap Porvára mentünk a nagyanyámékhoz. Én továbbmentem Szadára, mert a bátyám katona volt és hozzá mentem.”

egész falu burzsuj, ha az alapján állapítják meg, hogy kiknek van állata. Kérdezték, hol vannak a cselédek, mondták, hogy a felső részen, a »Főszegen«. S akkor már lőtték a többieket. Azt mondták nekünk és nagyapámnak, hogy a németet bujtattuk és ki kell irtani az egész családot, mert az András barátom szénakazalban volt és levante egyenruha volt rajta. De akkor jött szibériai tiszt és ekkor megmenekültünk.”⁷⁸⁷

A szovjetek rossz emléke mellett természetesen – főleg a gyermekkorukra emlékezők között – fennmaradtak *pozitív emlékek* is. Szendehelyen „jó tatárokról” számoltak be,⁷⁸⁸ Veszprémfajszon pedig „jópofának”⁷⁸⁹ titulálták az érkezőket. A tiszték erkölcsös védelme⁷⁹⁰ több helyen megjelenik.⁷⁹¹ Ezek az elbeszélések azonban sokszor kétélűek. Többször jó és rossz emlékek keverednek bennük, hiszen egyszerre a segítőkészség és a meghurcolás szerepel az elbeszélésben. Az alávetettségi narratíva azon foka ez, amikor az emlékezet már elfogadta a bűnösségérzetet és úgy eleveníti fel az eseményeket, hogy szinte természetes a kényszermunkára való elhurcolás.⁷⁹²

A szovjetek „jó cselekedetei” főleg azokban a történetekben maradtak meg, amikor „igazságosnak” vélték viselkedésüket. A Dunakanyarbeli Zebegényben találkoztam ezzel az esettel. Érdeemes hozzátenni a narratívához, hogy emlékezőmet deportálták szovjet kényszermunkára, majd később tanáremberként jelentősebb funkciókat töltött be. Mind az elhurcolására, mind ezekre az emlékekre „pozitívabb” megvilágításban emlékezett. A közlés forrásértéke azt a köztes állapotot mutatja meg, hogy mennyire eltérő volt a civilek mozgástere az eltérő településeken.

„Az oroszok bejöttek karácsonykor. [...] Feküdtem a szárnyban és bejött egy orosz. De ez nem az első társaság volt, hanem a második, a megszálló. És valamit szólt hozzám, hát én nem tudtam oroszul, körülnézett, nem vitt el semmit, látszólag. De elvitte a báránybéléses kesztyűmet, amit apámtól örököltem. Gyorsan felkaptam valami ruhát, mert az ágyban voltam és lementem a parancsnokságba és jelentettem. Apámnak volt fegyvere, kidobolták, hogy a fegyvereket le kell adni, be is vittem, becsületesen leadtam az egyiket, a másikat eláztam, a mai napig nem tudom, hogy mi lett a sorsa. A parancsnokságra elmentem, mondtam, hogy »láttam itt ezt a férfit, ide ment be a házba«, odamentek, megkaptam a kesztyűt, nem tudom, hogy megbüntették-e. Ugye ez az emlékem maradt. Az első társaság, az a fenegyerekekből állt.”⁷⁹³

A szovjetek megérkezése *elsőprő erejű létbiztonság-vesztést* eredményezett. Az emlékekben a német csapatok és a lakosság kitelepítésével, elmenekülésével együtt jelent meg minőségi

⁷⁸⁷ 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu.

⁷⁸⁸ 1928:N:13: Dunakanyar: Szendehely: *„Az ostrom alatt pincébe ’ voltunk, Voltak rendes oroszok is, például volt egy tatár, aki német fogoly is volt. Ők külön birkát vettek tőlünk és külön főztek, nem fogadták el az ételt. Lehet, hogy a vallásuk miatt.*”

⁷⁸⁹ 1932:N:15: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: *„Az oroszok, amikor bevonultak – mondhatnám – jópofák voltak, mi lent voltunk pincébe’. Nagyapám volt fogoly, ő tudott beszélni, a nagymamám tudott főzni. De néhány nőt megerősakoltak. Tavasszal a szőlőbe le kellett menni pírálgni [gyümölcs tisztítása], a férfiak metszettek. Jöttek haza lovas kocsival, fiatal lányt akartak, de azt nem adták, betakarták, eldugták. A nagymamát vitték le, az erdőbe ’ megerősakolták és hamarosan bele is halt. Konrád Mihályné volt a neve.*”

⁷⁹⁰ 1933:F:11: Bakony: Isztimér.

⁷⁹¹ 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron. *„A nagyanyám volt itthon két fiatal gyerekével, rettegtek a bombázástól. Ők csinálták a szőlőt, etették az állatokat. A háború végén oroszokat szállásoltak be hozzájuk, aminek örült az Ómama, mert két lányát békén hagyták. Ezek magasabb rangban voltak.*”

⁷⁹² 1930:N:14: Bakony: Vöröstó.

⁷⁹³ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény.

különbségként. A közlésekben ugyan összekeveredik, de az látszik, hogy két, egymástól elkülönülő hadsereg szállta meg a településeket. A hozzájuk fűződő tapasztalat is eltérő, mégis hasonló. Ugyanis az elbeszélések egymásba csúsznak, de a front nem pusztán az áthaladást jelentette, a terror tapasztalatában, hanem egy hónapokig tartó, nem ideiglenesnek tűnő állapotot. Ez az állapot különféle túlélési stratégiákat igényelt.

6.5.2. A megszállás túlélésének stratégiái. A tartós front és a megszálló szovjet hadsereg második hullámának emlékezete

A szovjet hadsereg terrorja eltérő erősségű volt. Egyesek képesek voltak ellenállni, vagy együtt élni, mások megszöktek a beszállásolt katonák elől. A helyőrség katonáinak, úgy tűnik, hogy jutalom volt, ha valaki egy adott faluban maradhatott; gyakorlatilag kihasználhatta a közösség erőforrásait. Emiatt többször, *nem várt erőszakhullám* söpört végig azokon a közösségeken, amelyben elbeszélőim tartózkodtak. Az alábbi táblázatban megpróbáltam a történetek alapján tematizálni, milyen volt a front jellege az adott községekben. Természetesen ez függött a település elhelyezkedésétől és a megélt tapasztalatoktól is. Előfordulhat azonban, hogy míg az egyik elbeszélő elsöprő erőszakot közölt, addig a másik ugyanabban a közösségben élő emlékező barátságos katonákkal találkozott. Ezt különösen nehéz volt megítélni ott, ahol csak egy személyt sikerült szóra bírnom. Figyelembe véve az egyenlőtlenégeket és kiegyenlítve a közléseket, mégis úgy vélem, valós az alábbi „tapasztalati” összefoglalás.

A front jellegének és időtartamának tapasztalata

A front jellege	Községek
A front áthaladt, csapatok állomásoztak	Szendehely, Zebegény, Herend, Rajka, Sopron, Ágfalva, Alsószölnök.
A front csak áthaladt, csapatok nem állomásoztak	Barnag, Vöröstó, Tótvázsony, Nagytevel, Ganna, Kimle, Levél, Balf, Fertőrákos.
A faluban (vagy a környéken) tartós harcok is voltak	Nagybörzsöny, Berkenye, Csolnok. Tarján, Szomor, Dorog, Máriahalom, Mány, Baj, Kecskéd, Várgesztes, Szár, Vértesacs, Gánt, Pusztavám, Mór, Vaskeresztes.
Orosz hadsereg a faluban / házban beszállásolva	
Időtartam	Községek
1-7 nap	Barnag, Vöröstó, Hárskút, Lókút, Tarján, Városlőd, Bakonyoszlop, Tótvázsony, Csehbánya, Némethánya, Iharkút, Bakonyjákó, Nagytevel, Ganna, Ajkarendek, Kimle, Levél, Vértesacs
1-4 hét	Szendehely, Csolnok, Olaszfalu, Baj, Mór, Isztimér, Bakonykúti, Bakonyháza, Hidegkút, Balatoncsicsó, Balf, Fertőrákos. Vaskeresztes, Alsószölnök
Fél évnél kevesebb	Hárskút, Herend, Csolnok, Szomor, Dorog, Máriahalom, Mány, Visegrád, Szár, Gánt, Mór, Bakonygyirót, Ágfalva, Vértesacs
Fél évnél több	Veszprémfajs (6-7 évig), ⁷⁹⁴ Dunaszentmiklós, Várgesztes (több hullám), Pusztavám, Rábafüzes.

⁷⁹⁴ 1932:N:14: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajs.

Az *átélési/túlélési stratégiákat* családok egymás segítették. Több nagyobb tematika alakult ki. 52-en nyilatkoztak úgy, hogy a család, vagy annak női tagjai elbújtak a határban, a pincében, vagy a ház padlásán.⁷⁹⁵ Általános és egyszerű stratégia volt ez, de jószerivel nem túl eredményes, hiszen a katonák gyorsan megtalálhatták őket. Ha ez megtörtént, akkor sürgősen kommunikálni kellett a szovjetekkel. 20 közlő arról beszélt, hogy az apa, vagy a nagypapa az első világháborús fogsága miatt részben értette az orosz beszédet és ez segítette.⁷⁹⁶ A más nemzetiségekkel, főleg szlovákokkal együtt élő németek „szláv” nyelvtudása is sokszor elég volt. Ezt a jelenséget már korábban is említettem, de jelentősége itt növekedett meg igazán.

Többször fordult elő, hogy az idősebbeket a lakóházban hagyták, míg a család fiatalabb nemzedéke szökött el. Az nem jelenik meg az elbeszélésekben, hogy az idősebbek egyéni, vagy a család kollektív döntése alapján, esetleg szándékos cserbenhagyás, vagy önfeláldozás motivációja miatt tették ezt, de öt elbeszélő kiemelte, hogy a nagypapa, vagy az apa a házra, a vagyontárgyakra vigyázott.⁷⁹⁷ Szerepet játszott ebben, hogy a családok azt hitték, az időseket nem bántják a szovjetek.

Akiket valóban nem bántottak, azok a gyermekek voltak. A már idézettek mellett tíz olyan közlő volt, akik arról nyilatkoztak, hogy az oroszok jól bántak velük, mert gyermekek voltak.⁷⁹⁸ Közülük hárman az események alatt 10 és 18 év közöttiek voltak, a többiek (hét személy) 10 év alatti gyermek volt. 18-an számoltak be arról – többségében nők –, hogy elmaszkírozták arcukat, használtabb öltözetet, nagyobb és kopottas kendőt vettek fel, hogy idősebbnek tűnjenek.⁷⁹⁹ Ezzel

---

⁷⁹⁵ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros. 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény. 1928:F:16: Gerecse: Tarján. 1939:F:5: Gerecse: Csolnok. 1937:F:7: Gerecse: Csolnok. 1943:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok. 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok. Herend. 1933:F:5: Gerecse: Dorog. 1936:N:8: Gerecse: Máriahalom. 1931:N:13: Gerecse: Baj. 1928:N:17: Gerecse: Baj: I. 1937:N:7: Gerecse: Mány. 1938:F:6: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:11: Vértes: Kecskéd. 1924:N:20: Vértes: Vértesomló. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1928:N:16: Vértes: Mór. 1929:F:15: Vértes: Mór. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1936:N:8: Vértes: Mór. 1940:N:4: Vértes: Mór. 1944:N: Reflexív: Vértes: Mór. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1933:F:12: Bakony: Isztimér. 1928:N:15: Bakony: Bakonyána. 1930:F:15: Bakony: 1935:F:10: Bakony: Bakonyoszlop. 1935:N:9: Bakony: Hárskút. 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1924:N:20: Bakony: Lókút. 1923:N:21: Bakony: Porva. 1924:N:7: Bakony: Porva. 1934:F:10: Bakony: Városlőd. 1923:N:22: Bakony: Herend. 1933:F:13: Balaton-felvidék: Barnag. 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1929:N:16: Bakony: Bakonyjákó. 1930:N:14: Bakony: Ganna. 1939:N:06: Bakony: Döbrönte. 1942:F:10: Bakony: Ajkarendek. 1922:N:22: Bakony: Nagytevel. 1923:N:21: Moson: Oroszvár. 1932:N:14: Moson: Rajka. 1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos. 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos. 1939:N:6: Burgenland: Sopron. 1930:F:15: Burgenland: Pornóapáti. 1922:N:23: Burgenland: Rábafüzes.

⁷⁹⁶ 1929:N:16: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény. 1929:F:15: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:11: Bakony: Lókút. 1924:N:20: Bakony: Lókút. 1932:F:11: Bakony: Olaszfalu. 1930: F:15: Vértes: Pusztavám. 1929:F:165: Vértes: Mór. 1931:N:12: Bakony: Isztimér. 1927:N:15: Bakony: Bakonykúti. 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. 1930:F:15: Bakony: Herend. 1927:N:17: Bakony: Németbánya. 1929:N:16: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna. 1930:N:14: Bakony: Ganna. 1921:N:24: Bakony: Ganna. 1922:N:22: Bakony: Nagytevel. 1932:N:14: Moson: Rajka. 1938:N:7: Burgenland: Fertőrákos. 1939:N:6: Burgenland: Sopron.

⁷⁹⁷ 1924:N: 21: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1933:F:13: Balaton-felvidék: Barnag. 1928:N: 16: Bakony: Márkó. 1925:F:28: Burgenland: Vaskeresztes. 1932:N:13: Burgenland: Alsószőlők.

⁷⁹⁸ 1936:N:8: Gerecse: Csolnok. 1926:F:18: Dunakanyar: Visegrád. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1927:N:15: Bakony: Bakonykúti. 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. 1929:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1937:8:F: Bakony: Bakonyjákó. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1936:N:8: Burgenland: Ágfalva.

⁷⁹⁹ 1932:N: 12: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1924:N:19: Dunakanyar: Berkenye. 1926:N:17: Dunakanyar: Berkenye. 1923:N:20: Dunakanyar: Szendehely. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1943:N: Reflexív: Balaton-felvidék: Barnag. 1924: N: 20: Bakony: Lókút. 1931:N:13: Gerecse: Baj. 1934:N:10: Vértes: Várgesztes. 1928:N:16: Vértes: Mór. 1936:N:8: Vértes: Mór.

akarták elkerülni a szexuális erőszakot. Ha ezek az eszközök nem váltak be, vagy pedig a harcoktól való félelem eluralkodott rajtuk, akkor útra keltek és a rokonokhoz menekültek. Úgy gondolták, hogy több család jobban ellen tud állni a szovjetek erőszakoskodásának. Azt gondolták, hogy abban a házban, ahol többen laknak, talán kevesebb katonának jut hely. 23-an meséltek arról, hogy rokonokhoz menekültek: a szomszéd faluba, pusztákra, vagy pedig az erdőbe.⁸⁰⁰ Úgy érezték, e helyeken nagyobb biztonságban lehetnek. Négyen számoltak be arról, hogy rokonaik hozzájuk menekültek.⁸⁰¹ Ám a front itt is utolérte őket. A magas számokból látni, hogy leginkább a menekülés és a pincébe költözés határozta meg azt, hogyan védekeztek a szovjetek ellen a civilek. Mégis több elbeszélés-formulát különböztettem meg. Mivel e történetek többször permutáló jellegzetességekkel szövdnek, látszólag eddig már idézett ismérvek kerültek elő.

A szovjetek érkezését többen testközelből is átélték. A háború megszokott miliője lett, hogy golyózápor között élnek az emberek, amelyet mindennap megtapasztalnak. A falusi társadalomban a halál mindennapos volt. A betegségek majdnem minden korosztályt érintettek, de az erőszakos pusztulás még annak ellenére is idegen volt, hogy sok embernek volt emléke az első világháború fronttapasztalatairól. A harc vonal látványát a gyermekek tudták a legjobban adaptálni, akik nem érezve veszélyérzetet, az összecsapások közepébe kerültek. Egy balatoncsicsói és egy balfi emlékező mondatai ezt közvetítik. Emlékezésükben az önmuzealizációs tevékenység⁸⁰² – narratív bontásokkal – a félelmet igazolva hősiesség helytállássá növekszik.

„Itt március közepe és vége között lezajlottak a harcok. Láttam, hogy a fiatal német katonákat halomra lőtték az oroszok. Ezt a medencét Sztálin-organával lőtték, a németek a temető felől Hitler-kutyákkal vágtak vissza. Négy napon keresztül aknáztak. Mi, gyerekek élveztük ezt az állapotot, állandóan néztük. A Balázs-hegyről jöttünk haza virágvasárnap előtti pénteken, ami akkor a hónap első péntekje volt. Anyám és én felmentünk nagyapámhoz. Azért kellett felmenni, mert náluk is német katonák voltak, akik aknákat szállítottak. Nagyapám még az első háborúban fejszerűséget kapott. Meglátta az aknát, visszajöttek az emlékei, elkezdett ordítani. Ráadásul a ház is találatot kapott, anyám testvére rögtön meg is halt. Nagyapa kirohant és négy kilométert futott a szőlőhegyig. Ezért mentünk mi is. Azért jött ki anyám, hogy minket haza vigyen. Az úton jöttünk haza, az oroszok egy kilométerre voltak, a németek néhány száz métere. Géppuskatűzben jöttünk át, le is feküdtünk, kúsztunk, futottunk. Egy német tiszt kiugrott az árokból, mondta, hogy »megőrültek, itt háború van.«

1940:N:5: Vértes: Mór. 1927: N:17: Bakony: Bakonykúti. 1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop. 1939:N:11: Bakony: Döbrönte. 1942:F:10: Bakony: Ajkarendek. 1938:N:7: Burgenland: Rábafüzes.

⁸⁰⁰ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros. 1928:N:17: Gerecse: Baj.I. 1937:N:7: Gerecse: Mány

1940:F:5: Vértes: Vértestolna. 1932:F:15: Vértes: Kecskéd. 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok.

1926:F:18: Vértes: Szár. 1932:F:12: Vértes: Szár. 1927:N:17: Vértes: Szár. 1926:F:18: Vértes: Gánt.

1934:N:10: Vértes: Mór. 1923:N:23: Bakony: Isztimér. 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti. 1936:F:9: Bakony: Márkó. 1937: F:8: Bakony: Bakonyjákó (márkói emlékekkel). 1929:N:16: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna. 1921:N:24: Bakony: Ganna. 1939:N:6: Burgenland: Sopron. 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva. 1925:F:28: Burgenland: Vaskeresztes. 1938:N:7: Burgenland: Rábafüzes. 1932:N:13: Burgenland: Alsószőlők.

⁸⁰¹ 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1934:N:11: Vértes: Várgesztes. 1926:F:18: Vértes: Szár. 1932:N:13: Burgenland: Balf.

⁸⁰² Az elbeszélés „tárgyak élettörténeti narratíváján” keresztül való bemutatását érti rajta Zombory Máté. Az elbeszélő tárgyakon keresztül mutatja be életét, ezzel hitelesíti és örökölteti. Véleményem szerint az *énmuzealizáció* enélkül is létrejöhet, hiszen az egyén megemelt élettörténetével saját magát példaképpé, szoborrá, emlékművé avatja helytállásával. Maga a „helytállás” az, ami múzealizálódik itt. Ld. ZOMBORY 2011, 153–154.o.

Ha akna robban mögöttünk, oda mentünk megnézni. Én nagyon élveztem ezt a futást. Mellettünk lelőttek egy lovas katonát, három napig ott feküdt. [...] Mi helyben voltunk, amikor az oroszok bejöttek. A hajnali órában megjelent az első orosz, géppisztollyal. Németeket kerestek, de csak mi voltunk; öregasszonyok, meg annak maszkírozott fiatal lányok, de inyüik volt a nőkre, el is vitték őket. Haragudtam rájuk, mert lógott fent egy kosár, tele volt kolbásszal és azt is elvitte. Később megértettem, hogy neki élni kellett valamiből. [...] Volt itt egy magyar tiszt, a mennyasszonyával, Erzsébettel együtt. Nem hitték el a férfiról, hogy nem német, hiába mondta a pap, hogy nem az. Szőke volt, németnek számított és a mennyasszonya szeme láttára tarkón lőtték. [...] A plébánián szeminaristák voltak, papnövendékek. Bement az orosz és azt kérdezte, hogy ezek németek-e. Mondták, hogy nem, hanem papnövendékek Veszprémből. A várost bombázták, ezért ide hozták ki őket.”⁸⁰³

„A 84-es úton két tank jött. A balfi légvédelmi ágyúk közül az elsőt rögtön kilőtték, a tanktoronnyal együtt. Ott megtorpantak az oroszok és lementek az Ikva völgyébe. Kisbalf és Kópháza felől jöttek fel, az erdőbe vonultak be, majd a [fertő]bozi úton jöttek le a szőlősorokon keresztül, rengetegen. Bejöttek a járdán és biztosított menetben végimentek a falun és elindultak [Fertő]Rákos irányába. Egy zászlóval irányították egymást. Egy német páncélos visszajött a balfi fürdő felől és belőtt, de visszalöttek... A fő erő Rákos felé ment, hogy bekerítsék őket. [...] Az oroszokkal az első időben nem volt gond. Az egyik bácsi ezüstláncát letépték. [...] Hajtották itt a nőket, elvették az ételt. [...] Én egy emberről tudok, aki öngyilkos lett, megjijedt, kútba dobta a gyerekeit és utána ugrott. Ők voltak a Lágerék.”⁸⁰⁴

A megszálló csapatok által alkalmazott terror része volt a leigázott lakosság feletti uralomkoncentráció (rekvirálás, fosztogatás, erőszak, kihasználás). Erről szóló közlést a Bakonyban rögzítettem. A hárskúti és bakonygyiróti emlékezőim a bevonulók második hullámát jellemezték, amiből az derült ki, hogy a fosztogatások mértéke eltérő volt. Az elbeszélésekben a szovjet hadsereg a közösségben jelenlévő idegen hatalom, ami bizonytalan pillanatban csapott le a családokra. Az elbeszélésben csak a legkisebb ártatlanok tudják megvédeni a vagyontárgyakat. Ez a veszély korlátlanágát jelzi. A ’gyiróti történet pedig a „háború befejeződése” utáni állapotot jeleníti meg, amely pontosan azt mutatja meg, hogy ugyan a közelharc véget ért, de a „háború” okozta elnyomás és erőszakos eszközei továbbéltek.

„A nagymama elhajtott itatni. Anyám nem mert lejönni a padlásról, mert ő még fiatalasszony volt. Én és a nagymama voltunk lent, egy szobába’, egy ágyban aludtunk. Megállt egy lovas kocsi, bejött egy orosz, körbenézett, meglátta a dunyhát és elvitte. Látta, hogy nem volt senki és semmi itthon. Az aludttejet, a kenyeret, a borjút, elvitték. [...] Berhidáról hozzánk szöktek a rokonok. Kislányuk volt, Erzsinek hívták, be volt rakva a bölcsője a szobába. Azt mondta a kislány apja, hogy egy kenyeret berak a kislány alá a bölcsőbe, ez az egy kenyér maradt meg.”⁸⁰⁵

„Később kommandósokat telepítettek a faluba. Még ’45-ben június táján érkeztek ilyen elmaradottak a frontról, ezek gazemberek voltak. Ezeknek kellett jelenteni. Néha bort akartak,

⁸⁰³ 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

⁸⁰⁴ 1927:F:17: Burgenland: Balf.

⁸⁰⁵ 1935:N:10: Bakony: Hárskút.

lelőttek két fiút, mert leventének nézték. Az egyik ilyen mongol tejet, tojást, pálinkát kért. De nem volt nekünk, kötekedtem vele.”⁸⁰⁶

A fosztogatások az emberek életébe is kerülhettek. Sokszor éreztem az interjúk készítése közben, hogy az állatokkal való kegyetlen bánásmód és a rekvirálások, valójában az emberek „legyilkolását” jelenti az emlékezők számára. A magukat a gazdaságukkal egyenértékűnek tartó német nemzetiségű gazdák számára az erőszakosan végrehajtott zabrálások jelentették a lenyomás újabb fokozatait. A „kifosztott ház” a kiüresített munka emlékképévé válik. Egy pillanat alatt válnak szegénnyé az emberek, egy olyan gondolkodású közösségben, ahol ez a lustaság szinonimája. Isztiméren még a gondosan elrejtett bort is megtalálják az oroszok a trágyadomb alatt,⁸⁰⁷ Máriahalmon szinte éheztek a családok a megrekedt harcok alatt,⁸⁰⁸ veszprémfajsi emlékezőm közlése prezentálja az állatok halálának és az emberek sorsának párhuzamos megjelenését az elbeszélésekben:

„A pincéből amikor kijöttünk és hazajöttünk, azt láttuk, hogy a tehén az udvar közepén feküdt, lelőtték, a disznók is ott feküdtek, egy malac maradt, az valahogy elrejtőzött. A hembárokat kiürítették, még a tyúkokat is elvitték.”⁸⁰⁹

Milyen is volt a pinceélet? A harcoktól való félelem miatt a falazott pince volt legalkalmasabb búvóhely.⁸¹⁰ Ám, ha a helyőrségek miatt is huzamosan a pincében kellett maradni, az beépült az emlékezésbe. A bombázások okozta félelem gyorsan elmúlik, ha a sötét, nyirkos helyről ki tudnak a szabadulni a családok. Ám az állófront elhúzódása, a folyamatos rettegés-szorongás megmutatkozik az emlékezésben. Csolnokon a pincébe, vagy a helyi bánya tárnáiba menekültek az emberek. Az alábbi két narratíva elemei hasonlóak: a pincélet puritán elemei és a zabrálás kára.

A nőket erőszakoló szovjetek kielégítésére itt is akadtak „önként” jelentkezők, akik azért tették ezt, hogy közösségüket megmentse. Megítélésük azonban nem egyértelmű. A hosszú földalatti tartózkodás mindkét részletben egy temetetlen, halott élet, ami a feltámadás előtti pillanatot közli. Jellegükből fakadóan pedig szorongással vegyített, heroizáló elbeszélések, amelyekben egyfajta alvilági lét elevenedik meg. Ennek egy része az „Én” és az „Ők” elkülönítése: a szovjetek lesajnálása, barbarizálása ellentétben áll a németek segítőkészségével. Azonos miliókben többféle tapasztalat alakulhatott ki.

„Pincében voltunk három hónapig a későbbi nejemnek a nagybátyjával. A kitörés⁸¹¹ előtt közvetlenül mentünk oda, két szál deszkán aludtam. Krumplit ettünk, a házunkat kifosztották, de a kredenc mögé rejtett ételt nem találták meg. A pincében volt egy kályha, egy lyukon vezettük ki. Ha véccére kellett menni, az a pince mellett volt. A ház meg elől volt, de hátra nem jöttek, csak elől a házban garázdálkodtak. [...] Voltak olyanok az asszonyok közül, akik önként adták oda magukat,

⁸⁰⁶ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót.

⁸⁰⁷ 1931:N:13: Bakony: Isztimér.

⁸⁰⁸ 1936:N:8: Gerecse: Máriahalom: „Alig ettünk valamit. Ahol volt disznó, azt elvitték. Az oroszok közül volt jó, aki nem bántott és nem lopott és volt rossz, aki gyilkolt. A front úgy húzódott, hogy Epölön voltak a németek és Máriahalmon az oroszok, egymást lötték.”

⁸⁰⁹ 1932:N:15: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz.

⁸¹⁰ 1940:F:5: Gerecse: Vértestolna: „Volt szellőzőnyílás, kályhát levittük a füstcsövet kiraktuk, és akkor elvolt az ember. Nem is volt annyira hideg, mert ezek falazott pincék voltak.”

⁸¹¹ A szovjet hadsereg 1944 karácsonyán kerítette be Budapestet, amely a 2. világháború egyik legnagyobb város- és katlancsatája volt. 1945. február 11-én a budai várban rekedt német és magyar katonák kitértek az ostromgyűrűből, de csak elenyésző csapatnak sikerült átjutnia az orosz vonalakon.

az egyik vérbajos lett. Én nem tudok róla, hogy megerősakolták volna. [...] Az oroszoknak az óra volt a mindenük, még egyeseknek a lábára is az volt csatolva, a hátizsájjukban vekkerek voltak. Az egyik megszólalt és ijedtében szét lőtte a saját zsákját. Volt, aki a csapat leszedte a falról és magával vitte. Azt hitték ugyanis, hogy ahová felszerelik, ott folyni fog a víz. [...] Amikor a kitörés éjjele volt, akkor csata dúlt és Esztergom felé mentek az oroszok. Rengeteg halott volt, a templom köré temették el őket. A háború után exhumálták őket és a temetőbe vitték. Márciusban jöttünk ki a pincéből, a hó már elolvadt. [...] Kezdődött az élet.”⁸¹²

„A bányába’ voltunk a fél faluval együtt. Kasban laktunk, az aknában. Csak arra emlékszem, hogy a csilléket tologattam. Volt világítás és föntről egyesek hoztak ételt és vizet. A templom alatt is volt óvóhely, ott is voltunk. Apám hátára voltam kötve, 200 métert mászott velem a létrán. Gőzgépek mentek, azok működtették a levegőt. Amikor a telepi menhelyre akarunk átjutni, akkor csúszva mentünk két-háromszáz métert. Később átszöktünk Mogyorósbányára⁸¹³, mert a szklenár nagymamának ott voltak a rokonai. Ott német katonák voltak, akiknek a szüleim főztek. Kaptam tőlük csokit. A számba vettem egy nagyobb krajcárt és kékre fulladtam, de egy német orvos kiszedte.”⁸¹⁴

A pincelét elsősorban a túlélési koordinátáktól függött. Bármennyire is közel – néha az ajtónál – zajlott a front, megpróbálták minél többször elhagyni a gödröt. A kecskédi emlékezőmnél is a minőségi különbségek ütközőkódnak: meghitt ünnep képébe vegyül a természetellenes étel képe. Az „ilyen lehetett” és az „ilyen lett” kezdetű jellemzések szintén az „elnyomás” egyik elbeszélésben megjelenő egységei. A szükség és az *életellenes állapot* kifejezése ez, miként az is, ahogyan a létüket azonosítják az ételeikkel. Az emlékezés ehelyütt sok elemet puhított és kevésbé jelenik meg ezen esetben az, amikor az egyének a tárgyak létével azonosították magukat.

„Nálunk a pince nem a ház alatt, hanem mögötte, a kert végében volt. Ide beásta magát egy német páncélos. Ahogy lőtt, úgy mozgott a pinceajtó. Négy család lakott nálunk. Répa, krumpli volt velünk, szalmazsákon aludtunk. Karácsonykor szünet lett, első nap nem volt lövöldözés. Anyám feljött és főzött egy tejbegrízt. A német katonák nálunk szentesét tartottak, »Stille Nacht«-ot énekeltek. Kaptam tőlük kekszet. Ekkor volt két óra. A nagypapa azt mondta »menjetelek, pihenjetelek le, mert holnap frontra kell menni« és azt mondták, »igaza van nagypapa, egynek okosabbnak kell lennie«. A gangon egyszer csak észrevettünk egy vaddisznót és megfőzték, pedig kan volt, aminek nagyon bűdös a húsa. Hajnalban elkezdtek lőni, besújtottak a szomszéd házba, rengeteg lövést kaptunk. A kapualjba beálltam, mert tanítótól hallottam, hogy a sarokba kell beállni. A trágadomb is találatot kapott, a pinceajtó is tiszta trágya lett.”⁸¹⁵

A második idézet Mórról származik és „elsöprő” jellegű. Három invázióról számol be, amelyek annyira erősek voltak, hogy szinte csak sodródtak velük a lakosok. A 16 éves elbeszélő menekülési krónikája ez, amelyben nemcsak a félelem, a rettegés, hanem a tehetetlenség is kiütközik. Egyfajta

⁸¹² 1937:F:7: Gerecse: Csolnok.

⁸¹³ Mogyorósbánya. Többnyire szlovákok által lakott község Komárom-Esztergom megyében. A közlő falujától északra a második település.

⁸¹⁴ 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok.

⁸¹⁵ 1933:N:11: Vértes: Kecskéd

isten csapásaként, égi jelként indul a terror, a menekülés, molesztálásán keresztül az eltakarásáig tart.

„A Dr. Szinknek nagy pincéje volt, kidobta a hordóit és kitámasztotta az ajtót, hogy a bomba be ne nyomja. Oda mentünk és szalmát terítették a hordó helyére. Itt voltunk négy hétig, januártól februárig. Ezután hazamentünk és március végén megint a pincébe mentünk. 19-én jöttek be másodjára az oroszok. [...] Az egyik pusztavámi férfi haza akart menni, megnézni a házát, de az utca végéről visszajött és azt mondta» mindenki vegye elő a rózsafüzérét és imádkozzon.« [...] Tovább is tartott a terror. Az első eresztés, amely karácsonykor jött, azok csak pár órát vettek el. A második, azok végigmentek a pincesoron. A Peincz orvos pincéjében nyolc-tíz nőt elfalaztak. Mindenki félt az oroszoktól, egy hete bent voltak és a szellőzőlyukon keresztül beszéltek. De lefoglák a szellőzőlyukat, hogy kevés levegőnk maradjon. Vizük nem volt, csak bort ittak. Borzalmas volt. Meg akarták erőszakolni a nőket, de olyan részek voltak, hogy nem tudtak bántani senkit. A bányászlámpákat kilőtték. Nem lehetett világítani, nem mertünk kimenni. A pincéből kizavarták a férfiaknak megnézték, hogy nincs-e SS-pecsétjük. Anyámmal lementünk a Pölöskei-házba, két lány lakott még ott, oda telepedtünk be. Akkor majdnem engem is elkaptak. Egy orosz tiszt levetkőzött és mutatta a szobában, hogy én maradjak, a többiek menjenek ki. Apám viszont kirántott és elkezdünk futni és futottam és sírtam. A pincékben sikongatás volt. Egy sublótban... alsó fiókot kihúzták, oda bújtam be. Egy nap, egy éjszaka voltam bent. Nagy ijedség volt. Megint kizavartak, akkor meg, ahol a mostani Gasthof van, oda szállásoltak el, de onnan is eljöttünk. [...] Mindent összedaraboltak, az összes bútorunkat. A szekrények ajtaját leszedték és azon aludtak, nem tudták, hogy mi az az ágy. Zsirt, húst, mindent elvittek, babunk és krumplin kívül semmink nem maradt. Az oroszok sokáig voltak itt. Talán két hétig, aztán nyugalom volt, de elmaszkíroztuk magunkat.”⁸¹⁶

Ezen idézetek nemcsak szimbolikusan, a lelki sérülést mutatják. Olyan tapasztalatokból merítkeznek, amelyek elsöprő hatással voltak, nem ritkán kegyetlenségig fajultak. A pincéből felterelték az embereket, a falhoz állították őket. Ezek a sorakozók mechanikus hatalmi fitogtatások voltak: Bakonyánán⁸¹⁷ és Bakonyoszlopon a német katonákat keresték ezzel a módszerrel. Utóbbi helyen a megtalált katonákat meg is becstelenítették.⁸¹⁸

Másféle bujdokolási megoldás volt a *bunkerépítés*. A mosoni vidéken többször találkoztam ezzel a módszerrel, hogy kukoricaszárakkal fedve, verembe, vagy takarmány alá elbújva kerestek menedéket az emberek. Rajkán először ilyen bunkerbe rejtőztek el, majd az oroszvári lónyai uradalom kastélya – ahová tömegével menekültek az emberek⁸¹⁹ – jobb menedéknek bizonyult. A

---

⁸¹⁶ 1928:N:16: Véres: Mór.

⁸¹⁷ 1928:N:16: Bakony: Bakonyána. „Volt Nánának egy pusztája. Először oda akartunk menni, de végül itt maradtunk egy pincébe. Jöttek az oroszok, kihoztak a pincéből és falhoz állítottak. Nem tudom, kit kerestek, gondolom németeket, de visszaengedték. De égett minden. Két éjjel voltunk ott. Bejöttek újra az oroszok, én megijedtem és kirohantam az ablakon a szomszéd házba és elbújtam az ágy alá.”

⁸¹⁸ 1935:F:10: Bakony: Bakonyoszlop: „Betörték a pinceajtót, de velünk nem voltak erőszakosak, hátrább a faluban, ott kegyetlenebbek voltak. Többeket megerőszakolták, elvették a gyermeküket. Apám barátjának pincéjében voltunk, Stolcz Márton volt neve, tizenegyen voltunk a pincébe’. [...] Láttam a német katonák hulláit, le volt szedve a körmük, vagy gyufaszál volt elé rakva, kínozták őket. Az oroszok is fiatalok voltak. Sokszor hadifoglyokat hajtottak. Vizet kértek, de a ruszki fellökte azt, aki adni akart.”

⁸¹⁹ 1923:N:21: Moson: Oroszvár: „A Lónyai-kastélynak nagy pincéje volt, oda mentünk be. Remegtünk. De aztán felkerültünk a második emeletre, remegtek az ablakok, amikor bombázták. Az oroszok az első burzsoá épületbe mentek be. Ha otthon maradunk, semmi bajunk nem lett volna.”

kastélyt az oroszok később kórháznak használták fel.⁸²⁰ A szintén mosoni Kimlén viszont nem tudták a több kilométeres utat megtenni a kastélyig, s a bunkerek sem mindig nyújtottak menedéket a bombázások és az erőszak elől. Az alábbi közlés erről tanúskodik, s figyelemreméltó a közigazgatás viselkedése.

„Nagyszombaton⁸²¹ jöttek be az oroszok és negyedikén ért véget a háború. A papa azt mondta, hogy erősebb bunkereket kell csinálni és oda kell rakni a lányokat. Ásott egy lyukat, kukoricaszárakkal tetőt csinált és rá földet rakott. Éppen be lehetett bújni. Ott aludtunk egy éjszaka. Én voltam a negyedik ott kint. A többiek mind elaludtak és még horkoltak is. Állandóan villogott az ég, ahogyan jöttek az oroszok. Nem tudom, hogy robbantás, vagy autók voltak. Végig izgultam, izzadtam és féltem. Megjött a hajnal és jött apám biciklivel. Azt mondta: azonnal haza, mert a jegyző már mondta, »hol vannak a lányai, hozza be őket, mert kint az erdőben bántani fogják őket, mert meg van minden engedve, hogy garázdálkodhatnak«. A csomagtartón mentünk haza. A többi lányt elkapták, a cipőjüket elvették, megtépték a hajukat, szóval elintézték őket nagyon. Ezek öreglányok lettek, nem mentek férjhez, de nem lettek betegek sem.”⁸²²

6.5.3. A településről való kimenekülés emlékezete

Akik nem tudtak pincékbe elbújni, vagy a (barkácsolt) bunkerek sem nyújtottak elegendő védelmet, azok másokhoz menekültek. A balfiak pincéibe tömegével érkeztek az ilyen menekültek, akiket utolért a front. A közeli Sopron lakói is ilyen menekülők voltak, de többen nem pincéket, hanem a szőlőtelenken lévő bódékat, fertői kunyhókat használták.⁸²³ A bortermelő vidékeken nagy pincék voltak, így nemcsak több ember, de a hadikórház eszközei is elfértek bennük.

Ám a bor fogyasztása miatt gyorsan erőszakoskodásba is kezdtek a megszálló katonák. A közeli horvát nemzetiségűek szláv nyelvtudásukat kihasználva még hergelték is a szovjeteket, hogy merre találják a német falvakat.⁸²⁴ Ebből következik, hogy a front még a legösszetartóbb gazdasági közösségeket is szétverte és a túlélés érdekében egymás ellen hangolta. Nem csoda, hogy sok szempontból a menekülés jelentette a legjobb megoldást.

Ahogy a városból falura, úgy faluról falura vagy városba is megindultak az emberek. Az alapfeltevésük az volt, hogy ha több ember közelében vannak, egymást megvédhetik, tömegeket

---

⁸²⁰ 1932:N:14: Moson: Rajka: „Félve elbújtunk a kukoricaszárító alá. Azt hittünk, hogy megmenekülünk a bombázások elől. Egy vermet épített a papa. Többször bebújtunk, még a szomszéd néni is átjött. Apám első háborúban fogoly volt, tudott egy kicsit oroszul. Anyám beteg volt. Azt mondták neki, ha nem megy el takarítani, akkor lelövik. Elment, felmosta a Lónyai-kastélyban a vért, ami akkor kórház volt, de futott haza.”

⁸²¹ 1945. március 30-án.

⁸²² 1932:N:13: Moson: Kimle.

⁸²³ 1939:N:6: Burgenland: Sopron: „Nagyanyám pincéjét kijelölték óvóhelynek és ott voltunk. Mentek a bombázások. Egy találattal anyám egy pad alá rakott be. Ez után úgy döntöttünk, hogy kimegyünk a Fertő melletti szőlőkunyhóba. Ott voltunk néhány napig, sokan feljöttek, közösen főztek. Ha nem volt riadó, akkor hazajöttünk. Egyszer este volt és a város fölött Sztálin-gyertyák potyogtak, ez a nagy fény megmaradt. Többre nem emlékszem. Apám levélben mindig azt írta, hogy ne menjünk a városi pincébe.”

⁸²⁴ 1932:N:13: Burgenland: Balf: „Nagy pincénk volt, hozzánk menekültek az oroszok elől. Anyám lerakott ételt a pincébe és befogadta az embereket. A kópházaiak ide küldték az oroszokat, mert azok tudtak velük beszélni és azt mondták nekik, hogy itt »lehet nő és bort találni«. Csapra verték a hordót, megitták a bort és anyám kiszökött. Egy kirgiz orosz megfogta az egyik gyereket és elkezdte vetkőztetni és jött az apám és belökte az első pincébe, majd rácsukta az ajtót. Apám elfutott és a lány is.”

nem bántalmaznak a harcoló alakulatok. Sokszor házról-házra, faluról-falura menekültek.⁸²⁵ Egyesek a gyermekeiket a városokba küldték, ha a közelben volt.⁸²⁶

Frusztráltabb volt a helyzet azokon a helyeken, ahol akár hónapok is eltelték a Vörös Hadsereg megszállásai között. A Vértes ilyen hely volt. 1944 decemberének végén, 1945 januárjának elején a front többször is végigsöpört a falvakon. Több hullámban a férfiakat is elhurcolták a szovjetek kényszermunkára. Ezekben a községekben a meghurcolások és a katonai terror hatványozottabban volt jelen. Pusztavámon éppen ezért nemcsak pincében való bujdosolás, hanem a menekülés is szóba került.

„Az oroszok megszállták a falut, de nem teljesen, mert a magyar katonai csoportok is meglátogattak minket. Volt olyan esett, hogy a főutcán találkoztak a harcolók. Két magyar katona, az egyik az udvaron, a folyosóról előjött és szembetalálta magát három géppisztolyos oroszral és egyedül mind a hármat lelőtte. Az oroszokat másfél hónapra kizavarták a Vértesen túlra, amikor az offenzíva megindult. De Budapest elfoglalása után megindult és akkor újra jöttek a ruszók. Mi itthon maradtunk, de apám félt az oroszoktól, anyám nem, de mégis elmentünk Császárra,⁸²⁷ aztán vissza. A második hullám csak átvonult és a primitív orosz katona akkor már nagyobb ellenőrzésen volt, hogy több ilyen ne történjen meg. [...] Betelepültek az oroszok, de a front már máshol volt. Itt tanyázott a megszálló csapat, énekelték a nagy nótákat. Az asszonyokat befogták ruhamosásra, a házukban két-három üst volt és forró vízbe fertőtlenítették a ruháikat. Egy hónap után mentek el.”⁸²⁸

A családok ideális bújóhegynek gondolták a szőlőhegyeket, az erdőket és pusztákat. Arra számítottak, hogy a falvakat inkább tömegével rohanják le a katonák, míg az erdőkben szórványosan járnak. Kiderült, hogy ez az elképzelésük sokszor tévesnek bizonyult. A veszprémi Márkón is a szőlőhegyet, vagy a zarándokhelynek számító erdős Csatárhegyet választották menedéknek.⁸²⁹ Az alábbi elbeszélésben az „árulás” motívuma jelenik meg, ami érzékelteti, hogy a civil lakosság nemcsak az orosz, hanem minden hadseregben ellenséget talált. Mégis egy szóbeszéd miatt kezdtek visszaindulni otthonukba, amely szintén a bizalmatlanság érzetét jeleníti meg.

„Egy éjjel nagyon lőttek az oroszok és a német Messerschmittek visszavágtak. Ekkor eldöntöttük, hogy elmegyünk. Édesanyám, öreganyám és két húgommal összepakoltunk. Behoztuk a teheneket, amit tudtunk; felraktunk a szekérre ruha- és ágyneműt, ételt. Ahogy tudtuk, lezártuk. A teheneket vittük, de a többi állatot itt hagytuk. Ez 1945 húsvétján volt, nagyon jó idő volt már. A szőlőhegyhez közeli erdőben lepakoltunk, ott voltunk két-három hétig a Redling-család rokonaival. Szekér alatt

---

⁸²⁵ 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Hazahoztuk a bort a szőlőből, hogy ott ne találjanak semmit, mert vagy megitták, vagy trágyadombra kiöntötték. A második civil halott a Téwald volt. El kellett menniük Pápára és a falu szélén elérték a magyarok, erélyes volt velük és lelőtték. Itt csak átvonultak az oroszok, de egy-két hétig itt voltak, mert Tótvázsonynál visszanyomták őket és az egész falu megtelt oroszokkal. Mindig oda mentünk, ahhoz a házhoz, ahol többen voltak. Az oroszokat nem érdekelte, hogy ez egy német falu, de a tisztok okosabbak voltak és azok tudtak németül, beszélgettünk is velük. Akkor voltak rosszak az oroszok, amikor italoztak.”

⁸²⁶ 1928:N:17: Gerecse: Baj: „Féltünk, hogy elvisznek, ezért elmentem Tatára, gyalog az unokatestvéremhez. A beteg bátyám az nemsokára meg is halt. Én egy hétig voltam ott, szüleim ott maradtak.”

⁸²⁷ Császár, község Komárom-Esztergom megyében, a Kisbéri járásban. A falu Pusztavámmal szomszédos, északi irányba alig 10 km-re fekszik.

⁸²⁸ 1929:F:15: Vértes: Pusztavám

⁸²⁹ 1937:F:8: Bakony: Bakonyjákó (márkói emlékekkel).

aludtunk. A másik család bement a szőlőhegyre, az egyik pincéhez és kértek bebocsátást. Minket is befogadtak. Megjelent egy német katona. Egy napig volt ott és adtak neki enni és egyik reggel eltűnt. Aztán Csatárra mentünk a mi pincénkbe. Jöttek a ruszkek. Kutattak, fasisztákat, élelmet és bort kerestek. Egyszer csak megjelent öt ruszki és ez a német is ruszki egyenruhába' köztük volt. Valószínűleg egy ukrainai német volt, aki visszaállt. Aztán böködték a szénát és megtalálták a bort a hordóba. Megitták, elmentek. Egyszer anyám azt mondta, hogy menjek haza – mert az volt a szóbeszéd, hogy az időseket és a gyerekeket nem bántják a ruszkek – egy öreggel és nézzük meg, hogy mi van otthon. Megnéztük a házat. A mestergerenda az tele volt szegelve, a padlón tiszta vér, az udvarba' a tyúkok nyaka széjjelszórva. Édesapám harmonikáját itthon felejtettük és az eltűnt.”⁸³⁰

A menekülés tehát sok esetben átgondolt volt, s a bizalmatlanság miatt a visszavonuló SS-katonák láttán indult meg. A teheneket más helyen is elvitték, hogy élelemhez jussanak. Ez viszont akadályozta a gyors mozgást. A határban élőkét viszont figyelmeztették, hogy partizánnak is nézhetik őket. Ez a német anyanyelvűeket különösen veszélyesen érintette.⁸³¹ A gerecsei Bajon nemcsak a német hadsereg sarkallta menekülésre a lakókat, de a szovjetek kegyetlenségei is. Ehelyütt is úgy gondolták, hogy több család együttes „látványán” megeshet az oroszok szíve, nem bántják őket és nem költöznek be hozzájuk. Nagyobb érv volt még, hogy a köztisztületben álló személy pincéje is „nagyobb védelmet ígérhetett.” Ez az elképzelés szintén sokszor önáltatás volt. Az alábbi elbeszélés szintén „árulás” érzését kelti, aminek szinte számlájára írja a közlő az oroszok rablását, az erőszakot, a rekvirálást, a férfiak elhurcolását. Ezek után „nyeli el” a pince a családot.

„Kimentünk a hegybe, ott voltunk vagy százan, mert a táti közjegyzőnek ott volt egy nagy szőlője, háza és egy hatalmas pincéje. Ezt a német katonák is tudták. Puskával jöttek a ruszkek, legrosszabb helyen laktunk. [...] Nálunk mindig laktak katonák, mert Komáromban képezték őket, hol tisztak, hol közkatonák. Egyszer az egyik anyámnak mondta, hogy »a háborút lejátszották és elárulták«. Tardos felől, nagy robajjal érkeztek az oroszok, de aztán visszaverték őket. Mindig a lányok kellettek nekik, vagy a bor. Nekem két rokonomat erőszakolták meg az oroszok. [...] Először az egyik úri házban voltunk itt fent az András-dűlön, oda bejöttek az oroszok. Egy idős úr ült itt, kerekes kocsiban. Sorolták, hogy mi kell nekik: »mellény, lány, óra, ing« és a ruszki bejött egyszerűen kivette az órát. Aztán a férfiakat, akik tudtak dolgozni, azt elvitték, majdnem száz embert. Ezután átmentünk nagypapával a másik pincébe és ott már nagyon sokan voltunk. A mamám azt mondta az egyik éjjel, hogy »törjünk ki és fussunk el!« Két katona állt az ajtónál, hát csak nem fognak mindenkit lelőni és kifutottunk, de senkire sem lőttek. Pár asszonyt elkaptak. Szaladtunk le egy présházba, befutottunk és azt mondta tulaj, hogy csak csöndbe' legyünk, reggelig voltunk ott, aztán hazamentünk; ekkor a németek kisöpörték az oroszokat. Ez január 1. és 16. között volt.”⁸³²

A Bakony keleti oldalán lévő Bakonykútiban is szekerekre rakták holmijaikat egyes családok és faluról-falura vándoroltak. E községet még a németek „háborús kitelepítése” is sújtotta, de mivel a

---

⁸³⁰ 1936:F:8: Bakony: Márkó.

⁸³¹ 1929:N:16: Bakony: Bakonyjákó: „Mi felpakoltunk a kocsira, mert bejöttek az SS-katonák és azt mondták, hogy »Bakonyból és Németbánya felől jönnek az oroszok«. Kimentünk a Páskumba, itt egy romos házban húztuk meg magunkat két napig. A teheneket is vittük és fejtük. Jött egy hangosbemondós és azt kiabálta, hogy menjünk haza, mert ha nem, akkor azt fogják venni, mint partizán. Mint a hangyák, úgy jöttek”.

⁸³²1931: N:13: Gerecse: Baj.

szomszédos Gúttamásiban „anyagcsata” alakult ki, s miután a falu templomának tornyát szétlőtték a harcok során, szinte az összes család menekülni kezdett. Többen a Bakony fennsíkjára, Tésre,⁸³³ vagy a környező falvakba (pl. Jásd) menekültek. Azt gondolták, hogy a szlovák ajkú falvak menedéket nyújthatnak. A szovjetek a levente-kinézetűeket egyből megölték, vagy fenyegették.⁸³⁴ A front erre is átsapott, ezért 1945 márciusára megpróbálták hazatérni, de legalábbis a környező pusztákra.⁸³⁵ Az alábbi bakonykúti elbeszélés átfogó képet ad arról, hogy a különböző falvakban milyen események zajlottak, milyen formában érintette az embereket a front.

„Jöttek az oroszok. Még voltak lovaink, mert azt a németek nem vitték el, de amúgy mindent. Vasárnap este elindultunk, még nagy hó volt, akkora, hogy Tamási⁸³⁶ felől az orosz tank nem tudott az úton bejönni a faluba. Elindultunk Várpalota felé, nem tudtuk, merre, csak menekültünk. Ezt nem is lehet elmondani. Éjjel mentünk, Csőszpusztáig⁸³⁷ jutottunk a földúton. A lovak elfáradtak, gyerekeknek enni kellett, mert hat család, tizennégy gyerekkel voltunk. Tizenegy hónapos és három éves is volt köztünk. Csőszön bemehettünk egy istállóba, ott főztünk. Egy nap után utolért minket a front. Éjszaka Tésig jutottunk. Éjjel fagyott, reggel felengedett, emiatt beragadtunk a sárba. Jött egy német tank, ők húztak be Tésig, a második házig. Hezitáltunk, annyira lőtték Tést, hogy az öregek megint befogtak. Pedig tudtuk, hogy utolér majd a front. Elindultunk Olaszfaluba. Ennek volt egy alsó és egy felső része. Az alsó részben lövöldöztek az oroszok. Fel akarunk menni Zircre, de ott nagyon sok halott volt, egész este bombázták a várost. Emberek és lovak lógtak a fán. A nyilasok megállítottak és visszafordítottak minket, a németek pedig menekültek. Nem ismertem se istent, se embert. Visszafordultunk, elindultunk földúton valamerre, s véletlenül rátértünk arra a főútra, ahol a németek tankokkal mentek. Araszoltunk, miközben egész éjjel felettünk lőttek. Lókút mellett jöttünk, ott sírtak az asszonyok, mert lelőtték a férfiakat. A levesesapkásokat mindig lelőtték az oroszok, de Isztiméren is. [...] Pénzeskútra⁸³⁸ értünk reggel, délelőtt pedig Hárshegypuszta⁸³⁹ nevű helyre. Itt minden üres volt, ház, istálló. Bementünk egy lakásba és csináltunk ennivalót és elhatároztuk, hogy nem megyünk tovább. Ott értek el minket az oroszok. A nagypapa tudott oroszul, mert két évig fogságban volt kint az első világháborúban. Én a többi fiatallal elbújtam a padláson,

⁸³³1930:F:14: Bakony: Bakonykúti: „Mi elmenekültünk, de csak Tésig. Kútiban két család maradt. Szétlőtték a templomot teljesen és emiatt féltünk és elmentünk. Levágtuk a hízót és azt vittük magunkkal. Tésen egy tót asszonyhoz mentünk be. Befogadtak, nagybátyám azt mondta, »ez talán tud oroszul, költözzünk be«. Jött a front éjjel. A csillagokat nem lehetett látni, annyi bomba volt. A ruszok kizavartak, majdnem le akartak lőni, de az egyik meggátolta. Éjjel kizavartak és visszajöttünk Felsőpusztára. Az összes cselédek itt voltak, csak krumplit kaptunk. Ott maradt minden Tésen, átjöttünk Királyszállásra. Apámat itt elvitték az oroszok, mert azt hitték, hogy mérgezett a víz és vele kóstoltatták meg. Március 25, vagy 26-án értünk haza.”

⁸³⁴1923:N:22: Bakony: Isztimér: „Elmenekültünk Jásdra, mert ott tudtak beszélni a német nyelvet és az szlávot is. Dunyhát, lángost, élelmet, ezt vittünk. Nem mentünk tovább. Március 19-én indultunk, mert [Gút]Tamásiban voltak az oroszok Itt nem erőszakoskodtak, de majdnem agyonlőtték az öcsémet, mert levesesapka volt rajta és azt hitték, hogy német. Már tartották puskát, az az egyik mondta, hogy nem német katona. Egy héttel később hazajöttünk, de házukba’, Isztiméren oroszok laktak, rokonokhoz mentünk.”

⁸³⁵1936:F:9: Bakony: Isztimér: „Dültfás, Hatház, Királyszállásra mentünk. Kiszöktünk, Királyszállásra kerültünk a kultúrházba. Az uradalomban dolgozók szállásoltak el. Sokat garázdálkodtak a német katonák, levágták a disznót. Három-négy napig voltunk kint és hazajöttünk.”

⁸³⁶ Gúttamási, Fejér megyei település Bakonykúti és Isztimér szomszédságában.

⁸³⁷ Csőszpuszta, Téshez tartozó pusztagazdaság. Isztimértől nyugatra, az erdőn keresztül alig 6-7 km-re fekszik.

⁸³⁸ Pénzeskút, ma Pénzesgyőr, veszprémi település részét képező, bakonyi erdei pusztagazdaság.

⁸³⁹ Valójában Hárságy-puszta, szintén Hárskút része. Hárskút Hárságy-puszta és Gyertyánkút-puszta összevonásából jött létre 1956. július 1-én.

ott láttam, hogy az oroszok a nagypapámtól elkérték/elvették a lovakat. De kaptunk másikat, csak gyengébbek voltak. Adtak egy vödör kakaót cukorral. Nagyon nagy szerencsénk volt, a nyelv nagyon fontos volt. Mondtuk, hogy Fejér megyéből jöttünk, azt válaszolták az oroszok, hogy »jól van, mehetnek haza, mert front már Tatán van«. Ekkor már csak menekültek a németek. Egy napot várunk és hazamentünk. Én elmaszkíroztam magam, púpos öregasszonynak, hogy ne látszódjak fiatalnak, még amikor itthon voltunk, akkor is, mert '45 őszén is itt voltak a rendre vigyázni.”⁸⁴⁰

A front természetesen mozgott, s ha volt olyan község, ahová többször bevonultak a szovjetek, ott nyomban útra keltek. Pusztavámi közlőm édesanyját az oroszok megerőszakolták, amikor először bevonultak a faluba. Ezért a család a közeli Császárra próbált menekülni.⁸⁴¹ Gánton is több hónapig tartottak a harcok, ezért Csákvárra és Martonvásárra, Vértesacsára menekítették a családokat. Az irányokból lehet látni, hogy a szovjet katonaság szervezett telepítése volt ez.⁸⁴² 1945 februárjának elején, miután a budapesti csata miatt megmerevedett a front, a vértesi Szár és a közeli, gerecei Mány⁸⁴³ községet is erre a területre, Biára, Bodmérre, Vértesboglárra, Alcsútdobozra, Tabajdra, Etyekre „húzták vissza.”⁸⁴⁴ Ez az állapot márciusig tartott.⁸⁴⁵

A Bakony nyugati végén lévő Gannán viszont készületlenül, a vasárnapi mise közepén érte a lakókat az oroszok érkezése. A hirtelen érkező katonaság elől gyorsan kellett az erdőbe menekülni, a hiányzó gazdák házaik felforgatták a szovjetek. Hiába fordultak barátságosan feléjük, erőszak volt a válasz.⁸⁴⁶ Az alábbi elbeszélés egy leegyszerűsítő mondatból, a „nem történt semmi” megállapításból indul el és végül többszörös bontással ér el a megerőszakolt nő megnevezéséhez. A trauma elbeszélésekre jellemző az „előásás” jellegzetessége. Vagyis az egyén emlékezése közben

⁸⁴⁰ 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti:

⁸⁴¹ 1929:F:15: Vértes: Pusztavám: „Mivel anyámat megerőszakolták, ezért apám nagyon félt az oroszoktól. Kihúzta a kocsit, sátozt rakott rá, összepakolt egy pár ételmet, a két nagymamát, anyámat és az öcsémet is felültette és elindultunk a császári erdő fele. Elérkeztünk Császárra, kábé 12 kilométert, s akkor az asszonyok, anyám, nagyanyám azt mondták, hogy mi »innen egy lépést nem megyünk, lesz, ami lesz«. Visszajöttünk.”

⁸⁴² 1926:F:18 Vértes: Gánt: „Három hónapig állt itt a front. A támadás előtt két héttel a falunak ki kellett települnie, mert nagy harcok lesznek. Ezt az oroszok csinálták, mi orosz megszállás alatt voltunk. Mindenki fogott egy kocsit, rápakolta javát és átmentünk Csákvárra, volt, aki Martonvásárig ment, de mi Vértesacsáig mentünk. Itt a Tüköri utcában laktunk, sváboknál, nem nagyon örültek nekünk, de befogadtak. Amikor megindult a támadás, akkor pár napra rá vissza lehetett menni. Március 20-án értünk haza.”

⁸⁴³ 1937:N:8: Gerecse: Mány: „Februárban az oroszok szóltak, hogy el kellett menni. Elvittek először Etyekre, aztán Biára. Itt volt a háború és ezért. Etyeken és Bián is hat hétig voltunk. Hideg volt, a hóba' mentünk, a földön aludtunk, de nem pincében, hanem lakásokban. Nagyon kevés volt az enivaló. [...] Február, márciusban jöttünk haza a nagyszüleim házába.”

⁸⁴⁴ Közli: 1932:F:12: Vértes: Szár. 1926: F:18: Vértes: Szár: „Az oroszok kiürítették a falut. Mi az ismerősünkhöz, Tabajdra mentünk. A bírónál voltunk. Mindent itt hagytunk. Egy kis ruhát, egy kis ételmet, illetve azt, ami kocsira felfért. A férfiak az istállóba, az asszonyok szobában laktak. Továbbmentünk Etyekre, Fresz Jánoshoz. Nagyon nagy sárra emlékszem. Itt nem voltunk sokáig. Apósomékat Alcsútdobozra hurcolták az oroszok, azt mondták rá, hogy volksbundista. Virágvasárnap előtt jöttünk haza.”

⁸⁴⁵ 1927:N: 17: Vértes: Szár: „Szentestén jöttek be az oroszok és három hónapig állt a front. 1945. február 11-én az orosz hadsereg kiürítette Szárt. Először Bodmérre voltunk, aztán [Vértes]Boglárra mentünk, majd Tabajdra. Egy hónapig vándoroltunk. Az oroszok csak irányt mutatták, »ki a házból«, azt mondták. Amikor elfogyott az étel, akkor mentünk kukoricáért, a krumplivermekből vettünk burgonyát. Kását ettünk. Március 17-én értünk haza.”

⁸⁴⁶ 1921:N:24: Bakony: Ganna: „Az erdőbe, mentünk két napig. Az apám azt mondta, hogy az oroszok rendes emberek, mert segítették őt az első világháborúban. Tejet kapott tőlük, meg minden. Azt hitte, csak az kell most is adni nekik. Amikor megjöttek, felszólították, hogy adja át a csizmáját. Nagypám azt mondta, hogy sajnálja, de hát meg kell érteni, háború van. Egy belövést kapott a falu, de nem lett baj. [...] A kupi erdőnél löttek, tudták, hogy ott vannak a németek, rájuk löttek, akkor megint kimentünk megint az erdőbe. Én mindenkit sajnáltam.”

egy puhított összefoglaló mondatból jut el a részletes erőteljes meghurcolás ábrázolásáig. Az emlékezés munkájában az egyén szembesült az emlékeivel, újraéli azokat. Ennek okát ismételten a későbbi jogfosztások élményében látom. Gannán is az értelmetlen erőszak és a lopás élménye volt jellemző.

„Hála istennek, ez a falu megmaradt, nem történt semmi nagy baj. Éppen virágvasárnapon voltunk a templomban. A mise közben berohant valaki és azt mondta, »itt vannak az oroszok« és mi hazaszaladtunk. Őt személy az első világháborúban kint volt Oroszországban és ők tudtak velük beszélni. Apám adott nekik füstölt sonkát, kenyeret, ettek és elvitték. Ez délelőtt volt és délután hatalmas porfelhővel a többiek is megérkeztek. Mi, a fiatalok elbújtunk a libaólban. Este anyai nagybátyám pincéjébe mentünk. Reggel az egész falu elment az erdőbe. Mi is kocsival, dunyhával, ennivalóval. Apám azt mondta, hogy hazamegy, mert »etetni kell az állatokat« és mire odaért az egész ház fel volt forgatva: a dunyha fel volt vágva, a ház tollban úszott. Az összes tojást elvitték. Este hazajöttünk. Mindig úgy feküdtünk le, hogy a család együtt aludt. Egyszer bejöttek, én éppen egy kötényt kötöttem fel és engem székkal felemelt és azt mondták, hogy »menjünk krumplit hámozni«. Apám beszélt velük és nem bántottak. A tanító nénimet, Ács Annát, az lány volt, azt elkapták. Hónapokon keresztül a padláson éltünk, sokáig volt ez.”⁸⁴⁷

A németek utolsó visszatámadása a Pinka felé történt 1945. április elején. Az ottani vaskeresztesi lakók ezt az utolsó harcot végigélték. A megakadó fronton többször alkalmazták a kiürítést is. Erről később szó lesz. Közös pont a tolmács jelenléte, ami segítséget tudott adni erőszakos helyzetekben. A stratégia itt is hasonló volt, mint eddig. Az idősebbek otthon maradtak, a fiatalabbak biztonságos helyre menekültek. Innen „ellenőrzésre” hazajártak.⁸⁴⁸ Nagytevelen például – valamelyik családtag nyelvtudása miatt – az egyik család megúsza a lovai elhurcolásával,⁸⁴⁹ mások háboríthatatlanul bújhattak el a pincéjükben.⁸⁵⁰ Fertőrákoson is kapóra jött az egykori orosz fogság, a közlő – túlzással – úgy értelmezte, hogy édesapjának (később megszenvedett) hőstette volt a front megállítása.⁸⁵¹ De sem a tolmácsok, sem pedig a kedves fogadtatás nem tudták az erőszakot elfojtani. A szovjet katonákat lerongyolódott, emberi mivoltukból szándékosan kifordított szegényemberekként írták le. Szendehelyen szándékosan a menedékhelyet jelentő pince elé székelt a „felszabadító” katona, majd a családfőt is megverték.⁸⁵²

---

⁸⁴⁷ 1930:N:14: Bakony: Ganna.

⁸⁴⁸ 1925:F:20: Burgenland: Vaskeresztes: „Kizavartak minket és el kellett mennünk Náraiba. A legnagyobb gazda pajtájában laktunk. [...] A Pinka baloldali falvait felgyújtották, a régi zsúpos házakat mind felgyújtották a hegyen lévő csata miatt. [...] Jöttek a falu végén fegyverpogással és a Pinka-hidat felrobbantották. A pincébe’ voltunk, a propagandát hallottuk, hogy nem szabad németül beszélni. Nagymamám is ott volt. Csak ruhát vittek el tőlünk. Oroszok nem laktak itt, elmentek tovább. Apám – aki bíró volt – úgy szabadult meg tőlük, hogy elmondta, hol van a tolmács és rögtön odamentek. Vasárnap már mentünk misére, nem volt gond. A nejem apja tudott angolul, mert Amerikából jöttek haza, kémnek nézték és lelőtték.”

⁸⁴⁹ 1922:N:23: Bakony: Nagytevel.

⁸⁵⁰ 1929:N:15: Bakony: Nagytevel.

⁸⁵¹ 1938:N:7: Burgenland: Fertőrákos. „Nekünk szerencsénk volt, mert apánk orosz fogságban volt. ’19-ben jött haza, sárgaságot kapott kint és elengedték, de tudott oroszul. Nagyon segített mindenkinek. Mert az oroszok elvitték volna a marhákat, állatokat innen, amikor jött a front, de ő megállította. Később majdnem a nyakába került.”

⁸⁵² 1923:N:21: Dunakanyar: Szendehely: „Kijöttünk, mert oda piszkítottak bunkerhez. [Úgy emlékszem], hogy ültünk a házuknál anyummal és a húgommal a széken. Apám odaszólt svábul, hogy »fussunk« és átszaladtunk az ötödik házba, ott lakott a nénikém. Utánunk löttek, hogy megjijessenek. Ennek apám itta meg a levét, úgy ütötték

A legkülönbözőbb tapasztalat és a hallott erőszaknarratívák jelentek meg a közlésekben. Gánton kötelezték a fiatalokat arra is, hogy előkóstolják azt az ételt, amit adtak nekik,⁸⁵³ Mórön megfenyegették a családosokat, hogy legyilkolják a gyerekeket.⁸⁵⁴ Az ilyen, gyermekként megélt horrorisztikus jelenetek erős emlékei a halálfélelem átéléséből fakadnak. Hasonló ahhoz, mint amikor a gyermeki szem erőszakot lát. Pusztavámon beszámoltak arról, hogy az oroszok megcsónkították az ellenség katonáit. Ez a rituális gyilkosság, megszegyenyítés része a háborúnak (már a ruhától való megfosztás is szégyennek számított), amelynek vizuális tapasztalata sajnálattal és azonosulással is vegyülve beég az egyén emlékezetébe.⁸⁵⁵ Az elbeszélők közül többen magyarázni, megérteni próbálták a szovjetek kegyetlenségeit, amit jószérivel a magyar (és német) hadsereg orosz földön elkövetett rémtetteivel igazolták.⁸⁵⁶ Ez a bűnösségérzet, a felelősség vállalásának megerősödését vonzza. Az erőszak elsöprő és megalázó élményét egy móri elbeszélés alapján közlöm:

„Borzalmas dolgok történtek a pincékbe’. Az első orosz látogatását még megúsztuk, mert apám megkínálta őket borral és elfogadták. Kérdezték, hogy »germancki szoldat, magyarszki szoldát«? Mondtuk, hogy »nincs«, megitták a bort és mentek tovább. A második-harmadik hullám katonái már mindenkit megerősakoltak. [...] Az események után találtunk egy halott német katonát az erdőben, félmeztelen volt, lila csíkokkal. Később az öregek elmesélték, hogy megsebesült ez az ember és a bajtársai otthagyták, elmenekültek, az oroszok pedig bikalőccsel, bőrkorbáccsal agyonverték. [...] Jött az orosz és vitték a nővéremet. Szerencsére apám tudott egy kicsit oroszul, mert az első világháborúban megtanult. S agitálta az oroszot, hogy hagyja békén. A nővérem elmegegye volt, életünk végéig gyászoljuk... Kijöttünk a pincéből, mert már nem bírtuk elviselni, hogy megerősakolják az anyámat és a nővéremet. Bementünk a nagybátyám szobakonyhás lakásába. Talán ott nem fognak annyira gyilkolni, mint a kastély mellett. Láttam én a gróf tetemét is. [...] Így volt ez. Az oroszok portyáztak.”⁸⁵⁷

Az erőszak látványa és az arra való emlékezés a legfájdalmasabb események egyike. Az eddigi narratívák töréspontok és traumatikus mélységek mentén szerveződtek. A legelsőpróbb, legmélyebb és legnagyobb sebeket ejtő élmény a nemi erőszak és a tömeggyilkosságok megélése és látványa volt. Ezért ezeket külön kezelem, hiszen ezek a közlések sok esetben egyéni, már egyszemélyi történetek. Az elbeszéléseket rögzítve igazoltnak véltem azt a véleményt is, hogy

---

a székkal, hogy egy hónapig nem bírta emelni a karját... Három hétig voltak itt, aztán elmentek és jött egy újabb csapat.”

⁸⁵³ 1928:N:16: Vértes: Gánt: „Jöttünk haza a templomból és ott álltak az oroszok. Mindent meg kellett kóstolni előttük, a bort is, az ételt is, mindig ezt kérték.”

⁸⁵⁴ 1940:N:4: Vértes: Mór: „Körülbelül tizenötön voltunk a szomszéd pincéjében. Egyszer kerestek egy férfit, mindenkit felsorakoztattak, azt hittük, hogy lelőnek minket. A gyerekek sírtak és a tisztek megkegyelmezték, azt mondták: »ne löjjenek«(sírva).”

⁸⁵⁵ 1930:F:15: Vértes: Pusztavám: „Amikor a legnagyobb harcok voltak, s megtaláltuk azt a magyar őrmestert, aki a faluban oroszokat lőtt le. A nyelve és a szeme ki volt kaparva.”

⁸⁵⁶ 1933:F:12: Bakony: Isztimér: „Nálunk egy embert lőttek le, de másik pincében négyet. [...] Mindenki menekült, pincébe, pusztákra, mert Fehérvár többször cserélt gazdát. [...] Az oroszokat is megvezették, ezeknek indulás előtt felolvasták, hogy a németek és a magyarok mit műveltek az oroszokkal. Bosszúval jöttek, haragudtak ránk, hiába mondták ezt régen, hogy nem. De a Wehrmacht is ezt csinálta.”

⁸⁵⁷ 1929:F:15: Vértes: Mór.

ezeket az élményeket az emlékezet törölte. Nemcsak a szégyen, hanem az átélés megrázó jellege miatt is. Ha csak szimbolikusan is, de szinte „meghaltak” ezek az emberek.

6.5.4. A szovjetek által elkövetett nemi erőszak emlékezete

Dolgozatom nagy része traumákról szól és azokról a magatartásokról, amelyekkel az elbeszélők megpróbálták felülírni, feldolgozni ezeket az eseményeket. Többféle jogfosztás ellen lehet és sikerült is az általam meginterjúvott családoknak stratégiát felállítani. Ám a nemi erőszak nem ilyen, nem is tartozik az elvontnak tetsző „jogi” formulák (vagyon, identitás) megfosztásához. A katonai erőszak az elszenvedettek szempontjából *instrumentális erőszak*, amelyben a megszálló hadseregnek – a propaganda szerint is – úgy kell beteljesíteni a győzelmet (vagyis a hatalom kiteljesítését), hogy magukévá teszik az ellenség asszonyait. Ez egyben harc is, amelyben a katonai fegyverek a szexualizációban jelennek meg: a nők elleni szexuális erőszak a végső kapituláció, amelyben egy hadsereg elmondhatja, hogy „megkapta az ellenség asszonyait”, függetlenül attól, hogy ez hódítás, vagy erőszak volt. A leigázottság legteljesebb foka, ha az „ellenség” annyira bénult (impotens), hogy nem tudja asszonyait megvédeni (inkompetens). Ezt az inkompetenciát a megszállók kiharcolják, és elérik a végső kapitulációt, vagyis gyógyíthatatlan sebet ejtenek az ellenség jövő generációját biztosító ártatlanjain.⁸⁵⁸

Az emlékezetben inkább az életbiztonsághoz kapcsolódó retorziókat jelenti szexuális erőszak, nagy fokú tabusítással. A felvett életinterjúim közül 11 személy volt tanúja nemi erőszaknak (öt férfi és hat nő), átlagosan 11 évesek voltak az esemény idején.⁸⁵⁹ 37 személy hallotta a történeteket (közülük 26-an voltak nők és 11-en férfiak)⁸⁶⁰ s a 2. világháború idején 7–15 évesek voltak. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a nők későbbi közösségeiben (akár beszélgetések alatt) vélhetően téma lehetett ez az esemény és kibeszélhették a traumát, többen adaptálhatták is az eseményeket, vagyis saját traumaként közölték. Egyikük elbeszélése alapján arra következtettem, hogy tényleges nemi erőszak áldozata volt, akit 22 évesen ért ez az esemény. Ez generációkkal később felszakadó élmény (elmesélt és megélt elbeszélés), ami miatt több reflexív közlőt is megszólaltattam. A

⁸⁵⁸ Ezzel összefüggésben lásd REEMTSMA 2017, 122–141. o. PETŐ 2018, 20–21.o. KUNT 2019, 27.o.

⁸⁵⁹ 1933:F:5: Gerecse: Dorog. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1930:F: 15: Vértes: Pustavám.

1929:F:15: Vértes: Pustavám. 1928:N:16: Vértes: Mór. 1929:F:15: Vértes: Mór. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1936:F:7: Bakony: Isztimér. 1929:N:16: Bakony: Bakonyjákó. 1932:N:13: Moson: Kimle. 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

⁸⁶⁰ 1926:F:18: Dunakanyar: Visegrád. 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros. 1936:N:8: Gerecse: Máriahalom. 1931:N:13: Gerecse: Baj. 1928:F:16: Vértes: Tarján. 1930:N:14: Vértes: Vértessomló. 1932:F:12: Vértes: Kecskés. 1924:N:20: Vértes: Vértessomló. 1932:N:12: Vértes: Szár. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1936:N:18: Vértes: Mór. 1931:N:13: Bakony: Isztimér. 1933:F:12: Bakony: Isztimér. 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1927:F:18: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1923:F:21: Bakony: Városlőd. 1925:N:20: Bakony: Csehánya. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1942:N: Reflexív: Bakony: Bakonyjákó. 1930:N:14: Bakony: Ganna. 1939:N:6: Bakony: Döbrönte. 1942:F:6: Bakony: Ajkarendek. 1945:N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek. 1932:N:14: Moson: Rajka. 1932:N:13: Burgenland: Balf. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos. 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos. 1939:N:6: Burgenland: Sopron. 1935:F:9: Burgenland: Ágfalva. 1936:N:8: Burgenland: Ágfalva. 1932:N:13: Burgenland: Alsószőlők.

tabusítások felfejtése tehát a második nemzedék tagjaival történt meg, akiknek ezt a fájdalmat sokszor örökül hagyták a családtagok. Számukra ugyan ez múlt, de mivel reprezentatív közvetlenségük van az eseménnyel, vagyis abban családban élnek/éltek, akikkel ez a sérelem megesett, ezért hiteles adalékot tudnak szolgáltatni. Sopronban ezt az alábbi módon rögzítettem:

„Édesanyám húgától néhány éve tudtam meg hogy a Kathy Tantét, a dédnagyanyámat nyolcvan akárhány évesen az oroszok megerőszakolták, úgy, hogy össze is szedett valamit tőlük és bele is halt.”⁸⁶¹

A szovjet hadsereg által elkövetett erőszak elbeszélésénél sokszor „kódolt”, tabusított kifejezéseket kaptam. Az *„első eresztés azok nem voltak olyan kegyetlenek, de a későbbiek...”*⁸⁶² mondatrész jól mutatja az elrejtett és (ki)mondatlan eseményeket. Ezeknek a momentumoknak sokszor közvetlen tanúi voltak az elbeszélők, de rengetegen később szerezhettek tudomást az erőszak elszenvedéséről. Azon személyek, akiket megpróbáltak „elkapni” az orosz katonák, szinte felmentették magukat az elbeszélésükben. Ez a felmentés arra irányult, hogy őket nem, de másokat kegyetlenül megbecstelenítették a katonák. Ebben a felmentésben öngazolást és megkönnyebbülést is fel lehet fedezni. Isztiméri elbeszélőmnél ez így jelent meg:

„Engem is, meg az unokatestvéreimet is mindig húztak, de a Sándor kapitány megvédett. A kápolna is megvédett minket, mert a pincénk egy kápolna mellett volt. Tizenhárom éves lányt is megerőszakoltak. Az első utcába’, ahova bejöttek, ott mindenkit megerőszakoltak, még az öregeket is. Valaki még nemi betegséget is kapott, majdnem megvakult. Ki lett hirdelve, hogy el kell menni az orvoshoz, de valaki szégyellte és nem ment.”⁸⁶³

Kiemelendő e közlésből a *szégyenérzet*. Ez az érzés olyan erős volt, hogy az életveszélyes kimenetelű betegségeket sem kezeltették, ha arról tudni lehetett, hogy erőszak közben szerezte az elszenvedő. A nemi erőszak olyan mélyre lökte az elszenvedőket, hogy a *társadalom semmilyen megértésére nem számíthattak*. Ennek mélységeit sikerült rögzítenem. Az *elleplezés* miatt szükség volt a „helyettesítő” szavakra, hiszen magát az erőszakot nem lehetett elmondani, csak valami „más” által. Ilyenek a hívószavak:

„Nagymamám húgát megerőszakolták, végighúzták az utcán és meghalt vérbe fagyva. Ezt elmondásból hallottam. [...] A »krumplipucolás«, ha erre hívták az asszonyokat, akkor az azt jelentette, hogy erőszak lesz.”⁸⁶⁴

A közlések szempontjából is képet kaphattam arra vonatkozóan, hogy milyen elementárisan lökte mélybe az erőszak az embereket. Azt szeretném igazolni, hogy a 2. világháború emlékezetének felvázolásában a *töréspontok és a biztonságérzet-vesztés módozatainak legsötétebb mélye az átélők és tanúk szemszögéből a nemi erőszak elszenvedése és látványa*. A későbbi fejezetben felvázolt népiártás is hasonló, de ott az emlékképek még élnek. Itt a szégyen és az elszenvedett becstelenség és a kifejezések hiánya törölte az emlékeket;⁸⁶⁵ ezért is van szükség a „helyettesítő” szavakra. A fokozatok első módozata az *egyszerű közlések*, amellyel az erőszak

⁸⁶¹ 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

⁸⁶² 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót.

⁸⁶³ 1929:N:15: Bakony: Isztimér.

⁸⁶⁴ 1936:N:8: Vértes: Mór.

⁸⁶⁵ Ld. PETŐ 2018, 10. o.

tényét mutatják meg. A tabusítás itt is megjelenik, de a távolság képében. Valakinek a házában, pincéjében történt ilyen, de nem a közlővel. A közösségi szégyenérzet jobban kitér itt, és a szikár közlés a megkönnyebbülést is jelentheti.

„Anyám és a nagynéném el tudta kerülni, mert bezárkóztak. Máshol hallottam, hogy a pincébe három-négy orosz megerőszakolt valakit.”⁸⁶⁶

Második módozat az *önheroizáló ellenállás*. Az *én-muzealizáció* miatt itt nincs tabusítás, a tények is felszakadnak. Ez az életinterjúk alapjellegeből adódik, nem negatív jellegű ez, csupán a tipizálást segíti elő. Az alany saját harcát mutatja be, ahogy el tud bújni, sikeresen el tud menekülni. Az elbeszélésének alapja az az érzet lehet, hogy a közlőnek sikerült „legyőznie” a világ legnagyobb hadseregének katonáját, amivel a szégyent is levetkőzte. Az alábbi „tanács” jelenet pedig annak forrása, hogy a közigazgatási gondolkodásnak meghatározója volt az, hogy bárki ellenállhatott az erőszaknak.

„Én úgy úsztam meg, hogy volksbundosnál bujkáltam. Bement oda az orosz és »barisnyát« keresett. Elbújtunk, nem nagyon mutatkoztak a nők, mert azért a faluba sokszor visszajöttek. Egy taknyos ruszki jött, aztán megint és engem szemelt ki, meghúzkodott és én meg meglöktem. Könnyen ment, mert részeg volt, kinyitottam az ajtót, kilöktem és nem jött vissza. Ez később elterjedt és a tanácsra hívtak és mondták, hogy »minden nőnek így kellett volna viselkednie.«”⁸⁶⁷

A harmadik módozat a *családon esett erőszak* (tényleges) elbeszélését jelenti. Ennek első megjelenése, amikor valaki elmondásból tanúja lesz annak – általában fiataloként –, ahogy közvetlen rokonait, ismerőseit megalázzák. Fokozatos „sebekként” jelennek meg ezek a narratívában, nemcsak tanúsítási mozzanatok lehet felfedezni benne, hanem vallomás értéke is van. „Seb” alatt átvitt értelemben azt a lelki alapú tabusítási fázist értem, ahol rövid mondatok formájában jelenik meg általában a mondatok nagyságával ellentétes trauma. Az alábbi – szintén szikár – részletekből kiderül, hogy saját *bűnüknek* tekintik az erőszakot.

„Az unokatestvérem hat hónapos terhes volt, ketten lefogták. A férjét bezárták a spájzba. De utána megszülte a gyereket. A Szabadynek – aki a község házában dolgozott – a feleségét is, és még egyet hallottunk, akit elkaptak.”⁸⁶⁸

Két unokatestvéremet erőszakolták meg, én voltam 13, az egyik 14, a másik 16. A nevet nem akarom mondani.”⁸⁶⁹

„Egy várpalotai nő volt itt. Ide menekültek, nagyon csinos volt. Azt elkapták és tizenheten átmentek rajta, már ájult volt, de ők csak csinálták.”⁸⁷⁰

Ez a bűn sokkal súlyosabb sebként jelenik meg, amikor a „*családon belül történt erőszak*” (tényleges) elbeszélésként *interpretálódik* az esemény, vagyis amikor az elbeszélő személyesen tanúja volt valamely közvetlen rokonának nemi erőszakánál. A férfi elbeszélőknél ez jellegzetes *egymondatos válaszokban* öltött formát. A szégyenérzet háritásba csap át és emiatt a férfiak nem beszélnek az esetről, magukba zárják az élményt, eltemetik azt. A lelki sebek mélységét jelzik itt.

---

⁸⁶⁶ 1938: F:6: Burgenland: Balf.

⁸⁶⁷ 1925:N:20: Bakony: Csehánya.

⁸⁶⁸ 1926:F:19: Dunakanyar: Visegrád.

⁸⁶⁹ 1931:N:13: Gerecse: Baj.

⁸⁷⁰ 1933:N:12: Bakony: Lókút.

„Ahány asszonyt el tudtak kapni, azt mind megerőszakolták. Az én anyámat is.”⁸⁷¹

„Erőszak volt, hogyné, de erről nem akarok beszélni... az édesanyámat is elkapták.”⁸⁷²

„Volt, de erről nem akarok beszélni. Az oroszok már napja lesték ezt a lányt és éjjel elvitték az erdőbe, amikor elengedték, alig tudott menni. [...] Utánam is szaladtak, este mindig el kellett bújni, mert mindig este jöttek. Volt olyan, akit az árokba vitték le és ha nagyon kiabált, akkor lelőtték és úgy csinálták vele. Egy nő volt, akinek a gyereke nyúlszájjal született és oda nem mentek be az oroszok. Mi az ágy alá bújtunk el éjszaka.”⁸⁷³

Harmadik megjelenését a családon belüli erőszak (tényleges) tanúként megélt elbeszélésének a kiszakadó közlések képezik. Ezek ellentétei az eddigi szikár mondatoknak. Jellegzetes „kibeszelések”, gyónások, amelyekben a gyermekkori trauma erős narratívája; az édesanya lerohanása jelenik meg, amelynek erőszakát látta a közlő. Hozzáteszem: a közlők elbeszélésének narratív bontásai abból adódnak, hogy erőteljesen foglalkoztak közösségük történetével (móri és dorogi svábok). E reflexiós képességük miatt az esemény nem „saját bűnként”, hanem külső akaratként csapódott le. Elbeszélése jó példája annak, ha a szégyenérzet elmúltával felszakadnak és burjánzanak a tapasztalt emlékek, amelyek a közösségi sors bemutatásából indulva jutnak el a saját családi történetig.

„Mondjam azt, hogy édesanyámat, nővéremet, mind megerőszakolták? Mondjam? Hát naná, miért ne. Az összes nőt, akit találtak, azt megerőszakolták. Nem hallotta? Egy-két példa. Közeledett a front, a Hartmann-család lement a pincébe, de az öreg anyósa azt mondta, hogy ő nem megy le abba a nyirkos pincébe: »én egy 74 éves asszony vagyok, nem fognak bántani«. Jött a front, dübörgés, süvítés volt, sikoltozás, és üvegcsörömpölés. Amikor elmentek, akkor feljöttek a házba, kinyitották az ajtót és földbegyökerezett a lábuk, ott feküdt a mama a szoba közepén egy hatalmas vértócsában, holtan és meztelenül. Egy másik, amit saját szájából hallottam egy nőnek, aki a barátnőjének mesélte: »Tizennégyig számoltam őket, utána elájultam«, ugye nem kell magyarázkodni. [...] Sokukat megfertőztek ázsiai szifilisszel, nem magyarral. [...] A Stoffer-házaspár. A nőt is hetvenhétszer megerőszakolták, a férfinak azt mondták, hogy itt egy bicikli, másfél óra múlva visszajönnek, addig szerelje meg. A család összebeszélt, tudták, hogy megölik őket, fogták a pisztolyukat és a gyerekeiket és az egész család öngyilkos lett. A férj a két gyereket, aztán az asszonyt és saját magát is fejbe lőtte. Nem tudtak menekülni. [...] Anyámról annyit, hogy amikor március 19-én bejöttek az oroszok, akkor kibújtunk a pincéből, vágyódtunk egy kis napsütés után. Nyílik az utcaajtó, odajön egy orosz tiszt anyámhoz és a pisztolyt ráfogja az anyámra és a préház ajtóra mutat. Anyám rám nézett és azt kérdezte tőlem, hogy »was soll ich jetzt machen?⁸⁷⁴« És én csak sírtam, anyám meg elment vele. Egy kis idő múlva visszajöttek, de gondolom az anyámnak egy örökkévalóság lehetett és az orosz tiszt a pofámba röhögött, anyám jött utána és ő is sírt, azt mondta »du weinst auch?⁸⁷⁵« Mondtam: »Ja, ich weine auch.«⁸⁷⁶ Ennyit erről. Még később

⁸⁷¹ 1929:F:15: Vértes: Pusztavám.

⁸⁷² 1930:F:15: Vértes: Pusztavám.

⁸⁷³ 1928:N:16: Vértes: Gánt.

⁸⁷⁴ „Most mit csináljak?”

⁸⁷⁵ „Te is sírsz?”

⁸⁷⁶ „Igen, én is sírok.”

is aratás közben odajöttek az oroszok és megpróbálták megerősíteni a paraszt feleségét. A férj meg odament és átvágta az orosz a kaszájával. Majd gyorsan felültette a kocsira és bementek a házukba. De az orosz nem halt meg és megtalálták a parasztot, aki közben elmondta az orosz parancsnokságon, hogy ez történt. Az asszony beazonosította a katonát, aki tényleg sebesült volt. Azonnal elővette a tiszt a pisztolyát és fejbe lőtte az orosz és elásatta. A tiszt a saját lábával taposta le a sírt, hogy véletlenül se lehessen megtalálni. Ilyen is volt.⁸⁷⁷

„Volt nálam egy kutató, még régen. Beszélgettünk, majd utána megkérdezte, hogy »Jócsi bácsi, te nem szimpatizálsz az orosz hadsereggel, mi ennek az oka?« Mondtam neki, »képzeld el, hogy mit éreznél te, ha szent karácsony este betörik az üvegajtódat, bejönne egy csapat, apádat a falhoz nyomná géppisztollyal az ajtó mellett a nyakánál. Az anyádat meg az egész család előtt tisztába tennék. Ugye?« Mert az orosz tiszt bejött, neki nő kellett és mindenki előtt úgy gondolták, hogy lerendezik. [...] A húgom '45-ben született, szerintem a katonától.⁸⁷⁸

Negyedik a mozzanat a tényleges erőszak. Ez a tabusítás jellemzően egy kitörő- felszakadó narratívával jelenik meg. E beszélgetésem háritásból indult, fokozatos elutasításból, majd hirtelen – az egész interjúra amúgy nem jellemző – részletes elbeszélés kerekedett. A felszakadó seb jelenik meg így. Az elbeszélői „hiányok” jellegzetessége itt is szembeűnő: az emlékezet törölte a tényleges erőszakot, de a narratívából másra nem lehet következtetni, mint arra, hogy valóban megtörtént az esemény. Ami megjelenik a közlésben – vetköztetés – már az is mélyre löki a személyiséget szenvedésében. Nem ritka, hogy törli az emlékezet ezt a traumát. Munkám eddigi és további részéhez képest a jogfosztások általi személyiség-lerombolás legmélyebb módozatát mutatom itt be. Az elfeledett epizódok, lelki halálok, amelyek nem öröklődnek és nem is öröklődhetnek olyan elbeszélésekben, amelynek célja az én „helyes cselekedetének” bemutatása. Jobb híján ezek a részek, a fenti elbeszélésekben, vagy ilyen hiányokban mutatkoznak meg. Az, hogy az alábbi elbeszélő nem tudja kimondani, nem tudja bevallani a nemi erőszakot, annak az az ok, hogy „bűnként”, szégyenként határtalan lelki és testi stigmának élte meg. Kimondható, hogy ehelyütt egy „kis halálról” van szó.

„Tudja mit? Elmesélem, ha nem lesz semmi baj. A húgom Kisgyónban szolgált egy kisboltba’, az tizenhat éves volt. Apámat internálták. A férjem még katona volt, egyedül voltam otthon, vasárnap volt. Az utcában a felső sarkon laktak a katonák, mi meg az alsó sarokban éltünk. Fegyverrel, a ruszki ott voltak beszállásolva. Amikor Balinkán éltünk és esténként hazajöttünk, akkor is elkaptak és bezártak a pincébe, az estére, de később kiengedtek. Ezen a vasárnap már készültünk lefeküdni, egy nagy dörömbölés volt a konyhaajtón. Jöttek a rendőrök, ruszki tiszt is jött velük. Betörték, jött kettő vagy három kisgyóni, és a tiszt. Odaálltak az ajtóba és fekiüdtem az ágyamban, öcsém is és anyám is. Kifigyeltek, hogy kik vagyunk, mert templomba jártunk... azt mondta, hogy kelljek fel és fekiüdjek a sarokba’ lévő ágyra. Jesszus Mária, gondolhatja, hogyan éreztem, mi lehet ebből. Tartotta a fegyvert és... muszáj volt, én majdnem összeestem... Letépte a ruhám. Anyám mondta az öcsémnek, hogy »fuss a nagypapához« és a nagypapa gatyába előre jött, bejött és elkiabálta magát, »mi akartok?« - mondta magyarul. A ruszki is megijedt, meg a rendőrök

---

⁸⁷⁷ 1929:F:15: Vértes: Mór.

⁸⁷⁸ 1933:F:12: Gerecse: Dorog.

is és elszaladtak. Elmeséltük a párttitkárosszornynak és végül a ruszki tisztet elhelyezték. Elmentünk a harmadik szomszédba, a pajtába' aludtunk, egy drótkerítésen keresztül mentem, a kezem beleakadt. Sokáig nem mertem hazamenni."⁸⁷⁹

A nőket ért nemi erőszak nem átfogó trauma-, hanem vakuélként jelenik meg, épül be az emlékezetbe, vagy törlődik ki szégyenérzet miatt. A tanúk inkább „terápiás” okból, a stigmától való szabadulás miatt próbálják kibeszélni, elmondani az eseteket, de jellemző a megélt generáció (háború idején 17-30 éves korúak) hallgatása. A *bűn* érzete miatt az esemény szinte nem is történhetett meg az elbeszélőkkel. A nagyfokú tabusítás egyik oka, hogy az archaikus paraszti társadalom nem fogadta el az erőszakot. Részben a kommunista diktatúra elnyomógépezete is hatással volt az emlékezések elhomályosulására, hiszen az orosz katonák hősnak számítottak a későbbi évtizedekben. A magyarországi németek esetében ez duplán érvényes, hiszen még a nemzetiség is elnyomottá vált az utána következő években. A nőket ért nemi erőszak – akár tanúként, akár személyesen átéltként – a legjobban tabusított élmény, ami előbb részévé vált az alany énjének (szégyenérzetként), majd elsüllyedt benne (tabusításként). Hasonló vakuélként és elfojtás jellemzi azokat, akik tömegmészárlások tanúi voltak.

6.5.5. A tömeggyilkosságok emlékezete

A nemi erőszak tabusításához és a személyiséget ért kríziséhez hasonlóak azoknak az élményei, akik tömeggyilkosságoknak voltak tanúi. Ez alatt azokat a gyilkosságokat értem, ahol több mint 30 áldozata volt a (többségében szovjet) haderők jelenlétének, vagy pedig rövid időintervallum alatt több mint tíz civil gyilkoltak le a szovjet katonák. A tömeggyilkosság „népirtásként” csapódik le a vizsgált területek lakóiban. Akik túléltek, nem szenvednek olyan erőteljes fizikai hatást, mint a nemi erőszakot elszenvedő nők, de pillanatnyi lelki megrázkódtatást jelent számukra, azzal a különbséggel, hogy csak részben törlődik az emlékezetből az a néhány pillanat, ami a krízist jelenti. Néhány olyan községet regisztráltam, ahol tömeggyilkosságok történtek. Ezek a községek: Szomód, Kápolnapuszta (Gánt), Mór, Isztimér, Olaszfalu, Lókút. Mindegyik vérengzés 1945 tavaszán történt. Ez, a községek tengelyszerű elhelyezkedése és a kozák hadtest leírása arra enged következtetni, hogy egyetlen „csapat” felelős ezekért a gyilkosságokért.⁸⁸⁰ A kegyetlenkedés igazi okait csak találgatni lehet. 1945 januárjában a német csapatok a Vál-völgyéig nyomultak előre. Elfoglalták a Fejér megyei Veréb községet is, amelyet napokig tudtak védeni, annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg komoly erőket vont össze a területen. A németek végül feladták a települést és a szovjetek bevonultak a községbe, köztük a helyi uradalmi kovácsműhelybe. Itt 39 megcsonkított

⁸⁷⁹1923:N:22: Bakony: Isztimér.

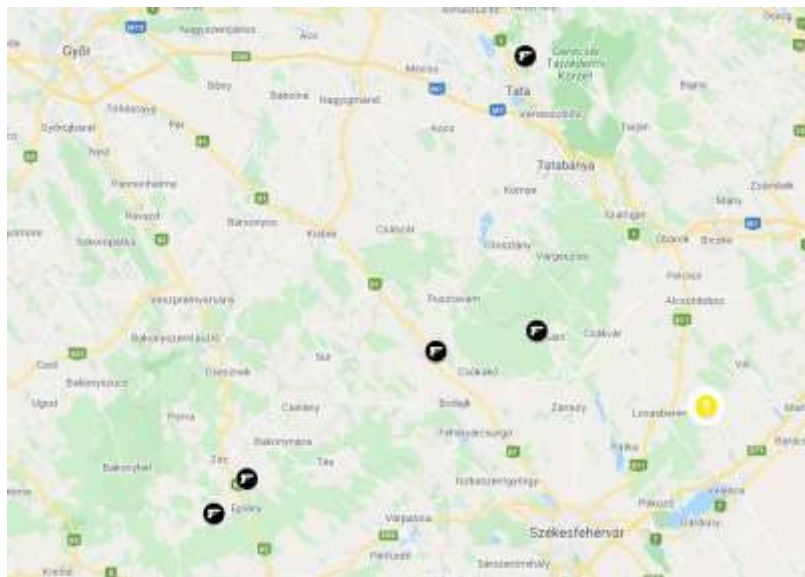
⁸⁸⁰ A szovjet háborús memoárok közül Sántha István hívta fel a figyelmemet egy doni kozák csapat kötetére. A könyv csak Oroszországban lelhető fel. Ebben egy kozák csapat mozgásának beszámolója és kronológiája van feltüntetve, amely pontosan egyezik a kápolnapusztai mészárlás dátumával. Köszönet Istvánnak, hogy megmutatta az általa gyűjtött forrást: PJATIJ 1979 68–98.o. Kronológia: U.o. 96–98.o. Ezen felül több más is emlékezés is beszámolt orosz „partizán” alakulatok megjelenéséről a környéken (Mindszentpusztán). Különös egybeesés, hogy vidéki falusi és az értelmiségi tanúk (Polcz Alaine) hasonló konfigurációkat használtak a leírásoknál, így elképzelhető, hogy (bár időben korábban is megjelentek) ugyanarról a kozák csapatról van szó. Vö. SÁNTHA 2022, 131–141.o. POLCZ 2017, 64–93.o.

vörös katona holttestét találták meg, akinek fejüket szétverték, végtagjaikat levágták, testüket megégették. Akik ezt is túléltek, azokat egyszerűen lelőtték.⁸⁸¹ Bár a tömeggyilkosságok között több mint egy hónap is eltelik, nem kizárt, hogy a kozák a csapat a verébi esetekért vett revansot. A szomódi esetet is csak az utóbbi évek megemlékezései elevenítették fel;

„Az oroszok nagyjából 20 embert végeztek ki az erdőben, de nem csak ebből a faluból, hanem szomódiakat is. Megásatták nekik az árkokat. Most volt egy megemlékezés is erről.”⁸⁸²

A legélénkebben a Gánt melletti Kápolnapuszta története élt az emlékezetben.⁸⁸³ A különböző közlések szerint a kis pusztafalu árulás áldozata lett. 1945 márciusában a bevonuló kozákok falhoz állították az ott lakók nagy részét és legéppuskázták őket.⁸⁸⁴ Egyesek a hullákat is látni vélték:

Hörcsögpusztáról⁸⁸⁵ hazatérők találták meg őket. Egy gyerek maradt, Metlagi Józsefnek hívták. Amikor megérkeztek, egy páran még voltak Kápolnáson. De Wurtzinger János és egy kisgyerek, azok el tudtak még menekülni. Jött egy nagy támadás, felterelték a pincéből az embereket és mindenkit legéppuskáztak. [...] Én nem láttam semmit, nem voltam ott, de a hullák azok kint feküdtek az úton. Mind svábok voltak, 1945. március 6-án történt ez. Ez azt jelenti, hogy egy partizán feljelentette őket és ezért bosszúból az ukrán hadsereg, egy kozák parancsnok megöletett minden 16 évnél idősebb embert. Lehet, hogy az orosz katonák közül némelyik már korábban is itt volt.”⁸⁸⁶

1945 tavaszi tömeggyilkosságok színhelyei
(feketével a szovjetek gyilkosságai, sárgával a verébi eset)

⁸⁸¹ Székesfehérváron, Zámolyon, Bicskén, Enyingen, Ercsiben gyilkoltak meg a szovjetek embereket. Sárkeresztesen 44 személyt öltek meg. Lásd: CZETZ 2016.

⁸⁸² 1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós.

⁸⁸³ Az események új, antropológiai szempontú feldolgozása: SÁNTHA 2022.

⁸⁸⁴ 1928:N:16: Vértes: Gánt: „Kápolnán állítólag azért történt, hogy volt két katona és ezek visszalöttek az oroszokra. Egy gánti legény is benne volt, aki lovakat vitt és nem tudott már hazajönni és ott maradt Kápolnáson és ott az oroszok mindenkit lelőttek.” CZETZ 2016. 17.o.

⁸⁸⁵ Eredetileg Hörcsögpusztá. Sárrethez tartozó pusztagazdaság, ma Sárbogárd nyaralóterülete. A Fejér megyei frontról erre a területre kiűrtették a lakosságot 1945-ben, ahonnan a hadihelyzet fényében érkeztek haza a lakók. Előfordult, hogy már hazatértek a menekültek, de a front visszatért a községbe. Ez történt Gánton is.

⁸⁸⁶ 1926:F:18: Vértes: Gánt.

Olaszfalui emlékezők is megerősítik azt, hogy egy konkrét megszálló csapathoz kötik a gyilkosságokat. Az alábbi közlés tanúként meséli el az ottani leventék legyilkolását, akiket SS-katonáknak hittek a szovjetek. A visszaemlékező élményét szikár mondattal közli, de elbeszélését történelmi keretbe foglalja, kiemelve szerencsését azzal. A trauma elfojtása burjánzó, magyarázó közlést eredményez, amelyben – majd a katonasorsoknál jellemző – kiválasztottság jelenik meg.⁸⁸⁷

„Jött ez a felszabadítás! A történészek mai napig végzik a szerencsenmosdatást. Ugyanis Olaszfaluban agyonlőttek 32 fiatalot. Ez egy gárda volt. Engem is agyon akartak lőni, odaállítottak a falhoz, mert német csizma volt a lábamon. Nekem az volt a szerencsém, hogy a nagyapám három nyelven beszélt; németül, magyarul és oroszul, mert volt kint fogságban az első világháború alatt Szibériában. S nekem annyira megtanította az orosz, hogy később a gimnáziumban is megéltem belőle. A vérengzés a főszegen kezdődött, ez egy nagy pincesor volt, ott volt a cselédség. Beterelték a magtárba őket és 24 fiatalot agyonlőttek. A németek viszont a foszforos lövedékekkel átlőttek a Kakas-hegyről, az összes szalmatető házat felgyújtották, ez a falu egyötöd része lehetett, körülbelül tizennyolc ház. Gyűjtötték a leventéket, az egyik barátom elbújt a szalmakazal alá és már azt hitte, hogy elmentek. Pont egy ruszki nő visszajött, elvitték a határba és ott agyonlőtték. [...] Ezeknek az orosz parancsnokuk volt, de akik a vérengzést végrehajtották, azok szerbek voltak, ezt onnan tudom, hogy nekik hosszúkás partizán sapkájuk volt és alig tudtak oroszul. Mindenkire azt mondták, hogy német kém, nagyapámra is. Aki ezt mondta, az szerb volt és ez benne volt a vérengzésbe.”⁸⁸⁸

Mind a nemi erőszak, mind a tömeggyilkosságok traumáját közrefogja a következő idézet, amelyben a különböző vakuélmények, egy általános traumatikus állapotban jelennek meg. A saját élmények kiegészülnek a közösségből szerzett tapasztalatokkal, kiegészítve azokat a fehér foltokat, amelyeket nem látott a tanú, vagy nem tapasztalt. Az idézetben a tömeggyilkosság elsőprő erővel zilál szét, kérdőjelez meg minden olyan mércét, amely meghatározta a közösség életét.

Válogatás nélkül lőttek agyon mindenkit, a Tábor utca felől özönlöttek be. Azért onnan, mert arra volt Árkpuszta⁸⁸⁹ és a magyarok azt a parancsot kapták március 17-én, hogy azt meg kell védeni. Az egyik házban gyerekek voltak. Azt határozták el, hogy nem viszik le a nyirkos pincébe a gyerekeket. Ennek az ablakán kopogtatott a német katona: »Gyorsan le pincébe, jön az Iván.« Az volt a felszabadítás, hogy a nőket megerőszakolták és a férfiakat a falhoz állították és könyörtelenül legéppuskázták. Volt olyan, hogy egy öregot lelőttek, szétlőtték a lábát, odafutott a hároméves unokája, és az orosz abba is beleeresztett egy sorozatot. Ezt szemtanútól hallottam. [...] Sokakat levetkőztettek és elvitték a ruháikat, otthagyták őket a hidegben. [...] A móri gróft és grófnőt is megölték. Bekerült oda egy rohamcsapat, az első dolguk az volt, hogy az eléje igyekvő gróft megmotozták. Volt nála egy pisztoly, mindjárt félre is állították. A grófnő odaállt a férje mellé, az egyik orosz félrelökte az asszonyt, de az újra visszament a férje mellé. Ezt egy szemtanú mesélte nekem, hogy úgy búcsúzott a férjétől, hogy »én megesküdttem, hogy holtomiglan hű leszek hozzá, ha

⁸⁸⁷ A tömeggyilkosságokat, meghurcolásokat túlélte egyének isteni közbeavatkozásként, vagy sorozatos szerencseként fogták fel sorsukat. Mindkét felfogás a kiválasztottság-tudatot erősítette, amely visszaigazolta számukra, hogy ők valóban a történelembe vetett egyének, akik tanúságtételükkel, véleményükkel alakították/alakíthatják is azt.

⁸⁸⁸ 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu.

⁸⁸⁹ Árkpuszta, pusztagazdaság, amely ma Mórhoz tartozik. Pusztavámost és Mórt összekötő úton fekszik, a két településtől egyenlő távolságban.

jóban kitartottam, akkor halálba is együtt megyek vele». Önként elkísérte a férjét, a mai kórházzal szemben lévő területre, ami üres volt és mindkettőjüket tarkón lőtték. Elöl ment a grófnő, mögöttük az orosz tiszt, mögötte pedig sírva a férj. Én magam láttam a tetemüket a csikótelep sarkában. A nő barna hajára kiömlő, kifröccsenő alvadt vér bronzvörösre festette a fejét. A nő bugyija pedig le volt tépve a bokájáig. Megint nem kell magyaráznom, hogy ez mit jelent.”⁸⁹⁰

*

A magyarországi németek eltérően éltek meg a 2. világháborús hadmozdulatokat. A civil front lényege a helyhez kötöttségben van. A harcokat civilként a falvakban átvészelve, csak részben menekülők élményeiben jól látszódnak azok a törésvonalak, amelyek a háború következtében visszavonhatatlanul felaprózták a közösségeket. Az alávettetségi narratívában természetesen ezek az események a későbbi jogfosztások szemszögéből kerültek közlésre. A háborús civil front elbeszélésének íve a „*kollektív politikai nyomástól és fenyegetéstől*” tart a „*lelki halálig*” és a „*testi pusztulás*” tapasztalásáig. Ennek fényében mégis az alábbi következtetések vonhatók le:

1) A nemzetiséget ért első nyomás az 1941-es népszámlálásnál érezhető, ahol a politikai erők megzavarták a közösségi berendezkedést. Ezek a politikai erők a magyar közigazgatás és a *Volksbund* immár a politikai színpadára lépő szervezetei voltak, amelyek megváltoztatták a mindennapi gyakorlatokat. A fenyegetések és nyomásgyakorlás azonban mindkét fél felé bizalmatlanságot eredményeztek, főleg amiatt, hogy megjelent a kitelepítés és vagyoni jogfosztás fenyegető árnya is propaganda formájában.

A *Volksbund* színeváltozása kulturális szervezetből politikai „párttá” megosztotta a közösségeket. Ennek ellenére azt lehetett kiolvasni, hogy a színeváltozás ténye csak a nagypolitikában volt érezhető. A kis, rurális, néha elzárkózó közösségekben sokáig veszélytelennek tűnt a *Volksbund*.

2) A *Volksbund* a közösségeket modernizálni akarta. Nemcsak a német nyelvoktatását, de a rurális világ racionalizálására, a mezőgazdaság fejlesztésére is törekedett. Ehhez a modernizációs tevékenységhez hozzájárult a gyermekek nevelése is. A sokszor retrográd, a *Volksbund*dal szemben pozicionáló egyházi mozgalmak és a *Hűségmozgalom* emiatt jelentéktelen volt. Az egyházi élet megkérdőjelezése viszont töréspontot hozott a közösségekben.

3) Mivel a *Volksbund* modernizációs törekvése igazodott az adott közösség világához, ezért észrevehetően volt (a politikai változáson keresztül az), hogy a szervezet „emberi erőforrásként” tekintett a magyarországi németekre. Ez meg is valósult az SS-toborzásokkal és végül az SS-be való kényszerelhurcolásokkal, amelyeket a közösség újabb töréspontként élt meg. Ám e töréspontot egyszerre áruházként is megélik, a jogfosztások kezdeteként és az életbiztonság veszélyének érzetével ez a háború valós élményanyagának a nyitánya. Mivel a „hatalmak” a németeket erőforrásként használták, ezért a „testükre” volt szükségük, amelyet

---

⁸⁹⁰ 1929:F:15: Vértes: Mór.

parancsra elmozdíthattak. Ezeket a jellegzetességeket *lokatív erőszaknak* nevezem,⁸⁹¹ s ez a határozza meg később is németek alávetettségét.

4) Ebben a nyitányban az emlékezők „Mi”-elbeszélése fokozatosan „én”-elbeszéléssé válik: a család és az egyén harca, védekezése kerül előtérbe. A fronton harcoló, vagy beszállásolt katonákat kívülállóként írják le. Csak a cselekvések leírásánál foglalnak állást. A német és szovjet katonák rekvirálása több helyen egyenértékű.

5) A „süllyedéstörténet” nemcsak szimbolikusan, hanem valóságosan is megjelenik, amikor a pincébe húzódnak *le* a családok, sulykolva az életellenes állapotukat. Ez azonban egy védekezés is, hasonlóan ahhoz, ahogy a családok összeköltöznek, mert azt gondolják, ahol sokan laknak, oda sem németek, sem oroszok nem költöznek be, azt a helyet nem fosztják ki. Ezen okból sok család a szomszéd faluba, rokonokhoz menekül. Hasonló logika az, amikor ugyanezért kelnek útra, azt gondolván, hogy a félreeső puszták, erdei környezet, vagy az elhagyott pincék már kívül esnek a harcok hatókörén.

6) Az instrumentalizált pusztítás: a vagyoni, lelki és testi erőszak olyan mélyre löki a lakókat, hogy kifejezést sem tudnak találni rá. A nemi erőszak és a tömeges gyilkosságok ilyen sötét mélypontjai ennek a lelki és testi süllyedésnek. Az alávetettségi narratíva legmélyebb pontjai ezek, az életveszélyérzet szempontjából. A tömeges nemi erőszak a *raptív erőszakot* valósítja meg, ami alatt azt értem, hogy a hatalom (ez esetben a katonai hadsereg) „*arra használja a testet, hogy valamilyen (többnyire szexuális) cselekedeteket hajtson végre vele.*”⁸⁹² Ugyanennek a válfaja a test elpusztítására való törekvés, az *autotelikus erőszak*.⁸⁹³

7) A háborús narratívát e metszetben nem tekintem másnak, mint olyan elbeszélésnek, amelyben a „modernizmus” (a modern, totális terror) erőszakosan betör a rurális, tradicionális társadalomba. Ez a települést harcterré változtatta és felszámolta a közösségeket. A *Volksbund* a társadalmi, gazdasági modernség sulykolásával, a közigazgatás a nemzetiségi jog megkérdőjelezésével *lokatív erőszakot*, a háború pedig az emberi élet értékének instrumentalizálásával *raptív* és *autotelikus erőszakot* teljesít be. Ez utóbbi transznacionális állapotot is jelent, hiszen a harctér, a front alatt mind a megyei, mind az országos közigazgatás megszűnik, nem beszélve a nemzeti és erkölcsi kódokról: ha úgy tetszik, *államalakulat nélküli erőszak-világ a front civil története*.

A mélyre lökött falusi társadalomnak a felülről irányított társadalmasításban lesz része. Látható, hogy ennek az instrumentalizációnak nyitánya ez a korszak, ami gyorsan radikalizálódik, s miután újraalakul az államhatalom, továbbfolytatódik. Nem emelkedéstörténet lesz ez, csupán olyan lokatív erőszak, ami ellen részben védekezni tudnak a lakók. Ez a védekezés az, amelyben az „Én”-történetek már e közlésekben is hőstörténetekké álltak össze. Különösen jellemző ez a katonatörténetekre. Az SS-elhurcolás, a leventék deportálása és a katonasorsok története azért is

---

⁸⁹¹ „A lokatív erőszak a másik testét tömegként kezeli oly módon, hogy kijelöl számára egy helyet. Az »El onnan!«, vagy az »Oda!« parancsait alkalmazza. Beszélhetnénk »diszlokatív«, vagy »kaptív« erőszakról is. A lokatív erőszak nem a testre mint olyanra irányul, hanem a testre mint elmozdítható tömegre. A test útban van, vagy el kell juttatni valahova, egy meghatározott helyre, ahol használni fogják.” Id. REEMTSMA 2017, 120.o.

⁸⁹² Id. u.o.

⁸⁹³ U.o.

fontos, mert a közlők fiatalságukra visszagondolva ezt az időszakot jelölték életük „legdicsőbb” korszakának, amelyben helyt tudtak állni. A következőkben ezeket a katonasorsokat mutatom be, amelyek munkám számára azért elengedhetetlenek, mert egyrészt így teljes az SS-elhurcolás története, másrészt a katonamúlt, hadifogság sorsa nélkülözhetetlen lesz a későbbi elűzési korszak történeteinek megértésében.

7. A katonasors emlékezete a 2. világháborúban (1942-1953)

A civilek frontélményei és az otthoni közösségekben megélt háborús tapasztalatok mellett nagy részét képezik az emlékezéseknek a 2. világháború harctereit megjárt katonák élményei is. Az alávetettségi narratíva egyik első egységének tartom ezt, amely nem a hátországot, hanem a frontvonalat mutatja meg. A családok háborús tapasztalatai eltérőek, főleg az eltérő sorsok miatt. E történetek később más helyeken keresztezik is egymást. Ezeknek az élményeknek a feldolgozása több okból is szerepel munkámban. Egyrészt azért, mert az *SS-elhurcolást* annak a *jogfosztássorozatnak az első állomásának* tartom, amelyben a német nemzetiségűeknek hovatartozásuk miatt kellett meghurcolást elszenvedniük. Emiatt tehát nem hiányozhat ez az alávetettségi narratívából. Másrészt a katonaelmények, a fogság és a hazatérés alapvetően határozta meg az identitásváltozásokat és a későbbi történetek közlését. A háborúban való helytállás olyan kollektív emlékezet eredője, amelyből az újjáépítés, az újrakezdés munkája kinő.

Mindemellert a katonasors az átfogó nemzeti sorstragédia része is, amelyhez az egyének könnyen igazodni tudtak, meg tudták kérdőjelezni az államhatalom meghurcolásának propagandisztikus lözungjait. Ez alatt azt értem, hogy 1945 után intézményes szinten tagadták, hogy a honi németek hű hazafiak lettek volna. Pont a katonasorsok azok, amelyekkel a családok az ellenkezőjét bizonyították. Ez a helytállás *hőstörténetekké* vált, olykor túlbujánzó narratívával rendelkező, tabusításoktól mentes nagyeposzokká. Éppen emiatt csak részben foglalkozom vele, annak ellenére, hogy több katonasorsot rögzítettem. Harmadik indok a közlésre, hogy ezek a történetek mind a mai napig beépültek a családok emlékezetébe, sőt, szinte új időszámítás kezdeteként éltek tovább.

Mivel az otthonmaradók szemszögénél fejeztem be az előző fejezetet, ezért először itt veszem fel a szálát. Bemutatom, hogy mit tudtak a családtagok, barátok a katonákról. Ezután az SS-elhurcoltakra térek rá, és sorsukat a fogságon keresztül Tiszalöki rabtáborokig (1953-ig) kísérem. Ebben a fejezetben kerül sor a gyűjtés egyetlen kivételének számító magyar nemzetiségű személy interjújának a közlésére, valamint egy államvédelmis múlt bemutatására. Ez utóbbi azért kerül ide, mert tanúja volt a tiszalöki munkatáborban lezajlott lázadásnak, de az ellenkező oldalról. Ezután elemzem a katonasorsokat: a levante-elhurcolást, a közkatonák sorsát. A gyűjtésben ezek a hőstörténetek voltak a legterjedelmesebbek. Mivel a későbbi sorsok és a narratíva szempontjából nem láttam indokoltnak az interjúk részletes közlését, ezért jelentősen rövidítettem a beszélgetéseket.

7.1. A katonasorsok a családi emlékezet szemszögéből: „Apák a fronton” (1942-1945)

A családi emlékezet a frontokon harcoló férjéről és apákról, testvérekről és barátokról a háború kollektív emlékezetéhez hasonul. Az „egyenes nyakkal vesztés” ország attitűdjéhez minden család saját emlékezetmunkájával járult hozzá; kemény kiállásokat, ésszerű meneküléseket, hadifogolysorsot rögzíthettem. Minden család egy önálló és megismételhetetlen sorsot tárt elém,

mégis megpróbáltam differenciálni azokat az élményeket, amelyek a gyermek hozzátartozók apjukról, férjükről, testvéreikről közöltek.

Egy személy nagybátyja önkéntes módon lépett be az SS-be még a háború elején és Finnországban esett el,⁸⁹⁴ egy fertőrákosi közlőm bátyja pedig szintén önkéntesen lépett be az SS-be és már nem tért haza.⁸⁹⁵ Három közlőnek a bátyja vonult a magyar kötelékbe, kettőjük testvére fronton esett el,⁸⁹⁶ egy pedig Németországban esett fogságba.⁸⁹⁷ Pusztavámi közlőm testvére az SS-ből átállt a magyar kötelékbe és nyugati fogságba esett, majd Amerikába és Ausztráliába emigrált.⁸⁹⁸ Nyolcan azt nyilatkozták, hogy ők magukat, vagy testvérüket elvitték a leventesorozásra, de mivel nem feleltek meg, ezért hazaküldték őket. Valamennyien bakonyiak voltak és Pápára sorozták őket, ahol ekkor a *Szent László Hadosztály* állomásozott.⁸⁹⁹ Egy testvér viszont magyar katonaként, *Löwensteinben*⁹⁰⁰ került nyugati fogságba, de hazatért.⁹⁰¹

25 közlőm édesapja került a frontra. Két elbeszélőm édesapja szanitéc volt; a háború különböző időpontjaiban szolgáltak, de mindketten hazajutottak.⁹⁰² Hat személy testvére viszont nem volt ilyen szerencsés, és a magyar csapattestekből Besztercén és Foksányon⁹⁰³ keresztül Oroszországba kerültek.⁹⁰⁴ Hármójuk orosz hadifogságba került, majd német származásuk miatt Németországba szállították őket.⁹⁰⁵ Egy személy az erdélyi harcok során került az oroszok kezére.⁹⁰⁶ Kettő a Don-kanyarban hunytak el,⁹⁰⁷ ketten nyomtalanul tűntek el,⁹⁰⁸ egy személy édesapja Berlinben esett el.⁹⁰⁹ Többen kényszermunkán voltak,⁹¹⁰ egy személy édesapja itt is halt meg.⁹¹¹ Öten mesélték azt a fabulát, amely arról szólt, hogy apjuk többször volt magyar katona, végül az SS-be sorozták be őket, ahonnan hadifogságba kerültek, de 1948 körül sikeresen hazaérkeztek.⁹¹²

---

⁸⁹⁴ 1936:N:8: Burgenland: Sopron.

⁸⁹⁵ 1938:N:6: Burgenland: Fertőrákos.

⁸⁹⁶ 1934:F:10: Bakony: Városlőd. 1925:N:16: Bakony: Bakonysárákány

⁸⁹⁷ 1936:N:8: Vértes: Mór.

⁸⁹⁸ 1939:F:7: Vértes: Pusztavám.

⁸⁹⁹ 1939:N:5: Bakony: Döbrönte. 1932:F:11: Bakony: Olaszfalu. 1933:F:15: Balaton-felvidék: Barnag. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1923:N:19: Bakony: Porva. 1924:N:7: Bakony: Porva. 1943:F:9: Bakony: Herend.

⁹⁰⁰ A közlésben „*Löwen*” szerepel, de analógiák alapján valószínűleg: *Löwenstein*, település Németországban, azon belül Baden-Württembergben, Wüstenrotól nyugatra.

⁹⁰¹ 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti.

⁹⁰² 1922:N:22: Moson: Levél. 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

⁹⁰³ *Foksány* város Romániában, románul *Focșani*, németül *Fokschan*, Moldvában a Milkó-folyó mellett. Vrancea megye székhelye. Jelentős elosztóközpont működött itt a 2. világháború után. Sok hadifoglyot innen szállítottak a Szovjetunióba.

⁹⁰⁴ 1928:N:16: Bakony: Bakonynána. 1924:N:20: Bakony Lókút. 1923:N:19: Bakony: Porva. 1924:N:7: Bakony: Porva. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1931:N:13: Bakony: Isztimér.

⁹⁰⁵ 1922:N:22: Moson: Levél. 1927:F:15: Bakony: Zirc. 1924:N:7: Bakony: Porva. 1946:F: Reflexív: Moson: Levél. 1938:N:6: Burgenland: Fertőrákos.

⁹⁰⁶ 1938:N:7: Burgenland: Rábafüzes.

⁹⁰⁷ 1929:F:13: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1930:F:12: Gerecse: Dunaszentmiklós.

⁹⁰⁸ 1937:N:7: Gerecse: Mány. 1922:N: 23: Bakony: Nagytevel.

⁹⁰⁹ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót.

⁹¹⁰ 1946:F: Reflexív: Moson: Levél.

⁹¹¹ 1939:F:5: Bakony: Csolnok.

⁹¹² 1937:N:7: Gerecse: Mány. 1948: N: Reflexív: Burgenland: Sopron. 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1932:N:13: Burgenland: Balf. 1930:F:12: Gerecse: Dunaszentmiklós.

Egészen más jellegű volt az SS-ben kényszerűen sorozottak sorsa. 32 különböző közlés született arról, hogy a családfőt elhurcolták az SS-be. Két személy édesapja a Don-kanyarban szolgált, majd Vértestolnáról a budai ostromra hurcolták. Sikeresen hazatértek, de SS-múltjuk miatt internálták őket a komáromi erődbe.⁹¹³ Többen viszont az oroszok ellen vonultak és estek el,⁹¹⁴ másokat egyszerűen szem elől tévesztett a család.⁹¹⁵ Hasonlóan a magyar kötelékben harcolókhöz, sokan kerültek az SS-ből orosz fogságba. Egyesek a magyarországi⁹¹⁶ fronton estek fogságba, másokat Németországból hurcoltak el az oroszok.⁹¹⁷ Egyesek néhány hét alatt kerültek haza,⁹¹⁸ másokat pedig az oroszok a faluból hurcoltak el SS-múltjuk miatt hadifogságba.⁹¹⁹ Jobbnak ítélték sorsukat, akik amerikai fogságba estek, mert gyorsan hazatérhettek,⁹²⁰ sőt soproni közlőm édesapja még 75 dollár „munkadíjat” is kapott.⁹²¹ Ezzel szemben alsószölnöki közlőm apja négy év után tért haza a „nyugati fogságból.”⁹²² Egy személy megúszta az összes hadmozdulatot és hazatért,⁹²³ egy közlő édesapját pedig be sem hívták, holott alkalmas volt katonának.⁹²⁴ Hasonló sors jutott egyik közlőm nagybátyjának, aki szintén kapott behívókat a hadseregbe, de elszökött előle.⁹²⁵ Egy közlőm édesanyját hurcolták az oroszok munkaszolgálatra Mórton,⁹²⁶ viszont korábban a németek csinálták ugyanezt másik elbeszélőm nagybátyjával.⁹²⁷ Ugyanez történt Száron, közlőm későbbi apósával is.⁹²⁸ Ketten voltak, akik arról számoltak be, hogy a nagybátyjuk az SS-elhurcolás miatt halt meg az orosz fronton.⁹²⁹ Szintén az SS-be besorozott unokatestvérek lelték halálukat a budai katlancsatákban.⁹³⁰ Az elbeszélők testvérei közül rengetegen kerültek az SS-ből orosz fogságba.

A családi elbeszélésekbe erős intenzitással épült be a *katonasors, mint a helyi frontáthaladás*. Mindkettő a személyes kiállítás példaértékű tetteként jelenik meg. Főleg a testvérek és az édesapák többnyire ismeretlen történetei helyettesítődnek be. Az interjúkban leginkább adaptív történetekre leltem. A hazatérő családtag vagy barát és rokon elbeszélése szinte fordulatról-fordulatra épült be a családi legendáriumba és közlődött. Többféle fordulatot lehet itt is megkülönböztetni. A „belátó

⁹¹³ 1940:F:4: Vértes: Vértestolna.1938: F:4: Vértes: Vértestolna.

⁹¹⁴ 1937:F:9: Vértes: Vértestolna. 1930:F:15: Vértes: Pusztavám. 1934:N:11: Vértes: Várgesztes. 1930:F:15: Vértes: Pusztavám. 1929:N:15: Bakony: Isztimér. 1934:N:11: Vértes: Várgesztes. 1929:N:15: Bakony: Isztimér.

⁹¹⁵ 1945:N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek: „Nem volt bepecsételve, Fehérvárra vitték és utána nem találkoztak.”

⁹¹⁶ 1936:N:8: Burgenland: Sopron. 1936:F:8: Bakony: Isztimér.

⁹¹⁷ 1930:F:18: Bakony: Bakonyoszlop.

⁹¹⁸ 1946:F: Reflexív: Moson: Levél. 1936:N:8: Burgenland: Fertőrákos. „Hat hélig volt orosz fogságba, azt se tudtuk hol van.”

⁹¹⁹ 1939:N:6: Bakony: Döbrönte. „'44-ben elvitték, fogságba ejtették, de onnan megszökött, hogy ne vigyék el. Ketten szöktek meg, Hajmáskérről.”

⁹²⁰ 1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1946:F: Reflexív: Moson: Levél.

⁹²¹ 1939:N:5: Burgenland: Sopron.

⁹²² 1937:N:14: Burgenland: Alsószölnök

⁹²³ 1935:F:9: Burgenland: Ágfalva: „'41-ben sorozták be, aztán Don-kanyart megúszta és határőrnek hívták be, de fogságba nem esett.”

⁹²⁴ 1922:N:22: Burgenland: Rábafüzes: „Apám nem volt katona, mert kaszagyárban nélkülözhetetlen volt.”

⁹²⁵ 1930:F:11: Burgenland: Pornóapáti: „Felvidéken volt megnősült. De újabb behívója jött, átment és nem vonult be, nem volt fronton.

⁹²⁶ 1934:N:10: Vértes: Mór.

⁹²⁷ 1928:N:14: Vértes: Mór.

⁹²⁸ 1932:F:12: Vértes: Szár.

⁹²⁹ 1930:N:14: Balatonfelvidék: Vöröstó. 1941:N: Reflexív: Gerecse: Dág.

⁹³⁰ 1923:F:21: Bakony: Városlőd.1934:F:10: Bakony: Városlőd.

parancsnok” eleme⁹³¹ arra utal, hogy a kilátástalan háborúban többen már nem bíztak a győzelemben, de a civilizált hadigóságban sem: szélnek ereszti a csapatát a felső vezető, ezáltal megmentve a katonák életét. Sokszor ez a cselekedet a beosztottra, vagyis az elbeszélő család tagjára is adaptálódik.⁹³² Ugyanilyen adaptív jellegű volt, ha valaki bölcsen úgy döntött, hogy külföldre szökik a besorozás elől. Ilyen elbeszélések sokszor rendszerellenességről is tanúskodnak.⁹³³ Leginkább az volt a jellemző, hogy elhurcolták az SS-be,⁹³⁴ a Wehrmachtba.⁹³⁵

Visszatérő fordulat a történetekben a magyar katonából német katonává való avanzsálás. Ez a „judási” fordulat felmentés, hiszen az alany akaratán kívül került a németek szolgálatába és később emiatt kellett szenvednie.⁹³⁶ Ennek fontos mozzanata az átöltözés volt,⁹³⁷ vagy pedig a német szolgálat megtagadása úgy, hogy magyar katonának jelentkeztek. Általában központi helyre vonultak be a katonák⁹³⁸ és onnan kerültek el az ismeretlenbe. A magyarországi front legnagyobb csatája kétségtelenül Budapest ostroma volt. Különleges helyet foglal el a közlésekben, de inkább tanúként említik.⁹³⁹ Balfon azt emelték ki, hogy az innen való elszökésben nagy szerepet kapott a korrupció. Itt az *ügyes ember képe* rajzolódik ki a család szemében, viszont a közösség és a saját rokonsága szemében „árulóvá” válik, bűnössé:

„Apám a [budai]vár alatt volt és nagyon jó üzleti érzéke volt. A Berghoffer, itteni német tiszt volt, tőle kapott hét napra szabadságos levelet. Aki paraszt volt, az kapott, hogy otthon segítsen.

---

⁹³¹ 1928:N:16: Vértes: Mór: „Szlovákia felé mentek és ott a tiszt azt mondta, hogy mindenki menjen, amerre akar. Oroszok elvitték és kényszermunkán volt két évig.”

⁹³² 1946:F: Reflexív: Moson: Levél: „Amikor kezdődött a háború apám Győrbe vonult be és kikerült Erdélybe. Désen voltak. Mentek kifelé a németek után Szlovákia fele. Újra Győr körül voltak és a parancsnoka mondta, hogy »menjél haza, itt már győzelem nem lesz, a németek se fognak győzni. Húzd meg magad, ne lássanak, de fogságba ne essél.« Papírt kapott, hogy nem dezertált, rá volt írva, hogy majd visszarendelik. A parancsnok rendes ember volt!”

⁹³³ 1927:F:14: Gerecse: Csolnok: „Csak a magyarok soroztak és a bátyám már '37-től a bányában dolgozott. Földalatti munkás volt. 1941 körül összebeszélte a Hidasival, a Jancsikkal egy Tapernek nevezettel. Ők mind 19-20 évesek voltak. Bejelentették, hogy elmennek Ausztriába, mert nem akarnak bevonulni. Összecsomagolt a bátyám. Még volt csendőrség itt, mindenkit nagyon figyeltek, de sikerült nekik négyen. A bátyám később mesélte, hogy hol mentek át; valami erdőn, vezetővel. Nem tudom mennyit fizettek érte. Azt tudom, hogy Brennbergbányára mentek és egy óra alatt át csúsztak a határon. Elmentek Linzig, és ott elhelyezkedtek egy repülőgéppalkatrész gyárban. Mivel svábok voltak, tudtak németül, kellett a munkaerő.”

⁹³⁴ 1934:N:10: Vértes: Várgesztes: „Apámat elvitte az SS, ő azt mondta, hogy magyar katona akar lenni és azt mondták neki, hogy »ez már mindegy«. Ez '44 júniusában volt és szeptemberben vitték el. Eszékre kellett bevonulnia és Jakopóban halt meg.”

⁹³⁵ 1937:F:6: Gerecse: Csolnok.

⁹³⁶ 1933:N:10: Bakony: Bakonygyirót: „Apámat 1941. február 19-én sorozták be Veszprémvarsányban, 18 társával együtt. Ők 1902-esek voltak, az apám vált be. Magyar katona lett, Kassa mellett, Tornaalján volt kiképzésen. Mindig csak egy hónapra kellett bevonulnia. '43-ban megbetegedett a gyomrával és felmentették a szolgálat alól. 1944. szeptember 17-én apám misére ment, mert mindig vallásos ember volt. A mise után jöttek le kórusról, a kisbíróval együtt. Amaz elkezdte osztani a behívókat, hogy 19-én hadkiegészítőnél Siófokon jelentkezzenek szintén magyar kötelékbe. Átvitték őket Andocsra. Ott volt beszállásolva a civil ruhájában '44 novemberéig, amikor is összevágták őket a jutasi alakulatokkal. Bevagonírozták és elvitték Breslauba. Ott beöltöztették őket német katonáknak.”

⁹³⁷ 1928:N:15: Bakony: Bakonyháza: „Apám leventeparancsnok volt. Egyszer kitérítettük az asztagot száradni és mire megszáradt megjött a SAS behívó [Sürgős Azonnal Siess – nem tényleges állományba való behívó], elvitték testvéreimet. Apám Városlődön volt, amikor az oroszok jöttek, magyar katona volt. Volt neki ismerőse, tőle kapott ruhát, átöltözött civilbe és hazajött.”

⁹³⁸ Isztimérről Inotára, majd Székesfehérvárra vonultak be: 1936:F:8: Bakony: Isztimér és 1931:N:14: Bakony: Isztimér.

⁹³⁹ 1938:F:6: Burgenland: Balf.

Hát vesztegetés, az volt bőven. Sose nem felejttem el, mesélte, hogy a Wekerle-telepről hazajött. Az unokatestvérem apja ott halt meg. Apám katonaszökevény volt, német katonaruhába járt, mindennap csak remegés volt. Az utolsó pillanatban beásta a katonaruháját a szemédtombra. A Samu bácsi, az unokatestvérem nagypapája, az nem birt az apámra ránézni a háború után, hogy ő kiszökött, az ő fia pedig ottmaradt. Ebbe teljesen belebetegedett.”⁹⁴⁰

Mind az SS-ben, mind a magyar hadseregben lévőkről töredékesen kaptak híreket a családtagok. Valakinek szolgálat közben sikerült hazatérnie, de nem adta meg magát harc közben,⁹⁴¹ mások a bicskei táborból szöktek meg.⁹⁴² A magyar katonák erdélyi, cseh vagy szlovák területekről adtak életjelet.⁹⁴³ Ám többen innen is elszöktek, s a harcvonalak változásai miatt sokan a németek kötelékébe sodródtak. E közlésekből nem tűnik ki, hogy a *dezertálás* negatív jelenség lett volna, aminek oka a korszak későbbi, negatív megítélésében kereshető, hiszen ezzel az éra szellemiségét tagadták meg – legalábbis az öröklött családi értelmezésben.⁹⁴⁴ A legnagyobb trauma a haláleset, mely értesítés formájában érkezik meg. Az emlékezésben a levélben érkező tragikus hír „szimbolikusan” is összeolvad a korábbi levelezésekkel, pontosabban annak elakadásával:

*„Ő elesett. Utolsó levelet '45. február 28-án kaptuk. Azt írta, hogy rövidesen hazajön szabadságra, egy kis fénykép is volt benne. Kiderült, hogy '45. május 4-én haslövést kapott, megsebesült és 5-én halt meg Luckenwalde-Waldenhüttenben.*⁹⁴⁵ *Ez Berlintonól 50 kilométerre volt. A Vörös Kereszt segítségével, '71-ben meg is találtam apám sírját.*”⁹⁴⁶

A fogságba esés és a fogolytábor-történetek sokszor jelentősebb helyet kaptak az elbeszélésekben, mint a harcok. Azok a fogolytáborok, amelyek a holokauszt koncentrációs táboraival voltak egy településen, különleges figyelmet kaptak. Erre példa *Mauthausen*⁹⁴⁷ tábora. Már a név miatt is összeolvad az emlékezetben, és viszonyítási alapként felértékelődött. Az emlékezet úgy működik, hogy az emblemikus traumatikus kódokat – lehet ez egy település is – felértékeli, másokat szelektálja.⁹⁴⁸ A cseh területeken 1945 folyamán a németek ellen lezajlott vad elűzések miatt az itteni túlélés is nagy jelentőségű elbeszéléseket szült, ráadásul a későbbi fejezetben feldolgozandó evakuálások miatt is, sok esetben családegyesítések helyszíne lett

---

⁹⁴⁰ 1932:N:13: Burgenland: Balf.

⁹⁴¹ 1927:F:18:Bakony: Zirc: „A bátyám 11 évig volt távol és egyszer találkoztunk vele pár órát, amikor az SS köteléke Zircen átvonult. De ő tovább harcolt, mint ahogy háború véget ért, mert a cseh erdőkben ellenálltak, tudni illik ők úgy tudták, hogy az SS-katonáknak nem kegyelmeznek. Ezért már háború is véget ért és akkor adták meg magukat, amikor elfogyott a töltenyük.”

⁹⁴² 1923:N:19: Bakony: Porva: „Először a Bicskére ment és ott gyakorlatoztak. Valamiért elengedték és hazajött. Kapott a jegyzőtől egy érmét, azt mondta neki, hogy az meg fogja védeni mindentől. Így is lett, a pincében maradt, de fogságba esett.”

⁹⁴³ 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1937:F:12: Balaton-felvidék: Barnag.

⁹⁴⁴ 1932:F:12: Gerecse: Baj: „Először Linzbe vitték apámat, onnan megszökött és hazajött. 1945 januárjában, amikor Tatáról a németek visszafoglalták a környéket, akkor jelentkezett katonának a tatai laktanyában és elvitték.”

⁹⁴⁵ Brandenburg tartomány, Teltow- Fläming járásban lévő kb. 20 ezer fős város.

⁹⁴⁶ 1929:N:16: Bakony: Ganna.

⁹⁴⁷ Duna parti város, Felső-Ausztriában. A németek által létrehozott koncentrációs tábor később a szövetséges haderők használták hadifoglyok számára.

⁹⁴⁸ 1929:N:17: Bakony: Isztimér: „Kitörték Mauthausenből és édesapám francia fogságba került. Ott nagyon rossz volt, mert vesebetegséget kapott, esőbe, sárba tartották őket. Utána sokáig kórházban volt, amikor felépült, nem engedték el a franciák. '46-ban amikor hazajött, internálták.”

Csehország.⁹⁴⁹ Hasonló narratíva az előző fejezetekben említett SS-sorozás előli menekülések⁹⁵⁰ és a munkaszolgálatosok története.⁹⁵¹ A fogság-történetek töredékesek, sokszor csak kartográfiai pontokat említenek: Kiskunfélegyháza-Záhony-Oroszország⁹⁵² vagy Debrecen-Oroszország⁹⁵³, Foksány-Oroszország⁹⁵⁴ útvonalak közlése jellemző. Az adaptív történetekben főleg a vándorlással kapcsolatos „fantasztikusnak” ható elbeszélések maradtak meg.⁹⁵⁵ Nem csoda, hiszen a közlők többségében gyermekek voltak, amikor először hallhatták a történeteket. Nem túlzás azt feltételezni, hogy ezek a túldíszített, a harcokat és halált mellőző, csak az élményszerű képekkel elmesélt „utazások” torzítottak, mégis az alapvető elemek szempontjából tanúsító erejük.

*„Apám 1908-ban született. Azóta is háborús bűnösnek van titulálva, mert német katona volt. Sok mindent mesélt. Azt mondta, hogy ő a puskájából egy darab golyó nem lőtt ki. Fogságba került, Csehországban. Nagyon jó dolga volt, ahogy mesélte, mert neki volt szakmája, ácsmester volt, amit javítani kellett. '47-ben szabadult. Ketten jöttek el. Az oroszok nagyon szerették őket, és adtak nekik egy stráfkocsit két lóval, fölpakolhattak, amit akartak. Haza is jöttek egy darabig. Szlovákiában a partizánok elkapták őket. Voltak rendes papírjaik, mindent elvettek tőlük; például a cipőjüket is, és ilyen Krisztus-papucsban jött haza apám. Semmi. Semmi más nem volt.”*⁹⁵⁶

A díszes történetek megcsontosodott mondatokká válnak a hazaérkezés után. Itt is töréspontot lehet felfedezni. Az ok egyszerű, a származási megkülönböztetés és a hadifogoly-sors különböző volt a németek esetében. A hazatérők alapvetően gyanússá váltak a vezetők szemében. Többeket ezért rögtön internáltak, évekkel meghosszabbítva fogságukat.⁹⁵⁷ Sőt, ez néha kitoloncolással is együtt járt.⁹⁵⁸ Átfogó és különleges történetre példa az alábbi móri eset:

„Volt olyan, hogy az egyik rokonomat a családjával kitelepítették, és azt az értesítést kapta, hogy a férje meghalt az orosz fronton. A férje pedig azt az értesítést kapta, hogy a családja halt meg Németországban. Egy rokoni beszélgetésen, itt Móron – amikor jött haza látogatóba a kitelepített asszony – került elő, hogy az egyik sváb hadifogoly azt mondta, »nem létezik, hogy meghalt a férje, mert ő ezután [a halálozási dátuma után] egy évvel később beszélt és találkozott vele«. Az asszony elkezdte kerestetni a Vöröskereszttel, és meg is találták. 1963-ban engedték ki a Szovjetunióból az NDK-ba. A lánya ment ki az állomásra, mert az asszony dolgozott, és azt mondta, hogy »a

⁹⁴⁹ 1937:N:8: Gerecse: Dunaszentmiklós.

⁹⁵⁰ 1930:F:12: Gerecse: Dunaszentmiklós.

⁹⁵¹ 1924:N:20: Bakony: Porva.

⁹⁵² 1938:F:6: Burgenland: Balf.

⁹⁵³ 1923:N:19: Bakony: Porva.

⁹⁵⁴ 1935:N:9: Bakony: Hárskút.

⁹⁵⁵ 1937:F:7: Gerecse: Csolnok: „Elkerült apám Linzbe. Megbetegedett, kórházba került, onnan megszökött és gyalog hazajött.”

⁹⁵⁶ 1937:F:7: Vértes: Vértestolna.

⁹⁵⁷ 1937:N:8: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Többször hazajött, de internáltak, mert német katona volt, végül 1951-ben jött haza. Azért engedték el, mert gyerekek voltunk és több kérvényt beadtunk a minisztériumba. Három kérvényt írtunk.”

⁹⁵⁸ Egyik legkülönösebb történet, hogy az elbeszélő édesapját NDK-ba toloncolták ki kényszermunkára. 1932:F:27: Gerecse: Baj: „1959. november 21-én jött haza, ő volt legutolsó. [...] Anyám kérvényezte, kiment Németországba '58-ban. Kétszer visszadobták a kérelmét, mindig mentünk az Antal bácsihoz, a tanácselnökhöz. A mama kiment, őt aztán ott két hétre lecsukták, mert anyám nyugatra ment, pedig keletre szölt a levele. Aztán elment az NDK-követséghez. Még több papírt kellett beadni, azt fordítani németről magyarra és így került haza a papa.[...] Akkor hárman jöttek haza.” Hasonló 1933:N:7: Bakony: Lókút. 1935:N:14: Bakony: Hárskút.

legrongyosabb ember lesz az apád», majd kezébe nyomott egy fényképet, de a lány felismerte. Ilyen is volt.»⁹⁵⁹

A hazatérések, a fogadtatások különbözőek voltak. Fügött attól is, hogy a front éppen áthaladt-e már a községeken vagy sem. Csolnokon a frontról elszökteket bújtatni kellett.⁹⁶⁰ Vértestolnán közvetlenül a hazaérkezés után internálták a családfőt, csak különleges összeköttetés után engedték el.⁹⁶¹ Hárskúton előfordult, hogy egy személy nem tartott elüzlött családjával Németországba és a közelebbi rokonai fogadták be, itthon maradt.⁹⁶² Az ötvenes években visszatérő internáltaknak, hadifoglyoknak, a munkatáborok egykori lakóinak pedig folyamatosan jelentkezniük kellett a rendőrségen. Az elkeseredettség és a sorsszerűség megkeményítette az egykori katonákat, akik olykor dacolni is mertek a hatalommal:

„Amikor 1951-ben hazajött, akkor jelentkeznie kellett. Azt kérdezték, hogy »miért vonult be«, mire ő visszakérdezett, »hát maga hol volt parancsnok? Tudja nagyon jól, hogy mi lett volna, ha nem vonulok be, ha nem megyek el, akkor fejlődést kaptam volna.«»⁹⁶³

A családok tehát nemcsak a háborúban való helyállást adaptálták az apák és rokonok történeteiből.

7.2. Az SS „szolgálat” katonasorsának emlékezete (1942-1953)

Az SS-toborzások vázlatát már az előző fejezetben megrajzoltam. A kényszersorozás előzménye a Werner Lorenz SS-tábornok 1944. február 15-21 közötti látogatásához köthető. A tábornok nemcsak a magyar külügyi vezetőkkel tárgyalt, hanem Franz Baschsal és több *Volksbund*- vezetővel is, majd Baranyában tett látogatást. Magyarország német megszállása és a Sztójay-kormány kinevezése után Edmund Veesenmayer,⁹⁶⁴ Németország teljhatalmú megbízottja felkérte Gerhard

---

⁹⁵⁹ 1944:N:5: Vértes: Mór.

⁹⁶⁰ 1937:F:7: Gerecse: Csolnok: „Hazajött és a házban elszeparált szobában lakott, addig, amíg az oroszok nem jöttek be.”

⁹⁶¹ 1937:F:10: Vértes: Vértestolna: „Elvitték internálótáborba, akkor sokáig ott is dolgozott, Tatabányán, Bánhidán. Szlippereket csináltak, fatalpakat. Egy nap elvitték Pestre, a Terror Házába, azt ő nekem soha nem mondta el, ami ott volt. Ott megalapították, utána a Hunyadi laktanyába került. Egyszer anyám elvitt engem is, és a rácson keresztül beszélgettünk. Utána nagy szerencse volt az, hogy anyám fiatalkorában a Gobbi Hildánál volt szolgáló. Ő nagyon jól feküdt a kormánynál a Major Tamással. Anyám elment a Hildához, elmondta neki a dolgokat apámmal kapcsolatban, az meg mondta neki, hogy »Kati, a férjed haza fog jönni nemsokára«. S tényleg úgy is volt, szabadon engedték.”

⁹⁶² 1935:N:14: Bakony: Hárskút.

⁹⁶³ 1933:N:12: Bakony: Lókút.

⁹⁶⁴ Dr. Veesenmayer, Edmund (Bad Kissingen, 1904. november 12.–Darmstadt, 1977. december 24.) 1944. március 15-től SS-ezredes, német diplomata. 1925-től az NSDAP tagja, 1932-től a német külügyminisztérium munkatársa. 1941 májusában Zágrábban a kollaboráns usztasa kormány megszervezője. 1944. március 19. után Németország teljhatalmú megbízottja Magyarországon. Szorosan együttműködik Adolf Eichmann-nal a magyarországi zsidók deportálásának megszervezésében. 1949. április 2-án Nürnbergben húsz év börtönre ítélik, 1951 decemberében szabadlábra helyezik a John J. McCloy amerikai főbiztos által kihirdetett általános amnesztia keretében.

Feine⁹⁶⁵ követ tanácsost és Georg Keppler⁹⁶⁶ SS-altábornagyot, hogy keressék fel Csatay Lajos⁹⁶⁷ honvédelmi minisztert a toborzásokról. Csatay a minisztertanácsi ülésen úgy számolt be erről, hogy a németek elégedetlenek az eddigi toborzási eredményekkel, hiszen más német népcsoportoknál 25%-ot sikerült besorozni, míg a magyarországi németeknél csak 5% az arány. Ezért a németek kényszersorozást kívánnak lefolytatni mindazokkal szemben, akiket a Volksbund vezetősége német származásúnak minősít. Március 29-re kidolgozott tervezet szerint minden 17 és 35 év közötti német köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni a háború befejezéséig. A hozzátartozók ellátásáról a Birodalomnak köteles volt gondoskodnia. Ennek megállapítására, hogy ki számít „népi németnek”, nem volt egységes álláspont. Berlin és az SS azon az állásponton volt, hogy aki németnek vallja magát vagy három nagyszülője német, az kerül a sorozásba. A magyar kormány az előbbi mellett tette le voksát, s megígérte, hogy 40 ezer embert soroztat be. Veesenmayernek ez megfelelt. Csakhogy ez a szám olyan magas volt, hogy toborzással nem lehetett gyorsan elérni, ezért kényszersorozásra volt szükség. Végül Basch szövege alapján azokat sorozták be, akik „életmódjuk vagy népiségi jellegük alapján ilyennek mutatkoznak vagy önként németiséghez tartozónak vallják magukat.”

Az akcióról szóló megállapodást április 14-én írták alá. A megszállást követően három SS-alakulat volt Magyarországon, amely Wilhelm Keppler⁹⁶⁸ vezetése alá tartozott: „Reichsführer-SS birodalmi vezető 16. SS páncélos-gránátos hadosztálya, a „Horst Wessel 18. SS önkéntes páncélos-gránátos hadosztálya” és a „Reichsmarschall 8. SS lovassági hadosztály és az újonnan felállítandó SS páncélos hadosztály”. Himmler célja négy gránátos és két lovassági hadosztály felállítása volt. A *Volksbund* százezer fős listát adott át a toborozható emberekről. A hivatalos közleményt május

---

⁹⁶⁵ *Gerhard Feine* (Göttingen, 1894. június 17– Kopenhága, 1959. április 9), német diplomata. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Ausztriában és Németországban végezte. Gustav Stresemann titkára volt, majd az 1933-as nemzetiszocialista hatalomátvétel után a külügyi titkárságon maradt. Londonban, Hágában is ellátott külügyi pozíciókat. 1938-tól a jugoszláv külkapcsolatokért is felelős, Belgrádba küldik. Magyarország német megszállása után kerül Budapestre tanácsosként. Tudomása volt a Carl Lutz és Raoul Wallenberg által végrehajtott zsidómentő akcióról. A háború után a neumünsteri internálótáborba kerül. Viszonylag gyorsan visszakerült a közigazgatásba, 1947-ben a brémai városi tanács tagja. 1951-től Németország genfi konzulátusát vezeti. Történelmi szerepe mai napig vitatott.

⁹⁶⁶ *Georg Keppler* (Mainz, 1894. május 7 – Hamburg, 1966. június 16) 1. világháborús veterán, 1920 és 1933 között városi rendőrkapitányként működött. 1935-ben csatlakozik a náci párthoz és az SS-hez. A világháború minden jelentősebb frontján megfordult. Részt vett a francia megszállásban, a keleti fronton és normandiai partraszállásnál is. SS altábornagyként került 1944 októberében a Balkánra és Magyarországra. 1945 februárjától a *XVI. SS-hadtest* vezetője. 1945 és 1948 között internálták, majd szabadon engedték.

⁹⁶⁷ *Csatay Lajos* (Arad, 1886. augusztus 1 -1944. október 10.), honvédelmi miniszter. Eredeti neve Tuczentaller. 1919-ben a Vörös Hadsereg tagja. 1919-től 1921-ig a budapesti Hadiakadémia tanára. 1921-26 között csapatszolgálatot teljesített, 1926-tól a miskolci I. honvéd tüzérsztyály parancsnoka, 1942. május 1-től 1942. december 3-ig harctéri szolgálatot teljesített. 1943. február 1-jén vezérezredesé léptették elő, majd a 3. hadsereg parancsnoki tisztét látta el. 1943. június 12-től 1944. október 16-ig honvédelmi miniszter a Kállay-, a Sztójay- és a Lakatos-kormányban. Horthy híve volt, mindvégig helyeselte a szovjetellenes háborút és e célból támogatta a német hadvezetést. E tekintetben a Lakatos-kormány idején már bizonytalanabb magatartást tanúsított, ezért a Gestapo letartóztatta; feleségével együtt öngyilkos lett.

⁹⁶⁸ *Wilhelm Karl Keppler* (Heidelberg, 1882. december 14. – Friedrichshafen, 1960. június 17.), német üzletember, „Hitler bankára”. Technikusi iskolába járt és az 1. világháború idején vegyész-mérnök-ként tevékenykedett. Már 1927 elején belépett az NSDAP-ba. 1933-tól „birodalmi megbízottként” gazdasági és ipari ügyekért volt felelős. Az ügynevezett Keppler-kör több jelentős döntéserő volt felelős, köztük az 1936-ban indult „négy éves terv” is, amely Németország háborús termelésének megtervezése volt. Az *Anschluss* után Ausztriába került, majd birodalmi megbízott volt Danzigban, Szlovákiában. 1940-ben az SS-ben honorált „tábornok” tisztséget töltött be. A háború után 1951-ig volt börtönben.

1-jén adták ki. Sok atrocitás és visszaélés is történt. Július 27-re 75 ezer férfi jelent meg a sorozásokon, de többségük (majdnem a fele) negyven év feletti volt. Szeptemberig 55 ezer fő vonult be. Több helyen elszökdöstek az emberek. Őket a csendőrök állították elő. Egyes adatok szerint augusztusig 42 ezer német vonult be, szeptember végéig az éjjeli razziákon lefogott, úgynevezett „feketék”, *Volksbund*-ellenesek növelték a számot 50 ezer fölé. A pusztavámi evangélikus lelkész, Weinberger Gusztáv aláírás-gyűjtésbe kezdett, amelynek íveit eljuttatta a Honvédelmi Minisztériumba. Dorogon is tiltakoztak.⁹⁶⁹ A veszprémi Nagyesztergáron azzal fenyegették meg a falubelieket, hogy a zsidók mintájára vörös csillagot fog kapni az, aki ellenáll a sorozásnak.⁹⁷⁰ Több helyen a jegyző magyarnak nyilvánította barátait, máshol a gazdag parasztok gyermekei, hivatalnokok és üzlemberek mentesültek a sorozástól, ezért gyorsan elterjedt, hogy csak a szegényeket sorozzák be. A *Volksbund* funkcionáriusai közül is 1300 tapasztalt, iskolázott tagot soroztak be és országosan 200-at hagytak meg. Az Észak-Dunántúlon élő németek nagy részét a 22. számú Mária Terézia SS önkéntes lovashadosztályhoz hívták be.⁹⁷¹

7.2.1. Kényszerrel az SS-be besorozottak emlékezete

Az SS alakulatokban részvevő személyek között különbséget teszek azért, hogy önként vagy kényszer útján lépett-e be a kötelékbe. E két narratívát külön is kezelem, bár több helyen – főleg a megtorlásoknál – „összeérnek”. Három kényszer sorozott és egy önkéntes SS-katona történetét rögzítettem. Előbbiek közül az egyik azonban eredetileg nem SS-sorozással került a kötelékbe, hanem leventék mozgósításával hurcolták el, és Németországban kapott kiképzést. Történetével amellet érvelek, hogy többféle módon lehetett *SS-sé válni* és valójában ez is csak egy bélyeg volt, amelyet a későbbi hatalmi erők előnyükre tudtak fordítani a kollektív megbélyegzésnél. Az ő története kezdődik legkésőbb, 1944 végén. Ám ez év nyarán zajlott le a sorozás is.

Csolnoki elbeszélőm ifjú *Volksbund*-vezető volt, de a sorozás előtti hónapokban – saját elmondása szerint – megszűntették tagságát. Nem tudni, hogy ezt az elemet igazolásként csempészte történetébe, de narratívájában sok „hiányt” lehet felfedezni. Bár alanyom már a televízióban is nyilatkozott sorsáról, mégis több tabusítás fedezhető fel történetében. Közlésében megtalálható a sorozás utáni növekvő szorongás, amely a behívó megérkezéséig, majd az elhurcolásig, 1944 szeptemberéig tartott. Az elbeszélésben bizonytalan mentegetési fázisokat lehet olvasni. A *Volksbund*ot hibáztatja sorsáért, de a németek bevonulása nem jelenik meg traumaként. Sőt, az még barátkozásról is beszél. Ennek több oka lehet, vagy az akkori „Én”-jével szembeül a felidézésekor, vagy pedig a későbbi helytállásának alapfeltételeként látja a besorozást.⁹⁷² A személyesség sok helyen hiányzik elbeszéléséből.

„1944 június elején történt. Az általános iskolába kellett menni sorozásra. Utána elmentünk [haza], bizonyos idő [eltelt]. Mindenki hazament és várt. Másfél hónap és akkor kaptuk meg a

⁹⁶⁹ MÁSODIK 372–373.o.

⁹⁷⁰ IRÁNYI 36.o.

⁹⁷¹ VERESS D. 2000b, 285.o.

⁹⁷² Metaforikusan *Júdás-szituáció*: Júdás árulása nélkül nincs ugyanis Krisztus megváltása is elmaradt volna. Itt is az elhurcolás az, amelynek segítségével hőssé emelheti magát az elbeszélő.

hivatalos behívót, augusztus 1-jén. Gondolom azért vártak, hogy a termést be lehessen takarítani. Hogy [a Volksbundnak] volt-e köze hozzá, azt nem tudom, soha nem mondta senki. De talán még indítványozta is. [...] A barátaimmal jártam a Volksbundba, de nem olyan sűrűn, már nem is voltam ifjúsági vezető ekkor. Az itteni emberek próbáltak rábeszélni, hogy csináljam tovább, de nem csináltam... Leváltottak és nekem semmi gusztusom már nem volt hozzá. '44 tavaszán jöttek a német katonák. Tizenkét, hosszúcsövű, orosz ágyukat hoztak és a sporttelepen tárolták. Amikor húsvét előtt elmentek, akkor búcsúztatás volt. Nálunk is volt beszállásolva egy, Arthur Jungnak hívták és Poroszországból jött, a königsbergi részből. Én az anyjával is leveleztem. Őket elvitték a Balatonra."⁹⁷³

Sokkal sorsszerűbb a gyermekként elhurcoltak sorsa, akik 1945 elején kaptak kiképzést Németországban (a leventesorsokról későbbi fejezetemben írok). A Veszprém megyei Herendről elszállított fiatalok története szinte rablásként jelenik meg. A csendőrök, a „labancok” és a csukódó ajtó képe csak erősíti a krízishelyzetet, és az elbeszélés súlyosságát növeli. Az árulás motívuma is megjelenik, de jelentősen puhított módon. Történelmi szempontból pedig tanúsítja, hogy a Dunántúlon a használható emberanyag minden mozdítható részét (a lakosságot és vagyontárgyaikat) igyekeztek a németek északi irányba tolni.

„'44 karácsonyán még idehaza voltam, visszamentem az iskolába [Pápára] és január utolsó napjáig még a háziaknál laktam [Pápan]. Január utolsó napjaiban szétozlatták az iskolát, hogy mindenki menjen haza. A háziak összezsomagoltak. Akkor csak vonatjárat volt, busz nem. Gyalog mentem, Pápa–Bakonyjácán keresztül jöttem haza. Itthon voltam egy hónapig. Édesapámnak segítettem, keresztvágófűrészszel vágtunk. Egyszer csak apámnak elkezdettek potyogni a könnyei. A szüleim tudták, hogy minket elvisznek leventének. Reggeli órákban jöttek a csendőrök, meg egy-két labanc, elvittek Veszprémbe, leszálltunk a lovas kocsirol a polgári iskola előtt. Egy heti ételment vihattunk és azt, ami rajtunk volt, egy pléhdoboz, kenyér és sütemény volt nálam. Gépkocsival mentünk tovább Zircre, itt is a polgári iskolába szállásoltak el, szalmán aludtunk, itt már tetvesek lettünk. Másnap Győrbe vittek, szerelvényhez, nem akartunk beszélni, sok szülő is volt ott. Két legény jött, megfogtak hátulról, beraktak és ránk húzták a vagonajtót és ez a szerelvény két hétig mendegélt."⁹⁷⁴

Az „árulás” és elrablás miatt kíváncsi voltam, hogy kik voltak a társaik az elhurcoltaknak, milyen társadalmi közegekből érkeztek, mi történt velük. A közlők tapasztalataikból építkeztek, és erősítették az „árulást”, de mégis eltérő elbeszéléseket adtak. Az előbbi szintiszta politikai árulásról és annak kényszeréről tanúskodik, utóbbi kijátszható kötelezettségről. A két közlés különbsége az események megélése volt; míg a városi az akkori nemzetiségi politikából bontotta ki a bűnbakot, addig a csolnoki inkább a fronton szerzett, későbbi csataélményeiből, amelyben – saját maga szerint – hőstetteket hajtott végre.

---

⁹⁷³ 1925:F:19: Gerecse: Csolnok.

⁹⁷⁴ 1930:F:15: Bakony: Herend.

„A Horthy megegyezett a Hitlerrel és eladta a hazai németiséget. A német származásúakat el lehetett vinni. A német hadügynek lehetett sorozni és elvinni. Ez '44. júniusában volt. A »német származásúak...« alapján vittek el.”⁹⁷⁵

„Az előírás az volt, hogy akinek az egyik családi ága sváb származású, tehát az apja vagy az anyja sváb, azt sorozásra kell kötelezni. De volt olyan is, akinek az apja Klimó, az anyja máriahalmi sváb volt, őt is elvitték, kint találkoztam is vele Németországban. Hogy aztán hányan maradtak el, azt nem tudom. Mert a bánya is igyekezett az embereket visszatartani, aki nem akart bevonulni a németekhez, annak elintézték.”⁹⁷⁶

A katonasors részletei a frontharcoktól a fogságba esésig nagy ívű eposzi elbeszélések. Két főbb jellemzőjük van: az egyik, hogy az elbeszélők életük legértékesebb időszakaként emlékeznek vissza rá, a helytállás, az ügyesség miatt, az egészet erkölcsi keretbe foglalva. Az ilyen hőstörténet nem csorbítja elbeszélésük hitelességét, csupán csak jellegét. Másrészről a háború legalsó nézőpontjuk az övék, a kiskorúaké, akik a civil gyermeki létből válnak felnőtté. E felnőtté válás története foglalja keretbe azt a forrásértéket, hogy a *Harmadik Birodalom* utolsó tartalékát, a besorozott gyermekeket akár rablással is sorozhatták és akár ezer kilométerre Berlintől, például a veszprémi Herenden. Ennek a tervnek a része volt elbeszélőm is, akinek története az értelmetlenségről szól, egyfajta elfelejtettségről.

„Két hét alatt Dániáig ért fel a vonat, a csúcsig, mindenhol három kilométerre a tenger. A hadseregnek volt ennivalója. A német felnőtt, idős katonák rendesek voltak, jól bántak velünk és rendes katonai kiképzést kaptunk. Három csövű ágyúval gyakoroltunk. Ők már tudták, hogy vége a háborúnak. Német ruhát kaptunk, de nem tudom miért. A szerelvény fele az csizmás lett, ők voltak a nagyvázsonyiak, meg máshonnan is jöttek. Mi bakancsot kaptunk. Én nagyon gyenge fizikumú gyerek voltam, túl nagy volt nekem a férfi alsónemű. [...] Megérkeztünk egy nagy helyiségbe, mondták, hogy vetközzünk le és bevitték a fürdőbe. Kellemes langyos vízzel fürödtünk. Két hét után átkapcsolták, csak hideg víz jött. Lemostunk, aztán mérlegre állítottak, én 39 kiló voltam, barátaim közül tizenkettőt vittek el. Ők erősebbek voltak, 40-45 kilósak. Én akkor már jól beszéltem németül, mint most magyarul, de azért még sokszor tarkón csapott a sváb dialektus. Ezért jóban lettem a századparancsnokkal, Leiden von Kulkampf-val, aki civilben tanító volt. Egyik éjjel riadó volt, mindenki kapott konzervet és egy óráig meneteltünk. [...] SS Zöglinge⁹⁷⁷ lettünk, de nem lettem betetoválni, német kiképzést kaptam, német katonai ruhám volt. A herendieket nem tetoválták be. [...] Jött a jelszó és be kellett ásnunk magunkat, ágyúkkal együtt. Ezen a réten maradtunk, jó idő volt, el lehetett feküdni és május 8-án vége lett a háborúnak. Ilyen szépet még nem láttam, szép tiszta időt. Még lőszer is volt nálunk. Bementünk egy városba, nyílegyenes utcák voltak, nem volt olyan ház, ahol a dán lobogó nem volt kitéve. Nagyon szép látvány volt. Két hét után elindultunk és végiggyalogoltuk Dániát, Husumban⁹⁷⁸ raktuk le a fegyvert. Ott le is adtuk a puskát. Nagyon nagy sík terület volt ez. Ott volt velünk az összes ágyú, a gépkocsik, pisztolyból annyi volt összedobálva,

⁹⁷⁵ 1925:F:19: Bakony: Városlőd.

⁹⁷⁶ 1925:F:19: Gerecse: Csolnok.

⁹⁷⁷ Általában rendfokozat nélküli növendék.

⁹⁷⁸ Husum, település Németországban, a Schleswig-Holstein tartományban, az Észak-Frizföldi (Nordfrisland) járásban.

*mint krumpli a határba. Én a sor végén kullogtam. A járdán álltak a nénik és bácsik és egy gyerek odarohant hozzám és adott egy cigarettát, én nem dohányoztam, apám ugyan pipázott, de én nem. Egy német katona nem merté elszívni, mert annyira féltek a dánoktól.*⁹⁷⁹

Városlódi emlékezőm már más tapasztalatokról számolt be. Számára is megszakadt a fronttörténet azzal, hogy kiképzése alatt beteg lett. Ezt szerencseként, isteni beavatkozásként értelmezi, hiszen csapata nagy része nem élte túl a kilátástalan frontharcot. Elbeszélésének nyitánya egy (nem kérdésre felelt) indoklás, ami alapján arra következtettem, hogy az SS-katonák egy része indokoltan vélte sorozásukat, és azonosulni tudtak azzal a módszerrel, amellyel a frontra kerültek. Elbeszélőmön érezni, hogy harcolni akart volna, bár a mártírhalál bizonyosan távol állt tőle. Szembesülése, hogy a harc kilátástalan és a döntéshozók tehetetlenek, viszont hamar átírta ezt az azonosulást emlékezetében.

*„Azt mondták, hogy azért kell menni, mert a kommunizmust kell legyőzni. [...] Én csak két hónapig voltam el, mert vakbélgyulladás kaptam Budakalászon. Harmincnégyen voltunk városlódiak. Budapest védelmére vittek minket '44 őszén. A budakalászi iskolában voltunk elszállásolva. A harmincnégyből még ketten kerültek ki; a Kramlerék, két testvér – ők most Würzburgban laknak – és én. Azt mondták, hogy mivel hat hete voltunk már ott, értjük a fegyverfogást, ezért bennünket is elvisznek. Másnap Szálasi átvette a hatalmat. Október 26-án reggel nagyon fáj a hasam, ez a kiugrás előtt volt. [...] A magyarok is a kommunizmus ellen voltak, a Horthy kiugrása is olyan smafu volt. [...] A kiképzők ugyanolyanok voltak, mint mi, még pertuban is voltunk, régi harcos katonák. De ezek mind itt maradtak Pest és Vecsés környékén.[...] Szóval nagyon fáj a hasam, reggel jelentkeztem a hadosztályparancsnokságon. Megvizsgáltak és akkor azt mondták, hogy vakbélgyulladásom van. Elkerültem a kórházba. Az összes haveromat már november 1-jén kivitték a frontra, Vecsésre. A városlódiak Pomázon, Békásmegyeren voltak. Este elvittek hordágyon a Krisztina téri iskolába, az volt a hadikórház, este 10-kor megoperáltak, most is emlékszem, megkaptam az altatót és tizenhatig tudtam elszámolni, aztán elaludtam. Másnap hajnalban felbredtem és ordítottam, mert tiszta szeszt öntöttek rám, nagyon égetett, felmart. Három-négy napig voltam ott, 1-jén jött az apám látogatni.*⁹⁸⁰

Csolnoki koronatanúm nagyívű, eposzi elbeszélést kanyarít, belefoglalva katonasorsa egészét a bevonulástól a fogság előtti pillanatig. Az előző elbeszélésekben is, de itt is látni, hogy az *életbiztonság* veszélyének narratív megjelenése csak a közvetlen csataleírásokban jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy inkább heroikus Odüsszeiát, kiállást, önigazoló történetet tapasztaltam a katonasorsokban, amely a harcok leírásánál (némiképpen) megkérdőjeleződött. A tabusítás itt is megfigyelhető, gyilkosságmentes, kozmetikázott elbeszéléseket kaptam, amelyből inkább a vonulások ismételtetése szűrődött le, monotonitássá emelve a történetet. Az ismétlés az első „harc” élményében fejeződik ki: „dimbes-dombos táj”, „keresztműzben való rohanás”, s a folyó képei olyan elemek, amely az első összecsapás alapélményéből aktivizáló emlékképként épülnek be a későbbi eseményekbe. Ez az egyhangúság jelzi az alávetettséget és kiszolgáltatottságot, a törölt emlékeket és ezek behelyettesítését az emlékezetben, hogy az egy történetté álljon össze. Ez egyrészt

---

⁹⁷⁹ 1930:F:15: Bakony: Herend.

⁹⁸⁰ 1925:F:19: Bakony: Városlód.

represszív jellegű, másrészt aktivizáló emlékezet. Mégis a cselekmények fordulatai hitelesnek értékelhetőek, főleg a logikus felépítés és valós frontmozgások miatt. Ugyan értékítélet kevés van a közlésben, de a hadseregből való folyamatos szökések és ennek következményei, neuralgikus pontjai a beszédnek. A „készenlét-állapotának” visszatérő jellemzéseiből és a kronologikus fordulatokból kapható kép e személyes sorsszerűségéből. Sem a történet, sem az események nem hiábavaló életszakaszként jelennek meg. A szerencse viszont (a monoton fordulatok hatásmechanizmusaként), egyfajta valláspótlékként jelenik meg. A „*Hála a Istennek*” helyett „*Hála a Szerencsémnek*.” hangzik el. Ez a kiválasztottság, a saját történet megemelésének muzealizációs emlékműkáját jelenti. A történet mégis adaléka az SS-sorsnak, a szlovák felkelés történetének és a kelet-lengyelországi front utolsó időszakának.

„*Vonattal mentünk Pestre, a Nyugatinál kiszálltunk. Ott egy illető, azt mondta: »Jozef, szökjünk meg.« Miközben átmentünk a Keletibe,⁹⁸¹ ez az ember felszállt a következő vonatra és hazajött. A kutya sem kereste. Csolnokról százan voltunk. Nagylétára⁹⁸² vonultunk be, ott voltunk katonák, de nem mindenki. Tetoválást nem kaptam. Kiképzésre hoztak ide. Kiszálltam Berettyóújfalun, ott volt a találkozó; Baranyából, Tolnából is sokan jöttek. Kiszálláskor azt mondták, hogy az iparosok lépjenek ki. Négyen voltunk iparosok és mi a körszázadhoz kerültünk, ez volt a nagylétai század. Ugyanolyan kiképzést kaptunk, mint a többiek és arról volt szó, hogy telefon- és rádiófelszerelések kapcsolásait kellett tanulni. Tanultunk tisztelgést, futást, hasalást, jobbra, balra át. Volt egy puskánk, a harmadik napon már őrségbe kellett menni. Azt se tudtam, mi a puskának az eleje és vége és azt se, hogy mit kell őrizni. Ellenőrzés nálam nem volt. Aztán négyünket elküldtek fegyvermesteri tanfolyamra. Amikor ez megvolt, augusztus lett és a románok is kiléptek a háborúból. Talán még nem is voltunk beöltözve, de éreztük, hogy valami lesz. Egyik nap azt mondták, holnap csomagolás. Egy lovaskocsink, egy nagy és egy kis hátizsákunk, kenyérszánkunk és lőszertartóink voltak. Nagyon szépen kistafiroztak bennünket. Homokszínű gyakorló ruhánk volt, amit a németek Afrikában viseltek. Mielőtt elmentünk, azt le kellett adni. Nem messze volt Földes,⁹⁸³ onnét indultunk gyalogosan, öt pihenővel Budakeszire. Egy hét ráment. A menetelés nem volt jó, a lábam tele volt vízhólyaggal, a végén már kocsin ültem. Hiába voltam gépágyús, csak Budapest fele Szolnok mellett láttam az első német halottat. Ceglédbercelen négy-öt emeletes magtárfélében, aztán Újpesten egy iskolába aludtunk és innen értünk Budakeszire. Ott sátrat vertünk, ketten aludtunk együtt. Csak vártunk. Volt egy őrmesterünk, pécsi volt, nagyon jó ember volt, nem volt már túl fiatal, de nem is öreg. A barátom azt mondta, hogy kérdezzem meg az őrmestert, nem mehetünk-e haza látogatóba. Azt mondta, hogy »nem lehet, mert nem tudjuk, mikor indulunk tovább«. A barátom, a Mihály eljött haza. Éjjel riadó lett, összecsomagoltunk, indultunk. Gyalog vonultunk Budaörsre, persze a [Mihály] cucca ott maradt. Kérdezte is az őrmester, hogy »hol van?« Budaörsön be lettünk vagonírozva. Ott is kérdezte, és azt mondtam, hogy »nem tudom.« Azt mondja, »én már tudom, a bátyja biciklijével visszajött« Budakeszire és találkoztunk az úton. Mivel nem volt még eskütétel, ezért ennek túl komoly következménye nem lett. Elkerültünk Losoncra, pár napja*

⁹⁸¹ Nyugati=Nyugati pályaudvar; Keleti= Keleti pályaudvar.

⁹⁸² Nagyléta, község Bihar megyében, ma Létavértes része.

⁹⁸³ Földes, település Hajdú-Bihar megyében, a Püspökladányi járásban.

voltunk a városban, amikor ez az október 15-i kiugrás volt. Egy tanyára kerültünk, a balassagyarmati úton. Éleslövészetet gyakoroltunk. Ez egy hegyes-völgyes vidék volt. Kérdezi a parancsnok, hogy »őrségbe ki megy?« »Én«, mondtam. A többiek lent lövöldöztek, én meg fent voltam a dombon. Egyszer csak azt látom, hogy a magyar katonák jönnek felfelé. Ezek a szomszéd faluban voltak beszállásolva és hallották a lövöldözést. Azt hitték, hogy partizánok vannak itt. A parancsnokuk mondta, hogy láttak engem és azt mondták, ez »egy partizán, lőjük le!« és azt mondta a parancsnok, hogy »nem«. Ez volt a szerencsém. Később Gácsra⁹⁸⁴ kellett menni, ez egy határfalu volt, az Almássy grófnak a várkastélyában laktunk. Onnan lestük a felkelőket. Szlovákiában a partizánok átvették a hatalmat. Jött a parancs, hogy vissza kell vonulni. Semmit nem láttunk, csak hogy a templomnál vörös zászló lengett. Visszajöttünk a losonci tanyára. Aztán mondták nekem, hogy pakoljak össze, mert át leszek helyezve a városba, ott volt egy magyar laktanya, amiben németek voltak ott. Ott kellett az eszközt letenni. Ha ez hamarabb történt volna, akkor harmadik nap már kint lettem volna az orosz fronton. »Vércsoport megvan?« –kérdezték, mondtam »nincs meg!«, »Nem baj, majd meglesz«, mondták. De hála a szerencsének, hogy nem lett meg, akkor azt mondták az egyik nap, hogy »gépkocsivezető tanfolyamot indítunk, ki akar részt venni?« Mondtam, hogy »én«... és egy jó barátom jelentkezett. Közben a hadosztályunkat előkészítették, hogy átmennénk Szlovákiába a partizánokat leverni. Mivel mi tanfolyamon voltunk, nekünk nem kellett elmenni, egy csolnoki srác ott halt meg, amikor előrenyomultak. Mi voltunk a »18.-ik Horst Wessel Hadosztály«, még három-négy hadosztályt szerveztek meg a sváb legényekből. Utána pakolás és átmentünk mi is Szlovákiába, emlékszem az első faluban volt egy kis tó és az iskolában szálltunk meg, új iskola volt, ott voltunk egy éjszakát. Aztán megint kocsira pattantunk és elmentünk a front felé. Ez már október végén volt. Egyik nap azt kérdezte a szolgálatvezető, Helmuth Wärke, hogy »ki tud magyarul?« Ez volt az én jótevőm, mert magával cipelt, mint tolmácsot. Így nem kellett kimennem a frontra. Ahogy jött a front, úgy mentünk mindig fölfelé, a román és ruszinszko határ felé. Volt, hogy egy ONCSA-telepen voltunk beszállásolva, 20-30 házban, villany nem volt. Este jött szólni a főnök, »puskát, lőszert vételezni és sorakozni, egy szakács maradhat, a többieknek jönnie kell«. Mert az oroszok Szécsény felé át fognak törni. Éjjel mentünk és a város szélén vártuk meg a világosságot. Ott vártak bennünket azok, akiket több helyről összeverbuváltak az oroszok ellen. Tiszt nem volt, jött egy őrmester, itt fogunk beásni, ez lesz a főhadiszállásunk. Jön a késő délután – ez már december elején volt – megint csak én voltam, aki őrségbe ment. Egy ruszinszkói sváb fiú mondta, hogy »majd le leszünk váltva«. Hajnaltájban, 6 óra fele, már világos volt, lehetett hallani a zúgást, jönnek a ruszók, mi meg késlekedtünk és nem jöttünk ki. Láttuk az orosz páncélost, mögötte egy teherautó, aztán kiugrottunk. Ébresztettük a jó népet. Egy gépfegyver fel volt állítva, az elkezdett tüzelni és mi egy gödörbe ugrottunk, de kihátráltunk, hogy aztán azok ott mit csináltak, nem tudom, de mi elmentünk, nem találkoztunk velük. Jött egy német gumikerekes páncélautó, gyalogságnál használták ezt, arra rákapaszkodtunk és visszamentünk Losoncig. Egyikünk kórházba került, őt ellátták. Négyen maradtunk. Gyalog mentünk vissza Gácsra, egy háznál kértem szállást, reggel a katonáknál kaptam reggelit, majd gyalog átmentem a határon: ki volt írva »Achtung Partizan.«

---

⁹⁸⁴ Gács, szlovákul *Stará Halič*, község Szlovákiában, a Besztercebányai kerület Losonci járásában. Egykori járási székhely.

Három órát mentem, egy erdészházhoz értem, ahol egy öreg házaspár lakott. A néni barátfület főzött, nem tudott magyarul, csak a bácsi egy picit és mondta, »ha akarom, ő eldug engem«. Mondtam neki, hogy ha »jönnek a partizánok, akkor nekem végem van.« Nem volt erőszakos. Alig mentem tőlük száz métert, jött egy német kételtű csónakautó. Megállítottam. Mondtam az egységemet, kérdeztem, hogy tudják-e, hogy hol van? Mondták, hogy a harmadik faluban, kértem, hogy vigyetek el. Megtaláltam a főnökömet és megint meg voltam mentve.[...] Mentünk tovább, Szlovákiába, Handlovába,⁹⁸⁵ ez hosszú város, egy 12 kilométeres völgyben fekszik. A mieink vonalban voltak, de én még nem harcoltam. Rólunk megint magasabb tervek születtek. A hadosztályt újból összeverbuválták. Karácsony előtt egy héttel érkeztünk és februárig ott maradtunk, akkor készült el minden. Csak sejtettük, hogy otthon mi van. Én százirodán voltam gépkocsivezető, a főhadnagy azt akarta, hogy vegyek én is részt a fronton, vezetni ugyan tudtam, de más dolgokhoz nem értettem. Akkor azt mondta, hogy »jól van, éjszakánként, az utcán fogsz sétálni fegyveresen.« Amúgy, amikor a háború végett ért ez főtörzsörmester volt az első, aki a fegyverét eldobta. Kivittek bennünket is Klein Nimsdorfba,⁹⁸⁶ ez egy szudétavidéken lévő falu, akkor már sejtettük, hogy harcolni fogunk, mert volt 12 ágyúnk, 28 mm-es lövedékekkel. Ezzel kellett páncélosra löni. Gyakorlatoztunk és sejtettük, hogy itt valami bűzlik. Egyik nap jött egy SS-tiszt. Fel kellett sorakozni és el is vittek, egy kis falucskába, Oberglockauba⁹⁸⁷ és onnan a frontra. Ott bekerítve voltak az oroszok. A folyó⁹⁸⁸ mellett a ruszkik hidat építettek. Még hó volt. Egy domb tetején volt az állásunk és a front a folyónál. Összeverbuváltak egy támadásra való embert, az oroszokat vissza kellett szorítani. Egy vasútvonat ment, egy elég magas töltéssel. Megindult a támadás, roham, hatalmas pergőtűzzel, imitt-amott ágyúdörrenés is. Ez volt az előkészítés, egy repülő körözött is. A mieink elmentek a folyó töltésig és megálltak. Ha felmennek a töltésre, akkor halál fiaik lettek volna. Aztán közelebb kerültünk a vonalához [északra vonultunk] és ott már löni kellett. A házat, ahová elszállásoltak minket, egy ruszki ágyúlövedék eltalálta: átszakította a pincelejáratot. Itt arra emlékszem, hogy a parancsnok azt mondta – a tartalékládánk, az lent maradt a faluban, az autóban, pedig erre szükség volt – száraz dugattyú, ilyesmi volt benne. Hárman mentünk le érte. Először azt mondtam, hogy »nem megyek«, de aztán átgondoltam, hogy ez parancsmegtagadás. Elkézdtem szaladni az országúton, egy szép aszfaltos úton, elszaladtam a falutábla mellett, emlékszem Langlieben,⁹⁸⁹ az volt a neve a falunak. Körülöttem csapkodtak a lövedékek, hogy aztán rám lőttek-e, azt nem tudom. Olyan másfél kilométert kellett futni tüzkeresztben, megtaláltam az autót, fogtam a ládikót és visszasétáltam, ekkor már semmi robaj nem volt, el volt intézve. Megint kaptunk parancsot, visszafelé mentünk, egy másik helyre és megint lőállásba kerültünk. Ott megint egy dombon, egy házban, a padláson alakítottuk ki a tüzérségi megfigyelőt, a pajtában pedig a bunker volt megcsinálva. Gondolom a házigazdák csinálták, priccsekkkel. Napközben itt nem kellett

⁹⁸⁵ Magyar neve: Nyitrabánya. Város Szlovákiában, a Trenčsényi kerületben, a Privigyei járásban.

⁹⁸⁶ Lengyelül: Naczystawki. Felső-Sziléziai falu a mai Lengyelország dél-nyugati részén.

⁹⁸⁷ Helyesen Oberglogau, lengyelül Głogówek, korábban Klein Glogaunak és Kraut Glogaunak is nevezték. Sziléziai kisváros a mai Lengyelország dél-nyugati részén.

⁹⁸⁸ Valószínűleg lengyelül az Osobłoga kisfolyóról van szó. Németül Hotzenplotz-nak is nevezik, de az osztrák németben Ossa a neve.

⁹⁸⁹ Lengyelül Długomilowice. Kisváros Felső-Sziléziába Kędzierzyn-Koźle Kandrzin-Cosel járásban, az egykori Oppeln vajdaságban.

szolgálni, csak este. Föl kell készülni mindenre, »mert állítólag holnap reggel 5 órakor kezdődik a nagy orosz támadás.« Kinek kellett utoljára őrséget állni háromtól ötig? Nekem. 5 óra 5 perckor elkezdődött a tűz. Később olvastam a Katonaiújságban – persze nem azon a rövid szakaszon –, hogy kilencvenezer lövedékből, ágyúból, aknavetőből, repülőbombából lőtték az állásunkat. Ott aztán mi is lőttünk, mint az örültek, egyszer csak szólt valaki, hogy gyertek, gyorsan, az oroszok már a bunkerben vannak. A parancs az volt, ha a fegyvert ott kell hagyni, a dugattyút mindenképpen el kell hozni. Ezt kiszedtük és elfutottunk, ki a faluból, jött egy hernyótalpas kiságyú, azonnal megállítottuk, felszálltunk, nem mentünk 50 métert, már a tábori csendőrség ott volt. Azt mondja, »kik tartoznak a fegyverhez?« Persze a többiek nem mondták, hogy »mi tartozunk«, de mindenkit leszállítottak. És akkor kezdődött nekünk a kálváriánk. Ide raktak, oda raktak minket. Mindig csak éjjel kaptunk parancsot, ahol ki lett ásva a lövészárók, oda vittek minket. Jöttek a ruszók, hajnalban »huri-huri-huri!«, elkezdek lödözni, mi is. Az egyikünk jó magas volt, nem tudom, hogy birodalmi vagy magyarországi német volt, de kiállt a hányás tetejére és pisztollyal lőtt; két perc és már halott is volt, a másikunknak tüdőlövése lett. [...] Mindig csak ki a frontra. Ez már március 19-én volt. Kóboroltunk, egy faluba tértünk be. Elég sok német katona volt ott. Mondták, hogy »ohh, jön az SS, jön az SS!« A ruszók már bent voltak, csak kiszorították őket, azt hitték, felmentő sereg vagyunk. Tanácskoztunk, hogy mit kellene csinálni. Volt ott is egy folyócska, rajta egy fahíd. Összegyülekeztünk és vezényszóra a híd felé futottunk. Egyszer-kétszer hátra néztem, volt olyan ember, aki darabokra szakadt a gránátoktól. És kikerültünk! Elfutottunk. Gondoltam, elég volt ebből, megszököm. Mellettünk volt egy nagy folyó, lehet, hogy az volt az Odera. Alig, hogy átértünk a hídon, már megint elkaptak bennünket. Visszakerültem a hadseregbe, észre sem vették, hogy megszöktem volna. Már nem volt kaja se. Újra összeverbuváltak, de már nem vittek minket a frontra, hanem visszavittek Klein Nimsdorfba. Ekkor ez már üres volt, mert közel volt a front. A lakosság már elmenekült. Csak egy öreg néni volt ott, akinek kenyere nem volt, de süített tojásrántottát. A falu határában volt egy vízimalom és a lányok ott bújtak el, akiket aztán mind elkaptak. A legutolsó állomás egy német városka volt, már nem tudom a nevét, csak azt tudom, hogy több napig voltunk ott, amíg jött egy parancsnok és kitették Hitler képét, hogy most gyászoljunk. Ez már május eleje volt. Azt mondták, hogy a »Führer hősi halált halt«, aztán később tudtam meg, hogy ez nem hősi halál volt, hanem gyáva halál, mert jól elintézte magát. Jött a parancs, hogy másnap indulunk, puska, sisak, kenyérszák és elmentünk Neustadtba, ami a Szudéta-vidéken van.⁹⁹⁰ Azt mondták, ott találkozunk és eszünk. Akkor kezdődött a kóborlásunk.”⁹⁹¹

---

⁹⁹⁰ Valószínűleg Neustadt an der Tafelfichte városa, amely Észak-Csehországban fekszik. Cseh nyelven Nové Město pod Smrkem a neve.

⁹⁹¹ 1925:F:19: Gerecse: Csolnok.

A kiképzési és vonulási útvonal magyarországi szakasza a csolnoki közlés alapján (1925:F:19: Gerecse: Csolnok.)

Az SS katona vonulása és harcai Kelet-Európában (1925:F:19: Gerecse: Csolnok.)

A fogságba esés a legyőzöttséget és a megszabadulást is jelentette. Herendi közlőmet saját bajtársai „ugráltatták”, kihasználták gyenge jellemét. Városlódi közlőmet pedig betegként szállították ki Bécsig, ahol majdnem megkapta a „pecsétet” jelentő SS-tetoválást. Ez a megbélyegzés későbbi sorsát is meghatározza. Mindkét elbeszélő saját testi „hiányosságukból” közlik a fogságba esést, megemelve ezzel a kiszolgáltatottság motívumát. Az elbeszélők eddig is sorsszerűnek és ártatlannak vélték történetüket. A leventeként elhurcolt és betegként elszállított mondataik arról árulkodnak, hogy egyfajta rablás áldozatai lettek. A külvilágból keveset fogtak fel, a háború befejeződését sem tudták időponthoz kötni, csak ahhoz a ponthoz, amikor már „nem érdeklődtek utánuk”. A két idézet legfőképpen annak bizonyítéka, hogy mi lett a sorsa azoknak az elhurcolt és besorozott civileknek, akiket a hadseregek már nem tudtak bevetni.

„Napi 30-35 kilométert gyalogoltunk, Schleswing – Holsteing. Többször feldobtak a kocsira, hogy ne menjek gyalog. A többiek még cikiztek, hogy csicskás vagyok. A vonuláson kint

éjszakáztunk, még a konyha is a szabadban volt. Ez már júniusban volt, akkor már a háborúnak vége volt.”⁹⁹²

„Mindenszentek vasárnap volt és kedd. Ekkor ment az utolsó vöröskeresztes vonat Bécsbe. Egy hétig mentünk tehervonattal utána, hat hétig voltam Bécsben kórházban és meleg vizes vánkoson feküdtem. Ezután betegszabadságra küldtek haza. Karácsony előtt még haza tudtam érni és így itthon maradtam. Pecsétet Pest környékén nem kaptam, de a kórházban azt is betetoválták, még megvan. A műtét előtti napon kaptam meg a tetoválást. Ez 1945 januárjában volt, akkor már nem érdeklődött utánunk senki.”⁹⁹³

A csolnoki emlékező története itt is más minőségű. A „monotonitásból” kiszakad az átöltözés fordulata, de a háborús jellegzetességek tagadás alá kerülnek (közelharcból fakadó gyilkolás, rekvirálás). Történetét sokszor megemeli: szabad ég alatt fekszenek bajtársaival, de csak „neki” van szerencséje, hogy nem esik az eső. Vélhetően a fogságban tapasztalt erőszakoskodás látványának tabusítása rejlik itt. Ez bújik meg abban a részben is, amely tetoválástól mint „billogtól” való megszabadulást meséli el. Elbeszélő ezt megúsza, de a katonák legfőbb célja volt, hogy ettől megszabaduljanak. Ennek érdekében az öncsonkítás is használandó eszköz volt.

„Mentünk, mentük ide-oda, lefele-fölfelé. Nem rekviráltunk semmit. Lopni nem akartunk, fegyverrel lehetett volna, de nem. Elvittek árkot ásni, a volt cseh-német határra és onnan vonultunk vissza. Az SS-jelvényt le kellett szedni és kaptunk az SA-jelvényt, nem tudjuk, hogy miért, ezt kellett tenni. Ez ugye nem volt katonai alakulat. Ez a Hitlernek »Schutzabteilung«-ja⁹⁹⁴ volt, amikor hatalomra került. Megcsináltuk és mentünk ide és oda. Elértünk Melnickbe,⁹⁹⁵ Csehországban, bementünk az egyik házba és leszedtük a parolint a sapkáról is. Akinek egy kis esze volt, az leszede ezt a SA-t. Nekünk a mellünkön, a Wehrmachtnak az »oldalán« volt. Ezt elintéztük, megyünk tovább, jött egy férfi – tudott németül –, aki összeszedte az embereket, bementünk a városba, a cukorgyár udvarába. Azt mondta, hogy, »ha én egy SS-t elkapok, azt menten agyonlövöm, nektek szerencsétek« volt. A gyárban egy nagy füves terület volt, mint egy focipálya, leültünk. Az volt a szerencsém, hogy egész végig nem volt eső. Befeküdtünk és ott aludtunk. Reggelként jöttek ezek a csikos ruhás csehek, ezek vigyáztak ránk és láttuk, hogy itt is egy halott, ott is egy halott. Annyira fáradtak voltunk, hogy észre se vettük, hogy kik alszanak mellettünk. Behoztak egy asztalt, széket, és azt mondták, hogy »mindenki a zsoldkönyvével jelentkezzen!« Csakhogy mi ezt még az Elba mellett, egy erdőben elástuk. Akinek nem volt zsoldkönyve, annak a répamosó bunkerbe kellett mennie. Éjjel kezdődött az oroszok bevonulása. Egy tábornok jött, apró kis emberke volt, piros csíkkal. Azonnal leállította az ellenőrzést és este már útnak is indított minket a fogolytábor felé. Ez Zittauban⁹⁹⁶ volt, oda indultunk. Ez az utolsó német város, ott van a Hármashatár-hegy is, a lengyel és cseh határ. Ez még messze volt. Kleinschönauban,⁹⁹⁷ a németek repülőalkatrész-gyár hűlt helyét láttuk csak, ezt a németek előtte elszállították. Beértünk a fogolytáborba, előtte zsidók voltak ott elszállásolva,

⁹⁹² 1930:F:15: Bakony: Herend.

⁹⁹³ 1925:F:19: Bakony: Városlőd.

⁹⁹⁴ Helyesen: Sturmabteilung.

⁹⁹⁵ Mělník település Csehországban az Elba partján, a Mělníki járásban. Bizonytalan azonban, hogy közlő valóban itt járt.

⁹⁹⁶ Szászországi város. Németország dél-keleti csücskét képező határváros.

⁹⁹⁷ Zittau ikertelepülése Lengyelországban, Zgorzelec megyében. Lengyelül: Sieniawka.

három sor tüskésdrót volt ott. Két sor drótkerítés között homokkal felszórva, először ide raktak, kaptam enni [...] Egyetlen orosz katonára rosszat nem mondhatok. Ők nem léphettek be a táborba, őrtornyok voltak és ott ügyeltek. Volt egy tiszt, a táborparancsnok, ő tudott németül, mert volgai német volt. Csináltatott egy színpadot és zongorát, trombitát hozatott be... jó sorunk volt, de a kaja nem volt túl sok. Egyszer csak azt mondták »Sorakozó! Inget, levenni!«. Egy nő volt a felcser, az megvizsgált bennünket, ránk festett egy számot. Kiderült, hogy a vasútállomáson már készítették a vagonokat. [...] Voltak itt magyar katonák is. Rólam nem derült ki, hogy SS voltam, mert egy Wehrmacht katonától elkértem az ezredszámot, s azt mondtam be, hogy hol szolgáltam. De volt egy bácskai fiúnk, olyan harmincöt éves lehetett és azt mondta, »valamit kell tenni«. Aztán lement az alagsorba, egy vasat megmelegített és rányomta [a tetoválására]. Elgennyesedett, de orvoshoz nem mert elmenni.»⁹⁹⁸

A hazatérés egyfajta megszabadulás volt, s fokozatokban mesélték el. Ez az elengedés részben a repressziótól való megszabadulás érzetét is keltette. Városlődi emlékezőm még a front előtt hazatért. Ám a Dániából és a sziléziai területekről való hazaindulás eltérő narratívát eredményezett. Míg herendi közlőm eddig röviden foglalta össze sorsát, addig a hazatérésben kibomlik ez az elbeszélés, és eltérő előjelű érzelmi hullámvasúttá válik. A fogság lenyomása, börtöne nagyobb trauma, mint a háborús élmények. Míg utóbbi félelmét inkább a folyamatos fizikai terhelés kompenzálta, addig előbbiben a semmittevés miatt a tárgyak beépülnek a tudatba és az elbeszélésbe. Ez főleg a későbbi deportáltaknál lesz jellemző; de ehelyütt nemcsak *fizikai, hanem lelki kiüresedés* is felfedezhető az egyén és tárgyak egy szintre emelésével. Az utazás is főleg annak a kronológiája, hogy milyen ügyesen vette az akadályokat; magának a túlélésnek a tudatba való beépülése ez a narratíva által. Az odaútnál, az elhurcolás jelleg miatt ez nem volt jellemző, hiszen külső erő határozta meg a sodródást. A kitelepített bácskaiak képe viszont nem véletlenül kerül közlésre. Előrevetíti a további meghurcolásokat.

„Gyalog mentünk, egyszer még vagonba is voltunk. Leértünk Schleswig-Holsteinba. Egy mélyföldön telepedtünk le, az egyik dagályt-apályt elvezető csatornánál. Angol fogságba estem, nyugodtak voltak, alig találkoztunk velük. Nekünk a német tisztak akartak dirigálni, de már nem fogadtunk szót.[...] Holsteinban maradtunk októberig. Hullott makkot ettünk, mert már nem volt ennivaló. Minden nap reggel 10 órakor megkaptuk az egész napi kosztot: levest, egy tenyérnyi cukrot és pár apróságot. Közülünk, mindig más és más osztotta szét, aki osztott, azé maradt az utolsó falat. Már nem volt étel és nyersen ettem a makkot, vérhasba estem és összeestem, három hétig voltam a gyengélkedőbe. Két német és egy angol orvos volt ott, alig kaptam enni-inni, de megmaradtam három hét után.[...] Ekkor már barakkban voltunk egy szobában úgy negyvenen, már kétszintes faágyakon aludtunk. Gyenge voltam. [...] A karácsonyt Buchholzban⁹⁹⁹ töltöttük, volt egy nagy csarnok, egy üzem lehetett, több ezer ember fért oda. Egy sarokban ültem. Kocsival vittek minket oda. Szabadon voltunk, ki lehetett menni a városba, de a meleg vizet nem ismertünk. [...] Hárman voltunk, én, az Ekkert Gyula, a Frein Béla. Mi együtt hajnalban elindultunk. Kimentünk a kapun és elmentünk a vasút mellett 15 kilométert. Jött egy vonat és felültünk rá, így értünk le

⁹⁹⁸ 1925:F:19: Gerecse: Csolnok.

⁹⁹⁹ Annaberg-Buchholz, város Németországban, azon belül Szászország tartományban, a német-cseh határon.

Münsterbe. [...] Itt már címre mentünk. Ez amerikai zóna volt.¹⁰⁰⁰ Beszélgetésekből szereztük az információkat. Így mentünk keresztül Németországon. De volt olyan, hogy le akartunk szállni a vonatról és egy ember nyakon csípett minket és azt mondta, hogy »ne szálljunk le ott, mert ott van egy izóláger, ha oda bementek német ruhával, akkor végetek, menjetek tovább két állomással, ott szálljatok le, ott fogadnak benneteket.« Ez volt Rosenheimban, Bajorországban. Meglepetés volt, hogy amerikai katonák voltak és egy néger állt szóba velünk. Gulyáslevest kaptam és szilvakompótot. Furcsa volt ez az étel. Innen elbocsájító levélért kellett menni Pockingba.[...] Vagonra raktak, valahol megálltunk, mellettünk a bácskai németek voltak, akiket kitelepítettek. Szentképek, máriák voltak a vagon oldalára kiszégezve, virágokkal és koszorúkkal. Most is remegve gondolok vissza. Nagyon gazdagok voltak, nem is tudom, hogy miért rakták ki őket. Rendkívüli egyének voltak, szép ruháikat viseltek, szépen viselkedtek, de szomorúan. Velünk volt egy idős porcelánfestő, Tarsolyi bácsi, ő mondta, hogy ezek bácskaiak.[...] Pockingban heteket töltöttünk. Nekem az volt a kívánságom, hogy »egyszer tudjam még édesanyám szoknyáját megfogni«. Aztán beraktak egy vagonba. [...] Beértünk Komáromba, sok rendőr volt itt. Ekkor már csak a tárgyak értek valamit. Megnézték, van-e tetoválásom, a sonkámát és két pár zoknimat, a pokrócomat elvették. Sorba állítottak minket, azt mondták: »Zsidók, Szent Lászlósok, Hunyadisok, színészek, leventék ide-ide álljanak.« Szortíroztak.»¹⁰⁰¹

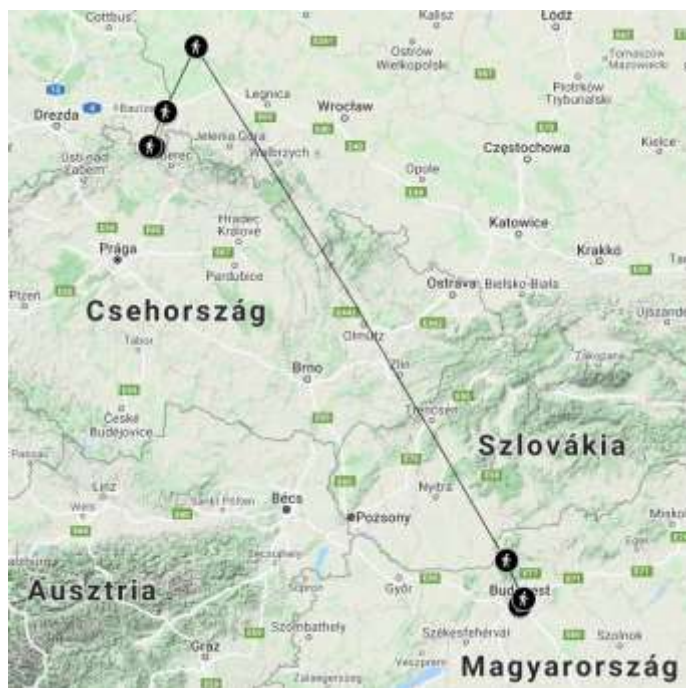
A herendi közlő feltételezett fogolysorsának útvonala (1930:F:15: Bakony: Herend)

A Magyarországra megérkezés nemcsak, hogy rossz előjelű volt, de valós negatív élményekkel társult. A hazaérkezők megéreztek, hogy az etnikai megkülönböztetés megkezdődött. Csolnoki emlékezőm pont ellenkezője a herendi elbeszélésnek; a részletes fronttörténete után szinte érdektelenül írja le a megérkezést, amelyben sok hasonlóság fedezhető fel a herendi sorssal.

¹⁰⁰⁰ Münster, város Észak-Rajna–Vesztfáliában, valójában a brit megszállási zónához tartozott.

¹⁰⁰¹ 1930:F:15: Bakony: Herend.

„Akkor derült ki, hogy Lengyelországba vinnének bányába, de Sztálin kiadta a parancsot, hogy külföldi német katonát, aki nincsen szovjet területen, azt haza kell szállítani. Augusztus 20-án jöttünk ki a lágerből, ötvenszer átszámoltak minket. Nekem már az volt a gyanúm, hogy nem is tudnak számolni. Az egyik fiút nem engedték el, mert azt mondták, hogy nincs neki magyar neve, ez Nagykovácsiból¹⁰⁰² származott. Aztán persze nekünk sem volt magyar nevünk. Kiengedtek minket és elmentünk egészen Görlitzig.¹⁰⁰³ Átmentünk lengyel területre, Szadan¹⁰⁰⁴ városában lettünk elszállásolva. Itt voltunk egészen október végéig. Nagyon sokan voltak ott, osztrákok is. Ide gyűjtötték minket össze, ez egy francia tábor volt, mert fel volt írva »Viva la France, Viva la paix.« Ott már jól éltünk, volt kenyérünk, a németek elvették a krumplit, hús is volt, olajat, cukrot kaptunk. És akkor jött a parancs, hogy megyünk; Kivitték a vasútra, beszálltunk a tehervagonokba és november 2-án érkeztünk Szobra. Első pár napon kaptunk krumplit, aztán a következő pár napon kenyeret és végül semmit. Akkor jött a parancs és ebbe – ebbe a vagonba orvosi vizsgálat, deréig le kellett választani. Ez volt az orvosi vizsgálat [hónalját mutatja, SS-tetoválás helye]. Akinek megvolt, az jobbra, akinek nem, az balra. Így aztán még azon az estén szabadok is lettünk. Másnap pedig valaki átvitt a Dunán. Én 2-án este jöttem haza. A többieket elvitték a Károly úti laktanyába. Én szívből sajnáltam őket.”¹⁰⁰⁵

Csolnoki közlő feltételezett hazautja (1925:F:20:Gerecse:Csolnok)

A hazatérési emlékek eltérőek. Csolnoki emlékezőmet boldogan ölelte át édesanyja,¹⁰⁰⁶ míg herendi közlőm története szinte csak a rossz előjelekről szól:

¹⁰⁰² Nagykovácsi. Egykoron német nemzetiségű falu Pest megyében, Budapest mellett.

¹⁰⁰³ Görlitz város Németország legkeletibb részén, Szászországban.

¹⁰⁰⁴ Valószínűleg Żagań, sziléziai lengyel város a Bóbr folyó partján, Żagań vajdaságban.

¹⁰⁰⁵ 1925:F:20: Gerecse: Csolnok.

¹⁰⁰⁶ 1925:F:20: Gerecse: Csolnok. „Az anyám nagyon örült neki.”

„Egy nap után Veszprémben jöttem. Fejenként kaptunk egy lángost. 1946. május 10-én értem haza Herendre a szombathelyi vonattal. A vasutastól tudtam meg, hogy az oroszok agyonlőtték édesapámat.”¹⁰⁰⁷

E tragédia is jól mutatja, ahogy az emlékezés rávetül az egyén emlékanyagára és az emlékező kiválasztja azokat a momentumokat, amely egyfajta igazolása is a végkifejletnek, ez esetben az apa halálának. A SS-katonák sorsa – hasonlóan a későbbi hadifogságokhoz – ego-történetek, öngazolások, a mikroszintnél (rokoni közösségi szintnél is) is specifikusabbak. Annyira, hogy nagy vonalakban lehet csak a közösség teljességére nézve tekinteni. Nyilván az elhurcoltak sorsát több módon is lehetne tematizálni, hiszen rengeteg eltérő sorsot rögzítettek már így is a katonák frontélményeiről és hadifogságáról. Gyűjtésemben csak erre volt lehetőségem, vállalva a töredékes módokat és azt, hogy a történelmi jelenség felelevenítésére van lehetőségem. Ennek ellenére – és főleg a történetfordulatok miatt – helye van a narratívában, hiszen ezek a specifikus esetek történelmi módzatait is úgy mesélték el a közlők, hogy az igazodjon a németek kollektív alávettségéhez. Ezt a későbbi hadifogolysorsok narratívájában is igazolni fogom. A csolnoki emlékezőm *Volksbund*-múltjával, a herendi közlőm a kitelepítettekkel való találkozásban ragadja meg ezt a közös pontot. Ám e sorsoknak több specifikus fordulata van. Az önkéntes SS-katonák sorsa és a megtorlásban az évtizedekig elhúzódó, megkülönböztetett kemény rabszolgamunka összefolyt az elhurcoltak történetével. Főleg a sztálini rendszerek sújtották ezeket az embereket. Éppen emiatt e narratívából nem maradhat ki az *önkéntes bevonulás* és az ezt követő sors felvázolása. Azonban nem találtam a kutatásomhoz olyan alanyt, aki vállalkozott volna az elbeszélésre.¹⁰⁰⁸ Ezért dolgozatom módszertanához kivételt illesztettem, hogy be tudjam mutatni ezt a sorsot is.

7.2.2. Az SS-be önként jelentkező(k) emlékezete

Az önkéntes SS-toborzások vázlatát korábbi fejezetemben felvázoltam, ezért azt nem ismétlem. Az első, még illegális toborzások (1939)1941-1942 között zajlottak. Az általam vizsgált falvak nagy része a II. Csendőrkerülethez tartozott. Három nyugat-magyarországi falu a III. kerülethez (Ágfalva, Balf, Fertőrákos), egy pedig (Visegrád) az I. kerülethez. Az érintett falvakban 1722 személyt toboroztak.¹⁰⁰⁹ A Bakony vidékén és Nyugat-Magyarországon összesen 3189 személyt toboroztak, közülük 1444-et elutasítottak, 1745-öt alkalmasnak találtak. 565-en az SS-be, 1180-an pedig a *Wermacht*-ba kerültek.¹⁰¹⁰ Ennek fényében került sor a második SS toborzásra a korábban említett keretek között. 1943-ra az SS 50 ezer fős kontingenst kívánt – immár legálisan – kiállítani. Ez akkor lett volna lehetséges, ha a honvédségben szolgáló németeket besorozzák. Ebbe azonban a

¹⁰⁰⁷ 1930:F:15: Bakony: Herend.

¹⁰⁰⁸ Az interjúgyűjtés során Magyarpolányban találtam rá egy 1920-as születésű egykori SS-katonára, aki a tiszalöki munkatáborban is megjárta. Később „anyanyelvesként” is kitelepítették a családját. Hosszas egyeztetés után sem tudtam rávenni, hogy interjút adjon. Kifogása az volt, hogy „nem szeretné újraélni a történeteket.” Ez a megjegyzés jól mutatja azt a tabusítást, amely ezeket az embereket jellemzi.

¹⁰⁰⁹ A kerületek kiosztását és adatokat összefüggéseket lásd: KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001. Összefüggéseket mikrotörténelmi aspektusból: SOMLAI 2014, 239–247.o.

¹⁰¹⁰ Adatokat: U.o.

magyar kormány nem akart belemenni. 1943. március 10-én Kállay Miklós ismertette a minisztertanáccsal a németek szándékát, amely elutasította mind a Honvédségből való toborzást, mind a besorozott családtagok áttelepítését a Birodalomba, de jóváhagyta a 10 ezer fős toborzási keretet.

Gottlob Berger¹⁰¹¹ SS-tábornok, az SS Vezetési Főhivatalának főnöke nem késlekedett, és március 19-én kitűzte, hogy a sorozások már 1943. április 20-án kezdődnének és az első önkéntesek május 1-jén el is hagynák az országot. Dietrich von Jagow¹⁰¹² német nagykövet fel is kereste Kállay Miklóst¹⁰¹³ ezügyben, aki azzal érvelt, hogy a Honvédségben 70 ezer német szolgál. A német követ megdöbbsent a számokon és egyértelművé vált számukra, hogy a magyar katonai tömbökből eredményes lehet a legjobb emberi erőforrást elszívni. Kállay közben kimutatásokat kért. Kiderült, hogy a magyar hadsereg állományában összesen 33 700 nemzetiségi teljesített akkor szolgálatot – az 1942. október 1-jei adatok szerint –, 292 000 főnyi legénységből 6000 fő (3,2 százalék) volt német anyanyelvű. Az ország területén a németajkú hadkötelesek száma 1 12 000 fő, ebből kiképzett: 1343 tiszt, valamint 75 390 tiszthelyettes és közkatona.

A németek úgy döntöttek, hogy Horthynál próbálnak szerencsét. Időközben Romániában is legálissá váltak az SS toborzó akciói. A magyar kormányzó és Hitler 1943. április 16. és 18. közötti klessheimi találkozásán megállapodtak a toborzásban, és Horthy egyetértett a *Volksbund*-tagok háború utáni áttelepítésében is. A Kállay –kormány május 11-én engedélyezte, hogy a *Volksbund* által összeállított listák alapján kezdjék meg a toborzási akciót. A Honvédségben is nyolc napi eltávot kaptak, hogy jelentkezhessenek a *Volksbund*-nál. A jelentkezők elvesztik a magyar állampolgárságukat, úgy, hogy a magyarral egyenjogúak maradnak a háború végéig. Hozzá tartozóik állampolgárságnak kérdését szintén a háború végéig tolták ki. A szóbeli jegyzék 1943. június 1-én lépett életbe. Ekkorra már a *Volksbund* összeállította a toborzási stratégiáját. Basch a népcsoport vezetői törzsének főnökét, Josef Schönbornt bízta meg a toborzások irányításával, de Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a visszaélések miatt figyelemre intette a toborzások magyar megbízottjait.

A fogadtatás vegyes volt. A németek kevésbé voltak eltökéltek, sokszor hibás testi adottságokkal rendelkezőket is besoroztak. A második toborzó akció 1944 februárjáig tartott. Az első transzport 1943. szeptember 7-én a budapesti kelenföldi pályaudvarról indult el, nagy ívű külsőségek

---

¹⁰¹¹ *Gottlob Christian Berger* (Gerstetten, 1896. július 16 – Gerstetten, 1975. január 5) SS-tábornok, az SS Vezetési Főhivatalának főnöke. A '20-as évek végén lépett be az NSDAP -ba és először az SA tagja volt. 1938-tól folyamatosan emelkedett az SS ranglétráján. 1940-től végzet az SS toborzást a német nemzetiségek között. Berger több nemzetiségi divíziót is megszervezett (nem csak németek körében). A háború után a nürnbergi perben 25 évre ítélték, de 1951-ben amnesztiát kapott.

¹⁰¹² *Dietrich Wilhelm Bernhard von Jagow* (Frankfurt an der Oder, 1892. február 29 - Meran, 1945 - április 26.). Tengerésztisztként kezdte karrierjét. Először 1920-ban lépett be az NSDAP-ba, majd 1929-ben. Mind a '20-as, mind a '30-as években a nemzetiségi német szervezetekkel tartotta kapcsolatot. Az „SA”-ban „Gruppenführer” tisztséget töltött be. 1944 tavaszán szerepe volt magyarországi zsidók deportálásának megtervezésében. 1944 szeptemberétől a „Volkssturm” vezetője lett. 1945. január 20-án kilótték felszemét, ezért Dél-Tirolba vonult vissza, ahol április végén öngyilkosságot követett el.

¹⁰¹³ *Dr. nagykállói Kállay Miklós* (Nyíregyháza, 1887. január 23.- New York, 1967. január 14.) magyar politikus, 1932-től 1935-ig földművelésügyi miniszter, majd 1942–44 között Magyarország miniszterelnöke, emellett 1943-ig a külügyminiszteri pozíciót is betöltötte. 1944 márciusában a német megszállás mozdította el tisztségéből.

közepette. Sokan voltak olyanok, akik illegálisan, szülői bejegyzés nélkül jelentkeztek. Őket először elutasították, majd 1943. november 29-én kelt jegyzékben legalizálták belépésüket.

Összesített adatokkal nem rendelkezik a szakirodalom a toborzásról. 1943. december 28-án 22 125 magyarországi népi német teljesített szolgálatot a Waffen-SS-ben. Az jogosan feltételezhető, hogy a 10 ezer főt meghaladta a toborozott személyek száma. De azt nem tudni, hogy ebből valósan hányan voltak magyarországi németek, hiszen a szakirodalomnak tudomása van román, vend származásúak besorozásáról is, valamint ahogyan bemutatom, magyar nemzetiségűek és németül egyáltalán nem tudók is alkalmasnak bizonyultak.¹⁰¹⁴

Némiképpen a következő – a tiszalöki munkatábort feldolgozó – fejezet eltér az eddigi közlések jellemzésétől, ugyanis nincs reflexív interjú, amellyel ütköztetni lehetne. Elbeszélőm magyar nemzetiségű és anyanyelvű, 1925-ben született Budapesten, ráadásul házasságon kívüli viszonyból, szinte rögtön árvaházba került. Később édesapja – aki egy koksztelep vezetője volt –, főleg felesége rábeszélésére befogadta az angolkóros, „balról született” gyermeket. Mostohaédesanyja magyar-történelem szakos tanár volt, a család felemásan viszonyult az ifjúhoz, folyamatosan megkülönböztették; féltestvéreit, akivel egy fedél alatt élt, „nem ismerte”. Magát nem problémás gyerekeknek írta le, hanem olyannak „*aki folyton röhögcsélt az [iskolai] órákon*” és emiatt körmöseket kapott a tanárától. A levante-foglalkozást megtagadta, ezért a csendőrök pár napra fogdába zárták. Szerinte a fiatalság a tizenöt és harmincév közötti időszak, amihez „*ő mindig tartotta magát.*” Ahogyan fogalmaz magáról: „*visszaverek minden támadást, mint ahogy visszavertem mindig is életemben, mikor már eszemnél voltam.*” A Horthy-korszakot közhelyszerűen hárommillió koldus országának tartja, amelyben a propaganda azt mondta, hogy „*Trianon miatt van a szegénység*”. Jelleméhez hozzátartozik, hogy többször nősült, s özvegyen beszélgettem vele. Egyetlen fiát és élettársát is teherautóra rakta az 1956-os események alatt a magyar határ felé, de ő itthon maradt. Jellemében öntörvényűnek írható le; nemcsak az SS-be jelentkezett önként, de túlélte az orosz fogságot, a tiszalöki rabszolgamunkát, majd részt vett az 1956-os harcokban. 1939-től apja koksztelepén dolgozott, kihordó volt.

Azzal indoklom interjújának szerepeltetését, hogy alapvető célom között a történetek megtalálása volt. Nem az hajtott, hogy újabb és újabb szenzációs témákat szerepeltessenek gyűjtésemben, hanem az, hogy a felgyűjthető történetekben telítettséget érjek el. Az önkéntes SS sors nélkül ez a telítettség csonka lett volna. Annyi család sorsát határozta meg ez a sors, hogy – ha még csak egy „magyar” szereplőt is sikerült találnom – nem hiányozhatott munkámból. Sorsa alapvonalaiban egyezik az SS-katonák elbeszéléseinek több elemével, mégis egyéninek tekintem, még akkor is, ha története erősíti azt a sztereotípiát, hogy „kalandorok” jelentkeztek az SS-be. A háború éveit elértek a családot, a fiatalabb rokonok a frontra mentek, a Don-kanyarba. Közlöm ennek hatására döntött, hogy továbbáll a „szülői” házból. A végső elhatározásban, az önkéntes belépésben a barátok élményei segítettek.

---

¹⁰¹⁴ Összefüggéseket és részadatokat lásd: KOVÁCS - SZÁMVÉBER 2001.

„Úgy, hogy behívták két iskolatársamat, a Lesznai Janit és az Aradi Jancsit. Apám azt mondta: »Na ez kell még, semmi más. Vagy halva lássalak vissza, vagy soha többet.« Ezen kívül ott volt a doni katasztrófa, kétszáz ezer ott maradt, satöbbi.»¹⁰¹⁵

Az elbeszélésben érezni, hogy a bevonulását az SS-be a család „megtagadását”, az addigi élet felülírásának vágya gerjesztette. A bevonulásának történetét éppen azért az állampolgárság kérdésével kezdi. Közlésének alapvető jellemzője a tudatosság. Nem alávetettségeként jelenik meg ez a korszak az elbeszélésben, hanem erődemonstrációként, olyan kihívások kronológiájaként, amelyben ő talpon maradt. Tudatában nem etikai kérdések csapnak össze, hanem a fizikai erőlet: ha legyőzik, az csak azért lehet, mert gyenge. Ebből a szempontból a fizikai felülkerekedés, a testiség és a *fenotípusok* a fontosak, amely a háborúban – úgy tűnik –, hogy (ezen elbeszélés alapján is) *felülírják az emberi tényezőt*. Közlőm azzal indokolja belépését, hogy a honvédség – s ezzel együtt az egész ország viszonyát – elmaradottnak tekintette, s részben még az apja is megerősítette ebben. De valójában új barátja jellemzésénél kerül elő a valós indok: „*Itt lehetett valaki.*” Ez egy bizonyos társadalmi alávetettséget, a szociális felemelkedés lehetetlenségét, s a személyes erődemonstráció, képességek elnyomását jelentette. Úgy tűnik, a Harmadik Birodalom testkultusza tudott erre választ adni. Belépését többféle stratégiával indokolta: a doni epizóddal önmagát igazolja (személyes), hogy nem volt más választása, a családi jelenettel (mikrokörnyezet) azt érzékelteti, hogy csoportos elhatározás volt a döntés, az SS reputációjának hangsúlyozásával pedig az alacsony szervezethez, elmaradottságot húzza alá (az ország állapota: makróvilág).

„Kaptam [a magyar] mellé egy német állampolgárságot is. Most is rendületlenül az vagyok, a nyugdíjamat java részét onnan kapom. Mert rokkant vagyok, az orosz fronton sérültem meg. [...] Azért vonultam oda, mert jobb hadseregnek tartottam, mint a magyar honvédséget, ahol nyári ruhában mentek a Don mellé, mínusz 40 fok hidegbe. Volt egy Mikó nevű barátom, annak a huszonnyolc éves bátyja megjött a harctérről, de hatvannak nézett ki. Nekem csak fennakadt a szemem. »Ebből ne kérjél«, mondta apám is. Nem is kérek, a kutya úristenit neki. Engem nem visznek oda ki, az biztos. 1943. október 28-án [jelentkeztem az SS-be]. Nemcsak én, egy falu hosszúságú szerelvény ment ki, tele volt önkéntessel. Csak annyit tudtam németül, ami az iskolában rám ragadt, de könnyen fogott az agyam. [...] Egy nagy villában – a Hősök terénél nyíló villasorban – volt a sorozás. Franciaországba kerültem, ott volt a kiképzésem. A Gyurkolák Jóska egy fiú, aki a barátom lett. Senki volt itthon, egy nulla, egy porszem. Mint én. Ott találkoztam vele, ő is benne volt abban a szerelvényben. Bécsben, az Arsenalban¹⁰¹⁶ – mert először oda mentünk, oda ment az összes magyar – mellettem állt és összebarátkoztunk. Sokan ezért léptek be az SS-be, mert itt lehetett valaki. Öt-tíz márka zsoldot kaptam.»¹⁰¹⁷

A politikai és társadalmi rendszer visszásságainak megítélése, s az észszerűség indukálja a belépést. Ám a zsold megnevezésével arra lehet következtetni, hogy az indokolt megbecsülés ígérete és annak anyagi valósággá válása visszacsatolás volt a közlőnek, hogy itt tényleg valaki lehetett. Vagyis az egyenruha, a korai időszak „testvéri” szemlélete és a magas fizetés új, eddig

¹⁰¹⁵ 1925:F:18: Budapest: Budapest.

¹⁰¹⁶ 31 épületből álló osztrák katonai komplexum, laktanya, Bécs délkeleti részén. 1944 végén a szövetséges haderő teljesen lebombázta.

¹⁰¹⁷ 1925:F:18: Budapest: Budapest.

talán ritkán megtapasztalható érzést adott a jelentkezőknek. A kiképzés is ezt a fizikailag és lelkileg és „felrázó” élményét adta. A biológiai szükségletek, az evés és a szexualitás kiemelése közlőmnél visszatérő motívum. A szexualitás jelen van a gyermekkor udvarlásaiban és a későbbi élményekben is. Az elbeszélés jól példázza, azt a „jutalmazási” módszert, amelyben a társadalom lenyomott, elégedetlen rétegeit emelte fel az SS-tagság, olyan élményekhez juttatva, amelyet képzeletükben csak „úri” körülmények között volt lehetséges. Ez a „lekötelezettség” olyan erős volt, hogy minden ideológia igazolttá válhatott a nárcizmus hatásmechanizmusa alatt. Ennek talán bizonyosága az, hogy az elbeszélés – leszámítva a személyes élményeket – többszámú, vagy az egyén a közösséget sajátjaként mutatja be.

„A franciaországi Léonba¹⁰¹⁸ [voltunk]. A körülmények jók voltak, de az étel szó-szó. Elment. Volt ám olyan leves, hogy csak nagy alakú répák voltak benne. Egyszerre mindenki felállt az asztaltól és otthagya. Egy öreg, 55 év körüli férfi – csoda, hogy nem hajtották hadbíróság elé és nem lötték agyon – Josef Beckmann volt a főhadnagyunk, a századparancsnok. Ő volt velünk. A kiképzés olyan volt, mint az idegenlégióban. Éleslövészet, éles tölténnyel, hasra vágódva, sárban, vízben... Léonban sok magyar katona volt, szinte csak azok. Mindenki azért lépett be, mert jobb volt, mint a magyar hadsereg. Mikor jött az orosz front, akkor ahhoz föl is voltunk öltözve. León olyan magas dombon fekvő város, a laktanya meg lent volt az országút mellett. A franciák csak vigyorogtak, de alig beszélünk velük. Megmutattuk, hogy ebből a fényképből kérünk, vagy hogy ilyen lapot vásárolnánk, amikor hazairtunk. Kiszolgáltak a pénzünkért. Volt egy hatalmas épület, fent a dombtetőn, ott volt az étkezde, ha akartunk valami jobbat enni, akkor oda fel kellett menni és meg kellett fizetni. Tehát nem a kaszárnyakoszt, hanem jobb. Jó zene, nagyon jó zene volt. [...] Francia nővel nem voltam. [...] Az tilos is lett volna. Legalábbis elméletben. Én nem tudtam franciául... Kuplerájba jártam, marha elegáns kupleráj volt, ajjajjajj... és a színe-java-virága – nem olyan lestrapált vén kurvák, meg ehhez hasonló, hanem a színe-java, a belső is minden. Tehát nem egy ócska kupleráj, ahol a poloskák szaladgálnak, hanem a színe-java-virága. A századparancsnok mutatta, »a kupleráj ott van fönt, megtaláljátok.« 1944. márciusban kerültünk el onnan. Potsdamba mentünk, hogy felkészüljünk az orosz hadszíntérre. Megismertük a páncélosokat, a Tigris, meg a Párducot, nem akármilyen volt. Ez hat hétig tartott, aztán ki mentünk az orosz harctérre.”¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁸ Léon, település Franciaországban, Landes megyében. Léon Azur, Castets, Magescq, Messanges, Moliets-et-Maa, Saint-Michel-Escalus, Soustons és Vielle-Saint-Girons községekkel határos. Az Atlanti Óceán Vizcayai-öböl partja 8 kilométerre található nyugatra.

¹⁰¹⁹1925:F:18: Budapest: Budapest.

Az SS kiképzés állomásai (1925: F:18: Budapest: Budapest)

A frontélmények a kivonulástól a sebesülésig tartanak; hasonló elemekkel tarkítottak, mint az előző elbeszélések. A csaták leírásai azonban ellentétes előjelűek. Nem a személyes szerencse, hanem az erős test és az ügyesség a fő mozgatója a történetnek. Ennek ellenére a túlélést mégis szerencsájének tartja. A „hőstörténet” itt nem kegyelmi alapú, hanem irányító szerepe van: ez az igazolástörténet azzal támasztja alá a kiválasztottságot, hogy az alakulata között *fizikai dominancia és hűség volt a kötőerő*. Ez látszódik az országokba való bevonulásnál; *hatalom és a leigázás (evés, ivás) egyszerű, katonai felsőbbrendűségére utal, amely a kényszer SS-katonáknál nem volt felfedezhető*. Ez a visszavonulásnál megváltozik, s az elbeszélésben a német hadsereg egyszerre a „mi” többes szám első személyű előjeléből az „ők” többes szám harmadik személyivé változik. A fordulópont oka nem derül ki, de egyértelmű a traumatikus váltás, a csalódás. Az látszódik, hogy saját teljesítményét helyezi hadsereg fölé az interjúalany, hiszen vele szemben a többiek elhullanak – a (jellemzett) hűséggel együtt.

„Egyik vereséget a másik után szenvedtük el az orosz fronton. Sok lúd disznót győz. A mi Párducaink és Tigriseink. Szóval, mi tizenketten voltunk, ők meg száztizenketten. Ilyen egyszerű. [...] Lapásznyánál¹⁰²⁰ volt nagy páncéloscsata, ami jól belevésődött az emlékezőtehetségembe. Egy romos ház mellett foglaltam helyet, három magyar és egy lengyel fiú volt a páncélosban, és ahogy jöttek, úgy lőttük ki őket. Én a periszkópon figyeltem, ágyút töltöttem és lőttem, mikor annak ideje volt. És utána szégyen a futás, de hasznos, mert a lőszer kezdett fogyni, ránéztem az órára; »ó, a jó isten hogy baszná meg, a gázolaj is fogytán van. Jóska, meddig tudunk visszafelé menekülni?« Azt mondja, »még elérjük az állásainkat.« »Na, akkor kapcsolj bele, kedves barátom, és spuri vissza« a saját állásaink mögé. »Ez így nem lesz jó. Itt fogunk megdöglenni, mint a kutyák, bent égünk a tankban.« És akkor aztán gyerünk vissza. Körülbelül négy ilyen ütközetem volt. Mind Oroszországban [...] Visszafelé vonultunk, nyugat felé, Németország felé. Lengyelországon keresztüljöttünk. A bevonulás azt jelentette, hogy köptünk egyet, jóllaktunk, és utána gyerünk vissza, gyerünk nyugatra, mert jönnek a T34-esek. Rengetegen jöttek! Csak nyugalommal és kitűnő célzóberendezéssel lehetett egy ilyet kilőni. [...] Meg kellett várni, hogy egészen közel érkezik. Egy. Kettő. A célpont lényege, hogy a periszkóp pont rávetődjön. Mindegy volt hova[csak löni kellett].

¹⁰²⁰ Nem sikerült azonosítanom a települést. Elképzelhető, hogy az erdélyi és moldáviai megyéről, Lăpușnaról van szó.

Tudniillik a 765-össel nem [lehetett] átlőni, de mikor megvolt a csere 880-asra, azokkal már át lehetett ütni [a páncélt], azok olyan voltak, mint a légvédelmi ágyúk. De le lehetett róla lőni így is a lánctalpat. [...] A háború ekkor már elveszett. Mondta is Gy. Jóska: »Te, Karesz, ezt a háborút elvesztettük!« Mondom, »tisztában vagyok veled.« Azért jöttek a hírek hazulról is, Németországról is. A szövetségesek túlsúlyban voltak. Sztálin, Roosevelt, Churchill. [...] De senki nem gondolt dezertálni. A hűség, a becsület, ez volt az alapállás. Ilyen egyszerűen elképzelhetetlen lett volna. És hova? Kóboroljunk ott rossz civil ruhában, mint a nem tudom, kicsodák? Egyből agyonlőttek volna. Itt nem volt tiszt meg más, itt teljes egyenlőség volt. Az, hogy az ember megadta a tiszteletet, és amit ő mondott, az szentírás volt, az tény. De az, hogy az ember állandóan kapkodja a pofáját, meg csattogtassa, ilyenről szó se lehetett. Ő megmondta, a legénység végrehajtotta.[...] Visszavonuláskor hullottunk, mint a legyek, a tisztak is. Azoknak elöl kellett menni, nem úgy hogy: »Előre, fiaim, én meg hátul vagyok«. Egy lófaszt. Nekik kellett elöl menni. A szerencsének köszönhettem, hogy túléltem. Ott sebesültem meg. Először is széplőtték a lánctalpat, tehát ki kellett szállni. Utána ott csapódott le egy gránát, mert ugye aknavetővel is lőttek az oroszok. A combomon meg a térdemen talált el. Párductankban voltam. A tankot nem én vezettem, hanem Aradi Jancsi, de a Jóska is értett hozzá.»¹⁰²¹

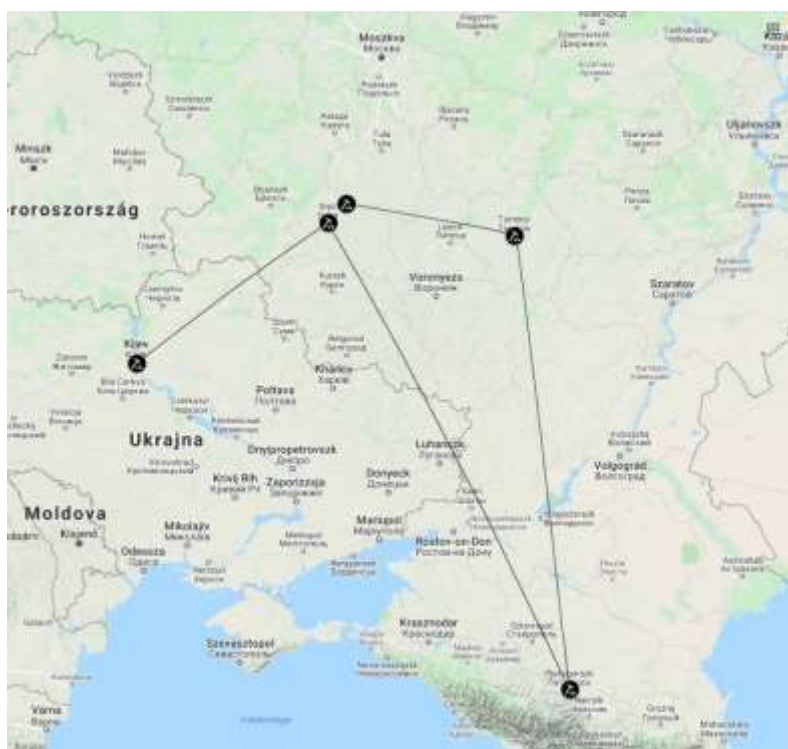
A fogság élménye hasonló tömörséggel jelenik meg, a munkák kronológiájában. Szenvedéstörténet helyett azonban úgy gondolja, hogy jó sorsa volt az orosz fogságban, mert Sztálin nem akart olyan foglyokat hazaengedni, akiken látszott, hogy éheztek. Tulajdonképpen nem hadifogoly-krónikát kaptam elbeszélésként, hanem a szovjethatalom kétszínűségét, propagandáját: nincsenek rosszabb, vagy jobb sorsú katonatársak, sem éhezés, sem betegségek, sem megaláztatások. Magát az orosz civilekhez mértén hasonlítja össze úgy, hogy helyette éheztek.

„Sztálin Oroszországa. A civileknek nem volt mit enni, hát akkor nekünk? Ott dolgoztam köztük. Mzenszkbe,¹⁰²² – a fene emlékszik már ezeknek a kisebb városoknak a nevére. Mert az alapállás az volt, hogy »ti tettétek tönkre, ti építétek fel«. Kőművesmunkát, meg takarítani, meg építeni kellett.[...] Gondolom, Sztálin megmondta, hogy semmi seggberúgás, meg arconköpés, itt az a fontos, hogy dolgozzanak. Csinálta mindenki a magáét. '48-ig pocsék volt. '48 után, amikor eltörölték a jegyrendszert, akkor már jobb volt. Akkor már kaptunk fizetést, és lehetett venni kenyeret... vagy valami hasonlót. De az is kenyér volt, és meg lehetett enni.[...] Kását meg valamilyen levest kaptunk, barakkokban éltünk. A földbe volt beleépítve, de száraz, tiszta, meleg volt. Se eleje, se vége. A zsákokat csak odalökték, meg a szalmát és »tömje meg mindenki« magának. Sztálinnak a politikája '48 után arra irányult, hogy a hadifoglyok hazamennek Németországba – és ott mit mondanak?! Erre csak később jöttem rá! Hogy mi ez a nagy simogatás, meg különködés. Kiderült, hogy Sztálin politikája az volt, hogy ha mi hazamegyünk, akkor azt fogjuk mondani, hogy ez a kommunizmus Isten csapása. Ezért mi kaptunk kenyeret, az oroszok nem. Volt, hogy nekem kellett egy darab kenyeret odaadni az orosz fiatalembernek, mert szédelgett. A civilek éheztek.[...] Járványokra nem emlékszem. Krumplit loptunk, ha éhesek voltunk. [...] Nem lehetett a végét látni, akkora terület volt ott. Akkor még nem voltak ilyen gépek...[...] Oroszországban két tábor volt, ami

¹⁰²¹ 1925:F:18: Budapest: Budapest.

¹⁰²² Mzenszk, város Oroszországban az orlovi régióban, Moszkvától dél-keleti irányba cca. 300 kilométerre.

kiemelt hely volt: a moszkvai és a tambovi.¹⁰²³ Én utóbbiban voltam. Mind a két helyen volt a tizennégy nemzetnek a színe-java-virága. Románok, magyarok, lettek, litvánok, atyaúristen mi még kik. Ezekben a táborokban voltak a főtisztek, a törzstisztek, a tábornokok, az atyaúristenek. [...] Odavittek és kész. Nekik nem kellett dolgozni, és ők fehér kenyeret is kaptak. Örkény István, ő is ott volt Tambovban. Emlékeztem is rá, többször találkoztam vele.[...] '48-ban útépitésre vittek a Kaukázusba, Picigorszkba.¹⁰²⁴ Nem is tudom, mennyien voltunk. Lapátot fogtunk és a traktor szántása után simogattuk a földet. A tél mindig nehéz volt. Mindenki kapott pufajkát meg halinacszímát. Sztálin gondolt erre. Arra, hogy a civileknek nincs ruhájuk, nincs mit enniük, arra nem. De ezek hazakerülnek egyszer, ez volt a politika. [...] A Kaukázusban kellemes éghajlat volt. Fél évig voltam ott, ahogy visszaemlékszem rá. Onnan Orszelba¹⁰²⁵ vittek minket, nem kellett ott dolgozni. Kaptuk a 60 dekás hadifogoly-kaját, volt hadifogoly-színház, filmvetítés. Ez is politika volt, hogy ezek is hazamennek előbb-utóbb. Pláne, hogy az ENSZ-ben ment a nyomás állandóan, tudniillik a szövetségesek '48-ban engedték haza az utolsó hadifoglyaikat. Kijevbe kerültünk először [nem érteni] az újjáépítésébe - nem tudok rosszat mondani.”¹⁰²⁶

A hadifogság állomásai (1925:F:22: Budapest: Budapest.)

A politika súlykolása olyan önértelmezés, amelynek nehéz az eredőjét megtalálni. A későbbi tiszalöki „rabszolga” sors minősége lehet, hogy visszavetül és megemeli a szovjet hadifogolysors történetét, de elképzelhető az is, hogy a folyamatos traumákat és emléktörléseket a tudat e politikai formulával töltötte ki. Munkámban ezen élményanyaggal dolgozok. S mint későbbi példák is

¹⁰²³ Tambov városa Oroszország európai részén, Moszkvától 480 kilométerre délkeletre. A Tambovi terület közigazgatási, gazdasági és kulturális központja.

¹⁰²⁴ Valószínűleg Pjatyigorszk, a sztravopoli határterületen fekvő város, Grúzia határától kb. 100 kilométerre.

¹⁰²⁵ Valószínűleg Orjol városa Oroszországban, az Orjoli terület székhelye. Oroszország nyugati részén, a Középorosz-hátságban, Moszkvától délnyugatra 368 kilométerre terül el.

¹⁰²⁶1925:F:22: Budapest: Budapest.

igazolni fogják a traumatikus élményanyagra rávetül a későbbi korszakból származó önmeghatározás. A tabusítás nem volt jellemző ezen elbeszélésre, sokkal inkább a válaszok kikerülése, „racionalizált kozmetikázást” vettem észre. Ez alatt azt értem, hogy kényes kérdésekre csak hosszabb párbeszéd után volt hajlandó válaszolni az elbeszélő, amelyekben sorozatosan került a számára etikátlannak tűnő viselkedéseket, de narratívájában nem használt önfelmentést. Amikor azt kérdeztem, hogy a következmények miatt megbánta-e, hogy az SS-be belépett, azt válaszolta, hogy „*Nem. Ostobaság ilyet kérdezni is. Ugyan miért bántam volna meg... Nem, semmiféle következmény... Nincs következmény.*”¹⁰²⁷

Azonban mégis lett következménye, hiszen a sok SS-katona, aki hazatért a szovjet fogságból, nem otthonába, hanem kényszermunkára került a tiszalöki vízlépcső építéséhez.

7.2.3. A tiszalöki kényszermunkatábor mint az SS sors emlékezete

Kétségtelen, hogy a magyarországi németek etnikai jellegű törvényesített jogfosztásának – amelynek első állomása volt az SS-be való elhurcolás – egyik utolsó állomása a tiszalöki munkatábor rabszolgasorsa volt. Ide azok kerültek, akik önként beléptek, vagy akiket kényszer útján az SS-be soroztak, majd a hadifogságból hazatérve őket a kommunista államhatalom internálta. Több indok miatt tárgyalom itt ezt az eseménysort. Egyrészt az SS-katonák sorsa merőben más előjellel zajlott le, mint a többi hadifogolyé. Többségük izoláltan élt 1953-ig, amíg a tábort meg nem szüntették. Kecsegtetett a gondolat, hogy keretes szerkezettel felbontsam dolgozatomat és csak az ötvenes éveknél tárgyaljam a tábor történetét. A személyek történetéhez való hűség miatt döntöttem úgy, hogy inkább egyben kísérem végig az SS-katonák sorsát. Egyrészt, azért mert a történet így válik teljessé, másrészt történetük elszigetelt – sok tanú azt sem tudta, hogy Magyarországon elűzés történt –, harmadrészt az időbeli távolságok fragmentálták volna az elbeszélést, így nehezebben lett volna követhető az elliptikussá és körkörösé váló értekezés.

A tiszalöki internálótábor történetéről sok tanulmány jelent meg, de kevés átfogó mű létezik róla. Az utóbbi 30 évben többen próbálták feldolgozni a tábor történetét, s véleményem szerint a legjobban Tóth Ágnesnek sikerült. Ez a siker az állambiztonsági iratok alapos feltárásnak és annak elegáns értelmezésének köszönhető.

Magyarországon 1945 után számos új internáló és kényszermunka tábor épült. A kommunista hatalom a számára veszélyt jelent(het)ő embereket száműzte. A diktatúra kiépülésével fokozatosan nőtt a „kisemberek” aránya, akiket sokszor egy rossz viccért internáltak, miközben valós bűnözők és háborús bűnösök is raboskodtak itt. A rabmunka kiépítését Rákosi Mátyás azután rendelte el, hogy hazatért (1951-ben a kommunista vezetőkkel és) Sztálinnal folytatott tárgyalásáról.

A Népgazdasági Tanács 1951. december 1-jei hatállyal megalapította a Közérdekű Munkák Igazgatóságát (KÖMI), mert a „népgazdasági érdek egyrészt és a büntetés végrehajtási szempont másrészt megkívánják, hogy a letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatása egységesen

---

¹⁰²⁷1925:F:22: Budapest: Budapest.

és önálló vállalat, valamint önelszámoló egységek keretében történjék.¹⁰²⁸ Ennek vezetője Garasin Rudolf¹⁰²⁹ volt.

Sok esetben mindenféle bírói eljárás és ítélet nélkül kerültek a táborokba. Kistarcsa, Recsk, vagy akár a hortobágyi telepek (bár jogi szempontból a kitelepítés más kategóriába estek, erről későbbi fejezeteimben írni fogok) ilyenek voltak. A tiszalöki táborban raboskodók különlegessége, hogy a rabok többsége „külföldi hadifogoly” volt, ez azt jelenti, hogy nem magyar állampolgárságúak. Mivel az SS-be belépő magyarországi németek nagy része (és más nemzetiségű tagok is, természetesen) ilyen elvesztett állampolgársággal rendelkezett. A Szovjetunió 1950 végén 3548 magyar, illetve egykor magyar állampolgárságú hadifoglyot adott át Magyarországnak, közülük több mint felénél, 1835 főnél az SS-szolgálat volt feltüntetve terhelő adatként.

A tábort a tiszalöki vízlépcső építésére hozták létre 1951-ben. Az erőművet 1937-ben kezdték építeni a folyó rendszeres áradásai miatt, de a háború megakasztotta az építkezést. Az építkezés része volt, hogy külön medret kellett ásni a folyónak, amelyben levágták a folyókanyart – ehhez kellett a rabmunka. Az erőmű építkezésének folytatása 1950-ben kezdődött.

1953. október 4-én a foglyok egy csoportja lázadást robbantott ki. Ennek oka az volt, hogy Sztálin halála és az első Nagy Imre kormány színrelépése után elkezdtek felszámolni a táborokat. Tiszalökre augusztus 3-án érkezett meg a szabadítóbizottság. A szabadulások pedig két nagyobb turnusban, augusztus 3. és 22., valamint szeptember 16. és 24. között történtek. Összesen 573 ember szabadulhatott ki. A bizottságok munkája – főleg, miután annak kézzelfogható jelét is látták – egyrészt reménnyel töltötte el a rabokat, másrészt sokan akadtak, akik (nem is alaptalanul) bizalmatlanul viseltettek a szép ígéretek iránt. Mivel többségében külföldinek számítottak, akiknek családtagjait 1946 és 1948 között elűzték Magyarországról, meg kellett oldani egy transzport összeállítását. Hasonló volt az eset a Tiszalökön raboskodó bácskaiakkal is, akik „jugoszlávnak”, „számítottak, de rokonaik Ausztriában, vagy Nyugat-Németországban éltek.

E zavaros jogi helyzet, illetve a lassú (napi 30, majd 10-15 fő) szabadulás miatt egyre feszültebb lett a rabok helyzete. A napi jelentésekben egyre gyakrabban szerepeltek összetűzések, fegyelmezetlenségek és a munkateljesítmény csökkenése, főleg a szabadítások augusztus 23-i leállítását után. Ezen az is csak időlegesen segített, hogy „hálózati úton” (értsd: zárkaügynök, spicli, vamzer, téglá, stb.) elhintették a rabok között a szabadulások folytatását, és különféle engedményeket is tettek. Időközben más táborokból is szállítottak ide rabokat.

Szeptember 24-én összesen 1179-en voltak a táborban. A hangulat romlani kezdett. A kezdeti szép ígéretek, és azok be nem teljesülése miatt október 4-én többen összeszólalkoztak. Ennek előzménye az volt, hogy a rabok munkástanácsot hoztak létre október 2-án, miután Dornai Sándor

---

¹⁰²⁸ TÓTH 2020, 130–135.o.

¹⁰²⁹ *Garasin Rudolf* (Csáktornya, 1895. március 27. - Budapest, 1969. augusztus 15.). A polgári iskola elvégzése után nyomdász lett, ekkor lépett be az MSZDP-be. Első világháborús veterán, hadifogoly Oroszországba kerül, ahol 1918-ban belépett a bolsevik párt tagjai közé. A Szovjetunió Könnyűipari Minisztériumának főosztályvezető-helyettese lett. A 2. világháború második felében partizánosztagnak szervezésével, kiképzésével bízták meg. 1945-ben őrnagyi rangban részt vett az ország megszállásában. Helyettes főszerkesztője volt a szovjet hadsereg „Igaz Szó” című magyar nyelvű lapjának. 1947-ben szerelt le és tért haza véglegesen. Az Igazságügyi Minisztérium vezető beosztású munkatársa, majd a Belügyminisztériumban a határőrség ezredesként szolgált. Ekkor lesz a KÖMI vezetője. 1957-től nyugdíjazásáig nagykövet Mongóliában.

főhadnagy, táborparancsnok megbízta Finn Ferencet, az internáltak munkavezetőjét, hogy hívja össze a munkavezetőket. Közölje velük, hogy magasabb termelési szint esetén javítani fognak az élelmezésen és munkaversenyt hirdettek. Négy pontból álló „jegyzéket” adtak át a rabok Finnek, amelyben tisztálkodási eszközöket kértek, a hazatérésük időpontját akarták megtudni, illetve azt, hogy ne legyen munkaverseny és a főhadnagy vegyen részt a következő munkástanácson, ami október 4-re esett. Dornai megjelent a tanácson, beszédét nem tudta elmondani, mire a Boxer nevezetű fegyőr 9 embert magánzárkába csukott. Ekkor került sor a tüntetésre és a „lázasra”. Hogy ez milyen minőségű volt, arról ellentmondásos források vannak. Az elégedetlenkedőket karhatalmisták vették körbe és fegyverhasználat következtében öten vesztették életüket, hatan súlyosan, tizenegyen pedig könnyebben sebesültek meg a rabok közül. A karhatalmisták semmilyen segítséget nem nyújtottak. Ugyan a „lázas” után jobb élelmezést kaptak a rabok, de szabadulásukra csak 1954 elején került sor. A tábort kiürítése után lebontották.¹⁰³⁰

Gyűjtésemben két tanú képviseli a tiszalökiek sorsát; egyikük a már jellemzett „kivétel”, a másik pedig egy móri adatközlő, akit zöld-Ávósként¹⁰³¹ kirendeltek a tábor lázadásakor, s lényegében német nemzetiségüként a másik oldalt képviselte. Az általam felkeresett községekben több helyen találkoztam közvetten a tiszalökiek sorsával; egyesek rokonai a lázadásban¹⁰³² hunytak el, a többséget azonban 1946 és 1948 között elűzött családtagjai után küldték. Emiatt is nehéz volt interjúalanyt találni.

A szovjet fogságból hazatérő közlőm minőségi változásként írja a hazatérést, kontrasztként, egyfajta csapdába esésként. Elbeszélése töredezett, csak kérdések útján bomlanak ki a megérkezés részletei. Visszatérő elem az „alja” vagy „csürhe” jelző, amely a magyar tábori örök folyamatos erőszak élményeiből bomlik ki. Előbb ő alkalmazza fogolytársaira ezt a jelzőt, majd önmaga kapja meg a magyarországi erőszakszervezetektől. A leértékelés a hatalom eszköze a hadifogoly megtörésére. Elbeszélőm a „Horthy-világból” került el Magyarországról és a Rákosi-féle diktatúrába ért haza; mindkét rendszert elidegenülve fogadta, de míg egyikből elmenekült, a másik maga alá gyűrte. Különösen traumatikusan jelenik meg, hogy ez az „alagyűrés”, leértékelés Magyarországon érte az emlékezőt – ez igazolta számára kommunizmusellenességét.

Az emlékek képekként jelennek meg, fragmentált szituációkként, amelyek ehhez hasonlóan félmondatokként interpretálódnak: megaláztatások, párbeszéd a tiszalökiekkel. A közlés közben folyamatosan változnak az igeidők. Ezt az elárulást jelzik. Míg az SS-ben és hadifogságban is igazságos sorsként élte meg a közlőm az erőszakot, addig ehelyütt a tisztesség durva árulásaként fogja fel az eseményeket.

„1950 decemberében hazaengedtek, Kijevből. Az »alja«, az már elmehetett hamarabb, '48 és '49-ben. És a betegek. Kijevben az újjáépített épületekben volt a hadifogolytábor. Mondhatom, le a kalappal. Ahogy épültek a házak és a lakások, abban volt a fogolytábor. Egy szobában tízen voltunk.

¹⁰³⁰ Részletes történetet lásd. TÓTH 2020, 130–209.o. SÁNDOR 2016.

¹⁰³¹ Az Államvédelmi Hatóság 1949-ben jött létre. Egy évvel később a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályát és a Határőrséget is ide sorsolták be. Így egyenruhájuk alapján kétféle belügyi karhatalmi alakulatot különböztettek meg; a „kék ávó”-hoz tartozott a hírhedt államvédelemhez, míg a „zöld ávó” a határőrséget jelentette.

¹⁰³² 1930:F:23: Moson:Levél: „Sokan voltak Tiszalökön Levélről. Egy meg is halt, aki fellázadt. Ott van egy emlékkő magyarul és németül. Egy mártír szellem hatja át.”

A drótot mindig kijebb cipelték. Ez is tiszta politika volt. [...] A »csürhe«, a lengyel kék hadosztály például, Franconak az önkéntesei... A »csürhe«, az akasztófavirágok, ahogy Sztálin nevezett minket, hazamehettünk. [Kijevben] kimentünk a pályaudvarra. Nem marhavagonban jöttünk, hanem Pullmann-kocsikkal!¹⁰³³ Vadonatúj kék pufajkát és rendes cipőt kaptunk. Csapnál átjöttünk, »csakhogyan itthon vagyunk!« Az istennek a valagát voltunk itthon. »Rohadt piszkos fasiszta népség, fogjátok be a pofátokat, mit jár a pofátok?« És amit akarsz, az Államvédelmi Hatóság részéről, mert ott azok voltak. Csak néztünk, amikor begördültünk. Véges-végig géppisztolyos ávos katonák. Mondtam a kék sapkájú KGB-s őrnagynak: »őrnagy úr, nem mehetnék vissza?« Ő is meglátta, meglepődött, de nem szólt semmit. Amúgy ez beszélt magyarul, mert Magyarországon Gyöngyösnek volt a városparancsnoka. Debrecenből egyből a Mosonyi utcai laktanyába, Budapestre kerültünk. Ez a haza, »a csürhe megy Tiszalöket fölépíteni.« A vizlépcsőt. Vonattal mentünk oda, majdnem mind SS-es volt. Meg Szent László hadosztályos. Akik az orosz fronton fogságba estek.»¹⁰³⁴

A megérkezés és tábori elhelyezés szintén az „elnyomás” módozatait jelenítik meg, kezdve a vulgáris felütéssel és az örök, a parancsnokok jellemzésével. A múlt több rétege keveredik itt, az események összefolynak a rendszerváltás környéki perekkel. A töredezett közlés pedig továbbra is a vakuélményként feltűnő, elsöprő lealacsonyítást és a terrort jelzik. Az első napok az új rendszer megismeréséről szóltak.

„Megérkeztünk. »Na, a kurva anyátokat, megjöttetek?« Nagy László,¹⁰³⁵ meg a Kis Kálmán.¹⁰³⁶ « Becenév nem volt, legalábbis nem emlékszem rá. Egy volt, egy mocsok, aki nyilatkozott többször is a tévében. Kiss Kálmán volt a táborparancsnok, aki az úgynevezett rendszerváltáskor úgy mosakodott a bíróság előtt. Öt tagú bíróság volt Nyíregyházán. Tasnádi Frigyes jelentette fel, embertelen bánásmód és hasonlók miatt, és össze-vissza hazudozott. Én fölálltam: »Kiss Kálmán hazudik. Pofátlanul hazudik.« Azt mondta a Kiss, hogy kémelhárítással foglalkozott. A hadifoglyok közt kémek? Szó nélkül kijöttem. Tasnádi Frici szaladt utánam. [...] [A barakkok] már álltak, mert köztörvényesek voltak előttünk. Én, ahogy bemegyünk [a kapun], balról az elsőben voltam. Priccsek voltak benne, gömbfákból, arra rádobva a szalmazsák meg egy pokróc mindenkinek. Voltak barakkparancsnokok. Ez azt jelentette, hogy a foglyok közül kineveztek egyet, akinek szent kötelessége volt rendet teremteni, meg ha valami panasz volt, akkor ő képviselte a foglyokat.»¹⁰³⁷

A kényszermunka, rabszolgamunkaként csapódik le az emlékezetben. Részben hasonlít az elbeszélés a szovjet fogsághoz, azzal a különbséggel, hogy míg ott folyamatos javulás narratíváját figyelhettük meg, a tiszalöki emlékek a folyamatos süllyedést mutatják meg. Míg a Szovjetunióban egy idő után fizetség járt a munkáért, itt csak mélyebb megaláztatások. A táborparancsnok monolitikus, mindent figyelő szeme ugyanúgy az elnyomás fokozása, mint az állattal való egy szintre való értékelés, amely étellé válik – elnyeli a hatalom és szükségszerűség.

„A megérkezés után két napra [indultunk dolgozni]. Először az udvaron leülni, majdnem 2000

¹⁰³³Nevét Georg Pullmanról (1831-1897) kapta. Amerikai eredetű vasúti *kocsik*, melyek két forgó alvázon nyugszanak.

¹⁰³⁴ 1925:F:25: Budapest: Budapest.

¹⁰³⁵ Nagy László, ÁVH-hadnagy.

¹⁰³⁶ Kiss Kálmán, főhadnagy. A tiszalöki munkatábor első vezetője.

¹⁰³⁷ 1925:F:25: Budapest: Budapest.

ember. A tábor előtt ment el az országút. Kiss [Kálmán] a dróton kívül a sleppjével körüljárta a dróttal kerített rabszolgákat. Úgy előttem van, mintha tegnap lett volna. Szemügyre vette ezt a csürhét. [...] Mindig kettő őrzött, hol a gödör egyik, hol másik oldalán, föl-alá sétáltak. [...] Medret ásni és alapozni kellett. Egyszerre több mint 1300 ember ásta a gödröt – szerencse, hogy jó homok volt –, és kordékra raktuk, amit kétkerekű kocsik és a lovak húzták ki. De olyan lovak is voltak, hogy... több hús került a táborvezető levesébe, mint amennyi azona lovon volt, ami húzta a kordét. Én csak a medencét ástam, az erőműre nem emlékszem.”¹⁰³⁸

Elbeszélőm öntörvényű jelleme azonban magával hozta, hogy ellenállt. Ennek az ellenállásnak megtorlásai voltak. 1951 októberében az örök ráfogták, hogy szökni akart.¹⁰³⁹ A tábor-lét egy alapja a büntetés, a sötét zárkák világa. Tiszalöki elbeszélőm számára a legmélyebb pontok egyike. A tudat itt is a felelősöket keresi, s meg is találja Kiss személyében. Az indulatos beszéd mögött valószínűleg a vakuként megjelenő fájdalom reprezentációja áll, amely nem beletörődő, hanem fizikálisan reprezentatív, vagyis az erős fájdalmat az erős indulatos beszéd közvetíti.

„Jugoszláviába akartunk szökni, államvédelmi örök legyilkolásán keresztül. Ezt mondták. Járt a pofánk, ezért péceztek ki: »haza szeretnénk menni, ha már itthon vagyunk, mit keresünk mi itten« – ezeket mondtuk. Hát, mikor engem egy heti sötétzárkára ítélték, akkor naponta bejött, megnézni. »Na hogy van?« »Megvagyok, főhadnagy úr. Még élek.« »Még jó hogy«, azt mondja, azt' ott hagyott. Amit az összehazudott a nyíregyházi bíróság előtt, ha nálam lett volna egy fegyver, mint ahogy most van ottan, ha nálam lett volna egy ilyen, akkor az összes tényt beleengedtem volna ott a bíróság előtt, hogy hazudik.”¹⁰⁴⁰

Az indulat antiszemita jellegű fennhangokba csap át, amikor felelősökre kérdezek rá. Ám a szavakból inkább egy ember felé áradó gyűlölet, semmint általános megfogalmazás szűrhető le.¹⁰⁴¹

„Veres! Azt hiszem, az a kis seggdugasz volt. Egy hadnagy, akinek zsidó létére megvolt minden oka rá, hogy többszörösen gyűlöljön minket, mert ugye ez az SS-horda irtotta ki a családját, mondta ő, és hallgattuk mi. Mondtuk, hogy »az SS nemcsak ebből áll, hadnagy úr. Harcoló alakulatok.« Persze, voltak köztük olyanok is, akik ezt csinálták. [...] A Boxer. A nevére nem emlékszem. Az lövetett bele a tömegbe '53-ban. Mert Németországban kérték már a hadifoglyokat. Akkor én már nem voltam ott. A telet nem értem már ott. '50 decemberében kerültem oda, és nyárutón úgy valamikor, mert emlékszem, jó idő volt, amikor hoztak minket hetünket rabszállító kocsival. Jó idő volt, sütött a nap, és ebben a fegyenc-csíkosban voltunk, nem volt hideg a rabszállító belsejében. A Sós Laci¹⁰⁴² itta meg a levét mindennek. Őt tették felelőssé a lázadásért. Hat hónapra ítélték a Fő utcában. Hogy ő volt felelős, mint barakkparancsnok a lázadásért, azt nem tudom.[...] Találtak okot mindig a verésre. »Feküdj hasra, cipő le.« Két napig nem tudtam talpraállni. A kommunista.... Kik voltak ezek, kérdezem én... Legalább a fele, ha nem több mint a fele nyilas volt. Ezek nagyon megfelelték a Rákosinak, mert tudták jól, hogyan kell a gumibotot kezelni. Egy rendes cipő nem volt

¹⁰³⁸ 1925:F:25: Budapest: Budapest.

¹⁰³⁹ A szöveg részleteit jól dokumentálta az állambiztonság. Feldolgozását lásd: TÓTH 2020, 149–152.

¹⁰⁴⁰ 1925:F:25: Budapest: Budapest.

¹⁰⁴¹ 1925:F:25: Budapest: Budapest.

¹⁰⁴² Tiszalökön Soós László táborparancsnok padokat készíttetett az udvarra, hogy a rabok jó időben, szabadidejüket ott tölthessék. Kiss Kálmán táborparancsnok elbontatta azokat.

a lábán életében, a segge kint volt a nadrágból, és most elegáns barna félcipő, elegáns egyenruha... és a hatalom! És a jó fizetés. És megmondani nekik, hogy ti azért jártatok mezítláb egész életetekben, mert ez a mocskos csürhe kizsákmányolt benneteket. [...] Tudtommal élnek a hóhérok. Az egyik, a Kiss Kálmán... Hódmezővásárhelyen lakik."¹⁰⁴³

Tiszalökön többször ellenálltak a rabok – az elmondás szerint –, az akkori bajtársiasság és közösen elszenvedett represszió egyébe kovácsolta a csapatot. Szökése miatt sötét zárkában sínylődött, de szabadulása után beszámoltak erről az ellenállásról. Ez arról tanúskodik, hogy a közösség sejtette, hogy van remény a szabadulásra. Annak ellenére, hogy német nemzetiségűek voltak, magyarul beszéltek egymással a rabok,¹⁰⁴⁴ akik között nemcsak német, hanem magyar katona is volt. Ez csak erősítette az összetartozást és a közös traumát, lévén, hogy az általuk gyűlölt hatalom – szavaik ellenére – nem válogatott, csak a rabszolgamunka volt a fontos.¹⁰⁴⁵

„Kérem szépen, amikor az első lázadás volt, akkor én már a fogdában voltam, a második lázadást pedig csak utólag hallottam, Frici¹⁰⁴⁶ barátomtól. Ott lőttek bele a tömegbe kívülről. Először jött a honvédség, az nem akart lőni, akkor jöttek a tűzoltók fecskendővel, azok is látták, hogy hűha, mi van itt, azok sem óhajtották a vízugarat jobban megengedni...[...] A Wildhoffer József, ő volt, aki kikapta a kezéből, és beleirányította az ÁVOS felé és fejbőlőtték. Több napon keresztül kint voltak az udvaron."¹⁰⁴⁷

Az 1953. október 4-i lázadás után a rabok egy részét az udvar közepére terelték. Felmentő csapat érkezett a fővárosból. Ebben foglalt helyett a kötelékben szolgáló, móri emlékezőm is. A hatalom részéről megdöbbenést váltott ki az eset, nem is beszélve, hogy gyorsan nyilvánosságra kerültek az események. Az elbeszélésből látszik, hogy előbb kivárt a karhatalom, majd másnap támadtak rá a táborra. Az idő a kezükre játszott. Az éjszaka epizódja mélyen érinti, de a lerohanásnál mintha ellenségekre tekintene. A közlés forrásértéke abban van, hogy nagy volt a bizonytalanság és kapkodás, amely a lázadást okozta.¹⁰⁴⁸

„Megkaptuk az Ávos ruhát, a kiképzést. Először katonai alapkiképzést kaptunk, szalutálást, tömegoszlatást, céllövészetet. Ez már speciális volt, mert Tiszalökön sor is került rá. Az egy speciális tábor volt, mert oda olyan német hadifoglyok kerültek, akiket SS-be soroztak be, de az oroszok már elengedtek. Ezeknek mind tetoválásuk volt. S nekik azt mondták »ti még nem mehettek haza, nektek meg kell építenek a tiszalöki erőművet, ha az kész van, akkor mehettek haza.« Ezt a svábok a maguk szorgalmával ki is ásták, és amikor kész voltak, akkor haza akartak volna menni. Igen ám, de jöttek a derék ávosok és rájuk lőttek. Én Pesten voltam a leszerelésem előtt. Lóhalálában Tiszalökre vittek. Be lettünk mi is osztva, öt méterként lett ávos őr, addig húsz méterként volt. Életem legborzalmasabb éjszakáját ott töltöttem, mert egész éjjel hallgattam ezeknek a szerencsétlen sváb haldoklóknak a nyöszörgését, jajgatását. Hajnalig üvöltöztek, aztán elvéreztek.

¹⁰⁴³ 1925:F:25: Budapest: Budapest.

¹⁰⁴⁴ 1925:F:25: Budapest: Budapest: „Hát magyarul beszélünk, magyar svábok voltak.”

¹⁰⁴⁵ 1925:F:25: Budapest: Budapest: „Stubenvoll Ferenc egy Tolna megyei sváb, ha jól emlékszem. És magyar katona volt, ráadásul. Kint volt a Donnál '42-ben, mint magyar katona. Én is csodálkoztam rajta, »hogy kerülsz te ide?«”

¹⁰⁴⁶ Tasnádi Frigyes, érdi elhurcolt. Nagy szerepe volt abban, hogy közvélemény elé tárja a tiszalöki eseményeket.

¹⁰⁴⁷ 1925: F:25: Budapest: Budapest.

¹⁰⁴⁸ TÓTH 2020, 154–164.o.

Ennek nagy híre ment később, de nem értem hogyan. Úgy néz ki, hogy nálunk is lehetettek szervezkedések, mert a Szabad Európa rádió a lázadás napján bemondta, hogy az Államvédelmi Hatóság a tiszalöki kitörési kísérletet vérbe fojtotta. Nyilván volt valami titkos forrásuk, hogy ezt le tudták adni még aznap. Az ENSZ-ben tiltakoztak a németek, az angolok stb. Apránként hazaengedték őket, de a legtöbben kimentek, mert kint volt már az otthon. Azért akarták a svábokat, azért használták munkaerőre, mert szorgalmasak voltak. Elkészült a vízlépcső. Pár napig voltunk. Csatárlánccal körbe vettük a tábort, csőre töltött puskával. Másnap szuronyt szegezve, oszlató ékkel betörtünk a lágerbe. A németeket egymás után kihúztuk és vitték be egy épületbe. Kihallgatták őket és utána elosztották őket. Egyenként kivittük őket a vallató tisztek közé. Másnap meg hazajöttünk. [...] Meg voltak törve, már nem hőbörögtek. Nem kesztyűs kézzel bántak velük, de el voltak látva. Mert a szovjet hadifoglyok például több ellátmányt kaptak, mint a civil lakosság. Ezt őszintén meg kell mondani. Szigorú volt minden. A norma meg volt adva.”¹⁰⁴⁹

A túlélők megkapaszkodása nem volt egyszerű. Koronatanúmat szökése miatt Budapestre szállították és többedmagával elítélték.¹⁰⁵⁰ A megkapaszkodás nem volt egyszerű sem számára, sem a tiszalökiek számára, hiszen akik az országban maradtak, komoly represszióval kellett szembenézniük. Mégis megtalálták a helyüket.¹⁰⁵¹ Az idegenség érzete tovább folytatódott, a küzdelem nem kollektív élményekben, hanem személyes kihívásokban új értelmet nyert. Elbeszélőm meg tudott kapaszkodni, de élményei és mentalitása az 1956-os forradalom pesti barikádjaira repítette. Míg az SS-be való belépést élete legjobb időszakának, addig Tiszalöket traumatikus pontnak írta le. Ennek okát az új, általa gyűlölt politikai rendszerben látta igazolva, amely lenyomta és életét részben sikertelenné avanszálta.

„Őszintén szólva nem sokat [gondolkodtam arról, hogy mi lesz, ha kiszabadulok]. Fogalmam sem volt arról, milyen országban vagyok, mert én szabad nem voltam a Magyar Népköztársaságban, egyik fogságból a másikba kerültem. Először is hazamentem a szüleimhez, ők azt hitték már, hogy meghaltam. Váchartyánban laktam ezután. Küldtem haza leveleket, de csak Oroszországból, Tiszalökről nem. Meg a börtönből sem. Elmentem az Uzsoki utcai kórházba dolgozni. Voltam ott minden. Voltam műtős, beteghordozó, betegápoló, udvarseprő, csak akasztott ember nem.[...] Ez az élet rendje, hogy a gyerek eltartsa a szüleit. Mert anyámnak semmilyen nyugdíja nem volt, apám, amit kapott nyugdíjat – ennyit ért.”¹⁰⁵²

---

¹⁰⁴⁹ 1929: F: 24: Vértes: Mór.

¹⁰⁵⁰ 1925:F:27: Budapest: Budapest: „A Fő utcai katonai bíróság előtt voltam, a vád Jugoszláviába akartunk szökni, államvédelmi örök legyilkolásán keresztül. Kész. És akkor a jugoszláv-magyar viszony olyan volt, hogy elítélnek. Úgy ment az ítéletosztás, hogy kérdezték »A neve? M.K. A magáé? Brecska Jenő. A magáé? Müller Antal. Öt év, hat év, nyolc év...«

¹⁰⁵¹ 1925:F:27: Budapest: Budapest: „A németeket hazavitték Németországba, engem a Fő utcai börtönbe hetedmagammal. A Tasnádi Frici barátomat, ő érdi, ő ott kezdett udvarolni a feleségének, ott telepedett le Tiszalökön. Alkalmazta őt a társaság, mint asztalost.”

¹⁰⁵² 1925:F:27: Budapest: Budapest.

A magyarországi németeket ért jogfosztások egyik első állomása volt az SS-be való elhurcolás. A háború frontjai és a megtorlás szovjet, majd magyar megtorlása kis egyéni emlékezetközösséget hozott létre, amelybe azok is beletartoztak, akik esetlegesen nem voltak magyar származásúak. A 2. világháború utáni traumákhoz igyekezett ez az emlékezetközösség igazodni – főleg a rendszerváltás után –, amikor sérelmeikért elégtételt követelve aktivizálták emlékezetüket: „*Úgy bántak velünk, mint Auschwitzban a zsidókkal, csak nem volt gázkamra.*”¹⁰⁵³ E megjegyzés nemcsak a táborban zajló deklasszáció minőségére, de a *trauma elismerésére* is felhívja a figyelmet. Valamint arra nem elhanyagolható momentumra, hogy a náci háborús bűnöket is részben relativizálják. Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy az OH közlések elemzésénél nagyon fontos elem az, ami nincs benne, vagy nem látszik az idézetekben. Nem véletlen, hogy mindig igyekszem azokat a közléseket megmutatni, amely a kollektív emlékezetet megjeleníti és azt is, amely eltér tőle. A SS-ről szóló történetekben nagyon haloványan vannak benne a háborús bűnök jellemzői. Ha igen, akkor is tompítva, távolságtartással jellemezve, amely a relativizálás egyik eleme. Sajnos az SS történetekben sokkal több reflexióra lenne szükség ahhoz, hogy az események telített történetét látni lehessen.

Elbeszélésük így is elszeparálnak mondható a többi német nemzetiségű sorsától. Ennek oka a hosszúra nyúlt sztálini és rákosi fogság majdnem nyolc éve, amely alatt a németek repressziója lezajlott. A tiszalökiek pár ezres transzportja alkotja az utolsó szerelvényeket az elűzöttek sorában, ám a családegyesítések tovább folynak. Inkább a németországi kitelepítettek emlékezetkultúrájába olvad be ez a narratív-szál, nem pedig az itthon maradottakéba. Ennek ellenére mégis része a narratívának és különleges változata, hiszen a legkorábbi (1944) és a legkésőbbi időpontokat (1953) fogja közre. Ahogy majd később bemutatom, ezen elbeszélések is egy folyamatos süllyedést mutatnak meg. *A kényszer elhurcoltak története öngazolás, a tiszalöki koronatanú vallomása folyamatos elidegenülés.* Interjúalanyom önként hagyta el Horthy országát, hogy aztán a Rákosi-éra falja fel. Az, hogy vajon ez mennyire emelhető a közösség szintjére kérdéses, de motívumaiban mindenképpen felfedezhető egyfajta kollektív tapasztalat.

A 2. világháború frontjain harcolók másik csapata viszont szintén szerepet kapott az alávetettségi narratívában. Sorsuk és hazatérésük nemcsak a családegyesítésekénél, hanem az elűzöttekkel való kapcsolattartásban is fontos lesz.

---

¹⁰⁵³ 1925:F:27: Budapest: Budapest.

7.3. A magyar hadsereg kötelékébe sorozottak emlékezete (1942-1949)

Alapvonalaiban hasonló, de egészen más, heterogén sorsa volt azoknak a katonáknak, akik nem az SS-be vonultak be. Három különböző sors típus látszódik: 1) a besorozott katona története, 2) az SS toborzás ellen a magyar honvédségbe jelentkezők története és a 3) fiatal leventék elhurcolása. Utóbbit az SS-történeteknél már érintettem. Előbbi két sors történet történelmi háttérét már korábbi fejezetekben felvázoltam, így nem kívánom ismételni magam.

A leventesors történetéhez a Szálasi-kormány kiürítési politikája fűződik. A hatalomátvétel és a németek által meghúzott Margit-vonal után Szálasi előbb csak hatalmas lakatlan területet akart képezni, majd az egész országot kitelepíteni. A közalkalmazottaknak, a katonai munkaszolgálatra alkalmasoknak kötelező volt az áttelepülés, de a lakosság nagy részének nem. A nemzetvezető kitelepítési kormánybiztost nevezett ki, majd nagyívű elrettentő propagandát folytatott. E kiürítésnek volt egy eleme, amely különösen a német nemzetiséget érintette, de ez következő fejezetem témája. A lakosság többsége nem hagyta el lakóhelyét, csak ha kényszerítették. Ennek egyik formája volt a leventekötelesek elhurcolása.

A levente intézményét az első világháború utáni békék teremtették meg. A trianoni béke megtiltotta az általános hadkötelezettségen alapuló hadsereg fenntartását. 1921. december 19-én a nemzetgyűlés elfogadta az 1921. évi LIII. törvénycikket, az ún. testnevelési törvényt, amely kimondta, hogy az állam gondoskodik a tanulóiifjúság rendszeres testneveléséről. Ennek végrehajtási utasítása volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) által kibocsájtott 9000/1924. sz. rendelet, amely létrehozta a Levente Egyesületeket. Az állam célja az volt, hogy a hadkötelezettség tilalma ellenére katonai előképzést nyújtson a fiataloknak, 1943-ig csak fiúknak. A VKM-en belül az Országos Testnevelési Tanács (OTT) III. szakbizottsága lett a felügyelője ennek, a végrehajtók pedig a vármegyei, városi és községi (majd járási) szervek testnevelési bizottságai. Azoknak a fiúknak, akik jártak rendszeres testnevelési foglalkozású iskolába, előírták, hogy heti két órában, később pedig heti négy órában vegyenek részt a Levente-foglalkozásokon. A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk a leventekötelezettséget a honvédelmi kötelezettség közé emelte. Lényeges változás volt, hogy a foglalkozások időpontját vasárnapokról a hétköznapi napokra tette át e törvény. 1941-ben a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került a mozgalom, 1943-tól pedig már leánylevente-csapatok szervezése is megindult. A nyilas hatalomátvétel után a kormányzat egyre inkább azon fáradozott, hogy minden hadra fogható személyt, egészen a fiataloktól kezdve a már korosabb férfiakig bezárólag bevonultasson.

1944. október 17-én totális mozgósítást rendeltek el. Ebbe tartozott bele az október 20-án kelt rendelet arról, hogy a katonai munkaszolgálatra beosztott 18-20 éves, illetve a III. korcsoportbeli leventék (17 éves kor feletti) a katonai büntetőtörvények alá lettek besorolva. A nyilas kormányzat 1944. november 5-ével a hadkötelezettség alsó korhatárát a 17. életévre szállította le és ezzel megkezdődött az ország különböző pontjain, változó intenzitással, de lényegében márciusig folyamatosan zajló elszállítások sorozata, amelyek valójában elhurcolások voltak.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁴ Összefoglalva lásd: MAGYARORSZÁG 1984, 1198–1200.o. MIKLÓS 2016.

A magyar hadsereg kötelékébe bevonultak tehát különböző sorsot testesítenek meg. A katonasors (itt is) megemelt történet. Az interjúalanyaim burjánzó, minden részletet ismertető narratívákat közöltek. Ezeket viszont csak részben fogom feldolgozni, annak ellenére, hogy fordulataik és emlékezésük a hadtörténet szempontjából is értékesek.

Ám az alávetettségi narratíva szempontjait vettem figyelembe, amelyben a narratív bővítményeket tartalmazó „hőstörténeteket”(1), viktimológiai jellegű öngazolásokat (2) és negatív előjelű, csak fordulatokat közlő „kivonatolt” (3) elbeszélést különböztettem meg. Hasonlóan hármas egységben vázolom fel a sorsokat: a besorozás az önkéntes belépéstől, SS-től való menekülésen keresztül a leventék összegyűjtésén át általában elhurcolásként, elrablásként (1), a frontélményeket harcra vagy hurcolkodásként (2), a fogságba esést rabságként vagy kényszermunkaként (3) értelmezem.

E két jellemző metszetében mozognak az emlékezések, amelyek az előbbieken ellenére jellegükben fogva emelkedett, színezett történetek voltak. Ennek több oka van: egyrészt az emlékezők a későbbi életszakaszukhoz (társadalmi lenyomásukhoz) képest „izgalmasabb” korszakot éltek meg a háború alatt. Másrészt az elbeszélők férfiak, akiknek ez az életszakaszuk és élethelyzetük férfiasságuk (hősiesség, ügyesség, hűség, kitartás, erő) bizonyításának a ciklusa. Emlékezésükben nemcsak a helytállás, hanem a későbbi időszakokban ért vádak cáfolata is helyet kap. Számomra azért volt fontos, mert a fronttörténet alapvetően internacionalista történet, ahol a korábbi egyéni kapaszkodók (közigazgatás, közösségek, nyelv stb.) megszűnnek és a különböző hatalmi, elnyomó erők erőszakos irányítása kerül előtérbe. Az ebben való helytállás alapja a későbbi elbeszéléseknek mind egyéni, mind pedig mikroközösségi (család) szinten. Mindemellett emiatt a közösségi szellem is redukálódik, hiába vannak bajtársak és századok, katonai közösségek. Az elbeszélések ezen részei a legszemélyesebb határok között mozognak.

7.3.1. A besorozás és a katonai szolgálat kezdetének emlékezete

A besorozás emlékezését is az határozta meg, hogyan került a hadsereg kötelékébe az elbeszélő. Természetesen többen voltak olyanok, akik már 1944 előtt katonai szolgálatot teljesítettek, többen frontharcban is részt vettek. A következő történetet némiképpen igazoló herendi közlőm először a veszprémi Hajmáskérre vonult be 1942-ben, amely a környék nagy hagyományokkal rendelkező katonai központja volt. A későbbi eseményeknél is visszatérő helyszín lesz az itt fekvő akadémiai épületegyüttes. Innen kerül a felvidéki területekre, tüzéerként.¹⁰⁵⁵

Érdemes megkülönböztetni az SS elöl a magyar honvédséghez szándékosan bevonulók körét. Mivel több ilyen bevonulóval is találkoztam, ezért *emlékezetközösségnek is nevezhetem* azokat, akik így tettek, annak ellenére, hogy csak a bevonulás tényét erősítették meg. Ezt is erkölcsi kiállásként értelmezték. Döbrönteit (később Bakonypéterdre települő) emlékezőm 1944 áprilisában az SS elöl

---

¹⁰⁵⁵ 1921:F:20: Bakony: Herend: „Először 1942-ben, Hajmáskérre, a nehéztüzérséghez vonultam be, tartalékosként. Volt a Rennert János, a Becker Józsi, a Raab József. Utóbbi már két éve szolgált. A tüzérsztyálya kiment Sztálingrádba és mi Rimaszombatra kerültünk, de nem volt lövegünk és németektől kaptunk sorozatvetőket és azokkal mentünk ki a lengyel határba. Rimaszombatról kerültem, ott kiképzés kaptam, tüzérséghez kerültem, aztán ki a frontra.”

vonult be Pápára, ahonnan Körmendre került kiképzésre, végül egy Hajmási nevű szakaszvezető „csicskása” lett. Két ajkarendeki, egy városlódi, egy herendi (Brenner Ferenc) és egy pápai ismerőse volt. Ötvenfős szakaszukat átvezényelték Veszprémbe és környékére. Az elbeszélő igyekszik kiemelni a valós vagy látszólag történelmi eseményekhez fűződő momentumokat, amelyet mintha ő alakítana:

„Be voltam sorozva. Újonc voltam Veszprémbe és akkor történt, hogy édesapám – aki a döbrönte-i bírósági elnöke volt –, szekereivel el kellett hozni a Szálasi konyháját Balatonfüredről Farkasgyepűre.¹⁰⁵⁶ Szólt a vezető, hogy »F. honvéd, jöjjön, itt vár valaki«, törzsőrmester volt. Apám volt ez a valaki és hozott neki is, nekem is egy-egy italt, ennivalót. Apám hazament, elvitte a Szálasi konyháját és ott szólt, hogy a fiam Veszprémen van. Ez a törzsőrmester felkarolt engem, Zavatovicsnak hívták. Én voltam a legjobb lövő. Amikor Újdörögdre, Tarjándörögdre¹⁰⁵⁷ kimentünk, kiképzésre mentünk.”¹⁰⁵⁸

A kiképzés menete és nehézsége felvértezi az elbeszélőt a közelgő kihívásra. Az alábbi részlet narratívája pont azt jelzi, hogy a kemény kiképzés, a vallásos gondoskodás lelkiileg és testileg is annyira magabiztossá változtatta az elbeszélőt, hogy szembeszállt azok képviselőjével, akik miatt a hadsereghez jelentkezett. E népmesei toposz használata egyfajta metamorfózist rejt, ahol a hátrányos fiú, erejét összeszedve visszavág a „gonosznak:

„Kaptunk egy kemény kiképzést, mindenféle fegyverrel: gránátvető, aknavető, villanygéppuska. Erre lettünk kiválogatva. Ekkor 1944 júliusa volt. Minden vasárnap misére kellett menni. Német katonák is voltak Veszprémen. Bent voltak egy kocsmában a német újoncok és őrmesterük. Én értettem a németeket, azt mondták egymást közt, hogy »ezeket a magyarokat majd kidobjuk innét.« Mondtam az őrmesternek, hogy »minket nehéz lesz!« Az őrmester felállt és kilötte az égőt. Mindjárt: »Alarm!« kiabáltak és mi meg pucoltunk. Az őrmestert megfogták, elvitték a börtönbe, de reggel kiengedték.”¹⁰⁵⁹

További kiképzésre került sor Nemesvámoson,¹⁰⁶⁰ ahol őrségbe is került. Elmondása főleg a falubéliekkel fűződő viszonyát mutatja be, amely már erősen szexualizált: „Az iskolába’ voltunk elszállásolva, a falubeli lányokkal össze is jöttünk, harmonikáztunk. Nem voltam eldobni való katona. Sok fickó volt, az egyiket annyira felizgatták, ha vödör vizet ráakasztanak [a nemiszervére], akkor is megfogta. Rá is raktuk és a tanító néni benézett az ablakon, másnap tőlem kérdezgette, hogy »ki ez?« mondtam »egy pápai gyerek«, »azt mondta ilyet még nem látott, hogy egy vödör vizet elbirt volna egy ilyen.«”¹⁰⁶¹ Ez a túlfűtöttség az egyén megváltozását jelzi. A katonai létben felnagyítódnak a hatalmi körök, lévén egy hatalmi erő tagjaivá válnak. A hatalom („megtehetem”) és fizikai erő („meg is tudom tenni”) óhatatlanul magával hozzák a szexuális kérdést. Ugyan az elbeszélésben ez a tekintély-fitogtatás beleegyező módon történik, ám az epizód esetlegessége miatt

¹⁰⁵⁶ Magas-Bakonyban lévő község. 1929-re épült tudószanatórium miatt a nyilas hatalom itt rendezte be a Gyepű I. főhadiszállását. Később Brennbergbányára menekült a hivatal.

¹⁰⁵⁷ Község Veszprém megyében, a Tapolcai járásban, Tapolcától keletre

¹⁰⁵⁸ 1923:F: 22: Bakony: Döbrönte.

¹⁰⁵⁹ 1923:F: 22: Bakony: Döbrönte.

¹⁰⁶⁰ Község Veszprém megyében, Veszprém és Veszprémfajsz között.

¹⁰⁶¹ 1923:F:22:Bakony:Döbrönte.

feltételezhető, hogy nemcsak ilyen jellegű közeledés történt.¹⁰⁶²

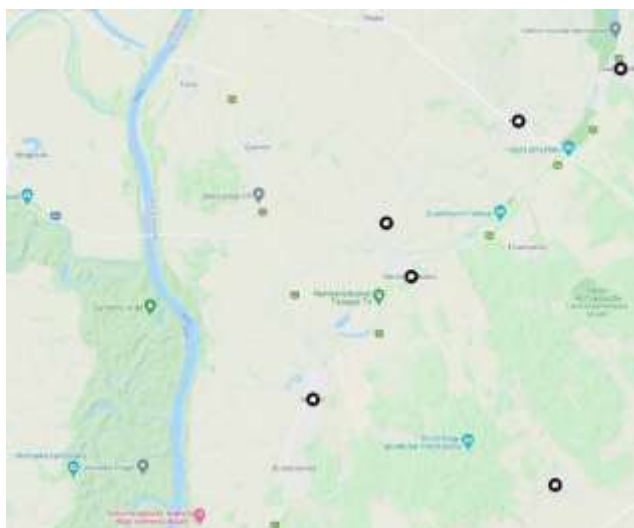
Elbeszélőmet örvezetővé (tisztes rangúvá) nevezik ki, mert jól tud célozni, szakaszába tíztizenegy embert kap. 1944 júliusában Dunaföldvárra helyezik, majd innen vonulnak Császártöltés felé az éles gyakorlatra. Ezután a front elbeszélése következett, amely a katonai vezetők alkalmatlanságát, árulását, gyávaságát s a közvetlen harcok impozáns tetteit emeli ki a Duna-Tisza közén. Az elbeszélés fokozódó: arányosan csökken elszántsága, miközben az elbeszélésének részletei nőnek. Ez a jelenség én-kiemelése (túlemelkedése) az eseményeken (a tömegből) a történelemformáló „erővé”.

„Ezután lettünk bevetve. A szalmakazlakon feküdtünk és vártunk, hogy lecseréljük azokat, akiket előttünk bevetettek. Izsák főhadnagy távcsővel figyelt. Felmentünk az országútra. Kifogyott az üzemanyagunk. Azt mondta, »ezek lekaszálnak bennünket« és elrendelte a visszavonulást. Egy Nimród, egy Toldi harckocsink volt, ezek 60 tonnások voltak. [...] Még harckocsival mentünk egy erdőbe, végig mentünk a szélénél, megálltunk, kinyitottam a fedelet és rögtön a fák tetejéről tüzet kaptunk, én a lánctalp mellé ugrottam, onnan lőttem, az oroszok a kukoricaszárak mögül tüzeltek. El tudtunk menekülni. Én is golyót kaptam, sercegett is. [...] Császártöltésen voltunk, a postai alkalmazottat az oroszok megerősítették. Harckocsival bejöttünk, mindenkit leszedtünk, nem kíméltünk senkit.[...] Ezek itt német községek voltak, én mindenkivel tudtam beszélni, de a hadnagynak ez nem tetszett. Láttam, hogy beszélgetek a helyiekkel. [Nemes]Nádudvar, Hajós, most is olyanok. [...] Sükösdön lettünk másodjára bevetve, villanygéppuskával tüzeltek, miközben a feletteseink a bunkerben iszogattak. Schiller Ferenc és Peszmeg Jenő, ők voltak a tisztjeink. Ekkor vált számomra nyilvánvalóvá, hogy át akarnak állni. Egyre jobban közeledtek az oroszok. Kijöttek. Egyiknél pisztoly, másiknál karabély volt. Megjött az orosz, azt mondta »Igyi szudá Vengri!« Az oroszok elkezdtek lőni rám és egy sorozatot odaengedtem és mind a kettőt lefektettem. Ez Sükösd és Rém között volt. Kérdezte a hadnagy, hogy »F. maga mire lőtt? « Mondtam: »az ellenségre«. A hadnagy többet nem szólt. Tizenhárman egy homokos gödörben ültünk és a harckocsik csak úgy mentek el mellettünk. Csönd lett, kimásztam az országútra, mondtam a társaimnak, hogy jöhetnek, lementem a töltésen, s láttam, hogy futnak a civilek, mert a ruszók ott voltak. A folyón lógó hidat rögzítették a katonáink. Én voltam az első, megint, a villanypuska rajtam lógott. Én mentem mindig előre. Átmentem a folyón, már parton voltam. Jöttek lassan az oroszok. A hadnagy nem szólt. Aztán a Bogyiszló felőli tanyákról láttam egy villantást. Szántásokon keresztül mentünk, ott egy istállóban lefeküdtünk. Egy Krischner Anna nevű lány szüleinek a tanyája volt ez. Ott én nem aludtam. Kaptam kapát, civil ruhát és a trágyadomb alá elástam a töltenyeket. [...] Itt az ellenség nem az oroszok voltak már, hanem a szerb csetnikek, partizánok.”¹⁰⁶³

¹⁰⁶² A „nemi erőszak emlékezete” fejezetnél már tárgyaltam a katonák gondolkodását, amely részben igazolható ezekből a mondatokból is: az erődemonstráció és katonai aura miatt az alany feljogosítva érzi magát arra, hogy megkapja a szerelmet, amelyet úgy érez, hogy szinte jár neki azért, amiért a hazát védi. Az ellenség asszonyai tárgyiasítása pedig a következő generáció felett aratott győzelmét jelenti, hiszen azzal, hogy leányokkal, jövődöbéli anyákkal hál a katona, elhinti magját a legyőzöttekben.

¹⁰⁶³ 1923:F:22: Bakony: Döbrönte.

A bácskai front állomásai, döbrönte elbeszélő szemével (1923:F:22:Bakony:Döbrönte.)

Többen csak a „magyar honvédségbe” egyszerű mondattal fejezték ki „menekülésüket” az SS-ből. Volt olyan közlöm, aki 1945-ben már öt éve teljesített szolgálatot a különböző frontokon.¹⁰⁶⁴ Döbrönte közlöm mellett, Gannán tudtam rögzíteni olyan sorsot, amely hasonló módon a magyar kötelékekbe vezet, ráadásul a Szent László Hadosztályba, amellyel aztán Pozsonyig sodródik.¹⁰⁶⁵ Németbányai emlékezőm Kassa-Esztergom - a németországi Auerbach és Fischbach állomást járta le, ahol francia fogságba került.¹⁰⁶⁶ Bakonysárkányi elbeszélőmet a közeli Székesfehérvárra, majd Gánton keresztül Lengyelországba vitték.¹⁰⁶⁷ Ebből is észrevehető, hogy a *sorsok nagyon személyes szintűek* és csak az alapvonalban lehet telítettséget megmutatni a besorozás és az a körüli eseményekkel kapcsolatban.

Az elbeszéléseknek három, nem élesen elváló tematikáját különböztetem meg. Az első tematika a kivonatolt (1), szinte *csak fordulatokra* összpontosító történet. Száraz, olykor *tabusított elbeszélés* ez, amely arról tanúskodik, hogy az alanyok nem sikerült lelkileg feldolgoznia az eseményeket.

¹⁰⁶⁴ 1919:F:21: Gerecse: Szomor: „1940. december 7-én vonultam be a tatai zászlóaljhoz és '45-ig, a fogságom végéig magyar katona voltam. Élveztem a tisztesi iskolát. Voltam kiképzőiskolában és szerencsém volt, mert ezért nem kerültem ki a Donhoz. Újoncokat oktattam.”

¹⁰⁶⁵ 1925:F: Bakony: Ganna: „Szent László hadosztályhoz vonultam be, mert nem akartam az SS-be menni. Tizenkilencen vonultunk be önként Pápára. A hadosztálynak Vaszaron és Takácsin volt táborra. Előbbibe jelentkeztünk, ahol kiképeztek bennünket jó három hét alatt [...] Ez 44 nyarán volt. Honvéd lettem. Aztán elmentünk gyalogosan Vidre, a Somló körül egy faluba, onnan vissza Zircen keresztül Gyirmótra. Onnan Fehérvár felé mentünk, majd visszarendeltek Szlovákiába, a határon túlra, Pozsonyon keresztül egy faluban voltunk elszállásolva és éjjel jött támadás.”

¹⁰⁶⁶ 1923:F:21: Bakony: Németbánya: „IV/3-as géppuskás zászlóaljnál voltam, négyszáz emberből állt. Helmezczy János főhadnagy, századparancsnok volt a vezetőnk, finomember, magyar ember volt. Mindig bevetettek, de könnyebbik részén voltam. Fogságba Fischbachban [Stájerország Weizi járás] estem, ott felraktak kocsi-ra és Franciaországba vittek. Három napig ment az autó, nagyon rosszul bántak velünk, bányában kellett dolgozni. Haragudtak a németekre és a magyarokra is. Brauvadt [valószínűleg bad-kreuznachi tábor], ez volt láger neve. Jelentkeztem munkára, és mivel apámnak volt cséplőgépe, tudtam szerelni és szerelőműhelybe kerültem. A németek örültek, hogy cigit, vagy csokoládék kaptak, össze-vissza csókoltak, ha valamikor adtam valamelyiknek. Mi konzervlevest kaptunk és feketekávé. [...] Sátorba laktunk, 20 fővel, zsíros kenyeret kaptunk, emeletes ágyon aludtunk, pokróccal takaródtunk. [...] Egy amerikai tiszt azt mondta, hogy maradjak Németországba, de nem maradtam, mert össze volt rombolva. Hazaengedtek és 1946. január 10-én érkeztem Bécsen keresztül. Komáromba igazoltak, tudták, hogy magyar katona vagyok. Január 20-án már otthon voltam.”

¹⁰⁶⁷ 1922:F:Bakony:Bakonysárkány: „A kiképzés nem sokáig tartott, rögtön kikerültünk Lengyelországba, a frontra. Gánton volt egy nagy laktanya, egy hadiezrednek volt a központja. Ezek mind nyugatra mentek harcolni.”

Vértestolnai emlékezöm a falu utcáin végigrohanó, változó hadseregekről számol be. Az utolsók, a nyilasok öt és közösségének társait, gyermekként is elhurcolják a komáromi Monostori erődbe. Itt a gyermekként megélt (leventeként való) elrablás traumája mellett a roma holokauszt tragédiájának is tanúja lesz: „*A két hét alatt csak tetveztünk, tele lettünk tetűvel. Nem csináltak velünk semmit. A várárok tele volt cigányokkal, minden nap kivittek egy kocsira valót... Hát, meghaltak ott. Hát, hogy belelőtték-e vagy sem.... de inkább ... éhen haltak.*”¹⁰⁶⁸ A krízishelyzetet csak fokozza, amikor ehhez a képhez csatlakozva bontja tovább saját történetét a közlő, amely példabeszéddé emelkedik mondataiban, de emellett a szorongó felidézés is magába foglal: „*Nagyon durván bántak velünk is. Ha nem jól tisztelgett az ember, akkor mindjárt megfenyítették úgy, hogy le kellett guggolni, egy szalmaszálát is fogni, és ha már fáradt a kéz és ment le [a szalmaszál], akkor ráütöttek. Egyik napon azt mondták, hogy »aki jelentkezik a Hungarista Légióba, az itt marad, aki nem, azt holnap viszik Németországba, a Hitlerjugendbe.« A mi falunkból huszonöten voltunk, négyen jelentkeztünk a Légióba. Én is. Azzal a céllal, hogy onnan meg tudunk lépni. Mert ha elvisznek a Hitlerjugendbe, akkor a frontra kerülünk, onnan meg nem lehet megszökni. Azokat tényleg másnap elvitték és mi maradtunk. Kezdték minket kiképezni, géppisztolyra, kézigránát-dobálásra, páncélöklő-lövésre. Ez két hétig tartott. Aztán azt mondták, most fölvisznek minket Sopronba, ottan föl leszünk szerelve, meg felruházva. Mert addig civilben voltunk. Gyalog indultunk el.*”¹⁰⁶⁹

A gyermeki fejjel átélt fokozódó biztonságérzet-vesztés érthető krízisének története az előbbi idézet. Ennek felnőtt „változata” az elbeszélések második formája, a *viktimológiai jelzőkkel rendelkező én-igazolások* (2). Herendi közlőm nemcsak erre példa, hanem az öntagadásra is. Saját nemzetiségétől és kultúrájától távolodik el; ennek okát nemcsak a front, hanem a közösségeket szétverő háborús társadalompolitikai „harctér” (közigazgatási, nemzetiségi konfliktusok, szervezeti konfliktusok) is eredményezhette. Kétségtelen, hogy efféle radikális én-szakadást megelőzően ezzel a tétivel felelősöket keres a meghurcolásért, s saját nemzetiségében találja meg. A minőségi ítéleteit a pontos, tényszerű közlésekkel hitelesíti:

„*1945. január 22-én vonultam be. Nyolcan barátok SAS-behívót kaptunk. Hétfőn megkaptuk, csütörtökön Pápán voltunk, beöltöztünk. Bevittek minket a mozihelyiségbe és faggattak. Ezek németek voltak, tolmáccsal. A tolmács kérdezte, hogy tudtok-e svábul, mi meg mondtuk, hogy »egy szót se«. Próbált meggyőzni, hogy lépjünk be [az SS-be]. A másik helyiség, ott a Hunyadi-légió agitált. Végül azt mondtuk, hogy a Szent Lászlóba megyünk. Utána jött a kiképzés Döbröntén és Gannán. Magánházakban voltunk elszállásolva, mert ott már ki voltak egy páran telepítve. [...] Én nem mentem a németek közelébe, nem bírtam a svábokat meg kell, hogy mondjam. Én is az vagyok, de amikor elvittek katonának... A kiképzés után a felső országrészbe mentünk és akkor németek vittek el és mi letagadtuk, hogy tudunk svábul. [...] Elindult a nagy bombázás, Pápán keresztül mentünk. Láttuk a halottakat, a tüzet, a sántákat, a sebesülteket. És nem tudtunk segíteni, mert nem mehettünk ki a sorból.*”¹⁰⁷⁰

A harmadik tematika, a *narratív bővítményekkel teletűzdelt hőstörténet* (3). Csolnoki közlőm

¹⁰⁶⁸ 1928:F:17: Gerecse: Vértestolna.

¹⁰⁶⁹ 1928:F:17: Gerecse: Vértestolna.

¹⁰⁷⁰ 1928:F:17: Bakony: Herend.

története pozitív előjelű, eposzias, amelyben a részletek közlése hitelesíti az én számára a történetet. Közlőm elmondása szerint „haknizni” is szokott élményeivel, különféle megemlékezések programjaiban. Éppen emiatt látszik a sokszor ismételt narratív váz is. A háborús trauma a későbbi életszakaszok sikeressége miatt nem sötét korszakként csapódik le. Annak ellenére, hogy helyhiány miatt nem közlöm a teljes terjedelmét a történetének, érdemes felfedezni a hiányokat; a szovjetek mint ellenség szinte nem létezik a közlésben, amely oka a későbbi pártéletben betöltött szerepe miatt lehet. Ennek fényében kerülnek előtérbe azok az epizódok (helybeliekkel való viszony), amelyek az „Én” és barátai helyzetét jellemzik és tűnik el az ellenség bemutatása. Az „ellenlábás” itt a saját maga hadserege lesz. Az elbeszélés váza a fiatalok begyűjtésével kezdődik Csolnokon, majd a Nyergesújfalu– Dunaalmás útvonalon érnek Győrbe, ahol a beszállásolás „kalandjai” után Bécs- Karlovy Vary- „Nébihburgig”¹⁰⁷¹ vezet az út.

Csolnoki (sötét) és vérttestolnai (világos) közlők hurcolkodásának útvonala
(1927:F:18:Gerecse:Csolnok, 1929:F:15:Gerecse:Vérttestolna.)

A vérttestolnai leventéket is erre vitték Ács Petőháza útvonalon.¹⁰⁷² Ő azonban nem kért az elhurcolásból és megszökött.¹⁰⁷³ Az elbeszélés hasonlít a döbrönteai közlőéhez: az útvonal, az első

¹⁰⁷¹ Valójában Neubiberg, település Németországban, Felső-Bajorországban, a München területben.

¹⁰⁷² 1929:F:15:Gerecse:Vérttestolna: 1945. február 26-án toboroztak minket, és a lovaskocsival a tatai állomásra vittek. Tehervagonban utaztunk Komáromba, a monostori erődbe. Tizenhárman voltunk itt Tolnárról. Reggel a Dunában mosakodtunk. Szalmán aludtunk, pár nap múlva jelentkeztek a vendégek, a tetvek. Egy napon fel kellett sorakozni. Sétán mondták, hogy »Fiúk, lehet szököni, aki akar«. Nem felejtettem el, pedig csak 15 éves fiú voltam. Minden nap énekeltük: »Zöld inges fiúk, most a harcra fel, Szálasi Ferencet nem hagyjuk el«. Csak lödörögtünk az erődben. Ahogy közeledtek az oroszok, zűrzavar lett. Négy fiú elszökött onnan, tolnaiak. Egy él még, a többi meghalt [...] Elkerültünk Klattauba. Tehervagonokon, ott is tolnaiak voltak, oda telepítették őket. Legalább ismerősök voltak. De előtte elkerültünk Bécsújhelyre, aztán Bécsbe. A bécsi asszonyok - én értettem a nyelvet - azt mondták, hogy »kommen die ungarische Zigeuner« - jönnek a magyar cigányok. Jó, részben igazuk volt, le voltunk rongyolódva. Neustadtban barakkokban laktunk. Minden reggel feketekávé taptunk. Legalább három hétig tanyáztunk, amíg nem jöttek az oroszok. Kaptuk teljes német felszerelést: hátizsák, sátorlap, pokróc, alsónemű, minden. Gyalogsági ásó, gázálarc, puska is volt. Gyakorlatoztunk. Kimentünk minden reggel, a bécsi erdőbe. [...] Onnan átkerültünk Augsburgba. Ott bombariadó volt és a bombatölcsérbe húzódkodtunk meg. Münchenben ugyanaz volt a helyzet. Az állomás jó volt, de körülötte minden le volt bombázva. Csak a kémények álltak. Onnan - akkor már örültünk - átkerültünk Neubibergbe. Mindig éjjel mentünk ki, mert ott is le volt bombázva a vasút. Nem bírtunk továbbmenni, mert éhen haltunk volna. Április 26-án jöttek az amerikaiak, délután fél öt körül, szép napos idő volt, arra is emlékszem.”

¹⁰⁷³ Előző lábjegyzetben említett szökött levente, 1928:F:17:Gerecse:Vérttestolna: „Ácsnál jöttünk, de három napig nem adtak ételt. Egy ingujjat elkötöttünk és megtöltöttük cukorral Petőházán a cukorgyárban. Abból ettünk, mást semmit. Aztán inni akartunk, odamentünk egy kúthoz, de bent feküdt egy hulla. Aztán Ácsnál láttunk sok embert,

halott leírása, a harc jellege önállóan képződő visszatérő fordulópontok e történetekben.

„Éppen a bányaiskolába kerültem. Katonák érkeztek, Csolnokon végig mentek mindenhol, hogy 16 évtől vigyék őket. A B. Jóska, a Sch. Nándor, a P. Mihály, aki volt a csolnoki téeszelnök, sárisápi nagyfőnök lett. Ők jöttek, hetvenkét levente gyűlt össze a község háza előtt. [...] Összecsomagoltunk. Volt egy katonai hátizsákom, belecsomagoltam két alsógatyát, két inget, egy nagy szallonnát, kolbászt, sonkát, egy egész kenyeret. Volt téli ruhám, magas szárú bőrcipővel, bocskai kabátom, téli sapkám. Összegyűjtöttek. A parasztoknak kellett kocsit adni, hogy elszállítsanak Győr felé. Felültünk négyen-öten, olyan tizenhat kocsi volt. Dorogon már le volt zárva az út, ezért Anna-völgy - Ebszönybánya – [Péliföld-]Szentkereszt alatt mentünk el és kanyarodtunk vissza Nyergesújfaluba felé, a főútra. Estére értünk oda. Akkor láttam először halottakat. Szentkereszt után kiértünk az erdőből egy földútra, és a havas-latyakos út szélére ki voltak dobva. Széllőtték őket. Lovak voltak megdögölve. Bachmann Frigyesnek hívták a tanítónkat, aki leventeoktató és zászlós volt, szintén sváb származású, de magyar ember volt. Ő jött velünk. Nyergesújfalun leparkíroztunk az út melletti kocsmában, a táncteremben kaptunk helyet, ott voltunk, szalmán, pokrócon aludtunk. Hajnali három óra felé, marha nagy lövöldözés támadt, mindenki menekült. [...] Akkor jöttek át az oroszok Tokod alatt a Dunán, a szlovák oldal felől. Azért volt a riadalom, hogy bezárul a gyűrű, a műúton nem lehetett menni, mert csak a katonaságé volt. Levágtunk megint a földútra és falvakon keresztül mentünk Bábolna, Dunaalmásra. Másnap délután értünk oda. De akkor már csak a fele volt meg közülünk, többen eljöttek, vagy meghaltak. A Jóska visszaszökött, de a faluban megállt a front és a családjával Tokodra menekült. A jegyzői házban aludtunk. Ez egy emeletes ház volt, abban mind elfértünk, meg az udvarban elfértek a lovak meg a kocsik, ott aludtunk. Győrújfaluba érteztünk. Reggel összehívott minket Bachmann, azt mondta, hogy gyerekek, ez a helyzet, itt vannak az oroszok, mindenki bújjon el, adott 5.000 pengőt nekünk. Azt mondta, ő már nem vonul be, elmegy, mert van egy menyasszonya valahol. Így maradtunk magunkra Győrszabadhegyen. Itt voltunk elszállásolva január 5-ig, rengeteg némettel: menekültek érkeztek lovakkal, egész csordával. Kocsioszlopok kigyóztak, a kocsi mögé három-négy ló volt kötve, kettő befogva. Gyönyörű lovak voltak! Sokat eladtak pengőért a parasztoknak. Kimentünk egy pusztára, hogy vegyünk egy disznót. A pusztán munkaszolgálatos katonák voltak egy őrmesterrel. Mondja, hogy »hát disznó az nincsen.« Adott egy tehenet, és hat birkát. A birkákat feltettük a kocsira. Még nálunk volt a leventepuska három darab, s egy zsák lőszer. [...] Annyira megriasztották a népet [az oroszok ellen], hogy megölnék, megerőszakolnak mindenkit. Azon gondolkodtunk, fiatalok vagyunk, átvészeli az egészet. A hentesinas levágott egy birkát, csinált pörköltet, de a faggyút is belefőzte. Az illata jó volt, de én nem tudtam megenni. A németek viszont kértek és adtunk nekik. Végül többet nem főztünk, a tehenet otthagytuk egy magyar néninek, a birkákat pedig elosztottuk. Ezek is meg voltak riadva az oroszoktól. [...] Kimentünk a Duna-hátra [Mosoni-Duna], be volt fagyva, akkor eléggé nagy

---

gondoltuk, »na ott biztos lesz kaja«. Erre voltak ilyen karhatalmisták. Egy idős bácsi is ott állt, azt mondja, »gyerekek, ne menjetek oda, mert onnan már visznek benneteket a lágerba«. Azt mondta, hogy merre menjünk, és »az úton ne nagyon menjetek«. Lehallgatta a beszélgetést, egy baji ember volt, egy Csicsai nevezetű. Az azt mondja, »gyerekek, ti hova akartok menni?« Mondtuk, »Tolnára.« Svábul beszélt velünk, azt mondja, »gyertek, én ismerem innen már a terepet, de egyedül én se merek menni«. Éjjel jártunk, azt nem tudom, hogy merre, hazahozott Bajra. Akkor ott már a feleségétől kaptunk kaját, megpihentünk egy nap, és másnap elindultunk a hegyen keresztül haza.”

hideg volt. Egy halom nyilas jött teherautóval. Csendőrségnek mondták, de nyilas egyenruhában voltak, karszalaggal, kakastollal. Puskával beálltak, ott minden házba bement kettő, a menekülteket szedték össze. Egyből elkaptak. »Hová valósiak vagytok?« Nem tudtunk mást mondani. Engedték csomagoljunk és a néni – akinél laktunk –, az adott kaját. A Miska valahová elbújt, de ezek nem is kerestek többet. Egy faluból legalább két teherautóra való fiataalt vittek el. A győri állomásra érkeztünk, egy marha hosszú szerelvénybe kerültünk. A végén megtudtam, ezeröttszáz embert hoztak be Győrből és a környező falvakból. Egy vagonra kábé harminc ember jutott, a kocszi két oldalán egy kis szalma. Még lyuk sem volt vécezni. Amikor megállt a vonat, akkor a munkaszolgálatos őrség – ezek idősebb katonák voltak – kiengedtek. Az első kocsi volt az őrségé, ott volt a konzerv kaja is, de nem adtak semmit. Első nap már Bécsben voltunk. Éjjel ment a vonat. Az ajtót ki lehetett nyitni, mert nem volt leplombálva, ki lehetett pisilni, de le is lehetett volna ugrani, de ki az isten gondolta. Mindegy. Láttuk Németországot, a Szudéta Karlovy Varyt, Marienbadot,¹⁰⁷⁴ Ferencfürdőt.¹⁰⁷⁵ Volt egy rendező-pályaudvar Csehországban, de a város nevét nem tudom. Ez egy kiképzőtábor volt, ahol ki akartak képezni Hunyadi Páncélosnak. De nem tudtak beszállásolni. Egy napig álltunk, a végén megfordult a vonat, visszamentünk Linz felé. München fölé értünk, Neubibergbe. Nagyerdő, szélén lapos terület, egy katonai repülőtérrel. A környék ekkor még bombázva sem volt. A hangárokból voltak a repülőök, mellettük öt tonnás bombák álltak, piramis alakban. Két nap alatt egy méter hó esett. Gyönyörű volt a táj. A laktanya emeletes volt és teljesen üres. Ott helyeztek el. Három csolnoki, az E Miska, a B., és én összetartoztunk. Mind a három sváb gyerek tudott németül, a kaszárnyában mindjárt rendes ágyat adtak. Nagy szobák voltak, tizenhat ember volt egy szobában. Rendes reggelit, ebédet, vacsorát adtak. Ott viszont eltűnt az utolsó magyar katona. [...] Volt bent köztünk egy nagykanizsai gyerek, N. Ferenc. Ő 18 éves volt, egy fejjel magasabb, mint mi. Sokat mesélt. Betörő gyerek, csavargó volt, őt is elkapták Nagykanizsán. Egyszer jön haza egy dobozzal, benne szalámi, bratwurst, májas hurka, vaj, lekvár, sajt, sajt konzerv. Mondom, »honnan az istenből?« »Megmutatom.« Mentünk az étteremhez, ahol mindig ettünk. Az élelmiszer raktár mögött volt egy sétaút, aztán egy sarok, ott volt egy csomó hordó, amiben valamikor hal lehetett. Ott volt egy szellőzőablak, ami nyitva volt. Feri körbeleste, s nem volt őrség. Ott aztán volt bent minden. Szellőztettek, nehogy bepenészedjen valami, ezért volt nyitva. Feri bemászott és elvitte, amit akart. Bundát, cipőt, ruhákat. Mondom, »ezt el kell tüntetni, adjuk el«. Délután, amikor nem volt munka, elindultunk a faluba. Elkezdett esni a hó, olyan két és fél kilométerre volt a falu. Szemből jött a hóesés, egyszer csak mellettünk megáll egy autó, egy Fiat típusú. Egy repülő hadnagy ült benne, egyedül ment és megállt, és azt mondja: »Hová mentek?« Mondom neki: »A faluba! Megyünk a kocsmába«. Tényleg a kocsmába mentünk, mert ott mindent el lehetett adni. Bevitt minket a falu közepére. Először azt hittük, letartóztatnak. Bementünk a kocsmába, ültek bent a bácsik, literes söröket ittak kupában, pipáztak, kártyáztak, beszélgettek a háború dolgairól, és akkor mondom, hogy van eladó ruha. Az egyik csizmáért 50 márkát, a kabátért 20 márkát kaptunk és kenyér, meg dohányjegyet.[...] Reggeli lapátosztás volt, mert a járdákat, utcákat és repülőteret le kellett

¹⁰⁷⁴ Mariánské Lázně, németül Marienbad, gyógyfürdőjéről nevezetes város Csehországban a Karlovy Vary-i kerület Chebi járásában.

¹⁰⁷⁵ Františkovy Lázně, németül Franzensbad, város Csehországban a Karlovy Vary-i kerület Chebi járásában.

*tisztítani, hogy be lehessen járni és ezt mi csináltuk. Kimentünk vagy ötszázan, két sorba álltunk, akkora hó volt. A repülőnek kellett kilapátolni 100 métert. Ahhoz, hogy a postagépek, bombázók fel tudjanak szállni, végigmentünk kétszer a pályán. Kilógott a nyelvünk, derékig érő hóban nem volt szabad szétválni. Ha kész volt, akkor kaptunk ebédet, rendes kaját. Este bemehettünk a kaszinóba, ott volt biliárd, ott tanultam meg játszani egy német tisztól. Aztán elnyertem az összes pénzt, nagyon mérges is volt.*¹⁰⁷⁶

Ahogy ezen idézet hatásmechanizmusa is megmutatja, a pozitív előjelű hős-történetek mindig az ügyes ember megpróbáltatásai is egyben, aki az elnyomás rendszerét kihasználva megkérdőjelezi magát a rendszert, de önmaga státuszát is. Vagyis azzal, hogy kijátssza a rendszert, valójában annak akaratát törli el, s mivel az egyén ezt meg tudta tenni, ezért a „saját történet” azt hívatott demonstrálni, hogy a kényszersorozást megkérdőjelezve valójában nem része az állami akaratnak, ebben az esetben a hadseregnek. Ez az *alkalmazkodó ellenállás* egyik fajtája. Az ügyes ember toposza alapvetően egy férfi központú narratíva, amelynek lényege a kiváltó fenotípusok hangoztatása, bizonygatása. A katonatörténetek traumatikus rétegein túl ezt is figyelembe kell venni. Az idézett történet más szempontból is különleges és reprezentatív.

A háború utolsó időszakában a levették hadba állítása, az általános mozgósítás besorozott minden hadra fogható, így a levetteképzésben résztvevőket és fiatalkorúakat (1927 és 1930 között születettek) is a frontra vezényelték. Számukra a háború értelmetlen, zavaros környezet volt. Ez az elbeszéléseken sokszor nem látszik. Tótvázsonyi és hidegkúti közlőm éppen beleesett ebbe a kategóriába, a veszprémi Jutasról Münchenbe hurcolták őket.¹⁰⁷⁷ Ennek elrendelésére Budapest ostroma alatt került sor.¹⁰⁷⁸ Idézett vértestolnai emlékezőm is ezekhez a levettekhez tartozik, az elrablások a középső országrészben erőszakos módon februárig folytatódtak,¹⁰⁷⁹ s a gyermekek emlékezetében a német és a „nyilas” hadsereg terrorja összefonódott. Ezt az elhurcolást, az emberanyag efféle bevetését a háború ezen időszakában már több helyen értelmetlennek találták, s szökésükkel megtagadták.

Az alábbi Vértés-környéki móri és szári történet erről tanúskodik. Talán nem véletlenül, hiszen ez a terület volt az, ahol a németek visszavágtak a Vörös Hadseregnek. A közigazgatási vezetők viszont ezt már nem gondolták tartósnak.

„1944 végén ki volt plakátolva, hogy a '29-es születésűeknek meg kell jelenniük toborzáson, a levetteknek be kell vonulniuk. Az is meg volt írva, hogy Kisbér felé fog menni a vonat. Ki is mentünk az előírt napon. Vártunk estig, de Kisbéren volt valami vonatbaleset. Hazaengedtek minket, mondván, hogy helyrehozzák a pályát és reggel indul a vonat. Reggel kellett jelentkezni, de akkor már elment a kedvem a bevonulástól. Ekkor jött haza apám eltávról, mert katona volt. Utána itt

¹⁰⁷⁶ 1927:F:17: Gerecse: Csolnok.

¹⁰⁷⁷ 1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Először az 1924-esek voltak katonasorosak, őket elvitték az SS-be, a '25-ösöket a gyárakba, a '26-osokat megint a frontra vitték. Mi 1927 és '30 közöttieket kötelezően elvittek Münchenbe. Hogy hogyan, azt nem tudom. Vittek bennünket Jutasra.” 1929:F:15: Balaton-felvidék: Hidegkút: „'45. január 15-én vittek el. Egy hétig laktunk a hideg vagonokban. »Egy heti ételment vigyünk magunkkal, ruhát nem« kellett. Egy német városba, onnan pedig Münchenbe vittek.”

¹⁰⁷⁸ 1926:F:18: Bakova: Porva: „Amikor az oroszok Pesten voltak, akkor a 17-18 éveseket összeszedték. Innen 15 embert vittek el. Egy hónapig tartott a kiképzésük Bicskén, löni tanultunk, az irányzékot beállítani.”

¹⁰⁷⁹ 1929:F:15: Vértés: Vértestolna: „1945. február 26.-án jöttek a »nyilas testvérek.« Akkor »testvérek« voltak, most nem azok. Három korosztályt toboroztak.”

rekedt a faluban. Azt mondta, hogy »tudod mit fiam, ismerek egy rakodó századot. Z-402.-es a száma. Ezek pofozták helyre a szétrombolt vasutat.« Külön kocsiban laktak a szakácsok, a szabók és apám ennek a szabója volt. Elvitt oda és ott dolgoztam, nem kellett bevonulni.»¹⁰⁸⁰

„Csak a leventéket vitték el. Apám bíró volt. A községházán kellett jelentkezni. A vadásztanító volt a főoktató és velem kellett volna Mórra menni. Én nem mentem el, apának azt mondtam, hogy »nem!« Elmentem a toborzóház előtt és a pajtába' elbújtam. Apám hazajött, mondta, hogy jöjjenek előre, lesz, ami lesz. Később észrevették, de nem szóltak semmit.»¹⁰⁸¹

A front élménye továbbra is süllyedési ívű narratíva, amelynek valódi kihívása a harcok emlékezete.

7.3.2. A front emlékezete

Más sors jutott annak, akit a nyilasok leventeként elhurcoltak, mint aki több éve a katonai szolgálatát töltötte. Az elbeszélések váza csapongó – ezért kronologikussá szerkesztettem –, általában az érzelmi kapcsok határozzák meg az egymás után következő elemeket. A sebesülés, a hadifogságba esés, vagy éppen a szerelmi viszonyok határolják ezeket az epizódokat. Ezek az érzelmi töltettel átítatott, megemelt történetek az említett én-helytállást és önmaga piedesztálra emelését hivatottak erősíteni. Ez jellemzően azt jelenti, hogy az emlékezetben csak az egyén számára felkavaró vagy mély érzelmi hatást kiváltó elemek (cselekményi és sorsszerű fordulatok) maradtak meg, emlékképekkel. Ezek fűződtek fel az eseményekre és a hasonló töltetű epizódokat összemosták. Erre példa, hogy ha a katona többször is fogságba esett, az időben egymástól eltérő események eggyé folynak össze, amelyet rákérdésekkel lehet szétválasztani. Szomori közlöm már a háború eleje óta szolgálatban volt, 1944-ben azonban Lengyelországba került. Történetét nem azzal nyitja, hogy milyen sorsa volt a fronton, hanem a magyarországi zsidók deportálásával.¹⁰⁸² Elpusztításukról a deportálás idején nem tudott és nem is sejtette, annak ellenére, hogy ő és a bátyja szállította ki a zsidókat a vasútállomásra. Ez az önigazolás megalapozza az elbeszélést, s ennek fényében közli a nyilasokhoz fűződő viszonyát, odüsszeiáját a fronton és a leventék bevetését. Elbeszéléséből a keleten harcoló alakulatok alapmozgásából, elszántságából és arról a folyamatról kapható vázlat, amelyben a katonák fokozatosan *elvesztik hitüket a háborúban*. Reprezentatív átfogó kerete annak, amit a frontharcosok sorsából le lehet szűrni.

„'44-ben kivittek minket. Lengyelországban voltunk bevetve, tehát az Uzsoki-hágótól 40 kilométerre, [...] Turka¹⁰⁸³ városán mentünk keresztül, ezt a németek teljesen lebombázták. A zsidó munkaszolgálatosokat, az ismerősömet, Klein Ferencet is ide vitték ki. Éjjel vonultunk a vonalak felé, mert nappal bombáztak minket. Kérdezte, hogy mi van az édesapámmal. Jött egy nyilas legény,

¹⁰⁸⁰ 1929:F:16: Vértes: Mór.

¹⁰⁸¹ 1926:F:18: Vértes: Szár.

¹⁰⁸² 1919:F: 24: Gerecse: Szomor: „Horthy nem akarta deportálni a zsidókat, aztán Hitler megszállta az országot, legutolsó állam volt a magyar, amikor elvitték a zsidókat Auschwitzba. [...] Egyes zsidók tudták, hogy mi lesz velük. Én később találok zsidókkal, akik jöttek haza és ők mesélték, hogyan bántak velük.”

¹⁰⁸³ Turka város Ukrajna Lvivi (Lemberg) területén, a Turkai járás közigazgatási központja. A lengyel határtól alig 20 kilométerre fekszik keletre.

egy főhadnagy és azt mondta, hogy »magának ki engedte meg, hogy beszéljen egy zsidóval, maga zsidópárti?«, - kérdezte. Én meg mondtam, hogy »jó barátom, földim«, válaszoltam. »Vegye tudomásul, hogy az engedélyem nélkül nem beszélhet velem«, mondta a főhadnagy. Ez ilyen nyilas, Hitler-érezelmű volt. De aztán jött a százados és lefordta a főhadnagyot és azt mondta nekem, »M, beszéljen vele, amíg kell«. Ilyen volt. Annyit tudtam még mondani, neki, hogy »a bátyám, aki még akkor itthon volt, ő vitte el kocsisal az internálóba«. Elrejtteni nem mert senki, a csendőrség azért vigyázott az ilyenre.[...] Szeptemberben vonultunk vissza, a Tatár-hágón jöttünk vissza, ott foglaltunk állást. Én szakaszvezető voltam a géppuska-állásnál. Ki lettünk oktattva [...] Horthy október 15-én fegyverletételt hirdetett, de mi már ekkor a németek által papucsban voltunk, úgyhogy nem csináltunk semmit. A nyilasok vették át a hadvezetést.[...] A tisztek jók voltak, mert mindenről tájékoztattak, mondták, hogy kár kimenni a frontra.[...] A nyilasoknak kellett felesküdni, nekem is, de próbáltunk volna nem felesküdni, kivégeznek. Volt, akit kivégeztek, de nem a mi ezredünkben, hanem a komáromi és a győri ezredben. [...] Marton Lajos főhadnagy, Petrozsényi főhadnagy, Baran százados, Kovács főhadnagy. A tartalékos tisztek mindig tanítók vagy hasonlók voltak. Mindig nagy figyelmet szántak a visszavonulásnak, olyan tervet dolgoztak ki és közölték, hogy ne tudjunk az oroszokba belefutni. Az ezredparancsnokunk nyilas volt, az utálatos ember volt. Mielőtt Ungvárra értünk volna, ez az ember azt mondta, hogy »csak akkor fog minket leváltani, ha egy vagonba befér az ezredünk«.[...] Kaptunk el oroszokat, ők is kaptak el magyarokat, mi csak felderítők voltunk. [...] Bekerültünk Ungvárra, Románia ugye átállt, ezért hamar elérték az oroszok Kárpát-Ukrajnát. Bekerítettek a páncélosok és ekkor Szlovákiából kaptuk egy halálfejes ezredet és ez menekített ki minket Ungvárról. [...] Ez a kitörés csúnya volt, gyalogsági harc, az is szerencse volt, hogy túléltek, mert mindenki meg volt zavarodva. [...] Aknavetőtűz, páncélos összecsapás volt, az volt a szerencsénk, hogy a németek megindultak. [...] Utána vonultunk vissza Tataig. 1944 karácsonyán helyeztek újra vonalba, a tatai téglagyárnál [...] Akkor már beteget és egészségeset is, mindenkit harcvonalba raktak. Pest be volt kerítve, a németek Győr-Tata felől megindultak, Szomorra januárban érkeztek meg. A Totenkopf-Division 1945 januárjától márciusig tartotta magát. Ekkor már Győrben voltunk. A tisztikarunk úgy akarta, hogy – a leventékkel együtt – ne kerüljünk harcba. Megpróbáltuk kijátszani a németeket, nem is kerültünk a kezükre, csak vonultunk vissza. Már gyerekekkel, asszonyokkal mentünk, a németek azt hitték, mintha menekülő alakulatokat felügyelnénk. Az úton lévő civilekkel egy csoportba kerültünk. Harcokba ekkor nem bocsátkoztunk. Én Ausztriában estem fogságba '45. május 10-én.”¹⁰⁸⁴

A „lengyelországi” frontélmény visszaterő helyszíne az 1944 előtt besorozottaknak is. Bakonysárányi közlömet Keréktelekiről¹⁰⁸⁵ vezényelték az ország középső részébe és már 1944 közepén fogságba esett.¹⁰⁸⁶ Herendi koronatanúm Rimaszombatról került a lengyel-ukrán területekre. Alig szálltak ki a vonatból, már tüzpárbaj érte őket. Fokozatosan Erdély és Partium felé szorultak vissza. A dél-alföldi vonalon a román előretöréskor megtört a hadsereg szellemi és lelki

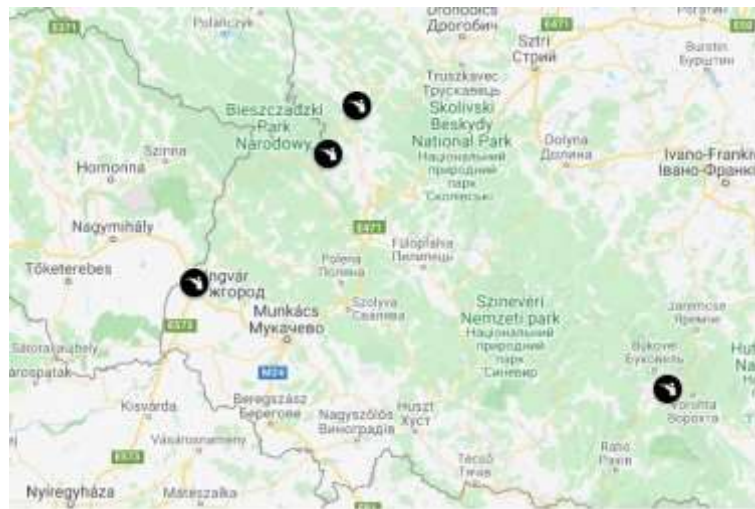
¹⁰⁸⁴ 1919:F: 24: Gerecse: Szomor.

¹⁰⁸⁵ Kerékteleki, község Komárom-Esztergom megyében, a Kisbéri járásban.

¹⁰⁸⁶ 1922:F:22: Bakony: Bakonysárány: „1944 júniusában előbb Kerék(teleki)re, onnan lengyelbe mentünk. Ott bevetettek minket. A középső részén voltunk az oroszoknak. [...] Én nehézpuskás voltam, mindig csak vittek és szeptember 19-én kerültem fogságba.”

tartása. Először Budapest mellé, majd Sárvára vezényelték. Az Ausztriába való menetelés pedig egy elnyűtt, feladó hadsereg képét mutatta.¹⁰⁸⁷ Porvai emlékezőmet pedig Dunaharasztnál „bedobták” az ostromgyűrűbe. Emlékezése szárazan fejezi ki a kilátástalanságba sülyedést.

A szomori közlő hadmozdulatainak állomásai Kárpátalján

„Elvittek minket Dunaharasztiába. Ott kezdődött minden, ott voltak az oroszok. 10 és feles ágyúnál szolgáltam, egészen Pesterzsébetig vonultunk vissza, aztán a Csepel – szigetig, Kőbányáig, Kispestig, Újpestig és így tovább... Az Üllői útnál van egy templom, előtte voltam én az ágyúba’ és a szembe lévő házban bent voltak a ruszok, különböző helyeken. Két és fél hónapig harcoltam az utcákon. Porváról legalább öten meghaltak e harcokban. Akkor átnyomták a csapatokat Budára, akkor mondtam az egyik haveromnak, hogy hagyjuk ott a géppisztolyokat és menjünk le a pincébe, mert baj lesz. Mi még Pesten voltunk, az átvonulás előtt a Lánchíd közelében. Lementünk. A pincében egy oroszul beszélő fickó volt, aki fogságban volt az első világháborúban. Beárult az oroszoknál. Azt mondták nekünk, hogy jöjjünk ki.”¹⁰⁸⁸

Gannai közlőmet Pozsonyba vitték, de megsebesült és végül Mannheimba került, ahonnan

¹⁰⁸⁷ 1921:F:24: Bakony: Herend: „Bratkovszkijban [nem azonosítható] vagonírozott ki a tüzérsztályunk, pár nappal később elmentünk Magdolneba [nem azonosítható]. Sor került tűzpárbajra, az aknavetővel. Volt olyan is, hogy túlerőben voltak, de visszavertük őket. A felderítő kocsij vezetője voltam. Mindig a gyalogsági vonalba kellett vinni a parancsnoki zászlót, ezek irányították felderítő járműt.[...] Sok lengyellel találkoztam, nagyon rendesek voltak, nem tekintettek ránk ellenségekként, szemben a románokkal.[...] Az oroszok benyomták a frontot, a Kárpátokon ájtöttünk. Egy napig tartott átkelni, alig volt út. Leérkeztünk Aradra. Ez már ’44-ben volt.[...] Ott is bevettek minket, utóvédharcokban voltunk [...] Csongrádnál át akartak jönni a románok a Tiszán. A gyalogsági harcban bevetettek minket. A tüzérsztály támadott. Túlerőben voltak, ha kilőttünk egyet, öt jött helyette. [...] Orosházáig jöttünk, de akkor már széjjelesett az egész társaság. Sokan haltak meg és egész éjjel kocsiztam és Fótra érkeztünk, mert az volt irányban. Már azt sem tudtuk, hogy merre lehet menni. Ott mondták meg, hogy több gépkocsi fogságba esett, sok volt az emberi veszteség. Közben az újonc tüzérsztályt áthelyezték Sárvára. Eljöttünk. Azt mondták, hogy fel leszünk töltve gépkocsikkal és visszamegyünk a frontra. A Galántai osztályvezér parancsnok lett és kimentek Ausztriába. Engem – mivel én svábul tudtam – maga mellé vett osztályküldöncnek. [A hadsereg] légköre rossz volt, de senki sem dezertált. A Galántai angolbarát volt. Gyalog mentünk másfél héti, kiértünk Stockerauba. Nekem akkor jó dolgom volt, irodát takarítottam, minden nap bevittem a jelentést Bécsbe. [...] Az osztrákok nem kedvelték a németeket, »püski«-nek nevezték őket.”

¹⁰⁸⁸ 1926:F:17:Bakony: Porva.

francia fogságba sodródott.¹⁰⁸⁹ A szomszédos Döbröntén viszont más jellegű átfogó narratívát kaptam, ami élesen ellentétes a szomori elbeszéléssel és legfőképpen az észak-bácskai területeken játszódik: megtagadott nyilas eskü – visszavonulás – sebesülés – baráti segítségek állomásokkal. A közlés jellege egy „kalandos” elbeszélés, terebélyes, emocionális narratívák által vezetett és a cselekmény szálai összefolynak, annak érdekében, hogy a közlő bizonyítsa vakmerőségét. A hadseregek felbomlása és szétesésének menetére forrás ez az elbeszélés.

„[Tehát] a hadnagynak nem tetszett, hogy beszélgetek a helyiekkel. Megszöktem és hazamentem [...] Pápán jelentkeztem és így kerültem Sopronba. Itt voltam egy hétig. Innen elvittek kocsival Kőszegre, de kaptunk egy defektet. Kiszálltunk és hajtották a zsidókat. Egy nyilas gyerek ugrott elő, ekkor észrevettem, hogy a sorban van egy ismerősöm, ez volt a Vértesi Tapolcafüről. Kihúztam, de úgy remegett, hogy »mi lesz itt«, mondtam, hogy »semmi, majd átadlak valakinek«. Adtam neki enni és utána azt mondta, »ha túléli, meg fogja hálálni százszor«. De nem jött vissza abból a családból senki. Én nem tudtam, hogy ezeket hova viszik...mi lesz ezekkel.[...] Kőszegről Szombathelyre irányítottak és mentünk a frontra. [...] Másodjára Somogyban kerültem fogságba. Bementünk [Zala]Egerszegre, ott nyilasok voltak. Köszöntünk, hogy »Jó estét«, ők mondták, nem tudjuk a köszönést? »Éljen Szálasi!« Kérdeztük, kapunk kenyeret vagy sem. Nem kaptunk, köszönés nélkül távoztunk. Hát nem voltunk mi nyilasok! Százszoros túlerő volt, szétverték az ejtőernyősöket. Egy kastélynál volt ez, úgy emlékszem, hogy 60 méter hosszan voltak a halottak. Ott lett vége a háborúnak, Kiskanizsán estem fogságba. Ezután Bajára kerültem, majd innen vittek ki Stupinoba.”¹⁰⁹⁰

A széttöredezett magyar és német hadsereg moralitásvesztését nemcsak ezek támasztják alá, hanem az is, hogy a katonák nem érezték tiszteletet feletteseik iránt. Az, hogy többen dezertáltak, vagy megszöktek a kötelékekből, bizonyítja, hogy „értelmetlennek tűnt a harc”, ráadásul reális lehetőség volt a szökéssel a túlélésre. Városlódi közlömet gömöri területre vitték harcolni, majd Székesfehérvár ostroma után nyugatra hurcolták. A visszavonulás értelmetlensége számára a szökésben realizálódott és hazatért.¹⁰⁹¹ Más nem merte ezt a lépést elkövetni és ezzel a kötelékkel

¹⁰⁸⁹ 1925:F:19: Bakony: Ganna: „Pozsony mellett faluban lövöldözés volt. Elkezdtem löni, rögtön kaptam egy golyót. Garacpusztára kerültem kórházba, ez Komárom mellett tábori kórház. Négy-öt napig voltam ott. A kórházzal együtt kimenekítettek Németországba. Marhavagonokkal mentünk Mannheimba, még nem volt hideg. Ott kigyógyultam és visszakerültem katonának. Tizenkilenc gannai sorstársam közül egy halt meg a többi hazatért. Amikor kikerültünk a kórházból, akkor megjelentek a teherautók és fekete emberek szálltak le, ott láttam az első négert és ők elvittek minket Franciaországba.”

¹⁰⁹⁰ 1923:F:21: Bakony: Döbrönte. Stupino, oroszországi város az Oka folyó partján a Moszkvai területen, a fővárostól délkeletre kb. 75 kilométerre.

¹⁰⁹¹ 1923:F:21: Bakony: Városlőd: „21 éves voltam, amikor sorköteles lettem és ’44. augusztusban vonultam be Jósvára, Gömör megyében volt. Három városlódivel voltam, de különben sokan voltunk. Felvidéken kaptuk a kiképzést három-négy hétig. Kikerültünk a frontra, de már első éjjel hallottuk a lövöldözést és akkor onnan visszafelé mentünk. Visszatértünk Fehérvárra a tüzéségre. Jött az első bombázás, ott csúnya világ volt, de visszavertük őket. Mindenhol harc volt. ’45 februárjában hazajöttem, megszöktem. Nem akartam tovább menni, mert Németországba mentünk. Nem emlékszem, hogy hova kerültünk, de átöltöztünk és többen hazaszöktünk. Az ok az volt, hogy egyszerűen meguntuk, mert sok mindenben kellett átmenni: éhezés, fázás, mindenféle. Három hétig jöttem haza, civil ruhában, a népektől kaptunk enni. Ha azt mondtuk, hogy katonaszökevények vagyunk, akkor adtak ruhát és ételt, ők is unták az egészséget. Amíg nem volt vége a háborúnak, addig bujkálni kellett. Télen értem haza, a pajtában takaróval aludtam.”

Klagenfurtba került, amely több közlés – köztük zirci emlékezóm is¹⁰⁹² – közös helyszíne. Kettőjük sorsa között a különbség, hogy előbbi sorkötelesként került a hadseregbe, utóbbi pedig a fronttal és a hadsereggel hurcolkodott. Az SS-katonaságból hazatért, majd elbújt városlódi közlóm is újra besorozás alá került, majd a csapatokkal Klagenfurtba hurcolták.¹⁰⁹³ A kettősséget és a háború traumáját a herendi közlóm is aláhúzta, aki öngyűlöletét erősíti meg a közelharc leírásával. Sebesülése, bajtársai elhullása, valamint a felismerés, hogy ők tulajdonképpen a német hadsereg feláldozható emberanyaga, értelmetlenséget és kimerültséget szült. Ez az emlékezésben negatív előítéletté kompenzálódik, amely átüti az én-kép „falát” és lerombolja a saját identitását.

„Gannáról Tapolcafőre mentünk és innen a frontra, Vas megye felé. Hajnalban falvakon keresztül vonultunk át, és úgy lőttek minket, azt hittük, meghalunk. Együtt mentünk el, de nyolcan maradtunk, egy raj. Más herendi is volt, de ők elkerültek. Egy kúszó árokba kerültünk, ez egy ingovány volt. Sokan nem mertek bejönni. Szóltak nekem, hogy másszak ki és keressem meg az elveszett bandát. Elindultam, de annyira elfutottam, hogy elvesztettem a sajátjaimat és elfáradtam. Nem bírtam. Még egy futóárkot találtam, egy német volt benne, azt mondta, hogy menjek be, mert ha nem, akkor lelő. Nem jöttem le, húsz métert mentem az árok szélén és az árok végén ott bújtak el a németek egy akác mellett. Ott volt egy kislódi gyerek is, már találkoztam vele a faluban. Meglátott egy világító löveget, összeesett, megijedt, majd felállt újra és futni kezdett, előttem futott, egyszer visszanézett és jött egy lövés, a nyakát találta el a golyó. Összeesett és meghalt, de ezt a német nekem szánta. Na, én ezért utálok a svábokat. [...] Azon a napon... mi tartottuk fel az oroszokat, hogy a németek menekülni tudjanak.”¹⁰⁹⁴

Jól látszik, hogy a katonák és a leventék sorsa összefonódik. Talán egyik okozója is a hadsereg moralitásvesztésének, hogy gyermekeket csatolnak kötelekekhez. Tótvázsonyi és hidegkúti adatközlőmet vélhetően a félelem járta át ekkor. Jutason tanúi és részesei lettek Veszprém bombázásának. Egy sokkoló riadóval indították el útjukra őket barnagi társaikkal együtt. A nagy hév nem tartott sokáig, a csapat fejét vesztetten érkezett München környékére, ahol a repteret kellett építeni.¹⁰⁹⁵ Csolnoki koronatanúm is így került München mellé, számára a front folyamatos és

---

¹⁰⁹² 1927:F:18: Bakony: Zirc: „Elmentem tehát a bátyámhoz a repülőskökhöz, a Jutasi repülőezredhez. Felvettek, éjszakai őrnek, de pár nap után mentünk tovább, ez 1944 áprilisában történt. Velük együtt elkerültem Klagenfurtban, katona lettem, zsoldot kaptam, Ez 45-ben, magyar repülőskök. Ott voltunk szeptemberig, azt mondták ne menjünk haza. Mi nem csináltunk semmit, csak repülőteret javítottunk, az aszfalthibákra vasrácsos foltozásokat tettünk, hogy ne huppanjon a felület és a repülő ne boruljon fel. Aztán jöttek az angolok és '45 májusában fogságba kerültünk.

¹⁰⁹³ 1925:F:20: Bakony: Városlód: „[Az SS-ből, a bécsi kórházból hazajöttem] januárban és a hó végén összeszedték a leventéket. Tizennyolc és harminc év között összeszedték az emberek és én elmentem Én gyorsan átmentem a győri utászokhoz, mert sógorom öccse ott szolgált. Ez január 28-29-én volt. Így kerültem a magyar honvédséghez, de a frontra nem, mert nem volt kiképzésem. Február elején már aknát szedtünk Polgárdinál, orosz hadifoglyokkal. Emlékszem ruszinokkal, fehéroroszokkal. Nagyon rossz állapotban voltak az aknák, de mégsem volt baleset. Három hónapig csak visszaszorították. Március 23-án itt voltam Úrkúton, utászászlóval, hallottam a bombázásokat, továbbvonultunk az erdőben. Jött egy autó és azt mondták, hogy Pápáról jönnek az oroszok, utána menekültünk. Csak egy év múlva jöttünk vissza, addig nem tudtuk, hogy mi van itthon. Ausztriába, Karintiában, Klagenfurtban voltunk.”

¹⁰⁹⁴ 1928:F:17: Bakony: Herend.

¹⁰⁹⁵ 1927:F:17: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Jutáról Münchenbe vittek. Borzalmas nagy riadót fújtak. Kiszálltunk a vasútállomásra és rögtön a bunkerba mentünk. De én nem mentem le. Dobtak egy-két bombát, a gumigyárat találták el. Fekete füst lett, hogy nem lehetett látni semmit. A bunkerkapu előtt álltunk, olyan tizen. Az egyik bomba a vagonra esett, ott sokan meghaltak. Kaszárnyába vittek minket, ott voltunk egy hétig. Második éjjel

részletes vándorlás volt. Minden állomás egy élettapasztalat epizódja is. Hol a nők, hol pedig az étel válik egyfajta „kielégüléssé”. Ezek az elemek a ki nem mondott hiányokat jelenítik meg az elbeszélésben, amelyben sok az előre utalás.

„Egyszer szerveznek egy csoportot, ötven önkéntesnek kellett kimenni falura dolgozni. Mindjárt jelentkezünk hárman. Vonattal vittek ki a svájci határ felé. Nem volt nagy falu, két utcácskából állt. Két hétig voltunk ott, minden sátorban hárman voltunk. Ezek termelő parasztok voltak, tanyákon laktak. A sátrunkkal szemben lakott egy ilyen paraszt, az asszonya és két lánya. Megtetszettek nekünk! Az egyik 14 éves, a másik 17 éves volt. Bevágódtunk náluk, mert mi tudtunk svábul. Én meg a Miska segítettünk nekik, nappal havat lapátoltunk. Ott is adtak rendes kaját, főztek, kondérba hozták. Ötvenen voltunk kint. Január végén visszavittek a kaszárnyába, már olvadt a hó, hirtelen jött egy melegedés. Löwensteinba vittek, nyugatra. [...] A vonatból, amin utaztunk, a fegyverek és egy ágyú látszott ki. Ezért kaptunk két légitámadást is, de nem találták el a vonatot. Az elsőnél pont egy völgyben kaptak el, abban a pillanatban ahogy észrevettük, hogy baj van, már fékezett a vonat, még meg sem állt a vonat, mi már kint voltunk. Egy erdőbe menekültünk be. A másik oldalon nem lehetett menekülni, mert ott volt egy kisebb folyó. Megszámoltam, 24 kéttörzsű géppel lőttek, egy ember ült benne, elöl volt egy géppuska. A vagonunk alsó vége tele volt ilyen dumdum golyókkal. Másodszor akkor támadtak, amikor felvittek Löwensteinba, a kaszárnyába [...]. Egy marha nagy épület volt, tele némettel. Ott rengeteg nő is volt. A »flakk«-nak nevezték a légvédelmet. Ott kaptunk szerelőruhát, rendes bakancsot, de nekem megvolt a bocskai kabátom is, csak a fogságban tűnt el. Minden nap bombáztak, marha nagy háború volt. Padlásszobában voltunk legfelül, a harmadik emeleten, de mi egy perc alatt lent voltunk az udvaron. Egyszer kaptunk egy bombát, ha az telibe talál, ma már nem élünk. Harmadik nap mondom, ez nem lesz jó. Ezért elindultunk hárman, az unokabátyám, a Kimmel, meg én. Egy városba értünk gyalog, Köln mellé. Nyugatról jöttünk, mert hallottunk az ágyúlövéseket, bombázásokat. Nem igazoltattak minket különösebben. A városban elváltunk, a Miska, meg a Kimmel, azok eljöttek. Egy állomáson aludtunk és ott indult egy tehervonat, erre felugrottak a fékes kocsira és sikerült nekik hazajönniük. A Kimmel valahol Németországban maradt, nem került elő. Mi aztán csavarogtunk. Egy német gyerek, aki nagyon jól tudott lopni, még velünk is volt. Ő, én, és egy győri gyerek, Sz. János, így mentünk. Bekerültünk Kölnnek a külvárosába. A külvárosban volt egy földalattiszerű lejárát, oda mentünk be, mert meleg volt. De mindenütt a lányok, asszonyok, gyerekek, öregek, fiatalok, katonák. Annyira tele volt, mert az volt az egyedüli biztos hely, föld alatt volt. »Gyerekek, innen el kell tűnni«, nem megyünk be a városba, visszafelé indultunk. Aztán egyik nap délelőtt egyszer megáll mellettünk egy ilyen marha nagy teherautó, volt egy nagy vezetőfülkéje, ült benne három tiszt, meg egy sofőr. Azt mondja németül, »hová mentek?« Hát mondom, »mi haza akarunk menni, magyarok vagyunk«. »Elviszünk benneteket, üljete fel, hátul van pokróc, de figyeljetek, hátrafelé jön a gölya, akkor zörögjünk«. Röpködtek az amerikai repülő, ezeket »golyáknak« nevezték. Géppuska volt csak rajta, minden mozgó járművet kilőttek, ami megállt. Azért vettek fel, hogy jelezzünk nekik, hogyha jön repülő.

---

heten –köztük barnagiakkal –elmentünk. Kaptunk egy cetli, hol kellett jelentkezni. Felugrottunk a németek harcokocsijaira. 1929:F:16: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Münchenbe vittek, ki az ottani reptérre. Felöltöztettek germán német ruhába. Eddig civilek voltunk, aztán német katonaruhát kaptunk, Így kellett dolgozni is. A repülő beálló helyeket kellett építeni. Ez volt '45. februártól, május 2-ig.”

Ezekkel estig mentünk. Egy kaszárnyába értünk, ott jelentkeztek, mondom az ottani német tisztnek, hogy »mi már nagyon éhesek vagyunk«, mert egyszer álltunk meg napközben enni egy parasztháznál. Azt mondták, menjünk be a parancsnokságra. Bemegyek, mondom annak az őrmesternek, hogy magyar leventék vagyunk, megyünk hazafelé, ezek itt elhoztak kocsival eddig, éhesek vagyunk, adjon valami kaját. Adott négy napi kajajegy: ebéd, vacsora, reggeli. Fel kellett menni a konyhára, ott megettük a vacsorát, nagyon jó vegyes főzelék volt, pempős valami húsos íz. Másik jegyre kenyeret, meg marmaládét, lekvárt, szalámit kaptunk. Földszintes fa épület volt, emeletes ágyak és szalmazsák. Volt dobkályha, közepén szenesláda, én be is fűtöttem. Itt maradtunk és kerültünk amerikai fogságba. [...] Éjjel bejött az amerikai hadsereg előcsapata, ilyen páncélosok, meg gyalogosok. Hallottunk jó nagy lövöldözést az éjjel, de nem gondoltunk arra, hogy közben megszállták az angolok az egész várost. A város szélén volt a kaszárnya. Kinéztem, láttam, hogy egy marha nagy oszlop megy, megrakva német katonával, viszont ott maradtak a tisztek, a feleségek, a család. [...] Hirtelen csönd lett. Odaérték a páncélosok, körbevették a kaszárnyát. Először angoloknak néztem őket, mert hallottam, hogy angolul kiabáltak, meg beszéltek, ordítottak. Kiabáltak, hogy az amerikaiak megszállták a várost, »tessék mindenki jöjjön elő feltartott kézzel«. Aztán láttam, hogy sokan menekültek be a bunkerba. Lefeküdtem az ajtóba, és lestem. Láttam, hogy megállnak a páncélosok, az egyik a kerítésen is bejött. Már nem lőttek. Csend volt, egy lövés nem hangzott el. Nézek kifelé, látom, hogy angolok jönnek, de nem lőnek. Felkeltem, felálltam és akkor intettem feléje, feltettem a kezem. Angolul kiabáltak, »let's go, let's go.« »Kommen, kommen«, menjek oda. Én meg mondtam németül, »Áj ferstéhe nix«, nem értem. Megszólalt németül. Azt mondja, hogy »feltartott kézzel jöjjenek előre.« Ezt csináltam. Kérdezi, hogy »hol vannak a németek?« Mondom neki, »azt láttam, hogy hajnalban felszálltak a teherautóra és elmentek, csak civilek vannak, hárman vannak magyarok«, Elég barátságos volt ez a hadnagy. Akkor láttam először négeret. A civileket elzavarták, mi még nem voltunk katonák. Az anyakönyvi kivonati papírok nálam voltak. De a hátizsákomból a foltya nem maradt meg. Bevittek a városházára Löwensteinba. [...] Másnap reggel sorbaállás. »Hová megyünk?« »Háhá! Megyünk Belgiumba.«[...] Oda viszik a hadifoglyokat. Reggel odaállt egy teherautó rengeteg konzervvel, akkor ismertem meg a »breakfast, dinner«-t meg a »supper«-t. Reggeli, vacsora, vagy ebéd vacsora. Namurbe másnap értünk csak oda. Első nap esett az eső, egy téglagyárba' szállásoltak el. Semmi mást, egy pokrócot adtak, meg a ruhánk volt ugye. Ott aludtunk ülve. Másnap reggel megint mondja németül az angol parancsnok, hogy »három embert kér, aki tud németül«. Jelentkeztünk. Tudtam, hogy nem bántanak. Elosztotta a konzervet, mindenkinek adott három konzervet. Bevittek minket a kaszárnyába, osztályoztak. Sok SS-es, repülősök voltak ott. Egy csoportban idősek is. Fertőtlenítettek. Egy pincébe sorban kellett lemenni, ki kellett gombolkodni, először fel kellett tartani a ruhát, hátulról benyomták egy pumpával a DP port, aztán előlről benyomták egy pumpával, nadrágot ki kellett kötni és 10 lépést táncolni kellett. [...] A háborúnak csak május 9-én volt vége, a nyugati foglyokat Amerikába vitték át. Elvittek minket vonattal Cherbourgba. Az egy kikötőváros a La Manche-csatornán. A tengerparton álltak a nagy hajók, ott rakodták ki a tengeri árukat. Kiszálltunk, egy hegyre mentünk fel, valamikor itt egy német tábor volt, rengeteg faházzal körbekerítve, közepén állt egy nagy ágyú, olyan nagy volt a csöve, hogy át lehetett mászni rajta. VI-et is láttunk az ottani állomáson, ahogy az amerikaiak

elszállítják. A franciáknak más egyenruhájuk volt, kerek sapkájuk, sötét blúzuk, katonai nadrágjuk. Ekkor már megtanultuk, hogyan kell mutogatni. Cherbourgban voltunk szeptemberig. Nagyon meleg volt, szabad ég alatt aludtunk. Itt sem csináltunk semmit. Adtak rendesen kaját. Szeptemberben lehoztak Párizshoz. Egy nagy mezőgazdasági területen volt az itteni tábor 1500 fogollyal; repülősök, SS-ek, Wehrmacht tisztek, magyar tisztek.¹⁰⁹⁶ Körül volt kerítve, kinn állt az őrség, és minden sátorlakónak a közepén volt egy út hagyva. Egy óriási vízvezeték lett bevezetve, az ki volt lyukasztva, és ott lehetett vizet venni, és ilyen nagy nyitott vályúk voltak még, abban lehetett mosakodni. Az első hónap után bekerültem a »lágérführerhez«. Mindenhol a részlegnek volt egy külön vezetője. A két tiszti, az egyik a gróf Pallavicini Alfréd volt, ez berepülő őrnagy volt. Birtokuk Arad környékén van, visszavették. Jóban voltam vele, sok cigarettát szereztem neki.”¹⁰⁹⁷

Csolnoki, levente közlöm sodródása Nyugat-Európában (1927:F:18: Gerecse: Csolnok.)

E hosszú közlést azért tartottam indokoltnak beemlíteni, mert a front mellett jól mutatja azok sorsát, akiket ugyan elhurcoltak, de nem bocsátkoztak harcba. A hadifogságot és frontot sikerként, trauma nélkül élték meg, pozitív és részletező élményekkel. Érdemes itt is kiemelni egy hiányt, nevezetesen a lakossággal való egyoldalú bemutatást. Bár a csolnoki és a döbrönte elbeszélő is utalt már erre, jórészt valamilyen pozitív kapcsolata volt a katonáknak. Az viszont, hogy ebben nagyon sok volt a szexuális tartalom, elbizonytalanít azzal kapcsolatban, hogy valóban olyan idilli volt-e ez a viszony. Szomori közlöm is inkább az egyes népek között tett különbséget mentalitásban.¹⁰⁹⁸ A megszállóként viselkedő németeket és a velük szövetséges alakulatokat vélhetően nem fogadta egyöntetű örömmel a megszállt területeken. Másrészt átfolyik ez az idézet a valós katonák harca (támadások) és leventesors története között. A hadifogság azonban egy új minőség volt, amelyet az előző idézet is mutat. Többféle minőségű közlést tudtam ezzel kapcsolatban gyűjteni. Jelentősége abban van, hogy tapasztalati szempontból rokon a szovjet hadsereg által kényszermunkára deportált civil férfiak sorsával.

¹⁰⁹⁶ Analóg példák alapján minden valószínűség szerint a Voves városában (Párizstól 100 km-re délnyugatra) felállított hadifogoly-táborról van szó.

¹⁰⁹⁷ 1927:F:18: Gerecse: Csolnok.

¹⁰⁹⁸ 1919:F:25: Gerecse: Szomor: „A lengyelek rendesek voltak a katonákkal szemben, de a ruszinok, ezek valahogy nem szíveletek minket, pedig szövetséggel voltunk. Ha tudtak magyarul, akkor se beszéltek. Nekem nagyon rossz benyomásom volt róluk.”

7.3.3. A hadifogság és kényszermunka emlékezete

A hadifogság minőségi függvénye volt annak, hogy a fronton harcolók a vesztes oldalon vettek részt a háborúban és annak is, hogy hol estek hadifogságba. Ebből a szempontból *angol-amerikai, francia (nyugati fogságot) és szovjet-román (keleti fogságot) különböztettem meg*, amely közé ékelődik a Magyarországon fogságba esettek és kiszabadultak története is. Hangsúlyoztam, hogy a katonasorsok talán a legszemélyesebb és legegységesebb szintje a magyarországi németek alávetettségi narratívájának, amely ráadásul a többségi nemzeti narratívával is azonos, hiszen nemcsak a németek, hanem a *magyarokkal* együtt szenvedték el. Ez a közös nemzeti és nemzetiségi narratíva e sorsok elbeszélésénél hatványozottan van jelen. Ennek oka, hogy később elválik az elűzésekké egy egyéni nemzetiségi „történet” a nemzetitől, hogy aztán majd újra keresse ezeket a pontokat az egyén a közösségi és a személyes szinteken is. Erről a későbbiekben szó lesz. Most annyit szögezlek le, hogy a katonanarratívák célja is az, hogy ezt a nemzeti és nemzetiségi egységet, hűséget erősítsék. Éppen ezért több tabusítással is találkoztam. Amikor döbrenței közlőmtől érdeklődtem fogsága történetéről, a frontélmények narratív bontására került sor és olyan események kerültek elő, amelyeket az előző, a harcokat firtató kérdésnél elhallgatott, annak ellenére, hogy ezek a történetrészek szervesen illeszkedtek narratívájába. Részlete több szökését írja le, illetve azt, hogy az orosz hadsereg főségét hogyan tudta megkérdőjelezni a szökésével. Ez azért fontos, mert a hadifogolysors már szikárabb részleteket tartalmaz, ami jelzi, hogy a fogságát személyiségének leértékeléseként élte meg. Ha az érzelmek világára fordítjuk le ezt az ívet, akkor a szerelmi pillanattól a láger-létig kaphatunk egy *süllyedési* ívet, s keretesen szintén egy szerelmi pillanatba csúcsosodik ki az *emelkedés* a hazatérésnél.

„Először az Alföldön voltam hadifogságban. [...] Ott volt egy lány, Kirsch Anna. Annak megfogtam a kezét, ott ismertem meg a tanyájukon Nemesnádudvaron. Elmentünk Érsekcsanádra, jelentkezni az oroszoknál, akik kihirdették a faluban, hogy menjünk munkára. [...] Civilben estem fogságba, először Bajára hajtottak gyalog. Egy birkaakolban voltunk. Ez az akol alacsony volt. A fenti gerendához kötöttem magam, hogy ne aludjak el. Így ültem. Baján, ott még zsidók is voltak. Azok bemutatkoztak, ütötték-verték a csendőröket, meg az SS-eseket. Volt külön tábora a civileknek és a katonáknak is. A katonák ott hidat pakoltak. [...] Onnan megszöktem. Nagydorogra jöttem át. S a parasztnál dolgoztam, például Simontornyán, ahová egy kislődi ismerősömmel szegődtünk el. Ott papi birtokok voltak. Így menekültem, hogy mindig elszegődtem. Enyingen keresztül jöttünk. Papír nélkül. Nem mentünk be Veszprémbe jelentkezni, hanem a Csatár-hegyen keresztül Herendre érkeztünk, ott havat lapátoltak. Ez '44/45 telén volt. Még Veszprém előtt találkoztam É. Misivel, aki hunyadista volt, halálfejes SS-es. Mondta, hogy már három gyűrű-kitörést átélt és ne menjünk be Veszprémbe, kerüljük meg.[...] Bakonyjákó után a döbrönteit úton a vár alatt hazajöttem [...] Leültem a kocsmában, ittam 3 deci bort és jöttek a Szálasi csendőrök, hogy igazoljam magamat, mondom »nekem nincs papírom, mert mindig a front elől menekültünk és elveszett«. Mondták, hogy azonnal menjek be a tanácsházára és jelentkezsek a hadseregbe. Még otthon se voltam. Elkísértek a szüleimhez és azt mondták, hogy reggel elvisznek, Jöttek is. Még egy gannait is hoztak magukkal. [...] Így mentünk Hajmáskérre jelentkezni. Ez 1945. januári hónapban volt. Először kihallgattak, előbb tisztet, aztán minket. Újra katona lettem, 10 napi szabadságot kaptunk, aki egyet ráhúzott,

azt lelőtték. Apám vitt be Pápára. Ott voltak a tábori csendőrök és a németek. Jelentkeztem, azt mondták, hogy Sopronba kell mennem. Oda tartoztunk. Innen kerültem Somogyba és ott újra fogságba [...] Második fogságom alatt Ukrajnába vittek, '45 tavaszától, őszig voltam ott. Kriminális körülmények voltak az úton. Nagyon sovány volt az étel. Priccseken aludtunk, száraz kenyeret kaptunk. Kijevben kötöttünk ki és ott kaptunk levest. Amikor vége lett a háborúnak, akkor kaptunk meleg ételt. Először a gyárba gépeket vonszoltunk. Nyáron kolhozban voltam. Láttam, hogy egy szerelvény nőt visszahoztak akkor, Románián keresztül. Mi egy kicsit jobb körülmények között voltunk, mint ezek a nők. De mi is éhezünk, deszkán aludtunk. Egy táborba sokan voltunk. Próbáltunk lopni, abból éltünk. Fürödni nem tudtunk, szó sem volt róla. Őszig voltunk Stupinoba. A német gyárat, amiket leszereltek és elhoztak, azokban dolgoztunk. Ez egy gyárváros volt. Szegénység volt, hat nő húzta az ekét, úgy szántottak, hogy egy vezette. Cséplés volt, utána erdőmunka. Négyen megszöktek, de visszahozták őket, mind megverték, össze is esett az egyik. Volt, akit ölfával vertek. Nekünk nézni kellett. [...] Voltam Szaturába,¹⁰⁹⁹ ott már kórházban. Mert a favágás miatt annyira legyengültem. Ez úgy történt, hogy a katonatársammal, G Ferencsel csináltuk meg a normát, mert a többiek is le voltak gyengülve. [...] Ez a 64-es erdőláger volt. Voltak velünk lengyelek és osztrákok is, közel voltunk Csernobilhoz. [...] Annyian meghaltak, hogy a hó miatt nem tudtunk temetni. Reggelre a farkasok szétszedték a testeket. Csak cipősarkok, vagy csontok maradtak. Az oroszok durván bántak a foglyokkal. Én az örrel tudtam beszélni, egyszer rúgtak seggbe, mert gombázás miatt elkéstem. Végelgyengülésem volt. Szaturába vittek, az ör segített be a mentőbe. Ott rendes ételt kaptam, három hónapig voltam ott. Az ajtó mellett feküdtem a kórterembe'. Egyszer bejöttek és kérdezték, hogy»a magyarok közül ki tud németül?« Jelentkeztem. Leültek az ágyamhoz és mondta az egyik németül, hogy mondjam meg a magyar testvéreimnek, hogy mindenkinek fogadjanak szót és ha ez így lesz, akkor hazakerülünk. Ekkor már vitték a vonatok a betegeket, akik nem tudtak dolgozni. Én is csak egyszer tudtam levelet küldeni a vörös kereszt útján, de csak annyit írhattam, hogy élek. Egy nő volt, aki németül beszélt és én fordítottam, kaptam tőle több kenyeret, tejet. Azt mondta, hogy engem fel akart javítani, belém szeretett. Azt mondta, hogy maradjak ott, de én attól tartottam, hogy a láger, ahol voltam, az egy ilyen tőzeges talaj volt és az folyton égett. Nem mertem ott maradni. »¹¹⁰⁰

E keretes szerkesztés jól mutatja azokat az érzelmi kapaszkodókat – ez esetben a szerelmet – amelyhez egy hadifogoly viszonyulni tudott, hogy emberi létezésének ne csak a láger-lét szabjon határt. Az egyén önmaga felértékelésének eszköze egy olyan környezetben, ahol megaláztatások sorozatát tapasztalta. E süllyedések a vonat, esetlegesen a hajóút „állomásai.” Amelyek egyszersmind éhezéssel is járnak. Ez a fizikai elváltozás megtöri az addig elszánt katonákat, akiket könnyű rabszolgamunkára szelídíteni. A katonás kitartás, katonásan száraz közléseket is eredményez bakonysárkányi közlőmnél, akinek narratíváját az évtizedek megcsontosították. A tőzegtelep, a textilüzem említése összefüggésbe hozza és hitelesíti is az előző elbeszélést. Szintén közös pont a süllyedő és fejlődő narratíva, amely a szovjet kényszermunka alávetettségi ívét is kifejezi. Az éhségen és a bezáratáson keresztül megtöri a személyiséget a háborús elnyomó hatalom

¹⁰⁹⁹ Szatura, város a Moszkvai területen a fővárostól keletre, kb. 100 kilométerre.

¹¹⁰⁰ 1923:F:22: Bakony: Döbrönte. A közölt helynevek nagy részét nem sikerült teljesen azonosítani.

és „rabszolgává” teszi.¹¹⁰¹ Ez ott vehető észre, hogy az ember értéke és az elvégzett munka értéke egyenrangú lesz. A munka minőségének és mennyiségének javulása, az élet felértékelését is jelenti. Ez az ív a hazautazásban csúcsosodik ki.

„'44-ben estem fogságba [...] Elvittek Szibériába. Vittek bennünket vonaton, marhavagonokban. Szibirszkben egy kisebb vasútra raktak át minket és ott öt napig se inni, se enni nem adtak. Zúzmarás volt a kocsi belülről is. Negyvenöten voltunk egy vagonban. Öt nap után kiraktak és azt mondták, hogy menjünk a barakkokhoz. Leugrottunk és aki ment, az ment. A vagonban két parasztfiú megőrült. Aztán elindultunk, segítettük egymást. Olyannyira elgyengültem, hogy fekve maradtam a bejárat előtt. Így kezdődött a fogságom. Bementünk a barakkokba, ott németek voltak már, azok rendezték be. Volt priccs, de a deszkák jegesek voltak. Ágynemű, fűtőeszköz nem volt. A fagyott padlóra nád volt rakva. [...] A nagy, 40-50 fokos hidegben egyelőre nem csináltam semmit. Ez április végéig tartott, és májusban engedett fel a talaj. Rizst, krumplit, kását, kenyeret, káposztalevest kaptunk. Tavasszal tőzegtelepre mentem dolgozni, felkapáltuk és gödröket ástunk bele... Még lányokat is hoztak nekünk, messziről; szlávokat, németeket. Ők a második barakkban voltak. [...] Elfagytak a lábaim és ma is érzem a nyomát, rátettek egy masnit. Trajcgiba¹¹⁰² kerültem, ott is ugyanazt dolgoztam. Nyáron világos, télen sötét volt. Össze-vissza dobáltak minket, mindig a létszámnak meg kellett, hogy legyen. Ha valaki beteg lett vagy meghalt, hoztak helyette mást. Aztán '47 ősszén elhoztak minket Moszkvától északra egy városba, nem jut eszembe a neve, de egy textilüzemben voltunk. Ott már könnyebb volt. De dolgoztam kolhozban is, parasztmunkát. Oroszokkal is találkoztam, akik a frontról visszajöttek, azok szidtak minket, de a helyiek, azok kedveltek és dicsértek. De nem volt olyan jó soruk, mert a Hitler is vitte őket munkára, amikor ott voltak. Csak a munka idején engedtek ki a táborból, másra nem. A textilgyárban jól bántak velünk, osztályoztuk a bálákat. E városban voltak németek és franciák is. Amikor az egyik barakk leégett, akkor kimehettünk a városba csavarogni. Az őrségnél aláírtuk, hogy két órán belül visszajövünk. Megtanultam oroszul, de már elfelejtettem, eladni nem tudtak volna. A lágerparancsnokok is között volt rossz vagy jobb. A textilben már kaptunk pénzt is. Onnan jöttük haza '48-ban. Bányába és olajgyárba nem kellett dolgoznom.”¹¹⁰³

Szomori közlöm Ausztria szovjet megszállási övezetéből a Krimbe került volna. Fogsága elején azokat a gyárat szerelte le Ausztriában, amelyekről döbrönte közlöm is szólt. A szovjetek tehát nemcsak emberanyagot szállítottak, hanem fizikai vagyont is. Az elbeszélés más töltes, mert az utolsó pillanatban visszafordították a transzportját, és Szegedre került. E település majd fontos állomása lesz a szovjetek által civilként elhurcoltak történeteiben. Ő említi először a „robot” kifejezést is, amely a rabszolgamunka hívószava volt.

„Ausztriában estem fogságba. Letették a fegyvert, vége volt a háborúnak, mondták, hogy menjünk haza. Tisztekkal együtt indultunk el. Lázár, Ádám főhadnagyok, Kubik százados, ők tartalékos tisztek voltak. '45. május 10-én Freistadt környékén voltunk elszállásolva. Május 13-án

¹¹⁰¹ Ez az élmény sokakban végtelen tabusításban záródik, akik csak egy-egy mondatot képesek közölni ezekről az eseményekről. Pl. 1923:F:22:Bakony:Németbánya: „20 hónapig voltam fogságban!”

¹¹⁰² Troick, Moszkvai terület, Oroszország, a fővárostól alig 20 kilométerre délnyugatra.

¹¹⁰³ 1922:F:28: Bakony: Bakonysárkány.

Ybbsnél,¹¹⁰⁴ a Dunánál estem fogságba. Az oroszok műveletlenek voltak, kivéve a tisztek. Azok több nyelvet beszéltek és sokan egyetemi hallgatók voltak. Bécs mellé kerültünk, egy tüzérségi laktanyába és onnan vittek minket – mint magyar hadifoglyokat – munkára. Pontosabban zabrálni, gyárat leszerelni, hajóállomásból vasat összeszedni és felpakolni, ami használható: vasúti síneket, ruhát, amit a nyilasok kivittek, azt az oroszok elvitték. A császári rezidencia vaskerítéseit is lebontottuk és az oroszok azt is elvitték Schönbrunnból. [...] Nem beszéltünk ott svábul, de sok sváb volt. [...] Minket az osztrákok elláttak és főztünk magunknak, nem loptunk. 1945 augusztusában az oroszok levittek minket Konstanzába, a hajókikötőbe, hogy megyünk a Krím-félszigetre »robotra.« 28 napig negyvenötön voltunk egy vagonban, kaptunk kosztot. Szerencsénk volt, mert mire odaértünk, a japánok letették a fegyvert és az oroszok nem vittek ki több embert. Aki hajóra került, az robotra került. De mi nem. Ezerhatszáz vagonba kerültünk egy orosz főhadnagy, egy őrmesterrel visszavezetett Szegedre. Utóbbi volt az élelmiszerfelelős, osztrákok és magyarok is voltak. Szegeden három napi ellenőrzés volt. Felhívták a községet, ahová tartozom, megkérdezték, nem vagyok-e nyilas, vagy volksbundista, vagy csendőr vagy egyéb. Megvoltak ott a listák. Nekem nem szóltak semmit, elengedtek. Kaptam szabadjegyet, a zsoldkönyvem nálam volt. Egyetemisták, akik ott dolgoztak, kiírták a nevem. [...] Biztos, hogy egyetemisták voltak, mert a kommunisták nem tudtak írni, buták voltak, mint a tők. Igazolást kaptam, hazajöttem.”¹¹⁰⁵

Porvai közlő története sülyedés. A pesti ostromból fogságba került katona 1945 januárjában került ki a Szovjetunióba. Utazása létének a hatalom által lenyomott leértékelése, a vonat és a hajóút kombinálódik. Az út traumatizálódott és törlődött az emlékezetből, megjelenik itt is a „robot” kifejezés, s valóban hiteles forrása e közlés is annak a hadifogoly-rabszolgamunkának, amelyet a szovjetek használtak. A munkák enciklopédikus leírása lényében is robottá változtatja az emlékezőt, amely egy bizonyos pont – a munka emberi megbecsülésének fordulata – után emelkedni kezd, és végül hasonló fogságközléssé válik, mint a nyugatiak esetében. Ennek oka az emberi megalázás, éheztetések és verések folyamata.

„’45. január 2-án fogtak el és azt mondták, hogy »megyünk munkára«, azt mondták »malenki robot«. Ceglédre kerültem, aztán Brassóba és Konstantzára vittek. Innen levittek minket Novoszirszkbe,¹¹⁰⁶ ami Grúzia, de akkor is az oroszokhoz tartozott. Oda hajóval vittek, előtte szerelvényrel mentünk. A vagon tömve volt, csak szárított kenyeret kaptunk, nem lehetett megenni, megrágni. Az utolsó vagonba’ voltunk, egymás hegyén-hátán feküdtünk, vizet kaptunk. Az ajtónál volt egy rönklyuk, oda lehetett üríteni. Ha félrement, más belefeküdt. De nem fagyott meg senki. [...] A hajón nem volt rossz, arra emlékszem, hogy mindig egy galamb ült a tetején, a többieknek mondtam, hogy ez szerencsét hoz, még kenyeret is adtunk neki. [nevet] Kolhozba dolgoztunk, adtak kaszát. Egy búzát kaszált, a másik szedte össze az abrakot. Rossz bódékban laktunk, a priccseken hárman aludtunk. [...] Első évben még Harkovban¹¹⁰⁷ a cséplőgépgyárban dolgoztam. Harkov egy szép, egyenes tájú város volt. 60 gépet csináltunk egy nap alatt. Először a festéknél voltam, ott egy

¹¹⁰⁴ Ybbs an der Donau, település Alsó-Ausztria tartományba, Melk közelében.

¹¹⁰⁵ 1919:F:25: Gerecse: Szomor.

¹¹⁰⁶ Helyesen Novorosszjszk, kikötőváros Krasznodarszk vidékén Oroszországban, a Fekete-tenger partján. Az Azovi-tenger bejáratának számító Kercsi-szoros északnyugatra van a várostól kb. 150 kilométerre.

¹¹⁰⁷ Harkiv, Ukrajna második legnagyobb népességű városa a Harkivi területen.

ronda nagy kád volt, abba kellett bemártani a létrákat és az asztalokat, a többit lefújatták. A brigádvezetőm német volt. A festéknek nagyon erős szaga volt, nem tudtam enni se. Szóltam és akkor kitett létrát csavarozni. Itt három hónapig voltam, aztán a magyarokkal együtt elvittek kombájnt szerelni. Akkor azt mondták, hazaengednek, de már rögtön mondtam a barátomnak, hogy akkor nem fabakancsot adnának, ha így lenne. Kimentiünk a kapun, s máris örök fogadtak minket, újra vagonokba raktak, de nem ütöttek. Tagarovba¹¹⁰⁸ kerültünk, az Azovi-tenger északi csücskében, ott harcokocsikat szállítottak, minden vágányon hosszúsorban álltak, ezeket beolvasztották. Itt vasládákat, »muldih«-at kellett telerakni, ha megtelt, akkor felrakták és beöntötte az olvasztóba. Majd 50 méter magasan is volt az olvasztó. Olyan csörömpölés volt. Itt másfél évig voltam. Aztán Tagarovból elvittek. Ezután egy gumigyárban voltunk, először kisméretű gumikat, aztán traktorgumikat gyártottunk. Itt már nagyon jó volt. A kolhoz nem volt a legjobb, de ott búzát, rozst, szénát kellett kaszálni, de az emberek nem voltak rosszak [...] Az étel különböző volt. Gyöngye volt a koszt, de burizst kaptunk, ez hántolt búza volt, péppé főzve, levesnek meg káposztalevest. A láger ronda nagy volt, téglából volt, víz, vécé, villany volt benne, talán ezren laktunk együtt. Sodronyos vasútyakon is voltak, én mindig felül feküdtem, mert ott melegebb volt, [...] A tisztek és a fegyőrök nem voltak rosszak hozzánk, ha megcsináltuk a munkát.[...] Enni mindig ugyanaz volt, de járvány sosem volt, nem halt meg ilyesmibe senki. Egyszer voltam megfázva, egy hétig voltam kórházba, tetvesek is voltunk, de mindig beporoztak minket és vége volt a tetűnek. Naponta lehetett mosakodni. A végén már sokkal jobb volt kint, mint itthon, fizetést is kaptunk. 1080 rubelt kaptunk egy hónapra, az elég jó pénz volt, értéke volt.[...] Voronyezsbe¹¹⁰⁹ már nagyon jó körülmények voltak, mert mindent lehetett kapni és venni, meg enni. Emlékszem, hogy sört is lehetett venni a lágerban. Elmentünk a város másik részébe, ez volt a pihenőidő. Beszélgettünk a leányokkal, szórakoztunk, villamosoztunk. Akkor már tudtunk oroszul is.¹¹¹⁰

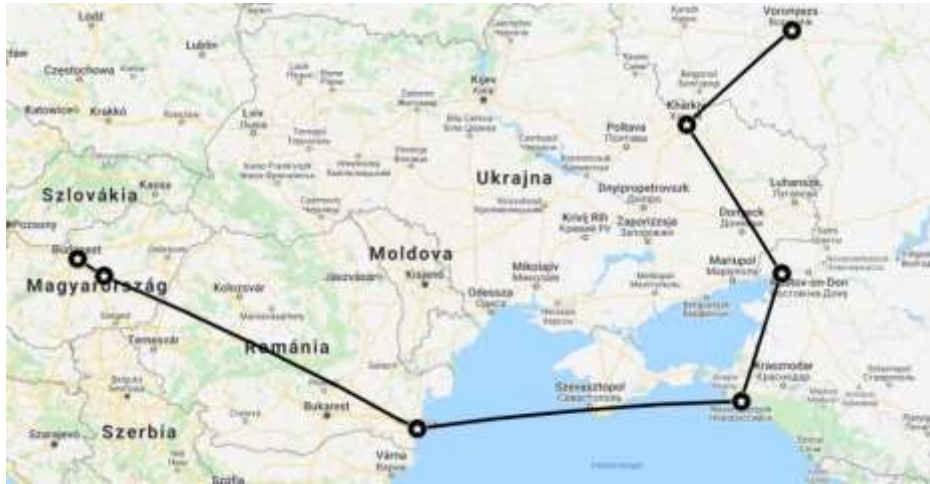
Nem számított szerencsésebbnek az sem, aki Magyarországon belül esett fogságba. A Dunántúlon Hajmáskér, a Dunán innen pedig Ceglédbercel,¹¹¹¹ vagy Szeged volt a legnagyobb fogolytábor az emlékezők szerint. Herendi közlőm elbeszélésének mozzanatai ugyanolyan traumatikusak, mint a kényszermunkára fogott deportáltaké. Ezen az sem változtat, hogy az utolsó pillanatban megmenekült az elhurcolástól – szemben az előző porvai elbeszélőmmel. Története egyszerre fogság és hazatérés – amelynek kerete egy szentmise jelenete és a megérkezés pillanata – megváltástörténete. Döbrönte elbeszélőm után itt is azt a bizonyosságot adja az elbeszélő, hogy a magyar vezetők lelkileg annyira megtörttek, hogy sajátjaikra is tüzeltek. Ez a tapasztalat is visszatérő, és véleményem szerint bizonyítja, hogy a magyar hadsereg nemcsak technikai, de 1944-es idegi állapota is annyira gyenge volt, hogy a dezertálás racionális döntésnek számított. Nem csoda, hogy közlőm „kineveti” hadnagyának horrorisztikus halálát. Látszik, hogy a tisztelet és fegyelem megbomlott.

¹¹⁰⁸ Taganrog, város és kikötő a Rosztovi területen, az Azovi-tenger partján, Oroszországban. A Taganrogi-öböl nyugati nyúlványán fekszik a város, szemben az öböl keleti felé van Rosztov és a Don-torkolata.

¹¹⁰⁹ Voronyezs, város Oroszországban, a Voronyezsi Régióban. A város Harkovtól északkeletre található kb. 310 kilométerre.

¹¹¹⁰ 1926:F:21:Bakony:Porva.

¹¹¹¹ Elmondása szerint édesapját hurcolták ide: 1932: N:13: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

A porvai közlő szovjet fogságának azonosított állomásai (1926:F:21:Bakony:Porva.)

„Fogságba estünk '45 nagyszombatján, virágvasárnap Nemesrempehollóson.¹¹¹² Misén voltunk és jött egy katona, mondott a parancsnoknak valamit, az rögtön azt mondta, hogy »vigyázz hátra arc!« Be a körletbe, hamar hátizsákot fel és elindultunk nyugatra. Egy erdélyi srác volt a hadapród, az oroszok bekerítették minket, volt egy kis közelharc, de végül fogságba kerültünk. Sokan elhullottak. Ekkor már a magyar tiszt is magyarra lőtt, annyira nem tudta, hol van. A tiszteket kellett volna lelőni inkább, de meg is kapták. Azt mondták a magyar tisztek, hogy akik a csatárláncból kilépnek, azokat lelővik. Volt is ilyen és le is lőtték. Kikerültünk az ottani erdőből és ott volt egy széles és mély horhós [víz mosta árok], nem látszottam ki és abban futottunk a határ felé és bemértek minket. Jobb oldalon futottam, előttem a hadnagyom fejét levágta az akna és ez a fej nekem jött, majdnem eldöntött [nevet]. Én és a hadapród őrmester futottunk. Kétszáz méterre a határtól két öreg orosz katona élénk ugratott lóval. Hátunkon puská volt, ezek leszálltak, mi eldobtuk a puskát. Azt mondták, hogy fújjuk ki magunkat és menjünk be az állásaikba. Jött egy támadás fentről, minket leültettek egy fa alá és amikor véget ért, akkor kaptunk egy fehér rongyot, mustrát tartottak és elindultunk, elől ketten, hátul ketten, ők kísérték. Százötven maradtunk a kétezerből, én számoltam meg később. Csehimindszentre¹¹¹³ vittek minket, ott volt a központjuk az oroszoknak. Egy udvarba kerültünk, nem voltak rosszak velünk, káposztát főztek nekünk, jó nagy lábosokkal hozták ki. Másnap indíts Fehérvárra, gyalog. Jánosházán¹¹¹⁴ feküdtünk egy éjjel az olvasókör udvarában, onnan eljöttünk és Ajka mellett Székípusztára.¹¹¹⁵ Ott két-három épület volt és tizenkét verem krumpli. Mind megettük, sokan meg is haltak a hasmenéstől, de az oroszok engedték. Mindenki harapott, a gazda meg is szólta az orosz, de az csak nézett. Sokszor a szögletes kenyeret dobták nekünk. A fiatal oroszok közénk csaptak, ostorral. Minden faluban szóltak az embereknek, akiknek van krumplija, az főzze meg nekünk. Veszprémen keresztül jöttünk, Herendre is visszaérkeztünk. Anyám adott itt ételt, azzal hitegettek a szüleim, hogy elvisznek fogságba és hazaengednek. Ez így

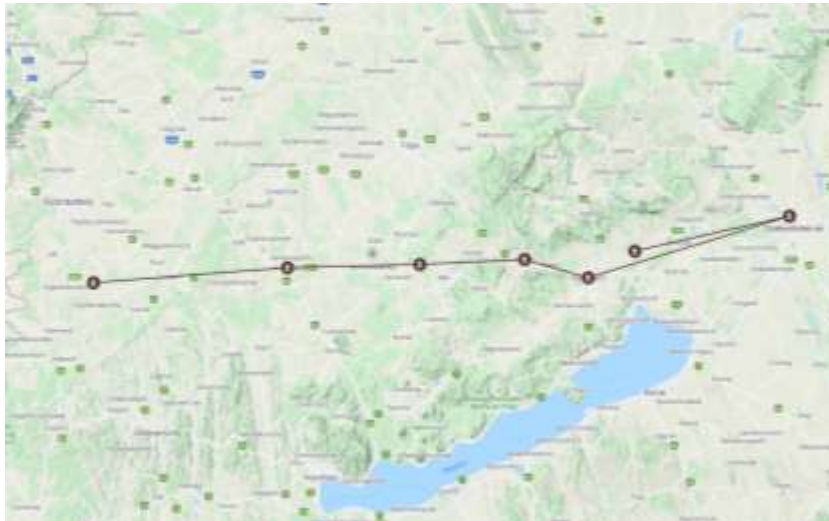
¹¹¹² Nemesrempehollós, község Vas megyében, a Körmenyi járásban, 20 kilométerre Szombathelytől.

¹¹¹³ Csehimindszent, község Vas megyében, a Vasvári járásban

¹¹¹⁴ Jánosháza, város Vas megyében, a Celldömölki járásban.

¹¹¹⁵ Helyesen Székípuszta, Devecser város (Veszprém m.) szomszédságában lévő középkor eredetű faluhely a Csigere-patak mentén. VESZPRÉM MEGYE 1964, 364.o.

is történt.[...] Veszprém le volt bombázva, nagy rumli volt, itt nem is kaptunk semmit, Fehérváron is teát és kenyeret. Itt két-három hónapig voltunk. Akinek katonaruhája volt, azt kivitték dolgozni az oroszokhoz. Én asztalos mellé kerültem, hordani segítettem. Szűk volt a fogságban a kaja.[...] Felkerültünk Hajmáskérre [...] T. József bácsi, őt a Fekete-tengerhez vitték ki dolgozni, ez volt Herendről. Végül elengedtek, gyalog jöttünk haza, két kockacukrot kaptunk és egy vékony szelet szalonnát.”¹¹¹⁶

Herendi közlőm magyarországi hadifogságának beazonosított állomásai (1928:F:17: Bakony: Herend.)

A szovjet és magyarországi fogság közötti különbségek megragadhatóak, még az utóbbi sors is puhább, annak ellenére, hogy az oroszok erőszakos deklasszációja, társadalmi és emberi leértékelése már itt megindult. A nyugati szövetségesek között töltött fogság más értékminőségeket és „megbecsülést” tartalmazott. Történelmi közhelynek számít, hogy a nyugatiak „jobban bántak” a hadifoglyokkal. Egyik herendi közlő is – a visszasságok ellenére ezt a különbséget húzta alá.¹¹¹⁷ De látszik, hogy nem minden esetben volt így. Vértestolnai emlékezőm – akit leventeként hurcoltak ki – is a „túl sok jót nem tudok mondani” jellemzéssel írja le kronológiáját. Igyekezett ismerősöket keresni és hozzájuk igazodni. A szomszéd falubeliek, vagy tágabb ismeretséghez tartozók jó

¹¹¹⁶ 1928:F:17: Bakony: Herend.

¹¹¹⁷ 1921:F:24: Bakony: Herend: „Stockerauban voltunk, onnan kellett volna tovább menni, de front már Berlinnél volt és az oroszok megközelítettek minket. Eigenben bujkáltunk, de aztán nyugat felé mentünk, gyorsított menetbe, kétszázötvenen. Auerbachba értünk, ott találkoztunk az amerikaiakkal. Jött egy dzsip, négyen ültek benne. Ők vittek a századosunkkal együtt egy táborba. Egy nap után nyergesvontató kocsival, 50 embert pakoltak fel és elvittek minket Firstbe, a franca határhoz. Ebbe a nyitott lágerbe kilencvenötezer ember volt. Ez 1945. március-április fordulóján volt. Itt voltunk, a háború végéig. [...] Volt fertőtlenítés is. Étetl, fekete vizet, kávénak mondott lötyöt és kenyeret kaptunk. Voltak itt csehek, szerbek. Akinek volt egy kis motyója, hiába feküdt rá, még éjjel is kirántották alóla. Hoztak egy lajtoskocsit, leállították, egy fél nap kellett, míg odaértem, mert olyan sokan voltak. Akinek volt konzervje és azt megette. Volt, aki a vízhiány miatt elkezdett kutató ásni, s feljött a talajvíz. Minden nap eset az eső, reggel köd volt, fél 8 felé kelt a nap, fészálta a köd és jött az eső. A lopások miatt sok kiabálás, verekedés volt. Ha nagy volt a hangzavar, akkor magas bódékból elengedtek egy sorozatot a levegőbe, akkor megint csend lett. [...] 21 napig voltunk itt azután kerültem Auerbach-Westlagerbe, itt már dolgozni kellett. Ez egy óriási, 21 négyzetkilométeres amerikai barakk-tábor volt, eredetileg kiképzőtábornak építették. Itt lehetett dolgozni is. Kaptunk élelmet, mert vége lett a háborúnak. Ugyanannyi ételt kaptunk, mint rendszeren, az amerikaiak az oroszokhoz képest jobbak voltak. [...] Én jelentkeztem és sóderbányában dolgoztam, szállítottam, nem volt jó bent és inkább ki akartam kerülni.”

kapaszkodókat jelentettek a 16 éves fiúnak.¹¹¹⁸ Akik a szövetséges erők francia fennhatósága alá kerültek, akár hasonló kényszermunka is várhatott rájuk, mint a szovjetek esetében.

Hidegkúti emlékezőmet leventeként hurcolták ki, táborba került. A szövetségesek a németek fegyverletételéig rossz koszton, drótkerítések között tartották fogva. A fogvatartottaknak ez a bizonytalanság érzete hasonló, mint a Szovjetunióba deportáltaknak. A „megváltás” is nagyobb erejű, a fiatalokat előbb parasztokhoz viszik munkára, majd hazaengedik. Az elbeszélésben többször „csendőrt” emleget, ami valószínűleg a kijelölt, nyelveket is beszélő felügyelőket, nem pedig a valódi csendőröket takarta.¹¹¹⁹ Sok ilyen felügyelt a különböző nemzetiségű foglyokra.

Gannai közlőm is erről tanúskodik, aki 70 év után emlékszik vissza az eseményekre. Emocionalitása az előbbiben ott fedezhető fel, amikor a nőkről beszél és hazatérésének okát is az otthonának szeretetével igazolja.

„Franciaországba kerültem, Lyonban, Dijonban, Marseilleben voltam. Itt gondoltam, hogy írok az amerikai nagybátyámnak, hátha kikerülhetek Amerikába, de nem tudtam a címét. Marseilleben egy táborban voltunk, elég szomorú, rossz tábor volt. Meg is haltak ott az éhségtől. Éppen hogy kaptunk enni a létfenntartáshoz. Például csalánlevest. Háromszintes priccseken aludtunk. Ketten egymás mellett. Két ágy össze volt téve, különböző irányban szálltak le. Egy barakkban hetvennyolcvanan voltunk. Fürödni lehetett, kint a szabadban. Üzemi konyha volt. Sok magyar volt velünk, az egyik Takácsiból¹¹²⁰ származó gyerek. Jött egy ellenőrzés, akkor a tolmácsunk panaszt tett, hogy rosszul kezelnek és éheztenek. Rá egy napra már kimehettünk oda, ahova akartunk. Nőhöz

---

¹¹¹⁸1929:F:16:Gerecse:Vértestolna: „Nem tudtunk továbbmenni, jöttek az amerikaiak. »Kezeket fel.« Agyon ne lőjenek. Egyből kellett konzervdobozokat cipelni, ahogy elfogtak, alig bírtam el. Gyerek voltam még. Egy hatalmas raktárba kerültünk. Magyar, német, SS-es volt köztük. Ott mazsolára találtunk, mert különben éhen pusztultunk volna. Két nap múlva kiengedtek, teherkocsival Ludwigshafenba, egy hatalmas fogolytáborba érkeztünk. Körül voltunk kerítve dróthálával, fölül meg tüskésdrót volt. A sarkokon meg állt egy amerikai őr egy magaslaton. Egy tarjáni és egy felsőgallai bácsi voltak a szakácsok. A koszt igen jó volt. Szerelékünk nem volt, de pokróc, sátorlap, alsónemű igen. Az amerikai katonák aztán mondták: »gatyát le«, lepermeteztek minket fehér porral és akkor megszűnt a tetű. De szabad ég alatt voltunk. Esett az eső, kilencen voltunk ott, egy tarjáni és egy mosonszolnoki fiú maradt még velünk. A tarjáninak volt egy pokróca, azt a fejünkre húztuk, és éjjel így aludtunk. Tizenegy órakor már álltunk, mint a libák. Június közepén négyen kaptunk egy sátorlapot. Magyar tisztek is voltak ott. Ők egy sarokban voltak elszállásolva. Június közepén elkerültünk egy másik táborba, Heilbronnba.[...] Az amerikaiakról túl sok jót nem tudok mondani. Mert azért június közepéig tudták, hány fiatal volt ott, ők láthatták, hogy a szabad ég alatt feküdtünk. Az SS-eseket félrelökték, külön tábor volt nekik. A latrina meg olyan volt, hogy egy hatalmas lövészárkot ástak, előtte cölöpök voltak beásva, fa rúd mellette, és akkor itt lehetett a dolgokat elvégezni. December felé jöttek a hidegek már, hatalmas sátrat csináltak. Itt intézték a hazamenetelt. Abécé szerint. Ausztriában négy napig álltunk, utána elmentünk az Igmándi erődig. Itt a magyar elvtársak elvették az amerikaiaktól kapott hálósákokat. Komáromból Tatáig vonattal, aztán gyalog jöttem haza. 1946. január 30-án érkeztem meg.”

¹¹¹⁹ 1929:F:15:Bakony: Hidegkút „1945. május 2-án kerültünk amerikai hadifogságba. Nem dicsérhetem őket. Reggelire egy lötykávét kaptunk, ebédre két főt krumpli volt. Dolgozni nem kellett, egy nagy hangár-táborban voltunk, nagy drótkerítés között, néha a szabad ég alatt. Esett az eső, akkor átáztunk, sütött a nap, akkor megszáradtunk. Ez május 8-ig tartott, akkor lett vége a háborúnak. Egy magyar »csendőrtiszt« azt mondta:»gyerekek nem lesztek itt sokáig, mert kiszabadítalak benneteket.« Mondtuk: »az jó lesz, mert itt pusztulunk« Elvitt minket többedmagammal a második faluba. Egy szénapajtába álltunk és jöttek a parasztok, válogattak közülünk és dolgozni mentünk. Akinél én dolgoztam, azoknak tíz hold földjük volt, rajta kukorica, krumpli, zab és árpa, ezeket termelték a piacra is. De az ő gyerekek is fogságban volt, csak az öreg volt otthon és a két asszony. Az öreg meg nemigen bírta már a munkát. Kaszálást, aratást végeztük. Október végéig voltam ott. Majd jött megint a »csendőr«, s azt mondta, hogy »ha haza akartok menni, akkor be kell mennetek Pockingba, az ottani táborban kell jelentkezni, és bevesznek benneteket a hazamenők közé.« Így is tettünk és jött az első szerelvény, amit az amerikaiak indítottak. Elvittek Komáromba, ott volt az ellenőrzés és onnan jöttünk haza. Ez volt hazám, ez az otthon. A faluban harmincötven voltunk kint.”

¹¹²⁰ Takácsi, község Veszprém megyében, a Pápai járásban.

mentünk? Legfeljebb fát vágni. Este vissza kellett menni a táborba. Az egyik nő tudott egy kicsit németül, s lassan már én is tudtam franciául: »ün, dö, troá, kátr, szenk, szissz, szett, uit, nöf.«¹¹²¹ Egy kicsit ment ez is. Egyszer kaptuk parancsot, és Marseilleből Metzbe jöttünk fel. Metzben három hétig voltunk, nem tudom, hogy miért hoztak fel. Kaptunk csokoládét, konzerveket. Nem gondoltam, hogy kint maradnék, hazavágytam. Mikor szabadultunk, akkor Győrre elhoztak bennünket, a takácsi gyerekekkel együtt jöttem.”¹¹²²

A nyugati fogságban aszerint osztályozták a katonákat, amilyen szerepet a háborúban betöltöttek, illetve hogy melyik korosztályhoz tartoztak. A SS-ből hazatért, majd újra besorozott városlődi elbeszélőmet a klagenfurti táborig hurcolták angol fogságba, ahol nem vették észre a tetoválását, talán mert – állítása szerint – egy százados mellett volt.¹¹²³ Látható, hogy a nyugatiak is különbséget tettek a hadifoglyaik között és eszerint más-más sorsot szántak nekik. Szintén itt volt angol fogságban a Jutasról induló zirci elbeszélő is, aki kiemeli a jó körülményeket, és hasonlóan az előzőhöz, a magyar tisztek feleségeit segítette. Különbség csak a többségi lakosság leírásában van, akiktől előbbi elbeszélő nem tapasztalt ellenkezést, utóbbi viszont vádaskodásokat szenvedett el.¹¹²⁴ A későbbi elbeszélésekben ez a fordulat visszatérő lesz, s valószínűleg ehhez a „Stunde Null”-hoz¹¹²⁵ vezethető vissza. A társadalom veszteségérzete egy elveszett háború után óhatatlanul felelősöket keres. Ez az értékítéletek nem mindig igazságos és sokszor érinti a társadalom interakciójában legközelebbi bűnbakot. Egy lebombázott város szélén raboskodó hadifoglyok épp úgy eshetnek ilyen értékítélet alá, mint a később ugyanilyen romos városokba, falvakba érkező „paraszti” elűzöttek, evakuáltak és kitelepítettek tömegei.

7.3.4. A fogságból való hazatérés emlékezete

A hazatérések történetei már sok elbeszélés része volt. A visszatérések, hazaszökések a deklasszáció megkérdőjelezései egyben. Sokan *metamorfózisként is élték meg*. Döbrönteitől közlőm kiemeli, hogy „civilisé” változott. Ennek az átváltozásnak a momentumai erkölcsi (nem SS-es) és fizikai (kinyíló kapuk) jellemzésekben maradnak meg. A hazatérés előfeltétele volt a testi-lelki megerősödés, amely azonban nem olyan erős, hogy biztosítsa a kizökkent testi és lelki egyensúlyt.

¹¹²¹ Magyarul: a számok egytől kilencig.

¹¹²² 1925:F:20: Bakony:Ganna.

¹¹²³ 1925:F:20: Bakony:Városlőd: „Utász zászlóaljjal kerültem Klagenfurtba, egy táborba. Ott tizenháromezer hadifogoly volt, akik visszavonuláskor megadták magukat [...] Angol fogságba kerültem, akik elláttak, a tetoválást nem nézte senki. [...] A Dráva mellett volt a táborunk, de nem is volt körbekerítve. A századosnak lettem a csicskása, felesége is ott volt, babát várt. Nekem nem kellett dolgozni, a többiek barakkokat építettek. Jártam vásárolni, megértettem a beszédet. [...] A tábor jó volt, mert volt ellátás, senki nem kérdezett semmit, kaptunk ruhát is. [...] A százados nem engedett el soha, nehogy tetűt hozzak be. Pedig ötszáz ember dolgozott kint és én ács voltam, tudtam tervrajzot olvasni. Négy-öt ház építésében azért benne voltam. '45 augusztusában született a gyerek.”

¹¹²⁴ 1927:F:18: Bakony: Zirc: „Angol fogságban voltam. Kovács Jenő százados jól tudott angolul. A bátyám főszakács volt, előfordult, hogy az angol tiszteket megebédeltettük. Barátság is kialakult ki, nem is tűnt, hogy ellenségek vagyunk. Az őrséget is mi adtuk. [...] A tisztjeink magukkal hozták családjukat. Voltak gyerekek is, akiknek kellett a tej. Ezek az asszonyok kimentek a városba tejet kérni, de a parasztok elzavarták. Azt mondták nekik, hogy miattuk veszítették el a háborút.”

¹¹²⁵ Magyarul „nulladik óra”. A német közbeszédében, de szinte egész Európában a háború utáni újrakezdés pillanatát jelenti.

Közlése nem önmaga miatt fontos, hanem mert képet ad arról a társadalomról, ahová a foglyok hazatértek. Remélő anyákhoz és hűtlen feleségekhez.

„Amikor felerősödtem, azt mondták, hazamehetek. S mondták a napot, hogy mikor mehetünk Debrecenbe. Ez 1946-ban volt. Kikísérték, még egyszer megnézték, hogy van-e rajtunk SS-jel. Mellőlem például D. Ferencet kiszedték, akinek ilyen jele volt. Az ott maradt. Zenével, katonásan, frissen indultunk el. Debrecenben egy-két hétig voltunk, rossz kosztot kaptunk, és kezdtem lefogyni. Innen Budapestre érkeztünk, ott megnyírtak minket. A Farkas nevű barátom, akit kínoztak, meghívott minket, mert volt neki egy nagy üzlete. Bementünk a boltba és kiderült, hogy a felesége egy másik férfival állt össze, rá se nézett. Ezután hazakerültem Pápára, ahová már civilként érkeztem. Apámék nem vártak, egy kupi gyerekkel jöttem haza, még az állomáson átkarolt egy néni. »Fiam, hazaengedtek?« De nem én voltam a fia. Éjjélre értem haza. Meg voltak a papírok és rendben voltam, magyarként szerepeltem.»¹¹²⁶

Az állomásozó szovjet csapatok ugyanis sokszor „portyáztak”, elhurcolták a lakókat. Erről szól a gannai emlékezőm története, aki azzal zárja rövidre beszédét, hogy nem véletlen, hogy ő túlélte ezt a megpróbáltatást, ezzel is kiválasztottságát erősítve.

„Győrig vonattal jöttünk haza a barátommal, utána gyalog Takácsiba. Gyarmaton¹¹²⁷ voltunk, ahol azt mondták, hogy a környéken sok az orosz és azok még összefogják a férfiakat. Csak reggel mentünk Takácsiba. Ott meglepődtek, hogy jöttem, nem engedtek el, ebédre és ebéd után is maradtam, annyit kellett mesélni. De elbúcsúztam a barátomtól és Pápára mentem, aztán Gannára. Ekkor sötétedett. Először a kocsmába mentem volna be, mert az a szokás, ha bejössz a faluba, oda kell betérni először, hiszen ott van mindenki. Akkor ott még oroszok voltak, mert hát 1945 októberében volt ez. A nagynéném a templom mellett lakott az első házban, gyanús volt. Bementem, nagyon örültek nekem. Nem tartott sokáig és jött a falu fiatalsága, átkaroltak, énekeltek és így vittek haza. A szüleim azt a hírt kapták, hogy meghaltam. A szüleim nagyon örültek, amikor megérkeztem. Négy testvérem volt, én voltam a legidősebb, én élek még, a többi meghalt.»¹¹²⁸

A hazatérőknek azonban korántsem volt ennyire rózsás fogadtatása. Zirci emlékezőm is – aki Klagenfurtból Szentgotthárdon keresztül érkezett haza a nyugati fogságból –, elsőként azt a hírt kapta, hogy 1945 nyarán tömegével szedték össze a hazatérő hadifoglyokat, hogy a Szovjetunióba vagy közmunkára vigyék. Emiatt bátyja érkezett meg a falujukba előbb, aki tapogatózott, hogy biztonságos-e a hazatérés. Forrásértéke azért nagy e közlésnek, mert úgy tűnik, a szövetséges zónákban pontosan tudták, hogy a szovjetek mit tesznek a civilekkel. Meglepő, hogy alig egy év és a német propaganda után a szövetségesek is ugyanazokkal jellemezték a Vörös Hadsereget, mint a nácik és a nyilasok.

„Azt mondták, ne jöjjünk haza, mert az oroszok elhurcolják az embereket. Menjünk inkább Angliába dolgozni. De még nem volt segédlevelem, s félttem, hogy napszámos leszek egész életemben. Szeptemberben a bátyám hazaszökött, hogy megnézzé, mi újság itthon.

---

¹¹²⁶ 1923:F:23: Bakony: Döbrönte.

¹¹²⁷ Gyarmat, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Téli járásban.

¹¹²⁸ 1925:F:20: Bakony: Ganna.

*Felsőszölnöknél¹¹²⁹ jött át. Jelentkezett a rendőrségen, igazolták, megkapta a szabadságlevelét, és hazajött. Októberben visszazökött a határon, megint Klagenfurtban volt. Velem együtt és még nyolc társammal hazajöttünk. Felsőszölnöknön jöttünk át, ott oroszok voltak a határőrök, ezért kikerültük őket. Ők mindenkit elvittek. Egy fogadás padlásán aludtunk, másnap jelentkezünk a rendőrségen Szentgotthárdon. Egy ruhát és egy cipőt hagytak, minden mást elvettek. Megkaptuk a szabadságlevelet és jöttünk haza.*¹¹³⁰

A visszatérések utazása hiába volt felértékelő, a fogolytáborokban át kellett esni különféle ellenőrzési procedúrán, ahol megváltozott értékek szerint zajlottak ezek a folyamatok. Bakonysárákányi közlőm – aki nem a háború végén lett katona – Máramarosszigeten keresztül érkezett Debrecenbe, ahol szerinte ÁVO-s egységek végezték el az ellenőrzést, amely sokkal inkább az eljárás jellegéről árul el adalékokat.¹¹³¹ Szintén a háború közepén besorozott szomori katonasorsú is a kihallgatás során a rendőröktől tapasztalt bizalmatlanságot, infantilizmust és a romba dőlt községet állítja párhuzamba közlésében.¹¹³² Szomori és herendi elbeszélőm is 1945 őszén tért haza, előbbi szovjet, utóbbi nyugati fogságból.¹¹³³ Városlódi emlékezőm viszonylag későn, 1946 nyarán érkezett meg Klagenfurtból a nyugati fogságból. Ácsként szükség volt a szakértelmére.¹¹³⁴ Csolnoki emlékezőm részletes beszámolója reprezentálja, hogy ezek az utak hogyan történhettek. Mivel németül, „lagerführernek” nevezi a táborbiztosokat, itt arra lehet következtetni, hogy összekeveri a frontélményeit a fogsággal. A kalandszerű személyes adaptáció mechanizmusa ismét az *ügyeskedések*. Ezek az események inkább a lakosság és katonák interakcióját húzzák alá.

Főleg a *szovjet fogságban töltött elbeszéléseknél tapasztalható a deklaszáció mértéke*, amely az étel mennyiségével és minőségével érhető tetten. Ez a motívum még akkor is jelen van, ha nem történt hatalmi jellegű lenyomás. Az *étellel mint étellel való játék* és a kereskedés a rátermettséget jelentheti, a kiválasztottságot. Ezt alá is húzza a közlő, amikor jellemzi, hogy „gazdagon” érkezett haza. Az a végső következtetése, hogy a nyugdíjába is beszámították fogságát, bizonyítja, nem volt haszontalan ez a szenvedés:

„Annyi munka volt télen a táborba’, hogy az összes konzervdobozt beadták a lágerekbe. Ki kellett építeni a sátrak közötti járdát, mert amikor esett az eső, nagy sár volt. Meg kellett döngölni földdel. Minden hónapban egyszer ötven ember az ezerötszázból mehetett ki az állomásra vagont

¹¹²⁹ *Felsőszölnök*, község Vas megye Szentgotthárdi járásában, az osztrák–szlovén–magyar hármashatár mellett, Magyarország legnyugatibb települése.

¹¹³⁰ 1927:F:19: Bakony: Zirc.

¹¹³¹ 1922:F:26: Bakony: Bakonysárákány: „*Írtam lapokat, hogy élek. Aztán mondták, hogy visznek haza az oroszok és ’48-ban elhoztak Máramarosszigetre. De nagyon vigyáztak ránk. Vissza is marhavagonokban jöttünk. Voltak haverok, akikkel együtt kerültünk ki és jöttünk vissza. Mi a 7. gyalogezred 7. század voltunk Lengyelországban. Debrecenbe kerültünk, egy pár napig voltunk ott, átválogattak bennünket, ott voltak ávósok. Azt kérdezték, hogy ki volt a századparancsnok, azt Fűrész századosnak hívták.*”

¹¹³² 1919:F:27: Gerecse: Szomor: „*Vonattal, díjmentesen jöttem haza. Itthon a rendőrök olyan buták voltak, mint a tők. Gyermelyre kellett mennem, Huszár őrmester hallgatott ki, nézte a zsoldkönyvem és nem találta a nevem. Le kellett adni az egyenruhát és kész. 1945. szeptember 5-én értem haza. Ez egy romba dőlt község volt. Szegénység és kevés lakó.*”

¹¹³³ Lásd előző lábjegyzet és 1928: F:18: Bakony: Herend: „*Hajmáskérre érkeztem 1945 őszén. Anyám fogadott, a haverok is lejöttek. A szüleim mindig küldtek csomagot.*”

¹¹³⁴ 1925:F:21: Bakony: Városlőd: „*1946. június 6-án jöttem haza.[...] Az angol Vöröskeresztől ’46 áprilisában kaptam az első levelet, hogy jöjjenek haza, mert sok a munka, én pedig ácssegéd vagyok. Celldömölkre érkeztünk, de Kaposvárra voltunk rendelve igazoltatásra. Mindenki nagyon örült, amikor hazaértem.*”

kirakni. Naponta jött a szerelvény, kaja ezerötszáz emberre. Ilyenkor lehetett szajrézni. A feketekávéét öt literes alumínium dobozba' hozták. Én meg kivittem a gyerekeknek, megették. A raktárban adtak amerikai ruhát, jelzés nélküli kabátot, dzsekit. Amikor eljöttünk, rajtam volt három vagy négy ing, a nagykabátot alig tudtam magamra venni. Fakoffert csináltunk, tele lett szappannal, dohánnal. Mind hazahoztam. Egy hétig jöttünk haza, a Vörös Kereszt segítségével. Németországba lehetett írni, de a keleti államokba nem ment a posta. Felvették az adatokat a táborban és bemondták a rádióban. A szüleim így tudták meg, hogy élek. Március elején jöttünk haza. A táborban február végén jött ki a névsor, hogy indul a nép hazafelé. Minden héten egy vonat ment. Nekem a hetedik vonatban volt a beosztásom, mivel W betűs a nevem. Adtam a »lágérführer«-nek két pakli dohányt és elintézte az írkokkal, aztán a második szerelvényvel már jöttem is haza. Akkor már orosz őrség volt. Egy évig voltam fogságban, be is számították a nyugdíjamba, mint honvéd. Másodosztályú személykocsival jöttünk vissza, mindenkinek volt ülőhelye, lehetett aludni. Egy hétig döcögünk, mert minden állomáson megálltunk, sokszor cserélték a mozdonyt. Azoknak a tiszteknek, csendőröknek, akinek félnivalójuk volt, azokat leszállították. Három amerikai tiszt kísért minket, de nem törődtek azzal, hogy ki hová megy. Amennyi jön, annyi jön. Komáromban leraktak, s vitték vissza a vonatot, mert az övéké volt.»¹¹³⁵

Csolnoki emlékezőm leventeként élte meg az eseményeket. Más minőség volt ez a rendes katonakétól és az elbánásban is különbséget tettek a megszálló hadseregek. Ezt többségében fiatal életkoruknak és képzetlenségüknek is köszönhetjük. Más volt a helyzet azokkal, akik katonaként kerültek fogságba és nemritkán kényszermunkára fogták őket. Ezen kényszermunkából hazatérőknek azonban más volt az emlékezésük súlypontja. Herendi és porvai közlőm kontrasztos idézete egyaránt egy kényszermunkával telített fogságtörténetet jelenít meg. Hiszen előbbi nyugati, szövetséges, utóbbi keleti, szovjet fogságban volt. A két elbeszélés stílusa mellett koordinátái is más előjelűek egészen a hazatérésig. A felütésben a herendi inkább azt meséli, hogy lett volna lehetősége tovább menni, míg a porvai közlőm a súlyos kényszermunkás éveket számszerűleg közli. Előbbi aggodás miatt jön haza, utóbbi pedig megszabadul a Szovjetunióból. Mindkét befejezés tehát azonos előjelű: előbbi a németek meghurcolását fejezi ki, utóbbi pedig annak lezárulását. A közös nevező, hogy az eltérő sorsok és hitvallások ellenére *azonos élethelyzetbe kerültek vissza*, ahol újabb jogfosztással együtt járó újrakezdés lett az osztályrészüik. Fontos közös pont a munka motívuma, de előjelei mégis mások. A herendi történetben a megszabadulást jelenti a tétlenségből, a narratívában viszont a rabszolgaság mélyülését. Talán itt lehet megfogni legjobban a két fogság különbségét. Az alávetettség sokszor azonos mértékű volt, ám az intenzitás és főleg az emberi kihasználás mértéke már különböző. Az, hogy a szövetségesek nem éveken keresztül deklasszálták a katonákat, azt a benyomást keltette bennük – nyilván az azután eltelt évtizedek sikeres Amerika-képe mellett –, hogy több lehetőség volt a személyes cselekedetek mellett az egyéni boldogulásra is. Éppen emiatt ezt az értéket a hazatérések motivációjában található meg, amely főleg „nyugati” szemszögből az aggodás, „keletiből” a megváltás jelenti.

„Elmehettem volna Amerikába. A második szomszédom pék volt, ő is fogságba esett Auerbachban. Kikerült a konyhába, hozott nekünk is élelmet. Egyszer azt mondja, hogy nincs-e

---

¹¹³⁵ 1927:F:18: Gerecse: Csolnok.

kedvem Amerikába menni. Ekkor a háború nem ért véget. Egy amerikai tüzérosztályt Japánba vittek és öt fiatalembert kerestek. Mondtam neki, hogy vigyen engem ki, de nem vitt ki és végül ő sem ment. Egyszer azt mondta a hangos híradó, hogy aki munkára akar menni, az jelentkezem és hozza a batyuját. Én mentem is, el akartam kerülni, mert forróság volt. Felültem a kocsira kábé kétszázhusz társammal. Mentünk ki az autópályára, Münchenbe. Eléggé látszott rajta a háború nyoma. A BMW autógyár előtt volt egy röptér és a szélén állt négy barakk. Ez a háború idején politikai láger volt. Egy amerikai tizedes volt a parancsnokunk, felsorakoztunk és közöltük a szakmánkat. Három nap alatt megcsináltuk az egész táborot. Itt fertőtlenítés is volt, meg egy hurkatöltő-féleséggel mindenkinek a hóna alá, a nadrágjába benyomtak port. Másnap mentünk tovább. A müncheni pályaudvartól induló sínpár futott be egy kaszárnyába, mellette óriási legelő volt. A németek alatt műszaki alakulatok laktak. A tengerpartról jött élelmiszernek ez volt az elosztóközpontja. Mi csomagoltunk. [...] Ez 1945. júliusban volt, és decemberig itt voltam. Egy herendi, a Tar Sanyi, aki porcelánfestő volt, itt gépkocsikat festett. Mindig azt, amit az amerikaiak kértek rá: meztelen nőt, Mickey Mouset. [nevet]. Ő mondta, hogy megy egy magyar transzport haza. Nekem nem volt honvágyam, de érkeztek német foglyok is, akik azt mondták nekem, hogy Veszprémben, Herenden és Szentgálon harcoltak. »Itt minden kaput.«- mondták. Akkor nem tudtam nyugodni és haza akartam jönni. Egyik reggel megszöktem a munkából, elmentem egy pályaudvarra és felszálltam a civil transzportra. [...] Győrtől Komáromig a vonatpufferen utaztam. [...] Komáromban igazoltattak, megkérdezték, hogy »maga volt a Jugendführer Herenden?« Akkor már megkülönböztették a svábokat. Nem hitte el, hogy nem voltam a Volksbundban, de nem volt bizonyítéka. Szilveszter este érkeztem haza. Édesapám fogadott, nagyon örült.”¹¹³⁶

„Hat évig voltam kint. Valahogy kezdtük érezni, hogy nem sok van hátra és mehetünk haza, mert egyre jobban gondoskodtak rólunk. Volt, aki megszökött, de én nem. A kolhoznál közel volt a török határ és sokan megpróbálták, akiket elkaptak, azokat lelőtték. Nem láttam, csak hallottam a puskarobbanást. A gumigyár volt az utolsó, ahol voltunk. Beraktak marhavagonokba és azzal jöttünk haza, egy napra való ételt kaptunk. A romániai Tiszánál jöttünk át, a Kárpátokon keresztül. Először egy táborba kerültünk, kastélyszerű volt. Pestre értünk, a Mosonyi-laktanyába kerültünk három hónapra, itt vizsgáltak. Voltak köztünk csendőrök is. Az ajtón volt egy mozgatható cédula, azon keresztül néztek néha be ránk és ennyi. Szalmán és pokrócon feküdtünk. Megyénként engedték el a népeket. A tizenöt emberből nyolcan hazatértünk. Itt találkoztunk, de a családjuk nagy része ki lett telepítve.”¹¹³⁷

*

A katonasors és hadifogság történetei a kiválasztottság történetei. Még ha erős deklasszációban is volt része az elbeszélőknek, akkor is hősöknek érezték magukat. Az uniformis más emberré változtatta az egyszerű paraszti vagy iparos munkát végző, vagy éppen a családja által lesajnált, magát beosztottnak érző fiatalokat. Több helyen persze megjelentek a meghurcolás viharos

¹¹³⁶ 1921:F:24: Bakony: Herend.

¹¹³⁷ 1926:F:25: Bakony: Porva.

ábrázolásai az elbeszélésekben, de valamennyien úgy értelmezték ezeket, hogy megérte szenvedésük, hiszen a hazáért, a családjáért tették ezt. A katonasorsúak a hazaérkezés időszakában nem, de az interjú készítésekor már büszkén hirdethették sorsukat, hiszen sorsukról megemlékezések és ünnepek sorozata szólt, amelyeken olykor maguk is részt vettek (pl. Hősök napja).

A magyarországi németek szempontjából különösen fontos a hadifoglyok sorsa, hiszen azok, akiket származásuk miatt 1946 és 1948 között németként meghurcoltak, önmaguk előtt tudták igazolni azt, hogy e tetteikkel „hűségesek voltak” hazájukhoz azzal, hogy részt vettek a harcokban (katonaként), vagy éppen az államkarát miatt elhurcoltként (leventeként). Mivel az SS is a kommunizmus ellen harcolt, ezért a német kötelékben harcolók sem érezték „bűnnek”, hogy önként léptek be a kötelékbe, hiszen ők azzal, hogy a szovjet hadifogságot túlélték, elmondhatják magukról, hogy egyrészt megbűnhődtek tetteikért, másrészt azzal, hogy túlélték a szovjet rabszolgamunkát, „le is győzték” (túl is élték) a kommunista rendszert. Itt meg kell jegyezni, hogy az interjúkészítések idején az emlékezetkultúrában komoly cenzúraként jelenik meg a kommunista múltból alkotott kép. Vélhetően az 1945 és 1990 közötti időszak teljes elutasítása is úgy csapódott le a közlőknél, hogy ők már akkor harcoltak a „bolsevizmus ellen.” Ez hatványozottan érvényes azoknál, akik évtizedes kényszermunkában élték az életüket (pl. SS-ek), de azoknál a leventéknél is felfedezhető, akik hazaszöktek a száműzetésükből. Utóbbiaknál a visszacsatolás az volt, hogy szökéseikkel, ételszerzéseikkel ügyességüket, rátermettségüket bizonyították. Azt pedig, hogy életben maradtak, úgy értelmezték, hogy közösségük legrátermettebb tagjai, hiszen (egy felsőbb „hatalom”) a szerencse vagy sors megkímélte őket a haláltól és ügyességükkel hazaérkeztek. Bár a hazatérés motivációja nem egyértelmű – többen elbizonytalanodtak, mintha csak hatósági, vagy családi felsőbb elhatározás lenne visszaérkezésük döntése – mégis a közlésekben *hazaszerettként* csapódik le e momentum. Többen sorsuk miatt felmentést is kapnak az elűzések és a kitelepítések miatt, ezért ez szintén erősíti a kiválasztottság tudatukat. Kutatásom és a narratívában elfoglalt helye szempontjából az alábbi következtetések vonhatók le:

- 1) A magyarországi németek katonasorsa többfelé ágazó narratíva, de valamennyi közlésnek az a közös pontja, hogy az egyén katonai szolgálatával közösségének legrátermettebb tagjává válik: egyes harcossá, túlélővé, a felsőbb hatalom kiválasztottjává és hazatérése miatt jó hazafivá.
- 2) E komponensek felülírják az esetleges háborús bűntetteket, amelyeket a közlők tabusítottak.
- 3) A hazai németek katonasorsa kétféle. A német SS-be való önkéntes belépés, vagy elhurcolás (tiszalöki sors) inkább a német nemzetiség önálló narratívájának számít, míg a katonasors, illetve az elhurcolt leventék története a magyar nemzeti narratívával és emlékezetközösséggel egy sodrásban van.
- 4) Az önkéntes SS-sors kivételével valamennyien megtagadják a szolgálatuk értelmét, s ezzel felülemelkednek a háború eseményein. Ennek alapja az, hogy látják, a háború végén a német és magyar hadvezetésnek már a totális bevetés volt a célja, amely értelmetlennek számított.
- 5) A nyugati hadifogság elbeszéléseiben az *ügyesség és szerencse*, a szovjet történetekben viszont az emberi *erő és kitartás* válik az elbeszélések hatásmechanizmusának alapjává.

6) A katonatörténetek azért is fontosak, mert ezekre alapozva kapják vissza a németek a jogfosztások során elkobzott házaikat, ez alapján tudják a családtagjaikat visszahívni az elűzésből. Ebből merítenek erőt, hogy az ötvenes évek meghurcolásait túléljék. Sőt – ahogy látható lesz – az itt szerzett tekintélyük sokszor arra is elég lesz, hogy községük mezőgazdasági „vezetőjévé” is váljanak egyes termelőszövetkezetek igazgatóiként. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy sikeressé is váltak ebben a pozícióban.

Ezzel együtt a német és a szovjet hadsereg nemcsak katonakorúakat, hanem civileket is elhurcoltak 1944/45 fordulóján azzal a céllal, hogy az emberi erőforrásokat minél eredményesebben tudja hadicéljaira felhasználni. Ilyen hadicélok voltak a nemzetiségi arányok erősítése, a hadimunka, és a jóvátételi közmunka. A következő fejezetekben két *deportálás* (a „háborús kitelepítés” és a szovjet jóvátételi kényszermunka) emlékeit tárom fel. Mindkét eseménynek főszereplői voltak a magyarországi németek.

8. A 2. világháború végi háborús kitelepítés emlékezete (1944-1946)

Kevés munka szól a 2. világháborúban szenvedett civil lakosság sorsáról, pláne a hazai nemzetiségek vetületében. Ahogy az előző fejezetekben rávilágítottam, a magyarországi németek sorsát kitüntetett figyelemmel kísérte a náci Németország a két világháború közti időszakban. A hazai németek feje fölött sokszor Damoklész kardjaként lebegett a „Heim ins Reich” mozgalmon belül a Birodalomba való „visszatelepítés” lehetősége.¹¹³⁸

1944 augusztusában, Románia kiugrása után, a Vörös Hadsereg elérte az akkori Magyarország határait és esedékesé vált a „német nemzetiségűek” kiürítése, kitelepítése a *Südostraumból*.¹¹³⁹ Az alábbi fejezetben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam ezt a folyamatot. Megpróbálom elkülöníteni a különböző jelenségeket és arra is keresem a választ, hogy a végrehajtó hatalom e régiókban használt-e kényszert az *evakuáláskor*. A németek kiürítése/kitelepítése a kelet-európai régióból régóta napirenden volt a Harmadik Birodalomban, de nagyobb intenzitással 1939-ben indult meg. A „Heim ins Reich” mozgalmon belül többek között Dél-Tirol, a balti államok, Bukovina, Volhínia, Dobrudzsa német „népforgácsai tértek vissza” a Birodalomba.¹¹⁴⁰ A keleti fronton a német polgári lakossággal szemben elkövetett kegyetlenkedések csak fokozták a különböző területek etnikai kiürítését, amelyek minimális szervezettséggel zajlottak.¹¹⁴¹

A fokozódó fronthehelyzet miatt 1943 őszén megkezdődött Erdély felé az ukrajnai németek evakuálása. 1944 nyarán az átvonuló tömegek hatására elkészültek azon tervek, amelyek az erdélyi németiséget a szatmári területre irányították.¹¹⁴² 1944. augusztus 23-án Románia kiugrásával realizálódott a veszély, nemcsak a Kárpátok, hanem Belgrád felől is harapófogóba kerültek az erdélyi német csapatok. Arthur Phleps¹¹⁴³ SS-tábornok kapott megbízást a dél-erdélyi németiség

---

¹¹³⁸ Adolf Hitler 1939. október 6-i beszédében fogalmazta meg a „német népforgácsok” hazatérését. A hazai németek körében riadalmat keltett a kitelepülés, amely először ásta alá a magyarországi *Volksbund* tekintélyét. Ennek része volt Fritz Heinz Reimisch, a VDA Népi Német Rádióosztályának vezetőjének a levele, amely kommentálta a Führer levelét. Annak ellenére, hogy az „áttelepülést” hosszú (akár 50 és 100 éves) folyamatnak írta le, mégis felháborodást okozott. A kelet-európai régióban több országban került sor a németek „visszatelepítésére”. Ld. VITÁRI 2012. KRONER 2004. 332–333. o. SPANENBERGER, 2005. 188–192.o. VOLKSBUIND 2015, 29.o. 24. irat.

¹¹³⁹ Délkelet-Európa és a Balkán elnevezése. A náci Németország először gazdasági erőterként, majd élettérként tekintett rá. A 2. világháború frontmozgásainak következtében leszűkült a román, magyar és horvát területekre. Elsősorban Magyarország mellett Erdély, Bácska, Bánát területeiről esik szó.

¹¹⁴⁰ VITÁRI 2012. LENIGER 2006, 91–175.o.

¹¹⁴¹ NÉMETH 1994, 87.o.

¹¹⁴² TILKOVSKY 1997, 115–116.o.

¹¹⁴³ *Phleps, Artur* (Berethalom, 1881.november 29. – Arad [közelében], 1944. szeptember 21.): Pályáját az 1. világháborúban kezdi a tiroli császárvadászoknál. 1919-ben már román tisztként harcol a Tanácsköztársaság ellen és hadosztály tábornoki rangig jut. 1941-ben nyugdíjaztatását kéri, és Stolz néven önkéntesként beáll a Waffen-SS-be, ahol Standarten-führer rangot kap. 1941.július 4-től 1942.januárig a Wiking SS-hadosztály. Westland ezredének parancsnoka Oberführer rendfokozatban. 1942-ben és 1943-ban a balkáni hadosztály parancsnoka Brigade-, majd Gruppenführer rangban. A hadosztályt. 1942. május 5-től Prinz Eugen nevet kapja. Románia átállása után Himmler 1944.augusztus 27-ével Erdélybe vezényli, és megbízza egy harccsoport megszervezésével, egyidejűleg ő lesz Erdély meghatalmazott tábornoka, egyben SS- és rendőrparancsnoka. Szeptember 2-án alárendelik a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz és megkap több különleges alkalmazású hadtestet (LXXII. német hadtest. törzsét, a 8. SS lovas hadosztályt, 75. gyalogsági-hadosztályt). Harccsoportja ekkor veszi fel a Gruppe Siebenbürgen (Erdély-csoport) megnevezést. Szeptember 21-én Arad közelében a szovjetek elfogják, őrzőit német légitámadás éri, ezért agyonlövik. ♦

kiürítésére. Szeptember 7-én és 8-án a *Florain Geyer 8. SS lovashadosztály* a magyar határ menti német falvak lakóit biztatta, hogy azonnal induljanak útnak. A hatalmas karavánok Szászrégen¹¹⁴⁴ felé vették az irányt, ahol komolyabb katonai felmentősereget ígértek nekik, ám csak elnyűtt katonákat találtak ott, ezért a menekülők Szatmár felé folytatták az útjukat.¹¹⁴⁵ Ezzel párhuzamosan Edmund Veessenmayer, Hitler magyarországi teljhatalmú megbízottja táviratot küldött Berlinbe, hogy az evakuálás gyakorlatilag a terület feladását jelenti és ezzel egyidejűleg a szatmári és magyarországi németeket is ki kell üríteni. Felvevőterületként Veessenmayer Nyugat-Magyarországot jelölte meg.¹¹⁴⁶

A szovjet hadsereg szeptember 8-án bevonult Dél-Erdélybe, 10-én elfoglalta Brassót. Szeptember 12-én Vörös János vezérezredes¹¹⁴⁷, a magyar vezérkari főnök Hitlernél tett látogatása után elrendelte az erdélyi kiürítést. Ekkor már Phleps és Robert Gassner¹¹⁴⁸ területvezető – a *Volksbund* tagjainak segítségével – biztatták a lakókat a menekülésre, azzal az indokkal, hogy csak 100 kilométert kell hátra húzódnuk.¹¹⁴⁹ Október 1-re az erdélyi szászok a szatmári svábok házaiban laktak, s emiatt a súrlódások egyre nagyobbakká váltak. Brassó és Nagyszeben elfoglalása után a bánáti németek menekülése is elindult, először Szerbia, majd Magyarország felé. Szeptember 20-án a szovjet csapatok megérkeztek Temesvárra. Október 5. és 8. között német szervezésben előbb ló- és traktorkaravánban indultak útnak a bánáti németek, majd végül vonattal érkeztek Szegedre.¹¹⁵⁰

A *Volksbund* és a *Volksdeutsche Mittelstelle*¹¹⁵¹ (VoMi) vezetősége feltételezve, hogy a Duna-Tisza közét tartani tudják a katonai erők, a magyar kormány szeptember 20-i ülésén vázolta fel a dunántúli felvevőterület kérdését. Végül mégis inkább amellet törtek pálcát, hogy az erdélyi

---

¹¹⁴⁴ Szászrégen, város Romániába, Maros megyében.

¹¹⁴⁵ ZORN 1994, 106–107.o.

¹¹⁴⁶ TILKOVSKY 1997, 116–117.o.

¹¹⁴⁷ *Vörös János* (Csabrendek, 1891. március 25.– Balatonfüred, 1968. július 23.), vezérezredes, vezérkari főnök, honvédelmi miniszter. 1944 elején sürgette az erőteljesebb németbarátságot, ugyanis úgy látta, hogy a német hadsereg erősebb és felszereltebb a magyarnál. A német megszállás napján vezérezredesnek nevezték ki, majd a Honvéd Vezérkar főnökének. A Dél-erdélyi hadjárat kidolgozója. A kiugrási kísérletbe későn vonták be, de nagy elszántsággal veti bele magát az előkészítésbe. Emiatt a nyilas hatlomvétel után letartoztatják, Balatonfüredre száműzik, ahonnan a front túloldalára távozik. Az *Ideiglenes Nemzeti Kormány* honvédelmi minisztere 1944. december 22-től 1945. november 15-ig, majd vezérkari főnök 1946. szeptember 1-ig. A moszkvai fegyverszünet egyik aláírója. 1946-ban nyugdíjazzák, 1949-ben kémkedésért perbe fogják, 1950 életfogytiglanra ítélik, 1956-ban szabadul, haláláig visszavonultan élt.

¹¹⁴⁸ *Robert Gassner* (Nagysajó, 1910. április 10. – 1990. szeptember 15). Erdélyi szász lelkész-tanító, területvezető. evangélikus lelkész-tanár családból származik. Nagyszebenben teológiát végzett, 1928-tól Petresen, 1932 Németbudakon tanár. 1935-től lelkész. A bécsi döntés után az észak-erdélyi szászok is a *Volksbund* alá kerültek. Gassner a VDU Észak-Erdély területének vezetőjévé válik. Besztercén, 1941-ben mezőgazdasági iskolát nyit. 1944 elején a Transznisztriai területről érkeznek az első menekülő németek Erdélybe. Elsőként hívja fel a figyelmet arra, hogy mekkora veszélyt jelenthet a németekre a szovjetek betörése, ezért evakuálási programot dolgozott ki. Románia 1944. augusztus 8-i „kiugrása” után ezt a programot végre is kellett hajtani és szeptember 8-án eszerint kezdődik meg az Észak-Erdélyi németjeinek evakuálására. Novemberre Alsó-, és Felső Ausztriába érnek. Gassner feleségével és öt gyermekével is ide kerül, majd 1950-ben Észak-Rajna-Veszfáliában települt le. Az elűzött németeknek Nierswaldében, Drabenderhöhében iskolákat alapít. A később évtizedekben alatt az erdélyi szász közösséget szervezi meg és a tartományi evangélikus egyházban is vezető pozíciókat tölt be. Élete végig komoly kultúraszervező marad.

¹¹⁴⁹ KRONER 2004, 334–335.o.

¹¹⁵⁰ TILKOVSKY 1997, 118–119.o.

¹¹⁵¹ Népi Német Közvetítő Szerv, rövidítése: VoMi.

szászokat és a bánáti svábokat rögtön Ausztriába kell irányítani. Dr. Rudolf Meckel¹¹⁵², a budapesti német követség népiségügyi referense azonban a bácskaiakra koncentrált, ahol a szerb partizán egységek fenyegető felkelése arra ösztönözte, hogy az ottani német lakosságot is maradéktalanul kiűrtse. Itt előkerült a kényszerintézkedés lehetősége is.¹¹⁵³ A VoMi elnöke, miután október elején tanulmányozta a kérdést, Otto Winkelmann SS-tábornokkal¹¹⁵⁴, Franz Baschsal és Veesenmayerrel előbb a részleges, majd október 10-én Bácska teljes kiűrtését határozta el. Akik nem akartak települni, azoknak elkobozták a szekerét, lovait. Az embertömeg útvonala a Zombor–Baja–Dunaföldvár vonalon haladt. Október 14-én Ribbentrop távirata közölte, hogy a VoMi segítségével Németország 215 ezer népi németet tud felszívni a *Südostraumból*. A magyar kormány csak a magyar állampolgárságú németeket akarta a Dunántúlon letelepíteni. Továbbra is napirenden volt, hogy a menekülőkkel együtt a dunántúli németeket is „biztonságba kell helyezni”. Az áttelepítéssel Himmler a VoMi-t, az érkezők gondozásával pedig a *Volksbund der Deutschen im Ausland*¹¹⁵⁵ szervezetét bízta meg. Egy 280 SS-legényből és 10 tisztből álló SS-*Umsiedlungskommandot*¹¹⁵⁶ állítottak fel, aminek vezetője Hans Weibgen¹¹⁵⁷ SS-ezredes volt.¹¹⁵⁸ Feladatuk az volt, hogy a menekülők útvonalait megszervezzék, elszállításukat biztosítsák.

Eközben a Szatmárban tartózkodó erdélyiek a Mezőkövesd–Hatvan útvonalon Vácra érkeztek, ahol a VoMi és a VDU gondozótáborot állított fel. A bácskai falvak közül a katymáriak november 19-én,¹¹⁵⁹ a bácsalmásiak 21-én, a kunbajaiak 22-én lépték át a határt, s valamennyien a Dunántúl felé indultak. A bánátiak a Veszprém–Pápa–Sopron vonalon haladtak, a bácskaiak átvonulása pedig

---

¹¹⁵² Rudolf Meckel (Olmütz, 1910. július 20 – 1975. augusztus 26), szudétanémet politikus. 1926-tól a az olmützi NS Ifjúsági Csoportjának a tagja. Gyorsan az NSDAP Szudéta-vidék szakértőjévé válik és Szudétanémet Párt egyik vezető funkcionáriusa. A cseh megszállás után a Protektoriátus képviselője és a *Reichstag* tagjává válik. Leginkább diák,- és sportüggyekkel foglalkozik, majd Veesenmayer mellett a magyarországi németek ügyeinek referense. 1945 után nem vonják felelősségre 1956 és 1961 között a mannheimi TSV-nél edző.

¹¹⁵³ Idézi TILKOVSKY 1997, 120. o. A bácskai németek és magyarok evakuálásakor csak kb. 20 000 fő maradt a házában. A kárpátaljai és szatmári németek közül 8 000-en döntöttek a menekülés mellett: SPANNENBERGER 2005, 378.o.

¹¹⁵⁴ Otto Winkelmann (Bordesholm, 1894. szeptember 4. – Bordesholm, 1977. szeptember 24.) német rendőrtiszt, Obergruppenführer az SS-ben, aki Magyarország 1944-es német megszállását követően Veesenmayer tanácsadójaként, az országban állomásozó SS és rendőri csapatok főparancsnoki tisztségét látta el. Ellenzékiek és zsidók deportálásában vett részt. 1944. decemberében Hitler őt nevezi ki Budapest városparancsnokává, de mivel hogy ellenzi azt, hogy az utolsó tőlényig védje a várost, ezért lemond és hátszországba távozik. 1945. május 1-én esik amerikai fogságba. A magyar kormány ugyan kikéri őt is mint háborús bűnöst, de az amerikai vezetés csak tanúként engedi kihallgatni. Nem fogják perbe és szülővárosába költözik vissza. A kiel városi tanácsban 1955 és 1958 között képviselő. 1961-ben kihallgatták az Eichmann perben tanúként.

¹¹⁵⁵ *Külföldi németek Szövetsége*, rövidítése: VDA

¹¹⁵⁶ *SS-áttelepítő-különítmény*.

¹¹⁵⁷ Hans Weibgen, Dr. (1904. augusztus 23 –?), SS-ezredes, 1943. november 9-től a VoMi ezredese, 1944 november 9-től pedig a VoMi IX. egységének/irodájának vezetője. 1937-es munkájában a „Der Blutgedanke”-ban a zsidók „békés” elszállításának kidolgozója volt a balti térségből, mivel a zsidók a nemzetiszocializmus ellenségei voltak. Cseh és lengyel területeken segédkezett az SS-nek és VoMi-nak az etnikai tisztogatások lebonyolításában. 1944. január 15-től vezérezredes és a „népfelkelés” (Volkssturm) részletkérdésének kidolgozója. 1944 márciusában még lengyel és ukrán területeken végzi el a telepítéseket. Ekkor mondott krakkói beszédében fogalmazza meg, hogy ázsiai hadak ellen egy „német vérből álló...élő falat kell létrehozni.” A birodalmi németeket a népi németek falával kell védeni. Ezután kerül Erdélybe, majd 1944. október 12-én a VoMi képviselőjében 120 ezer magyarországi németet kíván kitelepíteni a Südostraumból. A bácskai és bánáti, tolnai és baranyai németek kitelepítésnek egyik irányítója az SS és VoMi kötelékében. Későbbi élettörténetéről nem tudtam adatot gyűjteni.

¹¹⁵⁸ TILKOVSKY 1978, 334.o.

¹¹⁵⁹ A katymáriak visszaemlékezése is felfokozott politikai hangulatról árulkodik, ám a telepítés még itt is szervezeten zajlott. Vö. SCHICKSAL 1956, 8–10. o.

december 6-án fejeződött be, ám többen visszafordultak és 268 személy már 1945. március 15-ig hazatért. Éppen ezért Bács vármegyéből kb. három ezer személy indult útnak.¹¹⁶⁰ Október 15. és november 6. között az erdélyi németek fogatoszlopai folyamatosan haladtak át a német magyar határon. A *Volksbund* szociális intézménye segítette élelemmel a menekülőket.¹¹⁶¹

Szálasi hatalomátvétele után a szovjet hadsereg már Baját fenyegette. A dunántúli területek más menekülők miatt is túlterhelődtek. Előtérbe került viszont a *Schwäbische Türkei* (Tolna és Baranya németek által lakott része) kiürítése is. Meckel itt is a legértékesebb német vér megmentését helyezte előtérbe, miközben a birodalmi szervek az új német védvonal kiépítésekor elsősorban a németek elszántságát figyelték. Szálasi azonban a teljes ország kiürítését fontolgatta és erre Hitlertől ígéretet is kapott. Ezen irreális ötlet miatt Meckelnek sikerült megbeszélnie Szálasi képviselőivel, hogy a németek kiürítésével nekik nem kell törődniük.¹¹⁶²

Ezzel párhuzamosan a *Volksbund* október 20-án a Dél-Dunántúlon elkezdte önkéntes kitelepítési propagandáját, amely a nagy megrökönyödést váltott ki és eredménytelen maradt. Hasonlóan kevés embert sikerült elszállítaniuk a november 2-án elrendelt, Budapest és környékéről szóló kitelepítési rendelet után. Pedig novemberben a Vörös Hadsereg már 20 kilométerre megközelítette a fővárost.¹¹⁶³ Meckel a falusi jegyzőket, katolikus papokat okolta, Weibgen pedig „jóllakott” polgároknak titulálta a baranyaiakat, akiktől idegen a nemzetiszocializmus. Meckel még egy 145 aláírást tartalmazó tiltakozást is kapott Nagyszékely községből, hogy a VDU funkcionáriusai el akarják hurcolni őket. Egyértelmű volt a telepítéssel szembeni ellenállás, emiatt Basch, Lorenz, Meckel és Weibgen között feszültség támadt, amelyet Meckel azzal zárt rövidre, hogy a parasztember nehezen válik meg földjétől és a helyi propaganda is ellenük volt.¹¹⁶⁴ Weibgen különítményét hatástalannak és előkészületlennek tartotta, ezért Meckel a német lakosság eredményes kiürítése miatt felvette a kapcsolatot Szálasi új kiürítési kormánybiztosával, kisbarnaki Farkas Ferencel¹¹⁶⁵ és november 17-én közölte vele, hogy a Duna-Dráva szögéből az ottani népi németeket kényszer alkalmazásával a Birodalom területére szállítja. Farkas ezt a németek belső ügyeként tudomásul is vette.¹¹⁶⁶ Közben Meckel elrettentési propagandát kezdett a falusiak körében; mi vár rájuk, ha a bolsevikok kezére kerülnek. A pánik egyre nagyobb lett és a szigetvári járás több magyar és német falujában is kényszerintézkedések, lövöldözések voltak.¹¹⁶⁷ A hisztériát növelte a november 24-i bezdáni átkelés. December 9-én a szovjetek tartósan megvetették a lábukat

---

¹¹⁶⁰ ZORN 1994, 109. o.

¹¹⁶¹ TILKOVSKY 1997, 122. o.

¹¹⁶² TILKOVSKY 1997, 122–123.o.

¹¹⁶³ KRONER 2004, 343–344.o.

¹¹⁶⁴ TILKOVSKY 1997, 124–125.o.

¹¹⁶⁵ *Kisbarnaki Farkas Ferenc* (Kismarton, 1892. május 27. – Arnstorf, 1980. április 14.) A Ludovikát 1912-ben, a Hadiiskolát 1920/21-ben végezte. Harcolt és megsebesült az I világháborúban, sőt eltűntnek is nyilvánították. Miután jelentkezett irodai munkát kapott. 1920: százados, 1928: őrnagy, 1933: alezredes, 1936: ezredes, 1940: tábornok, 1943: altábornagy, 1944. október 31-től vezérezredes. 1942-ben országos főcserkésznek nevezte ki Horthy. 1943. augusztus 21-én kinevezték a VI. hadtest (Debrecen) parancsnokává, néhány napra még az I. magyar hadsereg parancsnoka lett. 1944. október 23. – 1945. január 8.: Országos Elhelyezési Kormánybiztos. 1945. áprilisától a Német Birodalomba kitelepített honvédség parancsnoka. 1945. június 19.-én fosztják meg rangjaitól. Az 1946-ban Németországban megalakult Magyar Szabadság Mozgalom vezetője.

¹¹⁶⁶ SORSFORDULÓ 1970, 164. o. TILKOVSKY 1997, 126–127.o.

¹¹⁶⁷ TILKOVSKY 1997, 128.o.

a Dél-Dunántúlon. Úgy tűnt, a legértékesebb német „népforgács” is elveszett. Éppen emiatt fokozott figyelembe került a Vértes, a Bakony és a Buda-környéki német települések evakuálása. Meckel szerint itt csak akkor érhető el eredmény, ha a rendőri vagy a katonai egységek kényszertelepítést hajtanak végre.

Az 1944. november 2-i kiürítés csak részben járt sikerrel. Ugyan a Dunakanyar egyes településeiről volksbundista menekülők¹¹⁶⁸ már októberben útnak indultak. November 11-én elrendelték a Budapestről délre fekvő települések (Dunaharaszti, Soroksár, Pestszentimre, Pestszentlőrinc, Vecsés, Üllő, Soroksár, Péteri, Ecsér, Monor) kiürítését, ahonnan november 18-án 700 fő távozott. Több helyen a jegyzők akadályozták a telepítést.¹¹⁶⁹ Ezután lépett életbe a 748/1944. XII. 5. számú rendelet.¹¹⁷⁰ A fősolgabírói utasításban még szerepelt is, hogy „erőteljesen hassanak oda”, hogy ez a kitelepítés minél jobban és szervezettebben menjen végbe.

December 8-án Budaörsöt és Vecsést a tábori csendőrség kiürítette, a község vezetőit elhurcolták. A telepítés egy bizonyos dimenziója már kényszerítés útjára lépett. Marchut Réka szerint azonban azok mentek el, akik exponáltak magukat (VDU-vezetők, nyilasok). A Budapest-környéki németek közül tehát öt-hatezer embert sikerült kitelepíteni német területekre.¹¹⁷¹ 1944 karácsonyán azonban bezáródott a főváros ostromgyűrűje és a hátország a Gerecse és a Vértes felé helyeződött. A németek által indított *Konrad-hadműveletek* célja a főváros felszabadítása volt.¹¹⁷² A hadműveletek lebonyolításához azonban szükség volt a hátország kialakítására. Az SS telepítési alakulatai itt már erőteljesebben odahatottak. Jó példa erre a gerecsei Baj község, ahonnan háromszor hajtottak végre telepítést.¹¹⁷³ Először december közepén önkéntességi alapon telepítettek, majd amikor a szovjet hadsereg megtámadta a községet és a német csapatok visszafoglalták azt, már az erőszakos evakuálás volt jellemző. Ugyanez játszódott le a szomszédos Vértestolnán és Dunaszentmiklóson is.¹¹⁷⁴ A közeli Szomódon a telepítő bizottság azzal érvelt, hogy a magyarok semmit nem tettek a németekért. Az 1945. január 2-án kezdődő harcok után csak 19-én evakuáltak kb. 600 főt Hegyeshalmon keresztül Korneuburgba.¹¹⁷⁵ A hadműveleti területről kitelepítették a német származásúakat. Ugyanilyen ráhatás látszódott a „balatoni csata”-ként elhíresült offenzíva alatt Bakonykúti, Isztimér, Bakonysárkány községekben.¹¹⁷⁶

A december 5. utáni kiürítésnek tehát két módját különböztetem meg. Az egyik a rendelet utáni *önkéntes menekülés*. Ebben a menekülésben nemcsak volksbundisták vettek részt, általában már októbertől kezdve folyamatos, de nem túl eredményesen zajlott, majd decemberben nagyobb intenzitást kapott, helyenként januárban ment végbe. A második szakasz a frontmozgásokból adódó *kényszerkiürítés*, ahol az erőszakkal Németországba való kihurcolás jelenik meg.

¹¹⁶⁸ Csolnoki, visegrádi, nógrádi közlések alapján: 1939: F : 5: Gerecse: Csolnok. 1926:F:18: Dunakanyar: Visegrád. 1926:N:18: Dunakanyar: Szendehely. valamint HAUSEL 2006, 94.o.

¹¹⁶⁹ MARCHUT 2014, 114.o.

¹¹⁷⁰ SORSFORDULÓ 1970, 233–234.o.

¹¹⁷¹ MARCHUT 2014, 116–123.o. Somlai Péter Tilkovszky Lóránta hivatkozva 10-12 ezer főt becsül. Vö SOMLAI 2014, 259.o.

¹¹⁷² SZÁMVÉBER 2001.

¹¹⁷³ TÓTH K. 2013, 168–169.o.

¹¹⁷⁴ FÉLELEMME 2005, 143.o.

¹¹⁷⁵ SCHICKSAL 1956, 17. o.

¹¹⁷⁶ INTER ARMA 2004, 104–107.o. 163–171.o.

A bakonyi német nemzetiséget már 1944 decemberében elérte a front szele, amikor a Vörös Hadsereg megközelítette Veszprémet. A *Volksbund*¹¹⁷⁷ hatására olyanok is a menekülés mellett döntöttek, akik korábban nem akartak kitelepülni. A lókúti Gasparics József végigdobolta a községet és azt hirdette, hogy „*akik most nem jönnek, azok később megbánják s még az egérlyukba is bebújnának*”.¹¹⁷⁸ A kidobolásokat igazolva látták azoktól az erdélyi és bácskai menekültektől, akik 1944. október 1. óta özönlöttek Székesfehérvár irányából Pápa-Sárvár felé. Számuk négy-ötezer fő lehetett, de a falvakba való beszállásolások az emlékezők szerint tömegesek voltak.¹¹⁷⁹ Ahogy a front közeledett és a védelmi vonalak elestek, úgy lettek erőszakosak az intézkedések. A falvak többségében német haderő volt beszállásolva.

1945. január 11-én a nyugati megyék (Győr, Moson, Sopron, Vas Zala) is elrendelték a kiürítést. A *Volksbund* a felszólítás után három napot hagyott, hogy útra keljenek a családok. A nyilas kormányzat képviselői is Kőszegre és Sopronba menekültek. A szovjetek 1945 márciusának végén megindult offenzívája gyorsan végigszántotta az Északnyugat-Dunántúlt. 1945 nyarán viszont már az általános kiürítési mechanizmusok működtek, így nemhogy nem lehet különbséget tenni az evakuálási tendenciákról, de annak nemzetiségi vetületét is nehéz feltérképezni. Ennek ellenére van információ arról, hogy egyes községekben még 1945 márciusában-áprilisában is a *Volksbund* szervezete próbálta meg a németeket kitelepíteni. A nyugati határszélen erre főleg olyan területen volt lehetősége, ahol maradt még lélegzetvételnél is idő a továbbmozdulásra. A németek hittek abban, hogy az 1944 és 1945 fordulóján, főleg zsidó munkaszolgálatosokkal kiépített „Südstwall” nevű birodalmi védállás megállítja a szovjet terjeszkedést. Emiatt úgy gondolták, elég az itteni németeket csak Ausztriába szállítani. Fertőrákoson 1945. április 1. előtt pár nappal,¹¹⁸⁰ s a környező falvakban is közvetlenül a szovjetek érkezése előtt indultak el a lakók. Mosonszentjánosról 45-50 család, Mosonszentpéterről¹¹⁸¹ 93 család Felső-Ausztriába távozott a németek hatására. Voltak olyanok is, akik az ausztriai birtokaikra mentek. Egyesek pedig a Hanság mocsaras területein (pusztákra, majorokba) rejtőztek el.¹¹⁸² A mosoni németek egy részét vízen, Dunacsúnyból¹¹⁸³ uszályokkal kihajózva telepítették ki. Ennek beceneve volt a „passaui járat”. Amikor március 8-án a hegyeshalmi vasútállomást támadás érte, a falu több családja döntött úgy, hogy enged a németek

---

¹¹⁷⁷ Veszprém megyében a *Volksbund*nak 1940 és 1943 között 38 szervezete alakult meg és az alapító tagok száma kb. 1300-1400 fő volt. A Bakony-Vértes Területhez tartoztak a veszprémi falvak, s ennek Dr. Wéber István, veszprémi orvos volt az elnöke. A Veszprém vármegyei népszámlálási adatok alapján 1941-ben 14 393-an vallották magukat német nemzetiségűnek és 26 519-en német anyanyelvűnek. E területen 33 településen éltek többségben a németek. Az elűzés és kitelepítések utáni 1949-es népszámláláson csak 238-an vallották magukat német anyanyelvűnek. Vö. SZILÁGYI, 2004. 53. o. FLACH 1968, 24.o, FLACH 1968, 30–31.o. ZIELBAUER 1989, 16.o. CZIBULKA–HEINZ–LAKATOS 2004, 279.o.

¹¹⁷⁸ VERESS D. 1996, 155.o.

¹¹⁷⁹ RÁCZ, 1970, 31–34.

¹¹⁸⁰ HÁRS 2000, 82.o.

¹¹⁸¹ *Mosonszentjános és Mosonsomorja*, egykori községek Győr-Moson-Sopron megyében, Mosonmagyaróvártól délnyugatra. Pusztasomorjával egyesítve 1950-ben és 1970-ben jött létre *Jánossomorja* város.

¹¹⁸² THULLNER–HUSZ 1997, 119.o.

¹¹⁸³ *Dunacsún*, szlovákul: Čunovo, németül: Sarndorf. Pozsony településrésze Szlovákiában, a Pozsonyi kerület Pozsonyi V. járásában. Egyike azon községeknek, amelyeket a 2. világháború békék elcsatoltak Magyarországtól.

kitelepítési tervének.¹¹⁸⁴ Bezenyéből¹¹⁸⁵ 26 család, Máriakálnokról „néhányan” indultak útnak. Mosonszolnokról több hullámban kb. 300 személy távozott, miután a német hadsereg fel akarta számolni a falut és ezzel gyújtóbombát dobott a házakra, amellyel 15 személy halálát okozták.¹¹⁸⁶ Az eset február 22-én este történt, de egyes családok csak március végén indultak útnak.¹¹⁸⁷ Levélen március 2-án telepítették ki a 12 éven felüli leventéket, s ekkor kellett volna a németeknek is települniük. Az áttelepültek névjegyzéke elkészült, de ekkor senki sem indult meg, végül március 8-án 78 levéli család menekült el a faluból, majd március 29-én a német és magyar hadsereggel további 27 távozott.¹¹⁸⁸ Rajkáról, két hullámban 283 személy menekült a *Volksbund*dal együtt.¹¹⁸⁹

Sopronban és környékén szintén életbe lépett a január 11-i kiürítési rendelet és a is tömegével haladtak keresztül az „erdélyi” menekültek. A *Volksbund* szervezete is ide menekült, aminek tagjai 1945. március 22–29 között hagyták el (a nyilasokkal együtt a területet) és költöztek az ausztriai Weyreggbe.¹¹⁹⁰ A német propaganda hatására azonban a soproni családok egy része is ezekkel a transzportokkal távozott.¹¹⁹¹ Egyesek azonban – akárcsak a mosoni területeken – csak közeli falvakig, eldugott pusztákig, mocsarakig menekültek. Balról 15-20 család 75 személye települt ki, de sokan csak a közeli Fertő-tó nádasáig „menekültek”, s később valamennyi család visszatért.¹¹⁹²

E háborús kitelepítésben, evakuálásban és menekülésben nagyon eltérő adatok láttak napvilágot. A becslés azért nehézkes, mert azt még meg lehet állapítani, hogy hány ember indult útnak, vagy jelentkezett olyan listára, amely alapján útnak indulhatott, de közülük rengetegen hazatértek és a szomszéd falvakig sem értek el. Becslésem és tapasztalatom szerint kultúrtájanként változó a menekülők száma, átlagosan négy-hatezer közé tehető. A levéltári adatok és szakirodalom becslései szerint Bács-Kiskun,- Pest,- Veszprém,- Komárom-Esztergom,- és a nyugati megyékben egyenként 3-5 ezer főt feltételezek (összesen: 15-25 ezer embert). A *Schwäbische Türkeiről* (Baranya, Tolna, Somogy) nem találtam adatot, feltételezésem szerint 7-8 ezer fő mehetett el ekkor. Tehát, félve becsült értékek alapján 22-34 ezer német hagyhatta el az országot. Pontosabb válaszért levéltári kutatásokra van szükség.

Viszont 1950-ben a kényszermigrációk lezárulta után, a német kormány őket is az elűzöttekként tartotta számon. Akik visszatértek Magyarországra, azokra további jogfosztás várt, hiszen menekülésüket az állam szinte bűnként értékelte és hátrahagyott vagyontárgyaikat már szegényparasztoknak utalta ki. Emiatt is fokozottan szükség van e történeti epizód személyes sorsainak megismerésére.

---

¹¹⁸⁴ THULLNER–HUSZ 1997, 93.o.

¹¹⁸⁵ *Bezenye*, község, horvátul: Bizonja, Bizunja, németül: Pallesdorf, szlovákul: Beziň Győr-Moson-Sopron megyében, a Mosonmagyaróvári járásban.

¹¹⁸⁶ THULLNER–HUSZ 1997, 130–131.o.

¹¹⁸⁷ BRASCH 1991, 49–50.o.

¹¹⁸⁸ CSAPÓ 2010, 30.o.

¹¹⁸⁹ THULLNER–HUSZ, 1997 166.o.

¹¹⁹⁰ *Weyregg am Attersee*, osztrák község Felső-Ausztria Vöcklabrucki járásában.

¹¹⁹¹ GONDA 2014, 58–59.o.

¹¹⁹² GONDA 2014, 156–157.o.

8.1. A kiürítési eljárásokban önként kitelepültek emlékezete (1944)

A 2. világháború frontélményei és katonasorsai közé beékelődik a front elől evakuáltak emlékezete. Azt nehéz kideríteni, hogy ez mennyire volt önkéntes áttelepülés, vagy pedig a Vörös Hadseregtől való félelemből menekültek az emberek. Sok szempontból ehelyütt az OH módszertana cserbenhagyja a kutatót. A német hadsereg látszólag módszeresen a „*Heim ins Reich*” keretén belül telepítette Nyugatra a családokat, igyekezte megmenteni a „német népforgácsokat” a szovjet hadseregtől. Lehet, hogy azt gondolták – még az utolsó pillanatban is –, hogy ez elég lesz arra, hogy fellazítsák az esetleges szláv tömböket (például a cseh területeken). Nem tudni a választ. *Az evakuálások annyira esetlegesen történtek, hogy komolyabb tervszerűséget csak annak tudok tulajdonítani, hogy a VoMi így akarta menteni a németeket.* Olyan községet is bemutatok, ahol három különböző evakuálási hullám is volt, amelyből az utolsók egyike láthatóan arra irányult, hogy a civil lakókat kitelepítsék a potenciális frontvonalakból, összhangban a nyilas kormányzat kiürítési tervével. Éppen emiatt nehéz annak megállapítása, hogy az emlékezők melyik evakuálási hullámban vettek részt. Az elbeszélésekből két elkülöníthető esemény látszik; az *egyik* a *Volksbund* szervezésével és propagandájával, a front megérkezése előtt – akár hónapokkal – megszervezett telepítési akciók, a *másik* pedig a valódi kényszer-evakuálások, amelyeknek több hulláma is volt és több helyen kényszerrel zajlottak le.

Az alábbiakat bemutatva használni fogom a *háborús kitelepítés* fogalmát, amelyen az 1944 és 1945 fordulóján végrehajtott telepítési eljárásokat értem, beleértve az evakuálásokat és meneküléseket, mely során előbb a Harmadik Birodalom szervei, majd általánosan a nyilas kormányzat hivatalai a német nemzetiséget (is) kitelepülésre készítették. Leszögezem, hogy az előbbi szervek működéséhez kötődik ezen evakuálás nemzetiségi színezete. Felosztásomat kritika érheti abból a szempontból, hogy az *önálló kitelepülést, a kényszeredett menekülést és a kényszerített evakuálást* összemossa. Mentségem abban van, hogy tapasztalati szempontból közelítek az eseményekhez, valamint a korabeli történések is párhuzamosan, egymásból következően, szinte egy időben zajlottak. Éppen emiatt nem mindig lehet megkülönböztetni az események jellegét, csak összegezni a kényszerszermigráció ténye alatt.

Alanyaim többsége hazatért ezen evakuálásból, de mivel a megváltozott magyar kormányzat kollektíve az elmenekülő németeket „volksbundistának” bélyegezte, ezért visszatérésükkor internálták őket és vagyonukat zár alá vették, vagy elkobozták, sokszor magyar szegényparasztoknak utalták ki. Mivel nagy részben *ez a telepítés önkéntes módon zajlott, semmiképpen nem lehet elűzésnek tekinteni*, s a történeti ív kontextusa alapján is (a későbbi sorsok alapján) – annak ellenére, hogy kényszerszermigrációjuk következménye jogfosztás volt – *kitelepítésnek* nevezem. Ezt természetesen nem jelenti azt, hogy ne tartozna a magyarországi németek kényszerszermigrációjának egyik válfajai közé.

Először azoknak a sorsát foglalom össze, akik a *Volksbund* szervezésében *indultak nyugatra*, elsősorban a háború eseményei miatt, ám még jóval a front megérkezése előtt. Történetük összefonódott a frontot civilként megelőkkel és a katonák sorsával. Az átfogó narratívát közlő koronatanúk is inkább azt nyilatkozták, hogy a családfők kezdeményezése volt a kitelepülés, főleg

a fronton tapasztalt visszaélések miatt.¹¹⁹³ Kevés adatközlőt tudtam gyűjteni, összesen hárman nyilatkoztak ezen „önkéntes” kitelepülésükről, akik át is éltek, de többen közölték, hogy családjukból volt, aki ekkor távoztak az országból. A koronatanúk közülük ketten kiskorúak voltak az esemény idején. A hazatérés utáni internálások miatt sok esetben ezen eseménysor tabusításra került. Ennek egyik oka, hogy többen nem tértek vissza nyugatról, másik indoka, hogy később nemzetárulásnak tartották azt, aki elmenekült. Ennek is két oka is lehetett. Az egyik az, hogy ezzel elhitték a *Vörös Hadsereg* elleni propagandát, amely a háború vége után tabunak számított. Nyilván, aki elmenekült, az csak nyilas, vagy a sorsát féltő bűnös lehetett. A másik bűnös kategória a „*Volksbund*-tagság” volt, s mivel a kiépülő új hatalomnak nem volt a kezében hiteles lista a szervezet tagságáról, óhatatlanul olyanokat büntetett, akik kollektív csoportot alkottak, ez esetben azokat, akik elhagyták az országot. Különösen azok számíthattak büntetésre, akik már a front érkezése előtt egy-két hónappal kitelepültek.¹¹⁹⁴ Ilyeneknek számítottak a közigazgatási vezetők, tisztviselők. A szovjetek által kényszermunkára deportált tanúm édesapja is megkapta ezt a lehetőséget, ám ötvenévi állomáshelyéről inkább Nagymarosra menekült:

„*Apám MÁV-tisztviselő volt és nekünk négy vagon ajánlottak fel, hogy kimenjünk. Tudtuk, hogy az oroszok mit művelnek, Erdélyben már bent voltak és a sajtó ömlesztette ezeket. A kommunistáktól félni kellett a Horthy-rendszerben. Négy barátnőm kiment, én lettem volna az ötödik. Anyám azt mondta, hogy »lányoknak kísérő nélkül illetlenség elindulnia«. Ők elmentek, átérték a háborút, de sokkal jobb körülmények között és hazajöttek. Én is hazajöttem, csak én az oroszoktól.*”¹¹⁹⁵

Nem tudni biztosan, hogy a *Volksbund* szervezete mennyire felelős ebben a telepítési hullámban. Az tény, hogy a szervezet tevékenyen részt vett a munkában. Lókúti és városlódi¹¹⁹⁶ tanúm arról számolt be, hogy a beszállásolt menekülő bácskaiak nyomán a VDU-nak sikerült meglovagolnia a propagandát és többen kitelepültek. Akik maradtak, a családi fék tartotta vissza.¹¹⁹⁷ Lókúton viszont részben összekeveredik ez az emlék a későbbi kényszerevakuálással és az elűzéssel is. Különbséget csak azokban az esetekben tudtam tenni, ahol nem tértek haza az evakuálásból, viszont a későbbiekben az elűzötteket segítették Németországban. Erről is fogok értekezni.

Csolnokon és Pusztavámon szintén a *Volksbund* szervezéseként írták le a kitelepülést.¹¹⁹⁸ Családokat is megoszthatott ez a döntés: a csolnoki *Volksbund*-vezető ezen „utazás” szervezője

¹¹⁹³ A németek által a kitelepítéshez használt egyik fő propagandaelem az volt, hogy az oroszok legyilkolják és megerőszakolják a német lakosokat. Bizonyítékul az 1944. októberi Nemmersdorfot hozták fel, ahol a szovjetek 26 civilt (nőket és gyermekeket) öltek meg. A nemmersdorfi eset kiváltója lett a keleti-európai németiség menekülésének. A halottak dokumentált fényképeinek mutogatásával, plakátolásával könnyen eredményt lehetett elérni, hiszen a (nemcsak a német) lakosoknak volt visszacsatolási tapasztalata a fronttal kapcsolatban. Lásd: KNOPP 2004, 45–49.o. LEMBERG – FRAZEN 2001, 38–39.

¹¹⁹⁴ Erre utal 1934:F:12: Gerecse: Máriahalom: „*Velünk szembe’ laktak, és kimentek Németországba a Volksbunddal. Nem fogadták őket és hazajöttek, amikor jött kitelepítés, akkor megint kivitték őket. Még előtte jöttek értük a rendőrök és átszaladt az egyik hozzánk és elbújt. Mindig annyira félt, de aztán kitelepítették.*”

¹¹⁹⁵ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

¹¹⁹⁶ 1934:F:10: Bakony: Városlód: „*Volt szervezkedés, de innen nem ment senki. Bakonyjácóról viszont tíz család.*”

¹¹⁹⁷ 1933:N:13: Bakony: Lókút: „*A Volksbund vezetője Gasparovics volt, és azok elmenekültek a háború elől. Mi azért nem mentünk, mert a nagybátyánk, a Gyuri bácsi nem engedett. A háború elől sok bácskai sváb menekült és nálunk is voltak beszállásolva, két család. Olyanok már korábban elmentek, akik féltették a lányaikat, gyerekeiket. Nem tudjuk, hogy kik jártak jobban. De nem jöttek már vissza.*”

¹¹⁹⁸ 1939:F: 5: Vértes: Pusztavám: „*Nem voltunk itthon a front alatt, mert kitelepültünk. Ezt a 'Bund szervezte. Édesanyám és a család tagjaival mentünk.*”

volt, de fiát nem tudta rávenni a menekülésre.¹¹⁹⁹ A dunakanyarbeli Visegrádon, vélhetően a szendehelyiekkel együtt Nagymarosról szökött el a katonaság elől interjúalanyom bátyja ezzel az akcióval.¹²⁰⁰ Vagyis a félelem és biztonságérzet-vesztés, a politikai légkör megosztottsága motiválta az önként települőket. Többségében vonattal történt az elszállítás, de Dorogon és Dunacsúnyban hajóval indultak el a környékről összegyűjtött családok.

„Azok közé tartoztunk, akik 1944-ben önként elmenekültünk az oroszok elől. Csolnokon nem állomásoztak németek, csak 1944 nyarán jöttek, és átvonultak. Szaladgáltunk, hogy »Tigris Panzer«, meg fekete egyenruhákat akartunk. Ezt a Volksbund szervezte, az oroszok miatt. M. Mihály és a Niesner [...] volt a vezér, ők mérhetetlen becsületesek voltak. A németbarátok viszont féltek. A falu nagyon megosztott volt.»¹²⁰¹

A szovjetek elleni félelem és az ezt propagáló szervezetek még nem lettek volna olyan eredményesek, ha nem családi döntés lett volna a távozás. Az, hogy több évtizeden keresztül mennyire tabunak számított ez az esemény, az is bizonyítja – a történelmi feldolgozás elmaradása mellett –, hogy szinte *kiszakadt* az egész elbeszélés a közlőkből.

Szendehelyi koronatanúmhoz nehezen jutottam be, nem akarta vállalni a beszélgetést, mégis, amikor elérkeztünk ezen eseményéhez, komplex narratív vázzal rendelkező közlést adott nekem. Ők atyai parancs, családi döntés miatt indultak el a hosszú utazásra. Az állam lehetőségeihez mérten gondoskodott a családokról és ezért parasztokhoz kerültek. Végül a honvággy erősebb volt annál, minthogy féljenek a felépülő új magyar rendtől és ezért hazatértek. Ezek a koordináták arról tanúskodnak, hogy nem politikai, hanem *racionális döntések vezették a menekülőket*. Látva, hogy a szovjetek deportálnak németeket kényszermunkára, ez a döntés nem volt ésszerűtlen. Az pedig, hogy visszatértek az országba, azt erősíti, hogy ideológiájukat és gondolkodásukat reprezentatívan tudták összeegyeztetni a politikai légkörrel, más szóval közösségükben sem tapasztaltak olyan ideológiai ellenmondást, amely számukra félelemre adott volna okot.

„Édesapám [aki a Wehrmachtban szolgált] írta édesanyámnak, hogy »hallja meg, meneküljünk«. Amint tudunk, jöjjünk ki. Önként mentünk, nem lettünk kitelepítve. »Mert az oroszok elviszik a népeket, főleg a lányokat«, mondták. Leginkább a volksbundisták oltották egymásba, hogy jó lesz ez. A Haffner, aki a vezér is volt, kocsival vitt minket. Csak egy ládára valót tudtunk összepakolni. Először Verőcére vittek lovas kocsival, ott lettünk bevagonírozva és rendes utazókocsiban utaztunk. A határon hirtelen megálltunk, mert már bombáztak és mindenkinek hasra kellett feküdnie a vonatban [...] November napján lettünk átvéve és [1944] mikulás napján értünk ki negyvenhárom családdal. Mikor odaértünk, már mindenkinek megvolt a helye. Öt faluba lettünk irányítva. Mi

---

¹¹⁹⁹ 1926:F:19: Dunakanyar: Visegrád: „Az unokatestvéreimet »malenkij robot«-ra vitték, előtte voltak, akiket kitelepítettek. A nénikém jelentkezett, mert katona volt a férje, a fia is, és ő is elment Németországba. 1944 szeptember-októberében Nagymaroson berakták őket a vagonba. Visegrádról mentek, Erfurt mellé, Schwernburgba [Schwerstedt]. Bátyám is kiment, decemberben kapott behívót, nem akart elmenni és volt egy telepítés, elment ezekkel Németországba. A háború után visszajöttek.”

¹²⁰⁰ 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok: „Nagyapámék önként mentek ki, mert az orosz frontot nem várta meg. Neki ki kellett menni, mert ő volt Csolnokon a Volksbund elnöke. Mindkét bácsikám az SS-be vonult be. Apám viszont sehova nem lépett be. Ezért nem kellett felelősségre vonni, sőt még a [kommunista] pártba is belépett.”

¹²⁰¹ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok: II.

Bildsdorfba kerültünk, ez a Grünes Herz.¹²⁰² Ez Deutschland közepe, Thüringiában. [...] A Haffner egy másik faluban volt. [...] Először egy meleg szobába, egy iskolába helyeztek minket. Egy szobában egy család volt. [...] Utána parasztokhoz raktak el, de jó volt a viszony. Kellott a munkaerő, mindenki a háborúban volt. Öcsém is kijött, ő ott lovakkal dolgozott, én arattam a gép után, nagyon sok paraszti munkát végeztem, sokat tanultam a gabonákról és a kapásnövényekről is. Ott tanultam meg fejni is. Hochenaubt volt a család neve, akiknél voltunk, három gyermekük volt, de csak egy volt fiatal, a szülők voltak még otthon. Egy szép szobát kaptunk. Három szendehelyi volt még abban a faluban. A többiek is a szomszéd falvakban voltak, vasárnaponként összejártunk. Az oroszok vettek be minket, lett volna összetűzés, de a polgármester átadta a falut és akkor sorfalat kellett állni a faluban. Ott nem volt front. Mentek az oroszok és nem bántottak senkit, tíz percre rá jöttek az amerikaiak és dobálták a narancsokat. Az amerikaiak gazdagok voltak, tele ékszerekkel. [...] Utána kezdtünk dolgozni. Egy évig voltunk kint. Azt mondták nekünk, hogy gondoljuk meg, ne menjünk haza, mert aki »németbe menekült, az otthon be lesz csukva«. [Balassa] Gyarmatra vitték az embereket és becsukták. Mondták, hogy kint maradhattunk, le lehetünk telepítve, kaptunk volna egy kis földet. De azt mondtuk, »ha majmok vezetik az országot, akkor is hazamegyünk« Olyan honvágyunk volt. Mindenki hazajött.»¹²⁰³

E kerettörténet váza több helyen ismétlődik. Az édesapa szerepe nemcsak a kitelepülésben, hanem a visszatérésben is fontos. Csolnoki, reflexív közlőm a családi legendáriumból azt őrizte meg, hogy a családot „kimenekítették” cseh területekre, hazatéréskor a karhatalom elkapta az apát és közmunkára hurcolta, miközben a családot hazaengedték. Az apa viszont megszökött. Jellemző volt, hogy az apák kiiktatásával tudták a családokat sakkban tartani.¹²⁰⁴ Visszatérő elem volt a bombázás élménye is. A bácskai, szatmári és erdélyi menekültekhez hasonlóan sokan szekérral indultak el. Ők állandóan ki voltak téve annak, hogy a harcok elérik őket.¹²⁰⁵ Történetük hasonlít a fronton menekülőkéhez, akik az országon belül tudtak csak mozogni. Különlegesebb volt a hajon való menekülés, amelyről szintén csolnoki közlőm számolt be:

„Októberben mentünk el. Sokan mentünk, Leányvárról, Dágról jöttek, Mi csolnokiak a dágiakkal együtt mentünk Esztergomba, ahol hajóra szálltunk. Egy paraszt vitt minket kocsival, aztán visszament. Élelmet, ruhát, ágyneműt raktunk hatalmas ládába, kettőt-hármat csináltunk. Nem volt meghatározva mennyit vihetünk. Kabinokba laktunk, hosszú hálóágyakban aludtunk. Jól éreztük magunkat.»¹²⁰⁶

¹²⁰² Nem beazonosítható hely, legvalószínűbb Bernsdorf községe Saalfeldtől délnyugatra, Thüringiában. A „Grünes Herz” a türingiai erdőt takarja.

¹²⁰³ 1926:N:18: Dunakanyar: Szendehely.

¹²⁰⁴ 1953:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok: „Amikor jött a front, akkor kimenekítették őket, felvitték őket Bécsen keresztül Csehországba, Eger mellé. Kocsishoz állt és az apám azzal tartotta el őket. Nekik följánlották, hogy ott maradhatnak és átmehetnek a másik zónába, de az öregek inkább hazajöttek, azt mondták, »ha leégett a ház, akkor is a falak biztos állnak. [nevet]« Párkánynál jöttek át és mindjárt meg is csípték őket. A komáromi erődbe vitték őket. [...] A város helyreállítása volt a feladat, vitték őket ide-oda. Apám megpattant; az őt elaludt, apám meg kikérezkedett pipilni és látta, hogy az őt alszik és meglépett. Felugrott egy esztergomi vonatra és kenyérmezőnél leugrott. Gyalog jött haza Csolnokra és a padláson aludt. Reggel kijött és azt mondták neki, hogy »Tamás, wo bist tu hier kumm? [Tamás, hogyan kerültél ide?]«”

¹²⁰⁵ 1939:F:6: Vértes: Pusztavám: „Lovas kocsival mentünk ki. Repülőök támadtak, alacsony szálló gépekre emlékszem.”

¹²⁰⁶ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok II.

Pusztavámi emlékezőm édesanyjával München mellé,¹²⁰⁷ a csolnoki pedig az ausztriai Neuhaus¹²⁰⁸ környékére¹²⁰⁹ került. Mindkettőjük családját elérte a háború. Előbbinek menekülése tervszerű volt, így a megérkezés is sokkal szervezettebben ment végbe, igaz faluról falura vándoroltak. Utóbbi történetének keretében azonban több esemény van elbújva. Egyrészt a német vezetés mindig biztonságosabb helyre szállította az evakuáltakat. E családot viszont pont rossz helyre hurcolták. A gyermeki emlékezés csak benyomásokat közvetít. A végső mondatokban, lényegében értelmezés nélkül a csehországi „wilde Vertreibung” eseményére találtam utalást.¹²¹⁰

„A faluban jóformán nem volt férfi, viszont a háborúból nem látszott semmi, jólét volt. '44 végén jártunk. Nagy karácsonyi ünnep volt és egy katonatiszt beszélt. Megkérdeztem »Vodeh, teisz ist te Hitler? Dieses Offizer?«¹²¹¹ De már vége volt a dolgoknak. Itt jártam német iskolába, és elfelejtettem magyarul. De decemberben teherautóra raktak mindenkit és különböző falvakba szállítottak minket, szinte mindenkit máshova. Emlékszem, pakoltuk fel a teherautót, nehéz volt, a ruhászsákok közé ültünk, lelógott a lábam a platóról és fázott. Sírtam is. Így érkezünk meg Krambachba,¹²¹² Sziléziába. Itt egy falusi házban voltunk Innen nyáron azért kellett elmenni, mert ezt a területet elcsatolták és a németeket kitelepítették.”¹²¹³

Az efféle sodródás más családra is jellemző volt.¹²¹⁴ A németek elleni bosszúhadjárat pillanatok alatt megindult és a védtelen családokat érte legelőször. Az állandó bizonytalanság végül több családnál azt eredményezte, hogy hazatérjenek. Látva a szovjet hadsereg mentalitását és a csehországi eseményeket, Magyarország nem tűnt rosszabb helynek mint az idegen (az elbeszélésekben „kint”-ként nevezett) Németország és Csehország. Az evakuált németek az impériumváltás következtében egy pillanat alatt váltak annak a területnek a lakójává, ahol éppen a front érte őket. Vagyis a csolnokiak hamar szudétanémetekként lettek kezelve a csehek által.

„1945-ben utolérték kint az oroszok. Amikor eldöntötték, hogy az ottani németeket kitelepítik, azt mondták, menjünk el. Az oroszok azt mondták, két lehetőség van: vagy hazamegyünk, vagy elmegyünk 30-40 kilométerre, ott van az amerikai zóna. Ott nem maradhatunk, mert a Szudéta-

---

¹²⁰⁷ 1939:F:6: Vértes: Pusztavám: „München mellett landoltunk, Bauerberg. Egy kis falu az erdőben.” Minden valószínűség szerint az Eurasburg községhez tartozó Bauerberg nevű kolostortelepülés (Pfarrdorf), Bad Tölz-Wolfratshausen körzetben. A település Münchentől délre, 45 km-re fekszik.

¹²⁰⁸ Ma Csehországhoz tartozik, Jindřichov Hradec városa, Dél-Csehország körzetben, a mai osztrák határtól északkeletre.

¹²⁰⁹ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok II. „Valahol Bécsen túl kiszálltunk és elvittek minket Neuhaus nevű városba. Itt voltunk decemberig. Óvodába Kraumbach [Grambach = Potočná] nevű faluban [jártunk,ami] Neuhaus [Jindřichov Hradec] városa mellett fekszik. 1944 karácsonyán megint egy másik faluba vittek, de nem emlékszem, hogy hova. De hatalmas csarnokban, lágerben laktunk két hónapig. A lágerkoszt azonban nem ízlett, az óvónő meg azt mondta, hogy »Du musst es essen. Es gibt kein anderen. Du bleibst hunger.« Végül nem ettem meg, mástól kaptam más ételt.”

¹²¹⁰ A német szakirodalomból nőtt ki a vad elűzések fogalma. Az önkényes, nemzetközi, jogilag nem szankcionált elűzést jelenti, amelyet kisebb részben a Vörös Hadsereg egységei, nagyobb részben az újjáalakuló államok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország) reguláris és irreguláris egységei hajtottak végre, kikergetve a németeket a megszállt területekről, illetve a birodalom keleti részéről. A szakirodalom időben a potsdami konferenciáig tartja a németek elűzését ebbe a kategóriába sorolandónak. Pl. GONDA 2014, 38. o. LEMBERG-FRANZEN 2001, 177–185.o.

¹²¹¹ „Apa, ez az ember a Hitler? Ez a tiszta?”

¹²¹² Valódi neve Grambach, ma Potočná községe, Dél-Csehország körzetben, Hradectől délkeletre. Az osztrák határtól kb. 15 kilométerre fekszik.

¹²¹³ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok II.

¹²¹⁴ 1939:F:6: Vértes: Pusztavám: „Mi kint maradtunk Bajorországban és az amerikaiak szabadítottak fel.”

vidék, az Csehországé lesz. Mi kint maradtunk volna. Az összes asszony haza akart menni, csak a Schattingerné és a Mayer Volksbund-vezér, ő maradt kint. Mindenki félt az oroszoktól, pedig ott nem csináltak semmit.”¹²¹⁵

A gyermeki emlékező vakuélményei a hely és benyomások változásaival rögződnek. Míg az elején a szülőktől védve érzékeli az evakuálást, addig a hazatérés indoklásánál már a csehországi üldözések képével indokolja a hazatérést. Ez a fordulat leginkább azokra lesz jellemző, akiket kényszerűségből evakuáltak. Az alábbi elbeszélés is bizonyítja, hogy magyarországi németek egy jelentős része tanúja, vagy résztvevője volt az 1945-ös kelet-európai németeket érintő *vad elüldözésnek* is, amely hazatérést indukált.¹²¹⁶ Mégis Magyarországon fosztják ki a család szekerét, és az emlékező számára ez a momentum jelenti családjá deklasszációjának kezdetét.

„1945 nyár végén jöttünk haza, szeptemberben már itthon jártam iskolába. A Vater kapott egy szekeret az egyik paraszttól, csinált rá egy ponyvát. Nagyon sok hadiló maradt és egyet befogtunk, azzal elindultunk haza, emlékszem, hogy a nyakán véres, sebzett volt a ló. Akadályok voltak, valahol még háború volt, füstölt a ház, égett a tank. Volt olyan meredek út, hogy egy paraszt segített nekünk, egy ökörrrel mentünk fel. A határon majdnem agyonlőtték az egyik ilyen kocsinülönket, mert többen voltunk rajta. Nem tudom, hol jöttünk át, de sötétben mentünk és Mórra értünk. Civilek puskával jöttek, és betereltek minket egy helyiségbe, aztán mindent elvettek. »Ez az enyém, ez az enyém.« Mindent elvittek. Volt olyan, aki nem akarta odaadni a lovat, arra ráfogták a puskát, hogy »mi az, hogy nem adód oda, te szemét fasiszta«, aztán a többi csolnoki visszahúzta. Vonatra raktak és Esztergomig jöttünk. Itt voltunk három hétig. Az esztergomi tűzoltószertárban aludtunk, leányváriakkal, tátiakkal, tokodiakkal, mérhetetlenül sokan összezsúfolta. Marharépaes volt, éhezünk. Innen vitte el mindig a férfiakat az új hatalom. Mi ellenségek voltunk. Nem volt eldöntve, hogy mi legyen velünk, a Gerő¹²¹⁷ szerint háborús bűnösök vagyunk. Hazajöttünk, de valaki bent lakott a házukban. Egy fiatal házaspár volt, svábok, pár hónapig együtt laktunk, de elmentek, nem volt nagy probléma. Megoldottuk. Nem volt kaja egészen '47-ig.”¹²¹⁸

A honvág az egyik fő indok volt, ami miatt hazaindultak a kitelepültek. Akik kint maradnak, úgy gondolták, hogy exponálták magukat a hatalom előtt. Pusztavámi közlőm is a csolnoki történetet támasztja alá. Lefogásuk elsöprő erejű kifosztással egyenértékű, amely pillanatok alatt lenyomja azt a családot, aki addig az erőszakot nem tapasztalhatta meg. A hazatérés emiatt „cseberből-vederbe” típusú elbeszélésként jelenik meg, hiszen kint csak parasztok „szolgálói” voltak, hazatérve viszont vagyon nélküli háborús bűnösökké váltak.

„A háború vége után hazajöttünk. Anyámnak honvágja volt, haza akart jönni. Sokan kint maradtak, Geretsriedbe¹²¹⁹ telepedtek le. Az amerikaiak lehoztak minket Sopronig teherautóval és ott átadtak a magyar hatóságoknak. Odáig megvolt mindenünk, ott viszont bezártak egy pincébe, s

¹²¹⁵ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok.

¹²¹⁶ LEXIKON 2010, 728–730.o.

¹²¹⁷ Gerő Ernőre (Terbegec, 1898. július 8.– Budapest, 1980. március 12.) gondol a közlő Kommunista politikus, aki több párttagságot is beöltött. 1944-ben az MKP új központi vezetőségének egyik újjáalakítója és emiatt a békedelegáció tagja. 1945 és 1949 között közlekedésügyi miniszter volt.

¹²¹⁸ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok.

¹²¹⁹ Geretsried település Németországban, azon belül Bajorországban. A Starnberger See mellett fekszik 10 kilométerre, Münchentől 54 km-re, délre.

*mire kiengedtek minket, addigra már nem volt semmink. Semmi hivatkozás nem volt. Vonattal jöttünk haza. Édesapám már itthon volt, mert ő a századával Felvidékig jött vissza, és ott elengedték őket. Gyalog hazatért, de teljesen ki volt fosztva a ház. Mi 1945. május-június körül érkeztünk meg. A móri vasútállomáson leszálltunk a vonatról. Ott elszórva feküdt gyümölcs, köztük egres. Azt szedtem össze és ettem meg.*¹²²⁰

Szendehelyi közlőm vonattal érkezett haza családjával. Annak ellenére, hogy büszkék voltak németységükre, nem maradtak Németországban. De utólag már a „befűztek minket és bedőlünk”¹²²¹ foglalta össze az eseményeket. Az alávetettség itt nagyon gyorsan lezajlott, de a stigmatizáció okát nem említi az elbeszélő. Édesanyja elhurcolását, bűnösségét először körbeírja, majd azt emeli ki, hogy közösen hogyan vágták ki magukat ezek alól. Visszatérésük internálást vont maga után, amely a németek jogfosztásának, az elűzést megelőző fázisa volt.

„Egy évre rá jöttünk haza vonattal. Amikor hazaértünk, akkor elvitték anyámat [Balassa] Gyarmatra. A kisbíró mondta anyámnak, hogy le kell mennie a tanácsra, a fegyházba. Mi négyen meg otthon maradtunk. Beköltöztünk egy nénihez, mert a mi lakásunk rossz állapotban volt a háború miatt. Néhány hónap alatt rendbe hoztuk.”¹²²²

Kíváncsi voltam a *stigmára*, mit gondolnak arról, hogy miért kellett az édesanyját elzárni. Az erre adott válasz szintén tömör mondat, amelyet az a leírás követ, hogy őt is érintette volna az elhurcolás, de kijátszotta a hatalmat. Látszott, hogy a helyi közigazgatás változása a bűnösöket, felelősöket kereste, meghurcolva akár a fiatalok nőket is.

„[A bűn az volt, hogy] *nem voltunk a magyarokkal, hogy németpártiak voltunk. Anyám fél évig [Balassa] Gyarmaton volt. Nem bántották. Én mindjárt szolgálni mentem Vácra. A kisbíró keresett is engem. Engem is elvittek volna, velem egykorúak sorban Gyarmaton voltak.*”¹²²³

A német hadsereg és szervek evakuálásában önként résztvettek egyrésze aszimmetrikus család volt, másuk pedig a *Volksbund*nak a tagjai. Nem politika, hanem a *félelem határozta meg ennek a menekülésnek a motivációját*. Ha esetleg a fronton szolgáló apa kérte a menekülésre a családot, akkor könnyebben indultak útnak. Azok a családok, ahol a „németiség” felülírta a geográfiai identitást is, ott a kitelepítés akarata erősebb volt. Ám a motivációk meglehetősen különbözőek voltak, mégis az így otthonmaradott nőknek biztonságérzetet adott az, hogy tömbben, lényegében gondoskodva indultak útnak, úgy, hogy a közelebbi rokonság jelentős része itthon maradt. Lényegében ez is motiválhatta a visszatérést: a honvágy, illetve azok a meghurcolások, amelyet ott kellett átélni, ahová kerültek.

A fenti elbeszélésekről tudtam egyértelműen megállapítani, hogy önkéntesség alapján történt. Bár az elbeszélésekből az következne, hogy aki komolyan gondolta ezt a kiköltözést az kint is maradt, a sors másképpen hozta. Sokan azok közül, akiknek önkéntes SS-katona volt a családjukban, végleg kiköltöztek. Az, hogy végül is többen visszatértek a kimenekülők közül, azt feltételezi, hogy ezen embereket is a félelem motiválta, nem pedig valamilyen elvont eszme. Azonban leszögezem, hogy csak olyanokkal tudtam interjúk készíteni, akik hazatértek. Számosan

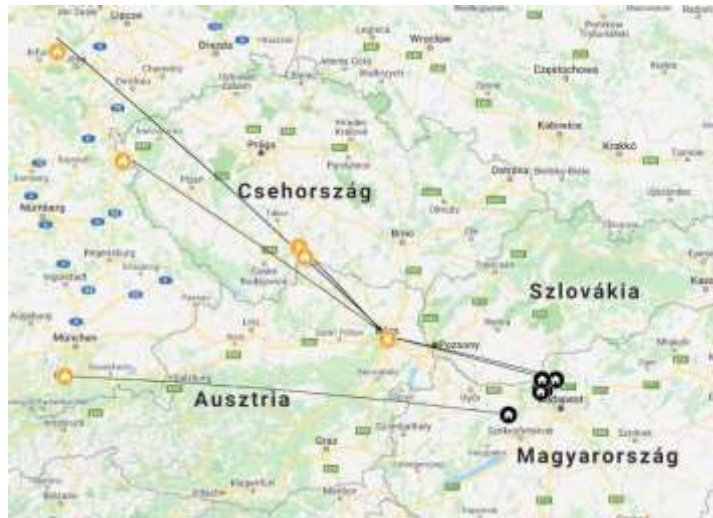
¹²²⁰ 1939:F:6: Vértes: Pusztavám.

¹²²¹ 1926:N:18: Dunakanyar: Szendehely.

¹²²²U.ő.

¹²²³U.ő.

vannak olyanok is (minden faluközösségből), akiket nem vezérelt sem családi hívószó, sem vagyontárgy, sem honvágy. Hasonló a helyzet a kényszerevakuáltakkal is, amely tájegységként más-más intenzitással zajlott le.

Az önként kitelepülők útja Németország felé

8.2. A kényszerevakuálás és menekülés emlékezete (1944-1945)

A kényszerevakuálás története – mint az előzőekből is kitűnik – ismét kollektív jellegű élmény. Természetesen a személyes tapasztalat fontos, ám érezni az elbeszélésekből, hogy a közösségi élmény és a későbbi meghurcolások rányomták a bélyegüket a közlésekre. Míg a civilek frontélményei hasonlóan közösségek voltak, addig a katonasorokban a közösségből kiszakadt *egyén* „lebegő” elbeszélése jelent meg. Itt változik ez az élményfeldolgozás és a közös kényszermigráció *kollektív* tapasztalata határozza meg a történeteket. Hasonlóak lesznek a közlések is, bár az élményekben különbözőek: hiszen *egyes családok kényszerként, egyesek önkéntes alapon éltek meg a kiűrését.*

A legtöbb beszámolót a Tata melletti Baj és Dunaszentmiklós falvaiból gyűjtöttem ezen eseményről. E településeken 1944 és 1945 fordulóján többször áthaladtak a front harcoló alakulatai. Mivel ezek német nemzetiségi községek voltak, ezért a német hadsereg úgy döntött, hogy elszállítja az ott lakókat. Több hullámban történt a kitelepítés, s a lakókra nemcsak a háború eseményei, hanem a propaganda is nagy hatással volt.

8.2.1. A kényszerevakuálás és a menekülés kezdete

Különböző válaszok születtek arra a kérdésre, hogyan kezdődött a kitelepítés. A gerecsei Baj és Dunaszentmiklós községek 1944 és 1945 fordulóján harcszintérré váltak. A sorozatos biztonságérzet-vesztést, a benyomuló katonák, a harcok és a civilekkel szemben történt visszaélések csak mélyítették. Ráadásul több aszimmetrikus család került a frontvonalba, hiszen a férfiak (apák, testvérek) vagy a fronton harcoltak, vagy rosszabb esetben már hősi halált haltak. Mivel a civilek számára a legnagyobb megrázkodtatást nyújtó élmény a szovjet katonáktól elszenvedett erőszak

volt, ezért az újabb „találkozást” – főleg azokon a helyeken, ahol többször „gazdát” cserélt a település – igyekeztek elkerülni. Bajon így foglalták röviden össze a kitelepítést:

„Itt csúnya háború volt. Tatán ruszkiak voltak, Bajon németek. Nálunk például egy évig voltak beszállásolva. A Wehrmacht visszaverte a ruszkiakat. Hazajöttünk a hegyből, a pincéből, ahol elbújtunk. Bajon rengeteg bor volt és vitték a lámpát a ruszkiak [feltörték a pincéket] és ittak. Részegek voltak, azért volt az a sok szörnyűség.[...] Akkor a ruszkiakat újra kiverték. Ez január 1-től január 16-ig volt. Egy éjjel magyar katonák is voltak a szobánkban, Pestre mentek. Énekelték szomorúan a háborús nótákat. Nem ágyban aludtak, sokan csak ültek, vagy álltak. S akkor jött 16-án egy teherautó az udvarunkba, német katonákkal, és azt mondták, hogy »Pakken, pakken, pakolni«. Ekkor már két csoportot elvittek Bajról a csehekhez, mi voltunk a harmadik, mi Ausztriába kerültünk. Kérdeztük hova visztek, azt mondták » Spitz an der Donau.«¹²²⁴

A baji elbeszélők egy része menekülésként írta le tapasztalatát. Mikor megkezdődött a kiürítés, sokan inkább a pincébe mentek és nem tartottak a települőkkel. Mivel megtapasztalták a szovjetek kegyetlenkedését, ezért később ők is elfogadták a német hadsereg evakuálási felajánlását. Fontos megemlíteni – szemben a magyar közigazgatás későbbi vádjával –, hogy *nemcsak volksbundosok vettek részt az akcióban.*

„Mi nem voltunk a Volksbundba’. A svábokat szétdobták a németek, mondom a németek! Jött a front, kimentünk a hegybe, ott elbujdostunk. Négy-öt családdal voltunk egy pincében, de nálunk nem volt bor és ezért nem volt zűrzavar. Láttam, ahogy az embereket megerősszakolják. Aztán a katonaság mondta, hogy a hegyet mindenki hagyja el. Hazajöttünk, hárman voltunk lányok, egyik testvérem terhes volt. A szomszédunkban lakott a Cs. Károly, apám megkérte, hogy valamelyik lányát vegye át, mert az veszélyes, ha sok lány van együtt. Én mentem át, négyen aludtunk egy ágyban. Nem volt kerítésünk, de bejöttek az oroszok, a két lány sírt, bejött egy orosz tiszt, azt mondta, hogy »ne sírjatok, nem lesz baj« és elmentek, de nagyon csúnyán beszéltek. Visszajöttek a németek és hoztak egy teherkocsit.»¹²²⁵

A szovjetek dühe csak az egyik indok volt. Az októberi *Volksbund*-kitelepítés után december 11-én indult az első transzport Bajról,¹²²⁶ majd január első 16 napja alatt a második és a harmadik. Akik az első szerelvényekkel indultak, több élelmet vihettek magukkal és néhány nap is rendelkezésre állt a pakolásban. A németek nem engedték, hogy a családok szétszakadjanak; együtt kellett indulni.¹²²⁷

A távozás indokai itt még különböztek voltak, a szegénység, vagy a háztartásban élő beteg éppolyan okként jelenik meg, mint az szovjetektől való félelem. Bajon csak pár család maradt a faluban, aki nem Németországba ment, az a közeli Tatára húzódott vissza (kb. öt család).

¹²²⁴ 1931:N:15: Gerecse: Baj. *Spitz an der Donau*. Az ausztriai Spitz település és üdülőhely a Duna bal partján, Wachauban, Felső-Ausztria Tartományban.

¹²²⁵ 1925:N:20: Gerecse: Baj.

¹²²⁶ 1928:N:16: Gerecse: Baj: II.

¹²²⁷ 1935:N:10: Gerecse: Baj. *„Az első csoporttal mentünk decemberben. Értesítőt kapott anyám, hogy egy hét alatt pakolja össze azt, amit el akar vinni. Zsákokba pakoltuk a lisztet, a babot. A volksbundosokat Bajról ekkor nem vitték el, hanem korábban, októberben. Apám beteges volt, asztmás, és ő itthon akart maradni, de azt nem lehetett, hogy az egyik nem megy, a másik itthon marad. Végül apám eljött velünk.”*

Olyan közlést is rögzítettem, amely – az események kimenetele alapján – a nyilasok és a birodalmi németek ember- és vagyonszerzési akciójának tartotta a kényszerevakuálást.¹²²⁸ Ebben a későbbi meghurcolások traumája jelentkezik. A „*nem kérdeztek semmit*” mondata jól mutatja, hogy a front eszkalálódása miatt a német katonák nem kockáztattak, felpakoltak mindenkit (január elején), akit értek.

A gerecsei Dunaszentmiklóson a németek korán bejelentették, hogy kitelepítik a lakókat. Akik maradni akartak, azokra szinte rátörték az ajtót¹²²⁹ és a tehénszekérre helyezve, Bajon keresztül a tatai állomáson marhavagonokba rakták őket.¹²³⁰ Az elbeszélések arról számolnak be, hogy hirtelen, de szervezeten történt az elhurcolás. Voltak, akik a decemberben elköltözöttek lakásában éltek és onnan települtek ki. Az elbeszélők számára a *lokális közösségből való kiszakadás egy bizonytalan, lebegő térbe való átkerülést* jelentett.

„*Egy darabig csönd volt, amikor a háború ment és egyszer csak bejöttek a katonák. Először németek jöttek, és elkezdtek bombázni. A falu közepén voltunk egy rokonunknál, egy nagy erdőszlakásban. Ezek kivándoroltak Németországba karácsonykor, pedig már oda volt készítve a karácsonyfa és a díszek is. A játékokat kerestük és jött a bombázás, hasra feküdtünk és nem tudtunk eléggé kapaszkodni. Még pár ház kapott ilyen találatot. A német katonák azt mondták, hogy itt nem lehet maradni, ki kell menni. Anyámék ágáltak ellene, de aztán beleegyeztek, mert félték. Január elején, a második transzporttal mentünk.*”¹²³¹

A közeli Vérttestolnán a halottak nagy száma miatt igazoltnak látták azt a hangulatkeltést, amely azt hirdette, hogy a Vörös Hadsereg elől a Szudéták ideális menedék lehet.¹²³² Őket is a tatai állomásról hurcolták el, a többségük valóban Csehországba került.¹²³³ Innen is látni, hogy a különböző transzportok, különböző végcélokat is takartak.¹²³⁴ Ennek az az oka, hogy a front és a hadseregek is egyre nyugatabbra húzódtak az általános kiürítési elv miatt. A vértesi Kecskéden a nagypapa háborús tapasztalatai miatt indultak útnak, s a német transzportokat magyar katonák

---

¹²²⁸ 1932:F:19: Gerecse: Baj: „*Amikor 1945 elején az oroszokat visszaverték az SS-ek, bevitték az óvodába az embereket és elszállították őket. Volt öt család, aki Tatán bújt el. Nálunk a nagypapám, a Bokros Pálné és Varga néni maradtak.[...] A németek összeszedték az állatokat, s azok, akik itt maradtak, azoknak párat hagytak.[...] A németek és a nyilasok vitték el őket, több eresztés volt. Szanaszét vittek mindenkit.*”

¹²²⁹ 1933:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós: „*Mi sajnos benne voltunk. Közvetlenül az első front érkezése előtt a németek azt mondták, hogy lesz kitelepítés. Az első csoport önkéntesen ment. Mi megéltünk itt egy frontot, de nem akartunk elmenni. Aztán mégis elvittek, amikor újra bejöttek a németek, nem kérdeztek semmit, hanem azt mondták, hogy »gyerünk.« Nem mondták, hogy miért kell elmenni, egy páran itthon maradtak, de nem tudom hol bújtak el.*”

¹²³⁰ 1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós: „*Minket marhaszállító kocsival vittek le az állomásra, a saját nehezékünkkel, tehénszekérrel mentünk be. A harmadik transzporttal mentünk. De ez olyan hirtelen jött.*”

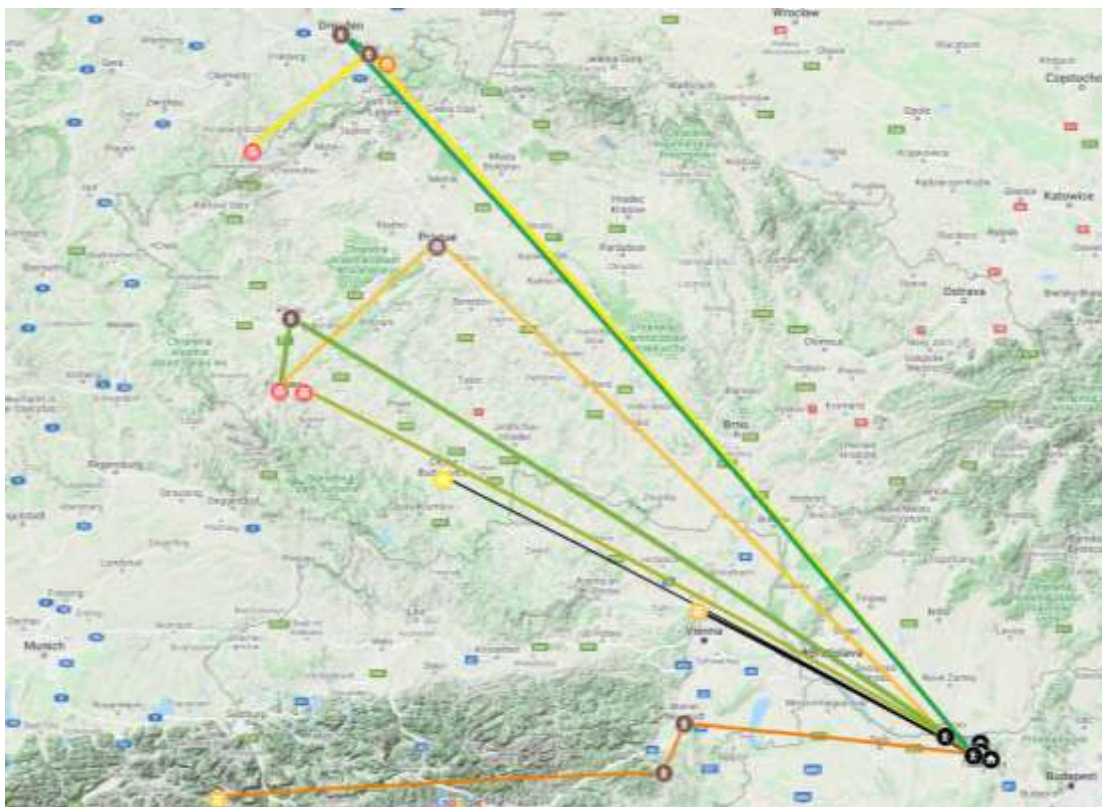
¹²³¹ 1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós.

¹²³² 1937:F: 8: Gerecse: Vérttestolna: „*Olyan volt a hangulat, hogy »jönnek az oroszok« – ez már a német politika volt –, »a gyerekeket elviszik, a nőket megerősokolják... « Azt mondták, hogy lehet menni Németországba, a Szudéta német területre. Akkor nagyon sokan elmentek.*”

¹²³³ 1938:N:7: Gerecse: Vérttestolna: „*A német katonák felpakoltak és elmentünk Tatára, onnan meg elvittek a csehekhez. Nagy összetűzés volt itt, sok halottal. De ekkor nem voltunk itt, anyu nagyon megijedt, és azt mondta, hogy »nem maradhatunk itthon.«*”

¹²³⁴ Egyesek úgy emlékeznek, hogy február elején vitték el Vérttestolnáról. Pl. 1929:F: 16: Gerecse: Vérttestolna: „*Január közepe táján az oroszokat visszaverték. Akkor verték vissza. És akkor jött a kitelepítés. 1945. február elején lett a lakosság egy bizonyos része kitelepítve.*”

segítségével találták meg.¹²³⁵ Ez is mutatja, hogy a kiürítést végző erők, akárcsak a hadsereg, megosztottak voltak.

A gerecsei falvakból evakuáltak irányai

A kiürítés ekkor már szervezetlenül folyt. Ezt alátámasztja a Kecskéd-től 20-30 kilométerre lévő bakonysárkányi közlőm is. A Székesfehérvár felől közelítő hadseregek egyik biztosított pontja volt Bakonysárkány állomás 1945 februárjában végén. Innen a közeli pusztavámiakat is kihurcolták az országból. Az alábbi közlés arról tanúskodik, hogy a németek célja nemcsak az anyagi, hanem az emberi erőforrás „mentése” is volt. Vagyis bizonyos életkorú családokat költöztettek ki.

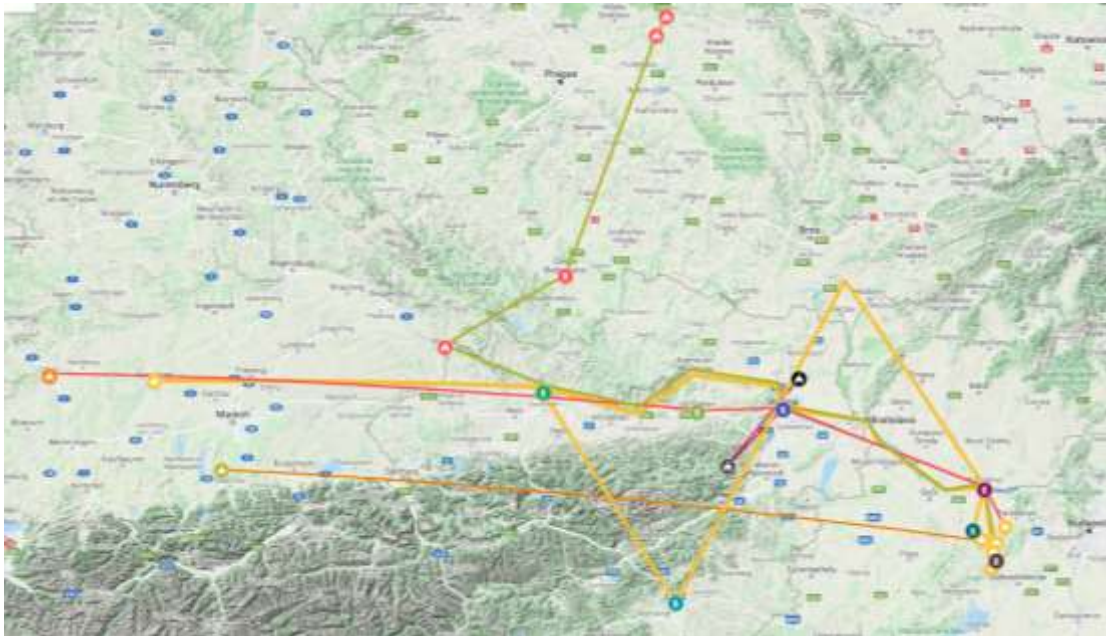
„Bakonysárkányról 1944. december 16-án vitték őket ki vonattal Németországba, de minket nem, mert mi magyar nemzetiségűek voltunk. Őket, a német nemzetiségűeket Hitler elvitte. Volksbundisták voltak. De a pusztavámiakat is így vitték volna el, de azok nem mentek, buta bakonysárkányiak elhagyták a falut. Mi azért nem indultunk [december 16-án], mert ott volt édesapám, meg az öregek. [...] Február-márciusban jöttek az oroszok, és a németek kiürítették a községet. Ez kötelező volt, egész biztos. Csak az öregeket hagyták ott, a nagyszüleimet és édesapámat. Ketten voltunk otthon a nővéremmel. A bátyám katona volt, az egyik nővérem férjnél volt már, a másik pedig otthon volt velünk, de elment Tétre.”¹²³⁶ Nálunk a Wehrmacht vitt el mindent,

¹²³⁵ 1933:N:12: Vértés: Kecskéd: „Októberben önkéntesen mentek el a Volksbunddal. A nagypapa elment volna, de mi mondtuk, hogy hogyan menjünk és miből éljünk. Nem akartunk elmenni. Azt mondta nagyapám, hogy »háborúban minden elfordulhat, a harag olyan nagy, hogy nem lehet elképzelni.« Végül ő maradt itthon, meg a nagymama. Ekkor már az összes pajtát, a miénket is felgyújtották. Az oroszok gyújtókat lőttek. Féltünk, hogy kiirtanak minket. Ott voltak nálunk a magyar katonák, velük bizalmasabbak voltunk és megkérdeztük tőlük, mit lehet tenni. Az egyik azt mondja, legjobb, ha összecsomagolunk és megyünk. Amit tudtunk összecsomagoltunk és elmentünk Komáromba.”

¹²³⁶ Tét, város Győr-Moson-Sopron megyében, a Téti járásban. Győrtől kb. 20 kilométerre fekszik, délnyugatra.

minden gabonát. A lényeg, hogy bizonyos életkoron felül el kellett menni. Márciusban volt a sárkeresztesi tankcsata. Nagyon féltett apám, és mondta, hogy menjünk el. Kihalt volt a község, semmi sem ment, se egy autó, se egy repülő. Hirtelen zajt hallottuk és apám kilesett, jött egy jármű, egy német tank. Apám kiment és azt mondta neki, hogy »van egy 18 éves lányom, nem vinnék el Kisbérig?« Azt mondták igen, én be voltam csomagolva, bedobáltam egy kis kofferba egy cipőt és összekötöttem egy berliner kendőt, majd felszálltam a tankra és elmentem Kisbérig.¹²³⁷ Nagyon félttem ezektől a katonáktól, de az oroszoktól még jobban.»¹²³⁸

Az ilyen indoklás sok helyen előkerült. Mórton úgy gondolták, hogy a hadsereg sajnálta a német lakókat, ezért volt a kitelepítés.¹²³⁹ Isztiméren pedig úgy vélték, hogy „megvédeni akarták” őket, s még ígéretet is tettek, hogy gondoskodnak róluk.¹²⁴⁰ Az ilyen gondoskodás propagálása miatt jellemző volt, hogy már 1944-ben, az első transzportokkal is elindultak emberek. Az önkéntes, Volksbund által szervezett telepítéstől és ezen eseménytől fontos különbség a december 5-i utáni kiürítési határozat, amely előírta hogy a kiürítéskor *hassanak oda a szervek.*

A Vértes és a Kelet-Bakony falvaiból történt evakuálás útvonalai

A bakonyi Márkón nemcsak a *Volksbund*, de a szomszédos „magyar” érzelmű Herenddel is vitás volt a kapcsolat. Míg Herenden meg is tagadták a németekkel való együttműködést a kihirdetés után, addig a szomszédos márkóiak közül többen vonatra szálltak, hiszen azt látták, hogy a Vörös Hadsereg már Veszprémet bombázza. A kiutazás kulturált volt.

„Elkerültünk Németországba. 1944. december 10-én beharangozták, hogy itt vannak az oroszok, és aki akar, az menjen el. Ezt a némettség szervezte. Tolnában és Baranyában ezt már kihirdették

¹²³⁷ Kisbér, város Komárom-Esztergom megyében, a Kisbéri járás székhelye. Bakonysárkánytól a második település.

¹²³⁸1925:N:19: Bakony: Bakonysárkány

¹²³⁹1929:F:15: Vértes: Mór: „A német hadsereg sajnálta a németeket, hogy az oroszok megölik, vagy megerőszezik őket. Ezért azt mondták, hogy meneküljünk.”

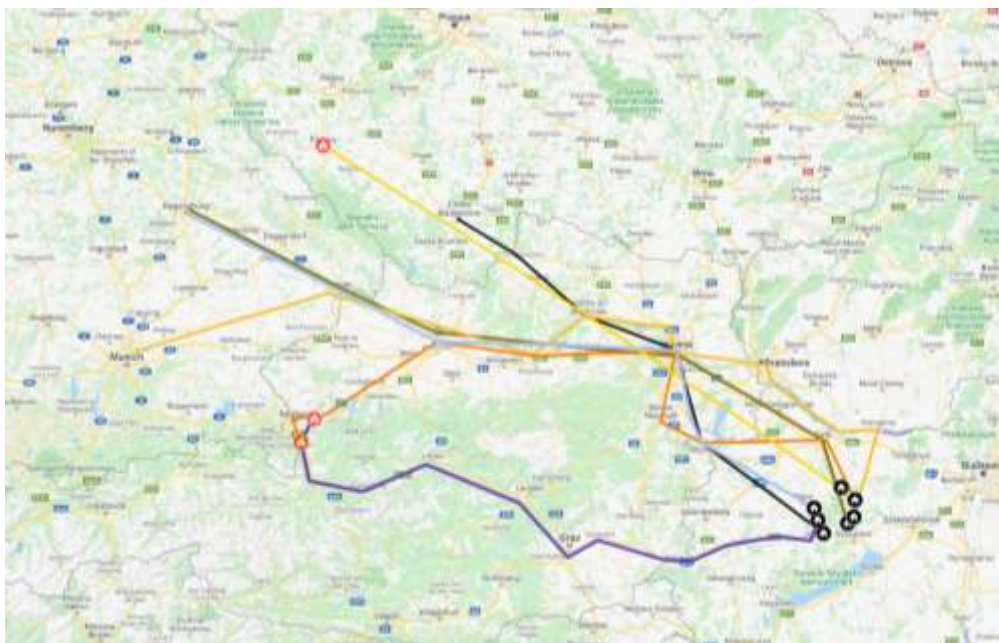
¹²⁴⁰1935:N:9: Bakony: Isztimér: „Fordult a kocka, és 1944-ben ki lettünk telepítve. A németek azt mondták, hogy megvédenek bennünket, de ne pakoljunk sokat, mert ott gondoskodnak rólunk.”

[...] Egy egész hadosztály átállt az oroszokhoz a déli szárnyon, és ha nincs védelem, akkor szabad az előrenyomulás, itt vagyunk megfűrödvé. [...] Volt egy gyűlés, a szónok azt mondta, hogy »ne gondolja senki, hogy ha ideér az orosz, az majd kérdezni fogja, ki a német és ki nem, ezek visznek mindenkit, akit akarnak.« Ők tudták, hogy Baranyából, Tolnából, a Temesszögből vitték el az embereket az oroszok. Mucsiban a rokonomékat, az öregek kivételével malenkij robotra hurcolták. Azt mondták, hogy a Bácskába mennek kukoricát szedni, de végül Oroszországban kötöttek ki egy bányába.”¹²⁴¹

Néhány hónappal később, már egészen máshogyan zajlott ez a kiürítés. Ugyan a nyugati határszélen is az előbb jellemzett okok miatt indultak útnak, sokszor másként indokolták a végső motivációt. Levéli női közlőm egy katonánál és feleségénél szolgált, akik szinte magukkal vitték a lányt.¹²⁴² 1945 késő telén Bakonyoszlop felé közelített a front. Itt – szinte az észak-lengyelországi falvak lakóihoz hasonlóan – a németek echos szekérszerű járművekkel haladtak nyugat felé. Céljuk volt, hogy a német hadsereg óvása alá kerüljenek. Látszik, hogy a háború káosza mennyire szétzilálta és esetlegessé változtatta az észak-dunántúli területeket, ahol különböző módon élték meg ezt az eseményt. Kitelepítés, amely szervezett evakuálásnak indult, valódi vad meneküléssé változott.

„Elmenekültünk, felraktunk egy ponyvás szekeret. Sátrat raktunk a szekérre és ezt megcsinálta édesanyám és két nagynéném is. Apám éppen katona volt valahol. »Fel a kocsira.« Én a nagymamával bent ültem a kocsin, édesanyám és nagynéném a bakon, másik nagynéném, meg kocsi utóján. Néha váltottuk egymást. Ez nem kitelepítés volt, hanem menekülés.”¹²⁴³

A bakonyi falvakból evakuáltak hozzávetőleges útvonalai

¹²⁴¹ 1932:F:13: Bakony: Márkó.

¹²⁴² 1922:N:22: Moson: Levél: „A szomszédunkban lakott egy őrnagy, és az elvitt minket Bajorországba. Volt három családja ennek az őrnagynak, kitűnő katona volt. Náluk laktunk, három gyermekét szeretettük, és az unokatestvéremmel voltunk, és akkor a feleség megijedt és levitt minket. Mi mindig vele voltunk.”

¹²⁴³ 1939:N:6: Bakony: Bakonyoszlop.

Így ért el a front a nyugati határszélig, ahol nemcsak közigazgatás menekülő tagjai és képviselői, hanem az addigi, főleg erdélyi menekülők is feltorlódtak. 1945 márciusa és 1946 januárja között 10 hónap telik el. Itt forrt legjobban össze e háborús kitelepítés és a németek elűzésének emléke. Sopronban március elején sorozzák be a katonákat és a családfő nélkül maradt familiák úgy döntenek, hogy elindulnak biztonságosabb területek felé. A közlés elejében már benne van, hogy menekülésük azért is volt racionális, mert számítani lehetett a németeket érintő kollektív jogfosztásra.

„'45 elején bombázások voltak. Nem vártuk meg a kitelepítést, hanem 1945. március 6-án elindultunk. Amikor apám bevonult, a [nagy]bátyámra hagyott minket, hogy törődjön velünk. Neki is két lánya volt, egy 19 és egy 20 éves. Meghallotta, hogy az oroszok mit művelnek a nőkkel. Átjött hozzánk és azt mondta: »Döntsétek el, hogy mi legyen, mert mi menni fogunk. Megígértem az öcsémnek, hogy vigyázok rátok.«”¹²⁴⁴

Kettős volt a megítélése annak, hogy miért kellett elhagyniuk a németeknek otthonukat és menekülniük. Nem a harcokkal indokolták azt, hogy útra kelnek. A válaszokban értékítélet párosult az esemény megélésének minőségével. Vagyis egyrészt azzal indokolták az evakuálást, hogy a németek megmentésük őket az oroszoktól,¹²⁴⁵ másrészt mert a hadseregnek kellett a vagyon és az állatállomány.¹²⁴⁶ Azok, akik az előbbi véleményen voltak nagy részük önként¹²⁴⁷ indult el, utóbbiak kényszernek¹²⁴⁸ élték meg a menekülést. Előbbiek sikerként értékelték, hogy megmenekültek a szovjet agressziótól,¹²⁴⁹ utóbbiak a későbbi meghurcoltatásuk és életük traumatikus időszaka miatt idézik fel negatívan az eseményeket. Emiatt is nehéz az események mintézatainak különválasztása. Baj és Dunaszentmiklós falvaiban ez különlegesen csapódott le, ugyanis a hasadt társadalmi légkör ismét kollektív élménnyé forrasztotta egybe a közösséget, a háború és menekülés traumája, amelynek következménye sajnos jogfosztást eredményezett. A bakonyi Márkón éppen ellenkezőleg, tovább mélyítette a politikai ellentéteket, az evakuálás kérdése.

„Ez a kitelepítés nem volt erőszakos, senkit nem kényszerítettek, hogy elmenjen. A Pesovári,¹²⁵⁰ Herend polgármestere Márkó első számú ellensége volt, kétszínű ember volt. Azoknak az

¹²⁴⁴ 1936:N:9: Burgenland: Sopron.

¹²⁴⁵ 1931:N:13: Gerecse: Baj: „Miért kellett menni, azt nem tudom. Tizenhárom éves voltam, de azt is hallottuk, hogy meg akarnak menteni minket a ruszkiktól, és azt is hallottam, hogy jó volt a termés és sok volt az állat, ami kellett nekik.”

¹²⁴⁶ 1925:N:19: Gerecse: Baj: „Vízkeresztkor a németek ürítették ki a falut, elvittek minket Ausztriába. Biztosan kellett nekik az állataink, vagy féltettek minket.”

¹²⁴⁷ 1929:F:15: Gerecse: Vértestolna: „A teherautóra felpakoltak, meg mindent, amire szükségünk volt. Nagy ládát csinált anyu, és abba beletett mindent. A Volksbundnak ebben nem volt szerepe. Az ment, aki úgy döntött, hogy elmegy. Igen, aki akart, az mehetett. Anyu nagyon félt, elmentünk.” 1938:N:7: Gerecse: Vértestolna: „Ez önként volt. Félték, hogy újra jönnek vissza az oroszok. Nem a németek, a falu lakossága, elöljárói szervezték ezt. Nem mindenki ment el.”

¹²⁴⁸ 1933:N:11: Gerecse: Baj: „Semmit nem mondtak. Odaállították a kocsit, amit tudnak összeszedni, azt vigyék. Bevittek az állomásra. Ez 1945. január 15-én volt.”

¹²⁴⁹ 1939:F:6: Bakony: Bakonyoszlop: „A faluban nagyon sokan elmentek, azt mondták, hogy Németországban nem lesz háború. Nem is volt, amikor odaérkeztünk.”

¹²⁵⁰ Pesovár János (1901 – Herend, 1993. november 29.), Herend község és körjegyzőség jegyzője (Bánd, Herend, Márkó), bírója 1925 és 1949 között. 1949-ben zirci főjegyzővé is kinevezik. Kisbirtokos családban született. Gimnáziumi tanulmányai után 1921–1922-ben jegyzőgyakornok, majd 1923-ban községjegyzői közigazgatási tanfolyamot végzett Szombathelyen. 1923-tól előbb kinevezett, majd megerősített segédjegyző. 1925. augusztus

embereknek, akinek nem került fel a Volksbund-jelvény a házukra, azok itthon maradtak, sőt a házukban maradtak.[...] A szüleim hallották a lövöldözéseket és azt mondták nekik, hogy most Herenden van a vonat és el lehet menni az oroszok elől. Nem mondták, hogy Németországba, csak el az oroszok elől. Apám tudta, hogy a fia SS-katona, de azt is tudtuk, hogy ebből baj lehet. Azt vihettünk magunkkal, amit akartunk, lisztet, ruhát, húst. 13 család ment Márkóról. A szüleimmel elmentünk Herendre, ott egy vagon részét kaptuk meg. Régi személykocsik voltak, egy bándi családdal voltunk együtt.”¹²⁵¹

Az elbeszélések személyes megítélése meghatározta,¹²⁵² hogy kényszernek, vagy önkéntesnek ítélték az evakuálást. A civilek igyekeztek ellenállni a katonaságnak, de néhol a VoMi képviselői léptek fel erőszakosan. Isztimér olyan közösség volt, ahol a *Volksbund* szervezte a kitelepítést, de a közeli székesfehérvári harcokban kimerült német katonaság türelmetlenül, erőszakosan lépett fel a lakókkal:

„Kényszerből vittek el, mert azt mondták, hogy apám német katona és féltettek minket. Pedig korábban az volt a szöveg, hogy »az oroszok nem érnek el ideig«, pedig már Tamásiban¹²⁵³ voltak. Voltak olyanok, akik lóval mentek el, szekérral. A Győrfiék, a Mergerék, az Ekkerték, és mi vonattal mentünk. Mind volksbundisták voltunk, akik elmentek. De anyám nagyon sírt, hogy el kellett menni.”¹²⁵⁴

Az elindulás és maga az egész esemény fontos eleme, hogy mit vihettek magukkal. Többször megfigyeltem, hogy fizikai lehetőségek közül jelentősen hatott az események megélésekor az, hogy milyen körülmények között ment végbe. Fontos elemek ebben, hogy tető alatt aludtak-e, vagy megfelelő volt-e a ruházódásuk. Mégis a legfontosabb komponens az *étel minősége*, mennyisége és az evési lehetőségek száma volt. A traumatikus személy sokszor ilyen képekben fejezi ki a saját, felidézett létének minőségét, az esemény lényegével összefonva:

„Beállt egy teherkocsi az udvarba, amit akartunk azt rádobtuk. Amikor a kocsin mentünk, akkor láttuk az angolkertben,¹²⁵⁵ hogy eltakarva, de ássák el a halott katonákat. Élelmet, ruhát vittünk magunkkal.”¹²⁵⁶

Mégis csak öten¹²⁵⁷ válaszoltak úgy, hogy az étel volt a fontosabb. Közülük márkói emlékezőm szervezeten, vasúti kocsival utazott többedmagával,¹²⁵⁸ soproni emlékezőm családja pedig

---

15-től helyettes, majd 1927. augusztus 9-től választott körjegyző. Jelentős községfejlesztő munkát végzett, jól beszélt németül és magyarul is. Felesége herendi német volt. Két fia született, Ernő (1926–2008) és Ferenc (1930–1983). Mindketten neves néprajzkutatók lettek. Erősen „magyar érzelműnek” számított. Akadályozta a *Volksbund* és a német hadsereg működését, a herendi *Hűségmozgalom* vezetője volt. A közbeszéd szerint neki köszönhető, hogy elmaradt a németek elűzése Herenden. 1976-ban krónikáiró csoportot hozott létre, amely összefoglalta a község történetét. Ld. HUDI 1998.

¹²⁵¹ 1932:F:13: Bakony: Márkó.

¹²⁵² A katonafelügyelet mellett a szolgálólány sem hagyta ott munkaadóját. 1922:N:22: Moson: Levél: „Az őrnagy felesége félt az oroszoktól, és inkább továbbállt.”

¹²⁵³ Tamási, város Tolna megyében, a Tamási járás központja. Siófoktól délkeletre fekszik 40 kilométerre

¹²⁵⁴ 1935:N:10: Bakony: Isztimér.

¹²⁵⁵ Tata-Tóvároskert, ma az Olimpia táborban lévő kert.

¹²⁵⁶ 1925:N:20: Gerecse: Baj

¹²⁵⁷ 1935:N:10: Gerecse: Baj. 1931:N:15: Gerecse: Baj. 1932:F:13: Bakony: Márkó. 1936:N:9: Burgenland: Sopron.

¹²⁵⁸ 1932:F:13: Bakony: Márkó: „Lisztet, húst és húsneveket vittünk. A vagon egyharmadában kétszer kettes székek voltak, kétharmadában pedig a csomagok feküdtek. Egy ajtó választott el minket a csomagoktól. Egymással

karavánhoz csapódva, szekéren indult el.¹²⁵⁹ Mindkét emlékezőnél az elvesztett vagyon nagyobb mérvű veszteség volt, s ezért fel is sorolják az értékeket. Másrészt, fontos források ezek arra nézve, hogy válogatott vagyontárgyakat is vihettek magukkal. Éppen emiatt hat elbeszélő az élelmiszer mellett inkább a ruhákat sorolta fel emlékképként.¹²⁶⁰ Hárman viszont azt emelték ki, hogy annyi mindent tudtak magukkal vinni, amennyit elbírtak, vagy amit gyorsan össze tudtak pakolni.¹²⁶¹ Az étel ilyen irányú hiánya azt jelenti, hogy egyrészt a későbbiekben sem kellett szűkölködni, másrészt nem kellett válogatni a bepakolásnál. Előbbi „érv” is igazolja, hogy az evakuáltak felkészülhettek az útra. Utóbbira pedig az alábbi részlet „igazolás”:

„Itt akkor mindenki disznót vágott karácsonykor és emiatt sok mindent tud[t]unk magunkkal vinni. [...] Mielőtt elindultunk kenyérsütés is volt, s ezeket a kenyereket vittük el.”¹²⁶²

8.2.2. A kényszerevakuálás és menekülés útvonalának emlékezete

E fejezetben azt foglalom össze milyen útvonalakon, hogyan zajlott a kényszermigráció e formája, illetve, hogy e kihívásra milyen válaszokat adtak az átélők. 1945 tavaszáig egész Közép-Kelet-Európa a menekültek és front színterévé változott. A harcok és az előttük haladó tömegek tulajdonképpen felszámolták a közigazgatást és sokszor a helyi szintű közösségeket is. Ennek legjobb példája, amikor egy egész falu, vagy nagy része útra kelt és menekült. Sok esetben csak a legfelsőbb szintű szervek képviselték a „hatalmat”, amely helyenként elszállásolta, vagy segítette a menekülteket. Minél távolabb volt a harcvonal, annál biztosabban tudott működni egy hatalmi szervezet. A menekültek, kitelepítettek útját alapvetően határozta meg ez a jellegzetesség. Ahogy említettem, az útrakerülő többsége olyan család volt, amelynek férfitagjai (apák, fiútestvérek) a fronton harcoltak. A *VoMi* és az *SS-Umsiedlungskommando* képviselőikön keresztül tartotta a kapcsolatot az emberekkel. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a fronttól eltávolodva, egy bizonyos biztonsági zónában már esetleges volt ez a „gondoskodás”. Az egy községből menekülő eltávolodtak egymástól, különböző helyekre kerültek. Az elbeszélésekből az tűnik ki, hogy a szállítóknak tervük volt az elhelyezésre. Az utazás még akkor is hektikus és kiszámíthatatlan volt, ha azt a német birodalmi szervek felügyelték. Ennek ellenére jól követhető az, hogy az emberek mennyire érezték veszélyben magukat.

Az utazás visszatérő fordulatai: az indulás jellege, az utazási eszközök (vagonok) minősége, a veszteglés jelennek meg az elbeszélésekben. Ez utóbbi bizonytalanságba taszította a kitelepülteket és életveszélyessé vált helyzetük, amikor támadások érték őket. Az utak eltérőek voltak, de általában Ausztria, Bajorország és a Szudéták váltak a felvevőterületté.

---

szemben két-két ember ülhetett a székeken. Tizenhat fő tudott beülni egy vagonba. Bándiak, márkóiak, herendiek és csehbányaiak voltak velünk.”

¹²⁵⁹ 1936:N:9: Burgenland: Sopron. „Nagybátyám vett egy kocsit, lovat, mint a filmekben, ponyvás volt. Felpakolt mindent. Zsákokba vittük a főzni valót. Egy tömeg verődött össze, hozzájuk csatlakoztunk. Nem tudtuk merre megyünk. Bútort meg mindent itt hagytunk. Állítólag miután elmentünk, három hét múlva üres volt a lakás.”

¹²⁶⁰ 1925:N:20: Gerecse: Baj. 1931:N:16: Gerecse: Baj: II. 1935: N:7: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1938:N:17: Gerecse: Vértestolna. 1935:N:10: Bakony: Isztimér. 1939:F:6: Bakony: Bakonyoszlop.

¹²⁶¹ 1932:F:13: Gerecse: Baj. 1937:F:8: Vértes: Vértestolna. 1922: N:22: Moson: Levél.

¹²⁶² 1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós.

Sokszor megálltunk, mert »Fliegenalarm« volt, vagy mert egy kieső helyen meg kellett állni, hogy mindenki a dolgát elvégezhesse. Így kerültünk Spitz an der Donau-ba, ez olyan, mint a Dunakanyar. Egy kastélyba laktunk, ami egy régi báróé volt, jártunk templomba. Hát az osztrákok nagyon jók voltak. Az intézőnk egy bácskai SS-tiszt volt, akit azt mondta, hogy »eine gutti nachrichten,¹²⁶³ egy hét múlva – éppen farsangkor – hazamehetünk«. Elkezdünk mulatni és azt mondtuk, hogy »mindent meg lehet inni és enni, mert hazamegyünk«. Visszajött négy nap múlva és azt mondta, »Die Nachrichten sind schlecht, die Russen kommt immer wieder«.¹²⁶⁴ Április elején a ruszok átlépték a magyar határt, Bécs nem volt messze tőlünk, már hallottuk a lövéseket. [...] Kremsben¹²⁶⁵ volt a központunk, mondták, hogy majd jön egy hajó és tovább visznek minket. Ekkor már csak egy batyunk volt. A Duna-parton laktunk. Akiknek a legnagyobb batyuja volt, annak maradni kellett, és így nyolc család maradt és mi is. Jött egy másik hajó, ami magyar volt, a »Visegrád.« Hartaiak voltak rajta, felvettek minket, de csak a fedélzeten utazhattunk. Nappal ugyan jó idő volt, de éjjel hideg. A holmikkal együtt, ilyen rács féléhez támaszkodtunk, ott meleg jött föl, majdnem megégtünk, de a lábunk az fázott, így bírtuk ki. Passauba értünk, ott volt egy nagy bombázás, de túléltek és egy héttel később tovább mentünk Hofkirchenbe, Bajorországba.¹²⁶⁶ Egy iskolába kerültünk, ahol apácák is éltek. Körülbelül 40-en voltunk elszállásolva. Ez már április derekán volt, Linznél találkoztak az oroszok és az amerikaiak. Ekkor kiraktak az iskolából, mert indult a tanítás és elvittek egy tíz kilométerre lévő másik faluba.¹²⁶⁷

E részletben jól látszik az utazás hullámmozgása, az érzelmi felemelkedés és a lesüllyedés is. Bajról több transzport indult, de alig beazonosítható ténylegesen, hogy melyiknek mi volt a célja. Feltételezésem, hogy ez előbbi idézet az első transzportot jelenti. Másik baji közlőm a Korneuburg¹²⁶⁸ célt erősítette meg, ahová marhavagonokkal szállították és ahol dél-magyarországi németekkel is találkozott.¹²⁶⁹ Egyesek a második transzport útvonalára a Tata-Budweis¹²⁷⁰ útvonalat írták le, s e szerelvényekről lecsatolták azokat, akik Spitz an der Dounauba kerültek.¹²⁷¹ Ugyan többen mesélték, hogy csapatokat választottak szét, de ezért lehetséges, hogy egy szerelvény utazói több helyre kerültek. Egy 17 éves baji lány, nővére és anyja nem jutott fel az első transzportra, ezért hónapokig keresték a falubelieket. A megnyugtató környezet ellenére a bombázások is fronttörténeté avatják a kitelepítettek tapasztalatait:

¹²⁶³ Dialektusban: „Egy jó hír...”

¹²⁶⁴ „A hírek rosszak, az oroszok megint visszajöttek.”

¹²⁶⁵ Krems an der Donau, város Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban a Duna partján. Egyike Alsó-Ausztria négy önálló tartományi városának.

¹²⁶⁶ Hofkirchen, település Bajorországban, szintén a Duna partján, a Passaui járásban.

¹²⁶⁷ 1931:N:15: Gerecse: Baj.

¹²⁶⁸ Korneuburg a Duna jobb partján Alsó-Ausztria tartományban található. Béctől északnyugati irányban 12 kilométerre található.

¹²⁶⁹ 1925:N:20: Gerecse: Baj: „Először Tatára mentünk, a nagyállomásra, marhavagonokkal mentünk, s onnan Korneuburgba vittek minket, az nincs messze, Béctől 20 kilométerre van. Ott már voltak a baranyaiak, tarjániak, mindenhonnan. Ott is lehetett iskolába járni.”

¹²⁷⁰ České Budějovice, Dél-Csehország Kerület. A Moldva folyó partján lévő város német neve Budweis.

¹²⁷¹ 1932:N:13: Gerecse: Baj: „Mindenki sírt, amikor el kellett menni, a [vagonok egy részét] levették Spitz an der Dounauba, a másikat máshol.[...] Felső-Tatán lettünk bevagonírozva és minket Budejovicébe [České Budějovice németül Budweis] vittek, [Cseh]Szlovákiába.[...] Hetekig utaztunk, hol előre engedték a vonatot, hol vissza kellett menni az állomásra. Nagyon lassan mentünk.”

„Teherautóval mentünk ki a [tatai] nagyállomásra három családdal. Megtelt a vonat, nem fértünk fel rá. A német katonák szervezték. Összesen öt család maradt le az első transzportról. Valamiért adtak egy külön vagon, úgy indultunk el. Bécsúj helyig mentünk, utána kiszedtek minket. Két éjjel voltunk egy nagyobb helyiségben, ahol igazoltattak is. Kiderült, össze vagyunk keverve, mert mindenkinek meg volt a maga célja, minden transzportnak. Én a nővéremmel és az anyámmal voltam, a bátyám katona volt, a nagyszülők és nagynéném otthon maradtak. Másnap Bécsúj helyről Aspangba¹²⁷² vittek. Itt öt hónapig voltunk. Ide jött a bátyám, akit elvitt az SS. Mi egy olyan helyen laktunk, ahol a papok laktak. Volt egy konyha, el voltunk látva, kaptunk ételt. Aztán a nővéremet kihelyezték egy családhoz, egy kertészetbe és dolgozni kellett. Én egy kocsmába kerültem, de azt nem bírtam és eljöttem. Áprilisban jött tovább a front és megbeszéltük, hogy mi megyünk tovább Saalfeldenbe,¹²⁷³ mert a bajiak ott voltak. Először ez úgy ment, hogy megtudtuk, hogy a bajiak parasztsaládoknál laknak. Elmentünk oda vonattal. Azt terveztük, hogy kigyalogoltunk a város végébe és keressük a parasztnál az ismerősöket. De amikor leszálltunk az állomáson már találkoztunk is a Mili pázl'val¹²⁷⁴ és Kaincz nénivel, két bajival.» *Jesus Christus, woher kommst du hier?* «¹²⁷⁵ [nevet] Kimentünk egy gazdaságba, ahol ők laktak, s mi is meghúztuk magunkat. Ez ilyen nagy, alpesi major volt. Másnap azonban hatalmas bombázás volt. Sokan meghaltak, akiket egy nappal később temettek borzasztó sok trombitaszó volt, álltak sorba a koporsóknál. Ez már április közepe volt.»¹²⁷⁶

Ugyanezzel a szerelvényel induló tíz éves baji lány már arról számolt be, hogy 1944. december 11-én indultak útnak, s a többszöri veszteglés üresjáratok szorongással, a bombázások félelemmel töltötték el az embereket.¹²⁷⁷ A Baj melletti Dunaszentmiklós lakói már sokkal rosszabb helyzetet festettek le. Szintén a tatai állomásról indultak, agostyáni és tarjáni, felső- és alsógallai

---

¹²⁷² Aspang-Markt, település Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban, a Neunkircheni járásban, Bécsúj helytől 20 kilométerre délnyugati irányban. Ugyanekkora távolságban lehet légvonalban a magyar határ, keleti irányban. kilométerre vagy kilométer

¹²⁷³ Saalfelden am Steinernen Meer, város Ausztria Salzburg tartományában, a Zell am See-i járásban, nem messze a német határtól.

¹²⁷⁴ Dialektusban: „Mili nénivel.”

¹²⁷⁵ „Jézus Krisztus, honnan érkeztél ide?”

¹²⁷⁶ 1928:N:17: Gerecse: Baj.

¹²⁷⁷ 1935:N:9: Gerecse: Baj: „Nagyállomásra érkeztünk, Tatára. Egy vagonban a mi családunk[on] kívül többen voltak. Volt olyan, hogy a cuccokat egy helyre rakták és másokkal összeültek. Ez marhaszállító vagon volt. Az indulás december 11-én volt. Egy hétig mentünk, mert emlékszem volt egyszer riadó és bombázás is volt, és akkor leállt a vonat. Kiszálltunk, bebújtunk a vonat alá, akkor utána vissza, nem indult el zsinórban végig, akadályozva mentünk. Saalfeldenbe érkeztünk.”

németekkel.¹²⁷⁸ Innen¹²⁷⁹ és Vértestolnáról¹²⁸⁰ a csehországi *Klattau*ba (Klatovy)¹²⁸¹ és *Plánice*ba¹²⁸² kerültek az evakuáltak, akik rossz körülmények között, marhavagonokba utaztak.¹²⁸³ Látszik, hogy a német hadsereg utolsó erőfeszítéssel már igyekezett minél több embert a vonatokra rakni. A csehországi területek mellett többen a Szudétákon túlra, Drezda mellé is kerültek. Dunaszentmiklósi közlőm szorongva, a veszteségeit sorolva közli az eseményt. Az elhagyott vagyont és az étel *hiánya* egymást egészítik ki az elbeszélésben, amelyben a meghurcolások szenvedései rejtőznek.

„*Tatai állomásra, állati vagonba raktak és úgy mentünk. '45. január 15-én mentünk, de az előzőek még decemberben indultak. Azok volksbundosok voltak. [...] Bevagoníroztunk, ott hagytam a szekeret, a tehenet, a hízót, a libát, a tyúkokat, mindent itt hagytu[n]k. A németek egy kicsit erőszakosak voltak, érezték, hogy jönnek a ruszlik. [...] Sokan voltunk egy vagonban. Főleg a csomagok miatt. Velünk csak agostyániak voltak és egy család Szomorról. [...] Németországba vittek, Pirnába, majd Drezdától nem messze: Kraubach¹²⁸⁴ volt a neve. Pár napig tartott az út, de közben nem kaptunk ételt. Az ember úgy pakolt, hogy pár napig legyen étele.*”¹²⁸⁵

A rossz körülmények a gyors lebonyolításnak volt köszönhető. A decemberi és januári hónapokban a bakonyi és azon túli területeken nyugodtabban folyt a kiürítés. Márkói közlőm családja tágas vasúti kocsikkal indult útnak Ausztria felé, ahol a németek azt hitték, hogy kiépítendő védelmi vonallal meg tudják állítani a szovjet előrenyomulást.¹²⁸⁶ E védelmi vonal a lengyel határtól Szlovéniáig húzódott és az evakuáltak elhelyezéséből is az szűrhető le, hogy e vonal mögötti közvetlen *német területek etnikai megerősítése is lehetett a kitelepítés egyik célja*. Az előző, baji elbeszélésben vélhetően ennek örömét osztotta meg a kitelepülőkért felelős SS-katona.

A „kényelem” azonban nem olyan erős, hogy a propaganda hatása alá került emberek ne szorongának. Ez azon „jelenetben” ölt testet, amikor az elbeszélő egyik utazótársa a megérkezés

---

¹²⁷⁸ 1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós: „*Csehországba vittek. Komáromban azt mondták: »csönd legyen, mert lőnek.« Nagyon lassan ment a vonat. Ezt gyerekkorban átélni, ez szörnyű volt. Huszan voltunk egy vagonban, agostyániakkal, tarjániakkal, [vértés]tolnaiakkal, együtt. Jóformán nem álltunk meg, csak néha, hogy a szükségét el lehessen végezni. Prágától nem messze, Klattauba vittek, onnan 20 kilométerre volt egy falu, Plánice, ott voltunk elszállásolva. Kilenc napig tartott az út, mire kiértünk tetvesek voltunk.[...] A szomszédokkal mentünk, apám a fronton volt munkaszolgálatos.*”

¹²⁷⁹ 1930:N:9: Gerecse: Dunaszentmiklós: „*Elérkeztünk a tatai vasútra, állatszállító vagonba raktak be. Olyan huszan voltunk, csomagokon ültünk, aludtunk. Batyúval vittük a holmit. Mi Csehországba kerültünk. Nem tudom merre mentünk, de Plánice-ba kerültünk ki.*”

¹²⁸⁰ 1938:N:7: Gerecse: Vértestolna: „*Három gyerek, anyu, meg a nagymama, öten mentünk. Teherautóra tettek minket, Tatán vagonba, elmentünk Prágáig és onnan tovább. Plánice-ban laktunk, kollégiumban.*”

¹²⁸¹ *Klatovy* (németül: *Klattau*) település Csehországban, a Plzeňský kerületben. A szudéta város kb. 15 kilométerre van a mai német határtól.

¹²⁸² *Plánice*, település Csehországban, Plzeňský kerületben, a Klatovyi járásban. *Kaltovytól* keletre 15 kilométerre.

¹²⁸³ 1937:F:8: Gerecse: Vértestolna: „*Marhavagonokba mentünk, tatáról indultunk Pilzen, Klattau, Planitz. Ilyen helyekre kerültünk. Nem volt hideg, mert a vagon tetején is ültek. Arra emlékszem még, hogy kint ilyen gazdához kerültünk.*”

¹²⁸⁴ Valószínűleg *Grumbach*, egykoron település, ma községrész, amely 1996 óta *Jöhnstathoz* tartozik Szászország tarományban, a Jöhnstadt-i járásban. Drezdától délnyugatra, majdnem 100 kilométerre fekszik a mai cseh és német határon. Inkább szudétanémet, mint szász település.

¹²⁸⁵ 1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós.

¹²⁸⁶ Ezt támasztja alá bakonyoszlói közlőm benyomásokon alapuló története is. 1939:F:6: Bakony: Bakonyoszló: „*Valahova elkerültünk és bevagoníroztak minket. Egy állomáson. Ott mindent elvettek tőlünk. Utaztunk és Ausztriába értünk.*”

pillanatában veszélyt, éhínséget vizionál. A körülmények romlása és az állandó költözés a front közeledtét jelzik. Az elbeszélés keretét az „ismeretlenbe való utazás” és a magyarországi „ismeretlen” népcsoport képe fogja össze. Ennek oka, hogy a kitelepülők valószínűleg tartottak attól, hogy hátrányosan megkülönböztetik őket. Ez vagy megtörtént, vagy pedig egyszerűen kevésbé tudtak kommunikálni. Mindenesetre az idegenség érzése megmaradt.

„Bécs felé mentünk, mert azt gondolták, hogy Ausztriáig nem érnek el az oroszok, de végül Drezdáig mentünk ki. Tizenhat napig utaztunk, a vagonban aludtunk. Hozzáfértünk a kenyérhez, a húshoz. Oschatzba¹²⁸⁷ értünk, az útvonalra nem emlékszem, csak Drezdára, az pazarnak tűnt. Légiriadók voltak, az ellenforgalmat el kellett engedni. Oschatzban iskolás gyerekek vártak minket, kis négykerekes kocsikkal jöttek. Ezzel vitték haza a városiak a szenet, a krumplit. A bándi család, a Drexlerék kétségbe estek, azt hitték, hogy ezek éhező emberek és nekünk kell etetni őket. Iskolába raktak minket, de másnap kaptunk egy tál ételt és pokrócban aludtunk. Az iskola a város repülőtere mellett volt. Karanténba kerültünk egy hétre, pucérra vetkőztettek és a zuhany alá tettek. Külön a nők, a férfiak és a gyerekek. Itt megnézték, hogy tetvesek vagyunk-e, vagy betegek. És úgy lettünk elfogadva, hogy nem egy elhanyagolt néptörzs vagyunk. [...] Egyszer csak jöttek és azt mondták, hogy nem maradhatunk itt és átszállítottak minket a másik városba, Müdenbe.¹²⁸⁸ Autóra pakoltak és egy másik iskolába vittek minket. Ennek tűztornya is volt. Szalma volt leterítve és meg volt határozva, hogy ki meddig aludt, volt véce, mosdó és konyha is. Főztek ránk. Valaki tyúkokat is hozott, s azt mondták, hogy »ezeket le kellett vágni« és meg lett főzve. [...] A helyiek megértőek voltak. Itt csak magyarországi németek voltak, például alsó és felsőgallaiak, akik már más ruhában, hajviselettel jártak, mint a mi lányaink és testvéreink. Városi ruháik voltak, de nem emlékszem, mikor kerültek hozzánk, csak arra emlékszem, hogy ők ismeretlen[ek] voltak nekünk.”¹²⁸⁹

Az itt olvasható „megbecsülésnek” oka volt. Az, hogy ez a háborús kitelepítés elsősorban azt az idealisztikus tervet szolgálta-e, hogy kimentsék a német „néptörzset” és olyan területeken helyezték el őket, ahol „keves” német él, tisztázásra szorul. Miként az is, hogy volt-e reális elképzelés abban, hogy a feltöltött területek majd önmaguktól feltartóztathatják-e a szovjeteket. Kecskédi és bakonyársárányi elbeszélőim szinte futnak a telepítési szerelvények után. Előbbinél az esemény lelki súlyosságát a lopás bűne érzékelteti, amellyel érzékelhető nem csak a menekülés, de az erkölcsi kifordulás is. Ezekből „következteti” azt az egzisztenciális megnevezést is, amelyet valószínűleg ő maga hallott az utazások alatt: „az oroszok elől menekülő” formulájából „Hitler vendégévé” váló elnevezés nemcsak önmaga megnevezését takarja, hanem a biztonság-érzet erősödését is.

„1945. január 6-án Komáromba érkeztünk. Ott azt mondták, hogy az oroszok elől menekülő szerelvényét előző nap vitték el. Nem volt, aki elvisz minket. Egy férfi és egy várandós nő [egy éjszakára befogadott]. Nem mertünk hazajönni, féltünk. Átmentünk Észak-Komáromba, kerestük a szerelvényeket. Német katonákat találtunk, akik egy vonattal Ausztriába mennek. Megkérdeztük,

¹²⁸⁷ Oschatz, település Németországban, Szászország tartományban, azon belül Nordsachsen járásban. A falu Lipsétől kb. 40 kilométerre van keletre.

¹²⁸⁸ Helyesen valószínűleg Mügeln, Oschatzsal szomszédos település, szintén Szászország tartományban. Létezik több Müden település is és egy Alsó-Szászország tartományban, a Gifhorn járásban. E falu Hannoverától keletre található 53 kilométerre. Viszont nincs tűztornya, ami az elbeszélésben szerepel, ellentétben Mügelnnel, így valószínűbb, hogy előbbi településről van szó.

¹²⁸⁹ 1932:F:13: Bakony: Márkó.

hogya elvinnének-e, azt mondták, hogy igen, de kell segíteni, mert sok a sebesült. Az ember szívesen segített. Mentünk vissza a csomagért, hirtelen robbantások hallatszottak, féltünk, hogy a komáromi hidat ránk robbantják. Futva visszaértünk a csomagokkal. A húgommal, aki három éves volt, elértünk egy vonatot és mentünk Németbe. Először Bécsbe érkeztünk, ott szanálták az embereket és egy ipari iskolába kerültünk, Gutensteinba.¹²⁹⁰ Elkezdtünk munkát keresni. Mindig nagyon éhes voltam, állandóan nőttem. Itt minden be volt vezetve, kórház is volt egyszerre. Mi az emeleten laktunk, egy teremben. De volt olyan, aki az erdőbe menekült. Sokszor csak krumplisaláta volt az étel és sokszor ott loptam. Lopni nagy bűn, de olyan éhes voltam. Sokszor azt mondtam, hogy nem loptam, hanem csak ettem. Utána nem mertem gyónni a papnak, de azt mondta a pap, ha éhes voltam, akkor »az nem bűn«. Sokan mondták, mi »Hitler vendégei« vagyunk. [...] Innen aztán megint vidékre szórtak ki. Kevesebbek lettek a jegyek, jegyre adtak mindent. Mondtuk, hogy inkább továbbállunk. Wolkerdorf,¹²⁹¹ egy falu, odamentünk és ott egy katonánál laktunk, akinek egy ukrán nő volt a felesége. Szerbiából érkező németek is voltak itt. Mindenki tudott németül. Bécsújhelyi kibombáztak is laktak itt. Ilyenek voltak, egy öregembernél laktunk, aki zsírt is ásott el.”¹²⁹²

Bakonyársarkányi női közlömet édesapja indította útjára német katonákkal. Úgy gondolta, hogy a közeli Kisbér menedéket nyújthat neki. Mégis sorsszerűen szinte csak távolodott otthonától, míg végül szintén „utolérte” az evakuáló csapatokat. Számára a távolodás a biztonság-érzetének növekedését jelenti.

„Kisbéren lakott a nagynéném és azt, hogy most jött 'Sárkány felől egy személyvonat és sok magyar vasutas van rajta. Hét tiszt volt rajta. Elmentem Varsányig,¹²⁹³ de ott megállt. Németek jöttek és azt mondták, hogy Sárkeresztesen hatalmas tankcsata volt, ők az utolsók. Velük mentem Győrbe, ahol lakott egy volt bakonyársarkányi tanítónő és hozzá mentem. Este volt, kérdezősködve mentem. Kiderült, hogy a másik nővérem is ott volt már, mert ő a tábori kórházban szolgált. Ekkor jött egy légitámadás, amit egy bokorban éltem túl. Hajnalban Tétre mentem. Ott volt az a magyar alakulat, azzal mentünk Ausztriába. Graznál mentünk át, katonákkal, konyhakocsival. Grazban minden fel volt törve, az egész városban alig volt ajtó, ablak. A németek nem akarták átengedni a csapatot, de mégis átmentünk. Egyik tiszt bújtatott el minket a konyhaskocsiban. Rengeteg menekült volt, az utak tönkrementek már. Zsidó transzportokat is láttunk, tarkonlőtt zsidókat az árkokban. Több elhagyott ruhát láttunk az útszélén. Egyszer csak nyitják az ajtót. A magyar tisztünk egy némettel beszélt. Azt mondták az Enns-hídnál angolok lesznek. Elértünk oda, jelentkeztünk, nem volt semmink, mert mindent Győrben hagytunk. Linzig mentünk a katonákkal. Ott maradtunk októberig. Találtunk egy magyar szerelvényt, fehérvári ismerősökkel. Velük vagonokban laktunk, de igazából Sankt Florianba¹²⁹⁴ voltunk bejelentve.”¹²⁹⁵

¹²⁹⁰ Gutenstein, község Ausztriában, Alsó-Ausztria Tartományban, a Bécsújhely-vidéki járásban. Bécsből kb. 75 kilométerre van délnyugati irányba.

¹²⁹¹ Wolkerdorf im Weinviertel, település Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban, a Mistelbacher járásban. A falu Bécsből északkeletre van körülbelül 30 kilométerre, de Gutensteintől több mint 100 kilométerre található.

¹²⁹² 1933:N:10: Vértes: Kecskéd.

¹²⁹³ Veszprémvarsány, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Pannónhalmi járásban.

¹²⁹⁴ Sankt Florian, település Ausztriában, Felső-Ausztria tartományban, a Linz-vidéki járásban. A község Linztől délre, kb. 15 kilométerre fekszik.

¹²⁹⁵ 1925:N:20: Bakony: Bakonyársarkány.

Az utazás és a megérkezés többször beváltotta azt az ígéretet, amely az indulást motiválta. Az apa hívó szava vagy utasítása, az oroszok elleni félelem sokszor igazolta a cselekedetet. A hadseregek is szinte erőtlenül vonultak át azokon a településeken, ahová az evakuálás során kerültek elbeszélőim. A családegyesítés is egzisztenciálisan és pszichikailag megerősítette őket.

Isztiméri elbeszélőm közéjük tartozik. A front közelébe került községből az utolsó pillanatban távoztak. A kaotikus állapotok, a megnyugtató családegyesítés, a környező falvak cselekedetei igazolják, hogy a kitelepülés indokolt volt. Még akkor is ha később volksbundistáknak bélyegezték őket.

„Először Bodajkra vittek, ott bevagoníroztak minket és arra emlékszem, hogy Csehországon keresztül mentünk Németországba. Az útra nem emlékszem, még gyermek voltam. Sokszor megálltunk, Budweisban, Passauban. A Dunára emlékszem. A német katonák tényleg vártak minket, kenyeret-mézet kaptunk tőlük. Mellettünk meg zsidó szerelvény is volt, anyám sírt is. Mert ezek az asszonyok úgy be voltak zárva. Erikám, a húgom mindig pisilt, remegett, félt a katonáktól. Végig marhavagonokban jöttünk, két-három család volt egy vagonban. Voltak padok, amire le tudtunk feküdni. Sokszor megálltunk. Kiértünk, egy nagy iskolában kaptunk helyet, és apámmal is találkoztunk. Ez Kopinloban volt a szudéta-német határon. Apám úgy tudta meg, hogy mi itt vagyunk, hogy a szomszéd faluban látott pusztavámiakat és móriakat népviseletben. Azt kérdezte, »hogyan kerültek ide?« és elmesélték, hogy isztimérik is vannak. Apám el is jött. Ő kapott egy sebesülést a gerincébe, SS-es volt, be is volt pecsételve. Finnországban harcolt, a seb miatt jött Németországba. Velünk volt két hétig, addig anyám kötözte. Apámnak jelentkeznie kellett. Mondta, hogy nagyon rászédtek ezzel az SS-szel.»¹²⁹⁶

A Bakonyon túl 1945 februárjában, márciusában került sor az általános evakuálásokra. Erre az időszakra már a káosz volt a jellemző. Levéli emlékezőm egy katonafelséggel szökött Németország fele, először hajóval, majd szekereken. Szerencséje volt, hiszen katonai lágerbe került, személyzetesként.¹²⁹⁷

Aki tudott, menekült és úgy, ahogyan számára a legmegfelelőbb volt. A lényeg a harc elkerülése volt. A front azonban utolérte a konvojokat és a civilek az összecsapások közepében találták magukat. Az utazással kapcsolatos közlések egyik legszuggesztívebb példája a soproni emlékezőm, aki önállóan, családjával szekéren indult útnak 1945 márciusában. A mozgó konvoj, a zsidók megjelenése és az önállóan mozgó levágott fejű emberek leírása, a támadások elsöprő traumáját és élményét mutatja meg.

„Az csodálatos volt.[...] Végig, ott voltak a baranyaiak, a tolnaiak. Mindenki maga döntötte el, hogy menni kell. Anyám fiatal volt, félt. 1945. március 6-án indultunk el. Bécs felé mentünk és Sankt Pölten felé. [...] Az úton zsidók vonultak, oszlopban meneteltek, kesztyűs kézzel bántak velük. Aki nem bírta az utat, azt lelőtték, vagy kidobták. Ledobták az út mellé. Ezeknek az volt a bűnük, hogy zsidók voltak, nem volt bűnük. [...] A bombázás az nagyon nehéz volt, Sankt Pöltent úgy láttam, mint egy tűzkatlant. [...] Kifele mentünk a tömeggel, a kocsisor végét nem láttam. Mindig félre kellett állni, ha jöttek a teherautók. Három hétig mentünk. Bécsbe nem tudtunk bemenni. Csak fejeket

---

¹²⁹⁶ 1935:N:10: Bakony: Isztimér.

¹²⁹⁷ 1922:N:22: Moson: Levél.

*láttam. Ez szörnyű volt. Fej nélkül futkostak. Lejöttek a repülők és belénk lőttek. Mindent szétbombáztak és nem tudtunk tovább menni. A szélőlött kocsikat ledöntötték az útról, hogy tovább tudjunk menni. Heten voltunk a kocsin, így mentünk. Minden városban igazolást kellett kérni és minden városba bement a nagybátyám és az anyám és papírt kaptak. Nem lehetett akárhogy menni. Egészen Bajorországig jutottunk.*¹²⁹⁸

A nyugati határszélről evakuáltak hozzávetőleges útvonalai

8.2.3. A kényszerevakuáltak és menekültek emlékezete életkörülményeik alakulásáról a magyarországi visszatérésig

A háborús kitelepítésben részt vettek élethelyzeteit meghatározta, hogy hova érkeztek. Azokon a területeken, ahol a többségi társadalom (főleg a cseheknél) ellenséggként viszonyult a németekhez és lehetőséget láttak abban, hogy jogfosztással, elűzésükkel gazdasági potenciálhoz jussanak, ott fokozódott a megaláztatásuk azzal, hogy az ideletelepítetteket nem magyaroknak, hanem németeknek nézték. Megemlítendő, hogy a zárt (magyarországi) közösségekből önként, vagy a kényszerrel kitelepült személyek ideiglenesnek tekintették sorsukat. Még azok is, akik jól be tudtak illeszkedni abba a közösségbe, ahová érkeztek.¹²⁹⁹ Ebből a szempontból a „cseh” Szudétákra, illetve az ausztriai-bajor és más német területekre érkezők sorsaiban különbségek vannak. A közlésekben ezek benyomás szinten jelentek meg. Az emlékezők gyermekek voltak még és a szülői védelem, az emlékezés jellegzetességei, az én-kép meghatározásából kibomló történetek még nem átfogóak, csak benyomásszerűek. Több területen azonban 1945 nyarán megindult a „*wilde Vertreibung*nek” (vad elűzésnek)¹³⁰⁰ nevezett etnikai tisztogatás. A gyermekkori emlékezések sajátosságai ellenére sikerült rögzítenem olyan családi sorsokat, amely érintett volt ebben az eseménysorban. Ezeket külön ki fogom emelni, hiszen az evakuálás történetének egyik jellegzetessége, hogy magyarországi németek is elszorítottak voltak ezen üldöztetéseknek. A katonasorsoknál többször megjelenítettem ezeket az eseményeket, így azok kiegészítik az ott bemutatott tapasztalatokat. Összesen 16 választ kaptam, öt személy negatívnak, hárman semlegesnek, nyolcan pedig pozitívnak értékelték az ottlétüket. Azok, akiket kényszerrel telepítettek ki és azok, akik a cseh területekre érkeztek inkább negatívan értékelték az eseményeket. Húsz éves baji elbeszélőm is erről tesz tanúbizonyságot, pedig a nyelvjárásban is közelebb álló osztrák területekre kerültek:

¹²⁹⁸ 1936:N:8: Burgenland: Sopron.

¹²⁹⁹ Szintén ez szűrhető le publikált visszaemlékezésekből is: BRASCH 1991, 51.o.

¹³⁰⁰ LEMBERG -FRANZEN, 2001, 177–185.o. LEXIKON 2010, 728 –730.o.

„Ott volt egy ház, mintha tiszti lakás lett volna, csajkával mentünk ételt [vételezni]. Krumplit, zabpehely féleséget kaptunk. [...] Egy helyiségben olyan hatan-heten voltunk. [...] Oda jöttek a ruszlik, aztán mentünk koldulni, azt mondták nekünk az osztrákok, hogy »miért nem maradtatok otthon, ti magyar cigányok.« Volt egy kertészet és oda mentünk, dolgozni.”¹³⁰¹

A későbbi elbeszélésekben is előforduló jelző („magyar cigányok”) és az idézet is megjeleníti, hogy a háború végén a lakosságnak teher volt a menekültek elszállásolása. Különösen jellemző volt ez a szétbombázott városokban, de a falvakban kevésbé. Dunaszentmiklósi és a sorsukban osztozó vértessomlói emlékezőim átmenetet jelenítenek meg. Az evakuálási területre megérkezőket hatalmas termekkel rendelkező iskolákba szállásolták el Plániceban.¹³⁰² Az oroszok bombázásai és gyilkosságai (német tiszt felakasztása)¹³⁰³ arra serkentették őket, hogy minden áron hazatérjenek.¹³⁰⁴ Egyesek az oroszok megérkezésével kaptak ételt, de kényszermunkára kellett menniük. Egyes családokat őrség alá is helyezték.¹³⁰⁵ Ők viszont a fürdési lehetőségek¹³⁰⁶ a parasztoknál való elszállásolás, a munkalehetőség miatt nem is vették észre a háború szelét:

„Elosztották a népet. Nagy pajtában laktunk, ezeknek voltak állataik, azt hiszem, harminc-negyven marhájuk, én is legeltettem azokat. Azért kaptunk kenyeret, vaját, tejet. Jó volt.”¹³⁰⁷

„Budejovitcbe¹³⁰⁸ éjjel érkeztünk és teherautóval vittek a barakkba. Adtak ennivalót, csajkával. Ezek a barakkok fából voltak, ágyon aludtunk. Marha nagy volt, egy teremben, azt hiszem, hat család fért el. Nagy, rakott kályha volt. Azt ettük, amit adtak, főleg főzeléket. Utána meg elmentünk parasztokhoz kéregetni, koldulni. Én is voltam. [...] Sokat dolgoztunk parasztoknál. Trágyát hordtunk és szalonnát vagy sonkát kaptunk érte. Nem voltak férfiak és ezért könnyű volt elszegődni. Az asszonyok tavasszal répát mentek szedni.”¹³⁰⁹

¹³⁰¹ 1925:N:20: Gerecse: Baj.

¹³⁰² 1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Egy terembe vittek minket. Olyan volt, mint egy színház, de székek nélkül. Emlékszem, hogy parkettázva volt a padló, szalmával töltött zsákokon aludtunk a földön. Százan biztosan voltunk. Élelmiszert, mézet, lekvárt, hitlerszalonnát kaptunk. Dolgozni nem kellett. Akik [Dunaszent]Miklósról voltak kint, azok öregek voltak. Apám egyszer írt, de azt sem tudom, hogy mit írt benne. Jöttek a ruszlik és volt velünk két öreg, aki[k] az első háborúban voltak orosz fogságban és ezek beszéltek velük. Behrend nevű kocsmáros volt, aki adta nekünk a lekvárokat. Ez odavalósi volt, ez mondta a ruszliknak, hogy nem kaptunk húst, a két tolmács ezt elintézte, és kaptunk húst.”

¹³⁰³ 1937:N:8: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Az egyik gyerekkel elmentünk innivalót venni, és olyan nagy bombázások voltak, hogy nem tudunk visszajönni. Mikor vége volt, visszafutottunk az iskolába. Egyszer vécébe akartunk bemenni, de az ajtó előtt egy német tiszt fel volt akasztva. Ezt én láttam, a mai napig emlékszem rá. Ezt biztos az orosz katonák csinálták.”

¹³⁰⁴ 1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Plániceba, egy iskolába kerültünk, együtt feküdtünk sok emberrel és betegek is lettek közülünk. Kaptunk egy kis ennivalót. Külön osztályteremben, padlón aludtunk. Minket az oroszok szabadítottak fel. Az öregek csak mondták, hogy haza akarnak menni. »S ha ólban lakunk, akkor is haza akarunk menni!« Ezt mondták. [...] Én úgy emlékszem, januárban mentünk ki és nyárig voltunk.”

¹³⁰⁵ 1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Egy iskolában laktunk. Vége lett a háborúnak, kaptunk ételt. Minden nap volt rajtunk ruhatetű, az asszonyok esténként átnézték a ruhákat, de a hajukat nem vágták le. Kaptunk ételt, de mi is főztünk, lisztből, zsírból. A munkaképes férfiakat elvitték, az erdőben dolgoztak, de nem tudom mit csináltak. [...] Egyszer átraktak minket egy magtár padlására, ugyanabban a faluban, csak máshol. Itt folyton egy ór vigyázott ránk.”

¹³⁰⁶ 1938:F:7: Vértessomlói: „Kaptunk teljes ellátást. Jó páran voltunk ott vértessomlóiak. Nyolcan-tizen laktunk egy szobában. [...] Volt fürdés, lavórban mosakodtunk, fürdőhely nem volt.”

¹³⁰⁷ 1937:F:8: Vértessomlói: Vértessomlói.

¹³⁰⁸ Česká Budějovice=Budweis. lásd korábbi lábjegyzetek.

¹³⁰⁹ 1932:F:13: Gerecse: Baj.

Ennek ellenére sorsuk hektikus volt. A „cseh” területeken a németellenesség, az osztrák területeken pedig a szovjet fennhatóság csapódott le negatívan. Isztiméri közlőm volt az, aki tisztán beszámolt a vad elűzések megindulásáról a Szudéta-vidéken. Így hiába fejeződött be a menekülés és a telepítés, újra útra kellett kelni. Az időviszonylatok elmosódnak és a megérkezés-hazatérés vonzása és taszítása folyamatos menekülésként jelenik meg az elbeszélésben:

„Iskolában laktunk, s amikor véget ért a háború, akkor nagyon kezdtek gyűlölni minket. [...] Termekben, jó nagyok voltak, öt-hat család, emeletes ágyakon aludt. Élelmet is kaptunk. Ez egy szudétai német falu volt. Iskolába is járhatunk, óvodába is és hát nem kellett dolgozni.”¹³¹⁰

A bakonyoszlopi közlőm családjával hosszas menekülés után Salzburg környékére, egy lágerbe került. A város az áthaladó front középpontjában volt. Pont ami miatt a telepítés mellett döntöttek, az utólérte őket: a háború. Elbeszélése is hasonló elemekre épült, mint a frontot lakóhelyen átélt emlékezőké. A rossz körülmények, a lealacsonyítás volt itt is jellemző, amely az oroszok hatalmi mechanizmusából fakadt.

„Egy lágerbe kerültünk, ahol nagyon sokan tetvesek voltak. Arra emlékszem, hogy margarinszerű lekvárt, gyümölcsízt, dzsemet, hitlerszalonnát [kemény szeletelhető lekvárt] ettünk. Utóbbi először ott ettem. Anyám elment helyet keresni, aztán elment dolgozni és egy olyan családhoz kerültünk, aki a postát hordta ki. Halleinban¹³¹¹ voltunk Salzburg mellett. A két nagynéném ott is maradt. Anyám is postás lett. Hátralattak lakást. Fát szedtünk, miközben jöttek a repülő. Azt mondták, »feküdj le!«. A hajamban piros szalag volt, félték, hogy engem előbb észrevesznek. Visszamentünk [a] lakásba, de nem lehetett ott maradni. Mert jöttek az oroszok. Pincékbe kerültünk. Sok család volt a pincében, mi öten voltunk. Oda mindent bevittek előbb, de nem tudom, mit ettünk. Megjöttek az oroszok. Elkezdtek üldözni a nőket, vagy sáncokat kellett ásni. Volt egy felnyitható ajtós borospince és oda letettek minket, rátettek szénát és oda tettek egy lovaskocsit. A nagynénémet és az anyámat is elvitték dolgozni. Három vagy négy hétig tartott a front ott, addig mi lent voltunk. Amikor eljöttünk a családhoz mentünk vissza, de ott is pincében éltünk. A család lakását is összetörték a katonák. Anyám tovább vitte a postát a front után, de akkor már egy ruszki őr kísérte. Anyám úgy öltözött, hogy azt hitték róla, hogy férfi.”¹³¹²

Voltak tehát, akik nem tudták elkerülni a megkülönböztetéseket. Szintén ausztriai területre kerültek a gercsei bajiaknak egy csapata. Saalfeldenbe érkeztek azok is, akik késve indultak meg a Gerecse és Vértes környékéről. *Az itt szerzett élmények pozitív töltetűek*, még azok is, amelyeket másoktól szereztek. Bizakodó katonák, munkalehetőségek és az étel bősége adta ezt – még álmódra is nyílt mód.¹³¹³ Ez annak ellenére így volt, hogy tragédiák ekkor is történtek. E pozitív megítélést annak lehet tulajdonítani, hogy az életveszély érzése minimálisra csökkent a korábbi

¹³¹⁰ 1935:N:10: Bakony: Isztimér.

¹³¹¹ Hallein, város Ausztriában, Salzburg tartományban a Halleini járásban található, a járás székhelye. A Salzbach folyó szintén keresztül folyik rajta, mint Salzburgon, amelytől délre van 10 kilométerre. Osztrák–német határváros.

¹³¹² 1935:F:6: Bakony: Bakonyoszlop.

¹³¹³ 1928:N:17: Gerecse: Baj. „Saalfeldenbe érkeztünk, először egy lágerben voltunk, ami egy gimnázium volt. Ebből katonakórház lett, és kilenc családdal együtt egy padlásszobába kerültünk. Ismerős volt mind. Átvonultak az amerikaiak, nem volt velük semmi baj.[...] Aztán a katonák mellett takarítani kellett. A német sebesültek beszédek voltak. Az egyik idősebb német katoná volt, és azt mondta, »ha a haza tudná menni, mindkettőtök örökre fogadnám«. Egy szudétanémet volt. »Van egy nagy házam és ott élnék« – mondta. Nem találkoztunk vele többé.”

élményekhez képest. Ennek oka az étel és lakhatási lehetőség vélhető javulása. Nem véletlenül emeli ki az elbeszélő a „bödön zsír” motívumát. Az elhurcolt személynél az étel, a ruha és a fekhely sokszor meghatározza a lét minőségét. Az alábbi átfogó narratíva e sorsokat reprezentatívan mutatja be:

„Amikor megérkeztünk Saalfeldenbe, akkor a helyi parasztok szánokkal jöttek elénk. Vártak minket és elvittek egy barakkba. Harmincnál kevesebben voltunk egy teremben és középen még asztal is volt. Itt voltunk egy hétig, ez 1944. december 11-én volt. Karácsonykor még a barakkban voltunk, a [Dunaszent]Miklósiak barakkjának leszakadt [a]teteje. Túl sok volt a hó rajta és tálalva volt az asztal, lett volna ebéd is, de míg bementek a kilométerre lévő faluba a misére, addig leszakadt a tető. Akkor mindegyik barakkot életveszélyesnek nyilvánították és másnap beköltöztettek minket az iskolába. Nagy iskola volt, főztek ránk. A »Rathaus«, az két emeletes volt, oda járt az egész láger étkezni. Emeletes vaságyakon aludtunk. Anyám lement a konyhába és bekérezkedett főzni, ezért kaptunk plusz kenyeret és ételt. Aztán később a községben szétterítettek minket, valaki a kultúrházba került, valaki a kocsmába, valaki a padlásszobába. Az iskola kellett a sebesült katonáknak. Korneuburgból négy-öt baji család és rokonai még csak ekkor érkeztek meg. Anyám levelezett a testvéreimmel és azok sebesülten odajöttek. [...] Apám kint halt meg, a szilveszteri beszédet, az újévi köszöntőt meghallgatták, mert azt mindenki meghallgatta. Másnap apám rosszul lett. Fulladt. Anyám orvost hívott, injekciót kapott, légúti asztmás problémája volt és 11 órakor meg is halt. Ott lett eltemetve, a község állta a temetést. [...] Ketten maradtunk az édesanyámmal, még a fényképészhez el is vittek minket. [...] Az élelmiszerkészletünk úgy tartott ki, hogy anyám bödönbe hozott zsírt. Amikor hazaérkeztünk, akkor ezt a bödönt a rendőrség elvette, mondván, hogy »kincstári«. Az úton nem tudtunk főzni, de a barakkban kaptunk ellátást, ott már akkor is volt zabpehely. Az iskolaigazgatót is megismertük, neki is a fronton volt a gyermeke. Aztán innen is kitelepítettek, akkor egy kis háznak a padlásszobájába kerültünk, de amikor az amerikaiak bevonultak, akkor megint iskolában laktunk. [...] Lehetet kimenni a majorba, vagy parasztokhoz dolgozni, ott télen is volt munka. »Ti oijm«,¹³¹⁴ itt tehenekkel foglalkoztak, fent voltak a gazdaságban, havat mentek takarítani, de nem kötelezték őket, ez önkéntes munka volt. [...] A háború után érkeztek a sebesültek, fehér zászlóval átvonultak, papírt osztogattak, hogy az ablakot be kellett sötétíteni. [...] Egy házaspárhoz kerültünk, talán Niedermüller volt a nevük. Ők nem parasztok voltak. Az egyik bátyám kint maradt, a másik hazajött. [...] A nővéremnek viszont született egy gyermeke kint, 1945. május 28-án. A férje katona volt, Kassára vonult be. Mire hazaértünk, az már itthon volt, de német katonaként szerelt le és be is csukták. A gyerek hat hetes volt, amikor elindultunk.”¹³¹⁵

A sorsok természetesen egyéniek, ám sok közös vonás található közöttük. Azok közül, akik pozitívan mesélték el történetüket leginkább az látszódik, hogy sikeresen elindultak a társadalmi integrációs folyamatokon megérkezésük után; iskolába jártak, fontos munkát végeztek azon

¹³¹⁴ Bajorul: *die Alm*. Eredetileg a magas lánchegység oldalán lévő hosszú zöld legelő. Erre épült rá évszázadok alatt az Alpok (*Alp*, szintén ezt a jelentést takarja) falvainak sajátos, előbb családi, majd faluközösségi rendszere, amelyben egy házban együtt lakó (*Alpbetrieb*) paraszti gazdaság fejlődött ki. Főleg dél-német és osztrák területeken terjedt el, de jelentős számú *Alm* van Svájcban (több mint 1600) és Olaszországban is.

¹³¹⁵ 1935:N:10: Gerecse: Baj.

gazdaságokban, ahová az állam elhelyezte őket, illetve jó viszonyt ápoltak a helyiekkel. Emiatt az „otthonérzés” miatt több ezer magyarországi német nem tért vissza hazájába.

Az emlékezésben idillikusnak mondható jeleneteket sokszor megemelik az elbeszélők. Ez az emlékmunka a későbbi magyarországi meghurcolások miatt lehet. Ennek ellenére mégis hiteles állapotokat írnak le arról, hogy a munkaerőhiány sokuk presztízsét emelte. Márkói emlékezőm és családja rövidebb időt töltött német területeken, mégis idillikusnak látták helyzetüket.

„Januárban parasztok jöttek, mivel munkahiány volt. Ennek az volt az oka, hogy a németek foglyai, akik szabad foglyok voltak, parasztnál dolgoztak. De ezeket is elvitték, mondván, hogy »ne forduljanak a lakosság ellen, ha jönnek az oroszok«. Emiatt minket vittek el dolgozni. Egy Otto Heinz nevű ember fogadott be, annyi idős volt, mint apám. Nagyon megértették egymást, a Vodeh úgy érzete, hogy hazaérkezett. Szabad kezet kapott az állatoknál. Apám szerette az állatokat és a gazdáknak lóbetegsége volt és ő meggyógyította a Stoberlét, a Heinzét, a Rosenerét, az Ebritzét, a Hentlét állatait. Ők voltak a parasztok, egymás szomszédjai. [...] Öt hónap telt el és jött az orosz front. Minden lovat elvittek Heinztől. Az oroszok vadak voltak. Senki nem állt ellen, mégis ujjongva lövöldöztek a levegőbe. Itt már nem volt további menekülés, nem tudtuk, hogy hol vannak az amerikaiak. Az oroszok mindent elvittek, zabráltak, a nőket nem bántották, de az összes tyúkot elvitték.”¹³¹⁶

E közlésben a front okozta veszélyérzet és a kiváló integráció kettősége (vonzása és taszítása) látszik. Nem egy elbeszélővel/emlékezővel találkoztam, aki hasonló idealisztikus állapotot írt le. Sőt a tisztok családjával együtt szökő levéli (szolgálólány) közlőm egyenesen úgy fogalmazott, „szinte nyaraltunk”.¹³¹⁷ Bakonysárkányi közlőm, aki katonákkal érkezett Linzbe, majd ismerősöket talált, hasonlóan vélekedett. A „fogódzók” erősítették az egyén jellemét és ezért reflexívebben is jelennek meg a körülmények leírásai.¹³¹⁸ Ezek részben túlzások, részben szubjektív, egyéni történetek, amelyekre szintén hatással vannak a korábbi és későbbi események.

Soproni emlékezőm integrációs közlését megelőzte a bombázások horrorisztikus tapasztalata (fej nélkül futó katonák). Ennek ellenére integrációs tapasztalatai az egyik legrészletesebb, legtömörebb közlés gyűjteményemben és megmutatja, hogy valójában *a csonka családok egymásra találása indentitásformáló tényező* volt. Nemcsak az idealisztikus vonások jelennek meg, hanem az a jellegzetesség, hogy ezek a családok később segítették azokat, akiket 1946-tól kezdve kitelepítve

---

¹³¹⁶ 1932:F:12: Bakony: Márkó.

¹³¹⁷ 1922:N:23: Moson: Levél: „*Massingban [Nyugat-Bajorország] a polgármester családi házába kerültünk. Egy ház a dombon, három ház pedig a völgyben állt. Ezek közül az egyik volt a polgármesteré, másik az őrnagyé, harmadik az ezredésé volt. Közepén egy nagy terület volt, egy gyönyörű fával. Ott volt a katonakonyha is. Mindent az őrnagy intézett. Védeni akart az oroszoktól. Szinte nyaraltunk. A gyerekekre vigyáztunk, az őrnagyéra: két lányra és egy fiúra.*”

¹³¹⁸ 1925:N:20: Bakony: Bakonysárkány: „*Voltak ott fehérvári ismerőseink és fiatalok. Megállapodtunk a nővéremmel, hogy találkozunk. A várost néztük folyton, amerikai katonák voltak ott. Először tanyán laktunk, mert amikor Melkbe a jegyeket kaptuk, akkor munkahely-címetek is kaptunk. Egy öreg bácsi tanyája volt, a lánya nevére emlékszem, Róza. Az amerikaiak vasalt nadrágokban voltak, foglyokat kerestek, minden házba bementek. Kérdezték a Rózát, hogy vállal-e mosást. Később páncélosok jöttek, mindenért fizettek, amit elvittek. A négerek sofőrök voltak csak. Egy orosz láttunk, de az tényleg olyan volt, mint ahogy a későbbi könyvekben láttuk, nagy tányérsapkája volt. Maradtunk a tanyán, ruhánk volt elég, enni is kaptunk. De idejött egy volgai német nő, aki egy német alakulattal érkezett. Ez egy kémmő volt, később tudtuk meg, mert Linzben a Duna-hídon mindig átment az oroszokhoz és két-három hét múlva jött vissza. Olga volt a neve, németül, franciáról, oroszul beszélt. Úgy jött vissza, hogy egy villamosra kapaszkodva jött át. Olgát később keresték, ki volt plakátolva az arca a városban.*”

elűztek Magyarországból – s akiket a német hatóságok szintén *Flüchtlinge/menekültként* tartottak számon. A háborús kitelepítésben részt vettek az ő integrációjukat és a visszaszököttek sorsában is segítségre voltak. Történetük ez által összefonódik a kitelepítettek sorsával is.

„*Alsó-Bajorországba érkeztünk. Az ottani parasztok azt se tudták mi a háború, nem is hallottak róla. Ezek az »ojm«-okon [die Alm] élő parasztok nem láttak bombázást. Schmidtbauernek hívták az egyiket. Egyszerűen bekopogtunk hozzájuk. Nem akartunk a városba menni, se a faluba. Ez a gazdaság olyan, hogy minden parasztnak nagy földje van, amin gazdálkodik. Gyerekkorom legszebb évei voltak. Zöldség, gyümölcs, legelő volt. Simbach¹³¹⁹ volt a közeli város, ahová mehettünk volna iskolába, de se busz, se vonat nem ment és amúgy is húsz kilométerre volt. A paraszt nagy szeretettel fogadott minket, mert mind a négy fia katonaként távol volt és dolgoztunk neki. Gyerekek voltunk, szedtük a gyümölcsöt... szedret szedtünk az erdőben. Ez csodálatos volt, mintha nem lett volna gondunk. [...] A nagybácsim, az elment a faluba, a leggazdagabb parasztnál dolgozott. Mi hoztunk magunkkal lovat és szántottunk a parasztoknak. Aztán ők fizettek. [...] A front oda már nem ért el. Az amerikaiak jöttek dzsippen és bevonultak, cukrot dobáltak. A négerek nagyon barátságosak voltak, úgy vezettek, mint az örültek. A nagybátyám egyik lánya, az nagyon félt a négerektől. Nem mert kijönni az udvarra, kilenc éves volt. Én ettem először fincsi csokoládét. Ezek senkit nem bántottak. Itt volt az, hogy mindig egy öröklő az egészséget, a többi szakmát tanult, de egy se volt otthon. A legidősebb fia hazajött '46-ban. Emlékszem, mert akkor volt a kitelepítés és mi akkor mentünk tovább. A soproniak Baden-Württembergbe kerültek.*”¹³²⁰

Két fontos adaléka a körülmények vizsgálatának, hogy milyen volt a viszonya a telepítetteknek a többségi lakossággal és történt-e helyváltoztatás első állomásuktól addig a helyig, ahonnan elindultak Magyarországra. A helyváltoztatásnak különböző okai voltak, de nagyon ritka esetben fordult elő. A többség csak munka miatt hagyta el „szállását” vagy táborát.¹³²¹ Előfordult, hogy a szovjetek viselkedése generálta a további menekülést.¹³²² A kitelepítettek elbeszélésében motiváció volt, hogy amerikai fogságba essenek, vagy szövetséges felségterületen éljék túl a háború végét.¹³²³

Ilyen háborús indok vezette a kecskédi családot is, akik (átélték az eseményeket és) folyamatosan sodródtak a mozgó fronton. A részlet kezdő- és végpontja szintén a később megélt állapotokat mutatja be, holott az elbeszélés egy nap köré sűrűsödik. Az útrakelés indoka a szovjet hadseregtől való félelem volt, mégis a felelőst a *Volksbund*-ban találja meg az elbeszélő. Ez azonban csak felnagyítás és azt jelzi, hogy a *Volksbund* ideológiája nem, csak szervezőkészsége és esetleges propagandája játszott szerepet a kitelepülésben. A részletre a kiegyensúlyozás éles narratívája jellemző (vonzások és taszítások), amely szerencsét, az állapotok pillanatnyi változását jelzik.

¹³¹⁹ *Simbach am Inn*, település Bajorországban, az Inn folyó partján. Szintén osztrák-német határváros. Déli irányban, kb. 65 kilométerre található Salzburg városa.

¹³²⁰ 1938:N:9: Burgenland: Sopron.

¹³²¹ 1938:N:8: Gerecse: Vértestolna: „A szülők elmentek dolgozni, ha volt a parasztnál munka. Hozni-vinni dolgokat, ami volt, azt csináltak. Csak ennyi.”

¹³²² 1939:N:6: Bakony: Bakonyoszló: „A ruszki agyon akart löni engem és sor másik embert a lágerben. Be volt rúgva. A nagynéném azt mondta, hogy akkor »lőjjön agyon mindenkit«. Bejött egy másik és kiverte a puskát [a kezéből. Emiatt továbbmentünk.”

¹³²³ Hasonló motiváció figyelhető meg korábban publikált visszaemlékezéseknél: BRASCH 1991, 55.o.

Mégis beleláthatunk az akkori emberek viselkedésébe. Erre legjobb példa a Hitlerért való imádság epizódja, amely jelzi az akkori emberek mentalitását.

„Jöttek az oroszok, s mindent elvittek, de nem bántottak. Látták, hogy menekültek vagyunk. Átvonulásuk után visszamentünk Wolkerdorfból Gutensteinba. Egyszer csak mindenki elment és egyedül maradtunk, vezető nélkül. Ekkor jött egy teherautó, azt hittük szenet hoztak, de csokoládé volt. Ettük, a húgom is. Pedig keserű volt és szorulást kaptunk tőle. Jött egy lovaskocsi, egy karavánnyi magyar katona. Kocsira rakták az öregeket és a gyerekeket. A többieknek gyalog kellett az Amerika[i zóna] felé menni. Elkerültünk Niederdonau és Oberdonau¹³²⁴ át Mariazellbe.¹³²⁵ Pajtában aludtunk. Szerpentinek utakon jutottunk fel egy mezővárosba, Wieselburgba.¹³²⁶ A húgom itt kanyarós lett és az anyám bement a kórházba. Én egy lőszergyár hangárjába voltam. Kimentem a toloajtón és hallottam, hogy két német katona azt mondja, »der Führer nicht, aber wir kämpfen weiter«.¹³²⁷ Mire visszaértem, bekiabált egy katona: »Der Führer ist tot!«¹³²⁸ Aztán mindenki elkezdett imádkozni, hogy bocsássa meg Hitler bűneit az Isten. Megint lőttek az oroszok, olyanok voltak, mint a csillagszóró. Hirtelen buszok érkeztek, abba bepakoltunk, az apácák is segítettek minket. A bőröndöket ledobták, mert nehéz volt. A buszvezető kérdezte, »maguk magyarok?« Mondom »igen« és berakta [a] bőröndöt a busz aljába. Ez hajnali kettőkor volt, de négyig át kellett érní az Enns folyón, hogy amerikai fogságba kerüljünk. Láttuk, hogy rengeteg fegyver feküdt a folyóban. Mint egy templomtorony, itt fegyverezték le a katonákat. Átértünk május 8-án. Itt lucernatáblára raktak ki minket, három napig itt voltunk. Az SS-eknek lógott a fejük. »Der Krieg ist aus, wir gehen nach Hause«¹³²⁹ – énekelték. [...] Kaptam az amerikaiaktól tejjölt, én elosztottam, mert anyám azt mondta, hogy osszam el, pedig ezt én kaptam. Lösser nevezetű, egy kecskédi asszony volt ott velünk, ő volt, aki a [kecskédi] Volksbundot alapította, csak két kiló cukor volt nála. Mondtunk neki, hogy ez a júdás, ez mibe vitt minket.”¹³³⁰

Soproni emlékezöm elbeszélése viszont tág, több évet magába foglal és különleges példája a helyváltoztatásnak. A több évet német zónákban töltő menekülteket egy év után utolérte a kitelepítéssel végrehajtott elűzés. A soproniak szerelvényei 1946 tavaszán indultak el Magyarországról, alig egy évvel a háborús kitelepítés után. A kintiek segíteni tudták az érkezőket, egyúttal család egyesítés is történt, s felmerült a közös hazatérés gondolata.

A közlés kerete itt is beszédes. Az édesanyját hibáztató elbeszélő bosszankodása és a nagymama hisztérikus honvágya nemcsak azt jelzi, hogy az elbeszélő akaratán kívül történtek az események, hanem azt is, mekkora különbség volt az események megélésében a háborús kitelepítésben részt vettek és az 1946-os elűzés elszenvedői között. E részletből úgy tűnik, hogy azok a magyarországi

¹³²⁴A hitleri Németország közigazgatási beosztása, amelyet 1938-tól vezettek be Ausztriában. A mai állapotok szerint *Niederdonau Reichsgau*, Béccsel együtt Alsó-Ausztria Tartományának, és *Oberdonau Reichsgau* (Felső-Duna) Felső-Ausztria tartományának felel meg.

¹³²⁵*Mariazell*, város Ausztria Stájerország tartományában, Közép-Európa egyik legismertebb Mária-kegyhelye, híres zarándokhely. Magyarországról is rengetegen zarándokolnak ide.

¹³²⁶*Wieselburg*, település Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban, a Scheibbs-i járásban. Az osztrák Dunakanyartól 10 kilométerre

¹³²⁷Sic! „A Führer nem, de mi küzdünk tovább.”

¹³²⁸„A Führer meghalt!”

¹³²⁹„A háborúnak vége, megyünk haza.”

¹³³⁰1933:N:13: Vértes: Kecskéd.

németek, akik valóban német földre vágytak, 1945 márciusáig elhagyták az anyaországot, szemben 1945 után már egy másfajta kötődésekkel rendelkező németiséget űztek el a hazájából. Ezek a kötődések akár egy családban is különbözőek lehetnek. Akár férj és feleség között is ellentétek alakulhattak ki.

„Az összes híd fel volt robbantva. A tömegek, akik a csehektől átjöttek, már teher lett. [...] Mi Simbach közelében éltünk. Az anyám egyik nap azt mondta, hogy Ulmba megy. De nem tudom, hogy kitől tudta meg, hogy '46 április-májusában kitelepítették a németeket. Kérdezem, hogy mit csinálsz, azt mondta, hogy »a nagymama vonattal jön«. Nekik borzalmas lehetett, csak sírt és azt mondta, »haza akar menni«. Amikor a vonat megjött, akkor anyám már ott várta Ulmban. Az ottani németek azt mondták, hogy »jöttek a magyar cigányok«. Anyám nem szólt és hallgatta, hogy mit mondanak. Ott már nagy keveredés volt, hadifoglyok, sebesültek érkeztek. Azt mondta anyám, hogy nem ismert rá a saját anyjára, amikor kiszállt a vagonból. Először mosakodni mehettek, aztán enni. Embertelen volt. Ezek a németek nem értették, hogy kik ezek, hogy nem szőkék és nem kék szeműek, és akkor anyám azt mondta nekik, hogy »ezek lehet, hogy nem szőkék és kék szeműek, de az a bűnük, hogy német anyanyelvűek«. Átköltöztünk Wendlingenbe,¹³³¹ hogy iskolába járhassunk, a soproniakat is oda vitték. Anyámnak testvéreit is kirakták. Nekem itthon most csak a fiam van, az összes rokonomat kivágták. Anyám nyomdában dolgozott, mi pedig iskolába jártunk. Pincelakásban és Flüchtlingsgebäudeban¹³³² laktunk. A németek tudták, hogy jöttek ezek, el kellett helyezni őket, és csodálatos volt, mert egy városházi ember helyezett el minket. Lehetőleg paraszthoz kellett rakni mindenkit. S akkor anyám kiköltözött az anyjához, ha már végig kellett élnie azt a drámát, hogy bevágják a vagonba, mint az állatokat. A nagymama azt mondta, hogy »ő hazamegy«. Mintha kikapcsolt volna. [...] Én iskolába jártam, az osztálytársaim csodálatosak voltak, még ma is tartjuk a kapcsolatot. Mindenféle volt, legtöbb helybeli, de ott is volt egy magyar Baranyából, akit ugyanúgy kidobtak. Olyan szépen beszélt magyarul, de németül is. Berl Liza, így hívták. Nálunk lakott a nagymama, magunkhoz vettük. A nagymama néha eltűnt és akkor kerestük. Általában az állomáson megtaláltuk, mert várta a következő vonatot, hogy hazamenjen. Ő nem tudta felfogni, hogy miért.”¹³³³

Ez az átívelő, szubjektív sorsot bemutató történet is megmutatja azokat a viszonyokat, amelyek meghatározták a menekülők sorsát, s amely így összefonódott az elűzöttek történetével. A visszatérést vagy integrációt mégis leginkább az határozta meg, hogy milyen viszonyban voltak az evakuáltak a többségi társadalommal. Összesen kilenc közlőm rövid válaszában felemás léggört jelenített meg.

A Szudéta-vidék darázs-fészek volt és a fokozódó németellenes indulatok tömeggyilkosságokba is torkollottak. Ezekről a súlyos élményekről csak nyomokban kaptam közlést, de a változások látszódtak az elbeszélésekben, annak ellenére, hogy sokan gyermekként élték meg az eseményeket.

¹³³¹ Wendlingen am Neckar, város, Németország Baden-Württemberg tartományában fekszik, 20 kilométerre Stuttgarttól.

¹³³² Barakkok menekültek és kitelepítettek számára.

¹³³³ 1938:N:9: Burgenland: Sopron.

Egyik baji közlő a csehországi České Budějovicebe került, ahol egy csapásra „kerülni” kezdték őket.¹³³⁴ A vértestolnaiak Planiceban egy-két „rosszindulatú hangról” számoltak be, de mivel ők dolgoztak, ezért megbecsülték őket.¹³³⁵ Más tapasztaltak ugyanitt a dunaszentmiklósiak, akik arról számoltak be, hogy „először nem voltak ellenségesek, de [...] nagyon várták az oroszokat, de amerikaiak jöttek, akkor már haragudtak ránk. Megsínylettük, hogy svábok vagyunk.”¹³³⁶ A bakonyi isztimériek számoltak be arról, hogy megindult a vad elűzés. Nem csoda, hogy rögtön a hazatérés mellett döntöttek. Véltetően ebbe belejátszott az is, hogy nem tudták milyen körülmények vannak Magyarországon és a német megszállási zónákban.

*„Elkezdtek minket gyűlölni, amikor véget ért a háború. Tudták, hogy németek laknak az iskolában. A csehek elkezdtek ordibálni. Anyám elment a papírokért, kikérte és hazapucoltunk. Féltünk, mert a német elvesztette a háborút, nem mertünk Németországba szökni. Többekkel együtt jöttünk haza.”*¹³³⁷

Az osztrák és a dél-bajor területeken minőségileg más volt a helyzet, bár a „mi” és az „ők” megkülönböztetés látszott azon, hogy a telepítettek koldulni jártak és ez bizalmatlanságot szült. Két baji – viszonylag serdülőkorú – emlékezőm arról számolt be, hogy Saalfeldenben „magyar cigányok”-nak nevezték őket.¹³³⁸ Vagyis azokon a helyeken, ahol az integráció elkezdődött, ott is megkülönböztetésben volt részük. Szintén az ausztriai területű, de Magyarországhoz közelebb eső részén lévén lévő Guttensteinben viszont megértőbb volt a többségi tapasztalat: *„Mentünk koldulni, de nem törődtek azzal, adtak rendesen, nem volt az osztrákokkal baj.”*¹³³⁹ A Szudétákon túl, a szász Oschatzba érkezett márkói család arról számolt be, hogy *„amíg karanténban voltunk, egy-két hétig, addig bizalmatlanok voltunk velünk, de utána már nem.”*¹³⁴⁰

E bizalmatlanság és a vad meghurcolások látszólag arra sarkallták a kitelepített-evakuáltakat, hogy hazatérjenek. Ám a motivációk legalább annyira szubjektívek és szerteágazók voltak, mint azok az érvek, amelyek a maradás mellett döntöttek. A hazatérés főleg szülői döntés volt, s sok esetben – a visszatértek átélt tapasztalatai alapján – nem volt racionális. Elsősorban arra akartam választ kapni, hogy miért jöttek haza.

8.2.4. A háborús kitelepítésből való hazatérés emlékezete

A hazatérés narratívája több fordulatból áll. Az elhatározás motivációja, az út és a megérkezés mozzanatai adják a történet egységét. Az összes közlőre jellemző, hogy nem saját döntésként, hanem kollektív fordulatként, közös erőfeszítésként írják le az utat, függetlenül attól, hogy

¹³³⁴ 1932:F:13: Gerecse: Baj: *„Kéreggettünk, de németül, és a szlovákoknak semmi bajuk nem volt velünk, de nem nagyon akarták érteni a németet.”*

¹³³⁵ 1937:F:8: Gerecse: Vértestolna: *„Egy-két helyen haragudtak, máshol viszont örültek. A férjeket elvitték katonának és az asszonyok egyedül maradtak. Iskolába nem jártam, de dolgoztam, legeltettem a teheneket.”*

¹³³⁶ Id. 1933: N: 12: Gerecse: Dunaszentmiklós.

¹³³⁷ 1935:N:10: Bakony: Isztimér.

¹³³⁸ 1928:N:17: Gerecse: Baj: *„Nem szívesen fogadtak, gondolom az élelem miatt, mert sváboztak, azt mondták, hogy »ungarische zigauner«. Nem csapódott le nekik, hogy innen is származnak németek, talán még őseink is hasonló.”* 1935:N:10: Gerecse: Baj: *„Voltak olyanok, akik azt mondták, hogy »ungarische zigeunee«.”*

¹³³⁹ Id. 1933: N:12: Vértes: Kecskéd.

¹³⁴⁰ Id. 1932: F:13: Bakony: Márkó.

egyetérteneke-e a motivációjával, vagy sem. A szubjektív történetekben közös egység, hogy *családi döntés, legfőképpen az édesanya vagy az édesapa döntése határozza meg a hazatérést*. Hasonlóan közös az elbeszélésekben a családegyítés (már Németországban találkoznak, a hazaúton, vagy otthon).

A szubjektív motivációk mellett két élesen elkülönülő helyzet látszódik. A Szudéták környékére telepítetteknek a *vad elűzés* eseményeit kellett átélniük. A németek elleni atrocitások tetőpontjai 1945 nyarán voltak. Nagy probléma volt, ha a családegyítés miatt olyan családtag akadt, aki az SS-ben szolgált. Ez problémát jelentett akár ha a Szudétákon, akár ha az osztrák területeken állomásoztak a családok. Két baji közlőmnek hasonló sorsa volt, pedig különböző országokból tértek haza. Egyikük cseh területeken éltek, s figyelmeztették őket, hogy Magyarországon nem fogadják szívesen, ha hazatérnek. A közlő megemlíti ugyan, hogy testvére SS-katona volt, de a hazatérést már azzal indokolja, hogy a család idősebb tagjainak honvágyuk volt.¹³⁴¹

Hasonlót ír le a Saalfeldenbe menekült interjúalanyom is, aki szintén családi döntésként írja le a hazatérést (utólag felül is bírálva azt), de kiemeli, hogy bátyja SS-katona volt.¹³⁴² Egyes családok annak ellenére, hogy figyelmeztetik őket, hogy Magyarországon felelősségre vonás vár rájuk, mégis amellet döntenek, hogy biztonságosabb egzisztenciát és védelmet csak otthon találnak.¹³⁴³ Azok, akik kényszerűségből hagyták el otthoniukat (vagy ekként élték meg), minél előbb hazakivándoztak, legtöbbjük már 1945-ben,¹³⁴⁴ egyesek egy évvel később, de hazatértek.¹³⁴⁵

---

¹³⁴¹ 1931:N:15: Gerecse: Baj: „*Voltak velünk Nógrádból menekültek, vasutasok, ott nem számított, hogy ki a sváb, ki a magyar. Azt mondta az egyik, hogy most van egy lehetőség, hogy haza lehet menni, de »magukat nem fogadják szívesen, mert olyan hírek vannak, hogy a svábokat visszatoloncolják«.* De a mamák sírtak, hogy haza kell menni. Fel kellett iratkozni a hazatérők listájára. Az amerikaiak beraktak marhavagonokba, és jöttünk haza. A Frantzi SS-katona volt, ez jött velünk, intézkedett helyettünk. Magyarokkal együtt jöttünk, azt mondták, hogy ez a vonat Pestig megy. Amerikai kíséretünk volt, tizenkét katona. Nem bíztak minket a ruszlikra. Minden nap kaptunk egy 20 dekás háztartási kekszet. A Frantzi beszélt a mozdonyvezetővel, hogy Tóvároskertenél álljon meg [Baj], mert mi ott vagyunk otthon. Azt mondta, hogy jó, de »öt percnél többet nem kapnak, a batyukat tegyük az ajtókhöz«. Amikor odaértünk sötét volt, kinyílt ez a két ajtó, mindent ledobáltunk, s úgy jöttünk mi haza, de már otthonunk nem volt.”

¹³⁴² 1928:N:17: Gerecse: Baj: „*Saalfeldenben voltunk. Azt mondták a németek, hogy aki akar hazamenni, az mehet. Végül csak két család maradt kint. [Vasúti]Kocsira raktak minket az amerikaiak és Bécsújhelyre mentünk. Két napig vártunk. Sopronon keresztül jöttünk, Győrben kipakoltak minket és egy lágerbe vittek. Átkutattak minket, de nem találták meg a bátyám ruháját, mert ő SS-katona volt. Velünk volt, mert ő odajött hozzánk Saalfeldenbe. Elengedtek és elmentünk az állomásra, majd vonattal, ingyen jöhettünk haza.*”

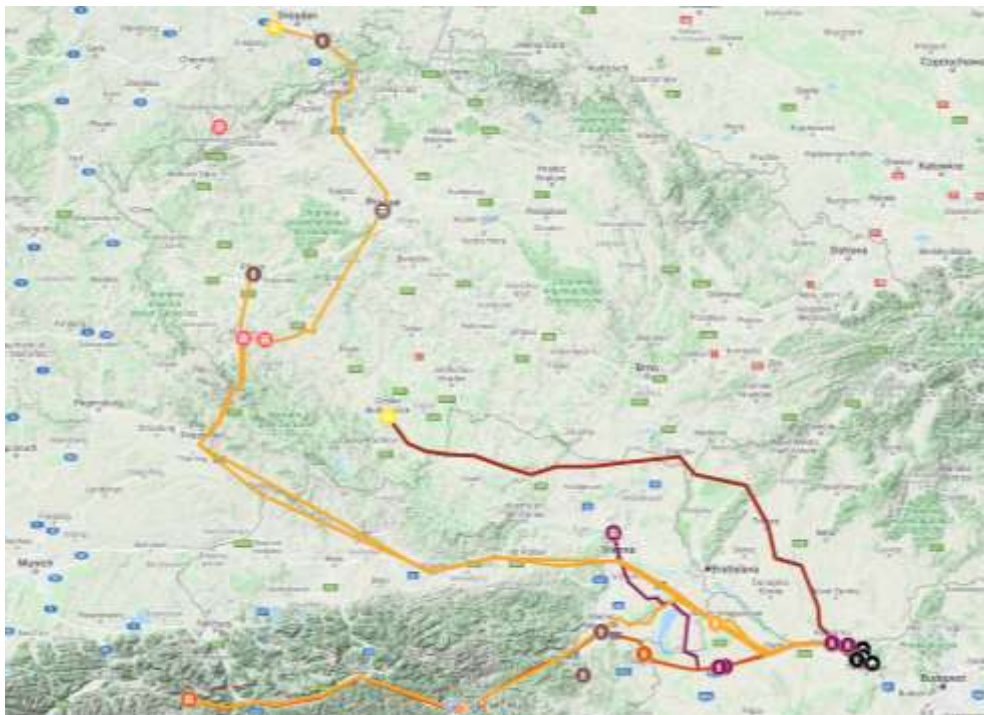
¹³⁴³ Josef Brasch visszaemlékezése szerint édesanyja 1945 őszén utazott haza Mosonszolnokra, ahol kommunista hatalmat és a gettósított lakosságot talált. Mosonmagyaróváron a rendőrök (a német eredetiben csendőr szerepel) lefoglalták. Ld. BRASCH 1991, 70–73.o.

¹³⁴⁴ 1935:N:10: Gerecse: Baj: „*Azért jöttünk haza, mert vége volt a háborúnak és bementék a hangosbmondóba, hogy »alle Flüchtlinge können zu Hause, aber nur handgepäck«.* Azt mondta anyám, »*ha nem eszünk csak krumplit, akkor is hazamegyünk, mert az az otthonunk«.* Ők azt hitték, hogy ha hazaérnek, visszamehetnek az otthonukba. [...]’45. júliusban indultunk, kifejezetten menekülteknek összerakott vonattal. Mosonszolnoknál álltunk is egy jó ideig. Jól táplált amerikai katonák kísérték minket a határig és onnan átvettek minket az oroszok. A nővérem hat hetes gyerekeit úgy mosdatták, hogy megállt a vonat, kitétték a téglát, meggyújtották a rőzsét és melegítettek vizet a lábosba. [Tata-]Tóvárosban pakoltunk le, anyám a zsírt odaadta a mozdonyvezetőnek.”

¹³⁴⁵ 1932:F:14: Gerecse: Baj: „*’46-ig voltunk kint. Anyámék intézték el, egy katonai fejcs lebélyegezte a papírt és jöhettünk haza. A hazamenetel is kriminális volt. Komáromnál jöttünk át a határon, mire hazaértünk mindenünk elfogyott.*”

A hazatérési időpontok tavasztól ősziig tartottak.¹³⁴⁶ A dunaszentmiklósiak közül – akik főleg a Szudétákra és Ausztria szovjet megszállási övezetébe kerültek – többen azt nyilatkozták, hogy „utolsónak érkeztek” haza¹³⁴⁷ és legfőképpen az oroszok jelenléte miatt indultak el.

Valójában a cseh területeken lezajlott megtorlás lehetett az indíték. Ennek nyomát két autentikus történetben találtam meg. Dunaszentmiklósi közlőm hét éves volt, amikor elindult a család hazafelé, az úton kirabolták és meghurcolták őket. Az esemény benyomásszerű élményeire az átélő nem talál magyarázatot, s később zsidóellenes magyarázattal foltozza ki e hiányt. Ez a behelyettesítés a családi tabusítás (és kibeszéletlenség) egyik formája:

Baj, Dunaszentmiklós, Vértestolna evakuáltjainak hozzávetőleges hazatérési útvonalai

„A négerék Prágába vittek és feltettek minket egy vonatra. Haragudtak a németekre [az emberek], azt hitték mi is azok a németek vagyunk. »Majd elintézzünk titeket!« – mondták. Hál’istennek volt köztük egy tatai zsidó, Braunnak hívták. Azt mondta »őket ismerem, rendes emberek, hagyjátok őket«. Egyszer csak találtak egy kuffert, hozták a csehek, kérdezték, hogy »ez kié?« Egy férfi és egy nő jelentkezett érte. Egy SS-katona fényképe volt a kufferbe’. A férfit azonnal agyon ütötték, az asszonynak minden szál haját kitepték a fejéből. Tizenegy évesen, ez maradt meg. Ezekkel, a

¹³⁴⁶ 1930:N:16: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Március-áprilisban volt, hogy a ruszki két-három hónap után lovaskocsikkal kivittek minket a vasútállomásra és beraktak a vagonokba. Utolsónak jöttünk ki és elsőnek indultunk vissza. Mi nem éhezünk, az oroszok se voltak gonoszok, de őrt állítottak mellénk. Komárom felé jöttünk haza, pontonhídon, kis kocsikkal jöttünk át. Ott újra felpakoltunk nyitott kocsikba és Tatára visszajöttünk. Tatáról jó páran hazaszaladtunk és pár rokonnak szóltunk, akik otthon voltak. Értünk a nagybácsim jött ki.”

¹³⁴⁷ 1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Mi szeptemberben, utolsóként jöttünk haza, mert senki nem intézkedett felőlünk. Amerikai, néger katonák vittek minket Prágába az állomásra, s onnan jöttünk haza. Arra emlékszem, hogy mindenki azt mondta, ha csak »disznóólban s lakhatunk, már akkor is megéri hazajönni«. Ennyire haza akartunk jönni. Itthon minden üres volt, és mindenhol telepések laktak.”

zsidókkal együtt mentünk Magyarországra. Császkáltak esténként, és kérték tőlünk az aranyakat. Édesanyám vitte az öcsémet a karján és egy zsidó nő levette az ujjáról a gyűrűt. Oda mentek egy [Dunaszent]miklósi lányhoz, s szép arany fülbevalóját kitepték. Feljöttek a vagonba és a csomagokban is kutattak. Ez Prágában volt. Nagyon féltünk, inkább kerülő úton jöttünk, nehogy ezekkel még egyszer találkozzunk. Nem volt szabad németül beszélni. Vadak voltak, nagyon. Én megértem, odaveszett a családjuk és ártatlanok voltak, de mi is azok voltunk. Később az ő vagonukat lekapcsolták és átrakták egy másik vonatra. Kiabálták utánunk, hogy »várjatok svábok, Pesten találkozunk és bedobunk titeket a Dunába«. Ezek bennünket elintézték volna. [...] Nekünk a felnőttek mondták, hogy ezek zsidók.”¹³⁴⁸

Az utolsó mondat elárulja, hogy a benyomásokból szerzett emlékezet csak utólagos konstrukció által értelmeződött és emelődött meg. Viszont jól látszanak a „vad elűzések” csehországi jellegzetességei, amely nem válogatott sem az állampolgárok, sem a származás között. Ám a zsidók felelőssége ehelyütt csak bűnbakkeresés.

Isztiméri közlőm kissé idősebben, tíz évesen élte át a hasonló eseményeket, emlékanyaga szintén benyomásszerű, utólag konstruált részletekkel (a családi veszteség indoklása), mégis több helyen (indok-meghurcolás-utazás) letisztultabbak, mentesek az indulatos érzelmektől. Emiatt olyan emlékképeket is forrásértékűnek lehet tekinteni, amelyek hiperbolikusnak tűnhetnek. A tragikus keret foglalja magába a hazatérés történetét:

„Apámmal voltunk ott. Ő azt mondta, hogy jön utánunk majd, és otthon találkozunk. A csehek! Jaj, mit műveltek! A Hitlerjugendeket neki állították a falnak és sortűzben kivégezték őket. Sok baranyai is volt ott és figyeltük, ahogyan ütötték őket. [sírva] Agyonverték őket. Nagyon sok ilyen volt, anyám teljesen ki volt, ezt mind az úton láttuk. Elindultunk haza többedmagunkkal, vonattal, néha személyvonattal, néha pedig marhavagonokban is utaztunk. A cseheken keresztül jöttünk, és Győrnél jöttünk át a határon. Kopinlóban,¹³⁴⁹ majd Jičínben¹³⁵⁰ amerikai felügyelet alatt voltunk. Érkezett egy teherautó és a menekültek között is sok halott volt. Csecsemők is, a halott csecsemőt feldobták a teherautóra, a német katonák tetemeire. Ezt azért csinálták a csehek, mert utálták a németeket, partizánkodtak. Minden le volt bombázva és a nagyszülőkhöz mentünk, Bodajkon keresztül. Ez volt valami, sokszor eszembe jutott. Apámmal soha többet nem találkoztam, állítólag megpróbált utánunk jönni, de a csehek elintézték. Az egyik haverja, azt mondta anyámnak, hogy »a férje amerikai fogságba került, de ha maguk után indult, akkor e csehek kinyírták«. Semmit [nem] tudunk róla azóta se.”¹³⁵¹

A közlések mögé nézve egyértelműen látszik, hogy leginkább a cseh területekről azért döntöttek a hazatérés mellett, mert a terrorisztikus események miatt veszélybe került az életük. A „cseh” csapatok gyilkosságait hallgatólagosan a szovjet hadsereg is erősítette. Többen azonban a „másik” oldalt választották és Nyugat-Németország felé vették az irányt, ahol racionalizáltabb állapotok mellett még a rövidebb távolság is indokolta az irányválasztást.

¹³⁴⁸ 1937:N:7: Gerecse: Dunaszentmiklós.

¹³⁴⁹ Helyesen *Kopidlno*, település Csehországban, a Jičini járásban.

¹³⁵⁰ *Jičín*, város Csehországban, a Hradec Králové-i kerület Jičini járásában. A város 18 km-re van Kopidlnótól.

¹³⁵¹ 1935:N:10: Bakony: Isztimér.

„Fél évet voltunk kint. Nem messze volt onnan Nyugat-Németország, talán két kilométerre. A fiatal emberek, akik velünk jöttek, átmentek oda, az amerikai zónába, és kaptak csokoládét, cigarettát. Egyszer mondja a gazdasszony állítólag, hogy vége a háborúnak és mehetünk haza. Akkor jöttek ilyen teherautók, fölraktak minket, elvittek az állomásra. Megint marhavagon. És hazajöttünk.”¹³⁵²

Az újabb utazás és a hazatérés másik indoka – a meginduló németellenes üldözések mellett – a rossz körülmények voltak. A hadifoglyokhoz hasonlóan a menekültek is táborokban éltek, ahol a zsúfoltság, a koszt, a lerongyolódott állapotok, a bezártság könnyen „vonzóvá” tette még a bizonytalan helyzetű Magyarországot is.

Az alábbi vértesebeli, kecskédi közlő családja is így érezte, ám már megérkezésük pillanatában atrocitások érték őket. Az elbeszélés oppozíciós szerkezetű, a „hazaszeretet” áll szemben a hatóságok kitoloncolásával.

„Szinte megszöktünk a táborból. Konyháról kaptunk enni, de a marharépa levesben nagy kukacok voltak. Egy kis faházban laktunk. Nagyobb család nagyobbat kapott. A táborban konyha és kórház volt. Ide hozták a sebesülteket a frontról. Postát is kaptak és nekem mondták, hogy olvassam fel a leveleket. Valakinek a karja, a lába volt lelőve. Volt, akinek elolvastam a levelét, és mire végeztem, meg is halt. Nagyon sok halott volt, vizes gödrökbe temették őket. Sanktegitben¹³⁵³ voltunk. [...] ’45 októberében jöttünk haza. A konzulhoz mentünk, aki azt mondta, hogy »ne menjenek haza, mert internálni fogják magukat. Maradjanak itt, vagy menjenek ki Amerikába.« Anyám azt mondta: »hol tudunk kimenni? A férjem katona, mi csak otthon találkozhatunk!« Erre egy amerikai címet is adott, hogy oda mehetünk, sőt el is vitt volna minket oda. Egy nagy farmuk volt, még munkát is tudott volna adni. Mi mondtuk, hogy »nekünk ez a hazánk«. Marhavagonnál[ban] jöttünk haza, megérkeztünk Hegyeshalomba, ott ki kellett szállni és jelentkezni. Azt mondták, hogy »Micsoda? Maguk? Maguk magyarok? Menjenek vissza, ahonnan jöttek, Németországba, sváboknak ott a helyük.« Visszaraktak és becsukták a vagonot. »Jézus Máriám, még jó, hogy vizet hoztunk.« Bruck an der Leithaba¹³⁵⁴ raktak vissza. Itt megint végignézték a vagonokat. Éjfél volt, alattunk volt a Lajta, esett az eső, fúj a szél, sok volt az asszonygyerekes család. »Most mit csinálunk?« – kérdeztem. Jött egy katona és kérdezte: »Hol vannak a férjek?« Mondta anyám, hogy lelőtték. Erre visszavittek majdnem Salzburgig. Én kiszálltam, előre mentem a mozdonyvezetőhöz, és kértem vizet. Az meg is lepődött, hogy gyerekek vannak a vonaton, nem is tudta, hogy visz minket. Mondta, hogy Linzet elhagytuk. Talleburgba¹³⁵⁵ érkeztünk, dzsippel jöttek értünk. Mindenki azt mondta, hogy ne menjünk haza, szortirozzák a németeket, a népi németeket, de a magyarokat is. [...] Még egyszer hazaindultunk és ugyanott átjöttünk, akkor átengedtek minket és így értünk vissza. Komáromon, Tatabányán keresztül jöttünk.”¹³⁵⁶

¹³⁵²1937:F:8: Vértés: Vértestolna.

¹³⁵³ Helyesen *Sankt Aegy d am Neuwalde*, kisközség Ausztriában, Alsó-Ausztria tartományban, a Lilienfeldi járásban. Valóban a falutól nem messze húzódott a szovjet-amerikai, megszállási zónahatár.

¹³⁵⁴Szlovák-magyar-osztrák határháromszögben lévő város. Magyarul Lajtabruck, Burgenland tartományban, 30 kilométerre Hegyeshalomtól.

¹³⁵⁵Nem azonosítható, talán *Thalgau* Salzburg mellett, vagy *Thalheim bei Wels*: község Felső-Ausztria tartományban, a Wels-vidéki járásban.

¹³⁵⁶ 1933:N:13: Vértés: Kecskéd.

A megérkezőket, az otthon maradt családtagok szállították be a falvakba.¹³⁵⁷ Jobb esetben már az apák is otthon voltak, akik várták a családot. Ők voltak azok is, akik hazahívták a kimenekült családtagjaikat. Posta híján a kimenekült asszonyok azoknak írtak haza, akik feltételezésük szerint túléltek a frontot. Ha a küldemény célba ért, értesítették a hadifogságból hazaérkező – sokszor familiájukat kereső – családapákat. Ők rögtön válaszlevélként haza is hívták a kint rekedt családtagokat.¹³⁵⁸ Ám ez nemcsak a családfőn múlt.

A menekülés nem valósulhatott volna meg tudatosan mozgó és szervező családanyák nélkül, akik sokszor nemcsak a kiutazáskor döntöttek útvonalakról, hanem hazatérésük is. A biztonságérzet növelése vagy szintentartása sokszor az ő feladatuk volt a vándorlás alatt, ezért előfordult, hogy a hazatérés motivációját is ők határozták meg. Bakonyoszlópi közlőm családjában felcserélődtek a szerepek. Az apa szeretett volna kint maradni, míg az anya döntése határozta meg a hazatérést. Az elbeszélés értékei nem változtak, hazatérve kifosztott házat találtak:

„Amikor szabad volt a határ, akkor anyám átszökött többekkel együtt Magyarországra és eljött [Bakony]Oszlopig. Egy évig voltunk kint. Szeptemberben iskolába kellett volna menni, de nem voltam itthon. Apám fogságban volt, de már '45-ben hazajött. S kijött értem, hogy majd hazahoz engem. Amikor meglátta, mi van itt és mi van otthon, akkor kint akart maradni, mert otthon az egész házat kifosztották. Én nem is bántam volna, de mivel az anyám szülei itthon voltak, ezért anyám azt mondta, hogy ő hazajön a szüleihez. A másik nagymamám és a nagynéném családja kint maradtak. Később átköltöztek Németországba, Herrlingenbe, Blausteinba.¹³⁵⁹ A szüleim két zsáknyi ruhát rakott [raktak] össze, de vissza már nehezebben tudunk átjönni. Többször át kellett szökni, végül sikerült és így értünk vissza, de nagyon szegények voltunk.”¹³⁶⁰

A hazatérések motivációjának elbeszéléseiben olyan közlésekkel is találkoztam, amelyek valamilyen tabusítást rejtenek. Ennek oka lehet, hogy több család úgy érezte – s a későbbi események fényében ezt igazolva is látták –, hogy rossz döntés volt a hazatérés.

A mosonbéli levéli és bakonysárkányi közlőm „gond nélkül” és „megtorlás nélkül” hazatért, mert szüleit nem akarta egyedül hagyni. Mindketten magyar katonai alakulatok segítségével kerültek ki Nyugatra és haza is. Levéli elbeszélő¹³⁶¹ koncentrációs táborba került, mégsem értékelte sikertelennek és negatívnak a visszatérését. Csakúgy, mint a bakonysárkányi közlőm sem, aki védettnek érezte magát a katonák körül.¹³⁶² Ezzel azonban élesen szembenáll a bakonyi, márkói

¹³⁵⁷1945:N:9: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Nyáron jöttünk haza. Az édesanyánk apja, a mi nagypapánk jött, lovaskocsival hozta el a holmit. Én meg gyalog jöttem fel nagymamával.”

¹³⁵⁸ 1938:N:9: Gerecse: Vértestolna: „Miért jöttünk vissza?! Mert már vége volt a háborúnak.[...] Vonattal hoztak Tatáig. Édesapámat márciusban hazaengedték a honvédségtől. Hazatért, de a ház üres volt. Nem tudta, hogy hol vagyunk. Később már volt posta, anyu írt haza, és apámnak szóltak, hogy levél jött. Apám visszaírt és mi hazajöttünk.”

¹³⁵⁹ Blaustein, város Németországban, Baden-Württemberg tartományban. Ennek része az egykori község Herrlingen, amely 1968 óta része a városnak. A település Ulmtól 7 kilométerre fekszik keletre.

¹³⁶⁰ 1939:N:6: Bakony: Bakonyoszló.

¹³⁶¹ 1922:N:23: Moson: Levél: „Leigazoltak minket, kaptunk egy papírt és tehervonattal jöttünk haza. Az őrnagy, az jött velünk haza, leigazolták őt is, még meg is látogatott később. A felesége kocsival jött haza, egy talpraesett nő volt. Én nem is láttam a háborút, ott már vége volt.”

¹³⁶² 1925:N:20: Bakony: Bakonysárkány: „Fél év után, októberben jöttünk haza az egyik nővéremmel, másik nővérem az kint maradt a húgossal. Nem tudtuk, hogy mi van itthon, ezért megbeszéltük, hogy mi elmegyünk a határig, ott megérdeklődjük, és akkor meglátjuk, mi lesz. [...] Hazajöttünk, egy katonavonattal. Éppen krumpliszedés volt. Kisbőren megbeszéltem, hogy lassít [a] vonat, ha Sárkányon lesz. Végül leugrottunk és az

közlőm története, akinek családja ideális környezetet talált a német területeken, mégis hazatértek. Magyarázatuk szerint, nem akarták sem földjüket veszni hagyni, sem pedig gyávának látszani. Az önfeláldozó jellegű történet dacos szembenállásban mutatkozik meg, amelyet a segítőkészség részletei is mélyítenek. Ez a keret azonban arra szolgált, hogy az elbeszélő saját ideológiáját beleszöje élettörténetébe – egyszersmind igazolja azt –, amelynek lényege, hogy kiállásával jogot formáljon arra, hogy megkérdőjelezzen bármiféle származásával kapcsolatos megkülönböztetést. Ezzel saját identitását is erősíteni kívánta.

„Müller, a vezetőnk jött és azt mondta, hogy »emberek, nem kapunk több ennivalót, mindenkinek el kell mennie haza, ki-ki maga mehet haza«. A többiek kiskocsikkal elindultak haza, mi viszont maradtunk a gazdánál. Jött egy falubeli ember, akinek családja szintén elmenekült velünk és nálunk kereste a családját, a Stahl Józsi. Ő mondta, hogy »mindenkinek el kell mennie haza, mert a rádióban azt mondták, aki nincs otthon, annak elveszik a házat és a földjét«. Ez '45. június vége felé volt, éppen aratáskor. [...] A Heintz, a gazda mondta, ne menjünk, de végül adott fogatot is. Időre volt kiírva, hogy meddig kell hazaérni és elfoglalni a házat. Apám azt mondta: »Ha mi nem megyünk haza, gyerekeink azt fogják mondani, hogy az apánk gyáva volt és ezért nincs földünk, házunk, ezért vagyunk napszámosok.« Pár családdal bérelünk egy tehervagont, kifizettük Herending. Berakodtunk, a Kellerék öten, a Stahlék négyen, a bándi Glückék hárman és mi hatan voltunk. Útközben került hozzánk egy hölgy, Dr. Olpinszky Woldemárné,¹³⁶³ nagyon művelt, soproni nő volt, németül és magyarul is beszélt. [...] Több katona is menekült ekkor, a bácskai svábok is csatlakoztak hozzánk, egyiknek a keze is hiányzott. Aztán egy debreceni család is felkérkedett hozzánk. Egy vasúti tiszt volt, jó módban élő emberek. Így mentünk Budapestig, ott mindenki elszéledt. Ezek a katonák is elmentek, mi meg maradtunk. Budapesten Igazoló Bizottság elé kerültünk. Kiszálltunk a vagonból és a bizottság elé álltunk csoportosan. Apám is kiszállt, három főből állt a Bizottság, egy kérdezett, egy írt, egy körbenézett. Kérdezték, mi a nevünk, hol éltünk és miért menekültünk el. Apám előbb mondta az adatokat, majd azt mondta, hogy »jöttek a mocskos muszkák és annyi mindent mondtak róluk. Én elmentem volna katonának, de már 54 éves voltam. Muszáj volt elmenni a családdal, mert ezt a sok mocskosságot nem tudtam volna végignézni.« Egy nap múlva jöttek, s azt mondták apámnak, hogy az Andrássy út 60-ba kell menni az igazolópapírért. Apám el is ment, de harmadnap nem jött vissza és végül mondták, hogy menjünk haza, mert nem is fog jönni. A pályaudvaron aludtunk, nem tudom hol, aztán hazajöttünk. Sokszor a vonat tetején utaztunk. Herendre érkeztünk, mert annak van állomása, Márkónak csak megállója volt. Nagyapámnak üzentünk, értünk jöttek és hazavittek, ők már mondták, hogy a rendőrség beköltözött hozzánk. De mondtuk, hogy hát ez a mi házunk, majd bemegyünk. A nyomorult életünkön kívül semmink nem volt.»¹³⁶⁴

állomástól mentünk haza. Otthon ugatott a kutyánk, Bödő. Apám nagybátyja nyáron hazajött, az összes volksbundista hazajött. Átjárt hozzánk főzni, mert mellettünk a Kaiser-család házában kaptak szobát, amikor hazatértek. Nekik már nem volt semmijük. Ugyanis fél évig le voltak zárva Székesfehérváron.”

¹³⁶³ Kutatásaim szerint Dr. Olpinski Waldemár Ede a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara fogalmazó gyakornoka volt. Felesége 1946.júniusában peres úton szerzett érvényt annak, hogy férje visszaállítsa vele házassági életközösségét. Ld. Magyar Közlöny, 1946. június 8. 126. sz. 2896/1946. sz. 6. o.

¹³⁶⁴ 1932:F:13: Bakony: Márkó.

E közlésben a hazatérés valójában egy életmód, identitásvesztés is, amely az előbbi és a következő soproni közlőmnél is kötődésvesztéssel, a magyar identitás megtagadásával is együtt jár. Míg többeknél a visszaszerzett otthon élményét nyújtotta a megérkezés, addig az alábbi elbeszélő megbocsájthatatlan családi bűnként éli meg a visszaérkezést, annak ellenére, hogy sikeresnek ítélte élettörténetét. A traumának az oka az volt, hogy négy év telt el a menekülés ideje óta, amelyet sikeres németországi integráció követet. Innen nemcsak egzisztenciális, de mentális visszalépés is volt a hazatérés, hiszen nemcsak a nyelvet, hanem a megváltozott politikai helyzetet is újra kellett gondolnia a családi döntés után.

„Feketén jöttünk haza és soha nem bocsátottam meg anyámnak, hogy hazajöttünk. Így temettem el. Ott kint jobb lett volna. Apám hazajött '47 júliusában. Csodálkozott, hogy nincs meg a testvére, a sógora, a sógornője. Mi van itt? Ő Tombázban¹³⁶⁵ volt fogságban. Valahol Oroszországban esett fogságba, egy méter kilencven centi magas férfi, negyvenöt kilóval. Anyám bátyja háromszor volt itthon, megpróbálta rászédni apámat, hogy jöjjön ki, ő azt mondta, hogy »nem hagyom el az otthont«. Pedig semmije se volt. Még drót¹³⁶⁶ sem volt. Berchtesgadenben¹³⁶⁷ volt egy csempész, egy nő, Schütz Lidinek hívták. Apám egyik nővére Bécsben lakott, egy gyárosnak volt a felesége, ő jól ismerte ezt a Schützt és lefizette, hogy vigyen haza minket. Nem tudom, mibe került, sosem mondta. '48 novemberében csak besétáltunk a határon. Volt egy kocsmá, amelynek egyik része az amerikaihoz, másik része oroszokhoz tartozott. Jó, mi? Sötét volt és ott találkoztunk. Innen lajtos kocsival vitték fel a vizet az ajmók-ba [Alm]. Az egyikbe bújtunk el és indultunk el, így mentünk át. [...] Ekkor láttam az első oroszot, jöttünk haza, egészen Lépesfalváig.¹³⁶⁸ Gyalog elmentünk Bécsig, ismerősöknél laktunk. Két-három hétig tartott az út. Csak nagynénink volt otthon, egy szobát kapott ott. Ő a Sotexben,¹³⁶⁹ a textilgyárban volt tolmács. Nagyon sok katonatiszt járt oda, csinos nő volt és elintézte, hogy kapjuk... Nekünk a pincében jutott hely, miközben '48-ban Németországban az emeleten laktunk.”¹³⁷⁰

8.3. A háborús kitelepítés (önkéntes,- kényszerevakuálás és menekülés) mint népességvesztés: az otthonmaradottak szemszöge (1944-1945)

Az előbb idézett sorsok résztvevőként tettek tanúbizonyságot arról a folyamatról, ami a 2. világháborúban történt a német nemzetiségű menekülőkkel. Mivel a közösségeket (településeket) általában jelentős számú ember hagyta el, ekkor az otthonmaradók érzékelték az elvándorlást legerősebben.

¹³⁶⁵ Valószínűleg helyesen: *Tambov*. Lásd korábban a katonasorsokat bemutató fejezetben.

¹³⁶⁶ A későbbi „műszaki határzár” köznyelvi formája.

¹³⁶⁷ Város Délkelet-Bajorországban, az osztrák Salzburgtól délre. A kitelepítésből és az elűzésből hazatérő magyarországi németek jelentős része itt keresett magának csempészt. RITTER 2018, 56–59.o.

¹³⁶⁸ *Loipersbach im Burgenland*, vagyis *Lépesfalva* község Ausztriában, a Vár-vidéken, a Nagymartoni járásban. Ágfalvával és Sopronnal közös határközség.

¹³⁶⁹ *Soproni Textilművek Rt.* Nevét a távirati rövidítésből kapta. Valójában Haas Fülöp és Fiai Rt. néven 1909 márciusában kezdte meg működését. Nagy múltú üzem lett, amely végleg 2008-ban szűnt meg.

¹³⁷⁰ 1938:N:10: Burgenland: Sopron.

Az otthonmaradottak szemszöge is szubjektív értelmezések alapján áll össze. A bakonyi Hárskúton élő közlőm szerint a volksbundisták menekültek el 1944/45 fordulóján, de ugyanakkor hozzátette azt is, hogy egyik rokonának családja azért kelt útra, mert megijedtek az oroszok erőszakos cselekedeteit terjesztő németektől. Ők Bajorországba menekültek, ahol a lányuk férjhez ment egy amerikai repülőtiszthez. Előbb a pár, később az egész család is a tengerentúlra, Kaliforniába költözött. Ilyen „továbbköltözésről” számoltak be Nagytevelen is, ahol tizenhárom család „csomagolt össze” és „ment el.”¹³⁷¹ Közlőm azért ismeri ilyen jól ezt a történetet, mert 1948-ban, amikor elűzték őt és családját hárskúti otthonából Németországba, éppen az élő „evakuált” rokonok segítették őt a hazaszökésben.¹³⁷² Később bemutatom, hogy több helyen történt ilyen eset.

A Balaton-felvidéki Barnagon több éve laktak már beszállásolva német katonák a közeli reptér miatt. A személyes kapcsolat okán gyorsan felajánlották, hogy a falu népét Németországba szállítják, de végül különalku miatt ez nem valósult meg.¹³⁷³ A szomszédos Vöröstón is ez történt, de a nagyszülők nem akartak elmozdulni a faluból.¹³⁷⁴

Sok helyen úgy indokolták, hogy az elindulók kalandvágyóak és fiatalok voltak. Ez a benyomás azért alakulhatott ki, mert a távozók között sok lehetett az olyan személy, aki a falu (főleg kulturális, egyesületi) közéletében részt vett. Balatoncsicsón is úgy látták, hogy az ottani és a közeli falvak fiataljai indultak ekkor útnak.¹³⁷⁵ Hidegkúton 1944. december 8-án nemcsak az embereket, hanem az állatokat is el akarták hurcolni.¹³⁷⁶ Több helyen alakult ki az a benyomás a faluban lakottak részéről is, hogy az evakuálás azért történt, hogy a hadseregeket tudják élelmezni az elköltözők vagyonából. Végül a magyar hadsereg lépett közbe és csak a volksbundisták mentek el.¹³⁷⁷ A szomszédos Tótvázsonyon is ez történt. A távozókat a falubeliek szekerekkel vitték Veszprém jutasi vasútállomására, ahol bevagonírozták őket.¹³⁷⁸

A bakonyi Lókúton több hullámban zajlott a háborús kitelepítés. Ezért többféle megnyilatkozással találkoztam. Egyik közlőm szerint a visszatért evakuáltak annyiban voltak bűnösök, hogy a „németekkel kimentek”, de mivel csak Ausztriáig jutottak, ezért gyorsan

---

¹³⁷¹ 1929:N:16: Bakony: Nagytevel. 1922:N:22: Bakony: Nagytevel: „Az édesanyámék azok ki lettek telepítve, pontosabban menekültek. A nevelőszüleimet nem hagytam itt, nem mentem el. Anyámék nem is jöttek már többet haza. Azt tudom, hogy később kivitték őket, a jobb kereseti lehetőség miatt Amerikába.”

¹³⁷² Előbbivel együtt: 1935:N:10: Bakony: Hárskút.

¹³⁷³ 1933:F:11: Balaton-felvidék: Barnag: „A Hartz Ferenc bácsinak mondák [a] németek, hogy éjjelre süssenek kenyeret, és akkor visszük ki őket Németországba. Jönnek autóval, hogy az egész falut felpakolják. Éjjel tele lett az utca. [...] Itt voltak évekig, megszerették az embereket, megígérték, hogy orosz nem teheti be lábát. De végül a tisztek és a bírók megállapodtak, hogy mindenki maradjon nyugodtan helyén. Ez önkéntes lett volna, de csak ha az egész falu jött volna.”

¹³⁷⁴ 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó.

¹³⁷⁵ 1935:F:10: Balatonfelvidék: Balatoncsicsó: „Annyira nem volt kényszer, mert a Steiner Anna, a tanítónő az SS-katonákkal vonult Németországba. Ő mint német tanítónő félt, hogy meghurcolják, ehhez csapódott még Vöröstóról a Weiss-lány. Sok ilyen fiatal nő ment, de más nem volt.”

¹³⁷⁶ 1924:N:20: Bakony: Hidegkút. „Olyan volt, hogy elvitték az élelmet innen és abból éltek.”

¹³⁷⁷ 1928:N:16: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Bennünket, meg az állatokat is el akarták vinni. Ez Mária napkor volt, december 8-án. Kijöttünk a templomból és a falu felső részéből elkezdtek elhajtani a teheneket. Voltak itt magyarok is és ezt jelentették. Jött egy tiszt és leállította. Azt akarták, hogy ne maradjon semmi hátra. Önként elment pár család, először én csak pár családról tudtam, de később azt hallottam, hogy még öt család ment utánuk, ezek nem jöttek vissza, csak látogatóba. Ők volksbundisták voltak.”

¹³⁷⁸ 1927:F: 17: Balatonfelvidék: Tótvázsony: „A volksbundistákat kivittük szekerekkel, akik akartak, Jutasra vittük és azokat elvitték ki.”

hazatértek, de itthon retorzió várta őket.¹³⁷⁹ A Lókúthoz közeli Zircen a nyugatra (és az oroszágon keresztül) menekülőket volksbundosoknak vélték.¹³⁸⁰ Olaszfaluban viszont kényszerként élték meg az evakuálást, ahol a német katonák elhurcolták 1944 karácsonyán a svábokat, akiknek a vagyontárgyait a lakosok szétosztották egymás között.¹³⁸¹

Furcsa módon egy általános jellegű közlést Zebegényből kaptam. A Pápai Tanítóképző egykori diákja (akit később a Szovjetunióba deportáltak kényszerszolgálatára) azt tapasztalta, hogy a tanulóknak azt tanácsolták, hogy térjenek haza otthonukba. Ám ezt már megelőzte a német nemzetiségűek elszállítása:

„Egyszer csak bejött a pedellus és szólt, hogy a Wágenhoffer-fiút hívja az igazgató. A gyerek többet nem jött vissza. Megtudtam, hogy kitelepítették őket Németországba. Ez úgy történt, hogy '44. október 15-én volt a Horthy-puccs. Akkor az idősebbeknek, az ötödikeseknek – én negyedikes voltam –, azt mondták, hogy menjenek haza, mert az oroszok már bent voltak magyar területen. Hallottuk, hogy fogdossák össze a németeket és viszik őket ki. Menekültek az oroszok elől. Ezt a fiút kitelepítették. [...] A Volksbundnak egy akciója volt ez '44 októberében. Azok a volksbundosok, akik ki akartak települni, azok kitelepültek.”¹³⁸²

A Bakonyban általános volt tehát a kiürítés, több hullámban zajlott le és összefonódott az általános evakuálással. Intenzitása azért lehetett nagyobb, mert a kultúrtáj német nemzetiségű falvai a környékre menekült nyilas minisztériumok (pl. Farkasgyepű: Gyepű I.) közelében feküdt. Városlődön 1944 karácsonyán a szervezett evakuálás keretében hagyják el néhányan a községet, de 1945 januárjában már kényszerrel vitték a lakosságot és – az előző fejezetekben már bemutatott–leventéket is.¹³⁸³ A közeli Herenden azonban nagy volt az ellenállás, ez legfőképpen Pesovár János jegyzőnek lehetett köszönni. Itt is 1944 őszén érkeztek a német teherautók:

„Majdnem minden ház elé – hozzánk is – odaállt egy autó '44 őszén. Bejöttek és azt mondták, hogy csomagoljunk össze. Németek voltak. Nekünk parasztházunk volt, négy német tiszt lakott nálunk, az egység pedig a kultúrházban és a tánchelyiségekben. [...] Sok családot vittek el, és ígértek minden jót. A legjobban a szegények mentek el, hagyták magukat elvinni. Mi védekeztünk, és nem mentünk, így a kocsik tovább mentek.”¹³⁸⁴

„Jöttek a németek és ki akarták telepíteni a falut, mert az oroszok már közeledtek, a szomszédunk el is ment. Volt egy lista. Házhoz mentek és azt kérdezték, hogy milyen nemzetiségű? Aki azt mondta, hogy német anyanyelvű és német nemzetiségű, azt kitelepítették. Kényszerből vitték az embereket, valaki úgy úszta meg, hogy belerakta a kávéba a sót és lázas lett. Nem tudták kitelepíteni. Minden

¹³⁷⁹ 1933:N:14: Bakony: Lókút. „A második transzporttal mentek, csak Ausztriáig értek el, és a háború után visszajöttek, őket telepítették ki. Bűnösök voltak, mert elmenekültek.”

¹³⁸⁰ 1927:F:17: Bakony: Zirc: „A Malmos, az Tabra ment, aztán Ausztráliába. Földjét az Istenes vette meg, aki nyilas volt. Ő meg azért menekült el.”

¹³⁸¹ 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu: „A németek összeszedték őket, és akit tudtak, '44 karácsonyán elvitték. Akik maradtak, azok szétosztották az állatokat egymás között. Ezek visszajöttek '45 nyarán, akkor még nem indult be Volksbund-üldözés és nagyon szegények voltak, csak üres házak voltak és kitelepítették őket.”

¹³⁸² 1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény.

¹³⁸³ 1934:F:10: Bakony: Városlőd. „Itt nem akart senki menni. Karácsonykor három család ment el. Elvitték Sziléziába, utána átmentek rajtuk az oroszok és végül Szlovákián keresztül hazajöttek, de végül kitelepítették őket. 1945. januárban száztíz ember ment ki vonattal Németországba. Ekkor leventéket is elvitték. De ha ezeket elkapták, akkor lelőtték.”

¹³⁸⁴ 1928:F:16: Bakony: Herend.

háznál állt egy kocsi és mindenkinek azt mondták, »pokken, pokken«.¹³⁸⁵ Egy-két családot kivittek, nekik pár SS-katonájuk is volt. Annyira összetartottak itt, hogy kiálltak és azt mondták, hogy ha agyonlövik, akkor se mennek el. [...] A háború után azoknak a vagyonát, akik elmentek, azt elszedték. A herendiek megfogadták, hogy minden nap elmondanak egy rózsafüzért, mert ez a telepítés nem sikerült.”¹³⁸⁶

Érdemes megjegyezni, hogy a „szegények” jelzővel illetve nagyon sok közlőm is a volksbundosokat.¹³⁸⁷ A vagyon kérdése sokszor felmerült az evakuálásnál: „németeknek az állatra volt szükségük”, „a szegények földjeire”.

A bakonyi Csehbányán is a „'44 decemberében jöttek az SS-katonák és akkor elvitték a szegény családokat” megfogalmazását kaptam, miközben egyértelmű volt, hogy ezalatt a volksbundosokra gondolnak.¹³⁸⁸ A falu mellett lévő Németbányán már arra emlékeztek, hogy novemberben a volksbundisták menekültek ki az oroszok elől Ausztriába. Közülük volt, aki később lágerben rekedt, meghalt, vagy kint maradt, de többségük hazatért.¹³⁸⁹ Internálták, majd elűzték, vagy kitelepítették őket, utóbbiak közül többen a veszprémi püspökség kertészetére kerültek.¹³⁹⁰

Őket valószínűleg Bakonyjákó lakóival együtt indították útnak, akik szintén Ausztriába, Hofba¹³⁹¹ kerültek. Itteni közlőm sógora azzal indokolta a hazatérést, hogy „nem fogják ezeknek a knédlijét enni”. Szintén azt közölték, hogy nem volt kényszer a kitelepülés.¹³⁹² Bakonyánán,¹³⁹³ Bakonyoszlopon karácsonykor indultak el a vonatok. Utóbbi helységben előbb távoztak azok, akiknek a közelben harcoltak a gyermekeik.¹³⁹⁴ Bakonygyiróton pedig szintén azt közölték, hogy azok mentek el 1945 januárjában, akiknek a gyermekei SS-katonák voltak.¹³⁹⁵ A Bakony keleti felén, Isztiméren történő eseményeknél meghatározó volt – a már bemutatott – székesfehérvári csata.

---

¹³⁸⁵ „Pakolni, pakolni!”

¹³⁸⁶ 1923:N:22: Bakony: Herend.

¹³⁸⁷ 1943:F: Reflexív: Bakony: Herend: „Ezt a Hitler csinálta, hogy mi vagyunk az igazi nemzet, »Deutschland über Alles«. A Volksbund, a német nemzetiségnek a szövetsége volt, és aki ennek vallotta magát, azok közül sokat elvittek.”

¹³⁸⁸ Ez legfőképpen a keretes elbeszélésből látszik: a közlés elején még „szegények” jelzővel illeti a kitelepülőket, a végén pedig volksbundosokká változnak. 1925:N:20: Bakony: Csehbánya. „Jöttek az SS-katonák, és akkor elvittek szegény családokat. Bejöttek hozzánk is, egy katona, azt mondta, hogy »összecsomagolni, mindenkit elviszünk és gyerünk«. Apám reszketett. De én azt mondtam, »tűnj el innen«. Mérgelődött és káromkodott, és azok után ment, akik már szekerekkel együtt elindultak. Volt olyan család, ahol nyolc-kilenc gyerekkel mentek, de nem volt semmijük se. Ezek elmentek és ők az egyetlen[ek], akik vissza is jöttek. A Volksbund-vezér kint maradt, Maurer Mihály, asztalos volt, és kint egy műhelyt csinált.”

¹³⁸⁹ 1923:F:21: Bakony: Németbánya.

¹³⁹⁰ 1927:N:17: Bakony: Németbánya.

¹³⁹¹ Hof bei Salzburg, község Salzburg mellett Felső-Ausztriában, a Thalgau járásban, Salzburgtól 10 kilométerre északkeletre.

¹³⁹² 1942:N: Reflexív: Bakony: Bakonyjákó. 1929:N:15: Bakony: Bakonyjákó.

¹³⁹³ 1928:N:15: Bakony: Bakonyánána: „Akik akartak, azok karácsony előtt elmentek. A szomszédunk, az egész család vonattal elment.”

¹³⁹⁴ 1935:F:9: Bakony: Bakonyoszlop. „Az én nagynénem Frau Führerin volt a Volksbundba’. A Krebsz úr, aki a Volksbund főnöke volt, elintézte, hogy a Fehérvár alól visszavonuló német katonák a családokat magukkal vigyék. Először két családot, majd utána mentek egy kicsit később a többiek is. Szlovákián keresztül Klattauba mentek, lágerba kerültek. Ott a nagynénem lánya leforrázta magát. Főzték a levest és magára rántotta. Meghalt.”

¹³⁹⁵ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. „1945 januárjában volt az első kivándorlás, önként, elmentek az ostrom, az oroszok elől. Többségük olyan volt, akinél önként mentek német katonának a fiatalok.”

A német hadsereg kaotikus viselkedése rányomta a bélyegét a kiürítési folyamatokra. A kelet-bakonyi és vértesi falvakban ezért nagyobb intenzitással „folyt” a megfélemlítési propaganda. Az evakuáló hadsereg szemszögéből úgy tűnik, tényleg „buta parasztoknak” tűntek a falvakban élő németek, akiket hirtelen döntéssel, lerohanással lehet fegyelmezni.

Egyes emlékezők szerint az evakuáló csapatok sokszor rövid, egy napos határidőt hagytak a kitelepülésre, mások viszont arról beszéltek, hogy hosszú időt hagytak a csomagolásra. E kettősség azért van, mert az emlékezők nem különítik el, hogy több hullámban zajlott az evakuálás, az évtizedek hatásai egy eseménybe gyűrték az emlékeket. Ezért a történetekben vagy erőszakos, vagy önkéntes evakuálásként maradt meg az esemény. Prózaí oka ennek is az, hogy több, különböző intenzitású hullámban zajlott az esemény. Itt meg kell említenem, hogy az eseménysor levéltári kutatása még gyermekcipőben jár. Ezért nem zárható ki, hogy az elindulások indoka között nagyobb különbségek is vannak. E fejezetben csak az általam gyűjtött anyagból leszűrhető tematikákat elemzem.

A helyi Volksbund-vezető vagy bíró¹³⁹⁶ próbálta meggyőzni az embereket. Részben a tagokat¹³⁹⁷ és azokat, akiknek harcoló hozzátartozói voltak, könnyen rá is bírták az utazásra,¹³⁹⁸ másokat propagandával próbálták rábírní az indulásra. Elbeszélések szerint nyolc család hagyta el Isztimért ekkor. A második hullámú „erőszakos”, „kényszeres” kitelepülésre meneküléssel reagáltak a lakók.¹³⁹⁹ A nagy határral rendelkező Isztimér egy része a közeli pusztákra, vagy rokonokhoz menekült.¹⁴⁰⁰

A vértesi Mórról Augsburgba vitték az embereket karácsony környékén, azzal „érveltek” a németek, hogy megcsonkítják a gyerekeket az oroszok.¹⁴⁰¹ 1945 januárjában került sor a második

---

¹³⁹⁶ Az Isztimér melletti Bakonykútin a kisbíró hirdette ki. Közli: 1930:F:14: Bakony: Bakonykúti.

¹³⁹⁷ 1923:N:22: Bakony: Isztimér: „Hat-nyolc család ment el akkor Isztimérről. Ezek a bánatukban mind meghaltak. Mi a Volksbundban voltunk, de nem akartunk elmenni.”

¹³⁹⁸ 1929:N:14: Bakony: Isztimér: „Azok, akiknek önkéntes SS-leszármazottjuk volt, azok féltek, és a Volksbund-vezető, a Müllner Stefi bácsi szervezett egy utat Németországba. Hozzánk is eljött, de anyám azt mondta, ő nem megy el, »nem elég, hogy elvittétek a férjem, azt se tudom, hol van, most még én is elmenjek? Nem megyek sehová.« De azok tették jól, akik elmentek. Az oroszok ekkor, karácsonykor már megközelítették Magyaralmást (Fejér megye, Móri járás). Ezek mind a nyugati zónába kerültek, és mind gazdag emberek lettek. [...] Ez nem kényszer volt. Pár család ment el. Ők tudták, mi vár rájuk.”

¹³⁹⁹ 1936:F:8: Bakony: Isztimér: „Meg voltunk félemlítve, mert '44-ben tél volt, de nem volt hó. Két nagynéném lakott Acsteszéren, és azt hallottuk, hogy kitelepítették őket. A front előtt. Egyszer csak szorosan egymás mellett, német teherautók jelentek meg a mi falunkban. A nálunk beszállásolt német katona megkérdezte, hogy mit akarnak ezek a teherautók itt, és azt mondták, hogy a falut kiürítik. Ekkor az egész falu, az egész elment, de nem a németekkel, hanem a kertekbe szökött ki, más faluba; Királyszállásra, Hatházra, Dülfásra, Kisgyónbányába. Mi gyalog Királyszállásra mentünk. A németek a lakosságot itt kényszerítették, hogy hagyja el a házat. Vagyis hát nem kényszerítették, mert hát mindenki elmenekült onnan. Sokan elbújtak egy istállóba vagy bunkerekbe. Később már nem jöttek, mert nem találtak itt senkit.”

¹⁴⁰⁰ 1931:N:14: Bakony: Isztimér: „1944-ben, maguktól nyolc család Németországba ment el. Kocsival indultak el. Szemben lakott egy asszony, Sch. Józsefné, négy gyerekkel elindult és egy lóval. Kimentek Ausztriába és onnan mentek tovább nyugatra, és lágerba kerültek. Utána minket is el akartak vinni a németek. Ki akarták üríteni a falut, mert jönnek az oroszok, és azt mondták, hogy »elvisznek minket Németországba« és azt, hogy az »oroszok kegyetlenek«. Apám befogott két lovat és elvitt minket Kisgyónba. A nagybácsim felesége onnan származott, ismerősökhöz mentünk és mindenki elbújt és ezért senkit se tudtak a németek elvinni. Mi a pajtába rejtettük el a tehenet. Kényszerből akartak minket elvinni a németek. Ők azt mondták, hogy jót akarnak, de senki nem akart elmenni. Rövidesen jöttek az oroszok, akkor is el akartunk menni, de bombázni kezdtek és már nem tudtunk elmenni, csak a pincébe.”

¹⁴⁰¹ 1934:N:10: Vértés: Mór: „Apámnak azt mondták a németek, ha itt maradsz, levágják a gyerekeid fülét. Ez '44. december 24-e előtt volt. Azok mentek inkább, akik volksbundisták voltak. A nagybátyám wehrmachtos katona volt

hullámra, akkor kisbíró hirdette ki a kitelepítést és vasúttal Komárom felé vitték a jelentkezőket.¹⁴⁰² A Mór melletti Pusztavámon a „volksbundosok” indultak útnak,¹⁴⁰³ ám a németek egy szovjet „becsapás” után úgy döntöttek, hogy kiürítik a frontvonalra került községet. A bírót, aki ezt akadályozta, elhurcolták, majd a falu egy részét Csehországba vitték.¹⁴⁰⁴ E narratívához hasonló eset zajlott le januárban Kecskéden is.¹⁴⁰⁵

A forrásokból és az elbeszélésekből úgy tűnik ki– annak ellenére, hogy ez sokszor összekeveredett –, hogy egyeseket a Birodalomba igyekeztek szállítani, míg másokat csak biztonságos, közeli falvakba. Sokszor e történetek drasztikus elemekkel vannak megemelve. A vértesi Gánt is a frontvonalra eset, ahonnan a pap hagyta el a községet,¹⁴⁰⁶ Szárról és Vértessomlómárról szintén pár családot sikerült kitelepíteni. E községekben inkább *cserbenhagyásról van szó*.

A gerecsei Tarjánban viszont gyerekgyilkosságot is tulajdonítottak a németeknek.¹⁴⁰⁷ E falvak menekültjeiről megjegyezték, hiába jöttek haza 1945-ben, az elűzés alkalmával újra kidobták őket. Várgesztesen egy Hamburger nevű plébános agitált a kitelepítés ellen. Mivel a községben pár héttel később bevonuló szovjet hadsereg deportálta a férfiakat, ezért negatívan jelent meg a plébános személye.¹⁴⁰⁸ Ez a sors jutott a vegyes lakosságú gerecsei Szomódnak és a német Vértessomlónak, Környének és Kecskédnek is, ahol szintén a volksbundosok és a fronttól tartó családok menekülésének vélték az evakuálást.¹⁴⁰⁹ A gerecsei Bajról és Vértestolnáról már részletesen szó

és az ő családja elment Augsburgba. '46-ban a nagybátyám és családja hazajött, és nem volt hová mennie, mert akkor már telepesek voltak itt. Az egész család albérletbe került. Sosem kapták vissza a házukat.”

¹⁴⁰² 1928:N:15: Vértessomló: Mór: „Jött a kisbíró és kihirdette, hogy a főtéren gyülekezzenek, mert kimentenek minket az orosz fogság elől. Ezeket teherautóval vitték el '45 januárjában. Saját önszántából mehetett el csak, kényszeríteni nem lehetett, mondta a bíró. A vasútra mentek.” Mások csak egy hullámra emlékeznek; 1929:F:15: Vértessomló: Mór: „Ideállt egy vonat, a németek adtak autót, fel lehetett pakolni és elindulni. Egy páran elmentek, őket nem erőszakolták meg. Nem volt kényszer, csak aki akart, az ment. Egyszer mentek a német kiürítők.”

¹⁴⁰³ 1929:F:14: Vértessomló: Pusztavám: „Néhány ember, aki nagy német párti volt, az elment az oroszok elől. De akkora volt a honvágyuk, hogy hazajöttek Németországból. 1945 tavaszán volt ez.”

¹⁴⁰⁴ 1930:F:15: Vértessomló: Pusztavám: „A falu lesz a front gerince, ezt találták ki a németek. Volt egy rokonom, az bíró volt és azt elhurcolták a németek, mert nem írta alá, hogy a németek kitelepítsék a falut. A volksbundosokkal együtt elmentek. Pusztavámra bejöttek az oroszok, karácsony előtt, de 1945. január 3-án elcsendesedtek a harcok. Jöttek gyorsan a németek és néhány embert/családot fogtak és kivitték Csehországba, de ezekkel rosszul bántak, nem adtak nekik ételt.”

¹⁴⁰⁵ 1932:F:13: Vértessomló: Kecskéd: „Januárban újra jött egy támadás és a németek szóltak, hogy »Kecskéd falu készüljön fel, mert harctérre válik«. A bíró kidobolta, hogy a németek elviszik őket. Volt, aki el is ment, a volksbundisták általában. Az én rokonaim egy része benne volt, és ők ki is települtek. Sankt Pöltenbe vitték sokakat és Ulmba. Ez részben önkényesen zajlott, részben beleegyezéssel.”

¹⁴⁰⁶ 1928:N:17: Vértessomló: Gánt: „A pap, a König Simon elmondta a karácsonyi misét, majd kivándorolt. Ausztriáig jutottak. Ez pusztavámi német volt, rendes ember volt, de elcsábították a németek.”

¹⁴⁰⁷ 1928:F:19: Gerecse: Tarján: „'44. december 15-én volt pár ember, akit elvitték Németországba, a jegyző is ekkor ment. Az egyik családnak volt egy »rossz gyerekük«, beteg volt és ezt is elvitték Tatára, és kapott egy injekciót és meghalt. Hitler nem engedte, hogy ilyen gyerek éljen, ezeket is megölték.”

¹⁴⁰⁸ 1944:F: Reflexív: Vértessomló: Várgesztes. 1934:N:11: Vértessomló: Várgesztes: „Ezt nem a németek, hanem a magyarok akarták. Bejött egy lovaskocsi a ház elé, és azt mondták, hogy »Néni! Pakoljon fel és három napra el kell mennie«. A plébános körbement, és azt mondták, hogy »senki ne menjen el«. S nem is ment el senki. Anyám odaállt, megfogta a húgom és az én kezemet, és azt mondták, hogy »ő nem tudja, hogy hazajön-e a férjem, inkább lőjenek agyon minket«.”

¹⁴⁰⁹ 1924:N:20: Vértessomló: Vértessomló. 1930:N:14: Vértessomló: Vértessomló: „Az unokatestvéreim szomódiak voltak és azokat kitelepítették a front elől. Környéről sokat, a kényszerkatonákat vitték el. Ez nem telepítés volt, hanem önkéntesek voltak, de nemcsak volksbundisták mentek el. Vágyódtak is haza, azért jöttek vissza. A front után az oroszok elvitték száznyolc embert.”

volt. Utóbbi községben az otthonmaradók inkább úgy okoskodtak, hogy „*a háború, az megy és ügyis utolér, akkor miért idegenben – ahol nem ismeri senki ki magát – érjen minket utol, mikor itthon talán inkább meg tudunk menekülni*”. Így nem tartottak a Drezda melletti Königsteinbe tartó transzporttal.¹⁴¹⁰

A Vértes és Gerecse környéki falvakban már elemi erővel zajlott az evakuálás a Budapest környéki katlancsaták miatt. Az egyik legrészletesebb közlést Szomorról gyűjtöttem, arról, hogy a kaotikus állapotokban is *minden községnek egyedi története van, még ezen evakuálásban is*. A reflexív, áttekintő közlések keretbe foglalják az evakuálás elbeszélését.

„*Ezt tudom pontosan. 1944. december 11-én »Evakuierung von Szomor nach Herceghalom«.*¹⁴¹¹ *Hetven nő, harminc gyerek és két férfi indult el. Kilenc kocsival mentek el. Miután visszajöttek, mindenkit internáltá[a]k, mert volksbundisták voltak. Nagy volksbundisták. Ezeket internálták táborokba: Komáromba, Tokodaltáróra, Tatára. Ott voltak addig, amíg ki nem telepítették őket. Februárban volt egy újabb »Verschleppung aus Ungarn«.*¹⁴¹² *A német katonákat, akik még itt voltak a pincékben, azokat összetették. A maradék embereket is ki akarták vinni. Az apósomat, anyósomat, a feleségemet és a testvérét, akik a pincében vártak, őket is el akarták vinni. Ezek viszont ellenálltak. Ez volt az utolsó. Elindultak Ausztria felé.*”¹⁴¹³

A nyugati határszélen lévő mosoni és burgenlandi németek is a *Volksbundot* nevezték meg az evakuálás szervezőjeként. Kimlén úgy tudták, Lébénybe mentek a menekülők.¹⁴¹⁴ Februárban Hegyeshalomról indultak transzportok.¹⁴¹⁵ Sokan hajóval Rajkán¹⁴¹⁶ vagy Dunacsúnyon¹⁴¹⁷ keresztül indultak útnak Passauba 1945 nagycsütörtökjén. A burgenlandi Balfról Bajorországba mentek lakosok.¹⁴¹⁸ Egyesek magyar származású rokonai is a nyugati határszélen tartózkodtak. Ők hónapok óta úton voltak, amely bizonyítja azt is, hogy a menekülés már 1944 nyarán elindult.¹⁴¹⁹ Burgenlandban inkább a szervezetlen, szekerekkel való menekülésre emlékeztek, mint a tervezett evakuálásra.¹⁴²⁰ A szekérsorokat sokszor szőnyegbombázták a katonai alakulatok, mint ahogy korábbi koronatanúim is közölték. Egy ilyen eseményre Ágfalvánál és Brennbergbányánál is sor került.¹⁴²¹ A kultúrtáj déli féltekén is az utolsó pillanatban indultak útnak. Ráabafüzesen szervezetten

¹⁴¹⁰ Idézet és közlés: 1928:F:17: Gerecse: Vértestolna. 1938:F:7: Gerecse: Vértestolna.

¹⁴¹¹ „*Evakuálás Szomorról Herceghalomra.*”

¹⁴¹² „*Elhurcolás Magyarországról*”.

¹⁴¹³ 1919:F:25: Gerecse: Szomor.

¹⁴¹⁴ 1932:N:11: Moson: Kimle.

¹⁴¹⁵ Vö. BRASCH 1991, 49–53.o.

¹⁴¹⁶ 1930:F:15: Moson: Levél: „*'45 nagycsütörtökjéről tudok. Ezek elvitették magukat Rajkára és ott hajóra szálltak Németország felé. Passauba értek és nem engedték őket tovább. Csak egy része volt volksbundos. Legtöbb családban fiatal lányok voltak, féltek az orosz hadseregtől.*”

¹⁴¹⁷ Közli: 1932: F:13: Moson: Levél. Oroszvári közlöm is megerősíti ezt: 1923: N:22: Moson: Oroszvár.

¹⁴¹⁸ Közli: 1927: F:17: Burgenland: Balf.

¹⁴¹⁹ 1932:N:13: Burgenland: Balf. „*Volt pár család, amely elmenekült, de visszajöttek, aztán kitelepítették őket. Mentek lóval vagy kocsival, de ez általános volt. Apósom magyar volt, az Nagyváradról menekült ki. Ők Nagykanizsáig mentek, ott ki kellett szállni vonatból és ekhós szekérrel mentek tovább.*”

¹⁴²⁰ Pornóapáti a volksbundosok távozásának emlékezete maradt meg, akik visszatértek a háború után. Közli: 1930:F:15: Burgenland: Pornóapáti. Valamint: 1929: N:16: Burgenland: Fertőrákos: „*Sokan önként menekültek, az egész Volksbund elmenekült.*”

¹⁴²¹ 1935:F:8: Burgenland: Ágfalva: „*Ez Brennbergbe' volt. Szekereket és gépkocsikat állítottak ide. Volt, aki Bajorországig ment. Angol és amerikai gépek lötték őket és az ágfalvai állomást is. Akik elmentek, szép lassan hazajöttek, de ruszlik voltak bent a lakásukban, nem mehetek vissza.*”

indult meg az evakuálás, amely gyorsan fejvesztett menekülésbe, végül hazatérésbe csapott át. Ezen elbeszélés jól mutatja, hogy a különböző események formái összefonódnak a front káoszában. Ez különösen jellemző volt a sokáig védett Alpokalján, ahol a szovjet hadsereg szinte átvonult. Így könnyen előfordult, hogy egyes családok pont a meneküléssel kerültek a „felszabadító” hadsereg alá.

„L. Ignác a falu végén lakott, és toborozott embereket, hogy meneküljünk. Mi is elindultunk szénásszekérrel. Számítani lehetett, hogy a Rábánál meg fognak állni az oroszok A folyó mentén Farkasfára¹⁴²² jutottunk. Tudtuk, hogy jönnek a németek és az oroszok is. Egy család házába kerültünk többedmagunkkal, egy nagy szoba ki volt ürítve. Mindenhova bementünk, mint a gyerekek. A férfiak itt sem voltak otthon, csak a nők. A disznókat titokban vágták le, hogy az oroszok ne vigyék el. Az öcsém öt éves volt, és egy gránáttal a kezében jött, és mindenkinek meghűlt [a] vér az ereiben. Az meg örült, hogy van neki valamije. Jó messzire eldobták és felrobbant. [...] Volt egy Gizella nevű néni, az hallotta, hogy ég a falu, ezért korommal bekente magát és másokkal együtt hazajött. A mi házunk '44-ben készült el és [amikor hazatértünk] kiderült, hogy [szovjet] katonatiszti ház lett [a front alatt], hálószoba. A szekrényeket felforgatták az oroszok, szekrényajtón aludtak, és az udvart meg a padlásokat összezsínálták, nem használták a vécét. [...] Húsvétra hazajöttünk, de még itt volt a front. Anyám egyedül volt velünk. Mire hazajöttünk tetűvel, meg poloskával voltunk tele. [...] '47-ben jött egy Zádori nevű katonatiszt, bejött a házba, azt mondta az egyik szobára, hogy »mostantól az enyém«.“¹⁴²³

*

Az evakuálásról alkotott vélemények megoszlanak, alapvetően három tematikával írták le az elutazási indítékot. 19 autentikus közlést gyűjtöttem, 12 településről. Közülük legtöbben azt mondták, hogy csak a *volksbundosok* (1) mentek el, mások a német hadsereg propagandájának (2) és a nők (lányok) meghurcolásától való félelemnek (3) tulajdonították a menekülést. Érdeemes hozzátenni, hogy a kitelepítés szervezett formáját valóban a *Volksbund*, vagy a hozzá közel álló szervezetek végezték, de ez nem jelenti azt, hogy csak a szervezet tagjai hagyták volna el az országot. Másrészt a későbbi propaganda is felnagyította a *Volksbund* szerepét a telepítésben.

Az alábbi táblázatban összefoglaltam, hogy hány településen kaptam közlést az evakuálásról, annak hiteles útvonaláról. Külön kiemeltem, ha koronatanú (K), vagy elmondások alapján ismerte a történetet (refelxív=R)

¹⁴²² *Farkasfa*, őrségi falu Vas megyében. 1983 óta Szentgotthárd része.

¹⁴²³ 1938:N:7: Burgenland: Rábafüzes.

A háborús kitelepítésben részt vett németek útvonalai, jellemzői

Indulás	Útvonal	Visszaérkezés	Közlő	Köz- lés jellege
Baj, 1944. december 11.	Tata- Saalfelden a S.M. – Mosonszolnok – Tata	1945. július	1935:N:10: Gerecse: Baj.	(K)
Baj, 1944. december 11.	Tata- Bécsújhely- Aspeng- Saalfelden a S.M. – Sopron – Győr	nem emlékszik	1928:N:17: Gerecse: Baj.	(K)
Baj, 1945. január 16.	nincs adat	1945. december 7-én	1931:N:15: Gerecse: Baj.	(K)
Baj, 1945. vízkereszt.	Tata- Korneuburg - Farád- Csorna- Almásfüzitő – Baj	1945. április	1925:N:20: Gerecse: Baj.	(K)
Baj, 1945 eleje.	Tata- České Budějovice - Komárom-Baj	1946 folyamán	1932:F:13: Gerecse: Baj.	(K)
Dunaszentmiklós, 1945. január 15.	Tata - Komárom - Prága- Klatovy - Pláinice	1945. szeptember	1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós.	(K)
Dunaszentmiklós, 1945. január 15 után.	Tata- Pirna - Grumbach-Komárom - Tata	1945. június- július	1930:F:14: Gerecse: Dunaszentmiklós.	(K)
Dunaszentmiklós, 1945. január eleje.	Tata-Pláinice-Tata	nincs adat	1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1937:N:8: Gerecse: Dunaszentmiklós.	(K)
Vértestolna, 1945. január.	Tata- Pláinice -Tata	1945. augusztus	1938:N:7: Gerecse: Vértestolna.	(K)
Vértestolna, 1945 eleje.	Tata- Plzeň (Pilsen) – Klatovy – Pláinice-Tata	1945 közepe	1937:F: Gerecse: Vértestolna.	(K)
Vértestolna, 1945 eleje.	Vértestolna- Drezda – Königstein (Szászország)	Nem jöttek vissza	1928:F:17: Gerecse: Vértestolna.	(R)
Kecskéd (önálló szökés), 1945. január 6.	Kecskéd-Komárom-Bécs- Guttenstein - Wolkerdorf- Guttenstein - Sankt Aegydt am Neuwalde –Hegyeshalom.	1945. december	1933:N:12: Vértes: Kecskéd	(K)
Kecskéd, 1945. január.	Kecskéd- Sankt Pölten - Ulm	Nem jöttek vissza	1932:F:13: Vértes: Kecskéd	(R)
Pusztavám, 1945. december.	Nyugat-Németország Geretsried	N.a.	1929:F:15: Vértes: Pusztavám.	(K)
Bakonysárkány, 1944. december 16., 1945. március.	Nyugat-Németország	N.a.	1922:F:23: Bakony: Bakonysárkány	(R)
	Kisbér -Morvaország – Graz- Linz	1945. október	1925:N:20: Bakony: Bakonysárkány.	(K)
Mór, 1944. december.	Augsburg	1945. május	1928:N:14: Vértes: Mór.	(K)
Isztimér, 1944. december.	Isztimér-Bodajk-Passau- České Budějovice – Kopydlno (Szudéta vidék)- Jičín	1945 nyara	1935:N:10: Bakony: Isztimér.	(K)
Isztimér, 1944/1945 fordulóján.	Isztimér- Ausztria- Linz- Németország	N.a.	1931:N:14: Bakony: Isztimér.	(R)
Városlőd, 1944 vége.	Városlőd– Ausztria- Szilézia – Szlovákia – Városlőd	1945	1934:F:10: Bakony: Városlőd.	(R)
Lókút, 1944. december.	Lókút – Ausztria	1945	1924:N:20: Bakony: Lókút.	(R)
Olaszfalu, 1944 karácsony.	Olaszfalu – Németország	1945 nyara	1932:F:13: Bakony: Olaszfalu.	(R)
Bakonyszlop, 1944. november.	Bakonyszlop-Bécs- Hallein	1945. november	1939:N:6: Bakony: Bakonyszlop.	(K)
	Bakonyszlop – Szlovákia- Klatovy	1945 vége	1935:F:9: Bakony: Bakonyszlop.	(R)
Bakongyirót, 1945. január 25.	nincs adat	N.a.	1933:N:12: Bakony: Bakongyirót.	(R)

Márkó, 1944. december 10.	Bánd-Herend-Bécs-Drezda- Oschatz – Mügeln - Budapest- Márkó	1945. július	1932:F:13: Bakony: Márkó.	(K)
Bakonyjákó, 1944.	Bakonyjákó – Hof b. S.	N.a.	1942:N:3: Bakony: Bakonyjákó.	(R)
Nagytevel, 1945. elején.	Nagytevel- Németország	N.a.	1922:N:22: Bakony: Nagytevel.	(K)
Levél, 1945. március vége.	Levél-Bécs-Passau-Pocking- Eggenfelden - Massing	1945. október 9.	1922:N:22: Moson: Levél.	(K)
Levél, 1945.nagycsütörtök (március 29.)	Levél-Rajka, Dunacsúny - Passau	N.a.	1930:F:15: Moson: Levél. 1932:F:13: Moson: Levél.	(R)
Sopron, 1945. március 6.	Sopron- Bécs- Sankt Pölten- Simbach a. I.- Ulm - Wedlingen- Berchtesgarden- Bécs- Lépesfalva (Loipersbach) – Sopron.	1948. november 12.	1936:N:9: Burgenland: Sopron.	(K)
Brennbergbánya, 1945 tavasz.	Brennbergbánya – Ágfalva – Ausztria – Bajorország	N.a.	1935:F:8: Burgenland: Ágfalva.	(R)

A soproni és levéli emlékezõm hazatérésének útvonalai

E táblázat és a közlések alapján az alábbi következtetéseket lehet levonni.

- 1) Az 1944 õszétõl meginduló országos háborús kitelepítések (kiürítés eljárások) külön érintették a civil lakosságot és a magyarországi németeket. Az itt hozott rendelkezések összhangban voltak a német birodalmi politikával. Ennek célja volt, hogy minél több embert szállítsanak át a Harmadik Birodalom területére. Úgy gondolták, hogy a lengyel-cseh és osztrák határvonalon felhúzott véderõ megállítja az elõrenyomuló Vörös Hadsereget és a felvevõ területekre telepített németek erõsíteni fogják a német nemzeti befolyást. Éppen emiatt többeket, még önkéntes alapon a cseh területekre evakuáltak.
- 2) A kiürítés többségében önkéntes alapon ment, de több helyen már ekkeo megjelent a kényszerítés is. A megindulás nem politikai alapú volt – mint, ahogy azt késõbb a magyar propaganda tematizálta –, hanem valós félelem a hadiállapottól. Az ezt sugalló propaganda miatt többen útra keltek, de közülük sokan hazatértek. Természetesen nagy számban voltak olyanok, akik a *Volksbund* tagjai voltak, vagy német kötelékben szolgáltak a hozzátartozóik, és emiatt exponálva érezték magukat. Ők jellemzõen nem tértek haza.
- 3) A kiürítésben részt vevõk sorsa nem egységes. Az esemény jelentõsége sokkal nagyobb, mint ahogyan eddig a szakirodalomban megjelent, lévén alig foglalkoztak a kutatók ezzel.

Akik nem tértek haza, később segítették a németországi integrációban az 1946 és 1948 között elűzött németeket. Különösen élesen látszódik ez a jellegzetesség Sopronban, ahol a kiürítés és az elűzés között alig egy év telik el (1945 márciusa és 1946 áprilisa). Sőt sokan ekkor tértek vissza Magyarországra. A kommunista időszakban kulturális transzferként ugyanúgy részt vettek a kapcsolattartásban a Magyarországon élőkkel, mint az elűzöttek. Ennek részleteit későbbi fejezeteimben tárom fel.

4) A háborús kitelepítésben részt vettek egy jelentős része nem tért haza Magyarországra. Nemcsak az itteni közlésekből, de regionális történeti munkákból is erre lehet következtetni. Mivel én azokkal tudtam interjút készíteni, akik mégis így cselekedtek, ezért az arány nem szignifikáns. A hazatérés motivációja többes. Egyrészt a frontról hazaérkezett szülők, apák kérték ezt a családtól, másrészt a honvágyban szenvedő szülői és nagyszülői generáció akarata volt. Harmadrészt arra számítottak, hogy az otthonmaradt egzisztenciájukba visszatérhetnek. Mivel az elbeszélők többsége gyermek volt ekkor, ezért többször jókedélyű az elbeszélés. Ez sokszor az elűzésnél is így volt. Azok viszont, akik cseh területekre kerültek, azok megtapasztalták a *vad elűzéseket*. Leszögezhető, hogy az evakuálás története azért is fontos, mert így *a magyarországi németek emlékezetközösségének részévé vált nemcsak az evakuálás és menekülés (Flucht), hanem a szláv nyelvterületeken lezajlott etnikai tisztogatás is (wilde Vertreibung)*.

5) Hazatérésük után azonban Magyarországon is meghurcolták őket, hiszen kollektíven volksbundistának, vagy nyilasnak, tehát háborús bűnösnek ítélték őket. Sokukat internálták, kényszermunkára vitték, vagy egészen az elűzésig fogva tartották. Vagyonukat elkobozták. Előremutató következménye az evakuáltaknak, hogy amíg ők Németországban tartózkodtak, addig a magyar hatóságok elkobozták ingatlanjaikat és szegényparasztoknak utalták ki. Mikor hazatértek, a család egyik tagját elhurcolták (rendszerint a szülőket), másikat pedig rokonokhoz költözött. Az ilyen módon „kielégített” házigénylések miatt ezekben a falvakban később nem került sor a Németországba történő elűzésre. Ez nem általános, de a gercsei kultúrtájon jellegzetes volt, míg a Bakonyban nem.

E fejezetben megpróbáltam bemutatni, hogy *a háborús kitelepítésben részt vettek sorsa (amely a szakirodalomban és feldolgozásokban is alig ismert) is része a hazai németek alávetettségi narratívájának és hatással van az elűzés és a kitelepítés eseményeire*.

Amíg 1945 januárjában a német hadsereg elszállította a gercsebéli baji németeket, addig a szovjetek a légvonalban pár kilométerre lévő vértesi Várgesztesen a férfiakat deportálta kényszermunkára a Szovjetunióba. Ez viszont egy új fejezete a magyarországi németek tömeges jogfosztásának.

9. A szovjet kényszermunkára civilként deportált németek emlékezése (1945-1950)

1944. november végén és december elején tömegével kezdték elhurcolni a Vörös Hadsereg szervei a német származású civileket Baranyából jóvátételi kényszermunkára. Mivel a szovjet katonák úgy mondták, hogy „*tóljka malenkaja rabóta*”, vagyis kis munkára, romeltakarításra, vagy kukoricatörésre kell elmenni, ezért ez a deportálás „*malenkij robot*” néven vonult be a köztudatba. Azonban sok szempontból félrevezetőnek tartom ezt a megnevezést, mert – ahogy az alábbi fejezetek is bizonyítják – nem feltétlenül takarta minden esetben a Szovjetunióba való deportálást.¹⁴²⁴

A szovjetek világháborús embervesztesége 20 millió fő körül mozgott, ám ha ehhez hozzávesszük az általuk elhurcolt népeket is (volgai németek, csecsenek, tatárok, kalmükök stb.), a szám 25 millióra növekszik. 1700 város és 70 ezer falu pusztult el 65 ezer kilométer vasúttal együtt.¹⁴²⁵ A szovjet hadsereg éppen ezért, az elfoglalt területeken – elégtétel gyanánt –, „jóvátételi munkára” hurcolta el a civil lakosságot.¹⁴²⁶

Mint más országokban, úgy Magyarországon is az elhurcolás tömeges jellegű volt. Bognár Zalán nyomán három fajtája különböztethető meg: a *hadifogoly létszám-kiegészítés* (hadimunka), az *etnikai tisztogatás* és a *németek internálása*.¹⁴²⁷ Az első főleg Budapest bekerítésekor volt jellemző, míg a második és harmadik kategória vonult be inkább *malenkij robot* néven a történeti köztudatba. Ezen kategóriák éles elkülönítése/gyakorlata az utóbbi időszakban kritika alá került, s magam is azon a véleményen vagyok, hogy kérdéses az, valóban *hadifogoly létszám-kiegészítésnek* nevezhető az érett korú férfiak rabszolgamunkára való elhurcolása.¹⁴²⁸ E szerint a 2. Ukrán Front vezetőjének, Rogyion Jakovlevics Malinovszkij¹⁴²⁹ marsallnak az előzetes hadifogolyszámot 100 ezer fővel ki kellett egészítenie, így a „felszabadított” fővárosi háztömbökből vagy falusi utcákról hurcoltatott el embereket. Emellett etnikai tisztogatás is zajlott. Itt már nőket és férfiakat egyaránt elszállítottak. Az elhurcolásoktól közül világosan el kell különíteni, hogy a szovjet hadsereg *malenkij robot*, vagyis *kis munka* néven „háttérmunkálatokra” is igénybe vette a civil lakosságot és a hadifoglyok erejét. Ettől lényegesen eltért azon civilek sorsa, akiket rabszolgamunkára deportáltak a Szovjetunióba. De azon férfiak sorsától is eltér, akiket hadifogolyként hurcoltak el.

---

¹⁴²⁴ Ezen dolgozatban nem kívánok kitérni a *malenkij robot* kifejezés fogalomtörténetére, használatára. A definíció zszurnalisztikus jellegéről az alábbi recenziómban részletesen értekeztem. RITTER 2021a. Disszertációmban használtam és használni fogom a „*malenkij robot*” kifejezést, annak ellenére, hogy véleményem szerint a történeti és az ismeretterjesztői irodalom hagyományai alapján rosszul használják. Mivel a köztudatba és az emlékezetkultúrába e fogalom ennyire beleivódott, ezért reflexíven használom a német származásúként (akár név, akár nyelvtudás stb. alapján) szovjet kényszermunkára elhurcolt civilek (tehát nők és férfiak együtt) sorsára.

¹⁴²⁵ HARRISON 1996, 155–169.o.

¹⁴²⁶ Konceptiók, leírás: STARK 2017, 51–54.o.

¹⁴²⁷ BOGNÁR 2015, 10–11.o. BOGNÁR 2018, 35–163.o.

¹⁴²⁸ A felosztás kritikáját lásd: MÁRKUS 2020, 314–315.o. Stark Tamás, a téma kutatója munkáiban hadifogolyként, civilként és politikai elítéltként elhurcoltokat különböztet meg. Pl. STARK 2017, 52–66.o.

¹⁴²⁹ Rogyion Jakovlevics Malinovszkij (Odessa, 1898. november 23. – Moszkva, 1967. március 31.) katonatiszt, a Szovjetunió marsallja (1944) és védelmi minisztere (1957–67). 1944 második felétől Magyarországon harcolt, sikerrel vívta meg a debreceni csatát, később Budapest ostromának irányítója.

Ezen fejezetemben három deportálási tematika fog elkülönülni. 1) A német származásúak elhurcolása a Szovjetunióba, amely vizsgált területem illetőleg leginkább a Dunakanyar északi partjának falvaiban (Nagybörzsöny, Zebegény, Nagymaros, Berkenye, Szendehely) fordult elő. Szeretném leszögezni, hogy a német származás meghatározását legtöbb esetben „külső személy” végezte el.¹⁴³⁰ Ebben az esetben nők és férfiak tömegesen kerültek deportálásra. 2) A már érintett „főváros környéki” elszállítások adják a második esetet. Budapest bekerítése és az 1945 március végéig elhúzódó csaták Közép-Magyarországon arra sarkalták a német és a szovjet hadsereget, hogy a hátszáguk számára értékes embertömegeket „kimentsék”. A német hadsereg etnikai megerősítést várt ettől a birodalmi területeken. A szovjetek pedig a területek kiürítésétől azt remélték, hogy nemcsak a potenciális ellenállókat, hanem a civileket is kivonják a front közeléből. Ennek eredő gyakorlata volt, hogy a hátszágba munkaképes férfiakat deportáljanak. Mivel ezeken a területeken több német nemzetiségű község helyezkedett el, így ezen sorsból –akárcsak a többségi társadalom – ők is részesültek. 3) A szovjet okkupáció első rendeletei a romeltakarításhoz fűződtek, ez több területen összenőt a „háborús bűnösök” megbüntetésével, így a hazai németek több csoportját is kényszermunkára hurcolták, de ezúttal nem a Szovjetunióba, hanem a lakóhelyükhöz viszonylag közeli területekre. Itt ismét nőket és férfiakat is igénybe vettek, akár több hetes munkára is. A lakosság ilyen jellegű igénybevétele természetes, ám internálással, nemzetiségi színezettel egybekötve már kollektív jogfosztásnak tekinthető, különösen a későbbi események (elűzés, kitelepítés, vagyoni jogfosztás) tekintetében.

1944 augusztusában Románia kiugrása miatt a Vörös Hadsereg akadálytalanul jutott el a magyar határig. Októberben a szovjetek elfoglalták Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros megyéket. 1944 novemberében a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa a 0036-os parancsban kiadta, hogy a 18 és 50 év közötti németeket és magyarokat munkára kell fogni. Oka a büntetés volt. Világháborús szerepük miatt mind Edvard Beneš, az emigráns csehszlovák elnök, mind pedig Sztálin a németek és a magyarok megbüntetését akarta. Kezdetben három napos munkáknak hirdették ezeket. November 18. és december 16. között összesen 22 951 személyt különítettek el, ebből 14 202 fő volt katona, 185 csendőr, 8564 német és magyar civil. *Az etnikai tisztogatás* átnyúlt a Bereg teljes, mai magyarországi területére (Tarpa, Barabás) is. Innen és a Tiszahát területéről Uzsokon keresztül Szolyvára szállították a többségében férfiakkól álló tömeget.¹⁴³¹

A front azonban előrehaladt és a debreceni páncélos csata (október 9.–október 26.) után a 2. Ukrán Front vezetője, Malinovszkij marsall október 28-án este Sztálintól azonnali támadásra kapott parancsot a főváros elfoglalására.¹⁴³² Jóllehet veszélyesen megközelítették Budapestet, ez az előretörés nem járt sikerrel. A bekerítés elhúzódott; a baranyai és tolnai területeket megszálló 3. Ukrán Front vezetőjét, Fjodor Tolbuhin¹⁴³³ marsallt november 24. után éppúgy bevonták az

¹⁴³⁰ Lásd: MÁRKUS 2020, 101-103.o.

¹⁴³¹ DUPKA 2013. BOGNÁR 2018,77–90.o. Stark 2017, 58–61.o.

¹⁴³² UNGVÁRY 2009, 13–14.o.

¹⁴³³ *Fjodor Ivanovics Tolbuhin* (Andronyiki, 1894. június 16. – Moszkva, 1949. október 17.) orosz-szovjet katona, a Szovjetunió marsallja. A sztálingrádi csatában szerzett érdemeket, a 68. hadsereget vezette, majd 1943 márciusában frontparancsnokként tevékenykedett, ahol először a Déli (1943 októberéig), majd a 4. Ukrán, később a háború végéig a 3. Ukrán Front parancsnoka volt. 1944. november végén a 3. Ukrán Front előrenyomult Magyarországra és nyugatról bekapcsolódott Budapest bekerítésébe. Sikeresen verte vissza a már bekerített

ostromgyűrű megsegítésébe, mint a 4. Ukrán Front egyes erőit, akiket november 18-án Malinovszkij rendelkezésére átvezényeltek.¹⁴³⁴ Egyes csapatok már december 19-én Balassagyarmat felől kiértek a váci Duna-partra, de a tényleges ostromgyűrű csak karácsonykor záródott be,¹⁴³⁵ ráadásul az Ipolynál kemény ellenállásba ütközött a Vörös Hadsereg.

Sztálin már a teheráni konferencián (1943. november) is hangot adott annak, hogy fontosnak tartja a német munkaerő bevonását a Szovjetunió újjáépítésébe. Négymillió német munkájával számolt. A szovjet vezetés 1943-ban tervezett – elsősorban – a „népi németek” és állampolgárok „jótételi munkájával.”¹⁴³⁶ A *népi németek* alatt általában azokat a német anyanyelvű népcsoportokat értették, akik a kelet-közép-európai nemzetállamokban éltek. Nagyrészüket a 18. században telepedett le, de léteztek több mint fél évezrede e területen élő csoportok is (pl. erdélyi szászok). Közösségeik saját államuk társadalmába illeszkedtek be, 1945 után mégis Németország háborús szerepe és büntetési alapján ítélték meg őket.

Az 1944 nyarára elkészült jelentés szerint, ötmillió fogoly tízéves munkája 34–45 milliárd dolláros nyereséget jelentene a Szovjetunióknak. Miközben 1944 végén Tyimosenko marsall¹⁴³⁷ jelentést tett az Ukrán Frontok késlekedésének okairól és emiatt Tolbuhin szerepet kapott Budapest ostromában, Lavrentyij Berija garantálta, hogy a 2., 3., és 4. Ukrán Fronton az NKVD (Belügyi Népbiztosság) tíz napon belül elvégzi a német nemzetiségűek számbavételét. A jelentés szerint 551 049 német élt a területeken, ebből 240 436 férfi/fiú és 310 613 nő/leány. Magyarországon 50 292 főt jelölt meg a jelentés.¹⁴³⁸ Az adatok pontossága azonban kétséges, hiszen ekkor a szovjet hadsereg még nem szállta meg teljesen a németek által is lakott területeket. Az 1944. december 5-én elkészült jelentésből december 16-án született az Állami Védelmi Bizottság (GKO) 7161-es határozata, amely engedélyezte a németek munkaszolgálatra való elhurcolását Bulgáriában, Jugoszláviában, Magyarországon, Romániában és a csehszlovákiai területeken. 1944. december 22-én a szovjet csapatok kihirdették a 0060-as végrehajtási parancsot a megszállt területeken (amely helyi szinten sokszor más jelzettel is kapott). Ezek értelmében minden 17 és 45 év közötti német férfit és 18–30 év közötti nőt a *Szovjetunióban történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell*. Az előírás szerint a német származású személyek két pár lábbelit, három darab fehérműt, ágyműt és takaró mellett evőedényt és 15 napi élelmet vihetnek magukkal, amely fejenként nem haladhatta meg a 200 kg súlyt. A kutatói tapasztalatok alapján leszögezhető, hogy a parancs kihirdetése előtt már több helyen elkészültek az elhurcoltak listái. Jogos az a feltételezés,

---

Wehrmacht és a velük szövetséges magyar erők felmentésére érkező német ellentámadást. Budapest ostroma után a 3. Ukrán Front képezte a fő csapásmérő erejét a Bécs elfoglalására. 1944-ben előléptették a Szovjetunió marsallja rangra. A háború után a Déli Hadseregcsoport vezetésével bízták meg.

¹⁴³⁴ UNGVÁRY 2009, 22. o.

¹⁴³⁵ UNGVÁRY 2009, 23–24.o.

¹⁴³⁶ BOGNÁR 2009, 34–35.o. BOGNÁR 2018, 90–93.o.

¹⁴³⁷ *Szemjon Konsztantyinovics Tyimosenko*, (Furmavinka, 1895. február 18.–Moszkva, 1970. március 31) a Szovjetunió marsallja. 1939-ben részt vesz Lengyelország nyugati felének megszállásában. 1939–40-ben, a szovjet- finn háborúban frontparancsnok. 1940–41-ben Vorosilov utódként honvédelmi népbiztos, részt vesz a hadsereg átszervezésében. A Szovjetunió elleni német támadás után a főparancsnokság (Sztavka) egyik vezető személyisége, egészen a háború végéig. 1942-ben képtelen volt feltartóztatni a Sztálingrád és a Krím felé nyomuló ellenséget. A háborús tervezésben játszott szerepet, 1943–45 között a legfelsőbb főparancsnokság főhadiszállását képviselte több fronton is. A háború után különböző katonai körzetek parancsnoki tisztét látta el.

¹⁴³⁸ KONASZOV–TERESCSUK 2004, 394–395.o. POLJAN 2004, 260–261.o. BOGNÁR 2018, 96.o.

hogy nem a végrehajtási parancs, hanem a december 16-i 7161. számú határozat alapján már korábban elkezdtek a civil lakosság „összegyűjtését”.¹⁴³⁹ Az 1944 előtti, helyi szinteken is elmergesedett kisebbségpolitika és a személyes bosszú motivációja sokszor meghatározta, hogy kik kerülnek rá a deportáltak listájára.¹⁴⁴⁰

Karácsonykor, a parancs kiadása után két nappal, a Börzsöny a szovjetek fennhatósága alá került, de ekkor még a budapesti ostromgyűrű bezárása volt a céljuk. A szovjetek, átkelve a Dunán, Tolbuhin csapataival egyesülve két nap alatt már az Óbuda és Buda szomszédságában fekvő falvakban voltak.¹⁴⁴¹

Az intézkedési tervet csak ezután, december 26-án dolgozták ki. Eszerint tíz operatív zónára osztották az intézkedési területet, amely közül hat zóna Romániában, két-két zóna pedig Magyarországon és Jugoszláviában volt. A két magyar zóna Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéjét és az Alföld belső területeit fedte le.¹⁴⁴² Tíz-tizenkét gyűjtőtábor alakítottak ki, elsősorban járási székhelyeken, melyeknek az volt a célja, hogy a „felszabadított” magyar hatóságokkal könnyebb legyen az együttműködés. A német származásúak elhurcolásának első szakasza december eleje és 28. között zajlott, elsősorban Baranyában. A második szakasz 1944. december 28. és 1945. január 15. között ment végbe a tiszántúli, Budapest környéki, nógrádi, szatmári, hevesi, békési, Bács-Kiskun megyei területekről. A harmadik turnus január 15. és 31. közé esett, ekkor hurcolták el a Budapest környékén lévő 139 faluból, illetve a borsodi és szabolcsi területekről az embereket.¹⁴⁴³

A 7161-es parancssal egy napon alakult meg Debrecenben az Ideiglenes Kormány, aminek belügyminisztere Erdei Ferenc lett. A magyar kormány december 26-án szót emelt az elhurcolások ellen. A Vörös Hadsereg alapvetően a magyar közigazgatásra bízta annak eldöntését, hogy a deportálás szempontjából ki számít németnek vagy magyarnak. A szovjet fél bizonyos létszám elhurcolásában volt érdekelt, s a közigazgatás szereplői igyekeztek ezt a számot minél inkább a német ajkúak közül kiállítani.¹⁴⁴⁴

Az elhurcoltak száma becsléseken alapszik; egyes kutatók szerint 300 ezer embert deportáltak, ebből 130 ezer lehetett a civil lakos és kb. ennek fele, 60-65 ezer ember ténylegesen német származású a katonai hadifoglyokkal együtt.¹⁴⁴⁵ Ha viszont csak a civileket nézzük, akkor a németiségük miatt elhurcoltak száma 31. 923 fő volt a magyarországi területekről.¹⁴⁴⁶ E számok mellett Nógrád és Pest megyékből 2729 polgári személyt (2447 férfit és 282 nőt) hurcoltak el. A Dunakanyar falvaiból, részletezve: Nagymarosról 399, Kismarosról 86, Érdről 704, Gyömrőről 196, Újhartyánról 167, Szendehelyről 133, Zebegényből 81, Diósdról 103, Nagy Börzsönyből 65,¹⁴⁴⁷

---

¹⁴³⁹ MÁRKUS 2020, 59–71.o.

¹⁴⁴⁰ MÁRKUS 2014, 62–104.o.

¹⁴⁴¹ UNGVÁRY 2009, 60–66.o. STARK 2017 54–55.o.

¹⁴⁴² BOGNÁR 2009, 37–38.o.

¹⁴⁴³ A tematikákat lásd BOGNÁR 2009, 38–39.o.

¹⁴⁴⁴ MÁRKUS 2020, 38.o.

¹⁴⁴⁵ BOGNÁR 2009, 71. o. Pontos adatokhoz azonban kiterjedt oroszországi kutatásra lenne szükség.

¹⁴⁴⁶ POLJAN 2004, 260.o.

¹⁴⁴⁷ ZIELBAUER 1989, 282.o.

Berkenyéről 82 főt.¹⁴⁴⁸ A Dunakanyarban gyűjtött interjúim Nagyborzsönyből, Zebegényből, Nagymarosról, Berkenyéről és Szendehelyről származnak.

Az útvonalak eltértek. A Budapest–Ceglédbercel–Elek vonal nagyjából azonos lehetett. Elektől a Temesvár–Lugos–Karánsebes–Orsova–Vaskapu–Jási volt az első útvonal. A másik útvonal a Maros mentén haladt Déva–Adjud (Egyedhalma)–Szineja–Jási felé. Általában Jási volt az a hely, ahol a vonatokat áthelyezték az orosz sínszabványra. Ez általában átszállással járt és innen ment a szerelvény Dnyepropetrovszkba, illetve a Donyec-medencébe¹⁴⁴⁹, vagy a krími, kaukázusi (grozniji) bányákba.¹⁴⁵⁰ Egyes elhurcoltakat 1946-ban továbbszállítottak az Uralba.¹⁴⁵¹

9.1. A német származásúak szovjet deportálásának emlékezete a Dunakanyarból (1944-1945)

Az archaikusabb – vélhetően évszázados hagyományokat követő – paraszti közösségben szocializálódott család fiataljai – főleg lányok – voltak az elszenvedői a szovjet deportálásnak ahol az elhurcolás alapja vélhetően a 7161-es rendelet volt. Gyűjtésem során a Dunakanyar volt az egyetlen hely, ahol komplex (koronatanúkkal, egész elbeszéléseket) narratívát tudtam gyűjteni a deportálásokról.

Ezen gyűjtésemet az utóbbi években többször publikáltam, írásaimban eltérő súlypontokra helyezve a hangsúlyokat.¹⁴⁵² Jelen fejezetemben nem ismételné, hanem kiegészíteni akarom eddigi szövegeimet. Mostani munkámban arra koncentrálok, hogy milyen személyes, történeti konstrukció valósult meg az átélt személyeknél. Vajon volt-e olyan, aki ki tudta emelni nézőpontját a szovjet deportálás szenvedéstörténetéből és ha igen, akkor hogyan. A szovjet deportálás történetének feltárása az utóbbi időszakban nagyobb lendületet kapott, amelyet az emlékezetpolitika is jelentősen támogatott.¹⁴⁵³ A kutatások – részben a forráshiányok miatt – az egodokumentumok elemzésére, bemutatására helyezték a hangsúlyt. Ezen dokumentumok fő fókuszában az interjúk állnak. A „malenkij robot” emlékezetközösségét az utóbbi időkben erőteljesebb hatások érték a nyilvánosság felől. Az emlékezések modalitása jelentősen növekedett és fokozott szenvedéstörténeteként interpretálódtak. Érdekes összehasonlítani, hogy a '90-es évek elején készült interjúkötetekben nyilatkozó mondandóját és a hasonló, 2010-es években rögzített interjúkkal. A különbség néha szembetűnő és az OH módszerének egyik fontos jellegzetességét tartalmazzák: az elbeszélések modalitásának (hangsúlyának, hatásmechanizmusának és egyes elemeinek) változásait. Ezen változások sokszor az emlékezetpolitika által hirdetett szenvedési attitűdöket erősítették. Interjúalanyaim nagy része is ezt a pozíciót vette fel, de akadt olyan elbeszélő, aki részletesen

---

¹⁴⁴⁸ A listát közli KOVÁCS–SCHMIDT 2010, 42–44.o. Többeket lásd, összefoglalva: BOGNÁR 2018, 126–129.o. Illetve a globális számokat és becsléseket: STARK 2017, 80–85.o.

¹⁴⁴⁹ Szintén a már említett *Donyeckij-basszejénbe*, Donbásszba.

¹⁴⁵⁰ Az interjúkat ld: KRETZ–MÁRKUS 2013, 111., 153., 167. sz. interjúk.

¹⁴⁵¹ Az interjúkat ld: KRETZ–MÁRKUS 2013, 167., 172., 186. sz. interjúk.

¹⁴⁵² RITTER 2017a, RITTER 2021b. Előző bevezetőm és ezen írásom alapja is az itt idézett tanulmány. Céлом volt, hogy ne ismételnem magamat. Korábbi tanulmányomban (RITTER 2021b) részletesen, levéltári forrásokat is elemezve, a közlésekkel összevetve, más memoárokat is felhasználva vázoltam fel ezeket az eseményeket.

¹⁴⁵³ MÁRKUS 2020, 20-21.o. RITTER 2021a

beszélt és kiemelte magát a szenvedő, meghurcolt, elnyomott pozícióból.¹⁴⁵⁴ Ennek okaira is kitérek majd. Az általam gyűjtött szovjet deportálás történetek fordulópontjai is a már feltérképezett lágernarratívákat erősítik. *Fejezetemet abból a szempontból tartom különlegesnek, hogy a szenvedéstörténetek kiegészítik egymás az ezt a pozíciót tagadó elbeszélő történetével.* Mivel hadifoglyok sorsában már feldolgoztam a deportálást, ezért itt csak a civilként elhurcoltak sorsát követem.

Közlőim helyben élték át a háború eseményeit. Ismét vissza kell térnem egy alapélményhez, a *front eseményeihez*. Elsősorban azt kell kiemelnem, hogy a trauma mértéke a befelé fordulás mélységén is érződik. Az elbeszélők ugyan kiemelik, hogy „társakat” szereztek a deportálásban és a kényszermunkában, de valójában zárt rendszerű, befelé forduló én-történeteket meséltek el. Ennek több oka lehetett, kezdve attól, hogy távol voltak családjuktól, egészen addig, hogy a kommunista rezsim tabusította e történeteket. Emiatt rendkívül személyes jellegű narratívákat rögzítettem – hasonlóan a katonasorsokhoz –, amelyek a kollektív esemény vázát, teljes történelmi ontológiáját (átfogó történelmi ismertetését) nem képesek megragadni. Mindezek ellenére bízom benne, hogy e személyes narratívák telítetten mutatják be a szovjet deportálás körülményeit. A világháborús mozgó harctér (már elemzett jellegzetességei) betörték az emlékezők életébe, jelentős biztonságérzet-vesztéssel párosulva. Az elbeszélésekben először jelenik meg a trauma érzelmi hatása. Például Nagybörzsönyben:

*„Voltak olyan asszonyok, akik meg is estek, terhesek is lettek, ma már nem élnek. Meg sok asszonyt kivittek »málenkij robotra«. De a nagybátyám apukáját is elvitték. Úgy volt, hogy az édes nagypapám meghalt fiatalon, s a nagymama újra férjhez ment, és azt a férjét vitték el robotra. Nem is jött vissza többet.”*¹⁴⁵⁵

Szendehelyi¹⁴⁵⁶ és berkenyei közlőim¹⁴⁵⁷ is a házba betörő szovjet katonák emlékképében érzékeltette az élet-biztonság egy csapásra történő megváltozását. A menekülések és fosztogatások villámképekként jelentek meg. A trauma érzelmi sokkja leszűkül a legfontosabb momentumokká, és a stressz, valamint az elfojtás oppozíciójának méretével beépül be az „életrajzi tudásalapba”.¹⁴⁵⁸ Zebegényi elbeszélőmnél¹⁴⁵⁹ ez reflexív módon, epizodikusan történik, míg nagymarosi¹⁴⁶⁰ közlőmnél sokszor megszépülve, a menekülés bemutatásával interpretálódik.

Az elhurcolás lokatív erőszak képében, előzmények nélkül tört be a közösség és az egyének életébe. A „bűnösség” miértjeire nem kaptak magyarázatot az elszenvedők azóta sem. A deportálás kihirdetését a falvakban a közigazgatás képviselői végezték, ezért nem merült fel az emberekben az, hogy komolyabb kényszermunkára szállítanák őket. A pletykák azt súgták, hogy vasutat kell csak építeni, néhol elterjedt, hogy önkéntes alapú lesz a munka. A kidobolást végző ember mindenki portájára bekiabált, hogy másnap kik, milyen felszereléssel jelenjenek meg, illetve, hogy igazolják magukat. Ám a végrehajtás így is esetleges volt. A kihirdetés és az indulás még nem eredményezett

¹⁴⁵⁴ ZOMBORY 2021, 117–121.o.

¹⁴⁵⁵ 1953:N: Reflexív. Dunakanyar: Nagybörzsöny.

¹⁴⁵⁶ 1923:N:22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁴⁵⁷ 1926:N: 18: Dunakanyar: Berkenye. 1928:N: 16: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁴⁵⁸ KESZEI 2012, 16.o.

¹⁴⁵⁹ 1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁴⁶⁰ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

az egyéneknek *életveszélyes fenyegetést*, de a menetek és a folyamatos távolodás már igen. Az elbeszélésekben a csapdába csalás, az árulás élménye jelenik meg. Nagymarosi elbeszélő szerint hazug fenyegetéssel vették őket rá, hogy jelentkezzenek a „munkafelhívásra”. Elsősorban a kommunistákat okolja ezért a tettért, akik idegenként, a közösségre, nemzetére rátörő erőként jelennek meg a „tótok” bűnbakképében. Zebegényi elbeszélőmet „kis” kényszermunkára szállították Szobra,¹⁴⁶¹ ez után nem is számított újabb „nagy” munkára, s ugyanezt gondolta berkenyei koronatanúm is, aki életkora miatt nem is kerülhetett volna a munkaképesek közé, mégis elhurcolták.

Szendehelyi közlőm viszont arra emlékszik, eszébe sem jutott, hogy csak kis munkára viszik őket, tudta, hogy Oroszországba kerül. Reflexív elbeszélők is tudni vélték, hogy Szendehelyről a hatvani vasútállomásra viszik a civileket romeltakarításra.¹⁴⁶² A visszaemlékezők számára létbizonytalanságot jelentett ez, hiszen a helyi törvények őreinek sem lehetett hinni. A törvénytelenység nagyságát érzékelteti, hogy rákérdezés nélkül az „indulásnál” zebegényi és berkenyei közlőm is megemlítette, hogy meddig tartózkodott kényszermunkán. Ezt egyfajta *én-szakadásként* értelmezem, amelyben az elbeszélő traumatikusan, erőszakkal szakad el közösségétől, belekerülve egy kényszerközösségbe /világba.

„Én tévedésből kerültem bele. Volt egy rossz szomszédunk, aki azt mondta anyámnak, hogy »Juliska küldd már a lányodat, mert az embereket összeszedik«. Összepakoltunk egy bőröndbe és nem tudtam mi lesz. Az történt, hogy kihirdették [a szovjetek], hogy négy helyen felgyújtják a falut, ha nem jelentkeznek önként a lakók. Mi így »önként« mentünk.”¹⁴⁶³

„’45. január 4. Délután 3 óra körül kidobolták, hogy a személyazonosságot igazoltatni kell, azt hiszem 18–35 éves korig a férfiaknak és a nőknek egyaránt. Akkor anyunak mondtam, hogy én elmegyek személyazonosságot igazoltatni. Azt mondja, uzsonnázzál még meg. Mondom, majd ha visszajöttem, de mire visszajöttem 32 hónap telt el.”¹⁴⁶⁴

„Már mondták előre, hogy lesz összeírás és értesítik azokat, akiknek menniük kell. Voltak öten egy Bizottságban, és azok hirdették ezt. Azt mondták, kétheti munkára visznek, front utáni építkezésre. Meleg bakancsot, plédet, ruhát vigyünk. Összeírásra a bíró házába mentünk. Amikor hazaértem, azt mondtam, hogy elvisznek minket Oroszországba, és azt mondta [az apám], »hogy tudsz ilyet mondani, ott 40 fokos hideg van«, mert ő korábban fogságban volt Szibériában. Szóval, kiírták a neveket.”¹⁴⁶⁵

„Az úgy történt, hogy január 4-én kiértésítettek mindenkit, hogy 17 évtől 30 évig a nők, és 17 évtől 40 évig a férfiak jelentkezzenek másnap reggel kétheti munkára. Két pár lábbelit, két pár alsóneműt, kétheti hideg élelmet hozzon mindenki magával. Én nem estem bele, mert én még csak 16 és fél éves voltam. Ezeket ötödikén el is vitték, és úgy látszik, hogy még kevesellték a számot,

¹⁴⁶¹ 1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény. Történetét lásd a későbbi közmunkáknál.

¹⁴⁶² 1937:N:8: Dunakanyar: Szendehely: *„Azt mondták, hogy Hatvanba viszik őket vasutat építeni, háromnapi élelmet vigyenek. Édesapámat a kőbányákba vitték, az volt legnehezebb. Akik kolhozban voltak, azoknak jobb volt, mert tudott ételt lopni. Azt mondta, hogy ha láttak egy kutyát, vagy macskát, azt rögtön megették. Nem volt betegsége, nagyon sovány volt és egy év után hazajött.”*

¹⁴⁶³ 1927:N:18: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁴⁶⁴ 1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁴⁶⁵ 1923:N:22: Dunakanyar: Szendehely.

mert még aznap este jöttek szólni, hogy 16 évtől 35 évig kell a nőknek jönni, és 16 évtől 45 évig a férfiaknak. Úgyhogy hatodikán még összeszedtek tizenhét embert. Így 1945. január 6-án elmentünk, és visszajöttem '47. január 7-én."¹⁴⁶⁶

Érdekelt, hogy az elbeszélőim mit tartanak arról, hogy *miért* találták őket alkalmasnak a kényszermunkára? Mit gondolnak arról, hogy miért számítottak bűnösnek? Egyértelműen itt is a származás, illetve *a közszolgák mentalitása, árulása volt a mérvadó*, amivel indokolták az összeírást. Nagymarosi elbeszélőm a kommunisták képében megjelent idegen hatalmat írja le, mint lebonyolítót, de információját hallomásra építi.¹⁴⁶⁷ Zebegényi tanúm esetében az elhurcolás felelőse konkrét egyénhez kapcsolódik. A családtól való elválasztás okozta az első lelki összetörést. Az egyetlen kapaszkodó a szintén elhurcolt rokon vagy falubeli szomszéd ismerősök voltak, akik a menethez csatlakoztak.

„Bementem a szobába, azt mondták rám, hogy anyám után, aki Heffenträger volt, magyarsváb vagyok. Mire kinyitottam volna a számat, már kipenderítettek. Nem ismertem az összeírókat se. [...] [Nagy]Maroson úgy beszélnek, – tehát én ezt nem tudom, csak hallottam, vagyis ha ez hazugság, akkor én utána hazudok –, hogy jöttek Felvidékről menekültek, a tisoisták.¹⁴⁶⁸ A tótók vastagon a németek mellé álltak. Ezek utána rögtön bent voltak a kommunista pártban. Először azt mondták az oroszok, hogy csak a férfiakat akarják vinni, de valaki mondta, hogy »van itt sváb elég, vigyék a nőket is.« Ez rögtön párttitkár lett. [Nagy]Marosról 400 embert vittek el. Kidobolták, kihirdették."¹⁴⁶⁹

„Volt egy névsor a svábokról és mivel korábban [német nevű] voltam [apám magyarosította], ezért belekerültem. Érdekes, hogy a nagybátyám távoli rokona volt a tolmács. Nekik volt már egy összeállított listájuk azokról, akik lementek jelentkezni. Egymás után hívták az embereket, és nézték a nevüket a listán. Akkor mutatták, hogy vagy be a szobába, ahonnan többé nem lehetett kimenni, vagy azt mondták, hogy elmehetünk. Amikor én odakerültem, azt kérdezték, hogy hívnak, mondom Z. Jenő. Nézte az orosz, de mellette ült az a Schambeck nevezetű férfi, akinek köszönhetem, hogy kikerültem. Tehát nézte az orosz és mutatta, hogy mehetek haza, és az meg odasúgta, hogy Zoller, az volt a nevem. Mutatták, hogy menjek a másik szobába."¹⁴⁷⁰

„[Mindig mondtuk, amikor az oroszok itt voltak], hogy »istenünk nézz már le ránk, hogy legyen valami, hogy tudjunk végre hol aludni« és akkor jött ez, hogy Oroszországba visznek munkára. Valami »hidakat kell csinálni«, ezt mondták. Az iskolában kellett gyülekezni és ott voltak az oroszok és a tolmácsaik is. Voltak állapotos nők, voltak gyerekesek, édesanyák. Volt olyan, hogy a nagyapa

¹⁴⁶⁶ 1928:N:16: Dunakanyar: Berkenye. Berkenyéről 1945. január 5-én és 19-én, tehát két hullámban hurcoltak el 82 személyt. A berkenyei Nemzeti Bizottság az év folyamán többször kérvényezte kiszabadításukat. Vö. BOGNÁR 2018, 126.o. Stark Tamás 80 személyről tud, az esemény menetéről empirikus forrás: STARK 2017, 298.o. és 267. irat.

¹⁴⁶⁷ Korábbi emlékezésekre is egy tisztet emelnek ki, aki a deportálást elkezdte: BOGNÁR 2018, 128–129.o.

¹⁴⁶⁸ Ejtisd: tiszóisták = Tiso követői. *Jozef Tiso* [Nagybiccse, 1887. október 13 – Pozsony, 1947. április 18] római katolikus szlovák pap és politikus, az 1938–1945 közötti fasiszta bábállam, az első Szlovák Köztársaság elnöke. Tiso az ún. kléofaszizmus legismertebb képviselője.

¹⁴⁶⁹ 1927:N:18: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁴⁷⁰ 1925:F:19: Dunakanyar: Zebegény.

és a kicsi gyerekek maradtak a háznál. Egy tolmács mondta – a tanító –, hogy ki felel meg és ki nem felel meg. Elvittek a következő faluba, Nőtincsre.¹⁴⁷¹

„Azért vittek minket, mert német nevünk volt. Édesanyám pedig Grazban volt.”¹⁴⁷²

„Nagymarosiak, kismarosiak, zebegényiek voltak, és gyalog mentünk Kál-Kápolnára, ugyanis ott volt a gyűjtőláger. Az öcsém is jött, ketten voltunk egy családból.”¹⁴⁷³

A név és az ebből adódó származás volt az a kulcsindok, amellyel a végrehajtók a bűnösséget indokolták. Ezzel erősítették nemcsak társadalmilag, de az egyén szempontjából is a *deklasszációt*, a leértékelést és a bűnösség érzetét. Fenomenológiai szempontból ez nevezhető a büntető erőszak legitim formának kifordításának, hiszen a lokatív erőszak formájában, kollektív módon bélyegzi meg a hatalom testet, tehetetlen tömeggé változtatva és elhurcolva. Az elhurcolás a test leértékelése arra szintre, amelyre a hatalomnak szüksége van. Az utazás folyamata ezen szintek váltakozása.¹⁴⁷⁴

9.1.1. A deportálás élményének megjelenése

Azok számára, akik indok nélkül indultak útnak, még erősebb volt ez a személyi és társadalmi rombolás, amelyből ezután folyamatosan keresték a kapaszkodókat. Zebegényi férfi emlékezőm elbeszélésében rögtön feltűnik a közös sorstárs, a barát története, aki megpróbáltatásainak részese és segítője volt. Az *én-szakadásban* ez tűnt az egyetlen menekülőpontnak azok számára, akiket egyedül, rokon és barát nélkül indítottak útnak. A nagymarosi női közlőm is megállapítja, hogy kik a sorstársai, de magát el is idegeníti egy részüktől. Együttérzéssel felvázolja ugyan, hogy társai német származásúak voltak, de rögtön hozzáteszi a több évtizedes tapasztalati projekcióját, amely nem engedi meg számára azt a gondolatot, hogy a deportációra német nemzetiségi alapon hurcolták el az embereket.

„Zebegény, Kismaros, Nagymaros, Berkenye, Szendehely, ezekből a falvakból vittek el. Én a szendehelyiekkel voltam együtt, de mi a nevüket nem tudtuk. [...] Már nem ismerek senkit, később szendehelyiekkel találkoztam, ráismertem az arcukra, de ezek már mind megöregedtek. Pedig olyan szépek voltak, nagy sváb szoknyában jöttek és rézsút feküdtek a priccse[n].[...] Szó nem volt svábokról, minden 17 éven felüli nőnek 45 éves korig és minden 16 éves fiúnak 55 éves korig árkot ásni kellett menni január 2-án. Azt mondták, hogy mennyi bombatámadás érte az országot és »malenkij robotra«, kis munkára megyünk.”¹⁴⁷⁵

„Azokat a zebegényieket csak felületesen ismertem, de annyira össze voltunk zsúfolva, hogy véletlenül összekerültem egy S. Zoltán nevű fiúval. Az édesapja magas rangú tisztviselő volt a városházán, és sokszor nyaraltak Zebegényben, aztán a bombázások miatt ki is jöttek. S hát ezt a fiút is elvitték. Vele voltam.”¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷¹ Nőtincs, község Nógrád megye délnyugati részén, a Rétsági járásban, nyugati irányban, Berkenye és Szendehely szomszédja.

¹⁴⁷² 1926:N: 18: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁴⁷³ 1923:N:22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁴⁷⁴ REEMTSMA 2017, 122.o.

¹⁴⁷⁵ 1927:N:18: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁴⁷⁶ 1925:F: 19: Dunakanyar: Zebegény.

„Igen, [a nagynénik] ők is. Annus néni, meg a Maris néni, sőt a sógornőjük is ott volt. A bátyjuknak a felesége, az is ott volt velünk. A családból egyedül voltam, mert a húgom még fiatal volt.[...] Mikor odaértünk Kál-Kápolnára, akkor már ott volt fölállítva egy ilyen kommandós iroda, és mindenkit egyenként beszólítottak és mindenkitől megkérdezték, hogy hívják. Kikérdezték mindent, és akkor azt mondták, hogy elvisznek a Szovjetunióba bizonytalan időre, lehet, hogy két év, lehet, hogy négy év, míg föl nem építjük, amit a németek leromboltak.”¹⁴⁷⁷

Az utazás két részből állt, az egyik egy hosszú menet volt, ahol összegyűjtötték a környező falvak embereit, a másik pedig a Kál-Kápolnáról induló vonatút. Az embereket marhavagonokba rakták, amely a bezártság, a hideg miatt egyfajta *börtön* érzését keltette. A zsúfoltság és az embertelen körülmények, az étel és a fűtés hiánya a túlélési ösztönöket indította el az elhurcoltakban.¹⁴⁷⁸

„Nagyon sok vagon volt, egy kocsiiban vagy húszan voltunk. Egy hónapig utaztunk, szárított szarvashúst kaptunk, nagyon kemény volt. Meg egy kis vizet. Tisztálkodás nem volt, vééczeni egy lyukon tudtunk, a vagonból le. A mi vagonunkban, szendiek, katalinpusztaiak és talán kismarosiak voltak. Örültünk, hogy élünk.”¹⁴⁷⁹

Dunakanyarból elhurcoltak gyalogútja Kál-Kápolnára

Az utazás története az eltelt idő óta hossza miatt kronologikussá száradt. A bizonytalanság érzése és az összecsúszo történetszálak ott jelzik legjobban a mentális struktúrát és az élmények rendezésének elvét, az ok-okozati hierarchiákat, ahol a különböző sorsok közös élménnyel szembesülnek. Az első „borzalmas” szembesülés a vonatúton történt, amikor a kétheti étel elfogyott és éhínség lépett fel. Itt egy barát, egy hozzátartozó se tudott segítséget nyújtani. A sorozatos halálesetek, a rossz körülmények befelé fordítják az emberi érzéseket és az elbeszéléseket, a monotonitás apátiává csontosodik. A történetekben felfedezhető a második kollektív eseménytörténet, az *adjudi* kastély katasztrófája, ahol az összes interjúalanyt elszállásolták egy éjszakára.¹⁴⁸⁰ A kastély felgyulladt és az embereket kiterelték a hideg éjszakába, ahonnan csak

¹⁴⁷⁷ 1928:N:16: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁴⁷⁸ BOGNÁR, 2018,191–192.o.

¹⁴⁷⁹ 1923:N: 22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁴⁸⁰ BOGNÁR 2018, 466.o.

reggel szállították tovább őket. A lassú krízist felváltotta az apokaliptikus halálélmény, amely elsősorban a vakuélményeket erősítette fel az emlékezés visszacsatolásában és a történet rendezésében.

„Összesen két ór jött velünk, és csatlakoztak hozzánk még emberek Nagymaroson, utána Kismaroson és Verőcénél¹⁴⁸¹. Felmentünk Berkenyénél és végimentünk egészen Gyöngyösig, ott a pincékben derékig ért a bor. Annyi eszük volt a gazdáknak, hogy a hordókat széttördelték, hogy ne rúgjanak be az oroszok. [...] Itt még reggelit is adtak, kétszeri étkezés volt. Az oroszok nem adtak semmi étkezést. Kihirdették, hogy ne próbáljunk megszökni, mert aki megszökik, annak a hozzátartozóját fogják meghurcolni. Nekem csak az özvegy édesanyám volt és egy nővérem. [...] Ha valaki lelépett, akkor a következő faluban valakit befogtak, hogy meglegyen a létszám. Így kerültek be nagyon sokan a csapatba. Emiatt nem szöktünk meg. Egy igen konkrét helyünk volt. A Mátra környékén egy bányászcsaládhoz lettünk elszállásolva. [...] Csak az asszony volt otthon. Mondta, hogy »idefigyeljenek, az én férjem bent dolgozik, mint művezető a bányában, én leviszem magukat oda, maradjanak itt. Egy hónapig dolgoznak, addig rendbe jönnek a dolgok. Sok embert keresztülvittek itt, de visszafelé senki nem jött.« De nem mertünk megszökni, féltette mindenki a családját. Holott ez az egész tulajdonképp' csak átejtés volt és megfélemlítés. [...] Ugye ez körülbelül 120 kilométer, amíg beértünk Kál-Kápolnára,¹⁴⁸² aztán vagonra raktak bennünket, amiben úgy hatvanan voltunk a vagonba, fekvőhely sem volt megfelelő, aztán megindult egy borzalmas út. [...] Gondolja el, hogy 15 napi élelmet kaptam. Reggeli, ebéd, vacsora. Egy biztos, ezeken a helyeken, ahol el voltunk szállásolva, mindig kaptunk ennivalót, meg is szántak bennünket, meg talán ki is volt hirdelve, hogy el kell látni [bennünket]. Közösen egy pléddel betakartuk magunkat, mert fűteni nem tudtunk rendesen. Volt ugyan kályha, de fa az nem. Egy helyen valahol meg is álltunk útközben, hogy hol, nem emlékszem, de ott megengedték, hogy mindenki leszálljon a vonatról, egy ilyen pusztaságban volt, távolban fák álltak és azokból tördelhettünk. Balta, fűrész nem volt. Azzal valamennyire be tudtunk fűteni. Minden vagonnak volt egy parancsnoka, az volt a felelős mindenért, főleg azért, hogy senki meg ne szökjön. Kis ablakok voltak, amik dróttal be voltak tekerve. Volt ott három vagy négy szendehelyi férfi, azoknak volt sonkájuk, kolbászuk és tudom, hogy néha adtak egy-egy falatot. Mi rengeteget éhezünk. Az volt talán a legszörnyűbb időszak, a vonaton való utazás. [...] Erdélyen keresztül, végig a Kárpátokon mentünk, át Szináján,¹⁴⁸³ arra emlékszem. Az ablakon keresztül kinéztünk, éppen akkor kelt fel a nap és csodálatos volt a táj, a hegyek, a hó. Borzalmas hideg volt. Később aztán átszállítottak minket Romániában, Adjudba¹⁴⁸⁴ kerültünk, egy kastélyba. Itt át kellett szállnunk a keskeny vágányról a széles vágányra. S Adjudban a kastély kigyulladt, és hallatlan pánik alakult ki, össze-vissza szaladgáltak az emberek és ott

¹⁴⁸¹ Verőce, község Pest megyében, a Szobi járásban, Kismaros és Nagymaros keleti szomszédja.

¹⁴⁸² Kál-Kápolna, nem település, hanem a nevében jelzett két falu közös vasútállomása Heves megyében. A Budapest-Hatvan-Füzesabony-Miskolc fővonal egyik legfontosabb állomása. A 2 világháború alatt kiemelkedő helyzete miatt központi jelentőségre tett szert.

¹⁴⁸³ Sinaia, üdülőváros Prahova megyében, Munténiában, Romániában, Brassótól 50 km-re délre fekszik, a Prahova folyó mellett. Jelentőségét az adta, hogy két, egykoron királyi vasútállomása és impozáns, kastélyszerű épületei miatt kedvelte a hadsereg.

¹⁴⁸⁴ Adjud, magyar nevén Egyedhalma. Város Vrancea megyében, közvetlenül a megyehatár mellett Moldvában, Romániában. A Szeret és Prut folyó itt folyik össze. Fontos kereskedelmi központ.

kerültem el a zebegényiektől, akikkel korábban együtt voltam. [...] Nem tudjuk, hogy ez szándékos gyújtogatás volt, hogy történt, csak égett ez a kastély és mindenkit kizavartak. Mint a hangyák, úgy rohángáltak. Végül ott éjszakáztunk, egymás mellett feküdtünk.”¹⁴⁸⁵

„1945. január 6-án indultunk [Berkenyéről].¹⁴⁸⁶ Nőtincs volt az első állomás, de ott már feküdtek velünk foglyok is. Nőtincs – Ósagárd¹⁴⁸⁷ – Apc¹⁴⁸⁸ felé mentünk. Hat napig vonultunk ökrökkel, hátikosárral. 12-én értünk Kál-Kápolnára. Nyílt pályán raktak be minket a vonatba. Egy lyuk volt a végé. Az úton eltűzeltük a priccseket, mert nem volt tüzelő. Nagyon kevés ételt kaptunk, talán egyszer füstölt halat. Máramarosszigetre¹⁴⁸⁹ értünk, és átraktak minket egy nagyobb sínre. Ott volt egy kastély, zsindeyből volt a teteje és meggyulladt. Itt kaptuk volna az első főtt ételt, de a kastély leégett, és minket letereltek egy rétre, ahol majd’ megfagyunk. Egész éjjel fagyoskodtunk. [...] Amikor kiértünk, akkor csinálták a priccseket, víz jött ki a fából, annyira friss volt. [...] Kijev felé mentünk, két hétig utaztunk. Sokat szomjaztunk. Volt, akim meghaltak, kitették. Tessék elképzelni, asszonyok voltak, kint szültek, két-három hónaposak lettek a gyerekek és meghaltak. Megállt a szerelvény, a salakba temették a gyerekeket. [...] Nem tudom aztán meddig mentünk, pár napig. Egy kis lyukon tudtunk kinézni [a vagonból], leszedtük a jégcsapokat, azt ittuk. Láttuk a hegyeket, ez már Donbássz volt. Ez egy megye és [az egész] csak szénbánya volt. Még mindig füstöltek azok [az épületek], amit a németek felgyújtottak. Nagyon gyöngék voltunk, beraktak minket egy laktanyába, az meg csak beton volt, mert a láger még nem volt kész, ahová minket helyeztek. Volt egy falazott kályha és szén. A fűtéssel később nem volt gond. Bányába raktak minket, amikor onnan jöttem haza [a lágerba], nem tudtam lefürödni, tele voltam tetűvel és poloskával, úgy tudtam csak aludni, hogy levettem az ingemet.”¹⁴⁹⁰

„Nagymarosról gyalog indultunk, Verőcén éjszakáztunk. Kitelepített¹⁴⁹¹ házakban, matracokon, ágyban, kabátostul, cipőstül aludtunk. Mi egyedül mentünk, én 120 férfivel. Gyöngyösvisontára¹⁴⁹² érkeztünk, ahol szintén ki volt telepítve mindenki a házakból, nem voltak bútorok a lakásokban, ott már a földön aludtunk. Egyszer csak valaki kintről szólt, hogy ott vannak a marosi lányok, a Bergmann-lányok. De nekem ez nem mondott akkor semmit, később viszont nagyon jóban lettem velük. Ezek a Bergmann-lányok gyümölcskereskedők voltak. [...] Nőtincsen keresztül mentünk, de ma már nem emlékszem, merre haladtunk. Hozzánk nem csaptak senkit, igaz, hogy mindig megszámoztak minket, de nem tudtak számolni, s mi végig százhuszan maradtunk. [...] Ketten megszöktek, én is akartam, de elszalasztottam a pillanatot, nem tudtam felugrani egy kocsira. [...] 17 évesen gyáva voltam. Eszembe se jutott megszökni, s amikor jött a pillanat, akkor tétováztam.

¹⁴⁸⁵ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁴⁸⁶ STARK, 2017, 47 irat.

¹⁴⁸⁷ Ósagárd (szlovákul: Agárd), község Nógrád megye délnyugati részén, a Rétsági járásban, Szendehelytől keleti irányban.

¹⁴⁸⁸ Apc, község Heves megyében, a Hatvani járásban, Gyöngyöstől nyugatra.

¹⁴⁸⁹ Máramarossziget, város (Sighetu Marmăției) és municípium Romániában, Máramaros megyében. A Tisza-parti város egykor Máramaros vármegye székhelye és az egykori Magyarország faiparának és sóiparának központja volt. A közlő ehelyütt összekeverti Adjudot Máramarosszigettel. Ennek oka, hogy visszatértek itt érkezett vissza az országba, és emlékezete a két képet összeforrasztotta.

¹⁴⁹⁰ 1926:N: 18: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁴⁹¹ 1944/45 fordulóján vagy Németországba vagy közeli falvakba evakuáltak.

¹⁴⁹² Helyesen Visonta, község Heves megye Gyöngyösi járásában, Gyöngyös városától keletre.

Pedig nem a főutakon vittek minket, hanem nádasokon keresztül, ezért nem is találkoztunk senkivel. Még mondták, hogy vigyázzunk, nehogy aknásított területre lépjünk, de nem lett bajunk. Egy hét alatt Kál-Kápolnára értünk és ott rájöttünk, illetve a többiek mondták, hogy gyerekek ez nem tiznapos munka lesz, hát nézzétek meg a vagonokat. Mert végig azt mondták, hogy pár napos munka lesz ez. Még nyálkás idő volt.[...] Egy orosz őrnagy jött oda hozzám és azt mondta, hogy »én haza fogok menni.«[...] Mutatta a nevemet, cirill betűvel volt írva, de azért ki lehetett olvasni. Át volt húzva a nevem. Megörültem és én odaadtam a fésűmet és az apró dolgaimat egy [nagy]marosi lánynak, de végül az ment haza és nem én. Mert ezek fizettek, mi nem tudtuk, hogy kinek kellene fizetni. Kiderült, hogy egy [nagy]marosi, aki felvidéki volt és beszélt tótul, az meg tudta beszélni az oroszokkal, hogy kihúzzák.[...] Pár nap alatt bevagoníroztak, és Erdélyen keresztül mentünk, az hiszem, az Olt-völgyén, mert kanyargós volt. Én nagyon szerettem Erdélyt, levertük a deszkákat, hogy láthassuk a hegyeket. Lehetett látni melyik az oláh falu és melyik a fehérre meszelt magyar falu. Jásin mentünk keresztül. Nem sokat adtak enni, egy lyukon ürítettünk. Kályhák voltak a vagonban. [...] Nagyon fáztunk és a repedéseken a havat befújta a szél. [...] Ételt lapos tojást kaptunk, azt mondták, hogy ez omlett, illetve a németektől elzabrált sárgarépakonzervet. [...] Adjudba érkeztünk, ott bent voltunk a kastélyba', az volt a szálláshelyünk, levackoltunk. Jött egy gyerek, a V. Jóska. Azt mondta, pakoljak össze és jöjjenek utána feltűnés nélkül. Az emeletről jöttünk le, amikor jött az orosz és az mondta, hogy »gyerekek, öregek előre, futás, füstöl a tető«. Lakatlan volt ez a kastély, már korábban kiszáradhatott és befűtöttek az emberek, de a fűtéstől meggyulladt a ház. Agyon voltunk fagyva, és a férfiak túlzottan befűtöttek, ezért gyulladt meg. Én az elsők között értem ki, az udvaron kaptunk egy tányér babgulyást, főtt volt, íze volt, hús ugyan nem volt benne. Innen vittek a zsidók gettójába. A gettóban téglaköveken aludtunk, és onnan egyenesen Makijevkába¹⁴⁹³ indultunk.»¹⁴⁹⁴

Az elbeszélések kronológiai mintái itt egy helyre összpontosulnak, de eltérő interpretációt nyújtanak.¹⁴⁹⁵ Az adjudi epizód megmutatja, hogy a jelenből konstruálódó személyes interpretáció mennyivel toldja és toldhatja meg egy *esemény* közlését. A különböző élménymínőségek és élményszervezések pszichológiai funkcióiban az „én” az okokra keresi a választ. Mint minden életút, sajátos mikrotársadalmi perspektívából próbálja megtalálni a „hiányokra” a megoldást – ez esetben a kastély felgyulladásának az okát. Ez a nézőpont alakítja az élmények feldolgozásának logikáját is, amellyel a trauma az egyén életének részévé válik, sőt erősíti, igazolja is a helytállását. Ugyanis a traumatikus elbeszélések, „újjáélések” is egyben.¹⁴⁹⁶ Ezen újjáélésekben horizontokat is felfedezhetünk, melyek beépültek a közlő személyiségébe. A zebegényi elbeszélőmnél az éhezés momentuma, a vonatút szörnyűsége jelzi ezt a mélységet. Nagymarosi közlőmnél az éhezés, hogy ő megpróbálta volna a szökést, majd egy pár mondattal később az ellenkezőjét állítja. Számára a kényszermunka traumája életigazolás is egyben, erkölcsi mérce. Szenvedéstörténete további életének előfeltétele, egyfajta megváltás, ezért elbeszélésében nem kérdőjelezheti meg e szenvedés

¹⁴⁹³ *Makijivka*, ukránul Макиївка, oroszul Makejevka. Város a Donyec-medencében, Kelet-Ukrajnában a Hirnitszky körzetben, Donecka oblasztban (területen) Donyeck városától keletre.

¹⁴⁹⁴ 1927:N:18: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁴⁹⁵ LÁSZLÓ 2005, 123.o.

¹⁴⁹⁶ LÁSZLÓ 2005, 124–126.o.

létjogosultságát. Berkenyei közlóm számára a kollektív emlékezetből bomlik ki e horizont. Ez nem saját élményében, hanem mások szenvedésében, a salakba eltemetett csecsemők látványában összpontosul. Az ilyen „közösségi” traumák többször akkor keletkeznek, amikor közeli ismerősök szenvedéseit éli át az elbeszélő. Nem kizárt, hogy a salakba temetett gyermek esete Berkenyéből származik, akárcsak az elbeszélő.

A Dunakanyarból deportáltak feltételezett vonatútja Kál-Kápolnától Jaši-ig,

9.1.2. A megérkezés és a „fogollyá” válás emlékezete

A megérkezéskor a legfontosabbak voltak azok a „fogódzók”, amikben az alany megbízhatott. Barátok, falubeliek, testvérek nyújtottak kapaszkodót az első időkben, amíg beleszoktak a munkába. Ezek a kapcsolatok azonban időlegesek voltak és a személyek újabb ismeretségek után nyúltak, amelyek később akár szerelmekké is mélyülhettek. Ezen kapcsolatok mélysége azonban felemás volt. A túlélési stratégiának az első momentuma *a bizalom kialakítása* volt. Ezzel növekedhetett a biztonságérzet.¹⁴⁹⁷ Így fontos volt annak felismerése, hogy kikkel vannak összezárva, ki milyen ember. Az elbeszéléseknél rögtön az első momentum a megérkezés közlése, az „új” állapotok leküzdése és a munkába állás mellett az volt, ahogyan jellemezték azon „segítségnyújtókat”, akikre számíthattak. Különösen fontosnak éreztem azokat a beszámolókat, amelyek a kapcsolat időtartamát közölték, ugyanis ez árulkodik annak minőségéről.

„[Haltak meg emberek.] *Mindjárt az első nap rosszul lett valaki, meghalt és kitették. Ki tudja, hogy mi lett vele. [...] A mi vagonunkban szendiek, katalinpusztaiak [szendehelyiek] és talán kismarosiak voltak. Örültünk, hogy élünk. Szendiek és kompoltiak¹⁴⁹⁸ voltak ott [a lágerban] és leveleztünk is az otthoniakkal.*”¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁷ PATAKI 2001, 373.o.

¹⁴⁹⁸ *Kompolt*, egykoron német nemzetiségű falu Heves megyében, a Füzesabonyi járásban, Kál és emiatt a Kál-Kápolnai állomás szomszédságában.

¹⁴⁹⁹ 1923:N:22: Dunakanyar: Szendehely.

„Barátságot nem sikerült kötni. Voltak társaim. Találkoztam egy fiúval, egy marosvásárhelyi székely gyerekekkel, azzal két évig éltem egy mosókonyhában. Ő lágerparancsnok volt. Terhes lettem tőle. Amikor elváltunk – mert őt nem engedték Magyarországra, engem pedig Romániába –, akkor azt mondta, hogy majd összekerülünk. Egy orosz tiszt nem engedte ezt, ő hat nappal később ment Romániába. Soha többet nem láttam. Írt ő, kétszer szökött volna hozzánk, de nem engedték. A lányunk, amikor 20 éves volt, akkor kiment, felkereste az apját, de akkor már volt neki felesége és két gyereke. A lányom azt mondta, »nem azért jöttem, hogy kérjek valamit«, csak hogy meglássa az apját. A lányom viszont felvette az apja nevét. K. Viktor, 24 éves volt, Győrben esett fogságba, úgy került ki, de már meghalt. Én soha többet nem mentem férjhez, semmit, sehova. Csak a templomba jártam.”¹⁵⁰⁰

A megérkezés és a munkába állás megpróbáltatásai tovább fokozták a személy leértékelését. Érzékletes leírások kerekedtek a láger állapotáról, az ottani körülményekről. A szavakból a mindennapi élet stratégiái bomlottak ki. A fertőtlenítés és a „feljavító koszt” jelentették a megaláztatások következő szakaszait. A Zebegényből érkező férfi elbeszélőmnél többször megjelennek ezek az aspektusok. Annak ellenére, hogy hangsúlyozza, nem emlékszik az eseményekre, részletes elbeszélést ad a tábori életről. Itt jelenik meg az elfojtásból adódó komplexitások feltörése. Saját bevallása szerint eddig alig beszélt élményeiről, még családtagjainak sem, elfojtotta magában a történeteket.¹⁵⁰¹ Ezt a személyi „klisé” használja az interjúban is, miközben elbeszéléseiből újabb és újabb részletek bomlanak ki, elevenednek meg. Számára az „Én-szakadás” és a félelmek eltűnése egy elfojtott, de gazdag emlékezetkultúrát örökített meg.

„Drusovka¹⁵⁰² [...] egy falu volt, nagyon egyszerű házakkal. Ennek a helységnek a szélén volt drótkerítéssel körükerítve a láger. Ha jól emlékszem, öt hatalmas épület [volt ez], amiben egy század volt, mert így nevezték. Külön volt egy melléképület, egy fürdő, ahol hetenként zuhanyoztak nők és férfiak is. Volt egy férfi, aki a zuhanyt megengedte és akkor lehetett fürdeni, de egyébként bármikor az ember bemehetett tisztálkodni. Kiadták parancsba a fertőtlenítést, már a vonaton betetvesedett a társaság és tetvesen került mindenki a táborba. Ott azonnal elkezdtek a fertőtlenítést, aztán vagy sikerült, vagy nem. Meztelenre levetkőztettek bennünket, felcser volt csak, orvos nem. Az embernek a fenekét tapogatták meg, aztán kategóriákba lettek osztva. Mi, nem tudjuk mitől, valószínűleg a fiatalságunknak köszönhető, hogy valahogy átvészeltük ezt az időszakot, mert arra nem emlékszem, hogy alaposan jól laktam volna. Valaki elhintette azt a hülyeséget, hogy csokoládégyárban fogunk dolgozni, mint kiderült, csokoládégyárnak a szénbányát titulálták, ahová el is kerültünk. Tehát két hetes ilyen pauza volt, úgynevezett feljavító koszt és ez alatt a két hét alatt herdáltuk el a ruhaneműinket, amiért az oroszok adtak ilyen fél pogácsákat. [...] Mindenkinek volt fizetése. Én körülbelül, átlagban 400 rubelt kerestem, aminek kétfajta értéke volt. Az egyik, hogy a lágerben sokkal olcsóbban kaptunk mindent. Ott egy ebéd körülbelül három-négy rubelbe került, ebben volt burizs, aztán apró hal és egy kiló húsz deka kenyér, ez volt a leglényegesebb.”¹⁵⁰³

¹⁵⁰⁰ 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵⁰¹ Az elfojtásról, tagadásról lásd László 2005, 147–148.

¹⁵⁰² Helyesen: *Druszkovka*, város Ukrajnában, a *Donyeck* oblasztban, a Kazányi Torets folyó partján. Ukránul: Дружківка, oroszul: Дружковка. Donyeck városától északra 100 km-re fekszik.

¹⁵⁰³ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény

Nagymarosi emlékezőm megérkezését és munkába állását egy szimbolikus párhuzamból, a harangzúgás eseményéből bontja ki. Az ő utazás-jellemzésében (Erdély kihangsúlyozása) és megérkezésében is kiemelkedőek ezek az „díszített” elemek (haranghang = a halál hangja). Ezen elemeket ő *megváltás jellegű története* is indokolja. Helytállásának felidézésében a hazafias gondolkodás játszik központi szerepet, amellyel sokszor leplezi valódi kapcsolatainak feltárását, közlései ezért sokszor végletesek, szimbolikusak, egyszemélyűek.

„*Sztalinóban*¹⁵⁰⁴ szálltunk ki, és az orosz puszta az olyan nagy volt, hogy még tizennyolc kilométert kellett gyalogolni Makijevkáig. [...] Én nagyjából számítottam arra, hogy mi fog történni, mert a háború alatt nekem kötnöm kellett érmelegítőt a fronton harcoló katonáknak és volt egy levelezőpartnerem is, Molnár József főhadnagy. Az [orsolyita] apácák adtak címekeket és mi írtunk nekik. Ezért mi stikában már tudtuk, hogy a magyarok halálra fagytak Oroszországban, őt végül amúgy lefokozták. Gyalog mentünk [Makajevka felé], hideg volt és azt olvastam, hogy mielőtt a katonák megfagynak, harangzúgást hallanak, és én akkor harangot hallottam. Teljesen le voltunk rongyolódva. A cipőm helyett kaptam egy kalucsnit. Aztán kiküldtek Sahtára,¹⁵⁰⁵ ez egy gyár volt és havat kellett lapátolni. Így foglalkoztattak minket a 40 fokos hidegben.”¹⁵⁰⁶

„*Mi nyáron a síneket csináltuk. Volt egy orosz brigadéros velünk, ő először német fogságban volt, és az oroszok azzal büntették, hogy nem küldték haza a háború végén, hanem bizonyos időt még [szolgálnia kellett]. Tudott németül, jó ember volt, mindig cukkoltuk őt, azt mondtuk neki »Marx – mert így hívták – több a bor nálatok, mint a víz, nincs kultúrátok.« Az utcán voltak a vécék, amin ajtó helyett rongy lógott addig, amíg el nem használták. A város volt ilyen!”¹⁵⁰⁷*

„*Amikor kiértünk, nagyon haragudtak ránk az oroszok. Azt hitték, hogy mi önként mentünk ki [nekik dolgozni]. S őket el is küldték a munkahelyükről, mert minket odavittek ingyen... De aztán elmondtuk a mamkáknak, hogy minket elvittek otthonról. Kiértünk, akkor 13 hónapig voltunk az első lágerben, Krasznyj Lucsban.¹⁵⁰⁸ Éjjel kihallgattak, hogy nem voltunk-e otthon partizánok. Itt csak szénbányák voltak. Utána jött nekem Kriskovszka,¹⁵⁰⁹ Gorlovka,¹⁵¹⁰ Sztalinó. Mindig hazudtak nekem, a testvéremtől nem is tudtam elbúcsúzni, amikor hazavitték.”¹⁵¹¹*

„*Január 31-én érkezünk ki Kraszna Lucsra, ahol nagy hó volt. Emlékszem, ott kellett állni, míg minden vagonból ki nem szálltunk. [...] Első este bekerültünk, aztán jött a tiszt és mondta, hogy akit a nevének szólít, az »ide fog jönni hozzám«. Jól van, ott ültünk, egyszer csak hallom, hogy szólítanak*

¹⁵⁰⁴ *Sztalinó*. Donyeck város neve az 1920-as évek végétől 1961-ig. Eredetileg *Sztálin* volt a neve, de ez módosult. Ukránul: *Донецьк*, oroszul *Донецк*. A nagyváros Ukrajna keleti részében, a Kalmiusz mentén fekszik, a a Donyeck oblaszt közigazgatási központja, de történelmileg a Donyec-medence alkotta régió kulturális és gazdasági központja. Ukrajna ötödik legnagyobb városa.

¹⁵⁰⁵ Helyesen: *Sakti*, város Oroszországban, a Rosztov oblasztban. Oroszul *Шахты*. Bányászváros, híres szénlelőhely. A mai Ukrán határtól 30 km-re nyugatra van. *Krasznyj Lucstól* 100 km-re, *Donyecktől* 230 km-re fekszik.

¹⁵⁰⁶ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵⁰⁷ 1923:N:21: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁵⁰⁸ Helyesen *Krasznyj Lucs*, város Kelet-Ukrajnában. Ukránul: *Хрустальний*. A *Luhanszk* oblasztban található, de a Donyeck terület határán. *Donyeck* városától (Sztalinó) 100 km-re van északkeletre.

¹⁵⁰⁹ Helyesen: *Kisziakove*, város Ukrajna keleti felén. Ukránul: *Чистякове*, a Donyeck oblasztban, *Donyeck* városától 70 km-re keletre.

¹⁵¹⁰ Helyesen: *Horlivka*, Ukrán város a Donyeck oblasztban. Ukránul: *Горлівка*. *Donyecktől* 50 km-re, van északra, *Krasznyj Lucstól* északnyugatra 85 km-re.

¹⁵¹¹ 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

a nevemen. Nagyon-nagyon megijedtem persze, nem tudtam, hogy mit akar. Még egy berkenyei lányt, és még két másik fiatalembert szólított. Azt mondták, hogy »ti most éjszaka itt őrködtök és vigyáztok, hogy senki meg ne szökjön.« Őrségbe állítottak. Szétosztottunk egymás között egy kis káposztalevest és őrködtünk. Másnap reggel, mikor már ébredtek a tisztek, akkor mondták, hogy a karbantartó csoporthoz tartozunk. Jött egy tiszt és az mondta, hogy »ti fönt voltatok egész éjjel, akkor feküdjetek le.« Mi lefeküdhettünk, de azon a délelőttön, meg a nap folyamán beosztottak mindenkit munkára. Nagy választék nem volt, vagy kőműves [leszel] vagy fűrésztelep[en dolgozol]. Mi aztán kimaradtunk, mert szobatarítónak maradtunk hatan. Hat nő. Nekünk kellett bent takarítani, meg tüzet rakni, hogy meleg legyen.»¹⁵¹²

A lágeréletet meg kellett szokni. Egy újabb börtön lett, szikár jellemzésekkel. Sokan próbálkoztak szökéssel, de alapvetően a megszokás volt a jellemző. A már említett *deklaszáció* sokszor eredményezi a krízishelyzet mindennapi elfogadását. Ez addig tart, amíg egy újabb, mélyebb, vagy súlyosabb fordulat, más krízishelyzet ki nem alakul. Ebben az esetben a betegségek és a járványok feltűnése jelentette ezt az új helyzetet.

Minden emlékező megpróbált kapaszkodni valakibe, sorsközösséget is vállaltak, valamint megismertek olyanokat, akiknek rosszabb sorsuk lett. Az SS-hadifoglyok, vagy a kollaboránsok megjelenései az elbeszélésekben egy rosszabb minőségi helyzetet érzékeltetnek. Ám ez a helyzet sokszor csak képzelt, fiktív, hiszen ők sem tudták, mit tesznek a szovjetek azokkal az emberekkel, akik hadifogságba kerültek. Az elbeszélésekben megjelenik a bátorság és a szerelem motívuma is, mint kapaszkodó, valamint a túlélésnek az egyetlen lehetősége, *a szerencse*.

Zebegényi közlőm ifjú fiú volt. Elbeszélésében érezhető a „különállás” és az érzelmi hozzárendelés jellegzetessége. Előbbiben az árulás kapcsolódik össze szerencséjével, hogy megússza a verést, de ezzel egyúttal elválik a láger közösségétől is, akiktől elkülöníti magát. Ez az a pont, ahol elbeszélése végleg kiemelkedik a társadalmilag elvárt önbemutatótól, vagyis *elbeszélése innen nem az emlékezetkultúrából is táplálkozó normatív szenvedéstörténet, hanem azzal szembe helyezkedő önálló emlékezeti konstrukció*. Ez tisztálkodási szokásainak leírásában is manifesztálódik, amelyet csak megerősít a szovjet „ör” jellemzése. Feltűnik nála is a szerelem motívuma, amely összekapcsolódik az elveszített otthon, az anya érzelmi hiányának képével.

„Egy épületben voltunk, ott két nagy helyiség volt, tanterem nagyságúak. Körülötte drótkerítés, egy-két személyes, emeletes priccsekkkel. Körülbelül egy szobában 150 ember lehetett. A lágerben öt helyiségben voltunk olyan 750-en. [...] Hát a szerencse, az egyik szerencse az volt, hogy a S. Zolival együtt elhatároztuk, hogy megszökünk, és a priccs tetején aludtunk egymás mellett. Mellettünk volt a kályhának egy kéményszerűsége, és arra raktuk rá a kenyeret, ami maradt. Szárítottuk, hogy az úton legyen majd mit ennünk. Naiv, gyerekes dolog volt ez, de valaki beárult minket. Én akkor éppen kint voltam munkán, ő pedig bent maradt, és jött az akkori tiszt, és a Zolit borzasztóan megverte. Jött ki a váltás és mondták, hogy »idefigyelj, tudod mi vár rád? A S. Zolit úgy össze-vissza verték, te kapod a másik részét.« Tudták, hogy ketten akartunk szökni. Bementem és a kutya nem szólt hozzám. A szovjet tiszt nem hivatott magához, úgy látszik kiadta a dühét, és részéről el volt intézve. Ez egy durvább ember volt. [...] Nekem kint lett egy nagy szerelmem, az

¹⁵¹² 1928:N:16: Dunakanyar: Berkenye.

egyik orvosnak a lánya. Két orvos család volt kint, az egyik fogorvos volt, az a tiszték fogát csinálta, ő Nagyváradról jött, és nekik 50 kilóig lehetett csomagot kivinni. Ők tudták, hogy a Szovjetunióba jönnek. [...] [Volt egy] lányuk. Gerhard volt a fogorvos, a lány neve pedig Magdolna volt. Szóval szerelmesek lettünk egymásba, ott többen összejöttünk fiatalok, azonos korúak és olyasmikkel töltöttük az estét, hogy például zálogosdit játszottunk. Volt ilyen, hogy hány csillagot látsz és akkor annyi puszit adtunk egymásnak és én egy ilyen zálogot követő játék során kerültem össze ezzel a kislánnyal. Ők korábban jöttek haza, és azt terveztük, hogy összeházasodunk. Akkor nem tudtuk, hogy Nagyvárad nem Magyarországhoz fog tartozni. Politikailag nem voltunk tájékozottak, levelezni is csak másfél-két év után tudtunk a szüleinkkel, már én az anyámmal. Akkor kapott először hírt rólam, hogy még élek, addig azt sem tudta, hogy mi van velem. [...] Én a tisztaságot nagyon fontos dolognak tartottam, mert tudtam, hogy ha elhanyagolom magam, akkor az rossz eredményt fog szülni. Különbösen is, a bányából, ahogy jöttünk, csak szenesek voltunk. Be kellett menni négykézláb olyan 50-60-70 métert. Én magas ember lévén nem tudtam négykézláb lenni, mert a hátam fennakadt a tetején. Akkor szóltam az ottani munkavezetőnek, akivel szintén egész jó kapcsolatba kerültem, hogy »nagyon kérem, szívesen dolgozom a bányában, de valahová máshová osszon be engem, mert nem tudok bemászni, ez borzalom, mire bemászok, teljesen elfáradok, fennakadok.« Erre kitett a főbejárathoz, gyalog kellett lemenni a bányába. Akkor ennek a főbejáratnak hátsó járatai is voltak, ezek már körülbelül 2,5 méter magasak voltak, amit robbantással megcsináltak és egymástól különböző távolságra tettek be ilyen keményfát és tetőt. Akkor áttettek ide és volt ott egy ember, aki büntetésből lett ide helyezve, mert annak idején Péterváron a németektől elfogadott valamilyen beosztást. Amikor a németeket kiverték, akkor ezeket az embereket kényszermunkára vitték, ez is így került oda. Nálam fél fejjel magasabb, erőteljes, de nem kövér ember volt. Egész jó kapcsolat alakult ki, kettesben dolgoztunk.»¹⁵¹³

Szendehelyi és berkenyei közlőm számára a lenyomással azonosult *láger-énjűk* egyet jelentett a monoton munkával, a drasztikus körülményekkel. A Nagymarosról elhurcolt tanúm továbbra is szikár közlésekkel, afféle képleírásokkal jellemzi történetét. A letaszított személyiség magát azonosítja a rossz priccsekkel, a bányai kitermeléssel. A leigázott közösség és az egyén itt egybemosódik. A monotonitásból a kilépést a betegség megjelenése jelzi, amely szintén „száraz” kitérőként manifesztálódik a 16 éves korában Berkenyéről deportált lány történetében. Az idősebb, berkenyei (női) emlékezőm viszont a „más” sorsúakhoz méri saját magát, kiemeli az SS-katonákat, akiknek talán még az övéénél is rosszabb lehetett a történetük, valamint a más nemzetiségűekkel is azonosul. Szintén kiemeli magát a közösségből, de nem „emelkedik fölé” reflexiójával, ahogy azt a zebegényi emlékezőm teszi.

„A vécébe ’ megfagyott a víz, éjjel is, nappal is. Csak a hideg volt. Az orosz ellopta még a sálat is. Döbbenet volt, éjjel nem lehetett felmelegedni, téli kabáttal takaróztunk, mint a heringek úgy feküdtünk. Egy kompolti lány feküdt mellettem, ők hozhattak dunyhát magukkal, a szüleiknek volt idejük, hogy felpakolják őket. Én mellé tudtam feküdni, és ezért se a kezem, se a lábam nem fagyott le. [...] Engem istápoltak az öregek is.»¹⁵¹⁴

¹⁵¹³ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁵¹⁴ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

„Talán még füttyültek a madarak azokon a priccseken, amit nekünk csináltak a lágerbe és azon feküdtünk. Nem tudtuk hogyan leteríteni a plédet. A kétheti munkából három év lett. Mi itt maradtunk [Sztalinovóban].[...] Jó hosszú, két sor ágy, alul és fölül, olyan negyvenen aludtunk.”¹⁵¹⁵

„Amikor az oroszok látták a bélyegzőt [az érkezett, volt SS-katonákon], akkor Szibériába deportálták őket. Minden héten jött a magas rangú komisszió [és ellenőrizte ezt]. Külön voltak férfiak és nők, száz nő volt egy barakkban. Szénbányában voltam, lapátoltam az elevátorba¹⁵¹⁶ és a csillébe. A liftből mindig jött a víz, míg leértünk a bányába, tiszta vizesek voltunk. Pónilovak vittek négy csillét [...] Napi nyolc órát kellett dolgozni. [...] Négy lágerben voltam, átkerültem a vasgyárba, vagonokból rakodtuk ki a vasdarabokat. Akkor már nem voltam a testvéremmel. Ő nagyon beteg volt, jött egy magas rangú kommisszió és akkor le kellett vetkőzni meztelenre. Amikor odaragadt [a ruhához] a bőr, akkor azt mondták, hogy álljon félre és felosztották három csoport[ra az embereket]. [...] Ezt nem lehet elmondani. [...] Fejlapot kaptam, »nyemcinek« lettem nyilvánítva és elvittek egy nemzetközi lágerba, ahol mindenféle szökevények voltak ott; kirgicek,¹⁵¹⁷ ilyen kis fejűk volt. Ott voltak jugoszláviai svábok is, Titónak nem kellett. Az utolsó két lágerem a vasgyár volt: Gorlovka és Makijevka. Még bazár is volt ott, [vettünk is valamit,] mert ekkor már kaptunk fizetést is.”¹⁵¹⁸

„Az történt, hogy már [1945] májusban kezdtek megbetegedni [az emberek], júniusban kitört a nagy flekktífusz járvány. Akkor június 13-a volt, míg élek, nem felejttem el, az biztos. Elvittek minket le a fürdőbe, hogy fürödjünk meg, és levágták a hajunkat tiszta kopaszra. Nagyon kellemes meleg idő volt. A láger előtt olyan jó gyepes volt, lefeküdtem oda. Volt egy helyiség a lágeren kívül, két-három szoba, izolátornak hívtuk, az egy betegház volt, több szobával. Oda bevittek, június 13-án és július 3-án észleltem egy kicsit a világból valamit. Addig majdnem eszméletlenül feküdtünk mindnyájan 40 fokos lázban. Arra emlékszem, hogy néha-néha kértem egy kis vizet, vagy teát, vagy valamit. Néha kaptunk egy kinint. Annyira le voltunk gyengülve. Mikor már éledeztünk, nem tudtunk menni. Úgy kellett egymáshoz kapaszkodni. Hát az orvosok [...]. Volt ott magyar orvos is, orosz orvos is, de nem tudtak semmit csinálni. Aztán még visszakerültem a lágerbe és később kikerültünk a kolhozba.”¹⁵¹⁹

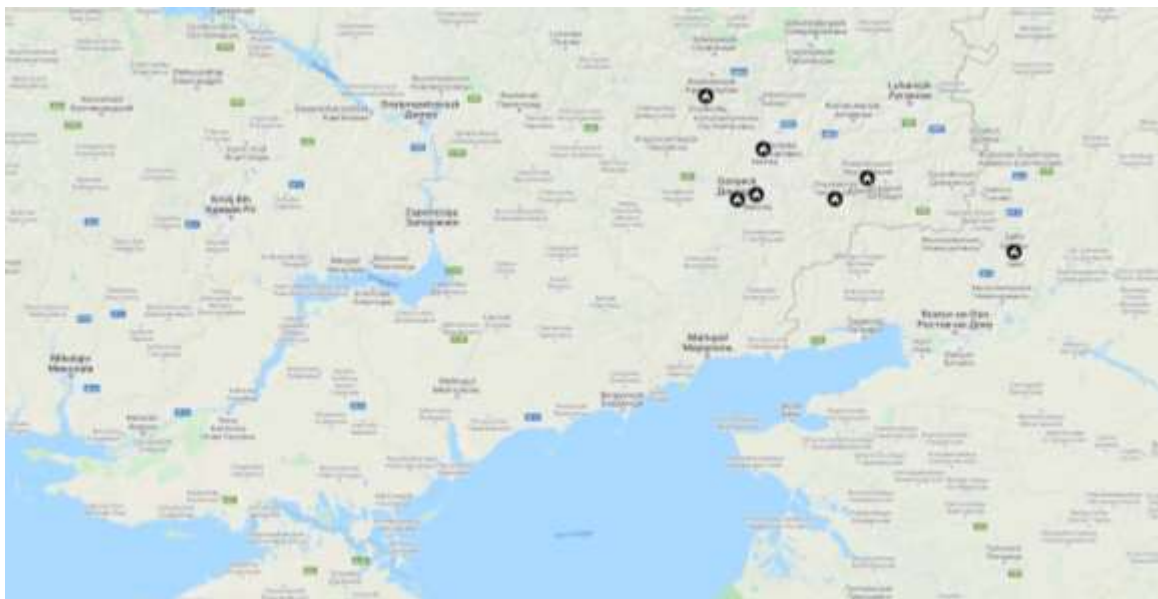
¹⁵¹⁵ 1923:N:21: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁵¹⁶ Valószínűleg a bányák szállítószalagjait nevezi itt meg az interjúalany.

¹⁵¹⁷ „kirgizek”

¹⁵¹⁸ 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵¹⁹ 1928: N: 16: Dunakanyar: Berkenye.

A Dunakanyarból deportáltak munkatáborai a közlések alapján

9.1.3. A szovjet láger hétköznapijainak emlékezete

A lágerélet mindennapjaihoz – a munka nehézsége és állandósága mellett – hozzátartoztak azok az események, amelyek növelték, vagy épp csökkentették a létbizonytalansági tényezőket. Az egyik fő komponens az *étel* volt. Általában három fajta ételt fogyasztottak a táborlakók – az elbeszélések szerint –, amit főztek rájuk (1), amit el tudtak lopni (2), illetve amit koldulásból szereztek (3). Az ételfejadagok is jelezték azt a rabszolgai státuszt, amelyet a szovjethatalom a szenvedők sorsának szánt. A különböző elbeszélések egyik közös pontja az élelemszerzés. Az „ők”, mint hatalmi ágensek az elnyomatást és leértékelést az ételosztáson keresztül (is) gyakorolták. Zebegényi férfi és nagymarosi női elbeszélő (mindketten későbbi tanárok) is beszéltek az étel minőségéről, amely szorosan korrelál a létezés minőségével. A két történet „cselekvéses tudása” kétfajta választ is ad az étel megszerzésére, amely egyúttal a hatalom megkérdőjelezése is.¹⁵²⁰ A férfi cselesen oldja meg a problémát; elbeszéléseben ismét kerüli a traumatizált identifikációs stratégiákat. A nő viszont túlburjánzó narratívájában fokozza a szenvedést, halmozva mutatja be ezzel ellenszenvét a „hatalommal” szemben, amelynek tagjait az alábbi részletben erőtlennek, férfiatlannak, hiányos tulajdonságúként érzékeltet.

„Kaptunk ilyen sprotnit, hal volt, a fejét le kellett húzni, olajos dobozban adták. Egyszer a kabátbélémért kaptam egy fél liter vajat, azt elkenegtettem. Egy hónapban egyszer, 10 deka szappannal kellett lezuhanyozni.[...] Moslékot kaptunk. Káposztalevest, ami inkább lé volt két szál káposztával. Reggel, este, délben semmi. Amikor kolhozba kerültem, ott korpalevest kaptunk, de akkor is keveset. Nyers korpa volt. Mikor hazaértem, azt kértem anyámtól.[...] Egész télen havat lapátoltunk [...] Ez '45 februárjában–márciusában volt. Aztán kezdett kitavaszkodni és a téglák, a romok le voltak fagyva, akkor csákányokat hoztak és azzal kellett ütni. Én felemelni nem bírtam. De nagyobb szájú csajok jöttek és azt mondták, hogy »mutasd meg, hogyan kell«, s az orosz sem bírta

¹⁵²⁰ Átfogóan: BOGNÁR 2018, 503–521.o.

a csákányt felemelni. Egy magyar paraszt, egy hadifogoly végül megcsinálta. Ez nem volt más, csak kínzás. [...] Jött a tavasz, kimentünk a kolhozba, ott egy sátorban voltunk. Először ki kellett trágyázni, mert – ott viccelődtünk –, hogy ezt utoljára az első világháborús hadifoglyok takarították ki. A vasvillával görgetni kellett és közben ki kellett menni, levegőt venni, mert az ammónia fojtogató volt. Ide lett berakva a priccs, alatta patkányok rohagáltak. [...] 1200 métert kellett kapálni, de nekem az nem ment. Mert én csak tanultam a répáról, nem tudtam, hogyan kell gondozni. Nem tudtam melyik a répa és melyik a gaz. A [nagy]marosiak kisegítettek.[...] A kolhozban, ahol voltam, mindenki ilyen gennyes sebet kapott, csak én nem.[...] A tizennyolcadik születésnapomat úgy ünnepeltem, hogy csupasz kézzel mácsonyát¹⁵²¹ kellett szednem és tiszta vér volt tőle a tenyerem.[...] Talán százan voltunk abban a kolhozban, amikor odamentünk, de legalább levegőn voltunk, az mégis jobb volt. [...] Novemberben már leesett a hó, akkor már megint fázott a kezünk. S akkor november végén lehet[ett haza] menni.”¹⁵²²

„[Első időkben] Főleg burizslevesre, káposztalevesre emlékszem. Előbbi lila színű volt, hatalmas kondérban főzték és ezt ettük legtöbbször. Nekem tulajdonképp rengeteg szerencsém volt a Szovjetunióban. Hosszan tudnám sorolni, de mondjuk az egyik szerencse az volt, hogy szénbányába kerültünk, mert a szénbányában dolgozók fejadagja közül a legfontosabb élelem, a kenyér, 1 kiló 20 deka volt. Azokat a négyyszögletes kenyereket, annak a harmadrészét kaptuk, az nem volt 3 kiló 60 deka. Abban benne volt a korpa, egészen sötétbarna színű, viszont tápláló volt. [...] A lágerben mindig adódott valami. Például hoztak fagyasztott halat. Bevittük a pincébe, nem jégverem volt az, de tél volt és a nadrágom szára mindig el volt így kötve, mert az volt a legjobb lopóhely. Lementünk, mondom »szép nagy halat fogtam« és a sípcsontomon keresztül beengedtem a lábam szárába. Utána még 3 órán keresztül kellett lent dolgozni és az a jéghideg hal ott melegedett. De utána este meg tudtam sütni, mert a barakkban volt kályha. Ahol tudtunk, ügyeskedtünk. Ha hozták a kenyeret, azonnal ugrottunk, láncban adtuk a konyháig és akkor mindig kicsipkedtünk belőle egy kicsit és akkor valamit ettünk. Nekem attól volt szerencsém, hogy a szerelmemnek az édesanyja a konyhán dolgozott, így aztán nekem mindig egy kicsivel több jutott.[...] Akkor egy vasgyárba kerültem és a vasgyárban nem volt más lopnivaló. Ott volt [...] bent egy disznónevelde a lágerben és apró krumplit főztek a disznóknak. Mi ezt megtudtuk, és mivel éjjeli váltásban voltunk, elmentünk oda. Felmásztam a tetejére, onnan beereszkedtem, pontosan bele a krumpli közé és egy vödröt megtöltöttem krumplival. A tetőn lévő másik fiúnak kiadtam és ezt a krumplit ahányan voltunk, elosztottuk és megettük.”¹⁵²³

„Háromszor annyit tudtunk volna enni, mint amennyit ettünk. Ilyen füleves volt, amit kaszáltak. Zöldleves, káposztaleves volt. De ha lett volna benne legalább egy káposzta, csak egy szál volt benne. Amikor nagy ünnep volt, például május 1-jén, akkor köleskását kaptunk, többet is a

---

¹⁵²¹ *Mácsonya*. Főleg a Dunántúlon elterjedt, szálkás, bogáncsos, hosszúkás levelű lapunövény, mely a gabona között szeret tenyészni. Elterjedt a takácsmácsonya, köznéven bogácskóró, takácsvakaró is. Fontosabbak az Erdei mácsonya, köznéven: gólyahúgy, csapóecset; továbbá héjakútmácsonya; köznéven: szomjűtővis, pásztorvessző, vénusfürdő stb.

¹⁵²² 1927: N: 17: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵²³ 1925: F: 20: Dunakanyar: Zebegény.

szokottnál. Ez volt a nemzeti eledel. Kis kenyéradag volt, húst nagyon ritkán [kaptunk], pici darabkákat imitt-amott.”¹⁵²⁴

A bizonytalanságot növelhette vagy éppen csökkentette a táborvezetők és a kisebb beosztású felügyelők terrorja, vagy együttérző magatartása. Mindkettő megmutatkozott, ám az idő múlásával a soknemzetiségű, folyton mozgó táborokban azok az egyének, akik hosszabb ideje voltak lakói egy-egy lágernek, megtanulták az orosz nyelvet, ami kivételezett helyzetet biztosított számukra. Kifejezett tábori retorzió, konkrét, durva erőszakoskodás szendehelyi és nagymarosi elbeszélőm történetében elevenedtek meg. Az elfojtással a személyiség kitörli, vagy mindennapossá teszi az erőszakot. A félelem és a megszokás további én-szakadásokhoz, amit a személy csak felejtéssel, vagy az esemény jelentőségének csökkentésével képes kompenzálni.

„Mi az első évben csak fegyveres örökkel mentünk ki [a táborból], de aztán később önállóan is.[...] A magyar táborvezetők voltak velünk, akik dögök, szívtelenek, lelketlenek voltak. Rögtön kiszolgálták, rögtön talpat nyaltak az oroszoknak. Voltak, akiket megvertek, engem a hajamnál fogva kirángattak, mert nem voltam gyors. Az örök loptak, tőlem is loptak, komiszak voltak. Egy öreg ör, aki védett, őt Halszeműnek hívtuk. A fiatalok eleve rohadtak, rosszak és szívtelenek voltak.”¹⁵²⁵

„Egy jugoszláv volt, Filipnek hívták, az nagyon goromba volt és nagyobb úrnak számított, mint az orosz tiszték. Ő irányított mindenkit. Gorombák voltak a betegekhez is. A lengyelek általában betegek voltak, sokan meg is haltak kint. Nagyon sokat cigarettáztak. Ők eladták a kenyéradagot dohányért és a kis pénzükért halacszkákat vettek, kicsi és sós volt, erre nagyon sokat ittak. Ez tette tönkre őket. Az egyik nap, a reggeli sorban a lengyel papa – mindig így mondtuk, »papa« – azt mondta, hogy ő nagyon beteg, nem tud menni, dolgozni. Erre azt mondta [az ör], hogy szimulál és tessék dolgozni menni, aztán a kapunál összeesett és meghalt.”¹⁵²⁶

Kisebbsajta ünnepnek számított a kevés pihenőidő.¹⁵²⁷ Az elbeszélők még azt is pihenésnek gondolták, amikor hazatértek a bányából, a munkából. Ilyenkor koldulni jártak. Felfedezték a helyiek megértő viszonyulását, ami enyhítette lelki és testi megpróbáltatásaikat.

„Tetveztünk, nagyon sok tetünk volt, kaptunk klórfertőtlenítést is. [...] Mikor egy parasztházhoz bementünk, egy kis hagymácskát, vagy egy kis krumplit adtak, vagy kruszocskát, egy darabka kenyeret – így hívták – adtak. Ha zsidóhoz mentünk be, már ordították, hogy »nyemcki, nyemcki«, olyan nagyon kiabáltak ránk, hogy csak futottunk. A németekre nem haragudtak annyira, mint a magyarokra. Hogy miért? Nem tudom.”¹⁵²⁸

A már említett „én” és a „másik” identitásformáló tényezője mellett egy kollektív élményben fontosak a „mi” és a „mások” fogalmának minőségi különbségei is. A szovjet kényszermunkalágerekben több kelet-európai nemzet tagjai dolgoztak. Elbeszélőim önmaguk régi identitásához képest, illetve a németellenességet érintő propagandagépezet fényében határozták meg

¹⁵²⁴ 1923: N: 22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁵²⁵ 1927: N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵²⁶ 1923:N: 22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁵²⁷ Bővebben: BOGNÁR 2018, 543–547.o-

¹⁵²⁸ 1923:N: 22: Dunakanyar: Szendehely.

önazonosságukat. Megjelenik a helyhez kötöttség is.¹⁵²⁹ Egy berkenyei, vagy szendehelyi németnek a balmazújvárosi magyarok ugyanolyan „idegennek” tűntek, mint a lengyelek vagy a románok.¹⁵³⁰

A nagymarosi elbeszélőmet hiába hurcolták el a származása miatt, magát *magyarnak* pozicionálta és hasonló megvetéssel tekintett a bácskai svábokra, mint a lelketlen örökre. Identitásának megvallásánál fontos tényező volt magyar és német származása. Amíg elhurcolásánál a „*magyarsváb*” jelző került előtérbe, addig a későbbi mozzanatokban nemhogy leépült ez az identitás, de az alábbi részlet alapján tagadássá is válik a német „vonal”. Ennek oka, hogy „tanúságtevő” narratívájával a nemzeti gondolkodását kívánja igazolni. Emiatt kizárólagossá válnak számára a nemzetiségi kategóriák; vagy elhalványítja szerepüket, vagy az elnyomók körébe számúzi őket.

„*Jártunk egy homokbányába dolgozni, ott német foglyok voltak, de azok nagyon dicsérték az egészséget, mert sok kenyeret kaptak, nagyon jól bántak velük és jó szállásuk is volt. Mi, románokkal és jugoszláviaiakkal voltak egy lágerben. Húsz év közeliek voltak, ők a tisztekkel is jóban voltak. A tiszték sokkal jobbak voltak, mint a »lágerkommandant«.*”¹⁵³¹

„*Voltak romániaiak, két nagyváradi házaspár volt, az egyikük orvos.*¹⁵³² *Balmazújvárosról is voltak, olyan Molnárok meg Takácsok, egyáltalán nem német hangzásúak és sose’ tudtak németül. Rájuk fogták és elvitték őket. Magyarul és németül beszéltünk egymással, aztán lehetett oroszul is. Könnyű volt megtanulni. [A két nagyváradi] orvos házaspár is azért voltak ott, mert a lányukat el akarták hozni és akkor az apa meg az anya önként jöttek. Nagyvárad mellől, Újpalota¹⁵³³ nevű faluból jöttek, onnan is voltak, aztán Csömörrel¹⁵³⁴ volt egy pár lány, másokra nem is emlékszem.*”¹⁵³⁵

„*Foksányban nagyon sok lengyel volt. [...] Az oroszok jók voltak, mentünk koldulni és még az utolsót is ideadták, úgy sajnáltak minket. Bementünk a húgommal egy házba, azt mondta »Krszajiba, volodai«, hogy »milyen szépek vagyunk«. Leültettek és adtak káposztalevest. Nem tudtuk megköszönni, csak intettünk. Aztán sírtunk utána, én meg mentem koldulni. Bementem egy kertbe, akartam lopni tőköt és elkapott az orosz és azt mondta »mit akarsz?«, mondom »enni«. Erre azt mondta, »de hát az a disznónak való, nem embernek.« De voltak olyanok is, akik haragudtak. [...] Azt mondták az oroszok, mutogatva, hogy »a magyar az cigány, a német az kultur.«*”¹⁵³⁶

„*A balmazújvárosiak hoztak magukkal tulipános ládát, abban volt étel, ital. [...] A helyi oroszok jó szívűek voltak, egy répát vagy egy csó kukoricát adtak, sajnáltak minket. Fehér kendőbe tették a puliszkamálét, a kenyeret. Koldulni mentünk a temetőjükhöz. [...] Németekkel voltam három évig,*

¹⁵²⁹ Az antropológiai, pszichológiai és természetföldrajzi tematizációról Dunabogdány metszetében: BINDORFFER 2001.72–77.o

¹⁵³⁰ Az identitás és haza fogalom lokális jellegéről lásd ZOMBORY 2011, 158.o.

¹⁵³¹ 1923:N: 22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁵³² Valószínűleg a zebegényi közlőm által is emlegetett nagyváradi orvospár.

¹⁵³³ *Újpalota*, vagy *Palota*. Németül: *Neupalota*. Nagyváradtól 2-3 km-re, a magyar határ felé található kis falu Bihar megyében, Biharszentandrás és Köröstarján között. Német nemzetiségű település, ahol még a 2000-es években is németek voltak többségben.

¹⁵³⁴ *Csömör*, nagyközség Pest megyében, a Gödöllői járásban, Budapesttől északkeletre. Bognár Zsolt információi szerint 1945. január 8 és 21 között 25 személy hurcoltak el innen, 19 férfit és 6 nőt. BOGNÁR 2018, 786.o.

¹⁵³⁵ 1928: N: 16: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵³⁶ 1924:N:20: Dunakanyar: Berkenye.

megismerkedtem pár emberrel, de nem tartottam [velük] a kapcsolatot. A jugoszláviaiak olyanok voltak, mint a svábok. Az egyiknek azt írták a szülei, ha van valami ruhátok, azt hozzátok haza, mert nekik csak kecskéik voltak otthon. Voltak olyan baranyaiak, akiknek a szülei volksbundosok voltak és nem kaptak [vissza Magyarországra] beutazási engedélyt. A szüleimmel leveleztem, úgy találtak meg. Anyámnak mindig úgy írtam »Unvergesslich[es] Kind«. S a szüleimet leigazoltatták, de ha a szüleim volksbundosok lettek volna, akkor nem kaptam volna meg a beutazási engedélyt.”¹⁵³⁷

„Szászok voltak kint, de én nem találkoztam velük. Egy ismerősöm viszont velük volt. Ő mesélte, ha undorító embert kellett keresni, akkor a bácskai svábok azok voltak. A kenyérük megpenészedett, de magyarnak nem adtak, inkább kidobták a többiek szemé láttára. Ezek nagyon lelketlen emberek voltak. Zsidók is voltak ott és azok ezerszer jobbak voltak.[...] A kommunisták is rengeteg zsidót telepítettek ki.”¹⁵³⁸

A láger-lét nagy elbeszélése a különböző munkák váltakozása,¹⁵³⁹ amelyekben az egyes tevékenységek „kis” kronologikus egységekként különülnek el. Az elbeszélők közül sokan szinte anekdotázva meséltek ezekről a munkákról, amiből a sorsszerűséget, a szerencsét és a gondviselést emelték ki. Zebegényi elbeszélőm története fogja át legszemléletesebben a munkákat. A munka minőségében és mennyiségében az hozott javulást, ha valakit mezőgazdasági munkára fogdtak. A szabad levegő, a könnyen megszerezhető étel biztosabbá és elviselhetőbbé tette az életet.

„Dolgoztam egy évet. Volt ez a szénbányászat és a munkavezető beosztott ácsmunkára. Innen átvittek bennünket egy vasgyárba. Ott nagyon rossz helyzetünk volt, kazánfűtő [voltam], a salakot kellett kihordanom. Loptunk. Paradicsomot, krumplit, néha egy-egy kacsát. Tudniillik tél volt és egy nagy istálló befejezéséhez vittek ácsként és kőművesként bennünket. Én, mint ács, ezeknek a gerendáknak az oldalát kellett, hogy lefaragjam, megfelelő szerszámot persze adtak hozzá, talán topornak hívták az ácsszerszámot, elég széles darab volt. Ezt a faragást tudtuk csinálni, aztán később engem beosztottak éjjeliőrnek, ez azt jelentette, hogy éjjel az istálló körül kellett járni. [...] Tulajdonképpen ottani, hasonló korú fiúk voltunk hárman vagy négyen, akikkel barátként összejöttünk. Aztán kolhozba kerültem. Körülbelül olyan 8 hónapot voltam ott. Kikerültünk olyan október táján és '46-ban a nyár közepén jöttünk el. Két épületben voltunk, két kisebb melléképület volt kizárólag a személyzet részére, akik az istállóban elhelyezett állatokat látták el. Az egyikben az ácsok és a másikban a kőművesek voltak heten-heten. Ennyien voltak egy szobában, és aztán később engem beosztottak szakácsnak. [...] Annnyival volt jobb, hogy teljesen szabadon mászkálhattunk, ez kint volt, aránylag messze a lakott területtől és könnyebben hozzájutottunk bizonyos élelmiszerekhez, burgonyához, paradicsomhoz. A kőművesek munkájához szükséges malterbe belekevertek valamilyen fagymentesítőt és vizet. Azt pedig egy kisebb fajta lajtkocsival hoztuk, amit ketten el tudtak húzni. Kétkerekű, nyitott kút volt a kolhoz mellett, egy kicsikét távolabb volt az épülettől, ahol lakott az az egy ember, aki felvigyázott a tyúkokra, kacsákra. Más állat nem igen volt ott. Akkor azt csináltuk, hogy kiöntöttünk egy vödör vizet, a kacsák odajöttek és elkezdtek benne pancsolni. A tolluk egy picit odafagyott, úgyhogy annyi időnk volt, hogy hirtelen rávessük magunkat

¹⁵³⁷ 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵³⁸ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵³⁹ Bővebben: BOGNÁR 2018, 525–538.o.

és el tudtuk kapni őket, az őr nem mindig volt kint, vigyáztunk, hogy nehogyan elkapjanak. [...] Itt tavaszig voltam, [de] azért egy kicsikét később kezdődött a tavaszi munka, amikor elmentünk, de még a kolhozban nem indult el semmiféle munka. Ezt az istállót utána befejezték, kívülről még vakolták is. Aztán homokbányában dolgoztunk. Észrevettük, hogy ürgék futkosnak össze-vissza, és a bányával szemben volt egy patak. Amikor a teherautó elvitte a homokot, akkor mi lementünk. Szereztünk vödöröt, a vizet felhoztuk és kiöntöttünk valami 8 vagy 10 ürgét. Mi akkor nem gondoltuk, hogy ezt meg fogjuk enni, hanem mint vadászsákmányt vittük be a lágérbe. Volt ott egy nagyváradi férfi és mondta, hogy neki adjuk-e az ürgét, ő ezt megcsinálja ürgepörköltnek. Hát mondtuk, »tudja mit, akkor csinálja meg úgy, hogy még hárman is jól lakjunk, meg maga is«, 8 ürgénk volt. Borzalmasak voltak, megnyúzva úgy néztek ki, mint a patkányok. A nyakuk táján tele volt zsírral, azt leszedte. Hogy hagymát honnan szerzett, azt én nem tudom, de a nagyváradiak másképp voltak eleresztve, még piros paprikája is volt. Megettük, olyan volt, mintha galambhúst ettünk volna. Úgyhogy én ürgét is ettem kint, akkor először és utoljára, azóta eszembe sem jutott, de nagyon finom volt, kimondottan jóízű. Persze, ott kint azért az ember másként ízlelte az ételeket, az éhség miatt.¹⁵⁴⁰

„Télen havat lapátoltunk, egyre feljebb és feljebb raktuk a kupacokat, olyan nagy volt, mint itthon a szénakazal. Az egyik március 15-én egy kompolti lány felállt a tetejére. Még akkor volt hó és elkezdte erélyesen szavalni: »Talpra magyar, hí a haza, itt az idő, most vagy soha.« Mondtuk is, de jó lenne hazamenni. Nyáron sineket raktunk és romokat takarítottunk el. Sem bányában, sem gyárban nem dolgoztam.¹⁵⁴¹

„Tévesztés. Odakerültünk, ott aztán jobb volt, friss levegőn voltunk, meg többet jutottunk ennivalóhoz is, mert hát, ha más nem, kukorica, búza, tök volt, akkor azon éltünk. Az aratás volt a lényeg, kukoricát nem kapáltunk, csak kacsoztunk. [...] Reggel kivittek, nem tudom hány óra volt, biztos 7-8 óra felé, aztán délután meg jöttek értünk. [...] Akkor behoztak ide és mikor már föl voltam javulva egy kicsit – mert énnekem a tifusz után maláriám is lett –, akkor a fűrésztelepre lettem beosztva. Ott dolgoztam valamennyi ideig. [...] Azt csináltam, ami úgy jött-ment. Esetleg egy fát odavinni, vagy elhozni egy deszkát, ilyen tingli-tangli munkákat kellett végezni. Olyan nagy valamit nem tudtak ránk bízni, mert nem volt erőnk, nem tudtunk volna ott mit csinálni. Aztán másik városba kerültünk.¹⁵⁴²

9.1.4. A „szerencse” szerepe. A túlélési lehetőségek emlékezete a lágérben

A hit és a vallásos érzület sokszor segített az életben maradásban. Zebegényi közlöm története a „szerencséről” szólt, szerinte ez vezette át a lágereken és tette elviselhetővé számára a kényszermunkát. A józanésznek és a racionalitásnak köszönheti, hogy nem kapott el betegségeket és nem sérült meg, vagy gyengült le. Az éhezés sem törte meg, a kényszermunkát kalandként élte meg, szinte anekdotikusan, zavarba ejtően mesélt. Ez a magatartás is – ezen eltelt idő függvényében

¹⁵⁴⁰ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény

¹⁵⁴¹ 1923:N: 22: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁵⁴² 1926:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

– a kibeszéletlenség, a félelem kompenzációját jelölheti. A félelem, a szorongás eltűnése újabb *én-szakadási* réteget jelenthet, amely ily módon épül be a narratívába. Ezzel együtt e részlet nemcsak azt mutatja meg, hogy a nem vallásos rabok, hogyan helyezték el élettörténetükben meghurcolásuk epizódját, hanem azt is, hogy mekkora mozgásterük volt, illetve hogyan tudták megkérdőjelezni a hatalmi tényezőket és milyen kiutakat találhattak ahhoz, hogy jobb életkörülményeket biztosítsanak maguknak.

„Szerencséből több volt. Apróságok, amik azért meghatározói voltak az életben maradásnak, meg egyáltalán, hogy karban tudta magát tartani az ember. Mikor bementem az ebédlőbe, ott volt egy pénztár és ott lehetett venni egy ebédet, két ebédet, három ebédet. Nekem körülbelül 400 rubel volt a havi fizetésem, amit illetményként megkaptam, abból kellett gazdálkodnom. Naponta egy ebéd olyan négy rubelbe került. A mi csajkáink két literes edények voltak, úgy működött, hogy odamentem a pénztárhoz és azt mondtam, hogy »kérek két ebédet«, akkor ráírta oroszul, hogy kettő. Ezzel odamentem, ahol osztották az ebédet, ott leadtam és megkaptam a két adag ételt. Rájöttem, hogy az orvosnak volt tintája, »a jó istenit neki, hát én tudok ilyet írni!« Mentem, egy szelvényt szépen elvittem és tízet vagy hányat leírtam, szépen lekopíroztam. Tökéletesen hamisítottam. Nem vettem ebédet egy jó ideig, írtam magamnak aszerint, hogy mennyire voltam éhes, ingyen meg tudtam ebédelni. Igen ám, de rájöttek az ottani barátok, »írjál már nekem is egyet«, mondták, és elkezdtem írogatni, de a végén már tíz ebédet írtam ki naponta. Egyszer csak rájöttek, hogy nem stimmel a dolog. Az egyik gyereknél észrevették, hogy mégsem tökéletes az írás és kérdezték, hogy »milyen írás ez, ki írta ezt« és elmondta, hogy én írtam. Jött ki a váltás, azoktól tudtam meg, »Jaj lesz neked, rájöttek, hogy csalsz. «Tíz vagy tizenkét porcióval nem stimmel. Akkor már nem tudom hány embernek írtam, háromnak vagy négynek. Bementem és találkoztam a tiszttel és bevitt a Sápikékhöz [a tábori doktorhoz]. Elmondta, hogy képzeljétek el, »ez az ember csalja az ebédet«, ez az ember mit csinált, utána azt mondta nekem, hogy »miért nem szólsz, hogy nincs pénzed, adtam volna neked, hogy vegyél ebédet.« Én ezzel a dologgal a mai napig nem tudok kibékülni, hogy az egyik oldalon az ember sok-sok gonoszsággal találkozik, éhezéssel, betegséggel, piszokkal, kosszal, nehéz fizikai munkával, a másik oldalon pedig egy ilyen emberre akad, aki egyszerűen nem büntet meg, nem ver meg. Én nem kaptam kint egy pofont, én nem kaptam kint egy rúgást se. Mindenütt tulajdonképpen nagyon jól megvoltam. Ez egy furcsa kifejezés volt, amit mondtam, de ténylegesen úgy teltek a napjaim, hogy nem mondhatom azt, hogy borzalmakon mentem keresztül. De tudom, hogy a kint lévőknek kilencven százaléka csak a legrosszabb emlékekkel jött haza és csak a legrosszabbakat mondja. Én sem mondom, hogy jó volt, dehogy volt jó, hát nem voltam otthon, de sok szerencsével, emberséggel is találkoztam. Annak ellenére, hogy el kell mondanom, hogy éheztem sokat, meg nélkülöztem sokat, borzalmas volt távol lenni a hazától, szülők nélkül, de a fiatalságom és az ottani hasonló korú lányoknak és fiúknak az összetartása valahogy a nehézségeken átsegített. [...] Egy másik szerencsés dolog. Bent vagyunk ebben a lágerben és mondja az orvos, hogy ma este huszonegyezni fogunk, nem megyek-e el én is. Huszonegyeztek a századparancsnokok, akiknek pénzüik volt, mert őket azért jobban megfizették, mint bennünket. Leültek. Az úgynevezett sántát játszották, ahhoz hét ember kellett. Ilyenformán összenyertem 50 rubelt. Nekem állandóan huszonegyem volt volt, meg két ászom [...], mindenkitől én kaptam meg a

pénzt. 2000 rubelnél tartottam, halomban volt előttem a pénz. Közben bejött az éjszakai váltás, elkezdték figyelni a kezemet, hogy nem csalok-e. Hát, én később mézet tudtam venni, olajat tudtam venni. Akkor én még ott maradtam, hogy valamit veszítsek, és aztán a végén mondtam, hogy én felállok, fáradt vagyok, már akkor éjjel két óra felé járt. Ez a kétezer rubel óriási dolog volt, hogy ne lopják el tőlem. Hová dugjam, mit csináljak vele? Éjszaka azt csináltam, hogy betettem a nadrágomba és a nadrágomat nem vettem le, mert ha a nadrágot leveszem, akkor valahogy kiszedik. Másnap így mentem dolgozni. Mivel szénbányában dolgoztunk, hát mi magunknak fűtöttünk, mindenki bevitte a fej nagyságú szenet. Nagyon jó minőségű feketeszen volt kint, majdnem az antracithoz hasonló és azzal tüzeltünk. Volt bent egy nagy téglából épített kandallóféle, a teteje vaslapos volt. Nagyon jól tudtunk fűteni, hideg nem volt a lágerben soha. És akkor másnap, amikor mentem, egy romos épületnek a kéményébe bedugtam a pénzt és amikor mentünk ki, akkor mindig kiálltam a sorból, mintha véccére mennék pisilni, kivettem valamennyi pénzt és kimentem a bazárba, ahol minden drágább volt, de lehetett mézet kapni, lehetett olajat venni, lehetett pogácsát venni, tehát fel tudtam javítani magamat. Beosztottam persze a pénzt. Első nap még betegállományban voltam és tudom, hogy még az első nap nem mentem ki. [A betegségeknek is] történetük van! Nem volt kedvem dolgozni. Csak a felcser volt, orvos nem volt. A betegség azt jelentette, hogy van-e lázam, vagy nincs. Én kitaláltam, csináltam egy kis zacskót, tele tettem sóval, összevarrtam, rátettem a kályha tetejére. Na, most ez rizikós dolog volt, mert pontosan nem tudtam lemérni, hogy mennyit mutat. Kimentem és mondtam, hogy beteg vagyok. Ideadta a lázmérőt, én meg megemeltem a hónaljamat, kiesett a zacskó, én meg betettem a lázmérőt, kiveszi, azt mondja negyvenegy. Fogja a homlokomat, megállapították, hogy nekem belső lázam van. Ilyen alapon két héten keresztül jártam. Hol 38, hol 40, hol 41 volt a lázam. Egyszerűen nem tudták, hogy mi bajom van, de betegállományban tartottak és én voltam az, akinek belső láza van és várták, hogy majd történik valami.”¹⁵⁴³

„Kiütött a tifuszbaj a lágerban és én is beleestem. Ekkor már augusztus volt, emlékszem, melegebb volt. Nagyon belázasodtam és a testemen foltok voltak, flekktifusz. Volt egy hely, »Lazarev« volt neve, priccsek voltak benne. Nem voltam észnél, mert a legjobb barátnőm, aki ápolt, azzal verekedtem. Ezt nem felejttem el soha, amíg élek, hogy olyan zavaros voltam, hogy azt képzeltem a férjem elhagyott és a bútoromat kitette a tornácra. Ez a mániám volt, jött a húgom, meg a sógornőm látogatóba és mindig ezt hajtogattam. Az volt a szerencsém, hogy mivel bányában dolgoztam, minden nap kaptam egy kiló kenyeret, a húgom ezt eladta és vett tejet és én ezt megittam, ez táplált. Aki nem ivott, az meghalt. Amikor jobban lettem kikerültem a lágerba. Az is, akinek nem volt lába, annak is dolgoznia kellett, nem törődtek semmivel. Mindennap örök mentek, ők vittek. Aztán az egyik mondta, hogy üljek le és ne dolgozzak, volt ilyen orosz, aki látta, hogy rosszul vagyok. De rengetegen meghaltak. »Szegény anyám, hol vagy feleségem«, ezt hajtogatták és reggelre meghaltak. A 17 éves fiúk mind meghaltak.”¹⁵⁴⁴

¹⁵⁴³ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁵⁴⁴ 1924:N:21: Dunakanyar: Berkenye.

9.1.5. A veszteségek emlékezete

A „halál” mindennapos volt a lágerekben. Az első halálesetek akkor döbrentették meg a közösséget, amikor az ismerőssel, barátal történt meg. Különösen fájdalmas volt a tudat, hogy az otthontól távol, jeltelenül hantolták el a halottakat. Az idősebbek gyorsabban feladták, a fiatalabbakat, vagy betegeket hazaküldték. Többször tört ki tífusz-, vagy flekktífusz-járvány. A személyiségben nem szűnik ki az együttérzés, ám a mindennapok halál közeli élménye és annak állandósága, az elmúlást abszurdá, nevetségessé változtatja az emlékezésben. A halálesetek beszámolóit ezért felemásak: a megrendülés és a groteszk elbeszélés egymás mellé kerülnek a történetekben.

„Én temetésen is voltam. Ez egy borzalmas dolog volt. Pincében gyűjtötték össze az embereket, de úgy gondolja el, hogy tíz-tizenöt hullát. Több napon keresztül folyt, hogy naponta meghaltak ketten-hárman. Tífuszjárvány volt, ezt egyébként a tetvek, amik időszakosan elleptek bennünket, azok terjesztették. Az volt a feladatunk, hogy a nagyon rossz állapotban lévő, magas láztól félrebeszélő emberek ruháját vigyük le a fertőtlenítőbe. Ugye ez nagyon veszélyes dolog volt, mert az emberre rámászhat egy tetű és esetleg én is elkaphatom a tífuszt. És akkor [mondtam, hogy] felveszünk egy gatyát, csak egy alsónadrágot és magunktól így eltartjuk a ruhánkat és nézzük a kezünket, hogy nem mászik-e rajta tetű. Nem volt könnyű dolog, nem tudom hányszor fordultunk és vittük ezeket le a fertőtlenítőbe, és hát szerencsére, hogy nem voltam beteg. Nekem tulajdonképpen a 32 hónap alatt, amíg kint voltam, komolyabb betegségem nem volt, de lefogytam. Amikor tél volt, ugyanez történt és mindig megnéztük, hogy vannak-e ismerősök, akik meghaltak. A lágereken kívül kellett csinálni egy sírgödört, de ezt úgy kellett megcsinálni, hogy akkora részt kiástunk [amekkora egy ember volt]. Annyira le volt fagyva, hogy pajszerrel kellett [csinálni], mintha sziklát kellett volna felfeszíteniünk. Így volt körülbelül 60-70 centiméter széles és 1 méter 80 centiméter hosszú. Amikor ezt végre kivéstük, akkor beértünk ahhoz a részhez, ami már ásható volt, akkor belül ki kellett szélesíteni körülbelül két méter mélységben és ebbe a hullákat egymás után raktuk bele. Ez tömegsír volt, belefért 30-40 ember. Biztos, hogy ma már átalakították a területet, nem tudom mi épült oda, de biztos megtalálnám, ha visszamennék.”¹⁵⁴⁵

„Én nem, de mások nagyon betegek voltak, rengeteg tífuszos volt. Ezt később tudtam meg, amikor itthon már összehoztam a túlélőket. [...] Egy hónapban egyszer volt zuhanyozás (nevet) 10 percig. Adtak egy dekás szappant, mert a tetűtől meg kellett szabadulni. Én voltam az első aki a hajamat rövidre vágattam, de kopaszra sosem.”¹⁵⁴⁶

A szökési kísérletek nagy reményt jelentettek a hazatérésre vágyóknak. Kevés ilyen eset fordult elő, de amikor sikeres volt, általában azt is úgy állította be a tábor vezetése, mintha a szökötteket elkapták és kivégezték volna. Szendehelyi elbeszélőm egy ilyen történetet mesélt el.

„Két jugoszláv fiú [szökött meg], szerencsésen hazaérkeztek. Mindig azt mondták, aki megszökik, annak otthon kiirtják a családját, akit elkapnak, azt agyonlövik. Ez a két jugoszláv gyerek nagyon jól tudott oroszul, amikor megszöktek, azt mondták, hogy elkapták és becsukták őket. Egy fél évre rá otthonról írtak a barátjuknak, hogy itthon vannak, jól vannak.”¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴⁵ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁵⁴⁶ 1927:N:18: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵⁴⁷ 1923:N: 23: Dunakanyar: Szendehely.

A szökések és a többszöri áthelyezések után nőtt a remény a hazatérésre. Ám a hazatérés is ugyanolyan keresztútnak számított, mint amikor 1945 elején az ukrán területekre szállították őket. Nem a megkönnyebbülés, hanem az újabb számkivettség kezdete volt ez. Az elbeszélések újabb orvosi vizsgálatokkal kezdődnek. Az út indulása a boldogság érzésével kezdődik, az eufória azonban depresszióvá válik, amikor valami kisebb félreértés megakadályozza az indulást. Ez a megkönnyebbülés halált is okozhat, amely bizonyítja a megmenekülés érzésének a valóságtól elrugaszkodott változatát. A hosszú évek azonban új életet és új identitást is adtak az interjúalanyoknak.

A 32 hónapot kint töltő zebegényi férfi elbeszélőm egészen máshogyan éli meg a hazatérést, mint az otthonát és a párját elvesztő berkenyei női elhurcolt, aki országokat utazik keresztül, hogy hazát találjon, de mégsem leli meg, csak a kitaláltóság marad számára.

„Akkor végül orvosi vizsgálatokon kellett keresztülmenünk. A legutolsó orvosi vizsgálathoz Sztalinóba vittek bennünket, ott volt egy gyűjtőtábor, ott már nem csak mi voltunk, hanem más táborokból is hoztak oda embereket. Ott eltöltöttünk pár napot. Minden nap zuhanyozni kellett. Volt két asztal, az orvosok ültek ott és közöttük el kellett menni feltartott kézzel. Anyaszült meztelenül és ha nem volt semmi kifogásuk ellene, azok már hazamehettek. [...] Marhavagonok voltak és abba aztán be kellett szállni. [...] Egy vagonba megfelelő számú embert tettek be, de lazábban voltunk, mint amikor kivittek bennünket. Az történt, hogy két vagy három vagonnal kevesebb volt, mint ahányan voltunk. Azt mondták, hogy azok, akik nőtlenek, azok szálljanak ki. A vagonban lévők szinte kitalálták azokat, többek között engem is, hogy »nőtlen vagy, szállj ki«, mert attól féltek, hogy azokat szedik majd ki, akik nők. Kiszálltunk, hát akkor borzalmas elkeseredés volt valamennyiünkön. Összejöttünk vagy nyolcvanan és jött egy magas rangú tiszt és kérdezte, hogy ez a társaság mit keres itt, ő azonnal intézkedett, valahonnan előszedtek más vágányról négy vagon, hozzácsatolták és végre visszashállhattunk. De azt az egy órát, vagy másfelet, amit ott kellett töltenünk... Csak a borzalom vett erőt rajtunk, hogy itt maradunk és nem megyünk a többiekkel haza. És akkor végre visszashállhattunk mi is a vagonokba és így hoztak bennünket haza. [...] Amikor magyar területre értünk, óriási fogadtatásban volt részünk, a Vörös kereszt különböző gulyás sátrakat állított fel és adták fel a kosztot nekünk, el is rontottuk jó néhányan a gyomrunkat. [...] Valószínűleg azon az útvonalon jöttünk, amelyiken mentünk, de a körülmények teljesen mások voltak. Nyitott vagonajtó, nyár volt, a vagonajtón kilógattuk a lábunkat. Laza volt akkor a hazaút, teljes a boldogság és aránylag jó ellátásban volt részünk. Debrecenben volt a gyűjtőtábor, oda bevittek, kaptunk ennivalót, csomó kolbászt és szalámit, sonkát megettük és ehhez a szervezetünk nem volt hozzászokva, annyira mindenki ki volt éhezve, hogy túlterhelte a szervezetét és ott halt meg. Három-négy napot voltunk ott. Szavazás is volt ott, bennünket a »Fogolyszabadító Rákosi« címen hoztak haza, hogy neki köszönhetjük ezt.”¹⁵⁴⁸

„Kraszna Lucs volt az első [város, ahol voltam], a második Druskovka. Akkor ott egy ilyen kisvasutat kellett építeni. Én már sokat betegeskedtem, mindig lázas voltam és az oroszoknál csak az volt beteg, aki lázas volt. »Tempera nyet? Az nyetbolsza!« Én meg mindig lázas voltam, mert megtámadta a tudómet valami. És akkor volt egy csömöri lány, az nagyon jól tudott oroszul és az

¹⁵⁴⁸ 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény

mondta nekem, hogy »én megbeszélem a főnökkel és elviszlek kivizsgálásra.« Akkor adtak egy papírt, hogy nem szabad semmit dolgoznom, és a legelső betegcsoporttal haza kell, hogy vigyenek. De az első csoportról lemaradtam, úgyhogy aztán decemberben, 13-án újból jött egy csoport, bevagoníroztak és úgy értem haza, január 7-én.”¹⁵⁴⁹

„»Nyemcinek« lettem nyilvánítva és többekkel elindítottak Németországba. Először Frankfurtba érkeztem. Hiába mondtam, hogy Budapesten születtem, az egész szerelvényel együtt »nyemci« voltam. A konzul mondta, hogy a községi levél, keresztlevél, ez semmit nem ér, menjek vissza, ahonnan jöttem. Kilencvenen voltunk hazátlanok, ez azt jelentette – a táborba ahová érkeztünk, bemondta a mikrofon –, ha van valakinek hozzátartozója bármelyik zónában, az megkapja a jegyet ingyen. De nekem nem volt senkim, csak később tudtam meg, hogy mégis volt, egy nő kiment innen [Berkenyéről], aki rokon volt. [...] Bekerültem egy lágerbe. Ilyen volt ez, ahol foglyok jöttek kintről, mindegyiknek volt száma. Szép láger volt ez, nem olyan, mint az orosz. Jelentkeztem Berlinbe, innen [Magyarországról] a belügyből kaptam útlevelet. Utána kerültem Muppergbe,¹⁵⁵⁰ Thüningiába, egy szeretetházba. Ez 1950-ben történt. Itt nagyon sok szudétanémet volt. Ott született a lányom. Aztán ki akartak vinni Nyugatra, mert közel volt a határ és az ottani pap ki akart vinni, és én azt mondtam, hogy inkább a küszöbön meghalok, csak a szüleimet még egyszer lássam. Ha kivittek volna, akkor már nem jöhettek volna haza. Kaptam egy babakocsit és elvittek az állomásra, egy lengyel nővel jöttem haza, az Szibériából jött, annak is egy kisleány volt. Mindig kedvesek voltak velem a nővérek. De hazajöttem 1950-ben, ekkor a kicsi három hónapos volt. Amikor elváltam a németországi főnöknőtől, a Frau Jordantól, akkor ő azt mondta, »neked már ilyen jó sorod nem lesz, mint itt volt.« Igaza lett. [...] Prágán keresztül jöttem haza. Nyolc napig utaztam, sosem adtak jegyet, mindig azt mondták, a csehek rendesek, majd átengednek. Szobon jöttem át a határon, senki nem tudta, hogy jövök és nem volt jegyem, ki akartak szállítani, megmondtam hova megyek, erre azt válaszolták, hogy kérjek pénzt. Undok volt a kalauz, végül nem szálltam ki. Amikor hazaértem, még otthon laktak a szüleim. Kérdeztem, hogy miért ilyen szegények és azt mondták, hogy »majd megtudod milyen itt az élet«. [...] Én már nem is tudtam, hogy mi az, ha van valakim, hogy mi az az otthon. Mégis hazajöttem.”¹⁵⁵¹

9.1.6. A hazatérés emlékezete

A hazatérés –mint ahogy az előbbi sorok is igazolták – a megtalált otthont jelentette. A megtalált otthon azonban felemás volt. Míg zebegényi és berkenyei közlőm valóban eufórikus hangulatban élte meg a „megváltást”, visszazökkent a kerékvágásba, addig a magukat németeknek vallóknak a megtalált haza újabb retorziót jelentett, újabb megpróbáltatást, a vagyoni elkobzásokat és az áttelepítést. Utóbbi közlőm felfedi azt a történetet, amelyben fogolytársának gyermeke hal meg. Ez korábban a kiutazásnál jelent más közlőnél, itt pedig a hazautazás bizonytalanságát erősíti.¹⁵⁵²

¹⁵⁴⁹ 1928:N:19: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵⁵⁰ Mupperg, egykori község Bajorország és Thüringia határán, Thüringia tartományban Föriztal járáshoz és Föriztal községhez tartozik.

¹⁵⁵¹ 1926:N: 22: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵⁵² A hazautazás körülményeiről, lehetőségeiről lásd: BOGNÁR 2018, 597–649.o.

A háború szétesett családokat, erkölcsi kiüresedést eredményezett, s ezzel a bizonytalanság és a leértékeltség folytatódott. Azonban megkönnyebbülést is jelentett, hiszen ismerős szabályok szerint mozoghatott. Nagymarosi közlőm számára a visszaszerzett otthon az áradó hazaszeretetlen nyilvánult meg. Ismét képiesen fogalmazva nyilvánítja ki hitét, hűségét a bibliai képbe projektálva.

Egyes berkenyei közlőimnek viszont az intenzív leértékelés tovább folytatódott és már csak saját maga és kislánya közösségében bízhatott. Ez attól is függött, hogy kit mikor engedtek el a szovjet lágerekből.

Akiket betegség, vagy megvesztegetés¹⁵⁵³ miatt egy év után hazaengedtek, azok még nem szembesültek a németek 1946-1948 közötti elűzésével, akiket viszont később, azok viszont igen. A „kibirhatatlan” jelző a lelki teljesítmény határát jelzi. Szendehelyi elbeszélőm számára viszont egy hosszán kihagyott életritmus helyreállításaként csapódott le.

„Jaj, nagyon szegények voltunk, a szüleim ki voltak telepítve egy másik házba. Négyen laktunk egy házban. Kocsival jöttünk haza, az első utunk a templomba ment. [...] Augusztus 27-én értem haza és egy hónapig voltam otthon, aztán [Nagy]Marosra mentem szolgálni egy vegyesboltba. Apámnak nem volt munkája, kőműves volt és az utcán járkált. Anyám mondta, hogy máris menni akarsz dolgozni? Mondtam, hogy hát nagyon szegények vagyunk. 1945. január 3-án vittek el és 1947. augusztus 27-én értem haza.”¹⁵⁵⁴

„Leesett újra a hó. A katonatiszt, aki felelős volt értünk, az egy vagy két nőt felcsinált és teherbe ejtett. De aztán kiüldözték őt, de csak úgy pucolhatott haza, ha viszi magával a foglyokat is. Ott voltunk talán százan a kolhozba, és felraktak minket egy teherautóra. Úgy vittek minket szemlézni, mint amikor a marhákat árulják.[...] Egy másik lágerba akartak átrakni minket. Kijött a parancsnok, mert megállítottak a kapu előtt. Szemrevételezéskor meglátta a sebeket, még a nyakukon, arcukon is ez volt, rámondták, hogy »tífusz, tífusz.« Még két ilyen helyre kellett elmennünk, mire kiderült, hogy van két üres vagon és hazavittek velük együtt. [...] Foksányban bevitték egy téglahangár-szerűségbe, ahol emeletes háznyi vaskályhák voltak. Úgy tüzeltünk, hogy a gerendát mindig beljebb raktuk, meleg lett és a tetűlárvák kikeltek rajtunk. Ezt nem tudom elmesélni, hogy az milyen érzés, amikor serceg, ragacsos lesz az ember teste és érezni, hogy eszik a tetvek. [...] Jött a magyar határ és kilógtunk a vagonokból, megcsókoltuk azt a mocskos olajos földet, mert ez a mi hazánk. [...] Szolnokon állt egy rongyos ember, kérdezték, hogy »honnan jöttünk« és »vannak-e marosiak köztünk.« Mondtuk, hogy »igen, heten vagyunk.« Azt mondták »ugorjunk át,« mert máshova visznek minket. Átmentünk a személyvonatra, megváltották a jegyünket, most se tudom kik, de beértünk Pestre. Akkor már az emberek dolgoztak és mi meg rongyosan, koszosan beértünk a Nyugatiba. Ezek itt is mindent elintéztek és felszálltunk a vonatra és így jöttünk haza. 1945. december 24-én értem haza, 11 órakor érkeztem meg. Becsöngettem,

---

¹⁵⁵³ 1924:N:21: Dunakanyar: Berkenye: „Elvittem egy darab aranyat magammal, egy aranylánc és két fülbevaló, gyűrű, zsebembe volt. A sublótban tartottuk és én zsebre raktam, az oroszok nem vitték el [amikor a front volt Berkenyén]. Kint rájöttem, hogy abba a szoknyámba tettem, amibe eljöttem [otthonról]. A húgommal csináltunk egy kis zacskót [abba beletettük] és nyakamba raktam. Az egyik privát vezető a lágerben berkenyei volt. Ő intézte a sorakozót. És én ajánlottam ezt neki, hogy a sógornómmal – mert neki két gyereke volt itthon – engedjenek el. Csináltak nekem egy hamis papírt Krasznij Lucsban és szólítottak, autóval vittek ki az állomásra. Így jöttünk haza.”

¹⁵⁵⁴ 1923:N:23: Dunakanyar: Szendehely.

kijött az apám, kalapáccsal nyitott ajtót és azt mondta: »Jézusom, Angyal, te vagy az?!« Én az apámat alig ismertem meg, megálltam az ajtóba és nem mertem belépni, mert minden tiszta volt bent. Lementem inkább a konyhába és az anyám betette a nagyteknőt, amiben megfürödtem.[...] Apám és anyám kis dundik voltak, én meg vékony. Csak álltam, nem tudunk szóhoz jutni. A szomszédok összeszaladtak, az öreg svábasszonyok azt mondták, úgy nézek ki, mint a szüreti multságokon a madárijesztő.[...] Utána nagyon lassan kellett enni, az orvos azt mondta, hogy vörösbort kell inni, kijöttek a sebek rajtam, az összes gennyes seb, mint Jóbnak a Bibliában. [...] Az orvos két krajcárt nem adott volna értem, azt mondta, hogy ez vérfázás. A sebeket jóddal kente be anyám és szinte lenyúzta bőrömet, de összenőtt. A húsvéti szünet után mentem vissza az iskolába.”¹⁵⁵⁵

„Persze [marhavagonokkal jöttünk]. Csak az volt a különbség, ezek már visszafelé nem voltak zártak, ki lehetett nyitni – odafelé még le voltunk lakatolva. Úgy jöttem haza, hogy bevittek Debrecenbe, és akkor ott fölverték az adatokat, majd kaptunk öt forintot. Fogalmam nem volt, mennyi pénz ez. Csak azt tudom, hogy kimentünk az állomásra, és azt mondtam, »tudjátok mit, én most iszom egy fröccsöt«. Soha életemben nem szerettem. Azt hiszem, hogy egy fröccsöt, meg talán két almát kaptam rajta. Úgyhogy aztán hazajöttünk Pestre, Pestről pedig Vácra. Vácon aztán nem volt vonatom, az állomáson aludtam és másnap hajnalban jöttem haza. Itthon is nagyon nagy szomorúság volt, a vonaton nekem mondta egy bácsi, hogy tudom-e, hogy Berkenyén telepítés volt. Összetelepítés.”¹⁵⁵⁶

„Öt évig voltam kint. 1945-ben kivittek és 1950. április 18-án jöttem haza. De az ötödik karácsonyt Németországban töltöttem. Édesapámékat 1948-ban Kóspallagra¹⁵⁵⁷ telepítették, de sikerült visszaszerezni[ük] egy házat, amikor én hazaértem, már újra itthon voltak. Aztán jött az újabb kitelepítés, kulákok lettünk '52-ben, újra kiraktak minket. Két katasztrális hold dohányunk volt, cukorrépa és ebből beadás lett. Édesapámnak 41 hold földje volt régen, kulák lett, el kellett mennie Rétságra¹⁵⁵⁸, aztán elvitték Balassagyarmatra és ott volt a fegyházban. Egy évig volt Dunapentelén¹⁵⁵⁹, borjakat nevelt, ez volt a büntetése. Itthon maradtam, segítettem kapálni, nagyon lefogytam, aztán elmentem a vasútra füvet gyomlálni. Össze voltunk csomagolva, hogy megyünk a Hortobágyra. És akkor a [házunkból] '52-ben kiraktak minket ide [a második szomszédba], mert a házba berakták a téesz irodát. Jött a párttitkár, aki nagy kommunista telepes volt, Bertók volt a neve. Azt mondták, hogy a földet csak házzal együtt veszik be. Mi nem akartunk belépni, de édesapám be volt zárva és azt mondtunk, hogy... Ez már kibírhatatlan volt, egy romházat kaptunk. Négy gyümölcsöst vettek el: alma, szilva, körte, dió. Ez a párttitkár lakott itt, de aztán elment. A házunkból pedig kultúrházat csináltak, aztán függönygyárat. Pályamunkás lettem a vasútnál, 20

¹⁵⁵⁵ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵⁵⁶ 1928:N:19: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵⁵⁷ Kóspallag, község Pest megye északi részén, a Szobi járásban. A falu Berkenye nyugati szomszédja, de csak délről, kerülővel lehetett megközelíteni.

¹⁵⁵⁸ Rétság, kisváros Nógrád megyében a Rétsági járás székhelye. Berkenyétől északkeletre a második település.

¹⁵⁵⁹ Dunapentele, más néven Pentele, község Fejér megyében. 1951-ben Sztálinváros néven ipari központot hoztak létre a községből. A települést 1961-től Dunaiújvárosnak nevezik.

évig dolgoztam ott. '62-ben mindkét szülőm egy év alatt meghalt. Apám nem vett rádiót, mert azt mondta, ott csak hazudnak.”¹⁵⁶⁰

„24 napig utazunk haza, még az imakönyvre is felírtam. 1945. január 5-én vittek ki Oroszországba és hazajöttem október 31-én. Kintről indultunk október 8-én. Vonattal jöttünk haza, egy szem ellátás nem volt, amikor állt a vonat, akkor felszedtünk határból egy kis kukoricát, egy kis zöldséget, amit találtunk azt ettük. Máramarosszigetre érkeztünk, ott már magyarok voltak, az volt az elosztó, ott fertőtlenítettek. Ott voltunk egy-két napig. Akkor 15 berkenyei jött haza. Nagyon megható volt, a Rozi néni, a barátnőm. Ő már otthon állapotos volt, és kint megszült a lágerban. Olyan szép kisfiú volt. A férjével ment ki, aki lopott neki minden nap fát és szenet és tudott tejet venni neki. De hazafelé már nem volt teje és meghalt a kicsi, két hónapos volt. Emlékszem Lengyelország felé jöttünk haza és kitették, bekaparták homokkal, mert már október volt. Többen is voltak asszonyok, külön vagonban voltak. [...] Debrecenben fogadtak minket, az állomáson nagy konyha volt, ahol bablevest főztek. Konzervből volt, de az egészset kiettem, mert annyira éhes voltam. Azt Szolnokra érkeztünk, még nem volt közlekedés és orosz vagonokkal volt tele az állomás. Amikor megláttuk, felmáztunk a vonat tetejére és megvártuk, így beértünk Pestre. Arra már nem emlékszem, hogy a Nyugatiba, vagy Keletibe mentünk-e. Zebegényiek, kismarosiak, nagymarosiak voltak velünk, amikor hazajöttünk. Vácra kerültünk és a szendiek már mondták Berkenyén, hogy kit ismertek meg. Az apám és a rokonság Vácott várt ránk. Amikor hazaértem, éppen Mindenszentek ünnepe volt, októberi litániára mentünk, vágunk libát és volt máj, meg egy bögre tej, ezt anyósoméktől kaptam. Ott is maradtam nála, amíg a férjem haza nem jött. A férjem írt, hogy Magyarországon fogágba esett és Szibériába vitték az oroszok, az Uralba. Ő fakitermelésen volt és szerencse, hogy tudott németül. Volt valamilyen vaksága, és a német hadifoglyoktól kapott valami tablettát, ami visszaadta látását. 1941-ben vonult be Rétságára, onnan Marosvásárhelyre vitték, onnan pedig a frontra. 1944-ben még találkoztunk, 1947-ben jött ő haza, három évig nem tudtunk egymásról. Én Dombaszban, ő Szibériában. Olyan boldogok voltunk, hogy meg is született a fiam. Reggel három óráig sikálta rólam anyám a koszt, selyem hálóinget kaptam, simogattam, minden puha volt.”¹⁵⁶¹

„A »Fogolyszabadító Rákosi«, ezt hallottuk, hogy neki köszönhetjük, hogy hazajöttünk és rá kellett szavazni, behúztuk a keresztet. Nem tudtuk mi, hogyan van. Két napra rá egyszer csak kinyílt a hatalmas nagy debreceni fakapu és azt mondták, szabadok vagytok. Nem tudtunk hirtelen a szabadságunkkal mit kezdeni. Adtak egy eltávozási cédulát, 5 forintot, egy ingyen vasúti jegyet, egy igazolást, hogy ettől eddig kint voltunk a Szovjetunióban, ez önmagában a vasúti utazásra jogosított. Aztán végül is az történt, hogy beállítottak ott Debrecenbe egy szerelvényt és azzal a szerelvényvel vittek be bennünket a Nyugati pályaudvarra. Akkor már a »Hadifogoly« című újságban közölték [a nevem]. Az anyám borzasztó boldog volt. Tudták, hogy jövünk haza. Akkor bejöttünk a Nyugatiba és megállt a tehervonat, leugráltunk, volt egy kötél előttünk és elkezdtük játszani a Himnusz, úgyhogy mindenki vigyázva állt. Velem szemben volt a nagynéném és a két nagybátyám, akik kijöttek várni engem. Nézték ott az embereket, én felismertem őket, ők nem

¹⁵⁶⁰ 1926:N:24: Dunakanyar: Berkenye.

¹⁵⁶¹ 1924:N:20: Dunakanyar: Berkenye.

ismertek fel engem, 48 kilóval jöttem haza. Vége volt a Himnusznak, odarohantam hozzájuk és csodálkoztak, hogy ilyen soványan látnak. Útközben dinnyéket dobáltak fel, aztán pörköltet adtak. Olyan gyomorrontást kaptam, hogy azonnal széntablettáért szaladt a nagybátyám a gyógyszerértárba és utána bevitték a Földhitelezési Intézetbe, ahol a nagybátyám pénztáros volt. Ott megcsodáltak ebben az öltözékben, hogy megjöttem a Szovjetunióból. Utána felmentem a nagynénémhez, lefektettek. Úgyhogy én délután mentem ki Zebegénybe, a vonatról láttam az édesanyámat, aki nagyon-nagyon vallásos ember volt és végig imádkozott értem. Ez volt, hazaérkeztem. '45. január 3-án mentem el és 1947. augusztus 27-én jöttem vissza. Egy hónapot pihentem még Zebegényben, októberben visszamentem Párára és akkor befejeztem a tanulmányaimat, a 4. osztályt. Két hónapom volt rá, hogy felkészüljek. A tanárok jóindulatán múltott, hogy átengedtek, a magyar kivételével, mert ott brilliroztam. [...] Amikor kimentünk, két könyv volt velem. Madách: Ember tragédiája és Villon, a Faludy György fordítása. A mai napig itt őrzöm és megvan, sok mindent megtanultam belőle. Érdekes egyébként, hogy amikor hazajöttem, az Ember tragédiáját kaptam magyarból. Egymás után mondtam a színeket és a tanárom különben is az a típus volt, aki mondta, hogy idézzon, idézzon. Én abból úgy idéztem, hogy könnyes lett a tanár szeme és utána azt mondta, hogy menjünk fel az igazgatóhoz és történelemből vizsgázzak nála. Történelemből azt mondta, hogy beszéljek a haza bölcséről és nekem be nem ugrott, hogy ki volt a haza bölcse. Deák Ferenc, aki a haza bölcse. Valamit tudtam a konföderációról, egy-két mondatot mondtam, de nagyon-nagyon gyengén szerepeltem. A tanulmányaim során a történelem volt a leggyengébb pontom.”¹⁵⁶²

*

Berkenyei, szendehelyi, nagymarosi és zebegényi emlékezőm hazaérkeztek a „kis munkáról”, de megpróbáltatásaik folytatódtak. Saját történetüket helytállásként értelmezik, amelyet az adott korszak, világlátásuk követelt. Történetükben azonban több különbség található. A *rurális* milióból érkező emlékezők szikár közösségi élménynek voltak tanúi. Berkenyei és szendehelyi elbeszélőimet a paraszti társadalomból hurcolták el. Életük „mozgatórugója” az alázat és a munka volt. Läger-létükben is ezt emelték ki. Traumájuk kreatív láncolatában a munkakultúra volt az, amely igazolta helytállásukat a háború alatti társadalomban, a kényszerszermunkán, majd a hazatérés utáni meghurcolásokban. Véleményem szerint e stratégia volt az, amely az interjúk jelenének konstrukciójából, önigazolóan visszahatott az emlékezésükre. A trauma cselekvésre sarkallja az éntudatot, afféle munkára fogja a tapasztalt eseményeket. Így jön létre a személyes narratíva gerince, amelynek fő hatásmechanizmusa a tudatban fellépő hiányok kitöltése. A lerombolt személyiség, a társadalmi kifosztottság, az elveszett haza, a szenvedés értelme mind ilyen aspektus. A *rurális* társadalom családi-falusi közössége erre megadta a választ.

Zebegényi és nagymarosi – később tanárokká váltó emlékezőim – története azonban minőségileg más. Életinterjúik későbbi részéből két rövid részlet bemutatásával szeretném érzékeltetni, feltételezhetően milyen konstrukciók hatottak emlékezésükre. Zebegényi férfi emlékezőm története a „csínytevésekre” épült. Gyermekkorából is ezt emelte ki, és a kényszerszermunka emlékeiből is leleményes emberként (étellopás, hamisítás, kártyázás) emeli magát a rabok fölé. Többször

¹⁵⁶² 1925:F:20: Dunakanyar: Zebegény

megjegyz, hogy ő odafigyelt magára. Kiemelendő, hogy nem keres bűnbakot, egész kálváriájáért csak azt az intézőt teszi felelőssé, aki Zebegénybe besorolta a kényszer munkások közé. Történebében végig tagadja az alávettésségi- szenvedői nézőpontot, amelyet meg is magyarázott. Az éhezés ellenére leszögezi, hogy sok emberséggel találkozott kint, amelyre jó emlékként gondol vissza. Életinterjújának további részéből kiderült, hogy tanári pályára lépett, elköltözött Zebegényből és új lakóhelyén tanácsstag lett, majd iskolaigazgatói állást kapott. 1989-ig volt tagja a Magyar Szocialista Munkáspártnak. Későbbi gondolkodását az 1956-os élményei alapján próbálom érzékeltetni.¹⁵⁶³ Részt vett a fővárosi tüntetéseken, s jelen volt a forradalom főbb eseményein. Amikor a felkelés minőségéről kérdeztem, a következőt nyilatkozta:

„Amit annak idején láttam és amiben én részt vettem... Az egészet annak idején ellenforradalomnak láttam. Ez egyéni vélemény. Ami az utcán történt, a felkoncolások, amiket hallott az ember, ez mind-mind borzolta az én jó izlésemet és én az egészet tényleg ellenforradalomnak tartottam.[...] Nekem nagyon nehéz eldöntennem, de amit én láttam, ami volt az utcán, nem tudom ezt forradalomnak [nevezni] [...], amit én gondolok róla, az nem biztos, hogy úgy van.”¹⁵⁶⁴

Ezen múltja megmagyarázza hozzáállását aprólékos emlékeihez. A rendszer tagja volt, de kritizálta is, élehetetlen, bürokratikus világnak tartotta. Egy kollektív nemzeti traumát, az '56-os forradalmat kegyetlenségei miatt relativizálta, vagyis itt sem (akárcsak deportálásának ábrázolásakor) fogadta el a társadalmi normák pozícióját. Szenvetésének nincsenek ideológiai okozói, sem a rendszert, sem az embertípusokat nem különböztette meg. Tanító jellemként pedig élelmességét és találékonyságát helyezi túlélésének középpontjába. Kérdéses persze, hogy a szocialista-kommunista időszak mennyire nyomta rá bélyegét emlékezetére. Úgy gondolom, hogy idealisztikus közlései sok szempontból későbbi tanári-vezetői én-jéből konstruálódtak. Egy olyan időszakban volt pedagógus, ahol élettörténetének e szakaszát titkolnia és tabusítania kellett. Emlékezete traumáit tabusította, hiánnyá alakította és narratívájában csak a pozitív emlékek láncolatára kompenzálta, felülemelve magát a „kollektív traumán”.¹⁵⁶⁵ Nem kívánt szembesülni a tragédiákkal, még ha közli is a tömeges halálokat (a temetés epizódnál), akkor is relativizálja azokat. Ezt támasztja alá az a momentum is, hogy a pápai iskolából való hazautazása (1944. október-november) és deportálása (1945. január) között meghalt édesapja, amiről az interjúban keveset beszélt. Közlőmet vélhetően egy erős gyászérzéssel érte a deportáció. Túlélése, ügyessége kimondatlanul is demonstrációja, feldolgozása ennek a gyásznak. Az apakép itt hiányként léphetett fel, amelyet zebegényi mesélőmnnek be kellett töltenie, és vélhetően történetével meg is tette ezt saját maga számára, de a beszélgetésben már elhallgatta. Másképpen szólva, saját apaképének hiányát úgy töltötte be, hogy olyan ügyes és felelős emberré vált a deportálás alatt, amellyel megfelelhetett saját apaképének. Erős Ferenc (Bibó István alapján) szerint ezek egyfajta kompromisszum-kötések,¹⁵⁶⁶ tudatos bénulások, amelyeket zebegényi közlőmn a rendszerhez

¹⁵⁶³ Erre később, az 1956-os eseményeknél részletesebben kitérek.

¹⁵⁶⁴ 1925:F:31: Dunakanyar: Zebegény.

¹⁵⁶⁵ Az interjú folyamán is többször megerősítette, hogy míg sorstársai csak a szenvedésről tudnak beszélni, addig ő az emberségre (szerelemre, szerencsére, leleményességre) emlékszik.

¹⁵⁶⁶ ERŐS 2007, 19.

igazodva (és talán édesapja hiánya miatt) végzett el saját tudatán. Ezzel együtt is története hiteles forrást a *szovjet deportálás* elhurcolásairól.

Nagymarosi emlékezőm szintén pedagógus lett. Elmondása szerint a szocialista-kommunista időszakban zaklatták őt. Nagymaroson talált munkát, többször kellett rábeszélnie embereket, hogy gyermeküket ne írassák be hittanra. Amikor sajtóját beíratta, elmozdították állásából és Szobra kellett mennie tanítani. Folyamatosan megkülönböztették, mert testvére '56-ban Nyugatra szökött. Férje postatiszt volt, akit folyamatosan zaklattak tisztii múltja miatt, ezért öngyilkos lett. Ezt az időszakot így foglalta össze:

*„A kommunista állam negyven évig agyomosás volt. Még '89-ben is úgy kezdődött az egyetemi felvételi, hogy az első kérdésben az szerepelt, »van-e a családban partizán?« Negyven év után jött egy gengszterváltás, a vörös blúzt lehúzták és felhúztak egy másikat. Aki nyalta az oroszokat, azoknak retye-rutyája átment. Bunkók voltak. Nem is volt rend és most sincs rend.»*¹⁵⁶⁷

Meghurcolásai és családi kötődése meghatározta kommunizmusellenességét. A leértékelt személyiség „hiányai” ideológiákat keres önmaga igazolására. Nagymarosi női elbeszélő helytállása a kényszermunkán igazolja a rendszer elleni magatartását, amely valóban kivetette őt származása, vallása és etikája miatt. Az, hogy életének későbbi szakaszában pedagógus lett, csak erősítette tanító-harcos szellemiségű közléseit. Ám míg zebegényi közlömnél ez funkcionárius (leleményesség), addig nagymarosi elbeszélőnél etikai (érzelmi) vonalon került bele a visszaemlékezésbe.

Visszaemlékezésében saját életének története eredendően „harcként” jelent meg, s az egyszerűsítés és a bűnbakképzés tematikája tapasztalhatók meg benne. Korábbi létalapját az elhurcolások momentuma számolta fel.¹⁵⁶⁸ Annak ellenére, hogy alig egy évig volt orosz kényszermunkán, kálváriájának és helytállás-sorozatának „nulladik éve” volt ez a sorseseemény. Ennek ellenére története szintén forrásként kezelhető, azzal a különbséggel, hogy elemzések segítségével az etikai-ideológiai rétegeket le kell bontani a közléséről.

Munkám e fejezetében az volt a célom, hogy bemutassam a Dunakanyar falvaiból szovjet kényszermunkára hurcolt emberek emlékeit. Az emlékkanyagközlés és -elemzés mellett permutálva ábrázoltam az elhurcolás-visszatérés oppozícióit. Ám e történetek egy bizonyos régió, egy bizonyos elhurcolására érvényesek, vagyis a Duna bal partján lezajlott, német származásuk miatt szovjet kényszermunkára hurcoltak emlékezetközösségére, akiket 1945 első napjaiban hurcoltak el.

A front azonban tovább haladt. A politikai (fegyverszüneti egyezmény megkötése január 20-án) és háborús helyzet (megrekedt front, budapesti katlanacsata) váltakozása miatt a szovjetek más területekről, más módszerrel hurcolták a civil lakosságot, amelybe szintén beleestek a dunántúli német községek. Azonban ahogy haladt a megszállás, majd a szovjetek átadták a katonai igazgatást a magyar közigazgatásnak, úgy a már kihirdetett, németeket érintő jogfosztó intézkedések (pl. „földreform”-rendelet) is életbeléptek, sokszor összefonódva a „kis munkaként” jellemzett kényszermunkával. Így történhetett, hogy több régióban már a szovjet hadsereg helyi igényeit

¹⁵⁶⁷ 1927:N:61: Dunakanyar: Nagymaros.

¹⁵⁶⁸ Erős 2007, 20.

elégítették ki kényszermunkával. ezekről az eseményekről azonban töredékesen sikerült képet kapnom, ugyanis az érintettek elhunytak már, vagy nem akartak nyilatkozni.

9.2. A (német származású) férfiak Szovjetunióba való kényszermunkára hurcolásának emlékezete a Gerecsében és a Vértesben (1944-1945)¹⁵⁶⁹

A Dunakanyarban történt eseményekkel párhuzamosan tovább folytatódtak a harcok a Dunántúlon. A budapesti ostromgyűrű bezárulta után, kettős háttér alakult ki. A dunántúli front állandóan változott 1944 decemberétől 1945 márciusáig. Mindkét oldalon evakuálások indultak meg. A német hadsereg a Lajtán túli területekre igyekezte evakuálni a civileket, főleg a németeket, az orosz hadsereg pedig több kilométerrel a front mögötti területre vitte a civil lakosokat, akik közül sokat deportált is hadimunkára.

Ezeket az eseményeket a korábbi fejezetekben már felvázoltam, a tanúk közléseit bemutattam. A Gerecse és Vértes hegységekben történt elhurcolásokról azonban nem tudtam átfogó elbeszélést gyűjteni. Csak reflexív közlöket találtam a falvakban, illetve olyan személyt, aki el tudott szökní a deportálás meneteiből. Az alábbi fejezetben ezeket az interjúkat mutatom be, kitérve a szakirodalom eredményeire.

Időkorom 1944 karácsonya és 1945 márciusa, területem a Dunazug-hegység, a Gerecse, a Vértes, a Keleti-Bakony és Észak-Mezőföld területei, amelyet szabálytalanul osztott fel a frontmozgás. Budapest ostromgyűrűjének háttérháza a Dunazug-hegység falvai voltak. Minél közelebb volt a fővároshoz az adott település, annál inkább nagyobb volt az adott helységben az emberi erőforrás igénybevétele a szovjetek részéről. Ez az ostrom után is megmaradt, ám a Duna vonala és a front pillanatnyi helyzete korlátozta az elszállításokat, de a kis munkáknak nevezett közmunka megterhelte a községek lakóit. A hídépítési munkák és az utak kiegyengetése volt a legfőbb feladat, csakúgy, mint a Dunakanyar északi részén. Nemzetiségi töltete nem volt ennek a közmunkának, de hasonlóan málenkij robotként emlegették.¹⁵⁷⁰

Budapest ostroma mellett a Konrad I., II. és III. akciók, a Tavaszai ébredés hadművelet egyaránt a németek visszavágási akciói voltak. Ezeknek az akcióknak a sikerei (előrenyomulás) vagy kudarcai (visszavonulás) határozták meg azt, hogy mekkora lett a lakosság igénybevétele. A Dunazug-hegység egyik kis szlovák községébe, Kesztyölcse december 25-én érkeztek a szovjetek. A többségében bányászokból álló községben 30-án kihirdették, hogy minden 17–47 éves férfi jelentkezzen munkára. A környéken ezzel kezdődtek az elhurcolások, miután több más településről is ide gyűjtöttek össze férfiakat.¹⁵⁷¹

A Komárom-Esztergom vármegyei Dorog bányászvárosa is a frontvonalban rekedt. A település részben német nemzetiségű lakosokból állt, de a bányakolóniákat többségében odatelepült

---

¹⁵⁶⁹ Az alábbi fejezetem a korábban megjelent tanulmányaim alapján állítottam össze. A levéltári és egyéb jegyzeteket lásd: RITTER 2021b.

¹⁵⁷⁰ MÁRKUS 2020,314–339.o.

¹⁵⁷¹ STARK 2017, 54–55.o.

magyarok alkották.¹⁵⁷² Itt eltérő jellegű forrásokat tudtam használni. Dorogi adatközlőm a következőket nyilatkozta a helyi eseményekről:

„Innen svábokat nem vittek malenkij robotra, hanem katonákat. Dorognak van egy 18 kilométeres alagútja az altáró¹⁵⁷³ résztől Sárísápig.¹⁵⁷⁴ Ide mindenkit beteltek, akikre számíthattak a széntermelés beindítása végett. Három hónapig voltak bent ezek, tehát már november elejétől. Január 7-én, vagy 8-án jött egy különítmény és ezt az egész társaságot, főleg a férfiakat kivezényelték, és elhajtottak őket. Négyesével nyolc csoportot hoztak létre és elindították őket Pest felé. 1200 ember hurcoltak el és Biánál¹⁵⁷⁵ bevagonírozták majd elvitték őket Foksányiba. Besorozták őket a katonák közé, de konkrétan nem vittek németeket, de volt pár német bányász, akik köztük volt. Ez egy sztálini rendelet volt, hogy a hadifoglyokat be kell gyűjteni és el kell vinni újjáépítésre.”¹⁵⁷⁶

Az elhurcolások egyik oka volt, hogy a szovjet hadsereg jelentős ellenállásba ütközött Dorognál. A 96-os német hadosztályt átvezényelték a Dunazug-hegységbe, amikor a szovjet hadsereg december 19-e és 26-a között bezárta a budapesti ostromgyűrűt. A német hadosztály január 1-jén érkezett Nyergesújfaluhoz.¹⁵⁷⁷ Január 3-án támadást indítottak, hogy elfoglalják Tát, Tokod területeit, ám a támadás megakadt és január 5-én Sárísáp–Csolnok–Dorog vonalának elérése volt a céljuk. Még Esztergomba is bevonultak, de a frontot nem tudták áttörni, az ekkor hónapokra megmerevedett. A deportálás akkor kezdődött, amikor január 10-én újra harcok színhelye lett a környék. Nyilván *a szovjet vezetők nem szerették volna, hogy a német hadsereg oldalára kerüljenek azok a katonakorú férfiak, akik az alagútszomszégekben várták a háború elvonulását.* De ennél nagyobb motiváció lehetett az is, ami a kesztölciekre is jellemző volt, vagyis, hogy bányászok tömegeiről volt szó.

Az alagútban, azon belül is az úgynevezett Reimann-altáróban 1200 ember volt bezsúfolva: nők, gyerekek, bányászok és katonaszökevények, valószínűsítem, hogy kesztölciek is. A dorogi Historia Domus bejegyzése szerint 300 személyt hurcoltak ki a szovjetek, majd Budapest irányába küldték a foglyokat Stark Tamás adatai szerint ekkor a közeli Esztergomból és Pilisszentélekről is hurcolnak el embereket. Nagyjából ötös csoportokra bontva meneteltek, egy csoportban közel 100 ember volt. Nem tudni, hogy merre haladtak pontosan, de valószínűleg a felvonulási úton, a Leányvár, Piliscsaba vonalon. Többen már ekkor megszöktek. Az első nap Pilisvörösvárra kellett volna eljutni, de a harcok miatt csak átvonultak a városon és Nagykovácsiba érkeztek, amely községet szintén többségében németek lakták. Az alakulatok az útban lévő községekből folyamatosan híztak, illetve néha csökkentek a szökések miatt.¹⁵⁷⁸

---

¹⁵⁷² BOGNÁR 2018, 47.–49.o.

¹⁵⁷³ Ez esetben Dorog vasútállomása.

¹⁵⁷⁴ Komárom-Esztergom megyei község, Dorogtól dél-nyugati irányba.

¹⁵⁷⁵ A mai *Biatorbágy*, Pest megyében, a Budakeszi járásban. 1945-ben két faluból állt, Biából és Torbágyból, amelynek közös vasútállomása volt.

¹⁵⁷⁶ 1933:F: Gerecse: Dorog.

¹⁵⁷⁷ *Nyergesújfalu*, jelenleg város, korábban község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban. Dorogtól nyugatra a második község.

¹⁵⁷⁸ RITTER 2021b, 296–298.o.

A budapesti ostromgyűri miatt nyugatról kerültek meg a fővárost, és így kerültek Biatorbágyra, majd Százhalombattára, végül Ercsibe. Interjúgyűjtésem közben Máriahalomról¹⁵⁷⁹ is tapasztaltam elhurcolást, de a község ekkor a frontvonalban feküdt, így az esemény mértékről nem találtam írásos forrást. Ercsiben tábor alakítottak a dorogiak és lőszerüket pakoltak ki uszályokból. Itt is sokan megszöktek. A község gyűjtőközpont volt, ide szedték össze a közeli falvak lakóit is. A közeli Tabajd községből¹⁵⁸⁰ például 1945. január 9-én a szovjet parancsnokság 48 férfit (más források 41 személyt írnak), öt nap élelemmel közmunkára Ercsibe szállított. Ám nem munkára érkeztek, hanem rögtön elzárták őket, majd hajukat levágták és végül Szeged–Temesvár felé irányították őket. Júniusig csak páran érkeztek haza.

A szovjet csapatok Ercsinél építettek ideiglenes hidat, s tömegesen itt tudtak elindítani transzportokat kelet felé. Érdről és Diósdról sok német származásút hurcolnak el Magyarország déli része felé és onnan a Szovjetunióba, mégis ezen a területen – hasonlóan mint Dorogon és környékén – a férfiak elhurcolása volt mérvadó. Főleg Diósdon, Érden, Százhalombattán és Tárnokon voltak olyan csoportok, amelyek együtt a többezres számot is elérték, de egyes utalások szerint Sóskúton¹⁵⁸¹ is kihirdették a „kis munkát”. Az érdi vásártérről elhurcoltak a dorogiakhoz képest előbb kerültek Ercsibe.¹⁵⁸² A Vörös Hadsereg vélhetően itt már a lakosság teljes háterszágba való evakuálását tűzte ki célul, azzal a különbséggel, hogy a felnőtt férfiakat nem biztonságos területre, hanem szovjet táborokba deportálta.

Ercsibe szigorúbb őrizet következett, az embereknek lenyírták a haját, zsebeit kiürítették. Azok a dorogiak, akik innen még nem szöktek el, Dunaföldvár felé vették az irányt, majd Baja következett. Baján egyesítették a Közép-Magyarország dunántúli területeiről elhurcoltak tömegeit. Innen fertőtlenítés és mosakodás után már másnap vagy harmadnap indult velük a szerelvény és két nap vonatutazás után érkeztek meg Temesvárra. Temesváron a szovjetek nagy elosztótábora volt, hadifoglyok és elhurcolt civilek számára. Több mint 10 000 személy elhelyezése volt lehetséges, s mégis 40 000 embert zsúfoltak össze. Hatalmas tifuszciklás miatt többen meghaltak, másokat elengedtek, de többeket Szegedre vittek vissza. A dorogiak egy részét Szabadkára vitték. Május 20-án, szintén pünkösdkor őket is bevagonírozták és Szarátovba¹⁵⁸³ szállították, ahová a közlések szerint június 10-én érkeztek meg, főleg német hadifoglyok közé.

Ezekről az eseményekről már nem maradt emlékező akkor, amikor a gyűjtést végeztem. A szegedi és temesvári táborélmények voltak a dorogi (és vélhetően az érdi) emlékezetközösség számára azok a hasadáspontok, amellyel szertefoszlott a biztonságérzetük. A dorogi elhurcoltak más résztvevői Donbász és más kaukázusi bányákba kerültek, a legtöbben a szevasztopoli lágerbe.

Pick József dorogi gyűjtése 157 hazatérő hadifoglyot ismer, állítása szerint 73-an civil elhurcoltak voltak, de a pontos szám itt sem egyértelmű. Nem tudjuk, hogy ezek közül hányan

---

¹⁵⁷⁹ 1936:N:8: Gerecse: Máriahalom.

¹⁵⁸⁰ *Tabajd*, község Fejér megyében, a Bicskei járásban, Alcsútdoboz és Vál között. Forrás az elhurcolásra: BOGNÁR 2018, 50–51.o.

¹⁵⁸¹ *Sóskút*, szlovákok lakta község Pest megyében, az Érdi járásban, Érd és Pusztazámor között. Jelentős számú embert hurcoltak el innen is a Szovjetunióba.

¹⁵⁸² RITTER 2021b, 300–306.o.

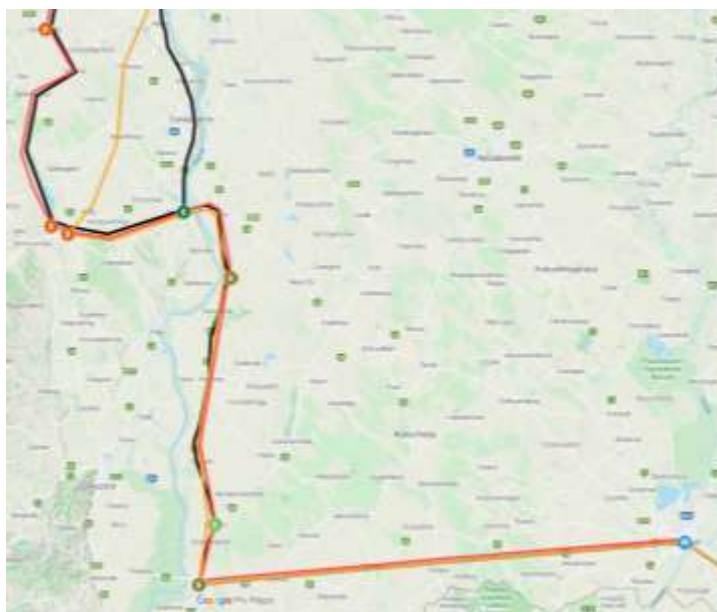
¹⁵⁸³ Oroszul *Capamov*, *Szaratov Oblaszt fővárosa*. Moszkvától 850 km-re a Volga jobb partján mintegy 40 km hosszan terül el. Szarátovval szemben a Volga bal partján található Engels városa.

voltak katonák, hányan szöktek meg az úton és hány embert engedtek el Temesvárról vagy Szegedről. Összességében azt lehet mondani, hogy az elhurcoltak egy kis része volt német nemzetiségű, de nagyobb része kézműves, ipari szakember és főleg bányász. E szerint is alkalmazták őket. Nagy többségük azonban nem került ki a Szovjetunióba. Ezen emlékezetkultúrában a szökések aránya és a Temesváron, valamint Szegeden történt események játsszák a főbb szerepeket.¹⁵⁸⁴

Hasonlóan hektikus volt a sorsuk a vértesi németeknek, akiket ugyanígy és ugyanekkor Szegedre és Temesvárra hurcoltak. A Gerecse északkeleti végében elhelyezkedő Dorog után a német nemzetiségiek által lakott tájegység a hegység nyugati része is (Tata és környéke). Innen a német hadsereg evakuálta a lakosság egy részét. Ezzel párhuzamosan a szovjet hadsereg is előretört, s az általa megszállt régiókban ismét férfiak tömegeit deportálta. Az, hogy ez is egy bányavidék (Tatabánya, Környebánya) volt, nyilván nem véletlen.

¹⁵⁸⁴ Erről forrásokkal együtt RITTER 2021b, 300–306.o. 446. 454–455.458–465.o.

Az elhurcolások útvonalai Gerecséből és a Vértesből a közlések és a források alapján

Nagyarányú, a faluközösség emlékezetkultúrájában is őrzött szovjet elhurcolások emlékét Vértessomlón, Várgesztesen, Vérteskozmán találtam, de az első hullám Kecskéden történt. Innen hét személyt hurcoltak el január elején. A helyi emlékezők úgy tudták, hogy a Kecskédről elhurcolt civilek pár nap után el tudtak szökni a menetekből. Elképzelhető, hogy azért kicsi ez a szám, mert csak a Szovjetunióba kikerülteket jelzi. Ezen elhurcolás párhuzamosan zajlott a Dunakanyarban lezajlott eseményekkel. Ám a Dorog-környéki esetekhez hasonlóan a bányászóforrás elrablása lehetett a cél, hiszen az első elhurcoltak január 1-jén a környébányaiak voltak. Mivel itt alig találtak valakit, ezért vélhetően a környező falvakban kerestek értékes erőforrásokat, s ezért kerülhetett az elhurcoltak közé annyi földműves. A várgesztesi adatok szintén 24 civil elhurcolásáról tudnak 1945. január 6-án, illetve 20 olyan hadifogolyról, akik a harctéren estek fogságba. A helytörténészek azonban 61 civil férfi elszállítását írták össze. Vérteskozma település az 1970-es évek derekán – főleg a közigazgatás hathatós akarata miatt – megszűnt, elnéptelenedett, mára csak a környék falvaiban lakó leszármazottak tudnak nyilatkozni az itteni életről. Vértessomlón és Várgesztesen már elhunytak azok a tanúk, akik nyilatkozhattak volna az eseményekről. Így itt is rögzített visszaemlékezésekből tudtam dolgozni, illetve az általam gyűjtött, reflexív jellegű interjúkból.¹⁵⁸⁵

A német nemzetiségű községek a német hadsereg kezére kerültek 1944. december utolsó napjaiban. A szovjet támadás 1945. január 1-jén indult és a falvakat még aznap elfoglalták a Vörös Hadsereg erői, amiket azonban január 20-án a németek ismét megszereztek. Január 2-án sáncsásra, kis munkára vitték a fiatal férfiakat, miközben bombázások voltak, ám január 5-én és 6-án Várgesztesről 61, Vértessomlóról 108 férfit hurcoltak el a szovjetek. Várgesztesen is azt közölték, hogy Vérteskozma kellett volna menni pár napos munkára. A gyülekezőt kidobolták és 16 és 66 év közöttiek jelentkezését várták. Az embereket ötös sorokba rendezve először Vértessomlóra

¹⁵⁸⁵ RITTER 2021b, 306–308.o.

vonultatták, ahol az éjszakát töltötték. Itt közölték velük, hogy Csákvárra kell menni igazolásra. A szovjetek tehát itt is cselet használtak.

Kőhányás, Csákvár után Lovasberénybe¹⁵⁸⁶ vonult a csapat. Itt egyesek mégis bevallották, hogy tudnak németül. Másnap Velence érintésével Seregélyesre meneteltek. Ez hadműveleti terület volt, ezért a kocsikat vöröskereszt jelzésű zászlóval álcázták, nem is támadták meg őket a repülők. A kerülőútra azért volt szükség, mert a németek Konrád felmentő offenzívája a Móri-ároknaál és a Balaton keleti felén egészen Lajoskomáromig nyomta vissza a szovjet lőállásokat. Seregélyesen különválogatták a német és magyar származásúakat. Kikérdezték őket, majd kopaszra nyírták a fejüket. A dorogi és az érdi csoport után már egyértelmű, ez az a momentum, amikor a szovjetek végleg eldöntötték, hogy a csapatot elhurcolják. Ráadásul úgy tűnik, hogy a német nemzetiségi identitás még ekkor is mérvadó volt.

A vértésieket Sáregrespuszta–Céce–Dunaföldvár–Harta–Sükösd–Baja vonalon hurcolták tovább. Utóbbi útvonal megegyezik a dorogi és érdi csoportok menetével. A szovjetek nem kockáztattak, hiába volt a kezükben a Duna mindkét partja, a biztos haladást csak ezeken a pontokon tudták megoldani. A vértési csapatok közül is többen megszöktek és a szovjet vezetők kipótolták a hiányzó személyeket. Pillmann János az események átélője volt, történetét öccse közölte számomra:

„Kidobolták, hogy háromnap munkára mennek, hozzanak szerszámokat. Ilyeneket mondtak. Az oroszok több hullámban jöttek, mert a németek feltörték a pesti ostromgyűrűt. Többször is. Ez a második hullám volt, január 5-én. Először karácsonykor jöttek, leölték a disznót, betelepédtek a házba, szétfűrészelték a stelázsit, felszedték a padlót, egyik sarokba gödröt csináltak. Nem vágták, hanem a hosszú fát mindig beljebb tolták a kályhába, amíg elégett. Mindent tönkretettek, a marhákat leölték, a lovakat elvették. Három nap útjavításra vitték a bátyámat. Én öt hónapos voltam, egy nagybátyám, két unokatestvérem és a bátyám ment el, és csak a bátyám jött haza. [...] Első nap Vértessomlóra vitték őket az iskolába, leterítették szalmát, ott éjjeleztek, és onnan indultak tovább. Egyik unokabátyámnak somlói felesége volt, el is ment oda aludni. Azt mondták, hogy aki megszökik, annak a családját agyonlövik. Mikor visszatért a csapathoz, nem akarták elhinni, hogy ő is idetartozik, s mégis ott maradt, nem mert megszökni. Innen gyalog mentek, Cecén és Seregélyesen át Bajáig. Két hétig vonultak, hol itt, hol ott aludtak. Ha valaki megszökött, akkor az adott falu utcájában lakókat beszédtek és összefogdosták. Megint megvolt az 50 ember. Bátyám 16 éves volt, amikor elment. Aztán [az] irány Temesvár, ahol két gyűjtőtábor volt, de kiderült, hogy igazából az csak egy. Bajától Temesvárig marhavagonnal mentek öt napig. Sok halott volt a vagonba, amikor megálltak, azokat kidobták. Egy temesvári sváb asszony mondta – amikor ott voltunk –, hogy a tábor most egy téesz gyümölcsös. Ez egy elosztó volt Kisinyov¹⁵⁸⁷ felé. Temesváron, aki még élt, azt megvizsgálták. Ez abból állt, hogy meztelenre vetköztették őket, és feneküknél a bőrüket megfogta egy doktor. Ráköpött egy tintaceruzára és ráírta azt, hogy megfelel vagy sem. Ez döntötte el a sorsukat. Apámra egy 5-ös került rá, az volt a leggyengébb, a bátyám pedig 17 év alatti volt. Ezek elkerültek Szegedre, hogy majd feljavítják őket, a Csillagbörtönbe

¹⁵⁸⁶ Lovasberény község, németül *Lauschbrunn*, Fejér megyében, a Székesfehérvári járásban, a Vértés déli részén, Zámoly, Vértésacsza szomszédságában. A megyeszékhelytől kb. 20 km-re.

¹⁵⁸⁷ Magyarul *Kisjenő*, románul: *Chişinău*, oroszul *Кишинёв*, vagyis *Kisinyov*. Moldova fővárosa és legnagyobb városa.

kerültek. Egy Kleinmann és egy Salamon nevű emberek verte őket. A bátyám azt mesélte, hogy ezek somfabottal jártak állandóan közöttük. Valaki meg tudta odáig őrizni az óráját, s valamelyik észrevette, s akkor azt mondta Kleinmann, hogy »ide az órát, mert engem nem érdekel, ha két-három sváb meghal«. Ezt másnak nem lehet nevezni, mint bosszúállásnak. Ők voltak az élet-halál urai. [...] Nem kaptak sok ételt, de az ottani falvak nem voltak annyira kirabolva és még valakitől libát is tudtak szerezni. De olyanok is voltak, akik a menetbe a kenyeret is bedobálták. '45. áprilisban került haza. Március végén, áprilisban egy kicsit melegebb volt és Szegedről Budapestre gyalog mentek. Tatabányára egy vonaton utazott, egy szén kocsin. Azért engedték haza, mert nem volt még 18 éves. A többiek még Temesváron haltak meg, egyik unokatestvéreket kidobták a vonatból, amikor meghalt.»¹⁵⁸⁸

A közlésből látszódik, hogy bátyja történetének emocionális elemeit adaptálta a közlő, beleéléssel adja vissza a történet elemeit, amellyel nemcsak a hitelesítés a célja, hanem az, hogy számot adjon arról, a malenkij robot történetük családjá kolektív tudatának a része.

A várgesztesiek közül 22-en az úton vagy a két nagy táborban haltak meg. Vagyis az elhurcolás ezen fajtája közül sokan megúszták ugyan a szovjet elhurcolást, de a járványokat nem. A vértessomlói csapat nagyobb létszámú volt, és a korábbi visszaemlékezések arról tanúskodnak, hogy az ő utazásuk nem ért véget Temesváron, többségük kikerült a szovjet lágerekbe. Emlékezések szerint január 5-én volt az elhurcolásuk, és a szovjetek azokat a 18 év felettieket deportálták, akik „jól néztek ki”. Többségük 1948-ban hazatért és sokan csak ekkor kaptak hírt arról, hogy családtagjaik Temesváron vagy Szegeden meghaltak. Az emlékezők szerint tízen voltak a vértessomlóiak közül a Szovjetunióban. Ez a szám azonban túl kevés a valósághoz képest, viszont arról az emlékezetközösségi benyomásról hírt ad, hogy az eredeti elhurcoltakhoz képest kevesen kerülhettek ki.

A nagyszámú szökés azt bizonyítja, hogy a megfelelő hátország nélkül a Vörös Hadsereg gyengének bizonyult abban a tekintetben, hogy felügyelni tudja a deportáltak szállítását. Ezért lehetett sikeres az ország különböző pontjain a deportálás – régióink szempontjából a Duna bal partján (Dunakanyar, Pest és környéke, Pesti-síkság) – és sikertelen ott, ahol a frontmozgás bizonytalanságot szült (Északkelet-Dunántúl). A várgesztesi leszármazott férfi elbeszélőm így értelmezte az eseményeket:

„Amikor az oroszok először bejöttek, utána január 6-án összegyűjtötték az embereket és elvitték. A nagybátyám az benne volt, a Szovjetunióba került. Ő 1926-os volt. Gyalog elmentek Bajáig, valakik elkerültek Temesvárra, aztán többen visszakerültek Szegedre, ott szelektálás volt és kikerültek [a Szovjetunióba]. A választások idején hazahozták, '47 novemberében. Az apja nem ismert rá és megkérdezte, hogy ő melyik fia. [...] Az egész férfilakosságot elvitték, de páran visszajöttek, leléptek vagy visszaengedték, mert öreg volt.»¹⁵⁸⁹

A közép-magyarországi régióból történő elhurcolásnak van egy másik egyedi fejezete. Ez pedig az, hogy a hozzátartozók nagyon korán (pár hét, egy hónap) fel tudták venni a kapcsolatot az elrabolt szeretteikkel és így intézkedhettek, sőt meg tudták látogatni őket. Leginkább azok számára adatott

¹⁵⁸⁸ 1944:F: Reflexív: Vértés: Várgesztes. Pillmann János történetéről részletesebben: RITTER 2021b, 309–311.o.

¹⁵⁸⁹ 1944:F: Reflexív: Vértés: Várgesztes.

ez meg, akik Szegeden maradtak. A Tabajd községből elhurcolt 48 személy kiszabadítására a helyi plébános már 1945 tavaszán Szegedre utazott, hogy segítsen. A vértessomlóiak közül is sokan így tettek. Sürgette őket a Pillmann által is közölt kemény bánásmód és a rossz körülmények. Sokan, még utoljára tudtak találkozni gyermekeikkel és hozzátartozóikkal. Sajnos az általuk hozott élelmiszer-csomagok akaratlanul is halálukat okozta. A fentebb említett karhatalom kíméletlen megtorlószervei több ember halálát okozták. Ennek ellenére az elhurcoltak – mint, ahogy már szó volt róla – mindent megtettek, hogy levelet juttassanak ki a börtönükből. Főleg azt kérték, hogy zsírt, rumot és befőttet küldjenek, mert azok a tifusz ellen jó gyógyszernek számítottak.

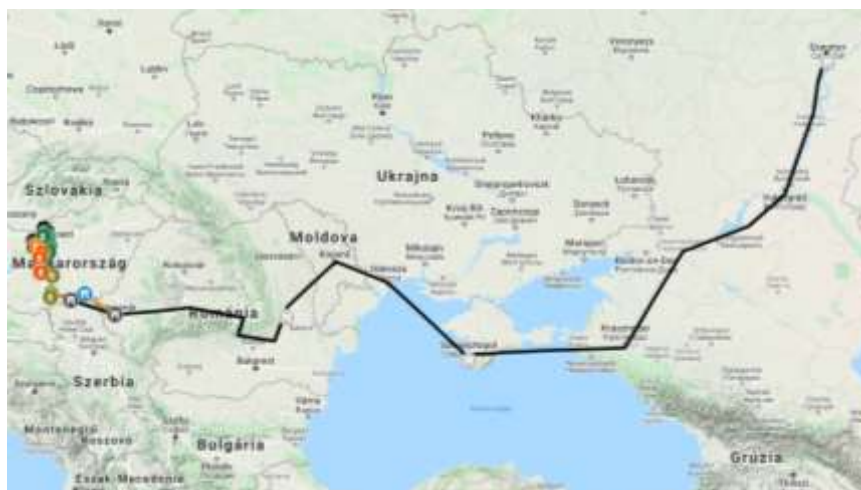
A következő vértessomlói női közlőm története jól átfogja azt a megpróbáltatás-sorozatot, amely arról szól, hogyan látogatta meg elhurcolt házastársát a front utáni időszakban. Közlése azért értékes, mert jól mutatja a *szétszakított családok szemszögét*, az ország akkori állapotát, a személyes lehetőségeket. Az elbeszélés konkrét dátumokhoz köti az eseményeket, ezért is értékes forrás. Hatásmechanizmusában egy utazástörténet, amelyben az elbeszélő szinte legyőzi az idő és a teret, ahogyan a háború sújtotta országon átutazik és találkozik a férjével.

„Az első férjemet elvitték a háborúba, az meghalt Oroszországban. Én 1944 áprilisában mentem férjhez, és december 25-én bejöttek az oroszok. Nálunk mindent kifosztottak, elvitték a lovakat, a gabonát, de még a szomszédok is fosztogatták a vagyonunkat. Elvitték a férjemet és agyonütötték a katonaságnál. A második férjemmel '49-ben kerültem össze, őt is elvitték katonának és bevitték a fővárosba. Mindig mesélte a budapesti csatát, aztán elvitték az oroszok és az meg a Fekete-tengernél szökött meg. Az első férjem, W. Ferenc, én Szegedre elmentem hozzá. Összeszedték az embereket január 3-án és elhurcolták őket. Sokan meghaltak és visszahozták a maradékot Szegedre. Az én férjem az olyan buta volt, hogy mindig vitte a hátán a halottakat és betegséget kapott tőlük. Bakancsa volt, fejpárnája, sokukat agyonütötték ezért. [...] Úgy utaztam, hogy április 27-én reggel 8-kor lementünk hatan Tatabányára. Jött egy szerelvény, tele beteg emberrel, hátul felmáztunk. Este ötkor értünk Budaörsre. Elmentünk a parlament elé, össze volt bombázva minden, piszokba feküdtünk, vizesek voltunk, összebújtunk. Reggel elmentünk a Déli pályaudvarig, ott rengetegen ültek, csak kendő volt rajtuk. [...] A vonat tetején utaztunk, 29-én értünk oda. Nem tudom, hogyan találtam meg, de sonkát adtam neki, kenyeret és pogácsát. Mondta, hogy valahogy lesz, én meg mondtam, hogy »iparkodjál, hogy kikerüljél innen.« [...] Már csak akkor hallottam róla, amikor azt mesélték, hogy agyonütötték.”¹⁵⁹⁰

---

¹⁵⁹⁰ 1924: N: 20: Vértessomlói.

A Gerecséből és a Vértesből Szovjetunióba kerültek feltételezett útja a közlések alapján

Szintén a vértessomlói hozzátartozók családi emlékezetkultúrájában őrződött meg a Szovjetunióban történtek karcsú közlése. Az alábbi részlet egy 1945-ben már 20 éves nőtől származik, aki kortársa volt az eseményeknek. Az elbeszélés adaptív, a közlő én képébe beépült a tragédia és sorsközösség ismerete. Története azért forrásértékű, mert közli, hogy *a szovjetek azért hurcolták el az embereket, hogy ne a németek tegyék ugyanezt, esetlegesen katonának állítva az élőket*. Ez igazolja második feltevésemet is, hogy az élénk front közelében ez is mérvadó volt az elhurcolások menetében. Az elbeszélés a deportálásból való szökésekről is tanúbizonyságot ad.

„Vértessomlóról 108 embert elvitték az oroszok 1945. január 6-án. Nagyon kevesen jöttek vissza, már nem él senki. Apámat és a férjemet is elvitték. Csak azt mondták az oroszok, hogy kétnapi munkára kell menni. Az iskolába szedték össze őket. Másnap jött egy feljebbvaló, egy főnök és onnan teherautóval vitték őket Fehérvárra. [...] Az utolsó most halt meg. [...] Az oroszok elmentek és délután megint német katonák voltak itt. Az oroszok azért vitték el az embereket, mert tudták, hogy újra jönnek a németek és azok elviszik őket harcolni. [...] Azt mondták, hogy Fehérvárra kell menni, de ott le kellett vetkőzni, mert tetvesek voltak. Lefürödtek és kaptak talált ruhát, és abba belebújtak. De az apám, meg az unokabátyám nagy ember volt, nem találtak neki ruhát, és félig meztelenül kellett nekik elmenni Szegedre. Megfázott és ő ott halt meg. Az apámat is elvitték, de nem jött vissza. [...] Táborba kerültek. [...] Nyers krumplihéjat ettek. [...] A keresztapám visszajött, mert megszökött. Mondta apámnak, hogy »gyere, megszökünk«. És apám annyira félt, hogy elkapják őket, azt mondta: »Ez nem lesz jó.« Félős természetű volt. Amikor az oroszok megjöttek, akkor is anyám intézte a dolgokat. [...] Akik hazajöttek, azt mondták, hogy »apád hastífuszt kapott«. Mindenki hozzátette azt, hogy »pár nap, vagy jövő héten hazaér a férjed«, de sosem jött meg. Minden nap húslevesrel vártuk, anyám is az ablakban ült, de nem jött meg. A férjem sírját nem láttuk, de állítólag Temesváron van egy tömegsírban, ők ott haltak meg. A papám még elkerült Oroszországba, onnan került vissza, és Brassóban halt meg. Ő hastífuszt kapott, Brassóban lerakták a vonatról. A keresztapám szökött meg egyedül.”¹⁵⁹¹

¹⁵⁹¹ 1930:N:14: Vértes: Vértessomló.

A szökések mértéke mindenképpen különbözik a dunakanyarbeli emlékezők történetétől. De a legfőbb különbség az volt, hogy itt menetoszlopok jelentették a halált. Éppen ezért ebből az emlékezetközösségből hiányoznak a lágerélet és a szovjetlét élénk emlékei és sokkal jelentősebben vannak jelen a magyarországi események. Ez persze nem jelenti azt, hogy kevésbé jelentősek lennének, de regionálisan elkülöníthető a történeti és tapasztalati különbség.

A Vértes keleti oldaláról nyugat felé haladva a Bakony irányába, Várgesztes után másfajta megtorlásokat tapasztaltam. Az elhurcolásokat felváltotta a civilek elleni tömegmészárlás. Ennek oka talán a verebi mészárlásban kereshető.¹⁵⁹² A Vértes további falvaiból származnak. Többnyire háttérmunkálatokra szállították az itt élőket. Ebbe azonban nők és férfiak is beletartoztak, de a nemzetiségi színezet szintén nem számított. Vértesacsra is ilyen helyszín volt, de más helyzetben voltak Gánt község lakosai. A községet ugyanis előbb kiürítette a szovjet hadsereg és Vértesacsára telepítette a lakosokat. Itt hajtották keresztül azokat a deportáltakat, akiknek sorsát eddig is bemutattam.

Két újabb jellegzetesség látszódik. Az egyik, az említett „eltolt” falvak esete, a front mögöttes területeire telepített civilek, az evakuáltak tömegeinek sorsa. Ezzel együtt haladt a másik jellegzetesség, a civilek háttérmunkára való elhurcolása. A német Szár község Várgeszteshez volt közel, de ahhoz képest eltérő felvonulási úton feküdt, a stratégiailag fontos vasút mellett. Talán ezért a szovjetek úgy döntöttek, hogy itt inkább az útvonal megtisztítására veszik igénybe a civil munkaerőt. Úgy tűnik, hogy a szovjetek a várgesztesieknek és tabajdiaknak ígért háromnapos munkát a száriakon „tartották be”. Talán nem véletlen, hogy azokra a helyekre hurcolták el kényszermunkásokat a front első vonalából, ahol nagyarányú volt a deportálás.¹⁵⁹³

*

Összefoglalva megállapítható, hogy az ország középnyugati régiójában leginkább a hadimunkára elhurcolás volt a jellemző. A Gerecse két oldalán és a Vértes nyugati oldalán lévő német falvak tapasztalatai alapján ismét nem a nemzetiségi viszonyok voltak a mérvadóak az elhurcolás indokánál. Sokkal inkább a front megtisztítása, a potenciális emberi erőforrás rabszolgamunkára való elhurcolása, illetve ugyanezen emberanyagának a németek elől való elszívása lehetett az indoka a deportálásnak. A budapesti ostrom azonban nemcsak emberi, de anyagi áldozatot is követelt és megmutatkozott az elhurcolásokban is. Az interjúk alapján meg tudtam különböztetni egy Dorog–Pilisvörösvár–Nagykovács–Biatorbágy–Ercsi–Dunaföldvár, egy Érd–Ercsi–Cece–Dunaföldvár, egy Vérteskozma–Várgesztes–Vértessomló–Lovasberény, egy Kecskéd–Csákvár–Seregélyes–Dunaföldvár és egy Gánt–Vértesboglár–Dunaföldvár útvonalat. Ezek összefüggő vagy egymásba ágazó menetoszlopok lehettek. Valamennyien Dunaföldvár–Harta–Solt–Sükösd–Baja vonalon egy Baja–Temesvár–Szeged háromszögbe kerültek, ahonnan a részletezett okok miatt kevesen jutottak ki a szovjet kényszermunkára.

¹⁵⁹² Lásd: *A tömeggyilkosságok emlékezete* alfejezetnél.

¹⁵⁹³ Részletesen RITTER 2021b, 315–322.o.

A front mozgásával és a Vörös Hadsereg előretörésével, az új „demokratikus” kormányzat már megköti a fegyverszünetet a szovjetekkel (január 20), kihirdeti a német állampolgárok internálását (február) és a „földreformot” (március 18) – ezekkel a rendeletekkel lehetőség nyílik a német nemzetiségűek internálására. Mikor március végén a szovjet hadsereg elfoglalja az észak-dunántúli területek közül a Bakonyt, ezek a rendeletek már mind készen álltak. Így a szovjetek kényszermunkaigénye már összemosódott a németek internálásával. Így újabb nemzeti színezetet kapott a málenkij robot.

9.3. A harcok utáni közmunkák emlékezete (1945-1946)

A közmunkák megszervezése közvetlenül hozzátartozott a front utáni helyreállításhoz, de intenzitása, a felhasznált munkaerő mértéke eltérő volt. Az álló harcvonalakban nagyobb szükség volt a helyi munkaerőre, mintha deportálták volna őket. A közmunkavégzés kötelezettségéről a szovjet parancsnokságok és a magyar közigazgatási hatóságok együtt értesítették a lakosságot: kifüggesztették, vagy kidobolták.

Általában az alsó korhatár 16 év volt, a felső pedig nőknél 40 és 60 között, a férfiaknál 60 és 70 között. Az alföldi városokban például 18 és 50 év között hirdették ki a közmunkát, amely túl kevésnek bizonyult. Hivatalosan havi két nap volt a munkavégzés mértéke, de ez betarthatatlan volt. A feladat főleg a szovjet hadsereg kiszolgálása volt a laktanyákban, a pályaudvarokon, a kórházakban és a fertőtlenítő központokban. Közmunkásoknak kellett rendbehozni a vasútvonalakat, az utakat, de még a betakarítást is ők végezték. Egyik jellemző és sürgős munka volt, a hídépítés. Az utakat, hidakat, vasutakat erőltetett munkában kellett kijavítani.¹⁵⁹⁴

A közmunkára való felszólítás kemény volt és sokszor megtorlással való fenyegetéssel körítették. Különbőség volt a kézimunka és a fogatos közmunka között. Ez utóbbit a lakóhelytől akár több kilométerrel eltávolodva kellett végezni. Alap kutatások híján azonban adatokat csak az alföldi területekről lehet találni: a MÁV és néhány város készített erről feljegyzést.

A Dunántúlon sem lehetett más a helyzet. A szovjet parancsnokok szervezőként léptek fel a közmunkákkal kapcsolatban, de sok ember kivonta magát alóla. Előfordult, hogy a kirendelt emberállomány harmada sem jelent meg, ezért sokszor kényszert alkalmaztak a katonai/karhatalmi erők.

1945. április 6-án a földművesek mentességet kaptak a robotmunka alól. A Magyar Kommunista Párt csongrádi szervezetének 1945. február 26-i ülésén határozattá emelte a városokban, hogy a *Volksbund*, illetve a nyilaspárti tagokat, valamint az elmenekült, de hazatérteket fokozottan kell a közmunkába bevonni, sőt munkaszázadokat kell alakítani belőlük. Mivel annak eldöntése, hogy ki tartozik ezen kritériumok alá, az ekkoriban felálló Nemzeti Bizottságok feladata volt, így gyorsan terjedt e rendelet híre. Ez fokozottan érvényes volt a németek által lakott településeken. A közmunkát az 1945. június 28-án 4000/1945 M.E. sz. rendelete írta le, amely szabályozta a közmunkások körét és fizetését is.¹⁵⁹⁵ Ám eddig a pontig korlátlanul használhatták ki a közmunkát,

¹⁵⁹⁴ Folyamatokról részletesen: RITTER 2021b, 323–326.o.

¹⁵⁹⁵ Összefoglalót lásd SOMLYAI 1985, 131–142.o.

akár a németek kárára is. Alapvetően két fajtáját lehetett elkülöníteni a közmunkának. Az egyik amikor a front alatt a szovjetek viszik el az embereket dolgozni, a másik, amikor már az újjáalakuló közigazgatás. A következőkben az elsőt mutatom be.

A Vértestől nyugatra, a Bakony irányába Várgesztes után éles váltások vehetők észre aközött, hogy mikor alakalmazták a szovjetek a helyi közmunkát és Szovjetunióban történt deportálást. A hegység területei többször cseréltek gazdát 1945 januárja és márciusa között. Így innen az orosz haderő nem tudott olyan gyorsan deportálni embereket a Szovjetunióba, mint a többi községből. A megszállt falvakat először evakuálta a front mögött lévő, biztonságosabb zónába, majd innen szállított el munkaerőt. Nem volt ritka a nemi erőszak és tömeggyilkosság sem. Az evakuált falvakból jobb eséllyel gyűjthették össze a munkaképes férfiakat.

A következő elbeszéléseket a Vértes falvaikból sikerült gyűjtenem. Többnyire háttérmunkálatokra és közmunkára szállították az itt élőket. Ebben ismét nőket és férfiakat is mozgósítottak, de a nemzetiségi alap nem számított. Más helyzetben voltak Gánt község lakosai. A települést előbb kiürítette a szovjet hadsereg és Vértesacsára telepítette. Itt hajtották keresztül azokat a magyar hadifoglyokat, amelyben hadimunkára is elhurcolt dorogi és vértesi (valamint tárnoki, érdi, etyeki) deportáltak lehettek. Ezt az előbb idézett gánti közlőm is alátámasztotta. Két jellegzetesség látszódik. Az egyik, az említett eltolt falvak esete, a front mögöttes területeire telepített civilek tömegei. Ezzel együtt haladt a másik jellegzetesség, a civilek háttérmunkára való elhurcolása, amelynek csak egy része volt a szovjet kényszermunkatáborokba való deportálás. Az elbeszélésekben itt jelenik meg először konkrétan az a jellegzetesség, hogy a *malenkij robot* háttérmunkálatokat is jelentett.

„Én is voltam [malenkij roboton], pedig még fiatal voltam. Tél volt, nagy hóban és faklumpába mentünk. Havat lapátoltunk, nagyon sok hó volt. Csak az erdőbe vittek, egy orosz katona volt nálunk, ő volt az, aki nem engedte, hogy a pékségbe vigyenek sütni, hanem az erdőbe vittek lapátolni. Azt mondta, hogy itthon van a helyem, mert volt egy beteg testvérem. Nálunk jók voltak az oroszok. Az egész falut kifosztotta az első csoport, elvitték a tehenet, a libákat, mindent. Apámat, anyámat még [Vértes]Boglárra¹⁵⁹⁶ és [Vértes]Kozmára¹⁵⁹⁷ is elvitték sáncot ásni.”¹⁵⁹⁸

„Annyit vittek el, ahányat találtak. Apámat szájon vágták az oroszok, s azt mondták neki, hogy állítson ki embereket. Én itt nem voltam munkán, de Tabajdon¹⁵⁹⁹ igen. Elkaptak és kivitték a falu végébe, hogy ássunk sáncokat. Ki volt mérve, mennyit kell csinálni, és ha kész voltunk, akkor elengedtek. Én csak akkorát ástam, amibe mi is belefértünk. Haragudtam rájuk, mert az anyadisznót is elvették. Nagyon féltem a robottól, mert többeket elvitték [Oroszországba], s én a foglyok között voltam. Sós-kútra¹⁶⁰⁰ kerültünk. [...] Amikor Etyeken voltam, akkor Bicskére vittek robotra. Zsámbékról két fiatalember jött, ők vittek. Betegek voltak [köztünk], és nem törődtek velünk, sorban

¹⁵⁹⁶ *Vértesboglár*, község Fejér megyében, a Bicskei járásban. Az események idején még többségében németek lakták.

¹⁵⁹⁷ *Vérteskozma*, egykor németek által lakott község. Az elűzés után lassan elnéptelenedett, lakói elköltöztek. A falu 1970 után üdülőtelepüléssé vált. Gánt község része.

¹⁵⁹⁸ 1927:N:18: Vértes: Szár.

¹⁵⁹⁹ *Tabajd*, község Fejér megyében, a Bicskei járásban, Alcsútdoboz és Vál között.

¹⁶⁰⁰ *Sós-kút*, szlovákok lakta község Pest megyében, az Érdi járásban, Érd és Pusztazámor között. Jelentős számú embert hurcoltak el innen is a Szovjetunióba.

indultunk. Én félreálltam az árokba, mintha vizelnék, és elmentek, nem is törődtek velem. Két oroszról kérdeztem, hogy hol vagyok, és a civilek után küldtek, azt mondták azok után menjek, megtaláltam őket. Bicskére kerültünk egy présháza raktak be. A férfiaknak kint kellett maradni, a nőket behívták, de azok se mentek be, mert féltek. Másnap egy másik pincébe kerültünk, ott főztünk, kérdezték hány éves vagyok, mondtam, hogy 14. Kivittek a határba, jött egy tiszt lóháton, és azt mondta, hogy »holnap hazamehetsz, de a mai munkát csináld meg«. Mondtam, hogy beteg is vagyok. Másnap elengedett és elmentem gyalog a Háromrőzsapusztára.¹⁶⁰¹ Ott is ruszlik voltak, mindig azt szimuláltam, hogy sánta vagyok. Visszatértem Etyekre.»¹⁶⁰²

Szári közlőm túlélési stratégiája menekülés volt, hol csellel, hol pedig színleléssel bújta ki az szovjetek kötelékéből. A front háttérének számított falvak lakóiból sokszor állítottak ki hadimunkára hurcolt embereket, akik féltek, hogy a Szovjetunióba száműzik őket. Gánti közlőm részletesen elmeséli hogyan alakultak a front mögötti kiűritési vonalak és mely községek lakóinak, mely községekbe kellett közmunkára, robotra menni.

„Kihirdették, hogy 16 évtől nem tudom hány évig jelentkezni kell, és este, sötétben a Mária-szobor előtt kellett gyülekezni. Nem tudtuk, hogy hova megyünk. Én, a nővéremmel és a bátyámmal mentem. Zámolyra vittek minket és ott kellett dolgozni.[...] Semmit nem lehetett magunkkal vinni, másnap ruhát és ennivalót küldtek utánunk. A zámolyiakat már kilakoltatták, minket az ő házaikba raktak be, ahol egy özvegyasszony élt még. Szalmán aludtunk. Árkot ástunk, de olyan köves volt a föld, hogy még éjfélkor is ástunk. Nem sokat tudtunk aludni és sokszor volt, hogy ébresztettek minket, mert a németek visszavágtak. Zámoly ki volt telepítve, amikor jöttek vissza a németek és az oroszok el akartak vinni minket, de annyira szétszaladt mindenki [hogy alig bírtak összefogni minket]. Volt olyan a csapat, akit ekkor kivittek Oroszországba. Mi a [gánti] bánya felőli részen tartózkodtunk, az elágazásnál. A bányánál át tudtunk jutni és hazaszöktünk. De később visszajöttek az oroszok, mert ez a rész [Gánt és környéke] többször gazdát cserélt. [...] Aztán egy vadászházba vittek, akkor 18-an voltunk, és bunkert kellett ásni. Ekkor is szalmán feküdtünk férfiak és nők együtt. [...] Páran összebeszéltünk, hogy megszökünk az erdőn keresztül, amikor nem figyelnek ránk, és végül el is jöttünk. Csúszott a talaj, minden jeges volt. Akkor megint jöttek németek, és megint széjjel szaladtunk.»¹⁶⁰³

A közlések arról tanúskodnak, hogy a megváltozott harci helyzet miatt a civil lakosság elhurcolása távoli tájakra megállt és helyi munkákra használták fel az embereket. Ezzel párhuzamosan a hadifoglyok, a katonák elszállítása továbbra is folytatódott, de az emberrablás lassan megváltozott. A front mozgása ugyanis képlékeny, ellenőrizhetetlenné tette ezeknek a meneteknek a sorsát. Elképzelhető, hogy egy olyan akciórádiuszon kívül estek, amelyekről a szovjet hadsereg már nem tudott civileket mozgósítani, hogy a Szovjetunióba szállítsa. Ebbe nyilván beletartozik a mozgósítható területen megszervezett parancsnokság jellege, a front változásai, az ellenség harcai, a német hadsereg evakuálási eredményei is és a megváltozott politikai helyzet. Úgy tűnik, hogy a „balatoni csata” néven elhíresült német ellenoffenzíva területén ezek a

¹⁶⁰¹ *Háromrőzsapuszta*, hivatalosan Etyekhez tartozó, de Mányhoz közelebb lévő gazdaság Fejér és Pest megye határán. Ma az 1-es számú főúton közelíthető meg.

¹⁶⁰² 1926:F:19:Vértes: Szár.

¹⁶⁰³ 1928:N:17: Vértes: Gánt.

jellegzetességek maximálisan érvényesek voltak. A Vértes-hegység nyugati felén fekvő Pusztavámon is élt nagyobb számú németiség.

„Apámat elvitték Gántra, de hál’ istennek csak háromnaposra, és visszaengedték. Ezen kívül nem történet más. Viszont nem messze innen, Fejér megyében egy volt osztálytársam, [azt kivitték és] visszajött Oroszországból, K. Lászlónak hívták.”¹⁶⁰⁴

„Már egy hete itt voltak az oroszok, de csak az erdőbe’. Hetes csoportokba jöttek be a faluba. Engem elvittek árkot ásni, fagyos földet [csákányoztam]. Aztán visszajöttek a németek. Az egyik szakaszvezető, ez Ruszinszkoból¹⁶⁰⁵ jött, Ungvárról. De magyar volt. Kérdezték tőle a németek, hogy »vannak itt oroszok?« és rámutatott egy házra, mondtam »igen«. Bementek és legéppuskáztak mindenkit.”¹⁶⁰⁶

Móron és Isztiméren¹⁶⁰⁷ a Vértes és Bakony határvonalán szintén megrekedt a front. 1945-ben mindkét település község volt, bár előbbi jelentős polgári rétegekkel rendelkezett. A túlélési stratégia ehelyütt a menekülés volt. Ha el is vitték a munkára az embereket, igyekeztek megszökni a káoszban. Móron érzékletes közlést kaptam a front utolsó időszakának káoszából.

„Engem is elvittek, de ez a »malenkij robot«, de ez csak egy pár órát tartott, tehát tényleg »malenkij« volt. A móri kastélyba vittek többedmagammal, az oroszok teljesen szétverték a kastélyt, az ablakokat kiütötték, a zsaluzatot leverték, a padlót felszedték. Széttörték a bútorokat, s a porcelánokat kellett összeszedni, majd teherautóra rakni és kivitték határba és ott lerakták. A falu lakossága megrohmozta ezt, én vittem el onnan könyveteket, térképeket, amit csak lehetett. A gróf a két gyerekét Rédére¹⁶⁰⁸ vitte, Kisbér mellé. Én később írtam nekik és eljöttek azokért a cuccokért, amit elvittem: vadásztrófeák, könyvek, ilyesmi voltak. Egy asztal maradt meg az egészből.”¹⁶⁰⁹

A kis munkák rendszere az egész országrészen átvonult, s több helyen valóban „kis kirándulásként” emlékeztek vissza rá. Bakonyoszlopon is arról számoltak be, hogy pásztorkodásra vitték el az embereket a szovjet erők, de könnyű volt megszökni onnan.¹⁶¹⁰ A balatonfelvidéki Hidegkútról¹⁶¹¹ és Veszprémfajszirol a közeli gyárakba és Balatonfüredre szállították az embereket

¹⁶⁰⁴ 1929:F:16: Vértes: Pusztavám.

¹⁶⁰⁵ Ruszinszkó, vagy Ruszinföld. Ruszinul: Русинщина vagy Карпатська Русь. Ruszinok által lakott terület, amely Szlovákia, Románia és Magyarország osztozott a háború idején. 1939-ben független területnek számított, ma Ukrajna. A Kárpátalja magyar lakta községei is ide számolódnak.

¹⁶⁰⁶ 1930:F:15: Vértes: Pusztavám.

¹⁶⁰⁷ 1931:N:13: Bakony: Isztimér: „Kellott menni kis robotra mindenkinek, de visszahozták őket. Ide a határba mentek. Két nőt vittek el krumplit pucolni az Angeli-házból. A Baglason [hegy] voltak még oroszok, ott táboroztak és édesapámat oda többször is elvitték. Jöttek többször, nagypapámnak volt 50 literes bora. Azt mondták, hogy az oroszok borért adnak lovat. A nagypapám azt mondta adjuk nekik oda a bort és elvitték a bort, de a hegyen elzavarták őket, se bor, se ló nem lett. „

¹⁶⁰⁸ Réde, község Komárom-Esztergom megyében, a Kisbéri járásban. Jellegzetessége volt az Esterházy-kastély. Mórtól kb. 25 km-re fekszik.

¹⁶⁰⁹ 1929:F:16: Vértes: Mór.

¹⁶¹⁰ 1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop: „Elvittek Pápateszérre marhákat hajtani. Bejöttek az oroszok és azt mondták, hogy »semmit nem hozzanak.« Varsány felé mentünk, s onnan Teszérre.« Onnan hajtották a lovakat. Öt embert vittek el, amikor odaértünk és fogtak új embereket, akkor elengedtek és hazajöttünk. Volt olyan ember, aki többször is elvittek.”

¹⁶¹¹ 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Az oroszok kényszermunkára vittek el az embereket, Balatonfüredre. Anyósomat is elvitték, engem akartak, de anyósom ment helyettem. Nem tudom, hogy mit dolgoztak. Táborba nem vittek senkit, de kényszermunkára igen.”

dolgozni. Ajkarendekről tehenek őrzésére rendelték ki közlóm apját,¹⁶¹² bakonyjákói elbeszélőm édesapja viszont megszökött e robotból.¹⁶¹³ A burgenlandi területeken Ausztriába vitték közmunkára a civileket. A fertőrákosi és balfi elbeszélőm története azt bizonyítja, hogy Vörös Hadsereg közmunka igénye ugyanolyan határokon átívelő, transznacionális történet, mint a harcvonal átvonulásának momentuma:

„A nyilas elvitte a terményeket, a német elvitte az ökröt. Megjöttek az oroszok nagyszombaton és húsvét hétfőn robotra kellett menni. A temetőben még agyon is lőttek pár embert, meg is tudnám mutatni. Mindenki menekült, de nekik kellett az ember. Sopronba Ágfalvára és Bánfalvára mentünk sínt építeni, mert ezt összebombázták. A ’rákosi lányokat 16 éveskortól Sopronig vitték, sokan kórházba kerültek robotra. Négy napig senki nem tudta hol vagyunk, addig voltunk ott.”¹⁶¹⁴

„Húsvét vasárnap bejöttek az oroszok, a bíróhoz mentek és embert kértek dolgozni. A szőlőbe elsüllyedt egy tank, ezt kellett kiásni. Az oroszoknak nem volt lapátjuk, és 30 embernek ki kellett robotra. Nekem is. Apám méhészköpenyét vettem fel és azt mondták, hogy proletár vagyok. Én mentem sáncásásra, a bíró hajtott.[...] Aztán marhát hajtani vittek Ausztriába, három szekérrel mentünk. Az egyikén egy zsidó őrmester volt és neki öt ember kellett, hogy 52 darab marhát elhajtsanak. Közben az oroszok elmentek borért, loptak is 100 literes hordót és vitték magukkal. Ausztriában megszálltunk. Egy paraszt megjegyzést tett rájuk és elverték, de aztán elengedtek. Ez négy napos kirándulás volt.”¹⁶¹⁵

E közlések inkább kalandos jellegűek, s bár szökések és erőszak megjelenik, sokkal emelkedettebbek, mint a frontélmények. Pedig a robotmunka láthatóan kemény volt, hiszen Fertőrákoson még halálesetet is okozott, mégis inkább a háború természetes velejárójaként jelenik meg. Azonban e robotmunka bakonyi megjelenése ismét a németek meghurcolásának, emberi erőforrásának deklasszáló formájában jelent meg. Ez főleg a helyi vezetés és a szovjetek közreműködésének volt köszönhető.

9.3.1. A harcok utáni közmunka mint a németek elleni meghurcolás eszköze a Bakonyban (1945-1946)

„Az oroszok összeszedték a volksbundistákat. S akkor már nőket és férfiakat is. Elvitték őket málenkij robotra. Ide én is bekerültem. Fialat lányokat is és német nemzetiségűeket vittek. Hárman voltunk nagylányok, mert a nővérem ’21-es, én ’25-ös, a húgom az ’29-es volt. Mivel kevés volt a volksbundista, ezért becsaptak a többiek közé. De én ellenálltam az erőszakoskodásnak, mégis betettek ebbe. A veszprémi börtönbe vittek, ott laktunk. Nekünk az volt a feladatunk, hogy a konyhán kellett segítsünk, illetve a repülőtérrre szállítottak ki dolgozni.

---

¹⁶¹² 1942:F:10: Bakony: Ajkarendek: „Annyit hallottam, hogy nagyapámnak is el kellett menni a Szél-erdő másik oldalára, árkot ásni, aztán teheneket őrizni, a bányába kavicsot hordani. Amikor keveset rakott a kocsira, akkor az oroszok jól megverték.”

¹⁶¹³ 1937:F:8: Bakony: Márkó (bakonyjákói emlékekkel): „Édesapámat is elvitték Ajkára és onnan megszökött, a teheneket hajtották, és éjjel pihentek, körbe voltak véve örökkel, de kisorrant és hazajött.”

¹⁶¹⁴ 1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos.

¹⁶¹⁵ 1927:F:17: Burgenland: Balf.

Tolmács is volt velünk. Kérdezték tőlem, hogy »maga volksbundista?«, Mondtam, hogy »nem, soha, még az egész családomban nem volt«. »Maga hogy került ide?« Hát mondom, »talán volt egy jóakaróm«. S akkor engem a konyhára osztottak be. A többiek mindig későn este értek haza, nők, férfiak együtt. Alig találkoztam azokkal, akiket mindig vittek munkára. Apám a városlódi jegyzőnek mondta: »Hogyan lehet, hogy a lányom ezek közé került?« És mondta a jegyző, hogy intézkedik, és bejöttek értem, aztán hazavittek.»¹⁶¹⁶

E közlés tanúja annak az eseménynek, amikor német nemzetiségűeket hurcoltak el Veszprém megyében közmunkára. A romeltakarítási munkába főként civileket vontak be, de jelentős volt az akarat, amely főleg a német nemzetiségűeket érintette. *Az evakuálásból visszatérő németeket kollektíve volksbundistának ítélték.* Ekkor még nemzethűségi vizsgálatok és mindenféle jogi eljárás nélkül hurcolták el őket. Ennek részleteiről a következő fejezetemben szólok.¹⁶¹⁷ A jelenség hasonló, mint amit Baranyában és Bács-Kiskun területeken lehet tapasztalni, ahol a forrásokban szintén „volksbundisták” szerepelnek az elhurcoltak között. Természetesen ezek az emberek nem mindig voltak a szervezet tagjai; ekkor már majdnem minden német nemzetiségűre ezt az elnevezést használták.

Veszprém városát már 1944 karácsonyán megközelítették a szovjet csapatok, de csak 1945. március 23-án foglalták el. Az offenzíva március 16-án indult és március 27-én már a pápai járást is megszállta a Vörös Hadsereg. A Nemzeti Bizottságok és a közigazgatás ennek ellenére csak 1945 áprilisában indult meg. A szovjet városparancsnokság már áprilisban is munkára fogta a lakosságot, de ennek nem volt etnikai színezete. Városlődön április 7-i héten több embert állítottak elő „kézi és ígás” robotra, sokakat Csehbányára vittek a szovjetek munkára.¹⁶¹⁸

A Veszprém megyei területeken 1945. május 7-én rendelték el az általános közmunkát férfiak esetében 18-42 évig, nőknél 20-40 éves korig. Ez a közmunka a német nemzetiségűek szempontjából büntetésként csapódott le. Május 11-én érkezett meg helyi rendőrhatóságoknak a német állampolgárok internálásának 302/1945-ös M.E. rendelete. Az elhurcolások is ekkor kezdődhettek el. Írásos forrását nem találtam ennek, de néhány rendelkezésből ez következtethető. Az esemény koronatanúja, aki 1994-ben memoár formájában már megírta történetét, így emlékezet vissza a 2014-es interjújában.

„Mindig jártak itt [az oroszok]. Amikor lecsendesedett minden, akkor összeszedték az embereket. Háború után nem sokkal volt ez. Én nem voltam a Volksbundba’, mégis elvittek Veszprémbe, 10 hétig voltam a börtönben. A helyiek vittek el. Volt egy Bizottság, akiknek nem volt földjük, nem volt semmijük és mind[ent rá]foglalt azokra, akiket elvittek. Ezek parasztok voltak és mindenük volt, gabona, fa meg minden. Ekkor már az oroszok nem uralkodtak úgy, sokkal inkább a helyiek, akiknek volt egy vezetője, akit Tauernak hívtak. A kislányomat a nővéremre bízam, mert a szülőket is elvitték. Több nővérem volt. A másik benne volt a Volksbundban. [Amikor megérkeztünk akkor] ott összezsápták a kezüket a börtönőrök és azt mondták, »te jó ég mit csináltak, mi csak pár embert kértünk munkára.« Ugye, hát ezt a Bizottság intézte. Aznap még a szüleimet visszahozták, és akkor

¹⁶¹⁶1925:N:20: Bakony: Csehbánya.

¹⁶¹⁷ Részletesen: RITTER 2021b, 323–333.o.

¹⁶¹⁸ ROTH 2007, 236.o

egy kicsit megnyugodtam. A börtönbe újságpapíron aludtunk, valaki kisgyerekekkel is volt ott. Nagyon sokan voltunk. Aztán elvittek munkára. Az egyik csoportot ide, a másik csoportot oda, utána pucolni. Azt a szörnyűséget, amit az épületekben hagytak, például Hajmáskéren, ahogy azok kinéztek [az szörnyű volt]. Akkor a veszprémi repülőtérré is elvittek, s azt mondták, hogy este hazahoznak, olyan tízen lehattunk. Egész nap a követ hordtuk, meg a maltert. Este, munka után már vártunk, hogy menjünk haza, de nem szólt senki és a közelünkbe se jöttek. A férfiak találtak egy rést a kerítés alatt, kibújtunk és elkezdtünk szaladni. Szaladtunk hazáig, féltünk, hogy utánunk jönnek. Az országúton mentünk, ha jött egy ember az úton, rögtön félreugrottunk. Hajnalban értünk Veszprémbe, mezítláb jöttünk haza, már nem éreztük a talpunkat. De visszatértünk, és azt mondták, hogy ezeknek többször nem adnak munkásokat, mert otthagytak minket. A munkák közben néha haza lehetett menni, mármint, oda ahol aludtunk, a várban a Gimnáziumban, aztán a Davidikumba¹⁶¹⁹ ez egy iskolaszerű valami volt. Mert mosni kellett, néha az oroszok véres ruháját. Be voltak szállásolva. Egyszer szóltak, hogy beteg a kislányom, hazamentem és nagyon beteg volt ez a lány. Egész éjszaka a karomon hordtam, s nem mentem vissza, azt mondtam, hogy »én nem megyek, ha agyonlőnek, akkor sem.« Azon spekuláltam, hogy nem lesz névsorolvasás és hát richtig volt. Amikor másnap bementem a főnökhöz, kértem írást, hogy én miért voltam otthon, ez volt a főnök. De nem adtak ilyet, hanem betettek egy sötét cellába éjszaka. És ordítottam, mint egy őrült. A nagynéném is ott volt, akart segíteni, de csak mindenki sajnálni tudott, még kérték is, hogy engedjenek ki, de nem. Én meg csak őrjögtem, félttem, hogy a lányom meghal. A férjem fogságban, »senkinek nem vétettem, miért kapom én ezt?!«. Azt hittem, hogy belehalok. Volt ott egy kápolna, mert ez az épület valahol a vár alatt volt, ahol ilyen pincefélék vannak. Szóval folyosó végén volt egy kápolna és a népek mentek misére oda, jött egy őr és azt mondta nekem, hogy gyorsan bújjon el a szobában egy pléd alá és úgy kimehetek a kápolnába. Tíz hétig ment ez, minden reggel máshova kellett dolgozni menni. Kérdezni nem lehetett, mert féltünk, nem érdekelte őket semmi se. Úgy kerültem haza, hogy édesanyám vágatott fát. A rokonságból két fiatalember ezt megcsinálta és akkor hazaengedtek. Apám már nehézkes, beteg volt és jöttem a haza és azt mondta, hogy most, »amikor minden le van aratva, akkor jössz haza zabálni?« Hát már nem volt magánál. Ez is úgy fájt. Mindig durva és goromba ember volt velem. Azt hitte én ünnepelni voltam, nem fogadta el. Aztán elmentem [Balaton]Kenesére¹⁶²⁰ szolgálni, hogy valami legyen, egy kertészhez mentem.¹⁶²¹

E történet szinte egybefüggően mutatja be ezt az internálásnak is tetsző kényszermunkát. A közlő folyton zavart, sorsában bizik és mondatai is szétesnek. Ennek oka az a bizonytalanság érzése, amelyet újraél a felidézéskor. A megalázottság a testi redukcióban is megjelenik: újságpapíron fekvés, sötétzárka, kis helyeken való átbújások. Mégis a szökése, a helyzet a tagadását jelenti, de megalázottsága folytatódik a goromba apaképben. Számára csak gyermeke az egyetlen kötődés.

A közlésből jól érződik, hogy tömeges elhurcolás történt. Először sokakat hurcolnak el, majd nagyrészüket hazaengedik. Írásbeli nyoma azonban kevés maradt ennek a folyamatnak. 1945. május 14-én a zirci járás főjegyzője utasította Olaszfalu, Lókút, Pénzeskútpusztá, Porva, Borzavár,

¹⁶¹⁹ Davidikum, Római Katolikus Középiszkolai Kollégium Veszprémbe, közel kétszáz éves múlttal. Az épület a város középkori várkerületében helyezkedik el.

¹⁶²⁰ Balatonkenese, korábban község, jelenleg város Veszprém megyében, a Balatonalmádi járásban.

¹⁶²¹ 1924:N:21: Bakony: Lókút.

Bakonynána, Bakonypéterd, Románd, Bakonygyirót, Bakonyoszlop falvait, hogy teljesítsék a veszprémi orosz katonai parancsnokság kérését, amelyben kórházi felszerelést kérnek. Az utasításban kiemelték, hogy elsősorban „*volksbundista és nyilaskeresztes egyénektől*” gyűjtsék be a felszereléseket. Május 27-én a herendi orosz katonai parancsnokság munkaerőt igényelt. A herendi, szentgáli és városlódi jegyzők válaszából az derül ki, hogy 250 főből álló munkaerőt, 60 fogattal együtt köteles kiállítani. Az iratban meghagyták, hogy „*nőket is ki lehet rendelni, lapátot, csákányt mindenki hozzon magával.*” Szentgál kivételével hat veszprémi német falunak kellett kiállítani május 28-ra munkásokat, amelyet kivétel nélkül teljesítettek. Másnap a Veszprémi Rendőrség Őrszemélyzeti Osztálya jelentést tett közzé arról, hogyan szedték össze a „sváb robotosokat” Barnag, Vöröstó, Nagyvázsony és Mencshely környékéről.¹⁶²² Erről Márkón így emlékeztek:

„*Édesanyám testvérét elvitték favágásra. A magyarok voltak, azt mondták hogy »kényszermunkára kellett mennünk«. Ez valami internálás féle volt. Ez a Pesovár [János] a márkóiakra pikkelt, nem tudjuk miért, de az vitette el az embereket. Felvitték őket a tési¹⁶²³ hegyekbe. [...] Amikor az oroszok itt voltak, akkor takarítani kellett menni, attól nagyon féltünk. Minden házhoz jöttek és mondták, hogy kinek kellett elmennie. Engem választottak, és kivittek bennünket a laktanyába, borzasztó volt. Mindig robbantak a lőszerék. Féltünk nagyon. Autóval vittek ki bennünket.*”¹⁶²⁴

Még egy hónappal később is arról tanúskodnak az iratok, hogy csak a volksbundistákat vesznek igénybe közmunkára. A Veszprémi Nemzeti Bizottság 1945. novemberi ülésen viszont született határozat aszerint, hogy a s mindenkit közérdekű munkaszolgálatra lehetett kötelezni, aki 1944-1945 fordulóján elhagyta az országot. Ez a határozat valószínűleg fokozta a németek igénybevételét, de minőségileg mégis más jellegű volt. 1945. december 12 után, minden Németországból hazatérőnek nyolc napon belül jelentkeznie kellett politikai vizsgálatra.¹⁶²⁵

„*A településről 1945-ben és 1946-ban is számos személyt vitt a szovjet katonai parancsnokság kényszermunkára. Veszprémben romeltakarításon, Herenden a vasútállomás rendbe tételénél, a szovjet lőszerraktár építésénél, Szentkirályszabadján a reptér helyreállításán dolgoztatták az elhurcoltakat.*” – írja *Pénzesgyőr története* című könyvében Hudi József történész, részben helyi, részben családi közlőkre hivatkozva.¹⁶²⁶ Ebből is látható, hogy az igénybevétel fokozódott és már nem az oroszok által kért romeltakarítási munkákról szólt.

Még 1946 februárjának végén is a farkasgyepői gyermekszanatórium azt kérte az alispántól, hogy miután az épület felszabadult az orosz hadsereg fősége alól, az rendbe kívánják rakni: „*A fentiek alapján tisztelettel kérem alispán urat, szíveskedjék Bakonyjákó község jegyzői hivatalát utasítani, hogy mintegy nyolc héten keresztül állandóan tizenkét 'volksbundos' munkást (fele férfi, fele nő).*” A Veszprémi Törvényszék iratai között a Börtöntörzskönyv szerint 1945 végén

¹⁶²² Vö. RITTER 2021b, 326–331.o.

¹⁶²³ Tési, község Veszprém megyében, a Várpalotai járásban található. Hatalmas határa főleg erdőség a Bakony-fennsíkon Bakonyánától Várpalotáig.

¹⁶²⁴ 1928:N:16: Bakony: Márkó.

¹⁶²⁵ RITTER 2021b, 330–331.o.

¹⁶²⁶ HUDI 1998b.

105 fogva tartott személy regisztráltak. A 1945 elején romeltakarítási munka fokozatosan átcúszott az internálásba, vagyonekobbásokba, amely magyarországi németek kollektív elűzésének előkészítésre volt.¹⁶²⁷

*

Összefoglalva a három kényszermunka és elhurcolás eseményeinek konzekvenciáit a következő megállapítások tehetők. A tanulmányok gerincét adó interjúk eltérő minőségűek voltak és valós koronatanúkat csak a Dunakanyarban tudtam megszólaltatni. Utóbbiak elbeszélése azonban annyira befele forduló, személyes volt, hogy nehéz volt általános jellegű következtetéseket levonni. Mégis elemzéssel, reflexíven ábrázolni tudtam az elhurcolást, a kényszermunkát és a hazatérést.

1) A jótételi kényszermunkának három eltérő módját mutattam be a közép- magyarországi régióban a német nemzetiség tapasztalatán keresztül. A dunakanyarban etnikai tisztogatással egybekötött emberi erőforrás bevetése zajlott le a szovjet kényszermunkatáborokba deportálással. Természetesen mind módozatában, mind jellegében másfajta tisztogatásról van itt szó, mint ami a magyar és német nemzetiségűekkel történt Kárpátalján és a Csehszlovák területeken. Mégis mind a tapasztalatok, mind a megélés szempontjából helye van ennek a megnevezésnek, még ha jellegében más minőségű is volt. Több helyen határozottan a német etnikum ellen irányult ez az elhurcolás, így jogos a fenti megnevezés, korlátok közötti használata. Innen általában Kál-Kápolnára hurcolták a civileket január első felében, míg a hónap második felében már Ceglédbercel volt az irány. A Pesti-síkságon fekvő települések civiljeit is e helyen vagonírozták be.

2) A dunakanyarbéli deportálásoknál mind a közigazgatás szervei, mind a szovjetek tematikusan a német nevűeket keresték, s szinte mindegyik területen az elhurcolásokat megelőzte a romeltakarítási kényszermunka is. Ezt mutatja, hogy sok esetben emlékeztek a listaállítási momentumra is, amellet, hogy jellemzően nők és férfiak is részesei voltak a deportálásoknak. Szinte országosan ez a tematika jelent meg, ha az embereket „németiségük” miatt hurcolták el. Rámutattam, hogy ezen a területen több módozatban zajlott az elhurcolás (például vasutasok összegyűjtése, leventekorúak elhurcolása), de a németek emlékezetközössége maradt a legerősebb.

3) A gerecsei (Dorog) és vértesi események voltak fókuszom második példái. A front mozgása szervezetlenebb elhurcolásokat eredményezett a vizsgált területeken. Szinte egyáltalán nem készültek listák, nőket csak elvétve hurcoltak el. A szovjetek módszere az volt, hogy igazolási eljárás végett a frontvonalhoz közeli településekről a hátszág „biztonságosabb” zónába szállították az embereket, ahol lefogták őket, az alkalmatlanokat elbocsájtották. A mezőföldi és vértesi (némileg a bakonyi) régió útvonalai különbözőek, de valamennyien Baja útvonalon kerültek Szegedre és Temesvárra (egyese Szabadkára).

4) A cél a mezőföldi és vértesi régióban az volt, hogy minél több férfit mozgósítsanak, majd őket kiválogassák. A tömeges elhurcolások színterei és részvevői többségében munkások, leginkább bányászok vagy a szovjetek által annak vélt tömegek voltak. Az ez által hiányzó

¹⁶²⁷ I dézetet is lásd: RITTER 2021b, 332–333.o.

munkaerőt más zónából evakuált emberekkel vagy közmunkásokkal töltötték fel. A német nemzetiségi lét itt nem volt mérvadó. Sokkal inkább az látszik, hogy a hadimunkára való elhurcolás, a fronton élő szakmunkások, munkások és a terület potenciális ellenállóktól való megtisztítása volt a Vörös Hadsereg elsődleges célja Közép-Magyarország ezen területein.

5) Hozzá kell tenni, hogy az elhurcolások menete sem zajlott problémamentesen és emiatt e régió emlékezetkultúrájának nem a Szovjetunióban töltött évek lettek a főszereplői, hanem a temesvári hadifogolytáborig tartó menetoszlopok, az onnan való szökések, a szegedi, valamint a temesvári táborokban való szenvedések és a hozzátartozók szabadítási kísérletei. Éppen ezért talán a döntéshozók is látták, hogy értelmetlen ilyen megterhelésnek kitenni az embereket, hiszen a legyengült tömegek, az összetört egyének kevésbé alkalmasak munkásoknak. A régióban lezajló frontmozgások és a megkötött fegyverszüneti egyezmény azonban lehatárolta az elhurcolás időkeretét és lehetőségeit, arra kényszerítve a Vörös Hadsereget, hogy a tömeges emberrablást feladja és szórványosan hurcoljon el csoportokat (leginkább hadifoglyokat).

6) Míg az első két alfejezetben nagyjából párhuzamos eseményeket írtam le, addig a harmadik a szovjet okkupáció utolsó időszakában zajlott. 1945 februárja és márciusa környékén, a frontmozgások körül inkább a helyi közmunka került előtérbe. A romeltakarításra, kis munkára elhurcolt személyek, a helyben használt közmunka esetei a Vértes nyugati községeiben 1945 februárjától lettek jellemzőek. Megfigyeltem azt is, hogy ezzel a módszerrel próbálták azoknak a hiányát csökkenteni, akiket deportáltak. Vagyis a közmunkásokat sokszor olyan helyen vetették be, ahol tömeges deportálások zajlottak. Az állomásozó csapatok közmunkaigénye 1945 májusától a német nemzetiségűek internálásával is összefüggött, s ez előkészítette a Magyarországról való elűzésüket. Ez utóbbi főleg a Bakony németjeinek igénybevételével függött össze és teljesen másfajta, mégis egy összefüggő jelenség részét érzékelteti.

7) A *málenkij robot* kifejezés tehát mindenhol hasonló jelentést, de megvalósításában lényeges különbségek voltak. Mindenhol másra gondoltak és az emlékezetben is máshogyan őrződött meg. Ezzel kapcsolatban nemcsak e fogalom átgondolását, hanem a történelmi esemény új szempontok szerinti átértelmezését is érdemes fontolóra venni. S míg a nyugati határszélen egyes falvakból marhahajcsárnak kérik fel a szovjetek a lakosság fiatalabb részét, addig a mosoni területeken már megindul a tervezés a német nemzetiségűek koncentrációs táborba való összegyűjtésére ezen esemény mentén. Emellett e fejezetnek átfogó jellege nem általános áttekintést sugall, sokkal inkább azt, hogy maga a *malenykaja rabota* kifejezést (ha csakugyan használták) a szovjetek arra használták, hogy törbe csalják az embereket, hogy rabmunkát végeztesse velük.

10. A Németországba történt elűzés előzményeinek, a történeteknek és következményeinek emlékezete (1945-1950)

A 2. világháború frontja még el sem érte Magyarország és Ausztria közigazgatási államhatárát, de a hivatalba lépett új kormányzat máris megkezdte a magyarországi németek fokozatos jogfosztását. Az evakuálások és deportálások folyamatában már rész vettek (eltérő módon), a csonkán maradt, vagy még ekkor töredékesen kiépülő közigazgatás szervei.

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény megszületése után, február 2-án leállt a Szovjetunióba, német származás alapján történő deportálás.¹⁶²⁸ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy *hadimunkára* ne szállítottak volna ezután is férfiakat. Mint ahogy bemutattam az előző fejezetben, az észak-dunántúli területeken ez a deportálás folyamatosan változott át a Szovjetunió-béli rabszolgamunkára való elhurcolásból a front okozta károk helyreállítási munkálatainak emberigény-szükségleteinek kielégítésére. A magyarországi németek elűzésének folyamata ezen emlékezők szempontjából természetesen felemás, hiszen többségük nem értette, hogy miért zajlanak le velük ezek az események. Míg az SS-elhurcolásoknál, a katonasorsoknál, az evakuálásoknál és a szovjet deportálásoknál egyértelműen látható és érezhető volt az idegenek (megszállók) befolyása az erőszak végrehajtásánál, ez esetben értetlenül álltak az átélők afölött, hogy hazájuk képviselői fordulnak ellenük. Ezen folyamatnak azonban különböző lépcsőfokai voltak.

Munkámban fogalmi szempontból az *elűzés* és a *kitelepítés* definícióját külön kezelem, mint ahogyan ezt a bevezetőmben leszögeztem. Úgy gondolom, hogy a folyamatot, melynek során a vagyonuktól megfosztottakat elüldözik otthonukból, *elűzésnek* kell nevezni, különösen akkor, ha olyan nagyarányú ez a jogfosztás, hogy a későbbi sorsuk és törekvéseik ellenére sem képesek a megtört szocioökonómikus identitásukat és kötődéseiket helyreállítani. Ha vagyoni, és részben jogi biztosítás is történt a kimozdításkor, akkor azt *kitelepítésnek* nevezem. Ezek gyűjtőfogalma a *kényszermigráció*. Minőségi különbségként jelenik meg a vagyonjuttatásból adódó *áttelepülés*, amely – megkülönböztetve a többi jogi helyzettől – *telepítésnek* nevezhető. Függetlenül a kényszertől, illetve az önkéntes költözéstől, az egész folyamat *mesterséges népességmozgásnak* aposztrofálható.¹⁶²⁹ Ezek fényében fogom használni a felsorolt fogalmakat a történelmi folyamatok felvázolásánál, s a későbbiek igazolni fogják ezen folyamatok különbségét.

A németek elűzését több történelmi aspektus együttes közrejátszásával indokolták. Az *etnopolitikai* motiváció (1), a *homogén nemzetállam* megteremtése, a *nemzetiségi szigetek felszámolása* soha vissza nem térő alkalmat adott¹⁶³⁰ a németek elűzésére. A szocioökonómiai aspektus (2) a szegényparasztság földhöz juttatásának programjában tűzte napirendre a németek elűzését, akiknek földjét a nincstelen agrárrétegnek kívánta juttatni. Harmadik tényezőként

---

¹⁶²⁸ MÁRKUS 2020, 69.o.

¹⁶²⁹ E népességmozgás a népességrombolás kifejezéssel is leírható folyamat. GLATZ 2006, 3–5 és 26.o.

¹⁶³⁰ Idősebb Antall József (Oroszi, 1896. március 28– Budapest, 1974. július 24.) újjáépítési miniszter (1945 november–1946. július) hozzászólása a kitelepítési rendeletet tárgyaló 1945. december 22-i vitához: „...nemzetpolitikai szempontból nem kétséges, hogy Magyarországnak érdeke, [hogy] minél nagyobb számban hagyják el a németek az országot. Soha nem lesz ilyen alkalom, hogy megszabaduljunk a németektől”. Idézet: TILDY 2005, 346.o.

jelentkezett az a *migrációs nyomás* (3), amelyet a környező nyertes országok fejtettek ki Magyarországra. A felvidéki magyarok elűzése és kitelepítése, az erdélyi menekültek heterogén néprajzi csoportjai és a bácskai üldözöttek tömegeinek elhelyezése is nagy gondot okozott nemcsak az országos szerveknek, hanem a középszintű közigazgatásnak is. E problémák megoldására a németek kollektív jogfosztása megoldást kínált és a háború után a kaotikus helyzetet kihasználva több önjelölt közigazgatási vezető, rendőr, vagy végrehajtó szerv képviselője önhatalmúlag hajtotta végre ezeket az üldöztetéseket.

Az általam vizsgált területeket csak részben érintették az elűzés előtti jogfosztások. Ennek egyik oka az volt, hogy ezek a területek jóval később kerültek szovjet megszállás alá, mint a baranyai, vagy tolnai régiók. Más szóval, amikor az első jogfosztó rendelkezések napvilágot láttak (internálási rendelet, „földreform”), akkor még javában tartottak a legnagyobb összecsapások Székesfehérvár és környékén. Ennek ellenére több közösségben egyedi események jellemzők, amit be fogok mutatni. Ám éppen emiatt a „csúszás” miatt a rendeletek végrehajtási módzatai később érték el azokat a területeket, ahol a németek éltek. Konkrétabban, a földreformrendeletéhez (1945. március) kötődő tömeges internálások leginkább késő tavasszal, vagy nyáron indultak meg, összefüggve azzal a folyamattal, hogy a nyugatra evakuáltak hazatértek. Ezért az interjúkat a rendeletek által okozott következmények megjelenési időrendjében mutatom be, de a felvázolt események párhuzamosan zajlottak le.

A jogfosztások megragadható és elkülöníthető epizódjait megpróbáltam külön bontani. Ennek oka, hogy a dunántúli területeken az elűzések folyamatai olykor – akár többéves – eltolódással zajlottak le. Egyes régiókban már 1946-ban, többségében viszont 1947/1948-ban indultak el a transzportok. A gerecsei és vértesi községekben – használható föld híján – az internálási rendeletek alapján hurcoltak el embereket olyan falvakból, ahol aztán elmaradt az elűzés. Az „internálási” és „földreform” rendeletek hatásai azonban nem elhatárolhatók és tapasztalati szempontból is csak az eredményei látszódnak az interjúkban. Ezért azt a megoldást választottam, hogy két fejezetben vázolom fel a háború utáni „újrakezdés” és „megkapaszkodás” eseményeit az elűzésig. Ez az 1945 és 1948 közötti időszak általános tapasztalatát mutatja meg, azokat az egyedi jellegzetességeket, amelyek az egész vizsgált régióra érvényesek lehetnek. Ezután térek rá a párhuzamosan zajló – és ezért az emlékezetben összefolyó – vagyonkorlátozási eseményekre (internálás, „földreform”, nemzethűségi vizsgálatok, koncentrációs táborba való elhurcolás stb.).

10.1. A 2. világháború utáni megkapaszkodás emlékezete (1945-1946)

A harcok megszűnte után, a közvetlen, elsőprő erejű életveszély érzete valószínűleg csökkent. Ám a visszaemlékezések horizontjából a front elvonulásának eseményei és az utána következő meghurcolások összeolvadtak, annak ellenére, hogy az események között olykor évek is kimaradtak. A trauma sokszor tematizálta a tapasztalatot és semlegesítette a kronológiát. Mégis megpróbáltam e kronológia mögé látni. Az előző fejezetekben már szóltam a *szovjet deportálás* változatairól, a romeltakarítási munkákhoz fűződő kényszermunkákról. Ehelyütt ezt nem ismétlem meg.

A háborús károkról nyilatkozók közül 27-en emelték ki,¹⁶³¹ hogy a gazdaságukhoz tartozó állatállomány egy része, vagy egésze megsemmisült. 13-an az ingóságukat,¹⁶³² hárman az ingatlanukat veszítették el.¹⁶³³ A kár mértéke azonban nem „elveszett” vagyonként, hanem annak fokmérőjeként jelent meg a történetekben: hogy milyen mélyről indultak el a háború elmúta után. A jelenhez kötő emlékezés itt a társadalmi emelkedést, a családi összefogásból eredő visszarendeződést erősítette. A front utáni családi, erkölcsi és anyagi megkapaszkodás elsődleges módszere volt a *cserekereskedelem*, illetve a *munkaalkalom* keresése. Balatoncsicsón erre így emlékezett egy közlő:

„Mikor az oroszok elmentek, megszűnt az ipar, gyakorlatilag csak romeltakarítás volt. Visszatértek a hadifoglyok, meg azok, akiket nem sikerült elvinni. Azok is hazajöttek, akik a '40-es években városba mentek tűzoltónak, postásnak, egyéb szakmákba. Idejöttek és földet kezdtek művelni. Volt egy fehérvári nyilas vezér, Horváth János. Az erre menekült és agyonverték.”¹⁶³⁴

A falvak lakói útra keltek a távolabbi területek felé. Az utazások általában a város – falu viszonylatban zajlottak. Az alábbi történetekben kitűnik, hogy a ruhaneműket élelmiszerre váltották. A bakonyi, Balaton-felvidéki területeken és a nyugati határszélen lévő falvaknál megfigyelhető a fordítás, vagyis, hogy az adott falvakba jártak „vásárolni”: nem eladtak, hanem vásároltak. Jellemző, hogy ezeken a területeken csak elszórtan alakult ki olyan állófront, amely hosszabb ideig igénybe vette községe lakosságát.

A csereutak jellemzői és irányai

Közlés	Közlő
„A sváb ruhából adtunk el, Ősagárdra mentünk és tehenet kellett venni.”	1937:N:9: Dunakanyar: Szendehegy.
„Amikor '45-ben hazajöttem, egyszer voltam én is cserélni. Volt egy nagy malom Sárisápon kívül, Anna-völgy felől, oda jártam lisztért, feketén, nagy hátizsákkal. Ingért, alsónadrágért, pulóverért, cipőért, ami nem kellett, azt cseréltünk. Az volt a szerencsém, hogy a német katonák, akik itt voltak, nagymosást csináltak december 23-án. Alsógatyá, meleg ing, ruha maradt utánuk. A padláson volt egy kötél, oda kilógatták, végig tele volt, de megfagyott. Ezek olyan sürgősen menekültek el, reggel hatkor, hogy ez mind itt maradt.”	1927:F:18: Gerecse: Csolnok.
„Veszprémből jöttek hozzánk, ágyneműt hoztak élelemért.”	1935:N:9: Bakony: Hárskút.
„Csibére cseréltük a fehérneműeket Csehbányán.”	1930:F:16: Bakony: Herend.
„Olyan helyre[mentünk], ahol nem volt zabrálás.”	1919:F:26: Gerecse: Szomor.

¹⁶³¹ 1926:F:19: Dunakanyar: Visegrád. 1934:F:10: Gerecse: Máriahalom. 1936:N:8: Gerecse: Máriahalom. 1928:N:17: Gerecse: Baj: I. 1924:N:20: Vértes: Vértesomló. 1934:N:10: Vértes: Várgesztes. 1927:N:18: Vértes: Szár. 1926:F:18: Vértes: Gánt. 1928:N:16: Vértes: Gánt. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1931:N:13: Bakony: Isztimér. 1936:F:8: Bakony: Isztimér. 1930:F:15: Bakony: Bakonykúti. 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti. 1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop. 1928:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1933:F:12: Balaton-felvidék: Barnag. 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1933:N:12: Bakony: Lókút. 1928:F:16: Vértes: Tarján. 1923:F:22: Bakony: Városlód. 1921:F:25: Bakony: Herend. 1927:N:17: Bakony: Németbánya 1921:N:24: Bakony: Ganna. 1923:F:22: Bakony: Döbrönte. 1930:F:16: Burgenland: Pornóapáti.

¹⁶³² 1928:N:16: Bakony: Veszprémfajs. 1923:N:22: Bakony: Herend. 1939:F:6: Gerecse: Csolnok. 1940:F:5: Vértes: Vértestolna. 1938:N:7: Gerecse: Vértestolna. 1928:N:17: Vértes: Mór. 1934:N:10: Vértes: Mór. 1944:N: Reflexív: Vértes: Mór. 1923:N:23: Bakony: Isztimér. 1936:F:8: Bakony: Isztimér. 1930:F:15: Bakony: Bakonykúti. 1927:F:18: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1932:N:13: Burgenland: Balf.

¹⁶³³ 1941:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok. 1932:F:13: Bakony: Olaszfal. 1930:F:15: Bakony: Herend.

¹⁶³⁴ 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

„Az én anyukám elment Debrecenbe és Szegedre is anyagot cserélni. Csak nők mentek, férfiak nem.”	1936:N:9: Gerecse: Máriahalom.
„Cserevilág volt. Lisztért Kocsra mentünk.”	1931:N:15: Gerecse: Baj.
„Szerencse, hogy a szobában maradtak ruhaanyagok [a katonák után] Biztos, hogy egy boltot kifosztottak. Ezeket felvágtuk és ruhának valóként Gutára, [Csák]várra vittük és eladtuk. Hoztunk két malacot, libákat. Így megint összeszedtünk valamit. [Vértes]Boglárról kukoricát hoztunk.”	1927:N:18: Gerecse: Szár.
„Napraforgóolajért mentem Tatára.”	1930:F:16: Vértes: Pusztavám.
„Oroszlányba mentünk cserélni, mert az ipari környezet volt, és ott gyűltek a munkások. Bort, zsírt és baromfit cseréltünk.”	1929:F:15:Vértes: Pusztavám.
„[Bakony]Nánára mentünk tyúkokért. Az is sváb falu. Innen viszont gabonát vittek és kaptunk malacot, meg tyúkot. Szüleim mentek, én meg otthon főztem.”	1931:N:13: Bakony: Isztimér.
„Tésre mentem, Királyszállás is arra van, meg Hadház-pusztá. Onnan hoztam tyúkokat és búzát adtam érte. Maradt még otthon búza, de az rosszabb minőségű volt és azt cseréltem el.”	1936:F:8: Bakony: Isztimér.
„A lisztért nem kellett messzire menni, a pajtákba raktak el hordókat, ruhákért jártunk cseréltünk. Tésre mentünk és hoztunk onnan egy kis malacot és két tyúkot.”	1927:N:18: Bakony: Bakonykúti.
„Mi nem jártunk, de hozzánk sokat jártak a fürediek cserélni. Ruhákat hoztak, tejhaszonért, tojásért. Húsért nem.”	1928:N:17: Balaton-felvidék: Hidegkút.
„Háború után lisztért, sóért, cukorért dolgoztam.	1927:F:18: Balaton-felvidék: Tótvázsony.
„Jöttek ide cserélni, nem kellett menni. Még Baranyából is jöttek erre. Mert azok a svábok szegényebbek voltak.”	1942:N: Reflexív: Bakony: Bakonyjákó.
„Hozzánk jöttek üvegyáriak, vettek mindenfélét.”	1942:F:5: Bakony: Ajkarendek
„Piacra mentünk, csak élelmiszert cseréltünk, akkor nem volt pénz.”	1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.
„Mi nem jártunk, hanem hozzánk jártak a soproniak. Tárgyakat hoztak, ruhát, eszközöket és nekik adtunk sonkát tőpörtyűt tejet, tojást, sonkát, túrót. Mi mindent megtermesztettünk.”	1938:F:7: Burgenland: Balf.
„Idejöttek föl Kapuvárról, Sopronból, [Fertő]Meggyesről, mert itt ennivaló volt és hoztak ruhát. S hát most hol tartanak ők és hol vagyunk mi. [...] Nyáron mentünk csempészni osztrákba, mert nekik nem maradt semmijük, nekünk meg mindenünk megvolt. Hoztak ezek ruhát, mindent.”	1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos.
„Az osztrákok hozták az ágyneműket, szőnyeget és innen vittek élelmiszert, amire szükség volt.”	1935:F:10: Burgenland: Ágfalva.

A „romok” megjelenése nemcsak fizikai, hanem lelki megterhelést is okozott. Sok helyen bizonytalanná váló élethelyzetek alakultak ki. A családok – főleg a szülők – elvesztése aszimmetrikus közösségeket eredményezett. Ezen elbeszélők jelentős része ekkor még nem tudta (főleg a fronton rekedt apákról nem kaptak híreket), hogy félárvak, vagy árvák lettek, de az elbeszéléseik már ezekből a tragédiákból, illetve az apa/családfenntartó-szerep átvállalásából bomlanak ki.¹⁶³⁵

A fent megjelölt csereutak azonban sokszor emberpróbáló „kalandként”, kóborlásként jelennek meg az elbeszélésekben.¹⁶³⁶ A következő közlésben is egy emelt „hőstörténet” interpretálódik. Az idézetben a ló mint a szabadság képe bomlik ki. Maga az elbeszélés egyfelől a

¹⁶³⁵1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop: „Az oroszok mindent elvittek, nem maradt semmink. Én voltam a családfenntartó, apám a háborúban maradt. Bányába kellett mennem dolgozni. Hiába ásta el a zsírt, a húst, az oroszok megtalálták és elvitték. Szurkálták a szénákat. Örület volt.”

¹⁶³⁶ 1926:F:19: Vértes: Gánt: „A faluban egy tyúk nem volt, nekünk is mindent elvittek. Volt egy segélyezési akció és az egész falu kapott 20 tehenet, így mi is kaptunk egy tehenet, olcsó áron. Aztán a bátyámmal elmentünk Pápa mellé, Döbröntére, mert nálunk volt egy átöltözött német egyén és [leveleztünk vele]. Sváb volt, utána kitelepítették. Ő írta, hogy vannak csibéi és elhoztuk egy kotlóst és két libát, ezzel kezdtük az életet.”

háborús sors emlékezetkultúrájához igazodik, mivel az elbeszélő – ifjú kora miatt – sem katonaként, sem elhurcolt leventeként nem volt jelen, másfelől pedig arról tudósít, hogy egy-egy személy akár egy egész közösség nevében járt a *csereutakra*. Ezek az „expedíciók” viszont – vélhetően az 1946-os hiperinfláció miatt – sokáig elhúzódtak.¹⁶³⁷ Az elbeszélés egy út rövid leírásának bevezetőjével kezdődik, majd egy tragikus esemény leírásával a közlő nemcsak az akkori, hanem a későbbi kommunista rendszert is jellemzi. E narratív elemből bomlik ki a lónak a története, amely szinte szembehelyezkedik a bevezető erkölcsi értékeivel, a „lopással” és „család megtagadásával.” Valójában a ló történetével magának a közlő közösségének a története látható. E ló-, vagy állatképek, az azokkal való azonosulások visszatérő motívumai az elbeszéléseknek.¹⁶³⁸ A családi gazdaságok legfőbb hajtóereje rátermettségként, a nagy munkakultúra és kitartás erejében jelenik meg.

„'46 tavaszán Tatára mentem, mert ott volt napraforgóprés. Sokaknak mentem bevásárolni, de néha meg is vádoltak, hogy loptam. Bokod¹⁶³⁹ felé mentem, és egy friss, meleg lótetemet találtam. Mire hazaértem megtudtam, hogy portya volt. Két orosz agyonlőttek, mert ellentétek voltak, sokszor a magyar rendőrökkel is. Az egyik helyi rendőrt lelőtte az orosz és a rendőr fia, aki később nagy ember lett a kommunizmusban, azt mondta, hogy az apja fasiszta volt. Én mondtam, hogy az apád nem volt fasiszta, megvédte a falut. [...] Nem volt semmi, még tyúkunk sem. Az ekét én húztam, nem nagyon sikerült. Kopasz-hegyen volt egy kis szőlőnk, lett belőle bor és kaptunk érte ezernyolcszáz forintot. Ebből mentem a vásárra. Kisbéren keresztül Győrbe érkeztem, de a cigányok megkergettek. Megpróbáltam tehenet venni, de nem adtak el. Aztán elmentem Ausztriáig, Sopronig. Miből éltem? Kukoricát loptam és vízbe áztatva azt rágtam. Ott találtam eladó lovat, mert egy ottani gazda fia a katonáskodásból hozott haza két lovat, de egy már megdöglött. A lónak semmi szőre nem volt, nagyon rossz állapotban volt. Háromezer forintért adta oda és én lealkudtam ezernyolcszázra. Odaadta. De mire kértem az utcára, a gyerekek kinevettek, hogy ez milyen állat. Kikerültem Sopronból, megpróbáltam ráülni, de összeesett, én is beleestem az árokba. Azt hittem meghalt. Ott sírtam, jött egy kocsis, megállt ránézett, azt mondta, hogy »ez nem ló«, de mondom »ez ló«. Mondta, hogy »még él«, a láncokkal felhúzza és megállt a lábán az állat. A mai napig nem tudom hogyan, de hazamentem vele. Mindig kelet felé mentem. Mindig lucernát evett, mindig megnézett és megnyalt. Később annyira megkedvelt, hogy mindig megnyalt. Amikor hazajöttem az iskolából, mindig nevetett, ha meglátott. Ő tudta azt, hogy megmentettem az életét. »Mancinak« hívták a lovat, kanca volt. Kukoricával, meg ami volt, azzal hizlaltam. Kinőtt a szőre is, meg minden, egy félévig tartott, amíg lehetett használni. De aztán jött a kitelepítés, őt bevitettem a karámba és a telepések hozták ki. Sírtam, amikor elbúcsúztam. Később megtudtam, hogy kisbéri karámba került, a telepesektől is elvették. Jó helye lett.”¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁷ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót. „Hála az istennek, tőlünk nem vittek el semmit. [...] Jött az infláció, s már »ribilliópengőnek« nevezték a pénzt, mert nem tudtak kitalálni mást. Ennyiért egy gyufát sem kaptunk. [...] Ekkor jártunk napszámra, anyám meg mosni. A Csányi-birtokra aratni.”

¹⁶³⁸ 1935:F:10: Bakony: Bakonyoszlop: „Itt maradt mindenkinék legalább két ígáslova. Azzal el tudta kezdeni a művelést. Egy ökrük, két ígás tehén maradt és azzal kezdtük el.”

¹⁶³⁹ Bokod, Pusztavámmal szomszédos község Komárom-Esztergom megyében, az Oroszlányi járásban, kb. 8 km-re.

¹⁶⁴⁰ 1930:F:16: Vértes: Pusztavám.

Sok helyen a törvényes rend megbomlott és megkérdőjeleződött, olykor ennek tragikus következményei lettek.¹⁶⁴¹ A Börzsöny nyugati felén fekvő Nagybörzsönyben a rossz termések következtében élelmiszerhiány lépett fel, és a határ menti csempészet került előtérbe. A határrevízió után, a háború alatt (és egy ideig utána is) a falu életének ismét része lett az Ipolyon túli kereskedés.¹⁶⁴² A hegység keleti felén, Szendehelyen is hasonló volt a helyzet, elsősorban a szovjet hadsereg állandó jelenléte miatt. Ez az aspektus megmerevítette a létbiztonságot, s a családokat befelé fordította, visszahúzódóvá változtatta. A falvakban lakó németek biztonságérzetét nagyban csökkentette, ezért a csereutak némi kiszabadulást is jelentettek.

„Nálunk az oroszok még egy év múlva is itt voltak. Egyszer bejött egy orosz tiszt és lefeküdt. Azt mondta, hogy öngyilkos lesz, mert a németek kiirtották a családját. Mi eloltottuk a lámpákat és aludni mentünk, egyszer csak lövés dörrent, mi kiszaladtunk a házból, és én elmentem a rendőrökért. Végül nem halt meg, csak lőtt egyet.[...] Mi nem lettünk annyira kifosztva, mert a pajtában, egy gödörben el tudtuk rejteni az élelmiszert. Apám csinált egy nagy sír nagyságú gödröt, beraktuk az értékes holmit: húst, zsíros bödönöket. Ezt letakarták földdel és lim-lomot raktak rá.[...] Az oroszok hátrahagytak egy lovat, apám azt megszerezte, aztán tavasszal vettünk egy új ekét. 1948-ra már volt két tehenünk, két lovunk, meg egy vemhes üszőnk és tizenöt hold földünk.”¹⁶⁴³

A szovjet hadsereg jelenléte a bizonytalansági érzést fokozta. Tizenhárman számoltak be arról, hogy a helyőrségek fosztogatták a falvakat. Vélhetően a német nyelv és a német származás csak erősítette, felbátorította a katonákat. A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon a gazdaság kifosztása után szintén egy talált ló mentette meg a családot.¹⁶⁴⁴ A szomszédos Barnagon nyilatkozó családjának megmaradt a fogata, és volt olyan is, aki vetni is tudott már azon a nyáron.¹⁶⁴⁵

A bakonyi Lókúton inkább a német hadsereg evakuáló osztagainak tulajdonították a falu kifosztását.¹⁶⁴⁶ Azok, akik ezekkel az egységekkel távoztak, és 1945 folyamán hazaérkeztek, egy különlegesnek tetsző milióbe értek vissza. A zirci elbeszélőm szerint a régi és az új hatalom előnyösen forrt egybe az akkori községben. A közölt „nyilasokból lett kommunisták” formula sokszor előkerül még az elbeszélések során.

„Mire hazaértem Klagenfurtból, addigra ki lett javítva a tető és el volt vetve. Az oroszok itt maradtak, strandra is jártak, sőt nyilasokkal is láttam őket. A Papp nevű például nyilasból nagy

¹⁶⁴¹ 1932:F:17: Bakony: Márkó: „A Stumpfhauser és egy Boris nevű német becsuktak, mert áristomban voltak. Behozták a tejet Veszprémbe, megkérdezték, mennyi a litere. Valaki azt mondta nekik, hogy 6 fillér. Ők elkezdették árulni és kiderült, hogy csak 4 fillér. Valaki elkezdett kiabálni, hogy »árdrágítók«. 2 napot kaptak.”

¹⁶⁴² 1927:F:18: Dunakanyar: Nagybörzsöny: A '44-es év nagyon rossz volt, sok volt az eső, a sár, ami akkor volt elvetve, alig hozott termést. Volt valamennyi, de nem sok. Volt fánk az udvaron, amit azután szedtünk össze, hogy az oroszok itt hagytak minket. Abból csináltak volna a hidakat [az Ipolynál]. A fának a vékonyát otthagyták, a vastagját elvitték. Lepucoltuk, elhoztuk haza és eladtuk lisztért. Így volt kenyérünk. Nem volt rézgálicunk, nem permeteztünk, mégis nagyon jó szőlőnk lett. Ekkor megindult a csempészet. Vettek tőlünk cukrot, ágyneműt, morfiumot, kábítószer, selymet. A háború alatt az élelem volt a fontos. Amíg lehetett, addig csinálták.

¹⁶⁴³ 1928:N:18: Dunakanyar: Szendehely.

¹⁶⁴⁴1928:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: „Az oroszok mindent elvittek...Édesapám talált egy szegény lovat, aki magában botorkált, sebes volt. Befogta és meggyógyította. Aztán még el is nevezte édesapám – Isten nyugosztalja – Sztálinnak.”

¹⁶⁴⁵1933:F:12: Balaton-felvidék: Barnag: „Az élet nem állt meg, áprilisban vetettünk. Azonnal vetettünk, ahogy az oroszok elmentek. A fogat megmaradt.”

¹⁶⁴⁶1933:N:12: Bakony: Lókút: „A németek elvittek tizenvalahány ökröt, tíz disznót. Az apánk, nagybátyánk és azok fiai a fronton voltak.”

kommunista lett. Az oroszok csak kevés gabonát vittek el. Nekem a tanoncszerződéseim már megvolt és 1947-ben szabadultam fel. 1948-ban már Bakonybélben dolgoztam.”¹⁶⁴⁷

Herenden az erdőbe menekülve vészelték át a frontot a lakók, ahol sokszor erőszakoskodásnak is ki voltak téve a katonák részéről,¹⁶⁴⁸ hazatérve felégetett bútorokat, feldúlt otthon találtak az emlékezők.¹⁶⁴⁹ A gerecsei Száron a feldúlt otthon visszaállításánál is fontosabbnak ítélték a mezőgazdasági munka megkezdését.¹⁶⁵⁰ A szovjet katonaság jelenléte olyan területen okozott nagy problémát, ahol korábban állóháború alakult ki. A többször elfoglalt Székesfehérvárhoz közeli német falvak, különösen Mór szenvedte meg a Vörös Hadsereg városparancsnokságának terrorját. A hadvezetés általában egy-két hónapig vezette így a településeket, nagyobb városokat, de miután átadta a helyi közigazgatási szerveknek a működést, akkor is „helyőrséget” hagyott hátra. Móron is miután az emberek visszaérkeztek az otthonukba, a katonák folyamatosan zaklatták a nőket.¹⁶⁵¹ A földművelést éppen emiatt félve, akadozva kezdték meg. A családok egy része itt is bezárkózott.¹⁶⁵² A háború hirtelen és sokszerű élet-veszélyérzete egzisztenciális lét-bizonytalansággá alakult át, állandó szorongást okozva.

„’45-ben folytattam az iskolát, a kereskedelmit. A rend helyreállt, az orosz városparancsnok átvette az irányítást. Orosz tiszttel járőröztek a határban és jött a kommunista párt, ők ültek a rendőrségnél, majd az iskolát átvették. Folyt az élet. A pártok marakodtak egymással, választások jöttek.[...] Három évig rettegés volt itt.”¹⁶⁵³

A szovjetek terrorja és zabrlása a nyugati határszélen is hasonlóan zajlott le,¹⁶⁵⁴ azzal a különbséggel, hogy a vörös hadsereget a jugoszláv partizán alakulatok is támogatták ehelyütt. A három nemzetiségű (vend–magyar–hienc) Alsószölnökön a „partizánok” 1945 tavaszán már a németajkúakat tették felelőssé a háborúért és kifosztották őket.

„Partizánok jöttek, a szomszédból elvitték a babot és ezek is rámoltak, a szomszédasszony el is zavarta őket. Ezek az oroszok mellett voltak, katonaruhába jöttek, fegyverrel. Ismertük őket,

---

¹⁶⁴⁷1927:F:19: Bakony: Zirc.

¹⁶⁴⁸1921:F:25: Bakony: Herend: „Sokan ruhát vittek el. Apámtól egy üszőt, nagyon kifosztottak mindent. A későbbi feleségemet majdnem agyonlőtték, mert kint voltak az erdőbe, csináltak bunkert, jött egy orosz és azt hitte, hogy partizán. Az volt a szerencséje, hogy nagybácsi beszélt oroszul, mert kint volt Oroszországban az első világháborúban.”

¹⁶⁴⁹1923:N:22: Bakony: Herend: „Hazajöttünk az erdőből. Az edényeket elástuk, azt a lovak taposták össze, a bútorokat pedig az oroszok eltűzelték, semmi nem maradt.”

¹⁶⁵⁰1926:F:19: Gerecse: Szár: „Elvittek minden ételt, főleg a varrógépet, a búzába tollat dobáltak bele, de otthagyták. Elmentünk Csákvár felé, ahol az apám hordót adott ki bérbe és megkérdezte, hogy nem venné meg hordót, amit eddig bérbe adott és megvette az, úgy, hogy búzát kaptunk érte. Rögtön vittük is a malomba.[...] Nem voltunk elkésve annyira földmunkákkal, de nem mindet sikerült elvetni.”

¹⁶⁵¹1934:N:11: Vértes: Mór: „Április 5-én hazaértünk. A sublótot baltával bevágták, a falióránkat körbelőtték. Oda volt piszkítva a padlóra, lepedővel törölték ki magukat. Ezután még egyszer bejöttek, nőket kerestek. Bevilágítottak anyámra, látták, hogy ott fekszik, én meg mellette... Én május, júniusban már iskolában voltam, mert ’44 októberétől nem volt tanítás. Csak fiúiskolába mentünk, mert a lányiskola tönkrement, és a bányászotthonba ruszki kórház volt.”

¹⁶⁵²1944:N: Reflexív: Vértes: Mór: „Anyám cserélni nem járt, amit tudott, azt megtermelte a kertben és abból éltünk. A nagymama kézzel gyúrta tészta. Szinte le voltunk bénulva.”

¹⁶⁵³ 1929:F:16: Vértes: Mór.

¹⁶⁵⁴1932:N:13: Burgenland: Balf: „A pékségünket teljesen kifosztották az oroszok. Az asszonyok Kópházáról hoztak lisztet és akkor az apám megsütötte azt. Kevés áru volt, szörnyű volt.”

szlovének voltak. [...] Mindenki a maga kis motyóját dolgozta. [Szent]Gothárdra mentünk kenyérért, de fél napot kellett várni rá.”¹⁶⁵⁵

A partizánok, a szovjet katonák, vagy a „gyülelész népség”¹⁶⁵⁶ jelenléte, az *alávetett együttélés* expresszív kifejezésként jelenik meg. A szovjet katonák zabrálása után több vidéki miliót önjelölt ismeretlen rablóbandák szállták meg. Főleg olyan régiókban, ahol később gyorsan, vagy nagy számban zajlott le a németek tömeges internálása. A gercsei Máriahalmon a közeli – kommunista partizánokról elhíresült – Sárísáp községből érkező „szabadrablókról” számoltak be.¹⁶⁵⁷ A Vértesben fekvő Várgesztes lakója – ahol megélték, hogy a község férfijait deportálták a Szovjetunióba – részletesen számolt be erről az eseményről. Közlése nemcsak a falu közösségének széttörését, hanem a család felbomlását is jelzi. A „megkapaszkodás” narratívákban észlelni, hogy a háború alatt darabokra hullott családok és széttört közösségi erkölcsök állandósultak.

„Fosztogatások voltak, nem tudom, hogy oroszok voltak-e. Egyik pillanatra vitték el a dolgokat. Már nem volt front. Az egyik szomszédunk futva jött utánunk, hogy »viszik teheneiteket«, mire odaértünk nem volt meg. Azt se tudtuk, hogy ki hajtotta el. Pedig nem volt orosz a környéken. Ebből a tehénből éltünk. Ezért anyám újra férjhez ment, 14 év volt a korkülönbség, és én elmentem szolgálni. A férfinak volt egy kis földje, egy kis tehene és hát rögtön összeálltak, de az se szeretett dolgozni, amikor szolgáltam mindig haza kellett jönni kapálni. Akkor volt „enyém”, „tied” és „mienk”. Így állapotunk meg.”¹⁶⁵⁸

A fentebb jellemzett helyeken szinte átmenet nélkül indult meg a németek elűzése. A lelki romok mellett a fizikai széttöredezettség¹⁶⁵⁹ is olyan jelenetek felidézésben érhető tetten, amikor valamilyen szerencse folytán kissé enyhült ez az egzisztenciális szorítás.¹⁶⁶⁰

Az újramezdések narratívájának mottója a közösségi, családi akarat legyőzhetetlenségében jelenik meg. A „vitték el sok mindent, de annyit nem, hogy ne maradt volna ennivaló.”¹⁶⁶¹ kezdetű elbeszélésekben az *összefogás* ereje mutatkozik meg. A megkapaszkodást a fentebb jelzett táblázatban összefoglalt cserekereskedelem mellett a földmunkák megindulása jelzi. A gercsei Szomor lakója etnikai sztereotípiával alacsonyítja le magát. Az értékítéletnek az a lényege, hogy a boldogulás eredményének kontrasztját mutassa be és átvezesse a közlést a közelgő tragédiába.

¹⁶⁵⁵ 1932:N:15: Burgenland: Alsószölnök.

¹⁶⁵⁶ 1927:N:20: Dunakanyar: Nagymaros: „Háború után egy gyülelész népség lepte el Nagymarost, nem jó kifejezés ez a »gyülelész«, hanem egy »vegyes társaság«. Kerültek ide olyan felvidékiek, akiknek sok földjük volt, gazdaságuk. Elvették tőlük és betelepítették a tótokat a helyükre. Széles szoknyás magyarok jöttek a Csallóközből. A tehetőseket kipakolták onnan és idehozták.”

¹⁶⁵⁷ 1934:F:12: Gerecse: Máriahalom: „Kezdtük a földet művelni, kifosztottak mindent. Krumplit főztünk és paprikát szórt rá, hogy színe legyen. Anyám tüdőgyulladást kapott a front alatt és meghalt és még temetés se volt, egy kis koporsóban temették el. Spóroltak és addig-addig túrták földet, amíg itt vagyunk.[...] Megalakult a rendőrség a sárísápiakból [...] Felvették az orosz ruhát és rabolni jöttek. Egy csomó kincstári biciklit elvittek.”

¹⁶⁵⁸ 1934:N:10: Vértes: Várgesztes.

¹⁶⁵⁹ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok: „A házban egy légvédelmi löveg állt. Ki volt szedve a fal és ott bent állt. A tető ép volt. Az összes bútort elvitték.”

¹⁶⁶⁰ 1930:F:15: Bakony: Herend: „Amikor én hazajöttem, a házunk le volt bombázva, pár fal maradt meg, tető nem volt meg, itt-ott volt mennyezet és ott lakott bent anyám. Egy tehenünket vitték el, de az két nap múlva magától visszajött.”

¹⁶⁶¹ 1928:N:17: Gerecse: Baj: I.

„Kezdtük úgy, mint a cigányok. Akinek volt lova, az elkezdte művelni a földet. Ősszel még lett vetve, de akik elmentek, azok vetettek, és akik maradtak, azok arattak. Én is földet dolgoztam, szántottam, helyre raktuk a házat.”¹⁶⁶²

Az „emelkedésnek” éppen olyan része volt a munka, mint a lopás, amely erkölcsi okok miatt inkább szerencseként jelenik meg az emlékezetben. Dorogon a front utolsó napjaiban egy élelmiszert szállító vonatot lebombáztak, ennek a rakományából tudta az életét újrakezdeni az ott lakók egy része.¹⁶⁶³ Bakonykútiban a lebombázott házak épen maradt anyagait hordták el.¹⁶⁶⁴ Ugyanígy szerencsés kezdésként jelent meg azok sorsa, akik kimaradtak az ekkor kezdődő közbeszédből, amely a „volksbundosok” megalázkodásán¹⁶⁶⁵ és a vagyoni jogfosztások első állomásán nyugodott. Vélhetően számukra is neuralgikus korszak volt ez, ám a jogfosztás elmaradását és a „megfelelő szervezetek kiválasztását” (pártok), feloldozásként élték meg.¹⁶⁶⁶ A megkapaszkodás-történeteket általában „létárszerűen” mutatják be a közlők: a vagyoni gyarapodás egyben megtérülő rabszolgamunkaként is megjelenik.¹⁶⁶⁷ A közlések tárgyiasulása a lelki állapotok szikárságát érzékeltetik.

Semmi nem maradt, egy rövidnadrágot hagytak. Volt olyan pince, ami leégett, mert a szellőző lyukon bedobtak egy gyújtógránátot. Volt otthon zsákban mellári¹⁶⁶⁸ búzánk, az orosz katona felhasította és leöntötte petróleummal. [...] Unokabátyámnak volt egy rossz tehene és azzal szántottunk, aztán lett egy üszőnk és úgy gazdálkodtunk. Az unokabátyámék vettek egy vak lovat és én azzal szántottam. Tíz évesen tíz holdas gazdaságot vezettem. Melláron egy magyar holdnyi krumplink volt, '44-ben rettenetesen sok eső volt, a ruszki is elsüllyedtek.”¹⁶⁶⁹

A családi környezet ismét a legfontosabb támpont. Ám sajnos több familia aszimmetrikussá vált, az apa, vagy az anya elvesztése miatt. Szerencséseknak mondhatták magukat azok, akiknél a szülők, vagy családfenntartók még 1945 nyarán, vagy tavaszán hazatértek a fogságból (menekülésből), így a mezőgazdasági munkálatokból kivehették a részüket és támogathatták a családjukat. A vonzások és taszítások jellemzik az elbeszéléseket.¹⁶⁷⁰ Ezen ellentétek legnagyobb csoportja a szerelmi és

¹⁶⁶² 1919:F:26: Gerecse: Szomor.

¹⁶⁶³ 1933:F:12: Gerecse: Dorog: „Dorognak az volt a szerencséje, hogy Pestről az utolsó transzport vonat erre jött el, és Tokodnál kilőtték a mozdonyt. Az állomáson, négy vágányon állt szerelvény tele lencsével, babbal, ponyvába tekert szalonnával. De volt ott esztergapad, sőt a filmhíradóknak is volt helye. Ez az állami vagyon volt. Ezt az oroszok és mi megszereztük.”

¹⁶⁶⁴ 1930:F:15: Bakony: Bakonykúti: „A tetőt széltölték, ahol nem lakott senki, mert elmenekült, onnan hoztunk cserepeket.”

¹⁶⁶⁵ 1929:N:16: Bakony: Ganna: „Aztán a férfiak nem barátkoztak újra, a férfiak nem, a nők igen, mármint volksbundisták. Bocsánatot kértek, hogy kirakták a kocsmából őket. Tőlem is sokan jöttek bocsánatot kérni. [...] Nem mentünk cserélni, maradt annyi. [...] Nem vettek el földet tőlünk, még hozzá is raktak”. 1933:N:13: Bakony: Ganna: „Jobban összefogtak az emberek, mert meg lett nekik mondva, hogy mit csináltak a volksbundisták. Bocsánatot kértek, hogy rosszul viselkedtek. [...] A gazdaság ment tovább, mert maradt kukorica, krumpli, úgyhogy még tudtunk boldogulni, vetés is meg volt.”

¹⁶⁶⁶ 1935:N:11: Bakony: Isztimér: „Visszajöttünk Németországból. Anyám beállt ebbe a nőegyletbe és akkor tovább dolgozott a földön, én iskolába jártam. [...] Mentünk az erdőszetbe dolgozni, csemetéket ültettem, anyám vagonkijelentő volt Inotán. Senki nem firtatta a Volksbund-múltat.”

¹⁶⁶⁷ 1927:N:15: Bakony: Bakonykúti: „Nehéz volt, mindenki ázott el valamennyit, meg rögtön megpróbált vetni.”

¹⁶⁶⁸ Mellár. Egykori pusztagazdaság, Isztimér községhez tartozik. A legtermékenyebb, általában búzával ültetett dűlő.

¹⁶⁶⁹ 1936:F:8: Bakony: Isztimér.

¹⁶⁷⁰ 1928:N:17: Bakony: Márkó. „Apám cukros volt és itthon feküdt, 45-ban meghalt. Ő nem volt a fronton.” 1927:N:17: Bakony: Némethánya: „Vetettünk, apám hazajött '45-ben és '46-ban már vetve volt.”

házassági történetek leírása. A megsérült családok a front leigázása után kapaszkodókat kerestek, nemcsak érzelmileg, de anyagilag is. Ezen érzelmi kiszolgáltatottságból, főleg a fiatalabb generációknál (ahová elbeszélőim többsége tartozott) okozott lelki felrázódást a kialakuló párkapcsolat. Az alábbi, bakonyjákói elbeszélés szinte egy 'Odüsszeia', személyes sodródás. Kiemelendő, hogy a házasságkötésébe nem ő, hanem édesanyja egyezett bele, magát *kislánynak* nevezi. Az egész körutazás ennek a hitelesítése: nem az érzelmi telítettséget, hanem az erőszak elől való menekülését mutatja be.

„Volt itt egy Fülöp nevű, félig román, félig magyar katona. Tudott románul, magyarul és svábul is, mert az anyja román volt, az apja győri. Kolozsvárott vonult be. Itt volt és elkezdett udvarolni nekem, de elment a fronttal. '45. április 18-án visszajött, megszállt nálunk és azt mondta, hogy megkéri a kezem, anyám meg odaadta. Én még kislány voltam szinte. '46 elején elmentünk Kolozsvárra, és ott megesküdtünk, mert az itteni pap nem akart összeadni. Nem voltak papírijai és a pap nem vállalta be, azt mondta, más társát kidobták a rendből, mert összeadott egy párt, miközben kiderült, a férfinak máshol volt már családja. Ezért mentünk, de megszereztük a papírokat és megesküdtünk. A határon át kellett slisszolnunk, mert nem akartak átengedni. Akkor már nagy hasam volt, terhes voltam. Nagyváradon kolostorba kerültem, de azt mondták, magyarokat nem akarnak befogadni és engem visszaküldtek és azt mondta az uram, hogy majd utánam jön. Végül hazamentem. Volt, hogy 100 katona között két lánnyal aludtam Biharkeresztesen. Azt mondták, hogy én biztos SS-es vagyok, vetkőztek le. De nem tettem meg és segítséget kiáltottam. Egy bajszos katonatiszt jött és ő segített. De azért még pár napig ott maradtam és segítettem a konyhán. Kalandosan hazajöttem, mert Pesterzsébetig volt pénzem jegyre, onnan a Horthy Miklós hídon¹⁶⁷¹ Budafokra mentem ismerősökhöz, ott voltam pár napig. Ott egy idős ember el akart venni feleségül és a gyereket, akivel terhes voltam, azt a nevére vette volna. Este megszöktem, Budafok–Hároson felszálltam a vonatra, de Fehérváron az oroszok elkaptak. Ellenőriztek és elengedtek, adtak pénzt és eljöttem Városlődig, onnan pedig gyalog haza, Jákóra. Egy héttel később megjött az uram is. '46. szeptember 26-án összeházasodtunk. Kishaszonbérbe vettünk földet, gazdálkodtunk, tíz hold földdel. Cukorjegyet kaptam, mert gyermekem született.”¹⁶⁷²

E történet szinte parabolisztikus képet ad arról, hogy a családi, közösségi döntések milyen erővel bírtak az 1945-ös esztendőben, különösen egy többszörösen alávetett időszakban. Nem véletlen, hogy a „személyes kaland” kezdetén közli csak, hogy gyermeket vár a katona férfitől. Nem derül ki a közlésből, hogy erőszak, vagy más nyomás nehezedett volna a közlőre, de mindenesetre az „én még kislány voltam szinte” kifejezés önmagáról állítja, hogy éretlen volt az anyaságra, a családalapításra. Ehhez hasonlít szintén a kiszolgáltatottságból adódó házasság története Rábafüzesről. Az idézet folyamatos kényszerekből épül fel, amelyre a családi akarat kényszeríti az egyéneket.

„Én nem jöttem volna haza, de édesanyám rákos beteg lett és megműtötték. Grazban voltam. Az összes testvérem külföldön élt, főleg Amerikában, mert itt rossz világ volt. Itt sosincs jó világ, miért kell mindig külföldre menni. Anyámnak két testvére, apámnak négy testvére ment Amerikába. [...]

¹⁶⁷¹ A mai Petőfi-híd Budapesten.

¹⁶⁷² 1929:N:16: Bakony: Bakonyjákó.

Én akkor hazajöttem és találkoztam a határnál egy nyomozóval, ahhoz mentem férjhez. Ez '46-ban, a kitelepítés előtt volt. Én feketén jöttem át, amikor hazajöttem, a férjem fogott el. Ott ismerkedtem meg vele. Ő segített megkapnom az iratokat és anyámat már kiengedték a kórházból, de csak '47 karácsonyán jöhettek vissza törvényesen. Azt hittem, visszamehetek, de végül itt maradtam. Csak a betegség volt és anyám '49-ben meghalt. Csak egy koszorút engedtek át a két műszaki dróton Ausztriából. Rá volt írva, hogy honnan jött ez a koszorú. Apám félt és a tóba dobta."¹⁶⁷³

Az új élet e felülről vezetett akaratokból bomlott ki, hirtelen döntések és kapaszkodók sorozatából.¹⁶⁷⁴ Nem véletlen, hogy a fenti idézet koszorútörténete egy elsiratott ország és egy nép történetével ér véget. Ezen közlések is azt sugallják, hogy az emberek többsége kimerült, összetört,¹⁶⁷⁵ de ennek ellenére folytatták életüket. A katonaság jelenlétét, e bizonytalansági tényezőket foglalja össze gannai emlékezőm is:

„Tovább dolgoztunk, krumplit szedtünk, a vetésben nem esett kár, nem jártunk cserélni. [...] '45-ben volt még, hogy csépléskor a rokonomat agyonütötte az áram. Két orosz katona jött, azt mondták «ássátok be a földbe a két testet, a föld kiszívja az áramot». Itt összetartott a nép. [...] 1946 őszén találkoztam a férjemmel, bükkönnyt kaszáltam, mikor mellettem elszántott. Odajött hozzám, szívesen találkoztam vele. Régen nem volt udvarlás, ha egy fiú bejött a házhoz, három héttel később esküvő volt."¹⁶⁷⁶

Az emlékezetben e megkapaszkodási „pillanatokban” realizálódik, hogy véglegessé válik az aszimmetrikus családi állapot. Erre az érzelmi és anyagi kiszolgáltatottságra csapott le a hatalom az elűzéssel, amelynek első pontja a németek tömeges internálása volt.

10.2. Az 1945 tavaszán kezdődő internálás emlékezete

A németek elűzésének folyamatát nem lehet különválasztani azoktól a magyar állam által kiadott rendeletektől, amelyek megelőzték a „kitelepítés” 1945. december 22-én elfogadott és 29-én kihirdetett 12.330/1945. M. E. sz. rendeletét.¹⁶⁷⁷ Ennek egyik oka, hogy az ezt megelőző internálási, „földreform”-, nemzethűségi vizsgálatokat meghatározó rendeletek szövegváltozatai mind visszaköszönnek a „kitelepítési” rendelet decemberi szövegében. Másik oka, hogy az előbb felsorolt rendeletek – és az 1945 májusában létrehozott *Népgondozó Hivatal* – intézkedései már *módot adtak a németek kollektív vagyoni jogfosztására.*

Az alábbiakban különválasztom az internálási rendelkezések és a földreformrendelet következményeit. Annak ellenére teszem ezt, hogy a szakirodalom az internálási rendeletből kibomló földreform rendelkezésekhez köti a németek tömeges internálását. Azzal indokolom e

¹⁶⁷³1922:N:24: Burgenland: Rábafüzes. Hasonló közlés a közeli Alsószölnökről: 1934:N:12: Burgenland: Alsószölnök: „Szölnökön nagy keveredés volt. Volt, aki elment Ausztriába, aztán visszajött.”

¹⁶⁷⁴ Vélhetően ugyanez a gyors házasság jelenik meg az alábbi idézetben: 1923:N:21: Moson: Oroszvár: „Én 46 februárjában mentem férjhez a férjem főtanácsos volt. Állomásfőnök-helyettes volt és Móróc Károly, magyar volt fehérvári, Oroszváron kezdte és ott találkoztunk.”

¹⁶⁷⁵ 1938:F:10: Burgenland: Balf: „Szörnyű volt, 10-15 év kellett, amíg újra összeforrtunk.”

¹⁶⁷⁶ 1930:N:15: Bakony: Ganna. Valamint 1921:N:24: Bakony: Ganna: „A vetés nem ment tönkre a háború alatt, de össze kellett fogni pár emberrel, hogy legyen állat, amivel szántani tudjunk.”

¹⁶⁷⁷ Magyar Közlöny, 1945/12 Lásd: FEHÉR 1988, 202–204.o.

döntésemet, hogy az általam vizsgált régióban azoknak az egyéni sorsában (SS-múlt) és azon régiókban (Komárom-Esztergom megye) mutatkozott meg a tömeges internálás, ahol láthatóan még nem a földindulásról, hanem a különböző, regionálisan alakult erőszakszervezetek bosszújáról volt szó. Mint ahogy bemutatom, ez csak részben függ össze azzal a kényszermunkára való elhurcolással, amelyet a veszprémi területek romeltakarításához a szovjetek igénybe vettek. Az elsődleges cél ugyanis – mint ahogy látszódni is fog – a németek erőszakkal, elzárással való megtörése volt. Részben ezért a földelkobzásokkal együtt járó internálásokat a földindulást tárgyaló fejezetben tárgyalom, s a „hazaárulóként” elhurcoltakat pedig ebben a részben. Az átfedések szembetűnőek, mégis a megértéshez fontos ez a különválasztás.

A szovjet okkupáció egyik első állomása volt az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény. Ebben állították fel az Ideiglenes Nemzeti Kormányal együttműködő Szövetséges Ellenőrző Bizottságot. A megalakulásakor már egyértelművé tette, hogy a német nemzetiségűek kollektív megbüntetése a politikájának része lesz.¹⁶⁷⁸ A fegyverszüneti egyezményben Magyarország vállalta a háborús bűnösök és a német állampolgárok internálását, valamint azt, hogy a káros német nemzetiségűeket is ártalmatlanná teszi. Az egyezmény 8. pontja szerint a német állampolgárok vagyona elidegeníthetetlenek számított.¹⁶⁷⁹ 1945 februárjában tárgyalta a Minisztertanács a 302/1945. M.E. rendeletet, amelyben a német állampolgárok internálását írta elő. A bő két héttel később kihirdetett földreform-rendelet végrehajtásában realizálódott ez. 1945. május 14-én már családtagok internálására is lehetőség nyílt.

Az internáltak csoportjában sok egyéni és emlékezhorizont olvadt össze. Mivel magát az intézményt az autoriter Horthy-korszak, a koalíciós kormányok és a kommunista diktatúra is használta – s többen áldozatává is estek – ezért az emlékezetben összeolvadt.¹⁶⁸⁰ Az internálásra kerültek első köre a Volksbund-múlttal rendelkezők, illetve a kényszerrel, vagy önkéntes alapon az SS-be bevonultak köre volt.

„Engem 1946 februárjában elítéltek három évre. Amint hazaérkeztem [SS-es szolgálatból, a frontról], kaptam egy papírt, hogy nyolc napon belül jelentkezzek a rendőrségen. Már vártak rám, jelentkeztem. Nagy örömmel vártak. Hármunkat vittek be, azt mondták nekem, amikor bekísértek – pedig rokonom volt –, hogy »ti azt hittétek, hogy a demokratáknak feje lógombóccal van kitömve?« A vád az volt, hogy német katona voltam és a Volksbund tagja. Sejtettük, hogy mi lesz, mert már állították fel a bíróságokat. Velem szemben lett tárgyalás. Azt mondták a tárgyaláson, hogy önként mentem katonának. Akkor még nem volt nálam papír, amivel igazolni tudtam, de azt válaszoltam, hogy »engem besoroztak.« Erre az volt a válasz, hogy »mivel maga volksbundista volt, ezért akkor

¹⁶⁷⁸ Dálnoki Miklós Béla még mint vezérezredes (későbbi miniszterelnök), nemzetgyűlési képviselő beszéde az Ideiglenes Nemzetgyűlés alakulólésén Debrecenben 1944. december 22 –én: „Népi és demokratikus országot akarunk felépíteni, mentesen a Szálasi-féle hazaárulóktól és megtisztítva a hazaáruló németiségtől (Egy hang: Ki velük!), amely mindent lekicsinyelve ami magyar, kérkedve állott a hitlerista rablók szolgálatába és elárulta azt a Magyarországot, amely neki otthont adott - amikor vándorbottal a kezében és batyuval a hátán jött be; a gazdag magyar vidékekre letelepedni. (Egy hang: Deportálni őket!)” Id. IDEIGLENES 1944, 11.o.

¹⁶⁷⁹TÓTH 1993. 25.o.

¹⁶⁸⁰ Kérdésemre a börzsönyi Szendehelyen például így válaszolt egy reflexív közlőm; 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely: „1948-ban a pap, a Döbrösi el volt zárva, internálva volt. Ő egy marosi születésű sváb volt. Egyszerűen elvitték bérnyelés előtt, október 30-án és karácsony nagynapján engedték vissza. Mesélték, hogy bejött a [templomba] és térdre ereszkedett és imádkozott.”

is önkéntesnek kell tekinteni. « Így a nyakamba sóztak három évet, amit Vácott kellett letölteni. Aztán apám hazajött [az internálásból], akkor volt egy fellebbviteli tárgyalásom és 20 hónapot kellett leülnöm, tehát összesen 23 hónapot ültem. Ez attól számított, amikor az ember a bíróság épületébe került. Politikai foglyokkal voltam együtt, voltak német katonák, nyilasok és egy miniszteri főtanácsos, Kiss Ferenc.¹⁶⁸¹ A börtönőrök rendesek voltak, a cipészetten dolgoztam, húszan voltunk és én voltam az egyedüli, aki szabadon mászkáltam a börtönben, felügyelet nélkül, mert a börtönőrök hozzátartozóinak a cipőit is mi javítottuk és nekem mindig fel kellett vinnem az irodába. Hogyan választottak ki, nem tudom, megszökni nem is lehetett, nem is akartam. [...] Akik leányváriak, vagy csabaiak voltak és ki lettek telepítve – ha volt a bíróság épületében hozzátartozójuk, akkor felügyelet alatt – elengedték. [...] 1948 márciusában vagy áprilisában ki volt téve lista a telepítésről Csolnokon, én is rajta voltam, aztán az egész elült. Amikor szabadon engedtek, akkor az apám jött el, hozta a bírósági végzést, azonnal csomagolni. Megadták a papírt, adtak rabsegélyt, hogy Budapestre el tudjak menni. Jó pár hétre rá kaptam meg a végzést, hogy 20 hónapig börtönbüntetésre ítélték. Utána az apám mellett dolgoztam, majd elmentem Sárísápra, a téglagyárba.»¹⁶⁸²

Ezen elbeszélés nem szenvedő, hanem értelmező. Látszik belőle, hogy a végrehajtóknak tömegesen az volt a céljuk, hogy a Volksbund-tagokat egyszerűen SS-katonáknak nyilvánítsák. A közlő magát kirakatperbe helyezi. Nemcsak az ítéletet, de büntetését is megkérdőjelezi azzal, hogy bemutatja, milyen szabadon járhatott a váci börtönben. Még rabtársainak bemutatásából is azt érezni ki, hogy az új rendszer mindenki ellenségeként pozicionálta magát, ami túlzásnak hat. Története befejezésében pedig jelzi, hogy azokat, akiket elítéltek, egy csapásra elengedték, amikor a németországi vagonok elindultak. Ezzel igazolja, hogy az internálás az elűzés egy közvetlen, korai előzménye volt.

A Volksbund-tagok összeírását a felálló Nemzeti Bizottságok végezték. De mivel nem, vagy csak részlegesen álltak rendelkezésre ilyen lajstromok, ezért „valamilyen” módszert kellett alkalmazni. A németeket, akikre ráfogták, hogy az SS-ben „szolgáltak”,¹⁶⁸³ azokat kollektíven

---

¹⁶⁸¹ Valójában Kiss Ferenc Sándor (Székesfehérvár, 1893. április 15. – Budapest, 1978. augusztus 13.), a Nemzeti Színház tagja. 1912-ben iratkozott be színiakadémiára, harcolt az 1. világháborúban is. Több kisebb megszakításokkal a Nemzeti Színház tagja volt, ahol a szakmának számító összes komoly szerepet eljátszotta, majd filmszerepei is jelentősek lettek. 1944-ben folyamatosan belevonta magát az állami propagandába. Páger Antallal közösen antibolszevista előadásokat csinál. A nyilas hatalomátvétel után a Nemzeti Színház igazgatója lett, ahová Szálasi nevezte ki. Interjúalanyom valószínűleg ezért gondolta róla, hogy „miniszteri főtanácsos” volt. Másfél hónapig vezette a teátrumot, s addig többször hitet tett (interjúkban) a nemzetszocializmus mellett. 1945 januárjában például a Donausender rádióban (Bécsújhelyen) felolvasta a Nyilas miatyánk címen ismert, Szálasi dicsőítő költeményt. A front elől elmenekült, amerikai fogságba került, ahonnan a háborús bűnösökkel együtt adták ki. 1945. november 26-án volt a pere a Zeneakadémián, ahol azzal védekezett, hogy „csak a Nemzeti igazgatója akart lenni.” Végül nem ítélték halálra. Nyolc évet kapott, amelyet a váci fegyházban kellett letöltenie. Itt került kapcsolatba interjúalanyommal. 1953. szeptemberben szabadult, éjjeliőrként dolgozott. 1956 után, Páger Antallal együtt visszaengedték a színpadra. A győri Kisfaludy Színháznál kezdte újra, megfordult Szegeden, Kaposváron és Veszprémben is, a 60-as évektől filmekben is szerepelt.

¹⁶⁸² 1925:F:21: Gerecse: Csolnok.

¹⁶⁸³ 1933:N:15: Vértess: Kecskéd: „Apósomat besorozták, de leszerelt a magyar hadseregből, mert megszületett a negyedik gyermeke. De az SS-be elvitték. Bokodon falazott, mert kőműves mester volt és jöttek az ÁVO-sok 1947-ben és internálták. Apósomat és anyósomat is elvitték a komáromi erődbe, két évig voltak ott. A nagypapámat is elvitték. Miután hazajött, beteg lett, neki volt három lánya és egyik se mert menni a csillagvárba, végül anyám

volksbundistáknak tartották ekkor, akárcsak azokat, akik Németországba távoztak. Visszatérésükkor többeket internáltak¹⁶⁸⁴ és kényszermunkára fogtak. Interjúalanyaim emlékezetében Csolnokon -Tokodon és Dorogon is így zajlottak az események, sőt a vértesi Kecskéden még 1947-ben is hasonló eset zajlott.

„A dr. Környeinek, a tokodi papnak a följegyzései szerint fiatalok százait vitték el munkára, apámat is internálták. Minden hétvégén hazajöhettek. A csolnoki legényeknek pedig a pontonhidakat kellett újjáépíteni, minden nap szivárgott. Elverték azoknak a talpát, akik a nyilasba’, vagy a Volksbundba’ voltak. A volksbundistáknak elvették a vagyoniukat.”¹⁶⁸⁵

„Dorogon ’45-ben a Piactéren lévő épületben, a Lipták-házban és hatalmas udvarában éltek az internáltak. Kaptak enni, de ingyen kellett dolgozniuk a bányában.[...] A bányászoknak is ingyen kellett dolgoznia, apámnak is, aztán mikor bejött az új forint augusztusban, akkor kiengedték őket, és akkor jöttek haza.”¹⁶⁸⁶

Az egyik leginkább vádlott réteget azok a „gyanús” németek alkották, akik az 1944/1945-ös evakuálással Németországba távoztak. Ők 1945 májusától érkeztek haza. A gerecsei és a vértesi német falvakban ezeket az embereket összefogdoszták és kényszermunkára hurcolták. Az emlékezők szerint ez nagyon korán, még tavasszal megindult és nemcsak a német nemzetiségűekre terjedt ki.¹⁶⁸⁷ A gerecsei Csolnokon többen is így jártak. Két elbeszélés is a visszaérkezők történetét dolgozta fel, előbbi reflexíven, utóbbi pedig tanúként, egyedi családsorsot feldolgozva. A névhasonlóság ellenére két különböző emberről van szó.

„Párkányánál jöttek át. Mindjárt meg is csípték őket és a komáromi [...] erődbe vitték. A város helyreállítása volt a feladatuk. Apám megpattant, kikéredzkedett pipilni és látta, hogy az őrs alszik. Felugrott egy esztergomi vonatra és Kenyérmezőnél¹⁶⁸⁸ leugrott. Onnan gyalog jött haza Csolnokra és a padláson aludt. Mondták neki, hogy »Tamás, honnan jöttél?« A rokonok pedig vittek ételt a nagyapának, mert az ott maradt Komáromban.”¹⁶⁸⁹

„Abban a pillanatban, amikor hazajöttünk Németországból az apámat, a nagyapámat, a nagybátyámat lefogták és internálták. Komáromba vitték őket és ott elosztották dolgozni [...] Megbízhatatlan alakoknak minősítették, volksbundistáknak. Megsínylettük. [...] Senki nem hitte el, hogy mi nem vagyunk magyarellenesek, csak a kommunizmus ellen harcoltunk és menekültünk. [...] Apám megtudta, hogy testvérét megverték miatta. Emiatt elszökött, elment a testvérel Ausztriába, ahol egy paraszttól munkát kért, az befogadta, mert nem volt férfi a háznál. Érdekes volt, hogy ott is megszállták az oroszok az országot, de civilekhez nem nyúltak. Apám hazajött, húzott egy álszakállat és éjjel megérkezett. Ez 1945-ben volt. Itt olyan történt, ami életveszélyes volt. Úgy

---

ment el és megnézte, hogy hol van. Próbált az igazgatóval beszélni, könyörgött neki, és akkor hazaengedték, mert tüdőgyulladásra volt. Télen, lovaskocsival hozták el.”

¹⁶⁸⁴ 1953:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok:

¹⁶⁸⁵ 1925:F:21: Gerecse: Csolnok:

¹⁶⁸⁶ 1927:F:18: Gerecse: Csolnok:

¹⁶⁸⁷ 1928:F:20: Gerecse: Tarján: „Ács voltam és a mesterem egykori légvédelmis Tatabányán. Figyelte, hogy az amerikai repülőgépeknek mi a száma. Mindjárt 1945 tavaszán internálták. Komáromba vitték, ott vágányt csináltak, onnan elszökött, négy évig nem volt otthon. ’49-ben jött haza és ’52-ben meghalt.”

¹⁶⁸⁸ Kenyérmező, ma már nem jelölt rét, amely Esztergom-Kertvároshoz (Komárom-Esztergom megye, Esztergom város) tartozik.

¹⁶⁸⁹ 1953:F: Reflexív: Gerecse: Csolnok.

kezdődik, hogy 1944 decemberében Sárísápon az oroszok és a németek összecsaptak. Egy Loher nevű embernél a csata utáni reggelen, a kertben feküdt egy német tiszt. Élt. Fogták és bevitték, mert megfagyott volna. Volt egy faluorvos, annak az emberségétől függött minden. A Loherék hívták az orvost. Sárísápon ugye voltak vörös partizánok, ha egy olyan családhoz került volna, akkor megölték volna. Az orvos azt mondta, meg lehet gyógyítani. Felépült, sőt a Loherék lányát megtanította németül. A tiszt neve Paul Tannenberg volt, majd egy évig ott volt. Anyám meglátogatta őket és élelmet kért tőlük, s megmondta, hogy apám, »a Tamás otthon volt.« Azt mondta anyámnak, hogy »segítünk élelemmel, de a Tamás vállalja el azt, hogy ezt a német tisztet kiviszi.« S amikor apám hazajött este, visszarakott minket az ágyba és átment gyalog a német tisztért Sárísápra. Tokodon felszálltak a vonatra. Kivitte a német tisztet Ausztriáig. Elbúcsúztak, soha többé nem látták egymást. 1976-ban kapott a Loher néni egy levelet, hogy adja meg annak az embernek a nevét, aki megmentette. »Szó se lehet róla!« – mondta az apám. Erről otthon senki nem beszélt, csak később tudtam meg a Loher néniről.[...] Minket otthon megnyomorgattak, ez a francos új hatalom. Még az UNRRA¹⁶⁹⁰- csomagokból sem kaptunk, csak a kedves nővérektől pár ételt. Zöld nyálam jött, majdnem éhezünk. Valaki »Heil Hitler«-t kiabált be nekünk, a marhák. A fater még pár embert kivitt és ott maradt Ausztriában. Egy Kondorosi nevű rendőr azt mondta anyámnak, hogy »jöjjön haza a Tamás Ausztriából«. Ezért 1947-ben hazajött, mikor megérkezett tizenketten jelentették fel egy nap alatt, de nem lett baj és nyáron felvette a munkát.»¹⁶⁹¹

Utóbbi részletben az internálások két sorsa, az SS- és a volkbundos múlt jelent meg. A történeteket áthatja a sorsszerűség és a kommunistaellenesség. Előbbi fogalommal már részletesen foglalkoztam, utóbbira viszont a jövőben többször ki fogok térni. A kommunistaellenesség itt jelenik meg először markánsan, de inkább az eddigi események öngazolásaként és a 2. világháború alatt történt események felmentéseként is. Az előbbi sikeres lezárása lényegében hitelesíti az utóbbit a szenvedésekkel együtt. Az emlékezetben úgy maradt meg a „családi kaland” (az apa utazása, az anya és a gyerekek éhezése), mint egy hitelesített kálvária, amely a szenvedések végén megváltást hozott. Legfőbb forrásértéke szintén az, hogy az 1945-ös rendszerváltás miliójében a bosszúálló közigazgatási akarathoz sokszor kevés, vagy megkérdőjelezhető megvalósítás tartozott. Vagyis esély volt a szökések sorozatára, s aki mozgott, elkerülhette a „felelősségre vonást”. Viszont aki a közösségben maradt, könnyen eshetett áldozatául a rendőri terrornak.

Az elbeszélések szerint nemcsak a megtorlás, a megfélemlítés, a vagyoni jogfosztás jelent meg ekkor, hanem az is, hogy a falvakban megjelenő új közigazgatási szervek a kihasználható emberi erőforrást látták a németekben. Különösen így volt ez a gerecei és vértesi területeken, ahol a birodalmi szervek nagy számban evakuáltak magyarországi németeket. Ahogy a korábbi fejezetemben bemutatam, egyik részük Ausztriába, másik részük Csehországba került. Ausztriából könnyű volt a hazajutás, de Csehországban viszonylag gyorsan megindult a németek vad elűzése. Emiatt hazamenekültek az evakuáltak, itthon viszont nem tudtak visszaköltözni otthonaikba, mert a hatalom is megbélyegezte, kényszermunkára fogta őket.

¹⁶⁹⁰ UNRRA, vagyis *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*. Gazdasági szervezet volt, melyet azzal a céllal hoztak létre, hogy segítse a háború sújtotta országokat és segítse gazdasági talpra állításukat. 1947-ig folytatott segélyezést, Magyarországon is.

¹⁶⁹¹ 1939:F:7: Gerecse: Csolnok.

Az általam gyűjtött interjúkban a Gerecsebeli Baj község lakói képeztek nagyobb számú emlékezetközösséget az internálással kapcsolatosan. Ez természetesen nem kizárólagos, hiszen a Bajhoz közeli Dunaszentmiklóson, Agostyánon is hasonló esetek történtek. A meneküléssel járó utazást vállalóknak különböző sors jutott. A kint tartózkodás miatt eleve gyanús személyeknek számítottak a hatalom szemében. Egy baji asszony alábbi visszaemlékezése átfogóan mutatja be ezt a folyamatot, amikor édesanyja történetét mondja el. *A hatalom működésének eszköztelensége, esetlegessége és átgondolatlansága* meglátszik a közlésen. Komárom-Esztergom megyében rengeteg német községben került sor internálásra, de csak pár faluban (pl. Leányvár, Szomor, Alsógalla, Környe, Máriahalom, Dorog)¹⁶⁹² zajlott le a Németországba való elűzés. Erre is választ ad a közlés, azzal, hogy megjegyzi: *a vagyoni jogfosztás, mintha „elég volt” a helyi hatalomnak.* Különbségként jelenik meg, hogy az internálás után maga választotta a kényszermunkát. Ezzel hitelesíti is a családot, hogy a törvényes rend szerint jártak el, s azt sejteti: jogos, hogy az önkéntes alávetettség miatt kerülhették el az elűzést.

„Miután hazaértünk Saalfeldenből, a házat elvették, anyámat elvitték a tatai rendőrségre, majd a komáromi erődbe. A Volksbund miatt internálták, sok bajival [együtt]. Bent voltak a börtönbe és lehetett munkára jelentkezni, ők is jelentkeztek s egy komáromi pékségbe járt ki szakácsnőnek. Rendőr kísért ki a pékségbe és vissza is és azt mondta neki egyszer a rendőr, hogy »néni én nem kísérem magát, kijön maga egyedül és majd vissza is jön egyedül.« [...] Módja lett volna felszállni egy vonatra és nem ment. Anyám Vasdinnyepusztára¹⁶⁹³ került, ott nem csak bajiak voltak, tolnaiak, tarjaniak is, sőt az ő nagybátyja, aki bíró volt, az is ott volt. Vaságyon aludtak, szalma és pokróc volt a fekhelyük, nappal dolgoztak, arattak, este pihentek. Anyám ott is konyhán dolgozott. El volt látva étellel. 24 hónapot volt bent, akkor nyíltak a börtönajtók, [akkor] került sorra a [felül]vizsgálatra és '47-ben hazajött. Úgy volt, hogy ki fognak telepíteni minket, hogy visznek ki az országból. De végül nem vittek ki senkit, megállt, de a házukba nem mehettünk vissza. Anyámnak minden héten kellett jelentkeznie a rendőrségen.¹⁶⁹⁴

Az internáltak sorsa természetesen nem mindig volt ilyen „puha”, többször egész családokat, kiskorúakkal együtt hurcoltak el.¹⁶⁹⁵ Dunaszentmiklóson,¹⁶⁹⁶ Tarjában is találtam rá példát. Az elbeszélések közös pontja az volt, hogy az emberek nagy részét a komáromi erődökbe szállították, majd különböző *külső* (erdőkben, vagy gazdaságokban végzett) munkákra hurcolták. Úgy tűnik, a romokat eltakarító ország új hatalma a demokratikus eszméket úgy próbálta érvényre juttatni, hogy minél több háborús bűnöst tudjon kényszermunkára fogni. Ezért ezek köre folyamatosan bővült,

¹⁶⁹² A megye német lakosságának a 8,4%-át, 2440 főt telepítettek ki. WENCZ 2016, 103.o.

¹⁶⁹³ *Vasdinnyepusztá*, ma Tárkány község déli része, Ászár község felé. Bajtól közúton 40 km-re, Komáromtól 24 km-re, Bábólnától 7 km-re délre fekszik, Komárom-Esztergom megye nyugati részén, amely a Kisalföld keleti részének számít.

¹⁶⁹⁴ Reflexív jellegű közlés: 1935:N:11: Gerecse: Baj.

¹⁶⁹⁵ 1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Sokakat internáltak, főleg a Volksbund tagjait. Voltak, akiket gyerekekkel vittek el a komáromi Csillag-erődbe. Ezeket dolgoztatták.”

¹⁶⁹⁶ 1930:F: 15: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Ha ellenálltak volna, akkor internálták volna őket, mint ahogy a fél falut internálták. Leginkább a volksbundistákat. Komáromba, a csillagba [Csillag-erőd] vitték. Volt, aki két évig volt kint, aztán szabadon engedték. Apámat [aki munkaszolgálatos volt Németországban], azt is bevitték a csillagba, amikor hazajött. Azért internálták, mert a német hadseregben volt. Nem engedték el, hanem idehozták Tatára és a ruszkiak laktanyájában kellett nekik dolgozni. Pár hónapig volt el.”

legfőképpen a magyarországi németekkel. A végrehajtók „bosszúálló” magatartásán érződött, hogy több haláleset is történt a táborokban.¹⁶⁹⁷ A folyamatok évekig húzódtak.

A gerecei és vértesi falvakban jellemzően többségben volt a családfenntartók elhurcolása.¹⁶⁹⁸ Vértessomló lakossága később elkerülte az elűzést, de a községben rendkívül nagy terror zajlott. Sokszor válogatás nélkül hurcolták azokat a férfiakat Komáromba, akiket a szovjet hadsereg nem deportált Ukrajna vagy a Kaukázus felé. A nőket pedig meghurcolták, vagy megerősszakolták.¹⁶⁹⁹ Az alábbi közlés több hasonlóságot mutat a bakonyi kényszermunkával. A *Volksbund*-tagság tabusítása homályos, bizonytalan emlékképként rakódik le, majd egy „saját élmény” alapján bomlik ki újra ez a vád. Új elemként jelenik meg, hogy az elhurcoltakat pénz ellenében hazaengedték, akárcsak a bakonyi emlékezőket.

„Apámat elvitték '45-ben, sokakkal együtt bezárták három évre. Kint voltunk a majki földön, a szőlőben és onnan vitték el az apámat. Bányában dolgoztak. Nem tudom, hogy miért? Volksbundos volt? Nem tudom. Mikor mentek fát vágni, a góré azt mondta apámnak, hogy »minek állt be a Volksbundba?!« Sokszor vittünk neki kaját. A Czipperéket is internálták és aztán ki is dobták a házukból. Egyszer azt mondták, hogy ha fizetnek, akkor hazaengedik azokat, akiket internáltak, meg a nyilasokat. [...] Már nem emlékszem, hova voltak bezárva, de mi elmentünk a komáromi erődbe látogatni, a férjem öccsével, Jakabbal és minket is bezártak, nem tudom miért és aztán azt mondták, menjünk a bűdös fenébe. Úgy volt, hogy két nő követett, majd besúgott, »mert maguk volksbundisták«, de végül elengedtek [...] Összefogták az embereket és kidobták a házukból, de minket nem.»¹⁷⁰⁰

Hasonló meghurcolások (internálás, gyilkosság) zajlottak le Száron is. A falu viszont közel volt a fővároshoz, ezért a németek nagy részét nem Komáromba, hanem Budapestre szállították. E közelség és az a tény, hogy a vasúti fővonal mellett fekszik a község, előrevetítette, hogy nem marad el a németországi elűzés.¹⁷⁰¹

Felfedezhető, hogy táborokat épen maradt erődökben, vagy pedig laktanyákban rendezték be. A választóvonalakat nehéz meghúzni, de az is látható, hogy a vértesi Gánt internáltjait már Székesfehérvárra szállították. Csakúgy, mint Csolnokon, Gánton is megmerevedett háborús frontot élt át a lakosság. A szovjet okkupációval szinte összeolvadt az internálás okozta bizonytalanság. Az alábbi közlés alanyát az oroszok deportálták volna, de ő megszökött, majd hazatérve rövidesen a

---

¹⁶⁹⁷ A közlések egymástól függően is egybevágók. Például, 1928:F:19: Gerecse: Vértessomló: „A volksbundistákat internálták, apósomat is. Ez mindjárt '45 után volt, amikor hazajöttek, szép lassan – ki honnan. Akkor vitték oda, föl a hegyen – ott volt egy vadászház, már nincs meg – és ott laktak, és fát vágattak velük. Ezek ott voltak egy fél évig. Utána akkor elengedték őket, de házukat elvették, többen a cementgyárba mentek dolgozni. 1929:F:17: Gerecse: Vértessomló: „Itt az erdőben is volt egy kis házikó, itt is voltak internálva, hát azt' miért, nem tudom. Szegény emberek voltak. Én azt hallottam, hogy elvitték őket Tatára egy táborba, ahol sokat agyonlőttek.”

¹⁶⁹⁸1930:N:15: Vértessomló: Vértessomló: „Apósomat internálták, mert Volksbundos volt. Front után indult, 16 hónapig volt elzárva.”

¹⁶⁹⁹ Lásd: Varga Ágota: *Mondatlan múlt* (2001) című dokumentumfilmje.

¹⁷⁰⁰ 1924:N:20: Vértessomló

¹⁷⁰¹ 1932:F:13: Gerecse: Szár: „'46 januárjában az oroszok letartóztatták a Volksbund-tagokat és internálták, akkor már lehetett sejteni, hogy kitelepítés lesz. Komáromba, meg különböző helyekre vitték őket, de a végső hely a Mosoni utca volt. És volt olyan, aki akkor szabadult, amikor a vonat indult [Németországba]. Pócs Jánosné, a Volksbund női tagozatának volt az elnöke. Férjével együtt internálták, de hazaengedték, mert állapotos volt. Csak a rokon segítségéből éltek. A gyermek születése után az asszonyt meggyilkolták, de nem tudja senki, hogy ki volt. Soha nem derült ki.”

magyarok internálták. Az idézet jól demonstrálja, hogy a német lakosságnak nem sikerült „magához térnie” a harcok utáni súlyos sokkból, máris szembe kellett néznie az újabb életveszélyes helyzetekkel.

„Itt három hónapig állt a front és az alatt sok mindent történt. 1945. május 1-jén összeszedtek minket, hetvenöt személyt és bevitték minket Fehérvárra a Sár utcába. Ez a 17-es laktanya volt a háború előtt. Beértünk és ránk csukták az ajtót, akkor tudtam, hogy másról van szó, mint munkáról. Mondtam, »gyerekek, baj van«. Kiderült, azért hoztak be minket, mert volksbundistáknak tartottak. A bátyám még az udvaron meglógott, jó szimatú volt. Volt köztünk volksbundista, de nem adtuk ki magunkat, azt mondtuk, »azok megtévedt emberek voltak«. Egy hónapig voltunk vizsgálati fogságban, aztán hazaengedtek minket. [...] [Dolgoztunk] Györkönyben,¹⁷⁰² ahol a '44-ben le nem aratott kukoricát etették velünk, mint a disznókkal. A hazatérő menekültektől elvették a szekerüket, a lovaikat, hazazavarták őket és ezekkel a szekerekkel vitték le minket leszedni a kukoricát, utána meg megették velünk. [...] Egy Fazekas nevű által vezetett hármass bizottság jött nyáron vizsgál[ód]ni. Nekem már messziről mondták, amikor mentem, hogy »tudjuk, te nem voltál, mehatsz.« Mondtam nekik, »de most egy hónapig nem tudtam dolgozni, azt ki fizeti meg?« Azt válaszolták: »örülj neki, hogy megszabadultál, tűnj a fenébe.« Ekkor határoztam el, hogy soha a bűdös életbe nem lépek be a pártba.»¹⁷⁰³

A székesfehérvári régió másik oldalán fekszik a nagy határral rendelkező bakonyi Isztimér és annak szomszédja, a kisebb Bakonykúti. A terror itt is nagyfokú volt, a férfiakat összeverték,¹⁷⁰⁴ elzárták, a nőket is kényszermunkára hurcolták. A táborok megteltek a környező falvak német lakóival.

Az alábbi isztiméri közlőmmel a front után erőszakoskodtak az orosz katonák. Az internálást személyesen élte meg, elbeszélésében fokozatokat állít fel: előbb a férfiak, majd a nők, később pedig a fiatalok kerültek az internáltak körébe. Az interjú alatt hiába próbáltam többet megtudni az elzárásról, nem sikerült a tabusítás falát áttöröm. A szégyenérzet csak akkor puhult, amikor többek sorsával együtt azonosította magát az elbeszélő. Ez az azonosulás(i szándék) áll elbeszélésének középpontjában.

„Sok férfit internáltak, minden nap volt egy lista, újra-újra kitették és vitték őket. Egy házban őrizték őket és a kisgyóni¹⁷⁰⁵ erdőben dolgoztak. Apámat 1946-ban internálták, Fehérvárra vitték, a vasúton dolgozott mindenfélét. [...] Engem hat hónapig zártak el, csináltak egy jegyzőkönyvet, rengeteg asszonyt zártak el. Volt olyan, hogy asszonyokat Bodajkra telepítettek dolgozni. Elzárásomért semmit nem kapok. Dolgozni kellett, mosni, takarítani az irodákat, egy hónapig szatyrot gyártani. Nyolcan voltunk együtt asszonyok, isztimérik, két [bakony]sárkányi,

¹⁷⁰² Györköny község Tolna megye Paksi járásában. Valóban Sárszentlőrinc-től keletre fekszik a település, ahol több korábbi és idézett esemény is lezajlott.

¹⁷⁰³ 1926:F:19: Vértes: Gánt.

¹⁷⁰⁴ 1927:N:18: Bakony: Bakonykúti: „A Szűcsék, ezek csinálták. Voltak férfiak, akiket elvittek Móra. Pár napra, ott fát kellett vágni, dolgoztak, jól megverték őket, azt hazaengedték.” 1930:F:15: Bakony: Bakonykúti: „Apámat jól megverték, kényszermunkára vitték a bányába, azért mert sváb volt. Úgy megverték, hogy anyámnak nem engedték két hétig látogatni. Internálva voltak. Az összes kúti férfit elvitték dolgozni a bányába.

¹⁷⁰⁵ Kisgyón egykori bányásztelep a Bakonyban, ma Balinkához tartozik.

bakonykútiak, pusztavámiak. Mi mind »népellenesek« voltunk, a Volksbund miatt. Már férjnél voltam, úgy zártak be.»¹⁷⁰⁶

A bakonyi területeket március végén szállta meg a szovjet hadsereg. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a németek internálása nem zajlott volna itt le. A szovjet hadsereg romeltakarításra használt kényszermunkája és az internálás összefolyt e területeken és párhuzamosan, átfedésekkel zajlott. Az internálótáborok több helyen, Pápán, Veszprémben és Várpalotán is előfordultak. A bakonyi Németbányán úgy emlékeztek, hogy 1946-ban a németországi „kitelepités” első fázisában megfélemlítés miatt hurcolták el az eddig jellemzett módon a férfiakat.¹⁷⁰⁷ Az érkező rendőrök erőszakoskodva az ország különböző munkatáborába hurcolták a németeket.¹⁷⁰⁸ Ezek a razziahullámok Városlődön, Magyarpolányon, Gannán és Döbröntén¹⁷⁰⁹ is lezajlottak.

A nyugati határszélen, Mosonban és a magyar burgenlandi területeken gyorsan megindult a németek elűzése, s mivel ezt a területet okkupálták utoljára a szovjetek, ezért még szorosabbá vált az emlékezetben az internálás élménye. De pont emiatt is ügyesebben ki lehetett csúszni a hatalom markából. Ágfalvai közlöm nagybátyja, miután szabadult, átszökött a határon.¹⁷¹⁰ Balfon viszont az 1946-os elűzés után sem fejeződött be a meghurcolás, vélhetően azért, hogy a maradottakat így bírják rá hazájuk elhagyására.¹⁷¹¹

Nem érthetjük meg azonban az internálás funkcióját, ha legalább nem tekintünk ki arra a „végső” eseményre, amelynek eszköze volt ez a megfélemlítés. Isztiméri emlékezőm története átnyúlik a háború időszakától az elűzés 1948-as időpontjáig. Mikroközösség, egy család története bontakozik ki, annak szétaprózódása és évek utáni egyesítése. Forrásértékét az adja, hogy jól mutatja, mennyire átgondolatlan volt az a terror, amelyet a karhatalom használt. Már-már abszurd szituáció, ahogyan az elűzés alól mentesültek. Látszik, hogy az 1945 és 1950 közötti időszakban folyamatosan zaklatták a kiszemelt embereket. De az internálás csak megfélemlítés volt, afféle „körítés” az elűzéshez.

---

¹⁷⁰⁶ 1923:N:23: Bakony: Isztimér.

¹⁷⁰⁷ 1927:N:18: Bakony: Németbánya: „Amikor razziáztak, akkor az emberek az erdőbe menekültek, vagy padláson bújtak meg. Sokukat elvittek és internálták Pápára. Ez azt jelenti, hogy dolgoztatták őket az ÁVO-sok. Először kórházba kellett dolgozni, majd kertészhez kerültek, azért mert németek és volkbundisták voltak.”

¹⁷⁰⁸ 1923:F:23: Bakony: Németbánya: „A kitelepítés előtt, 1946-ban jöttek és rendőrök megszállták a falut. A volksbundistákat összefogták és elvitték őket internálni, aztán Kistarcsára. Sokan visszajöttek, egy darabig Várpalotán voltak. [...] Nálunk is lakott rendőr és be akarta vonni apám puskáját. Azt mondta, »minden puskát le kell adnia a bírónak«, apám mondta, hogy ő a bíró. A szomszédomnál is találtak puskát, ruszki karabélyt, begyűjtötték a front után. Neki is elverték a talpát és bevitték Várpalotára. A Béb faluban a tanító apját Masszi Ferencnek hívták, azt agyonütötték ott.”

¹⁷⁰⁹ 1939:N:6: Bakony: Döbrönte: „Az anyai nagybátyám bognár volt, hozzá járt mindenki, aki nyelet, klumpát csináltatott. Aztán az egyik feljelentette, hogy nála gyülekeznek és szervezkednek a németek. Ezután razziák voltak és elvitték a férfiakat. Összeszedték a nőket, a gyereket az iskolába és a férfiakat Pápára vitték. [...] Nagybátyámat hat hónapra elzárták. A légynek se ártott, jól megverték. A kínzás miatt jó pár hétig az elméje zavar volt, de hála istennek rendbe jött és újra kezdett dolgozni, de 68 éves korában meghalt.”

¹⁷¹⁰ 1935:N:11: Burgenland: Ágfalva: „Nagyapámat és nagynénémet 1946-ban a soproni '48-as laktanyába internálták. Az itteni párttitkár, nem is tudott magyarul, az is ki lett telepítve, de ő árulta be a családomat. Azt akarta a Gusztáv nagybácsimtól, hogy legyen a titkára, mert gimnáziumba járt, de nem vállalta. Még aznap este mindent lefoglaltak és elvitték a Gusztávot, amikor szabadult, akkor lelépett Ausztriába. Négy hónapig volt bent, elnézést kértek a nagynénémtől.”

¹⁷¹¹ 1932:N:13: Burgenland: Balf: „Apámat bezárták egy hónapra a városháza pincéjébe, mert német katona volt. Ez a telepítés után volt. Sokan voltak vele és mindig mentünk a pince előtt és beszóltunk.”

„Apám '46-ban hazajött a francia fogságból, de a komáromi erődbe került rögtön. Egy fiatal fiú hozta a hírt, aki vele együtt volt bezárva, de elengedték. Apám a Károly-laktanyába¹⁷¹² került, én is voltam nála látogatni, mert szolgálni mentem Pestre. Minden hadifoglyot oda szállásoltak be. Ez egy internálótábor volt, hatalmas nagy erőd. [...] Én úgy emlékszem, hogy ő kórházba került, mert annyira beteg volt, a francia fogság után véreset pisilt. A komáromi erődbe sokáig volt, aztán '46 végén elengedték. [...] Itt a front után, '45 nyarán, összefogták azokat az asszonyokat, akik a Volksbundba voltak és elvitték őket Fehérvárra. Édesanyámat is. A suszter felesége egyedül volt, terhesen, a front alatt született meg a kislánya, a férjét elvitték katonának. Őt is elvitték és bezárták pedig nem ártott senkinek, itt maradt öt gyerek, a legidősebb tizenhárom éves volt, a legfiatalabb pár hónapos, a front alatt született a pincébe. Őt is elvitték a kommunisták. Csak be voltak zárva, nem csináltak velük semmit. Kettesével-hármasával vitték be őket. Anyám megkapta a papírt a rendőrségtől, hogy ekkor és ekkor jönnek érte és készülődjön. Reggel 6-kor kellett volna lemennie, de édesanyám azt mondta, hogy ő nem hagyja itt a gyermekeit, ő nem megy sehova. Ő nem csinált semmit, ő csak dolgozott, a férjemet nem tudjuk, hogy hol van, ő nem megy. Nem ment, pedig anyám akkor Volksbund-tagnak számított. »Ha bűnös vagyok, jöjjenek értem!« – mondta. [...] Apám '46-ban hazajött, anyámmal Balinka-Újbányán¹⁷¹³ dolgoztak és Dülffáson¹⁷¹⁴ laktak. Egyik nap apámat elvitték a munkahelyéről és bezárták. Nem mondták, miért, Fehérváron keresztül vitték és gyalogolnia kellett a vasútállomásig, lerakták őket a városban. Nem tudták megmondani, mi a volt a baj. Három hetenként jártam oda beszélgetésre, nem adhatunk semmit, mindketten hátratett kézzel kellett beszélgetni, tíz percet. 1949-ben elűnt a papa. Isztiméren 1948-ban kitelepítés volt, de minket nem telepítettek ki, mert Dülffásig nem jött el a kocsis és így itt maradtunk. Anyám örült, hogy nem jöttek értünk, de úgy lettünk leszámolva, hogy ki lettünk telepítve. [...] Apámat nem engedték ki, de nem tudtak mit csinálni a sok emberrel, ezért kiszállították őt Németországba, hogy menjen el a családjához. A keleti zónába került, onnan már nem jött haza, Kanadába ment később. Úgy tudtuk meg, hogy elvitték, hogy apám nem adott egy idő után életjelet, érdeklődtünk utána, azt mondták, hogy az alföldi árvíz miatt vannak kint, dolgoznak. S amikor az isztimérik kiértek Németországba, ők találkoztak apámmal, így tudtuk meg, hogy apám hol van. Anyám tíz évig dolgozott itthon, és tíz év után, 1956-ban engedték ki és ő utána ment Kanadába. Már csak meghalni jöttek haza. [...] Én közben férjhez mentem.”¹⁷¹⁵

E család életét átfogta az internálás, az, ahogyan az apát elhurcolták és az, ahogyan az anya megúsza az eljárást. A megfélemlítés és az erőszak módszere teljesen leigázta a németeket. S bár sok helyen előkerült – ezen idézetben is – a verbális és fizikai ellenállás, leginkább egy társadalom megtörése volt a cél. Kultúrtájként változik az internálás funkciója. Valahol a karhatalom megelégedett e nagyarányú deklasszációval és elmaradt az elűzés, máshol viszont pont ennek eszközeként teljesedett ki. Az elhurcolások mértéke egyes időszakoktól is függött. 1945-ben a

¹⁷¹² Budapesten a mai Petőfi Sándor laktanya, a XI. kerületi Budaörsi út 61. szám alatt. 1945 és 1949 között a Buda-dél (vagy dél-Buda) néven internáló- és gyűjtőtábor működött itt.

¹⁷¹³ Balinka községhez (Fejér megyében, a Móri járásban) tartozó, Meccsér és Balinka belső területe között fekvő bányásztelep. Kisgyóntól megkülönböztetve nevezték Újbányatelepnek.

¹⁷¹⁴ Helyesen: Dülffás. Isztimér község külterülete, gr. Zichy István egykori palotai uradalma, pusztagazdasága. A falu központjától számítva nagyjából 4 km távolságra található.

¹⁷¹⁵ 1929:N:16: Bakony: Isztimér.

kényszermunka, majd a vagyoni jogfosztások, a hazai németek házainak, földjeinek elkobzása adta a motivációt. Később az elűzés lelki előkészítéseként, a családok megtöréseként is használta a karhatalom. Az első nagyobb fordulópont a potsdami konferencia után történt.

A magyarországi német társadalom része volt a magyarnak, nemcsak földműves-paraszti, hanem az értelmiségi rétegének egy része is. Az egyházi réteg bizonyos képviselői, különösen az evangélikus egyházi tagok, ki voltak téve a veszélynek, hogy „reakcióként” ugyanúgy részük lehet az elhurcolásban. A mosoni Levélen és a környező falvakban a németek tömeges internálásához kapcsolódott az alábbi egyházi személy sorsa. A közlésből a meglepően hosszú büntetési tétel emelkedik ki, majd pedig az illető elűzéssel való elengedése. Ez is bizonyítja, hogy e pereket valójában koncepciók céljával, a családok meggyengítésére, használták – legyen akár német, vagy más „háborús bűnösnek” kikiáltott személy.

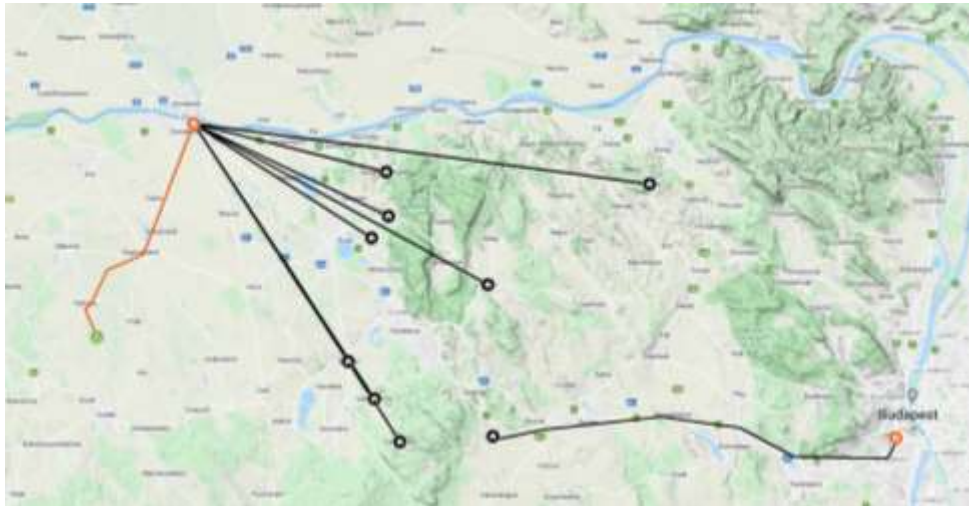
„Apámat lecsukták a kommunisták, különös okkal, azt mondták, hogy »pángermán«. Ez 1945 májusában volt, még kitelepítésünk előtt, a megszállás után négy héttel. Pedig lelkész volt. Állítólag az volt baj, hogy énekeltük a Szózatot, nem pedig a Himnuszt. Én akkor a soproni líceumban vizsgáztam. Anyám itthon volt. [...] Egy évig volt fogházban, Győrben. Tárgyalás is volt, Budapestre vitték, majdnem huszonöt évre ítélték. De 1946 májusában kiengedték, hogy kitelepíthessék és akkor ki is telepítették.”¹⁷¹⁶

A közlésben két kitelepítés szerepel, nem véletlenül. A mosoni területek története azért is egyedi, mert ehelyütt fordult elő, hogy a végrehajtották azt a kormányzati tervet, amely szerint a németeket „kitelepítésük” napjáig *koncentrációs táborokba helyezik*. Ez az internálás egy lokális jelenség volt és általában ott öltött tömeges mértéket, ahol nagy arányban szükség volt különböző önazonos népcsoportok (székelyek, horvátországi magyarok), vagy elűzött magyarok („anyások”) gyors letelepítésére. A mosoni vidékeken a feszültség egyre nőtt 1945 nyarán, amikor megérkeztek a szlovák területekről a menekülők. Ezzel párhuzamosan a Németországba menekülők is hazalátogattak, hogy felmérjék a magyarországi helyzetet. Nem volt ritka, hogy őket az utcán fogták el és Győrbe internálták őket.¹⁷¹⁷ A potsdami konferencián elfogadott, a németek kitelepítését érintő cikkelyek kihirdetés után megkezdődött a német nemzetiségűek koncentrálása. Az esemény különlegessége miatt ezt külön fejezetben fejtem ki.

---

¹⁷¹⁶ 1932:F:13: Moson: Levél.

¹⁷¹⁷ BRASCH 1991, 72–73.o.

*Tömeges internálások I. - A Gerecséből és a Vértes északi oldaláról
(falvak, internáló tábor és kényszermunka helye)*

*Tömeges internálások II. - A Vértes déli oldaláról és a Bakonyból
(falvak, internáló tábor és kényszermunka helye)*

10.3. A mosoni németek 1945-ös gettósításának mint tömeges kitelepítésnek az emlékezete

A magyarországi németek tömeges kitelepítésének, az elűzés egyik fejezetének közvetlen előzménye volt, amikor már transzportokra felkészítve a falvak lakóit, tömegesen áttelepítésre került sor egy meghatározott koncentrációs táborba. A mosoni német községek lakóinak jelentős részét 1945 nyarán Mosonszalnokra deportálták, ahol egy évig tartották őket fogva, majd Németországba tartó vonatokra rakva „kitelepítették” őket.

Milyen jogi háttere és kormányzati akarata volt ennek? Az 1945. februári internáló és a márciusi földreformrendelet szövegeiben már egyértelműen látszik a kollektív megítélés. Előbbiről már írtam, utóbbit a következő fejezetben tárgyalom. Tóth Ágnes történész kutatásai azonban rávilágítottak arra, hogy a 600/1945-ös földreformrendelet németeket érintő vagyoni korlátozásait nem a nemzetiség háborús szerepvállalása miatt rendelték el, hanem különböző belpolitikai és

külpolitikai célok és érdekek érvényesítése miatt.¹⁷¹⁸ 1945 végére – a szociáldemokraták kivételével – minden párt támogatta a németek „kitelepitését”. A *pártközi értekezleteken* többször elhangzott, hogy a határokon több, önazonos magyar népcsoport került át, akiket el kell helyezni és földhöz kell juttatni. A pártok nagyhatalmi állásfoglalást vártak az ügyben és május 26-án kérvényezték a szovjetektől, hogy járuljanak hozzá 200-250 ezer német kitelepítéséhez.¹⁷¹⁹ Ekkor már felállították az 1710/1945. M.E. rendelet értelmében az *Országos Népgondozó Hivatal* (ONH), amelynek több célja mellett az egyik az volt, hogy a „*fasiszta németek kitelepítésével*” kapcsolatos tennivalókat ellássa. 1945 tavaszán nem volt még jelentős a vándorlás, de azokon a németek által lakott területeken, ahova nagy számú elűzött és menekült magyar nemzetiségű került, ott visszaélések sorozata indult meg (pl. Észak-Bácska, Völgység).

A tolnai Völgység járásában például egy ügyvéd, Bodor György¹⁷²⁰ 1945. április 25-én önhatalmúlag „Telepítési Kormánybiztosnak” nevezte ki magát és 10 község 1500 családját internálta, a lengyeli Apponyi-kastélyban kialakított internálótáborba. Bodor 12.500 főt űzött el és helyükre menekülő bukovinai székelyeket költöztetett. 1945 novemberéig kb. 40 ezer személyt telepített át.

Az ONH előterjesztő ülése 1945. május 4-én volt, ahol Erdei Ferenc leszögezte, hogy cél a *németek kitelepítése*, de „egyelőre még fasiszta németekről” kell beszélni. A május 10-én megalakult hivatalnak joga volt rendeleteket kiadni és végrehajtani, vezetői Szepessy Géza és Iványi Jenő voltak. 1945. július 1-jén kezdték meg először a Dél-Dunántúlon, majd a Duna-Tisza közén a 3820/1945. M.E. rendeletben meghatározott *nemzethűségi vizsgálatokat*, amely a magyarországi németek „tettescsoportokba” (Tätergruppen) való felosztását takarta.¹⁷²¹ Ez azt jelentette, hogy aszerint osztályozták a németeket, hogy az előző rendszer politikai ideológiáját túrték-e, támogatták-e, vagy beléptek-e a *Volksbund*ba. Akikről „bebizonyosodott”, hogy „bűnösök”, azokat ingatlan vagyonukból kitelepíthették (12§. 1). Ez országosan tömeges telepítési hullámot indított el 1945 nyarán, amelynek fő gócpontjai Buda környéke, Észak-Bácska és Baranya, valamint Tolna megyei területek voltak. Tulajdonképpen a németek kitelepítésének ez a kezdőidőszaka.

Ahogy a Völgységben, más területeken is akut problémává vált a magyar menekültek nagy számban való megjelenése. 1945 nyarán a dél-szlovák területekről tömegével utasították ki a magyar lakosokat, akik a mosoni környékre menekültek. A potsdami tanácskozás (1945. július 17. - augusztus 2.) előestéjén az ONH 249/1945. sz. június 14-i utasításában elrendelte a győri

¹⁷¹⁸ TÓTH 1993, 27.o.

¹⁷¹⁹ A szóbeli jegyzék forrását lásd MARCHUT 2014, 352.o.

¹⁷²⁰ Bodor György (Kézdivásárhely, 1904. április 24. – Budapest, 1976. szeptember 8.). Gyermekkorát a székelyföldi Gelencén töltötte. 1932-ben jogot végzett a Budapesti Tudományegyetemen, ahol bírói és ügyvédi vizsgát tett. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai köréhez tartozott. Tagja és főtitkára volt a *Bartha Miklós Társaságnak*, részt vett a *Nemzeti Radikális Párt* munkájában. 1945 tavaszán belépett a *Nemzeti Parasztpárt*ba, majd április végén Bonyhádra utazott, ahol elkezdte a németek internálását. Leváltása után is tagja maradt a Parasztpártnak. Külpolitikai érdekek veszélyeztetése miatt letartóztatták (1962) és három és fél évi börtönrre ítélték, de egy évvel később közkegyelemmel szabadult. Főként történelmi, kisebbség-politikai, néprajzi tanulmányait, cikkeit 1945-től 1948-ig az *Ethnographia*, a *Szabad Szó*, utóbb a *Honismeret*, a *Művészet* és a kecskeméti *Forrás* közölte.

¹⁷²¹ SEEWANN 2012, 344.o.

kirendeltség-vezető számára a kitelepítés előkészítését.¹⁷²² Azt azonban hozzá kell tenni, hogy meghagyták: nem tartozik a főispánok hatáskörébe az, hogy németekkel szemben, nemzetiségük alapján bármilyen intézkedést tegyenek. Tildy Zoltán 1945. július 1-jén tartott nagygyűlést Mosonmagyaróváron a Kisgazdapárt szervezésében. Beszédében elutasította a kollektív felelősségre vonást, de hangsúlyozta, hogy a „*svábok tekintélyes része nemcsak ellene fordult a magyarságnak, de üldözte és megbélyegezte a jóérzésű hű németeket is.*”¹⁷²³ 1945 tavaszától kezdődően Mosonban 11 községről állapították meg azt, hogy bennük a németek „zárt településekben” élnek.¹⁷²⁴ 1945 május végén az ONH III. sz. Telepítési Osztálya elrendelte, hogy Levél és Mosonszentpéter községekben költöztessék össze a németeket.

Június 30-ára már 3000 felvidéki menekültet regisztráltak. 42 család 212 tagjának a magyaróvári járásban „sváb vagyont” igényeltek.

A potsdami konferencia zárása után, 1945. augusztus 5-én a budapesti rendőrökkel megerősített karhatalom körülfogta Levél községet és két órányi csomagolás után előbb középületekbe gyűjtötték össze a németeket, majd Mosonszolnokra hurcolták őket. Szeptember második felében Máriakálnok¹⁷²⁵ lakóit is odavitték. Az újságok arról cikkeztek, hogy „25.000 svábot telepítenek ki” a megyéből. 1945 novemberében és decemberében Hegyeshalomról, Mosonszentpéterről hurcoltak el embereket. Minden esetben megtörtént az üresen hagyott ingatlanok feltöltése, olykor vasi, borsodi földigénylőkkel. December folyamán Magyarakimlén és Mosonszentjánoson a nagyarányú ellenállás miatt kénytelenek voltak leállítani a telepítést. December 5–6-án 60 tagú rendőrszakaszt vezényeltek át, s mindkét helyen letartóztatási hullám zajlott le. A mosonszolnoki „gettóban” novemberre elfogyott az élelmiszer és éhínség tört ki. Vélhetően ekkor enyhült is a tábor őrzése, mert többen átszöktek a határokon élelemért. Voltak olyanok is, akik a háborús kitelepítés alatt nyugatra menekültek, majd 1945 nyarán hazatértek, hogy felmérjék mi történt Magyarországon. Közülük sokan kerültek a mosonszolnoki internálótáborra, ahonnan az első alkalommal megszöktek.¹⁷²⁶ 1946 elején az országhatár őrizetét megszigorították. Ekkor már több mint 4000 gettólakó élt együtt: levéliek, máriakálnokiak, rajkaiak, hegyeshalmiak, mosonszentjánosiak és mosonszentpéteriek.¹⁷²⁷ Utóbbiak utolsóként 1945 decemberében érkeztek. Az első időszakban kb. 300 rendőr vigyázott a gettóra,¹⁷²⁸ s ezért – ha volt lehetőség – a családtagok a lányokat a Hanság pusztáiba, az ottani cselédsorokra menekítették.

Ráadásul a falvakba érkező juttatottak is csak a házakat fosztották ki. Ennek egy nagyobb csoportját képezték a borsodi bányászok, akik félték, hogy bányájuk bezár, viszont földjük vagy nem volt, vagy rossz minőségű. Ők házról házra vonulva kifosztották az épületeket, majd mire a

---

¹⁷²² THULLNER–HUSZ 1997, 53.o.

¹⁷²³ Idézi THULLNER–HUSZ 1997, 56.o.

¹⁷²⁴ Ezek Bezenye, Dunacsúny, Hegyeshalom, Levél, Lébény, Magyarakimle, Máriakálnok, Mosonmagyaróvár, Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Mosonszolnok Oroszvár, Rajka.

¹⁷²⁵ *Máriakálnok*, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Mosonmagyaróvári járásban, Mosonmagyaróvár és Kimle szomszédságában.

¹⁷²⁶ Josef Brasch édesanyja 1945 októberében az internálásból megszökve, majd 21 km-t gyalogolva kelt át a határon a Mosonszolnok melletti *Halbturmnál*. Vö. BRASCH 1991, 77–79.o. és 109.o.

¹⁷²⁷ THULLNER–HUSZ 1997, 132.o.

¹⁷²⁸ BRASCH, 1991 71–72.o.

következő telepések és a Pozsony környékiek megérkeztek, már eltűntek a vagyonok. A helyi baloldali pártok között is feszültség támadt emiatt.

Az Ausztriába való átszökések, a csempészesek, az időközben hazaérkező német evakuáltak, menekültek és hadifoglyok helyzete a gettó állapotát is súlyosbították. 1945. decemberében megszületett a kitelepítési rendelet és 1946 februárjában már arról cikkezett a helyi sajtó, hogy hamarosan megindulnak Mosonból is a vonatok. 1946. április 12. és május 20. között 11 szerelvény szállította el a németeket. Az első négy szerelvényen (április 12., 14., 17., 19.) a gettó lakói és a mosonszolnoki németek kerültek áttelepítésre németországi megszállási zónákba.¹⁷²⁹

A falvak és a gettó „kitelepítése” párhuzamosan zajlott. Utóbbit miniszteri biztos felügyelte. Több alap kutatás is hiányzik ebben a témában, a levéltári források tematikus feltárása még várat magára, jobbra az összefoglalókból és a helytörténeti könyvekből van tudomásunk ezen eseményről. Az viszont ezekből is látszik, hogy jórészt Potsdam előtt már felkészültek a németek elűzésére és amint híre ment a szövetséges hatalmak konferenciáján született döntésnek, meg is kezdődött a németek kitelepítésének folyamata, jórészt az internálási, „földreformrendeletek”, illetve a nemzethűségi vizsgálatok rendelkezéseinek alapján.

A visszaemlékezők személyes szorongásként és személytelen sorsfolyamatként írják le deportálásukat. A személytelen dimenziók, az értelmezések is, azokról a sorsszerű elemekről szólnak, amelyek azokat a pillanatokat magyarázzák, amelyek az elhurcolás sokkszerű eseményét világítják meg. Ez utóbbinak az elemei azokra irányulnak, akik elviszik, vagy elveszik vagyonukat. Ez még a reflexív generáció tagjában is jelen van, aki „kapta” szüleitől ezt a történetet. Az alábbi narratívában megjelent szál az esemény deklasszáló, érthetetlen és megalázó jelenségét érzékelteti, összefoglalva az egész eseménysor lényegét. Ám míg az elbeszélő átlátja a deportálás lényegét, a kisfiú „függő beszéde” nemcsak hitelesíti, de érzékelteti is az igazságtalanságot.

„Akiiket kitelepítettek, azokat Mosonszolnokra vitték. Az én apámnak két lánytestvérét vitték oda: a nővérét és a húgát. Arra emlékszem, hogy 50 kilós csomagot vihettek át, lovas kocsival. Barakkokban laktak, majdnem egy évig, amíg vonattal ki nem szállították őket. [...] A mamám bátyját úgy vitték el, hogy a saját kocsijával szállították és a teheneit elhajtották a szemelátára. Négy-öt éves gyerekei voltak. Az egyik fia megkérdezte, mikor ezt látta, hogy »Papa, ugye még gazdagok vagyunk?«. [...] Győrből jöttek a telepések, akik beleültek a jóba, volt olyan hogy elitták, amit kaptak, vagy átmentek egy másik házba. Az ittenieket kivitték Németországba, nyugatra.»¹⁷³⁰

Az előbbi közlés kijelöli azokat a komponenseket, amelyek az emlékezetekben ezt az elűzést indokolják. A telepések arctalanok, akiket erkölcsi ítélettel sújtanak. Különbözésüket csak eltérő származási helyük adja: ki Győrből, ki Borsodból, vagy a Felvidékről érkezik.¹⁷³¹

Már az internálási fejezetben is érzékeltettem, a közlések alapvető jellege itt megváltozik. A katona- és fogságsorsok valamint a kényszermunkákra deportálások narratívái befelé forduló,

¹⁷²⁹ THULLNER–HUSZ 1997, 61–88.o.

¹⁷³⁰ 1932:N:14: Moson: Rajka.

¹⁷³¹ 1922:N:23: Moson: Levél: „Hazaértem Németországból. Apám a mosonszolnoki gettóban volt, más levéliekkel együtt. Kirakták a házukból őket, mert jöttek a Felvidékről, Borsodból a telepések. Elvették földeket, mindent elkoboztak. Ebből lett a téesz. [...] Bejöttem a faluba és a házukba idegenek voltak és ezért én is elmentem Mosonszolnokra.”

magányos, szorongó történetek, amelyeket a közlők, az egyéni ügyesség hangsúlyozásának megemelésével hőstörténetekké színesítenek. A lokatív erőszak, az elűzés és a különböző jogfosztások történetei viszont *kollektív* jellegű narratívák, amelyek nem egyéni, hanem családi és faluközösségi szempontból konstruálódnak. Míg az internálásnál az látszódik, mintha egyéni elhurcolásról lenne szó, addig ehelyütt már konkrét naphoz, és (ami a legfontosabb) más sorstársakhoz lehet kötni az eseményt. Konkrétan szólva az, hogy az elhurcolt tanúk látják, hogy egy időben közösségeik más tagját is származásuk miatt elhurcolják. Ez a szovjet deportálás esetén is így volt, ám ott a későbbi láger-lét annyira önálló és befelé forduló volt, hogy az emlékezetből szinte kiölte a kollektív, sőt a társas emlékeket is. Ennek egyik oka az volt, hogy a személyekben (barátok, szeretők) kapaszkodókat szerzett egyén ezen kapcsolatai megszakadtak. Ez lehetett egyéni döntés, vagy politikai helyzet (tiltott beszéd, vagy az, hogy a társ más országban élt). Összefoglalva a beszédmód megváltozik, s már az emlékekben is a kollektív meghurcolás kerül előtérbe.

Tágabb politikai kontextusba helyezi a gettósítást egy levéli emlékező. Olvasmányélmények foszlányai és a saját emlékképek összeolvadnak egy narratívában. A későbbi részleges ellenállás nyoma már az átszállításnál is megmutatkozik, ahogy a faluközösségek kiállnak egymásért. Mégis az alábbi történet egyike a mentesítési történeteknek:¹⁷³² a gettóba vonulásból sikerül megszabadulni, de az elűzésből már nem.

„Jött augusztus elején a potsdami nyilatkozat. Ki lehetett telepíteni a németeket és a Rákosi mondta, hogy »ezt ki kellene használni.« »Emberséges módon kell kitelepíteni«, –mondta a kormányzat. De mi akkor azt tudtuk, hogy ez csak ajánlat lesz. Senki nem gondolta, hogy ez lesz. Ekkor az apámat lecsukták [...] Úgy kezdődött, hogy a dunakilitiket, a feketeerdőieket és a rajkaiakat¹⁷³³ kérték meg, hogy szekerekkel jöjjenek és vigyék el ezeket a falvakat a mosonszolnoki táborba. Amikor megtudták, hogy mit kellene csinálniuk, akkor azt mondták, »szekér van, de erre a célra nem adunk.« Így kellett a levélieket a katonasággal átvinni a táborba.[...] Rajkán volt hűségmozgalom, ezért akkor ott még nem bántottak senkit.[...] Én a soproni líceumban vizsgáztam és jött ez az »Anordnung« [Rendelet], hogy pár órán belül ki kell menni a házból. Ekkor anyám itthon hagyta a nagymamát és felült a vonatra és elment Győrbe. Sikerült mentesíteni minket, mert kiderült, hogy nem voltunk a listán. Három hét után jöttünk haza. Nekünk csak át kellett költöznünk egy másik házba. De egy év után kitelepültünk.”¹⁷³⁴

A mosoni Levél az egyik legnagyobb arányban szenvedte el a „kitelepítést”. A kilakoltatás elbeszélése összefügg a telepések érkezésével. Mivelhogy az esemény volta *irracionális és megfoghatatlan*, ezért az egyedüli „önértelmezés”, amely az emlékezőből kibomlik, hogy ők egy

¹⁷³² A várandós anyák és családjaik hazaküldésére is van példa. 1946:F: Reflexív: Moson: Levél: „Mosonszolnokon volt a gyűjtőtábor és én ott születtem. Minket kitétek oda, de apám magyar katona volt, ezért nem lett kitelepítve. A nagynéném meg azért nem lett, mert férjhez ment egy Halász nevű magyar katonához. [...] Őket kivitték egy lágerba, de anyám várandós volt és akkor bemehettek egy parasztházba. A láger egy pajta volt tulajdonképpen. De apám – aki parádés kocsis volt – vitte a kitelepítési bizottság elnökét. S akkor ő intézkedett, levették a listáról és hazajöhetett.”

¹⁷³³ Dunakiliti, Feketeerdő, Rajka. Három egymás mellett fekvő község Győr-Moson-Sopron megyében, az ország észak-nyugati csücskében. A 2. világháborút lezáró békekben „pozsonyi révnek” nevezték a környező területeket. Csehszlovákia öt falut (Horvátjářfalu, Oroszvár, Dunacsún, Rajka, Dunakiliti) követelt magának a „pozsonyi rév” címén, de 1947. október 15-én Horvátjářfalu, Oroszvárt, Dunacsúnt kapta meg.

¹⁷³⁴ 1932:F:13: Moson: Levél.

rablóhadjárat áldozatai lettek. A *deklaszáció* nem az elhurcolásból, vagy az út állomásaiból tevődik össze, hanem a vagyontárgyak pusztulásából, a lelkész apa bezárásából.

„1945. augusztus 26-án, ekkor történt. Lovas kocsikkal vittek át minket Zaneggre.¹⁷³⁵ Schmiki nevű nagy paraszt vitt át. Őt kérték.[...] Nekünk szerencsénk volt, mert a keletről és Romániából érkező komisszió, aki eredetileg ide mezőgazdaságot jött tanulni, az nálunk volt elszállásolva. Ők felkeresték a falvakat és a házakat.[...] Egy keddi délután volt és az egész ki volt pakolva, olyan öt és hét óra között. Két ember jött, mondták, hogy másnap délelőtt el kell hagyni a házat. Szeptemberben hazanéztem a házba és a cséplőgép szét volt verve. Szerdán kezdődött. Egy vonat érkezett, egy új vonat, konvoj kocsi, telepesek jöttek és utána Zaneggre vittek.”¹⁷³⁶

Az internálótáborba való elhurcolás híre gyorsan terjedt a falvak között. Míg az első áttelepítéseknél a faluközösség állt ellen azzal, hogy nem adott szekereket az áttelepítésre, addig Kimlén már összetűzésre is sor került. Az alábbi két elbeszélés közül az előbbi átfogóan, utóbbi konkretizálva foglalja össze az eseményeket. A megtörés, fenyegetettség és megtorlás mutatkozik az elbeszélésben, a háború folytatása.

„A község háza elé mentek és megpróbálták közösen tiltakozni ez ellen. Át akartak költöztetni minket. Voltak szószólók is, L. Miksa és S. János. Az előbbi SS-es volt ... a Weiss Gyula, egy fiatal ember volt, odament, de nem józanul, kiabált, a demonstráció után. Őt hátulról lőtték le. Ez egy hangulatkeltés volt.”¹⁷³⁷

„Egy halott volt, ez a Weiss Gyula. Ő azt kiabálta, hogy »megálljatok, mocskos szemetek, ezt még visszakapjátok!« Lelőtték és mindjárt el is temették, de úgy, hogy se az apja, se senki nem mehetett oda. De van neki sírkeresztje. Azért, mert ezt kiabálta, engem nem engedtek ki a faluba.”¹⁷³⁸

Az ellenállások és az áttelepítés módzatai azt sugallják, hogy az elszenvedők érthetetlennek tartották meghurcolásukat. Egyrészt azért, mert a „Hűséggel a Hazához” mozgalomnak hívei voltak, másrészt nem értették, hogy miért olyanok kapják házaikat, akik csak fosztogatnak. Nem jelenik meg különbségtétel abban, hogy az említett Csallóközből „áttett falu” lakói is rákényszerülve lettek volna a költözésre, pedig bizonyosan így volt. Ennek egyfelől az lehet az oka, hogy nem találkoztak velük, másfelől pedig az, hogy a németek tapasztalatában csak „telepeseknek” számítottak, „akik beleültek a jóba.” Nem kizárt, hogy többféle telepes hullám egyféle tapasztalattá folyik össze e meghurcolásban. Az elbeszélők elhurcolásuk okaként szintén a *Volksbundot*, és a felvidékiek beköltöztetését adják meg, de sokan a német elűzés különleges fejezetének tartják.¹⁷³⁹

„Akik a *Volksbundban* voltak és hangadók voltak, azok bekerültek. A családom máriakálnoki ága teljesen kitelepítésre került. De ott nem a *Volksbund* miatt, hanem... Nem egészen világos előttem, de ott Máriakálnokra áttettek egy falut Csallóközből.”¹⁷⁴⁰ Hozzánk, Kimlére egy-két család

¹⁷³⁵ Mosonszolnok német neve.

¹⁷³⁶ 1930:F:16: Moson: Levél.

¹⁷³⁷ 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.

¹⁷³⁸ 1932:N:13: Moson: Kimle.

¹⁷³⁹ 1932:F:14: Moson: Levél: „Ez itt egy kivételes eset volt, hogy a kitelepítés előtt ilyen sokáig összetelepítsék a németeket.”

¹⁷⁴⁰ Tudomásom szerint Máriakálnokra Csallóközből, Ásványróróról, Kisbodakról, Cikalaszigetéről, Püskiről, Hédervárról érkeztek telepesek. Vö. THULLNER – HUSZ 1997, 104.o. és www.mariakalnok.hu.

jött Csallóközből és szomszédos községekből jöttek szegények, nincstelének. Itt ezért nem egységes, Kálnokon egységesek voltak. Ezek beültek, nem volt mezőgazdasági kultúrájuk és megkapták a terményt. Felszedték a padlót, azzal tüzeltek, pedig erdőt is kaptak. A szobában vágták a disznókat, mert kint hideg volt. Ráöntötték a disznóra a forró vizet.”¹⁷⁴¹

A mosonszolnoki, német nevén zaneggi gettó egyesek szemében csak egy hosszúra nyúlt állomás volt az elűzés folyamán. A falu – amúgy szintén német – lakóit összetelepítették és mosoni falvak németjeit beköltöztették a házakba. Ez lett a lágér és a gettó.¹⁷⁴² Előre eltervezett politikai tervnek,¹⁷⁴³ a zsidó deportáláshoz hasonlóan¹⁷⁴⁴ érezték a közlők az összegyűjtést. Nemcsak más németekkel való összehasonlításban jelenik meg ez, hanem a korrupció megjelenésében is. Törésvonal húzódik azonban a németek között is. Az információhiány nemcsak az elhurcolás értelmetlenségének ítéletében, a telepések agressziójának közlésében, hanem a „saját” közösségüket érintő felmentésekben is tetten érhető.¹⁷⁴⁵ Nem azt jellemzik, hogy milyen volt az út a táborba, hanem azt, hogy velük ellentétben kik mentesültek az elhurcolás alól. Magukat a törvények és rendeletek alávettjeinek állítják be: nemcsak a honi, de egyben a nemzetközi politika áldozatainak is.

„Zaneggre érkeztünk, különböző házakba raktak be minket. Máshol, például csak egymásra telepítették az embereket. De ez akkor különleges volt. Ez el volt tervezve, Potsdam után rögtön ki kellett rakni minket a házból. Ők még nem tudták, hogyan lehet minket vinni, csak azt, hogy lehet vinni és ezért raktak minket táborba. Mert ugye Lengyelországból, Sziléziából, Pomerániából már vitték el az embereket. Szerintem ez azért kellett, mert még idő kellett ahhoz, hogy eldöntsék, a németeket hova lehet vinni.”¹⁷⁴⁶

*„Szolnokra vittek, ott volt gyűjtőtábor. Kocsival mentünk és később onnan telepítették ki a rokonokat [...] Sokan azért nem mentek el, mert le tudta fizetni a biztosokat. Volt egy Bekő nevű iskolaigazgató. A házába – ami egy hosszú parasztház volt – költözött be a telepítés vezetője. Amit adni tudott, azt a telepéseknek adta, s az itthon maradhatott.[...] A szüleim egy évig Mosonszolnokon voltak.”*¹⁷⁴⁷

Az események passzív elszenvetésének következő momentumát azok a körülmények adják, amelyek a gettóban várták a lakókat. A leírások nem olyan drasztikusak, mint az internálásokat, vagy a szovjet deportációt elbeszélő történetekben. A körülményeket leíró közlések példabeszédekké válnak. A kitelepítetteket parasztházakba, pajtákba költöztették Mosonszolnokon,

¹⁷⁴¹ 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.

¹⁷⁴² 1922:N:23: Moson: Levél: „Igazából ez nem volt lágér, mert maga a falu volt a tábor, házaknál laktunk.”

¹⁷⁴³ 1922:N:23: Moson: Levél: „Ki tudja? Kiszemelték és odavitték őket. Más falu lakóival voltunk együtt. 1945. augusztus 26-án vitték el őket és 1946. április 6-án vitték őket ki Németországba. Egész télen ott voltak.”

¹⁷⁴⁴ 1946:F: Reflexív: Moson: Levél: „Azt csinálták, mint zsidókkal, össze kellett szedni őket és ki kellett vinni. az volt lényeg, hogy ne tudjon senki elmenni.”

¹⁷⁴⁵ 1930:F:15: Moson: Levél: „Én pár nappal a [Mosonszolnokra való] kitelepítés után visszajöttem faluba és megnéztem, mi van házunkkal. Zárva volt, be akartam jönni, de észrevett az egyik telepés és elzavart. Én akkor 15 éves gyerek voltam.”

¹⁷⁴⁶ 1930:F:16: Moson: Levél.

¹⁷⁴⁷ 1932:N:13: Moson: Kimle.

majd kényszermunkára fogták őket a falun belül,¹⁷⁴⁸ de később szemet hunytak afelett is, hogy akár Ausztriába menjenek dolgozni.

A tábor életének különböző fázisai lehettek. Az elbeszélésekből úgy tűnik, hogy 1945 végéig tartott a karhatalom erősebb felügyelete, sokszor terrorba átnyúló bánásmódja. E leértékelés abban is megragadható, hogy többen olyan halálesetekről számoltak be, amelyek indoka csak az volt, hogy az elszenvedők egyházi emberek, vagy csak „svábok” voltak.¹⁷⁴⁹ Mások érdektelenségről számoltak be. Az alábbi átfogó közlés befelé fordul, a „házigazdákat” ugyanolyan szenvtelenül írja le, mint az érkező családokat. Vélhetően a rossz viszony miatt „ismeretlenek” maradtak egymás mellett az emberek. Az éhínség motívuma visszatér, de a fogolytársakkal szembeni ellentétek előtérbe kerülnek a történetben. Amíg a szovjet deportálásnál egyértelműen a bezártság és az éhínség kompenzálására a *kapaszkodók* keresése határozta meg a történetek hatásmechanizmusát, itt a kilépés és a szökés az, ami generálja a közlést. Ezt egyfelől okozhatja az is, hogy az emberek egymás ellen fordulhattak, de az elbeszélésben eluralkodik a szökés lehetősége. Az, hogy a táborból Ausztriába átjártak dolgozni élelemért, jól mutatja, hogy némi lehetőség volt a kitörésre.

„Amikor minket beraktak ide, azután már senki nem érdeklődött utánunk. Mindenki ahogyan éppen tudta, úgy tartotta fent magát.[...] Családi-, parasztházakba osztották a népet. [...] Két-három családot költöztettek össze először és utána folyton hozták a falvak többi lakóit is.[...] Együtt laktunk azokkal is, akik ott laktak eredetileg. Mi egy kis szobát kaptunk, körülbelül 15 négyzetméteren négyen lakhattunk. A tulajnak még volt pár szobája, de három család jött Máriakálnokról. Ezeket behelyezték a szembe lévő szobába és a házigazdák megint más szobába költözhetek. Nem szívesen fogadtak, de átengedték, ami a törvény volt.[...] Nem kaptunk semmilyen ételt, azt ettük, amit magunkkal vittünk. Ez pár hét után elfogyott. Kellott újat szerezni és mindig másnál próbáltunk szerezni. Sokan éheztek, egy-két ember éhen halt. Sokan azt hitték, hogy mégis otthon maradhatnak és nem vittek sok élelmiszert. De olyanok is voltak, akik nem szerették, hogy egyesek náluk laknak, ezért nem adtak nekik enni. Egy nagyon idős asszony halt meg, de a nevére nem emlékszem [...] Ezután elmentem osztrákba dolgozni. Egy kis szőlőtulajdonos elvitt dolgozni és én a lovakkal jártam, földmunkát végeztünk. [...] Nem lehetett csak úgy átmenni, de ha a helyiségét elhagyta a határőr, akkor finoman át lehetett szökni. Gálosra¹⁷⁵⁰ mentem dolgozni, összesen talán négyszer. A határon könnyen átkerültem, de utána a magyar térségen sokszor jártak vadászni az oroszok és fényszóróval mérték a környéket. Le kellett feküdnöm, hogy ne lássanak engem, vagy nehogy vaddisznónak nézzenek. Jó fél órát is kellett várnom.[...] Nyolc hónapig voltunk ott. [...] Egyszer újév előtt mentem át és úgy gondoltam nem megyek vissza, hanem észak felé Ausztriába megyek tovább. Apám egy első világháborús barátja, Miklóshalmán¹⁷⁵¹ lakott,

¹⁷⁴⁸ 1932:N:13: Moson: Kimle: „Pajtáiban laktak, parasztházaknál és dolgoztatták őket.”

¹⁷⁴⁹ 1932:F:14: Moson: Kimle: „Heinz Esner egyházi volt. Mosonmagyaróvárra elvitték műteni, de mivel sváb volt, gyorsan, három-négy nap után kidobták a kórházból. Zötykölődött a szekér, úgy vitték haza. Különleges ellátás kellett volna neki, de az úton meghalt, mert kibomlott a sebe. Éhen halt, mert még levest sem kapott.”

¹⁷⁵⁰ Németül *Gols*, horvátul *Golza*. Gálos mezőváros Ausztriában, Burgenland tartományban, a *Nezsideri* járásban. A város Mosonszolonoktól 21 kilométerre fekszik nyugatra. A távolság ellenére ez csak a második település ebben az irányban és hagyományos, évszázados útvonal köti össze a településeket.

¹⁷⁵¹ Németül *Nickelsdorf*, község Ausztriában, Burgenland tartományban, a *Nezsideri* járásban, a hegyeshalmi határátkelővel szomszédos község.

odamentem. Apám barátjának elmeséltem, mit akarunk és azt mondta, hogy ne csináljam ezt, mert ha többen megyünk az úton, akkor gyanúsak lehetünk és bezárhatnak. Maradjak én inkább nála. Az ő fia meghalt a háborúban, segítsek a házban.”¹⁷⁵²

A szökés lehetőségét és a védelmi erő minőségét jól mutatja a következő két elbeszélés is, melyek szerint az örök korlátozott száma, valamint a velük való kapcsolatok is lehetővé tették a kijutást.¹⁷⁵³ Az oroszok megjelenése azonban új helyzetet teremthetett. Elképzelhető, hogy erőszak, de terrorisztikus esetek is előfordultak az éhezés mellett. Maga a falu is több kilométer távolságban áll a *Hanság* szélén. Vélhetően ennek és a vasútállomásának köszönheti azt, hogy kiválasztották a gettó létrehozására. A táborlakóknak tehát külső és belső élete volt, amíg az előbbi közlés kifelé tekintett, addig az utóbbi a belső lehetőségeket tárja fel. Az éhezés, a koldulás visszatérő elem, de a külföldi munka helyett a háború utáni megkopaszodásra jellemző elbeszélési panelek kerülnek előtérbe, azzal, hogy a másik falutól várnak segítséget. A két elbeszélés közös pontja, hogy a gettó lakói alávetették magukat a hatalomnak, még annak ellenére is, hogy többségük a halálát lelte. Mégis az átható szorongással vegyített rettegés, az élet-biztonság veszélye csak puhított alakban érhető tetten. Nem ritka viszont, hogy ez a bizonytalanság és az önemésztés öngyilkosságokhoz vezetett.

„Ez közös elnevezéssel volt »gettó«, valójában a házak voltak, más családokkal, szolnokiakkal laktunk együtt. Többen voltak elszállásolva, szénát gyűjtöttek a lovaknak, de nem bántottak senkit se. [...] Volt egy rendőrparancsnok, aki felügyelt mindenre, jó ismerőse volt apámnak, de nem bántott senkit. Többen voltak ezek és folyton körbe járták a falut, mert nem volt szabad kimenni. [...] Csak abból éltünk, amit magunkkal hoztunk. Egész télen együtt voltak, egy szobába néha nyolcan voltak. Mit tudtak mondani a tulajok? Apám egy lebombázott házban volt, de különben jó volt. Apám, nagynéném és én voltunk ott. Volt olyan hogy a másik faluba mentünk kéregetni. [...] Kézimunkáztam, szőttem. A házasszonyunk elment Dunaremetére,¹⁷⁵⁴ a hajóállomásra. Onnan hozott aranyfonalat és csináltam két hosszú függőnyt. [...] Ezért kaptunk ételt, mert mi magyar családhoz, a Tóthékhoz voltunk berakva. Nagyon rendes család volt. Volt egy lovuk és segítettek fát hozni. [...] Kellott a tüzelő, mert tél volt és átjöttek kocsival apámék és kertjükből hoztak fákat, mindenkinek volt, senki se fagyott meg. A végén engedtek. [...] Rendőr és rendőr között is volt különbség. Minden utcának volt felelőse, nyolc óra után nem lehetett kimenni. De a mi utcánkba olyan őr volt, hogy jelentett, ha jön valaki. Mert néha oroszok jöttek látogatóba és akkor szóltak, hogy tűnjek el. Volt olyan is, hogy apám jött haza a munkából, mert három utcányira egy parasztnál dolgozott, magyar parasztnál. Elvitték az őrre, mert későn jött haza. Nagynénémmel egész éjjel sírtunk, nem tudtuk, hogy mi lesz. Egy levéli ember éppen előtte akasztotta fel magát kinjába, mert már nem tudta mi lesz vele. Kiszöktem, lementem ahhoz a paraszthoz, ahol apám dolgozott, kérdeztem, »hol van az apám?«, ez meg mondta, hogy időben elindult. Éppen otthon volt a fia, egy

---

¹⁷⁵² 1930:F:16: Moson: Levél.

¹⁷⁵³ 1922:N:23: Moson: Levél: „Kiszöktem és hazajöttem meglátogatni egy ismerős családot. Aztán visszamentem. Nem volt semmi baj, nem vették észre, egyszer se fogtak el. Ezek igazából nem törődtek semmivel. Először Levélen voltak rendőrök, de később már ők sem törődtek semmivel.”

¹⁷⁵⁴ Dunaremete község Győr-Moson-Sopron megyében, a Mosonmagyaróvári járásban, a Duna partján. Mosonszolnoktól keletre fekszik 23 km-re.

pesti mérnök és azt mondta, hogy ő megkeresi. Elment az őrre és egész éjjel a folyosón ült. S akkor hazakerült, de egész az a fiú éjjel ott ült. Volt, hogy hazakísérték. [...] Eleinte nem lehetett kimenni, de később nagyon gyöngén hagyták az egészet, ki-be lehetett járni. Nem féltek attól, hogy elszöknek. Még azt is megengedték, hogy Ausztriába, Gálosra átmehessenek dolgozni, kenyeret keresni.”¹⁷⁵⁵

1946 áprilisától kezdve folyamatosan kerültek vagonokra a Mosonszolnokra telepített németek és onnan Németországba üzték ki őket. Akik nem kerültek ki, azok sem kapták vissza házaikat. Többen próbálkoztak a visszaszerzéssel, de csak azok jártak sikerrel, akiknek vagyonát hátrahagyták.¹⁷⁵⁶

Az alábbi történet a visszaköltözés emelkedéstörténete. Valójában nem tipikus példája azoknak az eseteknek, akik megszabadultak a táborokból. Hiába egy megemelt, olykor mitikusnak ható „hőstörténet”, az alábbi tragédia jól jelzi a végleg szétszakadt család történetét.

„Apámat elvitték Németországba, én meg férjhez mentem. Volt egy udvarlóm, '43 óta. Ő is elkerült a frontra és lágerben volt, Sopron mellett. Ő előbb hazaért, mint én. És akkor [Moson]Szolnokon férjhez mentem hozzá. Mentésített is. Jött a férjem Tárnokrétiből,¹⁷⁵⁷ Hamar volt a neve, magyar volt. Egy hónapja dolgozott ott, egy ácsnál. A katonaság előtt is találkoztunk. A bátyámmal együtt volt katona és az apám is szerette, még talán jobban is, mint én. Mondjam el? Volt egy jó ismerőse az uramnak, együtt jártak katonaiskolába. Ő jutasi, képzett tiszthelyettes volt. Hivatásos katona, tiszthelyettes 1945-től '48-ig. Amikor szóltak neki, vegyen el, mert áprilisban mindenkit elvisznek Szolnokról. Azt mondta az ismerőse, hogy »menj el a győri parancsnokságra és kérj engedélyt nősüléshez.« De nem adták meg az engedélyt, visszament a barátjához, aki közben nagyúr lett. »Tudod mit? Adok egy papírt, ezzel elmész Pestre a Rákosi elvtárhoz« és elment. Fogadta az elvtárs, mindent kikérdezett tőle, el kellett mesélnie a gyerekkorát, minden, hogy került a katonaiskolába és még az enyémet is, hogy ki vagyok. Kérdezte, hogy párttag vagyok-e, de még az sem zavarta, hogy nem vagyok. Amikor befejezte, kezét fogott velem. Azt mondta a férjem, hogy »akkora keze volt, hogy kettő belefért volna.« Végül azt mondta, hogy tisztességes magyar ember és megadták az engedélyt. Az uram kért papírt, »mire maga odaér, a kezem ott lesz.« Megadták az engedélyt, még a Kisalföldben is cikk volt. 1946. március 18-án házasodtunk össze. 48 órán belül. Ezzel megúsztam és így itthon maradhattam. Az anyósoméknál laktam Tárnokrétiben, Bősárcány mellett. [...] Az apám Hochfeldenbe¹⁷⁵⁸ került, kapott egy szép házat és ott élt. [...] Én márciusban eljöttem, ők meg áprilisban...”¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵⁵ 1922:N:23: Moson: Levél.

¹⁷⁵⁶ 1946:F:Reflexív: Moson: Levél. „Visszakerültünk, de nem a mi házukba, hanem ahhoz aki egyedül volt, egy özvegyember házába, aki leányával lakott. Ott voltunk addig, amíg a Vater ki nem tudta járni, hogy visszakapjuk a házunkat. Mert abba már bent lakott egy Borsodból ide jött család, de visszamentek, mert elfogyott a gabona, gazdálkodni meg nem tudtak, mert bányászok voltak. [...] Én még óvodába jártam, amikor hazamentünk, három évig biztos ott laktunk. A ház nagyon le volt pukkanva. Szerencse az istállót, a pajtát nem bontották le és ezért volt valami, ahová újra tudtunk tenni.”

¹⁷⁵⁷ Tárnokréti, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Csornai járásban. Mosonszolnoktól 25 km-re van, a Hanság mocsarának délkeleti felén, míg a gettó, annak nyugati felén helyezkedett el.

¹⁷⁵⁸ Nem tudtam beazonosítani. A levéli németeket több transzporttal üzték el Németországba. A levéliek Herrenbergbe, Crailsheimbe, Heilbronnba, Moschbachba, Schweinfurthba érkeztek. Néhányan Ulm környékén települtek le. CSAPÓ 2010, 70.o.

¹⁷⁵⁹ 1922:N:24: Moson: Levél.

A mosonszolnoki gettó története tapasztalati szempontból a németek tömeges internálásához tartozik, de valójában az elűzés egyik első állomása. A csallóközi magyarok elhurcolása, a környékbeli és borsodi földhözjuttatottak temérdek száma, a nagy határú falvak jó minőségű földjei egyaránt cselekvésre sarkallták a helyi vezetőket, akik az egész nemeztiséget ki szeretnék volna taszítani. Ráadásul ez az eset jól mutatja, hogy 1945 Magyarországnak vidéke különböző regionális vezetők irányítása alá került, akik csak színlelték a demokráciát. Ha úgy vesszük, e tábor felállítása nem különleges. *Ami a tolnai Lengyel községben az Apponyi-kastély, a Gerecsében és a Vértesben a komáromi erődök, addig itt Mosonszolnok nagy határú rónaságokkal tarkított területe jelentette a börtönt.*

A cél a németek kimozdítása volt és a gettó története megmutatja, hogy jóval a potsdami események előtt, azok intézkedéseire várva, készen álltak az áttelepítésre az erre hivatott szervek. A gettó közel négyezer lakójának hasonló sorsa is lehetett, mint a tolnai sorstársaiknak.¹⁷⁶⁰

A hatalom színlelt demokráciájának eszköztelenségére utal, hogy az áttelepítés után nem tudta megoldani a németek őrzését, akiknek még így nagyobb helyismeretük lehetett, mint másoknak, ezért a környező falvakba is eljártak.¹⁷⁶¹ Az éhezés, a betegségek, az abból fakadó halálesetek, a szovjet katonák erőszakos látogatásai emberi mivoltukban kérdőjelezték meg az embereket.

Mégis apatikus, száraz elbeszéléseket rögzítettem. Úgy látom, hogy ennek két oka van. Az egyik, hogy *az emlékezetkultúrából hiányzik a tábor története*,¹⁷⁶² ezért az elbeszélések szégyenérzettel keverednek. Míg a szovjet deportálás esetében és – a későbbiekben ezt be is mutatom – az elűzés esetében az emlékek bátran és élénken maradtak fent az emlékezetkultúrában, addig e gettó története szinte elsikkadt. A másik ok, hogy elképzelhető: az elkövetők, illetve a közösségek által „hibáztatott” felelősök ugyanennek a közösségnek a részei, vagyis talán (leszármazottaik) még a falvakban laknak.

Az 1945 és 48 közötti időszakban ugyanis a német településeket sokszor szállták meg a kommunista hatalom nevében bűnöző szellemiségű emberek. Ezért is nevezhető ezen korszak színlelt demokráciának, hiszen csak a demokratizmus látszatát keltették a magukat „kommunistának” aposztrofáló emberek, akik a hatalomhoz közel kerültek. Terrorjuk meghatározta az elűzés előtti, sokszor még az azutáni állapotokat is. Erőszakra, nem ritkán gyilkosságokra is sor került.¹⁷⁶³ Az efféle állapotok még apatikusabb közösségi élményt, deklasszált és egyben tabusított elbeszéléseket eredményeztek. Ennek egyik oka az volt, hogy a karhatalom szereplői, mint kiemelt személyek, éveken keresztül – a terror elmúltával is – a közösségben maradtak, családjukkal együtt. Ezen sebzett közösségek a németek milliójében a legtabusítottabb világokat eredményezték, de

---

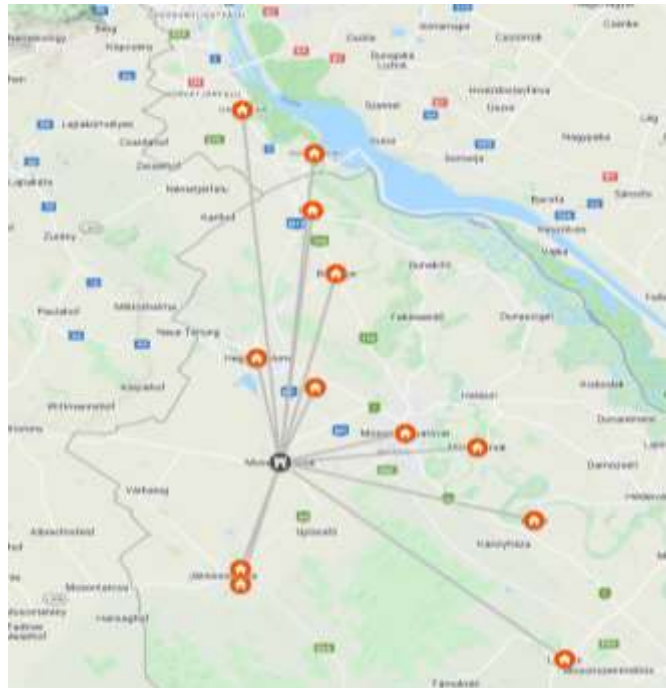
¹⁷⁶⁰ Csak a vagonlisták alapján lehetséges a számok meghatározása. 1945. május 14-én 1292 főt tartottak nyilván Mosonszolnokon. A gettósítás következtében 1900-2300 fő közé tehető azok száma, akiket ide telepített. 3185 és 3627 személyről beszélnek a vagonlistákat tartalmazó források. Négy szerelvány indult: 1) 1946. április 12. (Moschbach), április 14 (Böblingen), április 17 (Ulm és Crailsheim), április 19 (Heilbronn). Ld. RÁKÓCZI 2001, 23–31.o.

¹⁷⁶¹ Az 1945-ben kialakult vidék diktatúrájáról és annak működéséről: Ö. KOVÁCS 2017. Különösen: 44–53.o.

¹⁷⁶² Erre a legjobb példa, hogy község helytörténeti könyvében is pár oldal szól az eseménysorról: RÁKÓCZI, 23–31.o. Összefoglalja még THULLNER – HUSZ 1997; említi: FEHÉR 1988, 86.o.

¹⁷⁶³ Ezen esetek egy része az idézet interjúban is megjelent, de az áldatlan állapotokra a külügyminisztérium is reagált. Vö. FEHÉR 1988, 86.o.

egyáltalán nem számítottak ritka eseteknek. A következőkben egy ilyen közösséggel folytatom az alávetettség jellemzését.

A mosonszolnoki koncentrációs tábor lakónak származási helyei

10.4. A karhatalmi terror emlékezete (1945 -1948)

Az internálási és földreformrendeletek végrehajtását az 1945-ben kinevezett új rendőri hatalom, a település- és telepítési felügyelők vezényelték. A német falvak autonómiájának egy jelentős részét 1945-ben felfüggesztették. Annak ellenére, hogy ebben az időszakban több hatalomváltás is történt a kommunista párton belül – s ez a vidéki falvakban is meglátszódot – több olyan település is volt, ahol a partizánoknak vélt „rendőrök”, a különféle németellenes rendeletek mentén megfélemlítésen alapuló terrort vezettek be. Ez a jelenség abból nőtt ki, hogy azokban a falvakban, ahol erős németiség és betelepített magyarság volt kénytelen együtt lakni, ez a helyzet sok konfliktusra adhatott okot. Több olyan faluban, ahol az elűzés elmaradt, erősebb közösségek is kialakultak, melyek később egymásnak feszültek. Ez ugyan inkább az ötvenes évekre lesz jellemző, de nyomai már ekkor is megmutakoztak. A kivezényelt rendőrség ezért megpróbálta – nem ritkán visszaélésekkel – rendezni a helyzetet.¹⁷⁶⁴ Az efféle „rendteremtés” azonban különbözik a szándékos, a megfélemlítési célú terrortól, lopásoktól.¹⁷⁶⁵

Két olyan községben sikerült interjúkat rögzítenem, ahol nagyarányú volt a „kiskirályok” terrorja: a gercsei Csolnokon és a vértesi Vértessomlón. A közléseket rendkívül nagy tabusítás jellemezte. Egyrészt azért, mert az „alávetettség” súlyosabban jelent meg olyan miliőben, ahol e

¹⁷⁶⁴1928:F:18: Gercse: Vértessomlón: „Ők uralták itt a mezőnyt, a telepes apciak. A törvény mellettük szólt. Amit lehetett, azt elkommunizáltak... sok verekedés volt. Hát volt itt rendőrség, öten vagy hatan. Ők jártak a faluban fel és alá.”

¹⁷⁶⁵1925:N:21: Gercse: Baj: „A Víg Jancsi volt a rendőrpáncsnok. Hazajöttek a menekültek [Németországból] és ha valakinek a cucca megtetszett, azt elvette. Lehúzta a férfiak jó cipőit is, magának megtartotta.”

közösségeknek kényszerűen tagjai maradtak azok, akiket meghurcoltak. Vagyis a terrort elkövetők családjukkal beköltöztek a meghurcoltak közösségébe és velük együtt éltek, „tekintélyük” megmaradt. Ez generációs és szembenézési konfliktusokat is előidézhettek, amellett, hogy a családok bezárkóztak és magukba temették élményeiket. *Vértessomlón* egy triumvirátus alakult a németek meghurcolására. Az elbeszélésből a tabusítás és az elhallgatás érződik ki: minden csak feltételes módon jelenik meg. A község számára különlegesen fájdalmas lehetett, hogy helybeliek közül került ki a terror felelőse. Az elbeszélő próbálja ezt enyhíteni, azzal, hogy német nevük ellenére nem voltak sem német, sem helybeli származásúak.

„Ez egy rendőr volt, a Svezsényi. Nem tudom, hogy honnan származik, de a felesége somlói volt. Olyan nagy kommunista volt, hogy megverte az asszonyokat. Meg egy »Sauer« nevezetű rendőr. [...] A Pokker-ház, ami nem messze van innen, egy elmenekült német családé volt. [...] Ennek a pincéjében... Hát lehet, hogy oda vitték a kommunisták az asszonyokat és ott megruházták, megerőszkolták őket. Az én rokonságomban nem volt ott senki, mert nem voltunk Volksbund-tagok. Volt egy Tillmann nevezetű is, az ha disznót látott vágni, oda bement és azt mondta, hogy »kérek egy kis kóstolót.« Ez a slepp környei volt, de a Tillmann somlói. Ezek nem voltak svábok. Akiket megverték, azok már nem élnek. Egy él még, de az annyira sovány még mindig, mert mindig menekült, az oroszok, a rendőrök elől, minden. Ez rögtön a front után volt. [...] A Svezsényi nagyon goromba ember volt, a mai napig a fia is az. A Svezsényi a Czipperer-házba költözött és még a mai napig is ott laknak. Már a háború előtt is kommunista volt és utálta a svábokat.”¹⁷⁶⁶

A „sleppből” kiemelkedő Svezsényi László¹⁷⁶⁷ fő tevékenységét Vértessomlón végezte, de terrorja Várgesztesre is kiterjedt, ahol szintén elmaradt az elűzés. „Munkásságát” e faluban indokolni is tudták, igaz, csak reflexív közlők. Az elbeszélés szerint házasság útján került a környezetbe. A közlés végén szintén egy állatkínzással érzékelteti az elbeszélő azt a terrort, amely lezajlott a falvakban. Ez az állati azonosulás az alávetettség egyik didaktikus kifejeződése is.

„’45. áprilisban rablások voltak, a Svezsényi jött, aki lengyel hadifogoly volt. Környebányán¹⁷⁶⁸ dolgoztatták és sváb nőt is vett el. Rádióösszeköttetése volt a partizánokkal. Ő lett az élet-halál ura. Dolgozni nem dolgozott, de vadászni szeretett. Az utolsó tehenet ő vitte el. Anyám letérdelt az árokparton és azt mondta, hogy két csecsemője van, nincs egy csöpp teje se. A vele levő ruszki belerúgott az anyámba, aki legurult az árokba. A tehenet az üllőre kötötte és úgy húzták Környéig. Ott a bőrét lenyúzták.”¹⁷⁶⁹

¹⁷⁶⁶ 1930:N:16: Vértes: Vértessomló.

¹⁷⁶⁷ *Svezsényi László*, illegális kommunista. Környebányán lakott, vājárként a tatabányai XI.-es akna munkása volt. A bányászat mellett gyümölcstermesztéssel és méhészkedéssel foglalkozott. Elbeszélése szerint 1944. nyarán szovjet hadifoglyokat dolgoztattak a bányában. Rajtuk keresztül lépett kapcsolatba a kommunista párttal, és a tatabányai kommunistákkal gerillacsapatot akart szervezni, de lekapcsolták. A Gestapo több hullámban tartott razziait és a szervezkedőket 1944. szeptember 8-án elhurcolták a komáromi Csillag-erődbe. A német evakuáláskor elszállították, de a mai szlovákiai Tany község mellett, 1944. december 28-án megszökött, és 1945 januárjának végén hazatért. 1945 után részt vett a kommunista hatalom kiépítésében, önkényesen költöztetett ki az embereket. Többször nősült. Családját Varga Ágota dokumentumfilmese szembesítette a *Mondatlan múlt* (1994) című filmjében az általa elkövetett terrorral, amelyet a fia tagadott. Lásd: *Dolgozók Lapja* 1970. január 22. 3.o. Neue Zeitung, 1970/5. január 30. 3.o.

¹⁷⁶⁸ *Környebánya*, településrész Komárom-Esztergom megyében, a Tatabányai járásban, közigazgatásilag Környe község része, de Vértessomlóhoz közelebb fekszik.

¹⁷⁶⁹ 1944:F: Reflexív: Vértes: Várgesztes.

Hasonló állati hasonlaltal jelenik meg a három ember ténykedése a következő elbeszélésben. Visszatérő motívum a nemi erőszak, a terrorisztikus bánásmód és az étel elkobzása. Az internálások itt nem jelennek meg, de a faluból a rendőrök többeket a komáromi erődökbe hurcoltak. Az államhatalmi ellenőrzés hiánya több helyen ilyen visszaéléseknek hagyott helyet. A pince történetemként jelenik meg, de az alábbi első közlő elutasítja, hogy oda menjen. Tudja, hogy erőszak történik. Ebből az erőszakból és lopásokból bomlik ki nemcsak egy különálló réteg, hanem a kommunisták életfilozófiájának negatív ítélete.

„Mindenkit kidobtak a házból, minket nem, mert én már akkor együtt voltam a második férjemmel [...] A Svezsényi egy nagy kommunista volt, bement egy házba és a fia ma is ott lakik. Anyám felnevelt két disznót, levágtuk, a Svezsényi kint sétált az utcán és azt mondta nekem, »adja ide az egész zsírt.« Ez a Svezsényi már a háború előtt itt lakott, Újtelepen [...] Az apósom egyszer feljött, hogy akarnak beszélni velem, rájöttem, hogy ezek el akartak vinni egy pincébe. Mondták, hogy »miért nem jöttem le?«. A nénikém, aki az első front után Németországból hazajött, azt levitték ebbe a pincébe, olyan nagyon megverték, hogy a sarokban összekuporodva sírt. Meg is erőszakolták. A Tillmann is ilyen volt, akkor is disznót vágtunk – igaz, feketén, de istállóban. Bejött és elvitte az egészséget, mondtam neki, hogy mit adjak a gyerekeknek enni. Azt mondta a Tillmann, hogy »egyenek, amit akarnak.« [...] Még olyan is volt, hogy kukoricát törtünk, jöttünk haza és félúton és az egészséget ledobáltatták velem. Amikor a Svezsényi meghalt, úgy temették el, hogy kifelé néz a temetőből, nem úgy, mint a többi halott. Ezek igazi kommunisták voltak.»¹⁷⁷⁰

Második közlő viszont megcsontosodott mondatokkal írja le az erőszakot, átugorva az elsöprő tapasztalatot. Az utolsó mondatokban lényegében közli, hogy családja is érintett, mert húga és édesanyja szexuális szolgáltatást nyújt a rendőröknek. A történetmesélésnek ez a legmélyebb pontja és feleleveníthető tapasztalata.

„Akkor volt a földosztás, azt már kommunisták csinálták. Egy Király nevezetű idegen származású volt az, aki körbement a faluban és mondta, hogy »ide is lehet telepest tenni, ide is lehet« és így kirakták őket. Minket nem tettek ki, mert nem voltunk volksbundisták, a népszámláláson magyarnak vallottuk magunkat és német anyanyelvűnek. A földeket elosztották, de nem arányosan kaptak a többiek, aztán leadás lett.[...] Tőlünk azért nem vettek el, mert a Tillmann a pártfogónk volt. A húgom mindig hozzá járt aludni és az anyámmal is »jó« viszonyban volt, ezért nekünk megkegyelmeztek.»¹⁷⁷¹

Csolnoki visszaemlékezőm is megerősíti, hogy ez nem volt elszigetelt eset. Visszatérő motívum a „bosszúra” való hivatkozás és a közösségből való származtatás. Míg az előző helyen alapvetően a „németiség” volt a fő ok a meghurcolásra, Csolnokon több más okot is „találtak”. Az alábbi idézet abban különbözik az eddigi alávetettségektől, hogy a hatalom eszköztelen megtorlási akciói eddig többnyire arctalan tömegekhez kapcsolódtak. Itt viszont a csontig hatoló terror és a vagyoni jogfosztás, a kínzások arcot és jellemet is kapnak.

A közlés egy rokon kínzásáról szól, amelynek lényegét lassan fejt ki az emlékező. Narratív bontásaiban előre-hátra ugrik az időben, hogy saját pozícióját erősítse a történetben. A befejező

¹⁷⁷⁰ 1924:N:22: Vértes: Vértessomló.

¹⁷⁷¹ 1930:N:15: Vértes: Vértessomló.

mondat egyben az indoka is a meghurcolásoknak, a „bűnösség” érzetének, okának. Látszódik, hogy a terror lényege az volt, *hogy a vélt bűnösséget magukénak érezzék az emberek*. Ennek elemi feltétele volt, hogy a rettegő, sebzett közösséget megosztották.¹⁷⁷² A megosztás alapja a propaganda volt, amely a németek, s különböző „tettescsoportjai” ellen uszított: SS-sorsúak, evakuáltak váltak egy pillanat alatt hazaárulóvá, akik ellen bármilyen eszközzel fel lehetett lépni.

„Közvetlenül a háború után a civil rendőrök kiengedték a mérgüket. Sok visszaélés volt, olyan '47-ig. Hazajöttünk Németországból. A másik nagybátyám, a Johann, ő levente volt, 1929-es születésű. Ő is hazajött és azon nyomban elvitték a hatalom kiszolgálói. Csolnoki bennszülött svábok voltak, az egyik a Pfeiffer, a másik a Huber. Itt is volt megosztottság. A Huber később a bányába' együtt dolgozott velem és elmondtam őt minden rossznak. Mert a nagyanyám elmondta, hogy a Johannt rendszeresen elverték, egy héten kétszer-háromszor. Mérhetetlenül megkínózták. Az utolsó alkalommal egyike volt, amikor már a nagyanyám ment érte. Akkor is ez a Huber kínoztá. Hazahozták és az anyám a hátán vitte végére, azt láttam, hogy ott ápolták, széttették a lábát és heréi olyan nagy csomók voltak. Szétverték a heréit. Tiszta sötétkék-zöld volt, szétrúgták neki. 17 éves volt és a nagymama szeme láttára kínozták, azt kérdezték tőle, hogy »hol van az SS-es bátyád?»”¹⁷⁷³

E történekből is látni, hogy az internálásokat, tömeges elhurcolásokat nemcsak „idegen” erők irányították, hanem olykor az elszenvedők közösségéből kerültek ki a kínzók. Az idézett történetek meglepően hasonlítanak a kelet-európai országokban lezajlott „vad elűzések” folyamataihoz. E tematika magyarországi értelmezését kétségtelenül a tolnai telepítések adták. Kétségtelen, hogy tömeges, intézkedési rendeletekkel nem szabályozott elhurcolás csak a tolnai volt.¹⁷⁷⁴ Ám mint látható, azokon a helyeken, ahol az elűzés elmaradt, e meghurcolások képezték az elűzést és a „kitelepítést”. Ezen élmények egy időre „megtörték” a németeket, akik nyelvüket elhagyták, valamint engedelmessé váltak a ki- és betelepítések idején. Olyan közösségekben, ahol a nemzetiségi viszony más önazonos erős civil szférával találkozott, ott ez a meghurcolás sokat puhult. Ilyenre példa Csolnok esete is, ahol a bányászat erős, marxista töltetű közössége semlegesíteni tudta a németek megkülönböztetését.

A tapasztalati szempontból értelmezett autotelikus és raptív „rendőri” erőszak sokszor egyéni sorsokban jelent meg, ezért az 1945/1946-os események legmélyebb alávetettségi tapasztalatának ezt látom (hasonlóan, mint a front alatti nemi erőszakot). Egyrészt azért, mert az elbeszélések minőségében is egy süllyedés tapasztalható, másrészt azért, mert a „megkapaszkodás” 1945/1946 évi időszakát e helyütt nem (csak) a cserekereskedelem megpróbáltatásai, utazásai, hanem e meghurcolások is kitették. Ezen tapasztalat párhuzamosan jelen volt a falvak nagy részében, csak éppen nem kínzások, hanem a vagyoni elkobzások által. Azonban mind a lelki és testi terror, mind a vagyoneklobzások, összeköltöztetések – akárcsak a Tolna megyei esetek – jogi hivatkozását az 1945. március 18-án kihirdetett földreformrendelet alapozta meg. Mindezek mellett meg kell említeni, hogy a vértessomlói és csolnoki eset is annak a tipikus példája, hogy szovjet okkupáció

---

¹⁷⁷² 1927:F:20: Gerecse: Csolnok: „Ellentét volt [közöttük], hogy elvették tőlük, gyakorlatilag azoké lett a ház. Nem szívesen nézték egymást.”

¹⁷⁷³ 1939:F:8: I. Gerecse: Csolnok.

¹⁷⁷⁴ SEEWANN 2012, 356.o.

mentén a kommunista hatalom erőszakszervezetei a vidéki miliőben már 1945 tavaszán elkezdték kiépíteni az új hatalmi rendszer struktúráját.¹⁷⁷⁵

10.5. A földreformrendelet mint földfosztás hatásainak emlékezete (1945-1946)

„Figyelemre méltó, hogy az elszenvedett büntetések között kevesen említik a földelkobzást, holott bizonyosan szinte valamennyiüket érintette.” – jellemzi a németországi elűzésükből illegálisan hazatért németekkel készített interjúit Tóth Ágnes történész.¹⁷⁷⁶ Vajon mi az oka ennek az „amnéziának”? A 2. világháború után a magyarországi németek ellen hozott kényszerintézkedések közül az egyik első a 600/1945-ös „földreformrendelet” volt, amely a földosztás/földindulás kérdését a háborús szereppel járó retorzióval kötötte össze, s kimondta, hogy *el kell kobozni a hazaárulókat, [...] a Volksbund-tagok földbirtokait.*

A rendeletet szimbolikusan 1945. március 15-én keltezték (kihirdetésére március 18-án került sor). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megszüntette a nagybirtokrendszert, hogy a földművelésből élő népet területhez juttassa.¹⁷⁷⁷ Ezt a Magyar Kommunista Párt (MKP) terjesztette be, de az elképzelést a Nemzeti Parasztpárt (NPP) dolgozta ki. Az MKP 1944. november 30-i programjában már szerepelt a rendelet több sarokpontja, köztük a „Volksbund-tagok” vagyonának elkobzása is.¹⁷⁷⁸ A végrehajtási utasításokból két elemet érdemes kiemelni. Az egyik, hogy annak eldöntése, ki számított háborús bűnösnek, kizárólag a Nemzeti Bizottságok feladata volt, nem kötötte őket jogi precedens.¹⁷⁷⁹ A másik, hogy aki a lakóhelyén nem kapott földet, de a rendelet szerint járt neki, annak telepítés útján volt juttatható birtok.¹⁷⁸⁰

Nem véletlen, hogy a kortárs történelemszemlélet is úgy látja, hogy *a földreform* – a rendelet pontjai alapján – a Vörös Hadsereg jelenlétével és támogatásával *egy olyan politikai offenzíva volt, amely – a vidéken keresztül – a kommunista diktatúra kialakításához volt elegendő.*¹⁷⁸¹ A helyi társadalmak revansként élték meg a földindulás politikáját. „*A nincstelen tömegek földhöz juttatása, a szomszéd államokból érkező nagyszámú magyar menekült elhelyezése és a bukovinai székelyek letelepítése immár nemcsak a németek vagyoni, politikai és kulturális jogainak korlátozását, de kitelepítésük igényét is felvetette.*” – írja Tóth Ágnes történész.¹⁷⁸²

A földéhség nőtt, 1945 novemberéig 9.505 családot (40.000 személy) telepítettek le, ám a kiosztható ingatlanok beteltek és szükség volt újabb földek és házak felszabadítására. A migráció főleg az alföldi régiókból a dunántúli nagybirtokok felé és a főváros környékére irányultak.¹⁷⁸³ 1945 második felében 180 ezer embert kelt útra – egy részük német birtokok felé –, hogy földet

¹⁷⁷⁵ Részletesen: Ö. KOVÁCS 2017.

¹⁷⁷⁶ Id. TÓTH 2008. 109.o.

¹⁷⁷⁷ 600/1945 M.E. számú rendeletének második része szólt a földbirtok elkobzásáról, s a *Magyar Közlönyben* március 18-án jelent meg.

¹⁷⁷⁸ M. SOMLYAI 1965, 31.o.

¹⁷⁷⁹ M. SOMLYAI 1965, 51. irat, 264–269.o.

¹⁷⁸⁰ 600/1945. IV. fej. 32. § Azokat az igényjogosultakat [*földigénylők*], akik lakhelyükön földhöz nem jutottak, az ország más részén lehetőleg csoportosan kell földhöz juttatni. id. M. SOMLYAI 1965, 212.o.

¹⁷⁸¹ Ld. Ö. KOVÁCS 2017, 38–65.

¹⁷⁸² Id. TÓTH 2008. 11.o.

¹⁷⁸³ Itt természetesen nemcsak a németektől elvett birtokokat kell nézni, Vö. TÓTH 1993, 78.o.

kaphassanak. Alapkutatásra lenne szükség ahhoz, hogy megállapítható legyen, milyen irányokba haladtak ezek a telepítések.

A rendelet tartalmazta azt is, hogy hazaárulónak, népellenes bűnösnek tekinthető az, *aki ismét felvette német hangzású nevét.*¹⁷⁸⁴ A jogszabály (később törvény: 1945. évi VI. tc.) értelmezése és a végrehajtás körüli esetek alapján világosan látszódik, hogy a szociális-társadalmi probléma összefonódott a háborús bűntettek kérdésével.¹⁷⁸⁵ A rendelet szövegezése hosszú múltra nyúlt vissza és a kommunista párt akarata és gondolatvilága tükröződött vissza benne. Nem csoda, hiszen végrehajtásában is tevékenyen részt vettek a párt káderei, azt remélve az eredménytől, hogy ezzel a párt népszerűvé válik és teret foglal a vidéki miliőben.¹⁷⁸⁶

Élethelyzetek szempontjából különböző kényszermigrációs módozatokon érte a németeket a „földreform” és intézkedéseinek következményei:

- 1) az 1944/45-ös menekülésből és *kényszerevakuálásból való hazatérés*kor, amikor pusztán az otthonuktól való távolmaradás miatt már elkobozták a vagyonuk egy részét;
- 2) az *összeköltöztetés*, amikor a németországi (vagy magyarországi) telepítésre ítélt falvak német lakosságához költöztették be a földigénylőket;
- 3) a *belső telepítés* (falun belül, vagy megyén belül), amikor belső migrációra kényszerítették a német ajkúakat. Az intézkedéssorozat párhuzamosan, több más rendelettel kiegészülve, 1948-ig húzódtott.

Mivel a földindulás eszközei előbb az internálási, utóbb az elűzési és kitelepítési rendeletek voltak, ezért e folyamat az emlékezetben összeolvadt az elűzéssel és a belső kitelepítéssel. Az alábbiakban csak azokat a közléseket elemzem, ahol egyértelmű a „földreform” végrehajtásának következménye: vagyis időben 1945 márciusa és az elűzés időpontja között történt esetekről van szó.

A *földfosztást* gyermekként élte meg Balaton-felvidéki koronatanúm. Visszaemlékezésében – lévén, hogy később tsz-vezető is lett – értelmezi az eseményeket. A narratíva egy vegyes nemzetiségű (magyar-német) település eseményeit mutatja be.

„[A felszabadulás után] *mindjárt elkezdődött, hogy ki hova tartozik, ki hogyan kap földet. Mi csak úgy hallottuk, hogy Csicsóban megalakult a földosztó bizottság [...], olyan emberek voltak a tagjai, akiknek nem volt semmijük se, de volt közöttünk egy kántortanító [...]. Nem kedvelte a svábokat. Többek között kiemelte azokat az embereket, akiknek nem volt birtokuk és bevette őket bizottsági tagnak. Egy baj volt, nem volt mit felosztani. Volt itt hét család, akik volksbundisták voltak és nem mentek el a háború alatt. Csakhogy ezek közül volt olyan is, akinek ipara volt, az ipart nem lehetett felosztani. Balatonfüreden végül rájöttek, hogy Veszprém közelebb van, ezért azt a járást átcsatolták Veszprém megyébe, de a szentantalfai¹⁷⁸⁷ körjegyzőséget meghagyták, így mi Zala megyében maradtunk. A földosztó bizottság nem tudott működni, mert majdnem mindentől távol volt. Füreden is jelentkeztek földért, de nem kaptak, mert művelni kellett volna nekik és ők nem*

¹⁷⁸⁴ Forrás M. SOMLYAI 1965, 201–218. o. és (kritikával kezelendő) tanulmány: M. SOMLYAI 1965, 29–153.o.

¹⁷⁸⁵ TÓTH, 1993, 51–86.o.

¹⁷⁸⁶ Ö. KOVÁCS 2017. 26–28.o.

¹⁷⁸⁷ *Szentantalfa*, község Veszprém megyében, a Balatonfüredi járásban, Nivegy-völgyében, Balatoncsicsótól délre.

voltak parasztok. Még a csicsói magyarokat se tudták kielégíteni. Lényegében két pincét szétosztottak a »nincsteléneknek«, akik úgy tüntették fel, hogy ők ezt megvásárolták. Ők helybeliek voltak. Megalakultak a pártok. [...] Gyakorlatilag ennek a földreformnak semmi hatása nem lett. Akik kaptak, azok csak szőlőket kaptak és azt művelték is. Igazából az egyházi földeket vették el és ahhoz erdő tartozott, amiből monostorapáti¹⁷⁸⁸ székhellyel megalakították az állami gazdaságot. [...] 1945-ben hallottam, hogy a németeket kitelepítik, de ez megállt Tótvázsonynál. Itt másfajta telepítés volt, a gazdagabbtól elvették a házat és a szegény embert telepítették be. Tőlünk nem vettek el – akartak volna –, de a családot megosztottuk: a nagyszülőket kitelepítettük a szőlőbe, így lecsökkent 10 hold alá a föld. Elsősorban a szőlőt akarták elvenni. [...] Itt a Nivegy-völgyben¹⁷⁸⁹ ez az egész összeolvadt, bármilyen módosabb ember volt, azt ki akarták vágni. Aki től elvettek valamit, azok később visszavásárolták, mert felosztás után parlagon maradt a föld, s ez állami tartalékterület lett. Akár volksbundos volt, akár nem, megvehette az államtól. Ebbe az apám is beleesett. Apámtól, mint nemzetiségitől elvették a 10 hold fölötti földjét, ezt visszavásárolta és '48-ban emiatt megint túl sok földünk volt és ezért elajándékozta, átíratta. Aztán amikor megint lehetett venni az '50-es években, akkor megint sok lett, 50 hold felett, akkor meg téeszbe kellett bevinni. Úgy kellett bevinni a földet, hogy ki sem volt fizetve. [...] Itt senkit nem bántottak a származása miatt.”¹⁷⁹⁰

E közlés a földfosztás végrehajtásának mesternarratíváját nyújtja. Egy ellenállást mutat be és nem tipikus esetből indul ki, ugyanis e községben az elűzés elmaradt. A földindulás hátrányban részesítette a német nemzetiségűeket, mégis a többségében németek által lakott falvakban a földosztó bizottság németekből állt és németek kaptak földeket.¹⁷⁹¹ E bizottságokat 1945 második felében feloszlatták és új földosztást rendeltek, ahol már új telepesek, új földeket kaptak. Azokat a német gazdálkodókat, akiktől ekkor sem vették el a földet, később a termelőszövetkezetbe (tsz) akarták bekényszeríteni,¹⁷⁹² néhányuk alapítóként is részt vett a szervezésben.

A föld megtartásának több lehetősége is volt. Az egyik, a valamelyik „demokratikus” pártba való belépés,¹⁷⁹³ másik a földek felosztása a családtagok között. Ez a stratégia a későbbi időszakban fontossá vált azoknál, akik nem kerültek Németországba.

¹⁷⁸⁸ Monostorapáti, község Veszprém megyében, a Tapolcai járásban.

¹⁷⁸⁹ Nivegy-völgy, a Káli-medence, Zánka és Nagyvázsony közötti terület. A Balaton és a bakonyi medencék között e területen éltek németek. Több községben nemcsak vegyes lakosságú, hanem eltérő felekezetű is volt.

¹⁷⁹⁰ 1935:F:10: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

¹⁷⁹¹ 1924:N:21: Bakony: Lókút: „A [földosztáskor] 6 holdat elvették. Voltak olyanok, akik jártak a Heimba és még földet is kaptak. Anyámnak ez fájt. Azért kaptak ezek földet, mert a bányába jártak. Befogtam a teheneket és félraktam az ekét, és felszántottam a földet, majd bevettem répával.”

¹⁷⁹² 1921:N:24: Bakony: Ganna: „Hallottunk róla, veszítettünk is egy csomót. Elvették, anélkül, hogy szóltak volna, később állami gazdaság lett belőle.”

¹⁷⁹³ 1923:F:23: Bakony: Németbánya: „Aztán jött a földosztás, a kormány rábírt a püspökséget, hogy földosztást kell csinálni. Először négy holdat, hat holdat adtak ki mindenkinek, nekem is. Volt, aki a négy holdat sem tudott megváltani, az átadta a másiknak és így lett valakinek 12, vagy 20 holdja. Édesapám bíró volt, '52-ig nem tudták eltávolítani, aztán jöttek a telepesek, [...] 15-15 család érkezett Felsővadászról. Ezek summások voltak, volt egy vezetőjük az L. János. Szeretett inni. Csináltak egy jegyzőkönyvet és beárulták apámat [valószínűleg] azért, mert cséplőgépe volt. '48-ban elvették a cséplőgépet, a traktort.[...] Aki nem lett kitelepítve, azt kidobták a házból. Bándról jöttek svábok is, „anyanyelvűek”, akiket áttelepítettek, de mind visszament. Aki nem, az [Bakony]Jákóra költözött.[...] Amikor hazaértem, beléptem a Szociáldemokrata Pártba, valamilyen pártnak tagja akartam lenni, de nem fizettem tagdíjat, aztán kiléptem.”

A gyűjtött narratívák nagy része a vagyonfosztás (taszítás) – megkapaszkodás (vonzás) – sémája szerint épült fel. Különbözésük abból adódik, hogy a falvak lakói felpeszdzültek és nyugtalanság vett erőt rajtuk. A földreform tapasztalata kettős. A háború soha nem látott mértékben, kollektív módon kérdőjelezte meg az „életet”, a földreform ugyanilyen módon a „vagyon” relativizálta. Ebben a relativizálásban tág keretet hagyott, kimondta ugyanis, hogy „aki ismét felvette német hangzású családi nevét”, attól nagyságra való tekintet nélkül elkobozhatták földjét. Ez a közlésekben már a „kitelepitési” rendelet előzményeként csapódott le. Az előző fejezetben tárgyalt gettóba hurcolást megélt mosoni falvakban ez különösen érződött, ahol az elhurcolás előtt teljes földelkobzás zajlott.¹⁷⁹⁴

A rendelet végrehajtása általános állami korrupcióként csapódott le az elkobzással, és a juttatással. A burgenlandi területeken még a határon is túlnyúlt a földosztás, bizonyítva azt, hogy mennyire propagandaként működött a rendelet végrehajtása.¹⁷⁹⁵ A közösséget ért jogfosztások miatt ez a tapasztalat általános volt még azon családok számára is, akik ekkor juttatásban részesültek. Nemcsak a németek, hanem az egyház és a nagybirtokosok¹⁷⁹⁶ is célpontjai lettek az elkobzásnak;¹⁷⁹⁷ a végrehajtókat és a juttatottakat mihaszna tolvajoknak látták emiatt. Vallási különbségek is megjelentek, sőt többen a nyilasok kommunistaként való visszatérését látták a végrehajtókban:

„A telepések 1945 márciusába jöttek. Reggel 10-kor bejött és akkor mi már sehova nem mehettünk a saját házunkon belül. Egy csomó cigány is érkezett Tatabányáról. [...] Jöttek a református lelkésszel, bementek a nénihez és elvették az utolsó tehenét. Ennek a fiát elvitték SS-be. Mondta a néni, hogy »ne vigyék el a tehenet, mert ez az utolsó, menjenek máshova«. Azt mondta a református, hogy »miért ment el az ön fia SS-be«, mire a néni, »az ön fia meg miért ment el a nyilasokhoz?«. A három nyilas közül ketten itt maradtak, ezek beléptek a kommunista pártba, később persze mindkettőt kizárták.”¹⁷⁹⁸

Az efféle igazságtalanságok főleg az érkező telepéseket érintették, akik behatoltak a faluközösség ökonómiájába és azt teljesen átalakították.¹⁷⁹⁹ Nemcsak az új érkezők felől, hanem a saját közösségben is megbolydulást okoztak. 1945 márciusa után sok helyen a rendelet előbb ért a német falvakba, mint a kommunista-parasztpárti impériumváltók. Ezért a németekből álló vezetés elkezdte a földosztást.¹⁸⁰⁰

A rendeletnek megfelelően a helyiek nem a maguk földjét kezdték el felosztani, hanem azok vagyonát, akik elmenekültek az országból, vagy pedig a nagybirtokokhoz nyúltak hozzá. A Balaton-

¹⁷⁹⁴ 1922:N:23: Moson: Levél: „Mielőtt az apámat kitelepítették Mosonszolnokra, előtte elvették a földjeit.”

¹⁷⁹⁵ 1925:F:22: Bakony: Vaskeresztes: „Olyanoktól lehetett csak földet igényelni, akik Ausztriához tartoztak, ott volt földjük.”

¹⁷⁹⁶ 1932:N:13: Moson: Kimle: „Emlékszem, hogy volt ilyen, de főleg a nagybirtokokat osztották fel.”

¹⁷⁹⁷ 1927:F:19: Bakony: Zirc: „Alföldről érkezett embereket nem érdekelte semmi. Egy-két évig léteztek itt, de amikor művelni kellett a földet, akkor baj volt. A papi földeket és a grófi földeket felosztották, mind telepések kapták.”

¹⁷⁹⁸ 1928:F:17: Gerecse: Tarján.

¹⁷⁹⁹ 1931:N:14: Bakony: Isztimér: „Államosították a földünket, 10 holdat hagytak meg. Azok kapták meg, akik idejöttek Vas megyéből, majd a Fölvidékről.” 1935:F:11: Burgenland: Ágfalva: „Nagyapámtól egyszerűen elvették a földet. Összeírták és utána az egészet elvették.”

¹⁸⁰⁰ 1928:N:17: Balaton-felvidék: Hidegkút.

felvidéki Tótvázsonyban a „nagybirtok” felosztása még összefüggött a zsidó vagyon felosztásával is.¹⁸⁰¹ A bakonyi Németbányán a püspökség földje került felosztásra, de sokan a megváltást nem tudták kifizetni. Levélen az előző fejezetben tárgyalt koncentrációs táborba való elhurcolást úgy előzte meg a földindulás, hogy nem csak az elűzni vágyott németektől, de a nagybirtokos parasztoktól is elkobozta a földet.¹⁸⁰² E bizonytalan állapotot a zempléni Felsővadászból érkező telepések változtatták meg, akik nemcsak az addigi földosztást, de a németek egzisztenciális létét is megkérdőjelezték. A vértesi Várgesztesen a németek egymás kárára kezdtek el földet osztani, vagyis a földreform nem kizárólagosan külső behatás eredménye volt, hanem az *egyéni bosszúállás eszköze* is. Jegyzők, földosztó bizottsági tagok igyekeztek a rokonok és barátok segítségére.¹⁸⁰³ Pusztavámon ezt az újonnan megalakult Kommunista Párt is segítette:

„1945-ben elvette a földet a tanács, mert németek voltunk. Úgy osztották, ahogy akarták, például a mi kertünk mögötti egy holdunkat is elvették. Valaki a szomszédra írta a földjét. Amikor jött az, akinek kiosztották a földet, azt mondta, hogy »ő ide nem költözik és adjanak máshol földet.« Így intézték a rokonok egymást között. Ismertem a vezetőséget, az ő kedvenceiknek juttatták a földeket. Ezek svábok voltak. Mi nem kaptunk, pedig nem voltunk németnek írva.[...] Minden papírunkat elégettünk, ami a németségre utalt. Mert a németet, azt kilakoltatják.”¹⁸⁰⁴

A belső támadások elsősorban annak voltak köszönhetőek, hogy a „földreformrendelet” előírta, hogy „Volksbund-tagoktól” elkobozhatók a földek.¹⁸⁰⁵ Ez azonban nemcsak az új hatalmat készítette cselekvésre, de a falvak háború előtti megosztott társadalmának feszültségeit is felszínre hozták.¹⁸⁰⁶ Az elűzés alól mentesült Csolnokon is elkezdődött az efféle bosszúállás és sokszor a legkiszolgáltatottabbakon hajtották végre. Az alábbi eset egy gyermekeit egyedül nevelő anyát mutat be. Egyik gyermeke adta a közlést:

„Csináltak egy listát. A 600/1945-ös törvény alapján. Anyám úgy van rajta, hogy német nemzetiségi, tehát sem Volksbundos, sem nyilas tag nem volt. De ha megnézzük az apámat, akkor ő Sch. István, a Volksbundnak tagja. Ez volt a bűne.”¹⁸⁰⁷

A földelkobzás és az elűzés összecsúszik azokon a településeken élők emlékezetében, ahol a lakosok alig egy év viszonylatában élték meg a meghurcolást. Az események nagyon hasonlatosak voltak egymáshoz, s sokan gyermekkoruk miatt nem tudtak különbséget tenni. Pusztavámon

¹⁸⁰¹ 1927:F:18: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Megint felosztották a földet, mi igényeltünk és kaptunk is, de már nem emlékszem mennyit. Azt tudom, hogy két holdat az egyik dúlón, a másikon, a Bődörlakba megint két holdat. F. Jenő, egy zsidó volt Bődör-pusztá az övé volt, szegény emberek dolgoztak nála. Ezt is felosztották.” Megjegyzés: Bődör-pusztá/ Bődör-lak valószínűleg a bügei pusztát takarja, amely 1882-ig volt Tótvázsony feljegyzet pusztagazdasága. A név egy középkori falvat takar, amelynek eredeti neve *Billege*. Lásd: VESZPRÉM 1964, 145.o. 376.o.

¹⁸⁰² 1946:F: Reflexív: Moson: Levél: „Akiket kitelepítettek, vagy kitelepíteni akartak [Moson]szolnokra, azoknak mind államosították földjét. Később olyanok, akik nagyparasztk voltak, olyanok is a listára kerültek, akár magyarnak vallotta magát, akár nem.[...] Kommunisták és az új hatalom támogatta őket.”

¹⁸⁰³ 1928:N:17: Bakony: Bakonynána: „Apósomnak elvitték 15 hold földjét. A jegyző az mondta az apámnak, hogy magyar anyanyelvűnek van írva, de a felesége németnek. Így nekünk csak öt holdat vettek el.”

¹⁸⁰⁴ 1934:N:11: Vértés: Várgesztes.

¹⁸⁰⁵ 1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján: „Ez az, hogy kihirdették, hogy csak a volksbundosoktól kell elvenni a vagyont, de aztán elvették mindenkitől.”

¹⁸⁰⁶ 1932:F:13: Gerecse: Szár: „’45-ben már jöttek és elvették a volksbundisták házaait. Ők már tudták, hogy el kell menni Németországba. Nem csinált semmit, nem foglalkoztak a földdel. Még azt is tönkretették, amit lehetett.”

¹⁸⁰⁷ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok: II.

viszont a földosztó rendelet intézkedései és az elűzés között majdnem három év telt el. Az alábbi közlés elején a beszélő rögtön lesújtó értékítélettel kezdi az elbeszélést a telepesekről. Ugyan rögtön puhítja ezt az ítéletet, de lényegében e véleményt indokolja az egész elbeszélésében.

„Betelepítés volt. 1945-ben elvették a földet, mire odaértünk, már nem tudunk aratni '46-ban érkeztek az elsők, azt mondták, hogy Heves megyéből. Mi »cigányoknak« nevezük őket, de nem voltak azok. Az a ház, amelyik tetszett nekik, oda beköltöztek. Eltűzeltek a bútorokat. Mi vetettünk, ők arattak. Beköltöztek hozzánk, kitettek minket az utcára. A kapunál láttuk, hogy mindig benéznek, s éreztük, hogy ez nem jó. Papír nélkül, tíz perc alatt kitettek, a rendőr segítségével. Marcsó család, ők költöztek be. Brácsiknak hívták a rendőrt. Beszéltem a vezetővel, a szocdem vezetővel, s azt mondta, hogy »János, nem lehet mit tenni.« Nem tudom, hogy ezek a telepések, honnan jöttek, de egyik házról a másira mentek, mindig szebb házba mentek. A nagymamám, aki tiszta magyar volt, azt mondta, hogy »János, te hogyan bírod ezt elviselni?« A szomszédom majdnem agyon akarta ütni a telepéseket. Az apám sógora volt a földosztó bizottság elnöke és hozzá mentünk lakni. Ő se döntött, ezek maguk döntötték el, hogy ki hova akart menni. Semmi papírjuk nem volt, totálisan jogtalan volt, de a rendőrökkel nem lehetett ellenkezni. Két évig ott laktunk.”¹⁸⁰⁸

A telepések jellemzésénél a „cigányoknak nevezük őket” kifejezés, a házról házra vándorlás említése, a bútorok, értéktárgyak eltűzése visszatérő elemek, szinte bármelyik közösségben is vettem fel interjút. Az eltérő értékrendek, a feltűzelt szegényparasztok averzív viselkedése¹⁸⁰⁹ és a joghalál csak mélyítette az érkező telepések elleni agressziót. Megfigyelhető az is, hogy az érkezőket nem jellemzik önazonos tudattal. A „cigányok voltak” kifejezés ugyan végletesen általánosító, de nem rasszista indíttatású, hanem azt takarja, hogy a juttatottak nem becsülték az értékeket, sokszor lumpoltak az elkobozott vagyonokból. Megemlítendő, hogy ez végletekig történő általánosítás a másik oldalra is jellemző volt.

Az ellentétekben vélhetően a nyakas németek is felelősek, annak ellenére, hogy a jogfosztás őket érintette. Néhány érkező telepes jellemzésénél érezhető, hogy keresik a hibákat az érkezőkben, akik közül volt olyan is, aki eredményesen kezdhette meg a földmunkát. Őket leginkább azzal helyezték maguk alá a közlők, hogy a későbbiekben nem tudták a beszolgáltatást és az adót fizetni, vagyis nem voltak elég szorgalmasak.

A részletben rögtön megjelenik a mentesítési szándék is.¹⁸¹⁰ Ez arra enged következtetni, hogy a pártok gyorsan felvállalták egy-egy önazonos közösség képviselőit a falvakban. Pusztavámon erős bányász-közösség volt, a Szociáldemokrata Párt még nem, a Kommunista Párt viszont már tudott mentesíteni.¹⁸¹¹ Ez utóbbit a kis falvakban a helybeliek alakították meg, sokszor egymást is védve a jogfosztó intézkedésektől. Máshol a paritásos elven megalakult Nemzeti Bizottságokon

---

¹⁸⁰⁸ 1930:F:16: Vértes: Pusztavám.

¹⁸⁰⁹ 1924:N:23: Bakony: Porva: „Apámnak volt két lova és egyszer jöttek hozzá és azt mondták, hogy ezt elviszik, mert németek a háború alatt ezt otthagyták. Hiába mondta apám, hogy ezzel fuvarozni jár és ezeket ő vette, nem érdekelte, elvitték.”

¹⁸¹⁰ 1929: F:16: Vértes: Mór: „Az új gazdák nagyon örültek, mert 6-8 hektár földet kaptak, de ez később teher lett nekik, mert lovuk nem volt. 100 négyszögölet nem tudtak felásni. Az adót, a beszolgáltatást nem tudták fizetni. Bevétel nem volt, kiadás meg nagyon sok. Visszaadták, nesze neked földosztás. Nem volt kaszálójuk, nem tudták etetni a borjúkat és szélnak eresztették őket, a határban kószáltak.”

¹⁸¹¹ 1929:F:17: Vértes: Pusztavám: „Volt olyan, hogy a kommunista párt. Egy-két embert fel tudott venni és nem vették el a házat. A nevet nem mondom meg, mert mi jóban vagyunk velük.”

keresztül próbálták védeni magukat a németek.¹⁸¹² Visegrádon ugyan elmaradt az elűzés, de közlöm a háború után már korán a Szociáldemokrata Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának tagja lett, amelyet – erkölcsi okok miatt – csak 1956 után hagyott el. A korai baloldali kötődés miatt itt a párttagság nyújtotta a felmentést, s a szervezet közbenjárását sugallta.¹⁸¹³ Porván szintén mentsvár volt a kommunista párttagság:

„Apám, hogy elkerülje a kitelepítést, belépett. Én meg Zircen szolgáltam és azt mondták, pénzt kapok, ha belépek. Beléptem, de bélyeget kellett volna fizetni. Mondtam: »én nem fizetni, hanem kapni akarok« és gyorsan kiléptem.”¹⁸¹⁴

1945 folyamán azonban a felsőbb vezetés tisztogatása kádercserét hajtott végre: ekkor kerültek a telepések a közösségek élére.¹⁸¹⁵ A pártszinten a Kommunista Párt és Nemzeti Parasztpárt vállalta fel a telepések képviselőit és sokszor a telepítések szervezőjeként lépett fel.¹⁸¹⁶ A bakonyi Isztimérré folyamatosan érkeztek az igénylők. A pártok eleinte „találtak helyet” az új lakóknak, de a nagy határú német faluba sokan vágytak.

„Körmend környékéről érkeztek, de ezek nem voltak svábok. Ezek az evakuáltak lakását kapták meg. De voltak román cigányok, Alberték, menekültek voltak. '46-ban pedig jöttek még.”¹⁸¹⁷

E közlésből érezhető, hogy különböző társadalmi rétegek tagjai érkeztek a falvakba. A „vasiak” visszatérői lesznek még a bakonyi falvak elbeszélőinek. Az 1945-ös „földreform” politikai propagandája több olyan társadalmi réteget szemelt ki, akiktől gyors földosztással politikai hasznot remélt. Ezért a földreform végrehajtásának meggyorsulása az 1945. novemberi választásokhoz kapcsolódik. Minél több embert próbáltak meg földhöz, házhoz juttatni. Az ezzel létrejövő együttélési problémákat pedig a németországi „kitelepítéssel”, vagy belső telepítéssel próbálták orvosolni. Többek között ez lett az indoka annak, hogy 1947 és 1948-ban a magyar kormány felújította a németek németországi elűzését.

1945-ben viszont még az volt a lényeg, hogy minél gyorsabban meg lehessen oldani a juttatásokat. Éppen emiatt a faluban lakó, vagy a közelben élő szegényparasztokat, nem ritkán a német gazdák cselédeit juttatták földekhez. Az elűzés előképe volt az, hogy az érkező telepésekkel össze kellett költözniük.¹⁸¹⁸ Bakonykúti visszaemlékezőm ezt a folyamatot élte át. Közlésében kiemelkedik, hogy ez csak büntetés volt: a kilakoltatás, a vagyon elkobzása és felélése egy olyan

---

¹⁸¹² 1928:N:17: Vértes: Mór: „A Nemzeti Bizottság szervezte. Én úgy emlékszem, hogy apám is benne volt, de ők vigyáztak a rendre, de ilyen dolgokba nem vonták be.”

¹⁸¹³1926:F:19: Dunakanyar: Visegrád: „'45-ben, mikor visszamentünk, április közepén egyből beléptünk a szakszervezetbe, akkor még a pártba nem. Akinél dolgoztam, a T. Feri, szocdem vezető volt. Amikor felszabadultunk, júniusban azt mondta, hogy lépjek be a pártba, mert jönnek majd a kommunisták és attól nem szabadulsz. Én nem szeretem a kommunistákat, ezért beléptem. Az egész osztályban nem volt párttag. Szocdemként a kigazdákra szavaztam. Jártam gyűlésre, kommunista gyűlésekre, jó meleg volt ott, örültünk neki. '48-ban egyesülés volt és – valószínűleg mert én sváb vagyok – csak tagjelölt lettem és egy év után lettem a Magyar Dolgozók Pártjának tagja. Két ajánlás kellett, két haverom adta. '56-ig voltam párttag és abba már nem léptem be.”

¹⁸¹⁴ 1923:N:25: Bakony: Porva.

¹⁸¹⁵ 1929:F:17: Vértes: Pusztavám: Hasonló eset a Buda környékén: RITTER 2018, 39–42. o. Valamint a Bakony környékén: RITTER 2017, 224.o.

¹⁸¹⁶ 1933:N:12: Bakony: Isztimér: „Megalkották ezt a [földreform] törvényt és idehozták vasiakat, kaptak ezt azt, hogy a Rákosinak minél többen beálljanak a pártba.”

¹⁸¹⁷ 1936:F:8: Bakony: Isztimér.

¹⁸¹⁸ 1925:N:20: Bakony: Csehbánya: „A telepések kitelepítés előtt érkeztek, egy ideig együtt is laktak.”

ítéletként csapódott le a helyi közösségekben, amelyet a felsőbb vezetés rájuk kényszerített. A közlésekből azonban nem tűnik ki, hogy a németek így is gondolták volna. Számukra csak egy „rablóbanda” működése mutatkozott meg:

„A cselédség, amely a háború előtt itt volt, nem azok voltak a rosszak. [...] Egy Szücs és Rózsa nevű ember lépett itt fel. [...] Vádaskodás az volt, hogy ez a Szücs meg a társai minden nap hoztak ide valakit. Hoztak ide telepeseket, tizenkét család jött ide és annyi svábot pedig kidobtak. A nagypapám második és harmadik fiát is kidobták a házaikból. Őket majd '48-ban telepítették ki [Németországba]. Elvették a házunkat. Hátul voltunk a kertben. Szóltak, hogy jöjjünk előre, pakoljunk össze. A tizenkét család között dobtak ki és volt ott kisgyermekes is. Közülük az egyik család leköltözött hozzánk. A svábok vetettek, a telepések arattak. De 1948-ig ezekből hárman maradtak itt, a többi elment. Sok türes ház maradt, s visszamentek, azok, akiket kiraktak.”¹⁸¹⁹

A magyarországi németek társadalma azonban szintén differenciált volt. Ugyan interjúalanyaim többsége középparaszti birtokkal rendelkezett, kisebb részük a szegényparasztsághoz tartozott, akik 1945-ben jogosultak voltak földterület igénylésére.¹⁸²⁰

Bakonyoszlopi közlőm német nemzetiségiként kapott földet, s e szempontból látja a kedvezményezettek körét. Számára a föld adomány, amely az emelkedést biztosította, viszont az idegenek érkezése az ő narratívájában is töréspont. Az ív a cselédlétből a kisparaszti létig emelkedik, a szolgából a tulajdonosig. Fontosnak tartja kiemelni, hogy *fizetett a juttatott földért és egy „kitelepített” német család házáért*, amelyet megkapott. Ezt ledolgoztatták vele, s ezt vélhetően azért is hangsúlyozza, hogy a lopás vádját elkerülje, amely a hasonló juttatottakat érte. Fontos a puhítás, hogy „kiköltözésnek” tartja az elűzést is, ezzel is törvényesítve jogelőnyét. Az interjú napján is a kapott házban lakott feleségével. Közlése az eddigiekhez képest egy más nézőpontot képvisel:

„Hoffert hadnagy¹⁸²¹ volt a gazdánk. Őt Koromnapusztán¹⁸²² agyonlőtték, mert nyilas volt és a felesége nem akart tejet adni. Mi cselédek voltunk, nem volt semmink, igényeltünk házat, földet. De 1050 forintot kellett fizetni. Ez úgy történt, hogy a bíró felvett, hogy községi pásztor leszek. Az állatokat ki kellett hajtani a pásztornak, volt két-háromszáz disznónk és még birkákat is tartottam. Jöttek telepések Sajóládról,¹⁸²³ később szlovákok is. A telepések kommunisták voltak, ha nem tetszett nekik egy ház, akkor kimentek, ha elhasználta a lovat, akkor igényelt újat. Ekkor már kezdték

¹⁸¹⁹ 1927:N:17: Bakony: Bakonykúti.

¹⁸²⁰ Nagytevelen is sikerült közlést gyűjtenem erről. 1929:N:16: Bakony: Nagytevel: „Földosztás volt, mentek, aztán kimérték a földet. Minden családnak adtak valamennyi földet, ahány családtag volt, annyi holdat adták nekik. Nálunk a családfők és a gyerekek után kaptunk holdakat, maximum 10 maradhatott. Itt gabonát termesztettünk.”

¹⁸²¹ Helyesen: *Hoffer Sándor*, tartalékos hadnagy. Az 1. világháborúban az Isonzói csatában megsebesült. A tanácsköztársaság alatt egy „különítményben” szolgált. 1919. március 1-én szerelt le, majd visszavonult. 550 kat. h birtoka Koromlapusztából, Hajmáspusztából és Lesaljából állt. Ebből jött létre 1951-ben a Bakonyzombathelyi Állami Gazdaság.

¹⁸²² Helyesen *Koromla*. A csatikai rendház birtoka volt, ma Csatkához (Komárom-Esztergom megye) tartozik, de korábban Csetény, Bakonyoszlop, Bakonyzombathely lakói használták. Területén elszórtan vannak lakóházak, alig 9-10-en lakják, a Hajmás-patak mentén. A Bakonyoszlop-Csatka közti úton fekszik, már Komárom-Esztergom megyében, 15 kilométerre Bakonyoszloptól. A patak folyása és az út mentén még Csatárpuszta is található. Vö. VESZPRÉM 1964, 233.o.

¹⁸²³ *Sajólád*, község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Miskolci járásban. Bakonykútától 270 kilométerre fekszik.

mondani a kiköltözést. S amikor '48-ban kitelepítették az embereket, egy Habner nevezetű család lakott ebben a házban, ők elmentek Németországba, mi meg megkaptuk ezt a házat. Koromnádon csak egy szobánk volt, ez pedig egy kis családi ház, egy szobával, meg egy kis konyhával. Egy hold földet is bérelhattünk még. A Habnerék sokszor jöttek megnézni ezt a szalmatetőt házat.”¹⁸²⁴

Az országban több olyan gócpont volt, ahol nagyarányú volt azoknak a szegényparasztoknak a jelentkezése, akik vállalták a telepítést, csak hogy földet kapjanak. Vas megye summásai ilyen csoportot alkottak, akiket könnyen el tudtak irányítani a bakonyi, mosoni és Sopron-környéki falvak felé.

A közlések alapján azonban telepes-hierarchia is mutatkozott. A nagyhatárú Isztimér melletti kis faluban, Bakonykútiban először a környékről érkeztek telepesek. Az alábbi idézet forrásértékét az adja, hogy tapasztalati tényezőből jellemzi a telepesek társadalmát. Minőségi spektrumot állít fel a közlő; a „*semmire való emberek*”-től eljut a „*jobb emberek*” kategóriáig. Ajkarendeken tudni vélték, hogy az érkező alföldieknek volt helyismeretük, ezért kerültek oda igénylőnek.¹⁸²⁵ Utóbbiak jellemzéséhez hozzátartozik, hogy az utolsó telepes hullám tagjai maradtak a faluban és éppen ezért az 1960-as években velük együtt dolgoztak a térszben, bányában, egy faluközösséget alkotva.

„*Ezek semmire való emberek voltak: kovácsok, meg ilyenek. Megérkeztek, leélték a házat, elvitték azt, amit az orosz nem vitt el, aztán tovább álltak. Egyedül a Gyarmathyék maradtak, ők Sárkesziből*¹⁸²⁶ *érkeztek. Cigányok voltak ezek, valaki megmondta nekik, hogy itt van ház és idejöttek.[...] Jöttek kanászok is. Azok összeszedték az összes gyereket, levitték a kocsmába és azzal szórakoztak, hogy pofozták őket. Azért, mert mi svábok vagyunk. Ezek erős legények voltak. Balinkáról, Kisgyónról jöttek, rendőrök lettek és pofoztak. Mind elmentek, a felvidékiek három családból állt csak, azok még a küszöböt is elhozhatták. Ezek jobb emberek voltak.*”¹⁸²⁷

Ugyanez a horizontális, éveket átfogó közlés jelenik meg bakonygyiróti emlékezőmnél is. Részben ez alapján magyarázható, hogy a földelkobzások élménye összeolvadt a telepesek hullámainak érkezésével, s – Tóth Ágnes munkájához hasonlóan – kevesen említik a földelkobzást.¹⁸²⁸ A ’gyiróti közlő messzibb tájról érkezőket jellemez. Közrejátszott ebben az is, hogy a községnek kiépített vasútállomása volt, amely más falvaknak nem adatott meg. A közlés első része szinte rekvirálásként mutatja be a földreformrendelet eredményét. A második telepes hullám emléke pedig ezzel ellentétes, pálcát tör a felvidéki magyarok mellett, s a kompromisszumkészséget emeli ki. Elbeszélésében vonzások és taszítások, érkezők és elköltözők ellentétes előjellel szerepelnek.

„*1945. május 15-én jött az első telepes, Borsod megyéből. Azon svábok földjét kapták meg, akik elmenekültek. Huszonkét család jött, azt hiszem, Ózd környékéről. Ősszel azonban visszamentek, két család kivételével. Ezek learattak, leszüreteltek. Amikor megérkeztek, öt család volt egy*

¹⁸²⁴ 1930:F:15: Bakony: Bakonyoszlop.

¹⁸²⁵ 1942:F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek: „*Földosztás volt. Akik jöttek a házakba, annak adtak földeket. 1946-ban érkeztek Kunszentmártonból olyan emberek, akik a 8-as út építésekor már kifigyelték, hogy itt ez milyen jó hely.*”

¹⁸²⁶ Sárkeszi, község Fejér megyében, a Székesfehérvári járásban. A megyeszékhelytől 10 kilométerre, de Bakonyoszloptól 45 kilométerre.

¹⁸²⁷ 1930:F:16: Bakony: Bakonykúti.

¹⁸²⁸ Isztiméren az egyetlen retorzióként ezt említették az elűzés előtt: 1931:N:14: Bakony: Isztimér.

vagonban, amikor elmentek, akkor két vagon kellett egy családnak. Elvitték az összes gabonát, az összes marhát. Akiknek elvették a házaikat, azok éltek, ahogy tudtak. Úgy működött, hogy a jó ismerőse befogadta. Aztán '47-ben jöttek a felvidékiek és berakták ezeket a házakba. Volt olyan, akivel meg lehetett beszélni, hogy megosszák a házat. Két-három család is így volt: elől laktak a »szlovákok«, hátul meg az eredeti. Jó volt a viszonyuk. Ezek később visszaköltöztek Szlovákiába, Garamdamásra.¹⁸²⁹ Mert ott maradtak a gyerekek és azok elvállalták, hogy eltartják a szülőket, s megengedték nekik, hogy visszamenjenek.»¹⁸³⁰

A földindulás-történetek sok vakuélményből tevődnek össze. Olyan momentumokból, amelyek szimbolikusan is a falu korszakváltását jelzik,¹⁸³¹ többet is sikerült rögzítenem. Ezekben a pillanatokban az értékrendváltáson keresztül hullik szét a közösség. Ezt azok is így élték meg, akik falubeliként a rendelet értelmében juttatást kaptak.¹⁸³² Bakonyoszlopon nemcsak ennek az etikának a széthullását jelenítette meg a visszaemlékező, hanem annak a próbálkozásnak a kudarcát is, amelyben a helyi németek bizottságokat, pártokat alakítva próbálták kézbe venni az irányítást.

„A telepések mielőtt idejöttek, először megnézték, hogy melyik ház tetszik nekik. Egy helybeli volt a vezetőségben, de nagy részben telepések lettek a vezetők. Mi egészen '48-ig használtuk a tanítóföldeket, akkor vette át az állami gazdaság. [...] Itt volt egy nagy paraszt, Neustädternek hívták. Díszes kocsival járt. Egyszer jött földet intézni, szinte parádés kocsival érkezett, nagyon kicsípte magát. Elé állt a telepés és azt mondta: leszállni róla, mert ez a mienk mostantól. A telepés hazavitte, a lovakkal együtt és nap mint nap végig kellett néznie ennek az embernek, ahogy telepés hajtja a kocsiját.»¹⁸³³

A hirtelen és leigázóan megváltozott falusi milió magával hozta a meghurcolásokat is. A földosztást követően razziák indultak meg, amelyek az éppen elmúló háborús állapotokat folytatták. Döbröntén az internálási rendeleteket kihasználva, a családok megtörésére elhurcolták a németek férfitagjait Pápára, a nőket pedig az iskolába zárták. Többeket kínoztak, megverték.¹⁸³⁴

A nyugati határszélen összefolytak az események: a szovjet csapatok okkupációja akkor érte el ezt a térséget, amikor a földreformrendelet végrehajtása elkezdődött. A burgenlandi Balfon ezen impériumváltásnak legendája van. E történetben összefűződik a front utolsó időszakának nyilasok által végrehajtott zsidó tömegmészárlása, a szovjetek okkupációja és a színváltó gyilkosok kommunistaként való visszatérése, a németek meghurcolásával.¹⁸³⁵ E történetbe fűzött logikai szál

¹⁸²⁹ Garamdamásd, ma településrész, szlovákul *Domaša*. Lekér község településrésze, korábban önálló falu volt Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában, Bakonygyiróttól 120 kilométerre északkeletre.

¹⁸³⁰ 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirót.

¹⁸³¹ 1928:N:18: Bakony: Márkó: „Kint voltunk a nagymezőn aratni, 1946-ban. Akkor jöttek a telepések. Valaki kijött és szólt, hogy megjöttek a telepések. Nem tudtuk, hogy mi lesz a folytatása, kit visznek és ki marad. Ezért otthagytuk a munkát és hazajöttünk.” 1927:N:19: Bakony: Németbánya: „A telepések kitelepítés előtt érkeztek, egy ideig együtt is laktak [a németekkel].

¹⁸³² 1929:N:16: Bakony: Bakonyjákó: „Csak kishaszonbérbe kértünk földet. Jöttek a perényiek és a miskolciak. Elfoglalták azoknak a házaikat, akik kimenekültek. A telepések lettek a bírók, meg ilyenek. Maguk között választották meg és ők szentesítették, hogy ki jöhetett ide. De voltak olyanoknak, akiket kiraktak a házukból, ki kellett menni.”

¹⁸³³ 1935:F:10: Bakony: Bakonyoszlop.

¹⁸³⁴ 1939:N:7: Bakony: Döbrönte: „1946-ban hozták ide Vas megyeieket, Iváncról. Ekkor elkezdődtek a nagy razziák. Mérték itt földet, a sváboknak nem volt többet szavuk. Ezután razziák voltak és elvitték férfiakat. Összeszedték a nőket, gyereket az iskolába és a férfiakat Pápára vitték.”

¹⁸³⁵ 1938:F:7: Burgenland: Balf. „Pár család már előbb ideért. Ők régi balfi lányokat vettek el. Sönti László és József. Szinte nem is voltak telepések, de ők jöttek először. [...] Csak azt tudom, hogy a földeket megkapták.”

egyszerre a német alávetettségi elbeszélés mentális megteremtése és a két politikai (nyilas és kommunista) rendszer közötti házasság eszméjének történetbe szervezése. A razziák mögött ugyanis többször a nyilasokból lett kommunistákat látták.

„Hám Tibor kisgazda alispán volt.¹⁸³⁶ Itt két újság létezett: a »Soproni Újság« és az »Új Sopron«. Ez volt a kommunista újság. A következő esetre emlékszem. Volt itt néhány telepes. Néhányan [balfi svábok] kimenekültek az oroszok elől és a helyükre jöttek. Ők voltak az első telepesek. Beköltöztek a H. András házába, ki akarták rámolni az egyik paraszt holmiját, el akarták vinni a teheneket. Volt köztük két kópházi is. Végül is felháborodtak a helyiek azon, hogy ezek lopni akartak és kikergették őket. Egy vagy két nappal később a kommunista újságban megjelent egy cikk, azt mondja:»Megdöböntő fasiszta támadás a balfi telepesek ellen.«¹⁸³⁷ Az újságíró arra helyezkedett, hogy a rablót kell megvédeni, aki pedig kapált és megpróbálta megvédeni magát, az nem számított, az »fasiszta.« [...] Itt a rábatamásiak¹⁸³⁸ uralkodtak, a Horváth Terike¹⁸³⁹ is itt volt. A Horváth Vince¹⁸⁴⁰ bácsi volt a fő kommunista, az atyáúristen, de a többiek is szedett-vedett társaság volt. Egykor nyilasok voltak ezek, egyikük le is bukott. Mások idemenekültek az Alföld másik végéből, ki tudta, hogy honnan.¹⁸⁴¹

„A nagyapám nem akarta odaadni a telepesnek a házat, mondván, hogy »ebbe nem lehet beköltözni, mert még visszajön, aki benne lakik.« Ez a Straub-ház volt. [...] Sok szőlőt elvettek. A Tóth, az nyilasból lett telepes. Ezek már akkor tudták, hogy telepítés lesz.»¹⁸⁴²

A nyugati határszélen fekvő Pornóapáti volt az egyetlen község kutatásomban, ahol a telepítés és a földindulás nem elsőprő erejű jogfosztásként maradt meg. Ennek oka, hogy itt a németek földjeit nem kobozták el és később is minimális volt az elűzés mértéke. Kevesebb telepes is érkezett a faluba, amelynek kultúrája ezáltal nem bomlott meg. További kutatásra lenne szükség, de e közlés

¹⁸³⁶ Hám Tibor (Rákospalota, 1914. június 8. – McLean, Virginia, 1990. július 7.): politikus, orvos. Orvosi munkája során a 40-esévekben a tüdőrákkutatással foglalkozott. 1943-ban megalapította a Teleki Pál Munkaközösséget. A háború befejezése után a Független Kisgazdapárt tagja, majd képviselő és 1946-ban Sopronban főispán volt. A „Magyar Köztársaság és demokrácia elleni összeesküvési” perben letartóztatták (1947), de a Népbíróság felmentette. 1948-ban külföldre távozott. Washingtonban részt vett a Magyar Nemzeti Bizottmány munkájában.

¹⁸³⁷ „A sopronmegyei Balf község magyar telepesei szokatlan támadás érte a minap. A szomszédos Kópháza volksbundistái dorongokkal támadták meg az esti szürkületben a magyar telepeseket, akik közül többet súlyosan megsebesítettek. A kópházi volksbundisták »megvédjük a svábokat!«, »ti takarodjatok el innen!« kiáltásokkal rohantak a balfi magyarokra. Az ittas kópháziaikat a magyar rendőrség fékezte meg.” Id. Szabadság, Demokratikus napilap, I. évf. 1945. október 11. 218. sz. 2.o.

¹⁸³⁸ Rábatamási, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Csornai járásban, Kapuvártól 8 kilométerre, Balftól 40 kilométerre keletre.

¹⁸³⁹ Horváth Teri (Rábatamási, 1929. augusztus 18. – Budapest, 2009. március 6.) Kossuth-díjas és kétszeres Jászai Mari-díjas magyar színművésznő, érdemes művész. Végző kívánsága volt, hogy Balfra temessék.

¹⁸⁴⁰ Horváth Vince (Rábatamási, 1900 – Balf, 1976). Rábatamási telepes gazda, aki Balfon kapott házat és földet családjával. Nyilas múltjáról nem találtam adatot. Horváth Teri, Kossuth díjas színésznő édesapja. A betelepülés után előbb földosztó bizottság elnöke, majd ÚFOSZ-elnök (Újjonnan Földhöz Juttatottak Országos Szövetsége) lett és a sajtóban is mint a „balfi telepesek harcos vezetője”-ként jelent meg (Szabad Föld, Soproni Híradó melléklete, 1947. május 25. 21. sz.). Az újgazdát gyorsan felkapta a helyi hatalom, aki sérelmezte, hogy alacsony áron veszik a telepesektől a bort és a nádat. Felszólalt amiatt is, hogy romházakat kaptak. Később újgazdaként Szovjetunióban is volt tanulmányúton, és élete végig a helyi Micsurin tévesz gazdája volt. Teri mellett, fia János is vele együtt gazdálkodott.

¹⁸⁴¹ 1927:F:18: Burgenland: Balf.

¹⁸⁴² 1932:N:13: Burgenland: Balf.

alapján az sejlik, hogy mégiscsak létezett olyan megoldás is, amely a sérelmeket egészen minimális sebzettséggel is képes volt kezelni.

„Jöttek a telepések. A földigénylő bizottságoknál igényeltek földet és házat, aztán beköltöztek. Folytatták a gazdálkodást, igaz a szomszédom lopós volt, mert a földről úgy jött haza, hogy sosem üres kézzel, de gazdálkodott. [...] Az úrbéresi erdőt elosztották, azok között, akik Egervölgyből¹⁸⁴³ jöttek.”¹⁸⁴⁴

Összefoglalóan megállapítható, hogy a földindulás végrehajtásában *különböző politikai akaratok nyilvánulnak meg, de a Kommunista Párt térnyerése elsődleges*. Ennek első módozata, amikor a telepések formájában megjelennek a német községekben. Ekkor vagy olyan települést találnak, ahol még nem kezdődött meg a felosztás, vagy olyat, ahol a németek már be is fejezték azt. Ezt felülírva új földosztást végeztek el a telepések, akiket egy újabb beköltöző hullám felváltott, majd pedig a felvidékiek érkezése osztotta tovább a hierarchiát. E „hullámok” különböző lokatív erőszakot alkalmaztak, vagyis kidobták, összetelepítették a német családokat. Mivel az elmenekült (illetve időközben visszatért) németek vagyona már nem volt elég az újabb és újabb igénylők kielégítésére, ezért a németek elűzése és kitelepítése jó megoldásnak tűnt.

10.6. Stratégiák és hangulatok az elűzés előtt: a pártok tevékenységének emlékezete (1945-1948)

A földindulás következményei és az elűzés időszaka különbözően csapódtak le a falvak közösségében. Ennek oka az volt, hogy az Észak-Dunántúlon, jobbra a főváros közelében, Veszprém megye nyugati részében, Mosonban, Sopron és környékén zajlott le gyorsan a németek elűzése. Több faluban azt hitték, hogy mivel sikerült „helyet szorítani” a betelepülőknek és földjuttatásokkal kielégíteni az igényeiket, ezért ez az ügy lezártnak tekinthető.¹⁸⁴⁵ Ez a remény több helyen meddőnek bizonyult.

A földindulás és az elűzés időszaka között egyes falvakban akár három év is eltelt, máshol viszont – ha nem veszem figyelembe a mosoni elűzés előzményét, a gettósítást – alig egy év. Ezen időszak alatt a németek fő célja a mentesítés elérése volt. Ennek keretét meghatározva igyekeztem körbejárni a kérdésekkel ezt a bizonytalan állapotot. A községek nagy részében „*demokratikus*” *pártok alakultak*, s a lakók e pártokhoz csatlakozva igyekeztek nemcsak mentesítést, de földet is szerezni. Ezért kérdéseim e pártideológiák mentén és a mentesítési stratégiákkal kapcsolatban fogalmazódtak meg. Hangsúlyozom: ezek az események kronologikusan párhuzamosan, vagy években elcsúszva játszódtak le a községekben akkor, amikor elindult a földreform, visszatértek a menekültek, folytak az internálások és megjelentek a szegény földmunkások. Ráadásul 1945 nyarán kiadott a 3820/1945. M.E. rendelet „nemzethűségi vizsgálatainak” végrehajtásával megindult a

¹⁸⁴³ *Egervölgy*, község Vas megyében, a Vasvári járásban a Kemenesháton, a Farkas-erdő mellett. A 19. században ide is bajor erdőműveseket telepítettek, akik gyorsan elmagyarosodtak. Pornóapátótól 40 kilométerre van keletre.

¹⁸⁴⁴ 1930:F:14: Burgenland: Pornóapáti.

¹⁸⁴⁵ Ezt történt a korábban veszprémi, jelenleg Komárom-E sztergom megyéhez tartozó Akán, ahol dr. Schoderbeck Lajos plébános „társadalmi egyeztetésen” elfogadta és megbeszélte a német családokkal a telepések befogadását. 26 családot be is fogadtak, de 1948-ban újabb felvidéki telepések érkeztek és „kitelepítésre” került sor. RITTER 2017b 230.o.

magyarországi németek „tettes csoportokba” való felosztása. Az alábbi táblázat e stratégiákba ad bevezetést.

Egyéni mentesítési stratégiák, ellenállás az elűzés ellen

Közlés	Közlő
„Édesapám és barátja a Kommunisták Pártjába is belépett, csak hogy ne vigyék el.”	1923:N:24: Bakony: Porva.
„Teljesen azon múlt, hogy kinek milyen kapcsolatai voltak. Apámmal vadásztunk, a vasút mellett mentünk és a töltés mellett dolgozó sváb asszonyok mondták, hogy »te itt sétálsz, apádat meg most viszik a piacterről.« [...] Apám kirohant piacra. Ott ládákban, batyukon várták az emberek, hogy levigyük őket az állomásra. Nagyszüleim már nem voltak a téren, mert volt egy olyan szituáció, hogy akinek volt hozzátartozója és vállalja, hogy eltartja – de csak 70 év fölött –, az itt maradhatott. [...] Anyám volt otthon, ő ezt aláírta, apám nem tette volna, mert az úgy haragudott a svábokra, hogy mindenből kirakták. [...] Hozzánk kerültek a nagyszüleim, a nyári konyhában laktak. Beraktak egy telepeket az öregék házába. Nagypapám felment hozzám, hogy elkérje az ottmaradt kapát. A telepes elkezdett ordítani. A rendőr úgy megverte, hogy apámnak jöttek szólni. Ott folyik a vére a Mária utcánál. Tragaccsal toltuk haza és a mutter lemosta, rendbe hozták.”	1933:F:14: Gerecse: Dorog.
„Csolnokon csak a Szociáldemokrata Párt volt. A bácsikám, az tag volt, titkár. Ők védték a csolnokiakat. Aztán az internálás kivételével nem is volt különösebb dolog.”	1927:F:18: Gerecse: Csolnok.
„A szociáldemokratához beléptem, hogy 1946-ban ne telepítsenek ki. Semmiképpen nem akartam az országot elhagyni. Azt hittem, ha belépek ebbe a pártba, ez a párt meg fog védeni. Kerestem a kiutat.”	1930:F:17: Vértes: Pusztavám.
„A községi előljáróság bekérte a KSH-tól az adatokat és sokakat magyarnak nyilvánított, hogy a szép sváb házakat ne kaphassák meg a telepések. [...] A Stolzenberger József, szocdem tag végigment az összes párton, hogy mentesítse őt. [...] Ennek a bizottságnak volt, aki egy kövér disznót ajánlott fel, volt, aki kanadai rokonoktól egy 20 dollárossal próbálta lekenyerezni. Megkaptuk a papírt a KSH-ból, hogy magyar nemzetiségű és német anyanyelvűek vagyunk. Ezt a községi bíró aláhamisította magyar anyanyelvűre. Apám beszélt azzal az illetővel, aki pénzt kapott ezért a hamisításért, valamilyen Frey volt a neve. Mindenki mentette a maga bőrét, nem lett kitelepítve. [...] Sajnos, aki egy hektó borért, vagy egy disznóért ki tudta menteni magát, ahelyett mást kellett találni. Volt, hogy a Wunderle Rózit az iskolából vitték el, mert valaki helyett a szüleit már felpakolták a vagonba.”	1929:F:19: Vértes: Mór.
„Egy Mancsi nevű lány volt, aki nem akart elmenni és hozzám ment egy Marcali nevű erdőszhez, így itthon maradt.”	1930:F:18: Bakony: Bakonyoszlop.
„Volt egy kormánybiztos az állomáson. Ha valaki itthon akart tartani valakit, akkor ő el tudta intézni.”	1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót.
„Nálunk érdekes dolog volt, mert aki Volksbundos volt az belépett a Szociáldemokrata Pártba, aki földosztó volt, az meg rögtön a kommunista pártba.”	1935:F:11: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.
„A szüleim a Volksbund miatt internálva voltak, ezért amikor hazajöttek, be kellett állni a kommunista pártba. Az egész család beállt. De aztán kirúgták a pártból, mert rájöttek.”	1944:N: Reflexív: Bakony: Némethánya.
„Sokan beléptek a Kisgazdapártba, ez egy magyar párt volt, a háború után menedéket reméltek tőle.”	1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna.
„Nagypapám belépett a kommunista pártba, mert azt hitte, hogy így nem veszik el a házat. Elvették.”	1942:F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek.
„Sokan azért nem mentek el, mert le tudta fizetni a biztosokat. Volt egy magyar, a Bekő. Ő iskolaigazgató volt, hosszú parasztházban lakott. Oda költözött be a telepítés vezetője. Aki adni tudott, azt neki adták és az itthon maradhatott.”	1932:14: Moson: Kimle.

„A nagynéném meg azért nem lett [kitelepítve], mert férjhez ment ehhez a Halász nevű magyar katonához.”	1946:F: Reflexív: Moson: Levél.
„Apám úgy lett szocdem tag, hogy volt egy ismerősünk, egy óra-ékszer [üzlet] tulajdonos, Adlernak hívták, egy nő volt. Ő a háború alatt is segített nekünk. Volt egy barátja, az szocdem volt és a szüleimet beszervezte. Ők kiségtettek, hogy ne legyünk kitelepítve, bezárva, vagy, hogy ne vegyék el a dolgainkat.”	1932:N:13: Burgenland: Balf.
„Az apám addig volt tagja valamelyik pártnak, amíg sikerült elintéznie, hogy személyi igazolványt kapjon. Nem tudom melyik párt volt. Ez ilyen kényszerlépése volt. Mindig azt sulykolta, hogy semelyik pártba ne lépünk be. [...] Tudomásom szerint a város nagyon bízott abban, hogy az 1921-es népszavazás miatt mentesülni fog a kitelepítés alól.”	1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.
„Apám éppen akkor földdel foglalkozott, de elment a bányába dolgozni, hogy ne telepítsék ki. Felvették és nem is ment el. Aki tehette, az ezt tette.”	1935:F:11: Burgenland: Ágfalva.

Ezen spektrumszerű áttekintésben több tematika rajzolódik ki. Az egyik, a mentesítési stratégia, ami a *bányákba, illetve a „demokratikus” pártokba való belépés volt*. Semlegesnek kevesen mondták magukat.¹⁸⁴⁶ Már az 1947-es és ’48-as elűzést is jellemezte a *másik* stratégia, hogy ha az öregek eltartását vállalták, akkor a hatalom megkegyelmezett a családok idősebb generációjának. A korrupció, a vesztegetés módszerénél olyan fájdalmas esetek kerültek előtérbe, mint az, hogy valakinek *helyettesíteni* („csere”) kellett a „felmentett” családot az elűzésnél.

Mindegyik „módszer” vélhetően mélyíthette a közösség társadalmának megghasadtságát. A korrupciós elbeszélések, s a pártokhoz fűződő viszony tabusítása figyelhető meg. Az eltelt évtizedek „kettős beszédet” eredményeztek az interjúkban. Egyrészt a kommunisták miatti ellenszenv miatt „bevallhatóvá” vált, hogy csak az elűzés elkerülése végett léptek be a pártokba. Másrészt még így is a pártok társadalmasító stratégiája – mint ahogy az előző fejezetben említettem – platformokat alakított ki a falvakban. A *Kommunista Párt* és a *Nemzeti Parasztpárt* a szegényparasztokat támogatva erősítette az elűzést, a *Független Kisgazdapárt* és a *Szociáldemokrata Párt* pedig nem kollektív módon, hanem az egyéneket támogatva, mérsékelve, de a németek mellett állt ki. A felsorolásokban alig említették a *Demokrata Párt* működését,¹⁸⁴⁷ mint keresztény szellemiségű pártot,¹⁸⁴⁸ de kevesen nyilatkozták, hogy e szervezet valóban védte volna a németek érdekeit. A pártokkal kapcsolatosan azokon a helyeken kerültek felszínre a történetek, ahol azoknak erős 1945 előtti múltja van. Ilyen helyek a bányászközségek, vagy ahol a közelben voltak működő bányák. Csolnokon szinte aranyéletet nyújtott a bányászoknak az MKP.¹⁸⁴⁹

Az új, „demokratikus” pártok ténykedése között egyértelműen a kommunista pártra emlékeztek a legtöbben. Politikai ideológiájukat nem írták le e szervezeteknek, a jellemzésekben csupán a

¹⁸⁴⁶ 1929:N:16: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna.

¹⁸⁴⁷ 1938:F:8: Burgenland: Balf: „Arra emlékszem, hogy volt Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt és Szociáldemokrata Párt, meg valami keresztény párt is. Ez ’48-ig volt így.”

¹⁸⁴⁸ 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle: „Itt a Kereszténydemokrata Néppárt, a KALOT utóda és a Szociáldemokrata Párt is megalakult. De először Szocialista Párt is lett.”

¹⁸⁴⁹ 1927:F:21: Gerecse: Csolnok: „Csolnokon volt egy szociáldemokrata párt a 2. világháború alatt. Beléptünk a Kommunista Pártba és minket senki sem bántott, sőt a bányától kaptunk 200 forint segélyt, az akkor pénz volt. Fiatalok voltunk, kellett a fröccspénz, jártam a kocsmába, sörözőbe kártyázni.”

párthoz köthető cselekvések, társadalmi csoportok álltak. Nagybörzsönyben¹⁸⁵⁰ és Herenden¹⁸⁵¹ a szociáldemokrata párt és a kommunisták ellentétére és utóbbiak győzelmére tettek utalást. A bakonyi Lókúton dorbézoló, disznókat elkobzó városiakként,¹⁸⁵² a Balaton-felvidéki Veszprémfajszon – a kilakoltatások miatt – erőszakoskodókként,¹⁸⁵³ a gerecsei Tarjánban egyszerűen reformátusokként¹⁸⁵⁴ utaltak rájuk. Több, egymástól távol eső közösségben a kommunisták és a nyilasok közé egyenlőséjelet tettek. Csolnokon az odahelyezett nyilas katonatisztokból vezetik le a kommunista párt alakulását,¹⁸⁵⁵ a burgenlandi Balfon pedig két falu telepeseihez kötik a nyilas-kommunista átmenetet.¹⁸⁵⁶ Mórón a nyilas – kommunista – református vonalnál jelentek meg színváltások. Az alábbi közlés eleje a vegyes lakosságú község töréspontjait tárja fel. A nyilasok szerepét azonban árnyalja, amikor belépett svábokról beszél. Az elbeszélés íve egy folyamatos beszűkülés, hiszen míg az elején olyan állampárti erőről beszél, amelynek sok híve van, addig a „rendszer-váltás” után szűkült a német érdekképviseletére. A közlő családjának csak egy „pici” lehetőség marad, de történetét még egy korabeli frázissal zárja, amellyel azt közli, hogy a propagandisztikus tézist mindenki elfogadta. Története a hazai németek politikai elszigetelődésének íve, amelynek végén csak a „légüres tér” olvasható.

„Lakott itt háromezer magyar, ami majdnem háromezer nyilas volt. Ezeknek a földjét nem vették el. Sőt, a nyilaskeresztes párt helyi elnöke lett a kommunista párt vezetője. Nálunk egy Ábrahám nevű református lelkész volt a nyilas párt elnöke, ő tartotta a beszédeket. A szegény sváb parasztoznak is tetszett, meghallgatták a beszédeket [...] ’45 után jöttek a pártok, a kiszagdák, a Nemzeti Parasztpárt, minden ilyesmi. Apám tagja volt a Polgári Demokrata Pártnak, PDP, vagyis »Pici, De Párt«, így mondták. Apám valami támogatást remélt. [...] Egyik párt sem védte a »fasiszta svábok« érdekeit.”¹⁸⁵⁷

¹⁸⁵⁰ 1927:F:18: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „A szocdem párt lett itt, egy fővárosi szabó volt az elnöke. A kommunista párt pedig a P. Béla bácsi volt, aki a párttitkár volt és pisztoly volt az oldalán. Mindenki hajolt előtte, mert ő volt a Béla bácsi.”

¹⁸⁵¹ 1921:F:25: Bakony: Herend: „Kommunisták és szocdemek, de nem védtek senkit. Az ígét mindegyik mondta, fűt-fűt.”

¹⁸⁵² 1924:N:21: Bakony: Lókút: „Hirdették, hogy jönnek Veszprémből a kommunisták gyűlésre. Volt egy anyadisznónk és elvitte a Schoffhauser. A Kertésznek - akit egyébként eredetileg Kohnnak hívtak, - a »boltjában lesz a gyűlés«, mondták. Emiatt bejöttek, kihúzták az ólból, levágták és elvitték, hogy legyen mit ebédelni az ünneplőknek. Ráadásul nekem még oda kellett mennem segíteni. Szóltak, hogy kenyeret is hozzak, sütöttem, jó nagyok voltak, finom volt. Összegyűlt az egész banda, karéjjal vágták a kenyeret és folyt a zsír belőlük, úgy ették, nagyon finom lehetett nekik. Én nem ettem semmit. Még egy falatot se adtak belőle.”

¹⁸⁵³ 1932:N:16: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: „Ez a kommunizmus egy ronda erőszakos dolog volt.”

¹⁸⁵⁴ 1928:F:19: Gerecse: Tarján: „A fene tudja hány párt volt, az tudom, hogy a nyilasokat kizárták. A reformátusok mind beléptek a kommunista pártba. Aztán azok, akik nem léptek be a téeszbe, azokat is kizárták, meg kulákok lettek.”

¹⁸⁵⁵ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok: „Az akkori nyilas vezetők közül lettek a kommunisták, például a Varsit-család. [...] Semmit nem védtek, olyan katonatisztok kerültek ide Csolnokra, akik ide szervezték a pártokat. Az a bizonyos Molnár Ferenc, nem csak itt szervezett pártot, hanem máshol is. Arra számítottak, hogy a sváboktól elveszik és az övék lesz.”

¹⁸⁵⁶ 1932:N:13: Burgenland: Balf: „Pillanatok alatt megjelentek [a pártok]. Ezek nem védtek itt senkit. Volt sok nyilas, a farádiak és a rábatamásiak. Azok ahogy megtudták, hogy lesz kitelepítés, idejöttek, beköltöztek pajtáikba. Minden éjjel botokkal jártak és azt figyelték, nehogy egy balfi német el tudjon adni egy tehenet. Már kinézték maguknak a házakat.”

¹⁸⁵⁷ 1929:F:16: Vértes: Mór.

Legtöbben azonban (alapélményként) a kommunistákat a telepésekkel azonosították,¹⁸⁵⁸ amit az „ők lettek az urak”, „nekik volt szavuk”¹⁸⁵⁹ frázisokkal jelölték meg. A hatalmukat kizárólagosnak írták le,¹⁸⁶⁰ amelyre sok tabusító, illetve hátrító közlés is utalt.¹⁸⁶¹ Ezzel együtt többen a kommunista pártba való belépésben látták azt, hogy megtarthassák vagyonukat. Kimlén már a gettóba való elhurcolást is megúszták azzal, hogy a családból valaki párttag lett.¹⁸⁶² A gyűjtésem által érintett területeken ritkán fordult elő az a tapasztalat, hogy a kommunista párt mentett fel egyéneket. Több helyen ugyan voltak kollektív felmentések a kommunisták behatásával, de egyedi esetekről van szó.

„A kommunistákra emlékszem, mert a Pírok Emil mentette meg a[z ismerősömet, a] Péter bácsit és családját. Ez egy sváb bácsi volt, akit felmentettek, mert nem lett volna olyan, aki a nádtetőket megcsinálta volna. Ők így maradtak itthon.”¹⁸⁶³

Mindenki a védelmet kereste a pártokban, a paraszti munkát végző a parasztpártokban, a munkások a baloldali erőkből. A bakonyi Olaszfaluban is hasonlóan zajlott le a politikai paletta kialakulása. Az alábbi közlés velősen kiemeli a politikai harcokat és annak lényegét, a 1945. novemberi választások fontosságát.

„Már korán megjelent a kommunista párt. Novemberben, amikor a választások voltak, akkor már fellépett a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt is. A kommunisták és a szociáldemokraták azt mondták, hogy megvédünk benneteket, csak a gyakorlat volt más.”¹⁸⁶⁴

A Szociáldemokrata Pártnak erős bázisai voltak a német nemzetiségben,¹⁸⁶⁵ többen prominens politikusoktól vártak szövetséget. Városlődön, az ottani születésű Peyer Károlytól reméltek ráhatást az országos politikai folyamatokra,¹⁸⁶⁶ majd a Kisgazdapárttól várták, hogy megmentik őket.¹⁸⁶⁷ De mindkét párt semmivé vált, amikor az elűzés megindult.¹⁸⁶⁸

A nemcsak Városlődön, hanem különböző dunántúli, németek által lakott faluban is, ahol a paraszti gazdálkodás számított húzóágazatnak, a kisgazdáktól várták pozíciójuk megerősödését. A

¹⁸⁵⁸ 1936:F:9: Bakony: Isztimér: „A kommunisták, azok a telepések voltak, Vas megyéből.” 1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján: „Ebbe’ a kommunista pártban csak az új telepések voltak benne.”

¹⁸⁵⁹ 1928:N:17: Bakony: Márkó: „Akkor a Párt volt, nekik volt szavuk.”

¹⁸⁶⁰ 1925:N:21: Bakony: Csehánya: „Csak kommunisták voltak.” 1923:F:23: Bakony: Németbánya: „Kommunisták voltak.” 1933:N:12: Bakony: Bakonygyirő: „Lett a kommunista párt, akik tudtak, azok be tudtak lépni.”

¹⁸⁶¹ 1927:N:19: Bakony: Németbánya: „Volt kommunista párt, nem mondom meg, hogy kik voltak, nehogy baj legyen belőle. Nem félek, de nem akarok beleavatkozni. Voltak azért párttagok.”

¹⁸⁶² 1932:N:13: Moson: Kimle: „Apám akkor bent volt kommunista pártba’, de csak tagdíjat fizetett. Emlékszem később a tanácselnök tőlem jött beszélni a tagdíjat.”

¹⁸⁶³ 1934:N:11: Vértes: Mór.

¹⁸⁶⁴ 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu.

¹⁸⁶⁵ 1933:F:14: Gerecse: Dorog: „Apám nagy szociáldemokrata volt. Ő oda szavazott, ő nem akart kommunista lenni, de az ország felépítésében részt akart venni. Az itteni svábok azért nagy hazafiak voltak, nagyobbak, mint a magyarok.”

¹⁸⁶⁶ 1934:F:11: Bakony: Városlőd: „Az a helyzet, hogy a Peyer Károly, szocdemvezető innen származott és itt a vasutasok között sok volt az SZDP-tag. Herendre és Csepelre kerültek. Sokszor jöttek haza és anyám mondta, hogy »Te Peyer ist to! (Ott a Peyer!)« Sokszor jött ide, ha disznóvágás volt.”

¹⁸⁶⁷ 1925:F:21: Bakony: Városlőd: „Nagyon hőzöngtek, hogy mindenki szavazzon a kisgazdákra. Azt mondták, azok fogják megmenteni minket, végül azok adtak el.”

¹⁸⁶⁸ 1923:F:22: Bakony: Városlőd: „Kisgazdapártnak tagja volt apám is. Az szerveződött itt, a parasztokat védte. Amikor a kitelepítés volt, akkor a párt semmivé vált.”

Balaton-felvidéki Barnagon gyorsan megalakultak a pártok¹⁸⁶⁹ és a kispazdák rögtön a legnépszerűbbek lettek:

„A kispazdáknak mi tagjai voltunk, de én nem álltam be se kommunistákhoz, se a téeszhez. A háború után már idegenkedtünk a pártoktól. A kommunista párt öt-hat taggal hamar megalakult.”¹⁸⁷⁰

A kispazdák népszerűsége nem véletlen. A háború előtt is meghatározó párt volt a német falvakban, mezőgazdasági oktatásai révén részt vett a faluközösségek életében és építésében.¹⁸⁷¹ Számukra a parasztvédők ők voltak, s tőlük várták a földreform igazságosabb elrendezését. Több elbeszélő kiemelte, hogy az 1945-ös választások kimenetele szempontjából fontos referendum volt.¹⁸⁷² Az alábbi gánti elbeszéléséből is ez érezhető:

„Apám és a testvérem belépett a Kispazdapártba. Voltak a választások és itt a kispazdák nyertek. Csákberényben¹⁸⁷³ volt az elnök, azzal apám nagyon jóban volt. Tartott itt gyűlést és apám ennek hatására lépett be. A bátyám is tartott előadást, de aztán ő elment a bányába, mert '45 decemberében az újraindult.”¹⁸⁷⁴

E részletből több aspektus is kiolvasható. Egyrészt megerősíti, hogy a németek a Kispazdapárttól és választásoktól várták az előrelépést deklasszációjukból. Az idősebb testvér politikusi ténykedése, majd az 1945. novemberi választások utáni (decemberi) váltása azt sejteti, hogy kilépett a politikai térből és bányásznak állt. Ez a szakma ugyanis védeltséget nyújtott, a baloldali pártok hagyományos bázisát jelentette és az újjáépítésben is komoly szerepet kapott. A falusi községekben, ahol lehetett, ezt a stratégiát vették fel, ami alapján az látszik, hogy az 1945-ös választások után egyértelmű a németek számára, hogy kik lesznek a hatalom valódi tényezői.

Egy párt, a Nemzeti Parasztpárt volt az a politikai közösség, amelyet egyértelműen németellenesnek láttak a visszaemlékezők, felelevenítve Kovács Imre *Szabad Szóban*¹⁸⁷⁵ megjelent németellenes cikkét.¹⁸⁷⁶ A közbeszédben is gatyáskommunistáknak nevezett parasztpártiak még a kommunistáknál is erélyesebben követelték a németek vagyoni jogfosztását. Többen egyenlőséget is tettek a két párt közé.¹⁸⁷⁷ Leszögezhető, hogy a pártok megjelenése súlyosbította a faluközösségek bizonytalanságát. Ennek ellenére sok közlésben csak a 2. világháború alatti megosztottság

¹⁸⁶⁹ 1930:N:16: Balaton-felvidék: Barnag: „Amikor a front megszűnt, akkor jött a Kispazdapárt és apám gyorsan beállt. Nem tudom, hogy miért, talán mert ő gazda volt.”

¹⁸⁷⁰ 1933:F: 15: Balaton-felvidék: Barnag.

¹⁸⁷¹ 1931:N:14: Bakony: Isztimér: „Független Kispazdapárt volt és itt működött a szervezete, de összejövelei nem voltak. Csak fiatalok, akik együtt jártak mezőgazdasági iskolába.” 1928:N:17: Balaton-felvidék: Hidegkút: „A kispazdákról és a kommunistákról hallottam. A kispazdába voltunk benne.”

¹⁸⁷² 1929:F:16: Vértes: Pusztavám: „Itt a Kispazdapárt volt a legnagyobb. Apám tagja is volt, mert elterjedt, hogy ez az igazi parasztpárt és oda be kell lépni. Ha ez a párt győz, akkor mindenkinek megmarad a földje.”

¹⁸⁷³ Csákberény, község Fejér megyében, a Móri járásban. Gánttal nyugati irányból szomszédos település, de jelentős kerülővel közelíthető meg.

¹⁸⁷⁴ 1928:N:17: Vértes: Gánt.

¹⁸⁷⁵ Kovács Imre: *Egy batyúval*, in. *Szabad Szó*, 1945. április 22.

¹⁸⁷⁶ 1933:F:13: Bakony: Isztimér: „A parasztpárt volt a legszemetebb, Kovács Imrével, aki azt mondta, hogy »minden svábot ki«, mint a csehek. Az Antall Józsi apja is ezt mondta, »minket ki kell telepíteni, mert ilyen alkalom soha nem lesz több.« A többi párt ilyen tessék-lássék párt volt. A kommunistáknak, a kispazdáknak volt valami hatalmuk, de azok is eltűntek.”

¹⁸⁷⁷ 1930:F:17: Bakony: Pusztavám: „A Nemzeti Parasztpárt éppen olyan volt, mint az MSZMP, nem volt különbség. Az MSZMP szervezte a kitelepítést.”

ábrázolását lehet felfedezni, azzal a különbséggel, hogy a felülről vezetett, s elvárt pártélet *nemcsak a faluközösségeken belül okozott törést, hanem a betelepítettek között is*. Nem csoda, hogy *többen az „igénytelen” és „gyökértelesség” tartott városi modernizmus megjelenését látták a pártok jelenlétében.*¹⁸⁷⁸ Ugyanakkor mégis rá voltak kényszerülve a németek, hogy egyes pártokba belépjenek. Erre időben azután kerülhetett sor, hogy a helyi, a németekből álló bizottságokat többnyire a „falun kívülről”, idegenek által alapított „demokratikus” pártok megszüntették, vagyis *a második uralomváltáskor*. Ezzel a német közösségek szemében végletekig telítették a falusi társadalmat, előkészítették az elűzésre. Ezért a pártok egyszerre voltak ellenségek, illetve éppen ezért mentsvárak is a vagyoni jogfosztás ellen. Az iparos vagy nagyiparos társadalommal rendelkező községekben 1945 nyarán és őszén ez egyaránt jelen volt.

Ennek egyik leképezése volt az 1945-ös és 1947-es választásokon való részvétel. A pártok „bosszú”-ténykedése, a svábokat ért retorziók mértéke ekkor csúcsosodott ki. 21-en nyilatkoztak¹⁸⁷⁹ arról, hogy ők, vagy családjuk valamelyik (1945, 1947) választáson részt vett, vagy részt akartak venni. Ennek ellenére többen háritással,¹⁸⁸⁰ semleges, vagy szándékosan érvénytelen voksolással jellemezték¹⁸⁸¹ aktivitásukat, amely azt jelzi, hogy a pártpolitikai vélemény még mindig tabusítódik, legalább annyira, mint a nemzetiség megvallása. Ezt csak erősíti azok sorsa, akik ugyan nem emlékeztek, kikre szavaztak ekkor, de leszögezik, hogy nem a kommunistákra.¹⁸⁸² Mások szavazásuk rögzítésével is aláhúzták, hogy ekkor nem éltek jogfosztásban.¹⁸⁸³ Kevesen válaszolták azt, hogy a választójogukat korlátozták volna, igaz, kevesen is éltek szavazati jogukkal.¹⁸⁸⁴ Két községben, Száron¹⁸⁸⁵ és Móron maradt meg az a tapasztalat, hogy nem élhettek szavazati jogaikkal a németek. Móri emlékezőm így élte meg az 1947-es választást:

*„Nem tudtam szavazni, mert a jegyzőt utasították, hogy a svábokat nem lehet szavaztatni. Ha valamilyen tisztséget töltött be, akkor is le kell mondatni. Svábnak mindenről le kellett mondania.”*¹⁸⁸⁶

¹⁸⁷⁸ 1933:N:12: Bakony: Ganna: „Inkább a városban voltak a pártok, itt nem nagyon, legalábbis akkoriban. Mi tovább gazdálkodtunk.”

¹⁸⁷⁹ 1927:N:20: Dunakanyar: Nagymaros. 1925:F:22: Dunakanyar: Visegrád. 1929:F:18: Vértes: Mór. 1934:N:13: Vértes: Mór. 1929:F:18: Vértes: Pusztavám. 1926:F:21: Vértes: Gánt. 1932:16: Vértes: Szár. 1928:F:18: Vértes: Vértestolna. 1925:N:22: Gerecse: Baj. 1919:F:28: Gerecse: Szomor. 1935:F:11: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1934:F:12: Bakony: Városlőd. 1927:F:20: Bakony: Zirc. 1933:N:14: Bakony: Lókút. 1923:F:24: Bakony: Döbrönte. 1939:N:8: Bakony: Döbrönte. 1933:F:14: Bakony: Isztimér. 1931:N:16: Bakony: Isztimér. 1927:F:20: Burgenland: Balf. 1922:N:26: Burgenland: Ráabafüzes. 1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök.

¹⁸⁸⁰ 1919:F:28: Gerecse: Szomor: „Voltam szavazni, de nem tudom, kire szavaztam [nevet].”

¹⁸⁸¹ 1933:N:14: Bakony: Lókút: „Az édesanyám mehetett választani. De csak összehajtottam és betette, ennyi volt a választás.” 1927:F:20: Burgenland: Balf: „’45-ben még nem szavaztam, akkor a kisgazdák nyertek és le kellett törni őket. ’47-ben tíz párt lett. Mondták, amikor mentünk, hogy »szavazzunk a kommunista pártra.« Én mind a tíz rubrikát behúztam.”

¹⁸⁸² 1926:F:21: Vértes: Gánt: „’47-ben voltam, de nem tudom kire szavaztam, csak azt tudom, hogy nem a kommunista pártra.” 1933:F:14: Bakony: Isztimér: „Kiskorú voltam, vagyontalan és hülye, de a kommunisták teljesen győztek. A kisbíró kidobolta.” 1931:N:16: Vértes: Isztimér.

¹⁸⁸³ 1931:N:16: Bakony: Isztimér: „Persze, szavaztunk.” 1923:F:24: Bakony: Döbrönte: „Nekem volt és szavaztam is.”

¹⁸⁸⁴ 1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök: „Emlékszem, volt ez ’45-ben, de mindenki szavazhatott.”

¹⁸⁸⁵ 1932:F:16: Vértes: Szár: „A kitelepített községek német lakói 1950-ig nem vehettek részt választásokon.

¹⁸⁸⁶ 1929:F:18: Vértes: Mór.

Összesen nyolcan nyilatkoztak arról, hogy melyik pártra szavaztak. Két pártot, kisebb arányban a Demokrata Pártot,¹⁸⁸⁷ nagyobb részben a Független Kisgazdapártot¹⁸⁸⁸ támogatták azon nyilatkozók családjai, akik emlékeztek. A gerecsei Baj községben ennek következményei is voltak:

*„A kisgazdákra szavaztam. A Nagy Ferenc, az egy normális ember volt. Tapolcai László volt a baji kisgazdák vezetője, ezt is kirakta egy kommunista a házából.”*¹⁸⁸⁹

A kiépülő kommunista hatalom figyelemmel kísérte, hogy mely német falvakban, milyen eredmények születtek. Ezek az eredmények több falu sorsát is eldöntötték. Többségében azonban az 1947-es választás emléke maradt meg, ahol legfőképpen a családok domináltak. Ez a kollektív emlékezetből épült be a közlésekbe.

*„Apámnak volt szavazati joga, s a '45-ös választáson részt is vett. Ő már a háború előtt is kisgazda volt [...] A '47-es szavazás nagy csalás volt, mert Tapolca és Csicsó közötti úton meghamisították az eredményeket. Lovas kocsival vitték be a szavazólapokat és Mindszentkálla¹⁸⁹⁰ környékén kicserélték a ládákat.”*¹⁸⁹¹

A politikai választások tehát látszólag semlegesén érték a németeket. Akik nyilatkoztak, azok viszont aktív politikai közösségeket vállaltak fel. Viszonylag kisebb támogatottságú pártok szavazóival is találkoztam. A nyilatkozók lázadásként élték meg a választást, és a kommunista párt erői is erre figyeltek 1945-ben. Több olyan település volt, amelynek vezetését a politikai szimpátia alapján is kitelepítésre ítélték, vagy felmenthették. Az elűzés és a németek vagyonelkobzása a politikai propaganda eszköze volt 1945-ben és 1947-ben. E kampány alatt megígért, kiosztott földeket és otthonokat sokszor ezért is hagyhatták el azok, akik a kampány hevében elfogadták a juttatásokat.

Akik maradtak, azok vagyoni helyzete sem javult, ráadásul szembe kellett nézniük azokkal a németekkel, akikkel összeköltöztették őket. Az 1945-ös választások után egy hónappal meg is született a miniszterelnöki rendelet az elűzésről. 1947-ben pedig már előregondolkodott a hatalom, s jóval előbb elindult meg az elűzés újabb hulláma, amely a választási kampány tetőfokán volt a legintenzívebb.

---

¹⁸⁸⁷ A Barankovics-féle keresztényszocialista párt: 1927:N:20: Dunakanyar: Nagymaros: *„Mi a Barankovicsra szavaztunk, az volt a tisztességes párt, de családok voltak.”* 1925:F:20: Dunakanyar: Visegrád: *„Emlékszem. Úgy volt, hogy a kisgazdákra szavazunk, de jött egy összekötő, hogy baj van, mert a hetes listára kell szavazni, nem a kisgazdákra.”* A hetes lista 1947-ben a Magyar Függetlenségi Párt volt, Pfeiffer Zoltán alapította a FKgP-ből kiválva. 13%-ot ért el a választásokon, de nem tudta hasznosítani szavazatait.

¹⁸⁸⁸ 1937:F:20: Bakony: Zirc. 1928:F: Gerecse: Vértestolna: *„Kisgazdákra szavaztunk először.”* 1929:F:18: Vértes: Pusztavám: *„Apám a kisgazdákra szavazott, de a svábokat nem merte senki sem védeni.”* 1934:N:13: Vértes: Mór: *„Apám a kisgazdákra szavazott.”* 1939:N:8: Bakony: Döbrönte: *„Volt szavazati jogunk, sőt azt is tudom, hogy a szüleim a kisgazdákra szavaztak.”* 1922:N:22: Burgenland: Rábafüzes: *„Igen, voltam szavazni. Nem feketén voltam itthon, tehát lehetett és '47-ben a kisgazdákra szavaztam.”*

¹⁸⁸⁹ 1925:N:22: Gerecse: Baj.

¹⁸⁹⁰ Mindszentkálla, község Veszprém megyében, a Tapolcai járásban, Balatoncsicsótól nyugati irányban 15 kilométerre.

¹⁸⁹¹ 1935:F:11: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

10.7. A „hírtől” a „bevagonírozásig”: az elűzés előkészítésének emlékezete (1946-1948)

1945 nyarán fokozódott a migrációs kényszer az országban. A csehszlovákok egyre több magyart dobtak át a határon a felvidékiekből, akikre bűnbakként tekintettek országuk feldarabolása miatt. A székelyek menekülése, letelepítése is folyamatos feszültséget okozott, és a szegényparasztság vándorlása is napirenden volt. Akik Magyarországra kerültek, azokat az 1945. május 4-én az erre a célra felállított *Népgondozó Hivatal* látta el.

A rendelkezésre álló adatok szerint 1945. augusztus 31-ig Magyarországra 5.154 magyar közalkalmazott menekült, és ehhez még ugyanennyi más foglalkozású menekült is csatlakozott. Három héttel később ez a szám a közalkalmazottak esetében 8.387-re, a menekültek esetében 17.001-re nőtt. Őket nevezték „anyások”-nak, vagyis „anyaországiaknak”, akik 1939 után kerültek a visszacsatolt területekre. Intenzíven megindult tehát a felvidéki magyarság szisztematikus elűzése. A magyar sajtó 1945 tavaszától már foglalkozott az üggyel, a magyar kormányzat huszonhétszer fordult a *Szövetségi Ellenőrző Bizottsághoz* (SZEK).¹⁸⁹²

Az 1945. május 11. és 22. között beérkezett földigénylések miatt az *Országos Földbirtokrendezési Tanács* (OFT) körlevelet bocsájtott ki, miszerint minél több Pest-Pilis-Solt-Kiskun (PPSK) vármegyében lévő sváb faluba földigénylő magyart kell telepíteni. Ekkor már felfüggesztették a német falvak önkormányzatiságának autonómiáját. A Népgondozó Hivatal július elejétől Nemzethűségi Igazoló Bizottságokat állított fel (a 3820/1945 M.E. sz. alapján), amely értékelt a német nemzetiségű családok magatartását. Ekkorra fölindulás által generált vándorlások jelentősek voltak, és a Duna-Tisza köze, illetve a Dunántúl felé irányultak. A német tulajdonok elkobzása, valamint a kényszerű együttélésből fakadó nehézségek 1946-47-ig rendkívüli mértékben kiélezték az ellentéteket az őshonos lakosok és a betelepültek között. Ebben közrejátszott, hogy a németek szocioökonómiája nagyobb mértékű volt. Ekkor került sor a potsdami konferenciára. A szövetséges hatalmak potsdami nyilatkozatai (1945. július 17. - augusztus 2.) csak ezután következtek, ezzel pedig elhárult az akadály a németek elűzése elől, de a konferencia továbbra is elutasította a szlovákiai magyarság és németiség kollektív kitelepítését, csak lehetőségként állapította meg azt.¹⁸⁹³ Potsdam döntései mögött azonban olyan politika állt, amelynek része volt a térség telepítésekkel történő komoly etnikai átalakítása.

Az egyre feszültebbé váló csehszlovákiai viszony miatt ismét a németek elűzése jelentett megoldást. 1946 májusára már 38.458, többségében „anyás” elűzött érkezett Magyarországra Csehszlovákiából.¹⁸⁹⁴ Az 1945. december 22-én tartott minisztertanácsi ülésen csak az MKP és az NPP tagjai érveltek úgy, hogy a potsdami határozatot kötelező érvényűnek kell tekinteni. A Minisztertanács túlnyomó többséggel elfogadta a kollektív bűnösség elvét, és a 12.330/1945. M.E.

1892 Az adatokat és a telepítéseket végző szervek áttekintését lásd: TÓTH 1993, 221.o.

1893 A potsdami konferenciával kapcsolatban rengeteg szakirodalom található, mégis a konferencia szövegének legfrissebb elemzését lásd: MARCHUT 2014, 185–199.o.

1894 VADKERTY 2014, 7.o.

sz. rendelettel kimondta a magyarországi németek „kitelepítését”. A németek elűzése 1946. január 10-én Bácsbokodról és január 19-én Budaörsről indult meg.¹⁸⁹⁵

A politikai pártok döntéshozatali mechanizmusának megjelenése annak a *külső* megítélésnek manifesztációja volt a közösségekben, amely a németeket bűnösnek ítélte. Ezzel részben megszűntek azok a politikai árkok, amelyek az elmúlt években kialakultak.¹⁸⁹⁶ A „minden német bűnös” ösztönösen azt a reakciót váltotta ki a faluközösségek tagjaiból, hogy a stigmatizáció hatására bezárkóztak. A kényszersorozásától az elűzésig folyamatosan érték büntetőakciók a némettség csoportjait. Az, hogy mikor hallottak először az elűzésről, elsősorban attól függött, hogy az adott faluban mikor hajtották ezt végre. Azokra a környékekre, ahol már 1946-ban indultak transzportok, korábban, ahol 1947/1948-ban hajtották ezt végre, csak később „ért el a hír”.¹⁸⁹⁷ Sőt, ahol nagyarányú juttatás, vagyoneklobzás („földreform”) megelőzte az elűzést, ott sokszor azt gondolták, elmarad ez a jogfosztás. Heten használták az „*azon nyomban hallottuk, amint véget ért háború*”¹⁸⁹⁸ formulát az elűzés híreről. Ezt igazolták Döbröntén:

„*Igazság szerint '44-ben, amikor a [bakony]jákói [volksbundist]ák odajöttek szónokolni, akkor már lehetett tudni. Még a csendőrök is mondták, hogy »egyszer ebből kitelepítés lesz.«*”¹⁸⁹⁹

A mosoniak a gettóba hurcolás miatt előbb tudták,¹⁹⁰⁰ a balfiak pedig a szláv anyanyelvű horvátok és oroszok beszédéből hallották az elűzés lehetőségét a szovjet okkupáció után.¹⁹⁰¹ A nyugati határszélen több helyen is 1945 közepén már hallani vélték az elűzés híret.¹⁹⁰² A legtöbben azonban 1945 végén, 1946 elején szereztek tudomást arról, hogy megindult a németek „kitelepítése.”

A hír hektikusan érintette a közösségeket, többen kapkodásról, tanácstalanságról számoltak be. Ezek a közlések az akkori szorongást közvetítik, történeteken keresztül tanulságokba ágyazva. Szomori közlöm az újságból,¹⁹⁰³ egy bakonygyiróti emlékező egy szökött budaörsi asszonytól

---

1895 Elsőként 1946. január 10-11-én Bácsbokod vasútállomásáról telepítettek ki 640 jugoszláv állampolgárságú, német nemzetiségű személyt.

¹⁸⁹⁶ 1929:N:16: Bakony: Ganna és 1933:N:13: Bakony: Ganna: „*A falu jobban összekovácsolódott, amikor azt lehetett hallani, hogy ki kell menni Németországba.*”

¹⁸⁹⁷ Városlódi közlöm baranyai katonai szolgálatán tapasztalta. 1923:F:23: Bakony: Városlód: „*Én nem voltam itthon. '46-ban össze volt mindenki írva és csomagolva, de akkor elmaradt a telepítés. Ekkor újra bevonultattak és Baranyába vittek, ahol határvadász voltam, abban a háromszögben. Én Kölkeden, Németbólyon voltam, azok gazdagabb sváb falvak voltak, már 1946-ban vitték őket.*’48. január 15-én vitték el őket Városlódról, marhaszállító kocsiban, 40 ember volt egy kocsiban, sok cuccot nem vihettek.”

¹⁸⁹⁸ 1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján. 1929:F 16: Vértes: Pusztavám.

¹⁸⁹⁹ 1923:F:24: Bakony: Döbrönte.

¹⁹⁰⁰ 1932:N:14: Moson: Rajka: „*Ez már sutyiban régebben ment, mert bizonyítványomba bele van írva, hogy »xy rendelet alapján Németországban van«! Előre kiállították a bizonyítványokat, de itt maradtunk.*”

¹⁹⁰¹ 1927:F:19: Burgenland: Balf: „*Harkán [...] az oroszok bejövetele után elég hosszan beszéltek róla. Komolyabban '46 elején kezdték mondani.*”

¹⁹⁰² 1939:N:7: Burgenland: Sopron: „*Nagyon korán lehetett hallani, hogy lesz valami, de mindig azt remélték, hogy nem lesz.*” 1934:N:12: Burgenland: Alsószölnök: „*A háború után összeült a bizottság és megbeszélték, hogy kit fognak kitelepíteni. '45 végén volt és májusban vitték őket.*” 1932:N:14: Burgenland: Alsószölnök: „*'45-ben már mondogatták. [...] Jöttek a kitelepítések, nem mertünk aludni. Háború után volt egy tér, a jegyzőség udvara, ott kellett összejönni és oda volt írva, hogy »ki lesz kitelepítve«. Rajta voltunk a listán, hogy elvisznek. A kisbíró kidobolta. Anyám elment és ott felolvasták. Közölték, hogy kérvényt lehet benyújtani.*”

¹⁹⁰³ 1919:F:27: Gerecse: Szomor: „*1945 decemberében már olvastam a Népszabadságban a kitelepítésnek tervezését. Decemberben már hoztak törvényt is. Csak olvastam, hogy Budakeszi és Budaörsről indult. Komárom megyében, ha jól tudom, csak Szomoron volt kitelepítés.*”

értesült az elűzés híreről,¹⁹⁰⁴ ahonnan először indultak el a németeket szállító szerelvények. Nyilván a közelben lévő községek, már csak rokonságon keresztül is értesültek az eseményről.¹⁹⁰⁵ Tarjáni közlöm még örült is ennek, mert azt hitte, jó élet fogadja kint. Csalódott, amikor megtudta, hogy a német megszállási zónákban áldatlan állapotok vannak.¹⁹⁰⁶ A sorra kerülő falvak hírei egyre erőteljesebb szorongást hoztak. A bakonyi Isztiméren és a szomszédos Bakonykútin felváltva értesültek a kitelepítés lehetőségéről, majd elmaradásáról.¹⁹⁰⁷ Móron nagy megkönnyebbüléssel vették tudomásul 1946-ban, hogy Etyeknél leállt a telepítés.¹⁹⁰⁸ A szorongás és az okozatok feltárása egy Bakonybéli hárskúti elbeszélőmnél látszott legvilágosabban:

„Azt hallottuk, hogy a csehek megállapodtak a magyarokkal: a magyarokat kiteszik onnan és azoknak itt kellett a hely és a svábokat innen teszik ki. Hallottuk '46-ban, de anyámmal nyugodtan voltunk, mert azt mondták, hogy »csak a volksbundistákat teszik ki«. Anyám 1941-ben magyarnak is vallotta magát, de valószínűleg német anyanyelvűnek. Ki lett függesztve a tanácsházán. Édesanyámnak üzentek vasárnap este, hogy menjen fel a tanácsra, nézze meg a listát és kedden már vitték is minket. Egy nap alatt.”¹⁹⁰⁹

E közlés két tipikusabb sorsot jelöl ki. Egyrészt azon családokét, amelyek a szlovák-magyar lakosságcserevel magyarázzák az elűzés okát. A szlovákiai magyarok az ő szemszögükből nem csak meghurcoltak, de kedvezményezettek is. Ez főleg azoknál jelent meg, akiket már az elűzés előtt kitelepítettek a házaikból.¹⁹¹⁰ Őket meglepetésként érte az elűzés, mert sokan sem *Volksbund*-tagok, sem német nemzetiségűek, sem vagyonosak nem voltak¹⁹¹¹, mégis a felvidéki magyarok betelepítése miatt szükség volt az otthonukra. Az „anyanyelvűek” is ebbe a kategóriába tartoztak, az ő kitelepítésüket későbbi fejezetben tárgyalom.

Isztiméren az érkező telepések követeléseit mentén jelent meg a „kitelepítési” lista, ezért össze is kapcsolódott személyükkel az elűzés.¹⁹¹² Emiatt többen arról számoltak be, hogy „csak előző

---

¹⁹⁰⁴ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót. *„Egy budaörsi, 35-40 éves asszony bejött küszöbünkön és nagyon sírt, szinte beborult és elmesélte, hogy őket kidobták a házból. Koldult a falunkba és szégyellte is magát. [...] Úgy tudom, hogy Veszprém volt az utolsó vármegye, ahol kitelepítés lehetett, vagy volt.”*

¹⁹⁰⁵ 1941:N:5: Gerecse: Dág: *„Zsámbékon kitelepítették a nagyszüleimet 1946-ban és a házukba beraktak valakiket.”*

¹⁹⁰⁶ 1928:F:18: Gerecse: Tarján. *„Az egyik nővéremet Budakeszin élt, a másik Békásmegyeren. Őket is elvitték. El akartak volna nálunk bújni, de elmondtuk, hogy mi is megyünk, ne izguljanak. Mi örültünk, hogy Németországba megyünk, mert hittük, hogy együtt lesz a család. Akkor ment el kedvünk, amikor nővérem írt, hogy egy paraszthoz kerültek és dolgozni kellett és nem kapnak semmit, nagyon rosszul élnek.”*

¹⁹⁰⁷ 1923:N:23: Bakony: Isztimér: *„Mindig mondták, hogy lesz, meg hogy nem lesz. Aztán azt, hogy csak Balinkára lesz. A végén mégis lett.”* 1927:N:18: Bakony: Bakonykúti: *„Aztán már lehetett hallani '45 és '46-ban, hogy lesz. De nálunk csak '48-ban volt.”*

¹⁹⁰⁸ 1929:F:17: Vértes: Mór: *„1946-ban megállt a kitelepítés a Fejér megyei sváb falvak keleti felén, Etyeknél. Az amerikaiak kitétek, hogy megtelt a zónájuk.”*

¹⁹⁰⁹ 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

¹⁹¹⁰ 1939:N: 9: Bakony: Döbrönte: *„1948. január 28-án hallottam először. Ekkor már kiraktak házunkból. Sőt, már le is csendesedett ez a házból való kirakás.”¹⁹¹⁰*

¹⁹¹¹ 1928:N:17: Vértes: Gánt: *„Csak akkor [hallottuk], amikor a templomból kijöttünk. A téren a jegyző felállt egy hokedlira és azt mondta, hogy »Gánton is lesz kitelepítés«. Azt mondták, hogy a »Volksbundisták lesznek kitelepítve, de hát úgy esett, hogy a Volksbund-vezér, Schüller itt maradt, és aki pedig magyarnak vallotta magát, az meg kiment.”*

¹⁹¹² 1935:N:12: Bakony: Isztimér: *„Kihirdették, hogy kitelepítik azokat is, akik nem a Bundban voltak. [...] Mondták a telepések, hogy »ki a svábokkal.«”*

nap”, vagy egy nappal előtte értesültek róla, hogy vagonokba kerülnek.¹⁹¹³ Vagy hirtelen érte a kitelepítés híre:¹⁹¹⁴ móri eset volt, hogy egy nyugodt bálozás közepén tudta meg a közlő, hogy családja rajta van az elűzési listán,¹⁹¹⁵ Bakonyánán pedig az újévi szentségimádást használták ki arra, hogy kifüggeszék a listát.¹⁹¹⁶ Jellegzetes volt, hogy egy házaspárt a „mézesheteken” szakított félbe az elűzés hirtelen híre. E történetekben felfokozott időszak (boldogság) áll szembe az elűzéssel (tragédia). Az alábbi lókúti közlés is ilyen. A felütés azt sugallja, hogy az esküvőt szakítja szét a „telepítés”, de végül azonosítja a kronológia kauzalitását. Ennek oka, hogy ez emlékezés emocionális képszerűségben jelenik meg. Egy csókolózó pár boldog pillanata – talán az erkölcsök miatt is – először a házassághoz rendeződik, majd később a jogfosztás hasadásában kerül a „kitelepítéshez.” Ennek ellenére hitelesítő forrás a vagyoni motivációjú elűzésre, azzal együtt, hogy hangsúlyozza az „elűzés” elsöprő jellegét.

„Volt egy rokonom, akinek aznap lett volna az esküvője, főztek is meg minden. Ezeket úgy érintette, mint egy villámcsapás, hogy elvitték. Gazdagok voltak, volt takarmányuk, állatuk. Arra emlékszem, hogy a vasútállomás mellett a farakás mellé álltak és ott csókolóztak. Talán a nászéjszakájuk lehetett nem olyan régen, de már össze voltak házasodva, csak összeadták őket. Egy udvarban laktunk velük, én hivatalos voltam az esküvőjükre.”¹⁹¹⁷

Két bakonyi család tagjai viszont ellentétesen emlékeztek erre az eseményre. Az előbbi, gyermekével együtt a vagonokba került 1948-ban, utóbbi családja mentesült az elűzés alól. Előbbi annak esetére világít rá ismét, hogy létező „intézmény” volt az, hogy ha valakit felmentenek, mást kell a helyére találni.¹⁹¹⁸

„A nővéremék 1944-ben elmenekültek, akik a Volksbundba’ voltak. Amikor a telepítés volt, én átmentem a bátyámhoz [Gyulafi]Rátótra,¹⁹¹⁹ mert oda nőszült, varrtam nekik. Hallottam, hogy telepítés lesz, ezért hazamentem. Nem gondoltam, hogy engem elvisznek, mert én nem voltam volksbundos. »De a szüleimet se viszik el«, gondoltam, mert öregek. Hazamentem és láttam, hogy az öregek rajta vannak a listán. Ki volt függesztve a községházára. Én a kislánnyal nem voltam rajta. Este jött hozzánk az orvos, megvizsgálta apámat és azt mondta, hogy »beteg, nem szállítható«. Megnyugodtunk, hogy maradunk és reggel jött valaki s azt mondta, hogy »fel lettünk írva a kislánnyal.« Nem hittem el. A sógorom elment a jegyzőhöz Olaszfaluba, hogy mentesítsen. Már

---

¹⁹¹³ 1935:F:9: Burgenland: Ágfalva: „Akkor hallottuk, amikor elkezdődött, 1946 júniusban.”

¹⁹¹⁴ 1933:N:18: Bakony: Isztimér: „Senkinek nem jutott akkor eszébe, hogy innen ki fogják telepíteni az embereket. Ez a nép nem tudott semmiről.”

¹⁹¹⁵ 1928:N:19: Vértes: Mór.”

¹⁹¹⁶ 1928:N:19: Bakony: Bakonyánána: „’48. január 25-én szentségimádás volt. Akkor dobolták ki, hogy ki van függesztve a lista. Pár nappal később volt a telepítés.”

¹⁹¹⁷ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

¹⁹¹⁸ A közeli Porván és a vértesi Móron is volt példa erre. 1923:N:25: Bakony: Porva: „Tollat fosztottunk és édesapám este lement megnézni a listát, de nem voltunk rajta. Reggel viszont beállt a kocsi, hogy viszik őket. Előfordult, hogy valakit kivettek és mást beletettek, hogy meglegyen létszám. Elvitték őket Németországba.” 1944:N:5: Vértes: Mór: „Minket nem telepítettek volna ki, de nagymamám béna volt, nem tudott járni és az övé volt a ház, ami kellett az embereknek. Ezért helyette, minket vittek ki, mert ugye az anyám is S. Józsefné volt. Tök mindegy, hogy van-e gyereke, minket írtak be.”

¹⁹¹⁹ Gyulafirátót, község. Jelenleg Veszprém részönkormányzattal rendelkező városrésze, 1984-ig önálló község volt. Lókúttól délre 10 km-re.

a tehénkocsiba be voltunk vagonírozva, amikor elment. Az egész falu ordított és kiabált, amikor Zircre vittek minket tehénfogattal. [...] Nem volt olyan nagyon hideg, de azért tél volt."¹⁹²⁰

„'48-ban volt itt a kitelepítés, de előtte nem nagyon hallottunk, lehet, hogy idősebbek tudtak róla, de mi nem. Megjött a papír, hogy ennyi és ennyi és csomaggal el kell indulni, de minket kihagytak a telepítésből, de azt nem tudom, hogy mi a francnak nem vittek el minket. A nagyapámat kitették a házból, pedig mindig azt mondta, hogy ő magyar. A községi előljáróság összeírta és így lehetett menni."¹⁹²¹

Az efféle cserék, elhurcolt szülők és családok miatt a közlők egy része indulatos bosszúhadjáratnak vélte a németek elleni megtorlást.¹⁹²² Az elűzési időpont kitűzése, majd elmaradása¹⁹²³ folyamatos bizonytalanságban tartotta a németeket. A vértesi Pusztavámon még statáriumot is kihirdettek, majd visszavonták, folyamatosan halasztva a „kitelepítés” napját.¹⁹²⁴ A közlésekben letargiaként és apátiaként¹⁹²⁵ csapódik ez le, és több helyen nem veszik fel tovább a munkát.

A budaörsi eseményeket meghalló vértesi száriak nem dolgoztak tovább a földjeiken,¹⁹²⁶ a burgenlandi Fertőrákoson a folyamatos „kihirdetések” és visszavonások után már csak a templomi vigasz maradt a németeknek.¹⁹²⁷ Az elkeseredettség mellett a jogfosztás elleni tiltakozás is látszott ebben, hiszen a falvak gazdaságát egy csapásra tönkre tehetette, ha egy évig nem végzik el a mezőgazdasági munkákat. Németbányán hasonlóan történt:

„1946-ben lehetett hallani, hogy lesz telepítés. Egyszer csak az emberekkel együtt már nem dolgoztunk, sokan abbahagyták munkát, mert tudták, hogy menni kell. Azt mondták, hogy »minek dolgozzunk, ezeknek nem fogunk«. Nem az egész falu hagyta abba a munkát, csak aki a Volksbundban volt.[...] Egy nagy könyv volt, azt kellett mindenkinek megnéznie, s aki rajta volt, annak kellett mennie. Mi voltunk utoljára felírva. A férjem azt mondta, hogy majd kiugrunk az úton, aztán hazajövünk."¹⁹²⁸

---

¹⁹²⁰ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

¹⁹²¹ 1933:N:15: Bakony: Lókút.

¹⁹²² 1932:F:14: Bakony: Olaszfalu: „Ezeknek nem volt nevük, nem mutatkoztak be.[...] Nekünk ide a hegy aljába kellett volna költöznünk, egy bódében kellett volna laknunk. [...] Bosszút akartak állni. Ezeknek a vérükben van, a zsidónak és a cigánynak meg kellett torolnia a németet.”

¹⁹²³ 1934:F:14: Bakony: Városlőd: „'46-ban össze volt mindenki írva és csomagolva, de akkor elmaradt itt telepítés, nem tudni miért.”

¹⁹²⁴ 1930:F:18: Vértés: Pusztavám: „Már 46-ban hallottam, azok nyugatra kerültek, mi keletre. Volt a községben egy hangszóró és ott hirdették ki. Statárium volt. Nem lehetett a községben kilenc óra után kint lenni. Kétszer is kihirdették, hogy telepítés lesz, de minidig lefújták és harmadjára jött be.”

¹⁹²⁵ Idősebb gannai közlőm nemcsak háború borzalmaival, az elűzést, hanem a kitelepítést is átélte. Interjújában azonban folyamatosan hártott és tabusított, amely jól jelzi ezen érzések felelevenítésének súlyát. 1921:N:24: Bakony: Ganna: „Engem nem érdekelt, mert én nem húztam oda, hogy kitelepíthessenek és nem is akartam kitelepülni.”

¹⁹²⁶ 1927:N:18: Vértés: Szár: „'46 tavasszal nem dolgozott már senki. Hallottuk, hogy elvesznek mindent, egészen májusig nem csináltak semmit.”

¹⁹²⁷ 1929:N:16: Burgenland: Fertőrákos: „Volt itt egy kommunista, a Sallai. Amikor elment az SS, ez kijött a börtönből. Azt mondta, hogy »lesz kitelepítés«, majd, hogy »leállt, mégsem lesz«. Aztán megint, hogy »mégis lesz.« S akkor a nép nem dolgozott és mindenki a templomba ment, mert az volt a vigasz. [...] '45 augusztusban lehetett hallani, hogy Pesten csinálni fogják és februárban a nagybátyám lett a bíró és az mindig mondta, hogy »lesz kitelepítés«.”

¹⁹²⁸ 1927:N:18: Bakony: Németbánya.

A leálló munka miatt vélhetően álságos módon a vezetők azzal hitegették a németeket, hogy nagy esélye van a felmentéseknek. Nagytevelen cetliket ragasztottak a házakra, hogy nem kobozzák el őket és ezzel munkára fogják az őslakókat.¹⁹²⁹ Álságos volt ez, hiszen jól tudták a falu képviselői, hogy az elűzést nem kerülhetik el.¹⁹³⁰ Sőt, előfordult, hogy a családokat külön értesítették, hogy települniük kell, vagy sem. Ez ritkán fordult elő, hiszen a bevett szokás az volt, hogy kifüggesztik a falu főterére a listákat, ahonnan a lakók tájékozódnak.

A gerecsei Mányon a család egyik része kapott értesítést a kitelepítésről, a másik nem.¹⁹³¹ Máriahalmon,¹⁹³² a bakonyi Németbányán külön értesítést kaptak arról, mikor kell összepakolniuk. A bakonyi Isztiméren többször, 1947 karácsonyán, majd 1948 tavaszán is – amikor valóban elindultak a vonatok – kaptak értesítést.¹⁹³³ A burgenlandi Fertőrákoson időről időre változtak a listák, egyes családok lekerültek a lajstromról, mások pedig fel.¹⁹³⁴ Nem volt egyedi jellegzetesség az, hogy több lista létezett egyidejűleg.

A németországi „kitelepítésre” szánt emberek összeállítása is visszatetsző volt. A bakonyi Németbányán arról számoltak be, hogy az elűzés tényét bejelentő kisbíró is gyorsan a „kitelepítési listára” került.¹⁹³⁵ Az ilyen esetek miatt természetes volt, hogy az okokért felelősöket kerestek az emlékezők. Mivel a kommunisták szinte minden közösségben az elűzést és a telepesek társadalmát pártolták, ezért adva volt ez a stigma.¹⁹³⁶ Egyes helyeken azonban ez a párton belüli hatalomváltást is eredményezte. Egyik közlőm szerint ilyen „harcnak” lett áldozata – a bányászata miatt amúgy mentesítést élvezhető – Dorog.

„Jött egy rendelet és az alapján a kommunisták állították össze a listát. Közben a bányászkolóniáról voltak magyar igénylők. Jöttek a módosítások is, az iparosokat nem akarták elengedni, akkor 10 családot a bánya mentesített. Volt egy Till József nevű ember, aki szocdem volt, nála volt egy véglegesített lista, 220 fő volt rajta. [...] Dorog egy különleges hely volt. Mert '45 után már nem a régi kommunista sejtek voltak itt. Sárísáp egy kis Moszkva volt,

---

¹⁹²⁹ 1922:N:22: Bakony: Nagytevel: „Azt csinálták, hogy minden házra kiraktak egy cetlit, hogy ebből a házból semmit nem szabad elvinni. Nálunk azt írták ki, hogy »magyar család«, vagyis ide ne jöjjenek házat nézni.”

¹⁹³⁰ 1928:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Többször mondták, 1946-tól, hogy lesz. Többször voltak listák és egyszer az a hír jött, hogy nem lesz többet, leáll a kitelepítés. S mégis lett.”

¹⁹³¹ 1936:N:10: Gerecse: Mány: „Jött egy papír, amin az volt ráírva, hogy Herceghalomra kell menni, és bizonyos holmit vihetünk magunkkal. Azt mondták, hogy »német anyanyelvűek vagyunk«. Apám, aki hazajött a fogságból nem volt német anyanyelvű. Őt nem bántották.”

¹⁹³² 1937:N:9: Gerecse: Máriahalom: „Máriahalom Únyhoz tartozott körjegyzőség szempontjából. [...] Jött egy papír az egyik nap, az értesítés, hogy másnap össze kell csomagolni.”

¹⁹³³ 1931:N:17: Bakony: Isztimér: „Erről már '47 karácsonyán lehetett hallani. Aztán kidobolták, és értesítést is kapott mindenki, akik beiratkoztak német anyanyelvűnek és német nemzetiségűnek.” 1936:F:10: Bakony: Isztimér: „'47 nyarán mondták az előljárók. Tudták, hogy az lesz. Karácsony körül már azt is tudták, hogy ki lesz kitelepítve.”

¹⁹³⁴ 1938:N:10: Burgenland: Fertőrákos: „Volt első lista és második lista, mi a második listán voltunk rajta. Megúsztuk.”

¹⁹³⁵ 1923:F:26: Bakony: Németbánya: „Jött egy papír, de Tevelről korábban, '46-ban vitték az embereket a nyugati zónába. Itt 1948-ban volt. Jött egy papír, délután 5-kor és az volt ráírva, hogy ki van hirdetve, ki van telepítve a házból, másnap lesz a szállítás. A faluházon lógott, apám volt a bíró. A kisbíró kidobolta, de még a kisbíró is rajta volt.”

¹⁹³⁶ 1930:F:18: Bakony: Bakonyoszlop: „Kommunisták mondogatták, hogy a németek nem ide valók, ezeket ki kell telepíteni és a magyarokat visszahozni.”

partizánmozgalommal, pártszervezettel. Ők vették át a hatalmat, főleg egy Gyerka nevű vezető. Ők csinálták a listát, »haragszom rád« alapon.»¹⁹³⁷

Máshol az emlékezésben összekapcsolódott ez a *kommunista propagandával*, annak nagy ívű gyűléseivel. A burgenlandi Pornóapátiban egy 1946. május 19-én, Szombathelyen elmondott Rákosi-beszédre¹⁹³⁸ hivatkozva érezték magukat biztonságban a németek, ahol elhangzott, hogy nem lesz kitelepítés.¹⁹³⁹ A vértesi gánti és móri németek is meghallgatták a kommunista nagygyűléseket. Előbbiek Székesfehérváron kísérték figyelemmel Rajk László, belügyminiszter beszédét (véltetően 1947. augusztus 10-én), utóbbiak pedig Mórton (1947. augusztus 3.) hallgatták meg a politikust.¹⁹⁴⁰ Az első történet főszereplője szimpatikusnak találta a kommunista ideológiát, de amikor nemzetisége került a „gyűlöltek” kategóriájába, akkor hátrálni kezdett. Itt a mozgást nem fizikai valóságként kell értelmezni, hanem csalódásként, elfordulásként, amelynek befejezésében ott van a valódi hazugságokkal körülvett jogfosztás. A történet kontextusa nemcsak csalódás, hanem az a szándék, hogy a közigazgatás képviselői szándékosan hallgattak a kitelepítésről, visszatartották az információkat. Ezzel szemben áll a móri eset, ahol az ingerült (aznap már Válon is gyűlést tartó) Rajk a saját párttársát torkollta le, amiért a németeket „védi”. Mindkét közlés azt a véleményt hitelesíti, hogy egy szűk politikai kör döntése volt a németek elűzése.

„Megalakították 1945 októberében itt a MADISZ-t.¹⁹⁴¹ Pár embernek volt kocsija, berendelték őket, hogy a fiatalságot vigyék el Fehérvárra, ahol a Révai szónokolt egy nagygyűlésen. Jelvényt is kaptunk és a bíróságnál volt a gyűlés. [...] Kíváncsi voltam, előre tolakodtam a tribünhöz, ott azt mondták, hogy ilyen meg olyan jó lesz a kommunizmus. Jött Révai és azt mondta, hogy »szeretnék egy pár szót szólni a svábkérdésről.« Meglepődtek a társaim, hogy ebből mi lesz. Lassan-lassan zurückoltam, hogy ebben nem leszek benne. Pont mellettem volt egy hangadó társaság, akik azt mondták, hogy »Éljen, éljen! Kötelet nekik, ki az országból őket, az ősi föld a mienk.« Én úgy megijedtem, mentem csak ki nehogy észrevegyék, hogy sváb vagyok, mert meglincselnek. Azt mondta, hogy »ki lesznek telepítve.« Mikor hazajöttünk, a mamámnak mondtam:»ki leszünk telepítve.« Ez lappangott, elindult Budaörsön, Etyeken és tovább.[...] Már senki nem nagyon akart dolgozni, aztán a jegyző húsvét táján felállt a templom előtt: »Ide figyeljenek, emberek! Kitelepítés nem lesz, mindenki nyugodtan dolgozzon!« Másnap, húsvéthétfőn mindenki elment dolgozni, két héttel később itt volt a kitelepítési bizottság.»¹⁹⁴²

¹⁹³⁷ 1933:F:14: Gerecse: Dorog.

¹⁹³⁸ Lásd: Szabadság II. évf. 113. sz. 1946. május 21. 1.o.

¹⁹³⁹ 1930:F:16: Burgenland: Pornóapáti: „Úgy emlékszem, hogy 46-ban őszén Rákosi itt volt Szombathelyen és beszédet mondott. Jöttek vissza az emberek és azt kérdezte tőlük apám, hogy »mit mondott?« »Ha valaki benne volt a Pártban, annak nem kell kitelepülnie.« Az apám bent volt.”

¹⁹⁴⁰ Beszámolót lásd: Fehérvári Hírek Székesfehérvár és Fejér megye demokratikus napilapja, III. évf. 1947. augusztus 2. 174. sz. 1.o. Fehérvári Hírek Székesfehérvár és Fejér megye demokratikus napilapja III. évf. 1947. augusztus 6. 177. sz. 1.o.

¹⁹⁴¹ MADISZ = Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség: a párton kívüli 15–24 éves ifjúságot tömörítő tömegszervezet. Az MKP kezdeményezésére és javaslatára Szegeden 1944. december 31-én alakult meg. A különböző pártok ifjúsági szervezeteinek létrehozása, 1945. február után kommunista irányítás alá került. 1948 márciusában az ifjúsági rétegszervezetek megalakulása után egyesült a SZIT, vagyis a Szakszervezeti Ifjúság- és Tanoncmozgalommal.

¹⁹⁴² 1926:F:21: Vértess: Gánt.

„Rajk László a kastélyban szónokolt. A tömegek jöttek oda hozzá és mondta, hogy a »kitelepítés folytatódni fog«. Ekkor a Szeiler Ferenc, a kommunista párttitkár, aki echte bányászvezető volt, azt kérte Rajktól, hogy legalább a bányászokat mentesítse. Az ingerült Rajk azt ordította vissza: »a kommunista bányászokra Németországban is szükség van« és ki is lettek telepítve.”¹⁹⁴³

Az interjúkban a hazához való hűségként jelent meg, hogy pont erre a hűségre hivatkozva próbáltak mentesítést kérni az elbeszélők.¹⁹⁴⁴ Ezt a „hűségkérelmet” kanosszaként élték meg. Az alábbi móri részlet összefoglalása a kitelepítés napjáig tartó hangulatnak. A szomszédok sorsával demonstrálja azt az érzést, amely körbeveszi az eseményt. A falujának lakói eltűnnek, elhullanak a család mellől. A szomszédok sorsa tárgyiasul, de nem a közlő által, hanem a végrehajtás miatt. A történet narratív bontásokként, keretesen jelenik meg, amely a fenyegetettséget és az ellenállás lehetetlenségét mutatja meg. Az utolsó kép a hiány manifesztációja: egy társadalom eltűnése.

„Olyan '46 körül hallottunk róla először. A szomszédunkba' dolgozott egy fiú a postán, rádiójuk volt és hangosan hallgatták. Ott hallottuk először. Kihirdették a községházán, reggel kilencre kellett odamenni. Senki nem tudta, hogy rajta lesz a listán. A névsort felolvasták, hogy kinek kell csomagolnia és délután négykor elmenni. Községi fogat jött az emberekért és személyenként 20 kilót lehetett magunkkal vinni. Nem mindjárt indult el a szerelvény, pár napig vesztegelt. Mi is összecsomagoltunk. Anyám tyúkot vágott, két literes tejeskannát zsírral töltötte meg, tetejére anyám tejfölt kent, hogy úgy nézzen ki, mintha tej lenne. Apám hazaért és azt mondta, hogy »nem vagyunk rajta a listán«. Nagy felfordulás volt az egész faluban. A szomszéd nénink az kicsit idősebb volt. Ők nem voltak összecsomagolva, hirtelen megjött a kocsi és felpakolták őket. Elájult és felpakolták. Még a péknél vettek kenyeret, hátukra kötötték a mamát és elindultak. Ők két évvel később visszaszöktek. Amikor hétfőn mentem iskolába, foghíjasok voltak a padok.”¹⁹⁴⁵

10.8. Az elűzetés emlékezete (1946-1948)

A magyar kormányerőknek volt tehát felelőssége a kollektív bűnösség elfogadásában, de a magyar társadalom és a hivatalok egyes vezetői ennek érvényesítését többször megakadályozták.¹⁹⁴⁶ Az egyházi vezetők, köztük Mindszenty József esztergomi érsek és Ordass Lajos evangélikus püspök is tiltakoztak a kollektív bűnösség ellen, ők azonban nem tudták befolyásolni annak menetét. A németek elűzése, mértéke lokális jellegű volt, amely függött a település politikai színezetétől, ökonómiai jellegétől, a szállítás lehetőségétől, de legfőképpen attól, hogy a helyi pártszervezetei mennyire voltak becsatornázva az országos szervek irányába.

Általában ott volt nagyarányú a vagyoni jogfosztás, ahol a szegényparasztnak földhöz juttatása sürgősnek számított. Buda környékén, Sopronban és környékén, a Szigetköz falvaiban (még a később elcsatolt pozsonyi rév falvaiban is), Tolnában és Baranyában nagy arányban űzték el a falvak német ajkú magyar állampolgárait. A SZEB 1946. augusztus 1-ig adott határidőt arra, hogy

¹⁹⁴³ 1929:F:18: Vértes: Mór.

¹⁹⁴⁴ 1926:F:20: Vértes: Szár: „Mi is rajta voltunk listán, s egy levelet kellett vinnem [Vértes]Boglárra, mert ott volt bizottság székhelye, de utána nem lett bajunk, nem mentünk.”

¹⁹⁴⁵ 1934:N:14: Vértes: Mór.

¹⁹⁴⁶ TÓTH 2008, 15. o.

a németek elszállítását végrehajtsák.¹⁹⁴⁷ A németországi amerikai katonai és diplomáciai erők nyomására a kitelepítés ütemét lassították, 1946 nyarának elején a folyamat el is akadt, és csak az augusztus 22-én született megállapodás után indulhatott volna újra. Az elűzés folyamata akadozott, a beköltöztetések miatt a társadalmi feszültségek pedig egyre nőttek.

Közben megindult a szlovák-magyar lakosságcsere, de az eljárás a szükséges egyezmények és előkészületek ellenére csak 1947. április 12-én kezdődött meg a mátyusföldi magyarok és a dél-alföldi szlovákok „cseréjével”. Ez azonban felkészületlenül érte a közigazgatást – főleg a kitelepülő szlovákok és a betelepülő magyarok egyenlőtlen gazdasági helyzete miatt –, ezért még az 1947. március 31-i ülésén tárgyalta a magyar kormány a magyarországi németek és a szlovákiai magyarok összeköltöztetését. Az amerikaiak viszont elutasították az 1946-ban elakadt *elűzés* folytatását. A tárgyalások után a magyar kormány 1947. június 11-én újabb jegyzéket nyújtott be a SZEB-hez, ezúttal azt kérve, hogy a németek kitelepítését a szovjet megszállási övezetbe történő szállítással folytassák.

A Szovjetunió hozzájárult 50.000 német kitelepítéséhez, így az augusztus 19-én folytatódhatott. 1948 végéig, a kitelepítés lezárulásáig 35.000 német nemzetiségű személyt szállítottak a szovjet zónába. A németek elűzésének második szakaszában több ellentmondás is felfedezhető. Nagyobb mértékű volt a korrupció is, sok falu el tudta érni, hogy felmentsék, máshol pedig a maradék elenyésző számú németet is elhurcolták. Egyes helyeken csak összecsomagoltatták a németeket, máshol nem Németországba, hanem másik faluba szállították őket. Egy német állampolgárokat 1949-ben Debrecenből szállító transzport és az 1953-as tiszalöki hadifoglyokat külföldre szállító szerelvény kivételével – az utolsó, német nemzetiségűeket a nyugati zónába szállító vonat 1948. június 15-én indult útnak a baranyai Dunaszekesőről.

A kitelepítés mérlege szerint 166.800 magyarországi németet űztek el 1946 és 1948 között, ebből 116 ezer személyt az amerikai zónába és közel 35 ezret a szovjet övezetbe. Pontos adatok híján nem tudni, de kb. 40-45 ezer ember menekült el a háború alatt a német nemzetiségűek köréből, így kb. 212 ezerre becsülhető a Magyarországot elhagyók száma és 230 ezerre a hazánkban maradó németek száma.¹⁹⁴⁸

A kijelölt községeket megszállták a telepítési bizottságok, a karhatalommal, a rendőrséggel, olykor még a katonasággal is karöltve. Az elbeszélők többségéből ezeknek az embereknek az arcai törölődtek. Vélhetően azért, mert az a fizikai valóság, amelyben elvesztették hazájukat és vagyonukat, ezekhez az emberekhez kötődött, amit tabusítottak az átélők. Hatan számoltak be arról, hogy emlékeztek az „államrendőrség” tagjaira a közelükben.¹⁹⁴⁹ A bakonyi Lókúton a nemzetőrség jelenlétére hivatkoztak,¹⁹⁵⁰ a szomszédos Hárskúton pedig a megosztottság odáig fajult, hogy rokonok „támadtak” egymás ellen.¹⁹⁵¹ Száron azzal indokolták a katonai jelenlétet, hogy a »fasiszta

---

¹⁹⁴⁷ A SZEB 1945. november 28-i ülésének jegyzőkönyvében elosztotta, hogy az 500.000 kitelepítendő német nemzetiségűt milyen százalékarányban kell kitelepíteni. Ezt havi leosztásban közölték, de a jegyzőkönyv szerint a SZEB is inkább 350.000 német kitelepítését látta reálisnak. Lásd: SZEB 2003,111–115.o.

¹⁹⁴⁸ TÓTH 2008, 15–16.o.

¹⁹⁴⁹ 1931:N:17: Bakony: Lsztimér: „*Nálunk nem, de a faluban itt voltak.*”

¹⁹⁵⁰ 1924:N:24: Bakony: Lókút: „*Nemzetőrök voltak, de nem laktak nálunk.*”

¹⁹⁵¹ 1935:N:13: Bakony: Hárskút: „*Volt egy telepítési bizottság és a rendőrök. Sajnos volt rokon is köztük. A nagy zsvány Kaukler Ferenc volt, az tett bele a kitelepítésre. Ő volt fő cinkosa annak, hogy még öt családot beleraktak.*”

svábok gyilkolnak«. Az emlékező család azzal szembesült, hogy a rendőrök átnevelésének, kiképzésének mekkora eredménye van a velük szemben való gyűlöletben.

„Rendőrök voltak, nálunk laktak, teljesen félrevezetett emberek. Két század rendőr és egy csomó tisztviselő jött. A szári ügyeket Solymárról¹⁹⁵² rendezték, annyi iroda kellett, hogy nem lehetett itt intézni. Két ember volt nálunk, az egyikkel apám beszélt és azt mondta neki, hogy »Vigyázni kell, mert a fasiszta svábok gyilkolnak és lázadoznak, őrséget kell állni.« Mondta apám, hogy ettől nem kell aggódni, »nyugodtan feküdjön le, senki nem fog gyilkolni.«”¹⁹⁵³

Gánton, Szomoron és Móron ismét a „zsidók bosszúállásaként” látták a bizottság megjelenését. Mindegyik közlésben a háború borzalmait vezetik rá az érkezők a közösségre. Ezt a németek szempontjából értelmetlen bosszúállást többen értelmezték antiszemita felhangokkal. Gánton a rendőrök szesztilalmat rendeltek el, s a kitelepítési bizottság megérkezéséig szabadon garázdálkodtak.¹⁹⁵⁴ Ezzel a front és az utána következő időszak intenzív újraélése indult meg. Ám míg a front alatt egyértelmű volt, hogy „kik” miatt és miért szenvedték el az erőszakot, itt ez kétséges volt, mégis ugyanolyan arctalanul jelent meg. Szomori közlőm katonamúltja miatt úszta meg a telepítést és vett részt ezekben a munkálatokban. Többeket erőszakkal, öt hazugságokkal akarták rávenni, hogy különféle nyilatkozatokat aláírjon.

„Megszállta a községet jó zsidó barátunk, Alpár Alajos miniszteri biztos. Berendezkedett és közölte, hogy »mindenki nézze meg a kimutatást, hogy rajta van-e.« [...] Nálunk is lakott egy betelepítő, ez Csehszlovákia felől intézte a telepeseket, ez egy nagyon idős intéző-gyakornok volt, mint én. Az Alpár hivatott és azt mondta, hogy vigyázzak a szavaimra, mert az egy istentelen személy, az állam felé egy szót se szóljak és ne írjak alá semmit. Emlékszem, hogy név szerint hivatott, a pisztolyt előre húzta, hogy megjedek. Kérdezte, hogy »maga marad vagy megy?« Én azt mondtam, hogy »nem megyek sehova.« Miből gondolom, hogy nem megyek? Én mondom, hogy »én úgy megyek, mint maga, mert vagyok olyan jó állampolgár, mint maga.« Kérdezte, hogy »maga volt katona?«, mondom »öt évig.« És a fronton is volt, lőtt is?« »Igen, hát persze.« »Miért lőtt?« »Mert ők is lőttek.« És ezzel vége volt. Szokásos megjegyzés. Másnap egy fegyveres rendőr jött értem. Újra találkoztunk. Kérdezte, »hogyan hívják magát?« »Tegnap találkoztunk«. Ja, a volt bíró, azt mondta: »az ön felesége a Volksbundnak tagja volt? Írjon alá egy nyilatkozatot, hogy felesége a Volksbund-tag volt és akkor el van intézve.« Mondtam neki: »Alpár elvtárs, én nem fogok magának semmit aláírni, főleg nem egy hazug nyilatkozatot.« A feleségem 1941-ben Pesten szolgált, tudtam, hogy a Statisztikai Hivatal bombatámadás érte és az ő nyilvántartási adatait nem találták meg és nem is tudták igazolni. Később kiderült: a házamnak az egyik fele az apósom és anyósom nevéen, a másik

¹⁹⁵² Solymár, község Pest megyében, a Pilisvörösvári járásban, Budapest szomszédságában. 1946. április 1-től május elejéig a Népgondozó Hivatal II. sz. Kitelepítési Bizottságának székhelye volt. Ld. RITTER 2018, 45.

¹⁹⁵³ 1932:F:16: Vértes: Szár.

¹⁹⁵⁴ 1926:F: 20: Vértes: Gánt: „Kitelepítési Bizottság volt, úgy kiverették a jónépet, mint a ménkűt. Volt két ház, ahova beköltöztek. Pesti alakulat, zsidóbérencek voltak, bosszút akartak állni a svábokon. Amíg nem volt ellenőrző bizottság, addig kitöltötték a bosszújukat. Szesztilalmat rendeltek el. A nagybátyámhoz benyitottak, ott volt egy vizes pohár, s azt mondták, »így tartják be a szesztilalmat?« Elvitték, agyonverték, kék-zöld lett. Többen voltak, lehetetlen dolgok miatt vitték el embereket. Az egyik haveromat szintén elvitték, vastag füllel jött haza. [...] Majdnem egy hétig garázdálkodtak itt.”

fele a feleségem és testvére nevén volt, tehát nem lehetett kisajátítani. Még többször megfenyegettek, de a pártot nem szidtam, csak őt, ezért nem lett bajom.”¹⁹⁵⁵

A lezárt falvakban megindultak a mentesítési vizsgálatok és a vagyonok összeírási munkálatai. Ezek csak fokozták az alávetttséget, a deklasszációt. A mentesítettek létszáma és a kihirdetés modorának hangsúlyozása jelzi az összeomlás-közeli állapotot, az ártatlanság többszöri kiemelését és a „bűnösök” megnevezését. Többen szerencsének vélték a mentesülést.¹⁹⁵⁶ Hárskúti elbeszélőm szerint *„a volksbundisták tudták, hogy ki lesznek telepítve, ezért elmentek a bányába. Azokat nem vitték el. Rákerültünk a listára és már nem tudtunk sehova se menni.*”¹⁹⁵⁷

A részletből az világlik ki, hogy az emlékezők nem a többségi politikát, hanem több helyen közösségüket okolták az elűzés miatt, olykor elhitték, hogy tényleg bűnösök azok, akiket elvisznek. A bakonyi Olaszfaluban a kisbíró értesített minden kitelepülőt,¹⁹⁵⁸ Porván hangosbmondóban hívták a kifüggesztett listához a „kitelepítendő” családokat,¹⁹⁵⁹ Gannán pedig – egy visszatérő, többször emlegetett szituációban – a szentségimádás után nevezték meg azokat, akiknek másnap vagonra kellett szállniuk.¹⁹⁶⁰ Városlődöt is hermetikusan lezárták a rendőrök,¹⁹⁶¹ ahol az a benyomás alakult ki, hogy csak azok kerültek rá a listákra, akiknek földjük volt.¹⁹⁶² Bakonyoszlapon a rendőrök külön felszólították a lakókat hogy pakoljanak.¹⁹⁶³ Isztiméren¹⁹⁶⁴ és Balfon¹⁹⁶⁵ kiemelték, hogy a jegyző segítette az összeírást, utalva arra, mintha neki joga lett volna felmentést is adni. Gondos listák készültek az elűzöttek vagyonáról,¹⁹⁶⁶ Gánton a közlőm rokona úgy jött rá, hogy rajta van a „kitelepítési” listán, hogy elkobozták a tárgyait.¹⁹⁶⁷ A hír hallatára Mórton a gazdák megpróbálták minden ingóságától megszabadulni: a disznót feldolgozták, tárgyait a szomszédoknak, a készpénzt a „zsidónak” adták át. Ennek ellenére mégis meghurcolásokhoz közeli elkobzásokról számoltak be.¹⁹⁶⁸ A felmentettekre rossz szemmel néztek azok, akiket

¹⁹⁵⁵ 1919:F:27: Gerecse: Szomor.

¹⁹⁵⁶ 1942:N:6: Bakony: Bakonyjákó.

¹⁹⁵⁷ 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

¹⁹⁵⁸ 1932:F:15: Bakony: Olaszfalu: *„A kisbíró körbejárt és mindenkinek megmondta, mennyit vihet magával”*

¹⁹⁵⁹ 1924:N:24: Bakony: Porva: *„Anyámat és apámat telepítették ki és engem akartak volna. Össze voltam pakolva. A kocsmán volt egy hangosbmondó, ott mondták be, hogy mindenki jöjjön, nézze meg, hogy rajta volt-e listán.”*

¹⁹⁶⁰ 1930:N:16: Bakony: Ganna: *„1946. június 4-én este szentségimádására mentünk, mikor kijöttünk a templomból, a kisbíró azt mondta: »Figyeljenek, akinek nevét mondják, az jelentkezzen, csomagoljon össze, mert holnap elviszik őket Pápára.«”*

¹⁹⁶¹ 1934:F:14: Bakony: Városlőd: *„Amikor a kitelepítés volt, akkor jött száz katona, lezárták az utakat, ott sátoroztak és ügyeltek. A listákat a községházán állították össze, először a volksbundisták kerültek sorra.”*

¹⁹⁶² 1923:F:24: Bakony: Városlőd: *„A paplakban volt egy »Kommandbiztos« és azok tárgyalták meg, hogy kinek van földje, kinek kell elmennie.”*

¹⁹⁶³ 1930:F:18: Bakony: Bakonyoszló: *„Karszalagos rendőrökkel a falu közepén kocsik álltak meg. Ki volt adva, hogy hány órára kell gyülekezni. Minden házba bejöttek, bejelentették, hogy készüljenek és a főtéren lovas kocsira pakoljanak fel és viszik őket.”*

¹⁹⁶⁴ 1935:N:12: Bakony: Isztimér: *„Mórról jött a bizottság és a jegyzővel összeírták a névsort. A házhoz nem jöttek el.”*

¹⁹⁶⁵ 1932:N:14: Burgenland: Balf: *„Megvolt a községházán, hogy ki kicsoda.”*

¹⁹⁶⁶ 1944:N:4: Vértes: Mór: *„Amikor kidobtak bennünket, csináltak egy leltárt. Anyám a levéltárból kikérte, még a talicskát is felírták.”*

¹⁹⁶⁷ 1928:N:18: Vértes: Gánt: *„Leltároztak mindenkit. Mindent felírtak. Az apósom 25 évig pénztáros volt, és ő nem is gondolta, hogy elviszik. Elvitték a varrógépet és úgy jött rá, hogy rajta vannak a listán.”*

¹⁹⁶⁸ 1929:F:19: Vértes: Mór: *„Akirol a KSH megállapította, hogy volksbundista, azoknak leltározták a vagyonukat. Sokan levágták a sertésüket és kivitték. A lágerből visszajött zsidók bementek a vagonokba és felvilágosították a buta svábokat, hogy »ha itt eldugtatok egy csomó pénzt, ezt adjátok oda nekünk, mi átvesszük a*

elhurcoltak.¹⁹⁶⁹ A szorongás egyre nagyobb volt. Megkönnyebbülést csak azok éreztek, akik lemaradtak a listákról.¹⁹⁷⁰ Közülük is inkább gyermekek voltak azok, akik ezt nyilatkozták.¹⁹⁷¹

Különös, hogy csak páran említették az orvosi vizsgálatokat, pedig már korábban is lehetőség volt felmentést kérni és kapni ez alapján. Az öregebbeket hamarabb mentették fel, de a vagyonosok bármilyen betegek és idősök is lehettek, menniük kellett. Márkón a családot az idős, beteg dédnagypapa miatt hozták vissza a vagonokból.¹⁹⁷² A Balaton-felvidéki Hidegkúton erről így számoltak be:

„Először kidobolták, majd kifüggesztették, hogy mindenki megnézhet, rajta van-e a listán, vagy sem. Aztán jött egy orvos, aki végigment, és megnézte az embereket. Utána újra ki lett írva kinek kell mennie. Itt a vagyon köllött, mert akinek elvették a házat és nem volt volksbundista, azok maradhattak. Akitől nem lehet elvenni semmit, az maradt itthon. Először kocsival vitték őket Jutasra, onnan pedig Fehérvárra.”¹⁹⁷³

Az orvosi vizsgálatok is felületesekek voltak. Döbrönte elbeszélőm történetében saját terrorisztikus jogfosztását is beszövi tapasztalattörténetébe. Ennek ellenére nem volt ritka, hogy elhanyagoltság miatt haláleset is történt, főleg az olyan felelőtlen döntések miatt, amikor gyermekágyas anyákat ítélték.

„A későbbi férjem nővérét, pár hónapos csecsemővel bevagónirozták. A vonat egy hétig állt Veszprémvarsányban, a gyermek megfázott. Egy napig tartott, hogy orvost találjanak neki. Az orvos azt mondta, hogy »hazamehet«, de nem látta el. Tapolcaféig érkezett gyalog, ott volt a rokonuk. Nagyon rosszul volt a gyerek. Befogták a lovakat és Pápakovácsira mentek orvosért. Mire visszaértek, meghalt a kislány. Gondolja el, hogy mi lehetett akkor abban a családban.”¹⁹⁷⁴

A vagyoni helyzet, mint az elűzés érve, sok helyen tapasztalható volt: többen számoltak be arról, hogy nem is a „kitelepítési rendelet” passzusai voltak¹⁹⁷⁵ az irányadóak. A bakonyi Isztiméren azt közölte az egyik elbeszélő, hogy Akán lakó rokonai az egyik kitelepítési passzusba sem tartoztak bele, mégis távozniuk kellett Németországba.¹⁹⁷⁶ Olaszfalui interjúalanyom családját azért nem telepítették ki, mert házukat a 2. világháború alatt lebombázták és 1948-ig nem sikerült

---

forintot, adok egy elvismervényt és Németországban kimentek bankba és ezt felmutatjátok, akkor ott fogtok pénzt kapni az elismervényért.» Hát persze, hogy nem kaptak semmit. [...] A zsákokat megkutatták, ha valami több volt benne, azt rögtön elvették. Volt olyan özvegy apa, akinek kisgyermekei voltak és elvették az anyatejet, a darát, a pelenkát. Mert azt »hitte« a rendőr, hogy a zsákban bor, vagy pálinka van. Ez az ember semmit nem tudott csinálni, száraz kenyeret ettek. A gyerekek végig üvöltötték az utat.”

¹⁹⁶⁹ 1931:N:17: Bakony: Isztimér: „Jött egy bizottság és pár falubeli segítségével összeírták. Voltak fölmentések, mindenhol vannak kiskapuk.”

¹⁹⁷⁰ 1933:N:16: Bakony: Bakonygyirót: „Minket nem írtak össze.”

¹⁹⁷¹ 1938:F:7: Burgenland: Balf: „Én karikajátékot játszottam a traktorok és teherautók között. Nagyon sokan sírtak, mert mindent itthagytak. Titokban örültem, hogy nekem nem kellett elmenni és nyugodtan játszhattam.

¹⁹⁷² 1928:N:20: Bakony: Márkó: „Én nem voltam itthon, édesanyámat és az öcsémet ki akarták telepíteni. A dédnagypapám a szülőházban feküdt betegen és amikor kivitték őket Herendre, ahol vagónirozták őket, akkor utolérte valaki, s azt mondta, »nekik nem kell menni, mert a dédnagypapa nagyon beteg.»

¹⁹⁷³ 1928:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút.

¹⁹⁷⁴ 1939:N:9: Bakony: Döbrönte.

¹⁹⁷⁵ 1928:F:20: Bakony: Zirc: „Akkor azokat vitték, akik német nemzetiségűnek vallották magukat. Mi magyarnak vallottuk magunkat nyelvben és nemzetiségben is és egyáltalán nem zaklattak. Pedig a bátyám SS-katona volt.”

¹⁹⁷⁶ 1929:N:19: Bakony: Isztimér: „A nagynénémeket rakták ki, akik Akán laktak, pedig ők magyar anyanyelv és nemzetiségűek voltak. Nagyon reménykedtek, mert nagy házuk volt. Ennyit értek a törvények.”

visszaépíteniük.¹⁹⁷⁷ Egy porvai elbeszélőm gyermeket várt és ezért úszta meg az elűzést, de családját (szüleit, öccsét) már a vagonokba rakták;¹⁹⁷⁸ a karhatalom csak azzal indokolta mentességüket, hogy „nem voltak volksbundisták.”¹⁹⁷⁹

Bakonyoszlopon is „szép ház” volt a telepítés mérvadója nem pedig a „volksbundos” múlt.¹⁹⁸⁰ Ganna volt az a település, ahonnan 1946-ban és 1948-ban is volt németországi elűzés, sőt utóbbi évben még az anyanyelvességek telepítése is lezajlott: csak egy család maradt, akit semmilyen kényszeremigrációs retorzió nem érintett.¹⁹⁸¹ Még azok is számíthattak itt retorzióra, akik „*magyar nemzetiségűnek*” vallották magukat.¹⁹⁸² A szomszédos Döbröntén is „itt a vagyon miatt kellett elmenni” válasszal indokolták az elűzést.¹⁹⁸³ Móron sem talált egyik közlőm se más indokot a mentességére, mint hogy „*nem volt se disznónk, se egy hektó borunk,*”¹⁹⁸⁴ más viszont, ha házát ajánlotta fel, akkor lekerült a listáról.¹⁹⁸⁵ Csehbányán is úgy tudták, hogy azokat viszik, akik volksbundisták.¹⁹⁸⁶ A mosoni Levélen is azért mentesült egy család – 1946-ban is –, mert „*szegények voltunk, öreg házban laktunk, nem vették el.*”¹⁹⁸⁷ A burgenlandi Ágfalván is a módos parasztokat telepítették ki inkább 1946-ban.¹⁹⁸⁸ A mosoni Rajkán még az is felkerült az elűzési listára, aki háborús múltja miatt elvileg hűségkérelmével felmentést kapott:

„*Apám nagyon fel volt háborodva, hogy neki el kell menni. A zsidókat is segítette és Volksbundellenes is volt. Bement a tanácsházára és rávágott az asztalra. »Hogyan képzelik, hogy én Pusztér Károly rajta vagyok a listán? Engem, akit Sztálin brüdernek hívtak és ide kell mennem?« Így itt maradhattunk. De a bizonyítványomba bele volt írva, hogy »kitelepített«.*”¹⁹⁸⁹

A mosoni Oroszvár története szintén kuriózum. A németek által is lakott falut 1946-ban a magyar hatóságok, 1948-ban pedig immár a szlovákok telepítették ki. Előbbiek németiségükért, utóbbiak magyarságuk miatt használták a kényszeremigrációt. Közlőm édesanyját elűzték Németországba, míg közlőmet két évvel később Magyarországra telepítették. Számukra is az a benyomás alakult ki, hogy a vagyoni helyzet volt a telepítés mérvadója már 1946-ban.

¹⁹⁷⁷ 1932:F:15: Bakony: Olaszfalu: „*Mi ki voltunk írva, hogy visznek. De le volt bombázva a házunk és senkinek nem kellett.*”

¹⁹⁷⁸ 1923:N:25: Bakony: Porva: „*Engem azért nem vittek el, mert terhes voltam, de szüleimet és öcsémet igen.*”

¹⁹⁷⁹ 1924:N:24: Bakony: Porva: „*Pakoltunk fel és egyszer csak azt veszem észre, hogy leszórják a holminkat. Azt mondták a rendőrök, hogy én nem vagyok rajta listán, nem voltam volksbundista. Anyámat vitték el, apám fogságban volt.*” 1930:N:18: Bakony: Ganna: „*Mi nem voltunk volksbundosok, vagyis magyar nemzetiségűeknek vallottuk magunkat. Minket nem molesztáltak. Minket a másik a kitelepítésben akartak elvinni, akkor már minden számított, anyanyelv, nemzetiség is.*”

¹⁹⁸⁰ 1935:F:13: Bakony: Bakonyoszlop: „*Igazából, akinek szép háza volt, vagy vagyona, az lehetett volksbundos, vagy nem, azt vitték.*”

¹⁹⁸¹ 1930:N:16: Bakony: Ganna: „*Egyetlenegy család volt, aki mentesült a kitelepítések alól, a Kanczler. Ők a falu végén laktak, senki nem foglalkozott velük. A többieket mind kizavarták.*”

¹⁹⁸² 1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna: „*Magyarnak vallottuk magunkat, de falun belül deportáltak minket.*”

¹⁹⁸³ 1923:F:25: Bakony: Döbrönte: „*A szegények itt maradhattak, sok szegény volt itt. Nem tudtunk segíteni egymásnak. Itt a vagyon miatt kellett elmenni.*”

¹⁹⁸⁴ 1929:F:19: Vértes: Mór.

¹⁹⁸⁵ 1936:N:12: Vértes: Mór: „*Apám elintézte, hogy felmentsenek minket, de ennek fejében a házunkat elvették. De lakást kellett biztosítani.*”

¹⁹⁸⁶ 1925:N:23: Bakony: Csehbánya: „*Csak azokat vitték el, akik volksbundisták voltak, a többiek maradtak.*”

¹⁹⁸⁷ 1932:14: Moson: Kimle.

¹⁹⁸⁸ 1936:F:10: Burgenland: Ágfalva. „*A parasztokat telepítették ki, akiknek vagyona volt. Aki volksbundista volt, azok már menekültek is.*”

¹⁹⁸⁹ 1932:N:14: Moson: Rajka.

„Anyukámat telepítették ki Ájerdorfba.¹⁹⁹⁰ Először Münchenbe került, ez a falu mellette van. [...] Megmondom őszintén, nekünk szép házunk volt és sokan pályáztak rá. Arra nem volt eszünk, hogy ha a valaki 60 éven felüli és vállalja az eltartást, akkor azt vissza lehet tartani. A nagyszülők viszont maradtak. Anyám még fiatal volt, 46 éves, 20 kilós csomagot vitt magával. Én nem akartam vele menni, de sokszor voltam meglátogatni. Anyám még itt megismerkedett egy magyar, dunakiliti férfi-női szabóval, összeházasodtak 1946 júniusában és a férfi is kitelepült vele. Később átköltöztek Frankfurtba, mert falun nem ment annyira az üzlet. Nem tudom, hogy miért nem mentették fel őket. [...] A »mostohaapám« sosem tanult meg németül, anyám mindig tolmácsolt. [...] Oroszvár átkerült Szlovákiához, ezt a Gyöngyösi nevű miniszter nagylelkűen odaadta. [...] A férjem nem tudott egy szót se szlovákul. Kénytelenek voltunk átköltözni Rajkára. Nekem nem volt szimpatikus, nem ismertem senkit, de 60 éve már, hogy itt lakok. A két kezünket vittük magunkkal. A nagymama, nagypapa ott maradt. Emlékszem október 15. volt az átszatolás határideje és mi szeptember közepén átköltöztünk.”¹⁹⁹¹

Soproni közlöm a felmentések változatait sorolja fel az 1946-os elűzéseknél. A városias környezet eltérő volt a falusi világhoz képest, mégis csak korlátozottan valósultak meg a fizetett „cserék” és a bányászati mentességek. A lefizetések „intézmény” működött, de nagyobb intenzitása az elűzés második fázisában volt. 1946-ban – leszámítva néhány bányászrégiót – többségében az egyéni mentesítés volt jellemző. Ez 1947/1948-ra részben megváltozott.

„Voltak olyanok, akik meg tudták kenni a telepítési bizottságot. Még él, de a nevét hagyjuk. [...] Az iparosokat nem mindig bántották, a Hischler-család üveges volt, vagy aki a postán dolgozott, a vasútnál, vagy az egyetemen volt altiszt, azok maradhattak. A brennbergiek is itt maradtak, mert a bányában nem lett volna munkaerő. Apám unokatestére pék volt, ő maradhatott. A nagynéném, aki postán dolgozott, a másik rokonom a vasúton dolgozott, ők is maradtak Volt olyan, aki magyarosított, apám unokatestvére. A városházán dolgozó R.-ből Radnai, a vasúton dolgozóból Radnóti lett.”¹⁹⁹²

Külön kiemelendő a bányászok egész közösségeinek mentesítése, akiket a bányászati szervek mentesítettek. Olykor egész községek (pl. vizsgált régióinkban Úrkút, Csolnok) mentesültek. A gerecei körzetben több bányászrégió volt. A Dorogi-szénmedence bányái éppen ezért több község német lakosságára is hatással voltak, mivel távolról is bejártak dolgozni. Máriahalmi közlőimet az utolsó pillanatban szedték ki a vagonokból.¹⁹⁹³ A pusztavámi bányának is volt mentesítési „joga”,¹⁹⁹⁴ a Kelet-Bakonyban a dudari bánya felmentettjei között is megtalálhatóak

¹⁹⁹⁰ Helyesen: Aying, település Németországban, azon belül Bajorországban. Münchentől délkeletre található kb. 25 km-re.

¹⁹⁹¹ 1923:N:23: Moson: Oroszvár.

¹⁹⁹² 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

¹⁹⁹³ 1934:F:12: Gerecse: Máriahalom: „Össze voltunk pakolva és az utolsó pillanatban közölték, hogy a bánya [miatt] felmentettek minket. Apám lett felmentve, a feleségem apja a fűrőkhöz járt.” 1936:N:10: Gerecse: Máriahalom: „Össze voltunk pakolva, úgy volt, hogy megyünk Piliscsabára a telepítésre. Jött egy férfi és azt mondta, hogy »a bányászok maradnak.« Innen olyan negyven család maradt, Sárísápra és Annavölgybe jártak a bányába dolgozni.”

¹⁹⁹⁴ 1939:F:9: Vértes: Pusztavám: „A szüleim állítólag volksbundisták voltak, de apám bányász volt és ezért megúszta a telepítést, kimentették. Az első kiírásnál rajta voltunk, de a következő listán már nem.” Ugyanez Mór: 1940:N:8: Vértes: Mór.

volksbundisták.¹⁹⁹⁵ A burgenlandi balfiak, soproniak¹⁹⁹⁶ úgy tudták, hogy a Brennebergbányán működő bányászat Ágfalva jelentős részét mentesítette.¹⁹⁹⁷ Ezeket a közléseket fenntartással kell kezelni, hiszen az akkori propaganda (még 1947/48-ban is) mindig minden németet Volksbundtagnak aposztrofált. Ágfalván, ahol 1946-ban volt az elűzés, ez vallási töltetet is kapott:

„Itt Ágfalván nyolcvan százaléka evangélikus, húsz katolikus volt. Jobban az evangélikusok mentek, de a szakmunkásokat, a szakembereket, az ácsokat, a kőművesek itt tartották, illetve a bányászokat. [...] Az igazság az, hogy jó néhány törvény el sem ért ideig, nem hajtották végre. Voltak olyanok, akik ezt szabotálták a jegyzőségen. Összesen négy parasztcsalád, a kézművesek és a bányászok maradhattak itthon.”¹⁹⁹⁸

Sokan azzal indokolták mentesülésüket, hogy rájuk a „kitelepítési rendeletek” nem vonatkoztak, vagyis *magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek*¹⁹⁹⁹ mondták magukat a népszámláláson. Ők valóban, kritika nélkül elfogadták azt, hogy ha valaki németnek vallotta magát, az bűn volt. Különleges mentesítési stratégia volt, ha valaki szláv anyanyelvűnek mondta ekkor magát – ez főleg a nyugati határszélen volt „perdöntő.”²⁰⁰⁰ Száron közlőm édesapjának főnöke javasolta, hogy 1941-ben így valljon.²⁰⁰¹ Pusztavámon a jegyző javasolta, *hogy magyar nemzetiségűt és német anyanyelvet* valljanak, ezért maradtak itt.²⁰⁰² Isztiméri közlőm azért maradt, mert 1941-ben Budapesten szolgált és „gazdái” azt javasolták neki, hogy „magyarnak” vallja magát. Családja azonban nem így tett, ezért őket elűzték.²⁰⁰³ Döbröntén viszont ez a szempont nem is számított, hiszen a „magyarokat” (anyanyelves németeket) is belső telepítésre kényszerítették. Az ő sorsukat külön fejezetben elemzem.²⁰⁰⁴ A burgenlandi Rábafüzes német-magyar-vend kulturális metszéspontjában is mentesítésre volt szükség, hiába vallották magukat magyarnak tanúim.²⁰⁰⁵

Gánton többen települni akartak, hogy ne szakadjon szét a családjuk, másokat a bánya mentesített, egyes családok pedig mentesülni szerettek volna. Ám erről leginkább a jegyző döntött,

---

¹⁹⁹⁵ 1935:N:13: Bakony: Bakonyoszlop: *„Elvileg a volksbundosokat rakták ki, de voltak kivételék. A bánya mentett fel, sok volksbundos volt közte.”*

¹⁹⁹⁶ 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

¹⁹⁹⁷ 1927:F:18: Burgenland: Balf: *„Akik jobban itthon maradtak, azok az ágfalvaiak voltak, mert egy nagy részük Brennebergbányán dolgozott. Nagy baloldaliak voltak és '45 után szénhiány volt Magyarországon. Ezeket Rákosi elvtárs mentesítette.”*

¹⁹⁹⁸ 1935:F:11: Burgenland: Ágfalva (brennebergi emlékekkel)

¹⁹⁹⁹ 1928:N:19: Bakony: Bakonyhána. 1938:F:6: Burgenland: Balf.

²⁰⁰⁰ 1932:N:15: Burgenland: Alsószölnök: *„Rajta voltunk a listán, de kiderült, hogy apám vend anyanyelvűt irt és magyar nemzetiséget. Ezért mi itthon maradhattunk.”*

²⁰⁰¹ 1932:F:14: Vértes: Szár.

²⁰⁰² 1929:F:15: Vértes: Pusztavám: *„Úgy úsztuk meg – másokkal együtt –, hogy a népszámláláson szüleim német anyanyelvet és magyar nemzetiséget vallották. Akik ezt nem írták be, azt kitelepítették. A falunk jegyzője mondta, hogy »vigyázzanak, ne írja be senki.« De volt olyan.”*

²⁰⁰³ 1923:N:25: Bakony: Isztimér: *„Szüleim, húgom, öcsém – őket vitték, én maradtam, mert én férjhez mentem. A népszámláláson azt írtam, hogy nemzetiségem magyar, anyanyelvem német. Mert Pesten szolgáltam, amikor ez volt.”*

²⁰⁰⁴ 1923:F:24: Bakony: Döbrönte: *„Németországba nem mentünk, mert »magyarok« voltunk. De a szüleimet és a felségemet kirakták a házukból. Második szomszédba kellett költözniük. Apám mindig magyar volt, bíró volt kilenc évig, és kocsmáros is.”*

²⁰⁰⁵ 1922:N:24: Burgenland: Rábafüzes: *„Édesapám fel volt írva a listán. A szentgotthárdi járáson az volt írva, hogy felét osztráknak írta, a felét magyarnak írta. Mi magyar nemzetiségűnek vallottuk, az 1921-es tüntetés miatt is.”*

tehát az egyén felelőssége került elő.²⁰⁰⁶ Isztiméren is az „előjáróság” és a Kitelepítési Bizottság „kedve” határozta meg a felmentettek arányát.²⁰⁰⁷ A bakonyi Isztimér melletti Bakonykútin is a „bíró” személyes döntése volt, hogy ki kapott felmentést.²⁰⁰⁸ Gannán is 1948-ban is inkább a vagyoni helyzet volt a kitelepítésre kijelöltek mérvadója,²⁰⁰⁹ de találkoztam olyan esettel is, hogy voltak olyan, a periférián, a faluszélén, vagy pusztán élő „kitelepítettek”, akiknek sem vagyonuk, sem használható házuk nem volt, ezért egyszerűen elfelejtették őket.²⁰¹⁰

„A legvégére emlékszem. Rajta voltunk a listán. Kidobolták, hogy értünk kocsi fog érkezni és Pápára visz. Kikészítettünk egy csomagot. A ház előtt vártunk. Beállt a lovas kocsi és felpakoltak. Nekünk nem, csak a cuccoknak jutott szekér. A Kaukker vitt volna minket, ő délelőtt kivitt egy családot, délután meg nem ért vissza. Nem vittek ki minket. Már a barátnőmet is elvitte egy nyargaló szekér. Estig kint ültünk, de nem jött értünk senki. Állítólag azért, mert a Volksbund-listán nem édesapám kézírása volt. Egész nap harangoztak, anyám meg mondta: »Hát miért nem vittek el minket?«»²⁰¹¹

A mentesítési eljárás rajtuk segített, de több olyan család is volt, amelyben a családfenntartónak – és így a háztulajdonosnak – mennie kellett, gyermekei viszont maradhattak. Fertőrákoson úgy élték meg, hogy a házaspárokat – ha valamelyik fél magyarnak vallotta magát – nem szakították szét.²⁰¹² Az ilyen szétszakítás azoknál volt eredményesebb, ahol családfenntartó a háború után még három-négy évvel később sem érkezett haza. A burgenlandi Alsószölnökön ezért nem telepítették ki az általam meginterjúvult család tagját, aki furcsállotta is ezt.²⁰¹³ Bakonyjácón viszont a közlöm SS-es édesapja miatt rakták vagonba őt, édesanyját és nővérét, miközben „magyar” férjét és közös kisgyermeküket megkímélték ettől.²⁰¹⁴ Az alábbi németbányai, női közlöm története a jó példa az ésszerűtlen családszakításra:

„A férjem és én az utolsók voltunk a telepítési listán, de lányaink nem. Ott volt a könyv és mondták: »csak ketten mennek.« Bent voltunk a vagonba. A lányom négy éves volt, őt úgy loptuk be a vagonba, a még kisebb itt maradt volna a nagyszülőknél. Az apósom elment Városlődre és mentesített. Összesen hat család volt, akik visszajöhettek, de akkor már a házukban ki volt pakolva

---

²⁰⁰⁶ 1928:N:18: Vértes: Gánt: „Több mint hatvan százalékát vitték el az embereknek. Voltak egy páran, akik elmentek Acsára, ott volt a bizottság és azt akarták elérni, hogy maradjanak. Páran önként mentek, a családdal együtt. [...] Ez inkább a Wágner jegyzőtől függött, hogy ki maradhatott itthon.”

²⁰⁰⁷ 1936:F:12: Bakony: Isztimér: „Mi nem voltunk a Volksbundban. Anyám unokahúgát kitelepítették, pedig a férje magyar katona volt. Akiket az előjáróság, a Kitelepítési Bizottság megnevezett, annak mennie kellett.”

²⁰⁰⁸ 1927:N:21: Bakony: Bakonykúti: „Azokat vitték el, akikre orroltak valamiért.” 1930:F:18: Bakony: Bakonykúti: „Volt a bíró, az, akit megnevezett, annak kellett mennie, akit nem, annak nem kellett. »Stausz« volt a neve, akinek nem tetszett a pofája, azt kitelepítették. Olyan hét család lehetett, akit kiválasztott.”

²⁰⁰⁹ 1927:N:17: Bakony: Ganna. 1933:N:12: Bakony: Ganna: „Akinek nagyobb szájuk volt, a volksbundisták, azokat vitték, volt köztük szegény is meg gazdag is.”

²⁰¹⁰ Lásd történetét később: 1929:N:19: Bakony: Isztimér.

²⁰¹¹ 1939:N:9: Bakony: Ganna.

²⁰¹² 1938:N:8: Burgenland: Fertőrákos: „Nem is tudom, hogy miért maradtam itthon. Azok nem kerültek rá a listára, akinek kétféle házassága volt. Ha magyar volt az egyik fél, az otthon maradt.”

²⁰¹³ 1937:N:9: Burgenland: Alsószölnök.

²⁰¹⁴ 1929:N:19: Bakony: Bakonyjácó: „Rákerültem a listára, anyámmal, nővéremmel és annak fiával együtt. Apám SS-katonaként fogságban volt. De a férjem magyar volt és ő hozzá tartoztam. A férjem és az őt és fél éves fiunk, az itt maradhatott. Két nap, két éjjel ott voltunk vagonba a gyerekekkel. A bizottság így rendezte. A férjem elment a bizottsághoz és mentesíteni akart.”

minden. Elfoglaltuk a házat és akkor miénk lehetett. Kornék, Pedilék, Kleinhauserék, Weissék, Furninger Jóska bácsi és mi maradtunk.”²⁰¹⁵

Főleg a Bakony vidékén jelentős volt azoknak a száma, akiket mind az 1946-os, mind az 1947/48-as elúzési eljárások alatt azért nem tudtak kitenni a házukból, mert vagy több tulajdonosa volt a háznak, vagy pedig *amerikai állampolgársággal rendelkezőké* volt az épület. Az előző fejezetekben már fejtegettem, hogy a harmincas évek végéig jelentős volt az amerikai (és németországi) kivándorlás a jobb munkalehetőségek miatt. Többen maradtak is az új világban, de az ott keresett pénzből itthon ingatlant, földet ajándékoztak a hozzátartozóknak, sok esetben az örökségi részt fizetve ki ezzel. Emiatt a telekkönyvi bejegyzés megmaradt, az elkobzást nem lehetett végrehajtani, sem az ott lakókat kitelepíteni. Bakonygyiróton az amerikai nagybácsi már-már felajánlotta, hogy gyerekeket átutaztatja az óceánon, de a „közszolgák” nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy az elkobzandó ház négy tulajdonos nevéen volt.²⁰¹⁶ Márkón hasonló eset zajlott le.

„A felnőttek beszédéből lehetett hallani, hogy van lista. Össze voltunk pakolva és vártuk a kocsit. Egy Biczó Imre nevű ember – aki lehet, hogy kommunista – volt az egyik intézője a telepítésnek, két rendőrrel és egy listával jött. Mondta nekem, hogy »szólj édesapámnak.« Kijött a Fater. »Maguk maradnak, mert a házuk amerikai tulajdon!« Az öreganyám, aki anyámat örökbe fogadta, mert 10 évesen elárvult, annak volt egy fia, aki kivándorolt. 1928-ban ment ki New York-ba és az apja halála után a nevére került a ház, amit aztán az öregasszony halála után mi kaptuk meg. A fiával leveleztek, de nem jött haza. Így maradtunk itthon. Amikor az ember lement a faluba, akkor fantasztikus érzés volt: a csönd! Valahogyan megtudtuk, hogy mikor megy a vonat, kimentünk a vasútállomásra. Sötét volt. Azt a kiabálást ... amikor érezték, hogy ott vagyunk és azt átélni ... a kiabálást, az valami szörnyű volt.”²⁰¹⁷

E viharos pár napos összeírási munkálatok neuralgikus eseményét főleg az eredmények szemszögéből látták az elbeszélők. A vagyoni jogfosztások metaforikus és fizikai megvalósulása volt a „batyu”, az a közel 80-100 kilogramm „poggyász”²⁰¹⁸ (élelem, ruha stb.), amit családonként magukkal vihettek.²⁰¹⁹ Arra a kérdésre, hogy mit vihettek magukkal, szinte mindegyik elbeszélő oly módon válaszolt, mintha a sorsát azonosította volna azzal a holmival, amit magukkal vihettek. Ezek a közlések benyomásszerűek, nem a valós adatokat tükrözik, hanem sokkal inkább azt az érzést, amely rájuk nehezedett. Az ilyen azonosulásnak több fajtáját lehetett felfedezni; az első a „batyu méretét” közölte,²⁰²⁰ a második az otthon maradt, „elveszett vagyont”, a harmadik pedig az elszállítás eszközét, a „marhavagont”.

---

²⁰¹⁵ 1927:N:21: Bakony: Németbánya.

²⁰¹⁶ 1933:N:16: Bakony: Bakonygyirót. *„Az utolsó listán voltunk rajta, de Amerika közbeszólt. Apám mostohabátyja, az én nagybátyám. Úgy maradhattunk itt, hogy lakásból nem tudtak kirakni, mert négy néven volt a ház. Így itt maradtunk, de ha lett volna még egy, akkor minket elvisznek. Nem vesztettem volna semmit. Engem majdnem kivitettek nagynénémék Amerikába.”*

²⁰¹⁷ 1936:F:12: Bakony: Márkó.

²⁰¹⁸ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót: *„Fejenként 25 kilót vihettek magukkal és egy kis élelmet, ruhaneműt.”*

²⁰¹⁹ 1932:N:13: Burgenland: Balf: *„Mi is rajta voltunk a listán, négyen 80 kilót vihettünk magunkkal.”*

²⁰²⁰ 1931:N:17: Vértes: Szár. 1932:F:14: Vértes: Szár: *„650 ember elment azzal a vonattal.”* 1927:N:19: Bakony: Bakonykúti.

Azok, akik 1944-ben is útra keltek és ekkor is vagonokba kerültek, kihangsúlyozták, hogy több holmit volt lehetőségük magukkal vinni a háború alatt.²⁰²¹ Ezek a méretek nagyon beszédesek: Lókúton négy-öt csomag kivételével minden maradt,²⁰²² Mányon egy kis ládikót vihettek magukkal, amelyben ruha és füstölt hús volt.²⁰²³ Négyen számoltak be arról, hogy 80 kilós „batyut” vihettek magukkal,²⁰²⁴ 20 kilónyi élelmiszert öt elbeszélőm emelt ki,²⁰²⁵ közülük ketten voltak csak felnőttek. Ez jelzi, hogy a gyermekek a megszokott életminőség drasztikus csökkenését tapasztalták. Ez az emlékkép azért is erős, mert a gyermekek vakuélélményekből bontják ki, hitelesítik a narratív tudásukat. Az éhezés tényének egyik hitelesítője az efféle közlés. Pusztavámon azt közölték, hogy ha a csomag fejenként 30 kg-nál nagyobb súlyú volt, akkor elkobozták a többletet.²⁰²⁶ Mórton nem emlékeztek ilyen mérésre, de 50 kg-ban szabadták meg a maximumot. E visszaemlékezésben ragadható meg legjobban az „egy csomag, egy élet” süllyedő tapasztalata.

„*Fel voltunk készülve, hogy megyünk. Apámnak két vénlány testvére volt, annyira el voltunk keseredve, hogy nem tudtunk becsomagolni. Ezek a lányok még a zsebkendőbe is... Rántást tudtak csinálni, lekvárt raktak a pakkjukba. Annyira jól voltunk, egy nagyládát vittünk. Előtte vágtunk disznót, füstölt húst, kolbászt, ezt az aljára rakva bedeszáltuk és arra csomagoltunk rá. Ötven kilót vihettünk magunkkal, de senki nem nézte ezt.*”²⁰²⁷

A Balaton-felvidéki Hidegkúton is 45-50 kg-ot pakolhattak²⁰²⁸ a németek. A Bakonybéli Gannán²⁰²⁹ és szomszédjában, Bakonyjácán²⁰³⁰ inkább ruhákat csomagoltak, mint élelmiszert. Csakúgy, mint a burgenlandi Fertőrákoson²⁰³¹ és a messzibb Rábafüzesen.²⁰³² A mosonszolnoki gettóból indulók között élő, akkor gyermekkorú emlékezőm a bevagonírozáskor megkapta édesapja új cipőjét, de az országhatáron ezt is elkobozták tőle.²⁰³³

„*Tehenes szekérrel vittek oda bennünket, marhavagonokba raktak.*” – mesélte hárskúti visszaemlékezőm.²⁰³⁴ Azok a falvak nagyobb eséllyel kerültek a telepítési eljárások alá, ahol a „nagy föld” mellett infrastruktúra és vasútállomás is volt. Közülük pár olyan község volt, ahol csak az előbbi jellegzetesség található meg. A németek elszállítása Németországba általában

²⁰²¹ 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „*Csak a legszükségesebb dolgokat vihettük el és a ruhát. Sokkal kevesebbet mint '44-ben. Meg volt határozva.*”

²⁰²² 1924:N:24: Bakony: Lókút: „*Magunkkal élelmet, ágyneműt vihettünk. Hat-hét nagy csomag volt, sok volt. Sonkát, lisztet, ruhát, zsírt vittem magammal.*”

²⁰²³ 1937:N:9: Gerecse: Mány: „*Egy kis ládánk volt, abba csomagoltuk bele, amink volt. Élelmet, ruhát, lisztet, zsírt, tésztát.*”

²⁰²⁴ 1935:N:13: Bakony: Hárskút: „*80 kilós csomagot vihettünk magunkkal. A hús a padláson maradt, a zsír a kamrában, az állatok az istállóban.*” 1923:F:25: Bakony: Városlőd. 1930:N:16: Bakony: Ganna. 1932:N:13: Burgenland: Balf.

²⁰²⁵ 1938:F:7: Burgenland: Balf. 1928:N:18: Vértes: Gánt. 1944:N: Reflexív: Vértes: Gánt: 1923:N:23: Moson: Oroszvár. 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

²⁰²⁶ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám: „*30 kilót vihettünk, főleg zsírt. Nagyon szigorúak voltak, mert ha több volt, akkor kivették. De voltak persze vagányok, akik ezt meghúzták.*”

²⁰²⁷ 1928:N:20: Vértes: Mór.

²⁰²⁸ 1928:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1927:N:21: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁰²⁹ 1929:N:18: Bakony: Ganna: „*Ruhájukat, meg egy kis élelmiszert vihettek magukkal.*”

²⁰³⁰ 1929:N:19: Bakony: Bakonyjácó: „*Egy szalmazsákot, egy kis elemőzsiát és ruhát vihettünk magunkkal.*”

²⁰³¹ 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²⁰³² 1938:N:8: Burgenland: Rábafüzes.

²⁰³³ 1932:F:14: Moson: Levél: „*Ha jól emlékszem, 50 kiló volt, én felvettem édesapám új cipőjét, de a határon még azt is elvették.*”

²⁰³⁴ 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

vasútállomásra történhetett. A bakonyi Hárskút két pusztagazdaságból állt, a hárságiakat Herendre, a gyertyánkútiakat Zircre²⁰³⁵ szállították. Csakúgy, mint a mellette lévő Lókútról, *szekerekkel vitték* az embereket a zirci pályaudvarra. A gerecsei Szomoron a házuk előtt batyuval várakozó házaspár emléke maradt meg emlékezőmnek, akiket a gyermelyiek szállítottak el. A szomoriak szekerei viszont a zsámbéki németekhez lettek kirendelve.²⁰³⁶

A karhatalom tehát nemcsak, hogy az *elűzés tettestársává avatta a németeket*, hanem ezt fokozta is. A burgenlandi Rábafüzesen közutalat alanyai lettek azok, akik szekerekkel vitték ki a németeket. Ez a felkavaró érzés a közlésben rávetül a „romboló telepésekre”, akik szinte elpusztítják a falu épített örökségét, mert eladják az építőanyagot. A közlés mégis „külső” kiegyenlítődésről is szól, amelyben az „idegen” pap, akit befogadott a közösség, sorstárssá válik, érzékeltetve, hogy az elűzésig külső negatívum nem érte a közösséget. Ezzel az elbeszélés azt igyekszik érzékeltetni, hogy a régi német közösség befogadó, építő jellegű volt, amelyet a politika, az elűzés által megosztott, külső erő megtört és tönkretett.

„Én nem fogtam fel, de egy szomorú esetre emlékszem. Búcsú volt, istentisztelettel. Szörnyű nap volt, mindenki a templom elé ment. Vagonba' kellett utazni és azok, akik itt maradtak, azoknak kellett befogni és bevinni az állomásra. Őket közutalat vette körbe. Később is ilyen lett az életük, pedig rájuk volt parancsolva. A plébános tartott egy utolsó misét és az emberek letérdeltek az ajtóba és térden mentek be az oltárig. Ott mindenki sírt. Ránk – akik itt maradtunk – haragudtak. A plébános is kiment az állomásra és megvárta a vonat indulását. A plébános itt maradt haláláig, Weber Antal.²⁰³⁷ Eredetileg sárvári volt, külföldön tanult és tökéletesen tudott németül. Utána jött az igazi... Sok mindent meg kellett élni. Akkor jött a rombolás, az összes házat lerombolták [a telepések] a Hegyben, eladták a téglát, majd amikor minden kész volt, hazamentek.”²⁰³⁸

A szintén bakonyi, nagy határú Isztimérnek (és Bakonykútinak) viszont a kisebb Bodajk²⁰³⁹ volt a bevagonírozó állomása. Az alábbi három visszaemlékezés különböző perspektívákról számol be az eseményről.

„Kocsival vitték át őket Bodajkra, apám is fuvarozott, apám saját testvérét vitte, akinek öt gyereke volt. Átvitték Bodajkra és ott a falu végén van egy tűzoltószertár, oda berakták őket, ott volt a gyülekező és onnan indultak. Másnap anyám sültöt szalonnát, összepakolt élelmet, felpakoltunk és átmentünk. Az örök odaengedtek minket. Ott már a vagonba voltak, egyenként engedtek oda a

²⁰³⁵ 1935:N:13: Bakony: Hárskút: *„Rendőrok jöttek és mondták, hogy pakoljunk. Anyám megijedt, én is remegtem, ahogy láttam a rendőroket felpakolni. Mi, hárságiak Szentgálhoz tartoztunk, minket Herendre vittek ki, aki gyertyánkúti volt, azt Olaszfaluba vitték, azokat februárba' vitték.”*

²⁰³⁶ 1919:F:27: Gerecse: Szomor: *„Apósom, anyósom össze volt csomagolva, kint álltak már, száz kilót vihetek. Ki volt rendelve Gyermelyről minden házhoz egy kocsi. A rendőrok körbevették a falut. [...] Szomoriakat a mányiakkal együtt vitték el. Az én szekeremet, azt Zsámbékon elvették »igénybe«, nekem kellett egy ottani családot elvinni, azt fuvaroztam. Ezek könnyebben mentek, nekik nem volt semmijük, csak egy sparhelt hagytak itt, meg házat.”*

²⁰³⁷ Weber Antal (1902–1980. december 19.), rábafüzesi plébános. Rábafüzes 1937. november 1-jén lett önálló plébánia. Weber ekkor került ide és 43 évig, haláláig szolgálta közösségét.

²⁰³⁸ 1938:N:8: Burgenland: Rábafüzes.

²⁰³⁹ 1933:F:12: Bakony: Isztimér. 1923:N:23: Bakony: Isztimér. *„Nehéz volt, gyülekeztek fiatalok a »buszfordulónál«, sírtak, énekeltek, a harangok szóltak. A lovas kocsival kellett menni Bodajkra az állomásra. Másnapig ott voltak, vittük át a szülőknek másnap. Az NDK-ba kerültek.”*

vagonokhoz és adhattuk fel az élelmet. A hatóságok nem voltak rosszak, az összes harang szólt és az emberek nagyon sírtak.”²⁰⁴⁰

„Rajta voltunk a listán, láttuk magunkat, de Dül’fáson laktunk. Egyszerűen elfelejtettek bennünket elvinni, nem jöttek ki értünk. Bodajkra mentünk, mert ott veszteglett a szerelvény és kerítéssel voltak elkerítve. Volt egy szerelmem, a Karcsi és ő át akart ugrani a kerítésen, miután észrevett. A levegőbe lőttek a katonák, azt hittem, hogy lelőtték. Szidtak engem, de adtam a katonának egy üveg pálinkát és azt mondta a Karcsi, hogy »gyere be a vagonba«, Sokan voltak, három család egy vagonban, se ágyak, semmi nem volt. Nagyon sírtak. Édesapjuk meghalt a háborúban, mondták, hogy menjek velük, mert nem bírnak a Karcsival és azt mondtam: »nekem itt van az anyám, nem hagyhatom itt.« Nem mentem. Darabig leveleztünk, ígérte, hogy eljön értem, de írtam, hogy ő a családfenntartó, nem hagyhatja el őket. »El kell fogadni a sorsot.« Ami a lényeg. 1948-ban volt a kitelepítés. Apámat elvitték a munkahelyéről és bezárták Budaörsön [Budaörsi úton], aztán őt onnan kiküldték a keleti zónába. Onnan Kanadába ment. Anyám tíz évig dolgozott itthon, és tíz év után, 1956-ban engedték utána. [...] Én férjhez mentem. [...] Egyszerűen elfelejtettek minket.”²⁰⁴¹

A szekerekre való felpakolás előtt vagonjegyet kaptak az elűzöttek, s ez alapján kellett beszállni.²⁰⁴² Máriahalomról – a felmentett 35 család „bányászcsalád” kivételével – Leányvárra hurcolták a német lakókat, miután vagyontárgyaikat elkobozták.²⁰⁴³ A vértesi Gántról Vértesacsára szedték össze a „kitelepítetteket”, ahol azzal hitegették őket a számlálóbiztosok, hogy hamarosan hazatérhetnek.²⁰⁴⁴ A Balaton-felvidéki Hidegkútról a veszprémi Jutasra, majd Székesfehérvárra kerültek a „kitelepítettek”, ahol a transzportokat egyesítették a vértesiekkel.²⁰⁴⁵ Bakonygyiróról²⁰⁴⁶ és Bakonyoszlopról²⁰⁴⁷ előbb Bakonyszentlászlóra, majd a központi Veszprémvarsányra gyűjtötték

---

²⁰⁴⁰ 1931:N:17: Bakony: Isztimér.

²⁰⁴¹ 1929:N:19: Bakony: Isztimér.

²⁰⁴² 1919:F:27: Gerecse: Szomor: „Megkapták a vagonjegyet, hogy melyikbe kell bemenni, ezt a tanácsházán kellett átvenni.”

²⁰⁴³ 1934:F:12: Gerecse: Máriahalom: „A kiértesítés után, másnap a szomszéd faluból jöttek kocsisok és azok kivitték őket Piliscsabára. Két hétig utaztak, míg kiértek. Minden rokonunkat elvitték, 35 család maradt itt. Jött egy férfi és azt mondta, hogy »a bányászok maradnak.«” 1936:N:10: Gerecse: Máriahalom: „A kitelepítés előtti napon mindenkinek ki kellett vinni a holmijait a falu végére és otthagyni: ekét, kocsit, hordókat, vetőgépeket, ilyesmit.”

²⁰⁴⁴ 1926:F:20: Vértes: Gánt: „Azt hitték, hogy két-három év múlva visszajönnek, mind azt hitte. Vértesacsára vitték az emberek, ott rakták vonatra őket. Ott már végrehajtók nem nagyon foglalkoztak vele.”

²⁰⁴⁵ 1928:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút. „Jutasról Fehérvárra kerültek. Ott sokat vártak, mert Mórral még össze lettek csatolva.”

²⁰⁴⁶ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót: „Kettőt is láttam, az egyik a 'gyiróti volt. Ezeket felrakták a szekerekre és elvitték a [bakony]szentlászlói állomásra. A helybeli parasztokat kérték meg, hogy szállítsák be őket. Utána elmentek [Veszprém]Varsányra, ott rakták össze a környékbeli összes szerelvényt és akkor nekiindították őket Tatabányának, majd Nagymaros és Szobon keresztül az NDK felé.”

²⁰⁴⁷ 1935:F:13: Bakony: Bakonyoszlop: „Első héten, amikor be lettek vagonírozva, Szentlászlón álltak három napig a vagonba és a hozzátartozók és falubeliek minden áldott nap mentek valamit vittek neki. Majdnem 70 százalék lett kitelepítve. Lovaskocsival vittek fel meleg ételt. Utána elvitték a szerelvényt Veszprémvarsányba, ott öt napig álltak. Oda is vittek ételt.”

össze az embereket.²⁰⁴⁸ Bakonyjákó,²⁰⁴⁹ Németbánya egy részét és Csehbánya²⁰⁵⁰ lakóit viszont Városlőd-Kislődre hurcolták (egy másik részük Pápára került).²⁰⁵¹

A vasútállomásokon megkezdődött a berakodás a marhavagonokba.²⁰⁵² Városlődön,²⁰⁵³ Móron²⁰⁵⁴ úgy emlékeztek, hogy 30-35 ember fért egy vagonba. Vagy egy vasútállomáson több község lakóit vagonírozták be, vagy egy nagyváros vasútállomásán egyesítették a külön összeszedett transzportokat. Az elkerített vágányokon olykor napokig álltak a szerelvények. A bakonyi Nagytevel,²⁰⁵⁵ Ganna,²⁰⁵⁶ Döbrönte²⁰⁵⁷ lakóit és egyes németbányai lakókat Pápán vagonírozták be.²⁰⁵⁸ Az előbbi két településen már 1946-ban is volt elűzés. A mosoni levéliek négy napig a vagonban éltek, amíg elindult a vonat.²⁰⁵⁹ Itt főleg Mosonszolnokról indultak a vonatok, de egyes falvakból szintén indultak transzportok.²⁰⁶⁰ A mai Szlovákiához, akkor még a pozsonyi révvel együtt Magyarországhoz tartozó Oroszvár német lakosait Hegyeshalomra szállították(s innen előbb Mosonszolnokra).²⁰⁶¹ Szinte börtönként élték meg a bezártságot. A nyugati határszélről gyorsan átértek a szerelvények²⁰⁶², a balfiakat és harkaiakat²⁰⁶³ Fertőbozon²⁰⁶⁴ vagonírozták 1946. május 12-

---

²⁰⁴⁸ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót.

²⁰⁴⁹ 1929:N:19: Bakony: Bakonyjákó: „Nem zárták le a falut, de bejöttek minden utcába. Egyszer jött négy ávos katona, tehenes kocsira rakták az utcában lévő embereket és a kislődi állomásra vitték őket. Két katona volt minden kocsin.”

²⁰⁵⁰ 1925:N:23: Bakony: Csehbánya: „Kérték, hogy álljunk be a szekérrel és akkor felraktuk a batyunkat és elvittük őket. Az öregeket kocsival vittük, de a fiatalok gyalog mentek. A városlődi vasútállomásra mentek. Egyszer csak mondták, hogy »el kell elbúcsúzni, eddig lehetett menni.« Egy kötél volt húzva, aki belép a kötélen, azt lelövik. A városlődiek és a kislődiekkel együtt mentek. A németbányaiakat pedig Pápára vitték.”

²⁰⁵¹ 1923:F:25: Bakony: Németbánya. 1927:N:21: Bakony: Németbánya: „Városlődre vitték minket, ott lettünk bevagonírozva. Már olvadt a hó, jó idő volt.”

²⁰⁵² Két egymástól messze lévő falu példája: 1937:N:9:Gerecse: Mány: „Marhavagonokba raktak be minket.” 1944:N:4: Vértes: Mór: „Marhavagonokkal vitték ki minket.”

²⁰⁵³ 1934:F:14: Bakony: Városlőd: „50 kg csomag, 30 ember egy marhavagonban.”

²⁰⁵⁴ 1929:F:19: Vértes: Mór: „Harmincketten voltunk egy vagonba, ugyanennyien voltak a zsidók is, amikor a nyilasok Auschwitzba vitték őket.”

²⁰⁵⁵ 1922:N:25: Bakony: Nagytevel: „Pápára vitték őket. Élelmet vittek, de a falut nem zárták le.”

²⁰⁵⁶ 1933:N:15: Bakony: Ganna: „Második alkalommal ugyanúgy zajlott, mint az elsőnél, csak akkor még Döbröntét is vitték és Kelet-Németországba kerültek.” 1930:N:18: Bakony: Ganna: „Itt harminckét házszám volt, ebből huszonhatot elvittek '46-ban. '48 januárjában pedig a többieket. Tizenhárman maradtunk. Farkasgyepűre mentünk, ott élünk a szüleinkkel és húgainkkal. Tizenötön aludtunk egy szobában.”

²⁰⁵⁷ 1923:F:25: Bakony: Döbrönte: „Nekem is be kellett fogni és kivittem Hammer Ádám családját Pápára. Vissza is hoztam a fogatot. Ismertem őket. Amit tudtak, azt vitték magukkal, főleg élelmet. Nem sokat. Ők volksbundisták voltak.[...] Akinek udvaroltam, azt is vitték. Maradtam az állomáson. Mindent elvettek tőlük és egy helyre rakták. Én odafértem, átkúsztam a vagon alatt és a bátyámnak szalonnát, a szerelmemnek pedig az orsót beadtam.”

²⁰⁵⁸ 1925:F:23: Bakony: Ganna: „Vittem egy családot, meg volt szabva, hogy kiket kell vinni és akkor szóltak, hogy kocsival menjünk.”

²⁰⁵⁹ 1932:F:14: Moson: Levél.

²⁰⁶⁰ 1932:N:13: Moson: Kimle. 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.

²⁰⁶¹ 1923:N:21: Moson: Oroszvár: „Megvolt egy névsor és azokat kocsival vitték át Hegyes'-be [Hegyeshalomba]. Akkor nem voltak sínek, mert le voltak bombázva.”

²⁰⁶² 1938:N:8: Burgenland: Rábafüzes: „Marhavagonokkal, a szentgotthárdi állomásról indultak, Szombathely felé, aztán Sopron és Ausztria. Ott valahol megálltak egy-két napot és végül két hét után Bajorországba, egy lágerba kerültek.”

²⁰⁶³ 1938:F:7: Burgenland: Balf: „Harkaiak is oda kerültek. Sokáig vártak. Traktorral és vontatókkal vitték ki őket. Tizenkét család maradt vissza. Pedig Balfnak ezernégyszáz lakója volt. Ez május 12-én és 14-én volt. Az első nap vitték el a legtöbbet.”

²⁰⁶⁴ 1932:N:14: Burgenland: Sopron: „Apámat akkor láttam először sírni, amikor elindultak a szekerek. A 'bozi [Fertőboz] állomáson vagonírozták be őket. Még a stockedlit sem engedték, hogy elvigyék.”

én és 14-én, a poncihtereket (Sopron) és ágfalviakat²⁰⁶⁵saját településük pályaudvarán. Utóbbiak közül az egyik elbeszélő különleges közlést adott:

„A mi vonatunkra határozottan emlékszem, hogy személyvonat volt, tehát padokon ültünk. Mi nem marhavagonokban voltunk, de volt olyan csoport, ahol ezzel mentek. Azért emlékszem rá határozottan, mert amikor engem lefektettek aludni, akkor padon aludtam, Ablakok voltak és nem volt zárt a vagon, tehát nem marhavagonokban utaztunk.”²⁰⁶⁶

1946 áprilisában a fertőrákosi lakosokat Sopronba vitték a szekerekkel „kitelepítésre”, majd ugyanezekkel hozták a szeghalmi telepeseket.²⁰⁶⁷ Sopron volt a bázisa a környék falvaiban élők elszállításának. A városban élő németiség hatalmas létszámaránya²⁰⁶⁸ és a nyugati határszél közelsége miatt is presztízs volt az itteniek elűzése.

Több olyan német (hienc) község is volt ehelyütt, ahol a németek elűzése minimális volt. A Pinka folyó mentén szinte elmaradt az elűzés,²⁰⁶⁹ de Szentgotthárd környékén ismét nagyarányú volt.²⁰⁷⁰ Az elűzés a családi emlékezetek meghasadását hozta: az identitások itt traumatikusan kettéváltak. A következő soproni történet egy reflexív nemzedék tagjának közlése. Az elbeszélés élénksége, hitelesítő szerkezete azt mutatja, hogy a több évtizeddel későbbi találkozásokon a történeteket át is örökítették a tanúk. Szinte az összes eddig felsorolt és jellemzett aspektus benne van: az elszállítás módjáról, a poggyással való azonosulással, a töréspontokkal, az arctalan végrehajtókkal. A traumával való szembesülés, az otthon megtagadásának taszítása és a honvágy vonzása a boldogulásba kompenzálódik, megmutatva azt a kényszerpályát, amelybe a németek kényszerültek. Ezen elbeszélés a hasadás pontjából indul ki és lefekteti azt a „kettős történetet”, amely megalapozza, hogy a magyarországi németeknek immár valóban lesz németországi identitása is.²⁰⁷¹

„Május 13-án az utolsó transzporttal vitték el édesanyámat. [...] Elbeszélésből tudom. [...] Újságban jelent meg, hogy ki hova tartozik, kinek kell menni. [...] Újságban jelent meg a telepítési lista. [...] Április 29-től több napig álltak itt az állomáson bevagonírozva. Minden, ami ötven kiló felett volt, azt a mérés után elvették. [...] Anyám húga azt mesélte, hogy Sopronban, a színháznál kóválygott. Összeszedték, hazavitték, ötven kilót össze kellett szednie és berakták a vonatba. [...] Apám testvérének a kisfiától is elvették a takarót. Úgyhogy a kisgyerek rettentően fázott. Harminc-harmincötven voltak egy vagonban több napig. A férfiak hazaszökdöstek, lesütötték a húst és elhozták a vagonokba. Indulás előtt még egyszer el akarták venni a holmikat, de akkor már a katonák a

²⁰⁶⁵ 1935:F:11: Burgenland: Ágfalva: „Arra emlékszem, hogy vagoníroztak őket és szólt a zene. Ötven kilós csomaggal mehettek.”

²⁰⁶⁶ 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

²⁰⁶⁷ 1936:N:10: Burgenland: Fertőrákos: „Sírás, rivás volt, pingilivel [bátyu] a vállukon mentek. Jöttek a Vaterhez, hogy segítsen [a szociáldemokrata párti múltjával], de nem tudott segíteni.” 1938:N:10: Burgenland: Fertőrákos.

²⁰⁶⁸ Az 1941-es népszámlálás szerint az összlakosság 42.255 fő volt, ebből a németiség 12.633 főt (30%) tett ki.

²⁰⁶⁹ 1930:F:16: Burgenland: Pornóapáti: „1946 májusában történt, negyven kilót vihettek magukkal. Szekerekkel Szombathelyre és onnan Nyugat-Németországba vitték őket. Szerencsére. Vaskeresztesről még két családot vittek Ennyi.”

²⁰⁷⁰ 1932:N:14: Burgenland: Alsószölnök: „Huszonhat család száznegy emberét vitték el 50 kilós csomaggal. Mise volt, mindenki elbúcsúzott a falutól és a saját kocsjaikkal elvitték őket Gotthárdra. Marhavagonba rakták őket. A telepítés után beköltöztek hozzánk egy rendőrtisztet és a feleségét. A kocsmánkból rendőrség lett. Ez 1946-ban volt.”

²⁰⁷¹ Ezt igazolja Bindorffer Györgyi kutatása is. Vö. BINDORFFER 2001, 116–125.o.

levegőbe lőttek. Elmondások alapján román katonák voltak. Két hétig utaztak, tologatták őket. Először Bajorországban szedték ki az embereket a vagonból, akkor fertőtlenítettek mindenkit. Lágerekbe kerültek, Schwabbachenlager,²⁰⁷² ide rakták. Heilbronn²⁰⁷³ mellé kerültek falura, Neckarsulmba.²⁰⁷⁴ Innen kellett nekik dolgozni menni. A 14 éves Aninak is parasztnál kellett dolgoznia. Az Ómama állandóan beteg volt. Az apai rész azt mondta, hogy ahonnan őt kidobták, oda nem akar visszamenni soha. Nem is jöttek haza, látogatni sem. [...] Anyai részről viszont sokáig azt hitték, hogy haza tudnak jönni. Nagy dolog a honvágy. [...] Kint már 1959-ben házat építettek.”²⁰⁷⁵

10.9. Az elűzés utáni vidéki milió emlékezete (1946-1950)

A történetek ehelyütt újra kettéválnak. Bár eddig is különböző sorsokat követtem munkámban, de alapvetően – akárcsak a *front* alatti történetekben – az *elűzöttek* és az *itthon maradottak* sorsa eltérő volt. Ezért eltérően kezelem most is azok elbeszéléseit, akiket elűztek hazájukból, s azokat, akik itthon maradtak. Az elűzés napja alapvetően az a dátum, amikor a faluközösség nemcsak ideológiai, politikailag, hanem fizikailag is kettészakadt, hiszen legtöbb család közeli és tágabb rokonsága ezután Németország felé irányult. Ez tulajdonképpen már a meneküléssel is megvalósult, de az elűzés csak fokozta a mértékét, leginkább azzal az aspektusával, hogy nem külső (háborús) események miatt kellett útra kelni, hanem az állam akaratának kényszeréből. A különböző években lezajlott „telepítések” dátumait a következő táblázatban foglaltam össze:

Az elűzés irányai a közlések alapján (táblázat és térképek)

Nyugatra			Keletre		
Dátum	Start	Cél	Dátum	Start	Cél
1946 (április 5-én)	Dág	Gerlingen (?)			
1946. április 2.	Máriaalom	Bruchsal/Karlsruhe	1948. január 15.	Városlőd	Pirna
1946. április. 11.	Szomor	Heidelberg, Bammmental, Baiertal, Mühlhausen, Wiesloch, Eberbach	1948. január 18.	Lókkút	Pirna, Drezda, majd Eibenstock
1946. április 13.	Mány	Stuttgart-Heidelberg-Leimen	1948. január 14 és 18.	Hárskút	Pirna, Drezda, majd Rodewisch
1946. május 11.	Szár	Dingolfing, innen még több helyre kerültek	1948. január 31.	Olaszfalu	Thalheim/Erzgebirgskreis
1946. május 12. és 18	Gánt	1. transzport: Eschwege, majd Frankfurt; 2. transzport: Bajorország	1948-ban	Gánt	Keleti zóna
1946. június 5.	Nagytevel	Karlsruhe környéke	1948. február 10.	Pusztavám	Bitterfeld
1946. június (4) 5.	Ganna	Karlsruhe környékére	1948. február 2. és 8.	Mór	Pirna, Drezda, Helmstedt, Bernburg, Magdeburg környéke.

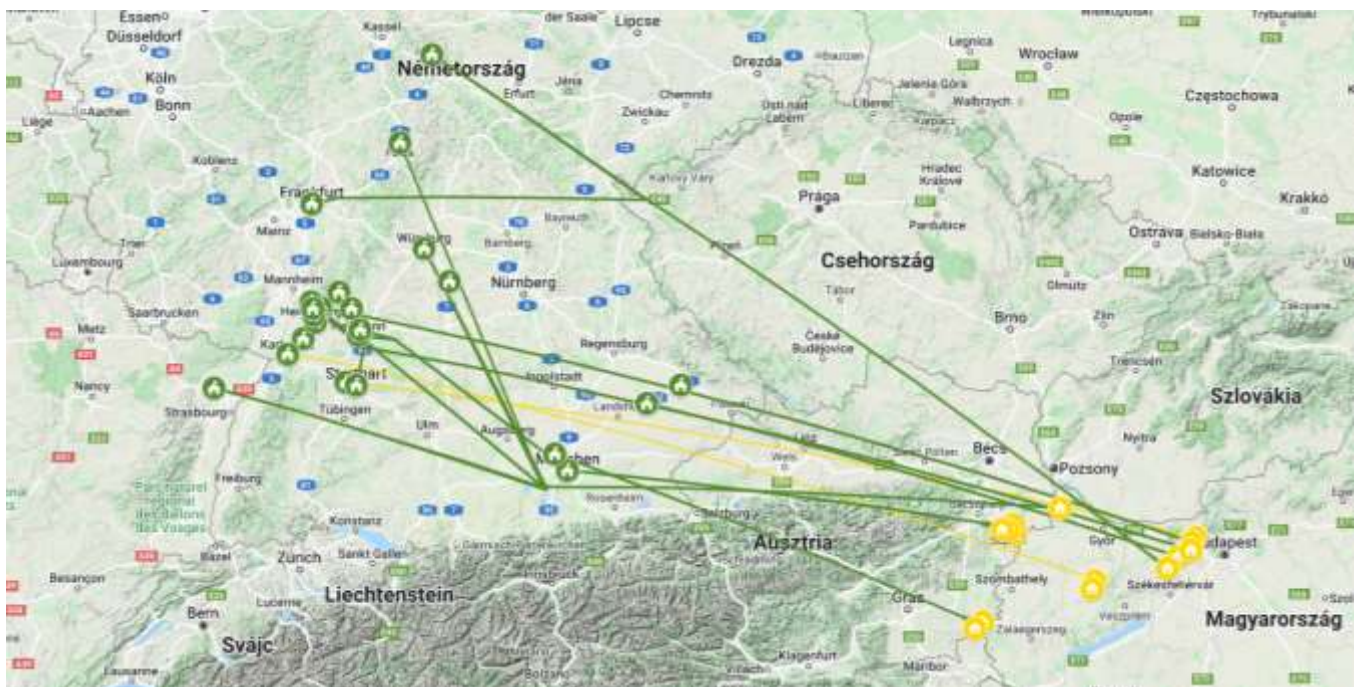
²⁰⁷² Schwabbach, településrész, amely Bretzföld városhoz tartozik Bretzföld im Hohenlohe járásban, Baden-Württemberg tartományban, Németországban. Heilbrontól keletre fekszik 16 kilométerre.

²⁰⁷³ Heilbronn, város Németország délnyugati részén, Baden-Württemberg területén, Stuttgarttól körülbelül 50 kilométerre északra, a Neckar folyó mellett.

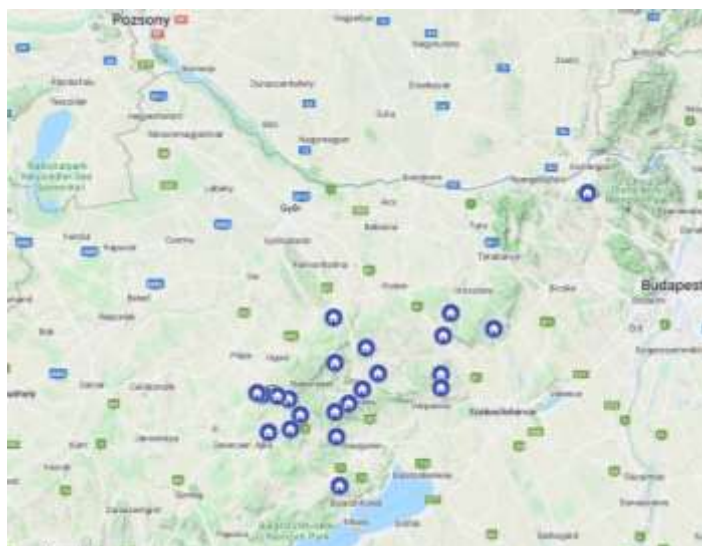
²⁰⁷⁴ Neckarsulm, település Németországban, azon belül Baden-Württembergben, Heilbrontól 7 kilométerre északra.

²⁰⁷⁵ 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

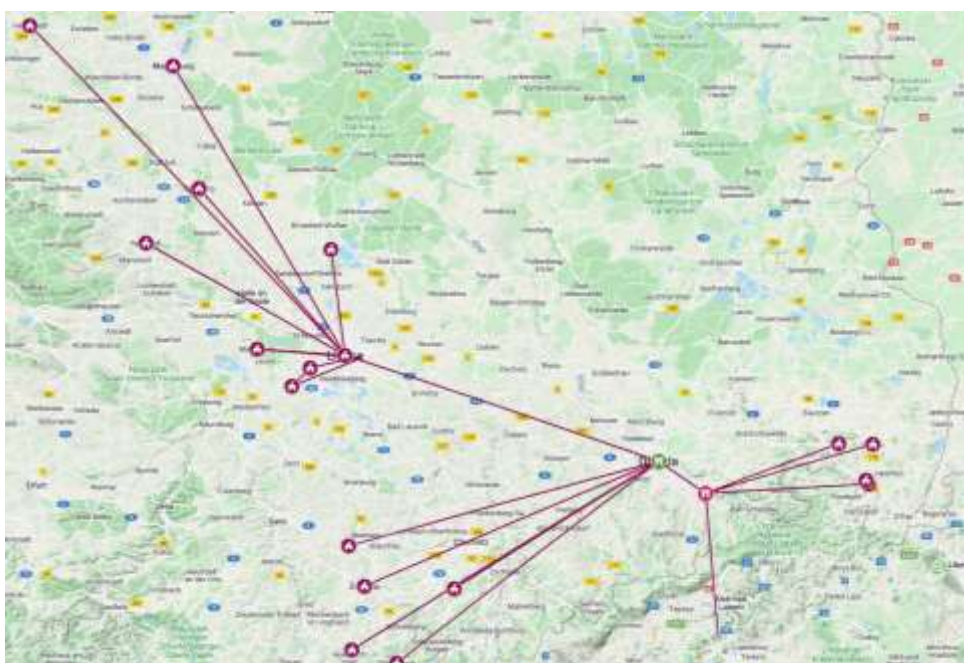
1946. április 12-19.	Kimle (Mosonszolnok)		1948. február 10-11.	Isztimér	Lipcse, Lützen
1946. április 12-14.	Levél (Mosonszolnok)	Hochfelden, Würzburg környéke, Fulda környéke. De az első transzport Heilbronn, Moscbachba került, a második Stuttgartba.	1948. február 12.	Isztimér	Bernburg, Merseburg
1946. május közepe (május 10-én már megtörtént)	Oroszvár (ma Szlovákia)	München	1948. február	Bakonykúti	Bernburg környékén
1946. május 10-15.	Rajka	Plattling	1948. január 27.	Bakonyána	Drezda környéke
1946. május 12. és 14.	Balf	Uffenheim, Hessen	1948. január 25-29.	Bakonyoszlop	Zwickau, Löbau Chirimitschau
1946. április 24. és május 6-7.	Fertőrákos	-	1948. január 25	Bakonygyirót	Lipcse környéke: Mühlau, Eibau (Kottmar), Walddorf (Kottmar)
1946. április 27- május 17.	Sopron	Heilbronn, Neckarsulm	1948. február 10.	Hidegkút	Hettstedt
1946. április 19.	Ágfalva	Baden-Württemberg (többfelé)	1948. január 13.	Márkó	Pirna
1946. május 26.	Rábafüzes	Stuttgart és Dachau, Bajorország	1948 tavasz elején	Csehbánya	Lipcse
1946. április- május	Alsószőlők	Hessenbe (4 család)	1948. január 6.	Németbánya	Drezda
			1948. január 6.	Bakonyjákó	Ausztria, Drezda, Zwickau
			1948. január 28.	Ganna, Döbrönte,	Löbau, Drezda Cunewalde
			1948. január 20 (2. transzport)	Ajkarendek	Drezda,Markranstädt
			1948. június 21.	Porva	Walddorf (Kottmar)

Az elűzés sematikus útvonalai Németország nyugati megszállási zónáiba (a közlések alapján)

Az általam vizsgált falvak, amelyek érintve voltak az 1947/48-as elűzésben (a keleti megszállási övezet felé)

A keleti-szovjet zónában elosztott családok első letelepedési települése– a közlések alapján

Negyvennyolcan felmenttként, nyolcan pedig elűzötként emlékeztek a „kitelepítés” napjára, de nem mindenki beszélt róla részletességgel. Az egymástól (időben, térben és életkorban is) távol lévő történeteknek különböző tapasztalataik vannak, de a hasonlóságok megmutatkoznak. *Az elűzötteké a „haza” elvesztése, a falvakban maradtaké pedig a mentesítés története.* Mindegyik narratíva megrázóan interpretálódik, lelki történetekként²⁰⁷⁶ az elhagyatottságot, a magányt kiemelve. Sokan úgy beszéltek az elűzésről, mintha családjuk és közösségük kihátrált volna mögüjük. A telepések jelenléte is a meghurcolást erősíti. Lókúti, női emlékezőmnél ez a magány

²⁰⁷⁶ 1944:N:5: Vértés: Mór: *A szomszéd, a Brumberg néni, meghallotta, hogy visznek minket. Gyorsan kisetett a tyúkólba, kivette a csirke alól a tojást és megfőzte. Mire kész lett, már elvittek minket és kihozta utánunk az állomásra. A vagonban voltunk, nekem adta oda a tojásokat és én véletlenül leejtettem a földre. Ez olyan megrázó élmény volt. Hogy még ez se lesz.*

érzelemgazdag elbeszélésben jelenik meg: kislánya jelenléte enyhítette ezt a rettegést, amelybe tudott kapaszkodni, s amely erőt is adott számára.

„A szembe' lévő szomszédnak volt egy tehénfogata, az vitt minket Zircre. Magunkkal élelmet, ágyneműt vihettünk. Jó pár, hat-hét nagy csomag volt. Sonkát, lisztet, ruhát, zsírt vittem magammal. Azt mondták azok, akik örültek, hogy elvisznek: »Mentek Turkesztánba!« A sógorom elment mentesíteni és azt mondta, hogy hát »ki fogja eltartani az öregeket?«, mire jegyző azt válaszolta, hogy »P. I.-né vagyonos, majd a vagyonukból ellesznek«. [...] Egy éjszaka álltunk az állomáson, sokan voltunk a vagonban, mint a gyufaszálak. Egy lyuk volt a vagon közepén, mindenki oda végezte a szükségét. Ha férfinak kellett, férfiak állták körbe, ha nők, akkor nők. A csomagokra fektettem este a kislányt, úgy ordított, már öt éves volt és beszélt. És azt mondták neki, hogy maradjon csöndben, visszaszólt, hogy »nem tudja, hova megyünk«. Mire az örök azt válaszolták, hogy »Németországba«, a kislány zokogva azt mondta, hogy »de hát ott nincs nagymamám.« Ekkor már én is sírtam, de hát mit tehettünk. Nem aludtunk semmit. Megszökni nem lehetett a zirci állomásról, mert be volt kerítve. Másnap jött a sógorom, a bátyám, az volt a terv, hogy ellopják a kislányt, de végül valaki beárulta. Ha tudtam volna, hogy mi lesz, akkor nem vittem volna magammal a kislányt. [Az állomáson] lézengtünk, farakások voltak oda rakva, beszálltunk, kiszálltunk a vagonból, mászkáltunk. Ebben a transzportban csak a lókútiak voltak, ez egy hosszú szerelvény volt. Tele voltam aggodalommal. A vagonban rokon nem volt, de mind ismertem. Majdnem egy hétig utaztunk.»²⁰⁷⁷

A vértesi Pusztavámon élő emlékezőm szárazabban eleveníti fel az elűzés napját. A családdal kapcsolatos érzelmeit visszafojtja és azt a tárgyakra, illetve „lova” történetére – már idézett történetére – vetíti ki. Kimarad a mentesítés története, helyette viszont a ló sorsszerű igazságtörténete elevenedik meg, amely egyfajta metaforikus (metafizikai) értelmezése az élettörténet ezen szakaszának.

„[1948] Februárban még hideg volt, és kora reggel jöttek. Kidobtak az ágyból, kevés cuccot vihettünk magunkkal. Akik betartották, hogy harminc kilót hoznak, azok éheztek, mert senki nem foglalkozott velük. [...] Statárium volt, de nem mondták, melyik nap lesz a telepítés. Mindig lefűjták. [...] A saját kocsinkra felpakoltunk és Móra vittek minket. A lovat [amit Sopronból hoztam] is otthon hagytam a házban, de ő még elvitt az állomásra. A telepések is jöttek velünk, de már ők mentek vissza. A lótól elbúcsúztam és a telepések azt is elvitték. Az volt a jó, hogy ez nem maradt meg nekik. Száma alapján kiderült, hogy elvették a telepésektől [és a téeszbe került].»²⁰⁷⁸

Több helyen a bevagonírozás és az elindulás között napok teltek el. Ez alatt nemhogy a hozzátartozók tudták látogatni a rokonaikat, de többen az utolsó esélyt is kihasználták, hogy kibújjanak a jogfosztás alól. A vértesi Gántról Vértessacsára vitték a németeket, ahonnan elindult az egyik transzport,²⁰⁷⁹ de a közeli Bicskén megállva több napig vesztegelt. Ez módot adott arra, hogy a gántiak további ételt vigyenek szeretteiknek.²⁰⁸⁰ A közelben lakó mányiak is a vasúti fővonalon

²⁰⁷⁷ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

²⁰⁷⁸ 1930:F:18: Vértessacsára: Pusztavám.

²⁰⁷⁹ 1928:N:18: Vértessacsára: Gánt: „Vértessacsára vitték őket. Megtudtuk aztán, hogy Bicskén állnak. Elmentünk oda apánkkal. De itt még csak a fele volt, többieket Acsán hagyták.”

²⁰⁸⁰ 1926:F:20: Vértessacsára: Gánt: „Kocsira rakták őket és elvitték őket a vértessacsai állomásra, onnan Bicskére. Ott két napig álltak és ez a fülnkbe jutott. Felugrottam a kerékpárra, irány Bicske és még ott találtam őket. Ott főztek

fekvő Herceghalmon álltak pár napig.²⁰⁸¹ A Balaton-felvidéki hidegkútiak 1948-ban a veszprémi Jutason veszteglő transzportokba még napokig hordták az élelmet. Ezzel vélhetőleg enyhítettek a félelmen, a bezártságon és a magány érzésén.²⁰⁸² Zircre még a harminc-negyven kilométerre lévő bakonygyiróti unokatestvérek is hordtak „erősítő” ételt.²⁰⁸³ Ugyanez zajlott le a bakonyi Isztimér és Bakonykúti esetében is, ahonnan előbb Bodajkra, majd Székesfehérvárra vitték az embereket.²⁰⁸⁴

Olaszfaluból, Bakonynánáról²⁰⁸⁵ Zircre szállították az embereket 1948 elején, ahol a keleti megszállási zónába tartó vonatokra rakták őket.

Bakonyjácán a megfélemlítés hatására *közösségi hasadás* történt. A történeti fordulat egyfajta morbid szerencseként csapódik le. A narratív ív a „betegség” megjelenéséig süllyed, majd emelkedik. Az édesanya szálával bővül a történet: egy itthoni és egy németországi szállal. Nyomatékosítón hat az eredeti ház és vagyon részbeni visszaszerzése, amely megpróbáltatások legyőzésének kronológiája. Ezzel hitelesíti a közlő azt, hogy megérdemelték az itthon maradás jogát. Másfelől a közlés hitelesíti az elűzés eddig is jellemzett eseményeit: a készpénzelvételt, az orvosi felmentést, a katonák jelenlétét, a hosszú vagyonbeli várakozásokat és az emberek céltudatos tárgyasítását a karhatalom által.

„Mi pakoltunk, elmentünk a kocsival a kislódi állomásra, ahol állt a katona. Azt mondták, hogy »jó' nyissa ki a zsebét, a pénzt tegye az asztalra.« Mindig nagy szájam volt, mondtam »nézzék meg, nincs pénz a zsebemben.« A nővéremmel mindent elköltöttünk. Én a gyerekeket fogtam. Ekkor észrevettem, hogy ott állt egy jákói nő, Krisztinának hívták és kiderült, ő volt az áruló, aki megmondta, hogy kinek van pénze és kinek nincs. [...] Feltettek a vagonba, öt család volt bent, se ajtó, se ablak, kivágtak két ablakot és egy lyukat, hogy a szükség el tudjuk végezni. Minket saját tehén kocsival hoztak ki, senki ment tudott megszökni. Lakatra zártak és azt ettük, amit vittünk. [...] A vagonba' nagyon féltünk, azt mondták, hogy Szibériába visznek minket. Semmi mosakodás. Naponta két vödör vizet kaptunk, semmi ennivalót. Szakadt az eső, hideg volt, de nem volt hó. Nyakig sárosak voltunk. Másnap himlőt kapott a gyermekem, még szopott. Jött egy bizottság, egy orvos és kérdezték, hogyan kerültek ők a vagonba. Az orvos, Varga János leszállított, és a Fonyódi Vilmos²⁰⁸⁶ plébános felsegített a buszra és visszavittek. Hazaértem és nem tudtam bemenni lakásba,

---

a vagonokban, és két órát voltam ott. Azt hitték, hogy két-három év múlva visszajönnek, mind azt hitte. Ott már végrehajtok nem nagyon foglalkoztak vele.”

²⁰⁸¹ 1937:N:9: Gerecse: Mány: „Sok lakót vittek el Herceghalomról is, két-három napig álltunk, amíg elindultunk.”

²⁰⁸² 1928:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút: A nővéremet kitelepítették és Jutáról üzentek, hogy vigyék még nekik zsírt, mert keveset vittek, és vittem még nekik. Két férfival mentem el. Áadtam nekik, másnap is mentünk, vágtunk tyúkot.”²⁰⁸²

²⁰⁸³ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót. „1948. január 25-én a zirci állomásra vitték az öt éves unokaöcsémet Nagyesztergárról. Mi vittünk le nekik, a déli vonattal Zircre ebédet. Drótkerítés volt és ott adhattuk át az élelmiszert. Őket onnan vitték.”

²⁰⁸⁴ 1927:N:21: Bakony: Bakonykúti: „Bodajkon marhavagonokba rakták őket és utána mehettek. Egy napig ott álltak, aztán Fehérvárra vitték őket. Én oda mentem be hozzájuk, de nem engedtek a közelükbe.”

²⁰⁸⁵ 1928:N:19: Bakony: Bakonynána: „'48 februárja volt, Drezda környékére vitték őket és a zirci állomásra kellett kimenni. Apám és férjem vittek fogantunkkal embereket.”

²⁰⁸⁶ Fonyódi Vilmos (Bécs, 1915 – Veszprém, 1995): 1939-ben szentelték pappá a veszprémi egyházmegyében, majd Vaszarra került káplánként. Ezután egy évig káplán és ideiglenes adminisztrátor volt Szepten (ma Pókaszepetk). 1941 és 1949 között bakonyjácói plébános helyettes volt, majd néhány évig káplán Tapolcán. 1953 és 1961 között Paloznakra (Csopaki járás) került plébánosként, ezt követően püspöki főszámvevő volt 1966-ig. 1966 és 1985 között keszthelyi plébános a Magyarok Nagybányája plébánián, 1969-től kanonok, 1970-től a Balatoni püspöki biztos. Az egyházi életben „spicliként” tartották számon a kommunista időszakban.

mert be volt zárva. A harmadik szomszédba' volt egy magyar család, befogadtak a gyerekekkel. A férjem másnap éjjélre jött, lement a jegyzőhöz, elkérte a ház kulcsait és bementünk, de már nem volt bent semmi sem, mindent elvittek. Az uram csinált egy kis asztalt, egy szalmazsákot, egy bölcst. Egy dunyhára ráfeküdtünk, maradt pár télikabát, azt összevarrtam, hogy legyen pokróc. Később találkoztunk azzal, aki elvitte az állatainkat és visszaadott egy tehenet, egy anyagúnárt, egy ludat. T. Péter volt, egy telepes. Nekünk csak jó szomszédjaink maradtak, minden családtagom elment. [...] A házba visszamentünk, de albérletet kellett évekig fizetnünk, 260 forintot, pedig már a fal is kidőlt, ablakok is rosszak voltak. Ugyanis ezt államosították, a földdel, a házzal együtt.[...] Édesanyámék január 8-án indultak el és augusztus végén kaptuk az első levelet. Zwickauba kerültek először, oda tették le őket. Azt hittük, hogy már nem éltek. Azt mondták nekik, hogy magyar telepesek, nem adtak nekik semmit, nem segítettek. Ők aztán átszöktek és Salzburgba kerültek és kaptak egy lakást. A nővéremék Willingenbe²⁰⁸⁷mentek, a szüleimet is odavitte és ott telepedtek le.²⁰⁸⁸

A családok kettészakítása elhurcoláshoz közeli érzést váltott ki. Minden családnak személyes története van. A szétszakított családok arányáról külön kérdeztem az elbeszélőket. Finom különbségek jöttek elő. Négyen számoltak be arról, hogy testvéreit és egész családját elűzték, csak ők maradhattak itthon.²⁰⁸⁹ Ketten fél családjukat (anya vagy apa, rokonságával együtt),²⁰⁹⁰ hárman testvéreiket (és családjaikat)²⁰⁹¹ veszítették el. Bakonygyiróti közlömet bérmakeresztanyjától szakították el, akivel testvéri kapcsolata volt.²⁰⁹² Hárman elvesztették összes rokonságukat, de pár unokatestvérük felmentést kapott.²⁰⁹³ A legnagyobb számban, 11-en azok voltak, akiknek az összes másodfokú rokonukat (szülei rokonsága: unokatestvérek, nagynénik, nagybácsik) elvesztették az esemény hatására;²⁰⁹⁴ egy személy családja ezt annyira nem is bánta.²⁰⁹⁵ Egy személy számolt be arról, hogy csak nagyszüleit telepítették.²⁰⁹⁶ Különleges eset volt az ajkarendeki közlöm nagybácsijának a sorsa:

„Az anyai nagyszüleimet telepítették ki. Ők Amerikából jöttek haza a '30-as években. Oda is mentek ki, mert az én anyai unokatestvéreim is még kint voltak. Ők adtak nekik pénzt és munkahelyet.²⁰⁹⁷

---

²⁰⁸⁷ Willingen, település Németországban, Hessen tartományban, Kasseltól nyugatra 80 kilométerre, Salzburgtól északra 700 kilométerre, Zwickautól viszont 350 kilométerre. Ld. FOLYTONOS... 2015, 577–578.o.

²⁰⁸⁸ 1929:N:19: Bakony: Bakonyjákó.

²⁰⁸⁹ 1923:N:25: Bakony: Porva és testvére: 1924: N:24: Bakony: Porva. 1927:N:21: Bakony: Németbánya. 1923:N:23: Moson: Oroszvár.

²⁰⁹⁰ 1937:N:9: Gerecse: Mány. 1932:F:14: Vértes: Szár.

²⁰⁹¹ 1927:N:19: Vértes: Szár. 1926:F:20: Vértes: Gánt. 1927:F:18: Burgenland: Balf.

²⁰⁹² 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót.

²⁰⁹³ 1934:N:10: Gerecse: Máriahalom. 1936:F:12: Bakony: Isztimér. 1932:N:14: Burgenland: Balf.

²⁰⁹⁴ 1944:N:5: Vértes: Mór. 1928:N:18: Vértes: Gánt. 1934:F:14: Bakony: Városlód. 1930:F:18: Vértes: Pusztavám. 1928:N:20: Vértes: Mór. 1931:N:17: Vértes: Isztimér (nagynéni). 1930:N:16: Bakony: Ganna (nagynéni). 1932:N:13: Burgenland: Alsószölnök (nagynéni). 1935:F:11: Burgenland: Ágfalva (nagybácsi). 1938:F:7: Burgenland: Balf.

²⁰⁹⁵ 1923:N:25: Bakony: Németbánya: „Nagybácsimat telepítették ki, de nem volt jó a viszonyunk, mert ő a németek támogatásával akart bíró lenni, de apám lett helyette.”

²⁰⁹⁶ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²⁰⁹⁷ 1942:F:7: Bakony: Ajkarendek.

Az elűzés a családokat *érzelmileg is csonkolta*. A besúgások, a följelentések és a vagyonviszonyok átrendeződése átírta a faluközösségeket, ahol a németek kisebbségbe, alávetettségbe kerültek. Úgy vélem, hogy nem túlzás, ha azt mondom a közösségi széthullás nemcsak a fizikai, de a szellemi élet törését is jelentette. A nyelv tiltása a későbbi fejezetek témái között szerepelni fog, de az elűzés pillanatában a szellemi vezető, az egyházi személy kitépése a közösségből már sejtette a közösség felszámolását. Fertőrákoson az atya távozása a közösség távozásával egyenértékű volt a történetek szerint:

„*Róder István,*²⁰⁹⁸ *a pap. Ő is ment, de neki nem kellett volna mennie, de azt mondta, ha a legtöbb megy, akkor ő is megy. Ő beszélt osztrákul.*”²⁰⁹⁹

Talán természetes, hogy ezen elsöprő erejű üldözés ellen is voltak olyanok, akik a menekülést választották. Bakonyánai közlöm nagyveztergári rokonai a fronthoz hasonlóan az erdőben vészelték át az 1948-as elűzést.²¹⁰⁰ Kettős beszéd volt a jellemző Gánton az „*elbújni nem lehetett, de nagyon sokan voltak olyanok, akik nem voltak itthon*”²¹⁰¹ ködösítő formulájával. Ezt egy városlódi közlő beszédével tudtam feloldani: „*A lányok szolgálni voltak. Hiába voltak fent a telepítési listán, a kutya sem kereste őket. Még ma is itthon vannak.*”²¹⁰² Az elbujdosásnak tehát volt olyan módszere, hogy a városba, a fiatalok és lányok a szolgálójukhoz visszatérve menekültek meg. Ez a „menekülési pont” jellemző volt, de kérdéses hány embernek volt ilyen kapcsolata.

A bakonyi Döbröntén a két faluval távolabb lévő tapolcafői barátok segítettek megbújni.²¹⁰³ Szomoron az 1946-os telepítést végrehajtó rendőrök tanácsolták közlöm húgának, hogy bújjon el Budapesten, mert úgy nem fogják keresni.²¹⁰⁴ A vértesi Móron és a bakonyi Gannán²¹⁰⁵ arról a szituációról számoltak be, hogy kiszöktek a vagonokból és egyszerűen hazajöttek a németek, de

---

²⁰⁹⁸ Helyesen *Rohrer István* (1902-1956), Fertőrákos plébánosa. 1927-ben szentelték pappá. Először Mosonszolnokon szolgált, majd 1934-től Sopronban, a Szent Mihály-templomban volt segédlelkész. 1938-tól az elűzésig volt itt plébános. Fuchs Jánossal közösen írta a *Gebet- und Gesangsbuch für unsere Gläubigen* című imakönyvét, amely Sopronban jelent meg 1940-ben. 1929 és 1938 között a soproni *Katholisches Pfarrblatt* című negyedéves lap szerkesztője volt. Nem akarta elhagyni nyáját, ezért önként települt ki velük. Ő a május 6-án szállt be a vagonba, míg káplánja egy nappal később. Száműzetését nem sokáig töltötte Németországban. A Fertőrákoshoz és magyar határhoz közeli *Raidingba*, magyar nevén *Doborjánba* költözött vissza és itt is hunyt el. HÁRS 2000, 83.o.

²⁰⁹⁹ 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²¹⁰⁰ 1928:N:19: Bakony: Bakonyánai: „*A férjem nővére Nagyveztergárra ment férjhez. Észrevették, hogy rajta vannak a névjegyzéken. Akkor eljöttek az apósomhoz és ezek azt tanácsolták, hogy ne menjenek el. Elszöktek Esztergárról, kint az erdőben volt egy erdész, azt jól ismerte az apósom. Három gyerekkel oda mentek és egy szénabódében laktak. A negyedik gyerekük viszont Veszprémben tanult, az felszállt a vonatra és elment a nyugati határszélre. Átvezették a határon egy folyóig és amerikai övezetbe került. Elkerült Cleveland-be. [...] Amikor véget ért a kitelepítés, a szülők visszajöttek.*”

²¹⁰¹ 1928:N:18: Vértess: Gánt.

²¹⁰² 1923:F:25: Bakony: Városlőd.

²¹⁰³ 1923:F:24: Bakony: Döbrönte: „*A Hutterok Tapolcafőre menekültek és visszamaradt a család. Magyar helyen voltak és visszajöttek a házba. A Bittva alján van egy fenyves, arra felmászott és onnan nézte, hogyan folyik a kitelepítés.*”

²¹⁰⁴ 1919:F:26: Gerecse: Szomor: „*A húgomnak azt mondták a rendőrök, hogy menjen el Pestre és elment és nem is keresték. Ezek a rendőrök rendesek voltak, nem voltak se hülyék, se kommunisták. Többen voltak így. A rendőr mondta kerekperec, hogy nem fogják keresni, aki nincs itthon.*”

²¹⁰⁵ 1933:N:13: Bakony: Ganna: „*Az unokatestvérünket elvitték Pápára, amikor a kitelepítés volt, de ő nem akart elmenni, ezért megszökött és hazajött. Azt mondta neki a keresztapánk, hogy ne maradjon egyedül a család, amely az állomáson maradt. Rábeszélte keresztapám őt és elment Németországba, visszament.*”

miután rájöttek, hogy családtagjaikat otthagyták, visszatértek a transzportba.²¹⁰⁶ E közlés nem a történet valóságát, hanem az erkölcsi kiállást/gondolkodást tükrözi inkább. Az 1946-os elűzés elsöprőbb volt, mint a későbbiek. Nagytevelen a telepítés híre öngyilkosságot is eredményezett.²¹⁰⁷ Ezen elkeseredést jól jelzi a mosoni Levélen elbeszélte eset, amelyben az elűzést el nem fogadó gazdát megverik a karhatalmi erők tagjai:

„Egy ember, aki nem akarta átadni a házát, azt megverték és kidobták a házukból. A családja pakolta össze a holmikat, de nem akart elmenni. »Ez tévedés!« Miért akarnak zavarni?!« Amikor az állomáson láttam, ott is annyira megduzzadt az arca, hogy nem ismertem meg.»²¹⁰⁸

A nyugati határszélen a szökés egyszerűbb volt: az itt élők hozzászoktak, hogy képlékeny volt a határ, sokaknak mindkét országban voltak földjeik. Ráadásul Ausztria Magyarországgal szomszédos határvonala a két világháború közötti időszakban a szegény régiókhoz tartozott. A Sopron környéki és a kelet-burgenlandi falvak szinte eltartották a Fertő-tó környéki településeket. A gazdasági kapcsolatok menedéket nyújtottak, például az északi területen (Sopron környékén) a balfiaknak,²¹⁰⁹ délen (a Vend-vidéken) a rábafüzesieknek: *„Volt egy ember, aki határtól pár méterre lakott, bezárta a házát, eldobta a kulcsot és átszökött a határon. Majd egyszer csak visszajött. Sokan így menekültek el a telepítés elől.»²¹¹⁰*

A kitelepítés előli szökések változatait egy bakonyjákói család sorsában lehet a legszemléletesebben összefoglalni. Az apa/férj bujkálását követhetjük nyomon. Sorsa megelőlegezi az elűzésből hazatértek sorsát: a karhatalom zaklatta, internálni akarta. A közlés kerete az elűzés és a törvényi rendezés dátuma (81/1951. M.E.). A történet játékos, arra helyeződik a hangsúly, hogy az ügyes férj, hogyan csinált bolondot a helyi rendőrökből, ezzel megkérdőjelezve a sorseseményt, amelyet cselekedetével és a családi összefogással semmissé tett. Az esemény távolsága miatt a hangvétele nem tragikus, hanem emelkedett. Az elűzést bányászati múltja miatt megúszó Úrkút községe biztos menedékhelynek látszott.

„Ez egy kicsit rizikós volt. Férjhez mentem [1946-ban] az első kitelepítés után. De amikor jött a második [1948. január 6-án], akkor a férjemet – akit Mayernek hívnak – ki akarták telepíteni. A szüleimnél laktunk. Nagycsalád voltunk, tavasszal akartunk építkezni. Én nem mentem el és a férjem pedig elszökött. Egyszerűen nem ment ki az állomásra és januártól szeptemberig nem is keresték. Egyszer krumplit szedni ment. Jött két rendőr, ismertem az egyiket, mondtam »nem tudom, mikor jön haza.« Mondták, hogy elviszik, mondtam, hogy »hova?« Megérkezett, majd azt mondta, hogy várjanak, megköti a tehenet és vécezük. De elszökött. [...] »Hát hol marad?!« Káromkodtak, mikor látták, hogy eltűnt, mondták is, hogy »maguk összebeszéltek«. A férjem először a nagybátyjához ment, Úrkútra, ahol a szőlőben lakott. Aztán az ottani kocsmában, két évig bujkált. Az úrkúti vágóhidon is dolgozott. Rengetegszer jöttek hozzánk [rendőrök], hogy hol van. Éjjelenként sokszor itthon volt, hajnalban meg visszament. Internálni akarták, nem akart a szülei után menni. Kijött egy

²¹⁰⁶ 1928:N:20: Vértés: Mór: *„Senki nem foglalkozott a vagonnal, kimásztak belőle és az éjjel hazajöttek. Aztán itthon elkezdtek ünnepelni, de rájöttek, hogy szülők ott maradtak vagonba és visszamentek.»*

²¹⁰⁷ 1929:N:17: Bakony: Nagytevel: *„Márton bácsi öngyilkos lett. Lement a hegybe és felakasztotta magát, mert ki akarták telepíteni. Meg voltunk félemlítve, félt mindenki, hallgatott. Az ember már saját magától is félt.»*

²¹⁰⁸ 1930:F:16: Moson: Levél.

²¹⁰⁹ 1927:F:17: Burgenland: Balf: *„A fiatalok megszöktek és átmentek Fertőmeggyesre és ott telepedtek le.»*

²¹¹⁰ Reflexíven: 1938:N:8: Burgenland: Rábafüzes.

*rendelet, hogy akik el vannak bújva, azok jelentkezzenek. Jelentkezett és kérdezték is, »hát hogyan tudott elbújni.«*²¹¹¹

E „menekülések”, szökések, elrejtőzések sikere óhatatlanul is felvetette a közösség reakcióját, szimpátiáját. Többször említettem, hogy a faluközösségek társadalmi és mentalitásbeli hasadásában több töréspont volt: egymás beárulása, menekülések, erőszak. Mivel az általam vizsgált területeken többségében 1947/1948-ban volt az elűzés, a német közösség háromféle társadalmi magatartású réteggel találkozhatott:

- 1) a saját közösség magyar őslakosainak viselkedésével – a vegyes lakosságú falvak esetében,
- 2) a saját közösség német őslakosainak magatartásával,
- 3) és a telepések hozzáállásával.

E rétegek megkülönböztetése még differenciálható, hiszen a Felső-Bakony német falvaiban nem magyar származásúak voltak a telepések, hanem a közeli Balaton-felvidéki németajkú falvak „anyanyelves” lakói. Lókúton ilyen telepítettek érkeztek, akikkel szemben ellenérzéssel voltak az elűzöttek.²¹¹² Általában a helyi német lakosság megfélemlítve élt,²¹¹³ de az 1947-1948-as telepítéseken szabadabban mertek mozogni. Az otthon maradt hárskúti németek is családtagjaiknak levest vittek, az indulás előtt több napig veszteglő herendi vasútállomásra.²¹¹⁴

Mások megkönnyebbülve érezték magukat, de számukra *a telepések érkezése hozta meg a következő neuralgikus időszakot.*²¹¹⁵ Szeretném leszögezni, hogy ezen újabb hullám már a földindulás utáni második, vagy harmadik telepeshullámot jelenti, amelybe már beletartoznak a tömegével érkező felvidéki magyarok is. Isztiméren az otthon maradtak személyes tárgyakat vettek át azoktól az elűzöttektől, akik azt hitték, ideiglenes lesz a távolmaradásuk.²¹¹⁶

E bakonyi községben érződött legjobban a *szegényparaszti-munkás és parasztpolgár ellentét* társadalmi szakadéka. A leggazdagabbak örültek 1945-ben az üres házakba érkezőknek, majd pedig az 1948-as elűzésnek is. Az olcsó munkaerő megjelenését remélték ettől. Az efféle társadalmi különbözőség azt mutatja, hogy az elűzés valóban egyneműsítette a német társadalmi rétegeket a faluközösségekben, de még közvetlen előtte is a korszak jellemző lehetőségei családokat fordítottak egymás ellen;²¹¹⁷ az alábbi két közlés e jellegzetességbe, a meghasonlott, a vagyoni különbözőség társadalmi töréspontjaiba nyújt bevezetőt a kényszermigráció után időszakban, egészen a telepésekkel való ellentét eszkalálódásáig.²¹¹⁸

²¹¹¹ 1929:N:19: Bakony: Ganna.

²¹¹² 1924:N:24: Bakony: Lókút: „Volt, aki örült, volt aki sajnálta őket. Telepések még nem voltak, azok akkor jöttek, amikor én kint voltam, mert akkor apámékat is kirakták a házból. Jöttek Hidegkútról a Henék, a Téwaldék. Ők voltak az »anyanyelvűek«. Magyar Lókúton nem sok volt.”

²¹¹³ 1926:F:22: Vértes: Gánt: „Meg voltunk mi félemlítve, mi svábok, hogy nem tudtunk mit csinálni Magyarországon. Elmentünk a bányába és németül beszélünk rögtön, jöttek a zámolyiak, hogy »magyar kenyeret esztek, magyarul beszéljete.« [...] Ezért nem rejtettek el vagyont se.” 1933:N:13: Bakony: Ganna: „Semmit nem tudtunk csinálni, de sokan gondolták, hogy visszajönnek majd, csak időleges ez.”

²¹¹⁴ 1935:N:13: Bakony: Hárskút: „Mi a herendi állomáson vártunk. Akik itthon maradtak, azok főztek levest és hozták át, hogy tudjunk mit enni.”

²¹¹⁵ 1929:F:19: Vértes: Mór: „Remélték, hogy megússzák, de nem úszták meg, mert jöttek a telepések.”

²¹¹⁶ 1931:N:17: Bakony: Isztimér: „Olyan előfordult, hogy személyes tárgyaikat itthon maradt rokonoknál rejtették el, mert az hitték, rövidesen hazajöhetnek.”

²¹¹⁷ 1936:F:13: Bakony: Isztimér: „Az isztiméri svábok közül volt olyan, aki a saját testvérét is kitelepítette. Az itt maradt svábok úgy félték emiatt, hogy nem mertek semmit csinálni.”

²¹¹⁸ 1927:N:21: Bakony: Németbánya: „Az itt maradt németek egymásra is pikkeltek.”

„A sváb nagyparasztok örültek '45-ben, mert szegény telepesek jöttek. Azt hitték, majd olcsóbban fognak dolgozni nekik. Aztán amikor a felvidékiek jöttek, akkor hoppon maradtak, mert azok ugyanolyan gazdagok voltak és ők ráadásul a házaikba települtek be. [...] Sokan örültek, hogy elvitték a »volksbundistákat«. Szerintük mindenki, aki nem hozzájuk tartozott, az volksbundista volt.”²¹¹⁹

„Az őslakos svábok örültek, hogy elvitték a svábokat, mert elvihették vagyontárgyaikat. Sokan meglepődtek, hogy menniük kellett. Az itteni svábokra is jellemző, a gyűlölet. Amikor eljött ez a nap, akkor meglepődtek, hogy mennyi rendőr jött, mennyi marha lett gazdátlan. Azért örültek, mert ami megmaradt, az az övék lehetett, sokszor a saját rokonságát se sajnálta. Volt olyan, a W. Aranka öregapja, a saját testvérét ráíratta a listára... Ki volt pontozva a hely és beírta a testvérét, még tudott rabolni tőle is. Elmentek a németek és rablás lett. Mindenki, amit ért, azt vitte. Az isztiméri jegyző azt mondta, hogy »most hozzuk az olcsó napszámosokat Vas megyéből.« Ezek azt hitték, hogy olcsó munkaerő jön. Aztán minden vasárnap verekedtek, az idevalósit nem becsülték meg, de a Vas megyeieket se.”²¹²⁰

A rettegés,²¹²¹ a jogfosztás miatt tovább szilánkosodott a németek belső társadalma,²¹²² részben azért, mert az elvesztett haza élményének keserősége vádaskodásba, bűnbakkeresésbe csúszott át:

„Nagyon utálták azokat, akik szekerekkel kivitték őket az állomásra, és azokat is, akik itt maradtak. Még a '60-as években is jöttek vissza és mondták nekem, hogy haragudtak ránk. Az egyik nekem esett, »hogyan lehet, hogy maguk itt maradtak?!«”²¹²³

A telepesek magatartásával kapcsolatban összefolynak az idősíkok az emlékezetben: a belső telepítéssel érkező szegényparasztok (akár közeli pusztáról, akár távolabbi területekről) és a Szlovákiából érkező magyar nemzetiségűek olyannak tűnnek, mintha egyszerre érkeztek volna, pedig telepítésük között olykor egy év is eltelhetett. Szomori közlőm az 1946-os elűzés időpillanatából, tragikus tapasztalatából bontja ki a telepesek kontrasztos jellemzését. A „házak méregetése” visszatérő jellegzetesség a közlésekben: ezen eseményben nemcsak a hatalom színváltozása, de a vagyonsbiztonság eltűnése is megjelenik. A felvidékiek munkakultúrája más, mint az állatokkal nem foglalkozó cselédeké. Más vidékeken a szőlő dróttal való kötözése negatívan jelenik meg, de az alább idézett elbeszélésben – a kiegyensúlyozott viszony miatt – ez pozitív momentumként csapódott le:

„A kitelepítés előtt egy nappal, április 10-én jöttek méregetni [a telepesek] egy bizottsággal a házamat és megkérdezték tőlem, hogy »kié ez a ház?« Mondom »a feleségem és a testvére tulajdona«. A felvidékiek és az állami gazdasági cselédek között nagy volt a különbség. A szlovákok aranyosak voltak, dolgos nép. A cselédek azok eltűntek, felélték, aztán leléptek [...] Gyűtmentekkel telt meg a falu. A szomszédom, a Kiss néni nem etette a tehenét és a koca disznóját. Annyira sírtak ezek az állatok, hogy én vittem át a kaját, mert már nem bírtam. Ezek innen jöttek a tanyáról

²¹¹⁹ 1929:N:19: Bakony: Isztimér.

²¹²⁰ 1935:N:12: Bakony: Isztimér.

²¹²¹ 1932:N:13: Burgenland: Balf: „Nem mertek megszólalni németül.” 1939:N:7: Burgenland: Sopron: „Késégbeesve rettegtek, nem tudták, hogy mi lesz.”

²¹²² 1938:F:7: Burgenland: Balf: „Örültek, hogy nem kellett elmenni, mert Németország is le volt bombázva.”

²¹²³ 1938:N:8: Burgenland: Rábafejes.

[Somodorpusztáról]. *A felvidékiektől sokat tanultak az itt maradt svábok. Például a szőlőket dróttal kötötték, mondtam, hogy »jól van és azután én is ezt csináltam.«*²¹²⁴

A vértesi Gánton a Tápióbicskéről érkező telepésekkel egyeseknek kiegyensúlyozott volt a viszonyuk.²¹²⁵ Pusztavámon is semlegesen álltak a Hevesből érkezőkhöz.²¹²⁶ Mórton a kommunista párt zabrálóit látták a telepésekben.²¹²⁷ Isztiméren a telepések is a kommunista propaganda „*reakció pusztuljon*” szavait használták,²¹²⁸ amelyet a legtöbb közlő azzal tárgyiasított, hogy a német nyelvhasználatot betiltották – ezzel szinte úgy értelmezték, hogy a *német nyelv a reakciós nyelv*. A bakonyi Gannán pedig az elűzés időpillanatában lezajló ételzabrálásról is beszámoltak.²¹²⁹

A belső telepések többsége kultúrtáj-jellegű önzonossággal bírt. A több néprajzi egységből, községből, szinte családonként eltérő sorssal rendelkező felvidéki telepések viszont nem. A német őslakók ezért jellemzik előbbieket „Vas megyeiek”-nek, „Heves megyeiek”-nek, vagy valamelyik faluból származóknak. Nemcsak a sztereotípiá miatt van ez, hanem mert a *belső telepések közösségként léptek fel* és az állam (képzésükkel, az önkormányzatban való elhelyezésükkel is) így bánt velük. Isztiméren nemcsak verekedések miatt, de a gazdálkodási tudás és az ellenségeskedés miatt is különbséget tettek.²¹³⁰ Ez az elűzés körüli időszakban szélsőséges eseteket okozott.

„*Az utcára nem mehettem ki, mert azt mondták, »te rohadt sváb, hát döglődjél már meg«.* Ezek lettek a vezetők. *Beültek minden helyre, ahol minden megvolt: sonka, gabona, tehén. Amikor kezdtek elfogyni, akkor elő kellett venni a többi svábot. Ezeknek mindent lehetett. Egy sváb legény bement a kocsmába, akkor megverték. Még most is vannak ilyen verekedések. Akik otthon is rendes emberek voltak, azok itt is azok voltak és maradtak is. Akik nem, azok mind elhurcolkodtak, a trógerok.*”²¹³¹

Két jellegzetesség kiemelendő a telepésekről szóló közlésekből, amely jellemzi a vidéki miliőt. Az egyik a *verekedések/hatalmaskodások*, másik pedig a *gazdasági impotenciájuk*. Egyik sem közvetlenül az elűzés időpillanatához köthető. Mégis az elbeszélők ezzel is hiteltelenítik az esemény jogosságát. Tótvázsonyban a beszélő az „*ezek jól jártak, nem volt bajuk*”²¹³² félmondattal érzékeltette az „elnyomást”, Bakonyoszlopon pedig „*kegyetlenkedések*” zajlottak szóval írta le a

²¹²⁴ 1919:F:27: Gerecse: Szomor.

²¹²⁵ 1928:N:18: Vértés: Gánt: „*Tápióbicskéről jöttek, szegények voltak, de azt lehet mondani, hogy kijöttek egymással a gántiak és a telepések. Nem igaz, hogy megvertük őket. Két-három évig voltak itt. Apám bérmaapa lett a telepésnek, mert meghívta őt. Mi a fiatalokkal barátkoztunk, bosszúállás nem volt. Páran maradtak. Nem vágtak szőlőt, hanem dróttal kötötték.*”

²¹²⁶ 1930:F:18: Vértés: Pusztavám: „*Nem volt időnk velük foglalkozni, de a felvidéki telepések később jöttek, előbb a hevesiek.*”

²¹²⁷ 1928:N:20: Vértés: Mór: „*Az elsők, akik Magyarországról jöttek, azok pártemberek voltak, ezeknek hatalmuk volt. Minden nagycsaládos házat megkapták, a lakókat pedig kirakták, vagy két-három családot összeraktak. Ezek most is itt vannak. Voltak olyanok, akik visszavették a házat. De olyan is volt, hogy nem tetszett telepésnek a ház és maradhattak benne a németek.*”

²¹²⁸ 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „*Jöttek a falujárók, a telepés asszonyokkal, azt mondták »nem állunk meg félúton, a reakció pusztuljon.« Ők nagyra tartották magukat. Nem volt szabad megszólalni svábul.*”

²¹²⁹ 1929:N:17: Bakony: Ganna: „*Tehén kocsikra rakták az embereket 1946-ban és Pápára vitték. Apánk is egy családot vitt, de a családnak el akarták venni az ételét és cuccait, és apám közbelépett. Apám a faluban, olyan ór féle volt. Esténként járogató munkásfelügyelő volt. Nem csendőr, egyszerű ór.*”

²¹³⁰ 1929:N:19: Bakony: Isztimér: „*A vasiakkal sok verekedés volt, de aztán megbékéltek. Ha egy kocsmában sváb legény volt, akkor beszóltak neki, hogy »ki a svábokkal.« A felvidékiek, ezek '48 őszén érkeztek, de akkor én már nem voltam itthon, visszamentem szolgálni.*” 1933:F:16: Bakony: Isztimér: „*A felvidékiek soha nem sváboztak, de a Vas megyeiek állandóan. Nem volt szabad németül beszélni.*”

²¹³¹ 1936:F:10: Bakony: Isztimér.

²¹³² 1927:F:21: Balaton-felvidék: Tótvázsony.

miliőt.²¹³³ Németbányán még egy vezetőt is felfedeztek, aki a telepeseket irányította, akik annyira nem értettek a munkához, hogy szárított növényeket is gabonaként akartak őrölni.²¹³⁴ A szomszédos Bakonyjácón szintén ismerni vélték a „vezetőt.” Itt nemcsak „szlovákoknak”, vagy „kárpátaljaiaknak” csúfolták a felvidéki magyarokat, de a belső telepéseknek is lokális önzonosságuk volt.

Az 1948-as (immár második) elűzés utáni eseményeket és az együttélést idézi fel az alábbi két részlet. Az első elbeszélésben általánosan, a másodikban pedig konkrétan jelennek meg a falu törésvonalai: a közeli faluból érkezett, Vas megyei, felvidéki telepések különböző családjai és „követelései”. Ezek már a jelen horizontjából, a későbbi „megbékélésből” bomlanak ki. A második idézet történeti íve arról szól, hogy a telepítés időszakában a német falvakban kaotikus jog- és vagyonsbiztonság volt, amelyben a közös jogfosztás (kollektivizálás) és a szorgalom (akik nem tudják felvenni a falu ökológiai adottságait, továbbköltöznek) adja a mesterséges kiegyenlítődést.

„A gond utána jött, hogy a svábokat kitelepítették. Szlovákiából idetelepültek, Ungvár, Munkács környékéről jöttek. A beltelepések pedig Vas megyéből, innen-onnan. Ezek teljesen átvették a hatalmat, nyírták a svábokat, ha volksbundista volt, ha nem. A kitelepítés előtt, '48-ban járták a falut a kijárási tilalom alatt. A nagybátyámnál ellett a tehén és szólt a szomszédjának, hogy jöjjön segíteni. Ez kijött, annyira megverték, hogy tányéros szekérre kellett rakni és Pápára vitték a kórházba, mire beértek vele, meghalt. Huber Józsefnek hívták. Mindig probléma volt velük, ha valakit elkaptak, ütötték-verték. Felélték, ami maradt, ha elfogyott, mentek a másik házba.”²¹³⁵

„A Losonciak és a Perényiek, azok soha nem bántottak senkit. A felvidékiekkel együtt arattunk, másokkal nem. Az Aradiék még most is itt laktak, velük soha nem volt gond, csak néhány családdal. A Vas megyeiek között is volt rendes ember, de ezek nyírták a svábokat. A Nádasdiak közül a Farkasék, a Veszprémi Dezső, akik kriminálisan viselkedtek. [...] A Hardi, az Pápasalamonról²¹³⁶ jött, oda is ment vissza. [...] Ők azt mesélték, hogy nekik jelentkezni lehetett, akinek nem volt háza, annak adtak ezzel lehetőséget. De voltak olyanok, akik előtte itt dolgoztak a papi birtokon, az uradalomban. És tudták, hogy milyen földek voltak, ezért jelentkeztek. Otthon kubikusok voltak, itt kaptak földet. Egy része tudott gazdálkodni, például a Német bácsi, de mások nem. A kárpátaljaiak ott magyarnak vallották magukat és azért kerültek ide. Onnan áttették őket Losoncra²¹³⁷ egy uradalomba, onnan pedig hozzánk. Ezért mondjuk rájuk, hogy losonciak, de ők valójában Dobronyból²¹³⁸ jöttek. Perényi, a menyem apja, azok Szlovákiából jöttek ide. Sokan Veszprémben, Pápán munkahelyet kerestek, mert tőlük is elvették a földeket a téesz-nél.”²¹³⁹

²¹³³ 1935:F:11: Bakony: Bakonyoszlop: „Sok telepes a svábbal szemben kegyetlen tudott lenni. Volt, amikor kapával és kaszával verekedtek. [...] Én a telepésekkel jó barátságba kerültem, persze a fiatalokkal. Az egyiket, aki visszaköltözött »Sajóbálra« [Sajóbáonyba], még meg is látogattam később.”

²¹³⁴ 1927:N:21: Bakony: Németbánya: „Jöttek a telepések, a vasi Felsőmarácból. Ezeknek az volt beadva, hogy itt minden van, bőség. Hegyi volt a neve a főkolomposnak. Júliusba' jöttek és a sváb házakba berakták őket. Nem értettek a gazdálkodáshoz, a kévéket vitték a malomba megőrölni, abból akartak lisztet.”

²¹³⁵ 1942:N:5: Bakony: Bakonyjácó.

²¹³⁶ Pápasalamon, község Veszprém megyében, a Pápai járásban, Bakonyjácótól 15 km-re.

²¹³⁷ Losonc, Rimaszombattól 26 kilométerre nyugatra fekszik, Dél-Szlovákia egyik legnagyobb városa. A Besztercebányai kerület Losonci járásának központja. A magyar határ és az Ipoly folyó 10 km-re van délre.

²¹³⁸ Nagydobrony, falu Ukrajnában, Kárpátalján, az Ungvári járásban, Csap határfalutól és a magyar határtól 10 km-re.

²¹³⁹ 1942:N:7: Bakony: Bakonyjácó.

A faluba az 1948-as elűzésig az *anyanyelvesek csoportja* is megérkezett (pl. Hárskútról, Márkóról, lásd a következő fejezetet). Ez további feszültségeket okozott az őslakosok, s ezzel a már etnikailag is változó telepések között. Ez azt jelentette, hogy az összeköltöztetett magyarok és németek között tovább nőtt a feszültség. Az őslakos németek olykor megpróbáltak ellenállni.²¹⁴⁰ Az alábbi közlő családja a bakonyi Márkóról került Bakonyjákóra, s érzékletes példával szemléltette azt a távolságot, amely a betelepítettek között volt. Az elbeszélésben az ártatlan csecsemő és a „telepések” elutasítása az ellentét súlyosságát jeleníti meg. A közlés a saját telepítéssel kezdődik, majd „címszerűen” bontja ki az eseményt, végül pedig azt húzza alá, hogy a közvélemény nem tudott az elhurcolásokról.

„*Mi már itt voltunk [Márkóról telepítettek], és a kitelepítés előtt jöttek a telepések Jákóra. Beköltöztették őket, de a svábok még itt voltak és olyan is volt, hogy együtt éltek. A picit babának nem adtak tejet, a H.-ék. Rátelepítették őket egy sváb családra és még arra se méltatták őket, amikor bejöttek, hogy saját tehenuktól tejet adjanak a picinek. Azt mondta, hogy »Nekem is sok gyerekem van.« [...] Ezek a Vas megyeiek betelepültek egy családhoz, ott mindent feléltek, majd átmentek egy másikhoz, ezek nem szerettek dolgozni. [...] A jegyző meg a bíró vezette a falut, a Hardi. Ő engedett meg mindent. [...] A Sósék, egy debreceni professzor volt. Itt vettek házat, ideköltöztek és életükbe nem hallottak arról, amit elbeszéltünk. Nem hitték, hogy ilyen Magyarországon megtörténhetett.*”²¹⁴¹

Többször megjelennek, mind az átfogó, mind az érzelmi alapú elbeszéléseknél a *telepések érkezésének az okai*. Sokszor ezekből az okokból bontják ki az elbeszélők az egzisztenciális terrort, amely azt sejteti, hogy az igazi felelősök a személytelen felső vezetők voltak.

A bakonyi Nagytevelen arra emlékeztek, hogy a szomszédos Homokbödögéről²¹⁴² érkeztek az első igénylők, akik majorsági cselédek voltak. A földeket művelni nem tudók az állami gazdaságba léptek be.²¹⁴³ Gannára 1946-ban érkeztek borsodi bányászok, akik a mezőgazdasági értékeket – lévén nem értettek hozzá – tetteikkel relativizálták: nem tudták a teheneket befogni, az aratási terméket eladták, ezzel nemcsak faluközösség szorgalmát, de eredményeit is megkérdőjelezték.²¹⁴⁴

---

²¹⁴⁰ 1929:N:18: Bakony: Bakonyjákó: „*A Hubert ki akarták tenni a házából. Két fia és az apja ellenállt, azt annyira megverték, hogy belehalt. A telepések voltak ezek. A helyiek nem tudtak semmit se mondani, mert akkor rájuk is mentek. A rendőrség nem segített.*”

²¹⁴¹ 1937:F:10: Bakony: Bakonyjákó.

²¹⁴² *Homokbödöge*, község Veszprém megyében, a Pápai járásban, Nagytevel északi szomszédja.

²¹⁴³ 1922:N:25: Bakony: Nagytevel: „*A környékről jöttek. Ezeket valaki rendezte, hogy ide jöjjenek. Hirdették és jelentkeztek. Voltak jók és rosszak is. Azok voltak jók, akikkel lehetett beszélni. Én azokkal kezdtem jóban lenni, akik a szomszéd faluból [Bödögéről] jöttek, mert azokat ismerte az ember. A S. Balázsnak a szülei itt dolgozott a majorban, Bödögéről kerültek Tevelre.[...] Aki értett a földhöz, az gondozta, aki nem, az bement az állami gazdaságba. Kevesen értettek hozzá. [...] A felvidékiek között is lehetett rossz ember, de én egy olyannal sem találkoztam. Meg lehetett szokni.*”

²¹⁴⁴ 1929:N:17: Bakony: Ganna.

Más tájakon, a mosoni *pozsonyi révnél* fekvő Oroszváron²¹⁴⁵ és Rajkán²¹⁴⁶ már az 1946-os elűzésnél a „felvidékiek” is terrorizálták a németeket. Mivel előbbi községet 1947. október 15-én elcsatolták Magyarországtól, ezért itt is a környékről érkező menekült magyarokról lehetett szó. Ugyanis a faluból a magyar hatalom németként űzte el a lakókat Németországba (1946-ban), majd a szlovák impériumváltás után az új közigazgatás telepítette ki az immár magyarnak számító németeket Magyarországra (1947-1948-ban). Hasonló helyzetről adtak híradást a bakonyi Zircen a szomszédos kislődiekről is:

„A kislődi svábok a háború előtt mind magyarosították a nevüket. A Felvidékről pedig elmagyarosodott németeket telepítettek oda, akiknek a nevük német volt. Azt mondta az egyik vasutas: »hogyan lehet, hogy Kislődről a magyarokat kitelepítik, Szlovákiából meg ide hozzák a svábokat?« Úgy hívták őket, hogy Studner, Haffener, Krosner. [...] A kislődi plébános örült, azt mondta, hogy »végre elviszik ezeket a smucig svábokat és jó magyarokat telepítenek ide.« Ezt állítólag prédikálta is akkor, Katona Lajos²¹⁴⁷ volt a neve és a Somló másik oldaláról származott. Aztán baj lett, mert ezek a telepések nem fizettek egyházadót, még templomba se jártak.»²¹⁴⁸

A mosoni Kimlén is – hasonlóan az eddig elbeszéltekhez – „házzal házzal” jártak a falu új lakói. Átfogóan meséltek itt arról, hogy a Nemzeti Parasztpárt képviselői milyen módon használták politikai haszonszerzésre a németek jogfosztását, nem törődve azzal, hogy egész régiók ökológiája ment tönkre. A közlésből nemcsak a szokásos narratív ív tűnik ki, hanem az a keret is, hogy a felsőbb vezetés szándékosan (vagy anélkül) nem ellenőrizte az eseményeket.

„Aki házat kapott és nem tetszett neki, mert mondjuk nádtető volt és beázott, az abba a házba költözhetett be, ahova akart. Például a templom melletti ház tetszett neki, onnan az öregeket kirakták. Ő volt a Vida, a későbbi tévész-elnök. [...] Először Magyar László volt a bizottság elnöke, aki a parasztpártba lépett be. Nagy gané volt, azt Isten meg is büntette, mert minden gyereke meghalt. Ők voltak a vezérek. Ők csinálták a kitelepítést. A Magyarhoz vitték az állatokat, ott gyűjtötték össze. Aki többet hozott, azt felmentették a kitelepítés alól. Ők pedig felfelé azt mondták, hogy ajándékba kapták. [...] Néhány telepés erőszakos volt.»²¹⁴⁹

Balfon a Rábatamásiról érkezők terrorjához az a narratíva is társult, hogy a nyilas hatalom képviselőiből kommunisták lettek. Erről már korábban értekeztem. Ennek folytatása volt az a tapasztalat, hogy Nyugat-Magyarországon gyorsan lezajlott a szovjet okkupációval az

²¹⁴⁵ 1923:N:23: Moson: Oroszvár: „*Felvidéki telepések jöttek Oroszvárra, de mindegyik nagy kommunista volt. Terrorizálták az embereket. Nekünk nem volt problémánk, de a többieknek igen. Az ők uralkodtak, féltek tőlük az emberek. Akitől akartak, attól elvettek mindent. Az ember ekkor iparkodott nem ismerni senkit. [...] Nagy honvágyam volt, ott éltem 24 évig. Nagyon hiányzott. 1948-ban a nagymama, '52-ben a nagypapa halt meg, utána már nem mentem. A honvágyam is más és az utazás is más.*”

²¹⁴⁶ 1934:N:16: Moson: Rajka: „*Olyanok voltak, akiknek a tyúkoltól a szekrényig mindenük egy kocsin elfért. Ezeknek ígérték mindent. Ők válogathattak is.*”

²¹⁴⁷ Id. Katona Lajos (Doba, 1902– Felsőörs, 1987). 1930-ban Veszprémben szentelték pappá. Ugyanebben az évben került Bécs-Neuwaldegg zárdalelkészévé Ausztriába, majd Felsőörsre káplánnak, ahonnan 1933-ban Ajkára helyezték adminisztrátorként. 1933 és 1940 között ideiglenes adminisztrátor volt Ajkarendeken. Innen került Városlődre, ahol 1940 és 1959 között szolgált, 1943-tól már esperesként. 1959-ben Nagykanizsán a Sarlós Boldogasszony templom plébánosa lett, 1968-ban Somlónyvársárhelyre helyezték. Somlószlóssal (1977-től) együtt nyugdíjazásáig az ottani plébániákat vezette. 1973-ban tiszteletbeli kanonoki rangot kapott. Ld. FOLYTONOS... 2015, 584–585.o.

²¹⁴⁸ 1927:F:20: Bakony: Zirc.

²¹⁴⁹ 1932:N:13: Moson: Kimle.

impériumváltás és a németek elűzése már korán megindult. A magyarországi telepesek két nagy csoportja itt is elkülönül: a Rábatamási, Kisfaludról,²¹⁵⁰ Nemeskérrel,²¹⁵¹ Farádról²¹⁵² érkező közeli falvak szegényparasztjaihoz társulnak a Hajdúhadházi²¹⁵³ érkező nagyalföldi „gazdálkodók”. Nemcsak nyelvük, mentalitásuk és étkezésük is különböző volt.²¹⁵⁴ Hozzájuk szintén társultak az első időszakban különböző menekültek. Az alábbi két balfi elbeszélésben a közös a nyilas múlt felemlegetése a telepesekkel kapcsolatban. Az első közlés kaleidoszkópszerűen tekinti át az érkezők sorsát, kiemeli az ellenségeskedést. A különböző sorsú emberek történetei azonban azt mutatják, hogy valóban a nyugati határszélen egyszerre kellett a fronton ottrekedt menekültek és a földigénylők helyzetén javítani. A második idézet az ismert színésznő, Horváth Teri családját emeli ki, amelynek köze volt nemcsak a zsidókat érintő balfi tömegmészárláshoz, hanem az elűzéshez is. Ezzel a közlő a „holokauszt” traumaközösségéhez kívánja a közösségét csatolni, miközben beszámol az átláthatatlan hatalmi erőkről is. Az elűzés pillanata éppen ezért tűnik egy sűrű szövésű, kaotikus és elsöprő hatalmi elnyomásnak.

„A volt nyilasok kiszemelték a házakat. Lefoglaltak szőlőket, de nem művelték, nem is értettek hozzá. Télen kihúzták a karókat és eltűzelték. Leszüreteltek, tönkrement minden és másik szőlőt igényeltek. [...] Volt ellenségeskedés. Bennünk is megvolt, nagyon meg volt. Azt szerették volna, hogy minket is elvigyenek. [...] A kisfaludi telepesek szolidabban voltak, mert ezek evangélikusok voltak. Nemeskériek és farádiak is jöttek, mai napig ellenségesek. De vannak olyanok is, mint a Schmidték, akik a Bánátból jöttek. Őket kitelepítették és el tudták intézni, hogy idejőjenek telepesnek. Hat lányuk volt, és mindig németül beszéltek.”²¹⁵⁵

„Itt a rábatamásiak, a »Horváth Terike« uralkodott. Még emlékszobát is akart volna itt. A »Jászai úr«²¹⁵⁶ is ide menekült, az operaházból. Ő is, és a Horváth Vince bácsi, a Terike apja is nyilas volt. Aztán főkommunista atyaisten lett. Szedett-vedett társaság volt, az Alföld keleti részéből is jöttek, senki sem ismerte egymást. [...] Különböző időpontokban érkeztek. A Németh Vince, a Bognárék... Ők nem nagyon mertek mozdulni. Volt, aki velük házasodott. Nem sokan maradtak itt, aki itt maradtak, inkább elmentek Fertőmeggyesre.²¹⁵⁷ [...] A Nagyalföldről érkezőknek többsége el is szökött, hiszen itt nehéz volt a gazdálkodás, nem értettek hozzá. Ők a legeltetéshez értettek, de az csak a múlt században volt Balfon. Mi lekaszáltunk, bevittük és télen ezzel etettük a marhákat.

²¹⁵⁰ Kisfalud, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Kapuvári járásban, Balftól 40 km-re.

²¹⁵¹ Nemeskér, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Soproni járásban, Balftól délre, kb. 22 km-re.

²¹⁵² Farád, község Győr-Moson-Sopron megyében, a csornai járásban, Balftól 50 km-re keletre.

²¹⁵³ Hajdúhadház, város Hajdú-Bihar megyében, a Hajdúhadházi járás központja, Balftól 450 km-re.

²¹⁵⁴ 1938:N:8: Burgenland: Balf: „A legtöbben a Rábaközéből jöttek. Rábatamási, Kisfaludról, Nemeskérrel, Farádról és talán 10 család jött Hajdú megyéből, Hajdúhadházi. Két »emberfaj« keveredett. Teljesen más szokásaik voltak, nem fértek össze. 1946-ban érkeztek ők is. Mármint utána. Ezt az emberfajt idézőjelben mondom. Teljesen mások voltak, még a nyelvük is más volt a Hajdú megyeieknek, mint a rábaköziek. Össze se lehet hasonlítani. Még máshogy is ettek, a kisalföldiek avas szalonnát, a nagyalföldiek birkahúst. A telepesek egymással se jöttek ki, voltak nagy összetűzések.”

²¹⁵⁵ 1932:N:14: Burgenland: Balf.

²¹⁵⁶ Jászai András, rábatamási tanító, Jászai Mari színésznő unokatestvére. Elbeszélések szerint egyik intézője volt a rábatamásiak Balfra költözésében. Színdarabokat szervezett a telepesek között. Elmondások szerint Horváth Terit is ő indította el pályáján.

²¹⁵⁷ Német nevén *Mörbisch*. Fertőmeggyes község Ausztriában, Burgenland tartományban, a Kismartoni járásban. Kismartontól 20 kilométerre keletre, a Fertő nyugati partján fekszik. 1956-ban sokan menekültek itt el és sok soproni német települt ide vissza az elűzésből.

*Ezek meg kifeküdtek a tehén mellé és várták, míg evett a marha, hát ez itt nem ment. Nem tudta hasznosan beosztani az idejét. A szőlőt se tudták művelni.*²¹⁵⁸

A szomszédos Fertőrákoson is hasonló helyzettel találkoztam. Győr környékéről, Kapuvárról, de főleg Szeghalomról²¹⁵⁹ érkezők kaptak házat az elűzés (1946. április 27.) körüli időszakban.²¹⁶⁰ Ők nemcsak a németekkel, de a később érkező felvidéki telepésekkel is rossz viszonyban voltak, nemcsak az ismételt felmerülő gazdasági szakértelem hiánya, de a református-katolikus ellentét miatt is.²¹⁶¹ A bortermeléssel foglalkozó Sopronban is az elűzés időpontjában a környező falvak szegényeit (Fertőszentmiklós, Harka) juttatták lakáshoz és szőlőhöz, de az elűzöttek maradós családtagjainak közlése szerint ezen épületek később a „felvidékiek” tulajdonába kerültek, ami jelzi, hogy a jutított vagyona nem tartotta igényt a betelepülőkre.²¹⁶² Főleg a hazatért németek egyik élménye volt, hogy a jutítottak azért haragtartóak, mert félnek a visszaigényléstől.²¹⁶³ Ágfalván még az '50-es években is – amikor sor került az első, eltérő közösségek közti házasságokra – emiatt adódtak a legfőbb ellentétek.²¹⁶⁴

A vendvidéki, Ausztriával határos többnemzetiségű Alsószölnökön sokan az eredeti lakók közül inkább átmenekültek a határon az érkező telepések terrorja elől.²¹⁶⁵ Ráabafüzesen és a Sopron környéki Balfon indulatosabban álltak az érkezők a távozó németekhez: nemcsak a házak tárgyait, de magukat a téglákat is felélték.²¹⁶⁶

„Ketten bementek az Unger-házba, ott lógott egy sonka és összevesztek rajta. A vasakat eladták, a képeket szétosztották. A telepések harminckét faluból érkeztek. Zöme a környékről és egy része a

---

²¹⁵⁸ 1927:F:18: Burgenland: Balf.

²¹⁵⁹ Szeghalom, város Békés megye északi részén, járási központ, a Dévaványai-sík keleti peremén. Fertőrákostól kb. 430 kilométerre fekszik.

²¹⁶⁰ 1938:N:8: Burgenland: Fertőrákos: „Jöttek Szeghalomból, Győr környékéről, Kapuvárról, meg jöttek a csehek. Ki tudja, miért. A szeghalmiak és csehek is lenézték egymást. Volt Hollósi, Tárnok nevezetű, ők hazamentek.”

²¹⁶¹ 1929:N:16: Burgenland: Balf: „A rákosiak családokban az egyik szántott, a másik halászni ment, a harmadik szőlőt ültetett. [...] Április 27-én már jöttek telepések, amikor a kitelepítés volt. [...] Szegényen jöttek ide. Akik visszamaradtak, azoktól elvették a tehenet, lovat, mindent. Amikor a körmenet volt, akkor már itt voltak. Ezek olyanok voltak, mint a cigányok, de nem akarom mondani ezt, csak szegények voltak. Ők más vallásúak, »reformáltak« voltak. [...] Arra emlékszem, hogy a rákosiak verekedtek és a Sallai a párttitkár ellen akart menni. Ő már kommunista rendőrségnél volt. Ő volt az ellenség volt, mindenki félt tőle. De nem volt semmi.”

²¹⁶² 1939:N:7: Burgenland: Sopron: „Amikor elmentünk, akkor még nem jöttek, de mikor hazaértünk, akkor már itt voltak. Beköltöztek a házba és mindent kipakoltak, megkapták a szőlőt, de nem tudták művelni. Ezek felvidékiek voltak. A környező faluból a szegény nép jött. Fertőszentmiklósiak jöttek a szomszéd házba, a Madarász-család. Négy lakásban négy ember lakott.”

²¹⁶³ 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron: „A Némethék Harkáról jöttek, de előtte még az Alföldről, ők kapták meg házunkat, mindig ellenségesek voltak, mert azt hitték, hogy az anyám valamit is visszakér tőlük. A '80-as évek közepéig nem beszéltek egymással.”

²¹⁶⁴ 1935:F:12: Burgenland: Ágfalva: „Büdös svábnak neveztek minket. Az '50-es években már voltak közös házasságok. Az ellenségeskedés mindvégig megmaradt, csak nem mutatták ki.”

²¹⁶⁵ 1932:N:14: Burgenland: Alsószölnök. „Másnap jöttek és ellepték a községet, mindent elloptak. Az én menyem is idetelepült, azt hitték, övük a világ. Öreganyám kitergetett és feljelentették, hogy sok ruhája van, ezért gazdag. Nagyon nehezen illeszkedtek be, kezdődött a civakodás. Aki bennszülött volt, annak meg sem volt szabad szólalni. Kapálni voltam több lánnyal együtt. De azok megszöktek. Engem meg bezártak miattuk a malomba és rám fogták, hogy segítettük őket.”

²¹⁶⁶ 1922:N:24: Burgenland: Ráabafüzes: „A kurva telepések. A pap mondta, hogy akik jönni fognak, azok cigányok. Nem kedveltek minket, mert itt maradtunk. Kipakolták, aztán le is bontották a házakat. Nem is tudták, hogy mi a mezőgazdaság. De egy-két év után csak azok maradtak itt, akik normálisak voltak.” 1932:N:14: Burgenland: Balf: „A hidegségiek azt csinálták, hogy három házat igényeltek és abból az egyik anyagát rögtön eladták, mert szűkös volt az építési anyag.”

megyehatárról. Tudták, hogy itt szorgalmas emberek laknak és tele a házuk gabonával. Öt-tíz évig szemléltük egymást: romboltak, romboltak és romboltak. Nem mindegyik, de nem építettek semmit. Most is azt várják hetven éve, hogy jár nekik. [...] Szerintem nem volt rendben az ő lelkiismeretük, mert tudták, hogy ők ezért nem fizettek semmit. Akik a környékről jöttek, a kétvölgyiek, fősőiek [Felsőszölnök],²¹⁶⁷ zsiraiak,²¹⁶⁸ ezek mind tudtak vendül is és így a mai napig nem felejtjük el.”²¹⁶⁹

A vegyes lakosságú községekben kettősnek ítélték a nem németajkúak viselkedését.²¹⁷⁰ A jelentős református magyar közösséggel rendelkező Mórón úgy értelmezték a németek, hogy örültek a magyarok az elűzésnek, de a közlésekben inkább az fedezhető fel, hogy apolitikusak voltak.²¹⁷¹ A szintén református közösséggel rendelkező Tótvázsonyban „rosszmájúaknak” ítélték a kálvinistákat.²¹⁷² Az olaszfaluiaknak az is keserűséget okozott, hogy a szovjet hadsereg által legyilkolt fiatalok rokonai kommunisták lettek.²¹⁷³ Szó volt róla, hogy a németek ideiglenesnek gondolták elűzésüket, ezért vagyontárgyaik egy részét rokonoknál, a szomszéd faluban rejtették el.²¹⁷⁴ A gerecei Máriahalmon viszont a szomszédos községekben lakó magyarok segítettek a vagyontárgyak bújtatásában. E gesztus demonstrálja, hogy a falvak közötti gazdasági kapcsolatok eredményezhettek lojális hozzáállást.

„A környékbeli magyarokkal nem volt gond, mert az én családomból is volt, aki átvitte a holmijait, hogy őrizték meg. Mi is így csináltunk. Úgy egyeztünk meg, hogy ha elmegyünk és nem jöhetünk vissza, akkor minden az övék, ha maradunk, akkor visszakapjuk. És vissza is kaptuk. Volt, aki Epölbe vitte az edényeket, a mezőgazdasági felszerelést.”²¹⁷⁵

A falujukban maradt németek másképpen élték meg a telepések érkezését, mint azok, akik vagy a „kitelepítést”, vagy az elűzést elszenvették. Számukra a megaláztatások, a másodrendűvé alacsonyítás mindennaposak voltak. Többen elfogadták ezt az állapotot,²¹⁷⁶ hiszen ezzel nem kellett elhagyniuk hazájukat, amely ennek ellenére mind gazdaságilag, mind etikailag, mint etnikailag megváltozott. Egyesek sajnálták azt, hogy az újjazdák tehetségtelenek,²¹⁷⁷ máshol viszont olyan önleértékelésbe is átcsapott az elbeszélés, mely szerint a Németországba „kitelepítettek” – szemben

²¹⁶⁷ Felsőszölnök, főleg vendek által lakott település Alsószölnök szomszédságában, a legnyugatibb magyarországi község.

²¹⁶⁸ Zsira, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Soproni járásban. Alsószölnöktől a határ mentén, kb. 100 kilométerre fekszik északra.

²¹⁶⁹ 1938:N:8: Burgenland: Rábfüzes.

²¹⁷⁰ 1932:N:13: Moson: Kimle: „Itt horvátok nem mertek szólni, mert azok is féltek. Nekik nem lett bajuk.”

²¹⁷¹ 1929:F:19: Vértés: Mór: „Az őslakos magyarok örültek, mert egy kicsit ácsingóztak a svábok vagyona. Tudták, hogy ezek szorgalmasok és egy kicsit gyarapodhatnak.”

²¹⁷² 1927:F:21: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Az őslakos magyarok közül volt, aki kitelepítés alatt rosszmájú volt. Minket és embereket nem bántották és nem veszekedtek.”

²¹⁷³ 1932:F:14: Bakony: Olaszfalu: „Sajnos Olaszfaluba senki nem szólt semmit. Sőt, azoknak a rokonai, akiket agyonlőttek az oroszok, azok lettek a legnagyobb kommunisták.”

²¹⁷⁴ 1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna: „Anyámék megbeszéltek a 'kovácsi unokatestvéreikkel, hogy átviszik a hízót, a libát és megőrzik őket. Még a Mária-kép is át lett víve.”

²¹⁷⁵ 1936:N:10: Gerecse: Máriahalom.

²¹⁷⁶ 1926:F:25: Bakony: Porva: „Először a népek nem akarták elfogadni, hogy jönnek a felvidékiek, de később mindenki beletörődött.” 1931:N:18: Bakony: Isztimér: „Megnyugodtunk, a telepésekkel meg összehangolódtunk. A Vas megyeiek nagyszaladosok és szegények voltak. A felvidékieket is áttelepítették, de ezek elhozhattak mindent.”

²¹⁷⁷ 1928:N:18: Bakony: Bakonyháza: „Jöttek a telepések, de én sajnáltam őket, mert ezek bevették, hogy gazdaságot találnak itt. De nem értettek hozzá, hogy hogyan kell aratni. Ezek '48 előtt jöttek. Utána jöttek felvidékiek, akik értettek a mezőgazdasághoz, ők még piacoztak is. Az Ipolyságról jöttek és hoztak magukkal mákot, amit jó pénzért el lehetett adni. Nem volt gond velük.”

velük – szorgalmas nép volt, s ezért volt szükség az átszállításukra.²¹⁷⁸ Az ilyen vélemények is inkább az alávetettség mélységét érzékeltetik. Legtöbben a felvidéki magyarokkal való kapcsolatukat mondták ideálisnak,²¹⁷⁹ egyes helyeken megváltásként élték meg, hogy a felvidékiekkel a mezőgazdasághoz jobban értő közösség érkezett.²¹⁸⁰ A mosoni Levélen például a kommunisták által támogatott többgyermekes családoknak írták le a belső telepéseket, akiket hiába irányítottak a jó gazdálkodásra, nem boldogultak,²¹⁸¹ mert borsodi bányászok voltak.²¹⁸² Számukra a csallóközi magyar „felvidékiek” érkezésével egy újabb szakasz kezdődött, amikor a táj adottságait jobban értő parasztok érkeztek.²¹⁸³ A fent már elemzett narratíva az itthon maradotknál is hasonló jellegű: a telepések szinte megszállják a falvakat. A gercsei Máriahalomra főleg a közeli Únyból²¹⁸⁴ érkeztek telepések, majd Szegvárról,²¹⁸⁵ Szeghalomról, és a környékről, például a csolnoki leszármazottak által a 20. század elején benépesített Dágra Bucsáról.²¹⁸⁶ A mezőgazdasági kultúra lehanyaglása, a vezetőségben betöltött laikus vezetési stílus jellemezte Máriahalmot, ahová úgy érkeztek a telepések, hogy falujukban kihirdették a költözés lehetőségét.²¹⁸⁷ A vértesi Száron úgy látták, hogy a kommunista párt a telepéseknek szánt mezőgazdasági oktatásokat inkább

²¹⁷⁸ 1924:N:27: Bakony: Porva: „Hát azt mondták később, hogy elvitték azokat, akik dolgoztak, és itt maradtak azok, akik nem. Miért nem azokat vitték el, nem értették. Jöttek szlovákból, jól viselkedtek ők is és mi is. '48-ban jöttek.”

²¹⁷⁹ 1928:N:17: Bakony: Márkó: „A felvidékiek elfogadták, hogy majdnem ugyanez történt a svábokkal, mint velük. A bihariakat nem lehetett dicsérni, azok a maguk igazát hajtogatták. Az volt az ő igazuk, hogy ők megkapták a svábnak a házat, az állatait, a birtokát, minden, ahogy volt és ők az voltak az urak. A felvidékiekre nem volt panasz, ők már előbb érkeztek, de nem tudom megmondani, mikor. A különbség az volt, hogy a felvidékiek beleolvastak a márkói szokásokba, összejártunk, beszélgettünk.”

²¹⁸⁰ 1933:N:16: Bakony: Ganna: „A felvidékiek, azok parasztok voltak, a többiek nem. A felvidékiek, azok '48 márciusában jöttek ide. Akkor volt a második kitelepítés. Ez azért történt, mert itt a faluban olyanok voltak, akik nem bírták a svábokat.”

²¹⁸¹ 1932:F:14: Moson: Levél. „Bányászok voltak, nem értettek a mezőgazdasághoz. Néha a kommunista funkcionáriusok is ellenőrizték ezeket a telepéseket, hogy dolgoznak-e. Néha reggel 7-kor is kimentek megnézni, sétálgattak mellettük. Október-november környékén készítették ágyásokat. A szántóukat nem eresztették le, a szántómagot eldugták a kocsiba és eladták a feketepiacon. A komiszár nem is látta, hogy üresen mentek a vetőgépek.”

²¹⁸² 1922:N:24: Moson: Levél: „Volt olyan telepes, aki amikor visszaköltözött Borsodba, azt mondta nekünk, hogy »jöjjön be ebbe a házba lakni, nehogy másé legyen«. Visudáék, így hívták őket. A mások irigyek voltak. A Máté-család 14 fiuk volt és két lány. Ők Rábaközből jöttek, de előtte Erdélyből, Homoródszentpárról menekültek. Négy-öt család jött onnan. Ez az összes gyereket felnevelte, az egyik fia még mindig itt lakik.”

²¹⁸³ 1946:F: Reflexív: Moson: Levél: „Ezek idejöttek és azt gondolták, hogy előjogaik vannak. Belőlük került ki az új vezetés is, a tanácselnök, ilyenek. Még a tanítónő is csak úgy maradt bent az iskolába, hogy férje magyar volt. [...] A kormány és kommunisták támogatták őket. Volt egy ember, aki jött velük és nézte a házat. Akinek öt-hat gyereke volt, annak kétszobás házat adtak. Eleinte próbáltak gazdálkodni, de aztán nem. [...] A felvidékiek a Csallóközből jöttek, azok is sokan voltak, de szorgalmasabb emberek voltak. Tudtak gazdálkodni, ezek hasonló területekről jöttek, pár szerszámot és állatot hoztak magukkal, de nem mindent.”

²¹⁸⁴ Úny, község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban. Máriahalom északi szomszédja.

²¹⁸⁵ Szegvár, nagyközség Csongrád megye Szentesi járásában. Máriahalomtól 200 kilométerre délkeletnek, a Tisza folyó mellett.

²¹⁸⁶ 1941:N:6: Gercse: Dág: „Bucsáról jöttek ezek, de úgy, hogy a gazda, az maradhatott a házában.” Bucsá, község Békés megye Szeghalmi járásában. Dágtól 230 kilométerre délkeletre.

²¹⁸⁷ 1936:N:10: Gercse: Máriahalom: „Már előtte itt voltak az únyiak és beköltöztek a házba. Ők lettek a végrehajtó szervek. Nem mert senki ellenkezni, kivették a kezükből a zsirosbödönt. Akik a környékről jöttek, azok gyorsan visszamentek, de akik Szegvárról jöttek, azok nagyon veszélyesek voltak. [...] Úgy jöttek ide, hogy hirdették, hogy itt van hely. Mindent megkaptak, földet, házat, bútort, de nem tudtak gazdálkodni. Nem tudták kezelni szőlőt, ma már szinte nincs is szőlő. [...] Szóbeli fenyegetések voltak, mindenki félt az idegenektől. A tanácselnök is belőlük került ki. [...] Ha megletszett egy ház, beköltöztek, és ha leromlott, akkor továbbmentek egy másikba.”

propagandacélokra, a németek elleni hergelésre használta fel.²¹⁸⁸ Gántra is gazdálkodni érkeztek az új telepések, de soványnak találták a földeket, ami miatt inkább a másik sváb faluba, Vértesacsára költöztek át, amelynek nagyobb határa volt. Az itt rögzített közlés átfogó képet nyújt az *elűzés utáni faluképről, amely szinte vándorterületté vált:*

„Jöttek a telepések Tápióbitskéről,²¹⁸⁹ mára nincs egy se. A többsége azt mondta, hogy »itt nem lehet megélni« és átköltözött Vértesacsára. Páran maradtak a bányában. [...] Rögtön urak akartak lenni. A Nemzeti Bizottság biztosított nekik mindent, mind véres szájú kommunista volt. Nem féltünk tőlük, de ha valami nekik nem tetszett, azt jelentették és nekik mindent elhittek. Dróttal kötözték a szőlőt. Ilyenek voltak, nem tudtak megélni. Egy zámolyi, a Répási, az volt egy nagyobb svábgyűlölő. Aki itt maradt, azzal megvoltunk. Bakonysárányról hét család, Mórról egy család jött, azok beilleszkedtek és visszamentek, felvidéki nem jött ide.”²¹⁹⁰

A bakonyi Csehbánya hasonlóan az erdőség közepén fekvő, sovány gazdaságú község volt, mint Gánt. Itt azonban egy integrációs folyamatot vázolt az elbeszélő. A narratív íve emelkedő történet, pozitívan beszél a telepésekről, de a németek jogfosztásának kontextusában már egy „deus ex machina” fordulattal negatívizálja a telepések viselkedését.

„Ezek szegények voltak, egy köntösbe jöttek és át volt fogva a derekuk egy kötéllel. Soha nem láttak tehenet és egy parasztházba költöztek be. Nem értettek semmihez, de összetartottak egymással. A szomszédunkba olyanok jöttek, akik tudtak bánni az állattal, de egy batyuval érkeztek. Volt olyan, aki meg merte kérdezni, hogyan kell gazdálkodni. Végül csak egy család maradt itt, a többi mind visszament. A kitelepített tulajdonosok rokonai, potom pénzért aztán megvették ezeket a házakat.”²¹⁹¹

A bevagonírozásig nyúló közlések nem az adott pillanatokat ragadták meg, hanem az esemény okozóiról mondtak véleményt, az elűzés utáni vidéki miliőt jellemezték. Három közlőből egy szerint a mai napig egyáltalán nem²¹⁹² beszélnek az elűzésről, egy szerint csak a szülei²¹⁹³ beszéltek róla, egy szerint pedig többet kellene beszélni az eseményről, mint amennyit tapasztalt.²¹⁹⁴

Az elűzés a felmentettek körében is neurózist eredményezett. Arra a kérdésre, hogy ki a felelős az elűzésért, eltérő válaszok születtek. Ezek között a háritás, az értetlenség ugyanúgy jelen volt, mint az, hogy közlők a múlt felé fordulva, későbbi idők folyamán utána olvasva az eseményeknek, történelmi áldozatként pozicionálták magukat. Ketten az „anyanyelvre”,²¹⁹⁵ hárman a „származásra”²¹⁹⁶ hivatkoztak lehetséges okként, ketten pedig úgy találták, hogy amiatt kellett a

²¹⁸⁸ 1932:F:15: Vértes: Szár: „Az apám szerint az volt a baj, hogy ezeknek minden este tartottak egy gyűlést, de nem azt magyarázták el nekik, hogyan kell a földdel, állattal bánni, hanem, hogy mit kell a sváboktól elvenni. Gyűléltre uszítottak. A kommunista párt. Ha megjött a telepés, akkor a svábnak vagy el kellett hagyni a házát, vagy mellékhelységbe kellett költöznie, ami a házban volt, az minden a telepessé lett.”

²¹⁸⁹ Tápióbitske, község Pest megyében, a Nagykáta járásban. Gánttól 100 km-re keletre a Dunán innen.

²¹⁹⁰ 1926:F:21: Vértes: Gánt.

²¹⁹¹ 1925:N:24: Bakony: Csehbánya.

²¹⁹² 1932:N:82: Burgenland: Balf.

²¹⁹³ 1951:N:55: Dunakanyar: Nagyörzsöny.

²¹⁹⁴ 1928:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

²¹⁹⁵ 1928:N:20: Bakony: Bakonyháza. 1933: N:15: Bakony: Bakonygyirót.

²¹⁹⁶ 1944:F: Reflexív: Vértes: Tarján. 1944: N: Reflexív: Vértes: Mór. 1922:N:26: Moson: Levél.

németeknek elhagyniuk a hazájukat, mert „nácik”²¹⁹⁷ voltak. Balfon az evangélikusok kiirtását²¹⁹⁸ látták az elűzés céljában, Tarjánon pedig a reformátusok bosszújaként élték meg.²¹⁹⁹ Tizenketten a *Volksbundot* okolták,²²⁰⁰ nyolcan a nemzetközi erőket, a „nagy hatalmakat”,²²⁰¹ a potsdami konferencia döntését²²⁰² tették felelőssé, de előkerültek az antiszemita felhangok is, „zsidó-kommunista” végrehajtás sallangjával.²²⁰³ A zsidóság hibáztatása mellett a kommunisták bosszúja is indokként került elő.²²⁰⁴ A potsdami konferencia döntéseit azonban relativizálták, s a magyar kormányt tették felelőssé²²⁰⁵ az eseményekért.

„Évekig azt kellett hallanunk, hogy a nagy hatalmak Potsdamban kényszerítették a magyarokra a kitelepítést. Ez gyalázatos hazugság, mert a magyar kormány, Gyöngyösi [külügyminiszter] levelet írt, s kérvényezte, hogy jelöljenek ki a magyar határtól távol eső helyet, ahová ezeket a fasiszta svábokat ki tudnák telepíteni, mert a fiatal demokráciának ezek nagy veszélyt jelentenek. Ezt a SZEB engedélyezte. De fűthető vagonokkal, élelemmel, fekvő helyekkel. [...] A szárszói találkozón, amit az értelmiségiek rendeztek, ott tárgyalták meg, hogy milyen módon lehet az agrárproletárokat földhöz juttatni. Ezt a zsidó és a sváb vagyomból meg lehet oldani.”²²⁰⁶

Hatan „nemzetiségi”,²²⁰⁷ vagy „faji”²²⁰⁸ meghurcolásnak vélték az elűzést, nyolcan egyszerűen a többségi társadalom gyűlöletéből fakadó, megfoghatatlan bosszúval indokolták.²²⁰⁹ Egy személy pedig azon emberek akciójának tartotta az elűzést, akik azok, *akik nem dolgoztak semmit egész életükben.*²²¹⁰ Heten úgy vélték, hogy az elűzés oka az, hogy a felvidéki magyaroknak, a

²¹⁹⁷ 1927:N:21: Bakony: Bakonykúti. 1944: N: Reflexív: Bakony: Németbánya.

²¹⁹⁸ 1932:N:15: Burgenland: Balf.

²¹⁹⁹ 1928:F:20: Vértes: Tarján: „Reformátusok akarták, mert haragudtak ránk.”

²²⁰⁰ 1926:N: 20: Dunakanyar: Szendehegy. 1927:F: 19: Gerecse: Csolnok. 1935:N:12: Bakony: Hárskút. 1927:F:20: Bakony: Zirc. 1926:F:25: Bakony: Porva. 1933:F:14: Gerecse: Dorog. 1933:N:15: Bakony: Lókút. 1925:N:20: Bakony: Csehánya. 1931:N:17: Bakony: Isztimér. 1927:F:21: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos. 1930:F:21: Burgenland: Pornóapáti.

²²⁰¹ 1928:N:20: Vértes: Mór. 1933:F:17: Bakony: Isztimér. 1925:F:21: Burgenland: Vaskeresztes: „A Churchill és a Sztálin megegyeztek. De hát mi köze volt az itteni sváboknak a háborúhoz?”

²²⁰² 1929:N: 15: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu. 1926:F:20: Vértes: Gánt. 1936:F:12: Bakony: Márkó. 1946:F: Reflexív: Moson: Levél.

²²⁰³ 1944:F:70: Vértes: Várgesztes.

²²⁰⁴ 1922:N:25: Burgenland: Rábafejes: „Voltak itt olyan zsidók, akik azt mondták, hogy mivel őket megsemmisítették, ezért a németeket utálni kellett. Mert Bajorországból jöttünk, oda kellett visszamenni.” 1939:N:9: Bakony: Döbrönte. „A Rákosi mondta, hogy »kopasszátok meg őket.« Nekem az iskolába ’ azt mondták, hogy az »r« végződésű név, az német.”

²²⁰⁵ 1942:F:22: Bakony: Ajkarendek: „A határőrségnél szolgáltam, ott volt egy ezredparancsnok. Mielőtt leszereltem, megkérdeztem tőle, hogy mi a »véleménye a sváb kitelepítésről?« Azt mondta, hogy »ez az akkori kormánynak helytelen politikája volt.« Ezzel elzárta az ügyet. Ez egy nagy baromság volt, tönkretették Baranyát és Somogy megyét.”

²²⁰⁶ 1929:F:19: Vértes: Mór.

²²⁰⁷ 1933: F:15: Balaton-felvidék: Barnag. 1932:N:13: Moson: Rajka: „Azért volt a kitelepítés, mert a két nemzet rosszban volt.” 1938:F:6: Burgenland: Balf. 1932:N:14: Burgenland: Alsószölnök: „Ezek volksbundisták voltak, akik német nemzetiségűnek vallották magukat. Ez ugyanaz. Ezeket vitték el. Akkoriban ezt mondták, hogy aki német nemzetiségű, az volksbundista. aki magyar nemzetiségűnek vallotta magát, magyar nemzetiségűnek.” 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²²⁰⁸ 1939:N:7: Burgenland: Sopron. „Gyűlölet miatt volt, fajgyűlölet volt.”

²²⁰⁹ 1930:N:16: Balaton-felvidék: Barnag. 1923:N:25: Bakony: Porva. 1941:N:7: Gerecse: Dág. 1935:N:13: Bakony: Isztimér. 1945:N: Reflexív: Ajkarendek. 1925:F:21: Bakony: Városlód: „Mert ez magyar terület. Magyar nincsteleneknek birtokot kell adni.” 1937:F:10: Bakony: Bakonyjákó. 1942:N:7: Bakony: Bakonyjákó.

²²¹⁰ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám.

„Csehszlovákiából érkezőknek” vagyont kellett adni.²²¹¹ Konkrét társadalmi réteg, önazonos csoportok megnevezése nélkül tizenegyen nyilatkozták, hogy a *vagyon miatt* volt szükség a németek elűzésére.²²¹² Ugyanennek a véleménynek a megfordítása volt az, hogy a németek munkáskezére Németországban volt szükség, hogy a romba dőlt országot felépítsék.²²¹³ Egy személy nyilatkozott arról, hogy a magyar társadalom régóta tervezett akciója volt a németek elűzése.²²¹⁴ Balfi közlöm pedig így látta:

„Magyarországon, a Horthy-korszakban egy revizionista mozgalom kezdődött. Bizonyos mértékig érthető ez. Többször látták a veszélyt a nemzetiségekben és ellenük többször állást is foglaltak. Egyszer apám elvitt Felsőlvőre²²¹⁵ és az ottani tanítóval, akit »Cipszer«-nek hívtak, beszélgettek a régi időről. A magyarosításról. A nemzetiség beolvasztásra az iskolaügyet használták ki. Pokol volt nemzetiségi tanítónak lenni. Itt az volt a lényeg, hogy a nemzetiségtől meg tudjanak szabadulni. Kidobták a magyarokat a szlovákok és mi meg a németeket dobtuk ki. Legalább egytől meg lehet szabadulni. Pedig a németekkel lehetett legjobban kijönni és tőlük lehetett a legjobban magyarosítani. [...] Mindent elkövetett az egyház is.”²²¹⁶

A korabeli propaganda egyik jelszava volt, hogy a hazai svábok a *németek ötödik hadoszlopát* képezték. Az SS-múltat, vagy a német hadsereggel való szövetkezést ketten említették az elűzés okaként.²²¹⁷ Tizenegy embernek nem volt véleménye, vagy nem tudta, ki, vagy mi lehetett az oka az elűzésnek.²²¹⁸ Ketten úgy nyilatkoztak, hogy jobb lett volna, ha őket is elvitték volna.²²¹⁹

„Azt bántuk meg, hogy minket nem vittek, mert jobb lett volna. Azoknak nem kellett annyit dolgozni. Őket még a kommunista államba telepítették, de sokan át tudtak szökni nyugatra. Akinek rokona volt, az mind átment.”²²²⁰

Az elűzöttek zárt vagonokba, az itthon maradottak kiszolgáltatott, bizonytalan státuszú otthonukba voltak bezárva, olykor már nemzetiségűekkel összetelepítve. A többször visszatérő, az ország különböző pontjain sulykolt vélemény volt, hogy a több száz kilométerről érkező magyarországi telepes csoportok nem tudták beindítani gazdaságukat. Ez a *faluközösség külső törése* volt, de éppen olyan drasztikusnak számított, hogy többek árulónak tekintették egymást. Az

²²¹¹ 1932:F:13: Bakony: Olaszfalu. 1935:N:14: Bakony: Hárskút. 1923:F:25: Bakony: Városlőd. 1935:F:12: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1944:F: Reflexív: Moson: Kimle. 1935:F:11: Burgenland: Ágfalva. 1936:N:10: Gerecse: Máriahalom.

²²¹² 1928:F:20: Gerecse: Vértestolna. 1936:F:13: Bakony: Isztimér. 1934:N:11: Vértes: Mór. 1923:N:23: Bakony: Herend. 1923:F:25: Bakony: Városlőd. 1927:F:20: Bakony: Zirc. 1922:N:25: Bakony: Nagytevel. 1932:N:14: Moson: Kimle: „Sok gazdag volt és innen lehetett elvinni. Azt mondták, hogy »burzsoák« vagyunk.” 1938:N:17: Burgenland: Fertőrákos. „Egy batyuval jöttek és most is azt mondják, hogy nekik minden megvolt. Van néhány magyar barátom, de elképesztő, hogy néha miket mondanak. Az egyik férfi azt mondta, hogy »szeretlek téged, de a feleségem után, mert sváb vagy.«” 1938:N:9: Burgenland: Sopron. 1948:N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

²²¹³ 1928:F:20: Vértes: Vértestolna. 1928:N:18: Vértes: Gánt. 1923:F:24: Bakony: Döbrönte.

²²¹⁴ 1934:F:14: Bakony: Városlőd.

²²¹⁵ *Felsőlvő*, község Ausztriában, Burgenland tartományban, a Felsőöri járásban.

²²¹⁶ 1927:F:15: Burgenland: Balf.

²²¹⁷ 1937:F:11: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót.

²²¹⁸ 1927:F:19: Dunakanyar: Nagyörzsöny. 1924:N:24: Bakony: Lókút. 1919:F:27: Gerecse: Szomor. 1937:N:7: Gerecse: Mány. 1940:N:8: Vértes: Mór. 1929:N:25: Bakony: Isztimér. 1929:N:19: Bakony: Bakonyjákó. 1929:N:16: Bakony: Ganna. 1933:N:17: Bakony: Ganna. 1930:N:16: Bakony: Ganna. 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²²¹⁹ 1928:F:19: Vértes: Tarján.

²²²⁰ 1933:N:15: Bakony: Lókút.

elnyomott, alávetett érzést a vonat indulása, az utazás erősítette, míg a falukban maradtaknál a települést övező csend. Az elűzés pillanatként, sűrű képben összeálló társadalomtörténeti eseményként csapódott le. A kollektív jellegű megkülönböztetést két kis csoport élte meg másként. Azon községek, amelyek kollektív jellegűen lettek felmentve, illetve azon német családok köre, amelyek önként kitelepültek az elűzés folyamatait kihasználva. A következő fejezetben róluk lesz szó.

10.10. Példák a német közösségeken belüli hasadáspontra: a németországi elűzés alól felmentett községek és az önállóan kitelepülők sorsa (1946-1947)

Kevés tudásunk van arról, milyen folyamatok együttes hatása kellett ahhoz, hogy egész községek felmentés alá kerüljenek. Jószérivel a levéltári források sem árulnak el többet erről, hiszen az ilyen községek többségéről egyszerűen nem készült el az az irat, amely az elűzést, vagy a felmentést elrendelte volna. Azon a tényen kívül, hogy e községekből keveseket, vagy egyáltalán nem szállítottak el németeket nyugatra, semmilyen konkrét tudásunk sincs. Egy analógiát érdemes felhozni e folyamatok megértéséhez.

Veres Péter író 1940-ben munkaszolgálatra osztották be baloldali gondolkodása miatt. A Gödöllő melletti, evangélikus német faluba, Ikladra került. Református lévén e templomba járt vasárnaponként istentiszteletre, összeismerkedett a helybeliekkel. 1945-ben Ikladról a Szovjetunióba deportálták az itteni németek egy részét. 1969-es memoárjában így emlékezett: „1945-ben is [...] tudták, hogy én vagyok az a Veres Péter, aki Ikladon volt, és most az új rendszerben az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke lett. Földosztási vagy más ügyekben hát bizalommal jöttek hozzám Pestre is. [...] Hogy volksbundisták voltak-e köztük, arról nem tudok. Akkor ebből még semmit se lehetett látni. Valahogy hiányzott belőlük ehhez a faji fölényérzet.”²²²¹ Pontosan nem tudni mit történt, de Ikladon elmaradt az elűzés.

1946 március elején Bán Antal ipari miniszter és Szepessy Géza belügyminisztériumi miniszteri osztályfőnökkel együtt megfogalmazta a 31.388/1946. B. M. bányászokat felmentő rendeletét. Ez alapján 1946-ban felmentették Dorog, Leányvár, Csolnok, Dág és Tát községeket az elűzés alól, lévén, hogy bányászok lakják.²²²² 1946-ban Leányvár és 1947-ben Dorog mégis belesett az elűzésbe, ez azonban a Szociáldemokrata Párt tervzetével függött össze, amelyet már bemutattam.

Már 1945-ben is elrendelték, hogy bányászok nem hagyhatják el munkahelyüket. Ez különösen fontos volt például Moson megyében, ahová borsodi bányászok érkeztek, miközben a bányászat beindítása különösen fontos szakág volt. Ezért ekkor tömegeket rendeltek vissza a bányavidékekre és ennek mértékét csak fokozta a tél beállta után megindult széncsata.

A Buda-környéki községeket elemző esettanulmányok mutatták meg, hogy a bányászok felmentése néha összhangban állt a baloldali pártok választási eredményeivel.²²²³ Alaputatásra lenne szükség ezzel kapcsolatosan, de talán az látszik, hogy az emberi tényező fontos volt abból a

---

²²²¹ VERES 1969, 115.o.

²²²² L. BALOGH BÉNI 2010, 212.o.

²²²³ MARCHUT 2014, 231.o.

szempontból, hogy mely falu szenvedte el nagy arányúan az elűzést, és melyik nem. Vagyis az számít, hogy *melyik falu volt jól becsatornázva a baloldali, de főleg a kommunista párt éppen aktuális káderei közé.*

A helytörténeti könyvek is csak közlésekből vélik tudni az elmaradás okait. Veress D. Csaba szerint Szentantalfán, Szentjakabfán, Balatoncsicsón azért maradt el az elűzés, mert Németh Miklós szentantalfai körjegyző egyszerűen nem továbbította a németek névjegyzékét a III. Áttelepítési Miniszteri Bizottsághoz.²²²⁴ Hudi József: *Herend történetében* azt olvashatjuk, hogy Pesovár János körjegyző nem küldte fel az kitelepítésre ítélték lajstromát, amely 11 család 44 személyét tartalmazta a faluból.²²²⁵ A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon 1947-ben is kihirdetésre került, hogy transzportok fognak indulni, 1948-ban már vagonlistát is közzétettek, de végül a kijelölt 15 család közül senki sem települt ki, mivel a községben magát német nemzetiségűnek valló személyek nem voltak, ezen az alapon kitelepíteni senkit sem lehetett.²²²⁶ Szintén a személyes közbenjárást támasztja alá a zirci helytörténeti kötet: „*A jegyző sorra bírta rá a német lakosságot, hogy ne vallják magukat német nemzetiségűnek, ne lépjenek be a Volksbundba. Azokért pedig, akik ezt a jóindulatú figyelmeztetés ellenére is megtették, a későbbiekben a bíró vállalt kezességet, így menekítve meg őket a kitelepítéstől, mesélte az egykori zirci volksbundtag.*”²²²⁷

A sort lehetne folytatni, a történeti módszer alapján közvetlen forrást alig találunk a felmentésekre, csak szóbeli közlések, levéltári hiányok és néhány összefüggés elemzése adhatja meg a választ. Ami ezekből az idézetekből kiderült, a felmentés kulcsmomentuma egy személy, vagy személyek csoportja lehetett. Másik aspektus, ami kiderül ezekből a részletekből, hogy a közigazgatás vezetőinek igenis itt is volt mozgástere abban, hogy egész községek mentesüljenek, vagy minimálisan szenvedjék el az elűzést. A harmadik aspektusom az a feltételezésem volt, hogy mivel a helytörténeti munkák is meglehetősen fukar szavakkal rendezték le e fontos fejezetet a közösségek történetében, magas fokú tabusításra számítottam. Ez a tabusítás aztán töredezett narratívákban került elő.

Azon falvak, amelyek felmentést kaptak az elűzéstől, különböző módon érték ezt el. Az általam vizsgált területen az 1946-os elűzést csak bányász falvak éltek túl, vagy pedig olyan községek, amelyekből ugyan volt elűzés, de a falu lélekszámához képest csekélynek mondható. Több község inkább az 1947/1948-as akciók alkalmával érte el azt, hogy kollektíve felmentsék. Az ezzel kapcsolatos kérdések további, levéltári anyagok kutatását igényelnék. Éppen ezért tematikusan, a dolgozatomban meghatározott sorrendben soroltam fel azokat a falvakat, ahol elmaradt az elűzés. Kivettem viszont azokat a településeket, ahol jelentős „anyanyelves” (országon, megyén vagy falun belüli) kitelepítés zajlott, de benne hagytam azokat a községeket (főleg a gercsei és vértesi falvakat), amelyekben jelentős összetelepítés, vagy terror zajlott le (Baj, Dunaszentmiklós).

---

²²²⁴ VERESS D. 2000b, 306.o.

²²²⁵ Ld. „Földindulás” című fejezet, vö. HUDI 1998a,

²²²⁶ Id. VERESS D. 1994, 223–224.o.

²²²⁷ Id. TAMÁS–LADÁNYI 2002, 40–41.o.

Települések, ahol elmaradt a németországi kollektív kényszeremigrációs retorzió

Település	Oka	Közlő
Visegrád	„A vezető azt mondta, hogy itt nem laknak svábok, csak elmagyarosodott németek és nem volt kitelepítés.”	1927:N:21: Dunakanyar: Nagymaros.
	„Óriási szerencsénk volt, mert volt egy »Nagyboldog« nevű vezérezredes, akinek itt volt nyaralója, és valószínűleg az ő hatása. Rajta voltunk a listán, ki volt rakva községházára, pedig mi »magyarnak« vallottuk magunkat.”	1926:F: Dunakanyar: Visegrád.
Csolnok	„Nem ment el senki, mert a bánya miatt fel lettünk mentve.”	1927:F:19: Gerecse: Csolnok.
Tarján	„Hál' istennek, itt megállt, mert Budaörsről jöttek felfelé a telepítő bizottságok és rájöttek, hogy mivel Tatabánya, az cementgyár, erőmű meg minden, nem dolgozna senki, de ez nem jelentette azt, hogy a vagyonuktól nem fosszák meg őket. Itt 2064 fő volt kiírva, de egyet se vittek el. [...] Nem láttunk a fejükbe, de az biztos, hogy innen senki nem ment köszörögni, hogy maradjunk.”	1944:F: Reflexív: Vértes: Tarján.
	„'47-ben arról volt szó, hogy kitelepítik a falut. Igazolványokat kaptunk és a csak azokat engedték ki a faluból, aki a bányákban dolgozott. Mondták, hogy még a héten ki leszünk rakva, már össze voltunk csomagolva. Senki nem tudott dolgozni, két hétig így ment. A »cigányok« már örültek, hogy elmenniük a svábok. Közben maradtunk. Volt egy tarjáni férfi, '45 előtt jött ide, tanult ember volt és a tatabányai tizennégyes akna igazgatója volt. Ő azt mondta, hogy »a tarjániakat nem visszük ki, azok ide jönnek a bányába dolgozni«.	1928:F:18: Vértes: Tarján.
Baj	„Itt csak nagy házból ki- és betelepítés volt, illetve, hogy a németek elvitték a lakosságot [a háború idején]. Az, hogy '46-ban és '48-ban miért maradt el a kitelepítés Németországba, mai napig senki nem tudja.”	1935:N:13: Gerecse: Baj.
Dunaszentmiklós	„Hát a németek már elvitték mindenkit [...] Én szerintem azért maradt el, mert a bánya felmentett mindenkit”	1930:F:16: Gerecse: Dunaszentmiklós.
	„Svábok voltunk, nem bírtak minket, majdnem úgy volt, hogy megint visznek minket, a szüleink már össze is pakoltak, hogy na, akkor most mi kerülünk sorra, de volt egy okos, aki leállította. Nem tudom, hogy kicsoda, de ez volt.”	1935:N:11: Gerecse: Dunaszentmiklós.
Vértestolna	„Azt mondták, hogyha mindenkit kitelepítenek, akkor utána ki marad itt, ki fog itt dolgozni ebben az országban? Egyszer jött egy rendelet, hogy le kell állítani az egészszet. Szomorból vitték el az utolsókat. Innen már nem sokat telepítettek ki. Egy-két család volt még, akik önszántukból elmentek.”	1940:F:6: Gerecse: Vértestolna.
	„Igen, mert rájöttek, hogy az urak nagyot tévedtek.”	1929:F:19: Vértes: Vértestolna.
	„Ez inkább annak köszönhető, hogy itt van a bánya, Tatabányán volt ez a nagy bánya, és kellett a munkaerő.”	1928:F:18: Vértes: Vértestolna.
Kecskéd	„Ez '46-ban és '47-ben volt. Környéről még vittek Németbe, de tőlünk nem, mert már nem fogadtak minket. Össze voltunk csomagolva, hogy mi kerülünk sorra, de lefűjták.”	1933:N:13: Vértes: Kecskéd.
Vértessomló	„Nem tudom, mindig azt mondták, hogy a Szűzanya megvédett.”	1930:N:16: Vértes: Vértessomló.
	„Idáig nem értek el. Várgesztesen sem volt. Sokat bevittek, internáltak. Sokat bezártak és az elég volt.”	1924:N:22: Vértes: Vértessomló.
Várgesztes	„Mi túlságosan porfészek voltunk, nincs értelme a kritikának. Szerintem.”	1953:F: Reflexív: Vértes: Várgesztes
	„[Vértes]Kozmát teljesen kiürítették, de ez már legvégére maradt és nem nyúltak hozzánk. Itt nem voltak gazdag emberek, azokhoz nyúltak, akiknek vagyonuk volt. [...] Itt is lett volna, ki volt hirdelve	1934:N:11: Vértes: Várgesztes.

	<i>még ládát is készítettünk, le volt írva, hogy mennyit lehet vinni. De mondom, nem voltak gazdag emberek. Nagyon sokáig féltek itt az emberek ezután.”</i>	
	<i>„Össze voltunk pakolva, még a mai napig is megvan a láda, hogy azzal mentünk volna. Azt mondták, a volksbundistákat viszik el, de mi is rajta voltunk a listán, kérdeztük, miért, nem mondtak semmit. »Az nem baj!« – mondták. Aztán beindult a bánya és Környénél megállt a kitelepítés, mentesítve lett mindenki. Környeiek veszte az volt, hogy az NDK-ba kerültek. Vérteskozmat is elüldözték, négy család maradt. [...] Van egy olyan történet, miszerint a »Valahol Európában« rendezője, a Márai testvére, Radványi Géza itt forgatta a várban a filmet. Csak a belső jeleneteket, a külsőket Cseszneken. S ő segítette az itteni svábokat, hogy itt maradjanak.”</i>	1944:F: Reflexív: Vértes: Várgesztes.
Veszprémfajsz	<i>„Azért nem volt, mert a pap, a jegyző és a tanító mind azt mondta, hogy mi német anyanyelvűek, magyarok vagyunk és maradjunk ennél.”</i>	1932:N:16: Balaton- felvidék: Veszprémfajsz.
	<i>„Csak volksbundistákat vitték el [...] annyira összetartóak voltunk, hogy nem álltunk se ide, se oda.”</i>	1928:N:16: Balaton- felvidék: Veszprémfajsz.
	<i>„Ott nem volt Volksbund.”</i>	1928:N:20: Balaton- felvidék: Hidegkút
	<i>„Innen nem lett senki kitelepítve, akkor az én anyai nagyapám, Czvizler János volt a bíró [...] és fölajánlott 10 hektó bort, és lekenyerezték a bizottságot. A férjem azt mondta, hogy tojáást, zsírt, gabonát hordtak össze, adták oda a bizottságnak. A nagypapa ez odaadta. Később mondták nekem, hogy ha nagyapád nem intézi el, akkor minket is kitelepítenek – mert rokonát Hidegkútról kitelepítették – és mennyivel jobban megy [az odakintieknek], mint neki.”</i>	1941:N:7: Balaton- felvidék: Veszprémfajsz.
Barnag	<i>„Nem találtak olyat. Se Vöröstón, se Pulán, se Nagyvázsonyban.”</i>	1943:N:5: Balaton- felvidék: Barnag.
	<i>„A kitelepítés Barnagon úgy maradt el, hogy be voltunk sorolva, de felment az akkori magyarbarnagi bíró egészen a minisztériumig [...].²²²⁸ Megkérték, hogy ezeket a svábokat ne telepítsék ki, mert mezőgazdasági munkaerőre van szükség. Innen nem vittek el senkit és ide nem hoztak be senkit. Itt 95%-ban magyarnak vallotta magát mindenki, az anyanyelvűek meg öregek voltak. Tótvázsonyban volt Volksbund és nemzetiségi is, de nálunk a bíró elintézte.”</i>	1933:F:16: Balaton- felvidék: Barnag.
	<i>„Leállították.”</i>	1930:N:16: Balaton- felvidék: Vöröstó.
	<i>„Ez Zala megye volt, ez meg is határozta a későbbi telepítési sorsunkat, mert mi nagyon messze voltunk a megyeszékhelytől s a telepítési bizottságot átengedték Veszprémnek. Tótvázsonynál megálltak.”</i>	1935:F:12 :Balaton- felvidék: Balatoncsicsó.
Zirc	<i>„Volt egy bíró, Szalai Sándor, azt mondta, hogy ő nem tud felelni azért, ha ide raknak felvidékieket, azok megérik a reggelt.”</i>	1932:F:15: Bakony: Olaszfalú.
	<i>„Azért maradt el a kitelepítés, mert a volt bíró, Szalai János kezességet vállalt azokért, akik anyanyelvűnek vallották magukat.</i>	1927:F:20: Bakony: Zirc.

²²²⁸A közlő nyomtatékosította, hogy kapcsoljam ki a diktafont, majd interjún kívül közölte, hogy Kiss Gyula párttitkár volt, aki közbenjárta az itteni falvak felmentésében. Cserében nem csak azt kellett vállalni, hogy nem vallják magukat németnek többet, hanem lehetőség szerint az iparba menjenek dolgozni, ami azt jelentette, hogy hagyják el a községet. A közlés hitelesnek fogadható el. Kiss Gyula (Magyarbarnag, 1915– Barnag, 1987. október 20.) párttitkár, cseléd sorba született, hat testvére volt, református vallású. 1945-ben tizenegy társával együtt alapították meg helyi kommunista pártot. Rész vett az újjászervezésben és ő szervezte meg az 1950-es években és 1959-ben is a térszti. Helyi lapoknak adott interjút szerint a falu mindig bizott benne és ő tartotta a hátát. 1972-es interjújában a következőket nyilatkozta, amelyet így közölt az újságíró: „Jön a hír: kitelepítik a németajkúakat: Egy héttig Pesten kilincsel, kiabál, érvel: végül mindenki megmarad Barnagon.” id. Sztankay József: Zászlóvivő, Veszprémi Napló, Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja, XXVIII. évf.1972. április 30. 101. sz. 4.o.

	<i>Utólag tudtuk meg.</i>	
	<i>„A Szalai, a bíró és Fegyveres Feri bácsi, aki az OTP-nek a főnöke lett, ők járták ki. Én náluk is szolgáltam.”</i>	1923:N:25: Bakony: Porva.
Herend	<i>„Ott kevesen vallották magukat németnek.”</i>	1923:F:22: Bakony: Városlőd.
	<i>„Csak négy családot vittek el, de nem voltak benne a Volksbundba [...] Valaki közbejárt.”</i>	1921:F:27: Bakony: Herend.
	<i>„Nálunk a jegyző helybeli volt, Pesovár János és ahol tudott segített. Fogalmam sincs, hogyan, de kijárta. Azt tudom, hogy Márkóról és Városlődről sokat vittek el. [...] Ide felvidékiek se jöttek, mert akiket elvittek azoknak nagyon kis lakásuk volt. [...] Én tudom, mert felvidékieket én is vittem kocsival Bándra, Márkóra, Városlődre.”</i>	1928:F:18: Bakony: Herend.
	<i>„A porcelángyár és Pesovár János herendi jegyző járták ki. A Pesovár sokat csinált ennek érdekében. Minket azért mentettek fel, mert apám a kemencénél dolgozott.”</i>	1923:N:22: Bakony: Herend.
	<i>„Azért nem volt kitelepítés, mert itt német anyanyelvű, magyar érzelmű emberek laktak.[...] Csak hét családot telepítettek ki, de azok sem voltak volksbundisták. [...] Lehet, hogy a Pesovár tette ezt is.”</i>	1930:F:15: Bakony: Herend.
	<i>„Negyvennégy embert azért elvittek, de a jegyző súgott nekik, ő már intézte, hogy mindenki magyar anyanyelvű lett.”</i>	1943:F: Reflexív: Bakony: Herend.
	<i>„Ide még telepeseket se hoztak, mert a Szántó Sanyi bácsi, a párttitkár elintézte. Ez egy olyan gyerek volt, aki alföldi kubikus volt és itt építette a nyolcas utat még a háború előtt. Eközben ide nőszült, ebből lett párttitkár, aki egy nagyon jó ember volt. Ő elintézte, hogy ne jöjjen betelepülő, nekem elmesélte, hogy akit Felvidékről kiraktak, az kapott egy házat. Azok eljöhetnek és megnézték és ide is jött két vagy három, akik jó nagy gazdák voltak. Sanyi bácsi rossz és kicsi házakat jelölt ki és ez nem felelt meg nekik, ezért elmentek Városlődre.”</i>	1921:F:27: Bakony: Herend.
	<i>„Nálunk azt mondták, hogy Herend helyett Márkónak kellett mennie.”</i>	1928:N:16: Bakony: Márkó.
Brennbergbánya	<i>„Ők maradhattak, mert bányászok voltak. Akik meg akarták úszni, azok gyorsan ide jelentkeztek a bányába.”</i>	1935:F:11: Burgenland: Ágfalva.
Vaskeresztes	<i>„Csak öt családot telepítettek ki. Wéber, Pfeiffer és a gyerekeket. Többen elmenekültek, száz méterre volt a határ, csak átmentek. Azért, hogy oda menjenek, ahová akarnak, ne ahová szállítsák őket. Nem tudom, hogy őket miért telepítették ki. Összesen két ház maradt üresen, az egyiket egy telepes, a másikat egy falubeli kapta meg.”²²²⁹</i>	1925:F:21: Burgenland: Vaskeresztes.
Pornóapáti	<i>„Huszonkét család, 84 ember ment el, 1946 májusában, csak volksbundisták. Ezeket vitték el. Ezeknek a házaikat elfoglalták a telepesek. Látogatóba jöttek vissza.”</i>	1930:F:14: Burgenland: Pornóapáti.

²²²⁹ Hozzátenném a közléshez, hogy *Vaskeresztes*nek sikerült elérnie, hogy a sajtóban is jó kép alakuljon ki a „sváb lakosokról.” Véltetően ez a falu vezetőségének és a megyei középvezetőknek és főleg annak is köszönhető, hogy itt nem alakult meg a Volksbund. További levéltári kutatásra lenne szükség, hogy ez kiderüljön. A korabeli hírlapokban a vaskeresztesiek hűséges sváboknak bizonyultak, akik 1922-ben Magyarország mellett maradtak, a „felszabadulás” idején gátolták a német hadsereget (megakadályozták, hogy felrobbantsák a hidat Pinka-folyón) és szinte várták a kommunista pártot. Az újságok többször megírták, hogy az itteni hazafias svábokat a kommunista párt mentette meg. 1946. május 19-én Rákosi Mátyás tömeggyűlést tartott Szombathelyen, ahol a vaskeresztesi „hazafias svábokat” hatalmas taps fogadta. Lásd: *Szabad Vasmegeye*, A Magyar Kommunista Párt Vasmegeyei Napilapja, II. évfolyam, 1946. május 21, 110. szám, 1.o. R.J. A vaskeresztesi hazafias svábok, *Szabad Vasmegeye*, A Magyar Kommunista Párt Vasmegeyei Napilapja II. évfolyam, 1946. május 30. 118. sz. 3.o.

Ezen interjúrészletekből érezni, hogy az elbeszélők többségére a tabusítás, a kollektív elhallgatás volt jellemző a felmentésekkel kapcsolatosan. Bár ez csak pár interjú alapján hozott következtetés, mégis ez az eset azt is jelzi, hogy a közlők a mai napig leplezendőnek, csalásnak tartják azt, hogy ők itt maradhattak: ennek legékezebb példája a táblázatban Veszprémfajs, ahol az idősebb generáció nem, az ifjabb viszont „bevallja”, hogy gyűjtést szerveztek, ki mennyi pénzt ajánlott fel a telepítési bizottságnak azért, hogy elmaradjon az elűzés. Gyűjtéseim során azt tapasztaltam, hogy Barnag és Vöröstó községben is ez zajlott le. Ám a közösség stigmatizációja ezzel a „csalással” erősebb lett. Veszprémfajson sokáig nem mertek németül beszélni, Barnagról és Vöröstóról pedig szinte elköltöztek az emberek. A felmentett Zircen és Herenden is úgy érezték, hogy az erősebb asszimilációval hálálják meg a felmentést. Ezekben a községekben sem betelepítés, sem „anyanyelven” kitelepítés nem volt, szemben a bányászati múlt miatt felmentett falvakkal.

A közösségek, amelyek ilyen módon felmentést szereztek, többször a kultúrájuk feladásával adóztak. Vaskeresztes és Pornóapáti azért különleges, mert státuszukat sokáig védte, hogy az 1922–1923-as határmegvonás idején (több szomszédos községgel együtt) kiharcolták, hogy Magyarországhoz tartozhassanak.²²³⁰ A bányászfalvak ipari kivételezettsége, a felmentett, de a jogfosztásokban bővelkedő, betelepítéseket elszenvedő községekben viszont nem volt érezhető ez a kultúravesztés, mert munkájuk a kommunista fétis része volt (bányászat és iparosítás erőltetése). Sőt, talán azok a közösségek tűntek legerősebbnek, ahol kényszermigráció nem, csak a helyi terror forrasztotta össze a lakosságot. Erre Vértessomló, vagy Várgesztes a legjobb példa, de hasonló Csolnok és Tarján is.

A közlésekből kiolvasható másik főbb jellegzetesség az alsóbb közigazgatási szervek hatalma, amely véghez vitte a felmentést. Ugyan ehhez nemcsak az alsósintű bírói, vagy jegyzői, hanem középszintű megyei párttitkárok, bizalmasok együttes gondolkodására is szükség volt. Az látszik, hogy az 1947/1948-as *második elűzési hullámot sikeresebben lehetett korrupcióval, szökéssel, meneküléssel túlélni*, mint az 1946-os elűzést.

1945 és 1950 között Komárom-Esztergom, valamint Zala megyében jellemzően (és nem kizárólagosan) elmaradt az elűzés, csakúgy, mint a nógrádi német falvakban (Berkenye, Szendehely). Feltűnő, hogy jelentős református magyar közösséggel együtt élt néhány felmentett község (Tarján, Barnag, Vöröstó, Balatoncsicsó). Nem tudni, hogy ez vajon közrejátszott a mechanizmusok tekintetében. Ám az mindenképpen leszögezhető, hogy jelentős volt az alsóbb vezetők döntései mozgási lehetősége. Zircnél, Herendnél a bírók és párttitkárok együttes „munkája” volt a felmentés.

Összességében e közlések nem nyújtanak választ arra, hogy miért zajlottak a kollektív felmentések, de arra forrásul szolgáltak, hogy egyes közösségek eredményesen tudták megkérdőjelezni az elűzést, de a hatalom nagy árat kért ezektől a falvaktól. Ez az alávetettségi narratívához képest „amorf” részvevő ellenállás, hiszen szinte önként adják fel a kultúrájukat (pl. nem beszélnek németül) a csalás után. Ez természetesen az elűzést elszenvedett községekben is így volt, de mint látható a kiváltó előjele volt más. Ez alatt azt értem, hogy az elűzési narratívától eltérően ezek a közösségek „előremenekülve” kérdőjelezték meg a meghurcolást, viszont ezáltal

---

²²³⁰ Vö. BOTLIK 2011, 46.o.

ugyanúgy annak a represszióknak a részeivé váltak, ami majd az 1950-es évekre lesz jellemző, ám (az 1945 és 1950 közötti) vagyoni korlátozások nélkül.

A németországi elűzésben minimálisan vagy egyáltalán nem érintett németek által lakott falvak az általam rögzített közlések alapján

Hasonló szűk kört képvisel a szintén ilyen „amorfi” narratívával rendelkező, a jogfosztást „előremeneküléssel” megkérdőjelező önként kitelepültek köre. A faluközösség és az egymáshoz közel álló rokonság megtörését jelentette. Nem ritkán azonban fennállt annak a lehetősége is, hogy a felmentett, vagy az elűzés körébe bekerült családtagok úgy döntöttek, hogy annyira megtörné a család egységét az elűzés, hogy inkább önként vállalták azt, hogy beszállnak a vagonokba. Ezt tartom a közösségen belül másik jellegzetes belső töréspontnak. Nem a szegényes magányt, hanem nincstelen, de a családdal összetartó létet választották egy új hazában. Sorsuk egyszerre tragikus – hiszen a körülmények kényszeríti arra őket, hogy hazájukat hátrahagyják – és felszabadító, hiszen döntésükkel mikroközösségük megmarad. Az elbeszélések éppen emiatt talán hűvösesek; jelezve azt, hogy csak passzív elszennvedői az eseményeknek.

Az elbeszélőim közül gánti közlőm édesapa nélkül maradt és aszimmetrikus családját tervezte a kitelepülést, de végül meggyőzték az édesanyját, hogy maradjon.²²³¹ A burgenlandi Ágfalván is az idősebb testvért és családját „telepítették” volna ki, s mivel itt is aszimmetrikus családi állapot volt, ezért inkább az önkéntes sorsközösséget vállalták.²²³² Ágfalván arra is emlékezni véltek, hogy külön hivatala volt azoknak, akik települni akartak.²²³³

²²³¹ 1926:F:20: Vértés: Gánt: „A bátyám nős volt, őt elvitték, engem meg nem. Mi ki akartunk települni emiatt, mivel apám '37-ben meghalt, anyám a bátyámmal akart volna menni, ezért önként jelentkeztünk. De lebeszéltek róla anyámat, itthon maradtunk.”

²²³² 1936:F:10: Burgenland: Ágfalva: „A nagynéném, a Lizi, önkéntesen ment. Húsz éves volt és az édesanyja meghalt. A bátyja már nős volt, gyereke is volt. Az én nagynéném vállalta, hogy vigyázz a gyerekekre. Kiment a bátyjával és vigyázott a gyerekekre.”

²²³³ 1935:F:11: Burgenland: Ágfalva: „Értesítést kapott mindenki. Aki jelentkezni akart, hogy menni akar, annak a mai Soproni utcába kellett menni. Sokan voltak olyanok, akiknek nem kellett volna elmenni és mégis mentek. »Önként« volt a jelszó és vitték őket.”

Az elbeszélők a passzivitásból, az elszenvetésből, aktív döntéshozókká váltak, amely egyfajta reakció volt az 1944 és 1946/48 között lejátszódó represszióra. Többen ugyanis elfogadták, hogy *ennek a hazának nem kellene*, nem tudnak boldogulni egy deklasszációban és inkább a száműzetést választották.

A családgyesítés és az átélt meghurcolások miatt többen vállalkoztak erre, főleg azok, akiknek az evakuálások, az elhurcolások (SS- és hadifogolysors), vagy éppen több évtizedes munkavállalás miatt volt rokonuk, ezáltal kötődésük nyugati országokban. Jelentős volt azok köre is, akik a háború alatt „exponáltak” magukat. A német katonai múlt Németországban nagyobb esélyt kínált a boldogulásra, mint a szovjet okkupáció alatti országokban. Főleg az asszonyok között voltak olyanok, akik ilyen kötődéssel rendelkeztek, mert férjük nyugati fogolytáborban raboskodott. Hasonlóan, mint a később felvázolt hazaszökések esetében is, az *ex-katona férj kérésének tettek eleget* az önkéntes kitelepüléssel.

A gerecei Csolnokon, ahol elmaradt az elűzés, több ilyen asszony is volt, de egyesek csak a '60-as években tudtak kijutni az országból.²²³⁴ Máriahalmi elbeszélőimnek óbudai és dorogi rokonai is az elűzés elől menekültek hozzájuk, majd amikor megtudták, hogy az egész családot kitaszították, akkor (1947-ben) a dorogi állomáson, ők is „felugrottak” egy telepítő szerelvényre.²²³⁵ Az ajkarendeki közlőnek a rokonát nemcsak e sors, hanem egy tragédia is e döntésre sarkalta:

*„Az édesapám nővérét telepítették ki. Felkerült a listára és ki is akart menni. Neki a férje német katona volt és kint maradt. Tudta, hogy nem jöhet haza, ezért kitelepült. Pedig az apám akkor kisbíró volt és azt mondta, hogy leveszi a listáról, de inkább kiment. Volt egy tizenöt hónapos kislányuk s az meghalt. Nem volt neki családja. Összecsomagolt és ment.”*²²³⁶

Hasonló esetek voltak a szerelmi ügyek, amelyek romantikus emelkedettséget kaptak azáltal, hogy jogfosztás kontextusába kerültek. De csak egy Tótvázsonyban élő / élt fiú vállalta, hogy szerelmével tart,²²³⁷ miközben beteljesületlen szerelmi történeteket többet is rögzítettem.

Egy családdal sikerült interjút készítenem, akik vállalták az önkéntes kiköltözést. Ők a családgyesítés miatt vállalták, hogy beszállnak a vagonokba. Kivétel az ő történetük. Az alábbi elbeszélés egy dági család történetét dolgozza fel. Dág egy szlovák-magyar község a Gerece vonzáskörzetében: a németek ide házasodással, földvásárlással kerültek nagyrészt a közeli Csolnokról, kisebb részt Máriahalomról. Szinte mindegyik német családnak a környező falvakban voltak az ősei. A beszélgetés aktusában derült ki, hogy gyermekként a közlő is megélte azt, hogy szülei *önként kitelepültek*. A történet folyamatosan bomlott ki, érezni lehetett, hogy mivel családja visszakerült Magyarországra és Dágra is, ezért nem szívesen beszélt erről az eseményről, hiszen kevésbé tudták áldozatként pozicionálni magukat. Történetük mégis értékes forrás, mert megmutatja egyrészt azt, hogy a családi kötelék szétszakítása milyen nagy erővel bírt, másrészt pedig azt, hogy a közigazgatás itt is cinkosa volt annak, hogy helyben egyéni módon értelmezzék a

---

²²³⁴ 1939:F:20: Gerece: Csolnok: *„Két nőről tudok, mindkettőnek SS-katona volt férje és kint maradtak Németországba”. Egyiket a '60-as években, a másikat néhány évvel a háború után engedték ki.”*

²²³⁵ 1936:N:10: Gerece: Máriahalom.

²²³⁶ 1945:N: Reflexív: Ajkarendek.

²²³⁷ 1927:F:21: Bakony: Tótvázsony: *„Egy fiú, aki nem lépett be a Volksbundba, önként elment, mert szerelmét elvitték. Ilyen volt.”*

rendeleteket. Az első közlés tömören foglalja össze a történet ívét, úgy, hogy a közlő nem árulja, hogy részt vett-e benne.

„Nem tudom pontosan hogyan zajlott, de a nagymamám, a lánya és a menyje a gyerekeivel megtudták, hogy rokonaikat kitelepítik Zsámbékon [1946-ban]. Ők nagyon féltek, hogy ez Dágon is így lesz, ezért inkább önként a zsámbéki rokonok után mentünk. Odaadtuk az edényeket, a cuccokat a szomszédoknak, a rokonoknak. Németországba lágerba kerültek, olyan rossz helyre, hogy nem tetszett nekik, ezért közösen Ausztráliába mentek. De aztán visszajöttek, mert úgy gondolták, hogy visszajönnek.”²²³⁸

A további kérdésekre adott válaszokból, szinte meglepetésszerűen bomlott ki a történet. Elbeszélője nem árulta el, hanem elfedte a cselekmények mozzanatait: csak a ház visszaszerzésének momentumára koncentrált, amelyben csodás elemek képviselték a személyes dimenziót. A közlés forrása annak, hogy a családi emlékezet elhallgatása olyan narratív töréspontokat eredményezhet, amelyek megmagyarázhatatlan elemekkel tűzdelt elbeszéléseket takarnak. A megfejthetetlen kódok a felejtés egyik állomását jelentik. A saját történet viszont nem került interpretálásra, helyette inkább a nagyszülő „szempontjából” kerül bemutatásra a megkapaszkodás és a hazatérés. Ez az átprojektált szemszög valójában a közlő családjának egy igazolása, amely abból a „szégyenérzetből” alakulhatott ki, hogy a család önként tartott a kitelepülőkkel, majd tért vissza a faluba.

„Mi gyerekek voltunk, s velük mentünk. Marhavagonokkal utaztunk, arra emlékszem, több napon keresztül, megállt a vonat és még raktak fel embereket, elég sokáig tartott. [...] Amikor azt gondolták, hogy hazajönnek, mi is hazajöttünk. Egy évnél kevesebb ideig voltunk kint. A nagymama itteni testvére, aki Dágon lakott, azokkal együtt mentünk ki és velük együtt jöttünk vissza. [...] Mi vonattal jöttünk vissza, vagonokkal, a határon nem volt gond. A házukban már lakott egy másik család. Az volt a szerencsénk, hogy ennek voltak kecskéi. A hátsó szoba földes volt és ott tartotta az állatokat. De az állatok megdöglöttek. Azt mondta, hogy »ez a ház el van átkozva, itt nem működik semmi« és ő kiköltözött. [...] Amikor visszajöttünk, üres volt a ház. Nádfedeles volt, a tető lyukas, a lavórokat húzgáltuk, hogy az egész lakás ne legyen vizes. Ez elég sokáig tartott. [...] Amit odaadott anyám, annak egy részét nem kapta vissza. Azt mondta az illető, hogy nem kaptam tőled semmit, pedig azt ígérte, visszaadja, tetejébe még sváb is volt. Elvitték a sparheltunkat és anyám felment a tanácsra és kérte, hogy adjanak valamit. Apám éppen akkor ment el a bányába dolgozni és akkor még nem volt fürdő a bányába’. [...] Befogadtunk mi is olyan családot, akiket kiraktak a házából, közösen osztozkodtunk a konyhán. [...] A nagymamám, az Németországban maradt, de az hazaköltözött. Állandóan írta leveleit, hogy haza akar jönni, s ’60-ban jöhetett haza. Itthon akart meghalni, a férje is meghalt kint. A fia hadirokkant volt, gyerekekkel, feleséggel volt kint. Úgy jött vissza, hogy azt gondolta, vissza tud menni Zsámbékra a házába lakni, de ez nem sikerült, mert beteg is volt, s laktak is a házában. Ő először a bácsikámnál lakott, aztán megcsináltunk egy szobát hozzánk költözött fel és nálunk halt meg. [...] Ügyvédekkel jártuk ki, hogy eljőjön, de eltájékoztatták, mert ő hozhatott volna bármit magával, de csak a ruháit pakolta össze. Kérdezték a vámon, hogy »csak ez van?« Azzal a feltétellel jöhetett haza, hogy se orvost, se nyugdíjat nem

---

²²³⁸ 1941:N:5: Gerecse: Dág.

kap, hanem eltartják a gyerekei. Anyám bátyja és mi tartottuk el. Epilepsziája volt, rohamai voltak. Dobálta magát. Volt olyan, hogy elindult az akácós erdő felé, hogy hazamegy Zsámbékra, de nem ismerte ki magát. Lehetett látni, hogy homályos lett a szeme, nem ismerte meg az anyámat. Aztán ez levonult és kérdezte, hogyan került ide? Ekkor már 80 éves volt és 70 évesen jött haza.”²²³⁹

E történet nemcsak azért érdekes, mert egy önkéntesen települő család utazását mutatja be, hanem arra is jó példa, hogy érzékelteti, az öregek mennyire képtelenek voltak az elszakadásra, még akkor is, ha több évtized telik el. Számukra akkora lelki törés volt az elűzés, hogy traumatizálódtak és stresszként újra és újra át kellett élniük. Az önként távozók közül az itt bemutatott sors jelzésértékű. Valójában olyan tömegről van szó, akik szándékosan utaztak ki és minél előbb beilleszkedtek a németek (vagy más ország) társadalmába: történetüket sokszor elhallgatva, eltűntek ezen sorsközösségből.

10.11. Az elűzöttek sorsa Németországban (1946-1948)

Az elűzött magyarországi németek pontos adatát nehéz meghatározni. Ahogy már említettem, 166.800 fő körül mozog azok száma, akik csak az elűzéssel kerültek a keleti és nyugati zónákba. Arról nincs konkrét adatom, hogy azon kb. 35 ezer ember közül, akik a keleti zónákba kerültek, hányan szöktek át 1961 előtt (a berlini fal felhúzása előtt összesen 1,9 millió ember hagyta el az NDK-t) Nyugat-Németországba.

Az alábbi fejezetben kilenc sorsot követek figyelemmel, akiket 1946–1948 között elűztek Magyarországról, közülük négyen 1946-ban a nyugati zónába kerültek, öten viszont a keleti területekre. Kettőn voltak nagykorúak (24 és 18 évesek), három személy nem tért vissza Magyarországra (csak a nyugdíjazásuk után), közülük kettő a későbbi NSZK területén, egy személy pedig az NDK-ban csinált karriert. Mindhármuk a rendszerváltás után hazaköltözött a szülőfalujába. Jelen fejezetben azt az ívet igyekszem bemutatni, amely az elűzés megtörténte és a németországi integráció kezdete között eltelt. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy zajlottak ezek az események, illetve milyen döntési mechanizmusok játszottak közre annak eldöntésében, hogy illegálisan hazatérnek-e a kivaszítottak, vagy integrálódnak a német társadalomba. Munkámban erről már szó volt, hiszen az 1944/1945-ben evakuáltak és elmenekültek közül többen évekig éltek a németországi társadalmakban, amíg haza nem érkeztek. Mivel ezek az integrációk hasonlatosak voltak, ezért csak azokat az eseteket veszem sorra, amely az eddigiekhez képest valamilyen egyedi elbeszélést tartalmaznak.

Az utazás állomásai ellentétesen jelentek meg (*Milyen volt az út?*). Az elnyomott németek bizalmatlanok voltak azzal kapcsolatosan, hogy merre tartanak. Az utazás élménye személytelen közlésekben jelenik meg. A szorongás azonban néha megtörik. Az utazás időtartama az emlékekben öt nap²²⁴⁰ és egy²²⁴¹-másfél hét²²⁴² között ingadozik. Többen kínzóan hosszú folyamatról számoltak

---

²²³⁹ 1941:N:6: Gerecse: Dág.

²²⁴⁰ 1939:N:6: Burgenland: Sopron: „Olyan öt napos volt, de lehet, hogy egy hét is, ahogy Ulmba érkeztünk.”

²²⁴¹ 1932:F:14: Moson: Levél: „Egy hétig tartott az út. Mi Würzburg felé mentünk.” 1924:N:24: Bakony: Lókút: „Egy hétig mentünk.”

²²⁴² 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „Másfél hétig utaztunk, a cseheken keresztül megint, mint '44-ben.”

be.²²⁴³ A szerelvények több helyen álltak meg, olykor vesztegeltek, élelmet vettek fel, s ellenirányból érkező vonatokat vártak be. A vasúti vonalak háborús állapota miatt is voltak hosszadalmasak a várakozások.²²⁴⁴ A deklaszált személyek, a zárt börtönszerű helyen – akárcsak a szovjet deportálásnál is – a fogódzókat, szövetségeseiket keresték. Ez olvasható ki az utazási élményekből, amelyekben azt közölték, hogy hány község lakosait csatolták még a szerelvényhez. A közlések befelé fordulóak, s majdnem mindegyik elűzött – hasonlóan az eddig bemutatott kríziseknél – én-történetekként, személyes szenvedésként írta le őket.

„Nem volt nagy szerelvény a mienk, de ahogy haladtunk, egyre többen lettünk: hozzánk kapcsolták a móriakat, a pusztavámiakat, a bakonysárkányiakat. Három mozdony vitt a cseheken keresztül.”²²⁴⁵

Így alakul ki az elűzés emlékezetközösségének összetartozás-tudata. A marhavagonokban való összezsúfolás csak erősítette a szorongástudatot.²²⁴⁶ A vagonokban 30-40 embernek²²⁴⁷ padokat alakítottak.²²⁴⁸ *„Négy vagy öt család volt egy vagonba”. Olyan volt, mint a marhaszállító, úgy nem volt, lyukat vágtak, hogy tudjunk vécézni. Voltak családos emberek is.”²²⁴⁹* Az utazás alatt teremtődött meg a traumatizált közösség. Összehasonlítva a deportálásokkal ez kevésbé volt elsöprő – lévén rövidebb ideig is tartott –, de a szorongás ehelyütt is átható. A minősítéseket a mából visszatekintő egyén látja el jelentéssel.

A közlések nagy része az étel köré csoportosul, mint az élet mértékegysége: az, hogy milyen időközönként kaptak, milyen volt a minősége, meghatározó a *vagon-lét* szempontjából. Mivel az ételt a szerelvény megállásakor kapták – olyankor ki is szállhattak a vonatokból –, ezért az ételosztás a szabadság érzését is keltette. Nem véletlen, hogy többségében ezeket a bezártságot felidéző, börtönszerű élményeket közlik az utazáskor az elszennvedők:

„Egyszer kaptunk ételt Linzben. Aztán átment a vonat az amerikai határon és Salzburgban, Bajorban a Vöröskereszt már négyszer-ötször osztott ételt. Néztük a környéket, hogy van-e lehetőség valahol tejet szerezni.”²²⁵⁰

„Néha megállt. Akkor a vagonból egy kis időre ki lehetett szállni, de nem tudom, merre mentünk. Egy hétnél is több ideig utaztunk. [...] Nyomorogtunk, nem volt ennivaló, nem emlékszem, hogy kaptunk-e valamit.”²²⁵¹

„Vittek Csehországon keresztül, végig be voltunk zárva a vagonokba. A cseheknél még vécézni se engedtek át, csak, amikor átértünk a németekhez, a nagyállomáson mindenki mehetett.”²²⁵²

Másik csoportja a vonatút-elbeszéléseknek a *veszteségek élménye*. Az utazás „haladásának” ábrázolása és a veszteségek megjelenítése szintén a lenyomás mozzanatait érzékelteti. Az első, soproni elbeszélőm egy elveszett családtagot mutat be, ez egyszerre süllyedő és emelkedő történet

²²⁴³ 1937:N:9: Gerecse: Mány: *„Nagyon sokáig tartott. Nem Magyarországon, de egy helyen egy hétig álltunk.”*

²²⁴⁴ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám: *„Először Bécsben álltunk meg, de Győrött vettünk fel még élelmet.”*

²²⁴⁵ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²²⁴⁶ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám: *„Egy vagonban, nagyon nehéz megmondani, tele volt.”*

²²⁴⁷ 1932:F:14: Moson: Levél. 1937:N:9: Gerecse: Mány.

²²⁴⁸ 1939:N:6: Burgenland: Sopron.

²²⁴⁹ 1935:N:12: Bakony: Hárskút.

²²⁵⁰ 1932:F:14: Moson: Levél.

²²⁵¹ 1937:N:9: Gerecse: Mány.

²²⁵² 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

is, tehát kiegyenlítődik. Szintén ez a kiegyenlítődés figyelhető meg a második elbeszélésben, amely az éhséget állítja párhuzamba a vagonban kialakult közösségérzettel. Isztiméri elbeszélőm ekkor már másodjára került a vagonokba, mert ő és családja részt vett az 1945 eleji „háborús kitelepítésben”/evakuálásban is. A harmadik, lókúti közlőm pedig az állampolgárság elvesztését emeli ki, amely politikai meghurcoláshoz hasonlatos narratívát jelenít meg. A negyedik pedig a zsigeri élmény megjelenítése. Pusztavámi tanúm azt a „keserves”, átható érzést interpretálja, amelyet saját tapasztalatából nem tud kibontani, hanem inkább belehelyezkedik egy sorstársa történetébe. Mindegyik felütés különböző nézőpontú lelki, olykor testi süllyedést jelenít meg. A gyermekek a családi koordinátákat, a felnőttek pedig az egzisztenciális lehetőségeket tárják fel. Teszik ezt úgy, hogy az ételhez fűződő viszonyuk elbeszélésük meghatározó eleme marad.

„Aludtam padon, földön, a többiekkel együtt. [...] Egyszer megállt a szerelvény és a nagymama kiszállt a vonatból, mert azt mondták, hogy fél napig fogunk állni. Egy »prérin« volt ez, még most is látom a síneket. De a vonat elindult, a nagymama meg ott maradt. Anyám nem tudom, hogy hogyan intézte el, de megbeszélte – talán a mozdonyvezetővel –, hogy »a nagymama elveszett.« Megálltunk és egy sínautóval visszamentek és a nagymamát megszerezték. Emlékszem, hogy közeledett a sínautó: »megvan a nagymama.« Megállások voltak, fél naposak, két naposak, erdőn-mezőn.»²²⁵³

„Marhavagonban voltunk, dunyhán feküdtünk. Németül énekeltünk, amikor a cseheken mentünk keresztül: »Heimat, oh heimat, wie bist du so schön.« Megálltunk vécézni, bokros helyeken, nem az állomásokon, mindig azokon kívül. Főzni nem lehetett, ételt nem kaptunk. Nem fáztunk a vagonban, pedig hideg volt, melegítettük egymást.»²²⁵⁴

„Pesten megállt a vonat. Intézkedés volt, ahol elvették a honpolgárságot. Mindenkinél elvették a papírját és mást adtak. Én nem kaptam papírt, csak valahova beírtak. Emiatt Csehszlovákiában bezártak minket, mert féltettek. Sokan voltunk egy marhavagonban. Nem nagyon aludtunk, se ettünk. Vízet mindenki vehetett, amikor állt a vonat, de aztán ránk zárták az ajtót. A kocsin egy ilyen kis ablak volt, mint az állatoknak, ott láttuk, merre megyünk. De én nem ismertem meg semmit, mert nem voltam olyan helyzetű sosem, hogy ezt tudjam, a többiek sem voltak okosabbak. Arra emlékszem, hogy elmentünk az Elba mellett.»²²⁵⁵

„Arra emlékszem, hogy kisgyerek volt a vagonunkba' egy rokkant anyával, aki maga alá piszkított és előttem van még, ahogy ez a gyerek próbálja eltakarítani az anyja ürülékét. Mindent beletett egy szalmába, ami onnan kijött. [...] Az út jó pár hétig tartott, keserves volt, mert folyton éhezünk.»²²⁵⁶

Mindkét megszállási zónába érkező csoportnak hasonló módon történt a fogadtatása, elhelyezése. Az első időszak olykor néhány nap vagy hét lehetett. Ezt zárt körülmények között töltötték. A bezártság, börtönérzés tehát tovább folytatódott. Soproni közlőmnél a harminc fős vasúti vagon börtöne megtízszereződik a barakk képében, de jelentése nem változik. A többnyire elvégzett egészségügyi vizsgálatok tovább fokozták azt az érzést, hogy állatként kezelték őket. Ez

²²⁵³ 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

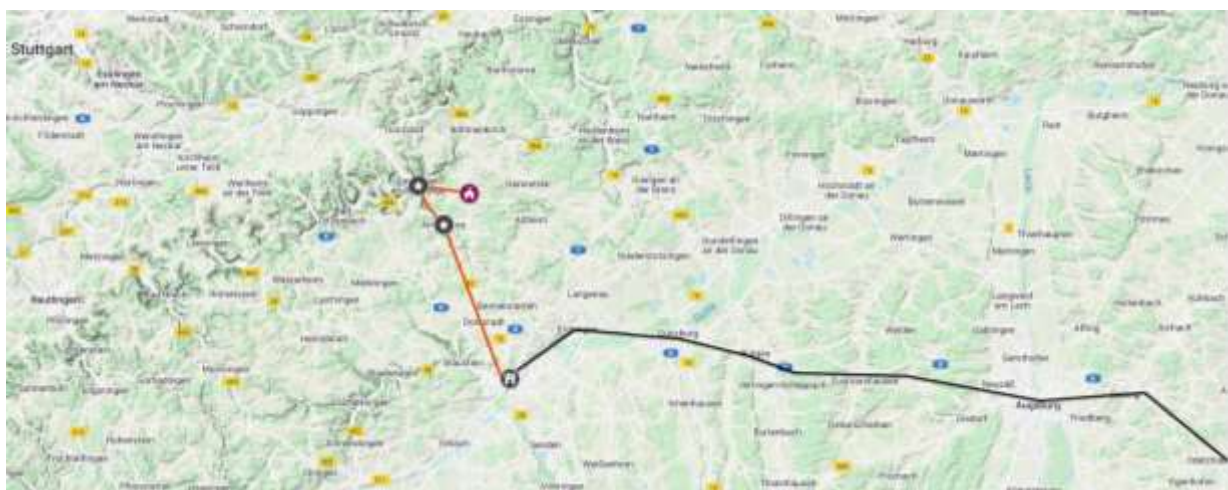
²²⁵⁴ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²²⁵⁵ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

²²⁵⁶ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám.

a marhavagonokban történt utaztatásnál jelent meg, s ezen közlésekben csak folytatódik. Akik családjukkal érkeztek, azok számára az összetartás adott erőt, de a magány legfőképpen a család legidősebb tagjait roppantotta meg. Míg a fiatalok közléseik utolsó mondataiban már, „csodás” ételekről, „szép katonákról” beszélnek, addig a szülők süllyedése tovább folytatódik. Előbbiek az újra való csodálkozás élményeként, utóbbiak az ismeretlenbe való érkezésként fogták fel a történéseket.

„Megérkeztünk Ulmba, egy nagy katonai kaszárnyában helyeztek el minket. Emeletes ágyon aludtunk, én és az anyám alul feküdtünk. Legalább háromszázan voltak. Nagy terem volt ez. Ott két hétig voltunk. DDT porral,²²⁵⁷ fertőtlenítővel beszórtak minket. Szaga volt neki, de nem emlékszem, hogy csipett volna. Aki kiment a romos Ulmba, azt leporolták. Adtak ételmet, többször is. Egyszer csak elvittek minket szekéren Schalkstettenbe.²²⁵⁸ Ez Geislingen²²⁵⁹ mellett van, Ulmtól nem messze.”²²⁶⁰

Soproni közlőm (1939: N:7: Burgenland: Sopron) elűzési útja (1946) a nyugati zónában.
„Würzburgba érkeztünk, Karlstadtba.²²⁶¹ Először egy cementgyárba lettünk elszállásolva. Utána kivittek minket egy farmra. Ott kaptunk papírt és azért lehetett vaját, meg élelmiszert kapni. Ez nekünk egy csoda volt.”²²⁶²

„A második transzporttal érkeztünk Böblingenbe,²²⁶³ Stuttgart körzetébe, egy Munilágerbe.²²⁶⁴ Ez régen egy lőszerraktár volt, a németeké. Ott barakkokba raktak minket.”²²⁶⁵

²²⁵⁷ A DDT a diklór-difenil-triklóretán rövidítése, rovarölőszer. Mivel az élő szervezetben felhalmozódhat, károsítja a környezetet. Magyarországon felhasználását az 1960-as évek végén betiltották. A 2 világháború idején a tifuszt, pestist, maláriát és sárgalázt terjesztő tetvek, bolhák és szúnyogok ellen használták.

²²⁵⁸ Schalkstetten egykori község, ma Amstetten im Alb-Donau-Kreis településrésze, amely Baden-Württembergben fekszik Ulmtól északra, 30 km-re.

²²⁵⁹ Geislingen an der Steige, település Németországban, azon belül Baden-Württembergben. Ulmtól északnyugatra fekszik, 35 km-re.

²²⁶⁰ 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

²²⁶¹ Karlstadt település Németországban, azon belül Bajorországban. A Majna-folyó keresztülszeli a várost. Würzburg délre van a várostól, a folyó mentén kb. 30 km-re.

²²⁶² 1932:F:14: Moson: Levél.

²²⁶³ Böblingen város és kerületi székhely Németország Baden-Württemberg tartományában, Stuttgarttól délre, 21 km-re.

²²⁶⁴ Rövidítés, németül Munitionslager, vagyis lőszerraktár.

²²⁶⁵ 1930:F:16: Moson: Levél.

„Stuttgartba kerültünk, onnan autóval vittek minket Leimenbe,²²⁶⁶ egy tornaterembe voltunk berakva. Ott adtak jegyre ennivalót, pár deka kenyeret, cukrot, ilyesmit. Jött a polgármester, mondta, hogy »jelentkezzenek a családfők, ők kapnak jegyet«. Mindig jöttem mondani, hogy itt van lakás, vagy ott van lakás, be tudunk költözni és mindig meg kellett nézni, hogy megfelel-e. De mi nagyon sokáig a teremben maradtunk. [...] Csinos öltözetű amerikai katonákra emlékszem.”²²⁶⁷

„Egy lágerba kerültünk a keleti zónába, ahol fertőtlenítés volt, mindenki máshova érkezett, mi Bernburgba.²²⁶⁸ Azt mondták, hogy el leszünk helyezve a falvakban, városokban. Mi városba kerültünk. A lágerban úgy egy hónapig voltunk. Lehetett mosakodni, olyan volt, mint a zsidóknak. Ételt kaptunk, »eintopf«: krumplit, meg sárgarépát. Örültünk neki, nem válogattunk. A lágerekben kultúrtermek is voltak és a legények elővették a harmonikát, volt tánc is. Nem jártunk ki, be volt kerítve. Nem emlékszem, de biztos őriztek minket, féltünk mi mindentől. Négyen testvérek és anyám voltunk kint.”²²⁶⁹

„Egy lágerba érkeztünk. Fából készült ablakok voltak rajta, belül egy kályhával. Mi a földön aludtunk és azt ettük, amit hoztunk. A csúcs az volt, amikor a bableveses fazekat az anyu kiöblítette és az volt az ebéd. Egyik adott a másiknak, kicsit lehetett főzni.”²²⁷⁰

„A végén Bitterfeldbe,²²⁷¹ az NDK-ba érkeztünk, innen osztottak el minket, de nem nagyon nézték, hogy ki a rokon és ki nem, csak vitték az embereket valamerre. A Cardib-céghez kerültem, ezek az utakat csinálták. Szerencsém volt, mert gyorsan tudtam érettségizni, s a vezető kiemelt.”²²⁷²

„Mi először Pirnába érkeztünk, a keleti zónába, itt egy hétig voltunk, ez egy nagyobb város. Aztán Rodewisch,²²⁷³ egy szép kisváros volt. Ez nem volt szétbombázva.”²²⁷⁴

„Pirna. Ott lepakoltunk, én rossz helyzetben voltam, mert nem volt velem senki, ha pakolni akartam, a kislányt egyedül kellett volna hagynom. Mindenki akart mindent, amire szüksége volt, és mindenki csak magára gondolt. Táborigyákon aludtunk, másnap fertőtlenítettek minket, volt fürdés és orvosi vizsgálat. Ez ugye a keleti zónában volt. A nővérem az amerikaiénál volt. Mintegy tíz napig voltunk ott, adtak ételt, de éppen hogy meg lehetett enni. Ezután rendes vonatra raktak minket. Ekkor megérkezett a tél, azt hittem, megfagyunk, egy plédünk volt csak, abba becsavartam a kislányt, de én nagyon fáztam. A vonat egy éjjel és egy napig ment, a nyugati zóna felé mentünk. Leszálltunk, elvittek egy kocsmába, ott aludtunk. Reggelre hatalmas hó esett, kocsi jött értünk. Én kiálltam a gyerekekkel a kocsmá elé, mellettem a csomaggal. Odajött egy idősebb férfi és azt mondta, hogy »nálunk fognak lakni.« El is vitt. Fialat pár volt és egy idős asszony, de nem volt hely, nem tudtam hol aludni. Aznap a fiatalok elmentek, este jöttem csak vissza. Addig pihentem, de nem láttam

²²⁶⁶ Leimen, település Németországban, azon belül Baden-Württembergben, Heidelbergtől délre, 10 km-re, Stuttgart délkeletre fekszik, kb. 120 km-re.

²²⁶⁷ 1937:N:9: Gerecse: Máty.

²²⁶⁸ Bernburg város Németországban, Szász-Anhalt tartományban. Az Anhalti Hercegség fővárosaként is számon tartották. Lipsztól északnyugati irányban fekszik, kb. 80 km-re.

²²⁶⁹ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²²⁷⁰ 1944:N:4: Vértes: Mór.

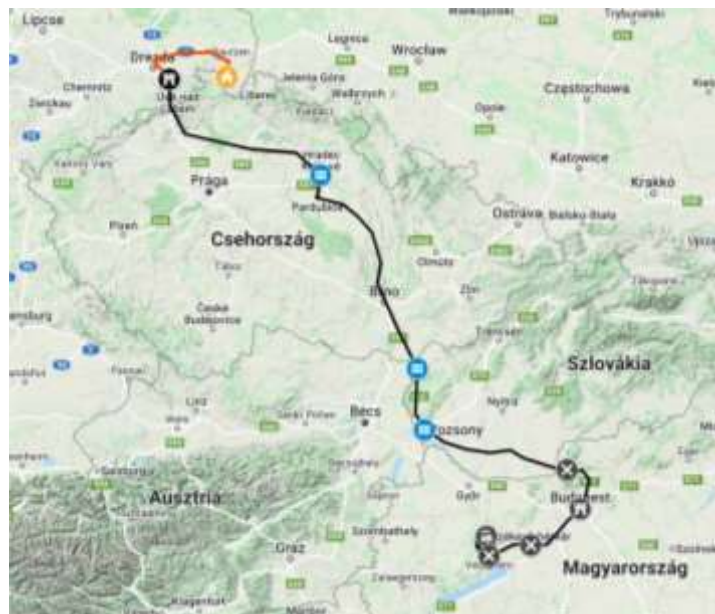
²²⁷¹ Bitterfeld ma városrész Németországban, azon belül Szász-Anhalt tartományban. 2007. június 30-án egyesült Wolfen városával, így ma Bitterfeld-Wolfen néven találjuk meg a térképen. Lipsztól északra van, 41 km-re.

²²⁷² 1930:F:18: Vértes: Pusztavám.

²²⁷³ Rodewisch község Németországban, azon belül Szászország tartományban. Pirnától nyugatra, 120 km-re.

²²⁷⁴ 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

szobát ahová rakni tudnának. Este visszajöttek és felvittek egy lépcsőn, egy szobába, világítás nem volt. A fűtés nem tudta bemelegíteni a szobát, olyan hideg volt, hogy a kislányom szája körül is megfagyott a nedvesség. Mire felébredtem, addigra vastagon volt a dér a falakon, azt hittem elájulok. Jött másnap egy asszony és látta, hogy én dédelgetem a kislányomat és azt, mondta, elvisz minket. Megörültem. Ennek szép nagy lakása volt, jól nézett ki, ő volt a mi őrangyalunk, aki gondoskodott rólunk, mindig be kellett neki vásárolnunk. Volt egy másik asszony Lókútról, vele mindig találkoztam és ő már haza akart menni, én meg azt mondtam, hogy nem merem megreszkírozni, de ők is hazamentek. Januárban értünk ki és akkor májusba indultunk haza. Eibau,²²⁷⁵ Schulstrasse 84. – ez volt a házszám.”²²⁷⁶

Lókúti közlöm útja (1948) első „elhelyezési helyéig” (1924: N:24: Bakony: Lókút)

A 2. világháború utáni elűzéseket a németek nem az őshazájukba való visszatérésként élték meg, ahogyan a propaganda terjesztette, hanem száműzetésként. Ez a körülmény akkor vált valósággá, amikor különböző családoknál szállásolták el az elűzötteket. A közlőknél az áldozatszerep felértékelődik, hiszen a személyes mozgásterük lecsökkent. Ezt azonban a német társadalom (se a nyugati, se a keleti zónákban) nem tolerálta. Az elűzöttek elhelyezésének történetei ezt az újabb töréspontot is megvilágították. A konfliktus fő oka, hogy a rossz körülmények között élő németek nem tudtak szolidárisan nézni az érkezőkre, az elűzötteknek pedig nem volt információjuk a németországi viszonyokról.²²⁷⁷

A láger „kényszerközösségi térből” a családi elhelyezés kényszerű, de személyes terévé válik. Ezek az átmenetek távolságtartóan kerülnek közlésre. Ennek oka a családszakadás: a szülőket és nagyszülőket különválasztották. Mégis az általam gyűjtött anyagok között kifejezetten ennek ellenkezőjét tapasztaltam. Soproni közlöm a történetében kifejezetten kiemeli, hogy az őket befogadó német kovács foglalkozású család milyen szorgalmas volt. A levéliek közül egyiküknek

²²⁷⁵ Helyesen *Eibau*, egykori falu, ma Kottmar településrésze, amely a Görlitzi járásban van. Zittau és Löbau mellett. Szászország tartományban.

²²⁷⁶ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

²²⁷⁷ TÓTH 2008, 125.o.

szerencséje volt, hiszen édesapja lelkész volt és ezért „jó helyet” szereztek. Utóbbi viszont, elszakítva családjától, mezőgazdasági munkára vitték. A Mányból elűzött családnak is pozitív élményei voltak a megérkezésről.

*Schalkstettenbe vittek szekérrel, egy kovácsműhelybe raktak be engem és anyámat, a nagyszüleimet máshova vitték, de ugyanebben a faluban. A falu nem volt lerombolva, a kovács lakása a földszinten volt. Nagyon elegáns volt. A mi lakunk az emeleten, a padlástéri szoba volt. Nem nagyon használták, de volt bent ágy és egy konyha is. Sokat dolgoztak, főleg Wilhelm, a kovács fia. A falu végén volt egy lovarda, ahová én a gyerekekkel kimehettem és ott lovagoltak a többiek. Én lóra mertem szállni.*²²⁷⁸

*„Csak arra emlékszem, hogy nagy teherautóra ráraktak, és a sofőr az néger volt. Apám lelkész volt és mindjárt kapott helyet. Ott beraktak egy lelkészhez és máris »bessere« állapotban voltunk, mint a többiek.*²²⁷⁹

*„Lágerban voltunk és hat nap után jött egy bizottság. Ők elosztottak minket, de nem mondtak semmit, hogy hova visznek. Láttam egy kis térképet és nagyjából tudtam, hogy hol vagyunk. Ez már 1946 húsvétján volt. Nagypénteken még a lágerban voltunk. Mi nem találtunk evangélikus szertartású templomot, mert ez katolikus hely volt. Később Mötzingenbe²²⁸⁰ jártunk, ott volt evangélikus közösség. Elkerültünk egy paraszthoz, de engem elvittek dolgozni mezőgazdasági munkára. A családomat el kellett hagynom.*²²⁸¹

*„A nővéremet egy fogorvos magához vette, hogy söpörjön össze a rendelőjében. Minket egy nagyon aranyos családhoz helyeztek. Egy szobába hárman voltunk. Nagyon rendesek voltak, Mutternek és Vaternak szólítottuk azokat, akiknél laktunk. [...] Georg Linknek hívták a családfőt, az dolgozni járt, az asszony meg otthon volt, nevelte gyermekeiket. Később levelezőlapot is írtunk, ajándékot is küldtünk nekik.*²²⁸²

Az előbbi négy visszaemlékező az 1946-os elűzési hullámmal került a nyugati megszállási övezetbe, s csak egyikük számolt be családszakadásról. A következő idézetek viszont a második, 1947/1948-as hullámban kerültek a keleti zónába. Az alábbi isztiméri elbeszélőm a német családdal való első találkozását írja, amellyel igazolni kívánja azt, hogy velük nem rablók, szegények, vagy lusták érkeztek. E közlésben tetten érhető, hogy az elűzött magyarországi németek számára racionális – ha nem is elfogadott – lehetett a németek negatív véleménye amiatt, hogy ők beköltöztek az otthonaikba. Móri elbeszélőm „kiutaltak” megjegyzéséből is az áldozati szerep megjelenése olvasható ki. Pusztavámi közlőm már túlmegy ezen, és sorsát a zsidókkal való párhuzamba állítja, amellyel a zsidóság és sorsa közötti szimbolikus párhuzamra hívja fel a figyelmet. Vagyis saját „szenvetését” a zsidóság szenvedéséhez mérten hitelesíti. A negyedik, Hárskútról való idézet pedig az alávetettség, családi széttöredezetttség formáját jeleníti meg, amely magányát fokozza.

²²⁷⁸ 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

²²⁷⁹ 1932:F:14: Moson: Levél.

²²⁸⁰ Mötzingen, község Németországban, Baden-Württembergben. Stuttgarttól délnyugatra, kb. 45 km-re.

²²⁸¹ 1930:F:16: Moson: Levél

²²⁸² 1937:N:9: Gerecse: Mány.

„Tizenegy családdal Bernburgba helyeztek minket, az egy olyan város volt, hogy a Saale-folyó kettészeli. Egy iskola jellegű házba kerültünk, ahol két szobát kaptunk. Behívott minket a házmester. Az ő családjában is volt halott katona, az volt a szerencse, hogy anyám nagyon sok rántást csinált még itthon [Isztiméren]. Ezek meg voltak fagyva, anyám felolvasztotta és az élelmiszerjegyből kapott zöldségből megfőzte mindenkinek.”²²⁸³

„Egy lágerba kerültünk és utána egy kocsmába tettek ki minket Helmstedtbe.²²⁸⁴ A lágerban a földön aludtunk, de csak pár napig, mert parasztokhoz vittek minket. Kiutaltak. Egy pajtaszerű valamibe. Volt tehenük, de almát és kukoricát természetek.”²²⁸⁵

„Először egy betonbunkerban laktunk, se ajtó, se ablak nem volt. Munkaszolgálatosok voltak ott egykor, oda lettünk be rakva.”²²⁸⁶

„Pirnába egy katonai laktanyába, egy lágerbe kerültünk, enni kaptunk ott, s aztán szétszítottak minket. Az anyám testvére lekerült a cseh határ mellé, Bad Schandautól²²⁸⁷ nem messze, »Schönauba«.²²⁸⁸ Minket pedig elvittek Lipcse fölé, Rodewischbe. Ott elég sokan voltunk, de még a szomszéd falvakba is kerültünk.”²²⁸⁹

A németországi és magyarországi németek közötti kulturális különbségek leginkább a nagyon eltérő nyelvjárásban (Mundart) ragadhatók meg.²²⁹⁰ Nem véletlen, hogy akik teheték, Bajorországba, vagy Ausztriába költöztek a későbbiekben, hiszen az ott található nyelvjárás állt a legközelebb hozzájuk. Az 1946-ban érkezők többségében többen (egymáshoz viszonylag közeli településekre) telepítették, ezért ők össze tudtak fogni²²⁹¹ és közösségi erővel tudtak szembehelyezkedni a megbélyegzésekkel.

Az egzisztenciális kiszolgáltatottság és a társadalmi törésvonal, a németországiak elutasítása a „magyar cigányok” stigmában jelent meg, amellyel a németek illették az érkezőket.²²⁹² Sokaknak még az utcán is, nyilvánosan is odakiabáltak.²²⁹³ Mások viszont jó viszonyt tudtak kialakítani a helyiekkel. Ám a „megértettük, ahogy beszélnek”²²⁹⁴ és a „rendesek voltak velünk”²²⁹⁵ kijelentésnél részletesebben csak a soproni elbeszélőm fogalmazott. Alább ezt hasonlítom össze a hárskúti interjúalanyom közlésével, aki a „nulla pontból” való emelkedését, boldogulását vázolja fel. E kontraszt jól mutatja nemcsak a keleti és nyugati zónába kerültek sorsának különbségét, de azt is,

²²⁸³ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²²⁸⁴ Helmstedt, város Németországban, Alsó-Szászországban, Braunschweigtól keletre, kb. 45 km-re.

²²⁸⁵ 1944:N:5: Vértes: Mór.

²²⁸⁶ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám.

²²⁸⁷ Bad Schandau, település Németországban, azon belül Szászország tartományban. Pirnától keletre, 25 km-re.

²²⁸⁸ Mivel a közelbe több bakonyi németet szállítottak, ezért valószínűleg helyesen: Schönau-Berzdorf an der Eigen, település Németországban, azon belül Szászország tartományban, a Berzdorfer-tó partján, Pirnától keletre, 85 km-re, a lengyel-német határon, Görlitzről 10 km-re délre.

²²⁸⁹ 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

²²⁹⁰ 1944:N:5: Vértes: Mór: „Nem szeretettel néztek bennünket, pedig mi csak svábul beszéltünk.”

²²⁹¹ 1932:F:15: Moson: Levél: „Sokan segítettek is rajtunk. Nekünk jó volt, más helyzetben voltunk, mint mások. Apám megkapta később a helyi lelkészi állást. Amikor megkaptuk helyünket, akkor az be volt rendezve, addig nem volt ágyunk, se szekrény és a gyülekezett ezt berendezte. Ez nekünk égi áldás volt.”

²²⁹² 1930:F:18: Vértes: Pusztavám. „Az ottani lakosok nem szívesen vettek minket, mondták, hogy »megjöttek a magyar cigányok.« Anyám elment egy kocsmába dolgozni.”

²²⁹³ 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „Nekünk nem volt bajunk, de az egyik isztiméri, aki a [Saale] folyó mellett lakott, az ilyen népviseletben volt és odakiabáltak nekik, hogy »ihr sind ungarische zigauner.«”

²²⁹⁴ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²²⁹⁵ 1937:N:9: Gerecse: Máty.

hogy az elűzött magyarországi németek megértően tekintettek arra, hogy a befogadók elutasítóak voltak velük szemben.

A soproni emlékezőm *gyermekként* élte meg az elűzést, szülei sok krízistől megvédték. De számára is a nyelvi akadály volt a legnagyobb nehézség: az iskolai tanórákon gondot jelentett a beszéd, hiszen a magyarországi németek nem az irodalmi nyelvet használták.²²⁹⁶ Története arról árulkodik, hogy burokban élt kint, alig tapasztalt valami konfliktust; hiszen tudomása szerint a kiérkező magyarországiakra „*panasz nem volt, de valószínűleg voltak nézeteltérések.*”²²⁹⁷

„*Nagyon jó viszonyban voltam a gyerekekkel, nagyon sokat játszottunk, de az az igazság, hogy először nem érttem őket, mert más dialektusban beszéltek. Fél éven belül tökéletesen beszéltem a nyelvüket, de aztán mindent elfelejtettem. Ott nagyon örültek nekünk, mert nem volt munkaerő. A férfiak elesetek a háborúban, vagy még hadifoglyok voltak.*”²²⁹⁸

Ezt a narratívát élte meg hárskúti közlőm is, aki *kamasz* volt, éppen emiatt szülei emócióját jobban adaptálta (magára is vette), mint a gyermekkori elbeszélők. Narratívájában érezhető az elutasításból *elfogadássá* váló folyamat íve, amelynek lényege, hogy a németek belátták, hogy rosszul mérték fel az érkezők sorsát: a stigmából egyszeri, majd rendszeres adakozás válik.

„*Anyám abban ment tönkre, hogy egy tizenhárom éves lánnyal kitelepítették, a férjét elvitték, és ő azt sem tudta, hogy hol volt. Mikor kiértünk, családokhoz helyeztek el minket. Nekik is be kellett fogadni minket. »Magyar cigányoknak« hívtak minket. Akihez mi ki lettünk rendelve, az egy fiatal nő volt, s a helyi jegyzőnél dolgozott, el tudta intézni, hogy ne engedjenek be a kiutalt lakásba. Ezért én a tizenharmadik születésnapomat az utcán töltöttem, a ház előtt. A szomszéd néni hívott magához és adott feketekávé és egy darab kenyeret. De nem engedtek be. Aztán anyám unokanővére, aki még '44-ben jött ki, azok kaptak helyet egy varrodában és odamentünk, mert azt mondták nem maradhatsz az utcán ezzel a gyerekkel. [...] Alkalmazkodni kellett. Elmentem az iskolába, nem tudtam írni-olvasni. A szászok máshogyan beszélnek, mint mi. Az iskolában is azt mondták, hogy »magyar cigányok« vagyunk, azt mondtam anyámnak, »ha agyonütnek, akkor se megyek többször iskolába«. Aztán látták, hogy nem vagyunk cigányok és utána jól kijöttünk velük. Ha kaptak egy libát, anyám megtömte nekik karácsonyra, főtt krumplival megfőzte. A szomszédban zöldséges bolt volt, onnan is kaptunk mindig valamit, mert minden jegyre ment és elég szűkös volt. S ha volt valami zöldség, akkor átszólt a kerítésen, hogy vigyük el. [...] Nagynénémék a varroda után egy gyárba kerültek, de ott eltörött a bokája és lerokkantották. Mások parasztokhoz kerültek. A nagybátyám viszont a vasútra ment dolgozni.*”²²⁹⁹

²²⁹⁶ 1937:N:10: Gerecse: Mány: „Egy pékség volt a házban. De nem azé családé volt, akiknél laktunk. Mellettük viszont egy paraszt él, hozzá járt anyánk dolgozni. Földműves munkáért, pénzt, vagy ennyivalót kaptunk. [...] Nem tudtam németül, ezért óvodába kellett mennem, hogy megtanuljak. De nem ment az olyan gyorsan, szeptemberben viszont iskolába mentem. Első osztályba, aztán másodikba, de beszélni alig tudtam. Mi egyáltalán itthon nem beszélünk ilyen »németül«. Heidelberg mellett voltunk, oda villamos járt be.”

²²⁹⁷ 1939:N:8: Burgenland: Sopron. „Nem nagyon hallottam, hogy konfliktusok lettek volna. Apai nagyszüleim Heidebronn [Heilbronn] mellé kerültek egy faluba. Ott még több rokonom volt, ők is jók megvoltak, amikor látták, hogy ez milyen szorgalmas nép, mert mi azonnal elkezdtünk dolgozni. A beilleszkedés jó volt, panasz nem volt, de valószínűleg voltak nézeteltérések.”

²²⁹⁸ 1939:N:7: Burgenland: Sopron.

²²⁹⁹ 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

E közlésben megjelenik az a szál, hogy az *1944/45 fordulóján evakuáltak* és Németországban maradtak *segítették 1946/48 között elűzött rokonaikat*. Annak ellenére, hogy az ország le volt bombázva, erre azért volt lehetőség, mert az evakuáltak már 2-4 éve az országban voltak és jobban kiigazodtak a lehetőségek között. Ennek főleg a keleti országrészbe szállítottak sorsában volt fontos szerepe. Megjegyzendő, hogy a Geretsriedbeli, Pusztavámból származó németországi közösséget is az evakuáltak alapították meg, akik később segítettek a szovjet zónába való elűzötteknek is, hogy áttelepüljenek az NDK-ból. Pusztavámot a mai napi meghatározza ez a kapcsolat. Az emelkedésnek része volt, hogy milyen állomásai voltak az integrációnak. Szaktudásuk sokszor leértékelődött, hiszen a mezőgazdasági tudásukat itt már nem tudták kamatoztatni. Több hónap is eltelt, amíg munkát találtak, de az esemény társadalmi integrációjuk első lépése volt.

A nők háztartási, kisegítői munkában, illetve „napszámban” (kapálás, kötés, betakarítás) vettek részt, a gyerekek élelmiszerjegyért álltak sorba, majd mezőgazdasági munkákban, baromfi őrzésében, gyümölcsök gyűjtésében segédkeztek. Az ilyen munkákat keresni kellett, annak ellenére, hogy a németországiak embervesztesége nagy volt. Ennek oka szintén abban fedezhető fel, hogy nem szívesen alkalmazták az újonnan érkezőket. Az öregeket nemcsak betegségeik, kiszolgáltatottságuk, de elkeseredettségük miatt is el kell tartani. A letargia miatt sokan elhunytak.²³⁰⁰ Akik szakmával rendelkeztek, azoknak gyorsabban sikerült munkát szerezniük.²³⁰¹ Ez volt, ami pályára állította kinti életüket, s ennek felemás jellege érlelte meg bennük azt a döntést, hogy hazatérnek.

Hárskúti emlékezőm abból a pillanattól bontja ki a közlését, amikor kizárva, az utcán ünnepelte születésnapját. Számára az életkörülmények a betegségeivel függnek össze, kanosszájukat testvére bányában való elhelyezkedésével zárja. A történet narratív magja az orvos beszéde, amely a helyzetüket objektíven átlátó alakja is egyben, aki tekintélyével hatástalanítja a német befogadók elutasítását. Ez a momentum hitelesíti az áldozatszerepet is az elbeszélő számára.

„Estére sikerült helyet szerezni négyünknek. Ahová mentünk, azok is nagy szemekkel néztek ránk. Egy kis szobát kaptunk. Nagymama, a fia, én és anyám laktunk együtt. A véce az ajtó mellett volt, egy csikos sparhelt állt még benne, nem volt ágynemű, szalma volt, és azon feküdtünk. Anyám elment a község házára. Beteg lettem, sokszor begyulladt a mandulám. Gyenge és beteges voltam, azért vagyok ilyen kis növésű. A fiatalasszony, akik ott laktak – annyi idejük volt, mint anyámnak – az hívta a magánorvosukat, aki azt mondta, hogy »Frau Schmidt, adjon egy ágyat ezeknek, hiszen a gyerek olyan beteg [sírva] és itt fekszik a földön, mint az állat.« Akkor adtak egy ágyat és a tanácstól is kaptunk. Így már csak a fiú aludt a földön. Én anyámmal, a nagymamával egy ágyban feküdtem. Amikor a fiút a bányába vitték, akkor csak hárman maradtunk, mert a fiúnak adtak ott szállást.»²³⁰²

Soproni közlőm és családja iskolába kezdett járni Németországban, ahol ketten voltak elsősök. Ezt inkább különésként fogta fel.²³⁰³ Móri közlőm szintén kislány volt még, hiányos történetében

²³⁰⁰ 1941:N:6: Gerecse: Dág: „A nagypapa, az ott halt meg kint.”

²³⁰¹ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám: „Nagyapám kemény ember volt, de megtörték az oroszok. Ő kokszot gyűjtött egy gyárban, ez volt a feladata. Azért kaptunk egy kenyeret, facipőt.”

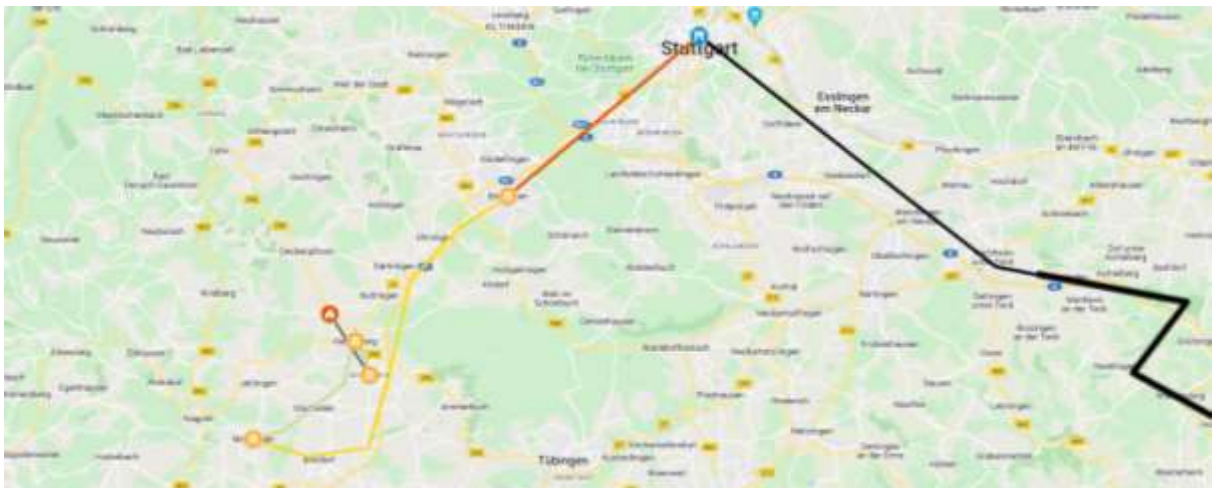
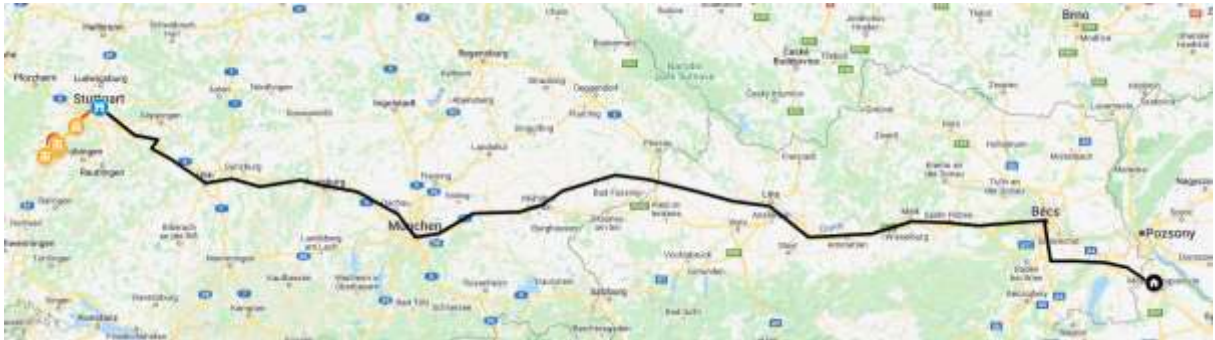
²³⁰² 1935:N:13: Bakony: Hárskút.

²³⁰³ 1939:N:8: Burgenland: Sopron. „Én '46-ban lettem volna iskolaköteles, de mivel elűztek minket áprilisban, ezért én Németországban kezdtem állami iskolába járni. Mi egy kis faluba' voltunk és a nyolc osztály egy teremben volt. Ketten voltunk elsősök. Első padban ültünk. Kedves kis tanító néni volt. Az első osztályt ott befejeztem be, a

az az elem jelenik meg, hogy gyermekként ő sem maradt feladat nélkül, az élelmiszerjegyeket kellett átvennie. Ez az alapállapot változott meg, amikor „napszámba került”. Az étel ismét az élet értékeként jelenik meg, mert közlésében büszke arra, hogy a családnak ő is tudott szerezni. A munkavégzéssel a helyismeret is növekszik, még a gyerekeké is.

„Jegyre volt minden, ketten kaptunk tizenöt deka kenyeret, két napra. Melaszt csináltak anyuék, répát pedig loptak. Én négyéves koromban már napszámba jártam az unokatestvéremmel. Egy paraszt bácsihoz mentünk, a fa alatt kellett almát szedni, aztán azt mondta, hogy »nem kell lopni menni, ha minden nap őrizzük a libáját, akkor annyi almát vihetünk, amennyit csak akarunk«. Kapunk ebédet is. [...] Szegényes volt, nem volt kaja.”²³⁰⁴

A mezőgazdasági munkát végzők kénytelenek voltak elvállalni a számukra meghatározott, vagy kijelölt munkalehetőséget, de többször lopásra is kényszerültek az éhség miatt.²³⁰⁵ Levéli közlőm szintén a munkán keresztül mutatta be emelkedésüket. De erős kontraszt mutatkozik a földműves és az ipari munka között.

Levéli közlőm (1930:F:16: Moson:Levél) feltételezett elüzési útja letelepedési helyéig (1946)

tanítónő is kikísért az állomásra. A kovácsnál kaptunk egy szobát, elég rozoga szobába' laktunk. Hozták a lovakat patkolni. A családnak volt egy 14 éves lánya, »Kathi«, az anyyira istápolta engem. Volt farkaskutyájuk, az mindig nagyon örült nekem, én meg féltem tőle. Egyszer jöttem haza az iskolából és rám ugrott. Beestem az ekék közé. Azóta nem vagyok kutyabarát.”

²³⁰⁴ 1944:N:5: Vértes: Mór.

²³⁰⁵ 1935:N:13: Bakony: Hárskút: „Néha rá voltunk kényszerülve, hogy lopjunk. Anyám este elment az erdőbe és fenyőágakat szedett, amivel a parasztok földjeiből kikaparta a krumplit és hazahozta. Kevés pénzt kaptunk, de faluból senki nem ment dolgozni.”

Korábban és később is előkerül az a toposz, hogy a németeket azért kellett „kitelepíteni”, mert fel kellett építeni Németországot. Ez az ipari munkások szemszögéből reális interpretációnak bizonyult. Magát a véleményt mind a hazatérők, mind a későbbi rokonlátogatáson résztvevők interpretálták. Ám a különböző helyeken lévő munkaalkalmak predesztinálták a közösség széttördeltségét. A családok szétszóródtak és csak a traumaközösség maradt meg.

„Először egy gulyáságyúban készítettek ételt, egy közös konyhán [...] Házakhoz mentünk dolgozni, mezőgazdasági munkára vittek. Mötzingenbe²³⁰⁶ kerültünk. Sok zaneggivel [mosonszolnokival], kimleivel, mosonszentpéterivel, rajkaival, hegyeshalmival, és levélivel együtt. Ötvenöt személy került Mötzingenbe, később Güldsteinba,²³⁰⁷ ez ma Herrenberghez²³⁰⁸ tartozik. Oda költöztünk. A harmadik csapat Kuppingenbe²³⁰⁹ került, szintén Herrenberg mellé, Stuttgarttól délre. Ők főleg ácsok és kőművesek voltak, nekik sikerült elhelyezkedni. Felosztottak, szétszórtak minket. Négy ember egy szobát kapott egy parasztházban és kész. Két héttel ez után megszólított egy ember, hogy a szomszédos faluban lenne egy paraszti munka. Odamentem.”²³¹⁰

Lókúti elbeszélőm viszont nem tudott dolgozni, s csak akkor hagyta el otthonát, amikor élelmiszert szerzett be. Ennek az volt az oka, hogy jó viszonyban volt befogadójával, aki mintha elveszett családtagját találta volna meg benne és lányában. Ezen idillikus helyzet ellenére is az elkeseredettség és a kitaszítottság lett úrrá rajta, nyomasztani kezdte a túlzott gondoskodási vágy.

„Ez egy nagyfalu volt. Csak akkor mentem ki, amikor kaptam jegyet a gyerekre és vásároltam. Jó volt viszony az özvegyasszonnyal, akivel laktunk. Neki egy fia volt, de az nem lakott ott. S amikor beköltöztünk, akkor fel voltak készülve rá. Frau R.-nek hívták a befogadónkat. Nagyon szeretett minket, azt mondta, »édesanyád helyett, édesanyád leszek, ne sírjak.« Mert amikor levelet kaptam, akkor csak sírtam és saját ágyába fektette a kislányt. Még moziba is mentünk. Amikor olyan filmet adtak, hogy katonák, foglyok voltak benne, akik lógtak a vonaton, akkor végig sírtam. Mondták is, hogy többet nem visznek el, mert felzaklat. [...] Sajnáltam is, amikor otthagytam őket, mert nagyon rendesek voltak velem, de anyám hívott, hogy jöjjenek haza, mert egyedül van. Én írtam először levelet és ők válaszoltak, innen tudták, hogy hol vagyunk.”²³¹¹

A munkaalkalom miatt széttelepített családokat predesztinálta a különböző sors. Jobb helyzetben voltak azok, akiket még a *Volksbund* telepített ki 1944 végén, hiszen ők korábban – igaz korlátozottan – meg tudták teremteni az egzisztenciájukat. A keleti zónába került hárskúti közlőm unokatestvérét rossz körülmények fogadták, s mivel a nyugati zónában rokonaik voltak, ezért feléjük indultak. Másokat a kanadai rokonok támogattak postán küldött élelmiszerral és cigarettával. Az enivaló hiánya és az éhség komoly kihívás elé állította a családosokat. Hárskúti és lókúti elbeszélőm is Dachau felé vette az irányt, ahol rokonaik laktak.

„Sokat éhezünk és ezért a nagynénék küldtek lisztet. A fiúkat, anyámnak az öccsét és a többieket elvitték bányába dolgozni. A bányaszálláson a kapca is megfagyott, olyan hideg volt. A nagynéném

²³⁰⁶ Mötzingen, település Németországban, azon belül Baden-Württembergben, Stuttgarttól délre, 50 km-re.

²³⁰⁷ Helyesen *Gülstein*, egykori község, 1971-től Herrenberg város része.

²³⁰⁸ *Herrenberg*, kisváros Németország Baden-Württemberg tartományában, Stuttgarttól délre, 37 km-re, a böblingeni kerületben

²³⁰⁹ *Kuppingen*, egykori község, 1971-től Herrenberg város része.

²³¹⁰ 1930:F:16: Moson: Levél.

²³¹¹ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

elment érte és elhozta, majd átszöktek Bajorországba [nagyamám testvééréhez], Dachau környékére kerültek, parasztokhoz. Én festőműhelybe mentem segíteni. Aztán adtak még egy kis szobát, majd egy kis faházat is.²³¹²

„Írtunk haza a nagyszüleinknek, ők pedig az unokatestvéreiknek sürgönyöztek, akik Kanadában éltek. Emiatt kaptunk csomagokat. Ez nagy segítség volt. Jött cigaretta is, ez aranyat ért, nagy kartonokkal küldtek, meg tasakos leveseket. A bátyám kertészetben kapott munkát, ő hozott krumplit, sárgarépat, gyümölcsöt és így eltengődtünk. A házmester ezt megtudta, s rátette a kezét a cigarettára. De így jobb lett. [...] Mi még egy szudétanémet családdal laktunk együtt, őket a csehek vágták ki. Összehaverkódtunk, de az isztimériekkel összejártunk. [...] Jártunk iskolába, meg templomba is. A pap foglalkozott velünk, sajnált minket. Anyám a papnak is megmondta, hogy »mi haza fogunk menni, mert honvágya van.«²³¹³

„A nővéremék, akik menekültek, még nem építkeztek, mert parasztoknál dolgoztak. Már otthonról is leveleztünk, és amikor kiértem, nekik is írtam, tudtam, hol élnek. Ők küldtek pénzt, minden levelébe rakott bele 10 márkát. A másik határnál voltak, Münchennél, Dachauban.²³¹⁴

E három közlés az „elmozdulás” ívét mutatja meg. Az éhség, a lopásra való rákényszerülés, s a rossz körülmények egy teljesen „kifordított világot” eredményeztek, amelyet nem tudtak megszokni az elűzöttek. A társadalmi szakadék akkora volt, hogy azt nem voltak képesek egyénileg feldolgozni a családok. A nyugati zónába, a rokonokhoz való átszökést és a Magyarországra való hazatérést ugyanaz motiválta: korábbi életük, identitásuk, közösségi tereiknek és kapcsolataiknak a visszaállítása. Ezzel viszont a közösség tovább aprózódott, ugyanis akik megtalálták számításukat – főleg a 18-20 éves korosztály –, inkább az új kereteket és identitást választották. Ennek az első lépése volt, hogy „kiválasztottnak” érezhették magukat, tudásuk miatt. Ez, az akkor még igencsak homályos szál egy lehetőségnek bizonyult, egy másik módszernek, amellyel megkérdőjelezhették a jogfosztást és az elhurcolást.

„Németországban, ha érettségiztél, akkor kaptál egy mentort, aki segített, hogy egyetemre menj. Nálam úgy volt, hogy a munkahelyem segített engem. Akkor én már egy házba laktam, ennél a mentornál. Nagyapám és anyám egy családhoz került, ők parasztnál dolgoztak. Anyám gyerekeket ápolt. Tető alatt laktak, semmi szigeteléssel. Az élet katasztrofális volt, mert jegyre adtak mindent és »cigányoknak nincs jegy.«²³¹⁵

10.12. A hazatérés emlékezete (1946-1948)

Tóth Ágnes 2008-as tanulmánya – amely e munka alapja is – mutatta be a Németországból illegálisan, vagy legalisan visszatérő németek sorsát. A levéltári adatok és történészi becslések szerint 1948-ra legalább 110 ezer elűzött német élt létbizonytalanságban a német megszállási övezetekben. A magyar belügyi jelentések szerint 6-8 ezer olyan német tartózkodott az országban, akik megszöktek a „kitelepítés” elől és további 3-4 ezren, akik visszaszöktek Németországból.

²³¹² 1935:N:14: Bakony: Hárskút.

²³¹³ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

²³¹⁴ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

²³¹⁵ 1930:F:18: Vértes: Pusztavám.

Az illegalitás abból adódott, hogy az elűzött németek, az 1946. július 12-i minisztertanácsi ülésén elfogadott 7970/1946 M.E. rendelet értelmében elvesztették magyar állampolgárságukat. A visszaszökések már az elűzés után, rögtön megindultak, de bizonyos időszakokban megerősödtek. A már 1945-ben megalakított új határszázad egységek meglepődve tapasztalták a nyugati határszélen 1946 elején, hogy a kitelepített németek tömegével térnek haza. Hozzá kell tenni azt, hogy főleg e régióban volt jellemző, hogy az elűzés után pár héttel már hazatértek a kitelepítettek (pl. Fertőrákosra) és többen a magyar menekülteket szállító szerelvényekkel utaztak haza. Ezért az elűzöttek ki voltak téve a rendőrség rendszeres razziáinak és az állandó feljelentéseknek. Akit a karhatalom elállított, azt kitoloncolásra ítélték. 1948-ban is 950 kitoloncolási ügy volt. Egyesek azonban ezután is visszaszöktek a határon.

1948 és 1950 között, a határzár felhúzásáig jelentősen emelkedett a visszatérők száma. Általában falujukba, rokonokhoz tértek vissza. Ennek egyik oka lehetett, hogy 1949-től megkezdődött a Magyarországon maradt német lakosság, *de jure* jogegyenlőségének helyreállítása. A végső rendelkezést a 84/1950 M.T. rendelet mondta ki, amely jelentkezési kötelezettség mellett minden magyarországi németet, aki a Magyar Népköztársaság területén akkor tartózkodott, magyar állampolgárnak tekintett. A kitelepítés utáni visszaszököttek és visszatérők száma olyan 8-10 ezer lehetett, ami az elűzöttek 5-6%-át jelenti. Ám a rendelet lehetővé tette, hogy a kitelepített németeknek megadja azt a jogot, hogy az „erre érdemesnek mutatkozzanak”, akkor jogegyenlőséggel hazatérjenek. Az időközben megalakult NDK területén nem hirdették ki ezt a lehetőséget, de így is 1950. október 4-ig 1184 Bécsben élő kitelepített és 8369 magyarországi hozzátartozó nyújtott be ilyen igényt. 90%-uk elűzött német volt. Az MDP határozata szerint az ÁVH-nak egy hónapon belül 50 személyt, azt követően pedig 25-30 személy havonkénti csoportok hazaszállítását kellett biztosítani. Ennek ellenére ritkán kaptak engedélyt a hazatérésre az elűzött németek.²³¹⁶

Az elűzött magyarországi németeket egzisztenciálisan megtörte az elűzés. Sokan sem a mezőgazdasági tevékenységüket, sem vallásukat, sőt még nyelvüket sem tudták tisztán használni. A családi kötelékek széttörése miatt egy ideig ideális stratégiának látták, hogy a szintén hasonló sorsú rokonokhoz közelítsenek. Ám amikor ez megoldhatatlan volt, döntés elé kényszerültek. A céljuk reintegráció volt, s ezt a magyarországi visszatéréssel, hazaszökéssel látták jónak elérni. Számukra az otthon megváltozott, de mégis ismerős keretek megteremtése jelentette a haza-képet. E tényezők mellett az elidegenedés, a kiszolgáltatottság, a magány és az egzisztenciális törés valószínűleg nem volt olyan nagy. Nem vállalkoztak volna olyan nagy útra (majdnem 1000 kilométer), ha nem tudják, hogy a visszaülleszkedés lehetséges.

Az elűzésből felmentett őslakos német falubeliek is megdöbbenve látták, hogy rokonaik, vagy ismerőseik hazatértek. A falusiak számára ez úgy csapódott le, hogy egy újabb társadalmi réteget ért jogfosztás a személytelen hatalom felől. Olaszfaluban úgy látták, hogy a hazatérteket először meghurcolták, megverték, társadalmi járandóságaiktól megfosztották, majd szinte

---

²³¹⁶ Összefoglalóját lásd: TÓTH 2008, 10–61.o.

megkegyelmeztek nekik a vezetők.²³¹⁷ Szomoron a hazaszeretben látták a kívülállókat a visszatérők motivációját.²³¹⁸ Móron majd minden általam megszólított közlő ismert hazatérőt,²³¹⁹ de olyanok is akadtak, akik többször is megpróbálták a szökést, többször kitoloncolták őket, végül dacosan a határhoz közeli Bécsben telepedtek le.²³²⁰ Isztiméren is jó néhány embert ismertek, aki hazatért.²³²¹ Gannán ellentétesen emlékeztek, de úgy tűnt, hogy két család tagjai az 1950-es években megnyílt, korlátozott hazaköltözési lehetőséggel éltek.²³²² Ennek feltétele volt, hogy az öregeket eltartják a fiatalok. Ajkarendeken is csak egy családra emlékeztek, akik a keleti zónába kerültek, majd a nyugatiba, más európai országokba és a tengerentúlra.²³²³ A mosoni levéliek tömegei jöttek vissza, de végül a közösség nagy része nem jött át a határon, hanem az osztrák oldal egy községében, Miklóshalmán (Nickelsdorf) telepedtek le. A rendszerváltás után még többen hazaköltöztek a közösségből.²³²⁴ Balfi elbeszélőm nagybátyja rögtön az elűzés után hazatért, egyetemre ment, de végül mérnöki diplomáját Németországba költözve kamatoztatta.²³²⁵

A legnagyobb indok 1946 és 1950 között a hazatérésre a család, általában a katona férj hívó szava volt. Mivel a magyar katonaként szolgáló családfők visszanyerték házukat, ezért a kitelepített család biztosnak látta az életet Magyarországon. A *ház megszerzése* egzisztenciális megnyugvás érzetét keltette, vagyoni alapot. A visszaszökés, a törvénytelen migráció racionálisnak számított, ha a visszaszerzett otthon és a haza volt a tét. Visszatérő motívum a határon való többszöri heroikus átkelés, majd a megérkezés és az újra otthonra találás szikár megjegyzése. Az általam gyűjtött interjúk alanyai közül hatan vállalkoztak a hazatérésre, közülük csak egy volt nagykorú. A hazatérők elhatározása arra a döntésre, hogy visszajönnék Magyarországra, illetve utazásuk időtartama eltérő volt. Az 1946-os elűzési hullámban résztvevők közül a soproni család maradt a

²³¹⁷ 1932:F:15: Bakony: Olaszfalu: „Igen, de ezeket bevitte az ÁVO és agyba-főbe verte őket. Volt, akit visszatoloncoltak, de mégis visszajött. Ezek sufnikban laktak. Aztán amikor látták, hogy itt akarnak maradni, akkor végül nem csináltak semmit. Ezek semmilyen támogatást nem kaptak. Azért jöttek vissza, mert Németországban rosszabbak volt a helyzet, mindenki éhen halt.”

²³¹⁸ 1919:F:30: Gerecse: Szomor: „Annyira ragaszkodtak a hazájukhoz, hogy hazajöttek.”

²³¹⁹ 1936:N:14:Vértes: Mór „Igen, három családot ismerek.”

²³²⁰ 1940:N:10:Vértes:Mór: „Nagybácsimat és nagynénimet kitelepítették és visszaszöktek háromszor Németországból. Utoljára Győrben kapták el őket, ott voltak figyelők, akik az állomásokat nézték. Parasztoknál laktak először, lyukas lábosba főztek, csalánlevest ettek. Végül Bécsben telepedtek le. Alბérletben laktak, majd lakást vettek. Ők nagyon sűrűn jártak haza, amikor megvolt az a lakás, olyan '58-59-ben kezdett nekik jó lenni. Nem akartak hazaköltözni, mert mindent elvettek tőlük.”

²³²¹ 1936:F:12: Bakony: Isztimér: „A nagynéném is, a Kamarásék, akik katonák voltak, azok is visszajöttek. Meg pár ember volt még.”

²³²² 1929:N:16: Bakony: Ganna: „Egy család települt vissza, de azok úgy, hogy gyerekeik vállalták, hogy eltartják és akkor vissza lehetett jönni, de több nem jött vissza. Ők voltak a Jakab bácsiék, ők idősek voltak, a gyerekeik itt maradtak és Löbából jöttek haza.” 1930:N:20: Bakony: Ganna: „Két család hivatalosan visszajött, a szülőket vitték ki és gyerekek maradtak, majd amikor ők vállalták, hogy eltartják őket, hazatérhettek. Ezek visszaharcolták a jogaikat.”

²³²³ 1942:F:5: Bakony: Ajkarendek: „A svábokat kivitték Kelet-Németországba, aztán átszöktek Nyugat-Németországba és onnan mentek Hollandián keresztül Amerikába a nagyszüleim. [...] Volt egy család, aki visszajött. A férjhez jött haza egy feleség és még nem volt családjuk, de hazajött.” 1945:N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek: „Az én nagynéném Klenauba voltak, ők átjöttek Nyugat-Németországba.”

²³²⁴ 1946:F:20: Moson: Levél: „Igen sokat jöttek, de Nickelsdorfnál mondták nekik, hogy ne menjenek, mert lecsukják őket. Ezért sokan ott telepedtek le. Sokan [Moson]Szolnokról [a gettóból] is visszaszöktek és itteni házukból – míg a telepesek aludtak – elvitték az eldugott dolgokat.”

²³²⁵ 1932:N:14: Burgenland: Balf: „Nagybátyám visszaszökött, mert kint éhezett. Nálunk élt, amíg be nem fejezte az iskolát, a Liceumban. Egyetemre ment és végül földmérő mérnök lett. Kielbe költözött. Ő mindjárt visszajött, amikor kitelepítették.”

legtovább, két év két hónapig éltek Németországban.²³²⁶ A gerecei Mányról elűzött család alig egy év után érkezett haza.²³²⁷ Az 1948-ban elűzöttek közül móri,²³²⁸ isztiméri²³²⁹ és lókúti²³³⁰ közlöm fél év, hárskúti elbeszélő családja pedig 3 hónap után indult haza.²³³¹

A visszatérés motivációjánál is általánosabb közléseket adtak, amelyek inkább vágyalmok manifesztációi voltak, mint a honvágy. Ehhez hozzájárult a családfő fogságból való hazatérése, ami lehetőséget adott arra, hogy hazatérve nemcsak a családegyesítés, de egyfajta visszarendeződési lehetőség is várja az elűzötteket. Soproni emlékezőm igazolva látta ezzel, hogy elűzetésük csak ideiglenes volt, mégis aláhúzza, hogy szülei döntése inkább egy erős remény volt, mint valóság.

„Apám itthon volt és azért indultunk el, mert azt gondoltuk, hogy hátha visszaadják a szőlőt és a házat. Ők reménykedtek. Már az indulásnál azt gondolták, hogy öt vagy hat hét után visszajöhetünk. '48 augusztusában indultunk el, azt gondoltuk, hogy megnézzük, mi van itthon. Honvágy. Útra keltünk, én voltam az egyedüli gyermek. Az amerikai zónán, orosz zónán, ezeken át kellett kelni. Németország területén vonattal mentünk, de Salzburgban már éjjel keltünk át a határon. Egy zárt teherautó jött lépésben, mi beálltunk mellé az úton, takarásban és átgyalogoltunk vele a határon. Ha a határőr észrevett volna minket, akkor visszaküld. Ezután a mezőn aludtunk.”²³³²

A visszaszökések országosan megindultak 1946 nyarára. A hazaszököttek olykor levélben térképeket küldtek ki, útleírásokkal a rokonoknak.²³³³ Sok olyan csempész volt, aki ezzel foglalkozott. Mányi elbeszélő családja is akkor döntött a hazatérés mellett, amikor az édesanyja hallotta, hogy férje is hazaérkezett a frontról, s az egyik rendőr ismerősük „hazaviszi” a kint lévő szüleit, illetve megbizonyosodik, hogy többeknek sikerül a szökés.²³³⁴ A közlő mégis a döntést egy családi párbeszédként, anekdotázva, játékosan ábrázolja, mintha egyenlő érvek szólnának a németországi és magyarországi sors között. Valószínű, hogy a családegyesítés (itthon van „mindenki”) mellett az apa hívó szava volt a döntő.

„A Peringer bácsi rendőr volt és annak a szülei kint voltak és kijött, hogy hazavigye őket. Ő azt mondta, hogy az apánk »megérkezett, otthon van.« »Na, akkor mit csináljunk, gyerekek?« – kérdezte tőlünk anyánk. Mi meg mondtuk, hogy »menjünk haza.« Addig tanakodtunk, hogy eljöttünk haza, mert hát itthon van az apa, a Pártil nagypapa, anyám családja, mindenki. Hazaszöktünk, nagyon sokan.”²³³⁵

²³²⁶ 1939:N:9: Burgenland: Sopron: „1948 augusztusban indultunk vissza. '46 májusában kerültünk ehhez a családhoz és onnan jöttünk vissza.”

²³²⁷ 1937:N:10: Gerecse: Mány: „'46. áprilisban mentünk ki és 47. március 28-án értünk haza.”

²³²⁸ 1944:N:5: Vértes: Mór: „Fél évig voltunk kint. Februárban kerültünk ki és itthon voltunk, amikor a szőlő érett, novemberben.”

²³²⁹ 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „Mi '48 október elején indultunk haza és november 1-jén már [Vár]Palotán voltunk.”

²³³⁰ 1924:N:24: Bakony: Lókút: „'48 májusában indultunk vissza.”

²³³¹ 1935:N:14: Bakony: Hárskút: „1948 januárjában érkeztünk, 1949. áprilisban jöttünk el.”

²³³² 1939:N:9: Burgenland: Sopron.

²³³³ RITTER 2018, 57.o.

²³³⁴ Hasonló: 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „Amikor anyám megtudta, hogy a pusztavámiaiak és a móriak hazaszöktek és sikerült nekik, akkor neki sem volt maradása.”

²³³⁵ 1937:N:10: Gerecse: Mány.

Már e közlésben is megfigyelhető, de a móri és az isztiméri elbeszélésben is jobban megjelennek a honvágy megfoghatatlan eleme mellett azon vonzások és taszítások, amelyek az elbeszélések hatásmechanizmusait jellemzik. Megkérdőjelezzük sorsuk igazságosságát és hazaszökésükkel megkísérlik semlegesíteni is ezt. A vonzás (a honvágy, az otthoni élet lehetősége és a jogfosztás megkérdőjelezése, a postai csomag, mint hazakötélék) és taszítás (éhség, idegenségérzet, többségi társadalom elutasítása) azt eredményezi, hogy a közlő egy pillanat alatt tagadja meg diáktársai képében a *rákényszerített-házat*.

„Nagy volt a honvágy, sok levelet kaptunk, és még a nagymama is küldött cigarettát, buktát. Minden hónapban kaptunk új csomagot. Aztán anyám azt mondta, hogy »akármi lesz, ő nem marad kint és hazajövünk.« [...] Nem voltak rosszak a diáktársaink, de minket nem érdekelt.”²³³⁶

„Anyámnak borzasztó honvágya volt és nekem most is az van, nem is tudnék máshol élni. »Hazamegyünk, hazaszökünk!« – mondta. Anyám két kanadai bátyjának is írt levelet, hogy tudnak-e küldeni neki valamit, mert éhezünk, s az orosz zónában vagyunk. Küldtek tartós élelmet és ruhát. Amikor jöttünk haza, akkor ezekből csereberéltünk.”²³³⁷

Az elűzés igazságtalansága és a családegyesítés a visszatérés konkrét motivációja volt, de sokszor egyfajta *parancsként* is lecsapódott. A hazatérők számára mérvadó volt családjuk, rokonaik véleménye, legyen az elűzött, vagy otthonmaradt. Hárskúti és lókúti közlőm történetében inkább *a család parancsolja meg a hazatérést*. Előbbiben a férj hívja haza a családot, de itt a magyarországi egzisztencia nem biztosított. Viszont mérvadó a hit, amely szerint visszatérésükkel felülírhatják az igazságtalanságot, s ezzel újra tudják teremteni otthonukat. Lókúti elbeszélőm már anyaként tért vissza, nem volt tudomása férjéről, s az egyébként is agresszív apa hívta haza. Számára volt választás is, és érezhető, hogy döntése mögött az apai parancs több ezer kilométeres súlya nehezedett rá. Végül alávetette magát ennek az akaratnak. E két közlésben az apa akarata döntő és nem azoké, akik vállalták a veszélyes utat. A két elbeszélés még arra is forrás, hogy a családegyesítések mellett az alá-fölé rendeltség, a *lelki zsarolás* is közrejátszott a hazatéréseknél.

„Apám hazajött, de bent volt a házunkban a telepes. Mi mindig írtunk haza, hogy mi van velünk. Így tudtuk meg, hogy apám hazatért, elment a szüleihez és megtudta, hogy hol vagyunk. Ő aztán azt írta, hogy jöjjünk haza és ezért indultunk el. A nagymamát elvitte a lánya a nyugati zónába, mert nem tudott volna hazajönni. Szellemileg tiszta volt, de menni nem tudott, ő aztán ott kapott nyugdíjat.[...] Anyám azt akarta, hogy apám jöjjön ki, de apám ragaszkodott, hogy itthon talán el tudja intézni, »mert mi ártatlanok vagyunk és a házat is visszkapjuk«”²³³⁸

„A nővérem azt mondta, hogy ne haza, hanem hozzá menjek, mert ő is egyedül van. Nem akartam, de először mégis oda kerültem. Ő küldött pénzt és ezzel hazaindultam. Anyám írta, hogy én nem tudok gyerekekkel hazamenni, de azt írta, hogy én ismerem apám szokásait – mert velem mindent lehetett, dolgoztatni, elküldeni, ütni-verní. De én varrni szerettem, meg olvasni, de ő meg azt akarta, hogy a ganéjt rakjam. S rákerült a sor, akkor ütni kezdett és anyám lökte félre. Én fellökhettem volna, de ilyet nem tesz egy gyerek. Ez volt az élet. Anyám azt írta, hogy miatta, és

²³³⁶ 1935:N:14:Bakony: Isztimér.

²³³⁷ 1944:N:6:Vértes:Mór.

²³³⁸ 1935:N:14:Bakony:Hárskút.

azért mert egy szülő felé kötelességeim vannak, jöjjenek haza, meg amúgy megbánnám, ha nem jönnék. Én is szülő voltam, de ki törődött azzal, mindenhol jót akartam.”²³³⁹

A hazatérők csoportokban indultak útnak. Ez növelte a biztonságérzetüket és az elhatározásuk helyességét, hiszen többen döntöttek arról, hogy visszatérnek Magyarországra. Soproni közlöm három család öt tagjával indult útnak.²³⁴⁰ A csoportok az indulást követően a határoknál váltak szét. A zónahatárok és végül a magyar-osztrák országhatár volt akut része a vándorlásnak. Sokakat már itt elfogtak, de őket pár nap után elengedték. Az 1946-ban elűzött, majd pár hónap után hazainduló embereknek abból a szempontból szerencsésük volt, hogy még az 1944/45-ben evakuált, vagy elmenekült személyekkel, illetve a nyugati hadifoglyokkal együtt hazatérhettek. Velük könnyebben is tudtak elindulni, s önerejükől tudták finanszírozni az utazást.

„Nagyon sok sváb jött haza és elmentünk Stuttgartba. Vagonokba rakva jöttünk haza. Lepusztult, de marhavagonba voltunk, itthon már rendes személykocsival jöttünk. Sok családdal jöttünk, akiket nem ismertünk. Sokan az oroszok elől mentek ki és ekkor jöttek vissza, sokakat pedig kitelepítettek. Mindig igazoltattak, hogy miért mennek, hova mennek. Ekkor többeket leraktak a vonatról, visszafordítottak.”²³⁴¹

A második hullámban elűzötteknek az induláshoz már nagyobb tőkére és összetartásra volt szükségük. Viszont a keleti zónákban élőknek nagyobb volt a késztetésük is az indulásra: „vagy a nyugati zónába szökni, vagy hazatérni”. Isztiméri emlékezöm egyedül indult útnak, döntésében az is közrejátszott, hogy a szomszédos falvak németjeinek sikerült már a hazajutás. Kanadai rokonaitól pénzt kérve útnak indultak a nyugati zónák fele. Pénzre azért volt szüksége, mert helyismeret híján vezetőket kellett fogadniuk.²³⁴² Az ilyen „vezetők” általában egyszerű, más falvakból származó emberek voltak. Hárskúti emlékezöm is több családdal indult el, egy délvidéki vezető segítségével.

„Öten indultunk el, de Roderwischben [már] többen voltunk. Márkóiak, móriak, hárskútiak, [Bakony]szűcsiek összebeszéltünk, hogy indulunk. Hátizsákba pakolva, gyalog indultunk el, én és anyám, egy móri asszony és két hárskúti, anya és lánya. A nevükre nem emlékszem. Ők összebeszélték, s volt egy bácskai cipész ember és szerintem az szervezhette meg, hogy egy határon keresztül elhoz minket.”²³⁴³

A gyermeki visszaemlékezők csak a nagyobb fordulatokat tudják felidézni, vakuélményeik alapján. Lókúti emlékezöm azonban részletesen számol be a hazatérésről, amelynek két fázisa volt, s amelyek egyben két hazatérési kísérletet is jelentettek. Az elsőben elhatározta, hogy hazatér, de csak a nyugati zónába, nővéréhez jutott el. Először egy társat talált az utazásához, de végül egy öngyilkossági kísérlet után elfáradt az úton és ezért úgy döntött, hogy a nővéréhez megy. A kimerültség és végtelen szorongás érződik az elbeszélésben, amelyben minden döntést rossznak ítél. Az elbeszélések általában a jelene értelméből bomlanak ki, az elmúlt évtizedek perspektíváiból.

---

²³³⁹ 1924:N:25:Bakony:Lókút.

²³⁴⁰ 1939:N:9: Burgenland: Sopron: „Három család indult el, mi a Jóska bácsi, meg volt valami Pusztai vagy Müller? Ez soproni volt férfi. Öten voltunk.”

²³⁴¹ 1937:N:10: Gerecse: Mány.

²³⁴² 1935:N:13: Bakony: Isztimér: „Amikor anyám megtudta, hogy a pusztavámiaiak és a móriak hazaszöktek és sikerült is nekik, akkor neki sem maradása. Kaptunk Kanadából dollárt és egy móri család, a Bauer, az vitt át az NDK-ból [az NSZK-ba] és az NSZK-ból [Magyarországra] is embereket.”

²³⁴³ 1935:N:14: Bakony: Hárskút.

Az alábbi elbeszélés viszont egy élményképekre fűzött benyomások, amelyben az áldozatiság interpretációja növekszik. A részlet két fordulópontja, döntése is ilyen „elgondolkodáson”, sorsszerűsége alapszik. A közlő számára sem a keleti, sem a nyugati „élet” nem „erősebb”, mint a családi akarat.

„Elmentem és érdeklődtem, hogyan lehet hazajutni, merre kell menni, aztán összeírtam ezeket egy lapra. Nem mindenkivel tudtam beszélni, mert a nyelvjárás, ha csak egy kicsit is, de más volt. Amikor az asszonyhoz jöttem vendégek, mindig megkérdezték, hogy én hova való vagyok és azt mondtam, hogy »magyar«. Csodálkozott, mert a többieket cigánynak tartották, azért, mert bő ruhákban voltak, nekem meg ilyen nem volt. Elindultunk egy lókúti asszonnyal, aki haza akart jönni, azt hiszem ez is Schoffhauser volt. Eljöttünk Passauiig, átmentünk a Dunán és kipakoltam a táskámból. Ott fogtam egy csomó ruhát és elmentem eladni, addig az asszony vigyázott a kislányra. Élelemre és vonatra kellett a pénz, de végül mindent sajnáltam eladni és visszamentem. Néztem a Dunát a hídról és mondtam, hogy »de jó lenne ide beugrani«, de aztán ránéztem a kislányra és rájöttem, hogy nem tehetem. Úgy döntöttem, hogy nem megyek tovább. Elbúcsúztam az asszonytól, aki végül bácskaiakkal ismerkedett meg és azokkal ment haza. Mi elmentünk a szükségmenhelyre, ott kaptunk egy kis vacsorát, kukoricakását. Másnap vonattal Dachaubába mentünk a nővéremhez. Kiderült, hogy neki is egy szobája volt. Mondtam, hogy »én el akarok menni dolgozni, nem akarok a nyakatokon élni.« Neki is három gyereke volt. Így elmentünk egy szomszéd faluba, egy parasztházhoz. Ott is dolgozni kellett, fejni a tehenet. Megcsináltam a kosztért. Három férfi lakott ott, mindegyiknek volt szakmája, az egyik földműves, a másik kocsmáros, a harmadik asztalos volt. Volt még egy házvezetőnő is. Áztatott kenyeret kaptam, arra gondoltam, hogy ezt anyám a tyúkoknak adta. Egy fél pohár tejet nem adott. Este mindig visszamentem a nővéremhez, nem mertem ottmaradni, erdőn keresztül jöttem haza, ahol keresztek voltak és megálltam folyton imádkozni és sírni, hogy legyen már jobb egy kicsit. Aztán egész nap sírt a kislányom, mert nem volt semmink. Ott voltam egy hónapig, amikor jött egy levél. Lókúti menekültek írták, hogy tartsak velük, menjek át hozzájuk Rodewischbe. De szobát sem tudtak volna adni. Nem volt nekem sehol sem helyem. Aztán megint elindultunk.”²³⁴⁴

Az utazási történetek nemcsak a német területeken, az Ausztrián keresztül vezető út Odüsszeiáját jelentik, hanem magyar határon való illegális átkelést és az utána következő razziákat, bujkálást is. A magyar belügyi hatóságok a kitelepítések 1948 júniusi felfüggesztését követően nem tudták a kitoloncolásokat foganatosítani, mert jogi szabályozás nem volt ezzel kapcsolatban. Emiatt az eljárást végző szervek kettős megoldással éltek: vagy érvényt szereztek a kitoloncolásnak, vagy pedig egyéni habitus szerint jártak el. Az 1946-ban visszatértek közléseiben szintén csak nagyobb fordulatok kronológiájában érhető ez tetten. A szülők félelmei, döntéskényszerei és szorongásai nem ragadtak át a gyermekekre, vélhetően gondosan el is leplezték azokat. Soproni közlőm elbeszélésében ez ott érhető tetten, hogy az idősebbek *ülve aludtak*. Ám az utazást idillinek írja le az osztrák határig, hiszen mindenhol megértéssel fogadták sorsukat, a fordulatokat szerencsével élte meg. Mányi közlőm viszont a visszatérés értelmét kérdőjelezte meg.

---

²³⁴⁴ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

„Németországban könnyű volt, vonattal mentünk. Az osztrák határsávnál, ilyen zóna, olyan zóna volt. Felszálltunk egy szekérre és átmentünk. Aztán Ausztriába' is vonatoztunk. Aludtunk réten, gyönyörű csillagos ég alatt, a felnőttek ülve. A parasztok néha segítettek, adtak gyümölcsöt, volt valami pénzünk is, ezért sokszor vásároltunk is. Szántóföldeken keresztül mentünk és érdeklődtünk az útirányról. [...] Először Salzburgnál jöttünk át a határon, a teherautón, a zsándermarié²³⁴⁵ és nem vett észre. Erdőkön, poros utakon jöttünk. A magyar határon a Schattendorfnál [Somfalva] jöttünk haza az úton, az esti órákba és hazamentünk. Nagynénémhez mentünk először.”²³⁴⁶

„Végig vonattal jöttünk, de nem emlékszem, hogy a határon hogyan jöttünk át. Amikor Tatabányához érkeztünk, felszállt egy mányi nő és azt mondta, hogy »jaj istenem, hát minek jöttetek haza, mert azok akiket hazajöttek, azokat mindet bezárták Pesten.«²³⁴⁷

A keletről érkezőknek szinte tervszerűen kellett felvázolniuk az utakat. Az utazás hol kalandszerű, hol sorsszerű emelkedéstörténet. Mivel többségében csonka családok hazatéréséről van szó, ezért erős feminin jellegű nőtörténet is, ahol a gyermekeknek és az anyának kell helytállnia, több katonák által megszállt országrészben. Isztiméri közlőm édesanyja már gyakorlott volt, hiszen másodjára szöktek haza, az 1945-ös háborús kitelepítés után. Csehországot (a vad elűzések miatt) ezért kerülték el. Visszatérő elem a rokonság felkeresése, illetve az osztrák parasztok némi együttérzése. Ez szintén a vonzások és taszítások kiegyenlítődésének narratívája, amely végül a magyar határvadászok „falába” ütközik bele. Gerince az elbeszélésnek, hogy ők a cselekedetükkel az igazságot képviselték:

„Mivel Csehországban igazoltatás volt, ezért az NSZK-n és Ausztrián keresztül jöttünk. A Bauer [a bácskai vezető] átvitt minket Nyugat-Németországba, majd bementünk egy Vöröskereszt-szervezethez. Ott kaptunk kakaót, mézes kenyeret és útravalót. Anyám megmondta, hogy mi a tervünk. Azt mondták, nincs akadálya, aztán mivel dollárunk volt, ezért vonattal mentünk. De nem emlékszem, merre jöttünk. Ausztriában nem is törődtek velünk, azt mondták, »menjünk«. Anyámmal megkerestük nagypapám öccsét, Stefi bácsit, mert az kint lakott. Marasztalni akart, de mi nem maradtunk. Mindig vöröskeresztes helyen aludtunk. Egyszer egy parasztháznál megsajnálta minket. Anyám mindig őszintén elmondott mindent. Anyám tudta, merre kell menni, talpraesett volt. Elértünk az osztrák-magyar határhoz, elmondta anyám egy osztrák rendőrnek, hogy mi a helyzet. Az a rendőr elvitt egy malomhoz, ott voltunk éjjel. Ott ehettünk, lefűrödhettünk, majd visszajött a rendőr a kutyával és ő mondta, hogy hova menjünk, hol menjünk át a határon. Gotthárdra értünk, kezdett világosodni és egy híd alatt bújtunk el, egy kukoricaföld mellett. Jöttek a magyar határvadászok, elkaptak, bevittek a városba, a fogdába. Ott még móriak is voltak.”²³⁴⁸

A szentgotthárdi átkelés általános volt, a fogdába kerülők ezért találkozhattak sokszor ismerős németekkel. A határátkelések, a dollárral való fizetés, a rokonok, az ausztriai parasztok támogatása, a fizetett kísérők vezetése, a szabad ég alatt, vagy istállóban való alvás megpróbáltatása visszatérő fordulatait tehát az elbeszéléseknek. Különbség, hogy egyesek

²³⁴⁵ Francia eredeti, jelentése: csendőr.

²³⁴⁶ 1939:N:9: Burgenland: Sopron.

²³⁴⁷ 1937:N:10: Gerecse: Mány.

²³⁴⁸ 1935:N:13:Bakony:Isztimér.

Szentgotthárdnál, mások a burgenlandi határ északi részén (Sopronnál, vagy Hegyeshalomnál) kísérelték meg az átkelést.

Hárskúti emlékezőm is ezt az ívet írja le azzal, hogy ők először a *Hof*beli táborba mentek, ahová többen szöktek át a keleti zónából a nyugatiba.²³⁴⁹ Ez azt jelenti, hogy a keleti zónába kerültek népességmozgása jelentős volt. Móri visszaemlékezőm története tulajdonképpen édesanyja emlékezetének áttemelése, amelyet saját vakuélményekkel hitelesít. A részleteket két „rohanás” keretezi. Az egyik a száműzött ország (keleti zóna) elhagyása, a másik az „otthoni” meghurcolástól való félelme. Az úszás – az éhség – s a beszéd tiltása három pillére a történetnek, amelyekkel szemben harcot vívtak. Ám a megérkezés az „apa” és a „beszéd tiltásával” szintén idegenszerű érzetet ad. Olyan otthonba kerültek, ahol be „kell kötni a szájukat”, miközben olyan országból indultak el „*ahol befogták a szájukat.*”

„Anyám cserélgetett, nekem az a kép jön be, hogy a határnál csempészeket fogadott fel. Ez egy folyó volt és ott kellett átmenni. Mondanom sem kell, hogy a cigányok különben néztek ki, mint mi. Két fenyősor volt ott és egy bunkerszerű valami. Ki is volt világtva, egy hölgyet és a gyerekét elkapták. A katonák futottak, a gyerekek ordibáltak. Ez alatt kellett egy elgereblyézett homokos földtáblán átkúszni. Befogták a szánkat, hogy ne kiabáljunk. Aztán egy folyón keltünk át, ott a nyakukban vittek. Jött velünk az unokatestvérünk is. A folyón átvittek minket, visszamentek a csempészek a táskáért, de az összes pénzt kivették belőle. Ekkor kezdődött el a szar sorsunk. Mert nem volt italunk és ételünk. De ez még csak az amerikai zónahatár volt. Így jöttünk át a keleti zónából a nyugatiba. Aztán egy kinti pap segített nekünk, mert hallotta, hogy anyám magyarul beszélt, és odament hozzá, s azt mondta, hogy »maga magyar menyecske?« A Vöröskereszthez küldte, tőle kaptunk ennivalót. A Vörös Kereszt segített valamennyit, aztán Júlia unokatestvérem is. A cipőink ekkor teljesen tönkrementek. Egy faluban voltunk, ahol kaptunk enni, de mondtuk, hogy nekünk »nem ez az otthonunk, azonnal megyünk tovább.« Azt nem mondhattuk, hogy szökünk vissza, mert rögtön elkaptak volna. Néha pénzt is kaptunk, mert azt mondták, hogy mindig megsajnálta, mert borzalmasan néztem ki. [...] Mindig kértem, hogy »anyu, csak egy nagyon kicsi kenyéret adjál még, én mindent megeszek a mai napig is, emiatt.« Majdnem egy hónapig jöttünk haza. Néha kaptunk annyi pénzt, hogy busszal tudjunk menni. Németországba volt busz. Csak arra emlékszem, hogy a határcsempészek elvágta a drótokat. Mindig a helyiek ajánlották a határcsempészeket. Már Magyarországon voltunk, amikor sikerült megint annyi pénzt keresni, hogy vonatra szálljunk. Fehérvárig jöttünk, ekkor már ősz volt, a szőlőérés ideje és látta egy néni, hogy éhes vagyok és adott nekem egy szőlőt, mire én elordítottam magam, hogy »Danke schön!« Anyám nagyon megijedt, mert a rendőrök állandóan őrzőjáratban voltak. Éjjel az utcán aludtunk, akkor nagyon

²³⁴⁹1935:N:14:Bakony:Hárskút: „Átvitt minket az NSZK-ba és onnan egy másik ember vitt tovább minket. Először elérkeztünk Hofba, ott volt egy lágere a magyaroknak, akik keletről átmentek nyugatra, vagy nem tudtak dolgozni, azok mind ott voltak. Ott pihentünk, kaptunk ennivalót. Én egy idős lánnyal aludtam egy emeletes ágyon. Pár nap múlva mentünk tovább vonattal Ausztria felé. A határon csak éjszaka mentünk át, mindig leszálltunk pár állomással előbb a vonatról és gyalogoltunk. Volt egy kevés dollárunk, abból vettük a jegyet. Itt megint volt egy vezető, aki áthozott Ausztriába. Ez össze volt szervezve és nekik is dollárral kellett fizetni – ha jól emlékszem. Megérkeztünk az osztrák határra, fel volt írva hol szálljunk le és fel, de itt a magyar zöldhatáron már egyedül mentünk. Lóistállóba’ is aludtunk, hátizsákkal. Sopronkőhidán, egy szőlőben jöttünk át, az idősebbek ki voltak fáradva és aludtunk. Jöttek a határőrök és elfogtak, még mondták is, hogy elengednének minket – mert csak asszonyok voltak –, de jön a következő biztos, s az visz be minket.”

fáztam. Mórra vonattal jöttünk és apu várt a kisajtóban, már hozták a hírt, hogy jövünk haza. Én nem ismertem őt. Mondta, az anyám, hogy »ez a bácsi az apád.« Furcsa volt újra összeszokni. Én nem tudtam csak perfekt németül. Ha kiengedtek az utcára, be volt kötve szám, mert nehogy megszólaljak németül, akkor megint elvisznek. Nagyon kellett félni a német szótól. Akiket kidobtak és visszajöttek, azokra nagyon utaztak.»²³⁵⁰

Lókúti elbeszélőm folyvást bizonytalan döntéseiben, de részletesen emlékszik az utazásra és a boldogulásra. Az étel minősége itt is a legmélyebb pontokat jelzi az elbeszélésben. A szám/személy változások sokasága pedig töréspontokat takar, a sokáig tabusított traumákat. Sokszor kívülről mutatja meg magát a közlő, párbeszédet idéz, amellyel emeli áldozati szerepét.

A háborús kitelepítésben / evakuálásban résztvevőket így Volksbund-tagoknak / hazaárulóknak tartották, akiket újra ki kellett toloncolni. Az elbeszélésben folyamatosan változó hangulatingadozás fedezhető fel (vonzások és taszítások): fogódzónak számító naplóját kénytelen összetépni, csinos kísézője megpróbálja megerősöskölni. A történet itt is keretes, önmagába harapó, hiszen szökése egy pályaudvaron indul (München) és ugyancsak egy pályaudvarra tér vissza (Hegyeshalom). E közös vakuélmeny indítja be az újabb szökést és az újabb kitoloncolást. A közlésből látható, hogy az osztrák és magyar határőrök nem féltek feletteseik közvetlen ellenőrzésétől és hagyták, hogy a kitoloncolt csoportok újra visszatérhessenek Magyarországra.

„A müncheni állomásról indultunk megint Passauba, egy kis pénzt a nővéremtől kaptam. Akkor volt a kis oldaltáskám. Passauban ismét találkoztam bácskaiakkal. A mi falunkban is voltak még itt olyanok, akik '44-ben kimenekültek. Parasztok voltak ezek és együtt indultunk el. Én már nem tudom, merre jöttünk, de mindenhol kérdeztük. Azt mondták, az nem jó, ha tíznél kevesebb emberből áll egy csapat. Sokszor felmentünk a hegyekbe, hogy a rendőrök ne vegyenek észre minket. Szentgotthárdhoz értünk. Akikkel mentem, azok találták ki, hogy itt kell átmenni, de elkaptak. Nekem akkor volt naplóm. Amikor bevittek, azt hazudtam, hogy »elraboltak«. A naplómba írtam fel, merre kell menni, de féltem, hogy elveszik és valamit rám fognak, ezért kikérezkedtem a vécére és ott eltéptem. Ezután elvittek Komáromba. Ott egy pajtába kerültünk, tele volt mocsokkal, szalmával, bogarakkal és szalmán kellett volna feküdni. A kislányt betakartam, de én nem feküdtem le. Valami pancsot adtak, mint ennivalót. Komáromban volt egy gazdaságfelelős, ez egy úri ember volt, idősebb, aranyosabb ember. Azt mondta nekem, hogy »mit segíthetek?« Papírt és ceruzát kértem és azt mondta, hogy elmegy a gazdaságot ellenőrizni és utána hozni fog. Hozta is és küldtem levelet a szülőknek, de mire eljöttek értem, addig elvittek minket Budapestre. Pedig édesanyám még sonkát is hozott, meg élelmet. A kislányom megint beteg lett, bementem az irodára. Kértem, hogy engedjenek el, mert nagyon beteg a gyerek, nem tudom, hogyan bírja. Még le is térdeltem és könyörögtem. De azt mondta: »Nem megy haza, hát ki volt maga? Ki az a P. János?!« – kérdezte. Ez az apósom volt és ők elmenekültek '44-ben, de aztán hazatértek tavasszal. »Nem is laktunk egy házba' vele« – mondtam. Ekkor jöttem rá, hogy minket ezért vittek el, mert ezek elmenekültek 1944-ben és ezt az én bűnömnek gondolták. Örület, hogy milyen törvények voltak. Kimentem az irodából, az ajtó mellett volt egy lépcső és a kislánnyal kiültünk a lépcsőre. Ő addig kint várt és mind a ketten elkezdtünk ordítani. Gondoltuk, ha nem szánnak meg minket, akkor nincs a világon semmi

---

²³⁵⁰ 1944:N:5: Vértes: Mór

értékes. Akkor kértem enivalót, »legalább a kislánynak adjanak, hogy ne haljunk éhen.« Odalöktek egy száraz, ki tudja hány hetes kenyeret, azért is sírtam. Aztán elvittek Budapestre, rendőri kísérettel. Vonattal mentünk, nézték az utasok, vajon ez a teremtés mit követhetett el. Azt hitték, gyilkos voltam, az fájt, hogy a kislánynak nem tudtam enni adni. Egy asszony megkérdezte a rendőrt, hogy adhatnak-e a kislánynak enni, a rendőr nem válaszolt, csak bólogatott, adott mindenki, almát, más süteményt. Késő este értünk Pestre, akkor a vacsora egy pancsolt dolog volt, de az is jól esett. Egy cellába raktak minket, nagyon sokan voltak ott. Sodronyos ágy volt, lent volt a földön, megint betekertem a kislányt, én meg a vaságy szélén aludtam. Mind nők voltak bent, de mocskosak voltak, röhögtek, trágárok voltak, nem tudtam mire vélni, meztelenül, felettünk mosakodtak. Nekem nagyon furcsa volt. Ezek utcanők voltak. Meg is mondták, hogy »most pihenek egy kicsit, aztán majd kimegyek megint.« A kislányom nem aludt el, azt mondta nem tud aludni, az egyik nő odaszólt, »persze, hogy nem tud aludni, csípik a poloskák.« Sosem láttam még poloskát, csak hallomásból. Annyira megijedtem és féltem is. Elvoltunk reggelig, amikor bejött egy rendőrtiszt és végignézett bennünket, odajött, odahúzott egy széket és elkezdett faggatni, hogy hova valósiak vagyunk, miért vagyok itt. És elkezdtem mesélni – úgy láttam, hogy jó ember –, és azt mondta, hogy neki egy lókúti katonatársa is van, egy Istenes nevű. Mondtam neki, hogy »ismerem«. »Ki hozta magukat ide?« Mondtam: »egy rendőr.« Felugrott, elment és át is tett minket egy másik helyre, ahol olyanok voltak, mint mi, akiket elkaptak, de zsidók is. Tizenhét napig voltunk ott. Egy pesti rokonom eljött látogatni, ekkor már mondták, hogy újra ki fognak dobni a határon, mert nincs állampolgárságom. De én mondtam, hogy nem megyek át a határon. Ekkor kiderült, hogy a férjem is hazatért a fogságból, júniusban érkezett meg. A pesti rokonaim kivitték a kislányt, nem is tudom hány tárgyalás kellett, de sikerült. Néhány ruhával együtt hazavitték Lókútra. Már nagyon gyenge volt, mindig le akart ülni. Egy dollárt kaptam az amerikai rokonaimtól és kimentem a városba, kiengedtek. A Szív utca 9-be mentem, meglátogattam a pesti rokonomat, ahol a kislányom volt, de rendőri kísérettel. Kaptam ebédet, és tíz forintot – az akkor sok pénz volt –, meg egy szalonnát. Ennyit. [...] Egy bolond nő, aki magyar volt, azzal vittek ki a határig. Kiraktak a vonatból Hegyeshalomnál, majd egy rendőr az országúton kísért. Egy fiatal, csinos ember volt. Nyolcan voltunk, egy szlovákiaira is emlékszem. Esős májusi nap volt. Egyszer megállt a rendőr és azt mondta, »innen én nem megyek tovább, menjenek egyenesen.« Mentünk, egy házat találtunk, amit belepett a fű, oda bementünk pihenni, az ablakokon másztunk be. Kisütött a nap és azt gondoltam, hogy megszáritom a ruhámat, ledőltem megpihentem, a többiek kimentek a napra. Arra ébredtek, hogy a rendőr felettem van, azt hittem szívbaj rám jön. Kiabált velem, szemtelenkedni kezdett és ráncigált. Kiszabadultam, kiment egy másik lányhoz, de az erősebb nő volt és jól pofon vágta. Átértünk a határon, megbeszéltük a többiekkel, hogy csak magyarul beszélünk, hogy Ausztriából is visszadobjanak. De az osztrák határőrök csak annyit mondtak, hogy »Mochtihrweiter!« Estére visszaszöktünk és megint bementünk az erdőbe. Ezután mindenki szétszéledt. Ketten maradtunk, én a bolond nővel. Elindultunk és egy vasúti őrrrel találkoztunk, megkérdeztük hogyan menjünk. Ez a [hegyeshalmi állomás] volt, tizennyolc vágánnyal. A vágányok túloldalán volt egy ösvény Magyaróvárig.

Keresztüljöttünk vagonokon. Félttem is, mert ha megindul az egyik, akkor nekünk annyi, de végül kijutottunk az ösvényhez.”²³⁵¹

A fogságba esés, elhurcolás, kitoloncolás folyamatosan veszélyeztette a hazaérkezőket. Általában három formában zajlott le. Vagy már a határon visszafordították (1), vagy az illetékes rendőrségen kihallgatták, majd Komáromba és Budapestre szállították őket (2), vagy pedig otthon bujdosolva razzia közben fogták el a visszatérőket (3). Egyes interjúalanyaimnak több változatot is el kellett szenvedniük. Változó, olykor pár napos, máskor néhány hónapos fogvatartás után szállították ki őket a határra. A toloncházi körülmények ismét mélyre süllyesztették az egyének traumáját: a poloskák, a különböző elítéltekkel való összezárásuk, a terrorisztikus bánásmód csökkentette a remény érzetét. Lókúti elbeszélőmhöz hasonlóan az isztiméri és hárskúti közlőmet is Budapestre szállították toloncházba, majd egy szabaduló rab segítségével a nagyszülőket értesítették. Amíg ők intézkedtek volna, a családot újra Ausztriába toloncolták.²³⁵² Soproni elbeszélőm édesanyját otthon toloncolták ki, de maguk el tudtak bújni.²³⁵³ Hárskúti közlőm családja is fogdába került, majd kitoloncolták. A történet sok motívumában hasonlít a lókútihoz. Elementáris, vérzéssel és lelki terrorttal kezdődő leértékelés, majd egy ismerős falubeli ismerettséggel szerzett segítségnyújtás reménysugara egyenlíti ki a történetszálat. Ami más, hogy a közlés elején alávett szerepbe, gyilkosként pozicionálja magát az elbeszélő. Visszatérő elem a zsidók – akiről a közlő úgy látja, hogy hasonló bánásmód jár számukra, mint nekik – és az (itt is megjelenő) utcalányok csoportja, akiktől inkább távolságot tart. A befejezésben a megoldást egy meglepő személy hozza. A lókúti és hárskúti elbeszélés ezzel egymást hitelesítik.

„Fogdába kerültünk, mint akik gyilkoltak volna. Eleredt az orrom vérre, mert gyenge voltam. Anyám pedig rám nézett, de nem lett volna szabad, és a rendőr ordított, hogy pofán csap engem. Pár napig voltunk itt. Kemény kenyeret, meg babfőzeléket kaptunk. Kiderült, hogy az egyik őrnek hárságyi volt a katonatársa és az szánalomból hozott nekem minden reggel friss kenyeret. Két-három napig voltunk ott, bevittek minket a soproni fogdába. Deszkán feküdtünk. Ott sok zsidó volt, akik szerintem kiszökni akartak, de nem tudtak, vagy lebuktak. Velük is úgy bántak, mint mivelünk. Mert azok zsidók voltak. Kikísértek minket a vonatra, szuronyos kardokkal és elvittek Pestre. Ott a zsidók már kaptak pénzt Amerikából. Ott voltak utcalányok. Velük küldtünk ki levelet egy telepesnek, akit ismertünk és ő értesítette édesapámat. Velük a mai napig is jó viszonyban vagyunk. Egy hétig voltunk itt, aztán megint felraktak a vonatra és elvittek Hegyeshalomba.”²³⁵⁴

A reintegráció, a sorozatos razziák párhuzamosan zajlottak. Móri elbeszélőm otthonát az 1945 és 1948 közötti időszakban sokan lakták és kisajátították. Ezért nem csak rejtőzködni kellett, de az otthonát is vissza kellett szereznie. Elbeszélőm kislány volt még ekkor, őt csak a móri rendőrségre hurcolták el, de édesanyjukat kitoloncolták. A hazaszökés története innen megszakad és csak az

²³⁵¹ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

²³⁵² 1935:N:14: Bakony: Isztimér: „Elhoztak minket Pestre vonattal. A »Toloncban« voltunk pár napig. Kiszabadult egy nő és megadtunk neki a nagypapa címét. Ő azonnal szaladt a tanácsra és kért egy papírt, amiben azt nyilatkozta, hogy ő minket eltart, mert ez kellett. Annyi poloska volt, hogy a húgom hólyagos lett, csíptek a sötétben. De több papírt kértek, táviratozott is a nagypapa. Amíg ez az ügy intéződött, addig minket egy vonatnyi társunkkal együtt kidobtak Ausztriába.”

²³⁵³ 1939:N:9: Burgenland: Sopron: „Anyámat kidobták, mert valamelyik jóakarónk, az feljelentett.”²³⁵³

²³⁵⁴ 1935:N:14: Bakony: Hárskút.

édesanya emlékei interpretálásával tudja hitelesíteni a közlő. A történet jó példa arra, hogy határ menti, ausztriai falvak többször menedéket nyújtottak munkalehetőséggel azoknak, akik a kedvező alkalomra vártak a visszatérésnél. A részlet végében az otthonhontalanság, a meghurcolások tragédiája jelenik meg. Az otthonérzet, a számkivetettség hasonlít a németországi élményekhez.

„A házunkba’ Pósané Juciék laktak, de mire hazaértünk, elköltöztek. Ők felvidékiek voltak, de átmentek egy másik sváb házba, ám azt a házat is államosították. Hozzánk svábokat raktak be, akiknek a házaikba telepések mentek. Számunkra a saját házunk egyhatod része maradhatott, mert apám fogságban volt. Később a házat vissza kellett vásárolni, anyámnak meg újból állampolgársági esküt kellett tennie. Három hónapig voltunk itthon, akkor valaki feljelentett minket. Éjjel jöttek a rendőrök, kirángattak az ágyból, hogy szököttek vagyunk. Én öt éves voltam. Mint egy kutyát, úgy rángattak, bevitték a rendőrségre, Móron, a Hunyadi utcába. Apámat nem vitték el, mert a bányánál dolgozott és akinek hivatalos munkahelye volt, azt nem vitték el. Egész délelőtt a folyosón voltam, rajtam veszekedtek a szüleim, mert az mondta anyám, hogy »ő nem visz magával«, mert ő hat hetes korom óta ő nevelt, most neveljen az apám. »Úgyis vissza fog szökni!« – mondta apámnak, de a rendőröknek nem. Anyámat elvitték, én maradtam. Anyámat elvitték Pestre, onnan a határra. Ő Nickelsdorfba [Miklóshalmára], egy parasztcsaládhoz került. Dolgozott náluk a földeken. Három hónap után, az ott lévő móriakkal együtt hazaszökött. Gyalog, a határon csempészekkel jött haza. Volt olyan, aki jegygyűrűjét kérte, de nem adta oda. Ezután már nem dobták ki. Engem a nagynéném vitt magával a rendőrségről, megint nem voltam otthon. Itt se voltam, ott se voltam. Én úgy érzem, hogy az egész gyerekkoromat elszűrték. Apámat nem láttam, anyámat elküldték.»²³⁵⁵

A kitoloncolás momentumára hárman emlékeztek vissza. Ezen idézetek is kiegészítik egymást. Valamennyiüket Hegyeshalomra szállították. Az elkeseredettség drámai jeleneteket szült, ahonnan a vándorlások a valódi emelkedést jelentik. Az elbeszélések távolítók: kerülnek, hogy újra éljék a bizonytalansági élményeket. Az állami szándékot arctalannak állítják be, nem emelnek ki bűnöst, nem vádolnak senkit a sorsuk miatt. Többségük elismeri, hogy illegálisan tartózkodott az országban, a megbélyegezettség életük folyamán kíséri őket, mégis az út interpretálása egy emelkedéstörténetet mutat be. Hárskúti közlő családját a határszélére rakják, lókúti közlő is innen folytatja részletesen a vándorlás bemutatását, isztiméri elbeszélőmnak pedig szinte a határőr segít a visszatérésben. A kimerültség a határon való momentumon ragadható meg („határhelyzet”).

„Átvitték minket és azt mondták, hogy »mindenki menjen amerre lát.« Aztán ott álltunk és nem tudtuk mi csináljunk. Volt velünk egy pesti negyven-negyvenöt éves ember. Nem tudom miért rakták őt is ki, de azt mondta, hogy segít hazajutni, mert ötödször megy át a határon. Én sírtam, hogy menjünk el Grazba, ott volt rokonunk, »ne menjünk haza« – mondtam. Már nagyon ki voltam merülve. Volt velünk egy móri asszony és együtt megint átjöttünk, simán elmentünk Veszprémvarsányig, ott szálltunk vonatra. És elváltunk.»²³⁵⁶

„Féltem ettől a bolond nőtől, hogy rájön a rohama. Este a hold után mentem és reggel értünk Mosonmagyaróvárra. Bementünk koldulni, de akkor jött egy ember, aki a teheneket hajtotta ki. Kérdeztem, hogy »van-e határőr?« Mondta, »hogy van.« Akkor eldöntöttük, hogy mégsem megyünk

---

²³⁵⁵ 1944:N:5: Vértes: Mór.

²³⁵⁶ 1935:N:15: Bakony: Hárskút.

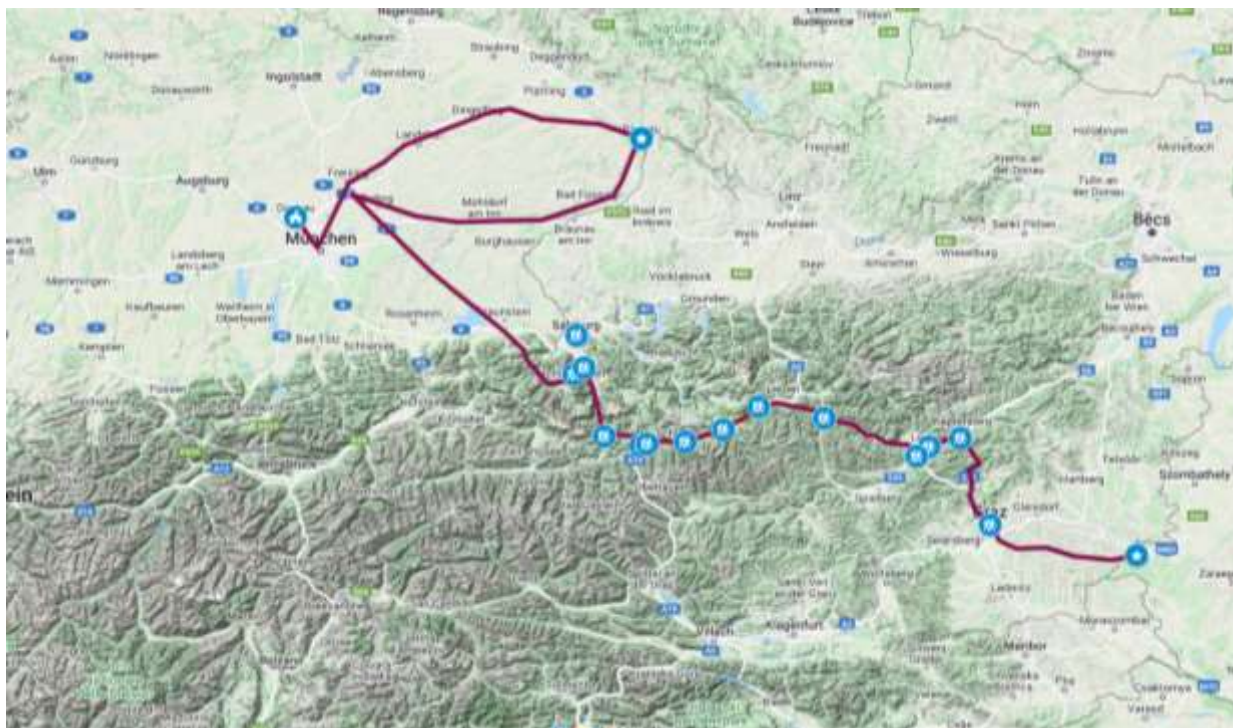
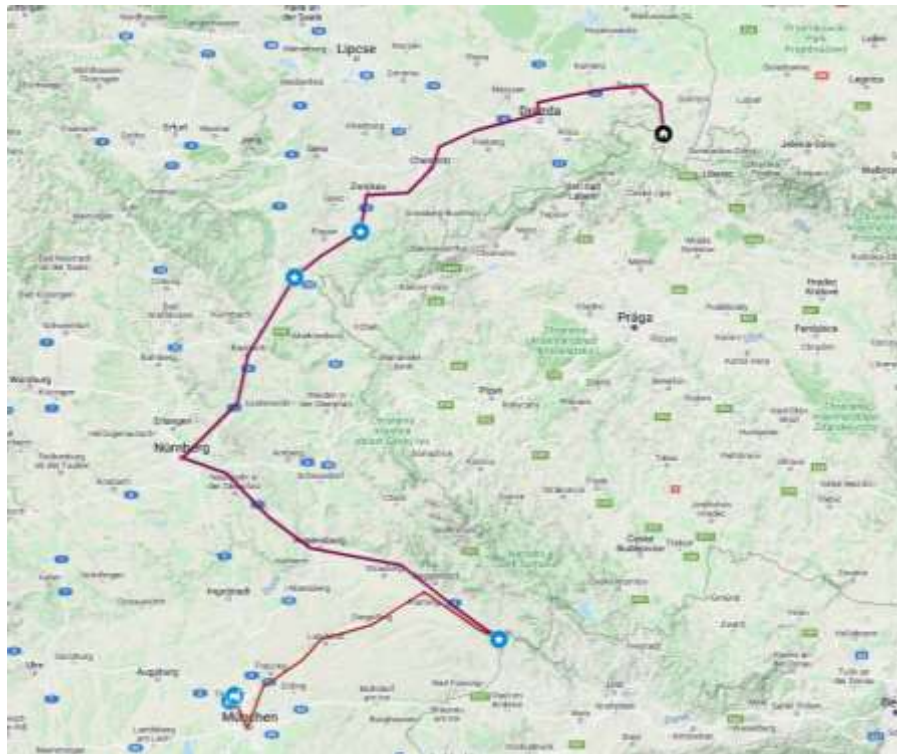
be a városba. Tovább mentünk a főúton, egy völgybe értünk, akkor onnan ki, vizesek lettünk, de nem lett bajunk. Pedig a cipőnk is átázott, le kellett venni. A főúton cseresznyék voltak, de még sárgák. Jól belaktunk velük, lesz, ami lesz alapon. Egy mély árokban elbóbiskoltunk. Ekkor jött egy teherautó és lassított. Azt hittem, hogy elkapnak és széttépnek minket. De továbbment az autó. Egy dombon volt egy ház, gondoltuk, hogy ott nem lesz rendőr és adnak valamit. Ránk kiabáltak, hogy »nem szégyellik magukat, ilyen fiatalok és koldulnak.« Másik házhoz mentünk, ott meg egy kutyát uszították ránk. Ez Győr alatt volt egy falu, de csak pár házból állt. Leértünk a dombról és egy asszony utánunk kiabált: »Álljanak meg! Igazolják magukat!«. Azt mondtuk, Mosonmagyaróvárról jövünk, nálam volt a munkakönyvem. Megijedtem, hogy ez az asszony elárul, de odaadtam. Kiderült, hogy ő is varrónő. Nem tudta elképzelni, hogy mi nem lusta emberek vagyunk. Elengedett. Jött egy teherautó, az elvitt minket, s Győr után lerakott minket egy faluba. Tényleg letett minket, az asszonyt is, aki azt mondta, hogy »most elmegyek kéregetni, hátha adnak levest.« De csak kenyeret kapott. Én úgy spekuláltam, hogy vonattal menjünk haza, de Győrben nem mertünk felülni, ezért át akartunk menni Ménfőcsanakra.²³⁵⁷ A földeken mentünk át. Láttam, hogy egy paraszt jön. Olyannak tűnt, aki nem jelent fel. Odamentem és elővettem a dollárt és mondtam neki, hogy »nem tudna-e nekem ezért valamennyit forintot adni, hogy haza tudjak menni«. »Tíz forintot tud adni érte«, mondtam, hogy »ez is jó lesz«. Átmentünk Ménfőcsanakra, de csak éjjélkor jött a vonat. A nő, aki velem volt, azt mondta, hogy elmegy eladni a nyakláncát, hátha lesz pénze, de nem vette meg senki tőle, viszont kenyeret, azt hozott. A váróterembe bejött egy rendőr és engem elfogott a félelem, ez is egészen éjjélíg a vonatot várta. Mindig azt vártam, hogy jön igazoltatni, de nem jött. Megváltottam a jegyet és kilenc forint negyven fillér volt a jegy. De félttem attól is, hogy mi lesz, ha ez az asszony, aki velem volt, ez el fog árulni. Amikor jött a vonat és felszállt, elkezdtem szaladni és három kocsival előrébb szálltam fel, ő nem vette észre. Nagyon sokan voltunk [Veszprém]Varsányig, ott át kellett szállni másoknak. Jött a kalauz és én nyugodt voltam.²³⁵⁸

„Elvittek Hegyeshalomba. Mindenkit kiszállítottak, a húgom csak négy éves volt. Azt mondta a rendőr, hogy »menjenek Ausztria felé«, az anyám meg azt válaszolta, hogy »nem megyek, lőjön agyon a négy gyerekkel.« »Ha vissza akar jönni, menjenek el abba a kukoricásba. Ha elmentem, akkor szökjenek vissza, három állomást gyalogoljanak sínek mellett, kövessék az oszlopokat.« Kőd volt, sár volt, fáradtak voltunk, sírtunk, pihentünk, tovább mentünk. Beértünk Horvátkimlére, ott volt egy nyitott pajta, nagy szalmával, itt elaludtunk. A bátyám érdeklődött az állomáson, hogy mikor jön a vonat. Közben vadászok jöttek, kérdezték, hogy mit keresünk itt, anyám azt mondta, hogy apám itt van eltemetve. Erre elmentek. Jött a vonat és Veszprém felé mentünk. Eljöttünk Várpalotának. A szomszédunk lánya oda ment férjhez. Hozzá mentünk, nagyon meg volt lepődve. A Kati csinált nekünk reggelit, majd telefonált és a postamester szolt nagyapámnak, aki éppen sírt ásott a temetőben. Amikor megtudta, felugrott a kocsira és úgy ért Palotára, hogy habosak voltak a lovak, úgy hajtotta őket [sírva]. Hazahozott bennünket, volt öröm.²³⁵⁹

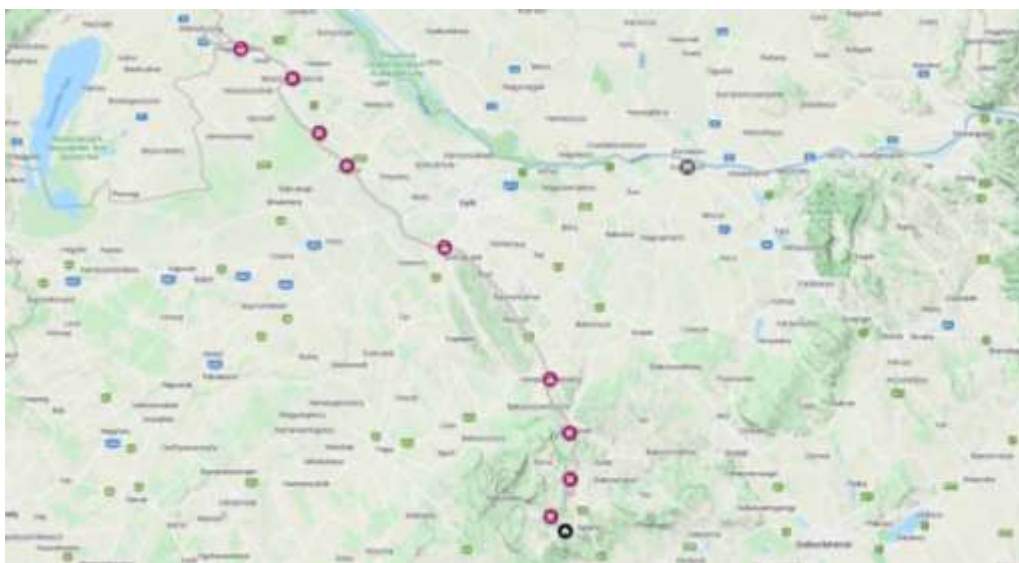
²³⁵⁷ Ménfőcsanak, Győr egyik városrésze, egykori község. A Bakony és a Kisalföld találkozásánál fekszik. 1934-ben Csanakfalu, Csanakhegy és Ménfő, három korábban különálló község egyesítésével jött létre. 1970-ben csatolták Győrhöz.

²³⁵⁸ 1924:N:24: Bakony: Lókút.

²³⁵⁹ 1935:N:13: Bakony: Isztimér.

Lókúti elbeszélőm (1924:N:24:Bakony:Lókút) első (felül) utazása a nyugati zónában nővéréhez (Eibautól Dachauig), és hazatérésének feltételezett útja (Münchentől Szentgotthárdig, alul)

Lókúti elbeszélő (1924:N:24:Bakony:Lókút) szökése Hegyeshalomtól Lókútig.

E jelenetek adták a hazatérés történetének legmélyebb pontjait: a magány és elkeseredettség bizonytalanságát. A hazatértek, a kitoloncolásból visszaszököttek először nem mertek a falujukba betérni.

Mányi emlékezőm családja Tatabányán kért meg egy asszonyt, hogy szóljon édesapjuknak, hogy jöjjön értük Bicskére. Eddig merészkedtek el ugyanis.²³⁶⁰ Lókúti elbeszélőm gyalog ment haza Veszprémvarsányból, de a házukban már anyanyelves németeket talált, szüleit pedig más házba telepítették ki.²³⁶¹ A hárskúti elűzöttek vonaton Eplényig jöttek a kitoloncolásból, majd a nagyszülőkhöz gyalogoltak az éj sötétjében. Apjuk másnap indult volna értük a felmentésekkel a pesti toloncházba, de ők – Ausztriát is megjárva – hazatértek.²³⁶²

Számukra véget értek a megpróbáltatások e fejezetei. Ám 1950-ig a hazatért emberek illegálisan voltak Magyarországon, ezért ki voltak téve a rendőrség razziáinak. Ebből a szempontból a magyarországi újrakezdés körülményei sok tekintetben nehezebbek voltak, mint a németországi feltételeik. A faluközösségek újra felbolydultak amiatt, hogy a németek egy része visszatért otthonába. Sokan megpróbáltak intézkedni, barátaitat megmozgatni. Az isztiméri hazatérő család az apa kapcsolatain keresztül érte el, hogy a zaklatások megszűnjenek.²³⁶³ Nemcsak a rokonok, de az érkező telepések is zavartan figyelték²³⁶⁴ az eseményeket, aminek következtében

²³⁶⁰ 1937:N:10: Gerecse: Mány: „Eljöttünk Bicskére és mondtuk ennek a nőnek, akivel Tatabányán találkoztunk, hogy szóljon apánknak, hogy itt vagyunk Bicskén, az állomáson. Jöjjön értünk. Este kocsival jöttek, hazahoztak bennünket és itthon voltunk, de nem hosszú ideig.”

²³⁶¹ 1924:N:24: Bakony: Lókút: „Varsányból eljöttem, hazagyalogoltam. Bementem a házba, és kijött egy idegen asszony. Kiderült, hogy azóta kidobták a szüleimet.”

²³⁶² 1935:N:14: Bakony: Hárskút: „Este Eplélynél leszálltunk a vonatról és sötétbe’ jöttünk haza, gyalog, a kerteken keresztül. Utcán nem mertünk menni. A nagyszüleinkhez mentünk, apám éppen másnap indult volna Pestre értünk. Volt is neki papírja, amivel kihozhatott volna. Nagyhéten értünk haza, áprilisban. Meg se ismertem az apámat.”

²³⁶³ 1935:N:14: Bakony: Isztimér: „Anyám mindent elintézett és apám haverja, aki beállt a pártba, sokat segített. Voltak Gúttamásból a Pintérek és a Fischerék, ők már előbb hazajöttek.”

²³⁶⁴ 1939:N:9: Burgenland: Sopron: „Anyám azért ment oda, hogy elvigyünk valamit a régi házból, bementünk, de nem adták oda. A telepések gyanakvók voltak.”

megszaporodtak a feljelentések. Hárskúti emlékezőmet azok jelentették fel, akik a házukba költöztek be. Ennek ellenére a családot nem hurcolták el.²³⁶⁵

A razziák és elhurcolások ábrázolása szintén taszító jellegű, személytelen. Ennek oka, hogy az esemény maga a helyi közösség keretein belül zajlott le, és az interjú időpontjában még éltek a politikai hatalom azon képviselői vagy kiválasztottjai, védelmezettjei, akiket a hazatértek okolhatnának újabb elhurcolásuk miatt. A kitoloncolások, razziák ismét aszimmetrikus családi állapotokat hoztak létre, s a krízis újra megjelent a sokat látott családoknál. Mányi visszaemlékezőmet nem kapták el a hazatéréskor, de őt is feljelentették és Budapestre hurcolták. Számára az események megcsontosodott fordulatokban, minőségi változásokban érhetők tettem. Míg a közlés elején „apámnak” hívja édesapját, addig az elkeseredettség és elnyűtség végén a személyesebb „apukámnak” szót használja. Ez jelzi az esemény kétségbeesett jellegét, azt megtörtséget (süllyedést), amelyet vélhetően a karhatalom el akart érni a családnál.

„Jöttek a rendőrök és elvittek bennünket. A mányiak feljelentettek. Bicskére vittek, majd Pestre, a Mosonyi utcába. Ott több mányi is volt már, a Zirkelbach, akivel együtt jöttünk, a Mann néni... Apámat nem vitték el, csak hármunkat. [...] Patkányok, poloskák közt voltunk, szaladgáltak rajtunk, marharépat ettünk, földön feküdtünk. Hat hónapig, 1947. szeptember 6-ig voltunk ott. Már nem tudom, mit csináltak velünk, mi voltunk a »visszajött svábok«. Éhezünk. Csúnyán bántak velünk, apám mondta, miért szakítanak szét egy családot. Végül kiengedtek, anyámat többször kihallgatták. Utána kéthetente jöttek a rendőrök zaklatni. [...] Ki akartak toloncolni minket, de apukám folyton mondta, hogy ő magyar, a család meg sváb, hogyan lehet kettészakítani. [...] Estéknként elvittek minket a községházára, még a gyerekeket is, ez sokáig tartott. Egy évig ment ez, aztán hagytak bennünket.”²³⁶⁶

Soproni emlékezőm szintén távolságtartó. A közlőt nem, csak édesanyját toloncolták ki. A határon való átkelésük zavartalan volt, nem így a következő napok. Ezen és előző részlet is azt mutatja, hogy azokat a családokat, akik átcsúsztak az ellenőrzésen, razziákon keresztül büntették. Többségében a hazatérő anyákat toloncolták ki, ami azért is furcsa, mert tudni lehetett, hogy ők gyermekeik miatt biztos, hogy hazatérnek otthonukba.

„Ott voltunk a nagynénéknél és egyszer csak pár nappal a megérkezésünk után a rendőrségtől egy férfisereg rontott be hozzánk és egy kémnőt kerestek. Valaki feljelentett minket, talán a szomszéd házban lévő telepések. Anyám elbújt a szekrény mögé, de hát elő kellett jönni. Hiába mondtuk, hogy nem kémnő, kitoloncolták. Elment Draßburgba,²³⁶⁷ ahol parasztnál kapott munkát. Én maradhattam, mint »magyar katona gyermeke.« Apám se tudott semmit tenni, anyám kitelepített

²³⁶⁵ 1935:N:14: Bakony: Hárskút: „A rokonság jó volt, de itt is voltak svábellenesek, párttagok és razziák, meg a jelentgetések. A többiek jól viszonyultak hozzánk, csak egyszer jelentettek fel. Az a pizsok, aki a mi házunkba lakott, a sváb Staichler. Jött a rendőrség és keresték a P. Ilonát, az anyámat, én mondtam, hogy ki vagyok. Azt mondták, igazoljam magam, én mondtam, hogy kiskorú vagyok és apám nélkül nem megyek sehova. »Az anyám Németországban van«, mire azt válaszolták, hogy elvisznek engem. Egy hárskúti férfi jött, aki a tanácsnak dolgozott, azt mondta neki, hogy én nem a P Ilona vagyok. Mondtam, hogy »apám a Hudi tanyán csépel, oda menjenek.« Megmutattam apám katonakönyvét, ahová be voltam írva és továbbmentek a szomszédba, ott keresték az anyámat. Mert feketén voltunk itthon. Más nem jelentett fel minket, csak ez.”

²³⁶⁶ 1937:N:10: Gerecse: Mány.

²³⁶⁷ Magyarul *Darufalva*, horvátul *Rasporak*. Község Ausztriában, Burgenland tartományban, a nagymartoni járásban, Soprontól északnyugatra, 13 km-re.

valaki volt. Aztán megint hazajött és megint jött az ellenőrzés. Az az ember, aki ekkor ellenőrzött, az viszont már jobb volt, mert adott egy címet, hogy apának hol kell intézkednie. Ideiglenesen megkapta az itt tartózkodást, de egy-két éven keresztül hetente kétszer kellett a rendőrségen jelentkeznie. Aztán lecsillapodott.”²³⁶⁸

Lókúti visszaemlékezóm hosszas utazása után érkezett haza, de a razziák őt is érintették. Történetéből kiderül, hogy a rendőrök nemcsak a visszaszökött németeket, de a katonaszökevényeket is keresték. A körözöttek a legkülönfélébb búvóhelyeken rejtőztek el. Őt mégis megtalálták és Pestre hurcolták. Annak ellenére, hogy egy „kommunista rendőrnő” segítette őket, keveset beszél róla. Férje már kiköltözésre is gondolt, de mégis a javukra dőlt el a „tárgyalás.” A közlést nem a cselekmény fordulatai, hanem a szorongás és a félelmek legelszöprőbb érzései, illetve az azokhoz köthető események határozzák meg. Részben magányos harc ez, megjelenik a férj erőfeszítése és az ismeretlen rendőrnő szerepe, de távolságtartás is jellemzi a közlést e fontos fordulatokkal kapcsolatosan.

„Nem volt honpolgárságom, mindig jött a razzia. Egyszer itt aludtam, egyszer ott. A sógorom a ganéj alatt csinált egy gödröt, azt kideszkázta és ott bújtam meg. Mert többen voltak itt, katonaszökevények is. A kislányom mindig otthonmaradt. Aztán elmentünk az erdőbe, a szénégető kunyhójában bújtunk el, sokan voltunk, néha mozdulni sem lehetett. Egyedül voltam nő. Aztán volt, hogy csak simán az erdőben bujkáltunk. Nem mertem otthon aludni. Néha a kert végében, a bokorban bújtam el. Amikor először aludtam otthon, a papa is otthon volt [a férjem]. De elkaptak. Reggel jöttek, azt mondta a rendőr, hogy »P. I.-nét keresem.« »Én vagyok!« »Jól van, jöjjön a rendőrpihenőre. Mindjárt visszajöhet, nem kell hozni semmit.« Szörnyű volt, mert elhajtottak Zircre, az erdőn keresztül. Egész nap ott voltunk, mindenkit behívtak. A papa hozott ruhát, meg élelmet. Mi mindent lehet átélni, a félelemtől, az idegrendszerem már hajszálon lógott. Elöttem már csak egy ember volt, amikor visszahozták ezt az embert, össze volt verve. Ha engem elkezdnek verni, én rögtön meghalok. De nem az volt, de kiadták a parancsot, hogy visznek Pestre. Felkerültem. Nem tudtam, hogy mi lesz. Eljött látogatni a férjem, de nem engedték be. Holmikát hozott magával, úgy gondolta, ha kitelepítenek minket, akkor együtt megyünk, mert nagyon sokáig voltunk már külön. Próbált intézkedni. [...] Tárgyalás volt. Volt egy kommunista – de ez mit dolgozott értünk – rendőrnő, aki segíteni akart nekünk, biztos átlátta mi történt velünk, jóindulatú volt és miatta haza is mehettem. Elengedtek. De nem volt vége. Mindig jöttek, mindig. Egyik este jöttem haza a litániáról és azt mondták, hogy »P. I.-nét keresem, jöjjön a rendőrségre.« Bementem, elém tettek egy papírt, hogy írjam alá. Aláírtam és ekkor kaptam vissza a honpolgárságot.”²³⁶⁹

A hazatérés még avval együtt is sikertörténeté avatja ezt a közlést, hogy sokáig tartottak a rendőri zaklatások. Mégis az egzisztenciális összeomlás nem vesztett érvényességéből. A körülmények hasonlóak, miként az események interpretációi is.²³⁷⁰ A németországi elűzés külső

²³⁶⁸ 1939:N:9: Burgenland: Sopron.

²³⁶⁹ 1924:N:25: Bakony: Lókút.

²³⁷⁰ 1924:N:25: Bakony: Lókút: „Ott álltunk szegényen. A férjem a bányába ment, én varrni kezdtem. Kecskét vettünk. A házat visszakaptuk, mert a bírónak a lánya – aki megkapta – összeveszett a férjével és elment. A népek mondták, hogy gyorsan költözzünk be. Csak három háznyira volt. Mindenki segített hordani, még a bíró egyik gyereke is. Hát szégyellhették is magukat, hogy bíró léte, így kidobtak minket.”

kényszerként, a hazatérés önálló döntésként jelenik meg. Ezt egyfajta lázadasként, erkölcsi győzelemként élték meg, amikor visszaszerezték/kapták az állampolgárságukat. Ebbe a visszakapaszkodásba azonban jelentősen hozzájárulnak azok a további jogfosztások, repressziók, amelyek részben, vagy kollektíven érinteni fogják a vidéki miliót. Elfogadva a megváltozott faluképüket, annak társadalmi összetételét, új társadalmi stratégiára helyezkedtek.

Az 1947-1949 között lezajlott „kitelepítések”, az anyanyelvek telepítései és az összeköltöztetések tovább bolygatták a németek tulajdonviszonyait. Ehhez „igazodtak” a hazatértek is, akik szintén az 1950-es évekig munkát szereztek és a lakhatásukat is megoldották. Ezek azonban kényszereket szültek, hiszen eddig társadalmi állapotukhoz képest alantasabb munkát vállaltak,²³⁷¹ rokonoknál, romos épületekben húzták meg magukat. Ez akár több évet is magába foglalhatott.²³⁷² Soproni családom szoba-konyhás lakást kapott, az édesapa házmester lett, majd a spórolt pénzből viszonylag gyorsan bérbe vették az elűzés alkalmával elkobzott szőlőterületüket, amivel gazdálkodni kezdtek.²³⁷³ Számukra az emelkedés gyorsan zajlott. Akárcsak a lókúti, úgy hárskúti emlékezőm is „foglalással” szerezte vissza a házát. Az elbeszélés egy összetört család érzésével kezdődik, majd a közlő kislányként foglalja el a házát. Ennek a részletes bemutatásában jelenik meg az az erkölcsi fölemelkedés, amellyel a család hazatérése, erőfeszítése értelmet nyert.

„1949 novemberéig bujkáltunk itt-ott, akkor amnesztiát kaptunk. Herendre kellett menni, visszakaptuk az állampolgárságot is. Jöttek ide fűrók, apám kapott papírt, hogy orosz fogságban volt és lehetett menni dolgozni. Csakhogy anyám november után rögtön beteg lett, Zircre vittük gyógyítani, megfázott, idegileg teljesen tönkrement. Én is megtörtem, én akkor azt mondtam, ha nekem gyerekeim lesznek, eddig ledolgozom a kezem, csak más sorsuk legyen, mint nekem. Kaptunk egy szobát, egy konyhát anyám húgának a házából. Egyedül maradtam, mert apám vidékre ment. A szomszédunkban egy fűszerboltos volt, ide jártam dolgozni, disznót ettettem, árut szereztem be. Jön egy előjáró, Lehmann Ferenc, valami DÉFOSZ-tól.²³⁷⁴ Mondta, hogy »a Steiner elköltözött«, aki a házunkba' lakott és neki adta le a kulcsot. Ő volt az utolsó, mert az összes telepes visszament [Bakony]Pölöskére. A Lehmann pedig monda, hogy költözzünk vissza a házba. »Ha egy söprűt viszel oda, már az is elég, valamit csináljál.« Fogtam a kulcsot, átmentem oda, ahol dolgoztam, mondtam, hogy mit szeretnék. Az asszony azt monda, hogy segít. Vittiünk meszet, seprűt. Kimeszeltem, aztán adott egy stelázsit, s egy másik ágyat, földes padlót. Rendbe raktam a házat és leköltöztem egyedül. Itt annyi borjúbőr volt, a Steiner feketén vágott. S akkor apám és anyám is hazajött. '53-ban férjhez mentem, jöttek a gyerekeim is. De a Steiner visszatért. S elment a tanácshoz, követelte, hogy vásároljuk vissza a házat. Apám sógornője a tanácsnál dolgozott és ő

²³⁷¹ 1935:N:14: Bakony: Isztimér: „Osztályt kellett ismétlni, '48 decemberben már iskolába jártunk. Anyám először otthon dolgozott a földeken, majd vagonkijelentőként Inotára került.”²³⁷¹

²³⁷² 1937:N:10: Gerecse: Mány: „Nagyszüleimnél laktunk és apukám egy istállóból elkezdett csinálni egy szobát, aztán évekig ott laktunk. Aztán a régi ház helyén elkezdtünk építkezni. Éveken keresztül építettünk. Végül visszakaptuk az állampolgárságunkat, a Zirkelbachék szintűgy.”

²³⁷³ 1939:N:9: Burgenland: Sopron: „A Várkerületben kapott apám egy szoba-konyhás lakást, oda tudtunk költözni. Házmester lett és ott folytatták a szüleim. Bérbe vették a szőlőnket és kezdték újra. [...] Anyám dolgozott a Konventnél és 29 forintot keresett. A tágabb család segített nekünk, amíg nem volt helyünk.”

²³⁷⁴ Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége.

tőle vettük vissza a házat, ez 1957-ben volt. A földet már nem tudtam visszavenni, de '59-ben elkezdtünk építkezni is."²³⁷⁵

Többen úgy ítélték meg, hogy németiségük miatt nem kaphattak képe­­sítést, rossz körülmények között kellett élniük, nem tanulhattak tovább. Az elbeszélésekben az elűzés és visszatérés szocioökonómikus töréspontként csapódott le. A megpróbáltatások és a személyes áldozatok ellenére nem bánták meg a hazatérésükkel kapcsolatos döntésüket:

*„Mi nem szöktünk vissza, mi hazajöttünk!”*²³⁷⁶

10.13. A Németország(ok)ban integrálódtak sorsa (1946-1970)

A Németországban maradók új életet kezdtek, nemcsak a sorsukban osztoztak a rokonokkal, de az otthoniakkal is tartották a kapcsolatot. 14 millió kelet-európai németet űztek el a hazájukból a különböző kényszermigrációk következtében. Többségük alázattal vette tudomásul sorsát; az elűzöttek először lágerekbe kerültek, majd onnan családokhoz osztották el őket. A társadalmi feszültség Németország „nulladik évében” az 1944–1950-es menekültkrízissel csak jobban mélyült. A „menekülteknek” aposztrofált elűzöttek ellen még tüntetéseket is szerveztek, miközben azok sokszor éheztek.

Az idősebb elűzöttek viszont minden pillanatot figyeltek, hogy eljöhet-e az az időszak, amikor hazatérhetnek. Sokszor minden apró jelet biztónak vélték.²³⁷⁷ Ez a remény azonban lesújtó apátiával társult, s csak vágyalom maradt. Az itthon maradtak elbeszélései szerint kínzó volt az első időszak. A nyugati határ menti balfiakat Bajorországba vitték, de a többségi társadalom viselkedése miatt a legtöbben visszaköltöztek Ausztriába, a legközelebbi határfaluba, Rusztra,²³⁷⁸ ahonnan szinte látták egykori falujukat.²³⁷⁹ Az amerikai kapcsolatokkal rendelkezők a tengerentúli rokonokhoz vándoroltak ki.²³⁸⁰

A fiatalabbak ritkán bíztak a visszatérésben, de fontos volt számukra, hogy megőriz­­zék az otthoni közösséget. Ők gyorsabban próbáltak alkalmazkodni az új rendszerhez/körülményekhez. A németországi németek körében ugyanis inkább idegennek számítottak.

Négy németországi sorsot sikerült rögzítenem: ebből három elűzötté volt, egy pedig 1956-os disszidensé. Mindegyikük férfi: pusztavámi, városlódi és két levéli közlő. Előbbi kettő azonos

²³⁷⁵ 1935:N:15: Bakony: Hárskút.

²³⁷⁶ 1939:N:9: Burgenland: Sopron.

²³⁷⁷ 1932:F:15: Bakony: Olaszfalu: „A nagybátyám mesélte, hogy ahová elrakták őket, Thalmheimba, először azt hitte, hogy nagyon jó helyük van, mert folyton a zene szólt. Aztán amikor megkérdezte, hogy miért szól a zene, akkor kiderült, hogy temetés van folyton. A telepítettek sokan éhen haltak.”

²³⁷⁸ Ruszt, a középkor óta szabad királyi város (mértében viszont legkisebb), németül *Rust*, horvátul *Rušta*. Ausztriában, Burgenland tartományban, a Kismartoni járásban található. Soprontól 20, Fertőrákostól 10 kilométerre fekszik északra, a Fertő-tó partján.

²³⁷⁹ 1932:N:14: Burgenland: Balf: „Nem egy helyre kerültek, hanem szétszórta­­k őket Bajorországban. Minden községnek meg volt adva, hogy mennyi menekültet kell befogadni. A nagyszüleim visszajöttek Rusztra, mert annyi csúfolás volt. [...] Két hét után értek Ausztriába. Egy rokon mosókonyhájában laktak és dolgoztak napszám­­ba’. Sokáig nem jöhettek, ’54-ben még nem szállhattak le a vonatról.”

²³⁸⁰ 1936:N:20: Vértes: Mór: „A testvérem és családja keletre került. Bányába járt dolgozni. Aztán átszöktek a nyugati zónába és Kanadába mentek. Másik testvérem kimenekült Németországba a háború elől és az ő ismerőse is Kanadába ment.” 1929:N:17: Bakony: Nagytevel: „A nagyapámat kivitték Karlsruhe környékére, de nem maradtak sokáig, mert elment Kanadába. Volt kint egy gyermekük.”

szakmában, a vegyészetben doktorátust szerzett. Pusztavámi elbeszélőm a keleti zónában kezdte karrierjét, a városlődi egyből az NSZK-ba érkezett. Mind a négyük szerencsésnek mondják életüket. Egyik levéli közlőm – mivel édesapja evangélikus lelkész volt – rögtön beilleszkedett a gimnáziumba, majd teológiát tanult.²³⁸¹ Pusztavámi közlőm gyorsan kapott munkát, s főnökének hála, iskolába, majd egyetemre járhatott. Két év kellett, amíg a helyiek elfogadták az elűzötteket, s időközben megalakult a Német Demokratikus Köztársaság is.²³⁸² Számára az emelkedés a vegyészeti karrier volt. A kialakult kommunista állam azonban igényelte, hogy párttag legyen belőle. Az elűzött, meghurcolt fiataloknak a munkaalkalom emelkedési lehetőség volt. A hidegháborús, kommunista diktatúrának ráadásul lehetőséget biztosított a képzett emberek előrelépéséhez. De ezzel együtt megjelent a magánéletbe való beavatkozás is a politikai szándék által vezérelve. A karriertörténetéből az elbeszélő nem annak állomásait, hanem a magyar vonatkozásokat emeli ki, ami kötődését és otthonhoz való elkötelezettségét jelzi, de mégsem költözik haza, amikor lehetősége lesz.

„Dr. Adam volt a főnököm, a felesége bajor volt, vele csináltam a tudományos munkámat. Még a sofőrje is voltam, s sokszor csak szerelmi konferenciák voltak ezek, amikre mentünk. [...] Voltam egy politikai átképzésen hat hétig, és ott fogságban lévő katonatisztek előadásokat tartottak. Kitűnően végeztük a pártiskolát. Amíg én nem lettem különleges ember, addig nem volt gond. De feltaláltam azt a módszert, hogyan lehet a gyár teljesítményét növelni, onnan kezdve kiemelték, semmi bajom nem volt az NDK-ban. [...] A magyarok miatt szöktem át. A főnököm felhívott, hogy rosszat tettem. Mondom: »micsodát?« Azt mondta, hogy »a vezérigazgató el akar vinni, lent van egy autó.« Elvittek. Egy küldöttség jött Magyarországról. Tizenhat ember állt előttem és magyarul köszöntöttek engem. Mondták, hogy bocsánatot kérnek tőlem, de elkérnek hat hétre a vállalattól, hogy mutassam be a gyárat, mert Debrecenbe' ilyet akarnak építeni. Az egyik, dr. Lovas Ernő, meghatalmazott miniszter volt. Azt mondták hazamehetek, de megijedtem. Azt gondoltam, ha én német állampolgárként balesetet okozok, akkor már nem »én leszek a honfitárs«.”²³⁸³

Az NDK-ban az 1953-as felkelés hozta meg az első törést. A fokozódó hidegháború miatt többen keltek útra és szöktek át a szintén 1949-ben létrejött NSZK-ba. 1952 elején 70 ezer, egy évvel később már 180 ezer ember hagyta el az országot. Sztálin halála után az életkülönbségek változása szembetűnő volt. Az ipari válságot, az áremelkedés leküzdését 10%-os munkanorma-növeléssel akarták elérni, miközben az állampárt, a NSZEP (Németországi Szocialista Egységpártja) engedményekre is hajlandó volt (utazás megkönnyítése, jogbiztonság növelése, egyházakkal való „kibékülés”).

Már 1953. június 11-12-én tiltakozó gyűlések, sztrájkok törtek ki. 16-án pedig a kelet-berlini Sztálin sugárút építőmunkásai a minisztériumok elé vonultak és szabad választásokat, illetve a kormány lemondását követelték. Hiába vonta vissza a normaemelési javaslatát a kormány, másnap

---

²³⁸¹ 1930:F:17: Moson: Levél: „Én Würzburgba' gimnáziumba jártam, érettségiztem, utána pedig teológiára mentem. Már kint Németországban könyveket szereztünk be, és ott kezdtünk el olvasni az elűzésről.”

²³⁸² 1930:F:20: Vértes: Pusztavám: „Az NDK-ban jegyre volt minden, és »cigányoknak nincs jegy« – mondták. 1950-re normalizálódott a helyzet, mert látták, hogy szorgalmas népek ezek. A főnököm is azt mondta, hogy a feleségének inkább hazudjak a származásomról. Rosszul esett.”²³⁸²

²³⁸³ 1930:F:22: Vértes: Pusztavám.

Berlinben és sok más nagyvárosban százezrek mentek tüntetni. Általános munkásfelkelés tört ki, de mivel több helyen parasztok is tiltakoztak, inkább politikai mozgalomhoz lehet hasonlítani az eseményeket. Ez volt az első tömeges tüntetés a kommunista rezsim ellen. Ám a szovjet hadsereg nem engedhette meg, hogy ez tartós legyen, ezért június 17-én begördültek Berlinbe a szovjet harckocsik. A halálos áldozatok száma 50 volt, amelyből 20 rögtönítélő bíróságok kivégzései voltak, 40 szovjet katona is elesett. 3 ezer tüntetőt tartóztattak le a szovjetek, más szervek pedig 13 ezret.

Walter Ulbricht, a NSZEP Központi Bizottságának főtitkári pozíciójában, amely Sztálin halálával megingott, most újra erőre kapott. Leszámolt pártjának belső ellenzékével és mindent behálózó spiclirendszerével maga alá gyűrte a keletnémet társadalmat, amely nem szerette volna, hogy ez a vérfürdő még egyszer megismétlődjön. Az életszínvonal emelkedett, de az „új irányvonal” sem volt képes megállítani a nyugatra tartó migrációt.²³⁸⁴

Az eredetileg pusztavámi elbeszélő is az NSZK-ba vándorolt. Történetében sok a kihagyás, az érzékeny pont, de így is jól demonstrálja egyfelől az értelmiség szökését a kelet-német államból, másfelől pedig az NDK válságos működésének sémáit, harmadrészt – s talán legfontosabbnak – az elűzöttek és kitelepítettek szövevényes kapcsolatrendszerét, amelynek szinte „vonzó” hatása volt. Ebből a kapcsolatrendszerből aztán cégbirodalom épült.

„Részt vettem a felkelésben, de ki nem?! Az embereket segitettem. Féltreértésből lett az egész. Azt hitték – mert én a cégen belül hidrogént kutattam –, hogy én vagyok a »Párt« és minket elvittek. Amikor a gyári dolgozók ránk támadtak, akkor magas rangú embereknek segitettem, ők ezt meghálálták. Legyen ennyi elég. [...] Magyarországra aláírtam a szerződést, haza kellett volna menni, de megijedtem. Az egyetemnek, ahol tanultam, összeköttetése volt a berlini könyvtárral. A könyvtárba elküldtek rendezni. Berlinbe nem lehetett csak úgy eljutni, igazolás kellett, de eljutottam. Még nem volt fal, de végül sehova se mehettél szabadon. Átszöktem az amerikaiakhoz, Nyugat-Berlinbe. Onnan egy héttel később Hannoverbe kerültem, egy civil lágerbe, a CIA vitt oda katonai repülőgépen. Még centrifugában is voltam. Itt nagy szerencsém volt, mert az ottani parancsnok egy magyar zsidó ember volt, de nem tudom mi a neve, de nagyon jól bánt velem. Anyám az NDK-ban maradt, ő két évvel később jött utánam. Engemet az ABC fegyverekhez²³⁸⁵ akartak rakni, de amikor a koreai háború jött, akkor kiléptem, mert el akartak vinni Amerikába. Találkoztam egy lánnyal Hannoverben. Mondjuk Weiner volt a neve, aki pusztavámi volt. Felismert és elmondta, hogy hol laknak azok, akik kimenekültek, Geretsried²³⁸⁶ volt a neve, egy ideig hozzájuk költöztem és az ottani lőszergyárban dolgoztam. Akkor a nyugat is szegényes volt, összeroppant bunkerokban laktak az emberek. Először ötszáz ember lakott a faluban, most huszonhatezer. 1954-re már üzemvezető voltam és onnan lett pénzem. Találtam rokonokat, mondtam nekik, hogy »van pénzem, nektek nincs munkátok, dolgozzunk!« Céget alapítottam, a textiliparnak vegyi anyagokat gyártottunk. Előbb egy vegyianyag-gyárban voltam kutató, majd 1960-ban megvettem a gyárat. Akkor már községi

---

²³⁸⁴ WINKLER 2005, 148–150.o.

²³⁸⁵ ABC-fegyverek, a közös neve az atom- (A), a biológiai (B) és a vegyi (angolul Chemical, tehát „C”) hadviselés fegyvereinek.

²³⁸⁶ Geretsried, település Németországban, azon belül Bajorországban, a Bad Tölz-Wolfratshausen járásban. Münchentől délre, 45 kilométerre fekszik.

képviselő voltam, vártam, amíg valaki nem tud adót fizetni és annak megvettem a cégét. 1978-ig voltam képviselő. Közben felépítettem egy agyaggyárat, aztán egy galványgyárat és elmentem az egyetemre szaktanácsosnak. Egy gyár építéséhez fantázia kell. Értettem a lakkhoz és ebből indultam ki. Például a virágöntözés, ahhoz nem víz kell, hanem oldószer. Olyan oldószert fejlesztettem, amely az ásványt magához szívja és fajsúlyosabb lesz. Ezt az anyagot eladtam a svédeknek. Ebből lett pénzem, és ebből építettem a cégeimet. Az összes szabadalmat eladtam, kb. harminc-negyven szabadalmam volt. A kitelepített pusztavámiaknak volt szervezetük, én részt is vettem benne. [...] Akik kidobtak, azok csak emberek voltak, mindenki hibázik. Először 1958-ban jöttem haza, anyám csak egyszer látogatott vissza. A CSU²³⁸⁷ támogatta az integrálódást a kitelepített sváboknál is. Ezután Németország jobboldali lett. Én is segítettem ezt a politikát. [...] Családot nem alapítottam. '56-ban segítettem a menekülőknél, ennivalót vettem és mentem Magyarországra, és osztottam az osztrák lágerokban. Két embert vittem onnan magammal, az egyik nő volt, aki pusztavámi volt. De rákos lett, véres volt az ágya, mégis elvettem. Onnan kezdve rákkutatásba vagyok benne. Húsz éve költöztem haza, nagyon rossz volt az evangélikus egyház Pusztavámon, szakadások voltak, de én ezt megszerveztem. Új vezetőséget szerveztem, most van lelkészünk és 500-600 járó, 450 fizető hívő van Mórral együtt. Soha nem éreztem magam németnek, hanem magyarnak, ezért jöttem haza. A cégbirodalmat, amit építettem, nagy akarattal építettem fel, de az bennem volt végig, hogy »ez a cigány meg fogja mutatni nektek.«²³⁸⁸

A Magyarországhoz való kötődés folyamatosan jelen van a német elbeszélésekben. Interjúalanyaim életébe nem tudott behatolni a *német lét*, amint megtudta, hogy merre laknak a pusztavámiak, odaköltözött. Csak ott tudott megmaradni a munkában, ahol nem különböztetik meg a sorsa miatt. Az ilyen „mentsvárak” fontos identitáserősítő tényezők lehetnek a „hideg hazában”. Sokakat ez a kötődés ellenére is áthatja; a sértettség és megaláztatás élménye. Sokan nem térnek vissza Magyarországra még látogatóba se. Levéli közlőm háritóan válaszolt: először arról számolt be, hogy a megbélyegzés, a *menekültek* státusza egész életére megmaradt, holott őket *elűzték*. Itt látszik, hogy vélekedése szerint a társadalom idegennek tartotta. Ez az idegenségérzés a nyelvi sajátosságokból adódott, amely az egész közösséget sújtotta. Ennek a személyes tapasztalata két levéli közlőm kinti élettörténetének összefoglalója. Míg a pusztavámi elbeszélő közössége és személyes történetét állította párhuzamba, addig két levéli elbeszélő az ország mentalitását vázolta fel, kihangsúlyozva különböző perspektíváját. Mindkét elbeszélő evangélikus lelkész:

„Az útlevelel az állt először, hogy »Gleichgestellt.« Idegenek voltunk és '53-ban lettünk német állampolgárok. [...] Nagy kezdet volt ez az ötvenes évek. Mindenki házat épített, teljesen más volt. A '60-as években jött a Joska Fischer, az első miniszter, aki tornacipőbe ment be a Bundestagba. [...] Ekkor nagy volt az elköteleződés nyugatra. Franciaország és Anglia erősebbnek tűnt, és azt a mintát akarták követni a németek. Az ellenkép pedig a Szovjetunió lett.”²³⁸⁹

„Át akarták formálni magukat, elfelejteni mindent. A gimnáziumba' az első években az »NS-Zeitról« nem szóltak, vagy nagyon keveset. [...] Bele volt írva az útlevelelbe, hogy »Deutsche«, vagy

²³⁸⁷ Christlich-Soziale Union in Bayern, a Bajor Keresztényszociális Unió, kereszténydemokrata politikai párt Bajorországban. Testvérpártja, a CDU Németország többi részét fedi le.

²³⁸⁸ 1930:F:35: Vértes: Pusztavám.

²³⁸⁹ 1930:F:20: Moson: Levél.

»Deutsch«. Ez utóbbi volt az igazi német. [...] A lányom ügyvéd lett. Amikor megkapta a diplomáját, akkor rájöttek, hogy én nem vagyok német állampolgár, mert nem adtam be a kérvényt. [...] Nekem ez lett az új hazám. Az elején még »cigányoknak« néztek minket, persze voltak ott sokan Bácskából és Bánátból is. Másmilyenek voltunk, de munkánk miatt megbecsültek lettünk. Mindig az udvarról ítélték meg embert, a ház kinézetéről. Szkeptikusok voltak, néha még bűnözőnek is tartottak minket. [...] Nekem személyesen jó érzéseim vannak. De az elején nem volt lehetőségem tanulni és pár évet várnom kellett. 1948-ban mezőgazdasági gépszerelő iskolába kerültem. Ekkor jött a német pénzreform, ekkor jött, hogy a »Birodalmi Márkát« felváltotta a »Deutsche Mark«. Heti öt márkáról, heti húsz márkánk lett. De aztán átmentem Stuttgartba, ott lettem autójavitóból fűtésszerelő és öt évig dolgoztam, ez volt '51-től '56-ig. Közben 21 évesen tudtam elkezdni tanulni, addig dolgoznom kellett. Württembergben aztán egyetemre mehettem és akkor volt az a kedvezmény, hogy a hazatért hadifoglyoknak előnyt biztosítottak. Felvettek, pedig szegény voltam. Mötzingenben megüresedett egy tanári állás. Volt egy balesetem, kórházba kerültem és nem tudtam tovább fizikai munkát végezni. Sok barátom lett, de sokat önkénteskedtem. Énekarban és a Vöröskeresztben is benne voltam. A németekkel jól kijöttem. Mi most félig itt lakunk, félig Németországban, Mötzingenben. Én inkább német nyelvű magyar vagyok. Két hazám van. Amikor meghallottam, hogy az evangélikus templomot felújítják, helyreállítják, akkor nem késlekedtem. Ez volt a váltás nálam. Megcsináltuk 1996-ban. Az itteniek segítettek abban, hogy visszavásároljam a házunkat, és ez is sikerült. Nyáron itthon vagyok, ősszel, télen, tavasszal Németországban.”²³⁹⁰

Más jellegű Németországot talált a nyolc-tíz év késéssel, 1956-ban disszidáló, bakonyi Városlődről származó elbeszélőm. Számára az emelkedés nem drasztikus, inkább kiszámítható jövőkép, ezért a németekkel szemben is sokkal nagyobb elvárásai voltak. Számára a németországi élet egy körtúra volt, s Városlőd az „elhagyott haza”, ahová visszatalált.

„Karácsonykor odaérkeztem [’56-ban, Németországba] és kaptunk négy hónapig egy nyelvi képzést. Márciusban bevonultam, ekkor lehetett először katonának menni. Rendeztek nekünk lakást, adtak vonatjegyet. Aztán a stuttgarti egyetemre jártam. Itt még a veszprémi vegyészekkel hatan voltunk, elismerték Vordiplom-ot, egy bizottság megkérdezte, hogy mit tanultunk. ’60-ban meg volt diplomám és ’62-ben ledoktoráltam. Elkerültem Bajorországba, mert a stuttgarti svábok, azok nem az én ízlésem, mármint különösek. Nem nagyon lehet velük barátkozni. Bajorország nagyon jó, harminc évig ott éltem. Negyvenegy szabadalmam volt, főleg építőipari dolgok, vegyészet. A szilikon falfesték, ez volt az első szabadalmam és a zöld gipszkarton. Megnősültem. Nyugdíj előtt, az én javaslatomra alapítottunk egy kerámiacéget Városlődön, itt mindig is volt ilyen cég. Megpróbáltuk újjáéleszteni, de ’94-re tönkrement. Nem volt vevője és én nyugdíj után hazajöttem, átvettem a cég vezetését. Tíz év után kiszálltam belőle, mert 70 éves voltam. Jött egy ügyvezető és fél éven belül az egészség tönkretette. De itthon megtetszett és csak itthon éreztem jól magam. Gyerekeim nem tudnak magyarul. Negyedévenként visszamegyek Bajorországba, ott van házam, házi orvosom, garázsom. [...] ’67-ben már jártam Városlődön, de sosem volt honvágyam, és aztán egyszer rájöttem, hogy itt vagyok otthon.”²³⁹¹

²³⁹⁰ 1932:F:21: Moson: Levél.

²³⁹¹ 1934:F:24: Bakony: Városlőd.

A magyarországi németek elűzésének folyamata a 2. világháború harcvonalának emlékeitől ível a németországi német társadalomba való beilleszkedésig. Az élményanyag elemzéséből azonban sokszor arányaiban is eltérő tapasztalat bontakozott ki, mind az elűzés előtti, mind az elűzés utáni eseményekről. Ez főleg a németországi sorsokban mutatkozik meg. Ezeket az arányokat a tabusítások mértékei határozták meg. Véleményem szerint arra, amit az emlékezetkultúra az utóbbi 30 évben beemelt a köztudatba, arra az elbeszélők részletesen és bátran emlékeztek, míg a lokális perspektívákat sokszor tabusították. Ez nemcsak az általános események és a személyes szféra különbségéből fakad, hanem a közösség értékítélletől is. Ezt egyfajta identitásmunkaként értelmezem, ahol az egyének egy traumatikus emlékezetközösségéhez, ez esetben az „elűzés” emlékezetközösségéhez kívánnak történeteikkel csatlakozni.²³⁹² Ám a lokális események és a személyes sorsok több hasonló mintázatot eredményeztek.

1) A magyarországi németek a front okozta károkból igyekeztek minél előbb helyreállítani egzisztenciájukat, ezt főleg a cserekereskedelemmel és földműveléssel próbálták beindítani. Céljuk volt, hogy gazdaságukat minél előbb integrálják a megváltozott helyzethez. Sem a bűnösségérzet, sem pedig a félelem nem érződött a közösség tagjain, csupán a bizonytalanság a háború okozta sebek (hozzátartozók halála) miatt. De az életveszély elmúlása után ebből keresték a gazdasági kiutat. E gyors emelkedés után azonban lassú, akár több évig tartó süllyedés következett az elűzés napjáig. A kényszermigráció és annak következményei új helyzetet teremtettek, de a németek – vélhetően leszámítva a családok idős tagjait, akik nem tudták feldolgozni a katasztrófát – megkérdőjelezve helyzetüket integrálódni kezdtek a társadalomba, vagy megtagadva elhagyták azt.

2) Az elűzés viszont újabb társadalomtörténeti fordulatként tört rá életükre, s mint ilyen, elsöprő erejű volt. Ám nemcsak külső, hanem belső erők is cirkuláltak benne. Az emlékezések alapján is kijelenthető, hogy mikroszinten is jóval korábban, 1945 ősze előtt már megindult a németek kollektív jogfosztása.

3) A külső erőkön az új hatalom „megtörő” felelősségre vonásának intézkedéseit értem. A személyes tapasztalatok alapján 1945 tavaszán és nyarán több olyan tömeges elűzés történt, amelyet sem a nemzetközi jog, sem pedig a magyarországi rendeletek nem szabályoztak. A moson(szolnoki) gettó létrehozása, a tömeges internálások és a kényszermunka alkalmazása, valamint a megjelenő rendőrterror lokálisan, de tapasztalati szempontból leírható jelenségként veti fel a „vad elűzések” mintázatát. Még annak ellenére is ez feltételezhető, hogy a hatalom célja inkább a megfélemlítés volt, amikor sokszor csak családapákat internált. Ez alól a mosoni események kivételesek, ahol valóban megtörtént a kitelepítés gettósítás formájában. Az események magukért beszélnek, de a történeti feldolgozást mélyíteni és pontosítani kell ezen a téren.

4) Az elűzés lefolyása és a telepések rátelepítése a németekre szintén a külső erők elsöprő erejű akarata volt. Egzisztenciális szempontból lét-válságot okozott ez, amelyet az átélők és

---

²³⁹² Vö. BINDORFFER 2001, 85–92.o.

közösségeik a háború új frontjaként, annak időbeli meghosszabbításaként élték meg. A németek ezen deklasszációja tehát nem egy új jogfosztási hullámot jelentett, hanem tapasztalati szempontból a „háború kiterjesztését”.

5) E külső nyomás miatt viszont leállt a németek gazdasági termelő ereje. Legfőképpen olyan területen volt így, ahol már az elűzés előtt megtörtént a telepésekkel való összeköltöztetés.

6) A külső elnyomás belső ellentéteket szült, és a csalódottság éket ütött a faluközösségekbe. Ennek két formája volt. Az első, hogy az elűzöttek elkeseredettségükben azzal vádolták a felmentetteket, hogy korrupt módon szerezték meg a mentesítést. Ez – mint a későbbi fejezetekből ki fog derülni – végleges törést hozott az identitásban. A második, hogy egyes falvaknak „megkegyelmezett” a hatalom. A források alapján úgy tűnik, hogy többségében középszintű vezetők tudták ezt elérni (bírók, megyei párttitkárok). Az eredmény az lett, hogy jelentősen kellett támogatni a kommunista hatalom faluromboló politikáját, így gyakorlatilag az elűzés alól felmentett községek lakóinak vállalniuk kellett az önfeladást, és a teljes asszimilációt, vagy a városba költözve közösségük egyéni elhagyását. Ez alól a bányászközségek kivételek voltak. Természetesen itt nem foglalkoztam azon községekkel, ahol ugyan elmaradt az elűzés, de más formájú kényszermigráció érintette a községeket. Megjegyzendő, hogy ez a lenyomás a többi német községre is jellemző lesz, azzal a különbséggel – s ez is a későbbi fejezetben kerül majd elő –, hogy azok a közösségek, amelyeket „megváltották” magukat azután sem kezdik el vállalni hovatartozásukat, amikor a hatalom ezt engedi.

7) Tájanként tehát különbözik az elűzések mintázata, s majdnem minden településnek megvan az egyedi története. Mégis a nagyobb trauma közlésének kivételével nem sikerült olyan narratívát kibontani, amely átfogóan, motivációkat tisztázva tudta volna bemutatni a reintegráció folyamatát, hiszen a Németországból hazatérő – a hatalom szempontjából hazaszökő – családok (főleg nők) megtagadták reintegrációjukat a németországi társadalomba, a beilleszkedők pedig töredékesen közölték a hideg haza történetét. Ez utóbbiban jelentős forrásnak tartom, hogy a keleti zónából többen inkább nyugatra szöktek át 1961-ig. Ebben nemcsak a korábban a „háborús kitelepítés” evakuálásával nyugati zónákba került rokonok segítették őket, hanem a létrejött új kommunista állam (NDK) szorító légköre is erős motiváció lehetett. Ennek ellenére tabusítás volt jellemző az önként kitelepülőkre is, akik szintén nem tisztázták a hazatérési motivációjukat – a honvágy kivételével. Ezzel együtt többen emelkedéstörténetként közölték a szökéseket, a hatalom kijátszását, amely főleg arra enged következtetni, hogy közlők úgy értékelték, meg tudták kérdőjelezni elűzésüket és ezzel „csatlakozni tudtak” az emlékezetközösséghez.

8) Szeretném kiemelni azt a jellegzetességet, hogy míg a hadifoglyok és az internálást elszenvedők főleg férfiak voltak, addig a hazatértek inkább nők és gyermekek. Ezt a körülmények magyarázzák, hiszen a férfiak zömében hadifogolytáborban voltak, míg a többi családtagokat elűzték. Ez a történelmi jellegzetesség mélyebb analízist kívánna. Megelégszem csupán annak az aspektusnak a felvetésével, hogy itt egy olyan generáció bemutatásáról van

szó, amelyek szó szerint végigjárták Európa lerombolt tereit, mind fizikai, mind lelki szempontból.

A magyarországi németek szempontjából az elűzéssel elsöprő és legnagyobb erejű szakadék keletkezett. Nemcsak fizikálisan, de lelkiileg is szétválasztotta a rokonokat, amit szinte sosem sikerült helyreállítani.

A továbbiakban a Magyarországon maradt németekkel foglalkozom, amelynek etnikai repressziója egy újabb kényszermigrációval, a „kitelepitéssel”, vagyis a településen, megyében, országon belüli kimozdítással foglalkozik. Ennek megélése különbözik az elűzéstől, intenzitásban eltérő, de ugyanolyan elsöprő erejű volt, azzal a különbséggel, hogy a politikai helyzet változásával a „kitelepités” megkérdőjelezése eredményesebb volt. Ezzel együtt a németek etnikai jogfosztása e kényszermigráció története mentén fokozatosan alakult át a hatalom általi szocioökonómikus represszióba. Ennek történetét a következő fejezetben foglalom össze.

11. A magyarországi németek kitelepítésének emlékezete: az „anyanyelvűek” sorsa (1947-1968)²³⁹³

„A német anyanyelvűek egységesen mentesültek a kitelepítés alól, ha más érvek nem szóltak ellenük. Vagyonuk a magyar államra szállt, külterületen 10 kat. hold csereingatlant kaptak. [...] Tehát azok a magyarországi németek, akiknek az volt a »fő bűnük«, hogy 1941-ben német anyanyelvűnek vallották magukat, elvesztették vagyonukat, esetleg 10 kat. holdig a külterületen csereingatlant kaptak.” – írta 1988-as könyvében a németek „kitelepítésével” foglalkozó Fehér István.²³⁹⁴

A magyarországi németeket ért jogfosztásokat *de jure* a 84/1950-es M.T. (III.25) rendelet „emancipálta”, amely kimondta, hogy az „áttelepítésre” vonatkozó rendelkezések hatálya alá eső mindazon személyek, akiket nem telepítették át, úgyszintén azok, akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak és az erre vonatkozó rendelkezések szerint jelentkezési kötelezettségüknek eleget tettek, magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.²³⁹⁵

Az 1950 után következő események feltárása, alapkutatása a jövő történészeinek a feladata. Az utóbbi időben több színvonalas megközelítés is született. Sőt, elkészült az 1970-ig terjedő alapkutatás is, amely a németek szocioökonómikus, szervezeti, oktatási és kulturális életét dolgozta fel.²³⁹⁶ Mivel a kommunista diktatúrában a németek nagy része nem vállalta fel saját identitását, ezért (vitatható módon) *kripto-nemzetiségként* beszélünk róluk.²³⁹⁷ Ez a kutatási kereteket is nehezítheti. A nemzetiségi lét nemcsak a tabusításokban érhető tetten, de a közlésekben is hasadtan, töredezett narratívában jelentek meg.

Fejezetemben egy olyan jelenséget vizsgálok, amely a magyarországi németek kényszermigrációjához tartozik, de *átmenetet képez az etnikai jogfosztásból a társadalmi alapú represszióba*. Az 1946 és 1949 között lezajlott, Németországba történt elűzések közben és után is több olyan telepítési akció következett, melyet részben az internálások és „földreform” intézkedései, részben a még be nem fejeződött csehszlovák–magyar lakosságcsere generált. A német falvakba betelepített földnélküli és a Csehszlovákiából kitelepített, elhelyezésre váró családoknak úgy szolgáltattak helyet, hogy akik az 1941-es népszámláláson magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallották magukat, azoknak egy részét szülőotthonukból vagy más faluba, vagy más (rokoni) házba telepítették. Őket nevezték

²³⁹³ A fejezet korábban megjelent tanulmányaim javított és kiegészített változata. Vö. RITTER 2017b. RITTER 2018b.

²³⁹⁴ Lásd és idézet: FEHÉR 1988, 155.o.

²³⁹⁵ TÖRVÉNYEK 1950.

²³⁹⁶ TÓTH 2020.

²³⁹⁷ Tóth Ágnes alábbi mondatára hivatkozva tartom a *kripto* (ál) kifejezést használhatónak: „[...] a *politikai hatalom tiltása miatt a német kisebbség nemzeti identitását nem vállalta/vállalhatta. Azaz országos szinten nemzeti közösségként nem definiálhatta magát. Az identitás kényszerű elrejtése azonban nem jelentette feltétlenül annak földadását, sokaknál inkább a hatalommal szembeni alkalmazkodó ellenállás részét képezte.*” Id. TÓTH 2020.23.o.

„anyanyelvességek”. Mivel többségük mezőgazdasággal foglalkozott, ezért földvagyonukat 10 kataszteri holdban maximalizálták.

Interjúgyűjtésem során az egész Észak-dunántúli területen tapasztaltam a jelenséget, de tömeges méreteket a Bakonyban, a Balaton-felvidéken és a Börzsönyben rögzítettem. Jelen fejezetben az a célom, hogy kiemeljem az etnikai jogfosztások tematikájából a jelenséget, bemutassam a személyes sorsszerűséget, és a további kutatásoknak is adalékkal szolgáljak. Nem kívánom megismételni a disszertációm bevezetőjében felvázolt fogalmi elkülönítési érveimet az *elűzés* és a *kitelepítés* között. Ahogy ott leírtam, a következőkben jellemzett eseményt *kitelepítésnek* nevezem, vagyis olyan folyamatnak, amelyben a hatalmi mechanizmusok kollektív módon megfosztottak vagyonuktól önazonos csoportokat, leértékelték emberi és kulturális kötődéseiket, identitásukat, migrációra kényszerítette őket, de ez a represszió nem volt elsöprő hatású és az elszenvedők a későbbi törekvéseikben képesek voltak a megtört szocioökonómikus identitásukat és kötődéseiket helyreállítani.

A hazai németek németországi elűzése 1946. január 10-én indult Bácsbokodról. Az 1946. július 12-én kiadott 7970/1946. M. E. sz. rendelet alapján az elűzöttek elvesztették állampolgárságukat. A németországi amerikai katonai és diplomáciai erők nyomására a kitelepítés ütemét lassították, amely 1946 nyarának elején elakadt, és csak az augusztus 22-én született megállapodás után indulhatott volna újra. Mégis az elűzés folyamata késésben volt, ráadásul több helyen megtörtént a telepesek birtokba helyezése, rátelepítése, ami miatt a társadalmi feszültségek nőttek, s a házukból kiköltöztetett és táborokba küldött személyek életkörülményei is rosszabbodtak.

Az elűzések először 1946 júniusa és november 8. között szüneteltek. Az amerikai Szövetségi Ellenőrző Bizottság Németországban különféle feltételeket szabott a folytatásra, amelyeket a magyar kormány nem tudott teljesíteni, de augusztus 22-én mégis megegyezett a két fél. A transzportok újraindultak, de az amerikaiak rögtön le is állították a szerelvények fogadását a téli hónapok miatt. A magyar fél új tervezetet írt, amelynek értelmében felvidékiek kapják meg minden Németországba telepített házáat. Közben a német falvakban katasztrófálissá vált a helyzet, Városlődön és több veszprémi faluban elkezdődött az összetelepítés, illetve a közmunkára való elhurcolás.

A Minisztertanács (M.T.) 1947 elején eldöntötte, hogy a svábtelepítést országon belül kívánja végrehajtani, és összeköltöztetéseket határozott el. Öt hónap alatt 162 községben 5192 családot (19 874 embert) telepítettek össze, házaikba 3902 családot, 15 343 embert raktak egybe. A magyar kormány ezzel párhuzamosan, 1947. március 20-án ismét a SZEB közbenjárását kérte az amerikai hatóságoknál az elakadt német kitelepítés folytatására.²³⁹⁸ Négy nappal később a magyar kormány megállapodott a csehszlovákokkal a lakosságcsere ismételt megindításáról, amely 1947. április 12-én indult meg. Az M.T. 1947. március 31-i ülésén

---

²³⁹⁸ A SZEB a 9. pontként tárgyalta az ügyet. Weems tábornok nem tudta megmondani, hogy mikor folytatódhat a „kitelepítés”, ha egyáltalán folytatódhat, mivel az amerikai megszállási övezet túlnépesedett. Lásd a SZEB 1947. március 20-i ülésének jegyzőkönyvét. Lásd SZEB 2003, 306–315.o.

tárgyalta a magyarországi németek és a szlovákiai magyarok összeköltözését. Az 1947. március 31-én megjelent rendeletek szerint a kitelepítendő németeket és a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény értelmében érkező magyarokat össze lehet költöztetni. További kérdés volt, hogy a „földindulás” idején nem jutott elég föld az igénylőknek, s őket is ki kellett elégíteni. Végül 15 kataszteri holdban és elővásárlási jogokban határozták meg a földhöz jutás lehetőségét.²³⁹⁹

Az amerikai hatóságok tehát elutasították az elűzés folytatását. A tárgyalások után, 1947. június 11-én újabb jegyzéket nyújtottak be a SZEB-hez, ezúttal azt kérve, hogy a németek kitelepítését a szovjet megszállási övezetbe történő átszállítással folytassák. A Szovjetunió hozzájárult 50 000 német elűzéséhez, így augusztus 19-én²⁴⁰⁰ folytatódhatott a transzportok útnak indítása. Mivel az 1947-es választások közeledtek, újabb pártfeszültségek voltak. Ennek szellemében fogant a 4300/1947 M. E. sz. és a 12.330/1945 M. E. sz. rendeletek²⁴⁰¹ „összefésülése”, amely szerint az elűzésre kerülő németeket és a csehszlovák–magyar lakosságcsere értelmében Magyarországra érkezőket összeköltöztethették (1.§). Nem lehetett összeköltöztetni azt, aki mentesült a Németországba való elűzés alól (2.§). Előírták a gépjárművek biztosítását (3.§), és a transzportok zavartalan elindításához rendőri és katonai segítséget adott a Honvédelmi- és a Belügyminisztérium (4.§).

1947. október 17-én jelent meg a 12.200/1947-es M. E. sz. rendelet, amely öt csoportra osztotta a telepítési listát és kimondta, hogy csak azoknak kell kitelepülniük, akik 1941-ben német nemzetiségűnek vallották magukat, Volksbund- vagy önkéntes SS-tagok voltak, illetve a nevüket visszánémetesítették. A 14.§ szerint, aki az 1941-es népszámláláson magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek mondta magát, az megtarthatta ingatlanát, ingóságát és földjét 10 kataszteri holdig bezárólag. A rendelet kimondta (15.§), hogy annak, *akiknek a beltelke az államra szállt, és emiatt lakás nélkül maradt, telepítési célokra fel nem használt lakóházat lehetett a tulajdonába adni.* A lebonyolításra a földbirtokrendező hatóságokat jelölték ki. Ezt a belügyminiszter hagyta jóvá, és a földbirtokrendező hatóságok végezték miniszteri biztosokkal.

A földbirtokrendező hatóságok feladata volt, hogy melyik házba, milyen sorrendbe telepítenek be és ki. Az összeköltöztetésre kötelezettek magukkal vihették azokat a vagyontárgyaikat, amelyeket Németországba is magukkal vittek volna. Ezen felül saját költségükön elvihették fekvőhelyeiket, kisebb bútorait (székeket, asztalt stb.), végül a közellátási rendelkezések értelmében általuk birtokolható – gazdasági év végéig szükséges – élelmiszereket és tüzelőanyagokat. Kétség esetén a miniszteri biztos a jogorvoslat kizárásával végérvényesen határozott. Az „anyanyelvesek” telepítésének az alapja ez a passzus volt, illetve

---

²³⁹⁹ TÓTH 1993, 99.o.

²⁴⁰⁰ A SZEB-jegyzőkönyvekben ennek tárgyalása az 1947. augusztus 15-i ülés 5. pontjában került megvitatásra. Lásd SZEB 2003, 359–360.o.

²⁴⁰¹ *Magyar Közlöny*, 1947. április 4. Idézi FEHÉR 1988, 207–209.o.

az az eljárás, hogy *csereingatlant* kaptak.²⁴⁰² Ezt a *csereingatlant* más községben is kiutalhatták, ahová akár kényszerrel is kimozdíthatták a családokat.

A fentebb említett törvények alapján az *Országos Földbirtokrendező Tanács* (Országos Földhivatal) 1948 elején elkészítette a szükséges összeírásokat. A névjegyzékekben különböző kategóriákat állítottak fel (I. elűzöttek listája, II–IV. kivételezettek listája). A jegyzékek „V”. sorszámú listája tartalmazta az „anyanyelvek” neveit. Veszprém megyében megközelítőleg ötezren kerültek erre a lajstromra, de azt nem tudni, hogy hány ember került valóban kitelepítésre. Tudomásom van arról, hogy a kijelölt személyek egy része nem került áttelepítésre. További kutatásra van szükség ahhoz, hogy kiderüljön, hány embernek kellett kiköltöznie, és elhagynia otthonát.

Jelen fejezetben csak olyanokat idézek, akiket nem érintett az 1946 és 1948 közötti németországi kényszermigráció. Szeretném leszögezni, hogy jelen fejezetem fókuszában az összetelepítés, az országon belüli telepítések állnak. Az efféle kitelepítések már az elűzés előtt is lezajlottak, s az ehhez köthető rendelkezéseket (302/1945, 600/1945, 3820/1945) már bemutattam. A fent jellemzett rendelet csak az „anyanyelveket” érintette.

A hangsúlyt arra helyezem, hogy milyen eltérő élethelyzetben érte a végrehajtás az érintett németeket. Két elkülöníthető tematikát vizsgálok: a retorziók végrehajtását (1), illetve azokat a német falvakat, amelyek nem kerültek elűzésre, hanem helyette kitelepítették a családokat. Utóbbiak jellemzően olyan községek voltak, amelyekben nagyarányúan zajlott le a háborús kitelepítés és az evakuálás (2), majd az ebből következő „felelősségre vonás”.

Az elbeszélők addigi életükben zárt – többségében német – településeken éltek, társadalmilag hierarchikus közösségekben. A mindennapi életüket a munka (földek művelése), a piacolás és a vallási élet határozta meg. Falvaikat csak a kereskedés és a zarándoklatok kedvéért hagyták el. Ezeket a személyes és kulturális kötöttségeket a háború eseményei törték meg először.

A háború egzisztenciális bizonytalansága különböző élethelyzeteket eredményezett az elbeszélők számára. Természetesen akárcsak az elűzöttek, az „anyanyelvek” is cserekereskedelemmel,²⁴⁰³ rokonok segítségével²⁴⁰⁴ igyekeztek megerősíteni a gazdaságukat, hiszen ugyanazokról a közösségekről van szó.²⁴⁰⁵ A front alatt csökkent az élet-biztonság érzete. A folyamatos elűzési rendelkezések létbizonytalansági tényezője, az érkező telepésekkel való konfrontáció és az együttélési lehetőségek különböző egzisztenciális hasadásokat okoztak. De voltak olyanok, akik az elűzési eljárások (lezárt falu, deportált lakosok) elvonulása után megnyugodva művelték tovább földjüket.²⁴⁰⁶ Nem volt ritka az sem, hogy egyesek ezen időszakban

²⁴⁰² FEHÉR 1988, 155.o.

²⁴⁰³ 1938:N:7: Gerecse: Vértestolna: „*Jártunk cserélni Tatabányára. Tojást, meg amit lehetett, mondjuk cukorra cseréltünk. Rokonoktól nem kaptunk segítséget.*” 1924:N:20: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁴⁰⁴ 1937:F:9: Gerecse: Vértestolna.

²⁴⁰⁵ 1925:F:20: Burgenland: Vaskeresztes: „*Hát elvonultuk, már kezdtünk is dolgozni. Lovak nem voltak, betanítottuk az ökröket számtani, dolgozni.*”

²⁴⁰⁶ 1932:F:13: Vértes: Kecskéd: „*Igyekezünk. Volt egy tehetünk, egy növendék borjú, hizlaltunk libákat.*” 1928:N:17: Balaton-felvidék: Hidegkút: „*Azt hittük, hogy most ez elment, hogy kész és dolgoztuk a földet.*”

találták meg párjukat, amely csak erősítette gyors emelkedési történetüket.²⁴⁰⁷ Az iparosok közül is azok voltak szerencsések, akik a front után megtarthatták műhelyüket. Számukra a forint bevezetése volt vízváltó.²⁴⁰⁸ Mások viszont egyből a bányában vállaltak munkát, hátrahagyva a mezőgazdaságot,²⁴⁰⁹ kiváltképpen azért, mert azoknak, akik hazatértek nyugatról (pl. a háborús kitelepítés miatt, fogságból) első élményük az volt, hogy elkobozták földjeiket.²⁴¹⁰

A pártokhoz való közeledés nem hozott eredményes stratégiát. A háború és a telepítések közötti időszak elveszett a traumatikus események között. Még ha a Németországba való elűzés el is maradt, a belső telepítések formái érintették a családokat. Ezeknek több változata létezett.

A rendeletekben előírt utasításokat különböző módon hajtották végre. Több különbséget lehet tenni az anyanyelvűek kitelepítésének formái között. Ezek próbálom meg összefoglalni a következő fejezetekben. Az első kitelepítési forma az *összeköltöztetés* volt, amely általában azt jelentette, hogy egyes családokat összeköltöztettek. Ezek lehetnek idegenek, vagy rokonok, telepések, vagy más falubeli németek. Az összeköltöztetés falun belül is történhetett, ez esetben a családoknak el kellett hagyni ingatlanjukat.

11.1. Az összeköltöztetés emlékezete (1947-1950)

Az összeköltöztetéseknek vagy a házból való kitelepítésnek több formáját különböztetem meg az interjúk alapján. Két nagy csoport tűnik ki: az *evakuáltak*, de hazatérésük után vagyoni jogfosztottak köre (1) és az „anyanyelvűek” kényszermigrációja (2). Előbbiekkel már korábbi fejezeteimben²⁴¹¹ foglalkoztam, de részletesebben itt kívánok kitérni rájuk. Ugyanis a gerecei és a vértesi németek történetében összefolytak az internálások, összetelepítések, kitelepítések időszakai. Úgy tűnik, hogy ez főleg a betelepítések hullámai miatt volt így, és talán ez az oka annak, hogy ebben a régióban sok településen elmaradt az elűzés.²⁴¹²

Az élmények szempontjából nagyon hasonló történet az övék, de időben sokszor elcsúsznak, hiszen egyeseknek a „földindulás” (1945-1946) során kellett sérelmet elszenvedniük, mások a németországi elűzés után kerültek kimozdításra (1948). Kivehető a történetekből, hogy a családok bezárkóztak és a különböző időben érkező telepések viselkedései és emléküik összeolvad.

Közös az elbeszélésekben viszont az, hogy az intézkedéseket sorsszerűnek, véletlenszerűnek írják le. A meghurcolások okozójaként az új közigazgatás vezetőit és a megérkező magyar származású telepéseket nevezték meg.

²⁴⁰⁷ 1928:N:17: Bakony: Márkó. 1932:F:14: Bakony: Márkó.

²⁴⁰⁸ 1937:F:8: Gerecse: Csolnok: „Nálunk megmaradt a pékség, és úgy kezdett az apám sütni, hogy hozta a lisztet, ami még megmaradt. De nem volt fizetőeszköz, nagy volt az infláció. Köteg rőzsével, cserével fizett. Így indult el, 1946. augusztus 20-ig, a forintig.”

²⁴⁰⁹ 1940:F:5: Gerecse: Vértestolna: „A legtöbb elmentek. Apósom is... A földdel nem akart foglalkozni senki, mert a pénz is kellett, és elment Tatabányára dolgozni. A gyerekeknek bele kellett segíteni és szép lassan helyre jöttünk. Akkor vett apám két állatot, utána továbbadta jó pénzért, és így mentünk följebb.”

²⁴¹⁰ 1922:F:24: Bakony: Bakonysárkány. „Amikor hazaértem, akkor otthon földdel kezdtem el foglalkozni, és amikor azt elvették. Székesfehérvárra mentem a kőszőrügépgyárba. Minden nap bejártam.”

²⁴¹¹ Lásd: *Az internálások emlékezete. A földreformrendelet mint földfosztás hatásainak emlékezete.*

²⁴¹² Lásd: *A német közösségek két belső hasadáspontja: a németországi elűzés alól felmentett községek és az önállóan kitelepülők sorsa* című fejezetet.

Nagybörzsönyi közlőmben „összeírásokként” csapódott le ez a megtorlás.²⁴¹³ A kitelepítettek közül sokan emlékeztek az igazoló bizottságok működésére is. Pontosan nem lehet megkülönböztetni, hogy az 1945-ös igazolások, vagy az elűzési eljárások menetét jellemzik a visszaemlékezők, de a megjelenő „nyolcas bizottság” inkább az elűzési eljárásokhoz kötődik. Szendehelyen például arról tudósítottak, hogyan „vált” anyanyelvessé a család:

„'47-ben jött a Bizottság, nyolcan voltak, hozták a dokumentumokat a '41-es számlálásról. Akkor derült ki, hogy német anyanyelvűek vagyunk. A bizottság egyik tagja, már lakott egyszer nálunk, máshova szállásolták el és azt mondta, hogy őt oda tegyék, ahol már egyszer lakott. Azt mondta: »Tudják miért kéredzkedtem ide magukhoz? Mert maguk „A”-sok. Mert ahova engem tanácsoltak, azok az egyes pontba valók, mondják meg nekik, hogy mindent adjanak el, mert el fognak venni tőlük mindent.« Apám kérdezte, hogy »mi az, hogy „A”-s?« Mondta, hogy »német anyanyelvű.«”²⁴¹⁴

A bizottságok célja több helyen a megfélemlítés volt. A gercsei Csolnokon az elűzési eljárásokkal együtt érkeztek. Ám ez az esemény e faluban elmaradt, mert máshova rakták át az ide érkező igénylők nagy részét. Csolnokra csak néhány család érkezett, egyesek húsz,²⁴¹⁵ mások négy-öt családra emlékeztek.²⁴¹⁶ Hasonló események zajlottak a Duna parti Visegrádon.²⁴¹⁷ Tarjánban a református magyarokról állították azt, hogy a bizottságokat „felbérelve” csináltak leltárt a a németek vagyonáról.²⁴¹⁸ A közeli Vértestolnán is a helyi papnak tulajdonították az összeírást. Bár itt a közlő hozzátette, hogy bányászokat telepítettek először a faluba, amely ez által „védelmet” kapott az elűzés alól.²⁴¹⁹ Száron a Vérteskozmaóra telepített magyaroknak kellett helyett csinálni,

²⁴¹³ 1927:F:21: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

²⁴¹⁴ 1928:N:20: Dunakanyar: Szendehely.

²⁴¹⁵ 1925:F:20: Gercse: Csolnok: „Először is Dunakanyarból érkeztek telepesek, Az ittenieknek szóltak, hogy pakoljatok, és már mehetek is. [...] Ezek nem volksbundisták voltak, hanem olyanok, akiknek egy kis vagyona volt. Lehetett vagy 20 család. [...] A kitelepítési lista, utoljára 1948 tavaszán volt Csolnokon kifüggesztve. Sok százan voltak rajta, köztük én is. De a [telepeseket] Tátra telepítették. Akkor már [zajlott] a magyar kényszertelepítés, akiket a csehek kitelepítettek. Két család van, aki nem vásárolta vissza Csolnokon a házat.”

²⁴¹⁶ 1941:F:7: Gercse: Csolnok: „Néhány embert raktak ki házukból, Schmidtéket, Kréhabékat. Négy-öt családot. Négy felvidéki családot ismertem, például a Bombitzékat. Én ezzel jártam iskolába, ez ide került úgy, hogy nem tudott németül, két éven belül úgy beszélt, mintha sváb lenne. Kórusban énekelt, minden, nagyon befogadtuk.”
1927:N:21: Gercse: Csolnok: „Úgy tudom, hogy hat családot hoztak át. A Trexler, - a Kimmel, - a Putz-házakba rakták őket, akik nagyparasztok voltak. Ezekbe' két lakás volt. Az öregeket bent hagyták. Ezek pár év után eltűntek. Ők is olyan kényszerhelyzetben voltak, kitelepítettek voltak. Nekik ott elvették a dolgaikat és itt nem kaptak annyit. Bútorokat hozhattak, állatokat nem. Nem volt lova, nem volt semmije se, nem tudott földet művelni.”

²⁴¹⁷ 1926:F:21: Dunakanyar: Visegrád: „Voltak olyanok, akik német anyanyelvűnek vallották magukat, azoktól elvették a házat és áttették egy másik házba. Czeller Istvántól és Veszének Imrétől vették el. A Szlovákiából áttelepített magyaroknak adták. Ide két-három család jött csak, a Kovács- és a Festő-család. Ez '47 körül volt.”

²⁴¹⁸ 1944:F: Reflexív: Gercse: Tarján: „Megjöttek az új madarak, 1947-ben. Kinézték a házat és leltár csináltak. A helyi református magyarok csinálták a leltárt, a bíró és ezek, meg azok. Próbáltak bevenni svábokat, de nem sikerült. Ez ilyen padlássöprés volt. Volt, aki könyörgött, hogy vetőmagot hagyjanak neki. A vitéséget elismerték, ezért nem vettek el tőlünk semmit.”

²⁴¹⁹ 1928:F:15: Gercse: Vértestolna: „Volt itt egy Bizottság Tatabányáról. Egyszerű bányászok voltak ezek, ők voltak az intézők. Voltak a rendőrök, de civilben. Összeírták a falubelieket. Akkor jött ide 15 telepes család. Persze ezekkel voltak verekedések. [...] A plébános a háború előtt is egy Ringler volt, de csak származásra volt német. Az ő szülei – mert itt voltak a szülei is vele – németül beszéltek. Nagyon magyarosító párti volt a pap, az iskolában is a magyart erőltette. Benne volt a telepítési bizottságban, el is vesztette a renoméját és elment. Egy Angerer nevű pap lett az utóda, az viszont nem foglalkozott politikával. Szinte semmivel. Bélyeget gyűjtött – volt neki egy borzasztó nagy bélyeggyűjteménye –, meg méhészkedett.”

akiket aztán át is telepítettek, mert az ottani körülmények nem tetszettek nekik.²⁴²⁰ Végül itt is a „bányászat” szolt bele a telepítési eljárásokba.²⁴²¹ A burgenlandi Vaskeresztesen nem okozott gondot az igazoltatás és inkább a háborús károk felmérését végezték el.²⁴²² A mosoni Kimlén, ahol az elűzés gettósítás formájában 1945-ben megindult, szintén a családok megtörését látták a bizottságok fő tevékenységeként.

„Az apám elvitte a két nővéremet a tanácsházára. Egyik nővérem nyolc éves volt, másik tíz. Kérdezték őket, de németül. »Apád bent volt a Volksbundba?« Ezután elvették a földet, de szavazni mehettünk.”²⁴²³

Az összeírások folyamatának az elbeszélése és a történetekből való kiemelése sokkal erőteljesebb momentumként jelent meg, mint az elűzése. Mintha mindenkinek azon kérdésére, hogy miért kell elhagyni a házat és a falut, az összeírók és a hivatalnokok választ is adtak volna. Két részletet is idézek ennek bizonyítására, ugyanis mindketten egymástól távol és szituatív módon (tehát az eseményekbe ágyazva) mesélték-el az indoklást.

„Mikor az oroszok elmentek az állam még nem avatkozott be. Egy szendehelyi, Zólyom nevezetű rendőrfogalmazó és néhány [balassa]gyarmati már Ötös Bizottságot hoztak létre. Nekik meg kellett mondani ki volt a volksbundista. Ebben a Bizottságban benne volt nagyapám is, apám is és még három személy. [Akikről bebizonyosodott] azokat elvitték Gyarmatra, ott kaptak büntetést, de amikor a felvidékiek jöttek, akkor már Nyolcas Bizottság volt és kiakasztották az íveket. Az számított, hogy német nemzetiségű és német anyanyelvű és három holdon felüli birtoka van, akkor az egyes pontba esett: teljes vagyonekbezés. Aki három holdon aluli volt, attól nem lehetett elvenni semmit. Mi ötös pontban voltunk, akinek nagy házuk volt, de nem voltak volksbundisták. Nem volt kiadva, hogy kinek hova kell költöznie, csak az, hogy kinek kell költöznie.”²⁴²⁴

„Minket kitétek a házból, mert édesapám német anyanyelvűnek vallotta magát, és a törvénybe’ benne volt, hogy akkor az egyik helyről a másikra el lehet telepíteni. A bakonysárákányi német nemzetiségűeket Gántra vitték, de bennünket nem. Gánt olyan falu volt, ami már a felvidékieknek sem kellett. [...] Már életben volt a négyes törvény, ez azt jelentette, hogy egy rangsor volt. Aki négyes volt, annak 20 kilós csomaggal el kellett mennie Magyarországról. Az első törvénybe Budaörs, Máriahalom, Solymár esett bele. A második törvény német nemzetiségűeket vitte el, onnan ahol erős volt a Volksbund, innen még az oroszok is vittek el. Ha német neve volt, akkor is vitték, még ha egy szót se tudott németül. A hármas törvény az áttelepítés volt: az egyik helyről, olyan faluba, ahová felvidékiek se akartak menni. Mi magyar nemzetiségűek voltunk.”²⁴²⁵

²⁴²⁰ 1927: N:21: Vértes: Szár: „Kozmárol jöttek magyar telepesek, mert az ottani svábok házai nem tetszettek nekik. Ott csak erdőszet volt, határ se, bolt se. Átjöttek és a száriakat odavitték ’48-ban. Minket is kiraktak, de mi nem mentünk oda, mert a bátyám nős volt és be tudtunk költözni az ő házába.”

²⁴²¹ 1932: F:17: Vértes: Szár: „1948-ban megint összehívták a bagázst és listákat csináltak. Az egyik lista a kitelepítés alóli mentesültek listája volt, a másik pedig az „anyanyelvek” listája. Ebből szedték ki azokat, akiket Kozmára telepítenek. De a tatabányai bánya felmentette az embereket.”

²⁴²² 1925: F:20: Burgenland: Vaskeresztes: „Persze, volt ilyen nemzeti bizottság, akik előtt vizsgáltak. De semmi nem volt. Azt nézték meg, hogy az oroszok mennyi kárt okoztak.”

²⁴²³ 1944: F: Reflexív: Moson: Kimle.

²⁴²⁴ 1928:N:20: Dunakanyar: Szendehely.

²⁴²⁵ 1925:N:23: Bakony: Bakonysárákány.

Elsőpróbb volt azoknak az emléke, akik az evakuálásból, vagy a szomszéd faluból menekülve tértek haza. Rájuk eleve úgy tekintett a hatalom mint bűnösökre, így minden áron el akarta venni a vagyonukat. Azok is erre a sorsra kerültek, akiket előbb mentesítettek a németországi elűzés alól.²⁴²⁶ Isztiméren már lezajlott több telepítési és elűzési hullám, amikor a felvidékiek megérkeztek. Emlékezőmnek 1949-ben névre szóló értesítést küldtek, hogy összeköltöztetés lesz.²⁴²⁷ Látszik, hogy a telepítések eltolódtak, sőt Móron már nem a származás miatt történik meg az összetelepítés, hanem mert a család egyik tagja mezőgazdaságban, a másik tagja az iparban dolgozott.²⁴²⁸

Két kecskédi példa érzékletesen mutatja be a bizottságok működési logikáját a háborús kitelepítésből visszatértek szemén keresztül. Ez nemcsak volt előképe – ahogy már felvázoltam –, hanem a belső telepítéseknek is. Jelentőségét az adja, hogy bizonyítja a faluközösség egyik társadalmi hasadáspontját, azt, hogy a német közösségekben saját falubeli társaik kezdték meg a kitelepítést²⁴²⁹.

„Úgy lettünk volksbundisták, hogy apai nagyapám aláírta a Volksbund-ívet, de ő még el is bujdokolt az evakuálás elől. Ő német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek is tartotta magát. A vagyont közben átírták apámra. Amikor jöttek a telepések és bizottság elé állították apámat, akkor hirtelen Volksbund-tagok lettünk. Elvették az állatokat, földet, mindent. Bizottság jött be, még svábok is voltak benne, kecskédiek. Ezeknek biztos ígértek valamit. Ismertem őket, ők is gazdálkodók voltak. Apám szerény volt, nem akart ellenállni. A bizottság azt mondta, hogy viszik az állatokat, én majdnem nekik mentem. De apám azt mondta, hogy »vezesd ki a marhákat!«. Több ilyen volt. Aki nem engedelmeskedett, annak a lábába lőttek. Jángevics – ez volt a gúnyneve –, az járt így. Nem lehetett legénykedni. Közben a telepések már itt voltak. Az első hullám az ecsédiek voltak, második a felvidékiek. Félték az emberek nagyon.”²⁴³⁰

„Decemberben jöttünk haza Ausztriából, és 1946. február 20-án kidobtak a házból. Emlékszem nagyon esett a hó. Disznót vágunk, este volt, bejöttek a házba a pufajkások, mindent elvittek. Azt

²⁴²⁶ 1925:N:23: Bakony: Bakonysárákány: „'45 októberében érkeztünk haza és mindjárt igazolóbizottság elé kellett menni, Fehérvárra. Kérdezték, hogy »hol voltunk, miért mentünk el?« Én '45 és '48 között otthon voltam édesapámmal, nővéremmel és a húgommal. [...] Volt egy vőlegényem, de meghalt a fronton és csak '58-ban mentem újra férjhez. Először otthon dolgoztam, majd a község házában lettem adminisztrátor. A nővérem visszament tanítani. De kitelepítettek minket a házból.”

²⁴²⁷ 1931:N:18: Bakony: Isztimér: „Minket nem telepítettek ki, csak a házból átraktak egy másikba. Ez '49-ben volt. Felvidékiek és vas megyeiek kapták meg a házunkat. Kaptunk értesítést, hogy át kell települnünk egy kisebbbe. Előbb kellett kimenni, mint ahogy telepések jöttek. Sinkó-, és Lipták-család Felvidékről, az övék lett. De a felvidékiek megengedték, hogy hátul, a nagypapa szobájában maradjunk, mert a kapott ház nagyon rossz volt. De nem sokáig maradhatunk, mégis ki kellett jönni. A szerszámokat, mindent elvihettünk.”

²⁴²⁸ 1940:N:8: Vértes: Mór: „Minket »kétlakinak« neveztek, mert volt szőlőnk és az apám bányász volt. Ez azt jelenti, hogy férfinak állása volt és nő dolgozott a szőlőbe’. [...] Minket kitétek a házunkból és albérletbe kellett költöznünk. Ez '49-ben volt.”

²⁴²⁹ Erre példa még a vértestolnai esett is. 1937:F:9: Gerecse: Vérttestolna: „Ha kitelepítik [Németországba] a tarjániakat, a [vértest]olnaiakat, a Tatabánya környékieket, akkor nem lesz, aki a bányákban dolgozik. '46-ban úgy volt, hogy minket kitelepítenek. Megérkeztek az apciak, akik úgy tudták, hogy mi ki vagyunk telepítve. A községben összeültek ezek az emberek és megbeszélték, hogy elhelyezik őket. Az egyik iskolatanító, a pap, a bíró, ezeknek kellett mondaniuk, hogy kik hova menjen. Akkor kitelepítették a házból, rokonhoz be, és ahol tudtak, ott laktak, néha kamrában, istállóban. Össze volt zsúfolva a nép. Ezek [az apciak] nem tudtak gazdálkodni, azért is mentek el. Dinnyét akartak itt termelni a határban. Csináltak maguknak téeszt. [...] Mi azért úsztuk meg a kitelepítést, mert nem volt földünk és nem volt kút a háznál. Nekik kellett volna vinniük a vizet, és ezt senki sem akarta ezek közül.”

²⁴³⁰ 1932: F:14: Vértes: Kecskéd.

mondták, nekünk nem való disznó, menjünk a Hitlerhez. Azt mondták, hogy ide két család jön lakni, az egyik kecskédi volt, a Huber, a másik Kohl. Ezek is svábok voltak, rendesek voltak, azt mondták, »amit tudsz, vidd el«. Aki telepes volt, az valakinek a házában már bent ült. Bazsó volt a telepes neve. A svábok másik házba mentek, mi a keresztanyámékhöz mentünk. Ő csak német anyanyelvet írt. [...] Azt mondták, hogy azért mert volksbundisták voltunk, a földet is elvették. [...] Itt mindent a svábok csináltak. A Zettisch elvette a nagyapám földjét, mise után bejöttek, leültek ide és azt mondták, hogy holnap már nem kellett aratni, nagyapámnak leesett az álla. Ők voltak a »nagy Ők«. A földet többen kapták meg. Aki igényelte, az kapta a szőlőt is más dolgozta fel. [...] 30 telepes család érkezett. Az, aki nem volt bent a Volksbundban, annak nem vették el a házat. [...] Kivittük az asztalt, amit tudtunk. Néha a saját földünkről loptunk. Aki megkapta a szőlőnket, az felakasztotta magát és a fia 1948-ban visszaadta ezt nekünk úgy, hogy előbb felesbe csináltuk, majd adott egy papírt, hogy juttassák vissza a földet. Macsóka Illés volt a neve, felvidéki telepes volt Dunaszerdahelyről. Mindenki csodálkozott, hogy visszakaptuk és többek mentek. Sokan visszaszerezték a földet. [...] Itt mindent a bíró csinált, kutya ember volt, úgy is temették el. Engem mindig meglesett, vadászott ránk.[...] Elmentünk napszámba, abból éltünk meg.[...] Aki német anyanyelvet írt, azokat 1948-ban tették ki. Mi akkor már a második házunkban voltunk, ugye nekünk két házunk volt és akkor ott laktunk. Anyám akkor férjhez ment, oda mentünk lakni, ők magyarnak vallották magukat, nekik földjük is volt, olyan 15 hold. »²⁴³¹

E történet íve két kitelepítést ölel fel. Olvashatók benne a vagyon visszaszerzésének és az emelkedés érzésének fázisai is, de a visszaesés is. Nem ritka tehát, hogy két kitelepítés zajlott le az adott faluban, mert az érkező telepesek is két hullámban érkeztek, és igényelték a földeket/vagyonokat.²⁴³² A közigazgatás képviselői kiszolgálói, sőt támogatói voltak a jogfosztás alapú magyarosításnak, amellyel nem titkoltan olcsó munkaerőt akartak szerezni.²⁴³³ Jellemző, hogy az előbbieket a magyarországi területekről, utóbbiak pedig az újjáalakult Csehszlovák állam területéről érkeztek. A „háborús kitelepítést” elszenvedett – főleg a gercsei és vértesi – községek lakói ezért négy éven belül, akár háromszor is kitelepítésre kerültek. Ráadásul, mivel a gercsei falvak sokszor közel voltak a Duna vonalához, ezért a már 1945-ben elüldözött felvidéki magyarokat („anyásokat”) e falvakba telepítették.

„Volt a falunak bírója, ő tartott egy gyűlést és azt mondta, hogy neki 25 család kell, hogy meg legyen művelve a föld. A bíró is egy sváb ember volt. De ő azt mondta, hogy ő magyar községet csinál belőle. 25 telepest kaptunk, apci csibészeket. Ezek mindent harácsoltak, amit tudtak. A svábokat kitétték a házból, ők bementek. Akiket kidobtak, rokonokhoz mentek. Minket '48-ban raktak ki, akkor felvidékiek érkeztek. Apu kapott egy értesítést, hogy holnapra tisztának kell lenni a háznak és el kell hagyni. Akkor elmentünk egy rokonhoz, akik befogadott minket. Hatan voltunk, a nagymama volt, a három gyerek és a szülők. A bútort, meg amit bírtunk, azt vihettünk. A háborút átvészeltük, már volt egy pár ökrünk, amivel az apu már tudott járni az erdőbe fuvarozni. És aztán azokat elvették, az ökröket kocsistul. Anyu még akkor elvetett kenyérnekvalót, úgyhogy nyáron

²⁴³¹ 1933: N:13: Vértesi: Kecskéd.

²⁴³² Például Vértestolnára is Heves megyéből, Apróól érkeztek szegényparasztok, majd felvidékiek is. Ld.1928: F:18: Gercse: Vértestolna: „'46-ban volt először itt kitelepítés, akkor telepeseket hoztak ide Apróól.”

²⁴³³ 1935:N:9: Gercse: Vértestolna.

lehetett aratni, volt kenyérünk, nem éhezünk. Apu learatott, egymaga csépelte. [...] N. Ferenc, ő kapta a házat, öten jöttek. Átvette a gazdaságot is. Ami földünk volt, azt ők kapták. A nulláról kellett megint indulni. Őket is kidobták [a felvidékieket]. Beszélgettünk azért velük. Mert Tardosról sokan elmentek a csehekhez és annyit kellett kidobni onnan.”²⁴³⁴

E részlet apa figurája meghatározza az elbeszélést: minden traumát az apa munkája tud legyőzni, amellyel erkölcsi győztessé is válik. Alakja ellentétben áll a bíró figurájával, amely árulóként interpretálódik.

A két telepes hullám tehát eltérő időben 1945 és 1946, valamint 1948-ban érte a németeket. Jellemző sors volt a háborús kitelepítésből hazatérők története, akik házukban már bentlakókat találtak. Baj és Dunaszentmiklós volt az a község, ahol elsöprően, nemritkán erőszakosan ment végbe ez: a házból való kiűzetés formájában.²⁴³⁵ Hozzá kell tenni, hogy ezen időszak, amikor a szülőket (leginkább apákat) tömegével internálják. Amíg Bajra Szímőről,²⁴³⁶ addig Dunaszentmiklósról Szőgyénből²⁴³⁷ érkeztek felvidékiek. Legalábbis ők voltak azok, akik a község kollektív tudatában megmaradtak. Akár internálással, akár többszöri költöztetéssel is járt a kényszerintézkedés, sokaknak többször kellett helyet váltaniuk.²⁴³⁸ Olyan is előfordult, hogy bár hazatértek, otthonuk érintetlen volt, de már nem léphettek be házukba, mert a karhatalom lefoglalta, a rokonok pedig figyelmeztettek a veszélyre.²⁴³⁹ Az alábbi elbeszélés erről az eseménysorról számol be:

„Mikor hazaértünk, már nem mehettünk vissza a házukba, mert telepes lakott benne. Tele volt a ház bútorral semmit nem kaptunk. Madarról²⁴⁴⁰ és Dúrról²⁴⁴¹ jöttek, ez a Duna másik oldalán van. A nagymamához mentünk, nem tartott sokáig, onnan is kitétek minket, akkor a nagynénimhez

²⁴³⁴ 1938:N:9: Gerecse: Vértestolna.

²⁴³⁵ 1933:N:12: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Ezek különböző transzportokkal jöttek a Dunántúlról, aztán az utolsók a Szőgyéniék [Felvidékről] 1948-ban. Ki lett hirdelve, hogy itt üresek a házak és jöttek ide. [...] Minket nem költöztettek ki a házból, de sokat igen, és ezeket be kellett fogadnunk. Hozzánk H. bácsi jött, ő nem volt rokon. A Mári nénit is kitétek a házból, felszólították, hogy azonnal hagyja el a házat, ő pedig nem ment ki, mert férje magyar katona volt, de nem jött vissza, pedig várta. Ő azt mondta, hogy nem megy. Az volt, hogy az egyik ajtón kivitték a cuccokat, ő pedig másik ajtón visszahozta/visszapakolta, közben azt ismételte: »Férjem a hazámért, én a házamért.« S akkor megütötték a Mári nénit. S ezt egy telepes látta, aki a svábokat sajnálta, s akkor feljelentette, ezt a Fehér Miskát. [...] Azokat is éppúgy kitétek a házából, aki volksbundos volt, mint aki nem. A hatalom az övék volt, ha volt disznóvágás, megvárták amíg minden kész lett és utána fogták és az egészet és elvitték.”

²⁴³⁶ Szímő, község Szlovákiában, a Nyitrai kerületben, az Érsekújvári járásban, Érsekújvártól nyugatra, 5-10 km-re.

²⁴³⁷ Szőgyén, magyar és német eredetű község Szlovákiában, a Nyitrai kerületben, az Érsekújvári járásban, 1944-ben egyesítették Német- és Magyarszőgyént. Esztergomtól északnyugatra fekszik kb. 15 kilométerre.

²⁴³⁸ 1930:F:15: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Olyan is előfordult, hogy valakinek még maradt disznója, s levágta, estére mire elkészült, jöttek a telepesek és elvitték a húst.[...] A rendőrök kényszerítették. A sváboknak nem volt hatalmuk. Jött az E., s ő azt mondta, hogy partizán volt, s azt csinált, amit akart. [...] Nekem a nagybácsit kitétek és ideköltöztették, de nagymamám otthagyták. Tűrni kellett, amit ők mondtak. Nem mertünk semmit, mert a fél falut internálták, leginkább a volksbundistákat, a komáromi csillagba.”

²⁴³⁹ 1928:N:17: Gerecse: Baj: „Az állomáson álltunk, egyszer csak jött egy ismerősünk, aki katona volt, odasomfordált mellénk és svábul azt mondta, hogy »vigyázzatok, ha hazamentek, mert ott már betelepültek vannak.« Valóban így volt, a házuk üresen állt, de nem mehettünk be. Azt mondták azért, mert elhagytuk az országot, és már »magyarok« laknak itt.”

²⁴⁴⁰ Madár (Modrany), község Szlovákiában, a Nyitrai kerületben, a Komáromi járásban. Légvonalban Dunaszentmiklóstól alig 10 km-re fekszik, északkeletre, a Duna bal partján.

²⁴⁴¹ Valószínűleg Nagygyőröd község Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában. Alsógyőröd, Felsőgyőröd és Kisgyékényes egyesítésével jött létre. Szlovákul: *Velký Ďur*.

hurcolkodtunk. Őt helyen laktunk, idedobtak, odadobtak. Az unokatestvérem anyját is internálták. A nagymamáknak hat gyerek jutott és édesanyánknak dolgozni kellett menni. Kilenc éves koromban laktam utoljára a szülői házban, és ebből az életből mentem férjhez. Már vettünk egy házhelyet, de apám hazajött a fogságból 1951 őszén és fizetett azoknak, akik a házunkba' laktak, Kenckinek hívták őket. De csak egy szobát [kaptunk], a konyha közös volt. Azt lehet mondani, hogy ez egy rendes cselekedet volt, mert volt olyan, hogy kidobták a svábokat a folyósóra, s ott éltek. Steinmayer Mátyás volt, aki kint rekedt. [...] A pap sokszor segített, erősített minket [...] Szerintem a falubíró volt az, aki idehozta ezeket a telepeseket, a Birnacker János. Közülük is voltak olyanok, akik nem akartak olyan házba bemenni, ahonnan kidobtak volna valakit, kint maradnak és sajnálták őket. De aztán mégis bementek, mert az állam azt mondta. Ők is sajnálták, ők is otthagyták a vagyonukat, csak többet hozhattak el.[...] Több hullámban jöttek a telepések. [...] Volt, aki ellenállt, de kitették őket, rendőröket viszont nem láttam [...] Édesanyám szüleit, unokatestvéreimet, mind kitették, ahol nem volt istálló, vagy nem volt pince oda rakták össze a családokat. [...] A telepések egy része '59-re elment Tatára, ott van »Szőgyeni utca« is, mert a felvidéki telepések onnan jöttek. Ők művelték a földeket, máshogy de értettek a mezőgazdasághoz és a házakat se lakták le.”²⁴⁴²

Az esemény sokszor a családok szétaprózódásához vezetett. A fogódzók keresése hosszú folyamat volt. Ha valaki befogadta őket, akkor munkát kellett találniuk. Némely elbeszélőmnél a megkapaszkodás hosszú évekbe telt, ami rengeteg költözéssel, megalázással, de még rosszul sikerült házasságokkal is együtt járt.²⁴⁴³ Nem hiába fogalmazta meg előző közlőm, hogy ez a bizonytalan létezés volt: *az élet*. Ebből hosszadalmas családi összefogással, vagy házassalással lehetett kitörni.

Azok sem jártak jobban, akiknek a közvetlen rokonuk otthon maradt. Az emlékezetben a szimőiek terrorja maradt meg.²⁴⁴⁴ Hiába érkeztek Bajra korábban is telepések a környékről, akikhez

²⁴⁴² 1935: N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós.

²⁴⁴³ 1935: N:10: Gerecse: Baj: „Elkobozták a házat, a nővéremét is, akinek hat hetes gyermeke volt. Először a nagynénénknél laktunk. A nővéremnek volt két lánya, ők próbáltak segíteni. Anyámat is internálták, én a nővéremnél laktam, közösen vigyáztunk gyerekekre, főzőcskéztünk. A nővérem pedig elment napszámba dolgozni. Ebből tengődöttünk. A sógoromat is internálták a monostori erődbe. [...] A szőlőket azon nyomban mind elvették. Aztán én is mentem tatai házakhoz dolgozni. [...] A '46-os év elég viharos volt, mert jöttek a szimőiek. Henkel Dezső volt a jegyző, hát ő nem volt németpárti. A mi házunkat egy tatai foglalta el, a nővérem ismerte őket: Zemtner és Slezák volt. Elfoglalta a házat, nem adott onnan semmit. A szülők haragudtak rá, mert azelőtt ismerték egymást. A nővérem és a sógorom a szőlőket felesbe használták, mindaddig, amíg el nem adtuk nekik. [...] Anyám kérvényezte és öt évig bérelte a saját földjét szerződéssel, de utána már nem kapta meg a bérletet. Én akkor már a cementgyárban dolgoztam, fizikai munkásént, nekünk jó volt a keresetünk. [...] A nővéremet utána egy új családi házba rakták. A tulaj a családfő volt, hazajött a háborúból, és két lánnyal maradt itt, s ott lakott még egy szimői is. Egy kályhán főztünk, nehéz volt. A nagymamák főztek együtt, a fiatalok erdőbe jártak dolgozni. Két szoba, egy konyha volt. Rövidesen a nagymamával újabb házba költöztünk, ahol mindenki árva, vagy özvegy volt. Eközben szabadult anyám, s nem volt hova lehajtania a fejét, s ezért anyám rövid időm belül férjhez ment egy tatai gazdához, akinek ugyan csak hét holdja volt. Ez a házasság nem sikerült, mert négy év után eljött, mert mostohaapám – egy ideig én is velük voltam –, alkoholizált. Ugyan művelte a földet, az állatokat, de ivott. Neszmélyi magyar volt, özvegy volt, egy ismerős ajánlotta anyámnak, akivel együtt voltak internálva. Anyám csak tengődött és végül, amikor én férjhez mentem, akkor jött hozzám lakni, s tíz évig volt velünk haláláig. [...] 1948-ban virágvasárnap volt a költöztetés a nagyházakból a mellékházakba. A bátyám viszont, aki SS volt, önként ment el, még legény volt. Nem talált munkát és a barátaival kiment.”

²⁴⁴⁴ 1925:N:22: Gerecse: Baj: „A szimőiek felfeszítették az ajtót és kihordták mindent az udvarra. A szomszédban lakott a tanítónő és az mondta a testvéremnek, »Ági gyere haza, mert minden az udvarotokban van, ha jön egy eső minden oda lesz.« Odaértek, bent voltak, hárman ittak, az öreg Laszkovics, a tanító, a Köves és az új gazda, csak a bor volt az asztalon. Azt mondták, hogy elvitetnek, ha szólunk. A kocsmá [raktárjába, tánctermebe] hurcolkodtunk,

viSSzaélések köthetők, mégis e felvidéki közösségre emlékeztek leginkább, s őket okolták minden terrorért. Ebben része volt annak, hogy 1948 virágvasárnapján történt a kitelepítés. Egyesek szerint 11, korábban érkezett szimői család hívta be a többi telepest.²⁴⁴⁵ Többen egy Vigh nevű rendőrhöz kötik a terrort,²⁴⁴⁶ aki – csakúgy, mint Dunaszentmiklóson – elemi erővel űzte ki a németeket a házaikból, s volt olyan család is, amely a falu kocsmájában volt kénytelen meghúzni magát.

„Nekünk a nagymama itthon volt, ezért a házunk, egy tehén és egy üsző, gabona maradt meg. És ez volt a baj. Először tíz család érkezett, Nógrádból. Jött egy rendőr, körülnézett a házunkban. Éppen jöttünk haza a legeltetésből, a tehenet beengedték, minket nem, azt mondták »Kitelepítés, semmi keresni valónk nincs.« Pintérék, Oravecék, Muszákék beköltöztek. Nem volt összeírás, a Vigh rendőr bejött, körbenézett és intézkedett. [...] Mi [1945] júniusban jöttünk haza és októberben raktak ki minket. [...] Amikor jöttek a szimőiek, azok villával jöttek. Ott nem számított ki bűnös és ki nem. '48 barkaszenteléskor volt, amikor megérkeztek. Templomba mentünk, mindenki misén volt és ezt a cirkuszt csinálták. Lementünk a pincébe és kiverjük a dugókat, magasan állt a bor. Ezt többen csinálták. [...] Semmit nem engedtek, csak azt mondták, hogy tessék kimenni. Ezek '26-ban itt voltak, az öregek kubikusok voltak, az utat csinálták. Tudták, hogy közel van és jó hely Baj. [...] Tíz háború nem ér fel annyit, mint amikor a szimőiek jöttek. Felsőgallán amikor jöttek a telepések, agyon csapták őket egy az egyben. Olyan verekedés volt, hogy másnap nem volt szabad kimenni a házból, de itt nem volt férfi. Nagyon rosszak voltak, vasárnap elmentek a pincékbe és leszúrták a legényeket, mert összeverekedtek. Be akarták dobni a kútba, de végül kórházba vitték őket. Ez '49-ben volt. [...] Mi a rokonsághoz mentünk, nyolc helyen laktunk. Visszavettük a házat '60-ban, 40 ezer forintért.”²⁴⁴⁷

Összefoglalva az látható, hogy a háborús kitelepítettek jogfosztása nemcsak az elűzés előzménye volt, hanem az országon belüli kitelepítések kezdete is. Nyilván az elmenekültek vagyontárgyai örizetlenül feküdtek és éppen ezért könnyű volt lefoglalnia azoknak, akik házakat és vagyonokat igényeltek. Leginkább azokat a telepéseket lehetett elsősorban (1945 első felében) kielégíteni, akik a községek régiójában laktak, majd ezután került sor a más tájegységekről érkezőkre.

A németek ellen indult sajtóhadjárat és a helyi vezetők ellenőrizetlen rendelkezései nyomán rengeteg családot mozdítottak ki vagyonából. Az alábbi részlet ezt húzza alá, illetve bizonyítja, hogy a helyi vezetőknek sokkal nagyobb szerepük volt abban, hogy milyen mértékben zajlott le a kitelepítés és az elűzés. Mindenesetre az előbbi módszer (házból, faluból való kitelepítés) elsődleges eszköznek tűnt 1945-ben és ehhez nyúltak vissza 1948-ban is, amikor az immár keleti zónába induló transzportokat sem fogadták. Így megindult a németek kitelepítése, amely az elűzés előtt és után is jellemző volt. Másszóval a németországi elűzést „helyettesítette.”

---

ott laktunk mindenestül.[...] Jött egy bizottság, hogy a falut megnézzék. Látták, hogy koszos, azt mondták, hogy akkor »abbahagyjuk a telepítést«. Ezek a magyarok nem olyanok voltak, mint mi, hogy tavasszal meszeltünk, udvatr söpörtünk.[...] Aztán a kocsmából is kitétek. A Laszkovics azt mondta apámnak, hogy »maga a bűnbak.«[...] Az én édesapámat is tanította, ez úgy ismerte a falut, mint a tenyerét, és ez mondta, hogy »bűnbak»”.

²⁴⁴⁵ 1928:N:19:Gerecse: Baj II.

²⁴⁴⁶ 1928:N:20:Gerecse:Baj: „A szomszédunkba jött a Vigh rendőr, a Szegi nénivel. Ez kapta a házat és ki kellett költözni a tulajnak. [...] Ezek is később visszavásárolták a házukat.”

²⁴⁴⁷ 1932:F:13:Gerecse: Baj.

„Mi december 7-én jöttünk haza és tíz helyen laktunk ezután, mert sehol se volt jó és sehol se volt helyünk.[...] Leszálltunk a vonatról és a K. Anna néni hozott minket haza és azt mondta, hogy »mi most rokonok leszünk, mert a Józsi elveszi a lányunkat karácsonykor«. Miközben beszélt, elhaladt és nem állt meg a ház[unk] előtt. Kérdezte az anyám, hogy »Náni pázl, mi itt lakunk, miért nem állt meg?« Azt mondta, hogy nem akarta az úton mondani, »de már bent lakik egy kommunista.« Éppen így mondta. Akkor már sok telepes volt itt, de nem szlovákok, hanem a környékről jöttek, például a monoriak, az alföldről jöttek először. A mi házunk új volt, ezért valaki gyorsan megkapta. [...] Mi már be se mehettünk a házunkba. Ezt Németországban még nem tudtuk, azt mondták, hogy visszatoloncolnak, de azt nem, hogy a házat is elveszik. El sem hitte az ember, hogy ilyen van. Ott biztos nyugodtabb lett volna az élet, de hazajönni ez volt a legfontosabb. [...] A Laszkovics miatt jöttek ide ezek a szimőiek, mert amikor a Felvidék visszakerült, akkor ezek idejöttek utakat csinálni és ez a Laszkovics szervezte nekik ide az útépítési munkát. Amikor véget ért a háború, akkor is közreműködött, hogy a szimőiek idejöjjenek, de ráfizetett, mert amikor létrejött a téesz, akkor az ő két szőlőjét jól elkobozták. [...] Én nem is láttam őket, mert ők a falu egyik végén, mi a másik végén laktunk. 1947 virágvasárnapján volt, emlékszem, akkor vették el a többi bajiaktól az otthont. [...] Kimentek az utcára egy batyuval és valaki felment a templomtoronyba – nem tudom, hogy ki –, meghúzta a harangot, hogy a bajiak most koldusok lettek. [...] Senki nem sajnált senkit és mások élvezték azt, amiért mi [megdolgoztunk]. Ezek, amikor jöttek a házzal együtt a birtokot is örökölték. Olyanok is jöttek Szimőről, akinek nem kellett volna onnan eljönnie, de ígértek neki itt birtokot és átköltöztek. A szőlő is az övéké maradt. Néha a baji asszonyok a telepeshez mentek napszámba dolgozni, mert a gyárba sem vették fel őket. [...] Amikor jött a forint, akkor már pénz volt, akkor már kezdett egy kicsit jobbra fordulni az élet, én a tatai edzőtáborban kezdtem dolgozni. Húsz évesen ez volt az első munkahelyem.”²⁴⁴⁸

E történet is megerősíti a korábban idézetteket. A virágvasárnapi jelenet mint egy apokalipszisként söpri el a baji németek világát. A szenvedésekről, bűnhődésről sok szó esik, de magáról a bűnről annak jogosságáról nem. A történetekben az hangsúlyozódik, hogy kifosztásuk egy-két ember „bűne” csak, akik közösségeket hoztak a településre. Nem merül – amit korábbi fejezetemben írtam a felmentett falvakról -, hogy a bírók azzal, hogy megfelelő számú telepest hoztak a falvakba, lényegében „megtöltötték a hatalom hasát” és emitt nem volt szükség németországi elűzésre.

Ezért a faluban való összetelepítések nyugodtan nevezhetők *lokális jellegű jogfosztásoknak*. Az 1945-ben, de még 1946-ban is alig működtek a közigazgatás felsőbb szervei, ha akarták volna, akkor sem tudták volna ellenőrizni, hogy a kiadott rendeleteket hogyan hajtják végre. A Dunakanyar mellett fekvő Berkenyén a szovjet rabszolgamunkáról hazatérő lány megdöbbenve értesült szülei sorsáról.

„1947. január 7-én érkeztem haza. [...] Itthon is nagyon nagy szomorúság volt. Oroszországból jöttem haza és a vonaton nekem mondta egyismerős, hogy Berkenyén összetelepítés volt. Az állomáson leszállva, haza akartam menni, bementem a szülői házba, benyitok, kijön egy idegen valaki. Én félrelöktem és bementem és láttam, hogy nem úgy van, mint ahogy kellene lenni. A nő,

---

²⁴⁴⁸ 1931:N:15: Gerecse: Baj.

aki ott lakott, az telepes asszony volt, az nagyon meg volt ijedve, mert orosz pufajkában, meg usánkában voltam. »Édesanyámék hol laknak?«-kérdeztem. Kiderült, hogy mi a szomszédba kerülünk át. Oda is bezörgetek, de onnan is idegenek jönnek! Már sírva fakadtam, mondom, »édes istenem, nem találok én haza?« »Hát hogy hívnak? Kik a szüleid?« Hát, mondom, az »N.-ék«. »Azok ott laknak, ott ahol világosság is van.«- mutatott. Édesapám készült, hogy megy a vonattal Vácra. Odamentem, tényleg ő volt, nagyon meglepődött. »Édesapám!« »Jaj, te vagy az, lányom?!« Anyám is fönt volt már, mindjárt fölébredt az egész ház, és rövid időn belül annyi ember volt ott, hogy borzasztóan tele lett a szoba. Kitudódott, hogy hazajöttem és mindenki összejött.”²⁴⁴⁹

Ez az eset nem volt egyedi. A szomszédos Szendehelyen is már 1945-ben megtörtént az összeköltöztetés,²⁴⁵⁰ hiába érkezett haza 1948-ban Ukrajnából egyik közlőm, már a szülői házba nem térhetett be.²⁴⁵¹ Másoknak Nógrádgárdonyban jelöltek ki házat, de végül nem kellett kiköltözniük.²⁴⁵²

„Senki nem szállt szembe. Az egész utcának mennie kellett, csak hárman maradhettek. Arról volt szó, hogy visznek majd tovább, mert a berkenyeieket is vitték Kóspallagra, Márianosztrára. Németországról nem volt akkor szó, csak Magyarországról. 1948. október 30-a volt az utolsó dátum, amikor el kellett hagyni a házat. Nem tudtunk mindent elvinni. S akkor megbeszéltük a Bruszniaiékkal – akik jöttek beköltözni a házukba – hogy nem adnának-e itt helyet és azt mondták, hogy »igen«. Nagyon jóban is voltunk velük és ők se tehettek arról, hogy [idejöttek] sokszor lejöttünk este hozzájuk. Fülekről, Losoncról érkeztek 30 család érkezett. Azt mondták, hogy [Nagy]Börzsöny, Lucfalva,²⁴⁵³ Kóspallag lesz az a hely, ahová fognak költöztetni minket. A berkenyeiek olyan rossz házat kaptak, hogy ernyővel aludtak, mert nem volt tető. [...] A volksbundistákat '45-ben egyik pillanatról a másikra rakták ki, ők nem vihettek magukkal semmit. Velük máshogyan bántak, úgy kellett kimenni, ahogy voltak. A bácsikám ágyban volt, amikor jött a Kissné, hogy átvegye a házat. A gyerekeket a vállukra vették és pizsamába lementek a nagypapához.”²⁴⁵⁴

²⁴⁴⁹ 1928:N:18: Dunakanyar: Berkenye.

²⁴⁵⁰ 1926:N:22: Dunakanyar: Szendehely: „1948. november végén telepítettek. Ez előre ki volt adva, s akkor mindenki gondolkodott, hogy hova kéredezkedjen. Mi mondtuk a férjemmel, hogy akkor az ő szüleihez megyünk. Akinek nem volt rokona, azokat összetelepítették. Mikor mi kint voltunk, akkor már érkeztek ide „helyi lakók” és beköltöztek az üres házakba.”

²⁴⁵¹ 1923:N:24: Dunakanyar: Szendehely: „A szüleim ki voltak telepítve [amikor hazajöttem az orosz kényszermunkáról] egy másik házba. Négyen laktunk egy házban. Már két éve ott laktak, a négy család jól kijött egymással. Felvidéki magyarok voltak, kidobták őket. Ők magyar szlovákok voltak, mi meg magyar svábok voltuk.[...] Még a kamrába is él egy öreg néni, mert az sem lehetett kitenni: egy család, egy szobába’, még egy a másikban és a kamrába is. De jók voltunk egymással.”

²⁴⁵² 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely: „1948-ban telepítettek ki minket. A nagyapát Nógrádgárdonyba akarták telepíteni, de csak páran mentek oda. Apám azt mondta, hogy »nem, eddig az ön házában voltunk, most ön jön a mienkbe.« Egy kis kamrába kerülünk át. Az új, 1938-as építésű ház volt.”

²⁴⁵³ Lucfalva, község Nógrád megyében, a Salgótarjáni járásban. Szlovákul: Lucina. Berkenyéhez képest a Cserhát-hegység keleti oldalán fekszik. Kiválasztásában az lehetett az indok, hogy evangélikus közösség volt és a nagybörzsönyi evangélikus németeket ide kívánták telepíteni. Vélhetően e logika és a helyi szlovák nemzetiségük kitelepülése határozta meg, hogy a berkenyei lakókat is ide telepítsék át, holott ők katolikusok voltak.

²⁴⁵⁴ 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely

Utóbbi jelenethez hasonló események zajlottak le a gercesei Tarjánon²⁴⁵⁵ és Vértestolnán.²⁴⁵⁶ Ugyan elmaradt az elűzés, de az összeköltöztetés nem, és ennek végrehajtása kíméletlenül zajlott le. Alig 24 órát adtak a kiköltözésre,²⁴⁵⁷ mindenkinek magáról kellett gondoskodnia, s nem ritkán a „kulákok” elleni fellépéssel is indokolták az eljárást. Itt már összeolvadnak az 1945 és 1947/1948-as kitelepítési eljárások. Kecskédi közlőm családjának nagyon kevés holmit engedtek, hogy magával vigyen,²⁴⁵⁸ szári emlékezőmnek először csak egy szobát kellett kiürítenie, majd kiköltöztették a házából egész családjával.²⁴⁵⁹ Bakonysárkányi közlőm rokonai is ugyanígy jártak, de számukra a meghurcolás harmadik fázisa az volt, hogy át kellett költözniük Gántra. Bakonysárkányon, Móron 1948-ban azért zajlott ez le, mert a felvidékieknek nem tetszett az az épület és településkép (ez esetben Aka), ahová utalták őket.²⁴⁶⁰ Móron pár órát kaptak a németek a kiköltözésre a Szabolcsból (Tiszaföldvárról), Nógrádból érkező belső telepések elhelyezése miatt.²⁴⁶¹ Ám itt nem közlik, hogy ez vajon az elűzés előtt, vagy azutáni időszakban történt, míg a bakonysárkányi elbeszélőm pontos dátumot adott meg (1948. október 28). Többen megemlítik a kitelepítést megelőző „háznézőt”, amely alkalmával az igénylő megtekintette az ingatlant. Sokan úgy védekeztek, hogy bezárva a házakat elmentek otthonról, így nem tudták azt felmérni.²⁴⁶² Az

²⁴⁵⁵ 1928:F:19: Gerecse: Tarján: „Mondták ki leszünk telepítve, a nővéremet Budakesziről el is vitték. Mi meg örültünk, hogy megyünk Németországba. De ide hoztak 100 családot, Egerlövőről. Egy reggel már nem mehettünk be, csak egy szoba maradt. Annyi légy volt a szobába’, hogy most az egész faluban nincs annyi. Egerek is voltak, a lisztben is, és azt kellett enni négy évig. Egy szobában hatan laktunk.”

²⁴⁵⁶ 1940:F:8 :Gerecse: Vértestolna: „Volt két megbízott a faluból. A Kitzing és az Uttó. Ők helybeliek voltak, ezek álltak az ajtó előtt jobbról-balról és a telepések meg rámoáltak. Ezek meg jóváhagyták. [...] Hozzánk is költöztek, nálunk laktak ’46-tól ’49-ig. A bíró azt mondta, hogy be lehet menni ebbe a házba, meg abba, akkor odamentek. A nagyszüleimnek egyszerűen jött a papír, hogy ki kellett költözni és el kellett menni. [...] Nem, hozzánk nem költöztek be, de mindent elvettek, amink volt, a házon kívül. [...] Ez szerintem államilag ment. [...] Sok verekedés volt velük. A bírónak is ki volt adva, hogy ezt kell csinálnia és rendőrnök is.”

²⁴⁵⁷ Például 1937: F:11: Gerecse: Csolnok. 1943: F: Gerecse: Csolnok.

²⁴⁵⁸ 1935:N:13: Vértes: Kecskéd.

²⁴⁵⁹ 1927:N:22: Vértes: Szár.

²⁴⁶⁰ 1922:F:26: Bakony: Bakonysárkány. 1925:N:23: Bakony: Bakonysárkány: „Ez 1948. október 28-án volt. Minket csak a házból raktak ki és adtak egy másikat, gyakorlatilag szembe kellett csak költözni. Hozzánk felvidékeiket tettek be. Éppen vacsoráztunk, és a konyha közepére tettük az asztalt, mert sokan voltunk, a nagyszüleim is éltek. Mondtam a papának, hogy »kint van valaki«. Kiment édesapám, és két férfi volt kint, egy vasutas, meg egy parasztkalapos. Azt mondta a parasztember, hogy »úgy tudjuk, önöknek innen ki kell menni«. Azt mondja az apám, hogy »nem tudunk róla, nem volt semmi, mi magyar nemzetiségűek vagyunk«. Azt mondja, »nem értesítették?« Mondta apám, hogy nem kell kimenni. Aztán elmentek és reggel jöttek egy papírral, hogy ki kell mennünk, ki kell települnünk, azt mondta édesapám, hogy hova telepítik, ő egy lépést sem tesz. Azt mondták, hogy felajánlanak itt egy házat. Kérdezte apám, hogy »kinek kell a ház?« Mondták, hogy felvidékről jöttek telepések. Akára volt telepítve – egy vasutas veje –, de Akán nem volt vasút, ezért ő ide akart jönni. Ők az égvilágon mindent áthozhattak, Nagykürtösről jöttek. Másnap kaptuk papírt és 48 órán belül ki kellett menni. Ha tudtuk volna, hogy a rendőrök nem avatkozhatnak be, nem mentünk volna el. Esett az eső és nagyon sirtam, de amikor a 90 éves nagyapámat és 86 éves nagyanyámat láttam, hogy ilyen korban kell kimenniük, méghozzá a szakadó esőben, egy élet munkája után, egy kis házba, akkor összetörtünk. A nagyapámék nem sírtak, csak mentek át csöndben, szomorúan és akkor a többiek beköltöztek. Csak a bútorunkat vittük el, ott maradt a búza, a szőlő, minden. Nem hagytak semmit nekünk, még a német katonák is hagytak valamit, de ő se gyümölcsöt, se búzát nem hozott el. Mindent elkoboztak. Fazekaséknak hívták őket. Pedig a kitelepítési bizottság elnöke üzent nekünk, hogy ne menjünk ki a házból, de apám félt.”

²⁴⁶¹ 1934:N:14: Vértes: Mór: „Jöttek az országon belül is, Szabolcsból, Nógrádból, hat-hét gyerekekkel érkeztek. Bejöttek a kapun és azt mondták, hogy ki az ágyból. Mindent át kellett hordani másik szobába és közös konyhában éltek. Főztek éppen, bejött a telepes, és egy nagyot beleköpött az ételbe. Nem mindenki volt ilyen.”

²⁴⁶² 1936:N:12: Vértes: Mór: „Jöttek a telepések, az elsők, személy szerint hozzánk Tiszaföldvárról.[...] Az idő emberek a konyhába feküdtek, egy ágyon két ember is, mert nem volt több hely. Azért mert itt maradtunk, ezért nekünk biztosítani kellett az ellátást. Így bennünket betettek egy földes szobába, hat felnőttest. [...] ’48 februárjában

alábbi történet átmenetet képez a *nemzetiségi alapú jogfosztásból a társadalmi alapú meghurcolásra*.

A közlésből két jellegzetesség tűnik elő: a németek számítanak erre a jogkorlátozásra, és előre gondolkodva ellenállnak azzal, hogy – hagyományuktól eltérően – *szétoosztják vagyონukat*. Az állat szimbólum – csakúgy, mint a korábbi idézetekben is – az élethelehetőségeket jelképezi a történetben. Ez előrevetíti a „hosszú ötvenes évek társadalmát” (1948–1962).

„1948-ban minket is kitétek a házunkból. Cédulát hoztak, hogy hova kell költözni, de 24 órán belül. Hiába volt apámnak csak 14 holdja, nem számított, mert cséplőgépe volt, tehát kuláknak számított. Áttelepítettek a szomszédba, elvették a földeket. Apám már érezte ezt a dolgot. Elvitte a tatai vásárra a lovat, a tehenet. A lovat eladta egy tardosinak, de csak névleg. Nem lett pénz, a ló megmaradt egészen a kitelepítésig. A tehenet meg egy tatainak adta el, ismerősének. De vissza is hoztuk mindkettőt. Amikor kitelepítettek, akkor jöttek a telepések, hogy viszik a lovat. De éjjel én átvittem azt Tardosra és aztán tényleg megvette az az ember. Úgyhogy az állatokat nem tudták tőlünk elvenni, mert azok már el voltak adva. De a házból ki kellett mennünk. [...] 15-20 családot tettek ki, mert a felvidékről telepítettek ide magyarokat.”²⁴⁶³

A bakonyi Isztiméren előbb a közeli községek szegényparasztjai kaptak földet, majd 1945 végén újabb telepések jelentek meg. Ekkor már elkezdődött a németiség tömeges „volksbundossá” nyilvánítása. Ennek fényében összeköltöztetések indultak.²⁴⁶⁴ Az egyik család Jásdra menekült az elviselhetetlen front miatt, majd hazatérésük után kimozdították őket házukból. A történet íve nemcsak a kitaszításról, hanem a visszatérésről is szól. Ennek lehetősége ideiglenes megtorlasként jelenik meg az emlékezőknél, amit munkával, szorgalommal még le tudnak győzni, tehát a kényszert „meg tudják kérdőjelezni”.

A részlet azonban arra is jó forrás, mennyire képlékenyen értelmezték az 1945-ös rendeleteket a végrehajtók, mennyire csak a „bosszúállás” volt a cél. *Valójában rablásnak használták ezeket a jogszabályokat, azok ellen, akikről tudták, hogy elűzik őket Németországba. Az összetelepítés mint az elűzés előzménye* hasonlatos a mosonszolnoki gettósításhoz.²⁴⁶⁵

„A 'bundistáktól mindent elkoboztak, így tőlünk is. Aki tudott az dolgozott, mentünk napszámba. Pedig azt se tudtam mi az a Volksbund. Elkobozták a földeket, csak azt mondták, hogy »már nem szabad oda menni«. Ki kellett menni a házból, fiatal rendőrök jöttek Kisgyónból. Fegyverrel jöttek, azt mondták »ki a házból, vagy agyonlőnek«. Nem álltunk ellen, a rokonhoz mentünk. Aztán azt mondták nem lesz telepítés, csak Balinkára kell áttelepülni. Balinkára kerültünk. A telepések Vas

---

elment a transzport, mi itt maradtunk. [...] Nem volt olyan szép nagy házunk, de jöttek a felvidéki telepések. Molnár volt, aki kiválasztotta magának a házat. Mi sokszor úgy úsztuk meg, hogy bezártuk a házat és elmentek, nem tudták megnézni. A tanács biztosította nekik, hogy beköltözhetnek.”

²⁴⁶³ 1928:F:20: Vértés: Vértestolna.

²⁴⁶⁴ 1936:F:10: Bakony: Isztimér: „Hozzánk beraktak olyat, akitől elvették a házat. A miénket nem vették el, összetelepítettek. Mi 1943-ban kaptunk házhelyet, de a front miatt nem tudtunk építkezni, nem engedték a nagygazdák. Csak '53-ban tudtunk újrakezdeni.”

²⁴⁶⁵ Ehhez sokban hasonlít a nyugati határszélen, Rábafüzesen lezajlott események. 1938:N:9: Burgenland: Rábafüzes: „1947-ben egy Zádori nevű katonatiszt kibérelte a lakásunkat, majd hirtelen azt mondta, hogy mostantól az enyém. Mivel apám a háború alatt zsidóknak segített, akik kormányban voltak, ezért hozzájuk fordult segítségért és nem kellett kiköltöznünk, pedig már megkaptuk a papírt, hogy mennünk kell. [...] László Ignác, ő volt a főkolompos.”

megyéből jöttek, Szőke volt a neve a főnöknek. Nem tűrtek bennünket. Amikor a házból raktak ki, akkor nagymamákéhoz mentünk és aztán nekik is ki kellett menniük. Akit Balinkára áttelepítenek, az rajta volt a 'bundisták listáján. Napszámából éltünk, [Fehérvár]Csurgóra, Jásdra jártunk. Szerettünk dolgozni. Feketén hazajöttünk, bementünk a nagyszülők házába. Én féltem, hogy bezárnak, ha elmondom. »Népellenesek« voltunk. Sokan nem is voltak 'bund tagok és kirakták őket, kellett a föld. A Szőke is végül eladta az Állami Gazdaságnak és konyhát csinált belőle. Én '47-ben férjhez mentem, Tolonics Józsefhez. Ő '46-ban jött haza, katona volt. Ezért maradtam itthon, de a szüleimet kitelepítették Németországba.»²⁴⁶⁶

Pusztavám is olyan község volt, ahol hasonlóan indult meg a németek meghurcolása és végül 1948-ban el is indultak a vonatok Németországba. Ám itt a kiköltöztetés elsöprő erővel jelent meg. Gyorsan lelepleződik, hogy nem az igazságszolgáltatás az új hatalom célja, hanem a megtorlás. Két pusztavámi emlékezőm közül az előbbi konkretizálja és ellentétbe is állítja a terrort a későbbi, felvidéki betelepülők viselkedésével. Második viszont az elűzés „helyettesítőjeként” írja le az összeköltöztetést, nevezetesen a németországi elűzés leáll, de az országon belüli kitelepítéssel ez folytatódik. Kettőjük története egészé áll össze, amelynek íve a bűnök változása is, amelyet a németekre ráolvastak. *Előbb a Volksbund múlt, majd a származás, végül a „kétlaki” élet válik annak indokává, hogy a vagyonokat elkobozzák.* Látható a hatalmi erők kétszínű magatartása, hiszen újra és újra irracionális politikai lózungok mögé csomagolták vagyoni jogfosztásuk szándékát. Utóbbi idézet választ ad arra is, hogy a felvidékiek megérkezése nem jelentette a kitelepítések végét, hanem ellenkezőleg a vagyonbiztonság továbbra is képlékeny maradt a közösségekben.

„Ez 1945 végén, 46 elején volt. Voltak üres lakások, azzal csábították ide a telepeseket, mert a kimenekítés után sokan nem jöttek vissza Németországból. Minket is kidobtak a házból, mert jött egy telepes – ők is aranyosiak²⁴⁶⁷ voltak –, megnézte a házat és másnap jöttek a rendőrök és azt mondták, hogy »azonnal ott kell hagyni a házat«. Minden ott maradt, a félig előkészített tüzelő, amit éppen akkor hozott haza apám az erdőből. Mi átmentünk a szomszédba, de apám éjjel áthordta. Ezt aztán jelentették a rendőrségen, ki is jöttek és mondták a rendőrök, hogy apám »vigye vissza a fát, mert ezeknek a szegény embereknek tüzelni is kell«. Addig ütötték apámat, amíg vissza nem vitte az összes fát és a telepések meg nevettek. Ott álltunk édesanyámmal és néztük. Nem kellett nekik semmit megindokolni. Ez nem azért volt, mert a 'Bundba lettünk volna, hanem mert tetszett nekik ház és kidobtak. Utána én mezőgazdasági munkát kezdtem végezni, apám elment a bányába dolgozni. [...] A ház témában szerencsések voltunk, mert a szomszédban lakhattunk, a Komjáthy megengedte, holott ez a háború utolsó időszakában felvidékről jött ide. Nem sokáig laktunk ott, mert az, aki megkapta a házunkat, az búzát lopott az egyik házból és kitiltották a faluból. Mi ezt észrevettük és visszaköltöztünk. Évekig senkinek nem tűnt ez föl. Egyszer csak volt egy összeírás és nálunk keresték őket, mi meg mondtuk, hogy a Farkasék nem itt laknak. S mondták, az lehetetlen. De végül visszaírták a mi nevünkre és ottmaradtunk. Ez olyan három évig tartó száműzetés volt.»²⁴⁶⁸

²⁴⁶⁶ 1923:N:23: Bakony Isztimér.

²⁴⁶⁷ Csallóköz-aranyos (szlovákul: Zlatná na Ostrove), község Szlovákiában, a Nyitrai kerületben, a Komáromi járásban, Pusztavámtól északnyugatra, körülbelül 50 km-re, a Duna bal partján.

²⁴⁶⁸ 1939: F:7: Vértes: Pusztavám.

„1948-ban jöttek a felvidékiek. A szüleim német anyanyelvűnek vallották magukat és magyar nemzetiségűnek, és ezért elvették az egyik házunkat és a földet. A másik házunkat is elvették volna, de az romos volt. Az ideérkezők megnézték a házat, de senkinek nem kellett. Egy-két évvel később a községi jegyzőtől kaptunk egy iratot, hogy a községi elöljáróság elhatározta, hogy »az a ház, amiben bent laknak, az újra az ön nevükre kerül át a telekkönyvben.« [...] Itt a német származás alapján vették el a földet, a házat. 10-13 holdat hagytak meg, vagyis inkább adtak máshol, a legrosszabb területeken. Abból már nem lehetett megélni. A szerszámok megmaradtak, de tönkre is mentek, például a vetőgép nagyon öreg volt. [...] Ez úgy volt, hogy volt egy öreg család, akik rossz házat kaptak, ők elfoglalták, de látták, hogy a szüleim még majdnem új építésű házban laknak. Kipiszkálták a szüleimet, addig jártak a rendőrségre. Pedig a tetőt már megjavítottuk, ami a háborúban megsérült.”²⁴⁶⁹

E kanossza íve abból indul, hogy a telepések azért jelennek meg Pusztavámon, mert úgy tudták, hogy a németek nem tértek vissza otthonaikba az evakuálás után, és azok elfoglalhatók. Mivel ez nem így történt, s az események közben is hazaértek a háborús kitelepítettek, ezért a karhatalom erővel mozdította ki őket. A végrehajtási módozat a „földreform” négyes passzusában érhető tetten, amely kimondta, hogy „teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbundtagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.” Persze a rendelet inkább a helyi igazgatásra bízta annak megítélését, ki került bele abba a körbe, amelyet a rendelkezés megadott.

Sok helyen 10 hold földet meghagytak a németeknek,²⁴⁷⁰ máshol az iparosoktól²⁴⁷¹ is koboztak el vagyont, sőt bakonysárányi közlöim hangsúlyozták is, hogy átköltözésük felajánlás volt, amivel megmenekültek egy másik faluba való áttelepítéstől, vagy a németországi elűzésből.²⁴⁷² Ebből a szempontból az összetelepítés (és a kitelepítés), az elűzés helyettesítéseként csapódott le az emlékezőkben.

A burgenlandi Vaskeresztesről már többször volt szó. A háború viszonylag megkímélte, a földindulás idején is tudtak a lakók között földet osztani, és „kevés” telepes is érkezett. Az elűzés azonban nem maradt el, de olyan kis mértékű volt, hogy a faluközösséget nem bontotta meg. Ám a felvidékiek érkezésekor már nem tudták elkerülni a házból való kitelepítést és az ehhez kapcsolódó vagyoni korlátozásokat. Az alábbi részlet is a bosszú-történetekhez tartozik. Nemcsak azt közli, hogy egy személy döntési mechanizmusa határozza meg az eseményeket, hanem arra is bizonyíték, hogy ez nem volt kultúrtáj függő. A pártok közötti csatározásokban buktak meg és emelkedtek fel bírók, településfelügyelők, rendőrök, akik alapvetően határozták meg a községek életét, ezen belül

²⁴⁶⁹ 1929: F:19: Vértes: Pusztavám.

²⁴⁷⁰ Például 1936: F:10: Bakony: Isztimér: „Mi német anyanyelvűnek vallottuk magunkat, mert az nem lehetett letagadni. Az igaz, hogy ezért tíz hold felett nem lehetett földünk. Tízet mindenkinek meghagytak, még akkor is amikor tévesztés volt.”

²⁴⁷¹ 1929: F:19: Vértes: Mór: „Tőlünk mindent elvettek, mert valaki német anyanyelvet hamisított oda. Házat, meg földet is. Apám szabó volt, nem lépett be a KTSZ-be, feketén dolgozott tovább. Később kapott 200 forintos nyugdíjat, nagyon szerény volt.”

²⁴⁷² 1922: F:26: Bakony: Bakonysárány: „A német nemzetiségűektől elvettek mindent, a német anyanyelvűektől nem mindent. Csak rosszabb házat, földet kaptak. Mert akkor már leállították a kitelepítéseket. 1925: N:23: Bakony: Bakonysárány: „Mi felajánlottuk, mert akkor az egészet elvették volna, 16 hold maradt meg. De mindent elkoboztak, a cséplőgépet, mindent.”

a telepítések lefolyását. Mint ahogy ezt bemutattam, hiába csapódik le ez negatívumként, nem mindig rosszindulat vezette a vezetőket, s nem mindig vált ez a községek kárára. A döntéseket azonban a nagypolitika mindig meghatározta. Az alábbi idézet arra is forrás, hogyan formálta a vidéki miliót az 1947-es választási időszak.

„1946-ban kezdődött itt a svábkérdés. Ez felrobbantotta az egész falut. 1947-ben volt a választás. A kommunista párt hét szavazatot kapott a faluban. Horvátlövőn volt egy irodavezető, egy Wörtlinger nevezetű zsidó ember, aki ezt megírta és hirtelen pártbizottsági vezető lett belőle. Személyes bosszúja volt, nagy kommunista volt. Ő aztán Ausztráliába menekült. Ő koncertba' [koncentrációs táborban] volt és onnan visszajött. Az urnát elvitték Szombathelyre és végigkiabálták, hogy itt »hét szavazatot kapott a kommunista párt, büdös svábok ezt megisszátok.« Nem sokkal később megjelent a telepítési bizottság vezetője. Olyanok érkeztek ide, akik nem is voltak ide irányítva. Ez volt itt az egész falunak a rendszerváltás, nem a háború. [...] Mi voltunk a legnagyobb család a faluban, jött a telepes, mondta, hogy kell neki a ház és kidobtak minket. Beköltöztek az házukba, két hónapig együtt laktunk, pedig csak egy gyermekük volt, aki egyidős volt velem. Látták hogyan élünk és ezért kaptunk egy külön házat. Egy olyan emberhez költöztettek be, aki gazdálkodott és két háza volt, mi az egyikbe költöztünk be. Ez kisebb ház volt, két szobával, konyhával, istállóval, pajtával. Előtte Pornó[apáti]ról jöttek még. [...] '46-ban lehetett hallani, hogy kitelepítés lesz, mert apám a Nemzeti Bizottság tagja volt és neki mondták. Volt olyan, akit kitelepítettek innen, de jogtalanul és ezért visszarendelték. Már bent voltak a vagonban, de visszahozták őket. Rosszul voltak informálva. [...] Én három családról tudok, akit kitelepítettek [Németországba], volt olyan is, akit öregeen és az visszaszökött. Sokan elmenekültek Ausztriába rokonokhoz, hogy ne Németországba vigyék őket. Páran, két-három évvel később visszajöttek.»²⁴⁷³

Az összetelepítést olyan községeknek is el kellett szenvedniük, amelyek mentesültek az elűzés alól. A mosonszolnoki gettót túlélte közlőmnnek hiába volt magasrangú, magyarajkú férje, ők is csak hosszú kérvényezések után, 1946-ban kerültek vissza vagyonukba. Mindhiába, mert a hatalom onnan is kitelepítette őket 1949-ben.²⁴⁷⁴ Így jártak a kevés földdel rendelkező falfak, vagy a bányász községek lakói is. Csolnokon is hiába maradt el az elűzés, a felvidékiek betelepítése jónéhány „volksbundos” család kiköltöztetésével járt, akiken példát akart statuálni a helyi hatalom.²⁴⁷⁵ Kecskéden előbb a Heves megyei Ecsédről érkeztek telepések, majd felvidékiek.

Bakonysárkányon és Isztiméren nem számítottak a felvidékiek hullámára. Előbbi községben azért, mert kevés embert űztek el Németországba,²⁴⁷⁶ úgy érezték a község számára véget ért ez az időszak. Utóbbiban pedig azért, mert mind a háborús telepítés során, mind a németországi elűzés

²⁴⁷³ 1925: F:26: Burgenland: Vaskeresztes.

²⁴⁷⁴ 1922: N:27: Moson: Levél: „Egy évig Tárnokrétiben laktunk a férjem szüleinél, ott született az első fiam. Egy ügyvéd ismerőse volt a férjemnek, és az elintézte, hogy fele házat visszakapjam. A földből 5 holdat adtak vissza. Aztán visszajöttünk 1947 októberében. '49-ben újra kiszórtak, át kellett költözni egy nádtetős viskóba. 1964-ben építettük ezt a házat, apám segítségével, akit ebből az országból szórtak ki.”

²⁴⁷⁵ 1937:F:8: Csolnok: Gerecse: II: „Itt is lett volna kitelepítés, kirakták a listát. Engem küldtek el szüleim a Rathaushoz. Bementem a bal folyosón, ott volt kirakva, láttam rajta volt a nevünket. Büszkén mentem haza, hogy mi is rajta vagyunk. Végül elmaradt, de a házakba összetelepítettek öt-hat családot. Mindenki csodálkozott.”

²⁴⁷⁶ Az adatok szerint 1948. májusában 59 személyt (össztlakossághoz képest 4%-ot) telepítettek ki. Az 1941-es népszámlálás szerint 1106 lakosú községben 608 német ajkú és 426 német nemzetiségű élt. CZIBULKA–HEINZ – LAKATOS 2004, 306 – 331.o. FEHÉR 1988, 159.o.

során komoly emberi károkat szenvedett el a község.²⁴⁷⁷ Itt úgy értékelték, hogy a szlovák-magyar lakosságcserén belül e folyamatnak az volt az értelme, hogy fellazítsák a német etnikumú községeket és ezért telepítették be oda magyarokat, ahol nem volt eredményes a németek kitelepítése, vagy a szegényparaszti beköltöztetése.²⁴⁷⁸ Az őslakosoknak úgy tűnt, hogy csak az volt a lényeg, hogy a telepesek, vagy „megbízható erők” irányítsák a községet. Szári közlöm édesapja a helyi bíró volt, de sem az összeköltöztetéseket, sem saját kiköltöztetését nem tudta megakadályozni.²⁴⁷⁹

Ajkarendeki elbeszélő szerint minőségi *különbség volt* az 1946 és az 1947-ben érkező *telepesek között*. Míg előbbieket az ország belső határaiból érkeztek és befogadásuk szinte elszállásolásnak tűnt, addig a Felvidékről érkezett kitelepítettek és családjaik igénye már a vagyoni jogfosztottak teljes házáat kívánta, és a kitelepülést. Előbbieket „*beltelepesnek*”, utóbbiakat „*cseheknek*”, „*szlovákoknak*” titulálták az emlékezők.²⁴⁸⁰ Mivel e családok helyzete viszonylag gyorsan kiegyensúlyozottá vált – köszönhetően a közeli, ajkai bányászati munkalehetőségnek –, ezért ebből projektálódik az esemény traumája, felpuhítva ezzel az emlékezést. Ennek ellenére a valós folyamatok is megragadhatóak, és erősítik azt a történelmi jellegzetességet, hogy a német elűzés leállása, de a felvidékiek kitelepítésének folytatása olyan döntésre sarkallta a vezető szervezeteket, hogy a németek jogfosztása immár a falun vagy országon belüli telepítéssel folytatódjon. A közeli Városlődön azonban az elűzési, telepítési formák összemosódtak, ennek egyik válfaja volt a felmentés. Többen már a németországi elűzés alkalmával bevagonírozva álltak készenlétben. E várakozások több napig is eltartottak, és amikor esetenként a mentesítést megkapták, a családok már nem tudtak visszatérni az elkobzott házukba és földjükhöz. Efféle jogfosztás rokonítható az „anyanyelvsek” sorsával is.

„*Úgy volt, hogy a bányászokat nem lehet kitenni a házból, míg nagyanyám elment egy új kulcsért [a község házára], addigra már itt voltak és kitétek. Apám a bányánál dolgozott, ácsként. [...] Azt mondták, hogy kell a hely a bányászoknak, és egy család bejött hozzánk, elfoglalták a vendégszobát. Minket '47-ben raktak ki, amikor a felvidékiek jöttek. Amikor az alföldiek jöttek, azoknak volt hely,*

²⁴⁷⁷ Ld. 1925:N:23: Bakony: Bakonyvár. 1936:F:13: Bakony: Isztimér: „*Jöttek a felvidékiek és ezek is olyan kiűldözöttek voltak, mint a svábok. Nem volt nekik elég a hely és ezért a svábokat át kellett még telepíteni más falvakba. Ezért volt az egész.*”

²⁴⁷⁸ 1932:F:13: Vértes: Kecskéd: „*Csere volt, a szlovákokkal. Oroszlány is tót falu volt, mentek is át (nem sokan) és felvidékiek jöttek vissza. Jöttek a felvidékiek és beköltöztek. Olyan sváb házakba, akiknek vagyona volt. Egy öreg házba senki nem ment be.* 1935:N:13: Vértes: Kecskéd: „*Amikor az elkobzás volt, akkor minden sváb volksbundista volt, akinek volt egy kis vagyona. Minket először összeraktak a Hartmannékkal, s a házukba ecsédek jöttek. Másfél évig laktunk telepesekkel. Azokkal nagyon jól megvoltunk, de amikor jöttek a felvidékiek, onnan el kellett menni, másik helyre raktak minket. A bérmakeresztanyánál laktunk négy évig, egy nagyon kicsi konyhában főztünk.*”

²⁴⁷⁹ 1926:F:22: Vértes: Szár: „*'48-ban, nem sokkal a [Németország] kitelepítés után, apámat a régi szülői házába rakták át. Máshova akarták, de akkor nem volt bizottság, aki intézte volna. Az apám bíró volt, de ezt nem tudta megakadályozni, mert ez egy kormányrendelet volt.*”

²⁴⁸⁰ 1932:F:13: Bakony: Márkó: „*Akkor egyszerre, mindenki volksbundista lett, s beköltöztették hozzánk. '46 nyarán már több telepes érkezett, Püspökladányból, a Hortobágy mellől érkeztek. Én akkor az erdőre jártam napszámba, csemetét ültettem és elmentem szolgálni a nővéremhez [Bakony]Pölöskére. Egy csemetéért öt forintot kaptam. Nekünk köteleességünk volt megmutatni a telepesnek azt a földet, ami a házhoz tartozik. Vode' mindent megmutatott, úgy kellett táncolni, ahogy fűtyült. Egy másik jött, akkor kiigényelte a házat, de egy szobába' a szüleim mindig maradhattak. Mert jött egy telepes lakott egy ideig, aztán elment. [...] Elvették az összes földünket és apám a jutasi vasútállomáson dolgozott.*”

akkor ránk nem szóltak. [...] Idejött az illető, és azt mondta, hogy ő itt fog lakni, és az egyik szoba az övé lett. Nem volt túlzottan barátságos a viszony. Mi, gyerekek eljátszottunk, de a szülőknek rossz volt. Nem sokáig voltunk együtt, egy évig, és akkor elköltöztünk. A felvidékiek közül soknak német nevük volt, ezek Pozsonypüspökből²⁴⁸¹ érkeztek. Sokan németül is tudtak, mert korábban Ausztriába jártak dolgozni. De, akik Gömörből jöttek, azok nem tudtak. Végül nagyanyám testvéréhez költöztünk. [...] Pár évet ott is laktunk, és három helyen éltünk még. A földünk az megmaradt. Volt egy Józsi bácsi nevű ember, aki visszavásárolta a házát, és akkor mi abba költöztünk be, amelyből ő kiment. Mi nem vettük vissza a házát, mi épültünk. Az amerikai rokonok segítettek, de egyébként anyagilag senki se tudott adni. A telepések közül az alföldiek mind elmentek, csak egy család maradt itt.”²⁴⁸²

„Nagyszüleimet kirakták a házból, és hozzánk jöttek, ők laktak az első szobába’, mi pedig a hátsó szobában. Ekkor a svábok már nem mertek mondani semmit. Ide beköltöztek ezek a kubikusok. A svábok helyére szlovákok, csehek érkeztek. Apám először osztályozó lett, aztán később lekerült. A nagyszülők földjét elvették. Az ajkai szőlőnk, az is az övéké lett. Nem tudom, hogy milyen osztás volt ez.”²⁴⁸³

„[Kijöttünk a vagonból], de már bent lakott valaki nálunk, és az anyósomhoz mentünk. 1949-ben leltárba vették a vagyonunkat, és akkor mindent elvették, tehát a kitelepítés után. Azt mondták rólunk, hogy volksbundisták vagyunk. Akiket elvittek, azoknak minden földjét és házát elkobozták.”²⁴⁸⁴

A Pápai járásban azonban nem ilyen puhán zajlottak az események. Döbröntén két adatközlőmtől is eltérő történetet rögzítettem. Az első elbeszélőm frontot megjárt magyar katonaként mondta el a telepítés formáit. Miközben családját is érintette a kitelepítés, reflexív módon számolt be arról, hogy míg szüleit falun belül telepítették át, addig későbbi felesége és annak családja Bakonypéterdről került át Döbröntére „anyanyelvesként”. A bakonyi falvak közül Döbrönte kisszámú kitelepítettnek a felvevő községe volt. A második döbrönte-i közlő szintén reflexív történetet elevenített fel. A reflexivitás itt abból adódik, hogy az emlékező kiskorú volt az események idején, és a családi légkör széttörése, az anya bántalmazása felerősíti a terrort, amely kétségtelenül elsöprően érintette a családot. Ezt a sorsot aláhúzza édesapja halálának elmondásával. Az elbeszélés is fordítottan interpretálódik. Permutálva, a terror felől közelíti a létbiztonságot felőrlő állomások felé. E közlés bizonyítja, hogy nemcsak egyszerű, békés kiköltözés, hanem a terrorisztikus kényszer is jellemezte az „anyanyelvesek” telepítését.

„Szüleimet kitelepítették a második szomszédba, s elvették a földjüket, csak 10 hold maradhatott. [...] Először volt a [németországi] kitelepítés ’48-ban. [Az anyanyelves telepítés] Ez utána történt. Akik jöttek, azokat kirakták [Felvidékről], ott kulákok voltak. Mint minket innen. Ezt azért csinálták, hogy ide tudjanak települni, és tudjanak egy téeszt alakítani. Kellett a föld, kilenc családnak kellett a földje. Mármint Bakonypéterdről telepítettek Döbröntére kilenc családot, a feleségemet is. Ott

²⁴⁸¹ Pozsonypüspöki (szlovákul Podunajské Biskupice, korábban Biskupice pri Dunaji, németül Bischdorf), Pozsony településrésze Szlovákiában. Ajkarendektől északra van, közel 200 km-re.

²⁴⁸² 1942: F: 5: Bakony: Ajkarendek.

²⁴⁸³ 1945: N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek.

²⁴⁸⁴ 1927: N: 23: Bakony: Németbánya.

kellett hagyni a bikákat, kazallal együtt. Rossz földet kaptak Döbröntén. A szüleim visszajöhettek, tehát megengedték nekik. [...] A szüleimet kirakták, de engem nem. [...] A vasiak, az iváncaiak, a borsodiak, ezek jelentkeztek ide önként. Nagyon mások voltak. A borsodiak azok kutyák voltak, az iváncaiakkal barátságban voltam. Egész vagyony[ny] állatot kaptak, felélték, elmentek. Nem értettek hozzá. Volt, aki tanácselnök lett, de írni-olvasni nem tudott. [...] A bakonypéterdieknek is azért kellett elmenni Döbröntére, mert a vagyony kellett. Először összetelepítették őket, aztán át Döbröntére, csak 10 holdat kaptak. Az anyósomnak és a feleségemnek az volt a vágya, hogy haza költözzenek. Azt mondták, a papa itt [Bakonypéterden] lett eltemetve. Lett egy ötös bizottság Veszprémben és kérvényezni kellett, hogy visszavesszük a házunkat. Volt egy Kósa nevű vezető Veszprémben, annak a sógora lakott a nejem házában, és mellette a téeszraktár volt. Az öt tagú bizottságból három megszavazta, egy ellenünk és egy semleges volt. A döbrönteit házat eladtuk. Akkoriban úgy volt, ha valaki tudott szerezni egy házat, azt megkaphatta. Én már '56 végén itt voltam Péterden. Úgy jöttünk vissza, hogy igazából nejem és az anyósom nevéen volt a ház, aki pedig bent lakott, azt meg lefizettem, hogy menjen ki.”²⁴⁸⁵

„Apám rákerült a Volksbund-listára, de nem volt tagja, mert amikor mutatták neki, nem az ő kézírásával volt aláírva. [...] '46-ban hoztak ide Vas megyeieket, Ivánról, és akkor kezdődtek a nagy razziák. Azt tudni kell, hogy itt a német ajkúakat a házból kidobták. Jött a rendőrség, és azt mondta, hogy két órán belül takarodjunk a házból. Ez 1947 novemberében volt. Nem hivatkoztak semmire se, két órán belül adjuk át a kulcsokat. Anyám nem akarta átadni. Itt ezek nem figyeltek semmire, pedig apám hadifogoly volt. A végrehajtók közül az egyik neve Sopfer Zoltán, a másik Horváth János volt. [...] Én 8 éves voltam akkor. Nem mondták meg, hogy hova menjünk, csak kiraktak. Nagyon sokan meghúzták magukat a szülőknél. Az, hogy mi miért nem kerültünk a kitelepítettek listájára, azt nem tudom. [...] Volt egy özvegyasszony, aki azt mondta az illetékeseknek, »hát ide hoztok engem ebbe a faluba, és itt éljek egy fél szobában«. Erre azt mondták neki, hogy »gyere, válassz egy házat a faluból!«. S akkor a választása az én szüleim házára esett. Bejött a három fiával. Anyám nem akarta odaadnia a kulcsot, azt mondta a rendőr, »jól van, akkor lelövöm«. Anyám meg azt válaszolta, hogy »rendben, lőjön le, mi nem ártottunk senkinek, hát miért teszik ezt velünk?« Puskatussal fellökte az anyámat, elesett és elájult. Én elkezdtem sírni, és ráborultam anyámra. Ekkor a szomszédok már kijöttek a házból, és elkezdtek nézni, hogy mi történik. Apám kertnek ment, teljesen meg volt bolondulva. Egy csöpögős, őszi, ködös, novemberi nap volt ez. Közben teljesen besötétedett, a dűnyhákat már kidobtuk, anyám felállt a földről. Ekkor jött a nagymamám, és mondta, hogy »gyerekek, hát mi van veletek? Hova mentek?« Azt mondta a rendőr, »ez a maga gondja lesz«. A nagymama aztán hazavitt, ahol az internált nagybátyám is volt. Két helyiségből álló háza volt, mert a nagymamának régen egy kis boltja volt, nem nagy, éppen hogy cukrot meg ilyesmit lehetett nála venni. Ideköltöztünk. Egy évig voltunk ott, aztán nagymamám azt mondta, hogy »itt nektek nincs semmitek«. S akkor anyám azt mondta, hogy »hát csak szalmatetős házak vannak«, mondta nagymamám, »nem baj, akkor majd olyanba megyünk«. [...] Apám orra előtt fordítva fogták be a lovait, aztán ütötték-verték, mert nem tudott bánni a lovakkal, aki megkapta. Apám megverte ennek az asszonynak a fiát, amikor ezt látta. Ezután apámnak

---

²⁴⁸⁵ 1923: F: 24: Bakony: Döbrönte.

elkezdett fájni a feje, és belehalt. 46 évesen halt meg. Én tíz éves voltam akkor. A bátyámat '49-ben elvitték katonának, és akkor egyedül voltunk az anyámmal. Nulláról indultunk. [...] A szomszédban kitelepítettek voltak, mármint a házból kirakottak. Itt sok olyan volt. Olyan 15-20 család volt. [...] Azokkal - akiket beraktak a házukba -, a döbrönte-i nép nem volt haragtartó, muszáj volt velük... muszáj volt. A Sopfer egy véres szájú kommunista volt, úgy beszélt az emberekkel... A razziák a kitelepítés után volt[ak]. Éjjel, amikor a nagymamánál laktunk, kiabálás, majd kutyaugatás volt, aztán vonyítás, és csönd lett. Lelőtték a nagymamám kutyáját. Bejöttek, azt mondták, »ki az ágyból, sorakozó«, mindent feltúrtak, minden papírt elszedtek, főleg a tulajdoni lapokat vitték el, nem is kaptunk sokat vissza belőle. Elhajtottak az iskolába, és a férfiakat Pápara vették. Apámat is, de reggel már elengedték. Minket az iskolában fogva tartottak, majd délutánfele elengedtek. A második razziára nem emlékszem, akkor is elvitték a férfiakat, de a tanácsra vették csak, az nem volt olyan durva. [...] Azt meg kell, hogy mondjam, hogy úgy raktak ki minket, hogy megvárták, hogy betakarítsunk. 100 zsák krumpli, egy anyadisznó, 6 malaccal, tömött libák, ezeket mind otthagytuk. Úgy lett először állatunk, hogy a szomszédal közösen összefogva összeraktunk egy szekeret, és vettünk egy marhát, amelyet egyik nap mi használtunk, másik nap ők. S amikor ellett, akkor lett több tehén. A harmadik évben már volt új fogatunk is.²⁴⁸⁶

„Édesapámhoz kerültek a Hegyiék, itt laktak egy ideig, majd egy másik házba kerültek. '49-ben elkoboztak mindent, házat, földet. Nem költöztettek ki minket, együtt laktunk. Először a tanács kiutalt nekünk egy házat, albérletet. Majd sikerült visszavásárolnunk a saját házunkat. 15 ezer forintért vettük vissza, havi 150 forintot törlesztettünk. Ha nem vettük volna meg, akkor összedől volna. A telepések két-három évig voltak itt, vissza-, vagy Pápara mentek. Jöttek Pápateszerről és Felvidékről.²⁴⁸⁷

A terror nemcsak személyes sors volt, ezt jól mutatja a Döbrönte melletti (szintén Pápai járás) Gannán élő adatközlő története. Ám míg előbbieken esetében egy felszakadó, kibeszélt trauma jelent meg, itt egy befelé forduló elbeszélés tapasztalható. A 90.-ik életévén felül járó asszony elnyomja magában a történet eseményeit, nagy vonalakban közli kitelepítésüket és a falun belüli átköltözésüket, valamint a család további stratégiáit. Gyermeké, aki nem volt átélője az eseményeknek, a családi hagyomány kollektív emlékét örökölteti tovább. A beszélgetések egymástól függetlenül lettek rögzítve, külön időpontban és helyszínen, mégis kiegészítik egymást. A „deportálás” szó használata viszont jelzi az esemény súlyát és a meghurcolás kíméletlenségét. Az okokat ismét a felvidékiek telepítése adta, illetve a faluba érkező új gazdálkodók mentalitása. Ez viszont kényszerpályára állította a község gazdaságát. Rövid időn belül a téesszervezés jelentette az egyedüli megoldás.

„Jöttek a felvidékiek, és megbüntettek minket, pedig nem is voltunk bűnösök [...] Akik jöttek, [azoknak] puska volt a vállukon, és azt mondták, hogy ki kell költözni. Félelmetes volt a vállán a puska. Nekik nem a ház kell, [hanem a hely]. Mert hozott egy kocsit, takarmányt, állatokat. Ilyen ház kellett neki. [...] Aztán egy darabig itt voltak, utána visszamehettünk. Megvehettük a házat. De már nem gorombán jöttek ők ránk. Ez már nem háború volt. Akkor már csak azok voltak itt, akik

²⁴⁸⁶ 1939: N: 7: Bakony: Döbrönte.

²⁴⁸⁷ 1944: N: Reflexív: Bakony: Németbánya.

nem akartak elmenni, akik a magyarokhoz húztak. Amikor kint voltunk a házból, egy kunyhóba kellett lakni, ott született a fiam. A felvidékiek sem akartak itt maradni, nekik is muszájból kellett idejönni. Nem tudom, honnan jöttek, de már nem érdekelt semmi se. '54-ben jöttünk haza."²⁴⁸⁸

„Minket deportáltak, falun belüli deportáció volt, egy ember maradt a házában, a Kanczlerék, a többiek mind ki lettek szórva. Ez nem egy tudatos telepítés volt. Az történt, hogy Rajk László – akit felakasztottak – azt mondta a kupiaknak,²⁴⁸⁹ hogy „ugyan már foglalják el a gannaiak üres házait, foglalják el a birtokait”. Kupról négy-öt magyar familia jött át. Kup nagy része nyakas reformátusok voltak. Ezek [a gannai svábok] elmentek, később aláírták a téeszcsét, és visszajöttek Told-pusztáról,²⁴⁹⁰ Farkasgyepűről, ahova elmentek. [...] Egyszerűen történt ez a kitelepítés, ujjmutogatással. Volt egy nemzeti bizottság, ők döntötték el. '48-ban kellett kiköltözni, mi házat nem kaptunk csak egy szoba-konyhát. A tanítónőnek két szobája volt, és oda telepítettek át minket, egy mestergerendás szobába meg egy füstös konyhába húztuk meg magunkat. Ez volt a mi kezdődő életünk. A népi demokrácia elindult. A földjeink közül csak azt vették el, ami a nagyapámé volt, az 18 hold volt, 12 maradt, az apai megmaradt. Tudtunk tovább gazdálkodni, amíg nem jött a téeszcsé. De itt is le kellett pattintani földeket, hogy ne számítsunk kulákoknak. A téesz kényszer útján alakult meg, mert a helyi emberek nem tudtak mit kezdeni magukkal, zsellérek és szegények voltak. Uradalmi cselédek voltak, mindenhez értettek, csak szervező képességük nem volt, nem volt paraszti átlátó képességük. Nem tudták azt a látásmódot folytatni, hogy ha valami legyen nekik, akkor két bukfencet kell csinálni, mert itt szegény, hegyvidéki gazdálkodás folyt. Aki ahhoz a házhoz betette a lábát, azt a földet meg is kapta. 1952-ben volt az a határpont, amikor rendezték, hogy aki ahol volt, amelyik házban volt, az a ház az övé. Itt a borsodiakkal volt a baj, azok adták ki a tanácselnököket és azok szinte mindenben hallgattak a tanácselnökökre.”²⁴⁹¹

A Pápai járás Nagytevel nevű községében az „anyanyelvészek” falun belüli telepítése már a harmadik kollektív hulláma volt a kényszermigrációnak, tekintve, hogy a községben 1946-ban és 1948-ban is volt Németországba való elűzés. A két idézett elbeszélés az eddig olvasott ívet írja le a terrorisztikus részletek nélkül. A két történet ismét különböző élethelyzeteket vázol fel. Míg az első eljut a német anyanyelv bűnösségétől a megbékélésig, addig a másik eltérő családi helyzetet vázol fel. Az iszákos mostohaapa miatt nem tudott a család összefogni, de az amerikai rokonok tulajdona miatt mégis megmaradt a házuk. A bakonyi falvakban többször találkoztam ezzel a jelenséggel.

A magyarországi németek körében jellemző volt a törzsöröklés (mindig egy személy öröklí a vagyont) rendszere. A kis határral rendelkező, 18–19. században erdei pusztákként létező falvak lakói csak úgy tudtak földet szerezni, ha egyrészt nem osztották fel birtokaikat, másrészt a családok a nagyobb területtel rendelkező (legtöbbször) szomszédos községekből vásároltak termőföldet. A

²⁴⁸⁸ 1921: N: 26: Bakony: Ganna.

²⁴⁸⁹ Község, szintén a Pápai járásban.

²⁴⁹⁰ Helyesen: *Toldi-pusztá*. Veszprém megyében nem találtam ilyen helységet. Valószínűleg az akkoriban a Veszprémi Püspökséghez tartozó, Somogy megyében fekvő Andocs pusztagazdasága. Andocs község búcsújáróhely volt, s ezen a helyen az egyház gazdaságot tartott fent magának. Vélhetően ezért telepítették ide a németeket. Hasonló volt Farkasgyepű településen lévő gazdaság is, amely szintén egyház tulajdon volt és ide is telepítettek németeket. Felmerült még a *Tóti*, vagyis *Tótipusztá* neve is, amely a mai Mezőszilas határában feküdt. Mezőszilas Fejér megyében található, de 1950-ig Veszprémhez tartozott, ma Ozorához tartozik. Vö. VESZPRÉM 1964, 25, 376.o.

²⁴⁹¹ 1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna.

sovány földekből azonban nem volt elegendő jövedelem, így még az egyenes ági örökösök is Amerikában próbálták szerencsét a századfordulón. A kifizetett örökség vagy juss sokszor a tengerentúlról megvásárolt ingatlanban öltött testet, amely így megmaradt az emigráns nevéen. Mivel ezek a házak amerikai tulajdont képeztek, nem tudták elkobozni őket, így sok sváb család a külföldi rokonság által menekült meg. Nem általános, csupán tendenciózus jelenség volt ez.

„Egyszer csak eldöntötték, hogy mi németül is beszélünk, és emiatt kiraknak a házból. Nem tudom, hogy papírt kaptunk-e, csak egyszer megérkezett valaki, és a szüleink azt mondták, »gyertek, gyerekek, pakolni kell«. A bűtort elvihettük. Egy-két tehenet vittünk el. Nagytevelen belül egy szalmatetős ház hátsó szobájába kellett költöznünk. A mi házunkba felvidékiek költöztek, Farkas volt a nevük. Velük jó viszonyunk volt, mit lehetett tenni. A telepésekkel, ha kellett, beszélgettünk. Egy idő után kénytelen voltunk együtt beszélni, mert egy helyen laktunk. A másik német családdal, Szeibertékkel laktunk együtt. Ez az ő házuk volt, jó volt velük a viszonyunk, muszáj volt befogadnia minket. Ők is németek voltak. [...] Visszavásároltuk a házat, de nagyon sokára. Ez a fájó pont volt az életünkben, hogy sajátunkért is fizetni kellett.» [sírva]²⁴⁹²

„Az első telepítésnél maradtunk, a másodiknál is. Ezután jött egy család, 1947 májusában, akkor tettek ki minket. Annak ház köllött, és a mienké tetszett meg neki. Szabó Imre volt a neve, nem tudom, honnan jött. Egy leánya meg egy fia volt. Mi az édesapám házába költöztünk, ami nagyon rossz ház volt. [...] Gizi volt a neve a telepes feleségének, aki azt mondta rám, hogy erőszakos disznó vagyok, mert ők a házat megkapták, de mellette volt egy házhely és én azt gondozni akartam, házat építeni rá. Azért, mert a ház[hely] amerikai volt, ugye az Amerikába kiment rokonom nevéen volt. Meg is kaptuk a papírt, hogy amerikai volt, de a földet azt elvették. Azok, akik kint voltak, Németországban, Amerikában, azt mondták, hogy használjam a földet nyugodtan. Nem tudom, mennyi volt, de 10 holdnál kevesebb.»²⁴⁹³

Az összeköltöztetésekből adódó rendelkezések azonban nem 1948-ban születtek. Visszatérve a Veszprémi járás Márkó községébe, a következő közlőm története nemcsak azt bizonyítja, hogy a németek elűzése és kitelepítése a „földreformmal” összefüggő, abból jogilag és a végrehajtás szempontjából is rokon rendelkezés volt, hanem azt is, hogy az új társadalmi helyzet milyen közös identitásokat eredményezett.

Az „én” és a „másik” identitásformáló tényezője közösségi szinten a „mi” és „mások” szintjén különült el. Ebben jelentős szerepe van a sztereotípiáknak, amelyek a vidéki társadalomban elsősorban a „megismerés” első fokmérőjét jelentették. A közös élet, az együttélés buktatói és súrlódásai a több évtizedes visszaemlékezésben megenyhülnek, de a közös gazdálkodás feszült pillanatait megőrzik.

„Voltak a bihariak [’46-ban]. Kint voltunk a nagymezőn aratni, amikor valaki jött, és azt mondta, hogy »jönnek a telepések«. Akkor mindenki otthagyta a munkát, és eljött haza, mert nem tudtuk, mi lesz a folytatása, hogy kit visznek el, ki maradhat. A bihariakat nem lehetett dicsérni, azok saját igazságukat állították, megkapták a svábnak a házát, a birtokát, az állatait, úgy, ahogy volt, és ők voltak a vezetők, az urak. A felvidékiekre nem lehetett panaszkodni. A felvidékiek előbb jöttek [ők

²⁴⁹² 1929: N: 17: Bakony: Nagytevel.

²⁴⁹³ 1922: N: 25: Bakony: Nagytevel.

már februárban itt voltak]. Tulajdonképpen összejártunk és beszélgettünk, elmondták, mi volt a Felvidéken, és mi elmondtuk a sorsunkat. Édesanyámhoz beraktak egy gecsei telepest, akkor az övé volt minden, de meghagyott egy szobát anyámnak, viszont munkájába be kellett segíteni, mert nem értettek semmihez. [...] Mi jól megvoltunk, mert megfogadta, mit hogyan kell csinálni, másoknál ment a vita. Az volt a szerencsénk, hogy ennek volt egy nagymamája Gecsen,²⁴⁹⁴ aki közben meghalt, és ő örökölte a házat, emiatt visszaköltözött. A viszonyuk tűrhető volt. [...] Ők a belső földet használták, a többi ugaron volt, de meghagyták nekünk. A Szélesé lett az egész. Ő kapta meg az egész földet. De anyám segített művelni, és hát ők nem voltak parasztok.”²⁴⁹⁵

„Hozzánk is raktak be, de nem bihariakat, hanem Ősiből²⁴⁹⁶ jöttek, ez [Vár]Palota alatt van. Őt-hat gyerekek jöttek ide, egy évig voltak nálunk. A nagyszobában laktak, mi a kisszobában. Azt tudom, hogy beköltöztek, szegény család volt, megdumálták őket, és jelentkeztek, hogy idejönnék. Nem volt rossz viszony köztünk, nem volt veszekedés. Beszéltünk egymással, de mi akkor abbahagytuk a németet. Az én húgaim már nem is tudnak svábul.”²⁴⁹⁷

Az utolsó bakonyi részletben egy rövid bakonyinánai közlést idézek, amely jól összefoglalja, hogy a kollektív vagyoni retorzió indoka az *anyanyelv* volt. Az eltérő mértékű retorzió a terror súlyosságában mutatkozott meg. A biztonságérzet nagyarányúan, de nem teljesen sérült, hiszen a faluközösségekben meghagyták a családokat, akik rögtön összefogva, rövid időn belül válaszolni tudtak e kihívásra. Nehezebb volt azoknak, akik faluközösségüket is elveszítették.

„Aki anyanyelven volt és nagy háza, amibe egy felvidékit be tudtak telepíteni, azt egy kisebb házba telepítették át. Az anyám öccse ilyen volt.”²⁴⁹⁸

Már említettem, hogy annak ellenére, hogy a németországi elűzés 1948 nyarán véget ért Magyarországon a felvidékiekkel kapcsolatos kitelepítések még 1949-ben is javában folytak. Főleg azért húzódtott el ilyen sokáig, mert ideiglenesen a telepésekkel összeköltöztették a németeket. Ennek oka az volt, hogy a németeket kitelepítik, csak azt nem döntötték el, hogy Németországba, vagy más faluba.²⁴⁹⁹ Németbányai emlékezőm családját 1949-ben albérletbe kényszerítették, miután hosszabb ideje laktak együtt a telepese családdal.²⁵⁰⁰

Moson és Burgenland területén három átfogó történetet gyűjtöttem, amely azokat a sorsokat foglalja össze, akik végül nem kerültek kitelepítésre. Kimlei elbeszélőm íve azt az átmenetet mutatja be, ahogyan az etnikai megkülönböztetés társadalmi billoggá válik. Majdnem négy évig tart megpróbáltatásuk, attól kezdve, hogy megkapják a felszólítást, hogy kiköltöztetik a házukból

²⁴⁹⁴ Gecse, község Veszprém megyében, a Pápai járásban, a Bakony északnyugati nyúlványánál, de már a Kisalföldön. Körülbelül 70 km-re fekszik Márkótól.

²⁴⁹⁵ 1928: N: 16: Bakony: Márkó.

²⁴⁹⁶ Ősi, község Veszprém megyében, a Várpalotai járásban, Márkótól 30 kilométerre keletre.

²⁴⁹⁷ 1936: F: 12: Bakony: Márkó.

²⁴⁹⁸ 1928: N: 21: Bakony: Bakonyinána.

²⁴⁹⁹ Például 1927: N:23: Bakony: Németbánya: „Kijöttünk vagonból, amikor a kitelepítés volt. De a házukban már bent lakott valaki és anyósomhoz mentünk lakni. 1949-ben leltárba vették a vagyonunkat és akkor mindent elvettek, tehát a kitelepítés után. Azt mondták rólunk, hogy volksbundisták vagyunk.”

²⁵⁰⁰ 1944:N: Reflexív: Bakony: Németbánya: „1949-ben elkoboztak mindent, házat, földet. Nem költöztettek ki, együtt laktunk. A tanács kiutalt nekünk egy házat, albérletbe, majd sikerült visszavásárolnunk a házunkat. A telepések két-három évig voltak itt, Tóthék, Sütőék ezek mentek vissza. Valaki Pápára ment, valaki Pápateszérről jött, valaki pedig felvidéki telepese volt.”

egészen a valós kiköltöztetésig. Ez alatt túléljük a gettósítást, az elűzést és a vagyoni jogfosztást is. Kanosszájuk 1950-ig húzódik, amikor végül kitaszítják őket otthonukból.

„Nekünk 100 holdunk volt. Édesapám elvitte két nővéremet a tanácsházára, az igazoló bizottság elé. Őket németül beszélgették és kérdezték tőle, hogy »apád benne volt a Volksbundban?« Teljes vagyonekobbzásban részesültünk. Elvették a földet 1945-ben és 1950-ben a családi házat is. [...] Jártunk cserélni, vásárookra. [...] Akkor [1945-ben] a község háza elé mentek és közösen próbáltak tiltakozni az ellen, hogy gyűjtőtáborba telepítsék a német családokat. Odament a tömeg és a Ludwig Miksa és a Sáling János ott beszédet tartottak és egy rendőr, aki ittas volt, dulakodni kezdett és lelőtték. Emiatt nem 50, hanem 20 családot telepítettek ki [...], először táborba, Mosonszolnokra vitték őket. [...] A házakat, még mielőtt a felvidékiek jöttek volna, nincstelen szomszéd falubeliek foglalták el. [...] Ők valamiért nemcsak a helyi lakosokkal, de egymással is távolságtartóbbak voltak. Ez máig se alakult ki, ezeknek gazdasági kultúrájuk sincs. Kaptak egy 150 holdas paraszt embernek házat és nem művelték, hiába volt erdeje, felszedték a padlót és azt tüzelték el télen. [...] Mi német anyanyelvűnek vallottuk magunkat és hát két testvérem pap volt, ez is sokat nyomot a latba. 1950 szeptemberében idejött egy szakasz rendőr és azt mondta. Emlékszem olvasta: »K. István, maga többször fel lett szólítva, hogy hagyja el a házat, ez idáig nem hagyta el, de most azonnal.« Apámat és anyámat leültették egy stockedlire, nem nyúlhattak semmihez, ide jött öt hat szekér, az emberek felrakták a bútort [...] A falu közepén volt egy 200 éves tömött falú ház, amibe volt egy felvidéki betelepült és nem tetszett neki, kiköltözött belőle és nekem életem első élménye, hogy a parasztház nagyszobájába volt egy kályha és annak a kéményéből kifutott egy patkány és befutott a hamuzó lyukába. Ha esett az eső, akkor lábosokat ki kellett rakni, mert mindenhol csöpögött. Nem volt kút, két évig a Duna mellől, egy forrásról hordtuk a vizet, amelyet apám alakított ki. Csak egy kecskét vihettünk magunkkal, de egy év múlva vettünk malacot és borjút is.”²⁵⁰¹

Fertőrákoson is 48 óra alatt kellett kiköltözni a házból.²⁵⁰² Az itteni nagy elbeszélés nemcsak a telepések hullámait írja le, de azt a rendszerváltást is, amelyben a „németekből” „kulákká” válik. Szintén arra kitűnő forrás ez az idézet, hogy láthatóvá válik az, hogy a kiépülő kommunista diktatúra nemcsak felszámolta a társadalmat, a vagyont és a vagyonekobbzásokat, de a lelki folyamatokat is totalizálta. A beszédmód azonban változóban volt az 1947-es választások után és etnikai billogból társadalmi bélyeggé változott a megkülönböztetés. A „büdös sváb” kifejezést lassan felvázolta a „sváb kulák”, vagy „kulák” kifejezése.

„Amikor a kitelepítésnek vége volt, akkor a telepések kaptak földet. [...] Először szeghalmiak jöttek, gyorsan felélték [a dolgokat] és hazamentek. Utána jöttek a csehek is. Ezután csak magyar ruha lett [csak azt hordtuk]. Amikor szünet volt csak annyit dolgoztak, hogy inni tudjanak. Sokszor berúgtak, nevettek. De anyám mindig beszélgetett velük, nekünk nem volt velük bajunk. [...] A »csehek« után jöttek a győriek, gyári munkások, azok mindent lefoglaltak és beköltöztek. [...] 1948. október 15-én a termést kellett aratni és akkor az anyósomékat kidobták a házából. Mi bent tudtunk

²⁵⁰¹ 1944:F: 6: Moson: Kimle.

²⁵⁰² 1936:N:12: Burgenland: Fertőrákos: „1948-ban, 48 órán belül kellett kiköltöznünk. Másnak kellett a ház. Jöttek azok, akik később tanácselnökök és térszervezők lettek. Azoknak ez volt mániája, hogy egyikből be a másikkól ki. Az eredeti házhoz képest inkább kisebbbe költöztünk. Az elsőbe két szoba konyha volt, itt egy szoba, egy kis kamra.”

maradni. Ez olyan volt, mintha mi nem is magyarok lettünk volna. 24 óra alatt ki kellett rámolni. Az anyósom el volt keseredve. A »cseh« a tulajdont is megkapta. Ők aztán később kulákok lettek. [...] Sok olyan ház volt, amiből a telepések kilopták a berendezést. [...] Több családot raktak egybe, később együtt jártunk iskolába, így ismertünk meg egymást és összeházasodtunk. [...] Apámat lehívták a tanácsra és mondták neki: »G. György, ház elkobzása.« Nem is értette a papa, alig értettük meg, hogy mit mondanak nekünk. Mire visszaértünk a tanácsról megjött a cseh. Köszönt, hogy »jó napot kívánok«. Mi már tudtuk, hogy mennünk kell. Azt mondta a cseh, hogy »Én vagyok mostantól a tulajdonosa ennek a háznak«. Apám nem értett mindent és én magyaráztam. A nagymama úgy sírt, hogy hát mit csináltunk mi, mi szorgalmas parasztok voltunk. Mutter azt mondta, hogy »mindent vigyenek, de ne rakjanak ki.« Sírt a mama, aztán azt mondta a cseh, »mama, ne sírjon, mert én is tudom mi az, hogy ha kidobnak a házból és elveszik a vagyont. Mert én magyar vagyok és engem is kidobtak.« Szóval nem volt jó a diktatúra és akkor ő elment és visszavonta a kérvényt, majd bement Sopronban és a gazdag ponzihterekhez költözött. Anyám később találkozott vele és mesélte, hogy Sopronba kapott házat. »²⁵⁰³

Pornóapáti közlőm élménye is visszatérő elemeket tartalmaz. Megerősíti azt, hogy az anyanyelvességeknek egy tehenük maradhatott.²⁵⁰⁴ De különbség, hogy az elűzést jobbra elkerülő falu²⁵⁰⁵ lakosai gyorsan elfogadták a betelepülőket és házasodásra is sor került. Ez jelzi, hogy a jogfosztás szocioökonómikus jellegét gyorsan helyre lehetett állítani, ha nem volt elsőpró erejű.

„Egervölgyből jöttek telepések, ez is valamikor német falu volt. Baugartner volt az egyik neve, de nem tudott németül. Ez '46-ban volt. Dolgoztunk tovább. Mondjuk nem szeretett, de megvoltunk. [...] '48-ban jöttek a felvidéki magyarok, a szlovákok kidobták őket. Jött a tanácselnök és azt mondta, hogy ez a ház most azé lesz, aki felvidékről jött és »ez a ház már nem a tied«. Huss. Itt nem törődött senki, hogy most mi lesz, csak menni kellett. Ezeknek a föld is köllött, ki voltunk túrva. Aki megkapta a földünket, annak a lányát elvette a bátyám. Az istállót is kiürítették. [...] Valami 14.-ik paragrafusba estünk bele, azt mondták. Abban az volt, hogy a németajkiak is ugyanolyan bűnösök, mint a német nemzetiségűek. Egy fogatunk és egy tehenünk maradhatott. Az egy éves csikót elvitték Rábafüzesre, mert ott kiigényelték. De a 150 kilós bika, az nem kellett senkinek. [...] Megmaradt 10 hold [föld], két ló és egy tehén, erdő nem maradt. Ilyen volt a kormány. »²⁵⁰⁶

A nyilatkozók közül egy személynek hagyták meg három hold szőlőjét,²⁵⁰⁷ öten számoltak be arról, hogy minden ingóságot átvihtek az új lakóhelyükre.²⁵⁰⁸ Öten viszont csak bútort és a szekrényt vihték magukkal,²⁵⁰⁹ ketten pedig arról beszéltek, hogy semmit nem vihtek el.²⁵¹⁰ A

²⁵⁰³ 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²⁵⁰⁴ 1926:F:20: Vértes: Szár: „Mindent elvihettünk, az állatokat is. Volt egy lovunk és két tinó, amit Tardosról vettünk és azt is vihattuk. Eladtuk, mert a vadásztól azt tippet kaptuk, hogy csak egy tehenek fognak meghagyni.”

²⁵⁰⁵ A kitelepítési emlékmű felirata szerint 1946-ban 22 család 90 személye került Németországba.

²⁵⁰⁶ 1930:F:16: Burgenland: Pornóapáti.

²⁵⁰⁷ 1928:N:20: Dunakanyar: Szendehely.

²⁵⁰⁸ 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely. 1926:N:22: Dunakanyar: Szendehely, 1940:F:6:Gerecse:Vértestolna. 1926:N:20: Vértes: Szár. 1929:F:18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁵⁰⁹ 1928:F:21: Gerecse: Tarján. 1927:F: N: 21: Vértes: Szár. 1925:N:23: Bakony: Bakonysárákány. 1940:N:8: Vértes: Mór.

²⁵¹⁰ 1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján. 1934:F:12: Bakony: Városlőd.

közlők keveset beszéltek a rokonok sorsáról: egy személynek későbbi férjét rakták ki a házából,²⁵¹¹ viszont három személynek közeli rokonát üzték el Németországba,²⁵¹² két közlő családját pedig más faluba telepítették.²⁵¹³

Bizonytalanság mutatkozott abban is, amikor azt kérdeztem, hogy *vajon ők miért szenvedték el ezt a fajta jogfosztást, vajon miért nem Németországba szállították őket?* Összesen nyolcan válaszoltak erre a kérdésre, a többiek „nem tudták” megmondani, hogy miért történt ez velük. Egy személy szerint Németország „megtelt” és nem tudták őket fogadni.²⁵¹⁴ Városlődön viszont úgy vélték, hogy a falu mezőgazdasági szempontból szegényes volt, ezért nem volt szükség több család elűzésére.²⁵¹⁵ Bakonysárákányi közlő szerint csupán annak köszönhető, hogy nem üzték el őket, hogy német anyanyelvűek voltak,²⁵¹⁶ hidegkúti közlő szerint ők nem voltak „volksbundisták”²⁵¹⁷ ezért nem kellett Németországba menniük, németbányai elbeszélő szerint pedig apósa mentette fel őket.²⁵¹⁸ Ketten viszont a „*bűnösöknek mondtak*” kifejezéssel jellemezték a kitelepítés okát.²⁵¹⁹ A közlések szerteágazó volta, az esemény értelmezése, benyomásszerű közlése azokat a jellegzetességeket fedik fel, ahogyan a németek elhelyezik élettörténetükben a jogfosztások eseményeit. Kecskédi evakuált család tagja így emlékezett átfogóan a korszakról:

„Aki német anyanyelvet írt, azokat 1948-ban tették ki. Felvidékiek jöttek, de állítólag ezeket először Nyíregyháza környékére, bokortanyákra telepítették, onnan jöttek ide. Ekkor raktak ki minket másodjára. Ez volt az utolsó futam. Mi akkor már a második házukba' éltünk. Anyám akkor férjhez ment, oda mentünk lakni, ők magyarnak vallották magukat, nekik földjük is volt, 15 hold. Szabó nevű család jött, megnézték a házat és azt mondta, hogy »ez jó lesz«. A mostohaapámat és a családot kirakták. Nem lehetett szólni, hiába volt a mostohaapám magyar. [...] A telepésekkel eleinte nagyon nagy verekedések voltak, az akácfákat is kitörték. Jöttek a kömlődiek és azt mondták, hogy »majd lerendezzük«. Repültek az utcán a vasvillák. [...] Először az orvosnál szolgáltam, háztartást vezettem, aztán a pékhez mentem. De el voltam keseredve és kimentem az állomásra. Elhatároztam, hogy oda megyek, ahová az első vonat visz. Komáromba érkeztem és leállítottam az embereket, hogy nincs-e valahol munka, nem lehet-e valahol dolgozni? Így kerültem a lengyárba, pár itteni lánnyal együtt mentem és 500 Ft-ot kerestem egy hónapban. Bent laktam egy évig. Aztán anyám, azt mondta, hogy jöjjenek haza.”²⁵²⁰

²⁵¹¹ 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely.

²⁵¹² 1923:F:22: Bakony: Városlőd. 1926:F:21: Vértes: Szár. 1940:N:9: Vértes: Mór.

²⁵¹³ 1925:N: 23: Bakony: Bakonysárákány. 1929:F:18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁵¹⁴ 1928:N:20: Dunakanyar: Szendehely: „*Úgy tudom, hogy a nyugati zóna nem fogadott már minket, és a keleti zóna pedig megtelt. Nógrádban csak két sváb falu volt.*”

²⁵¹⁵ 1934:F:14: Bakony: Városlőd: „*Minket azért nem telepítettek ki, mert nem volt semmink, de a házunkat elvették. Itt csak a rablásra mentek rá. [...] Apám ekkor a mézgyárban dolgozott.*”

²⁵¹⁶ 1925:N:23: Bakony: Bakonysárákány.

²⁵¹⁷ 1929:F:18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁵¹⁸ 1927:N:21: Bakony: Németbánya.

²⁵¹⁹ 1938:N:10: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:15: Bakony: Lókút.

²⁵²⁰ 1933:N:13: Vértes: Kecskéd.

11.1.1. Az összeköltöztetettek reintegrációs stratégiája

Az összeköltözésből adódó új egzisztenciális helyzet legalább olyan szerteágazó volt, mint a kiköltöztetések menete. Máshogyan és más időben érte azokat, akik az evakuálásból értek vissza és máshogyan, akiket anyanyelvük miatt dobtak ki a házukból. Néhány tipikus példával foglalom ezt össze. Az „evakuált” Vértestolnán²⁵²¹ és Bajon²⁵²² nehezen lehetett állást találni. A németeket alig akarták felvenni valamelyik munkahelyre. A család minden tagja, még a legkisebbek is dolgozni jártak. A történetek általában a megfeszített, sziszifuszi munkáról szólnak, küzdésről egészen a házasság időpontjáig. Az elbeszélések inkább kronologikusak és kerülnek a személyes érzelmeket, mégis ez alapján képet lehet kapni arról, hogy milyen lehetőségek között tudták javítani helyzetüket a kényszerintézkedések után.

Szendehegyi elbeszélőm házába több családot költöztettek be, végül őt magát mégis kilakoltatták. A családtagok összefogása, munkába állásuk azonban meghozta gyümölcsét. Másik szendehegyi közlőm is az 1956-os házépítkezésükből értékelte az elmúlt tíz éves időszakot, amelyet emiatt családi sikerként élt meg.²⁵²³

„Megélni kellett. Mindenhol tudták, hogy jogtalanul lettünk kidobva. Apám az egyik barátjának elmondta a históriánkat, az azt mondta, »te Jakab, maradj itt éjszakára, holnap bemegyünk [Balassa] Gyarmatra, az ügyészségre és elmondod a panaszodat.« Apám előadta az adatokat, utána Tóth Kálmán főügyész eljött hozzánk a házba és azt mondta, hogy ő nem tud mit tenni, Pestre kell küldeni. Onnan visszajött a papír és az volt ráírva, hogy »svábkérdéssel már nem tudnak foglalkozni«. Akkor azt mondta apám, hogy »figyeljete, ebbe a romhalmazba egy fillért nem költünk, építkezni kell«, mert akkoriban már nagyban ment az építkezési láz. Apám a tanácsra ment háztelket kérni. Nekünk volt egy partos fekvésű földünk, ezt elkobozták – mert ugye svábok voltunk –, de a felvidékinek sem kellett, és mi meg kivettük hasznonbérletbe. Aztán elmentem Verőcére málnát csemetézni és abból volt jövedelem [...] A ház viszont lassan épült, s amikor átkerültünk az új házba, jöttek velünk azok is, akik a spájzban laktak. Egy szobában laktunk egy évig, többször volt összetűzés, de apámnak mindig mondtam, »ne szóljon, mert nem tudok haragban élni« ”²⁵²⁴

²⁵²¹ 1938:N:15: Gerecse: Vértestolna: „Apu gyalog ment Tatabányára dolgozni, mert nem volt biciklink. Először akinél laktunk, annak segítettünk fát fölrakni az erdőben. Utána volt felvételi a tatabányai cementgyárba, akkor oda ment apám dolgozni. Édesanyám, a nagymamám, a nővérem, a bátyám, mind dolgoztunk és talpra álltunk az '50-es évekre. Kilenc éves voltam és napszámba jártam. Mi a munkahelyen nevelkedtünk. A állami gazdaságba [Környei Állami Gazdaságba] mentünk szénát gyűjteni. A szüleim visszavásárolták a házat, mikor 14 éves voltam. Akkor elmentem Tatára négy gyerekre vigyázni a Bognár doktorhoz. Az első hónapban kaptam 150 forintot, a második hónapban 200 forintot. A szüleim 18 évig éltek albérletben. Először apu nagybácsikájánál, annak volt két háza, és annak a házába mehettünk át. Itt közös konyhával tízen laktunk.”

²⁵²² 1931:N:15: Gerecse: Baj: S munkát se adtak. Barátnőmmel mentünk volna munkaközvetítőbe, mondtuk, hogy szeretnénk dolgozni a szőnyeggyárban, de azt mondták, hogy »maguk háborús bűnösök«. Aztán urakhoz mentünk szolgálni.[...] Akkoriban cserevilág volt, mentünk lisztet cserélni, Kocsra, Szomódra, Mocsárra. Ami fehérenemű maradt, azt cseréltük el. Kaptunk lisztet, babot, kukoricát. Nem sokat adtak, de éhesek voltunk. [...] Amikor hazajöttünk a nagymamához mentünk, itt sokan voltunk, ezért átmentünk nagybátyámhoz, aki egykor Lenin-katona volt. Itt egy kamrában laktunk hét évig és '53-ban férjhez mentem és odamentem, de ott is két család lakott. Aztán még két helyre mentünk át, majd a harmadik a zsidó, a Deutsch-ház volt. Ez albérlet volt, a postán fizettük mindig. Ekkor építkezünk, az volt negyedik.”

²⁵²³ 1923:N:25: Dunakanyar: Szendehegy: „Apám és mások az erdőbe mentek fát lopni és tiplit csináltak, azt árulták, ebből éltek. 1956-ig apámékkal laktunk, akkorra sikerült építkezni.”

²⁵²⁴ 1928:N:21: Dunakanyar: Szendehegy.

„Nehéz volt, szűkölködtünk. Anyukám sokszor mondta, hogy »holnap mit fogunk enni?« Meghagytak egy két éves csikót, azt eladtuk a nagyparasztoknak és vettünk kilenc mázsa gabonát. Az utolsó tehenet is elvették, a csikó mellett maradt lovunk és édesapám Szobra járt fuvarozni – ott valami építkezés volt. Itt nem volt munkalehetőség. Mert itt minden földet elvettek, csak egy talpalatnyi maradt, ahol zöldséget termesztettünk. Édesapám vasárnap este elment és pénteken, vagy szombaton jött haza, nyolcan jártak oda dolgozni. 1949-ben született egy húgom, én gondoztam őt három hónapos korától, mert édesanyám napszámba ment. Így kezdtünk.”²⁵²⁵

Másoknak viszont tovább kellett költözniük és náluk később indult meg az emelkedés.²⁵²⁶ Az összeköltöztetett németek közül a háztulajdonosoknak meghagytak 10 hold földet. Amint elmúlt az együttélés időszaka, rögtön a föld gyarapításán kezdtek el dolgozni.²⁵²⁷ Ez később, a kulákosítás időszakában problémát is jelentett, hiszen többen *pár év alatt öt-hat hold földet tudtak vásárolni, azoktól a telepesektől, akik inkább a városokba költöztek*. Négyen úgy értékelték, hogy a juttatott ház értéke a negyede se volt annak, amit elkoboztak tőlük.²⁵²⁸ Lókúti emlékezöm ráadásul még ismerősének házába költözött be.²⁵²⁹ Ketten sérelmezték, hogy ház helyett lakást,²⁵³⁰ egy személy pedig ház helyett szobát kapott.²⁵³¹

Ha a család – egyfajta belső világ – megváltozott, akkor a külső miliőre, a faluközösségre ez még inkább jellemző volt. Erről és az együttélés nehézségeiről már többen beszéltek, még akkor is, ha négyen tabusítva elutasították a választ az erről érdeklődő kérdésemre.²⁵³² Kilencen azt nyilatkozták, hogy voltak súrlódások, de főleg a belső magyarországi telepésekkel, míg a felvidékiekkel jó volt a viszony.²⁵³³ Heten viszont megértően viszonyultak a telepésekhez,²⁵³⁴ sokan jó viszonyt ápoltak velük, miután megismerték egymást és a *szociökonomikus tudásuk kiegyenlítőddött*. Sokszor a jó viszony jellemzéséhez valamilyen gesztus tartozott. Kecskéden és Vértessomlón szinte visszaadták a telepések eredeti tulajdonosuknak a házat,²⁵³⁵ Mórton pedig a

²⁵²⁵ 1937:N:12: Dunakanyar: Szendehely.

²⁵²⁶ Pl. 1937: N:11: Dunakanyar: Szendehely. 1928:F:21: Gerecse: Tarján. 1928:N:20: Gerecse: Baj: II.

²⁵²⁷ 1926:F:20: Vértes: Szár. 1927:N:21: Vértes: Szár. 1937:N:18: Bakony: Isztimér.

²⁵²⁸ 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely 1924:N:24:Bakony:Porva. 1925:N:23:Bakony: Bakonysárákány. 1933:N:15: Bakony: Lókút.

²⁵²⁹ 1933:N:15:Bakony:Lókút: „A [Bakony]szentiványi sváboknak kellett a pajta, minket meg berakták egy olyan házba, ahol nem voltak mezőgazdasági épületek. Mi ismertük azokat, akiknek a házát megkaptuk, ezeket kitelepítették Németországba és üresen állt ez a ház.”

²⁵³⁰ 1929:F:18: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1937:F:10: Bakony: Bakonyjákó (márkói emlékekkel).

²⁵³¹ 1940:N:8: Vértes: Mór.

²⁵³² 1922: F: 26: Bakony: Bakonysárákány. 1925:N: 23: Bakony: Bakonysárákány.1924: N: 24: Bakony: Porva. 1931:N:17: Bakony: Isztimér.

²⁵³³ 1923:N:25: Dunakanyar: Szendehely. 1937:F:11: Gerecse. Csolnok. 1940:F:7: Gerecse: Vértestolna. 1932:F:17: Vértes: Kecskéd: 1926:F:20:Vértes:Szár: „Felvidékiek jöttek, azokat is össze-vissza rakták.[...] Rendesek voltak, mert apám vissza tudta venni tőlük a házat. [...] Voltak olyanok, akikkel mindjárt nagyon jóban lettünk, mert jöttek táncolni. Eleinte én nagyon óckodtam tőlük, még a menyasszonyom az egyik bálon kérte, hogy kérjem fel táncolni az egyik lányt, de én nem kértem, mégis jóban voltunk vele. [...] Az egyik azt mondta, hogy ő nem akart volna eljönni otthonról, de neki azt mondták, hogy a svábokat elküldték. Másik azt mondta, hogy ő se jött volna, de annyit se hagytak nekik, mint egy koszos malac.” 1929:F:19: Vértes: Pusztavám. 1939:F:9: Vértes: Pusztavám.

²⁵³⁴ 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely. 1929:F:17: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1937:F:11: Gerecse: Vértestolna. 1939:F: 9: Gerecse: Csolnok. 1935:N:13: Vértes: Kecskéd. 1930:N:16: Vértes: Vértessomló. 1940:N:8: Vértes: Mór.

²⁵³⁵1935:N:13: Vértes: Kecskéd: „Nálunk ecsédiek laktak. Amikor enyhült a dolog, akkor egyszer átjöttek. A nagymamánk volt csak otthon és mondták, hogy ők elköltöznek és jöjjünk vissza a házba, abban a pillanatban,

reformátusok és katolikusok közötti kibékülést is eredményezett ez a kiegyenlítődést.²⁵³⁶ Ezen településen a magyar őslakosság közül segítettek egy német családot, miután látták igazságtalan sorsukat.²⁵³⁷

Ugyan több helyen előfordulhatott, de Tarjánban volt az egyetlen, ahol közlöm kifejezetten aláhúzta elbeszélésében, hogy a németek megverték a telepeseket.²⁵³⁸ Nem csoda, hogy e helyütt a református betelepülők (az őslakos magyarság is e felekezetet képezte) is megértőbbek voltak.²⁵³⁹

Legfontosabb különbségként az eltérő munkakultúrát írták le. Visszatér az a formula, hogy a belső telepések német nevű, vagy sokszor németül is beszélő „*uradalmi cselédek voltak, a munkájukhoz értettek, de máshoz nem, mert volt aki szöggel is megetette a teheneket.*”²⁵⁴⁰ Vagyis hiába volt kulturálisan közös pontjuk, a jogfosztás és az eltérő munkakultúra kevés esetben eredményezett gyors kiegyenlítődési folyamatot. Pusztavámon gyorsabban indult meg a jogfosztás utáni kiegyenlítődési folyamat:

„*Amikor felvidékiek jöttek, akkor lett rend a faluban. Csodálatos volt a különbség. A felvidékiek gazdaemberek voltak, akik tulajdonnal rendelkeztek, tudták annak mi az értéke. Akik máshonnan jöttek, azok ilyen summás családok voltak. A beltelepesek még Németországot is megjárták, de nem volt semmijük. [...] A felvidékiekkel barátkoztunk és ők is velünk. A beltelepesek elmentek, de köztük is volt rendes, egy család a mai napig itt maradt és soha senki nem bántja őket. Egy rossz szóval se. Volt olyan eset, hogy a svábot kirakták és a felvidéki nagy vagyonnal beköltözött és volt olyan is, hogy mivel a svábnak nem volt hova mennie, ezért befogadták.*”²⁵⁴¹

A kiköltöztetéseknek nem állt ellen senki.²⁵⁴² Ennek az lehetett az oka, hogy a németek több éve represszióban éltek. Bajon még furcsának is találták, hogy a nagy gazdák sem álltak ellen a jogfosztásnak.²⁵⁴³ Persze ennek oka az volt, hogy aki tehette állatait vagy eladta, vagy megőrzésre megbízható emberekre bízta.²⁵⁴⁴ Ennek ellenére senki nem elégedett meg sorsával, amelyet igyekeztek megkérdőjelezni azzal, hogy állandó stratégiává vált, hogy a házakat, *vagyonukat*

---

amikor az utolsó szekérrel elmennek, rakjunk be valamit, menjünk be a szobába, mert akkor visszaköltözhettünk. Először nem hittük el, de mintha hazarepültünk volna. Összecsomagoltunk már aznap este otthon aludtunk. De a padlás üres volt, üresen hagytak itt, de a ház nem volt lepusztulva. [...] Aztán visszakérvényeztük és volt egy olyan rendelet, hogy ezt vissza is adták.”

²⁵³⁶ 1940:N:8: Vértes: Mór. „*Igazából rendesek voltak, akik ide betelepültek. A szomszédban laktak »csehek«, nekik is volt egy velem egykorú lányuk és együtt mentünk a templomba. Ő református volt, én elmentem a református templomba, ő eljött velem karácsonykor a katolikusba.*”

²⁵³⁷ 1936:N:12: Vértes: Mór. „*Az őslakos magyarok közül voltak olyanok, akik segítettek. Volt az utcába’ tényleg olyan, akikhez mehettünk és odavihettünk a dolgainkat. Ők már meghaltak, a fiai és unokáik élnek még. Sziliéknek hívták őket, ők magyarok és reformátusok voltak. Még meg is őrizték a vagyonukat.*”

²⁵³⁸ 1928:F:22: Gerecse: Tarján.

²⁵³⁹ 1928:F:22: Gerecse: Tarján. „*Harminc református család jött, ugye és négy család volt református Tarjánban. Nagyon szegények voltak, hat gyerekük is volt, akik igényeltek telket, házat, de aztán azt mondták, hogy »a svábok házat és vagyonát nem veszem el« és nem fogadta el. Neki elég, ami van, majd építkezik, vagy dolgozik. Egyiket Majornak hívták.*”

²⁵⁴⁰ Id. 1932:F:15:Vértes:Szár. 1927:N:21: Vértes: Szár.

²⁵⁴¹ 1939:F:9: Vértes: Pusztavám.

²⁵⁴² Ld. 1928: N: 20: Dunakanyar: Szendehely. 1937:N:11: Dunakanyar. Szendehely.

²⁵⁴³ 1931:N:16: Gerecse: Baj. „*Egy pofon sem csattant el, pedig voltak 50 holdas birtokok is. Kimentek a házból, mint a báránypók.*”

²⁵⁴⁴ 1928:F:20: Vértes: Vértestolna. „*Annyira azért ellenálltak, hogy a lovat meg a tehenet, azt azért másoknak eladták.[...] Egy olyan ember volt, aki azt mondta, hogy nem megy ki a házból, hátrament a kamrába, fölakasztotta magát. Egy Stodbauer nevezetű. Nem egyedül lakott, családja volt. Őket ki is tették.*”

visszaszerezzék, ez esetben *visszavásárolják*. Ez legfőképpen azután indult meg, hogy a *Város és Községgazdálkodási Minisztérium* 1954-ben kiadta az 4/1954 VGM. sz. rendeletét,²⁵⁴⁵ amelyben az állami tulajdonban lévő ingatlanokat, bérlőjük elővásárlási jogával visszavásárolhatta.

A német községekben elővételi jogot biztosítottak az eredeti tulajdonosnak is, s öt éves részletben fizethette ki a vételárat. A bírói ítélettel elkobzott házakat nem lehetett visszavásárolni. A politikai döntéshozók több éves vitája után 1958 közepén megjelentek azok a rendeletek és határozati javaslatok, amelyek biztosították azt a lehetőséget, hogy „magyar állampolgár” visszakaphassa jogtalanul államosított házat.²⁵⁴⁶ Külön a németekről nem rendelkezett a kormány, a joggyakorlat az egyéni visszavásárlást nem akadályozta.

„Tíz évig tartott, amíg visszavásároltuk [a házat], mert a Sinkóék elmentek Bicskére. Először azt ajánlották nekünk, hogy fizessünk rá és cseréljünk, mert akkor ők mentek volna kis házba. Apámék ráfizettek, de nem volt elég. Másodjára – amikor elmentek, 1959-ben – nagyon sok pénzt kellett összeszedni. Nagybácsim adott el bikákat, mi pedig a hízóinkat. Végül is rendes család volt és eladták nekünk a házat. Vallásos család volt, az egyik testvére volt Sinkó Ferenc,²⁵⁴⁷ az Új Ember szerkesztője.”²⁵⁴⁸

Ezen idézetből is látszódik, hogy különleges családi összefogásra volt szükség a *vagyonok revíziójára*. Ennek okait firtatva különböző válaszokat kaptam, amelyek jól lefedik a német családok stratégiáját, igyekezetét.

Száron nyilatkozták egyedül, hogy mindenki visszaszerezte ingatlanját, azok közül, akiket Vérteskozma-ra telepítettek.²⁵⁴⁹ S még ha ez túlzás is, a közlésből azt érezni, hogy a helyiek nagy részének sikeres lehetett ez az akciója.²⁵⁵⁰ Többben azonban ezt nem tudták megtenni, mert a benne lakó kedvezményezettek másnak adták el az épületeket,²⁵⁵¹ vagy a család döntött úgy, hogy már nem veszi vissza.²⁵⁵² Vértestolnán úgy látták, hogy átlagosan évente egy ember vissza tudta vásárolni a házat, ami inkább azt érzékelteti, hogy lassan-lassan hagyták el a telepések a juttatott vagyonukat.²⁵⁵³ Móri elbeszélőm története viszont tipikusan azt a sorsot rögzíti, amikor az elnyomás

²⁵⁴⁵ *Magyar Közlöny*, 1954. november 4. 621 – 624.o.

²⁵⁴⁶ Elnöki Tamás 28/1957 sz. 17/1957. sz. 41/1957 sz. pénzügyminiszeri rendelete, a 13/1958 törvény erejű rendelete és 3116/1958. sz. M.T. bizalmas rendeletei. *Magyar Közlöny* 1957. április 21. 267–268.o. 271–274. o. 1957. december 15. 919.o. 1958. május 3. 318.o. Hivatkozik erre és részletesebb összefoglalót lásd az elkobzott házak visszaadásáról: TÓTH 2013, 448–455.o.

²⁵⁴⁷ Sinkó Ferenc (Gyerk, 1912. július 19–Budapest, 1990. november 1.), író, költő, műfordító, lapszerkesztő. Az Ipolyság melletti Gyerken született. 1939-től publikált a *Felvidéki Magyar Hírlapban*, a *Szívben* és az *Új Emberben*. Sinkó a katolikus magyar széppróza kiváló képviselője. Írt regényeket, novellákat, misztériumjátékokat, tanulmányokat; fordított cseh, szlovák, lengyel és francia nyelvből. Nem vett részt a kitelepítésben, mert már 1939-től Budapesten lakott, itt is halt meg.

²⁵⁴⁸ 1931:N:18: Bakony: Isztimér.

²⁵⁴⁹ 1932:F:18: Vértes: Szár: „1950 után, amikor kijött a rendelet, hogy a telepítési törvény nem érvényes, akkor minden szári, aki [Vértes]kozma-n lakott, az vagy a saját házat vette vissza, vagy épített, vagy más házat vette meg.”

²⁵⁵⁰ 1926:F:24: Vértes: Szár: „Pár évre rá tudtuk visszavenni, mert az a felvidéki, aki bent lakott, annak a lánya Pesten dolgozott és sietett a vonatra. Beesett a sínek közé és a vonat mindkét lábát levágta. Az apját ez annyira bántotta, hogy Tatára költöztek. Apámnak húszszerért visszaadta házat. Többben is eladták, de páran maradtak.”
^{1927:F:23: Vértes: Szár: „Nekünk nem adták vissza, nem adták el. Mási házat kaptunk és abban laktunk.”}

²⁵⁵¹ 1929:F:40: Vértes: Pusztavám.

²⁵⁵² 1925:N:30: Bakony: Bakonysárkány.

²⁵⁵³ 1940:F:16: Vértes: Vértestolna: „Szép’ lassan mindenki visszavette a házat, pénzét, vissza kellett venni, és akkor ők szép lassan, félévente, évente mindig elhúzott egy-két család.”

olyan nagymértékű volt, hogy a társadalmi emelkedéshez időre lett volna szüksége a családnak, ez azonban nem állt rendelkezésre.

„1950-ben vissza akartuk vásárolni [a házat], de nem volt pénzünk. A telepesek eladták a házakat, tizenötezer forintot kértek, de nem tudtuk kifizetni. Akkor albérletbe' laktunk, adott az állam ilyet, aztán kezdtünk építkezni. Csak dolgozni, meg dolgozni, ez maradt nekünk, volt, akinek megmaradt a földje, vagy a bányába ment. Apám a vasútra ment dolgozni. De miután elvették az összes földjét, vállalt részes aratást, répakapálást. A szőlőnket egy felvidéki kapta meg, ez később jegyző lett itt és visszaadta nagypapának ezt a földet.”²⁵⁵⁴

A ház visszavásárlásának több stratégiája volt és különböző életszakaszokban érte a családokat. A többség egyszerűen visszavásárolta, vagy visszaszerezte a házat, de azok sokkal rosszabb állapotban voltak, mint amikor a tulajdonosuk kiköltöztek.²⁵⁵⁵ A közszolgák – s nem ritkán a helyi pártelit is²⁵⁵⁶ – hol cinikus, hol segítőkész hozzáállása és tehetetlensége jelenik meg egy városlödi történetben:

„A kitelepítést az amerikaiak leállították '46-ban. Három családdal laktunk. De ősszel megengedték, hogy visszamehessünk abba a házba, ahol még csak ketten. 1947 januárjában azonban a mi házunk is megüresedett, és akkor apám elment a párttitkárhoz azzal, hogy »nem költözhetnénk-e haza?« Azt mondta, hogy »a kulcs nálam van, odaadom neked, de ha valaki igényli, akkor oda kell adnom«. Később kiderült, hogy a házat sosem írták át, mindig a mi nevünkön volt. Pár hónappal később, 1947. júniusban jöttek a felvidékiek, Gömör megyéből, akkor a többieket, a szomszédot kitelepítették, rádobták a kocsira és Fenyőfőre vitték.”²⁵⁵⁷

E ház sem magától ürült ki. A telepesek sokszor önként és gyorsan elhagyták a juttatott vagyonukat, de általában az volt a jellemző, hogy egy-két év után álltak tovább. Az intézményesített iparosítás azonban megtette hatását, és az amúgy is telepesként az egyes falvakba érkezők továbbállottak és városlakókká váltak. Ez szintén lehetőséget adott a helyben maradt németek számára, hogy visszaköltözzenek a házukba.

„A Morvayék költöztek be, mi építkezünk, de nagybácsikám visszavásárolta [az eredeti házunkat]. Azért volt ez, mert a telepesek már elköltöztek a városba és vitték magukkal szülőket és így vissza lehetett venni a házat. Anyámékat és a nagybácsimat is összetelepítették és ők együtt is költöztek vissza.”²⁵⁵⁸

Ez a kiköltözési-folyamat hosszabb ideig tartott. Egyes településeken viszonylag gyorsan rájöttek arra, hogy *szükség van a németekre*, a faluhoz kötődő munkaerőre. Az 1949-es évektől a németek beléphettek a térszerekbe. Éppen ezért a települések vezetése egy idő után még segítette is, hogy a németek visszakaphassák otthonaikat, vagy ha nem, akkor *házhelyet kaphassanak*, hogy építkezni kezdjenek. Tarjánon így emlékeztek:

---

²⁵⁵⁴ 1936:N:14: Vértes: Mór.

²⁵⁵⁵ Többek között: 1928: N:28: Gerecse: Baj: II. 1923:N:20:Dunakanyar:Szendhely: „Saját házunkat vissza kellett venni. De olyan koszos volt az.”

²⁵⁵⁶ 1944:F:Reflexív:Gerecse:Tarján: „A kocsmánkat kaptuk vissza. A kommunista pártban mozogni kellett ahhoz, hogy visszakapjuk.”

²⁵⁵⁷ 1934:F:13: Bakony: Városlőd.

²⁵⁵⁸ 1926:N:30: Dunakanyar: Szendehely.

„1951-ben volt. Jött a »cigány«, K. Imrének hívták. Azt mondta, hogy visszaadja a házat, ha megvesszük tőle, Tizenkét ezer forintot kért, mondtam, hogy annyit nem adunk. Mert akkor az volt, hogy kimondták a faluban, hogy azoktól, akiktől elvették a házat, kapnak négyszáz forintért házhelyet. De ő el akart menni és azt mondta, akkor fizessem ki és a szőlőt is odaadja. Belementem. Mind a négyen jártunk dolgozni a családból, akkor így sikerült visszavenni.”²⁵⁵⁹

Hasonló fordult elő Száron, Vértestolnán, Isztiméren, Németbányán²⁵⁶⁰ is, ahol kedvezményes házhelyet kaptak a németek. Úgy tűnik némileg belátta a középszintű vezetés, hogy a kitelepítés hiba volt, ám ezek az esetek sokszor elszigeteltek voltak. Utóbbi községben még kárpótlásként kapott elégtételt az egyik család azzal, hogy visszakapták vagyonukat, de a család előrelátóan (a kuláküldözések és a téeszésítés miatt) már szétoztotta a juttatásokat.²⁵⁶¹ Mórton még az is előfordult, hogy a helyi szervezet kimondta, hogy emlékezőm családjától jogtalanul vették el a házat. Azonban ezt is különleges esetnek értékelem, hiszen tíz évvel az események után, 1956-ban történt.

„Csak '56-ban derült ki, hogy jogtalanul vették el a házat. Ez a tanácsnál derült ki. S akkor megállapították, hogy jogtalanul telepítettek ki minket. Adtak egy házat nekünk, de nem a mienket, hanem egy másikat.”²⁵⁶²

A ház visszaszerzésére nagyobb esélye volt azoknak, akiket nem telepítettek ki más falvakban, csak más házakba kerültek a községen belül. Néha előfordult tehát, hogy elég volt az is, ha visszaköltöznek gyorsan a házukba. Kimlei közlőm szülei napi kapcsolatban volt azzal, akié a házuk volt, s egyfajta kölcsönösség jegyében segítettek számukra új otthont építeni.²⁵⁶³ Az alábbi vértestolnai idézet a „háztörténetek” közül azért is tipikus, mert jól jelzi e vásárlási szándék szimbolikus voltát. Vagyis sokszor *nem az ésszerűség, hanem az érzelmi töltet* volt az, amely elsődlegesen fontos a család – elsősorban a közlő szüleinek generációja – számára. Ettől eltér azoknak a sorsa, akik a községből is kitelepítésre kerültek.

„A svábok igyekeztek visszavenni a házukat. Építkeztünk, mert kaptunk házhelyeket. Már ott laktam egy éve az új házban, amikor a felvidékiek eladták a családi házunkat, mert ők Tatán építkeztek. Ezek a felvidékiek is szép lassan egy utcát csináltak Tatán, a »Volán« mögött. Ezért én visszavettem és visszaköltöztem oda, a másik házat meg eladtam. [...] Megmondom őszintén, én nem is akartam visszavenni, mert rossz területen feküdt és egy lelakott épület volt. 1934-ben épült,

²⁵⁵⁹ 1928:F:21: Gerecse: Tarján.

²⁵⁶⁰ 1926:F: Vértes: Szár. 1928:F:35: Gerecse: Vértestolna. 1940:F:16: Gerecse: Vértestolna. 1931:N:18: Bakony: Isztimér. 1927:N:22 Bakony: Németbánya.

²⁵⁶¹ 1927:N:22 Bakony: Németbánya: „'49-ben lehetett benyújtani egy kárpótlást. Akkor a vagyont öt felé osztottuk. Kettő[rész]t megtartott az állam és a nővérem, az öcsém és én kaptam egyet-egyet.”

²⁵⁶² 1940:N:16: Vértes: Mór.

²⁵⁶³ 1944:F: 15: Moson: Kimle: „Visszavásároltuk a házat. Úgy történt, hogy ezt telekkönyvileg nem rendezték el. Apám járkált, még jogászhoz is mentünk, az volt a célunk, hogy legalább egy szobába bekerüljünk, mert akkor birtokon belül lettünk volna. [...] Kitalálták, hogy az a ház, ahova raktak minket, azt kultúrházzá akarták átalakítani. Azt mondta apám, »rendben van, de akkor engedjete vissza házamba.« Egy szobába visszaengedtek, a konyha közös volt. [...] Két tűzhely volt, az egyiken főzött az anyám, a másikon a másik asszony [...] Apám azt mondta annak az embernek, aki ott lakott, hogy »Gyula, hát fiatalember vagy, hát miért nem épülsz?«, azt mondja, »nincs pénzem«, hát »akkor én adok neked, nem kell nagy házat építeni, elég egy kicsi«. Belement. Felépült a ház, ma is megvan és mai napig jóban vagyunk a családdal. Mi kerestük, hogy jó viszony legyen, mert ez egy pokol lett volna. A telket meg visszavásároltuk, mert én a helyi téeszben pozícióba kerültem. [...] Cserébe nem kaptunk kárpótlást.”

de hátul a kert nagyon lejtős volt. Nem akartam. De a feleségem, apám, anyósom is rám szállt, hogy hát »mégiscsak az a családi ház, miért nem mentek oda?« Meggyőztek, belementem.»²⁵⁶⁴

Vaskeresztesi közlőm története az áttelepítésből, a házból való kiköltözésből indul, amelynek pontos dátumát is megadja. Történetében ez a vagyonbiztonság elmúlása, a paraszti munka és tulajdon megkérdőjelezése. Számára nem is az a valódi emelkedéstörténet, hogy visszaszerzi a házát, hanem, hogy új gazdaságot épít, újra paraszt lesz. A visszavásárlások záloga, hogy a vagyonok nem lettek átíratva a kedvezményezett telepéseknek.

„1948. december 14-én, vasárnap ültünk az asztalnál, az ablak előtt és ebédeltünk. A körjegyző jött és a telepítő bizottságtól egy férfi, aki azt mondta, hogy »48 órán belül ki kell üríteni a házat«. Szombathelyiek voltak. December 11-én jöttek az első telepések, bejöttek, tetszett nekik és itt maradtak. 28 családot hoztak ide és kirakták a németeket. Többeket összeköltöztették. A Hivatalban ki volt írva, hogy svábokkal nem tárgyalnak és kész. Februárig együtt laktunk, de nem jöttünk ki. [...] Ez azt jelenti, hogy a családok egy sparhelten főztek, de ők voltak az urak, nem szólhattunk bele. [...] Erről nem is kell beszélni. Nem voltak megértőek. [...] Megkapták a házat és a földet. Elzavartak a tűzhelytől. A jó földet megtartották, a rosszakat visszaosztották. Két tehenet hoztak magukkal. Sz. Barnabás volt a neve és '56-ban, a forradalom után lett telekkönyvileg átíratva. Addig a mi nevünkön volt. [...] Mindent vittünk magunkkal, amit mozgatni lehetett. Ősszekötöttük a szekrények ajtaját és átvittük. [...] Ezek olyanok voltak, akik egy-két év után elmentek. [...] 1965-ben vettem vissza a házat. Az öregnek két fia volt, az egyik a háborúban elesett, de nem nyilvánították halottnak, így a ház az övé lett volna, de átszállt a gyámhatóságra, vagyis az államra. Nekem kellett az államtól visszavennem. Ragaszkodtam hozzá. Nem tudtam volna a városba menni. Én paraszt voltam és megmutattam a kádárizmusban, hogyan kell gazdálkodni: tehenünk volt és fejőgépünk is lett. [...] 14-15 család volt, aki így járt, egy lépett be a téeszbe. Itt a Hegy számított, az adta a pénzt, a bort. [...] Szülőkhöz mentünk lakni és dolgozni. [...] Itt volt egy olyan terv, hogy az itteni svábokat kitelepítik Városlődre. Bennünket is oda akartak vinni, mert azt mondták, hogy a Hegy kell. A magyar és a cseh államnál volt egy eszes ember és az azt mondta, hogy »akkor nem lesz ez a kitelepítés«. Az itteni németek azt mondták, inkább kimennek lakni a Hegybe, a pincékbe. Ez '49-ben volt és akkor jött a megállapodás, hogy nem jön új telepes.»²⁵⁶⁵

Ezen elbeszélésből kiderül, hogy a nyugati határszélről a Bakonyba akarták telepíteni a németeket. Ilyen megyén átívelő telepítések azonban nem voltak ritkák 1947-ben és 1948-ban. A németek kitelepítése főleg azért indult meg, mert a felvidékiek számára nem mindig tudtak „megfelelő” helyet biztosítani. Ezt az előbbi és kecskédi elbeszélőm is alátámasztotta. Az állami vezetők éppen ezért azt találták ki, hogy más községekbe telepítik át a német családokat, ha szükség van még házaikra. Az új falvakban kevesebb földet és rosszabb minőségű földeket kaptak. Ez a kitelepítés szorosan összefüggött a felvidéki magyarság betelepítésével és sok településen az elűzés folytatásaként csapódott le.

²⁵⁶⁴ 1928:F:35: Gerecse: Vértestolna.

²⁵⁶⁵ 1925:F:23: Burgenland: Vaskeresztes.

11.2. A községekből való kitelepítések emlékezete (1947-1948)

Mint az utóbbi idézetekből is kiderült, az anyanyelvesek történetének egyik legkülönlegesebb fejezete a „felvevő” falvak lakóinak elbeszélése, vagyis azon német községek emlékezete, ahová németeket telepítettek. A kiköltözést és a kitelepítést a magyar nemzetiségűek betelepítése indokolta. Ám több olyan német község is akadt, ahol nem volt lehetséges az összeköltöztetés, így *más német nemzetiségi községekbe költöztették át az ugyancsak (néha más nyelvjárást beszélő) német anyanyelvű családokat.* Az ilyen átköltözés a felvevő településen ismét összeköltöztetéssel járt. A jogfosztott, beköltöztetett német nemzetiségűekkel szemben ugyanaz az ellenszenv mutatkozik meg, mint a magyar telepesek esetében.

Hiába említik meg, hogy tőlük is elvették a vagyonukat, ez az elszenvedőket cseppet sem érinti meg. Itt érhető tetten, hogy a vagyoni retorzió állam által végrehajtott jogfosztását azokra projektálta át, akiről azt látta, hogy „kedvezményezettjei” az elkobzásoknak. Hiába a tény, hogy ez a juttatás lényegében ugyanazt a jogfosztást jelentette, a betelepített „anyanyelvesek” ugyanolyan „telepesként”, idegenként jelentek meg az elbeszélésekben, mint a magyar anyanyelvű társaik. Ez részben átértékelheti azokat a közléseket is, amelyek a magyar telepesekről szólnak. A közös pont csak abban ragadható meg, hogy kívülről érkező és vagyont kapó családokról van szó.

Ennek részbeni (magyar telepesek és anyanyelvesek közötti viszonyának) lenyomata az első elbeszélés. A második és a harmadik részlet a jogfosztás kezdeti időszakába vezet, amely arról tanúskodik, hogy a kiköltöztetés előtt a mezőgazdasági terményeket elkobozták a földdel együtt, és ezután indult meg az átköltözés. A harmadik közlés arról tesz tanúbizonyságot, hogy egy anyanyelves jogfosztásában nem mindig volt szükség kényszermigrációra. Több községben, mint például a németországi elűzést is megúszó Balaton-felvidéki Veszprémfajszon, illetve Barnag és Vöröstó falvakban csak vagyoni elkobzás (10 holdas földmaximalizálás) történt. Ez több szempontból a folyamat kivételének számít.

„Aki nem lett kitelepítve, az 1946-ban egy kamrában lakott. [...] Bándról jöttek svábok is, „anyanyelvesek”, akiket áttelepítettek, kitelepítették a házukból, de mindegyik visszament, aki nem, az Jákóra ment.”²⁵⁶⁶

„Borzavárról hoztak ide nyolc-kilenc családot, és azoknak a házaiba belerakták, akik német anyanyelvet irtak [a népszámláláson], és még itt laktak. Ki kellett menni, és oda kellett adni. Apámat is betették ilyen német anyanyelvesnek, és a földünket oda kellett adni. A házat nem vették el, pedig zsúptetős házunk volt. A földünket egy borzavári, Hortobágyi József kapta. Egy évig volt ott, normális ember volt. Mesélte, hogy nekik azt mondták, hogy »üres házakba fognak beköltözni«. Ő odajött, azt mondta apámnak, hogy »nekem ez a föld nem kell, minket becsaptak, most látom, hogy elvették magától a földet és nekem így nem kell«. De végül nem kaptuk vissza, mert a tanácsra szállt, csak bérelni tudtuk. Hagytak gazdálkodni.”²⁵⁶⁷

²⁵⁶⁶ 1923: F: 23: Bakony: Németbánya.

²⁵⁶⁷ 1925: N: 20: Bakony: Csehbánya.

„Mikor kidobtak bennünket az otthonunkból, a padlást lesöpörték, a pincéből a krumplit fölhozták. Nem volt ez máshogy, hogy el kellett hagyni a lakást. Ez 1947-ben volt. Ez azért kellett, mert a Felvidékről bevándoroltaknak kellett a lakás.”²⁵⁶⁸

„Az utolsó pillanatban leállították a kitelepítést, de 1948-ban, mivel német anyanyelvűeknek vallottuk magunkat, ezért elvették a földjeinket. 10 hold maradhatott, utána kulákok lettünk. Csak hárman voltunk a faluban, aki így járt. Az, hogy anyanyelvűek vagyunk, azt mi utólag tudtuk meg.”²⁵⁶⁹

Az anyanyelvűek sorsának következő tematikája a *faluból való kitelepítés* a megyén belüli más, általában német nemzetiségű községekbe. A létbizonytalanságot itt a valódi elűzés érzete jellemzi, azzal a különbséggel, hogy az országból való kiutasítás nem valósult meg, részben vagyoni biztosítás is történt és az állampolgári jogoktól sem fosztották meg a németeket.

A *Dunakanyar és Veszprém megye falvaiban tapasztaltam tömeges módon a kitelepítés végrehajtását*. Mindkét területen iránya volt ennek. Előbbi helyen kifejezetten azoknak a szlovákoknak a helyére költöztették a németeket, akik a szlovák-magyar lakosságcsere keretén belül Szlovákiába távoztak. A telepítésben a tervszerűséget még az is erősíti, hogy ha nagy távolságra történt a telepítés, akkor vallási szempontból homogén községekbe kerültek. Vagyis a nagybörzsönyi evangélikus „szászok” Galga menti evangélikus szlovák falvakba kerültek, vélhetően azért, hogy az egyházi élet megmaradjon.²⁵⁷⁰ A Bakony falvaiban pedig nagy határú mezőgazdasági falvakból, a kis határú Magas-Bakony erdőgazdasággal foglalkozó településeire szállították a német családokat. Mindkét helyen azonos jellegzetesség, hogy a vagyon eredeti értékénél lényegesen alacsonyabb ingatlant kaptak. Nagybörzsönyben már úgy emlékeztek erre, hogy jogfosztás után rögtön egyes családok arra stratégiára helyezkedtek, hogyan tudják házaikat visszaszerezni.²⁵⁷¹

„Arra emlékszem, hogy egy teherautóban ültünk, és Szobon láttam először vagonokat, az nekem nagyon tetszett, színes vagonok voltak, azt gondolom, hogy ez ilyen tehervonat lehetett. [...] Nógrádsáp[ra kerültünk], a Cserhátba, Váctól nem olyan messze. Nagyon rendes, kedves emberek éltek ott. Egy kis házikóba tettek be, a nagynénikémet is oda rakták, ahova minket. Volt egy szoba, egy kis konyha, olyan 60 négyzetméter lehetett. Az is egy parasztház volt, szobácskával, konyhával, kamrával, istállóval. Hosszú épület volt. Mi négyen voltunk – bátyám, apám, az öcsém ott született –, és a nénikémék is négyen voltak. Két nap után látták a helyiek, hogy itt azért két család nem fog

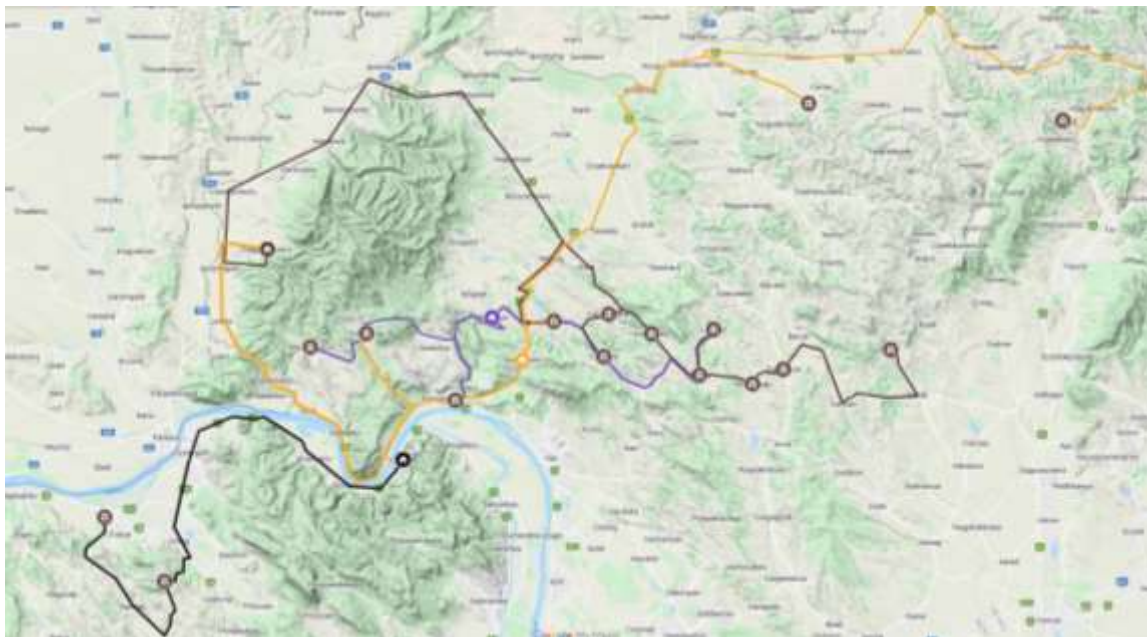
²⁵⁶⁸ 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁵⁶⁹ 1930: N: 18: Balaton-felvidék: Vöröstó.

²⁵⁷⁰ 1932:N:16: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „A ruhájukat, vagy ennivalót vittek magukkal. Olyan házakba kerültek, ahol az eső beesett. Azok a tótok, akik onnan átmentek, hát gondolhatja, milyenek voltak azok.”

²⁵⁷¹ 1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „Annyit tudok, hogy 1948-ban volt ez. [A szüleim] két órát kaptak pakolni. A kisteherautó beállt, és azt mondták nekik, »amit ennyi idő alatt fel tudnak pakolni, azt vihetik.« Ami a legfájóbb volt, hogy a bútort ágyneműt azonnal fel tudták rakni, de a lábas jószágot nyilván nem és ezeknek azonnal termelt gazdájuk. Az apai nagymamám már özvegy volt, nem volt hajlandó elköltözni. Neki is ki kellett menni a házból, de volt neki egy jó barátnöje, ő volt a Túrós Kati néni, és ő fogadta be. A nagymama aztán addig ügyeskedett, míg a hátsó kamraszerűségbe vissza tudott költözni. Egy ügyvédet telepítettek be a házba és amikor az el akart menni, akkor a ház első részét kibérelte, a másik részébe pedig egy másik H. nevű családot telepítettek. Így volt lehetőség, hogy 1957-ben a család hazaköltözzön.”

elférni, és akkor a nagynénikémet, meg annak a családját, elvitték a falunak a másik részébe. Mi maradtunk.”²⁵⁷²

A Dunakanyar német falvaiból kitelepített családok útvonalai

„Úgy mesélte anyu, hogy egyszer csak behívták őket a tanácsra, és azt mondták nekik, hogy »na, holnap menni kell. Amit tudnak, azt egy szekérre pakolják föl.« Indok nem volt, de innen nincsen olyan, akit egyenesen Németországba vittek volna. 1947-ben volt ez. Nógrádsápra vitték őket. [...] A szekérre, amit föl tudtak rakni, azt vitték. Anyu mindig nagyon szerette a virágokat, és az ilyen nevetséges volt, hogy a muskátlikat rakott a szekérre, és akkor az apu leszidta őt, hogy »a gyerekeknek tegyél ruhát, meg lábast hozzá, ne a virágokat, hagyd a szaros virágokat...!« Mindent, ami fölfért rá, azt vittek, főleg ruhákat. Olyan nagyon sok ruha akkoriban nem is volt, de azt vitték. Csak a házat[vették el]. A házból kellett elmenni. Amikor visszajöttek a kitelepítésből, akkor vették csak el a földeket. Aztán másnap fölöltöztették a gyerekeket és indultak. Ha a Börzsönyből²⁵⁷³ kimegyünk, akkor Balassagyarmat felé kell menni. Egy parasztcsaládnál, egyetlen egy kamrát kaptunk. De hála istennek a család adott apunak munkát, és szekérrel fuvarozgatott, meg olyan paraszt munkát, földi munkát csináltak, de ők nagyon vágytak vissza. Nem voltunk sokáig ott, mert elég rosszak voltak a körülmények, és akkor hallották, hogy Zebegény mellett, »Bé-Szobon«²⁵⁷⁴ – mindig úgy emlegették, de ennek valami más a neve van most – lakott egy gazdag család és bérest keresett. Gyümölcsösök voltak. Nagybörzsönyre nem tudtak visszajönni, de a szüleim közelebb akartak lenni. Ott kaptak egy külön szobát, konyhát, meg kamrát. A nővéremet oda már nem vitték, mert nagyon messze lett volna az iskola, Szobra kellett volna iskolába járnia, és hazahozták

²⁵⁷² 1943:N:6: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

²⁵⁷³ Itt a Börzsöny-hegységre érti az elbeszélő.

²⁵⁷⁴ Valódi nevén *Boszob*. Szob, pest megyei városhoz tartozó városrész, egykor pusztagazdaság. A Medresz-patak völgyében fekszik és Zebegényből közelíthető meg. Nagybörzsöntől 10 km-re helyezkedik el, déli irányban.

Nagybörzsönyre a nagymamához, itt lakott és járt iskolába.”²⁵⁷⁵

A reflexív közlők arról tesznek tanúbizonyságot, hogy hirtelen ment végbe ez a kitelepítés,²⁵⁷⁶ nem számítottak rá. Főleg a Börzsöny keleti felén fekvő berkenyeiek nem számítottak a kitelepítésre, hiszen rendkívül megviselte az ottani németeket 1945 elején lezajlott szovjet deportálások élménye.²⁵⁷⁷

„*Mi nem tudtunk a világon semmit erről a kitelepítésről. Szombati nap volt, én meg a férjem vetőgéppel dolgoztunk. 1948. október utolsó hónapjai voltak, napra pontosan három évvel később, hogy hazajöttem a malenkij robotból. Jöttünk haza és azt láttuk, hogy mérik a házunkat. Nem tudtuk, hogy miért mérik, és azt mondták, hogy »jönnek felvidékről és be kell fogadni őket«. Azt nem mondták, hogy minket kitelepítenek. Másnap, a mise alatt két autó érkezett, és azt mondták itt az értelmiségiek, hogy eldőlt a sorsunk, a sváboknak. Ezek a telepések, akik Lontóról²⁵⁷⁸ és Ipolyságról²⁵⁷⁹ jöttek olyan szökevények voltak, akik csak batyuval érkeztek. Azt mondták, hogy nem akarnak a svábokkal lenni, de beköltöztek, pedig nem is akartak együtt lakni velünk. A szerszámokat megkapták, de mást nem. Másnap menni kellett Berkenyéről, de én nem szálltam fel a teherautóra – amivel a bútort apósomat, meg sógornőmet vitték – hanem a hét hónapos fiammal lementem apámhoz. Mind gazda volt, aki jött. És a kommunisták megtudták, hogy én nem mentem el és személykocsit küldtek utánam Verőcéről. Az volt a szerencse, hogy apámnak volt egy napszámos ismerőse, hozzá mentünk Kóspallagra, Burik Józsi bácsi volt a neve. Azt mondta apám, »ha nem tudok hova menni, hát oda menjetek«. [...] Olyan jelenetek voltak, hogy csak néhány órát engedtek összepakolni, tele voltak a házak, répával, zöldséggel, takarmánnyal, mindennel, és ott kellett hagyni.*”²⁵⁸⁰

A Vértesben és a Bakony más falvaiban is volt telepítés. Sokszor olyan községekben is, ahol a németországi elűzés sem maradt el. A vértesi Száron a hegység belsejében fekvő Vérteskozma telepítették az itteni németeket, ahonnan belső magyar telepések érkeztek. Ez szintén egy német falu volt, amelyet elűztek Németországba, de annyira rossz gazdasággal rendelkezett, hogy magyar telepéseket kénytelenek voltak lakosságcserevel kitelepíteni.²⁵⁸¹ Ez a lakosságcsere azt jelentette, hogy a szári németeket telepítették Vérteskozma. Hasonló fordult elő Bakonysárkány községgel, amelynek lakóit a vértesi Gántra²⁵⁸² és Móra telepítették át.²⁵⁸³ De erre példa a bakonyi Városlőd

²⁵⁷⁵ 1953:N: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

²⁵⁷⁶ 1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „*Nem hitték el, hogy itt be fog következni. Hallottak róla, hogy '46-ban elkezdődött. De annak a hullámnak vége volt.*”

²⁵⁷⁷ 1928:N:19: Dunakanyar: Berkenye.

²⁵⁷⁸ Lontó, község Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában, az Ipoly folyó partján. A magyar határtól nyugatra található, Tésa szomszédságában. Ipolyságtól szintén nyugatra, 18 km-re található.

²⁵⁷⁹ Ipolyság, város Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában. A mintegy nyolcezer lakosú település egykor Hont vármegye és az Ipolysági járás székhelye volt. Ma több korábbi település – mint például *Pereszlény* és *Tesmag* – tartozik hozzá.

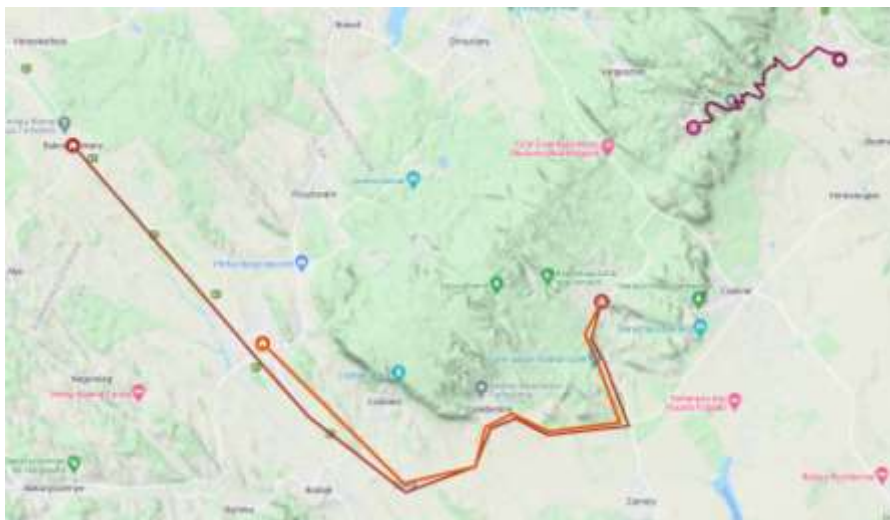
²⁵⁸⁰ 1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.

²⁵⁸¹ 1932: F:16: Vértes: Szár.

²⁵⁸² 1925: N:23: Bakony: Bakonysárkány.

²⁵⁸³ 1926:F:22: Vértes: Gánt: „*Ez 1948-ban volt, mert a móri svábokat többször is kitelepítették és ezért minket is. Bakonysárkányiak érkeztek, azért, hogy a felvidéki magyaroknak legyen helyük. Szóval egy bizonyos részt elvittek Németországba, egy bizonyos részt meg idehoztak, mert itt voltak még üres házak. Ezért jöttek 'sárkányból és Mórrol. Többen visszamentek, visszaszivárogtak.*”

is, ahol 1948-ban Németország szovjet megszállási zónájába űzték el a németeket, de előtte, 1947-ben Fenyőfőre telepítettek át 26 családot.²⁵⁸⁴

A vértesi anyanyelvű családok kitelepítése

Az első három elbeszélőt a Pápai járás Ganna községéből telepítették ki. E faluban jórészt a községen belüli telepítés zajlott, mivel már 1946-ban és 1948-ban is történt Németországba való elűzés. Ám néhány családot Farkasgyepűre telepítettek. Az elbeszélés az elűzés élményéből indul ki. Az első adatközlő a vonzások és taszítások hiperbolikus elbeszélését közli. Minden represszióra stratégiai választ ad, amely hol egyéni, hol közösségi (családi) döntésre alapozódik.

A családi összetartás egyik alapeleme volt, hogy az elkobzott vagyont valahogyan visszaszerezzék. Ebben látom a trauma identitásbeli különbségét a németországi elűzéssel kapcsolatosan. Nevezetesen, hogy a jogfosztottak számára lehetőség volt az első pillanattól kezdve arra, hogy valamilyen módon kompenzálják a törvényesített törvényteleniséget. Mivel az anyanyelvűek sorsában szinte általánosnak mondható ez a törekvés – amely valósággá is vált, hiszen sokan visszaszerezték házukat, vagyonuk egy részét –, ezért sorsuk nem összemérhető a Németországba való elűzöttekével, ahol az identitás és a vagyoni „retorzió” komplex helyreállítása, tehát a haza és a ház visszaszerzése vágyalomnak tűnt. Emellett még egy fontos aspektus is megjelenik.

A telepítések hevében a falvak kényes mezőgazdasági ökonómiája felborult, amelyet az új gazdák még a településfelügyelők felső irányítása mellett sem tudtak helyreállítani. Megoldásnak tűnt a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) alakítása. Mikor ez sem járt sikerrel, a közigazgatás vezetői azzal próbálták meg hazacsábítani a kitelepített németeket, hogy a községben házat/lakást kapnak, ha belépnek a térszbe. A térszervezés egyik ismérve volt, hogy legelőször a befolyásos helyi gazdákat győzték meg a közösbe való belépésről. Itt ez abban mutatkozott meg, hogy a kitelepített svábokat – akik ragaszkodtak vagyonukhoz, otthonuk (községük) bármely szeletéhez –

²⁵⁸⁴ 1925:F:22: Bakony: Városlőd: „1947. június 19-én kidobtak minket és elvittek Fenyőfőre. Ez a Bakonyon túl van, Bakonyszentlászló felett, ez most már Győrhez tartozik.[...] Nálunk '48-ban volt kitelepítés, de minket '47-ben 26 családdal együtt áttettek Fenyőfőre.”

visszahívták gazdálkodni. Ezekről részletesebben egy későbbi fejezetben fogok szólni. Az alábbi három közlés közül az első kettő egy házaspáré, akik együtt birkóznak meg a kitelepítéssel és visszatérés lehetőségeit is kihasználják. Történeteik kiegészítik egymást és aláhúzzák azt a jellegzetességet, hogy a kitelepítés részben jogi biztosítással járt, ám elsöprő erejű volt, hiszen (mint azt majdnem minden közlő tanúsítja) *pár óra, vagy fél nap jutott arra, hogy kihurcolkodjanak a házból*. Ez az élmény ehelyütt az állatok (motívumának szinte visszatérő) tényszerű felsorolásában érhető tetten, amely a narráció kedvvért ugyan meg is szakad, de a történet bizonyos pontján mégis folytatódik, erősítve a deklasszáció mértékét. A harmadik idézet a faluközösség egyik tagjától származik, amely a házaspár történetének egyik kihagyott részét cizellálja, vagyis azt, hogy családi kapcsolat okán költöztek más faluba.

„Egy család maradt, a többit mind kizavarták a házukból. '46-ban kitelepítik itt a németeket. 23-at elvittek, és kilencen itt maradtunk, kilenc ház. Ez '46. június 5-én volt, és aztán '48. január 25-én a DDR-be vittek [embereket], és bennünket február 2-án. Egy lovas kocsi jött ide, és amit fel tudtunk tenni, azt vihettünk. A bútor, az anyadisznó, 12 darab marha, minden itt maradt. [...] Rendőrök kísérték ki a házból. Az első telepítés után mentem férjhez [...] egy évig itthon voltunk. Amikor a nővéreméket elkísértem Pápára [az elűzéskor], mikor jöttem haza az ökrökkel [amikkel kiszállítottam őket], már nyitva volt az ablak, és bent lakott valaki a [házban]. Ezek Borsodból és Kupról jöttek, fiatalok voltak, éppen összeházasodtak, nem volt nekik helyük, azért rakták ide őket. [...] Amikor mi elmentünk, akkor anyadisznónk, 8 süldőnk, 28 libánk, 50 tyúkunk, kacsánk, gabonánk, kukoricánk, rozsunk volt. [...] Egy Csányi nevű telepes, aki Kupról jött, ő kapta meg. [...] A süldőt a szomszédnak adtuk [...], néhány bútort még el tudtunk hozni, mert a telepes gyűlésen volt. [...] Aztán hazajött, azt mondta, hogy többet be ne tegyük a lábunkat, maguknak semmi keresnivalójuk itt nincs többet. [...] Később egy felvidéki költözött a házukba. [...] Három hónapig laktunk egy szobába' Farkasgyepűn, a szüleim és két testvérem, aztán a többi cselédház megürült [mert azok elmentek], és akkor mindenki átköltözött, egyedül maradtunk. Én Farkasgyepűn gyümölcsfát metszettem. [...] 1951-ben államosítva lett a farkasgyepűi püspökség gyümölcsöse [...] Arra gondoltunk, hogy talán most már haza is mehetnénk, ha beállnánk a téeszbe, hiszen úgylis az államnak dolgozunk, akkor a téesztagot aláírnánk. Ők szívesen vették, hogy beálltunk a Roham téeszbe, és akkor visszajöhettünk, de nem a házukba, hanem édesanyám szülői házába, mert az üres volt. A gannai svábok kinevettek minket, hogy beálltunk. Mi csak magunkat vittük be, ezért kaptunk egy házat. A mi földünket más vitte be a téeszbe. [...] 1955-ben azt hallottuk, hogy az a felvidéki, aki a mi házukba [lakott], az Gödre²⁵⁸⁵ ment, de mindent elvitt magával, még a disznóólat is. Akkor a férjem felment Gödre, és drága pénzért, 40 ezer forintért visszavette a házat. A férjem annyira dolgozott, mindig dolgozott. [...] A legnagyobb hátrány az volt, hogy egyetlenegy fillér földjádékot nem kaptunk. [...] A telepesek nem voltak ellenségesek, együtt nevtünk, együtt vicceltünk, csak azzal nem, aki elvette a házukat.”²⁵⁸⁶

²⁵⁸⁵ Göd, agglomerációs város Pest megyében, a Dunakeszi járásban, egyszerre van közel a Dunakanyar és a szlovák határ, valamint Budapest, mint munkalehetőség. A város Alsó- és Felsőgödre oszlik.

²⁵⁸⁶ 1930: N: 17: Bakony: Ganna.

„El kellett hagyni a lakást, de biztosítottak helyet Farkasgyepűn, a püspökség gazdaságán. A szüleimnek igen, de nekem és feleségemnek nem. Püspökségi lovas kocsi jött, azzal mentünk át. Három családdal éltünk együtt. Még egy pár dolgot el tudtunk hozni, mert a Lajos a telepések gyűlésén volt, ezek folyton gyűlésen voltak. Ugyanazt a mezőgazdasági munkát végeztük ott, csak cselédként. [...] De ha ott orvoshoz mentünk, nem kellett fizetni. Én gyümölcsfákat metszettem, szép koronákat tudtam kialakítani.”²⁵⁸⁷

„Veszprémben volt egy pap, Máhig²⁵⁸⁸ volt a neve. Papnak ment, és nagy magyar volt. Összesszervekedtek, és a családot elvitette Farkasgyepűre. De onnan is telepítettek ide.”²⁵⁸⁹

Az alábbi idézetek a Bakony és Balaton-felvidék két községpár sorsa köré csoportosulnak. Az egyik a Márkó–Bakonyjákó/Németbánya, a másik a Hidegkút–Lókút viszonylat. Az interjúközlésekből kitűnik, hogy a Bakony és a Balaton-felvidék nagyobb határral, értékesebb aranykoronájú földdel rendelkező községeiből a Magas-Bakony erdei, pusztaszerű falvai felé irányultak az áttelepítések. A következő hat elbeszélő is átfogó történetet közöl. Az első arról tudósít, hogy az elűzés után rögtön megindul az anyanyelvességek áttelepítése. Visszatérő elem a közlésekben, hogy az elbeszélők nem tudták, rajta vannak-e valamelyik listán. Ennek oka, hogy az anyanyelvességek az „V.” számú listán szerepeltek, amely alapvetően nem járt kitelepítési szándékkal, ezért elszenvedőik valószínűleg eredetileg nem is figyeltek fel erre a lajstromra. Az elbeszélésekben ezért az átköltözés szervezetlen formában zajlott. A második közlő már egyszer elszenvedte az összeköltöztetést, története arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogfosztások különböző válfajai többféle módon is érthették a családokat. A második és a harmadik elbeszélés azért rokon egymással, mert a bizonytalanság érzésében felmerül a tematika, hogy nekik „másvalaki” helyett kellett elszenvedniük a kitelepítést. Utóbbi történetben komplex identitástörés fedezhető fel. E család valóban úgy élte meg a kitelepítést, mint mások az elűzést.

Az „én” és az „ő”, a „mi” és az „ők” koordinátája felcserélődik a közlésben. E helyütt egy elbeszélésben jelenik meg a beköltöző belső telepésekre a „jöttek a cigányok” pejoratív kifejezés használata, majd az elbeszélő később megjegyzi, ugyanígy hívták őket a lókúti németek, akik közé telepítették őket. Ezzel az elbeszélésben a leértékelés egy mozzanata jelenik meg. A közlő lealacsonyítja az érkezőket, később ő kapja meg ezt a jelzőt: a saját elbeszélésében ez a leértékelés

²⁵⁸⁷ 1925: F: 22: Bakony: Ganna.

²⁵⁸⁸ Dr. Máhig János (Nagyganna, 1910 – Montréal, 1977. június 22.) Veszprémben szentelték pappá 1935-ben. Ugyanebben az évben káplán volt Lajosmizsén, majd ugyanezt a tisztséget töltötte be Üllön 1935–1937 között. Zárdaelkész volt az ausztriai Hinterbrühlben 1937–1938 között. Ismét káplánként szolgált Szulokon (1938–1939, Sümegen (1939–1941). Ezután kezdett hittanítási pályához. Ebben a minőségben volt tanár először Sümegen (1941–1943), majd Csurgón (1943), később Veszprémben (1943–1945). Itt teológia tanárként is tevékenykedett 1945 és 1947 között, majd tanügyi titkár (1947–1948) és újra kisegítő káplán lett egy évig a Szent Mihály plébánián. 1949-ben Paloznakra került, ezt 1953-ban Lesencetomaj segédlelkészi státusza váltotta. Első között járt közben azért, hogy szülőfalujának németjeit ne űzzék el Németországba. Antikommunista volt, ezért folyamatos támadások érték. 1954-ben felfüggesztették papi szolgálata alól. Az '56-os forradalom idején disszidált, de csak 11 évvel később, 1967-ben bocsájtották el a veszprémi egyházmegyéből, és vették fel a kanadai Montréal magyar egyházmegyéjébe. Kórházi lelkész volt, könyvet írt az abortuszról, s ennek hatására nem liberalizálta a kanadai kormány az eljárást. 1963-tól a montreali Notre-Dame kórház segédlelkésze volt, több orvosi tárgyú tudományos cikket írt franciául. 1977-ben, egy költözés következtében váratlanul elhunyt. Máhig az „1925: F: Bakony: Ganna.” interjúalanyom bátyja. Ld. PÜSPÖK URAT, 2018. 690.o. *Szolgálat, Negyedéves lelkeségi folyóirat*, IX. évf. 1977 Kisboldogasszony (szept. 8.) 35. sz. 99.o.

²⁵⁸⁹ 1929: N: 19: Bakony: Ganna.

momentuma. Hiába bújtatja el a németországi elűzésből hazatért németeket a közlő, hiába próbál beilleszkedni a társadalomba, nem fogadják be, annak ellenére sem, hogy németül beszél. A lókúti közösségben éppen ezért a svábok számítottak a „telepeseknek”, a kommunisták pedig egyszerű rablóknak. A közlésben a társadalmi törés nemcsak a sorban, hanem a vagyoni különbségben is észlelhető. A jobb módú német, lókúti gazdák szintén elutasítóak a betelepítettekkel. Ezt az „idegenséget” más megvilágításban mélyíti el a negyedik közlés, amelyben a népi német identitás megtörését érzékelhetjük. Hidegkúton már nem beszélhetett németül a német anyanyelvű közlő, mert ez volt az elűzések és betelepítések határa, Lókúton pedig saját tájnyelve miatt különböztették meg. Ez az idegenségérzet csak erősíti a haza visszaszerzésének stratégiáját. Az öt-hét elbeszélés pedig tényszerű közlése az indulás momentumának. Ezek közül az utolsó egy lókúti asszony emlékezése, akihez anyanyelveket telepítettek be, s nekik kellett a házból kiköltözniük. A jogfosztás ezért visszairányul a szintén jogfosztottakra. A közlésben 1948 tavaszi dátum szerepel, amely a rendelkezés végrehajtásának időbeli keretét is jelzi.

„Márkón laktunk. Édesapámék aratni voltak, és a hat gyereket, köztük engem is, felraktak a kocsira, és elhoztak Bakonyjákóra. Pedig előtte megnézték, hogy nem vagyunk rajta a telepítési listán. [...] Ez volt szombaton, hétfőn aztán mégis rákerültünk a kocsikra. [...] Mindent fel kellett rakni, amit tudunk, és indultunk, szülők szinte futottak utánunk. [sírva] Hiába mondtuk, hogy mi nem vagyunk rajta a listán, az intéző azt mondta, de rajta vagyunk. Biztos, ha valaki fizetett, az maradhatott, és nekünk menni kellett. A bátyám leugrott a kocsiról, és elment a veszprémi határba, hogy szóljon a szüleimnek. Batyukat raktunk fel, és elhoztak minket Jákóra. Ez a háború után, '47-ben volt. A Szőlő utcába, egy szoba-konyhás házba raktak le minket. Csak ágyneműt vihettünk magunkkal. A nagypapám az ott maradhatott. Két családot hoztak Jákóra. Nem mondták, hogy mi volt az ok. A többieket a templom előtt rakták le. Ekkor a jákóiak még itt voltak. [...] Mindent ott kellett hagyni, még a bognárszerszámokat se hozhattuk magunkkal. [...] A házba beköltözött egy beltelepes.”²⁵⁹⁰

„Én [Bakony]Pölöskén laktam. Ám 1947-ben áttelepítettek minket. Odaállt a teherautó, de nagypapám házáat nem igényelték ki. A nagybátyám karakán ember volt, nem került hozzá telepes, de az áttelepítést nem úszta meg, mert ott az ÁVO volt az erősebb. Felraktak a kocsira egy csomó embert, és elvitték Iharkútra. De oda még rendes út sem vezetett, ezért azt mondta a sofőr, hogy »most lerakjuk az összes holmit, mert nem tud oda elmenni«. A nagybátyám mérges lett, és fejszével megfenyegette a sofőrt, ezért mindenkit elvittek Bakonyjákóra, és a község ház udvarára lepakolták. Az ottani bírónak meghagyták, hogy Iharkútra vigyék majd el a családokat. Márkóról Farkasgyepűre, [Bakony]Jákóra, Németbányára, Csehbányára telepítettek embereket. Szétszórták őket. Németországban már nem fogadtak több embert, azért történt ez. Itt a gyökeret akarták kitépni. Másnap elvittek Iharkútra, a nagybátyám, nagypapám, anyám és a húgom odaköltözött. Én a nővéremnél szolgáltam Bakonypölöskén, a másik nővérem Veszprémbe' dolgozott. Anyám értem küldött, és azt mondta, hogy elmegyek Jutasra az állomásra, és keressem meg az apámat, mondjam meg neki, hogy keressen szobát, mert itt Iharkúton nem lakhattunk. Másfél hét után el is költöztünk. Egy özvegyasszonyhoz kerültünk Veszprémbe, mert annak kétszobás lakása volt, mi egy szobát

²⁵⁹⁰ 1937: F: 11: Bakony: Bakonyjákó.

kaptunk, havi 10 forintért. Minket nem keresett senki, amint elköltöztünk. Nem akartuk visszavásárolni a házat, mert amikor megvehettük volna, az '50-es évek elején, még nem volt olyan jó az anyagi helyzetünk. A tanács felajánlotta, de azt mondta apámnak az egyik helybeli, a János bácsi, hogy ne vegyük meg, mert lehet, hogy még elveszik.”²⁵⁹¹

„Olyan értesítést kaptam, hogy idejött hozzánk egy ember [és azt mondta], hogy pakoljunk össze, mert holnap nekünk is menni kell. Kérdeztem, »hova?« Mondta, hogy »Lókútra, ahová a többi«. »De hát nem is volt rólunk szó?« »Nem volt, de ez« és ez »nem megy el a házából, és maguknak kell elmennie helyettük«. Mert volt egy asszony, aki terhes volt, és azt felmentették a költöztetésből, mert hamarosan megszül. Nem emlékszem, ki volt az, aki bejött, de valami vezető. [...] A fiam hat hónapos volt, amikor telepítettek. Előtte volt a németországi telepítés. Összeírták a vagyont, de nem túl sok minden volt rajta. Minden az anyósom nevére volt. [...] A beltelepesek, Litérről, Ösküről, [Gyulafi]Rátótról jöttek. Olyanok voltak, mint a cigányok. Csak loptak, nem dolgoztak. A falubeliek összeálltak, és az lett a vége, hogy megverték őket, erre mind elment. Elmentek Füredre, még a kitelepítés előtt érkeztek '47 őszén. A felvidékiek is akkor jöttek, egész karaván kocsin jött a faluba, krumplit szedtünk, és azt mondtam a férjemnek, hogy »nézd, ott jönnek a telepések, Szűz Mária, mi lesz, ha hazaértünk«, de hozzánk nem jöttek. Éreztük, hogy itt vannak, mert ez is köllött és az is köllött nekik. Volt olyan, aki az utolsó szeget is elvihette. Azért kellett kitelepülni, mert kellett a ház. A postásunké lett, a felesége az én unokatestvérem volt. Nem volt lakásuk, szülőkkel laktak egy szobában, hatan-heten laktak. [...] Lókútra 23 család ment át. Mi egybe, az apósommal, a férjemmel és három gyerekkel mentünk át. [...] Amit el tudtunk vinni, azt elvihettünk. A tanács küldött egy teherautót. Bútort, ekét, ruhákat vihettünk. Ott még gazdálkodtunk. Hetünkre kaptunk egy szobás lakást és öt hold földet. Jöttek a cigányok, azt mondták nekünk, hogy majd továbbra is meglopnak minket. Az ottani németek nem bírtak elviselni minket, mert odatelepítettek minket. Nagyon keserves volt a beilleszkedés. Sokszor úgy hívtak bennünket, hogy »cigányok«, pedig ők is svábul beszéltek, egy kis tájszólással, de megértettük egymást. Ott még az út sem volt jó. Abból éltünk, ami még itthon volt. Ott is kezdtünk napszámba járni. Nem volt olyan jó minőségű föld, az erdőre jártunk dolgozni, meg lehetett élni, de keservesen. Hat évig voltunk ott. [...] Sok minden történt. Tehenet vettünk, és leadtuk a tejhasznot. Oda nem telepítettek magyarokat. [...] Én bújtattam el olyanokat, akik visszaszöktek Németországból. Volt, akit a kályha mögé bújtattam el, amikor a rendőrök keresték, akkor éppen az ágyamba' volt. [...] Akik áttelepültünk, össze kellett tartanunk, néha összesegítettünk, de aki jobb módú volt, az nem segített. Még abban se segítettek, hogy a kislányomat orvoshoz vigyem. [...] 1954 volt. Írtam apámnak, hogy próbáljon nekünk helyet keresni, mert én már nem bírom tovább. A helyi svábok mindig azt mondták, mikor megyünk már haza, meddig akarsz még itt maradni. Eljött apám, s azt mondtam neki, hogy még egy műhely is jó lesz, csak menjünk haza. A férjem beleegyezett. Apám azt mondta, hogy kipakoljuk, rendbe tesszük, így végül az apámnál és a nagybátyáméknál laktunk. Végül a mostohaanyám azt mondta, hogy átadják a szobát, és haza tudtunk menni. A régi, szülői házamba aztán soha nem voltam, mert eladták azok, akik beköltöztek. Persze amikor hazajöttünk, mindjárt itt volt a tanácselnök, és azt mondta, hogy »ki engedte meg maguknak, hogy hazajöjjenek?!« Ő volt a nagyúrsten, annak is

---

²⁵⁹¹ 1932: F: 16: Bakony: Márkó.

gondolta magát. [...] Teherautóval jöttünk vissza, nem sokkal több holmink volt, de a tehenek is hazakerültek. Itt is egy szoba-konyha volt, és ott éltünk. [...] Ezt a házat, amiben most lakok, úgy szereztük vissza, hogy azt mondta az unokanővérem, hogy ha akarjátok, hazajöhetnek a házba, mert ők elmennek postásnak Veszprémbe. Így költöztünk vissza. Ez így cserébe ment. A földet otthagytuk Lókúton, az anyósomé lett, de azok meg Füredre költöztek. Kaptunk egy kis földet apámtól, és azon gazdálkodtunk, aratni jártunk, napszámba jártunk, aztán be kellett lépni a téeszbe. Így voltunk.²⁵⁹²

„Egyszer csak azt lehetett hallani a kitelepítésről, hogy befejezték. [...] Én azt hallottam, hogy azért maradt abba, mert már nem tudtak többet elvinni. [...] Összeírások mindig voltak, hol lekerültünk, hol felkerültünk rájuk. [...] Mi anyanyelvéssek voltunk, minket Lókútra telepítettek. Anyanyelvés, azt jelenti, hogy svábok vagyunk. [...] Az, hogy miért csinálták, hogyan kerültünk ide, ezt én is szeretném tudni. [...] A Németországba való kitelepítés, az 1948 áprilisában volt, minket május 25-én vittek át Lókútra. [...] Először kidobolták, hogy ki van rajta a listán, kinek kell menni, és jött egy orvos, és megnézte, hogy ki beteg, ki nem, és ki lett rakva, hogy kinek kell elmennie. [...] Nem védekezett senki, mindenki beletörődött. [...] Azokat vitték, akik nagyrészt a Volksbundban voltak, akiknek elvették a házat, és nem hagytak nekik semmit, az maradhatott. Itt csak a vagyon köllött. [...] Úgy volt, hogy Felvidékről lesznek ide telepítve családok, de nem volt már hová, mert azoknak a németeknek a házaik, akik elmentek, el volt foglalva. Beltelepesek és szökött felvidékiek foglalták el. [...] A körjegyzőség Tótvázsonyban volt, oda kellett volna rakni a felvidékieket, de az betelt, ezért volt itt telepítés. [...] Voltak olyanok, hogy belső telepesek [ezek Literről és Gyulafirátótról jöttek] – így hívtuk őket. Örültek, ha kaptak valamit, ami el volt vetve, azt aratták, leszüreteltek, megették, utána munkákat nem csináltak. [...] Aztán kihirdették, hogy el kell mennünk. Kaptunk Lókútról egy házsámot, hogy erre a helyre kell átköltözni. Mindent el lehetett vinni, egy felvidéki jött a helyünkre. Már április 15-én itt voltak a telepesek, ők is hoztak magukkal mindent. Nekik is ki volt írva, hogy ide jöjjenek. Ők mindig azt mondták, hogy maradjunk otthon, ők majd keresnek egy másik házat, ami üres. De nem történt meg, és mi se találtuk a helyünket. Otthon se voltunk már, de ott se voltunk. Két szoba volt, ezen osztottunk, amikor főztünk, be kellett osztani. [...] 21 családot telepítettek oda. Nem kapott senki segítséget, csak papíron. Ott kaptunk földet, tehát egy csereingatlan volt. Amit kaptunk, az nem első osztályú föld volt. Jól kitoltak velünk. Egy kisszoba meg nagyszoba volt, egy konyha és egy istálló. [...] Először meg kellett szokni, mert megszökni nem lehetett. [...] Mikor innen elindultunk, itt már nem volt szabad svábul beszélni, mire megérkeztünk oda, ott már nem lehetett másképp [mint svábul]. [...] Két öregasszony lakott a házban, azokkal kellett együtt laknunk. [...] Befogadtak minket, de akinek nem kellett kimenni, az nem nézett minket jó szemmel. [...] Lókúton napszámba jártunk, aztán Zircre. [...] '52-be sikerült visszaköltözni. Sok volt a beadás, aztán leadtuk az államnak a földeket. Az uram elment a vasútra dolgozni, csak hogy gyarapodjunk. A férjem is hidegkúti volt, földműves, már itt találkoztunk, de Lókúton házasodtunk össze '51-ben. Az volt a célunk, hogy hazamegyünk. Minden évben nagyobb volt a beadás. Felajánlottuk a földet, és az uram anyja nevében volt. Szabadulni akartunk a földtől. Azt mondták, hogy állatgondozást kellene vállalni, s akkor kapnánk egy tanácsi lakást. Bikákat kellett kezelni, féltünk tőlük, de mégis eljöttünk. Még ezt is elvállaltuk, hogy haza tudjunk jönni.

²⁵⁹² 1924: N: 24: Balaton-felvidék: Hidegkút.

„Akik megkapták a házunkat, nem költöztek ki, de nem volt a nevükön. Itt [Hidegkúton] mindenki idegen volt, nem az a falu volt már, mint régen. Mi voltunk az alattvalók, ők voltak a főnökök, a felvidékiek, ők megkapták a földet, és nekünk oda kellett menni dolgozni.”²⁵⁹³

„Jött egy előljáró, nem tudom, honnan, és ez kiagyalta, hogy át kell adni a lakásunkat, és el kell menni a Bakonyba. Hogy mit vétettünk az államnak, azt nem tudom. Nem csináltak semmit, csak írtak egy listát, fentről lefelé, hogy kinek kell elhagyni a lakását. Házról házra mentek és megmondták, hogy kinek kell elmennie illetve, hogy ki maradhat. Nem függesztették ki. [...] Azt mondták, hogy biztosítani kell a helyet a csehszlovákoknak. Szerintem ez nagy szemfényvesztés volt, mert mi jól dolgoztunk abban a földben, és itt is ezt csináltuk. Azért telepítettek ki minket, mert anyanyelvészek voltunk.”²⁵⁹⁴

„Azt mondták, hogy aki magyar nemzetiséget írt az 1941-es népszámláláson, azt kiteszik más faluba. Tizenegyen voltunk magyar nemzetiségűnek beírva. Berhidáról jött egy ember, akinek hét gyereke volt, egyik egy orosz katonától. Beszédhibások voltak. Vonattal jöttek, K. Lajosnak hívták és leszálltak a vonatról és azt mondták, »na jó lesz ez a ház« és beköltöznek. [...] Akiket kitelepítettek Németországba, azok annyira fel voltak készülve, hogy legalább teheneiket eladták, de minket hirtelen ért ez a dolog”.²⁵⁹⁵

„Nagyapánknak volt szép udvara, nagy háza, közel volt a víz, nagy pajta, istálló. Ezt a házat kiszemelték, akik jöttek, és nekik el kellett menni. Ez 1948 pünkösdvasárnap volt, akkor főzött először az új helyen.”²⁵⁹⁶

„1947. június 19-én kidobtak minket, és elvittek Fenyőfőre, ez a Bakonyon túl van, Bakonyszentlászló felett, most Győrhez tartozik. [...] Nálunk 1948-ban volt a kitelepítés, de minket '47-ben telepítettek ki. Fogták és 26 családot, áttettek Fenyőfőre.”²⁵⁹⁷

„'46-ban már jöttek ide telepések. Senki semmivel nem törődött, hogy hova megy. [...] Amikor a felvidékiek érkeztek, akkor összeszedték az embereket, és elvitték Fenyőfőre, ahol egy tábor volt, és oda helyezték őket, de csak azokat, akiknek háza volt és földje. Én nem voltam ott, nem tudom, hogy mi volt ott. Aztán jött a németországi kitelepítés, és újabb felvidékiek érkeztek. Akiket Fenyőfőre vittek, azok lassan visszaszivárogtak.”²⁵⁹⁸

Ezen idézetek alapján jól látható, hogy az elűzés és az anyanyelvészek más községbe való áttelepítésének dátuma rendkívül közel van egymáshoz. Levéltári források szükségeltetnek a teljes bizonyossághoz, de úgy tűnik – főleg a bakonyi területek példáin keresztül –, hogy az elűzés befejeztével a kitelepítés lett a németek következő jogfosztása. Más szóval, amint „elfogyott” a keleti zónába indított transzportok száma, de szükséges volt még az elűzésre kijelölt németek kimozdítása – az érkező belső és felvidéki telepések miatt –, azon nyomban megindult az áttelepítésük.

A Bakonyban a telepítésre kijelölt falvak azon községek voltak (Fenyőfő, Lókút, Hárskút),

²⁵⁹³ 1928: N: 20: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁵⁹⁴ 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁵⁹⁵ 1925: F: 22: Bakony: Városlőd.

²⁵⁹⁶ 1933: N: 15: Bakony: Lókút.

²⁵⁹⁷ 1925: F: 22: Bakony: Városlőd.

²⁵⁹⁸ 1923: F: 24: Bakony: Városlőd.

amelyeket már 1945-ben a németek elűzésére kialakítandó koncentrációs táboroknak szántak. Az alábbi táblázatban a migrációra kényszerített interjúalanyaim útvonalát mutatom be. Az előző idézetekben átfogóan elbeszélte stratégiának azon részét elemzem a következő fejezetben, amely arról szól hogyan illeszkedtek be kényszerlakhelyükön a kitelepítettek.

A községükből más településre kitelepített németek (m.b. = megyén belüli telepítés)²⁵⁹⁹

Honnan	Hová	Közlő
Dunakanyar		
Nagybörzsöny	Nógrádsáp	1953:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1943:N:6: Dunakanyar: Nagybörzsöny
Nagybörzsöny	Legénd	1932:N:16: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny.
Nagybörzsöny	Felső,- és Alsópetény	1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny.
Nagybörzsöny	Nézsza	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
Nagybörzsöny	Ósagárd	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
Nagybörzsöny	Bér	1943:N:6: Dunakanyar: Nagybörzsöny.
Nagybörzsöny	Galgaguta	1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny.
Berkenye [m.b.]	Kóspallag	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
Berkenye	Verőce	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
Berkenye [m.b.]	Legénd	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
Berkenye [m.b.]	Nézsza	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
Berkenye	Márianosztra	1926:N:22: Dunakanyar: Szendehely.
Szendehely [m.b.]	Nógrádgyárdony	1937:N:12: Dunakanyar: Szendehely.
Szendehely [m.b.]	Nőtincs	1937:N:12: Dunakanyar: Szendehely.
Szendehely [m.b.]	Lucfalva	1937:N:12: Dunakanyar: Szendehely.
Szendehely	Kóspallag	1928:N:20: Dunakanyar: Szendehely.
Szendehely	Nagybörzsöny	1928:N:20: Dunakanyar: Szendehely.
Visegrád	Csolnok - Tát	1925:F:20: Gerecse: Csolnok.
Vértes		
Szár	Vérteskozma	1932:N:16: Vértes: Szár.
Bakonyársárkány [m.b.]	Gánt, Mór	1925:N:23: Bakony: Bakonyársárkány.
Mór	Gánt	1926:F:22: Vértes: Gánt.
Balaton-felvidék		
Hidegkút [m.b.]	Lókút	1929:F:18: Balaton -felvidék: Hidegkút. 1928:N:20: Balaton- felvidék: Hidegkút.
Bakony		
Bakonypölöske [m.b.]	Hárskút	1935:N:13: Bakony: Hárskút
Bakonyszentiván [m.b.]	Lókút	1933:N:11: Bakony: Lókút.
Románd [m.b.]	Döbrönte	1942:N:7: Bakony: Bakonyjákó
Isztimér	Aka	1929:N:16: Bakony: Isztimér.
Isztimér	Balinka	1923:N:23: Bakony: Isztimér.
Bánd	Németbánya	1923: F :23: Bakony: Németbánya
Márkó [m.b.]	Iharkút	1932:F:16: Bakony: Márkó.
Márkó [m.b.]	Bakonyjákó	1932:F:16: Bakony: Márkó.

²⁵⁹⁹ A táblázatot a kultúrtáj elhelyezkedése szerint rendeztem keletről nyugatfelé a haladva.

Márkó [m.b.]	Csehbánya	1932:F:16: Bakony: Márkó.
Márkó [m.b.]	Németbánya	1932:F:16: Bakony: Márkó.
Márkó [m.b.]	Fenyőfő	1936:F:12: Bakony: Márkó.
Márkó [m.b.]	Hárskút	1936:F:12: Bakony: Márkó.
Márkó [m.b.]	Lókút	1936:F:12: Bakony: Márkó.
Fenyőfő	Zirc	1927:F:21: Bakony: Zirc.
Városlőd	Fenyőfő	1923:F:24: Bakony: Városlőd. 1925:F: 22: Bakony: Városlőd.
Ganna [m.b.]	Farkasgyepű	1930:N:17: Bakony: Ganna.
Ganna	Toldypusztá (Andocs)	1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna.
Bakonypéterd	Döbrönte	1923:F:25: Bakony: Döbrönte.

*Az „anyanyelvesek” telepítései a Balaton-felvidéken és a Bakonyban
(forrás: közlések alapján, lásd a fejezetben lévő táblázatokat)*

11.2.1. A kitelepítettek beilleszkedésének emlékezete a felvevő községekben

A kitelepítés részleteivel kapcsolatban az új helyzet okozta állapotok közül elsősorban a gazdasági folyamatokra, megkapaszkodásra, munkára voltam kíváncsi. A korábbi közlésekben már volt szó az egzisztenciális megkapaszkodás általánosabb menetéről, de ezzel részleteiben itt és a későbbi fejezetekben kívánok foglalkozni. Ez ugyanis hosszú, olykor másfél évtizedig is eltartó folyamatok voltak. Minden család másképpen értékelte, hogy mikor érték el azt a pontot, amelyben az életük anyagi minősége a kitelepítési előtti szintet érte el. Ennek első lépése volt az, hogyan illeszkedtek be azok, akiket más falvakba telepítettek.

Sokan eltérő okokat adtak meg a kitelepítés indokának. Városlődön 23 berhidai család „érkezése” volt az okozója²⁶⁰⁰ a kitelepítésnek. E helyen 20 kilót,²⁶⁰¹ Nagybörzsönyben „*edényt, sparheltet, pár zsák lisztet, krumplit,*”²⁶⁰² Berkenyén néhány ruhát és a bútort vihették magukkal²⁶⁰³ a kitelepítettek, de mindenhol megpróbálták csalni az arányokkal: azt feltenni kocsiira, amit lehetett. Porván²⁶⁰⁴ és Szendehelyen²⁶⁰⁵ is arról számoltak be, hogy nem volt harag azokkal, akik megkapták a házakat, de ebből inkább azt a következtetést vontam le, hogy az emberek bezárkóztak, magukba fordultak, *alávetették magukat a felsőbb parancsnak.*

Első, berkenyei közlőmet a Pest megyei Kóspallagra telepítették. Ez ugyan nem volt messze otthonától, mégis *a megyéből való kitelepítésnek számított.* A szovjetdeportálásból hazatért elbeszélő számára a „rabszolgalét” sorstragédiája folytatódik. Először egyes számban, majd többes számban fejti ki a fizikai megroppanást, amikor arról beszél, hogy kisgyermekét táplálva elapadt a teje, mégis segítséget kap a kóspallagiaktól.

Hasonló, de jóval puhább erő mutatkozik meg a második idézetben, amely a Börzsönyből a Galga-vidékre telepített németek esetére világít rá is. Ők partnerre találtak a helyiekben, a közlésben a társadalmi szolidaritás jelenik meg.²⁶⁰⁶ Ez jelentősen erősíti az emelkedéstörténetüket, sőt egyfajta biztos alapként jelenik meg, amelyből a család megpróbáltatásaikon túllép és abból talpra áll.

---

²⁶⁰⁰1934:F:12:Bakony:Városlőd: „*Huszonhárom család jött Berhidáról. Minket kidobtak a francba. Egyik vasárnap jött haza apám, és azt mondta, hogy »ki vagyunk dobva, a templomba mondták, hogy rajta vagyunk a listán.«*”

²⁶⁰¹ 1925: F: 22: Bakony: Városlőd: „*Volt nálunk egy 60 kilós süldő, anyadisznó, meg minden. Csak 20 kilót lehetett elvinni, se állatot, se bútort. Ezt a süldőt belerakták egy lukba, és három nap múlva vettük ki, csak lélegzeni tudott. Az állatorvos viszont adott engedélyt, hogy levágjuk. Az öcsém az üveggyárban, én hidépitőknél dolgoztam.*”

²⁶⁰² 1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

²⁶⁰³ 1924:N:34: Dunakanyar: Berkenye.

²⁶⁰⁴ 1924:N:25: Bakony: Porva: „*Nem foglalkoztam vele, őket is kidobták, nem tudunk rájuk semmit mondani. A Cili a testvérem mai napig haragszik, de én mindig csitítom.*”

²⁶⁰⁵ 1928:N:25: Dunakanyar: Szendehely: „*Amikor az apám kocsmába ment [egykor ez a kocsmá volt a mienk], akkor a cigányasszony [aki megkapta a házunkat] az bezárta az ajtót. Annyira félt tőle. Az volt a szerencsénk, hogy ennek egy lánya volt és az Rádra ment férjhez és ők elmentek lányukhoz lakni és végül a bátyám visszavette a házat, de nem volt se jó, se rossz [viszony].*”

²⁶⁰⁶ 1943:N:6: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „*Azt hiszem öt családot vittek oda [Nagybörzsönyből]. Vasárnaponként összajártunk. A rendes ember, az be tud illeszkedni mindenhol. Ahogy mondom, a szomszédok már másnap jöttek, és kérdezték, hogy »jaj, szomszédasszony, nem kell-e valami?« Idegenek voltunk. Akkor a szerencsétlenségben nagyobb volt a megbecsülés az ember iránt, mint most. Pillanatok alatt be tudunk illeszkedni. Ugye apám elment Miskolcra dolgozni a Hidépitőkhöz. Csak mi voltunk [édesanyámmal]. A bátyám akkor már 14-15 éves volt. Ő a traktorállomásra ment dolgozni, mert ott már szövetkezet volt. Volt kis tehenünk, amit még a bátyám elhozott Nagybörzsönyből, megengedték neki.*”

Előbbi történet egyéniségként (egyfajta „hőstörténetként”) meséli el („én”) az integrációt, saját élmények alapján. Az utóbbi családi, közösségi akaratként („ők”) vázolja fel, az immár öröklött, hallott történetet, s a segítségnyújtás epizódjánál vált egyes szám első személyűvé az elbeszélése. Ennek oka, hogy újraélve, már önmagát is beleépíti a kapott történetbe, hiszen ami egykor családjával történt, az vele történt, még akkor is, ha meg sem született ekkor.

„Egy kecskeólba tettek, egy rozoga ház elhagyott szobájába. [...] Az apósom, anyósom, nagymamám, mind Kóspallagra kerültünk. S akkor eszembe jutott, hogy apám említette ismerősét, a Burik Józsefet.²⁶⁰⁷ Tőle kaptam egy szobát. De még tejet se kaptam, pedig elapadt a tejem és még ettettem a fiamat. Ezek a népek fakereskedők voltak, tuskót vágtak, mi nem tudtunk fát vágni, a svábok nem vágtak fát. Mondtam a férjemnek, éhen halunk. Reggel hajnalban találkoztam a sógorommal és visszaindultunk az erdőn keresztül Berkenyére. Hazaértünk. A kormánybiztos – aki egy nagy kommunista – édesapámnál volt, de én úgy kiabáltam vele, hogy »jőjjön, nézze meg, hogy hova tettek be minket«. És akkor azt mondta, hogy »jőjjön vissza«. Apám akkor befogta a lovakat és éjjel jöttünk haza. Én hazajöttem, a férjem ott maradt, kapott egy szobát. Összeraktuk a pénzt és vettünk lovakat, kocsit és fuvarozott a férjem. A kóspallagiak nagyon befogadtak minket.”²⁶⁰⁸

„Amikor Galgautára érkezett a család, akkor egy szobakonyhába rakták be. Úgy, hogy előtte egy tüdőbeteg ember lakott benne és nem lett kimeszelve. Nem költöztek be. Ezért a szomszédasszony fogadta be a családot, anyámat és a testvéreimet, amíg ki nem meszelték a házat. A másik szomszéd is segített, úgyhogy nagyon rendes szomszédjaink voltak, ez volt a szerencse. Nyomtalanul nem múlt el, mert emlékszem arra, hogy gyerekkorunkban rendszeresen mentünk a tüdőgondozóba és mintát vettek, hogy nem vagyunk-e betegek. Az anyám és testvérem annyira megfertőződött, hogy szanatóriumba kellett menniük. Én megúsztam. Olyanok voltak a higiénias körülmények, [hogy elkapták] mert a falak is vizesek voltak. Édesapám rögtön, amikor megérkeztek, akkor Miskolcra került a postahálózat építőüzeméhez. Bejárt Miskolcra 'Gutáról, még Nagyborzsönyből is. Ő fiatalemberként kezdett el dolgozni és onnan ment nyugdíjba. Édesanyám csinálta a férfimunkát, a határban művelte a földet. A nagyszülők segítettek, de anyura hárult minden. Apám mindig képezte magát, 1970-ben egyszerre érettségiztünk. Szombaton délután hazaért, vasárnap ment vissza.”²⁶⁰⁹

A következőkben idézett első elbeszélés a községből történő kitelepítés napjának, az útnak a részleteibe avat be. E közlésből jobban érthető, hogy miért tekintették Lókúton idegennek a németeket. A befogadó közösség rossz tapasztalata a korábbi magyar betelepülőkről áttevődött a beköltöző németekre is. A telepítés miérettjeire, a bűnösség és lenyomás érzésére is e helyütt kérdeztem rá, amire a Városlódról Fenyőfőre telepítettek emlékeztek vissza.

„Előre megmondták, hogy Lókútra visznek. Ez volt kijelölve, kaptunk egy házat. Ezt a falut

²⁶⁰⁷ Burik József valószínűleg nem cseléd volt, hanem 1946-ban Kóspallag bírása. Korábban a Hangya Szövetkezet helyi tagja. Kiszegapártot képviselte a többségében szlovák faluban. 1946-ban az ellen tiltakozott, hogy ne telepítsék ki (!) a helyi szlovákokat Csehszlovákiába. 25 kóspallagi kitelepülni szándékozó vissza is adta jelentkezését és 1000 aláírást küldtek el a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és a kiszegapárt szervezeteinek azzal kapcsolatban, hogy a helyi szlovákság nem kíván költözni. Lásd: *A nógrádmegyei szlovákok tiltakozása*, in. *Magyar Nemzet* 2. évf. 189. sz. 1946. augusztus 27. 3.o.

²⁶⁰⁸ 1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.

²⁶⁰⁹ 1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagyborzsöny.

jelölték ki, ide kell jönni. Teheneket fogtunk be, reggel ötre felpakoltunk a kocsira, és három, fél négy felé értünk Lókútra. Apám is jött, az egész család. A vetőgépet nem hoztuk el. [...] Később kiderült, hogy a szőlőnket nem is vették el, pedig azt hittük. Visszaszereztük és felosztottuk négy részre, mostanáig, a mai napig műveltük, négy testvér. [...] Én fiatal legény voltam, egy idő után megbarátkoztunk, megismerkedtünk. Nem volt vita. Sokan jöttek ide. A lókútiak azt mondták ránk, hogy telepések, mert ide lettünk telepítve. Itt már telepések nem voltak, mert a magyarok elmentek.”²⁶¹⁰

„Valaki kigondolta, hogy jó hely lesz, és hogy ne jöjjenek vissza, ne legyenek gyökerek.”²⁶¹¹

Mind azoknál, akiket összeköltöztettek, mind a megyén belül telepítettekénél a különböző kultúrájú és nyelvű emberekkel való együttélés jelentette a legnagyobb kihívást. Egy berkenyei emlékezöm a „jó viszonyban voltunk, csak csodálkoztak, hogy mi nem mentünk el Németországba” jellemzéssel adta meg, hogy mennyire kettős volt a telepésekkel a viszony.²⁶¹² E kettősség abból fakadt, hogy bár megértették, hogy őket is elűzték otthonukból, mégsem tudták azt felfogni, hogy ennek ellenére mégis jogfosztóként léptek fel.²⁶¹³

A németek körében e témánál általában a tabusítás jelent meg. Ám e helyütt több késelésről tesznek tanúbizonyságot az elbeszélők, aminek alapján arra lehet következtetni, hogy a jogfosztott németek és a betelepült magyarok/németek közötti feszültségek kicsúcsosodtak. Általában kocsmai verekedések, bandákba verődött csapatok szereztek érvényt a „becsületnek.”²⁶¹⁴ Az elbeszélésben azokra volt jellemző ez a meglátás, akiket csak a községükben telepítettek össze. A „mi” és az „ők” viszonylatában, a vonzásokban és a taszításokban a házasság tilalma jelenik meg. Ám a felvidékiekkel való tapasztalatsere, a megbékélés²⁶¹⁵ és a közelítő munkakultúra házasságokat²⁶¹⁶ is eredményezett, ezért minőségi különbség mutatkozik a hasonló jogfosztást elszenvedett betelepülők között.²⁶¹⁷ Ennek okairól is későbbi fejezetben lesz szó.

²⁶¹⁰ 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁶¹¹ 1934: F: 14: Bakony: Városlőd.

²⁶¹² 1928:N:34:Dunakanyar:Berkenye: „A Kucsera néni [akit házunkba beletelepítettek], mindig azt kérdezte, hogy »maguk mikor mennek el?«”

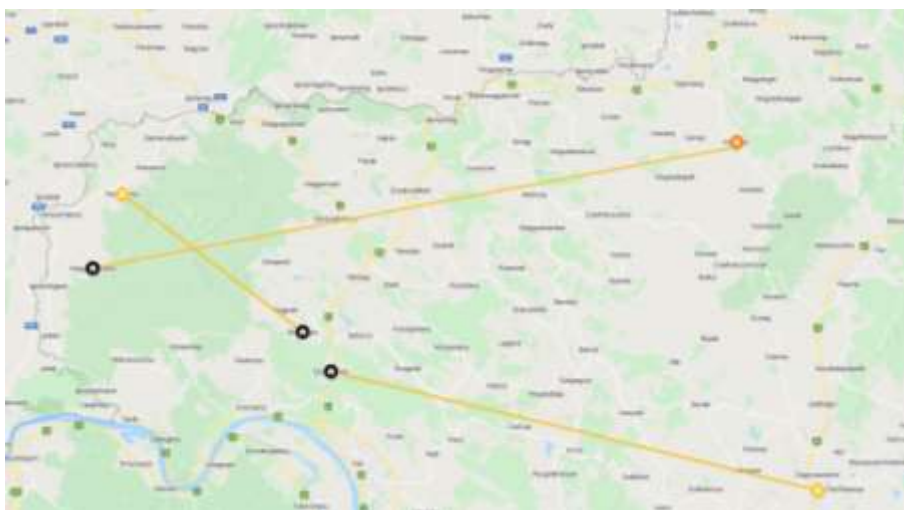
²⁶¹³ 1924:N:34: Dunakanyar: Berkenye: „Egy szál ökrünket is kivitték, nekünk egy szavunk sem volt. A felvidékiek végig járták a falukat: Szendehely, Berkenye, Börzsöny, megnézték, hol vannak a jó házak. Mondom a férjemnek, hogy ezek a mi házunkba jönnek, úgy is volt. Vaggonal jöttek, Kucserának hívták. Nem haragudtunk rájuk, őket is kitétték, Losonc környékéről jöttek, úri parasztok voltak, itt uborkát akartak piacra vinni, nem sikerült, inkább elmentek.”

²⁶¹⁴ 1926:F:20: Vértes: Szár: „Azok voltak többen, akik a közelből, vagy Magyarországról jöttek. Az egyikük, aki Iszkaszentgyörgyről jött, az svábul is tudott. Nagyon verekedtek, vasvillával szaladgáltak, egymással is verekedtek. Aztán eladták a házat és majdnem mind elment Tatabányára.”

²⁶¹⁵ 1928:N:35: Dunakanyar: Szendehely.

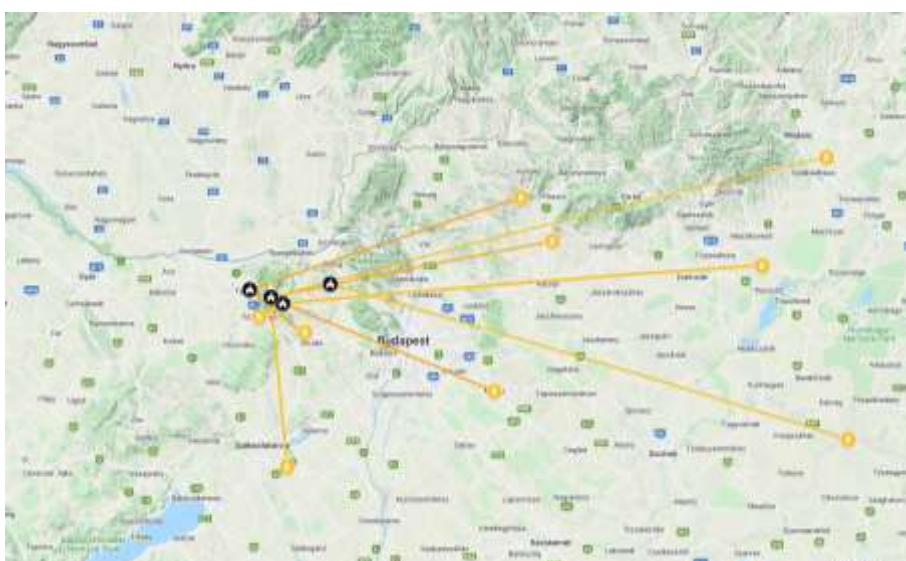
²⁶¹⁶ 1926:N:22: Dunakanyar: Szendehely: „A lányom beleszeretett egy szlovákba, Ipolyságról jöttek és azt mondták, hogy ők ott magyarnak vallották magukat és nekik is ki kellett jönni ide az üres házba.” Hasonló: 1925: F:23:Gerecse:Csolnok.

²⁶¹⁷ 1923:N:24: Dunakanyar: Szendehely: „Felvidéki magyar szlovákok voltak, mink meg magyar svábok voltunk. Ők kapták meg a szép lakásokat, mindent elvettek. Az én szüleimnek nyolc holdja volt, búza és kukorica. [...] Azt mondták, hogy sajnálják, azt mondták ártatlanok, hogy őket is kidobták otthonról. Voltak köztük nagyon rendesek, összejártak, beszélgettek.”

Magyarország belső részeiből a Dunakanyarba érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

Az anyanyelvészek viszonya viszont más volt.²⁶¹⁸ A bűnösség érzete, az elszakadt kötelékek miatt keresték az identitásbeli fogódzópontokat. A késelések és a „*bűnösök vagyunk, meghúztuk magunkat*” történeti összekapcsolás azt mutatja, hogy a családok rövid idő alatt magukba zárkóztak, de maguk között megpróbálták gazdasági közösségeket alakítani. Ám a téesszervezés egy munkahelyre rendelte azokat az embereket, akik egy közösségben voltak kénytelenek dolgozni/élni. E munkának, megbékélésnek azonban az anyanyelvészek német köreiből volt célja.

Magyarország belső részeiből a Gerecsébe érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

„Az én véleményem szerint az agrárproletárok azért voltak szegények, mert lusták voltak dolgozni. Vagyis jelentős részük. Végig mentek az utcán, kinéztek egy házat és bementek a község házára, azt mondták, hogy nekik az kell, és akkor megkapták. A spájz tele volt, a pince tele volt, az istállóban volt ló és tehén. Ha ezek mind elfogytak, akkor eladtak mindent és továbbálltak. Mert adót nem

²⁶¹⁸ 1933:N:11: Bakony: Lókút: „Először nógrádiak jöttek, de azok addig maradtak, amíg a pincében, vagy padláson volt valami, amit feléltek. Utána mentek tovább Magyarpolányra. Akik Hidegkútról jöttek, azok német „anyanyelvűek” voltak, svábok. Büntetésből, mert az ő házukba szlovákokat tettek.”

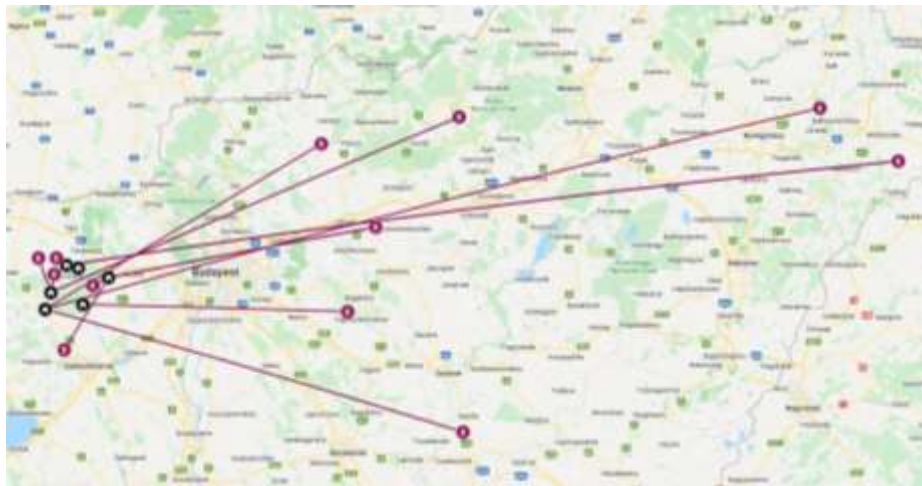
fizetett, beszolgáltatást nem csinált. S akkor eladták a svábnak. A felvidékiek megkapták a vagyonukat itt Mórton, ezek is dolgoztak, szántottak vetettek és vitték valamire. De mások nem.”²⁶¹⁹

„Verekedések és késelések voltak a gömöriek ellen. Kocsmában voltak, és megkéselték az E. Palit. A svábokat késelték meg, nem halt meg, de megszúrták. Nagydarab vadember volt az egyik, ezek a késelések nem a kocsmából indultak el. Ez ment a szüleivel, kint volt egy néni az utcán, és odament és megszúrta. Kijött segíteni egy idős bácsi a rokonságból, és azt is megszúrta. Császár volt a neve. Tömegverekedés tört ki. Ez már az '50-es évek elején volt.”²⁶²⁰

„A vas megyeiekkel a fiatalság gyorsan kibékült, de házasság azért nem volt. Csak később.”²⁶²¹

„Itt mindenki meghúzta magát, nem volt semmi. Verekedés nem volt, a svábok nem voltak verekedősek, pár ütés biztos volt, de komolyabb nem.”²⁶²²

„Azok a telepések, akik először jöttek a csizmájukba' hordták a kést. Vagy 50 ökröt vágtak le, és mindennap mentek gyűlésezni, ezek kommunisták lettek. Nem szívlelték egymást, de a márkóiakkal nem lehetett verekedni.”²⁶²³

Magyarország belső részeiből a Vértesbe érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

„Jöttek magyarországi telepések, [Balaton]Fűzfőről és Gyulafirátótról. Volt egy rátóti, annak is adtak egy tehenet, üszőt, borjút. Nem volt mit ennie, levágta a malacot, az üszőborjút, mindent. Mit lehetett csinálni? Semmit! Ővék volt a hatalom. Ezek agyonütöttek egy embert a szőlőspincéknél, és hagyták ott meghalni. Orényi volt a neve, nem tudom, miért csinálták, ő már nem tudott beszélni, és nem derült ki semmi, mert akik csinálták, nem kaptak büntetést.”²⁶²⁴

„Nem szólhattunk semmit. Elfogadtuk, hogy bűnösök, németek vagyunk. Meghúztuk magunkat.”²⁶²⁵

A közös élet első állomásai hasonlóak az elűzöttek élményeivel. Nyilván sok az átfedés is, de puhított elbeszélések abból adódnak, hogy a kitelepített anyanyelves németek rögtön arra a stratégiára álltak rá, hogy vagyonuk egy részét, vagy egészét szorgalmas munkával, de

²⁶¹⁹ 1929:F:22: Vértes: Mór.

²⁶²⁰ 1942: F: 10: Bakony: Ajkarendek.

²⁶²¹ 1939: N: 14: Bakony: Döbrönte.

²⁶²² 1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna.

²⁶²³ 1932: F: 15: Bakony: Márkó.

²⁶²⁴ 1929: F: 18: Balaton-felvidék: Hidegkút.

²⁶²⁵ 1933: N: 15: Bakony: Lókút.

visszaszerezzék.

Magyarország belső részeiből a Balaton-felvidékre érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

11.3. A visszaköltözés és reintegráció emlékezete a falujukból kitelepített, majd visszatért németeknél (1948-1968)

A beilleszkedést követő fázis maga a beilleszkedés megtagadása volt. Ez alatt azt értem, hogy a kitelepített németek tíz-húsz év munkájával, de tendenciózusan törekedtek arra, hogy visszavásárolják az otthonukat. Erre 1955 után folyamatosan lehetőségük nyílt.²⁶²⁶

Jellemző volt, hogy a család idősebb tagjának „parancsa” volt ez, ami jelzi a haza/község kettős kötődését (német anyanyelv, magyar otthon)²⁶²⁷. Emiatt evidens volt arról kérdeznem, hogyan zajlottak a visszavásárlási folyamatok, mennyi idő telt el, míg sikerült ezt megtenni. Nagybörzsönyi visszaemlékezőmet nem telepítették ki, de azt közölte, hogy a Losonc környékéről érkezett felvidékiek közelebb akartak lenni otthonukhoz, ezért amint lehetőségük volt a nógrádi Balassagyarmatra költöztek.²⁶²⁸ Ez lassú folyamat volt, de a jogfosztott németek számára ez volt a lehetőség, hogy visszaszerezzék egykori tulajdonukat.

Páran visszakapták a házakat, de a többségnek meg kellett vásárolnia. Egy női közlőm családját visszaengedték a házukba, de csak az egyik szobába, és együtt kellett élniük azokkal, akiket betelepítettek hozzájuk. A viszony nagyon rossz volt, a beköltöző család még az ürüléket is abba a kútba dobta, amelyet az eredeti tulajdonos használt.²⁶²⁹ A Nógrádsápon élő nagybörzsönyi család így élte meg az eseményeket.

²⁶²⁶ Más területek hely,- és mikrotörténeti kötetiben megtalálhatjuk ezeket a visszköltözőket: EILER 2011, 149.o.

²⁶²⁷ A fogalom kettős identitásként való definiálása: Bindorffer 2001, 11.o.

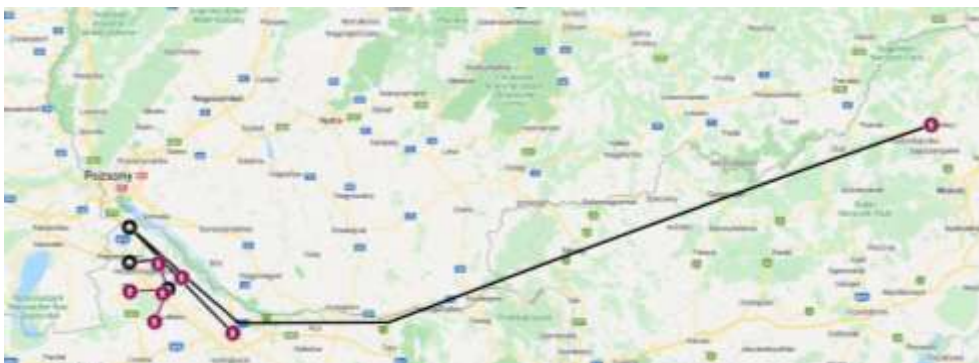
²⁶²⁸1927:N:21:Dunakanyar: Nagybörzsöny: „Az haragudott, akitől elvettek, vagy bérbe kellett venniük a sajátjukat. Ezek a Losonc környékiek azonban ragaszkodtak Balassagyarmathoz. Ez az egész zöme eladta a házat. A lelépésért odaadta a gazdának és szerzett ott magának Gyarmaton lakást, mert az mégis Losonc környéke. Ez apránként történt.”

²⁶²⁹1953:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „Esetleg olyan kapta vissza a házat, ahol jóindulatú volt a telepés, és sikerült neki hazamenni a saját otthonába, Szlovákiába - mert volt olyan is -, és azok szépen visszaadták. De az csak egy-két család volt ilyen, a többiek visszavásárolták. A mi telepeseink, abban a házban nagyon csúnyán viselkedtek. Azt csinálták, hogy a kútvizbe a bilijét beleöntötték, azért, hogy a nővéremék ne tudjanak ivóvizet inni. Ők a kamrában kaptak helyet, a saját házukban, valami engedély következtében. Elöl laktak a Hegedűsék, és a mai napig ott laknak. Két évig éltek együtt. Aztán maradt egy ház az anyai örökségből és végül odaköltöztek.

Magyarország belső részeiből a Bakony falvaiba érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

„Három vagy négy évet [töltöttünk Nógrádsápon]. '53-ban jöttünk vissza. [A szüleim] az az embertípusok, akik nem tudták elképzelni, hogy máshol éljenek, nem ott, ahol születtek, meg ahol a szülei élnek. A nagyszüleim még éltek és édesanyám nagyon kötődött az apjához és az anyukájához. Emiatt hazajöttünk, a nagyszülőknél laktunk. [A nógrádsápi házat] azt otthagytuk. Béreltünk egy teherautót, azzal jöttünk. Az én édesanyám abban a [nógrádsápi] szövetkezetben annyi gabonát kapott, hogy egy hátsó plató tele volt kukoricával, búzával. Olyan jó volt akkor a termés, és úgy jöttünk haza. Állatokra nem emlékszem, de a bútor nem volt sok. Sajnos nem jól alakult az életünk, mert kicsi volt a hely. A testvérek, azok nem jó szívvvel nézték ezt, vita volt állandóan és elmentünk albérletbe. Albérletben laktunk egy darabig, majd vettünk egy házat '59-ben. Akkor egy-egy házat meg lehetett venni.”²⁶³⁰

Magyarország belső részeiből a mosoni falvakba érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

A visszaköltözés tehát nem volt egyszerű és sokszor eltérő értékrendek ütköztek. Érdekes újra kiemelni azt a jellegzetességet, amely egész disszertációm végigkíséri, vagyis a szülői döntési mechanizmust. A családok meglehetősen összetartóak voltak. A falu-, és mikroközösséghez kapcsolódó döntési mechanizmusokat a sikeres gazdálkodás hitelesítette. Nem azért jó, vagy rossz

²⁶³⁰1943:N:10: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

az apa, vagy az anya döntése, mert ők a családfők, hanem mert döntésük mentén sikeresen tudják visszaszerezni az otthonukat. Ezzel az egész politikai és társadalmi rendszert sikerül a családoknak megkérdőjelezniük és felülírniuk. Munkámban persze csak azok szólalnak meg, akiknek többé-kevésbé sikerült is ezt véghezvinniük. Ám sokan – főleg idősek –, ezt a stratégiát nem tudták megvalósítani. Az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek első felében létrejövő felülről irányított német nemzetiségi szervezetnek az egyik legfőbb gondja lesz az ő sorsuk orvoslása.

Berkenyei elbeszélőm családját sem engedték vissza lakóhelyükre, s nem is tudták visszavenni otthonukat. Mégis pozitív egzisztenciális-emelkedéstörténet az övék, hiszen az interjúkészítésének idején Berkenyén lakott. Annak ellenére így van ez, hogy ezen esemény előtt a szovjet munkatáborokat is megjárta interjúadóm, majd az esemény után – a téesszervezés idején – a közlésben jellemzett „postaházat” is elkobozták tőlük. Történetük jól jelzi a „hosszú ötvenes évek korszakának” beköszöntét, a társadalmi alapú megőrzés jellegzetességét az alsó szintű közigazgatásban.

„Mi nem vettük vissza a házat, a mai napig benne laknak a telepések, de itt vagyunk [Berkenyén]. A férjem fuvarozott, de szombat és vasárnap hazajött. Az első hónapokban kitiltották a faluból, azt mondták nem szabad visszajönni, valakit el is kaptak és egy újonnan vett lószerszámát el is vették. Verőcére telepítettek embereket, ledőlt tetejű házakba, s akinek volt egy kis ismeretsége, azt azonnal ki is használta. Általában mindenki elment szolgálni, s az emberek kölcsönt is kértek és így vásárolták vissza a házakat. Szerencsénk volt, ez a ház, amelyben lakom a negyvenes években üres volt, az apósomé volt és csak a nagymama lakott itt. A jegyző ekkor azt mondta, hogy rakjunk be ide valakit, mert szép hosszú parasztház. Egy ismerősünk a postánál dolgozott és behoztuk ide, ez lett a posta, s ezért nem vették el, amikor a kitelepítés volt.”²⁶³¹

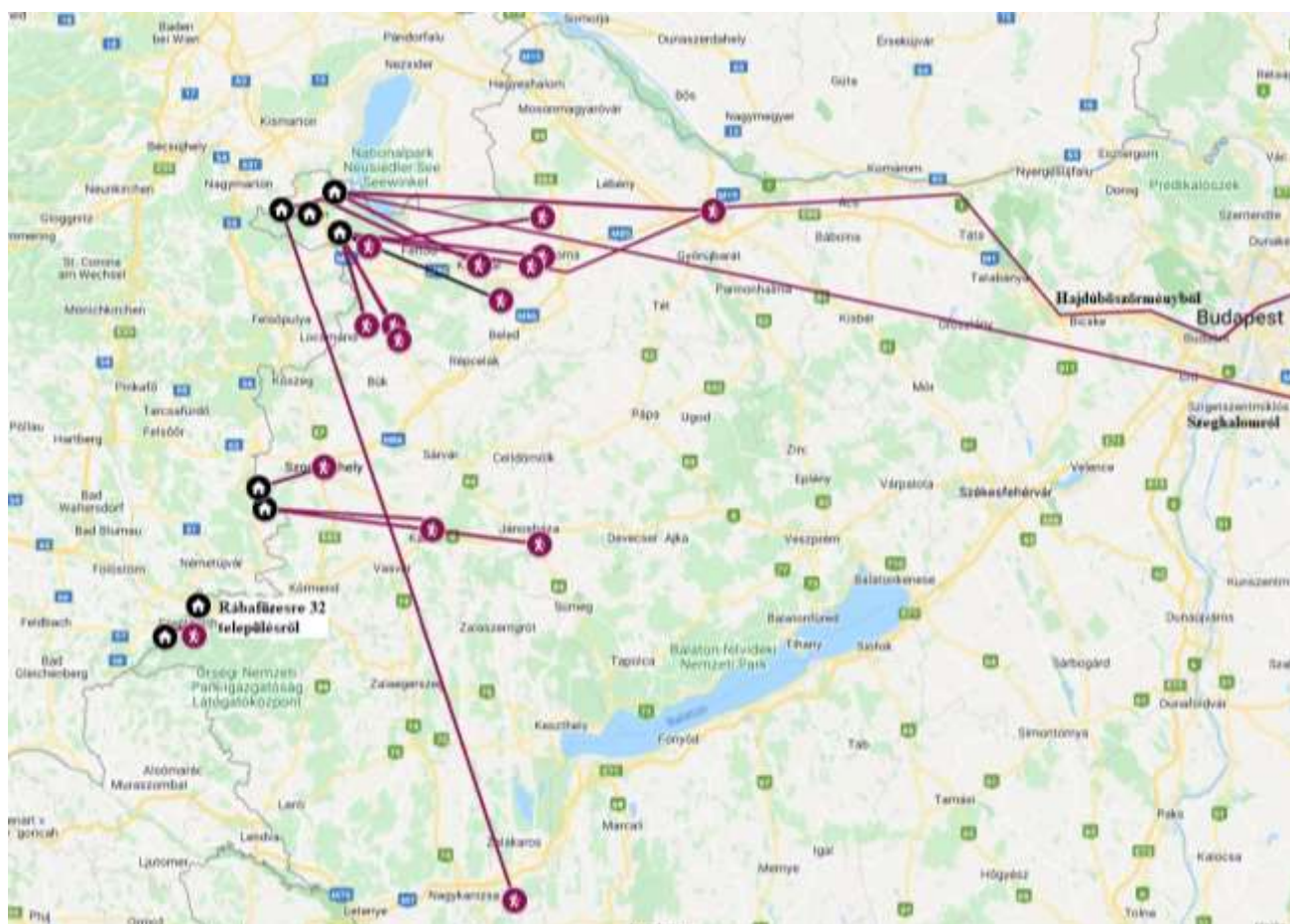
Szendehelyen nehézkesen ment az építkezés. Az egzisztencia megteremtése családi összefogásból történt. Ennek egyik expresszív megjelenése az alábbi idézet. A történet komplex, az ürülék és az állatokkal közös élettér megjelenítése egzisztenciájukra tett hasonlítás: úgy érezték maguk is ennyit érnek, ide nyomta le őket a hatalom szellemisége. Ennek megtagadása a boldogulás, csendes lázadás ez a hatalom és társadalmi rendszer ellen, amely eredményre is vezet. Ez a jellegzetesség – mint azt már többször bemutatam – a magyarországi németek sajátossága volt. Ez viszont már a reintegráció története is egyben.

Úgy kezdtük, hogy összeraktuk a pénzt. Visszavettük a földünket és elkezdtünk építkezni, de szegényesen sikerült. 1955 májusában költöztünk be, de csak az ablakok, meg a külső ajtó volt berakva, a válaszfalak nem. Még a lónak sem volt válaszfala, esténként feljött a lakásba. Se spádj, se padló, semmi nem volt. De volt két szoba és jobban el tudtunk férni, mint a régi helyen. Utána szeptemberig minden meg lett csinálva. Aztán vettünk az egyik szobára hajópadlót, »legalább ahol laktunk, ott legyen«. A másik szoba maradt földes, felkentük tehénszarral, mert az nem porolt. Én nagyon sokat tudok a szegénységről, hogy akkor mi volt. A húgommal jártunk '56-ban a váci »Tankertbe«,²⁶³² itt növénytermesztés folyt. „De a főnök onnan elment, s azt mondta, hogy »Szendi

²⁶³¹ 1924:N:34: Dunakanyar: Berkenye.

²⁶³² A Földművelésügyi Minisztérium Közép-Magyarországi Agrár-Szakképző Központ (FM KASZK), Tánácsics Mihály Mezőgazdasági Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája. 1946-ban alapították és 1950-től 3 éves

lányok, én jövőre nem leszek, mert Soroksárra megyek, ha érdekli magukat, akkor ott többet tudunk keresni». És fogtuk magunkat és elmentünk Soroksárra, ott négyszáz forinttal²⁶³³ kerestünk többet. Emlékszem, egyik nap jöttünk haza a hűgommal, kaptunk fizetést és találkozunk anyukánkkal, mondtuk, hogy »hoztunk pénzt«. »Jaj-hát éppen megyek az asztalozhoz, kész vannak az ablakok, adjátok ide a pénzt!«- mondta. Odaadtuk és akkor ez is meglett. 1968-ban azt mondták [azok, akik a házukba lettek telepítve], hogy elmennének Verőcére. Százezerért megvettük a házat, de úgy, hogy a pajtát lebontották, és azt Verőcén felhasználták maguknak a tető építésénél. Azt se tudom honnan volt annyi pénzük, három részletben fizettünk, de amikor visszaköltöztünk, akkor még mindig volt itt holmink.»²⁶³⁴

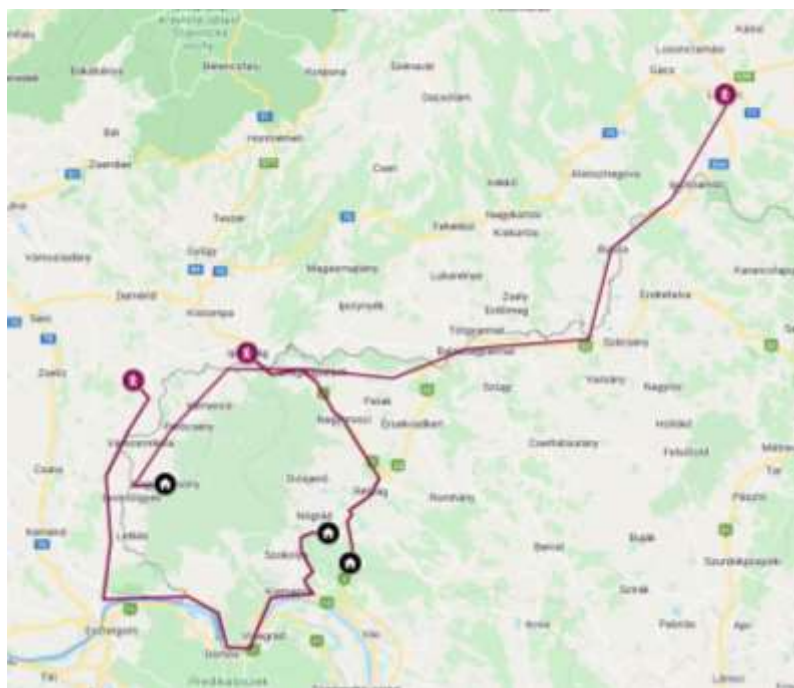
Magyarország belső részeiből a burgenlandi falvakba érkező telepések (Lásd a fejezet végi táblázatot)

technikummá alakult át, tangazdasággal együtt. 1971-ig működött így, majd 1972-től a *Gödöllői Agrártudományi Egyetem* gyakorló iskolája lett.

²⁶³³ Valószínűleg éves szintre érti a közlő.

²⁶³⁴ 1937:N:31: Dunakanyar: Szendehely.

A felvidéki telepések a Dunakanyarban (Lásd a fejezet végi táblázatot)

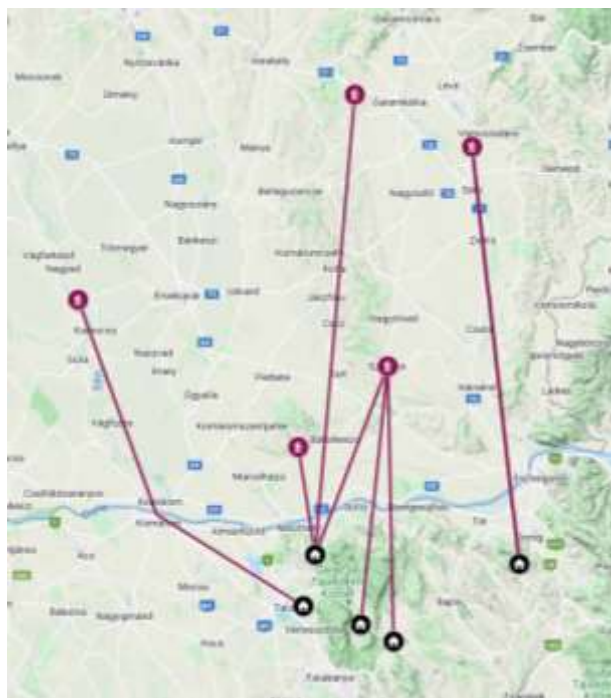
Közép-Magyarországon ezek a tematikák különbözőek voltak. Tarjáni és móri közlőmnek sem sikerült a házát visszavásárolnia, de településükre visszaköltözhetnek: más házába (amit megvettek)²⁶³⁵ mehettek be, vagy újat építettek.²⁶³⁶ Szinte mindenhol a honvágyat nevezték meg a visszatérés motivációjaként.²⁶³⁷ A bakonyi és Balaton-felvidéki területeken hasonlóan, de mégis más módozatban zajlottak le a folyamatok. Az alább idézett első elbeszélés rögtön a ház visszaszerzésének kudarcáról szól, amelyet a disszidálás lehetőségével indít az emlékező, és sikertelen vásárlással zár. Az ő esetük kivételnek számít, a községekhez nem kötődő, sokszor paraszti munkához nem értő telepes családok az ipar csábító hatására költöztek a városokba/regionális központokba. A visszavásárlás narratívája az együttélés világát jeleníti meg, a személyes sértettségtől a megbékélésen át a különböző trükkökig. A gannai elbeszélő fordulópontjában az a botrány áll, amikor egy beköltöző magyar lányt teherbe ejtett egy sváb fiú. A közösség megbolydulása, a határok áttörése hozta azt az enyhülést, amellyel a felek végül engedtek. Általában ez az áttörés az elköltözéssel és a városba vándorlással indult el. A nagyteveli emlékezőnek felajánlják saját házát megvásárlásra, a márkói közlőnek pedig szinte visszajuttatják. E folyamatok természetesen elhúzódtak, akár több mint egy évtized is eltelhetett.

Az első téeszervezés idejére jut a házak visszaadása vagy a falvakba való visszaköltözés lehetősége (erről később értekezek), és az '56-os forradalom után, a második téeszervezés alatt pedig a visszavásárlások jellemzőek (részben 4/1954 VGKM rendelet miatt, részben azért, mert a Német Szövetség 1955 után kezdett foglalkozni az ingatlanok visszajuttatásával).

²⁶³⁵ 1944:F:12: Vértes: Tarján.

²⁶³⁶ 1929:F:20: Vértes: Mór.

²⁶³⁷ Többek között 1937:N:31: Dunakanyar: Szendehely.1930:F:25:Gerecse: Dunaszentmiklós. 1943:N:6: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

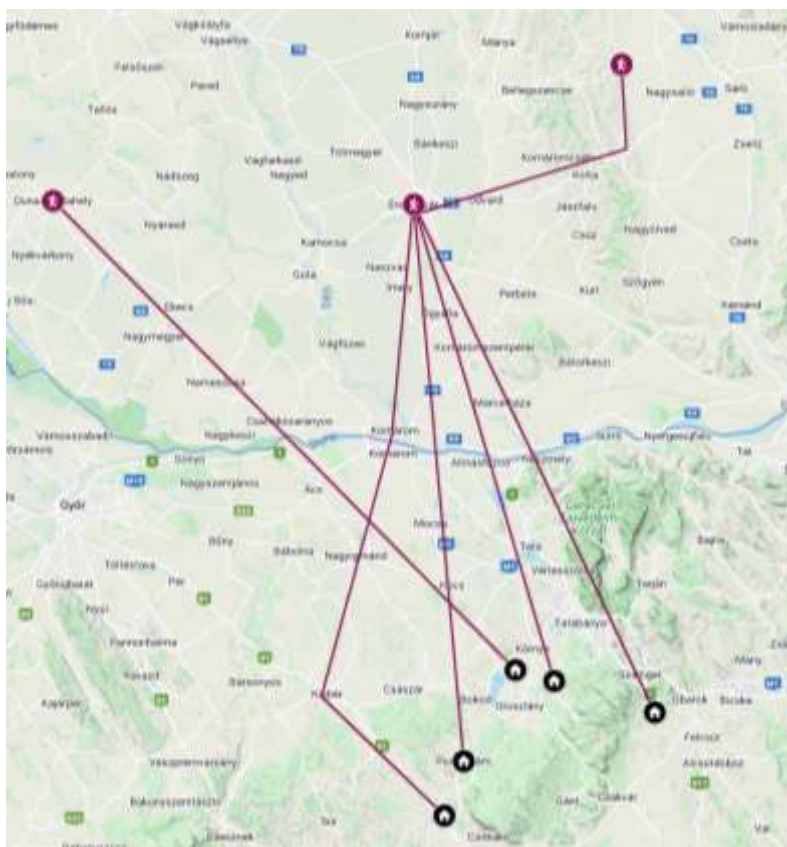

A felvidéki telepések a Gerecsében (Lásd a fejezet végi táblázatot)

A két téeszervezés két társadalomtörténeti eseményként értelmezhető. Ezek tapasztalatát mutatja az elvándorlási tendencia. Míg előbbinél az iparosítási propaganda, utóbbinál a szocioökonómikus terror és a földfosztás határozza meg a folyamatot. Előfordultak „trükkök” is. A helyi közigazgatás által sokszor támogatott pillanat az volt, amikor az elvett ház új lakója egyszerűen elköltözött más településre. Ezt a pillanatot használta ki egyik közlő is és beköltözik egykori otthonába. Ezt mások is elmesélték, s tapasztalták a jelenséget. Többen ezt egyfajta megelégedésként, revansként értelmezik, hogy visszakapják olykor lelakott otthonaikat, s ez növeli biztonságérzetüket és kötődéseiket. Szintén visszatérő tendencia, hogy a házakat azért is lehetett visszafoglalni, mert nem voltak bejegyezve az új tulajdonos nevére, csak kiutalva voltak, ezért az is gyorsan tudta megszerezni otthonát, aki egyébként a németországi elűzés alól az utolsó pillanatban mentesült. A hatalom viszont e kegy miatt később nagyobb lojalitást is várt.

„Az ittmaradt sváboknak, szinte mindenkinek volt kint rokona Amerikában, és ’56-ban hívtak minket is, de senki nem ment el. Annak ellenére, hogy mindent elvettek tőlünk. [...] Az én bátyám ’56-ban vissza akarta venni a szülői házat, azt mondta, hogy »Annus néni, mi megvesszük maguknak a S. házat, mert hallottuk, hogy el akarnak költözni.« Azt mondta, megbeszéli. Közben bejöttek az oroszok, vasárnap este jött, és kérdeztük tőle, »hogy döntött?« Azt mondta, hogy »nekem van házam, akinek nincsen, az meg gondoskodik magáról«. Mi voltunk az egyedüliek, akik nem tudtuk visszavenni a házat.»²⁶³⁸

²⁶³⁸ 1939: N: 17: Bakony: Döbrönte.

A felvidéki telepések a Vertesben (Lásd a fejezet végi táblázatot)

„Mi aztán elkerültünk az Új utcába, és én 1965-ben visszavásároltam a házat. Addig ötször költöztünk. '54-ben apám meghalt. Az egyik magyar csaj teherbe esett egy sváb fiútól. Ez egy égbekiáltó bűn volt. B. Feri bácsi volt a férfi neve, M. néni pedig a lány. Mi hoztuk össze, hogy a fiatalok elmenjenek Gödre, az öregek itt maradtak a mi házunkban, és akkor mondtuk nekik, hogy »cseréjünk házat«. Ebbe belementek, de nem írárták át az ingatlant, azt csak pénzért. Alsógödre azért mentek, mert Pesten jobb volt az élet, s közelebb volt Szlovákia, ahonnan ők jöttek. Aztán '65-ben mégis engedtek és 65 ezer forintért²⁶³⁹ megvettem a házat, ehhez kötődünk érzelmileg, de a földhöz már nem.”²⁶⁴⁰

„A Sz.-ék két évig voltak itt, utána megszöktek. S akkor mondták, ha akarjuk, akkor visszavehetjük a házat. Visszavásároltuk, egy tehén árát kellett adni. Ez '52-ben volt. Amikor visszajöttünk, akkor üres volt a ház, a hátsó szoba téglája, ami a padló volt, azt felszedték. A padlás félig hiányzott, a konyhából mindent kivettek. Viszont két házam volt, és akkor azt a régit eladtam, és vettem földet, ahol krumplit természettem.”²⁶⁴¹

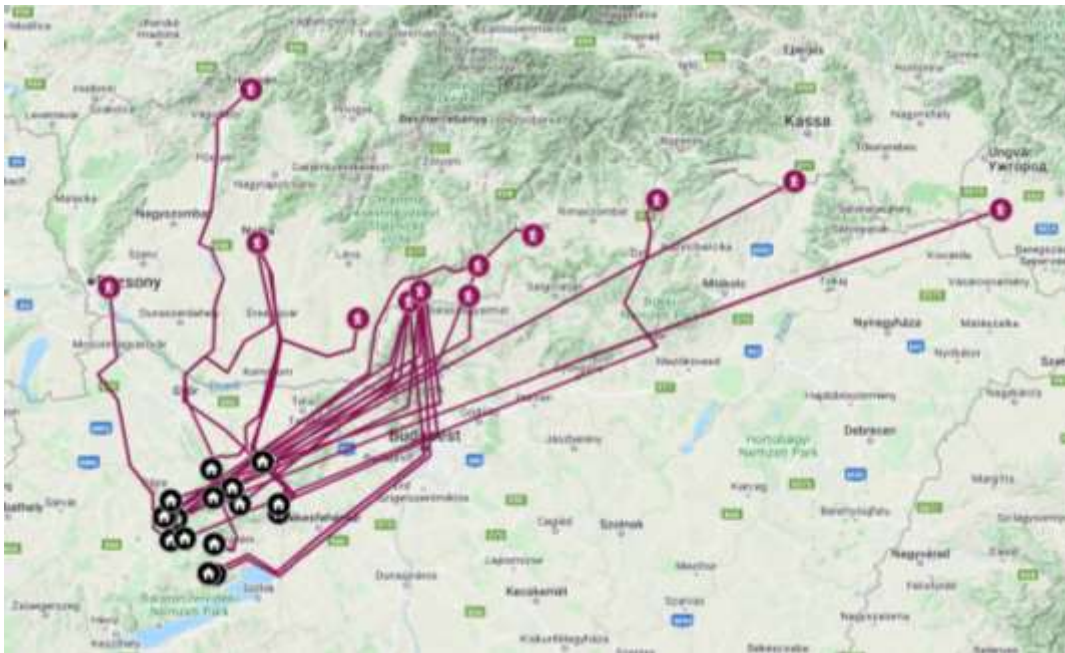
„Olyan három-négy holdunk maradt, amikor férjhez mentem. Akkor én is csemetézni jártam az erdőszethez. Amikor az Sz. elment, akkor visszaszállta a ház az államra, mi bementünk Veszprémbe, a hivatalba, és visszaigényeltük. Sokáig tartott, de olyan '50-'51 körül visszakaptuk a házat. Nem

²⁶³⁹ Ez 1965-ben kb. 37 hónapnyi (1766 Ft) átlagkeresetet jelentett.

²⁶⁴⁰ 1949: F: 15: Bakony: Ganna.

²⁶⁴¹ 1922: N: 28: Bakony: Nagytevel.

kellett fizetni, egy az egyben visszaadták.''²⁶⁴²

A felvidéki telepések a Bakonyban és a Balaton-felvidéken (Lásd a fejezet végi táblázatot)

„Nem vettük vissza, de a felvidékieknek nem tetszett, ezért elmentek Nagyvázsonyba. Apámnak az öccse ezt kiszimatolta, és beköltözött a házukba. Őt is kitették, és egy másik házba' lakott. Öcsém bement, amikor apámék vissza akartak költözni, akkor ő már lefoglalta a házat, és nem mehetek vissza. Ő a családjával, feleségével, gyerekeikkel. [...] Nem adták vissza nekünk.''²⁶⁴³

„Nem vettük vissza a házat. Ahova beraktak, ott két család élt, az egyik elment, a másiktól pedig megvettük a maradék házrészét és hozzáépítettünk. Én kilenc évig voltam özvegy, akkor újra férjhez mentem '54-ben. Született még két gyermekem, ikrek. Itt maradtunk, és bővítettük a házat.''²⁶⁴⁴

„Fenyőfő is egy német község, két lakás volt az udvarban, elől szépszoba, hátul pedig a rendes szoba. Mi, tizenegy személy megkaptuk az első szobát, a konyhát és egy kamrát. Azt megengedték, hogy oda költözzünk, ahova akarunk, így többen rögtön visszajöttek Városlódre a rokonokhoz. De aztán őket meg '48. január 15-én elvitték Kelet-Németországba. Ezeket szétszórták a lengyel és keletnémet határ között. A K. itt lakott a házukban '48-ig. Mivel én klarinétot játszottam, fúvós zenekarban, és a hidépítőknél dolgoztam, ezért Szentgálon ismertem a »nemzeteseket« [magyarokat]. Ilyen földesurak voltak ezek, még '49-ben is nagy hatalmuk volt. Ők azt mondták magukról, hogy nem »Teri néni, hanem nemzetes asszony, úriasszony«. Én ezeket ismertem, a T. Dénest és Jenőt. Szentgál határában volt Gombápuszta, és megkértem a T.-t, »hagy jöjjünk oda lakni a cselédsorra«. Ők tejet vittek az uraságnak, abból éltek. Így nyolc családdal jöttünk vissza Gombápusztára.''²⁶⁴⁵

„Egy-két család maradt itt, de mindenki visszament a falujába, amikor már lazább volt. Körülbelül 30 család lett telepítve. Dolgoztunk éjjel-nappal, a földet elvették. Epret szedtünk,

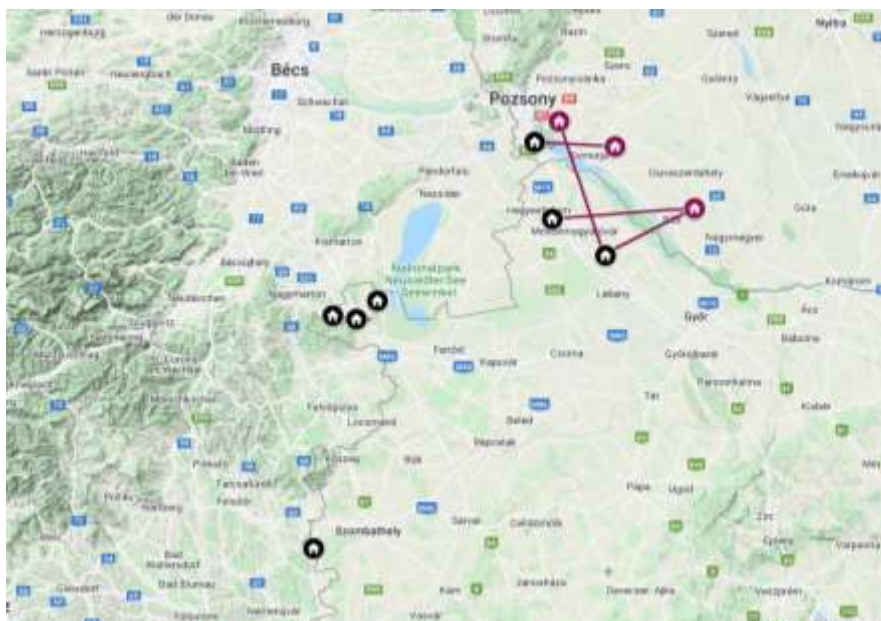
²⁶⁴² 1928: N: 24: Bakony: Márkó.

²⁶⁴³ 1929: F: 18: Bakony: Hidegkút.

²⁶⁴⁴ 1924: N: 30: Bakony: Porva.

²⁶⁴⁵ 1925: F: 22: Bakony: Városlód.

lekvárt főztünk, piacra vittük. Akiket kitelepítettek, azoknak a földjeit ki lehetett igényelni, mert műveletlenül nem maradhatott. Édesanyánk húga az magyar katona volt, és az igényelhetette az anyai nagyapánk földjeit. Onnan volt a kenyérünk. Lisztet kaptunk, öröltünk. Apánk 1951-ben hazajött és ő is igényelt földet. Mire 1959-ben jött a téesz, apámnak már megint hét szarvasmarhája volt. De közben lett itt két bányá, vagyis munkalehetőség, és lehetett dolgozni. De csak '62-ben kezdtünk el építkezni.”²⁶⁴⁶

*A felvidéki telepések a Mosonban és Burgenlandban, a beazonosítható közlések alapján
(Lásd a fejezet végi táblázatot)*

11.4. Az új faluközösség: a telepesekről alkotott benyomások jellegzetességei (1945-1950)

„Jöttek telepések Kunszentmiklósról. Kapott mindenki házat, de el is tüzelték a pajtákat és a disznóólakat. Addig tartott ez, amíg itt voltak. Aztán, amikor az elmúlt, akkor visszamentek. Ezek iparosok, nem parasztok voltak. Tőlünk a harmadik házban egy nyolcgyerekes család volt. A férfi csizmában jött, puccos volt, de mindent elégettek, a gyerekek folyton meztelenül jártak. Vonattal jöttek, annak a tetején utazva.”²⁶⁴⁷

Fejezetem utolsó részében összegezni szeretném azokat a közléseket, amelyek a németek szempontjából a „telepesekről” szóltak. Relevánsnak tűnt a kérdés, hogy vajon mit tudnak arról, *honnan és miért érkeztek községükbe a telepések.* Itt elsősorban nem arra voltam kíváncsi, hogy a „svábsága” miatt választották-e az adott települést az érkezők, hanem az érdekelt, hogy az ökonómiai adottságai voltak-e az irányadóak. A magyarázatok különféle tematikát mutatnak.

A telepések első magyarországi hulláma a környező településekről érkezett, második hulláma

²⁶⁴⁶ 1933: N: 11: Bakony: Lókút.

²⁶⁴⁷ 1925:N:21: Bakony: Bakonysárkány.

*pedig az alföldi, szegényparaszti közegekből.*²⁶⁴⁸ Ők sokszor cselédek, summások benyomását keltették, akik a paraszti gazdálkodáshoz nem értettek.²⁶⁴⁹ *A harmadik hullámban érkeztek a felvidéki kiutasítottak, telepések, elűzöttek, végül pedig az általunk tárgyalt német „anyanyelvűek.”*²⁶⁵⁰ Az elbeszélések között található olyan közlés is, amely arról számolt be, hogy a felvidéki telepések között sok „sváb” volt. Ennek az az oka, hogy több felvidéki német nemzetiségű községet a csehszlovák kormányzat „magyarnak” bélyegzett. Így előfordult, hogy a német nevének és a német anyanyelvűek „magyar”-ként áttelepítésre, elűzésre kerültek, de nem Németországba, hanem Magyarországra.²⁶⁵¹ A közlők arról tanúskodtak, hogy vagy olyanok érkeztek a faluba, akik már korábban jártak ott – kubikus munkát végeztek, utat építettek –, vagy pedig olyanok, akiket kiküldött közvetített, felmérve a falvakat. Ezek általában a kiinduló községekből jöttek a németek falvait megtekinteni.

Az ellentétekről az előzőekben már volt szó. Több elbeszélésben viszont szerepet kaptak *a felvidékiek és a belső telepések közötti ellentétek is, melynek szintén az eltérő munkakultúra az okozója*. Városlódi interjúadóim számoltak be arról, hogy a verekedések gyújtópontja főleg a „telepes” szó pejoratív használata volt. A felvidékiekről és az „anyanyelvű” telepésekről hangzik el az a jelző, hogy *„mindent elhozhattak”*. Ezzel azok a családok értékelik a jogfosztás mértékét, akiknek rokonait elűzték Németországba.

Az alábbi táblázatban a gyűjtésem alatt szerzett közlések szerint állítottam össze a telepések útját. A belső telepítések során zárójelben a mai közigazgatási egységet (megyét, vagy megyerészt) tüntettem fel, míg a felvidékiek esetében az 1944-es állapotot. Utóbbival az volt a célom, hogy azt érzékeltessen, a csehszlovákiai telepések a német falvakba az 1938-ban visszacsatolt területek nagy részéről érkeztek.

---

²⁶⁴⁸ E három tematika csak stilizáltan különül el, hiszen majdnem minden kultúrtájon mutattam be kivételeket. A Bakonyban már 1945-ben megjelennek a Csehszlovákiából kiutasított anyások, a Gerecsében pedig a Duna északi partjáról érkező magyarok. Sort még lehetne folytatni, ezért e megállapításomat csak hozzávetőlegesnek szántam, hiszen forrásaim csak a tanúvallomásokból származnak.

²⁶⁴⁹ Pl. 1928:N:20:Dunakanyar: Berkenye: *„Ezek valamikor uradalmi cselédek voltak. Ezt nem rosszból mondom, de egy cselédember azt csinál, amit mondanak neki. Ők nem voltak hozzászokva az önálló élethez. Nem tudtak gyökeret verni ebben a faluban. Hiába kaptak állatot, tele házat, bútort, egyszerűen nem tudtak boldogulni. És akkor elszállingóztak. Úgyhogy üresen maradtak a házak.”*

²⁶⁵⁰ Például 1932:F:16:Vértes:Szár: *„Három színtársulat volt. Az elsők '46-ban jöttek, a felvidékiek, aztán '48-ban [Vértes]Kozmárról és még egyszer felvidékiek.”* 1928:N:20: Vértes: Gánt: *„Nem sok család jött, egy család maradt itt Mórról, a bakonyársárcányiak később jöttek. Azok, akik vissza tudták a vásárolni a házaikat, azok nem maradtak itt. Csak páran nem mentek haza. Jól kijöttünk. De azért néhány telepes mondta, hogy »bűdös svábok« vagyunk. Ez megszólás volt.”*

²⁶⁵¹ Gyűjtésem során többször találkoztam e jelenséggel, és a ma Szlovákiához tartozó Oroszvár község egykori lakójával sikerült is rögzítenem egy ehhez kapcsolódó történetet. Az asszony magát német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta az 1941-es népszámláláson. Később magyar származásával és anyanyelvűvel kötött házasságot. A 1947-es békeszerződések a községet Szlovákiának juttatták, így a családot kitelepítették. Történetét lásd 1923: N: 24: Moson: Rajka.

Telepések érkezése a német falvakba (1945-1949) az emlékezések szerint

Fogadó (német község)	Érkező telepések	Közlő
Magyarország belső részeiből érkező telepések		
<i>Dunakanyar</i>		
Nagybörzsöny	Nagylóc (Nógrád)	1927:F: 22: Dunakanyar: Nagybörzsöny.
Berkenye	Perőcsény (Nógrád-Hont)	1928:N:20:Dunakanyar: Berkenye.
Szendehely	Selyp (ma Lőrinci)	1937:N:8: Dunakanyar: Szendehely.
<i>Gerecse</i>		
Baj	[Nógrád megyéből]	1932:N:14: Gerecse: Baj
Baj	Csabdi (Fejér m.)	1928:N:17: Gerecse: Baj: I.
Baj	Monor (PPSK)	1928:N:17: Gerecse: Baj: I.
Dág	Bucsa (Békés m.)	1941:N:6: Gerecse: Dág.
Tarján	Egerlövő	1944: F: Reflexív: Gerecse: Tarján.
Tarján	Tatabánya	1928:F:16: Gerecse: Tarján.
Vértestolna	Apc (Heves m.)	1938:N:11: Gerecse: Vértestolna.
Vértestolna	[Miskolc környéke]	1940:F:6: Gerecse: Vértestolna.
Vértestolna	[Fejér megye]	1940:F:6: Gerecse: Vértestolna.
<i>Vértes</i>		
Szár	„Vérteskozma”	1927:N:21: Vértes: Szár.
Szár	Iszkaszentgyörgy	1926:F:20: Vértes: Szár.
Szár	Csány (Heves m.)	1927:N:19: Vértes: Szár.
Gánt	Tápióbicske (PPSK)	1926:F: 20: Vértes: Gánt.
Kecskéd	[Nagy]Ecsed, [Nyírség] (Szabolcs m)	1935:N:15: Vértes: Kecskéd.
Kecskéd	Kömlőd	1933:N:13: Vértes: Kecskéd.
Mór	Tiszaöldvár (Jász-Nagykun-Szolnok)	1936:N:12: Vértes: Mór.
Mór	[Szabolcs m. Nógrád m.]	1934:N:14: Vértes:Mór.
Pusztavám	Hevesaranyos (Heves m.)	1929:F:19: Vértes: Pusztavám. 1939:F: 9: Vértes: Pusztavám.
Pusztavám	Szákszend (Komárom-Esztergom m.)	1934:N:15: Vértes: Pusztavám.
Pusztavám	Bokod	1934:N:15: Vértes: Pusztavám.
Vértessomló	[A környék falvai]	1930:N:16: Vértes: Vértessomló.
<i>Balaton-felvidék</i>		
Hidegkút	Balatonfűzfő (Veszprém m.)	1929: F: 15: Balaton-felvidék: Hidegkút.
Hidegkút	Gyulafirátót (Veszprém m.)	1928: N: 20: Balaton-felvidék: Hidegkút.
Hidegkút	Litér (Veszprém m.)	1924: N: 21: Balaton-felvidék: Hidegkút.
Hidegkút	Öskü (Veszprém vm.)	1924: N: 21: Balaton-felvidék: Hidegkút.
Tótvázsony	[Környező falvakból]	1927: F: 20: Balaton-felvidék: Tótvázsony
Balatoncsicsó	Balatonfüred	1932:F:13:Balaton-felvidék:

		Balatoncsicsó
Bakony		
Ajkarendek	Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok m.)	1942: F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek
Ajkarendek	Putnok (Borsod m.)	1942: F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek
Bakonygyirót	[Ózd környéke] (Borsod m.)	1933: N: 12: Bakony: Bakonygyirót
Bakonykúti	[Körmend környéke] (Vas megye)	1930:F:15: Bakony: Bakonykúti.
Bakonykúti	Sárkeszi (Fejér m.)	1930:F:15: Bakony: Bakonykúti.
Bakonyjákó	Nádasd (Vas m.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó
Bakonyjákó	Gecse (Veszprém m.)	1928: N: 13: Bakony: Bakonynána.
Bakonyjákó	Pápasalamon (Veszprém m.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó
Bakonynána	Balatonalmádi (Veszprém m.)	1928: N: 13: Bakony: Bakonynána.
Bakonynána	Alsószolca (Borsod m.)	1928: N: 13: Bakony: Bakonynána.
Bakonyoszlop	Borsod és Zemplén m. Sajóbábony (Borsod m.)	1935: F: 13: Bakony: Bakonyoszlop.
Bakonyoszlop	Sajólád (Borsod m.)	1935: F: 13: Bakony: Bakonyoszlop.
Bakonyoszlop	Kisvárdá (Szabolcs m.)	1930: F: 18: Bakony: Bakonyoszlop.
Bakonysárkány	Kunszentmiklós	1925:N:21: Bakony: Bakonysárkány.
Csehbánya	Borzavár (Veszprém m.)	1925: N: 21: Bakony: Csehbánya.
Csehbánya	Berhida (Peremarton) (Veszprém m.)	1925: N: 21: Bakony: Csehbánya.
Csehbánya	[Alföldről]	1925: N: 21: Bakony: Csehbánya.
Döbrönte	Ivác (Vas m.)	1923: F: 24: Bakony: Döbrönte.
Ganna	Ivác (Vas m.)	1933: N: 20: Bakony: Ganna.
Ganna	Sajóbábony (Borsod m.)	1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna.
Ganna	Kup (Veszprém m.)	1925: N: 21: Bakony: Ganna.
Isztimér	Viszák (Vas m.)	1931:N:14: Bakony: Isztimér. 1929:N:16: Bakony: Isztimér.
Isztimér	Dültfás [Isztimér pusztagazdasága]	1936:N:8: Bakony: Isztimér.
Lókút	Nógrád vármegyéből	1933: N: 14: Bakony: Lókút.
Márkó	Püspökladány, Hortobágy vidéke (Hajdú m.)	1932: F: 15: Bakony: Márkó. 1928: N: 20: Bakony: Márkó.
Márkó	Sárrétudvari (Hajdú m.)	1936: F: 12: Bakony: Márkó.
Márkó	Ósi (Veszprém m.)	1928: N: 20: Bakony: Márkó.
Márkó	Gecse (Veszprém m.)	1936: F: 12: Bakony: Márkó
Városlőd	Berhida (Veszprém)	1925:F:22: Bakony: Városlőd.
Városlőd	Hajdúböszörmény (Hajdú-Bihar m.)	1934:F:12:Bakony:Városlőd.
Nagytevel	Nagyalásny (Veszprém m.)	1922: N: 25: Bakony: Nagytevel
Nagytevel	Homokbödöge (Veszprém m.)	1922: N: 25: Bakony: Nagytevel
Nagytevel	Daraboshegy (Vas vm.)	1922: N: 25: Bakony: Nagytevel
Nagytevel	Kemenes(hegy)hát (Vas m.),	1923: F: 23: Bakony: Németbánya.
Nagytevel	Felsővadász (Abaúj-Torna m.)	1923: F: 23: Bakony: Németbánya.
Nagytevel	Felsőmarác (Vas m.)	1927: N: 21: Bakony: Németbánya.
Nagytevel	Pápateszér (Veszprém m.)	1927: N: 21: Bakony: Németbánya.
Moson		
Kimle	[környező falvak]	1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.
Levél	[Borsod m]	1946: Reflexív: Moson: Levél.
Levél	[Borsod m]	1922:N:23: Moson: Levél.
Rajka	Győr (Győr-Moson-Sopron m.)	1932:N:14: Moson: Rajka.

<i>Burgenland</i>		
Ágfalva	Acsalag (Győr-Moson-Sopron m.)	1936:N:10: Burgenland: Ágfalva.
Ágfalva	Miháld (Zala m.)	1936:N:10: Burgenland: Ágfalva.
Alsószölnök	Zsidahegy - Szentgotthárd (Vas m.)	1932:N:14: Burgenland: Alsószölnök
Balf	Hidegség (Győr-Moson-Sopron m.)	1932:N:14: Burgenland: Balf.
Balf	Farád (Győr-Moson-Sopron m.)	1932:N:14: Burgenland: Balf.
Balf	Kisfalud (Győr-Moson-Sopron m.)	1932:N:14: Burgenland: Balf.
Balf	Nemeskeresztúr (Vas m.)	1932:N:14: Burgenland: Balf.
Balf	Nemeskér (Győr-Moson-Sopron m.)	1938:F:6: Burgenland: Balf.
Balf	Újkér (Győr-Moson-Sopron m.)	1932:N:14: Burgenland: Balf.
Balf	Rábatamási (Győr-Moson-Sopron m.)	1938:F:6: Burgenland: Balf.
Balf	Sopronhorpács	1932:N:14: Burgenland: Balf.
Balf	Hajdúhadház (Hajdú-Bihar m.)	1938:F:6: Burgenland: Balf.
Fertőrákos	[Győr környéke] (Győr-Moson-Sopron m.)	1938:F:6: Burgenland: Fertőrákos.
Fertőrákos	Kapuvár (Győr-Moson-Sopron m.)	1936:F:8: Burgenland: Fertőrákos.
Fertőrákos	Szeghalom (Békés m.)	1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.
Pornóapáti	Egervölgy (Vas m.)	1930:F:18: Burgenland: Pornóapáti.
Rábafüzes	[32 községből]	1938:N:8: Burgenland: Rábafüzes.
Sopron	Fertőszentmiklós (Győr-Moson-Sopron m.)	1939:N:10: Burgenland: Sopron.
Vaskeresztes	[Szombathely]	1925:F:23: Burgenland: Vaskeresztes.
<i>Felvidéki telepések</i>		
<i>Dunakanyar</i>		
Nagybörzsöny	Losonc (Nógrád vm.)	1927:F:21: Dunakanyar: Nagybörzsöny.
Berkenye	Lontó (Bars és Hont k.e. e. vm.)	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye.
	Ipolyság (Bars és Hont k.e. e. vm.)	1924:N:24: Dunakanyar: Berkenye
Szendehely	Fülek (Nógrád vm.)	1928:N: 20: Dunakanyar: Szendehely.
Szendehely	Ipolyság (Bars és Hont k.e. e. vm.)	1926:N:22: Dunakanyar: Szendehely.
<i>Gerecse</i>		
Baj	Szímő (Komárom-Pozsony k.k.e vm.)	1931:N:15: Gerecse: Baj. 1925:N:22: Gerecse: Baj.
Csolnok	[Felvidék]	1927:F:20: Gerecse: Csolnok.
Dunaszentmiklós	Szógyén (Esztergom vm.)	1930:F:18: Gerecse: Dunaszentmiklós.
Dunaszentmiklós	Madar (Komárom vm.)	1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós
Dunaszentmiklós	Nagygyőröd (Komárom vm.)	1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós
Tarján	Szógyén (Esztergom vm.)	1944:F: Reflexív: Gerecse: Tarján.
Vérttestolna	Szógyén (Esztergom vm.)	1940:F:6: Gerecse: Vérttestolna.
<i>Vértes</i>		
Kecskéd	Dunaszerdahely (Komárom-Pozsony k.k.e.	1933:N:16: Vértes: Kecskéd.

	vm.)	
Mór	[Felvidék]	1934:N:14: Vértes: Mór.
Pusztavám	Érsekújvár (Komárom-Pozsony k.k.e vm.)	1929:F:19: Vértes: Pusztavám.
Szár	Érsekújvár (Komárom-Pozsony k.k.e vm.)	1926:F:20: Vértes: Szár.
Vértessomló	Érsekújvár (Komárom-Pozsony k.k.e vm.)	1930:N:16: Vértes: Vértessomló.
Balaton-felvidék		
Hidegkút	[Felvidék]	1933: N: 11: Bakony: Lókút 1929:F:15: Balaton-felvidék: Hidegkút.
Tótvázsony	[Ipoly környékéről] (Nógrád vm)	1927: F: 20: Balaton-felvidék: Tótvázsony
Bakony		
Ajkarendek	Pozsonypüspöki (Komárom és Pozsony m.) [Gömör vm.]	1942: F: 5: Bakony: Ajkarendek
Bakonygyirót	Garamdamásd (Esztergom vm.)	1933: N: 16: Bakony: Bakonygyirót
Bakonyjákó	Losonc (Nógrád vm.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó.
Bakonyjákó	Perény (Abaúj vm.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó
Bakonyjákó	Dobrony (Ungvár vm.)	1942: N: 6: Bakony: Bakonyjákó
Bakonykúti	[Nyitra megye]	1930:F:19: Bakony: Bakonykúti.
Bakonynána	Ipolyság (Bars és Hont k. e. e. vm.)	1928: N: 13: Bakony: Bakonynána
Bakonyoszlop	Ipolyság (Bars és Hont k.e. e. vm.)	1935: F: 12: Bakony: Bakonyoszlop.
Bakonysárkány	Nagykürtös [Besztercebánya k.]	1925:N:20: Bakony: Bakonysárkány.
Döbrönte	[Felvidék]	1923:F:24: Bakony: Döbrönte.
Ganna	Balassagyarmat fölötti községek (Nógrád vm.)	1929:N: 17: Bakony: Ganna.
Ganna	Ipolyság (Bars és Hont k. e. e. vm.)	1929:N: 17: Bakony: Ganna.
Isztimér	[Felvidék]	1931:N:14: Bakony: Isztimér.
Isztimér	[Trencsén m]	1933:F:16: Bakony: Isztimér.
Isztimér	[Nyitra megye]	1933:F:16: Bakony: Isztimér.
Márkó	[Nyitra vidék]	1928: N: 20: Bakony: Márkó 1936:F:12: Bakony: Márkó.
Nagytevel	[Felvidék]	1929:N:20: Bakony: Nagytevel.
Porva	[Felvidék]	1924:N:25: Bakony: Porva.
Városlőd	[Gömör]	1925:F:23: Bakony: Városlőd.
Moson		
Kimle	Csallóköz [Komárom és Pozsony k.e.e.]	1944:F: Reflexív: Moson: Kimle.
Levél	Csallóköz [Komárom és Pozsony k.e.e.]	1922:N:23: Moson: Levél.
Oroszvár	Somorja vidék [1938-ban Magyarországról (Komárom - Pozsony k.e.e. vm.)	1923:N:23: Moson: Oroszvár.
Burgenland		
Ágfalva	[Felvidék]	1936:N:12: Burgenland: Ágfalva
Fertőrákos	[Felvidék]	1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos.
Sopron	[Felvidék]	1939:N:10: Burgenland: Sopron.
Vaskeresztes	[Felvidék]	1925:F:23: Burgenland: Vaskeresztes.

Magyarországi német telepések (német őslakosok szemszöge)		
<i>Vértes</i>		
Gánt	Bakonysárkány	1926:F:20: Vértes: Gánt.
Mór	Bakonysárkány	1928:N:19: Vértes: Gánt.
<i>Bakony</i>		
Aka	Isztimér	1929:N:16: Bakony: Isztimér
Bakonyjákó	Márkó	1937: F: 11: Bakony: Bakonyjákó
Döbrönte	Bakonypéterd	1923: F: 24: Bakony: Döbrönte
Hárskút	Bakonypölöske	1935: N: 13: Bakony: Hárskút
Lókút	Bakonyszentiván	1933: N: 11: Bakony: Lókút.
Lókút	Hidegkút	1934: F: 14: Bakony: Városlód
Városlód	Magyarpolány	1934: F: 14: Bakony: Városlód
<i>Burgenland</i>		
Balf	Bánát (Jugoszlávia, Románia)	1932:N:14: Burgenland: Balf.

„Állítólag volt egy férfi, aki leutazott az Alföldre, és mondta, hogy jöjjenek [Ajka]Rendekre, mert itt van hely, a fél falu üres. Ezt a férfit B. Jánosnak hívták, bajszosnak. Amikor jöttek, akkor kiderült, hogy nem is igaz.”²⁶⁵²

„Kunszentmártonból hoztak olyan embereket, akik a 8-as út építésekor már kifigyelték, hogy itt ez milyen jó hely. Itt voltak régen beszállásolva, kubikusok voltak. Ezt az idősek mesélték.”²⁶⁵³

„1948. január 12-én elvitték a németeket, és pár nappal később Sárrétudvariból jöttek ezek a telepések. Ők megalakították a Kommunista Pártot. A bihariak '48 nyarán, augusztusban jöttek. Én nagyon jól emlékszem, hogy nyár volt, és ezek a telepések mezítláb, ingben-gatyában érkeztek. Fent játszottunk az út és a vasút között, füves területen. Egyszer csak kalimpál a bakter, lecsukta a sorompót. Nem hagyta abba a csengetést. Jön egypár vonat, beállt a vasútállomásra. Kiabálás, mozgás, kinyílnak a vagonajtók, és megkezdik a kirakodást. A vonat Veszprém felől jött. Akkor eszméltünk fel, hogy mi ez. Volt egy nyári almafa ott, és a telepések idősebb fiai megrohanták a fákat, és beköltöztek a svábok házaiba. Beköltöztek és feléltek mindent, hozzánk is jött az egyik, hogy adjunk nekik egy kanál zsírt, mert az asszony nem tud főzni. A zsúptetőt leszedték, és azzal etették az állatokat. [...] De volt olyan is, hogy a szőlőmagból akartak szőlőt telepíteni. [...] A telepések és a felvidékiek, azok nem kedvelték egymást. [Utóbbiak] a svábokkal jó viszonyt alakítottak ki, a svábok nem cselédek voltak. A bihariak közül sokan visszamentek, és néhány felvidéki is Putnokra költözött, mert közelebb volt az otthonukhoz, ahonnan kirakták őket. Azt hitték, hogy vissza tudnak menni.”²⁶⁵⁴

„Mások voltak a gecsiék, és mások a felvidékiek. A felvidékiek visszaköltöztek, hogy minél közelebb legyenek a határhoz, valamiben bíztak. Ha jól emlékszem, Nógrád közelébe mentek. De

²⁶⁵² 1945: N: Reflexív: Bakony: Ajkarendek.

²⁶⁵³ 1942: F: Reflexív: Bakony: Ajkarendek.

²⁶⁵⁴ 1936: F: 12: Bakony: Márkó.

most is vannak itt.”²⁶⁵⁵

„Először jöttek telepesek Berhidáról és Hajdúböszörményről, ezek tönkretették a falut. Ezek nincstelenek voltak, bányászok, gyári munkások, nem is értettek semmihez, és eltűzeltek mindent. [...] Másodszor 1947. júniusban érkeztek a felvidékiek, ezekkel soha nem volt probléma, nagyon szorgalmas emberek voltak. Nem voltak hátrább, mint a városlődiek, csak evangélikusok voltak. Ezek kifogytak, csak hárman maradtak, telepesből is pár sarjadék volt. [...] A »telepes«, az egy sértés volt és verekedést szült, de még a felvidéki is azt mondta, hogy »telepes«, és az is verekedett.”²⁶⁵⁶

„A [Bakony]szentiványiak, a svábok mindent elhozhattak, borjút, ökröt, és nekik kellett a pajta, ezért költöztették be őket a nagyapámhoz, mert neki volt a legnagyobb vagyona a faluban. Először a nógrádiak jöttek, de azok addig maradtak, amíg a pincében vagy a padláson volt valami, amikor felélték, utána mentek tovább Magyarpolányra. Akik Hidegkútról jöttek, ezek német anyanyelvűek voltak, szintén svábok. Büntetésből jöttek, mert az ő házukba szlovákokat tettek.”²⁶⁵⁷

„A felvidékiek nagy magyar parasztok voltak. Nagy csizmaszárba jártak, és mindegyiküknél volt kés, közben pedig mindegyik sváb volt, sváb rokona volt ott. A Cs.-ék egy kocsmát hoztak ide. Senki nem ment haza. H. Gyula egy 1200-as cséplőgépet hozott át. Sokan zsidó birtokba is költöztek. Később azokat elvette, aki visszajött. Mindig mindenki modernnek tartotta magát. M.-ék, amikor idejöttek, az apja meg az anyja németül beszélt, mind német volt, s idejöttek mint magyarok.”²⁶⁵⁸

Mivel a magyarországi németek kitelepítéséről (nem az elűzésről) kevés szó esik, ezért érdekelt az, hogy mi a véleményük, miért történt velük ez az esemény. Nagyrészüik „nem tudom”-mal válaszolt. Nyolc közlőm szerint a kollektív „sváb származás” volt a kitelepítés (és az elűzés) okozója, amelyet bosszúból a zsidók hajtottak végre.²⁶⁵⁹ Négyen Németország politikája, vagy pedig a *Volksbund*-sorssal indokolták a kitelepítésüket.²⁶⁶⁰ Számukra a házból, faluból való kitelepítés csapódott le így. Egy elbeszélő úgy vélekedett, hogy Németországban elfogyott a hely. Ketten arra hivatkoztak, azért telepítették ki őket, mert német munkaszolgálaton (*Volkssturm*) volt édesapjuk.²⁶⁶¹

Legtöbben viszont a vagyoni helyzettel indokolták kitelepítésüket. Szerintük valakiknek, telepes

---

²⁶⁵⁵ 1928: N: 24: Bakony: Márkó.

²⁶⁵⁶ 1934: F: 12: Bakony: Városlőd.

²⁶⁵⁷ 1933: N: 15: Bakony: Lókút.

²⁶⁵⁸ 1925: F: 23: Bakony: Városlőd.

²⁶⁵⁹ 1923: N: 26: Dunakanyar: Szendehely. 1926: N: 24: Dunakanyar: Szendehely. 1925:F: 28: Gerecse: Csolnok. 1928:F:21: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:13: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1939:F:9: Gerecse: Csolnok I: „Az én véleményem szerint a zsidók voltak. Ez tény. A kommunisták egytől egyik zsidók voltak.” 1939:F:6: Vértes: Pusztavám.

²⁶⁶⁰ 1931:N:15: Gerecse: Baj: „Azt mondták, hogy »háborús bűnösök« vagyunk. Hogyan lehattunk 15 évesen háborús bűnösök?” 1940: F: 8: Gerecse: Vértestolna. 1937:F:11: Gerecse: Csolnok: „Csak azokat rakták ki, akik *volksbund*osok voltak. Ez nem helyi dolog volt, ezt Moszkva akarta, mert a helyiek mind politikai analfabéták voltak, képtelenek voltak gondolkodni.” 1933:N:13: Vértes: Kecskéd: „Nekünk azért, mert *volksbund*isták vagyunk [...] Azért volt a kitelepítés, mert nem szívlelték őket, hogy elvesztették a háborút.” 1922:F:26: Bakony: Bakonysárkány.

²⁶⁶¹ 1928:N:20: Dunakanyar: Berkenye. 1937:N:11: Dunakanyar: Szendehely.

magyaroknak,²⁶⁶² vagy felvidékieknek²⁶⁶³ kellett helyet, földet, vagyont biztosítani a németek kárára.²⁶⁶⁴ Nagybörzsönyben a katolikus és evangélikus ellentét került elő indokként. Lókúton pedig szintén a „magyaroknak kellett a hely” formula jelent meg. Itt azonban azzal a különbséggel, hogy azon bakonyi német falvakban, ahol voltak magyar igénylők, onnan Lókútra telepítették a németeket,²⁶⁶⁵ ahol nem voltak magyar nemzetiségű igénylők, vagy már továbbálltak.

A bakonyi németek közül mindössze négyen voltak olyanok, akiknek eredetileg nem kellett volna kimozdulniuk a házukból, de hatóságok mégis erre kötelezték. Ők négyen nem értették, hogy miért kellett mégis kihurcolkodniuk²⁶⁶⁶ – közülük egy személy gyanakodott csak korrupcióra.²⁶⁶⁷ Vértestolnai közlőm örült volna, ha kiköltöztették volna Németországba.²⁶⁶⁸ Kimlei közlőm, akinek falujában az elűzés és a(z) összeköltöztetés (-) kitelepítés komplexen ment végbe, a helyi közigazgatást okolta az események miatt.

„Nem mindig a nagypolitika volt a szélsőséges abból a szempontból, ahogyan az lent megtörtént. A politika csak lehetőséget teremtett és akkor olyan emberek kaptak pozíciót Kimlén is, akiknek nem lett volna szabad vezetnie egy települést. Még kapát se adtak volna a kezükbe.”²⁶⁶⁹

Többségük azonban szívesen beszélt a megpróbáltatásokról, saját történetüket helyreállásként értelmezték, ami családjuk és unokáik sikerességében mutatkozik meg. A kitelepítés traumája és sorsa hasadt identitásokat eredményezett. Nagybörzsönyi közlőm az egyetlen, aki elmesélte, hogy szülei visszalátogattak Galgagutára, a helyre, ahol száműzetésüket töltötték. De a kitelepítettek közül, ők voltak az egyetlenek.²⁶⁷⁰ Vaskeresztesi közlésem nemcsak a kitelepítettek traumáját foglalta össze, de lelki és fizikai feldolgozási stratégiáját is:

„Mit mondjak? Az apám elhitette velem, hogy ha itt maradok, akkor együtt gazdálkodunk. 36 évesen kellett újra kezdenem az életemet, hogy el tudjam tartani a családomat. Elég volt ezt átélni, nem fogom sosem németnek vallani magamat.”²⁶⁷¹

---

²⁶⁶² 1928: N: 20: Bakony: Márkó. 1926:F:22: Vértés: Szár: „Mert ezeknek [telepesek] nem volt semmijük és a háború után a kommunizmusban kellett nekik adni valamit. Aki nem sváb volt, azokból kulákat csináltak, például a papból.”

²⁶⁶³ 1928:N:20: Dunakanyar: Berkenye. 1925:N:23: Bakony: Bakonysárkány. 1929:N:19: Bakony: Isztimér: „Felvidékiek jöttek és nekik kellett a hely. A gazdag svábok rakták ki őket, de azok kaptak egy rosszabb házat. De velünk '45-ben nem törődtek, akkor nem kaptunk házat, akkor nagyon sok embert kidobtak.”

²⁶⁶⁴ 1951:N: Reflexív: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1928:N:22: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1939:F:6: Gerecse. Csolnok: II. 1932: F:13: Gerecse: Baj. 1928:N:20: Bakony: Márkó. 1929:N:17: Bakony: Nagytevel: „Szorgalmasok voltak, jobban, mint a magyarok, ezért haragudtak rájuk.”

²⁶⁶⁵ 1933:N:15: Bakony: Lókút.

²⁶⁶⁶ 1928: N: 20: Bakony: Márkó: „Akinak a birtoka tetszett, annak mennie kellett.” 1929: N: 17: Bakony: Nagytevel: „Nem tudom, biztos nem szegény emberek döntötték el. Mert nem fértek el az emberek. [...] Szorgalmasok voltak a svábok, jobban, mint a magyarok, ezért haragudtak ránk.” 1921: N: 26: Bakony: Ganna: „A hely kellett nekik. De a felvidékiek elmentek Nagymarosra.”

²⁶⁶⁷ 1937: F: 10: Bakony: Bakonyjákó: „Anyám mindig azt mondta, hogy »nem voltunk rajta a listán«, mégis elvittek, biztos valaki lefizette a telepítési biztost.”

²⁶⁶⁸ 1940:F: 8: Gerecse: Vértestolna: „Nekem az a véleményem, hogy ha elvittek volna Németországba, nagyon jó lett volna.”

²⁶⁶⁹ 1944:F:10: Moson: Kimle.

²⁶⁷⁰ 1951:N:20: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „A testvérem, amikor oda [Galgagutára] került, ott járt iskolába, ott voltak barátai, barátnői, ott találkozott az első szerelmével. Mindig mondta, hogy menjünk vissza. A szüleim vissza is mentek, én nem. A Bruszinyékkal, akik segítettek nekünk, azokkal tartjuk kapcsolatot, én levélben. A szüleim elmentek életükben egyszer, vagy kétszer. Nekem nem voltak emlékeim, én nem mentem.”

²⁶⁷¹ 1925:F:30: Burgenland: Vaskeresztes.

Mint látható, a német identitásukat az elbeszélők helyütt is tagadták, félve az újabb repressziótól. Öt közülől egy személy unokáit,²⁶⁷² két személy gyermekét²⁶⁷³ féltette az újabb elűzéstől. Két személy pedig már az emlékezés létjogosultságát is kétségbevonta.²⁶⁷⁴

*

További kutatásra lesz szükség ahhoz, hogy bizonyítást nyerjen, ezekben a falvakban valóban olyan – empirikus szavakkal élve – gettószerű „rezervátumot” képzeltek el a német nemzetiségüekből, mint ahogyan azt a falvak tömszerű elhelyezkedése sejtetni engedi. Természetesen a kutatásnak csak az első pontja az emlékezés gyűjtése, a levéltári források mélyebb, pontosabb feltárására van szükség ahhoz, hogy az állításokat igazolni lehessen. Az elemzett források alapján az alábbi következtetések vonhatók le.

1) Az „anyanyelvességek” és belső telepítettek sorsa beleillik a német nemzetiségüek jogfosztásának sorozatába, azon belül is a *kényszermigráció* tematikájába. Az anyanyelv megvallása volt a represszió érvénye. Mértéke azonban eltér az elűzéstől, annak ellenére, hogy a rendeletekben szereplő csereingatlan-juttatás alapvetően nem jelentett volna ilyen nagymértékű akciót. A németek összetelepítése és a házakból, a falvakból való kitelepítése már 1945-ben megkezdődött. Leginkább a 3820/1945. (július 1.) M.E. rendelet „nemzethűségi vizsgálataihoz” lehet kötni az első kímoldításokat, ami után tömegével fosztották meg otthonaiktól a németeket. A magyar kormányzat már kezdetek óta számolt a németek országon belüli kitelepítésével és ez az elűzési transzpontok megakadása (1946), a szlovák-magyar lakosságcsere felélénkülése miatt (1947) elkerülhetetlenné vált. Úgy tűnik, hogy a kormányzat „pótcselekvése” volt ez a telepítési forma. A „földreform” rendeletek után a háborús kitelepítés miatt távollévők háza elegendő volt a meginduló telepés hullám kielégítésére az Észak-Dunántúlon. 1945 nyarán viszont már összetelepítésre, tömeges internálásokra is szükség volt. Az elűzést helyettesítő kitelepítések, összeköltöztetések folyamatosan voltak. 1948-ban azonban nem tudtak már Németország felé újabb transzportokat indítani, ezért az Észak-Dunántúl német falvaiban, az elűzés nyomában kitelepítéseket foganosítottak, annak mértékében, hogy hány felvidéki telepés érkezett. Ennek fényében különböző mértékű jogfosztásokra került sor, amely eltérő tematikákat szült.

2) Az anyanyelvességek *deklasszációja három tematikát* jelöl: korlátozott vagyoni jogfosztást,

- (I.) amikor csak a földet kobozták el 10 holdig bezárólag.
- (II.) A községen belüli költöztetéseket,
- (II.a.) amelyek vagy a németek és telepés családok,
- (II.b.) vagy a német családok rokonságának összetelepítését jelentették.

---

²⁶⁷² 1936:N:74: Vértes: Mór.

²⁶⁷³ 1940:N:8: Vértes: Mór. 1944:F:70: Moson: Kimle.

²⁶⁷⁴ 1921:N: 92: Bakony: Ganna: „*Azt mondom fiatalember, ezt a könyvet zárja le és már [nem] érdemes visszaemlékezni. Ne legyen ilyen, ne történjen meg újra.*” 1939:N:72: Bakony: Döbrönte: „*Az idősebbek, ha élhének, ezekről többet tudnának. De nekem annyit mesélték, meg át is éltem nagyon kicsin, hogy olyan, mintha láttam volna.*”

- (III.) Harmadik válfaja a felvevő községekben való *áttelepítés* volt. Ez esetben ritkábban megesett (főleg más területeken), hogy

- (III.a.) *megyén belüli, vagy*

- (III.b.) *megyén kívüli* területekre telepítették a jogfosztottakat.

3) A kitelepített családok rögtön azt a stratégiát alakították ki, hogy visszavásárolják a házukat. Több községre jellemző volt, hogy a telepeseket jogilag nem helyezték tulajdonba amikor megkapták ingatlanukat. Ez többféle módon történhetett. Azok, akik a falvakban maradtak, figyelve a beköltözők mozgását, azon nyomban visszazöktek otthonukba, *ha a kiutalt kiköltözött (I)*. Az átalakult gazdaság miatt maguk a falu vezetői hívták vissza a kitelepítetteket, házat/lakást ígérve nekik, de feltétel volt *a téeszbe való belépés (II)*. E visszatelepülésnek két jellemző időszaka volt, és mindkettő összefügg a téeszszervezések időszakával. Fontos kiemelni, hogy ezen jellegzetesség is különbözik az elűzöttek sorsával. Ugyanis a kitelepítettek rögtön el tudták kezdeni a munkát (stratégia kialakítását), mert hiába kerültek más községekbe, azok ismerős környéknek számítottak, míg az elűzöttek ismeretlen miliőben, megbélyegzetten, lágerekben éltek, és kényszermunkahelyen kellett dolgozniuk.

4) Gyűjtésemben azt tapasztaltam, hogy majdnem minden községben kisebb-nagyobb mértékben lezajlott ez a telepítési módozat, mégis két terület volt, ahol jellemzően használták ezt az eszközt a németek jogfosztására. Az első, a Dunakanyar községei ahol át- és kitelepítéseket foganatosítottak, főleg távolabbi, nógrádi falvakban, ahonnan szlovák (evangélikus) nemzetiségűek távoztak. Mivel a történetekből az derül ki, hogy főleg a vallási környezet határozta meg azt, hogy melyik család, melyik faluba került, ezért kerülhettek a németek Nógrád megye középtáján fekvő Galga menti községekbe. A másik, a Bakony vidéke, ahol az 1948-ig tartó elűzésekkal párhuzamosan és kiegészülve zajlott a németek telepítése. A tendencia alapján az látszik, hogy a nagy mezőgazdasági parcellákkal rendelkező német falvak lakóit, az erdőgazdálkodást folytató Magas-Bakonyban fekvő falvakba/pusztákra telepítették. Előbbi folyamat viszont már 1945/1946-ban megindult, amikor ezekre a településekre – mintegy „koncentrációs táboroként” – elkezdték összegyűjteni a német lakosokat, ám a folyamat az elűzés elakadásával megállt.

Az anyanyelvűek telepítése átmenet az etnikai („svábkérdés”) jellegű represszióból a társadalmi („kulákkérdés”) deklasszációjába. Helyzetük normalizálódása véget vetett a magyarországi német nemzetiség „etnikai” alapú jogfosztásának. Ám ez nem jelentette azt, hogy a még Magyarországon maradt német anyanyelvűek, akik hol visszazerezték, hol újraépítették gazdaságukat, nem lettek volna elszenvedői ugyanannak a társadalmi (osztály) típusú korlátozásnak (kulákosítás, téeszszervezések), amelyeket immár a többségi társadalom kollektív traumájával együtt kellett elviselniük. Disszertációm következő részeiben az alávétettségi narratíva e részeit vizsgálom, a hosszú ötvenes évek metszetében.

12. Hasadáspontok a „hosszú ötvenes években”: a kulákosítás, a hortobágyi deportálás és az 1956-os események emlékezete (1948-1956)

A magyarországi németységnek – ahogy Zielbauer György fogalmazott – *nehéz évtizede* (1944-1953) alatt nemzetiségi jogfosztások sorát kellett átélnie.²⁶⁷⁵ A honi németeket telepítésekre fogták, korlátozták nyelvhasználatukat, vagyonukat. Ám nemcsak származásuk, hanem társadalmi státuszuk miatt is hátrányt szenvedtek; emlékezetkultúrájukban ugyanúgy megőrződött a „fordulatok éve”, a Rákosi-diktatúra, mint a többségi társadalomban. Vajon az ’56-os események megélésében is követték a többségi társadalom magatartását? Az elszenvedett sérelmek miatt volt-e „revanszerzetük”, és ha igen, kik ellen irányult? Milyen módon realizálódott ez és milyen következményei lettek?

Dolgozatom narratív idővonalát ehelyütt újra kettéválasztom. A „hosszú ötvenes évek” (1948–1962)²⁶⁷⁶ időszakát a németek szempontjából – ha nem is korszakzáró – de két fontos dátum fogja közre: 1950 és 1959. Ezen évtized alatt több fontos, társadalmi represszió érte nemcsak a kisebbségeket, hanem a többségi társadalmat is.

Már az 1949. július 25-én megtartott MDP titkársági ülésen szó volt arról, hogy meg kell oldani a „svábok” hátrányos megkülönböztetését és engedni kell, hogy belépjenek a téeszekbe.²⁶⁷⁷ Ez az akarat regionális szinteken 1949 őszére is megjelent²⁶⁷⁸ és 1950 márciusára a 84/1950. M.T. (március 25.) rendelettel kimondták, hogy a németek *de jure* a magyar állampolgárokkal egy megítélés alá esnek, minden nem kitelepülttel, visszaszököttel, szabad lakóhelyválasztással és munkához való joggal együtt. Sajnos ez sok helyen névleges maradt.

A másik dátum, az 1958 decemberi Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának ülése, amelyben megtárgyalták a mezőgazdaság szocialista átszervezését és annak végrehajtását. Ez az évtized – mint ahogy az előző fejezetben bemutattam az integráció, a reintegráció évtizede, ahol a németek a megváltozott erőviszonyok között megpróbálták új gazdaságot, új egzisztenciát építeni. Ez később egy újabb jogfosztásba, a kolhozosítás okozta paraszttalanításba torkollott. Éppen emiatt az 1949 és 1955 között zajló első és az 1959 és 1962 közötti második kollektivizálási hullámmal egy későbbi fejezetben foglalkozom, ott vázolom fel a szervezések előtti társadalmi állapotot és stratégiákat.

Ezzel párhuzamosan, a kommunista diktatúra hatásmechanizmusai, az erőszakos társadalmasítás rajta hagyta a nyomát a többségi magyar társadalmon és a Magyarországon élő nemzetiségeken, így a németeken is. Ennek voltak regionális, illetve kollektív módozatai. Már nem etnikai, hanem társadalmi vagy földrajzi elhelyezkedésük miatt érte őket a jogfosztás.

---

²⁶⁷⁵ Zielbauer könyve először foglalta össze először a rendszerváltás után a szovjet deportálástól (1944/1945) Tiszalökiig (1953) a magyarországi németeket érintő eseményeket. Kötet inkább olvasókönyv, forrásközlés és összefoglaló alapozás. ZIELBAUER 1990.

²⁶⁷⁶ A „hosszú ötvenes évek” terminológián azt a folyamatot érem, amelyben a vidéki élet, a magyar társadalom utolsó kommunizálásra váró társadalmi rétegét is felszámolja. Nyitódátuma az 1948-as kulákküldözés és kollektivizálás nyitánya, zárása a második kolhoz hullám végpontja. Ezen belül természetesen nemcsak a vidék, de társadalom több része is jelentős társadalmasítási kényszeren ment keresztül. Vagyis a megszilárduló kommunista diktatúra időszakát keretezi az 1948 és 1962 közötti időszak. Emiatt használom a terminológiát.

²⁶⁷⁷ TÓTH 1993, 188–189.o.

²⁶⁷⁸ Például a Buda környéki falvakban: RITTER 2018, 62.o.

Két elsőprő deklasszációt próbálok megrajzolni ebben a fejezetemben: a németeket ért kulakosítást és – esetünkben főleg a nyugati határszél falvait érintő – az újabb telepítéseket az ország belső részére, illetve a hortobágyi kényszermunkatáborokba. E társadalmi hasadáspontra, meghurcolásra adott válasz volt az 1956-os forradalom, amely e fejezet harmadik egységét képezi, s egyszersmind értelmezi is az 1950-es évek ezen dimenzióit, a németek tapasztalatát. Úgy gondolom, hogy ezek az események szabják meg a kereteket a „hosszú ötvenes években”. Nem csak azért, mert jelentős számban voltak elszenvedői németek, hanem azért is, mert a többségi társadalom kollektív emlékezetének sarokkövei is.

Jelen részben tehát nem foglalkozom a társadalmisítás egyéb fajtáival (kollektivizálás, iparosítás), hanem a társadalmi represszió egyes fajtáit és az arra adott reakciókat vázolom fel. Véleményem szerint ez azért fontos, mert egyszerre érzékelteti a németek identitásának átalakulását, az etnikai és társadalmi kényszermigráció szimbolikus befejeződését.

Az elűzéseknél és a kitelepítéseknek több végpontja is volt. A kutatók sokszor vitatkoztak már a záróakkordokon.²⁶⁷⁹ Az elűzésnek éppen úgy lehet végpontja az 1948. június 8-i utolsó, dunaszekcsői transzport elindulása,²⁶⁸⁰ mint az 1950-es előbb említett minisztertanácsi rendeletek. Éppen így a kitelepítések is befejeződtek 1949-re, mégis a kimozdítások miatt akár 1950-ig is elhúzódtak e folyamatok.²⁶⁸¹ De végpontnak lehet leírni a tiszalöki tábor lakóinak 1953-ban Németországba történt kitelepítését is.²⁶⁸² Ezen eseménnyel ehelyütt nem foglalkozom, hiszen korábban ezt már érintettem. Szintén később térek rá a társadalmi állapot ötvenes évekbeli jellemzésére is. Ugyanis ezek főleg a kolhozosítással állnak összefüggésben és a folyamatok is a térszerkesztés társadalomtörténeti fordulatáig vezetnek.

Jelen összefoglalásom tehát adalékkal szolgál az ötvenes években lezajlott vidéki miliő mesterséges átalakulásához. Azért előzi meg a kollektivizálásról szóló fejezetet, mert regionálisan különböző folyamatokat tár fel, mégis elengedhetetlen adalékkal szolgál a szocioökonómikus változások megértéséhez, a németek stratégiáihoz. Ezért az átfogó bevezetést is ott fogom majd megtenni. A kronológia felbomlását az is indokolja, hogy közlőimnek az időtapasztalata is megváltozott: míg eddig néhány évről sűrű elbeszélése volt interjúalanyimnak, úgy következő évtizedek emlékének sokkal „levegősebb”, átfogóbb közlésekből fog állni.

---

²⁶⁷⁹ Ld: RUTSCH 2010, 417.o.

²⁶⁸⁰ Ld. Gedenktag der Vertreibung der Seetscher Deutschen, In. *Neue Zeitung, Ungarndeutsches Wochenblatt*, LXII. évf. 2018. június 29. 26. sz. 2.o.

²⁶⁸¹ Az elűzés egyik utolsó transzportjaként tartják számon az 1950. március 7-én a debreceni Pavilon laktanyában tartózkodó 514 német nemzetiségű hadifogoly elszállítását. Hozzátartozóik már korábban elűzési eljárások alá kerültek. 20 személy Ausztriába, 150-160 ember az NDK-ba került. Sokan Németország amerikai, angol vagy francia zónájába akartak kiutazni, mert hozzátartozóik már ott éltek. Ld. TÓTH 1993, 330. lbj.

²⁶⁸² TÓTH 2020, 195–209.o.

12.1. A kulákosítás, a beszolgáltatás és az ezekre adott reakciók tapasztalata, avagy az újrászerveződött, identitását elrejtő német gazdaelit deklasszációjának emlékezete (1950-1956)

Az „anyanyelvességek” sorsának bemutatásánál már többször említettem, hogy a németek elleni jogfosztások *ekkor válnak nemzetiségi színezetűből a társadalmi réteg megtörésére irányuló represszióvá*. Konkretizálva, a „sváb zsiros paraszt” ekkor válik a „zsiros kulák” ellenségképévé. Az 1945-ben végrehajtott „földreformmal” megszűnt a nagybirtokrendszer és a középbirtokos földművesek lettek a falvak gazdaelitjei. Egyrészt azért, mert a paraszti szakértelem és a gazdasági gondolkodás e réteget jellemezte leginkább, másrészt a közösségben (egyházi, világi) betöltött vezető szerepük is ezt indukálta. A kommunista államhatalom tévesztési akaratával is szembenálltak, hiszen az egyéni gazdálkodás képviselőinek számítottak. A negyvenes évek végétől fokozatosan a kommunista hatalom stigmatizált rétegévé váltak mint a kizsákmányoló, kapitalista rendszer utolsó maradványai, akik gátolják a mezőgazdaság szovjet átszervezését. Kuláknak nyilvánították azokat a gazdákat, akiknek a földterülete meghaladta a 25 kataszteri holdat vagy a 350 aranykorona értéket. A terület nagysága mellett számos más tényező is meghatározta azt, hogy kire került bélyeg.²⁶⁸³ A zöldségkertek, gyümölcsösök, szőlőtermelő gazdaságok esetében magasabb szorzószámmal dolgoztak. Vagyis akár öt-nyolc holdnyi tulajdonnal rendelkező gazda is kulákká válhatott. Nemhiába, beszélgetőpartnereim közül is sokan úgy határozták meg a kulákság fogalmát, hogy *„az a kulák, akiről azt mondják, hogy az.”*²⁶⁸⁴ A vidéki tapasztalat az lett, hogy *„a kulák, az föld nélkül is kulák, ahogy Rákosi elvtárs mondta”*.²⁶⁸⁵ S ez az élmény már a betelepített, de gazdálkodó magyarokra is érvényes volt.

A szovjet kolhozosítás és a kulákelles propaganda kezdete 1948 nyarán volt. Rákosi Mátyás 1948. július 2-án a budapesti pártfunkcionáriusok értekezletén, valamint az augusztus 20-ai kecskeméti beszédében kifejezésre juttatta, hogy a vidéken csak nőtt a „zsirosparaszt”-ok száma és nem lehet addig a kolhozosítást véghezvinni, amíg ezt a problémát meg nem oldják. Röviddel ezután az országos napilapokban, vicclapokban is megindult a lejárató kampány, amelyet terror követett. A kulákküldözés 1949 és 1952 között volt a legsúlyosabb, s ugyan Nagy Imre miniszterelnöksége megakasztotta a folyamatot, 1955-ben újraindult a meghurcolás. Maga a kampány parttalan volt, a társadalmi réteg meghasítása és felszámolása volt a cél. Országosan 60 és 70 ezer közé teszik azoknak a számát, akik a kulákklistán szerepeltek.²⁶⁸⁶

A magyarországi németek látszólag nem tartozhattak ebbe a körbe, hiszen az elűzési és kitelepítési eljárásokkal földvagyonuk jelentős részét elvesztették. Mégis többen voltak olyanok, akik bekerültek a kampányokba vagy tanúi voltak ennek. Az „anyanyelvességek” telepítése és a kulákosítás összefolyt: az etnikai jogfosztás így vált társadalmi meghurcolássá. A következő nagy fejezetben szeretnék szólni az '50-es évek szocioökonómikus változásairól, hiszen a folyamatnak majd a tévesztés szervezések adnak kereteket. Azonban megkockáztatható az a kijelentés, hogy az

²⁶⁸³ KOVÁCS 2010, 121–122.o.

²⁶⁸⁴ 1931:N:20: Bakony: Isztimér.

²⁶⁸⁵ 1929:F:23: Vértes: Pusztavám.

²⁶⁸⁶ VALUCH 2005, 192.o., Ö. KOVÁCS 2012, 107–128.o. TÓTH 2018.

általam vizsgált falvak egy jelentős részében az 1950-es évek első éveire újra a németek adták a gazdaelit jelentős részét.²⁶⁸⁷ A képet meglehetősen árnyalni kell több kutatással és statisztikával, de az alábbi közlések is erre utalnak.

Az emlékezésekben is a jogfosztásokkal egyenértékűen jelenik meg a kulákosítás. Az alábbi bakonygyiróti részleten látszódik, azok ellen léptek fel – szinte a kényszermigrációs időszak után azonnal –, akiknek nem kellett elhagyniuk birtokaikat.

„Azok voltak [a kulákok], akiknek a legtöbb földjük volt a faluban. Egy család volt 60 holddal, de ez igazából két család volt, mert a W. Toni bácsinak meghalt a nővére és ő művelte a földjét. W.-ék V.-ak [magyarosított név] lettek, őket üldözték a legjobban. Egyikük '49-ben ki is szökött Amerikába. Éjjel is elvitték őket, mert kulákoknak számítottak. Volt tárgyalás is, nyolc családot vádoltak meg, a Palotás Ferencné egy olyan nő volt a faluban, aki a tárgyalás előtt azt mondta, hogy »ma az összes kulákot hazahozom«. Elment Veszprémbe, azt vallotta, hogy »ezeknek az embereknek nincs más bűnük, minthogy látástól vakulásig dolgoznak.«”²⁶⁸⁸

E részlet legnagyobb forrásértéke, hogy bizonyítja a hatalom nem családfőket, hanem családokat vett üldöztetés alá. A nagy földterülettel rendelkező famíliák tekintélye nagy, még faluközösségi társaik is segítenek tanúvallomással nekik. A társadalmi hasadáspontra tehát itt látszódik a legélesebben. Ez olyan gazdasági és erkölcsi helyzetet teremtett, hogy még a bányászfalvakban is beállt az éhezéshöz közeli állapot. Csolnokon így látták a Rákosi-korszak változásainak ívét:

„A »kulák« az volt, akinek egy-két holdnál több földje volt. Elvették, aztán tévesztés és nincstelenség, tagosítás lett. Olyan földet kapott, amit nem lehetett művelni. [...] Nálunk könnyű volt a helyzet, mert megvolt a csolnoki svábnak a szőlője, a kertje. A sváb élelmes, nem várja az alamizsnát, hanem megtermeli. A szembe lévő hentesüzletbe már este odaültünk a sorba és reggel anyám felváltott. Ha ott tudtunk venni húst, akkor volt, ha nem, akkor nem. Később, amikor baromfi lett, akkor volt hús, de a bab és a krumpli volt inkább a mindennapos étel.”²⁶⁸⁹

Azokon a településeken, ahol elmaradt vagy már 1946-ban lezajlottak a kényszermigrációs folyamatok, ott gyorsabban elkezdtek a gazdák reagálni az új gazdasági és társadalmi helyzetre. A németek egy csoportja – identitásukat elrejtve – földet kezdtek vásárolni és művelni. Sokan a telepeseiktől is tudtak földet szerezni, akik gyorsan szabadulni akartak a juttatásuktól. Így jutottak sokan ismét a gazdaelit rétegébe. Herenden elmaradt az elűzés, ezért a német gazdák itt különösen könnyebben tudtak alkalmazkodni az új gazdasági helyzethez. Ám a kulákosítást ők sem kerülhették el.

„A Rákosi találta ki, hogy akinek több földje van, azt »kuláknak« nevezték, megbélyegezték, burzsoának, osztályidegennek hívták. Mert a grófoktól már '45-ben elvették a földet, utána megalakultak az állami gazdaságok [...] Aki szorgalmas gazda volt, az mind vette a telket és hát ezeket kuláknak minősítették. A búzát, az árpát, a tejet, a tojást, a baromfit elvették. Ez nálunk úgy kezdődött, hogy 1950. március 3-án elvettek tíz hold földet, mert a városközi állami gazdaságnak kellett a terület. Nem kaptunk csereföldet, csak értesítést.”²⁶⁹⁰

²⁶⁸⁷ TÓTH 2020, 256–261.o.

²⁶⁸⁸ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót.

²⁶⁸⁹ 1937:F:12: Gerecse: Csolnok.

²⁶⁹⁰ 1943:F:8: Bakony: Herend.

Pedig számukra a gazdasági emelkedés és vagyonszerzés időszaka volt a telepítések korszaka. A földreformmal, juttatásokkal és vásárlásokkal az átlagosnál nagyobb területet voltak képesek birtokolni. Bakonyánai közlőnek 25 holdja maradt.²⁶⁹¹ Nyilván azok, akiknek 10-15 holdnál nagyobb volt a földterületi átlagtulajdonuk, szemet szűrtak a helyi, kieserélődött vezetésnek. Hasonló sorsa volt azoknak, akik azért álltak az államosítás útjában, mert boltjuk vagy éppen pékségük volt.²⁶⁹² Előbb említett herendi közlőm vagyona tehát így szökhetett a vezető parasztok sorába:

„31 és fél hold földünk volt. Az sok. Kulákok lettünk. Állattenyésztés tartozott hozzánk: marha, hízó, baromfi. Négytől harminc aranykoronáig terjedő telkeink voltak, de csalóka volt, mert a falu környékén voltak magasabb értékű földek is. A mienk a Séd partján volt, ahol vannak lapos földek is, agyagosak. A magaslatoknak kavicsos talaja volt. [...] Klasszikus, norfolki négyes szerint dolgoztak a parasztok: trágyázás, kapások, tavaszi vetés, árpa, vörös here, búza, utána előről kezdődött. A gyümölcsösünk kétezer négyszögöl volt. Általában két ló, két ökör, három-négy tehén, annak szaporulata, növendék üsző, növendék bika, anyakoca, malacai, süldő, hízó, tyúk, liba, kacsa mindig volt. Ezeknek egy részét helybelieknek adtuk el télen. Még négy hektár erdőnk is volt.”²⁶⁹³

A terror késve indult el a községekben. Ezért több helyen változó stratégiára tudtak helyezkedni a németek, akik alapvetően bizalmatlanok voltak az államhatalommal szemben. A Fejér megyei Gánton négy embert nyilvánítottak kuláknak egy feljelentés után. Ezután az ételt vásárolniuk kellett.²⁶⁹⁴ Hiába próbálták menteni a vagyonukat, meghurcolásuk miatt kényszermunkahelyre, a bányába kerültek. Később csak könyörületből kaptak nyugdíjat.²⁶⁹⁵ A közeli Pusztavámon úgy élték meg, hogy németységük miatt vált kulákká a családjuk.

„Apám kulák lett, 12 holddal. Itt a svábság számított. Ez azzal járt, hogy a községi rendőr hetente egyszer vagy kétszer végigjárt a faluban és ellenőrizte, mit csinálunk. Ha egy szalmaszálat talált, akkor bírságolt, a helyszíni bírság 500 forint volt. Kellett nekik a ház és a föld.”²⁶⁹⁶

Eltérően emlékeztek arra, hogy hányan voltak a kuláklistákon és kiket aláztak meg. A bakonyi Isztiméren „sok” emberre emlékeztek,²⁶⁹⁷ Németbányán²⁶⁹⁸ és Bakonyjácán már néhány családot neveztek csak meg.²⁶⁹⁹ Hozzá kell tenni, hogy az államosítások és a beszolgáltatások ekkor terhelték

²⁶⁹¹ 1928:N:24: Bakony: Bakonyána.

²⁶⁹² 1937:F:12: Gerecse: Csolnok: „Pékségünk volt és 16 hold földünk.[...] Akkoriban sok koncepció per volt, egyesekre ráfógták, hogy az állam ellenségei. Náluk házkutatásokat tartottak. A húgom keresztapjánál, a Pfeiffernél az ávós eljátszotta, hogy fegyvert talált. Oda volt készítve, ezeket is bevágták, '56-ig nem is szabadultak.”

²⁶⁹³ 1943:F:8: Bakony: Herend.

²⁶⁹⁴ 1928:N:21: Vértes: Gánt: „Négy ember volt kulák, az egyik apám, W. Mátyás. Nem vághattunk disznót. Ha rossz volt a termés, akkor Móron kellett venni és beszolgáltatni. Volt olyan, hogy elrejtettük a krumplit, de valaki feljelentett. Búcsúszombaton gyorsan átvittük Csákvárra és pár fillérért eladtuk.”

²⁶⁹⁵ 1926:F:26: Vértes: Gánt: „Négy ember lett Gánton kulák. 1951-ben, az egyik az apósom volt. Ő volt leventeparancsnok, bíró, minden, a kulák után egy senki lett. Cséplőgépe és szódagépe volt, ezért lett kulák. Mindenét elvették, a földjeit is. Elment a bányába, aztán a fatelepre dolgozik. Nagy nehezen, 10 év után kapott nyugdíjat.”

²⁶⁹⁶ 1929:F:23: Vértes: Pusztavám.

²⁶⁹⁷ 1929:N:23: Bakony: Isztimér.

²⁶⁹⁸ 1927: N:24: Bakony: Németbánya: „A Schwighofferék és a Drexlerék voltak a kulákok. Sok földjük volt. A hízókat le kellett adniuk, végül újból el kellett költözniük.”

²⁶⁹⁹ 1929:N:25: Bakony: Bakonyjácó: „Mi nem, de sok sváb lett kulák, a Schellerék, Ungerék, Dreierék, Csámizék.”

meg a faluközösségeket a legjobban, amely az átalakult gazdálkodásuk miatt nehezen működött. Az alábbi két közlésből az előbbi a beszolgáltatás paraszti, az utóbbi az államosítás kereskedelmi szektorának korlátozásáról, terrorjáról tudósít, amely a magyar vidék alapélménye volt az ötvenes években.

„Mindenkinek amennyi földje volt, aszerint kellett beszolgáltatnia. Tojás, tej, zsír, marhahús, disznóhús. Ez '56-ig tartott, addig nem kaptunk vágási engedélyt.”²⁷⁰⁰

„Amikor jött a rendelet, hogy nagykereskedése nem lehet senkinek, akkor jöttek és leplombálták a pincét és a boltot. Bent maradt a hús. Anyámnak volt annyi mersze, hogy három nap után feltörte, de olyan bűdös volt már, hogy ki kellett dobni.”²⁷⁰¹

A németek közül is sokan jó előre védekezni tudtak a kulákosítás ellen. Az elűzés és a kitelepítés tapasztalata az volt, hogy *ha papíron szétosztják földjeiket, vagyonukat, mentesülnek az újabb meghurcolásoktól*. Így a földeknek és az ingatlanoknak több tulajdonosuk lett. Herenden szinte mindenki így tett, aki nem, az rá is került a kuláklistára.²⁷⁰² A közeli Németbányán is szétosztották a vagyont, amely még az elűzött németek földjeiből is gyarapodott.

„Dolgoztunk tovább, nem álltunk meg. Később leadtuk a lovakat. A nyolc hold földet nem bántották. Apám a bátyámnak, a húgomnak adott két-két hold földet, négy hold meg is maradt. A kitelepítettek földjéből is kaptunk, de mégis fillérekből éltünk.”²⁷⁰³

Ezzel együtt megváltozott a németek hagyományos, *a vagyont egybetartó tulajdonosi rendszere*. Bakonygyiróti emlékezőm családjának ismét kapóra jött – akárcsak az elűzésnél –, hogy a házukat egykoron amerikai rokonaik vásárolták meg.

„Tőlünk nem tudták elvenni a házat, mert annak négy tulajdonosa volt és ebből kettő Amerikában élt. A nagybátyámnak négy katasztrális hold földje volt, de annyi beszolgáltatást vetettek ki rá, mintha tíz hold földje lett volna. Bementem a tanácsra. Ismertem azt, aki csinálta a gazdalajstromokat. Mondtam, hogy »vegye elő a közlőnyt és úgy számolja ki az adót«, a föld és a hadirokkantság arányában. Meg is lett oldva. Ez '51-től '53-ig volt.”²⁷⁰⁴

A kulákosítás terrorjában természetesen előkerültek a telepések és az ittmaradt őslakos németek közötti feszültségek.²⁷⁰⁵ A nehezen működő faluközösségek és a gazdasági zsákutcák miatt a falvak társadalmában még az is hasadáspontot adott, hogy *a németeket sok helyen nem engedték be a szövetkezetekbe*, a telepések pedig megfelelő munkakultúra és mezőgazdasági tudás nélkül rögtön ott kezdtek el dolgozni. Herenden a kulák helyett inkább a „sváb” pejoratív megjegyzést használták stigmatizálásra. A családoknak még a beiskoláztatását is akadályozták.²⁷⁰⁶ Ez a folyamat persze

²⁷⁰⁰ 1944:N:9: Bakony: Németbánya.

²⁷⁰¹ 1932:N:17: Burgenland: Balf.

²⁷⁰² 1943:F:9: Bakony: Herend: „Többek azért nem lettek kulákok, mert megosztották a földjeiket, szétosztották a család között. Nálunk nem tudom miért, de ez nem történt meg.”

²⁷⁰³ 1923:F:28: Bakony: Németbánya.

²⁷⁰⁴ 1933:N:18: Bakony: Bakonygyirót.

²⁷⁰⁵ 1923:F:29: Bakony: Németbánya: „Azért lettünk kulákok, mert a telepések bent voltak a kommunista párba' és azt mondták ránk, hogy cséplőgépjünk van. Apámat a bírói állásból le tudták így váltani. A gépállomásra jött egy pótkocsi és fel kellett rakni cséplőgépet, elvitték Bakonyjákóra. Búzából, rozsból 120 kilót kellett leadni. „

²⁷⁰⁶ 1943:F:12: Bakony: Herend: „Azért nem is szóltak meg, hogy kulákok vagyunk, csak néha kaptunk megjegyzéseket, hogy mi vagyunk »az istentelen svábok.« Ezt a környékbeli beszélték, a porcelángyáriak és a szentgáliak. [...] A nővérem a közgazdasági technikumba ment tanulni nem vették fel. Anyám bement Veszprémbe

addig tartott, amíg el nem indult a migráció a különböző iparosodott városok felé. A németek azonban egyéni gazdák maradtak, de az ifjú családtagok már a városban/üzemben/bányában dolgoztak. *A „svábkartya” mellett előkerült a „kétlaki” jelző is.*²⁷⁰⁷ Csolnoki közlőm apja péktulajdonosként élte meg így az államosítást.

*„Már hallottuk, hogy itt vannak a faluban. Megjött két férfi, bejöttek hozzánk, kihúzták a fiókot, kivették a pénzt, felleltározták a pékséget és a ház pékségrészét államosították. Apám másnaptól alkalmazott volt a saját vállalkozásában. [...] Minket azért államosítottak, mert »kétlakiak« voltunk; pékségünk volt és 16 hold földünk. Ez a kuláknál is rosszabb volt, duplaadót jelentett és máról holnapra éltünk. Sok adót kellett fizetni és beszolgáltatni, súlyra kellett a tojást leadni és sokan nem a friss tojást adták le. [...] Ugyanúgy dolgoztunk tovább, csak nem mi vettük a lisztet. A boltunk a dorogi sütőipari vállalathoz került, el kellett számolni vele. Egyszer volt, hogy 75 deka lisztből lett egy kiló kenyér. Bejött 77 mázsa 20 kiló liszt, abból nekünk 1 mázsa kenyér után kellett befizetni az adót. A disznóvágást be kellett jelenteni, kijött a szerv, megmondták, mennyi zsírt kell leadni. A feketevágásért komoly büntetés járt. Volt olyan, hogy éjjel vágunk disznót, szerencsénk volt, mert nálunk – mint pékség –, éjjel világíthatott a lámpa.”*²⁷⁰⁸

A közlők általában az 1956-os forradalom eseményével határolták e represszió végét.²⁷⁰⁹ Őt olyan emlékezőm volt tehát, akit kulákká minősítettek, egy közlőm családjának pékségét „kobozták” el. Utóbbi család történetét egyfajta ellenőrző forrásként szánom a kuláksorban, amelyben meg tudom mutatni, hogy az önálló középvállalkozó réteg eltörlése volt a kommunista diktatúra célja, amelynek a „kulákság”, mint középparaszti gazdálkodó a vidéki közösség életbentartói voltak. S mint ilyen természetesen nemcsak nemzetiségi színezetben ragadhatók meg, hanem faluközösségi szinten is. Vagyis sok helyen a még csiszolódó vagy egymástól elzárkózó új társadalmi rétegek, *eltérő nyelvű emberek szenvedték el a közös jogfosztást.* Tótvázsonyban úgy emlékeztek, hogy csak a felvidékiek lettek kulákok.²⁷¹⁰ Bakonynánán viszont mintha elmúlt volna a telepítettek és a települők közötti szakadék a kulákosítás mentén.²⁷¹¹ A jogfosztás után eltérő stratégiai minták alakultak ki, s azt lehet mondani, hogy az elűzés és a kitelepítések korszaka után megmaradt a családi közösség összetartása.

*„Anyám jó helyről származott, kapott földet, négyen voltak testvérek. Apámnak két testvére volt, aránylag összesegítették. De voltak háborús sebesültek, félkarúak is, de mindenki be volt fogva munkára. [...] 14 évesen ketten arattunk apámmal, nővérem szedte a markot. Anyám kilencesért vagy tízesért aratott. [...] Elkezdtünk cukorréppával gazdálkodni, mert azt szárazastul kell kitépni.”*²⁷¹²

---

megkérdezni, hogy miért nem. Kiderül, hogy innen valaki szándékosan nem küldte el a papírt. Aztán mit ad isten, szeptemberben mégis felvették.”

²⁷⁰⁷ A németeket más tájegységeken is – például Baranyában – is meghurcolták a „kétlaki” életforma miatt. Vö. Ö. KOVÁCS 2012, 266.o. TÓTH 2020, 248.o.

²⁷⁰⁸ 1937:F:12: Gerecse: Csolnok.

²⁷⁰⁹ Például: 1928: N: 24: Bakony: Bakonynána. 1943:F:10: Bakony: Herend: „Három kemény év volt, '52 körül kezdődött és '56-ig tartott. Aztán '58-ban volt a padlássöprés, itt úgy mondták, hogy »téesz-szervezés«. Szegény parasztnak már nem maradt semmijük.”

²⁷¹⁰ 1927:F:21: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „A helyi svábok nem voltak kulákok, de a magyarok közül sokakat annak nyilvánítottak. Fodor Ferenc például egy nagy kulák volt.”

²⁷¹¹ 1928: N: 24: Bakony: Bakonynána: „Igazából nem voltak ellenségeink.”

²⁷¹² 1943:F:14: Bakony: Herend.

„Egy évtizedig tartott majdnem ez a kulákidő. Rengeteg öregház van még. Nagyon lepusztította a kuláklét ezeket az embereket. [...] A cséplőgépeket elvitték és hagyták, hogy ócskavas legyen belőlük.”²⁷¹³

E pusztavámi közlésben is kiemelt szerepet kapott a cséplőgép motívuma, amely elvesztése, tönkretétele a kuláksorsok egyik szimbolikus eleme. Egyrészt, mivel e gépet sokan „kölcsonben” használták, ezért tulajdonosa a közösség szervezője volt, ha nem is irányítója, de „szíve”. Másrészt, szándékos tönkretétele a kényszer értelmetlenségének, a rablásnak a fizikális megvalósulása: a gép úgy rozsdásodik, ahogy a közösség megy tönkre.

„Cséplőgépünk volt. Apám jól ráfázott. Móri munkások dolgoztak a cséplőgépen. A munkavezetője a mázsáló volt. Kora hajnalban csépeltek, mert akkor nem volt meleg. Megjelent két ellenőr, éppen mázsált a munkavezető. Észrevették, hogy rosszat írtak be és elkobozták a termést. A fejadagot meghagyták, az állatokat előírták, de sosem számolták meg. A bort mindig le kellett adni, akkor is, amikor kidobtak a házból. Tejet kellett venni, babot, kukoricát, mert nem tudott apám gazdálkodni.”²⁷¹⁴

Nemcsak a javak, de a családok széttörése is eredménye volt a téeszervezést támogató kulákosításnak. Herendi közlőm családjának stratégiáját az is nehezítette, hogy a fiúgyermeket katonának vitték, de szinte csak a munkaszolgálaton használták.

„A holdakat nézték. Négy kulák lett a családban: az apósom, az apám, apám húgának férje és a kocsmatulajdonosok. Mi a föld miatt lettiünk kulákok, apámat behívták a tanácsra, az irodába és ott megmondták. Mindent le kellett adni. Amikor csépeltek, lefolyt a búza, azt megmérték és utána fejadagot adtak: szinte csak vetőmagot, a többit le kellett adni. A cséplőgépet nem vitték el, egy ideig nálunk volt, azt később a téesz vitte el. A rokonok segítettek. Nagyon megnehezítette a családot. Én voltam a legidősebb. Beosztottuk a munkát. '51-ben az öcsémet két évre »dombelhárítónak«²⁷¹⁵ vitték. Ahol gyárat építettek, oda vitték. Szegény öcsém volt Nagyatádon, Ózdon, mindig építeni kellett nekik. De igazából nem volt ellenségünk.”²⁷¹⁶

Nem kímélték a veteránokat sem. Herenden hiába járta meg a frontot elbeszélőm, nem számított akkora tekintélynek, hogy ne hurcolják meg: beadás és padlássöprés várt rá.²⁷¹⁷ Sőt, másokat pont katonai múltjuk miatt minősítettek „osztályidegennek.” Később gyanús lett az is, hogy amerikai rokonaik voltak a németeknek, akik a korábbi évtizedben vándoroltak ki. Sokszor az ő nevükön lévő ingatlanok, amely az elűzéseknél és a kitelepítéseknél is mentesítő elem volt.²⁷¹⁸ Most viszont emiatt kémskedéssel lehetett vádolni a családokat.

„A bátyám hazatért a frontról és elment a porcelángyárba dolgozni. Szorgalmas család voltunk és a házat rendbe tudtuk hozni. [...] Apámat lelőtték az oroszok, emiatt osztályidegenek

²⁷¹³ 1929:F:27: Vértes: Pusztavám.

²⁷¹⁴ 1925:N: 25: Bakony: Bakonysárkány.

²⁷¹⁵ Műszaki, vagy munkás alakulatban szolgáló katona. A magyarországi németek sokáig ilyenekbe osztották, külföldi kapcsolataik/rokonaik miatt, amely pont elűzésük miatt volt.

²⁷¹⁶ 1928:N:24: Bakony: Bakonynána.

²⁷¹⁷ 1921:F:30: Bakony: Herend: „Hazajöttem a frontról és gazdálkodtam. Krumplit, búzát, rozst természettem, ezt feletem az állatokkal. Amikor jött a Rákosi, akkor mindent le kellett adni. A feleségem szüleinek 30 hold földje volt.”

²⁷¹⁸ 1930:F:20: Burgenland: Pornóapáti: „Itt egy amerikai állampolgár nevén lévő földet vettek el és egy kocsmarost vittek el kuláknak.”

*minősítettek, s a földünk miatt is, mert tíz holdunk volt és még tízet béreltünk. Jött a padlássöprés, állandóan dollárt kerestek, mert amerikai rokonaink voltak. [...] A bátyámnak volt egy ismerőse Veszprémben és törölt minket a kulákságból. [...] Amerikából is sűrűn kaptunk csomagot, ők segítettek.*²⁷¹⁹

Hasonló hasadás volt a bányászközségnek számító Csolnokon már bemutatott pékség államosításának hatása. A családi hasadáspont itt nagy volt, s sok tabusítás jelenik meg az alábbi idézetben. A deklasszáció és az értelmetlen erőszak a leértékeléssel egyenlő, amelyet a közlő úgy interpretál, mintha kényszermunkatáborba kerültek volna. Az étel hiánya, mint élethiány ismét elsöprő erejű módon jelenik meg az elbeszélésekben, s nem feltétlenül csak a kommunista időszakhoz, hanem az egész 1945 utáni érához kötődik ez az alapélmény. Ezzel az állapottal veszi fel a harcot a családi stratégia:

*„Teljesen padlóra tett minket ez, nem maradt semmink. Nem éhezünk, de nem lehet ezt elmesélni. Az unokámnak is próbáltam elmesélni, de nem tudtam. A húgom erről nem tud semmit. Ő öt évvel fiatalabb, ő csak arra emlékszik, hogy húst nagyon ritkán ettünk. Az első búcsú '45 után olyan volt, hogy egy füstölt húscupák maradt meg és abból főzött anyám bablevest. Ez mennyei étel volt. De később azért volt baromfi, kacsa, disznó, akkor került hús az asztalra. De a hentesboltban semmi sem volt. [...] Mindegyik családtagunknak volt szakmája és a bányában dolgoztunk. Ezzel tudtuk megmenteni magunkat.*²⁷²⁰

A vagyonok felosztása tehát Csolnokon is a boldogulás és a zaklatás elkerülésének záloga volt. A leadások meghatározták azt, hogy mit kell termelniük a gazdáknak,²⁷²¹ amely néhol irracionális kívánalmakat jelentett: Herenden például lent kellett termesztetni.²⁷²² Aki nem tudta az adót vagy a leadásokat teljesíteni, azon kegyetlenül megtorolták ezt a bűnt, vagy tönkrementek.²⁷²³ Természetesen nagyon kevesen tudtak boldogulni, egyeseket a családjuk, vagy barátai,²⁷²⁴ másokat – mint az előbb idézett csolnoki emlékezőmhoz hasonlóan – a bánya,²⁷²⁵ üzemek, vagy éppen az erdészet segítette ki.²⁷²⁶ A korabeli újságok címlapján sokszor találkozni csemetéző asszonyok propagandájával, amely részben erről a családi munkamegosztásról is szólt. Egyesek a korrupció útján menekültek meg.²⁷²⁷ Az irány meghatározó lett: a hatalom célja volt, hogy azok, akik nem tudtak boldogulni, a város felé induljanak el. Herenden így emlékeztek az eseményekre:

²⁷¹⁹ 1930:F:17: Bakony: Herend.

²⁷²⁰ 1937:F:12: Gerecse: Csolnok.

²⁷²¹ 1928: N:24: Bakony: Bakonynána: „A gabonát egy felvidéki vette el, a krumplit Dudarra kellett vinni. A krumplit ősszel, a tojást negyedévenként kellett leadni, a tejet is. Egy tehenünk volt.”

²⁷²² 1943:F:10: Bakony: Herend: „Kiírták, hogy lent kell termesztetni, meg kendert, cukorrépat 400 négyszögölon.”

²⁷²³ 1928:N:24: Vértes: Gánt. „Teljesen tönkrement a gazdaság, de a földet ekkor még nem vették el.”

²⁷²⁴ 1929:F:21: Vértes: Mór: „Egy ismerősünk kulák lett és jött segítséget kérni, hogy adjunk neki pénzt, mert ha nem, akkor nem tudja leadni a beadást és internálva lesz. Paradicsomot vett a pénzből és leadta. Nem volt jó a földje, hogy ezt termessze.”

²⁷²⁵ 1936:N:17: Gerecse: Máriahalom: „Alig maradt valami, mindent le kellett adni; tejet, zsírt, előállatot, tyúkot, libát, főleg tojást. A bánya nélkül nem tudtunk volna megélni.”

²⁷²⁶ 1929:N:20: Bakony: Isztimér: „Sokan nem tudták fizetni az adót és ezért az erdészethez jöttek még pluszban dolgozni.”

²⁷²⁷ 1942:F:10: Bakony: Ajkarendek: „13 holdtól itt már kulák volt mindenki. Azok a svábok, akiknek még maradt földjük, azok lettek. Volt turpisság is benne, mert lefizettek valakit, azokat nem bántották, egészen a téészig.”

„Borzalmas dolog volt, nem volt pénzünk, mert amit le kellett adni, az volt mindenünk. A beszolgáltatási könyv még mindig megvan. Meg volt ez szervezve, a zsírt hentesnél kellett leadni, a tejet, azt egy tejcsarnokban, a gabonáért pedig egy futár jött. Az beírta, aláírta, hogy rendben van, vagonba rakták és elvitték. Ezek ilyen lerakóhelyen voltak. [...] Sokan elmentek az iparba, apám is bányász lett, de aztán visszajött. Még sokan bíztunk, nem volt reális az a kíváncsi, hogy otthagyjuk a földet.”²⁷²⁸

Aki nem tudta ezeket a kitételeket teljesíteni és az adókat befizetni, azt elzárták és meghurcolták vagy megszégyenítették. Gánton az iskolásokat kivonultatták a kulák porták elé, hogy gúnyverseket szavaljanak.²⁷²⁹ Berkenyei közlőm – miközben a szovjet deportáció utolsó hónapjait élte meg –, édesapja átélte annak következményeit, hogy milyen sorsot szánt a hatalom annak, aki nem fizette a megemelt adókat.

„A Bertók, az egy nagyon utálatos ember volt, mert mindig mindent el akart venni. A málnásunk felét le kellett adni a téeszbe. Szegény édesapámnak dohányt, cukrot kellett termelnie és nem tudta fizetni a leadást. Mindenért megbüntették. Például nem volt kiírva a pajtára, hogy dohányozni tilos, háromezer forintba büntették, akkor az eső megfogta az ekét, rozsdás lett és akkor az ÁVÓS azt mondta, hogy »látjuk, hogy maguk nem dolgoznak«. Azt mondták anyámnak, hogy odavágják a fához. Hiába adtuk oda az összes pénzt, menthetetlen lett és bilincsben elvitték Bernátkútra²⁷³⁰ tíz hónapi kényszermunkára.”²⁷³¹

A megnövekedett adóknak az lett az eredménye, hogy az emberek beálltak a téeszbe. Az anyanyelvűek esetében ez lehetőség volt, egyes helyeken a németeknek ezt tiltották, máshol – hasonlóan a kulákellenes kampányok céljához – a téeszbe való belépés volt a megoldás. A Balatonfelvidéki Veszprémfajszon magas hozamú beadások²⁷³² voltak, de nem mindenkit minősítettek kuláknak.²⁷³³ Talán azért, mert a hatalom csak példát akart statuálni ezzel. Ám akik sorra kerültek, azokat kegyetlenül megsarcolta.

„Édesapám 1945-ben meghalt hastífuszban [...] Édesanyám vitte a gazdaságot, úgy szerette a cselédeket, mint a családtagjait. Mivel 25 és 28 hold körüli volt a földbirtoka, ezért 1948-ban kuláknak nyilvánították és egy évig azok is maradtunk. [...] Itt egyes számú téesz volt. Börtön várt volna rá, mert nem tudta teljesíteni a beadást. 1950-ben felajánlotta az államnak a földjét. Két holdat hagytak meg, a padlást lesöpörték. Édesanyám mosott az itteni laktanyában élő katonáknak, hogy megéljünk: kapcát, gatyát, lepedőt.”²⁷³⁴

---

²⁷²⁸ 1943:F:7: Bakony: Herend.

²⁷²⁹ 1928:N:21: Vértes: Gánt: „Az iskolásokat kötelezték, hogy a kulákok háza előtt énekeljenek, ilyen rossz verseket szavaltak.”

²⁷³⁰ Bernátkút, ma Nagyvenyim község része, Fejér megyében. az ötvenes években az ÁVH kényszermunkatáborát tartott itt fent.

²⁷³¹ 1924:N:29: Dunakanyar: Berkenye.

²⁷³² 1928:N:20: Balatonfelvidék: Veszprémfajsz.

²⁷³³ 1932:N:17: Balatonfelvidék: Veszprémfajsz: „Nekünk 28 holdunk volt, de nem minősítettek kuláknak teljesen. Adót kellett fizetni és kijöttek hozzánk eldönteni, hogy kulákok leszünk-e, vagy sem. Meglátta a jegyző a házat és elcsodálkozott, hogy »maguk itt laknak?« De leadás volt, gabonafélét [elvették] és a tojást. Az anyósom Siófokra áment a piacra és ott olcsón vett libát, meg egy kézikosár tojást. Aztán a tyúkot, a libát kellett odaadni. A liba nem volt elég kövér, a szárnyuk alatt kellett megfogni, Azt mondták, hogy »vigye vissza, még két hétig tömje«. [...] Évekig tartott ez.”

²⁷³⁴ 1941:N:7: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz.

Barnagi közlöm elbeszélése keretes: a parasztság lenyomorításának és a föld szeretetének véleménye keretezi történetét, amelyben nemcsak a beadások okozta lenyomorítás, a vásárlásból fizetett adók jelennek meg, hanem a hűség is. *A földhöz való hűség azonban a gyermekeknél már nem mérvadó, mert az iparba mennek dolgozni – ezzel beteljesítve a kommunista hatalom társadalmasító, munkás eszményképének kialakítását.* Az alábbi részlet a résztvevő ellenállásnak jó példája.

„Én mindig azt mondom, hogy az országot a háború után a parasztság emelte fel, mert nem véletlenül rajtunk verték el a dolgot, amikor jöttek a nehéz évek. Mindent beszoroztak a beadáskor. Ha egy szilvafa volt a legelőn, akkor már hatszorosan szorozták, egy szőlőért ötszörösen szoroztak. Majdnem kulákok lettünk. Be kellett adni a tojást, a disznót. Csak egy disznót vághattunk, de abból is le kellett adni. Ez egy kurva valami volt. [...] Sokszor ponyvával takartuk le az árut, hogy ne vegyék észre. Amikor a cséplőgép elindult, ott már állt egy ellenőr. 280 kiló vetőmag volt a fejadag, a többi 48 órán belül le kellett adni. Ez 1949-ben indult és '51-ben volt a csúcs. '53-ban befejeződött, de akkor be kellett vonulnom, nem tudtam segíteni otthon és azért épült le a gazdaságunk. Mire leszereltem, anyám eladta az összes bikát, csak tehenünk maradt. Ez teljesen leszedálta a gazdaságunkat. Az egyik tanító segített eldugni a gabonát, de nem tudtuk megörölni. Stikában kellett csinálni a kenyérsütést, hátizsákban hoztuk haza a kenyeret. Később a borral manipuláltunk és ebből sikerült nagy nehezen talpra állni. A nagybátyám családjában négy fű született, emiatt mind az iparba ment dolgozni. Mi ragaszkodtunk a földhöz, mert ez a szülői örökség. A borral sok a munka, de jól jövedelmezett, egy liter borért öt liter benzint lehetett kapni.”²⁷³⁵

Az államosítás következtében lezajlott meghurcolások talán legmeggrázóbb momentuma az volt, amikor a házakat, az otthonokat kobozták el. Összesen három ilyen esettel találkoztam, ebből bakonykúti közlöm csak tanúja volt a vagyonek kobzásának. Viszont kiemelte – amely általánosan is érvényes volt – hogy a felvidékiek is részesültek ezen represszióból.²⁷³⁶ Visegrádon egy borbélyüzlet és a családi földek váltak a meghurcolás martalékává. Hiába lépett be közlöm édesapja a téeszbe, akkor is kitelepítették őket a házukból és az üzletükből.²⁷³⁷ A harmadik, berkenyei esetemet később közlöm, az újabb kitelepítésekénél.

A kulákosításból való megkapaszkodás változó volt, de mivel sokan beléptek a téeszbe, ott gyorsan magas pozíciót, elismerést tudtak szerezni.²⁷³⁸ Ám vezető beosztásba leginkább a gyermekeik tudtak csak emelkedni és erről a kollektivizálási fejezetben részletesen fogok írni. A

²⁷³⁵ 1933:F:15: Balaton-felvidék: Barnag.

²⁷³⁶ 1927:N:25: Bakony: Bakonykúti: „Csak hallottam, ketten voltak itt kulákok és kirakták őket a házukból. Staudickot és a Langosit. Az egyik felvidéki volt, de kaptak egy másik házat és később mindketten visszamehettek.”

²⁷³⁷ 1926:F:25: Dunakanyar: Visegrád: „Tombolt a kommunizmus és kulákká minősítettek minket. Nem volt [nagy földünk]. Akik jöttek a község élére, a kommunizmusba hittek és elkezdték téeszt erőltetni és ez tönkretette Visegrádot. 1951 után egy hónappal kaptunk egy írást, hogy a földet, borbélyüzletet elvették. A házat is elkobozták. Apám belépett a téesz-be, hogy megtarthassunk valamit, ez '51-ben volt. Mivel beírt a Szabad Földbe, ahol sérelmezte, hogy ő nem volt nyilas, se volksbundista, mégis elvesznek mindent. Onnan kaptunk egy írást, hogy kulákok vagyunk. Azért volt, mert a családot összevontunk. A két bányámnak és apámnak együtt volt üzlete, egy házban és ez túl sok volt hatalomnak. Így már 99 hold föld volt a családba’, a mai napig nem kaptuk vissza, csak a házat.”

²⁷³⁸ 1946: F:7: Moson: Levél: „Hofbert Pali bácsi, ő kuláknak lett minősítve, később ő lett a téeszben az egyik vezető.”

németek megkapaszzkodása nehézkes volt, de 1953-tól újra építeni tudták gazdaságukat. Egyesek visszakapták földjeik egy részét, amely alapot jelentett az újrakezdéshez.²⁷³⁹ Másoknak pedig hasonló sors jutott, mint az „anyanyelvészeknek”, akik ugyanebben az időben tudták elkezdni reintegrációjukat. Történetük a téesz szervezések metszetében fog folytatódni, ahol ezeket szintén bemutatom. Csolnoki (pékség) és visegrádi (borbélyüzlet) közlőimnek üzemei egyben lakóházuk is volt, viszont mindegyiket csak elkobozták, de nem rögzítették a tulajdoni könyvekben. Számukra ezen üzem vagy ház részbeni visszaszerzése emelkedéstörténetként, a kommunizmus legyőzéseként jelent meg. Előbbi folyamat majd 20 évet és kitartó munkát ölel fel, utóbbi pedig a forradalmi események utáni „megkegyelmezést” mutatja be.

„Én csellel visszavettem a pékséget. Megmaradt az iparendélyem, s a pékség volt államosítva. Volt egy olyan rendelet, hogy öt évig bérelni kell az egységet és meg lehet venni. 1970-ben maszekba vittem át a pékséget, ez jól ment. Jöttek új rendeletek, új adókkal. Bementem a »sütőiparba« és minimálisan vissza tudtam venni a pékséget, aztán maszekoltam. De 1975-ben eladtuk, mert anyám betegeskedett, egyedül maradt és nagy volt a ház. Anyám végül a húgomhoz ment. Nem volt segédem se, anyám adta el az árut. Egy barátomnak adtam el, aki Érden örökölt. Az összeget háromfelé osztottam, a húgom és anyám kapott.”²⁷⁴⁰

„Úgy kaptuk vissza a házat, hogy '56-ban volt a Fröhlich István nevű barátom. Együtt jártunk polgáriba, ő volt a tanácstag a körzetünkben. Minden évben gyűlést tartottak, s megkérdezték, hogy van-e valakinek problémája. Mondtam ott, hogy »kulákok lettünk, mindent elvettek és lakbért kellett fizetni a házunkra«. Mondtam, hogy »tetőt kellene csinálni, kutat pucolni«, de nem kaptunk semmi segítséget hozzá. »Miért nem csináltok valamit vagy adjátok vissza a házat?« Ez az István segített nekünk. A szüleimet mindenki ismerte, ezért egyöntetűen elfogadták a javaslatot és beküldték a Minisztériumba. Októberben be is hívtak oda, egy Ványi fogadott minket. Elénk tettek két papírt, az egyik amit a tanács megszavazott, a másik meg egy Erős Gyula²⁷⁴¹ nevű kommunista, és egy B. Mária nevű párttag által aláírt vélemény, hogy ők nem javasolják, mert a házban hat szoba plusz üzlethelyiség áll és az OI rendelet szerint államosítják. Mondtuk, hogy apám még 73 évesen is a téeszcsében dolgozik. Ez a Ványi egyszer csak gondolt egyet és azt mondta, hogy »aki téesz tag, annak a háza nem államosítható«. Kérték még, hogy rajzoljuk le a ház állapotát. Mi ezzel hazajöttünk és '57-ben visszakaptuk a házat, de a földeket nem.”²⁷⁴²

Berkenyei közlőm családjának kulák története átvezet egy másik jogfosztásba, amely ugyan regionális jellegű volt, de kapcsolódott a vidéki társadalom megtöréséhez egy újabb kitelepítési hullámmal. Ez összefüggött a kulákosítással és a nyugati és déli határszélre telepített határzárral.²⁷⁴³ Munkám vertikális szemszögéből a burgenlandi területek voltak relevánsak e jogfosztásban, ahol

²⁷³⁹ 1929: F: 24: Vértes: Pusztavám: „Amikor véget ért a kulákság, akkor a szüleim visszakaptak 10-12 holdat.”

²⁷⁴⁰ 1937: F: 37: Gerecse: Csolnok.

²⁷⁴¹ Az 1956-os forradalmi események után rövid időre Nagy László katonatiszt vezette a községet, majd Erős Gyula lett a községi tanácselnök. Erős eredetileg kereskedő volt. 1956-os események utáni ideiglenes állapotok egyik helyi szereplője, alig egy évig volt Visegrád vezetője. 1957-ben a Járási Tanács Száraz Jánost helyezte ki vezetőnek. Vö. CSEKE 2010, V. fejezet

²⁷⁴² 1926:F:31: Dunakanyar: Visegrád.

²⁷⁴³ 1938:N:9: Burgenland: Rábafüzes: „Adolf bácsi, apám testvére kapta meg a nagypapa földjét és ő kulák lett. Elvették a földjét és kitelepítették keletre. Ez is váratlanul jött. A nagymamát is elvitték, mert a nagypapa ott meghalt. Minden hónapba csomagot kellett küldeni, de sajnós az örök megették ezt.”

vendek és hiencsek éltek együtt. Regionális, de elsőprő pont volt ez. Viszont a kitelepítések országosan zajlottak, s sűrűn hurcoltak embereket kényszermunkára. Ugyan főleg a városokból szállították falura az osztályidegeneket, sok esetben a beadásokat nem teljesítőkre is ez a „büntetés” járt. Berkenyén így emlékeztek erre:

„Hazajöttem 1950-ben [a szovjet deportálásból] és '52-ben jött az újabb kitelepítés. Ekkor kulákok lettünk, két katasztrális hold dohányunk és cukorrépánk volt, de erre magas volt a beadás. Édesapámnak 71 hold földje volt, beidéztek Rétságra,²⁷⁴⁴ elvitték Balassagyarmatra és fegyházba zárták. Egy évig volt Dunapentelén,²⁷⁴⁵ ahol borjúkat nevelt. Itthon maradtam, segítettem kapálni, nagyon lefogytam, aztán elmentem a vasútra füvet gyomlálni. Össze voltunk csomagolva, hogy megyünk a Hortobágyra. És akkor a [házunkból] '52-ben kiraktak minket ide [a második szomszédba], mert a házba berakták a téeszt. Jött a párttitkár, a Bertók, aki nagy kommunista telepes volt. Azt mondták, hogy »a földet csak a házzal együtt veszik be.« Mi nem akartunk belépni, de édesapám be volt zárva és azt mondtuk, hogy már kibírhatatlan ez az állapot. Egy romházat kaptunk. Négy gyümölcsöt vettek el: alma, szilva, körte, dió volt benne. A Bertók beköltözött, de aztán elment és a házunkból kultúrházat csináltak, majd függönygyárat. Egy pár lovat, egy tehenet, egy disznót, egy baromfit vettek el, a disznót le kellett adni. A bátyám az Alföldre járt vásárolni, hogy ki tudjuk pótolni a beadást. Ebbe a házba kerültünk, de itt lakott egy telepes, az meg meglopott minket, mert közös volt a pincénk. Elvette a sonkát, a zsírt, a krumplit. Aztán pályamunkás lettem a vasútnál, 20 évig dolgoztam ott. 1962-ben mindkét szülőm egy év alatt meghalt. Apám nem vett rádiót, mert azt mondta, »ott csak hazudnak«.²⁷⁴⁶

E részletből is látszik, hogy több helyen németységük miatt még erőteljesebb repressziót alkalmazott a kommunista állam. Ugyan e családnál csak az édesapát hurcolják el kényszermunkára, de sokakat inkább az ország belseje felé vagy a hortobágyi kényszermunkatáborba deportáltak. A kényszermigráció egy jellemző fajtája volt ez a nyugati országrészen, ám itt nemcsak a németeket, hanem a Jugoszláviával kialakult politikai konfliktus mentén a vendeket (szlovén nemzetiség) és a velük egy faluközösségben élő magyarokat is érintette. Ha regionális szinten is, de ez egy újabb töréspontja volt az ötvenes évek világának.

12.2. Egy regionális hasadáspon: kitelepítés és hortobágyi kényszermunkára deportálás emlékezete a nyugati határszélről (1951-1956)

A németek és szlovákok mellett a magyar kormányzat hosszabb ideje tárgyalt más magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos lakosságcserekről. A román-magyar²⁷⁴⁷ és a jugoszláv-magyar lakosságcserek²⁷⁴⁸ végül nem valósultak meg, de főleg az utóbbi telepítési tervek megghiúsulása, a Rákosi-rendszer Titoval folytatott „kis hidegháborúja” miatt több ezer embert internáltak a

²⁷⁴⁴ Rétság, kisváros Nógrád megyében a Rétsági járás székhelye. Berkenyétől észak-keletre kb. 10 km-re.

²⁷⁴⁵ Dunapentele, vagy Pentele község, későbbi város Fejér megyében, a Duna partján. 1951-től ipari városközpont, Sztálinváros néven. 1961-től Dunaújváros.

²⁷⁴⁶ 1926:N:26: Dunakanyar: Berkenye.

²⁷⁴⁷ L. BALOGH – OLTÍ 2008, 9 – 44.o.

²⁷⁴⁸ FÖGLEIN 2000, 34–58.

nemzetiségi területekről a hortobágyi kényszermunkatáborokba. A nyugati határszélén, a kelet-burgenlandi területeken élő német nemzetiségi területre ereszkedett le a műszaki határzár, mely a megszokott tájat is instrumentalizálta (tabusította), hiszen a karhatalmi szervek különböző belépési zónákra osztották. Különösen a *határzárban élők* és azon belül a (magyarok mellett) német és szlovén-vend nemzetiségűek kerültek a sztálinista típusú rendszer középpontjába. A határőrség 1945. augusztus 17-i hatállyal jött létre, s a SZEB 5 ezer főre maximalizálva engedélyezte annak felállítását. Az év második felének végén 27 határszázad és 150 határvadász őrs alakult. Miután a kommunista párt – Pálffy György²⁷⁴⁹ vezetésével – komoly befolyást szerzett a szervezetben, 6 ezer főre emelték létszámát. 1949-re pártállami ellenőrzés alá került a határvédelem is, mikor az Államvédelmi Hatóság létrejöttével az ágazatot hozzárendelték és ki is emelték a belügyi tárca alól. Az ÁVH határőrizeti szabályai a szovjet rendeleteket követte és 1951. február 1-jén a kommunista terrorszervezet a határrendőrség feladatát is megkapta.²⁷⁵⁰ A határzárakra ekkor aknazár és műszaki zár is került, több jelzőberendezéssel. Ez 1956-ra elavulttá vált és felszedték. Több jelzőrendszer és zár figyelmeztetett a határra. Egyes helyeken 10, máshol 15-20 kilométeres szinteken működött a határőrizet, s eszerint a tömegközlekedést és utazást is ellenőrizték. A határőröknek joguk volt a fegyverhasználatra, szolgálatuk harci feladatnak számított. A határzóna a köznyelvben a „drót” elnevezést kapta.

A nyugati és déli határvidékről 1949-ben a *Kominform (Kommunista Tájékoztató Iroda)* határozata nyomán elindult a megbízhatatlannak minősített elemek kitelepítése. A határmenti városokból 450, a falvakból 1.100 embert hurcoltak el 1949-ben. A koreai háború kirobbanása (1950 nyara) újabb hisztériát indított be és további ezer fővel nőtt a kitelepítettek száma. Közben az ország belső részéből, a nagyvárosokból is kitelepítették a gyanús elemeket a hortobágyi állami gazdaságok területére, kényszermunkára vagy más perifériára, így a telepítettek száma megugrotta a tizenötezeres számot. Ennek célja az volt, hogy a hatalom káderállományát lakáshoz juttassák.

A hortobágyi internáltakat mezőgazdasági kényszermunkára ítélték, nemcsak saját, de idős hozzátartozóik eltartását is biztosítaniuk kellett, a különadót pedig le kellett dolgozniuk.²⁷⁵¹ A magyarországi németek nyugati és déli tömbjének nemzetiségi elhelyezkedése miatt beleesett a kitelepítésekbe, hiszen mind a nyugati, mind a déli határszakaszon jelentős számban feküdtek német etnikumú települések. Ugyan a fő ellenség a közalkalmazottak, a kulákok és a magyarországi délszlávok voltak,²⁷⁵² mégis sokszor a németységük miatt kerültek táborokba az ittlakók. Például 27 baranyai faluból telepítettek a Hortobágyra családokat. A határsáv-telepítés tehát a földrajzi elhelyezkedés miatt deklasszálta a németek egy csoportját. Ha a hortobágyi táborok társadalmára

---

²⁷⁴⁹ Pálffy György (Temesvár, 1909. szeptember 16 -, Budapest, 1949. szeptember 24). Eredeti neve Oesterreicher volt. Budapesten nevelkedett, katonai pályára ment és Ludovikán tanult, ahonnan tüzér hadnagyként végzett. 1939-ben németellenessége miatt leszerelt és az *Egyesült Izzóban* helyezkedett el. Itt lépett kapcsolatba a kommunista párttal. Az Ideiglenes Kormányban részt vett az államvédelmi szervezetek kiépítésében. 1946-ban a Honvédelmi Minisztériumban tábormokként dolgozik. 1947-ben szervezi meg a határszázadot, részt vesz a Kisgazdapárt szétverésében, a hadsereg átszervezésében. Am Rajk-per idején letartoztatják, koholt vádak alapján – amelyet kényszer nélkül beismert – kivégezték.

²⁷⁵⁰ PARÁDI 2014, 28–29.o.

²⁷⁵¹ GYARMATI 2013, 262–263.o.

²⁷⁵² KISS 2005, 16–19.o.

ránézek, akkor 449 főből 86 (19, 28%) német nemzetiségű volt, vagyis a nemzetiség sokszorosán felülreprezentálva volt.²⁷⁵³

E tisztogatásokhoz nagyon hasonlatos a *Vend-vidék* 1948 és 1956 közötti sorsa is, amely kutatásomban a burgenlandi területek egy részét képezték. Magyarországi részén, a Szentgotthárd és környékét jelentő, 94 km²-es Rábamentén lakó vendek, vagyis szlovének a térség földrajzi fekvése és nemzetiségi hovatartozása miatt kerültek a korszak háborús históriájának középpontjába. A környék nemzetiségi összetétele miatt nem volt ritka, hogy egyes falvak két-három nyelven is beszéltek. A vendeknek már 1945 októberében sikerült elérniük az anyanyelvi oktatást. De árnyék vetült rájuk a németek elűzésének kérdése miatt is (többen tagjai voltak a *Volksbundnak*), ezért sokan az összeírásokon szlovén anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek mondták magukat. Az 1947-es békeszerződéssel úgy tűnt, elmúlt a kitelepítés veszélye, de mivel 1948-ban a *Kominform* kiadta a Belgráddal szembeni ukázt, az időközben 1947 októberében megalakult *Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége* egy pillanat alatt ellenséges szervezetté vált, amelynek tagjait folyamatosan vegzálták. Elindult az értelmiségiek (tanárok) átszökése a határon. A megfélemlítés eredménye volt, hogy az 1949-es népszámláláson már alig mondta magát valaki szlovénnek a környéken. Ez hatással volt a német nemzetiségre is. A következő években sem a kulákosítás, sem a megerősített propaganda nem vezetett eredményre. Sőt, a Vas megyei Felsőszölnökön a határőrök tudtával tovább folytatódott a csempészet és a rokonlátogatások.²⁷⁵⁴

A vidéket is egyre többen elhagyták, mind a szomszédos államok, mind az anyaország belső részei felé. 1960-ig közel 20 százalékkal csökkent a régió népessége. 1949 után elkezdődött a határsáv megtisztítása. A határvonaltól 50 méterre eső területeket kisajátították, később, 1952-ben létrejött a „határsáv”, amely a határvonaltól 15 km-re lévő területet takarta, ide már csak igazolványokkal lehetett belépni. Letelepedni is csak ahhoz hasonló engedéllyel lehetett, mint a nagy iparvárosokban.

A kitelepítés úgy kezdődött, hogy a családokat – akiknek házaira szüksége volt a hatalomnak – egy éjszaka alatt, teherautóval vagy a szomszédos községekbe, vagy az ország belső részére telepítették. 1953. június 23-án, az 1939. II. törvénycikk alapján életbelépett 228.010/1948/IV./ sz. belügyi rendelet szerint a közrend, a közbiztonság és a honvédelem értelmében az itt élő, kiválasztott családokat internálták, s őket a hortobágyi zárt táborokba deportálták. A „nem idevaló elemek” eltávolítása 1951. december 6-án és 1952. május 29-én folytatódott. A telepítés napjain az emberek nem mertek kimenni a házakból. A párttagok azzal próbálták nyugtatni a lakosságot, hogy csak a Tito-szimpatizánsokat viszik el. A falusi aktivisták közül többen minden parasztot megfenyegettek. A lakók is látták, hogy nemcsak a bűnösnek kikiáltott „kulákokat”, hanem törpebirtokosokat is elhurcolnak. Volt olyan rábatótfalusi, akit azért hurcoltak Tiszaszentimrére, mert a fia délszláv tanító volt, aki a „helyzet élesedésekor” Jugoszláviába távozott. Az egykori délszláv partizánok családjait is ellenségesnek minősítették, de csupán a nemzetiségi hovatartozás is indoka volt a kitelepítésnek. A kitelepítetteknek eltérő sorsuk volt.

---

²⁷⁵³ BÁLDY 2005, 57.o.

²⁷⁵⁴ NAGYNÉ SZIKLAI 2002, 188–189.o.

Különböző források állnak rendelkezésre, de úgy tűnik, hogy megközelítőleg csak a Vendvidéken 70 család szenvedte el a kitelepítést. A vagyont, főleg az erdőket állami tulajdonba vették, de sem a kataszteri nyilvántartásba, sem a telekkönyvbe ezt nem vezették be, ezért a földek a téeszekhez kerültek. Így, amikor a kitelepítettek visszatértek, mind állatállományuk, mind mezőgazdasági eszközeik elvesztek, de házaikat visszakaphatták, földjeiket bérbe vehették. Az elkobzáskor leltárt sem vettek fel, ennek hiánya miatt pedig több párttitkár és járási vezető is sikkasztott a vagyonokból.

A zárt táborok felszámolása után a kitelepítettek hazatértek volna, de falujukba nem jöhettek vissza, sem pedig kárpótlásra nem számíhattak. Miután Magyarország rendezte viszonyát Jugoszláviával és 1956. március 8-án megszüntette a határsávot, a műszaki zár felszámolását helyezték kilátásba. A kormány a 29/1956 M.T. rendelettel lehetővé tette, hogy a lakóhelyükről eltávolítani kényszerültek korlátozás nélkül visszatérhessenek. Kárpótlásról nem, de segélyezésről rendelkezett a 155/1956 M.T. sz. rendelet. A jelentések és egyes források szerint 1957 elejére a körmendi járásba 40, a sárvári járásba 2 család települt vissza. A Pártbizottság részben önkritikát gyakorolt: az államosított házakból 73 visszakerült a tulajdonosához, 1957-ben pedig további 60 ingatlan sorsáról indult eljárás. Többen azonban disszidáltak és az 1956-os forradalom eseményei miatt máshova települtek le.²⁷⁵⁵

12.2.1. A nyugati határzár mint a táj ipusztriális társadalmisításának és a megváltozott környezet szociökonomiájának emlékezete

Az előbb bemutatott eljárások azonban nemcsak a Vendvidékre, hanem az egész határzónára jellemzőek voltak. Ahogy említettem a *csempészet* Trianon óta meghatározta a határvidékeket. Az általam vizsgált területen, a Börzsönyben ugyanazt tapasztaltam, mint Sopron környékén. Sok szempontból létkérdés volt ez, hiszen az első világháború utáni békék elszakították a hagyományos piacaiktól a falvakat. Nyilván a kiépülő kommunista hatalomnak nem volt ínyére a falvak e pénzszerzési rendszere. Az elleplezés volt a közös módszertan. A nagybörzsönyiek az éj leple alatt indultak el és az Ipoly folyón átkelve csempészték az árut.²⁷⁵⁶ A nyugati részen Balfon, Kópházán még csendőrök tudtával, jól bejáratott úton, csoportosan jártak „cserélni” a lakók.²⁷⁵⁷ Mivel Balról könnyen két irányba is megközelíthető volt Ausztria, ezért a Fertő-tó leplező nádasain keresztül is csempészték hiányzó árut Ausztriába. A csónakokban olykor egész disznókat is úsztattak át.²⁷⁵⁸ Az

²⁷⁵⁵ U.o. 209–214.

²⁷⁵⁶ 1932:N:25: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „Éjjel, este elindultak, és átmentek, cseréltek olyannal, ami itt hiányzott. Nem nagy dolgokra kell gondolni, ruhát, szép szöveteket a lányoknak. [...] Ezek elég jól kerestek akkoriban ezzel a csempészetel.”

²⁷⁵⁷ 1927:F:11: Burgenland: Balf: „Itt mindig volt csempészet. Ide is csempészték dolgokat, aminek nálunk felvitték az árut. Mindenki csinálta kicsit, de páran viszont csak ezzel foglalkoztak. A csendőrök is tudták. Mindig csoportokba mentek és az egyik előre ment, a többiek lemaradtak. Ha az elsőt megállították, az eldobta a nála lévő cuccot és a többiek le tudtak lépni. Kópházán is ez volt. A búcsújáró templom mellett volt egy ösvény, ott átkeltek a szombathelyi vasúton és rögtön ott volt a határ.”

²⁷⁵⁸ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „Az osztrákokhoz jártak a háború előtt, az erdőn és nádton keresztül át. Az osztrák abban az időben nagyon szegény volt. Majdnem mi tartottuk el őket. Paprikát, rumot, pálinkát vittünk. A zsidók hoztak ruhaanyagot a férfiaknak, az asszonyoknak. De a fő cikk, az a disznó volt. Itt levágtuk és Fertőn,

1920-as években az osztrák falvak rosszabb gazdasági helyzetben voltak, mint a magyar oldalon fekvők. Fertőrákos egy kiemelt hely volt ebből a szempontból, de a határmenti környezet jellemzőit a Vend-vidék szélén fekvő alsószölnöki közlöm foglalta össze:

„Amikor gyerek voltam, akkor páran foglalkoztak ezzel. A tófalusi²⁷⁵⁹ cigányok is átjöttek. Az ávósok megérkeztek és ez megszűnt. Rendszeres vád volt, hogy »a határ menti ember csempész.« [...] Ha elmentünk Nagyfalura²⁷⁶⁰ élesztőért, meglátszódott a hóba a nyomunk. Ha a csendőrök megtaláltak, egymásra fogtuk. Cukrot is hoztunk és kalapáccsal törtük össze, ezt »stockzuckernek« hívtuk. Háború után csere-beréltünk. A határon túlra élelmiszert vittünk. Nekünk öt hold erdőnk volt a túlsó oldalon. A mogerdorfosoknak sok földjük volt itt. Ezt mind elvették és nem kaptak semmit.”²⁷⁶¹

E közlésből is látható, hogy a határ mellett élő embereket figyelte a rendőrség, s a csempészet mondvacsinált indok lehetett arra, hogy az új karhatalom letarolja és „megtisztítsa” az általa nem kultivált lakosságtól e területet, lakóit megtörje. Hozzá kell tennem, hogy ez 45 év alatt sem sikerült, hiszen ahogy a fertőrákosi elbeszélő is alátámasztja, a csempészet módszerét később is használták. Mindenesre a „drót” leereszkedett.

„A Fertőn keresztül rengeteg embert csempésztünk ki. Én is segítettem. Egy román állampolgárt '89-ben átvittem. Hogyan lehetett ezt? Egyszerűen. Az '50-es, '60-as években volt a drót, ehhez voltak erősítve aknák. Voltak olyan helyek, ahol nem robbant és ott átbújtak az emberek. Főleg a tó környékén. Ha télen mentek, akkor nagy nádból készült szállítókon, korcsolyával és szánon Rusztig²⁷⁶² vitték őket. Fertőrákoson kellett csak vigyázni, mert ott nagyon éberek voltak a kutyák és az őrség is közel volt, ugyanis a korcsolya hangzott a jégen.”²⁷⁶³

A határzár zónája majd minden ponton szigorú őrizetet és mozgáskorlátozást jelentett, még 1956 után is. A mosoni Levélen élőknek igazolvány járt, mert az, aki Mosonmagyaróvárt elhagyta, annak rendőrségi engedélyre volt szüksége.²⁷⁶⁴ A mindennapi életben ez úgy mutatkozott meg, hogy például ha Székesfehérvárról Rajkára rokonok érkeztek, azt többször ellenőrizték, ahogy közeledtek a látogatásra.²⁷⁶⁵ A zóna széles volt és aki nem tudta igazolni magát, azt agyon is lőhették.²⁷⁶⁶ Az állatok rendszeresen elhullottak,²⁷⁶⁷ mivel egyes helyekre taposó, máshova érintőaknákat

---

csónakban átvittük.”²⁷⁵⁸

²⁷⁵⁹ Kistótlak, Windisch-Minihof, egykori község, ma Liba (németül: Minihof-Liebau, horvátul: Loveča, szlovénül: Suhi Mlin, vendül Sūhi mlin) településrésze, egykor önálló község Ausztriában, Burgenland tartományban, a Gyanafalvi járásban (Bezirk Jennersdorf).

²⁷⁶⁰ Mogersdorf, Nagyfalva község Ausztriában, Burgenland tartományban, a Gyanafalvi (Jennersdorf) járásban.

²⁷⁶¹ 1932:N:12: Burgenland: Alsószölnök.

²⁷⁶² Ruszt, németül: Rust, horvátul: Rušta, latinul: Rusthum, város Ausztriában, Burgenland tartományban. A XVII. század vége óta Magyar Királyság legkisebb szabad királyi városa.

²⁷⁶³ 1932:N:25: Burgenland: Balf.

²⁷⁶⁴ 1946:F:11: Moson: Levél: „'56 után már Mosonmagyaróvárról se lehetett kijönni, csak ha valaki igazolta magát. Szigorú volt. A határ három-négy kilométerig lehetett menni, akinek kettes igazolványa volt. Nekem a régi személyimbe ez be volt írva. Fél évig tartott az engedély.”

²⁷⁶⁵ 1923:N:30: Moson: Oroszvár: „Eleinte borzasztó volt. Első években 20 kilométeres körzetben kellett egy engedélyt kérni. Ha apósom eljött hozzánk Fehérvárról, akkor engedélyt kellett kérnie. [...] Hegyeshalom és [Mosonmagyar]Óvár között volt egy igazolás. Nagy volt az ellenőrzés, de nem hallottam, hogy lekapcsoltak volna valakit. '56 után sokan kiszöktek.”

²⁷⁶⁶ 1934:N:20: Moson: Rajka: „Volt olyan is, akit agyonlőttek. 15 kilométeres határsávba kellett engedélyt kérni. Óvartól idáig határsáv volt.”

²⁷⁶⁷ 1922:N:29:Burgenland:Rábfüzes: „A határnál felrobbant a disznó, a tehén, a kecske.”

telepítettek.²⁷⁶⁸ A kitelepítések, elhurcolások megindultak és bár 1956-ban ezek is megszűntek, a „drót” a kommunista tájatalakítás egyik mintapéldánya maradt. A falvak lakói csak engedéllyel művelhették földjeiket.

„1948-ban volt, hogy a saját szőlőnkbe, az Új-hegyre nem mehettünk ki. Kaptunk egy ötszázas belépőt és csak akkor mehettünk a szőlőbe. Kőd idején viszont tilos volt. Néha lőttek is, de nem volt szükség, mert aknából volt sok. Volt baleset is, mert sokan próbáltak disszidálni. A Právics, az ismerősünk, az '56-ban menekülni akart és felrobbant. Hat legény halt meg, akkor éjjel az összes táncpartnerem felrobbant.”²⁷⁶⁹

A vasfüggönyt a lelkekben is fel kellett húzni. A soproni és környékbeli lakók szinte a településekre lettek bezárva, amelyet csak engedéllyel hagyhattak el vagy fogadhattak vendéget.²⁷⁷⁰ S a legtösgyökeresebb lakók ifjú nemzedékei alig tudták megcsodálni közösségük természeti értékeit.²⁷⁷¹ Rábafüzes is elszeparált hely lett, a falu egykori területeit nem lehetett megközelíteni. Vaskeresztesen úgy lehetett kimenni a mezőgazdasági teritóriumra, a „Hegyre”, hogy a zóna határán lévő táblán be kellett jelölnie mindenkinek a saját nevét, hogy éppen az adott helyen tartózkodik.²⁷⁷² Az átalakított, „megerőszkolt táj” instrumentalizációja az emberi elzárást jelentette. Elbeszélőm családjának a határ mindkét oldalán voltak földjei, amelytől a „drót” elvágtá. Hiába próbálta a megszokott életét élni, tartani a kapcsolatát a rokonaival, ennek az eredménye börtön lett.

„A határsávban kaszáltam, ott volt a földünk. A nagynéném 1935-ben férjhez ment a szomszéd faluba, akkor még nem volt határzár. 1955-ben a nagynéném pénzt dobott át a határzáron, mert nem volt miből gazdálkodnunk. Mi tudtuk, hol van a határőrízet, de tisztában voltunk azzal is, hogy hol tudunk átmenni. Kaszálás közben történt ez és volt egy társam is, hogy ki az, mellékes, de kapott az is a pénzből, mégis elmondta. Pedig helybeli és német származású volt. Hat hónapos volt a kislányom és kémkedéssel bezártak. Nem vallottam be, nem voltam kém, nem hagytam magam felakasztani. [...] Volt ügyvédem is és egy budapesti bizottság is lejött ide. Gábriel Lajos volt a védőügyvédem, csak egyszer találkoztam vele. [...] Hét hónap magánzárkában voltam az ávosoknál. Egyszer el is sírtam magam, mert összetörtem. Hét láb volt a zárkám hossza és négy láb széles. A végén már kimehettem a folyósóra. A fogolyparancsnok megengedte, hogy egy lapot írhattak és

²⁷⁶⁸ 1935:F:20: Burgenland: Ágfalva: „Jött egy honvéd utász egység, húztak két drótkerítést, de az nem volt hatékony, ezért aknásiítottak. Kőszegnél érintőaknák voltak, a Szigetközben taposóaknák.”

²⁷⁶⁹ 1938:N:10: Burgenland: Fertőrákos.

²⁷⁷⁰ 1936:N:37: Burgenland: Ágfalva: „1973-ban készítették a belső drótkerítést és az a falvakban bent ment. Brennberg teljesen körbe volt véve. Nekem minden évben kellett egy 500 méteres határbelépőt kérnem, hogy beléphessek oda, ahol születtem. Be kellett jelenteni Győrben, ha vendég, vagy rokon jött.”

²⁷⁷¹ 1939:N:40: Burgenland: Sopron: „Itt el voltunk szeparálva. Brennbergbe engedéllyel mehettünk ki, 20 évesen láttam először a Fertő-tavat. [...] Határzárban lévő földek általában a téesszé voltak, a munkásoknak külön engedélyt kellett kérni, ha dolgozni mentek. Már gyerekeim voltak, 1970 környékén, kimentünk Brennbergbe. Gyalog jöttünk vissza és mellettünk volt a sorompó, lementünk az útról, fel volt szántva mellettünk és ott kezdődött a drót. Volt engedélyünk, meg minden. Én mentem elől és szedtem a cikláment és felmentem a felszántott területre. Megszólt a sziréna, öt-hat katona körbevett, elvitték az egész családot a főnökhöz. Főhadnagy volt, elmondtam neki az esetet, aki megértő volt.”

²⁷⁷² 1925:F:30:Burgenland:Vaskeresztes: „A falu végén volt a drót, ott volt egy tábla rajta nevekkal és azok léphetek be, igazolványt kellett felmutatni a falu végétől. Egy táblán volt egy gyufaszál és ha bement, be kellett dugni a táblán a nevet, ha kijött, akkor ki kellett húzni. Néha este 10-kor jöttek ellenőrizni, hogy valaki itthon van, vagy sem.”

jött a feleségem. [...] Végül is nem volt rossz és a koszt is elfogadható volt. Verni nem vertek, de a szavakat nem említem, amit használtak. [...] Elvittek Tiszapalkonyára²⁷⁷³ kényszermunkára. 1955. november 29-én volt a tárgyalásom és május 6-án vittek 30 hónap kényszermunkára. Én kértem magam munkára. Az átdobott pénzt eldugtam, nem találták meg. [...] Palkonyán a mezőn kezdtünk építkezni, várost építeni. Szalmazsákokon aludtunk, több százan egy barakkban. Megismerkedtem másokkal, mindenféle köztörvényesekkel. Palkonyán voltam a forradalomig. Október 26-án kezdődött és 30-ig bent voltunk, nem engedtek ki minket. Jött egy bizottság, aki felülvizsgálta az ítéletet és a második vizsgálatnál amnesztiát kaptam. Novemberben hazajöttem és februárban kaptam egy papírt, hogy nem járt le a büntetésem, fáradjak vissza, de nem jelentkeztem. Jött értem egy rendőr és akkor vittek Dunapentelére és még két hónapig egy kőműves brigádban dolgoztam. Palkonyán kőművesnek lehetett jelentkezni és tulajdonképpen kiképeztem magam. Azt gondoltam, én csak paraszti munkát csináltam eddig, itt meg átképeztem magam és meg is szerettem. Pentelén is voltam, háztartási munkán. [...] A testvéreim mind disszidáltak, sőt két napig én is elmentem. De itthon maradtam, mert hazavágyódtam.”²⁷⁷⁴

Soproni emlékezöm tolmácsként látta át a rendszert a Kádár-korszakban, aki átfogóan mutatta be a „drót” külső és belső működését, lényegét, ellentmondását és erőszakosságát.

„1966-ban kerültem oda és beszéltem a kiskatonákkal is. Volt a KEOK, a »Külföldiek Ellenőrző Országos Hivatal«. Ha tolmácsolnom kellett – mert többször jött az osztrák finánc –, akkor mehettem ki a dróthoz, de egyébként a közelébe sem kerülhettem semmilyen objektumnak. Nagyobb méretű sorompó ’67-ben lett, mert egy fiatal kocsival áttörte a határt és átment az osztrákokhoz. Utána is löttek. A sorompó és drót közelébe nem lehetett menni. Három kilométerre volt az első igazoltatás, ha nem volt határsáv engedélyezve, akkor nem mehetett be. Az aknák miatt rengeteg baleset volt. Az eső is kimosta és rengeteg állat el is pusztult, még Ausztriába is néha kisodorta a víz őket. Amikor felszedték a taposóaknákat, az hetekig tartott. A mező közepén robbantották fel őket. Ilyenkor beszóltak, hogy nyissunk ki az ablakokat, nehogy a légnyomás kivigyje bármelyiket is.”²⁷⁷⁵

A táj instrumentalizációja tehát azt jelentette, hogy elvették lényegi szerepét, vagyis nemcsak a racionális művelését, hanem az emberi „bejárás” igényét is. A települések lakóit nemcsak vagyonuktól, hanem természeti környezetükkel való harmóniájuktól is megfosztották. A szovjet berendezkedés alapvető ideológiai célja viszont nem az agrárium felszámolása, az ipar megteremtése vagy a természeti környezet felszámolása volt a territoriális tabusítással, hanem a *deklaszálás*, a hagyományos társadalmi berendezkedés eltüntetése és a helyébe egy új, a politikai célok érdekében mozgósítható *proletár tömegtársadalom* kialakítása. A proletárság (Max Weber szerint) politikailag jogképtelen altársadalom, amely csak a testével rendelkezik, jogokkal és kezdeményezőképeségekkel nem.²⁷⁷⁶ A szovjet típusú proletár a saját testével sem rendelkezik.

A „kreált háborús” helyzetben (lásd fentebb a Jugoszláviával szembeni hisztéria) a diktatúra biztosította a maga számára a belső területszerzést, mely elsősorban az elkobzott javakat, illetve

²⁷⁷³ *Tiszapalkonya*, község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Tiszaújvárosi járásban.

²⁷⁷⁴ 1925:F: 31: Burgenland: Vaskeresztes.

²⁷⁷⁵ 1948:N:18: Burgenland: Sopron.

²⁷⁷⁶ WEBER 1987, 304.

rentábilisan nem művelhető földek meghódítását, mezőgazdasági területek erőltetett iparosítását jelentette. Ezt a töréspontot a kulákosítással és a deportálásokkal érte el a diktatúra, amelyben megsemmisítette a társadalom hálózatait. A hatalom a rendre és a rendfenntartásra való hivatkozással a hétköznapi életvilágok legelemibb szegmenseibe is eljutott, csakúgy, ahogy az előző idézetekben a zónásítással ezt bemutattam. Bár nem beszélhetünk szakszerű rabgazdálkodásról, korlátozott szinten, de az új rend a kitelepítettek munkatudását is felhasználta.

12.2.2. A hortobágyi zárt táborokba való kitelepítés emlékezete

A kitelepítések, áttelepítések végső soron egy katonai hadművelet csapatmozgatását idézték meg, ahol a kitelepítettek helyére „kedvezményezettet” költöztettek. A kitelepítések előtt a célterületet megtisztították eredeti lakóitól (tulajdonosaitól, a voltaképpen szabadoktól), akik hamarosan az ipari centrumok városaiban jelentek meg proletár menekülteként. A hortobágyi rabtáborok „benépesítése” a nyugati határszél területéről e „feltöltésről” szól. Az embereket vagy városba menekítették vagy elhurcolták vagy településükön, mozgásukat korlátozva rabként tartották. Ez utóbbit az előző bekezdésekben bemutattam. A deportálás emlékezetének kiindulópontja a kulákosításhoz kötődik, vagyis lényege a vagyoni jogfosztás volt. Ráabafüzesi emlékezőm rokona földet örökölt, de ezzel együtt kuláknak is minősítik és „keletre száműzték.”²⁷⁷⁷ Leginkább a férfiakat igazoltatták és ellenőrizték.²⁷⁷⁸ A vagyonosokat kitelepítették a város, Szombathely felé irányították. Ha a téesznek pajtára volt szüksége, akkor annak tulajdonosát kitelepítették.²⁷⁷⁹ Alsószölnök a határzónában feküdt, a községet a „drót” középen szelte ketté. Sem elűzés, sem jelentősebb pusztítás nem volt a faluban, többeknek megmaradt a vagyona, ezért került kitelepítésre.²⁷⁸⁰ Emlékezőm a folyamatot írja le, amely a terror erősödő lépéseit, módszerét jelentette: előbb kényszerintézkedések (kapálás), majd az ország területének középső részébe való telepítés, végül a hortobágyi elhurcolás lehetősége jelenik meg.

„Mentünk kapálni, mielőtt a drótot csinálták. Mindig fel kellett kapálni a sávot, hogy látni lehessen, ki megy át. [...] Egy kilométerre van a határ, de akkor a falu közepén volt. [...] Kitelepítettek embereket a [drót miatt]. Éjjel jöttek, össze kellett pakolni és gyerünk. Az A. családját azért telepítették ki, mert összeállt egy rendőrtiszttel és kimentek. [Vértes]Acsára vitték őket. De a Pintéréket a Hortobágyra vitték, azért, mert a szüleit is oda hurcolták. Később Fehérvárra költöztek vissza.[...] Agyoncsépezték és bezárták őket. A nászom apját is elvitték, mert azt mondták, hogy

²⁷⁷⁷ 1938:N:15: Burgenland: Ráabafüzes: „Az Adolf bácsi, apám testvére, ő kapta a nagypapa földjét és ő kulák lett, elvették a földjét és kitelepítették keletre. Minden hónapba csomagot kellett küldeni, de sajnos az örök megették ez.”

²⁷⁷⁸ 1922:N:29: Burgenland: Ráabafüzes: „Volt előzár és még egy műszaki zár. Füzesbe nem lehetett bejönni, mert mi teljesen a határzárhoz tartoztunk. Ez a '80-as évekig tartott. Főleg a férfiakra figyeltek, igazoltatták őket.”

²⁷⁷⁹ 1938:N:16: Burgenland: Ráabafüzes: „A Lang családot, az Unger családot, ezek vitték el a Hortobágyra. Több okot is találtak. Istállójuk volt, kellett az új téesznek. Nagy gazdák voltak, B-listára kerültek. Onnan nem volt menekvés. Az Unger, az unokatestvérem családja. [...] Az Illés, az magyar család, de a felség német volt. Ők kocsmárosok voltak.[...] Egyik éjjel jöttek és mondták, hogy lehet összepakolni és menni.[...] '53-ban engedték el őket, de ide nem jöhettek vissza, csak Szombathely térségébe, Söptén laktak. Cselédházakban laktak, egészen a '60-as évek elejéig, akkor jöhettek haza, de a házat visszakapták.”

²⁷⁸⁰ 1934:N:16: Burgenland: Alsószölnök:

fegyvert tartott. [...] Sok embert napokra, hetekre, évekre hurcoltak el. Aztán amikor visszajöttek, nem tudták megmondani, hogy miért vitték el őket. [...] Az itteni ávosok az alföldről jöttek. [...] 1951-ben a kitelepítés azokat érintette, akik nagy parasztok voltak, ha már 10 holdjuk volt, akkor vitték is őket. [...] Féltünk, hogy elvisznek, mindig össze voltunk csomagolva, ha kell menni.”²⁷⁸¹

Interjúgyűjtésem vége felé, 2014-ben az volt a koncepcióm, hogy a hortobágyi zárt táborok történetéhez is keresek interjúalanyokat, hiszen Kelet-Burgenland németjeit erősen érintette ez az esemény. Bár akkor már több interjút gyűjtöttem elsöprő erejű jogfosztásokról (ezeket eddig tártam fel munkámban), mégis sem a Rába menti falvakban (Alsószölnök, Rábafüzes, Rönök), sem a Vas-hegy környékén (Pornóapáti, Vaskeresztes), sem Nyugat-Mosonban (Levél, Hegyeshalom, Rajka, Oroszvár) nem volt hajlandó senki elmondani ezt a történetet. Olyan mértékű ellenállással és tabusítással találkoztam ezzel kapcsolatban, hogy a legelsöprőbb deklaszációt feltételezem a meghurcolások mögött. Pedig Vaskeresztesről és Pornóapátiról is deportáltak embereket,²⁷⁸² mégsem találtam olyan családot, aki nyilatkozott volna nekem ezekről az eseményekről. Előbbi helyről olyanokat, akik nyilvánosan „lázítottak” a kommunisták ellen.²⁷⁸³ Utóbbi községben viszont arra emlékeztek, hogy a helyi tanácselnök kegye volt, hogy kit szállítottak el. Sokan elmondták, hogy saját gyermekeiknek és unokáiknak nem hajlandóak erről beszélni, olyan mértékű volt a meghurcolásuk. Nem csoda, hiszen például Alsószölnökön azért szállítottak el kényszermunkára egy asszonyt, mert „látták valakivel beszélgetni”, elszakítva ezzel négy gyermekétől.²⁷⁸⁴ Végül a Sopron melletti Fertőrákoson nyilatkozott nekem egy testvérpár, akik a hortobágyi meghurcolást gyermekként élték meg,²⁷⁸⁵ valamint egy alsószölnöki nő, akinek családját – mint később kiderült, kivételes eset volt az övé Fejér megyébe, Vértesacsára telepítették. Az alábbiakban a fertőrákosi testvérpár történetét mutatom be, majd az alsószölnökre térek rá. Annak ellenére, hogy három interjúról van szó, mégis regionálisan több száz embert érintett ez a kitelepítés.

Fertőrákos társadalmára nemcsak a háborús kitelepítés, hanem a németországi elűzés is rányomta a bélyegét. Határfalu lévén, a „drót” leereszkedése még jobban érezte nyomasztó hatását a helyi társadalomra. Ahogy az előbb felvázoltam, a Fertő tavon való csempészet miatt duplán exponálta magát az őslakosság. Mégis csak úgy emlékeztek, hogy csak három családot szállítottak a Hortobágyi Állami Gazdaság (ÁG) táboraiba.²⁷⁸⁶ A testvérpár külön adta az interjúkat, egymástól gyökeresen máshogy élték meg az eseményeket. Az idősebb testvér a szorongás érzését

²⁷⁸¹ 1932:N:16: Burgenland: Alsószölnök.

²⁷⁸² 1930:F:21: Burgenland: Pornóapáti: „A Nagyk, boltosok voltak. Őket vitték a Hortobágyra. Ők magyarok voltak és nárai lakosok voltak. Még [Felső]Csatárról is vittek el. [...] Kónyára kerültek.”

²⁷⁸³ 1925:F:26: Burgenland: Vaskeresztes: „Két családok vittek innen Hortobágyra. Az egyik ott halt meg a mezőn dolgozva. Egy öreg család hazajött és itt haltak meg. A Schrammler egy gyűlésen elkiabálta magát és azért vitték el a kommunisták. Valami törvényt kritizált és azt mondta, hogy »le van szarva, aki ezt hozta«. Aki nem jött vissza, azok '56-ban mentek el. Ez annak idején tanácselnöktől függött, hogy kit nyomtak. A Bartha volt a tanácselnök, egy felvidéki. Akit ő megvédett, annak nem kellett mennie.”

²⁷⁸⁴ 1934:N:17: Burgenland: Alsószölnök: „Sok embert vittek a Hortobágyra. Volt olyan családjánya, akit azért vittek el, mert a szomszédja azt mondta, hogy látta egy idegen emberrel beszélni. Négy gyerek maradt itt, csak az édesanyját vitték el. Nagyon félték a kémkedéstől.”

²⁷⁸⁵ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „Mi gyerekek voltunk, én 15 éves amikor elvittek minket oda.”

²⁷⁸⁶ 1938:N:13: Burgenland: Fertőrákos: „Innen három családot vittek el.”

vetíti ki, amikor az elhurcolás éjszakáját örökíti meg, a fiatalabbik azokat édesapja helytállását tárja fel. A két közlés kiegészíti egymást.

„1951-ben aratás idején volt. Még ma is a téeszhez tartozik a föld, amelyet apám felvállalt művelni. Nem fejeztük be az aratást, mert este tíz órakor és hajnali fél kettőkor kopogtak a kommunista fafejek. Géppuskát rántottak és még azt sem engedték, hogy az apám egy poharat megfogjon. [...] A nővérem fogyatékos volt, de megértett mindent. A kisöcsém tíz éves volt, mi hárman pakoltunk. A mama nem nyúlt semmihez, csak sírt. Szétkaptuk a két ágyat, talán jó lesz. Mondtam a fogyatékosnak, hogy ugorjon ki az ablakon, az megtette. A puskás rendőr ránk ordibált, hogy »csöndbe legyen, hallgasson, mert lelövöm, mint a kutyát!« Nem akarták, hogy zajos legyen. Odavágta az ágydeszkát az ablakhoz.»²⁷⁸⁷

„Júliusban kezdődött, gyerek voltam. Apánk szociáldemokrata hívő volt és ő a kommunizmust ellenezte. Nagyon szidta őket. A tanácselnök is kommunista volt, aki '46-ban a telepítéskor került ide. [...] Minket éjjel, három órakor vittek el. Előtte nap apával még arattuk az árpát. Mondták, hogy »felkelni«, kopogtak az ajtón, egy óra múlva indultunk. Egy teherautó állt az udvarban, katonákkal kísérték.»²⁷⁸⁸

A családot letaglózta az elsöprő jellegű kitelepítés. Ennek ellenére az emlékezők az okokat is keresték, ám a karhatalom nem mondott semmit. Viszont a megjelenő *tanácselnök személye és beszéde személyes bosszút sejtet*, s megjelenik a hazugság motívuma is.

„A tanácselnök ott volt és azt mondta, hogy »kormányellenes tevékenység miatt el kell hagyni a falut«. Azt mondták, hogy fürdőszobás lakot kapunk, meg minden. Nem volt mit tenni, mert a katona itt állt.»²⁷⁸⁹

A tanácselnök bosszúja a holmik összeszedésénél is megjelenik – itt lényegében úgy érezte a család, hogy szegénységbe lökik őket. A későbbi rabszolgamunka mellett e rablás momentuma a deklasszáció fizikai megvalósulása.²⁷⁹⁰

„Nagyon keveset vihettünk. Három gyerek [voltunk mi csak], hát mit tudtunk összeszedni. Csináltunk batyut, én, a nővérem és az öcsém. A másik nővérem az csak szidta a katonát. Minden ágyneműt összekötöttünk és fel az autóra. A lényege az volt, hogy belépett a tanácselnök, a Dénes Péter²⁷⁹¹ és azt mondta – mert egy cetli volt nála –, hogy »lejárt a fél óra«. Többet nem engedtek pakolni, »fel«! Teljesen zárt teherautó volt. A sparheltet nem engedte a Dénes. A ruhákat se engedték, hogy összeszedjük, az ágyneműt, pár fazekat, ezt vihettünk.»²⁷⁹²

²⁷⁸⁷ 1938:N:13: Burgenland: Fertőrákos.

²⁷⁸⁸ 1936:N:10: Burgenland: Fertőrákos.

²⁷⁸⁹ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

²⁷⁹⁰ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „Egy óra alatt összeszedtünk ami volt. De volt új asztali kályhánk volt, azt kihoztuk és mondta a tanácselnök – aki már meghalt –, hogy ez pont jó lesz neki és elvette. [...] Ami rajtunk volt, egy szál ruhát vittünk, egy kanna tejet azt vittünk. Majdnem meztelenül jöttünk vissza, nem volt semmink.

²⁷⁹¹ Dénes Péter (1917–?) Jószerivel analfabéta vezetőként került Fertőrákos élére tanácselnökként. 1946-ban telepesként érkezett a faluba, házat és földet kapott. 1948-ban belépett a téeszbe. Innen „hívták” 1950-ben a tanácselnöki székbe, mindössze hat elemi végzettséggel. Csak 10 évvel később „folytatta” tanulmányait és elvégezte a nyolc osztályos általános iskolát. Lásd Csi: Egy évtized a tanácselnöki székben, *Kisalföld*, A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Megyei Tanács lapja, XVI. évf. 1960. július 30. 179. sz. 5.o.

²⁷⁹² 1938:N:13: Burgenland: Fertőrákos.

A karhatalmisták ugyan ráparancsoltak a lányokra, s azzal fenyegették őket, hogy lelövik, de a cél a megfélemlítés volt.²⁷⁹³ Rövidesen újabb családok csatlakoztak hozzájuk, kiderült, hogy egyre több családot hurcolnak el a faluból.²⁷⁹⁴ Először Fertőrákosról a soproni vasútállomásra érkeztek, majd innen szerelvénybe helyezték őket. Az elbeszélés hasonlít az elűzés és a szovjet deportálás narratív vázához. A teherautó is és a szerelvény is minden helységben megáll, egyre és egyre növelve az elhurcoltak táborát.²⁷⁹⁵ A leértékelés és a kapaszkodók keresése, a sorsközösség kiépítése itt is megmutatkozik. Az emberi minőség változik meg: állampolgárból rabszolgává válik, de a sorsközösség (család) miatt nem válik magánnyá. Ez azt jelenti, hogy mivel látja az elbeszélő, hogy a többiekkel megtörténik az igazságtalanság, ezért hiába a többségi állami akarat, úgy érzi, az igazságot – a jogfosztás miatt – magáénak tudja. A két testvérben az is felmerült, hogy mások helyett kellett nekik elhagyni otthonukat.²⁷⁹⁶ Ez persze az átélt tapasztalatok és az utólagos emlékezetkultúra hatására történik. Az utazás állomásai ismét a leértékelődés momentumaiként jelennek meg. Míg az elűzésnél és a szovjet deportálásnál az élet „letéteményese” a kenyér, az étel volt, itt szimbolikusan egy csecsemőnek szánt kanál képében jelenik meg ugyanez. A történetben elfoglalt funkciója hasonló: a hatalom engedményét, határát, kegyét jelenti, azt az értéket, ameddig a deklaszáció süllyeszti az elszenvedőket.

„Felraktuk a cuccunkat, a katonák felszálltak velünk a platóra és elindultunk. Egy szem világosság nem volt, de tudtuk, hogy Sopron felé megyünk. A [fertőrákosi] Szentháromság szobornál megálltunk és hallottunk, hogy »Mama«, »Papa« A Stüx-családot rakták fel, de nem hozzánk, hanem egy másik kocsiba. Bevittek minket a pályaudvarra és felrakodtak egy vonatra. [...] Negyvenketten voltunk. Volt öreg, gyerek, kisbaba, tyúk, kakas, minden. [...] Marhavagonok voltak és katonák voltak velünk, de a lépcsőn kívül, a vagonon kívül álltak. Egy rácsos kis ablak volt csak. A holmit egy másik vagonba rakták. Ahogy mentünk Sopron megyéből, majdnem minden faluban megálltunk és hozzácsatoltak egy-két családot. Majdnem 70-72 vagon volt, hatalmas, hosszú vonat lett. Győr, Moson, Zala megyén keresztül mentünk a Hortobágyra. 72 órán keresztül utaztunk, 30 fokos melegben. Nem ettünk semmit és kisbaba is volt velünk, aki nagyon sírt. Ez a nő egy szlovák [felvidéki] volt, de sváb fiúhoz ment hozzá és kitelepítették. Kérdeztük a katonákat, hogy lehet-e adni valamit enni ennek a gyerekeknek, hoztak egy 25 literes kannát tele tejjel, de se kanál, se semmit nem

²⁷⁹³ 1938:N:13: Burgenland: Fertőrákos: „Csak annyit mondtak, hogy fogjam be szám.” 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „Ne kiabáljunk, mert akkor agyonlőnek, mondták. De a nővérem az fogott egy poharat és kidobta az ablakon és az csörömpölt.”

²⁷⁹⁴ 1929:N:17: Burgenland: Fertőrákos: „Igen volt, a Szűcs, a Kirner, ők voltak, akiket kitelepítettek a Hortobágyra.”

²⁷⁹⁵ 1938:N:13: Burgenland: Fertőrákos: „Rátettek minket a teherutóra és nem tudtuk, hogy merre megyünk. Egyszer csak megálltunk és elkezdett a két férfi kalapálni. Felraktak valakit, azok többet tudtak hozni, ott is három lány volt, az egyik annyi idős, mint én, a többi fiatalabb. A vasútállomáson hallottunk hangokat és akkor láttuk, hogy egy ismerős család a Szűcs család az, aki jött. [...] A vagonban mocskos koszos volt, negyvenen voltunk benne, ablak nélküli marhavagon. Csak egy szűk rács volt. [...] Sopronban három vénkisasszony jött és hozott magával ketrebben tyúkokat is. Ételnem volt, Fater elvette a tyúkot és kitekerte nyakát. Csak úgy folyt a vér a vagonban. Apám kifúrta a vagon egy kampós bottal, hogy a vér le tudjon folyni és pisilni is lehessen.”

²⁷⁹⁶ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „Nekünk se volt semmi bűnünk. [...] Mi azt is gondoltuk, hogy más miatt vittek el. [...] Soha nem mondták meg. De a papa nagyon sokat ült, 20 napokat a tanács pincéjében, mert mindig kiabált, vagy beszólt. Hazajött a csempészésből, és elkapták.”

adtak hozzá. Végül szóltunk és kaptunk egy merőkanalat. Ezt kaptunk. Ennyivel mentünk 700 kilométert.”²⁷⁹⁷

A másik oldal, a *karhatalmisták, ávosok oldala* is szolgál. Ők sem a szuverén akaratukat, csak az állami parancsot hajtják végre. Ám azzal a különbséggel, hogy az erő és a hatalom látszatát helyezik a kezükbe. Móri közlömet a zöld ÁVÓ-ba sorozták be, ahol sok némettel találkozott. Részt vesz a tiszalöki táborban lezajlott lázadás leverésében és a határzárakból történt kitelepítésekben. Közlése száraz krónika, eltávolítja magától áldozatát és azzal érvel, hogy csak parancsot hajtott végre. A kényszer eszközeit nem ecseteli, csupán azt, hogy az elhurcoltak összetörtek. Valójában bűnként éli meg tettét, traumaként az eseményeket, amely akkor is él benne, ha úgy érzi, nem ő a felelős. Az áldozatok és a végrehajtók elbeszélésében az a közös, hogy mindketten a helyi vezetők felelősségét nevezik meg.

„1950 ősztől 1953 ősziig voltam ÁVÓS. Megkaptam a katonai behívót és amikor felkísértek Pestre, akkor közölték, hogy az Államvédelemhez fognak beosztani, nem a honvédséghez, hanem a zöld Ávóhoz, a határőrséghez. Sok volt a sváb az ÁVÓ-nál.[...] Század írnok voltam, sokat láttam. Egy-egy akcióból nekem diktáltak le mindent. A leszerelés napján komoly parancsot kaptunk, hogy az itt látott dolgokról soha sehol nem szabad beszélni. Valószínűleg ez a parancs nem érvényes, de én még mindig félek. Nem tudom, milyen nyugati határszéli faluból kellett telepítenünk, soha nem mondták meg, hova megyünk. Egy kiskatonát osztottak be mellém és indultunk az akcióra. A helyi kommunista mondta meg, ki az illető és hova kell menni. Bezörgettünk hozzá, kijött a férfi és nyomban bementünk. Az egyikünk felolvasott neki egy papírt, hogy önöket egy másik helyre kell erre a címre áttelepíteni. Kapnak tíz percet. A nő sírva kikecmergett az ágyából és akkor láttuk, hogy nyolc hónapos terhes lehetett. Nagyon sírt. A férfi éjszánál volt, hozta a kolbászt, a vekni kenyeret meg ilyesmit. De a nő az nagyon lassan kezdett el öltözni, hát persze nyolc hónapos terhesen. Kinyitotta a szekrényajtót és elkezdte szedni a pelenkákat, ruhákat. Amikor kész volt, én kaptam azt a parancsot, hogy vigyem ki a vasútállomásra és feltegyem. Kinyitottam a vagonajtót, feltoltam és rácsuktam az ajtót, ezzel az én kötelességem véget ért. Jelenttem a parancsnokomnak, hogy »a parancsot végrehajtottam, az említett nőszemélyt a vagonba bezártam, kértem a további parancsot.« Visszaküldött a körletembe, megkaptam a dicséretet és erre az volt a válasz, hogy a »Dolgozó népet szolgálom!« Ennyi.”²⁷⁹⁸

12.2.3. A láger-lét emlékezete a hortobágyi zárt táborokban

A levéltári adatok és az összefoglalók szerint 1951. július 21-én telepítették ki a Rábától északra élőket. Ez azt jelentette, hogy ekkor szállították a Vas és Győr- Sopron megye határvidékéről a családokat, vagyis a szombathelyi, szentgotthárdi, kőszegi, mosonmagyaróvári, soproni járás falvaiból. Fertőrákosi közlőim is e transzporttal érkeztek. Ők később egy tanyára kerültek. A megérkezés és a tanyákon való elhelyezés a rabszolgalét kezdetét jelentette. A családok életét és minőségét az határozta meg, amit magukkal hoztak. Ezért a narratívában jelentős pozíciót képvisel

²⁷⁹⁷ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

²⁷⁹⁸ 1929:N:23: Vértes: Mór.

(ismét) az étel szerepe. Ennek lényege, hogy az elnyomó hatalom a társadalmi és etnikai szempontból egyneműsítette a rabokat, akikben a közös pontok a „negatív emblémák”. Ezek a „negatív emblémák” a szabadok számára tabuk voltak, s ezért az elhurcoltak szabadulásakor önmaguk sorsát is tabusították. E társadalmisító attitűdnek tudom be, hogy csak olyanokkal tudtam interjút készíteni, akik fiatalként vagy reflexíven élték meg az eseményeket. Fertőrákosi elbeszélőm ezt az „egyneműsítést” válaszolja fel töredékesen. Kiemeli, hogy édesapja ellenáll az elhurcolásnak, amellyel tulajdonképpen a saját családját és önnön elbeszélését szabadítja fel a deklasszálásból, vagyis a történetét hitelesíti, úgy, hogy hangsúlyozza, ők ellenállók voltak e rendszerben.

„*Péntek éjszaka raktak be a vonatba és vasárnap délig a vagonban voltunk. Hol felfelé mentünk, hol lefele, hol vissza, hol előre. Vasárnap délben nagyon meleg volt. Kitettek minket a rétre, leugráltunk a vonatról és jöttek a traktorok. »Öregek, férfiak ide, gyerekek oda!«- mondták. Azt hittük, agyonlőnek minket. Nem tudtuk, hogy merre megyünk, ételt sem kaptunk. Ha valaki hozott egy bödön zsírt, azt rögtön elvették. [...] Akik velünk voltak, azok csak imádkoztak. Bevittek minket a legnagyobb tanyára és onnan szétszórtak. Először istállóba kerültünk. Lebbencslevest kaptunk, sorban álltunk érte. Apám tartotta magát, nem akart odamenni és én kértem az ételt. »De hát hogyan együk meg?« A batyuban volt minden és azt elvették. Ezután jött, hogy szétszortíroztak minket és mentünk Eleptanyára.²⁷⁹⁹ Ez olyan volt, hogy jött egy pufajkás, lerakott pár deszkát és mondta, hogy »ez a rész a tietek«. Nem számított a gyerek, az öreg, a beteg. Szalmán aludtunk és több, mint egy évig éltünk az istállóban, de nem mi ganajoztuk ki, hanem ők.»²⁸⁰⁰*

A fertőrákosi rabok nem voltak egyedül, a szomszédos községekből is rengeteg ismerős családdal osztottak sorsukban.²⁸⁰¹ Ez némileg kapaszkodót jelentett, átmeneti szövetséget vagy annak az érzését/képzetét. A tábortársadalom széles volt, nemcsak közeli falvakból, de más nemzetiségűekből, sőt, oroszokból, görögökből és „törökökből” tevődött össze.²⁸⁰²

„*Voltak magyarfalviak,²⁸⁰³ ágfalviak, balfiak, petőházaiai, kópháziak. Ezek általában tudtak németül. De voltak Szombathelyről, Szentpéterfárról is. Volt egy orosz festő, nagy szakállal, hosszú hajjal, kutyussal.[...] Horvátok is voltak, sőt vendek is. Egy lány mindig jött, hogy nem tud németül,*

²⁷⁹⁹ Az elepi tanyavilágra épült állami gazdaság 1951 késő tavaszán létrehozott tábora, a Hortobágyról Debrecenbe tartó 33-as út nádudvari leágazásánál, másfél-két kilométerre a főúttól, Nagyhegyes közelében, az út két oldalán helyezkedett el. Az Elepi ÁG 1950-ben jött létre a Rickl-család Pecze-ér menti majorjából, és a birtokaikról elűzött balmazújvárosi, elepi és debreceni gazdák tanyáiból. Az állami gazdaság 1951-ben előbb a Hortobágyi ÁG Egyesülés, majd a decemberre a közel hatvanezer holdas Hortobágyi Állami Gazdaságok Trösztjének egyik egysége lett. Az elepi tábor ebben a központosítási folyamatban, a hortobágyi rabgazdaság-rendszer részeként létesítették. Néhány családot – Somogyból és Baranyából – 1951 tavaszán hoztak a kiürített tanyákra. Az első nagyobb szállítmány: 347 fő, a nyugati határsávból érkezett Hortobágy állomásra.

https://telepesek.mnl.gov.hu/taborvilag_elep.html

²⁸⁰⁰ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸⁰¹ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „*Igen, Balfról a Feldmann nevezetű hat tagú családot vitték. Mi is hatan voltunk. Nagyon sokan jöttek Pest megyéből, de Kópházáról is, Balfról, Ágfalváról, Harkáról, az egész környékről.*”

²⁸⁰² 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „*Voltak ott horvátok, törökök, mindenféle. Senki nem szólt erről, hogy mi történt.*”

²⁸⁰³ Valójában Harka községet takarja. Harkát 43 évig 1947. szeptember 28. és 1990. április 1 között hívták Magyarfalvának. Oka, hogy 1947-ben Rajk László belügyminiszter volt Harka község képviselőjelöltje is. A harkai magyar telepesek azt hitték a falu neve német eredetű, holott a honfoglalás korabeli tisztséget jelentett (ítélkező). A telepesek követelésére a falu nevét Magyarfalvára változtatta Rajk, és önkényesen rendelte el az új falunév bevezetését. Ünnepséget is rendeztek ennek tiszteletére, ahol Rajk volt a fő szónok.

csak vendül, mindig odaszólt nekem valamit. Lassan tanult magyarul és kiderült, hogy mindig azt mondta, hogy »gyere velem játszani«. 13 éves volt. [...] Volt egy Pista nevű török, az a raktárban élt, oda hordták a gabonát, a napraforgót. Nem tudom, hogy török vagy görög volt.”²⁸⁰⁴

Ez az egyneműsítés főleg akkor látszódott, amikor a külső emberekkel találkoztak, akik szabadokként jelennek meg az elbeszélésben: „A szabad emberek azt mondták nekünk, hogy »ti telepesek vagytok, minek jöttetek ide? Nekünk jobb lett volna, ha Szibériába visznek. Örüljétek, hogy egyáltalán itt lehettek.«”²⁸⁰⁵ Eszerint a politikai propaganda eredményesen hitette el, hogy a táborlakók bűnösök, akiket le lehet értékelni. Ez a közösségi magány befelé fordította az embereket és a rabszolgamunka minősége határozta meg az életet. Ezen életnek gerince a mindennapok voltak: az instrumentalizált kényszertársadalom és a rabszolgamunka. Ennek persze megvolt a mindennapos rítusa és a belső rendje.

„Minden reggel névsorolvasás és sorakozó volt. Ötven méteres körben nem lehetett elhagyni a tanyát. Egy gémes kút volt a tanya közepén, és abból ittunk. Üzemi konyhát hoztak, reggeli, ebéd és este kávé. Aki munkaképes volt, annak reggel sorbaállítás volt és irány a határ, az 50-100 holdas táblákat művelni. [...] Általában munkáról beszélgettünk, de volt sugdolózás is. Volt köztünk szabó, suszter, tanár, katonatiszt is. [...] Olyan sár volt ott, mert fák nem voltak, hogy télen csak csizmában lehetett bent lenni, nyáron meg csak mezítláb. Hál’ istennek nem voltunk betegek. Télen seregélyt hajtottunk, hogy ne egyék meg a gabonát. Az összes táblát végig kellett járni. [...] Üzemi konyha volt egy éven keresztül, abból főztek nekünk, amit elkoboztak tőlünk. Azok kaptak csak enni, akik dolgoztak. Én és az apám kaptunk ételt, de az anyám, a húgom és a nővérem megették, nekünk alig maradt.”²⁸⁰⁶

Az „összesúgások” azok a mozzanatok voltak, amelyek a szabadság érzetével kecsegtettek. Ezekből lettek aztán a szövetségek és barátságok, amelyre szüksége volt a „foglyoknak”, mert ez könnyítette a túlélésüket. Ennek fokozatai voltak, hiszen először azzal kötöttek ismeretséget, akik a közeli településekről érkeztek, egykorúak voltak az elbeszélővel,²⁸⁰⁷ utána pedig azokkal is, akik megismertek vagy segítőtársra letek.²⁸⁰⁸ A közös sors egy idő után sorsközösséget hozott össze, ezért fertőrákosi elbeszélőm szerint besúgások sem voltak, hanem az összesegítés volt a jellemző.²⁸⁰⁹ A tanárok és orvosok az élen jártak a szolidaritásban:

„Az orvos csinált egy rendelőt és az gyógyított minket, enélkül nem ment volna. Egy parasztlakásba beköltözött és ott csinált egy rendelőt. Volt egy tanárházaspár is és azok próbálták

²⁸⁰⁴ 1938:N:14: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸⁰⁵ 1936:N:16: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸⁰⁶ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸⁰⁷ 1936: N:17: Burgenland: Fertőrákos: „A korombeliekkel jóban voltam. Segítettük egymást. Én voltam a legfiatalabb, 20-22 évesek voltak többségben. Fázós, beteges voltam.”

²⁸⁰⁸ 1938:N:17: Burgenland: Fertőrákos: „Jóban voltunk a juhással, Miska bácsival, aki földig érő subában a pusztán volt. Volt egy rendőr ott, aki elvette az egyik balfi csajt. Leszerelt és idejött Balfra. Vele is jóban voltunk. A kocsis volt a Dobos, ő hordta a gabonát, ő adott ételt. A Tibi, az állami gazdaságban volt bognár. Az meg [Fertő]Rákosra került és mi mentünk tanúskodni neki, mert balmazújvárosi volt és eltűnt két év a nyugdíjából.”

²⁸⁰⁹ 1938:N:16: Burgenland: Fertőrákos: „Voltak mérnökök, tanárok és egy orvos is. Tetvezték is bennünket, erre ügyeltek. Összetartott a tábor, besúgó sem volt.”

*tanítani a gyerekeket, a téglákra irtak. Nem emlékszem, hogyan hívták őket, Harcos vagy Horváth, de egy kislányuk volt.*²⁸¹⁰

A körülmények meghatározták a *leértékelést*, hiszen egyrészt istállóban éltek, állatokként bántak velük. Másrészt a „kulákoktól” elkobozott vagy feldolgozása miatt még a rendszer cinkosokká is változtatta őket.²⁸¹¹ A beköltözés után a családok egyéni boldogulása volt az, hogyan szervezték meg az életüket. E stratégia látszódik az alábbi történet ívében, ahogyan az állati istállóból emberi lakhelyet varázsolnak. A közlés jó forrása annak, mit várt el a hatalom a kitelepítettektől és azt milyen keretek között tudták teljesíteni. A testvérpár két különböző történetet élt meg, a fiatalabb számára az élet lopásokból és „szórakozásból” állt.

*„Egy nap dolgoztam a répa földön, de lesültem. Odajött az intéző, mondtam neki, hogy »rosszul vagyok«, azt mondta »jól van, menjél haza, majd hívunk«. Majd hozzátette, »hogy hívnak?« Mondom: »Mici.« »Jól van Misi!« - válaszolta. Rosszul jegyezte meg a nevem és nem hívtak többé. [...] Ez az Elep egy hatalmas istálló volt. Amikor megérkeztünk, akkor vitték ki a teheneket. Hoztunk egy szenes vasalót. Az udvaron, a ház mellett apám csinált téglából egy kályhát, ott melegítettünk mindent. Aztán raktárban laktunk, akkor napraforgószárral fűtöttünk. Onnan szedtük ki a szenet, hogy anyám tudjon vasalni. Ha volt esővíz, akkor tudtunk mosni is. A nővéremet reggel háromkor vagy négykor elvitték dolgozni, este tizenegyig. Hülye vagyok én, hogy megyek vele? Én összeszedtem magamnak egy kis pénzt és lementem Balmazújvárosba és vettem egy bikinit. A mamát fogtam és mentünk a kirakodóvásárba. Második évben már kimozdulhattunk, de előtte még a másik tanyára se mehettünk át. [...] Állat több ezer volt. Az öcsémrel megtaláltuk a libafarmot, elvettünk kettőt. És jött a gondnok. De szerencsére nő volt. Mondtam az öcsémnek, nehogy letegye a libát. Azt mondtam, nagyon éhesek vagyunk, elengedett, de azt mondta, de »többször ne gyere«. Nem jöttünk, de találtunk kacsafarmot, csirkefarmot, gyöngytyúk farmot, mindent. Gyöngytyúkot csórtunk. Ha gyönyörű idő volt, már mentem Hajdúszoboszlóra.*²⁸¹²

Ehhez képest a nővérét rabszolgamunkára fogták a telepen belül, de rövidezen már a Hortobágyhoz közeli hegyvidékeken is dolgozniuk kellett. Vagyis mind munka, mind bezártság szempontjából erről a pusztáról némileg ki lehetett törni.

„Kukoricát, borsot, aratást, mindent csináltam. Rizstermelés is volt. Ezt úgy kell gondozni, hogy a rizst el kell vetni a vízbe, amikor kibújik, akkor le kell engedni a vizet és akkor felnő a szál. Mindig a vízbe arattuk le, ez a rizs már el volt rohadva, ki kellett vágni, hogy a földet meg tudjuk tisztítani. Én tizenöt éves voltam és a lányokkal alakítottunk egy brigádot. Sokfelé vittek dolgozni, mert ezen a tanyán mi voltunk a fiatalok. Jártunk Hajdúnánáson, Hajdúdorogon, ahol nagygazdaságok voltak. [...] Tizenkét tanya volt. Ha beteg volt valaki, akkor [Balmaz]Újvárosba vitték. Sokan meghaltak, főleg az öregek. A mi szüleink is öregek voltak. Akik nem tudtak dolgozni, azokat otthon hagyták, de ételt nem hagytak velük. [...] Nem műszak volt, hanem földmunka. Holdvilágnál is

²⁸¹⁰ 1936:N:16: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸¹¹ 1936:N:15: Burgenland: Fertőrákos: „Egy hosszú hodály, kis ablakokkal, ahol birkák voltak. Akkor volt egy kisebb is, ahová egy orvost és egy másik családot raktak be. Aztán volt egy szerszámokkamra, gabonakamra, ide is a folyamatosan érkező családok kerültek. A hodályt először ki kellett ganajozni, aztán priccseket raktunk. Semmilyen fűtés nem volt. Tányért kaptunk, de vittünk is.”

²⁸¹² 1938:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

arattunk, hajnalban mentünk. Apám mindig az erdőn volt. Férfiaknak nemigen volt munka télen, ezért őket elvitték a Mátrába.”²⁸¹³

A család kettős életet élt. Ennek az volt az oka, hogy egy sérült lányuk és egy kisöccsük volt, akiket nem tudtak munkára fogni. Viszont az apának és az idősebb nővérnek kellett ellátni mindenkit. Jól mutatja, egy családon belül mennyire különböző sors jutott az embereknek. Ebből a szempontból az életminőség is különböző volt.

„Szerencsénk volt, hogy egy fogyatékos lányunk volt. Ő nem hordott bugyit, takarította magát, de mindenhova odacsínált. Hál’ istennek emiatt valaki panaszt tett. Ezért költöztünk egy év után az istállóból egy ötször öt méteres pétisó raktárba. Hóféherre volt meszelve, betonos volt. Végülis szép helyiség volt. [...] Télen is ruhástul a szalmán aludtunk, még kemény se volt. Kocsin kaptuk az ebédet. [...] Mindig kevés volt a kaja, mi mindig hatan voltunk és csak négy adagot kaptunk. Én bátor voltam, elmentem a kenyérraktárba, ami egy másik tanyán volt és azt mondtam, hogy »Elep tanyáról jöttem...« és azt mondták, »adok neked, mert bátor voltál.«”²⁸¹⁴

A körülményeket jól jelezte az, hogyan bántak az örök a rabokkal. Itt is kettős beszéd jelenik meg. A kényszermunkára fogott nővér keményebb bánásmódot ír le, míg testvére sokkal puhábban fogalmaz. Nem párhuzamos tapasztalat az övék, hanem inkább a rendszer lazulás bemutatása, törése és végül felszámolódása felé ívelő irányt jelzi.

„Nagyon szigorúan fogtak. Azt olvastam, hogy nálunk voltak a legszigorúbbak. [...] Inkább rendőrök voltak, mint rabtartók. Egyikük nagyon gonosz volt. Azt mondta, hogy »innen ti nem mentek haza. Ha így kiabáltok, akkor lelövünk.« Anyám süket volt és nem értett magyarul. Ránk szólt, hogy »csendet és magyarul beszéljenek, mert Magyarországon vagyunk!« De nem hajtották az embert, viszont villanyoltás után nem lehetett sehová menni.”²⁸¹⁵

„Volt egy-két nagy bunkó és egy-két rendes is. Például, aki jött hozzánk, ő volt a tisztaságfelelős. Az még németül is tudott. Aki őrzött minket, az egy hatalmas bunkó volt. Én a saját anyámmal nem beszélhettem németül, de anyám nem tudott magyarul. Visszaszóltam, hogy »majd ha tudunk«. Ő meg azt mondta »majd beléverem«. De bántalmazni nem mert. Egy tuskó volt. Volt olyan, hogy kaptunk csomagokat, a fertőrákosiak összedobtak egy tartós élelmiszercsomagot. Nem kaptuk meg, senki se. Az öcsémmel mindig kíváncsiak voltunk. Mindig mászkáltunk és megtaláltuk egy kútban a küldemény üres kartonjait. A második évben kaptunk levelet [Fertő]Rákosról és abban írták, hogy küldtek csomagot.”²⁸¹⁶

A tanyák közötti mozgás megszokottá vált az első év végére, amely részben növelte a biztonságérzetet. Megjelent a fizetés, a szabadidő, az iskolai órák is és karácsonykor még színházi előadásokat is tartottak.²⁸¹⁷ A külvilágról azonban keveset tudtak, csak miután levelezni kezdtek.

²⁸¹³ 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸¹⁴ 1938:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸¹⁵ 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸¹⁶ 1938:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸¹⁷ 1938:N:15: Burgenland: Fertőrákos: *„Mindig átmentem más tanyákra, ezek nem voltak olyan messze egymástól. [...] Még szindarabot is játszottunk. Mellettiünk laktak a Filipánicsok, egy krobot család Szentpéterfáról. A rongyaikat vettük el és karácsonyra szindarabot játszottunk. [...] Iskola is volt, egy idős tanár, vagy 70 éves volt, napi két órát tartott. Emlékszem, hogy tanította: a »Krasznahorka büszke várát.« [...] Második évben az apám már keresett pénzt.»*

Amikor az apát a Mátrába vitték kényszermunkára, ott hallgatták a *Szabad Európa Rádiót*, amelyből azt szűrték le, hogy hamarosan vége lesz a rabságuknak.²⁸¹⁸ Az első év után meg is szöktek a tanyákról és külföldre jutva tudósítottak a kényszermunka-táborokról.²⁸¹⁹ A munkakörülmények is változtak, például megjelent az állandó fürdés.

„*Debrecen, Hajdúszoboszló közel volt, Hajdúnánás kicsit messzebb. Legtöbbet Hajdúböszörményben voltunk. Elvittek minket – lányokat – munkásszállásra, amikor krumplit szedtünk. Ez jobb volt, mert itt fürödni tudtunk és meleg is volt. Két-három hétig tartott a szedés. [...] Majdnem egyforma volt az összes tanya. Ismertük Mihálypusztát is, de a mienk, Ebes, ez volt a legrosszabb. [...] Mindig volt egy brigádvezető azok közül, akikhez mentünk dolgozni. Ő irányított. Felraktuk a krumplit, répát. Mi voltunk a rabok, ők a szabad emberek, de dolgoztak velünk együtt.*”²⁸²⁰

A rabság leértékelő jellegzetessége, a lét-veszély megjelenése, vagyis amikor a munkások elgyengültek vagy *halált tapasztaltak*. A megérkezésük különböző korú, nemű és fizikai állapotban lévő emberek voltak a rabok. Szinte egyik pillanatról a másikra veszítették el az emberek vagyonukat, életüket, s ebbe a leértékelésbe sokan meghaltak. Amely szintén demoralizáló volt a közösségre. Az alábbi elbeszélés a változásokat közvetíti, ahogyan a temetéseket engedélyezik.

„*Nem is egy halt meg. A bánat vitte el őket. Mert az öregek folyton sírtak és beszélgettek. Nem engedték a holttesteket bevinni se Balmazújvárosba, se Debrecenbe. A kukoricaföldben temették el őket. A szerszámraktárban ravataloztuk fel őket és egy összeeszkábált állványon feküdtek. Aki meghalt, az egy tehetős építésmérnök volt. Ez úgy történt, hogy mentem egy másik tanyára és előttem orra bukott és meghalt. Rohantam az orvoshoz, a Szentgotthárdihoz. Mire visszaértünk, meghalt a bácsi. Ennek a fia szökött el. Szinte elkaparták, még koporsót se engedtek. [...] Volt egy szlovák [felvidéki] lány, annak volt egy másfél éves kislánya. A kislány ott született, de meg is halt, az ő családjának megengedték, hogy Balmazújvárosba bevigye és eltemesse.*”²⁸²¹

A halál látványa és a halottakkal való bánásmód lét-biztonság érzetre is kihatott abból a szempontból, hogy a betegségeknek sokkal nagyobb jelentősége volt. Elbeszélő testvérpárom ezt is ellenkező módon élte meg. A fiatalabb mütéte Debrecenben,²⁸²² viszonylag szabadságban zajlott le, kórházi kezelés keretén belül. Míg az idősebb testvér Hajdúböszörményben fázott meg és emiatt

---

²⁸¹⁸ 1936:N:16: Burgenland: Fertőrákos. „*Hírek jöttek, meg csomagok, nemcsak nekünk, másoknak is. Persze átnézték és a szalonnát, kolbászt elvették és megették. A leveleket is elolvasták. [...] Azt hallottuk, hogy nem tart sokáig már, tartsatok ki. Apámék télen mentek fát vágni Mátrába. Ott Szabad Európát hallgattak és amikor hazajöttek, apám mindig mondta, hogy »nemsokára megyünk haza«*”.

²⁸¹⁹ 1938:N:15: Burgenland: Fertőrákos.: „*Igen, azt hiszem második év végén volt. Huszon éves volt [aki megszökött] és elment kocsisnak. Fogta a lovas kocsit és disszidált. Sikerült neki és apámat vitték, sokféle rakodó munkás lett és ott hallotta a rádió, hogy ez az ember visszabeszélt és Ausztrián keresztül sikerült neki kijutnia. Azt mondta, hogy »tartsunk ki, mert nem lesz örökös ez a dolog«*”.

²⁸²⁰ 1936:N:16: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸²¹ 1938:N:13: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸²² 1938:N:17: Burgenland: Fertőrákos: „*Kimentem a városi fürdőbe és ingyen beengedtek. Mondtam, hogy a telepről vagyok. [...] Debrecenben volt a mandulamütétem, mert begyulladt. Én egy ördögfajzat voltam, bátor.*”

sokkal nagyobb szorongással élte meg betegségét, a halálfélelemtől tartva, amelynek képét többször átélte.²⁸²³ Az elhunyt mérnök fiának szökése azonban reményt adott, hogy a táborokat felszámolják.

Ugyanolyan hirtelen történt a táborok felszámolása, mint az érkezés. Alig pár héttel az indulás előtt érezték a szabadulást. Ekkor már lehetett levelezni és ebből a külső összeköttetésekből vélhetően tudták a politikai változásokat, a Nagy Imre – kormány megalakulását. Fertőrákosi elbeszélőim hirtelen értesültek a távozásról és elmondásuk szerint elsőként hagyták el Ebestanyát. Talán ez az egyetlen történetem, amelyet a testvérpár nagyon hasonlóan közölt.

„Amikor az a fickó disszidált és bement a Szabad Európába, hogy egyszer vége lesz, akkor reménykedtünk. [...] Egy héttel a szabadulás előtt hozták a levelet, akkor lehetett hallani, hogy elmegyünk. Páran kaptak. A Szücsék előbb kapták a levelet, de együtt indultunk. Egyenként vitték ki a debreceni vasútállomásra. Csak azt hozhattunk el, ami rajtuk volt, egy kevés pénzzel jöttünk el Kapuvárig.”²⁸²⁴

„Mi voltunk az elsők, aki elszabadultunk. 1953 őszén. »Im Hirbsten kámá háam« [Ősszel jöttünk haza]. Amikor a Nagy Imre beszéd volt, akkor lettek a táborok felszabadítva. Még nem lett neki vége, még intézni kellett sok dolgot, de lassan kezdték hazaszállítani az embereket. Mivel a nővérem beteg volt, ezért – gondolom – előbb jöhettünk haza.”²⁸²⁵

Miként a bevezetőben is írtam, a kitelepítettek nem térhettek vissza otthonaikba, ezért az elbeszélésekben – és a testvérpár elbeszélésében is – nem a tanyákról való megszabadulás lesz az emelkedés, hanem a községükbe való visszaköltözés. Ez azonban már egy másik társadalomtörténeti eseménnyel, a kolhozosítással függött össze. Éppen emiatt sorsukat a következő fejezetben fogom folytatni és befejezni. Történetük, minden szenvedés ellenére *felnövéstörténet*. A szülők szerepe a deportáláskor sokkal nagyobb, mint a visszatérés alkalmával. Az elhurcoláskor még gyermeki alárendeltséggel figyelik az eseményeket, a visszatéréskor már alakítják. Két eltérő jellem saját egyéni boldogulásuk, szellemi és testi ébredésük ez a történet, erkölcsi és fizikai kitartásuké. Mindkettőjük jelleme egy világhatalom elleni harcban jön létre, amely remény formájában jelent meg elbeszélésükben.²⁸²⁶

---

²⁸²³ 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos: „Egyszer elvittek Hajdúböszörménybe munkára. Egy hűvös kamrában aludtunk tizenketten. Ott megfáztam. Szégyelltem elmondani, és a lányok szóltak a brigádvezetőnek, hogy a Frida beteg és akkor otthon hagytak. Ez két nap volt. De harmadnap már mentem.”

²⁸²⁴ 1938:N:16: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸²⁵ 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos.

²⁸²⁶ 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos: „Ezt túl kellett élni és mégis itt vagyunk. Örülök neki, most is reménykedek, hogy jobb lesz és még mindig szüretelni járok. 78 éves vagyok. Ha valamit túl akar élni fiatal ember, akkor így kell. [...] Kápolnát építettek a Hortobágyon és néha mentünk emlékezni is. Az ottani faluházban jövünk össze és van beszéd is.”

A határzárból a hortobágyi kényszermunkatáborba, vagy kényszerlakhelyre (1934:N:17: Burgenland: Alsószölnök) kitelepítettek (a közlések alapján).

12.2.4. A határzáról való kitelepítés emlékezete

Természetesen – csakúgy, mint fertőrákosi elbeszélőim – mások sem költözhetek vissza falujukba. Ehhez néha több évtizednek kellett eltelnie. Sokszor kijelöltek a raboknak szállásokat vagy családokat, ahová beköltözhetek. Elbeszélőim így kerültek Kapuvárra, de a bakonyi Márkó községben (amely az „anyanyelvészek” telepítése idején is „negatív” falunak számított) élő közlőimnek be kellett fogadniuk olyan családot, akiket a Hortobágyról engedtek el. Számukra ez újból együttélést jelentett egy idegen családdal.

„Mi befogadtunk egy osztályidegen családot. Ezeket kirakták Budapestről és a Hortobágyra vitték őket. A faluba négy-öt ilyen család élt. Ők a Deákék voltak, az 1950-es évek elején jöttek, de a lányok Pesten maradt, mert valamilyen kommunista funkciós titkárnője volt. Úgy történt, hogy kerestek helyet és a szüleimmel megegyeztek. Akkor ők a kisszobában laktak, mi meg a nagyszobában. Két évig éltünk együtt. A férfi kerékpárversenyző volt. Úgy kerültek el tőlünk, hogy elment biciklivel Pestre, ezt-azt hozni. Mikor visszaért, a falu mellett valaki elütötte. Kórházba került, az egész család elment, de már nem jöttek vissza. Haza tudtak menni.”²⁸²⁷

E részlet is jól mutatja, hogy a Dunántúl és a vidéki élet nagy részére jellemző volt, hogy a falvakba újabb kényszer beköltözők kerültek. Ám nemcsak a hortobágyi zárt táborokból érkeztek családok, hanem a határzáról az ország belső területeire is telepítettek.

Az alábbi alsószölnöki nő történetét úgy rögzítettem, mint tipikus példája az ötvenes évek belső telepítésének. Később kiderült, hogy különleges történet az övék.²⁸²⁸ Családjuk – amely akárcsak a hortobágyi kitelepítettek, exponálva voltak a hatalom előtt – nem az alföldi szikes pusztákra

²⁸²⁷ 1936:F:15: Bakony: Márkó.

²⁸²⁸ NAGYNÉ SZIKLAI 2002, 189.o.

kerültek kényszermunkára, hanem Fejér megyébe, az egykori német faluba Vértesacsára, ahol folytathatták életüket.

Történetüket egyik elbeszélő már érintette egy fenti történetében és valóban az átélő közlő is aláhúzza, azért kellett költözniük, mert testvére szerelmi viszonyt folytatott egy rendőrrel, akivel együtt átszökött a határon. Történetét azért közlöm, hogy reflexíven látni lehessen: *a hatalomnak, a közigazgatási vezetőknek volt mozgástere abban, hogyan döntsenek az emberek sorsa fölött.* A közlő elbeszélése bontott narratívával rendelkezik, vagyis története lineáris, de minden eseményből egy újabb sorsot bont ki, akár egy másik esemény történetét, akár egy családtag, akár egy tárgy sorsát. Ezért az elbeszélés meg is fordul. Ennek mentális lényege, hogy a közlő (de családja életében) paradigmátikus változás történik, amely visszavonhatatlan: a burjánzó történetszálak valójában a történeti tárgyuk, szereplők siratása, elbeszélte gyászunka.

„Nekiünk azért kellett elhagyni a házat, mert a nővérem 1951-ben disszidált és »megbízhatatlannak« minősítettek minket. A nővérem [első] férje eltűnt, amikor már a drót volt. Részegetes volt és nagyon csúnyán is viselkedett, elaludt valahol és csak másnap került elő. Egyszer hónapokig nem került elő, ezalatt a nővérem megismerkedett egy rendőrrel. Volt a családban veszekedés, hogy nem szabadna, de a nővérem 30 éves volt már. Vallásos család voltunk. A részegetes férjről kiderült, hogy Jugoszláviába került, de nem jött vissza. A nővéremnek volt egy hat éves kislánya is. Hárman átmentek Ausztriába. Jó helyen sikerült átbújniuk, tudták, hol nincs akna. Először Grazba mentek és még abban az évben Ausztráliába. A nővérem beadta a válópert is, elvált és még abban az évben megesküdött. Negyven évig éltek együtt. Minket emiatt egy héttel később kitelepítettek. [...] Este háromnegyed tizenkettőkor jöttek. A bátyám még a kocsmában volt, mert borbély volt. Szóltak neki, hogy »gyere haza Ödön, mert elvisznek«. Mindent el kellett neki adni később, a borotvakéseket, a szerszámait, mindent. Mire hazajött, ott voltak a teherautók, harminc ávóssal és rendőrrel. [...] Mindent vihettünk, de nem fért fel minden. A nővéremet is elhozták, akinek a férje meghalt a háborúban. De az apám kovácsszerszámait nem hozathattuk magunkkal. Ezeket később széthordták. Ezt '56-ban láttuk, amikor visszamentünk. Ugyanis én '55-ben kértem egy belügyminisztériumi kihallgatást és akkor elmondták, hogyan történt. Apámnak 63 éves korában vették el a vagyonát. Kértem kihallgatást és azt mondták, hogy írjam le, ami történt. Nem volt bűnünk, nem volt kémkedés, csak a nővérem disszidálása. Még '56 októbere előtt jött az engedély, hogy hazaköltözhetnek a szüleim, vissza is mentek, de nem tudtak beköltözni a házba, mert egy tejszarnokot csináltak belőle. Ugyanis apám emeletes házat épített, lent kovácsműhelye volt, fent pedig lakása. Nagyon drága házhely volt, azt mondták, ezen az áron Bécsbe' is vehetett volna lakást. Én ekkor a második gyermekemet vártam és férjnél voltam. A nyomsávot gereblyézték és azon kívül még 500 méterre engedély kellett, ha volt földje, akkor igazolványt kellett csináltatni.[...] Emlékszem, 1951. március 13-án volt a kitelepítés. Kocsikkal a szombathelyi rendőrségre vittek. Minden teherautón egy rendőr ült. Szombathelyen, a rendőrségen utasították ezeket az embereket, hogy »Fehérvárra kell menni és ott megmondják, melyik faluba kerülünk«. A zámolyi úton indultunk, aztán visszafordultunk és a bicskei úton jöttünk be. [Vértesacs] szélén már emberek vártak, akik azt mondták, hogy három napja itt vannak és ránk várnak. Mert jelezték, hogy hoznak minket. Kérdeztük, hogy »hova visznek«, de az volt a válasz, hogy »majd, ahol megállunk«. Szembe'

felvidékiek laktak, a Koleszárék. Azt mondták, hogy mi bűnözők vagyunk, azért hoztak a rendőrök. Egy éjjel mentünk, reggel fél 8-ra értünk ide. A házban, amit kaptunk, 1946 óta öten laktak már. Nem volt kilincse, az első szobában egy krumplicgödör volt. Freidler-ház, így hívták [...] Aztán rögtön munkát kaptunk. Mentünk a téészbe dolgozni. A templomban ismerkedtünk meg mindenkivel, svábul beszélgettünk. Mi iparos család voltunk, nem volt egyszerű, mert ruhánk sem, szerszámunk sem volt. Apám az acsai téészben kovács lett, végül kapott nyugdíjat. Hintót is csinált és havi jegyet kapott érte. [...] Az 1955-ös kérvény után vissza akartuk kapni a házat. Rajta volt a papíron, hogy a vagyont is visszakapjuk, mert államosítva volt. Papíron a forradalom előtt kaptunk vissza mindent, de 56 decemberében mentek csak vissza a szüleim – a húgommal együtt –, mert a fuvaros csak akkor vállalta. Ekkor még nyitva voltak a határok és apámék még táncolni is jártak a szomszéd falvakba. Húgomat rá akarták venni a disszidálásra, de nem akarta otthagyni a szüleit. A szülőknek az volt mindenük, hogy visszajussanak Szölnökre. Először téglagyárba' dolgozott a húgom, majd a selyemgyárba ment és 27 évig ott szőtt. 1966-ban meghalt az apám és anyám visszajött hozzám Acsára, a húgom pedig Szentgotthárdra költözött. Eladták a házat és anyám itt halt meg.”²⁸²⁹

Az első Nagy Imre-kormány hatalomra kerülése mind a kulákosítás, mind a hortobágyi szabadulás szempontjából cezúra volt. Részben ezt a momentumot érintettem a tiszalöki kényszermunkatábor történeténél és még érinteni fogom a termelőszövetkezeti csoportok felbomlásánál. Éppen ezért ehelyütt nem ezt a megközelítést folytatom, hanem megbontom a kronológiát. Ugyanis a töréspontok mind egy eseményhez, az 1956-os forradalomhoz kulminálódnak. Ennek enyészpontja főleg abban fogható meg, hogy a forradalmat az emlékezet a kommunizmus elleni lázadásnak fogta fel. Évtizedes sérelem tornyosodott fel a németek lelkiületében is.

Kíváncsi voltam, hogy vajon töréspontot jelentettek-e az események. Volt-e olyan közösség, amely a kollektív igazságtalanság mentén lépett fel a hatalom mellett vagy esetleg az egyéni sérelmek vezették a „lázaókat.” Más szóval, vajon a németek kihasználták az 1956-os forradalom kaotikus heteit arra, hogy a telepesek ellen támadjanak? Vajon volt-e olyan stratégiájuk, amellyel megkérdőjelezték a kényszermigráció sérelmét?

12.3. 1956 mint „társadalomtörténeti fordulópont” az észak-dunántúli németek emlékezetében: tematikák, jelenségek

Az elhurcolás-háború-deportálás-elűzés-kitelepítés-kulákosítás és újabb kitelepítések után felmerült az a kérdés, hogy a magyarországi németeknél milyen társadalomtörténeti fordulót jelentett az 1956 októberi felkelés? Kíváncsi voltam, vajon volt-e revánsérzet, kaptak-e a németek a kínálózó alkalmon, hogy esetleg vagyonukat visszaszerezzék?

Ahogy azt eddig bemutattam, egy évtized alatt az őstermelő német falvak vegyes etnikumú, nyelvű, identitású és munkakultúrájú „telepes falvakká” váltak. A németek egy része belépett a téészekbe azzal a megfontolással, hogy vagyonuk egy részét visszaszerezzék. Az „anyanyelvesek”

²⁸²⁹ 1934:N:17: Burgenland: Alsószölnök.

számára ez a belépés még a hazatérés reményével is kecsegtetett, amellyel együtt járt a gazdasági identitás részbeni helyreállítása.

A „*legalább otthon voltunk.*” kifejezések jellemzőek voltak az elbeszélésekben és jól érzékeltették a megváltozott szocioökonómikus közösséget. Ebbe persze az a keserűség is beletartozott, hogy a németeket kényszerítették a nyelvváltásra (78 személy), származásuk miatt hátrányt szenvedtek a későbbi években is (10 személy), munkahelyükön negatívan megkülönböztették (8 közlés) őket, sőt, két személy volt olyan, aki a svábokat „korcsnak” tartotta. Ez olyan mértékű önmegtagadás volt, amelyet ugyan az államhatalom ideálisnak tartott, de a személyiségben hasadást okozhatott. A vallási életet is korlátozták, a hittant is tiltották (36 személy).²⁸³⁰ Ahogy bemutattam, a kulákosítás azokat érintette, akik túlélték a megaláztatásokat. Többen beléptek a *Magyar Dolgozók Pártjába* is. Folyamatos verekedések, összecsapások, elkülönülés (10 közlés) volt jellemző ezekben az években. Ebbe a légkörbe ékelődnek bele az 1956-os események.

Az alábbiakban nem tartom indokoltnak, hogy bemutassam az 1956-os eseményekhez vezető történelmi háttérrel. Egyrészt azért, mert a forradalom fő eseményei városokban, elsősorban a fővárosban történtek. Természetesen több vidéki településen és városban, a budapesti megmozdulásokkal párhuzamosan fontos események zajlottak, de az emlékezet és a tapasztalat a fővároshoz köti ezen fordulatot. Másrészt azért, mert két nagyobb tematika rajzolódik az emlékezésekben: a katonasorsként megélt események és a falusi milióban lezajlott változások. Harmadrészt azért sem, mert a forradalom „programjai” között nem jelent meg a kisebbségi kérdés (leszámítva a külföldi magyarokat érintő kérdéseket) és a nemzetiségek sem léptek fel követelően. Mivel az általános szabadságjogok követelése volt előtérben, ezért a nemzetiségek képviselői, vagy tagjai a nemzeti bizottságokban, munkástanácsokban, tüntetéseken adtak annak hangot, hogy eltöröljék mind az etnikai, mind a nyelvi, mind a vagyoni megkülönböztetésüket. *Az 1956-os forradalom következményei inkább hatással voltak a német nemzetiségre, mint annak eseményei.*²⁸³¹

Összesen 58 közlés szólt az 1956-os eseményekről, amelyet különféle élethelyzetekből interpretáltak. Mivel az interjúk visszaemlékezések, ezért az elbukott szabadságharc pozíciójából tudósítottak. De sokan voltak olyanok, akik aktivizálták az emlékezésüket: tanú pozíciójukat megemelték és átformálták az eseményekben való szerepüket.

A közlések és történetek szempontjából *egyszerű közlésként* értékeltem azokat, amelyek beszámoltak a településeken lezajlott eseményekről, de összefüggésekről nem tudósítottak. A bakonyi Márkón, Németbányán, Bakonyjácán²⁸³² nemzetőrség megalakulásáról beszéltek, egy kisebb megmozdulásról (leginkább tüntetésről), amely alapvetően békésen zajlott. Utóbbi községben történet eseményeket a korabeli propaganda is felkapta: a *Középdunántúli Napló* című

²⁸³⁰ Történetüket és e jellegzetességek okát későbbi fejezetben mutatom be.

²⁸³¹ TÓTH 2020, 63.o. 354–364.o.

²⁸³² 1936:F:20: Bakony: Márkó: „Márkón nemzetőrség alakult, de fegyverek és lőszer nélkül. Annyit tudok, hogy néhány embert megvertek.” 1923:F:33: Bakony: Németbánya: „’56-ban kineveztek forradalmi biztosnak, azt mondták, hogy vigyázzunk és a kocsmát zárjuk be. Amikor összeszólalkoztak a kocsmában, hogy ki kommunista és ki nem, akkor úgy döntöttem, hogy begyűjtöm fegyvereket és visszaküldtem Jákóra.” 1929:N:25: Bakony: Bakonyjácó: „Tüntetés volt itt és leverték a csillagot. Ezeket később elvitték a rendőrök. Mikó, Szakácsné Perényi, Szélig ők miskolci magyarok voltak, és elvitték őket Győrbe.”

napilapban úgy számoltak be az „ellenforradalomról”, hogy a svábok megfenyegették a felvidékieket, a téesztagokat pedig megverték.²⁸³³ Retorzióra, kisebb csete-patéra sor került a Gerecse falvaiban is.²⁸³⁴ Mányon egy család életét tették tönkre a forradalom utáni megtorlások és zaklatások.²⁸³⁵ Ez általában kimerült abban, hogy a vörös csillagot leszedték hol a szovjet katonák sírjairól, hol a közintézményekről. Nagyborzsönyi emlékezőim még a nógrádi falvakba telepítve „követték” rádióan az eseményeket.²⁸³⁶

A történetekből látszik, hogy mindenki az események közelében akart lenni vagy a felkelőkkel együttérett. Azok, akik az események közelében voltak, sokan igyekeztek történetükből *hőstörténetet* faragni. Többen viszont csak tanúi voltak a történéseknek. Egy emlékezőm viszont aktív forradalmárként is részt vett a felkelésben. Az ő történetét – akárcsak a tiszalöki eseményeknél – a reflexivitás jegyében idézem. Az önkéntes SS-katona, aki végigharcolta a háborút, megjárta a hadifogságot és a tiszalöki munkatáborát is, ekkor újra fegyvert ragadt.

„A kommunizmusban minden benne van, minden, ami szem-szájnak ingere. Szóval a forradalomban részt vettem, nem a számmal, hanem a fegyveremmel. És a szerelmem, Nagy Erzsébet is részt vett. A Baross téri forradalmárok közé tartoztam, oda álltam be. Mindenben benne voltam. Nekem elég volt a Keleti környéke is, tökéletesen elég volt.[...] Amikor az oroszok bejöttek, a Kerepesi úton volt felállítva egy légvédelmi ágyú és két páncéltörő, azokkal lőttük a páncélosaikat halomra, amíg lehetett. Aztán ment a körülkerítés. Ott már nem lehetett jönni, a Kerepesi úton, mert

---

²⁸³³ Id. „Október 23-án ebben a községben még csak annyi történt, hogy felkerült a nemzeti lobogónk a tanácsházára. Másnap azonban Mikó Gyula szövetkezeti boltvezető a felszabadulási emlékműről leverte a vörös csillagot. Felber Máttyás volt SS katona pedig a tanácsházára a magyar zászló mellé a német zászlót is ki akarta tűzni. A községben lakó svábok és volt SS katonák a felvidéki magyarokat azzal fenyegették, hogy ütött az utolsó órájuk. Kovács János és Pillér Antal tsz-tagokat megverték.” In. Szemelvények az ellenforradalom garzdálkodásairól a pápai járásban. Bakonyi János, *Középdunántúli Napló*, Veszprém Megyei Tanács és a Magyar Szocialista Munkáspárt napilapja, I. évf. 1957. február 7. 32 sz. 3.o.

²⁸³⁴ 1926:F:30: Vértés: Gánt: „Egy kotrógépet hoztam haza Bodajkról, Pusztavámon keresztül. Sörény előtt jött egy csapat, mondták, hogy sztrájk van, »ne dolgozzon«. Ez este 11-kor volt, de aztán hazamentem. Valóban egy héttig nem volt munka. November 4. után jöttek az oroszok, a templom előtt álltak. Négy felkelő elrejtőzött a határban. A marhák a bokorból lőttek a ruszókra, azok meg vissza. Mi gyorsan lerohantunk a pincébe. Háromat lelőttek, egy meglógott.” 1930:F:25: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Napszámában voltunk és akkor jött egy ember – nem ismertük – azt mondta, hogy »ti mit csináltok itt, hát nem hallották, hogy kitört a forradalom?« Jöttek a felkelők és egy kis csete-paté volt, mert agyonlőttek egy tatait. Lőtték a tanácsházát is. De nem is tudták egymásról, hogy ki kihez tartozik.”

²⁸³⁵ 1937:N:19: Gerecse: Mány: „Apukám lett a Nemzeti Bizottság elnöke. Nem volt ő rendszerellenes, de ő és a Sz. Zoli lett az elnök. Apámnak komoly tekintélye volt, mindenkivel jóban volt, zsidóval, kocsmárossal. Nem hagyta, hogy bárkit bántsanak és végül az én férjemre kentek mindent. Kis gyereke volt, amikor jöttek házkutatásra. Két kislányom, a kisebbik hat hetes volt. Ugatott a kutya és bejöttek. Heten voltak, V. Lajost keresték, mondtam, hogy »a nagybátyámnál vannak«. Naiv voltam, beengedtem őket, de rendesek voltak a házkutatók, mert a kislány aludt és oda csak bevilágítottak. Elküldtem a nagybátyáért, meg a szüleimért, másnap megjöttek, át tudtam menni Bicskére, mert oda vitték a férjem. Mondták, hogy elviszik, mert sok vád volt ellene. Bicskén agyonverték, aztán Fehérvárra vitték, Kistarcsára. Nyolc hónapig volt bent. Engem is behívták, de én már nem is tudom, hogy mit akartak. Azt mondták azért vitték el, mert '56 alatt előállított valakit, Nemzeti Bizottsági tagként. 1957 januárjában - februárjában jött haza és szeptemberben. Nyilvános helyre nem mehetett és éjszaka jöttek mindig ellenőrizni. 1962-ben elváltunk, megviselte őt ez a sok minden és elkezdett inni, 25 éves voltam. A volt férjem újra megnősült, de már meghalt. Durva volt, nagyon goromba. Mindig fenyegetett, hogy agyoncsap.”

²⁸³⁶ 1932:N:24: Dunakanyar: Nagyborzsönyi: „Vetettük a búzát. A Vászár téren jöttünk keresztül, és akkor jöttek teherautók, tele férfiakkal, és kiabáltak, hogy »szabadságot.«” 1951:N:5:Dunakanyar:Nagyborzsönyi: „Mi ezt Galgagután éltük át. A faluban nem voltak harcok, de az emberek rá voltak tapadva rádióra. Nem volt messze Nógrádkövesd és Balassagyarmat. Én azt az érzést jegyeztem meg, hogy felnőttek mennyire meg voltak rémülve és kiálltak az utcára csoportokban beszélgetni. Sokan sírtak és tanácsstalanok voltak.”

a kilőtt páncélosok eltorlaszolták az utat. Azt mondtam Erzsinek: »ide figyelj, szívem, mindjárt jön egy autó, egy teherautó, ami kivisz Bécsbe. Majd utánad megyek.« »Tőled nem megyek egy lépést sem« – mondta. De odanyomtam a pisztolyt a fejéhez, hogy» vagy mész, vagy itt lőlek agyon. Inkább én nyírlak ki, mint az oroszok, ha elkapnak.« »De jössz?« »Jövök, ha tudok.« Őt kivitték Bécsbe, én meg itt maradtam, mert itt kellett maradnom. Mikor az a hír terjedt el a bécsi lágerben, hogy bevonulnak az oroszok Ausztriába, hogy ezt a 200 ezer fős társaságot elkapják, akkor megérkeztek a mindenféle kanadai és egyéb szállító gépek, ki hova akar menni. Miután én nem mentem, nem tudtam menni, mert minden nekem sem jutott eszembe ott a Dembinszki utca sarkán, hogy nekem itt vannak az öreg szüleim, blablabla. Csak 35 év múlva találkoztunk.[...] az egyik gyerek itt született, a másik már Kanadában.[...] Nem mentem utána. Amikor hallottam, hogy a bécsi táborokat felszámolták és különféle országokba települtek az ottani menekültek, akkor azt gondoltam, hogy én ott már nem találtnám őt meg akkor sem, ha utánamennék. Utólag elismerve, meggondolatlanság volt. »²⁸³⁷

E részlet ugyan nem magyarországi németek emléke, de szüzséje és fabulája tartalmazza – kihagyásokkal – mind az emlékezetpolitika, mind a forradalmi romantika és harc elemeit. Ám ugyanakkor azok a momentumok is benne vannak, amelyet sokan átélni szerettek volna. Erre a legjobb példa azoknak a besorozott katonáknak a sorsa, akiket hazaengedtek vagy hazaszöktek a laktanyából. ²⁸³⁸ Hosszú, terjengős, részletes történeteik nagyon hasonlítanak – vélhetően az apák generációjának – frontélményeire; mind szerkezetükben, fordulataikban és élményekben részletesek. Ezeknek a közlésétől eltekintek, hiszen fölöslegesen növelné a narratíva amúgy is hosszú epizódjait és különösebb tematikát nem képviselnek.

Balatoncsicsói emlékezőm nem akart katona lenni, ezért bányásznak állt testvére mellett Komlón. Csillésként érték az 1956-os események, amelynek az volt a különlegessége, hogy a bányában működő KÖMI²⁸³⁹ táborlakók fellázadtak és kitörtek.

„Mindent meggyújtottak, géppuskákat szereztek. Mindenkinek osztottak fegyvert. Kegyetlen világ volt Komlón. Puskatűzben is voltam és beleugrottam egy kukába, hullák is voltak. Hiába telefonáltak le a Kossuth utcába, nem mertek eljönni a mentősök. [...] Én ott maradtam 1958-ig, mert nem akartam katona lenni. Csillés voltam végig. »²⁸⁴⁰

Hasonlóan tanúk voltak azok, akik a fővárosi- városi tüntetésekből részt vettek. Herendi emlékezőm csak a veszprémi „rumlit” látta, s az oroszok még segítettek is neki, tehát pozitív az élménye.²⁸⁴¹ Balfi emlékezőm vasutas volt és továbbképzésre küldték Budapestre, amikor belekeveredett a Bem szobor körüli megmozdulásba, amelyet „kedélyesnek” jellemezte.²⁸⁴²

²⁸³⁷ 1925:F: 31: Budapest: Budapest.

²⁸³⁸ 1935:F:21: Burgenland: Ágfalva: „Győrben voltam katona, a ruszók körbevettek minket és megléptünk az ablakon. Hazajöttünk.

²⁸³⁹ KÖMI: Közérdekű Munkák Igazgatósága

²⁸⁴⁰ 1935:F:21: Bakony: Balatoncsicsó.

²⁸⁴¹ 1928:F:28:Bakony:Herend „A fiam akkor született, beteg lett és be kellett vinni Veszprémbe, de nem jött a busz, a vonat se. Másnap jutottunk be. Amikor látogatni mentem, akkor engem ruszók vittek be Veszprémbe. Akkorra rumli volt itt.”

²⁸⁴² 1927:F:18: Burgenland: Balf: „Budapest voltam, mert '55 őszén vasúti továbbképzésen voltam. A körúton felvonultam. Néztem az előadásokat, a követeléseket. Gondoltam, ennek jó vége nem lesz. Láttam, hogy nyolcas sorokban vonultak az egyetemisták. Lementünk a budai oldalon, a külügyminisztériumhoz. Nagy lett a tömeg,

Csolnoki elbeszélő a parlamenti, a Corvin közti, a Magyar Rádió előtti helyzetet élte át, de a szovjet katonákkal jól eldiskurált.²⁸⁴³ Szári közlő is a tömeget látta a Hősök terénél, de számára nagyon visszatetszőek voltak az események, ezért kiemeli magát a tömegből. Közlésének az az értéke, hogy nem érezni benne az emlékezetpolitikai sallangokat.

„Nekem nincsenek jó emlékeim. 23-án én a Thököly úti technikumba mentem. Aztán a Hősök terére és megnéztem a ledöntést. Csomó beszédet hallottam, de a legszélsőségebbek voltak. Két ugyanolyan beszéd nem hangzott el. Volt olyan, aki kiirtotta volna a fél világot. A Sztálin-szobor ledöntése siralmas technikai baki volt. Mire rájöttek, hogy ezt el kell hegeszteni, addig kötelek szakadtak el. Az öreg asszonyok kalapáccsal verték a fülét. A rádiónál, akik hirdették az ígét, a legnagyobb párttagok voltak. Sok mindent szétloptak, gyárakat, szerszámokat. Bizalmatlan voltam és semmit nem hittem el ennek a forradalomnak.”²⁸⁴⁴

Zebegeyi közlő pedig ellenforradalomként élte meg a harcokat, a gyilkosságokat és a véres lincseléseket. Közléséhez hozzátartozik reflexiója, illetve a későbbi részvétele a pártéletben.

„A Vörös Csillag moziból jöttünk ki, nagy tömeg ment el [az úton], az Andrássy útról jöttek. A későbbi feleségem és évfolyamtársai a Bem szoborhoz vonultak, én pedig a Sztálin szobor ledöntését láttam. Utána hazamentem, akkor a Szabad Európa Rádió ontotta, hogy »jövünk, segítünk«, stb., »tartsatok ki«, egyebek. Akkor hallottuk, hogy a rádiónál bizonyos összetűzés volt. Másnap bementem a városba, sétálgattam. A Szabad Nép székházából – a mostani Blaha Lujza téren – kidobálták az íróasztalokat, a székeket, az iratokat. A könyvtárból az emberek hordták ki a könyveket a körút közepére és felgyújtották. És amikor ez a tank kifordult, ez már orosz tank volt, belelőtt a tömegbe és egy férfit mellen eltalálta és az azonnal meg is halt. Mi gyorsan berohantunk egy kapu alá. Néhány napig még itt voltam, a Széna térre is elmentem. Nem volt egészen normalizált a helyzet, az ember mégis kíváncsi volt, hogy hol mi történik. Különböző teherautókat lehetett látni zászlókkal, emberekkel, puskával felszerelve. Az oroszok akkor jöttek. Én nem tudom, hogyan volt. Az egészet annak idején – most már nem tudom – ellenforradalomnak láttam. Ami az utcán történt, a felkoncolások, amiket hallott az ember, ez mind-mind borzolta az én jó ízlésemet és én az egészet tényleg ellenforradalomnak tartottam. Nem tudom, hogy ez a kérdés letisztult-e, de amit én láttam, ami volt az utcán, nem tudom ezt forradalomnak mondani. De amit én gondolok róla, az nem biztos, hogy úgy van.”²⁸⁴⁵

E kiábrándulás, az ötvenes évek terrorja, vagyonfosztása sok embert elüldözött Magyarországról. Az 1956-ban disszidált magyar állampolgárok közül öt százalék volt

---

kiadták a jelszót és átmentünk a pesti oldalra. A rendőrök nem avatkoztak közbe. Követeltünk, rigmusok voltak: »minden ruszki menjen haza, szabad hon, szabad haza.« Volt egy ideiglenes híd és gyalogos híd, a Kossuth-híd. Kedélyesen ment.”

²⁸⁴³ 1941:F:15: Gerecse: Csolnok: „1955-ben kerültem Budapestre. Ipari tanuló voltam, haza indultam volna, de akkor már nem lehetett hazamenni. Óbudán, a Flórián tér környékén találkoztam a haverokkal és indultunk neki. Átmentünk a parlamenthez, hatalmas tömeg volt, a zászlókból ki voltak vágva a címerek. Eljutottunk a parlament lépcsőjéig, de ott valakitől akkora pofont kaptam, hogy gyorsan lebucskáltam a lépcsőkről. Láttam a szétlőtt Corvin közt, a felakasztott ávóst. [...] Nekünk már csak az volt szembetűnő, amikor az oroszok bejöttek. Az Árpád hídfőknél oroszok álltak, beszélgettünk is velük és ezek tényleg úgy tudták, hogy a Szezi-csatornához jöttek. Apám lejött motorral értem és november után egy hónapig otthon maradtam. [...] Csolnokon csak annyi volt, hogy a rabtábor felszabadult.”

²⁸⁴⁴ 1932:F:24: Vértes: Szár.

²⁸⁴⁵ 1925:F:31: Dunakanyar: Zebegeyi.

magyarországi német,²⁸⁴⁶ amely nem tűnik nagyarányúnak, de ha megnézzük ennek regionális gócpontjait, akkor úgy tűnik, bizonyos közösségekre megpecsételően hatott. Az elbeszélésekben ez különbözően jelenik meg. Sokan voltak olyanok, akik *elindultak a határok felé, de visszafordultak*. Összesen kilenc közlő²⁸⁴⁷ volt, aki vagy a házastárs rábeszélése miatt maradt itthon, vagy pedig azért, mert nem volt ki ellássa idős szüleit. Jellemzőek voltak azok a családok, akik közül *a rokonaik kiszöktek, de ők maguk maradtak*. Összesen négyen nyilatkoztak úgy, hogy ez történt velük. Őket később a magyar állam megbízhatatlannak minősítette. Tipikus történetnek mondható például a rábafüzesi és dunaszentmiklósi (két egymástól távoleső) emlékezőmémé, akinek 16 éves testvére szökött át a határon, előbbi Grazba, majd Svédországba, utóbbi Németországban helyezkedett el.²⁸⁴⁸ Ugyanerre az életeseményre nagymarosi közlőm így emlékezett:

„*Akkor gondolkodtam, hogy elmegyek. Az öcsém negyedmagával ment ki, ő egyetemista volt. El kellett mennie. Ő mindig azt mondta, hogy nem azt kiabálták, hogy »ruszkik haza«, hanem, hogy »minden nemzet katonája, menjen vissza hazájába«. Itt Maroson a jegyző vette át a parancsnokságot '56-ban. Volt fegyverünk is, de azt mondta, hogy »ez tiszta lesz, senkire nem lövünk«. Később a jegyzőt bedobták a Dunába. Az öcsém elment, én adtam neki egy havi fizetést, egy jobb dzsekit, de én nem mentem. Később a személyi lapomban benne volt, hogy »külföldi disszidens testvére«.*”²⁸⁴⁹

Az ország elhagyásának másik nagyobb motivációja, amely jellemző lehetett a magyarországi németekre, az a *családegyesítés* volt. Ebben viszont úgy tűnik, hogy volt regionális minta. A mosoni Rajkán élő közlőm testvérei 1956-ban disszidáltak és a németországi elűzött családtagokhoz mentek.²⁸⁵⁰ Isztiméri közlőm édesapja pedig 1947 óta Kanadában élt, miután az elűzéssel szétszakították a családot. Az anyának ekkor sikerült engedélyt kapnia az utazáshoz és kiköltözött a férjéhez, vagyis létrejött a családegyesítés.²⁸⁵¹

Ennek a családegyesítésnek tömeges formája viszont főleg a határ mellett valósult meg. Sopron és környékén fekvő falvak nagy részét 1946-ben elűzték az országból. Az elszállítottak nagy része – a mosoniak is így tettek – igyekezett visszaköltözni az osztrák-magyar határhoz, hogy közelebb legyenek egykori otthonaikhoz. Megjegyzendő, majdnem az összes olyan önazonos csoport, amely

²⁸⁴⁶ SEEWANN 2012, 330.o.

²⁸⁴⁷ 1922:N:34: Burgenland: Rábafüzes: „*Kimentem volna, de a férjem nem akart menni és én rá hallgattam. '56 szilveszterén mentünk volna Amerikába. Nyomozó volt. Elindultunk, de visszamentünk. Én nagyon megbántam.*” 1925:F:31: Burgenland: Vaskeresztes. 1939:N:17: Burgenland: Sopron. 1936:N:20: Burgenland: Sopron. 1930:N:26:Vértes:Vértessomló: „*A férjem polgárőr volt és védte a falu határát, senki nem jött, se ki, se be és nagyon féltém, mert azt hittem, hogy lelőnek minket. Mondtam a férjemnek, menjünk el Németországba.*” 1937:F:19: Gerecse: Vértestolna: „*Akkor is szó volt róla, hogy a nejemmel kimegyünk nyugatra. Akkor apám mondta, hogy »ha elmentek, akkor fölgyújtom a házat«. Aztán itthon maradtunk.*”, 1939:N:Vértes:Vértestolna: „*'56 után ki lehetett volna menni, de még leány voltam. A párom kérdezte:»megyünk? «Mondtam, »nem, én maradok itthon.« Én nem vagyok az a típus. Itthon is meg lehetett élni.*” 1933:F:23: Balaton-felvidék: Barnag. 1928:N:28: Dunakanyar: Berkenye.

²⁸⁴⁸ 1938:N:18: Burgenland: Rábafüzes. 1935:N:21: Gerecse: Dunaszentmiklós.

²⁸⁴⁹ 1927:N:29: Dunakanyar: Nagymaros.

²⁸⁵⁰ 1934:N:22: Moson: Rajka.

²⁸⁵¹ 1929:N:27: Bakony: Isztimér: „*Apám Kanadában volt és anyám akkor tudott utána menni, pont október 23-án és már nem engedték be a repülőjéhez. A vonata nem mehetett be Pestre és ezért visszajött és hűgom bemenet a követségre és megígérték neki, hogy ha elcsendesednek a dolgok, akkor kiszállítják őt Bécsbe. Három nappal később Bécsbe vitték és onnan repült ki.*”

kényszeremigrációt megélt a 2. világháború után, az így cselekedett. Soproni és balfi elbeszélőim számoltak be arról, hogy a forradalom idején ellepték a külföldiek a határmenti várost.²⁸⁵² Fertőrákosnál a szétszakított családok tagjai és egyéb szervezetek szinte várták az érkezőket. Ha úgy tetszik, a soproni németek jelentős része ekkor átkelt a határon és egyesült családjával, új egzisztenciát létrehozva. Soproni és balfi elbeszélőim kiegészítik egymást. Az első (balfi) közlés éppen egy családszakadásnak a története, de jól jelzi a korabeli állapotokat: a drót életterlen „táj- és embererőszakoló” társadalmi rendszerét csak így tudták megkérdőjelezni. A második és harmadik közlés egy szökési kísérlet, majd annak meghiúsulásának históriája. De a történetekben benne van a tömeges menekülés akarata, a bezártságból való szabadulás, de a honvágy érzete is.

„Sokan akkor kimentek. A telepések rettenetesen féltek, azt mondták, hogy »visszajönnek a németek«. Össze kell fogni, mert kidobnak a házból.« De hát ezek meg voltak félemlítve, a balfi németek. Mi is ki akartunk... [...] Az oroszok bejöttek Balfra és a templom előtt észrevettem őket. Szaladtam fel, mondtam, hogy itt vannak az oroszok és abban a pillanatban az Ignác bácsi és az apám öccse a Nándi beszaladt a Micsurin térszbe, elvett egy kocsit, lovakat és felrakott minket. Beültünk a kocsira és száguldoztunk Fertőmeggyesre. Ott már rendes utak voltak, nálunk még semmi. Ott voltak az osztrák buszok, azokba minden menekült rögtön beszállt. És akkor meggondoltuk magunkat, anyám azt mondta, »ha mi elmegyünk, akkor sosem jöhetünk vissza«. És akkor visszajöttünk. Anyámmal és a húgommal Fertőrákosig visszagyalogoltunk és utána a szódás Pali bácsi elvitt minket Balfra. Rengetegen mentek át azon az országúton. Az unokatestvéremék elkerültek Svájcba, mindegyiknek a hitvese magyar lett és építkeztek, valaki vissza is jött.»²⁸⁵³

„Lázadás volt Sopronban, de nem volt kemény. Én már össze voltam csomagolva, hogy kimegyünk. Az öcsém a határ túloldalán autóbusszal várt, hogy visznek minket. Én mennék, de Brennbergnél nem tudunk átmenni a határon. Akik tehették, azok elmentek, de mi végül nem mentünk.»²⁸⁵⁴

„Hideg volt. A templomból hazajövet, vasárnap volt, lehetett hallani, hogy jönnek a tankok Sopron felé. Anyám azt mondta, hogy »elmegyünk, kimegyünk, jönnek az oroszok«. Emlékezett arra, hogy ez mit jelent. Bécsben volt egy gyermektelen rokonunk és az befogadott volna minket. Elindultunk. Apám itt maradt, mert őrizte a lakást. Menekülni akartunk, nem disszidálni. Egy Gereben nevű tanársegéddel indultunk el, egyetemistákkal mentünk, egy egész tömeggel. Valaki kocsival, szekerekkel, buszokkal indult el. Mi végül gyalog mentünk. Voltak szervezői is ennek, G. Gábornak hívták az egyiket. Ők rögtön felraktak egy buszra és [Neu]Kirchenbe²⁸⁵⁵ vittek. Besoroltak minket egy katonai kaszárnyába. Szörnyű világ volt, matracokon aludtunk, eldugult a vécé is. Fél Magyarország ott volt. Másnap Bécsben voltunk, egy sportegyesület termébe kerültünk. Ott körülbelül 20 ember fért el. Két hétig voltunk ott. Olyan hírek jöttek, hogy Sopronba mindenkit

²⁸⁵² 1948:N:8:Burgenland:Sopron: „Három konkrét emlékem van. Az első, hogy a Híd utcában állt a szovjet tank. A szüleim teljesen kétségbe voltak esve. Hömpölyögtek az idegenek a városba. Ez egy nagy szó volt, ez egy zárt világ volt, mindenki ismert mindenkit. A második, a vöröskeresztes segélyek, én kaptam sajtot. A harmadik pedig az volt, hogy nyolc gyerek a szomszéd utcában talált egy gránátot és felrobbantak.”

²⁸⁵³ 1932:N:24: Burgenland: Balf.

²⁸⁵⁴ 1936:N:20: Burgenland: Sopron.

²⁸⁵⁵ Neunkirchen, város Alsó-Ausztriában, Neunkirchen kerület székhelye, a Bécsi-medence déli peremén, Ágfalvától nyugatra, 15 kilométerre.

összelőttek a Sas téren, de később kiderült, hogy nem volt igaz. Mert az orosz katonai vezér Nagycenken elrendelte, hogy a tankokból vegyék ki a lőszeret. Békésen jöttek be az oroszok, egy lövés sem volt. Apám üzent, hogy jöjjünk haza. Pedig az unokahúgommal már állást is kaptunk. Anyáink eldöntötték, így másodszor kerültem vissza a városba. Sopron, az Sopron. Ezek az öregek annyira ragaszkodnak ehhez. Mindig ezt mondom, ha hat kilométerre keletre húzzák a határt [Trianonban], akkor mindenki boldog maradt volna, máshogy alakult volna itt. Én is itt vagyok.”²⁸⁵⁶

Az 1956-os népfelkelésnek és forradalomnak a magyarországi németekre gyakorolt legnagyobb hatását ebben látom. A határmenti németek nagyarányú átköltözése tovább gyengítette az amúgy is megtört közösségeket. Bár többen tervezték elhagyni az országot, de valójában sokan visszafordultak. A meneküléssel megismétlődtek az 1944-es háborús kitelepítés eseményei, s egyszersmind értelmezhetők úgy is a történések, hogy ezzel zárult le a kényszermigrációs korszak. Hiszen 1956 után már a „rokonlátogatások” korszaka kezdődik, amely egyfajta belenyugvás is az elűzöttség állapotába. Természetesen 1956 eseményeit kihasználták olyanok is, akik nem bizonytalanul, hanem életre szóló döntést hozva elhagyták az országot. Jellemzően azok, akik maradtak, akiknek családjuk volt. Városlódi közlőm csalódik a forradalomban – közléséből érezni, az egész országban – s ezért választja a disszidálást. Mind az egyházzal, mind Németországgal szembeni előítélete megjelenik a motivációk között. Elbeszélése jó forrása annak, hogy a korabeli kommunista propagandából mennyit látott egy értelmiségi és ezekből milyen visszacsatolásai voltak.

„Negyedéves vegyészhallgató voltam Veszprémben és 600 diák volt ott bent. 1953-ban kerültem oda. Nekem nem volt semmi bajom, apám a tévésben volt, nem kérdezték, hogy volksbundosok voltunk-e. Hallottuk, hogy Pesten tömegtüntetés van, lövik a rádiót. Másnap nagygyűlést szerveztünk, mi is akartunk 12 pontot osztani és elvittük a nyomdába. Én egyetértettem a forradalommal, de kiábrándultam, mert én azt akartam, hogy az oroszok menjenek ki. Nekem ez volt a fontos. Nekem nem az volt a célom, hogy az egyház kapja vissza az összes vagyonát, mint ahogy Mindszenty kérte. Nem azért kelt fel a nép, hogy a feudalizmus visszaálljon. Amikor leverték a forradalmat, akkor éppen itthon voltam, Városlődön. Nem tudtam, hogy mi történik Veszprémben. Két héttel később mertem bemenni. Mesélték, hogy 150 embert elvittek Oroszországba, s nem tudták, egyáltalán lesz-e tanítás. Másnap már menekültem. Hatan voltunk, Városlődről 30 ember ment el. Éjszaka elhatároztuk, hogy elmegyünk, veszélyes volt itthon maradni. Kerestek a rendőrök. Pápaiig szekérral mentünk, aztán vonattal, végül gyalog a határig. A Hanság-csatornánál mentünk át Andauba.²⁸⁵⁷ Én azt terveztem, hogy Bécsben fogok tanulni tovább, de ott azt mondták, hogy nem mindenkinek tudnak ösztöndíjat adni. Először a sváb egyetemre jelentkeztem, de hallottam a nyelvüket és végül nem mentem, pedig már megvolt a helyem. Gondoltam, azért németül csak tudok, de én nem akartam Németországba menni, mert azt mondták itthon a kommunisták, hogy azok állig fel vannak fegyverezve. De végül szívesen fogadtak, a sváb fiút.”²⁸⁵⁸

²⁸⁵⁶ 1939:N:17: Burgenland: Sopron.

²⁸⁵⁷ Andau, magyar nevén Mosontarcsa. Mezőváros Ausztriában, Burgenland tartományban, a Nezsideri járásban. Határszomszédja Jánossomorja (Pusztasomorja).

²⁸⁵⁸ 1934:F:22: Bakony: Városlőd.

A német falvakban a forradalom mentén a *revansérzet is* megjelent. Többen csapatokba verődve úgy érezték, sérelmeikért most kárpótlást követelhetnek. Ám nem az évtizeddel korábbi elűzések és vagyonek Kobzások kerültek a sérelmek középpontjába, hanem a szocioökonómikus identitást instrumentalizáló *téeszek ellen intéztek támadást*. Többségében azonban nem a németek követik ezt el, hanem azok a lakók, akik telepesként érkeztek a községbe. Bakonyánán egy Alsószolcáról érkezett egykori telepés család gyermeke dülta fel a téesz irodát a forradalom eseményei alatt.²⁸⁵⁹ A szintén bakonyi Ajkarendeken az egykori telepés ingatlanát kobozta el a téesz, hogy magtárat alakítson ki. A forradalom idején kiéleződő falusi hatalmi harcban megszurta az általa bünösnek tartott téesz-titkárt.²⁸⁶⁰ A burgenlandi Pornóapátin pedig az egykori felvidéki telepések akarták letörni a téesz kukoricáját, de közlóm édesapja – a Nemzeti Bizottság elnökeként – ezt megakadályozta.²⁸⁶¹ A legkülönlegesebben a gercsei Bajon csapódott le: a Dunántúl egykoron első téeszére úgy emlékeztek, hogy ekkor szünt meg. A felosztásban mindenki a maga sérelmeit emlegette fel. Úgy tünt, hogy a németek kárpótlást kapnak, de a forradalom bukásával ez a lehetőség is elillant.²⁸⁶² Egyik emlékezőm szerint a téesz részben felbomlott és a lázadók a telepesekből kerültek ki, akik féltek a németektől.

„Az itteniek nagyon meg voltak ijedve a forradalom alatt, mert »a svábok most fellendülnek, akkor mi lesz«. »Újra az övéké lesz minden?« Ránk ijesztettek, belóttek a házba. Azt hitték, hogy most visszaköveteljük a házunkat. Mutogatták, hogy ők milyen erősek. De leverték őket.»²⁸⁶³

Ezen közlésben is látszódik, hogy a német falvakban a juttatottak, a telepések tartottak a vagyonukban maradt németektől. Az állandó tiltások, a nyelvi és kulturális terror egy pillanatra szertefoszlott. A burgenlandi Balfon²⁸⁶⁴ és a bakonyi Döbröntén is aggódtak a telepések. Utóbbi helyen közlóm azt is megpróbálta, hogy az események alatt visszavásárolja a házát azoktól, akik azt 1948-ban megkapták. A népfelkelés ideje alatt meg is köttetett az üzlet, de annak leverése után mégis elutasították az eladást.²⁸⁶⁵ Nem véletlenül volt ez a pálfordulás.

A szomszédos Gannán a telepések és (főleg anyanyelves) németek összecsaptak, a kínálkozó *telepesekkel szembeni revansérzet* miatt.²⁸⁶⁶ Elsősorban a tanácselnökön vezették le az évtizedes feszültséget a németek, akik gyorsan össze tudtak fogni.

²⁸⁵⁹ 1928:N:28: Bakony: Bakonyánána: „Annyi volt itt, hogy egy alsószolcai fiú, a Nagy Józsi, – aki telepés volt, de ide nőszült – hordta ki a téeszirodából a papírokat és meggyújtotta. Ez volt a forradalom. Az osztálytársam kivágta a csillagot.”

²⁸⁶⁰ 1942:F:15: Bakony: Ajkarendek: „Jöttek az ajkaiak leszedni csillagot és néhány héttel később ugyanazok jöttek elvinni a forradalmárokat. Itt annyi '56-ban nagyapám visszkapott egy tehenet. Amikor vége lett, akkor vissza kellett vinni. Volt egy forradalmi taggyűlés is, ahol Borsodi István, tanácselnök akart lenni, de nem sikerült. Ez egy kőszegi sváb volt. A titkára összeverekedett a kocsmárossal. A téesztitkárt megverték és kenómájás késsel megszurták, de nem volt halálos. Ezeket később becsukták, megverték őket, de azt elengedték.”

²⁸⁶¹ 1930:F:26: Burgenland: Pornóapáti: „Apám tanácselnök, és nemzeti bizottsági tag is lett belőle. Néhány felvidéki megpróbálta. Azt mondta, »na, menjünk törjük ki a téesz kukoricáját«, apám mondta, hogy »szó sem lehet róla«.”

²⁸⁶² 1935:N:21: Gercse: Baj. „A kultúrházban volt egy Nemzeti Bizottsági gyűlés és ott tárgyaltak arról, hogy sváb vagyont visszaadják. Ez tíz napig tartott, a nem lett belőle semmi.”

²⁸⁶³ 1931:N:24: Gercse: Baj.

²⁸⁶⁴ 1932:N:24: Burgenland: Balf.

²⁸⁶⁵ 1939: N:17: Bakony: Döbrönte.

²⁸⁶⁶ 1933:N:24: Bakony: Ganna: „'56-ban összefogtak a svábok és mondtak mindenfélét a telepésekre. Igen volt ilyen [sváb-magyar] ellentét. Apánk hallotta, hogy dalolnak, kiabálnak és ő is csatlakozott. Valaki aztán leütötte és elvitte mentő. Volt tárgyalás is és elzárták.” Am ez sok német nemzetiségi településen észlelhető volt. Lásd

„Felfordulás volt itt. Felvonultak, végimentek jó páran az utcán és elmentek az iskolába, ott szónokoltak és összeveszték. Az a lényeg, hogy telepes volt a tanácselnök és Szabadi József, aki sváb volt, az megverte '56-ban, amikor a tüntetés volt. Mindenkit beidéztek és apámra is rákenték ezt. Aztán kiderült, hogy az apám tanú volt. De börtönbe került és kész, mert lekommunistázta a tanácselnököt és az iskolaigazgatót.”²⁸⁶⁷

Ilyen megmozdulásokat néhány községben tapasztaltam, de sokszor csak személyi szinten lezajló, egyéni esetek, fenyegetőzések voltak ezek. Csehányai emlékezőm férje revánsot akart venni a tejbehajtón, akit szintén telepesnek tartott. Állítólag szándékosan rosszul jelentette le az általuk leadott tejet, ezért 1956 őszén megverte. Tetteért három év börtönt kapott, de 1959-ben amnesztiával szabadult.²⁸⁶⁸ A vértesi Móron németekből álló csapat feltörte egy „telepes” házát. Erről az esetről négyen is beszámoltak, de senki nem nevezte meg azt, akiről szó volt.²⁸⁶⁹ Egy közlő szerint a forradalom eseményei miatt négy hónapig németül tanulhattak a gyerekek 1957 elejéig.²⁸⁷⁰ A dunakanyarbeli Berkenyén pár hőzöngésről számoltak be, de a szomszédos Szendehelyen a felvidéki telepesek ellen ment pár család.

„Amikor '56 volt, akkor volt egy kis összetűzés a felvidékiekkel. No, nem a szüleink, hanem a fiatalok [között]. Egy csapat összeverődött. Azt hitték, hogy megbukik a rendszer és akkor odamentek ezeknek a kapui elé, hogy »ki ne merjetez menni az országból«. A balhézók mind eldisszidáltak. Majdnem kirakták a felvidékieket a házból.”²⁸⁷¹

A legmegfoghatóbb módon a gerescei Vértestolnán zajlott le ez az *etnikai jellegű feszültség*. A faluban 1945-ben volt internálás és összetelepítés is, de elűzés nem; sok család még '56-ban is együtt élt összetelepítve. A társadalmi feszültségek ellenére viszonylag egymáshoz közel maradtak a felek. A rosszul sikerült kolhozosítás és az elkobzott házak látványos leamortizálása csak fokozta a revánsot. A megmozdulás – akárcsak Gannán – egy kisebb kocsmai rádióhallgatásból indult. A forradalom hírére egy csapat verődött össze az utcán, majd elhatározták, hogy elveszik a telepesektől azt, amit a németektől koboztak el. Azzal a felkiáltással, hogy a rádióban azt hallották, »vissza lehet venni mindent«. A többségében németekből álló csapat feltörte a házakat, néhány embert megverték és a családok terményeit kidobálták az udvarra. Az elmondások alapján a

---

Hartát: EILER 2011, 154–155.o.

²⁸⁶⁷ 1929:N:27: Bakony: Ganna.

²⁸⁶⁸ 1925:F:31: Bakony: Csehánya: „A férjemmel '53-ban házasodtunk össze, szinte szomszédok voltunk. Ő földműves volt, elvették földjét és bányába ment. '56-ban az történt, hogy leadás volt. A borzavári telepes volt a terménybehajtó, ő jött ellenőrizni a tejet. Eljött hozzánk, nagy kommunista volt és direkt rossz adatot írt be. Csizmadiának hívták, korábban még nyilas is volt. Az uram begurult és agyon akarta venni. Emiatt elvitték a férjemet '57-ben feljelentették és három évre lecsukták. Két és fél évig raboskodott és '59-ben amnesztiával szabadult. Ezért kaptunk kárpótlást. Az uram Sztálinvárosban, Mélykúton, Pálhalmán, Márianosztrán is volt.”

²⁸⁶⁹ 1944:N:12: Vértés: Mór. 1936:N:21: Vértés: Mór: „Nekiestek a telepéseknek. A bátyám is benne volt, bement és feltörte a telepes házát, hogy elhozza az ételt, meg az anyagokat. Utána meg Nagyvenyigére ment bujdosolni és onnan ment egy csapattal kiszökött Németországba, aztán Torontóba. A családját meg itt hagyta. Eleinte osztályellenesek voltunk emiatt. 1929: F:27: Vértés: Mór: „A községházáról az adóíveket, irógépeket kidobták. Voltak, akik megverték a telepéseket, ez pár napig tartott csak. 1928: N:28: Vértés: Mór: A forradalom alatt a férjem a kenyérgyárban dolgozott. Ő hordta ki a kenyeret és a lisztet hat-hét pékségbe. Mindenki kiabált a forradalomban, hogy kenyeret.”

²⁸⁷⁰ 1944:N:12: Vértés: Mór: „Nem tudom miért, de az '56-os események után négy hónapig tanulhattunk németet, addig orosz volt. Aztán megint visszarakták az orosz tanárt,”

²⁸⁷¹ 1937:N:19: Dunakanyar: Szendehely.

megjjesztés volt a cél, mert végül a terményeket sem vitték el. Sokan eltérően beszélték el az eseményt. Volt, aki tagadta megtörténtét is, s azt közölte, hogy csak a szomszédos Tarjánban volt ilyen.²⁸⁷² Akik együtt laktak a telepésekkel, azok háritottak, megértően²⁸⁷³, vagy tabusítóan beszéltek az eseményekről.²⁸⁷⁴ Később megtorlás is volt a községben és több embert rabosítottak, börtönbe zártak. Az egyik koronatanú ezt így beszélte el:

„Aztán jött '56, a cirkusz. Elmentünk vasárnap délután, hallottuk, hogy kitört a forradalom. Akkor mindenki azt mondta, hogy »vissza lehet venni mindent«, összejöttek a fiatalok, az idősök is, a nagyszülők is. Elindultunk. Bementünk a házakba, a telepésekhez és elvittük a bort, elvittük az almát, ami igazság szerint a mienk volt. [...] Huszan voltunk. Rá egy fél évre, az a telepes asszony bejelentett minket a rendőrségen. Beidéztek este hatra a tanácsházára. Tatárol jött öt katonatiszt. A forradalom ősszel volt, ez meg húsvét táján. A katonatisztek bejöttek, a körzeti rendőr az ajtóban őrségben maradt. Nem lehetett kimenni, még pisilni sem, semmit. Aztán sorban hívtak be bennünket - egyszer hallom, hogy jajgatnak. Hú, mondom, itt valami nagyon kemény lett. Püfölték az embereket gumibottal, ráfektették az asztalra és úgy verték őket, sőt anyám is kapott akkoriban. Mert anyám is ott volt, amikor vittük a cuccot haza. Házat nem foglaltunk el, csak a holmikat. [...] Beléptem az ajtón, akkorát kaptam, hogy majdnem fellektem a páncélszekrényt. Kérdezték, hogy »hány zsák almát vittem el?« Mondom, »nem tudom.« »Ennyit? Annyit?« Jobbról-balról a katonatisztek ütöttek-vágtak. Aztán amikor valaki nagyon jajgatott, felkapcsolták jó hangosan a rádiót, hogy akik kint vannak, ne hallják, hogy mi van. Este tizenegyig tartott. Utána mehettünk haza. Egy hét múlva megint jött a papír, el kellett menni Tarjánba, a rendőrségre, jegyzőkönyvet felvenni. Megint azt mondták, hogy majd jól el leszünk verve, ha nem írjuk alá, amit ők írtak erről a témáról. Úgyhogy kénytelenek voltunk. [...] Nem láttuk, hogy mit írtunk alá. Utána nem volt semmi. Nem zártak senkit börtönbe. A felvidékiek, azok szolidak voltak, azokkal nem volt semmi baj. Volt olyan család, ahol még együtt laktak.»²⁸⁷⁵

A vegyes lakosságú falvakban tehát sok helyen hasadáspontra keletkezett, de gannai és vértestolnai esetek tipikusnak mondhatóak azokon a településeken, ahol etnikai jellegű összetűzés volt. Ám ez nem minden helyen zajlott így. Több olyan vidéki milió is volt, ahol a népfelkelés együttes fellépés volt a telepésekkel és a németekkel karöltve.

---

²⁸⁷² 1938:F:18: Gerecse: Vértestolna: „Nem emlékszem, hogy ilyen háborús összecsapás lett volna. Tarjánban igen. Ott az oroszok és a pesti felkelők összecsaptak. Arra is emlékszem, hogy mentünk át és az egyik kapualjban fekiúdt az egyik halott.”

²⁸⁷³ 1928:F:28: Gerecse: Vértestolna: „'56-ban lázongások voltak a svábok részéről. Én még a felvidékiekkel laktam együtt. Megegyeztünk abban, hogy most az övék a ház, de lehet, hogy a forradalom után az enyém lesz. Ők is adtak lakást nekem, én is adok lakást nekik. Ha úgy lesz. A rádiót egész nap hallgattuk. Megegyeztünk abban, hogy sehová nem megyünk, semmibe nem folyunk bele, hagyjuk folyni a dolgokat, hogy egymást ne bántuk. [...] Hát akkor a svábok jöttek, ilyen velem egy korabeliek, hogy »gyere, megyünk, mostan kivágjuk a telepéseket« »Jó, menjetek, én nem megyek«- mondtam. Akkor volt egy-két jelző, hogy »gyáva vagy«, meg így meg úgy. Az Eipl János, az is részt vett egy ilyen mozgalomban. [...] Ilyen falubeli fiatalok. Pár telepest megverték, de ezért sokat kaptak ők utána. Kellett nekik naponta menni Tarjánba a rendőrségre. Ott megverték őket, aztán hazamehettek.”

²⁸⁷⁴ 1929: F: 25: Gerecse: Vértestolna: „Nem bántottam senkit se, megmondom őszintén, mert a telepések is szegény emberek voltak. Fűt-fát ígértek nekik, csak nem valósult meg. Voltak, akik ekkor szembeszálltak velük. Főleg a svábok, akiktől elvették a házuakat. Érthető volt, na. Lett megtorlás is. Ezt is az előjáróknak lehet köszönni.”

²⁸⁷⁵ 1940:F:16: Gerecse: Vértestolna.

A bakonyi Isztiméren is a templom előtt gyülekezett a tömeg 1956-ban.²⁸⁷⁶ A tüntetők először visszakövetelték a telepések által elvett házakat. Majd később a megmozdulásban több lett a „telepes” és ezért más lett a cél: ledönteni a szovjet emlékművet²⁸⁷⁷ és sztrájkolni.²⁸⁷⁸ Az elbeszélések szerint – kissé anekdotikusan – a „tömeg” a kocsmában békült ki és a szövetség háromnapos tüntetéssorozatot indított el. November után a faluban elterjed a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) mozgalom és ezért 1957. március 15-én 13 embert előállítottak, de csak az elbeszélőmet tartóztatták le. Az idézet jó forrás a megtorlás vidéki példájára.

„1957. március 15-én, hajnali 3/4- 5-kor tartóztattak le. Nem mondták, hogy miért, én se tudtam. Én akkor katonaköteles voltam és az '56-os felvonuláson részt vettem. Végeredményben forradalom volt Pesten. Ezt meghallottuk október 26. után, s három napon keresztül tüntettünk. Összegyülekezett a nép, felvonultunk és énekeltünk, nem volt szervezője ennek, de főleg olyanok voltak benne, akik katonakötelesek voltak. A telepések ellen is volt, de azok is voltak közöttünk. Nem bántottak senkit. Mi követeltük, hogy »ruszók kifelé«. Majdnem a fele sváb volt az embereknek. [...] Vissza akarták követelni a házakat, erről is szó volt, de aztán azt mondták, hogy szó sem lehet. Elterjed a MUK és sokat letartóztattak, nem adtak enni, de engem nem bántottak. Volt olyan, aki meg is halt, annyira összeverték.”²⁸⁷⁹

Interjúgyűjtésem alatt ezeket a tapasztalatokat regisztráltam az 1956-os népfelkelés eseményeiről. Eltekintve néhány egyedi, eszkalálódott esettől azonban nincs valódi hasadáspont a magyarországi németek esetében. Egyrészt, a közlésekből kiolvasható, hogy a forradalom többnyire megérintette a német kisebbséget is, amelynek ekkoriban nyelvhasználatát korlátozták. De bizalmatlanságot és sokszor csalódást okozott. Többen fogalmazták meg azt, hogy *a forradalmi hevület nem volt dicsőséges, csak kaotikus és irreleváns*. Másrészt, ekkor távoznak azok is, akik családgyesítést akartak. Nem csoda, hogy 1956 után megindulnak a rendszeres rokonlátogatások, amelyek egy másfajta minőséget jelentenek majd az identitásban. Vagyis akik el akarták hagyni az országot az elmúlt tíz év eseményei miatt (1944-1956), azok ekkor meg is tették. Harmadrészt, a többségi társadalom is elindult az antikommunista tapasztalat felé. A levert népfelkeléssel és a terror fokozódásával elérkezik a paraszti társadalom felszámolásának időszaka is. Összességében az '56-os események cezúrát jelentettek vidéken is. Ám még eltérő érdekek mentén és marginálisan zajlottak a rendszerrel szembeni kiállások. *A többség egyéni érdekek megvalósítását látta a forradalom káoszában*. Viszont a levert forradalom traumájának emlékével a következő társadalmisítás (kollektivizálás) már aktivizálta a németek változó identitását és a megtorlásokkal együtt – az emlékezetben – közös nemzeti platformra terelte a többségi társadalommal.

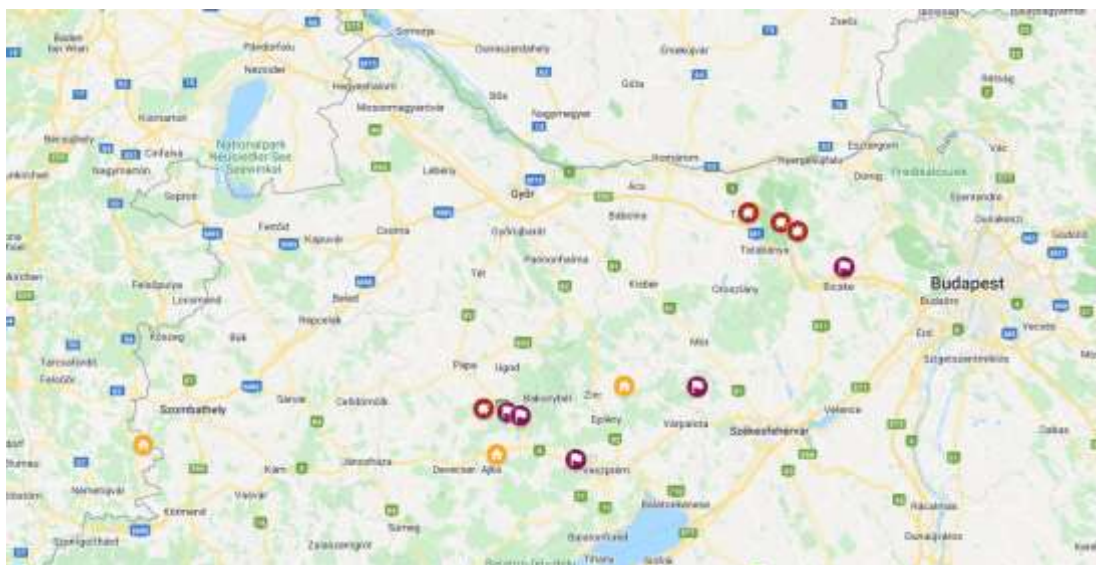
---

²⁸⁷⁶ 1923:N:32: Bakony: Isztimér.

²⁸⁷⁷ 1931:N:25: Bakony: Isztimér: „Én akkor születtem, november 4-én, a férjem Balinkára ment a szülésznőhöz. De este jöttek valamikor, hogy feldöntik a szovjet emlékművet, a férjem menjen velük, de aztán nem ment.”

²⁸⁷⁸ 1929:N:27: Bakony: Isztimér.

²⁸⁷⁹ 1936:F:20: Bakony: Isztimér.

Az 1956-os forradalom tapasztalata a vidéki német falvakban a közlések alapján

(= téveszek elleni támadások, = „telepesek” és németek közötti összecsapások, = közös „lázadás”.

*

Összefoglalva, a „hosszú ötvenes évek” három hasadáspontját vizsgáló mintázatokat (kulákosítás, kényszermunkára telepítés, 1956-os népfelkelés eseményei) az állapítható meg, hogy az általam vizsgált területen (Észak-Dunántúl) egyik esemény sem volt kollektív jellegű, de több régióban jellemző eseteket eredményezett.

1) A kulákosítás hasadáspontja többféle módon érte a német családokat. Egyrészt sok olyan família volt, amely túlélte az etnikai kényszermigrációs időszakot és nagyarányú földtulajdona miatt lett meghurcolt. Másoktól elkobozták földjük egy részét, de szorgalmuk miatt a negyvenes évek végére újra földet tudtak vásárolni: sokszor az elűzött németek nem felhasznált földterületei éppen úgy rendelkezésre álltak, mint azoké a telepeseké, akik gyorsan távoztak juttatásaikból. A kulákosítás és a kolhozosítás ezt is megtörte. *A kulákosítás elkerülésének érdekében elkezdték a földek családon belüli szétosztását, hogy a hatalom számára ne tűnjön nagynak egy adott vagyon. Ezzel viszont évszázados magántulajdoni gyakorlat tört meg, amelyet ráadásul más családok is megtettek, hogy ne kerüljenek fel a kuláklistára.* Ebből a szempontból viszont kollektív hatásúnak mondható ez az amúgy többségi társadalommal együtt elszenvedett meghurcolás.

2) A hortobágyi zárt táborokba elhurcoltak története rengeteg német nemzetiségűt érintett, akik a határzárban éltek. Ennek ellenére csak regionális sors az övék. Valójában történetük mutatja meg az átmenetet az etnikai meghurcolásból a szociökonomikus alapú jogfosztásba. A meghurcolások jellege az „anyanyelvessék” sorsával rokon. Ami később a kolhozosítás földfosztásának jellegzetessége lesz, az itt megtalálható: a proletariátus társadalom kényszerű kialakítása, a lelki és ökológiai industrializálás e kitelepítésekben és a határzár tájtalakító jellegzetességében öltött testet. *A hatalmi akarat szempontjából ez a kitelepítés egyszerre volt a*

kommunista társadalmisítás terrorisztikus eszköze és a földrajzi elhelyezkedés miatt etnikai tömböket (főleg német és vend) érintő jogfosztása is.

3) Ezekre a sérelmekre adott reflexív pont az 1956-os népfelkelés eseményeinek emlékezete. Ebben több mintázat is elkülönül, de jobbára szubjektív eseményekből áll össze. A megtört községeket a bezárkózás és a bizonytalanság jellemezte. Az esemény egyik tulajdonsága volt, hogy többen a nyitott határokat arra használták, hogy elhagyják az országot. A nyugati határszélen *ez a kitelepítettek családgyesítésével* egészült ki. Jellemző volt, hogy az a család, amely az elűzésben hasadttá vált, de egyesülni szeretett volna, az 1956-ban ezt megtette. Ezután a rokonlátogatásokkal már másfajta identitási mező lép életbe a családoknál. A nyugati országrészben azért is volt exponáltabb ez a jellegzetesség, mert a műszaki határzár miatt szinte gettószerű börtönben éltek az ottlakók. Néhány községben *sor került tüntetésekre, amely hol az őslakosok és telepések közötti társadalmi, nyelvi és szocioökonómikus szakadékot növelte (pl. Vértestolna, Ganna), valahol viszont pont ezt csökkentette (pl. Isztimér).* Ez függött attól is, hogy az adott község mennyiben szenvedte el az 1944 és 1956 közötti társadalmi változásokat. *Össességében ezek az események marginálisak voltak, viszont az aktivizáló emlékezet szempontjából egy olyan „nemzeti trauma” origó pontja is, amelyhez a meghurcolt, „rossz magyaroknak” kikiáltott németek igazodhattak.*

Ezen a mezőgazdaság szocialista átalakításának újabb jogfosztása – amely ebben az időszakban éppen zenitjéhez ért – csak még jobban erősített.

13. A paraszttalanítás emlékezete (1949 – 1970) ²⁸⁸⁰

A hazai német nemzetiség lélekszáma drasztikusan csökkent a kényszermigrációk hatására. Összehasonlítva az 1941-es és 1949-es népszámlálás eredményeit, kijelenthető, hogy a magyarországi német nemzetiség alig látszó, elhallgató *poszt-nemzetiséggé*, magatartásában pedig *kriptonemzetiséggé* vált.²⁸⁸¹ Ezen – korábban már említett definíció alatt – azt értem, hogy a hazai németiség elveszítette politikai képviselőjét az alsóbb szintű önkormányzatiságban²⁸⁸², a nemzetiségi szervezeteit, oktatási intézményeit, népességének egy részét, ráadásul a hatalom képviselői még lokális szinten is korlátozták a nyelvhasználatát.²⁸⁸³ Nem véletlen, hogy egyes szerzők a *hallgatás korszakaként* (*Die Zeit des Schweigens*) jellemzik ezt az időszakot.²⁸⁸⁴ Ennek ellenére a falusi,- vagyis kisebb közösségi,- mikroszinten működött az összetartás és szolidaritás amelyet az is erősített, hogy az elűzések hatására a németeknél jóformán eltűntek a társadalmi és vagyoni különbségek.²⁸⁸⁵

Az alábbi fejezetemben e korszakot, az elűzést követő represszió egyéni emlékezésekből kibomló mintáit vázolom fel a mezőgazdaság szocialista átlalakításának, vagyis a *paraszttalanítás* metszetében. A Magyarországon maradt németek jó része az ötvenes években még mindig *földművesnek*²⁸⁸⁶ számított. Azt szeretném bemutatni, hogy a tabusításokkal átszótt kollektivizálás, „hosszú ötvenes évek” évtizedét milyen tapasztalati súlypontokkal élték meg a kor tanúi. Az általam gyűjtött korpuszból a kolhozosítás élményének bemutatására 132 elbeszélést idézek: ezen belül is 58 férfi és 74 nő történetét, közülük valamennyien német anyanyelvűek voltak. Fejezetem célja, hogy a kollektivizálások társadalomtörténeti fordulatait²⁸⁸⁷ a németek szempontjából kibontsam, bemutassam a régió német ajkúinak az emlékezéseken keresztül.

²⁸⁸⁰ A fejezet korábban megjelent tanulmányom javított változata. E szövegben reflektálok is a korábbi szövegemre: RITTER 2019.

²⁸⁸¹ Az 1941-es népszámlálás anyanyelvi adatai alapján mintegy 475 491 német élt Magyarországon. A nemzetiségi eloszlásban pedig 302 198 fő. Az 1949-es népszámláláson 22 455-en vallották magukat német anyanyelvűnek és 2617-en német nemzetiségűnek. A Belügyminisztérium 1952-es adata viszont 240 510 németet becsült az országban. SEEWANN 2012, 385.o. Az 1960-as népszámláláson 50 765 ember vallotta magát német anyanyelvűnek és 8640 német nemzetiségűnek. 1970-ben már csak az anyanyelvi hovatartozást mérték, s itt 35 594 személy vallotta magát német anyanyelvűnek, amely jelentős csökkenést jelentett az anyanyelv megvállásának tekintetében. Különböző szervezetek becslése szerint 200-220 ezer német élt Magyarországon az ötvenes-hatvanas években Vö. TÓTH 2020, 236.o., 244–246.o.

²⁸⁸² Ez alatt azt értem, hogy tiltották a német származású egyének részvételét akár 1950 előtt és után is, beleértve a paraszti érdek-képviselői szervezeteket is.

²⁸⁸³ SEEWANN 2012, 383–390.o.

²⁸⁸⁴ A kifejezést Mannhertz Károly előadásán hallottam.

²⁸⁸⁵ TÓTH 2020, 23.o.

²⁸⁸⁶ A földműveléssel foglalkozó népesség rétegződéséről sok tanulmány született. Kiemelném Gunst Péter munkáját, aki a „parasztság”-on *életformát* értett. Három kategóriát állított fel, amely három népet is takart: magyar, német és cigány. Előbbi kettő érdekes számomra, ugyanis Gunst vizsgálódása szerint a magyar parasztot (a szlovákokat és a délszlávot is idevéve) a nemesi életforma, az exogám közösség, az egyenlő arányú örökség és a merev társadalmi szerkezet jellemezte, míg a németet a törzsöröklési rend és a pénzgazdálkodás, az endogám házasság, a polgári mérce, az árutermelő és a városok felé nyitó kereskedelem. Lásd GUNST 1998, 272–273.o.

²⁸⁸⁷ A társadalomtörténeti fordulat – Ö. Kovács József kritériuma szerint – a különböző társadalmi cselekvők és csoportjaik komplex cselekvéssorozata, amelynek megrázónak és meglepetésszerűnek (1), kollektív természetűnek (2) kell lennie és következményei struktúraváltoztatók (3). Ö. KOVÁCS 2012. 23.o.

13.1. A vidéki miliók: a németek megkapaszkodási lehetőségei az elűzés és a kitelepítés után (1949-1953)

1947 második felében elkezdődött az ország szovjetizálása, ami az 1949-es hatalomátvétellel végleg beteljesedett. Az új vezetők szerint mindenben fel kellett venni a szovjet politikai irányvonalat. A marxizmus alapja, hogy az osztályharc elkerülhetetlen, ezért stratégiát kell bevezetni annak megvívására. A szovjet nemzetiségi politikának Közép- és Kelet Európában a háború után az volt az ígérete, hogy eljön a kisebbségekkel és proletárokkal szembeni elnyomás vége. A kommunisták azt mondták, hogy csak az osztályidegen elemeket nyomják el, mert céljuk az osztály nélküli társadalom bevezetése. Azt hirdették, hogy a szocialista viszonyok automatikusan megoldják a nemzetiségi kérdéseket, ezért a nemzetiségi politika szempontjából ezt a korszakot az *automatizmusok* időszakának is szokták nevezni.²⁸⁸⁸ Meg is oldotta, de erőszakkal. A szocialista nemzetiségi politika alapvető jellemzői Kelet-Európában különbözőek, de néhány alapvonásában hasonlóak voltak. Közvetlen belpolitikai programként hirdették az integrációt az asszimilációval szemben és céljuk volt, hogy a társadalmi csoportokat minél gyorsabban kell a szocialista rendszerbe integrálniuk. Ezt azonban olyan időszakban kezdték el, amikor a nemzetiségek intézményrendszerei, gazdasági feltételei (például az itt bemutatott kollektivizálás miatt) már le voltak rombolva és így szellemi díszek lehettek csak.

A társadalmi változás a nemzetiségek hagyományos életorientációjuk elvesztésével járt, ezzel együtt etnikai identitásuk széttöredezettségével is. A kisebbségek tehát az állami hatalomgyakorlás tárgyává váltak a kommunista rendszerben. A „szocialista” társadalom nem volt önállóan cselekvő, hiszen minden érdekből működött. A kisebbségi szervezetek cselekvőképessége is a Párt, vagy kormányzervi alapok utasítása alapján működött. Később ezzel probléma is volt, hiszen a rendszerváltás (1989-1990) után alulról szerveződő szövetségekre volt szükség, de tapasztalata nem volt senkinek. Emiatt a tárgyszerep miatt a kisebbségi szervezetek a gazdasági-társadalmi változásokra csak passzív módon reagálhattak.

Ahogy korábbi fejezeteimben bemutattam, az észak-dunántúli német falvakat eltérően érintették az elűzések. Nemcsak Németországba hanem Magyarországon belül is folytak a német „anyanyelvűek” kitelepítései, vagyonkorlátozásai (házakbuzás, másik faluba, megyébe való kitelepítés).²⁸⁸⁹ A homogén német nemzetiségi falvak vegyes etnikumú telepességekbe váltak.

Összeségében elmondható, hogy az ötvenes évek közepén a magyar és nem magyar anyanyelvű vidéki lakosság egzisztenciális helyzete megegyezett. Általában a német falvakban letelepített magyar nemzetiségűek korábban nem végeztek önálló paraszti munkát, ezért egzisztenciálisan is lassabban emelkedtek, mint az őshonos németek, akik már az ötvenes években új házat építettek és saját vagyontól származó jövedelmük volt. Ráadásul a kollektív büntetés felszámolta a németek körében lévő vagyoni különbségeket és szolidaritást is teremtett egymás között. Az első kollektivizálási hullám is sokszor azt eredményezte, hogy a falu kívülről hozott magyarok vezetői az ugyan egzisztenciálisan megtépzott helyi gazdákra hallgattak. Sok helyen a földek minősége

²⁸⁸⁸ TÓTH 2020 39–62, FEHÉR 1993,12–20. 155–192.o.

²⁸⁸⁹ RITTER 2017.

nem tette lehetővé a közös gazdálkodást, ezért a háztáji kiadásával néhol visszaállt a paraszti gazdálkodás.²⁸⁹⁰

Először arra voltam kíváncsi, hogy az elűzések után milyen miliók alakultak ki a nemzetiségi faluból vált telepés községekben.

13.1.1. A német községből „telepes” faluvá válás emlékezete

Az elűzések, kitelepítések és betelepítések sajátságos története nemcsak falutörténet szintjén, de a személyes elbeszélések tapasztalatában is egyéni. A Dunakanyarban lévő berkenyei közlóm szovjet kényszermunkáról érkezett haza, majd családjával együtt a szomszédos Kóspallagra telepítették, édesapját börtönbe zárták. Később visszaszerezték otthonukat, de földjüket már csak bérelni tudták. A családi összefogás jellemezte számukra ezt az időszakot.

„Először fuvaroztunk, az nem volt semmi. Apám az öntödébe járt dolgozni. Én meg napszámba jártam, akkor már kettő gyerekem volt. S a sajátunkat, a Kucserától [ő kapta földjeinket, házunkat] béreltük. Krumplit adtunk el, és abból, 1950- vagy 1951-ben vissza tudtuk venni azt, ami a mienk volt. Én akkor napszámos voltam a málnásnál, Verőcén. Amit ott megkapáltam, abból kaptam, és azt hazahoztam, és azt a saját földben termesztettük. Egykor hetven hold földünk volt.”²⁸⁹¹

Ugyanez az élethelyzet jelenik meg a hegység túlsó oldalán fekvő evangélikus szász közösség, Nagyborzsöny emlékezői között is. Az itteni németeket vallásuk miatt telepítették át a Galga mentére, ahol a távozó lutheránus szlovákok házaiba költöztek. A megkapaszkodás állomásai „kálváriaként”, helyállásként szerepelnek a narratívában. Nemcsak az áttelepülés, de az idénymunkára való vándorlás is az otthontól, a családtól való elszakadást jeleníti meg.

„El kellett mennem 1953-ban az iparba dolgozni, mert nem tudtuk az adót fizetni a tíz hold után. A negyedéves fizetésből egy hónapnyit tudtam a családra fordítani. Kenyeret mentem venni, azt mondták nekem, hogy »mit akarsz itt, hát nektek van földetek!« Áprilisban indultunk Mátrászentistvánra,²⁸⁹² és augusztusban jöttünk haza. Én kertész voltam, a feleségem takarított.”²⁸⁹³

A gerecsei Baj, Vértestolna és Dunaszentmiklós községekben éppen elég föld és ingatlan állt a telepések rendelkezésére, így az elűzés elmaradt, de a németek egy részét internálták.²⁸⁹⁴ A Bajra érkező telepések nem tudták a földet eredményesen megművelni, ezért őket összefogva itt alakult meg a Dunántúl első termelősövetkezete.²⁸⁹⁵ Ezzel később részletesen foglalkozom. Az itt élők viszont megpróbálták abból megélni, ami volt. A bajiak a közeli orosz laktanyába jártak dolgozni.²⁸⁹⁶ Dunaszentmiklóson viszont a földművelés nehézsége ellenére²⁸⁹⁷ a németek tovább

²⁸⁹⁰ TÓTH 2020, 261.o.

²⁸⁹¹ 1926: N: 25: Dunakanyar: Berkenye.

²⁸⁹² Mátrászentistván, egykori település, ma Mátrászentimre település része, Nógrád megye keleti pontján.

²⁸⁹³ 1927: F: 32: Dunakanyar: Nagyborzsöny.

²⁸⁹⁴ Erről és a környék eseményeiről vázlatosan lásd WENCZ 2016, 98–107.o. L. BALOGH 2010.

²⁸⁹⁵ TÓTH K. 2013, 181–182.o.

²⁸⁹⁶ 1928: N: 20: Gerecse: Baj: II. „A [majki] remeteségben volt az egyedüli munka, ott oroszok laktak, és oda mentünk kapálni, és ételmet kaptunk érte.”

²⁸⁹⁷ 1933: N: 15: Gerecse: Dunaszentmiklós. Lásd RITTER 2019. 24. lbj.

tudták folytatni mezőgazdasági munkáikat, és arra törekedtek, hogy az 1945 és 1948 között elkobzott vagyonukat (házukat) visszavásárolják.²⁸⁹⁸ Öt-hat holdon zajlott a gazdálkodás.²⁸⁹⁹ A gerecei falvak németjeire jellemző volt ez a szerény berendezkedés, de bármennyire is szegényesek voltak a gazdaságokban „*disznónak és bornak mindig kellett lennie*”. Az elbeszélők egyaránt úgy nyilatkoztak, hogy ezt a minimális létet csak a rokonok hathatós segítségével lehetett megvalósítani az ötvenes években.²⁹⁰⁰ Kijelenthető, hogy a német *faluközösség* romjaiban ugyan, de részben még fennmaradt ebben az időszakban. Ám a földhöz juttatottakkal, a telepésekkel való viszony nehéz volt, és óhatatlanul klikkekké változtatta a közösséget. Száron az ötvenes években a faluközösség még otthon tartotta a fiatalokat:

„*Tíz hold maradt, és nagyapám házában laktunk. Elmentem dolgozni Tatabányára, egy raktárba, de jobban szerettem a paraszti munkát. Visszaköltözhattünk apámék házába. Apám taníttatni akart, de én mondtam, hogy »itthon akarok maradni, gazdálkodni«.* Nem bántam meg [...] *Beszolgáltató volt. Le kellett adni a zsírt, a baromfit, a szénát. Alig maradt valami. Az egyéni gazdáknak mindent le kellett adni.*”²⁹⁰¹

A fiatalabb száriak viszont más hangsúllyal beszéltek erről az időszakról, meglepő fordulattal jellemezve a korszakot:

„*'48 után minden bálban hatalmas verekedés volt. Nem szívtelték egymást. Amikor elkezdődött a téesz, és tőlük is elvettek mindent, akkor a munkahelyeken kibékültek. Megismerték egymást, és rájöttek, hogy nincs különbség ember és ember között. Ezért összejött a telepes és a sváb. Még '56-ban sem volt itt semmi, és ez szerintem kurva nagy szó volt.*”²⁹⁰²

Az 1956-os forradalomra való hivatkozás nem véletlen, sok helyütt ekkorra szűnnek meg az első kollektivizálás okozta hatások és újra az egyéni gazdaság megteremtése kerül előtérbe.²⁹⁰³ Ez is meghatározza a megkapaszkodás állomásait. Aki iparból élt, sokszor az is csak feketén tudott munkát vállalni.²⁹⁰⁴ Ezek a folyamatok gyakran nehézkesen haladtak, de a családalapítás és a házak visszaszerzése,²⁹⁰⁵ újak építése, vagy a megtört szocioökonómikus identitás visszaállítása törekvés volt. Isztiméren is a legtöbb német nemzetiségűnek szintén tíz katasztrális holdban maximalizálták a földjét:

„*'53-ban esküdtünk [a férjemmel], akkor kezdett jobban menni. A férjem a bányában kezdett. Együtt laktunk a szüleimmel, '59-ben vettük vissza a szülői házat, a férjem szülői házat pedig*

²⁸⁹⁸ 1937: N: 14: Gerecse: Dunaszentmiklós. Lásd RITTER 2019. 25. lbj.

²⁸⁹⁹ 1935: N: 20: Gerecse: Dunaszentmiklós. Lásd RITTER 2019. 26. lbj.

²⁹⁰⁰ 1939: F: 10: Gerecse: Csolnok II: „*'47-ig, amíg apám haza nem jött, addig nagyon rosszul ment az élet, utána egy kicsit jobban. A nagyszülőkkal összefogtunk, megvoltunk, de mérhetetlen szegénységben.*” Testvére nyilatkozta: 1943: F:7: Gerecse: Csolnok: „*Apám nem volt piás ember, de disznónak, bornak mindig kellett lennie. A bányászok kaptak csizmát és egyéb dolgot, ezzel apám lement az Alföldre és cserélt. Mert néha a fináncok elvitték a disznót, és kellett szerezni, hogy ne éhezünk. Volt olyan, hogy a disznó kimúlt a vonaton és ott kellett levágni. Ezért tiszteltem, becsültem az apámat, hogy megtette [mondja sírva]. Sokan nem tették meg. Soha nem hasonlott meg a kommunisták előtt, nem fészkelődött.*”

²⁹⁰¹ 1926: F: 23: Vértes: Szár.

²⁹⁰² 1932: F: 17: Vértes: Szár.

²⁹⁰³ 1928: N: 31: Vértes: Mór: „*A férjem a forradalom alatt dolgozott, tripla pénzt kapott, ebből később vett egy lovat.*”

²⁹⁰⁴ 1929: F: 20: Vértes: Mór: „*Elvették a házat, a szabóságot, apám feketén dolgozott, engem pedig bevonultattak az ÁVO-ba. Apámnak a KTSZ-be kellett volna belépnie, de nem akart, mert ott kommunista suhancok dolgoztak.*”

²⁹⁰⁵ 1929: N: 25: Bakony: Isztimér: „*A nagygazdától is mindent elvettek, nekünk tíz hold maradhatott.*”

'61-ben. Amikor elvették a földet, azért még utána próbáltuk a vetésforgót folytatni, de nem nagyon volt sikere, mert nem lehetett parlagon hagyni a földet.”²⁹⁰⁶

A Balaton-felvidék német falvainak egy részében (Tótvázsony, Hidegkút) lezajlott, másutt (Vöröstó, Barnag, Veszprémfajs, Balatoncsicsó) azonban elmaradt a Németországba történő elűzés. Tótvázsonyban azok a németek, akiknek „megkegyelmeztek” a telepítési bizottságok és nem kellett települniük, azok megtarthatták a földjüket.²⁹⁰⁷ Például Vöröstón, ahol elmaradt az elűzés, szintén tíz holdig bezárólag elkobozták a földeket, mint a német anyanyelvet vallóktól általában.²⁹⁰⁸ A szomszédos Barnagon a megkapaszkodó németek piacolásból tartották fenn magukat. Egy részük támogatta²⁹⁰⁹ a kollektivizálást, másuk támadta.²⁹¹⁰ E kettősségben a *generációs különbséget* láttam, és ez az, ami meghatározza az ötvenes évek időszakát is. Hozzájárul ehhez még az is, hogy a „felmentett” falvaktól „elvárta” a hatalom, hogy kövesse a pártutasításokat. Ez sokszor „lehetőségként” jelent meg az elbeszélésekben, de valójában a mesterségesen generált paraszti ellehetetlenítés és a földtől való menekülés határozta meg. Ezt lehet kiolvasni veszprémfajsi emlékezőm közléséből is:

„Nekünk megmaradt mindenünk. Mindenki, amit ki tudott termelni, az volt a jövedelme. Ha volt egy kis ölfánk, azt eladtuk a plébánosnak, emlékszem, egyszer tizenhat métert adtunk el. Így volt ez a borral, a tejhaszonnal, a csibékkal. Amikor beálltunk a téeszbe, akkor a férfiak munkaegységet kaptak. Sokszor a férfiak nevére dolgoztunk, alig kaptunk egy fél munkaegységet egy napra.”²⁹¹¹

A Magas-Bakony soványabb földekkel rendelkező falvaiban másképpen emlékeztek. Az ötvenes évek iparosítása a bányákba és más üzemekbe csábította a lakókat. Az itt maradt németek minden munkát „megfogtak”, de a gazdaságban is dolgoztak, amelyet egyesek a szabadnapjaikon munkáltak meg.²⁹¹² A szegényes, egykori erdőgazdaságokból lett falvak lakói olykor cselédként a közeli majorokban dolgoztak,²⁹¹³ vagy szénégetéssel foglalkoztak.²⁹¹⁴ Állandóvá váltak az állami gazdaságokban csemetéző nők tömegei, akik vagy özvegyek voltak, vagy férjük az iparban dolgozott.²⁹¹⁵ A hadifogságból a negyvenes évek végén hazatérő német anyanyelvű porvai férfi elbeszélésében átfogóan jól jellemzi, hogy a Magas-Bakony falvaiban sokszor nehezebb volt az élet, mint a szovjet hadifogságban:

²⁹⁰⁶ 1931: N: 23: Bakony: Isztimér.

²⁹⁰⁷ 1927: F: 22: Balaton-felvidék: Tótvázsony. Lásd RITTER 2019. 34. lbj.

²⁹⁰⁸ 1930: N: 29: Balaton-felvidék: Vöröstó: Lásd RITTER 2019. 35. lbj.

²⁹⁰⁹ 1943: F: N: 16: Balaton-felvidék: Barnag: „A Hangyából földműves-szövetkezet lett az ötvenes években. Az értékesítési folyamatot tovább vitte, csak nagyobb lett. Ez nagyon jó megoldás volt. A téeszszervezés alatt azt lehet mondani, hogy a falu nyolcvan százaléka egyetértett.” Lásd még RITTER 2019. 36. lbj.

²⁹¹⁰ 1933: F: 26: Balaton-felvidék: Barnag: „Nem akartunk beállni az atyáuristenért se.”

²⁹¹¹ 1932: F: 15: Balaton-felvidék: Veszprémfajs.

²⁹¹² 1932: F: 27: Bakony: Olaszfalu: „'59-ig éldegéltünk. Megtermett a kenyérgabona, és elég volt, hogy tehenet tartsunk, slussz. Huszonnégy órát dolgoztam, és arra kaptam szabadnapot, akkor műveltem a földet.”

²⁹¹³ 1924: N: 29: Bakony: Porva: „Én a ménesbe mentem dolgozni, aztán az erdőre csemetét ültetni, a lányomat, a Margitot pedig egy özvegyasszonynál hagytam. Porva-Csesznekre is visszamentem szolgálni, mosni. Kilencen voltak özvegyek a faluban. Este hazajöttem, volt egy tehenem, egy disznóm, felneveltem, levágtam, a tejet leadtam. Én egy fillért nem kaptam, se családi pótlék, se semmi.” Ez máshol is jellemző volt, például: 1939: F: 18: Vértes: Pusztavám: „Én napszámosként, gyerekként az erdőszethez kerültem, és a téeszig ott dolgoztam.”

²⁹¹⁴ 1923: N: 30: Bakony: Porva. Lásd RITTER 2019. 41. lbj.

²⁹¹⁵ 1927: N: 25: Bakony: Bakonykúti: „A férjem a bányában dolgozott, én az erdőszeten, csemetéztem, ültettem, kapáltam, de '49-ben született a lányom.”

„Hazaértem. A szüleim nagyot néztek, hogyan nézek ki, pedig én mindig írtam levelet. Nehezebb volt az itthoni munka, mint a kinti, mert szemet kellett égetni az erdőben. Győrig vitték eladni. Ezt és ölfát vágtunk, tíz forintot kaptunk egy köbméterért. Három hold földből nem lehetett megélni. Néha bikákat tenyésztettünk, és azt is Borzaváron vették át. 1953-ban nősültem, a nejem sváb lány volt. '54 körül elmentem a zirci kátészbe. Faiparban dolgoztam, szalagfűrészszel, le is vágtam a kezemet. Infarktust kaptam és leszalalékoltak.”²⁹¹⁶

E közlésből is érezhető a menekülésszerű elmozdulás a nagyobb települések vagy városok felé. A szintén hadifogságból hazatérő városlódi emlékezőm községében már működött a telepések által alapított termelőszövetkezet. Elbeszélése hasonlít a Porván rögzített tapasztalathoz, azzal a különbséggel, hogy erősebb stratégiák alakultak ki a családon belül is. Ütköztetve a közlést a tíz évvel fiatalabb városlódi német véleményével, látható, hogy *a hallgatás korszaka* egyfajta *alkalmazkodó ellenállássá* változott. Ennek alapja volt a család fiatalabb tagjainak az iparba történő elmozdulása és az idősebb nemzedék belépése a termelőszövetkezetekbe. A kontraszt egyértelmű, de nehezebb sorsa volt azoknak, akiket kuláknak nyilvánítottak.²⁹¹⁷

„Bognárnak tanultam, de a téeszben ez nem volt jó, mert gumikerekeket használtak. '53-ban a szentgáli fűrésztelepre mentem famunkásnak, itt voltam nyugdíjig. Apámmal itthon gazdálkodtunk, négy-öt szarvasmarhánk volt. Ő takarmányozott, én dolgoztam, a feleségem [tehenet] fejt. Eladtuk a tejet és a hizókat. Így boldogultunk, '64-ben építettünk.”²⁹¹⁸

„Cseléd lettem. Négy évig gazdáknál dolgoztam, szinte kajáért. Aki itt maradt, az az erdőben vagy a bányában dolgozott. Végignéztük, ahogy eltűnik a falu. Amikor jöttek a telepések, leállt az élet. Vetve volt, aratni kellett volna, de nem tudták, hogyan kell. Az ötvenes években nem volt olyan nagy bűn svábnak lenni. Engem irigykedve néztek. Timárszakmát tanultam. Újpestre, Pécsre, aztán Veszprémbe kerültem. De már Németországban fejeztem be. Disszidáltam, és vegyész lettem.”²⁹¹⁹

Általános volt, a „továbbtanulás” címén való menekülés ezekből a „csődbe ment” falvakból,²⁹²⁰ ami gyakran okozott családi konfliktusokat is.²⁹²¹ Ahol lehetett, a bányászatba menekültek a németek is,²⁹²² s igyekeztek a „munkásosztályi” propagandának megfelelni. Az állami reklám sok helyen sulykolta ezt, hiszen a németek ellen alapvetően megvolt a kreált bizalmatlanság, de ezt

²⁹¹⁶ 1926: F: 27: Bakony: Porva.

²⁹¹⁷ 1943: F: 9: Bakony: Herend. Lásd: Lásd RITTER 2019. 44. lbj.

²⁹¹⁸ 1923: F: 30: Bakony: Városlód.

²⁹¹⁹ 1934: F: 14: Bakony: Városlód.

²⁹²⁰ 1937: N: 18: Gerecse: Máty: „Tanulni mentem Bicskére, nyolc általánost végeztem, aztán varrónő lettem.”

²⁹²¹ 1939: N: 18: Gerecse: Máriaalom: „Én jól tanultam. Az egyik tanítóm, azt mondta, hogy nekem is tanárnak kellene lennem, és beiratott Esztergomba. Az anyám nem engedett, azt mondta, otthon van szükség rám. A tanító meg úgy érvelt, »most már be van írva, ha nem megy, akkor rendőrökkel jönnek érte.« Így hát elmentem, de paraszti ruhám volt. Mielőtt beköltöztem a kollégiumba, előző este egy varrónő gyorsan varrt nekem ruhát. 1954-ben végeztem és Dunaalmáson voltam próbatanár. Akkor voltak beadások, ezért apám keresete nem volt elég, be kellett adnom a keresetemet.”

²⁹²² Gerecsei példa: 1927: F: 20: Gerecse: Csolnok: „Földalatti csillés voltam, egy csapattal dolgoztam. Több mint kétszáz műszakot dolgoztam le, mire elmentem a bányaiskolába '48-ban.” Vértési példa: 1926: F: 23: Vértés: Gánt: „1949-ben nősültem, sváb lányt vettem el, s a bányában dolgoztam. Igényeltünk házat, egy kitelepítettnek a házát kaptam meg.” Bakonyi példa: 1935: F: 25: Bakony: Bakonyoszló: „Én a bányában dolgoztam, de porcelánfestő akartam lenni. Jelentkeztem is, de nem sikerült, egy pékségbe kerültem, ott dolgoztam és így lettem pék. Katonáság után raktam le a vizsgákat 1960-ban. Megszerettem, ötven évig éjszakás voltam, háromkor keltem, több volt a pénz is és itthon is tudtam segíteni, nem sokat aludtam.”

tetőzte, hogy a mezőgazdaságban betöltött szerepük miatt is további támadásoknak voltak kitéve, immár nem származásuk, hanem egzisztenciájuk alapján. De voltak olyanok is, akik inkább a mezőgazdaságban tanultak tovább. Egyesekből később téveszelnőkök lettek.²⁹²³ Az alábbi pusztavámi elbeszélés jól példázza, országos kitekintéssel, a korszak lehetőségeit, gondolkodását és mezőgazdasági kultúráját.

„A papunk, a Lemberg²⁹²⁴ azt mondta apámnak, hogy »negyedik után küldjék polgáriba a gyerekeket«. Én '41-ben kezdtem az első osztályt, de a háború miatt csak '46-ban a negyediket. Ekkor kerültem a fehérvári Szent István mezőgazdasági iskolába. [...] Egy dadi²⁹²⁵ osztálytársamat eltanácsolták az iskolából, mert szüleit kuláknak nyilvánították. [...] Szüleimtől elvették a házat. Apám az erdőbe járt szállítani, majd a bányába fuvarosnak ment napszámba. Egy kis bor/szőlő maradt. [...] Vettünk egy használt kerékpárt, és azon jártam Fehérvárra. 1951-ben érettségiztem, aztán apám kulák lett. Amikor egyetemre jelentkeztem, akkor az igazgató azt mondta, hogy »nem küldöm fel a jelentkezési lapodat, mert apád nemcsak kulák, hanem sváb is«. De azt nem mondták, hogy nevet változtassak. Én csak állami vállalathoz mehettem dolgozni. Rögtön az Alföldre kerültem. Egy Hajdú-Bihar megyei öntöző vállalathoz. Három agronómus felügyelte az öntözést, az egyik én voltam. 1951. június 1-jén foglaltam el a helyemet. Motorral jártam a telepek között, a vízellátást és a betegségeket figyeltem. Minden héten kiszálláson voltam. Péntek este értem haza, megírtam a jelentéseket, és szombat délelőtt személyesen adtam le az irodában. Az igazgató egy '19-es vöröskatona volt. Ennek az állami vállalatnak több kirendeltsége volt, az egyik a Hortobágyon, a másik Püspökladányban, a harmadik Szabolcs-Szatmárban. Debrecenből raktak ki a nyárra Püspökladányba, de ősszel ki kellett költöznöm, mert ekkor berakták a kitelepített magyarokat. Én Debrecenbe költöztem, aztán rizstelepekre jártam. Ezek közül voltak katasztrófális és nagyon jó termések is. A természet megmutatta, hogy mindent nem lehetett termelni. A rizs az augusztusi hideghullámban mindig elkapta a bruzónét, ez egy gombabetegség. Az öntözőrendszer a tiszalöki erőműnél kezdődött és a Keleti-főcsatornán folytatódott az asztal simaságú Alföldön, lassan folyt. Hajó csak a Keleti-főcsatornán ment. Szivattyúkkal öntöztek, de ha sekély maradt a víz, akkor ott egy gyomnövény, a kakaslábfü jelent meg, ez egy vadmuhar. Ez nagyon káros volt, megölte a rizst, nem tudtuk learatni. E két betegség miatt maradt abba. [...] Én öt évig voltam ott. Ezután hazamentem és a családban dolgoztam.»²⁹²⁶

Visszatérve a Magas-Bakony egykoron erdőgazdálkodással működő pusztákból lett falvaihoz,²⁹²⁷ az egykori uradalmi birtok helyén állami gazdaság foglalkoztatta a lakókat, köztük az „anyanyelvészeket” (akiket sokszor kisebb pusztákra telepítettek ki), a telepes beköltözőket és az

²⁹²³ 1935: F: 18: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó: „Nem engedtek tanulni. Azt mondta apám, hogy ügyes a kezem, maradjak itthon, és dolgozzak. Én lázadtam ellene, mert az összes bátyám továbbtanult.” Továbbiak: RITTER 2019. 50. lbj.

²⁹²⁴ Valószínűleg Weinberger Gusztáv evangélikus lelkész, aki 1934 és 1944 között volt Pusztavám lelkésze. 1943-ban nyilvánosan tiltakozott az SS-toborzások ellen. 1944. december 23-án elmenekült a faluból.

²⁹²⁵ Dad, község Komárom-Esztergom megyében, Kecskéd és Császár szomszédságban.

²⁹²⁶ 1929: F: 22: Vértes: Pusztavám.

²⁹²⁷ A Városlőd körüli erdők 1555-től voltak a Veszprémi Püspökség tulajdonában egészen az 1950-es évek államosításáig. A Veszprémi Püspökség Farkasgyepűi Erdőgondoksága 1881-től kezdve készített üzemterveket az erdőgazdálkodásra. Valójában az egész erdőség határa Városlődhez tartozott, és az erdőgazdálkodás pusztáiból keletkezett Farkasgyepű, Iharkút, Németbánya és Csehbánya is. MÉSZÁROS 1975, 212. o.

otthon maradt németeket is.²⁹²⁸ A hegyek lábainál fekvő nagyobb falvakban, köztük Bakonyjácán, Gannán és Döbröntén nehezebben ment a megkapaszkodás.

Jellemző volt ehelyütt is, hogy *a frontról hazatért férj az iparban, a feleség az állami gazdaságban, a testvérek a téeszben,*²⁹²⁹ *a nagyszülők az otthoni gazdálkodásban vagy szintén a téeszben dolgoztak.* Egyes „anyanyelves” családok albérletről albérletre vándoroltak, hogy a megkapaszkodás érdekében együttes erővel egzisztenciát teremtsenek.²⁹³⁰ Ez általában az évtized végére sikerült, s főleg annak volt köszönhető, hogy a telepések, akik megkapták a földeket, az elsők között hagyták el a falvakat. Le kell azonban szögezni, hogy az általam megszólaltatott alanyok azok, akik helyben tudtak maradni, míg sokan – akik nem kapták vissza otthonukat – a városokba, más településekre kényszerültek.

Az elbeszélésekben a családi összefogás „nagyszerűsége”, összetartó ereje kap hangsúlyt. *Míg a háború történetében egyszemélyi hőstörténetek, itt újra közösségi kiállások jelennek meg.* Egy „anyanyelves” család tagja, amelyet még a falujából is kitelepítettek, így emlékszik az eseményekre:

„Apám bognár volt, és eljárt [Bakony]Jákóról Veszprémbe dolgozni egy gyárba, de nem emlékszem, hogyan hívták. Ez volt a bevétele a családnak, egy hétig ott volt, szombat–vasárnap jött haza. Amikor az állami gazdaság megalakult, akkor Járiföldön²⁹³¹ dolgozott. Ez papi uradalom volt és állami gazdaság lett. Anyám otthon maradt, kilencen voltunk testvérek, egyik testvérem a háborúban halt meg. [...] Tíz évig jártunk házról házra, amíg '57-ben megvettük azt, ahol most lakom. Apám dolgozott, bátyám a téeszbe ment, a rokonaimnak sem volt pénzük, nem tudtak segíteni.”²⁹³²

A nyugati határszélen fekvő síkvidéki mosoni és középhegységi burgenlandi tájak német falvaiban a jogfosztottak szintén arra törekedtek, hogy visszaszerezzék a földjeiket, otthonaikat. Kimlén úgy nyilatkoztak, akik a kommunista pártba beléptek, azoknak „jól ment”.²⁹³³ Levélen²⁹³⁴ és Balfon²⁹³⁵ csak a földeket tudták visszavásárolni a családok. Az elbeszélésekben családi és faluközösségi összefogás jelenik meg, melynek kronológiai elemei sokszor hasonlatosak. Nemritkán arctalanul vagy csak „tömegként”²⁹³⁶ jelennek meg a telepések az elbeszélésekben. Nem megnevezve, egy elnyomó erőként jellemzik őket. Számukra ők az elszegényedés okozói, ami ellen napszámmal, földvásárlással „veszik fel a harcot”.

²⁹²⁸ 1925: N: 20: Bakony: Csehbánya. Lásd RITTER 2019. 54. lbj.

²⁹²⁹ 1942: N: 11: Bakony: Bakonyjácó. Részletesebben: RITTER 2019. 55. lbj.

²⁹³⁰ 1929: N: 22: Bakony: Ganna: „A férjem 1950-ben hazajöhetett, akkor a szüleimnél laktunk. Elmentünk Döbröntére, albérletben laktunk '63-ig, két lány és egy fiú született.”

²⁹³¹ A középkori Jár község a 18. századra elpusztásodott, majd Bakonyjácó község része lett pusztagazdaságként. A Veszprémi Püspökség majorgazdálkodásaként működött 1555-től, amelynek helyén a Városlódi Állami Gazdaság jött létre.

²⁹³² 1937: F: 15: Bakony: Bakonyjácó.

²⁹³³ 1932: N: 20: Moson: Kimle: „Akinek megvolt a piros könyve, annak jó volt. Apám kapott nyugdíjat.”

²⁹³⁴ 1946: F: Reflexív: Moson: Levél: „Maradt egy kis földünk, és még béreltünk is. Nem volt sok: három zsák kukorica, két zsák búza. Valahogy sikerült lovat szerezni, amikor visszakerültünk a házba és maradt pár eszközünk is; vetőgép, borona, ilyesmi. Összefogtunk ketten, és két lóval szántottunk.”

²⁹³⁵ 1927: F: 22: Burgenland: Balf: „Kishasztonbérbe dolgoztunk. De ha jó volt a szőlőtermés, azt a következő évben egy fejes elvette. Ha úgy metszette a szőlőt, hogy több termése legyen, az már veszélyes volt. 1953-ban bekerültem a vasútra.”

²⁹³⁶ 1936: N: 10: Burgenland: Ágfalva. Részletesen: RITTER 2019. 62. lbj.

A nyugati határszélen lévő német falvakban hatalmaskodás és jogfosztás is lezajlott. Hiába volt esetleg tanácselnök vagy a Nemzeti Bizottság titkára²⁹³⁷ az elbeszélő családtagja, legfeljebb az alávetettségi állapotot tudta késleltetni. Alsószőlőnk közlőm átfogó képet ad a megkapaszkodásról. Az 1950-es években a Vend-vidékről és a határsávból való kitelepítések részben a vendeket érintő etnikai jellegű jogfosztások voltak, mégis több *hienc* községet is érintett:

*„A telepítés után beköltöztettek hozzánk egy rendőrtisztet és a feleségét. A kocsmából rendőrség lett. Nagy cirkusz volt itt. Hol egyiket, hol a másikat vitték be. Telepítés után jöttek az igénylők, azok azt vittek el, amit akartak. A keresztszüleim a szomszédaink voltak, mondtuk, hogy cseréljük ki a tehenet, alighogy ezt megcsináltuk, már besúgta valaki, és én megtudtam. Futottam haza, és visszavezettem a tehenet. Keresztapám nem is tudta meg. [...] Malomba jártunk napszámba, sokan így keresték a kenyeret. Volt egy hold földünk, felét búzával vetettük, a másik fele kert volt. [...] Mindent le kellett adni, mindig ellenőrizték a padlást, fél disznót oda kellett adni.”*²⁹³⁸

Többeket az ország középső részére, vagy a hortobágyi kényszermunkatáborokba telepítettek, nemcsak Vas megyéből, hanem Sopron környékéről is.²⁹³⁹ Innen nagyon nehéz volt a visszatérés. A falvakban mindennapos volt a lelki terror, a vagyonbiztonság megszűnt. Az alábbi két közlés az elűzés utáni állapotokat mutatja be Sopronban. Az egymástól független közlések egybevágóak. Azok a bortermelő poncichter családok, akik az 1956-os forradalom nyitott határait nem családegyesítésre használták ki, azok újra a borászat felé néztek, ragaszkodva szocioökonómikus hagyományaikhoz. A fiatalabb generáció azonban itt is szabadulni akart a földmunkától.

*„Sokakat elvittek, a vagyonosabb polgárokat a Hortobágyra. Féltünk, minden kopogásra összeresztünk. [...] Amikor visszajöttünk [a németországi elűzésből], akkor kishaszonbérben használtuk a szőlőnk, mert a telepesek elvették, de nem gondozták. Pincét béreltünk, burgundit [kékfrankost] termesztettünk. A Virág-völgyben²⁹⁴⁰ béreltünk szőlőt, a Pozsonyi úton²⁹⁴¹ is. A szüleim éjjel-nappal dolgoztak. Az állam vásárolta fel, az NDK-ba és a ruszkikhoz vitték a bort.”*²⁹⁴²

„Amikor a nagymamám 1946-ban kitelepítették, akkor kétszáznyolcvan hektoliter bora volt. [...] Hazajöttünk [a kimenekülésből] Németországból, semmink nem volt. Itthon voltak még a Brucknerék, azoknak lova maradt. Apám ott napszámos lett. A nagypapa házában a postás lakott, neki utalták ki, ő viszont eladta nekünk. Torma volt a neve, és az esküvőmön is ott volt. Nagyon jó viszonyban voltunk. Soproni volt, hogyan került oda, azt nem tudom. A mi házunkban telepesek laktak, anyám „nyugatos” volt, nem kapott vissza semmit. Csak egy szőlőt. Körülbelül négyszáz négyszögölt sikerült visszaszerezni. Balfon is lett még egy szőlőnk. Éppen megélhettünk belőle,

²⁹³⁷ 1930: F: 26: Burgenland: Pornóapáti: „Apám a Nagy Imre alatt tanácselnök lett és '56-ban Nemzeti Bizottság elnöke lett. De nem csinált semmit, nem büntették meg. De nem is engedte, hogy a telepesek vagy más azt csinálhasson, amit akart. Végül a forradalom után tanácselnök lett megint, de '58-ben letették. [...] Én építőezredben voltam '53-ig. Hazajöttem, szinte éheztek itt az emberek. Abból tudtam pénzt szerezni, hogy fuvarozó voltam, Szombathelyre is jártam.”

²⁹³⁸ 1932: N: 14: Burgenland: Alsószőlőnk.

²⁹³⁹ Lásd az előző fejezetet.

²⁹⁴⁰ Sopron mai belvárosától észak-nyugatra fekvő völgy, amely az ottani borvidék egyik legjobb dűlőinek ad helyet.

²⁹⁴¹ A Virág-völgy mellett fekszik keleti irányban.

²⁹⁴² 1939: N: 12: Burgenland: Sopron.

mármint a szüleim. Ez nagyjából '52–'53 környékén volt. De aztán jött a téesz. Én varrni tanultam, nem foglalkoztam a szőlővel. Táncolni jártam."²⁹⁴³

13.1.2. Alkalmazkodó ellenállás az ötvenes évek „telepes” falvaiban

A megkapaszkodás narratívája egyfajta rejtőzködő, *alkalmazkodó ellenállás*²⁹⁴⁴ is, amelyben a németeket ért jogfosztásokra adott stratégia az volt, hogy a faluközösséget is kihasználva, családi, közös erővel helyreállítsák a szocioökonómikus identitásukat. Ennek több eleme volt, a személyes szintek felett azonban általánosságokat is le lehet írni. Példa erre az említett családi munkamegosztás egy cél érdekében: az elvesztett vagyon és azon belül az otthon visszavásárlásának kérdése. A megpróbáltatások és a megkapaszkodás során sokszor jelenik meg segítőként a tágabb rokonság, mégis mindössze nyolcan nyilatkoztak arról, hogy honnan kaptak támaszt. Kettő a szűkebb családot nevezték meg,²⁹⁴⁵ kettő a tágabb rokoni környezetet említették „segítő kézként”.²⁹⁴⁶ Kettő úgy emlékeztek, hogy az egész falu összeállt egymás megsegítésére.²⁹⁴⁷

A megkapaszkodásról szóló történeteket kérdezve befelé forduló, zárkózott válaszokat kaptam. Ez alapján nem derült ki, hogy a beköltözött telepésekkel milyen volt a légkör. Arra voltam kíváncsi, hogy volt-e, és ha igen, milyen fokozatait voltak *a megbékélésnek*. Erre a kérdésemre tizenöt választ kaptam.

A jogfosztottak és a kedvezményezettek harca alakult ki az ötvenes években azok között, akik maradtak a falvakban. Tarjánban elmaradt a németországi elűzés, de telepések érkeztek a faluba, és az ötvenes évek állami repressziós hatása is erős volt. Az itteni emlékezőm mégis arról számolt be, hogyan mertek ellenállni a németek²⁹⁴⁸:

*„1950-ben már kellett valamit csinálni, ezért megfenyítettük őket. Megvertünk mindenkit, de nemcsak telepest, hanem a rendőrt is. Kibájtak segítségért, de nem volt segítség. Mi is kaptunk. Hat rendőr volt itt, akik mindig a telepések mellett álltak ki, ha mi mertünk panaszkodni, akkor mi is kikaptunk. Na, de a telepések elmentek, az utcánkban volt a legtöbb, amikor láttuk, hogy nem lesz kitelepítés, nekik mentünk. A felvidékiek például Tatára mentek és ott építettek lakást.”*²⁹⁴⁹

²⁹⁴³ 1936: N: 10: Burgenland: Sopron.

²⁹⁴⁴ A diktatórikus korszakok folyamatában szocializáló alávetett rétegek színlelési, álcázási stratégiáját értem ezen. E csoportoknak a mindennapi politikában a színlelés stratégiáját kellett alkalmazni, amelyben az ellenzékiesség szimbolikus, gyakorlati része pedig ellepleződik. Vö. irodalommal együtt Ö. KOVÁCS 2012, 23–26. 134–137.o.

²⁹⁴⁵ 1930: N: 20: Bakony: Ganna; 1937: N: 12: Gerecse: Mány.

²⁹⁴⁶ 1924: N: 26: Bakony: Porva; 1933: N: 15: Bakony: Lókút.

²⁹⁴⁷ 1928: F: 30: Gerecse: Tarján; 1953: F: 20: Gerecse: Csolnok: *„Egy ház nem tudott volna épülni Csolnokon, ha nem segítettek volna egymásnak. Mindnyájan kalákába csináltuk a magyarokkal együtt. Ha az embernek nincsen pénze, vagy legalábbis kevés, akkor ahol lehet, összesegít. Ez így volt már apám generációjába' és mienkébe' is. Másképp nem is ment. Ma nagyon kevés helyen látom ezt. Ennél arra kell vigyázni, hogy az ember, ahogy kapta, azt vissza is adja, mert abban a pillanatban felborul.”*

²⁹⁴⁸ Jellemző, hogy a tarjáni németek és telepések konfliktusa többször szerepelt a korabeli hírlapokban. Lásd: Molnár János: A tarjáni telepések bajai, in. *Szabad Föld A Magyar Kommunista Párt Földműves hetilapja*, III. évf. 1947. február 16. 7. sz. 3.o. Püspök Mihály: Csak becsület legyen – mondja a telepések vezetője, in. *Szabad Szó Nemzeti Parasztpárt központi napilapja*, L. évf. 1948. július 7. 153. sz. 2.o.

²⁹⁴⁹ 1928: F: 26: Vértes: Tarján.

Az effajta ellenállás azonban ritka volt. A németek általában azokkal kezdtek barátkozni, akik munkakultúrájukhoz közelebb álltak. A felvidéki betelepítettekkel emiatt és a hasonló jogfosztás miatt is korábban megindult az ismerkedés. Városlődön azt emelték ki, hogy a felvidékiek jobban értettek ahhoz a munkához, amely a helyi viszonyokhoz állt közel.²⁹⁵⁰ A felvidékiek és a belső telepítés útján a faluba kerültek között hamar szakadék keletkezett. Ez is a magyarázata, hogy a németekkel kevésbé volt feszült a viszony. Ám ez nem jelentette azt, hogy a Felvidékről érkezők megengedőbbek lettek volna a nyelvhasználattal kapcsolatban.²⁹⁵¹ Sőt, a legsúlyosabb ok, amely a csoportok között szakadékot teremtett, a nyelvhasználat „kimondatlan” tiltása volt.²⁹⁵² A belső telepítéssel érkezők sokszor egy helyről vagy egy társadalmi rétegből érkeztek. E homogenitás mellett a felvidéki kitelepített családok többsége más-más területről, városból, faluból érkezett. Előfordult azonban olyan eset is, hogy többen telepítették le őket. Ilyen hely volt a gerecsei Baj, ahová szimői²⁹⁵³ felvidékiek érkeztek. A többen érkezett igénylők kitelepítették a németeket otthonaikból, a családokat összeköltöztették. A síkvidéki Szimő és a hegyes fekvésű Baj részben eltérő kultúrtáj volt, a szimőiek nem tudtak boldogulni a megszerzett vagyonnal, s ezért téeszbe tömörültek. Itt alakult meg a Dunántúl első termelősövetkezete „Vörös Brigád” néven.²⁹⁵⁴ A helyi németek így emlékeztek meg erről:

„A szimőiek közül sok jó ember is volt, akik fehér levéllel²⁹⁵⁵ jöttek, vagyis át kellett nekik települni. De a legtöbb feketén jött, és utána hozták a családjukat. Aztán ezek alakították meg a téeszt. Szimői volt a tanácselnök is, meg a téeszelnök is. A mi földünk is odament, csak egyholdas szőlőnk maradt, azt '56-ig a papa dolgozta, aztán a nagynéném. A téeszben krumpli és répa ment, a határt műveltük. Nem volt rossz nekik, az egység után kaptak gabonát és pénzt is. [...] A szimőiek közül voltak vallásosak is.”²⁹⁵⁶

A különbségtétel is világos. Vannak, akiket törvényen kívülnek tartanak, s hozzájuk csatolják a negatív eseményeket. A segítőköt pedig pozitívan azzal is „kifehérítik” a közlésekben, hogy „megvezetetteknek” nevezik őket. Más bajiak is egy személyt emelnek ki, aki téeszelnökként

²⁹⁵⁰ 1923: F: 25: Bakony: Városlőd: „A felvidékiek parasztemberek voltak, tudtak gazdálkodni, a telepések nem, ezek gyorsan elszállingóztak innen, megunták.”

²⁹⁵¹ 1934: F: 13: Bakony: Városlőd: „A felvidékiek és a telepések között elindult egy harc, akkor már németül nem volt szabad beszélni. Meg voltak félemlítve a svábok, de inkább szerették a svábokat a felvidékiek, mint a telepéseket.”

²⁹⁵² 1936: N: 10: Gerecse: Máriahalom: „Nagyon rossz volt, mert félni kellett, állandóan fenyegettek bennünket. Ne merj szólni, mert bajunk lesz. Nem tudták elviselni, hogy németül beszélünk. Azt hitték, őket szidjuk. [...]”

²⁹⁵³ Szimő. A Dunától északra lévő falu a Csallóközben, a Vág partján. Korábban Komárom vármegye Csallóközi járásához tartozott. A 19. század végén a Vág szabályozásával jelentős termőterülete alakult ki. Ez társadalmi változásokat is okozott, a falulakók nagy része paraszttá vagy kubikussá vált. 1920-ban Magyarországról Csehszlovákiához csatolták, majd 1938-ban ismét Magyarországhoz került. A húszas években erős szociáldemokrata közössége volt a községnek, ami miatt az emberek be voltak csatornázva a későbbi baloldali pártok világába, és ez hozzájárult át- és letelepedésükhöz is. 1945-ben a csehszlovák államhatalom deportálta az ott lakókat, ez elől sokan elmenekültek Magyarországra. Később, a csehszlovák–magyar lakosságcsere következtében, a magyarok helyére békéscsabai tirpákok érkeztek. A magyar jellegét a mai napig megőrző falu a Nyitrai kerület Érsekújvári járásához tartozik.

²⁹⁵⁴ TÓTH K. 2013, 181–182. o.

²⁹⁵⁵ *Fehér lap.* A csehszlovák - magyar lakosságcsere folyamán a Magyar Meghatalmazotti Hivatal által a lakosságcsere keretében kitelepítésre kijelölt személyek számára hivatalosan kézbesített értesítés köznyelvi megnevezése.

²⁹⁵⁶ 1928: N: 20: Gerecse: Baj: II.

először veszi fel dolgozni a helyi németeket, akiket szinte mindenhol eltanácsoltak megbízhatatlanságuk miatt.²⁹⁵⁷

Látszódott, hogy az érkező telepesek, akik gazdálkodni próbáltak, ideológiai alapon kezdtek *tájátalakításba*. Nem törődve az egyes területek sajátosságaival, azokat a növényeket kezdték el vetni, amelyeket egykori otthonukban is termeltek. Ez nemcsak az ő hibájuk volt – hiszen a szegényparasztnak sokszor nem is értettek máshoz –, hanem inkább azoknak a telepítési biztosoknak a felelőssége, akik meggondolatlanul, politikai ideológia alapján valósították meg a földindulást és a telepítést. Ezen telepesek számára a termelőszövetkezet megalakítása jelentett megoldást. A gercsei Vértestolnán erre a folyamatra így emlékeztek a németek:

„'47-ben telepítettek be sok családot Apról, Heves megyéből. A svábok a rokonoknál szálltak meg, egy házban több család lakott, például nálunk is, a szülői házban két család. Mi és a nagymamám testvérének a családja is velünk laktak elég sokáig. A telepesek lassan-lassan elköltöztek – itt voltak jó pár évet, nyolc-tíz évet biztos. Ezek alakítottak itt egy téeszt, de ez kicsi volt. Próbálkoztak dinnyével foglalkozni, mint Heves megyében, de nem ment. Aztán utána abba is maradt ez a téesz. '48-ban telepítettek ide felvidékieket. A negyvenes évek után mindjárt a telepesek közül volt a tanácselnök, Matula Pálnak hívták, az apci volt.”²⁹⁵⁸

A németek alávettségének egyik mértéke volt az immár vegyes etnikumú községekben, hogy a hatalom engedte-e, hogy a németek részt vegyenek a termelőszövetkezet működésében, vagy esetlegesen sajátot alapíthassanak. A megkapaszkodás egyik állomása ez volt. Ahol az egykori németek munkakultúrája túlmutatott a közösségi kultúrán, vagy ahol komoly csőd fenyegette a falvakat, ott engedékenyebb volt a hatalom a jogfosztottakkal. A fejlett borászattal rendelkező Mór és környéke az előbbire, a bakonyi falvak problémásabb gazdasága az utóbbira példa.

Németországból a Bakonyba nyilván nem tudták visszahívni a németeket, de a közeli falvak áttelepített anyanyelveseit hazaengedték a falujukba, ha beléptek a téeszbe. Ez nagyban növelte az egzisztenciális és az identitásban bekövetkezett sérülések gyógyulását, aminek következtében Gannán már ezt nyilatkozták: „Mikor visszajöttünk '52-ben, akkor már nagyon sok felvidéki elköltözött. A mienk is elment. A többi telepessel megvoltunk, vicceltünk, neveltünk.”²⁹⁵⁹ Azokban a falvakban, ahol a terményeket el tudták adni²⁹⁶⁰ és a családok megszervezték a lakhatásukat,²⁹⁶¹ gyorsabban zajlott a gazdaság regenerálódása. Ehhez azonban az is kellett, hogy a hatalom rájöjjön, helyre kell állítani a megbomlott gazdasági egyensúlyt. Móron az érkezők nem értettek a helyi

---

²⁹⁵⁷ 1928: N: 20: Gercse: Baj: „1947-ben jöttek Felvidékről, mindjárt meg is volt a téesz, de ezek a telepesek megkapták a házat mindenestül. A telepeshez mentek a baji asszonyok napszámba, az egyik a Szőke nevű volt. Felvette a svábokat dolgozni, mert a gyárba nem vettek fel egy svábot sem. Itt tatai tangazdaság alakult az úri földből.”

²⁹⁵⁸ 1938: F: 11: Vértes: Vértestolna.

²⁹⁵⁹ 1930: N: 22: Bakony: Ganna.

²⁹⁶⁰ 1928: N: 23: Bakony: Bakonyháza: „Akkor jó volt, mert mindent el lehetett adni, csak éppen megmondták, hogy mit kellett vetni, hova kellett vinni.”

²⁹⁶¹ 1927: F: 22: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Igazságtalanságok történtek, de mindenki kapott házat, be lehetett költözni mindenhova.”

gazdasághoz,²⁹⁶² a borhoz, ezért a németek külön téeszt alakítottak, amely még a környező Pustavámra is kihatott²⁹⁶³ és rövid úton bekebelezte a többi szövetkezetet.

Sopron környéke is hasonló borászati jellegzetességekkel bírt. Az együttélés itt is konfliktusokkal járt. Balfra nem kerültek tömegesen magyar nemzetiségűek a Felvidékről. Ágfalván és Pornóapátin viszont pozitív benyomások alakultak ki róluk, de a német nyelvhasználatot vélhetően itt is lenézték a beköltözők.²⁹⁶⁴ Sopronban a „kaláka” hagyományának megszűnését is a beköltözőkhöz kötik. A sérelem fokozásával az etnikai megkülönböztetés ebből bomlik ki az alábbi elbeszélésben:

„A Rákosi-korszakban még volt kaláka, de aztán az megszűnt. Emlékszem, nekünk be kellett jelenteni azt a személyt, aki a szüretben segített. A telepéseknek volt szőlőjük, de nem tudtak permetezni, nem művelték. De nem is kérdezték meg tőlünk, hogyan kell, mert mi »büdös sváboknak« számítottunk. Még a gyerekeknek is azt mondták, hogy »büdös sváb gyerek vagy«.”²⁹⁶⁵

Összefoglalva elmondható, hogy a háború után a magyarországi német falvak homogén közösségből telepes, heterogén nemzetiségű községgé változtak. A beérkezőket a hatalom felkarolta, de jobbára arra sarkallta őket, hogy a városba és az iparba költözzenek. Akik maradtak, azoknak meg kellett birkózniuk új lakóhelyük sajátosságaival. A politikai propaganda azonban nem tette lehetővé, hogy ezek a falvak gazdaságilag stabilakká váljanak. A területen maradt németek a faluközösségi és a családi koordinátákat kihasználva arra törekedtek, hogy a szocioökonómikus identitásukat helyreállítsák. Az évtized végére a házak egy részét visszavásárolták, több helyen saját „sváb” termelőszövetkezeteket alapítottak, máshol a meglévő vezetők hívták vissza dolgozni a németeket.

Az 1920-as évek második felétől született generáció egy része ekkor alapított családot, amely szintén gazdasági értelemben megpróbált a lakóhelyén boldogulni. A kulákosítás és a németeket ért atrocitások ellenére 1956 után megindult a rendeződés folyamata, amelyből egy olyan nemzedék is felnőtt, amely tagjai közül többen mezőgazdasági szakemberként tértek vissza a községekbe.

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam, e megkapaszkodási évek alatt hogyan élték meg a németek az első kollektivizálási hullám, az 1950-es évek represszióit.

---

²⁹⁶² 1928: N: 23: Vértes: Mór: „A telepes megkérte a férjemet – mivel fogatunk volt –, hogy ekézze be a kukoricát. Megtette, de a telepes nem forgatta rá a földet, és az este kimosta az eső, leverte a tápföldet, a gyökereket. Nem törődött vele, aztán meg azt mondta, hogy mi vagyunk a hibásak, és nem fizetett. Az idetelepültek nagyon nem akartak dolgozni, nagyjából egy évig tartott az ellenségeskedés.”

²⁹⁶³ 1929: F: 27: Vértes: Pustavám: „Móron alakult egy telepes, egy felvidéki és egy sváb téesz. Ott a svábok közül sokan beléptek a pártba. Háromezer-hatszáz hektár szántó volt, de többségben borral foglalkoztak. Azért alakíthattak a svábok téeszt, mert akkor már örültek, hogy valaki téeszt akar alakítani. A móri sváb téesz a bor miatt mindent el tudott intézni és végül bekebelezte ezeket.”

²⁹⁶⁴ 1932: N: 30: Burgenland: Balf: „Balfra nem jöttek felvidékiek, de húgomnak a vője, az felvidéki volt. Őket is kitelepítették, de csúnyábban, mert nekik azt mondták este 11-kor, hogy éjjelkor viszik őket.” 1935: F: 13: Burgenland: Ágfalva: „A szlovákok rendesek voltak, de zsellérek. Azok művelték a földeket. Ott is megvolt a különbség. Nagy, Pálfi, ezek voltak a szlovákok.” 1930: F: 25: Burgenland: Pornóapáti: „Mebékéltünk, én még disznót is vágtam a cseszkóknak. [...] Senki nem tanult meg németül.”

²⁹⁶⁵ 1939: N: 32: Burgenland: Sopron.

13.2. Az első kollektivizálási hullám emlékezete (1949-1955)

Földműves-szövetkezetek természetesen a háború előtt is működtek Magyarországon, ám míg a paraszti tulajdon védelme és segítése volt a céljuk, addig az 1945 utáni kollektivizálás pont ennek a tulajdonnak a felszámolását hajtotta végre. 1945-ben a Földművelésügyi Minisztérium elrendelte, hogy azokban a falvakban, ahol háromszáz kataszteri holdnál nagyobb (gyümölcsösnél és szőlőterületnél hatvan kataszteri holdnál több) birtokokat osztottak szét, ott földműves-szövetkezetet kellett alakítani, amelyek nemcsak a felosztott birtokok vagyontárgyait (istállók), hanem ingatlanait (kastélyok), gazdasági épületeit és feldolgozóüzemeit (műhelyek, malmok) is felügyelték. Ezt 1947-ben átszervezték, majd 1948-ban egybeolvasztották egy országos szövetkezeti központban.²⁹⁶⁶ Az év végén pedig elkezdődött az immár szovjet mintára meginduló kolhozosítás.

A téészek működési szabályzata értelmében három termelőszövetkezeti csoport (tszcs) alakulhatott. Az első kettő inkább az egyéni gazdálkodásnak szabott „közös” jelleget, míg a harmadik öltött valódi „termelőszövetkezeti” formát.²⁹⁶⁷ Az első kollektivizálási hullám két részben zajlott le: 1948 és 1953 között (1), amit Nagy Imre első miniszterelnöksége akasztott meg. Majd a 1955 és 1956 közötti visszarendeződési folyamat után, újra sztálinista tempóban (2) indult meg a szervezés. Fontosnak tartom leszögezni, hogy az általam rögzített interjúmban ezen események egymásba olvadtak és csak a két – az ötvenes évek eleji és végi – kollektivizálási hullámot tudták elkülöníteni.

A szervezések többségében megtörték a vidék gazdaságát, legfőképpen az állattartás lett kudarcos. Az egyéni gazdák jövedelme magasan megelőzte a téeszparasztokét. Ennek oka az volt – amint azt fentebb már érzékeltettem –, hogy a földhöz juttatott emberek nem értettek a gazdálkodáshoz, a téészek nem tudtak lépést tartani a gépesítéssel, valamint a vezetőknek nem volt képzettségük (3799 téészből negyven elnöknek volt felsőfokú végzettsége).²⁹⁶⁸ Sokszor nem is titkolták azt, hogy a kiutalt „svábvagyon” új gazdáját a táblás művelés felé kell rávezetni.²⁹⁶⁹

Az állampárt célja az volt, hogy egy lerohant, ellenőrizhető és irányítható vidéket hozzon létre, ám ebben rendszeresen csődött mondott, viszont javító lépéseket nem tett. A szovjet vezetés utasításai alapján a nehézipar fejlesztése vált mérvadóvá és ezzel párhuzamosan a vidék kiüresítése. A kollektivizálással nemcsak más nemzetiségűek, de a gazdák lehetőségei is beszűkültek: a földindulással (1945) járt kedvezményke elolvadtak (1952). A korabeli párt jelentések is a fentebb említett munkamegosztás miatt a németeket emelték olyanokként, akinek a vagyona folyamatosan gyarapszik.

Meg kell említeni, hogy a hatalom ekkor „háborús felkészülésben” volt. A kolhozosítás célja az ipari fejlesztések kiszolgálása volt, amely a kézi munkát nyíltan az iparba terelte, az egyéni gazdágra pedig súlyos adóterheket rakott. Nem csoda, hogy 1954 és 1955 között tömegével léptek ki a

---

²⁹⁶⁶ KOVÁCS 2012, 124.o.

²⁹⁶⁷ KOVÁCS 2012, 125.o.

²⁹⁶⁸ Mezőgazdasági adattárra hivatkozva: ORBÁN 1972, 170.o.

²⁹⁶⁹ Lásd Ö. Kovács 2012, 119.o.

parasztok a szövetkezetekből. 1956 után szinte csak a föld nélküliek és az uradalmi cselédek maradtak e szervezetekben.

Az általam²⁹⁷⁰ vizsgált területen erőszakosabban hajtották végre ezt a szervezést, mint az Alföldön. Az évtized elejére sok községet teljes egészében beléptettek a szövetkezetekbe. A Dunántúl telepese falvaiban élő német nemzetiségű egyéni gazdák számára ez erőszakot jelentett, a jogfosztott kitelepítettek („anyanyelvességek”) számára viszont lehetőséget.²⁹⁷¹ Az alábbiakban bemutatom, hogy tájanként hogyan jelent meg ez a szövetkezetesítés, milyen különbségek és milyen hasonlóságok fedezhetők fel az emlékezések alapján.

13.2.1. „Belépések” a szovjet típusú kolhozokba az első kollektivizálás idején

Az első kollektivizálási hullám a megkapaszkodás különböző szintjein érte a hazai németeket. Két „esemény sor” párhuzamosan, egymástól függve haladt. Hol engedményként, hol újabb jogfosztásként jelent meg a termelőszövetkezetek alapítása. Ám míg az etnikai alapú kényszermigráció hirtelen és elsöprően hatott a közösségekre, addig az ebből adódó alávettetés legyőzésére tett erőfeszítések közben érte azokat. Más szóval a németeket (is) akkor kolhozosították, amikor egzisztenciájuk egy részét már vissza tudták állítani.

Az alkalmazkodó ellenállás stratégiája gyorsabban aktivizálódott a családoknál, s kevésbé volt színlelt. Az ötvenes évek végén a termelőszövetkezet felbomlása után éppen emiatt ismét gyorsan el tudták kezdeni az egyéni gazdálkodás bizonyos formáit. Az elbeszélések értékelésénél gondot jelentett, hogy a visszaemlékező tudat összemosta az azonosképpen megjelenő élményeket, így az ötvenes évek két kollektivizáló (valójában három) hulláma egybefolyt. Az alábbiakban csak azokat közlöm és elemzem, amelyek kétségtelenül az első szervezési hullámmal (1948-1953) voltak kapcsolatosak. Csolnokon a következőképpen foglalták össze az első hullámot:

„A téesz a háború után indult el. Szovjet mintára kiosztották a földeket, hogy utána elvegyék. Amikor már hatalmon voltak, akkor a csolnoki parasztoznak is be kellett lépni [...] Nálunk is napra adták a munkaegységet. Ősszel, a zárszámadáskor kaptam öt forintot egy munkaegységért. Ez volt az első téesz.”²⁹⁷²

E részlet többségében értékítéletet tartalmaz, de a politikai rendszer változásában valóban a vidék lerohanása volt a cél.

A börzsönyi Berkenyén eltérő tapasztalatról szóló értelmezéseket is kaptam. Mindkét emlékező szovjet kényszermunkából tért haza, de otthon eltérő sors várta. Előbbi nyilván azért értékeli pozitív módon a gazdaságot, mert egzisztenciát és megbecsültséget hozott számára, annak ellenére, hogy elismeri, a megélhetés mások számára nehéz volt. Ám a „végül nem volt rossz” értékítélet arra enged következtetni, hogy előbb ellenálltak, de később „belátták” az üzem hatását. Utóbbi története sorstragédia: a család kóspallagi kitelepítéséből érkezik haza, a földjüket művelik, de kuláknak minősítik őket és az apát elhurcolják. A kollektivizálás itt menekülőpont, kényszer, amellyel a

²⁹⁷⁰ Lásd TÓTH 2020, 258–261.o.

²⁹⁷¹ KOVÁCS 2012, 126.o.

²⁹⁷² 1925: F: 26: Gerecse: Csolnok.

közlő, úgy érzi, meg tudja váltani családja szenvedését. Ugyanolyan vagyongosztásként éli meg, mint az etnikai elűzést, hiszen házuk elkobzása a szovjet deportálás, az internálás, a kitelepítés, a földelkobzás után újabb vagyonekborzást eredményezett. Számukra ez annak folytatása is. Nem csoda, hogy az előbbi idézet fő témája az ételbőség. A szovjet lágerekben lévő éhezés s az ételadag egyet jelentett a hatalom által sugallt életértékkel. A két idézet megmutatja, hogy a megkapaszkodás mértéke meghatározta az erőszakos kollektivizálás fogadtatását is.

„[A tszcs idején jöttek az agitátorok], *hogy lépünk be. Végül is nem volt rossz. Azt lehet mondani, hogy a kezdet kezdetétől téesztag voltam. Eleinte csak bedolgozó, aztán tag. Apám is bent volt, anyám is, aztán a férjemmel vállaltunk aratást. Kukoricát, cukorrépat neveltünk harmadosban...*²⁹⁷³ *Év végén mindenünk megvolt! Volt, hogy 80 kiló cukor állt a kamrában! Kaptunk búzát is. Volt, aki öröltetett, akinek korpa is kellett – énnekem nem kellett, mert nem volt ilyen háziállatom –, fogtam, elküldtem 50 kiló búzát, kaptam érte 25 kiló lisztet, és az egy fél évig elég volt nyugodtan, vagy még tovább is. Pénz, az nagyon kevés volt.*”²⁹⁷⁴

„Apámat elvitték Bernátkútra,²⁹⁷⁵ mert »nem tudta fizetni a beadást«, és akkor elvették tőle a gépeket: vetőgép, kaszálógép, gereblyező gép, cséplőgép. Csak a zártkertet hagyták meg háztájinak. A tojást, tejet le kellett adni. A prolik aztán bekiabálták, hogy »ezek [a svábok] beadták a földet, és nem mennek dolgozni«. Mondtam a férjemnek, hogy én akkor beállok a téeszbe, te pedig a gyárba mész. Kiosztották, mit kell csinálni: cukorrépat, dohányt. De akkor is segítettünk egymásnak. Jöttek az agitátorok, a későbbi tanácselnök, Zsobsony Sanyi bácsi volt az egyik. Lefoglalták édesapám házát, és ott alapították a téeszt. Állattenyésztés volt a fő [tevékenység], a hatvanas évektől jött a málna.”²⁹⁷⁶

A bekiabálások, megjegyzések lelki terrorként, negatív identitásként csapódtak le az emlékezetben. A származásuk miatt megkülönböztetett, nyelvüket elhallgatni kényszerülő családok inkább engedtek az „utasításoknak”. A felülről szerveződő, külső kényszer hatására megalakított, rosszul gazdálkodó és tagosító szocialista nagyüzemek története bontakozott ki előttem.²⁹⁷⁷ Ennek konkrét menetébe nem láttak bele a helyi németek, csak azt tudták néha rögzíteni, hogy a hatalom által kiválasztottak kerültek pozícióba. Erre egyik példát Bakonynánán találtam:

„Kis téeszcs alakult '48-ban. Önként lépett be mindenki. Az elnöke olyan volt, aki a falujában a legnagyobb gazdánál szolgált. Kovács volt, itt lakott, nem volt telepes. Nem volt saját gazda, nem tudott beosztani. Nem sok mindenre mentek.”²⁹⁷⁸

Az egykori német falvak nagy részében a beköltözők alakítottak téeszt a gazdasági gondok enyhítésére. Ezt propagálta – telepfelügyelők által rendezett előadásokon keresztül – a hatalom is. Az első téesztek vagy uradalmi, vagy „papi földek”-ből alakultak meg.²⁹⁷⁹ Ezekbe azok közül a

²⁹⁷³ A haszonbérleti szerződések elterjedt formája a földműves világokban. Lényege, hogy a bérlet a művelés elvégzésére irányul, a fizetség pedig a haszon harmadára. Ebből adódnak még a feles haszonbérletek is.

²⁹⁷⁴ 1928: N: 21: Dunakanyar: Berkenye.

²⁹⁷⁵ Nagyvenyimhez tartozó pusztagazdaság, akkoriban Sztálinváros, jelenleg Dunaújváros mellett, Fejér megyében. Közel fekszik a Pálhalmi börtönhöz. Az ötvenes években elítéltek, politikai foglyok kényszermunkatelepe volt.

²⁹⁷⁶ 1924: N: 27: Dunakanyar: Berkenye.

²⁹⁷⁷ 1926: F: 26: Dunakanyar: Visegrád. Részletesen: RITTER 2019, 99.lbj.

²⁹⁷⁸ 1928: N: 22: Bakony: Bakonynána.

²⁹⁷⁹ 1927: F: 22: Bakony: Zirc: „Az új gazdák léptek be az első téeszbe, zömmel azok, akik a papi földeket kapták.”

németek közül csak kevesen léptek be, akiknek saját egzisztenciájuk maradt és nem üzték el őket. Erre példa sokszor a telepésekkel egy társadalmi rétegbe tartozó egykori gazdasági cselédek köre.²⁹⁸⁰ Ennek jellemző példáját tapasztaltam Városlődön. A közlés oppozíciókból áll, a szervezésben nemcsak az egykori regionális különbségek (falvak közötti viszony), de a betelepítettek közötti (belső telepes, felvidéki) ellentét is megjelenik:

„A telepések nem értettek a gazdálkodáshoz, ezért alakítottak egy téeszt. [...] Vetni nem tudtak, amikor jöttek a felvidékiek, azok tanították meg őket dolgozni. [...] '47-ben csak telepések voltak benne, a felvidékiek és a svábok nem akartak belépni. Pártemberek jöttek Városlődre, szentgáliak. Sokan voltak, ki volt adva, hogy alá kell írni. Volt egy-kettő, ahol meg is ütötték őket, mert nem akarták aláírni. Elvitték őket a tanácsházára, addig tartották ott, amíg alá nem írta, ütötték őket, ilyenek, aztán aláírt. [...] Apám csak azt mondta, ő aláírja, de ne ő legyen az első, aki belép a téeszbe, elküldte máshova az embert [az agitátort], azzal, ha az aláírja, akkor ő is. És így is lett. Tudtuk, hogy nem lehet elkerülni. '59-ben már nem volt kérdés.”²⁹⁸¹

A szomszédos Herenden I.-es típusú tszcs alakult, kevés „taggal”,²⁹⁸² a többség el tudta érni, hogy magángazdaságban maradjon. Szinte úgy tűnt, hogy csak alibiből létezett a csoport.²⁹⁸³ Ajkarendeken elhullottak az állatok az érkező kunszentmártoniak szakértelmének hiányában,²⁹⁸⁴ ráadásul aki nem volt hajlandó belépni, azt kigúnyolták. A megaláztatás az alávetettség egyik súlyosabb pontja volt, amikor megszégyenítettek valakit. A megaláztatás és az attól való félelem élménye kollektíven épült be a tanúk tudatába. Megkérdőjelezte az identitást és azokat az értékrendeket, amelyek a közösséget meghatározták.

„Egy Reiter János nevű ember nem volt hajlandó belépni a téeszbe, és ünnepséget tartottak, kigúnyolták, énekeltek. A kunszentmártoniak randalíroztak, pedig az emberek nem akartak belépni. Azt énekelték, hogy »Reiter János barátunk, azon gondolkozik, hogy belép.« Kislány voltam, de emlékszem.”²⁹⁸⁵

13.3. Kényszer és apátia állapotának megjelenése az emlékezésekben (1950-1959)

A távolabb levő gercsei Máriahalmon, Mányon és Dágon is a beköltözöttek alapítanak szövetkezetet, majd pár évvel később a falu többi tagját is fenyegetve erre „kényszerítik”. A

²⁹⁸⁰ 1923: N: 29: Bakony: Porva. „A férjem beteg lett, kiskorából hozott magával egy folyton kiújuló mellhártyagyulladást. Ő a jegyzőnél dolgozott, és amikor jött az első téesz, akkor nagyon agitáltak, hogy lépjünk meg. Mi nem tudtuk, mi lesz ez, mert napszámba jártunk az erdőbe. [...] De aztán beadtuk a földet.”

²⁹⁸¹ 1923: F: 26: Bakony: Városlőd.

²⁹⁸² 1943: F: 6: Bakony: Herend: „Itt volt egy I. számú termelőszövetkezeti csoport, de annak csak hét tagja volt. Ez '53 után feloszlott, amikor lehetett.”

²⁹⁸³ 1923: N: 27: Bakony: Herend: „Be kellett lépni a téeszbe, és tagosítottak. Végül nem mentünk be, hanem egy kisebb földet kaptunk. Kijöttek hozzánk aláírtani.”

²⁹⁸⁴ 1942: F: 9: Bakony: Ajkarendek: „Kunszentmártoniak alakították meg a téeszt. Ezek nagyon szegények voltak és nem értettek a gazdálkodáshoz, és rászédtek őket a kommunisták. Ők bitorolták a hatalmat. Az első jegyző nem tudott írni. Gyűléseket tartottak. Az állatok elhullottak az első téeszben. Nem tudtak sarlózni, a szőlőt dróttal kötötték meg.”

²⁹⁸⁵ 1945: N: 10: Bakony: Ajkarendek.

beadások terhe is gyorsan a szocialista nagyüzembe „kergette” az embereket.²⁹⁸⁶ Az elbeszélésben nemcsak a táj, de a lélek meghódítása is szerepet kap az egyéni gazdaság teljes felszámolásával, amely *tömeges apátiába* taszítja a lakosokat.²⁹⁸⁷

„Azok alapítottak egy téeszt, akik ide jöttek. '54-ben járták a házakat és azt mondták a szüleimnek, hogy ha nem lépnek be a téeszbe, akkor kidobnak az állásomból. Én akkor Dunaalmáson²⁹⁸⁸ voltam tanító. Ezt az akkori párttitkárok és téeszvezetők mondták, akik megfenyegették a szüleimet. Anyukám belépett a téeszbe, mert apám a bányában dolgozott, azt nem akarta otthagyni. Itt azt csinálták, hogy a nők léptek be a téeszbe. [...] Nagy földterületet alakítottak ki, és nem számított, hogy melyik föld kinek a tulajdona. Az egyik táblán gabona, a másikon napraforgó volt. Ez aztán beolvadt '68-ban a sárisápiba,²⁹⁸⁹ Az agronómus mondta meg, hogy mi lesz, és a taggyűlés szavazta meg. Főleg állattartás volt. [...] Háztájiban itt nem kaptunk semmit, a nagymama kapott a táblából meghatározott búzát. Lovat, marhát nem lehetett tartani, csak sertést és baromfit.”²⁹⁹⁰

A közeli Dorog bányász- és iparostelepülés volt. Itt a németeket 1947-ben üzték el Németországba. Aki maradt, az vagy az elűzést elkerülő Csolnokra költözött át, vagy a bányában dolgozott. A bánya és a gyár dolgozói azonban kötelező munkaként kapták, hogy részt vegyenek a téesszervezésben. Belőlük kerültek ki azok az agitátorok, akik a közeli falvak – köztük az előbb idézett Máriahalom – lakóit először ígéretekkel,²⁹⁹¹ majd kényszerrel rávegyék a belépésre. Egyedül itt tudtam erre az időszakra vonatkozó *agitátorelbeszélést* rögzíteni. Az elbeszélés mentegetőző, ellenétben áll az erőszakot közvetítő közlésekkel, mégis bevallja, hogy irányították, kényszerítették az agitálást. Ez nem jelenik meg a részletben, de a „hiány” árulkodó. Az erőszak megemlézése után rögtön hozzáteszi az elbeszélő, hogy figyelmeztették az embereket, akik ráadásul ismerősei voltak. Az önmentesítést kettős hatalmi szorításként írja le, vagyis hogy az agitátorokat is fenyegették, hogy ezt a munkát el kell végezniük. Úgy tűnhet, hogy az emberek egymást játszották ki, de elképzelhető, hogy a közlő a paraszton elkövetett erőszakot projektálta magára, teszi saját szenvedésévé. Ennek valószínűsége azért lehetséges, mert volt olyan, aki megtagadta az agitálást.²⁹⁹²

„Ez 1952-ben volt. Szocialista brigádvezető lettem, kaptam ajándéküdvözléseket is. [...] Ebbe' benne voltam, minket állandóan felhasználtak. A gépgyárban szóltak, »ma nincs munka, zárd be a

---

²⁹⁸⁶ 1937: N: 12: Gerecse: Mány: „A Rákosi-rendszerben nagyon sokat kellett leadni, kukoricát, tojást. Mi éppen akkor semmiből kezdtünk, inkább beadtuk azt a nyolc holdat a téeszbe. Nem tudtunk foglalkozni vele, de disznóink, baromfink azok megmaradtak. [...] Akik cseszkóból jöttek, azok dohányt termesztettek a téeszben.”

²⁹⁸⁷ 1939: F: 14: Gerecse: Csolnok. Lásd RITTER 2019, 109. lbj.

²⁹⁸⁸ Dunaalmás község Komárom-Esztergom megyében, a Tatai járásban, a Duna partján, Almásfüzitő és Neszmély között.

²⁹⁸⁹ Sárisáp, község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban, Csolnoktól és Dorogtól keletre. Termelőszövetkezete később híres lett melléküzemágairól.

²⁹⁹⁰ 1936: N: 19: Gerecse: Máriahalom.

²⁹⁹¹ Hasonló az ország más pontjaihoz. Például 1933: N: 17: Vértes: Kecskéd: „Agitálni idegenek jöttek. Milyen jó lesz, gépek lesznek, egybe lehet dolgozni. A szomszédunk kizavarta őket, inkább a bányába ment dolgozni. Itt már nem volt olyan nagy kényszer.”

²⁹⁹² 1938: N: 17: Gerecse: Vértestolna: „A tatabányai cementgyár patronálta a téeszt. Azt akarták, hogy jöjjenek agitálni. Kikértek. Aztán bementem a nagyfőnökhöz, és azt mondtam, hogy aki elvette, az menjen agitálni, én nem megyek.”

szekrényedet«, felraktak a teherautóra, hogy »megyünk agitálni a téeszhez«. Epöl,²⁹⁹³ Csév,²⁹⁹⁴ Bajna,²⁹⁹⁵ ide mindenhova mentünk és agitálni kellett. Több kocsi volt, mindenki más irányba ment. A paraszthoz mindig be kellett kopogni. Vagy beengedett, vagy elküldött. A végén annyira fellázadt a társaság ez ellen, hogy erőszakkal vittek szervezni. Azt találtuk ki, hogy szóltunk, hogy a pajti tűnjön el, ne találjuk meg. Mi mindannyian tudtuk, hogy ez kényszer. Mert mindig volt valaki, aki abból a faluból járt dolgozni, ahová vittek minket szervezni. [...] Volt olyan hely, hogy a falu elején, a föld szélén vasvillával vártak minket. [A téesz az volt, hogy] le kellett adni a földet és utána le kellett húzni a rólót.²⁹⁹⁶

Az elbeszélésekben visszacsatolást tapasztaltam az ellenállások közlésekor. Az iparosokat lusta mozgalmároknak írták le, akik ellen támadni kellett. A magyarországi németek identitásának eleme volt a racionális munkakultúra, amely alá rendelődték mind a vallás, mind az életvitel. Ebben nem tudott szerepet kapni sem a földelkobzás, sem pedig a kollektivizálás, hiszen ez teljesítmény nélküli vagyonszerzésnek számított. Az ilyen tolvajlás ellen megvédték magukat az egyéni gazdák és a vasvillás támadás valóban jellemző volt az agitálókkal szemben.

„Az öreg Klotz bácsi nagy hasú sváb paraszt volt. Az unokájával éppen náluk voltam, rozsszálakból kévét kötöttünk a padláson. Egyszer csak bejön három ember, az egyik sváb volt, Kimmel volt a neve. Háború előtt »demokrata« volt, kerülte a munkát, »lusta dögnek« mondták. A háború után megjött az ő világa, pozíciót kapott. Egyszer csak ordibálást hallunk, lenézünk. A Klotz bácsi fogta a vasvillát, és azt mondta: »Raus, tu Nichts[nutz]! Te senkiházi! Mit akarsz te tőlem?! Tu fauler Hund!²⁹⁹⁷«, kizavarta őket. '50-ben volt ez, be akarták léptetni, de ő nem lépett be. Nagyon sokan ebbe roppantak bele.²⁹⁹⁸

A telepések által létrehozott – már említett – dunántúli mintafalu, az egykoron német település, Baj volt. Az itteni szimői telepések hozták létre az első szövetkezetet is,²⁹⁹⁹ ám a németeket nem engedték belépni, csak a földjüket hagyták meg.³⁰⁰⁰ A munkamegosztás tipikus volt, a férfiak üzemekbe, a nők³⁰⁰¹ – ha engedték – a termelőszövetkezetbe léptek be. Az alábbi két elbeszélés a baji kollektivizálást mutatja be német szemszögből. Az elsőben a baji szövetkezet fontossága emelődik ki, az ideológiai motiváció, s a németek ellenállása. A másodikban ennek megvalósulása, s a tájálalakításból adódó csőd.

²⁹⁹³ Epöl, község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban, Sárísáp és Máriahalom között.

²⁹⁹⁴ Piliscsév, főleg szlovák község Komárom-Esztergom megye keleti határán, az Esztergomi járásban, Dorogtól nyugatra a második település.

²⁹⁹⁵ Bajna, község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban, Máriahalomtól északnyugatra.

²⁹⁹⁶ 1933: F: 20: Gerecse: Dorog.

²⁹⁹⁷ „Te, lusta kutya!”

²⁹⁹⁸ 1939: F: 12: Gerecse: Csolnok.

²⁹⁹⁹ 1932: F: 16: Gerecse: Baj: „Először gazdaságot alapítottak a szimőiek, de nem akartak ezek dolgozni, és nem is értettek hozzá. A bajiak nem voltak bennük. A mi földjeink viszont igen.”

³⁰⁰⁰ 1928: N: 20: Gerecse: Baj: II.: „Szimőiek alakították a téeszt. Az én nagyapám összes földje odament, három szőlőt, egy holdat hagytak meg. A nagymamám gondozta.”

³⁰⁰¹ 1928: N: 21: Gerecse: Baj: I.: „Nekünk csak szőlőnk volt, és azt kellett beadni. Négy évig dolgoztam ott. Azért léptem be, mert a gyerekeket nem vették fel az óvodába, amikor téeszbe dolgoztam, akkor már bevették. Adtak nyolcszáz négyszögölnyi háztájit, kisállatot. [...] A férfiak nem jártak a téeszbe dolgozni. [...] Minden egység után kaptunk ételt, búzát, pénzt.”

„Mondták, hogy közös világ, kolhoz lesz [...] A házba bejöttek, ahol laktunk, és azt mondták, ez lesz a téesz konyhája. [...] Az Illés volt először az elnök, a telepések alapították. Zöldséget, gabonát termeltek. Jött a Rákosi, és megnézte a téeszt, és látta, hogy két szőlő nincs megdolgozva, és kérdezte, az miért nem, és mondták, hogy az nem tartozik Bajhoz. [...] Mindig gyűléseket tartottak, és mondták, hogy »Rákosi apánk, Sztálin apánk!« [...] Kicsit kényszer volt, mert nem tudtunk máshova dolgozni menni, pedig építkezni kellett. Muszáj volt bemenni. Ott mindent csináltam.”³⁰⁰²

„Vörös Brigád Téesz alakult itt, a szimőiek alapították, tagként a svábok beálltak, nem volt más munkahelyük. A köztudatban az volt, hogy nem értettek a telepések a mezőgazdasághoz, de ezek ahonnan jöttek, ők ott is dolgoztak, de mással foglalkoztak, kertészkedtek, itt hegyhez volt szokva a nép, a gyümölcshez. Ehhez nem értettek, mindent eladtak. Mi nem vettük vissza a házat, mert volt egy kis földünk, és építkeztünk [...] A hegyet nem tudták művelni, attól szabadultak, csak a vasút melletti földeket művelték. [...] A svábok gazdaságánál maradt gépekkel dolgoztak. [...] A mi szőlőnk nem került be a téeszbe, hanem állami tartalék lett, azt új gazdák kapták. [...] A téeszben gyapotot akartak termesztetni, a hegy aljában meg konyhakertészetük volt. [...] Minden dűlőt összeszántottak.”³⁰⁰³

Az összeszántás, tagosítás, az új haszonnövények termesztése természetátalakító erővel bírt. A Gerecse több egykori német községében ez zajlott le.³⁰⁰⁴ A kollektivizálás gőzhengerként haladt. A bakonyi és vértesi falvak erdőgazdaságaiban működő nagybirtokok helyén nem falusi termelősövetkezetek, hanem állami gazdaságok alakultak. Sőt, a bakonyi Németbányán tovább folytatódott az egyéni gazdálkodás 1959-ig.³⁰⁰⁵ Erre található példa az ország több részében is. Általában az volt az oka, hogy hiába alakult meg a téesz, a földek nem voltak alkalmasak nagyüzemi termelésre és sokszor a férfiak is már a bányákban dolgoztak. Ezért a „szövetkezet” szinte azon nyomban kiadta háztáji munkára a területeket, így a parasztok visszakapták a földjeiket.³⁰⁰⁶ Hasonló történt Isztiméren is, ahol a faluban nem alakítottak termelősövetkezetet, hanem az egykori cselédsoron, Dültfás-pusztán 1950 februárjában létrejött a tiszavirágéletű „Felszabadulás” téeszcsé. Ebből aztán állami gazdaság³⁰⁰⁷ született, amely bakonykúti földjeivel együtt megváltoztatta az egész mezőgazdasági kultúrát. Erre így emlékeztek:

³⁰⁰² 1931: N: 17: Gerecse: Baj.

³⁰⁰³ 1935: N: 15: Gerecse: Baj.

³⁰⁰⁴ 1928: F: 20: Gerecse: Vértestolna: „Az apciak megalakították a téeszt. Ezt ők maguk között csinálták, akkor a svábok közül csak egy-kettő volt bent.” 1940: F: 16: Gerecse: Vértestolna: „Aztán a téesz alakult, akkor oda beiratkoztunk. [...] Ezt telepések alapították. Volt egy gyűlés, egy parasztházban, ott megmondták, hogy ez lesz, és aki be akar szállni, az írja alá. De a parasztoktól elvették a traktorokat, a csepplőgépeket, mindent. Fehér János volt a téeszelnök. Volt itt egy iparos, egy kőműves, hozzá elmentem inasnak, majd szakmunkásiskolába, és kőműves lettem. '56-ban, akkor szét lett berhelve a téesz, akkor elárverezték a teheneiket, mert rengeteg tehén volt. És utána összeszántták az egész faluban a parasztokat, mindenkit. Egy új téesz lett.”

³⁰⁰⁵ 1944: N: Reflexív: Bakony: Németbánya: „Csak magángazdálkodás volt és kishaszonbérlet. Az államtól lehetett bérelni, és a föld után be kellett szolgáltatni. Napraforgót kellett termesztetni, előtte nem is volt ilyen, de szóltak, hogy ezt is be kell szolgáltatni. [Bakony]Jákón volt téesz. Csehbányán is állami gazdaság volt, és a tapolcafőieknek is volt itt földjük.”

³⁰⁰⁶ Példa TÓTH 2020, 261.o. 613. hivatkozás.

³⁰⁰⁷ 1931: N: 20: Bakony: Isztimér. 1929: N: 21: Bakony: Isztimér. Vö. RITTER 2019, 108.o.

„Nem volt téesz, csak államosították a földeket, akkor vették el a Bogár-hegyet³⁰⁰⁸ is. Kidobolták, és kész. Aztán mentünk oda dolgozni negyedbe, kilencedbe. A legjobb földeket elvette az állam. Arattunk, tizenhárom kéve volt egy kepébe' és a kilencedik volt a mienk. Le kellett rakni, kötözni, összerakni. Állami gazdaság volt és ezt elrakta. A kukoricát is elrakták. Nem volt gép se. [...] Elvették a középülőt, azt mondták, hogy most már nem használhatjuk. Ez körülbelül négy hold volt, de állataink maradhattak. Saját földünket műveltük, képzelheti, milyen lehetett.”³⁰⁰⁹

Ezen részletek apatikus elbeszéléseinek egyik közös pontja, hogy a termelőszövetkezet megszervezésének módját és programját az *eszköztelenség* jellemezte. A jogfosztottak sem az értelmét, sem bármiféle eredményét nem látták a közös tulajdon létrehozásának, csak és kizárólag azt a szándékot, hogy a mezőgazdaságból, az „otthonukból” kiszorítsák az embereket. Emiatt nem is működtek ezek a gazdaságok, ezért a „szervezőknek” előbb-utóbb engedményeket kellett tenniük.

13.3.1. A hatalom „engedményei” emlékezete az első kollektivizálás idején

Több községben is azt tapasztaltam, hogy a németek gazdálkodhattak tovább – persze a leadások terhével. Ez természetesen nem etnikai kuriózum volt, de mivel több helyen egyelőre kiszorultak a téeszből, ezért számukra az önálló gazdálkodás maradt. Bakonygyiróton a felvidékiek alapítottak téeszt, amely a mai napig működik, de a németek inkább – sokszor családi indíttatás miatt is –, egyénileg folytatták³⁰¹⁰ a mezőgazdasági munkát. Bakonyoszlopon³⁰¹¹ a fogságból hazatérő apának csak a kollektív gazdaságban jutott munkahely, míg a fiatalok az iparba mentek dolgozni. Vértessomló³⁰¹² és Várgesztes³⁰¹³ olyan sovány aranykoronájú földekkel rendelkezett, hogy nemcsak az elűzés, de a kollektivizálás³⁰¹⁴ is elmaradt, ám a helyi hatalom rendőrterrorja, az internálások és összetelepítések itt is jellemzőek voltak. Az alábbi két elbeszélés tükrözi, hogy a *hatalom* helyenként nemhogy feladta az erőltetett kollektivizálást, de kifejezetten *engedékeny is volt* a megkapaszkodni akaró családokkal: előbb egy reflexív generációhoz tartozó átfogó elbeszélést közlök, majd pedig egy személyes családtörténetet. Az idézetekben szereplő nevek között előfordul annak a „rendőrnek” a neve is, aki terrort tartott fenn ezekben a falvakban, de nem jelenik meg értékítélet, mert a leszármazottaikkal a mai napig egy közösségben élnek a németek.

³⁰⁰⁸ *Bogár-hegy*, Bakonykúti szőlőtermesztésre használt dűlője a községtől délnyugatra, körülbelül 4 kilométerre. Gombápuszta nevű pusztagazdaság tartozott ide, de nem azonos a Városlőd-Szentgál közötti megegyező nevű gazdasággal. Később honvédségi, lezárt területté vált.

³⁰⁰⁹ 1927: N: 25: Bakony: Bakonykúti.

³⁰¹⁰ 1933: N: 15: Bakony: Bakonygyirót: „'48-ban volt, nagyon be akarták agítani a bátyámat és a nagybátyámat, mert ezerháromszáz négyszögöl földünk volt. De nagybátyám azt mondta, hogy »meg ne próbáld, mert ez megy talán harminc évig és utána becsukhatják az ajtót«. Ő végigjárta Oroszországot és látott egy csomó kolhoz. S így is lett, de nem bomlott fel, most is káéftéként megvan. [...] Taliga Sanyi bácsi, egy felvidéki lett a téeszelnök, főleg gabonatermesztéssel és szőlővel foglalkozott.”

³⁰¹¹ 1930: F: 18: Bakony: Bakonyoszlop. Vö. RITTER 2019, 126. lbj.

³⁰¹² 1930: N: 16: Vértessomló.

³⁰¹³ 1930: F: Reflexív: Vértessomló: Várgesztes. Vö. RITTER 2019, 128. lbj.

³⁰¹⁴ 1924: N: 26: Vértessomló. „Itt nem volt téesz, mert azt mondták, hogy a somlói föld nem jó, abból nem lehet téeszt csinálni, majdnem homok, csak egy-két dűlő van. Mindenki saját magának termelt.”

„Először az volt, hogy a volksbundistáktól mindent elvettek. Nem nálunk döntötték el a háború sorsát. A földekből a Környei Állami Gazdaságot alapították meg, majd a rosszabb minőségű földeket megtarthatta az, aki annyira nem volt benne a háborúban. Öt holdat. Nekünk egy kis csík szőlő maradt. Téesz nem volt, mindenki a bányába ment. Ez volt a szocialista gazdasági átszervezés.”³⁰¹⁵

„Tizenhárom hold földünket elvették és egybetagosították. Ezt a helyiek csinálták, a lényeg az volt, hogy aki katona volt, annak több esélye volt a túlélésre. Sokan kaptak a földjeinkből, az emberek elfogadták, még a rokonok is kaptak. Szegények lettünk. Állami gazdaság alakult, és oda be kellett tenni mindent, csak a szőlő maradt, meg a kiskert. Az utolsó tehenet a Svezsényi vitte el. Később Csákváron vettünk egy tehenet. Olyan becsületes volt az a magyar ember, akitől vettük – talán ismerte anyámat –, és odaadta. Ez a tehén fedezte az egész adót. Még azt is mondta, hogy »már elég öreg, ez már nem lesz vemhes, de tejet ad«. Jó tejelő volt és vemhes lett.”³⁰¹⁶

Az alkalmazkodó ellenállás egy másik formája volt, amikor a rendszer „lehetőségét” felismerve, a közös munkakultúrát kihasználva szövetkezetet alapítottak a németek. Ennek több oka volt. Egyrészt az „anyanyelvűek” számára a megmaradt tíz hold föld sokszor jelentéktelenné vált,³⁰¹⁷ a rossz aranykoronájú érték, az iparosítás, vagy az eltérő gazdasági szektorok hatása miatt (például főváros környéke). Másrészt, a beadásoktól való megszabadulás jó indoka volt a termelősövetkezetbe való belépésnek. Harmadrészt, mivel látták – az összeszántással –, hogy mennyire a faluhatár egyedi ökológiai adottságai ellenében termelnek a közösben, ezért igyekeztek saját szövetkezetet alapítani.³⁰¹⁸ Erre már csak azért is szükség volt, mert a beköltözők az eltérő munkakultúra és a helyismeret hiánya miatt az egyéni gazdálkodásban sokszor nem jártak sikerrel, ezért önálló termelősövetkezetet alapítottak. Ennek legeredményesebb települései Mór³⁰¹⁹ és Sopron voltak, ahol később is működött a németek szövetkezete.³⁰²⁰ Móron így zajlott ez az eseményisor:

³⁰¹⁵ 1953: F: Reflexív: Vértes: Várgesztes.

³⁰¹⁶ 1944: F: Reflexív: Vértes: Várgesztes.

³⁰¹⁷ 1927: N: 24: Vértes: Szár: „Amikor kiraktak a házból, akkor még volt tíz hold földünk a tamási dűlőben, ezt '51-ben a téesz elvette, azt mondták, hogy »muszaj«.

³⁰¹⁸ Ehhez és az előzőkhez: 1926: F: 23: Vértes: Szár: „Két téesz volt. Apám önként lépett be, mert akkor nem kellett leadni. Disznót is engedéllyel lehetett vágni. A téesz összetagosított, a szőlőt kivagdoszták, és kukoricával vetették be, a hármas forgót nem használták. Nem tudták, hogy egy földnek melyik része a legjobb és melyik a legrosszabb. Azok csak vetettek, volt olyan, hogy rozs után búzát vetettek, ez nem jó, mégis megtermett.”

³⁰¹⁹ „1952 őszén megalakult a Kossuth Termelősövetkezeti Csoport, amelynek tagjai a német nemzetiségűek köréből kerültek ki. Schmidt Ferenc, a fiatal és tetterős, aranykalászos gazdatanfolyamot végzett gazda lett a csoport elnöke. A politikai tartalmú állami támogatást eredményesen hasznosították. 1953-ban munkaegységként 54, a következő esztendőben pedig közel 66 forintot fizettek. A mezőgazdaság szocialista átszervezését illetően a Kossuth Csoport lett a zászlóshajó [...], az ott történtek hatással voltak az önállóan gazdálkodókra, továbbá a kis hatékonysággal dolgozó Vörös Csillag tagságára is.” Id. ERDŐS 2002, 201.o.

³⁰²⁰ A jelenségre a későbbi mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter, Romány Pál is felfigyelt, s 1998-as történelmi esszéjében is így fogalmazott: „a svábok gazdaságát, öltözetük jellegzetes darabja után fuszeklisok” téeszének mondták. Valójában Romány félinformációkból szerezte ezt az elnevezést. Egy korábbi tanulmányában bevallotta, hogy „néprajzi csemegeként” jegyezték fel azt a hármas felosztást, hogy a jógazdák téesz a „börkabátos”, a sváboké a „fuszeklis”, a szegényparasztoké a „mezítlábas” téesz volt. Ilyen feljegyzést nem találtam, de a *Népszabadság* riportere Máté György 1976-ban készített interjút Halász Lajossal, a rémi téesz tagjával, aki a fent említett tipológiát közölte. Valószínű, hogy Romány ezt olvasta és innen vette át. Lásd: ROMÁNY 1998, 370.o. Máté György: *Hogyan csinálja párttikár elvtárs?* In: *Népszabadság Az MSZMP központi lapja*, XXXIV. évf. 1976. szeptember 1. 205. sz. 5.o.

„'49-ben alakult meg a Móri Állami Gazdaság, a faluban ötvenkét kulák volt. [...] A helyi református magyarok a Vörösmarty Téeszt, a felvidéki magyarok a Dózsát, a svábok a Kossuth Téeszt alakították meg 1952-ben. Megbeszélték az itt maradt svábok, »ha már be kell vonulni egy téeszbe, akkor közösen vonuljunk be. Nehogy a lusta magyaroké legyen a föld. Fogjunk össze!« Az ötletadók fiatal sváb parasztok voltak, akik tudták, hogy be kell lépni. Mindjárt a Kossuthban jobb is volt a munkaegység. A magyarok veszekedtek, loptak, kevesebb volt a munkaegység. Aztán szétszéledtek, otthagyták a szőlőt, a Kossuth meg elkezdte művelni. A svábok szorgalmasok voltak, volt munkaegység, és ezért engedte a hatalom. [...] Amikor egy szövetkezet szétesett, akkor a földeket folyton újraosztották. A mindenkori pártbizottság mondta, mit kell csinálni. [...] Sosem hangsúlyozták, hogy a »sváb Kossuth Téesz«, inkább azt mondták, hogy a »móri Kossuth Téesz«. A nagyobb termésátlag példaértékű volt. Úgy alakították ki a téeszt, hogy mentek, és azt nézték, melyik a szép szőlő. Emlékszem, jöttem haza a csókai szőlőnkől, és ott állt a bizottság, és értékelte a földeket. Ennek az elnöke Schmidt Ferenc volt.»³⁰²¹

1949-től tehát folyamatosan beengedték a németeket is a termelőszövetkezetekbe, hogy milyen feltételekkel, arra később térek ki. Tapasztalható, hogy egy faluban néha *migrációs közösségek* alapítottak szövetkezetet.³⁰²² Vagyis külön a felvidéki, külön a belső telepések. Ha a németek nem tudtak ilyen vállalatot létrehozni, akkor leginkább a felvidéki telepések felé „húzódtak”, akikkel kevésbé volt fagyos a viszonyuk. De ez sem volt mindenhol jellemző. Bakonyjácán például „kárpátaljaiaknak” nevezték azokat, akik a Béke Szövetkezetet alapították. Ők a németeket csak 1959-ben engedték maguk közé.³⁰²³ Az ellenségeskedés miatt a Felvidékről érkezők sok helyen közösen próbálták megtanulni azt, hogyan kell egy adott vidék földjével bánni. Megpróbáltak új növényeket is termesztetni, sajnos sokszor sikertelenül. A következő közlés szaggatott. Az elbeszélő azzal indokolja a felvidékiek „gonoszságát”, hogy lefesti, mekkora mezőgazdasági táblát hoztak létre az általuk alapított téeszben.

„Egy évvel a kitelepítés után alakult [a téesz]. A Fejesék, Klincsákék, Vajdáék, Vörösék alapították. Ők kárpátaljaiak voltak, a svábok nem léptek be, mert ezek telepések voltak. Nagyon gonoszok voltak. Nem tudom elmondani. Ez a terület a Rózsa utcától Járiföldig [tartott], az volt az egyik tábla. Lent, répát, mákot, búzát, krumplit, kukoricát termesztettek. Tönkre is ment.»³⁰²⁴

A szövetkezetek szervezésének eszköztelensége így pótcselekvéssé változott a németek szemében, hiszen hiába érkeztek az új telepések, *a németek keze és tudása nélkül nem tudott működni a község gazdasága*. Ez csak tovább erősítette azt a tapasztalatot, hogy az új politikai rendszer célja a vidék átrendezése volt, amelyet úgy ért el, hogy fellazította a vidéki társadalmi erkölcsöket, hogy aztán az embereket a városokba „terelve” új embertípust hozzon létre.

Ha valaki nem akart a városokban új kommunista munkássá válni, akkor a faluban kellett, legalábbis hasonulnia ehhez az ideához. A német falvakban hamar kiderült, hogy egyáltalán nem lehetséges az itthon maradt németek szakértelme nélkül beindítani az új telepés falu életét. Ez főleg az említett eszköztelen gazdasági megoldásokon látszódott. Viszont a „hasonulás” programját is el

³⁰²¹ 1929: F: 23: Vértes: Mór.

³⁰²² Ez az elkülönülés nem egyedi példa, lásd harta esetét: Eiler 2011, 151–152.o.

³⁰²³ 1937: F: 16: Bakony: Bakonyjácó. Vö. RITTER 2019, 138. lbj.

³⁰²⁴ 1929: N: 20: Bakony: Bakonyjácó.

kellett indítani, amelyben a társadalmat az ipar felé tolták. Ez a falusi családok töredezettségéhez vezetett.

13.3.2. Széttöredezett családok, szétesett kolhozok: az első kollektivizálás eredményeinek emlékezete

A családi összetartás széttörését is magával hozta a kollektivizálás. A bakonyi Döbröntén hiába menekültek az agitálók elől az emberek, kényszerrel be kellett lépniük a *Váralja Termelőszövetkezet*be, ahol elbeszélőm egyik fiútestvére lett az egyik vezető. A família szétszóródott, a vagyon eltűnt, az apa meghalt, a közlő lánytestvér pedig gyermekmunkásként volt kénytelen dolgozni egy másik állami gazdaságban. E kényszerű széttöredezettség bizonyíték arra, hogy a politikai rendszer mennyire mélyen behatolt a mikrovilágokba. A faluból való „kinyomás” élménye hasonlóan csapódik le az emberekben, mint az elűzés/kitelepítés traumája: száműzöttségként. Ugyanilyen zavart okoz az, ha valakit ugyanez a hatalom kiválaszt.

„1955-ben, *Váralja* néven jött létre a téesz.³⁰²⁵ Gannán volt a Roham.³⁰²⁶ Éjjel-nappal tele volt a falu agitátorokkal. Bujkáltunk, nem aludtunk otthon. Nagyon rámenősek voltak. Bevittek a tanácsházára és ráléptek a lábujjunkra. Azt nem tudom, hogy miért a testvéremet választották elnöknek. Én a *Városlódi Állami Gazdaság ilkapusztai*³⁰²⁷ gyapjútermesztőjében voltam tizenöt évesen. [...] Nem ment könnyen a szervezés, a bátyám volt a családfenntartó. Elküldték Keszthelyre tanulni, és '56 szeptemberében elnök lett, de novemberben feloszlott a téesz. [...] Elkezdték a földeket tagosítani, de kevés volt az idő a szervezésre, nem sikerült. A bátyám nem szerette, mert azt mondták neki sokan, hogy »ne a Misi mondja meg, hogy mit csináljak«.³⁰²⁸

Egyes „szövetkezetek” jól működtek, mások gyorsan csődbe mentek, de olyan is volt – mint például Bakonysárákányban –, hogy rögtön a szomszédos falvakkal közösen alapították meg a téeszt.³⁰²⁹ Ezzel párhuzamosan a németek is szövetkezeteket alapítottak. A helyismeret miatt ezek sikeresek is lettek. Általánosnak mondható eset – a móri és soproni példa mellett – a Bakonyban lévő Márkóé.

„Járták a házakat a szervezők, és három téeszt alakítottak. I.-es, II.-es, III.-as típusút. A sváboké volt az egyes típusú, de volt benne felvidéki is. Az igazi sváb téesz később alakult ki. [...] A telepések megalakították az első téeszt. Az első cséplésnél volt itt egy tanácstikár, Lovasi Józsi bácsi, aki amúgy jegyző volt, de bekerült tanácstikárnak és jelen volt a cséplésnél. Én megfordultam ott, és hallgattam a felnőtteket. Jöttek a városi emberek, mindig »vasalt nadrágosoknak« neveztük őket. Azt mondták, hogy »ez igen, ez szép eredmény«. A Lovasi odasúgta, »uram, valamikor ebben a

³⁰²⁵ *Váralja Téesz*; alakulás ideje: 1955. szeptember 12. A téesz 1956 decemberéig működött. Adatok: Erdélyi 1985, 169.

³⁰²⁶ A Roham Téesz 1949. december 21-én jött létre (más források szerint október 7-én). A III. típusú termelőszövetkezet 1961. január 24-én jogutóddal szűnt meg. H. SZABÓ 1986, 33. o. ERDÉLYI 1985, 169.o.

³⁰²⁷ *Ilkapusztai*, Döbrönte községhez tartozó egykori pusztagazdaság Tapolcafő mellett. 1960-ban a külterületi lakott helyként volt nyilvántartva 35 lakossal. Ld. VESZPRÉM 1964, 177.o.

³⁰²⁸ 1939: N: 16: Bakony: Döbrönte.

³⁰²⁹ 1922: F: 27: Bakony: Bakonysárákány: „Ez az első téesz, az nem volt jó, mert összeszervezték Vérteskethellyel meg Császárral [szomszéd községek]. A németek alig voltak benne, a vértespusztaiak és az újjgazdák voltak benne. De nem volt kötelező.”

faluban sokkal több vetőmag is elfogyott«. [...] Amikor megkapták a vetőmagot a bihariak, nem hordták be a téeszbe, hanem elmentek Veszprémbe, és eladták. A vetőgépek üresen mentek végig a földeken. Reggel 9-kor még csak eligazítás volt, pedig már hajnalban kellett volna dolgozniuk. Az állatokat eladták, mindent meettek, azt hallottuk, hogy elmentek tüntetni, és »munkát, kenyeret« követeltek. [...] Az ötvenes években hatalmas adóssággal feloszlott a téesz. Anyám pár hónapja volt tagja, és 500 forint adósságot akartak vele fizettetni, mert azt a tagokkal akarták megfizettetni.»³⁰³⁰

A telepes termelőségvetkezetek tehát sokszor nehezen boldogultak. A közlések szemszöge generatív, ugyanis a beköltözőket ugyanúgy írják le a németek, mint ahogy a közösségbe érkezökként látták, *tolvajokként*. A bucskázó eredmények miatt a németek sokszor ki tudták használni a keletkezett hézagokat. Ilyen helyzet volt, amikor a földjeiktől szabaduló „újjgazdák” elköltöztek a községből, elhagyták a földjüket, vagy amikor egy teljes szövetkezet egyesült egy másikkal. A magánzó német családok állandó figyelemmel voltak, de nem léptek be a sokszor pártbizottságok által vezérelt szövetkezetekbe.³⁰³¹ Ennek oka, hogy korábban többször előfordult az, hogy házaikat úgy szerezték vissza az őslakos németek, hogy *a távozók nyomán megürülő egykori otthont vagy rokon házát nyomban elfoglalták*. Így ki lehetett kerülni, hogy színleljék a hatalomhoz való lojalitásukat és alávetettségüket azzal, hogy beállnak a kollektívába. E „foglalásnak” az volt a lényege, hogy minél gyorsabban hajtsák végre. Hasonló elven működött a földfoglalás; a rosszul működő téesz haszonbérbe adta a földeket, amelyeket a németek egyszerűen visszavettek. Balatoncsicsón is ez zajlott.

„Itt III. téeszcsoporth alakult 1948-ban. A sváb birtokot vissza tudtuk venni. Nem tudom, hogy mennyiért. A környékbeli napszámosokból jött létre az „Új Élet” Mezőgazdasági Szövetkezet. Nincstelenek voltak benne, ami nem lett volna baj, de nem értettek a mezőgazdasági műveléshez. Semmit nem csináltak, állatokat kaptak, jövedelmet; ha elfogyott, akkor mentek tovább és kértek hitelt, agitáltak, előadásokat tartottak. De nem lépett be senki, viszont a földet, amit nem műveltek meg, azt kiadták kishaszonbérbe. Apám is kivett egyet, mert jó földek voltak. Az egyházi birtokokat is elvették, de nem tudták megművelni, ezért odaadták a kővágóörsi Béke Téesznek. Azok meg szívesen jöttek, mert ezek hét-nyolc aranykoronás földek voltak, nekünk tizenkettő és fél, az egyháziak pedig húsz fölöttiek voltak.»³⁰³²

Az ismétlődő esetekből kitűnik, hogy régióként hasonló problémával küzdöttek a „telepes falvak” lakói. Az összeomlott szétesett gazdaságok Mosonban is hasonló helyzetet eredményeztek, mint a hegyvidékeken. A németek itt is távol maradtak a termelőszövetkezettől. Kimlén találkoztam először olyan közléssel, amely arról tanúskodott, hogy a gyenge gazdaságok miatt az egykori parasztok sokszor „nyugdíjjárulék” nélkül éltek, a rokonok segítségén. Aki nem lépett be a

³⁰³⁰ 1936: F: 17: Bakony: Márkó.

³⁰³¹ 1929: F: 24: Vértes: Pusztavám: „1948-ban kezdődött, három csoportja volt. Az első két csoport, az félig magángazda volt, a harmadik az a klasszikus téesz. Először a betelepültek csináltak téeszt, négy hármas típusút. [...] Ha pénz nem volt, akkor a könyvelő bement a bankba és kért előleget. Azt mondta, ha nem kap pénzt, akkor a munkások nem fognak dolgozni. Mindig kapott pénzt, de nem ment a cég. Elkínlódtak '59-ig, közben szét is szakadt és kertészettel próbálkoztak. Egy felvidéki család gondozta a kertészetet, és ők árusítottak zöldséget. Svábok nem léptek be.” Ezt erősíti: 1939: F: 12: Vértes: Pusztavám. Részletesebben: RITTER 2019, 145. lbj.

³⁰³² 1935: F: 13: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

szövetkezetbe, annak a lovát, állatát elkobozták.³⁰³³ Közlöm családjának házat még 1946-ban államosították, de több mint négy évig sikerült az otthonukban maradniuk, végül a hatalom mégis eljárt ellenük. Az újonnan alakuló téesz elnöke kapta meg a házat, s ebből bomlik ki az a tapasztalat, hogy a „földreformmal” valójában egy előre eltervezett folyamat vette kezdetét, amelynek az volt a lényege, hogy a földművesekkel életképtelen gazdaságokat kell létrehozni, hogy azok a csőd miatt (és belátva ezt), mindenképpen egy szocialista nagyüzembe álljanak végül össze. Az elbeszélésben érezhető egyfajta revansérvzés a szövetkezet feloszlása miatt, vélhetően az elkobozott, érdemtelenül szerzett földek miatt.

„Az első téesz alapítója Vida Henrik volt, aki a házunk első lakója is volt egyben, amikor 1950-ben kiköltöztettek minket. A téesz törvényszerűen rossz volt, hiszen akik a földreformmal földet kaptak, azok nem tudtak gazdálkodni. A mezőgazdasági művelés ugyanis nem abból állt, hogy elvetünk meg aratunk. A beszolgáltatás is azért volt, mert éhezés tört ki a sok rossz gazdálkodó miatt. Emlékszem, volt szégyen- és büszkeségtábla. Nem volt egy könnyű időszak. A Rákóczi, az hármastípusú szövetkezet volt. A Vida ennek is és a későbbinek is elnöke volt. Tagjai a tönkrement újgazdák voltak. A svábok magánosok maradtak. Növénytermesztés és állattenyésztés volt, a sváboktól elvett anyaggal gazdálkodtak. Üres vetőgéppel jártak, a vetőmagot eladták, vagy elitták a kocsmában, és azt várták, hogy az állam majd kiségti őket. Nem lett semmi ebből a téeszéből, de nem széledt széjjel. Nekünk nyolc hold földet hagytak, de négy kilométerre volt.”³⁰³⁴

A szomszédos Levéltől délnyugatra a Lajta-Hanság Állami Gazdaság majorjai sorakoztak. Az elmondások alapján kiderült, hogy a különböző majorok tangazdaságok voltak a háború előtt, majd ebből alakult ki a telepések érkezésével az új gazdaság. Takarmánynövényeket általában bér munkában, negyedében és harmadában termesztettek. Többen a vasútnál dolgoztak, vagyis munka mellett vettek részt a mezőgazdaságban.³⁰³⁵ Az itt alakult kis téeszek jelképesen működtek, akárcsak Kimlén, majd az 1959-es fordulat hozza meg itt is a változást.³⁰³⁶ A Hanság határai Sopronig értek.

A Sopron melletti Balfon élő evangélikus hienc németek egy része az állami gazdaságban,³⁰³⁷ más részük a téeszben dolgozott. Balfon kevés német maradt, itt többségében a Rába mente környékéről és a Fertő partjáról, például a Hidegségből érkeztek beköltözők. Ők alapították a téeszt, szintén az egykori német vagyonokból.³⁰³⁸ A Micsurin Termelőszövetkezet azonban jól gazdálkodó szervezet volt, bár a munkakultúrában itt is voltak megbicsaklások.³⁰³⁹ A szomszédos Fertőrákoson azonban, annak ellenére, hogy az elűzés és a határ miatt a hortobágyi kitelepítés is érintette a

³⁰³³ 1932: N: 16: Moson: Kimle. Lásd: RITTER 2019, 147.lbj.

³⁰³⁴ 1944: F: 6: Moson: Kimle.

³⁰³⁵ 1946: F: 7: Reflexív: Moson: Levél. Részletesen: RITTER 2019, 149. lbj.

³⁰³⁶ 1922: N: 28: Moson: Levél: „Összevont gazdaság volt, mindenki együtt gazdálkodott. De nem boldogultak, csak '59 után.”

³⁰³⁷ 1927: F: 22: Burgenland: Balf: „1949-ben megalakult a Soproni Állami Gazdaság. Itt dolgoztam '53-ig. Minden dűlőnév német volt.”

³⁰³⁸ 1938: F: 11: Burgenland: Balf: „Amíg nem jött a téesz, addig nem vettek el semmit, akkor aztán mindent.”

³⁰³⁹ 1932: N: 24: Burgenland: Balf: „Könyvelőként kerültem be a balfi Micsurin Téeszbe. Ez 1949-ben alakult, de én '56-ban kerültem oda. Jól tudtak gazdálkodni. Volt egy nagyon jó elnökük, Benkő József, aki Hidegségről jött. Fertőn a nádból nem szereztek pénzt. A balfiak lusták voltak. Jól ment a szántás, és tudtak osztani. [...] Apámtól mindent elvettek.”

lakókat, jobb közösség maradt meg. A represszió egyik fajtája volt, hogy az itt működő borászatot és a Fertő-tavon végzett nádmunkát rögtön téeszésítették a megérkező telepések, és a németeket bekényszerítették a szocialista szövetkezetbe. Az elmondások szerint ennek csak egyik oka volt a telepítésektől való félelem, a másik, hogy nem volt helyben más munkalehetőség.³⁰⁴⁰ Talán éppen emiatt és a határsáv miatt is egymásra találtak itt is a felvidéki beköltözők és a németek.

„Ez '48-ban volt. Először egypáran beléptek. Először csak a jó földeket vették be. A rákosiak és a magyarok is. Jól voltunk egymással, akkor már megszoktunk. A »cseh« is belépett, és akkor elkezdődött, hogy összeesküdnek. Először a csehek voltak benne. Első típusú téesz lett '49-ben, és az állami gazdaság is megvolt.”³⁰⁴¹

Egészen más volt a helyzet Sopronban, ahol – akárcsak Mórton –, német téesz alakult, hasonlóan a borgazdaságra alapozva. Ebből a korszakból azonban nem tudtam olyan mély részleteket elemezni. Valószínűleg az ötvenes évek megakasztották a fejlődését, és az 1959-es téesz hullámmal válik igazán jelentőssé ez az alkalmazkodó ellenállástípus.

„A »Haladás« volt a német téesz. Én magáról a téeszalakulásról annyit tudok, hogy elvettek minden földet, semmi nem maradt. Apámnak egy árva földje maradt meg, amelyet tizenkét éves korában örökölt. Ahhoz nem nyúlhatott az állam, ez volt a »Weidengrund«.³⁰⁴² Amikor megalakult az állami gazdaság '49-ben, akkor vették el.”³⁰⁴³

Kelet-Burgenland többi községében is az eddigi tematikák érvényesültek. Ágfalván a Vörös Csillag lett a telepések szövetkezete, amely 1948-ban alakult, de hamar tönkrement a munkakultúra hiánya miatt.³⁰⁴⁴ Vaskeresztesen hasonlóan jó földet kaptak a juttatottak, de az állam tartotta fenn a gazdaságot.³⁰⁴⁵ Pornóapátiin viszont a Vas megyéből érkezők 1951-ben alapítottak téeszt. Itt részben elmaradt az 1946 és 1948 közötti elűzés, s annak ellenére, hogy a hiencsek önként beléptek a szövetkezetbe, megkülönböztetés volt a sorsuk.

„'51-ben már volt téesz, az egervölgyiek alapították. Kis téesz volt, ha jól emlékszem, »Új Élet« volt a neve. Állattartás volt, egy pajtából csináltak istállót és elbontották a fűrésztelepet. Az élező fűrész elvitték ócskavasnak, mert »vas és acél országa« voltunk. Jöttek hozzánk, elkérték a szekeret, hogy be tudják hordani a gabonát. Odaadta nekik a Vode'. Egy pár német lépett ide be, akik annak idején igényeltek földet. L. Károly azt mondta, hogy »megértette az idők szavát«, és belépett a téeszbe, persze neki már csak egy tehene volt. Apám nem lépett be, egy Tolnai nevű párttitkár a neve mellé azt írta, hogy »angolbarát«. Mindig tanácsot kért tőle, hogy ezt meg azt hogyan kell csinálni.”³⁰⁴⁶

³⁰⁴⁰ 1936: N: 13: Burgenland: Fertőrákos: „Azok az emberek, akik idejöttek, azok megalakították a téeszt. A falu negyedrészt kitelepítették. Létrehozták a téeszt, mert rengeteg föld volt. Kénytelenek voltunk beállni.”

³⁰⁴¹ 1929: N: 17: Burgenland: Fertőrákos.

³⁰⁴² Weidengrund (megtalálható Weldegrund néven is), Balf irányába lévő szőlődűlő a Fertő-tótól nem messze, Sopron keleti részén (a Fehér út és a Balfi út határolja).

³⁰⁴³ 1948: N: Reflexív: Burgenland: Sopron.

³⁰⁴⁴ 1936: N: 12: Burgenland: Ágfalva.

³⁰⁴⁵ 1925: F: 25: Burgenland: Vaskeresztes: „'50-ben csinálták, csak telepések léptek be, mert a jó földet ők kapták meg. Nem volt szavunk nekünk. A Pinka túlsó oldalán, nem a hegy felőli oldalán voltak a jó földek. [...] Jól gazdálkodtak, az állam adott nekik pénzt, nem törődtek semmivel, mindig jött a pénz.”

³⁰⁴⁶ 1930: F: 21: Burgenland: Pornóapáti.

Más volt a helyzet Rábafeüzesen, ahol az ötvenes évek elején a kollektivizálás, a vendvidéki és őrési kitelepítések, valamint a hortobágyi kényszermunkatáborokba való deportálások párhuzamosan zajlottak. Előbbiek sokszor hirtelen szakítottak szét családokat, s e rettegés miatt többen gyorsan beálltak a szocialista szervezetekbe, ahol főleg kapásnövényeket termesztettek.³⁰⁴⁷ A hatalom erősebben lépett fel, többet engedett meg magának, mint más területeken. A határsáv régiói kiemelt zónák voltak, ezért is lehetett az erősebb ráhatás. Alsószölnökön már a negyvenes évek végén elvettek minden földet, és kishaszonbérbe adták ki az egykori tulajdonosoknak, akik kénytelenek voltak ezt az életmódot választani, hiszen más megélhetés nem volt a környéken.³⁰⁴⁸ A hatalom, úgy tűnik, azokon a helyeken, ahol gyors megoldást akart céljai elérésére a mezőgazdaságban, ezt a módszert választotta. Rábafeüzesen elsöprő volt ennek az élménye:

„Olyan 1950 körül jöttek agitálni, mindenki el akart bújni, senki nem mert kinézni a házából. Ekkor volt, hogy kitelepítettek valakit a Hortobágyra a föld miatt, és akkor be kellett lépni. Bizottságok mentek házról házra. Apám megtiltotta anyámnak, hogy aláírja, de anyám mégis aláírta. A nagybátyám felírta, hogy mit vettek el tőle. Elvitték a lovát, a hosszú szekeret, mindent, és ott maradtunk kereset nélkül. Apám csak egyszer egy héten jött haza. Olyan pofont kapott anyánk ezért, mert aláírta. Dolgozni kellett, munkaegységre. Nyáron csépelni kellett menni. Néha én is mentem, felmentünk a gépre, és mi adogattuk a csévéket, amiket a kezünkbe nyomtak. Gabonával, krumplival foglalkoztak. Évek múltán jöttünk egyenesbe.”³⁰⁴⁹

Összefoglalva elmondható, hogy több tematika olvasható ki az interjúkból, de visszatérő volt az első kollektivizálás hullámánál, hogy a német falvakból telepés községekké váló közösségekben a mezőgazdasághoz kevésbé értőket termelőszövetkezetekbe rendezték. A németek hol beléphettek, hol bekényszerítették őket. Jellemző volt, hogy olyan helyzetet teremtettek a vezetők, hogy a megélhetés egyetlen forrása csak ez lehetett. Egyes falvakban a felvidéki és a belső telepítettek közötti konfliktusok szintén a gazdaságok színpadán játszódtak le. Mégis, amikor arra kérdeztem rá, hogy mennyi földet és állatot koboztak el ebben az időszakban, csak tizennégyen válaszoltak. A válaszokat az alábbi táblázatban foglaltam össze:

Le kell szögezmem, hogy az általam gyűjtött beszélgetések nem reprezentatívák és további kutatásra van szükség ahhoz, hogy megállapítható legyen, hogy ezek a tematikák országos direktívák voltak, vagy csak helyi jellegzetességek. Mindenesetre e csekély mintából is látható, hogy többségében azok a középbirtokos, 8-16 holdas németek szenvedték el a legsúlyosabban a kollektivizálás első hullámát, akik átvészelték az elűzést, vagy pedig az „anyanyelvészeket” érintő rendeletek szerint tíz hold földjük maradhatott. Utóbbiak sorsa témánk szempontjából különleges. Az első kollektivizálási hullám egy másik oldalát mutatja meg azoknak a történetei, akiket az újonnan alakuló téeszkek vezetői hazahívtak, s megengedték nekik, hogy a falujukba visszatérjenek, cserébe beléphettek a téeszbe. Ezzel a hatalom is azt tudta demonstrálni, hogy a „jó” gazdák is szerepet kapnak a közös termelésben.

³⁰⁴⁷ 1922: N: 29: Burgenland: Rábafeüzes.

³⁰⁴⁸ 1932: N: 17: Burgenland: Alsószölnök. Részletesen: RITTER 2019, 162. lbj.

³⁰⁴⁹ 1938: N: 12: Burgenland: Rábafeüzes.

Az első kollektivizálási hullám során elkobzott földek, termesztett növények és állatok a jellemző válaszok alapján

Föld	Állat/Növény	Felszerelés	Alany
8 hold	búza, kukorica, burgonya	-	1936: N: 19: Gerecse: Máriahalom
8 hold	kukorica, búza	-	1937: N: 12: Gerecse: Mány
16 hold	-	vetőgép, cséplőgép	1937: F: 14: Gerecse: Csolnok
13 hold	-	-	1944: F: Reflexív: Vértes: Várgesztes
10 hold	-	-	1926: F: 23: Vértes: Szár
10 hold	-	-	1927: N: 24: Vértes: Szár
14 hold	-	-	1927: N: 25: Bakony: Bakonykúti
6 hold	2 tehén, üsző	-	1929: N: 22: Bakony: Ganna
12 hold		-	1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna
	disznók	-	1939: N: 16: Bakony: Döbrönte
15 hold		-	1932: N: 16: Moson: Kimle
kb. 20 hold	szőlő	-	1938: F: 11: Burgenland: Balf
	szőlő	-	1948: N: Reflexív: Burgenland: Sopron
1 hold	búza	-	1932: N: 17: Burgenland: Alsószölnök

13.4. A termelőszövetkezetbe való belépés mint a szociokönmikus identitás helyreállítási kísérlete (1949-1959)

A magyarországi németek elűzésének 1947 és 1948 közötti utolsó szakasza a szovjet megszállási zónákba történő átszállítással zárult. Hivatalosan 1949. szeptember 24-én kiadott 4248/1949 M.T. számú rendelete szögezte le, hogy „Magyarországon befejeződött a német lakosság kitelepítése.”³⁰⁵⁰ Ugyanígy a földhöz juttatottak belső telepítése is befejeződött, de a kormányzat nem mondott le a lakosság vagyoni korlátozásáról.

A Magyar Dolgozók Pártjának 1949. február 16-i ülésén leszögezték, hogy az országban még 236 548 sváb él 1477 községben, s még legalább ötvenezer személy vagyoni korlátozását lehet elérni. Az 1949. július 25-i MDP titkársági ülésén elhangzott, hogy meg kell szüntetni a svábok hátrányos megkülönböztetését, és engedni kell, hogy belépjenek a téeszékbe.³⁰⁵¹ A Minisztertanács 1949. szeptember 23-i ülésén az Országos Közellátási Hivatal főtitkára kijelentette, hogy a telepítések befejeződtek, de a telepés községekben nincs nyugalom. Kétszáz községben az év folyamán összeírásokat rendeltek el és a vagyoni „összevonásokból” termelőszövetkezeteket hoztak létre. Ám a németek és a telepések eltérő munkakultúrája miatt alacsony színvonalúak voltak. A téeszék vezetői nem lehettek német származásúak, ezért is inkább a felvidékiekkel szövetkeztek a helyiek. Az ülés másnapján több alsóbb szintű utasításban is az olvasható, hogy a németeket fel kell venni a termelőszövetkezetekbe.³⁰⁵²

³⁰⁵⁰ Az adatokat és a részleteket lásd TÓTH 1993, 186.o. FEHÉR 1988, 161.o. *Magyar Közlöny* 1949. szeptember 23. és szeptember 24.

³⁰⁵¹ TÓTH 1993, 188–189. o.

³⁰⁵² Lásd RITTER 2018, 62. o.

A németek jogegyenlőségéről *de iure* a 84/1950. M. T. sz. rendelet intézkedett. A rendelet életbe lépésének időpontjában (március 25-én) minden Magyarországon tartózkodó német nemzetiségű (visszaszökött is) minden tekintetben egyenlő magyar állampolgárnak számít, szabad lakóhelyválasztással, munkához való joggal.³⁰⁵³ A rendelet sok tekintetben névleges maradt, és *de facto* 1955-ig, az első német kulturális szervezet engedélyezéséig az is maradt.

A németektől elkobzott házakat és földeket vagy juttatottak kapták meg, vagy pedig úgynevezett tartalékingatlanokká váltak, amelyeket a kommunista vezetés az állami gazdaságokra és a téesszervezésekre tartott fenn. Ezt az 5.300/1947. M. E. sz. rendelet határozta meg (főleg a Csehszlovák-magyar lakosságcserevel összefüggésben), amely szerint a telepések az ingatlanokat „ideiglenes jelleggel” kapták meg. Ez azt jelentette, hogy több ingatlant el se foglaltak, hanem elhagytak a telepések. Azok, akik lemondtak a „juttatott vagyonukról”, sokszor nem tudták, hogy ezzel valójában nemcsak a földről, hanem a kapott házról is lemondtak. Amikor a felvidékiek megérkeztek, gyakran ideiglenes ingatlanba kellett beköltözniük. A telekkönyvezés nem történt meg, és ezért az ötvenes években komoly harc indult meg a németek elkobzott vagyonáért.³⁰⁵⁴ Ennek az lett az eredménye, hogy ahol korábban (1946) zajlott le a németek elűzése, ott az első telepések ingatlanba kerültek, ahol viszont később (1947–1948), ott állami tulajdonban maradt a föld és a ház. A felvidéki beköltözők 70%-ban olyan ingatlanban lettek elhelyezve, ahol a földek ideiglenes használatban voltak.

Mivel az általam vizsgált terület nagy részén 1947-ben és 1948-ban zajlott le a németek elűzése, ezért az itteni ingatlanok nagy része nem került tulajdonba. Azon községekben, ahol a tartalékingatlanok aránya meghaladta a kétszáz holdat, ütemtervet készített az Országos Földhivatal arra vonatkozóan, hogy az államosított ingatlanokat az állami gazdaságokhoz csatolja. Becslések alapján az általam vizsgált területeken (Észak-Pest, Komárom-Esztergom, Fejér, Veszprém, Győr-Moson, Vas) 36 024 kataszteri hold volt a németektől elkobzott ilyen ingatlan.³⁰⁵⁵

A „tulajdonosoknak”, ha nem kívántak a téesszbe belépni, el kellett hagyniuk a házukat, vagy pedig az ötvenes évek elején OTP-kölcsönrel megvásárolhatták azokat. Többen viszont úgy döntöttek, hogy – ha már fizetniük kell – inkább olyan helyre költöznek, ahol egykori rokonaikhoz közelebb lehetnek. Ez főleg a felvidékieket érintette, akik a dunai határ és a főváros közelségébe költöztek, hogy közelebb legyenek egykori otthonukhoz. A helyben maradt, jogfosztott németek viszont erre az alkalomra vártak, és vállalva a téesszervezések nyűgét, visszaszerezték a házaikat.

Az első kollektivizálási hullám előbbi jellemzéseiből is kitűnik „a szabadulás a föld”-től formula. A hatalom vidéki életet érintő irányított társadalmisítási szándéka az volt, hogy az ipar felé tolta a falusi lakókat. A német fálvából telepés községekké váló közösségekből azok kerültek el először, akik a juttatott vagyonnal nem tudtak mit kezdeni. A kollektivizálás hatására a fálvából – s ezzel együtt az általam vizsgált német népesség egy részéből is – elindult az elvándorlás. Az elbeszélők által is többször jelzett módon a földmunkától az ipar felé. A *következő táblázat* jelzésértékűen a megváltozott foglalkozásokat mutatja be:

³⁰⁵³ Szövegét lásd FEHÉR 1988, 231–232. o.

³⁰⁵⁴ Ö. KOVÁCS 2012, 116.o.

³⁰⁵⁵ Ö. KOVÁCS 2012, 117.o. és 11. táblázat alapján.

Közlő	A kollektivizálás utáni munka
1927: F: 30: Dunakanyar: Nagybörsöny	Bányász, erdőgazdaság
1933: N: 26: Bakony: Lókút (édesapja)	Kőműves, zulager, kőbányai munka
1923: N: 22: Bakony: Herend (édesapja)	Bányász, herendi porcelángyárba mentek dolgozni
1931: N: 19: Gerecse: Baj	„A svábok nem mentek a téeszbe. Tatabányán volt a bánya és nagy építkezések, az felkarolta őket.”
1935: N: 24: Gerecse: Dunaszentmiklós	„A férjem földdel akart foglalkozni, de jött a téesz, és kőműves lett belőle.”
1928: N: 31: Vértes: Mór	„Anyósom elment szívószálakat gyártani.”
1928: N: 34: Bakony: Bakonyháza	„Először a téeszben volt a férjem, aztán lett a fatelep, és elment oda dolgozni, anyagot szerzett be és később telepvezető is lett.”
1942: N: 18: Bakony: Bakonyjókó	„Sokan, például a S. Jancsi, elmentek inkább Veszprémbe dolgozni. Villanyszerelő lett, mert a földjét máshol mérték ki.”

13.4.1. Az „anyanyelves” németek visszaköltözési lehetőségeinek emlékezete

Korábbi fejezetemnek már volt témája a kitelepített „anyanyelvesek” visszaköltözésének lehetőségei. Az ott elhagyott „elvágtott” gondolatmeneteket szeretném ehelyütt folytatni. Az 1941-es népszámlálás szerint a magyarországi németek tulajdonában 638 337 kat. hold föld és 60.400 ház volt. Ez az etnikai alapú jogfosztások időszakában 15.0114 kat. holdra és 15.6050 házra csökkent. Vagyis 44.750 ingatlant koboztak el. A 84/1950. M.T. rendelet kimondta, hogy a németek visszakapják állampolgári jogait, de ingatlanjaira és vagyonukra nem igényelhetek kártérítést. A németországi elűzésre kijelöltek, de végül elszállításra nem kerültek, valamint az „anyanyelvesek”, akár éveken keresztül egy háztartásban éltek jobb esetben a rokonságukkal, rosszabb esetben más nemzetiségű betelepítettekkel. A telepések jelentős része is arra számított, hogy visszaköltözik eredeti lakóhelyükre, ezért az ingatlanokat nem tartották karban. Sokszor előfordult, hogy hiába jegyezték be az adott ingatlan tulajdonjogát, az alany már nem lakott a házban. A németek sem bérlőként, sem tulajdonosként nem térhettek vissza házaikba, de a helyi tanácsok – látva az épületek lehangoló állapotát – sokszor kivételt tettek. Erre a Város és Községgazdálkodási Minisztérium 4/1954. (XI.4) V.K.G.M. számú rendelete adott lehetőséget,³⁰⁵⁶ amely viszont előnyben részesítette a házat bérlő személyt.³⁰⁵⁷

Az „anyanyelvesek” közül azok, akiket kisebb pusztákra, szomszédos falvakba vagy más megyékbe telepítettek ki, elsöprőbb erejű jogkorlátozásként élték ezt meg, mint azok, akik a faluközösségükben maradhattak. A kitelepítettek igyekeztek minél előbb visszaszerezni vagyonukat. A téeszvezetők viszont rájöttek, hogy a lokális szakértelmet kell visszaszerezniük, ezért bizonyos feltételekkel a németeket „visszacsbították” a falvakba. Ennek menete különböző

³⁰⁵⁶ A Város- és Községgazdálkodási Miniszter rendelete az állami tulajdonban lévő házigatlanok és üres beltelkek (házhelyek) értékesítésének szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 1954. november 4. 621–624.o.

³⁰⁵⁷ TÓTH 2018. 856–857.o.

volt, és függött attól is, hogy milyen súlyosan érintette a jogfosztás az adott családot, de sok szempontból mindannyian egy megkapaszkodási fázisként élték meg.

Az elbeszélésekben az volt a közös, hogy ugyan csak bizonyos mértékben, de fizikailag újra közük lett a vagyonukhoz. A vértesi Kecskéden egyik elbeszélőm például le is szögezte, hogy azért vettek vissza egy családot a „faluba”, mert a szakértelmük kellett,³⁰⁵⁸ Városlődön pedig kizárták a szövetkezetből azt az embert, aki megkapta elbeszélőm házáat és ez módot adott a német családnak a visszatérésre. Úgy tűnt, mintha belátták volna, hogy a kitelepítés hibás dolog volt.³⁰⁵⁹ Berkenyén a szovjet deportálást, kitelepítést elszenvedett család megkönnyebbülve vette tudomásul, hogy bár be kellett lépniük a szövetkezetbe és fizetni is kellett egykori otthonukért, mégis visszaköltözhetnek a házukba. Ezt visszafordulásként élik meg a folyamatos lenyomásból.

„Megalakult a téeszcsé, [azt mondták,] aki belép, az visszamehet a házába. Így sokan beléptek, köztük a papám is; otthagyták a váci műhelyt, és [belépett]. Visszamehettünk lakni, de akkor vissza kellett vásárolni. De mégis hazajutottunk. Akik bent laktak, azoknak is kellett fizetni, mert azt mondták, hogy ők elmennek, de adjunk pénzt érte. Olyan tizennégyezer forintot fizettünk. De sikerült. 1950-ben visszakaptuk a házat a téesz javaslatával. [...] Akkor még nagyon primitíven [működött a téeszcsé]. Lóval szántottak, kézi aratás volt. Ezt mind munkaegység fejében csináltuk.”³⁰⁶⁰

A megkapaszkodás egyik leglátványosabb fázisa volt ez, ami öt-hat év után érzelmileg pozitívan csapódott le a német családokban. De ez a folyamat is községről községre eltérő volt. Balatoncsicsón a helyi téeszvezetők csak ígérték, de nem tartották be azt, hogy visszaadják a németeknek a házaikat.³⁰⁶¹ A „vezetők” rájöttek, hogy a németekben erős a rokonegyesítési és a községhez való ragaszkodási vágy. De könnyelműen nem akarták visszaadni a vagyonukat. A bakonyi németek körében különösen súlyos volt a németek belső telepítése. Ganna és Döbrönte községnek szinte minden német lakója elszenvedett valamilyen kényszermigrációt, ezért ott különösen sok embert érintett az efféle revidiálási lehetőség. Az elbeszélések szerint erre azért volt szükség, mert a szövetkezet gyorsan alakult meg, de a már említett terror és az „agitációs” megfélemlítési hullám ezzel együtt jellemző volt.

Az alábbi idézet közlőjét Ganna községen belül telepítették. Az apa megroppant a jogfosztás súlya alatt, a téeszszervezés pedig a megmaradt magángazdaságukat számolta volna fel. Az elbeszélő a „miért”-ekre is keresi a választ történetében. A társadalmi rendszer képviselőit azonosítja azokkal, akik a vagyonuktól fosztották meg. Az egyén értelmezésében egy bizonyos cselekedet egy bizonyos klikkhez vagy körhöz kötődik. Ez a prekoncepció aztán beépül az

³⁰⁵⁸ 1933: N: 17: Vértesi: Kecskéd: „A téeszelnök [megengedte], hogy aki aláírta a belépést, az visszamehetett a házába lakni.” Bővebben: RITTER 2019, 173. lbj.

³⁰⁵⁹ 1925: F: 24: Bakony: Városlőd: „Gombápusztán laktunk [oda tudtunk visszajönni a fenyőfői kitelepítésből]. Egy Kéri nevű megkapta a házunkat, aki daráló volt a téeszben. Ez 1949-ben volt. A Kérit valamiért kizárták a szövetkezetből, és a Szabó Tóni [a téeszelnök] üzent nekem – gondolom, azt akarta, hogy zenészként közelebb legyek –, hogy ha beállok a téeszbe, akkor visszaszerezhetjük a házunkat. A Kéri elkerült Ajkára, mi meg visszakaptuk a házat. Apám belépett, de senki más, ő gyalogmunkán volt.”

³⁰⁶⁰ 1928: N: 23: Dunakanyar: Berkenye.

³⁰⁶¹ 1935: F: 13: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó: „Voltak olyan ígérgetések, hogy ha valaki beviszi a földjét, akkor visszakapja a házáat. De jól átverték őket, nem kaptak vissza semmit.”

élettörténetbe. Az alábbi közlésből ez olvasható ki, valamint az is, hogy a kulákosítást, kitelepítést, elűzést elszenvedők hogyan védekeztek az őket ért sérelem ellen.

„Azért volt »Roham téesz« a neve, mert rohanva grundolták össze. Azok alakították, akik idetelepültek. [...] Éjjel jöttek, volt egy kutyánk, az állandóan ugatott. A lányom úgy félt. Pápaiak érkeztek a Párttól, és alá kellett írni a téesztagságot. Erőszakosak voltak az agitálók, akiket elkaptak, azokat bezártak a tanácsházára, amíg alá nem írta. Nem sokat vittek le így, de ennek hatására a többiek aláírták. [...] Be kellett vinni a marhákat. Ez '52–'53-ban volt. [...] Azt mondták, ha belépnek, akkor visszajöhetnek azok a lakásukba, akik Farkasgyepűn vannak. Volt olyan is, akit megvertek. Apám belépett. [...] A férjem egy hónapig járt az erdőre bujkálni, és nem akart belépni. Csak egy tehenet meg egy borjút lehetett otthon tartani. Állattenyésztés és mezőgazdaság volt a fő profil. [...] Nem volt sok föld [senkinek], mert azt csinálták, hogy a földet több ember nevére írtatták – apákra, nagypapákra, fiúkra –, és akkor nem lett[ek] kulák[ok]. [...] Mindent összeszántottak, nem volt forgó. Új termény volt a len és a napraforgó. De nem sokáig csinálták, visszatértek a rozsra és a búzára.”³⁰⁶²

A gannai szövetkezet tehát állattartásra szakosodott. Az idősebb generáció benyomásszerűen, de az ifjabb a történeti folyamatokat is átlátva emlékezett a többször átalakuló, végül Kúphoz csatolt szövetkezet történetére. Előbbi idézettel kiegészítve, a Roham TSZ jellemző példája azon szövetkezeteknek, amelyek a telepés községekben alakultak meg, ahová először a szomszéd faluból érkeztek földigénylők, majd pedig hasonló klímával rendelkező távoli tájakról.³⁰⁶³ Az alábbi reflexív közlő a szocioökonómikus dimenziók és az etnikai különbségek metszetében jellemzi a szövetkezet vezetőit és a felmerült gazdasági problémákat.

„Az ivánciak jöttek először, de a borsodiak voltak a legnagyobb gengszterek, mert semmihez nem értettek, de nagyon nagy volt a pofájuk, mint a magyarok többségének. Ezek Sajóbáonyról érkeztek. Ábrahám Lajos volt az első téeszelnök, zenész volt, de nem volt gengszter. Bodrán Lajos, ő egy sajóbáonyi volt. Ők nem szerettek dolgozni. Csányi József, ő erdélyi volt, de nem székely. Kiss József, az huszár volt, de cseléd, valahonnan a környékről jött. Az Osváth Ferenc, azt nem tudom. Pásztor Károllyal sem volt probléma. A Vadász Ferenc és a neje, Margit, azok ivánciak voltak. Ők voltak az elit. Az ivánciak dolgosak voltak. A borsodiak adták ki a tanácselnököt, ők semmit nem akartak csinálni. Nehéz volt az első időszak, mert szedett-vedett embereket kellett a svábok hullámhosszára ráhangolni. A svábok úgy kerültek be a téeszbe, hogy visszajöttek Gyepűről. [...] A telepések nem bírták átlátni a gazdaságot, majdnem minden évben vezetőváltás volt. Aztán '55-ben kezdett istálló épülni, egymillió forintért. Elindult egy előregondolkodás, de '56-ban a téesz szétoszlott, mindenki ki lett fizetve, aztán '59-ben újra téesz lett, de ekkor már rájöttek arra, hogy mivel ezek a földek nem túl jó minőségűek, hosszabb távon melléküzemágakat kell alapítani. [...] '53-ban egy csomó állami gazdasági földet áthoztak [Bakony]Pölöskéről, ekkor elkezdtek tagosítani, ezek vegyes földek voltak, nem szelektáltak. Tulajdonilag ezeket kimentették, nem akarták, hogy állami gazdászágé legyen. [...] Az iroda a Vesztergomi nevű ház volt. Egy ideig nem

³⁰⁶² 1933: N: 17: Bakony: Ganna.

³⁰⁶³ Érdemes összehasonlítani a szövetkezet kommunista korszakban készült igényes, sokszor tárgyilagos, de nyilvánvalóan eufemisztikus téeszéletrajzát: „Az első szövetkezet Roham néven alakult meg Gannán, mely nevéhez méltóan később rohamosan fejlődött.” Lásd H. SZABÓ 1986, 33.o.

ejtették ki a svábok azt a nevet, hogy téesz, ha valaki kérdezte: »Wo gehst du hin?«³⁰⁶⁴, azt mondta, hogy »a hatvanasba«. Nem ment rá a nyelvük. [...] Mindent el akartak adni, azzal foglalkoztak, egészen addig, amíg a százas istállót nem kezdték el építeni. [...] Ideszóltak, hogy el kell kezdeni gyapotot termesztani. Ötven hold földbe kellett gyapotot termesztani, de a Pataki tudta, hogy nem lesz belőle semmi, ezért cselhez folyamodott, és nem csinálta meg, amit az állam mondott neki, hanem másra hasznosította a földet. Szabotált, úgy ültetett, hogy ne keljen ki. [...]»³⁰⁶⁵ Akkor a svábok beléphettek a téeszbe, és ott akkor átalakult téesz III-as típusúvá, ez lett a fejlődés is. Sokan visszavásárolták a házat.»³⁰⁶⁶

Az „anyanyelves” lakókat a Veszprémi Püspökség földjeiből létrehozott Városlódi Állami Gazdaság pusztáira telepítették.³⁰⁶⁷ Farkasgyepűn egy ilyen „puszta” működött, ahol gyümölcsösökben dolgoztak a németek. Az összezsúfolt, egykori cselédsoron több család lakott és dolgozott együtt kényszerlakhelyeken. A következő részlet egy gannai házaspárról szól. Amikor megtudták, hogy visszaköltözhetnek egy gannai albérletbe, ha belépnek a szövetkezetbe, akkor a gyerekek nem, de a szülők rögtön lecsaptak a lehetőségre, egyfajta felszabadulásként értelmezve a hatalom kegyét. Először tehát albérletbe, Döbröntére költöztek vissza. Kiderült, hogy a szövetkezet azért hívta vissza őket, mert az állattartásban hiány volt. A földeket a kollektíva művelte, de a veszélyes állatokat (például bika) a magánházaknál tartották. Ebben kellett a németek segítsége. Döbrönteiek is alátámasztották, hogy az ott működő *Váralja TSZ* is az állatok elkobzásával indította el a lábas jószágok tenyésztését. Még később is kizárással fenyegették azokat a családokat, amelyeknek a rokonai még nem adták be az állatokat.³⁰⁶⁸

A férj és felesége így emlékeztek:

„Nekem az állatokat kellett gondoznom, kapálni nem kellett, de reggel etetni, napközben kihajtani, este behozni, gondozni őket, kiganajozni. Ez volt a feladatom. Kézzel kellett megfejni. Ebben a Roham Téeszben csak mi voltunk svábok eleinte. Utána az egész falu belement. A kulákoktól elvették a vagyont, azok mentek a téeszekbe. [...] Új termény volt a len. Működött is. Táblásított határ volt, minden össze lett szántva, nem állt meg a traktor. [...] A pápai járással volt összeköttetésük, de jobbra itt döntöttek el, hogy mit kell csinálnunk. [...] Harmadába dolgoztunk az erdésszel és a tanítónővel. Miután '56 körül kiléptünk, én elmentem utat építeni.»³⁰⁶⁹

„A háznál voltak tehének és a bika is. A férjemet egyszer be is szorította a bika a téeszben. Minden reggel hétkor adták ki a téeszirodánál a munkát. Otthon voltak az állatok, de a föld a

³⁰⁶⁴ „Hova mész?”

³⁰⁶⁵ Pataki József nyugdíjas téeszelnök 1985-ben megjelent visszaemlékezésében így fogalmaz: „Alig, hogy elnök lettem, gyapottermesztésre köteleztek bennünket. Képzeljék el a gyapotot Gannán, a Bakony tetején, mikor még a síkvidéken is elfagyott. Ismertük fagyérzékenységét, sajnáltuk az ötven hold földünket, ezért cselhez folyamodtunk. A vetőmaggal úgy takarékoskodtunk, hogy a hiányos kelés miatt kiszánthassuk, és más növényvel hasznosítsuk a területet.” Lásd H. SZABÓ 1985, 36. o.

³⁰⁶⁶ 1949: F: R: Bakony: Ganna.

³⁰⁶⁷ Az államosítások révén 1949-ben jött létre. A téli gyümölcsök (alma) termesztése mellett a juhtenyésztés és -hízlalás lett a profilja.

³⁰⁶⁸ 1923: F: 32: Bakony: Döbrönte: „Beléptem a téeszbe, és '55-ben követelték anyósom állatait is. Azt mondták, hogy kizárnak, ha nem viszem be. Nekik az ökrök voltak a fontosak. Mondtam, hogy »én nem vehetem el az anyósomé, ő meg nem akarja bevinni«. Azt mondták, hogy »jó, akkor rosszabb földeket fog kapni«. Az egykori lágerparancsnokom, Hegedűs András, ő segített.”

³⁰⁶⁹ 1930: N: 22: Bakony: Ganna.

*közösbe volt. Kiléptünk, és akkor harmadába kaszáltunk. Ez azt jelentette, hogy ha például kukoricát szedtünk, akkor egy kosár a mienk, a másik kettő a megbízóé. Ez olyan öt-hat hold volt.*³⁰⁷⁰

13.4.2. A hortobágyi zárt táborból a kolhozba

Az „anyanyelvészek” mellett főleg azoknak a nyugati határszélen élő német nemzetiségűeknek a sorsában hozott változást az első kollektivizálási hullám, akiket a hortobágyi kényszermunkatáborokba kitelepítettek.³⁰⁷¹ Az 1953-ban felszámolt zárt táborokban nemzetiségi szempontból a németek jelentős számban „képviselték magukat”.³⁰⁷² Változatos volt az indok, amiért elhurcolták őket, de legfőképpen nem etnikai, hanem társadalmi és földrajzi helyzetük miatt (határsávban éltek) telepítették ki őket. Ők 1953 közepén történt szabadulásuk után nem költöztek vissza falvaikba, ezért igyekeztek minél közelebb kerülni lakóhelyükhöz. Alább a korábbi fejezetekben bemutatott deportált testvérpár történetét folytatom. Sorsuk egyben egy fertőrákosi német anyanyelvű család emelkedéstörténete is a tábor elhagyásától a hazatérésig, amelyben ügyességgel megsebzett identitásukat, elrabolt otthonukat birtokolják vissza. Ez szemben áll a hatalom goromba és durva erőszakával, amelyet kitelepítésük alatt elszenvedtek. Ugyanaz a tanácselnök fogadja vissza őket, mint aki deportálásukért felelős. A termelőszövetkezet „befogadó” jellege itt is fordulópont, és visszatér az a motívum, amely a télesztágok munkakultúrájáról szól.

*„Nagyon kevés pénzt adtak, és az elég volt a vonatjegyre. Kapuváron kidobtak a vonatból. Apám kommunistaellenes volt, ezért nem engedtek be minket a faluba, mert az határsáv. Kapuváron maradtunk egy évig. A húgom – akinek viszont eléggé fel van vágva a nyelve, bátrabb, mint én – felült a vonatra, elindult Sopronba, és átjött Fertőrákosra. Idejutottak, és a nagynénémnél szálltak meg, és kérték, hogy jöjjenek haza, hát mi nem bántottunk senkit: »Hagy' jöjjünk haza. Mert Kapuváron ilyen öregek otthonában lakunk.« Dénes Péter, a tanácselnök azt mondta, hogy »hazajöhetünk, ha belépünk a téeszbe«. Így beléptünk.*³⁰⁷³

„Mi nem jöhettünk vissza, csak Kapuvárig. Rendes vonattal mentünk. Reggel 11-kor pakoltak ki minket. A fogyatékos nővéremet és a kisöcsémet is. [...] El kellett intézni a letelepedést, mert mi haza akartunk jönni. A mamával Sopronba jöttünk, mindig elbújtunk a vécébe, ha jött a kalauz. Onnan gyalog mentünk Rákosra. Két hétig napszámba jártunk, a nagynénémnél laktunk. Összegyűjtöttük a pénzt, és bementem a tanácsra, és azt mondták, hogy »be kell lépni a téeszbe és alá kell írni«. Ez egy közösségi munka volt, főleg szőlővel foglalkozott. Aláírtam, a tanácselnök adott egy letelepedési papírt és egy lakáskulcsot. De ez egy rohadt lyuk volt. Elmentem a többiekért Kapuvárra és elhoztam őket. Ez két hétig tartott. Kapuváron még egy szék se volt, ételt se kaptak. Semmit nem kaptak. [...] Kevés háztáji jutott, és szorgalmasan dolgoztunk. Megéltünk belőle, mert piacozni jártunk: a zöldbabot, a borsót, a szőlőt Sopronba vittük eladni. Anyám a kosarat a fejére

³⁰⁷⁰ 1930: N: 22: Bakony: Ganna.

³⁰⁷¹ Lásd előző „Hasadáspontok...” fejezetet.

³⁰⁷² Például *Borzaspusztán* és *Mihályfalva* táboraiban 449 főből 86 volt német. Vö. BÁLDY 2005, 57.o.

³⁰⁷³ 1936: N: 17: Burgenland: Fertőrákos.

*rakta, az erdőn keresztül gyalogolt. Egy disznók, száz csirkénk volt. Felesbe szőlőt, kukoricát termeltünk. Nem volt se szombat, se vasárnap, csak a munka. Apám aratást vállalt a téeszben. Rosszul tagosítottak, a jó szőlőket kivágták, mert kordont [határozat] csináltak. A magyarok az összes gyümölcsfát kivágták. A szőlőt dróttal kötözték, hogy a következő évben ne kelljen metszeni.*³⁰⁷⁴

Az elüzetést túlélte hazai németek egy részének tehát a téesz nyújtotta visszaköltözés és a munkába állás egy emelkedési történetként jelent meg. Főleg azon németek sorsát emeltem ki, akik valamilyen belső telepítés útján próbálták visszaszerezni otthonukat. Mivel többségüknek ez sikerült is, ezért valóban ez egy szocioökonómikus identitás visszaállítására tett kísérlet volt. Ez az eljárás azonban jellemző azon *automatizmusok korszakára* is,³⁰⁷⁵ ahol egy nemzetiségi csoport (pláne ha jogfosztott) közösségi jogai feloldódnak az ideológia által kreált „osztályellentétek” megszüntetésével. Ez a nyelvi és a kulturális térben ugyanúgy érvényesült, mint a szocioökonómikus térben. Az ilyen irányú „lekötelezettség” gyorsan meg tudta változtatni azon emberek identitását, akiket a felsőbb hatalom lenyomott.

Ám a németek nagy része még nem lépett be a számukra idegen munkakultúrájú téeszekbe (vagy idővel kilépett onnan). Ezzel viszont annak az egyéni öntudattal rendelkező paraszti kultúrának lett a részese, amelyet a kommunista diktatúrának – főleg 1956 után – egy újabb terrorral fel kellett számolnia.

13.4.3. A mezőgazdaság első „szovjetizálási” hullámának vége: a termelészövetkezetek felbomlása

A termelészövetkezetek felbomlása az első Nagy Imre-kormányhoz (1953-1955) köthető, amely lehetővé tette a tagok számára a kilépést. A sok helyen nehezen működő, eladósodott III. típusú gazdaságok nehezebben estek szét, mint az I. és II. típusúak.³⁰⁷⁶ Utóbbiak esetében könnyebben, az előbbieket esetében nehezebben indult meg a paraszti társadalom visszarendeződése.³⁰⁷⁷ Több helyen a helyhez kötött és a faluközösség identitásához ragaszkodó németek voltak, akik ezáltal megpróbálták regenerálni a megbolygatott község társadalmát. *Az '56-os forradalom ezt csak részben változtatta meg, hacsak nem tekintem a megtorlás részének vagy következményének az 1959-es újabb kollektivizálási hullámot.* Közlőim szerint a legtöbb szövetkezet ugyanis 1956 körül oszlott fel, és a földeket újra szétosztották.³⁰⁷⁸ Sok helyen elhúzódozó vita indult arról, hogy mennyi

³⁰⁷⁴ 1938: N: 16: Burgenland: Fertőrákos.

³⁰⁷⁵ Lásd SEEWANN 2012, 383–388.o.

³⁰⁷⁶ 1935: F: 20: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó: „Az első téesz '54-ben szétment, aztán újjáalakult, és '56-ban megint. A helyi parasztokra olyan hatással volt, hogy még hallani sem akartak róla. A szövetkezetesítés egymaga egy ellenkampány volt a parasztok számára.”

³⁰⁷⁷ Ö. KOVÁCS 2012, 159–168.o.

³⁰⁷⁸ 1925: N: 30: Bakony: Bakonysárány; 1935: F: 20: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó; 1946: F: 10: Moson: Levél; 1932: N: 24: Burgenland: Balf; 1930: N: 25: Bakony: Ganna; 1932: N: 24: Burgenland: Alsószölnök.

földet vettek el tőle az első kollektivizálás során.³⁰⁷⁹ Ez a szétosztás egyes családokat a vagyon egy részének visszaszerzésével kecsgetett.

Vértestolnán nem a téeszbe való belépés, hanem annak szétesése teremtette meg a lehetőséget, hogy a föld egy részét visszaszerezhetők a németek, ami az egzisztenciális emelkedés érzetét okozta. Az alábbi közlésből jól látszik, hogy ez a földvagyon visszaszerzésével és a földkultúra megtartásával együtt járt ugyan, de *a család élete végleg megváltozott: „kétlakivá” vált, amelyben a földmunkát az idősek végezték, míg a fiatalok már ingázva az iparban dolgoztak.*³⁰⁸⁰

*„A házat nem adták vissza, de később a földeket igen. 1954-ben csináltak egy tagosítást és visszakaptuk a földet. Én öt holdat kaptam, édesapám szintén. [...] A szőlőt többel számolták. Még csak pontosak sem voltak. Ennyit adtak. Ezeket műveltük '59-ig. Gabonát, búzát, árpát, kukoricát természetünk. De én már bementem az alumíniumgyárba is dolgozni. Biciklivel jártam.”*³⁰⁸¹

A kollektivizálást hektikusan megelőző bakonyi Ganna és Döbrönte községekben szintén megszabadulásként élték meg a felbomlást. Számukra a téeszszervezés a ház visszaszerzésével, a felbomlás pedig a földvagyon visszaszerzésével volt egyenértékű. A gazdaságoknak nem volt nehéz visszarendeződniük, hiszen például a téeszek nagy része az állattenyésztést (megfelelő infrastruktúra hiányában sokszor a III. típusú szövetkezeteknél is) a tagok saját ingatlanában végeztette el. A „szabadok vagyunk”³⁰⁸² kifejezés egy lélegzetvételnyi állapotot jelentett, de a visszaemlékezők beleszövik ebbe a pillanatba az 1959-es újbóli terrorhullámot is. A gannaiai egy része sem ment vissza a földre dolgozni, inkább az útépitéshez szegődtek el, amely évekig munkát adott számukra. Más részük viszont nem tudott mit kezdeni az önállósággal, elszegényedett, de szakértelme kevés volt az iparhoz. Megoldást nyújthatott az önkéntes téeszszervezés.³⁰⁸³

*„A forradalom idején a téesz szétbomlott. Mindenki ragaszkodott a sajátjához, pedig a szövetkezet egy ideig jól ment, mert '55-ben egymillió forintért istállót építettek. Utána mindenki kilépett. Pedig már melléküzemeken gondolkodtak, mert tudták, hogy a téesz szar helyen fekszik. De nem valósult meg, mert mindenkinek felforrt az agyvíze, és kilépett. Amikor szétment a téesz, akkor megint voltak szegények, nem tudtak miből megélni. A parasztok bírták volna. 1956 decemberében ment szét a téesz, de 1957 tavaszán újjáalakult. 1959-re megépült a százfős istálló, és akkor beléptek újra az emberek.”*³⁰⁸⁴

A szomszédos Döbröntén viszont máshogyan emlékeztek, ami szintén bizonyítja, hogy a folyamatnak voltak általános elemei, de majdnem mindenhol – szinte községenként – máshogyan zajlott le, s ez legfőképpen attól függött, hogy a termelőszövetkezet mennyire alakította át a

³⁰⁷⁹ 1932: N: 24: Burgenland: Alsószölnök: „'56-ban feloszlott a téesz és kitört a veszekedés, hogy én ennyit vittem be, ennyi állatot, annyi földet. [...] Itt aztán nem alakult több téesz, hanem állami gazdaság lett, amely krumplival és kukoricával foglalkozott.”

³⁰⁸⁰ Lásd ennek igazolását még Ö. KOVÁCS 2012, 266.o.

³⁰⁸¹ 1928: F: 26: Gerecse: Vértestolna.

³⁰⁸² 1930: N: 25: Bakony: Ganna: „Akkor azt mondták, hogy szabadok vagyunk, mindenki kilépett a téeszből, csak pár telepes maradt. Többen inkább a hidépitő vállalatokhoz mentek dolgozni. A férjem is elment, mert építették az utat, '56 és '59 között. Újra jött '59-ben, akkor mindenki bement.”

³⁰⁸³ „A magyarországi kollektivizálás történetében az 1957-ben és részben az 1958-ban történt szövetkezések bizonyos értelemben valóban »önkéntesnek« tekinthetők.” Id. Ö. KOVÁCS 2012, 199.o. A gannaiai téesz feloszlásának és újjáalakulásának apropóját lényegében a már említett Pataki József téeszelnök távozása adta meg. Lásd H. SZABÓ 1986, 35–36.o.

³⁰⁸⁴ 1949: F: 7: Bakony: Ganna.

közösség földkultúráját és társadalmát. Ott, ahol a szövetkezet több olyan embert tartott el, akik nem tudtak más munkában elhelyezkedni, fájdalmasabban vették tudomásul a feloszlást. Az alig egy évet megelőző döbrönte *Váralja TSZ* német családjai közül sokan csak elfoglalták a régi földjeiket.³⁰⁸⁵ De az állatokért – kevés összeget ugyan, de – fizetni kellett:

„Szétment a téesz, mindenki vihette a magáét – aki időben szólt –, és újra elkezdtek gazdálkodni. Mi visszakaptuk a teheneket, és meg is volt még a téeszistálóban. Mert volt, aki úgy járt, hogy a tehenét elvitték a vágóba. [...] Nekünk ki kellett fizetni, jelképes összeggel. Nem is foglalkoztam a pénzzel [rögtön fizettem].”³⁰⁸⁶

Ezen rövid közlésekből látszik, hogy az újrakezdés lassan és bizonytalanul, de elindult a többségi társadalomban is. Az itthon maradt németeknek jó lehetőség volt ez arra, hogy jobban helyreállítsák a megtört paraszti identitásukat. Ám az állam társadalomszervező kényszerei elérték céljukat, és az a törés, amelyben a családok egy része már az iparban dolgozott, visszafordíthatatlannak tűnt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a németek felhagytak volna a paraszti gazdálkodással. A sajátos családrend miatt folytatódott a megosztás, amelyet a második kollektivizálási hullám tört végleg meg. Ez azokban a közlésekben látszik, melyekben arról érdeklődtem – az első szervezés idejére vonatkozóan –, hogy miért is kellett a szervezés. A három válaszból az első a „keleti», szovjet gondolkodásnak” köszönhető,³⁰⁸⁷ a második pedig annak tulajdonította, hogy együtt jobb lesz gazdálkodni.³⁰⁸⁸ Ám tapasztalati szempontból a harmadik, nagybörzsönyi közlőm foglalta össze legjobban a kollektivizálás társadalmatisításának lényegét: „Mert akkor a gyárakba szeretnék volna az embereket terelni.”³⁰⁸⁹

Ezt a vágyát a kommunista rendszer nem adta fel, és 1959-ben hozzálátott a parasztság lehetőség szerinti felszámolásához.

13.5. A belépési nyilatkozat: a második kollektivizálási hullám emlékezete (1959-1960)

Az 1956-os forradalom után az új nevet felvevő állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) a kollektivizálás minél gyorsabb véghezvitelét tűzte ki céljául. Több koncepció is napvilágot látott, de végül a főtitkár, Kádár János és a földművelésügyi miniszter, Dögei Imre elképzelése valósult meg, amely szerint fel kell számolni a magánparasztságot.³⁰⁹⁰

Az 1958 decemberében tartott MSZMP Központi Bizottságának ülésén megtárgyalták a mezőgazdaság szocialista átalakításának lépéseit. A második kollektivizálási hullám 1958 decembere és 1961 márciusa között zajlott le. Hatalmas embertömeget mozgatott meg a párt és 1,2

---

³⁰⁸⁵ 1923: F: 32: Bakony: Döbrönte. „Amikor a téesz szétment, akkor én egyszerűen elfoglaltam a földjeinket. Nem szóltam senkinek.” A későbbi téeszmonográfusnak sem sikerült nyomára bukkannia az elszámolásnak, pedig a téesz elnöke a szerzőnek adott interjújában leszögezte, hogy azt átadta Müll Ernő községi tanácselnöknek. Lásd H. SZABÓ 1986, 26.o.

³⁰⁸⁶ 1939: N: 17: Bakony: Döbrönte.

³⁰⁸⁷ 1933: N: 26: Bakony: Lókút: „Hát ez onnan keletről jött [nevet].”

³⁰⁸⁸ 1941: N: 18: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: „Majd jobb lesz a közösben.”

³⁰⁸⁹ 1932: N: 27: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

³⁰⁹⁰ KOVÁCS 2010, 127–128. o.

millió belépési nyilatkozatot íratott alá. Az agitátorok modernizációs propagandával igyekeztek meggyőzni a parasztokat a belépésről; akik elsőre nem írták alá, azokat megfélemlítették, és testi vagy lelki erőszakot alkalmaztak velük szemben. 1959 és 1960 telén – többek között – Győr, Veszprém, Fejér megyék szocialista megyékké váltak. Különös helyet képviselt a lakosságcserekkal tűzdelt Dunántúl a szervezésben, hiszen a tulajdonviszonyok itt felborultak, tehát az áttörtést is az általam vizsgált területen kellett elérni, ami sikerült is. Az újságok tele voltak propagandával, napról napra számoltak be arról, hogy mely falvak váltak szövetkezeti községgé. A módosabb parasztok véleménye mérvadóbb volt, ezért sokszor azzal agitáltak, hogy „a község legbefolyásosabb gazdája már belépett, lépjenek be a többiek is”. Többen ráláttak, hogy a párt akaratával nem lehet szembemenni, de az ellen tehetnek, hogy ne a lumpenföldművesekkel együtt alkossanak szövetkezetet, így újra az a stratégia került előtérbe, hogy a maguk téeszét hozták létre. A megszerveződő téeszekben a tagok választottak elnököt. Ezért sokszor úgy tűnt az új kollektívában, hogy a legrátermettebb nagygazda egyfajta nagyüzemi magánparaszi gazdaságként fogja vezetni a kollektívát.³⁰⁹¹ Ám a munkamorál zuhant, többen alkoholizmusba, öngyilkosságba menekültek, vagy a téeszpszichózis alatt megtörtek. Munkaegységben dolgoztak, amelyet utólag állapított meg a vezetőség, és ez sokszor csalódást okozott.

1960–1961-ben azonban rögtön burgonya- és hagymahiány keletkezett, az ország importra szorult. Ezért engedélyezték a *háztáji föld* juttatását a közös használatú földekből. Ez főleg azoknak volt ideális, akik föld nélkül léptek be a szövetkezetbe. Az elkeseredés nagy volt, többen azt tanácsolták gyermekeiknek, hogy hagyják el végleg a falut. 1960-ban 340 ezren végleg, 640 ezren pedig kétlaki vagy ideiglenes jelleggel ezt meg is tették. Nők vagy idősek maradtak a szövetkezetekben. Összességében ezek a lépések felszámolták, szovjetizálták a magyar paraszti társadalmat.³⁰⁹² Ez legjobban a Dunántúlon látszott, ahol kevés ellenállással találkozott az állampárti hatalom képviselői.

13.5.1. A falvak megszállása, találkozások az agitálókkal

A második kollektivizálási hullám során a pártállam újra lerohanta a községeket, ami a különböző módon megkapaszkodó német nemzetiséget ugyanúgy érte, mint a többségi vidéki társadalmat. A szovjet típusú kollektivizálási folyamat második hulláma azonban nem volt olyan megengedő, mint az első. Mint bemutatom, eszköztelenségében hasonlatos volt, ám az alkalmazott terror mértékében eltérő. A belépési nyilatkozatokat mindenképpen alá kellett írni, ezért egészen kevés község maradt csak, ahol a kényszerítés ne érvényesült volna valamilyen formában. Az alávetettség viszont több helyen *természetessé vált*, ezért az átmenet sem volt fájdalmas.

---

³⁰⁹¹ KOVÁCS 2010, 129.o.

³⁰⁹² KOVÁCS 2010, 130–131. o.

A Dunakanyarban lévő berkenyei közlöm eleve tag volt, a téesz sem oszlott itt fel, neki presztízsnak számított a gazdaság.³⁰⁹³ A Balaton-felvidéki Barnagon³⁰⁹⁴ és Vöröstón³⁰⁹⁵ úgy látták, hogy a gazdaságok önerőből sosem fognak olyan jövedelemre szert tenni, amelyből mezőgazdasági gépeket tudnának vásárolni, ezért engedtek a kollektivizálásnak. Bár mindkét helyen beszámoltak arról, hogy a nagyobb gazdák nem akartak belépni. Akik a „jónak” hirdített lehetőség miatt beléptek, azok is csalódtak.

„Pápáról jöttek, még az egyik vőmnnek az apja is agitált. Azt mondta, hogy be kell lépni, ha nem lépünk be, akkor a tanácsra kell menni, és ott vannak az »ávósok«.³⁰⁹⁶ Beléptem, de nem kaptam semmit, de a munkakönyvbe se írtak semmit, öt évvel később kiléptem. Ez úgy történt, hogy kukoricát és krumplit kapáltam, és mondtam, hogy egyedül nem tudom csinálni, mert a férjem beteg, a gyerekek meg iskolába jár. A saját nemzetiségű emberünk azt mondta, hogy »jól van, Gizi, akkor kimérünk neked öt holdat, azt csinálsz [vele], amit akarsz«.³⁰⁹⁷

E közlésből is látszik, hogy a zsarolás mindenhol eszköze volt a hatalomnak, és az agitálás során ezt ki is használták. Nagybörzsönyben élő közlöm testvére a községházán dolgozott, ahol kötelezték az együttműködésre, amelynek talán alapja volt, hogy családjának alá kell írni a nyilatkozatot.³⁰⁹⁸ Az ötvenes évek eseményei miatt itt is engedtek a hatalomnak, bár az agitálókról nem őriznek kellemes emlékeket.³⁰⁹⁹ A bakonyi Döbröntén azt léptették be, aki az előző szervezésnél nem adta be a derekát.³¹⁰⁰ Vértestolnán a Hevesből érkezett belső telepések 1959-re továbbálltak a faluból. A németek és a felvidéki magyarok sokszor együtt léptek be a gazdaságba.³¹⁰¹ Még az újságcikkek is úgy hozták le, hogy itt 1958-ban nemzetiségi termelőszövetkezet alakult, vagyis Vértestolnán megelőzték a terrorhullámot és a kollektivizálás előtt egy évvel már új téeszt alakítottak.³¹⁰² Több helyen – mint a bakonyi Németbányán is – arról számoltak be, hogy pár napig, de akár hetekig is megszállták a falvakat az agitátorok. Ez a lerohanás a falusiak menekülését eredményezte, amire

---

³⁰⁹³ 1928: N: 31: Dunakanyar: Berkenye: „Az a nagy téeszésítés. Akkor sokakat beszerveztek, én már tag voltam, sőt csoportvezető, tizenöt asszonyom volt, és azokkal jártunk ki a mezőre a gabonaföldhöz, trágyát teríteni, acatolni.”

³⁰⁹⁴ 1943: N: 16: Balaton-felvidék: Barnag: „Jöttek az agitátorok. Édesapámnak nem volt kérdés, hogy aláírja. Ő szorgalmas munkásember, és soha nem teltett traktorra, székérrel nehezebb volt. Ezért be akart menni. Egy tehén maradhatott, később amennyit tudtunk nevelni, annyit tarthattunk. A földet beadtuk és földjáradékot kaptunk. Csak a nagygazdák nem akartak beállni, de később belátták, hogy nincs mit tenni.”

³⁰⁹⁵ 1930: N: 29: Balaton-felvidék: Vöröstó: „Minden jót ígérték, amikor beléptünk, akkor mindent felvettek ívekre. Négy részletbe fizették ki a gépeket, a [férjem] bognárszerszámai elvitték, alig adtak valamit. Ezek pártemberek, kommunisták voltak, mindennel foglalkoztak, csak dolgozni ne kelljen. Még azt is mondta a férjemnek a meneshelyi párttitkár, hogy lépjen be a pártba, mert akkor elhelyezi a fiát ide meg oda. Ő azt mondta, hogy nem.”

³⁰⁹⁶ Az Államvédelmi Hatóság 1956-ban megszűnt. Nyilván a közlő későbbi, állambiztonsági emberekre gondol. Azonban elképzelhető, hogy ezek az állambiztonsági emberek továbbra is ugyanazok személyek voltak.

³⁰⁹⁷ 1929: N: 30: Bakony: Bakonyjákó.

³⁰⁹⁸ 1951: N: 8: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „A téeszésítésnél jártak az agitálók. Négy-hat ember jött. Még a testvéreimet is kötelezték, hogy menjen, mert a községházán dolgozott. Nálunk nem volt nagy ellenállás, mert apám Miskolcon dolgozott, talán nem is ragaszkodtak a földhöz, mert nem tudta volna művelni. A nagyszülők is belenyugodtak.”

³⁰⁹⁹ 1943: N: 18: Dunakanyar: Nagybörzsöny. Részletesen: RITTER 2019, 212. lbj.

³¹⁰⁰ 1939: N: 20: Bakony: Döbrönte. Részletesen: RITTER 2019, 213. lbj.

³¹⁰¹ 1938: F: 21: Gerecse: Vértestolna: „Akkor az összes paraszt, aki tolnai volt, az belépett. Nem csak telepések voltak benne, sőt az apciak el is hurcolkodtak innen. A felvidékiekkel pedig jól megvoltak.”

³¹⁰² „Nemzetiségi termelőszövetkezet alakult a Komárom megyei Vértestolnán. Ez a tatai járás első német ajkú termelőszövetkezete.” Id. Magyar Nemzet A Hazafias Népfőnt lapja, XIV. évf. 1958. január 25. 21. sz. 5.o.

még az a német származású ember is emlékszik, aki az elűzés alkalmával a szociáldemokrata pártba lépett be, tagja volt az első szövetkezetnek és az események után maga alapította meg és vezette a termelőszövetkezetet:

„A szüleimmel laktunk, ők már nem dolgoztak. '59 decemberében meghalt apám, mert öt szarvasmarháját és két lovát elvitték, és ebbe belehalt. Anyám hat évre rá halt meg. [...] Én voltam a bizottság elnöke, egyszer csak jöttek a civilek, aláírták a téeszbe. Voltak, akiknek elkapták a lovaikat, én mondtam, hogy községi alkalmazott vagyok, és visszaadtam. Mentünk az erdőbe, elbújtunk, este bejöttünk a kocsmába. De az erdész besúgó volt, és utánunk jöttek. [...] Ezek a népnevelők ismertek minket, még fröccsre is meghívtak. [...] Minden házba bementek, és a kocsit, gépet elvitték. Anyadisznót, marhát, lovat és növendékeit kellett beadni. [...] Az emberek nagyon rosszul fogadták ezt. Sokan eladták a házat, és elmentek, öt család rögtön átköltözött Ajkára.”³¹⁰³

A burgenlandi területeken a szőlőművelés volt a fő ágazat. Ide 1960 körül jutottak el az agitálók, naponta négyen-öten érkeztek. Addigra már értesültek a lakók arról, hogy az országban mi folyik, s arról is, hogy a módszer a legnagyobb gazdák meggyőzése. Az egyik vaskeresztesi nagygazda, aki kulákosítás és egyéb meghurcolások miatt ugyan hivatalosan nem rendelkezett földdel, a következőket beszélte el. Történetéből az derül ki, hogy a megfélemlítés volt e meggyőzés egyik eszköze. A személyiség egy pillanatra átéli az előző tíz év eseményeit, és ebből bontja ki az aláírás pillanatát és indoklását. Az elbeszélés zárására a tabusítás jellemző.

„A másodiknak Barátság Téesz volt a neve. [...] Amikor jött a Kádár, akkor már jól ment, akkor már tudtunk a háztájival gazdálkodni. Én akkor beléptem. Ez '60-ban volt, be kellett lépnem. Nem hagytam magam összevágni. Volt, akit elvittek, ha nem adta meg magát. Nekem nevem volt a faluban, nem volt tulajdonom, de bekényszerítettek. Láttam, hogy erőszakkal ment ez, hagytam magamat. Jöttek az agitátorok Szombathelyről. Voltak, akiket megverték, elvittek. Mindennap jöttek négyen, és körülálltak. Nem fenyegettek, de aláírtam. Már hallottuk, hogy mit csináltak [más] vidékeken, bevitték az emberek és agyonverték, és félholtan hazaengedték őket. Hagyjuk ezt, a saját gyerekeimnek nem beszélnek erről, hogy mi min mentünk keresztül. Még ők sem hiszik el.”³¹⁰⁴

13.5.2. A „sváb-kártya” és az agitálás módozatainak emlékezete

Megindult az újabb roham a városok felé. A német származásúakat addigi jogfosztásaik miatt könnyen meg lehetett fogniuk, meg lehetett félemlíteniük az agitátoroknak. A „sváb-kártyát” ki is játszották, erre több kultúrtájon is találtam példát. Szendehelyen a volksbundos múlttal, színpadias eszközökkel erőltettek,³¹⁰⁵ s a korábban nagy „volksbundos községnek” kikiáltott bakonyi Németbányán is ez folyt:

„[Bakony]Jákoról is jöttek agitálni. Fenyegettek, hogy ha nem lépnek be a téeszbe, akkor újra kitelepítik őket. [...] Senki nem ment önként, hát mindenkit kényszerítettek. [...] Az agitátorok

³¹⁰³ 1923: F: 36: Bakony: Németbánya.

³¹⁰⁴ 1925: F: 25: Burgenland: Vaskeresztes.

³¹⁰⁵ 1928: N: 31: Dunakanyar: Szendehely: „Az agitálók jöttek, éppen disznóölés volt, azt mondták, hogy a nagypapa – a Volksbund miatt – a téeszbe [lépjen] be. Elkézdtek kártyázni, mondták, addig el nem mennek, amíg alá nem írjuk.”

idegenek voltak. [...] A kitelepítés miatt féltek az emberek. Kutya világ volt. Potom pénzért adtuk oda az állatokat.”³¹⁰⁶

A Németbányához közeli Ajkarendeken egész tárháza volt a megfélemlítésnek, amelyből kiütközik, hogy a falu német nemzetiségű. A klikkesedett községekben még mindig voltak olyanok, akik irigykedve nézték a németek megkapaszkodását, s iparosként kárörvendően vették tudomásul a jogfosztást. Közlőm azonban nyakasnak mutatkozott a megfélemlítéssel szemben:

„Ebbe aztán be kellett lépni. Muszáj volt. Az üveggyárban dolgoztam. Hazaküldtek, és azt mondták, hogy addig be ne jöjjen dolgozni, amíg nagyapám be nem lépett a téeszbe. [...] Én csak behordó voltam, de a Wéber Gyuri bácsi, aki üveges volt, az már mondta nagyapámnak, mire hazaértem, hogy álljon be, mert úgyis bekényszerítik. [...] Valaki azt mondta, hogy »na, svábok, mentek most a téeszbe«. Azt válaszoltam neki, »mi ott is megélünk«. [...] Az agitátorok Ajkáról jöttek, gyári munkások voltak és hát fenyegettek. Itt lehetett garázdálkodni. Ha kellett egy hízó, idejöttek egy munkásörrel, és elvitték.”³¹⁰⁷

Az 1959-es szervezési hullám agitációja több már korábban is bevált fenyegetési formulával zajlott le. Ezek egyike az volt, amikor a többféle szektorban dolgozó családtagok elbocsátásával fenyegettek. Az etnikai (elűzések, vagyoni jogfosztások) és társadalmi (például kulákosítás) üldöztetések és az 1950-es évek első felében lezajlott kollektivizálás – mint bemutattam – arra ösztökölte a családokat, hogy erőforrásaikat megosszák. A fiatalok az iparba mentek dolgozni, ami a kommunista rendszer kiemelt figyelmét élvező *bányászatban* még presztízsnövekedést is hozott számukra. Már csak azért is, mert sok bányászfalu mentességet kapott az elűzés alól is. Ez a „kiemeltség” sokszor büszkeséggel is párosult, nem beszélve a biztosított társadalmi és egzisztenciális megbecsülésről. A hatalom ennek megszüntetésével fenyegette a földtulajdonosokat. A vértesi Gánton, ahol a mai napig is bányászat folyik, sem az elűzés, sem a kitelepítés nem maradt el. Itt szintén a bányászokat találták meg először,³¹⁰⁸ majd ünnepek idején vitték el őket munkára az agitálás idején.³¹⁰⁹ Csolnok viszont bányászata miatt kerülte el a németországi elűzést, de a Rákosi-korszak mintafalujává kellett változnia. Várható volt, hogy az agitátorok a fenyegetésnek itt ezt a formáját választják.³¹¹⁰

³¹⁰⁶ 1927: N: 32: Bakony: Németbánya.

³¹⁰⁷ 1942: F: 17: Bakony: Ajkarendek.

³¹⁰⁸ 1949: F: 10: Vértés: Gánt: „Apám nem akart belépni, emlékszem, karon ülő gyerek volt az öcsém, és jöttek az agitálók, aztán apám mondta, hogy »ő nem lép be«, de kényszerítették. Végül anyám lépett be. Pedig apám bányász volt, nem tudom, miért történt ez. Ez nem testi kényszer volt, hanem addig dumálták... Egy tehenet vittek el, de egy fillért se kaptunk érte.”

³¹⁰⁹ 1928: N: 31: Vértés: Gánt: „Pestiek jöttek, és ezek olyan nagy emberek voltak. Mondták, hogy ők még esőben is tudnak dolgozni. Zavarták az emberek[et], mindig a vasárnapi mise alatt vitték be őket dolgozni, direkt csinálták.”

³¹¹⁰ 1939: F: 20: Gerecse: Csolnok: „Itt senki nem akart önként belépni. Két példát tudok, a Tier Miska, az édesapám sógora volt, elvettek tőle mindent, mert volksbundosok voltak. Egy fűszerüzletük volt, de a házban bent hagyták őket. Három lányuk van, de próbálták talpra állni. '59-ben jöttek agitálni, és az anyja nem akart belépni. A fiát hozták föl a bányából, és mondták neki, »ha nem lép be a mama, akkor kirúgunk«. A másik, a Piel bácsi. Ő is gazdálkodott, ők megúszták a háborút, mert fent volt a várba' [SS-ként], és azt mondta, hazajön élelemért. Elengedték, de vissza nem tudott menni, mert a gyűrű bezárult. Tőlük nem vettek el semmit, nem volt a Volksbund tagja se, de jött a téesz. Úgy gondolta, hogy ha elmegy bányásznak, akkor megússza. Igen ám, de otthon maradt a neje, és fele-fele arányban volt a föld a nevében, és be kellett lépnie a feleségének, vagy a Piel nem dolgozhat a bányában. Hát így volt ez önkéntes.”

„Olyan is volt, hogy azt mondták a Bányász Bandinak, akinek a szülei még parasztok voltak, de ő már nem, hogy »elmész haza, és akkor jössz vissza, ha apád aláírja a belépési nyilatkozatot«. Könyörögve ment az apjához, hogy írja alá, mert ha nem, akkor nekünk végünk van. [...] Olyan volt, hogy – nem mondom a nevét, meg azt se, hogy hol történt – egy illetőnek a nagyapja az atyáúristenért se akart belépni. Eljöttek az öregért, beültették egy autóba és elvitték százötven kilométerre, majd kirakták. Az öregnek haza kellett találnia. Figyelmeztették, ha nem írja alá, még egyszer megteszik.”³¹¹¹

Sopronban azzal fenyegették a borosgazdákat, hogy gyermekeiket menesztik az iskolákból, ha nem állnak kötélnek:

„A téesz nagyon korán kezdődött, de apám sokáig kihúzta. Akkor volt pár éve, hogy rendbehozta apám a szőlőt. Jöttek bőrkabátos emberek. Nem lépett be, elmentek. Egy hét múlva visszajöttek, akkor is nemet mondott. Harmadjára azt mondták, hogy »a maga fia jár a Testnevelési Főiskolára?« Mondta, hogy »igen«. »Biztos, hogy még odajár?« – válaszolták. Kiderítették. Apám megijedt, és aláírta.”³¹¹²

A bakonyi Isztiméren az inotai kohóban dolgozókat fenyegették meg, hogy elvesztik a munkájukat, ha nem lépnek be.³¹¹³ Azok, akik a „földreformban” pár hold földet szereztek, majd a bányába kerültek, szintén ki voltak téve annak, hogy ha volt élő állatuk, azzal be kell lépniük a kollektív gazdaságba. A családok számára a megoldást ez esetben is az jelentette, hogy az ötvenes évek meghurcolásai miatt megosztották a vagyont, vagy a nagyszülők földjét adták be a szövetkezetbe:

„Kolontárné meg a másik irodista, ők jöttek agitálni. A férjem Inotán dolgozott a kohóba, s azt mondták, »elveszíti a munkáját, ha nem áll be, de ha beáll, jó lesz, mert lesz nyugdíj«. Először nem akartam, de mégis aláírtam. A téeszben nem fizettek, a nagymamámék földjét vittem végül be. Először két téesz volt, aztán összerakták, és a végén a [Fehérvár]csurgóikkal raktak össze. Itt végül jó pénz lett, de a csurgóiaknak nem ment.”³¹¹⁴

A másik megfélemlítési módszer a vagyonelkobzás volt, a „ha nem lépsz be, elveszük a földjeidet” fenyegetés. Ennek egyik alváltozata volt az „elveszük a földeket, és rosszabb minőségűeket adunk helyette”, vagyis rossz termőátlaggal rendelkező vagy a falutól távol elterülő területeket. Németbányán³¹¹⁵ a pápai ÁFÉSZ-osok éltek ezzel a fenyegetéssel. Dunaszentmiklóson is az értéktelenebb földdel fenyegetőztek. Itt eleinte nem voltak erőszakosak az agitálók, de amikor nem értek el eredményt, fenyegetőzni kezdtek,³¹¹⁶ sőt egy agronómus szakembert is magukkal vittek propagandacéljaik megvalósításához.³¹¹⁷ A harmadik megfélemlítési módszer a „rászedés”

³¹¹¹ 1925: F: 34: Gerecse: Csolnok.

³¹¹² 1936: N: 23: Burgenland: Sopron.

³¹¹³ 1933: F: 29: Bakony: Isztimér: „Bányából is elküldtek két [bakony]csernyei embert, mert nem állt be. Mindenkinek kiadták a munkát naponta, és a munkaegység fél forint volt. A nagypapa nyugdíja 380 forint volt.”

³¹¹⁴ 1923: N: 36: Bakony: Isztimér.

³¹¹⁵ 1944: N: 15: Bakony: Németbánya: „Az egyik agitátort Móricnak hívták, az ilyen felvigyázó volt, a [pápai ÁFÉSZ-tól jött]. Gorombák voltak. [...] Nagy fenyegetések voltak. Mindenki belépett végül. [...] Az én férjem iharkúti volt, ott is volt téesz és agitátorok is.” Részletesebben: RITTER 2019, 227.lbj.

³¹¹⁶ 1930: F: 29: Gerecse: Dunaszentmiklós. Részletesen: RITTER 2019, 228.lbj.

³¹¹⁷ 1937: N: 22: Gerecse: Dunaszentmiklós. Részletesen: RITTER 2019, 229. lbj.

volt,³¹¹⁸ amikor jellemzően kis gazdaságokkal, kevés földdel rendelkező parasztokat vettek rá, hogy beálljanak a szövetkezetbe. Ez legfőképpen abban a formában jelentkezett, amikor az agitátorok azt mondták, hogy az állam nemhogy gondoskodni fog róluk, de kollektívájukat vagyonnal, pénzzel fogja támogatni. Isztiméren azzal tudták a téeszbe csalogatni az embereket, hogy azt mondták, „már mindenki beállt a kollektívába”. E helység azért különleges, mert az elmondások szerint a helyi „sváb” parasztok agitálták a belépésre az embereket.³¹¹⁹

„Inotán dolgoztam napi hat órát. Hallani sem akartam a téeszről, de apámhoz eljöttek. Helybeliek is agitáltak, de máshonnan is jöttek. Apámat bekényszerítették, becsapták, mert azt mondták neki, hogy »írja alá, maga lesz az első, maga lesz az elnök, jól fog járni.« Nem írta alá kétszer vagy háromszor, és aztán addig agitáltak, amíg mégis. Nem fenyegették, csak ígérettek.”³¹²⁰

E rászédésnek másik formája volt az, amikor az agitátorok az idős embereket akár verbális, akár valós erőszakkal megfélemlítették. Ennek egyik fontos eleme a nyugdíj vagy pedig egyfajta „öregségi pénz” emlegetése volt. Azoknak, akiknek nem volt nyugdíjuk, az agitálók ígérete megoldást jelentett. Tótvázsonyban az öregeknek 350 forintos öregségi pénzt ajánlottak.³¹²¹ Kevesen voltak, akik ellenálltak, és vállalták volna, hogy nyugdíj és egészségügyi szolgáltatás nélkül élék további életüket.³¹²² Bakonysárkányon emiatt még örültek is a téeszszervezésnek, s ez jól mutatja, hogy a háború utáni vidéki milióket mennyire megviselték a mesterséges beavatkozások (kényszermigráció, szocioökonómikus tér felbontása).³¹²³ A burgenlandi Pornóapátiin kortanúm nem lépett be a téeszbe, csak miután kitanulta a „traktoros mesterséget”.³¹²⁴ Kimlén erőszakosan ment a szervezés, de mégis volt olyan, aki megpróbált „ellenállni”.

„Ez teljesen kényszeres volt, veréssel, melegítéssel. Ezek az agitátorok a falusi söpredékből volt[ak]. »Be kell lépni, mert a párt előírja.« – mondták. A földem 180 aranykorona volt, 600 négyszögöl maradt. Jöttek az agitátorok. Először az uram nem akart beállni, mert akkor ő Mosonszentpéteren egy magánzó gépmester volt. Akkor állt be, amikor megígérték neki, hogy gépekhez kerülhet. [...] Az öreg Sch. Pál, az kilépett, azt mondta, hogy beírta a keze, kilépett az esze

³¹¹⁸ 1926: F: 33: Bakony: Porva: „'59-ben mentek házról házra, és rászédtek a népet. Beadtuk a két és fél holdunkat, azt mondták, hogy könnyebb lesz a megélhetés, és ezért aláírtuk. Nem ellenkeztünk.”

³¹¹⁹ 1936: N: 24: Bakony: Isztimér: „Agitáltak minket, nekünk tíz holdunk volt. Mondták, hogy »álljanak be, mert nem tudnak majd létezni, meg már mindenki beállt, csak maguk nem«. Így aztán beálltunk. Ezek az agitátorok helybeliek voltak, svábok is voltak közöttük. Elvitték az állatokat, teheneket, csak egyet hagytak meg. Elvitték a vetőgépeket, ekét, boronát, fogast.”

³¹²⁰ 1936: F: 22: Bakony: Isztimér.

³¹²¹ 1927: F: 32: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Elhívták a falunak a nagyobb paraszti embereit, és átverték őket. Aki ellenállt, annak addig cserélték a földjét, amíg nem lépett be. Aki nem akart beállni, annak nem kellett belépnie, de a földet akkor is be kellett vinni. Szegény öregeknek adtak 350 forint öregségi pénzt.”

³¹²² 1934: N: 25: Moson: Rajka: „Apámat be akarták szervezni, de nem a földje után, hanem mint kőműves. Idős ember volt, nem lépett be a téeszbe, és nem kapott se nyugdíjat, se egészségügyet. Velünk laktak.”

³¹²³ 1922: F: 37: Bakony: Bakonysárkány: „Jó téesz volt, mert apám belépett és aztán kapott nyugdíjat, később nagyon sajnálták, hogy tönkrement.”

³¹²⁴ 1925: F: 25: Burgenland: Pornóapáti: „Jöttek agitálni a szombathelyi gyárból. [...] Megkérdezték nejemet, hol vagyok, azt mondta – mert nagyszájú volt –, hogy »a férjem nem jár agitálni, hanem dolgozik.«” Részletesen: Bővebben: RITTER 2019, 236.lbj.

és magánzóban folytatta. Utána N. Dezső lett magángazda. [...] 2600 hold volt a téesz, táblás művelés működött.”³¹²⁵

Az agitátorok társadalmi összetétele vegyes volt. Herenden úgy látták, hogy a helyiek mellett szakszervezetiek és titkáraik, munkásörök és iparosok vettek részt a „meggyőzésben”.³¹²⁶ A munkásöröket az idősebbek ÁVH-soknak titulálták, de itt csupán jelzöt kell látni az 1959-re már megszűnt szervezetben. Bakonyjácán lódenkabátosoknak,³¹²⁷ Gánton pestieknek írták le őket, a hegyvidéki Bakonyánán alföldieknek,³¹²⁸ a burgenlandi Fertőrákoson pedig tanároknak.³¹²⁹ A tipizált, sztereotipikus megjelenítések oka, hogy ezek az emberek *idegenekként*, fenyegető betolakodóként léptek be a falvakba, s a helyiek ennek ismeretében értelmezték őket. Márkón a Bakony Művek pártkatonáit látták azokban, akik „*ütöttek, ha kellett*”.³¹³⁰ A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon várpalotai bányászok érkeztek agitálni. Itt a későbbi téeszben közvetetten részt vevő asszony (akinek férje volt a vezető) megértően nyilatkozott róluk,³¹³¹ míg a szomszédos Barnagon már szinte elmenekültek az agitátorok elől.³¹³² A szintén közeli fekvésű, Balaton-felvidéki Balatoncsicsón így emlékeztek:

„1959-ben visszakerültem a bányából, akkor itt nem volt írni-olvasni tudó ember. Apám igen, ő téeszelnök is lett. [...] A szervezésbe az ipari munkásságot vonták be. Apámat beléptették, három napig a tanácson volt, és úgy meggyőzték, hogy rögtön téeszelnök lett belőle. Én a szomszéd szövetkezetbe, a szentjakabfalviba³¹³³ dolgoztam főkönyvelőként. Az is tisztán német falu volt,

³¹²⁵ 1932: N: 27: Moson: Kimle.

³¹²⁶ 1943: F: 16: Bakony: Herend: „Jöttek az agitálók, helybeliek, szakszervezetiek, munkásörök, munkások a gyárból, sok herendi ember volt, szakszervezeti titkár. Mindenkinek be kellett lépni.” Részletesen: RITTER 2019, 238.lbj.

³¹²⁷ 1942: N: 17: Bakony: Bakonyjácó: „Az agitátorok munkásemberek voltak. Lódenkabátos idegenek. Mi éppen a nővéremeknek segítettünk, mert házat építettek, a régit szedtüik szét, hogy újat építsünk. Szedtüik le a nádat, amikor a nővérem leugrott és bemenekült az erdőbe. [...] Anyám végül beállt, mindenki aláírta.”

³¹²⁸ 1928: N: 28: Bakony: Bakonyánána: „Jöttek agitálni, az Alföldről. Kibálták, hogy írjuk alá, »hol van a gazda?« Azt mondták, hogy »Ma be kell állni! Meg kell, hogy alakuljon a téesz, mert elvisznek Veszprémbe«. És ez meg az a »két nagygazda már beállt«. Én azt mondtam, hogy »jól van, beállunk, de a fát hadd vágjuk ki a földünkön«. Azt mondták, hogy »jó!« Két-három napig volt ez. A fát a sógornóm elvitte Pestre, és építettek belőle tetőt.”

³¹²⁹ 1929: N: 30: Burgenland: Fertőrákos: „'59-ben akkor már mindenkinek kellett menni. Jött agitálni a jegyző, a tanító. Mi önkéntesen léptünk be, főleg parasztokat agitáltak. Senki nem mert ellenállni.” 1936: N: 22: Burgenland: Fertőrákos: „Aki nem állt be, annak mindenét elvették, a közösbe vitték.”

³¹³⁰ 1936: F: 22: Bakony: Márkó: „Emlékszem, járták a falvakat. Akkor a Bakony Művekben, a TMK-üzemben dolgoztak ezek karbantartóként. Tartottak egy nagy dumát [nekünk az üzemben], hogy szervezzük be a saját falvainkat, és hát [a többiek] meg is csinálták. Márkó, Bánd, Hárskút, ez lett a téesz. [...] Két-három emberhez többször mentek győzködni. [...] Ezek pártaktivisták voltak, ütöttek, ha kellett.”

³¹³¹ 1932: N: 27: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz. Részletesen: RITTER 2019, 243.lbj.

³¹³² 1933: F: 26: Balaton-felvidék: Barnag: „Sokszor voltak nálunk. Először bányászok jöttek Várpalotáról. Voltak tizenöten. »Nem állunk be?« – kérdezték. Sokan a szőlőbe szöttek ki, amikor jöttek, szinte üres volt a falu. Azt mondták, hogy »mit csinálsz egyedül?«, mert mindig az volt a szöveg, hogy »már csak hárman, négyen nem álltak még be.«” A barnagi eseményekhez érdemes hozzátenni, hogy Kiss Gyula, párttitkár, aki 1948-ban felmentette a falut (Lásd: *A német közösségek két hasadáspontja...* című alfejezetben), ismét akcióba lendült annak érdekében, hogy a téesz ügyét sikerre vigye. Erről így vallott egy újságinterjújában: „Azt magamról tudtam, hogy minden szülőnek szent, amit gyermeke mond. Hazahívtuk hát a városban tanuló, dolgozó barnagi gyerekeket, és ők szépen megagitálták apjukat és anyjukat.” Id. Farkas József: „Minden újbán bíztam”, in. *Veszprémi Napló*, Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja, XXXVI. évf. 1979. március 21. 67. sz. 4.o.

³¹³³ Szentjakabfalván az ötvenes években nem alakult téesz. A *Hunyadi Termelőszövetkezet* 1959. március 14-én jött létre, s Balatoncsicsóval együtt 1973-ban egyesült a zánkai téesszel *Magyar Tenger MGTSZ* néven. Adatok: ERDÉLYI 1985, 225–226.o.

okosabbak voltak, de a brigádvezetőnket meg kellett tanítanom írni-olvasni. [...] Jöttek agitátorok, minden ipari üzemnek ki volt adva egy település, ahol agitálni kell a dolgozóknak, Csicsóra a Veszprém megyei Mezőgazdasági Gépállomás Igazgatósága volt kiadva, vagyis Veszprémből, a Viola utcából jöttek, de Szentjakabfára a székesfehérvári Videotonból érkeztek. Érdekes, hogy még megvannak azok a talicskák, amiket ezek az ipari munkások csináltak jutalomként a téesznek. Ők ezt adták. Mindennap itt voltak egy héten keresztül, és talicskát csináltak. Olyan talicska volt, hogy a súlypontja az emberen volt, nem a keréken. Egy tévét kapott, aki belépett. Volt, aki megtagadta. Olyan emberek, akik már előtte értékesítették a földjeiket, akik már más lábon éltek, ők elmentek ipari munkásoknak. Ezek nem a földjüktől menekültek, hanem a föld által kényszerített munkától. Az igazi parasztember nem tud szabadulni a földtől. Én se tudtam szabadulni, nekem még két és fél hektár földem van.”³¹³⁴

Viszonylag különlegesebb eset volt a Balaton-felvidéki Hidegkúté.³¹³⁵ Itt ugyanis Balatonfüredről jöttek az agitátorok, valószínű, hogy az imént említett Videoton dolgozói és bányászok is érkeztek erre a területre. Az agitátorok biztosra akartak menni. Ordibáltak és fenyegetőztek a faluban, aminek hatására majdnem mindenki belépett a téeszbe.³¹³⁶ A hatalom újabb megfélemlítő eszköze a kivárás volt. Akik nem léptek be a szövetkezetbe, azokat a legrosszabb körülmények közé kényszerítették. Az új szövetkezet leszűkítette a mozgásterüket, elvette a munkájukat, így végül mindenkit bekényszerített a sokszor rosszul működő gazdaságokba:

„Jobban a férfiakra mentek ezek az agitátorok. Mi mondtuk, hogy »nincs mit beadnunk, mert nincs földünk«. Minden anyósom nevéen volt, és minket békén hagytak. 1963-ban végül beléptünk, mert nem lehetett volna máshol dolgozni, csak az erdőn. Elfogyott a munkalehetőség. Így inkább elmentünk a téeszbe. Két-három egységért dolgoztunk, de nagyon szar munka volt.”³¹³⁷

Az nem véletlen, hogy a hatalom fizikai munkát végző embereket kért fel arra, hogy erőteljesen lépjenek fel a „parasztoknál”. Hatalomtechnikai szempontból az „ellenséges”, önállóan gazdálkodó, független parasztot könnyű volt alávetni a hatalom kezeként működő, fizikailag nehéz munkát végző, kiemelt, és ennek következtében lojális munkásokkal.

Gannán és Döbröntén egy természeti katasztrófa után kezdődött meg a szervezés.³¹³⁸ Az előző kollektivizálásban is sokat szenvedett két faluban ismét összeteterelték a lakókat, és akik még nem bizonyítottak az előző szövetkezetekben, azoknak be kellett lépniük.³¹³⁹ A meggyőzés erőszakos volt, reflexív közlóm ezt így tapasztalta:

³¹³⁴ 1935: F: 24: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

³¹³⁵ Hidegkúton 1951 és 1956 között működött szövetkezet „Hajnal” néven. 1959. március 15-én jött létre a „Március 15.” Téesz. 1968-ban egyesült a tótvázsonyi téesszel, majd az egészet a nemesvámosi téesz olvasztotta magába a környék más falvainak gazdaságaival együtt, amelynek neve Balatonfüred–Csopak MGTSZ lett. ERDÉLYI 1985, 190–196.o.

³¹³⁶ 1928: N: 29: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Csoportosan mentek bottal. Azt mondták, hogy lépünk be, agitáltak. Füredről jöttek, de rendes ember nem megy ilyenre. Nem akartak elmenni, amíg nem irt valaki alá, ők csak nevet akartak, és akkor ment el az egész vagyon.”

³¹³⁷ 1924: N: 35: Balaton-felvidék: Hidegkút.

³¹³⁸ „»Elöntötte a víz a Rétiföld-, a Káposztás- és a Bittvaföldi-dűlőket. A learatott gabona kepében volt, melyet elhordott az ár. A kepeket az erdőben szedtük össze, majd megkezdtük a cséplést. A gabonán lévő és megszáradt iszap olyan port csinált a csépléskor, hogy csaknem félreverték a harangokat, mert azt hitték, tűz van a faluban.» (sic!) Id. H. SZABÓ 1986, 39.o.

³¹³⁹ 1925: F: 34: Bakony: Ganna. Részletesebben: RITTER 2019, 251.lbj.

„'59 júliusában elvitte a gannai hidat a Bittva,³¹⁴⁰ és sok minden mást is. Nagy volt az elszegényedés. Van egy szólásmondás Gannán: »ha hid is lesz, akkor víz is lesz«. [...] Jöttek az agitátorok, akik kemény legények voltak, bevitték az embereket a tanácsra és melegítették őket. Nálunk nem volt olyan kemény, de a többi faluban igen. Mert ott pincékbe rakták őket. Nálunk is jól befűtöttek nekik. Ráadásul verőlegényeket is hoztak, aztán megdádáztak.»³¹⁴¹

13.5.3. Az agitáció erőszakváltozatai

A belépési nyilatkozatok aláírásának szcénáit tabusításokkal szövik át az elbeszélők. Ennek egyrészt az interjú időpontjának történelmi közelsége lehet az oka (még élnek az elkövetők), másrészt pedig az, hogy az erőszak általában megszegényítéssel járt. Ezért csak alákérdezés segítségével szakadtak fel ezek a vakuélményekként megjelenő pillanatok. A retorziókról szóló elbeszélések beleszövődnek az előbbi közlésekbe, mégis különállóak. Fontosnak éreztem, hogy a korábbi tematikákat felvázolva mutassam be az erőszakot, amely újra a mélybe lökte a megkapaszkodó németeket.

A dunakanyari Szendehelyen és az attól távol eső Balaton-felvidéki Balatoncsicsón a már többször kitelepített és vagyonfosztott családokat hasonlóan *szegényítették meg*. Az alábbi két idézet jól mutatja, hogy az egymástól távol eső közösségeket mennyire hasonló módon, parancsra terrorizálták, más szóval azt, hogy mennyire tervszerű volt a vidék lerohanása.

„Apám el akart volna szökni, az agitálók kintről fogták a kilincset, apu meg bentről akart kimenni. Egy szendi is volt közöttük, és azt mondták, hogy még tévét is fognak tudni venni és kényelmes is lesz a közösbe'. Apám viszont közölte, hogy nem írja alá, ezután fogták, levitték a tanácsra, s akkor a mikrofon [hangosbemondó] bemondta, hogy »Sch. Jakab nem akar belépni a közösbe«. Apukám ott ült egy fél napig. Aztán szóltak anyámnak, hogy jöjjön le és akkor végül aláírták.»³¹⁴²

„Úgy csinálták, hogy apámat kiemelték a tévészervezéskor, bevitték a tanácsra, és addig ki nem engedték, amíg alá nem írta a belépési nyilatkozatot. Utána beordították a hangosbemondón, hogy apám belépett. Ez '59 márciusában volt. Apám megyei tanácsstag volt, de párttag nem. Tudták, hogy őt kell megtörni, ha ő elesik, akkor bent lesz az egész falu. Három napig nem engedték ki. Beszélgettek vele, felváltva, nem bántották, de melegítették, nem engedték ki a vécére, nem adtak neki se inni, se enni, végül nem bírta, mert egyszer tisztába kellett tennie magát, felmosatták vele. Amikor aláírta, akkor téveszelnök is lett. [...] Mással nem erőszakoskodtak, mert elég volt egy embert meggyőzni, és [a többiek] mentek utána.»³¹⁴³

E megszegényítések mélységét és pszichikai, majd fizikai erőszak jellegét jól mutatja, hogy sokan egyenértékűnek tekintették ezt az eseményt az elűzéssel. Ez a tapasztalati rokonítás az alávetettség kontinuitását is jelzi. A hatalom részéről gazdag eszköztára volt ennek.

³¹⁴⁰ Bittva, bakonyi patak. A Marcal folyó egyik legnagyobb mellékága.

³¹⁴¹ 1949: F: 10: Bakony: Ganna.

³¹⁴² 1937: N: 32: Dunakanyar: Szendehely.

³¹⁴³ 1935: F: 24: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

Nagybörzsönyben visszatért az ellenállás, amikor az apa elmenekült az agitálók elől. Ekkor még tartott a németek visszaköltözése a községbe a nógrádi száműzetésükből (belső telepítésből). Ez feszültséget okozott a község tíz-tizenegy évvel korábban érkező betelepülői között, ráadásul a téesszervezések rámenőssége több botrányt, rendőri intézkedést és összetűzést is eredményezett.³¹⁴⁴ Az alábbi elbeszélésben jól kivehető az a hirtelen megélt létbiztonságérzetvesztés, amelyben visszacsatolásként megjelenik a németek által megélt tizenöt év jogfosztása is.

„Egy hónapig jöttek agitálni olyan jómadarak, akik a kitelepítést is csinálták. Édesapám nem jött haza egy hónapig, az ott volt a szőlőben, egy kis kunyhóban tartózkodott. Édesanyámat pont epekővel műtötték, itthon feküdt. Minden hajnalban az agitálók, harmincan-negyvenen a kapu előtt voltak. Apámat keresték, dühösesek voltak. Volt egy ilyen kis fekete kutyánk, úgy megverték ezek a hülyék... Azért, hogy féljünk. Ekkor anyám már nem bírta tovább és aláírta. Apám ekkor éppen itthon volt és a sufniiban bujkált. Hátramentem. Mondom, »jöjjön csak előre most már nyugodtan«. Mondja, »miért?« Mondom, »anyám aláírta a papírt«. Az úgy sírt, az az ember. »Úgyse lehet mást csinálni.«³¹⁴⁵

A szervezésben a faluközösségek is meghasadtak, hiszen szinte megszállták a községeket az idegenek. Bizalmatlanság alakult ki, főleg az erőszakoskodások miatt. A sorozatos jogfosztások utáni megszégyenítés miatt rendkívül nagy tabusítás övezi a „szövetkezetesítés” terrorját. Ebbe természetesen az is beletartozik, hogy a létrejött kolhozok felülről vezérelt intézkedései egy adott község hagyományos szocioökonómiáját tekintve eszköztelenül, vagyis egységesítve (egybeszántás, tájidegen növények termesztése) kezelte a földeket, ami azok romlásához vezetett. Ez mélyen és apatikusan érintette azokat a gazdákat, akiknek beosztottként kellett ezt végignézniük. Éppen emiatt az 1920-as években született generációktól csak puhított közléseket kaptam, ám a fiatalabb, reflexív közlöket már nem kötötte a félelem. Az egykori megkapaszzkodott kulákcsaládot így vették rá a belépésre:

„Kiszálltak a rendőrök. Apámat bevitték a tanácsházhoz, a fal felé fordították, és azt mondták neki, hogy addig nem mehet haza, amíg nem írja alá. Addig kellett állnia, amíg meg nem gondolta magát. Itt nem állt ellen senki, látták a módszereket.”³¹⁴⁶

Ennek ellenére volt olyan község, ahol nemcsak reflexív, hanem közvetett bántalmazásról is kaptam közléseket. Talán nem is csoda, hogy éppen Vértestolnán nyíltak meg nekem az emberek. Ez a község az ötvenes években is az egyik legvallásosabb település maradt,³¹⁴⁷ ahonnan ugyan tömegével internálták a németeket, kitelepítés is volt (a házból), de a németországi elűzés elmaradt. Az itt élő német közösség bátrabb, összetartóbb volt az évtizedek folyamán, ráadásul már egy évvel a kollektivizálás előtt, 1958 januárjában megalakult a német téesz. Mégis szükség volt terrorra ahhoz, hogy mindenki beléphessen. Ezért sem szégyenérzet, sem tabusítás nem volt jellemző az itt

---

³¹⁴⁴ Lásd 278. irat: Takács József főhadnagy és Tullner István főhadnagy, a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának Váci Kirendeltségének tisztjeinek szigorúan titkos jelentése, a „Nagybörzsöny községben történt téesszel kapcsolatos rendkívüli esetről”, Vác, 1960. szeptember 10. Ö. KOVÁCS. 2015, 448–451.o.

³¹⁴⁵ 1932: N: 27: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

³¹⁴⁶ 1943: F: 16: Bakony: Herend.

³¹⁴⁷ A hittanbeíratások aránya 91%-os volt e községben. Ö. KOVÁCS 2012, 410–411.o. 41. lbj.

gyűjtött történetekben. A közlésből is jól érzékelhető a sokkoló ráhatás módszere, amelyet nem többes, hanem egyes számban, én-narratívaként interpretálódik:

„Mentem be, azt mondja: »Na, jött aláírni a téeszbe?« Mondom, »Erről nem volt szó, én nem lépek be a téeszbe«. Addig-addig izéltek ottan, végül azt mondták, »Na jó, ha nem, akkor viszontlátásra«. Mikor mentem ki, még ott volt egy társaság, ezek mind tatabányaiak voltak, »Na, aláírt?« Mondom, »Nem!«. Erre megfogott és széthúzta a számát: »Nézd! Még jó a foga! Csak nem azt akarja, hogy kiverjük?« Így beszéltek azok már. Aztán visszamentem, azt mondta: »Na, aláír?« Ott voltam majdnem egész éjjel. Aztán egyszer csak mondja nekem az egyik, akit Tobiknak, meg egy másik, akit Tummernek hívtak: »Na, ha maga belép, akkor ők is belépnek«. Láttam, hogy nincs más lehetőség, beléptem. Ők ott csak ígérettek, hogy milyen jó lesz, satöbbi. Egy évig brigádvezetősködtem.»³¹⁴⁸

Az apai generáció nem tudta elviselni, hogy az életét újra tönkreteszik.³¹⁴⁹ A halálozási arány nagyobb lett azokban a nemzedékekben, amelyek egész életükben a földdel foglalkoztak. A fiatalabb generáció történeteiben sokszor a szülők szomorúságának csak a következményei érződtek. Ebből az esemény megrázó voltára, az életminőség, a biztonságérzet elvesztésének drámaiságára következtettek, valamint arra, hogy a családok tömegei nem voltak tisztában a valódi folyamatokkal.

A terror ezekkel a módszerekkel söpört végig. Míg az agitálókat korábban csak idegenekként írták le, addig a velük érkezőket az erőszak szervezetek tagjaiként. Pustavámon pufajkások érkeztek, hogy a parasztokat agitálják,³¹⁵⁰ bakonysárkányi közlőm apósát is befűtött kályha mellé ültetve győzködtek, hogy írja alá a nyilatkozatot.³¹⁵¹ Mórton megtiltották a kovácsoknak, hogy megpatkolják azok lovát, akik nem lépnek be a téeszbe.³¹⁵² Nem volt ritka, hogy a „rábeszéléseken” addig kínozták az embereket, amíg azok bele nem haltak a sérüléseikbe.³¹⁵³

A téeszirodák megszervezése is sokkoló lehetett. Akárcsak az elűzés esetében, itt is kiszemeltek egy házat, majd az ott lakó családot egyszerűen bármiféle kompenzáció nélkül kidobták onnan.³¹⁵⁴ Hasonló vagyoni jogfosztással fenyegették a kimlei német családokat is.³¹⁵⁵ A németeket több dologgal is fenyegetni lehetett, s alávetettségük, „megtúrtságuk” miatt kíméletlenebbek voltak velük szemben azok, akik a terrort végrehajtották, vagy asszisztáltak hozzá. Mindössze egyetlen

³¹⁴⁸ 1928: F: 31: Gerecse: Vértestolna.

³¹⁴⁹ 1928: N: 31: Vértes: Gánt: „A férjem bányász volt, és hazaküldték, hogy szóljon apámnak, menjen be a tanácsra. Lovat, mindent be kellett adni. Az apám ezután gyorsan meghalt, hirtelen, és miután, hogy ezt a rengeteg dolgot beadtuk, százharminc forint nyugdíjat kapott az anyám a téesztől.”

³¹⁵⁰ 1939: F: 20: Vértes: Pustavám: „Senki nem akart belépni, főleg a svábok nem. Voltak pufajkások, akik jöttek és megverték az embereket. A rendőrök és a párttitkárok ebben részt vettek.”

³¹⁵¹ 1925: N: 34: Bakony: Bakonysárkány. Bővebben: RITTER 2019, 263.lbj.

³¹⁵² 1928: N: 31: Vértes: Mór.

³¹⁵³ 1929: F: 32: Vértes: Mór: „Ez 1961-ben volt. A nászom apja mesélte, hogy a testvérét bekísérték a pártbizottságba, mert nem akart belépni a kolhozba. Amikor hazajött, holt sápadt volt, nem vacsorázott, azt mondta, nem érzi jól magát, és lefeküdt aludni. Nem sokkal később rohant a feleség a bátyjához, hogy az ember haldoklik, és rövidesen meghalt. Addig verték, amíg a veséjét szét nem verték.”

³¹⁵⁴ 1923: F: 35: Bakony: Döbrönte. Bővebben: RITTER 2019, 266.lbj.

³¹⁵⁵ 1944: F: 15: Moson: Kimle: „Apámmal erőszakoskodtak. Pár napig nem is volt itthon. Elvitték a rendőrségre, mindennel megfenyegették. Azt mondták, hogy még egyszer elveszik a házat. De apám nyakas, kemény ember volt és jó vitapartner. Meg is verték, gyomorfekélye lett, kórházba került.”

helyen említették csak meg, hogy különb elbánásban részesítették a németeket, mint a magyar lakosokat:

*„Azokat a svábokat, akiknek megmaradt még valami, azokat jól megverték. Volt olyan is, hogy egyik kezét verték, másikat tartották, hogy írja alá. Érdekes, hogy a felvidékieket nem kényszerítették, hogy lépjenek be.”*³¹⁵⁶

A retorziók mellett a vagyoni jogfosztás mértéke miatt is kíváncsi voltam arra, hogy volt-e olyan, aki ellenállt ennek az akaratnak. Az ellenállásnak nagyon kevés formáját sikerült rögzítenem, s ezek is csupán átmeneti megoldást jelentettek. Az egyik magatartásforma a *szökés* volt, amelynek kapcsán közlöm arról számoltak be, hogy az apák, a családi gazdaságok vezetői kimenekültek a pusztákra, az erdőkre az agitálók elől.³¹⁵⁷ Ám csak addig tartottak ki, amíg nem alkalmazták velük szemben a fenti terror eszközeit: a megszegényítést, a melegítést, a verést.³¹⁵⁸ Bakonyjákói közlöm rokona egy ilyen szökéssel sikeresen kimaradt a szervezésből.³¹⁵⁹ Előfordult olykor az is, hogy egyesek *elmeháborodottnak tették magukat*,³¹⁶⁰ de az ellenállásnak ez a formája természetesen időlegesen lehetett csak. Sok helyen ugyan nem léptek be a térszbe, de szinte minden kultúrtájon azt tapasztaltam, hogy aki ezt az ellenállási formát választotta, azt rövid úton ellehetetlenítették,³¹⁶¹ így bár később, de végül belépett a szövetkezetbe.³¹⁶² Általánosan azokról feledkeztek meg, akinek „keves földjük” volt, és nagyon kevesen voltak azok, akik ebből a kis földből meg is éltek. Többségében öt hold föld maradhatott, páran megpróbáltak ezen gazdálkodni.³¹⁶³ Itt egy kisebb nemzetiségi törést is látok. A németek ugyanis úgy vélték, hogy a felvidékiek jobban meg tudnak élni. Emögött azonban csak sztereotipikus észlelést feltételezek, amellyel a közlők azt szándékozták elmondani, hogy a betelepítettek ezen csoportja lojálisabb volt a rezsimmel.³¹⁶⁴

*„Volt egy felvidéki, az nem lépett be, annak akkor az erdő szélén adtak földet. De ott is eredményesen gazdálkodott, el tudta tartani magát.”*³¹⁶⁵

---

³¹⁵⁶ 1944: N: 15: Vértes: Mór.

³¹⁵⁷ Ilyen beszámoló: 1953: N: 6: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1928: N: 31: Dunakanyar: Szendehegy. 1927: N: 33: Bakony: Németbánya. 1949: F: 10: Bakony: Ganna. 1939: N: 20: Bakony: Döbrönte. 1929: N: 30: Bakony: Bakonyjákó. 1929: N: 30: Bakony: Nagytevel.

³¹⁵⁸ 1931: N: 24: Bakony: Isztimér. Bővebben: RITTER 2019, 236.lbj.

³¹⁵⁹ 1942: N: 17: Bakony: Bakonyjákó. *„A sógorom folyton elbújt. Nem is lépett be a térsz[be]. Ő pénzt akart keresni. Kevés földje volt, el is felejtették.”*

³¹⁶⁰ 1928: N: 31: Vértes: Mór: *„Volt olyan, aki azt játszotta, hogy megbolondult, hempergett a földön.”*

³¹⁶¹ 1933: F: 26: Balaton-felvidék: Barnag: *„Voltak jó páran, akik azt mondták, hogy nem állnak be. Erre az volt a válasz, hogy »akkor kiterelünk benneteket a föld szélére, s jól megnézheted, mert elveszszük, és rosszabbat mérünk ki neked«.”*

³¹⁶² 1935: N: 24: Gerecse: Dunaszentmiklós; 1928: N: Bakony: Bakonyánána: *„Egy ember, neki nem tudom, hol adtak földet, de nem tudott vele semmit kezdeni.”* 1925: F: 35: Burgenland: Vaskeresztes: *„[Felső]Csatáron volt valaki, aki megmutatta, hogy ő kicsoda. De nem sikerült neki. Maszek gazda lett, de eredménye nem volt, mert az akkori vezetőknek voltak eszközei és hátráltatni tudták.”*

³¹⁶³ 1933: N: 26: Vértes: Kecskéd: *„A nagybácsim nem lépett be, azt mondta, »nem leszek ezeknek a cselédje! De elvették a földjét és maximum öt holdja maradhatott.”*

³¹⁶⁴ 1928: N: 29: Balaton-felvidék: Hidegkút.

³¹⁶⁵ 1928: F: 31: Gerecse: Vértestolna: *„Voltak többen is, de azokat összeverték, kihúzták a bajuszát, nem derült ki. Egy emberről beszéltek, aki ellenállt, mert fiatal lovai voltak, s nem állt be. Végül még spicli is lett, nem csak beállt. Felvidéki volt, és Tóth volt a neve. Ő később nem ment a svábok közé.”*

Egyértelmű volt, hogy 1959 után a legtöbben szabadulni akartak a földjüktől. A vidéket teljesen átformáló szövetkezetesítés még azokat is „elüldözte” a földtől, akik ezzel szerettek volna foglalkozni. A mosoni Levélen ezt is az ellenállás egy formájaként beszélték el.

„Menekültek a földtől. Beadják a téeszbe a földet, csak nekik ne kelljen belépni, ez volt az ellenállás egy formája.”³¹⁶⁶

Akik mégis a faluban és a mezőgazdasági szektorban maradás mellett döntöttek, azok számára az eltérő munkakultúrájú emberek közös csoportjába való szervezés, vagyis a „sváb téeszek” megalakítása a rendszer ilyenfajta megkérdőjelezése lehetett volna. Ám az államhatalom ezt már nem engedte, szemben a korábbi kollektivizálás idején. Sok helyen nem is volt lehetőség erre. Viszont arra találtam példát, hogy a hasonló munkakultúrával rendelkező közösségek összeállhattak. Így a németeknek olyan közösséget kellett találniuk maguknak, akikkel gazdaságot tudtak felépíteni és többségük a felvidéki magyarságban találták meg ezt a közösséget. Szintén levéli közlő számol be arról, hogy a faluban élő különböző közösségek hogyan szerveződtek téeszekbe, milyen lépcsőfokai voltak ennek; ami egyrészt a falusi ökonómia felbomlását, másrészt az együttélési paraméterek megváltozását, a telepés falvak klikkjeinek megkérdőjelezését vonta maga után.³¹⁶⁷ A németek igyekeztek eljárni úgy, mint az ötvenes évek közepén és saját téeszt alapítottak. Ám az állampárt ezt nem nézte sokáig jól szemmel és ezek a szövetkezetek – egy-két kivételtől eltekintve – tiszavirágéletűnek bizonyultak.

„Akik ellenálltak, azoknak azt mondták, hogy muszáj beállni, de alkothatnak egy közösséget. Belőlük lett a »Kossuth Népe«. Ilyen felvidékiek, csallóköziek, svábok. Azok, akik értettek a munkához. Sok gazda volt, akivel összevesztek, mert az egyik azt akarta, hogy a másik belépjen. Volt, aki vezetőt akart játszani, és abból lett a konfliktus. Szóváltás volt, mert akkor sokan voltak, hogy azt mondták, hogy »én nem dolgozok veled, elmegyek« a másikba. Három téesz is alakult. A »Boldog Jövő«, a »Kossuth Népe« és a »Rákóczi« Téesz. Többen azonban otthagyták, mert felülről mondták meg, hogy mit ültessenek, hogyan csinálják, ezt nem látták ők jó iránynak. Olyan tíz család volt, aki a három téeszbe is bent volt. [...] Először a »Kossuth« szűnt meg, ők voltak a magángazdák, aztán a »Rákóczi«, maradt a »Boldog Jövő«, azt aztán összevonták Hegyeshalommal, Újrónafővel, Mosonszolnokkal. Vége volt.”³¹⁶⁸

13.5.4. Az agitátorok narratívája a mezőgazdaság kollektivizálásáról

A szervezés folyamatáról nem lenne teljes a kép, ha magukat az *agitátorokat* nem tudtam volna megszólaltatni. Öt olyan személyt sikerült meginterjúvolnom, akik részt vettek a folyamatban, természetesen valamennyien igazolni akarták tettüket. Több közlésből is az sejlik ki, hogy pontosan tisztában voltak azzal, hogy a beszerzés mit jelent, és ehhez igazodva igyekeztek háritani a közlést. Ennek egyik eszköze, amikor a traumát visszafordítja a közlő.

---

³¹⁶⁶ 1944: F: 15: Moson: Kimle.

³¹⁶⁷ CSAPÓ 2010, 141–144.o.

³¹⁶⁸ 1946: F: 13: Moson: Levél.

Első, nagymarosi elbeszélőm egy tanárnő volt, akit munkavégzése után vittek agitálásra. Nemcsak a munkásokat, hanem az értelmiségieket is felhasználták az eredményes meggyőzésre. Elbeszélőm túlélte az 1945-ös szovjet deportálást, erkölcsi és vallásossága – a két világháború közti rendszer idealizálása – miatt erős ellenérzésekkel értékelte a „kommunistákat”, családjának több tragédiája miatt is az e körhöz tartozókat okolta. E súlyozással beszéli el agitálásának történetét, amelyből hiányzik az erőszakot végrehajtók tisztsége és a megjelenítésük. Nem az elhallgatás, hanem sokkal inkább a félelem/szorongás „végzi” el itt a tabusítást, amiben talán az is közrejátszik, hogy élhetnek még a végrehajtók.

„Nagymaroson szóltak, hogy »vége a tanításnak, megyünk Vámosmikolára³¹⁶⁹ téeszt szervezni!« Eljöttünk, kérdezték, hogy mivel foglalkozunk, azt mondtam, hogy »tanító vagyok«, az volt a válasz, hogy »Drága tanító néni, mi nem lépünk be. Minket nehezen lehetett meggyőzni«. Elvitték Nagymarosra, bevitték valahova, és ráléptek a kezére. Mindenkit [aki agitált] be kellett várni, és ezért Mikolán, az iskolában, szalmán aludtunk. Akkoriban Zebegényben laktunk, mire hazaértem, bolhákat kellett lesöpörnöm magamról.»³¹⁷⁰

A vértesi Gánton bányászokat szólítottak fel, hogy vegyenek részt az akciókban. Közlőm csapatát a mezőföldi Alapra³¹⁷¹ vitték agitálni. A következő részletben az elbeszélő kettőződött személyként mesél az eseményről. Ennek több oka van. Az interjú készítésének időpontjában az alkalmazott terrorisztikus tettek vállalhatatlanok, míg 1959-ben nem voltak azok. Gánti közlőm elbeszélése hiteles, de a kognitív disszonancia miatt úgy meséli el történetét – öngigazolása miatt –, hogy magát kívülről láttatja: két teret ábrázol. Először egy kedélyes beszélgetésről ad tanúbizonyságot (1. tér), majd arról mesél, hogyan zajlott az erőszak (2. tér), végül pedig ebből az erőszakos világból való kilépését („mentünk el haza”) fogalmazza meg. Ez a narratív hiba valószínűleg egy traumát rejt, amelynek okozója, de elszenvedője is lehet az egyén. Ennek ellenére hiteles forrásnak tekinthető arról, hogyan tudtak gyors, sokkoló lelki terrort alkalmazni a parasztokkal szemben.

„Mórról jött egy agitátor, aki tartott a bányászoknak egy ilyen továbbképzést a falu mozijában. Attól vettek el mindent, aki belépett, aki nem lépett be, annak meghagytak mindent. Apósom például nem lépett be, mert kulákként elvették a földjét. De őt rehabilitálták. [...] A párt azt mondta, hogy kell agitálni menni. Ideállítottak egy Ikarus [busz]t, és elvitték Alapra. Ott leszállítottak, és kettesével kellett menni bizonyos utcákon. »Mondjuk meg mindenkinek, hogy a téesz jó lesz.« Legalább két emberhez menjünk. Az egyik parasztnak azt mondtam, hogy »bátyja, én bányász vagyok, ehhez nem értek, ha be akar lépni, lépjen be, ha nem, akkor nem«. Kiraktak egy liter bort, egy óra alatt megittuk. De állítólag makacs emberek is voltak, akik nem akartak beállni, akkor a komcsik kiraktak egy pisztolyt az asztalra, és így kényszerítették. Mi fogtuk magunkat, elmentünk haza. Lett is téesz, de egy év múlva már rosszul ment.»³¹⁷²

³¹⁶⁹ Vámosmikola, község Pest megyében, a Szobi járásban, Nagyörzsönnyel észak felé szomszédos község.

³¹⁷⁰ 1927: N: 32: Dunakanyar: Nagymaros.

³¹⁷¹ Alap, község Fejér megyében, a Sárbogárdi járásban. A járási székhely szomszédságában délkelet felé, körülbelül 10 kilométerre.

³¹⁷² 1926: F: 32: Vértés: Gánt.

A megnevezett móri „továbbképző” nem véletlen. Valóban az itteni bánya dolgozói kapták feladatuk, hogy a mezőföldi települések közül több helyen a szervezés mellett szónokoljanak. Ez egyfajta tervezettséget is sejtet, amelyet ráadásul az is aláhúz, hogy a brigádok csapatostul kaptak egy területet. Az előző közlés több pontját igazolja ez az elbeszélés is. Itt a szabotálás azonban egyértelmű módon van felvázolva, s nincsenek „törött” narratívák. Az alábbi közlés azt igazolja, hogy valójában az agitálók is fenyegetve voltak.

„Egy vagy két hétig tartott, hogy nekünk a bányától mint tisztségviselőnek agitálni kellett menni Nagyvelegre,³¹⁷³ Mórra, Pusztalmásra,³¹⁷⁴ Pusztavámra. Érdekes, hogy egy brigád lett mozgósítva. Autóbuszal mentünk. Az egyik alkalommal két móri család lett kiírva, és két pusztavámi kollégával kellett agitálni. Meghívtam őket inkább a pincébe, összepakoltam egy kis kenyeret, kolbászt, fogtam a pincekulcsot, és ittunk, és azt mondtuk, hogy mi téesszervezésen voltunk. Ettünk, ittunk, daloláztunk, egészen, amíg nem indult a busz. Meglett az eredménye, feljelentettek. Mondta a bányaigazgató, hogy »Sch. elvtárs, maga elszabotálta a téesszagitálást, rossz helyre ment agitálni. Maga elsősorban ne mást menjen rábeszélni, hanem a saját édesanyját agitálja meg.« Nagy kő esett le a szívemről, azt hittem, megtudta a lógást. De aztán közölte, hogy adjam át a pénztárt, menjek haza a munkatársammal, és addig ne jöjjen dolgozni, amíg anyámat be nem léptetem. Apám ekkor már nem élt. Anyámnak mondtam: »ha maga nem lép be, akkor kirúgnak a bányából«. Belépett. De úgy, hogy a Schmidt Franci [a móri, németeket tömörítő szövetkezet vezetője] futott az utcán, megállítottam, hogy »anyám beléphet-e hozzátok«, és azt mondta »igen, persze«. Anyám kapott egy »pénzes« szőlőt³¹⁷⁵ és megdolgozott munkaegységért. Ez körülbelül két és fél hold volt.»³¹⁷⁶

A későbbi téesszelnökök, főagronómusok közül is sokan benne voltak az agitálásban is. Szintén kevés erőszakformula jelenik meg pusztavámi elbeszélőm történetében, de bizonyos, hogy a családi háttér, a káderjelleg és a foglalkozás meghatározta azt, hogy egy agitátorban bíztak-e az emberek, vagy sem. Másrészt úgy tűnik, mintha az agitálással a hatalomnak az lett volna a célja, hogy az új elnököt „bemutassa” az embereknek.

„Balinkán nekem is kellett agitálni, mert ott lettem téesszelnök. Tegeztem őket, azt mondtam nekik, hogy »az én szüleim Pusztavámon ugyanúgy belépnek a téesszbe. Mindenki belép. Maguk azt hiszik, hogy kimaradnak belőle? Azt hiszik, rosszabb lesz?« Aztán beléptek. Nem volt, aki ellenállt. Tudomásul vették, de keserves dolog volt. Én is parasztyerek voltam, nem voltam párttag, és a szüleimet páran ismerték. Bizalmasan tudtam beszélni velük [...] Agitálni pártemberek jöttek, főleg a bányákból.»³¹⁷⁷

Végül ötödik, csolnoki közlömet, a háborút leventeként megírt, elkötelezett szociáldemokrata bányász szintén agitálásra szólították fel. Története egy elszenvedő narratívával is összeér, ezért érdemes párhuzamba állítani vele. A közlésből kiütközik az igazoló narratíva, de a paraszt ügy

³¹⁷³ Nagyveleg, község Fejér megyében, a Móri járásban. A járási székhelytől nyugatra, légvonalban körülbelül 5 kilométerre.

³¹⁷⁴ Pusztalmás, mai nevén Magyaralmás község Fejér megyében, a Móri járásban. A járási székhelytől délre fekszik 15 kilométerre, délkeletre.

³¹⁷⁵ Dülönév Mór.

³¹⁷⁶ 1929: F: 32: Vértes: Mór.

³¹⁷⁷ 1929: F: 31: Vértes: Pusztavám.

szerepel benne, mint aki állandóan bizalmatlan. Saját tevékenységét igazolva látta abban, hogy a hatalom korlátozása részleges volt, ráadásul véleménye szerint az államhatalom e lerohanása kifejezetten a kisparasztokat segítette a nagyokkal szemben. A részletben kifejezetten *a kommunista felfogás kulákképe jelenik meg* a paraszti világ leírásában. E közlés jó forrása annak a gondolkodásmódnak, amely alapján a kollektívizálási erőszakot az agitálók elvégezték. Nem kizárt, hogy az alábbi közlés veleje elhangzott azokon az előadásokon is, amelyeken az akciók előtt ezek az emberek részt vettek. Az ellenálló paraszt – mivel nem tudtak róluk mást, mint azt, amit a „továbbképzésen” hallottak – bizonyosan csak nagygazda lehet, aki elnyomja a kicsit, és ezért fenyegetni szükséges. Ez a *fenyítő kéz*, a munkás-bányász kéz ismét rendet tesz.

„Összeszedtek szombatra egy teherautót, mentünk téeszt agitálni. Veszprém környékén meg Fejér megyében. Amilyen ellenállása volt a parasztoznak... Bementünk pár házba. Nem szívesen fogadtak. Nagyon udvariasan kérdeztük, hogy »mit szólnak hozzá?« Ők nem akarnak beszélni, »jó napot«, otthagytuk őket. Elmentünk a kocsmába. Mindenki így tett. A kocsmában lehetett aztán rendesen beszélni a parasztokkal. [...] Nagyon féltették a saját vagyonukat, hogy mindent elvesznek, hogy önékik nem lesz semmi, hogy önékik parancsolni fognak. Akik egész életükben ezt dolgozták – no, nem a nagyparaszto –, hanem a hat- és tízholdas paraszto, azok félték. Itt Csolnokon is volt a Tápi nevű gazda, ennek huszonöt holdja volt, eltartott legalább három lovat, két tehenet, borjút, egy csomó háziállatot, disznót, libát. Szóval ez keveset dolgozott. [...] De a faluban azért volt pár gazda, aki aláírta, aki elkezdte. A többi látta és belépett. Így voltunk a sváb falvakban. Bakonynána sváb falu, aztán ’oszlop is, de Csesznek magyar. Zirc félig sváb, előtte Esztergár sváb, Bakonycsernye tót, Mór felé tiszta magyar, Mórtól megint sváb. Nem úgy kell elképzelni, hogy mindent kényszerítettek, gyakorlatilag önként kellett belépni. Megalakult a rend. Nagyon sok paraszttal beszélünk. Sok helyen jártunk, legalább tíz faluban, nem emlékszem, hogy egy nekünk aláírta volna az ívet. Akik bent voltak, azoknak egy év után megengedték, hogy tartson állatot. Nem ellenőrizték annyira, rájöttek, hogy teljesen megszűnik ez a fölső nyomás, ha belépnek.”³¹⁷⁸

E két előző részlet azt sejteti, hogy a gazdákat inkább otthoni körökbe, az ipari munkásokat belátható távolabbi falvakba vitték, ahol kevésbé volt rálátásuk a község ökonómiájára. Ilyen helyen már könnyebben rávették a nyomatékosító hozzáállásra, vagy az erőszakra.

Az utolsó közlés ehhez a hullámhoz kapcsolódik, de már előrevetíti annak a képét, mekkora változások történtek a *termelőszövetkezetivé* váló községekben. Elbeszélőmet az ötvenes évek elején kinevezték elnöknek, de nem tudta összefogni a gercsei Szomor parasztjait, a felső vezetés utasításainak sem tudott eleget tenni, ezért eladósodott és szétesett a szövetkezete. 1959-ben két téesz alakult, az Aranykalász és a Béke Termelőszövetkezet. Előbbi a telepések téesze, utóbbi pedig a németek gazdasága volt. Ám a két gazdaságot egy évvel később összevonták. A faluban földműves-szövetkezet is működött. Hivatalosan olyan nagyok voltak a személyes érdekellentétek, hogy 1962. január 1-jén a szomori gazdaság beolvadt a gyermelyi Petőfi Szövetkezetbe.³¹⁷⁹ Ennek belső eseményeiről az elnök így számolt be:

³¹⁷⁸ 1927: F: 32: Gercse: Csolnok.

³¹⁷⁹ Vö. TÓTH K. 2008, 111–112.o.

„Kijöttek a járásból, és volt itt egy Wiszt János, aki nagyon támogatta a belépést. Azt mondta, csináljunk egy szövetkezetet. Szomor termelőszövetkezeti község lett. A tanácsházán lehetett jelentkezni és aláírni a belépési nyilatkozatot. [...] Nekem nem volt más lehetőségem, mint hogy belépjek. Ha mindenki belép, akkor nekem is be kellett lépnem. A felvidékiek is beléptek. Mindennap itt volt a járási elvtárs, állami kölcsönt is adtak. [...] Aztán gyűlést rendeztünk, mindenkinek el kellett jönni, aki belépett. Megcsináltuk a Béke TSZ-t, és megválasztott a tagság elnöknek két évre, aztán megint két évre. Utána Gyermelyhez csatoltak, háromszáz kataszteri holdunk volt, nem voltunk üzemképesek. [...] Mindenkinek be kellett lépnie a téeszbe, mert ha nem, akkor a senkiföldjén adtak neki cserefeldet, ami nem ért semmit. [...] Agitátorok jöttek autóval, falujárók budapesti gyárakból jöttek. Bejöttek a házba, és megnézték a sparhelten, hogy mit főzünk. Mondták, hogy be kell lépni, mert sok lesz a támogatás. Csak pénzt nem láttunk sosem.”³¹⁸⁰

13.6. A megváltozott ökonómia, a kollektivizált föld: a termelőszövetkezeti miliók és a háztáji (1963-1970)

A mezőgazdaság nagyüzemre való áttérését az MSZMP 1961-ben tekintette befejezettnek. A termelés viszont visszaesett. A pártban olyan agrárpolitika volt születőben ekkor, amely a mennyiségi agrártermelést tűzte ki célul. 1963-tól a „puhuló” diktatúra nagy gondot fordított az élelmiszer-ellátásra és a termelésre. A parasztok azonban jogilag nem veszítették el földjeiket, ebben csak az 1967-es 3. és 4. törvény hozott változást. Előbbiben a téeszek többségére kimondták, hogy a szövetkezet legfőbb területi szerve a közgyűlés, amelyet a tagok összessége alkot. Ezzel a szövetkezetek nagyobb önállóságot kaptak, mint más gazdasági szektorban működő vállalatok. Éppen ezért lehetővé vált, hogy a termelés után a feldolgozás felé mozduljanak el, vagyis melléküzemágakat alapíthassanak. E törvény szentesítette viszont, hogy a tag köteles saját és a vele egy háztartásban élő tagok tulajdonában lévő földet a szövetkezetekbe bevinni. De az utóbb említett törvény volt az, amely szerint szövetkezeti viszonyban nem álló személyek (úgynevezett kívülállók) földjeit a szövetkezetek válthassák meg. Vagyis „a föld azé, aki megműveli”. Ha egy kívülállónak nem volt téesztag örököse, akkor a vállalatok jelképes összegért megválthatták a földet. Ez lett a szövetkezeti közös tulajdon, amelynek aránya a rendszerváltásig folyamatosan nőtt. Azonban e rendelkezés szentesítette a *háztáji* vagy *illetményföld* fogalmát is, ami azt takarta, hogy a téesz ingyen adhat földet saját használatra.³¹⁸¹ Ennek mértéke szántó esetében 1600 négyszögöl volt, gyümölcsös és szőlő esetében, akár csak az illetményföld esetében is, 800 négyszögöl. E törvényben váltotta fel a hold mértékegységét is a hektár (1,7 kataszteri hold = 1 hektár: 10,000 m²). A hatvanas években meginduló gépesítés és támogatáspolitikai következtében lerövidült az egyes növénytermesztési ágak munkaideje, így a szezonális munkákat és az agrártermelés esetleges veszteségeit a melléküzemággal kompenzálták. Ez addig fejlődött, hogy a hetvenes évek végén a magyar mezőgazdasági nagyüzemek árbevételének 40%-át a melléküzemágak adták.³¹⁸²

³¹⁸⁰ 1919: F: 40: Gerecse: Szomor.

³¹⁸¹ KOVÁCS 2010, 133–135.o.

³¹⁸² KOVÁCS 2010, 140.o.

A kollektivizálás után nem csak földeket, vagyontárgyakat és mezőgazdasági eszközöket koboztak el. A következő táblázatban azokat a tipikus közléseket foglaltam össze, amelyeket az elbeszélők a „*már nyűg volt a föld*”,³¹⁸³ „*a minden elrohadt, amit elvettek*”,³¹⁸⁴ „*egy tehenet lehetett megtartani*”³¹⁸⁵ jellemzésekkel egészítették ki. Gánton a korábban be nem tagosított kis szőlőt nem tudták elvenni, ezért a család megtarthatta.³¹⁸⁶ De kevés ilyen eset volt. Mivel sok téesz tavasszal alakult meg, a munkákat csak ősszel tudták elkezdni.³¹⁸⁷ A táblázat érzékelteti, hogy a kultúrtájakon ugyan eltérő jellegű, de nagyjából azonos szintű volt a földfosztás. Az állatok elkobzásának eseményében nem véletlen, hogy a legszebb, legnemesebb állat, a ló (vagy a tehén) elvesztését emelik ki, hiszen ezzel nemcsak lelki, hanem valódi értelemben is a gazdaság „motorja” veszett el.

„Földfosztás” 1959

„Beadott” földmennyiség (emlékezés alapján)	Állat/felszerelés	Közlő
3 kataszteri hold, 30 aranykorona	2 ló	1928: N: 31: Dunakanyar: Szendehely
10 kataszteri hold	Borjú	1919: F: 26: Gerecse: Szomor
10 hold	„Üszőt, borjút, ökröket is vittünk be.”	1930: F: 29: Gerecse: Dunaszentmiklós
5 kataszteri hold	1 ló	1928: F: 31: Gerecse: Vértestolna
4-5 kataszteri hold	1 tehén, hízók, kacsá, liba	1932: F: 17: Vértes: Kecskéd
25 kataszteri hold fölött	Kocsik, gépek, lovak, marha	1928: N: 31: Vértes: Gánt
2,5 hold (1/2 hold szántó, 1 hold szőlő)	Nem volt.	1929: F: 32: Vértes: Mór
10 kataszteri hold	Vetőgép, sertés, marha	1931: N: 28: Bakony: Isztimér
10 kataszteri hold	„Apám bevitt két lovat, csikókkal. Új lószerszámot, fogast, ekét, vetőgépet, gazdasági felszerelést, szekeret.”	1936: F: 22: Bakony: Isztimér
N.a.	„Apám bányász volt, de a lovait neki is elvették.”	1930: F: 29: Bakony: Bakonykúti
10 kataszteri hold alatt	N.a.	1930: N: 29: Balaton-felvidék: Vöröstó
N.a.	„6 darab tehenet kellett bevinni.”	1933: N: 26: Bakony: Lókút
25 kataszteri hold	„4 lovat, földeket, szarvasmarhákat, négy év alatt fizették ki.”	1928: N: 28: Bakony: Bakonyhána
24 kataszteri hold a nagyapjának, a családnak 6-7 kataszteri holdja volt	1 tehenet bevettek, 1-et meghagytak	1932: F: 27: Bakony: Olaszfalu
24 kataszteri hold	1 tehén	1927: F: 32: Bakony: Zirc
15 kataszteri hold	lovas kocsi, ló, 2 tehén, borjú, 2 üsző	1921: F: 38: Bakony: Herend
10 kataszteri hold	N.a.	1929: N: 30: Bakony: Bakonyjákó

³¹⁸³ 1932: F: 27: Bakony: Olaszfalu.

³¹⁸⁴ 1933: N: 26: Bakony: Bakonygyirót.

³¹⁸⁵ 1927: N: 35: Bakony: Németbánya.

³¹⁸⁶ 1928: N: 31: Vértes: Gánt.

³¹⁸⁷ Például 1944: N: 15: Bakony: Németbánya: „Március 15-én alakult a téesz, de szeptemberig nem sok minden történt. A földeket összeszántották. Sárgarépát, mákot, krumplit, kukoricát kellett termesztetni, és mindenkinek kimérték.”

Kb. 10 kataszteri hold	„Két tehén, egy növendék. Ekkor volt, hogy megszűnt minden.”	1922: N: 37: Bakony: Nagytevel
10 kataszteri hold	N.a.	1929: N: 10: Bakony: Nagytevel
12 kataszteri hold	N.a.	1949: F: 10: Bakony Ganna
10 kataszteri hold	„Két tehenet, de a szőlőt meghagyták háztájiba. Kocsit, szerszámokat vittünk be.”	1942: F: 17: Bakony: Ajkarendek
N.a.	1 ló	1946: F: 12: Moson: Levél
N.a.	Szőlő	1929: N: 17: Burgenland: Fertőrákos
N.a.	2 dúlő szőlő	1939: N: 9: Burgenland: Sopron
6-7 kataszteri hold	N.a.	1925: F: 32: Burgenland: Vaskeresztes

A megalakult szövetkezetek gyorsan összegyűjtötték a javakat. Az alábbi két tanú, egymástól nem túl távoli bakonyi községben – Gannán és Nagytevelen –, de egymástól függetlenül így nyilatkozott. A közlésben nemcsak az úgynevezett *téeszpszichózis* egyik példáját látni, hanem sokkal többet. Az állatokkal foglalkozó német paraszt számára sok helyen e hasadás egy kollektív emlékképben maradt meg: *a hátrahagyott, magára maradt állatok kiszolgáltatottságában*. Sok szempontból ez is annak az eszköztelenségnek a példája, amit korábban már jellemeztem. Több elűzési emlékmű is megőrizte ezt a jelenetet (főleg a gazdátlanul maradt kutya, lásd: Soroksáron és Csobánkán). A majd másfél évtizeddel később megismétlődő, pusztító kollektivizálás szintén hasonló „emlékképként” épült bele a két emlékező tudatába.

„Az volt a legfájóbb pont, hogy amikor a tehén hazajött a rétről, nem a hodályba, hanem házhoz jött vissza. S akkor a gazdáknak el kellett vezetni a téeszhez. Ekkor el tudták ásni magukat az emberek.”³¹⁸⁸

„Az állat, mikor a csordából hazament, akkor sírtunk, mert nem a téesz felé mentek, hanem a saját otthonuk fele, és akkor úgy kellett átterelni a téesz hodályba. S nem lehetett rángatni, nagyon nehéz volt az állattal bánni.”³¹⁸⁹

Míg az ötvenes évek első felében lezajlott kollektivizálás elbeszéléseiben érezni lehet az ideiglenességet, addig 1959-ben már a társadalmi felszámolás véglegessége került előtérbe.³¹⁹⁰ Ugyanis ebből az emlékezésből bontották vissza történeteiket a tanúk. A családok felbomlottak. A fiatalok a város felé menekültek,³¹⁹¹ az anyák (ismét) napszámba, a férfiak (végleg) az iparba mentek dolgozni.³¹⁹² A községek gazdálkodásában bekövetkezett változásokat próbáltam meg rögzíteni a haszonnövények változásaival.

³¹⁸⁸ 1949: F: 11: Bakony: Ganna.

³¹⁸⁹ 1922: N: 38: Bakony: Nagytevel.

³¹⁹⁰ TÓTH 2020, 266.o.

³¹⁹¹ 1924: N: 35: Dunakanyar: Berkenye: „A fiatalok elmentek a gyárba, keresték a pénzt. Vácra, Pestre, a Fonóba, vagongyárba. Az öregek mentek a téeszbe.”

³¹⁹² 1937: N: 32: Dunakanyar: Szendehely: „A nők napszámba mentek, a férfiak dolgozni. Az életemet nem változtattam meg.”

Település	Kollektivizálás előtt	Kollektivizálás után	Közlő
Nagybörzsöny	Gabona	Málna	1953: N: 6: Dunakanyar: Nagybörzsöny
Berkenye	Gabona	Málna	1928: N: 32: Dunakanyar: Berkenye
Szomor	N.a.	Len	1919: F: 45: Gerecse: Szomor
Dunaszentmiklós	Búza	Málna, napraforgó, bab	1935: N: 24: Gerecse: Dunaszentmiklós
Vértestolna	N.a.	Dinnye	1938: F: 11: Gerecse: Vértestolna
Vértessomló	Burgonya, rozs, búza	Dohány	1930: N: 30: Vértes: Vértessomló
Szár	Burgonya, rozs, búza, kukorica	Len	1927: N: 25: Vértes: Szár
Gánt	Ros, búza, kukorica	Legelő	1926: F: 32: Vértes: Gánt
Pusztavám	Kukorica, búza, burgonya	Állattenyésztés	1929: F: 40: Vértes: Pusztavám
Isztimér	Búza, kukorica	Napraforgó, cukorrépa	1929: N: 30: Bakony: Isztimér
Bakonyháza	N.a.	„Mákot a felvidékiek hoztak. Lent a téesz.”	1928: N: 32: Bakony: Bakonyháza
Németbánya	N.a.	100 hold len	1923: F: 49: Bakony: Németbánya
Bakonyjákó	N.a.	„Az első téeszben dohánnyal próbálkoztak.”	1937: F: 14: Bakony: Bakonyjákó
Ganna	N.a.	Gyapot, len, napraforgó	1949: F: Reflexív: Bakony: Ganna
Nagytevel	N.a.	Cukorrépa, paprika	1929: N: 31: Bakony: Nagytevel
Levél	Szemes termékek	Dohány, facélia	1946: F: 13: Moson: Levél
Vaskeresztes	N.a.	Lóbab	1925: F: 35: Burgenland: Vaskeresztes

13.6.1. A kolhozban: megváltozott szocioökonómia (táj és ember)

Az egykori gazdáknak az összeszántott földeken kellett gazdálkodniuk, ami azzal az érzéssel járt együtt, hogy nem a sajátjukat dolgozták meg: „Elmentek iskolába és nem jöttek vissza a mezőgazdaságba, mert ezek leigáztak minket. Másét művelni, az már nem ugyanaz.”³¹⁹³ A gyakran elhangzó „egyedül vetettünk, de a közösbe arattunk” formula a leigázást érzékelteti, hasonlóan az elűzés időszakáról megfogalmazottakhoz, amiben a „mi vetettünk, ők arattak” jogfosztási értékek jelennek meg.³¹⁹⁴ Barnagon először kipróbálták a szövetkezet működését. Itteni közlőm szerint az emberek eleinte még bíztak abban, hogy jó lesz, kipróbálták a téeszt, de végül nem maradtak:

„’59-ben százhuszonöt téesztag volt, az idősek körülbelül húszan voltak. Egy tíz fő biztos, hogy elment a Videotonba gépkocsivezetőnek. [...] Huszonhat fős osztályba jártam iskolába, és csak én maradtam itthon. A mi családunk jobban kötődött a faluhoz. Veszprémbe mentek és a Bakony Művekbe. [...] Voltak, akik megtartották a pajtát és az istállót, de sokan azt is eladták.”³¹⁹⁵

³¹⁹³ 1932: N: 27: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz.

³¹⁹⁴ 1933: F: 26: Balaton-felvidék: Barnag: „Az első termést mi vetettük, de a közösbe arattunk. Táblásítás lett.”

³¹⁹⁵ 1943: N: 16: Balaton-felvidék: Barnag.

A megváltozott szocioökonómikus tér az identitásváltozásban is végső lökést adott, többen családi gazdaságuk végét látták ebben az eseményben.³¹⁹⁶ Azokon a vidékeken, ahol a községeknek szűkebb határa volt, mint például a Magas-Bakony német falvainak, ott sokszor értékelték úgy a megváltozott gazdasági környezetet, mint ami eleinte rossz volt³¹⁹⁷ a földfosztás és a hagyományos „erdőhasználat” elvesztése miatt,³¹⁹⁸ de mivel a téves mezőgazdasági gépeket tudott szerezni, ezért pozitívan értékelték a változást.³¹⁹⁹

Többségében azonban az embereket, az *önállóan gondolkodó parasztot előrelátás nélküli, lélektelen iparossá változtatta a kollektivizálás*. Más szóval a vidékre kiterjesztett kolhozosítás eszköztelen és gondolkodás nélküli embert igényelt. A táj és az értékek is átváltoztak. Nemcsoda, hogy lelki krízist is okozott ez a válság, magasabb lett az öngyilkosok és az alkoholisták száma.³²⁰⁰ Táj történeti szempontból az elűzés után ez már a második trauma volt az ökonómiának. Az erőforrások deviáns változása az ökológiai egyensúlyt is megbontotta, hiszen nemcsak a vetésforgók, hanem az erdők „használat”, a rétek és sokszor a gyümölcskultúrák – természeti és kultúrtörténeti értékek – tűntek el a vidékekről.³²⁰¹ *Az önmagát eltartó, piacra termelő parasztember egy csapásra „kommunista földmunkássá” változott, a civil szabad emberből alárendelt beosztott lett.* Ez a lenyomás fokozatosan alakult ki, s végül a lelkeket is beszántotta:

*„Lélek nélkül ment az egész. Az már egy ilyen „muss” volt, meg volt mondva, hogy a parasztnak mit kell csinálni. A régebben szabadsághoz szokott ember, aki saját maga, örömmel csinálta, az most nem szívesen dolgozott ott. Egyszerűen napszámos lett... Én ezért is nem akartam ott maradni, holott pozícióban voltam. Nekem sem tetszett, hogy oda kellett menni, és egy nálam idősebb embernek azt kellett mondani, hogy menjen dolgozni. Tudtam, hogy nem akarja, meg nem szívesen csinálja.”*³²⁰²

A kommunista időszak a nyolcvanas évekig teljesen átalakította a faluképet. A kollektivizálás a határ sokszor zsúfolt, sokszínű parcelláit egytömögű tájjá változtatta, megerőszkolva iparosította.

*„A tagosításnál nem foglalkoztak a dűlőkkel. A krumpli eltűnt, búza, árpa és szotyola lett vetve. Eleinte volt forgó is. Régen szessziók voltak, a „Burok” meg a „Haraszt” ilyen volt [a nevük], erdője volt az embereknek. A „Burok” egy hatalmas árok volt, és két fás volt, onnan kaptuk a tüzelőt. Ezt elvették és aztán eladták. [...] Mikor a saját szőlőnket dolgoztuk, akkor mindig mondtam, hogy na, ez a mi földünk volt.”*³²⁰³

³¹⁹⁶ 1930: N: 29: Balaton-felvidék: Vöröstó.

³¹⁹⁷ 1933: N: 15: Bakony: Lókút. Részletesen: RITTER 2019, 303.lbj.

³¹⁹⁸ 1923: F: 36: Bakony: Városlőd: „Az államosítással az erdőhasználat is eltűnt, nem lehetett tűzifát hozni. Nincs erdőjog. Bikákat hizlaltunk otthon, azt a húsipari vállalat vette meg és az olaszoknak vitte. Egy bika hat mázsa volt, akkor tizenötezer forintot fizettek.”

³¹⁹⁹ 1926: F: 33: Bakony: Porva. Részletesen: RITTER 2019, 305. lbj.

³²⁰⁰ Ö. KOVÁCS 2012, 402–407.o. Lásd a szerző későbbi, illetve Csikós Gábor publikációit.

³²⁰¹ Hasonló megállapításra jut a baranyai példákat, a kollektivizálást a „*landscape history*” módszerével vizsgáló Máté Gábor is. Vö. MÁTÉ 2015, 157–180.o.

³²⁰² 1928: F: 31: Gerecse: Vértestolna.

³²⁰³ 1931: N: 28: Bakony: Isztimér.

A közlők nagy része ezt a tagosítást, az összeszántást nevezte szovjet típusú átalakításnak,³²⁰⁴ amit szerintük mérnökök végeztek.³²⁰⁵ Ez nemcsak a munkakultúrában, hanem a tájatalakításban is megjelent. A burgenlandi Pornóapátin még a földek szélén lévő vízelvezető árkot is a táblához szántották.³²⁰⁶ Ez hozzátartozott ahhoz a folyamathoz, amely a szövetkezet létrehozását követte. Több elbeszélő a szakmaiatlanságot emelte ki okként, ami miatt tönkrementek a gazdaságok.

Az egyik jellemzőnek mondható narratíva az, amikor a felsőbb vezetés hibának tulajdonította a gazdaságtalanságot, ami végül ahhoz vezetett, hogy a rosszul működő kis kollektívák egy jobban működőbe tagozódtak.³²⁰⁷ Például a Gerecse keleti felén fekvő Tarjánban a felsőbb utasításokból adódó rossz eredmények és gazdálkodás miatt a környék hasonló szövetkezeteivel együtt felvételüket kérték a gyermelyi téeszbe, amely akkorra már a térség kiemelt üzemévé vált.³²⁰⁸ Előfordult az is, hogy a rossz gazdálkodás miatt valaki kilépett, főleg a szőlészettel foglalkozó vidékeken tehették ezt meg.³²⁰⁹ Különböző tájegységek történeteiből lehet mindezt rekonstruálni.

A téeszek évi elszámolásának alapja a munkaegység volt, amelyet a zárszámadásokon állapítottak meg. A mezőgazdasági kultúra és az erőszakos kollektivizálás miatt a gazdák apátiába estek.³²¹⁰ A gazdaságokat átvevő gazdák egy része kénytelen volt végrehajtani a felsőbb utasításokat.³²¹¹ Előfordult az is, hogy szándékos csalással, az értékek torzításával is pénzt húztak ki a szövetkezetből.³²¹² A tagosítás után – mint az ötvenes években – az állatokat magángazdáknál helyezték el, majd megpróbálták közös istállókat építeni, ami nem sikerült. E rossz körülmény miatt az állatok és az eszközök sokszor a parasztnál maradtak, annak ellenére, hogy azok már a szövetkezet tulajdonában voltak:

---

³²⁰⁴ 1942: F: 18: Bakony: Ajkarendek: „Kukoricát, krumplit termesztettek, és a répát kiadták háztájiba. Állatot, tehenet, disznót és birkákat hoztak ide. Szovjet stílusú volt, nem volt észszerű, a vezetők is olyanok voltak.”

³²⁰⁵ 1919: F: 41: Gerecse: Szomor. „Budapesti mérnökök jöttek és kimértek, összerakták a földeket. Ez volt egy mérnöki munka.”

³²⁰⁶ 1930: F: 20: Burgenland: Pornóapáti: „Mindent összeszántottak, még az árkokat is. Az azért volt, hogy elvezesse a vizet. Az öregek nem voltak hülyék. Ezek nem tudtak gazdálkodni.”

³²⁰⁷ Például 1928: N: 28: Bakony: Bakonyháza: „Táblás művelés lett, búza, krumpli, kukorica, ugyanúgy, mint régen, forgó nélkül. Volt egy agrármérnök, Zsargó volt a neve, ő vezette ezt. A felsővezetés megmondta, hogy mennyit kell, és a helyi parasztnak találták ki, hová és hogyan ériék el.” Hasonló: 1924: N: 40: Balaton-felvidék: Hidegkút.

³²⁰⁸ 1944: F: 15: Vértes: Tarján: „Minden tervutasítás szinten működött. Miből, mit kell vetni. Hígult a társaság, sokan elmentek akkor. Az MSZMP-tagság alapján lehetett valaki téeszelnök. A hozzá nem értés az csúcsra járatódott. A felvidékiek szintén nagygazdák voltak. Egyesült a héregi, a Tarján Téesz, az már nem szült jót. Megkérték a gyermelyi téeszt, hogy vegye át őket.”

³²⁰⁹ 1939: N: 26: Burgenland: Sopron: „A »Haladás« volt a német téesz, de mi a »Dózsába« kellett, hogy belépjünk, végül ez összeolvadt. De apám majdnem beleőrült, hiszen jött az Aradi, a vezető, és megmondta, hogy mit kell neki csinálnia. Mondta apám, hogy neki ne dirigáljanak, és 1965-ben kilépett.”

³²¹⁰ Ö. KOVÁCS 2012, 402–406.o.

³²¹¹ 1921: F: 38: Bakony: Herend: „Volt egy negyvenholdas terület, fel lett parcellázva, egybe lett művelve [nem dülő volt]. Meghatározták, a rosszabb se tudja, kik, valakik főnről, hogy mit kellett művelni. Megmondták, mennyi cukorrépat, búzát kellett vetni. Nem értették meg, hogy az egyes táblába nem lehet burgonyát vagy búzát tenni. Vannak olyan dülők, ahol duplaannyi loher’ termett, mint máshol, de ezt nem hallgatták meg, és így volt a krumplival is. Mert Pesten olyan okosak voltak. Csak kommunista párttagok voltak, az volt jó, de nem értettek a gazdálkodáshoz.”

³²¹² 1935: F: 26: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó: „Munkaegység volt, ez attól függött, hogy az év végén mit lehetett elosztani. Szüret volt, bejött a szőlészeti brigádvezető, és mondom neki: »Tóni, hogyan lehet 25 órát irni egy napra?« Azt mondta: »Egy napot dolgoznak az embereim és az ebédidő az is egy óra, tehát 25 órától kérjük a munkaegységet.«”

„Egyik napról a másikra megalakult a téesz. Mindenkinnek be kellett adni a lovas kocsit lovastul, az állatokat. A faluban voltak nagyobb pajták, és ott helyezték el, amíg a központi szarvasmarhatelep és a major nem épült meg. Felírták, értékelték, árazták, hogy ki mit vitt be, a földet a földhivatalon keresztül szedték el és földjáraadékat adtak. Igazából nem vették el teljesen, csak nem a gazdáké volt, hanem a téeszé.”³²¹³

Mint már szó volt róla, a németek most is megpróbálták sok településen saját szövetkezetet létrehozni. Ám ezek nem működtek sokáig, mert a hatalom nem engedte. Vértestolnán, okulva az előző évtized tapasztalataiból, létrehoztak egy ilyet,³²¹⁴ azzal a céllal, hogy helyi német vezetővel a község hagyományaihoz illő gazdaságot vigyenek tovább, ám végül kénytelenek voltak összeolvadni a közeli Tardos gazdaságával.³²¹⁵ Hasonló eset játszódott le Gánton is, ahol megpróbálták olyan szövetkezetet létrehozni, amely csak papíron működött. Ennek oka az volt, hogy a gánti földek rossz minőségűek voltak, így csak a magángazdálkodás vezetett eredményre. Amikor kénytelenek voltak egybeszántani, inkább csatlakozott a téesz a környék legjobb szövetkezetéhez, a csákberényihez,³²¹⁶ amelyet a hozzá tartozó határai aranykoronaszáma alapján ítélték meg. Együtt állattenyésztésbe fogtak, de ez sem sikerült, és végül a két szövetkezet Csákvárhoz, majd az állami gazdasághoz csatlakozott.³²¹⁷ Ez azt jelentette, hogy sok helyen a rivalizálás is elindult, és a jobb földekkel rendelkező szövetkezetek bekebelezték a kisebbeket.³²¹⁸ Természetesen ezt meghatározta az is, hogy melyik téesz ismerte fel elsőként, hogy melléküzemágak alapításával gazdaságossá teheti a szövetkezetét.

13.6.2. A szocialista nagyüzem, mint kényszermunkahely emlékezete: a nők és nyugdíjasok, a generációs és nemzetiségi törések szerepei

A gazdálkodás kezdeteinek vizsgálatához azonban érdemes bemutatni *más nézőpontot* is. Az ötvenes évek meghurcolásai után a németek is kitermelték a szocialista mezőgazdasági szakembereket, akik visszatérve a közösségeikbe, megpróbálták újjáalakítani a mezőgazdaságot. Pusztavámon a kollektivizálás megszüntette a vetésforgót, a dűlőket összeszántották és a téeszt a pártbizottság utasítása alapján vezették.³²¹⁹ Azonban az agronómus szemével más nézőpontok fedezhetőek fel:

„Tudta apám, hogy be kell lépni, mert a tagosítással úgyis minden egy helyre megy, és ment is. A tagosítás táblását jelentett: össze kellett vonni a földeket, mert nadrágszíjparcellán nem lehet csinálni a közöst. Jöttek a nagy gépek, és mindenki belépett. [...] Eleinte a fiataloknak megtiltották,

³²¹³ 1943: F: 16: Bakony: Herend.

³²¹⁴ 1940: F: 19: Gerecse: Vértestolna.

³²¹⁵ 1938: F: 23: Gerecse: Vértestolna. Részletesen: RITTER 2019, 320.lbj.

³²¹⁶ 1926: F: 32: Vértes: Gánt. Részletesen: RITTER 2019, 321.lbj.

³²¹⁷ 1928: N: 31: Vértes: Gánt: „Kukoricát és búzát vetett a téesz, a krumpli nem ment. Szarvasmarhát akartak csinálni. Építettek egy nagy istállót és az egész határt beszántották. De nagyon rossz volt az aranykorona, és ezért a csákberényivel összeálltak, de az is megszűnt. A zámolyi határ aranykorona értéke annyi volt, mint a gánti és csákberényi földek összesen. Átvette az állami gazdaság. Szarvasmarhát akartak csinálni, első évben építettek egy nagy istállót és az egész határt beszántották.”

³²¹⁸ 1933: N: 40: Bakony: Ganna: „Összeálltak Tapolcafővel, Pápakovácsival és Kuppal, így lett egy téesz ez.”

³²¹⁹ 1939: F: 23: Vértes: Pusztavám.

hogymehessenek a télesztől. Mondhatjuk, hogy kényszermunkahely volt 1965-ig. Amikor lehetett, akkor elmentek. Az öregek maradtak, főleg a húszas években születettek. [...] De semmi nem maradt meg a hagyományos gazdálkodásból. Az öregek senkinek nem tartoztak, úgy osztották be a munkájukat, ahogy akarták, a maguk urai voltak. És itt meg parancsoltak nekik. A fiatalokra kicsit haragudtak emiatt. A hetvenes évekre már nem sok sváb volt bent, mert ők nem fogadták el az újat. Előfordult, hogy takarmányozásnál nem lehetett elmagyarázni nekik, hogy ez vagy az a forma, az gazdaságosabb, jobb, vagy rosszabb. [...] A téesztől rengeteg embert elszívott a bánya, az Ikarusz, a Rába és a festékgyár. 1975-től 1992-ig Mórhoz tartozott a gazdaság, ott dolgoztunk. S ekkor már senki nem akart a földdel foglalkozni. Egy újabb telepítés volt, Hajdúságból öt-hat család jött ide. Jók voltak, de ők is visszamentek. Egyre többen alkoholisták lettek, akik dolgozni akartak. [...] A férfiak nem, de az asszonyok beszéltek svábul.”³²²⁰

E pusztavámi esetből jól lehet rekonstruálni a folyamatot, amely a szervezés első idejében jellemezte a gazdaságok működését. Vagyis a kolhoz egyszerre volt az öregek elnyomó gépezete, a fiataloknak pedig kényszermunkahely úgy, hogy közben nemcsak gazdaságot, de a tájat is szovjetizálta. A gazdaságok tehát csupa olyan emberből álltak, akik ezt a munkát nem akarták vagy nem tudták végezni. Rövid úton ez a romláshoz vezetett, a tagok alkoholizmusához és a meneküléshez.³²²¹ Ezen a helyzeten az újabb telepések érkezése sem változtatott, csak az összeolvadás. Ebből a szempontból egy szocioökonómikus laboratóriumról beszélhetünk. Éppen emiatt kíváncsi voltam, hogy ezek a szervezetek hogyan működtek. Vizsgálódásom három csoportra irányult: a tagok, a vezetők, illetve az engedélyezett és megmaradt háztáji gazdaságok működésének nézőpontjára.

Az előzőekben már felsejlett, hogy a beadáskor anyák, feleségek, lányok nevére kerültek a földek a téesztbe. Sokszor maguk az asszonyok vállalták munkát, miközben a férfiak az iparban dolgoztak. Ebből a szempontból a kollektivizálás egyben nőtörténelmi epizód is, hiszen sokszor a család női tagjai vettek részt munkájukkal a szövetkezetben, s meghatározott részért dolgoztak. Berkenyei közlő harmadosban dolgozott, ami azt jelentette, hogy az elvégzett munka értékének egyharmadát kapta meg. A kolhoz „börtönében” ha valakit kiemelték, az rögtön felértékelteként tekinthetett magára. Ezt példázza az alábbi történet is:

„Én ugyanúgy dolgoztam, mint a többi tizenöt asszony, akiket én vezettem, csak nekem az volt a feladat, vezetnem kellett az egységkönyvet. Melyik nap mit dolgoztunk és mennyit. E szerint kaptunk munkaegységet. A munkaegység után kaptunk év végén pár forint pénzt. 12-14 forintot, mikor mennyi volt az egységár. Sokszor jött motorral a téesztelnök, hogy kellene öt asszony ide, vagy öt asszony oda. Fölültem vele a motorra, és mondtam, hogy kiket hívjunk el. Ilyen mozgalmas volt az élet, de jó. Ez ment a hatvanas évek közepéig, utána irodára kerültem, pénztáros lettem. '69-ben egyesültünk Nógráddal, és átjártunk dolgozni, ott lettem a műszaki raktár anyagkönyvelője, de az állatkönyvelést is én csináltam.”³²²²

³²²⁰ 1929: F: 33: Vértes: Pusztavám.

³²²¹ Lásd Ö. KOVÁCS 2012, 415–422.o.

³²²² 1928: N: 35: Dunakanyar: Berkenye.

A bányászatból élő Csolnokon is a férfiak a bányában, a nők a téeszben dolgoztak, továbbá azok a férfiak is, akik a bányából kikerültek, vagy nyugdíjba mentek.³²²³ A nők mellett az idősek is a szövetkezetbe kerültek, akik nyugdíjat kaptak a munkájukért. Veszprémfajszon egyes családok csak emiatt adták be a földjeiket.³²²⁴ A „nyugdíj” szerepe sok elbeszélésben központi téma. A gerecsei Dunaszentmiklóson egyesek azért értékelték jónak a téeszt, mert biztosította számukra a későbbi nyugdíjat,³²²⁵ ami értelmezhető úgy, hogy annak záloga volt a szövetkezet, hogy otthon maradhassanak. Ez még jobban kitűnik azokon a településeken, ahol más gazdasági szektorok erősebbek voltak. Herenden – ahol hagyományos porcelánipar is létezett – azt mesélték, hogy az idősek meg tudtak élni, de a bányászok és a porcelángyári munkások között feszültség keletkezett amiatt, hogy eltérő fizetést kaptak.³²²⁶

Az iparosítás miatt tehát a mezőgazdaság elmaradott, rosszul fizetett szektorrá változott egy pillanat alatt, ami átformálta a falusi gondolkodást. A fiatal generáció identitását már az iskolában hallott-látott szocialista-urbánus szellem járta át, ezért *jól megfigyelhető generációs törések alakultak ki a dolgozók között*. Ezt jól szemléltetik kecskédi interjúalanyom mondatai:

„Apám [a téeszben] ment tönkre. Állatgondozó volt a lovardában. Kitrágyázott, de fürödni nem tudott. Olyan büdös állatszaga volt, amikor ebédeltünk... Nem mondtam, hogy nem eszek veled egy asztalnál, de nagyon bűzös volt. Ott kapott csontrákot, abba halt bele. Másokkal is ez történt a faluban. Nagyon keveset fizettek a téeszben, szinte jóformán mi tartottuk el a szüleinket, mert én az iparban dolgoztam.”³²²⁷

A generációs törést tehát a kényszerfoglalkozás szülte. Felborultak a vidéki milió szabályai, az *önálló parasztgazdák gyermekeik alávettjei, szolgák lettek*, vagy pedig betegségbe esve meghaltak. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy sokszor tehetségtelen, hozzá nem értő, gyakran egymást sűrűn váltó vezetők irányítása alatt kellett dolgozniuk.³²²⁸ Veszprémfajszon elbeszélőm férje volt a téeszvezető, akinek a munkájából adódó folyamatos hatalmi harcok felőrölték az idegeit és ebbe belehalt.³²²⁹ Tarjánon az elnök a „kocsmában töltött” ideje vitte csődbe a helyi szövetkezetet.³²³⁰ A burgenlandi Vaskeresztesen élő közlőm viszont szerette az állattartást, ezért a szövetkezetben maradt, de a vezetőséggel konfliktusai voltak.³²³¹ Németbányán egymástól messze

³²²³ 1925: F: 34: Gerecse: Csolnok. Részletesen: RITTER 2019, 328.lbj.

³²²⁴ 1941: F: 34: Balaton-felvidék: Veszprémfajszon.

³²²⁵ 1930: F: 35: Gerecse: Dunaszentmiklós: „Először búzát termesztett a téesz, aztán állattenyésztésbe kezdett, bikákat neveltek és olaszoknak adták el. Én traktoros voltam, lehet, hogy a téesz nélkül nem lenne nyugdíjam.”

³²²⁶ 1943: F: 17: Bakony: Herend: „A herendi téesz jól működött. Annak volt jó, akinek kevesebb földje volt, mert egyforma munkaegységet kaptak. Meg tudtak élni az idősek. A bányász kereste a legtöbbet, egy porcelángyári munkás kevesebbet, aki a téeszben dolgozott, az még kevesebbet. Voltak emiatt megjegyzések.”

³²²⁷ 1932: F: 30: Vértes: Kecskéd.

³²²⁸ 1946: F: 13: Moson: Levél: „Eleinte nem hallgattak a helyi svábokra, de később rájöttek, hogyan kell ezt csinálni.” Részletesen: RITTER 2019, 333. lbj.

³²²⁹ 1929: N: 29: Balaton-felvidék: Veszprémfajszon.

³²³⁰ 1928: F: 31: Gerecse: Tarján: „A felségem bent volt, de nem ment jól. Aki kocsmában ül, annak nem megy jól a vezetés, így nem lehet fenntartani. Gyermelyt átvette, az jól működött. A kocsmás elnök viszont még Gyermelyt akarta volna vezetni, de nem engedték meg.”

³²³¹ 1925: F: 38: Burgenland: Vaskeresztes: „Hat évig az állatokra vigyáztam. Nevetséges volt a munkaegység. De olyan nem volt, hogy ne dolgoztunk volna. Én azért voltam állattenyésztő, mert a »Hegyben« laktam, nem jött volna ki a brigádos dolgozni. Szerettem az állatokat, és a borjartatásban én éreztem, hogy az egy élőlény. Volt egy összehörrenésem az elnökkel. Felmondtam az etetést, gyalogos voltam egy évig, és utána mentem el traktoristának.”

lévő, különböző földeket tagosítottak egybe, amelyek megművelése sok munkával járt.³²³² Ezt a lenyomott munkát sokszor azért vállalták az egykori parasztok, hogy gyermekeiket el tudják menekíteni:

„Kiosztották, hogy mennyit kell megkapálni, kiszedni, vagy ilyen-olyan répát megcsinálni. Jól működött később a téesz, annyit hozott, hogy legalább a gyerekek egy ipart el tudjanak végezni. Kár volt szétrobbantani.”³²³³

Az egyéni gazdaságok szétverése után a *család működtetése* volt a legfontosabb az identitásváltozásban. A klasszikus közösségi értékeket relativizálta a politikai társadalmisítás: a fiatalokat szüleik ellen fordította. Ez még a lokális identitást is felülírta. Akik a faluban maradtak, azok sem hagyták cserben a szüleiket. Kutatás tárgyát képezhetné, hogy *hány gyermek dolgozott a szülei helyett*, akár a szövetkezetben, akár más üzemekben. Bakonyjácón is ez történt, az alábbi idézet jól érzékelteti a szövetkezet működését. Vagyis azt, hogy az ifjabb generáció „bemegy” a téeszbe dolgozni. A szövetkezetek társadalmi laboratórium jellege abban is megmutatkozik, hogy nemcsak eltérő generációknak, hanem *eltérő nációknak* is együtt kellett dolgoznia. A gazdák kénytelenek voltak összeszokni, de ez nehéz folyamat volt.

„Anyám nevére dolgoztam a téeszben. Tíz évet kellett dolgoznom, hogy a mamának legyen nyugdíja. Néha a gyerekekkel mentem dolgozni. [...] Eleinte tehenészet, aztán baromfitelep is volt. Ősszel tudott indulni ez a téesz, még egyénileg vetettek, de ősszel már közösben arattak a parcellákon. Cséveltünk augusztustól októberig. Aztán volt egy árvíz, és a Bittva elvitte a kepeket. A disznókat elhozta az ár Németbányáról. Nagyon mocskosak voltunk. Nehezen indult. [...] G. János apja volt az első vezetője, aztán a harmadik egy őrnagy-katona, Pekari volt a neve. [...] Itt a három náció együtt dolgozott, eleinte sok gond volt. Verekedtek, utálták egymást az emberek, mert mindent elvettek. Lehet, nem is volt okuk, de verekedtek. A második téesz alatt viszont már házasodtak is. Eleinte tiltották, az első tíz évben, de a fiatalság már együtt nőtt fel. [...] A téeszben is használták a régi forgót, úgy próbáltak gazdálkodni, mint régen. A Tax bácsi régi gazda volt, és rá hallgattak a téeszben, hogyan kell csinálni. A János apja, ő is paraszt volt, meg a második elnök, az Estók is. Egymásra hallgattak. Sok krumplit termesztettek, mert ez jó krumpliföld volt, és gabonát meg kukoricát. [...] Ideolvadtak a környező téeszek, mert ott kevés volt a szakember és kellett a könyvelő és az irodista.”³²³⁴

Ezen idézet is megbemutatja annak a folyamatát, hogy milyen módon zajlott le a *nemzetiségek* (általában magyar-német) „*kibékülése*”. Nem véletlen, hogy a felvezetés (amely még az első kollektivizálási hullámmal indul) egy katasztrófával kezdődik, a befejezés pedig a megbékéléssel. Az egymástól elzárkózó emberek az ifjú generáció hatására nyílnak meg, részben azért is, mert együtt dolgoznak, részben azért is, mert „tapasztalt” sérelmeik nem voltak. A közlések mögött azonban az látszik, hogy az immár anyanyelvüket kényszer miatt nem használó németek értelmetlennek találták a nemzetiségi ellenállást egy olyan korszakban, ahol alapvetően a „*falu*”

³²³² 1944: N: 18: Bakony: Németbánya.

³²³³ 1939: N: 23: Bakony: Bakonyoszlop.

³²³⁴ 1942: N: 17: Bakony: Bakonyjácó.

mint társadalmi entitás kerül repressziós nyomás alá. Ennek nyomáról tesz tanúbizonyságot a következő bakonyjákói idézet:

„Volt a Viertel Teri, a Náni mám’, a sváb asszonyok. Azt mondták, hogy »mi nem megyünk a magyarok közé dolgozni«. Nekem is odaszóltak, hogy »Gizi, te gyere ide, te idetartozol.« Ide is, oda is mentem. Azt is értettem, hogy egymást szidták, de ha valamilyen nyelven kérdeztek, akkor mindig azt mondtam, hogy egyiket se értem. Mégis inkább a magyarok közt voltam, én már jobban éreztem a fiatalságot, nem húztam az öregasszonyokhoz. Ez volt a gyűlölet.”³²³⁵

Egy ideig tehát ez sikeressé tette a bakonyjákói téeszt, de nem mindenhol zajlott ideálisan ez a „kibékülés”. A Balaton-felvidéki Barnagon megszólták azokat az öreg németeket, akik az anyanyelvüket használták a téeszben.³²³⁶ A szövetkezeteken belül működő eltérő munkakultúrák rögtön megmutatkoztak. Ezt csak súlyosbította, hogy a szövetkezet kényszermunkahellyé változott. Döbröntén az eltérő értékrendek így csapódtak le az emlékezetben:

„Ha szorgalmasok voltak, akkor egyben voltak. De voltak nagyon lusták, akik sok kárt okoztak. T. Kálmán, M. Náci bácsi, ezek a szorgalmasok voltak. Gál, Szabó, ezek voltak a lusták. Utóbbiak éhezették a marhákat, eladták őket. A T. és a M., ők uradalmiak [egykoron cselédek] voltak és ők tudtak dolgozni.”³²³⁷

A vértesi Pusztavámon erőteljesebben emlékezett vissza a téesz vezetője, aki szintén német nemzetiségű volt:

„A svábok németül beszéltek egymás között, olyankor a felvidékiek hallgattak. De a magyarok elismerték, hogy mindenki használhatja a nyelvét. Pár évig letargia volt, mert ugye nehéz volt feldolgozni, hogy valaki a saját földjét dolgozza meg a közösben. A betelepültek és a svábok között a téeszben mindig volt súrlódás, mert a svábok mindig jobbnak érezték magukat. Olyan fordult elő, hogy egy vagon pakoltunk ki, műtrágya érkezett szőlőtelepítéshez. Volt egy gyalogosbrigád, ahol felvidéki magyarok voltak, összetartottak. Mondtam nekik, hogy »ki kell menni, és ki kell rakodni trágyát«, azt mondták, ők »nem«. Mondtam nekik, »hát akkor nem fognak pénzt keresni«, aztán bepipultak és villával támadtak felém és nem mentek kipakolni. Mással kellett kipakoltatnom, de később előre köszönt ez az ember. Később én is elfelejtettem neki, helyrejöttek a dolgok.”³²³⁸

E két közlést jellemzőnek tartom. Egyrészt megjelenik bennük, hogy a felvidékiek és a németek közös jogfosztása (a kollektivizálás) egyaránt letargiába ejtette a két nemzetiséget. Másrészt a hatalmi klikkek, a közösségi tudat akár a vezető ellen is lázíthatták ezeket a csoportokat.³²³⁹ Jogos talán az a feltételezés, hogy egymás iránt is ilyen ellenérzéssel voltak.

Ám az, hogy mindenkinek elvették a saját tulajdonát, bizonyos fokon megelőlegezte, hogy a közösségi identitás telítődjön és egy szintre „álljon be”. Ennek a kiegyenlítődésnek az volt az eleme, hogy a németek visszaszerezzék azt a nemzeti identitást, amelyet a hatalom 1945 és 1950 között

³²³⁵ 1929: N: 32: Bakony: Bakonyjákó.

³²³⁶ 1933: F: 30: Balaton-felvidék: Barnag. Részletesebben RITTER 2019, 341.lbj.

³²³⁷ 1939: N: 30: Bakony: Döbrönte.

³²³⁸ 1929: F: 30: Vértés: Pusztavám.

³²³⁹ 1939: F: 19: Vértés: Pusztavám: „Summások csak páran voltak. De tény, hogy az első időben nehezen indult. Voltak külön sváb és magyar csoportok, a felvidékiek is akartak egy brigádvezetőt, ha már a sváboknak van. Öt-hat évig ment ez, és aztán ellaposodott a dolog és összeálltak. A közösségben érződött. A felvidékiek voltak legtöbben, aztán a svábok, a summások öten-hatan lehettek.”

megkérdőjelezett, s ezzel rossz állampolgárokként, „rossz magyarok”-ként bélyegezték meg őket. Más szóval az volt a céljuk, hogy a magyar többség ismét valóban magyarnak fogadja el őket, nem pedig „hazaáruló svábnak”. A felvidékieknek pedig a munkakultúrában kellett bizonyítaniuk. Az őslakos németek is inkább a belső telepítés útján érkezett telepeseekben látták bajuk okát. Ezzel részben a felvidékiek is egyetértettek. Ez a békülési folyamat azonban kétélű volt, ugyanis nyilván együtt járt azzal, hogy *a többségi társadalom csak akkor ismerte el a „magyarságát” egy németnek, ha az nem használta az anyanyelvét.* A hatalom részéről azonban a gög mindig jelen volt:

„A téeszben volt egy párttitkárasszony. Jó kedélyűen mondta: »Tudod, Jancsikám, amikor telepesgyűlést tartottunk, kigurítottunk egy hordó bort a svábtól, és jól megittuk. Az volt a jó világ!« Rám nézett, és azt mondta: »Jaj, ne aggódj, Jancsikám, te nem olyan sváb vagy.«³²⁴⁰

A „kiegyenlítődési” folyamat akár egy évtizedig is eltarthatott, addig, amíg a különböző, egy régióba tartozó szövetkezetek nem egyesültek. Mórton is klikkeket alakítottak a nemzetiségek.³²⁴¹ Hárman azt közölték, ha meg kellene határozni a gazdaság jellegét, akkor inkább a németek voltak túlsúlyban. Ez az „érték” arra enged következtetni, hogy a faluközösség régi értékei túlsúlyban lehettek a téeszben. Dunaszentmiklóson a magyar telepesek elköltöztek a téesz alapításakor.³²⁴² A Balaton-felvidéki Tótvázsonyban „inkább együtt” tudtak dolgozni a németek a magyarokkal.³²⁴³ A burgenlandi Pornóapátiban pedig viszonyulási irányt határoz meg az őslakos németek felé a „jól dolgoztak együtt a magyarok”³²⁴⁴ közlés. A szomszédos Vaskeresztesen viszont külön „felügyelőt” kellett állítani a brigádok mellé, hogy mindenki egyformán dolgozzon.³²⁴⁵ A mosoni Levélen – csakúgy, mint Pusztavámon – *a vezető személye volt, akihez a klikkek igazodtak* és ezzel a nemzetiségi konfliktusok enyhültek.³²⁴⁶

A bakonyi Gannán nem kellett új téeszt alakítani, mert azt rögtön összevonták a szomszédos Döbrönte gazdaságával, így létrejött a Tánicsics Mihály Téesz. A fagykárók, az árvízkárok és a biztosítók késedelmes fizetése miatt nehézkesen tudott csak működni a szövetkezet.³²⁴⁷ Az ötvenes évek tematikája folytatódott: mivel általános volt, hogy az idősebb generációt segíteni vagy eltartani kellett, több asszony a bakonyi erdészetbe ment dolgozni, ahol rendszeresen kaptak fizetést.³²⁴⁸ A gannai téesz működésének súlypontjai hasonlóak, mint ami az előző idézetben olvashatók, csak éppen onnan indul, ahol az előző befejeződik. *Az együtt dolgozó nemzetiségek közötti viszonyt meghatározta, hogy milyen vezetőt kaptak.* Ha ez kielégítő is volt, a régió erősebb vezetősége (más,

³²⁴⁰ 1929: F: 30: Vértes: Pusztavám.

³²⁴¹ 1929: F: 32: Vértes: Mór. Részletesen: RITTER 2019, 346.lbj.

³²⁴² 1933: F: 27: Gerecse: Dunaszentmiklós.

³²⁴³ 1927: F: 35: Balaton-felvidék: Tótvázsony: *„Azt lehet mondani, hogy együtt dolgoztak, egymásra találtak. Lehetett használni a német nyelvet is.”*

³²⁴⁴ 1930: F: 30: Burgenland: Pornóapáti.

³²⁴⁵ 1925: F: 35: Burgenland: Vaskeresztes: *„Nem volt békülés. A közös munkát úgy lehetett csinálni, ha valaki felügyelte azt. Mint az útépitésnél. Aki nem dolgozott, azt megbüntették.”*

³²⁴⁶ 1946: F: 20: Moson: Levél: *„Volt konfliktus a téeszben. A gazdák, akik be akartak lépni, és azok, akik nem, azok között is. [...] De ezek elsimultak. Másik rokonom, a Hofbauer Pál, ő lett a téeszvezető, ő ki tudta simítani ezeket a konfliktusokat. Ő ismerte a földeket, elismerték, hogy szorgalmas és ismeri helyieket.”*

³²⁴⁷ H. SZABÓ 1986, 41–42.o.

³²⁴⁸ 1933: N: 30: Bakony: Ganna. 1939: N: 20: Bakony: Döbrönte. Részletesen: RITTER 2019, 353. lbj.

sikeresebb téesz igazgatója, a pártbizottság) még mindig beleszólt a működésbe.³²⁴⁹ Alábbi közlőm elbeszélésének a narratív íve pontosan azt mutatja be, hogy a „közösbe” kényszerített gazdák „szövetsége” mennyire törekény volt, s hogy ez a törekény szövetség részben meghatározta annak a függetlenségnek a mértékét, amelyet egy-egy szövetkezet az alapítása után, még a hatvanas években is élvezett. Ezt a függetlenséget a felső vezetés utasítása meg tudta ingatni.

„A Pataki a hatvanas évek közepéig téeszvezető volt. Falubeliként neki az emberek el mertek mondani mindent. Ezután jön létre Döbröntével egyesülve a Táncsics Mihály Téesz. Nekik nagyon kevés emberük volt, de egy ötvenfős istállóval rendelkeztek, ezért egyesültek. Jött a Kovács, kaptunk utat. Ekkor elindultak a házasságok is. 1967-ben jött Pethő Kálmán, a Pártbizottság Gyimótból³²⁵⁰ hozta. Ő gondolkodás nélkül elkezdett marhát venni, és dupla annyi adósságot csinált, mint a Pataki. '73-ban egyesült a téesz Kuppal, mert az építőipari változásokba belebukott a téesz. Senki nem figyelt a gazdaságra. [...] Pataki nagyon sok melléküzemágot csinált. Mert sok nő volt a csapatban, fakockát kellett vágni, szemüvegkeretekhez, aztán volt tévégyártás, majd vasalóállványt, kempingszéket gyártottak, aztán szappant csináltak. Jöttek ehhez a növényvédőszeresek, és '85-ben komoly vegyszerfejlődés volt. [...] Először volt egy palotaforrádalom 1970 körül, ott Vaszarhoz akartunk csatlakozni, az megbukott, így mentünk Kuphoz. '67-ben léptem be, akkor szervezett állattenyésztéssel foglalkoztam. Először Gannán bikákkal dolgoztam, aztán Tapolcafőn, majd szaktelepet vittem Pápakovácsiban. Éves tervet kellett csinálni, s azt egy kicsit megfejeltük. A kupi téesz öntödéje, a segédüzemek, összeszerelők hozták a bevételt, napi egymillió forintot hozott, ez már a Varga-időszakban volt. [...] Végül '92-ben szűnt meg, de már '90-ben felbomlott. Nem adták vissza a földet, mert nem volt földéhség, és azt mondták [az emberek], hogy »mit csináljunk vele?«³²⁵¹

Két jellegzetességet érdemes kiemelni e téeszéletrajzból. Egyrészt – az ismételten megjelenő – női szerepeket a szövetkezetben, másrészt a gazdák és családjaik „kibékülését”. A már ismertetett indokok miatt sok volt a női munkaerő, több téesznek figyelembe kellett vennie a munkaerő mértékét és kihasználhatóságát. A bakonyi Porván a betegek és a nők járandóságait külön kezelték.³²⁵² Úgy tűnt, hogy egyes szövetkezeteknek sikerült kezelniük azt, hogy tagjaik sok esetben meghatározott társadalmi rangúak voltak (nők, idősek).

A Balaton-felvidéki Kinizsi TSZ-ben³²⁵³ a hagyományos gazdák összecsaptak, itt nemcsak a német–magyar, hanem az archaikus református–katolikus és nagygazda–kisgazda ellentét is

³²⁴⁹ 1933: N: 32: Bakony: Ganna: „A felvidékiek lassan-lassan kiléptek a téeszből és elmentek Esztergom környékére. Nem sok család maradt itt, csak akik özvegyek voltak, akik nem voltak kötve. A legtöbben elmentek Nagymarosra, Gödre. [...] Pataki József, a téeszelnök, ő sváb volt. Amikor összecsapták, akkor a Pető, egy pápai lett a téeszeelnök.”

³²⁵⁰ Nagygyimót, község Pápától nyugatra. Gannától északi irányban, légvonalban a harmadik község.

³²⁵¹ 1949: F: 10: Bakony: Ganna.

³²⁵² 1923: N: 41: Bakony: Porva. „Bent voltam a vezetőségi tagságban, tizenhárom évig a nőbizottságba is megválasztottak. Megkapták a papi földeket, azt használtuk. Porva és a Borzavár gyorsan egyesült. Kiharcoltam, hogy aki nem tud dolgozni, aki beteg, annak egy kocsi fát adattam. Megszavaztuk, hogy a nőknek mennyi egységet kellett dolgoznia. Még meg is tapsoltak. Dolgoztam és lakodalmakat főztem ki, majdnem száz lakodalmam volt.”

³²⁵³ Kinizsi Téesz több helyen alakult Veszprém megyében. A barnagi Kinizsi Téesz nem összetévesztendő a Pápa melletti Mezölakon, 1961. november 25-én létrejött Kinizsi Pál Téesszel, amelyből öt községet egyesítve, 1971. január 1-jén létrejött a Kinizsi MGTSZ. A barnagi téesz 1959. március 8-án alakult meg, és rövid idő múlva, 1961.

kibontakozott.³²⁵⁴ Barnag katolikus–református, német–magyar elválasztott falurészeit a kollektivizálás is egyesítette. Ám ez az egység csak azt követően jött létre, miután a környező falvak is csatlakoztak ebbe a téeszbe.

„A barnagi téesz elég körülményesen alakult meg, mert azok, akik nagygazdák voltak, azok akartak lenni a vezetők. A többség nem bízott meg bennük. A nagygazda, nevezzük Ferencnek, mindig meg tudta fizetni a napszámot, mert ötvenkét holdja volt, nekünk húsz holdunk, nekünk sokat kellett dolgozni. Mindkét falurészben volt napszám. [A kommunisták] jelen voltak a téeszben, de a katolikusok nem voltak benne. [...] ’59-ben még szegényesen működött, de ’61-ben egyesült Mencshellyel, Vöröstóval, Nagyvázsonnyal és akkor jobban ment. Ez lett a Kinizsi téesz. De addig nem tudott felvenni hitelt, nem tudott gépeket venni. Az apósom volt a téeszelnök, mindenki őt akarta, mert nem volt nagygazda és ötször átszámolt mindent. [...] Vöröstónak valamivel jobb adottságú volt a földje.”³²⁵⁵

Az archaikus társadalmi egységek, a napszámok és a földdel rendelkező gazdálkodók közös együttműködése olyan helyeken nem okozott konfliktusokat, ahol amúgy is nehezebben működő gazdaságok voltak. Emiatt azonban e helyeken nem is tudtam téeszéletrajzokat gyűjteni. Lókúton,³²⁵⁶ Zircen³²⁵⁷ jól működő szövetkezetre emlékeztek, Porván több volt a besegítő, mint a valódi tag, s itt is a „korábban jobb lett volna” formulával jellemezték a szövetkezetesítést.³²⁵⁸ A kisvárosias Mórton egyesek szintén úgy jellemezték a szövetkezetet, hogy érdemes volt belépni.³²⁵⁹ A német beállítottságú, borászattal foglalkozó Kossuth Termelőszövetkezet hiába szerezte meg a legjobb dűlőket,³²⁶⁰ a gazdaságot fejleszteni is kellett. Ezt így mesélték:

„A szőlő művelése úgy ment, hogy tavasszal metszés, ásás, karózás, gyomlálás, kötözés. Sokan pénzes szőlőn dolgoztak. Én is. Fél hold szőlőt kaptunk megdolgozni, ezért kétezer forintot kaptunk egy évre, az sok pénz volt. Egy fél holdat le kellett metszeni, felásni, kötözni, augusztus 20-ra be kellett gereblyézni. Ekkor kaptuk meg a második ezrest. [...] 1963-ban az történt, hogy a Schmidt alacsony művelésről magasra állította át a szőlőművelést. A brigadérosok kimentek Ausztriába és tanulmányozták ezt odakint, mert jobban termett és könnyebben lehetett dolgozni vele.”³²⁶¹

---

november 15-én csatlakozott a mencshelyi „XXII. Pártkongresszus” MGT SZ-hez, amely 1974-ben vette fel a Balatonfelvidék MGT SZ nevet, hét falu termelőszövetkezetét egyesítve. Lásd: ERDÉLYI 1985, 174–179.o.

³²⁵⁴ Hasonló történt a bakonyi Herenden is, ahol a református magyar Szentgál és a német katolikus Herend gazdái álltak össze. Előbbiek egy évszázados „harc” végét látták abban, hogy a sváb gazdákat maguk alá gyűrték azzal, hogy földjeiket kollektivizálták. Lásd 1921: F: 38: Bakony: Herend: „Egyszerre alakult meg a szentgáli és a herendi téesz, később ezek egyesültek. [...] A betakarítást együtt végeztük, brigádokat alakítottunk. Ha megszorult a téesz, akkor a porcelángyár kisegítette. Addig fejlődött, amíg nem kényszerítették, hogy egyesüljön Herend, Bánd, [Szent]Gál, Márkó és Hárskút.”

³²⁵⁵ 1943: N: 16: Balaton-felvidék: Barnag.

³²⁵⁶ 1933: N: 29: Bakony: Lókút. Részletesen: RITTER 2019, 361. lbj.

³²⁵⁷ 1927: F: 32: Bakony: Zirc. Részletesen: RITTER 2019, 362. lbj.

³²⁵⁸ 1924: N: 30: Bakony: Porva: „A parasztoknak nem tetszett eleinte, mert rákényszerítették őket. Az én uram belépett, mert nem tudott hova dolgozni menni. Aztán ő is bérelt földet. Később azt mondták, hogy történt volna meg előbb.”

³²⁵⁹ 1929: F: 33: Vértes: Mór. Részletesen: RITTER 2019, 364. lbj.

³²⁶⁰ Lásd 1936: N: 24: Vértes: Mór: „A »Kossuth« a dombos részen volt, a magyar »Vörös Csillag« lent a völgyben. A sári földek, amik Bodajk felé vannak, de már a völgyben, azok is a Kossuthé voltak, és ezek voltak a legjobb földek. A timári erdő is hozzátartozott. ’62-ben egyesült a »Dózsa« és a »Vörös Csillag«. Ez a téesz, azt hiszem, ’90-ig működött.”

³²⁶¹ 1940: N: 23: Vértes: Mór.

Az idézet jól érzékelteti az eltérő munkakultúrát. A földminőség és az árutermelés mellett három erő játszott közre a téeszek korai működésében a közlések alapján.³²⁶²

1. az eltérő munkakultúra összecsiszolódása,
2. a (téesz) vezető és
3. a felső (párt)elit döntései.

Egy gazdaság attól lett sikeres, hogy e három erő előnyösen egészítette ki magát, s sokszor a vezető teremtette meg ezt az egyensúlyt. A Mórhoz közeli, bakonyi Isztiméren a közlések is ezt az ívet adták ki. Az első közlés átfogó történetet rajzol, amelyből szépen kibontakozik e gazdaságok állandó problémája és annak tipikus megoldása: *a sikertelen mezőgazdasági munkát a melléküzemág váltotta fel.*

„Eleinte helybeli volt a vezetés, de aztán mások jöttek. Egy rokonom, Angeli volt a téesz vezetője. Először tehenészet volt, tizenegy évig dolgoztam ott, a magtárnál. Mindennap kellett készíteni száz zsák darát, akkoriban disznók is voltak. Nem lehetett jól keresni. Aztán hozzácsatolták [Gút]Tamásit³²⁶³ és a bakonykúti földeket is, és akkor már máshogyan ment. Baglason³²⁶⁴ egy murvabánya működött és ez is a téeszé lett. [...] Eleinte minden kézzel ment. Két csoportvezető volt, akik minden reggel eligazítottak. Például a férfiak lovakkal mentek, előkészítették a kukoricát, utánuk [mentek] az asszonyok kapákkal. A téesz még mindig működik.”³²⁶⁵

A második közlés ugyanerről a téeszről szól, ám sokkal inkább az egyesítésről, a különböző emberek kultúrájáról és főleg a pártvezetés döntéseiről. Az isztiméri szövetkezethez csapott bakonykúti téesz rosszul működött, mert nem akartak a parasztok együtt dolgozni, kényszernek érezték a szövetkezetet, de végül itt is arról számoltak be, hogy már „korábban jobb lett volna” létrehozni.³²⁶⁶ Az isztimérik nem örültek a kényszerű egyesítéseknek, és ez tovább atomizálta a szövetkezetek törekeny közösségét. Ugyanis Isztiméren a felvidéki és a német közösség megtalálta az „összhangot”, s a faluközösségen belül is egyensúlyba kerültek e klikkek.

„Amit pártunk és kormányunk akart, azt csinálták. A forgót eleinte használták, de aztán elhagyták. Két téesz alakult, a »Lenin« és az »Esze Tamás«. Ebben volt apám. '61-ben egyesültek, aztán [Fehérvár]Csurgóval egyesültek, de különváltak. Az isztiméri téesz mindig jó volt, mert az svábokból és felvidékiekből állt. Gazdálkodni tudó emberek voltak. A felvidékiek hallgattak a svábokra, akik mondták nekik, hogy a kis szántóba nem répát kell vetni, és be is tartották a tanácsokat. »Ne a palotai földbe vessünk kukoricát, mert az hosszú tenyésztésű és a kölesföld

³²⁶² Természetesen itt a munkám számára releváns komponenseket értek. A téeszekben sok más erő/viszony/adottság is meghatározta a boldogulást. Erre példa az elvándorlás, a földek minősége, az árutermelés, az árviszonyok stb. Bővebben Ö. KOVÁCS 2012, 395–422.o.

³²⁶³ *Gúttamási*, egykori község Fejér megyében, a Móri járásban. Isztimér és Bakonykúti között helyezkedik el. 1966-ban szűnt meg, amikor magát a falut Isztimérhez csatolták, területének másik részéből azonban egyidejűleg megalakult Kincsesbánya.

³²⁶⁴ *Baglas*, korábban szőlőhegy volt. Ezt a nevét őrzi a mai napig is a *Kincses Szőlőhegy* elnevezés. 1941-ben bányát nyitott az *Alumíniumérc Bánya és Ipari Rt.* Bodajk és Isztimér mellett, Gúttamásitól délkeletre fekszik. Ezt az archaikus nevet tudomásom szerint ma már kevesen használják.

³²⁶⁵ 1931: N: 30: Bakony: Isztimér.

³²⁶⁶ 1927: N: 26: Bakony: Bakonykúti.

kiszárad». Ilyen dologra hallgattak. A dűlőket megtartották úgy, hogy táblában művelték, de aztán a forgót is elengedték.”³²⁶⁷

Az 1959 után létrejött „szövetkezetek” általam megismert „életrajzaiban” az első fordulat az volt, amikor felsőbb utasításra vagy a rossz gazdasági helyzet miatt *egyesítették* őket más, környékbeli gazdaságokkal. Még abban az esetben is, ha a vállalatnak önálló, sikeres ökonómiai arculata volt. A hatalmasra duzzadó, regionális téeszekben azonban nem tudtak együtt gazdálkodni a tagok, így végül a melléküzemágakra kezdtek el támaszkodni.³²⁶⁸ Ennek – mint látható – csak az egyik oka volt a rossz gazdasági helyzet: volt, ahol a nők nagyobb aránya, volt, ahol az elvándorlás miatt döntöttek úgy, hogy az iparral próbálkoznak. Mint korábban volt már róla szó, aki az iparból, főleg a bányászatból kiesett, az a téeszhez ment dolgozni. Csolnoki közlőm a hetvenes évek második felében járt így, de már olyan téeszhez került munkára, amely bekebelezte a környék fálvainak mezőgazdaságát, és egy fejlett ipari központtá vált. Az alábbi részlet rávilágít arra a végpontra, amely fejezetem konklúziója, miszerint a hatalom egy-két évtized alatt az önálló szabad embert ipari gépezetté változtatta. Nyomatékosabban fogalmazva: a kommunizmus eszköztelen társadalmasítása elérte a zenitjét.

„1976. április 17-én mentem át a sárisápi téeszbe a bányából, a téeszelnők keresett meg. Ekkor már a csolnoki, a sárisápi, a dági, únyi, máriahalmi egyben volt, később az esztergomi, pilismaróti téesz csapódott hozzá. [...] Feloldották azt a tilalmat, hogy a téeszben nem lehet ipar és a sárisápi téesz felfejlesztette a kiegészítő tevékenységeit. Kreatív iparosgárdája volt. A gazdálkodása annyira sokrétű lett, hogy végül megszűnt a mezőgazdasági munkák kizárólagossága. Az alugrafika országosan híres lett, rengeteg pénzt lehetett itt csinálni. A Videoton összes tévéjének, rádiójának az integrált áramköreit mi gyártottuk. Ettől fellendült a téesz, mert olyan rossz föld volt itt, hogy nem lehetett gazdálkodni. [...] Itt készült az összes KRESZ-tábla az országban. Nem ment tönkre, de felszámolták.”³²⁶⁹

13.6.3. A háztáji szerepe és mint az államhatalom „kegyének” megjelenése az elbeszélésekben

A magyarországi kollektivizálás egyik sűrűn emlegetett egyéni mozzanata volt – más országokhoz képest – a *háztáji intézménye*, amely a parasztnak az elvesztett földek után kapott területen kialakított „minigazdaságát” jelentette. A hatalom azért tette ezt az engedményt, hogy ne alakuljon ki éhínség akkor, ha élelmiszert vonnak ki a gazdaságból az ipari területek és városok javára. Többször olvasható az az érvelés, miszerint e kistermelési mód miatt nem szűnt meg az önálló paraszti gazdálkodás. Közlőim nagy része is beszámolt ennek mértékéről és funkciójáról. Természetesen kultúrtájanként változott a megítélése. Az alapnarratívát egy berkenyei elbeszélőm alapján közlöm:

„Kaptunk egy hold háztájit. Mindent [termeltünk]. Búzát nem, de kukoricát, babot, zöldséget, krumplit, mindent, amit kellett egy háztartáshoz, azt igen. Nálunk volt, de Nógrádban nem vezették

³²⁶⁷1936: F: 25: Bakony: Isztimér.

³²⁶⁸1923:F:36:Bakony:Városlőd:„A termelésből nem volt pénz, ezért melléküzemágakat csináltak, asztalosüzemet, ami hozott valamit a konyhára. Még koporsókat is gyártottak.”

³²⁶⁹ 1939: F: 37: Gerecse: Csolnok.

be, és ott évente minden tag kapott húsz mázsa gabonát. Zsákkal kellett menni és tartani, meg lett töltve, és ez volt a háztáji. Aztán lehetett saját föld is, de nem volt szabad se lovat tartani, se semmit. Csak egy tehenet, de annyit már volt az ötvenes években is. A hatvanas években ez enyhült, s lehetett lovat is tartani.”³²⁷⁰

Az elbeszélők többsége arról számolt be, hogy egy hold vagy négyszáz négyszögöl földet kaptak háztájiba, és változó mennyiségű gabonát.³²⁷¹ Barnagon a családi munkamegosztás helye lett a háztáji, ahová az *öreges és fiatalok is jártak szabadnapokon dolgozni.*³²⁷² A Balaton-felvidéken a szőlő jó megélhetést nyújtott, s e művelési ágban akár ezer négyszögöl feletti háztáji terület is akadt.³²⁷³ De máshol csak állatot tarthattak, és a teljes földet be kellett adni.³²⁷⁴ A háztájit sok helyen a hatalom racionális döntésének látták, s időnként – az elégedettség mellett³²⁷⁵ – megjelent az a motívum is, amelyben a szovjetizálás kis réseként írták le:³²⁷⁶

„A Kádárt nem szerettem a politikája miatt, de a magyar parasztnak legalább meghagyta, hogy tartson tehenet. Valakinek még bikája is volt. A magyar tarka bikát még messze földön el tudtuk adni. Jellege, etetése, kinézete mind nagyon értékes volt.”³²⁷⁷

A bikatenyésztés több helyen megélhetést hozott. Az, hogy csak a szülők léptek be a téeszbe, azt is jelentette, hogy a család többi tagjára íratott földhöz nem nyúlt a hatalom. Éppen ezért egyes családok több birtokkal is gazdálkodhattak. Városlődön is ez történt,³²⁷⁸ a szomszédos Herenden viszont arról számoltak be, hogy ha valaki a kollektivizálás után vásárolt földet, azt nem kobozták el.³²⁷⁹ Nagytevelen is „egy hold föld, egy tehen” lehetett a háztáji, de ez a szám aztán egyre csökkent.³²⁸⁰ A sovány földű, völgyben fekvő bakonyi Németbányán viszont a szövetkezet elnöke megengedte, hogy minden állat a háztáji része lehessen.³²⁸¹ A mosoni Levélen szóbeli megegyezés alapján dőlt el, hogy ki mekkora háztájit kaphatott. Volt, aki az egy hold földet és a bérleményeit is megtarthatta,³²⁸² volt, aki egy hold földet és tehenet is tarthatott, amelynek a számát növelhette.³²⁸³

³²⁷⁰ 1928: N: 31: Dunakanyar: Berkenye.

³²⁷¹ Például 1937: N: 32: Dunakanyar: Szendehely; 1925: N: 35: Bakony: Bakonysárkány; 1931: N: 31: Bakony: Isztimér; 1927: N: 34: Bakony: Bakonykúti; 1942: N: 18: Bakony: Bakonyjákó; 1944: N: 17: Bakony: Németbánya.

³²⁷² 1943: N: 16: Balaton-felvidék: Barnag. 1930: F: 35: Burgenland: Pornóapáti.

³²⁷³ 1933: F: 30: Balaton-felvidék: Barnag: „Semmit nem tudtam elérni, mindent a párt irányított. A háztájiból éltünk, az jövedelmező volt. Növendék bikákat vittünk a Kaposvári Állami Gazdaságnak. Szőlőt telepítettünk, azt vittük jobbra-balra.”

³²⁷⁴ 1941: N: 27: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1927: F: 32: Balaton-felvidék: Tótvázsony.

³²⁷⁵ 1923: N: 42: Bakony: Porva,

³²⁷⁶ 1929: F: 33: Vértes: Mór: „Ez érdekes volt, mert az egész kommunista blokkban csak Magyarországon kaptak háztájit a téesztagok.”

³²⁷⁷ 1932: N: 30: Bakony: Olaszfalu.

³²⁷⁸ 1923: F: 36: Bakony: Városlőd: „Egy hold föld maradt, és két marha, disznó lehetett. Én nem voltam tag, és éppen ezért én többet tartottam, tehát otthon neveltem bikákat. Apám belépett a téeszbe, én tartottam állatot, de a takarmányt meg kellett venni.”

³²⁷⁹ 1943: F: 20: Bakony: Herend: „Háztájiban egy tehen és szaporulatát hagyták. Aki tudott még hozzá venni, attól nem vették el, akár két-három tehene is lehetett. Rájöttek, hogy a háztáji a parasztnak lelki kapocs. Mert kell, hogy legyen valami saját tulajdon-érzése.” 1928: N: 31: Bakony: Bakonynána.

³²⁸⁰ 1929: N: 35: Bakony: Nagytevel; 1922: N: 40: Bakony: Nagytevel.

³²⁸¹ 1923: F: 40: Bakony: Németbánya: „Amikor egyesültek a téeszek, akkor ez a háztáji mindig kevesebb lett, de nem szűnt meg.”

³²⁸² 1946: F: 13: Moson: Levél.

³²⁸³ 1922: N: 40: Moson: Levél.

Sopronban – ahol a bor volt a húzóágazat – szintén engedték a gazdáknak, hogy állatot tartsanak.³²⁸⁴ Itt az egykori gazdák olykor meg tudták erősíteni a gazdaságukat és növelni a bevételeiket. Ennek következtében egyesek kiléptek a téeszből, új földet vásárolva saját borászatot hoztak létre.³²⁸⁵ Ám ez csak nyugdíj-kiegészítésnek volt elég. Vaskeresztesen is kevésnek ítélték a háztájit. A bakonyi területeken, ahol rosszul működtek a gazdaságok, több háztájit adtak, ami sok helyen jelentett menedéket. Az általam Döbröntén meginterjúvolt család újrakezdést élte meg azt, hogy állatokat tarthattak. A háztáji itt egy emelkedési narratívát jelenít meg:

„Egy hold maradt, tehen, és annyi állat, amennyit akartunk. Lóra már nem volt szükség. Répát-krumplit természetünk a tehennek és a disznónak. Én nem mentem dolgozni, inkább itthon gazdálkodtam. Tenyészüszöket tartottunk, mert ez jól fizetett. Először '62-ben, 280 forintért vettünk egy szűz üszőt, de nem szaporodott. Aztán a bátyám hét hónapos üszőjét vettük meg, és az minden évben dobott egy borjút. Felneveltük, és abból gazdagodtunk. Kilenc év alatt ebből házat építettünk.”³²⁸⁶

A háztáji nem volt állandó „kegy”. A dunakanyarbéli Szendehelyen például arról számoltak be az elbeszélők, hogy ők nem kaptak.³²⁸⁷ A Balaton-felvidéki Hidegkúton is arra emlékeztek, hogy a téesz sokallta az egy hold háztájit, ezért folyamatosan csökkentette a méretét.³²⁸⁸ A háztájik vagy fejlődtek és önálló gazdaságokká alakulva sokszor kiegészítették a szövetkezetet, vagy korlátozták és elsorvasztották azokat. Egyes helyeken ezt nem tudták megtenni, hiszen a fiatalok tömegesen vándoroltak el a községekből, így a háztáji bővítésével próbálták fékezni a folyamatokat. Olyan területek is voltak, ahol e gazdaságok fejlettségi szintjét ki tudták használni³²⁸⁹ a téeszt úgy, hogy a mérleg nyelve nem billent el egyik javára sem. Ilyen hely volt Mór:

„Minden téesztag kapott háztájiként ezerhatszáz négyszögöl földet és annyi állatot, amennyit akart. A szőlőmunkát sokszor kiadták háztájiba, vagy pedig munkaegységbe, hogy dolgozzák meg. Háti permetezővel mentek permetezni, ami a téeszé volt. A Páskum-dűlőn is rengeteg olyan szőlő volt, amit nem tagosítottak be.”³²⁹⁰

Két téeszvezető interjúalanyom másképpen emlékszik a háztájira. Előbbi a vértésbeli pusztavámi, utóbbi a balatoncsicsói téesz elnöke volt. Egyik közlésből sem derül ki, de *a havi fizetés bevezetésével valójában megszűntek a háztájik.* Legalábbis az egymástól távol eső, független emlékezők közlésének e pontjának része közös. Ez nyilván nem véletlen, hanem a felsőbb irányítás akarata volt. Ez egyrészt azt jelzi, hogy a háztáji nemcsak nem kedvelt, hanem megszüntetendő

³²⁸⁴ 1936: N: 23: Burgenland: Sopron: „Nyolcszáz négyszögölt hagytak apámnak, aki '68-ban meghalt. Szőlő volt a háztájiban, de az állat nem volt korlátozva, mert disznó mindig volt, tyúk, liba, és nekem még bárányom is volt.”

³²⁸⁵ 1939: N: 25: Burgenland: Sopron: „Apámnak egy belterületi szőlőt és háztájit is meghagytak. Amikor '65-ben kilépett, akkor ez megvolt neki. Vett még hozzá, és háromezer-ötszáz négyszögöl volt. Újraterelítették szőlővel, és megint ezt művelték. Ezt csinálták '86-ig, a férjem is átvette. Nyugdíj mellé jó volt.”

³²⁸⁶ 1939: N: 25: Bakony: Döbrönte.

³²⁸⁷ 1928: N: 31: Dunakanyar: Szendehely.

³²⁸⁸ 1928: N: 32: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Mindenki egy holdat kapott, de aztán azt sokallták, mert mindenki háztájival foglalkozott és nem ment téeszbe dolgozni. Aztán csak fél holdat adtak és egy tehenet, de sertés lehetett. [...] Mivel a férjem egész életében földdel foglalkozott, ezt folytattuk, béreltünk földet a tanácstól, és ott dolgoztunk. Kiadták a földet, örültek, ha megművelték, mert a fiatalok elmentek.”

³²⁸⁹ 1941: N: 20: Vértés: Mór: „Minden háztájinak kiadtak még egy szőlőt megdolgozni. Minden tag négyszáz négyszögöl szőlőt még akkor is kapott, ha nem vitt be semmit.”

³²⁹⁰ 1936: N: 24: Vértés: Mór.

jellegzetessége volt az egyes vidékeknek. Másrészt a megjelenő erőszak és „népnevelési” megfogalmazás szintén ezt sugallja. Előbbi közlés többes szám első, utóbbi többes szám harmadik személyű, ami itt is a felülről rátekintő perspektívát, az irányító, *okozó* szerepet jelöli. Előbbi inkább erőből irányította szervezetét, míg utóbbi maga is alávetett volt.

„Egy kataszteri hold háztájit hagyunk mindenkinek. Ezen azt termeltek, amit akartak, de mindenki kukoricát termelt. Állatból tehenet egyet, egy kocát és szaporulatát hagytuk meg, a baromfi korlátlan volt. Ló nem lehetett, mert akkor [a dolgozó] távol maradt a munkától, elment fuvarozni. Volt olyan, hogy a rendőrség csinált rendet, mert nem jöttek dolgozni. Az egyiket úgy megverték, hogy vörös csík volt a hátán, de az emberek később ezt elfelejtették. Amikor kezdtek jól keresni, akkor mindent elfelejtettek.”³²⁹¹

„Hatszáz ölt hagytak, állatot, egy sertést és egy tehenet. A háztáji akkor szűnt meg, amikor bevezettem a nyolcforintos órabért, mert akkor rájöttek, hogy pénzből is meg lehet élni.”³²⁹²

Az emlékezések alapján a háztáji tehát nem letéteményese volt a megélhetésnek, sokkal inkább a kollektivizálás „mértékegysége”, amelyet a hatalom és a helyi vezetők határoztak meg. A fenti részletekből jól kivehetők az ütköző narratívák, az eltérő nézőpontok, amelyek a szövetkezetesítés tapasztalatát meghatározzák. Azzal kecsegtettek, hogy önálló gazdaságot biztosítanak, valójában azonban a rendszer ezáltal akarta elkerülni a szocialista blokk más országaiban jelentkező, rettegett „éhínségeket”. Ez abban a jellegzetességben is tetten érhető, hogy ahol rosszul működtek a szövetkezetek, ott virágzott a háztáji, de ahol a vállalat fizetést is tudott osztani, ott viszont megszűnt.

Disszertációm ezen epizódjának lezárásához közeledve nem kerülhettem meg, hogy be ne mutassam azt a nézőpontot, ahogyan a gazdaságokat irányító vezetők viszonyultak az eseményekhez. Az alábbiakban az eddigi történeteket próbálom meg keretbe illeszteni ezen elbeszélések felvázolásával.

13.7. A termelőségvetkezeti vezetők egyéni emlékezete

Az alcímben a „szerep” kifejezés nem véletlen. Ugyanis elbeszélőimet több szempontból is úgy láttam, mint a korszak kéretlen katonáit. Őt „egész” narratívát sikerült rögzítenem, amelyek átfogják a kollektivizálás folyamatát és tipizálják annak menetét – nem a tagok, hanem a vezetők szemszögéből. Közlőim alapvetően két generációból: a húszas években (két elbeszélő) és a harmincas évek közepe és a negyvenes évek közepe között születettek (három elbeszélő) nemzedékéből kerültek ki. Utóbbiak közül kettő *kulákcsaládból származik*, és rögzös úton tudott visszatérni a községébe, kitanult mezőgazdasági szakemberként.

Ez részben igazolja azt a feltételezést, miszerint a német faluközösségek egyes földműves gazdái még a „hallgatás korszakában” is kiművelték új földműves generációjukat, akik aztán a falu mezőgazdasági elitjét alkothatták a Kádár-korszakban. E nemzedék elődje szintén részt vett a termelőségvetkezetek megalakításában, sokukat felkérték vagy kinevezték vezetőnek. A háborút, a

³²⁹¹ 1929: F: 30: Vértes: Pustavám.

³²⁹² 1935: F: 24: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

kitelepítéseket és a meghurcolásokat elszenvedett generáció tagjai közül sokan megtisztelőnek tartották e kinevezést, és örültek, hogy a hatalom végre honorálja őket. Többször azokkal kötöttek szövetséget, akik kedvezményezettjei voltak jogfosztásuknak. Szakértelmük alkalmas volt az önálló, önfenntartó, piacra termelő családi gazdaság működtetésére, ezért alkalmazták őket. A szocialista mezőgazdasági nagyüzem vezetőinek utasításokat kellett végrehajtaniuk.

Mint azt már bemutattam, a kis falvak 1959 és 1960 fordulóján létrejött szövetkezetei hamar csődbe mentek, így a megoldást egy másik, nagyobb szövetkezettel való egyesülés jelentette. Az első téeszvezető, akit idézek, szomori³²⁹³ származású, 1919-es születésű, a háború alatt katona volt, mentesült az elűzés alól. Közlése tipikus téeszéletrajz, amelyből kiderül, hogy a magán-parasztgazdaságokban szocializálódott egyén mennyire alkalmatlan volt a szocialista nagyüzem működtetésére. Az elbeszélés jellege nem önmentesítő, inkább a *sodródást* rögzíti.

„Én lettem az elnök. Első évben felvettük a kölcsönt, vetettünk a saját lovainkkal, vetőgéppel. Eleinte csak fogat volt, majd a gépállomásra pénzért kaptunk traktort. Jöttek szántani, aztán leemelték a bankszámláról a pénzt. Vetettünk árpát, búzát, napraforgót, még dohányt is. Tehenészetünk lett, juhokat vettünk. De sehogy se ment, folyton vettem fel a kölcsönöket, és a gyermelyi téesz fizette ki, de akkor én már nem voltam elnök [nevet]. Kellett volna nagyistálló, nagy magtár, az sok pénzbe került... Nem tudtuk visszafizetni. Nem tudtunk egy gazdaságos lóállományt összerakni. Egy Zetor traktort és egy pótkocsit tudtunk venni, állami hitelből. A birkákat szalmakazal alá raktuk, de hodályt kellett volna építeni. Nem volt jövedelem, kicsi határunk volt, Gyermelynek pedig nagy. Egy munkaegységre tizenkét forintot fizettem, tizennégy volt a legnagyobb. A háztáji megmaradt, de a téeszben szinte ingyen dolgoztunk. 1962-ben olvadt össze. A legmagasabb aranykorona-föld 20 aranykorona/1 hektár volt.”³²⁹⁴

Második közlőm a németbányai téesznek nemcsak a vezetője, hanem az alapítója is volt. Négy évvel fiatalabb, mint az előző, szomori interjúalanyom, vagyis ugyanazt a generációt képviseli, mint ő. Kudarcának okát szintén a tőkehiánnyal indokolta. A különbség az, hogy a kudarc után, már egyéni parasztként, *kijátszva a rendszert*, saját magának hasított ki földet.

„Felkértek téeszvezetőnek. Édesapám bíró volt, és a helyi jegyző úgy gondolta, hogy én leszek a legjobb. Nagyon tiszteltek minket, azt mondták, ha mi csináljuk a téeszt, akkor mindenki be fog lépni. De nem léptem be a téeszbe. [...] 1959. március 15-én alakult, én meg csak június 6-án kezdtem. Dolgoztam az apám nevére, krumplit raktam. [...] Sok asszony volt tagja, D. Anna könyvelő volt, őt vettem fel. Ő aztán elment dolgozni Jákóra, Pápára és Győrbe. A lovakat elvitték Bébre. [...] Első évben összeírtuk a vetőmagot, aztán le lett aratva. A búzát, a kukoricát a pápateszéri zöldséges vette meg. Dolgoztunk két évet önállóan, de olyan volt a brigádvezető, hogy mindennap megivott egy fél liter pálinkát. Tejcsarnokunk is volt, ő általában ott lebzsel. A téeszünknek négyszáz hektára volt Németbányán, a szentgáli határban pedig száz. Tizenöt hektár erdőnk, és még volt legelőnk is. Gép viszont nem volt, gépállomásra jöttek a gépek, később vettünk egy K-20-as traktort, meg egy lánctalpast. [...] Építeni nem építkeztünk, de egy pajtából összeraktunk egy tehenistállót, mert ezt kellett teljesíteni. Egyedül kicsik voltunk, nem tudtunk beruházni, kevés volt a határ. '59-ben csak

³²⁹³ A szomori téeszek történetét lásd TÓTH K. 2008, 106–113.o.

³²⁹⁴ 1919: F: 40: Gerecse: Szomor.

az volt a lényeg, hogy téesz legyen. [...] Húsz forint volt a munkaegység. [...] '61-ben egyesültünk Jákóval. Ekkor én már nem számítottam, felkérték a D. Gyurit elnöknek. A Noszlopy József³²⁹⁵ azt mondta, hogy »maga legyen brigádvezető«. Így maradtam tizennégy évig brigádvezető, nyolc hektár volt aláam rendelve. Szinte önállóan gazdálkodtunk. Ugyanis kihatottam egy kis földet, vettem egy traktort, és egyénileg is csináltam a munkát. Tapolcáról hoztak téeszelnököt, Pekari elvtárust, mindent beszámoltak és átszervezték. Agronómusok jöttek Pápáról, de nem nagyon szerettek dolgozni. Sok buta ember volt. Utána mondták nekem, hogy »te ezt nem tudod már csinálni«, és 1972-ben elmentem Kislődre, a bauxitbányába rakodónak.³²⁹⁶

E két közlésből jól látszik, hogy 1959-ben sietős volt a téeszalapítás. Ahogy a belépésekkor is a legtekintélyesebb parasztokat „győzték meg”, úgy a kinevezések esetében is a falusi vezető réteg családjából választották a vezetőket. Őket a rendszer később kivetette magából. Mind a szomori, mind a németbányai eset jól mutatja, hogy a hatalom számára az volt a legfontosabb, hogy a gazdaságok papíron létezzenek. Ez a „fiktív” lét nemcsak az alapításban, hanem a működésben is megmutatkozott. Az önálló parasztok azonban nem voltak kiképezve arra, hogy ipari méretű gazdaságokat irányítsanak. Az emlékezésekből az olvasható ki, hogy ezeket az embereket elsősorban arra használták fel, hogy a közösségüket irányítva kollektívába tereljék a gazdákat, hogy aztán később a párt által kinevezett emberek vegyék át a vezetést. Nem gazdasági racionalitás látszódik itt, hanem a lojalitás megteremtése olyan vidékeken, ahol a rendszerrel szembenálló önálló, civil társadalmat képviselő parasztság leigázandó tömegnek számított. A másodgenerációt képviselő elnökök téeszéletrajzai pont ezt a „harcot” mutatják be. A vidék lerohanásának csak egyik fejezete volt a téeszek megszervezése, utána annak ipari méretűvé alakítása, lojalis emberekkel való feltöltése egy újabb fordulónak számított. Az 1929-es születésű, pusztavámi agronómus közlőm kulákcsaládból származott, aki saját községét kapta meg vezetésre a pártbizottságtól.

„Kijött a parancs, hogy a mezőgazdaságot át kell alakítani egy éven belül nagyüzemi gazdálkodásra. A bányában dolgoztam, és '57-ben jelentkeztem a pártbizottságban, hogy lenne kedvem a mezőgazdaságban dolgozni. A főelvtárs mondta, hogy »mi tudjuk, hogy az elvtárs szülei kulákok, de lehet, hogy lesz rá remény«. Vártam. '59 karácsonyán üzentek, hogy létesült egy téesz a szomszéd faluban, Balinkán. Tizenkét taggal dolgoztam, összesen nyolc tehünk volt. Kis siló kukorica, szemes kukorica és főleg a tehén volt. Ez is sváb falu volt. Fél év után szóltam a pártbizottságnak, hogy »ha már téeszben dolgozom, akkor hadd jöjjenek haza agronómusnak« [...] Én »távírányítású téeszelnök« voltam, mert a móri téesz irányított, én csak a helytartója voltam. Így nem volt lehetőség, se munkaerő, mert az emberek a bányába vagy más üzembe mentek dolgozni. Menekültek a föld elől. Pusztavámon is nagyon sok parasztember elment. De volt olyan, hogy a fű lépett be a téeszbe, és nagyon jó traktorosom lett, az apja meg nem. [...] Úgy kerültem vissza Pusztavámra, hogy az egyik párttitkár barátom, Sz. Miklós elfogadta, hogy én nem vagyok és nem is akarok párttag lenni. Mondtam neki, azért akarok visszamenni, mert »ez az én falum, én tudok itt

³²⁹⁵ Noszlopy József (Németbánya, 1922–?) földműves. A 2. világháború alatt magyar katonaként szolgált. A fogságból 1948-ban tért haza. Évekig földművesként gazdálkodott, majd 1959-ben belépett a termelősövetkezetbe, ahol előbb fogatosként, majd traktorosként dolgozott. 1982. november 1-jén ment nyugdíjba, a rendszerváltás után a nemzetiségi önkormányzatot vezette Németbányán.

³²⁹⁶ 1923:F:36:Bakony:Németbánya.

dolgozni, a szüleim is itt vannak. Értem őket.« 1959 tavaszától 1978-ig voltam ott. [...] Négy-öt évig nagy gond volt az, hogy a bányánál többet lehetett keresni. Zúgolódás volt sok, mondták, hogy »majd mi is a bányába megyünk«. Sikerült rábeszélnem őket, hogy pár évet várjanak. Azt ígértem, hogy két éven belül havi fizetést fognak kapni. Mert addig nem kaptak. Ha valaki otthon megszorult, akkor a téeszirodába ment a főkönyvelőhöz, és előleget kért. Ha az elnök jóváhagyta, akkor kapott. Ezt a zárszámadásnál levontuk, és így adtuk a pénzt. A napi munkát értékelni kellett, hogy jó vagy közepes. Egy munkaegység negyven forint volt. A kavicsbordás nehezebb munka volt, azt másfél munkaegységre taksáltam. Ez volt a legnagyobb. [...] Elindítottuk azt a szokást, hogy a zárszámadás egy jó mulatság lett. A kultúrházba tartottuk, a téeszasszonyok levágtak egy négyszázás hizó bikát, megettük. Akkor csináltuk, amikor a boltban nem lehetett húst kapni. Felhajtottam egy sváb zenekart is, egy komplett bandát állítottam össze, még a hangszereket is én vettem. A pártbizottságnak nem tetszett, és abba kellett hagyni, pedig az emberek egész másképpen dolgoztak. Majálist is tartottunk, két vaddisznót lőttem, azt ettük meg. Egész családok jöttek, egész nap szórakoztak. Azért nem szóltak.»³²⁹⁷

A hatalom szorítása, a lojalitás, a kegy gyakorlása jelenik meg ebben az elbeszélésben. Látható az is, hogy a kis téeszerekre már korán szemet vetett egy térségi központ nagyobb gazdasága, amely kontrollált is. A móri téesz akarata tehát nemcsak Balinkán, de Pusztavámon is érvényesült; ez máshol is hasonlóan működött. A mozgástér meglehetősen szűkös volt, amit az ipar gazdasági elszívó ereje csak növelt. A bakonyi Herenden hasonlóan egymásnak feszültek a gazdasági vezetők és a pártbizottság.

„Elvégeztem '67-ben a pápai mezőgazdasági technikumot, és a porcelángyárban is dolgoztam. De 1970-ben volt a téeszben üresedés, és átjöttem. Se a felvételin, se máskor nem volt gond, se a kulákság, se a származás, nem kellett magyarosítani sem, nem kellett a pártba belépni, voltak ott bent elegen. [...] Közismereti tantárgyak voltak az iskolában: növénytermesztés, állattenyésztés, géptan, számvitel, agrárgazdaságtan, politikai gazdaságtan, üzemtan és gyakorlat. [...] Amikor visszajöttem, a téesz nem volt még gépesítve, a betakarító gépsor, a trágyaszoró gép nem volt meg. De volt munkaerő. Kilencvenhat taggal alakult meg és '70-ben százötvenen voltak. Volt egy építőbrigád, ácsokkal, kőművesekkel, és egy faüzem is. Ezt értékesítettük, tűzpiszkálónyelet, kiskapanyelet, seprűt, baltanyelet csináltunk. Ezek voltak a profilok, főleg a söprű. [...] Felülről is jöttek utasítások, például a cukorrépa-akció. Aztán rájöttek, hogy ez a vidék nem erre való. Belátták ők is, hogy ez nem így megy. [...] Azért akartam a téeszben dolgozni, mert otthon ezt láttam, ezt akartam és ehhez értettem, ez tetszett. [...] Én növénytermesztő brigádba kerültem, azt vezettem. Traktorosok, fogatosok voltak, ez utóbbi csinálta a háztájit. Gyalogmunkások is voltak. A pártbizottság beleszólt. Ezt úgy kell elképzelni, hogy ha egy nyári zápor elállt, akkor két órán belül telefonáltak: »Nem látjuk a traktorokat, hogy aratnának-e. Miért nem aratunk?« Mert egy vizes gabonát nem lehet aratni. Ilyenekbe nagyon beleszóltak, és kellemetlen volt. A körzeti felügyelőtől függött csomó minden. Nálunk egy tanárember volt ez, aki nagyon lojális volt. [...] Az első vezetője a téesznek egy régi gazda volt, aztán egy rendőr, végül egy agrármérnök. Az egyesülés '74-ben volt: Márkó, Hárskút, Bánd, Herend lett egy. Mi szorgalmasak voltunk és jó tehenészetünk volt.

³²⁹⁷ 1929: F: 30: Vértes: Pusztavám.

Növendékmárha, üsző, bika, két nyáj birka, anyakoca, hizott sertés, valamint nagyon jó juhászaink voltak. Amit a növénytermesztésből megtermeltünk, azt az állatokba fektettük bele, és nagyon jól visszajött. Tejből és húsból jól álltunk. A szálás takarmány, a siló mind volt, ez által jó volt a tejhozam. Amikor egyesültünk, minden tönkrement. Hárskúton nem volt semmi, még rendes melós sem, csak jött-ment emberek. A márkóiak sem voltak annyira jók. Hárskúton jó kötött földek, vályogtalajok voltak, könnyen művelhetők. Egy időben ők is csinálták a lent, a rozst. [...] Az igazgatók jó káderek voltak. [...] Az egyesítésig eredményeink voltak. A hárskútiak rablógazdaságot csináltak. Minden évben kellett tervet csinálni és azt leadni: búzát, árpát, vörös herét, lucernát takarmánynak. A tervet mindig tartottuk, még az aszályos években is. Én mindig ötletszüretet tartottam a beosztottjaimmal. [...] Kilenc évig dolgoztam itt, és visszamentem a porcelángyárba, mert három gyerekem lett. Ekkor a téeszben már trónvillongások voltak, mert az egyik elnök összeveszett a főkönyvelővel, aztán meg szerelmi ügy is lett belőle. A pártbizottság elküldte a második elnököt. [...] Aztán jött a Rezső, aki már túltervezte az egészet, és semmi nem jött be. Az utolsó elnök '92-ig vitte, de lebukott, mert saját gazdaságot épített, lopott az üzemből alkatrészeket. [...] Itt már nem beszélünk svábul, inkább magyarul, nem tiltották ugyan, de csak néha-néha beszélünk.³²⁹⁸

A herendi agronómus történetében visszatérő motívum a gazdaságok hatalomtól való függése, a felülről irányítottság. A közlés keretét a porcelángyári munka adja, a jobb kereseti lehetőség, ahonnan eljön a mezőgazdaság kedvéért, de aztán oda tér vissza. Ezt tehát aranykorként értékeli életében, amit jellemzéskor sulykol is: „ezt láttam, ezt akartam”. Közlése azért is értékes, mert a téeszorszakok közül arról az időszakról tudósít, amikor az életben maradt szövetkezetek már áttértek a melléküzemágak működtetésére, és ez adja megélhetésük alapját. Erről korábban is esett már szó, mint ahogy arról is, hogy egyes helyeken többségében nők dolgoztak, ezért a melléküzemágat is ennek megfelelően kellett kialakítani.

A következő elbeszélés a mosoni háromnemzetiségű Kimle szövetkezetéből származik. Ide tér vissza a szintén kulákként, házukból származásuk miatt kitelepített család mezőgazdász leszármazottja. Közlőmet az az ember hívja a gazdaságba dolgozni, aki annak idején ártott a családjának. Ő az első, aki a németek közül visszatér, és belép a helyi mezőgazdaságba. Míg az előző elbeszélés a környező téeszek egyesüléséig írta le annak fejlődését, alábbi elbeszélő az egyesülés utáni időszak egy példáját vázolja fel.

„Én voltam az első, aki a régi Kimle lakóinak leszármazottja voltam és vezető pozíciót kaptam a téeszben. [...] Az én időmben már egyesült a két téesz [...] Az egyik téeszben a svábok voltak, a másikban magyarok. Az asszonyok léptek be a téeszbe, és ezért a kimlei női téesz lett. A férfiak a vasúton dolgoztak. »Kis-Duna Téesz« [amely '59-ben alakult] volt a neve. Állandóan trónvillongások voltak, minden évben elnökválasztás és irányválasztás volt. [1970-ben] egyesültek a magyar »Rákóczi téesszel«. Az első időkben nagyon nehezen éltek meg. Az apámnak mindig az volt a legnehezebb, hogy ő mint parasztember, nagyon jól tudta, hogy egy nap mit kell csinálnia ahhoz, hogy előrehaladjon, a legutolsó gázt is kihúzta. Most meg megmondták neki, mit kell kapálni, úgy, hogy nem látta át a gazdaság működését. Csak azt nézték, hogy egy hektár mennyi pénzt ad.

³²⁹⁸ 1943: F: 34: Bakony: Herend.

Amikor a tisztességes munka megjelent, akkor ment jól a téesznek. [...] Főagronómus lettem [...] A minisztérium rangsorolta a téeszeket. Kerestük a kimleít, nem volt rossz helyen, az első százötvenben. A Vidának³²⁹⁹ mondtam, hogy menjünk el az első ötbe. Mivel imádott utazni, ezért a rémi Dózsába, a barcsi Vörös Csillagba, a nemesnádudvari Vörös Csillagba mentünk el. Összeollóztuk, hogy mit csinálnak jól. Üzemszervezési változásokat, melléküzemágot csináltunk. Nem az volt a lényeg, hogy mit termelünk, hanem az, hogy a holt idényben keresetet adtunk. Egy műanyag fröccsöntő üzemet csináltunk. Két év alatt elsők lettünk. De megtanultuk, ami nem megy, azt le kell állítani, ha nem hozza a nyereséget. Így is lett, és építőipari üzemágot csináltunk, végül szorgalmaztuk, hogy futtassuk fel a háztáji gazdálkodást. Ha valaki szarvasmarhát akart hizlalni, odaadtuk a bikát és meghiteleztük neki a pénzt. Nem kellett fizetni érte, takarmányt is adtunk neki, és amikor eladta, akkor levontuk a borjút, a takarmányt és a többit kifizettük neki. Így a pénztelen emberek is lehetőséget kaptak a termeléshez. Mi megszerveztük, hogy ha valaki karalábét akart termesztetni, akkor mi eladtuk. Gyakorlatilag teljes körű szolgáltatást végeztünk. Ez rövid idő alatt meglátszott. Abban az időben százforintos munkaegység volt, és mi még egy százast adtunk neki. Az egyik százasból megélt, a másiktól pedig gyarapodott. Ez azért meglátszott a falun. Házat építettek és kocsit vettek. Egy kis szocializmust építettünk itt. Megtaláltuk a kis részt a rendszerben. [...] Próbáltuk egybetartani a téeszt, de végül túl sok lett a kiválás. A szövetkezetiség nem egy népszerű történet. [...] Én is kiváltam a baromfityenyéztéssel, és jó tojást állítottunk elő. A rendszerváltás után ráálltunk a pulykára, gyors fölfutásunk és nyereségünk lett. Az én cégem százmillió nyereséget csinált. ”³³⁰⁰

A melléküzemágak és a falufejlesztés egyik „ellenállása” volt az egész rendszernek. Egyes régiókban ez működött, máshol pedig zátonyra futott, viszont lényeges fázis volt a gazdaságok színeváltozásában. Az utolsó és egyben legrészletesebb idézet a balatoncsicsói téesz életét mutatja be, amely szinte ellenkezője a kimleinek.

„Három téeszt kaptam, a [Balaton]csicsóiba besegítettem, de Szentjakabfalva, Óbudavár, Szentantalfa volt az enyém. A tagyoni és az antalfai határnak annyi földje volt, mint a csicsói sváboknak. Az apró területeket összesítették, és a csicsói téesznek lett a legtöbb. Bevételi kötelezettség volt. Hagyományosan kezdtek termelni az emberek. A felső vezetés eldöntötte, hogy mit kell termelni. Kiadták, mint a kulákvilágban, hogy ennyi búzát, rozsot kell leadni. [...] Új termék nem volt. [...] Nem foglalkoztak a helyi parasztok tapasztalataival. Apámra is rákényszerítették, hogy ne használjon forgót. Volt, amikor a búzát egymás után háromszor vetették. Tönkrement a föld. Harmadik évre tele volt betegségekkel a búza. Minden évben kevesebb volt. [...] ’67-ig szőlő volt a húzóágazat. Apám volt a téeszelnök, de beteg lett, nem tudta érvényesíteni az akaratát, és az öcsémet is odavette borászként, amit nem néztek jó szemmel. Telepítettek is szőlőt, de nem tudták termőre fordítani. Nem tudott mit kezdeni önmagával a téesz, a munkaegység kevés volt. [...] A

³²⁹⁹ A kimleí Rákóczi téesz vezetője, Vida Henrik (1927 - Kimle, 2013). Telepesként érkezett a faluba, közlöm családjának házat kapta meg. A téesz 1949-ben alakult, és Vida 1952 óta élvezte a tagság bizalmát. A szövetkezet 1956 körül sem bomlott fel, de tagsága lecsökkent. Vida belefolyt a pártéletbe, többször vett részt téeszkongresszusokon küldöttként és évtizedeken keresztül vezette a téeszt. Lásd: *Életünket együtt folytatjuk*, in. *Kisalföld Az MSZMP és a Megyei Tanács lapja*, XXIII. évf. 1964. szeptember 24. 226. sz. 7.o.

³³⁰⁰ 1944: F: 25: Moson: Kimle.

téveszben egyesültek németek és magyarok, az idősebb németek beálltak, de gyerekeiket már a városokba menekítették. A szegényebb ember itt maradt. Ez meglátszott a falun. '67-ben hazajöttem, akkor tizenhét forint volt a munkaegység. Úgy lettem téveszelnök, hogy jött egy fiatal garnitúra. Azt mondták, hogy »Baj van! Apád nem tud semmit csinálni, beteg, ide akarnak hozni egy téveszelnököt vidékről.« Szembekerültem a pártbizottsággal. Az első baj az volt, hogy nem adtak a bankok hitelt, felülről megtiltották. Ez 1968–69 fordulóján volt. Beléptettek a pártba, de renitens voltam. [...] Szakmai módon vezettem ezt a téeszt, és az volt a baj, hogy nem érdekelt semmi más. Mindig megszóltak. A téeszben 1965-ben százhuszonkilenc szarvasmarha volt, tíz-tizenkét éves tehenek, melyeket a tagok hoztak be. Nem lehetett eladni őket, mert a tagok sírtak utánuk: »Mariskát nem engedem eladni!« Harcoltam, hogy mégis túladjak rajtuk, de a dabronci téesznek eladtam a tizenöt éves teheneket, akik se borjút, se tejet nem adtak. Ez a pártbizottságnak nem tetszett. Bekerült a pénz a bankba, és ebből a pénzből elkezdtem száz katasztrális hold szőlő telepítését. Támadtak, mert egy év után az egész szakmai vezérkart leváltottam. Az öcsémmel kezdtem, aztán a sógorát is, az állattenyésztőt és a növényest is. Az öcsém még mindig haragszik. Az állattenyésztést megszüntettem, a szarvasmarha helyett azért birkákat tartottam, fajtiszta merinót. Levittem Balatonboglárra a szőlőtermesztő embereket, megmutatták a modern lengyeltóti telepet, hogy nézzék meg. Ez egy mintaterület volt a művelésben, és a Lenz Moser-művelést alkalmazták.³³⁰¹ Ő [a lengyeltóti vezető] egy országos szőlész-borász volt, ő volt a Traubisoda kezdeményezője.³³⁰² Olyan szőlőt állított elő, mint a Zalagyöngye. Háromméteres távolsággal telepítettünk, ezt már lehetett traktorral is művelni. Létezett normakönyv, amibe be kellett írni, hogy mit csinált a téeszben az ember. De olyan is volt, hogy azt írtuk be, ami akartunk. Kijöttek az akadémiától, s azt mondták, hogy »Jancsi, itt nem szőlőt, hanem búzát kell termesztetni.« Mondtam, hogy »hagyjatok gondolkodni«, de hát tudtam, hogy ez hülyeség, és nem csináltam meg. Egy kataszter hold normatívájából hármat csináltam. Sikeres lett, és mindjárt megkezdtem a borfeldolgozó iroda építését, és '71-ben kész is lett. Első lettem a Tapolcai járásban, nyolcforintos órabért fizettem, és megszüntettem a munkaegységet. A borászati üzem még mindig megvan, a téesz már nem. [...] Csináltam normafelmérést, 38%-ot se érte el, vagyis száz percből harmincnyolcat dolgoztak a tagok. Ezért vezettem be a teljesítménybért, mert akkor indult el a munka. Hét évig voltam elnök, de nem ismertek el, a legpocsekabb időszakom volt. 1973 őszén éreztem, hogy összevonás lesz, és mondtam a szomszéd téesznek, hogy »összük fel, hogy ki mit csinál, mert túrhetetlen állapot, hogy mindegynek borászata vagy állattenyésztése van. Szakosodjunk!« Azt mondta ez egyik elnök, hogy »ha nem tudsz gazdálkodni, ne erőltesd ránk az akaratodat«. A járási pártbizottság elnöke is azt mondta, »hogy hagyni kell, mindenki csinálja a magáét«. Ez volt szeptemberben. Decemberre

³³⁰¹ Lorenz Moser III (Rohrendorf bei Krems, 1905. június 22 – Krems an der Donau, 1978. január 1), osztrák borász. Az osztrák borkultúra megújítója. Szülőföldjén, a Krems melletti Rohrendorfban (Wachau-völgy) fejlesztette ki 1928-ban új módszerét. Szemben az addigi karós művelésű technikával, a szőlőtőkét egymástól három- három és fél méter távolságban ültette és egy, egy méter húsz centiméter magasságba, kordonon futatta. Lenz újításait mindig az üzemgazdasági megoldások indukálták: „Kevés munkával, jó bort bort termelni.” Módszerét nevezik a „Lenz Moser magaskultúrának.”

³³⁰² Nem tudtam pontosan megállapítani, de nagy valószínűséggel nem a lengyeltóti elnökről, hanem Lakatos Andrásról (Kalocsa, 1925. március 29. - Budapest, 2016. február 20.), a BB ÁG alapítójáról, Állami díjas borászról, politikusról van szó. Lakatos szintén összetűzésbe került a párt somogyi szervezeteivel és annak ellenére, hogy az országos vezetésben nagy tekintélye volt, mégis Brazíliába emigrált és ott csinált borászatot.

összehívtak minket, kezdődött a hegyi beszéd: »Kedves elvtársak, meg kell érteni az idők szavát. Január 1-től egyesülni kell«, mert a munkás-paraszt kormány így döntött, kollektív döntés, kollektív felelősség. Őt téeszt egyesítettek, de nekem nem jutott állás, mert a többieknek hordós diplomájuk, meg demizsonos érettségijük volt. Nekem lett a legkevesebb a fizetésem, és azt mondták, ha el akarok menni, akkor mehetek, de nem mentem el, azt az örömet nem tettem meg nekik, hogy önként elmegyek. Behívtak, azt mondták, hogy átgondolták, adnak egy belső ellenőrzési posztot. Az egész adminisztráció hozzám tartozott és a nyugdíjig ezt csináltam, bizottsági elnök voltam. 1994-ben mentem nyugdíjba, és '96-ban szűnt meg a téesz.»³³⁰³

E közlések alapján az alábbi következtetés vonható le. A téesz működtetése legalább annyira a lojalitáson és a felülről érkezett parancsokon múlt, mint a belépési nyilatkozatok terrorja. A szövetkezetesítés a falusi társadalom anomáliáját eredményezte, a családok munkamegosztása foglalkozási „kétlakiságot” eredményezett. A mezőgazdaság iparosítása valójában iparos mezőgazdaságot hozott létre. Azok a szövetkezetek fejlődtek, amelyekben ipar (melléküzemág) alakult, és ez kiegészítette a mezőgazdaságban lévő holt időt, s adott esetben az agrártermelés veszteségeit is ellensúlyozta. A balatoncsicsói téeszéletrajz a hatalommal való harcot vázolja fel, a kimlei pedig a hatalmon kívüli működést. E személyes sors inkább annak a mezőgazdasági elitnek a történetét világítja meg, amely a paraszti világ falusi közösségeit jellemezte. A téeszben vezetői posztot elnyerők tapasztalatai eltérőek, de az közös bennük, hogy a mezőgazdaságot eredményesen fejlesztő egyének megtörésének módszerei összefüggenek a szövetkezetek kronológiájával. Egyedül a kimlei történet példa arra, hogy a háztáji fejlesztésével utóparaszságot sikerülhetett létrehozni. Ám ez az utóparaszság és a vezetők által még képviselt paraszti réteg egyelőre eltűnt a magyar társadalomból.

*

Az életinterjúk kollektivizálással foglalkozó részében arra kértem az alanyokat, értékeljék a termelőszövetkezetesítést. Az alábbi táblázatban foglaltam össze a narratív válaszokat, amelyek meglehetősen heterogén képet mutatnak.

A kollektivizálás hatása a paraszti társadalomra

Negatív vélemény	Pozitív/semleges vélemény	Közlő
-	„Nem tette tönkre.”	1928: N: 31: Dunakanyar: Berkenye
„Befuccsolt minden.”	-	1933: F: 19: Gerecse: Dorog
-	„Eleinte nagyon rosszul ment, nem tudtak fizetni, nem volt pénz, aztán évről évre jobb lett. Szereztek traktort. B Gyuri bácsi volt a téeszelnök, a nejem	1930: F: 33: Gerecse: Dunaszentmiklós

³³⁰³ 1935: F: 27: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

	nagybácsija. De nem tette tönkre, mert adtak terményt és háztájit.”	
-	„Nem volt rossz a téesz, jól működött, fejlesztette a paraszti gazdálkodást, még most is támogatnak minket. A telepések már ekkor elmentek Tatára, el is nevezték ezt az utcát Szögyéni utcának. Ők nem voltak már benne, csak pár ember. A téeszben lett állatállomány. Az 1970-es évek elején összekapcsolták a Kocsi [szomszéd település] téesszel. Oda is jártunk dolgozni”	1935: N: 26: Gerecse: Dunaszentmiklós
„A fiatalok a gyárba mentek, vagy bányába. Ez volt a szerencse, csak az öregek maradtak.”	-	1933: N: 30: Vértes: Kecskéd
-	„Ezek a régi cséplőgépes kollektívák megszűntek. Gépesítés lett. De szerintem, ha a hagyományos paraszti gazdálkodás maradt volna, az nem tudta volna magát fenntartani a talaj miatt. [...] A szüleimnek a kuláklét után jobb volt, mikor nyugdíjba mentek, a háztáji után is pénzt kaptak. Se földünk, se állatunk nem volt. S jobban élték le életük utolsó két évtizedét.”	1929: F: 32: Vértes: Pusztavám
„Most már azt mondom, hogy nem. Jobb lett volna kint maradni és saját gazdálkodást folytatni.”	-	1939: F: 22: Vértes: Pusztavám
„Egészen más gazdák lettek.”	-	1928: N: 31: Vértes: Mór
„A fiatalság elment, én is.”	-	1925: N: 26: Bakony: Bakonysárkány
„Nekünk nem volt jó, mert más az, ha valaki megmondja, hogyan kell ezt vagy azt csinálni.”	-	1931: N: 30: Bakony: Isztimér
„Nekünk nem volt jó. Azelőtt mi mondtuk meg, mikor kelünk, és sokszor akkor feküdtünk, amikor gondoltuk. Néha két-három órát aludtak, amikor aratás volt.”	-	1931: N: 30: Bakony: Isztimér
„Igen, mert mindenkinek elment a kedve a földtől. Aki abba született, hogy a maga ura, az nem szereti, hogy parancsolnak neki.”	-	1936: F: 24: Bakony: Isztimér
-	„Akkor jó volt, amikor szakmai szervezés lett, attól kezdve jó lett a paraszti gazdálkodás felől is. A nyolcvanas évektől ment ez jól.”	1935: F: 55: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó
„Teljesen. Most minden romokban fekszik. A vezetők maguknak prémiumot fizettek, munkásnak meg semmit.”	-	1933: F: 30: Balaton-felvidék: Barnag
-	„Összetartóbb lett a parasztság. A németek meg nagyon jól összefértek a felvidékiekkel.”	1932: F: 27: Bakony: Olaszfalu
-	„Annyiban, hogy nekünk több földünk lett. Ment a téesz, később a gazdagoknak is jobban ment.”	1923: N: 4: Bakony: Porva
-	„Eleinte nem tetszett nekik, de később azt mondták, bárcsak előbb jött volna.”	1924: N: 35: Bakony: Porva
-	„Sokkal jobban működtek a parasztok, mint előtte és utána is. A téesz sokkal jobb volt, mert nagy volt az adó.”	1923: F: 22: Bakony: Városlód
„Senkinek nem hagyták meg a földjét.”	-	1928: F: 31: Bakony: Herend
„Teljesen megváltozott a téesz miatt.”	-	1923: N: 26: Bakony: Herend

-	„Nagyon sok embernek jó volt, mert biztosabb élet volt, biztosabb pénz. Akinek kevés földje volt, nem volt szorgalmas.”	1943:F:24: Bakony: Herend.
„Sajnálom ma, hogy nincs téesz, de az agronómusok és a párttitkárok mindent tönkretettek, a kártalanítás után meg minden parlagra került.”	-	1923: F: 67: Bakony: Németbánya
-	„Mi nem bántuk meg, mert nem volt férfi a háznál és nehezen éltünk a földből.”	1942: N: 19: Bakony: Bakonyjákó
„A hatvanas évek közepén teljesen. A tradíciók. Amit az öregek örökölték, azt nem tudták átadni. Kiröhögtük őket.”	-	1949: F: 10: Bakony: Ganna
„Nagyon. De Ajka miatt is, mert ott bauxitbánya lett. Könnyebb volt ott dolgozni.”	-	1942: F: 20: Bakony: Ajkarendek
„Az egész falut tönkretette, régen még svájci tehének is voltak itt, aztán az se.”	-	1922: N: 50: Moson: Levél
„Ha egy parasztnak azt mondták, hogy ezt csináld vagy azt csináld, annak az nem jó.”	-	1936: N: 30: Burgenland: Sopron
„A hagyományok megmaradtak volna, ha nem dirigáltak volna fölülről.”	-	1937: N: 23: Burgenland: Alsószölnök

Beszédes, hogy míg a fenti táblázatban összefoglalt kérdésére (Jó, vagy rossz volt a parasztság számára a szövetkeztesítés?) sokan válaszoltak, addig a „Lehet-e róla beszélni?” kérdéstől a többség már elzárkózott. Mindössze ketten válaszoltak, egyik az elűzéshez és a kollektivizáláshoz kötötte a német nemzetiség és ezzel együtt az ország kifosztását,³³⁰⁴ míg másik azt nyomatékosította, hogy sokáig nem lehetett róla beszélni.³³⁰⁵

Nem volt célom, hogy a magyarországi kollektivizálás történetét átfogóan bemutassam. Nem tértem ki minden részletre, s nem is vázoltam fel több dimenzióját ennek a folyamatnak. A dolgozatomban többször idéztem, átfogó művek ezt megtették már. Szintén nem volt célom, hogy csupán csak „adalékkal” szolgáljak; számomra a magyarországi németek tapasztalatának, mentalitásának, szociökonomikus identitásának az elemzése volt a célom. Természetesen az itt vázolt kérdések, bővebb kibontást és kutatást kívánnak még, legfőképpen abba az irányba, hogy a „hosszú ötvenes évek világában” milyen funkciót tölthettek be a téeszek a németek falvaiban. A hosszan idézett részleteket az indokolta, hogy az elbeszélések rendkívül töredezetek, aminek a nagy fokú tabusítás az oka. Úgy véltem, csak a finom változásokkal – nemritkán az ebből adódó ismétlődésekkel – tudtam érzékeltetni e tíz-tizenöt év történetét. Összefoglalva a következőket tudom megállapítani:

- 1) A magyarországi németek kollektivizálási, alávetettségi narratívája nem különbözik a többségi társadalom terrorelbeszéléseitől. A háború utáni, nemzetiségi automatizmusok időszakában az „elnémított” német nemzetiség elbeszéléseiben többségében nem alternatív

³³⁰⁴ 1925: F: 40: Burgenland: Vaskeresztes: „A svábkérdéssel és a téeszítéssel jobban megkopasztottak minket, mint a háborúval.”

³³⁰⁵ 1926: N: 39: Dunakanyar: Berkenye. „Most már lehet, de még utána sokáig nem lehetett.”

látásmóddal, hanem sokkal inkább „pókhálószerűen”, egyediségeket beleszöve közölték a kolhozosítás történetét. Hozzá kell tenni, hogy a kollektivizálás végrehajtása a közösségi szocioökonómia szempontjából meglehetősen *eszköztelen* volt. Ennek az az oka, hogy a diktatúra egyneműsítésre, társadalmi felszámolásra törekedett, miközben azt hangoztatta, hogy a mezőgazdaság beindítása a célja. A német nemzetiségűek kolhozosítási narratívájából az látszik, hogy az elbeszélők inkább törekedtek a nemzeti traumatikus narratívához igazodni és magukat a többségi társadalmat ért jogfosztás résztvevőiként leírni. Ugyanakkor az is látszódik, hogy a viszonylag közeli életélmények (az interjúk készítésekor körülbelül ötvenöt év) és az általuk „bűnösöknek” tartott személyes, még élő viszony tabusítja és ezáltal szét is töri az elbeszéléseket. Az első kollektivizálási hullám a németek elűzése után indult meg. A nemzetiségi falvakból telepés községekké váló szövetkezeti mozgalom idegen mind a település szocioökonómikus identitásától – s lévén a németek földjéből alakul meg –, mind pedig etikai koordinátáitól. A kollektivizálást a *telepesek ügyének* tartották több helyen, és a németek nem léptek be a kolhozokba. Ezért a szétszakított (Németországba elűzött) családdal rendelkező németek vállalták az egyéni gazdálkodás terhét. Jószerivel ez nem is nevezhető színlelt ellenállásnak, hiszen nyilvánosan is arra törekedtek, hogy megőrizzék a vagyonukat. A beadásokat kifizették. Hogy ne legyen sok földjük, birtokukat a családtagok (gyermekek, feleség, nagyszülők) nevére szétszabták, és a család egyes tagjai, „kétlaki” módon, az iparban vállaltak munkát. Történetük ezen elemei sem különböznek a többségi narratíváktól.

2) Az itt bemutatott személyes szintű források egyben családi narratívákat tartalmaznak. E szinten több ellenállási gyakorlat is megjelent, a németek önálló munkakultúrával rendelkező termelőség-szövetkezeti csoportok alakításától egészen a falvakba érkező csoportokkal való ideiglenes szövetségig. Ezek jellemző, de nagyon szórt jellegzetességek, s mélyebb, kortárs forrásokra alapozott kutatásra lenne szükség ahhoz, hogy a folyamatok további szintjei is feltárhatók legyenek. A kollektív jogfosztás egyik legbizonytalanabb státuszú elszenvedői azok a németek voltak, akiket anyanyelvük miatt telepítettek ki házaikból, vagy más községekbe kerültek át. Egyes szövetkezeti vezetők éppen amiatt, mert ezeknek az embereknek a szocioökonómikus identitása és a szakértelme erősebb és nagyobb volt, mint a telepeseké, úgy döntöttek, hogy *a szövetkezetbe való belépés fejében visszahívják a németeket az otthonukat jelentő községeikbe*. Olyan esettel is találkoztam, amikor a hortobágyi zárt táborokba kitelepítettek kapták meg ezt az esélyt. A Balaton-felvidék és a Bakony falvaiban sok „anyanyelves” család használta ki ezt a lehetőséget, és tért vissza a falujába.

3) A „hosszú ötvenes évek” végén a második kollektivizálás újabb terrorisztikus hullámban szállta meg a falvakat, aminek a még mindig hagyományos paraszti gazdálkodást végző németek szintén elszenvedői voltak. Számukra ez a lerohanás sokszor az elűzés traumájához mérhető. Ekkor már más közösségeket is elért a kolhozosítás. Főleg a közösségükbe betelepített felvidéki magyarokkal való közös kényszermigrációs sors, a munkakultúra részbeni hasonlósága miatt indult meg az ötvenes évek közepén egy telítődési folyamat, amely később a téeszekben is folytatódott. A felvidéki telepeseikkel való viszony pozitívuma azonban nem mutatkozott meg nyilvánvalóan. Fejezetemben (és egész disszertációmban) azért is

használtam az ismétlődéseket, hogy rámutassak arra, hogy a németek negatív identitása azokhoz igyekezett igazodni (pozitívba fordulni), akik hasonló terrort éltek meg. Ennek az identitásmunkának az volt a célja, hogy egyrészt pozitív identitásuk legyen, másrészt megszabaduljanak azoktól a stigmáktól, amelyek az 1940-es évek közepétől a nemzetiséget érték. Ennek oldását a diktatúra kádereitől nem várhatták el, de közösségükben akár eredményt is elérhettek. Egyszerűbben fogalmazva, *a többségi társadalommal közösen elszenvedett kolhozosítási traumával a magyarországi németeknek sikerült identitásmunkával visszaszerezniük a „nemzeti” kötődésüket.* A közös „ellenségkép” a kommunizmus lett. A kolhoz társadalmi laboratóriuma ehhez „segítséget” tudott nyújtani. Ez azonban identitáspótléknak tűnt csupán, hiszen ha vegyes házasságok útján a „falak” el is tűntek, e pozitív identitáskép ára a nyelvvésztés volt. Erről szól következő, a történeti ívet záró fejezetem is. Mindenesetre leszögezendő, hogy ez a folyamat legfőképpen a második kollektivizálási hullámban látszódik.

4) Ennek ellenére a magyarországi németek *aktivizálták magukat a téeszekben is.* Sok helyen erős vezetők meg is tudták őrizni a szocioökonómikus kultúrát, önálló szövetkezeteket alapítottak, s néhol az utóparasztság alapjait is megteremtették (például Kimlén). Ám a kádári államgépezet – főleg adminisztrációs – diktatúrája, amely erőltette a kolhozosítást, éppúgy felszámolta (vagy egyesítette egymással) azokat a téeszeket is, ahol a szocioökonómikus identitásnak akár csak a csírája is öröklődött volna. Az 1959 és 1961 között lezajlott kollektivizálás nem járt sikerrel, s *jellemzően felszámolta a német faluközösségekben gyökerező kultúrgazdálkodási attitűdöket,* ha meg is maradt valami, az csak háztáji gazdálkodásnak voolt köszönhető.

5) A látható minőségi változások ellenére megfigyelhető, hogy a romjaiban lévő magyarországi *német szocioökonómikus identitás* (család, vallás, munkakultúra) a hosszú ötvenes évek végén is *aktivizálta magát,* mint a korábbi időszakban. A háztájival és annak „paraszti” elemeivel átrendeződött sok minden. Ugyanis ez a „paraszti állapot” (utóparaszti), mint a magyarországi német identitás esetében is *legfeljebb egy lassú muzealizációra volt elég.*

14. A kötődések széttöredezettsége: a szocioökonómikus tér, identitás és integráció megváltozása³³⁰⁶(1960-1970)

„Tollat fosztottunk, kukoricát morzsoltunk. Régen összefogtunk és énekeltünk az utcán, ez megszűnt a kommunista időszakra. De azért összejártunk, énekeltünk, svábul beszélünk, de egymás között. Cseresznyéztünk, ittunk meszeltük a prэшázat. Az [a pincesor] úgy nézett ki mint egy falu. Az idők oda jártak pihengetni.”³³⁰⁷ – mesélte a családi összefogásról egy isztiméri német elbeszélőm.

Kutatásomban a 2. világháborútól követtem a német nemzetiség sorsát. Munkámban a jogfosztások és a deklasszáció álltak középpontban, amelyek megváltoztatták a németek kötődését és e kötődések megváltozásával, e komponensek széttöredezettségével próbálom zárni, amit empirikusan foglal össze az előző idézet. Általános tapasztalatom az volt, hogy kollektivizálás narratívája szilánkosra törte az emlékezését interjúalanyaimnak.

A kommunista nemzetiségi politikát³³⁰⁸ az '50-es években az automatizmusok jelentették, amit Tóth Ágnes történész így foglalt össze: „nincsen külön nemzetiségi kérdés, pontosabban az az osztályellentét megszűntével, az egyes nemzetiségeknek a többségi nemzet tagjaival azonos jogok biztosítása révén automatikusan megszűnik.”³³⁰⁹ A magyarországi németek képviseleti történetében 1955 választóvonal volt. Ekkor ugyanis megalakulhatott a *Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége* (későbbi nevén *Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége* rövidítve: *Német Szövetség*) és a korszak első német gimnáziuma is megalakulhatott Baján. 1956-ban pedig a *Pécsi Pedagógiai Főiskolán* a német szakos tanárképzés is megindult és német nyelvű publikációk is megjelenhettek. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Agitációs és Propagandaosztálya ugyanis az 1953. január 10-én kelt javaslatában engedélyt adott a *Freies Leben* nevű, kétezer példányos német nyelvű kiadványra. Első lapszáma 1954-ben jelenhetett meg, majd később a *Neue Zeitung* nevet vette fel, amely azóta is hetilapként működik.

Miközben más nemzetiségűeknek már volt iskolájuk ekkor, a német nyelvet, mint oktatható nyelvet – az angol, az orosz, a francia mellett – 1951 tavaszán engedélyezték. Az 1951/52-es tanévben 25 olyan általános iskola volt, ahol az 1945 és 1951 közötti kényszerszünet után ismét oktatni lehetett a német nyelvet. 1954-ben ez a szám már 76-ra, 1959-ben pedig 127-re emelkedett. Ekkor már nyolc osztályban tanítottak, de az orosz nyelv is kötelező volt, viszont nem volt vallási oktatás. Az 1951. május 27-én kiadott törvényerejű rendeletben kimondták, hogy ahol legalább 15 szülő kéri, ott tantárgyként kell oktatni a nemzetiségi nyelvet.

1952. április 3-án a nemzetiségi tanerő-rendelet elsőként ismerte el, hogy a német, nemzetiségi nyelv. Bevezetése problémásnak minősült. Kovács Péter, a Köznevelési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1949-es népszámlálási adatok nem megbízhatóak. Így a németek oktatásának kiépítését egy BM-bebecslés alapján kezdték meg. Az

³³⁰⁶ A fejezet alapjául szolgált az alábbi tanulmányomnak: RITTER 2021c. E fejezetben többször reflektálok majd erre a szövegre.

³³⁰⁷ 1931:N:25: Bakony: Isztimér.

³³⁰⁸ Ezen áttekintéshez felhasználtam: FEHÉR 1993, 135–171.o. 178–220.o. SEEWANN 2012, 374–388.o. 390–393.o. TÓTH 2020, 39–84.o. 385. 413–442.o.

³³⁰⁹ Id. PÁRTÁLLAM 2003, 6.o.

1949-es népszámlálási adat 3.437 német nemzetiségűt tartott számon. Ezzel szemben az '52-es becslés 240.510 németet becsült amely közel 7000 %-os eltérést mutatott. Minden nemzetiségnél volt különbség, de sehol sem ekkora. A szülők azonban félték. Emiatt 1958-ra a németeknek még mindig csak 8 óvodájuk és 123 „német tantárgyú” iskolájuk volt, valamint 4 anyanyelvű általános iskolájuk. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) 1958. október 7-én határozatot hozott, hogy minden párt- és államszervezetnek segítenie kell az anyanyelvi oktatást, de ez a rendelkezés nem öltött általános formát.³³¹⁰ 1960-68 között a nemzetiségi nyelvet oktató iskolák száma stagnált. Három német gimnázium ennek ellenére működött: Baján, Budapesten és Pécsen.

A hatvanas évek végén elindult a kommunista időszak nemzetiség-politikája, az *automatizmusok* véget értek. 1960-ban 8460-an, vallották magukat német nemzetiségűnek, 1970-ben pedig 15 594-en német anyanyelvűnek.³³¹¹ Egy 1968. szeptember 17-én kelt PB határozattal elindult a nemzetiségi szervezetek létrehozása is. Újra megalakították a Nemzetiségi Osztályt a Művelődésügyi Minisztériumban, a Nemzetiségi Tanácsadó Bizottsággal. 1970-től a nemzetiségi szervezeteket a *Hazafias Népfrontba* integrálták. Az 1968-as határozat alapkonceptiói közé tartozott a nemzetiségi lakosság a szocialista gazdaságba és társadalomba integrálása. Elviekben célul tűzték ki az asszimiláció megakadályozását. Úgy tartották, hogy a sajátos népi kultúra és a kétnyelvűség feladása kulturális elszegényedést eredményezne, ezért az anyanyelv, vagy második anyanyelv ápolását fontosnak ítélték. Új tantervek, új tankönyvek születtek. A nemzetiségi órák ugyan növekedtek, de érdemben alig történt valami. 1968 és 1988 között nőtt a kétnyelvű oktatási intézmények száma, de a haladás nagyon lassú és vitatható minőségű volt.

A *Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének* (MNDSZ) kongresszusai a legfontosabbnak a nyelvoktatást tartották, ám az iskolarendszer javulása nem hozta meg a nemzetiségi identitás erősödését. 1980-ban az egész országban 15 német klub, 40 énekkórus, 37 zenekar, 51 néptáncsoport és 8 színtársulat működött. A *Neue Zeitung*, az MNDSZ lapja heti négyezer példányban jelent meg. Egy 1972-es rendelet leszögezte, hogy az iskola elsődleges feladata, hogy nemzetiségi tanulók megfelelő színvonalon beszéljék anyanyelvüket. A pártot valójában nem érdekelte a német nemzetiség fejlődése. Ezt legjobban Rajnai József, MSZMP Baranya megyei Bizottságának titkárának a hozzászólása támasztja alá, aki a *Baranya Megyei Tanács* 1984. március 12-i ülésén, a nemzetiségi lakosság asszimilációs rátájának megvitatásánál azt mondta: „*elvetjük az erőteljes asszimiláció koncepcióját, de ezt a folyamatot nem kívánjuk akadályozni, mert fejlődésünket biztosítja.*”³³¹² Ugyan ez csak egy Baranya megyei idézet, de ahogy ezt alább bemutatom, az észak-dunántúli területeken is hasonló hozzáállást lehetett tapasztalni. Másik nézőpont, hogy ebben az időszakban már meg lehetett írni országos ismeretterjesztő kötetben a magyarországi németek történetét, amelynek zárszavában szerepelhetett ilyen mondat: „*A hazánkban élő németek a szocialista Magyarország legnagyobb nemzetisége, egyenjogú polgártársaink, akik akár mint állami gazdaságok, termelőszövetkezetek parasztja, akár mint üzemi*

³³¹⁰ Szövegét lásd: PÁRTÁLLAM 2003, 282–288.o.

³³¹¹ Az 1970. évi népszámláláson már nem kérdezték a nemzetiséget. A táblázatokat lásd: TÓTH 2020, 244–246.o.

³³¹² SEEWANN 2012, 393.o.

*munkások vagy értelmiségiek egyenlő munkáért egyenlő bért kapnak. Életkörülményeik nem rosszabbak, sőt több területen jobbak a többi nemzetiségénél, sőt a magyarágénál is.*³³¹³

14.1. A „megkapaszkodás” fázisainak kiteljesedése: a család- és háztörténetek metszéspontjai (1961-1970)

Gyűjtésem során azt a tapasztalatot szűrhettem le, hogy a kolhozosítás traumája után a közösségekben atomizáló folyamatok indultak el, vagyis a faluközösség gazdasági és társadalmi világa hasadni kezdett, és szinte családokra lebontható narratívák jöttek létre.³³¹⁴ Ezekből kimutatható néhány jellemző szál, de összességében – akárcsak a Kádár-korszak társadalmi és politikai berendezkedése – megmerevedtek a viszonyok. *A németek repressziója – még ha enyhült is – alapvetően nem változott, az asszimilatív folyamatok ezzel felgyorsultak.* A fiatalabb generációnak a hatvanas évekig olykor el kellett viselnie, hogy katonai szolgálata alatt csak munkaszolgálatosként, munkaszázadban dolgozhatott. Ezt azzal indokolták, hogy külföldi rokonaik vannak. Hiába érveltek amellett, hogy kényszer útján lett szakították szét a családjukat, ezt a döntéshozók mindezt figyelmen kívül hagyták. Nagyobb köre volt azoknak, akik nyelvi tudásukat kihasználva, az NDK-ban vállaltak munkát, és sokszor német anyanyelvű, de eltérő dialektust beszélő feleséggel érkeztek haza. Szintén a német nemzetiségre jellemző történet *a (főleg) németországi rokonlátogatások köre*, amellyel létrejön az itthonmaradottak németországi identitása. Az vehető észre, hogy ezen identitás és a német anyanyelv sok közlőm családjában eredményezett kivándorlást. Ez főleg a másod-, illetve harmadgenerációra lesz érvényes.

E csoportok kivételével a kollektív sorsok eltűntek. Vagyis azt figyeltem meg, hogy nem a faluközösségek, hanem egyéni sorsok, boldogulások kerülnek előtérbe. Ebben a házépítés, munkahelyváltások, gyermekek felnevelése átfogó jellegű lehet, de véleményem szerint ezt nem lehet a nemzetiség kollektív narratívájaként leírni, hiszen a többségi társadalomra ugyanez jellemző ekkor. A nemzetiségi lét a hatvanas-hetvenes évekre, a felső- és középszintű vezetés hatására muzealizálódni kezdett. A nagyszülők nyelvtudása azonban sok helyen továbbörökítette a kötődési alapokat, de a nyelvtudás, az etnikai jelleg felvállalása, a nyelvhasználat és több helyen az ehhez kötődő vallási hagyományok használata is fellazult. Ami a kollektivizálás terrorjában az önálló gazdaság megszűnését eredményezte, az a hatvanas-hetvenes évek fordulóján a nyelvi-kulturális szinten is állandósította a kisebbségi német kulturális hagyományokat. Ezzel együtt egységesebb és egzisztenciálisan kiszámíthatóbb időszakot is jelentett ez az éra. Az alábbi fejezetben a befelé forduló családoktól kapott közlések alapján próbálok egy mintát felvázolni arról, hogyan élhettek ezek a családok a hatvanas években.

---

³³¹³ Idézet BELLÉR 1982, 190.o.

³³¹⁴ „A kitelepítés által szétzilált helyi német közösségek valóban befelé fordultak és elsősorban a még közöttük meglévő kapcsolati hálóra, s a közös szocializációs tapasztalatra támaszkodtak.” Id. TÓTH 2020, 51.o.

A megkapaszkodás mozzanata eltérően jelent meg, hiszen voltak olyanok, akik közvetlenül a 2. világháború utáni retorziókból való „kiemelkedésként” említették ezen időszakot, mások viszont a téesszervezések korszaka utáni represszióból bontották ki történetüket. Különösen kétélű volt a szovjet kényszermunkát megjárók, majd tanári pályát választók köre. Az alábbi két történet – egy nagymarosi asszonyé, majd egy zebegényi férfié – egymással ellentétes, mégis együtt példázzák azt az ívet, amelyet a kommunista rendszer elvárt. A történetekben sok az önigazoló elem, amelyeket az egyének ki is emelnek, de jó kivehető az előbbiben a lojális emelkedés és sikertörténet, illetve utóbbiban a sokszor vallási szenvedéssel párosuló, kálváriászerű, megalkuvásmentes sebzettség. A vizsgázás fáradalmi, kedvezményei, az évtizedes tragikus represszió és bizonytalanság érződik az elbeszélésben, míg előbbiben az ellenkezője.

„[1946-ban] *Visszamentem Győrbe, a képzőbe. Amíg beteg voltam, könyveket olvastam, csak a technikát nem tudtam megtanulni, mégis visszaengedtek az ötödik osztályba. Nagyon rendesek voltak, mindenből vizsgázhattam, de a fizika nem ment. Férfi tanár volt, aki vizsgáztatott. Megkérdezte, hogyan működik a telefon, de nem tudtam. Ő elmondta, majd azt mondta: »ugye, így gondolta?« »Igen, így« – és megkaptam az elégséget. Tudták, hogy »malenki roboton« voltam. Zavarban is voltam, mert a hajam ki volt vágva. Minden május második vasárnap találkozunk, múltkor kilencen voltunk. [...] 1946-ban már végeztem, ősszel már Kisorosziban tanítottam. [...] Vizitelni mentem jegyzőnek. A festőművészeknek előre be kellett mutatkoznom.³³¹⁵ Ott pap volt a főnököm, aki Amerikából jött, Garamkövesden volt plébános, és onnan kitelepítették Kisorosziba. Ideiglenes helyettesítő tanár voltam, akit helyettesíttem, az orosz fogságban volt. Egy év után Szobra kerültem.»³³¹⁶*

„Hazajöttem a malenkij robotról és simán állást kaptam. Pesten, a Múzeum utcában volt a Pedagógus Szakszervezet. Oda elmentem, hogy állást szerezzek. Alá kellett írnom, hogy a kihelyezésemet az ország bármelyik pontjára elfogadom. Egy fél óra múlva kijöttek és mondták, hogy Kartalra³³¹⁷ megyek. Ez Aszód fölött van. Valaki ott mondta, hogy egymás között lehet cserélgetni. Valaki szólt, hogy van egy vácrátóti hely és kicseréltem. Vácrátót Zebegényhez közel esett. Két hónapot voltam ott, mint tanító, és utána tovább akartak tenni. De tovább akartam tanulni. Beadtam egy kérvényt az áthelyezésemre, megindokoltam, hogy azért, mert tovább szeretnék tanulni. Kiküldtek Vácrátóra egy tanfelügyelőt, megnézte két órát – alsó tagozatban tanítottam, a 4. osztályban –, és utána leült velem beszélgetni. Meg volt elégedve az órával, de elsősorban tudta azt, hogy milyen körülmények között jöttem haza és kérdezett egyet s mást a Szovjetunióról. Megígérte, hogy segít. Rá egy hónapra kaptam egy papírt, hogy »a tanító saját kérésére és költségére áthelyezzük« Budapestre, Rákospalotára a Károlyi Mihály Javító- Nevelőintézetbe³³¹⁸ nevelőnek. Itt ipari tanulók, általános iskolás gyerekek is voltak, ők

³³¹⁵ Kisoroszi az 1890-es évek óta több képzőművésznek is otthon adó község a Szentendrei-sziget északi csúcsán.

³³¹⁶ 1927:N:19: Dunakanyar: Nagymaros.

³³¹⁷ Kartal, nagyközség Pest megyében, az Aszódi járásban.

³³¹⁸ Károlyi Mihály Javító- Nevelőintézet. 1949-ben államosították, jelenleg az EMMI Rákospalotai Javítóintézet és Speciális Gyermekotthona (1151 Budapest, Pozsonyi utca 36).

az Ifjúsági Büntetőintézetben keresztül kerültek be az intézetbe. Nem volt szabad kijárniuk. Ez az intézet egy évvel később felköltözött a Szabadság-hegyre, és ott mint Zrínyi Miklós Nevelőotthon ténykedett tovább. Oda kerültem, később a Márvány utcába [az ottani iskolába] tanárnak. Már másodévben beiratkoztam a főiskolára, '54-ben elvégeztem a matematika-kémia szakot. '71-re már egy közeli iskolának, a Diana úti iskolának lettem az igazgatója.”³³¹⁹

E két idézet hasonlóságai és ellentétei jól jellemzik a kényszermunkáról hazatértek szemszögét. A törések és ugrások egyértelmű traumatikus lecsapódásokat, tabusításokat mutatnak. Hasonlóak a *hadifogolysorsok* is. Herendi közlőnek, miután hazatért a hadifogságból, újra katonának kellett állnia. Nem indokolja, miért, de itt nevet változtatott, majd betegség miatt leszerelték, az esztergályos szakmában helyezkedett el.³³²⁰ Az ilyen törések okai rejtve maradnak, de a megkapaszkodás-történeteket sokszor az általános áttekintés, a vonzások és taszítások elemei, illetve az életszakaszok mindennapi mozzanatai – tanulás, munkavállalás, házasság – határozzák meg. Ennek egy tipikus közlése a gerecsei Bajról: „1949-ben szolgálni mentem. Pesten talákoztam a férjemmel, ide jött hozzám. Először a téglagyárba' dolgozott, aztán [Almás]füzítőn a timföldgyárnál, majd külföldre került. 1965-re építkeztünk. A nagyobbik fiam, az 1950-ben, a kisebbik fiam 1954-ben született.”³³²¹

Ehhez az alapszituációhoz sok repressziós elbeszélés csatlakozik. Vértestolnai női közlő Tolna megyei német nemzetiségű férfihoz ment feleségül. A közlőnek nem, de a férfinak jelentős vagyonekobbzást kellett elszenvednie, miközben mindketten Vértestolnán éltek. Elbeszélőm a baji vágóhídon lett tolmács, ha szükség volt rá, akkor „*Gyere be, te sváb! Fordítsál!*” formulával szólították meg.³³²² E felszólítás egyben represszió is, hiszen az alá-főle rendelő viszonyt a nemzetiségi, nyelvi viszonyhoz párosítja, amely a mindennapok jellemzője volt, s csak felidézéssel válik traumává.

A házasság, a gyermekek születése, az építkezés, vagyis az egzisztenciális fejlődés koordinátáját a munkalehetőség határozta meg. A korlátozások és a piaci igények változásával a németek vállalkozó szellemisége mutatkozott meg abban, hogy sokan a különböző korlátozások ellenére sem hagyták el falvaikat. Talákoztam olyan esettel is, hogy az iskolai vizsgák letétele után szakmát kellett váltania elbeszélőmnek, de ekkor B-listára³³²³ került. Sokan a szorgalmukban látták, hogy visszakerültek a hatalom kegyébe.³³²⁴ Kecskédi

³³¹⁹ 1925:F:29: Dunakanyar: Zebegény.

³³²⁰ 1928:F:25: Bakony: Herend: „*Hadifogságból hazajöttem, elkezdtem dolgozni. A haverom a bányánál dolgozott és elkezdett agitálni, hogy jöjjen oda. Egy évig dolgoztam ott, csákánnyal és csillével. De túl sok víz jött be, a mélyfűrőkhöz kerültem. Itt pár hónapig dolgoztam. '50. májusban újra bevonultam, három évig szolgáltam, itt változtattam nevet. Egyik éjjel háromszor volt riadó, tüdőgyulladást és mellhártyagyulladást kaptam. Majdnem meghaltam. Emiatt hazaengedtek. Márciusban hazajöttem és áprilisban már Pestre mentem az esztergályos szakmába. Két évig Pesten voltam, de eljöttem, mert kevés volt a pénz, Veszprémben tizenkét évig voltam.*”

³³²¹ 1928:N:21: Gerecse: Baj: II.

³³²² 1938:N:20: Gerecse: Vértestolna.

³³²³ B-Lista. Eredetileg a közigazgatásból elbocsátandóak listája. A 20. században többször készült ilyen, a 2. világháború után főleg a politikai megbízhatatlan alkalmazottakat lajstromozták.

³³²⁴ 1929:F:19: Gerecse: Vértestolna: „*Elmentem cipészinasnak, '48-ban főlzabadultam. De már éreztem én, hogy ennek a szakmának nincs sok jövője. Jobbnak láttam, hogy elmegyek a gyárba. Sikerült bemennem szijgyártóként, miután 1949-ben leszereltem. Negyven évig dolgoztam ott. A cementgyárnak megtaláltam minden csinját-binját.*”

emlékezőm családja szintén így járt, de nem őt, hanem testvérét listázták. Nem a kivárás mellett döntött, hanem a magánszektorban helyezkedett el. Közlése azért is tipikus, mert tömören érzékelteti a Kádár-korszak azon színlelt világát, ahol az ellentétes etikai kritériumok, bináris oppozíciók (zarándoklat és pornó) egy narratívában szerepelnek.

„A bátyámat B-listázták. Lassan, nehezen maradtunk a felszínen, de amikor a '70-es években maszekolni kezdtem, akkor már jól ment. Rengeteg kirándulást szerveztem, művezető lettem a faiparnál, Zarándokoltunk, a pápa fogadott, még a Szabad Európa is bement. Az első szexfilmet is én vetítettem a brigádnak, május 1-én 25 évig én szerveztem a színpadot.”³³²⁵

E közlésben – főleg az egyes szám – többes szám váltakozásaiban érezhető a családi háttér. A közösségi, családi együttélés³³²⁶ egymás támogatásában mutatkozott meg, amely a szülők képében, vagy az asszonyok esetében a férj támaszában érhető tetten. Az elbeszélésekben a családi háttér szilárdsága ott is megmutatkozott, hogy történeteikben a kommunista rendszerrel szemben pozicionálták magukat.³³²⁷ Ezen identitás alapja a *munka*³³²⁸ volt, amely a nőket is érintette,³³²⁹ és a családfő – aszimmetrikus famíliák esetében az anya vagy a gyám – összefogó akaratának megnyilvánulása volt. Ez sokszor parancsszerűen jelent meg, de az elbeszélésekben racionális döntéssorozatként írják le. Márkói közlőm családja evakuálásból tért haza Németországból, a családfőt internálták, házukat, vagyonukat elkobozták. Amikor az apát elengedték, a család nem került fel az 1948-as elűzés szerelvényeire.

„A szüleim azt akarták, hogy molnár legyek, hogy a család összefolyjon [és legyen munkamegosztás]. Nekem szakmát akartak adni és a bátyámé lett volna a birtok. Apám a vasúthoz került. [...] '46 szeptembere óta nem voltunk a házunkban. Én '47 szeptemberében kerültem inasnak. Nem ment ez a munka, elmentem egy hónap után. Szakmunkásba kerültem. 1950-ben végeztem, lakatos és villanyszerelő lettem.”³³³⁰

A közlésből érezhető a megkapaszkodás családi összefogása mentén húzódozó töréspontok. Sokan a földművelés helyett új munkahelyre mentek, ahol más identitás és etikai él rakódott rájuk.³³³¹ A szocioökonómikus tudás elértéktelenedése és a faluközösség felbomlása etikai,

---

Voltam minden. De egyszer olyan is volt, hogy B-listára kerültünk! Hárman. Sokan voltunk a műhelyben. Úgyhogy kimentem az üzembe. Nem kellettünk. De aztán elsőnek kerültem vissza. A másik is visszakerült nemsokára, de a harmadik kilépett. Nekem nagyon jó volt, kiváló dolgozó is lettem, elismertek.”

³³²⁵ 1932:F:25: Vértes: Kecskéd.

³³²⁶ 1929:F:35: Vértes: Pusztavám. Vö. RITTER 2021c, 35.lbj.

³³²⁷ 1925:N:24: Bakony: Bakonysárkány: „Elmentünk dolgozni, a húgom is [tanár]képzős volt, őt én tartottam el. Útépítésre kerültem, adminisztrátor voltam, jól kerestem. Egy szakember mellett én vettem fel, majd bocsájtottam el az embereket. Még Pécsre is elkerültem. Az '50-es években szidtuk a kommunistákat. Testvéreimre számíthattunk, segítettek egymást. Forradalom után én a Nemzeti Bankban kezdtem dolgozni, először Móron voltam pénzügyi ellenőr, onnan kerültem a bankba. Én nem akartam [Bakony]Sárkányra visszaköltözni.”

³³²⁸ 1928:F:20: Vértes: Mór: „Vö. RITTER 2021c, 37. lbj.

³³²⁹ 1936:N:14: Vértes: Mór: „Bodajkon volt egy idomkőgyár és tizennégy évesen odamentem dolgozni. Nem volt könnyű, 700 forintot is kerestem, a szívlapát nehéz volt. Betont, sódert kellett a formákba lapátolni. Vagonokat szintén lapáttal kellett kirakni. Így jutottunk ide. Aztán itt a pincesoron kezdtünk építkezni. Mi '82-ben jöttünk ide, addig a férjemnél laktunk.”

³³³⁰ 1932:F:17: Bakony: Márkó.

³³³¹ 1927:F:30: Burgenland: Balf: „'56 után nem maradt Sopronba' németül tudó forgalmazó, én így kerültem oda és végül az igazgatóságba.”

erkölcsi bomlást is eredményezett, amely többször úgy csapódott le, hogy leigázó közösség szokásait (telepesek) és a hatalmi politika gondolkodását is átvették a represszióban élő – nyelvük és kultúrájuk miatt megkülönböztetett – németek.

„1953-ban szereltem le, 1955-ben már udvaroltam a feleségemnek, sváb lány volt és '60-ban házasodtunk. Az apósom, anyósom a téészben dolgozott. [...] Érdekes volt, mert mind a bányában, mind a téészben mindenki lopott, még a sváb is. A szocializmusban megtanulták ezt. Az R. Marci hat méteres vídiafűrőket vitt haza a bányából, az éjszakai műszak után. A pusztavámi téészben az asszonyok kilopták a kukoricamagokat, zsákostól. A telepesektől eltanultuk a lopást. Sokuk ínségükből lopott, őszibarackot vitt el.”³³³²

A családi széttöredezettség sokkal mélyebben érintette azokat, akiknek családját az elűzéssel és a kitelepítéssel szétszakították. Az alábbi isztiméri elbeszélőm története egyedi. Közlőm édesapját internálták, majd Németországba telepítették. A család többi tagjától elkobozták a vagyonát és a falu távol eső cselédsorára telepítették őket. Oda azonban olyan rossz út vezetett, hogy 1948-ban nem ment el értük a kitelepítési bizottság. A szétszakadt család alábbi történetében a leigázás, a megkapaszkodás, a családegyesítés sorsszerűsége jelenik meg. E részlet demonstrálja azt a tömeges élményt, amely a szétszakított családokkal rendelkező magyarországi németekre ekkoriban jellemző volt.

„Anyám kint maradt Dültfáson. Én a kitelepítés után szolgálni mentem Pestre. Amikor jöttek a felvidékiek, már nem voltam itthon. De a pusztáról neki el kellett jönni, mert '49-ben államosították. Bejött a nagymamához lakni, mert az egyedül volt. Utána kapott egy házat, ahol albérletet fizetett. Egy hold földet művelt, gyalog járt mosni Kisgyónra. Amikor hazakerültem, akkor alkalmazkodtam a helyzethez. [Apám] Németországba' volt, nem törődött senki vele. Egy szegényparaszthoz került, ott dolgozott. Nem volt ennivalója, s még templomba se tudott elmenni, mert csak börtönbeli ruhája volt meg neki. Összeismerkedett egy Akai nevű családdal és elhatározták, hogy átszöknek Ausztriába. Ott már jó sora volt, ott is parasztmunkát végezett. Több ismerőssel találkozott. Mivel bátyja az 1920-as években Kanadába ment dolgozni, ezért neki írt, meg tudott vele egyezni és a bátyja elvitte Kanadába. Én '50-ben esküdtem, de a férjemet elvitték katonának. Anyám kérvényezte, hogy hadd menjen a férje után, de több évig tartott, amíg megkapta az útlevelet. 1956-ban pont október 23-án ment fel Pestre, hogy kiutazzon. Én is kimehettem volna... Én akartam volna... Apám Kanadában kapott munkát, egy kórházban dolgozott, Saskatchewan, tartományban, Humboldt városban.³³³³ Kihívta anyámat. Mi '66-ban voltunk kint, jól keresett, házat vett, anyámnak nem kellett dolgoznia. Azt mondta, hogy csak főzön otthon jó magyar kajákat, mert az ottanit nem bírta. Nekem nagyon tetszett. [...] Anyám '69-ben gyomorrákos lett, de kikezelték, nagy honvágya volt. Itthon akart meghalni. Az orvos azt mondta, hogy valami nagy katarzis miatt lehetett a betegsége. Mi arra gondoltunk, hogy a húgom az oka, aki egy nagy kommunista belügyi tiszthez ment hozzá, se istent, se embert nem ismert. Két gyereke lett, ütötte-verte őket, aztán elváltak és a gyerekek

³³³² 1929:F:31: Vértes: Mór.

³³³³ Humboldt, város Saskatchewan tartományban, Kanadában. Saskatoontól nyugatra fekszik 112 km-re.

nálunk maradtak, így lett két gyerekünk. Apámék végül hazatértek. 1970-ben jöttek haza látogatóba, apám félt, de én mondtam, nem kell. Ő nem értette, hogy miért bántak vele így, hiszen ő csak dolgozott. Mondtam, »már más világ van.« Két hónapig voltak itt, de megígérték, hogy hazaköltöznek és 1974-ben hazajöttek. Anyám még hét évig lakott velünk, ebbe ' a házba'. Apám kanadai nyugdíjat kapott, nagyon szép volt. Anyám boldog volt, de nagyon sovány, mert nem volt meg a gyomra. Beteg lett, megint daganata volt a beleiben, sebészhez küldték – akit ismertem, engem műtött az epémmel – , azt mondta, hogy nem tudja megműteni. Lényegében így halt meg, 73 évesen. Apám végigvitte azt, amit a francia fogságban szedett össze, anyám 1982-ben, apám pedig egy veséjével 1985-ben halt meg, de itthon. Pedig apám nagyon szeretett élni, anyám megnyugodott, mert itthon halhatott meg.³³³⁴

E történet és elbeszélőjének viszonya reflexív, hiszen kívülállóként beszél. Kívülállóságának oka a házassága, amely egyúttal el is távolította édesapja és édesanyja történetétől. A házasság intézménye a megkapaszkodás egyik eleme volt. Az identitás sokszor változott a faluközösségen kívüli, néha más nemzetiségű férj és feleség beemelésével a családba. Ez konfliktusokat, töréspontokat is szült, amelyről később részletesen is írok. A többnemzetiségű Kimlén elbeszélőm horvát házastársat választott.³³³⁵ A háború előtti időszakban ilyen jellegzetesség nem fordult elő, utána viszont jellemzővé vált a nemzetiségi falvakban is. Bakonyjácán a megkapaszkodást jelentette a házasság,³³³⁶ nagyteveli emlékezőm viszont, miután a háborúban elvesztette férjét, nem házasodott meg többször, ami a bezárkózását eredményezte.³³³⁷ Az identitás ezzel megváltozott, s többször „hátrahagyott életként” csapódott le a jogfosztások időszakára. Oroszvári emlékezőmet Rajkára telepítették, nem németként, hanem a felvidékiek elűzése következtében.³³³⁸ Számára a hátrahagyott múlt (a szülői ház), rossz emlékként, sebként maradt meg a tudatában.³³³⁹

Munkám eddigi részében is kiemeltem, hogy a németek jogfosztásának fontos elemét képezték a vagyoni, azon belül is a mentalitásukhoz kötődő *ingatlanokat, házakat érintő elkobzások*. Ezek elemi erővel csapódtak le az emlékezetben és okoztak traumatikus süllyedési élményeket. Éppen emiatt a családi összefogás gyújtópontjában a szülőotthon visszaszerzése, vagy a család alapítása³³⁴⁰ után családi ház építése jelentette. Amikor erről kérdeztem elbeszélőimet, kétféle közlést kaptam, vagy többszörös műszakokban eltöltött túlorák

³³³⁴ 1929:N:20: Bakony: Isztimér.

³³³⁵ 1932:N:23: Moson: Kimle: „Óvónő lettem Magyarkimlén, de 23 évesen egy horváthoz mentem feleségül.”

³³³⁶ 1942:N:19: Bakony: Bakonyjácó: „Én és férjem egymással szemben laktunk és '61-ben házasodtunk össze”

³³³⁷ 1922:N:30: Bakony: Nagytevel: „A férjem nem jött vissza a háborúból. Nagyon szerettem, úgyhogy sosem adtam esélyt senkinek.”

³³³⁸ Részletesebben 1932:N:14: Moson: Rajka: „1947-ben két falut elcsatoltak, nagy volt a felháborodás. Október 15-én mi disznót vágtunk és eljött a rokonunk Oroszvárról, még mint Magyarországról és mire visszament, már Szlovákiához tartozott. Ez nem is volt publikus, egyszer csak megtörtént. Őt község lett volna. Bezenye és Rajka is benne volt, végül itt volt a zsilip Rajkán és azt nem adták oda, mert akkor elzárták volna vizet a Mosoni Dunába'. Most már Pozsony 6. kerülete vagyunk. Ami '46-ban nem sikerült a szlovákoknak, azt a magyaroknak engedik meg.”

³³³⁹ 1923:N:90: Moson: Oroszvár: Vö. RITTER 2021c, 50.lbj.

³³⁴⁰ 1929:N:36: Burgenland: Fertőrákos: Vö. RITTER 2021c, 51.lbj.

felsorolását, vagy az épület felhúzásának mozzanatait.³³⁴¹ Porván az ötvenes évek végén parcelláztak házhelyet, ahol az emlékezőm családja nem hitelből, hanem családi összefogásból építkezett.³³⁴² A kölcsön elkerülése több családnál stratégia volt,³³⁴³ amely jelzés abból a szempontból, hogy nem bíztak az állami erőben, csak saját munkájukban.³³⁴⁴ Tarjáni elbeszélőm zenész volt és számára nem a ház felépítése, hanem annak fenntartása, a külföldi munkavállalás volt nehéz.³³⁴⁵ Zirci közlőm Kislődön szeretett volna építkezni, de nem adtak neki építési engedélyt. Családi összefogással, sok-sok túlórával építette fel az otthonát. Közléséből arra lehet következtetni, hogy az 1970-es évek fordulóján újfajta településfejlesztési koncepciót dolgoztak ki, amely korlátozta a kis falvak beépíthetőségét.

„Kislődön akartam építkezni, de ott nem kezdtek új utcát és nem adtak házhelyet, régi házat pedig nem lehetett venni. De apám adott 400 négyszögöl telket és apósom azt mondta, hogy fizeti nekem a kosztot, lakhatunk velük, csak spóroljunk építkezésre. Összesen kilencvenezer forint volt az egész ház. A térszben építettek pajtákat és épületeket, én ott maszekba' megcsináltam a villanyt, cserébe kaptam téglát.”³³⁴⁶

Többen voltak, akik többszörösen *átépítették a házukat*. Városlődön az 1949-ben visszakapott házat a hetvenes években kezdte el a család átépíteni, felújítani.³³⁴⁷ Herenden először alap nélküli házat emelt interjúalanyom, amelyet le kellett bontania és újra kellett építenie. Az újrakezdések nem megakadásként, hanem folyamatként jelentek meg az emlékezetében. Visszahúzódo jellemének hangsúlyozása párhuzamosan ellentétben áll teljesítményével, ezzel azt akarja üzenni, hogy nem a hangja volt nagy, hanem a keze szorgos:

„Visszahúzódo gyerek voltam, apám halála miatt is, fiatalkoromban nem jártam a velem egyidősekkel sehova. A családom gazdálkodott. Elhelyezkedtem a majolikagyárba, nem tettem le az érettségít, mert kellett a pénz. A bencésekhez mentem volna. [...] Megépítettük a házat, de nem volt alapja és kilenc évvel később felszólítottak, hogy bontsuk le. Megnősültem és 1967-ben épült fel az új ház. [...] Sokat dolgoztam több műszakban, hogy fel tudjuk építeni a házat. Asztalosmunkát is csináltam, nagyon hajtos típus voltam.”³³⁴⁸

A családi összefogás sokszor gyors eredményre vezetett: móri interjúalanyom családja szintén két év alatt építette fel a házat.³³⁴⁹ Különösen gyors volt ez akkor, ha az előző nemzedék évtizedekkel korábban felhúzott otthonát kellett csak renoválni.³³⁵⁰ Az építkezési szándék az

³³⁴¹ Tizenhatan adtak közlést a momentumokról.

³³⁴² 1923:N:33: Bakony: Porva. 1924:N:53: Bakony: Porva. Vö. RITTER 2021c, 52.lbj.

³³⁴³ 1932:F:27: Vértes: Kecskéd. Vö. RITTER 2021c, 53. lbj.

³³⁴⁴ 1936:F:17: Bakony: Isztimér: „1953-ban építettünk, és mi '60-ban házasodtunk össze. Ez a ház borból épült és disznóból. Mert ezeket adtuk el. '58-ban szereltem le és elmentem az inotai kohóba dolgozni. Nagyon kemény és rossz hely volt, úgyhogy oda mindig volt felvétel.”

³³⁴⁵ 1928:F:70: Vértes: Tarján: „53-ban nősültem, utána kezdtünk építeni, nekünk nagyon jó volt. 40 évig zenéltem, de a rendszerváltás után mindenki elment Ausztriába.”

³³⁴⁶ 1927:F:35: Bakony: Zirc.

³³⁴⁷ 1925:F:47: Bakony: Városlőd.

³³⁴⁸ 1930:F:18: Bakony: Herend.

³³⁴⁹ 1936:N:24: Vértes: Mór.

³³⁵⁰ 1936:N:17: Burgenland: Sopron. 1929:N:40: Bakony: Bakonyjákó. Vö. RITTER 2021c, 61.lbj.

ötvenes években indult, de olykor sokáig is eltartott.³³⁵¹ Ez főleg a faluközösség változásainak volt köszönhető. A városi élet új kereteket és távlatot nyújtott. A tanárként elhelyezkedő, zebegényi közlőm, aki a szovjet kényszermunkáról tért haza, nemcsak a falusi életet, de a klasszikus közösségi világot is hátrahagyta. Azért éreztem fontosnak bemutatni az ő emelkedését, hogy az énközpontú urbánus, egyéni boldogulás menetét is demonstráljam, amely ugyan csak részben jellemezte a magyarországi németeket, de híven tükrözi azoknak a sorsát, akik jobb élet reményében költöztek a több munkával (és sokszor megbecsüléssel) kecsegtető városokba, s ebből a szempontból „menekültek” voltak.

„Az egyik gyermekem ’61-ben, a másik, az ’68-ban született. A két gyerek között azért nagy a kortávolság, mert csak egy garzont kaptunk. Amikor a fiam óvodába került, az óvónéni azt mondta neki, hogy »neked testvér kell, szólj anyukádnak«. Amikor a lányom megszületett, bekerültem a Tanácsba és sikerült nagyobb lakásba jutnunk. Budapesten a 13. kerületben kaptunk egy szép három szobás lakást, ebben lakunk most. Ő a Külkerben dolgozott. Aztán építkezett a Szabadság-hegyen, egy nagyon szép emeletes társasházat csinált, aminek egy része a saját tulajdona lett. Pénzre volt aztán szüksége. A lányom is elköltözött a barátjához, de abból nem lett házasság. A fiam azt mondta, hogy azt a lakást adjuk el, és ezt vegyüek meg. Én kaptam úgynevezett kárpótlási jegyeket, mivel kint voltam a Szovjetunióba’, és meg tudtam venni ezt a lakást. Így mindenkinek jutott otthon.”³³⁵²

14.2. A vallási élet repressziójának emlékezete (1950-1970)

A magyarországi németek többsége katolikus, kisebb része evangélikus vallású volt, és ez a közlőimnél is látszódott. A kommunista diktatúra nemzetiségellenessége erős vallásüldözéssel párosult. Még előbbi mérséklődése során is a mindennapi világokban erős korlátozás alá esett a vallásgyakorlás. Sokan emiatt fordultak el az egyházi élettől, mások számára viszont pont ez erősítette meg a hitéletet. A burgenlandi evangélikus Balfon³³⁵³ és a Balaton-felvidéki katolikus-református Barnagon³³⁵⁴ nem a vallási élet megélése, hanem az elnéptelenedés jelentette a legfőbb problémát. A vallás megélésének intenzitása függött az egyházi és közigazgatási vezetők hozzáállásától is. A vértesi Várgesztesen³³⁵⁵ és a közelében lévő gercsei Bajon emlékeztek úgy, hogy az új pap érkezésével fellendült a hitélet.

³³⁵¹ 1927:F:26: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „1954-ben kerültünk össze és utána kezdtem házat építeni. Én idősebben nősültem, mert másik lányhoz jártam, sok évig és akkor, amikor meghalt Sztálin, engem lecsuktak és a lány elhagyott.”

³³⁵² 1925:F:40: Dunakanyar: Zebegény.

³³⁵³ 1927:F:21: Burgenland: Balf: „Gyenge lett az egyházi élet. Az új telepések között alig volt evangélikus. S mindkét pap, a katolikus és az evangélikus is kitelepült.” 1932:N:18: Burgenland: Balf: „Többséget kitelepítették és hát jöttek egy páran, akik evangélikusok voltak. Jöttek még reformátusok, mint húgomnak az apósa. Ők is az evangélikus templomba jártak.”

³³⁵⁴ 1933:F:30: Balaton-felvidék: Barnag: „Meg lehetett rendezni az Úrnapiját, de úgy elnéptelenedtünk, hogy már én javasoltam, hogy hagyjuk abba, mert nincs értelme, pedig a vallási [egyházi] eljáróságban voltam benne. Ma már tíz-tizenkét személy megy templomba.”

³³⁵⁵ 1953:F:11: Vértess: Várgesztes.

„A bajiak nagyon féltek beíratni a gyerekeket hittanra, aztán jött a Varga tisztelendő³³⁵⁶ és ez összetobozta őket. A hittant a sekrestyébe' tartották. A telepések talán még templomot se láttak addig belülről.”³³⁵⁷

Az emlékezet szerint a nemzetiségi fellazulás sokáig nem járt együtt azzal, hogy a templomba járók társadalmi összetétele is megváltozzon. Ez egyrészt azon múlt, hogy az érkezők is ugyanazt a vallást gyakorolták-e, mint a korábban is ott élők, másrészt akár évtizedek is eltelhettek, amíg a faluközösségekben olyan telítettség alakulhatott ki, hogy bárki hitéletet éljen. Ezen azt értem, hogy a (túlnyomóan katolikus) templomba inkább a németek jártak az ötvenes években. A vallási élet megélése személyes jellegű volt, de néhány eltérő közösségi példát is találtam. A Fejér megyei Bakonykútiban a háború után folyamatosan „megnyomták a vallást nagyon,”³³⁵⁸ a Balaton-felvidéki Balatoncsicsón pedig az egyházzal szembeni bizalmatlanság alakult ki: „Nem lehetett tartani [a vallási szokásokat], én se mentem, mert biztos voltam abba', hogy aki a plébániát vezeti, az nem pap.”³³⁵⁹

Másfelől fontos töréspont volt az egyházi személyek proletarizálása. A közösségek számára fordulópontot jelentett, hogy a szellemi vezetőik közül az egyházi személyeket megtörik, olykor elhurcolják. A korábbi tekintélyek egy pillanat alatt eltűntek. A telepések számára ez ugyanolyan újdonság lehetett, mint az őslakóknak, azzal a különbséggel, hogy az egyházi személyek deklasszálása hasonló volt a németek meghurcolásaihoz. A vértesi Gánton élő közlőm ezzel az esettel szembesült, de pár szikár mondatában inkább azt a zavart lehetett felfedezni, amely abból a szembesülésből fakadt, ahogyan e személyekkel a rendszer bánt. Ezzel együtt megrendülnek az addig megszokott közösségi világok.

„A papnak megengedték, hogy pénzt kapjon és jelentkezett a bányába dolgozni. El is kezdett, de aztán hazaküldték, hogy ez nem magának való.”³³⁶⁰

A vallási élet személyes dimenzióit jelzi, hogy az egzisztencia minden területén szóba került a hitélet kérdése még a hatvanas években is. Olaszfalui elbeszélőm katonasorsát nehezítette meg, amikor megtudták róla, hogy vallásos lehet. Németbányán kényszermunkahelyet kellett választania közlőm fiának, mert egykoron hitéletet élt/hittanra járt.³³⁶¹ A megkülönböztetés miatt az ipari szektorban sokan elhagyták a vallásukat.³³⁶² Városlódi elbeszélőm azért nem lehetett élmunkás,

---

³³⁵⁶ Varga Ferenc plébánosról van szó, aki 1970-ben érkezett a községbe.

³³⁵⁷ 1925:N:25: Gerecse: Baj.

³³⁵⁸ 1927:N:30: Bakony: Bakonykúti. Bővebben: RITTER 2021c, 68. lbj.

³³⁵⁹ 1935:F:45: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

³³⁶⁰ 1928:N:31: Vértés: Gánt.

³³⁶¹ 1923:F:40: Bakony: Németbánya: „A fiam szerszámkészítő kisiparosnak jelentkezett és nem vették fel, mert hittanra járt. A térszbe jelentkezett és ott mezőgazdasági gépszerelő lett.”

³³⁶² 1921:F:50: Bakony: Herend: „Háború után nem lehetett templomba járni. Aki gyári dolgozó volt, azt megdorgálták, vagy kirakták a munkahelyről. Sokan féltek, lopva keresztelték a gyerekeket. Éjjel ment a plébi a lakásra.”

mert „klerikálisnak” bélyegezték.³³⁶³ A bányászoknál sem volt jobb a helyzet, sem a bakonyi,³³⁶⁴ sem a gercsei tájakon:

„Aki keresztény volt és templomba járt, az nem volt kívánatos a bányába’, hazaküldték. Megtudták, hogy meg lett keresztelve a gyerek, akkor elbocsátották, azt mondták: »maga nem lehet lőmester a bányában.« Ott Csolnokon mindenki érdekből lett kommunista.”³³⁶⁵

Móron egyik elbeszélőmet elbocsátották a gyárból vallása miatt, később ugyan visszavették, de kevésbé „megbecsült” részlegben dolgozhatott csak.³³⁶⁶ Elbeszélése jó forrás arra, hogy a vállalati vezetők is milyen színlelésre kérték alkalmazottaikat magánéletükkel kapcsolatban:

„A móri gépállomáson dolgoztam és munka közben azt mondtam, hogy »Isten ments!« Mire megkérdezték, »miért, nálad van Isten?!« Mindenkit tegeztek, azt mondtam »igen« és aztán mehettem is, kirúgtak. [...] A másik főnököm Fehérváron, az új munkahelyemen azt mondta, hogy nála lelkiismereti szabadság van, csak arra kért, hogy reggeli misére járjak, és ha körmenet van, akkor ne legyek feltűnő.”³³⁶⁷

Másokat fenyegettek,³³⁶⁸ vagy megverték;³³⁶⁹ főleg az iskolai tanárok voltak erélyesek a gyermekekkel a vallási szokásokkal kapcsolatban.³³⁷⁰ Herenden a tanárnő megszegyenítette diákját, mert az a bencésekhez akart járni.³³⁷¹ Isztiméren a zarándokolni szándékozókát kigúnyolták.³³⁷² Ám az éremnek két oldala volt, hiszen a különböző szektorokban dolgozó embereket eltérő módon, de állandóan zaklatták. A pedagógusok között is sok vallásos személy volt, emiatt az ő rétegük a legnagyobb elszenvedői lettek e korlátozásnak. Nagymarosi, bakonysárkányi,³³⁷³ vagy városlódi³³⁷⁴ pedagógus emlékezőimet folyamatosan fenyegették lelkiismereti hovatartozásuk miatt. A fenyegető hatalom nemcsak a nemzetiségi, társadalmi, de a lelkiismereti ellenőrzést is magáénak követelte. A vallásgyakorlat tiltásával, fékezésével a lélektani megtörés volt a cél. A tanároknak asszisztálniuk

³³⁶³ 1925:F:29: Bakony: Városlőd: „Én ’55-ig fizikai munkás voltam, aztán kiemelték a vállalatnál művezetőnek. De »erős klerikális voltam«, ezért nem mehettem el oda. Nem írták alá és sosem lettem élmunkás.”

³³⁶⁴ 1924:N:30: Bakony: Lókút: „Mindig feljelentették azokat, akik hittanra jártak. Eplényben is. Akik a bányában dolgoztak, azok gyerekeinek nem volt szabad járniuk. De mi beírtattuk a gyerekeket hittanra, de volt retorziója a férjemnek. Azt mondták neki mindig, hogy volksbundista volt.”

³³⁶⁵ 1939:F:20: Gerecse: Csolnok.

³³⁶⁶ Például isztiméri közlőm. 1933:F:30: Bakony: Isztimér: „Volt gondom. Egy tömegtermelő helyen dolgozónak gyerekei nem járhattak hittanra. Széllal szembe nem lehet. Mondta a barátom, hogy ne írassam be a gyereket, én mondtam, hogy »én meg azt szeretném, hogy gyerekeim jó emberek legyenek«. Nem raktak ki a bányából, csak másik, rosszabb részlegbe kerültem.”

³³⁶⁷ 1934:N:22: Vértes: Mór.

³³⁶⁸ 1940:N:8: Vértes. Mór. Bővebben: RITTER 2021c, 80.lbj.

³³⁶⁹ 1929:F:30: Vértes: Mór: „Akik kitarítottak a vallás mellett, vagy hittanra írtatták gyerekeiket, azt agyba-főbe verték.”

³³⁷⁰ 1944:N:10: Vértes: Mór: „Tiltották. Az orosz tanárunk állandóan ordibált velünk, ha télen iskola előtt rorátéra mentünk. Olyan negyedikes lehettem.”

³³⁷¹ 1930:F:49: Bakony: Herend: „Egy lányom van, ’65-ben született és hittanra akart járni nyolcadikoson, mert a bencéséknél akart továbbtanulni. De a tanárnő kiállította katedrára és elvette tőle az úttörőruhát és megszegyenítette. De ő mégis elment.”

³³⁷² 1935:N:30: Bakony: Isztimér. Bővebben: RITTER 2021c, 83.lbj.

³³⁷³ 1925:N:35: Bakony: Bakonysárkány: „A nővéreim, aki tanítók voltak, azokat megfigyelték a templom körül. Egyszer kijött a templomból és jelentették. Ő megmondta a gazdaságnál, ha elbocsájtják, ő akkor is jár templomba, de végül nem lett gond.”

³³⁷⁴ 1923:F:40: Bakony: Városlőd. Bővebben: RITTER 2021c, 85.lbj.

kellett ehhez, különféle trükkökkel nehezítve meg a beíratásokat,³³⁷⁵ a középvezetőknek pedig az igazgatók tettek jelentést.³³⁷⁶ Isztiméri közlöm húga tanítónő volt, akit szintén megfenyegettek amiatt, mert templomba járt, akárcsak férjét, vagy több rokonát.³³⁷⁷ Nem véletlen, hogy a legtöbb elbeszélő beszúgásokról, kétszínűségről beszélt, amikor a korlátozások megélését idézte fel. A fenyegető hatalom lelki kiüresítésének akarata érhető itt tetten.

„Mindenkit besúgtak Maroson, nem volt szabad templomba járni. Átmentem a visegrádi templomba, ott békepap volt. Sokat zaklattak. [...] 1957-ben beíratam a gyerekeimet hittanra. Hatunkat felállítottak a testület elé, jött a személyzeti osztály vezetője, Szobró. Cigány volt, mert úgy beszélt: »Máguk cédeljék magukat, mert a fekete reakció uszályába kapaszkodtak. Májd a mi kámunista orvosaink meggyógyítják mágukat, nem pedig a pápok.« Áthelyeztek Szobra, egy nap szabadságot sem kaptam. Felhívtam a pesti személyzetist, és mondtam, hogy Maroson él a gyermekem, és a szüleim is, fegyelmim sem volt, minden látogatáson pozitívan értékelték, engedjenek vissza. Azt mondták: legyen nyugodt, ez helyi kiskirálykodás volt. Később mondták is, hogy példát kellett statuálni velem, és tanítsam otthon hittanra a gyerekeimet, meg kérjek bocsánatot, de nem tettem [...] A hittanbeíratás az egy reszketés volt, mert minden szempontból akadályozni kellett. Nyolc előtt nem lehetett kinyitni az iskolaajtót és a szülőket idegesíteni, akadályozni kellett. Átkozódtak is a szülők, a hívők a pedagógusokat szidták, mert annyi eszük nem volt. Sokan papverő nagy komcsik voltak, most meg a templomban a harmadik padban ülnek. Nekem ez egy kicsit nehéz, elmegy a kedvem. Volt olyan, hogy a hivatalban megevett három papot, itthon meg beíratta a gyereket hittanra. Nekem le kellett beszélnem a szülőket, hogy vegyék ki hittanról a gyerekeket.»³³⁷⁸

„A tiltás attól függött, hogy ki milyen szakmában dolgozik. Nekem, mint tanítónőnek ez egyáltalán nem volt lehetséges, hogy misére járjak. Néha elmentünk a templomba, apám az egyházközség elnöke volt. Egyszer feljelentettek, hogy Szűz Mária-kép lóg a házamban, de nem lett bajom. Amikor az iskolában hittanbeíratás volt, akkor jött a telefon a pártbizottságról, és kérdezték, hogy »hány gyerek lett beírva?« Majdnem kiléptem a szakmából. Mondták, hogy mondjam meg a szülőknek, hogy ne írassák a gyereket hittanra. De nekem nem jött ki a számon, hogy például azt mondjam Anna néninek, aki egy erkölcsös, vallásos nő volt, hogy »ne írassa be hittanra a gyermekét.«³³⁷⁹

A pedagógusok egy része megtalálta a módját annak, hogy megkérdőjelezze ezt a gyakorlatot, még akkor is, ha az veszélyesnek számított. Alkalmazkodó ellenállásként kell értelmezni ezt is, hiszen maga nem, vagy csak rejtve, de gyakorolta azt, amit erkölcsileg helyesnek tartott. Egyfelől

³³⁷⁵ 1928:N:31: Balaton-felvidék: Hidegkút. „Megnehezítették a beíratást, mert az találták ki, hogy Nagyvázsönyba kell menni, egy adott időpontban hittant beírni. Aki egy perccel később jött, azt már nem lehetett felírni. Az enyémekek voltak hittanon. De csak aki időben ment, nekem fontos volt, nekem nem mondtak semmit.”

³³⁷⁶ 1927:F:35: Burgenland: Balf. Bővebben: RITTER 2021c, 87.lbj.

³³⁷⁷ 1931:N:30: Bakony Isztimér: „A húgom tanítónő volt, népnevelő és nem mert templomba menni. Azt mondták neki, hogy elveszíti az állását, ha ezt teszi. A hittanért meg kellett harcolni. A férjemnek a bányába ezt nem mondták, a fizikai munkást nem lehetett elveszíteni. A kommunisták tiltották a vallási ünnepeket, a templomból nem lehetett kijönni, például úrnapi sátort nem nyithatunk.”

³³⁷⁸ 1927:N:19: Dunakanyar: Nagymaros.

³³⁷⁹ 1938:N:20: Burgenland: Rábafüzes.

ez emelkedéstörténetként is megjelenik, hiszen egymaga meg tudta kérdőjelezni a hatalom akaratát, másrészt áldozattörténet is, hiszen kifelé mutatva megfelelt a represszióknak.

„Pedagógus voltam, és a pedagógusgyerekek nem mehettek hittanra, se misére, ezért Tinnyére³³⁸⁰ jártunk misére, nehogy a párttitkár meglássa. Volt egy ismerősöm, H. Mari. Pilisszentkeresztről³³⁸¹ áthelyezték Keszölcire,³³⁸² mert a gyereket hittanra járatta, és ők is templomba jártak. Ő ott is járt, aztán Únyra³³⁸³ helyezték. [...] Én nem jártam templomba, mert itt akárki feljelenthetett volna. De a rendszerváltozás után rögtön elkezdtem járni és most is megyek. A gyerek egy ismerősömnél 1982-ben lett megbérmálva, elsőáldozva, akkor már lehetett templomba menni.”³³⁸⁴

A téesz-dolgozók csak veszekedésben torkolló konfliktusokról, kisebb hatalmaskodásokról számoltak be.³³⁸⁵ Bakonyjákói női elbeszélőm férje rendőr volt, ezért folyamatosan megfigyelték, amikor körmeneteken vett részt. A karhatalom dolgozóinak tilos volt a vallási megnyilvánulás.

„Mindenért feljelentettek minket. Ha a Passióban mentünk, hátulról lefényképeztek, ha énekelni mentünk, akkor jelentést írtak rólunk. Sok ilyen volt. Figyeltek minket. Nem mondták meg sosem. [...] Nekünk nem volt szabad járni. Én jártam templomba, de a férjem nem.”³³⁸⁶

A vezető beosztásúak szintén nem gyakorolhatták szabadon hitüket. A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon gyűjtött interjúm női alanyának téeszvezető férjét megszólták, amikor gyermekét hittanra íratta.³³⁸⁷ A mosoni Kimlén élő elbeszélőm vezető beosztásban volt a téesznel: őt az úrnapi körmenetre készülve jelentették fel. Az állampártnak mindenhol voltak besúgói. Az alábbi idézet a Kádár-korszaknak a társadalmat átszövő hatalmi szerkezetét és azt a módszerét mutatja meg, ahogyan az egyszerű „barátokat” is cinkossá avatta a rendszer.

„Készítettem az úrnapi sátrat, és lefényképeztek. Behívtak. A párttitkár kérdezte, hogy »filmet csináltak rólad?« Mondom: »nem, csak lefényképeztek.« »Mit csinálsz rajta?« Mondtam, hogy »te hogy látod, hogyan csinálják?!« Erre: »K. elvtárs, maga vezető beosztásban úrnapi sátrat épített.« Fegyelmi lehetett volna, elmozdítottak volna. Megtudtam, hogy ki fényképezett le, és én ezzel az emberrel együtt vagyok a mostani vasárnapi misén. Olyankor néha dühöngök.”³³⁸⁸

Az úrnapi körmenet az egyik olyan katolikus ünnep volt, amikor a falu népe összegyűlt. Az oltáriszentség ünnepének szertartásához hozzátartozik, hogy a falvak utcáin keresztül végigviszik a szentséget. Az efféle gyülekezést veszélyesnek ítélték. Általános volt, hogy a községi szervek nem engedélyezték a felvonulást. Ilyenkor előfordult, hogy csak a templomon belül tarthatták meg a menetet. Néhol annyi engedményt tett a hatalom, hogy közösségek a templomkertben megtarthatták

³³⁸⁰ Tinnye, község Pest megye nyugati részén, a Pilisvörösvári járásban, Máriahalomtól nyugatra 6 kilométerre.

³³⁸¹ Pilisszentkereszt, község Pest megye Szentendrei járásában, a Pilis-hegy völgyében. Többségében szlovák falu volt.

³³⁸² Keszölc, község Komárom-Esztergom megyében, az Esztergomi járásban, Dorog mellett. Többségében szintén szlovák falu.

³³⁸³ Úny, község, Komárom-Esztergom megye nyugati részén, az Esztergomi járásban, Máriahalomtól északnyugatra 3 kilométerre

³³⁸⁴ 1936:N:40: Gerecse: Máriahalom.

³³⁸⁵ 1923:F:40: Bakony: Döbrönte. RITTER 2021c, 97.lbj.

³³⁸⁶ 1942:N:10: Bakony: Bakonyjákó.

³³⁸⁷ 1928:N:33: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. RITTER 2021c, 99.lbj.

³³⁸⁸ 1944:F:70: Moson: Kimle.

az ünnepséget. Isztiméren,³³⁸⁹ Hidegkúton,³³⁹⁰ Gannán³³⁹¹ erről számoltak be. Kecskéden szintén csak a templomkertben, rendőri felügyelet mellett lehetett megrendezni a körmenetet³³⁹² a templomkertben.³³⁹³ A burgenlandi határzónában fekvő Alsószölnökön is rendőri ellenőrzés volt, ám a karhatalmi erők beértek a papnál tett látogatással és az azzal járó pálinkázással.³³⁹⁴ A körmenet betiltásának mozzanatára azonban szintén a határzónában fekvő Fertőrákoson emlékeztek a legélénkebben. Egyesek a vallási élet kötődésének hirtelen megszakadását látják e momentumban.³³⁹⁵

„Nagy körmenetek voltak. Az utolsó körmenetre nagyon emlékszem, akkor már a kommunisták elemükben voltak. A körmenet áthaladt a falun. Volt egy párttitkár, Balla Sándor volt a neve. Kिरontott és egyszerűen megállt a körmenet előtt és azt mondta: »Ennek vége, nem lehet továbbmenni!« Nem foglalkoztunk vele, kikerültük, de többet nem lehetett megrendezni. Ma sincs. Mert a magyarok nem foglalkoznak vele, mi németek meg kevesen maradtunk. Akkor sok sátor volt díszítve, csodálatos szentképekkel. Ágakat kaptunk, meg volt szentelve, mert ha dörgött és villámlott, az megvédett minket.»³³⁹⁶

A tiltás a fenyegetés néhol a terrorig fajult. Az ötvenes évekbeli paranoiás háborús propaganda mindenkiben és mindenhol ellenséget látott. Lókúton csak akkor engedték a vallási ünnepek megtartását, ha azok hétvégére estek.³³⁹⁷ Ezzel együtt is folyamatosak voltak az egyházat érő korlátozások. A Bakony környező területein sűrűn állomásoztak szovjet katonák, ezért volt a településen erősebb az a paranoia, amelynek eredményeképpen többeket internáltak. 1950. június 8-án például hat-nyolc lókúti fiút és a papjukkal azzal a váddal hurcoltak el, hogy vasúti merényletet terveztek. Csak erős kínzások hatására voltak hajlandók beismerő vallomást tenni, de kiderült, hogy a fiúk ártatlanok.³³⁹⁸ Ennek ellenére a kistarcsai internáló- és a recski kényszermunkatáborba szállították őket.³³⁹⁹ Az eset azóta is ott él a lakók emlékezetében.³⁴⁰⁰

„Volt nekünk egy párttitkárunk, templomba nem járt. Úrnapiján, a sátroknak gyűjtöttek ágakat. Ez a fiatalok szokása volt. Lovaskocsival mentek az erdőbe, egyikük a sógorom volt. Feljelentették őket, és rájuk fogták, hogy fel akarták robbantani a vasúti nagy hidakat. A párttitkár a templomot be akarta záratni. Veszprémbe vitték őket, valakit Kistarcsára. Egy év, másfél évet kaptak. A

³³⁸⁹ 1929:N:31: Bakony: Isztimér.

³³⁹⁰ 1928:N:30: Balaton-felvidék: Hidegkút: „Nehezen lehetett tartani, mert a körmeneteket megszüntették, egy darabig lehetett az erdőben a búzaszentelés, ma már alig van valaki. Nem volt német nyelvű mise.”

³³⁹¹ 1933:N:22: Bakony: Ganna.

³³⁹² 1932:N:32: Vértes: Kecskéd. Bővebben: RITTER 2021c, 104. lbj.

³³⁹³ 1933:N:25: Vértes: Kecskéd. Bővebben: RITTER 2021c, 105. lbj.

³³⁹⁴ 1932:N:20: Burgenland: Alsószölnök: „Többen jártak templomba, mint ma. Megtartották az ünnepeket, de az úrnapiját már csak belül a templomban. Mindig mentek paphoz a nyomozók, aztán pálinkáztak.”

³³⁹⁵ 1929:N:25: Burgenland: Fertőrákos.

³³⁹⁶ 1938:N:15: Burgenland: Fertőrákos.

³³⁹⁷ 1933:N:15: Bakony: Lókút. Bővebben: RITTER 2021c, 109. lbj.

³³⁹⁸ VERESS D. 1996, 206–207.o.

³³⁹⁹ 1924:N:19: Bakony: Lókút.

³⁴⁰⁰ 1929:F:24: Bakony: Lókút: „Biztosat én se tudok. Egy őr megijedt és ráfogta az erdőben lévő gyerekekre ezt a dolgot és elvitték őket. Azt mondták, hogy robbantani akartak, pedig csak az úrnapi sátrokra gyűjtögettek. Az itteni párttitkár azt mondta, hogy »ezek robbantani akartak«, pedig lőszer se volt náluk. Bevitték őket Veszprémbe. Két embert elvittek Kistarcsára. Még a szüleit is elvitték. Engem is kihallgattak volna, és kérdezték apámat, hogy én hol voltam előtte való este, és apám azt mondta, hogy itthon aludtam.”

kommunista időben éppen hogy templomba lehetett menni, a kálváriához nem lehetett kimenni, körmenetnél külön engedélyt kellett kérni. Az úrnapja is ilyen volt. Itt bűncselekmény nem történt. Az volt nekik a gyanús, hogy a vasúti híd mellett a rendőrök találtak egy kalapot, és azt felpróbálták mindegyikük fejére, és egyikre illett, de az nem is volt kint az erdőben. Ha a titkár visszavonta volna feljelentést, akkor elül az egész. A rendőrök meg is kérdezték, hogy »Paár elvtárs, biztos, hogy ők voltak?« S azt mondta, hogy »ha nem ők lettek volna, akkor nem mondanám.«³⁴⁰¹

A már említett hittanoktatásra beiratkozás megnehezítése szinte kollektív élménynek mondható, ezért érdemesebb behatóbban foglalkozni vele, különös tekintettel a beírató szülők perspektívájából. A hittanulás valamennyi családban közvetlenül, vagy közvetetten valamilyen akadályba ütközött. A diktatúra komoly hatást gyakorolt az emberekre ezzel kapcsolatban; mintha presztízserő lett volna, hogy milyen kevesen íratják be magukat hittanra. Nem véletlen, hogy a tanárok megfélemlítése és lojalításra kényszerítése a szülőkre is hatással volt. A gerecsei Bajon az igazgató személyesen vett részt a beíratások elleni agitációkban.³⁴⁰² Mányon csak az anya jelent meg gyermekei beíratásán,³⁴⁰³ Dunaszentmiklóson erős agitálás, lebeszélés előzte meg a hittanbeíratásokat,³⁴⁰⁴ néha még a tanácselnök is megjelent. De a szülők nem hallgattak a tanítókra, akikről vélhetően nem hitték el, hogy komolyan gondolják azt, amit mondanak.³⁴⁰⁵ Jellemző volt, hogy a hatalmi dorgálásra ellenállóan, dacosan reagáltak az elbeszélők.³⁴⁰⁶ Porvai elbeszélőm férje kisbíró volt, akit azzal fenyegettek meg, hogy kiteszik az állásából, ha ragaszkodik a hittanoktatáshoz. Bakonyoszlopi emlékezőm lánya igazgatói megrovást kapott azért, mert engedély nélkül hittanra járt.³⁴⁰⁷ Hiába veszélyeztette őket ez egzisztenciálisan, ellenkeztek.³⁴⁰⁸ Még olyan is járatta hittanra gyermekét, aki magát nem tartotta annyira vallásosnak, bár az egyetemre szánt fia esetében már eltekintett ettől.³⁴⁰⁹ Bakonykútin a fenyegetés miatt nem merték beíratni a gyereket,³⁴¹⁰ ahogy a vértesi Száron³⁴¹¹ és a távolabbi Bakonyjácán,³⁴¹² Csehbányán³⁴¹³ és

---

³⁴⁰¹ 1939:N:12: Bakony: Lókút.

³⁴⁰² 1931:N:25: Gerecse: Baj. Bővebben: RITTER 2021c, 114. lbj.

³⁴⁰³ 1937:N:30: Gerecse: Mány. Bővebben: RITTER 2021c, 115. lbj.

³⁴⁰⁴ 1935:N:25: Gerecse: Dunaszentmiklós: „A fiamat beíratam hittanra, ott agitáltak minket, hogy nem kell, de mi nem fogadtunk szót és templomba is jártunk.”

³⁴⁰⁵ 1933:N:25: Gerecse: Dunaszentmiklós. Bővebben: RITTER 2021c, 116. lbj.

³⁴⁰⁶ 1942:F:32: Bakony: Ajkarendek. 1922:F:40: Bakony: Bakonysárákány. 1936:F:35: Bakony: Isztimér. 1928:N:36: Bakony: Bakonyháza. 1930:F:36: Bakony: Bakonyoszlop. Bővebben: RITTER 2021c, 118. lbj.

³⁴⁰⁷ 1939:N:30: Bakony: Bakonyoszlop. „Az igazgató mindig kérdezte, hát »miért kell beíratni a gyereket hittanra?« Mondtam, »Laci bácsi, ez az én magánügyem.« A lányom megrovást kapott a gimnáziumban, mert nem szólt az igazgatónak és fél évig csak úgy járt hittanra.”

³⁴⁰⁸ 1923:N:41: Bakony: Porva: „A férjem kisbíró volt, én a térszéken kaszáltam. Egyszer azzal jött, hogy kiteszik az állásából, mert beíratuk a gyereket hittanra. Mondtam neki, hogy menjen vissza és mondja meg, hogy »dobjanak ki, mert gyerekeket én nevelem és én döntöttem el.« A párttitkár nagyon ellenezte, de egy másik titkár végül kimentette és nem lett kirúgva.” 1933:N:30: Vértess: Kecskéd. 1932:F:31: Vértess: Kecskéd. Bővebben: RITTER 2021c, 120. lbj.

³⁴⁰⁹ 1929:F:40: Vértess: Pusztavám: „Konokul elmentem a templomba, de nem minden vasárnap. Meg kell mondanom, hogy nem vagyok annyira vallásos. [...] A lányom járt, de a fiamnál nem erőltettük, hogy tudjon egyetemre menni. De az ő gyerekei konfirmáltak.”

³⁴¹⁰ 1927:N:32: Bakony: Bakonykúti. Bővebben: RITTER 2021c, 122. lbj.

³⁴¹¹ 1926:F:35: Vértess: Szár. Bővebben: RITTER 2021c, 123. lbj.

³⁴¹² 1929:N:30: Bakony: Bakonyjácó.

³⁴¹³ 1925:N:35: Bakony: Csehbánya. Bővebben: RITTER 2021c, 125. lbj.

Nagytevelen³⁴¹⁴ sem. Döbröntén a „*tanító azt mondta, hogy »ennek nincs jövője, ne írassák be a gyereket.« De ebből nem engedünk.*”³⁴¹⁵ A mosoni Kimlén volt olyan időszak, amikor „*nem írathatta be a gyereket hittanra, de [ő] mégis járt.*” – jellemezték a közlők ellenállásukat.³⁴¹⁶ Mórón és Sopronban azt a trükköt használta a hatalom, hogy egy időben tartották a németórát és a hittant, választásra kényszerítve a szülőket.³⁴¹⁷ A beszámolók azt igazolják, hogy a németnyelv-óra mellett nem álltak ki olyan vehemensen a közlők, mint a vallási oktatás mellett. Ez is jelzi, hogy a többségi társadalomban is érzékelhető volt ez a probléma és az erre adott reakció, amely végigível a hatvanas-hetvenes éveken. A burgenlandi Ágfalván is találtam példát a hatalom kétszínű érvelésére a hittan ellen, amely nem ideológiai, hanem praktikus alapon próbálta meggyőzni a szülőket.

„*A vallás keményen tiltva volt, még '59-ben is tiltva volt a hittan. Hívatott minket az iskolaigazgató, azt mondta, hogy kirúgja a gyereket, ha hittanra akarjuk nevelni. »Az nem jó, ha kétféle nevelésben van része a gyerekeknek«, mondta. Én csak annyit mondtam neki, »a kenyeret mi adjuk, a hitet is mi adjuk. Nekünk jogunk van, hogy válasszunk.« A templomba' tartották a hittant, ami vegyes volt, mert evangélikusok is voltak.*”³⁴¹⁸

A hittanoktatás nem az iskolában, hanem a parókián, vagy a templomban zajlott.³⁴¹⁹ Nemcsak a tanárok, rendőrök és hozzátartozóik, hanem gyakran az egyszerű emberek is a lakóhelyüktől távolabbi településeken vették fel a vallási szentségeket, így kerülték meg a rendszer által hozott játékszabályokat, ami még a hetvenes években is jellemző volt.³⁴²⁰

„*Össze-vissza, de voltak keresztelni, elsőáldozás és hittanra jártak. Két nagyfiám Nagybjomban volt elsőáldozó, Ajkán voltak bér málkózók, ott ahol nem ismertek minket, mert feljelentettek volna minket, mert a férjem rendőr volt.*”³⁴²¹

A vallási korlátozások szintén a *községi vezetők döntésén alapultak*, vagy pedig a település elhelyezkedésén. A burgenlandi Alsószölnökön – ahol a határzóna miatt erősebb volt az ellenőrzés – például a plébános kiállításának köszönhetően szerettek a gyerekek hittanra járni, amit egy idő után nem is korlátoztak.³⁴²² Több olyan *közösség is volt, amelyek immunissá váltak az egyházi korlátozásokra*. Ennek különböző okai voltak. A vértesi Száron rögzített közlés e folyamatot mutatja be, a tiltástól a félelmen keresztül egészen a „türt” állapotig.

„*Megmondták, hogy meddig tartson, például az úrnapi körmenet. A feltámadást csak a templom körül lehetett megünnepelni, és nem tarthatott egy egész napszakig. Be kellett jelenteni a tanácson.*”

³⁴¹⁴ 1929:N:28: Bakony: Nagytevel. Bővebben: RITTER 2021c, 126.lbj.

³⁴¹⁵ 1939:N:28: Bakony: Döbrönte. 1923:F:39: Bakony: Döbrönte. Bővebben: RITTER 2021c, 127.lbj

³⁴¹⁶ Idézet: 1944:F:35: Moson: Kimle. Amiről szól az idézet: 1932:N:32: Moson: Kimle: „*Minden iskolai beiratkozáson ott volt egy ember, aki azt mondta, hogy senkit ne írassunk be hittanra, mert akkor nem tanulhat tovább. De mi beíratunk.*”

³⁴¹⁷ 1928:N:35: Vértés: Mór. „*A lányomat hittanra íratam be, de az párhuzamosan volt a némettel. Mostanában sűrűn a szememre veti.*” 1932:N:30: Burgenland: Balf: „*Az én gyerekem, az én lányom járt német órára Sopronba, de hittanra nem.*”

³⁴¹⁸ 1953:N:20: Dunakanyar: Nagyborzsöny.

³⁴¹⁹ 1935:F:27: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó. 1934:N:32: Burgenland: Alsószölnök. Bővebben: RITTER 2021c, 131.lbj.

³⁴²⁰ 1930:N:45: Bakony: Ganna: „*Mindig kifogást kellett találni, hogy el lehessen menni a hittanra. Az egyik pedagógus fiának a bér málását nem lehetett Zircen megtartani, ezért Noszlopra kellett mennie.*”

³⁴²¹ 1942:N:25: Bakony: Bakonyjákó.

³⁴²² 1932:N:20: Burgenland: Alsószölnök. Bővebben: RITTER 2021c, 135.lbj.

*Mindenki ismerte a másikat, és ha valaki ismeretlen megjelent az ünnepen, akkor már nem mertek elmenni. Én nyugodtan mentem, a munkahely[em]en azt mondták, hogy »na itt van János, a nagy kommunista, mégis feltámadásra megy«. Mondtam, hogy »miért ne?«.*³⁴²³

Isztiméren, Bakonyánán, Sopronban, Vaskeresztesen is arról számoltak be, hogy idővel, a hatvanas évek végén már eltűrték a lelki életet a hatalmon lévők.³⁴²⁴ A gercsei Vértestolnán elmaradt az elűzés, intenzíven zajlottak az 1956-os események, s minden más faluval ellentétben még a kommunista párt képviselői is (1959-ben) egyházi életet éltek.³⁴²⁵

*„Megtarthattuk a vallási ünnepeket, sőt még a búzaszentelő körmenetet is. A Szent Vendel-kápolna mellett búzaföld volt. Oda jártunk ki búzaszentelésre, volt olyan, hogy húsvét előtt voltak ilyen könnyörgő napok. Emlékszem, három nap volt, processzióval mentünk ki, hol ide a kereszthez, hol amoda, a kápolnához.»*³⁴²⁶

A különböző egyházak híveinek egymással való szembenállása is fellazult. Ez a több felekezettel rendelkező falvakban a közösségek összeolvadását is eredményezte. A dunakanyarbeli Nagyörzsönyben szintén nem üldözték a vallást, az ötvenes években is szabad volt a hittan és a templomlátogatás.³⁴²⁷ A településen addig katolikus svábok és evangélikus „szászok” éltek együtt szigorúan elkülönülve. A vallási tiltás kontraproduktívan csapódott le, s az ifjabb generáció tagjai nemcsak egymás közösségeit kezdték látogatni, hanem házasodtak is egymás között. Ennek egyik súlypontja lehetett, hogy az emlékezések szerint az evangélikus szertartások német nyelven zajlottak. S mivel a betelepített magyar családok között előfordultak reformátusok, ezért egy templomba jártak az emberek. Dél előtt német nyelvű istentiszteleten az evangélikusok, délután a magyar nyelvűn a reformátusok is részt vehettek,³⁴²⁸ míg a vendégségekben a katolikusok is. Az új szokások új faluközösséget hoztak létre, amely azonban törékenynek látszott, hiszen a hetvenes-nyolcvanas években a nagy arányú elvándorlás ezt az idillt is megtörte. Az ötvenes években született közlöm számára azonban ez kézzelfogható folyamat volt már a hatvanas-hetvenes években.

„Gyerekkoromban egyáltalán nem volt szokás, hogy egymás templomába járjunk. Amikor tizennégy éves voltam, és konfirmáltam, akkor enyhültek a dolgok, mert a két pap, az evangélikus és a katolikus nagyon jó barátságban volt. Konkrétan elhangzott a katolikus templomban – az osztálytársnőm mondta, aki oda járt –, hogy a pap hirdette: konfirmáció lesz, és akit érdekel, meg akarja nézni, hallgatni hogyan készül fel erre a vizsgára, az elmehet. Azóta vannak »Szeretevendégségek«, hogy egymást meghívjuk ünnepekkor. Glázer, Klein, Weiss-családok voltak

³⁴²³ 1926:F:30: Vértes: Szár.

³⁴²⁴ 1936:F:30: Bakony: Isztimér. 1928:N:36: Bakony: Bakonyána. 1936:N:23: Burgenland: Sopron. 1925:F:35: Burgenland: Vaskeresztes. Vö. RITTER 2021c, 137.lbj.

³⁴²⁵ 1928:F:45: Gerecse: Vértestolna. Vö. RITTER 2021c, 138.lbj. Ö. KOVÁCS 2012, 410–411.o.

³⁴²⁶ 1938:F:35: Gerecse: Vértestolna.

³⁴²⁷ 1943:N:10: Dunakanyar: Nagyörzsöny: „Az ötvenes években is jártunk hittanra. Sokan azt mondják, hogy így üldöztek, meg úgy üldöztek minket, mint az egyházi embereket, nem tudtunk érvényesülni. Én konfirmáltam, egyházi esküvőm volt, a lányomat kereszteltem... Jó, hogy énnekem nincsen olyan, nem volt olyan beosztásom, hogy politikai dolgok. Próbálkoztak engem is befűzni, de sose kérdezték, hogy én a hittel hogyan vagyok. Sose éreztem azt, hogy engem üldöznek ezért.”

³⁴²⁸ 1932:N:20: Dunakanyar: Nagyörzsöny: Németül dél előtt, és délután magyarul volt szertartás. Hát oda is mentek, sokan, mert volt azért egy pár család református volt a faluban, és akkor odamentek. Meg hát a többi nép is ment. Tudtunk magyarul, ugyanúgy, mint németül. De akkor tele volt a templom, pedig nagy templomunk van.”

a katolikusok.”³⁴²⁹

E közlésből is érezni, hogy a Kádár-korszak *egyházpolitikája lényegesen puhult a korábbi időszakhoz képest a hatvanas évek végére, de céljai nem változtak*. Berkenyei női közlőm például egy mariazei zarándoklaton helyreigazított egy német papot, aki arról beszélt, hogy Magyarországon nem szabad templomba járni.³⁴³⁰ A német nyelv használata az egyházi imádságokban sok helyen a hatalom lazulásaként csapódott le. A gerecsei Bajon ezek az imádságok többet is jelentettek: hiába volt a külső megkülönböztetés, az egyházi szellem egybekovácsolta a közösséget. Az alábbi közlésben ezen túlmenően ennek az utolsó kapaszkodónak a megszűnte is érezhető.

„Igazából a templom volt az a hely, ahol mi, németek lehetünk akkoriban. Ott énekelhettünk, megtartottuk a hagyományokat, de most már az se ilyen. A templomba magyarok nem jártak. A sok nagymama, nagynéni. Nem vették le a ruhát, és szívből énekeltek. [...] De amikor körmenet volt, a kocsmból kigúnyoltak minket.”³⁴³¹

Az egyházi közösség és annak működése az egyik legfontosabb összetartó ereje volt a német faluközösségnek. A hitélettel kapcsolatos represszió és annak intenzitása eltérő volt; az ötvenes években erősebben, a hatvanas években viszont puhábban működött. A kötődés egyik fontos eleme az egyházi szokások fenntartása volt. Ez néhány közösségnek sikerült, de a többség számára, vagy az alkalmazkodó ellenállás, vagy pedig a felbomlás lett a sorsa. A falvak kiürülését nemcsak a mezőgazdaság szocialista átszervezése, de a lelki élet sterilizálási szándéka is okozta, aminek része volt a vallási értékrend szándékos megkérdőjelezése és felbomlasztása.

Ennek egyik legfőbb jellegzetessége az *egyházi élet nyelvhasználatának korlátozása* volt. Kilenc településen számoltak be arról, hogy valamilyen formában van, vagy volt német nyelvű szertartás, de több helyen ez a „hagyomány” megszakadt.³⁴³² Ez a jellegzetesség ugyan már a húszas években is megindult, de a hatvanas évekre teljessé vált. Azokban a falvakban, amelyeket alig érintett az elűzés, sokkal erősebben maradt meg a német nyelv és a vallási intézményrendszer kiépülése.

---

³⁴²⁹ 1951:N:14: Dunakanyar: Nagyörzsöny.

³⁴³⁰ 1924:N:41: Dunakanyar: Berkenye: „Az 1960-as években voltam Mariazellben és az ottani pap – Hochreiter, aki sváb volt –, megkérdezte, hogy »Mi újság Magyarországon? Hogyan tudunk mi idejönni?« Azt mondtam, hogy »az nem igaz, hogy nem lehet templomba járni, kommunisták persze vannak.« ”

³⁴³¹ 1931:N:25: Gerecse: Baj.

³⁴³² 1928:N:84: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1935:N:79: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1928:N:84: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1935:N:79: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1953:F:60: Vértes: Várgesztes. 1925:N:40: Bakony: Bakonyárskány. 1934:N:30: Vértes: Mór. 1942:N:72: Bakony: Bakonyjákó. 1936:N:23: Burgenland: Sopron. 1939:N:9: Burgenland: Sopron. 1936:N:30: Burgenland: Ágfalva. 1925:F:30: Burgenland: Vaskeresztes. Bővebben: RITTER 2021c, 145.lbj.

14.3. Rejtőzködő identitás: a töréspontok és személyes hasadások megjelenése az elbeszélésekben (1955-1970)

A vallási élet nemcsak a közösségben, hanem a személyiségekben is töréseket okozott. A németeknek 1948 után nem volt ildomos nyelvüket s azzal együtt kultúrájukat megmutatniuk. A hatalom nemcsak származásuk miatt nyomta le őket, hanem azzal is, hogy tabusította a különböző deklarációkat és jogfosztásokat: *megbélyegzetté váltak*.³⁴³³ Különösen fájdalmas volt, amikor közösségük jól ismert tagjai, barátok és rokonok fordultak ellenük. *A kommunista diktatúrának az egyik fogása volt, hogy kényszerítését nem külső nyomás útján, hanem belső cinkosokkal hajtotta végre.*³⁴³⁴ A félelem, az általános neurózis bizalmatlanságot szült, amely különböző önkorlátozásokat, társadalmi gyakorlatokat eredményezett. A Szovjetunióba kényszermunkára hurcolt nagymarosi visszaemlékezőm például magázódva beszélt a faluközösségből származó sorstársával, nehogy valaki gyanút fogjon. Ennek az általános diktatórikus neurózisnak, a színlelésnek és fenyegetéseknek vált áldozatává a férje is, aki, megroppanva a nyomás alatt öngyilkosságot követett el.³⁴³⁵ Csolnoki emlékezőm az édesapja sírjára kiíratta, hogy hősi halott, de ezt is durván megkérdőjelezték.³⁴³⁶ A fiatalabb generációból a német identitás és azzal együtt az emlékek megsemmisítése folyamatos volt.

Ezt csak továbberosította az ötvenes évek terrorja, amely több községben egyáltalán nem láthatatlanul jelent meg. Csolnokon kilenc embert hurcoltak el tiltott fegyverhasználatért.³⁴³⁷ A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon készült interjúm emlékezőjét a közelben állomásozó szovjet katonák vádolták meg lopással, ugyanebben az időszakban, s ezért hurcolták meg.³⁴³⁸ A közeli Tótvázsonyban egy Sztálinról elejtett politikai véleményért börtönbüntetést.³⁴³⁹ Egy móri

³⁴³³ 1944:F:20: Vértes: Tarján. Vö. RITTER 2021c, 146.lbj.

³⁴³⁴ 1933:F:20: Balaton-felvidék: Barnag: „*Volt egy Hermann nevezetű, sváb neve volt, de ő volt a legnagyobb svábüldöző. A háborúban is volt és aztán hazajött. A fia meghalt a háborúban, lehet, azért nem szerette. Talán ő sem tudja, hogy miért utálta a németeket. Akartunk csinálni egy »Sváb bál«-t, de azt mondta, hogy »ez nem lehet a neve!« Kérdeztük tőle: »Akkor mi legyen a neve? Tűzoltó bál? Vagy nemzetiségi bál? «*”

³⁴³⁵ 1927:N:17: Dunakanyar: Nagymaros: „*Félelemben éltünk, nem volt szabad beszélni a malenkij robotról se. Az egyik sorstársammal csak magázódva beszélünk [egymással], nehogy gyanút fogjanak, hogy együtt voltunk odakint. A férjemet folyton zaklatták, postatiszt volt Zebegényben, mivel tiszt volt a 2. világháborúban, mindig lejjebb fokozták, végül már felmosó volt. Nem bírták az idegei és felakasztotta magát. Ezzel a két kezemmel szedtem le a kötélről, hogy még boldogabb legyen az életem. Négy gyerekem lett. Még egyszer nem léptem be semelyik pártba.*”

³⁴³⁶ 1939:F:30: Gerecse: Csolnok: „*Az egész folyamat egy hátrány volt, mert nem tudtunk tisztességesen tanulni, élni. Az egész egy... Nem is tudom, hogyan tudtam túlélni. Anyám kiírta 1972-ben a sírunkra apám nevét, és hogy »hősi halott«. Jött egy helyi pártember hátratett kézzel és odamondta nekem, hogy »apád mitől hősi halott?!« Hadd, ne mondjam, hogy mit mondtam neki.*”

³⁴³⁷ 1943:F:13: Gerecse: Csolnok: „*1949-ben elvittek Csolnokról kilenc, Keszölcstől két embert. Ez egy országos összeesküvés volt tiltott fegyverhasználatért. Valaki bebuktatta és akkor egy csomó embert lecsuktak. Anyám egyik unokaöccse, az esztergályos volt a bányába’ és ő is benne volt ebben. Ezeket nagyon megkínózták, hideg időbe kitétték őket, és 16 évre ítélték, politikai foglyok voltak. Márianosztrán, Pesten, Recsken raboskodtak. Mindegyiket kiengedték ’56-ban.*” Valójában 1952-ben történt. Lásd Fáy: Röplapszörök, in. *Magyar Nemzet Polgári napilap* LXVII. évf. 2006. november 23, 274. sz. 35.o.

³⁴³⁸ 1941:N:21: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz: „*Édesanyám mosta a katonák ruháit, aztán hiányzott egy alsónadrág és házkutatást tartottak nála. Megtalálták a nadrágot és feljelentették, még hadbírószági tárgyalás is volt Pécsen. De nem lett belőle semmi, mert hatósági közegnek kellett volna a házkutatást tartania.*”

³⁴³⁹ 1927:F:26: Balaton-felvidék: Tótvázsony. „*1953-ban meghalt Sztálin és én azt mondtam, hogy »előbb is megtehetné volna ezt, legalább 75 évvel korábban«. Egy zsidó, K. Rezső feljelentett és bezártak. Elítélték két évre. A barátnőm el is hagyott egy másik férfi miatt. Veszprémben dolgoztam, szállítótársulatnál gépkocsi rakodó*”

emlékezöm viszont már a hatvanas évekről foglalta össze általánosan foglalta össze a német nemzetiségi szorongást.

„Nekünk az volt a bűnünk, hogy svábok vagyunk, meg külföldi rokonaink vannak. De hát mit tehettünk mi erről, hogy kirakták a családjunkat. Nem voltunk államilag megbízhatóak. Jó pár pofont kaptunk. Nem volt házunk, csereházat kaptunk, ezt egyszerűen eladták a fejünk fölé, ekkor kellett albérletbe menni. Nem tudtuk azt se megvenni, akkor másik albérletbe mentünk. [...] Rendőrök jöttek hozzánk kérdezgetni, miért vannak külföldi rokonaink. Apósom jogtalanul kulák lett, kikérdeztek. Nem mondhattam, hogy nincs földünk. Másnap a férjemet, kitették a kereskedelmi iskolából.”³⁴⁴⁰

14.3.1. A kulturális represszió emlékezete

Az egyházi korlátozások nemcsak a nemzetiségi közösségeket érintették, hanem általánosnak számítottak. Mivel a németellenes propaganda központi bűnbakja a faluközösséget átszervező Volksbund volt, ezért a falvakban maradt németek sokáig nem is gondolhattak kulturális szervezetek alapítására. 1955. október 1-én jött létre a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége nevű országos szerv, amely később *Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége* (*Német Szövetség*) néven folytatta a munkáját. De arra csak a hatvanas évek megkapaszkodási érájában nyílt először lehetőség, hogy helyi szervezeteket is próbáljanak alakítani. A korlátozások alóli egyik kibúvó *a bálók szervezése volt*. Ezek azonban olyan közösségi események voltak, amelyekből akár egy ellenzéki tömörülés kialakulása is következhetett (az egyházi körmenetek miatt is ez volt a hatalom félelme), ezért több helyen tiltották a megrendezésüket. A gercsei Bajon például nem lehetett sváb bál, helyette inkább Pestre jártak ilyen jellegű rendezvényekre.³⁴⁴¹ A bakonyi Isztiméren még 1959-ben is feljelentették azokat, akik németajkú oktatást és kórust szerettek volna kérni.³⁴⁴² Az 1956 után hazaérkező, visszalátogató elűzött falubeliek és kiutazók élményei újra felerősítették a megbélyegző megjegyzéseket.³⁴⁴³ Az egyesületi kezdeményezések elfojtására Móron találtam tipikus példát:

„Az '50-es években megpróbáltunk egy szervezetet létrehozni, a »Móri Svábok Kulturális Egyesülete« néven. Elterjedt a hír, hogy »a móri svábok megint megalakították a Volksbundot.« Anyagi támogatást nem kaptunk, helyet nem kaptunk, ahol össze tudtunk volna gyűlni. Lehetett akkoriban egyesületet alapítani, de annyira nagy volt a gyűlölködés, hogy ilyen-olyan fasiszta svábok vagyunk, hogy nem tudtunk működni. Magánházakba' gyűltünk össze. Csak a rendszerváltás után lehetett szabad.”³⁴⁴⁴

---

voltam. A tárgyalásra nem emlékszem, de amnesztiát kaptam, februártól májusig voltam becsukva. Jó sorsom is volt, mert nem találtak kőművest a börtönbe és ott javíthattam. Politikai voltam, konyhán dolgoztam aztán. Annyi jó kávét ittunk, amennyit akartunk. Utána hazatértem.”

³⁴⁴⁰ 1936:N:20: Vértes: Mór.

³⁴⁴¹ 1935:N:20: Gerecse: Baj. Bővebben: RITTER 2021c, 155.lbj.

³⁴⁴² 1935:N:23: Bakony: Isztimér: „Szülői munkaközösség tagja voltam és 1958-ban még feljelentettek, hogy »a svábok uralkodni akarnak Isztiméren«, mert Edelweiss kórust és német tanítást akartunk. Egy volt ávós jelentett fel, de nem lett belőle semmi, még papírt sem kaptam.”

³⁴⁴³ 1949:F:25: Bakony: Ganna. Bővebben: RITTER 2021c, 157.lbj.

³⁴⁴⁴ 1929:F:22: Vértes: Mór

Az áttörést a fiatalabb generáció hozta, akiket a régi korlátok nem érdekelték. Az elnéptelenedő falvakból a népesebb közösségekhez jártak „bálozni”.³⁴⁴⁵ A Balaton-felvidéki Hidegkúton a felvidékiek és a németek együtt báloltak.³⁴⁴⁶ Azokon a településeken, ahonnan a telepések elköltöztek, s a magyar közösség is együttműködő volt, ott *az elűzés után húsz-harminc évvel aktivizálódtak a németek*, kezdtek újra használni a nyelvi kultúrájukat, bálákat rendeztek. A többszörösen kitelepített Gannán, ahová szinte visszahívták az „anyanyelves” németeket, hogy újra indítsák – tévesen keresztül – a mezőgazdasági kultúrát, az új generáció kapcsolatot vett fel a hetvenes évek elején Németországgal.

„Megalakult a kultúracsoporthoz, akkor már nem volt semmi baj, nem is tiltották. Még a helyi párttitkár, Wild Frigyes³⁴⁴⁷ is itt volt. Döbröntén volt az első nemzetiségi nap, 1971 júliusában. Rögtön bekerültünk a »Brüderliche Hand« csoportba. '73-ban már élő műsorban is felléptünk.”³⁴⁴⁸

Az egyik legfontosabb represszív elem az identitásbeli korlátozás volt, amely nem intézményi (egyházi) kereteket érintett, hanem lényegében a *nyelvhasználat* korlátozását jelentette. Sokan a 2. világháború frontjához, a szovjetek érkezéséhez kötötték az „elnémulást”, amely összeolvadt az ötvenes évek korlátozásaival.³⁴⁴⁹ A mindennapi élet színterein (munkahelyen, utcákon, hivatalban) jelen volt a „megtorló” indulat, ha a németek az anyanyelvüket használták.³⁴⁵⁰ Az ezt firtató kérdéseimre különböző válaszok születtek, amelyek részben össze is folynak, de ezzel kapcsolatosan nyolcan nyilatkozták azt, hogy *„otthon beszéltek”* a németet.³⁴⁵¹ Négyen azt közölték, hogy általános volt a németeket szidni³⁴⁵²; megszólták őket a *„Nem szabad úgy beszélni”* formulával, amelyet „tiltásnak” fogtak fel.³⁴⁵³ A *„ne svábozzanak”*,³⁴⁵⁴ a *„megint zwanzigolnak?”* letorkollásokat, illetve a *„ha magyar kenyeret esznek, magyarul beszéljenek!”*³⁴⁵⁵ felszólításokat

³⁴⁴⁵ 1936:F:26: Bakony: Márkó. Bővebben: RITTER 2021c, 159.lbj.

³⁴⁴⁶ 1928:N:26: Bakony: Hidegkút. Bővebben: RITTER 2021c, 160.lbj.

³⁴⁴⁷ *Wild Frigyes* (1910-1990). A *Német Szövetség* vezetője. Gyulafehérváron érettségizett, s a bécsi, majd kolozsvári egyetemre járt német-latin szakra. 1940 és 1944 között kisegítő tanár Marosvásárhelyen. 1944-ben frontszolgálatra kerül, 1945-ig hadifogoly, majd a 1947-ig a hazatelepítési kormánybiztos tolmácsa. 1948-tól a kommunista párt, majd az MSZMP tagja. 1947-ben Körmenten tanít, majd a Román Általános Iskola és Gimnázium igazgatója. 1954-től a Veszprémi Műszaki Egyetem idegennyelvi lektorátusán tanszékvezető. 1955-től 1974-ig a Német Szövetség főtitkára, 1958-tól 1975-ig országgyűlési képviselő. Vö. TÓTH 2017, 407.o. 938. lábjegyzet.

³⁴⁴⁸ 1930:41: Bakony: Ganna.

³⁴⁴⁹ 1930:N:29: Balaton-felvidék: Vöröstó. 1930:N:14: Balaton-felvidék: Vöröstó. Bővebben: RITTER 2021c, 165.lbj.

³⁴⁵⁰ 1925:N:25:Gerecse:Baj: 1928:N:18: Gerecse: Baj:II. Bővebben: RITTER 2021c, 166.lbj.

³⁴⁵¹ 1924:N:38: Dunakanyar: Berkenye. 1928:N:40: Dunakanyar: Berkenye. 1929:N:42: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1927:F:35: Bakony: Zirc. 1924:N:89: Bakony: Porva. 1921:F:30: Bakony: Herend. 1938:F:25: Vértes: Vértestolna. 1929:F:35: Vértes: Mór. 1946:F:10: Moson: Levél.

³⁴⁵² 1943:F:20: Gerecse: Csolnok. ”

³⁴⁵³ 1923:N:45: Dunakanyar: Szendehely. 1935:N:20: Gerecse: Baj 1935:N:10: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1928:N:20: Balaton-felvidék: Veszprémfajs. 1953:N:10: Gerecse: Csolnok. 1923:F:22: Bakony: Városlőd. 1923:N:22: Bakony: Isztimér 1923:N:25: Bakony: Herend. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1928:F:35: Vértes: Vértestolna. 1928:N:18: Vértes: Gánt. 1930:F:12: Bakony: Bakonykúti. 1925:F:40: Bakony: Városlőd. 1946:F:15: Moson: Levél. 1932:N:14: Moson: Rajka. 1936:N:17: Burgenland: Fertőrákos. 1930:F:25: Burgenland: Pornóapáti. 1944:F:10: Moson: Kimle. 1933:N:25: Bakony: Bakonygyirót. 1928:F:35: Gerecse: Vértestolna.

³⁴⁵⁴ 1924:N:30: Dunakanyar: Berkenye. 1928:N:25: Dunakanyar: Szendehely. 1919:F:45: Gerecse: Szomor. 1927:F:35: Burgenland: Balf. 1932:N:15: Burgenland: Balf. Bővebben: RITTER 2021c, 170.lbj.

³⁴⁵⁵ 1925:F:30 Gerecse: Csolnok. 1938:N:20: Gerecse: Vértestolna. 1933:N:18: Vértes: Kecskéd. 1926:F:25: Vértes: Gánt. 1939:F:10: Vértes: Pusztavám. 1928:N:30: Vértes: Mór. 1929:F:18: Vértes: Mór. 1944:N:20: Vértes:

általában nyilvános megaláztatásként használták azok, akik fölényeskedni akartak a németekkel szemben.³⁴⁵⁶ Ketten azt is kiemelték, hogy a többség úgy gondolta: „*a sváb se nem német, se nem magyar.*”³⁴⁵⁷ Főleg utcán, tömegközlekedésen, boltokban, templomból hazatérve³⁴⁵⁸ érte őket a legtöbb atrocitás.³⁴⁵⁹ Azokat érinthette ez a legrosszabbul, akik beszéltek magyarul, de szidott szüleik nem.³⁴⁶⁰ Bakonygyiróton egyik közlőm „a vörösök” megnevezéssel illette azokat, akik a nyelvet tiltották.³⁴⁶¹ Bakonyjákón a rendőrök fenyegették nyelvük használata miatt a németeket.³⁴⁶² Döbröntéről származó elbeszélőm a Bakonytérdre telepített felvidékiek gúnyolódására, a magyarok szlovák nyelvtudásával vágott vissza.³⁴⁶³ Ez a sérelem fakadhatott kisebbségi komplexusból, de gyűlöletből is.³⁴⁶⁴ Sokan az ilyen jelenségek miatt döntöttek identitásuk rejtegetése mellett. Hivatalos ügyek elintézésénél a magyarul tudó családtagokra hagyatkoztak.³⁴⁶⁵ Bár a kisvárosias Mórón arról is beszámoltak, hogy külön sváb asszonyt alkalmaztak a tanácsai hivatalban a nyelvi problémák áthidalására.³⁴⁶⁶ Bakonysárkányon,³⁴⁶⁷ Németbányán³⁴⁶⁸ és Pápán megőrződött, hogy azt mondták a németeknek: „ha nem telepítették ki őket, az csak azért lehetett, mert magyarnak vallották magukat, emiatt viszont viselkedjenek is úgy, és beszéljenek magyarul.” *A munkahelyeken* állandóak voltak a *nyelvhasználatból eredő konfliktusok.*³⁴⁶⁹ Főleg a bányászatban – akárcsak a vallási élet területén is – erélyesen léptek fel az „idegen” anyanyelvűekkel szemben.³⁴⁷⁰ A Balaton-felvidéki Barnagon a környék térszeinek egyesítése után a hetvenes évekre már többségében magyar nyelven folyt a munka, és sokan a németek közül ezért

---

Mór. 1929:N:35: Bakony: Isztimér. 1934:N:10: Vértes: Várgesztes. 1935:F:11: Bakony: Bakonyoszlop. 1927:F:23: Balaton-felvidék: Tótvázsony. 1936:N:18: Burgenland: Ágfalva.

³⁴⁵⁶ 1932:F:20: Gerecse: Baj. Bővebben: RITTER 2021c, 172.lbj.

³⁴⁵⁷ 1939:F:6: Gerecse: Csolnok. 1939:F:10: Vértes: Pusztavám.

³⁴⁵⁸ 1927:F:21: Dunakanyar: Nagybörzsöny. 1933:F:30: Bakony: Isztimér. 1936:F:20: Bakony: Isztimér. 1929:N:20: Bakony: Nagytevel.”

³⁴⁵⁹ 1931:N:24: Bakony: Isztimér. 1925:N:25: Bakony: Csehbánya. 1936:N:20: Burgenland: Sopron. Bővebben: RITTER 2021c, 175.lbj.

³⁴⁶⁰ 1933:N:25: Bakony: Ganna. Bővebben: RITTER 2021c, 176.lbj.

³⁴⁶¹ 1933:N:15: Bakony: Bakonygyirót: *Tiltották a német nyelvet, »die Roten!« csak otthon a családban németül beszélünk. A faluban csak egy kicsit, az őslakosok mindig németül beszéltek, amikor átjöttek szlovákok, akkor minden magyar lett.*

³⁴⁶² 1929:N:18: Bakony: Bakonyjákó. 1937:F:10: Bakony: Bakonyjákó. Bővebben: RITTER 2021c, 178.lbj.

³⁴⁶³ 1923:F:30: Bakony: Döbrönte. Bővebben: Vö. RITTER 2021c, 179.lbj.

³⁴⁶⁴ 1928:N:29: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1924:N:35: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1923:F:40: Bakony: Németbánya. Bővebben: RITTER 2021c, 180.lbj.

³⁴⁶⁵ 1934:N:11: Vértes: Mór. „45 után nem volt szabad németül beszélni. ha valakinek el kellett intézni valamit községházán, az egyik leányát küldte el, mert többet nem tudtak mondani, mint hogy »hát igen«.”

³⁴⁶⁶ 1940:N:20: Vértes: Mór: „Anyukám nagyon keveset beszélt németül. a tanácsházán volt egy nő, direkt azért vették fel, aki a svábokat értette. Két nő volt. azelőtt német misék is voltak templomba.”

³⁴⁶⁷ 1925:N:32: Bakony: Bakonysárkány: „Rászóltak az emberre, ha németül beszélt, a móriak viszont nem törődtek vele. Azt mondták, ha őket nem telepítették ki, akkor magyarnak vallották magukat, beszéljenek magyarul. Irtották a német nyelvet, lesváboztak, meg lesvábbogaraztak.”

³⁴⁶⁸ 1927:N:23: Bakony: Németbánya: „A legnagyobb ellenség a László volt, a telepes, azt mondta, ha a gyerekek nem tanulnak meg magyarul, akkor ki lesznek telepítve. [...] Pápára mentünk és svábul beszélünk, jött egy férfi és ránk szólt, hogy »nem félték ti, hogy kitelepítenek?«

³⁴⁶⁹ 1922:N:35: Bakony: Bakonysárkány: „Fehérváron dolgoztam a köszörűgépgyárban és ott nagyon sok móri német asszony dolgozott ott, akik szerettek németül beszélni és ezeket mind megszólták. [...] Nálunk, ha egy magyar telepes odajött beszélgetni, akkor mindennek vége lett.”

³⁴⁷⁰ 1930:F:26: Bakony: Bakonyoszlop: „Csetényiek mondták a bányába, ha németül beszéltem, hogy »mi van elgurult a nyelved?«”

hagyták el nyelvüket.³⁴⁷¹ Közlöm számára a nyelvváltás logikus volt, de gyermekeinél szembesült azzal, hogy tulajdonképpen vétség volt elhagynia a nyelvet. Indokolatlan mentegetőzése azonban nem arra irányult, hogy ő nem tudta mire használni a nyelvtudását. Ez a magyarázat sok közlőnél előjött annak indoklására, hogy miért hagyták el anyanyelvüket.

*„Beszélni lehetett, nem tiltotta senki, de az én fiam és lányom, már nem tud egy szót se. Mindig azt mondták: »miért nem tanítottuk meg őket?!« Féltünk, hogy megszólnak minket. Németül nem tudtuk megtanítani. Én nem értem a németet, de a német megért engem.”*³⁴⁷²

Zircen a háború előtti magyarosítás is erős volt. Miután a várost „felmentették” az elűzés alól, a német lakók az *önfeladással* „hálálták” meg e gesztust.³⁴⁷³ Zircen is, de máshol is megjelenik, hogy a vegyes etnikumú területeken a szlovák származásúaknak nem korlátozták a nyelvhasználatát. Rájuk ez különösen jellemző volt, hiszen a szerb-horvát közösségeket az ötvenes években némileg hasonló meghurcolások és jogfosztások érték, mint a németeket. A zirci esettel szemben a gerecei Máriahalmon (itt nem maradt el az elűzés),³⁴⁷⁴ vagy Tarjánon (ahol elmaradt az elűzés), élő németek harciasan álltak ki a német nyelv mellett.³⁴⁷⁵ Utóbbiak a második szomszéd községben, Tardoson élő szlovákság anyanyelvi oktatáshoz való jogelőnyét értelmezték alá-fölé rendeltségi viszonyként.

*„Engem mindig az irritált, hogy kettővel arrébb lévő falu, Tardos, az szín szlovák település volt, s őket hagyták beszélni szlovákul. Azok úgy »bregyóztak«, ahogyan kellett. Tatabányán, mindenhol, ha svábul megszólalt valaki, az a világ vége volt. Egy budaörsi ismerősöm, Feldhoffer, akik itthon maradtak a kitelepítésből, azt mesélte, hogy az anyja vitte be a tojást a piacra és az ottani hős magyarokat, vagy DISZ-eseket, vagy ifjú gárdista hősokeket megkérte őket tört magyarsággal, hogy vigyázzanak a tojásaikra és ezek jól beleléptek és kigúnyolták.”*³⁴⁷⁶

Herend is felmentett község volt, ahol később sok szentgáli, református magyar vállalt munkát. Emiatt gyors nyelvváltásra kényszerültek az ott élő németek.³⁴⁷⁷ A nyelvvelhagyás *nemcsak kényszer, hanem praktikum is volt*, illetve az asszimilációs szándék miatt is kialakult. Több olyan töredékes közlést is rögzítettem, amelyekből arra lehet következtetni, hogy azok a foglalkozási területek (katonaság, vasút, bányászat),³⁴⁷⁸ ahol nagyfokú magyarosítás volt tapasztalható, ott az erre való hajlam is nagyobb volt. Azon közlőknél, akiknek kis létszámú rokonságuk élt idehaza – akár az elűzés miatt, akár önmagában is –, úgy tapasztaltam, hogy hajlamosabbak voltak az anyanyelvük szándékos elhagyására, hiszen ezzel is csökkenthették magukban azt az érzést, hogy máskülönben „rossz magyarok” lennének.

---

³⁴⁷¹ 1943:N:6: Balaton-felvidék: Barnag: „Amikor én iskolába jártam, akkor édesanyám el-elve beszélt csak németül. Nem volt szabad. Legjobban akkor változott meg, amikor az összes tsz egyesült, ott magyarok dolgoztak, azt mondták, hogy »most miért beszélsz úgy, hogy mi ne értsük meg?!«. Már otthon is mindig azt mondták, hogy inkább mondjad magyarul.”

³⁴⁷² 1933:F:30: Balaton-felvidék: Barnag.

³⁴⁷³ 1927:F:20: Bakony: Zirc: „Itt Zircen nem mertek beszélni, mert félték. Nem tiltották, de nem volt ildomos. Már a háború előtt is nagy magyarosítás volt, mert postánál, a vasútnál, a katonaságnál, ott kötelező volt, de csak a németeknek. Volt itt Novák, meg más szláv nevű, nekik nem kellett. S valahogy ez benne maradt háború után is.”

³⁴⁷⁴ 1936:N:12: Gerecse: Máriahalom. Bővebben: RITTER 2021c, 190.lbj.

³⁴⁷⁵ 1944:F:20: Gerecse: Tarján „Hát hogye beszéltem svábul, ha valaki szólt volna, azt úgy szájon vágtam volna, hogy csak na. Még a munkahelyemen is.”

³⁴⁷⁶ 1944:F:20: Gerecse: Tarján.

³⁴⁷⁷ 1930:F:30: Bakony: Herend. Bővebben: RITTER 2021c, 196.lbj.

³⁴⁷⁸ 1919:F:45: Gerecse: Szomor. Bővebben: RITTER 2021c, 197.lbj.

Az iskolában folyamatos volt a tiltás, a tanárok általi dorgálás a német nyelv használata miatt.³⁴⁷⁹ Névmagyarosítás nélkül szinte nem is lehetett továbbtanulni. A fiatalabb generáció úgy vette észre a nyelvtiltást, hogy az egyik pillanatról a másikra megszűnt a nyelvvoktatás.³⁴⁸⁰ Erre a pillanatra emlékeztek a mosoni Kimlén:

„Jött egy rendelet, hogy nem lehet németül beszélni. S ezt a pap hirdette ki a templomban. Egy németül beszélő plébánosunk volt, osztrákból jött, Angerer József.³⁴⁸¹ Mindenkit megvigasztalt, hogy ezt most el kell fogadni, mindenki sírt, letérdelt előtte, hiába, ez ellen nem lehet csinálni. S ő később el is ment.”³⁴⁸²

Az iskolai élményeket érdemes részletesebben elemezni. A gyermeki szocializáció megsemmisülése volt, amikor a hosszú jogfosztások után még az iskolában is kinevelték a gyermekekből az anyanyelvüket.

„Amikor a fiamat elvittem az óvodába [aki '61-es születésű], megmondtam az óvónőnek, hogy nem tud magyarul, azt mondta neki, hogy »semmi baj, hogy hívnak téged?« [A gyerek válaszolt] *W. József!* Két hét múlva már nem tudott svábul.”³⁴⁸³

A származási és nyelvi megkülönböztetés, a fenytések és megszégyenítések jellemzőek voltak.³⁴⁸⁴ Az erélyes, erősnek és okosnak látszó tanítók/tanárok olyan erkölcsi alapokkal rendelkeztek, amelyet követtek a diákok. Az alábbi három idézet átfogja az társadalmi elutasítás fokozatait.

„A tanító bácsi akkora pofonokat adott, ha németül szóltunk.”³⁴⁸⁵

„A svábnak se becsülete, se értéke nem volt, és a tanárok a '60-as években megkérték a szülőket, hogy magyarul beszéljenek a gyerekkel, mert »komoly gondok vannak az órákon«. Mondták, hogy »büdös, smucig sváb«, de immunis lettem ezekre a megjegyzésekre. [...] Amikor az ötvenes években elindult a buszjárat, ott mindig mondták, hogy »magyarul beszélni.«”³⁴⁸⁶

„Az iskolában büntetést kaptunk, ha németül beszéltünk. Ha meghallották, akkor le kellett írni százszor, hogy »többet nem beszélünk németül«, vagy bent tartottak. Amíg én iskolába jártam, addig ez nem puhult. Az anyósomnak ráütöttek a kezére, amikor az utcán árult és németül beszélt.”³⁴⁸⁷

Emiatt megjelent az önkorlátozás is.³⁴⁸⁸ Sokan, félve a besúgóktól nem mertek megszólalni nyilvánosan az anyanyelvükön³⁴⁸⁹ és gyermekeiket sem tanították arra; bár néhányan arról

³⁴⁷⁹ 1933:N:13: Bakony: Lókút. 1935:N:10: Bakony: Hárskút. 1928:N:32: Bakony: Bakonyháza. Vö. RITTER 2021c 2021, 198.lbj.

³⁴⁸⁰ 1936:N:18: Burgenland: Ágfalva: „Észre se lehetett venni, hogy bevezették, egyszer csak nem volt szabad. De 1951-ig, a nyolcadik osztályig minden nap volt németórám.”

³⁴⁸¹ Angerer József 1938 és 1945 között volt Kimlén plébános.

³⁴⁸² 1932:N:15: Moson: Kimle.

³⁴⁸³ 1928:N:40: Dunakanyar: Szendehely.

³⁴⁸⁴ 1953:F:10: Gerecse: Csolnok: „A legrosszabbul az esett, hogy [az iskolában], a 10 perces [szünetbe] egymás között svábul beszéltünk [az osztályterembe] és akkor bejöttek a tanárok és azt mondták, hogy »ez egy magyar iskola, itt magyarul beszélj!« Nekem rosszul esett, mert én szerintem azzal senkit nem bántunk meg, sőt egy országgal csak nyer, ha minél több nyelvet beszél.”

³⁴⁸⁵ 1938:N:10: Vértes: Vértestolna.

³⁴⁸⁶ 1939:F:30: Gerecse: Csolnok.

³⁴⁸⁷ 1939:N:10: Bakony: Döbrönte.

³⁴⁸⁸ 1922:N:30: Bakony: Nagytevel. Vö. RITTER 2021c, 206.lbj.

³⁴⁸⁹ 1927:N:25: Bakony: Bakonykúti. 1946:F:15: Moson: Levél. Vö. RITTER 2021c, 207.lbj.

számoltak be, hogy nem is törődtek a korlátozásokkal.³⁴⁹⁰ *A német sokszor otthoni idegen nyelv lett.* Ennek az lett a következménye, hogy mivel a német nem lehetett sem hivatali, sem oktatási, sem munkanyelv,³⁴⁹¹ ezért mindenki a magyart használta, hiszen nem volt miért más nyelven beszélni.³⁴⁹² Lassan konyhanyelvként is eltűnt, főleg az után, hogy a gyermekek magyar nemzetiségűekhez házasodtak.³⁴⁹³ Ez fordulópont volt. De már addig is több szülő tiltotta, hogy gyermeke beszéljen németül.³⁴⁹⁴ A burgenlandi Ráabafüzesen először hivatalosan, aztán utcán, végül a családban is megtörtént az önfeladás.

„Amikor elvitték a németeket, apám leültetett minket és azt mondta, hogy »mostantól, nem beszélünk németül, csak magyarul«. Sosem felejttem el, halkan, de mindig szólt itthon a német rádió. Az ötvenes években kezdő pedagógus voltam, mentem összeírni. Mindenki azt mondta, hogy ne írjuk oda, hogy német, csak azt, hogy magyar. Mindent letagadtak, annyira féltek az emberek és most is félnek.»³⁴⁹⁵

Gannán sikerült 1959-re elérni, hogy legyen németnyelv-oktatás, Veszprémben már 1952-től tanulhattak németül a diákok, de csak idegen nyelvként.³⁴⁹⁶ A reflexív generáció egyes tagjai már értettek valamit abból, hogy milyen sebekkel küzdöttek szüleik, mégsem tudták elfogadni a szándékos, olykor „illedelmességből” adódó³⁴⁹⁷ nyelvvesztést:

„Ha egy sváb házába belépett egy magyar, akkor a sváb rögtön magyarul beszélt, nehogy félreértsék és megsértse. Ez egy óriási nagy bűn volt, hogy a többség lemondott a nyelvéről, mert ők magyarabbnak akartak látszani, de azt sikerült elérni '59-ben, hogy németet tanítsanak.»³⁴⁹⁸

Balatoncsicsói közlőm történetében a nyelvhasználatot megkérdőjelező társadalmi represszió családi „erőszakként” kompenzálódik, amely jól mutatja a falusi közösség és a családi közösség megtörését:

„1945-ben egyik vasárnap délután litánia volt, népviseletbe' mentek a német asszonyok: nagy csatos imakönyvvel és rózsafüzérrel a kezükbe'. Jöttek fel a népi rendőrök az úton. Odaszóltak, a »kurva anyátokat, fogjátok be a pofátokat, mert ha még egyszer meghallom, hogy svábul károgtok, akkor ki lesztek baszva.« Szétrebbentek ezek az asszonyok, amikor ezt meghallották. [...] A családban minden este közösen imádkoztunk, és ekkor történt, hogy szokásosan elkezdtük az imát. Én németül kezdtem, erre durr, egy pofont kaptam a nagymamától. Azt mondta, hogy »nem meg mondtam, hogy magyarul?!«. »Pedig nem is tudok!«, mondtam. »Majd megtanulod!«³⁴⁹⁹

Több közösség önkéntesen vállalta az önfeladást. Azok a falvak, amelyek megmenekültek a németországi elűzésből, szinte önként vállalták – hallgatva felsőbb parancsra –, hogy elhagyják a

³⁴⁹⁰ 1932:F:18: Bakony: Márkó. Bővebben: RITTER 2021c, 208.lbj..

³⁴⁹¹ 1932:F:30: Vértes: Szár: „Etyeken hoztak egy rendeletet a tanácsban, hogy az utcán nem lehet németül beszélni.”

³⁴⁹² 1953:F:25: Vértes: Várgesztes. 1924:N:25: Bakony: Porva. Vö. RITTER 2021c, 210.lbj.

³⁴⁹³ 1924:N:30: Bakony: Lókút. Ld. RITTER 2021c, 211.lbj.

³⁴⁹⁴ 1929:F:21: Vértes: Mór: „A szülők mondták, hogy »nix deutsch«, mert a sváboktól mindent elvesznek. Ez nagyon belénk rögzült. De svábok csak maguk között beszéltek.” 1936: F:12: Bakony: Márkó.

³⁴⁹⁵ 1938: N:22: Burgenland: Ráabafüzes.

³⁴⁹⁶ 1935:N:17: Bakony: Bakonyoszlop.

³⁴⁹⁷ 1930:N:30: Bakony: Ganna: „Mi már figyeltünk, ha bejött egy magyar, akkor magyarul beszélünk.” Ugyanerre példa máshol: 1928:N:30: Bakony: Márkó.

³⁴⁹⁸ 1949:F:30: Bakony: Ganna.

³⁴⁹⁹ 1935:F:11: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó.

német nyelvet, vallást és a nemzetiségi attitűdöt.³⁵⁰⁰ A szorítások a hatvanas évekre változtak.³⁵⁰¹ Több helyen számoltak be arról, hogy mindennaposan már nem korlátozták a nyelvet. Ekkorra a többség már amúgy is a magyar nyelvet használta, s a községek szocioökonómikus társadalma és ökológiája is felbomlott.³⁵⁰² A vegyes nemzetiségű vidékeken, ahol a magyart, a németet és a horvátot (vagy szlovént, vendet) is beszélték, sokszor más helyzet volt. A burgenlandi többnyelvű Alsószölnök lakói csak a németet hagyták el, a vend és a magyar viszont megerősödött.³⁵⁰³ A mosoni Kimlén a horvátok megtarthatták az iskolai oktatást és egymás között is anyanyelvükön beszélhettek, míg a németek nem.³⁵⁰⁴ Ez természetesen töréseket eredményezett a falvak társadalmában.

Az anyanyelv használatának megszűnéséről szóló elbeszélések *nem egy időpillanathoz köthetők, hanem egy folyamatot ábrázolnak* az ötvenes évektől a hetvenes évekig. A legszélsőségesebb példák az ötvenes évekből³⁵⁰⁵ valók, míg a hatvanas években már inkább ezek puhulása figyelhető meg. Ehhez a puhuláshoz hozzá kell tenni, hogy a németiség deklasszációja ekkora teljessé vált és az ország vezetése is sikeresnek értékelte a németek asszimilációját, magyarrá válásuk eredményét. Ez több emlékezőm elbeszélésében is megjelent. *A kényszerű identitásváltás, majd az azt követő visszarendeződés többszörös hasadásélményt eredményezett.* Valamennyien sötét korszakként emlékeztek arra, hogy nevüket, vagy identitásukat megtagadták, de mindannyian kiemelték süllyedésük után a visszarendeződő emelkedést is. E három közlésnek mégis az a forrásértéke, hogy a kommunista diktatúra „proletárképe” mennyire eredményesen erodálta a nemzetiségi identitást – a részleges asszimilációtól a teljes, önként választott önfeladásig. A végeredmény egy muzealizált éntapasztalat, amely a rendszerváltás utáni szabadabb légkörben jöhetett létre. Ezzel együtt adja meg azt a narratív ívet, amely a részleges asszimilációtól hajlik át a teljes, önállóan választott önfeladásig.

„*Apám '48-ban magyarosította [a nevét], mert mondták neki. Lehetett volna »Sas«, »Sztmári«.* *Én már Somkútinak születtem. Schwartzok voltunk. Először humorosan fogadtuk. A bátyám és a lányom később visszavette a Schwartzot.*”³⁵⁰⁶

³⁵⁰⁰ 1923:N:30: Bakony: Herend: „*A családba' sok lett a magyar, férjem is magyar volt, az itteni magyarok is gyűlölték a svábokat, aztán a menyem is magyar lett.*” 1932:F:30: Bakony: Márkó: „*A tanult emberekbe beleverték, hogy magyarnak kell lenni. S amikor jöttek az oroszok, azt mondták gyerekeknek, hogy »meg ne merjetez szólni németül, mert elvisznek«.* *Veszprémfajszon ezért nem tudnak németül. Rá lettek ijesztve és direkt veszítették el a német nyelvet, mert a szülők így döntöttek. Az egész falu.*” 1941:N:14: Balaton-felvidék: Veszprémfajsz.

³⁵⁰¹ 1931:N:20: Gerecse: Baj.1936:F:45: Bakony: Márkó. 1939:N:25: Burgenland: Sopron: „*Vasárnap délután a szentlélek templomban litánia volt. Elmentünk és a régi németiség is elment, aki itt maradt. A mostani Mária-szobor mellett akkor méterárubolt volt: ott álltunk az anyámmal és németül beszélünk és egy férfi hátulról odacsapott, hogy »ha még egyszer ezzel a lánnyal németül beszél, akkor elvitetem magát«.* 1929:N:25: Burgenland: Fertőrákos.

³⁵⁰² 1926:F:35: Vértes: Szár. Bővebben: Vö. RITTER 2021c, 220.lbj.

³⁵⁰³ 1932:N:30: Burgenland: Alsószölnök: „*Tiltották nagyon a nyelvet, ha beszélték, főleg amikor ÁVÓ-sok voltak. Kevesen tanultak meg németül. A németet jobban elhagytuk, mint a vendet.*”

³⁵⁰⁴ 1932:N:20: Moson: Kimle: „*Nem volt szabad németül beszélni, de a horvátoknak, azoknak szabad volt. Itt külön iskola volt Horvátkimlén és itt tanulhattak a horvátok.*”

³⁵⁰⁵ 1936:F:20: Bakony: Isztimér. 1921:F:30: Bakony: Herend. Vö. RITTER 2021c, 223.lbj.o

³⁵⁰⁶ 1949:F: Reflexív: Bakony: Ganna.

„Az hittem egy időben, hogy a sváb egy ilyen korcs nép – a tanárom is ezt mondta –, se nem magyar, se nem német. Aztán egyre büszkébb lettem rá, főleg, amikor a '70-es években kint voltunk Németországban zenélni.”³⁵⁰⁷

„Az én nevem Lepczelter volt, azért hagytam megváltoztatni, mert akárhova mentem, nem tudták leírni. '53-ban magyarosítottam Ligetire. [...] Hát nagyon nem örültek a szüleim, nem is mondtam nekik, csak akkor jöttek rá, amikor postát kaptam.”³⁵⁰⁸

A névmagyarosítás már szélsőségesebb példája volt az önmegtagadásnak, hiszen a név és a származás leplezése lelki folyamat. Ha metaforikusan akarok fogalmazni, *belső álca*, amelynek váltása traumát okozhat.

Ennek egy puhább, de könnyebben levetkezhető formája az *egyedi népviselet elhagyása* volt. A németeknek sajátos, olykor puritán paraszti viseletük volt, amely hordozta népiségüket. Az erről nyilatkozók nagy része nő volt. A férfiak már a háború előtt, vagy közvetlenül utána levették a paraszti ruházatukat. A nők háztartásbeliek voltak, s vélhetően emiatt hordhatták tovább az öltözéküket – némelyek a halálukig.³⁵⁰⁹ Természetesen itt is előfordultak olyanok, akik azért vetették le korán a ruhájukat, mert nem tetszett nekik, főleg azok között, akik nem is tartották sokra a paraszti munkát és a városba vágytak.³⁵¹⁰

Az általam megkérdezett elbeszélők két nagy hullámban, két nagy alávetettségi időszakban, a terrorisztikus idők folyamán vetkőztek ki:³⁵¹¹ az egyik az 1950-es évek fordulóján³⁵¹² (1948-1949-ben), majd pedig az 1960-as évek fordulóján (1959-1964-ben).³⁵¹³ Az előbbi intervallum az elűzés és kitelepítés utáni, a második a kollektivizálás időszakát jelöli. Az is jellemző volt, hogy az 1910-es években és az 1920-as évek elején született nők nagy része nem vette a le a népviseletet,³⁵¹⁴ s némely gyermekük is folytatta e hagyományt.³⁵¹⁵ A fiatalabbak viszont gyakrabban hagyták el a ruházatot, főleg azok, akiket a népiségük miatt kigúnyoltak.³⁵¹⁶ Bajon például arra emlékeztek, hogy 1949-ben volt az utolsó olyan esküvő, ahol mindkét pár népviseletben házasodott.³⁵¹⁷ Azt pedig egészen abszurd pillanat volt, hogy a telepesek a nekik kiutalt vagyonban bizony az elűzöttektől hátramaradt népviseletet is találtak, és elkezdték azt hordani: „*Érdekes dolog volt az, hogy a*

³⁵⁰⁷ 1939:F:33: Gerecse: Csolnok.

³⁵⁰⁸ 1928:F:25: Bakony: Herend.

³⁵⁰⁹ 1929:F:32: Vértes: Pusztavám.

³⁵¹⁰ 1924:N:30: Bakony: Lókút: „*Csak a régi idősebb emberek ragaszkodtak hozzá, én sose szerettem már gyerekkorban.*”

³⁵¹¹ 1927:N:35: Bakony: Bakonykúti.

³⁵¹² 1928:N:21: Gerecse: Baj:II. 1928:N:31: Vértes: Gánt. 1931:N:30: Bakony: Isztimér. 1927:N: Reflexív: Bakony: Németbánya. 1927:F:20: Burgenland: Balf. 1936:N:40: Burgenland: Sopron. 1939:N:10: Burgenland: Sopron.

³⁵¹³ 1935:N:25: Gerecse: Dunaszentmiklós. 1933:N:17: Vértes: Kecskéd. 1944:F:20: Vértes: Várgesztes. 1923:N:32: Bakony: Isztimér.

³⁵¹⁴ 1936:N:28: Burgenland: Ágfalva.

³⁵¹⁵ 1928:N:29: Balaton-felvidék: Hidegkút. 1928:N:30: Bakony: Márkó.

³⁵¹⁶ 1931:N:20: Gerecse: Baj: „*Mindig csúfoltak minket: »bűdös svábok«, »rohadt svábok« és akkor emiatt levettük ezt a ruhát.*” 1934:N:40: Vértes: Várgesztes: „*A '70-es évekre vettek más ruhákat és levette mindenki.*” 1932:F:35: Vértes: Szár. 1942:F:15: Bakony: Ajkarendek.

³⁵¹⁷ 1935:N:20: Gerecse: Baj: „*Az utolsó sváb ruhás esküvő '49-ben volt egy baji és egy alsógallai között.*”

*telepesek, akik beköltöztek a házakba, felvették az ott talált ruhákat és hát, ágfalvai népviseletben jártak az utcán.*³⁵¹⁸

Az elűzés utáni korszakban az otthonmaradt, felmentett németek az iparban találtak munkát, vagy a városba mentek szolgálni³⁵¹⁹ és ezért maradt el a népviselet; többen ezzel indokolták a kivetkőzést.³⁵²⁰ Kivetkőzési pont volt még a házasság is a nőknél, de ennek okát nem árulták el.³⁵²¹

Hasonlóan az anyanyelv használatához, a reflexiós generációban a nyolcvanas-kilencvenes években aktivizálódott az, hogy a népviseletet újra hordani kezdték, de már nem állandó ruhadarabként, hanem muzealizált formában – pávakörökön, ünnepségeken – megmutatva az egykori ruhákat.³⁵²² A nyugati határszélen nem a saját viselet, hanem az uniformizált osztrák forma, a *dirndli* terjedt el. Ebbe a rendszerváltás után gyorsan vissza tudtak bújni a nők,³⁵²³ de itt sem állandó használati módon, hanem csak ünnepi alkalmakkor.

A kötődések erőszakos megváltozásában mégis a nyelv elhagyása volt a legélesebb. Ez mindenhol hasonló minták szerint történt. Nyomatékosítom, ezek az élmények nem egy adott korszakhoz kötődnek, hanem a jogfosztások után több életszakaszt is jellemeznek, vagyis nem meghatározható, hogy melyik évtizedben keletkezett az alapélményük a közlőknek. Ez sem a községek, sem a kultúrtájuk szempontjából nem volt releváns. Interjúalanyaim közül 119-en nyilatkozta a nyelvváltásról: 29 személy (24%) tapasztalta azt, hogy nem probléma, ha valaki általánosan használta a német nyelvet, 25 ember (21%) szerint ez nem volt ildomos (vagyis a korlátozás jelen volt), 65-en (55%) viszont kifejezetten féltek használni a nyelvüket és csak a háztartásban, szűkebb környezetükben kommunikáltak németül. Ez utóbbi szám mindennél jobban mutatja a nyelvet ért repressziót.³⁵²⁴

14.3.2. Társadalmi, nemzetiségi és személyi konfliktusok emlékezete

Amikor nemzetiségi vagy társadalmi konfliktusokról kérdeztem elbeszélőimet, sokszor rövid válaszokat adtak. Egy részük csak az erkölcsi, etikai, mentalitási különbségeket hangsúlyozta.³⁵²⁵ Más részük, „kiugorva” a kérdésből vagy elkerülte azt³⁵²⁶ vagy a gyors kibékülést hangsúlyozta.³⁵²⁷ Ezzel egyrészt arra utaltak, hogy volt ugyan konfliktus, mára viszont békében élnek egymással a

³⁵¹⁸ 1935:F:25: Burgenland: Ágfalva.

³⁵¹⁹ A különböző fejezetben már idéztem a városi cselédek szokásait. Megjegyzendő, hogy a háború előtt is elindult ez a folyamat. 1928: N:36: Bakony: Bakonyhána. Bővebben: Vö. RITTER 2021c, 237.lbj.

³⁵²⁰ 1935:N:79: Gerecse: Baj: „A kivetkőzés azért volt, mert a gyárba mentek dolgozni. Aki itt maradt, azok hordták inkább, a mi generációink csak a blúzt, a szoknyát viselte egy ideig. „1929:F:35: Vértes: Mór: „Az asszonyok, az új ipari munka miatt nadrágra’ mentek és nem szoknyába’. De ketten még mindig hordják. Hasznosabb is, mert az asszonyok nem kaptak méhgyulladás, mert az asszonyok nem hordtak előtte bugyit.

³⁵²¹ 1933:N:19: Gerecse: Dunaszentmiklós.

³⁵²² 1943:N:5: Dunakanyar: Nagybörzsöny. Vö. RITTER 2021c, 240.lbj.

³⁵²³ 1923: N:15: Moson: Oroszvár: „A háború előtt se volt népviselet, csak *dédiüdl* [Drindli], ez egy osztrák öltözködés volt, fehér ing, fekete mellény és bő szoknya. Én is jártam ebben, nagyon is divatos volt.”

³⁵²⁴ Adatok és részletezés: RITTER 2021c, 242–244.lbj.

³⁵²⁵ 1924:N:30: Dunakanyar: Berkenye: „Szokolyán keresztül mentünk, hát a kosárral vittük az apósomnak az ételt és a magyarok azt mondták nekünk, »hogyan bírják ezt, hogyan bírják ezt.« »Hát a hit«, az tartotta a lelket.

³⁵²⁶ 1927:F:22: Burgenland: Balf: „Én ennyire szoros viszonyba nem kerültem egyikőjükkel sem.”

³⁵²⁷ 1928:N:32: Vértes: Gánt. 1927:N:18: Bakony: Németbánya. 1929:N:20: Bakony: Bakonyjákó. 1936:N:23: Burgenland: Sopron. 1938:N:19: Burgenland: Rábafüzes. 1922:N:92: Burgenland: Rábafüzes.

családok; másrészt visszautaltak egyúttal az ötvenes évek több helyen tabusított repressziójára is. A tabusítás oka vélhetően az volt, hogy *együtt éltek még azokkal, akiket a represszió okozóinak tartottak*, legyen szó akár a faluközösség, akár a hatalom képviselőiről.³⁵²⁸ Rendszeres volt, hogy a nézeteltérések okozójaként olyanokat írtak le, akik már nem laktak a településen. Ez egyfelől bűnbakkeresésnek is felfogható, másfelől pedig „felszabadító” érzésnek is. Persze hozzá kell tenni, hogy a kreált bűnbakokat így könnyebben lehetett megtalálni. Ennek ellenére a legtöbb töréspont megmaradt a településeken. Az ilyen bűnbak mindig más volt, s legtöbbször egy behatárolható csoportot neveztek meg. Berkenyén felvidékiek,³⁵²⁹ Nagybörzsönyben³⁵³⁰ a „telepeseknek” hívták őket. A „gyűttmentek” általános megfogalmazása a közösségtől való idegenségnek. Ez még azokban közlésekben is előjött, ahol a konfliktusoknak még a létezését is tagadták.³⁵³¹ Barnagon „bányászoknak” titulálták azokat, akikkel összetűzésük volt.³⁵³² Olaszfaluban viszont a „felvidékiekre” úgy utaltak vissza, mintha a kényszermigrációs sors közös elszენvedése egyúttal közös nevezőre is hozta volna a két népcsoportot.

*„A felvidékiek Olaszfaluban nagyon gyorsan beilleszkedtek, a nagybátyám ennek szószólója volt. Elmentek hozzájuk és megmondták nekik, hogy itt hogyan termelnek. Hálásak is voltak. Láttuk, hogy ők nem önszántukból jöttek Magyarországra. Különbség volt azokhoz képest, akik lumpenproletárként jöttek ide. Persze a felvidéki még a disznóvajlingot is elhozta, valaki hat vagonnal is jött, lovakkal és cséplőgépekkel. De beilleszkedtek, és alig volt olyan, aki beállt volna kommunistának.”*³⁵³³

E részlet tulajdonképpen érvelés amellett, hogy „helyes” viselkedésnek ürügyén mely társadalmi típust tekintették ideálisnak. A kommunista ideológia tagadása, valamint az a jellegzetesség, hogy a németeknek a felvidékiekkel már nem volt már konfliktusuk – mert azok megértették a jó gazdálkodás lényegét –, a közösség kiegyenlítődéését (vagy legalábbis annak képzetét) jelentette.³⁵³⁴ Ezen új közösség elzárkózott a rosszul gazdálkodó lumpenproletároktól.

*„Nekünk mindig telepések maradtak, de összehaverkodtunk, és jártunk egymás házába játszani. Én öt vagy hat házban megismertem a tárgyainkat: a tükrünket az egyik házban, másik helyen a bútorunkat találtam meg. A telepítéskor mindent elvittek. A tükrünkbe jel volt elrakva, de nem volt szabad szólni. A székeinket is megtaláltam, meg a szekrényünket.”*³⁵³⁵

A konfliktusok leírását *aktivizálásnak* tekintem. Olaszfalui elbeszélőm számára etikai kérdésként merült fel a múlt megítélése. Ezt történetében saját közösségében és a hatalmi szervekkel is ütközteti. A 2. világháború alatti tömegmészárlás relativizálásával helyezkedik szembe. Az aktivizálódás fázisának egyik változatát láthatjuk, ahogyan a nemzetiségi léttel, egy erkölcsi mérce szerint pozícionálja magát a rendszer ellen.

³⁵²⁸ 1951:N:15: Dunakanyar: Nagybörzsöny. Vö. RITTER 2021c, 248.lbj.

³⁵²⁹ 1928:N:30: Dunakanyar: Berkenye. Vö. RITTER 2021c, 249.lbj.

³⁵³⁰ 1953:N:10: Dunakanyar: Nagybörzsöny. Vö. RITTER 2021c, 250.lbj.

³⁵³¹ 1943:N:25: Dunakanyar: Nagybörzsöny. Vö. RITTER 2021c, 251.lbj.”

³⁵³² 1933:F:20: Balaton-felvidék: Barnag. Vö. RITTER 2021c, 252.lbj.

³⁵³³ 1932:F:20: Bakony: Olaszfalu.

³⁵³⁴ 1935:N:20: Bakony: Isztimér. 1933:N:25: Bakony: Bakonygyirót: „A szlovákmagyarok valahogy egyetértettek azzal, ahogyan velünk bántak [az bűn volt].”

³⁵³⁵ 1944:N:10: Vértes: Mór.

„Ha inasnak akartam jelentkezni, azt mondták, hogy olaszfalui vagyok. [...] A főiskolán azt mondták, hogy elvégezhetem az egyetemet, doktorálhatok is, de az biztos, hogy Veszprém megyében még művezető se lehetek, s nem is lettem. El is mentem Pestre és a mackósajtból írtam a disszertációt, mert magyarul semmi irodalma nem volt. Én fordítottam németből is. [...] Sőt, azokat, akiket agyonlőttek az oroszok, azoknak rokonaik és családtagjaik lettek a legnagyobb kommunisták. Egy példa: valamikor a hetvenes években utaztam a buszon és mellém ült az oroszok által a faluban lelőtt barátomnak, az Andrásnak az unokahúga. Megkérdeztem: »ki vagy?« és úgy mondta, hogy »annak az Andrásnak vagyok az unokahúga, akit lelőttek a németek '45-ben«. Elfogott a düh, elmondtam neki, hogy ezt majd, ha »70 éves nagymama leszel, Nyíregyházán, ott talán elhiszik neked, mert az András annyit szenvedett, mint Krisztus a kereszten«. Két hét múlva kaptam a fülest a Párttól: hogyan akarok érvényesülni, ha a németeket védem.”³⁵³⁶

Az efféle etikai pozicionálás később a vegyes házasságoknál komoly problémát jelentett.³⁵³⁷ A magyarországi németek a hatvanas években megpróbálták megtépázott faluközösségük vezető gazdasági és kulturális elitjévé válni. Az, hogy ez sikerült-e nem derül ki az emlékezésekből, de az tetten érhető, hogy különféle trükkökkel megkerülték a hatalmat.

Bakonyoszlopon többször volt verekedés és összetűzés,³⁵³⁸ de a tanácstikár német volt, aki előnyben részesítette a közösséget.³⁵³⁹ Zebegényi közlőm mindig beírta életrajzába a német származást, és a szovjetdeportálást, mégis felvették a pártba és iskolaigazgató lett.³⁵⁴⁰ Száron erősebbnek látszott a német kultúra és a kulturális asszimiláció is lezajlott.³⁵⁴¹ A gerecsei Dunaszentmiklóson arról beszéltek, hogy a sváb munkakultúrának újra becsülete volt a hatvanas években.³⁵⁴² Isztiméren ma már a „svábgyűlölők” is a német énekkarban működnek.³⁵⁴³ A pusztavámi bányában tisztán németekből álló brigádok is voltak.³⁵⁴⁴ Viszont azt a városi közlőmet, aki az inotai kohóba ment volna dolgozni, hiába végezte brigádvezetőként jól a munkáját, vallása és származása miatt nem léptették elő.³⁵⁴⁵

---

³⁵³⁶ 1932:F:40: Bakony: Olaszfalu.

³⁵³⁷ 1936:F:26: Bakony: Márkó: „Barátságok nincsenek, sokan összekerültek a házasságba, de szülők ezt nem kedvelték.”

³⁵³⁸ 1930:F:25: Bakony: Bakonyoszlop. Vö. RITTER 2021c, 258.lbj

³⁵³⁹ 1935:F:28: Bakony: Bakonyoszlop. Ld. RITTER 2021c, 259.lbj.

³⁵⁴⁰ 1925:F:39: Dunakanyar: Zebegény: „Ezt az önéletrajzomba mindig is beírtam. Tulajdonképpen nem tekintettem magam svábnak, annak ellenére, hogy az apám sváb, anyám lengyel származású volt. Ebből nekem semmi hátrányom nem lett. Mindenütt megértéssel fogadták azt, hogy ez az ember kint volt a Szovjetunióban.”

³⁵⁴¹ 1932:F:25: Vértes: Szár. Ld. RITTER 2021c, 261.lbj.

³⁵⁴² 1930:F:25: Gerecse: Dunaszentmiklós. Ld. RITTER 2021c, 262.lbj.

³⁵⁴³ 1935:N:20: Bakony: Isztimér: „Minket jazz és a fűvós zene érdekelt, de Vas megyeiek folyton gúnyolódtak. [...] Aztán táncsoportomba beállt két Vas megyei és akkor elhalkult minden rossz szó. Úgyhogy most már volt svábgyűlölők énekelnek a kórusban is.”

³⁵⁴⁴ 1929:F:32: Vértes: Mór: „A pusztavámi bányában D. Rezső bácsi, aki leghíresebb brigádvezető volt, oda magyar be nem tehetta a lábát, ezért magasan a legjobb brigád volt. Tudta, hogy megbízható, szorgalmas és becsületes munkás kell.”

³⁵⁴⁵ 1925:F:30: Bakony: Városlód: „Engem kinéztek brigádvezetőnek Inotára. Már csináltuk a hűtőtornyot, amikor jött az Ivánka Kálmán főmérnök jött, hogy baj van. Az itteni téveszelnök, a Sz. Anti felesége, a párttitkár, az iskolaigazgató, szintén sváb ember, T. Lajos, a S. Béla tanácselnök-helyettese írták rólam, hogy erősen klerikális, sváb származású, minden héten megy a templomba, nem megbízható, nem javasolja, hogy a szocializmus patronálja a tanulását. Művezető maradtam.”

A mosoni Kimlén pedig a német származású óvónót jelentette fel a téeszelnök felesége, mondván, hogy mindig megveri a gyermekét.³⁵⁴⁶ Egy ilyen megkerülésre példa városlódi zenész elbeszélőm anekdotikus története, amelyben szinte népmesei hangulat elevenedik meg egy ünnepi alkalommal kapcsolatban. A megemelt és díszített szituáció a vidéki élet zártságát és a helyi vezetés képzetlenségét emeli ki.

„Folyton zenéltem. A hatvanas években a május elsejei felvonuláson is. Amikor a párttitkárhoz értünk a gyereknépekkel, akkor német katonaindulókat kezdtünk el játszani, senki nem ismerte fel, hogy milyen nótát játszottunk. Mindenki nevetett, mire rájöttek [nevet]. Hiába tiltották a németséget, nem értettek hozzá. Az Erikát már az 1. világháborúba is játszották.”³⁵⁴⁷

A jogfosztásokból eredő házelkobzások után a németek többsége a hatvanas évekre tudott eljutni odáig, hogy visszavásárolhassa a házát. Ezt egyfajta sikertörténetként, emelkedéstörténetként értelmezték. Ezzel együtt azonban azokkal szemben pozícionáltak magukat, akik elhagyták a juttatott (a németektől elrabolt) vagyont.³⁵⁴⁸ Vagyis a békülés egyik letéteményese az volt, hogy a németek azt érezték, a telepések (akár magyarországiak, akár felvidékiek) vesztek, hiszen hiába a vagyonekobzás, a németek újra tudták építeni azt, amit a beköltözők csak megkaptak. Hidegkúti közlőm békülésről számolt be, másik elbeszélőm emlékei szerint viszont ez csak színlelés volt.³⁵⁴⁹ A „néha muszáj volt jó viszonyt fenntartani”³⁵⁵⁰ kijelentés elbizonytalanító, és azt sugallja, hogy a németek aktivizálódása valójában a töréspontok felülírása, a csoportkülönbségek és az elkülönülést továbbélését jelentette.³⁵⁵¹ Vagy ahogy egy tótvázsonyi férfi elbeszélőm mondta: „Nem volt nekünk ilyen barátunk sosem, de szerettük őket.”³⁵⁵² A távolságtartás tehát létezett, s ez a közösségi és egyéni kapcsolatokban is aszimmetrikus helyzeteket eredményezett.³⁵⁵³ A sokszor elkeseredett, érzelmekkel telített nemzetiségekben bűnbakokat megnevező, keserű közlések is születtek.³⁵⁵⁴ Az alábbi fertőrákosi részlet is érzelmekkel telített. Egyrészt németként visszafordítja az „egy batyuval érkeztek” politikai propagandalózungot a telepésekre, másrészt értékítéletet mond emberi viselkedésükről:

„Rossz véleményem volt, miért kellett ezeknek idejönni? Egy batyuval jöttek, és most is azt mondják, hogy nekik mindenük megvolt. Van néhány magyar barátom, de elképesztő, hogy miket mondanak néha. Az egyik férfi azt mondta, hogy »szeretlek téged, de a feleségem utál, mert sváb vagy.«³⁵⁵⁵

³⁵⁴⁶ 1932:N:30: Moson: Kimle: „A Vida feleségével volt ellentétem. Ő minden áron a bölcsödébe akart dolgozni, és ki akart túrni. Beírt egy levelet az Okos Katába, a Nők Lapja rovatába a fia nevében, hogy én verem a fiát. Jöttek ellenőrizni és látták, hogy ez nem felel meg a valóságnak. [...] Behívtak mindkettőnket és akkor kérdezték a Vidánétől, hogy hát »hogyan tud a fia írni?«

³⁵⁴⁷ 1925:F:45: Bakony: Városlőd.

³⁵⁴⁸ 1944:N:7: Vértes: Mór. Vö. RITTER 2021c, 270.lbj.

³⁵⁴⁹ 1928:N:35: Balaton-felvidék: Hidegkút. Ld. RITTER 2021c, 271. lbj..

³⁵⁵⁰ 1924:N:90: Balaton-felvidék: Hidegkút.

³⁵⁵¹ 1922:N:32: Bakony: Nagytevel: „A gyerekei nálunk játszottak, sátrat építettek a lányommal és én svábul odaszóltam. Erre a gyerek azt mondta: »Ó, ti sváboztok, akkor én ide nem jövök, és nem jött többet.«”

³⁵⁵² 1927:F:35: Bakony: Tótvázsony.

³⁵⁵³ 1932:N:40: Burgenland: Alsósözlnök: „Nem tartottuk a haragot a szomszédal. Feljelentett, de ha nem volt kenyere, akkor jött hozzánk kanál lisztért. Anyám sokszor megmondta nekik.”

³⁵⁵⁴ 1929:F:30: Vértes: Mór. Bővebben: RITTER 2021c, 276.lbj.

³⁵⁵⁵ 1938:N:55: Burgenland: Fertőrákos.

A származás miatt különböző hátrányok érték a németeket. Az eddigiek mellett főleg a munkakeresésben volt az általános a megkülönböztetés. A Keleti-Bakonyban fekvő dudari bányákba nem vették fel származása miatt „anyanyelves” elbeszélőmet³⁵⁵⁶, míg a németbányai közlőmet tárt karokkal várták az úrkúti aknába.³⁵⁵⁷ Egész biztos, hogy az alsó vezetés döntése volt ez a jellegzetesség, hiszen előbbi többségi magyar lakosú község, míg utóbbi az elűzés alól is felmentést kapó, többségében németiségét megőrző település volt Veszprém megyében. Isztiméri, női elbeszélő szülész nő szeretett volna lenni az ötvenes évek elején, de származása miatt nem tartották megbízhatónak.³⁵⁵⁸ A burgenlandi Fertőrákoson, a Hortobágyról visszatért elbeszélőim is származásuk és sorsuk miatt szintén csak a térszben tudtak munkát vállalni, ahonnan a legtöbben kitörni szerettek volna. Végül ez a közeli téglagyárba történt felvétellel sikerült is.³⁵⁵⁹ Bakonyjákói elbeszélőm rendőr lett, körzeti megbízott volt. Számára a származás és vallási meggyőződés is hátránynak számított, amelyből ki kellett törnie. A közösség összezárásának kitűnő forrása ez, hiszen kiderül, hogy szülei olyan mezőgazdasági szakembernek szánták, tanították, aki a következő földművelő generációt képviselheti a faluban. Véleményem szerint ez is a közösség aktivizálódásának is mondható. Azonban a saját döntése volt az, hogy nem e mentén élte az életét, így közössége a döntése miatt, a karhatalmi szervek pedig származása és lelki élete miatt különböztették meg.

„Nekem eleinte sok problémám volt. Ha németül beszéltem, akkor »sváb«-ként voltam elkönyvelve. A honvédségnél jelentkeztem a rendőrséghez. Mezőgazdaságít végeztem, és az itteniek azt akarták, hogy ide jöjjenek vissza agronómusnak. Nem akartam az itteni parasztoknak parancsolni, és inkább elmentem rendőrnek. Amikor Jákóra kerültem, a fejemre olvasták, hogy vallásos vagyok. Tíz évig körzetes voltam, aztán Pápára kerültem, ott megint nem volt gond. Mindig volt velem problémájuk. Leadtam a jelentést, a parancsnok átírta a nevemet és mindig ő kapta dicséretet. Fogtam például két tolvajt a farkasgyepűi szanatórium előtt, és ő kapta a kitüntetést. De az itteni svábokat nem kellett bemószerolnom.”³⁵⁶⁰

14.3.3. A vegyes házasságok tapasztalata az elbeszélésekben

A vegyes házasságokról korábbi fejezeteimben már volt szó, az alábbiakban össze szeretném foglalni az eddig csak szórványosan megjelent jellegzetességeket. A németeknél a vegyes házasságok az ötvenes években indultak, de nagyobb intenzitása a hatvanas és hetvenes évekre tehető. A faluközösségek kiegyenlítődésének egyik megnyilvánulása volt, hogy a fiatalabb generáció a vegyes etnikummá váló közösségekben vegyes házasságokat kötött. Ez nemcsak az

³⁵⁵⁶ 1929:F:25: Bakony: Hidegkút. Bővebben: RITTER 2021c, 279.lbj.

³⁵⁵⁷ 1923:F:40: Bakony: Németbánya. Bővebben: RITTER 2021c, 280.lbj.

³⁵⁵⁸ 1935:N:20: Bakony: Isztimér: „Szülész nő akartam lenni, de nem vettek fel, mert nem vagyok megbízható. Származás miatt, igen.”

³⁵⁵⁹ Lásd előző fejezeteket és 1938:N:20: Burgenland: Fertőrákos: „Nem vettek fel minket sehova dolgozni, mert betörőknek számítottunk. Mindig kaptak telefont azok, akikhez jelentkezünk, hogy nem lehet felvenni. S ez mind a németajkúságért volt. Úgy szabadultunk el, hogy bementünk a téglagyárba és ott a Kovács Laci bácsi felvett minket, mert elmondtuk, hogy mit csináltak velünk.”

³⁵⁶⁰ 1937:F:30: Bakony: Bakonyjákó.

idősebb generáció rosszállását váltotta ki, hanem a közösségben is olykor nagyobb törést hozott. Az identitásváltások elszórta, lényegében már a 2. világháború befejeztével elindultak.³⁵⁶¹ Az apák és anyák elsősorban attól féltek, hogy a családi munkakultúrában, a család összetartásában törés keletkezhet. Az erősebb német közösségekben fennállt a vagyon- és a nyelvvésztes lehetőség. Máshol – jellemzően azokon a helyeken, ahol nagyarányú volt az etnikai és társadalmi jogfosztás – a németek igyekeztek asszimilálódni. A közlésekből nagyon eltérő kép rajzolódott ki, akár családok szintjén is, ami arra enged következtetni, hogy az események utáni pár évtizedben családonként változott a megítélés, és a konfliktusok tabusításra kerültek.

Legtöbben (20 községben 23-an) egyszerűen, röviden úgy nyilatkoztak, hogy „nem volt baj” a családban a létrejövő vegyes házasság. A szülők arra biztatták a gyermekeiket, hogy „*legyenek boldogok*”. Többen kiegészítették ezt azzal, hogy nem lakott együtt a régi és az új család.³⁵⁶² Elbeszélőm Gannán, kései házasodásban egy ivánci telepés férfit választott.³⁵⁶³ Pornóapátiban az elbeszélőm anyósa és apósa nem fogadta el, hogy ő német származású.³⁵⁶⁴ Bakonykútin³⁵⁶⁵ és a burgenlandi Fertőrákoson³⁵⁶⁶ is kiemelték, hogy azért nem elleneztek a vegyes házasságot, mert a kis faluban már csak a közeli rokonság maradt meg. A szülők a hatvanas években már nem szóltak bele, hogy milyen anyanyelvű vagy nemzetiségű társat választanak a gyermekeik.³⁵⁶⁷ Nagybörzsönyben³⁵⁶⁸ azért is volt ez „újítás”, mert előtte nemhogy más nemzetiségűvel, de a falun kívüli, más német anyanyelvűvel sem volt ildomos házasodni, hiszen csak a börzsönyiek voltak evangélikusok a környéken. Ez persze a német faluközösség egyik jellegzetessége volt, amely végleg eltűnt a vegyes házasságokkal.³⁵⁶⁹ Ezt a folyamatot persze a(z) eltérő nemzetiségű fiatal generáció erősítette meg, ahol szinte általános lett a vegyesházasság.³⁵⁷⁰ Leszögezendő, hogy azok a német származásúak, akik eltérő nemzetiségű házastársat választottak ebben az időszakban, nem a telepések, hanem inkább a közelben lakó azonos vallású őslakosok közül választottak.³⁵⁷¹

Ennek ellenére több elutasítással is találkoztam, olyanok részéről, akik fenntartották nyelvi és szokásrendszerüket.³⁵⁷² Fertőrákosi közlőm nővére magyar nemzetiségűt választott, de önmaga

³⁵⁶¹ 1944:N:7: Bakony: Németbánya. Bővebben: RITTER 2021c, 284.lbj.

³⁵⁶² 1929:N:50: Bakony: Nagytevel. 1923:F:50: Bakony: Döbrönte (Bakonypéterd).

³⁵⁶³ 1933:N:37: Bakony: Ganna: „*Az én férjem telepés magyar volt, Iváncról jött. Akkor már többen házasodtak, de hát el kellett fogadni. Nem volt konfliktus, ezek a Lőrincziék a grófnál dolgoztak, az apósom tehenész volt istállóban.*”

³⁵⁶⁴ 1930:F:25: Burgenland: Pornóapáti.

³⁵⁶⁵ 1927:N:27: Bakony: Bakonykúti. Vö. RITTER 2021c, 288.lbj.

³⁵⁶⁶ 1929:N:50: Burgenland: Fertőrákos. „*Igen, az enyém magyar, de osztrákban lakik, dolgozik. Hát akkor már összeismerkedtek, nem is volt baj, mert már itt lassan inzucht [rokonházasodás] volt, így legalább keveredett egy kicsit a nép. [...] Én nem panaszkodtam.*”

³⁵⁶⁷ 1928:N:50: Dunakanyar: Szendehegy. 1936:N:50: Gerecse: Máriahalom.

³⁵⁶⁸ 1953:N:10: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „*[Vegyes házasságok] már voltak. [...] Először meglepődéssel [fogadták], utána meg beletörődtek. Muszáj volt. Régen másik faluból se lehetett menyasszonyt, vagy vőlegényt hozni, csak falun belül volt, és azért elég sok ilyen elmebetegség van a faluban, a mai napig is.*”

³⁵⁶⁹ Lásd: ANDRÁSFALVY 2011, 331–339.o.

³⁵⁷⁰ 1924:N:30: Dunakanyar: Berkenye. RITTER 2021c, 294.lbj.

³⁵⁷¹ 1923:F:29: Bakony: Városlőd. 1930:N:25: Bakony: Ganna. Bővebben: RITTER 2021c, 295.lbj.

³⁵⁷² 1939:N:27: Bakony: Döbrönte: „*Nekem a fiam és a lányom is svábhöz ment hozzá. Nekem legalább hat magyar udvarlóm volt, de én nem akartam magyarhoz hozzámenni. Nagyon szívesen elmentünk táncolni, de semmi több. Ez az üldözés, megaláztatás, ezt nem lehetett elfelejteni. Volt egy magyar család, öt nagyon szép lányuk volt, ezek a lányok tapadtak a sváb fiúkra, de senki nem kezdett velük komolyan.*” A vegyesházasság visszásáigaira példa BINDORFFER 2001, 110–111.o.

nem tartotta megbízhatónak és dolgoznak a magyarokat.³⁵⁷³ Berkenyén, Vértestolnán, Száron, Márkón, Németbányán³⁵⁷⁴ viszont (szükszavúan az ellenkezőjéről beszéltek, vagy) arról számoltak be, hogy minimális volt a vegyes házasság az őslakos németek és a beköltözött magyarok között. Németbányán például a következő nyilatkozatot kaptam a gyermeke vegyes házasságát érintő kérdésre: „*Igen, de nem szóltam bele. Sőt az egyik porcelánfestő volt, jó nyugdíja van. De nem beszélnek németül.*”³⁵⁷⁵

A rövid közlésben az anyagi megélhetés és a német nyelv hiánya jelenik meg, rögtön azután, hogy leszögezi a közlő, hogy nem szólt bele a frigybe. Egyrészt ez azt jelenti, úgy vélték, hogy a *jó házasság a jó anyagi alapokon nyugszik*, másrészt a közlő érezteti, hogy a német nyelv hiánya kultúravesztéssel járt együtt.³⁵⁷⁶ Ezek együttesen jelzik, hogy a közlő számára „csalódás” volt gyermeke házassága, még ha ez konkrét nemzetiségi feszültséggel nem is járt együtt.

Kimlén arról számoltak be az elbeszélők, hogy még mindig megvan a telepések és a németek között ez az elkülönülés,³⁵⁷⁷ amely abban nyilvánul meg, hogy horvát-német nemzetiségű községben inkább megengedték az előbbi népcsoporttal való házasodást, mint a jogfosztónak tartott magyarokkal.³⁵⁷⁸ A Balaton-felvidéki Veszprémfajszon a német-magyar ellentétben a katolikus-református szembenállás is kiütközött.³⁵⁷⁹ Itt nemcsak a családi, hanem az egyházi élet szereplői is elleneztek a frigyét.

„*A fiam reformátust vett el és én ezt megmondtam az atyának, aki azt mondta, hogy »jaj, akkor a fia el van veszve«. Mert akkoriban nem volt szabad a reformátusokkal együtt lenni a katolikusoknak. De én meg azt mondtam, hogy »egy Istent imádunk.« Akkor nem elleneztek... A lánynak az apja, az viszont nagyon ellenezte a katolikus[ság] miatt.*”³⁵⁸⁰

A szomszédos Hidegkúton vélhetően ebből az ideológiából terjedt el a „*magyar vér és német vér még a szertárba se fér*” szólásmondás.³⁵⁸¹ A balatoncsicsói interjúalanyom pedig apaként nem a nemzetiségre, hanem a mentalitásra helyezte a hangsúlyt.³⁵⁸² Hárskúton, Máriahalmon³⁵⁸³ az

³⁵⁷³ 1938:N:20: Burgenland: Fertőrákos: „*A nővérem, az magyarhoz ment hozzá én nem. Apám nem szerette a magyar vőjét. Az én férjem német ajkú ezermester volt. Én nem bíztam a magyarokba’. Én lustának tartottam őket.*”

³⁵⁷⁴ 1928:N:30: Dunakanyar: Berkenye. 1940: F:25: Vértes: Vértestolna. 1927:N:60: Vértes: Szár. 1936:F:32: Bakony: Márkó. 1927:N:52: Bakony: Németbánya. Bővebben: RITTER 2021c, 298.lbj.

³⁵⁷⁵ 1923:F:40: Bakony: Németbánya.

³⁵⁷⁶ Az anyagi természetű házsság mintájára pldá Dunabogdányból: BINDORFFER 2001, 111.o.

³⁵⁷⁷ 1944:F:35: Moson: Kimle: „*Nem volt az, hogy nem álltak szoba, de házasság még most sincs a telepések és svábok között. [...] Mi ’78-ban házasodtunk össze, szüleim nem szóltak semmit.*”

³⁵⁷⁸ 1932:N:23: Moson: Kimle: „*Volt egy telepes fiú, az futott utánam és hát rendes volt, de azt mondták nekem, hogy »ha ehhez hozzáérsz, akkor le vagy írva«. Így kerültem egy horvát emberhez és ahhoz mentem hozzá. Először nem nagyon akarták, de utána azt mondták, hogy jó. Nem volt iszákos, a vasútnál dolgozott, jöttek a gyerekek és hát belenyugodtak a szülők. Én 23 éves voltam akkor.*”

³⁵⁷⁹ A problémakör több más közégben is jelen volt. Lásd Dunabogdány: BINDORFFER 2001 110–111.o.

³⁵⁸⁰ 1928:N:44: Bakony: Veszprémfajsz.

³⁵⁸¹ 1924:N:35: Balaton-felvidék: Hidegkút.

³⁵⁸² 1935:F:34: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó: „*A feleségem is német, de már nem beszélünk németül és amikor ide került, akkor mamám beszédéből csak valamit értett meg. Lassan értette meg, de elment német csoportba és megtanult. Gyerekeim is magyart vettek el, de nem azt néztem, milyen nemzetiségű, hanem milyen mentalitású, voltak megjegyzéseim, de nem ilyenek.*”

³⁵⁸³ 1936:N:50: Gerecse: Máriahalom. VÖ. RITTER 2021c, 305.lbj.

ötvenes évektől indult el a házasodás a felvidékiekkel, melyek sikeres házasságok voltak. Előbbi községben élő elbeszélőm így emlékezett:

„A férjem magyar volt, Ipolyságról jött Olaszfaluba, fűró volt itt, apámmal együtt dolgozott, de se az én szüleim, se az ő szülei nem elleneztek. Apámnak volt egy fűrósbálja, oda mentem el és ott találkozunk. 1953. júliusban ismerkedtünk meg, és novemberben esküdtünk. 30 évig voltunk házasok, de egyszer se hallottam tőle, hogy »bűdös sváb«. A fiam sváb lányt vett el, a lányom tiszta magyarhoz ment hozzá, de az teljesen jól beszél németül.”³⁵⁸⁴

Az idillikus állapot is a jelen helyzetből bomlik ki,³⁵⁸⁵ ennek ellenére a házasodás időpontjában még nem biztos, hogy ugyanilyen érzésekkel viseltettek a más nemzetiségűek és vallásúak iránt.³⁵⁸⁶ Ezt olyan közlésekben lehet tetten érni, ahol hosszan írják le, hogy kik a „más” kultúrájuk a családban.³⁵⁸⁷ A családi kötelékek, az érzelmi szálak néha erősebbek voltak a családi akaratnál, mind az együttélés, mind az eltávolodás szempontjából.³⁵⁸⁸ A házasság sikere feledtette ezt az állapotot, annak sikertelensége viszont épp ellenkezőleg, előhozta a nemzetiségi ellentéteket. A gerecsei Bajon azt mesélték, hogy előfordult családon belüli nyelvi elzárkózás is, amely főleg a valódi „szlovák” nemzetiségűvel³⁵⁸⁹ kötött házasságban volt jelen.

Az én férjem »szlovák« volt. Anyám ágált ellene, mert katona volt, leszerelt és lakatosféle lett. Mi magyarul beszéltünk egymással, ő szlovákul a rokonaival, én meg németül az anyámmal.”³⁵⁹⁰

A magyar, mint második nyelv, összekötő lett a németek számára más nációk tagjaival, főleg szlovák és horvát nemzetiségűekkel.³⁵⁹¹ A egyes házasságokhoz jelentősen hozzájárult az is, hogy a vidékellenes és német nemzetiségellenes propaganda hatására a fiatalabb generáció az urbánus életet választotta.³⁵⁹² Az uniformizált városi világban viszont nem volt mértékadó a nemzetiségi vagy nyelvi kötelék.³⁵⁹³ A családi migráció ezen iránya volt a jellemző,³⁵⁹⁴ s ezzel a kommunista hatalom társadalmasítása be is fejeződött, hiszen jobb esetben magyarosított névvel, rosszabb esetben nyelvváltással asszimilálódott az ifjú német generáció, s muzealizálta szülei kultúráját. A szülők sokszor megelégedtek azzal, hogy gyermekük jobb sorsban él, vagy valamelyik

³⁵⁸⁴ 1935:N:17: Bakony: Hárskút.

³⁵⁸⁵ 1928:N:24: Bakony: Márkó: „A férjem magyar, egy kicsit megtanult németül. Az anyám már azelőtt ismerte, hogy összeházasodtunk és nagyon szerette. A mi házasságunk nagyon szép volt. [...] A gyerekeink magyarokhoz mentek hozzá, de a fiamnak sváb származású felesége van, bándi.”

³⁵⁸⁶ 1924:N:54: Bakony: Lókút. 1924:N:50: Bakony: Porva. Bővebben: RITTER 2021c, 308.lbj.

³⁵⁸⁷ 1932:F: 30: Bakony: Olaszfalu: „A feleségem sváb volt, három éves koráig a nagymamája nevelte, nem tudott magyarul, de amikor az meghalt, a nagynénje nevelte tovább, aki magyar volt, s az iskolában elfelejtett németül.”

³⁵⁸⁸ 1926:F:30: Dunakanyar: Visegrád. Ld. RITTER 2021c, 310.lbj.

³⁵⁸⁹ 1938:F:40: Gerecse: Vértestolna.

³⁵⁹⁰ 1928:N:21: Gerecse: Baj:II.

³⁵⁹¹ 1938:F:40: Vértes: Vértestolna: „A fiam tardosi tót leányt vett el, de ott is katolikusok vannak.” Hasonló: 1929:N:35: Bakony: Isztimér.

³⁵⁹² 1944:N:22: Vértes: Mór: „Én magyarhoz mentem hozzá, a férjem szüleimnek nem tetszett, az én anyámnak meg szintén nem. Azt mondta: »miért nem svábokat választottam?!« Én meg mondtam, hogy »mi akkor is összeházasodtunk.« Ő sörédi származású, anyja palóc volt, Salgótarján mellől. Az anyósom 1900-ban született és Szklenár volt neve. Anyám megbékélt. Talán sosem fogadták el, a férjem 23 éve meghalt.” 1935: N: 55: Bakony: Isztimér. 1948:N:20: Burgenland: Sopron. Vö. RITTER 2021c, 314.lbj.

³⁵⁹³ 1939:F:50: Gerecse: Csolnok. 1941: N: 26: Gerecse: Csolnok. Bővebben: Ld. RITTER 2021c, 315.lbj.

³⁵⁹⁴ 1927:F:45: Gerecse: Csolnok. 1928:F:84: Gerecse: Vértestolna. 1928:N:42: Vértes: Gánt. Bővebben: RITTER 2021c, 316.lbj. 1925:N:25: Bakony: Bakonysárhány: „A férjem, az sárbogárdi magyar volt, így nem szóltak, de a falubeli rokonok azt mondták rá, hogy »gyüttment«. Végül Budapesten esküdtünk.”

elszármazottuk – akár csak nyelvtudásban, vagy lojalításban – a német kultúrához kapcsolódik.³⁵⁹⁵ Az együttélésnek e változását az alábbi pusztavámi közlőm beszélte el:

„[...] püspökladányi a feleségem, ott találkoztunk. Az nem tetszett a szüleimnek, hogy ilyen messzi a lány [származási helye], féltek, hogy én ott maradok. Aztán együtt éltünk. A szüleim tudtak magyarul, de a feleségem nem tanult meg németül. Előbb-utóbb kiegyenlítődött, mert a feleségem megértette, amit a szüleim németül mondtak, válaszolni nem tudott, de ők meg megtanultak magyarul. Másfél évig együtt is étkeztünk. Az volt a baj, hogy a feleségemet mindig kijavítottam, amikor németül beszélt volna, s őt ez idegesítette, megsértődött, megtanulta a szót, de nem ejtette ki, mert félt, hogy rosszul hangsúlyoz.”³⁵⁹⁶

Móron is elég korán kötötték az első vegyes házasságot, de a családokon belüli közösségi szellem is erős volt.³⁵⁹⁷ Szintén móri közlőim egyike³⁵⁹⁸ és alsószölnöki³⁵⁹⁹ elbeszélőm is azt közölte gyermekével, hogy házastársa előtt is németül fognak beszélni, ami jól mutatja, hogy a kétnyelvű családoknál a legtöbb konfliktus az volt, hogy megsértődtek egymásra amiatt, hogy nem értették, mit mondanak a többiek.

„Az egyik fiam csókakői lányt vett el, aki magyar. Ez '76-ban volt, nem volt semmi baj, de azt rögtön megmondtuk, hogy mi svábul fogunk beszélni a férjemmel, úgy is beszéltünk, ne higgye azt, hogy róla beszélünk. De nem laktunk együtt, ők a szomszédban laktak.”³⁶⁰⁰

Egy balfi interjúalanyom arról számolt be, hogy a magyar anyanyelvű házastársnak meg kellett tanulnia németül.³⁶⁰¹ Az ifjú családok is küzdöttek a „megvetés” ellen, hogy bizonyítsák „alkalmasságukat”. Ezen interakcióknak az elbeszélése általában a sztereotipikus ítéletalkotástól tartott a szorgalom útján megszerzett elismerésig. Vagyis vegyes családoknak sem volt könnyű a boldogulásuk. Balfon erre így emlékeztek.

„Nagyon nehéz volt, a férjemet '53-ban ismertem meg a Kőműves-szövetkezetben, Nagycenken. '54-ben házasodtunk össze. A szüleim nem akarták elfogadni, mert azt mondták, hogy »idegen«. De aztán megbékültek vele. Látták, hogy rendes, dolgozik, érti a mesterségét. [...] A lányom, igen, egy pesti rohadt prolihoz ment hozzá! Ne haragudjon, hogy ilyen közönséges vagyok, de felépítették velünk a házukat. Itt ismerkedett meg egy bálon vele és elment Pestre és azóta a nyugdíjfolyósító intézetnél dolgozik.”³⁶⁰²

Isztiméren találkoztam az egyetlen olyan közlőmmel, aki az interjúkészítés időpontjában is nemzetiségi, főleg a nyelvi ellentétekből adódó családi töréspontról számolt be. Ez egyrészt jelzi, hogy a nemzetiségi feloldódás még a kétezres években sem teljes, egyben azt is megmutatja, hogy

³⁵⁹⁵ 1930:F:60: Bakony: Herend. 1937:F:12: Gerecse: Csolnok. Bővebben: RITTER 2021c, 317.lbj.

³⁵⁹⁶ 1929:F:26: Vértes: Pusztavám.

³⁵⁹⁷ 1929:F:24: Vértes: Mór. „Az én egyik fiam magyar lányt vett el. De akkor már ez teljesen természetes volt. Az első házasságkötésre, ahol sváb és magyar házasodott, az 1953-ban volt, ha jól emlékszem. Pár év kellett az olvadásig. Strassburger Jóskának hívták a magyar legényt és Hantos Julcsinak a sváb leányt. Ide nem kell mit mondanom. A lánynak az eredeti neve Hahn volt és [az apja] az első háborúban szolgált és hősiessen felrobbantott egy hidat, amin román hadsereg már benyomult. Ezért vitézi renddel tüntették ki, de csak akkor kaphatta meg, ha a nevét magyarosítja.”

³⁵⁹⁸ Például 1928:N:35: Balaton-felvidék: Hidegkút. Vö. RITTER 2021c, 320.lbj.

³⁵⁹⁹ 1932:N:20: Burgenland: Alsószölnök. Vö. RITTER 2021c, 321.lbj.

³⁶⁰⁰ 1936:N:45: Vértes: Mór.

³⁶⁰¹ 1927:F:35: Burgenland: Balf.

³⁶⁰² 1932:N:22: Burgenland: Balf.

milyen feszültségek voltak jelen az előző évtizedekben, amikről sokan úgy fogalmaztak, hogy „*muszáj volt megszokni.*”³⁶⁰³ E kényszerű megbékélés a csalódás élményével is párosult:

„*A fiam egy Vas megyei lányt vett el, a lányom pedig egy felvidékiez ment hozzá. A Vas megyei menyünk egy szemét fajgyűlölő, szidja mindig a »sváb kurva anyját, a familiát«. De minket nem érdekel. Ez már a '80-as években volt.*”³⁶⁰⁴

A családon belüli töréspontok a szülői és gyermeki generációt is elválaszthatták egymástól. Fájdalmasabb volt e törés, ha férj és feleség között mutatkozott meg a nemzetiségi ellentét, ami aztán akár a házasság végét is eredményezhette. Bakonygyiróti elbeszélőm házassági történetének íve szinte tükörszerű, hiszen egy félig német származású, szélsőséges nézetű férfitől tart egy másik, osztrák társig. Történetének általa levont tanulságában viszont nem a nemzetiségi ellentét, hanem az *egyén rossz mentalitása és szorgalmának hiánya okozta a válást.*

„*A férjem felvidéki magyar volt, de az anyja, az német ajkú. A férjem mindig azt mondta nekem, hogy én »sváb-maradék« vagyok. Heccelt. Én allergiás vagyok erre a szóra. A férjem svábellenes volt, és '72-ben ezért váltunk el. A második férjem viszont osztrák volt, autószerelő-mester. Az én apám mindig azt mondta: »aki elmegy udvarolni, az először az anyóst, aztán a sparheltet, meg a gyűrődeshkát nézze meg, ha valamelyik koszos, akkor onnan el kell menni.«*”³⁶⁰⁵

A közlők vegyes házasságukról alkotott képének összefoglaló alapja *nem a nemzetiségi származás, hanem a munkamentális volt.* A negyvenes években lezajló, lassú, szorító, de nem kényszerként megélt asszimiláció után a vegyes házasságoknak a családból, tehát belülről jövő identitásváltásának a jelensége önálló döntésként csapódott le az ötvenes-hatvanas években. Ennek ellenére, ha a közeg ideális volt, még törések és konfliktusok mentén is „öröklődhetett” és aktivizálódhatott a nyelv és a kultúra. A nyugati határszélen fekvő Sopronban erre jó esély volt.

„*A férjem magyar volt, peresztegi*³⁶⁰⁶ *születésű, de nem nagyon örültek a szüleim. Templomban találkoztunk az énekkarban, a ministrálásán. '63-ban házasodtunk. De az ő anyukája sem örült. Az én szüleim a gyerekekkel németül beszéltek. A férjem mindig begurult, nem értette és fejébe vette, hogy órála beszélnek. A gyerekeim megtanulták. A férjem nem mindig fogadta el, de büszke volt, hogy a fiai németül beszélnek. [...] Két fiam van, mindkettőnek magyar a felesége, az egyik fiam, az nagy német párti, a másik fiam felesége hegykői*³⁶⁰⁷ *magyar, de nagyon szépen beszél németül, még csodálkoztam is. A gyerekek szeretnek németül tanulni, de nem tudom, hogy büszkék-e rá, hogy németek.*”³⁶⁰⁸

---

³⁶⁰³ 1923:N:60: Bakony: Isztimér.

³⁶⁰⁴ 1935:N:50: Bakony: Isztimér.

³⁶⁰⁵ 1933: N:15: Bakony: Bakonygyirót.

³⁶⁰⁶ *Hosszúpereszteg*, község Vas megyében, a Sárvári járásban.

³⁶⁰⁷ *Hegykő*, község Győr-Moson-Sopron megyében, a Soproni járásban.

³⁶⁰⁸ 1939: N:24: Burgenland: Sopron.

14.3.4. A másodgeneráció nyelvtudásának megjelenése a megváltozott identitásokban

Az általam vizsgált területen élő németek többsége az ötvenes és hetvenes években vegyes házasságba „szerződött”, szinte nem volt olyan család, amelyikben ez a jelenség ne lett volna jellemző.³⁶⁰⁹ Míg az ötvenes-hatvanas években az asszimilációs folyamatok voltak erősebbek, addig a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején már aktivizálták magukat a német közösségek. A vegyes házasságok után relevánsnak tűnt, hogy mennyire használták a német nyelvet a mindennapi életben. A nagyszülők még eredendően beszéltek a dialektust, s ezt sokszor át is adták az unokáknak. Érdekelte azonban az is, hogy vajon azon családok, ahol valamilyen módon megmaradt a német nyelv, azok ma Magyarországon élnek-e. Összesen 36 releváns igen választ kaptam arra a kérdésre, hogy tanították-e gyerekeiket anyanyelvükre a szülők, tehát tudatosan beszéltek-e hozzájuk németül. Ennek minőségére nem kaptam közlést, de közülük 14-en számoltak be arról, hogy gyermekeik külföldön éltek, vagy élnek jelenleg is. Vagyis a szülőktől szerzett tudás lehetett olyan mélységű, hogy akár a más nyelvű országba történő migrációt is elősegítette. Többször találkoztam azzal a jelenséggel, hogy az 1925 és 1935 között születettek *gyermekei és unokái a rendszerváltás körül családotul elhagyták az országot*. 19-en számoltak be arról, hogy gyermekeik mellett unokáik is kitűnően beszélnek a német nyelvet és közülük tízen külföldön élnek vagy éltek. Paradox módon a nyelvi örökség sok esetben azt eredményezte, hogy fiatalabb családtagok más országokban találták meg boldogulásukat. Arról nem kaptam választ, hogy ez közvetlen kapcsolatban állhat-e a jogfosztásokkal vagy a rossz anyagi körülményekkel, esetleg mindkettővel. A közlésekből az derült ki, hogy legfőképpen a határ mellett élőkénél volt jellemző, hogy három generáció beszélte még a német nyelvet.³⁶¹⁰

26-an viszont azt nyilatkozták, hogy gyermekeiket és unokáikat nem tanították németül és nem is tudnak. Félték ugyanis, hogy a német nyelv miatt megvetés érheti a gyermekeiket.³⁶¹¹ 14-en nem tanították gyermekeiket németül, de ragaszkodtak hozzá, hogy az iskolában megtanuljanak.³⁶¹² Közülük viszont heten külföldön élnek. Kérdéses, hogy ebből le lehet-e vonni azt a következtetést, hogy az irodalmi német nyelv elsajátításával könnyebben boldogultak a nyugati országokban. A tájnyelv és az irodalmi német feszültsége is tetten érhető a családokban. Tizenegyen nyilatkoztak³⁶¹³ arról, hogy tanították gyermeküket németül, de ők magyarul válaszoltak, közülük viszont egy személy gyermeke szintén Németországba költözött a rendszerváltás után, ahol jó alapot jelentett számára az otthonról hozott némettudás.³⁶¹⁴ Négyen azzal árnyalták közlésüket, hogy gyermekeik értették a tájnyelvet, de válaszukban az irodalmi német nyelvet használták, amit az iskolából hoztak

³⁶⁰⁹ Bindorffer György Dunabogdány kutatásában ez már harmadik generációnak számít. Vö. BINDORFFER 2001, 56–68.o.

³⁶¹⁰ Részletezve: RITTER 2021c, 332–335.lbj.

³⁶¹¹ 1928:N:24: Bakony: Márkó: „Két fiam és egy lányom van. A fiúk értik, amit mondok, de csak a lány tanulta meg a nyelvet. Azt gondoltam, hogy ne járjunk úgy, mint mi, hogy megvessenek minket. A legtöbben így gondolkodtunk.”

³⁶¹² Részletezve: RITTER 2021c, 337.lbj.

³⁶¹³ Részletezve: RITTER 2021c, 338.lbj.

³⁶¹⁴ 1935:N:20: Bakony: Hárskút.

magukkal és amit a szülők nem mindig értettek.³⁶¹⁵ Közülük két közlőnek gyermekei Németországban éltek,³⁶¹⁶ de egyikük a családjával együtt a rendszerváltás idején kiköltözött és felvette a kettős állampolgárságot.³⁶¹⁷ Egy személy azt mesélte, hogy hiába tanította gyermekeit, „nem ragadt rájuk semmi”, egyik gyermeke mégis külföldön él.³⁶¹⁸ Hárman szögezték le, hogy cél volt a családban, hogy vegyesen beszéljenek, magyarul és németül is,³⁶¹⁹ egyikük lánya Grazban élt az interjúkészítés idején.³⁶²⁰

A hosszabb narratív közlésekből többféle indokot lehetett kihámozni. Ezt a folyamatot a *nyelviség légiességének* nevezem. A családoknál ez a nyelvi gyengülés, vagy éppen erősödés szakaszosan zajlott le. A gyermekek és az unokák más németet beszéltek, s mivel ez jelentősen különbözik a tájnyelvtől, azt a nyelvet használták, amely mindenki számára közvetítő tudott lenni és megértette: a magyart. Szendehelyen éppen ezért nem beszélt a család egymással németül.³⁶²¹ Ugyanezen a helyen tetten érhető volt az folyamat is, hogy az anya az ötvenes években háztartásbeliként első két gyermekét még német anyanyelvre tanította, majd harmadik gyermekéhez már magyarul beszélt.³⁶²² Ennek eredménye lett az az általános jelenség, stratégia, amelyet veszprémfajsi közlőm is mondott: „*Nem tanítottuk a nyelvet, mert nekünk tiltva volt. Akkor beszéltünk németül, ha azt akartuk, hogy ne értsék, mit mondunk.*”³⁶²³ A magyar nyelv e sajátos közvetítőszerepe miatt maga a magyar beszéd nemcsak a különböző nemzetiségű házasságokban, hanem a német családokban is központi nyelvvé vált. Lehetett ez azért is, mert a közvetített fenyegetettséggel a többségi társadalom és a vezetői réteg is ezt várta el: „*A mai sváb gyerekek annyit tudnak németül, mint amennyit az iskolában megtanulnak, mi annak idején ennyit tudtunk magyarul.*”³⁶²⁴

A gyermekek nemzedékében e nyelvváltás sokszor szemrehányásként³⁶²⁵ jelent meg a szülőknek.³⁶²⁶ Hiába vannak olyanok, akik értik a nyelvet, az akkori munkalehetőségek miatt nem adják és nem adták tovább a tudást.³⁶²⁷ Ennek ellenére személyi szinten több aktivizálódást is tapasztaltam. A belső késztetések miatt sok egyéni stratégia bontakozott ki annak céljából, hogy az

---

³⁶¹⁵ 1953:F:29: Gerecse: Csolnok. 1925:N:30: Gerecse: Csolnok. 1928:N:50: Vértes: Gánt. 1929:F:30: Vértes: Pusztavám.

³⁶¹⁶ Egyikük: 1928:N:50:Vértes: Gánt

³⁶¹⁷ Másik: 1929:F:30: Vértes: Pusztavám.

³⁶¹⁸ 1932:F:30: Bakony: Olaszfalu.

³⁶¹⁹ 1940:F:30: Vértes: Vértestolna. 1929:N:30: Bakony: Nagytevel: „*Mindkét nyelven beszélnek, annyit tudnak, amennyi szükséges. A nagyszülők németül, én meg magyarul beszéltem hozzájuk*”

³⁶²⁰ 1921:F:30: Bakony: Herend.

³⁶²¹ 1928:N:85: Dunakanyar: Szendehely: „*A fiam és a lányom svábok, de nem beszélnek egymással németül, az unokám tud németül, de nem beszélünk egymással, mert nem értem meg, a dialektus más.*”

³⁶²² 1923:N:40: Dunakanyar: Szendehely: „*Az első két fiam, aki '52 és '53-ban született, azzal németül beszéltem, a harmadikkal, aki '57-ben született, azzal magyarul. Én németül mondom, ők magyarul beszélnek. Az unokáknál nagy a kölcsön és nem győzték fizetni és ezért mentek ki.*” 1933:N:22: Gerecse: Dunaszentmiklós. Vö. RITTER 2021c, 347.lbj.

³⁶²³ 1941:N:30: Bakony: Veszprémfajsz.

³⁶²⁴ 1925:F:10: Gerecse: Csolnok.

³⁶²⁵ 1925:N:40: Bakony: Bakonysárkány. 1944:N: 28: Vértes: Mór. Bővebben: RITTER 2021c, 350.lbj.

³⁶²⁶ 1919:F:45: Gerecse: Szomor: „*Nem értünk rá, mert dolgozni kellett. Ők nem értenek svábul, csak németül. Nehéz dolog ez. A lányom mindig vádol, hogy nem tanítottam németül, én vagyok az oka. Az ő gyerekei [nem] beszélnek, a vejem se tudnak egy szót se.*”

³⁶²⁷ 1929:F:83: Vértes: Vértestolna. Vö. RITTER 2021c, 352.lbj.

egyén nemzetiségi attitűdjét megmutassa. Hárskúti elbeszélőm lánya elsők között volt, akik 1972-ben Veszprémben német nyelvből érettségizhettek. Számukra fontos volt a német nyelv elismerése.³⁶²⁸ Soproni elbeszélőm egy szituációba foglalva bontja ki azt a történetét, hogy ragaszkodott, hogy gyermekei ismerjék a német nyelvet. Családja ellenállása és a gyermekei sikeres boldogulásának kerete azt mutatja, hogy személyes lázadása jó döntés volt, amellyel meg tudta emelni saját sorsát és megkérdőjelezte meghurcolásának jogosságát.

„A fiam '59-ben született. Amíg oviba nem ment 1963-ig, addig nem tudott magyarul. Az öcsém jött haza Győrből, ott tanult az egyetemen, beszélt a fiammal, nem válaszolt. Azt mondta, hogy »csak nem süketnéma a Hánzi?« Mondtam, hogy »próbáld meg németül.« »Normális vagy? Nem szenvedtünk eleget a német nyelv miatt?« – kérdezte. Azt válaszoltam: »És? Túlélünk!« Az unokáim három-négy nyelven tudnak. Én abból nem engedtem. A mai világban nem tudni nyelvet? A fiam az egyetlen volt a Berzsenyi Gimnáziumban, aki németül tudott. Az unokám Bécsben diplomázott.”³⁶²⁹

14.4. A németországi rokonlátogatások emlékezete (1958-1981)

A magyarországi németek németnyelv-használatát itthon korlátozták, de szabadon használhatták az anyanyelvüket a németországi rokonlátogatásaikon. Az emlékezetek, identitások és kötődések széttöredezett, mikrotársadalmi közegében a rokonlátogatások kollektív élménynek, jellemző eseménynek mondhatók.

Az állambiztonság főleg az NSZK-ból, Kanadából, az Amerikai Egyesült Államokból és Svédországból regisztrált nagy számban rokonlátogatókat. Közöttük sok emigráns magyar is volt, de az elűzött németek köréből indult meg először az utazási láz. 1958-tól az *Unsere Post*ban rendszeres beszámolók jelentek meg az utakról, amelyeket a „kitelepítettek” nagy érdeklődéssel olvastak. *Schwäbischer Reisedienst* alakult, és rendszeres utazásokat szerveztek Magyarországra a kitelepített németeknek, különleges igényekkel. Ezekben 10-17 napos, majd három hetes utakat kínáltak, húsvéti, pünkösdi, nyári időszakra. Az utak ára csak a vízumot és az utazást tartalmazta, hiszen úgylis rokonoknál szálltak meg. A magyar fél eleinte ahhoz kötötte a beutazást, hogy az érkező rokonoknak három hétre ki kellett fizetniük a szállásköltséget egy elegáns budapesti hotelben, ám később már nem volt szükség ilyen kötelező szállásfoglalásra. 1961-től rendszeresen, hetente indultak „sváb-vonatok” Magyarországra, Ulmból, Stuttgartból, Münchenből és Bécsből.

A kapcsolattartás mellett rengeteg nyugati termék áramlott be az országba. Ezek részben felfedték a magyarországi hiánygazdaság ellenmondásait. A rokonlátogatók tudtak magyarul, és helyismeretük volt, emiatt az állambiztonság szemében különösen veszélyesnek számítottak. Az „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban” című belügyi dossziét 1957-ben nyitották és 1962-ben összefoglaló jelentés készült az „ellenséges svábokról”, amelyet részletesen Slachta Krisztina dolgozott fel. 1961-ben kb. 5000 fő utazott ki az NSZK-ba, ebből 217 esetben történt a kiutazás előtt „előzetes eligazítás”, 12 fő volt hálózati személy, 59 fő társadalmi kapcsolat. Hazaérkezés után

³⁶²⁸1935:N:38: Bakony: Hárskút: „Az én lányom volt az első, aki németből érettségizett a veszprémi gimnáziumban. Hárman voltak akkor, egy márkóival és egy bándival. Hárskúton neki volt egyedül érettségije, 1972-ben.”

³⁶²⁹1936:N:23: Burgenland: Sopron.

csak 113 főt „számoltattak be.” Ugyanekkor 3000-en érkeztek az NSZK-ból rokonlátogatóként. Ebből 74-et ellenőriztek konkrétan. Az állambiztonság 40 főt foglalkoztatott „sváb-vonalon”. A jelentések nyelvezete viszont arról árulkodik, hogy a svábokat még mindig hazaárulókként ítélték meg.³⁶³⁰

A rokonlátogatások családi interakcióknak számítottak. Mivel az elűzött és Németországban maradt németekkel nem készítettem interjút, ezért e téren csak az itthon maradtak nyilatkozataira hagyatkozhattam. Előfordult, hogy egyesek több évtizedig nem látták szüleiket, rokonaikat, annak ellenére, hogy leveleztek egymással. Kíváncsi voltam, hogy milyen tereket nyitottak meg a találkozások. Az érkezők és a Magyarországról kiutazók élményei eltérőek voltak, és eltérő időkben is mutatkoztak meg. Az alábbi táblázatban a közlések vázlatát foglaltam össze. 16-an számoltak be arról, hogy elűzött rokonaik meglátogatták őket.

Mikor érkeztek először a rokonlátogatásra a németországi elűzöttek			
Alany	Utazás	Meddig maradtak?	Rendszeres volt-e?
1936:N:20: Gerecse: Máriahalom.	-	1 hónap	Évente jöttek
1943:F:25: Gerecse: Csolnok.	-	Pár hét	-
1926:F:20: Vértes: Gánt.	1965	N.a.	-
1939:F:30: Vértes: Pusztavám.	'60-as évek elején	-	-
1944:N:20: Vértes: Mór.	1963 és 1965 között	N.a.	2001-ig igen
1931:N:31: Bakony: Isztimér.	1962-től	N.a.	„Sűrűn jöttek”
1929:N:25: Bakony: Isztimér.	1969	2 hónapig	„hazatelepültek”
1923:N:35: Bakony: Isztimér.	1958	2 hónapig	-
1927:N:33: Bakony: Bakonykúti.	1960	N.a.	-
1933:N:25: Bakony: Bakonygyirót.	1958	N.a.	Igen, de nem szökött vissza senki
1927:N:41: Bakony: Németbánya.	1966	N.a.	-
1930:N:33: Bakony: Ganna.	1963	N.a.	-
1939:N:20: Bakony: Döbrönte.	1960	N.a.	-
1942:F:20: Bakony: Ajkarendek.	1962	N.a.	Igen
1922:N:26: Moson: Levél.	1969	Majdnem 1 hónapig	Igen
1939:N:9: Burgenland: Sopron.	1965	1 évig	Igen

A elbeszélte történetekben is összefolynak az immár németországi rokonok hazalátogatásainak időpontjai. Városlődön például azt nyilatkozták, hogy már 1952-ben³⁶³¹ megindultak a rokonlátogatások, míg mások ugyanitt arról számoltak be, hogy ekkor költöztek haza azok az elűzöttek,³⁶³² akik a magyar államtól kérték a hazatelepülést.³⁶³³ Ahogyan a fenti táblázatból is látható, valójában inkább a hatvanas évekre tehető a rokonlátogatások korszaka.

A legtöbben a hazalátogatókhöz fűződő élmények között azt emelték ki, hogy az elűzötteknek a településen való feltűnése kollektíve megbolygatta a közösségeket. A telepesek, akik 1946 és 1950 között folyamatosan tapasztalták, hogy az elűzött németek „visszaszöknek”, tíz év elteltével azt

³⁶³⁰ Összefoglaló alapját lásd: SLACHTA 2017. SLACHTA 2020. 128–130.o.

³⁶³¹ 1923:F:31: Bakony: Városlőd: „Négy évre rá már jöttek látogatóba, 1952-ben. Sőt valaki visszajött és visszavásárolta a házát. [...] Ez '54-ben volt.”

³⁶³² 1934:F:16: Bakony: Városlőd: „Az '50-es években még nem jöttek, de volt egy törvény 1950-ben, hogy haza lehet költözni, de keletnémeteknél nem engedték a hazaköltözést, lényegében 1000 ember jöhetett csak haza.”

³⁶³³ Erről lásd TÓTH 2008.

láthatták, hogy az évekkel korábban elűzöttek nyilvánosan is megjelennek. Személyesen természetesen nem ismerték őket, de mivel a látogatók a rokonokkal mutatkoztak, ezért rögtön kiderült, melyik látogató, melyik családhoz tartozik. Az itthoni németeket szintén meglepte, hogy faluközösségük tagjai félelem nélkül mozognak a kommunista diktatúrában. A családtagok, akikkel addig csak leveleztek, jószerivel csak virtuális kapcsolatuk volt, amely egy csapásra reális kontakttá vált. Egyik interjúalanyom úgy fogalmazta meg a rokonlátogatásokkal létrejövő kapcsolatot, hogy „*benne voltunk egymás életébe*”.³⁶³⁴

Megindultak az utazások, jórészt a nyugati blokk felől. Az elűzött németek – különösen a határ mentén élők –, akik azt hitték, elűzésük ideiglenes lesz, erre az időszakra már berendezkedtek „új” otthonukban, a „hideg hazában”.³⁶³⁵ Ezzel együtt a Magyarországon maradt németek számára ez az esemény egy hasadásélményt is teremtett, amely azt eredményezte, hogy *a magyarországi németeknek kollektíve németországi identitásuk is lett.*³⁶³⁶

Az első érkezőknek azonban konfliktusai is támadtak a hatóságokkal. Az állambiztonságnak és a rendőrségnek eleve gyanús személyeknek számítottak, mint minden „nyugatos”. Sőt a magyarországi németek ezen ellenségkép egy fajtájához tartoztak, akiket figyelni kellett. Ezeknek a megfigyeléseknek az elemzését, a hazai németek instrumentalizációját és ellenségképének megkreálását tárta fel Slachta Krisztina munkájában.³⁶³⁷ Ezen elemzést fejezetemmel csak kiegészíteni szeretném. A németországi rokonlátogatásokon részt vevő magyar ügynökök semmi ellenségeskedést, tolakodást, vagy beszerkezési akciót nem tapasztaltak kint tartózkodásuk során. Vélhetően az eredmények elérése érdekében nemcsak megfigyelések sokasodtak meg a hatvanas években, de a rokonlátogatók vegzálása is.³⁶³⁸ Rendszeresen behívták az elűzötteket, s fejükre olvasták, hogy a „*fasiszta rendet*” védtek, főleg olyanokat, akikről azt vélelmezték, hogy az SS-ban szolgált, vagy *Volksbund*-tag volt. Isztiméri emlékezőm édesanyja 1958-ban csak egy hétig maradhatott látogatóban, mert a fehérvári rendőrségen „SS-támogatónak” ítélték.³⁶³⁹ A gercsei Csolnokon viszont be is zárták a hazalátogatót:

„*Anyám unokaöccse német katona volt, aki Baden-Badenbe’ lakott. Nagy feltűnés volt, amikor a ’60-as években hazajött. Anyám mondta neki, hogy nem tudja vállalni a biztonságát. Ő mégis eljött, de a feleségét nem hozta. A kocsmába’ iszogatót ismerősökkel, és egy jó ember feljelentette. Bevitték, ott aludt a dorogi rendőrségen. Kérdezték tőle, hogy »mégis mi volt akkor maga?« Ő azt mondta, hogy német katona, ő az akkori rendet védte, »maga meg a mostanit«. Reggel elengedték.*”³⁶⁴⁰

³⁶³⁴ 1948:N:12: Burgenland: Sopron: „*Hiába voltak távol a rokonok, kitelepítve, mi tartottuk a kapcsolatot. Benne voltunk egymás életébe. [...] Ők kint maradtak aztán megcsinálták Németországgal a Wirtschaftswundert. A Neckar-völgyben lévő rokonaim, azok mindig mentek Heimatstreffenre, a mai napig is. Kaptak valamilyen támogatást, s az ópapa folyósítva kérte, mert 89 évig élt. Ők próbáltak beleolvadni a környékbe.*”

³⁶³⁵ 1935:F:12: Burgenland: Ágfalva: „*Mindig azt hitték, hogy haza fognak jönni. Az volt szöveg, hogy a kitelepítés csak Bécsújhelyig fog tartani, oda viszik őket és onnan majd visszajönnek. Nem így lett.*”

³⁶³⁶ E kontinuuusról BINDORFFER 2001 85–92.o.

³⁶³⁷ SLACHTA 2020.

³⁶³⁸ Vö. SLACHTA 2020, 128–130.o.

³⁶³⁹ 1930:F:28: Bakony: Pusztavám: „*Mi 1958-ban voltunk itthon először és anyám egy hétig tovább akart maradni. Lement Fehérvárra és azt olvasták a fejére, hogy segítette az SS-t, ezért haza kellett mennünk.*”

³⁶⁴⁰ 1943:F:25. Gercse: Csolnok.

Ezek alapján nem csoda, hogy eleinte félve érkeztek a rokonlátogatók. Jobbára a fiatalok, gyermekek és nagyszülők nélkül keltek át a határon, hogy megbizonyosodjanak arról, hogy alkalmas-e már a látogatás. Vagyis *a hazalátogatók fokozatosan érkeztek*, a második, vagy harmadik alkalom után már egész családok is mertek útra kelni. A családi események alkalmából – a házasságkötésekre³⁶⁴¹ és a temetésekre – a rokonok kiutaztak Németországba. Az első időszakban a családok csak semleges helyen találkozhattak:

*„Először '62-be' jöttek Amerikából, de úgy, hogy nem jöhettek ide, hanem Pesten kellett maradniuk és ott szálltak meg az Astoria szállodában és mi mentünk fel és ott találkoztunk. Csak később jöhettek hozzánk.”*³⁶⁴²

A *hazaérkezés katartikus élmény* volt a látogatók számára. Nemcsak a régen látott rokonok, hanem a politikai helyzet miatt is. Az alábbi két közlés ellentétes. Az elsőben az *elhagyott, elrabolt otthon* viszontlátása jelenik meg. Ez az élmény sokak számára olyan emlékeket szakított fel, amitől nem tudtak szabadulni. Főleg a földműveléssel foglalkozó, tulajdonos gazdák és feleségük számára volt tragédia e találkozás. Többen rögtön újabb vízum után folyamodtak és életük végéig addig utaztak Magyarországra, amíg lehetett.³⁶⁴³ A második élmény az *elutasítás volt*. Az ifjabb generáció a hatvanas évekre beilleszkedett a német társadalomba és a honvágy ellenére sem látta azt, hogy visszatérhetne. A közlésben központi szerepet kap a hazaköltözés elutasításának oka: *a kollektivizálás*. A hazalátogatók számára az instrumentalizált táj, a faluközösségi kultúrát lerohanó hatalom, az egyéni emberi tényező kiiktatása jelenik meg. Számukra ezzel végleg *megszakad a magyarországi újrakezdés lehetősége*:

*„Két lánytestvér Karlsruhe-ból, Neuratból jöttek. Hozzám jöttek be, azt mondták: »nem lehetne megnézni a házunkat?« Mondtam, hogy egy özvegyasszony, egy felvidéki lakik bent, megkérdezem. Megkérdeztem, azt mondta, hogy »persze«. Ebéd után felmentünk, ez tavaszkor volt. Bementünk. Hát a kilincsek a régiiek voltak, mit itt hagytak, ojé, »az ablak, hát itt volt a papának borotvakészlete, a gerendára szegezve egy lécen, a rózsák a kertben, itt szoktunk játszani«. A pünkösdi rózsáink, az még a mienk volt. Gurultak a könnyek, hogy hányszor ettek ebből a körtéből. Pedig sokkal jobban éltek kint.”*³⁶⁴⁴

*„Apám először '69-ben jött haza. Emlékszem, hogy elmentünk Győrbe meghosszabbítani még egy hónappal az itt tartózkodását. Azt kérdezte győri rendőr, hogy »nem akarna itt maradni?« »Hol lakjak? A kolhozban, mint a bátyám? Nem, megyek vissza.«- válaszolta.”*³⁶⁴⁵

³⁶⁴¹ 1933:F:25: Gerecse: Dorog: „Ugye nálunk a család összevesszett a népszámlálás miatt, de a nagyszülők leveleztek a kint lévőkkel. Végül volt megbékélés, mert meghívtam az esküvőre őket, csak sógornőm jött el. Nálunk lakott, a sérelmet kitárgyalták, de nem békéltek meg.”

³⁶⁴² 1942:F:20: Bakony: Ajkarendek.

³⁶⁴³ 1939:N:26: Burgenland: Sopron. „A nagyanyám 1965-ben egy éves vízumot kapott és akkor született a fiam és bejött. Egy évig itt volt és aztán kijelentkezett, mert nyugdíját ott tudta felvenni. Két hétre hazament, újra elintézte és visszajött. Itt volt 88 éves koráig. Végül nem itt halt meg. Két szót tudott magyarul, a »te számár« és a »partvis«. Kiment vízumért és tudógyulladást kapott, és két hét alatt meghalt. Kint, Kirchhausenben.”

³⁶⁴⁴ 1930:N:33: Bakony: Ganna.

³⁶⁴⁵ 1922:N:47: Moson: Levél. Az állambiztonság által ellenőrzött levelekben az elűzött németek csak részlegesen érintették a politikát, leginkább a kolhozrendszerrel és a szabadság nélküli étellel foglalkoztak. Vö. SLACHTA 2020, 193.o.

Az elűzöttek nagy részének tehát katartikus volt a hazalátogatás, de „nem voltak megelégedve” azzal, amit Magyarországon láttak. A kommunista hatalom erőszakszervezetének, politikai alapú társadalmisításainak élménye bizonyos mértékben semlegesítette a honvágy érzését, és keserű érzésük volt azokkal kapcsolatban, akik Magyarországon maradtak. Mint korábban is felvázoltam, *az elűzöttek úgy gondolták, rokonaik azért maradhattak itthon, mert szerencsések, kiválasztottak voltak.* Azt gondolták róluk, hogy korrupcióval, intézhették el azt, hogy maradhassanak, megtarthassák vagyonukat és a hazájukat. A rokonlátogatások alkalmával a családtagok iránti szeretet, a honvágy nem változott meg, de mivel azt tapasztalták, hogy a kommunista hatalom a nyelvüket, a közösségüket és a vagyonbiztonságukat is felszámolta, ezért – legfőképpen az ifjabb generáció – számára az élhetőbb otthonná vált a hideg haza, a gazdasági jólétet hirdető Németország, miközben az identitásuknak folyamatosan része maradt a magyarországi otthon. Számukra az, hogy támogathatták a falujukat, az itthon maradt közösségüket, a családjukat, és az, hogy minden érkezésükkor tömegével gyűltek össze a családi házban,³⁶⁴⁶ részben enyhítette a haza elvesztésének fájalmát.

A németországi rokonlátogatókról csak korlátozottan (közvetetten) álltak rendelkezésemre adatok, ezért a rokonlátogatásokat interjúalanyaim németországi utazásai felől közelítem meg. Mivel kutatásom fő fókuszában az identitásváltozások voltak, ezért arra koncentráltam, hogy az immár két „hazával” is rendelkező, szétszakított családoknál mennyire volt erős a németországi szál. 57 közlő számolt be utazási tapasztalatokról,³⁶⁴⁷ közülük 51-en konkrét évkört is tudtak az utazásukhoz kötni. Az első utazás szempontjából a legkorábbi időpont 1956³⁶⁴⁸ volt – ekkor ketten is el tudtak³⁶⁴⁹ utazni rokonaikhoz –, a legkésőbbi pedig 1983-ban.³⁶⁵⁰ A két 1956-os utazón felül heten az ötvenes évek maradék négy évében utaztak ki. Legtöbben, 23-an a hatvanas években jártak az elűzött rokonoknál³⁶⁵¹, 12-en a hetvenes években és heten a nyolcvanas években utaztak legelőször. A legtöbben két-három hétig tartózkodtak a rokonoknál, tízen viszont azt mesélték, hogy több mint egy hónapig vendégeskedtek. Egy közlőm pedig kereken három hónapig volt szüleinél látogatóban.³⁶⁵² Az alábbi táblázatban a jellemző közléseket foglaltam össze, az utazás akadályozásával kapcsolatosan.

---

³⁶⁴⁶ 1935:N:22: Bakony: Hárskút. Vö. RITTER 2021c, 368 lbj..

³⁶⁴⁷ Részletesen: RITTER 2021, 203.o.

³⁶⁴⁸ A korábban szereplő 1952-es dátumot nem tartom relevánsnak.

³⁶⁴⁹ 1935:N:21: Bakony: Hárskút. 1935:N:33: Gerecse: Baj. Bővebben: RITTER 2021c ,371.o.

³⁶⁵⁰ 1944:N:39: Bakony: Németbánya: „A gyereket itthon kellett hagyni. Apám mindent odaadott volna nekünk, ha kimennék, de én azt mondtam, hogy a gyerekek itthon vannak. Apám SS-katona volt és ő nem jött vissza. Én nem haragudtam rá, de 33 éves voltam, amikor az apámmal először találkoztam [amikor hazajött].”

³⁶⁵¹ Más közlésekben is a '60-as évek időszaka a csúcspont. Hartán évi 40-50 rokonlátogatást jegyeztek fel. EILER 2011, 162.o.

³⁶⁵² 1923:N:35: Moson: Oroszvár.

<i>Mikor lehetett Németországba utazni?</i>			
Alany	Első utazás	Akadályozták a kiutazást?	Tartózkodás
1948:N:11: Burgenland: Sopron.	1959	„Akkor találkoztam először az Ómamával, de már nem volt magánál. Mert nem bírta feldolgozni, hogy eltűnt a fia. Hiába írtunk a Kádárnak is, nem engedték ki az apámat, csak amikor meghalt már az anyja. Apám nem jöhetett, csak én, a hatéves öcsém és anyám.”	6 hét
1949:F:10: Vértés: Gánt.	1959	„Nagyapám meghalt, és apám ki akart menni a temetésre, kiengedték, de csak a temetés után. Hiába küldött a húgom öt táviratot, csak öt napra a temetés után engedték ki, egyedül.”	5 nap
1928:N:35: Vértés: Gánt.	'60-as évek	„Pestre kellett menni és meghívó is kellett. De nem volt baj. [...] Amikor hazajöttünk, a határon elvették a húst.”	10 napig
1923:N:22: Bakony: Isztimér.	1962	„Először nem akartak engedni, mert azt mondták, hogy háborús bűnös vagyok. '62-ben apám, anyám '66-ban halt meg, a húgom átment nyugatra és egy kinti isztiméri fiúhoz ment hozzá. Anyám is átment. Így először NDK-ban voltam, aztán az NSZK-ban.”	n.a.
1924:N:41: Bakony: Porva	1965	„Előtte nem lehetett menni, de utána jöttek minden évben.”	n.a.
1940:N:26: Vértés: Mór.	1966	„Kinzigbe mentünk, a nagybátyámékhoz. Nem akadályozták.”	n.a.
1936:N:31: Gerecse: Máriahalom.	1967	„Mi voltunk az elsők, akik gyerekekkel [mehettünk], utána még kétszer voltunk kint, '72-ben és '83-ban.”	1 hónapig
1934:N:34: Vértés: Mór.	1968	„A lányomat, a Helgát nem engedték ki, mert meghívó levél kellett. Az egész családnak megvolt a vízuma. Húsvét előtt mentünk ki, és beállított hozzánk egy rendőr, mikor éppen takarítottam. A rendőr azt írta, hogy mi »disszidálni akarunk.«”	2 hét
1923:N:50: Bakony: Herend.	'70-es évek	„Mi Amerikába mentünk a testvéremhez, aki '56-ban disszidált, a sógornőmet ápoltam, mert beteg volt.”	6 hétig
1941:F:30: Gerecse: Csolnok.	'70-es évek	„Nagyapám temetésére még nem engedtek ki, három évente lehetett menni. Kellott a személyzeti osztály támogatása, munkaügyi támogatás, az igazgató támogatása. De a kinti rokonomtól kaptam autót, soron kívül, minden mást, ezért sok irigyem lett, a gyárban azt is mondták, hogy nyugatbarát vagyok. [...] Hof közelében voltunk.”	1 hónap
1922:N:26: Moson: Levél.	1970	„Kétszer visszautasították, mert »megbízhatatlan vagyok.« Kiderült, egy borsodi telepes, Kovács Béla volt, aki mindig feljelentett.”	N.a.
1937:F:35: Gerecse: Csolnok.	1972	„Csak pár nappal az utazás előtt kaptam meg az engedélyező levelet, aztán kellett vízumot kérni. Egy rendes ismerős, barátom segített ki. Egy nap alatt mehettem Tatabányára az IBUSZ-irodába. A gyereket itthon kellett hagyni »túsznak«. Először Ausztriába, a barátomhoz, aztán nagybátyjához, Schwäbisch Hallba mentünk.”	N.a.
1939:F:50: Gerecse: Csolnok.	1974	„Alá kellett írni egy nyilatkozatot. Az első szocialista zenekar a dorogi volt, amely részt vett egy NSZK-ban, a Blasmusik Festivalon. Irdatlan tömeg tapsolt. S ki volt írva, hogy »Herzliche Grüße aus Schwabenland«. Mondom: »svábok? Ez eddig szitokszó volt.« Kiderült számomra, hogy a sváb nem korcs [ahogy a tanárom mondta]”	N.a.
1925:F:50: Gerecse: Csolnok.	1975	„Nem adták meg az útlevelet, nem indokolták meg. [...] Csak a feleségemnek adták meg.”	1 hónapig
1937:F:47: Bakony: Bakonyjákó.	1981	„Nekem tiltották, mert rendőr voltam. Csak a határig mehettem, a feleségem és gyerek ment. Ha jött valaki hozzánk, azt is be kellett jelentem.”	N.a.

A közlések nagy részéből az látszik, hogy a magyar hatóságok leginkább az itthoni németek első utazásait akadályozták. A családok együtt nem indulhattak útnak, a vízumokat nem hosszabbították

meg. Az itthon maradottak eleinte leveleztek az elűzött rokonaikkal, és először az elűdözöttek érkeztek látogatásra, majd a helyzetet felmérve meghívó levelet küldtek a Magyarországon élőknek, amely nélkül nem lehetett kiutazni.³⁶⁵³ A gyermekeket azok vihették ki, akiknek volt protekciójuk, de meg kellett ígérniük, hogy visszajönnek. Mivel volt itthon házuk, földjük, ezért sokak számára ez nem volt kérdés.³⁶⁵⁴ Ha autóval mentek, a határokon többször, fölöslegesen ellenőrizték őket.³⁶⁵⁵ Sokan kinti munkát is vállaltak, ahol némelyiküknek azt is felajánlották, hogy kint maradhatnak dolgozni, akár még le is telepedhetnek. Ennek ellenére sokan hazajöttek. A két ország közötti kontraszt – főleg a rendszerváltás környékén – azt eredményezte, hogy az ötvenes éveiben lévő generáció közül sokan kettős állampolgárságot kérvényezettek és kaptak is a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején.³⁶⁵⁶ Az itthonról kiutazó németek megérkezésükkor *Begrüßungsgeldet*, vagyis *üdvözlőpénzt* kaptak az államtól, amely elég volt arra, hogy a sokszor szétszórta élő rokonságot végiglátogassák. A németországi németekről különböző véleményük volt. Annak ellenére, hogy a rokonok felajánlották a kinti életet, többen „beképzeltnek”,³⁶⁵⁷ lassan beszélőnek,³⁶⁵⁸ spórolósnak,³⁶⁵⁹ kevésbé befogadónak,³⁶⁶⁰ lenézőnek³⁶⁶¹ tartották a „birodalmi” németeknek³⁶⁶² nevezett „nyugatiakat”, vagyis a két Németországban (NSZK, NDK) élő németeket.

³⁶⁵³ 1934:N: 40: Moson: Rajka. 1927:F:21: Gerecse: Csolnok. Bővebben: RITTER 2021c, 374.lbj.

³⁶⁵⁴ 1936:N:31: Gerecse: Máriahalom.

³⁶⁵⁵ 1937:F:40: Vértes: Vértestolna: „A családdal együtt mentünk ki, Csehszlovákián keresztül. Mert sokat kellett volna várni az osztrák vízumra. Nekem nem volt annyi szabadságom, nem akartunk várni. A német vízumot egyből megkaptam, felmentünk Pestre, és meg is volt. Akkor a határon borzasztó volt. Minket figyeltek mindenhol, mikor az első állomáson, Szlovákiában megállítottak minket, akkor géppisztolyt tartottak ránk. A kislányunk, tíz-tizenegy éves volt akkor, ő meg röhögött ezen az egészen. Már ott ilyen szűrőállomások voltak, kellett mutatni a papírokat, a lányom mindig röhögött rajtuk, akkor azok is vissza: »jó, mehetnek«. A német határon mindent ki kellett pakolni. Újságot kerestek! »Van-e újság?« Mondom, »nincs semmi újság«. Átmentünk a másik oldalra, ott meg nem is volt senki a határon, se határőr, se világos. Egyszer csak kiabál az egyik német vámőr, hogy »hé! Várjatok egy kicsit, mindjárt jövünk.« Kérdezi, »honnan jöttetek, csak nem Magyarországról? Ilyen kerülővel?« Mondom, persze, mondtam is, hogy miért. Azt mondja, »nem akartok itt letelepedni? Maradjatok itt!« Ő ajánlotta fel! Aztán a nagybátyám is mondta, hogy maradjunk. De akkor a villától és kanáltól kezdve azt mind be kell szerezni, és le kell dolgozni. Aztán nem maradtunk ott. Jó, hát nekünk itthon minden megvolt.”

³⁶⁵⁶ 1929:F:60: Vértes: Pusztavám: „Én német állampolgár vagyok. Egyszer csak gondoltam egyet a rendszerváltáskor, hogy ezt kipróbáljuk. Meg akartam szerezni a német állampolgárságot és a német nyugdíjat. Kint volt egy ismerősünk. Akkor mentem át a határon, amikor Habsburg Ottó megnyitotta, akkor én ott voltam. Volt egy törvény 1993-ig, hogy aki németül beszél és van befogadója, vagy német lakcíme, az német állampolgárságot kap. Azt hazudtam, hogy a fiamnak megyek ki munkát nézni, de kivittem a feleségemet. Egy 1500-as Ladával mentem ki. Egy kocsmáros ismerősöm volt kint, akivel először a Balatonon találkoztam. Elmentünk polgármesteri hivatalhoz. Nem kellett táborba vonulnom, mert akkor sokan települtek Németországba. Azt mondták, minden papírt átküldenek Straubingba, a járási székhelybe és egy héten belül kaptam választ. Két héten belül megkaptam az ideiglenes, átmeneti útlevelet. Két hét után hazajöttem, egy hét után vittem a nejem is és még most is kint vagyunk. És itt is vagyunk, meg ott is vagyunk. Vettünk egy lakást egy erdőbe a bajor határon. Nagyon régen német állampolgár akartam lenni. Én rögtön nyugdíjat kértem, meg is kaptam hatvan évesen. A származás alapján, a nyelv alapján bírálták el. Mi kettős állampolgárok vagyunk, a németek akarták, hogy mondjunk le róla, de nem mondtunk.”

³⁶⁵⁷ 1932:N:40: Moson: Kimle. 1932:N:30: Burgenland: Balf.

³⁶⁵⁸ 1943:N:25: Balaton-felvidék: Barnag. 1930:N:29: Balaton-felvidék:Vöröstó.

³⁶⁵⁹ 1941:N:45: Gerecse: Dág. RITTER 2021c, 380.lbj.

³⁶⁶⁰ 1937:F:35: Gerecse: Csolnok.

³⁶⁶¹ 1928:N:35: Vértes: Gánt.

³⁶⁶² 1925:F:50: Gerecse: Csolnok: „Egészen másfelyenek voltak, beképzeltnek voltak. A másik németek, hogy úgy mondom, a »birodalmi németek.« Amikor kint voltunk, felajánlották nekünk, hogy maradjunk kint és mi nem fogadtuk el. [...] De a gyerek itthon volt, ő is kiment és visszajött. [...] Elmentünk az étterembe sörözni és ott volt egy illető, egy picikét pityókás volt, az asztalán gyertya volt. Nem volt sok pénzünk, mert 10 márkát kaptunk a

Ennek oka volt egyrészt, hogy a németek „magyar cigányokként”³⁶⁶³ fogadták a magyarországi németeket az elűzés idején, másrészt az NDK-ban sokáig szegénységben kellett élniük.³⁶⁶⁴ Ezek a tapasztalatok negatív élményként, előítéletként csapódtak le. Harmadrészt az is közrejátszott a megítélés kialakulásában, hogy a magyarországi németek alig értették az irodalmi német nyelvet, vagy az ottani német tájnyelvet.³⁶⁶⁵ Tarjáni közlöm úgy vélte, hogy Nyugat-Németország cserbenhagyta őket, mert nem mehetek ki dolgozni, miközben a jugoszláviaiakat beengedték.³⁶⁶⁶ Ennek ellenére a többség tisztának, jókedvűnek, szorgalmasnak állította be a németeket³⁶⁶⁷ az osztrákokkal,³⁶⁶⁸ bajorokkal³⁶⁶⁹ együtt. A keleti blokkban élőknek még a magyarországi németek is segítettek, ami szinte inverze volt a nyugaton maradottak sorsának. Az itthoniak szegényebbnek tartották őket.³⁶⁷⁰

„Akik kint maradtak, ott »magyar cigányok« voltak. Akik a keleti zónába kerültek, ott olyan életet éltek, mint mi. Mi küldtünk nekik száraztésztát, postán.”³⁶⁷¹

„Én voltam kint az NDK-ban, Weimar mellett. Volt ott egy »testvér téeszünk.« Egyszer volt egy ilyen ünnepség, sokat ittam, és megkérdeztem, hogy milyen ott náluk, azt mondták, hogy »annyi a különbség, hogy a Hitler idejében nappal rúgták rá az emberre az ajtót, most meg éjszaka«. Külön világ volt. Ott, ha egy páran berúgtak, elkezdték énekelni az Erikát, akkor egy órán belül mindenkit begyűjtöttek. Az összes egyetemről és főiskoláról kitiltották őket, az egyik társam Szlovákiában, Nyitrán fejezte be a tanulmányait. Minálunk lehetett politikai viccet mesélni, ott elmondtam egyet, nem nevettek.”³⁶⁷²

A berlini fal felhúzása előtt tömegével menekültek keletnémetek, elűzöttekkel együtt az NSZK-ba. Számukra külön negyedeket hoztak létre. A magyarországi németek számára még gúnynevet is találtak.

„Ott, ahol voltam, ott olyan lakótelep volt, ahol bevándorlók éltek. Olyan, mint a társasházak. Ez Wernau³⁶⁷³ volt, az ismerőseim ide szöktek át a keletnémet kitelepítésből. Hallottam, hogy a gyerekek azt mondták ránk, hogy Paprika-telepről jöttek. Úgy hívták a kitelepített svábokat, ahol laktak, hogy Paprika-telep.”³⁶⁷⁴

A különbségeket egy rábafüzesi közlőmmel rögzítettem.

---

szociálpolitikai állomástól. Aki be volt csípve, azt mondja, ő is rendel, és mondja nekem hogy »hova valósi vagy? Itteni vagy?« Mondom: »nem.« »Akkor te DDR-es vagy, neked nem jár sör.«”

³⁶⁶³ 1932:F:42: Vértes: Szár. 1929:F:40: Vértes: Mór: „Van bennük egy bizonyos gög és lenézés, amikor a svábokat kitelepítették »ungarische zigauner«-nek mondták.”

³⁶⁶⁴ 1928:F:31: Vértes: Tarján.

³⁶⁶⁵ 1927:N:38: Bakony: Németbánya. 1922:N:45: Moson: Levél.

³⁶⁶⁶ 1944:F:20: Vértes: Tarján.

³⁶⁶⁷ Felsorolás: RITTER 2021c, 388.lbj.

³⁶⁶⁸ Felsorolás: RITTER 2021c, 389.lbj.

³⁶⁶⁹ 1929:F:32: Vértes: Pusztavám: „Nekem nem lehet más véleményem, mert befogadtak. A bajorok mások, mint többiek, kicsit nyersek. Egy bajor szomszédom van, aki mindig a fenekét mutogatja nekünk, meg nem köszön.”

³⁶⁷⁰ Felsorolás: RITTER 2021c, 391.lbj.

³⁶⁷¹ 1928:N:50: Vértes: Mór.

³⁶⁷² 1944:F:40: Moson: Kimle.

³⁶⁷³ Wernau, város Délnyugat-Németországban, Baden-Württemberg tartomány Esslingen kerületében, 25 kilométerre délnyugatra Stuttgarttól, a Neckar folyó mentén.

³⁶⁷⁴ 1925:N:47: Bakony: Csehbánya.

„Nem ellenségesek, de jellembeli különbségek vannak. Más világban élnek, mi pedig egy szegényesebb országból kerültünk oda. A halálról szóló dalokat nem volt szabad énekelni. A keletnémetek is mások voltak, azok agyonellenőrzött rendszer volt, és ezek ide akartak jönni. Sok levelet küldtek, hogy jönnének ide.”³⁶⁷⁵

A hazai németeknek tehát, a családi szétszakítottságuk miatt lett egy németországi és egy magyarországi „identitásuk”. Az elűzöttek hosszú, évtizedes gyarapodás után váltak önállóvá és a német társadalom tagjává. Magyarországon viszont a társadalmi deklasszáció és a politikai társadalmisítás hatására elvesztették faluközösségüket, a nyelvüket és vagyonuk is széttöredezett. Aszimmetrikus családok alakultak ki abból a szempontból, hogy az elűzötteknek a honvágy, az itthon maradtaknak a családtagjaik elvesztése okozott lelki törést. Az egykori paraszti társadalom identitásának része a *vagyon megmutatásának* rítusa. Ebben a „megmutatásban” annak volt szerepe, hogy ki mivel rendelkezik. Ebből a szempontból a kommunista rendszer jogfosztása sem volt mérvadó.

Mint már szó volt róla, azok számára, akiket elűztek a hazájukból, a jogfosztás elsöprő traumája, keserősége óhatatlanul a bűnbakkeresésben csapódott le. Egyik ilyen attitűdje volt a bűnbakkeresésnek, hogy azon rokonaikat, faluközösségük azon tagjait, akik mentesültek az elűzés alól, korrupcióval és konformizmussal vádolták meg. Az a képzetük alakult ki, hogy az itthon maradtak megtarthatták anyagi és kulturális értékeiket. Ez a hatvanas évekre részben megváltozott, hiszen az elűzöttek vagyonbiztonsága erre az időszakra megszilárdult³⁶⁷⁶, ám a Magyarországon maradt rokonoknak újra el kellett szenvedniük az immár társadalmi alapon végbement repressziót.³⁶⁷⁷ A rokonlátogatásra hazaérkezett elűzöttek immár azt tapasztalták, hogy ajándékaik és segítségük komoly tényező a háztartásban.³⁶⁷⁸ Számukra a „segítségnyújtás” képzete és az a tapasztalat, hogy az otthon maradtak is irigykedve nézték a kinti világot,³⁶⁷⁹ némi meglepedettséget is adott számukra.³⁶⁸⁰ Ez láthatatlan módon ugyan, de véglegesen különválasztotta a családokat. A honvágy érzete természetesen nagy mértékben megmaradt,³⁶⁸¹ de

³⁶⁷⁵ 1938:N:35: Burgenland: Rábafüzes.

³⁶⁷⁶ 1949:F:16: Bakony: Ganna. Bővebben: RITTER 2021c, 397.lbj.

³⁶⁷⁷ 1927:N:21: Bakony: Németbánya: „Amikor édesapámnak jobb sora lett, akkor már bántam, hogy visszajöttünk, mert aztán jött a téesz és megint mindent elvettek. Én már sokszor megbántam, hogy visszajöttünk. [...] Ők kikerültek keletre, de édesapám és rokonaim is átszökhettek a nyugati zónába, mert még nem volt a fal. Lägerba' voltak hat-hét hétig és onnan parasztokhoz vitték. [...] Akik keletre kerültek, azoknak nagyon nehéz volt, nem volt szerencsájük.”

³⁶⁷⁸ Slachta Krisztina munkájában leginkább a Németországban munkát vállalók, vagy anyagi segítséget kapók köre jelenik meg. Az állambiztonságnak ugyanis feltűnt, hogy a rokonlátogatók új autóval, nyugati termékekkel érkeznek vissza községükbe, nemritkán értékesítve azokat. Vö. SLACHTA 2020, 135–139.o.

³⁶⁷⁹ 1927:F:32: Gerecse: Csolnok: „Ezek már akkor, '59-ben, mikor ott voltunk, olyan kocsmai élet volt, gyönyörű házak voltak, meg emeletesek, készen voltak. Munkájuk volt, cipőgyárban, ott dolgozott asszony is, ember is. Akkor azon kívül a kocsmában volt zenegép, 2 schillinget kellett bedobni, akkor csináltak, táncoltak a népek, a sört vedelték, nagyon jó élet volt.”

³⁶⁸⁰ 1929:F:30: Vértes: Mór: „Én azt mondom, hogy jobb lett volna, ha kitelepítenek. Első évben nehéz volt, de aztán jött a Marshall-segély, építettek millió gyárat, a német precizitást, szervezőképességgel megcsinálták a »Wirtschaftswunder«-t. Amikor hazajöttek látogatni, mert ők hazajöttek, akkor a kocsijukból megmosolyogták a mi kis Trabantjunkt.”

³⁶⁸¹ 1927:F:86: Balaton-felvidék: Tótvázsony: „Barátom – akit kivittek – azt mondta, hogy »hiába van pénzem, hiába megy jól, nem érzem ott jól magam, a honvágy nagy. Mindig veletek szeretnék lenni.«”

sokan ebben az időben döntötték el, hogy ennek ellenére Németországban maradnak.³⁶⁸² Sokan felismerték ezt itthon is, és a nyolcvanas években – először ideiglenesen, aztán végleg – Németországba költöztek. A családok és rokonságok éppen emiatt tovább hasadtak.

Ebből a szempontból területi különbségeket lehet felfedezni. A Burgenlandból (főleg Sopronból és környékéről) kitelepített németeknek könnyű volt Németországból legalább az otthonuk környékére, de legalábbis az országhatár másik oldalára települni.³⁶⁸³ Ez 1956-ban tömeges családgyesítést eredményezett, viszont a magyar identitás tömeges megtagadását is. Az ott élők identitásába beépült, hogy az 1921-es soproni népszavazáson a magyarság mellett hitet tevő némettség azt érdemelte hazájától, hogy elűzték őket onnan. A magyar államhűség értelmét többszörösen megkérdőjelezték:

„Nagyon nehéz lehetett nekik, hiszen '21-ben a Thurner³⁶⁸⁴ úr azt mondta, hogy »légy hű a hazádhoz« és ő hű is maradt. Aztán kidobták őket, mindenét elvették, és kivágták őket. Az milyen érzéssel szállt föl egy ilyen vagonba, ez nagyon nehéz volt. Eleinte nehéz volt, de most sokkal jobb. Gondolja el, hogy ezek megszabadulhattak volna a magyaroktól '21-ben, de nem. Így viszont a magyarok szabadultak meg tőlük. Mert [Fertő]Meggyest, a Deutschkreuzot [Németkeresztúrt], a Rusztot nem telepítették ki, az maradt a földjén, még mindig ott lakik.”³⁶⁸⁵

Az elűzött családtagokkal rendelkező magyarországi németek közül 24-en gondolták úgy, hogy az elűzötteknek először rossz sorsuk volt, de később sokkal jobb életkörülmények között éltek mint ők.³⁶⁸⁶ Ez az értékelés többségében anyagi szempontú. Mindössze hárman nyilatkoztak úgy, hogy itthon jobb volt az élet, mint Németországban. Jellemzően azok voltak ők, akiknek rokonai az NDK-ban éltek le az életüket.³⁶⁸⁷ Sokan számoltak be arról, hogy a keleti zóna rossz körülményei miatt nyugatra szökött elűzötteket még duplán lesajnálták a nyugatnémetek.³⁶⁸⁸ Hatan viszont kijelentették – azon nyilatkozók, akik falujában elmaradt az elűzés –, hogy jobban jártak volna, ha „kitelepítik” őket Németországba.³⁶⁸⁹

E közlésekből is látszik, hogy a gazdasági töréspontok, az aszimmetrikus nemzeti identitás szempontjából *egy új kötődés jött létre*, amely a magyar nemzethez való tartozást erősítette újra. Ehhez azonban egy újabb identitásmunkára volt szükség.

³⁶⁸² 1922:N:30: Moson: Levél: „Apám haza akart jönni, de aztán kapott kint kártérítést, az itteni földje után, és még ő tudott nekünk segíteni, amikor házat építettünk. Leveleztünk is.”

³⁶⁸³ 1932:N:22: Burgenland: Balf: „A nagyszüleimet kitelepítették, de nem akartak ott maradni és Bajorországból hazaköltöztek, de csak Rusztra, és már 1954-ben építettek házat. A németek nem szívesen fogadták őket, de gyorsan építkeztek, tanultak. 1932:N:20: Burgenland: Alsószölnök: „Vissza nem szöktek, de volt olyan, aki Ausztriáig visszajött. Egy páran voltak, a legtöbben kint maradtak.”

³⁶⁸⁴ Sopronyi-Thurner Mihály (1878–1952), Sopron polgármestere 1918 és 1942 között. Jelentős szerepe volt abban, hogy Sopron népszavazás útján Magyarországon maradhatott. Polgármestersége alatt kerültek az ismert felvidéki egyetemi campusok a városba. A 2. világháború után népbíróság elé állították, de felmentették. Utcaseprőként fejezte be életét.

³⁶⁸⁵ 1927:F:35: Burgenland: Balf.

³⁶⁸⁶ Listát ld. RITTER 2021c, 409.lbj.

³⁶⁸⁷ 1944:N:69: Vértes: Mór. 1936:F:35: Bakony: Márkó. 1925:N:20: Bakony: Csehbánya. Bővebben: RITTER 2021, 2009–210.o.

³⁶⁸⁸ 1942:N:10: Bakony: Bakonyjákó: „A nagynéném és családja Kelet-Németországba kerültek, de onnan átszöktek nyugatra. Majdnem éhen haltak. Az unokanővérem csak mesélt és mesélt, hogy min mentek keresztül, a hátamon szőr állandóan felállt, lenézték őket. Ezek azt hitték, hogy önként jöttek, nem hitték el, hogy otthonuk volt. [...] Nem sokat voltak ott, nagyon gyorsan átmentek nyugatra.”

³⁶⁸⁹ Ld. RITTER 2021c, 412.lbj.

14.5. A „kommunizmus” megítélése az elbeszélések alapján

Elbeszélőim által „kommunistáknak” nevezett sokszor arctalan és tabusított elnyomó rétegnek tulajdonították jogfosztásaikat. Véleményem szerint ezek a „meglátások” egy több évtizedes identitásmunkának az eredményei. Interjúalanyaim közül 48-an *fogalmazták meg ellenérzésüket a kommunista rendszerrel* és annak képviselőivel szemben.³⁶⁹⁰ Ez a pozicionálás nagyon sokszor valamelyik, de leginkább a dolgozatomban bemutatott több jogfosztás és deklasszáció alapján fogalmazódott meg. Ez abból a sajátosságból adódik, hogy az időben közelebb lévő jogfosztásokra jobban emlékszik az egyén. Ám az feltűnő volt a beszélgetésekben – s részben ez is alátámasztja következtetéseimet –, hogy az 1945 előtti meghurcolásokra nem emlékeztek ilyen módon. Fontosnak tartom kiemelni azt, hogy a 48 közlő *nem kérdés alapján fogalmazta meg ezt a pozicionálást*, hanem kérdéstől függetlenül tartották fontosnak kiemelni azt. Közülük 11-en³⁶⁹¹ azt is fontosnak tartották megerősíteni, hogy az interjúkészítés idején (2012-2014) is „nemzeti” elkötelezettségűek.³⁶⁹² Ennek ellentétét, a baloldali szimpátiát csak egy személy³⁶⁹³ vallotta meg, a szocialista-kommunista politikai éra főleg jóléti intézkedései miatt pedig három személy idealizálta a Kádár-korszakot.³⁶⁹⁴ Jellemző, hogy az állampárt apparátusától sokan távol tartották magukat, leszögezték, hogy nem léptek be semmilyen pártba.³⁶⁹⁵ A korlátozások nemcsak nemzetiségi sorsban, de a mindennapi életben is megmutatkoztak, a vallási és munkaszokások elcsökevényesedéséért ezt az apparátust okolták.³⁶⁹⁶

A telepések kommunistákkal való azonosításához sokszor egy hangadó jellemzése is elég volt.³⁶⁹⁷ Emiatt nagyon sokan a kommunistákat vélt, vagy valós bűnbakként nevezték meg. Ez a történelmi tudás töredékes ismeretéből és a hatalmi represszióból ered, amely magát kommunistának hirdette. A németek úgy értelmezték, hogy helyzetük okozója a kommunista politika osztályharcos szemlélete. A saját tapasztalatát igazítja a széttöredezett történelmi tudásához az a személy, akinek eleven élményei vannak ezekről az eseményekről. Kovács Imre politikus 1945-ös cikkét, amely a németek elleni propaganda szignifikáns nyitánya volt, zirci emlékezőm így idézte fel:

„Annak idején a parlamentben egy elvtárs azt mondta, hogy »ezek a svábok batyúval jöttek és batyúval is menjenek.« Nem tudom, hogy melyik párt képviselője volt, de az biztos, hogy

³⁶⁹⁰ Részletesen: Ritter 2021c, 413.lbj.

³⁶⁹¹ Részletesen: Ritter 2021c, 414.lbj.

³⁶⁹² Természetesen ez is a jelen konstrukciójából bomlik ki. Nem kétséges, hogy nagy részben a 2010-es események leginkább politológiai szempontból jelennek e közlésekben és a kortárs baloldali erőket diszkreditálják az emlékezők. Úgy vélem azonban, hogy minden kritikai meglátás és a politológia dimenziók mellett a jellemzett identitásmunka is ennek konstrukciónak a része. 1935:N:79: Gerecse: Dunaszentmiklós.

³⁶⁹³ 1927:F:50: Gerecse: Csolnok

³⁶⁹⁴ 1923:F:54: Bakony: Városlőd. 1927:F:50: Gerecse: Csolnok.

³⁶⁹⁵ 1936:N:25: Vértes: Mór: *„Mi beléptünk a téeszbe, de kommunistának nem iratkoztunk be, mert az én gyomrom nem bírta volna ezt bevenni. Ennyi baj ért bennünket, csak öregkorunkra volt úgy, hogy nem voltunk ellenségek. Én mindig mindentől távol tartottam magam.”*

³⁶⁹⁶ 1944:N:70: Bakony: Németbánya: *„Nagyon gyűlölöm őket most is, mert nagyon rossz emberek voltak. Nem csinálhattunk semmit, nem mehetünk misére. Nevet adtak, mint a kutyanak, nem kereszteltek.”*

³⁶⁹⁷ 1939:N:11: Bakony: Döbrönte: *„Schöpfl”, az verekedett a kocsmában, »kiirtunk titeket, ezt már nem lehet csinálni, itt már kommunizmus van« – ordított az itteni emberekkel. Német neve volt, de magyar volt ez az ember, nagy kommunista.”*

kommunista volt. ³⁶⁹⁸

A „*de az biztos*” kifejezés hitelesíti a Kovács-cikk részletét azzal, hogy kommunista, hiszen csak kommunisták voltak azok, akik meghurcolták a német nemzetiséget. ³⁶⁹⁹ Ez a következtetés azonban nem az akkori évek időpillanaton, hanem az eltelt 65-70 év súlyos tapasztalattá alapul. Ez érződik „*a mindenkit gyűlöltek*”-től ³⁷⁰⁰ „*az emberiség legádázabb ellensége a kommunizmus*” ³⁷⁰¹ kifejezéséig. Ez utóbbi a Tiszalökön raboskodó, később az 1956-os eseményeket is megélő, magyar nemzetiségű önkéntes SS-katona véleménye, amely a korabeli viszonyok propagandáját tükrözte. Ennek ismeretében nem nehéz azt a képzetet felállítani, amely a meghurcolásokat antiszemita sablonokkal a zsidósághoz kötötte.

„*Egy zsidó-kommunista irányítás alatt a magyarok hajtották végre a kitelepítést. A magyar lojális népség, de az uszítás az onnan jött.*” ³⁷⁰²

Elsősorban az értelmiségiek (tanárok) emelték ki az iskolai tananyag kommunizálását és a mindennapi élet párt által kiválasztott szereplőinek sekélyességét. ³⁷⁰³ Számukra ezek az emberek az idea hű szolgálói voltak, akik a halált is vállalták. ³⁷⁰⁴

Az elűzött, de Németországban integrálódott elbeszélőim is a kommunista rendszer visszasságaival szemben pozícionálták magukat. ³⁷⁰⁵ Az elűzés alól mentesült német bányászfalvak, ahol erős volt a szociáldemokrácia, s később a kommunista párt is, inkább mentegették magukat e múlt miatt. ³⁷⁰⁶ A Nyugat-Magyarországon fekvő két *hienc* községben, Pornóapátin és Vaskeresztesen azonban a két bináris oppozíciótól eltérő közléseket kaptam. Itt a trianoni határokat felülíró megmozdulások zajlottak, az elűzés is elmaradt, sőt a vaskeresztesi németek sokszor a kommunista párt propagandájának részeivé váltak. ³⁷⁰⁷ Ám ennek ellenére jelentős volt a kommunista időszak szorítása. Ezek együttes hatása miatt reflexívebb elbeszéléseket rögzítettem, amely nemcsak az aktuálpolitikától, de az interjúkat lefedő korszaktól is távolságtartást és kritikát fogalmaztak meg:

„*»A bátyja szerzetes, és az apja téesz ellen agitált«, ez volt az én bűnöm. Ez volt a komcsi világ, ma még mindig sokan vannak itt. Én még hazafi se vagyok. Tőlem csak elkobzott Magyarország,*

³⁶⁹⁸ 1927:F:20: Bakony: Zirc.

³⁶⁹⁹ 1930:F:20: Bakony: Bakonyoszlop: „*Azt mondták, hogy aki németnek vallotta magát, az nem Magyarországra való. Ezt a kommunisták csinálták.*”

³⁷⁰⁰ 1932:N:20: Burgenland: Alsószölnök.

³⁷⁰¹ 1925:F:30: Budapest: Budapest.

³⁷⁰² 1944:F:68: Vértes: Várgesztes.

³⁷⁰³ 1927:N:86: Dunakanyar: Nagymaros: „*A kommunista állam, 40 évig agyomosás volt. '89-ben még úgy kezdődött az egyetemi felvételi, hogy az első kérdésben az volt, van-e a családban partizán. 40 év után jött egy »gengszterváltás«, a vörös blúzt lehúzták és felhúztak egy másikat. Aki nyalta az oroszokat, azoknak van retyerutyája. Nincs rend, nem volt rend. Bunkók voltak.*”

³⁷⁰⁴ 1949:F:41: Bakony: Ganna: „*Itt a Papp János, volt Veszprém megyei első párttitkár, a Kádár későbbi belügyminisztere, amit ő mondott, az úgy volt. Ő határozta el, hogy a téesz egyesüljön Vaszarral, de mi ellenálltunk és így lettünk Kuppal. Amikor a rendszerváltás volt, ő és a felesége föbbe lótték magukat. Sőt még takarót is magára húzták. Úgyhogy biztos az Antall emberei voltak.*”

³⁷⁰⁵ 1930:F:84: Moson: Levél: [...] *A szocialista rezsim leépítette, lenyomta az embereket és csak zsebpénzt adott nekik, de a külföldi cégek, amikor bejöttek, akkor modern vasút és autó lett. [...] Én régebben haragudtam a magyarokra, a kommunista világra és mondtam is magamban, hogy nem jövök soha Magyarországra. [...]*”

³⁷⁰⁶ 1939:F:15: Gerecse: Csolnok. Vö. RITTER 2021c, 431.lbj.

³⁷⁰⁷ Lásd: BOTLIK 2011, 46.o. *Szabad Vasmegye, A Magyar Kommunista Párt Vasmegyei Napilapja*, II. évfolyam, 1946. május 21, 110. szám, 1.o.

sosem adtak semmit.”³⁷⁰⁸ „Nem vagyok kommunista, de a mai hatalommal sem vagyok kibékülve.”³⁷⁰⁹

Ezzel együtt nem mehetek el amellet, hogy említést tegyek azokról, akik viszont e gyűlőlt állampártban találták meg boldogulásukat. Többségük kényszerként interpretálta a belépését. A Rákosi-korszakbeli párttagok is azzal indokolták tagságukat, hogy becsapták őket, de az '56-os forradalom kijózanító volt számukra.³⁷¹⁰ Ez részben az emlékezetpolitika változásának is betudható. 11-en számoltak be arról, hogy ők vagy közeli rokonaik beléptek a pártba, vagy valamilyen közvetítő testületbe. Az erről szóló közlések a fentiekkel együttvéve nyernek értelmet. Hárman arról nyilatkoztak, hogy a könnyebb boldogulás miatt léptek be a pártba.³⁷¹¹ Előbbi nagybörzsönyi emlékezőm pedagógus lett, csolnoki interjúalanyaim pedig bányászok. Mindkét szakmában szinte „kötelező volt belépni”, fiatalabbaknak a KISZ-ben tevékenykedni.³⁷¹² Oroszvári emlékezőm férje vasutas volt, számára is „illendő volt a tagság”.³⁷¹³ Úgy vélték, az alsó szintű pártműködést és a népfrontban való képviselést felülről irányították.³⁷¹⁴ Gánti emlékezőm hasonló mérlegelv alapján vázolta fel a kommunista világ alsó szintű lehetőségeit:

*Én voltam Népfront-elnök is, ez olyan volt, mint a jónép és a párt közötti kapocs. De hogy az volt-e? Néha volt gyűlés, Agárdon, vagy Gárdonyba', négy napos fejtágítók voltak; eljött nagyfőnök is Pestről, mindig szónokolt, mert tudta, vannak olyanok, akik nem értenek egyet a kommunista elmélettel. Ami amúgy nem volt olyan rossz; mindig mondtam, a jót meg kellett volna hagyni, a rosszat meg kidobni, a kapitalizmusból is így kellett volna. A kommunizmusban az volt a jó, hogy mindenkinek volt munkája. [...] Tanácselnök-helyettes is voltam, mikor a kitelepítés miatt megnyugodtak itt a kedélyek.*³⁷¹⁵

A Balaton-felvidéki Barnagon úgy gondolták, hogy párttagsággal nem lehet előrébb jutni, de a gyermekeket könnyebben veszik fel a közép- és felsőoktatásba.³⁷¹⁶ Tarjánban vb-titkárságot vállaló közlőm falufejlesztésért vállalta a hatalomközeli pozíciót.

„Én a forradalom után lettem tanácsstag, minden utcából jött egyvalaki. Meg lehet nézni most az utcát, de akkor senki nem foglalkozott vele. Mindig intézkedtünk, szóltunk a vb-titkárnak, egy csomó veszekedést elkerültem. Engem az utca választott, 38 utca volt, 38 tanácsstaggal. 30 évig voltam, és

³⁷⁰⁸ 1930:F:25: Burgenland: Pornóapáti.

³⁷⁰⁹ 1925:F:89: Burgenland: Vaskeresztes

³⁷¹⁰ 1941:F:12: Gerecse: Csolnok.

³⁷¹¹ 1951:N: 20: Dunakanyar: Nagybörzsöny: „Nem politizáltam, de a főiskola miatt be kellett lépni. A tanácselnök mondta, hogy nagyobb a hátszelem. Nem kértek tőlem jelentést, én ott is a kulturális szervezést végeztem.” 1927:F:87: Gerecse: Csolnok: „Párttag maradtam, '90 után is. Ez egy olyan üzemi pártszervezet volt, hogy a munka után egy órás gyűlést csinált, ebből állt az egész, csak üzemi dolgokról lehetett beszélni, én meg föld alatti körletvezető voltam ugye, és a körleti dolgok kerültek szóba.”

³⁷¹² 1937:F:20: Gerecse: Csolnok: „KISZ-tag úgy voltam, hogy kötelező volt, mert amikor katona voltam, akkor az ezredparancsnok sofőre voltam, és azt mondták, kötelező belépnem.”

³⁷¹³ 1923:N:25: Moson: Oroszvár: „A férjemnek muszáj volt belépnie a pártba, mert vasutas volt. Nem tudom, mit csinált, gyűlésekre járt. Én nem voltam benne.”

³⁷¹⁴ 1953:F:30: Vértes: Várgesztes: „Ténylegesen az történt, hogy mindent mást döntött el. Mindent eljátszottak, lényegében komolytalan volt. Mindenki elhitették, hogy javítani, jobbítani lehet, de mindig kiderült, hogy más döntött. 1980 körül léptem be, minden hónapban taggyűlés volt, semmi lényeges nem történt. Többen nem jelentek meg, aztán mindig azt beszélték, hogy kevesebb tagdíjat kellene fizetni. Súlytalan volt. Ekkor 900 ezer párttag volt, de kábé ezer ember döntött el mindent.”

³⁷¹⁵ 1926:F:35: Vértes: Gánt

³⁷¹⁶ 1943:N:17: Balaton-felvidék: Barnag. Vö. Ritter 2021c, 441.lbj.

akkor mentem nyugdíjba. Az utcákat csináltuk, társadalmi munkába'; amit akartam, azt elértem, amikor jött a községi fejlesztés, akkor már nem akartam csinálni, kiléptem '86-ban."³⁷¹⁷

A közlések alapján az alsóbb szintű igazgatás és párttagság sokszor súlytalanak tűnt a felsőbb vezetési kényszerek miatt. A tanácsai működésben sokkal többet lehetett elintézni a közösség javáért, még akkor is, ha a falvakban a német közösségi élet sok helyütt már nem támadt fel. Ebből a szempontból viszont ezek az emberek úgy tűnnek, mint akiket a hatalom korlátozott abban, hogy lokálpatriótaként cselekedjenek. Valójában azonban ez egy féken tartó mechanizmus volt, hiszen a közigazgatásban való részvétellel *a kommunista államszervezet elhitette a cselekvőképességet, de megtiltotta a vallási – a németek esetében a kulturális (nyelvi, viseleti) – szabadságot.* Ezzel együtt, és a jó szándék ellenére, ezen emberek „cinkossá” váltak. Hozzájuk mérten is kirívó példa az a két német származású elbeszélő, akik magasabb pozícióba, és ezzel együtt a cinkosság magasabb szintjére emelkedtek, hiszen jelentéseket kellett írniuk az államhatalomnak.

A gerecei Vértestolnán élő közlő számára a karrier szempontjából jelentett emelkedést a pártélet. Hosszasan részletezi a belépését, majd egy hirtelen váltással külföldi kiküldetéséről kezd mesélni. Számára minőségi ugrás volt a párttagság, amelyet szülei is támogattak. Elbeszélése jól példázza, hogy a rendszer az adományaival hogyan emelt ki, jutalmazott.

„A bányában dolgoztam, három év után egy nő, a párttitkár azt mondta nekem, hogy lépjek be a pártba, mint fiatal párttag. »Én nem nagyon akarok.« – mondtam. Egyszer mondja nekem a Nemeslaki elvtárs, a megyei pártfőnök, hogy jöjjenek a megyei pártbizottságra. Hogy ekkor és ekkor menjek be, mert beszélni akar velem. Bementem, és mondja nekem, hogy én vagyok a tizenötös aknán egyedüli, aki technikumot végzett, és szeretné, ha én venném át a gépészeti munka vezetését. De be kéne lépni a pártba. »Mit szólok hozzá?« – kérdezte, majd adott három nap gondolkodási időt. Hazamentem, mondom apámnak, hogy mi a helyzet. »Ha nem lépek be, akkor ki tudja, hogy milyen lesz a jövőm, úgy néz ki, hogy egyelőre ez a rendszer marad, hát mit csináljunk?« Apám is mondta, hogy »hát lépjél be, mit számít az...«. Beléptem, de különösebb jelentősége nem volt, csak a bélyeget kellett fizetni, a tagdíjat. [...] Amikor külföldön voltam ezekkel az emberekkel, akkor volt egy-két ilyen kihágás, akkor hazaküldtem őket. Ha mondjuk verekedés volt. A párttitkár elvtárs meg a szakszervezeti elvtárs aztán kérdőre vont, hogy miért küldtem őket haza, amikor az egyik munkásőr volt. Hát azt mondtam, én az ilyet nem tűröm el."³⁷¹⁸

Második közlő szintén ezt az emelkedést vázolja fel, de számára ez pozitív visszacsatolást eredményezett. Narratívája azért különleges, mert először azt láttatja, hogy a párt hátszelével értelmetlen emberek kerültek a hatalom közelébe. Emiatt ő jelentkezett a pártba, s a különféle emberekkel kapcsolatba kerülve gyorsan a minisztériumban találta magát.

„A tanácsban dolgoztam az oktatási osztályon, személyügyi főelőadó voltam. A pártba való belépésem érdekes körülménynek a következménye volt. Engem többször megkerestek, mert úttörő csapatvezető lettem, amikor 1954-ben a Márvány utcai iskolába kerültem. Úgy érzem, hogy még nem vagyok kellőképp felkészülve ideológiailag. Ezek persze kibújások voltak, mert nem kívántam a párt tagja lenni. Közben odahelyeztek egy nagyon kellemetlen természetű igazgatóhelyettest, akin

³⁷¹⁷ 1928:F:29: Gerecse: Tarján.

³⁷¹⁸ 1937:F:15: Vértés: Vértestolna.

láttam, hogy ki akarja fűrni az igazgatót. Mind a ketten párttagok voltak, a helyettest csak egy évig helyezték oda, tudta, addig kell produkálnia magát. Én sem voltam vele a legjobb viszonyban. Ekkor a V. Pista, az igazgató azt mondta, hogy »te miért nem lépsz be a pártba?« Úgy éreztem, hogy az ő pártfogása érdekében – hogy a pártban is tudjam képviselni az ő elképzeléseit –, beléptem, mert láttam, hogy ez az igazgatóhelyettes ez mindenféleképpen ki akarja őt túrni. Két pártoló tag kellett, a Pista volt az egyik és az igazgatóhelyettes a másik. Ez még – akit M.-nek hívtak – még kérdezte is, hogy »úgy gondolod, hogy neked ebből valami előnyöd származik?« »Miért«, mondom, »te azért léptél be a pártba, hogy előnyöd legyen belőle? Mert nekem ez eszembe sem jutott.« Akkor felvettek a pártba és egy év után szólnak a pártbizottságból, hogy menjek be. Makai Sándorné volt a pártbizottságon, aki orosz tanár volt, és a testvéremmel tanítottak a Márvány utcában, onnan került be a tanácsba, majd a pártbizottságba. Bementem hozzá. Azt mondja »Egy megbízatás ért téged, más beosztásba, oktatási osztályra kerülsz, személyügyi főelőadónak.« Azt mondták, hogy alkalmas vagyok, pedig nem ismertem a rendeleteket. Később K. István, aki az oktatási osztály vezetője volt, feljöttek a téli táborba, és ott töltöttek két napot nálam. Elborozgattunk, elviccelődtünk, nagyon-nagyon kötetlen beszélgetés zajlott le. Közben megkérdezte tőlem, hogy mi az én véleményem a M.-ről, aki igazgatóhelyettes volt. Mondtam, hogy ezt ne bor mellett, hanem az osztályon beszéljük meg. Hallatlanul tetszett ez a válasz, hirtelen 1964. szeptember 15-én el is vittek a BM-be, személyügyi főelőadónak. Én elmondtam az aggályaimat, hogy nem ismerem a munka törvénykönyvét, nem ismerem a rendeleteket, stb. Majd azt mondja, hogy segítünk, bele fog tanulni, alkalmasnak találjuk rá. Más volt. Járhattam vitorlázni, ide, oda, amoda. Egy ilyen állást nem szabad elszalasztani, pláne, hogy ilyen kedvesen fogad mindenki, és rátermettnek tart. Az M. a tanév végén el lett helyezve az iskolából. '89-ig, október 23-án szűnt meg a párt Diana úti iskolai részlege. Az újba már nem léptem át.»³⁷¹⁹

E hosszú részlet jól demonstrálja, hogy milyen gyorsan lehetett előrejutni az állampártban. Hozzá kell tenni, hogy budapesti szervezetekről van szó, de a ranglétrán való feljebb jutás kecsesítő példája a fenti idézet. Ez a „felkarolás” viszont az identitás megtagadását is jelentette. Az elbeszélő egy olyan pillanatot mond el, amitől kezdve két élete van az egyénnek. A zebegényi életet, a szovjet kényszermunka emlékét hátrahagyja és a rurális emberből véglegesen városi, uniformizált tanár lesz. Ez a szocialista rendszer egyik kívánatos eredménye volt. A faluról való kiköltözés és társadalmasítás efféle „kegyekkel” gyakorolva nemcsak a magyarországi németeket, hanem az egész társadalmat átalakította, létrehozva az állampárthoz hű lojális réteget, amely sokszor erkölcsi, etikai önmegtagadást kívánt.

Ez azonban különböző módon jelent meg a deklasszált magyarországi németek esetében: ezen esetekkel azt kívántam bemutatni, hogy a felső vezetésbe való emelkedés önfeladást jelenthetett, míg az alsóbb szinteken – korlátozva is – de több mozgástér maradt. A magyar nemzethez hű, kissé túlzó kollektív identitásmunka azt eredményezte, hogy a magyarországi német identitás csak a leszármazottak nyelvi tudásában, a családi sors muzealizációjában maradt fent, amely – úgy tűnik

---

³⁷¹⁹ 1925:F:39: Dunakanyar: Zebegény.

– elősegítette a felszívódást.³⁷²⁰

E jellemzéssel szerettem volna a narratíva összefoglalását és az identitásmunka eredményeinek jellemzését megadni, célom pedig a reflexivitás bemutatása volt.

*

Az előbbi elemzés után – eltérve disszertációm módszerétől – nem vázolok fel összefoglalót. Ennek oka, hogy a szociökonomikus hasadásokat és töréseket, az identitások megváltozását, az alávetettségi narratíva zenitjének, annak hetvenes évekbeli kifutásának látom. Az itt elemzett szövegrészek szorosan összefonódnak disszertációm végkövetkeztetéseivel. Értekezésemben eljutottam az interjúk készítésének jelenéig: addig a pontig, ahol életüket lezártak tekintik az emlékezők. Ez az „emlékezési pont” egy *pozícionált pillanat*, amely pillanaton azt értem, amikor a közlő saját narratív identitásában (tudva, vagy tudat alatt) meghatározta azt a momentumot, ahonnan visszabontotta emlékezését. Ez nem feltétlenül súlyozottan az interjú időpontja, hanem egy olyan életszakasz megjelenése, amelyet az elbeszélők saját életútjuk tetőpontjaként látnak. Ez a pont sok esetben a gyermekek, vagy az unokák születése, a biztos és működő egzisztencia (munkahely, foglalkozás) volt, amely sokszor úgy csapódott le az emlékezőknél, mint szenvedésük életük célja. Sokan azért, hogy saját családot alapítottak és házra tettek szert, úgy érezték – az alávetettség után –, hogy *sikerült igazságuknak érvény szerezniük*. E pont – véleményem szerint – a hetvenes évekre tehető, egybeesve az „emlékezési ponttal”. Ezután már csak olyan széttöredezett narratívákat (NDK-beli vendégmunkás) és specifikus alávetettségi eseteket (falurombolás, katonai munkaszolgálat) tudtam gyűjteni, amely ugyan tömegesnek mondható, mégsem illik a hazai németiség alávetettségi narratívájába.

Éppen ezért választottam a hetvenes évek időszakát azon korszaknak, amelyben lezárom disszertációm és összefoglalóm munkám elméleti és gyakorlati tapasztalatait. S mivel ezek a tapasztalatok a fenti szocioökonomikus epizódokhoz köthetőek/futnak ki, ezért magam is úgy döntöttem, hogy eme konzekvenciákat a záró fejezetben bontom ki, általános következtetéseként.

---

³⁷²⁰ Kitekintésként úgy vélem, hogy ez több más községben, az ország különböző pontjain is megvalósult. A kollektivizálás utáni légkörben sok helyen elkezdődött a helyi értékek valós múzeumba való rendezése. Ez sok esetben az identitás megmutatásával, de a mindennapi életből való eltávolításával járt együtt. Hartán is 1965-ben indult meg a helyi néprajzi gyűjtemény feldolgozása. Vö. EILER 2011, 161–162.o.

15. Összegzés

Összefoglalásképpen az interjúgyűjtésem és elemzésem legfőbb tapasztalatairól kívánok szólni.

1) Az interjúgyűjtés és a kutatásom során a magyarországi németek alávetettségi narratíváját szocioökonómikus kötődésük, identitásuk és társadalmi integrációjuk erőszakos eróziójaként értelmeztem és írtam le. Ezt az eróziót különböző hatalmi erők folyton változó indítékkal hajtották végre. Az elbeszélők a végrehajtókat többségükben nem fedték fel, s a jogfosztás a történetekben sokszor arctalan maradt. A magyarországi jobboldal és baloldal egyaránt politikai hasznot remélt jogfosztásukból, korlátozásukból. Ennek a tág és képlékeny kerete negyvenes évektől a hetvenes évek évtizedéig ível. A németek repressziós tapasztalatát tehát nemcsak egyívású indíték vezérelte. Az elbeszélésekből is az derült ki, hogy nemcsak etnikai (anyanyelvi-származási), hanem szocioökonómikus motivációja is volt a represszióknak. Ez utóbbi azonban elhúzódott a „hosszú ötvenes évek” terror folyamataiban, hiszen a kommunista diktatúra erőszakos társadalmasítása elsősorban a vidéki, paraszti világ felé irányult, amelybe az elűzést-kitelepítést átvészelt hazai németiség nagy része tartozott. Ezért ível az alávetettségi narratíva a hetvenes évekig. Az autoriter magyar állam (1920-1944), majd a színlelt demokratikus erők (1944-1948), végül a szovjetizálási programot végrehajtó kommunista diktatúra (1948-1990) deklasszálható emberi és anyagi (vagyon) forrásnak tekintette a németeket, akiket előbb etnikailag (1944-1948), majd társadalmi pozíciójuk (1948-1959) miatt deklasszált. Előbbi indoka a háborús emberanyag szükséglettől kezdve a földéhségen át, a migrációs krízis enyhítéséig terjed. A németek elűzésének politikai haszonszerzési akciója pedig jól mutatja, hogy a választások (1945, 1947) idején erősödtek meg a kényszermigrációs folyamatok, utóbbinak pedig a földbirtokos parasztság, a vidéki életvilágok széttörése volt a célja. Ezen folyamatokat már nem etnikai motivációk generálták, így a többségi társadalom is ugyanúgy elszenvedte a terrort. A németek elbeszéléseiben az „anyanyelvek” telepítésénél lehetett felfedezni azt a fordulatot, amelyben már nyíltan nem az etnikai, hanem a társadalmi motivációk (kulákosítás, proletalizálás, iparosítás) játszottak közre.

2) Az észak-dunántúli németek alávetettségi narratívájáról több általános aspektus is megállapítható. Módszertanom és tapasztalatom is az volt, hogy e „mezzo” szintű vizsgálat – bár komparatiztikai alapú – átfogó ívet rajzolt meg három évtized tapasztalatáról. Annak ellenére sikerült ezt a krónikát felvázolni, hogy az elbeszélések sokszor töredékesek, ellentmondásosak és egyes eseményekről (pl. tiszalöki munkatábor története) egyszemélyűek (tehát reflexió nélküliek) voltak. Mégis az „átfogó” és „egész” narratívák nagy száma miatt (lásd bevezető fejezet), *lehetséges volt az összehasonlító ív felvázolása*. Ám ezen átfogó elbeszéléseknek a legfőbb jellegzetessége, hogy zárt rendszerű történelmi emlékezetként működtek. Vagyis egyes kultúrtájaknak saját emlékezeti miliójuk alakult ki, s nem volt kapcsolatuk más német közösségekkel. Így a narratíva közlése is több elzárkózott német közösség elbeszélte történelmeként is értelmezhető. Magyarázati példával élve, a nagybörzsönyi szászok szlovák falvakba történt kitelepítése nem képezi részét egy magyarországi német emlékezetkultúrának, mert nem épült be egy átfogó emlékezési attitűdbe. Egy soproni német

sem ismeri bakonyi nemzetiségi társainak hasonló történetét, s a magyarországi német közbeszédben sem terjedt el olyan diskurzus, amely alapján e kölcsönhatásokat ki lehetett volna mutatni. Vagyis rendkívül homogén az említett régióban élő németek emlékezete. Mivel sok ilyen önálló narratíva alakult ki, ezért ezzel a bőséggel is indoklom disszertációm hosszát és ismétlődéseit.

Ez a feszültség a történettudományi feldolgozásoknál is tetten érhető. Pontosabban, az eddig akár politikatörténeti, akár társadalomtörténeti szintézisekben olvasható narratívákhoz képest e 162 interjú elemezve több újdonságot nem fedeztem fel, de a németek emlékezetkultúrájában *a súlypontok máshova helyeződtek át, és ezzel véleményem szerint új megvilágításba kerültek a magyarországi németek 20. századi történetének egyes fordulatai, mint ahogy eddig gondoltuk. Ugyanis ezek a súlypontok azonos erővel bírnak, s egyező arányban társulnak eddigi tudományos ismeretekhez.* Az emlékezések szempontjából sok eseménynek eltérő a jelentősége, mint ahogy a szakirodalom eddig ismerte. Bár a történeti munkákban eddig is megjelent, mégis az interjúk alapján sokkal jelentősebb fordulatot jelentett az általam *háborús kitelepítéseknek* nevezett esemény, az „*anyanyelvesek*” telepítése, vagy éppen a kollektivizálás hatása a németek történetében. Az is kiderült, hogy a megfélemlített németség azon nyomban adaptálta a felmerült jogfosztások körüli megváltozott szociökonomikus helyzetet. A családok mindig valamilyen stratégiával próbálták meg főleg a vagyoni jogfosztásokat csökkenteni. Így került sor a földek szétosztására a családtagok között a kulákosítás idején, a házak visszavásárlására az „*anyanyelvesek*” repressziója után, vagy a nemzetiségi téteszek alakítására. Ennek ellenére a közös pontokat felvázoló narratívám telítettsége pont a kollektivizálás idején válik annyira töredezetté, hogy a hetvenes évekre már csak személyes zárványtörténetek, egyedi családtörténetek, reflexió nélküli személyes sorsok maradnak.

3) A történetek személyi szintjén azt tapasztaltam, hogy a történeti interjúk kérdésekkel segített alkalmazása esetén *szinoptikus* (áttekintő, önmeghatározó), saját szimbólumrendszerrel rendelkező elbeszéléseket kaptam. Sok idézetnél megtalálható a címszerű kezdés, mint a kérdésre adott válasz, majd *a saját történet* – szerkezetileg ugyan több narratív bontással rendelkező – viszonylag egységes közlése. Az identitásoktól függött, de több elbeszélőm is vallásosnak mondta magát, ezért náluk sajátos keresztúti szenvedésbe ágyazott, megemelt történetek voltak a jellemzőek. Úgy vélem, hogy az *orális önreprezentáció tiszta formája ez*, amely az életrajzi tudásalapnak keretet és értelmezést ad.

Tapasztalataim szerint a németek alávetettségi narratívája, közösségi interpretációja értelmezhető *szenvedéstörténetnek* is, amelyben a három évtizedes jogfosztás-sorozatokat különböző fajtái épülnek be az identitásba. Ezeket a kényszereket a németek igyekeztek felülírni, munkakultúrájukkal megkérdőjelezni. Azonban ez alól a többször jellemzett láger-lét volt kivétel, amelyben olyan nagy süllyedést tapasztaltam, hogy az elbeszélők többsége csak az elemi létezésként fogta fel, amelyből csak megszabadulni, úgy tetszik emelkedni lehetett. Többek között ezen aspektusokat azért is tartom fontosnak, mert az látszik, hogy a kérdésekkel-rákérdezésekkel vezetett OH módszertanával sokkal letisztultabban kaphat a történész egy olyan

narratívát, amely kellő elemzéssel valódi forrásokhoz vezet, amely a kellő válogatással, egy másik interjú reflexív (tanúval) összehasonlításával ezeket az információkat hitelesítheti is.

4) Bár az identitások és kötődések változásánál bemutatott fejezetben elvont válaszokat adtak arra nézve, hogy kik az okozói szenvedéseiknek, mégis a rákérdezés után mind az SS-elhurcolásnál, mind a szovjet deportálásnál, mind az elűzésnél, kitelepítésnél és a hortobágyi internálásnál is a középvezetőket, közvetlenül a faluközösségekben lévőket találták felelősnek. Különösképpen ez azokban a falvakban látszik legjobban, ahol elmaradt az elűzés, hiszen a helyi vezetők ezt valamilyen módon (akár korrupcióval is) de el tudták érni. További kutatásra van szükség abban, hogy ez a személyes szintek interpretációja miatt van így, vagy pedig általánosítható jelenségről van szó.

Ez is bizonyítja, hogy az interjúgyűjteményemből felállított narratíva legnagyobb haszna az említett súlypontok feltárása. Az emlékezések alapján rekonstruált *fronttörténeteket* például egy közigazgatás és államalakulat nélküli, vagyis biztonságérzet nélküli korszakként írtam le: a megszokott közösségi keretek (falu- és haza) nélküli állapotként. De a fentiekre a legjobb példa az elűzési folyamatok bemutatása is. Mivel az általam vizsgált terület nagy részén 1947 és 1948 között zajlott az elűzés párhuzamosan az „anyanyelvsek” kitelepítésével, több hasadáspontot is sikerült rögzítenem, amelyet klasszikus forrásokkal nem lett volna lehetséges feltárni. Ilyen *a németek egymás közötti árulása* (pl. az isztiméri példa), ahol különböző társadalmi rétegekhez tartozó németek úgy érzik, hogy egymást árulják el azzal, hogy lobbiznak, kiknek kell elhagyni a hazáját. Sokan *korrupcióval*, lefizetéssel *maradtak itthon*. Ez visszafordíthatatlan hasadást okozott. De hasonló az említett, egyes felmentett községek sorsa, akik a hatalom kegye miatt szinte hálából vetik alá magukat az asszimilációnak. Ez azt mutatja, hogy a második elűzési hullámban sokkal nagyobb volt a korrupció mértéke, mint az első 1946-os elűzéseknél. S mint említettem, ezen utóbbi eseményekből kevesebbet tudtam gyűjteni, mégis az elűzés előzményeiként bemutatott tömeges internálások, összeköltöztetések és kitelepítések, illetve a mosonszolnoki gettósítás és fogvatartás története felveti az 1945 második felében lezajló – a nyugat-európai szakirodalomban szereplő – „vad elűzésekre” hasonlatos tematikáját. Látva az internálások és a gettósítások emlékezetét, úgy érzem, hogy hangsúlyosabban létezett ez a jelenség, mint ahogy a történeti emlékezetben – akár a helyiértéken is – megjelent. Természetesen itt is hangsúlyozom, hogy csak a mintákat vélem hasonlónak a nyugat-európai példákkal, hiszen tömeggyilkosságok nem történtek. Annak ellenére gondolom így, hogy bizonyítottam, hogy a német hadsereg által kitelepített hazai németek áldozatai voltak a csehországi pogromoknak. Mivel egyik interjúalanyom édesapját ekkor gyilkolták meg, így ez is a magyarországi németek emlékezetéhez tartozik. Emellett viszont az internálás és a tömeges gettósítás bizonyíték arra is, hogy a németek kollektív jogfosztása már 1945 tavaszától megindult, amely meg is jelent a személyes emlékezetekben. A törés- és hasadáspontok mindhárom politikai (autokrata- „részleges demokrata”- kommunista) időszakban kihatottak a németekre, s főleg a közigazgatási hatalom bürokratikus nyomáskényszere formájában. Ezeknek a formáit részletesen bemutattam kölcsönhatásukkal együtt; például amikor névmagyarosítás miatt egyazon család több vezetéknevet kapott a Horthy-korszakban, azt ugyanolyan

*hasadás*pontnak tartom, mint amikor a kulákosítás idején a németek kénytelenek voltak az addig törzsöröklési hagyományukat félredobva szétosztani megmaradt földjeiket a rokonság között. Bár kétségtelen, hogy ez egy bizonyos túlélési stratégia része. S annak ellenére, hogy Kelet-Európában számos nemzetiségnek – köztük a felvidéki magyaroknak – is így kellett tenniük az általam tárgyalt időszakban, nem jelenti azt, hogy ezen megnevezésnek nincs létjogsultsága. Ugyanolyan családi *töréspont*nak látom a *Volksbund* működését is, amely kulturális szervezatként egyfajta modernizációt hozott a német faluközösségekbe és kulturális attitűdökön keresztül előbb politikailag aktívvá változtatta (mozgósította) a németeket a jogaik megvédése érdekében, majd a Harmadik Birodalom kezére juttatta emberi erőforrásként hadigazdaságának működtetésében, és az SS-elhurcolásokban katonai emberanyagként. Ez utóbbit azonban már *hasadásként* (főleg közösségi hasadásként) írtam le, míg a törések nemcsak negatív előjellel szerepelnek, hiszen családi törés lehet akár egy házasság, vagy az Amerikába történő kivándorlás is. Az, hogy az általam elemzett korszakokban a töréspontok nagy része is negatív előjelet kapott, nem feltétlenül jelenti azt, hogy csak negatívan jelenhet meg. Pont ellenkezőleg. Az etnikai és az önálló földműves társadalom átalakulása természetesen más – nem repressziót alkalmazó – országokban is lezajlott, különféle töréspontokon keresztül, ám a táj és az ember leigázása, proletarizálása (lásd lejjebb) nem okozott szenvedést, környezetrombolást és egészségesebb gazdasági és társadalmi átmeneteket produkált.

5) A németek alávetettségi narratívájának hatásmechanizmusát két elem feszültsége határozta meg mindvégig, míg a törés,- és hasadásponatok megelőzték, vagy követték, tehát keretezték az eseményeket. Az első, az *élet-biztonság* érzetéhez kötődött. Ide sorolhatók a 2. világháború életveszélyes helyzeteinek élményei: a katonasorsok, a front közvetlen élménye, az élet értékének instrumentalizálása *raptív* és *autotelikus* erőszakkal, de sok szempontból a háborús telepítések bizonyos esetei (a vad elűzésekhöz köthető élmények), a szovjet deportálásokhoz köthető tematikák is. A női és férfi sorsok ellentétesek: míg a *férfiak katonáskodásukkal megemelt, dagályos hőstörténetként (a történelem alakítójaként) jelenítették (emelték) meg magukat, addig a nők alávetett, olykor nemi erőszakot elszenvedettként* beszélték el történetüket, melyet sokszor tabusítottak (lásd nemi erőszak fejezet). A narratívában éppen ezért a háború időszaka sűrű szövésű élményanyagként interpretálódott, hiszen az elemi represszió ezen időszakban volt a legintenzívebb: az én-tudatok szinte napok alatt jutottak el a leértékelésben az ideális gyermekkori állapotból a megerőszakolt nő, vagy a tömeggyilkosság tanújának mélypontjáiig. A másik aspektus a *lét-biztonság érzete*, amely az egzisztenciális minőség változását, a vagyoni meghurcolást és a kényszermigrációt jelentette. Ebben *az elűzések, a kitelepítések, mint elsöprő erejű repressziók a háború – minőségi változásokkal történő – folytatásaként jelennek meg*. Az egzisztenciális veszély ellen azonban – még ha csak részben is – meg tudják kérdőjelezni alkalmazkodó ellenállással, támogatók szerzésével, illegális hazatéréssel, vagy éppen az otthonok visszavásárlásával ezt az eseményt.

6) A németek faluközösségeinek koordinátáit, a közösségi, családi, valamint társadalmi és gazdasági szintjeit, az identitást és a kötődést az első fejezetben tártam fel, s az utolsóban írtam le a változásokat. *A kommunista időszak* azonban nemcsak az *etnikai és gazdasági önállóságot*

irtotta, hanem – mint bemutattam – komoly társadalmi gyakorlattal a nyelvi, vallási, közösségi színtereket is korlátozta. Míg előbbi két aspektus szinte az egész időszakra jellemző volt, utóbbiban már mutatkoztak engedelmények. A nyelvi és egyházi életet érintő retorziók, valamint a vegyesházasságokból adódó asszimilációk a hetvenes évekre már csak muzealizált identitásra és nyelvhasználatra voltak elegendők. Ugyanez érvényes arra a közösségi munkára is, amelynek az identitás megtartása volt a célja. Viszont az elűzéssel, a német családok és közösségek hasadásával a magyarországi németeknek az elmúlt háromszáz év után először született németországi identitása is, hiszen a rokonok – az elűzés miatt– ott éltek. A rokonlátogatásokat viszont szintén egy muzealizált, időleges identitási elemnek láttam. Ebben fő szerepet kapott a részben megjelenő, de általánosnak mondható tapasztalat, hogy az elűzött németek – honvágyaik ellenére – sokszor úgy tekintettek itthon maradt rokonaikra, vagy a faluközösségük tagjaira, hogy valamilyen elvtelen módszer miatt (felmentés, lefizetés, másoknak kellett kitelepülniük) mentesültek az elűzés alól. Ráadásul a családok sorsa is eltérő volt. Amíg Németországban a negyvenes-ötvenes évek jelentették a gazdaságilag is nehezebb időszakot, amelyben megkapaszkodtak, addig Magyarországon az ötvenes évek végén újabb szocioökonómikus hullámot hozott a kollektivizálás terrorja és pszichózisa. Mivel pont ezen időszakban vált lehetővé az utazások sűrűsödése is, ezért sok elűzött rokon „elégtételként és megnyugvással” vette tudomásul, hogy az életminőségi és boldogulási rációk Németországban jobbak, mint egykori hazájukban. Természetesen ez nem kárpótolhatta őket az elvesztett haza miatt. A néhány rögzített németországi sorsból főleg az látszik, hogy a magyarországi németek identitásukat egyesületi, közösségi szintereken muzealizálták, s anyagilag támogatták az itthon maradókat, de a hazatérésre a többség ekkor már nem gondolt, hiszen mind a közösség, mind a nyelv, mind az ökonómiai és ökológiai lábnyom annyira széttöredezett, muzealizálódott hogy nem volt képes egzisztenciális biztonságot és munkakultúrát biztosítani, amely kötődésük része volt. Az elűzötteknek ezért alakult ki az a kettős kötődésük, amely az egyik interjúalanyom alapján úgy fogalmazható meg, hogy az egyik haza, ahol megszületett, a másik pedig, amiben dolgozott. Az itthoniak számára viszont a kinti boldogulás lehetősége sok esetben példaértékűnek, ideálisnak látszott, amely beépült az identitásukba és büszkék is voltak rá. Nem hiába, hogy sokan munkát is vállaltak Németországban a rokonlátogatások idején. Ez a jellegzetesség nagyon hasonló a két generációval korábbi „kanadázós” rokonokkal való kapcsolattartáshoz, vagyis nem előzmény nélküli.

7) Az észak-dunántúli németek között tapasztalt narratív szerkezet közül kettőt különböztetek meg. Először a vertikális kerettel foglalkozom, amely alatt a történetek és a tárgyalt időszak egymásba fonódását, emlékezetkulturális aspektusait értem. Az alábbi táblázatban kronológiailag foglaltam össze az alávetettségi narratíva főbb fordulatait. A jobb szélső és a bal szélső oszlopban, előbb a „magyar nemzeti” (többségi társadalom) egységet soroltam fel, utána pedig az évköröket. Látható, hogy a németek elűzése és a hozzá tartozó események eltérnek a nemzeti narratívától. Ha úgy tetszik, a németek történetének ez az eleme az, amelyben a többségi társadalommal nem osztozott. Ismét hozzáteszem: amit a német nemzetiség, mint tömeges jogfosztást 1944 és 1950 között elszenvedett, azt a többségi magyar társadalmon is végrehajtotta

a kommunista diktatúra. A táblázatból kimaradt, de az elbeszélések minőségére jellemző volt, hogy a háborús időszak emlékei *sűrű* (1) közlésekben kerültek a felszínre, ami több narratív bontást és túlbujánzó történeteszöveget jelentett. Az etnikai jellegű jogfosztások *átmeneti* (2) elbeszéléseket képeztek: több részletes történetet tudtam közölni, de sok tabusítás tartozott ezekhez. A kommunista időszak történetei viszont sokszor vázlatosak voltak, nehezen lehetett narratívába állítani és rendkívül nagy tabusítás, befelé fordulás és *szórás* (3) jellemezte az atomizálódó társadalmat. Vázlatom kiindulópontja a negyvenes évek első felében a magyar közigazgatás és politika keresztüzébe került német településsel (faluvall) kezdődik. Emellett még két külön osztályt állítottam fel a táblázat kiindulási pontjaként: a katonasorsok történetét és a *Volksbund* körét. Természetesen ezek a „kategóriák” kölcsönhatásban vannak egymással, ahogy azt a disszertációmban fel is vázoltam. Így ezek az elkülönítések csak jellemzőket takarnak. A „*Volksbund*” kategóriájába azokat soroltam, akik vezetői, tagjai voltak a szervezetnek, vagy pedig később egyszerűen rájuk fogták, hogy a szervezethez közük volt. Azok is ide tartoznak, akik a *Volksbund* felhívása miatt részt vettek a háborús kitelepítésben, de sosem voltak tagjai. A kettőnek egyfajta kerete is a települést el nem hagyók (vagy csak a szomszéd településre elmenekülők) köre. Mindhárom „kör” összefügg egymással, de később a kormányzati rendeletek e körökből hozzák létre a jogfosztottak tettescsoportjait.³⁷²¹ A vázlatot azért bontottam így fel, mert mint a szövegekből is kiderült, egymással kölcsönhatásban vannak. Az SS-sors nélkül nem érthető meg a tiszalöki munkatábor története. A magyar katonasors felvázolása nélkül nem érthető meg a *Volksbund* okozta kulturális törés, a hazaszeretet, valamint az az aspektus, hogy a hadifogságból hazatérő „magyar” katonák hívták vissza a Németországból elűzött családjukat, akik illegálisan vállalták az utat. Hasonló szemszög az 1944-es háborús kitelepítésben részt vevők köre, akik az 1946-os, vagy 1948-as elűzötteket már segíteni is tudták a „hideg hazában.” A rengeteg, egymással kölcsönhatásban lévő szálat lehetne folytatni, de mivel ezt a disszertáció nagy részében (sokszor ismétlődően is) már megtettem, ezért ezen táblázattal szeretném láttatni a dolgozat gerincét, az interjúk kölcsönhatásait, vertikális keretét.

---

³⁷²¹ Itt arra gondolok, hogy a 12.330/1945. M.E. rendelet 1 § is a német nemzetiségűek és anyanyelvűek, a *Volksbund* és „valamely fegyveres német alakulatnak (SS)” tagjait kötelezte „áttelepülésre”. Olvasatomban a *település* (falu/város) a német nemzetiségűként és német ajkúként meghurcoltak sorsának, a *Volksbund* a vélt, vagy valós (menekült, vagy valódi) szervezeti tag „felelősségvovonásának” és az SS, vagy más a katonasorsúak történetének együtt, a *katonasors* krónikájának felel meg.

A magyarországi németek alávetettségi sémája az észak-dunántúli közösségekben

Időrend	Társadalom történeti fordulat	Egymásra ható narratívák					Többségi társ. emlékezet-kultúra	
		<i>TÖRÉSPONTOK</i>						
1941-1945	2. VILÁG-HÁBORÚ	Magyar nacionalizálás	Német nacionalizálás: motiválás, politizálás és mobilizálás	Archaikus faluközösség modernizációja	Magyar nacionalizálás	2. VILÁG-HÁBORÚ		
1941-1945		KATONASORS		„VOLKSBUND”	A NÉMET TELEPÜLÉS ÉS KÖZÖSSÉGE		U.a.	
1941-1943		Magyar katonasors	Önkéntes SS				Német „megszállás”	
1944		↓	Kényszer-SS	Háborús kitelepítés Ausztriába, Németországba és Csehországba	Áthaladó front		Háborús front mint kelet-európai (transznacionalista) esemény	
1944		Leventék elhurcolása ↓		Önkéntes	Kényszerrel	Menekülés	Helyben maradt	U.a.
1944		SZOVJET					Szovjet megszállás	
1945	ETNIKAI KÉNYSZER-MIGRÁCIÓ	DEPORTÁLÁS					Hadifoglyok deportálása	
1945		Hadifogság		-	Hadimunkára deportálás (férfiak)	Németek deportálása (nők & férfiak)	„Malenkij robot”	
		<i>DEKLASSZÁCIÓ</i>						
1945		HAZATÉRÉSEK I.					KOALÍCIÓS IDŐSZAK	
1945		Nyugati szövetséges hatalmak alatt lévő hadifoglyok hazatérése	Háborús kitelepítettek hazatérése*	A szovjet deportálásból elszökők	Korai hazatérők (pl. betegség miatt)	***Vad elűzések** Csehországban/ Lengyelországban		
1945		Igazolási eljárások →	Tömeges kényszerintézkedések			Internálások kezdete		

1945					Internálás kényszermunkára			
					FÖLDFOSZTÁS → Összetelepítés → KITELEPÍTÉS I.		„Földreform”	
1945		↓	↓	↓	Németek kitelepítése az ingatlanukból: összeköltöztetés, belső telepések betelepítése II.	Gettósítás (Mosonszolnok)	Földjuttatás	
1946					ELÚZÉS I. → Németország nyugati megszállási zónájába		Németek kitelepítése	
1945					Németek kitelepítése az ingatlanukból: összeköltöztetés, belső telepések betelepítése II.		Földjuttatás	
1947-1948					ELÚZÉS II. → Németország keleti megszállási zónájába		Földjuttatás	
		↓	↓	↓	BETELEPÍTÉS (1945–1950)	KITELEPÍTÉS II.	Földjuttatás	
1947-1949					Belső telepések érkezése	Felvidéki telepések érkezése	„Anyanyelvsek” telepítése	
1948-1959	TÁRSADALMI ALAPÚ REPRESSZIÓ	KITELEPÍTÉS III.						RÁKOSI-KORSZAK
1948-1949					„Anyanyelvs” németek betelepítése német községekbe	Vagyoni korlátozás (max. 10 hold maradhat)	„Fordulatok éve”	
1948-1949		↓	↓	↓	Házból való kitelepítés		Faluból (megyéből) való kitelepítés	
1946-1950		HAZATÉRÉSEK II.						-
(1946) 1948-1951		Hadifoglyok vagyon visszaszerzése	Tiszalöki kényszermunka		Németországi elűzésből hazatérők (1946-tól)	Szovjet deportálásból hazatérők	-	
1948-1959		HASADÁSOK						-
1948-1970	SZOVJETI-ZÁLÁS	ELSŐ KOLHOZOSÍTÁS						U.a.
1948-1953		KULÁKOSÍTÁS				Anyanyelvs németek belépése a téeszékbe		U.a.

1951		„Kétlaki” életmód →		Vagyoni öröklés változása	„Vasfüggöny” a nyugati határszélen	U.a.	
1950-1951	<i>Kitelepítések</i>		KITELEPÍTÉS IV.				Kitelepítések zárt táborokba
1951-1953			Tiszalöki hadifoglyok kitelepítése Németországba		Hortobágyi kitelepítés	Ország „belső területére” való kitelepítés	
1945-től		NYELVI REPRESSZIÓ				-	
1945-től		A német etnikai jellegzetességek (nyelv, hagyományok, öltözék) elhagyása, vagy eltitkolása			Verbális bántalmazás	-	
1945-től		VALLÁSI ÉLET REPRESSZIÓJA				U.a.	
					Vallási ünnepek tiltása	Helyenként internálás	
1956	<i>Népfelkelés</i>	1956				1956	
1956			Részvétel a harcokban	Helyenként támadás a telepések ellen	Soproni németek családgyesítése	Forradalom és szabadságharc	
1959-1961	<i>Parasztalanítás</i>	MÁSODIK KOLHOZOSÍTÁS				KÁDÁR-KORSZAK	
					Német téeszkek alakítása	Erőszakos kollektivizálás	
					Kolhozosítási-terror	U.a.	
1954-től					„Anyanyelvs” németek házviisszaszerzése II.	-	
					Vidék kiürülése	U.a.	
1960-1970		ASSZIMILÁCIÓ – ETNIKAI MUZEALIZÁCIÓ				Kádári - konszolidáció	
		Az új falusi közösség telítődése: telepések egy részének elköltözése				Vidék kiürülése	
		Rokonlátogatások: németországi identitás				-	
		Anyanyelvs” németek házviisszaszerzése III. – Az identitás helyreállításának befejeződése				-	
		Paraszi munkakultúra széttörése				U.a.	
		Vegyes házasságok: nyelváltás					
		Színlelt alkalmazkodás – muzealizált aktivizálódás				Színlelt alkalmazkodás	

8) A vertikális narratíva mellett tanulságos a jellemző történettípusok kartográfiai szerkezete, vagyis a jogfosztások *horizontális* jellemzői. Az alábbi táblázatban azt vázoltam fel, hogy melyik kultúrtájra melyik meghurcolás volt jellemző. Ez természetesen nem kizárólagos és nem azt jelenti, hogy a Vértesben és a Gerecsében ne lettek volna olyan falvak, ahonnan elűzés nem történt volna (pl. Alsógalla, Környe, Szomor). De a települések többségében nem a németországi volt a *jellemző*, hanem az internálások tömegei, a terror, vagy a kitelepítés (összetelepítés). A táblázatból több jellegzetesség is kiolvasható. A Börzsöny több községében elmaradt az elűzés, de nagyarányú volt a szovjetek által elhurcolt németek száma és a kitelepítés is. Hasonló látszódik a Gerecsében is. Itt a német hadsereg telepítette ki a német lakosokat (1944/1945) és a szovjetek hurcolták el főleg a férfiakat (1945). Éppen emiatt a betelepített magyar lakosoknak jutott elég ingatlan (1945), s ezért néhány község kivételével 1946-ban és 1947-ben is elmaradt az elűzés, de a további összetelepítés és kitelepítés nem. Hasonló a helyzet a Vértes falvaiban, ahonnan 1947-ben és 1948-ban indulnak el transzportok. Viszont elsöprő erejű volt a Moson vidéken és Sopron környékén, illetve a Szentgotthárd környéki falvakban az 1946-os, nyugati zónákba történet elűzés. 1946-ban a Bakony néhány községéből indultak német transzportok, majd a tífuszjárvány terjedése miatt az elűzés leállt. Az látszik, hogy 1946-ban – a szakirodalomból ismert – Buda-környéken, a Duna mentén és a nyugati határszélen nagyarányú volt a németek elűzése, amely szinte félkörívben végig nyúlva az Észak-Dunántúl térképén a Bakonyban megállt. Hasonló jellegzetesség fedezhető fel szintén a Bakonyban és a Balaton-felvidéken. 1948-ban egy tucatnyi bakonyi falura sor került, majd a németek elűzése a Balaton-felvidéki Hidegkút és Tótvázsony után leállt és átváltott a kényszermigráció a németek más falvakba történő kitelepítésébe. Hidegkútról Németországba és a bakonyi Lókútra is telepítettek családokat. Tótvázsonyból szintén, de a két falu között lévő Veszprémfajszon már csak az anyanyelvek földterületét maximalizálták. A tematikák nagy vonalakban látszódnak, de nem kizárólagosak, hiszen míg a Balaton-felvidéki Barnagról nem volt elűzés, addig a bakonyi Gannáról 1946-ban és 1948-ban is történt Németországba kényszermigráció, majd ugyanebben az évben „anyanyelvesként” családokat telepítettek ki. A társadalmi rétegeket érintő jogfosztások azért hiányoznak a táblázatból, mert a kulákosítás, a kollektivizálás szinte majdnem minden községben hasonló módon zajlott. Ez alól kivétel a hortobágyi kényszermunkatáborba való elhurcolás, amely csak a nyugati (és természetesen a dolgozatom térbeli keretein kívül elhelyezkedő déli) határszélen volt jellemző. További levéltári kutatásra van szükség ahhoz, hogy kiderüljön, milyen hatásmechanizmusok játszottak közre ezen összefüggésben.

<i>A kényszermigráció jellemző változatai az észak-dunántúli németek elbeszélései alapján</i>			
Kultúrtáj	Jellemző intézkedések/évkör		
	1944-1945	1946	1947 - 1949
Dunakanyar	Szovjet deportálás a némettség alapján		Kitelepítés
Gerecse	Háborús kitelepítés Szovjet deportálás hadimunkára		Kitelepítés
Vértes	Tömeges internálás	Elűzés nyugati zónába	Elűzés keleti zónába

Bakony	Háborús kitelepítés	Elűzés nyugati zónába	Elűzés keleti zónába
	Tömeges internálás		Kitelepítés
Balaton-felvidék	Kitelepítés		Elűzés keleti zónába
			Kitelepítés
Moson	Gettósítás, kitelepítés	Elűzés nyugati zónába	
Burgenland		Elűzés nyugati zónába	Kitelepítés

9) A felvázolt alávettetségi elbeszélés *identitás munkának* is nevezhető. A németek én-képe megtört, amikor az országos közvélemény hazaárulónak bélyegezte őket, s ezt az én-képet megpróbálták helyreállítani, vagyis bebizonyítani, hogy mégis jó hazafiak. A magyar nemzeti identitáshoz való „visszatérés” (az identitás újjáépítése) az általam a „helyre” koncentráló *identitásnak* (település, kultúrtáj) nevezett módon zajlott le. Vagyis közlőim nagy része az interjú készítése során arról tett tanúbizonyságot, hogy a magyar nemzethez hű hazafi volt, de a politikai ideológia bűnbakként meghurcolta.³⁷²² Identitásuknak részévé vált az, hogy ők, „svábok”-ként a „magyar nemzet árulói, kihasználói”. Sokáig abban a bűnös tudatban kellett élniük, hogy nem hazafiak, nem igazi magyarok, ami beépült az identitásukba. Mégis azt tapasztaltam, hogy sokan ahhoz a nemzethez érezték magukat közel, amely kitaszította őket, és nyelvüket korlátozta. Ennek oka – mint a kérdéssorokra adott válaszokból kiderült – az a *hasadás*, amely a hazai németeket elválasztotta a magyar nemzettől, számukra megmagyarázhatatlan volt. Kettő a magyar kormány döntésének tartották, hogy a németeket bűnösnek ítélték,³⁷²³ egy személy nem tudta az okát,³⁷²⁴ öten a túlzott szegénység és a házak megszerzésének szándékával indokolták az elűzésüket.³⁷²⁵ Mindegyik közlő konkrétumok nélkül indokolta saját bűnösségét. Ebből arra következtettek, hogy az emlékezőkben kollektív tudatként, felsőbb erőként csapódott le meghurcoltatásuk. A Szovjetunióba deportáltak az „oroszokra” tudtak csak haragudni,³⁷²⁶ az elűzöttek egy része pedig nem tudta megnevezni a felelősöket, de leszögezték, a németekkel való bánásmód megbocsáthatatlan.³⁷²⁷

A kollektivizálásnál is felfedezhető volt, hogy a németek a megtört identitásukra kapaszkodókat kerestek. A bevezető fejezetekben azt érzékeltetem, hogy a magyarországi németiség német identitása főleg faluközösségükhöz kötődött. Egyszerűbben fogalmazva, a németek államhűsége (magyar) és németiségük megélése (a faluközösség nyelvi egysége) adta kettős kötődésüket. Ez meglehetősen egységes közösséget mutat, amelyben a „német érték” a mikroközösséghez, a

³⁷²² Vö. dunabogdányi esetet: BINDORFFER 2001, 152–153.o.

³⁷²³ 1926:N:36: Dunakanyar: Berkenye. 1930:N:16: Balaton-felvidék: Vöröstó.

³⁷²⁴ 1949:F:60: Bakony: Ganna.

³⁷²⁵ 1935:N:14: Bakony: Hárskút. 1923:N:25: Bakony: Porva. 1939:F:73: Vértes: Pustavám. 1946:F:10: Moson: Levél. 1922:N:35: Moson: Levél.

³⁷²⁶ 1923:N:20: Dunakanyar: Szendehegy.

³⁷²⁷ 1936:N:9: Burgenland: Sopron.

„magyar érték” az államközösséghez kötődik. A meghurcolásokkal ez megbomlott. *A Magyarországon maradt németeknek a többségi társadalom és a politikai hatalom stigmatizálásával (lenézés, nyelvtiltás, vallási és gazdasági szokások tiltása, anyanyelvi oktatás erős korlátozása) kellett szembesülniük, amelynek közös pontja volt – a megbélyegzésen felül –, hogy a németek államhűségét megkérdőjelezte.* Mivel az elnyomott németek jelentős alávétettségben éltek, ezért *csak idő kérdése volt az etnikai asszimiláció.* Az identitásmunkában a kolhozosítás időszaka hozta meg a változást. Ekkorra ugyanis lezajlott már az ötvenes években jellemző deklasszáció. Felnőtt egy újabb generáció, és a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egy olyan represszió indult meg, amely már nemcsak a németeket, hanem azokat a földtulajdonos magyarokat is érintette, akik 1945 és 1948 között a falvakba érkeztek. Ez a közös identitáspontra a *kommunistaellenesség* lett, amely nemcsak a mai emlékezetpolitika miatt épült be a németek tudatába, de *a faluközösség kiegyenlítődésének, társadalmi és etnikai összeolvadásának érdekében is megjelent.* E meglátásomat alátámasztja, hogy nem véletlenül *a kollektivizálás, vagyis a magyarok és németek közös jogfosztása után köttetik a legtöbb vegyesházasság.* Interjúalanyaim nagy része (kérdés nélkül is) fontosnak érezte megvallani, hogy a kétezres években melyik pártra szavazott és főleg a nemzeti (politikai) oldalt érzi magáénak. Véleményem szerint itt nincs másról szó, mint a meghurcolások miatti „identitáskeresésről”, amelynek az a tömeges felfogása alakult ki, hogy e politikai vonulat kényszeredett támogatása miatt az egyén „újra jó magyarnak” érezheti magát. Ez a pozicionálás jellemző az elbeszélők többségére, s ez nevezhető *identifikáció asszimilációnak* is.³⁷²⁸ Úgy érzem, ennek ellenére sikerült reflexíven megfognom a narratíva több elemét és kiegyensúlyozott elbeszélést felvázolnom. Ilyen például a *Volksbund*-ról alkotott narratíva, amely alapvetően negatív volt az emlékezők körében. *Ez a nemzeti narratívával, a „magyar” emlékezetkultúrával történt „narratív megállapodásként” is értelmezhető, amelyet az említett identitásmunkával tettek magukévá a németek. Ám a válaszdások utáni reflexív újrakérdések során kiderült, hogy jószérivel nem a saját tapasztalatot közölték az elbeszélők (például Volksbund), hanem a közel hetven év negatív megítélése jelent meg a történetekben.* Ez különösen azoknál jelent meg, akiket (vagy közeli családtagjukat) a *volksbundos* múlt vélt vagy valós tagsága miatt internáltak. Sokuk a „megszenvettem érte” formulával tárták fel tapasztalatukat, amelynek során a *Volksbund* nevét és jelzőjét nem kényszeresen negatívan használták. Emiatt árnyaltabban tudtam rekonstruálni a fordulatokat. Hasonló példa azon közlők önértelmezése is, akik ugyan megélték a harmincas éveket, tanúi voltak az autokrata Horthy-korszak magyarosítási politikájának, tudatában voltak annak, hogy minden párt megszavazta az elűzést, véleményük szerint a németek szenvedését mégis kizárólag a kommunisták okozták.

10) Lényeges múltértelmezés a *táj instrumentalizációja* is, amelyben a diktatúra az önálló gazdából proletárt képezett, lényegében gondolkodás nélküli alattvalót. Ebben az értelmezésben a németek jogfosztása elsősorban földfosztás, amely széttöri nemcsak a faluközösséget, hanem a szocioökonómikus rendet és ezzel együtt az adott táj biodiverzitását és antropológiai, ökológiai rendjét is. E rend felbomlása szintén kétosztagú az elbeszélésekben. Egyrészt azért, mert a

³⁷²⁸ Lásd: BINDORFFER 2001, 152–156.o.

„földreform” vagyonfosztását a föld nacionalizálását jelentette, amely egyben a földbirtok kollektivizálásának előkészítése volt. Az elűzésekkkel és kitelepítésekkel a föld eredményes megművelése pillanatok alatt szertefoszlott. A rossz politika azonban lehetőséget adott a földműves, önállóan gondolkodó civil társadalomnak a fennmaradásához, hiszen a kommunista propaganda elsősorban az ipar felé tolta azokat az embereket (esetünkben a telepeseket), akik nem tudtak a földekkel gazdálkodni. Így a magyarországi németek, identitásukat elrejtve, de újra önállóan tudtak gazdálkodni egészen az 1959-es kollektivizálásig. Ekkor viszont az erőszakos kolhozosítás megváltoztatta a föld- és munkakultúrát, ezzel együtt a tájat is (iparosítva, nagyüzemmé) avansálva. Ez az instrumentalizáció szintén eltérően zajlott le a Dunántúl északi részén, legszélsőségesebb esete a nyugati határzóna tabusított, szinte hermetikusan lezárt határzónája, amelyen nehezen lehetett rést ütni. Mégis kétségkívüli végpontja a kollektivizálás folyamata. A szovjet típusú kolhozokban eltérő munkakultúrát kellett összehangolni. Ha a németek saját téeszt alakítottak (pl. Mór, Sopron, Vértestolna), akkor a szövetkezetek összevonásáig ez a tematika elhúzódott, de elkerülhetetlennek bizonyult, hiszen belső telepések, felvidékiek és németek keveredtek össze. Főleg az utóbbi két önazonos csoport egymással ugyan „jobb” viszonyt tartott fenn, de kijelenthető, hogy a német faluközösséghez kötődő középparaszti munkakultúra (csakúgy mint országosan az egész paraszti világ) megszüntetésével a magyarországi német identitás is súlyos csapást kapott. S ugyan a hetvenes évek lazább korszakában sokan aktivizálták német tudatukat, ez már csak egy muzealizált, „színpadra állított”, kiállítási attitűdben megvalósult megmutatásra volt elegendő.

*

Végezetül néhány személyes gondolat. Tizenkét évvel ezelőtt (2010) merült fel bennem, hogy országos interjúgyűjtéssel rekonstruáljam, hogyan élték át a németek megpróbáltatásaiknak sorozatát. Hallgatva és megértve a történeteket, nehéz volt a távolságtartás. Tudtam, hogy időt kell hagynom a saját tapasztalatomnak is. Bizonyos szempontból szerencsés, hogy az anyag rendszerezése, legépelése után (2014-2016) majdnem két évig (2018-2020) írtam e munkát. S talán elég idő telt el azóta, hogy e szövegek valódi kulturális emlékezzé álljanak össze. Nem minden interjúalanyommal tartottam a kapcsolatot, de sok embert rendszeresen felkeresek még, néhányuknak az utóbbi időszakban készült dolgozataimat is elküldtem, amelyet szívesen fogadtak. Bízom benne, hogy ez a munka talán azoknak nyújtja majd a legtöbbet, akik a magyar emlékezetkultúra egy más objektívól szemlélt tapasztalatára is nyitottak. Munkám tulajdonképpen egy szomorú pillanatkép volt, hiszen kevés helyen találtam (de azért jó pár településen igen) olyan élő, nyelvet is használó németiséget, ahol biztos voltam benne, hogy generációkkal később is rendelkezni fog a közösség magyarországi német öntudattal. Éppen ezért két idézettel szeretném zárni soraimat, melyek talán jól demonstrálják azt a tapasztalatot, amely a hazai németiség sorsának kifutása – ahogyan én láttam. Utóbbi idézet a baji német nemzetiségi tájház falát díszíti, amely az 1948-as kitelepítésre – házakból való kiűzésre – emlékeztet. A versnek nincs szerzője, az elmondások alapján a *Deutscher Kalender* több évfolyamából random kigyűjtött versek strófáiból állították össze, de szerzőt nem jegyeztek fel hozzá. Már maga a gyűjtő sem emlékezett rá, hogy kitől vannak a sorok. Előbbi idézet pedig első beszélgetéseim közül való. Nagybörzsönyben rögzítettem 2012 decemberének elején. Egy akkor 69 éves hölgyhöz érkeztem, aki teával, kisebb süteménnyel várt a

cserépkályhával fűtött parasztházában, nem messze a Szent Miklós templomtól. Ablakából a Magyar-hegy párák kúpja látszódott, ahogyan ködbe burkolózott. Beszélgetőtársammal a nagybörzsönyi németsegről beszéltem, s a szavai elkísértek az utazásokon, az interjúgépelésen, és a szöveg formázásán, egészen mostanáig...

„Mert hát most már csak azt beszélem! A magyar nyelvet beszélem. De ugyanakkor mégiscsak szász származású... De én már nem mondhatom azt, mert egyszerűen nem tudom, nem ismerem a nyelvet, elfelejtettem. Minket teljesen átmostak, átmosták az agyunkat. Ezt csak így mondom, hogy teljesen magyarokká váltunk. De nem baj az, Magyarországon élünk, tudomásul vettük ezt a dolgot. Azért nem kell szerintem a külhoni magyarokkal is örökké... Azoknak azt kell tudomásul venni, mert ott élnek. Nem tehetnek róla szegények, és csodálni kell, hogy a magyar nyelvet megtartották. Mi meg elvesztettük, sajnós. Mert elvesztettük! [...] Hát az biztos, hogy az emberekben benne van a félelem [a kitelepítés miatt], de én megmondom őszintén, nem azért nem vallom németnek magam, hanem azért, mert nem érzem már azt az elkötelezettséget, amit egy németseggel kellene, hogy érezzen az ember. Tehát nem érzem. Én érzem azt, hogy én teljesen átmagyarosodtam. Elvesztek már az értékek. Érti, hogy mit mondok? Hát most a Zsuzsi [német önkormányzat vezetője] azt mondja, hogy miért nem vallom magam németnek?! Hát mondom, »Zsuzsikám, értsd már meg, hát énnekem már elveszett az a kincs. Elvesztettem. Nem beszélem a nyelvet. Kötődöm a németseghöz, de nem tudom értékelni már, úgy, ahogy kellene«. Ezt sok ember nem meri megmondani. Hogy miért nem? [...] Arra vagyok büszke, hogy honnan [Nagybörzsönyből] származom. De már nem vagyok az, már elvesztettem ezt a varázst. Nagyon saj... Egyik szemem sír, a másik nevet, látja is, hogy könnyezik a szemem. Ez a pár öregasszony még itt van, ez még mondja a magáét, de mi már nem mondjuk, vége. És az, hogy egy irodalmi németet elkezdek mondani, az nem az! Az nem az! Amit az én szüleim mondtak, és a nagyszüleim. És ezért fog elveszni ez az egész kis...”³⁷²⁹

-
Vertrieben wurden wir von der Macht,
Aus unserer alten lieb' Heimat,
Oh, Vaterland, warum ließt Du es geschehen?
Wir waren Dir ja nicht alle untreu gewesen.

A hatalom kiűzött házainkból,
Ősi, szeretett otthonainkból
Ó, hazánk, miért hagytad, hogy ez így legyen?
Hisz mi nem voltunk Tehozzád hűtlenek.

---

³⁷²⁹ 1943:N:69: Dunakanyar: Nagybörzsöny.

16. Bibliográfia

Források

Interjúk forrásai³⁷³⁰

A disszetációban idézett interjúk fellelhetősége: *Kuny Domokos Múzeum Német Nemzetiségi Múzeum Hangtár, Tata (KDM-NNM) Hangtár*

Hivatkozott interjú (születési év: nem: kultúrtáj: község; NF=nem felhasznált,)	Lelőhely/ Letéti szám (raktári szám)
1927: F: Dunakanyar: Nagybörzsöny	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.6.
1932: N: Dunakanyar: Nagybörzsöny	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.3.
1943: N: Dunakanyar: Nagybörzsöny	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.5.
1951: N: Dunakanyar: Nagybörzsöny	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.4.
1953: N: Dunakanyar: Nagybörzsöny	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.2.
1924: N: Dunakanyar: Berkenye	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.7.
1926: N: Dunakanyar: Berkenye	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.8.
1928: N: Dunakanyar: Berkenye	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.9.
1923: N: Dunakanyar: Szendehely	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.10.
1928: N: Dunakanyar: Szendehely	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.12.
1937: N: Dunakanyar: Szendehely	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.11.
1926: N: Dunakanyar: Szendehely	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.13.
1927: N: Dunakanyar: Nagymaros	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.36–37.
1943: N: Dunakanyar: Nagymaros: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 38.
1924: N: Dunakanyar: Zebegény: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 39.
1925: F: Dunakanyar: Zebegény	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 40–41.
1925: F: Dunakanyar: Visegrád	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 89.
1937: F: Gerecse: Dorog	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 67.
1925: F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.18.
1927: F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.17.
1937: F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.84.
1939: F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.61.
1939: F: Gerecse: Csolnok: II.	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 85–86.
1941 F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 88.
1943: F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.87.
1953: F: Gerecse: Csolnok	KDM-NNM- Hangtár. Ltsz. 2015.19.
1940: F: Gerecse: Dág: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.63.
1941: N: Gerecse: Dág	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.62.
1936: F: Gerecse: Máriahalom	KDM-NNM- Hangtár. Ltsz. 2015.68.
1939: N: Gerecse: Máriahalom	KDM-NNM- Hangtár. Ltsz. 2015.68.
1937: N: Gerecse: Mány	KDM-NNM- Hangtár. Ltsz. 2015.90.
1953: N: Gerecse: Szomor: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 64.
1919: F: Gerecse: Szomor	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.65–66.
1944: F: Vértes: Tarján	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.42.
1928: F: Gerecse: Tarján	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.43.

³⁷³⁰ 2022. május 5-i állapot szerint.

1925: N: Gerecse: Baj	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.71-72.
1928: N: Gerecse: Baj: I.	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.69.
1928: N: Gerecse: Baj: II.	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.71-72.
1931: N: Gerecse: Baj	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.69.
1932: F: Gerecse: Baj	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.70.
1935: N: Gerecse: Baj	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.69.
1930: F: Gerecse: Dunaszentmiklós	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.75–76.
1933: N: Gerecse: Dunaszentmiklós	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.75–76.
1935: N: Gerecse: Dunaszentmiklós	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.77.
1937: N: Gerecse: Dunaszentmiklós	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.77.
1928: F: Gerecse: Vértestolna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.59.
1929: F: Gerecse: Vértestolna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.58.
1937: F: Gerecse: Vértestolna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.60.
1938: F: Gerecse: Vértestolna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.56.
1938:N: Gerecse: Vértestolna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.57.
1940: F: Gerecse: Vértestolna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.55.
1932: F: Vértes: Kecskéd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.74.
1933: N: Vértes: Kecskéd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.73.
1935: N: Vértes: Kecskéd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.73.
1924: N: Vértes: Vértessomló	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.124.
1930: N: Vértes: Vértessomló	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.123.
1934:N: Vértes: Várgesztes	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.82.
1944: F: Vértes: Várgesztes	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.83.
1953: F: Vértes: Várgesztes	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.81
1926: F: Vértes: Szár	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.113.
1927: N: Vértes: Szár	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.114.
1932: F: Vértes: Szár	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.114.
1926: F: Vértes: Gánt	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.102.
1928: N: Vértes: Gánt	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.103.
1949: F: Vértes: Gánt: NF.	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.101.
1937: N: Vértes: Vértesacsa: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.126.
1929: F: Vértes: Pusztavám	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.128.
1930: F: Vértes: Pusztavám	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.127.
1939: F: Vértes: Pusztavám	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.129–130.
1929: F: Vértes: Mór	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 93. és 100.
1928: N: Vértes: Mór	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.91–92.
1934: N: Vértes: Mór	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.94.
1936: N: Vértes: Mór	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.95–96.
1940: N: Vértes: Mór	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.97.
1944: N: Vértes: Mór	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.98–99.
1929: N: Balaton-felvidék: Veszprémfajszt	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.15.
1932: N: Balaton-felvidék: Veszprémfajszt	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.14.
1941: N: Balaton-felvidék: Veszprémfajszt	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.16.
1924: N: Balaton-felvidék: Hidegkút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.106.
1928: N: Balaton-felvidék: Hidegkút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.105.
1929: F: Balaton-felvidék: Hidegkút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.104.
1927: F: Balaton-felvidék: Tótvázsony	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.160–161.
1943: N: Balaton-felvidék: Barnag	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.20.
1933: F: Balaton-felvidék: Barnag	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.21.
1930: N: Balaton-felvidék: Vöröstó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.22.

1935: F: Balaton-felvidék: Balatoncsicsó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.139.
1922: F: Bakony: Bakonyársarkány	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.107.
1925: N: Bakony: Bakonyársarkány	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.108.
1923: N: Bakony: Isztimér	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.115.
1929: N: Bakony: Isztimér	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.116.
1931: N: Bakony: Isztimér	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.119.
1933: F: Bakony: Isztimér	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.120.
1935: N: Bakony: Isztimér	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.120.
1936: F: Bakony: Isztimér	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.117–118.
1927: N: Bakony: Bakonykúti	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.122.
1930 :F: Bakony: Bakonykúti	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.121.
1932: F: Bakony: Olaszfalu	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.27–28.
1923: N: Bakony: Porva	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.32–33.
1924: N: Bakony: Porva	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.34.
1926: F: Bakony: Porva	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.35.
1932: N: Bakony: Porva: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.31.
1933: N: Bakony: Lókút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.24–25.
1939: N: Bakony: Lókút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.24–25.
1924:N: Bakony: Lókút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 26.
1927: F: Bakony: Zirc	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 29–30.
1951: F: Bakony: Pénzesgyőr	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.109.
1928: N: Bakony: Bakonynána	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.110.
1935: F: Bakony: Bakonyoszlop	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.111.
1930: F: Bakony: Bakonyoszlop	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.112.
1939: N: Bakony: Bakonyoszlop	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.111.
1933: N: Bakony: Bakonygyirót	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.80.
1935: N: Bakony: Hárskút	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.23.
1928: N: Bakony: Márkó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.147.
1932: F: Bakony: Márkó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.146.
1936: F: Bakony: Márkó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.148.
1921: F: Bakony: Herend	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.47–48.
1923: N: Bakony: Herend	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.52.
1928: F: Bakony: Herend	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.50–51.
1930: F: Bakony: Herend	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.49.
1943: F: Bakony: Herend	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.53–54.
1923: F: Bakony: Városlőd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.44.
1925: F: Bakony: Városlőd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.45.
1934: F: Bakony: Városlőd	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.46.
1925: N: Bakony: Csehbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.140
1923: F: Bakony: Németbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.164.
1927: N: Bakony: Németbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.165.
1944: N: Bakony: Németbánya	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.165.
1936: Bakony: Iharkút: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.162
1943: Bakony: Iharkút: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.163.
1929: N: Bakony: Bakonyjákó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.170–171.
1942: N: Bakony: Bakonyjákó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.169.
1937: F: Bakony: Bakonyjákó	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.169.
1921:N: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 135.
1925: F: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.132–133.
1929: N: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.131.

1930: N: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.132–133.
1933: N: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.131.
1949: F: Bakony: Ganna	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.134.
1923: F: Bakony: Döbrönte	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.137-1.
1939: N: Bakony: Döbrönte	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.136–137.
1942: F: Bakony: Ajkarendek	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.138.
1945: N: Bakony: Ajkarendek	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.138.
1922: N: Bakony: Nagytevel	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.157–158.
1929: N: Bakony: Nagytevel	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.159.
1944: F: Moson: Kimle	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.141–143.
1932: N: Moson: Kimle	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.144–145.
1922: N: Moson: Levél	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.168.
1930: F: Moson: Levél	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.167.
1932: F: Moson: Levél	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.167.
1946: F: Moson: Levél	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.166.
1931:F: Moson: Rajka: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.79.
1934: N: Moson: Rajka	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.79.
1923: N: Moson: Oroszvár.	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.78.
1927: F: Burgenland: Balf	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.151.
1932: N: Burgenland: Balf	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.152.
1938: F: Burgenland: Balf	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.149–150.
1929: N: Burgenland: Fertőrákos	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.172–174.
1936: N: Burgenland: Fertőrákos	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.175.
1938: N: Burgenland: Fertőrákos	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.176.
1936: N: Burgenland: Sopron	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.153.
1939: N: Burgenland: Sopron	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.154.
1948: N: Burgenland: Sopron	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.155
1935: F: Burgenland: Ágfalva	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.156.
1936: N: Burgenland: Ágfalva	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.156.
1925: F: Burgenland: Vaskeresztes	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.181.
1930: F: Burgenland: Pornóapáti	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.179–180.
1922: N: Burgenland: Rábafüzes	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.177.
1938: N: Burgenland: Rábafüzes	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.177.
1933 :N: Burgenland: Rönök: NF	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.178.
1932: N: Burgenland: Alsószölnök	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.125.
1934: N: Burgenland: Alsószölnök	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015.126.
1925: F: Budapest: Budapest	KDM-NNM-Hangtár. Ltsz. 2015. 181–185.
(Egy herendi női közlőm visszautasított)	(Kartonja a szerzőnél)

Folyóiratok, újságok, lexikonok

Dolgozók Lapja

Fehérvári Hírek – Székesfehérvár és Fejér megye demokratikus napilapja

Kisalföld – A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Megyei Tanács lapja

Középdunántúli Napló – Veszprém Megyei Tanács és a Magyar Szocialista Munkáspárt napilapja

Magyar Katolikus Lexikon

Magyar Közlöny

Magyar Nemzet – A Hazafias Népfrent lapja

Magyar Nemzet Polgári napilap

Neue Zeitung – Ungarndisches Wochenblatt

Népszabadság – Az MSZMP központi lapja

Szabadság – Demokratikus napilap

Szabad Föld – A Magyar Kommunista Párt Földműves hetilapja

Szabad Szó – Nemzeti Parasztpárt központi napilapja

Szabad Vas megye – A Magyar kommunista Párt Vas megyei Napilapja

Szolgálat – Negyedéves lelkeségi folyóirat

Veszprémi Napló – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja

Publikált levéltári források, gyűjteményes kötetek

DOKUMENTUMOK 2018 = Tóth Ágnes (szerk.): *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953*. Argumentum kiadó, Budapest 2018.

SZEB 2003 = Feitl István (szerk.): *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

FOLYTONOS 2015 = Varga Tibor László (szerk.): *Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. A veszprémi egyházmegye múltjából* 27. Veszprém, 2015.

FORRÁSGYŰJTEMÉNY 2021, = Muskovics Andrea Anna – Ritter György: *Forrásgyűjtemény in. in. Muskovics Andrea Anna – Ritter György (szerk.): „Elhurcolva” – Kényszermunka, deportálás és ezek formái a középnyugati-magyarországi régióban, 1944/1945*, Napkút kiadó, Budapest, 2021.435–481.o.

IDEIGLENES 1944 = *Ideiglenes Nemzetgyűlési naplója*, 1944. Hiteles kiadás I. kötet. Athaneum Kiadó, Budapest, 1946.

INTER ARMA 2004 = Mózessy Gergely (szerk.): *Inter Arma 1944–1945 – Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegye történetének forrásaiból*. Források a székesfehérvári Egyházmegye történetéből II.. Székesfehérvár, 2004.

PICK é.n.= Pick József gyűjtése: *Dorogi Dossziék 7. „Malenki roboton a Szovjetunióban”* (Megjegyzés: a gyűjtemény a szerző 2017-es halála után nem kutatható, az idézet kötet másolata a szerzőnél)

PÜSPÖK URAT 2018 = Karlinszky Balázs – Szabó Tibor (szerk.) „Püspök urat is őrizetbe veszem” Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről II. Veszprémi egyházmegye múltjából 31. Veszprém, 2018.

PÁRTÁLLAM 2003= Tóth Ágnes: *Pártállam és nemzetiségek*, Bács-Kiskun Megye Levéltára, Kecskemét, 2003

SORSFORDULÓ 1970 = Karsai–M. Somlyai Magda (szerk.): Sorsforduló – Iratok Magyarország felszabadításának történetéhez: 1944. szeptember –1945. április, Budapest, 1970.

M. SOMLYAI 1965 = M. Somlyai Magda (Szerk. és bevezetőt írta): *Földreform 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965.

SCHICKSAL 1956 = Theodor Schieder (szerk.): *Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Eine Dokumentation*, Band II. München, 1956 (1984).

STARK 2017 = Stark Tamás (szerk. és bevezetőt írta): „...*Akkor azt mondták kicsi robot.*” – *A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében*, Magyar Történelmi emlékek okmánytárak. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2017.

TILDY 2005 = H. Vass István: Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15 –1946. február 4. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2005.

TÖRVÉNYEK 1950 = *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I.* Budapest, 1950.

MÁSODIK 2015= Ungváry Krisztián (szerk.) *Második világháború (Nemzet és emlékezet)*, Osiris kiadó, Budapest, 2015.

Ö. KOVÁCS. 2015 = Ö. Kovács József: *A vidéki Magyarország 1945–1970. Forrásgyűjtemény*. Budapest, Balassi Kiadó–Korall, 2015.

IRATOK 2005 = Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944.október – 1948. június. Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 2005.

VESZPRÉM 1964. = Ila Bálint – Kovacsis József: *Veszprém megye helytörténeti lexikon*, Akadémiai Kiadó, 1964.

VOLKSBUND 2015= Vitári Zsolt: *Volksbund és az ifjúság: dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925-1944*, Kronosz kiadó, Pécs, 2015.

Mozgóképek

VARGA 2002 = Varga Ágota: *Mondatlan múlt*, dokumentumfilm, 2002, 74 perc.

Internetes források:

KSH 7/2010 (IV.23)-as közleményének „*A FEOR-8 négy számjegyes rendszeres jegyzéke*” című mellékletét. https://www.ksh.hu/docs/szolgaltatasok/hun/feor08/pdf/feor08_kozl_melleklet.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

Máriakálnok község honlapja: www.mariakalnok.hu (Utolsó letöltés: 2022. május 11)

Országgyűlési Könyvtár Keresés a népszámlálási adatokban = http://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (Utolsó letöltés: 2022. május 11)

Társadalmi Múzeum Alapítvány „Telepesek” https://telepesek.mnl.gov.hu/taborvilag_elep.html (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

Kötetek

ANDRÁSFALVY 2011 = Máté Gábor (szerk.): *Együtt élő népek – Eltérő értékrendek. Andrásfalvy Bertalan válogatott társadalomnéprajzi tanulmányai*, L'Harmattan Kiadó, Budapest.

ASSMANN 2004 = Jan Assmann: *A kulturális emlékezet* (ford. Hidas Zoltán), Atlantisz, Budapest, 2004.

BARTLETT 1985 = F. C. Bartlett: *Az emlékezés – Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*, Gondolat, Budapest, 1985.

BAUMGARTNER 2012 = Baumgartner Bernadett: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940)*, Kriterion, Kolozsvár, 2012.

BENCE 1945 = Bence György: *Szabadító börtön*, Farkas Testvérek, Budapest, é.n. [1945]

BELLÉR 1975 = Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

BELLÉR 1982 = Bellér Béla: *A magyarországi németek rövid története*. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

BELLÉR 2002 = Bellér Béla: *A Volksbildungsvereintől a Volksbundig – A magyarországi németek története 1933-1938*, Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Új Mandátum kiadó, Budapest, 2002.

BINDORFFER 2001 = Bindorffer György: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságutadat Dunabogdányban*, Új Mandátum Kiadó, MTA – Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2011.

BOTLIK 2011 = Botlik József: *Az örvidéki magyarság sorsa 1922–1945*, magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2011.

BRASCH 1991 = Josef Brasch: *Lebensweg einer volksdeutschen Bauernfamilie aus Zanegg, Heidenoden Komitat Wieselburg, Westungarn*, Band 1. Magánkiadás, Ottenbronn, 1991.

BRECKNER 2012 = Roswitha Breckner: *Von den Zeitzeugen zu den Biographen – Methoden der Erhebung und Auswertung Lebensgeschichte Interviews*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2012.

BRIVATI–BUXTON–SELDON 1996 = Brian Brivati – Julia Buxton – Anthony Seldon (szerk.): *The contemporary history handbook*. Manchester Uni. Press, Manchester-New York, 1996.

BOLDIZSÁR 1989 = Boldizsár Iván: A lebegők – Egyéni és nemzedéki önéletrajz századunk harmincas éveiből, Magvető, Budapest, 1989.

BOGNÁR 2012 = Bognár Zalán: *Hadifogolytáborok és sors a Vörös Hadsereg által elfoglalt Magyarországon 1944–1945*, Kairosz kiadó, Budapest, 2012.

BOGNÁR 2019 = Bognár Zalán: *Málenkij robot - A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története*, Kairosz kiadó, Budapest, 2019.

BOROS 2020= Anikó Boros: *Die Ermordung ungarischer Juden 1944 in Pusztavám Zeugenschaft und Erinnerung im transnationalen Kontext*, Verlag Herder Institut, Marburg, 2020.

CZIBULKA– HEINZ –LAKATOS 2004 = Czibulka Zoltán – Dr. Heinz Ervin – Dr. Lakatos Miklós: *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*, KSH Hivatala, Budapest, 2004.

CSAPÓ 2010 = Csapó Imre – Csapóné Jurácsik Irén: *Levél – Kaltenstein. Helytörténeti olvasókönyv 1410-2010*, Levél Község Önkormányzata, Levél 2010.

CSEKE 2010 = Cseke László: *Visegrád ezer éve – almanach*, Visegrád, 2010. Internetes kiadás: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/visegrad/visegrad_ezer_eve_almanach/pages/visegrad_00_kiado.htm (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

CSÍKI 2018 = Csíki Tamás: *Eltűnt falusi világok – A 20. századi paraszti társadalom az egyéni emlékeztben*, L'Harmattan, Budapest, 2018.

ENGELHARDT 2001 = Michael von Engelhardt: *Lebesgeschichte und Gesellschaftsgeschichte – Biographieverläufe von Heimatvertriebenen*, Iudicum, München, 2001.

EILER 2011= Eiler Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom (Harta, 1920-1989)*, Argumentum, Budapest, 2011.

ERDÉLYI 1985 = Erdélyi György (szerk.): *Veszprém megye mezőgazdasági termelészövetkezetei 1948–1983*. Veszprém Megyei Mezőgazdasági Termelészövetkezetek Szövetsége, Veszprém 1985.

ERDŐS 2002= Dr. Erdős Ferenc 2002: *Mór története. Geschichte von Moor*. Mór, Mór Város Önkormányzata.

ERŐS 2007 = Erős Ferenc: *Trauma és történelem – Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*, Józsvöveg, Budapest. 2007.

FEHÉR 1988 = Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

FEHÉR 1993= Fehér István: *Az utolsó percben – Magyarország nemzetiségei 1945-1990*, Kossuth könyvkiadó, Budapest 1993.

FLACH 1968= *Paul Flach: Ortsgruppengründungen des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924–1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938–1941)*. Die Deutschen aus Ungarn 3. Schriftenreihe der Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn in Bayern e.V. München, 1968.

FLACH 1971= Paul Flach: *Die behördlichen Bestätigungen der Orstgruppen des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924–1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1939–1943)*. Die Deutschen aus Ungarn 5. Schriftenreihe der Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn in Bayern e.V. München, 1971.

GONDA 2014= Gonda Gábor: *Kitaszítva – Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott Dél-és Nyugat-Dunántúli településeken 1944–1948*, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2014.

GULYÁS 1990 = Gulyás Gyula – Gulyás János: *Malenkij robot. Filmszociográfia a dudari leventék szibériai lágeremlékéről az Uraltól Kolimáig*, Századvég, Budapest, 1990.

GUNST 1998= Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*, Napvilág, Budapest, 1998.

GRÓSZ 2010 = Grósz András (szerk.): *Jogfosztások Budaörsön*, Budaörs, 2010.

GYARMATI 1998 = Gyarmati György: *Március hatalma – A hatalom márciusa. Fejezetek a március 15. ünneplésének történetéből*, Paginarium, Budapest, 1998.

GYARMATI 2013 = Gyarmati György: *A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*. Rubicon- Ház Bt, Budapest, 2013.

GYÁNI 2006 = Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág kiadó, Budapest, 2006.

H. SZABÓ 1986 = H. Szabó Lajos: *A kupi Egyenlőség Mezőgazdasági Termelőszövetkezet története 1959–1985*. Kup, Egyenlőség Tsz. 1986.

HABERMAS 1993 = Jürgen Habermas: *A posztmodern állapot*, Századvég, Budapest, 1993.

HANTÓ 2010 = Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*, Magyar Ház, Budapest, 2010.

HARRISON 1996 = Mark Harrison: *Accountin for War Soviet production, employment, and the defense burden, 1945–1950*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

HARTOG 2006 = Francois Hartog: *A történetiség rendje – prezentizmus és időtapasztalat*, L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.

HUDI 1998A= Hudi József: *Herend története*, Veszprém, 1998.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Herend/pages/000_konyveszeti_adatok.htm (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

HUDI 1998B= Hudi József: *Pénzesgyőr története*, Veszprém, 1998.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/penzesgyor/penzesgyor_tortenete/pages/magyar/008_a_jogfosztas_idoszaka.htm (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

HÁRS 2000 =Hárs József: *Fertőrákos* (száz magyar falu), Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest, 2000.

LÁSZLÓ 2005 = László János: *A történetek tudománya – Bevezetés a narratív pszichológiába*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2005.

LEDUC 2006 = Leduc, Jean: *A történészek és az idő – Elméletek, kérdések, írásmódok*, Kalligram, Pozsony, 2006.

LEMBERG–FRANZEN 2001= Hans Lemberg – K. Erik Franzen: *Elűzöttek – Hitler utolsó áldozatai*, Canissa kiadó, Budapest, 2001.

LENIGER 2011 = Markus Leniger: *Nationalsozialistische „Volkstrumarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetruung zur Siedlerräulese. Geschichtewissenschaft Band 6*. Berlin, 2016.

LUDWIG 1994 = Thomas Ludwig: *Leben in Nadwar- Eine biographische Studie zum Wandel der Lebensbedingung und des Bewusstseins von Männern in einem Deutschen Dorf in Ungarn, N.G. Elwert Verlag*, Marburg, 1994.

REEMTSMA 2017 = Jan Philipp Reemtsma: *Bizalom és erőszak a modern társadalomban* (ford. Papp Zoltán), Atlantisz, Budapest, 2017.

KASCHUBA 1988 = Wolfgang Kaschuba: *Volkskultur zwischen feudaler und bürgerlicher Gesellschaft. Zur Geschichte eines Begriffs und seiner gesellschaftlichen Wirklichkeit*. Campus Verlag, Frankfurt –New York.

KITTEL– GAUGER Kittel 2004 = Manfred Gauger – Jörg Dieter (szerk.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten in der Erinnerungskultur*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin 2004.

KOSSERT 2009 = Andreas Kossert: *Kalte Heimat. Die Geschichte der deutschen Vertriebenen nach 1945*, Pantheon, München, 2009.

Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*, PTE-BTK, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.

KOVÁCS 2010 = Kovács Teréz: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2010.

KNOPP 2004 = Knopp, Guido: *A nagy menekülés – Az elűzöttek sorsa*, Mérték kiadó, Budapest.2004.

KRETZ–MÁRKUS 2013 = Kretz Eleonóra – Márkus Beáta (szerk.): *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945-1949. „Malenkij robot” interjúkötet*. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs.

KUKORELLY 1995 = Kukorelly István: *Alkotmánytan*, Osiris kiadó, Budapest, 1995.

KUNT 2019 = Kunt Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban*, Osiris kiadó, Budapest, 2019.

KOGELFRANZ 1990 = Kogelfranz, Franz: *Jalta öröksége - Az áldozatok és akik megúszták*, AB Független Kiadó, 1990.

KOVÁCS 2010 = Kovács Teréz: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010

KOVÁCS–SCHMIDT 2010 = KOVÁCS Erika – Schmidt József: *Berkenye története*. Berkenye Német Kisebbségi Önkormányzata, Berkenye, 2010.

KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001=Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, Budapest, 2001. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-waffen-ss-magyarorszag-3578/>

MAIHOFER 2001= Werner Maihofer: *Természetjog, mint létjog*, in. Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia*, Szent István Társulat, Budapest, 2001.

MANHERTZ 1982 = Manhertz Károly: *A magyarországi német nemzetiség néprajzáról*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. Budapest, 1982.

MANHERTZ 1998 = Manhertz Károly: *A magyarországi németek*, Változó világ 23, Útmutató kiadó, Budapest, 1998.

MARCHUT 2014 = Marchut Réka: *Töréspontok – A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak következményei (1920-1948)*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Magyar Történelem Társulat, Budaörsi Passió Egyesület, Budapest – Budaörs, 2014.

MÁRKUS 2014 = Márkus Beáta: „Malenkij robot” Baranya vármegyében. *Múltunk* 3. 62–104.

MÁRKUS 2020= „Csak egy csepp német vér” – *A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945*, Kronosz kiadó, 2020.

MEZEY 1996 = Mezey Barna: *Magyar alkotmánytörténet*, Osiris kiadó, Budapest, 1996.

NEARY 2008 = Brigitte Neary (szerk.): *Zeitzeugen berichten: Frauen und Vertreibung*, Ares, 2008.

OBERTREIS 2012 = Julia Obertreis (szerk.): *Oral history*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2012.

ORBÁN 1972= Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

Ö. KOVÁCS 2012 = Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest, Korall.

PATAKI 2001= Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*, Osiris kiadó, Budapest, 2001.

PETŐ 2018 = Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant – A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*, Jaffa kiadó, Budapest, 2018.

PINTÉR 2005 = Pintér Ferenc (szerk.): *Átélt történelem – Életképek 1944-48 I-II*. Diósberény, 2005.

PJATIJ 1979 = Pjati Donszkoj – *Voszpominanyija Vetyeranov Pjatovo Gvargyejszkovo Donszkovo Kazacsevo Kavaleriszkovo Krasnoznamennovo Budapesztkovo Korpusza, Rosztovszkoje Kniznoje Izdatyelsztvo*, Rosztovi Könyvkiadó, 1979. (vonatkozó részek a szerző tulajdonában)

POLCZ 2017 =Polcz Alaine: *Asszony a fronton*, Jelenkor kiadó, Budapest, 2017.

- POLJAN 2004 = Pavel Poljan: *Against Their Will*. Central European University Press, Budapest–New York, 2004.
- MAGYARORSZÁG 1984 = Ránki György (főszerk.): Magyarország története tíz kötetben 8/2 kötet, Akadémiai kiadó, Budapest, 1984.
- RÁKÓCZI 2001 = Rákóczi Erzsébet – Földes Mihály – Nagy Miklós – Neuberger János – Tuban József: *Mosonszolnok monográfiája Helytörténeti olvasókönyv*, Hazánk kiadó, 2001.
- RITTER 2011= Ritter György: *Háború és elűzés*, Napkút kiadó, Budapest, 2011.
- RITTER 2018a = Ritter György: *Hazáink –Német és magyar kényszermigrációssors a 2. világháború utáni Magyarországon* – egy Buda környéki község szemszögéből, Napkút kiadó, Budapest, 2018.
- ROTH 2007 = Roth Mihály (összeállította): *Városlőd krónikája 2006 végéig*, Magánkiadás – Viza Kft., Városlőd, 2007.
- SABEAN 1987 = *Power in the Blood. Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- SÁNTHA 2022 = Sántha István: *A háború tapasztalata. Három dél-vértesi testamentum: Mauer Anna, Rác Boriska és Merán Ferenc emlékezései*, Gondolat kiadó, Budapest, 2022.
- SOMLAI 2014 = Somlai Péter: *A magyarországi németiség története a Budai-hegyvidéken Budakeszi település példáján 1935-1946*, Doktori disszertáció, Kézirat, Budapest 2014.
- SÁRY–SOMODY 2008 = Sári János – Somody Bernadette: *Alapjogok – Alkotmánytan II*. Osiris kiadó, Budapest, 2008.
- SCHULTHEIß 2006 = Schultheiß, Eva und Georg: *Erinnerungen an Flucht und Vertriebung vor 60 Jahren. Flüchtlinge und Vertriebene aus dem Landkreis Roth berichten*, Sonderheft der heimatischen Schriftenreihe des Landkreises Roth, 2006.
- SZABÓ-SZÁMVÉBER 2009= Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Nagykovácsi. 2009.
- SZÁMVÉBER 2001= Számvéber Norbert: *Konrad 3 – Páncéloscsata Budapestért*, Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, Budapest, 2001. <https://mek.oszk.hu/05000/05069/html/> (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)
- SZEBENI 1993= Szebeni Ilona 1993, *Haza fogunk menni –Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949*. Piremon, Debrecen.
- SEEWANN 2000 = Gerhard Seewann: *Ungarndeutsche und etnopolitik*, Osiris- MTA Kisebbségkutató Műhely- Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, 2000.
- SEEWANN 2012 = Gerhard Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn Band 2*, Herder Institut. Magdeburg, 2012.
- SZENTE 1989= Sente Zoltán: *Magyarok a Gulag szigeteken*, JATE kiadó, Szeged, 1989.

- SOLYMÁR 2003 = Solymár Imre: *A dél-dunántúli németek mentalitása*. Bonyhád, 2003.
- SOMLYAI 1975= Somlyai Magda: *Nagy csaták után 1944–1945*, Kossuth, Budapest, 1975.
- SOMLYAI 1985 = Somlyai Magda: *Történelemformáló hétköznapiak – 1944 ősze–1945 tavasza*, Gondolat, Budapest, 1985.
- SPANENBERGER 2005 = Norbert Spanenberger: *Volksbund: Berlin és Budapest között*, Lucidus kiadó, Budapest. 2005.
- SZITA 1989= Szita Szabolcs: *Halálerőd – A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- TAMÁS–LADÁNYI, 2002 = Tamási Ivett — Ladányi Lingl József: *A zirci régió németisége, Zirci Német Hagyomány és Származáskutató Egyesület, Zirc, 2002.*
- THOMPSON 1978= Paul Thompson: *The voice of the Past*, Oxford University Press, 1978.
- THULLNER–HUSZ 1997= Thuller István – Husz János: *A mosonmegyei németek kitelepítése 1945–1946 – Az elűzetés*, Mosonmagyaróvári német Kisebbségi Önkormányzat 1997.
- TILKOVSKY 1978 = Tilkovszky Lóránt: *Ez volt a Volksbund*, Kossuth kiadó, Budapest, 1978.
- TÓTH 2008 = Tóth Ágnes: *Hazatértek – A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*, Gondolat, Budapest, 2008.
- TÓTH 2020 = Tóth Ágnes: *Németek Magyarországon 1950-1970*, Argumentum kiadó, Budapest, 2020.
- TÓTH I. 2020 = Tóth Imre: *Két Anschluss között – Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*, Kronosz, Pécs, 2020.
- TÓTH K. 2008 = Tóth Krisztina: *Reményé váljon az emlékezet. Szomor története*, Szomor Község Önkormányzata, Szomor 2008.
- TÓTH K. 2013 = Tóth Krisztina: *„Ezer esztendő előtted...” Baj története*, Baji Német Nemzetiségi Hagyományörző Egyesület. Baj, 2013.
- SLACHTA 2020. = Slachta Krisztina: *„Rokonlátogatók”- A magyarországi németek kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése. Egy ellenségkép története*, ÁBTL - Kronosz kiadó, Pécs-Budapest, 2020.
- SCHWARTZ 2002 = Schwartz Alajos: *A móri németiség története és élete*, Magánkiadás, Mór 2002.
- UNGVÁRY 2009 = Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*, Corvina kiadó, Budapest, 2009.
- VADKERTY 2010= Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig – Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Kalligram, Pozsony 2007.
- VALUCH 2005 = Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Osiris kiadó, Budapest, 2005.

WEBER 1987= Max WEBER: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai, I. Szociológiai kategóriáiban, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1987.

VERESS D. 1994 = Veress D. Csaba: *Veszprémfajsz története*, Balatonfüred-Csopak Táj Szövetkezet–Veszprémfajsi Önkormányzat. Veszprém 1994.

VERESS D. 1996 = Veress D. Csaba: *Lókút története – Egy bakonyi község múltja és jelene*, Lókút község önkormányzata, Veszprém, 1996.

VERESS D. 2000a = Veress D. Csaba: *A balatoni csata*. Milicia, Budapest, 2000.

VERESS D. 2000b = Veress D. Csaba: *A Nivegy-völgy falvainak története – Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa, Tagyon*, Veszprém, 2000.

VÖLKLEIN 2005 = Ulrich Völklein: „Mitleid war von niemand zu erwarten” – *Das Schicksal der deutschen Vertriebenen*, Dromer, 2005.

WENCZ 2016 = Wencz Balázs: *A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei politikája 1945–1948 között*, Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Budapest–Esztergom, 2016.

White 1997= Hayden White: *A történelem terhe*, Osiris-Gondolat, Budapest, 1997.

VERES 1969 = Veres Péter: *Őszi változatok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

VERES 1973 = Domokos Mátyás (vál.): *Veres Péter Válogatott művei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

WINKLER 2005 = Heinrich August Winkler: *Németország története a modern korban II. kötet*, Osiris kiadó, Budapest, 2005.

ZIELBAUER 1990= Zielbauer György: *A magyarországi németység nehéz évtizede*, Pannon Műhely Szombathely 1990.

ZINNER 2004 = Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése*, Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004.

ZOMBORY 2011 = Zombory Máté: *Az emlékezés térképei – Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*, L'Harmattan, Budapest, 2011.

Tanulmányok, cikkek

L. BALOGH 2010 = L. Balogh Béni: Nemzetiségi Kérdés Komárom-Esztergom vármegyében 1945-1949. in. Csomor Erzsébet – L. Balogh Béni (szerk.): *Évkönyv 2010 - Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyve 19.*, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Esztergom, 2010, 195–245.o.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/KESM_Ek_19/?query=31.338%2F1946&pg=196&layout=s (Utolsó letöltés: 2022. május. 11)

L. BALOGH – OLTÍ 2008 = L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. in. Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók – A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után*, Budapest, 2008. 9–44.o.

BÁLDI 2005 = Báldi Béla: Borzas-Mihályfalva, in. Saád József (szerk.): *Telepessors*, Gondolat, Budapest 2005, 55–75.o.

BEER 2003 = Matthias Beer: A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megszállt Németországba. *Regio*, XIV. évf. (2003) 1. sz. 73–97.o.

BHABHA 1999 = Bhabha, Homi K.: *DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, történet és határai*, in: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3 – A kultúra narratívái*, Kijárat kiadó, Budapest, 85–120.o.

BINDORFFER 2008 = Bindorffer Györgyi: Kulturális és kommunikatív emlékezet – Történelemkonstrukció és történelemrekonstrukció a magyarországi németeknél, in. Papp Richárd – Szarka László: *Bennünk élő múltjaink*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 61–77.o.

BOGNÁR 2015 = Bognár Zalán 2015, Polgári lakosság tömeges elhurcolása a Kárpát-medencéből szovjetunióbeli kényszermunkára, kitekintéssel Közép-Kelet és Délkelet-Európára, in. Bognár Zalán (szerk.): „*Itt volt a végállomás*”. *Halálos áldozatokkal járó német és magyarelleses tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 8–20.o.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/itt_volt_a_vegallomas/pages/004_polgari_lakossag.htm (Utolsó letöltés: 2020. 04. 15.)

BURKE 2001 = Peter Burke: A történelem, mint társadalmi emlékezet in. *Regio*, XII. évf. (2001) 1. sz. 3–21. o.

BURKE 2000 = Peter Burke: Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése, in. Thomka Beáta: *Narratívák 4. – A történelem poétikája*, Kijárat kiadó, Budapest, 2000. 37–52. o.

DUPKA 2013 = Dupka György: A Kárpát-medencei németek és magyarok internálásával, deportálásával kapcsolatos fontosabb dokumentumok az orosz levéltárakban (1944–1945), in. Matkovich – Kretz Eleonóra – Márkus Beáta (szerk.): „*Messze voltam én fogságban, a nagy Oroszországban...*” *Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949*. „*Malenkij robot*” *interjúkötet*. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 348–362.o.
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/messze_voltam_en_fogsagban_nagy_orszorszagban/index.htm (Utolsó letöltés: 2020.04.25.)

CARR 1999 = David Carr: *A történelem realitása*, N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3 – A kultúra narratívái*, Kijárat kiadó, Budapest, 69–84.o.

CARRITHERS 1990 = Michel Carrithers: Is Anthropology Art or Science? in. *Current Anthropology* XXXI. évf. (1990) 3. sz. 263–282.o.

CURRIE 1999 = Mark Currie: Elbeszélés, politika, történelem, in. N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. – A kultúra narratívái*, Kijárat kiadó, Budapest, 19–38.o.

CZETZ 2006 = Czetz Balázs: Egy katolikus pap a kommunizmus büvöletében, in. Búzás Aranka (szerk.): *Miskolci Egyetem – Doktoranduszok Fóruma, Miskolc 2006. november 9.* Miskolci

Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centruma, Miskolc, 2006. 3–8.o.
<http://regi.magyarzak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/doktoranduszforum/df2006.pdf>
(Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

CZETZ 2016= Czetz Balázs: A háború civil áldozatai Fejér megyében. in. Bödő István – Czetz Balázs (szerk.): „Füstölgő romok közt” – Fejér megyei helyzetjelentések a második világháborút követően. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 31. Magyar Nemzeti Levéltár – Fejér Megyei Levéltára, Székesfehérvár, 2006. 14–21.o.

CSIKÓS-HORVÁTH GERGELY, 2021 = Csikós Gábor- Horváth Gergely Krisztián: Előszó, In. Csikós Gábor- Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Lefojtva – Uralom alávetettség és autonómia a pártállamban (1957-1980). Magyar vidék a 20. században 7.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2021 7-8.o.

FÖGLEIN 2000 = Föglein Gizella: Magyar-jugoszláv népcsereregymény-tervezet –1946, in. Föglein Gizella: *Nemzetiség, vagy kisebbség?*, Ister Kiadó, Budapest, 2000. 34–58.o.

GADAMER 2006 = Hans-Georg Gadamer: *Hermeneutika és historizmus*, in: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet I. kötet*, Osiris kiadó, Budapest, 2006, 782–811.o.

GLATZ 1996 = Glatz Ferenc: Elvándorlás, kitelepítés. Állam és társadalom működőképességéről, in. *História*, XVII. évf. (1996) 3. sz. 6–11.o.

GLATZ 2006 = Glatz Ferenc: Kiűzetés, deportálás, kitelepítés. A kirekesztés magyarországi történetéből, 1938-1953., in. *História* XXVII. évf. (2006.) 4. sz. 3–28.o.

GUNST 1998 = Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945. In. Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó. 269–284.o.

HALBWACHS 1971= Maurice Halbwachs: *Az emlékezet társadalmi keretei*, in. Ferge Zsuzsanna (szerk.): *Francia szociológia*, Közgazdasági és Jogi tankönyvkiadó, Budapest, 1971.124–131.o.

HUDI 1997 = Hudi József Veszprém megyei németek be- és kitelepítése. In Hudi József (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéből 1946–1948.* Veszprém Megyei Német Önkormányzatok és Elektorok Közössége, Veszprém, 1997, 45–48.o.

LÉVI STRAUSS 1971= Claude-Lévi Strauss: *A struktúra fogalma az etnológiában* in. Ferge Zsuzsanna (szerk.): *Francia szociológia*, Közgazdasági és Jogi tankönyvkiadó, 1971. 261–276. o.

MÉSZÁROS 1975 = Mészáros Gyula: A Farkasgyepű környéki erdők története, in Kolossváry Szabolcsné: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 212–242.o.

MIKLÓS 2016 = Miklós Tamás: Leventesors 1945 tavaszán – Az Esztergomból 1945 tavaszán elhurcolt leventék kálváriája, in. *Napi történelmi forrás*, 2017. 11. 15. <https://ntf.hu/index.php/2017/11/15/leventesors-1945-tavasz-an-az-esztergombol-1945-tavasz-an-elhurcolt-leventek-kalvariaja/> (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

N. KOVÁCS 1999 = N. Kovács Tímea: Bevezetés, in. N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3 – A kultúra narratívái*, Kijárat kiadó, Budapest, 1999. 7–18.o.

HECKMANN 1992 = Heckmann, Friedrich: *Ethnos, Demos und Nation oder woher stammt die Intoleranz des Nationalstaats gegenüber ethnischen Minderheiten.* in. Gerhard Seewann (szerk.): *Mindenheitenfragen in Südosteuropa*, Oldenbourg, München, 1992, 11–34.o.

K. HORVÁTH 2015= K. Horváth Zsolt: Naplók és memoárok mint lehetséges történelmek, in. K. Horváth Zsolt: *Az emlékezet betegei – A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához*, Kijárat kiadó, Budapest, 21–43.

KEMÉNYFI 2014= Keményfi Róbert: Teleki Pál utolsó államföldrajzi víziója – A déli német ütközőállam magyar képzete I. in. *Kommentár*, IX. évf. (2014) 3. sz. 44–70.o.

KESZEI 2012 = Keszei András: Jelentés, törés, identitás, in. Bögre Zsuzsanna – Keszi András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai – Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*, L' Harmattan, Budapest, 12–35.o.

KISS 1947= Kiss András: Sváb-világ Balatoncsicsón, in. *Valóság*, III. évf. (1947) 11. sz. 823 – 827.o. (példány a szerző tulajdonában)

KISS 2005 = Kiss László: Zárt táborok a Hortobágyon és a Nagykunszágban 1950–1953, in. Saád József (szerk.): *Telepessors*, Gondolat, Budapest 2005, 13–54.o.

KISS-TÓTH, 2021 = Kiss Valéria – Tóth Fruzsina: Kutatásmódszertani megjegyzések az alávetettségi csoportok joghoz való viszonyának megismeréséhez, in. *Állam- és jogtudomány*, LXII. évfolyam (2021), 3. 43–73.o.

KONASZOV–TERESCSUK 2004 = V. B. Konaszov – A.V. Terescsuk: Berija és a „malenkij robot” – Dokumentumok Ausztria, Bulgária, Magyarország, Németország, Csehszlovákia és Jugoszlávia polgári lakossága 1944-1945-ös internálásának történetéről. (Ford. Urbánné Kohánka Andrea) *Történelmi Szemle XLVI. évf.* 2004. 3–4. sz. 385–402.o.

KOSELLECK 2006 = Reinhard Koselleck: *Ábrázolás, esemény és struktúra*, in: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.) *Történetelmélet 2.* Osiris kiadó, Budapest, 2006, 854 –862.o.

KOVÁCS 1992 = Kovács András: *Szóról Szóra*, in. *BUKSZ* IV. évf. (1992) 1. sz. 88–94.o.

KRONER 2004 = Michael Kroner: Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, LIII. évf. (2004) 5. sz. 332–346. o.

FERENC 2007 = Ferenc Dóra: Élettörténelem-életút-történetek elemzése a kommunista-szocialista rendszer tükrében, in: Czétor Balázs, Kunt Gergely (szerk.): *Politika és mindennapok*, Bíbor kiadó, Miskolc, 2007, 49–109.o.

MAI 2005 = Mai, Uwe: Die „Scholle” als „Blutsquell”. Landliche Siedlung als Sozial- und Rassenpolitik im nationalsozialistischen Deutschland 1933–1939, In. Ernst Langthaler – Josef Redl (Hg.): *Reguliertes Land – Agrarpolitik in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1930–1960.* Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes, Studein Verlag, Innsbruck–Wien, Bozen, 2006. 28–37.o.

MÁRKUS 2012 = Márkus Beáta: A német lakosság kényszermunkára hurcolása, in. *Rubicon* XXIII. évf. (2012) 11. sz. 54–56.o.

MÁRKUS 2014 = Márkus Beáta: „Malenkij robot” Baranya vármegyében, in. *Múltunk*, LIX évf. (2014) 3. sz. 62–104.o.
http://epa.oszk.hu/00900/00995/00039/pdf/epa00995_multunk_2014_3_062-104.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május. 11.)

MÁTÉ 2015 = Máté Gábor: Táj és kollektivizálás. A kisparaszti gazdálkodás felszámolásának táji hatásai az egyházaskozári termelészövetkezet területén. In. Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest, MTA BTK. 157–180.o.

MEDICK 2000 = Hans Medick: *Mikrotörténelem*, in: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. – A történelem poétikája*, Kijárat kiadó, Budapest 2000, 53–63.o.

NAGYNÉ SZIKLAI 2002 = Nagyné Sziklai Ágnes: A Vendvidék a Rákosi-korszakban, in. Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. – A Történeti Hivatal Évkönyve 2001/2002*. Történeti Hivatal. Budapest, 177–214.o.

NORA 1999B = Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*, in. *Aetas* XIV. évf. (1999) 3. sz. 142–157.o. Új fordításban:
http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/476/
(Utolsó letöltés: 2022. május. 11.)

Ö. KOVÁCS 2017 = Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúrák társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben, in: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József: *Váltoállítás – Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA BTK–NEB Hivatala, Budapest, 2017. 19–65.o.

PARÁDI 2014 = Parádi József: A magyar pártállam nyugati határszakaszának őrzése, *Rubicon*, XXV. évf. (2014) 273. sz. 18–31.o.

PLATO = Alexander von Plato: *Történelem és Pszichológia – Oral history és pszichoanalízis*, *Korall*, VI. évf. (2005.) 21–22. sz., 12–45.o. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00015/pdf/02plato.pdf>
(Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

POLGÁR 2008 = Polgár Péter Antal: *Legenda és valóság: Pusztavám, 1944. október 16.*, in. Polgár Péter Antal: *Perbe fogott múlt – Tanulmányok háborús és népellenes bűnösök pereiről*, Német Nemzetiségi Önkormányzat, Mór, 2008. 93–134.o.

POLJAN 1999 = Pavel M Poljan: *Westarbeiter. Reparationen durch Arbeitskraft. Deutsche Häftlinge in der UdSSR*. In. Dittmar Dahlmann – Gerhard Hirschfeld (szerk.): *Lager, Zwangsarbeit, Vertreibung und Deportation. Dimensionen der Massenverbrechen in der Sowjetunion und in Deutschland 1933 bis 1945*. Klartext, Essen. 337–367.o.

RANKE, 2006 =, Leopold von Ranke: *Az újabbkori történelem szakaszairól* in. Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet 2.* kötet, Osiris kiadó, Budapest, 2006, 1028–1042.

RÁCZ 1997 = Rác István: Adatok az észak-bakonyi német községek 1945 utáni népességmozgásáról. in. Hudi József (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéből 1946–1948. Veszprém Megyei Német Önkormányzatok és Elektorok Közössége* Veszprém, 62–63.o.

RICOEUR 1999 = Paul RICOEUR: *Emlékezet-felejtés-történelem*, in. N. Kovács Tímea (szerk.) — Thomka Beáta (válogató) *Narratívák 3.– A kultúra narratívái*, Kijárat kiadó, Budapest, 1999, 51–68.o.

RICOEUR 2006 = Paul Ricoeur: *Idő és elbeszélés*, in: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet 2.* kötet Osiris kiadó, Budapest, 2006, 920–931.o.

RITTER 2017a = Ritter György: Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva – A Dunakanyarból 1945-ben német származásúak miatt deportáltak emlékezete, in. Csikós Gábor – Hegedüs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József: *Vidéktörténet 1. – Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. MTA BTK, Budapest, 2017.

RITTER 2017b = Ritter György: Anyanyelvesek a Bakonyban – A Veszprém megyei németek „kitelepitése” (belső telepítése), in. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László: *„Rendületlenül a romok között” – A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között*. A veszprémi egyházmegye múltjából 30. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém 2017. 213–257.o.

RITTER 2018b = Ritter György: A magyarországi németek belső telepítésének emlékezete Veszprém megyében (Forrásközlés, forráselemzés), in. Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1.* (Magyar vidék a 20 században 2.). Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

RITTER 2019 = Ritter György paraszttalanítás az észak-dunántúli németeknél a visszaemlékezések tükrében (Emlékanyagközlés és -elemzés), In. Horváth Gergely Krisztián: *A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 81–182.o.

RITTER 2021a= Ritter György: Egy alapkutatás irányába, in. Hegedüs István – Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 3.- Fénytörésben. Struktúrák, lokalitások, mintázatok*, ELKH-Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021, 311–321.o.

RITTER 2021b= Ritter György: „Fronton innen, fronton túl” - Magyarországi németek deportálása jóvátételi kényszermunkára a második világháború végén a Dunakanyartól a Bakonyig – az emlékezések tükrében in. Muskovics Andrea Anna – Ritter György (szerk.): *„Elhurcolva” – Kényszermunka, deportálás és ezek formái a középnyugati-magyarországi régióban, 1944/1945*, Napkút kiadó, Budapest, 2021. 209–349.o.

RITTER 2021c= Ritter György: Az államhatalmi represszió és következményei az észak-dunántúli németek visszaemlékezéseiben. Emlékanyagközlés és -elemzés in. Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.) *Lefojtva –Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980)*. Magyar vidék a 20. században 7. 147–224.o.

ROMÁNY 1998 = Romány Pál: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig 1957–1977. in. Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó. 348–436.o.

RUTSCH 2010 = Rutsch Nóra: A magyarországi németek kitelepítésének néhány kérdése, in. Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai – Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*, Pécs, 2010. 409 – 417.o.

SAÁD 2005 = Saád József: Telepessors, in. Saád József (szerk.): *Telepessors*. Budapest, Gondolat Kiadó. 287–326.o.

SÁNDOR 2006 = Sándor Balázs György: Remény rabjai – Lázadás tiszalöki internálótáborban – *Napi Történelmi forrás* 2016. március 7.
https://napitortelmiforras.blog.hu/2016/03/07/a_remeny_rabjai_lazadas_a_tiszaloki_internalotaborban . (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

SIEDER 2012 = Reihard Sieder: Gesellschaft und Person: Geschichte und Biographie. Nachschrift, in. Julia Obertreis (szerk.): *Oral History*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2012.

SLACHTA 2017= Slachta Krisztina: „Rokonlátogatók” – *A magyarországi német nemzetiség kapcsolatainak állabiztonsági ellenőrzése a Kádár-korszakban*, in. Okváth Imre –Palasik Mária: *Epizódok a titkok házából – A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után*, ÁBTL–Kronosz kiadó, Budapest– Pécs, 2017, 253–278.o.

SCHLEICHER 2006 = Schleicher Vera: Haza-történet – Egy kitelepített család házzal kapcsolatos életstratégiája, in. Márkusné Vörös Hajnalka - Mészáros Veronika (szerk.): *Háztörténetek - A dunántúli németek kulturális jellemzői*, Veszprém, 2006. 293–308.o.

SCHMIDT-SCHWEITZER 2006 = Andreas Schmidt-Schweitzer: Az 1939-1950 közötti német etnikai kényszeremigráció tükröződése a nyugatnémet történetírásban, in: *Kisebbségkutatás*, 2006, 4. sz. 721–737.o.

SZABÓ 2007 = Szabó Csaba: A katolikus vallásosság megélésének lehetőségei a Kádár-korszakban a búcsúk példáján. In. Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak*, ÁBTL- Kossuth kiadó, Budapest, 2007. 463–488.o,

SZIJÁRTÓ 2006 = Szijártó M. István: A mikrotörténelem, in: Bódy Zsombor, Ö. Kovács József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Osiris kiadó, Budapest, 2006, 500–520.o.

M. SOMLYAI 1965 = M. Somlyai Magda: A földreform-rendelet megalkotása. In M. Somlyai Magda (szerk.): *Földreform, 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 45–48.o.

TILKOVSZKY 1997 = Tilkovszky Lóránt: SS-akció a délkelet-európai németység kiűritésére 1944 őszén. in. Tilkovszky Lóránt: *Német nemzetiség, magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németység történetéből*, JPTE TK Kiadói Iroda, Pécs, 1997, 115–131. o.

TÓTH-VÉKÁS 2013 = Tóth Ágnes–Vékás János: Az identitás természete, in. Bárdi, Nándor és Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: Elemzések a kulturális megosztottságról*. Tér és Terep 9. Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének évkönyve, 2013, Budapest, Argumentum Kiadó. 11–40.o.

TÓTH 2006 =Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akit akkarnak”. Internálótábor Lengyel községben. *Kisebbségkutatás*, XV. évf. (2006) 4. sz. 621–642.o.

TÓTH 2008a: Tóth Ágnes A németek internálása a Dunántúlon, 1945–1946. In. Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár–1956-os Intézet. 37–52.o.

TÓTH 2018= Tóth Ágnes: Közösségi igények és politikai elvárások között – A Német Szövetség tevékenysége (1955-1970), *Századok* CLII. évf (2018). 4. sz. 841–868.o.

TÓTH JUDIT 2018 = Tóth Judit: Ludas Matyi a frontvonalban – Karikatúrákkal a kollektivizálás sikerért, XXIX. évf. (2018) 324. szám (9), 54–65.o.

KISANTAL – SZEBERÉNYI 2006 = Kisantal Tamás - Szeberényi Gábor: A történetírás nyelvi fordulata, in: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Osiris kiadó, Budapest, 2006, 420-448.o.

VADKERTY 2017 = Vadkerty Katalin: A csehszlovákiai magyarok felszámolásának terve és gyakorlata 1945-1948 között, in: Kecskés László -Rabi Lenke (szerk.): *Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945 és 1948 között – Szöveggyűjtemény az esemény tanulmányozásához*. Társaság, Komárom, 2014. 5–28.o.

VITÁRI 2012 = Vitári Zsolt: „Haza a birodalomba” A népi németek áttelepítése Németországba, in. *Rubicon* XXIII. évf (2012) 11. sz 22–27.o.

ZIELBAUER 1989 = Zielbauer György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). *Történelmi Szemle* XXI. évf. (1989) 3–4. sz. 270–291.o.

ZOMBORY 2021= Zombory Máté: Az elűzetés emlékeztörténete, in. Muskovics Andrea Anna – Ritter György (szerk.): „Elhurcolva” – *Kényszermunka, deportálás és ezek formái a középnyugati-magyarországi régióban, 1944/1945*, Napkút kiadó, Budapest, 2021.113–132.o.

ZORN 1994 = Zorn Antal: A németiség menekülése és kitelepülése Bács-Kiskun megye mai területéről (1944–1948), In Micheller Magdolna – Virgáné Horváth Erzsébet (szerk.): *Migráció a Kárpát medencében – Országos történeti és művelődéstörténeti tanácskozás*, Békéscsaba újraterelítésének 275. évfordulóján. Békéscsaba, 1994. 101–123.o.